De Gids. Jaargang 75

bron
De Gids. Jaargang 75. P.N. van Kampen & zoon, Amsterdam 1911

Zie voor verantwoording: https://www.dbnl.org/tekst/_gid001191101_01/colofon.php

Let op: boeken en tijdschriftjaargangen die korter dan 140 jaar geleden verschenen zijn, kunnen auteursrechtelijk beschermd zijn. Welke vormen van gebruik zijn toegestaan voor dit werk of delen ervan, lees je in de gebruiksvoorwaarden.

dbnl digitale bibliotheek voor de Nederlandse letteren i.s.m. DE GIDS en DE GIDS

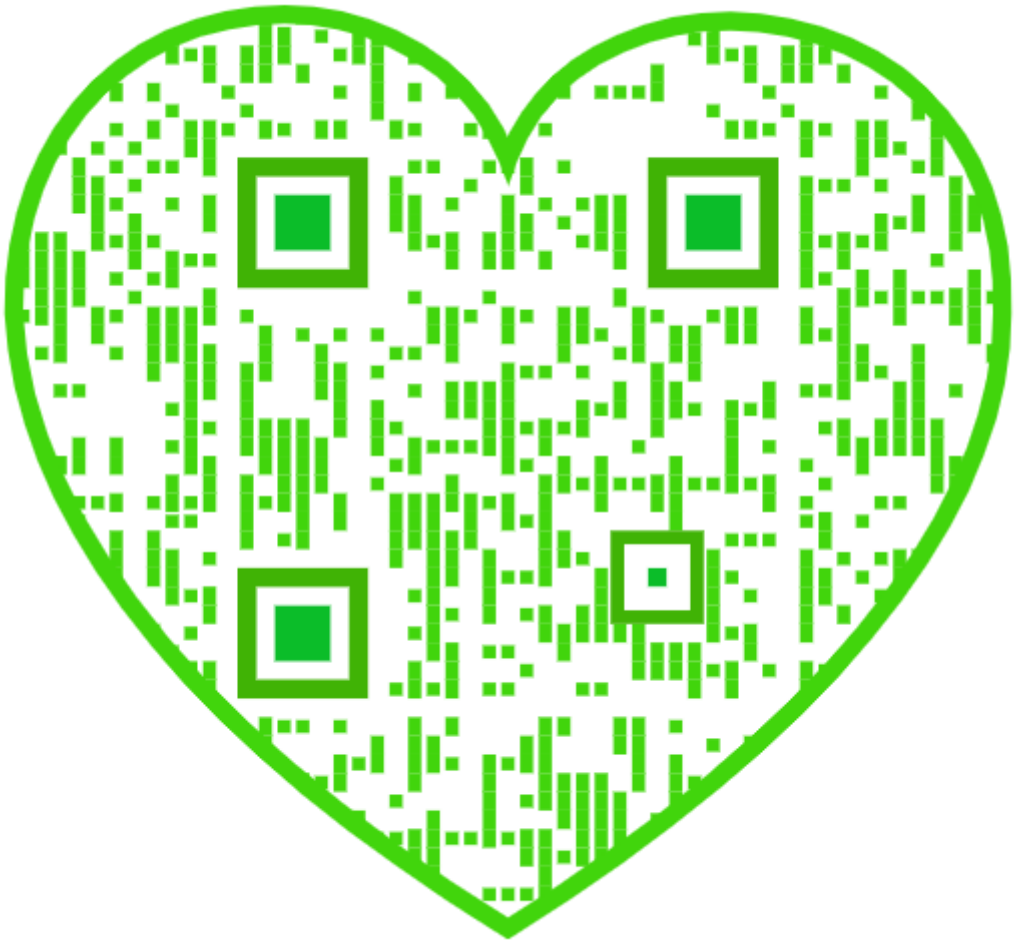

[Eerste deel]

De meermin.[1)]

Dramatisch gedicht in twaalf tooneelen.

DRAMATIS PERSONAE.

Prins Donar.	Atlante, de Meermin.
Hella, Donar's bruid.	Galatea, haar zuster.
De koning, Donar's vader.	Nereïden.
Rollo, de nar.	Tritonen.
Magister Sartor.	Slapstaart.
Doctor Falk.	Poseidoon.
Theophrast.	Oberon.
Tancolf, vasal.	Titania.
Hoveling,	Woudelf.
Scheepsvolk.	Elfen.
Visschers.	De Moeder.
Krijgslieden.	De Aardgeest.
Een spion.	Dryaden.
Een gewonde.	Okeaniden.
Kommandanten.	Ahura's lichtgeesten.
Een klerk.	Ahriman's demonen.
Ambachtslieden.	Pan.
Een diplomaat.	Bacchos.
Een artiest.	Seilenos.
Een kelnerin.	Bacchanten.
Burgers en burgeressen.	Nymphen.
Bruidsjuffers.	Mainaden.

1) Enkele motieven van dit gedicht werden ontleend aan het sprookje van Andersen.

Eerste tooneel.

(Avondschemer; een schip in volle zee, op de voorplecht prins Donar, turend over de kalme golven.)

DONAR.
O stilte, zuivre stilte... hoor!
Een klare klank verzweeft... te loor...

KOOR.
Hoor, hoor
Hoe dwalende vlucht
Door de schemerlucht,
Van de verten waar Dag werd bedolven,
Hoor, hoor!
Zanggerucht,
Als een laatste zucht
Over de golven.

DONAR.
Weer is 't alsof een hoorn zijn heldre galmen
Uitschalt over de murmelmoede zee,
En alom, wijdheen, ruischt de stilte mee,
Siddrend als door Zephier bespeelde halmen.
O avond waarin zee en zinnen kalmen,
Als in die stonde toen in diepsten vree
Der dingen zìj, hemelsche Aphrodité,
Oprees en hief naar 't licht de zuivre palmen.
Alschoonheid, zóó, aanbiddend, maar aanbeden
Door heel 't heelal zag ik u voor mij staan
En gouden gloor beefde om uw naakte leden..
Toen, met het laatste licht, zijt ge vergaan.
Maar immer nog glanst mij uw glorie aan,
O Droom, die leeft tot in alle eeuwigheden!

TEGENKOOR.
Rust, rust,
Nu de strijd werd gesust
Van trots en deemoed;
Rust, tot ons kust
Weer de lokkende lust
Van wondring en weemoed.

DONAR.
Mijn geest rust in oneindge harmonie;
In 't diepste leven voel ik mij verzonken,
Ik hoor der schepping eeuwge melodie,
Van klaarster vreugde bron heb ik gedronken.
Waar is Natuur? waar ik? Eén zaalge droom
Vervult ons beide van éénzelfden vrede,
En ongescheiden voert des levens stroom
Natuur en Geest in 't eeuwig worden mede.

KOOR.
De dag verglom,
De golven glijden
Wijkend in wijden
Schemer rondom.

DONAR.
En weer die hoorn? Een loktoon die verloren
Uit de eindloosheid door de avondstilte beeft,
Een echo van die vèr-verborgen koren
Die roepen, roepen... en verstomt, verzweeft.

TEGENKOOR.
O lang verbeiden,
Stijgt op, waart om;
Keer en kom
Weerom, weerom,
Spel der getijden.

(Dr. Falk nadert onbemerkt en tikt Donar op den schouder.)

FALK.
Donar, ik stoor? Wordt het u niet wat kil?

DONAR.
Kil? Doctor, kil? Hier, in dit gloeiend hart?
O kon ik van zijn diep verborgen vuur
De roode sintels staaplen om uw hoofd.
Ja, de asch alleen zou uw bevroren brein

Ontdooien en een lente bloesmen doen
Over de starre steppen uwer ziel.

FALK.
Kom kom, weer zoo geprikkeld? Ziet, zes maanden
Haast kruisen wij, mij dunkt een mooie kuur,
En toch kwaamt ge nog altijd niet tot rust;
Nu zijn wij zondebok, Sartor en ik,
Wanneer ge... enfin, ik maak u geen verwijt,
Of ge al vergeet hoe eens de koning mij
Beval, neen smeekte prins, voor u te waken...

DONAR.
En mij met u te slapen? Zijt ge blind,
Verdoofd, versuft? Hebt ge den hoorn gehoord
Die over zee haar heerlijkheid bazuinde?
Hebt ge siddrend gezien hoe elke golf
En elke lichtglimp, elke zucht der luwte
Verholen beeft om 't beiden van hààr komst?
Zij komt... hebt ge 't gevoeld?...
Doctor, ik volg
U naar beneên; is 't whist of domino
Van avond? ah, en voor de kilte een grog...

FALK.
Zoudt ge niet liever rusten?

DONAR.
'k Rustte juist.

FALK.
En uren lang al ijsbeert ge over dek!

DONAR.
En kon ik dan als een gevangen eekhoorn
Niet rennen in een draaikooi en tòch rusten?
Kon als Ahasveros mijn geest niet dolen,
Rustloos door 't al, terwijl mijn lichaam traag
Onmachtig neerlag?... Ik... Maar zeg mij Doctor:
Wie ben ik?

FALK.
Welk een vraag!

DONAR.
Ik dacht zoo juist
Dat ik die purpurvlokkge wolkbank was
Die ginds de kim bespant.

FALK.
Hoe zonderling!

DONAR.
En 'k was een bruinvisch die op vlugge vin
Zwierde over dek haast... en ik was de groenlichtende
golfkam... zie, was heel de zee,
Zie, heel die wijde, raadselstille hemel...
Begrijpt ge?

FALK.
Neen.

DONAR.
Wat dan! Bij God en duivel!
Geen wimpel toch die elken warrelwind
Nawuift die hem voorbij vliedt... en geen zeil
Dat slapt in luwte en in orkanen bolt.
Ben 'k een katrol soms? of als ginds die takel
Die àlles torst, wat ook?... Noch ben 'k een roer
Dat hierheen, daarheen stuurt al naar men 't wendt...
Wat ben ik dan, wat dan?

FALK.
Mijn arme prins!

DONAR.
Wat is mijn lijf?... Hoor! zulk een holle teerton?
Een kuip bedervend vleesch? een vol sekreet?
Wat is mijn ziel?...

FALK.
Mijn arme, arme prins!

DONAR.
Geen perkament toch dat een klerk begrift
Met woorden, woorden, die hij wijsheid noemt.
Geen doos voor doode insekten... geen... wat dan?
Een mausoleum? een fossielenmijn?
Ben ik een mensch? een slaaf?... Ge noemt mij prins?
Wie leeft uit eigen kracht, van eigen rijkdom
Zijns levens schoonen zelfgesponnen droom,
Een prins, een koning, heerscher in zich zelf?
O nietig, machtloos, duizendvoud gebonden
Aan duizend dingen minder elk dan niets!
Want niets doen en niets denken waar nog beter
Dan 't mederazen in die ijdle kermis.
Duizendmaal niets! Ge kunt toch reeknen Doctor?
Becijfer mij de waarde dezer wereld:
Niets, niets, plus niets, maal niets, tot niets verheven...

FALK.
Mijn prins, wist ik slechts... Donar, heb vertrouwen
In mij en in mijn kunst, maar help wat mee.
Waarlijk, geen middel baat zoo ik niet weet
Welk feit het evenwicht van uwen geest
Zoo jammerlijk verstoort. Vertrouw mij Donar;
'k Begrijp de zaak is ietwat delikaat,
Maar wees oprecht, zeg ronduit waar 't op staat;
Zeg mij wie 't is... komaan, wat is 't...

DONAR.
Niets, niets!
Is niets u niet genoeg, niet veel te veel?
Nietswaardigen !

FALK.
Zoo noemt ge uw vader ook,
Den wijzen, witgekruinden vorst?

DONAR.
Mijn vader?
Wit, wijs en waardig als een sneeuwpop, ha,
Een hardbevroren sneeuwpop die beheerscht

Een doodsch-verlaten stoppelveld met al
Zijn muizen, mollen, wurmen, larven, heel
Dat dagschuw, ondergrondsch gediert... O wijsheid,
Die smelten moet nog vòòr des zomers branden!
En o, of ooit een zomerzonne laait?

FALK.
Uw lieve bruid, zoo levenslustig eens,
Maar sinds uw ziekte zwijgzaam en verdroefd...

DONAR.
Wat baselt ge van een harmonica?
Ik houd niet van vermaklijke muziek.
Ging liever met een doedelzak naar bed
En zou nog minder wangeklank verwekken
Dan een blijmòedig mensch teelt in deez' wereld.
Mijn bruid? Waar is de droom die mij eens minde
En in wier lach en liefelijkst geluid
Ik uur aan uur de heldre harmonie
Der sferen hoorde...

(Dr. Falk druppelt een medicijn in een maatglaasje en reikt het Donar over, deze weigert).

FALK.
Drink eens Donar, drink.
Een, twee, drie, vier, vijf, zes, ho ho, genoeg,
Zes droppen is de maat, 't zal u kalmeeren,
Ge wilt niet?

DONAR.
Werp uw droppen zoo het stormt
In zee... en mijn hart zouden zij bedaren?
Doctor, vergeef... Ja, 't was een zware dag,
Hoevele netten haalden wij niet op
Vol rijken vangst?

FALK.
Zoo mag ik 't hooren prins,
Hoeveel? Komaan, wel twaalf, Donar, wel twaalf;
Zoolang wij zwalken heugt mij niet zoo'n vangst.
Eén was gescheurd.

DONAR.
Wel twaalf... En toch geen bruid?
Wat vingt ge liever, Doctor, in uw mazen,
Een dartle, levendspartelende meermin
Of een nog onbekende spons?

FALK.
Komt mee,
Te licht is hier de lucht, te zuurstofrijk;
Wat deert u toch, ge spreekt zoo wonderlijk;
Wilt ge misschien naar huis terug? Zoo meent
Magister Sartor... kijk, daar komt hij juist...

SARTOR (*op*).
Prins Donar, Falk, goên avond saam!

FALK.
Roep nooit den duivel bij zijn naam.

SARTOR.
Ben ik te veel? 'k maak rechtsomkeert.

DONAR.
Wacht even, zeg me eerst wat mij deert.

FALK.
'k Was juist met hem ten einde raad.

DONAR.
Ik schijn vandaag wat obstinaat.

SARTOR.
Och wat, een bagatel, kom, kom,
Wij brengen u gezond en wel weerom.
Wat u ontbreekt - alsof ge 't zelf niet wist -
Het is die kleine lichtbaak in den mist,
Die... ach, ik zei 't u menigmaal,
Niets mist ge dan alleen... een ideaal.

DONAR.
Van uit mijn wieg al greep ik naar de sterren!

SARTOR.
Een eerste misgreep!

DONAR.
Juist, zij bleven verre.
Als een klein knaapje wilde ik naar de zon,
Beklom een berg toen 'k nauwlijks loopen kon.

SARTOR.
Een domme en roekelooze daad,
Als ieder ze in zijn jeugd wel eens begaat.

DONAR.
Maar later zocht ik dichterbij,
Iets dat nog schooner leek te stralen,
Dan sterreglans en zonnepralen,
Een ziel...

SARTOR (*tot Falk*).
Let op!

FALK (*tot Sartor*).
Aha! een zij!

DONAR.
Maar zielen zwerven moederziel alleen
Als sterren... en ik vond er geen.

SARTOR.
De liefde is schoon, voorzeker, maar ik voel
Meer voor een deeglijk, praktisch doel.
Hebt ge ooit een praktisch plan gevoed?

DONAR.
Gevoed? Gemest! met hartebloed
Gemest, totdat zij berstten! Ziet,
En peil ik nu de diepten niet
Der zee, haal ik niet schat op schat
Naar boven... ach, als of het waarde had!

SARTOR.
Het héét zijn waarde; maar zoo 't u
Niet langer meer voldoet, welnu,
Delf schatten in uw eigen land,
Steenkool, petroleum of diamant;
Ontgin de heiden, demp het groote meer;
Bouw beurzen, banken, spekuleer;
Sticht een reusachtig syndikaat
Tot exploitatie van een negerstaat.
Kweek koopmansvlijt en burgerdeugd;
Bevorder ernstig - 't geeft u tevens vreugd -
De welvaart van uw volk...

DONAR.
't Is waar,
We visschen hier geen kaviaar,
Wat heeft mijn volk aan een skelet,
Al is 't ook netjes opgezet,
Van godweet welk een wonderdier?
En slikt het kwallen? vreet het wier?...

FALK.
De wetenschap heeft óok haar nut:
Haár bron raakt nimmer uitgeput,
Maar voedt de menschheid indirekt;
Al wat zij navorscht of ontdekt
Heeft zijn latente voedingswaarde,
Ook de verzaamling die 'k op reis vergaarde.
Ze is nog wel niet zoo heel omvangrijk,
Maar allerzeldzaamst toch en hoogst belangrijk.
Beschouw haar, Donar, eens aandachtig,
Niet minder toch dan drie en tachtig
Varieteiten vond ik reeds,
En 't gaat crescendo nog maar steeds.
Ik gis er zijn 'n twee, drie honderd,
En 'k rust niet voor ik ze heb afgezonderd;
Mijn langgekoesterd ideaal...

DONAR.
Is een te korte sidderaal,

Een potvisch zonder staart of vin,
En menschen zonder ziel of zin...

FALK.
't Is buiten schuld en onverlangd
Zoo men óok eens een drenkling vangt.

DONAR.
Zie Sartor, 'k droomde van een rijk
Dat ik mijn volk eens zou verovren,
Zóó weelde-schoon, zóó vreugden-rijk
Als nimmer nog een droom kon toovren.

FALK.
Een rijk?

SARTOR.
Welk rijk?

DONAR.
Maar zeg mij, Sartor, eerst:
Is lucht Imperium? Wie heerscht
Over de geesten en demonen
Die in de azuren aether wonen
En zweven in den eeuwgen gloor
En zingen in der sterren koor?
En zeg me ook: Is der diepzee grond
Res nullius? en wat ik vond
Aan schat en wonder waar' mijn eigen?
Of res communis, niet te krijgen
Onder bijzonderlijk beheer?
Hoe wordt ik onbeperkte Heer
Dier droomvervulde wonderdreven,
Een koning van het diepste leven?
Door occupatie, depossessie;
Door debellatie, door successie?

SARTOR.
Een controversenrijke grap!
Wie ze allen oplost noem ik knap!
Ik hield de diepzee dan nog eer

Voor een soort Interessensfeer.
Maar wie is er het eerst verdronken?
Wiens goed is er het eerst gezonken?
En hoe kan wie daar goed en wel
Beland is om een bagatel
Met de anderen in twist geraken
En van zijn fout een casus belli maken?
Ziehier een aantal vragen... maar
Ge luistert niet?

FALK.
Waar tuurt ge naar?

DONAR.
Doctor, wij zoeken beide diep.

FALK.
Zaagt ge iets in 't water?

DONAR.
Neen, ik riep
Mijn heimlijkste idealen op.

FALK.
Daar heb je 't weer. Ik houd mijn kop
Bij feiten, klare feiten; 'k vang
En zicht en zeef en orden, rangschik
feiten, feiten, verder niets;
Gij, Donar, maakt u zelven diets
Wanneer ge uw droomverzinsels diept
Dat ge ook in werklijkheid wat schiept.
Hebt ge ooit uw droomen beet gehad
Zoo vast als ik mijn feiten vat
Bij kop of staart of vin of poot?
De metaphysica is dood;
Filosofie is uit den tijd;
In ónzen geest spiegelt slechts werklijkheid!

DONAR.
Hoe hol, doctor, is dan die spiegel wel!

SARTOR.
Ik bid u, prins, geen woordenspel,
Dat brengt niet verder. 'k Ga accoord
Met Doctor Falk, haast woord voor woord.
Vang feiten, laat geen feit ontglippen;
Uit feiten vormt men gezonde begrippen,
Mits men ze goed klassificeert
En wetenschapplijk definieert.
Methode, Donar, en steeds meer methode
Is voor ons denken 't meest van noode.
Wie slechts methodisch plukt en pluist
Vindt vroeg of laat de waarheid.

FALK.
Juist,
Ook denken is experiment.

DONAR.
Het menschlijk brein een instrument?
Dat weegt en meet... wel niet precies.
Maar 't schat 't teveel en ook 't verlies;
Men schat ook de observatiefout
En wat men eindlijk overhoudt
Is, na nog een correctie of wat
Voor wat men mogelijk vergat,
De zuivre waarheid.

SARTOR.
Goed gezegd,
Meer is niet voor ons weggelegd.

FALK.
Maar 't is mijdunkt al mooi genoeg.

SARTOR.
Als elk zich naar die leer gedroeg!
Beperk u zelf, vraag niet te veel;
Vlecht van begrippen een gareel
Waarin uw geest als een tam paard
Kan loopen, ordlijk en bedaard.

En bouw 't een veilgen, warmen stal
Dien het niet licht verlaten zal,
Van woorden, ieder woord een steen,
Met zorg gevormd.

DONAR.
Een starre steen?
Is niet een woord een vogel dan,
Die uitzingt - ach, zoo goed hij kan -
Zijn vreugde om al wouds wonderdingen?
Een dooden steen hoorde ik nog nimmer zingen.

SARTOR.
En ik zag nooit een levend woord,
Horribile dictu! een levend woord!

DONAR.
Maar ik wil meer, oneindig meer!

FALK.
Zie opwaarts tot de sterre'en leer
Bescheidenheid, van heel hun heir
Telt ge er vijfduizend ongeveer;
De oneindigheid blijft ongemeten...

SARTOR.
Het laatste woord blijft ongeweten.

DONAR.
Wat zijn dan feite' en woorden waard?

SARTOR.
Veel is verborgen, maar veel werd verklaard.

DONAR.
Verklaard, verklaard? O klatergouden klank!
Is dit verklaring zoo ge feit na feit
En woord na woord opstapelt in de krypten
Van uw verstand?... Zie, hoe de zilvren zee
Stil deint in 't maanlicht, zie het levend spel
Van wisselglans op wisselende golven;

Ge kunt toch zien? Wat valt dan nog te spreken?
Wetenschap, wijsheid! Doffe en doodsche wade
Waarmede uw woord een weerld van glans bespreidt!
Of trilt en rekt reeds in des menschen geest,
Drachtig van God, hun ongeboren leven?
Maar rekent ge op een doodgeboren kind?
Dat is des Levens woon?... een nauwe kist,
Van woorde' en welgevoegde definities
Getimmerd en soliede dichtgedekseld
Met een verklaring?
...Meesters, die ik eer
Als veler zaken kundig en tot veel
Gewichtig werk bekwaam.. maar gaat naar kooi....

SARTOR.
Nog niet, nog niet, ik voel mij meer gestemd
Eens na te gaan of, en in hoever dan,
Die controversen waar ge straks van spraakt
Wel waarlijk onoplosbaar zijn... tot morgen!

FALK.
Ge blijft dus toch, mijn prins?

DONAR.
Ik volg u spoedig.

(Sartor en Falk af).

Een feit, een schim, onwezenlijk, onklaar,
Een woord, verstarde klank, leefloos, onwaar...
O kracht, o gloed, dien ik hier branden voel,
O zalig, helsch verlangen zonder doel...

KOOR.
Zwijgt nu, gedachten,
Zoekt in der nachten
Klaarheid rust.

TEGENKOOR.
Wonderen wachten,
Sluimrende machten
Worden bewust.

DONAR.
Hoe stil! En toch hoe heimlijk vol van leven!...
Nevelgestalten deinen door de lucht;
Zie ik niet schimmen langs de kimmen zweven?
En fluisteringen suislen als een vlucht
Onzichtbre vogelen zachtwiekend over;
De scheemring woelt van wonderbaar getoover...

KOOR.
Uit liefde doorleden,
Logen aanbeden,
Waarheid gevreesd,

TEGENKOOR.
Schept onbestreden
Werklijkheden
De droomende geest.

DONAR.
De maan brak door, in 't zilverbleeke glanzen
Begint nu 't elfenspel, 'k zie voor den boeg
't Gedartel van hun zwiergen zwerm al dansen.
En uit de verte, waarom 't lichtweb sloeg
Zijn wemelmazen, komen langzaam doomen
Nu hier, dan daar, vereenzaamde fantomen...

Hoor! Nader klinkt weer 't koperklare schallen
Wijd over 't eindloos klotsende geruisch...
'k Zie Tritons tusschen 't rijzen en het vallen
Van zilvren golven drijven en gedruisch
Hoor ik van stralenspuitende dolfijnen,
Die plassen rond het schip en weer verdwijnen.

En blankgeschubde nymphen zwemmen deinend,
Of duiklen spelend, woelig, watervlug...
Maar één staart me aan, grootoogig, wonderschijnend...
Zij staart en wenkt... en duikt in 't diep terug...
O wondren van dien blik... en weer gerezen
Lokt mij opnieuw der diepten raadselwezen...

Meermin! Meermin! kom weer, mijn droom, mijn ziel!

O mijn verlangen... Zie, hoe ik hier kniel
Voor u, mijn droom, Ik, Donar... eenzaam, eenzaam...
En geen geluid... o eenzaam... eenzaam... niets.

Tweede tooneel.

(Een wondertuin in de diepzee. Ver op den achtergrond het paleis van Nereus; door het dicht gebladerte van grillige gewassen schemert een bleekgroene schijn van uit de verlichte zalen. Een groep Nereïden speelt voor het paleis, er ruischt een zachte muziek. Op den voorgrond, in een duistere nis, bevindt zich een koraalrots waarop het verweerde en geschonden beeld van een jongeling, omringd van verwelkte bloemen en kransen. Lichtstralende dieren kruipen traag over den grond en de met anemonen begroeide rotsen. Plotseling schiet van achter een groot waaierblad Slapstaart, een hybried van een zeeduivel en een dolfijn, te voorschijn).

Slapstaart.

Nu sla ik mijn grooten slag! Dat ik nog eens een prins zou worden en mij laten vrijen door de mooiste dochter van mijn meester! Hoe gelukkig ben ik, nee, hoe ongelukkig eigenlijk... Straks komt ze en streelt met haar zachte handjes en nog zachter kusjes den hollen pop... met mij, Slapstaart, er in. En dan begint het, dan toon ik mijn kunst:

'O zoete poëzie, mij liever dan de liefde,
Die wreed met mij en met mijn smarten speelt'...

Zoo ongeveer zal ik beginnen; hoe ongedwongen kom ik dan op het 'beeld', en haar koelheid die mij 'griefde' of 'niet bliefde'. Dan is er nog 'kliefde', 'hief ze' en zelfs 'liefste' kan ik te pas brengen. Verder de 'weeld'' van haar dit of dat, enfin, en de terzinen rollen wel van zelf uit mijn spontane onbewustheid... Hoorde ik iets?... Wat is het hier onhebbelijk licht, dat schijnt hier maar met een ongegeneerdheid! Kunnen jullie miserabele gloeibeesten daar niet 's een beetje discreter zijn?... 't Is lastig als je zoo subtiel en fijngevoelig bent.

KOOR VAN NEREÏDEN BUITEN HET PALEIS.

Zusters uit de lichte zalen,
Komt naar buiten,
Hoort de luiten
Lokken in de schemerdalen,
Buiten, buiten,

Waar de trotsende tritonen
Spel en kozen
Beidend pozen
Tusschen bleekgoude anemone' en
Brandende rozen.

TEGENKOOR VAN NEREÏDEN BINNEN.

Kozen, zingen spelen, lachen,
Albereid,
Al ten spijt,
Zullen we immer dag aan dag en
Te allen tijd.

Lachen, zingen, kozen, spelen;
Als een wel,
Klaterhel,
Is ons leven, lachen, spelen,
Straleruischend waterspel.

SLAPSTAART.

Jawel, jawel, 'k hoor je gesnater wel; jullie ganzen daar in de verte, wil je met mij concurreeren? Speel maar, speel maar, dan vat ik mijn rol ernstiger op... Zoo... koor en tegenkoor af, nu kan ik tenminste weer luisteren... Hoor ik haar al komen?...

Ik hoor een ruischen, murmlen zoet
Zooals 't alleen Atlante doet...

dat wil zeggen 't water als zij er door zwemt; ja waarachtig, zij is het, zij komt... gauw, gauw...

(Slapstaart kruipt door de koraalvertakkingen heen en wringt zich door de opening onder in het beeld).

Au, au! wat zit dit dwangbuis nauw!

(Atlante, een korf met vreemdvormige bloemen dragend, zweeft langzaam nader tot voor het beeld).

ATLANTE.
Hoe eenzaam bloeit mijn tuin en onverzorgd;
Wild wier verspert de scheemrende prieelen
Waar ik eens droomde en van 't gewelf der laan
Die ik zoo dikwijls mijmerblij doorzweefde
Hangt nu het ruig en hindrend onkruid neer....
En 't altaar.... o mijn heiligdom.... verweerd
En gansch beslopen van 't inhalig mos....
Zóó zie 'k u weer, o droomhof mijner jeugd,
Voor 't laatst.... en zóó moet ik u steeds herdenken?

(Zij nadert het beeld en bekranst het, aan den voet strooit zij bloemen).

ATLANTE.
O beeld, mijn beeld, dat ik toch kon
Omarmen alle nachten,
Zooals ééns naast Endymion
Selene smachtte;

Nu zag 'k hem zelf en kille steen
Is mij zijn beeld geworden;
Hoe lang liet ik u hier alleen?
Uw kransen dorden.

Mijn God, voor wien ik lag geknield
In radeloos verlangen,
Mijn lief dien 'k in mijn armen hield
Verrukt omvangen!

Maar hoe ik bad, geen woord heeft ooit
Uw witte mond gesproken,
En hoe 'k uw oogen kuste, nooit
Is er me één glans ontloken.

Nog éénmaal, éénmaal zal ik nu
Die starre lokken streelen,
Nog éénmaal zal ik, beeld, met u
Mijn liefde spelen.

Van bloemen zal nog ééns mijn hand
O beeld, ons leger spreiden;
En dan... dan delft zij diep in 't zand
Uw graf... voor alle tijden.

SLAPSTAART.

Och lieve Atlante, heb ik dàt aan je verdiend? Waarachtig, ik kan wèl praten... Ik had mijn sonnet al klaar, maar nou ben ik het kwijt... och begraaf me niet levend... bij den grijzen baard van je vader... Atlante, lieve goede Atlante... ik wil voor je sterven... graag... maar zòò niet. Ik dee 't maar voor de grap, ik ben werkelijk geen steenen pop... en ik zal voortaan praten en kussen en wat je maar wilt... Help, help... laat me staan!... bij den tridens van Poseidon!... help me goddelijke moeder Amphitrité... ik ben het, Slapstaart, je bloedeigen kleinkind...

(Terwijl Atlante het beeld aanvat en optilt schiet Slapstaart er met een woesten ruk onder uit, het beeld valt en breekt).

Goddank!... ja... nou is 't kapot, niks aan te doen... de sluier is gevallen, hier staat mijn ware Zelf!

ATLANTE.

Slapstaart!

SLAPSTAART.

Da's een verrassing hé?

ATLANTE.

Je trilt van angst.

SLAPSTAART.

Ik? trillen?... Nee,
Had je ooit, lief zusje, durven hopen
Dat hij zich zóó ontpoppen zou?

ATLANTE.

Wanneer ben je in het beeld gekropen?

SLAPSTAART.

Toen ik je hoorde wrong 'k mij gauw...
Pardon, dat is te zeggen, 'k nam
Dien wanvorm aan zoodra je kwam.

ATLANTE.
En vroeger?

SLAPSTAART.
O, al langen tijd
Heb je eigenlijk met mij gevrijd
Inplaats van met dien steenen pop.

ATLANTE.
O schande!

SLAPSTAART.
Nou, da's ook een mop!
Voor niets dan maandenlang gespeeld
Voor een gezonken menschenbeeld;
Voor niets zoo'n tour de force gedaan,
Voor niets dien doodangst uitgestaan!
Ja, toen 'k een steen was heb je mij
Gekust, gestreeld en zij aan zij
Met mij gesold... om 't zacht te noemen-
Koralen bracht je mij en bloemen,
Geen krans was voor mijn hoofd te schoon;
Maar nu 'k mijn ware wezen toon
Jaag je mij weg?

ATLANTE.
Voort, voort, van hier!

SLAPSTAART.
Eén afscheidshymne nog!

ATLANTE.
Van hier!

SLAPSTAART.
'O lief, mijn lief..'

GALATEA (op).
Is dat voor mij?
Ben ik zoo'n wangedrocht als jij?
Schavuit, wat doe je hier, naar huis!
Bedrieg het andre zeegespuis,
Maar laat Atlante en mij met rust.

SLAPSTAART.
'O lief, mijn lief, die gloed die nimmer bluscht..'

GALATEA.
Atlante, ik zocht u voor het feest,
Veel valt er nog te doen..

SLAPSTAART.
En 't meest
Voor mij; da's waar ook, 'k heb de leiding
Der koren bij plechtige wijding
Van Schuifelbuik tot hofpoeet.
Haha, die heeft ze lekker beet!
Maar 'k wil hem graag een goeden naam bezorgen;
Lik ik hem heden, licht likt hij mij morgen.
Ik ga al... ach, ben je nog boos
Atlante.. geef me één enkle roos
Om eeuwig op mijn hart te dragen.
Ja, tot het einde mijner dagen..

ATLANTE.
Hier, twee, voor elk hart één; al brak
Je 't beeld, mijn liefde kan niet sterven,
Mij blijft de ziel die in mijn droombeeld stak;
Pak jij je biezen met de leege scherven;
Begraaf ze waar je wilt...

GALATEA.
Kom, maak wat voort!

SLAPSTAART.
Ik sterf van liefde, op mijn dichterwoord!

(Slapstaart af met den korf waarin hij de brokstukken van het beeld verzameld heeft).

KOOR VAN NEREÏDEN IN DE VERTE.
Komt, komt, zusters komt;
Wiegende, wiegende
Stoeit, stoeit als de luite verstomt,
Wiegende, wiegende, komt.

Danst, danst, zusters danst;
Zwevende, zwevende,

Met de tritons, wierbekransd
Zwevende sliert den dans.

GALATEA.
Eens liet ook gij geen dag droevend vergaan
Dien niet ten laatste uw lach en blijde stem
Toch 't afscheid zong in uwer zustren koor.
Hoe lang al zwijgt ge Atlante en meidt ons spel?
Nog zingen wij, maar zachter, en een weemoed
Verstomt ons plotsling zoo een triton roept -
In driestheid heimelijke vrees verhelend -
Atlante, Atlante!.. en wacht een pooze en zwijgt;
Maar nimmer komt ge en eenzaam en verdroefd
Lijkt dan ons spel: een scheemrende vallei
Waar langzaam, langzaam, licht en leven sterft.
Zoo treurt ge, zuster, immer om dien prins?
Maar och, ik vrees dat in zijn schoonen schijn
Een mensch méér vooze en ijdle dwaasheid bergt
Dan dit gebroken beeld straks nog omsloot..

ATLANTE.
O Galatea... menschen zijn zoo groot..
Ik zag hen.. uit hun oogen laait een glans
Van ongetemperd licht..

GALATEA.
Atlante, wie
Heeft u misleid? Is niet ons leven schoon
In Nereus' rustig rijk, waar als een droom
Wij heel die weerld van wonderen doorleven
Die machtger geesten toovren rond ons heen?
Wat hunkert ge naar onbekend bestaan?

ATLANTE.
Niet onbekend meer, Galatea, sinds
Ook andren dan hun jammerlijke lijken
Tot onze diepten daalden...

GALATEA.
Ik heb zelf
O zuster, zulk een duiker eens bespied.

Schoon was hij, sterk, moedig als ik nog nooit
Een wezen zag. Slechts met een dolk gewapend
Vocht hij tegen een haai en overwon.
Toen voelde ook ik bewondring voor een mensch
En had hem lief... maar ach, die waan was kort.
Want toen 'k hem in mijn armen hield en vroeg
Wat zijn doldriest verlangen bij ons zocht
En dacht dat in verzaalging hij zou spreken
Van liefde en schoonheid, zei hij: ‘Paarlen, paarlen,
Vul mij mijn zak met paarlen’.. Maar ik wond
Een warrig wier hem heimlijk om den voet
En liet hem los... nu krampt zijn knokenhand
Vergeefs in 't zand en grist vergeefs naar paarlen.

ATLANTE.
Ik sprak niet van een duiker, Galatea, -
Toch was hij moedig, waagde en won, niet waar? -
Maar Glaukos Pontios, den zachten god
Die ééns een mensch was, meende ik, in wiens oog
Nog heugnis van dien heilgen geestdrift glimt
Die hem eens dwong te dalen tot ons rijk.
Dien gloed kennen der diepzee goden niet;
Goden zijn zalig, maar de menschen groot...
En Ino Leukothea, nu godin,
Doch ééns sterflijke vrouw.. Ik kwam tot haar
En liet haar van die wereld mij verhalen
Waar zij eens minde en leed en onderging.
‘Wat waart ge liever,’ vroeg ik, ‘god of mensch?’
Zij kuste mij en schudde 't hoofd en zweeg,
En droefheid droomde in den verdoofden blik
Waarmee zij opzag naar den hoogen dag.
‘Ik, die de menschen en hun waanzin ken,
Ik heb hen lief, hun wanhoop en hun leed,’
Zóó meende ik 't stom verlangen te verstaan.

Wat zwijgt ge, zuster, nu ik eindlijk spreek,
Voelt ge niet wat ik wil?...

GALATEA.
Een menschlijk woord
Is wil, Atlante, ons godenkindren vreemd...

ATLANTE.
Ik wil tot hen... mijn zuster, liefste zuster..
Onwetend ben ik nog en ken geen weg
In de eindelooze zeeën, help mij, zuster...
Mensch wil ik worden, dat was heel mijn droom
Dien langen tijd dat ik een zielloos beeld
Aanbad, maar nu, nu is 't mijn wil.
O sinds dien avond toen ik voor het eerst
Mocht stijgen naar omhoog en voor het eerst
Hem levend zag!.. Neen, niet alleen de streeling
Van 't nooit gevoelde koozen van den wind,
De lauwe lucht niet noch der gouden wolken
Nimmer aanschouwde pracht, noch 't star gestraal
Der sterren, o, dit alles was het niet...
Hem zag ik, Galatea, sinds dat uur
Haat, haat ik heel dit wonderstaltig rijk..
Mensch wil ik zijn!

GALATEA.
Atlante, en waart ge een mensch,
Ook dan nog zoudt ge hunkren naar omhoog
Als Phaëton, of naar omlaag, als Glaukos.

ATLANTE.
Vreugdig, o vreugdig zou ik ondergaan.
Had ik maar ééns gewild, geliefd, geleefd!
O zuster, zuster, die toch zooveel weet..
Zoo dikwijls waart ge boven, kent den weg
Naar zeeën waar ìk nooit nog mij mocht wagen;
Is er géén middel dan, geen tooverij
Waardoor ik mensch kan worden? Galatea,
Zou Proteus helpen, de listige herder
Aan 't strand van Pharos?...

GALATEA.
Neen, ook Proteus niet;
Geen onzer goden.

ATLANTE.
Machtelooze schimmen!

GALATEA.
Atlante, neen, mijn zuster nu niet meer..
Want vreemd werd u der Nereïden zin..
Ge hoort niet langer bij ons..

ATLANTE.
Galatea!
Ge hebt begrepen? Help mij, help mij dan!

GALATEA.
Luister Atlante. Eens, 't is nu lang geleên,
Waagde ik te ver me in onbekende zee;
Daar vond me een triton, als ik zelf verdwaald.
Nauw zag hij me en 'Terug' riep hij, 'Terug,
Hier is 't niet pluis voor speelsche Nereïden!'
En toen wij saam den weg weer huiswaarts zochten,
Verhaalde hij hoe in een donkre krocht
Onder de kust hij een vreemd schepsel zag,
Een oude, maar afzichtlijk oude vrouw,
Murmelend hurken naast een vuur waar boven
Zij tooverbrouwsel kookte; rond haar heen
Lagen er lijken overal verspreid
Van menschen, dieren.. en den zwarten wand
Versierden bleeke beendren. Naderbij
Sloop hij en zag toen in 't doorschijnend vat
Dat over 't vuur hing een gedaante, een mensch
Gelijkend, maar een mensch van was of steen..
Toen joeg hem namelooze ontzetting voort -
Misschien, Atlante, dat die oude heks
Die menschen brouwt uit dorre, doode knoken
En klei en vuur u helpen kan..

ATLANTE.
Waar, waar?

GALATEA.
De richting weet ik, 't was ver in het noord,
Meer weet ik niet, nooit zag 'k dien triton weer.

ATLANTE.
Ik ga.. ik ga.. ik zal haar vinden.. zuster.

SLAPSTAART (op).
Gauw mee, Atlante, Galatea, gauw kindertjes, als je wat zien wilt, een schip gezonken! Je houdt immers zoo van menschen? Nou, ze hebben weer een mooi gezantschap gestuurd.. waar schrik je zoo van, zusje?.. wel zestig..

ATLANTE.
O dank, dan is 't het niet.. hij leeft!

SLAPSTAART.
Wat niet? Wie leeft? Laat me toch vertellen! Ik zeg, 't is een mooi zoodje. In alle soorten; met blauwe, groene, paarse en zwarte tronies. En ze hebben hun beste plunje aan voor de gelegenheid.. als je ook bij Nereus op een hofbal moet, net als Poseidoon zelf gast zal zijn!.. En de een grijnst nog vriendelijker dan de ander, beleefde gasten... maar je neus dicht hoor, die vergasten ze allesbehalve. Ze zijn al wel een maand in deze betere gewesten, maar eerst van avond tot hiertoe afgezakt..

GALATEA.
Wat waren 't?

SLAPSTAART.
Kooplui.. maar de lading
Is anders weinig van mijn gading;
Wat koren, olie, specerij,
Wat goud- en zilveren gerij,
Wat bonte lappe' en glazen pronk;
De moeite waard zoo ver van honk
't Hachje te wagen maanden lang!
Zij waren ovrigens niet bang
En vierden juist een groot festijn
Om de behouden vaart - ja, ja, zoo zijn
Ze Atlante - nou, toen liep het schip
Net eventjes nog op een klip
En zonk zoo snel dat menigeen
Den mond nog vol in zee verdween

En 't niet gemerkt heeft of hij stikte
In 't water of zich in den wijn verslikte.

GALATEA.
Was jij er bij?

SLAPSTAART.
Neen, maar mijn broer
Die 't mij vertelde draaide hun dien loer;
Hij hield het roer van onder tegen
En richtte 't schip... op hoop van zegen.
Komt kijken...

ATLANTE.
Neen, o jammerlijk verhaal,
Ik wil 't niet zien.

SLAPSTAART.
Wat's dat nu voor kabaal?
Zij vliedt... als Daphne voor den god
Der schoonheid... ach, en laat mij voor Piet Snot
Hier deklameeren... O, die strijd!
Mijn ziel wil hààr na, als altijd...
Naar 't schip lokt mij 't begeerig lijf...
Of is 't soms omgekeerd?... Ik blijf
Totdat die strijd is uitgestreden
Met Galatea mij zoolang vertreden...
Luister, o zuster van het licht
Naar wat ik zoo even heb gedicht:

'O blinde god, die met uw scherpen schicht
Mij zóó verwondde dat in stage zuchten
Mijn leven heenvliedt en mijn dagen vluchten'...

GALATEA.
Stop even, 'k heb iets beters in het zicht;
Ik ken een schip... en op dat schip een prins...

SLAPSTAART.
Hààr prins? Waar, waar? Een schip?... hààr prins!
O zeg mij waar, ik haal hem hier,
Voor hààr niet, maar voor mijn plezier...

GALATEA.
Je kunt nog heel wat van hem leeren;
Gister hoorde ik hem reciteeren
Dat jij 't hem niet verbetert...

SLAPSTAART.
Kom!
't Zal wat!

GALATEA.
Hij leek mij lang niet dom,
En als Atlante 't ook eens hoorde,
'k Weet nog niet wat haar méér bekoorde,
Zijn minnezang of jouw...

SLAPSTAART.
Zwijg, Zwijg!
Voordat ik een beroerte krijg...
Anders, een wedstrijd vrees ik niet,
Al is hij boven nog zoo'n Piet.
Zelfs Marsyas, Apollo en Orpheus,
Zij kwamen van een koude kermis thuis
Zoo zij het waagden...

GALATEA.
Goed gesnoefd!
Maar 't is toch veilger als 't niet hoeft;
Was je toevallig niet bij stem,
Geen twijfel dan of zij koos hem.

SLAPSTAART.
O prinsje, 't zingen zal je rouwen!
Had ik hem in mijn kritische klauwen,
Ik kleedde'm uit tot op zijn huid,
Ik vilde'm, ha, zoo'n ijdele schavuit!
Ik zal... wat zal ik? Zeg me eens wat...
Ik licht het roer, ik stoot een gat
Onder de kiel... ik zal... ik wil
Ik weet niet wat...

GALATEA.
Houdt je dan stil
En luister, Slapstaart, naar mijn plan.

SLAPSTAART.
Zeg wat te doen, ik ben je man.

GALATEA.
't Schip is dichtbij, vannacht nog vaart
Het boven ons; 't sliert, als een lange staart,
Een diepverzonken sleepnet achteraan;
Dat grijp je, hangt je er quasi aan
En maakt een vreeselijk misbaar.

SLAPSTAART.
'k Schreeuw 't heele zeevolk bij elkaar!
Welk een idee!

GALATEA.
't Feest is verstoord,
Natuurlijk vindt Poseidoon 't ongehoord...

SLAPSTAART.
En slaat subiet het schip aan stukken.
O magnifiek, die aanslag moet gelukken!
Nu gauw naar 't wrak, mijn volkje wacht,
Alles moet onder dak gebracht.

(Een Nereïde verschijnt voor het paleis en slaat op een bekken).

NEREÏDE.
Zusters uit de schemerdalen,
Komt, naar binnen;
Vult de feestelijke zalen;
't Spel van lachen, zingen, minnen,
Binnen, binnen speelt weer mee.
Komt nu nymphen, komt tritonen,
Dartle dochters, wilde zonen,
Kinderen der wonderzee,
Komt, naar binnen!

(De Nereïden en Tritonen verzamelen zich stoeiende voor het paleis, Galatea voegt zich bij hen en gaat hun vooraan).

GALATEA.
Zusters, komt, komt mee!

Derde tooneel.

(Het schip. Late avond. Magister Sartor en Doctor Falk wandelen te samen op het dek).

SARTOR.
Dus Doctor: Hyperaesthesie,
Neurasthenie, melancolie,
Hallucinaties, zelfs dementie -
Vergat ik iets, ik vraag clementie -
Van heel den warboel van psychosen,
Van oude of nieuwerwetschere neurosen,
Kunt ge symptomen constateeren?

FALK.
Kon 'k even makklijk maar zijn kwaal cureeren!
Maar 'k ben op 't eind van mijn latijn.

SARTOR.
Zooveel gebreken en zòò weinig medicyn!

FALK.
Wat heb ik niet al aangeraden,
Divers dieet, diverse baden...

SARTOR.
De zeelucht heeft, dunkt mij, geen goed gedaan.

FALK.
Integendeel, zoo onberaân,
Zoo grillig en zoo ongestadig,
Zoo wispelturig en baldadig
Als zee en wind blijft steeds nog maar zijn geest.

SARTOR.
Ik vrees dat gij voor 't ergste vreest?

En toch, slecht leerling is hij niet;
Hij neemt begeerig al wat men hem biedt;
Doch het is waar, zijn studie draagt geen vrucht;
Altijd is 't eind dat met een vloek of zucht
Hij vraagt: Maar wat is recht, wijsheid, moraal?...
Alsof hij zwart op wit niet honderdmaal
Gelezen had wat honderden geleerden,
Die elk uit duizend andren compileerden
In al hun werken demonstreerden.

FALK.
Mij gaat Magister, 't net als u.
Hij kerft, snijdt, weegt, meet, destilleert,
Vol ijver, om dan plotsling ruw,
Kinderlijk ongemotiveerd,
't Werk te vernielen... Toch is hij
Van allen weer het eerst er bij
Wanneer een rijkelijke vangst
Wordt opgehaald...

SARTOR.
Ja, ja, wij zijn het langst
Op reis geweest, wij moeten maar zoo vlug
Als 't kan naar 't lieve vaderland terug;
Het doel is toch mislukt...

FALK.
Magister,
Zie mijn verzaamling eens! Wat mist ge er,
Dat ge kunt spreken van mislukt?

SARTOR.
Doctor, ge zijt terecht verrukt
Om wat ge vingt, ze mag er wezen;
Maar 't doel was, met verlof, prins Donar te genezen.

FALK.
Nu ja, maar 'k heb een stille hoop
Dat als 't wat kalmer weer wordt..

SARTOR.
Loop!
Loop rond, nu spreekt ge u zelven tegen,
Ik heb u in de klem gekregen;
Haha, mijn zeergeleerde doctor,
Al spartelt ge als een opgeprikte boktor..
Maar ik begrijp het best.. 't gaat u aan 't hart
Den tocht te staken..

FALK.
'k Ben vernard
In mijn collektie, ik erken 't.

SARTOR.
Maar 'k heb een dwingend argument:
Ik vond de causa morbi..

FALK.
Hoe!
Gij vond?

SARTOR.
Bij toeval, hoe doet er niet toe.
Falk, Donar's waanzin is erotisch!

FALK,
Hier is hij toch het verst van alle emoties,
Dààrom juist wou 'k naar zee..

SARTOR,
Helaas,
Zijn zieke fantasie blijft u de baas;
Hij is verliefd.. houdt je bedaard..
Op.. op zoo'n... meermin... met een staart!

FALK.
Ah, ha.. hm... droevig,... dát verklaart
Zeer veel, Magister... wel, wat nu?

SARTOR.
Mijn waarde Falk, dat vraag ik ú.

FALK.
Ge hebt gelijk, we moeten gaan..

SARTOR.
Daar komt hij zelf.. blijf staan.. doctor blijf staan..

FALK.
Zoo niet, dan is hij reddeloos verloren..

SARTOR.
Hier achter deze kist.. nu kunt ge 't hooren.

(Donar op, bij de verschansing blijft hij staan en staart zwijgend in zee)

KOOR.
Ruischt, ruischt nu golven als altoos
De eeuwige vraag;
Roept, roept het tot alle kimmen
En verder, verder tot elke kust;
Verder over de vale velden
Waar de aarde zwijgt onder stommen nacht;
Zucht, zucht het omhoog tot de wolken,
En hooger, hooger tot waar in de strakke
Stille heerlijkheid des hemels
Stom de sterren stralen.

DONAR.
O ontoereikendheid!... Een diepe zee
Is mij mijn ziel en even onbekend.
Geduldig vlecht ik al maar langer strengen,
Zoek fijner weefsel en duurzamer koord..
Wat baten langer, fijner, sterker netten!
Heb ik ooit meer gevonden dan een knaap
Die krengen opvischt uit een moddersloot?

O ontoereikendheid!.. Geen looden woord
Noch 't sterkst vervlochten, kunstigste begrip
Haalde ooit mijn bodem. Woorden werp ik uit,
Gedachten span ik ovral rond mij heen..
Maar zij verzinken, scheuren.. of hun buit,

Wanneer 'k eens ving bij vollen, rijken vleet,
Blijkt waardeloos zoodra ik scherper zie
En de eerste, kinderlijke blijheid wijkt...
Ja, wijkt... maar om opnieuw mij te doorgloeien
Wanneer mijn waan weer nieuwe netten werpt
En ophaalt.. te vergeefs. Armlijke ziel
Die van zoo schaamle vreugdebeten leeft.
Spreek dan, slechts ééns, ziel dezer wereld..
Groot hart, dat almaar smacht en smachtend zwijgt,
Laat me ééns uw eeuwig woordelooze klacht
Verstaan... ge kunt niet?.. Ah, stom is 't heelal,
Een zwijgend raadsel.. dat míjn antwoord wacht?..

SARTOR (*tot Falk*).
't Bankroet der wetenschap... dan wat mystiek..

FALK (*tot Sartor*).
Zieklijk, ja zeker, maar toch nog niet ziek..

DONAR.
O ontoereikendheid!.. Diep als de zee..
Maar vol van vreemde, grillig-schoone machten,
Een rijk van droombevolkte poëzie...
Is zóó mijn ziel? die doodsche, donkre kerker?
Maar ik wil licht, en lichtend wil ik leven;
En elke daad en elke droom een antwoord,
Een lachend antwoord op de droeve vraag..
O geest die alle dingen overziet,
Doorzoekt en kent, slechts 't eigen wezen niet!...
Atlante, Atlante!..

FALK.
Nú is 't pathologisch!

STEM VAN ATLANTE.
Kom, Donar, kom!

DONAR.
Háár stem? Hoor ik.. háár stem?
Atlante, Atlante! o kom toch weer, Atlante!

KOOR.
Overvloeds overmoed,
Armoeds verlangen,
Eén in hun liefdegloed
Heeft ons ontvangen;

TEGENKOOR.
Levend in duisternis,
Strevend naar 't licht,
Leedlooze luister is 't
Doel dat ons richt.

DONAR.
O weer te luistren naar dat zoet geluid
Dat uit de diepten opstijgt en mij zingt
Van ongezegd maar heerlijkst waar geheim.
O weer te staren in dier oogen wijd
En glanzend wonder... meermin, o mijn bruid,
Wanneer gij opduikt en uw lieflijk hoofd,
Glimlachend, stil te midden van 't gewoel
Van rustelooze golven rustig heft;
Mijn lief, die wenkt en roept.. hoe zoet-bekend
Is mij die klank dien ik toch nooit verstond..

SARTOR (*tot Falk*).
Ziet gij iets Falk?

FALK (*tot Sartor*).
Ik? Niets, geen spoor....

SARTOR.
't Was net alsof ik daar vlak vóór
Den boeg iets zag.. een schim.. een schijn
In 't water.. 't moet verbeelding zijn.

DONAR.
Naar u wierp ik mijn ontoereikend net
O diepe liefde, wee.. die wenkt en wenkt..
Zijt ge gevangen daar beneên, in ban
Van een betoovring die ik moest verbreken?
Neen, neen, ik zelf ben een betooverd prins..

FALK.
Betooverd, ach, zeg maar gerust krankzinnig.

DONAR.
O, smachtend naar bevrijding; kom tot mij
Godin, mijn lief... Neen, neen, eer ben ik nog
Een toovenaar die eens in scherts zich zelf
Betooverde en 't bevrijdingswoord vergat.

SARTOR.
Drie beelden met elkaar verward! ach! ach!

DONAR.
Ik ben 't toch zelf die roept? Zijt gij 't niet zelf
Atlante, die mij wenkt?.. Atlante, ik kom...
't Bevrijdingswoord?.. Een woord? altijd een woord?
Wat waar is in mijn geest maakt zoo mijn mond
Nog tot een logen? Liefde, o diepe liefde
Die almaar lokt.. één daad is toch genoeg
En zwijgend, wetend rust ik aan uw hart...

(Donar stort op de verschansing toe, Sartor en Falk springen te voorschijn en houden hem vast).

FALK.
De prins! help, help!

SARTOR.
Bij God, wat wilt ge doen!

FALK.
Help, help, de wacht!

SARTOR.
Kom tot u zelven prins!

DONAR.
Mijn waarde doctor, sprong er een retort?
Is een garnaal ontsnapt dat ge zoo jammert?
Magister, vondt ge een misgeplaatste punt
Bij Cicero dat ge u zoozeer ontzet?

SARTOR.
Duidt mij niet euvel, prins, maar 't leek alsof...

FALK.
Ge boogt te ver vooruit u en wij vreesden
Dat ge overboord mocht slaan..

DONAR.
Ja, dan waar' meer
Verloren dan een hersenloos garnaal,
Meer dan een mispunt uit Gods boek gevaagd?

(De stuurman en de wacht komen toeschieten).

MATROZEN.
Wat is gebeurd!.. Was Donar overboord?

DONAR.
'k Was daar beneên, drie honderd vadem diep,
Bij Nereus' dochter, maar Falk heeft bijtijds
Mij opgedregd.. 't is waar, zoo droog 'k hier sta.

STUURMAN.
Da's casueel, de prins het toch altijd een grapje. Vertel ons dan maar 's wat van die juffer daar in Neerhuis of hoe je 't noemt.

JONGMAAT.
Hoe heet ze, prins, en is ze mooi, zoo mooi
Als 't in de sprookjes staat?.. vertel van haar..

MATROZEN.
Ja, ja, vertellen, nou we toch eenmaal hier zijn; de prins moet ons van avond maar eens de wacht korten, zoo onder elkaar snijen we toch altijd maar weer 't zelfde op..

STUURMAN.
Ik wil goddome wel 's weten waar ik terecht kom als ik verzuip, dat vind ik komt een mensch toe... nee, prins, daar gaat niks van af.. je hebt 't nou eenmaal gezegd en wie A liegt mot ook B liegen, alsjeblieft.

JONGMAAT.
Ze zeggen, als een meermin van je houdt
Dan blijf je leven.. zou dat waar zijn, Donar?

MATROZEN.
Heeft ze een echte staart?.. Wel ja, natuurlijk; en haren van zeegras, en oochies van koraal, rooie bloedkoraaltjes, maar ik zeg je, ze stinkt naar visch.

JONGMAAT.
Mijn moeder zegt dat ook mijn vader eens
Een meermin zag in een maanlichten nacht;
Hij kwam naar huis en werd van stonde af dwaas
En droomde almaar van háár en riep om háár;
Ze zeggen dat hij einlijk zich verdronk..

MATROZEN.
Vertellen, vertellen!

STUURMAN.
Stil nou, hij steekt al van wal. Zal ik mijn harmonica d'r bij halen prins? Of wil je je mandolientje? Niet? Ssst! Stilte!

DONAR.
Een suizelstille schemernacht!
In 't weiflend glinsterbeven
Wuivende woude 'en wijde pracht
Van groenbewaasde dreven..
Een horen schalt.. echo weerhalt..
Droomsluier wordt geheven.

Stil staat in 't bleeke paradijs
Fonklend te lichtepralen
't Kristalpaleis van spieglend ijs
En uit der zilvren zalen
Eindlooze rij stroomt toovery
Van groen-en gouden stralen.

Uit wijde poorten bruist een gloed
Van feestelijken luister,
Een overvloed, een tooverstoet

Van licht en luider druischt er
Een duizeldans van schitterglans
Rondom in 't ruischend duister.

Een klinken, blinken, hel en blij...
Wondere wezens vieren
Er feestgetij en rij aan rij
Doorzwermen en doorzwieren
Voorbij, weerom, in mengeldrom
Der diepzee goden en dieren.

Muziek, rythmiek van lach en luit,
Tritons en Nereïden;
Een lokgeluid, een grage buit,
Verbergen, verborgen spieden...
Een vraag, een waag, gekoos, geplaag
Van grijpen en vluchtig vlieden...

Maar rond den rood-omrankten troon
Verstommen de woelge stoeten:
Een meermin en een koningszoon,
Gebogen voor uw voeten,
Godin der zee, Amphitrité,
U smeekend groeten.

‘Ik heb haar lief; haar lonk en lach,
Haar heimelijke zangen,
Zij lokten, lokten, nacht en dag
Hield mij die droom omvangen.
Godin der zee, Amphitrité,
Vervul mijn diepst verlangen’.

‘Ik heb hem lief, zijn sterke stem,
Zijn wild en trotsch verlangen;
Uit liefde lokte en ving ik hem
Om eeuwig hem te omvangen.
Godin der zee, Amphitrité,
Verhoor mijn lang verlangen’.

Zij blikt hen aan en langzaam heft

Haar hand de stroomgelokte...

(Donar zwijgt plotseling, als ontzet door een visioen).

MATROZEN.
Hoe verder? Wat is er aan de hand? Zwemt er een haai binnen?

STUURMAN.
't Is uit met de bruiloft, kijk me zijn gezicht 's, je zou zweren dat-ie de zeeslang zag...

FALK.
Voorzichtig, mannen, houdt hem kalm, hij krijgt een aanval...

DONAR.
Het net! Haalt het net op!

MATROZEN.
Zit het soms vast in de toren van je koraalpaleis? De meermin leit er in... Straks halen we 't heele bal masqué nog op.

DONAR.
Het net, het net!

(Een hevige schok; daarna ligt het schip stil, de zee wordt plotseling woest).

MATROZEN.
Wat is er?... Het net gescheurd, het schip is vastgeloopen!

STUURMAN.
Het roer is uitgelicht, kapt de netten los. Roept alarm!

MATROZEN.
De prins heeft ons behekst... 't Is een cycloon...
Neen, 't komt van onder op... Een vloedgolf...

DONAR.
Orkanen komt, ik roep u, komt;
Komt golven, eindeloos gedromd,

Komt en verzwelgt ons,
Komt, verdelgt ons!

KAPITEIN (*uit het ruim komend*).
Haalt de zeilen neer... te laat, de mast breekt al...
kapt de touwen...

STEMMEN UIT HET RUIM.
Een lek, wij zinken... het schip is lek...

KAPITEIN.
Naar beneden, pompen... en de booten neer.

FALK.
Ach, moest ik daarvoor zooveel zeldzaamheên vergaren!

SARTOR.
Ach, ach, mijn levenswerk! mijn glossen, commentaren!...
Een flesch, een flesch!

DONAR.
Vergaat, verzinkt.
Winden o winden,
Komt en verdelgt ons;
Golven verzwelgt ons!

KAPITEIN.
Bindt Donar maar even aan de mast, dan is-ie het veiligst. Zoo; één boot is klaar, haalt nu proviand en laat ze maar pompen beneden. De tweede boot neer...

(Kapitein in het ruim af, Falk, een flesch met een preparaat in den arm, dringt zich naar voren).

FALK.
Op zij, de wetenschap het eerst...

MATROZEN (*zij grijpen Falk en werpen hem overboord*).
Daar dan, asjeblieft... kaptein, de dokter is van dek geslagen!

DONAR.
Redt mij, redt mij, machten der diepte,
Redt mij gebondene.
Geesten, stijgt nu omhoog die ik riep te
Redden mij reedloos gebondene!

KAPITEIN (*uit het ruim komend*).
Stil maar prins, je komt nog best mee hoor, 't lek is zoo erg niet... houdt je maar kalm... tijd genoeg.

JONGMAAT.
Gebonden of niet gebonden, we zijn voor de haaien; ik zal je wel losmaken, prins... denk om de meermin en help mij ook... als het eens waar was...

STUURMAN.
Wie nog bidden wil mot 't kort maken... kijk me daar 's een hoos aankomen! Zeg maar gerust je ‘wees gegroetje’ op... Daar is niks aan te doen, veertig jaar heb ik daar tegen aan gekeken... en nou komt 't... ik ga d'r bij zitten... dààr!

(In de verte stijgt een waterhoos op en nadert het schip met groote snelheid. Paniek; de matrozen storten op de booten af. Het jongmaatje snijdt Donar's koorden los en blijft naast hem staan, de stuurman is rustig gaan zitten).

DONAR.
Red mij Poseidoon!
Duisterblikkende, sombergelokte
Godheid, zie ik u komen?
Bergenbreker, splijter der landen,
Aardschudder, heerscher der stormen!
Stuwt niet omhoog het schuimend gesteiger
Rond uwer rossen razend span?
Hoor ik niet Aeolos' bandloozer zonen
Stormenden stoet?
Machtigste godheid, zie ik u komen?
Zwart als een onweerdrachtige wolk
Jaagt ge over zee en hoog in uw hand

Bliksemt de tridens!
Redt mij, redt mij!
Oerkracht, verdelg ons;
Oernacht, verzwelg ons;
Oermacht Poseidoon!

(De hoos stort zich op het schip, dat doorbreekt en plotseling verzinkt).

NICO VAN SUCHTELEN.

(Wordt voortgezet.)

De uitvreter.

I.

Behalve den man, die de Sarphatistraat de mooiste plek van Europa vond, heb ik nooit een wonderlijker kerel gekend dan den uitvreter.

Den uitvreter, dien je in je bed vondt liggen met zijn vuile schoenen, als je 's avonds laat thuis kwam. Den uitvreter, die je sigaren oprookte, en van je tabak stopte en je steenkolen verstookte en je kasten nakeek en geld van je leende en je schoenen op-droeg en een jas van je aantrok als-i in den regen naar huis moest. Den uitvreter, die altijd wat liet halen op den naam van een ander; die als een vorst jenever zat te drinken op 't terras van ‘Hollandais’ voor de centen van de lui; die parapluies leende en nooit terugbracht; die een barst stookte in de tweede hands kachel van Bavink; die dubbele boorden droeg van zijn broer en de boeken uitleende van Appi, en buitenlandsche reizen maakte als-i z'n ouwe heer weer had afgezet, en pakken droeg, die hij nooit betaalde.

Z'n naam was Japi. Z'n achternaam heb ik nooit geweten. Bavink kwam met hem aanzetten toen-i uit Veere terugkwam.

Een heelen zomer had Bavink in Zeeland geschilderd. In Veere had-i Japi voor 't eerst gezien. Japi zat daar maar. Bavink had al enkele malen gedacht: wat is dat toch voor een kerel? Niemand wist 't, altijd vond je hem ergens aan den waterkant. Daar zat hij maar, uren achtereen, onbewegelijk. Om twaalf uur en om zes uur ging i voor een

uurtje naar binnen om te eten; de rest van den dag zat i. Dat duurde een week of drie; toen zag Bavink hem niet meer.

Een paar dagen daarna kwam Bavink van Rotterdam. Af en toe had hij behoefte om veel menschen om zich heen te zien. Hij had enkele dagen in Rotterdam langs de havens gesjouwd en had er meer dan genoeg van. Aan boord van de boot tusschen Numansdorp en de Zijpe, daar zat i weer. Het woei nog al, dien ochtend; er stond een flink koudje wind en het water liep met witte koppen. Af en toe spatte 't op 't voorschip over de verschansing. De glazen tochtdeuren op 't voordek waren dicht; op 't voorschip zat niemand. Alleen Japi zat daar, tuurde over de verschansing en werd deerlijk nat. ‘Kijk’, dacht Bavink, ‘daar heb je waarachtig diezelfde kerel.’ Hij ging bij hem staan. De boot rolde en steigerde. Japi zat op z'n bankje, hield z'n pet vast en liet zich nat worden. Het duurde nog al wat, voordat i merkte, dat er iemand bij hem stond. ‘Lekker weertje, meester’, zei Bavink. Japi keek 'm aan met z'n groote blauwe oogen en hield aldoor z'n pet vast. Meteen kwam er een plons water over boord, de droppels stonden op z'n gezicht.

‘Nogal’, zei Japi. Met een plof kwam 't voorschip op 't water neer en stootte. Een heer trachtte tevergeefs de deur van den glazen salon open te maken, waar de wind op stond. ‘We zijn mooi op tijd’, zei Bavink, om wat te zeggen. ‘Zoo?’ zei Japi, ‘ik weet van geen tijd.’

't Gesprek hokte wat. Japi keek in de golven, Bavink keek naar de grijze pet van Japi en dacht wat dat toch voor een kerel zou zijn. In eens zei Japi: ‘kijk eens, een regenboog in 't water.’ Je kon in 't water een eindje regenboog zien, aan de lucht stond niets. Nog eens keek Japi Bavink met z'n groote blauwe oogen aan en werd plotseling spraakzaam.

‘Ik vind 't hier verdomd leuk’, zei-i, ‘'t is jammer, dat “'t zoo niet altijd blijft.” “Over een uurtje zijn we aan”, zei Bavink.’

‘Moet u naar Zierikzee?’ vroeg Japi.

‘Dat wil zeggen’, zei Bavink, ‘ik ga vanavond door naar Veere.’ ‘Zoo’, zei Japi, ‘is u daar gelogeerd?’

‘Ja, daar ben ik gelogeerd en is u niet die heer uit Am-

sterdam, die altijd maar aan den waterkant zit?' Toen moest Japi lachen en zei: 'Ik zit nog al eens aan den waterkant, *altijd* is een beetje sterk. 's Nachts lig ik op m'n bed, ik heb een uur noodig om me aan te kleeden en te ontbijten, een half uur zit ik aan mijn lunch en om zes uur moet ik weer eten. Maar ik zit nog al eens aan den waterkant. Daarvoor kom ik naar Zeeland. Ik zit eigenlijk nog veel te weinig aan den waterkant. Ik maak me nog veel te druk. Van de week ben ik naar Amsterdam geweest. Ik moest wel, m'n centen waren op.'

'Is u Amsterdammer?' vroeg Bavink. 'Ja, Goddank', zei Japi. 'Ik ook', zei Bavink. 'U schildert niet?' vroeg Bavink. Het was een rare burgermansvraag, maar Bavink dacht aldoor maar: wat zou dat toch voor een kerel wezen? 'Nee Goddank', zei Japi, 'en ik dicht ook niet en ik ben geen natuurvriend en geen anarchist. Ik ben Goddank heelemaal niks.'

Dat kon Bavink wel bekoren.

Het schip steigerde, kwakte, rolde en slingerde; het water spatte en plenste over de verschansing; niemand anders was aan dek te bekennen. Vóóruit was het water onafzienbaar, vol witte koppen, de schaduw van een groote wolk was een drijvend eiland; heel in de verte voer stampend een zwarte vrachtboot voor hen uit. 'Kijk', zei Japi, 'de "Stad Gent."' Je zag in de verte het water aan weerszijden van de boeg hoog opvliegen; om de schroef zag je het woelen en bruisen en schuimen. Hol liepen de golven met scherpe kammen, groen en blauw en geel en grijs en wit, al naar de diepte en de weerspiegeling van de wolken, nergens en geen oogenblik 't zelfde. Een klein sleepbootje sleepte een aak en twee tjalken.

'Nee', zei Japi, 'ik ben niks en ik doe niks. Eigenlijk doe ik nog veel te veel. Ik ben bezig te versterven. Het beste is, dat ik maar stil zit, bewegen en denken is goed voor domme menschen. Ik denk ook niet. 't Is jammer dat ik eten en slapen moet. Liefst zou ik dag en nacht blijven doorzitten.'

Bavink begon 't geval interessant te vinden. Hij knikte maar. Nog altijd hield Japi z'n pet vast met z'n rechterhand, z'n rechterarm steunde op de verschansing. 't Woei zoo hard, dat Bavink z'n hand opzij van z'n neus moest

houden om adem te halen. Japi zat daar maar, alsof hij thuis was. Toen vertelde Japi dat i van plan was, nog enkele weken in Veere te verzitten, tot zijn geld op was.

Schilderen leek 'm wel aardig, als je 't goed kon. Hij kon niks, en daarom deed i maar niks. Je kon toch de dingen niet zoo weergeven als je ze onderging. Hij had maar één wensch: te versterven, onaandoenlijk te worden voor honger en slaap, voor kou en nat. Dat waren je groote vijanden. Eeuwig en altijd moest je weer eten en slapen, moest je weg van de kou, werd je nat en beroerd of moe. Zoo'n waterplas heeft 't maar goed, die golft maar en weerspiegelt de wolken, is aldoor anders en blijft toch gelijk. Heeft nergens last van.

Al dien tijd stond Bavink schrap in den wind op z'n stok geleund en knikte Japi maar toe. Dat is zoo mal nog niet, dacht i. En droogjes weg vroeg i, of Japi ook door ging naar Veere. En zoo kwam 't gesprek op Zierikzee, op Middelburg, op Arnemuiden en al die oorden, waar ze allebei uit en te na hadden rondgeloopen en gestaan en gezeten. Want Japi had van z'n leven toch ook nog wel iets anders gedaan dan in Veere aan den waterkant gezeten. En toen merkte Bavink al gauw dat Japi niet alleen loopen en staan en zitten kon, maar kijken ook. En boomen honderd uit. En toen ze samen aan de Zijpe aan wal stapten, toen wees Japi naar 't Zuidwesten, naar den dikken toren van Zierikzee die heel flauwtjes aan den horizon zichtbaar was en zei: ‘Dikke Jan, die oue geduldige dikke Jan, hij staat er nog. Ik dacht 't wel. Ja hoor, hij staat er nog.’ En toen vroeg Bavink of i altijd zoo'n lol had en toen zei Japi: ‘Ja’, meer niks. En toen ze in Zierikzee arriveerden en uit de tram waren gestapt toen liet Japi zijn zoolen klepperen op de heete keien van een of ander schaduwloos straatje dat maar bakte en bakte in de zon en rekte zich uit en zei dat 't leven toch verduiveld lollig was. En toen dreigde i de zon met z'n wandelstok en zei: ‘Zoo'n zon toch, hij schijnt maar, maar i daalt, hij rijst niet meer, 't is over twaalven, hij moet onder; van avond is 't weer koel. De lui zouden raar kijken als i niet daalde. Lekker warm hé, mijn goed plakt aan mijn lijf. De zeelucht stoomt mijn boordje uit.’

En toen bleek dat je dat versterven niet zoo letterlijk moest nemen.

Aan tafel was Japi meer dan spraakzaam. Hij praatte voor drie, at voor zes. ‘Die zeelucht graaft’, zeggen ze in Veere. Hij dronk voor zes anderen en zong 't heele liedje van de Nancy brick. Kortom hij was zeer bedrijvig en luidruchtig, en Bavink dacht dat zoo'n kerel goud waard was.

En dat was i. 's Middags nam i Bavink mee naar de singels en liet 'm driemaal Zierikzee rond loopen. Z'n mond stond niet stil en z'n wandelstok wees maar en als de Zierikzeeënaars bleven staan en keken, dan ging i op ze af en sprak ze aan met ‘jongeheer’ en vroeg of ze wel gezond waren en klopte ze op den schouder, dat Bavink zijn zijen hield van 't lachen. Dat kon Japi goed: met 't welwillende beschaafde Hollandsche publiek afrekenen, dat niemand duldt die er niet minstens even dom en smakeloos uitziet als zij, en hoont en hardop over je praat alsof niet zelfs op 't kleinste dorp sedert eeuwen dominees en pastoors bezig zijn 't volk op te voeden. Japi was een kerel als een karrepaard en sloeg er op in als 't moest met een kracht en een bedrevenheid waartegen de plompste kinkel 't moest afleggen. Zoover kwam 't in Zierikzee niet. De Zeeuwen zijn de beroerdsten niet. Japi placht te zeggen: ‘'t Eenigste wat me spijt is dat je op. Walcheren niet eens af en toe een relletje hebt.’

II.

Twee dagen sjouwden Bavink en Japi in Veere rond en toen jijden en jouwden ze elkaar al. Urenlang zaten ze samen op 't dak van 't Hospitaal en keken over Walcheren, over de Kreek en 't Veergat en den ingang van de Oosterschelde en de duinen van Schouwen. En daar had je dikke Jan ook weer, den toren van Zierikzee, nu in 't Noorden. En daar had je Goes en Lange Jan, den toren van Middelburg, de spil van Walcheren, het hart dier wereld. En 't tij kwam in en 't tij ging uit; 't water rees en viel. En iederen avond kwam de manke havenmeester en maakte eerst 't groene lichtje aan op 't Noorderhoofd, de palenwering; en dan kwam i daar af, dan moest i om 't heele haventje heen

en dan zag je 'm weer bij den toren en dan maakte i het houten hek open en klom de houten trap op en stak ook 't licht aan den toren aan. En dan zei Japi: ‘alweer een dag, meester’, en dan zei de manke havenmeester: ‘Ja mijnheer, al weer een.’ En als je dan naar den kant van Schouwen keek dan zag je 't draaiende licht aan en uitgaan. En een uur weg naar zee lag de lichtboei en scheen en doofde. En 't water klotste en rees en daalde, en door de nacht schoof de zon die je niet zag door 't Noorden. En 't laatste licht van den dag schoof mee door 't Noorden en werd 't eerste licht van den nieuwen morgen. Zoo raakte de eene dag aan den anderen, zooals dat in Juni altijd is.

Voor de aarde was de zaak eenvoudig genoeg. Die draaide maar om z'n as en vervolgde z'n baan om de zon en had er geen weet van. Maar de menschen erop tobden met moeite en zorg en veel verdriet door de dagen, alsof 't zonder die moeite, die zorg en dat verdriet geen avond zou worden.

Japi wist wel beter. De zon kwam van zelf wel weer bij de Walchersche duinen in zee terecht. Maar Bavink had 't bij tijden leelijk te pakken.

Bavink was een kerel, die gemeenlijk hard werkte. De menschen dachten dat i nog al wat kon. Hij lachte er om. Als i niet moest verkocht i niets; zijn beste werk zette i weg, keek er niet meer naar om, altijd ontevreden. Zoolang i werkte ging het goed, als i klaar was hatti er pijn van; bij tijden was i dood op. Als de menschen wisten hoe i de dingen zag, hoe ze hem aanpakten, ze zouden lachen om zijn prutswerk, om zijn akelige knoeierige reproductie dier heerlijkheid. Bavink had heele tijden dat i niets deed, zich maar liet gaan, lekkertjes de dingen aankeek en er doorheen sukkelde, 't prettig vond dat de boel zoo ‘verdomd lekker mooi was’, zooals i dat zei. Dat i pijn in zijn schedel voelde als i dacht aan al zijn vergeefsche pogingen, aan zijn ‘verdienstelijke werk.’ Verdienstelijke werk! Spuwen moest i als i er aan dacht. ‘Verdienstelijke werk’, zeiden ze. Ze wisten er wat van. Je kon wel merken dat de dingen hen niet te grazen hadden genomen en door elkaar geschud zooals hem.

Hij wou dat i 't schilderen maar laten kon, maar dat gaat ook maar zoo niet; als 't er in zit wil 't er uit. En dan

begon de marteling weer, werken, werken dag en nacht, daags schilderen, 's nachts er over piekeren, er bij blijven, doorwerken, zorgen dat je de dingen nu goed vasthield. Dan sliep en at i nauwelijks; in 't begin rookte i dan enorm veel sigaren achter elkaar maar na den eersten dag hield dat ook op. Dan had i oogenblikken van 't hoogste geluk zooals zelfs het loome wegzinken in al dat ‘lekkere mooi’ hem niet geven kon. En dan kwam die kijken, en die, en dan stonden ze met hun tweeën, met hun drieën, met hun vieren achter hem en keken en knikten en wezen. En dan ineens was 't uit. Dan zei i: ‘Verdomme’, en ging op zijn brits liggen en liet een klein spatje jenever halen, en deed niets meer. Dan werd na een paar dagen het doek bij de rest gezet. De dagen die daarop volgden was i ellendig, moe, miserabel, onvatbaar, ziek, en ging i weer ‘sloffen’ zooals i dat noemde: niets doen, luieren, rond loopen. Als i centen noodig had dan haalde i 't een of ander uit de ‘vullis’, dan zocht i een ‘doekje’ uit waarvoor ‘ze wel 't een of ander zouden geven’, en dat verkocht i dan. Niemand kon 'm van die manieren afbrengen. Hij was nu eenmaal zoo. Z'n kracht en zijn zwakte hoorden onverbrekelijk bij elkaar. En als i wat had verkocht dan stopte i de centen los in zijn zak, dan rammelde i met de guldens en riksdaalders, dan liep i in de Kalverstraat een liedje te fluiten. Dan groette i joviaal met zijn hand boven zijn hoofd als je 'm tegen kwam.

Dan kwam i vertrouwelijk bij je staan, liet je geheimzinnig de ‘spieën’ zien, lachte hardop en zei ‘Die stakkers toch hé?’ Papier nam i nooit aan: daar kon je niet mee rammelen. Goud moest i hebben en zilver, en als 't 'm te veel werd ‘kwam i de rest later wel eens halen.’

Dat was Bavink; en je begrijpt dat een heer die zich oefende in 't versterven hem degelijk interesseerde. Daar kon i wat van leeren. Zoo'n kerel die 't prettig vond om zich te laten uitwaaien, zijn kleeren en zijn lijf te laten doortrekken van den natten zouten wind, die zijn lippen proefde met zijn tong omdat i dien zeesmaak zoo ‘verdomde lekker’ vond; die 's avonds aan zijn handen zat te snuffelen om de zee op te snuiven. Zoo'n kerel die tevreden was omdat i bestond en gezond was en genoegerig zich bewoog tusschen

Gods hemel en Gods aarde, en 't dwaas vond dat de menschen zich zooveel moeite gaven, en hardop om ze lachte en die eeuwig met een beaten glimlach zich stilletjes zat te verheugen in 't water en de lucht en de wolken en 't veld en zich doornat liet regenen zonder 't te merken en dan zei: ‘Ik geloof dat ik nat ben’, en lachte. Een kerel die smakelijk duur kon dineeren en smakelijk dure jenever wist te drinken als de eerste in Nederland, en op andere tijden op marsch (want i zat niet altijd, hij was af en toe dagen op de been) dag in dag uit droge fijntjes at en tot tranen toe bewogen was omdat in 't veld ‘zoo'n brokkie brood zoo lekker smaken kon.’

En als Bavink werkte dan zat Japi er bij in 't gras of binnen, omgekeerd op een stoel en rookte. En als ze binnnen waren dan had Japi een tweede stoel erbij staan met een borreltje er op, waar i af en toe de hand naar uitstak. En hij hield Bavink aan den gang. Tegen niemand anders had Bavink ooit een woord gezegd als i werkte; met Japi sprak i.

‘Wat duvel’, zei Japi, ‘'t dondert toch niet of 't goed is, je doet wat je kunt, je bent nu eenmaal een stakker. Je moet schilderen. Je kunt 't toch niet laten. 't Hindert immers aan de dingen niet of jij ze nou niet heelemaal zoo krijgen kunt als ze zijn. En de lui, die snappen er toch niets van. Van de dingen niet en van je werk niet en van jou niet. Ik kon mijn tijd toch ook een boel beter besteden dan hier te zitten zuipen en naar die verfboel te koekeloeren. Word *ik* er minder van?’ ‘Neen, dat deugt niet’, zei i dan, ‘veel te blauw; je weet toch wat we gisteren afgesproken hebben? Veel te blauw, kerel. Denk je dat 't je zoo zou aangepakt hebben als 't die rare blauwe kleur had?’

Japi was goud waard voor Bavink. Bavink sleepte 'm overal mee. Bavink heeft Japi gemaakt tot wat i was, toen Bavink in Amsterdam met hem kwam aanzetten.

Japi was al heel gauw erger dan schraal bij kas. Voor geen geld ter wereld had Bavink hem laten gaan. Japi moest maar zelf in de ‘vullis’ gaan zoeken. En dat vak verstond Japi gauw. Nooit had ‘de belt’ zoo gerendeerd. En sedert betaalde Bavink alles of bijna alles. Af en toe kreeg Japi een klein beetje geld van huis gestuurd. Maar dat was de moeite niet, want bij tijden leefden de heeren

als kapitalisten; als ze een bui kregen gingen ze voor een paar dagen naar Amsterdam, naar Brussel, naar Parijs, naar Luxemburg; veertien dagen zaten ze in Normandië. Japi sleepte geregeld een klein beltje mee: een ‘jonki van den grooten belt’, zooals hij dat noemde. In Frankrijk en België klampte i de menschen op straat aan, schelde aan de huizen. Van niemand anders zou Bavink 't geringste van dien aard hebben geduld. Maar niemand anders verstond de kunst Bavink in 't leven te houden, zooals Bavink zei. Z'n conversatie was onuitputtelijk. En een geheugen hatti voor landschap dat aan 't wonderbaarlijke grensde. Langs de spoorlijn van Middelburg naar Amsterdam kende i alles, elk veld, elke sloot, elk huis, elke laan, elke boomgroep, elk riggeltje hei in Brabant, elken wissel van 't spoor. Als je uren in donker had gereden en Japi had al dien tijd geslapen languit op de bank en je maakte 'm wakker en je vroeg: ‘Japi waar zijn we?’ dan moest je even wachten tot i goed wakker was en dan lag i even te luisteren naar den klank van 't rijden en dan zei i: ‘Ik denk dat we bij Etten-Leur zijn.’ En dan kwam 't uit ook. Hij kon je precies vertellen hoe op dien en dien dag de schaduw van die en die boomen bij Zalt-Bommel op die en die laan viel en welke schepen toen en toen langs Kuilenburg vaarden in de Lek, toen je met Japi over de spoorbrug reed. En dan zat i maar bij 't raampje in afwachting: ‘nu komt dit, nu komt dat’. Uren lang. En als i iets zag dat i bijzonder goed kende dan knikte i en lachte. Of hij zei, ‘Kijk, die boom is weg’; of: ‘He, nu zitten er appeltjes aan, die heb ik den vorigen keer nog niet gezien.’ Of: ‘Voor veertien dagen stond de zon net achter de kruin van dien boom, nu staat i een eindje links er van en wat lager, dat komt omdat we veertien dagen verder zijn en we zijn ook 10 minuten te laat.’

III

En zoo kwamen ze met den winter naar Amsterdam en zat Japi op een avond op mijn kamer en rookte de eene sigaar na de andere, die voor 't wegnemen op mijn tafel lagen, *mijn* sigaren.

Ik had dien avond juist den langen Hoyer op bezoek, die

weer eens van Parijs was komen aanwaaien en nu zat op te hakken over z'n werk en over de meiden, met een stroohoed op, in November, en een zalmkleurige jas aan. Hij was bezig aan een onbegrijpelijk verhaal van een jonge dame en een huurkoetsier en een mandje met paling, toen we op de trap gestommel hoorden. 't Was in een volksbuurt, je kon gewoonlijk zoo maar naar boven loopen, de straatdeur stond meestal open.

Bavink kwam 't eerst binnen en zei: ‘Hoe maak je 't kerel? ja ik ben 't zelf. Ha, ha, Hoyertje. Hoe gaat 't, Hoyertje, nog altijd een ophakker? Nogmaals hartelijk gefeliciteerd hoor. En jij ook, Koekebakker, dat je er lang getuige van mag wezen.’ In de deur stond Japi. Een lucht van zoutwater en gras brachten ze mee. ‘Kom binnen, kerel, kom binnen!’ inviteerde Bavink, op *mijn* zolder.

‘Och mijnheer’, zei Hoyer, ‘wees zoo goed de deur achter je dicht te maken.’ ‘Koekebakker’, zei Bavink, ‘dit is Japi, een kerel waar je plezier van kunt beleven. Hoyer is nog even welgemanierd als altijd, hoor ik’. ‘Ga zitten Japi’, inviteerde Bavink en liet zich met een plof vallen op de eenige stoel die vrij was; ‘neem dat kistje maar.’ Er stond een schavotkleurige matrozenkist, daar had ik een schoon hemd in en de brieven van mijn zuster. ‘Wacht ik zal u helpen’, zei ik. Toen schoven wij de kist bij tafel, Japi en ik, en toen zag Japi een leeg stijfselkistje staan van Hoffmann met een kat er op, daar had ik aard ingehad, maar er had niets in willen groeien. ‘Zie zoo’, zei Japi ‘anders zit ik zoo laag.’ ‘Ik zal er maar eentje nemen’, zei Bavink en stak een van *mijn* sigaren op. ‘Ga je gang maar Japi’ En Japi beviel dat wel. ‘Wat heb je daar?’ zei Bavink. Op mijn tafel lag ‘Le Lys dans la Vallée’ van Balzac. ‘Aha, Balzac. Geen kwajongen, die oue heer. Dood hé? Al lang dood. Natuurlijk. Waar kom je vandaan, Hoyer? Wat heb je daar een mooie jas aan. Ga eens staan. Te kort, kerel, veel te kort’. Bavink was genoegerig. ‘Dat weet ik potdome ook’, zei Hoyer. ‘Vertel liever eens waar jij gezeten hebt. En wie is die heer?’

En toen kwam het verhaal, met begeleiding van Japi met knikken en grijnzen. En af en toe ging die hand naar mijn tafel en ook Hoyer werkte als een fabriek en ik rookte

maar niet meer. ‘Wacht’, zei Bavink, ‘dat is waar ook. Goeie hoor. Kamper Middelburgers, van Bessem en Hoogenkamp van de Lange Delft.’ ‘Bekend’, zei ik.

‘'s Jonge’, zei Japi, en zat m'n hok rond te kijken; ‘'s jonge, 't ziet er hier gezellig uit. Waarachtig, 't is hier gezellig.’ Hij stond op en liep naar den muur. ‘Aha, Breitner. Heel goed. En wat hebben we daar? 't Is hier een beetje donker. Zoo, mijn vriend Mauve. En daar heb je waarachtig ons stadhuis ook.’ 't Was een schetsje van 't raadhuis in Veere. ‘Bavink’, zei Japi, ‘'k geloof, dat je daar kennis aan hebt; ik zoek *zoo* een baantje, als dat niet een dingetje van jou is.’

‘Daar kom je goed af’, zei Bavink. ‘Dat dacht ik wel’, zei Japi en ging weer zitten. ‘Nee maar, ik kom hier vast terug. Ik zit hier goed.’

Op dat oogenblik begon de gramophoon van den diamantslijper aan den overkant te werken. ‘Klappen’, zei Japi. En wij aan 't applaudisseeren. Met z'n vieren stonden we bij 't open raam en applaudisseerden honderd uit. Overal hoorde je op de waranda's deuren opengaan, de menschen kwamen buiten. Sommigen applaudisseerden mee; een kind begon te huilen; een hond jankte alsof binnen een maand 't heele blok zou komen uit te sterven. De diamantslijper hield prachtig vol. Een juffrouw aan den overkant riep: ‘Halve garen!’ Een klein meisje schreeuwde enkele malen ‘Papus, Zeppelin!’ Een jongetje ging op een mondharmonika spelen. ‘We moesten de straat maar opgaan’, zei Hoyer.

En zoo stommelden wij de trappen af. Drie- en tweehoog werd binnen druk gepraat. ‘Over ons’, zei Japi. Eenhoog was niemand thuis. ‘Zeg Japi’, zei Bavink op straat, ‘nu moest jij eens een rondje geven.’ ‘O ja’, zei Japi, ‘vooruit dan maar.’ En zoo leerde ik Japi dienzelfden avond nog in zijn kwaliteit kennen. Hoyer had een theorie dat bier nooit kwaad kon. Wij dronken er dus zeer aanzienlijke hoeveelheden van. Japi had geen cent; Hoyer verdomde 't; Bavink was zat, zat wezenloos te staren en te beweren dat ‘deze heer een verdomd goeie kerel was en dat hij een rondje gaf (dat was Japi), en dat de kelner ook een verdomd goeie kerel was.’ Ik kwam op negentien cent; Hoyer was uitgeknepen. Ik besloot ‘'t geval’ maar schuldig te blijven; de kelner kende me; en om één uur liepen we met z'n drieën

op 't Frederiksplein vreedzaam te jodelen. Die centen kreeg ik later van Bavink terug; hij wilde met geweld hebben dat ik ze aanpakte. Japi vond 't geval kostelik, zat drie dagen later op den rand van mijn ledekant en liet zijn beenen bengelen; zei dat 't stom van Bavink was geweest om zich te bezatten, maar ‘die zaak kwam in orde.’ Toen hij wegging had hij ‘Le Lys dans la Vallée’ te pakken.

IV.

Het was een maand later. Een veertien dagen had het wat gevroren, maar in 't begin van die week was 't weer plotseling omgeslagen. En nu was 't avond en 't stortregende. Den heelen dag had het bijna zonder ophouden gestortregend. Het water liep bij stralen langs mijn ruiten. Ik voelde me behagelijk. Ik mocht dat wel. Ik had geen kachel en m'n demi stond nog bij Oome Jan. Een winterjas heb ik nooit bezeten. Die vorst had me gehinderd: van armoede moest je naar bed. Anders kon ik in dergelijke omstandigheden nog wel eens bij Bavink terecht. Maar juist nu had die heer de aardigheid gehad om over dag te slapen en 's nachts bij den weg te loopen. Een heele nacht had ik moederziel alleen bij zijn kachel gezeten; hij had dat zoo willen hebben maar lollig was 't niet geweest. En nu zat ik te luisteren naar 't kletteren van den regen op 't dak en was blij dat 't dooide, hard dooide. Op tafel lag mijn brood, twee dikke pillen; mijn laatste bordje was den avond tevoren gebroken. En daarnaast lagen de centen: vier blauwe papiertjes, twee rijksdaalders, drie guldens en enkele centen. En in den hoek op den grond stond mijn éénvlams stelletje en in 't kleine keteltje begon 't water te razen. Daarnaast stond m'n theepot, zonder deksel, te wachten tot 't water zou koken; de thee was er al in. En ik zat met mijn beenen onder tafel uitgestrekt, met bloote voeten, in mijn hemd, mijn handen in m'n broekzakken en keek naar m'n boterhammen, naar m'n lieve geldje, naar de vlam van mijn olielamp, naar 't licht van mijn stelletje, en luisterde naar de regen en was tevreden.

't Was acht uur. 'k Legde m'n klokje op tafel naast m'n centen, 't klokje dat nu niet naar Oome Jan hoefde en zei: ‘Jij blijft voorloopig bij Oome Koekebakker, klokje’, en

stak m'n hand weer in mijn zak. Dat converseeren met m'n dingetjes was ik zoo gewoon, omdat je met de meeste menschen zoo weinig praten kunt.

Voorloopig was ik uit den brand. 't Lieve najaar had me niet bedrogen. Het vallen van de bladeren, de Zuidwestenwind die de boomen aan den Veerschenweg nog meer had doen krommen naar het Noordoosten, die 't klokkenspel van Lange Jan in flarden had gewaaid, die den toren had doen zwiepen en trillen, bang onder de zwarte wolken, ik had ze dan eindelijk in bank en zilver omgezet en daar zat ik en keek er naar, naar mijn eigen geld, 't geld daar je op aan kunt, dat je nooit bedriegt en nooit in de steek laat. Doornat was ik een uur geleden thuisgekomen, met een brood, een half pond boter, twee ons boterhammenworst, een half pond suiker, een ons thee en een kistje sigaren, 25 sigaren van 4 cent, een rijkdom die ik sedert mijn verjaardag niet gekend had, en dat was maanden geleden. De boterhammenworst had ik weggezet, die was voor morgen. Ze hadden een kastje voor me getimmerd, naast 't raam en daar lag op den bodem alles op een rijtje: de boter, de thee, de suiker, de worst, al die dingetjes die zoo lekker kunnen wezen, als je er een tijdje af bent geweest. En 't aangesneden brood lag er boven, op 't plankje.

En op den zolder van drie hoog hingen mijn kleeren te drogen: jas, vest, broek, onderbroek, overhemd en sokken. 't Water begon te koken 't deksel van 't keteltje ging rammelend op en neer. Ik keek naar den stoom en begon plannen te maken om morgen m'n demi uit den lommerd te halen en voor een keer niet in 't koschere restaurant te dineeren: biefstuk met appies 30 cent, erwtensoep met vleesch 35 cent. En ik bedacht juist dat ik er wel aan had kunnen denken om een druppeltje drank in huis te halen, toen ik in mijn gepeinzen gestoord werd door een zwaren stap buiten de deur. Er rommelde iemand aan mijn deur. Kloppen ging niet, want mijn deur was van behangselpapier op een paar latten geplakt, en als je klopte ging je er door. Dat wisten de lui. ‘Zeker Hoyer’, dacht ik, ‘die kan nooit den haak vinden.’ De haak zat van binnen maar de deur sloot niet; je kon net je vinger door de reet steken en zoo van buiten de deur openmaken. ‘Kom binnen’, riep ik, te lui

om op te staan. ‘Makkelijk praten’, hoorde ik zeggen, ‘hoe zit dat?’ ‘Die stem ken ik niet’, dacht ik, ‘wie kan dat zijn?’ Ik stond op en deed open, meteen liep een straal water over mijn hand. ‘Japi’, zei de man. ‘Kom binnen’, zei ik weer. Daar stond i; 't water liep van alle kanten uit zijn kleeren en van z'n hoed.

‘'t Regent nog al’, zei Japi, ‘mag ik even mijn jas uitdoen? Wacht, dan zullen we dit eerst neerzetten.’ Onder z'n jas vandaan haalde i een pak in een Handelsblad: boeken, dat kon je direct zien, en zette 't op tafel. ‘Ziezoo, kan dit ergens uitgehangen worden?’ zei i en gaf me z'n jas. Z'n hoed zette i overeind tegen m'n stelleje.

‘Een oogenblik, ouwe heer’, zei ik en nam z'n jas en hoed mee, hing de jas bij m'n eigen natte kleeren, sloeg den hoed uit en legde die toen plat op den grond in den hoek.

Japi zat al, wrong de knieën van z'n broek uit en keek rond. ‘Wat verschaft me het genoegen?’ ‘Zeg maar Japi’, zei i, maakte 't pakje los en legde ‘Le lys dans la Vallée’ op tafel. ‘Zie hier, burger.’ ‘Mooi zoo’, zei ik, ‘en wat hebben we daar?’ ‘O,’ zei Japi, ‘boeken van Appi.’ - ‘Leest Appi tegenwoordig 't Handelsblad?’ ‘Neen,’ zei Japi, ‘die krant is van mijn ouwe heer, daar stond een advertentie in.’ - ‘Een advertentie?’ - ‘Een advertentie; zie hier, daar even van den ouwen heer gekregen.’

‘“Assistent correspondent gevraagd op druk exportkantoor”, let wel, druk exportkantoor - “grondig bekend met de modernetalen, stenografie en machineschrijven. Zij die reeds in den export werkzaam waren (let op dat *waren*!) genieten de voorkeur. (“*Genieten de voorkeur*, dat genieten kan me wel bekoren). Salaris *f* 3 à 400 per jaar. Brieven onder No. 1296 bureau Alg. Handelsblad” - 1296, slag op 't vlotje. Floris de stijve springt over de Overtoom. Nooit van gehoord? En waarom hebben ze dan de Overtoom gedempt? 't Was geen gezicht om dien stijven kerel er over te zien springen, dat wilden ze niet meer hebben. Die *f* 300 à 400 bevallen me wel, de rest trekt me minder aan.’

‘Wilt u daarop schrijven?’ vroeg ik. - ‘Jij, als'tublieft,’ zei Japi. ‘Willen? Ik *moet* van de ouwe heer. Hij zegt: 't kan zoo niet blijven doorgaan. Ik zie niet in, wat niet. Heeft hij last van me? In vijf weken heb ik maar twee

maal thuis geslapen. Geen cent zie ik van hem. Kijk eens hier.' Hij stak z'n been uit. Ik zag een splinternieuwen, gelen schoen. 'Wat bliksem, dien schoen ken ik.' - Waar zie je zulke gele schoenen? - 'Ze zijn nu wat donker van 't water', zei Japi, en zette den anderen voet bij den eenen. 'Van Appi! En hoe komt dat? *Ik* ben m'n ouwen heer niet tot last. *Ik* loop rond met mijn schoenen tot ze zoo lek zijn als een mand. Appi is een fideele kerel. Schilderen kan i niet, zal i nooit leeren, dat zie ik wel, maar hij is een fideele kerel. Sokken hat i niet over de hand, ik zit met m'n bloote voeten in z'n schoenen', zei Japi, en liet heel gemoedelijk een stuk van z'n bloote been zien. 'En boeken heeft i, in geen jaar kom ik er doorheen, al lees ik dag en nacht.'

Appi z'n vader had een goed beklante slagerij en kon 't doen. Dat Appi nooit schilderen zou leeren heeft Japi goed gezien; z'n vader heeft hem later in een huis-, reclame- en decoratieschilderswerkplaats gezet.

Ik zette thee. Gehurkt bij mijn stelletje, goot ik 't water op en zette 't theepotje op 't waterketeltje. Japi snoof.

'Goeie bullen', zei i, draaide zich heelemaal om en verschoof z'n stoel tot hij met z'n neus boven de theepot zat. 'Ik heb mot gehad met Bavink', zei i. 'Is 't waarachtig?' zei ik. Van Hoyer had ik al gehoord dat ze bij dag en bij nacht samen rondscharrelden, dat ze in één bed sliepen, Japi onder 't laken en Bavink er boven, dat ze om beurten jenever hadden gedronken uit 't ééne bierglas dat Bavink nog had. 'Ik heb z'n kacheltje kaduuk gestookt, Zondagavond.'

In één avond hatti 't kapot gestookt. Hij had maar zitten opladen en zitten poken, en naar den gloeienden pot zitten kijken en z'n pijp gerookt, de kachel zoo te zeggen tusschen z'n knieën. En niks gezegd hatti, tot Bavink plotseling gezien had dat er een groote scheur in den pot was en vreeselijk had opgespeeld. Japi had 'm laten uitrazen, hij was opgestaan en had z'n stoel weggenomen, en Bavink had met de pook 't schuifdeurtje open gemaakt en een gat gebrand in den grond met 't uitscheppen van de gloeiende kolen. En toen Bavink was blijven razen had Japie gezegd: 'Verrek met je kachel', en was kalmpjes weggegaan naar 't huis van z'n ouwe heer en had een schoone

boord omgedaan van z'n broer, en van z'n moeder een stuk taart gekregen dat van 't dessert was overgebleven. En had een nacht thuis geslapen en den volgenden middag was i op straat Loef tegengekomen dien i ook al kende. Loef die later met zwemmen verdronken is, juist toen i er zoo'n beetje begon te komen; en die had, hem weer meegenomen naar Bavink en gezegd: ‘Bavink ik breng je kaduukstoker mee.’ En Bavink had om 't geval gelachen. En Japi was dadelijk naar 't plankje geloopen en had, op 't bekende plaatsje ‘naast Dante’, een nieuw kruikje Bols gevonden. En met z'n drieën hadden ze 't een heel eind soldaat gemaakt en toen had Japi dikke boterhammen gesneden van Bavink z'n brood en toen waren ze met hun drieën naar 't Amstelveld gegaan en hadden voor 70 cent een nieuw kacheltje gekocht ('t was Maandag), een kachel van een voorwereldlijk model; en met z'n drieën hadden ze die op een handkar naar huis gekruid.

Ik presenteerde Japi een kop thee. Hij dronk uit een spoelkom, een kopje had ik niet voor 'm, steunde behagelijk en zette de kom hard neer. ‘Nu wou ik wel een stukje brood hebben’, zei i; ‘neem me niet kwalijk, ik geloof dat ik den weg al weet.’ Hij had m'n kast al in de gaten gehad. ‘Kerel’, zei i, ‘weet je dat je worst in huis hebt?’ Of ik 't wist. Hij kwam er al mee aanzetten. ‘Boterhammenworst, een ordinair volksvoedsel.’ Mijn worst, mijn rijkdom, zoo even nog het onderwerp van mijn mijmeringen over mijn weelde, de worst die ik voor morgen wilde bewaren. Japi wist er raad mee. En ik moet zeggen hij vergat mij niet, hij gaf me twee plakken op elke boterham. Er was toch genoeg. Japi at. Wat kon die kerel eten! Het brood lag naast 'm op tafel en hij sneed maar. Ik begon er schik in te krijgen. ‘Geneer je niet Japi, centen genoeg.’ Japi had ze nog niet gezien. ‘Goddome’, zei i, ‘vetpot!’ Ze hebben zeker weer wat van je geplaatst.’ Ik knikte. ‘Zoo moet je maar doen’, zei i, ‘die kerels zijn toch nergens anders goed voor dan om ons de kost te geven. Ik heb van m'n leven ook nog eens iets geschreven.’ Hij propte z'n mond vol brood en worst en veegde z'n handen af met 't Handelsblad, dat i daarna in elkaar frommelde. ‘Ik zal er maar niet op schrijven, ik deug daar toch niet voor.’

En toen kwam uit een binnenzak een oud vermolmd onwel-

riekend krantje, op de vouwen doorgesleten: ‘De Vlachtwedder Grensbode.’ Hij liet me een artikeltje zien: ‘Brieven uit Amsterdam’ stond er boven. Zes hatti er geschreven, zei i, de vijf anderen had z'n broer zoek gemaakt. Japi nam nog een sneedje brood. ‘Moet je niet meer?’ vroeg hij. Ik bedankte en Japi nam 't laatste van m'n twee ons worst. ‘'t Ordinaire volksvoedsel’ ging er goed in. ‘'s Nachts gemaakt’, zei Japi met z'n mond vol en wees met 't mes naar 't krantje. ‘Na kantoortijd. 's Avonds moest ik altijd op kantoor terugkomen. Af en toe moest ik m'n hoofd onder de kraan houden om wakker te blijven. Ik zou je nu danken. Wat heb ik er aan? Niks, moe wordt je er van. 'k Loop liever bij den weg en kijk naar de menschen en de wagens en de huizen. Speciaal kijk ik naar de lieve jonge meisjes en de pas getrouwde vrouwtjes. Die pas getrouwde vrouwtjes pik je er zoo uit, die herken je dadelijk. En dan denk ik aan 't plezier dat ik van al die lieve diertjes niet heb. Dat doe ik liever dan dat ik er over schrijf. Wat gaat 't die kaffers aan, wat ik zie. Zelf loopen ze bij de straat te sloffen en naar den grond te kijken en trekken vervelende gezichten omdat 't zoo ver is, en 't leven zoo moeilijk, dat je er akelig van wordt. Doen zij iets voor mij? Die paar centen kunnen ze houden.’

't Artikeltje was wel aardig, maar Hoyer zei later dat i vast niet geloofde dat 't van hem was.

‘Nu zou ik wel een potje bier lusten’, zei Japi en leunde achterover. ‘'t Spijt me kerel’, zei ik, ‘ik heb niets in huis, geen bier en geen jenever en geen kleeren om over straat te gaan, maar steek een sigaar op.’

De regen kletterde op 't dak alsof i er door zou komen, de ruiten waren wit van 't water. Japi had geen zin er uit te gaan, dat zag ik wel. Hij stak een sigaar op, keek een poosje naar den rook en vroeg toen: ‘Die Hoyer, wat is dat toch eigenlijk voor een kerel?’ Hoyer en hij konden 't niet goed vinden. Dat had ik wel gedacht. Hoyer was op de penning en een ruwe vent. ‘Die kerel deugt niet’, zei Japi, ‘die moet vooral maar veel met verf knoeien, voor iets beters is ie toch niet goed.’

Bavink was een dag uit de stad geweest: ‘voor zaken’ zei Japi en toen was hij (Japi) van Houten tegengekomen

op weg van kantoor naar huis. Van Houten (een kennis van Bavink) was een kantoorbediende die dacht datti schrijven kon. Hij had indertijd een dikken roman gepubliceerd, waar de uitgever heel wat aan te kort gekomen was. Japi had zich door hem mee laten nemen en zich te eten laten nooden. Hoyer was er ook en 't eerste wat i gezegd had was: ‘Zoo, uitvreter!’ Japi vond dat prachtig. We waren toch allemaal uitvreters. ‘De burgerman moet ons toch allemaal de kost geven.’ En dienzelfden avond had hij Hoyer een riks te leen gevraagd, enkel om te pesten. Want hij wist wel dat Hoyer toevallig geen geld bij zich zou hebben. Toch heeft zelfs de lange Hoyer er naderhand aan moeten gelooven. Japie heeft die malle zalmkleurige jas van 'm geleend en nooit teruggebracht. Maar veel plezier heeft Japie er niet van gehad. Ieder oogenblik moest hij er mee in den slag, en in Ouderkerk op de brug hebben de pummels er een mouw uitgetrokken.

‘Kom’, zei Japi, ‘kwart over negenen, ik stap op. Hoor dien regen eens.’ Hij ging voor 't raam staan. ‘Niks te zien’, zei i. ‘Je kunt niks zien door dien regen. Foei ik ben rillerig geworden, mijn knieën zijn nog nat. Jammer dat je niks in huis hebt.’ Ik haalde zijn jas. Hij was nog zwaar van 't water.

‘Moet je ver door dat weer?’ vroeg ik. ‘Ik kan wel naar de ouwe gaan’, zei Japi, ‘maar dat is ook nog een half uur. Dat is je nest, he?’ Japi schoof 't gordijn weg en ging op m'n ledikant zitten en gaapte. ‘Ik geloof dat ik ziek ben’, zei i; ‘weet je wat je doen moest, haal voor mijn rekening een half maatje ouwe klare, ik zal 't je bij gelegenheid wel teruggeven.’ Ik stond daar nog met z'n jas over m'n arm. ‘Trek mijn jas aan’, zei i. Ik scharrelde naar zolder; m'n vest was tamelik droog. De tapper woonde vlak bij. Ik schoot Japi z'n jas over m'n vest. 't Natte ding maakte me koud en akelig. Zoo ging ik al die trappen af en de straat over. Bij den tapper was niks te doen, ik bleef geen tien minuten weg. Toen ik boven kwam lag Japi te ronken, aangekleed, z'n schoenen nog aan. ‘Hallo’, riep ik en schudde aan z'n schouder. Hij mompelde wat. ‘Hallo. jenever.’ Hij keek me lodderig aan en kwam langzaam overeind. ‘O’, zei i, ‘ik zie 't al.’ Hij dronk een spatje.

‘Daar knap ik van op.’ ‘Zeg’, zei i, ‘kan ik hier niet maffen? Ik ben vannacht niet op mijn bed geweest en vandaag kon ik niet slapen.’ Wat moest ik doen? Hij kon wel op den grond slapen, zei i, als i maar wat onder z'n hoofd had. ‘Goddank’, zei i en smeet zijn twee schoenen tegelijk over den vloer. ‘Goddank, dat ik uit die natte krengen ben.’ Toen hing i z'n broek over de leuning van een stoel ‘om te drogen.’ Mijn stelletje schoof i op zij; in den hoek legde i de boeken van Appi, z'n jasje legde i er over heen, z'n vest hield i aan. Toen nam i mijn beste deken, rolde zich er in, dronk nog een spatje en ging met z'n hoofd op 't stapeltje liggen en zei: ‘Wel te rusten.’

En ik ging weer aan tafel zitten, keek naar mijn centen en dutte zoo in. Toen ik wakker werd knetterde de lamp, de olie was op. Ik kroop in mijn ledekant en sliep slecht, door de kou. Japi had nergens weet van.

Toen de dag aanbrak en ik voor de zooveelste maal wakker werd, hoorde ik hem rammelen. Hij was bezig thee te zetten, had zelf beneden water gehaald, en zich aan m'n ontstelde buren voor een neef van mij uitgegeven. Hij had best geslapen, hij was alleen een beetje stijf. Hij hoopte dat i me niet wakker had gemaakt. ‘Ik heb al gegeten’, zei i, ‘ik geloof dat je niet al te veel brood meer hebt.’ Hij moest weg. Hij wilde Bavink nog spreken die toen gemeenlijk 's morgens om een uur of tien ging slapen. Hij bracht mij een kom thee in bed en stond bij 't raam z'n kom leeg te slurpen. Met twee handen hield i die vast en keek naar buiten. ‘Allemaal armoed’, zeidi. ‘Nou bonjour hoor, mijn jas kan ik zelf wel van de lijn halen.’ Bij de deur draaide i zich nog even om. ‘'s Avonds ziet zoo'n hok er toch een boel gezelliger uit.’

Dat vond ik ook. Ik scharrelde mijn bed uit, koud en beroerd. Op tafel lagen m'n centen nog. Hij zegt dat hij z'n ouwe heer niet noodig heeft, dacht ik, en de centen van den burgerman evenmin. Zegt u *dat* wel.

V.

Koekebakker’, zei Japi, ‘ik voel me zoo raar van binnen.’ 't Was op een middag bij Bavink. Ik had Bavink

willen spreken, maar die was uit. Japi zat aan tafel met een fleschje inkt van een stuiver en een pak kranten voor zich. ‘Koekebakker, ik voel me zoo raar van binnen.’

‘Je ruikt tenminste degelijk naar de jenever’, zei ik.

‘Nee’, zei Japi, ‘de jenever is 't niet. Ik geloof dat mijn ziel te groot is.’ Zoo'n uitvreter toch! ‘Wat moeten die kranten, Japi?’ vroeg ik. Japi gaf een klap op 't pak. ‘Nieuwzen van den Dag, Koekebakker, Nieuwzen van den dag. Er zijn er bij van een maand oud.’ ‘Moet je weer solliciteeren, Japi?’ ‘Juist geraden man. 't Gaat zoo niet langer. Pak een stoel. Kijk eens aan, K H 14684 Nieuws van den Dag. WelEdl. Heeren.’ - ‘De hoeveelste is dat?’ vroeg ik. - ‘De eerste pas, man, de eerste pas. Dat gaat niet zoo gauw. Dat komt, omdat jelui nooit in den handel zijn geweest, jelui weet niet, hoe 'n toer dat is. Wat zal je drinken, kerel? Je neemt me wel niet kwalijk?’ en hij doopte z'n pen in de inkt en staarde op z'n papier. ‘Koekebakker’, zei Japi, keek hulpeloos rond en legde z'n pen neer. ‘'t Gaat niet, ik ben er geen kerel voor. Eenmaal ben ik in den handel geweest. Ik deug er niet voor. Ik weet 't bij ondervinding. Ik begrijp er niks van. Waar is dat allemaal goed voor? Ik ben zoo best tevreden. We zullen dat maar weer wegbergen.’ En hij nam het pak kranten en legde 't zorgvuldig onder tafel.

‘Zie zoo, nu zie ik ze niet meer. Jij weet niet wat handel is, Koekebakker, anders zou je der niet om lachen. Om te beginnen ga je tot je achttiende jaar op school. Heb jij ooit geweten hoeveel schapen er in Australië zijn en hoe diep 't Suezkanaal is? Nou juist, daar heb je het. *Ik* heb dat geweten. Weet jij wat polarisatie is? Ik ook niet, maar ik *heb* 't geweten. De raarste dingen heb ik moeten leeren. Vertaal in 't Fransch: ‘onder benefice van inventaris.’ Ga der maar tegen aan staan. Je hebt er geen begrip van, Koekebakker. Dat duurt zoo jaren. Dan doet je ouwe heer je op een kantoor. Dan merk je, dat je al die dingen geleerd hebt om met een kwast papier nat te maken. Overigens is 't 't ouwe gedonderjaag, 's morgens om negen uur present en urenlang stil zitten. Ik vond dat ik op die manier niet opschoot. Ik kwam altijd te laat, ik probeerde wel op tijd te komen, maar 't wou niet meer, ik had 't zooveel jaren gedaan. En taai. Ze zeiden dat ik alles verkeerd deed, daar

zullen ze wel gelijk aan gehad hebben. Ik wilde wel, maar ik kon niet. Ik ben geen kerel om te werken. Ze zeiden, dat ik de anderen van hun werk hield. Ook daarin zullen ze wel gelijk gehad hebben. Als ik klaagde, dat ik 't niks lollig vond en vroeg of ik daarvoor nu op school al die wonderlijke dingen had geleerd, dan zei de oue boekhouder: ‘Ja jongetje, het leven is geen roman.’ Bakken vertellen, dat kon ik en dat vonden ze leuk ook, maar ze waren er niet tevreden mee. De ouwe boekhouder wist al heel gauw niet wat hij met me doen moest. Als de baas er niet was maakte ik dierengeluiden, zong komieke liedjes, die ze nog nooit hadden gehoord. De zoon van den baas was een ingebeelde kwajongen; af en toe kwam i op kantoor om centen te halen. Hij sprak vreeselijk gemaakt en keek met een allerellendigst, door niets gemotiveerd vertoon van superioriteit naar de bedienden van zijn pa. De lui lachten zich een beroerte als ik dien jongeheer nadeed. Ik heb daar ook nog een schrijfmachine bedorven en een boek weggemaakt. Toen hebben ze me aan een toestel gezet, dat ze de ‘guillotine’ noemden. Daar moest ik monsters mee knippen. Dagen lang heb ik daaraan gestaan: alle monsters werden scheef. De lui hadden 't wel in de gaten, ze hadden niet anders verwacht. Ze hadden me daar alleen maar aan gezet om erger te voorkomen. Die monsters werden weggegooid; die gingen nooit naar de klanten. Toch had ik in die dagen nog gelegenheid om een brief verkeerd in te sluiten. Natuurlijk was 't erg; de man die den brief kreeg mocht niet weten, dat de baas zaken deed met den man waaraan i geschreven was. De boekhouder was totaal van streek. Toen begreep ik, dat ik maar liever heen moest gaan. Ik kreeg een poot van den baas. Ik was zelf ook blij dat ik wegging en heb hem hartelijk de hand geschud. Ik heb gezegd, dat 't me speet, maar dat ik er niets aan doen kon en ik geloof, dat 'k 't meende. Zie je, Koekebakker, dat is handel. Ik ben daarna nog drie weken volontair geweest op een effectenkantoortje, krantjes nakijken met een boek om te zien of de stukken van de klanten waren uitgeloot. Je ergste vijand zal er voor bewaard blijven. Ze moesten me wegdoen. Ik moest daar ook copieeren. Er was geen denken aan, dat ze uit 't copieboek konden wijs worden. Ik zag wel in dat 't zoo niet ging, ik kon er mijn hoofd niet bij houden.

‘Mijn ouwe heer was ten einde raad. Hij hoopt nu, dat 't met de jaren wel beteren zal. Ik weet dat zoo niet. 't Lijkt er nog niet veel op. 'k Heb 't nog veel te goed zoo. Weet je dat Bavink pas een bom duiten heeft gemaakt? Een slootje bij Kortenhoef met een hooibergje en een kalf. Als je blieft.’ En hij haalde zijn portemonnaie voor den dag. ‘Hij puilt van de centen. Koekebakker, jong, hij puilt van de centen. Harde riksjes. Morgen ga ik op reis.’

‘Met Bavink?’ vroeg ik. ‘Neen,’ zei Japi, ‘niet met Bavink, alleen. Ik ga naar Friesland.’ ‘Midden in den winter?’ Japi knikte. ‘Wat doen?’ Hij haalde z'n schouders op. ‘Doen? Niks doen. Jelui kerels zijn zoo akelig wijs: alles moet een reden en een doel hebben. Ik ga naar Friesland, niks doen, nergens om. Zonder reden. Omdat ik er zin in heb.’

Den volgenden avond bracht ik hem weg, in donker naar den sneltrein van zevenen. Hij had een jas zonder knoopen aan, die hem veel te wijd was, een pet op, die hem een eind achter de ooren zakte en aan z'n voeten de nieuwe gele schoenen van Appi. In z'n hand hatti een papieren sigarenpijpje met een reclame. ‘Wacht even’, zei i, toen we al beneden waren. ‘Ik heb nog wat vergeten.’ Even daarna kwam i terug met een vischhengel.

Hij was weinig spraakzaam dien avond. Ik kon niet uit hem krijgen wat hij met dien vischhengel wilde. Onderweg rookte hij in een half uur vier sigaren uit zijn papieren sigarenpijpje, en toen ik aan het portier van hem afscheid nam vroeg hij me of ik niet een beetje tabak voor hem had.

Na zes weken kwam hij terug met zes knoopen aan zijn jas en een paar rooie pluche pantoffels aan zijn voeten. Hij weigerde alle opheldering. Waar zijn vischhengel was? Oh, die had i uit den trein laten vallen. Hij was ook nog een keer in 't water gevallen, zei i. Meer liet hij niet los. Blijkbaar had i zich al dien tijd niet laten scheren, hij had een kleur van roode baksteen en een lucht van koemest bij zich. Hij bracht twee pond tabak mee, die niemand rooken kon. Hij was er aan verslaafd en kwam in veertien dagen niet om een sigaar. Toen waren de twee pond op, plus een peukie dat hij ook nog had meegebracht. Toen bleek dat hij nergens in Amsterdam dien tabak kon krijgen. Hij schreef er om naar Friesland, maar kreeg geen antwoord. Hij was er be-

roerd van. Maar na een paar dagen zag ik hem toch weer bij Bavink zitten met een sigaar in 't hoofd, van Bavink natuurlijk.

VI.

Den zomer daarop was Japi weer verdwenen. Toen kwam ik hem tegen op den Boulevard du Nord in Brussel. Mijnheer was piekfijn, glad geschoren, een grijs hoedje, een goudgeel smal zijden dasje, een geruit overhemd, een gordel, een wit flanellen jasje met dunne blauwe streepjes, een witte linnen broek, van onder onberispelijk omgestreken, bruine sokken met witte ruiten, lage schoenen.

Hoe het ging? Patent. Wat hij daar deed? Op en neer loopen van het Gare du Nord naar het Gare du Midi over de boulevards. Of hij zich amuseerde? Uitstekend. Waar hij woonde? In Uccle. Wie hij uitvrat? Hij lachte, maar gaf geen antwoord. In het Maastrichtsche bierhuis op de Place Brouckère dronken wij ettelijke potjes zuur bier, waar hij verzot op was geworden. Eigenlijk dronk hij al die ettelijke potjes op een na, dat ik staan liet. Hij zat weer prinselijk achterover op zijn stoel en dronk met waardigheid en smaak, hield een beschouwing over asphalt, over de groote markt, over het mooie weer, zei toen dat hij naar huis moest en vroeg waar ik logeerde. Dan zou hij mij eens komen opzoeken. Daarna betaalde hij de potjes bier, en liet mij in verbazing achter.

Begin Augustus kwam hij in Amsterdam terug met een verbonden hoofd. In Marchienne aux Ponts had hem een mijnwerker een geëmailleerd etens-pannetje op 't hoofd stukgeslagen. Hij was gesjochtener dan ooit, zijn ouwe heer hield hem schrikkelijk krap. Tot diep in November droeg hij zijn witte broek, die toen allang niet wit meer was. Hij was de oude niet meer, hij sprak weinig en rookte veel minder. Als hij bij Bavink op 't hok kwam en Bavink legde zijn sigaren op tafel, dan liet i zich op zijn stoel vallen, hield zijn jas aan en zijn hoed op, nam moeizaam een sigaar, beet er langzaam het puntje af, en had moeite om de lucifers te vinden, knoeide met aansteken, rookte langzaam en zelden meer dan één sigaar op een avond. Stak hij een

tweede op, dan gooide hij een groot stuk weg, wat hij vroeger nooit deed. Toen rookte i tot 't endje te klein werd om vast te houden, dan stak hij er een speld in en rookte 't zoo op. Het duurde niet lang of i rookte scheef. Eens liet hij bij Bavink de kachel uitgaan.

Toen gaven wij hem op.

En toen op een nacht dat het hard vroor, tusschen Kerstmis en Nieuwjaar, toen kwam Hoyer dien wij in maanden niet gezien hadden; en nadat wij een tijd hadden zitten kletsen, vroeg i naar Japi. En toen begon i herinneringen op te halen. Of we nog wisten hoe Japi verleden zomer (dat was toen zoowat een half jaar geleden) 's nachts mee ging roeien op den Amstel. Hij zou in de punt gaan zitten om uit te kijken, want de Volharding voer toen alles kapot, had nog pas een tjalk in den grond gevaren aan den Omval. En Japi zat in het water te kijken naar de weerkaatsing van de sterren en zat met zijn rechterhand in het water en zag geen Volharding, zoodat de Volharding om voor ons uit te wijken bijna in de bocht aan den grond voer. De kerels werden toen kwaad en een van hen kwam op de achterplecht en schold ons uit voor nakende verdommelingen, en smeet met een steen die een heel eind voor onzen boeg in 't water plofte. Toen had Bavink gezegd, dat hij 't wel gedacht had en Japi zei: ‘daar zijn we netjes afgekomen.’

‘Apropos’, zei Hoyer toen plotseling (Hoyer werkte nog al met burgermanstermen), ‘Apropos, ik heb Japi in Veere gezien met een Fransche dame, een verdomd lief wijf. Den heelen avond hadden die twee samen op 't steenen havenhoofd staan praten en over de balustrade gekeken naar de lichtboei en 't draaiende licht van Schouwen en naar de branding geluisterd, en ‘bekgetrokken’ zooals Hoyer 't ordinair uitdrukte. Bavink zei weer dat i 't wel gedacht had en ik zei: ‘ook stom, dat hadden we kunnen weten’, en toen kwamen wij los over Japi en dat hij niet meer zoo uitvrat als we dat van hem gewoon waren.

't Duurde nog een maand voor dat Japi los kwam. Zijn ouwe heer had een betrekking voor hem gevonden en den eersten Maart zou hij aantreden. Hij zei niet dat i 't beroerd vond. Hij zou eens zien wat i er van maken kon. Hij zou vijftig gulden per maand verdienen. Dien avond vroor

het weer hard. De sterren waren helder en ontzettend hoog. De kachel was niet aan. Wij zaten met ons drieën, jassen aan, kragen in de hoogte, hoeden op zoo als wij zoo vaak hadden gezeten als wij harder waren dan het kapitalistische gemoed en niets meer hadden om te verstoken.

Toen begon Japi allerakeligst te boomen. Je zeilde maar met de aarde door de ijzige donkere ruimte, de nacht zou niet meer ophouden, de zon was weg en ging niet meer op. De aarde joeg voort in de duisternis, de ijzige wind huilde er achter aan. Al die werelden zeilden verlaten door de ruimte. Als er een tegen je aan zeilde was je verloren, verloren met al die 1500 millioen ongelukkige menschen. Japi zat te rillen in zijn jas. het vroor in de kamer.

Toen begon i weer anders. De zon kon zoo mooi in de Waal schijnen. Bij Zaltbommel had i de zon in de Waal zien schijnen toen i de laatste maal met den trein over de brug kwam. Tusschen de brug en de stad maakte de zon een groote lichtplek in het water. Het water stroomde maar, de zon scheen er maar in, honderd, duizend, honderdduizend maal. Voor tweeduizend jaar scheen de zon er al in en stroomde het water maar, God weet hoe lang al. Meer dan 700,000 maal was de zon sedert al opgegaan meer dan 700,000 maal was i ondergegaan, al dien tijd had het water gestroomd. Hij werd beroerd van dat getal. Hoeveel regendagen zouden daarbij geweest zijn? Hoeveel nachten zou het zoo hard gevroren hebben als nu, en harder? Hoeveel menschen zouden dat water hebben zien stroomen en de zon er in zien schijnen en al die sterren gezien hebben in de nachten dat 't zoo vroor? Hoeveel menschen die nu dood zijn? en hoeveel menschen zouden dat water nog zien stroomen? En 2000 jaar was nog niets; duizende jaren langer had de aarde al bestaan, duizende jaren kon i nog bestaan. Duizende jaren kon het water nog stroomen, zonder dat hij het zien zou. En als de aarde verging dan was er eigenlijk nog niks gebeurd. Daarna kwam nog zooveel tijd, er kwam geen einde aan den tijd. En al dien tijd zou hij dood zijn.

Japies tanden klapperden; er was geen spatje jenever in huis en niets meer te krijgen op de pof.

Toen werd Japi week. Toen begon i te spreken over Jeanne, zonder eenige aanleiding, alsof wij er alles van wisten.

En dat haar handjes zoo zacht en zoo warm waren, dat haar oogen zoo konden schitteren. Donkere oogen had ze en zwart haar. Wij begonnen er mee te zitten. Hij deed de akeligste confidenties, over een witte rok met kantjes, over een rok van lila zij; over haar kleine witte voetjes, over allerlei lichaamsdeelen waar men niet over schrijft.

Op 't laatst begon i Fransch te praten, eenige tientallen malen hoorden wij het woord ‘chéri’ en ‘chérie.’ De laatste ‘e’ van chérie sprak i uit. Toen sprak i weer Hollandsch en werd zakelijker. Zij zou scheiden van haar man, een misselijken droogpruimer, twintig jaar ouder dan zij. Dat vonden wij nog al banaal. En 1 Maart moest i aantreden op kantoor. Toen wreef i zijn gezicht met zijn beide handen en zei: ‘Ik ga weg, geef me een poot.’ Op de trap stommelde i.

Een Maart trad i niet aan. Het werd April voordat hij weer zoover was dat hij aan het werk kon gaan. Uitvreten deed i niet meer.

Maanden later op een avond zag Bavink hem zitten ergens drie hoog in een kantoorgebouw. Hij zat aan 't raam te werken en 't lokaal was hel verlicht. Bavink liep naar boven. Hij zat alleen en was druk bezig. Bavink kon niets uit hem krijgen. Hij werkte maar en zei weinig. Bavink snorde overal rond, pakte hier en daar een boek uit de rekken, keek er in, zette 't weer weg, schudde zijn hoofd, zei enkele malen: ‘'s jonge, 's jonge’, draaide aan de copieerpers, keek op straat, zette alle ramen open om te luchten.

Buiten viel een fijne sneeuw. Vlokken woeien naar binnen. ‘Doe als 's je blieft de ramen dicht’, zei Japi en bleef schrijven. Toen kreeg Bavink een copieboek te pakken, bladerde en las er in, schudde weer herhaaldelijk zijn hoofd en kwam toen bij Japi staan, 't copieboek geopend in zijn handen.

‘Zeg, schrijf jij dat allemaal?’ Japi keek nauwelijks op en zei enkel. ‘Niet allemaal.’ ‘Je bent toch een verdomd knappe kerel’, zei Bavink, ‘die handel is niet makkelijk.’ Daarna ging Bavink weg.

VII.

Japi was een harde werker geworden. Kort na het bezoek van Bavink zonden ze hem naar Afrika. Binnen de twee

jaar was i terug: ziek, half dood. Niemand hoorde iets van hem, tot ik hem op een November-namiddag zag staan achter den steenen wal bij het haventje van Wijk bij Duurstede. Daar stond i naar de modder te staren. Ik had eenige moeite hem te herkennen. Hij stak in een enorm wijde grijze jas, die hem veel te groot was, een enorme grijze pet zat hem diep in de oogen en over de ooren. Hij had een paar enorme breede bruine schoenen aan met stompe neuzen, en enkele jongens achter zich.

Ik dacht: dat lijkt waarachtig Japi wel; en, ja hoor, het was 'm, wat bleek en mager en zonder baard of snor en met een wonderlijk starende uitdrukking in zijn oogen, maar het was Japi ongetwijfeld.

Japi zag niets, hoorde niets. Ik tikte 'm op zijn schouder en zei: ‘Wat doe jij hier, hoe gaat het, hoe kom je hier?’ Hij gaf me een hand, zei niets, was niet verwonderd. ‘Ik sta maar te staren’, zei i toen.

‘Dat heb ik in de gaten’, zei ik, ‘ga je mee een borreltje pakken?’ ‘Goed’, zei Japi. De pummels die op eenigen afstand, achterover tegen den steenen wal geleund, zich eenigen tijd geamuseerd hadden met zeer luide en onhebbelijke glossen, groetten nu zeer eerbiedig, omdat ik nogal wat geld verteerd had in Wijk bij Duurstede en 's Zondags den notaris op zijn schouder had geklopt.

Na een borreltje kwam er wat leven in Japi. Gewerkt had i in Afrika, last gehad van de hitte en van de beesten en koorts geleden, meer koorts geleden dan gewerkt of iets anders. Als een geraamte was i van den zomer terug gekomen.

Zijn Française leefde in Parijs met een Hollandsch jongmensch, sedert onheugelijke tijden volontair op een kantoor. Had nog een vriend die kolonel was. Had hem in Parijs getracteerd en hem in haar gebroken Hollandsch een ‘goeie beest’ genoemd en uitgelachen. Had haar kousenband vastgemaakt waar hij bij was, zoodat hij een stukje van haar bloote knie had gezien. Had hem daarna weggestuurd. Hij moest er om lachen. Verliefd was i niet meer. Een licht blauwe zijden onderrok had zij aan gehad. Een keer had i haar met den kolonel op het terras van een kroeg gezien. De kolonel deed zeer zelfgenoegzaam en keek woest en verwaten. Achter zijn rug om had ze Japi een oogje ge-

geven. Ze had een borstkwaal en haar maanden waren geteld. En altijd even opgewekt; maar loopen kon ze nog maar heel slecht.

En wat Japi nu van plan was? of hij nog uitvrat? Z'n kantoor vrat i uit: iederen laatsten van de maand ging i zijn centen halen.

Of i van plan was nog weer eens zoo'n woeste werker te worden?

O nee. Te sappel had i zich gemaakt. Vijftien jaar ouder geworden was i in de laatste drie, vier jaar.

Toen stak i een versche sigaar op, van mij, een sigaar van een dubbeltje, met een bandje, ik was toen in goeden doen. Het bandje deed i er af.

Geploeterd hatti, misère gezien hatti. In Marchienne aux Ponts en Charleroi was het begonnen. Voor de aardigheid was i daar met Jeanne heen gegaan. Na drie dagen had ze er genoeg van gehad. Hij was gebleven. Een portretje liet i mij zien: een kindje van twee jaar, een grijnzend doodskopje, het dochtertje van een werkman uit een glasfabriek. Zeven kinderen gehad, vijf dood, het zesde stierf terwijl hij er in den kost lag, daar was dat portretje van. Daar hatti leeren kijken, gezien wat werken was. Geld uitgeven hatti altijd verdomde leuk gekund, anderen brachten 't op. Te sappel hatti zich gemaakt. Socialist had i willen worden. Voor z'n brood hatti gewerkt, voortgejaagd was i, voortgejaagd en gedrukt door menschen en de noodzakelijkheid zooals al die anderen. Nachten hatti gewerkt: om één, twee uur was i in Amsterdam van kantoor thuisgekomen en daarna hatti opgezeten, gepiekerd, gepend, heele romans hatti geschreven en de paperassen verbrand.

Wat kon i doen? Wat bereikten ze met hun allen? Te sappel hatti zich gemaakt, gloeiende speechen, woeste artikelen hatti gefantaseerd terwijl i op kantoor zat en werkte voor den handel van zijn baas, hard werkte en iedereen zich verwonderde over de massa's werk die i verstouwde. De wereld was blijven draaien, draaide precies zooals altijd, zou wel blijven draaien zonder hem. Te sappel had i zich gemaakt. Hij was nu wijzer. Hij trok er zijn handen van af. Er waren kooplui genoeg en schrijvers en praters en lui die zich te sappel maakten, meer dan genoeg.

En altijd zaten ze in angst ergens voor of hadden verdriet ergens over. Altijd waren ze bang ergens te laat te komen of van iemand een standje te krijgen, of zij kwamen niet uit met hun tractement, of hun plee was verstopt, of ze hadden een zweertje, of hun Zondagsche pak begon te slijten, of de huur moest betaald worden; dit konden ze niet doen hierom en dát moesten ze laten daarom. In zijn jongen tijd was i nog zoo dom niet geweest. Een sigaartje rooken, een beetje kletsen, wat rondkoekeloeren, je verheugen in het zonnetje als 't er was en in den regen als 't er niet was, en niet denken aan den dag van morgen, niets willen worden, niets te verlangen dan af en toe wat mooi weer.

Je kon 't niet volhouden. Dat wist i wel. Het kon nu eenmaal niet bestaan of je moest een bom duiten hebben. En die hatti niet. Wat zijn ouwe hem kon nalaten was de moeite niet waard. En hij, Japi, vond het nu welletjes ook. Hij was nu bezig zijn tijd te verstaren. Bereiken kon je toch niets. Hij scharrelde nog wat rond op de plaatsen waar i zich vroeger geamuseerd had. Speciaal hield i zich bezig met in rivieren te staren. In Dordrecht had i enkele weken starende versleten. In Veere had i dagen lang boven op 't Hospitaal gekampeerd. September had i in Nijmegen doorgebracht.

En toen met eenige variatie herhaalde i zijn oude rêverie over 't water. Van 't water dat maar altijd naar 't westen stroomde, dat iederen avond naar de zon stroomde. In Nijmegen liep een ouwe dokter rond, die drie-en-vijftig jaar lang 's morgens op 't zelfde uur dezelfde wandeling had gemaakt. Over 't Valkhof en aan de Noordzijde naar beneden en de Waalkade af tot aan de brug. Dat is meer dan 19300 maal. En altijd stroomde 't water naar het westen. En dat beteekende nog niets. Het heeft zeker honderd maal drie en vijftig jaar naar dien kant gestroomd. En langer. Nu ligt de brug er over. Nog maar kort, nog maar wat jaren. En toch heel lang. Ieder jaar is 365 dagen, tien jaar is 3650 zonnen. Iedere dag is 24 uur, en ieder uur gaat er meer door de hoofden van al die tobbende menschen dan je in duizende boeken zou kunnen opschrijven. Duizende tobbers die die brug gezien hebben zijn nu dood. En toch ligt i er nog maar kort. Veel, veel langer stroomde het water daar. En er was een

tijd toen dat water er niet stroomde. Die tijd is nog veel langer geweest. Dood zijn de tobbers gegaan bij honderde en honderde millioenen. Wie kent ze nog? En hoeveel zullen er sterven na dezen? Ze tobben maar, tot God ze wegraapt. En je zou denken: God zou ze een lol doen als i ze plotseling te grazen nam. Maar God weet beter dan jij of ik. Tobben willen ze, blijven voorttobben. En onderwijl gaat de zon op en onder, de rivier daar stroomt naar 't Westen en blijft stroomen tot dat daar ook een eind aan komt.

Neen plannen hatti niet meer, en te sappel maken zou i zich niet meer. Daarvoor zou Japi wel oppassen. Een diner accepteerde i dien avond nog wel. Zelfs zong i een komiek liedje en stak een malle speech af, staande op een stoel.

Eenige maanden heeft Japi nog verstaard. Met zijn gezondheid ging het niet al te best en de toelage van zijn kantoor hield op. Den winter bracht i in Amsterdam door, waar ze druk bezig geweest waren, mooie huizen af te breken en er leelijke voor in de plaats te zetten, al tobbende.

In Mei trok i naar Nijmegen.

Daar schreef i me op een briefkaartje, dat Jeanne aan haar borstkwaal gestorven was. Daar hatti op gewacht, schreef i.

Op een zomermorgen om half vijf, toen de zon prachtig opkwam, is hij van de Waalbrug gestapt. De wachter kreeg hem te laat in de gaten. ‘Maak je niet druk, ouwe jongen,’ had Japi gezegd, en toen was i er afgestapt met zijn gezicht naar het Noord-Westen.

Springen kon je het niet noemen, had de man gezegd, hij was er afgestapt.

Op zijn kamer vonden ze een stok die van Bavink had gehoord en aan de muur zes briefjes met G.v.d. er op en één met ‘Ziezoo.’

De rivier is sedert naar het Westen blijven stroomen en de menschen zijn blijven voorttobben. Ook de zon komt nog op en iederen avond krijgen Japi zijn oude lui het Nieuws van den Dag nog.

Zijn reis naar Friesland is altijd onopgehelderd gebleven.

NESCIO.

‘Het rapport’ onzer dagen.
Zijn geest. Zijne strekking.

> ‘Al wie dan zonder bezieling tot deze poorten komt, meenende dat hij op grond van vakkennis alleen, de geschikte zal zijn, hij zelf en zijne nuchtere kennis zal verduisterd worden door de kennis der bezielden. Want niet tot materieel voordeel wordt de wetensdrang den begeerigen door de godheid gezonden; doch bezieling wordt van de zijde der goden gegeven tot het reinst geluk. Het bewijs daarvan zal geen geloof vinden bij de “knappen” onder ulieden, doch den wijzen zal het geloofwaardig zijn.’
> PLATO.

‘Gyges was een herder en diende den koning van Lydië. Na regenvloed en lichte aardbeving vond hij op de weideplaats een aardkloof. Vol verwondering daarin afgedaald stiet hij op een bronzen paard met een luik in een der flanken. Daarbinnen, zich omzichtig buigende, zag hij een mensch, bovennatuurlijk groot, dragende slechts een ring aan den vinger. Dezen ring nam Gyges weg. Toen nu de vergadering der herders plaats had, waarop voor den koning het verslag over den toestand der kudde placht te worden opgemaakt, verscheen ook Gyges dragende den ring. En ziet, gezeten in den kring draaide hij de ringkas naar binnen en bemerkte dra, dat hij voor de aanwezigen onzichtbaar was en men over hem sprak als over een afwezige. Verbaasd

draaide hij al spelende de kas naar buiten en bleek wederom zichtbaar geworden te zijn.'

Welk gebruik Gyges van den ring maakte leze men bij Plato na. Wij laten het verdere verhaal rusten. Ja, wij zouden het aardige verhaal, dat tot in Arabië zijn weg vond, het bekend achtende als de episode in Lessings Nathan, niet hebben opgehaald, indien wij er niet toe gebracht waren door een geval van treffende gelijkenis in onze dagen. Een onzer bekenden toch, die van heinde en verre merkwaardige zaken om zich verzamelt en voornamelijk uit het land der fakirs wonderlijke voorwerpen medebracht, deelde ons mede gelukkig bezitter te zijn geworden van een Gyges' ring en reeds menige aardige proeve er mede te hebben genomen.

Gul verteller als hij is, aarzelde hij geen oogenblik aan ons verzoek gevolg te geven, toen wij hem vroegen eens te mogen hooren, welke ervaringen hij door zijn kleinood rijker geworden was. Op een avond onder bede van geheimhouding deelde hij het volgende mede; wij haasten ons dus het in wijderen kring bekend te maken.

'Ongezien', zoo ving hij aan, 'gelukte het mij in den loop van 1903 op een stillen avond toegang te krijgen tot eene dier vele woningen, welke te X. tot schuilplaats dienen aan de bespiegelende geleerdheid, die afgewend van het door lagere motieven zoo vaak geleide burgerlijke leven, in hoogere contemplatie het ideale menschenleven nabij komt. Wat mij dreef juist daarheen mijne schreden te richten, was niet slechts het verlangen weder eens te deelen in dat reinere samenzijn, hetwelk ik onder de indische geleerden had leeren hoogschatten, doch ook voerde mij derwaarts eene meer vulgaire nieuwsgierigheid, aan wier verzoekingen ik ondanks zoovele wijsgeerige studiën nog niet vermag te ontkomen; ja, die te grooter overmacht over mij verkregen heeft, sinds den dag, dat het goede lot mij bezitter maakte van dezen ring.' Tegelijk toonde hij een breeden koperen ring, waarin een steen glansde van groenen weerschijn. 'Ik had toch opgemerkt', ging hij voort, 'wanneer ik na tafel mijne gezondheidswandeling maakte langs de grachten der stad, dat achtereenvolgens een zevental in ernstig gepeins verzonken mannen, aan bovengenoemde woning aanschelden en onder de meest voorkomende plichtplegingen werden binnengelaten. Niet

onbekend met de figuren van menig in den lande hoogstaand man, zoowel in de politieke als in de literaire sfeeren, meende ik reeds in deze pleiaden personen van klinkende reputatie te hebben ontdekt en stelde mij voortdurend de vraag, welk doel hen daar mocht samenvoeren. Op den bewusten avond, toen ik weder als door geheime macht gedreven, het huis naderde, zag ik de deur zich openen voor een tweetal in levendig gesprek gewikkelde bezoekers, draaide fluks den steen - zie aldus - binnenwaarts, overschreed door niemand gehinderd den drempel en bevond mij weldra in een ruim studeervertrek, waar om eene groen overdekte tafel acht lederen fauteuils stonden aangeschoven. Zwaar tapisseriewerk sloot alle gerucht buiten. De aanblik van talrijke perkamenten banden, die de muren stoffeerden, werkte als gewoonlijk kalmeerend op mijn ietwat geagiteerden geest en liet mij in volkomen klaarheid van geest het gesprek volgen, dat zich bij het binnentreden tusschen den forschen bewoner en zijne bezoekers ontspon. Van deze beiden - want slechts drie personen bleken aanwezig te zijn - was de een een tenger man met levendige beweging en veel zekerheid van optreden, de ander eene rustiger figuur, die men zich zoowel in een diplomatenzetel als achter de werktafel van een laboratorium denken kon: een physicus met literairen smaak klaarblijkelijk. De tengere man verried den geleerde, die ook in het openbaar niet schuwt zich te doen hooren: het politieke leven kon hem niet vreemd zijn. Doortastend en geen arbeid schuwend miste ook hij niet den trek van onverzettelijkheid, die het sterke kenmerk was van den gastheer. Kon men zich dezen op het slagveld denken gewapend met een strijdhamer, een alles pletterende knots, zoo stelde men zich de beide gasten liever voor hanteerend het flitsend rapier, vol gratie doch met zekeren stoot.

‘Hooggeschatte collega's,’ ving de heer des huizes aan, ‘gij weet, dat de Regeering, die ons samenriep gewild heeft, dat wij in aantal het tal der Gratiën zouden overschrijden, doch voor dat der Muzen zouden onderdoen. De volmaaktheid van het negental mochten wij niet bereiken, zoodat reeds om de afwezigheid van dien eenen, die ons comité van acht tot een waar en harmonisch geheel zou hebben gemaakt, aan onzen arbeid een zeker iets zal kunnen

ontbreken, hetwelk ik het klassieke cachet zou willen noemen. Neen, mijneheeren, wilt mij niet door uwe vriendelijke gesten mijwaarts, te kennen geven, als zou mijne persoon reeds voldoende de aanwezigheid van dat cachet waarborgen. Hier toch in deze besloten ruimte mag ik u niet verhelen, dat ik straks, wanneer wij voltallig zullen zijn, hoe ook op prijs stellende de tegenwoordigheid van zoovele in verschillende nuances stralende geesten, zal missen die negende figuur, welke ons de Rijks- en Gemeentelijke universiteiten hadden moeten verschaffen uit den boezem dier faculteit, welker belangen door onzen arbeid ten zeerste zullen worden getroffen. Samengeroepen toch, gelijk gij weet, om voor het volle vaderlandsche onderwijs eene nieuwe periode te openen, zoude - de hooge Regeering houde mij de opmerking ten goede - de glorierijke naam, welken de klassieke faculteit drie eeuwen lang aan Rijksacademies heeft verleend, de tegenwoordigheid van een harer beste en slagvaardigste palladijnen in ons midden hebben moeten waarborgen. Nu dit niet mocht zijn zij het mij, uwen voorzitter en tevens arbeider in de betrokken wetenschap aan eene zusterinstelling, veroorloofd tot kleine demonstratie van dit gemis het achttal zetels om deze tafel te doen vermeerderen met een, waarop wij ons den helaas uitgesloten woordvoeder zullen denken. De geest, die vandaar zich in onzen arbeid had behooren te mengen, zal aldus vertegenwoordigd zijn door een ledigen stoel.'

Zonder acht te slaan op het ongeduldig wenkbrauwfronsen van het tengere medelid, noch ook eenigermate van zijn plan gebracht door de diplomatische voorzichtige opmerking van den anderen gast, die reeds eene zinspeling op vergoeding in de sub-commissies begon te doen hooren, drukte vastberaden de voorzitter op een schel om den binnentredenden dienaar een fauteuil van den meest deftigen stijl, zwaar van antiek beeldwerk, rechts van den praeses-zetel te laten aanschuiven. Ironisch glimlachend, den ring ter dege binnenwaarts gedraaid houdende in een gesloten vuist, liet ik mij onbemerkt in het gestoelte neerglijden, afwachtende, wat thans stond te geschieden.

'Mijne heeren', ging thans de spreker voort, 'het moge u niet verwonderen, dat ik deze voor-séance met u beiden heb geopend. U kennende en mijzelf naar Delphisch voorschrift

niet minder, wetende hoe wij vastberaden en taai volhardende mannen zijn, kwam het mij gewenscht voor in klein comité, gelijk dit meer gebruikelijk is, vast te stellen ons “plan de campagne”. Wie toch ter vergadering verschijnt met een onwrikbaar plan, overwogen hebbende, wat hij wil bereiken, ziet meestal zijn voorstel ten slotte aangenomen, omdat doorgaans vergaderenden van den loop der discussies afhankelijk blijken te zijn en met blanco-idealen ter zitting verschijnen. Zoo dan wenschte ik met u onze hoofdlijnen te trekken, opdat daarin de schematische figuren der door ons te benoemen sub-commissiën mogen vervloeien en opdat wij naar volle waarheid op een der eerste pagina's van ons Rapport zullen kunnen drukken: “de commissie trachtte eerst een overzicht te verkrijgen van het geheele terrein. Daarop werden de hoofdlijnen van het reorganisatieplan vastgesteld.” Ingevolge onze opdracht zullen wij toch een Rapport moeten uitbrengen, dat aan de vertegenwoordigers van het vaderlandsche volk ter bestudeering zal worden voorgelegd. Dat dit Rapport lijvig zal zijn, ja moet zijn, eischt het welslagen van onzen arbeid. Tot in détails afdalende, zal het den indruk moeten maken van een pasklaar raderwerk, dat slechts in zijn geheel ingeschoven behoeft te worden en gekoppeld aan de algeheele staatsmachine om nog denzelfden dag in functie te kunnen treden.’

Bij deze woorden klonk er een gekraak uit den ‘ledigen stoel’, wat spreker en hoorders verwonderd deed opzien. ‘Geachte voorzitter’, zoo klonk de stem van den tengeren gast, ‘ik had u zooeven reeds in overweging willen geven dezen klassieken zetel niet te doen aanschuiven. Hoewel nog onbezet zijnde stoort zijn geluid onze rustige modernisatieplannen. Gewoon als ik ben achter verschijnselen den geest te zoeken, die haar veroorzaken, komt het mij voor, dat dit eigenzinnig klassieke daemonium waarschuwend maant rekening te houden met den organischen ontwikkelingsgang onzer kultuur, waarin elk deel naar aard en werking door het voorafgaande wordt bepaald, zoodat willekeurige vernieuwing van de onderwijsmachine zonder dat de onmiddellijk en middellijk ingrijpende oudere raderen mede eene voorbereidende veranderings- en vernieuwingsbewerking hebben ondergaan, in de praktijk deerlijke gevolgen hebben zal. Het schip van

staat, zoo roept dat klassieke element, dat maar niet laten wil op historische ontwikkeling te wijzen zonder den modernisator toe te staan de historie over boord te werpen en de schepping met den thans levenden zelfbewusten ik te doen aanvangen, - het schip van staat is niet vatbaar om de successievelijk in den loop der tijden voorzichtig gewijzigde voortbewegingskrachten, plotseling door een hyper-modernen motor te zien vervangen. Alleen het van ra tot kielbalk up-to-date gebouwde vaartuig kan de nieuwste technische middelen veilig in zich bergen, doch ons schip gelijkt in vele opzichten nog te veel op de soliede en ietwat koppig-doende Zeven Provinciën om door een amerikaanschen motor te worden gestuwd. Geen voorzichtig schipper gaat daarmede aan boord.'

'Het geachte medelid', antwoordde fijn lachend de voorzitter, 'schijnt blijkens zijne niet zonder emotie geuite opmerking, in het daemonium van dezen zetel het tot voorzichtigheid manend wetenschappelijk geweten te hebben vernomen; dat dit geweten thans spreekt is geen wonder, wijl geen man van wetenschappelijken zin, die niet in maatschappelijk werk verloochent, wat hij in zijn studeervertrek heeft leeren hoogachten, zonder ziele-emotie zal hooren zondigen tegen den heiligen geest der historie. Ook ik gevoel dat met u; doch de golven van het anti-klassicisme komen zoo heftig aan, dat haar gedruisch de stilte der studeercel verjaagt en wij onder onze uiterlijke olympische kalmte een onrust verbergen, die naar machines omziet om 's lands vaartuig aan de hooggaande zeeën te doen ontloopen. Zoo gaat dan als ballast een hoofddeel onzer in rust gekweekte wetenschappelijke inzichten over boord en bestellen wij 's lands motoren bij Roosevelt en Co. Meevaren dus, geliefde collega! Wij zitten nu eenmaal in het schuitje.'

'Ook om een andere reden moet ons Rapport lijvig zijn. En wilt mij, bid ik u, nu niet bevangen achten door zucht tot plebejische scherts, die mijner en uwer onwaardig zou zijn. Nourri dans le Sérail j'en connais les détours! Wij moeten, hoezeer wij naar degelijkheid trachten, hoezeer wij wenschen te overtuigen, niet vergeten, dat wij aan den modernen geest een geaccrediteerden 'bijbel' schuldig zijn. Vergunt mij een openhartig woord. Onze arbeid is van tweeledigen aard: wij moeten een nieuw project van onderwijs aanbieden, dat in argumenteeren-

den vorm de verkieslijkheid van het aangebodene boven het tot heden vigeerende systeem in het licht stelt en voorts onze denkbeelden in praktische reglementen belichamen. Voor de hand zou nu liggen de meening, dat het argumenteerende deel niet het minst doorwerkte behoorde te zijn en dat dit deel, vooral waar wij instellingen aantasten, aan welke door de eeuwen heen hier en elders eene opvoedende waarde werd toegekend, in logischen betoogtrant de minderwaardigheid van de kern dezer inrichtingen klaar en bondig in het licht moet stellen. Deze épineuse kwestie kan en zal vergemakkelijkt worden, indien wij slechts in het oog houden, dat gemelde instituten bij het gros des volks om zeer verschillende redenen zich reeds in eene welig wassende en met goed gevolg gecultiveerde antipathie verheugen. Het zal dus eene verlichting onzer taak zijn, dat wij de menschen moeten overtuigen van datgene, wat zij - niet zoozeer uit verstandelijke overweging als wel op grond van meeningen en gevoelens - wenschen te zien verwijderd. Gij weet met mij, hoe in politieke, religieuse, ja ook wetenschappelijke vragen zulke in de lucht zwevende ‘opinies’ den doorslag plegen te geven. Niet door ingeslagen, na werkende, overtuigingsmotieven verandert het publieke inzicht, doch door het maken van stemming wordt na bepaalde tijdsperioden de eene vage, onomlijnde, door lange routine vastgehouden, opinie door eene andere vervangen. Heel weinigen hebben eene overtuiging en zijn voor overtuiging vatbaar, wijl weinigen denken en de meerderheid ‘meent’ en men in het algemeen zich in het rustige bezit eener door en voor de omstandigheden - geboorte, opvoeding, eigen belang, gemakzucht, oppositiegeest - geschapen idée fixe niet wenscht te zien gestoord. Gelijk in de politiek is het meestal dan ook op elk ander terrein voldoende een devies, een Schlagwort, te vinden, dat de reeds ‘gestemde’ snaren van de volkspsyche treft om het nietgewenschte als zondenbok te zien voortgejaagd en het gewenschte onder hallelujageroep te zien binnengehaald. Zoo zal, om een voorbeeld te geven, de zich in demokratische aversie verheugende studie der oude talen onder den hoon der massa worden uitgedreven, indien gij slechts van ‘doode’ talen wenscht te spreken en zal ‘onderwijs in de moderne talen’, hoezeer ook het

allereerst lijdende onder het gemis der antieken, de leuze worden, zoo gij slechts van het praktische nut en met het onmisbare accent van innigheid van ‘moedertaal’ spreekt. Hoevelen met mij hebben het niet aangehoord, hoe bij monde van een fijnvoelend man als Emile Faguet in zijn artikel ‘La crise du français et l'enseignement littéraire à la Sorbonne’ (Revue des deux mondes 15 Sept. 1910) de invoering van ‘cycles’, gelijk ook wij beoogen, met de volgende uitspraak op ervaring gegrond in hare kern getroffen is: ‘Or des quatre cycles il n'y a qu'un, le grec-latin-français, qui puisse former un petit humaniste, qui puisse mener un adolescent à écrire en français d'une façon pertinente’. Breeder ontwikkelde leeraars in ‘moedertaal’ en moderne talen, zullen de ‘doode talen’, al ware het slechts daarom, dat deze ‘langzaam leeren lezen’, als eene nog steeds levende strijdkracht tegen de overhaasting, die elke literatuur vermoordt, blijven begroeten, doch om de abolitie uit de slavernij der Ouden zullen te harder roepen degenen, die aan onze Gymnasia en H.B.S. ‘met de grammatica hebben afgedaan’ en die nog-geen-ideeën-hebbende jongens oefenen in de ‘spontane impressionneerende uitingen hunner individueele visie op de wereld om hen’. Zij kunnen voortgaan met de ‘psychologie der taal’ en met breed gebaar op de beide statige folianten wijzen ontheven van den last: onze toekomstige 2000 pagina's van nabij aan te zien. Ook dit dikke boekdeel zal naar meer voorkomend gebruik veel vaker worden geprezen dan met onbevooroordeeling gelezen. De dagbladen, die als ‘eenige lectuur’ gelijken tred met de massa houden, zullen dan het overige doen en onder meer erop kunnen aandringen, dat men toch niet de verdedigers van de aan haar overhaast wezen antipodische, thans ten doode opgeschreven onderwijsbranches aan het woord late komen, wijl zij om met eene uitnemende boutade te eindigen ‘deskundig dus bevooroordeeld zijn.’

Onder deze woorden hadden de beide medeleden vaak door verandering van houding en lichte hoofdbewegingen te kennen gegeven, dat er iets bij hen woelde. Het tengere lid had onwillekeurig den arm gelegd op de leuning van den klassieken zetel, waarvan hij de bekleeding met eenige teedere zorg streelde. Zijn collega nam het eerst het woord op en sprak op den toon van iemand, die gewoon is voor

zijne uiteenzettingen steeds den meest verzorgden vorm te kiezen:

'Gij hebt daar, vereerde collega, het punctum saliens van ons project aangeroerd en het was duidelijk merkbaar dat die "klassieke kwestie" - om dedecoris causa dien slechten term eens te gebruiken - ook voor u een pijnlijk onderwerp blijft. Geen wonder, daar ook gij in den lande naar uwe krachten tot den bloei der antieke philologie hebt medegewerkt, tevens overtuigd, dat hare beteekenis verder en dieper reikt dan dat men deze kostbare plant voortaan van de buitenlucht zou moeten en mogen afsluiten en haar opbergen binnen de muren onzer universiteiten. Ook ik gevoel met u, dat wat wij tot stand gaan brengen onder de leuze van "er zij eene praktische onderwijspolitiek" op hoofdpunten een droefstemmend gemis aan ideale verheffing zal vertoonen; dat aan ons onderwijssysteem in weerwil onzer philosophische kleuring van het universitaire deel iets banausisch eigen zal zijn en het gelijk alles, wat te veel op het reëele leven en de utiliteit gericht is, de allgemeine Bildung ten koste van de wahre Bildung zal bevoordeelen. Er zal over ons Rapport iets hangen van dien gedistingeerden geest, die zich reeds openbaarde in den uitroep ten onzent gehoord: "het onderwijs in de helleensche cultuur te vervangen door onderricht in het boekhouden." Wij allen, die dagelijks ondervinden, dat het beste, wat wij onzen leerlingen kunnen medegeven niet is gelegen in feitenkennis en den opbouw dier feiten tot een ephemeer systeem, doch in het onvervreemdbaar bezit van smaakverfijning en wetensdrang - eene urbanitas philosophica, die in de jeugd toch wel het eerst door aanraking met "het klassieke" uit de oudheid en uit latere eeuwen kan infiltreeren, mits slechts die jeugd niet door hare naaste omgeving voor het directe voordeel en genot alleen is ontvankelijk gemaakt -, wij gevoelen, dat ons "reuzenwerk" wel eens te bereidvaardig de verbreeding der studie ten koste der verdieping kon hebben gediend. Onder het motto, dat men aan de individueele neigingen van iederen jongere zoo min mogelijk hinderpalen in den weg moet leggen, gaan wij de fout, die sinds lang ons universitair onderwijs aankleefde: dat er geen gemeenschappelijk terrein meer was, waarop de door specialiseering verstrooide

studeerende jongelingschap zich als één gevoelde en zich onderling kon vormen en verstaan, overbrengen op het voorbereidend hooger onderwijs, dat wij dan ook om zijne toekomstige middelmatige waarde te duidelijker te doen uitkomen van het praedicaat “hooger” gaan ontdoen. Dat er ééne breede, hechte basis behoort te zijn, waarop de krachtens individueele neigingen pyramidisch zich verheffende specialiseeringen moeten zijn gegrondvest en het verkeerd is, gelijk wij zelf in de sectie Universitair onderwijs woordenrijk zullen betoogen, in de oasen der uitgestrekte geestelijke woestijn levensboomen te kweeken niet als peinzende cypressen, noch forsch en breed vertakt als eiken, doch als zelfvoldaan-opgaande, steeds ritselende populieren, dat beseffen wij en beseffen nog velen met ons. Inplaats nu van den gemeenschappelijken grondslag in onze gymnasia gelegd - ja nog zooveel beter daar te leggen! - aan onze academies tot eene soliede basis te maken, waarop eene allen in zich vereenigende literarisch-philosophische propaedeusis kon rusten, opdat bijv. onze aanstaande medici en juristen, reeds van jongs af in deze banen geleid, voor *grondig* philosophisch onderwijs voorbereid, meer daarvan zouden wegdragen, dan de bekende in warme studentenhoofden gestoofde kathedervruchten, die afvallen van “colleges in wijsbegeerte voor allen”, in plaats daarvan gaan wij door aan het onderwijs in het latijn het grieksche fundament, waarin het naar alle zijden staat geplant, waaraan het zijne hoogheid dankt, te onttrekken en door feitelijk de antieke kultuur, waartoe een ontwikkelend onderwijs ook in de moderne philosophie onafwijsbaar ieder oogenblik de oogen richten moet, af te sluiten voor die beide kategorieën der studeerenden, welke door de veelzijdige bemoeiïngen van hun toekomstig bestaan, door hun nauwer contact met de maatschappij, de voordeelen eener fijne geestesbeschaving in zich zelf behoorden te exemplificeeren, de door ons voorgestelde academische propaedeusis maken tot een schoonschijnend vernis. Voor mij staat het vast, dat eene waarachtige veredeling onzer medici en juristen daarvan niet het gevolg zal zijn en dat nog wel, terwijl de lust om half rijp in de maatschappij te springen en zich met zoogenaamd philosophisch-theologische wapenen te mengen in de niet of ten deele begrepen problemen onzer dagen toch reeds op

onrustbarende wijze de juristen-politici heeft aangetast. Doch het is - horribile dictu - juist aan den drang van dit "juridisch" deel des volks, dat wij onmachtig tot verzet, gaan toegeven. Philosophische voorbereiding voor alle studeerenden! Prachtig! Uiterst gewenscht! Doch in 's hemels naam eene met vaste basis. Hebben wij nog niet genoeg van het tegenwoordige gekletter met blikken sabels?

Er wordt van zekere zijde geschermd met eene noode door de juristen ontbeerde en sterk begeerde diepere kennis der natuurwetenschappen. Geschermd, zeg ik. Want waar is dat verlangen tot heden op gymnasia en universiteiten gebleken, door wenschen in die richting door de *studeerenden zelf* geuit? Literatoren - ook de klassieke -, philosophen, historici, geven aan onze hoogescholen college's voor belangstellenden uit alle faculteiten. Zij vinden een gehoor; dus is er belangstelling in die richting. Wanneer vraagt in de hoogere jaren der gymnasiale opleiding een aanstaand jurist verlof de natuurwetenschappelijke lessen te mogen bijwonen, terwijl het niet vreemd is, dat een aanstaand natuurphilosoof gezien wordt bij de alpha-lessen der oude talen, zoodra deze maar met liefde en kennis worden gedoceerd? Wanneer vragen de juristen onder de studenten den natuurwetenschappelijken hoogleeraar om tot hen nu eens af te dalen? Wie het hoogst staat - ja, *alléén* wie hoog staat - kan afdalen. Doch onze college-schuwende, door-repetitoren-opgestoomde, opstellingen-promoveerende (en hoe dan nog!) juridische studenten hebben maar één verlangen, één doel: het baantje en de politiek; het baantje, dat hen te vaak tot opzieners maakt over wetenschappelijke mannen; de politiek, die in hunne handen den geest van het onderwijs beveelt. Wie de universiteit van nabij kent en met klare oogen om zich keek, die glimlacht ironisch om die juridische strevingen naar het nieuwe ideaal. Gij zult bemerken, dat *ik* veeleer de kennismaking met onze geestelijke voorouders voor hen noodig acht en wel op grond van krachtiger argumenten, dan wat ik onder mijne meer speciale vakgenooten hoorde opperen: "dat grieksch zoo nuttig is om de vreemde klanken van botanische en chemische termen vast te houden."

Tusschen twee vuren echter, als wij nu zitten - eener-

zijds ons beter besef, anderzijds de pressie der “tot den socialen strijd geroepenen” en der Naturwissenschaftler - zullen wij een juridisch advies volgen en datgene, wat wij niet rondweg durven af.... maken aan langzamen hongerdood prijs geven. Officiëel heet dit: “facultatief-stellen.” Wij zullen er bijvoegen, dat deze maatregel juist den klassicus steunen zal, in zooverre zij hem nopen zal tot “het aantrekkelijk maken zijner lessen”; dat voortaan de spontane belangstelling hem de leerlingen in de armen zal voeren! Verzwijgen zullen wij, hoe wij in onze dagelijksche gesprekken met de hoogleeraren van de facultas iuridica klacht op klacht hooren, dat zelfs bij met welsprekendheid en vuur en kennis gegeven lessen eene magere schare de banken vult, zoodra *het gedoceerde onderdeel geen examenvak is;* verzwijgen, hoe de door een juridisch hoogleeraar betitelde “servitus iuridica” zich in vertrouwelijke gesprekken durft beklagen over den professor, “die ook al wil, dat men boven het strikt noodwendige nog dit of dat zal volgen.” Weten wij voorts niet allen, hoe er van de meest belangwekkend gemaakte voordrachten, zelfs bij ernstige toehoorders, niet veel meer blijft hangen, dan een vaag gevoel “hoe aardig het was daarover ook eens iets te hooren” en dat, in welke studie dan ook, de meest belangrijke les eerst vruchtdragend wordt, *als zij ook aan de zelfwerkzaamheid van den hoorder billijke eischen stelt*? Om beurten komt ieder onzer eens te voorschijn uit zijne naar de wijze der alchimisten geheimzinnige werkkamers en vertelt dan voor eene breedere schaar van stadgenooten van de uitkomsten zijner onderzoekingen. Men zet dan het beste beentje voor en behaalt in een viervijftal lezingen een bevredigend succes. Het publiek is gebleven, heeft met genoegen geluisterd, doch... langer duren mocht het niet. Stelde men ons ten eisch jaar in jaar uit wekelijks een achttal uren zulke epideixeis te houden, wij zouden er hartelijk voor danken altijd maar bedacht te zijn om het winkelraam opnieuw te stoffeeren tot het lokken der klanten. Bovendien, hoezeer ook alle onderwijs door den didaktischen trant de oplettendheid moet vastgrijpen en vasthouden en niets verlammender werkt dan le genre ennuyeux, komt in elk vak wel eens een moment, dat er steenen gebikt en mortel gedragen moet worden, alvorens het lustig

muren optrekken verder kan gaan. Gelooft vrij, dat in die oogenblikken, als ware kinderen des tijds, de gelegenheids-hoorders, door geen noodzaak gebonden, *het niet meer interessant zullen vinden* en dus... Een hoogleeraar, hij moge door fijnheid van geest, logischen betoogtrant, klaarheid van uiteenzetting, welsprekendheid en luim uitblinken, probeere eens tegenover een “facultatief” publiek aldus te spreken: “mijne heeren, welwillende toehoorders, alvorens ik nu verder kan gaan om u, met hoop op goed verstaan, de volgende hoogst gewichtige verschijnselen uit te leggen, moet gijlieden eerst eens gaan verwerken, wat ik u reeds voordroeg en bovendien zal ik mij eerst moeten vergewissen, of gij de besproken zaken hebt doordacht en gememoriseerd, opdat in het vervolg een term voor u denzelfden inhoud hebbe als voor mij”; hij zal een volgend maal de “voor geen examenwerk gekomen” toehoordersschare bedenkelijk gedund zien. En geen wonder! Geen onzer, de beste niet uitgesloten, of hij heeft min of meer een heiligen dwang noodig. Neem dien weg en men ziet zelfs de besten vallen. Eene beproefde, bittere, ervaring; die echter denzelfden hooggeleerde niet belet in toegejuichte tirades den “onafwijsbaren” eisch te stellen, dat de gymnasiaaldocent - als eene soort van boetedoening voor zijne klassieke sympathiën - zijne lessen make tot een spectacle varié met steeds aantrekkelijk program; jaar op jaar en uur op uur bedreigd, dat, zoo hij niet amusant genoeg geweest is, het hooggeëerde publiek, hyper-modern verwend, zal roepen “meer bengaalsch vuur of wij laten je staan.”

Gaan onze voorstellen door, dan zou ik iederen klassicus aanraden om der wille van de hoogheid van zijn vak de plebecula facultativa met verschuldigden eerbied aan de deur te zetten. Zij zoeken dan wel troost bij den thans reeds door hen met liefde bezochten physico-mathematicus.

Bovendien, het is een teeken van de slapheid onzer dagen, die theorie, dat men den kinderen toch in 's hemelsnaam elke spijs bespare, die niet gesuikerd en gesaust is. Het is rondweg gezegd de moreele kracht van een geslacht ondermijnen toe te geven aan dat weekelijk gelamenteer, wanneer een jongen voor ernstige verplichtingen wordt gesteld. “Bespaart hun eigen werkzaamheid buiten de les; examineert hen niet”,

is de leuze geworden van een groep docenten, die óók op zelfbesparing bedacht zijn; van een groep ouders, wien bij de avondgenietingen buitenshuis het oog te houden op de studiën hunner kinderen, wel wat zwaar valt. “Is het niet genoeg, dat zij voor procreatie en alimentatie zorgen?” Doch in een tijd, dat men liefst heel gauw en liefst heel gemakkelijk het materieele tracht te bemachtigen en eene beursspeculatie in enkele dagen datzelfde - en meer - oplevert waarvoor degelijke arbeid jaren zwoegt, komt allicht de meening ten troon, dat ook kennis en kundigheid, waarvoor naar het oude woord, de goden inspanning en zweet eischen, door een windhandeltruc wel te verwerven zijn. En lukt dit niet, welnu, dan leert een handige jongen toch wel zich in den schijn van weten te hullen en dient door “daarvoor toch aangestelde leeraren aan de universiteit te worden *gebracht*” - waar de repetitor tot verder kruien gereed staat! Is het te begrijpen, dat, waar zulke lauwe winden waaien, het aanleeren eener taal, die *mits goed onderwezen* de zelfstandige denkkracht ontwikkelt, de oogen open doet gaan, den smaak verfijnt, als wellicht mooi doch in ieder geval als overbodig wordt bestempeld; ja, dat reeds het bloote feit dat het aanleeren nauwkeurigheid, logisch-zijn, volharding eischt, aan het profanum vulgus den kreet in den mond legt: “Werpt uit dien doode!”

Doch behooren onder die iconoclasten hoogleeraren vaandeldragersdiensten te praesteeren?’

Eene plotselinge stilte trad in op dien uit het verontwaardigde hart gerezen kreet. Er scheen een uur van inkeer te hebben geslagen. Elk toetste het beweren aan eigene ervaringen, aan die zijner bekenden, en vond het in den grond waar, al mocht de waarheid hard klinken. De ‘ledige stoel’ stond daar rustig, ernstig, als wist hij nog lang te zullen bestaan, ook als de moderner zetels naast hem voor telkens gewijzigde meubels zouden hebben plaats gemaakt. De voorzitter las en herlas de hem als avant-projet voorgelegde argumentatie, waarop de smoring van de studie der oude talen aan de scholen voor voorbereidend hooger onderwijs moest plaats hebben. ‘*De geest van den tijd op het praktische gericht*, *drijft aan tot bespoediging der studie*, om zoo vroeg mogelijk enz. enz.’ ‘Hoewel nu het voordeel, dat de studie van

Grieksch en Latijn biedt *ook* van beteekenis is te achten enz. enz.' Hoe weinig diep ging dat alles; hoe weinig élan, ideale zin, breedheid, sprak er uit die twee, drie pagina's; hoe weinig kiesch tegenover de niet vertegenwoordigde philologen der staats- en gemeentelijke universiteiten en gymnasia, die toch ook recht van spreken hadden, waar men hun systeem te recht of ten onrechte brandmerkte; hoe naief die uiting over docenten, die van de universiteit niet genoeg hadden medegekregen! Alsof de college-spijs ooit voor een met ambitie studeerend philoloog het eenige geestesvoedsel bleef! Alsof buiten de college-kamer niet met te meer gretigheid naar datgene werd gegrepen, wat het onderwijs - door wier schuld? - niet bood! Alsof het ongekend ware, dat studeerende tijdgenooten, blijkens later werk, juist in het nietgedoceerde deel gingen arbeiden, ieder in verschillende richting! Alsof ten slotte iemand goed gymnasiaal leeraar zou kunnen zijn, die niet juist na de universiteitsjaren vrij van colleges en examina de vleugels uitsloeg! Of bracht soms de Neu-philolog dan wel van de academie de kennis, rijpheid mede om op de gymnasia taal, geschiedenis, aardrijkskunde te doceeren? Hoe stond ook deze er voor zonder zelf-studie? O zoete in eigen kringetjes gekweekte waan, die meent dat buiten de eigen sfeer geen studie bestaat; die vergeet, dat de academie eigenlijk slechts methode leert en leeren kan. Wie dan methodisch leerde werken op één gebied, behoefde op het terrein dat hem meer aanstond niet verlegen te staan, hoe de koe bij de horens te vatten. 'Er komt meer zaad op, dan door onze handen wordt uitgeworpen', peinsde de voorzitter, 'en wat niet door óns geworpen werd, viel zelden op de rotsen.'

'Moest, na dit poover verdict, achter de schermen de decapitatie aan de klassieken worden voltrokken, terwijl nog zoovelen in den lande - niet het minst de jongeren - met liefde en energie onderwezen, wat zij om der wille van de zaak, ondanks veel, bleven omhelzen? En dan, die poovere aanval op den naam "Gymnasium"? Ging de vrees, dat de gebannen geest mocht terugkeeren zoover, dat men den naam van zijn woonplaats omdoopte; volgens een aloud procédé in den kring der heidensche magie niet onbekend? Lyceum zou het worden! Aristotelisch, zonder Grieksch. Plato gebannen, voor de zooveelste maal, om bij eene nieuwe renais-

sance weder levenskrachtig te herrijzen. L'histoire se répète mocht kalmeerend de wijsgeerige historicus roepen; thans, wat nog niet was voorgekomen, formeerde zich tegen het klassieke element eene cléro-laique coalitie. Schouder aan schouder gingen naast duizenden uit den Nehrstand de getabberden uit den Lehrstand. Waarom, waartoe?'

Er schitterde iets achter de ronde brilleglazen van den derden man, die elastisch zich thans verhief en aanving:

'Ik weet, o praeses, wat het papier u zegt, dat gij daar voor u hebt. Neen, lees het mij niet voor, want sinds de ure, dat ik het inzag, verstoort het mijne rust. *Wir meinen zu treiben, doch werden getrieben!* En waarheen? Kom, laat ik mogen herhalen, wat daar geschreven voor u ligt:

"I. Onder de tegenwoordige beoefenaars der rechts- en staatswetenschappen *zijn er die meenen*, dat de beoefening der wis- en natuurkundige wetenschappen voor aanstaande juristen van groot belang is.
II. *Het is niet noodig hier te onderzoeken*, of het onderwijs in de wis- en natuurkunde in het Lyceum gegeven in staat is *werkelijk* het inzicht te geven in de methode der natuurwetenschappen, dat den beoefenaar der rechts- en staatswetenschappen bij zijn onderzoek van nut kan zijn.
III. Welk vak voor den aanstaanden jurist grooter belang heeft, het Grieksch of de natuurwetenschap, *kan hier veilig in het midden gelaten worden.*
IV. Tusschen die twee vakken *moet* (sic!) echter eene keuze worden gedaan."

Gij zult mij onder lichtelijk blozen toegeven, dat de logica hier niet hare triumfen viert en zelden uit eene slechtere motiveering (sub I, II, III) eene "dwingende" conclusie getrokken werd. *Omdat er zijn*, *die meenen; ofschoon die meening aan bedenkingen wellicht onderhevig* is; ofschoon de *billijkheid* dus minstens eene beschouwing der geopperde meening zou behooren te eischen in een werk van duizenden pagina's, dat zich elders tot in de benoodigdheden van schoolkeukens verdiept,.... *moet* eene leerstof, die onder goede conditiën onderwezen, nog steeds in het front mag worden geplaatst, waar bekrompenheid van levensinzicht, vergroving des geestes, onnauwkeurige opvatting van het geschreven

woord, moeten worden gekeerd, in het algemeene onderwijs-program wijken voor deze *door geen enkel argument verdedigde meening.* Kwalijk zal men het dengenen euvel kunnen duiden, die ons in detailwerk verloopend Rapport, hier in de kern onsoliede zullen noemen, waar het toch een integreerend deel van ons voorbereidend hooger onderwijs *op zulk eene wijze* "afdoet". Hier hadden zij een schitterend pleidooi voor de nieuwe leermaterie tegenover de kennismaking met het werk onzer geestelijke voorouders verwacht; *met recht* verwacht, wijl het de levenstaak raakt van ernstige docenten aan universiteit en gymnasium beide. Hier schuilt, gelijk zooeven reeds gezegd werd, een gemis aan idealisme, dat in de eerste plaats een onderwijsprogram behoorde te dragen. Hier straalt door de geest, die spreekt: "wat koop ik er voor?" Men noeme vrij die verdediging der "Ouden" eene manie, doch er is gelijk Plato leert eene mania, die bevleugelt en tot het alleen-waarde hebbende in het zoo armzalige leven voert. Schema's samenstellen, tientallen van pagina's lang, welken schoolmeester valt het zwaar? Doch opwaarts voerende lijnen te trekken, daarin schuilt de kracht van elken grooten reformator. Weniger wäre mehr gewesen!

Vergun mij nog even verder te citeeren: "Nu kan men op goede gronden beweren, dat de studie van het Grieksche recht en zijn invloed op en verband met het Romeinsche recht, in de laatste jaren zich heeft uitgebreid, maar niemand zal betwisten, dat het getal van hen, die de historische rechtsstudie zóó ver uitstrekken, zeer gering is en wel steeds gering zal blijven". Voorzeker, dit zal niemand betwisten; maar ligt hier niet het bedroevende tweede motief, dat naast den imperatieven drang der "haastmakende" menigte tot het bovengenoemde "er *moet* eene keuze worden gedaan en het Grieksch *moet* weg", heeft gevoerd? Het gaat hier toch om de vraag, wat universitaire studie behoort te zijn. Is de universiteit eene door administratieve banden aaneengeschakelde reeks van vakscholen, die voor maatschappelijke posities voorbereiden? Ja, dan kan veel worden gemist; niet slechts Grieksch en Latijn, doch nog zooveel meer. Men kan om stads- of plattelandspredikant, om patiënten-afrijdend arts, om kantonrechter, advokaat, zaakwaarnemer, en lang

niet het minst, om ijverig routine-leeraar te zijn, met betrekkelijk weinig diepgaande kennis toe: de praktijk wijst na enkele jaren wel uit, welke de voorkomende gevallen zijn en wat de remedia. Daarvoor is geen diepere kennis van de wordingsgeschiedenis der thans vigeerende en toegepaste wetenschappelijke resultaten noodig; noch behoeft men eenig inzicht in philosophische problemen om het goede te doen, te prediken, te beminnen, krachtens traditie en inspraak van het hart. Is de opleiding van zulke praktici het doel, waarmede een onderwijsprogram in de eerste plaats te rekenen heeft, welnu, dan zal in elk onderdeel daarvan "de man van ervaring" de minimaal dosis kunnen aanwijzen: de historische, taalkundige, wiskundige kennis erlangt dan uiterst gerieflijke afmetingen. Wat deert den taalleeraar al die mathesis, als hij zich de jaren niet meer herinnert, waarin hij voor het laatst met vierkantsworteltrekking te maken had? Doch wanneer hoorde men ooit den goeden philoloog anders dan met waardeering van de wiskunde spreken, terwijl het omgekeerd genoteerde exceptie is?

In waarheid, het gezegde van Oxenstierna: "er is weinig wijsheid noodig om de wereld te regeeren" kan mutatis mutandis worden overgebracht op de in praktijk omgezette vakstudie. Zelfs kan men het in dergelijke vakbekwaamheid zeer ver brengen, zonder dat men persoonlijk eenig gemis gevoelt aan dat "etwas mehr", waarop wij thans het in hare voorstudie ondermijnde Universitaire onderwijs willen richten; zonder dat men een aesthetisch-philosophisch voelend mensch is. De lijst van geleerden en hooggeleerden, die het "schrecklich weit gebracht haben," zonder het Gymnasium te hebben doorloopen bewijst dan ook niets tegen de waarde dezer instelling; zoo min als eene nog grootere rij gestudeerden, die het Gymnasium wel afliepen, doch daarna in hunne medische, didaktische, juridische of herderlijke verplichtingen *zonder meer* opgingen, veel voor of tegen de academies bewijzen. Men moet op de personen zelf acht geven. Slechts zulk eene universitaire studie, die behoudens de vermeestering van vakkennis er naar streeft te leeren zien, welke plaats deze kennis in het kader van het algemeen menschelijk weten inneemt; die dus niet over de golven gaat en zich laat slingeren zonder telkens weer eens hoogte te

meten om te constateeren, waar men eigenlijk is; die een philosophisch denken, aesthetisch gevoelen, literair uiten noodwendig acht en daarbij voortbouwt op wat eene goede gymnasiale opleiding behoort te geven, slechts zulk eene studie is haren naam waardig, brengt een phalanx van mannen in de maatschappij, die meer zijn dan vaklieden en heft het peil van den kultuurtoestand. Doch dit is niet bereikbaar, zonder terugblik op de wording der dingen, *zonder kennis dier talen*, *welke het vergunnen zelf den historischen blik achter zich te slaan.* Zooals de toestand thans wordt, nu zelfs eene in hoofdzaak op praktische vakbeoefening ingerichte school den technicus het praedicaat "geleerd" kan geven en de oude titelatuur zóó gansch anderen inhoud krijgen gaat, dat men - om ook eens de note comique in dit alles te releveeren - binnen afzienbaren tijd ook in het bakkers- en slagersvak - technische bedrijven, niet waar? zoo goed als betonbouw - professoraten en doktoraten tegemoet kan zien, - thans nu voor eene *universitaire* algemeene propaedeusis in wijsbegeerte het kunnen lezen van Plato's uitspraken in zijne eigene taal overbodig wordt geacht en, om Bellaar Spruyts woord te herhalen, men buiten de Propylaeën om wil naderen tot het Parthenon en de pottebakkerskunst zal beginnen met het vormen van een manshoogen pithos, - thans nu de zoozeer noodige literair-philosophische voorstudie zal gaan worden eene philosophische university extension en nog wel voor hen, die in de eerste plaats van het zonder zelfstudie medespreken moesten worden teruggehouden, ja thans zette men gerust de academische poorten open voor die ganze Bande. Welig zullen in lands- en gemeentevergaderzalen de wijsgeerige flosculi gaan bloeien; getitelde journalisten zullen hunne met vlotte hand gestelde artikelen - éénige literatuur voor menigeen - orneeren met Demokritos, Pyrrho, Eulalios zonder nu zoo precies te weten wat en in welke taal deze heeren schreven. Doch wien zal het deren? Denn eben wo Begriffe fehlen da stellt ein Wort zur rechten Zeit sich ein! Wij gaan immers den praktischen kant op. Nu, wie praktisch is in onzen reclametijd zoekt un mot, un bon-mot; om handig zijn is het te doen. Komaan, laat ons eerlijk het kind zijn naam geven en spreken niet van *philosophische* doch van *sophistieke pro-*

paedeuse. Gij lacht, mijneheeren? Laat dit over aan onze naneven, die natuurlijk uit dezen maalstroom opgedoken, den Nederlandschen geest in den aanvang van de 20e eeuw zullen etiketteeren met het uit ons Rapport opgehaalde voorstel - neen, lacht nu niet! - “in den onderbouw van het Lyceum het latijn facultatief te stellen en daarvoor te geven rechtlijnig teekenen”. Ja, Holland, waar geen krenten groeien, is toch maar het krentenland!

Men vraagt zich werkelijk wel eens af, of het de moeite loont zich voor de onderwijskwestie nog een oogenblik te interesseeren, als men nagaat op welk een lichtvaardig, zwak geargumenteerd, doch in eene Unmassa van bijwerk weggestopt pleidooi, hier voorstellen worden gebaseerd, voor welke men zich toch nog wel eens driemaal had mogen bedenken alvorens er mede voor den dag te treden tegenover zelfstandig denkenden. Het ontbreekt ons waarlijk niet aan waardeering voor het teekenonderwijs, dat noode op het gymnasiaal program wordt gemist; doch wij verbeelden ons, dat zelfs de meeste enthusiaste teekenleeraar met wantrouwenden verlegen glimlach den reformator aan zou zien, die tot hem zeggen zou: “zie zoo, nu zult gij voortaan in den ontwikkelingscursus van een deel onzer aanstaande geleerden de lacune moeten aanvullen ontstaan door het wegnemen van de studie van het latijn.” Zeker, het voorstel hoe weinig sérieus ook in de oogen van hen, die - wellicht ten onrechte - in universitaire opleiding altijd nog iets ideëels blijven zien, wordt minder, laat ons nu maar zeggen, vreemdsoortig. als er gewezen wordt op de hoogere burgerscholen, die latijn-vrije-vaklieden-in-spe in den universitairen oven mogen schuiven. Doch het malste van het geval is, dat in dit gansche Rapport de hoogere-burgerschool-opleiding, die van geboorte niets met universitaire opleiding te maken heeft, die nu al jaren zich gedrongen heeft op eene plaats, waartoe eenerzijds de universitaire natuurphilosophie haar lokte, anderzijds de zich niet hoog genoeg voelende faculteit van letteren en wijsbegeerte onder krachteloos gekreun haar toeliet -, dat in dit gansche Rapport *die* opleiding met het eerst-geboorterecht gaat strijken en eenigermate model wordt, waarnaar het gymnasiale onderricht wordt versneden. Met welk recht? Wenschen de vertakkingen der natuurphiloso-

phische faculteit meer wiskundige kennis van den aankomenden student dan een gymnasiast in zijne mars draagt, de letterkundige, theologische, juridische faculteiten behooren - en het dient eindelijk eens rondweg gezegd te worden - eene dieper gaande kennis van de moderne talen te verlangen dan het eindexamen der H.B.S. waarborgt, en kunnen, zonder zelf in beteekenis te dalen, den klassieken grondslag niet missen. Beweringen! zult gij zeggen. Die te staven zijn, antwoorden wij. Vooreerst wat de moderne talen aangaat, leert de ervaring, dat het gymnasium weliswaar uitbreiding van het aantal lesuren voor die vakken broodnoodig heeft, maar dat ondanks de weinige uren voor deze uitgetrokken, een gymnasiast, die van een goed georganiseerd gymnasium komt, niet tot de blunders zal vervallen, welke de voor-het-staatsexamen-op-te-leiden ex-hoogere burgers, al komen zij van goede scholen, ten beste geven in de uren, welke de opleidende klassicus met hen doorbrengt. Wij doen een beroep op alle klassici, die "candidaten hebben opgeleid" en die luidens hunne in kleinere kringen gedane verhalen, dikwijls met ons in stomme verbazing hebben gezeten, als zij om eene latijnsche of grieksche uitdrukking te verduidelijken een beroep deden op de fransche of engelsche kennis van den patient. Men zal ons kwalijk gelooven, doch het blijft een feit, dat navraag naar zelfs elementaire kennis van den zinsbouw, onderscheiding van subject en object, woordkennis, buigingsvormen, tot de meest verrassende antwoorden aanleiding kunnen geven. Valt hier schuld op hunne docenten? Liever zeggen wij op de methode. Men leest en verstaat eene vreemde taal door combinatie van twee zaken: door het logisch destrueeren en construeeren van den volzin, iets wat door vaak doen sneller en sneller gaat doch nooit geheel verdwijnt; voorts door het accuraat vaststellen van de juiste woordbeteekenis. Daarbij komt echter een zekere flair, die ons wijst, waarheen het gaat. Hoe dichter de beoefende taal tot ons staat, des te meer nut - of liever dienst - bewijst de "flair"; hoe verder de taal van ons treedt, des te meer is de logische synthese en analyse noodwendig. De oude talen verkeeren natuurlijk in het laatste geval; zij dwingen tot logisch denken. Het op den flair vertalen leidt ieder moment tot mistastingen. De moderne talen zijn daarentegen een uitlokkend veld voor den op-den-flair-lezer.

Het grootste deel onzer “vreemde” literatuur-verslindende romanlezers is aan die methode verslaafd. Leerlingen van H.B.S. lijden er aan op bedenkelijke wijze. Dit is het eerste wat men hen heeft af te leeren. Daarom is dan ook, hoewel men het natuurlijk geen klassieke vorming behoorde te noemen, de tijd van een of twee jaren, dien de ex-hoogere burger aan de oude talen wijdt, geenszins zóó overbodig, als een bekend landgenoot het heeft willen doen voorkomen. Gedurende eenigen tijd gedwongen te zijn rekenschap te moeten afleggen van wat men meent te verstaan, is voor elke verdere studie uittermate productief. Zelfs voor den wiskunstenaar is het niet overbodig, wijl zijne studie den flair in bijzondere mate noodig heeft en kweekt. Die “knappe” wiskunstenaars, welke maar geen oude talen kunnen leeren en de meest onlogische fouten begaan - elke school telt er eenige - zijn “flaireurs”. Went men hen aan strenge taalkundige discipline en leeren zij den logischen gang, dan maakt de vereeniging van de beide capaciteiten hen tot de beste klassici; aangenomen dat zij door geen huisgenooten of vrienden van de nuttelоosheid dier “doode talen” zijn overtuigd. “Wij voor ons”, zoo zal bij eenig nadenken de docent der klassieke talen erkennen, “prefereeren met het oog *op onze speciale studie* een voor goede leiding gewilligen β leerling boven het vaak zoo poovere gehalte der α's; nog daargelaten, dat de β's ten minste in eene bepaalde richting besliste studieneiging vertoonen en de α's zoo vaak aan eene naar geen zijde geborneerde indifferentie lijden. Want zij zijn zoo inhumaan, dat zij de door zekere hoogleeraren in hen ontdekte sympathie en drift voor de mathematica aan hunne docenten maar niet laten blijken. Is dus de studie der antieke talen om formeele redenen reeds voor ieder aanstaand man der wetenschap gewenscht - wij laten het nut van het onderkennen der beteekenis van vreemde termen, hoewel ook dit niet onderschattende, ter zijde - ook kennis te nemen van den inhoud der antieke geschriften, direct uit de vreemde taal, achten wij een noodwendigen factor in het ontwikkelingsproces. Doch onder zekere voorwaarden, welker afwezigheid de taak der “klassieke” docenten wel ten deele illusoire maakt, doch daarom nog niet - gelijk ten onrechte pleegt te geschieden - als verwijt

mag geladen worden op de schouders dierzelfde klassici.'

Plotseling hield de spreker op. De aanwezigen, die met onverholen genoegen hier het echte vuur hadden zien opvlammen uit den man, die in het hart meer voor 'de Ouden' gevoelde, dan hij tot dusver had getoond, meenden, dat innerlijke vrees van reeds te ver te zijn gegaan den redenaar liet zwijgen. In waarheid echter was het, dat deze zich op eenmaal in den rug had voelen aangrijpen door eene geheimzinnige hand. Verschrikt keek hij om naar den ledigen zetel, waaruit thans tot aller consternatie eene ernstige stem klonk:

'Genoeg! laat ik, de geest van dezen zetel, thans verder gaan en vergunt mij in dezen besloten kring te ontvouwen, wat mij reeds lange jaren onrustig deed rondwaren. Schrikt niet! Ik ben degeen, die sinds eeuwen ten troon zat in de scholen van West-Europa, doch die thans onder verstikkende beknelling om het eigen leven worstelen moet, hoezeer ook mijn wetenschappelijk dominium zich heeft vergroot en mijne velden breed staan van nieuwe, frissche gewassen, die ik steeds maar weer voor het thans levend menschdom uit Egypte's zandbodem laat verrijzen. Nooit heb ik meer geschonken, nooit mijn wezen breeder en dieper ontvouwd voor de weetlustigen in alle denkrichtingen. Nooit ook wies de schare mijner arbeiders tot zulk een tal; doch mijn grootste vijand, de moderne geest van overhaasting en materieel gewin, tracht door snel getrokken kleurige planten eener jongere kultuur mijn stillen glans aan het oog der thans levenden te onttrekken. Evenwel kampen ook in mijzelf de machten der vernietiging. Hoort mij rustig aan en bedenkt, voor gij als gidsen aan uw volk de nieuwe paden wijzen gaat, wat ik u zeg.

Er is vooreerst verderf geslopen in de leeraren, die mij prediken. Velen, die slechts een levensbestaan zochten, hebben zich onder den valschen schijn van liefde aan mij opgedrongen. Na luttele jaren in mijn akker te hebben gearbeid meenden zij genoegzamen oogst te hebben verzameld om voor geld aan anderen, jongeren, mijne vruchten aan te bieden. Doch wat zij zelf niet tot rijpheid lieten komen, miste ook voor de knapen de sappige, geurige, frischheid en liet een wrangen smaak na. Dor en kleurloos verwelkten mijne bloemen in de schoollokalen. Niet de grammatica bracht mij den dood,

doch de armoede van geest, het gebrek aan eigen bezieling, die niet boven de grammatica uit kon komen. Ongekend door leeraar en leerling bleef het levenwekkende, waarvoor een ouder geslacht hier en elders eenmaal open oogen had, in mijne werken verscholen. Een klein, zeer klein deel mijner zoo rijke producten werd telkens maar weer uit loome routine-lust en gemakzucht op de tafels tot spijs gelegd, totdat er iets mufs en dufs gekomen was om de meer en meer rimpelende vruchten. Was het wonder, dat de jeugd de handen begon uit te strekken naar wat uit de moderne landen hun ter verlokking werd voorgehouden? Was het wonder, dat ik zelf insliep gelijk de geest der leerenden, wanneer in de eentonige uren mijne boeken beetje voor beetje, blad voor blad vergeelden en beschimmelden? Totdat dan de dagen kwamen, waarop uwe hoogleeraren, vrij wel onverschillig voor wat daarbuiten werd "genoten", hunne enge cellen verlieten en als gevreesde examinatoren voor korten tijd het contact met de maatschappij om hen gingen zoeken. Dan was er angst en verslagenheid onder de jeugd. Want niet werd er gevraagd, naar wat hier en daar onder een opwekkend leeraar, in omgevlogen uren, met lust en graagte was opgenomen; niet werd de gelezen literatuur ter hand genomen om te peilen, wat van het behandelde schoon eigendom was geworden van den leerling; een eigendom, dat verlangen kon wekken, wijl het als stil genieten voortleefde in de herinnering. Doch om alle "examenafrichting" te fnuiken werd eene nooit gelezen pagina, vaak buiten samenhang, den examinandus voorgelegd en ving de pijnlijke sectie, het bottenzagen, aan. "De muziek niet geschreven om van het blad te spelen" werd tot een hakkelspel afgewisseld door eindelooze gamma's en vingeroefeningen. Hier zat een examinator, die tot maatstaf nam *hoeveel* er in een kwartiertijds werd vermoord; ginds een, die slechts pezen en vezels wenschte te zien blootgelegd; daar een, die grimmig noteerde, waar het onbeholpen mes had scheefgesneden; elders weer een, die zelf twijfelend aan de waarde van dit werk het gedoe maar liet begaan. Zooveel examinatoren, zooveel beoordeelingen. *Gebruik makende van de ruimte der wetsbepalingen*, *legden ongehinderd de verschillende gymnasia teksten van uiteenloopende moeilijkheid*

aan de slachtoffers voor. In stille concurrentie, op goed succes bedacht, drukte men het peil. Waar betere geest heerschte en men het gezonken of zinkende peil wilde hoog houden, ontstond strijd in de gelederen. Zou, vroegen de routine-leeraars, door zoo te handelen, bij te duchten ongelukkigen uitslag, de reputatie der affaire niet lijden en de klandiesie niet afnemen? Was het om den toorn van ouders, de knorrigheid van curatoren, het eigen onbehagen te voorkomen maar niet beter mede te doen met de rest en ook jacht te maken op de simpelste examenteksten, die beter succes waarborgden, al ging door zulke handelwijzen, in de jongere klassen niet onopgemerkt gebleven, de norm van het onderwijs lager en lager staan? Totdat het onderwijs begonnen met eene bloemlezing uit de Anabasis, daarmede vrij wel eindigde? Er kwamen ook wel eens minder fraaie dingen aan den dag. De gecommitteerden, als vijanden beschouwd, mochten als vijanden worden behandeld. A la guerre comme à la guerre: waar kracht niet hielp, daar hielp list en de geïnteresseerde omstanders knepen de oogen dicht, zoolang het lukte, doch riepen om het hardst "kruisigt hem", als de van nature niet slechte leeraar, in het nauw gedreven en betrapt, zijn plaats in deze maatschappij onwaardig werd gekeurd. Na afloop van zulk een examen, dat bij den vriend der klassieken slechts walging naliet, ging dan de "geslaagde" de universiteit binnen, waar vrijwel het motto luidde: "laat uitsterven wat de student ooit van de Ouden op zijn gymnasium mocht hebben geleerd; bekommer u niet om eenige aansluiting...", zoodat de jongen zich haastte af te werpen, wat hem soms nog slechts als nachtmerrie drukte. Een enkele dacht terug aan eenen doorleefden droom, wanneer de docent, ondanks zooveel wat het goede arbeiden bedierf, door eigen aandrift er toch nog leven in had gebracht; zoo een hoonde het examen en had medelijden met den leeraar.

Ook nevenpoorten tot de universiteit gingen er open. Daar waren universitaire aanvullingsexamens, verschillend naar de hoogescholen, die deze afnamen. Candidaten vroegen naar wat X hier en Y daar als eischen stelden en kozen dan den minst eischende. Daar was het Staatsexamen, door welmeenende mannen afgenomen, doch die voor de zware taak stonden om in enkele halfuren te moeten schiften wat zich

al rijp en groen aanmeldde. En wat al meldde zich niet aan? “Liefst in één jaar klassisch zu bilden!” luidde de eisch der ouders of voogden en daar gingen de voor den docent broodnoodige studieuren onder een gepomp en dressuur, dat het aller lieve leven vergalde. Zoo leidden er tal, tal van verschillende wegen, lange en korte, geëffende en hobbelige, naar Rome. En had een minister zich voor de vraag gesteld: “hoe kunnen wij de vraag naar toelating tot de universiteit het slechtst beantwoorden,” hij zou kwalijk een minderwaardiger systeem hebben kunnen bedenken dan het thans vigeerende.

Waarlijk, het gymnasiale onderwijs moet veel goeds bevatten, er moeten ook vele flinke docenten aan verbonden zijn geweest, dat het niet sinds lang aan dezen kanker overleden is.

Hoe geheel anders had sinds jaren het resultaat der gymnasiale studiën kunnen zijn, indien - wat ook door der zake kundige gecommitteerden met overtuiging werd bepleit “in kleineren kring” - de examinatoren hadden mogen onderzoeken: met hoeveel inzicht en toewijding de leerlingen zich onder leiding van opgewekte, breed ontwikkelde en *studeerende* docenten met de “klassieke stukken” hadden vertrouwd gemaakt. Het ware al een poover gecommitteerde geweest, die niet had gemerkt, of een gymnasium door te groote beperking in het aantal dier stukken het op examendressuur aanlegde. Voor docenten ware het een spoorslag geweest eens rustig het volle licht van het eigen inzicht op een tekst te laten vallen. Hoe zouden de litteraire talenten van menig leeraar, die thans zijn dieper wezen, zijn willen en kunnen uitsluitend aan werk buiten de school wijdt, aan de lessen zijn ten goede gekomen. Hoeveel fleuriger ware menig uur geweest; hoeveel meer waren de jonge talenten der leerlingen tot ontluiken uitgelokt; hoe zouden er velen het gymnasium hebben verlaten met een nooit te verliezen indruk, hetzij van de antieke tragedie, hetzij van het epos, hetzij van Plato's fijne urbane samenspraken, hetzij van de machtige eloquentie der oude rhetorica. Terwijl thans na vele uren van wel voor afwisseling vatbaar doch uitteraard grammaticaal onderwijs, de laatste jaren werden vergald door de zorg, dat de jongens toch een stukje van dit en een brokje van dat, voor het eerst gezien, zouden kunnen overzetten.

Vaak bij de voorbereiding voor het Staatsexamen werd de geheele opleiding een vertalen van veel "stukjes", opdat de routine er in zou zitten en het geluk dienen mocht. En dat, terwijl juist de zaakkundigen het allen hierover eens zijn, dat eerst bedaarde, inspannende studie in staat stelt een bladzijde Tacitus, Plato of Demosthenes in *goede* vertaling weer te geven en zelfs de "gemakkelijke schrijvers" als Herodotus en Cicero hunne bekoorlijkheid ontleenen aan die fijnere stijlnuances, die lichte touches, welke eerst aan den liefdevollen beschouwer worden geopenbaard. Op het homerisch slagveld, dat voor den kenner steeds aantrekkelijk tooneel, verdween onder het examenuur het grootsche beeld van twee kampioenen strijdend om en over een gevallen held; den candidaat heugde slechts, dat hij daar met den gecommitteerde geworsteld had om een niet goed bekeken en dus niet begrepen taalvorm, terwijl heele rijen deponentia passiva of tempora, die iets "raars" hebben, haastig waren voorbijgetrokken: *deze* kennis *alleen* had hem echter, behoudens een enkel schot in de mythologische wereld, zijn "drie" voor "Homerus" bezorgd. Om "verder" te gaan had de tijd ontbroken, doch de "klassische Bildung" was voldoende gebleken. Eene benepen gecommitteerden-angst voor "dressuur" hield steeds den beteren weg met een slagboom dicht. Zes jaren lang vertrouwde men de knapen aan hunne docenten toe; vijfmaal beschikten de docenten over de bevordering; de zesde maal eerst werd hun oordeel met wantrouwende oogen gadegeslagen. Als uit den puren Olympischen aether daalden de "goden" uit de universiteitsburchten, rondziende, of er ergens straffeloos werd "geknoeid". Was dan toezicht overbodig? Wij zouden meenen, dat *overal* toezicht noodig ware, waar menschen over menschenlot beschikken; dus ook hier. IJdele waan, dat vakstudie zonder meer tot hoogere moraliteit, zou voeren! Is er niet vaak meer weerzin tegen gekuip en geknoei in den ruwen gast uit de volksklasse? Doch de fout school hier in het feit, dat het overigens in zich zelf verklaarbare staatstoezicht het examen in verkeerde banen voerde en daardoor verlammend werkte op de vrije ontwikkeling der gymnasiale studiën.

En thans? In uw Rapport, o heeren, zult gij herzien en wijzigen; gij zult beraadslagen, of de nieuwe driekoppige

Hydra - o moge zij de slangenkoppen niet sissend tegen elkaar verheffen! - in een Lyceum of Lernaeum zal huizen, doch gij zult ook - en hier mag ik uw lof zingen! - een van de ergste misstanden bij het eindexamen wegnemen.

Mocht het u ook gegeven zijn den weg te vinden, die het gymnasiale klassieke onderwijs kan doen ineenloopen met de academische studiën. Doch dit zal niet geschieden. Ook nu zal de klassieke voeding niet meer "deelhebben aan het verdere stofwisselingsproces." Uw Academie zal zeker niet door die in de ijle lucht geslingerde philosophische zaligspreking ophouden een vakschool-conglomeraat te zijn vreemd aan de Akademeia, vreemd aan eenig "Universum." "*Die Philologie,*" schreef eens Usener, "ist zu einflussreicher Beteiligung an der gesammten Geschichtswissenschaft berufen und verpflichtet, soweit diese letztere sich aus der Erforschung der einzelnen Kulturvölker aufbaut. Ihre Aufgabe erstreckt sich auf die *ganze* Breite und Tiefe menschlicher, vor allem geistiger Existenz." Tegenover dit breedstralende licht, stelt gij "eine Auflösung der inneren Einheit, welche doch eins ist mit der Gesundheit des Ganzen und der Glieder." Terecht mocht dezelfde geleerde uitroepen: "ob es den wackern Männern allen, die im heiligen Eifer für die Wissenschaft die Anerkennung ihrer Spezialität erzwingen, bewusst ist, dass sie unwillkürlich die freie Forschung zu einer Art Handwerk, ja zu fabrikmässigem Handwerksbetrieb herabzudrücken suchen!"

Hoe gaarne had ik u als Kerstgave 's mans "Organisation der wissenschaftlichen Arbeit" aan den academischen boom gehangen. Wie vertroosting zoekt voor het "Rapport" leze en herleze deze voordracht, die thans reeds dertig jaren telt. Wie zal nog azijn drinken, waar deze wijn geboden wordt? Uw systeem "gipfelt" in de "paedagogische wijsgeerig getinte opleiding". Doch meer dan de grauwe paedagogische theorie is voor school en leven de in Plato's woord gloeiende zin voor den waren □□ως. Uw antwoord echter is: iuris consulti ne graeca legant neve philosophiae *fundamenta* cognoscant, uti celerius ad rem politicam perveniant!' Hoe stelt gij u vruchtbaar onderwijs in wijsbegeerte en in het latijn zonder grieksch voor? Doch neen, laat mij u antwoorden. Over de holle leuze van het 'facultatief-stellen' zijn wij het

eens. Ik hoor echter, dat ook ‘klassieke professoren’ het grieksch als basis voor het latijn-onderwijs onnoodig achten. Weet men waarom? Wijl de studie van het latijn heden ten dage, ook voor de gymnasia, gedreven wordt in de zuiver linguistieke richting; wijl zij o.a. tot ancilla gemaakt wordt voor linguistieke beoefening der romaansche talen. Dit is verklaarbaar. Terwijl toch de laatste kwarteeuw de helleensche literatuur door nieuwe vondsten rijkelijk heeft vermeerderd en aldus de wetenschappelijke werkzaamheid voortdurend - ook waar de vondsten uit den hellenistischen en nog lateren tijd stamden - naar de periode der ‘klassieke schrijvers’ terugvoerde, is de latijnsche literaire schat niet noemenswaard uitgebreid. Vandaar dat de academische werkzaamheid arbeid zocht in de nog braakliggende velden van het laat-Latijn en in de geopende armen viel der moderne linguistici. Plautus mocht in tel blijven naast enkele archaïsche romeinen, de lectuur van Rome's bloeiperiode, *die onmiddellijk met Hellas verband houdt,* geraakte in discrediet. Zoodat dan ook op eene vraag aan een ‘latijnsch’ hoogleeraar, hoe hij kon vergeten, dat Vergilius' Eclogae eerst het volle licht krijgen - ook voor gymnasiasten - door er naast te lezen Theocritus' Idyllen, het verrassende antwoord volgde: ‘ik zou Vergilius ook bannen van het schoolprogramma.’ De man gevoelde niet, dat juist in de aesthetische waardeering van de schrijvers der gulden en zilveren latiniteit de waarde der klassieke opleiding gelegen heeft voor ons voorgeslacht. Hij besefte niet, dat een docent die als jong man aan de hand van een fijnvoelend kenner het klassieke park is rondgegaan en de verzen van Vergilius en Ovidius, Tibullus en Catullus, nog in de ooren heeft, meer op den ontvankelijken geest der knapen zou vermogen, dan een, die de antieke geschriften had doorgeploeterd tot ontdekking van ‘dissimilatorischer Schwund’ of ‘Fernassimilation von Konsonanten’. Waarmede natuurlijk tegen dezen tak van studie für sich niets onaangenaams bedoeld wordt. Zóó werd de occasionneel toch reeds door geen enkel nadenkend docent verwaarloosde behandeling van eenvoudige linguistieke problemen - men behoefde niet eens de opwekking daartoe van de Universiteit - op een schild rondgedragen en zag men ‘linguistisch gevormde’ jonge

leeraars, die hunne oude schrijvers niet te best kenden in lokaal A onder de pompeuze benaming van ‘linguistischgrammatische behandeling’ woordvormen verklaren, die in lokaal B de oudere, in zijn teksten vaste leeraar al spelenderwijze behandelde onder de aesthetische vertolking van een altijd weer ‘aardigen’ tekst. Niettemin heette de laatste, vooral na de verschijning van gewichtig doende brochures over ‘Sprachvergleichung auf den Gymnasiën’, ouderwetsch.

‘Zoo verklaart zich ook het overdreven ijveren van enkele klassieke philologen tegen de invoering van zeker betere uitspraakregels, als eene instinktmatige reactie tegen de “nieuwe richting”. Wie dan ook de werking van het in de eerste plaats met liefde veel en vaak lezen, het thuis raken in de Ouden, an eignem Leibe heeft ondervonden, die zal voor deze reactie niet geheel ongevoelig zijn. Wat meer is, hij zal rondweg verklaren liever bevrijd te blijven van het linguistisch systeem, wanneer daarmede gepaard moet gaan een zóó sterk trekken der latijnsche studiën naar het westen, dat de banden, die naar het oosten voeren, breken. Ook hier had de lijdelijkheid hen onder de officieele latinisten, welke het dreigend gevaar met ons inzagen, niet mogen doen neerzitten onder gemelijk grommen.

Stonden dus reeds groote belemmeringen den bloei en de waardeering der oude studiën in den weg, hoezeer, meent gij wel, moest de zin er voor verflauwen, waar andere gevaren haar voortdurend bedreigden. Ten eerste de aanwezigheid van eene bijzondere soort van leeraren binnen de muren van het Gymnasium, die het vaakst uit naijver tegenover “de gepromoveerde klassieke heeren”, uit persoonlijke ijdelheid of beperktheid van oordeel, hier en daar - voorzeker niet overal! - een strijd van meer dan lijdelijk verzet tegen het klassieke onderwijs aanbonden en de zwakke broeders onder de klassici, de door de routine verveelden, op hunne zijde kregen. Deze weerstand intra parietes deed heel wat energie te loor gaan, waarvan eene school - mits goed geleid - had kunnen profiteeren.

Niet minder onheil stichtte de der oudheid vijandige geest buiten de school met de weinige appreciatie van ons in alle zaken zich deskundig wanend volk; de uniformiseerende

geest, die in sommige gemeentebesturen de onderwijsregeling beheerschte, en vakken, welker voorbereidende studiën een jarenlang verblijf aan de universiteiten noodwendig maakte, en wier behandeling tegenover de leerlingen oneindig hoogere eischen aan den docent stelt, hetzij ten gevolge van een minder scherp onderscheidingsvermogen, hetzij uit zucht tot administratieve vereenvoudiging, met eenvoudiger leervakken, waarvoor in ieder geval de bevoegdheid in korteren tijd te verwerven is en die eene minder inspannende taak aan den leeraar oplegden, over één kam schoren. Noodlottig was ook de zelfs bij betere bestuurshoofden gangbare meening, dat een docent vooral niet te weinig moet worden belast; "dat hij zijne avonduren toch immers heeft om te rusten". Alsof ooit zonder voortgezette studie eene leerkracht levendig kan blijven en blijven putten uit frisschen overvloed. Kortom het algemeen gevoel van waardeering taande; de klassicus bemerkende dat hij en zijn vak als middel werden beschouwd, een middel dat men zocht, als men het behoefde, doch dat men daarna, als ter Beurze lager genoteerd staande, liet liggen, verminderde in energieken werklust, mopperend en sarcastisch tegenover de zienderoogen geestelijk dalende maatschappij rondom, berekenend wanneer de pensioensjaren zouden komen. Van de zijde der binnen de universiteiten weggescholen professoren, die niet immer genoeg het oog gericht hielden op wat daarbuiten omging, voorbij ziende, dat op hen wel eens het verhaal van de maag en de leden toepasselijk worden kon, kwam geen uiting van solidariteits-bewustzijn. Er ging immers, gelijk het in den pompeuzen stijl heet als de hierophant geheimzinnig komt aanduiden, wat er in het mystieke duister voorvalt, eene diepe klove tusschen de wetenschappelijke opleiding van candidaten en de gymnasiale van abiturienten! Nu is het ons wel, dat pour épater le bourgeois dergelijke uitingen tusschenbeide in nieuw opgepoetste letters voor de academiedeur worden aangeslagen om ongewenschte gasten af te schrikken, gelijk de vlammentong op Achilles' hoofd de Trojanen verdreef. Doch als wij zien, hoe door der academische waardigheid onpassende frazen, de Universiteit als verkeerende in eene deftige bedeeling het gymnasium broodderven d in de koude laat staan, dan welt het woord van toorn naar de keel.

Waar zijn de protesten - wij zonderen natuurlijk een genoegzaam bekend artikel in Onze Eeuw van de laatste tijden uit -, waar zijn de apologieën der klassieke faculteit, waarmede zij manmoedig ter verdediging der gemeenschappelijke belangen voor het front der gymnasia is getreden? Geen apologieën voor iets wat ook in onze oogen daar verbetering behoefde, doch voor het goede recht der klassieke - dus helleensche - studiën in haren geheelen omvang. Ziet, dit is wel het ergste kwaad, dat gebrek aan durf, dat schuw omzien of men ook den collega, die uzelf de deur uitwerpt, bij het wegloopen soms op de teenen zal treden - of wel die gemoedelijke berusting aan den haard, waar voor de eigen leden nog wel genoeg vuur brandt. Welnu dan: et tua res agitur, o facultas classica! Want verwacht niet, dat de à la suite gestelde gymnasiale philologen, zoo er nog het vereischte zelfrespect in hen is, nog verder hunne energie, enthusiasme, levenskrachten zullen verbruiken om de talrijke hindernissen te boven te komen, die gij hun zonder woord van protest voor de voeten laat stellen; dat zij gastvoorstellingen wenschen te geven voor facultatieve-toehoorders. Zij oordeelen de klassieke voorbereiding van te hooge beteekenis om de gymnasiale Asschepoester te worden. Beter dan dat de antieke studie naast de indologische en semietische gecaserneerd worde binnen de Universiteit en gij uwe lessen aanvangt met alpha, beta, gamma'.

'O, geest', viel thans de voorzitter in, 'ik die u wakker riep, kan u wellicht ook oproepen binnen de muren van het Binnenhof; moogt gij ook daar door uwe epiphanie wonderen wrochten. Want zonder wonderen zal het niet gaan! Doch met kritiek alleen is geen heil te bereiken. Zeg ons, wat gij dan wenscht, opdat wij u dienen ondanks ons Rapport, dat toch niet de uiting van ons beter wezen is. Maak het echter kort, want reeds klinkt de schel, die onze medeleden aankondigt.'

'Wat ik wensch,' klonk het onmiddellijk uit den zetel, 'is het volgende:

dat men bij de opleiding der klassieke docenten zich bewust worde of blijve, dat alleen een bezielend onderwijs bezieling wekken kan;

dat frissche energie de doode letter levend make;

dat geen klassiek docent zijn intrede doe in de Gymnasia, indien hem de antieke studiën niet heilige ernst zijn;

dat men het Staats-examen afschaffe;

dat men het eindexamen naar den hier geuiten wensch ten spoedigste wijzige en met vertrouwen de betere resultaten van heel het daardoor veranderde, voller en levendiger geworden klassieke onderwijs afwachte;

dat men meer tijd vinde voor een *aan de klassieken aansluitend* onderwijs in de moderne talen, zoodat b.v. geen degelijke historia litteraria daarbij ontbreke. Vreest niet voor enkele uren meer, zoo slechts het ware vuur brandt. Want het zijn niet de lange schooldagen, die kwaad stichten, doch de langdurende uren;

doch vreest en weert "den modernen geest, die op het praktische gericht tot bespoediging der studiën drijft." Deze is de kanker van alle onderwijs; deze zal ook in 's lands vergaderzaal tegenover mij staan, zij het ook onder bedrieglijk masker met schoone leuzen.'

'En de vervroegde beroepskeuze?' vroeg het tweede lid.

'De leerlingen,' was het antwoord, 'die tot het Gymnasium zijn toegelaten, brengen, zoo nog geen bederf in hen sloop, eene onverdeelde belangstelling mede. Zij hebben de goede nieuwsgierigheid, die door geen beroepskeuze is beperkt. Zoo gij hen goed onderwijst, zullen zij die mooie belangstelling behouden. Vermoording dier belangstelling komt van buiten, niet uit henzelf. Na vier jaren hebben hunne persoonlijke neigingen gelegenheid gehad naar buiten te treden, kenbaar voor hen zelf en hunne leeraars. Wie hen eerder voor de keuze stelt, dwingt te jonge kinderen aan hun leven eene bepaalde richting te geven, die zij niet kunnen beoordeelen, of laat door het opdringen van "praktische overwegingen" het mooiste in de jeugd dooden, wat deze *in onbedorven toestand* heeft: b e l a n g e l o o z e n i e u w s g i e r i g h e i d n a a r w a t a a n t r e k k e l i j k t o t h e n k o m t. Gij ziet ik heb meer vertrouwen in de jeugd, dan in uwe reformatorische speculaties. Zoo zal de keuze vallen in het 15^{e} of 16^{e} jaar. Laat u niet wijsmaken, dat de kinderen eerder wenschen te kiezen. Velen toonen thans nog persoonlijk aarzeling, als zij bij het binnentreden in de vijfde klasse moeten kiezen. De drang tot vervroeging komt

van de lieden, die om hen staan; lieden bij wie de tijd der belangelooze belangstelling en van de spontane zucht tot weten reeds vlood voor “den modernen geest”. Moet die dolle jacht nu al in de kinderkamer gaan spoken? “Meestal beslist de portemonnaie” heeft een landgenoot geroepen. Wij antwoorden: wie de portemonnaie laat beslissen bij beroepskeuze of laat dringen tot vervroeging der keuze, deed beter den zoetstreelenden droom “wanneer mijn zoon Mr. zal zijn” door de poort der ijdelheid naar buiten te jagen.’

Nog klonk de toornige stem, die den geest kenmerkt zoodra hij banausische argumenten hoort, toen de deur open ging en de vijf medeleden binnentraden. Haastig riep op eenmaal het tengere lid: ‘maar gij vergeet nog het voornaamste te zeggen: wenschen dan onze kinderen u te leeren kennen? Zeg ons ook dat, heilige verschijning!’

En van achter de deur kwam het rustig tot hem: ‘dat kan ik u niet in woorden zeggen! Doch kom in de klassen, waar men mij met liefde heeft opgeroepen. Daar vertellen het u de oogen der jongens en hun simpel woord: ‘dat het weer prettig was.’

J. VÜRTHEIM.

Van verbeelding en werkelijkheid.

Zomerstad.

Wat 'n hel goud versprankelt de dag; rood-gloeisel van bloemen, en fluweel-geel van licht over de groen-gouden gazons. Er is gisting van licht en kleuren in de barnende lucht. Met nat-gouden naaldpunten garneert de zon zwevende cierselen van tinten rond de tuin-perken en ze besnoeft de levenlooze dingen met een sprankeling van glanzen, vreemd aan hun eigen wezen. Ze batikt haar licht over de wegen; ze kronkelt met haar goud vuur door spleten en verbrokkelingen van steen, en bloemkronen vlamt ze áan op mesthoopen. In perziken-dofte laat 't zonnegoud zich uitdoven door schaduwende schuttingen, om plots weer, na uren gedartel rond een torenhaantje, ook die schuttingen aan te vallen met zijn gulzig vuur.

Het trantelt en trilt onder de hemelbogen en de huizen wag'len dronken van zon. De menschen loopen omduizeld van kleur-broeiende hitte. Het luchtblauw zuigt azurig in, àl de brandende âems van menschen en beesten. Een verhavende zwerver kreunt, vóór 'n roodvlammend geraniumperkje van 'n zwoel-doorzoemd plantsoentje, hand-orgeltjes-muziek uit, bedeesd en schuw de droef-gedempte klanken blind wegdraaiend, het heete stadsgewoel in.

De zonnestralen went'len als gouden wijzers d'azuren plaat van de hemelruimte rond. In de verte, achter de grachten, hangen dekens uit vensters op gezengde kozijnen als een

uitstalling van marokkaansche lappen en doeken. Het is daar, hel en hoog in de strak-geblauwde lucht, een drift van licht en leven, die oogpijnigend steekt en prikt. Speelsche kinderen op roode steenhoopen verjoelen levensvreugd, en hun stemmen-krakeel blijt zomerig tusschen het stroeve gewemel der zwijgend-nuchtere volwassenen; zaken-kreeften die menschen hieten.

De gegaffelde wirwar der daken breekt glans en zonneschijn; stof en damp, verwaaierd door trams, automobielen en karren, ompoeieren de volte der straten, en een trage, zwoele woeling, toch jachtig van drukte, laat àl menschengroepen dooreen-krioelen.

Als dobberende visch-schuiten op wielen rommelen donkre karren op keien voorbij, en aan zon-kantig water plessen volksvrouwen op vlonders, gore waschjes in krinkelend schuim. Vérre populieren van belommerde grachten staan ijdel-hoog het zonnegoud te verkwisten in een rillend bladerenspel. Als reuzige kever-schilden, groen-violet, met goud overschampt, flakkeren zeilen in 't IJ, en 't wit-vloeiend vuur van 't water dauwt hette uit.

De trompettering der stads-melodie in het goud-zomersche, klinkt en dreunt, door het licht gesteund, in saamzang van kleuren, wild-uitstroomend over de menschen-woeling. Iepen en beuken gloeien in hun groen; de boomen vreugdigen tusschen een stad van steen, rook, spoorweg-viaducten en álkleurige bedakingen.

De stem der stad, zwaar en bulderend bijwijle, en toch doorsnerpt van helle tonen; de muziek-der-massa, het gewoel der duizenden, dán traag en loom van klank, vervadsigd in zwoele verluiering van zomerleven, dán aangejaagd in dreunende jakkering van schel lawaai, dat àl te sâam af te branden staat in den zomerschoot van den uitgloeienden noen.

De dag der fonkelende weerschijnen is het nu. Het rood der daken keert zich in ál tinten; goud-bruin van links; groen-rood van rechts; koperig en bloedend van schuinsbeneden. Alles, gegrepen in zomerzon, is anders dan het

lijkt. Het zonne-helle licht draaft door de stad. Het grijpt alles in fonkeling aan of in gloed. Koperen vaten of metaalomrande kannen en winkelspul worden bronnen van zilver, goud of groen-goud vuur. Alles weerlicht, schiet fonkelpijlen af. Als een optocht van gouden torren zoo zoemt een goudgewemel en geflakker dooreen, en hun helle groen-glanzende vleugel-vlammetjes omspetteren de dingen in trillende kringen.

De lucht hangt boven de huizenstad te dampen van ontbonden gloed, als brandden er verborgen luchters die hun licht, verloren weggeven aan het zomer-zoemende dag-goud.

Een trits steenwerkers op oude schuiten staan hel gedrenkt in hun vervaald-oranje baadjes, een rood dat gulzig gaten bloedt in de dag-atmosfeer.

De stad-grom dreunt, geluiden braken, roffelingen hameren uit. De hitte heerscht en schroeit het zwoegende leven. De torens slaan de metalen uren-stemmen door de bezwijmelde lucht, hoog boven het zweetend menschen-gedruisch.

Tot d'avond de rommelingen dempt, alle geruchten en kleuren besluipt; grachten-lommering, het verlauwde water en de bruggen in violet geschemer verzinken in een droom van stilte.

Dan, in den nacht, bóven de stad, kunt ge 't beangstigend-grootsche van den sterren-zaaier bewonderen.

Lichte vlokjes.

Ik wil door je lokkende oogen heen, je ziel intuimelen en zoet-bedwelmd, de uren versluimeren daar, op dien murmelenden leef-bodem. En dan al je gedachten ontroeren en al je droomen beluisteren, zoodat er van heel je innige wezen niets meer voor mij verborgen blijft.

De natuur-schepping heeft ook haar klein-kunst. Een groen-violet weerlichtend schelpje waar geen tien vergeet-mij-nietjes te saam in wég-schuilen kunnen, heeft een koes-

tering van paarlmoer leven, zoo mooi als de schoonste spiegeling van zacht-vonkelende vischschubben.

Hoe fijn een truffel ook smaakt en geurig tong-prikkelt, het is toch maar... een zwam, door varkens in snuffeling gespeurd.

Amoureusheid.

Amoureusheid is als het gekittel van den discant met wat zoete prall-trillertjes. Het is een genots-ziektetje van de hunkerende ziel, die haar voedsel alleen bij stukjes en beetjes behapt. Een zonne-keerpunt van de groote liefde. Oók, een nippen aan der dingen kern, gevolgd door een vlucht der ontroeringen. Het is de vrees van een stoeiziek menschje, heel zelfzuchtig en doorwarmd van vertroetelde zelfbehaaglijkheidjes, dat niet verloren wil gaan in het hevige der verslindende, groote liefde, maar verkiest te leven in een prettige duizeling, een zich dansend-wentelen om het schoone heen. Ook de ziel heeft haar lusten naar versnaperingen. Lekkerbekkerij van het verlangende hart.

In het oog van het eeuwige vloeit alle licht binnen. Daarom ziet de eeuwigheid zelve, niet.

Alle groote werkers zijn menschheids-vaders.

Vreemde ontroeringen.

Voor het stille peinzen zijn de uren van eenzaamheid geboren. Schaduw is de sfeer van den droom. In het weinige licht groeien gedempt de stille gedachten. De zee leeft altijd in zacht of zwaar gedruisch, en toch verdringt ze de stilte nooit. In het geheim van het half-duister bloeit, eerst aarzelend, dan diep van-binnen-uit glanzend, het eenzaamheids-geluk. Een weemoed, als een klank-stervende melodie, bij avond, in een vluchtenden zucht gevangen. Denken wij er wel om, dat de zee altijd ruischt, ook als we ver van haar af zijn? Het schept een heel wonderlijke gewaarwording, op een woelig kruispunt, van Rue de la Fayette b.v. 's avonds, te midden van het goud-donkre boulevard-gedruisch, van een café-terras uit, het wereldstadgonzen in droom'rigen dommel te beluisteren, - en dan

juist plotseling te denken aan dat eenzame, verre zee-druischen. Het rhythmische zingen van de zee, in eenzaamheid. Het vreemde ontroeren ontstaat, door je nu sterk bewust te worden en in te leven het feit, dat de zee er is, met haar geruisch in 't duister *op 't zelfde moment*, dat wij nu zijn in het goudavondlijk, woelig licht, tusschen de menschen-wemeling. Dit lijkt zoo simpel. In werkelijkheid is er een hevige ontroerings-complex voor noodig. Wie denkt er b.v. ooit aan de spits van een toren, op het oogenblik dat hij in winteravondsche gezelligheid zit verdoken in aangenaam gesprek, bij de stoeiende haard-vlam? Wie ziet er blauwe golven, als azuren vuur, voor zijn oogen wegstroomen te midden van een partij schaak, terwijl de hersens in strakke nuchterheid en felle kans-berekeningen, een luttel voordeel willen bemachtigen en de winnende wil, in stroefsten ernst, bekamping tegenover bekamping duwt? Op deze wijze, op afstanden, met de verbeelding de ver-affe dingen doorlevend, als vreemdsoortige werkelijkheid, vereenzamen wij ons in het bontst menschengewoel, en verdubbelen wij toch de levens-uren; zijn we waar we dan niet kúnnen wezen. Ge vaart mée op donkre vlerken van paars fluweel, met een ontzettende stuwing achter u. Iéts in u laat los van uw zichtbare, ziende lichaam. Het ultramarijn getuimel der azuren golven nadert in vaart; de torenspits wordt ge òpgeheschen; de zee-ruisch klotst spoelend uw ooren in. En toch zit ge, spreekt ge, kijkt en doet ge, lacht of speelt ge... staat de werkelijkheid om u heen in al haar gekeurde vertrouwenis.

De tragiek van Vulcanus.

Het vuurspuwen van vulcanische bergen uit het duister-inwendige der aarde, het woedende vlammenspel van een gekrenkten god en van half-gesmoorde titanen, dat is nog eens iets van ongetemde kracht, brengt ons een poos naar de bronnen van het oerleven terug; doet ons weer eens beseffen, dat de aarde, met al haar mooie, blanke, betichelde en bedaakte villa's en huizen, met al haar, in licht en glans gekoesterde velden, landouwen, bosschen en straten, - dat die,

van buiten beploeterde, geschaafde en òpgeverfde aarde, nog een vuur-sprook in haar binnenste verborgen houdt, nog een gloeiend brok duistere wereld is; dat daar binnen het donkere vuur leeft; en dat in haar duistere binnenste-broeiïng Vulcanus zwoegt; honderden ovens doet goudlichten; honderden goud-gevlamde blaasbalgen doet hijgen.

Een brok oer-leven. De smidsen verrooken gloed; de zwart-bedampte cyclopen, verwrongen reuzen en kromgezwoegde gedrochten, aangehitst door Vulcanus, slaan een walmgouden mist van rookende vlammen de aarde uit.

De Etna stookt de inwendige walmingen en voedt de roode vuur-misten. - Daar, onder den berg, grommen de cyclopen, loerend, met hun schrikkelijke, gewonde roode oog op een zoeten nacht, windstil en geruchteloos, om het vuur van hun smidsen en de vlammen van hun ovens naar buiten te drijven, onder de slapende menschen. Ze zijn van wraak doorgiftigd, de een-oogige woestaards, de vuurspuwers, nog gedenkend hun blinden val in den stikdonkeren Tartaros.

Hoort ge ze niet smeden, pletten, donderen, rumoeren en hamer-dreunen? Ze verzweten hun zwoeg-leven in een roodgloeienden walm. Ze loeien om wraak. Ze willen wreken den smaad, Vulcanus aangedaan. Hij, de hinkende, de mismaakte god, de wereldhater en geweldige verachter; hij, de kreupel-geworpene, verminkt door Jupiter, hoe zwoegt hij in het aard-vuur, om al zijn schande en smart te vergeten in het Werk. - Maar de cyclopen grommen om wraak! Hoort ge nu het rhythmus hunner hamerende dreunslagen? Hoort ge niet het ziedende geruisch der vlammen? Zij slaan het brons tot gouden muren sâam. Zie de gekromde, naakte reus-lijven der cyclopen en het woeste phosphoriseeren van hun ééne oog, in het zwavel-doorzoete duister. Hoor het sissen hunner blaasbalg-monden. Ze zwoegen, ze zwoègen, maar diep in hen ziedt de wraak. Ze hielpen smeden den drietand van Poseidon; ze sloegen schilden en rustingen van staal, van brons en goud. - Maar ze wrokten en zinden op koeling van hun menschenhaat.

De groote werkmeester der onderwereld omwalmt de graven met alles-vermolmenden rook. De dooden dolen er als uitgebleekte schaduwen; ze luisteren in beangstiging naar het ondergrondsche geruisch van den Styx en naar de hongerhuilingen van Tantalus. Maar de groote zwoeger Vulcanus, ademend in vlammen, wil smaad en smart vergeten in zijn arbeid, zwaait zijn hamer in den verdonkerden smidse-gloed. Hij ziet hoe de lokkende spinsters, de levensdraden der menschen in den nacht ontkluwen, en als hij peinzen wil, dan plòts heft hij zijn hamer weer, en doet het dreunen door de krochten. - Soms lijkt zijn smidse-muts een helm, waar vastgesmede weerlichten op uitgloeien. Zijn naakt-pezigen arm laat hij dreunend hameren, maar in zijn zwart-gerookte tronie lichten de droeve oogen. Hij ziet weer de Nereïden ìn lieflijke hulpe hem steunen, na zijn hemel-val. Hij gedenkt weer àl zijn krenkende schande om zijn leelijkheid en den smaad van Jupiter. In een werveling van gouden en rooden vonken ademt hij nu weer. Hij hoort het ruischen der vlammen, het zwoeg-kreunen der cyclopen; hij ziet den inwendigen aarde-brand alom. Zijn zwarte tronie, vuilrookig, met de droeve mijmer-oogen, gloeit àan in de vuur-gouden scheem'ring. - Weer verslapt zijn werkvaart. En zijn bedreigde, verstilde gedachten dolen weer naar de uren waarop hij nog meende kind te zijn van een moeder. In wrokkende miskenning gromt hij nu in d'aarde. De tragiek van Vulcanus, als hij zich bezint en als, tusschen het alom-klinkende gezwoeg zijner reuzige werkers, zijn oude, bijna roestige smart weer òpbreekt naar zijn keel.

O! dan haat hij de aarde, de zee, de menschen. Dan wil hij geen rustingen, geen wapens meer smeden en bronzen paleizen meer bouwen. Dan wil hij zijn haat en verachting dompelen in de ziedende, geelachtige nachten van zwavel en aarde-rook om hem heen. Dan wil hij zijn vuur-wraak bevredigen en de aarde schudden. Dan staken de cyclopen hun gehamer en een angstige stilte groeit door de krochten. Alleen het gerucht der dóór-ademende balgen zucht na.

Hun gesteende armen rusten, en op hun geknobbelde koppen gaat het eene, rood-gewonde oog, vol zwart vuur en ingelekt vuil, in woedenden haat gericht naar Vulcanus. Hun

naakte, morsige lijven krimpen van vóór-proevend genot, dat Vulcanus zal toestemmen, de aarde vuur te doen uitbraken over de gehate menschen en huizen. Ze schonken den goden het hemel-vuur, het luchten-geratel, mochten ze nu eindelijk weer eens wat vernielen van het menschen-kruipende wereldje daar bòven hun gebukte en geblakerde koppen, het leven verwoelend in looze genietingen? -

Eerst zouden zij bevingen doen gaan door de aarde, vóór ze gingen spuwen het heete erts uit de diepte, en ze zouden gulzig gieren van lach-wrokkend genot, de vreesmenschjes te zien bleken, al die moderne wezentjes; helden met kunstbeenen, hervormers, profeten en zieners, in wemelende vlucht door lawa en vuur. De huizen verstorten, de bergen waggelen. De donkering van de lawa-asch overwalmt de hel-oranje vlammen. Een oer-gerucht gaat over de aarde. De wolk-vuren en rook-stokingen der cyclopen zijn van een ontzettend scheppings-duister doordreigd. In den treurigen schijn van het ruischende vuur hinkt de kreupele Vulcanus, als een dolle den geweldigen hamer zwaaiend. De cyclopen, in wraak zingend van wild genot, stoken al fèller den aardebrand, en gieren om de vlucht der menschjes, het omstorten der speelgoed-huisjes en het spoken der bronzen luchten.

Ze zingen en spuwen hun vuur, en de balgen zwellen en zwoegen als duizenden hijgende borsten en monden, vol wrokkenden asem.

Nu liggen de wijngaarden verkoold, te midden van een rooden vuur-dans. Vulcanus wenkt. Zijn hel-lichtende haat-oogen versomberen en verduisteren weer tot mijmering. De cyclopen temperen de vuren. Ze ruiken den lijken-geur en het geschroeide vleesch. Even is wrok gestild. Alles aan hun verzwoegde rompen is nu stil. Alleen hun ééne oog bloedt hel-rood nà in den zwavelenden schemer.

Pas òp menschen.... Vulcanus leeft nog.

Laster.

Een huiveringwekkende gast, die ons besluipt als onze schaduw, en plots in den lichtglans der openheid verzinkt. De zwaarste krijgs-uitrusting der scherpzinnigheid is amechtig tegenover die schim. Toorn houdt hem verdoken en roerig gesmeek kittelt zijn gift-puntigen spot-tong. Hij kan soms onschuldig geuren als 'n heidekruidje, hij kan een spel van geest en zang onderhouden, dat iedereen verlokt en misleidt, hij is een brandende vergenoeging voor de kwaadsappige naturen. Hij bedwelmt als 'n teug zware tarragona-wijn, en doet dan den uitgeslepensten sophist bokkenlatijn stotteren.

De laster heeft vele tronies, bóven een altijd vervormende gestalte. De laffe verhangt zich aan zijn benauwing; de weifelende kringt als 'n mot-om-de-lamp, verschroeit zijn wezen; de kwaadaardige vertruttelt toorn als 'n te lang op 't vuur blakerende koffiepot; vergalt zijn zenuwen en verduistert zijn inzichten; de overmoedige sterft aan moreele bleekzucht; de neerslachtige kwijnt het leven uit, als 'n dorrende bloem. Alleen de lasterende geniet in heimelijkheid van àl zijn bedrijvingen. Hij begint den afschijn te vangen van het goud-donkre nachtpitjes-licht en eindigt met de vlammen van een brand rondom te hooren ruischen en sissen. Met muisjes-geknabbel ritselt hij zijn eerste venijntjes om en om, om ze te zien aanzwellen tot een ontstellend gerucht van menschenmonden. De laster draagt water en vuur in beî zijn handen en jaagt de gewonde waarheid dwars door de spitsroede. Soms kunt ge hem zien, als de groengrauwe, op de vlucht-gejaagde schim van den ongewroken haat. Soms kunt ge hem zien met was-vergeelde tronie, hoektanden in snijdende felheid de mondspleet uitgegroeid. Zijn tong is zwart en van beangstigende lengte. Vooral de tongpunt is van een kronkelende, zenuw-fijne beweeglijkheid, en geweerhaakt als angels van gif-slangen.

Laster is een gluip-wezen, een buitenbeentje van ongestilden wrok. Hij stampt den hak op den strot der geslagenen, en hij kruipt toe, overal waar aas ligt te stinken. Zèlfs in het stikke-duister, schiet hij naar de lichtende menschen

gifpijlen uit. Hij prikt overal de punten van de laat-vlijm in, geniet in huiver van genot, van al soorten duistere kwellingen en kermingen. Zijn folterkamer is nooit geopend, en de sleutel er van is nooit gezien. De sluwste arglistigheid heeft hij onder zijn bevel en de doortraptste schavuiten zijn zijn heelers.

Ge spreekt met 'n medemensch over een ander, en hij dringt onwaarneembaar tusschen u in. Zien zult ge hem niet dadelijk. Eérst glanzen alleen groen-felle oogen op. Dan later pas ziet ge een groen-grauw gelaats-ovaal, als van een menschen-mom onder spiritus-spook-schijn. De driften hebben het vleesch van dit bakkes wèggevreten. Dan eindelijk, ziet ge lippen, het bleeke been-grauw ingesneden; lippen die bloed ingulzingen; rood als pasgekerfde wond. Soms ziet ge alleen uitgegroeide hoektanden uit een was-gele, strak-marmeren tronie, waar alle spier-trilling en zenuw-beweeg uit wéggestreken is. Maar wat ge 't meest ziet, dat zijn bloed-zuigende lippen. Hoort het rood-warme, het vochtige, heete geslurp van die afgrijselijke *lippen.* Zoo lekt 'n hyena 'n bloedstomp. Zie in die groen-ontbrande oogen, telkens binnen-in wisselend van glanzen, in het gelige schimmen-hoofd. Zoo kijkt een aasgier op het moment dat hij zijn nagels het prooi-vleesch inhaakt.

Zonderling, de gestàlte blijft weggewischt. Dat is juist het huiveringwekkende, en misleidend-bedrieglijke. Er zwirrelt een doodendans om ons heen; we hooren beenderen-gekraak en we zien geen worgenden arm. We worden gebeten door raderachtige kleine tandjes; het bloed siepelt en lekt,... en de stilte ruischt verder, alsof er niets gebeurt, niemand is.

Ge spreekt met een medemensch en ge hoort hem over een ander. Er zijn slechts twee wezens en tòch voelen ze den zwakken adem van een derde. Nu ziet ge òp. Ge staart een schepsel in 't gezicht, fel, hypnotisch, beangstigend. Ge wilt vragen, in zachte ontsteltenis: van wien is dat enkele hoofd? Maar ge hebt nauw een pink geroerd of het schimmen-gelaat is schuil gegaan áchter het mom van den werkelijken spreker. Plots ziet ge fel-gluiperige oogen, groen doorschenen, toch door vaalheid overgrauwd, als de vlam van phosphor. Weer beweegt ge u, en die

oogen, ontbrand in wild wroklicht, zijn schuil gegaan áchter de onnoozele oogen van den wezenlijken verhaler. En als ge eindelijk, met 'n rilling, de bloed-gulzige lippen hoort slurpen, en zóó ópschrikt dat zelfs uw medemensch schijnt te ontstellen, dan ook verdwijnt de rood-bemorste mond, ziet ge alleen den koel-omzichtigen glimlach van uw gemoedelijken prater.

Zoo is er nooit iets vast te tasten. De laster heeft een lichaamloos lichaam. Hij bestaat en hij bestaat niet. Hij is het verkreupeld wicht van wangunstigheid en haat. Maar hij hinkt niet onder een streel van den duivel. Hij heeft geen gestalte en toch verschijnt hij. Hij gluipt, kruipt, danst en slurpt. Maar alles in het stikke-donker. Hij dekt zich achter zwarte vlammen, en hij zwaait met vleugels van een vleermuis, suizend-duister over ons heen. Een wangedrocht van scheem'ring en nacht; gebaard door gelijkslachtige, dooreengewarde oer-krachten.

In de scheem'ring is hij vaal, in het licht hèl; in halftoon aanwezig en uitgewischt tegelijk. Hij weeft om alles een doolhof; hij verslindt zich in monsterachtige levensdrift zelve, en braakt zich weer uit. Hij drukt broze wezens in zijn armen dood, zonder dat er een kuch te hooren is. Hij speelde oulings op het rietfluit als een bronzen faun, tot lokking klaar. Nu kent hij allerhande moderne deuntjes.

Soms, in overmoed, zweert ge dat hij nu óngedekt voor u stond; de oogen vol wrok en gif, het ijle lijf in wellustkramp. Ge gilt van ontroering... In wild gebaar krijt ge: Nou heb ik je... Ik... jij... jij... ik... en hier de Laster. Maar op 't moment dat ge toetast is de gestalte weer verzonken, alsof ge in damp greept. Een dolfijnen-kop ziet ge nàgrimmen. Een huiveringwekkende gast; altijd schim, altijd anders, nagewezen en nooit gezien.

Schaduw van Satan, wordt hij zelve geworpen door het Licht.

Herfsthemel.

Voor mij uit is alles, in den laat-October-middag, één

gouden damp. De hemel, wolk-doorstapeld aan de kim, is een gouden weverij, eindeloos rondomme. Alle menschelijke minziekheid zinkt nu weg uit het hart. Ge beseft zoo stil en innerlijk de verhevenheid van die gouden uren, dat de sluipendste mijmerij u niet meer kan doen dolen tusschen wezens met stemmen, harde geluiden en drift-gebaren. O! dat goud-schijnen van October, mistig herfstgoud, zoodat niets u meer bruyt, ge alles vergeet. Laat nu eens alles in me versluimeren in deze gouden herfstigheid en zoete stilte. Niet droef, niet blij. Stil, heel ernstig, als kinderen bij fluisterend spel in scheem'ring zijn.

Boeken zijn wel zoete makkers, maar nu niet. In die uren moeten we heelemaal uit eigen binnenste bestaan. Want juist nu, onder die gouden hemel-weverij, moet ge beseffen dat alles waan is in het leven.

Stil, stil,... spreek niet, verdedig niet, val niet aan... ook dàt is waan. Het stoerste leven, doorstrakt van wil en zelfvertrouwen, is, aan het hoogere onbekende overgeleverd, als een verregend vogelnestje, in één dag doorsopt van slapte en griezelige nietigheid. Met kunstdriftigheid ineengebouwd, van zacht-kleurige stoffen saamgevlochten, vermag het niets tegen de golvingen van het lot en de wilde slingeringen van zijn tragischen gang door het bestaan. We leven nù heel hoog. Om ons, in den hemel, wordt de gouden herfst afgeweven. Al worden uw gedachten nu door een kolk van zorgen ingezogen,... weersta! En als nu, een snikkend verlangen naar iets gelukzaligs plots in u òpweent, niet te verpersen, word dan zoo dreigend ernstig dat ge voor uzelf onstelt.

Denk er om,... uw liefste zusterke zijn de ingewanden met staal-tangen losgeknepen. Ze stierf in operatie aan besmetting, door zotte doktershaast veroorzaakt. Een meiske met oogen van een dwalende nimph; een meiske met haar van een verweelderigde sprookjes-princes; een meiske zoo blank en satijn-zijig als witte bloesempjes.

Neen, boeken met wijze dingen en zoet spel van klanken, boeken met veel zang en geneurie,... ge moet ze nu haten, verafschuwen. En luister ook niet naar klaag'lijke of sidderende stemmen van instrumenten. Ze roeren de

ziel naar valsche smart. De welige zinnelijkheid verschittert dan een schoon spel mét uw en voor uw emoties. Blijf nu in de gouden rust. Leef het leven zèlf, zonder boek, zonder muziek van anderen. De zachtmoedigheid is vroom bedrog der zinnen. O! het is wel een genot nederig te zijn als ge naar waarde erkend wordt. De uren nu zullen ons voorbij slipperen, droomerig en toch klaar. Want wij bettrouwen ons op dezen hemel van gouden weefselen doorstoken.

Epictetus mijmerde veel over de dingen die niet en die wel in onze macht zijn. Schoone, stille, zedige, maar baloorige mijmeraars, met uw stokkende stem, uw verwonde bedevaart-voeten en het stofgoud uwer fantasie. In onze macht zijn juist het minst opvattingen, strevingen, begeerten, werkingen altegâar die z.g. van ons zelve uitgaan. Want ‘ons-zelf’ is zelf een *in werking* gestelde macht, die nooit van ‘ons-zelf’ *kan* uitgaan. Die doffe, ontglansde pelgrimage der stoïsche gedachten slaat tegen deze gouden herfsturen òp, als lam-geblaat tegen klokken-gebeyer van kerktorens. Het zachte gekerm der ziel, verloren in den droeven jubel van de herfst-glorie.

Wilt ge het zachte gepeins dat als een schaduw éven uw wezen omzweeft, lees dan niets over en van wijsheid, maar besta uit u-zelf, leef met uw eigen hart, eigen geest en oogen. Laat uw oogen àl de boodschappen van uw innerlijk de wereld overbrengen, en alles van de wereld weer naar uw binnenste terug-stuwen. Zoo voedt gij het leven van buiten, en zoo wordt ook uw leven van binnen gevoed. Beschroomde gedachten zijn als nonnetjes met fladderend kleed in den wind. Ze vreezen het gerucht en de te-pronk-zetting van het verborgene.

Kijk maar naar dezen herfst-hemel en ge leert schroom brengen in ontuchtige verbeeldingen. Want ontuchtig is alle onechtheid.

Daar, in de verte, ziet ge klaproozen... als vlammetjes... Waan,... want er zijn geen klaproozen meer in den herfst. Daar, in de verte, ziet ge mandjes kersen, versch van geur.

Waan,... want er zijn geen kersen meer in den herfst... Daar, in de verte,.... lieve god, wat is zoo'n velden-land toch vèr,... gaat een ontzaglijk wolk-gedrocht; duister paars waar goud onder gesmoord houdt, een getemperden gloed. De zon-dampende landouwen staan schel te fonkelen onder het gedreig van dit wolken-gedrocht. Als een vonkelende sneeuwbui van zon, zoo stort een sproeiïng van vuur over den kop van het gevaarte. Nu zie ik wat er zoo hevig in ontroert. Deze dag en deze hemel zijn als een oude kopergravure, zoo gevaarlijk-voor-onweer, in licht-en-schaduw. Dat schiet mij in den zin. O! die heerlijke oude koper-gravuren, die, in half-relief uitgedreven plaatjes waar zoo het oude leven van afgeurt,... zoo leeft deze dag en deze hemel-van-vonken en dauw. Het is een voorvaderen-tijd; zoo werd er tweehonderd jaar terug geleefd. Zoo scheen de herfstzon op vloten aan het IJ. O! hoe stok-oud is deze gouden dag met zijn glans-wevingen en zijn dampen.

Dat moet ge nu door u heen voelen gaan. Ge moet wolk en hemel zijn, ruimte en licht. Als kind ziet ge zóó koper-gravuren, als het fantastische, lucht-bedreigde landschappen zijn, en als een jongensliefde door alles een vreemde bekoring heene-mengt. De geheele wereld over, leeft dan uw droom. Waar zijt ge niet? Ge nadert heel dicht het vreemd-onbegrijpbare in de schepping, en als het straks donkert en heel de aarde zwijgt, dan zinkt er een heerlijke bangheid in u, en ge hoopt dat ge te midden dier nacht-geheimnissen zult verzwerven. Zoo zijn die herfstluchten. Nu nog staan ze blank en doorbrokkeld van zilverige rotskusten. Na honderd tellen is het hemel-decor gewisseld, zijn uit het gevaarte scherpe heggen gegroeid waar dravers met roode pieken over heenrennen, de zon tegemoet.

Kijk zoo'n middag lang naar den hemel... Zoo nu en dan gaat een flikkering door de lucht als van koperen zeisen die om- en omgewend worden. Het purperpaars van den dag houdt u stil. Hoor nu de stem van uw vrienden; bezin wat ze al zoo gezegd, gedacht, gevoeld en gedaan hebben; en ge zult deze beglansde en beschenen stilte, deze peinzing, bòven ieder ander genot in het heden beminnen. Ge schijnt eenzaam,... integendeel, juist nù leeft ge te midden van

alles. - Nooit zaagt ge zoo klaar het wezen van alle begeerten en streven, in u-zelf en in anderen.

Uw begeerte is de haai, uw zinnen zijn de lokkende loodsmannetjes...

Boeken van de grootsten en hoogsten zijn toch nog letters... Het onuitspreekbare kan niet worden gegeven, niet door het woord, niet door muziek, niet door kleur. Dat leert u de stilte in uw ziel, als al uw begeerten zwijgen.

Het vuur in dezen herfsthemel is gedoofd. Er zinkt één weedom over de aarde uit.

Over droefnis.

Wat is eigenlijk droefnis hebben? Zoo gij de wereld begreept zoudt ge nooit droef zijn. Iedere droefnis is vroeger een glanzende illusie geweest. Een rups wordt vlinder. Bij den mensch wordt, andersom, de gedachten-vlinder weer rups. De wijze dekt al zijn kleuren toe, en houdt onder een dof-onooglijk spansel, zijn schittering verborgen. Hij wil den dood zijner benijders niet. Gij verschooiert uw ziel door verdriet. Ge maakt van minnezangers landloopers-met-'n guitaar; een vagebondage van den weemoed. Wij geven ons zèlf een rol te spelen en we doen net of een ander altijd tegenover ons een rol speelt. Wij zijn barsch, als een berenbaas op een kermis, als onze smart niet geloofd wordt, en we stichten een praalgraf voor onze kwaaltjes.

Zie, droefnis is zwakte van de ziel, maar de wèzenlijke is toch van een vreemde bekoring doortreurd, schoon als vele zwakke en broze dingen vaak zijn. Een wezen dat altijd natuurlijke noten zingt, niet weet van mol en kruis, bij hem is pas veiligheid tegen smachtelingen.

Als ge een ganschen ochtend hebt òpgestaard tegen een witten muur, door zon hel belicht, dan ziet ge, als de zon weg is, eerst hoe grauw zoo'n muur er toch uitziet met zijn steenen bakkes. Wat 'n grauwe verlatenheid, een verveling op zoo'n zonloozen, dooden, strakken muur. Die muur zèlf

schreit. Hij kent zijn eigen verstugging, zoo zonder zon-leven.

Droefnis is een ziel zonder licht-omschijning... zonder het gouden gesprankel van het verheugde leven... Droefnis is motregen van het verstand, klamme, grauwe herfst-dauw. Brom-bas en roffel in saamspraak, omfloerste trom en lijkenlucht. Maar er is ook schoone droefnis... Die kunt ge niet forceeren, noch simuleeren. Evenmin als een waas de oogen kan worden in-geschminkt. Deze droef-geestigheid is àl wat waas heet in den mensch. Lachen in waas, schreien in waas, spotten in wazigheid van den geest. Deze droefnis min ik méer dan de klare vreugde.

IS. QUERIDO.

Sonnetten.

I.
Mijn doode jaar.

Zwaar in mijn armen ligt mijn doode Jaar.
't Was droeve en stroef, het heeft me als lood gewogen,
Het sloeg mij wonden zonder mededoogen.
Geen immortellen vlecht ik rond uw haar,
Geen grafschrift beitl ik op uw zerk, 't waar logen.
Ik delf uw graf in aarde regenzwaar
En berg alleen uw bloemelooze baar.
Doch laat mij sluiten uw gebroken oogen.

Uw oogen staren leeg en strak mij aan,
Ik druk ze dicht, zij willen zich niet sluiten.
In 't koude grauw weerspiegelt bleek de maan.

Zweef heen, o ziel! Ik open wijd de ruiten.
Neen, 'k ben u moe, ik geef u kus noch traan,
Doch rust in vrede - ik draag u zacht naar buiten.

II.
Doodsheraut.

Zoovele malen, in den zwarten nacht,
Zond Koning Dood zijn donkeren heraut
Dat 'k met dien vorst mij waande al zeer vertrouwd
En Dood verbeidde in deemoed, zonder klacht.

Doch telkenmaal versloeg uw Liefde stout
Den Doodsheraut, die neerzeeg, leeg van kracht,
Wen op de sponde, waar ik Dood verwacht,
De jonge Morgen rozen strooide en goud.

Daaróm gaf ik mijn Liefde uw Liefde mee,
Wen ver gij zwierf', tot hulpe en reisgenoot,
En wachtte ik, eenzaam, vreezeloos-gedwee,
De langverkonde komst van Koning Dood.
Reeds bracht zijn bode, van de Doode Zee,
Me een appel mee, als Liefde's appel rood.

III.
Grafbloemen.

Den lauwer laat, de lelie en den palm,
De rozen vlámrood, liefde's lied ten loon,
Niet dauwnat vallen, waar, in de enge woon,
Ten leste ik lig in doodsslaap droomloos kalm.

Dat niet mijn ziel geloove 't leven schoon
En blijv' verbonden door een teedren schalm
Van liefde aan 't roerloos lijf en bevend talm,
Om roze en lelie, palm en lauwerkroon.

Zij dronk, in dorst, de kralen van de dauw,
Geloovend elke een laten liefdetraan:
Zij kón niet ópzweve' in het hemelblauw.

Misleid mijn ziel niet: éens toch wijkt de waan.
Kniel liever stil en bid, vol groot berouw,
Om wat uw zwijgen heeft mijn ziel misdaan.

IV.
Sterfbed.

Zooals een kind de moeder stervenskrank
Bedroeven komt met klacht om klein verdriet -
Nog wil zij troosten, maar dat kán zij niet,
Met druiven blauw of bloemen rood en blank,
Die meelij háar gaf - rillende als een riet,
Proeft zij den nasmaak van den levensdrank
En walgt van wee en 't kind wijdt haar geen dank
Voor 't jonge leven en háar zijn vervliet; -

Zoo klaagt mijn Liefde, aan 't ziekbed van mijn Ziel,
Zelfzuchtig kind, dat schreit om eigen pijn
En ál vergeet om leed dat háar geviel.

Doch wat haar kwelt, terwijl haar Moeder kust
Met veegen mond, nog bleef haar onbewust,
Het voorgevoel van dra verlaten-zijn.

V.
Gelijk de koningsvrouw.

Lang praalde uw Liefde in vorstelijk ornaat,
   Gelijk de schoone doode koningsvrouw,
   Op d'eigen troon, waar verven bootsten trouw
Nog levens bloei op 't veege lijkgelaat.

Zij leek te heerschen - de brokaten mouw
   Verborg de hand, die pleegde allicht verraad.
   Zóo stijf van steenen stond haar praalgewaad
Dat trotsch 't haar recht hield. Geen vermoedde rouw.

Zoo leek uw Liefde levend, ik alleen
   Wist dat zij dood was. - Huiverende pijn
Van afschuw trilde door mijn leden heen
   Om heiligschennis en om levensschijn.
't Is om uw logen dat zoo droeve ik ween.
   Laat doode Liefde stil begraven zijn.

VI.
Gelijk de koningsdochter.

Gelijk de koningsdochter over 't rood
   Verbloedend lijk van d'eigen vader reed,
   De raadren van haar zegewagen wreed
In 't weeke vleesch dreef, juichende om zijn dood,

Zoo, met een hoonlach en een zegekreet,
   Verpletterde om het rijk, dat Trots haar bood,
   Uw Haat, dat kind van koning Liefde, snood
Haar eigen vader, die haar leven deed.

Nu praalt ze in purper op den koningstroon.
   In slaafschen deemoed dient heel 't volk haar wil,
Bewondrend haar triomf en wanend schoon
   De booze Haat, in wufte volleksgril.

En Liefde ligt in de allerlaatste woon,
   Zoo bleek, zoo weerloos, zoo voor eeuwig stil.

VII.
Als Hagar...

Als Hagar, wreed, op koninklijk bevel
Van Abraham, werd ik, onvoorbereid
En krank, in woestenij van eenzaamheid
Verdreven met mijn teedere' Ismaël,
Mijn droeve Liefde. - En 't moede kindje schreit
Om laving en wij zoeken naar een wel,
In dor woestijnzand, heet als vuur van Hel,
Vergeefs - tot Liefde zich te sterven leit.

O weet gij zelf wel wat uw wil misdeed,
Toen gij mijn Liefde, waar zij sterven moet
Van dorst, verbande naar woestijn van leed?

In droomen zult gij wederzien het zoet
Gelaat van onze Liefde. - En ik weet,
Over uw hoofd zal komen 't schuldloos bloed.

VIII.
Ik wilde u heffen...

Ik wilde u heffen tot de hoogste bergen
   En sterke handen strekte ik, u te beuren,
   Toen voelde ik plots mij naar den afgrond sleuren,
In 't zonloos rijk der donkre booze dwergen.

Kon, om dien val, ik anders doen dan treuren,
   Al bleef uw heerschzucht lach en liefde vergen?
   Ik vond geen troost dan aan uw boezem bergen
Mijn weenende ooge' en droeve liedjes neuren.

Terwijl mijn hoofd lag zwaar en tranendronken
   Nog aan uw boezem, dien mijn lippen kusten,
Kon ik niet zien den loklach en de lonken
   Der wulpsche vrouwen, die beloofde' uw lusten
Te laven met haar schoonheid. - Diep verzonken
   Lag ik in vlammen, die geen tranen bluschten.

IX.
Gelijk de knaap...

Gelijk de knaap, die dorst Diana koen bespieden,
Wen viel het kuische kleed, door nymfen blank ontbonden,
Wen los de lokkenspang liet vlottend zilverblonden
Een vloed van harenzij - hij voelde 't bloed doorzieden,
Vol wilden liefdelust, zijn bonzende aadren - vonden,
In 't krakend kreupelhout, waar blaadren hem verrieden,
En sprongen naar de keel, zoodat hij niet kon vlieden,
En scheurde' aan flarden 't hijgend lijf zijn eigen honden; -

Triomflach klonk door 't woud, doch één, wier lippen kusten
Weleer zijn rooden mond, bij 't bloedig lijk bleef treuren,
Alleen, en liet zijn hoofd in wiegende armen rusten.

Gelijk dien jagersknaap zulle' u ook éenmaal sleuren
Door Levens najaarswoud uw eigen wilde Lusten
En, onder hoongelach van vrouwen, u verscheuren.

X.
Gelijk Diómedes...

Gelijk Diómedes, vertreden en verslonden
Door de eigen, wreed met levend vleesch gevoede, rossen,
Zoodat zijn slaven, rennend, wit van schrik, in rossen
Walmenden fakkelgloed, alleen een bloedplas vonden,

Zoo eenmaal zult ook gij, die roekeloos, met lossen
Teugel uw lusten leidt, gekweekt tot wilde zonden,
Zien muiten, brieschend luid en trapp'lend in uw wonden,
Uw Luste' en vrete' uw hart, tot dood u komt verlossen.

O laat dit niet geschiên! Heb meelij met u zelven,
Al kende uw hart, rotshard, met mij geen medelijden,
Laat niet der goden wraak zoo ijslijk graf u delven.

Wil, sterk en mild, de steigerende rossen leiden
Waar klaatren bronnen klaar, in koele boschgewelven,
Waar, blank- en geel-bebloemd, fluweelen groene weiden.

HÉLÈNE SWARTH.

In zake schoolopvoeding.

De schoolkwestie is de groote spil, waarom langen tijd heel ons politieke leven draaide.

Werd somwijlen de indruk gevestigd, dat de sociale politiek met haar nieuwe eischen van arbeidswetgeving de oude kwestie naar den achtergrond zou dringen, zij wekte niettemin telkens weer in vele harten de oude belangstelling en, na de rede in December 1909 door den Voorzitter van den Bond van Nederlandsche Onderwijzers gehouden, staat zij daar plotseling weer als verjongd voor ons in verhoogde actualiteit.

De groote en de kleine 'Christelijke' pers, in den strijd geschoold, gaan met hetzelfde vuur als in de dagen van Groen tegen het neutraal onderwijs te keer en wachten nog slechts op het rapport der ineenschakelingscommissie, om de groote rechtsche meerderheid in beide Kamers aan te zetten tot nog hoogere subsidie aan de christelijke scholen, kan het zijn tot algeheele financieele gelijkstelling van openbaar en bijzonder onderwijs.

Wel is daar eenige evolutie in den strijd. Niet alle oude wapenen hanteeren de mannen der 'vrije' school nog met denzelfden overmoed. De beschuldiging aan het adres der openbare school, dat zij de baldadigheid, de criminaliteit der jeugd op haar geweten heeft, zij moge nu nog jaarlijks een zwakke echo wekken in onze Tweede Kamer, de mannen der 'Christelijke' school leeren toch gaandeweg beseffen, dat deze aanklacht te minder zal uitwerken, naarmate hun 'vrije' school grooter domein van het schoolleven beheerschen gaat. Want de resultaten van hun onderwijs steunen die aanklacht niet. Men verneemt dan ook in anti-revolutionnaire kringen

van tijd tot tijd een klank, welke de erkenning inhoudt, dat de bijzondere school althans deze beschuldiging moet laten vallen.

Om zich voor de tegenslagen, welke de practijk van het Christelijk onderwijs hun gaandeweg bezorgt, schadeloos te stellen, concentreeren de anti-revolutionnairen nu hun krachten op het terrein der speculatieve beschouwing. De inductieve methode van onderzoek, die de gegevens in de practijk van het schoolleven hier en elders verzamelt, om daarna op deze soliede basis vaststaande conclusies te bouwen, vindt onder hen geen aanhangers meer. Een nieuw soort christelijke *scholastiek* doet haar intrede. De openbare school voert tot ongeloof en revolutie - dat staat vast, en nu zal men deze waarheid langs den veiligen weg van redeneering en bespiegeling zoo deugdelijk bewijzen, dat zelfs de feiten er niet meer tegen op kunnen. Het vicieus beginsel der openbare school wordt in zijn afzichtelijkheid voor het venster uitgestald en zijn doodende werking in de bewegingen van opvoeding en onderwijs met schitterende sophistiek nagespeurd. In oogenschijnlijk onschuldige versjes - men denke aan het bekende: ‘Al ben ik klein,’ enz. - wijst men den verborgen angel, die in de kinderziel straks zijn gift zal uitstorten. Ja, zoover is men reeds gevorderd, dat men het nu inziet, hoezeer het beginsel van de openbare school, dat alle onderwijs van aanschouwing moet uitgaan, ofschoon voor eeuwen reeds verdedigd door den vromen, geloovigen Comenius, in wezen rationalistisch, materialistisch, athëistisch is. Een beginsel, dat het gezag ondermijnt van den God naar de Schriften, die eischt, dat men vóór de aanschouwing aan de kinderen de waarheid aangaande stoffelijke, geestelijke en zedelijke dingen zal *opleggen.* Men heeft daarmede tevens aangetoond, hoezeer de openbare school een vasten grondslag mist en hoe dientengevolge bij haar op den duur alles moet gaan wankelen, met de ethiek, de moraal, ook het recht.

Dat ziet er voor de openbare school allertreurigst uit en wie zich nu nog mocht willen afvragen, of deze theorie wel volkomen klopt met de feiten, die wete, dat waar haar ziel is uitgeworpen, geen goede werken de openbare school meer kunnen redden.

Aldus gaat men van anti-revolutionnaire zijde voort, de openbare school te ondermijnen en, materieel sterker gemaakt

door de subsidiewet van Dr. Kuyper, breidt zich het christelijke bijzonder onderwijs tegenwoordig steeds verder uit in stad en land.

Bij de katholieken - de trouwe bondgenooten - hetzelfde verschijnsel. Frater- en zusterscholen trekken steeds meer leerlingen en tappen in deze dagen het openbaar onderwijs heel wat levenssappen af.

Intusschen keeren ook vele vrijzinnigen zich in den laatsten tijd tegen de school, die zoo lange jaren hun liefde had. Meer dan één oorzaak werkte daartoe mede. Eertijds was daar onder de vrijzinnigen nog het idealisme, dat in de openbare school de algemeene volksschool zag, die eenmaal, wanneer ook in de duisterste hoeken het vooroordeel zou zijn overwonnen, de liefde zou winnen van allen zonder onderscheid, - een idealisme, mooi en bezielend, dat die school zag worden tot een symbool onzer nationale eenheid te midden van een wereld vol strijd en verdeeldheid in ons tot scheuring en verkettering zoo zeer geneigd theologiseerend Nederland. Dat idealisme is helaas sinds jaren in vele harten ondergegaan. De ervaring wees te duidelijk uit, dat de openbare school, wel verre van in ons tijdsgewricht reeds de groeikracht te bezitten, die haar zou maken tot de algemeen geliefde volksschool, veeleer in den loop der jaren, nu hier dan daar, voet voor voet moest wijken voor het wassend verlangen naar bijzonder christelijk onderwijs. Wie de kracht kent, die het bezit van een ideaal schenken kan, voelt, hoezeer de positie der openbare school moest verzwakken in later jaren, toen het geloof in de algemeene volksschool voor velen in de resultaten van den strijd zelf was ondergegaan.

De vrijzinnigen, door den opbloei der christelijke school ontmoedigd, bij de verkiezingen geslagen, berustten gaandeweg in de officieele erkenning van het kerkelijk bijzonder onderwijs als integreerend bestanddeel der volksopvoeding.

Intusschen had in de openbare school de neutraliteit een evolutie doorgemaakt. Weleer, evenals in onze dagen, heette men die school neutraal.[1)] Maar die neutraliteit werd toch

1) Hier en verder gebruik ik het woord *neutraal*, ofschoon het in de wet niet voorkomt. Door verschillende voorstanders van het openbaar onderwijs - o.a. onlangs nog door den heer Klaas de Vries Sz. - wordt het woord dan ook niet aanvaard. Tot recht verstand zij hier opgemerkt, dat ik in dit opstel met neutrale opvoeding niets anders bedoel dan een opvoeding, die niet uitgaat van een *bepaalde* religie.

destijds eer geduld dan gewild. De openbare school voelde haar als een plicht, haar door de practijk van het leven opgelegd, als een bestaansvoorwaarde, waaraan zij moest voldoen, wilde zij niet als algemeene volksschool ondergaan. Gevolg van de beteekenis dezer neutraliteit was, dat de Openbare school haar veelal niet verder uitstrekte dan voor het bestaan dier school wenschelijk bleek. De oude openbare onderwijzer ving als regel den schooltijd aan met gebed en sloot hem met dankzegging. Hij verhaalde den kinderen Bijbelsche geschiedenis, sprak hun over Jezus en liet somwijlen psalmen of gezangen zingen: Gaandeweg rezen echter, in de eerste plaats van Roomsch-Katholieke zijde, tegen deze opvatting der neutraliteit bezwaren. De lezer kent de geschiedenis. De school werd genoodzaakt de neutraliteit strenger toe te passen. Wel handhaafde minister Kappeyne voor de openbare school den plicht, om op te voeden ook tot Christelijke deugden; maar hij gaf die uitdrukking toch een nieuwen inhoud. Zij zou - naar zijn wensch - voortaan slechts hebben te onderwijzen ‘de algemeene christelijke zedeleer, niet doortrokken van eenige godsdienstige tint.’

Het proces, dat de openbare school op die wijze doormaakte, viel samen met een evolutie in het paedagogisch denken. De tijd was n.l. gekomen. waarin men de neutraliteit begon lief te krijgen om haarzelve. Hoe - zoo redeneerde men - kan het kind, dat aan zichzelf en den omgang met zijn kameraadjes overgelaten, zoo geheel zijn eigen gedachten- en gevoelsleven leidt, hoe kan dat jonge kind zich warm maken voor zoovele zaken van kerkelijken en dogmatischen aard, die de wereld der volwassenen verdeelen en verbitteren? Dogma's en bepaalde geloofsovertuigingen - men zag het nu in - ze behoorden thuis in een sfeer, waarin geen kind, dat kind is, ademen kon. Wie het nochtans trok binnen den kring der kerkelijke geschillen, hij voerde het over de grenzen, door God zelf aan de kindernatuur gesteld, - en dat kon nimmer straffeloos

geschieden. Bewogen aldus bepaalde geloofszaken zich buiten zijn voelen om, zij gingen tevens boven zijn denken uit. Het kind kon er eenvoudig niet bij. De school zou aldus *met gezag* aan de jeugd bepaalde meeningen moeten *opleggen* en zoo zou dan een *clericaal* element wortel schieten in het zelfde openbaar onderwijs, dat steeds was opgetreden met het uitgesproken doel, naar zijn krachten en op zijn gebied mede te werken aan de vrijmaking van den menschelijken geest. Dat ging toch niet. Neen, men zou zorgen, dat het schoolleven zich bleef bewegen in de kinderwereld. De neutraliteit, zij was niet het zwak der openbare school, zij was haar kracht en haar trots, voortaan zou het onderwijs aan het kind slechts geven wat des kinds is. Had men tot heden de kinderen met hun denk- en gevoelsleven willen fatsoeneeren naar het model der volwassenen, in het vervolg zou het paedagogisch geweten waken, dat de school zich vormde naar de kinderen...

Maar het neutraliteitsbeginsel, eenmaal tot principe geworden, trad in bepaalde kringen gaandeweg meer dwingend op en zoo kwam dan eindelijk de eisch der *absolute* neutraliteit. Men zou de kinderen, voorzoover zij daar vatbaar voor waren, in kennis brengen met wat de wetenschap van de geheimen dezer wereld had ontdekt. Men zou er hen op wijzen, dat die wetenschap zoo arm is, dat zij als een kind staat tegenover veel, dat onverklaard, mogelijk onverklaarbaar is. Men zou hen aldus voeren tot vlak voor het eeuwig Mysterie... verder niet. De eerste voetstap over dien drempel zou de leerlingen buiten de kindersfeer voeren en aldus paedagogische doodzonde zijn.

Bovendien, eenmaal tegenover dat Mysterie geplaatst, zou het kind, door zijn menschelijken aanleg gedrongen, er zich toch in later jaren en te zijner tijd mede gaan bezighouden. Het zou dan, wat het meende ontdekt te hebben van het *wezen* der dingen mogelijk gaan uitbeelden in eigen vormen of het trachten te omvatten in het stelsel eener eigen dialectiek en aldus opklimmen tot *kunst* of de eenzame hoogten der *wijsbegeerte.* Het zou later wellicht trachten, zich een voorstelling te maken van dat wezen en langs dien weg mogelijk komen tot aanbidding, tot *godsdienst.*

Dat alles: kunst, wijsbegeerte, godsdienst, zou kunnen

opbloeien uit den grond, door de absolute neutraliteit gelegd.

Misschien ook zou het kind eenmaal de paden gaan bewandelen, waarop zoovele waarheidszoekenden het in den loop der eeuwen reeds waren voorgegaan, de paden, die voeren tot agnosticisme, tot rationalisme, tot athëisme wellicht. Mocht het aldus gebeuren, welnu, de absolute neutrale school was in haar gemoed ten volle verzekerd. Zij had geen misbruik gemaakt van haar geestelijk overwicht, om den kinderen eigen meeningen, eigen overtuigingen op te leggen. Zij had aan alle levensrichtingen gelijke kansen gegeven. Bloeide uit den grond, door haar gelegd, hier en daar materialisme op, dan hadden eigen aanleg, gevoelsneigingen, de omgang, levensomstandigheden dat veroorzaakt... de absolute neutraliteit stond er buiten.

Men ziet aldus, dat deze neutraliteit geen aanslag bedoelde op den godsdienst, gelijk men het maar al te dikwijls heeft verstaan, maar dat zij veeleer wortelde in een diep en eerbiedwaardig gevoel van piëteit voor het naieve kinderleven.

Nochtans - deze neutraliteit is niet de mijne. De vraag, of de godsdienstige neutraliteit *relatief* dan wel *absoluut* behoort te zijn, voert m.i. terug naar een andere, n.l. of het kind zelf vatbaar is voor religieuse indrukken dan wel als een vreemdeling staat tegenover alles wat naar God of godsdienst henenwijst.

Een ieder, die voor deze kwestie staat, heeft - meen ik - in de eerste plaats zich, zoo goed hem dit mogelijk is, te verplaatsen in zijn eigen kinderjaren. Daar vindt hij 't antwoord.

En nu - wat mij betreft - zoo dikwijls uit de vervaagde herinneringen van mijn jeugd een beeld van mijn kinderjaren naar voren komt, zoo dikwijls ook zie ik het klaar en duidelijk, hoezeer ik als kind mijn oogenblikken van religieuse gemoedsstemming heb gekend. Tot op dezen dag bewaar ik een weldadige herinnering aan verschillende lesjes en versjes, welke een religieusen geest ademen. Wat allen godsdienst zonder onderscheid eigen is, wat de essence, de kracht van iedere geloofsovertuiging uitmaakt, datgene, wat door allerlei vorm van Godsgeloof naar buiten uitstraalt, dàt leeft ook in 't kinderhart.

Wie de hooge kunst verstaat, deze essence tot de kinderen te brengen, die krijgt vat op hun ziel.

Maar - en dat kan vooral in onze dagen niet te nadrukkelijk gezegd worden - de opvoeding, die dat contact wenscht te handhaven, voere de kinderen niet langs een der vele paden, waarop het godsdienstig voelen der volwassenen uiteengaat.

Hier ligt het criterium der dusgenaamde relatieve neutraliteit. Elke school, die tracht op te voeden in een bepaalde godsdienstige richting, zij heete dan katholiek, calvinistisch, modern of hoe ook, zij pleegt, zoo dikwijls het haar waarlijk ernst wordt met haar pogen, een aanslag op de religieuse kindernatuur, zij verkracht het kind in het kind.

Een religieuse geest is het, dien wij behoeven in de opvoeding. Ik maak er geen geheim van, dat ik dien niet altijd vinden kan in onze moderne schoollitteratuur. Onze nieuwere leesboekjes, zij mogen de dartele, blijde jeugd op het leven betrappen - heerlijke terugslag op van Alphen's onnatuurlijke, op de spits gedreven moraal - zij vermoeden niet allen het bestaan van een gebied, waar ieder mensch, ook het kind, in zijn beste oogenblikken zijn eigenlijk tehuis weet.

Ik zou wenschen, dat alleen godsdienstige naturen onze schoollitteratuur schreven en dat ieder ander met de vingers daar afbleef - ik zou daarbij wenschen, dat alle onderwijzers mannen waren van religieusen zin.

Opzettelijk godsdienstonderwijs vraag ik niet.

Zelfs meen ik, dat godsdienst in zijn eenig juiste beteekenis niet *kan* onderwezen worden. De schoollitteratuur grijpe - naar Goethe's fraai gezegde - slechts in het volle menschenleven, gelijk ook onze nieuwere leesboeken dat beoogen. Maar door de vertellingen, de liederen glore van tijd tot tijd iets van het onuitsprekelijke, dat heenwijst naar een eeuwigen achtergrond, waaruit alle dingen voortkomen.

Dat beoogt de absoluut neutrale opvoeding natuurlijk niet en zeer wel kan ik mij dan ook voorstellen, dat vele vrijzinnig-godsdienstigen, die het wel meenen met onze openbare school, zich tegen *deze* neutraliteit keeren in de naar mijn overtuiging zeldzame gevallen, dat zij in de practijk van het schoolleven principieel wordt toegepast.

In den laatsten tijd is dan ook van vrijzinnig-godsdienstige

zijde herhaaldelijk tegen den gang naar de absolute neutraliteit gewaarschuwd. Om enkele namen te noemen: Prof. Knappert, Prof. Ritter, Prof. van der Wijck, Prof. Bruining kwamen op voor een religieusen geest in de schoolopvoeding. En in het algemeen mag gezegd worden, dat hun optreden hoogst gunstig afsteekt bij de wijze, waarop het politieke en verpolitiekte Christendom reeds tientallen van jaren lang de openbare school en haar dienaren belaagt. Niet die zucht naar verdachtmaking, nimmer die felheid, die haat, door lagen politieken hartstocht geïnspireerd; schier altijd een waardeering voor den ijver en toewijding der onderwijzers, welke weldadig aandoet.[1)] Zij meenden te moeten waarschuwen tegen een neutraliteit, die alle religieuse wijding aan het onderwijs tracht te ontnemen en brachten haar in verband met een vermeende verzwakking van het godsdienstig besef bij den onderwijzersstand.

Een fout, naar ik meen ten deele althans hieruit voortvloeiend, dat men ook ter linker zijde in onze dagen het religieus voelen van den mensch nog maar al te zeer beoordeelt naar den maatstaf van kerkelijke inzettingen.

Alvorens verder te gaan, wensch ik bij deze kwestie - de vermeende ongodsdienstigheid der onderwijzers van thans - een oogenblik te verwijlen. Zij is er belangrijk genoeg voor, vooral in deze dagen, nu de schoolkwestie ook

1) Een uitzondering moet ik maken voor de onsympathieke brochure van Ds. K. Vos, die - als vrijzinnig man - schijnbaar ongeloovige klasseonderwijzers persoonlijk niet hard valt om hun overtuiging, maar inderdaad zijn haat tegen hen botviert. Dat hij openbare onderwijzers, wier onderwijs anti-godsdienstig is, wil verwijderen, daarin zal wel niemand ter wereld hem ongelijk geven. Maar toch - ook hier komt zijn ware gezindheid uit, als hij hen verwijst naar een of andere openbare administratie... ‘Als klerk zijn zij waarschijnlijk wel bruikbaar. Gewoonlijk schrijven zij nog al netjes’... En dat doet dan waarlijk nog, of religieuse motieven hem leiden!!
Hoe overigens deze predikant durft oordeelen, moge blijken uit zijn bestrijding van de idee der paedagogische emancipatie van den onderwijzersstand. Hij kan in het streven naar emancipatie, waaraan vele onderwijzers jaren lang hun krachten geven, dat het leven van de besten onder ons heeft vermoord, volstrekt niets anders zien dan ‘marktgeschreeuw van op het hoofdschap jaloersche onderwijzers’... Inderdaad, het valt moeilijk zoo verregaand oppervlakkige taal ernstig te nemen.

in vrijzinnig-godsdienstige kringen tot zoo ongekende actualiteit is gestegen.

Zou het nu werkelijk waar wezen, dat dit geslacht van openbare onderwijzers zich steeds verder van kerk en godsdienst afkeert?

Van de kerk - ja wellicht.

Laten we intusschen dit feit, voor we het tot een aanklacht omsmeden, eens nader bezien: We leven in een tijd van sociale overgangen. De onderwijzer, kind van dien tijd, veelal voortgekomen uit de klasse der arbeiders of der kleine burgerij, zelf onvoldoende gesalarieerd en dikwijls staande voor een taak, die hem dagelijks de ontbering der armen demonstreert, moet wel als regel met zijn sympathieën aan de zijde der onterfden staan.

En nu ziet die onderwijzer in deze volheid der tijden het officieel kerkelijk christendom, voorzichtig, practisch, onaandoenlijk, arm aan geloofsmoed, als bij intuïtie zich keeren tegen de goddelijke passie, die door de wereld vaart. Hij ziet een kerkelijk leven, dat zich te angstvallig opsluit binnen de wanden zijner bedehuizen, dan dat het den harteklop eener reine religie zou kunnen beluisteren in de sociale evolutie, die zich in dezen tijd onder aller oogen voltrekt.

Moet ik hier nog aan toevoegen, dat deze uitspraak niet alle kerkelijk leven bedoelt te treffen?

Daar zijn - het zij met dankbaarheid erkend - met name onder de dienaren van het vrijzinnig Christendom, mannen, die zich met hun godsdienstige overtuiging vol vertrouwen begeven in den stroom van het leven - wat niet wegneemt, dat ik den algemeenen kerkelijken geest ook onder de modernen hier te lande niet anders zien kan dan ik hem boven schetste.

Daar is - hoogst merkwaardig verschijnsel juist in dezen tijd - een religieus besef, dat, buiten alle kerkelijk leven om, zich een plaats verovert in het menschenhart, een godsdienstig besef, nu nog vaag en onzeker, maar dat eenmaal, gelijk alle religie het deed op haar beurt, zijn uitdrukking zal vinden in nieuwe, nu nog niet vermoede vormen.

Het is mijn overtuiging, dat de democratische geest van den Bond van Nederlandsche Onderwijzers, het streven van tal van onderwijzers - onder moeite en tegenwerking van

allerlei aard - voor een geëmancipeerde positie in de school en daarbuiten, in dezen religieusen zin zijn laatsten en diepsten grond vindt. De onderwijzers mogen zich voor een groot deel daarvan niet bewust zijn of het ontkennen zelfs, voor mij staat het vast, even zeker als dat b.v. het ‘materialistisch’ socialisme, naar eenmaal werd opgemerkt, zich in onbewustheid heenwendt naar het Eeuwige.

Heeft men wel eens den arbeid der onderwijzers, tegen welke in het laatste tiental jaren de publieke opinie zich steeds heftiger keert, heeft men hun arbeid wel eens vergeleken met dien der onderwijzers, welke men hun telkens weer ten voorbeeld stelt?

Let eens op, hoe dikwijls zij door hun toewijding het oudere geslacht beschamen.

Waar was weleer dat contact met de ouders, gelijk dat nu gaandeweg tot stand komt? Wie dacht er vroeger aan ‘ouderavonden’? Wie onder de vroegere collega's was bereid een deel van zijn vrijen tijd te geven ter voorbereiding van een heerlijk St. Nicolaasfeest, gelijk de leden der ‘roode’ Amsterdamsche Bondsafdeeling dat plegen te doen? Welke collega's van weleer waren bereid, geheel belangeloos wekelijks les te geven b.v. aan gratis-cursussen van volwassenen, gelijk die op vele plaatsen door den Bond werden opgericht? In verschillende steden zijn door bondsleden - dikwijls eerst na volhardende inspanning van maanden lang - vereenigingen voor voeding en kleeding van de kinderen der armen tot stand gebracht. Wat deed men eertijds in dien geest? Wat was er geworden van die mooie vacantie-kolonies zonder het krachtig initiatief van den Onderwijzersbond? Wie onder de vroegere collega's zou er aan gedacht hebben, een enquête in te stellen naar den arbeid van schoolgaande kinderen, een heerlijk stuk werk, door den Bond verricht, dat de oogen van velen heeft geopend voor de treurige wijze, waarop in tal van plaatsen het jonge kind wordt geëxploiteerd?

En zou dat alles nu kunnen zijn gelijk het is, zouden de beste bondsleden bereid zijn zich den weg tot een goede carrière af te snijden - want dat doen zij dikwijls -, zoo er niet iets van hun verlangen wortelde in de onzienlijke dingen, zoo zij niet - zonder zichzelf daarvan rekenschap te geven wellicht - bijwijlen voelden, hoe hun streven in diepsten zin zich richt op een eeuwig, onvergankeiijk goed?

Neen, de onderwijzers van thans zijn in wezen niet ongodsdienstiger dan hun voorgangers.

Hoe zou het ook mogelijk zijn in dezen tijd? We leven immers in een eeuw, die het star wijsgeerig materialisme heeft losgelaten. In de hoogere regionen van het intellect gelden materialisme en athëisme voor overwonnen en ook in lagere kringen tellen beide niet die schare van aanhangers meer. De natuurvorschers erkennen - meer algemeen dan hun voorgangers - dat daar achter de wereld der physische verschijnselen, *hun* gebied, nog een Werkelijkheid bestaat en een ieder voelt, dat wij heengaan naar een aera van mystieken zin.

Zouden ook de onderwijzers niet onder den invloed komen van dien nieuwen geest?

O, ik denk er niet aan, de tegenwoordige onderwijzers allen voor te stellen als menschen van godsdienstigen zin. Ik weet te goed hoevelen hunner bij hun arbeid, die eerbied afdwingt, verklaren zonder godsdienst een geestelijk bestaan te kunnen vinden.

Ik wees daar trouwens reeds op.

Maar ik durf beweren, dat ons geslacht in dit opzicht niet lager staat dan de onderwijzers van een dertig jaar geleden.

Alles in hen - zelfs hun ‘ongeloof’ - is intenser, warmer, meer altruïstisch geworden. De kille adem van een oppervlakkig athëisme, dat eenmaal in een even oppervlakkige en luidruchtige Multatuli-vereering hoogtij vierde, roert de onderwijzers van onzen tijd niet meer. Zij hebben een doel, waarmede het hun ernst is, waarvoor zij willen werken en strijden en dat hen boven het oudere geslacht verheft...

Zagen we hierboven, dat het modernisme steeds ijveriger opkwam voor een godsdienstigen geest in de opvoeding, wenschte het een relatieve neutraliteit te behouden en dat ter wille van het kind, in den laatsten tijd vernam men in het vrijzinnig godsdienstig kamp stemmen, die zich richtten tegen *alle* neutraliteit, hoe ook op 't schoolleven toegepast. Het was de heer J.N. Pattist, die zich in dezen als aan-

voerder opwierp en in een brochure[1)] het kind opeischte voor een positief modern-godsdienstige opvoeding.

De heer Pattist en wie hem volgen zullen het, naar ik vast vertrouw, afleggen in dien strijd. De idee der neutraliteit, zij moge in tijden van verdwazing zich voor een wijle oplaten dringen, zij valt niet meer uit te roeien, sinds zij zich eenmaal in paedagogische kringen als machthebbende gelden deed.

Wie haar aanrandt, keert zich tegen de natuur van het kind en in een dergelijk pogen is op den duur nog niemand geslaagd.

Men heeft mij opgemerkt, dat de modern-godsdienstige school in de practijk niets anders zòu zijn dan een school met een religieusen geest, met een godsdienst boven geloofsverdeeldheid, gelijk de openbare school steeds begeerde te wezen. Had men in een vroegere periode omgekeerd de openbare school van calvinistische zijde niet steeds *een moderne secteschool* gescholden?

Zoo zou dus het modernisme - in tegenstelling met catholicisme en calvinisme - de school kunnen binnentreden, zonder de kindernatuur geweld aan te doen!

Ik wenschte voor het modernisme, dat het waar was. Want nooit kan hooger lof aan een religie gebracht worden dan er ligt in de opmerking, dat zij alleen goed genoeg voor kinderen is. Maar het modernisme is een richting, een *bepaalde* religie, zich scheppend een eigen ethiek en worstelend om eigen vormen. Het vertegenwoordigt een stelsel, een wereld- en levensbeschouwing, product van menschelijk denken, voelen en weten, een stelsel, dat - naar ook ik geloof - in onze dagen zeker dichter dan de oude orthodoxieën de Waarheid benadert.

Maar een *menschelijk* stelsel niettemin.

En nu denk ik nog slechts aan het modernisme in zijn reinste gestalte en ik vergeet voor een oogenblik, dat het officieel modernisme - en dat juist tracht de hand te leggen op de school - nog voor het aan het leven toekomt maar al te dikwijls vastloopt in kerkelijke inzettingen en zich niet steeds opwerkt tot het standpunt, van waar men ook een

1) Openbaar Onderwijs of niet? Van een vrijzinnig Christelijk standpunt door J.N. Pattist. Baarn. Hollandia-Drukkerij.

religieus besef kan waardeeren, dat zich niet meer uit in bepaalde vormen, door het kerkelijk leven geheiligd.

Als gezegd, ik sprak slechts over 't modernisme in zijn reinste gestalte.

Welnu, doelende op dàt modernisme, verklaarde eenmaal een modern predikant van naam, dat Jezus, kwam hij weer op aarde, zeker iets beters, iets hoogers dan het modernisme aan de menschheid brengen zou.

Ik versta die opmerking.

Alle godsdienstige stelsels zijn menschenwerk, de verledene zoowel als de bestaande; ook de toekomende zullen het zijn. En - voeg ik er bij - allen bloeiden ze op of zullen ze eenmaal opbloeien uit een bodem, die duizend mijlen ligt buiten de sfeer, waarin de kinderziel ademt.

Als dus de heer Pattist de kinderen in speciaal vrijzinnigen geest wil opvoeden, *moet* hij hen wel ver voeren van hun eigenlijk tehuis.

Het loont de moeite, eens na te gaan, wat hij van zijn taak terechtbrengt.

De heer Pattist bouwt zijn betoog tegen de openbare school op de volgende grondstelling:

'*De ouders moeten van hun kinderen menschen willen zien groeien*, *die hun geestesrichting hebben; anders gelooven zij niet in de hunne.*'

Nu heb ik tegen deze stelling op zichzelve geen bezwaar - wel tegen het verband, waarin zij door den schrijver wordt gebruikt.

En juist op dat laatste komt het hier aan.

Ik kan mij voorstellen, dat b.v. een calvinist het denken en voelen van zijn kinderen en kindskinderen wenscht vast te leggen op de dogma's zijner 17e eeuwsche orthodoxie. De man handelt - dit doende - naar mijn oordeel natuurlijk verkeerd, maar van zijn standpunt volstrekt niet onlogisch. Immers zijn calvinisme leert hem, dat wie buiten deze dogma's treedt, het eeuwige verderf tegemoet gaat.

Maar de vrijzinnige vreest voor wie van zijn standpunt afdwalen de eeuwige verdoemenis niet. Daarbij - zijn godsdienst is niet onbeweeglijk gelijk catholicisme of calvinisme. Zijn Christendom is een *levende* religie, die, in volle evolutie, naar hij vast vertrouwt, voor het godsdienstig denken en

voelen steeds ruimer perspectieven openen zal. Hieruit volgt - en dit komt mij voor het diepste wezen van een gezond anti-clericalisme te zijn - dat voor den vrijzinnigen Christen alle godsdienstige voorstellingen - ook de zijne - slechts betrekkelijke waarde hebben.

Men voelt onmiddellijk, dat dientengevolge de vrijzinnige, die zijn kind andere paden ziet inslaan, voor een geheel ander feit staat dan de clericaal, wien hetzelfde gebeurt.

Zeker, de vrijzinnige zal het betreuren, zoo hij zijn kinderen ziet terugvallen tot calvinisme of catholicisme of wel ziet afdwalen op het materialistische pad - maar, wel verre van als hoogste verlangen uit te spreken, dat zijn kinderen trouwe copieën zullen worden van hemzelf, wenscht hij als evolutionist, dat zij eenmaal hooger mogen reiken dan hem gegeven is, dat zij - leden van een nieuw geslacht - tot zuiverder voorstellingen mogen komen dan die, welke hij zich vormde, dat zij, in één woord, de waarheid weer een schrede dichter mogen naderen.

Wie zijn anti-clericalisme goed doorvoelt, die zal voor alles zijn kind een waarachtige overtuiging toewenschen. Mocht dan die overtuiging niet de zijne wezen, welnu liever ziet hij in zijn kind een tegenstander dan een medestander, die met een opgeplakte ‘overtuiging’ rondloopt.

Het schijnt wel, dat de heer Pattist deze voor elk vrijzinnige toch zoo eenvoudige waarheid, niet inziet. Anders zou hij, dunkt me, vóór hij zijn brochure schreef, zich ernstig de vraag gesteld hebben, of de vrijzinnig-christelijke godsdienst, die voor hem een rijk bezit is, dat ook kan worden voor zijn kinderen, indien zij reeds door de school tot dien godsdienst komen, - derhalve niet door eigen zielestrijd, niet door die zelfstandige, eenzame worsteling met het Mysterie, welke geen mensch met een waarachtige overtuiging ooit werd gespaard. Als vrijzinnige zou hij, meen ik, de vrees niet hebben kunnen afschudden, dat zijn leerlingen zich straks reeds vrijzinnige Christenen gaan noemen, vele jaren voordat zij dien godsdienst kunnen opnemen in hun bloed.

Dat moest ik hier eens uitspreken, nu de heer Pattist zijn stelling durft gebruiken als wapen tegen een vrijere opvoeding, gelijk velen die met mij wenschen.

Ik wilde even aantoonen, dat hij - dit doende - belandde in het kamp van de tegenstanders der vrijzinnige gedachte, een noodlot trouwens, dat niemand, die tot kinderen met een *bepaalde* religie komt, ooit ontloopen zal.

Zijn verlangen - oorzaak van zoovele tragische conflicten in tal van gezinnen - is van clericalen huize en wie ons ten onrechte verwijt, dat wij, die een vrijere schoolopvoeding voorstaan, niet gelooven in onze eigen geestesrichting, dien mogen wij onzerzijds terecht verwijten, dat hij zich nog niet tot de hoogte der vrijzinnige gedachte heeft opgewerkt.

Doch wij willen den heer Pattist een kans geven.

Hoe voedt hij zijn kinderen op in speciaal vrijzinnig christelijken geest?

'Er moet', zegt hij, 'in de school een godsdienstige geest heerschen'.... 'de schooltijd moet met gebed geopend, met dankzegging gesloten worden'.... in de leerstof verlangt hij 'een religieusen geest'.... de leesboekjes behooren 'religieuse belangstelling' te wekken.... alle verzen, enz. moeten 'een religieusen geest' ademen...

De lezer herinnere zich, dat wij op zoek zijn naar het speciaal vrijzinnig-christelijke... De heer Pattist vraagt bibliotheekboeken, 'geschreven met een religieuse strekking, dus door een werkelijk vroom man'.... hij vraagt opzettelijk onderwijs in de Bijbelsche geschiedenis, de geschiedenis van het Christendom, de aardrijkskunde van Palestina... hij wil geen independente moraal... 'de kinderen moeten het goede doen, omdat God het wil'... Ook bij de aesthetische vorming mag 'het religieus element' niet ontbreken... enz. enz. enz.

Ik zoek zoo door en vind het speciaal vrijzinnig christelijke niet.

De heer Pattist zal opmerken, dat ik hem onrecht doe.

Zei hij niet, dat b.v. bij de behandeling van de bijbelsche geschiedenis onze vrijzinnig-christelijke beginselen naar voren moeten komen?

Op welke wijze? vraag ik.

Is de heer Pattist voornemens de resultaten der moderne bijbelcritiek aan kinderen voor te zetten?

Neen, zegt hij, daaraan denk ik niet. 'Maar toch zal onze bijbelsche beschouwing uitkomen'...

Met deze verzekering moeten wij het doen - en dat betreur ik. Hier juist had ik den schrijver eens gaarne aan het werk gezien. Het valt mij zoo moeilijk te gelooven, dat hij bij kinderen de overtuiging kan wekken, dat de bijbelbeschouwing der orthodoxie faalt, zonder den kinderen die overtuiging *op te leggen.*

En 'een opgelegde overtuiging' is een contradictie in zichzelve, bestaat derhalve niet.

Dat de heer Pattist werkelijk niet tegen zijn taak is opgewassen, moge ten overvloede blijken uit zijn onderwijs in de vaderlandsche geschiedenis, wellicht voor zijn doel het vak bij uitnemendheid.

Wat brengt hij van dat onderwijs terecht?

Sommige gedeelten onzer geschiedenis wil hij uitvoeriger behandelen dan de Openbare school dat doet - hij denkt daarbij aan de Evangelie-prediking, de Kruistochten, de Kerkhervorming... de twisten gedurende het Twaalfjarig bestand. 'Daar vooral moeten de godsdienstige motieven meer op den voorgrond gebracht worden'... het staat er, lezer!

De heer Pattist zou ons, openbare onderwijzers, voor immer verplichten, zoo hij... die twisten gedurende het Bestand eens voor zijn leerlingen behandelde van vrijzinnig-christelijk standpunt. Zullen de kinderen geplaatst worden voor het pro en contra der praedestinatie, waarvan, naar verluidt, een man als Prins Maurits niet wist, of ze groen of blauw zag? Moeten zij straks Arminius en Gomarus van de hoogte hunner vrijzinnig christelijke levensbeschouwing beoordeelen?

We weten het niet - en de heer Pattist zegt het niet.

Haast moet ik wel aannemen, dat hij onder het schrijven van zijn brochure telkens weer voelde, dat het kinderhart met zijn speciaal vrijzinnig christendom toch eigenlijk niet valt te benaderen.

Want - hoe vreemd het ook klinken moge - de heer Pattist komt in dit pleidooi voor een vrijzinnig-christelijke schoolopvoeding niet eenmaal aan een opvoeding in die richting toe.

Het heeft mij dan ook ten zeerste getroffen, dat in *De Hervorming*, het bekende orgaan van den Protestantenbond,

deze brochure, die voor de vrijzinnigen als een baken in zee moest zijn, van meer dan één zijde werd geprezen, ja zelfs door een zeergeleerde als ‘een fortuintje’ werd begroet.

Hoe gunstig steekt daartegen af het oordeel der Redactie zelve van genoemd orgaan, die - blijkbaar de kindernatuur beter kennend - na kennisneming van des heeren Pattist's voornemens, eenigen tijd noodig had, om van haar verbazing te bekomen.

Schiller schreef eenmaal:

> Welche Religion ich bekenne? Keine von allen,
> Die du mir nennst. - Und warum keine? Aus Religion.

Ik versta dat woord, - en al voel ik voor mijzelf gelijk zoovelen de behoefte, om het eigen religieus besef uit te beelden in bepaalde vormen, ik wensch geen religie voor jonge kinderen.

Nu mij bovenstaande opmerkingen over het karakter der schoolopvoeding van het hart zijn, wensch ik een en ander te zeggen over den invloed, dien de school, door de richting, waarin zij tracht op te voeden, kan uitoefenen op de geestelijke stroomingen van een bepaald tijdsgewricht.

Het feit, dat de schoolkwestie, naar ik in den aanvang reeds opmerkte, zoovele jaren de spil kon wezen, waarom onze Nederlandsche politiek draaide, bewijst wel afdoende, dat men dien invloed zoowel links al rechts hoogschat.

Tal van uitingen in de pers leggen hetzelfde getuigenis af. Het is nog niet zoo lang geleden, dat een anti-revolutionnair orgaan het ongeloof der volksmassa's in de groote steden op rekening stelde van het geprononceerd paganistisch karakter, dat de openbare school vooral in die centra dragen zou. Zelfs hoorde ik eenmaal de bewering, dat Brabant zoo goed katholiek is, doordat de onderwijzers, ook de openbare, er in groote meerderheid dat geloof belijden.

Dat men ook van vrijzinnige zijde, speciaal van vrijzinnig christelijke zijde, in de school een factor van grooten invloed op het geestelijk leven ziet, daarvan getuigen tal van artike-

len en geschriften, gedurende de laatste jaren verschenen. In *De Hervorming* is de schoolkwestie schier niet van de lucht. Geregeld weer verschijnen in dat orgaan artikelen, waarin de schoolopvoeding aan de orde wordt gesteld. Mannen van naam en van hooge geestelijke positie hebben aan de school hun aandacht geschonken. Hierboven noemde ik reeds eenige namen van hoogstaande mannen, die in het geweer kwamen. Een der vrijzinnig christelijke schrijvers, Ds. K. Vos, durft voorspellen, dat een openbare school met een religieusen geest in de opvoeding de natie sterker zou maken 'door een nieuw geslacht, dat beter dan het tegenwoordige de vreeze des Heeren kent'. Ds. A.C. Schade van Westrum[1)] is zelfs van oordeel, dat de godsdienstige opvoeding in het huisgezin bezwaarlijk de concurrentie met de godsdienstlooze school kan volhouden. Ds. J. Bruining[2)] roept, sprekende over de school, uit: 'Wie kan zeggen, hoe gewichtig die uren zijn in het leven, wanneer de kleine zich daar neerzet op zijn bankje om te "leeren" en onder leiding van "meester" iets zich ziet ontsluieren van de geheimen der wonderwereld rondom hem? Wijs ons de plaats, waar de jonge, weeke kinderziel zoo vatbaar zich toont!' En sterker nog, Ds. Bruining zegt het zonder reserve von Humboldt na: 'Was man ins Leben einführen will, muss man zuerst in die Schule einführen'..

Wat is er nu waar van die stoute beweringen? Kan de school inderdaad op het geestelijk leven zulk een overwegenden invloed oefenen als algemeen wordt verondersteld?

Om te beginnen: de school dient zooveel mogelijk uitmuntende kinderlitteratuur onder de oogen der leerlingen te brengen, een taak, die reeds waarlijk niet gemakkelijk is. Niet ten onrechte wees destijds de Genestet er in zijn onvolprezen werkje 'Over Kinderpoëzie' op, dat er haast zooveel heldendichten als echte en voortreffelijke kindergedichten zijn. Mogelijk zou men, voor de hoogste klasse

1) Zie *De Wachter*, Stemmen uit de Evangelisch-Luthersche kerk, van Juli 1908.
2) 'School en Godsdienstige Opvoeding', door J. Bruining Jz., een brochure, uitgegeven vanwege den Nederlandschen Protestantenbond.

althans, een heel eind in de goede richting kunnen sturen, zoo men uit den schat onzer letterkunde eens verschillende prozastukken en verzen bijeenverzamelde, die binnen het bereik der kinderen vallen. Zoodoende weerde men dat duitenslaande philisterdom van schoolboekjesfabrikanten en bracht men tot de jeugd alleen de taal der begenadigden.

Maar daarmee alleen komt men er niet.

Wie in deze zaak wil meespreken, kan het zich nooit genoeg herhalen, *dat het in de schoolopvoeding vóór alles aankomt op de persoonlijkheid*, *die voor de klasse staat.*

En zal deze slagen naar den eisch, d.i. den religieusen zin der kinderen waarlijk voeden, dan moet hij een warm kindervriend zijn, een religieus man met sterken wil en groote liefde.

Opvoeding is nu eenmaal een proces van inwerking van ziel op ziel, en het is heusch niet voldoende, zoo de onderwijzer *spreekt* van God en godsdienst, het helpt niet, zoo hij b.v. tegenover een leerling een immoreele daad afkeurt, indien niet zijn geheele zijn een taal spreekt, waarvoor de kinderziel zich opent. Want niet in wat hij *doet*, veel minder nog in wat hij *zegt*, maar in wat hij *is* ligt de mysterieuse kracht van den onderwijzer-opvoeder.

En nu zeg ik geen kwaad van den stand, waartoe ik zelf behoor; ik meen zelfs, dat wat liefde en toewijding voor de aanvaarde taak betreft, ons groote gilde de vergelijking met andere klassen van ambtenaren uitstekend kan doorstaan - maar ik weiger toch te gelooven, dat de *Durchschnitt*-onderwijzer, zoover als onze taak dat zou vorderen, uitsteekt boven den *Durchschnitt*-mensch.

Wij zijn nu eenmaal geen *Uebermenschen.*

Met deze werkelijkheid hebben allen, die niet met den wensch, maar met den eisch der religieuse opvoeding tot ons komen, te rekenen. Zij mogen ook rekenen met de zekerheid, dat het nimmer anders worden zal.

We staan hier voor de ontzaglijke moeilijkheid, die geen schoolregiem, hoe voortreffelijk ook, ooit volkomen zal oplossen.

Het is inderdaad verbijsterend, hoe luchtig schier allen, die den onderwijzer den plicht der religieuse opvoeding durven voorschrijven, over die moeilijkheid heenstappen. De

heer Vos acht haar feitelijk de moeite eener bespreking niet waard. Hij kent slechts één bezwaar. Er zijn, aldus redeneert hij, in de school tal van ongodsdienstige onderwijzers. Zij kunnen niet godsdienstig gemaakt worden en men kan hen toch ook maar niet zonder vorm van proces ontslaan. Maar dat komt dan toch op den duur terecht. Want de nieuwe onderwijzers zullen godsdienstige naturen zijn. Daar kan de overheid althans voor zorgen.

Ik vraag: Kan het naïever? Meent de heer Vos inderdaad, dat de overheid er steeds in slagen zal, mannen en vrouwen aan de openbare school te verbinden, die niet maar wat godsdienstige klanken tot de kinderen weten te brengen, maar die inderdaad een religieus element in de opvoeding zullen leggen?

Hoe vergist hij zich!

O zeker, de overheid zal de athëisten weten te weren, de karaktervolle athëisten bedoel ik, wier liefde voor hun overtuiging bij sollicitaties steeds hun eigen belang overstemmen zal.

Voor die karakters wordt de openbare school gesloten. Maar wees overtuigd, *Streber*, het meest ongure onderwijzerstype, dat ver van elke kinderziel verwijderd moest blijven, *hij* komt er wel binnen, - zoo ook al degenen, die met den mond belijden, godsdienstig te zijn, een verklaring die, indien zij al niet onoprecht is, zoo dikwijls komt uit de buitenwerken der ziel. En het gevaar van gehuichelde verklaringen is heusch niet denkbeeldig. Want als de overheid de openbare school ontoegankelijk verklaart voor allen, die zich niet religieus mogen noemen, dan loopen wij de zeer kwade kans, dat in de wereld der openbare onderwijzers ‘Men’ godsdienstig gaat worden. En wanneer ‘Men’ godsdienstig wordt - het is tijdens de Kuyper-aera zoo treffend opgemerkt, naar ik meen door den heer van Loenen Martinet - dan wordt de godsdienst tot een aanfluiting.

Daar is meer.

Wie het leven in de ambtenaarswereld kent, die moet het weten - ‘Streber’ weet het opperbest - dat de overheid van huis uit niet de aangewezen keurmeesteresse der zielen is.

Het staat immers geschreven, dat zij de nobele naturen, de waarlijk diep religieuse persoonlijkheden - in wezen

steeds revolutionnair - als regel op zij zal zetten voor de middelmaat, die zij zoo gaarne met het officieel etiquet der burgerdeugd siert.

Meer dan van de overheid verwacht men dan ook in zekere kringen van een doeltreffender opleiding voor de aanstaande onderwijzers. De bestaande normaal- en kweekscholen moeten door ethisch-religieuse inrichtingen vervangen worden. Inderdaad werd te 's-Gravenhage reeds een kweekschool in den verlangden geest opgericht. Algemeen werd zij in moderne kringen hartelijk welkom geheeten en men verwacht blijkbaar van haar alle goeds. De voorzitter der jongste vergadering van Moderne Theologen, Dr. J.A. Beijerman, merkte met blijdschap op, dat mede door die Haagsche stichting ook in de wereld der onderwijzers ‘de strooming zich verbreeden zal, die het woord neutraal uit 't woordenboek der school wil schrappen.’ ‘Het daghet,’ zoo riep hij verder uit, ‘nu niet in het Oosten, maar op vaderlandschen grond, op 't schoolgebied.’

Het is merkwaardig, hoeveel men in vrijzinnig-godsdienstige kringen van een dergelijke opleiding verwacht voor de geestesrichting van den onderwijzersstand.

Een overdreven verwachting, naar ik vast geloof. Voor wie de practijk van het schoolleven kent, kan er, dunkt mij, geen sprake van zijn, dat een kweekschool als de Haagsche aan de maatschappij steeds zal afleveren onderwijzers met een krachtig religieus besef, dat straks zijn invloed zal doen gevoelen op den geest hunner leerlingen.

Wie dat gelooft, verwacht van haar heel wat meer dan, naar mijn overtuiging, een ‘school’ in het algemeen geven kan.

Mogelijk zal het leven der onderwijzers, welke straks van die inrichting komen, om zich aan te dienen als strijders voor het religieus karakter van het schoolonderricht, zich als vanzelf wat nauwkeuriger gaan bewegen binnen de vormen van het vrijzinnig kerkelijk Christendom.

Maar wat bewijst dat voor hun eigenlijk zieleleven?

Mogelijk ook zullen die jonge mannen straks in kennis van den godsdienst hun collega's van de neutrale normaalschool verre vooruit blijken te zijn; en ik ontken de waarde daarvan niet. Maar wie die kennis aanziet, of althans waarborg acht voor een verhoogd religieus besef, verkeert in de naïeve

dwaling van den onderwijzer, die zijn leerlingen alle plaatsnamen, enz. van ons land deugdelijk in het hoofd prent, wanende dat hij hun daarmede de vaderlandsliefde in het hart plant.

Neen, wij ontloopen de moeilijkheid niet. De overheid biedt geen waarborg, de christelijke kweekschool doet het niet.

Wie helpt ons?

We hebben noodig een overtalrijk gilde van kunstenaren, mannen en vrouwen, die niet maar wat religieuse klanken in het schoolleven weten te leggen, die niet maar wat 'godsdienst' in de jonge hoofden brengen - o, dat ware gemakkelijk genoeg. Wat wij behoeven, het zijn de waarlijk religieuse harten, van welke als vanzelf tot de kinderen in de klasse iets uitgaat van dat onuitsprekelijke, dat zij lezen in zijn blik, dat zij hooren in een enkel, los daarheen geworpen woord, dat zij voelen in zijn handdruk.

Wij behoeven mannen en vrouwen met een *aangeboren* liefde voor kinderen, die hun leerlingen steeds blijmoedig tegemoet treden, die dag aan dag *van nature* als kinderen met de kinderen zijn, niet slechts in hun jonge jaren, maar ook in hun ouderdom - want, hoe ongelooflijk het ook klinken moge, de pensioenleeftijd voor den onderwijzer is 65 jaar!

We behoeven voor de school de begenadigden, onderwijzers en onderwijzeressen bij de gratie Gods, die door wat ze *zijn*, derhalve ook reeds zonder dat ze er naar streven, hun kinderen zullen opvoeren tot die reine sfeer, waarin een mooie, innige harmonie heerscht tusschen onderwijzer en leerlingen, waarin als vanzelf religieuse aandoeningen zullen ontkiemen ook in het kinderhart, die hooge sfeer, waarin een onderwijzer - 't kan zijn midden onder een les in aardrijkskunde of rekenen, hij weet zelf niet hoe - somwijlen plotseling behoefte voelt, om uiting te geven aan een opkomende religieuse stemming, welke zich dan - daar zij waarachtig is - onfeilbaar zal overplanten in het kinderhart.

Dat, en niet minder, vragen zij, die tot ons komen met den eisch der religieuse opvoeding.

Zeg niet, dat ik dien eisch op de spits drijf, om hem daarna niet ontvankelijk te verklaren.

Wie het beweren mocht, ik zeg hem, *hij weet niet wat religie is*, hij haalt den godsdienst neer.

Ik richt me tot ieder onderwijzer of onderwijzeres, openbaar of bijzonder, die deze dingen klaar ziet en de practijk van het schoolleven dagelijks aan den lijve voelt. Ik vraag het hun als eerlijke mannen en vrouwen, of de eisch lager gesteld kan worden, ik vraag het hun, hoeveel onderwijzers zij kennen, die in waarheid aan hun onderwijs een wijding weten te geven, die nawerkt op de leerlingen, ook in later jaren, als hun schooltijd reeds sinds lang in hun leven is ondergegaan.

Ze zijn niet zooveel in aantal, die dat vermogen.

En toch - als gezegd - men handhaaft den grooten eisch.

Wie helpt ons? Waar zijn de waarborgen?

Die waarborgen, geen schoolregiem zal ze ooit kunnen geven, - ziedaar de waarheid!

Zou het niet wenschelijk zijn, dat men *rechts*, en ook in zekere kringen *links*, daar eens wat meer mee wilde rekenen?

Of meent men soms, dat bindende voorschriften wel zullen aanvullen, waar de persoonlijkheid van den onderwijzer tekort schiet, dat een verplicht gebed op bij rooster geregelde tijden, verplicht godsdienstonderwijs enz. de waarborgen zullen bieden, die de opvoeder zelf zoo dikwijls niet geven kan?

Maar we vragen immers iets anders, iets beters dan een godsdienstig etiket.

We vragen een school, die de moraliteit en het religieus besef verlangt te sterken, en onderwijzers, die zich naar de mate hunner krachten aan die hooge taak begeeren te wijden, - maar geen bindende voorschriften als bovengenoemd.

Ik meen zelfs, dat men dergelijke voorschriften nooit straffeloos, zelfs niet aan de allerbesten kan opleggen.

De onderwijzer, die de heerlijke gave bezit, zijn kinderen te bezielen, hij ga als 't hart hem dringt, zijn gang. Daar zal hij goed aan doen. Maar men legge hem geen uiterlijken dwang op.

Want het is vreemd met deze dingen. De gedachte alleen, dat zijn beroep hem dwingt, zich binnen het kader dezer voorschriften te bewegen, moet hem in zijn zielsuitingen belemmeren.

En de onderwijzers van middelmatige capaciteit, de groote meerderheid in het groote gilde, hoe staan zij tegenover die voorschriften? Voorts zij, die beneden het peil der middelmaat blijven, de onderwijzers, die wel verre van liefde bij

hun leerlingen te wekken, in de kinderoogen veeleer onverschilligheid lezen of antipathie wellicht? En nu denk ik nog niet aan de collega's, die het dikwijls met hun leerlingen aan den stok hebben, die - het komt voor, lezer - geregeld met de klasse op voet van oorlog leven, de onderwijzers - zoo zijn er ook, helaas - voor wie de klasse de hel beteekent, waarin zij straks geestelijk zullen ondergaan.

Wij onderwijzers hebben allen wel eens voor een zware klasse gestaan, waar streng optreden gebiedend plicht was en waar we met meerdere kwaadwillige elementen te vechten hadden.

Ik heb me wel eens afgevraagd, wat een ‘christelijk’ onderwijzer met zoo'n klasse zou aanvangen. Ik kan met den besten wil niet gelooven, dat hij, naar voorschrift der verordening den schooltijd met gebed openend, wezenlijk met de klasse in aanbidding zal opgaan.

Het is eenvoudig onmogelijk.

Een orthodox Christen, een man, die tot zijn veertigste jaar het Christelijk onderwijs had gediend in groote en kleine plaatsen, als onderwijzer en als hoofd der school, sprak het eenmaal openlijk als zijn ervaring uit in *De Bode*[1)], het orgaan van den Bond van Ned. Onderwijzers, *dat de onderwijzers dikwijls niet bidden voor de klas, terwijl ze schijnen te bidden - en*, zoo voegde hij er aan toe, *de leerlingen doen het nog minder.*

Een mijner goede vrienden, oud-leerling van een christelijke school, verhaalde mij uit zijn eigen ervaring, hoe sommige leerlingen, als meester - een man van goede reputatie, ik leg daar nadruk op - de oogen voor het gebed gesloten had, allerlei grappen en potsierlijke streken uithaalden, die den lachlust der andere leerlingen gaande maakten en hoe dan meester, dat bemerkend, plotseling zijn gebed staakte, een der jongens een draai om de ooren gaf, om daarna zijn gebed te vervolgen.

Ik zal de laatste zijn, om dien onderwijzer hard te vallen. Ik kan me daarvoor te goed in zijn positie indenken. Maar ik beweer, dat zijn gebed den religieusen zin der kinderen schaden moet, doordat het onwaarachtig is.

1) Het hoogst merkwaardig artikel, ‘Christelijk onderwijs door een Christen’, is te vinden in het nummer van 12 Mei 1905.

Het heeft me altijd verbaasd, dat behalve de Bode-schrijver hierboven genoemd, er onder de duizenden Christelijke onderwijzers, die toch zoo goed als wij de school kunnen kennen, voor zoover mij bekend, nooit een is opgestaan, om eens eerlijk op deze en dergelijke bezwaren tegen het verplicht gebed te waarschuwen.

Laten wij intusschen waken, dat het openbaar onderwijs niet in de fout der Christelijke school vervalt.

Vergeten we het nooit - het allerbeste, dat er in de menschenziel huist, treedt het best geheel vrijwillig naar voren - het verzwakt door dwang.

En daarom - in naam der religie zelve - geen bindende voorschriften!

Daar schuilt in het zich opdringen aan het intiem gevoelsleven der kinderen, - een fout, waarin elke ‘Christelijke’ school, die van den heer Pattist zoowel als die der clericalen, in de praktijk op den duur zeker vervalt, - daar schuilt in dat opdringen een gevaar, waartegen de besten van ons geslacht meermalen hebben gewaarschuwd.

Ellen Key voelde zeker, wat ik hier bedoel, toen zij schreef: ‘Wat kunst, litteratuur en godsdienst betreft, is alle onderwijs uit den booze, totdat de jeugd iets daarvan als wetenschap gekozen heeft. Kennis doodt, het gevoel maakt levend - *maar de wortelen van het gevoel zijn zeer kwetsbaar.*’

Multatuli verklaarde eenmaal: ‘Wie 'n schrijver volslagen wil uitroeien in de *harten* der menschen, behoeft hem slechts op te dringen aan 't *geheugen* van den knaap.’[1)]

Toen nu eenige jaren geleden in Duitschland alom de Schillerfeesten gevierd werden stelde men de vraag, hoe het kwam, dat het jongere geslacht dezen grooten dichter zoo weinig eerde. En het antwoord luidde: Omdat men Schiller op school aan de leerlingen had opgedrongen!

Geheel in overeenstemming hiermede zeide A. Pauly: ‘Das ist die grösste Gefahr, die einen Dichter von seiner Nation droht, dass sie ihn dem Schulmeister überliefert.’

En Gustav Frenssen, de menschenkenner, speurde iets van het gevaar, waarbij wij hier stilstaan, toen hij schreef:

1) Zie Multatuli. Bloemlezing door Heloïze, blz. 313.

‘*Religie is een fijn en teeder ding*, *dat zich wreekt op hem*, *die van haar een beroep maakt.*’

De religie heeft voor haar bestaan geen school met bindende godsdienstige voorschriften van noode, zoomin als een politieke partij.

Beter dan in de broeikas eener dergelijke schoolopvoeding bloeit zij op in het volle leven, met zijn licht en schaduw, zijn vreugden en zijn smarten.

Het is een groote, naar het schijnt onuitroeibare, dwaling te meenen, dat de school, door de richting, waarin zij tracht op te voeden, een beduidenden invloed zou uitoefenen op de geestelijke stroomingen van een bepaald tijdsgewricht.

Het kàn niet, zegt ons onderwijzers de practijk van het schoolleven, - het is dan ook inderdaad niet het geval.

Men herinnere zich de bekende uitspraak van Dr. J.H. Gunning Wz., een man, die als schoolopziener in het district Amsterdam de practijk van openbaar en bijzonder onderwijs beide kan kennen en kent. ‘Wil ik u eens wat zeggen?’ zoo riep hij uit, ‘ik heb nog nimmer - en gij weet, ik spreek veel menschen - nog nimmer zeg ik u, iemand ontmoet, die verklaarde, dat hij door de openbare school een ongeloovige of een sociaal-democraat was geworden, maar daarentegen meer dan één, die positief verklaarde, dat hij door de Christelijke school en de wijze, waarop daar het geloof wordt ingestampt, geheel van het geloof en den godsdienst zijner vaderen was vervreemd.’

En bij deze woorden sluit zich aan de volgende opmerking, die de heer van Loenen Martinet onlangs naar aanleiding van des heeren Pattist's brochure neerschreef in *De Hervorming*:

‘De ervaring leert, dat wat men op den schoolleeftijd het kind op kunstmatige wijze tracht aan te brengen, door met de kinderziel propaganda te maken, in de een of andere richting falikant uitkomt. Elk vergrijp, der kinderziel aangedaan, wreekt zich.’

Ik wijs hier nu op enkele *feiten*, waaraan de lezer allicht zelf meerdere zal kunnen toevoegen.

In de omgeving mijner woonplaats kende men tot voor

korten tijd geen ander dan openbaar onderwijs. De geest der bevolking werd niettemin in den loop der jaren steeds strenger clericaal.

De openbare school kweekt socialisten - zoo hoort men duizendmaal. Nochtans heeft een enquête in de S.D.A.P. zelve aangetoond, dat de leden dier partij naar verhouding meer van de bijzondere school kwamen dan van de openbare.

De Duitsche protestantsche arbeiders zijn het geestelijk product der evangelische scholen. Niettemin behooren zij in meerderheid tot de sociaal-democratie en staan zij heel wat verder van het kerkelijk leven dan de Hollandsche arbeiders, die op de openbare school werden opgevoed.

De Fransche papenvreters kwamen, meen ik, steeds voor de groote meerderheid van de katholieke broederscholen en het is nog ten zeerste de vraag, of het Fransche volk onder het nieuwe schoolregiem een volk van papenvreters blijven zal.

In België is een kwarteeuw lang een ware verdelgingsoorlog gevoerd tegen de openbare school. Nu is die school op het platteland zoo goed als geheel, in de steden ten deele teruggedrongen. Het is waar, de ontwikkeling der massa heeft er ontzaglijk onder geleden - maar even waar is, dat het clericalisme zich in België thans zwakker voelt dan ooit en zich voorbereidt op den naderenden val.

Ik meen, dat al deze feiten ons iets te zeggen hebben. Ondubbelzinnig wijzen zij het uit, dat de kinderziel zich niet laat forceeren, dat men met de school geen dwang aan het leven oplegt.

Zij getuigen het voor ieder, die het hooren wil, *dat het menschenleven ten slotte toch steeds evolutioneert door uit de geheimzinnige diepten van dat leven zelf opkomende oorzaken.*

Moge men ter linker en ter rechterzijde in den schoolstrijd meer dan tot heden met die waarheid rekenen.

Ik zou nu nog iets kunnen zeggen over de roeping, die men in den allerjongsten tijd in het schoolleven meer nadrukkelijk op den voorgrond wenscht te stellen, n.l. om liefde te kweeken voor het vaderland en ons vorstenhuis. Men spreekt van ‘de vaderlandsche school’ en de heer J.B. Meerkerk verwacht van haar blijkbaar groote dingen.

Na wat ik hierboven van de religieuse opvoeding reeds zei, zal de lezer begrijpen, dat ik die hooge verwachting niet deel.

Maar ik mag niet nalaten te wijzen op eene onjuiste en tegenover tal van burgers naar het mij voorkomt onbillijke redeneering, die veelal door de voorstanders der ‘vaderlandsche school’ in deze dagen wordt gevolgd. Ik denk aan de buiten sociaal-democratische kringen weinig bestreden uitspraak van Mr. M.W.F. Treub in zijn openingsrede, gehouden op de jongste algemeene vergadering van den Vrijzinnig-democratischen Bond.

‘Het kan niet mogelijk zijn’, zoo verklaarde de heer Treub, ‘vaderlandsliefde bij de kinderen te kweeken, zonder hun tevens eerbied te doen gevoelen voor ons constitutioneel koningschap en daarna voor de koningin als hoofd van den staat en levend symbool der nationale eenheid.’

Wanneer deze redeneering beteekent, dat een Nederlandsch republikein zijn vaderland niet kan liefhebben, dan protesteer ik tegen die uitspraak.

Vaderlandsliefde is *liefde* - zorgen wij, dat zij nooit tot politieken hartstocht degenereert. Zij is liefde tot den grond, waarop wij allen werden geboren, liefde tot de eigenaardigheden van ons volk, liefde tot de eigen taal, de eenige, waarin wij ooit goed zullen kunnen zeggen, wat ons op het hart brandt.

Zij is die geheimzinnige, heerlijke aandoening, welke ieder kent, die ooit, ver over de grenzen van het vaderland, plotseling zijn moedertaal spreken hoorde.

Vaderlandsliefde is het deel van elk hart, dat liefde kent en zij mag niemand op grond van zijn politieke overtuiging ontzegd worden.

Dat mogen we in deze dagen wel eens bedenken.

Ik heb in het bovenstaande een woord willen spreken tot de velen in den lande, die, het wel meenende met het onderwijs en de onderwijzers, nochtans om des beginsels wille zich verplicht achten den strijd aan te binden tegen de openbare volksschool.

De brochure van den heer Pattist was mij daartoe de naaste aanleiding.

Over den politieken schoolstrijd sprak ik niet. De financiëele verhouding van den Staat tot openbaar en bijzonder onderwijs liet ik dan ook ongemoeid; - zij viel buiten het kader van mijn onderwerp.

Den voorstanders van goed volksonderwijs heb ik willen aantoonen, hoe gevaarlijk het pogen is, de school in dienst te stellen van den godsdienst, dien zij zelf belijden.

Een pogen, waarin zij nooit zullen slagen *en dat hen* - ziedaar het grootste gevaar - *noodwendig drijft in de armen der clericalen, die, zeggend te strijden voor een positief-christelijke schoolopvoeding*, *in waarheid een aanslag plegen op de volksontwikkeling zelve.*

Wie dat laatste betwijfelen moge, hij neme een kijkje bij onze zuidelijke buren, waar het 'christelijk' onderwijs zijn hoogste triomfen viert en waar het aantal analphabeten zoo groot is, dat die cijfers voor alle andere moderne cultuurstaten daarbij wegvallen.

België, dat schip op strand, zij ons allen een baken in zee.

Natuurlijk, we kunnen, we mogen onderling verschillen over de richting der schoolopvoeding.

Maar - vergeten we het nooit, vooral niet in deze dagen van zwarte reactie:

Ten slotte zijn wij toch van éénen bloede.

En daarom - wij dienen als goede kameraden naast elkaar in het gelid te treden, zoodra het de groote hoofdzaak geldt: niet de richting der schoolopvoeding, maar de volksontwikkeling zelve.

A. REIJERS.

Het departement van landbouw in Nederlandsch-Indië.

M. Treub. ‘Landbouw.’ Januari 1905-October 1909. Beredeneerd overzicht der verrichtingen en bemoeiingen met het oog op de praktijk van land-, tuin- en boschbouw, veeteelt, visscherij en aanverwante aangelegenheden. Amsterdam, Scheltema & Holkema. 1910.

In de vergadering van de Tweede Kamer van 17 November l.l. is door leden van de volksvertegenwoordiging - en de Minister van Koloniën sloot zich gaarne hierbij aan - hulde gebracht aan de nagedachtenis van Melchior Treub, naar aanleiding van hetgeen door hem als Directeur van Landbouw in Nederlandsch-Indië is verricht. Deze hulde is een gevolg geweest van het verschijnen van het hierboven genoemde boek, dat na Treub's dood door zijn beide broeders in het licht is gegeven.

De overledene had niet de bedoeling, dit werk publiek te maken, maar had het meer als een soort van voorlichting voor zijn opvolger geschreven, opdat deze bij zijn optreden een gemakkelijk overzicht zou hebben van hetgeen door het Departement was tot stand gebracht of van wat daar werd voorbereid. Het gevolg daarvan is, dat de toon, die uit het boek klinkt, een meer persoonlijke is dan die van de publicaties van Melchior Treub uitging; in deze laatste was hij steeds uiterst voorzichtig in zijn uitlatingen, terwijl het in dit boek soms is, alsof Treub mondeling zijn inzichten meedeelt. Daardoor heeft dan ook dit geschrift des te meer waarde voor de beoordeeling van de werkzaamheden van het Departement onder zijn eersten chef.

Die beoordeeling was vroeger niet altijd even gunstig; dikwijls is er aanmerking gemaakt op het beleid van Treub als departementschef. Die minder gunstige beoordeeling, die bestrijding ten deele ook, is een gevolg geweest van verschillende omstandigheden. Ten deele waren deze van algemeenen aard. Ook wanneer men afziet van de zucht tot kritiek, die nu eenmaal eigen is aan de Indische pers, of is het misschien beter gezegd: aan de pers van de keerkringslanden, dan blijft toch nog de strijd, die tegen elke nieuwe instelling gevoerd wordt door de meer conservatieve elementen - een strijd, die gewoonlijk voor zulk een instelling zeer heilzaam is - en de teleurstelling, die de meer vooruitstrevenden ondervinden, omdat die instelling niet dadelijk de groote resultaten kan geven, waarop gehoopt werd. Maar toch waren hier nog twee bizondere redenen voor de minder gunstige beoordeeling aanwezig. Vooreerst behoorde Treub niet tot dien kleinen kring, die in ons land zich op landbouwgebied het meest doet hooren en die niet nalaten kan zijn verbazing te uiten, wanneer ook anderen hun gedachten hebben laten gaan over landbouwproblemen of onderzoekingen verricht hebben den landbouw betreffende, al heeten die anderen dan ook Hugo de Vries of Treub. Maar vooral was de tweede reden van invloed, namelijk de groote geslotenheid van Treub, waar het zijn ambtelijk werk betrof. Dit maakte, dat men alleen in Regeeringskringen wist, wat er aan het Departement van Landbouw te Buitenzorg geschiedde, maar dat andere belangstellenden daarvan eerst dan vernamen, wanneer de gemaakte plannen geheel tot uitvoering waren gekomen.

Deze laatstgenoemden nu zullen zeker door het nagelaten geschrift een veel beter denkbeeld hebben gekregen van hetgeen het Departement van Landbouw te Buitenzorg wilde, van hetgeen het trachtte te bereiken, en ik ben overtuigd, dat de algemeene indruk daarvan niet anders dan gunstig zal zijn, zelfs al moge men bij verschillende maatregelen een andere meening dan Treub zijn toegedaan.

Na een inleiding worden in het eerste hoofdstuk de voor niet-inlandsche rekening gedreven groote cultures besproken: thee, koffie, tabak, indigo, suiker, kina, caoutchouc, gutta-percha en coca. Daarna in het tweede hoofdstuk: inlandsche

landbouw en landbouw-onderwijs; in het derde: veeartsenijkundige dienst, verbetering van veestapel en paardenrassen; in het vierde: visscherij en uitkomsten van landbouwzoölogische werkzaamheden; in het vijfde: boschwezen en boschexploitatie; en in het zesde eindelijk: tal van onderwerpen, die niet in een van de vorige hoofdstukken konden worden ondergebracht, zooals b.v. vezelstoffen in het algemeen en in het bijzonder sisal-hennep, alcoholbereiding uit melasse, copra, bodemonderzoekingen, enz.

Het is niet mijn bedoeling, hier den geheelen inhoud van het werk te bespreken, maar meer de aandacht er op te vestigen, zoodat belanghebbenden er eventueel door opgewekt zouden kunnen worden tot nadere kennismaking. Slechts hier en daar wensch ik een enkele greep uit het boek te doen.

In de eerste plaats uit de inleiding, waar Treub zoo duidelijk doet uitkomen, waarom bij een Departement van Landbouw in een tropische kolonie het natuuronderzoek als middel een belangrijke rol moet spelen. Vooreerst omdat de levensvoorwaarden van plant en dier, de omzettingen in den bodem, enz. te veel afwijken van die der gematigde luchtstreken, zoodat men niet volstaan kan met hetgeen daar gevonden werd eenvoudig toe te passen op de tropen. Maar in de tweede plaats mist men in een kolonie als Nederlandsch-Indië ‘universiteiten of andere instituten, waar natuurwetenschappelijk onderzoek aan het landbouwbedrijf de voorlichting, voor een rationeele ontwikkeling noodig, zou kunnen geven.’ Toch heeft de schrijver met opzet in dit werk de natuurwetenschappelijke werkzaamheid van het Departement slechts terloops vermeld, om den nadruk te laten vallen op de economische zijde van de aan zijn behandeling toevertrouwde vraagstukken.

Verder zou ik de aandacht willen vragen voorde blz. 27 en vlg. waar de moeilijkheden besproken worden, die zich voordoen, wanneer men trachten wil verbetering te brengen in den landbouw der inlandsche bevolking op Java; alleen met het grootste geduld is daar iets te bereiken. Ieder, die de bewoners van Java kent, zal dit zeker wel beamen, zelfs al moge het streven naar ontwikkeling, dat zich bij de inlanders begint te openbaren, in veel sterker mate dan tot nu toe aan het licht treden.

Ten deele zijn die moeilijkheden een gevolg van den lagen

trap, waarop de landbouwende bevolking van Java nog staat. Treub haalt hier zijn eigen woorden uit het jaarverslag voor 1905 aan: ‘Wanneer een bladvretende rups, die groote schade aanricht, niet mag worden weggezocht, omdat men de geesten vertoornt en het niet ontstemmen der geesten, in de oogen der bevolking, de eenige wijze is om van de plaag bevrijd te worden, of wanneer het voorschrift geldt, dat men, om meer of minder scherpe Spaansche peper te krijgen, niet verschillend zaad moet gebruiken, maar hetzij bij het planten, door de tanden sissende met de eene hand aan het oor wrijven, hetzij tijdens het overplanten suiker in den mond nemen - dan wordt het weder recht duidelijk, *hoe* achterlijk de inlandsche landbouw toch in menig opzicht nog is.’ Maar de grootste moeilijkheden schuilen nog in iets anders, namelijk vooreerst daarin, dat de landbouwende stand op Java zonder eenige kapitaalkracht is, en dat bij den inlander ‘een totaal gemis aan economisch besef’ valt te constateeren. Vandaar ook groote moeilijkheden om den Javaanschen landbouwer te brengen tot coöperatie, tenzij dan in dien vorm, dat het door hem gekweekte produkt door Europeesche ondernemers wordt opgekocht, zooals b.v. reeds ten deele met thee geschiedt. Uitbreiding van de kultuur van deze ‘kampongthee’ wordt door het Departement krachtig bevorderd.

Het moeielijkst zal het zeker wel zijn, den inlander tot verbeteringen in zijn bedrijf te krijgen; hier zal onderwijs - vooral demonstratief - veel moeten doen, waarbij Treub uiteenzet, dat dit hier naar zijn inzicht van boven af moet beginnen om door middel van de hoofden ‘den kleinen man’ te bereiken. Veel eerder is een hoogere opbrengst van de sawahs te verwachten door het telen van meer productieve padisoorten, zoodat dan ook zeer terecht het Landbouw-departement er in de eerste plaats werk van heeft gemaakt, de verschillende op Java gekweekte padisoorten te leeren kennen. Een enorm werk; men bedenke maar eens, dat van de 6400 als verschillend aangegeven soorten er ten slotte 500 duidelijk van elkaar afwijkende vormen overbleven, waarmee nu selectie- en kruisingsproeven worden genomen. Wie zich overigens voor den landbouw der inlanders interesseert, leze het geheele tweede hoofdstuk van het boek.

Wie kennis nemen wil van een strijd tegen voortdurende moeilijkheden, zoo groot, dat menig ander den strijd opgegeven zou hebben, leze wat Treub schrijft over het landbouwonderwijs te Buitenzorg. Wie deze bladzijden doorziet vraagt zich af, of het ooit, ook aan een van de opvolgers van Treub, gelukken zal hier van eenig succes te gewagen. Toch heeft de eerste Directeur van Landbouw den strijd volgehouden, hoewel jaren vroeger de toen bestaande landbouwschool te Buitenzorg opgeheven was, daar geacht werd dat de inrichting ervan de kans op succes tot een minimum reduceerde.

Met het oog op de in de lucht zwevende plannen tot het verkrijgen van Hooger Landbouwonderwijs in Nederland kan het van nut zijn hier de aandacht te vestigen op enkele zinsneden in het nagelaten geschrift van Treub, waar deze sprekende over de eventueele aanstelling van gewestelijke lanbouwkundigen opmerkt, dat voor hen: ‘de tegenwoordige opleidingsgelegenheden in het moederland *niet* voldoende zouden zijn en ook niet beantwoorden aan den door de Regeering gestelden eisch van een hoog wetenschappelijk gehalte der agronomen in quaestie. De aan het doel beantwoordende oplossing zoude gevonden moeten worden, òf door het oprichten eener Nederlandsche landbouw-academie, òf door aan een onzer Universiteiten de onderwijskrachten en hulpmiddelen zoodanig uit te breiden, dat een afzonderlijk landbouw-doctoraat te verkrijgen zoude zijn. Met verwijzing naar hetgeen in den laatsten tijd in andere landen geschiedt en ook naar hetgeen de vroegere staatscommissie in zake landbouwbevordering in Nederland in de eerste plaats had voorgesteld, werd aan het tweede alternatief de voorkeur gegeven.’ Een oordeel van zoo bevoegde zijde zal zeker de volksvertegenwoordiging dubbel voorzichtig moeten maken, om niet incidenteel te beslissen in een zaak, waarvan men de gevolgen niet geheel kan overzien. Want zelfs al gaf men de voorkeur aan het door Treub in de eerste plaats genoemde alternatief, dit zou toch zeker nooit te bereiken zijn door een bestaande inrichting van een ander etiket te voorzien.

Maar het is niet mijn bedoeling hier een pleidooi te houden voor wat ook; alleen om de aandacht er op te vestigen, dat in het algemeen in het nagelaten geschrift van Treub

veel te vinden is op allerlei gebied, dat een aandachtige lezing alleszins waard is.

Wat het Departement van Landbouw ten slotte voor Nederlandsch Indië worden zal, kan de toekomst pas leeren. Ook later pas zal een oordeel kunnen uitgesproken worden over de juistheld der inzichten van den eersten Directeur en grondvester van dit Departement. Maar reeds thans kan het nagelaten geschrift een denkbeeld geven van ‘de breedheid van opvatting, die aan den opbouw van het Nederlandsch Indisch landbouwdepartement ten grondslag heeft gelegen’, zooals door de beide heeren Treub zoo juist in hun voorwoord wordt opgemerkt. Voor den onmiddellijken opvolger van Melchior Treub is dit geschrift zeker van groote waarde geweest. Van een zoo krachtige persoonlijkheid als de heer Lovink, is natuurlijk niet te verwachten, dat hij in alle opzichten de voetstappen van zijn voorganger drukken zal, maar zeker zal hij in vele gevallen doorwerken in de richting door Treub aangegeven, zooals uit enkele genomen maatregelen reeds te zien is.

Voor den natuuronderzoeker ligt de groote beteekenis van Treub elders. Door mijn collega Hubrecht is het kort geleden in dit tijdschrift betoogd en ik zelf heb het elders vermeld, dat Treub's naam vooral zal blijven voortleven als de man die de biologische wetenschap ook naar de tropen overgeplant heeft, haar buiten de enge omgeving van de gematigde luchtstreek heeft gebracht en die Nederland er toe geleid heeft het natuuronderzoek van de Koloniën krachtig ter hand te nemen. Die natuuronderzoekers hebben zich wel eens met vrees afgevraagd, of de oprichting van het Departement van Landbouw aan de bevordering van deze meer ideale belangen niet in den weg zou staan. Natuurlijk niet, zoolang Treub zelf de leiding in handen had. Maar zou van eventueele opvolgers ook verwacht kunnen worden, dat zij in zijn geest verder zouden werken? Reeds thans kan wel gezegd worden, dat verschillende voorstellen van den tegenwoordigen departementschef aanleiding geven, om de toekomst ook in dit opzicht hoopvol te gemoet te gaan.

F.A.F.C. WENT.

Drie verzen.

I.
Hoog en laag.

Een wilde roostak uit de haag
Steekt hoog omhoog en wankelt staag
En kantelt met het golven
Van wind. Nu knauwt die, houdt hem vast,
En heeft dan met een lichten last
Onzichtbaar hem bedolven.

En neerwaarts sloeg een varenplant
De wortels in 't doorworteld zand
Om haagbeschut te groeien:
Daar komt de zon haar schaduwschat
Met een felgouden stralenbad
Verjagen en besproeien.

Wat hoog omhoog in 't wilde wast
Is als een schoone, dartle gast,
Verdwalend opgeschoten,
Maar wat het vaste doel bejaagt
Wint zonder waag schier vaak en draagt
Zijn loon toch hooggestooten.

Hoe maken zij dit plekje schoon,
Die roostak hoog, die groene kroon

Ten grond, der varenbladen;
Terwijl ik beurtlings naar hen tuur
Slinkt middagvreugd tot avonduur:
De zon liep langs de paden.

Zoo schuilend aan de volle haag,
De roostak hoog, de varen laag,
Mag ik het weer bedenken,
Hoe 't is. des dichters levenslot,
Dat hij tot alles, alles tot
Hem mag ten teeken wenken,

Teeken van diepre werklijkheid,
Die nimmer langs hem henenglijdt,
Wijl hij 't voorbije názing'
Maar schoonheid, blijvend uur aan uur
Een onuitbluschlijk flonkervuur,
Een durende verbazing,

Als hij mag zien, dat ieder ding,
Getrêen in kostelijken ring
Van 't wereldsche gebeuren,
Aan hem vertelt, wat onvoorspeld,
Hemzelf verheugt, hemzelven kwelt:
Zijn zingenslust, zijn treuren;

Want wat in ziels geheim bezwijm'
Niet vindend maat of woord of rijm,
Om 't in het licht te leggen:
De varenplant, de rozetak,
De wind, de wolk, de vogel sprak
Daarvan en kwam het zeggen;

En aller dingen eigen taal
Vertolkt hèm eigen zielsverhaal -
Wie kent die teedre sprake
Dan hij wiens ziel, één klaar gedicht,
Is als een lang kanaal van licht
Door nacht tot morgenwake?

II.
De lelies bij het fort.

De waterlelies bloeien in de gracht
Om 't fort van Blauwkapel; in zomernoen
Vond ik hun witte kroon naast kroon op 't bladergroen:
Zoo welig en zoo schoon en onverwacht.

Er is me eenmaal iets liefelijks gebeurd
Omtrent dees plek, een wonder aan mijn ziel:
Een wolk is rafelend uiteengescheurd
Totdat de zon op alle velden viel,

Een vogel heeft gefloten, klaar en zoet,
Een lentefluitenier - een Meiedag
Wekte er een droom, die steeds nog droomen doet,
Schoonst heugend in al levens lach en ach.

En daarom, als een te gehaaste gast
Bij de oude gracht van 't oude fort
Was ik verheugd en zielsverrast
Om wat er pracht gevonden wordt. -

Ook elders wint nu schoonheids loon
Wie ziel en zin te reizen zendt
Waar milde kleur en zomertoon
Verblijdt, verrukt, te lang ontwend.

Wie kent de vreugde niet om 't licht
Dat golft op 't golven der rivier,
Vreugd om lichts glinstrend aangezicht,
Dagend door kloof en spleet en kier?

En dan het altijd droomend bosch
Waar zon in schauwkuil toegang kreeg;
De stammen langs en over 't mos
Vloeit ze uit en weg met gouden veeg;

In dundoordampte atmosfeer
Ligt roggeveld aan boekweitveld;
De maaier snijdt de halmen neer;
Reeds werden schoven opgesteld

Tot waar de heide purperrood
Verwacht den laten zonneval:
En de aard rust schoon aan hemels schoot,
En hemel vloeit in 't paarse dal.

O de avond als de menschen gaan
Van de akkers huiswaarts; hun gelaat,
Als hing een gulden glans het aan,
Straalt vroom en met een wijs beraad,

Die avond gaat zoo doodstil uit;
De wind kromp saam en ruischloos zacht,
Terwijl een simple vogel fluit
Gaat áán de zomersterrenacht.

Dit àl is schoon - wat is het dat mij stort
Langs peinzens baan in werelds lustgebied
Van bij de lelies in de gracht om 't fort
Van Blauwkapel? 'k Peins: schooner is er niet.

III.
Het prieel.

Nog heugt het mij: Uw roosomrankt prieel,
Waaraan de bloemen los en aarz'lend hingen,
Waar vooglen overdaags hun liedren luid aanvingen
En vooglen overnachts uitflote' in zoet gekweel.

Daar weende menig uur zijn tranendauw,
En hing de maan in 't web van hare stralen,
En na het vreemde spel van glanzend grillig dwalen,
Week schauw voor grauw en kleurde 't grauw tot blauw;

Daar paaldet Gij Uw tuin van sterren uit,
En ruischte in alle twijgen zacht en zachter,
De Zuidewind, der zomernachten wachter,
En riep de nachtegaal om nachtegalenbruid.

Daar was de wereld droom; en blij-verbaasd
Zag ik uit dat prieel de lichte en schoone
Bloemen der aarde en wolken die hoog wonen,
Hoorde de koelt' die ruischt, den storm die raast.

Zoo is 't verlêen; toen zag ik ieder ding
Ter wereld aan met een aandachtig zinnen,
Dat lief en leed om schoonheids wil beminnen
Ik mocht en zong, zooals ik nu nog zing,

Maar anders toch, want 't is geen schouwens tijd;
De daden dringen aan tot vreugdige volvoering,
En 't schoone, zij 't een blijvende ontroering,
Het make ook wil tot schoone daad bereid.

Vertrouwt Gij mij Uw zilvren gondel nu,
Welks riemslag 't uur snijdt uit der tijden golven,
Die ongedeerd door zeeë' als grimge wolven
Heen draagt tot 't lichte strand, heen draagt tot U?

Want die uit 't groen prieel uitzag en dichtt'
- Zijn ziel toch zong bij 't donkren en bij 't dagen
Om de ongeweende traan en de ongevraagde vragen, -
Omgreep hij nu de riem - maak Gij de vaart hem licht!

J. JAC. THOMSON.

Buitenlandsche letterkunde.

Marguerite Audoux. Marie-Claire. Paris, Fasquelle 1910.

De theorie is bekend, en de theorie is juist; het kunstwerk moet enkel als kunstwerk beoordeeld worden; het doet er niet toe wie de kunstenaar is; met zijn wel en zijn wee hebben wij niets uit te staan, en indien het hem lust de lotgevallen van zijn eigen leven in beeld te brengen, dan mag het voor ons alleen de vraag zijn, of hij er een kunstwerk van heeft weten te maken... Men kan over dit kunstbeginsel nog lang voortredeneeren, zonder gevaar te loopen, veel tegenspraak te ontmoeten.

Maar dan komt daar, onverwacht, een boek als *Marie-Claire*, dat de theorie omver gooit. En men spreekt van ‘een wonder’; niet enkel omdat deze eenvoudige vertelling wonder-mooi is, maar omdat men in dit geval het werk kan noch wil scheiden van haar die het schreef, en het wel een wonder schijnt dat zulk een boek geschreven is door een vrouw van geringen stand, een naaistertje, zonder schoolsche opleiding, die de spelling steeds als een quantité négligeable beschouwd heeft, en alleen voor eigen genoegen de herinneringen uit haar jeugd op schrift is gaan brengen, toen gezichtszwakte haar dwong, haar naaiwerk voor een poos te laten rusten.

Dit wordt ons verteld door geloofwaardige personen en betrouwbare Fransche weekbladen en tijdschriften. En nu kan het niet anders of op elke bladzijde van *Marie-Claire* treedt u de sympathieke figuur van Marguerite Audoux - la bien nommée! - te gemoet.

Zij verhaalt u van haar jeugd, waarin zij geen ouderlijke liefde gekend heeft, en die zij deels in de kloosterschool, deels op het land als schapenhoedster heeft moeten slijten, totdat zij, na een korten terugkeer in het klooster waar zij keukenwerk te verrichten krijgt, met veertig frank op zak, naar Parijs trekt om te trachten daar haar brood te verdienen. Van haar leven in de kloosterschool hooren wij, hoe daar haar stille eenvoud, haar zin voor lektuur, in afzondering genoten, door de Supérieure voor trots wordt aangezien en hoe er slechts ééne is die haar begrijpt en liefheeft: Soeur Marie-Aimée. Haar leven onder de boeren vertelt zij, met haar schapen, geiten en varkens, en later hare ontmoeting met den zeventienjarigen zoon van den eigenaar der hoeve, en hun jonge liefde, die zoo bruusk een einde neemt...

En dat doet Marguerite Audoux met een eenvoud, een soberheid, een goeden smaak en teer gevoel, die vele letterkundigen van naam haar mogen benijden. Hoe zou niet menig romanschrijver bladzijde aan bladzijde gevuld hebben met het verhaal van de tragische gebeurtenis in het leven van Zuster Marie-Aimée, die, Marie-Claire op het voorhoofd kussend, haar ‘mon beau lis blanc’ noemt, maar, op Marie-Claire's wederwoord: ‘Vous aussi, ma Mére, vous êtes une belle fleur’, antwoordt, ‘Oui mais je ne compte plus dans les lis’.

Marguerite Audoux heeft den sluier, die over het drama van Marie-Aimée's leven gespreid ligt, niet opgelicht, maar wat zij uit hare herinneringen van dit drama vertelt, in enkele regels, is er niet minder treffend om...

Dat is van deze schrijfster de ongekunstelde kunst, dat zij in twee regels een situatie teekent, een sprekende figuur, een landschap, een enkelen boom, zoo dat gij ze niet vergeet.

Men zal haar misschien kunnen verwijten, het arme boerengezin waarin zij als schapenhoedster verkeert, te hebben geïdealiseerd - de schrijver van *La Terre* heeft zeker van den Franschen boerenstand een ander tafreel opgehangen - maar hoe dan te verklaren, dat de bewoners van de landstreek la Sologne, in hunne geslotenheid, hunne schijnbare onverschilligheid, dat die menschen wier hart zoowel voor hunne beesten als voor de hen omringenden ook zonder woorden spreekt, voor ons komen te staan als wezens van vleesch en bloed, als goede bekenden?

Heeft de afstand van tijd misschien enkele scherpe kanten afgevijld, en is de goedheid en hartelijkheid die zij van hen ondervond in hare herinnering blijven bovendrijven, - wat Marguerite Audoux hier als het relaas van haar moeilijk bestaan vertelt, kan niet gephantaseerd, maar moet geleefd zijn.

Men verzekert ons dat dit boek door geen letterkundige is bijgewerkt of herzien - of het moest zijn ten aanzien van de spelling -, en Octave Mirbeau, die in een voorrede de schrijfster aan ons voorstelt, zegt ons dat de voor korten tijd gestorven jonge schrijver, Charles-Louis Phillippe, die bij toeval haar talent ontdekte, haar wel aangemoedigd, maar haar nooit, zelfs niet met letterkundigen raad heeft bijgestaan: daarvoor sprak haar temperament reeds te duidelijk.

Deze ongeschoolde heeft door haar aangeboren taalgevoel, door haar gehoor voor de muziek en het rythmus van het Fransch zich een schrijfster getoond van een zeer oorspronkelijk talent.

Met de eenvoudigste middelen een indruk van grootheid te maken, dat is zeker het hoogste wat een romanschrijver bereiken kan, en die hoogte bereikt Marguerite Audoux in *Marie-Claire* herhaaldelijk, en blijkbaar zonder moeite. Er is niets gedwongens, niets conventioneels, niets quasi-naïefs in hare wijze van voorstellen, noch in haar taal...

Zal dit eerste boek door meer van gelijke beteekenis en gelijke kunst gevolgd worden? Het is zeker een gevaar, zoo met één sprong het hoogste nabij te komen. ‘Es bildet ein Talent sich in der Stille’, maar die stilte is ook noodig voor de ‘Fortbildung’, de verdere ontwikkeling van een talent als dit. En maakt men niet reeds wat veel drukte om deze begaafde schrijfster?...

J.N. VAN HALL.

Dramatisch overzicht.

Paleis voor Volksvlijt. Het Rotterdamsch Tooneelgezelschap: Geleerde dames, blijspel in vijf bedrijven van Molière. Vertaling van W.J. Wendel.

Hollandsche Schouwburg. De Hagespelers: Men kan nooit weten, een comedie in vier bedrijven van Bernard Shaw, in een nieuwe vertaling van de Hagespelers.
Paleis voor Volksvlijt. N.V. Het Tooneel: Vondel, Lucifer.
Stadsschouwburg. Kon. Vereen. Het Nederl. Tooneel: Hermann Bahr, De Kinderen.

Terloops sprak ik in mijn vorig overzicht van de gereserveerde houding van onze tooneelbesturen ten opzichte van Molière. Royaards heeft in de twee en een half jaar van zijn gestie niet naar hem omgezien; de Hagespelers evenmin; de Nederlandsche Tooneelvereeniging heeft zich een enkele maal aan Molière gewaagd. Het Nederlandsch Tooneel heeft een vleugje van belangstelling getoond, toen het in 1903 *Tartuffe* en in 1904 *De Geleerde Vrouwen* speelde, - en toen was het uit.

Nu heeft het Rotterdamsch Tooneelgezelschap, dat vroeger reeds *de Vrek* vertoonde met Henri Poolman in de titelrol, zich, zonder Poolman, gewaagd aan *Geleerde dames*, in de nieuwe vertaling van W.J. Wendel, - en met goeden uitslag. Niet dat hier iets buitengewoons bereikt werd. Men zou het gezelschap een Clitander toewenschen, die de woorden van gezond verstand, welke Molière hem in den mond legt, beter wist te detailleeren en te schakeeren. De regie had mej. Mauhs moeten weten te beduiden, dat Henriette door haar gezonden eenvoud en goeden smaak behoort te contrasteeren met hare omgeving, en dat door nuffig kopjesdraaien en het zetten van een brouwend pruimen-

mondje deze kostelijke figuur wordt misvormd. Zoo zou er meer op te merken zijn. Maar daartegenover staat de aardige creatie van Trissotin door den heer Van der Lugt Melsert. Dat men deze rol aan een jongen tooneelspeler toevertrouwde, was goed gezien. Deze ‘bel esprit’ was wel de man zooals Sarcey hem wenschte toen hij schreef: ‘Je le vois frétillant, dameret, tout plein de grâces maniérées..., une petite figure poupine et souriante qui se pince sitôt qu'on l'attaque sur son bel esprit.’

Ook de overigen speelden met intelligentie, en dat zij van deze ‘haute comédie’ - behoudens een enkele maal, zooals het binnenstappen van Martine aan den arm van Chrysale[1)] - niet een klucht maakten, zooals die van ‘Het Nederlandsch’ het in 1904 deden, mag hun als een goede noot worden aangerekend.

De vertaling van den heer Wendel klonk goed. Ik mag hier wel vertellen, dat deze arbeid, door den oud-directeur der Rijkskweekschool te Middelburg nog op hoogen leeftijd ondernomen, uitgelokt werd door hetgeen ik in *De Gids* van Januari 1905 schreef, toen ik wees op de voortreffelijke Molière-vertaling van Ludwig Fulda, en de Nederlandsche vertalers aanspoorde om, Fulda's voorbeeld volgend, niet langer den alexandrijn te gebruiken, die in de Germaansche talen licht eentonig wordt, maar de versmaat van *Faust*, de vijfen viervoetige jambe met doorloopend rijm, die het den vertaler, zoowel als den tooneelspeler in het verzen-zeggen, zooveel gemakkelijker maakt.

Van de grootere lenigheid en natuurlijkheid, door deze versmaat verkregen, getuigt ook des heeren Wendel's vertaling: er is niets in van den alexandrijnschen deun, en de snedige gesprekken, de geestige wendingen van het oorspronkelijk komen hier, voor het meerendeel, goed tot hun recht.

Men zou willen weten, hoe de schrijver van *You never can tell* over zijn Franschen collega denkt Maar in de twee dikke deelen ‘Dramatic Opinions and Essays’ heb ik

1) Zeer mogelijk dat dit tot de traditie van het Théâtre français behoort, maar dan is het een smakeloos stukje traditie, dat men goed doet, niet na te volgen.

daarvan geen spoor kunnen vinden. Een troost is het, dat Shaw, al geeft hij zijn ‘dramatic opinion’ over een dramatisch schrijver, het in den regel op zulk een paradoxale, in-en-uitpratende manier doet, dat men er moeilijk een touw aan vast kan maken. Evenmin als aan de intrige van zijn blijspelen.

Daar hebt ge *You never can tell*, dat de Hagespelers ons te zien hebben gegeven. Vertel eens wat na van dien, na achttien jaar teruggevonden, vader met zijn cholerisch temperament, die zijn kinderen niet kent en van wiens bestaan zijn kinderen volkomen onbewust zijn; van die in het wild opgroeiende tweelingen, die den ouden heer tot mikpunt maken van hun dolle in- en uitvallen; van de geëmancipeerde hysterische oudste dochter; van den paradoxalen, phlegmatischen, alle stuur over zijn doen en denken verloren hebbenden tandarts; van den wereldwijzen kellner, nagenoeg den eenige in dit midden die zijn evenwicht heeft weten te bewaren, en die, al dienende, dit excentrisch troepje ook de lessen van zijn ervaring toedient...

Dat is een kartetsvuur, gericht op sommige twintigste-eeuwsche buitensporigheden: opvoedingstheorieën, theorieën over de positie van de vrouw, theorieën over de verhouding van den man tot de vrouw en het ‘duel der seksen’; een vuurwerk van schitterend omhooggaande en spoedig uitdoovende paradoxen; een voetbal- en handbalspel met ballen van allerlei kleur, die soms gevangen, soms teruggeslagen worden, soms in het zand verloopen. Maar balspel, vuurwerk of kartetsvuur - men blijft er naar kijken, het eene oogenblik enkel uit nieuwsgierigheid, het ander oogenblik met belangstelling: er mocht eens een interessante verwikkeling of een verrassende ontknooping volgen. ‘Men kan nooit weten!’ Maar men komt het niet te weten. En als het uit is, is men nog even ver als aan het begin. Maar - en dit is in het leven niet zulk een alledaagsch geval, dat men het niet dankbaar zou aangrijpen wanneer het zich voordoet - men heeft een paar aangename uren doorgebracht met een man van geest, zij het ook van een zeer paradoxalen geest....

Intusschen, de arbeid van dezen bijzonderen geest eischt ook een bijzonder spel. Hoe speelbaar het stuk ook zij voor wie den rechten toon, het rechte tempo weten te vatten, het

is geen werk voor iedereen. Er is heel wat talent en heel wat oefening noodig om dit spel zoo handig, zoo vlug, zoo als-van-zelf, met zooveel gratie te spelen van het begin tot het eind, dat de toeschouwer niet merkt, dat het stuk, al is het ook vol hoog-komische bijzonderheden, als geheel zoo weinig te beteekenen heeft.

De Hagespelers hebben het zóó weten aan te leggen, dat *Men kan nooit weten* - behalve in het laatste bedrijf, het meest onsamenhangende en minst geestige van de vier - niet verveelde, maar de aandacht bleef boeien.

Den tandarts Valentine denk ik mij anders dan de heer Verkade hem voorstelde; veel phlegmatischer dan deze met armen en beenen zwaaiende jonkman. De elkaar opvolgende paradoxen werden door dezen druk-doener, inzonderheid in het eerste bedrijf, zoo afgeraffeld, dat er vele niet tot hun recht kwamen. In de rustiger gedeelten, vooral wanneer hij het zittende af kon, werden de dingen vaak wel in den goeden toon en met den noodigen leuken humor gezegd. Jammer ook dat de prachtige kellner-rol in geheel verkeerde handen was: dit is een rol voor een groot acteur, voor een Royaards of een Jan de Vos, niet voor een *utilité* als de heer Frank.

Twee der medespelenden muntten uit. Den norschen, opvliegenden, zich aan alles wat de nieuwe tijd te zien geeft ergerenden, maar in den grond goedhartigen, Crampton wist de heer Rienk Brouwer bijzonder goed weer te geven. En wat Sophie Hermse van Dolly, het onopgevoede *enfant terrible*, maakte was voortreffelijk van onbedwongen joligheid, van geest en phantasie.

'In een nieuwe vertaling van de Hagespelers', staat er. Wat beteekent dat? Was er behoefte aan een nieuwe vertaling na de zeer goede van Ph.G. Gunning, in de 'Wereld-Bibliotheek' verschenen? Is deze vertaling zooveel anders en zooveel beter? Ik heb er niets van kunnen merken, en het wil mij zelfs voorkomen, dat er door den ongenoemden Hagespeler, of de ongenoemde Hagespelers, die deze vertaling heeten vervaardigd te hebben, een zeer ruim gebruik is gemaakt van de vertaling van den heer Gunning. Ware het dan niet behoorlijk geweest, dien naam althans op het programma te noemen?

Vóór het einde van het jaar wachtten ons nog twee verrassingen.

Allereerst een voorstelling van *Lucifer* zonder, of nagenoeg zonder, die muziek, welke voor mij het genot van de eerste voorstelling had bedorven. Nu zouden de reien tot haar recht komen, en zij kwamen tot haar recht. De afwezigheid van het storend element van vroeger gaf aan het geheel niet enkel meer eenheid, maar ook een grootere wijding. Had men ook nog het in-koor-spreken, waarbij zelden een volmaakt unisono bereikt wordt, en de woorden vaak moeilijk te verstaan zijn - gelijk in het koor: 'Op, trekt op, o gij Luciferisten!' -, vervangen door een spreken van enkelen, na elkander, dan ware niet het volkomene, maar het bereikbare bereikt geweest.

Merkwaardig is het wel, zoo goed als, over het algemeen, de reien gezegd werden. Het kan nog eenvoudiger, minder precieus; bovendien wordt dikwijls te hoog ingezet. Maar wie zich herinnerde hoe het hiermede vroeger gesteld was en hoe nog bij de jaarlijksche vermoording van den *Gijsbrecht* de verzen en de reien plegen gezegd te worden, en dat door de veteranen onder de acteurs en actrices, zal het bijzonder gewaardeerd hebben hoe deze meerendeels jonge en onervaren tooneelspelers zich van hun taak kweten.

Eén ernstige grief heb ik nog: de bezetting van de rol van Belzebub. Reeds vroeger heb ik er op gewezen, hoe gevaarlijk het is, den heer Van Ollefen een rol van eenige beteekenis toe te vertrouwen. Zooals hij de rol van Basile in *De barbier uit Sevilla* bedierf, bedierf hij hier, door zijn lijmerig spreken en smakelooze voordracht, in nog erger mate dan bij de eerste voorstelling, die van Belzebub.

De tweede verrassing bracht ons 'Het Nederlandsch Tooneel.'

Eindelijk, eindelijk ook hier iets nieuws: het allernieuwste stuk van Hermann Bahr, *De Kinderen.*

Bahr heeft, als dramatisch auteur, lang zijn weg gezocht. Toen hij *Das Konzert* had geschreven, dat overal, in en buiten Duitschland, insloeg om zijn oorspronkelijk en vernuftig uitgewerkt gegeven en zijn geestigen dialoog, dacht men dat het Duitsch tooneel een echt blijspeldichter rijk was geworden.

Geeft *Die Kinder* nieuwen grond tot die verwachting? Ik zou het niet durven beweren, hoeveel voortreffelijks het stuk in twee van de drie bedrijven ook te bewonderen geeft.

Zeker is een, wel allesbehalve nieuw, maar toch aangrijpend gegeven het motief van het nieuwe stuk. Twee kinderen uit verschillende families, tezamen opgegroeid, die niet anders weten dan dat het eene, Anna, de dochter is van Professor Scharizer, het andere, Conrad, de zoon van Graaf Freyn, krijgen elkander lief, en wanneer zij meenen dat niets aan hunne verloving in den weg staat, zien zij zich plotseling den weg afgesneden door een botte weigering van Anna's vader, den professor. Naar de reden vragend van die weigering, moeten zij vernemen dat de jonge man niet het kind is van Graaf Freyn, maar de vrucht van een liaison tusschen professor Scharizer en Conrad's moeder: de beide kinderen zijn dus broer en zuster.

Dit dramatisch gegeven heeft het groote nadeel dat er geen uitweg, geen tragische oplossing voor te vinden is, tenzij de eene, die alles oplost en niets, de dood. Maar Bahr is er de man niet naar om de dingen, zelfs de ernstigste dingen, tragisch op te nemen. Hij moet er dus iets op vinden om aan dit dramatisch conflict, op de wijze zooals Sardou het in tal van stukken gedaan heeft, een blij einde te geven. En zoo is hij dan gekomen tot het vaudeville-achtig slot, waarbij aan het licht komt, dat geen van beide gelieven de kinderen zijn van hen, als wier spruiten zij te boek staan; zoodat niets hen verhindert met elkander te trouwen, op het gevaar af van, door de wet van het atavisme, het roekeloos spelletje van hunne ouders voort te zetten en aan latere dramatische schrijvers stof te leveren voor nieuwe variaties op het oude thema.

De wijze, waarop deze oplossing door Bahr wordt verkregen, is meer vernuftig dan treffend, en nog meer grof dan vernuftig. Dat in dezen boerenzoon, die tot beroemd professor in de chirurgie is opgeklommen, het boersche bloed is blijven koken en dat zijn ruwe aard zich in de gesprekken met de beide kinderen en in de wijze waarop hij hun het geheim hunner geboorte ontdekt niet verloochent, is aannemelijk. Niet aan te nemen echter is, dat wij geen oogenblik den indruk krijgen dat deze man, die door zijn

buitengewone verdiensten van zoo laag tot zoo hoog is gestegen, werkelijk een buitengewoon man is, niet enkel een handig snijder en kerver van menschenvleesch. Zonder hem sympathiek te maken, had Bahr ons in dien man iets moeten toonen, wat verklaart hoe twee fijnvoelende jonge menschen als Anna en Conrad het in den dagelijkschen omgang met hem kunnen uithouden niet alleen, maar voor hem affectie kunnen koesteren en trotsch op hem kunnen zijn.

Daardoor had die figuur belangrijk en begrijpelijk kunnen worden, nu is zij enkel terugstootend en niet aannemelijk.

Ook aan een tooneelspeler van zoo groot talent als Jan C. de Vos biedt de vertolking van de rol van prof. Scharizer groote moeilijkheden. Of het eenig acteur gelukken zal, deze figuur aannemelijk te maken? Zeker is het den heer De Vos niet gelukt. Zijn Professor Scharizer is, van het oogenblik af dat hij gedwongen wordt, Conrad het geheim van zijn geboorte te ontdekken tot aan het einde van het stuk, in steeds klimmender mate grof en weerzinwekkend; steeds geeft hij ons den met zijn cynisme te koop loopenden rijkgeworden boer te zien, nergens - of, indien al een oogenblik, dan zóó onduidelijk dat het geen indruk achterlaat - iets waarin hij door blik, toon of gebaar tracht te verklaren, wat Bahr in woorden onverklaard liet....

Een deel van het publiek had er grooten schik in en proestte het uit, ook in de ernstigste momenten, bij elk woord, bij elke grimas van dezen kluchtigen professor. Voor een kunstenaar als De Vos moest dat, dunkt mij, een waarschuwing zijn, dat hij op den verkeerden weg was.

De schuld ligt ongetwijfeld voor negen tienden bij Bahr; en het is werkelijk zonde en jammer dat de schrijver van *Das Konzert* in dit nieuwe stuk, in de keus en de ontwikkeling van zijn gegeven en vooral in de oplossing ervan zoo schromelijk heeft misgetast.

Want welke onwaardeerbare eigenschappen als blijspelschrijver bezit die Hermann Bahr! Het eerste bedrijf van *De Kinderen* is wel een van de fijnst gedachte, handigst bewerkte, geestigst geschrevene, die ik in de tooneelliteratuur van de laatste jaren ken. Hier is elk woord en wederwoord het natuurlijkste, dat men zich denken kan, en toch telkens weer even verrassend; dat fonkelt en spat van humor en

vernuft en slaat toch nooit over tot gezochte paradoxen of beteekenloos woordenspel. En hoe werd het gespeeld! Dat was van de beide jonge artisten van 'Het Nederlandsch Tooneel', mevrouw Lobo-Braakensiek en de heer Reule, een stukje hooge blijspelkunst, vol geest en gratie en natuurlijke distinctie. En wat die beiden in het tweede bedrijf te zien gaven in het dramatische gedeelte van hun rol, wanneer zij zichzelven moeten beduiden, dat hun liefde misdadig is en zij voor goed moeten scheiden, was in zijn diep aangrijpende waarheid, zoo sober van uiting, niet minder hooge kunst.

Jammer dat zooveel moois verloren moet gaan. Want dat *De Kinderen* een repertoirestuk zal worden, is wel niet denkbaar.

J.N. VAN HALL

Muzikaal overzicht.

Tooneel en Muziek. - Opera en Operette-compositie.

Ruim een jaar geleden in deze rubriek gewagende van een opvoering der *Vroolijke Vrouwtjes van Windsor* door de N.V. 'Het Tooneel', waarbij de muziek ontleend was aan de gelijknamige opera van Otto Nicolaï[1)], sprak ik de hoop uit, dat onze Nederlandsche toonkunstenaars zich wat meer geroepen mochten gevoelen, voor tooneelstukken van den genialen Brit, of van andere beroemdheden in de dramatische kunst, de daarvoor noodige of gewenschte muziek te componeeren.

Tot mijn genoegen heb ik ontwaard, dat zich in den laatsten tijd teekenen voordoen, waaruit blijkt, dat het op dit gebied bij ons begint te dagen. Immers, sedert eenige maanden reeds worden er bij het tooneelgezelschap van den heer Royaards afwisselend stukken gespeeld, waarbij ook de *Muziek* een factor is, en van Nederlanders afkomstig.

Een dier stukken is een 'mythische komedie', *Marsyas* genaamd, waarvan een modern dichter, de heer Balthazar Verhagen, den tekst vervaardigde, en Alphons Diepenbrock de muziek componeerde.

Volgens eigen verklaring van den dichter is de tekst een vrije, naar het overdrachtelijke neigende bewerking der sage van den satyr Marsyas, die zulk een meester in het fluitspel was, dat hij het waagde, Apollo zelf tot een wedkamp hunner muzikale gaven uit te dagen. Aan Apollo bleef de zege, en

1) Zie *De Gids* van November 1909.

de overwonnene werd, tot straf voor zijn overmoed, levend gevild. Zijn huid werd opgehangen in een grot, waaruit een beek ontsprong; en de boschnimfen, die zich zoo vaak met Marsyas' danswijzen hadden vermaakt, zetten zich weenend op de rotsblokken rondom. Haar tranen deden de beek tot een breeden stroom wassen, die Marsyas' naam ontving. - De moderne dichter echter week bij zijn dramatiseering in zooverre van de oorspronkelijke Grieksche lezing af, dat de door Apollo opgelegde straf vervalt en Marsyas, bij het aanbreken van den dag in de rijzende zon den wrekenden god meenende te zien naderen, in wilde wanhoop in de beek springt en verdrinkt.

Een groot voordeel was het bij de samenstelling van dit tooneelstuk, dat hier, al is ook het onderwerp van antieken oorsprong, de moderne mensch met den modernen mensch kon samenwerken tot het verkrijgen van een harmonisch geheel; een voordeel dat zich vooral heeft doen gevoelen bij de vereeniging van dichter en componist, en heeft te weeg gebracht, dat de muziek niet alleen een werkelijke steun werd voor de verzen van den dichter, maar ook in volle vrijheid hare vleugelen kon uitslaan. Deze muziek is, hetzij ze alleen optreedt, of wel in verbinding met het woord, overigens alweer een nieuw bewijs van het groote talent van onzen door zijne werken reeds zoo gunstig bekenden landgenoot. De eenige aanmerking, die men er m.i. op zou kunnen maken, is, dat hij, den klemtoon voornamelijk leggende op het *tragische* in de figuur van Marsyas, diens satyrnatuur wel wat weinig heeft doen uitkomen.

Bij de twee andere door mij bedoelde tooneelstukken, die door het tooneelgezelschap van den heer Royaards gespeeld worden - *Adam in ballingschap* en *Lucifer* van Vondel - stond voor den muzikalen medewerker de zaak zoo gunstig niet.

Laat mij vooraf zeggen, dat ik mij volkomen aansluit bij degenen, die zeggen, dat de vertooning dezer stukken, in haar geheel genomen, een belangrijke gebeurtenis is in de annalen van ons tooneel, en dat aan hem, die haar met medewerking van degelijke kunstenaars ondernam, daarvoor groote lof toekomt. Het tot stand brengen van deze opvoeringen was niet alleen een daad van piëteit jegens onzen grooten

Nederlandschen dichter, maar tevens een werkelijk *artistieke* daad. Immers, aan het verleden had men hier geen houvast; uit Vondel's tijd bezat men niets, dat eenigen steun zou kunnen verleenen voor het in scène zetten der genoemde werken. Van meet af aan moest, deels uit de beschrijvingen die Vondel in zijn treurspelen geeft, alles - decoratief, costumeering, regie - op nieuw opgebouwd worden. En dat is over het geheel met groote virtuositeit en smaak geschied.

In het bijzonder moet daarvan geroemd worden hetgeen op het gebied van schilderkunt en plastiek werd verkregen. Vooral in *Lucifer*; hier trof zeer de wijze, waarop de ontwerper (de heer Roland Holst) zijn dankbare, maar zeker niet gemakkelijke taak had opgevat, zijn uitgangspunt blijkbaar nemende in de beschrijving, die Vondel in zijn stuk den afgezant Gods, den engel Gabriël, laat geven van de onmetelijke ruimte, waarin het spel speelt. En in die ruimte heeft de leider van het spel (de heer Royaards) de personen der handeling op voortreffelijke wijze weten te groepeeren.

Gelijk gezegd is, was ook voor de vertooning van Vondel's treurspelen de medewerking der *Muziek* ingeroepen. Of men met dit experiment een goeden greep gedaan heeft, waag ik te betwijfelen. Bij deze tooneelstukken lijkt mij de vraag gewettigd, of zij door de hulp der muziek kunnen winnen. Daargelaten nu, dat de dichter, die zijn genoemde treurspelen voor het tooneel bestemde, omtrent medewerking der muziek daarbij niets voorschreef, en er derhalve geen noodzakelijkheid bestond, haar er thans bij te halen, kan toch niet worden voorbijgezien, dat de wijze, waarop Vondel in deze werken zijne gedachten en gevoelens uitdrukt, er al zeer weinig behoefte aan heeft, door muzikale illustreering nog eens onderstreept te worden.

Bij tooneelstukken waar het *gesproken* woord de tolk van 's dichters gedachten en gevoelens is, kan aan de muziek een tweeledige taak worden opgedragen: vooreerst kan zij door instrumentale inleidingen voorbereiden op hetgeen er in de verschillende bedrijven voorvalt, en in de tweede plaats kan zij door haar medewerking bij de vertooning zelve aan de taal der tooneelspelers hooger relief verleenen.

Voor inleiding nu zorgt Vondel reeds zelf. Hij bereidt ln zijn stuk de tragiek reeds voor door beschrijving en beschou-

wing van alles wat er gebeuren zal, en spreekt van hetgeen er gebeurd is. In *Adam in ballingschap* bijvoorbeeld, dat in het Paradijs speelt, staat in het eerste bedrijf Lucifer de helsche geesten toe te spreken, en vertelt dat hij, die uit den hemel gebannen is, en daarvoor den Schepper van het Heelal niet kan treffen, zijn wraaklust zal botvieren aan het eerste menschenpaar. En dan treden Adam en Eva op, prijzen hun lot, verhalen de schepping en beschrijven de heerlijkheid van het Paradijs.

In dien trant gaat het in het volgende bedrijf voort, en eerst in het derde, waar de booze geesten samenspannen om het menschenpaar ten val te brengen, begint het stuk iets op een treurspel te gelijken. Vondel heeft dus bijkans drie bedrijven noodig om zijn spel (d.i. de handeling) in te leiden. En in zijn treurspel *Lucifer* vinden wij dit verschijnsel eveneens, ofschoon in mindere mate. Ook is daar de handeling van meer beteekenis.

En wat nu de taal der vertolkers betreft, ook hier kan men m.i. met Vondel alleen volstaan. Hij schreef eigenlijk geen drama's, maar lyrische gedichten in min of meer dramatischen vorm. Zijn lyriek drukt alles reeds volledig uit. En wanneer, zooals gebeurd is, de meening wordt uitgesproken, dat die lyriek ‘tooneelkunst’ zou kunnen ontberen, dan zou men, dunkt mij, met nog meer grond, kunnen beweren, dat zij de hulp der muziek niet noodig heeft.

Uit het bovenstaande moge men nu volstrekt niet opmaken, dat de muziek, die de heer Hubert Cuypers voor de beide treurspelen van Vondel componeerde, onze waardeering niet zou verdienen. Integendeel; op zichzelf genomen bezit zij groote verdiensten. Maar wanneer zij voor sommigen hier niet die uitwerking blijkt te hebben, welke men met het oog op het talent van den componist mocht verwachten, dan ligt dit daaraan, dat de dichter de muziek te veel tot soberheid dwingt en haar belet, zich in al haar kracht te vertoonen. Daarom acht ik de vraag niet ongepast: of het voor de componisten eigenlijk maar niet beter is, zulken tooneelstukken als die van Vondel uit den weg te gaan? Zeker zal het hun meer voldoening verschaffen, wanneer zij hun talent beproeven op iets, dat niet zoo beschrijvend en bespiegelend is. Ik heb dan ook in mijn aangehaald overzicht van November 1909

niet gewezen op tooneelproducten als de zooeven besprokene, maar op werkelijk *dramatische* scheppingen, gelijk die van Shakespeare o.a., waarvan het algemeen menschelijke de kern is, en waarbij de muziek gelegenheid heeft, haar eigenlijke taak - *gevoelsuitdrukking* - vrij en op zoo goed mogelijke wijze te vervullen.

Wij weten, dat het tooneel nog steeds, en zeker niet minder dan vroeger, de vooruitstrevende componisten aantrekt. En ook nu nog ligt daarbij hun aanvangspunt meestal op het meer bescheiden terrein eener muzikale illustreering van meesterwerken der dramatische kunst. Meenen zij echter zoo ver te zijn (wat niet zelden een illusie is), dat zij zich aan het hoogere kunnen wagen, en betreden zij het Operagebied, dan vinden zij op de grens daarvan tal van wegwijzers, die naar verschillende richtingen heenwijzen en hen voor een *embarras de choix* plaatsen.

Het Operawezen van onze dagen heeft inderdaad in de laatste dertig jaren een zeer bont aanzien gekregen, en overal heeft men daaraan medegewerkt. Het meest leerrijke voorbeeld is dat van Duitschland, vooral ook omdat dit het land is, waar de muzikaal-dramatische kunst door het genie van één man tot een zoodanige hoogte werd opgevoerd, dat men aanvankelijk het volgen van een andere richting dan de zijne niet mogelijk scheen te achten.

En toch! Toen Richard Wagner, nu weldra 28 jaar geleden, stierf en door enkelen de vraag gesteld werd: ‘wat nu?’ zag men, dat de hier bedoelde kunst zich al spoedig in verschillende vertakkingen ging splitsen, waarbij het merkwaardige in dit verschijnsel was, dat die verscheidenheid meer de onderwerpen dan de muzikale behandeling gold. In deze beweging werden de componisten trouw gesteund door het publiek, dat naar alles toeloopt wat nieuw is.

De Wagnersche onderwerpen werden daarom niet losgelaten. In aansluiting aan den *Ring des Nibelungen* ontstond er een groote rei van werken, waarvan de teksten uit dezelfde sfeer gekozen en aan alle tijden en volken ontleend waren, doch volgepropt met allegorie, symboliek, mystiek, philosophische ideeën; en bovendien was daarin, wat de handelende personen betreft, in tegenstelling met den uitdrukkelijken

eisch van den meester, geen rekening gehouden met het zuiver menschelijke. Die personen werden door de tekst-dichters - beter gezegd: libretto-schrijvers - verlaagd tot bloedlooze figuren, die aan niemand belang konden inboezemen.

Daarnaast kwam ook de ‘Opera’ weder voor den dag. Stukken als *Der Trompeter von Säckingen* van Nessler en *Der Evangeliemann* van Kienzl, die de herinnering aan Kotzebue's vermaarde tooneelproducten opwekten, kwamen in de mode en werden overal toegejuicht. En nog leeft dit genre voort en heeft succes.

Een even lang leven was beschoren aan de richting, die uit Italië naar het operagebied in andere landen overwoei. Mascagni's *Cavalleria rusticana* was het eerste product dezer richting, en daarop volgden, gelijk bekend is, nog vele andere. Evenzoo is het bekend, hoe deze richting in andere landen wortel schoot en overal de massa wist te biologeeren. Thans nog hebben wij er, wat Duitschland betreft, een voorbeeld van in de opera *Tiefland* van d'Albert, die de rondreis door alle landen van Europa deed en overal bijval vond.

Met de *Cavalleria* drong het naturalisme, dat reeds lang in de dramatische dichtkunst een gewoon iets was, ook het terrein der opera-libretti binnen. De man uit het volk komt in de plaats der goden en helden van Wagner; de menschelijke hartstochten worden met zuidelijken gloed en in de schelste kleuren vertoond, en ook op dit gebied verdringen de gebeurtenissen uit het dagelijksch leven meer en meer het romantisme.

Dat realisme heeft ook in Frankrijk school gemaakt. De kiem er van lag reeds, maar in fijneren vorm, in de opera *Carmen* van Bizet, welk werk lang vóór het ontstaan der *Cavalleria* verscheen. Althans, de sfeer der handelende personen, met het devies ‘L'amour est enfant de Bohême’, komt bereids geheel overeen met de opera's van onze dagen, en het dunkt mij zelfs lang niet onmogelijk, dat deze opera, die ook in Italië bekend werd en er furore maakte, eenigszins aanleiding heeft gegeven tot de veristische beweging onder de Italiaansche opera-componisten. Daarentegen hebben de *Bohême* van Puccini en die van Leoncavallo blijkbaar weer invloed gehad op het ontstaan der *Louise* van Charpentier.

Hierboven noemde ik de opera *Tiefland* een product van het verisme. De Duitschers hebben overigens aan die beweging weinig meegedaan, en wat zij daarbij voortbrachten is, in tegenstelling met d'Albert's opera, al heel spoedig begraven.

Daarentegen hebben de Duitschers zich met zeer veel succes op de compositie eener andere soort van opera toegelegd, en deze heet de *Märchenoper.* Het meest bekende werk van dezen aard is Humperdinck's *Hänsel und Gretel;* deze opera is zoowat het type voor het geheele genre geworden.

Er zouden nog heel wat andere soorten van opera's, lyrische drama's, of hoe deze dingen verder nog heeten, kunnen genoemd worden, zoowel wat Frankrijk als wat Duitschland betreft, maar ik geloof dat het hier opgesomde toereikend zal zijn om aan te toonen, voor welke rijke keuze de componist gesteld wordt, wiens verlangen, ook op dit kunstgebied iets te scheppen, is ontwaakt.

En nog een ander gebied, aan het vorige nauw verwant, staat hem ter beschikking: dat van het lyrische *blijspel.* Welk een groote rol dit in den loop der tijden over de geheele wereld gespeeld heeft en, in sterker mate zelfs dan ooit, ook thans nog speelt, behoeft hier wel niet uiteengezet te worden. Van meer gewicht is de vraag, wat er in een tijdsverloop van meer dan anderhalve eeuw van dit blijspel geworden is.

Dat het veel van zijn oorspronkelijke beteekenis verloren heeft, valt niet te loochenen. Ontstaan uit de Intermezzi, die als zelfstandige stukken tusschen de bedrijven der Napolitaansche opera's gevoegd werden, had deze nieuwe soort van opera aanvankelijk een parodistische strekking. Hierin namelijk, en niet alleen in een terugkeer tot het naïeve, het populaire, lag eerst haar beteekenis. In de eerste *Intermezzi*, die in Napolitaansch dialect waren geschreven, was zelfs duidelijk de tendentie te bespeuren om een caricatuur van de *Opera seria* te leveren en de manieren van die Opera in een bespottelijk daglicht te stellen. Die neiging tot parodieeren, vooral merkbaar bij de Romaansche volken, sloeg al spoedig naar Frankrijk over. Reeds lang voordat de Italiaansche Buffonisten naar Parijs kwamen om er gastvoorstellingen te geven (1752), werden op de kermistheaters aldaar *comédies-vaudevilles* vertoond, waarin de manieren

van de ‘Grand Opéra’ evengoed belachelijk gemaakt werden als in Italië.

Langzamerhand echter ondergingen die blijspelen een heele verandering. Na 1752 verdwijnt daaruit gaandeweg de parodie, en ofschoon zij, behalve uit de gesproken taal (proza of vers) ook nog altijd uit eenvoudige populaire zangen (*vaudevilles*) met de meest primitieve orkestbegeleiding bestaan, komen langzamerhand betere airs in zwang, die meestal ontleend worden aan opera, intermède of ballet en wegens haar gemakkelijk te onthouden melodie en rhythmus spoedig populair worden. Zij hadden niet het triviale van de oude vaudevilles, en daar zij van grooteren omvang waren, maakten zij het den auteurs mogelijk, nu en dan een duo, een trio, ja zelfs een kwartet in hunne stukken aan te brengen. Die verandering in de muziek had ook invloed op de coupletten. De toon daarvan werd eleganter en ging langzamerhand over in den romance-stijl.

Het tijdperk nadert, waarin de *Vaudeville* zich begint af te scheiden van de *Opéra-comique* (deze naam werd reeds lang aan de hierbedoelde kunstsoort gegeven). Zij gaan ieder hun eigen weg en krijgen zelfs ieder een afzonderlijk theater.

Eerstgenoemde heeft sedert het begin der negentiende eeuw haar karakter vrij wel behouden; de Opéra-comique echter ging haar toon hoe langer hoe hooger stellen en betrad eindelijk een terrein, waarop zij met de Groote Opera concurreerde. Wat op haar naam doorging, was op het laatst haast niet van die zusterkunst te onderscheiden.

Het is niet onmogelijk, dat laatstgenoemd verschijnsel veel heeft bijgedragen tot verwaarloozing van het eigenlijke repertoire der Opéra-comique. Vele Franschen, die nog zeer ingenomen zijn met deze soort van dramatische kunst, door hen genoemd *un genre éminemment national*, hebben zich ten aanzien van deze verwaarloozing zeer bezorgd gemaakt, en de redactie van het muziektijdschrift *Musica* klaagde er onlangs nog over, dat in het ‘Théâtre de l'Opéra-comique’ zelden werken worden opgevoerd. die tot haar eigenlijk repertoire behooren; dat de jongere componisten zich om deze kunst niet bekommeren; dat het publiek zich daarover niet warm schijnt te maken, en zelfs het onderwijs in het Conservatoire geen groote liefde voor dit genre koestert, daar bij de laatst gehouden examens het programma voor de

Opéra-comique geen werken van den ouden stijl bevatte, maar overvloeide van ‘drames lyriques’ en ‘comédies lyriques’.

Doch de genoemde redactie deed meer. Zij achtte zich geroepen, over het blijkbare verval der Opéra-comique de meening van eenige Fransche componisten, zangers en professoren te vragen, en heeft in haar tijdschrift (in de afleveringen van September en October jl.) de antwoorden medegedeeld, die zij op hare vragen ontving.

Hetgeen zij wilde weten, was:

a. S'il convenait vraiment de faire son deuil d'un genre que tant de maîtres, tant de chefs-d'oeuvre aimables ont illustré.

b. S'il n'était pas possible d'envisager une renaissance qui nous vaudrait un opéra-comique ‘modernisé’.

Het eerst vermelde antwoord is dat van Saint-Saëns, die als bewijs zijner belangstelling in de opéra-comique verwijst naar zijn opera *Phryné*, die hij in het laatste decennium der negentiende eeuw op reeds ver gevorderden leeftijd schreef, en die den 24sten Mei 1893 voor de eerste maal in het ‘Theâtre de l'Opéra-Comique’ werd opgevoerd. Als antwoord op de gestelde vragen brengt hij zijn boek *Portraits et Souvenirs* in herinnering, waar hij de verdediging van de hierbedoelde kunstsoort op zich genomen heeft.

De redactie haalt daaruit eenige gedeelten aan en zegt, dat Saint-Saëns in zijn boek deed uitkomen, hoe de tijden verschillen kunnen. In zijn jonge jaren werd er in Frankrijk gespot met hen, die, zooals hij, hun studie gemaakt hadden van den strengen stijl der muziek (Bach en Beethoven o.a.), en wilde men, dat iedereen zou nederknielen voor een kunst, die zeker haar groote verdiensten had, maar toch tot niets anders bestemd was dan om te bekoren en te behagen. Maar: ‘*Autres temps, autres moeurs.*’ Wat vroeger te geleerd was, wordt thans zelfs niet meer als muziek beschouwd. En de Opéra-comique? Die noemen hare vijanden van thans: een valsch en verachtelijk genre, omdat de vermenging van zang en gesproken dialoog iets afschuwelijks is, iets dat onvereenigbaar is met Kunst. En die zelfde personen spreken niet anders dan met hoogen lof van opera's als *Fidelio* en *Freischütz*, waarin hetzelfde stelsel wordt toegepast!

Saint-Saëns meent overigens, dat het niet aangaat, een

kunstsoort als ‘quantité négligeable’ te behandelen, die een zoo roemrijke historie heeft. Hij beschouwt de groote Opera, door den dichter Quinault in het leven geroepen en waarvan de schoone declamatie de voornaamste hoedanigheid is, als het ware *nationale* genre der Fransche dramatisch-muzikale kunst. Maar dit wil niet zeggen dat de ‘Opéra-comique’ niet ook zijn sterke dosis nationaliteit heeft. Al is de vorm dezer soort van opera, waarin beurtelings gesproken en gezongen wordt, niet iets, dat alleen aan Frankrijk toebehoort, het *karakter*, dat het land er aan gegeven heeft, is bepaald nationaal.

De overige antwoorden getuigen deels van pessimisme, deels van optimisme. Componisten als Leroux, Bruneau, Erlanger, Reynaldo Hahn behooren tot de eerste categorie. De meesten hunner kunnen zich een weder opleven van het genre niet goed voorstellen. Eenigen zijn van oordeel, dat er geen geschikt libretto voor ‘opéra-comique’ bestaat, en dat niemand tegenwoordig in staat is, er een te maken. Een ander gelooft weder niet aan die opleving, omdat de Fransche toonkunst juist te veel behoefte heeft aan eenheid en logica, om nog smaak te hebben voor het beurtelings zingen en spreken; een lyrisch blijspel, waarbij de tekst geheel en al op muziek is gezet, komt hun voor beter in overeenstemming te zijn met de tegenwoordige tendenties. Eén slechts is er, die het wel jammer vindt, dat deze kunst zoozeer verwaarloosd wordt, en zou wenschen dat zij weder opbloeide. Maar al werden zelfs vorm en karakter daarvan vernieuwd, dan zouden zij zich toch niet meer kunnen voegen naar het muzikaal woordenboek, dat in onze dagen het gebruikelijke is. De tegenwoordige representanten der muzikale compositie in Frankrijk staan in geen enkel verband meer met de meesters van vroeger.

Onder de componisten, die een antwoord inzonden, is maar één optimist, namelijk Gustave Doret, vooral bekend geworden door zijn opera *Les Armailles.* ‘Waarom zou de kunstvorm der opéra-comique verouderd zijn?’ - vraagt hij. ‘De fransche gratie en teederheid zijn niet dood. Zij zullen weder zegevierend voor den dag komen wanneer een genie hen wekken zal.’

De zangers, die zich door vertolking der meesterstukken

van deze kunst zeer verdienstelijk hebben gemaakt en daarmede vele lauweren hebben geoogst, behooren natuurlijk eveneens tot de optimisten.

Dat blijkt o.a. uit het antwoord van Lucien Fugère, die al jaren lang tot de voortreffelijkste vertolkers der Fransche opéra-comique behoort. ‘Neen - zegt hij - de opéra-comique is niet dood en zal ook nooit sterven! Als de voorname werken, die er toe behooren, maar goed opgevoerd worden. Hiervoor heeft men artiesten noodig, die tegelijk zanger en acteur zijn. Welnu, die zijn er!’

Ook van een zangeres, madame Aline Vallandri, die mede tot degenen behoort welke in de vertolking dezer kunst hebben uitgemunt, kwam een antwoord in, dat ik, wegens zijn bondigheid, hier in de oorspronkelijke taal laat volgen. Zij zegt: Pour nous intéresser de nouveau au genre opéra-comique, il y a, à mon sens, une formule toute simple, à laquelle je m'étonne que personne ne paraisse songer: - écrire quelques bonnes comédies lyriques dans le goût des *Noces de Figaro,* ou même du *Barbier*, en utilisant les ressources de la technique moderne combinée avec un tantinet de génie. Toutes les questions que vous posez au sujet de cette forme d'art musical seraient résolues du coup.’

Van de onderwijzers aan het Conservatoire, wier opinie in deze aangelegenheid werd gevraagd, zonden o.a. de heeren Imbart de la Tour en Jacques Isnardon antwoorden in.

Eerstgenoemde, ook zanger en thans den zang en de lyrische declamatie doceerende, is van oordeel, dat de opéra-comique, zooals onze voorvaderen die in het leven riepen, wel degelijk dood is en volstrekt geen kans heeft om weer levend te worden. Dat genre is onder de Revolutie verdwenen. In de negentiende eeuw ontstond er, zooals hij beweert, een bastaardsoort, waarvan de opera's *Le domino noir*, *Haydée,* en zelfs *Le Pré aux Clercs* typen zijn, en die zich in twee takken verdeelde, van welke de eene voerde naar de *Operette* (type: *La fille du tambour-major*) en de andere naar de *Comédie lyrique* (type: *Manon*). En tusschen beiden ligt een afgrond, die dagelijks dieper wordt en door niets zal kunnen worden gedempt.

‘Ik geloof dus niet, - zoo luidt zijn conclusie, - dat er weder een echte opéra-comique zal ontstaan, evenmin als ik

geloof aan de herleving der kunst van een Watteau, van een Fragonard. Maar ik geloof vast aan de mogelijkheid eener reprise der werken van Monsigny, Dalayrac, Méhul en Grétry en aan het succes hunner historische reconstructie op het tooneel der "Opéra-Comique". Mocht dit geschieden, dan zullen wij er hetzelfde genot van hebben, dat wij ondervinden wanneer wij in een vitrine van die fijn bewerkte miniaturen, die prachtige waaiers, gouden tabaksdoozen enz. beschouwen, die den lust der achttiende eeuw uitmaakten.'

Professor Isnardon gelooft eveneens, dat de primitieve opéra-comique begraven is, en, naar hij hoopt, voor goed. Maar het genre zelf acht hij daarom nog niet dood; het sluimert slechts, en hij voorspelt dat het binnenkort weer ontwaken zal. Wellicht niet op het tooneel van den heer Carré ('Théâtre de l'Opéra-Comique') maar veeleer in een boulevard-theater, of op een nieuw te stichten tooneel. Daar zal men dan weder stukken kunnen zien vertoonen als *Le petit Duc*, *Les Dragons de Villars*, *Madame Chrysantéme* en dergelijke, die vroeger het publiek naar de zoogenaamde 'théâtres de genre' deden stroomen.

Maar er is tegenwoordig een erge verwarring op het terrein van het Fransche lyrische blijspel. Men moet beginnen met zuiver de grens te trekken tusschen opéra-comique en operette - zegt de heer Isnardon. Intusschen wil hij van de *werkelijke* operette - die van Hervé en Offenbach namelijk - niets weten; hij acht die niet meer van onzen tijd.

Onder de antwoorden onderscheidt zich dat van den tenorzanger Thomas Salignac, die bekend staat als een even voortreffelijk vertolker van het lyrische drama als van de opéra-comique, niet alleen door uitvoerigheid, maar ook daardoor, dat hij nog een nieuw gezichtspunt op de zaak geeft.

Hij stelt de vraag, waarom het publiek opgehouden heeft, zich te interesseeren voor den kunstvorm, die toch zoo echt Fransch is door zijn helderheid, zijn geest en zijn verscheidenheid van effect, en schrijft de oorzaak van dat verschijnsel toe aan de omstandigheid, dat sedert een vijftiental jaren de muzikale evolutie in Frankrijk zoo snel is toegenomen, dat zij het oude nationale genre geheel heeft teruggedrongen en gemaakt heeft, dat dit door de critiek verguisd, door het snobisme veracht en bij het publiek allengs in vergetelheid geraakt is.

Afgescheiden daarvan, zijn er echter drie dingen die zich tegen een weder opleven van dezen kunstvorm verzetten. Het zijn, volgens hem, 1o het gebrek aan goede libretti; 2o de moeilijkheid om aan de lyrische 'comédie', zonder haar van haar gratie te berooven, de moderne muzikale techniek aan te passen, die veel beter geschikt is voor het lyrisch 'drama'; 3o de te betreuren neiging der professoren in den zang en de lyrische declamatie om de studie der oude Italiaansche meesters en van het *bel canto* te veronachtzamen, - een gevaar voor de toekomst, waarop ook anderen gewezen hebben, en dat zich bij de jongste examens van het Conservatoire reeds heeft doen gevoelen. Alleen wanneer het mogelijk is, deze bezwaren op te heffen, kan de vrees voor geheel verval der opéra-comique geacht worden te zijn weggenomen.

Hierboven werd gesproken van de operetten van Hervé en Offenbach. Die van laatstgenoemde werden spoedig ook in de Duitsche landen bekend en zijn de eerste aanleiding geweest tot den operetten-eeredienst, die zich daar meer en meer ontwikkelde en in onze dagen zulke groote proportiën heeft aangenomen.

De directeur van het Karl-Theater te Weenen had namelijk uit Parijs het klavieruittreksel van Offenbach's operette *Le Mariage aux Lanternes* medegebracht, liet dat door zijn kapelmeester instrumenteeren en bracht het stuk in zijn theater tot opvoering. De voorstellingen maakten zoo grooten opgang in Weenen, dat zij Offenbach terughielden van zijn voornemen om tegen de onrechtmatige handeling van den theaterdirecteur op te treden; en het gevolg daarvan was, dat in betrekkelijk korten tijd nog een groot deel van zijn overige werken ongestoord in Weenen kon worden opgevoerd en zijne operetten weldra in de Oostenrijksche monarchie en in Duitschland populair werden.

Doch meer nog. De Fransche operette, die op deze wijze naar Weenen was overgeplant, deed daar de nog half sluimerende talenten, die tot dusver slechts aarzelend het terrein dezer kunst hadden betreden, geheel ontwaken, en binnen korten tijd kon er met het volste recht ook van een *Weener operette* gesproken worden.

Strauss-Suppé-Millöcker, dat was het beroemde trio der Weener operette van 1870-1900.

Franz von Suppé kwam het eerst. Reeds toen hij nog slechts concertmeester aan het Leopoldstädter Theater was, werden er operetten van hem bekend, doch eerst toen Offenbach hem een beteren weg gewezen had, werd hij de man, die in de Oostenrijksche hoofdstad, en ver daarbuiten, door zijne toonscheppingen aan velen aangename uren bezorgd heeft. Tot zijne voornaamste werken op dit gebied behooren, in volgorde van hun ontstaan: *Zehn Mädchen und kein Mann*, *Flotte Bursche, Die schöne Galathea, Fatinitza, Boccaccio.*

Wat den graad van talent betreft, staat Carl Millöcker ongeveer met hem gelijk. Deze Weener van geboorte componeerde reeds operetten, toen hij als jongmensch van 22 jaren aan den stadsschouwburg te Graz den kapelmeesterspost bekleedde. Zijne voornaamste operetten dateeren echter eerst van den tijd (1869-'83) toen hij in de hoofdstad van het rijk bij het 'Theater an der Wien' dezelfde betrekking waarnam. De meest bekende zijner dramatische werken zijn: *Der Vizeadmiral, Die sieben Schwaben, Der arme Jonathan,* maar vooral *Der Bettelstudent.* Met dit stuk heeft hij in het jaar 1882 zijn grootste triomf gevierd en zijn populariteit in binnen- en buitenland verworven.

Was Johan Strauss in leeftijd de middelste van het trio, in talent - ook wat de operette betreft - stond hij het hoogst. Hij heeft verscheidene operetten gecomponeerd (*Der lustige Krieg, Der Karneval in Rom, Die Fledermaus* zijn de meest bekende) doch met slechts weinige daarvan heeft hij *overal* groot succes gehad. Met hem is de dansmuziek een groote factor geworden in de operette - en geen wonder, want hij was de danscomponist bij uitnemendheid. Dat die invoering der dansmuziek echter schaden kan, is bij zijne navolgers dikwijls gebleken. In het algemeen is het karakter der Duitsche operette er in onze dagen niet op verbeterd. Niet alleen dat daarin zooveel mogelijk situatiën worden aangebracht, die gelegenheid tot dansen geven, maar de tekst wordt menigmaal ook daar, waar het eigenlijk niet te pas komt, door dansmuziek gesteund. Dan ook is het in zulke operetten meestal een aandrijven op een bijzonder pakkend moment (in de handeling zoowel als in de muziek), dat de Duitschers 'der Schlager' plegen te noemen. Daaraan wordt alles besteed, en het verdere wordt min of meer

nonchalant behandeld - vooral daar, waar men dat culminatiepunt reeds voorbij is.

Zoo is dan in het bovenstaande een vluchtige schets gegeven van hetgeen de componist op zijn pad kan vinden, wanneer hij aan het zoeken gaat naar een middel om aan zijn lust tot het scheppen van iets dramatisch-muzikaals te voldoen. Wie zich in een bepaalde studie van dit onderwerp gaat verdiepen, zal, dunkt mij, meer en meer moeten bemerken, dat er tegenwoordig op het terrein der opera-compositie, zoowel in het strenge als in het meer luchtige genre, zoo iets van een verwarring heerscht en ook dat daar soms meer sprake is van een *affaire* dan van een weldoordacht en ernstig streven.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

Ierland en Engeland. - Elzas-Lotharingen.
26 December.

Het resultaat der parlementsontbinding in Engeland laat zich vatten in de formule ‘no change’. Als te voren een meerderheid voor de regeering, maar enkel bij Redmond's genade.

Tegen het vetorecht der Lords is deze meerderheid krachtig aaneengesloten, maar ook alleen daartegen. De Ieren zullen de liberalen aan het bewind doen blijven tot het struikelblok op den weg naar Home Rule is opgeruimd, en dan aanstonds de rekening voor hunne hulp presenteeren.

Het kan niet ontkend worden, dat de Iersche quaestie, zoolang zij onopgelost blijft, de geheele binnenlandsche politiek van Engeland bederft en vertroebelt. De vraagstukken kunnen niet in behandeling worden genomen naarmate van haar eigen gewicht en wezen: zij worden ter beslissing gebracht naarmate zij de belangstelling der Ieren trekken, die alles van uit een engen particularistischen gedachtenkring beoordeelen. Zoo is thans niet om het eigenlijke punt gevochten dat de moderne ontwikkeling zijner maatschappelijke verhoudingen het Engelsche volk ter beslissing had moeten aanbevelen: de hervorming van het Hoogerhuis, - maar om het ééne onderdeel van het vraagstuk dat de Ieren interesseert. Er is veel begrijpelijks in den onwil van een groot deel der Engelsche natie om zich aan beslissingen te onderwerpen die uit de handen der Ieren moeten worden

aangenomen. Het naakte getal is altoos een weinig eerbied afdwingend meester, en hier komt de overweging er nog bij dat de Ieren hun indrukwekkend aantal vertegenwoordigers alleen danken aan een districtenindeeling welke dagteekent uit een tijd dat Ierland aanmerkelijk dichter, oud-Engeland aanmerkelijk minder dicht bevolkt was dan thans. Zoolang men nu echter den Ieren hun eigenlijken wensch: behartiging hunner eigen belangen in een parlement te Dublin, ontzegt, zullen zij van hun onredelijk, volstrekt onevenredig overwicht in het parlement te Westminster onbeschroomd voor hun particularistische doeleinden gebruik maken. De dag waarop deze *circulus vitiosus* verbroken wordt zal een zegenrijke dag zijn voor oud-Engeland, voor het Britsche imperium en voor de beschaafde wereld tegelijk. Het is niet onverschillig, het zou voor de gansche wereld een ernstig gevaar beteekenen, indien de Engelsche politiek opnieuw voor den duur van een of meer menschenlevens aan het bederf van den Ierschen invloed bleef blootgesteld. Dan kunnen de algemeenere vraagstukken die onze tijd aan de groote kultuurvolken in het algemeen en aan Engeland in het bijzonder stelt, nimmer tot hun recht komen gelijk zij het in het belang eener volkerengemeenschap waarvan het Britsche rijk zulk een gewichtig en belangwekkend onderdeel uitmaakt, zouden verdienen; - dan wordt de natuurlijke ontwikkeling vertraagd en de kans op ongezond avontuur vermeerderd; - dan lijdt, in een land dat in zooveel opzichten de moderne wereld ten voorbeeld was en waarvan zij nog altijd veel verwacht, de politieke moraliteit licht zware schade, en zulke schade is, eenmaal toegebracht, moeilijk te herstellen....

Het is een groot nadeel geweest voor Engeland's ontwikkeling en die van het Britsche rijk, dat Gladstone zijn strijd voor Home Rule heeft moeten verliezen. Thans moet de achterstand worden ingehaald op een oogenblik waarop het reeds hoogst bezwaarlijk zal worden bevonden de Iersche quaestie als een zelfstandig onderwerp te regelen, maar ieder naar verband met en invloed op de algemeene organisatie van het Britsche wereldrijk zal vragen, en zijne houding mede zal laten bepalen door overwegingen die vèr over de bijzondere Iersche quaestie heen reiken. Het ontbreekt niet aan teekenen dat de unionistische partij het voorstel tot het

toekennen van zelfbestuur aan Ierland zal beantwoorden met den eisch van inschakeling van dien maatregel in een geheel van wettelijke voorzieningen ter bevestiging van het uit een zoo groot aantal autonome deelen bestaande Britsche rijksverband; - een dankbaar platform; en een waar de heele beschaafde wereld bij geïnteresseerd is. Zij heeft er het hoogste belang bij dat iets zoo levensvatbaars als de Britsche rijksgedachte niet geaccapareerd worde door eene enghartige, jingoistische, tegen de niet-Britsche wereld vijandig overstaande partij, maar dat liberale beginselen en methoden bij de komende rijksorganisatie zullen voorzitten. Bij dàt werk kan het overwicht eener Iersch-nationalistische partij in het parlement te Westminster onmogelijk langer worden geduld; zij zou ook niet de minste zedelijke aanspraak hebben op de beslissende stem in eene zaak die zij steeds bij eigen particularistische oogmerken achtergesteld heeft. Maar om de Ieren uit de algemeen-Britsche zaken terug te dringen is het noodig hun vooraf in Iersche zaken recht te doen, en dit zal nimmer geschieden zonder dat eerst het vetorecht der Lords (der tegenwoordtge Lords ten minste) verlamd is. Engeland ontkomt er niet aan, eerst de knie voor Redmond te moeten buigen; - met diens quitantie in den zak, zal het weder zichzelf mogen zijn. Had het zich niet door hartstocht laten verblinden, het hadde zich jaren geleden van de Iersche quaestie in haar acuten vorm kunnen bevrijden. Het heeft door zijn starheid alleen, de positie der Iersche partij in de parlementen der laatste jaren eerst mogelijk gemaakt.

Het ontwerp van nieuwe constitutie voor Elzas-Lotharingen stelt gerechtvaardigde verlangens van het Rijksland te leur.

Duitschland, eene bevolking van oud-Duitschen stam in 1870 van Gallische overheersching (naar het zeide) bevrijdende, had den plicht de hereenigden in het Rijk eene positie van volkomen gelijkgerechtigdheid aan te bieden. Waren zij volgerechtigde Franschen geweest, hoeveel meer kwam hun de volheid toe van het deelgenootschap in een Rijk dat verklaard werd zonder den Elzas niet te kunnen bestaan!

Dat de Duitschers, in veertig jaar, van Elzas-Lotharingen niets anders hebben weten te maken dan wat het thans nog is en krachtens het nieuwe ontwerp voor onbepaalden tijd

blijven zal: eene *terra imperii* zonder stem in den Bondsraad, is een zware aanklacht tegen hun imperiale geschiktheid.

Het Pruisische korporaalsverstand ziet de Elzassers voor slechte Duitschers aan, voor Gallophilen. Het ziet voorbij dat Gallophilie alleen bij de Elzassers kan worden opgewekt door hen in het Rijk kort te houden. Zij zijn in de eerste plaats Elzassers en voelen zich te kort gedaan wanneer die titel minderwaardig wordt geacht aan dien van Beier of Wurtemberger. Het nieuwe ontwerp kent het Rijksland weliswaar een vrij aanmerkelijke mate van autonomie toe, maar laat na op deze hervorming de kroon te zetten door aan het gebied het karakter van bondsstaat te verleenen. De gezamenlijke bondsstaten blijven er, door haren representant den Keizer, de souvereiniteit uitoefenen, die de Keizer weder *de facto* aan een stadhouder (een vreemdeling van over den Rijn) delegeert. De nationale vertegenwoordiging wordt onder de curateele geplaatst van een hoogerhuis, waarin door den Keizer benoemde leden, die geen inboorlingen behoeven te zijn, het overwicht hebben. In deze omstandigheden, die doen vooruitzien dat eene eventueel door het Rijksland uit te brengen stem niet vrijelijk zou worden uitgebracht maar feitelijk door Pruisen bepaald, hebben de kleinere bondsstaten bezwaar gemaakt tegen eene wijziging in de Rijksconstitutie, die Elzas-Lotharingen stem in den Bondsraad zou kunnen bezorgen. Duidelijk is bij dit alles te verstaan gegeven, dat de regeering te Berlijn de eenige oplossing verwerpt, die tegelijk èn de Elzassers zelf èn de Zuidduitschers van over den Rijn zou bevredigen: eene republiek Elzas-Lotharingen, stemgerechtigd bondslid als Hamburg of Bremen. Het wordt van Pruisische zijde reeds als een concessie beschouwd, dat men de Pruisische solutie: eene secundogenituur in het huis Hohenzollern, ten behoeve bijvoorbeeld van prins August Wilhelm, niet of nog niet zoekt op te dringen. De thans voorgeslagen regeling bevredigt nòch de Pruisische, nòch de Elzasser aspiratiën. Intusschen neemt de ontevredenheid in het Rijksland zienderoogen toe. Men zou zeer verkeerd doen te meenen, dat het land naar Frankrijk terug wil of terug kan. De conditiën van het economisch bestaan zijn er thans voor goed op de vereeniging met het Rijk ingericht, en de laatste Elzassers die nog Fransche onderdanen geweest zijn

zullen eerlang zijn gestorven. Maar wat zich zeer sterk accentueert is de eigenaardige Elzasser nationaliteit die van beschoolmeestering niet meer weten wil, en zoo levenskrachtig blijkt dat zij de geimporteerde over-Rijnsche elementen in het tweede geslacht zich volmaakt onderwerpt. Zoodat men geneigd is te voorspellen, dat het levendig Alemannisch volkje in het lange eind den korporaalstok te sterk zal zijn en zich zijn volle recht in het Duitsche vaderland zal zien ingeruimd, een vaderland dat er niet zwakker of armer van worden zal, als het een nieuw, levend lid zal ruilen voor wat te lang een wingewest bleef. En al mocht de zaak blijken neer te komen op eenige injectie van *esprit français* in het logge Duitsche lichaam, zou dit een nadeel zijn?

C.

Bibliographie.

***De Vrouwen-peerle, ofte dryvoudighe historie van Helena de Verduldighe, Griseldis de Saeghtmoedige, Florentina de Getrouwe.* - Nieuwelyckx gheprint door Joh. Enschedé ende Sonen te Haerlem voor C.A.J. van Dishoeck te Bussum, ten jaere MCMX. In 4o.**

De bibliofilie kan diensten bewijzen aan de wetenschap door aan te moedigen tot met zorg of zelfs met luxe uitgevoerde herdrukken van oude en zeldzaam geworden boeken en boekjes. In Frankrijk bezat wijlen A. de Montaiglon de gaaf dergelijke rariteiten op te diepen en in de kringen der boekenliefhebbers gunstig bekende uitgevers te bewegen ze op nieuw in de wereld te zenden, dikwijls voorzien van een zaakrijke inleiding van zijn hand. De Duitsche *Neudrücke* wenden zich meer tot een publiek van filologen en zijn meest niet zoo aantrekkelijk voor liefhebbers van fraaie drukken. Smakelijker ziet de verzaling Nederlandsche volksboeken er uit, eenige jaren geleden begonnen, met steun der Maatschappij van Letterkunde: laat ons hopen dat zij voortdurend genoeg debiet zal vinden om de voortzetting der zoo belangwekkende collectie mogelijk te maken. Deze uitgave gaat nog een stap verder. Zij is weliswaar geen eigenlijke facsimile-uitgave, geen mechanische reproductie; maar de firma Enschedé kon, dank haar fraaie Gothische typen, een getrouwe kopie leveren van de oude uitgave, in 1621 te Antwerpen verschenen bij Martinus Verdussen.

Indien de beminnaars van archaïstische drukken op echt Hollandsch papier, die zich dit werk aanschaffen, tevens er van houden te mediteeren over den inhoud van het boek dat zij bezitten en waarin zij bladeren, dan is hier gelegenheid tot nadenken over de taaiheid der traditie van volkslegenden. Van de drie verhalen die het boek bevat, is het eerste, *Helena de*

Verduldighe, het oude sprookje van het Meisje met de afgekapte hand, in Frankrijk in de XIIIe eeuw bewerkt in den vorm van een volksepos *(chanson de geste)*, dat later, in proza overgebracht, een volksboek werd, in geheel Europa geliefd. *Griseldis* gaat, gelijk men weet, terug tot Boccaccio, maar diens beroemde novelle geeft aanleiding tot veel gissingen en onderzoekingen over haar eigenlijken oorsprong en primitieven vorm, gissingen en onderzoekingen die nog wel eenigen tijd zullen voortduren en die loopen over een geheele groep van vertellingen, romans en volksliederen. *Florentina de Getrouwe* eindelijk, bevat, zonderling verkapt en vervormd, het thema het best bekend uit Mussets allerliefste *Barberine*: wij kunnen dat thema vóór duizend jaren in Indië aanwijzen en het zal daar wel vroeger bekend zijn geweest.

Door hoeveel handen en hoofden zijn deze verhalen niet gegaan, hoeveel verbeeldingen hebben zij niet beziggehouden, tot zij ten laatste te land kwamen te Antwerpen, in de drukkerij van Martinus Verdussen, tijdgenoot van Rubens en Marie de Medici, van Prins Maurits en Spinola!

Parijs.
G.B.H.

Maurice Maeterlinck. Dramatische Werken. Door den schrijver geautoriseerde uitgave bewerkt door J. Clant van der Mijll - Piepers. Prinses Maleine. De indringer. De blinden. De zeven Prinsessen. - Amsterdam, Meulenhoff & Co.

Het schijnt het plan van uitgever en vertaalster te zijn, *al* de dramatische werken van Maeterlinck in een Nederlandsche vertaling het publiek aan te bieden. Mij lijkt dit een hachelijk ondernemen. Niet enkel omdat de geheel eigenaardige bekoring, welke er van Maeterlinck's werk uitgaat, in eene vertaling voor een goed deel verloren moet raken - dit geldt voor de meeste vertalingen van poëtisch werk, al is het dan ook niet steeds in die mate als bij Maeterlinck - maar ook omdat de werken van den schrijver van *Pelléas et Mélisande* zeer ongelijk van waarde zijn.

La princesse Maleine, het drama dat het grootste gedeelte van dit deel vult, moge bij zijn verschijning, nu twintig jaar geleden, nadat Octave Mirbeau de aandacht gevestigd had op den jongen schrijver, dien hij bij Shakespeare vergeleek, groot opzien verwekt hebben, het is zeker dat van Maeterlinck's stukken, waarin

de navolging van Shakespeare het sterkst naar voren springt. Het tooneel waarmee het opent: de twee officieren van koning Marcellus die in den tuin van het kasteel de wacht houden, naar het uur vragen en over de wonderlijke natuurverschijnselen praten, gelijkt al te veel op het eerste tooneel van *Hamlet;* het tooneel tusschen Hjalmar en koningin Anne doet aan *Macbeth*, de waanzin van Hjalmar aan koning Lear denken, en zoo meer. Van *Les sept Princesses* schreef Maeterlinck zelf mij indertijd: 'Il ne faut pas qu'on attache grande importance à ces Sept Princesses, simple carte de visite et dernier acte de cette petite trilogie de la mort dont font partie *L'intruse* et *Les aveugles.*' Aan de beide laatste kleine drama's hecht Maeterlinck meer. En vooral *L'intruse* heeft in en buiten de Fransch sprekende landen steeds grooten indruk gemaakt.

Den titel *L'intruse*, waarmeê de Dood wordt aangeduid, door *De indringer* te vertalen, gelijk mevrouw Clant van der Mijll doet, lijkt mij niet gelukkig. *De Ongeroepene* ware beter. Oordeelend naar hetgeen ik ervan las, geloof ik overigens te mogen zeggen, dat de vertaling correct is. Eigenlijke taalfouten heb ik niet ontdekt, wèl al te gemeenzame uitdrukkingen, die in het Hollandsch grover klinken dan in het Fransch. In een levendig Fransch gesprek zal men dikwijls een uitval hooren als: 'Mais vous devenez fou!' zonder dat dit als een grofheid klinkt; hetgeen wel het geval is met het Hollandsche 'Och, u is niet recht wijs!' wat den blinden grootvader wordt toegevoegd. Even weinig smaakvol lijkt mij de vertaling van 'Ce n'est pas sérieux, n'est ce pas?' door 'Hoe heb ik het nu eigenlijk met u?'

Ik maak deze aanmerkingen, omdat dergelijke overzettingen den toon van het geheel naar beneden halen, en gevaar opleveren bij een mogelijke vertooning door Hollandsche tooneelspelers.

Wat als inleiding tot dit eerste deel over Maeterlinck's werk en over zijn leven gezegd wordt, heeft niet veel te beteekenen. Van een karakteriseering van schrijver en mensch geen spoor. Wel vond ik aan het slot van de inleiding een niet verder gemotiveerde uitspraak, waar de vertaalster gewaagt van den grooten invloed 'van de buitengewone, hoogstaande vrouw, die haar leven aan het zijne verbonden heeft.' Over den aard van dien invloed op Maeterlinck's werk loopen de gevoelens zeer uiteen. Daarom ware het voorzichtiger geweest, dit punt hier niet, zoo in het voorbijgaan, aan te roeren.

Portretten en goede afbeeldingen van Maeterlinck's buitenverblijven, versieren het smaakvol uitgegeven boek.

v.H.

Emile Gebhardt, Souvenirs d'un vieil Athénien, Paris. Bloud et Cie.

Uit het enkele hoofdstuk Saint François d'Assise, voorkomende in Gebhardt's ‘l'Italie mystique’, leert men den kortlings overleden beminnelijken schrijver kennen. Was er niet veel van den heiligen Franciscus in dezen mensch? Diezelfde teederheid, de rust van het eindelijk begrepen hebben, dezelfde vriendelijke ironie bij het zien van menschlijk afdwalen; bovenal totale afwezigheid van wat grover aandoet. ‘On était dans les premiers jours d'octobre; c'était le soir, un soir d'automne ilalien, au long crépuscule azuré, et, dans le grand silence de la campagne, éclairée seulement par les lueurs mourantes du ciel, la famille franciscaine attendait que l'âme du Père prît son vol. Il se passa alors une chose merveilleuse. Une nuée d'alouettes, qui ne gazouillent jamais que dans un rayon de soleil, alaudae aves lucis amicae, vint s'abattre en chantant sur l'église de Sainte-Marie-des-Anges, sur le toit des cellules, dans la cour du petit couvent. Saint François expira, pleuré par un choeur d'oiseaux.’ Franciscus zelf zich voedende met droog brood en bronwater had voorgeschreven: ‘manger de tous les mets qu'on servira, necessitas non habet legem.’ Nu zette de heilige Lodewijk aan Frà Salimbene een dîner maigre voor: des poissons, des écrevisses, des pâtés d'anguilles, des tourtes, des fruits, le vin noble, le vin du Roi. Gebhardt merkt op: ‘et Salimbene, ce jour-lâ, se soumit humblement â la Règle.’ Gebhardt, zoo luidde zijn nekroloog, was geen man van veel woorden. Is dit wederom niet Franciscus' woord: ‘mentaliter potius quam vocaliter’?

De Souvenirs - eene verzameling van artikels door Gebhardt gezonden aan de ‘République Française’ en aan de Débats - toonen voldoende, dat de schrijver n'a jamais renié la ferveur athénienne de sa jeunesse. 20 Maart 1862 kon hij voor het eerst binnentreden in ‘cette maison dressée depuis 1846 sur la pente de Lycabette trop cher à Borée: l'Ecole française d'Athènes.’ Toen hij 15 Juni 1865 voor goed afscheid nam, schreef hij: ‘je pars demain matin. Funérailles de ma jeunesse.’ Archaeoloog is hij er niet geworden. De opgave door het Institut voor de jeugdige ‘Athéniens’ gesteld: ‘Une étude sur le Mur des Lélèges à Tirynthe,’ werd gepersifleerd door de volgende prijsvraag: ‘Déterminer de quelle essence fut le bois du tonneau de Diogène.’ Of wel: ‘Reconnaître, décrire et classer les cailloux qui guérirent Démosthène de son bégaiement.’ Bekoord door den Olympus van Broussa meende hij, dat deze, niet de thessalische, Homerus' godenberg was geweest. Hoe heeft hij er zelf

lachende onder zijne tranen mede gebroken en voor broedermythologen de vraag uit helpen schrijven: ‘Dégager de l'opération pratiquée par Alcibiade sur la queue de son chien les vestiges d'un mythe solaire, probablement antérieur à la période homérique.’ In Griekenland is veeleer de geest van Chateaubriand's Itinéraire, van Byron over hem geweest: ‘relire le Banquet, dans le texte grec, assis sur les degrés du Parthénon, du côté de la mer, par un matin d'avril, quand les éphèbes de Phidias sourient au soleil et que les abeilles d'or chantent doucement dans le grand silence. Pour un voluptueux en plaisirs intellectuels ceci est la béatitude. Mais, je le sais, on commence toujours par l'archéologie. Ils font là-bas de l'archéologie comme M. Jourdain faisait de la prose.’

Of men nu noodwendig al deze verspreide opstellen moest heruitgeven? Eenige malen kwam deze vraag onder het lezen op. Doch waarde heeft het zeker door dezen man, die het geloofsleven in Italië zoo nauwkeurig bekeek, het verschil tusschen de grieksche en romeinsche kerk te hooren uiteenzetten (blz. 270). Tegenover het strijdbare karakter der laatste, haar Dominikanen, haar Inquisitie - doch tevens haar Kruistochten, haar St. Bernhard, haar Franciscus - staat de eerste ‘qui n'a compté, depuis le jour de la séparation, ni saints ni hérétiques. Aujourd'hui, elle ne connaît, en réalité, ni fidèles enthousiastes, ni libres-penseurs inquiétants. Religion bienveillante, dépourvue d'idéalisme, toute pleine de petites pratiques, de génuflexions, d'attitudes idolâtriques. Le prêtre n'est point prédicateur: il n'a sur les âmes aucune action; il se mêle familièrement à la vie de tous. L'évêque ne s'inquiète point de la politique de l'Etat; il se contente de veiller légèrement sur ses couvents et ses “papas”. Un peu de simonie ne l'effraie point.’

Het is ook aardig een ooggetuige te hooren, die Otho's verjaging en George's troonsbestijging mede leefde. De eerste als eenige gunst vragende, zijne overhemden te mogen ontvangen via Corfou, spoedbestelling; de tweede als blonde jongen gecajoleerd door de Atheensche schoonen. ‘Les jeunes filles se tourmentaient moins de la question d'Orient. On avait bien le roi, mais la reine?’ Dat tooneeltje op het bal der fransche legatie als zes paar yeux noirs om den jongen prins strijden. ‘Les demoiselles aidaient le roi à s'asseoir, à se relever, se penchaient sur la montre quand il regardait l'heure; caressaient la grande croix qui pendait à son côté. Ce fut peut-être le plus grand péril du règne naissant.’ Soms naderen de beschrijvingen tot Edmond About, zonder nochtans de scherpte van diens persiflage te bereiken. Prachtig is echter in de overgangsdagen

tusschen Otho en George ‘le ministre X’. ‘Le soir de la déchéance d'Othon le ministre fumant son tchibouk à sa fenêtre, vit accourir de loin le carrosse du consul général de Bavière. La femme du consul fuyait. Le ministre descendit quatre à quatre son escalier, fit arrêter les chevaux, obligea la pauvre dame à ouvrir ses valises, où, disait-il, se trouvaient assurément des papiers d'Etat, ne découvrit que des couverts d'argent, les entassa dans un pan de sa robe de chambre, salua très poliment et rentra chez lui.’

Naar aanleiding van Gebhardt's stuk Naples et sa Plèbe liet ik mij komen Renato Fuccini's Napoli a occhio nudo (Florence 1878). Hedendaagsche vrienden van het woningvraagstuk in groote steden zullen hier iets lezen wat alle verbeeldingskracht te boven gaat. Wie belang stelt in de voortleving van het antieke geloofsleven in Zuid-Italië, leze Gebhardt's Magna Graecia. Daar ziet men den romeinschen Lar als Lauru voortbestaan: ‘un petit personnage remuant, haut d'une coudée, aux yeux noirs très brillants, aux longs cheveux frisés, en habit de velours, coiffé d'un chapeau calabrais. Hij plaagt de vrouwen in haar droomen, is grillig, steelt het eten van het vee, doch helpt een andermaal eene bedroefde Asschepoester op kostelijke wijze aan haren Prins...

> Nessun maggior dolore
> Che ricordarsi del tempo felice!

kan men Gebhardt nazeggen bij het ophalen zijner herinneringen. Maar wat hij zegt van Reinach's Voyage en Orient zouden wij willen herhalen van de ‘Souvenirs’: ‘la lecture a été presque un tourment pour moi!’

J. VÜRTHEIM.

Het spelling-vraagstuk.
De ‘vereenvoudigde’ een gevaar voor volk en stam.

I.

Tegenover het gezag van een groep taalgeleerden-van-naam den handschoen op te nemen voor de groep letterkundigen, die wel, in een adres aan den Minister van Binnenlandsche Zaken, de ons boven het hoofd hangende ‘Vereenvoudigde Spelling’ als een ‘ramp’ signaleerde, doch daarna, tenzij in enkele verspreide uitingen, geen nadere verklaring schuldig meende te zijn, - het lijkt een waagstuk!

Aan de eene zijde hebben wij te doen met eene beweging, die eerst na jarenlang overleg van deskundigen een vasten vorm aannam; die door een voorzichtig en vooruitziend man als wijlen Professor Cosijn werd aangemoedigd, en thands door toongevende taalgeleerden voorgestaan en door een lichaam als de Academie van Wetenschappen erkend wordt, - aan de andere zijde met wat letter-kundigen, blijkbaar te zeer aan de letter verslaafd, en die dan ook in iedere letter minder, een ontfutseling zien van hun ‘heiligste goederen’...!

Een waagstuk inderdaad! Als ik het echter aandurf, hoewel ik mij niet graag voor een linguist zou uitgeven, dan is dat juist, omdat ik, voorzoover de zaak hun *wetenschap* betreft, door de taalgeleerden reeds van den beginne af volkomen ben overtuigd! En waar ik hen zal bestrijden, gaat de strijd dan ook buiten het eigenlijk wetenschappelijk gebied.

Ik las, toen die uitkwamen, de voornaamste opstellen van Dr. Kollewijn; er viel al heel weinig af te dingen op zijne vernietigende kritiek van De Vries' en Te Winkel's schrijftaal-

systeem; het scheen wel, vooral met het oog op de school, dat eene hervorming niet uitblijven kon.

En intusschen, wat in de *nieuwe* spelling, van dezen en genen volgeling, zich aanbood - maar het lag niet alléén aan de spelling zelve! - het was mij onverdraaglijk. Het was ons àllen onverdraaglijk.

Hier steekt het geheim, dat ik zal trachten op te lossen.

Hoe ernstig nu overigens deze aangelegenheid zij, - het is niettemin een tafereel van uitgelezen grappigheid geweest, dat deze papieren oorlog opleverde: deze looze schermutseling van het, ik geef gaarne toe, wel wat héél laat komend protest der opééns gëalarmeerde letterkundigen, en hun eerst niet weinig onthutste, dan vriendelijk terechtwijzende tegenstanders.

'Er vaart al een siddering door de Kolle-rijen,'... schreef een der zeventig mij, toen het fameus Adres als een plotseling opzettend onweer, aan den vredig-helderen hemel verscheen boven Dr. Kollewijns nette taal-stad: een 'nieuwe wijk' van ietwat nuchtere huisjes in regelrechte straten, ruim, maar plat van gevellijn...

Het was ook niet áárdig. Zij meenden het pleit reeds zoo goed als gewonnen te hebben in den lande, en alleen nog maar af te stuiten op een onwillige Regeering. 'Onszelf,' zei Dr. Schepers bij voorbaat, waar hij heel ons volk bedoelde, 'overtuigd als ik ben dat verzet uit beginsel in Nederland haast niet meer voorkomt.'[1] - De letterkundigen, ja, die sloten zich, op een schaarsche uitzondering na, nog wel niet aan bij de 'vereenvoudigde'; er werd zoo wel eens een schimpscheut vernomen in hunne geschriften; maar kom, de 'dichters', die heilige dwazen, wie houdt er rekening mee? Wij 'vereenvoudigen', en Nederland - vereenvoudigt.

En daar opeens, met een hagel van kwade woorden, het onweer!

Namen! - Niet een zangerskoor als van de 'Vereniging', dat, het achterdoek omloopend, van den anderen kant het tooneel weer opkomt in breede schaar: Dr. Schepers, Brandt van Doorne, Marcellus Emants, Maurits Uijldert, Brandt van

1) Pro en Contra, No. 5, blz. 14 (1905).

Doorne, Marcellus Emants, Maurits Uijldert, Dr. Schepers... Maar: Van Deyssel en Kloos, Van Eeden en Van Looy, Penning en Augusta de Wit, Heijermans en Querido, Coenen en De Meester, Boutens en Frans Erens, Van Booven en Boudier - Bakker, Van Schendel en Van Suchtelen, Bastiaanse en Reddingius... tien, twintig uitmúntende namen sla ik over!

Het was waarlijk om van te schrikken. Elke naam daverde voorbij; de ruiten rinkelden. Maar de bui dreef over. De Kollewijners kwamen buiten met opgelucht gemoed. Het bleek nergens ingeslagen, en de propere straten schenen te blinkender schoon geregend. Toen herstelden zij zich en zonden het aftrekkend namen'heir'' een fladderende vlucht van 'brosjures' na...

En wij zijn weer net zoo ver als wij waren. Geen enkele les heeft men uit het natuurverschijnsel getrokken; en, het blijkt voldoende uit sommige dier geschriftjes, men is even zelfvoldaan en zeker van zijn zaak als ooit.

Toch had die rij van namen, waaronder van de grootsten, onzen taalkundigen dienen te zeggen, wat in de eenigszins zoekende bewoordingen van het adres wellicht niet geheel is vastgelegd.

In steê echter van ernstig naar de redenen te speuren, die alle deze kunstenaars tot een verzet bewogen; te begrijpen, dat men hier niet uitkomt met de 'ongewoonte' en de 'vooroordeelen', die gemeenlijk den tegenzin van het groot publiek verklaren moeten, - wierp men zich gretig op de hier en daar niet zeer overtuigende termen van dat adres.

In de vereenvoudigde spelling te zien het 'gauw en gemakkelijk' van een 'langzaam veramerikaniseerend zakenleven', was inderdaad een min gelukkige gedachte-wending, waar immers wel géén zakenman ooit door de taal zich bezwaard gevoeld heeft of op spelling-vereenvoudiging aangedrongen, en het juist de handelslieden zijn, die hunne vlugge besluiten en daden gaarne wat omzichtig en omslachtig inkleeden in een stijl vol ouderwetsch-verfranschte deftigheid.

Hier openbaarde zich overigens, en geheel te onpas, een weinig gewettigde weerzin tegen meerderenden ondernemingsgeest, waaruit al te gemakkelijk de wederpartij tot het even onberedeneerde van onzen afkeer voor hare 'praktiese' spelling besluiten kon.

Niet zonder een schijn van recht mochten zij wijders vragen, hoe wij ons voorstelden, dat eene *wijze van spellen*, en nog wel ‘regelrecht’, op ‘geestesverarming’ uitloopen moest.

En dan, o wij logikaloozen en van ‘wetenschap’ verstokenen, verwarden wij zoo maar *taal* en *spelling*, en, betuigend dat wij ‘allerminst gehecht’ waren aan het ‘taalsysteem’ van De Vries en Te Winkel, zwoeren wij plechtig Kollewijn af.

Nietwaar, wat deden wij in de kou? en wat wilden wij eigenlijk?

Ik geloof met u, dat velen onzer zich daarvan niet duidelijk bewust zijn geweest. Gevoelend, ter eenre zijde, dat de spelling van De Vries en Te Winkel ons niet bevredigde, en dus op eigen houtje verwerpend wat ons daarin tè lastig en tè onlogisch was, (maar ook wel terugnemend wat ons ten onrechte door hen verworpen scheen!) - werden wij, daartegenover, niet wèl, zoo dikwijls wij de spelling onder de oogen kregen, die ons vanwege de nieuwere taalgeleerden in de plaats der officieele aangeboden wierd. Die spelwijze was ons niet maar aanvankelijk *vreemd*, doch, de jaren dóór, bleef die ons zóó afge‘lik’t lijken, gaf die ons een zoo laffe smaak in den mond, de mannen van *de* heer Kollewijn kwamen ons zoo futloos voor, en het ‘eenogige’ ‘zo’ loensde dermate verminkt ons aan, terwijl de ‘sjef’ en zijn ‘bràsselètten’ dragende dochters ons op zulk een burgerlijke ‘sjokola-vizite’ noodden, dat wij ons haastig omwendden en voor 't vervolg zoo vér mogelijk ‘de spelling-kwestie’ uit den weg gingen.

Het leek immers ook niet noodig, er ons druk over te maken? Wij zagen de aanhangers der ‘vereenvoudigde’ steeds verre in de minderheid, zich in hoofdzaak beperkend tot de onderwijzers - wat ons om verschillende redenen niet verwonderde -, terwijl het publiek er blijkbaar voor paste; en aan den anderen kant vernam men telkens tot z'n geruststelling, hoe het ‘beschaafd Nederlands’ weer hier of daar van overheidswege verboden was; al hetgeen ons voor den goeden smaak van ons volk zoowel als voor het juist inzicht zijner machthebbers genoeg te pleiten scheen, om in dien smaak en in dat inzicht afdoende waarborgen te vinden tegen een algemeen-worden dezer spelwijs.

Doch ziedaar de schâloos gewaanden den sprong wagen naar gelijkrechtigheid!... Wij ook grepen naar de wapens, en wij wetten onze ‘wetenschappelijke’ argumenten, - met ‘dewelke’ wij niet al te vertrouwd waren... Groot gelijk, dat gij ons uitlacht, waar wij de floret zwaaien, het kurkdopje in de vuist, of tevergeefs den boog trachten af te schieten op de pijl...

Nu leggen zij ons goedig de handen op de schouders: ‘maar weet u wel’, zeggen zij, ‘dat u dikwels genoeg, misschien onbewust, zèlf volgens de beginselen van de vereenvoudigde schrijft?’ - Een zekere heer Lefferstra heeft een heel boekje vol bewijzen verzameld[1)], hoezeer wij telkens weer aan De Vries en Te Winkel ontrouw zijn. - En lachend feliciteeren zij ons: ‘de natuur was sterker dan de leer... kom, u meent 't zo kwaad niet!’

Maar zeer beslist wijs ik-voor-mij deze complimenten, die ik niet verdien, van de hand. Zeker, onze spelling is verre van consequent, en *wij* hebben allerminst het recht, de uwe van *anarchisme* te beschuldigen. Zoo er ièts anarchistisch heeten moet, dan is het ons jarenlang en onverantwoordelijk ‘laat maar waaien’ geweest. *Doch bewijst ons willekeurig schrijven al iets tegen òns, het bewijst niets vóór de vereenvoudigde!*

Het bewijst alleen, dat zij en wij, meer of minder onmiddellijk, zijn voortgekomen uit één zelfde Rationalisme, waarvan *wij*, in onze spelling, nog *de sporen vertoonen*, maar waaruit *zij... bestaat.*

De generatie van '80 echter, welke van afkomst rationalistisch nog, zich weder omwendde naar de schoonheid, kwam, in die tweespalt, tot het anarchisme, dat in Van Deyssel's spelling op 't zuiverst zich weerspiegeld heeft.

Terwijl deze even groote als aarts-individualistische kunstenaar nù eens in de brutaalste spreektaal uitpakte, ‘nondezju’, wanneer hij ‘zjoviaal’-en-wel de middelmatigheden van zijn tijd voor de boks gaf, - daar kwam hij in zijn dichterlijk proza tot velerlei ‘mooye’ verouderde vormen, die hem

1) Niet altijd met evenveel intelligentie. Zoo schreef M. Scharten-Antink, waar zij de volkstaal weergaf: ‘komplementen’, doch waar zij zelve aan het woord was: ‘insect’. Gesnapt roept de heer Lefferstra; maar te vroeg.

toegeurden als een ‘bloeyender’ taal, of zette, waar hem dat ‘eiler’ docht, fel en leuk-weg ‘eil’ voor ‘ijl’.

Hebben wij dit anarchisme nog in het bloed, spellen wij stelsel-loos, schrijven wij soms zelfs onzuiver Nederlandsch, - *dat wil niet zeggen*, *dat wij daar goed aan doen*, noch dat de jongeren onder ons niet op hunne beurt naar eene nieuwe vastheid uitzien en niet den aard dier vastheid voorgevoelen, die haar schoonheid zal vinden in *stijl.*

* * *

Had Bilderdijk geleefd in dezen tijd - hoewel *hij* 't alweer is die, vóór een eeuw, de zuivere taal-principes 't eerst heeft uitgesproken - hij zou ongetwijfeld in déze spelling-hervormers de rampzalige werktuigen des Satans hebben gezien en hen als zoodanig met zijn striemende verzen gegeeseld! Maar in waarheid, dóen zij in hunne manieren niet lichtelijk denken aan een (goedaardigen) Mephisto?

‘Kom’, fluisteren zij u in, ‘doe 't nu maar, het is zoo weinig, een handvol onnoozele regeltjes; acht, die alléén de spelling betreffen, zonder dat er in 't minst aan de taal geraakt wordt; en één, dat zich richt naar het beschaafde spraakgebruik... Is de beschaafde spreektaal iets leelijks? Schrijft gij uw verzen dan in ònbeschaafd Nederlandsch?[1)] Wat kunt ge er dus voor kwaad bij? En 't maakt u eeuwig jong!’

In hoeverre die negen regels de taal onaangetast laten, dat zullen wij straks meer in bizonderheden nagaan.

Doch ernstiger dan tegen het schrijven van ‘bomen’ of ‘besje’ - kanten wij ons tegen den geest, waaruit deze spelmanier voor een deel ook zeker *voortkwam*, maar waarvan zij méér nog *het voertuig werd*, een geest, die heel wat anders beteekent en heel wat verder draagt dan het spellen zus of zoo.

Die geest is geenszins, naar Dr. Schepers voorgeeft ‘een neefje van den Nieuwen Gids’; want ligt al een *frisch* beginsel aan dit spel-systeem ten grondslag, iets *psychisch* blijkt ten slotte voornamelijk *in theorie* aanwezig, en

1) De gevolgtrekking is van - en beneden - Marcellus Emants!

het *schoone* staat er, dat erkent men gaarne en met nadruk, geheel buiten. Wij hebben dan ook veeleer te doen met ‘een neefje van Multatuli’, die met ‘i’ en ‘z'n’ het voorbeeld gaf; wij hebben te doen met een spellings-‘dageraad’, d.w.z. met de gezonde rede en een bevrijding van doode overleveringen, maar ook met wat van zijn Natuur en van zijn Waarheid overblijft, waar de warme genialiteit van den Meester ontbreekt: aanmatigende logika van den kouden grond.

Men leze slechts hunne geschriften; en hier bedoel ik noch de gewoonlijk inhoudsvolle en daardoor leesbare van den hoofdman, noch de straf-theoretische van sommige hoog-leeraren, die de consequentie's hunner wetenschap, in de praktijk, niet schijnen te zien; maar ik bedoel de colporteurs: men leze Buitenrust Hettema, van den Bosch, Schepers; en den voortreffelijken romanschrijver Marcellus Emants, men leze hem in zijn betoogend proza liever niet!

In die opstellen is niet de spelling het eenige dat ons opvalt, het is vooral het quasi-natuurlijke, het opzichtige wáár-zijn, het geforceerd gemoedelijke en gemeenzame. Het zijn niet alleen de woorden, die hun ‘nonsjalantste’ huisjasje hebben aangetrokken, maar het zijn vooral de zinnetjes, die ‘ongezjeneerd’ op hun sloffen rondloopen.

Het ‘schrijf zooals je spreekt’ wordt wel door Dr. C.G.N. de Vooys zeer fraai uitgelegd als: ‘Schrijf in alle omstandigheden zooals je *indiezelfde omstandigheden* spreekt’, ‘d.w.z. in een vertrouwelike brief de konversatietaal, in een handboek het wetenschappelik betoog, in een tijdschrift-artikel de publieke voordracht, in een gedrukt toneelstuk de taal van de ontwikkelde toneelspeler, in poëzie de persoonlike taal van de dichter’[1)], - en ook Emants, in ‘Een nationaal belang’[2)], maakt opmerkingen van denzelfden aard, - maar *in de praktijk* houdt het begrip van ‘spreektaal’, met al het huiselijke daaronder begrepen, de overhand, en nadert het wetenschappelijk betoog zoowel als de publieke voordracht en de taal van *de* ontwikkelde tooneelspeler op bedenkelijke wijze ons slordig dagelijksch taaltje. - En dat wel, omdat ons volk een niet alleen ‘onwelsprekend’, maar ook daar, waar het ‘welbespraakt’ heet, SLECHT *zijn taal sprekend* volk is.

1) De Beweging, April 1910, blz. 18 en 19.
2) Groot-Nederland, Juli 1910.

Emants erkent het, ‘dat enkele volgelingen van Kollewijn zich wel eens bediend hebben van een al te huiselike woordenkeus en woordschikking en aanduiding van uitspraak in betogen, die voor ons gevoel dit niet toelieten’, en in zijn ijver, om van schuld aan dit euvel ‘de Kollewijnse *spelregels*’ vrij te pleiten, laat hij zich dit veelbeteekenende ontvallen, dat die spelregels ‘niets van dien aard *gebiedend* voorschrijven’[1)]...

Inderdaad, zij schrijven het niet gebiedend vóór, maar onderwijl stelt gijzelf, Emants, die niet blind zijt voor de wisselende eischen van verschillend soort schrift, in juist zóó een betoog, ‘dat ie’, van een woord als ‘schrijfwijze’, dat toch bezwaarlijk anders dan vrouwelijk kan worden gevoeld.[2)] J.H. van den Bosch, de man van ‘de heldere meeslepende stijl’[3)], met zóóveel kijk op *stijl*, dat hij, wel heel karakteristiek, alle *redenaars sprekers* wenschte[4)], - van den Bosch gaat verder; hij zègt ‘ouwe’ en ‘dooie’, hij zègt ‘u ben’, en schrijft bijgevolg, in zijn meest ‘meeslepende’ passage's, die ongetwijfeld gekuischte vormen onophoudelijk neer. En dit is niet maar een particuliere aardigheid van dezen auteur. In hunne (niet naar méér smakende) ‘proeve van een Nederlandse spraakleer’[5)] wordt o.m. het goed recht van '*r* en *d'r* voor *hun* en *haar*, zoowel als van de afschuwlijke wending, ‘Hélène Swarth 'r gedichten’, in tal van voorbeelden (‘Die menschen hun leven, of 'r, d'r leven’ enzv.) als vanzelf sprekend aangenomen. Er mag dus ‘van dat alles *niets* in onze negen Regels’ staan, zooals P. Valkhoff onlangs uit de hoogte te kennen gaf[6)], - deze keurige taal wordt goed-gekeurd in Uw grammatica!

Men *verlaagt* niet alleen de taal[7)], men *vervlakt* haar even-

1) Groot-Nederland, Juli 1910, blz. 5.
2) t.a.p. blz. 2.
3) Pro en Contra blz. 1.
4) Taal en Spelling; en Vereenvoudiging. Een tweetal lezingen, blz. 39.
5) Door J.C. Talen, R.A. Kollewijn en F. Buitenrust Hettema.
6) In de brochure ‘Taalverarming?’, tegenover Dr. P.H.v. Moerkerken Jr., die in het ‘Weekblad’ van 8 Mei 1910, den Vereenvoudigers o.a. boven vermelde wending had toegeschreven.
7) Reeds in het *de* voor *den* schrijven is een ‘vervulgariseerend’ element. Een zinnetje als ‘ik hoorde van *de* heer Bos’ heeft voor mij hetzelfde verdachte luchtje als: ‘woont u in *De* Haag?’ Bij andere woorden maakt het eerder een flauwen indruk: ‘Door *deze* taalkundige wordt beweerd’, is mij onuitstaanbaar, waar het een man geldt.

eens. Algemeen schrijven zij bijv. (ofschoon alweer niets daarvan in ‘onze negen Regels’ staat, - maar wel in onze officieele ‘Woordelijst’!) voor ‘dikwijls’: ‘dikwels’; waarom niet, radicaler, ‘dikkels’? Hier hebben wij nu een voorbeeld van dat ‘kunstmatig vervagen der woord-genealogie, waarover Dr. van Moerkerken klaagde, waarlijk zonder daarbij aan Gothisch of Middel-Nederlandsch te denken! Overeenkomstig het enkel vertóónloozen van den uitgang ‘lijk’, doet men, in naam der waarheid, ook het woorddeel ‘wijls’ verdoffen tot ‘wels’, zich er volkomen van bewust waarschijnlijk, dat aldus, na vijftig jaar, het thands nog aan ieder duidelijk *verband* met ‘dik*werf*’ en ‘dik*maals*’ zal zijn uitgewischt. Waar een anarchist, máár een artiest, als Van Deyssel, de taal soms bezielde door haar met spellingreconstructie's en scheidings-teekens te doen gevóelen in haar bestand-deelen, (zoo tevens alle *rhetorische* taal verbannend) - daar vergooit men dit dieper leven moedwillig, en geheel noodeloos.

Zeer terecht zegt, naïevelijk, Buitenrust Hettema, ‘'t gaat om meer, er staat *meer* op 't spel *als* enkele letters’.[1)] En in zijn zoetelijk-babbelende zinnetjes, geeft hij het bewijs erbij, dat het gaat om... de verarming van ons Nederlandsch. Hij *zegt:* ‘meer *als*’, en dus *schrijft* hij ook ‘meer als’. Hij schrijft zelden of nooit meer iets ànders *als* ‘als’: ‘in 't Latijn en Duits *vaker als* in 't Engels’, ‘veel grooter *als*’, ‘nog veel *meer* wetenschappelik recht van bestaan *als*’ enzv. En nu weet ik heel wel, dat dit ‘als’ geschiedkundig verdedigd kan worden, dat bijv. Hooft het al schreef en dat het zich in de dagelijksche gesprekstaal heeft gehandhaafd, maar onderwijl bestaat en leeft daarneven het óók bij Hooft gebruikelijke ‘dan’ zóózeer, dat ik, schrijvend, ‘meer dan’ nog steeds als zuiverder en steviger dán ‘meer als’ *gevoel.* En de werkelijk beschaafd-sprekende zal dan ook mínstens de twee vormen naast elkander bezigen.

Behoeft het veel betoog, hoezeer dat z.g. ‘wetenschappelik’ herstellen en hardnekkig gebruiken van ènkel de vormen, die men ‘zègt’, de taal vermagert? ‘Hen’ bijv. schrijven zij ook al niet meer; uitsluitend ‘hun’: ‘hun’ bezittelijk, ‘hun’ in den derden, ‘hun’ in den vierden naamval; in het Adres aan

1) Dr. F. Buitenrust Hettema ‘Wat er tegen is en er voor’, blz. 1 e.v.

den Minister wordt bijv. gesproken van de ‘door *hun* uitgegeven werken.’ En zóózeer doen zij zich geweld aan, om vooràl geen vormen aan te wenden, die niet in de spreektaal voorkomen, dat zij die overtroeven en bijv. schrijven: ‘de spelling *van* de talen is een *van* de eigenaardigste dingen *van* de wereld’ (v.d. Bosch), - terwijl toch het sierlijker ‘ter wereld’ juist de gewóne vorm is!

Vergeet ook vooral niet het rijk en buigzaam proza van ons aller vaderlijken vriend Dr. J.B. Schepers, die bijv. schrijft: ‘omdat *U U* wel in *Uw* kunst hebt kunnen vrijvechten’ (voor: ‘omdat U zich’ of ‘omdat gij u’), ‘dat *U Uw* kwaal’[1] enzv. - hij noemt zooiets ‘een hiaat-op-papier-alleen’![2] - U, U, U, tot zeven malen in één volzin toe; de bladzijden wemelen van de U's; het heele boekje is met U doorregen.

Wat evenwel bij de meesten dezer schrijvers in 't bizonder treft, het is òf het drenzige òf de kortademigheid van hun volzinnen-gang. Het opzettelijk uit den weg gaan van vormen als *der* en *dier*, en vooral als *wier* en *welke*, is daar, dunkt mij, de hoofdoorzaak van.

Leest men bijv. enkele bladzijden van Buitenrust Hettema, dan bemerkt men hoe de schrijver als een vervelend sijsje door het enge kooitje van zijn taal hupt, van zijn schommel op zijn stokje en van zijn stokje op zijn schommel: van ‘dat’ op ‘die’ en van ‘die’ op ‘dat’.

Aldus, zich tot den schralen voorraad der spreektaal beperkend, moeten zij het wel zoeken in korte gespreks-zinnetjes, ten einde niet àl te eentonig te worden. Alsof die gesprekszinnetjes nìet eentonig, en niet onduldbaar banaal klonken! Zij kijken verwonderd als men het hun zegt... zij hooren het al niet meer.

Elke breedere stijl, die wijdte van beweging zoekt en gaarne, in de openschuiving zijner tusschenzinnen, de verten toont van menig verschiet, wordt op die wijze, zoo niet geheel onmogelijk, dan toch *in zijn ontstaan tegengewerkt.* En een geslacht dat, door den *schijn* hunner logika, door hunne *schijnbare* ‘natuur’ en ‘waarheid’ bekoord, hen argeloos volgde, zou geheel in dit klakkeloos praatstijltje vastraken.

1) *Verkeerde Raadgevers*, blz. 5 en 4.
2) *Pro en Contra*, No. 5 blz. 8.

Wij koesteren dus volstrekt niet met een ziekelijke behoudzucht den ‘vormenrijkdom’ opzichzelf. Een óvergroote hoeveelheid buigingsvormen, ongetwijfeld, is het bewijs van de niet voldoende *uitgegroeidheid* eener taal; ik neem gaarne aan, dat de onontwikkeldste negertalen op een verwarrenden vormenrijkdom kunnen bogen; en ik ben het geheel eens met wie beweren dat *vele lange* uitgangen, zooals het Grieksch die heeft, eener taal een te zwaren val verleenen, dan dat die geschikt zou zijn tot de vlijmende dadelijkheid-van-uiting, welke een moderne stijl behoeft. Ook getuigt een opzichtig werken met taal-rijkdom niet steeds van geestesrijkdom.

Maar een sleep van lettergrepen-lange buigings- en vervoegings-aanhangsels is toch nog iets anders dan een *zekere verscheidenheid* van ongeveer even korte vormen. *Der* is, van klank, weinig langer dan *de* en integendeel korter dan *van de*, 't geen het vervangt; *dier* is korter dan *van die*; *wier* en *welker* zijn alleen door langere omschrijvingen te ontloopen. Deze vormen worden dan ook door de goede schrijvers bemind, wijl zij de reeds over zoovéle ‘ván’nen talmende Hollandsche zinnen vlugger en zwieriger glijden doen.

Niet ten onrechte zou de door den heer De Vooys vooronderstelde letterkundige van voor 50 jaren het betr. vnw. *welke* ‘ter afwisseling’ onmisbaar verklaard hebben; ook wij blijven dit doen[1)] Een *voldoende* afwisseling in die kleine bindings-woordjes, zij het een middel van lagere orde, is niettemin, althands voor ons van nature wat stroeve Nederlandsch, broodnoodig.

Vormen als ‘dezelve’ en ‘dezulken’ daarentegen, - omdat zij gewoonlijk de taal vertragen - gebruiken wij nieuwere schrijvers zelden meer. Het doorgaands stijve ‘des’ komt somwijlen op 't onverwachts in een kernige wending tot zijn recht.

Niet dus als maniakke taal-verzamelaars, doch slechts in zooverre wij ons ‘werkmateriaal’ bedreigd zien, is het dat wij voor ‘verscheidenheid van vormen’ strijden.

Het helpt ons weinig, of gij ons al tot het gebruik dier

1) ‘De Nieuwe Taalgids’ 4e Jrg. Afl. 5, blz. 239. Een eigenaardigheid van de bewijsvoering der vereenvoudigers is, dat zij bij voorkeur de schrijvers of de werken onderzoeken, die hun in de praktijk gelijk geven.

'archaïstiese genitieven' de welwillende permissie geeft. Gij zijt zeer stellig van plan, ze te verbannen waar ge kunt; en uw scholieren zult gij leeren, onder voorwendsel dat zij 'natuurlik' en 'waar' moeten zijn, die genitieven niet te *schrijven*, wanneer zij ze niet *zeggen.*

Het helpt *u* echter evenmin, dat gij den desbetreffenden *regel* hebt ingetrokken: 'men vermijde ZOOVEEL MOGELIK (d.w.z. ook daar, waar men ertoe geneigd zou zijn!) het gebruik van de archaïstiese genitieven, diens, des, der, dier enz.'[1]. Den regel kondt gij intrekken, maar niet den geest verloochenen, die hem had gedicteerd. Dat gij het bevel tot dezen taalmoord hebt kùnnen uitvaardigen, zegt ons genoeg.

Thands, bij monde van Dr. Kollewijn zelf, komt gij zachtaardig verklaren: 'het is ons niet te doen om de meedogenloze uitbanning van *wien* en *den*, maar om de erkenning van *die* en *de.*'[2] En het moet gezegd, uw opportunisme, uw terugtrekken van het absoluut onhoudbare, in 1903, heeft u geen windeieren gelegd. Het afzichtelijkste - indieviedu, horloozje en dergelijke[3] - hebt gij wijselijk opgeborgen; 'voorlopig', naar Marcellus Emants erkent! 'Dat wou er tòch niet in', verklapt Dr. Schepers nog. Maar waarom dan zoo onschuldig en verontwaardigd gedaan, als een 'tiepe' of een 'tuis' u wordt aangewreven? Staan die (nog) niet in uw 'woordelijst'? Dan komen ze later wel in een 'verbeterde druk'. En het was immers niemand minder dan een uwer kopstukken, v.d. Bosch, die 'tiepies' schreef?

Wij hebben ook immers reeds de vrijheid, om voor 'systeem' 'sisteem' te zetten? (dat zuiverder 'siesteem' luidde!) En als we dan toch 'sjef' mogen spellen, waarom zouden we dan geen 'sjampanje' drinken, dat staat wat 'sjiek'! Een Rensburg gaat al spellen 'srik'[4] en 'wi'; en een Leo Balet, in een romannetje zoo onnatuurlijk van gevoel, als ik er geen tweede ken[5], stelt ook al zijn *beschrijvend* proza

1) Spelregels, 1e druk.
2) 'Vereenvoudiging', 7 Juli 1910 blz. 26, 2e kol.
3) Ook 'brosjure' 'nonsjalant' en 'ongezjeneerd', die ik in schrifturen van vóór 1903 vond; al wat ik verder, zonder nadere bron-opgaaf, citeerde of citeeren zal - 'sjef', 'sjokola-vizite' 'sjiek', enz. enz. - is volgens de officieele 'Woordelijst'.
4) De 'Vereniging' schrijft dit nog niet, doch erkent het alvast in de Handleiding als 'beschaafd Nederlands.'
5) Leo Balet, James.

in spreektaal: geen ‘hij’, die er geen ‘ie’, geen ‘een’, dat er geen ‘'n’, geen ‘zijn’, dat er geen ‘z'n’ wordt, - zoo ‘vernatuurlikte-n-ie’ z'n taal! - ‘Men vermijde zoveel mogelik alle stijl’, staat tot nog toe niet in uw Handleiding. Intusschen zijt gij het, die daarheen stuurt: ‘Wie de sluis open zet, al is het op een kier, laat het water door,’ zegt L. Simons terecht[1].

Doordrongen van de degelijkheid uwer *wetenschappelijke* beginselen, zijt gij er zelf u niet bewust van, welke de geest is, die u drijft en dien gij staat te ontketenen, zoodra ge de hand vrij zoudt hebben.

De indirecte maar daardoor te gevaarlijker werking van dézen geest was het, welke de opstellers van het Adres der Zeventig poogden te vatten in die ‘vermindering van beschaving’, waarop ‘een streven als het Kollewijnsche’ uitloopen moest.

En Simons was te optimist, toen hij, goed voor ons, maar helaas nog op verre na niet voor ons volk, dat streven kenschetste als een ‘radicalisme-*uit-den-tijd*’, ‘een product van het eind der 19e eeuw dat nog, vrijmakend, naar het ongebondene en vormlooze stuurde’, een ‘onbeschaafdheid, die alweer verouderd is.’

Onderwijl, voert ge aan, bedienen zich kunstenaars als Marcellus Emants, Brandt van Doorne en Dr. Schepers van deze spelling[2].

Kunt gij nog zwakkere bewijzen vinden voor haar onschadelijkheid? Of meent gij er reeds een bewijs in te zien voor haar opbouwende kracht?

Welnu, naar mijne meening is zij, vooreerst, geknipt voor onzen Hollandschen Homeer, ‘de epiese dichter’ Dr. J.B. Schepers; hoe moet die zich thuis gevoelen in deze ‘sjam-

1) ‘De Ploeg’ van Sept. 1909 blz. 96.

2) De Memorie van Toelichting bij een Adres aan den Min. v. Binnenl. Zaken geeft nog een mooi staaltje van de wijze waarop de ‘Vereniging’ hare letterkundige koren samenstelt! Er staat daar ‘een opgaaf *van enkele van de vele* auteurs, die de Ver. spelling gebruiken.’ Volgt een indrukwekkende lijst van.... totaal onbekende grootheden: J. de Vos, E. Rijpma, J.J. Meder, C.A. Ebbinge Wubben enzv. Het vaste stel professors en de stuk of wat litteratoren niet te na gesproken. Een goed eind van elkaar vinden wij daar ook een zekere De Rooy v. Heerlen en P. Valkhoff.... maar de onbekende de Rooy v. Heerlen en P. Valkhoff zijn een en dezelfde persoon!

berloek'! - Indien voorts aan ééne kunstsoort een ietwat kale spelling niet in den weg staat, dan zou dit de bijna wetenschappelijke psychologie van Emants zijn of het bondig realisme van Brandt van Doorne. In de vele het aldagsleven betrappende gesprekken van den laatste is zelfs een zooveel mogelijk phonetische spelwijze verkieselijk. Bij Emants' proza daarentegen staat de zaak eerder zoo: hier en daar mag de spelling sommiger woorden ons even hinderen, wij worden op den duur dermate meegevoerd door zijn boeiende analyse, dat de 'spellingkwestie' ons een oogenblik respijt laat en wij in de schittering van zijn talent wat 'onogelike' woordjes niet meer zien.

Het zou mij te ver voeren, wilde ik hier aantoonen, hoe er wel wisselijk verband is tusschen het malle *uiterlijk* en den matten of 'srille' *klank* der poëzie van Uyldert of Rensburg.

Trouwens, al zou deze of gene de heerlijkste gedichten schrijven in 'vereenvoudigde spelling,' - wij zijn niet zoo dom, eener spelling, welke ook, de macht toe te kennen, om het *genie* naar omlaag te halen.

Doch dit bewijst in geenen deele, dat zij nu ook geen verplattenden invloed zou kunnen uitoefenen op het groot publiek!

Wij hebben niet te maken met de uitzonderingen, doch slechts met de vraag: wat is voor den doorslag-vereenvoudiger deze spelling geweest; welke instincten hebben hem tot haar aangetrokken, en zijn door den geest, waarvan zij doorweekt is, àl meer gevoed?

En, zooveel te meer: wat zou deze spelling, zooals zij zich daar nu zoo aanbiedt met de even klein-geestige als geest-drijvende opdringerigheid harer propagandisten, - wat zou die, werd zij voorgoed losgelaten, voor het Nederlandsche volk zijn?

En dan is het antwoord, berustend op de koude en herhaaldelijke ervaring, niet moeilijk.

Die invloed zou zijn een ontbindende; deze z.g. uitsluitende *spelling*-vereenvoudiging - wij zullen het verderop uitvoeriger zien - *geeft ons volk gelijk* juist in zijn ongunstigste eigenschappen: in zijn nuchterheid, in zijn slokheid, en in zijn burgerlijkheid.

Zij is, zooals L. Simons in boven aangehaald stukje nog zeer van pas opmerkt, zij is ‘democratie-op-haar-kop’, daar immers de echte democratie niet naar ‘verlaging’ doch naar ‘opheffing’ streeft.

En een doelmatige en heilzame spelling-hervorming is daarom eerst dàn mogelijk, wanneer men tot het inzicht zal zijn gekomen, wat van dien kleinen en verkleinenden geest de thands ons bedreigende ‘vereenvoudigde’ nog aankleeft.

II.

‘Ofschoon ten volle overtuigd, dat de taal is als een steeds veranderend organisme’, zei ergens het adres der letterkundigen. En:

‘Taal bestáát niet als een organisme; zij is de uiting van een organisme (individu of gemeenschap)’ - corrigeerde, als had men een schoolschrift voor zich, het Adres der... taalkundigen.

Dit antwoord was een leelijke vergissing, of liever, het was er een mooie, omdat zij zeer net deed uitkomen, hoezeer aan de zijde dezer taal-kündigen het gevoel voor taal-schakéering is afgesleten.

‘De taal is *als* een organisme’, kan men niet tegenspreken met: ‘de taal *bestaat* niet *als* een organisme’, want dit laatste (de nuances van het woordje *als* blijken nu eenmaal niet hun ‘fort’!) beteekent: ‘de taal *is* geen organisme’; terwijl de letterkundigen enkel zeiden, dat zij *als* een organisme was, d.w.z. zij *vergeleken* de taal met een steeds veranderend organisme, zij gaven haar voor een oogenblik de *gestalte* van een levende zelfstandigheid.

En inderdaad, de taal schijnt te leven als een steeds veranderend organisme, juist *omdat* zij voortdurend mee-beweegt met dat steeds veranderend organisme: de gemeenschap der individuën.

Uitmuntende vergissing! Want zij leverde mij het onschatbaar voordeel, dat de een vóór, de ander na, en het adres bovendien, ons nu eens op een haar zijn gaan uitleggen, wàt de taal eigenlijk is. En daar wilde ik u precies hebben!

De taal dan is niet een buiten ons bestaande zaak, een zekere hoeveelheid woorden-in-een-lexicon, die naar vast-

gestelde regels zich vervormen en groepeeren, en welke de grammaticus door het schrappen of invoegen van letterteekens willekeurig veranderen kan.

Maar taal is *klank-vorm aannemende gedachte of zielsbeweging*, van welken klank de geschreven taal enkel maar de zoo getrouw mogelijke afbeelding zij.

Tot zoover zijn wij het allen eens. De moderne taalwetenschap is bovendien psychologisch genoeg, om ons toe te geven, dat taal méér is dan *voortgebrachte klank* alleen. Taal is eveneens de klank, dien wij in ons *hooren*, voor wij hem met letterteekens gaan uitbeelden. ‘Taal is iets levends in onze ziel, in ons denken en voelen’, vertolkt haar Dr. Schepers.

Maar dan zou ik toch willen vragen, waarom, indien de geleerden dit erkennen, zij bij de afbeelding-op-schrift (*in theorie* althands!) zich uitsluitend aan de *gesproken taal* houden als aan de eenig bruikbare norm?

De zaak is, dat de spreektaal volstrekt niet de Taal dekt, die leeft in ons bewustzijn. En het is volstrekt onwaar, dat dood is al wat wij niet meer uitspreken.

Wanneer de ‘beschaafde Nederlander’, 's avonds een spelletje doende met zijn kinderen, uitbrengt: ‘wassuwwe nóu 's bedenke?’ - dan wil dat, nietwaar, in geenen deele zeggen, dat de woorden ‘wat’, ‘zullen’, ‘wij’, ‘nu’, ‘eens’ en ‘bedenken’ niet meer bestaan! Toch klinkt, hardop gezeid ‘wat zullen wij nu eens bedenken?’ - of zelfs, op zijn Kollewijnsch: ‘wat zullen we nu 'ns bedenken?’ (maar alle *n*'s en ook de *z* netjes uitspreken!) - ontegenzeggelijk stijf en onwaar. En echter bestonden die woorden, ook achter de vage klanken van den bedenkenden vader, zooals de latjes van een hek bestaan, dat men, in den trein gezeten, als een trillende schutting ziet.

Slechts voor den analphabeet - schaarsch in ons land - is misschien de onbewuste zielsklank en de gesproken klank geheel gelijk. En zelfs *zijn* taal-*voorraad* is oneindig uitgebreider dan hij ooit te hooren geeft. Terwijl reeds het lezende kind spoedig genoeg ook *volvormder* klanken inwendig gaat hooren, dan het uitspreekt. De eigen, levende taal wordt wakker in hem tot een dieper en bewuster leven.

Al zèggen wij ‘de jeugd van de dichter’, daarom is de

naamvalsvorm ‘den’ niet uit de Taal verdwenen. Omdat wij de taal op een slappe wijze uitspreken, is de taal zelve nog niet slap. In onze klaardere gedachten vernemen wij ‘de jeugd van den dichter’, en zuiver uit onze gedachten schrijven wij ‘den dichter’ neer. Wie ‘van de dichter’ schrijft, schijnt ons onwaar en onnatuurlijk in zijn geforceerde natuurlijkheid. Die veerkrachtige *n*'s, bij de persoonsnamen althands en de door ieder als manlijk gevóelde woorden, zij *zijn* niet dood! Hoe zouden zij anders alle *herleven* in de verzen, die wij hardop zeggen en waarin wij, ze zeggende, toch zeker ons diepste leven geven?

Het mag waar zijn, dat zij, in Holland tenminste, goeddeels verdwenen uit de ‘levende gesproken taal’ (Marcellus Emants) - maar niet alleen de ‘gesproken taal’ is de levende! Laat dan die andere taal zijn tot ons gekomen ‘uit de boeken’, het is niet minder waar, dat ook de kunsttaal léét, dat zij leeft en bloost van de schoonheid die zij tot ons brengt, en dat, noemt al Professor B. Symons haar ‘een dood voertuig der menschelijke gedachten’, zij ondertusschen eene Taal opkweekt in onze ziel, zoo rijk en fijn bewerktuigd, dat de taal die wij spreken in het leven, daarvan maar een zeer onvolmaakte reproductie is.

Eer dan de ‘gesproken taal’ de eenig levende te noemen, zou men zeggen kunnen, dat wij, in ons spreken, de taal maar al te vaak verwurgen, doch dat zij léét in onze hoofden.

Een schier onuitputtelijke voorraad van klanken, vol onvermoede rijkdommen van wending en uitdrukking, nooit uitgesproken, ligt zij in onzen geest, wachtend de wekkende gedachte.

En al naar die gedachte is, vormt zij zich, altijd wisselend, voor de vluchtige aldagsvraag, voor de stellige discussie, voor de toespraak, of voor het geschreven woord der kunst.

Want het goede geschreven woord is nooit het ‘notenschrift’ van éénige spreektaal. Het kàn dit niet zijn, omdat, wil het évenzeer leven, het *de ontbrekende stembuiging* door middelen van fijner stelwijs en woordkeus vervangen moet. Nog minder intusschen is dat goede geschreven woord de verouderde ‘schrijftaal’ vol overeengekomen deftige en duffe vormen. Maar het is de...
spreektaal-van-het-geschrift, het

is de zuiverder en zekerder-gestijlde taal, waarin wij, schrijvend, gaarne spreken![1)]

In deze doordringender spreek-taal klinkt bijv. het beleefde gespreks-woord ‘U’ - merkwaardige tegenstelling! - even *banaal* als *stijf*; ‘gij’ daarentegen zoowel rustig-onomwonden, op den man af, als on-gemeen en stijlvol.

Evenmin echter kome er ooit één gezegde in voor, dat ‘uit de oude doos’ schijnt; men zal nimmer een vorm bezigen, dien men niet in zich hoort; niet ‘zij’ stellen, omdat een woord in een of andere woordenlijst vrouwelijk héét, terwijl men ‘hij’ zegt of denkt.

Maar al wat leeft en levensvatbaar is in die welige wereld vol groeikracht, met zijn diepe verschieten in de verschillende tongvallen, met zijn schemerwouden van herinnering, - de gansche, geheim- en machtig-aanwezige *taal van onzen stam*, die vertastbare zich op 't schoonst in de *taal der kunst*, welke de natuur en de natuurlijke beweging der ‘spreektaal’ en de gevóelde fraaie vormen eener gezuiverde maar onberooide schrijftaal, in zich vereenigd houde.

Wat is, tegenover deze Taal, het ‘beschaafd Nederlands,’ - het ‘algemeen beschaafd’, zooals zelfs een verdienstlijk man als De Vooys, geheel overeenkomstig het wezen van dat ‘beschaafd’, smakeloos afkort?

‘Een zeer beperkte en arme taal’, antwoordde het Adres der Letterkundigen, en het had gelijk; juist het Nederlandsch van de - zéér breede - ‘beschaafde’ kringen (immers tot waar de ‘Mevrouw’ voorkomt!) is een taal, even vaal en vermummeld uitgesproken als ‘beperkt en arm’.

Máár - ‘zo wij onvervalst weergeven wat wij als beschaafden spreken,’ vraagt Dr. F. Buitenrust Hettema, ‘is dit dan lelik? Hoe kan dit?’ - Want, werkt hij op ons gemoed: ‘Is het Nederlands van uw meisje, uw vrouw, van uw aanstaande, van uw man lelik, als zij spreken het algemeen Nederlands, waarin niet te horen is uit welke streek van 't land men komt?’

1) Niet alleen de kunstenaars, voor wie deze beginselen hoogste wet zijn, gehoorzamen eraan. Ook de beschaafde briefschrijver zal welberadener en juister spreken in het schrift, dan mondeling. De veel gesmade ‘klove’ tusschen schrijf- en spreek-taal zal immer als een ‘zekere afstand’ noodzakelijk blijven.

En ja, mijn vriendelijke heer, het spijt mij voor uw en mijn familie, maar werkelijk, het is ‘lelik’, het is zielig van lelikheid.

Heeft men er wel ooit over nagedacht, hoe of ons Nederlandsch ‘algemeen beschaafd’ toch zoo leelijk en arm kómt?

Het komt door onze vrees, onszelf te zijn; het komt door onze valsche schaamte.

Wij *durven* niet correct onze taal spreken, uit angst ons belachelijk te maken; en wij *wagen* het niet, in een gezelschap, voor wat wij te zeggen hebben, iets anders dan het *allergewoonste* woord te gebruiken.

Men kan bijv. alleen van ‘trouwen’ spreken. Zou iemand ‘huwen’ zeggen, - er waren al lachebekken in de kamer, die elkaar aanstootten. - Men kan alleen vragen: ‘wi'-je dat touwtje 's eve vastmake?’; - ‘bevestigen’ zou ‘gek’ zijn, en ‘wil je’ is ‘stijf’. - ‘Na 't ete’: éénig bruikbare uitdrukking; ‘middagmaal’ zou ‘raar’ worden gevonden. - ‘Lekker ruikt-ie’, van een bloem; verstout u tot: ‘wat 'n heerlijke geur!’... onmiddellijk: ‘wat bè-jij poëtisch!’

Hoogstens is het niet-állerbanaalste te plaatsen... voor de grap! Op een pic-nic: ‘kom, la-we ons hier 's *neervlije!* (met den noodigen nadruk!). - ‘Siezoo, nu gaan we ons 's aan de haas *vergaste!*’ - en men lacht om den áárdigen oom.

Onze uitspraak is nog treuriger. Lees eens wat ik hier weergeef, zonder een klemtoon te leggen op uiterlijk ongewone vormen, *eenvoudig en vlugweg;* en beken of niet zóó de doorslag-beschaafde spreekt:

‘Verlede week reje we na' Leije, en omdawwe niks deje, hawwe toch zukke kouwe voete opgeloope! Ma' we zeije maar niks. Tjonge, wat hewwenen kou geleje! We wouwe nog...’ en zoo wawelt het ‘beschaafd Nederlands’ voort.

En waarom ‘zouwe’ we nu, op déze spreektaal af, met Buitenrust Hettema, het verschil tusschen ‘dan’ en ‘als’ verwaarloozen, en nìet dat tusschen ‘na’ en ‘naar’? De ‘wetenschappelike’ vergunning voor déze spraak-slordigheid ligt klaar bij Bredero. En trouwens, goed is, volgens Dr. Kollewijn - het was en bleef zijn hoofdbeginsel![1)]

-

1) Opstellen 2e druk, blz. 113. De Beweging. April 1907, Overdr., blz. 7.

'goed is wat overeenkomt met het gebruik in de beschaafde spreektaal'. Al het overige is archaïsme. Waarom dus alweer, 'zouwen' we met Van den Bosch 'ouwe' en 'dooie' voor *zuiver en beschaafd* Nederlandsch 'houwen', met Kollewijnzelf 'goeie', en niet: 'me gouwe dasspeld', 'tweebrooien', 'z'n neus gaat bloeien', of 'kwaje praktijken', 'la's rajen', 'lossen en lajen' en 'verscheije' vormen uit bovenstaand 'proza'?

Ik ben er niet blind voor, dat er in dit afslijten der taal ook een vloeibaarder-worden is, dat haar ten goede kan komen. 'Glijen' is zelfs in verzen gebruikelijk, omdat het zachter nog dan 'glijden' glijdt; en in 'verblijen' is een opener vreugde dan in 'verblijden'.

Doch we moeten wel oppassen, een gezonde taal-evolutie niet te verwarren met taal-ontaarding; de taal-ontaarding, die, zoowel tengevolge van onze 'valsche schaamte' als van onze laksheid, te lui van tong om behoorlijk te spreken, zich in onze gespreks-taal maar al te duidelijk openbaart.

Of er dan geen goede of zelfs 'verheven' gesprekken mogelijk zijn? Voorzeker, maar vooreerst behooren wij ons niet op te houden bij uitzonderings-gevallen van personen en momenten; en ten tweede zal ook in het beste gesprek onze *taal* nimmer den *inhoud* waardig zijn.

Er wordt niet overal even slecht gesproken. In de ontwikkelde kringen der hoogere standen, waar men van jongsaf gemakkelijk Fransch spreekt, wordt bijv. zeer veel beter *gëarticuleerd* dan door de 'algemeen-beschaafde' massa. Ook kent men er minder de quasi-flinke angstvalligheid voor het bizondere woord, daar de waarachtige distinctie vanzelve tot fijnere vormen voert, en de reeds jeugdig aangekweekte zelfbeheersching niet nalaat in het gesprek haren invloed te doen gelden.

Ook in het Calvinistisch kamp wordt onmiddellijk het spreken peziger en rijker, hoewel ook strakker. Het is de invloed *der* Schrift, ongetwijfeld, het gedurig zien en hooren van veel-verbogen taal; maar het is toch nog meer de tucht *des* geloofs, die den menschen de karakterstoerheid bijbrengt, niet terug te deinzen voor eiken stijlvollen vorm, of er schande in stak! Zij zijn er gestaald in, zich niet te schamen voor het on-alledaagsche. -

Maar een rijke *woordenschat* hoort men eerst aan gene zijde van het ‘algemeen beschaafd’. De uitspraak is er gewis nòg slechter, doch de verscheidenheid en juistheid van uitdrukking neemt toe. Hoe zou ook de taal van den beschaafden stand, die zich slechts in zijn huizen, scholen, kantoren of bureaux, en niet dan oppervlakkig buitenshuis beweegt, een orgel zijn kunnen met vele registers? Kom bij de burgerklasse; zij hebben al dadelijk een menigte van goede woorden, die wij nooit gebruiken, allerlei eigenaardige wendingen en gezegden, argeloos te pas gebracht... zij zijn nog niet zenuwziek! Wordt in het ‘beschaafd Nederlands’ alleen ‘gegeten’, het ‘eten’, dat er natuurlijk ìs, op zijn tijd, (eerst bij de hoogere standen komt het ‘fijn-proeven’ en het ‘savoureeren’ aan de orde!) - hier hoort men van ‘nuttigen’... Zit daar niet de voldoening in, dat er iets te ‘bikken’ víel? En er is dan ook honger: ‘die jongen, die kan me wat ‘stouwen’! En ga dan eens luisteren bij het volk, in de Jordaan; dáár begint, bij gebrek aan brood, eerst het plezíer in de taal, in den uitgezochtsten en felsten geest van woord en zegging. En, op het land, hoor er de sappige en fijn-oolijke boeren-spraak.

Het is dus boven, naast en beneden het ‘algemeen beschaafd’, dat men de taal, òf in haar zuiverheid, òf in haar overvloed, zoeken moet.

En bijgevolg: dit ‘algemeen beschaafd’, dat ten grondslag ligt niet alleen aan de ‘vereenvoudigde spelling’ zelve, maar aan de geheele taalopvatting harer aanhangers, - dit ‘beschaafde spreken’ zooals het thands nog is - het blijkt, inplaats van ‘de enig mogelike basis’, ‘als norm’ inderdaad ‘*onbruikbaar*’.

En bizonder raak was te dien aanzien het adres der letterkundigen, toen het zeide, dat een systeem ‘dat practisch de schrijftaal aan de spreektaal onderschikt, *bij ons te lande* van een verkeerd beginsel uitgaat.’

Wilde de ‘beschaafde Nederlander’, die zoo graag den vreemdeling navolgt in alles wat hemzelf niet staat of deugt, maar eens dit ééne leeren, van den Franschman, van den Italiaan: - het *er een eer in stellen, zijn taal goed te kennen en goed te spreken.*

Niet zuiver te spreken, geldt in Frankrijk voor zéér on-

beschaafd; inplaats van te kleuren voor een bij ongeluk wat behoorlijk uitvallend zinnetje, ergert de Franschman zich aan een taalfout, die hem tegen zijn wil ontsnapte. Slechts in zekere gedegenereerde milieu's, vooral onder den invloed der Amerikanen, begint het als ‘goede toon’ te gelden, een slordig en met Engelsch doorspekt Fransch te praten. Van de aristocratie af, tot ver in het volk toe, is het wel de eenige uitzondering. Ook de burgerklasse nog spreekt voortreffelijk, en is zich *bewust* van zijn taalgevoel.

De welopgevoede Italiaan eveneens gaat er fier op, zich uit te drukken liefst in puur Toscaansch, en zijn taal volkomen te beheerschen. Een zeer beschaafde Italiaansche verzekerde mij, dat *geen enkel woord* uit Manzoni's ‘Promessi Sposi’ - een werk van ruim 700 bladzijden, om zijn taal-verscheidenheid beroemd - niet in een onderhoud van ontwikkelde Italianen als iets-vanzelf-sprekends zou kunnen voorkomen!

Ook de beschaafde Duitscher, heeft hij al een of ander accent, spreekt over 't algemeen redelijk. En alleen de Engelschman verslindt zijn taal als wij. Moeten wij ons naar het slechtste voorbeeld richten?

De tooneelspeler is bij menig volk de arbiter der schoone taal. De Franschman gaat naar het Théâtre-Français, om daar, van het Molière-spel, het uitmúntende Fransch te beluisteren. Is bij ons de schouwburgganger voor model-Nederlandsch wel steeds in de rechte leerschool?

Een volk dat omhoog wil, dient te streven naar wat in alle zijn lagen het beste is, - ook wat zijn taal betreft. Het lacht niet om de zoete voois, de klankrijkheid der boerensprake; het acht zich niet te hoog, aan den woordenrijkdom der mindere klassen te gast te gaan; en het legt zich toe op het wèl-gëarticuleerde spreken zijner beste kringen[1)].

Een volk heeft geen besten stand als weelde-artikel, om zich te vergapen aan zijn statige huizen, of om zich jaloersch te verlustigen in zijn rijkdom, - maar het heeft een besten stand, om er de distinctie, de karaktereigenschappen, en - het ‘wèrkelijk beschaafd Nederlandsch’ van te leeren.

Het tooneel ga voor. En de school houde het zich voor gezegd.

1) Tot die *beste* kringen reken ik natuurlijk niet den uitwas der gëaffecteerd-sprekende ‘chic’.

III.

Wie zou niet erkennen dat, juist voor de school, de nieuwere taalwetenschap zich buitengewoon verdienstelijk heeft gemaakt?

De dorheid van het taal-begrip, dat van de ‘spraakkunst’ *uitgaat*; de onzinnigheid der boekjes, die, het leven in 't aangezicht slaand en de eigen levende taal der kinderen niet het minst, hen in de schier ondoordringbare geheimen dier kunstmatige grammatica oefenen moesten, - al dat verdraaide, valsche en geest-doodende heeft zij aan de kaak gesteld en voor een niet onaanzienlijk deel reeds uitgebannen.

Zij toonde bovendien aan, dat de spelling van De Vries en Te Winkel, deze levenslange moeilijkheid tot voor onze geleerden toe, voor het volkskind tè moeilijk was; dat het niettemin hardnekkig aanleeren dier onlogische spelling een niet zeer opvoedenden invloed kon hebben, waar het voor de gevreesde *letter*, den *zin* deed vergeten; en dat, op die wijze, het onderricht in de eigen taal tot eene kwelling werd.

Aldus, de tyrannie der ‘spraakkunst’ brekend, vroegen de jongere taalmannen eerbied voor de springlevende spraak der kinderen zelve.

En voor de nare, verbijsterende *letter,* brachten zij het *leven* de school binnen.

Dat tot voldoende in-praktijk-brenging dezer beginselen, een aantal wijzigingen in De Vries' en Te Winkel's spelsysteem niet geheel overbodig zouden zijn, het is duidelijk.

En toch is het voor mij de vraag, of hier het zwaartepunt dezer zaak gelegen is.

Vindt men het zonder-fouten-schrijven dan eigenlijk nòg steeds het belangrijkste? En dus het wegnemen van wat moeilijkheden het éérst-noodwendige?

Van de ernstige moeilijkheden, waarvan op de lagere schoot sprake is, schrappen de negen regels der ‘vereenvoudigde’ alleen het *e* en *ee*, *o* en *oo*-onderscheid en de verbuiging der naam- en lidwoorden. De *i* en *ie* schreven wij als kinderen een enkele maal verkeerd, doch wij gevoelden dat evenmin een bezwarenden last als de tusschenletters, waarvan het fijne zoomin als het erge tot ons doordrong... De uitgang ‘lijk’ kost, meen ik, niemand hoofdbreken, en het verschil tusschen *s* en *sch* hielp ons in het gevoel-krijgen voor bij-

voeglijk naamwoord en bijwoord; er was daar een *dwars* en *kras* rijtje uitzonderingen bij... in welke taal zijn er zoo geen?

Nu komt het mij voor, dat het uitmuntend beginsel: taalonderwijs zij allereerst klank-onderwijs, en geen letterzifterij; leer niet den kinderen schrijven de doode vormen eener spraakkunst, maar hun eigen levend geluid, - eerst dán geheel tot zijn recht zal komen, wanneer het door de twee volgende beginselen wordt geschraagd: zoek niet dit *leven*, dat gij zoozeer terecht in de school wilt brengen, voornamelijk in het nog verslordigd spreektaaltje der kinderen zelve, maar minstens evenzéér in werkelijk *goede levende* lectuur; en: zoo gij hun leert, *natuurlijk* te *durven* schrijven, leer hun niet minder, *zuiver* te *durven spreken.*[1)] Dan eerst immers is het: 'schrijf zooals je spreken zoudt', goed en gevaarloos, wanneer er een: 'spreek behoorlijk' naast staat. Zou niet de al te 'wetenschappelike' onderwijzer moeten vragen: 'hoe spreke jullie 't uit? Zegt niemand meer *niets?* Dan schrijven we dus *nies* of *niks*, na jullie wille.' Aan den anderen kant, dat laat zich hooren, wil door mij niet gezegd zijn: leer den kinderen vormen gebruiken, die ze niet voelen; maar: leer hun, *niet bang te wezen* voor de zuivere vormen of de juiste woorden, welke ze vanzelf geneigd zouden zijn te uiten. Kweek geen pedanten; maar kweek menschen, die tenminste de vrijmoedigheid hebben, hun taal te spreken. Zulk spreek-onderwijs[2)] kan een zeer groote opvoedende kracht hebben, daar het, de tijden door, zou meewerken tot

1) Dat er in de school-lectuur sinds enkele jaren veel verbetering komt, ik erken het graag. En dat ik met mijn lees- en spreek-onderwijs de meest meest oude waarheden schijn te verkondigen, ik weet het eveneens. Toch zou het kunnen zijn, dat, in zijn verband, dit alles een weinig ànders klinkt, dan men gewend is, het te hooren. Mocht men deze nuance begrijpen, dan ben ik tevreden.

2) Er wordt ook in Kollewijns 'Opstellen' herhaaldelijk gewag gemaakt van het onderwijs in *goed spreken;* maar waar hij, in zijn hoofdstuk spreektaal-grammatika 'onze voornaamwoorden', àlles, de kromste uitspraken en wendingen, als *goed* erkent - 'schreeuwde-d-ie', 'ik zag *t'r* niet', '*me* vader', 'die mensen *d'r* gewoonte', 'Nou, *die d'r* moeder', 'die lui d'r smaak'!! - daar is het niet duidelijk, wàt de onderwijzer nog zou mogen verbeteren in het spreken der leerlingen, *en met welk recht!*

het onderdrukken der bovengenoemde hebbelijkheden van ons volk: de valsche schaamte, die zich vaak uit als moedwillige grofheid en tuchtloosheid, de trek naar het meest afgeplatte en alledaagsche.

Daarnaast zal de lectuur haren invloed oefenen, om de rijkere woordkeus en de vollere vormen, welke leefden in het bewustzijn van de bésten uit dat volk (*in casu* de goede kinderschrijvers), tot het bewustzijn van het kind te brengen, de in hem gehoorde taal al meer veredelend.

En dan zou ik overigens meenen, dat veel levende taal onder de oogen te krijgen, inplaats van een duf-abstract 't binnenste buiten-keeren van de doode taal der schoolboekjes, geleidelijk zóó vertrouwd zal maken met de gebruikelijke spelling der woorden, dat een aantal algemeene regels toe, in 't laatste leerjaar, voldoende zullen zijn, om het maken van al te menigvuldige fouten te voorkomen.

Ik ben geen paedagoog, maar toch spreek ik een klein beetje uit ondervinding.

In die *richting* ging al het onderwijs aan de voortreflijke lagere school, welke ik het voorrecht had te bezoeken, die van het Nut te 's Gravenhage. De onderscheiding der woorden, verbuiging, vervoeging, in de middelste jaren, het leek ons alles helder en eenvoudig. Eerst in de hoogste klasse heb ik een indruk van iets buitengemeen lastigs in het Nederlandsch gekregen. Toch verscheen de afzonderlijke, en ik wil wel bekennen onheil-spellende meester voor de spelling en de spraakkunst, slechts één uur (het kàn zijn twee uur) in de week; en dan was er nog één uur voor het ‘dictee’, dien eierdans over de o's en e's! Dat waren dus twee, of hoogstens drie uur!

Men overdrijft, dunkt mij, het aantal der nuttelooze uren schromelijk. Op de burgerschool eveneens, werden maar vier uren van de dertig aan het Nederlandsch besteed, en één van die vier aan de spraakkunst! Het ‘tijdvermorsen’ vind ik dus wel heel tragisch, maar eilieve, hoeveel uren hebben wij wat op de lei mogen teekenen of later ‘voor ons zelf werken’, omdat de onderwijzer of leeraar schriften of proefwerk had na te zien?

Intusschen, het zijn juist de goede onderwijzers, die den verloren tijd betreuren, en ik wil dien zeer sympathieken

vrienden der jeugd graag toegeven, dat schoolwandelingen en ander aanschouwelijk en practisch onderricht méér nut hebben dan bijv. het opdreunen van ononthoudbare regels omtrent de voor een deel inderdaad niet bestaande taalkundige geslachten.

Aan den anderen kant, nòg hoor ik het hoofd van bovengenoemde school, meneer Reeser, zeggen - en hij had gelijk - 'niets is er ontwikkelender dan het aanpakken van rekensommen op verschillende manieren, en... zins- en woordontleding.'

En gaat nu, zonder de naamvallen, die fijne, logische zins-ontleding, gaat zonder de *sch* niet een deel der zoo gevoelige woord-ontleding te loor? Of, is dit niet zoo, bemoeilijkt dan het gebrek aan allen uiterlijken houvast dit nauwkeurig-leeren-onderscheiden niet ten zeerste, ja, mag men éénige belangstelling verwachten voor wat in 't geheel geen practisch nut meer heeft?

Kan dan een beleidvol wegnemen van een aantal werkelijk redelooze voetangels en klemmen, (en meteen dan maar die, waarvan wij den kneep niet zoozeer voelden) het onderwijs al ten goede komen, - ik ben er niet minder stellig van overtuigd, dat de vereenvoudigingen, welke men thands invoeren wil, een nog grooter nadeel zouden zijn dan nu de spelling van De Vries en Te Winkel is. Omdat zij het kind méér *onthouden,* in beschaving van taal en in vernuften-gevoel-ontwikkelende oefening, dan het *ontheffen* van wat nutteloos maar ook niet zoo heel noodig geheugenwerk waard is; terwijl zij - ook dat ziet men dikwijls niet genoeg - in hun geringe consequentie weer nieuwe onbegrijpelijkheden opleggen.

Als een jeugdig Hagenaartje zegt: 'ze hebbe de jonge toch zóó geslage', - dan zal hij volstrekt niet vatten, waàrom hij in dat zinnetje achter drie toonlooze *e*'s een *n* moet zetten, maar die bij de vierde mag weglaten... omdat de *n* van 'hebben', 'jongen' en 'geslagen' in Kampen nog wordt uitgesproken? Doch waarom dan niet de *n* van 'den', die hij in Zeeland van de boeren hoorde, als hij daar bij zijn oom logeerde? - De *e*'s en *o*'s zullen geen bezwaar meer zijn; maar de *ei* en *ij* blijven hem kwellen. Waarom? Omdat diezelfde Zeeuwsche boeren *ei* en *i* zeggen, 'klein' en 'geliek'! - En waarom moet hij 'heren' en 'helen' eender spellen,

als ze *niet* eender klinken, maar ‘blauw’ en ‘goud’, waartusschen hij geen verschil hoort, verschillend?

Ik weet wel, men heeft ‘een keuze moeten doen’, en ‘volkomen stelselvastheid in zake spelling is onbereikbaar’. Het kan echter geen kwaad - men is zoo fanatiek in 't Kollewijnsche kamp en zoo vast in zijn geloof aan de eenigzaligmakende ‘Vereenvoudigde’[1] - er eens even op te wijzen, hoe betrekkelijk weinig men daar nog verder mee komt, en hoeveel méér raadselen er overblijven dan zij wegneemt.

Wij zullen nog heel wat dieper mysteriën ontdekken, dan ik hier dien Haagschen jongen oplei.

Laat ons deze negen regels eens wat meer van nabij bezien.

Natuurlijk ontmoeten die welke *uitsluitend* de spelling betreffen, bij ons in beginsel het minste, of géén bezwaar.

De uitwieding der in het systeem van De Vries en Te Winkel zoo goed als onbepaalbare *tusschenletters* bijv., zal iedereen nuttig oordeelen. Toch is ‘vorstehuis’ voor mij dubbel-en-dwars fout (de beschaafde Nederlander zègt ook intuïtief het hiaat vermijdend, ‘vorstenhuis’, zooals men ‘sterrenhemel’ hoort tegenover ‘sterrewacht’). Doch even weinig heb ik op met ‘woordelijst’, of met ‘namerij’. (Als minachtte hij àlle voorbeelden, spreekt Dr. Schepers van ‘voorbeelderij’ vgl. ‘opsnijderij’.)

‘Vorstenhuis’ màg, wie het zégt, nog schrijven. Wie vindt nu hierbij de formule, die ons het invoegen eener *n* veroorlooft, waar oog noch gevoel die missen wil?

Ook de regeling omtrent den *ie*-klank lijkt mij zeer aannemelijk. Wel voelt men aanvankelijk een verleggen van den klemtoon in ‘fa*brie*kant’: ‘de klank, die door *ie* voorgesteld wordt,’ zeggen De Vries en Te Winkel niet geheel ten onrechte, ‘is te lang en te zwaar voor toonlooze lettergrepen.’ Maar in een gesloten lettergreep als het ‘disch’ van ‘afgodisch’ lijkt mij de *ie* onmisbaar. Het terugnemen,

1) Een heerlijk staaltje van hun dwepen is de eerste volzin uit het November-nummer hunner Kerkbode ‘Vereenvoudiging’: ‘terwijl de Staatskommissie werkt met Nederlandse langzaamheid, blijft er in onze Vereniging een *opgewekt leven*’. Hoort men niet het verslag eener ‘Jongelingsvereniging’?

daarentegen, der ‘ie’ in bastaard-woorden, is eveneens zeer verstandig geweest: ‘íedee’ (een lieveling van Van den Bosch!), ‘píeano’, klonken als het telkens te-lang-den-klank-áánhouden van iemand met aanleg tot stotteren. En, hier weer tegenover, de *ie* in Februar*ie*, om die in overeenstemming te brengen met de andere *ie*'s aan het eind van vreemde woorden (traditie, monopolie) zal geen redelijk mensch ergernis geven.

Het vervallen van *ae, ph* en *rh* ligt eveneens voor de hand, en is in elk geval volkomen onschuldig. Er doen zich in de praktijk wel kleine bezwaren voor, maar dan toch in zeer veel geringere mate dan die wij verderop zullen formuleeren. De *f* voor de geadspireerde *p* voorzag wat men noemt in een ‘dringende behoefte’, was alreeds uit eigen beweging door het publiek toegepast. En de *ae* en de *rh* waren noodeloozer antiquiteiten dan de *th*, die men behield.

Want zie, hoe gematigd die vereenvoudigers zijn! Niet alleen de *th* van ‘theologie’, maar ook de uitgang ‘tie’ in woorden als ‘natie’ blijft; de *sc* van ‘plebes*sc*iet’, de *y* en de *s* van ‘fysiologie’, de *ç* van ‘remplaçant’, de *oi* van ‘trottoir’[1] - die allen blijven. Inderdaad, zij *schrijven* meer zooals zij *praten*, dan dat zij *spellen* zooals zij *uitspreken!* ‘De natuur was sterker dan de leer!’ zeg ik op mijn beurt. Doch soms worden zij waarlijk tè conservatief!

Zoo stellen zij den regel, dat voortaan de k-klank aanduidende c ten allen tijde een k zal zijn. ‘In de *Woordenlijst* van De Vries en te Winkel’, verklaart hunne *Handleiding* trotsch, ‘vindt men bijv.: *kathedraal*, *kazuaris* enz. naast *cabaal*, *cadet* enz. Waarom dáár *k* en hier *c*? Wie “vereenvoudigd” spelt, verkeert niet voortdurend in 't onzekere of hij *c* in een bastaardwoord heeft te schrijven dan wel *k.*’ Doch al dadelijk in ‘consulair’ naast ‘konsul,’ ‘konsulaat’ en ‘kondoleance,’ in ‘corridor’ naast ‘kommode,’ ‘collationeren’ naast kreëren’ ‘croquette’ naast ‘kotelet,’ ‘cirkus’ naast ‘circa’, ‘confrater’ naast ‘kollega’,[2] enz. trok weer

1) Men schreef aanvankelijk ‘fieziologie’ en ‘trotwaar.’

2) De samenstellers der ‘Woordenlijst’ hadden natuurlijk wel hun kleine redentjes, dat zij dit woord nog wat meer als Latijn voelden dan dàt, of dat zij dézen uitgang nog geheel Fransch hoorden, terwijl díe ook wel (maar hoe!) op zijn Hollandsch wordt uitgesproken. Maar dergelijke voor 't publiek onnaspeurlijke en dikwijls elkander tegensprekende redentjes hadden de Vr. en Te W. ook!

het zwakke vleesch ook hen naar de zondige *c* terug! ‘Wie vereenvoudigd spelt’... is op die manier nog niet veel verder!

Het doorvoeren van den *k*-regel leidt trouwens tot tal van zonderling-onaesthetische en inconsequent-uitziende woorden, zoolang de *s*-aanduidende *c*, *ç* of *sc*, de *ts*, *ps* of enkel *s*-aanduidende *t*, en de *z*-aanduidende *s*, niet door de in het Nederlandsch voor die klanken gebruikelijke letterteekens vervangen zijn. Niet dat *wij* deze naturalisatie-in-'t-groot verlangen zouden! De vernederlandsching van niet werkelijk *ingeburgerde* uitdrukkingen, leidt onvermijdelijk, bij de bekende voorliefde van het publiek voor ‘stadhuiswoorden’, tot een geleidelijk verarmen van onzen eigen woordenschat. Niettemin gebiedt, dunkt mij, de logika, dat men de woorden, welke men als Nederlandsche wenscht te erkennen, niet *half* als Nederlandsche moet schrijven gaan. ‘Kon*sc*ien*t*ie’, ‘*k*on*c*ert’ zijn voor mij ondingen. Zoolang ‘geweten’ evengoed is als ‘conscientie’, zou ik ‘*c*onscientie’ zooveel mógelijk *merken* als een vreemd woord, dat in onze woordenboeken een kruisje van te mijden uitdrukkingen diende te hebben. Maar wordt ‘koncert’ onweerhoudbaar gëacht, omdat ‘muziekuitvoering’ te lang, of ‘koncessie’, omdat een ‘vergunning’ of een ‘verlof’ niet hetzelfde is, dan spelle men ook kordaat ‘konsert’ en ‘konsessie’.

Een groot aantal monstra ontstaat vooral door het ‘tie’, dat als ‘sie’, ‘tsie’ of ‘psie’ moet worden uitgesproken. Geen vreemdelinge heeft méér burgerrecht verkregen dan de ‘concurrentie’. Men verhollandscht het. De *c*'s worden *k*'s, en, wijl het *currere* niet meer gevoeld wordt en een open *u* gezegd, spelt men dus: konkurensie? - Nee, *k*on*kur*en*t*ie!

Nog wanstaltiger worden de woorden, waarin de *k* met *tie* te botsen komt: redaktie, auktie, fiktie. Het zij òf redaksie òf redactie.

Met een ondoorgrondelijke logika staat naast deze in*k*onse*kw*en*t*ie's bijv. ‘kwitantie’, dat men ook ‘kwitan*s*ie’ mag schrijven; maar 't woord ‘inkonsekwentie’ zelf blijft (dat spreekt!) onherroepelijk *inkonsekwentie!*

Even inheemsch als ‘concurrentie’ zijn ‘consumtie’ en ‘conversatie’. Doch inplaats van flinkweg ‘konzumsie’ of ‘konzumpsie’, en ‘konverzaatsie’ te schrijven, heet het

'konsum*t*ie', 'konver*sat*ie'. Ook de on-Hollandsche, doch wórdt hij door onontwikkelden uitgesproken, maar al te Amsterdamsche *s* ('Het u nog al konver*s*ásie?') blijft. Wel echter mag men spellen 'pre*z*ent'; doch geen 'kwa*z*i'; men bleef hangen op 'kwa*s*i'. Naast elkander zijn gëoorloofd 'precies' en 'presies', maar weer nìet 'presie*z*e'! Allergekst en uitspraak-bedervend staat er 'pre*s*ie*s*e' voorgeschreven; te gevaarlijker waar men, met het vervallen van de *sch*, ook 'prak*tiese*' enzv. schrijft. Doch lijnrecht tegenover 'pre*s*ie*s*e' staat 'perni*c*ieu*z*e'! Terwijl in 'acacia' de eerste *c* een *k* werd, maar zelfs de *z*-aanduidende *c* stand hield: *akacia*!

Waar dan de *c*, de *sc*, de *s* voor *z*, en de uitgang *tie*, nog welig tieren, is echter de geheel onschuldige *x* vaak in ongenade gevallen. Waarom? Is die letter met zijn even korte als juiste klank-afbeelding niet eerder een gemak dan een moeilijkheid? Daarenboven is de *x* volstrekt niet altijd gelijk aan de *ks*, die haar vervangen moet.

Het misgewas 'e*ks*ersi*t*ie is één leugen en onlogischheid, want de wèrkelijk beschaafde uitspraak is "egzersietsie" (vrgl. "exact", exotisch'). Het is dus èn eenvoudiger èn beter, de x te behouden, zooals men dan trouwens, om onnaspeurbare redenen alweer, voor tal van woorden, niets vreemder dan 'exersitie', bijv. 'expositie', 'export', 'extern', heeft vastgesteld.

Het is beter, ook omdat, typographisch, die harkerige en zwaar-op-de-handsche *ks* een àl te 'Hollandsche' plaatsvervangster der vlugge en lichte x moet heeten. 'Ekskuus', wat is dat nu voor een onbescheiden woord? En 'ekskuseren' dan, of 'ekskuzeren', welks *z* hier weer eens wèl geoorloofd is? Zouden wij ons niet liever 'verontschuldigen' en 'excuus' laten voor wat het is, een blijkbaar vreemd woord?

Van deze verbijsterende willekeur, die de zonderlingste regelingen van De Vries en Te Winkel evenaart, staat nagenoeg niets in de 9 regels. Men moet nog noodig zeggen, dat die niet méér binnensmokkelen dan ze noemen! Het schrijven, en dan weer niet schrijven, van kw voor qu, van ks voor x, enz. zonder éénig volgehouden stelsel, wordt doorgelaten door het van-de-prins-geen-kwaad-wetend zinnetje: 'Boven-

dien worden eenige (!) algemeen gebruikelijke bastaardwoorden in de spelling vernederlandst.'

Mij dunkt, men vernederlandsche er zoo weinig mogelijk. Maar déze vernederlandsche men gehéél.[1)] En de overige late men, óók geheel, de vreemde vogels die ze zijn, niet slechts om ze als zoodanig te doen kennen, maar ook om ze te doen hèrkennen - de opmerking is van L. Simons - door hen, die op school geen talen leerden, doch later in de gelegenheid komen zich daarvan iets eigen te maken.

Alles bijeengenomen, is dus de regeling der bastaardwoorden één vergissing. Ontworpen in een geest van radicale maatregelen en rauwe wetenschap, vervolgens gewijzigd door eene commissie, met daarin geleerden van zoo fijnen smaak als Van Hamel, die evenwel niet àlles weer verwerpen konden, wat de ontwerpers hadden voorgesteld, is er - vooral in de praktijk der 'Woordelijst' - ontstaan dit halfslachtig product, waarin de wetenschap haar systeem is kwijtgeraakt en de goede smaak is zuur geworden.

Thands, met haar alom-behouden van Fransche of Latijnsche, en verhollandscht-Latijnsche uitgangen en letter-combinatie's, blijft deze orthographie er eene, uitsluitend voor de beschaafden, die haar vereenvoudingingen van *k* voor *c* en van *ks* voor *x* kunnen missen als kiespijn! Het volkskind daarentegen brengt zij niets dan verwarring voor het tegenwoordige en moeite bij zijn verdere ontwikkeling; terwijl zij - ook met die 'Woordelijst' die tot zoo goed vervangbare termen als 'façon' en 'façade', 'fatigant' en 'fashionabel' (!) toe, 'niet aanbeveelt', maar inmiddels opgeeft - het eigen Nêerlandsch ernstig bedreigt.

Men zal ook, naar mijne meening, wèl doen te behouden, en ook weer *overal*, de vreemde letters of letter-combinatie's, die *niet-te-verhollandschen* klanken weergeven: de Fransche *j* en gelijkluidende *g*, en de Fransche of Engelsche *ch* en *sh.* De Nederlandsche nabootsing toch dezer geluiden, *zj* en *sj* moedigen een vrééselijke uitspraak aan, waarvan alle leeraren

1) Men kan geen bezwaar hebben tegen 'boeljon' waar niemand 'bouillon,' op z'n Fransch, meer zegt. Doch men luistere wat beter, hoe 't nu in het Nederlandsch klinkt: geen 'briljant', maar 'brieljant', geen 'pónie', maar 'ponnie'.

in het Fransch wel weten, hoe bijna onuitroeibaar die is. Het is eigenaardig, hoe de burgerlieden ten onzent, die duizendmaal op een dag, in verkleinwoorden als 'Keesje', 'haasje', ten naasten bij[1] den *goeden* klank voortbrengen, hardnekkig spreken van 'café-sjantang' en van 'zjem' (jam), om, zoodra zij werkelijk een *s* en een *j* moeten doen hooren, als bijv. in 'financieel', 'station', de Fransche *ch* weer te misbruiken!

Dit totale gebrek aan beheersching der mondspieren is zóó algemeen, dat ik, in eene lezing, een der hoofdmannen van de 'Vereenvoudigde' eens hoorde gewagen van de 'janzons de cheste'. (Hij bedoelde 'chansons de geste'). Is het dus, reeds voor de beschaafden, niet geheel gevaarloos, sjerp en sjees en sjaal te schrijven, wat ook De Vries en Te Winkel al deden, het is heel zeker, dat, waar gij onzer burgerklasse 'mansjet' en 'sjiek' vóórspelt, zij niet in gebreke zal blijven, het u na te zeggen.

Allerliefst in dit verband is de vergunning van Regel 8, 'in familienamen en aardrijkskundige namen de gebruikelijke spelling te behouden'. Men mag waarlijk schrijven 'George' en 'Zwolle', - dit zijn de *officieele* voorbeelden! 'Een regel, die pleit voor onze behoudzucht - en ons beleid', dikt hun enfant terrible, Dr. Schepers, nog aan! Maar hoe hadt *gij* dan gedacht, dat wij 'George' en 'Zwolle' zouden hebben willen spellen? Hadt *gij* dan de neiging in uw 'beschaafd Nederlands' 'Sjors' te schrijven, of uwe geschriften beschikbaar te stellen 'bij de heer Vallekhof te Swol'?

Raakten de tot dusver behandelde spelregels de taal zelve slechts in zooverre, als zij op sommige punten meewerken tot een verslechtering van het gesproken woord, - van de vijf overige dreigt niet alleen de láátste (omtrent *de*, *hij*, *hem, zijn, zij*, *ze, haar*) ons algemeen-Nederlandsch te verarmen. Ook de regels betreffende *e* en *ee*, *o* en *oo*, *lijk*, en *sch*, doen méér dan bloot de *spelling* wijzigen.

Het is maar de vraag wat men onder 'algemeen-Neder-

1) Niet geheel, zooals Dr. Kollewijn meende. Bij de *sj* van 'Keesje' blijft de mond iets breeder open dan bij de *ch* van 'chevelure'. Veel-Fransch-sprekenden, die deze Fransche *ch* in 'Keesje' doen hooren, schijnen daardoor zelfs gëaffecteerd te praten!

landsch' verstaat! Neemt men voor 'algemeen' die arme, kleine middenmoot, welke men overhoudt, wanneer alle gewestelijke of dichterlijke woorden en klanken rondom zijn afgesneden, dan geef ik u in alles graag gelijk. Maar denkt men bij 'algemeen' aan datgene, waarin alle beschaafde groot-Nederlanders hunne taal kunnen weervinden en waarvoor er géén te staan komt als voor een *vreemde taal*, dan is het gelijk ongetwijfeld aan mijne zijde.

De *sch* bijv. aan het eind van sommige zelfstandige en vele bijvoegelijke naamwoorden is méér dan 'een sierlijke arabesk', die men 'zonder reden uit onze taal wegkrast', - zooals C.S. Adama van Scheltema in een over 't algemeen zeer behartigenswaardig stuk in de (groene) Amsterdammer van 24 Juli 1910, die letters kenschetste. Zij zijn vooreerst het nuttig onderscheidingsteeken tusschen bijvoeglijk naamwoord en bijwoord; en, ten einde werkelijk 'onschuldig en niemand hinderend' te worden - waarmee menig schoolkind het nu wellicht niet eens zal zijn - zou men die onderscheiding over de geheele linie kunnen doorvoeren. Er bestaat bij mij weinig bezwaar om, naast 'rassche', 'krassche' te schrijven en, naast 'ras' (bw.), 'boers'; en vooral nu de *ie* zou worden ingevoerd in woorden als 'practisch', kon ook daar in het bijwoord de *ch* zeer goed vervallen, zoodat men 'praktiesch' consequent tegenover 'prakties' krijgen zou.

Doch behalve nut en sierlijkheid - men moet al zeer verwetenschapt zijn om vreugde te kunnen hebben aan 'menselik'! - heeft de 'sch' de eigenaardigheid, te bestáán. Te bestaan als een levende klank. En niet alleen in den mond van dorpskerkelijke voorzangers, die de *sch* 'des men*sch*en' uitspreken, wijl geen letter der Schrift te loore mag gaan, - de *sch* wordt gehoord in uitgebreide streken van ons taalgebied. Het is den Heeren van het 'algemeen beschaafd' waarschijnlijk volmaakt onverschillig, dat die *sch* leeft bij het volk in West-Friesland en op de Hollandsche zeedorpen, waar nog het z.g. strandfriesch gesproken wordt.[1)] Maar laat het hen óók koud, dat deze *sch* een onvervreemdbaar deel uitmaakt van de *algemeene taal over heel West- en Oost-Vlaanderen?* Wie Streuvels wel

1) De *sch* klinkt daar dan als *sk.* Desgelijks in Twente.

eens heeft hooren voorlezen, weet, hoe hij van de *menschen* verhaalt! En meent men, zich niet te moeten storen aan een 'dialekt', een dialekt nog wel van *vreemden* bodem, dan wete men goed, wat die geringschatting beduidt: dit, dat op zijn beurt de Vlaming in uw 'nederlandse mensen'.... *vreemden* zal zien.

'Men*s*en, bo*ss*en', schrijft mij Stijn Streuvels, dien ik er naar vroeg, '*is in 't Vlaamsch eene absurditeit.*'[1)]

Ook de *ij* van den uitgang *lijk* wordt in menig gewest van ons taalgebied vernomen. Ten onzent o.a. in sommige streken van Zeeland en in Brabant, over de grenzen bijv. in Oost-Vlaanderen en zeer sterk in Antwerpen. Scheltema had een goede gis, toen hij vroeg: 'zijt gij zoo zeker, dat in ons taal-gebied deze uitgang overal geheel toonloos wordt uitgesproken?' - hij begreep echter niet, hoe deze vraag den 'algemeen beschaafden' de koude kleeren niet raakte.... Trouwens, in deze quaestie ligt meen ik het zwaartepunt elders. De beschaafde Belg verzacht graag het al te zware 'laaik' tot den klank tusschen ij en i, dien deze uitgang in het West-Vlaamsch heeft en die desnoods door *i* zou kunnen worden voorgesteld. Lang vóór de Vereenvoudigers schreef Albrecht Rodenbach reeds het terecht gewraakte 'lik' - dat hij intusschen *volstrekt niet toonloos hoorde*, doch klinkend van een zoeten ie-klank!

In Vlaanderen dus niet zoozeer, - juist bij òns is het opzichtige 'lik' onbruikbaar. Want de volle, klare *ij*-klank van dezen uitgang leeft in het Nederlandsche *vers*. En dat is maar niet een dichterlijke aardigheid. Onze taal heeft een overmaat van toonlooze lettergrepen, bizonderlijk in de woorden, waarin deze uitgang voorkomt. Door nu deze *ij* te hooren en te zeggen, wordt tot een rijkeren klank der verzen belangrijk bijgedragen. Neem eens het woord *verderfelijke*: van de *vijf* lettergrepen zijn er *vier* toonloos; in de daaglijksche uitspraak, is er één duidelijk 'derf' met wat dof gepruttel er omheen. Zeg 'lijk' voluit, en het woord wordt van een breed gerhythmeerde en zacht opklinkende

1) Ook zegt de Vlaming 'dagelijk*sche*' tegenover 'dagelijks' (bijw.) Voor hem is de nuttige onderscheiding bovendien de phonetische waarheid.

muziek: ‘ver*derfelijk*e’. Niet steeds komt zóó deze klank naar voren; is de stelling van een versregel aldus, dat er, afgekapt, ‘verdérf'lijke’ is komen te staan, dan wordt de lettergreep ‘lijk’ kort en dus veel gedempter van geluid.

Ik meen, dat deze korte beschouwing het gevoelen van wel alle Nederlandsche dichters weergeven zal, en ik geloof met Scheltema, ‘dat ieder, die behoorlijk verzen zegt, hem (den uitgang lijk) nooit geheel toonloos zal uitspreken.’ ‘Ik voor mij heb hem meerdere malen als rijm gebruikt’, voegt onze bij uitstek ‘natuurlijke’ dichter er nog aan toe.

Of de klank in het oudtijds ook wel ‘lick’ werd geschreven, en bij Rodenbach ‘lik’, en of ook de dichters van voor vijftig jaren hem misschien uitspraken als in den omgang, het doet alles weinig ter zake. De *ij* klank leeft in het dichterlijk gebruik der laatste vijf en twintig jaren. En waar het schrijven van dezen uitgang *geen enkele moeilijkheid* medebrengt, en hij zelfs nog gehoord wordt in menige landstaal, is het dus metderdaad een ‘onverantwoordelijk spelletje’, deze niet alledag aangeslagen doch klinkende toets te lichten uit het klavier onzer taal.

Want of men nu met het smoesje komt, dat *wij* immers naar hartelust mogen schrijven wat wij willen, het is duidelijk, dat de dichters niet zouden kunnen volharden in het doen hooren van klanken, die geen sterveling meer schreef en die dus weldra eerder zouden gaan hinderen door hunne vreemdheid.

De questie van *e* en *ee*, *o* en *oo* is ingewikkelder. Gingen De Vries en Te Winkel al te vraag bij het Gothisch, het Angelsaksisch of bij moderne vreemde talen, om met wat meer zekerheid tot het zuivere of het gemengde van den *e*- of den *o*-klank in eenig woord te besluiten, - daarmee zeiden zij geenszins dat dit onderscheid uit onze hedendaagsche taal geheel verdwenen was! En niet alleen leeft het nog in sommige dialecten, en dan weer vooral zeer krachtig in het Vlaamsch, maar *het leeft in menige streek van Holland zelf.*

‘In Rotterdam en Dordrecht’, schreef niemand minder dan Prof. Dr. H. Kern aan het lid der Vlaamsche Academie Bols, die van deze zaak veel werk heeft gemaakt, ‘in Rot-

terdam en Dordrecht zal niemand van 't volk en zelfs van de beschaafde personen, die aldaar geboren en getogen zijn, het onderscheid tusschen *e* en *ee*, *o* en *oo* verwaarloozen. Indien de Rotterdammers en de Dordrechtenaren geen Hollanders mogen heeten, wie hebben dan wèl aanspraak op dien naam? Ook hier te Leiden - dat toch ook Holland is - maakt het volk onderscheid in de uitspraak'.

En Prof. Matthijs de Vries schreef aan denzelfden Vlaamschen taalgeleerde: 'Ook bij ons wordt het onderscheid tusschen de *e*'s en de *o*'s gehoord, wel niet zoo scherp en duidelijk als in België, maar toch in hoofdzaak op gelijke wijze; en wij hebben dan ook niet gëaarzeld, dat verschil in de spelling met zorg uit te drukken. *Daaruit behoeft dus geen gevaar te ontstaan voor de eenheid van onze Nederlandsche taal in Zuid en Noord*'.

Nu is men aan de eene zijde geneigd tot de vraag: is het geen struisvogelpolitiek om, *teneinde het fouten-maken te voorkomen*, een der geschakeerdheden onzer taal, die híer slechts een lichte schaduwing doch elders zen *rijke tonaliteit* vertegenwoordigt, met een slim gezicht uit de spelling weg te doen? Wat hebben wij aan al die nette *e*'tjes en *o*'tjesschrijverij, en aan de botte voldoening, het precies te hebben gedaan zooals het in de Kollewijnsche 'regels' of in de 'Handleiding' staat? En waarmede zijn wij slechter af: dat er nog al wat gezondigd wordt in de steden en gewesten, waar de bewuste verschillen uitsterven, of dat een waarschijnlijk, alles bijeengenomen, gróóter deel onzer stamgenooten de eigenste nuancen zijner spraak in een al te povere spelling niet meer vindt uitgedrukt?

Zoolang die van De Vries en Te Winkel van kracht is evenwel, kan in tal van plaatsen en provinciën de onderwijzer menigmaal zijn taak aanmerkelijk verlichten, door zooveel doenlijk[1)] niet van de doode regels, *doch van den tongval der kinderen zelf uit te gaan*, en hen te doen hóóren hoe zij schrijven moeten. De énormiteit van Prof. Symons: 'In groote deelen van het land heeft het MOEDER-

1) Door De Vr. en te W.'s wonderlijk hinken op ik weet niet hoeveel beenen, is dat niet altijd het geval. Ik herinner slechts aan 'gelooven', naar 'glauben' maar 'beloven', vanwege 'belofte'.

taal-onderwijs een zwaren strijd te voeren met het *dialect*' - zou verstandiger klinken: 'in groote deelen van het land kan het onderwijs der *algemeene* taal een nuttig bondgenootschap sluiten met de dialectische *moedertaal*'. - Want daarin heeft Bols groot gelijk, dat het veel doeltreffender is, op school het *dialect te veredelen*, dan daarvoor het den kinderen geheel vreemde 'algemeen beschaafd' *in de plaats te zetten*;.... eenmaal van school, maken ze rechtsomkeert naar het dialect, maar dan naar het rauwe!

En wie, in 't algemeen, zal durven beweren, dat de klanken- en vormenschat der veredelde dialecten - zooals men die bijv. verneemt uit Gezelle's poëzie - het Hollandsch niet ten goede komen kan?

In dit geval, van *e* en *ee*, *o* en *oo*, staat daar dan echter tegenover de bedenking, dat er zoovéle klankverschillen niet met de *spelling* kunnen uitgedrukt worden: het gróót verschil bijv. tusschen 'heeren' en 'deelen', tusschen 'rozen' en 'dorens', om maar eens juist op het gebied der open e's en o's te blijven! Deze verschillen zijn zéér veel grooter niet alleen dan hetgeen ik persoonlijk, maar ook, naar ik vertrouw, dan wat de Dordtenaar vermag waar te nemen tusschen: 'een goede qualiteit kòlen' en 'twee witte en drie rooie kóólen' - het verschil is er, maar het is gering, en in 'sloten' 'slooten' bijv. ontsnapt het mij geheel. Daarbij komt, dat hier niet, als bij de *sch*, de Vlaam onze anders-gespelde woorden niet *herkennen* zou. Er is, ook bij den huidigen toestand, meer dan één verschil in spelling. En daarenboven is het een feit - men moge het bejammeren, dan wel overeenkomstig den natuurlijken loop der zaken achten - dat naarmate de lieden 'beschaafder' praten, ook in België de zangerige modulatie der klanken verdwijnt. Er is, in Brabant bijv., wel veel verschil tusschen 'rouzen' en 'druumen', doch weinig tusschen 'rozen' en 'droomen'.

Het komt mij dan ook voor, dat deze twee eerste der negen wijzigingen de *minst gevaarlijke* zijn onder de vijf, die, hoewel ze 'spelregels' heeten, de taal-zelve aanraken.

Meen echter daarom niet, dat ik er van harte mee instem! Een omgespelde Hooft - waartoe 't, nu misschien niet, maar dan over vijftig jaar, komen zal - en die niet meer zou luiden:

‘Wanneer de Vorst des lichts slaat aan de gulden tóómen’, maar ‘aan de gulden tomen’, zal mij altijd een schennis lijken. Is dat oordeel subjectief? allicht wel. In hartstochtelijke regels van hevig coloriet ben ik geneigd te schrijven: ‘geele’ en ‘dweepend’ - als ik 't niet hier of daar gedaan heb! En Hofdijk heeft eens gezegd: ‘Ik hecht zelfs aan de schilderachtigheid van den vorm voor het oog, en behoud daarvoor MEIREN en HAIR, *die mij een weelderiger volheid doen aanschouwen dan* MEREN *en* HAAR.’ Met deze en dergelijke liefhebberijen kan evenwel een algemeene spelregeling geen rekening houden.

Wat intusschen nog niet zeggen wil, dat zij op de eischen der aesthetica in 't gehéél niet te letten heeft. En de bijna algeheele platbranding der *ee*'s en *oo*'s leidt tot woorden, die werkelijk het oog weigert. Ik zal misschien wennen aan ‘stromen’ en ‘hoge’, waar ‘komen’ en ‘bogen’ mij volmaakt bevredigen, maar niet aan ‘vereren’, ‘enige’, ‘zo’, ‘oren’ en ‘remitteren’, welke laatste soort woorden mij altijd weer klinken als Latijn, verdwaald in een Hollandschen zin. De invoering van enkele logische uitzonderingen nu, naast de hoofdregels, zou deze al te ‘onogelike’ woorden kunnen verwijderen en meteen eenigermate aan het ‘taalbeeld’ de ‘malsche verscheidenheid van licht en schaduw’ hergeven, waarvan het verlies door Adama van Scheltema in bovengenoemd opstel niet ten onrechte werd betreurd.

Ik zou dan, vooreerst, de reeds gemaakte uitzondering voor de e: ‘op het eind van een woord wordt echter *ee* geschreven’ - een uitzondering die bij de *o* niet *noodzakelijk* was, wijl deze nooit toonloos wordt - ter wille der congruentie ook dáár wenschen te herhalen. Zoodat men te schrijven had: zoo, stroo.

Ook stem ik, ten tweede, volkomen met Scheltema's voorstel in, om de *ee* en *oo* te behouden in de verbuigingsen vervoegingsvormen, alsmede in de samenstellingen van de eenlettergrepige woorden die met ee of oo beginnen. Het zijn er niet veel; in hoofdzaak: eed, een, en eer; oog en oor. Een uitzondering, die al héél weinig ‘moeilijk’ is en ons verlost van ‘valsche eden’ en ‘n*ao*gen’, dat tot een onverstaanbaar dialect schijnt te behooren.

Ten derde zou men de woorden, waarin de *e* of de *o voor*

elkeen klaarblijkelijk uit samentrekking ontstaat, als in preeken (prediken), veeren (vederen), nooden (nodigen) enz., zonder bezwaar met het dubbele letterteeken schrijven kunnen.

Het ter onderscheiding van verschillende *beteekenis* met één of twee e's of o's schrijven, lijkt mij echter niet zoo onontbeerlijk als het anderen schijnen wil. Bij de ook thands éénsluidende woorden vergist men zich nimmer, en niet zelden is het mij gebeurd, dat ik het bestaan van tweeërlei schrijfwijze bevroedde, doch niet meer wist, hóe 't nu wezen moest! En ik bouwde meer dan één ezelsbrugje, om heelhuids over dit lettergevaar heen te komen.

Daarentegen levert het weer niets geen moeite en wel voordeel op, het eenvoudige regeltje omtrent een steeds beklemtoond achtervoegsel als ‘eeren’ enz. te behouden; wij konden dan weer op zijn Hollandsch ons ‘diverteeren.’

Ik geef hier trouwens maar enkele losse opmerkingen, naar aanleiding van wat mij alzoo in ‘vereenvoudigde’ lectuur het ergst, en het hardnekkigst hinderde, - wel verre als ik ben van de pretentie, een àf-systeem aan te bieden, of daar ook maar eenigszins bevoegd toe te zijn.

Voor ik nu tot den beruchten negenden regel overga, moet mij nog even iets van 't hart betreffende het toevoegsel van regel 5(omtrent de *sch*): ‘Ook schrijve men tans, altans, tee, ert, besje.’

Vooreerst omdat die ‘tee’ en die ‘ert’ zoo fijntjes den krenterigen vit-geest kenschetsen, die hier voorzat. Voor mijn part, laat ons *tee* drinken en *erten* eten. Maar ik zie niet in, waarom naast ‘vestje’ ‘kastje’ enz. de moeilijke uitzondering van ‘besje’ moet worden gemaakt, zoolang ‘de oude best’ zulk een voortreffelijk en in de litteratuur gebruikelijk Nederlandsch woord is.

En bizonder veel heb ik tegen, op ‘tans’ en ‘altans’. Niet zoozeer om het vervallen der *h*, die de afleiding verklaart, als wel om de *d*, die ook De Vries en Te Winkel reeds weglieten. Ik schrijf *thands* en *althands*, wijl ik dat hóór, evenals ik duidelijk de *d* verneem in *aanstonds* en *sinds* (het is mij trouwens onbegrijpelijk, waarom men in *sinds* de *d* wèl behoudt!) - *Thands* en *althands* zijn woorden van een voorname gereserveerdheid en tevens van een licht veerend rhythme; ‘aanstonds’ en ‘sinds’ eveneens, zijn fijn en edel van klank.

Maar zooals ik de uitspraak: ‘aanstons’ en ‘sins’ haat, in hun duffe, zwoele burgerlijkheid, - zoo haat ik de genasaleerde *a* van tans en altans, die men met deze schrijfwijze uitlokt; de door hun *h* nog ietwat bizondere vormen: ‘thans’ en ‘althans’, van De Vries en Te Winkel, deden dat in veel mindere mate.

Trouwens, wat doen deze vijf armzalige uitzonderingetjes in negen algemeene regels, die bij honderden de ‘onkristelikste’[1] spellingen toelaten?

* * *

Regel 9 luidt: ‘Bij de verbuiging van lidwoorden, bijvoeglijke naamwoorden en voornaamwoorden richte men zich uitsluitend naar het BESCHAAFDE spraakgebruik. Men schrijve dus *de*, *hij*, *hem*, *zijn*, *zij*, *ze*, *haar* enz., wanneer men *de*, *hij*, *hem*, *zijn*, *zij*, *ze*, *haar* ZEGT.’

Tot dezen àl verbuiging uitbannenden regel gekomen, ontveins ik mij niet de zeldzame neteligheid dezer zaak. En hier allerminst ligt het op *mijnen* weg, eene volledige oplossing te vinden van het vraagstuk.

Ik wil alleen te kennen geven, dat aan den eenen kant de vereenvoudigers groot gelijk hebben, met de geslachtsregeling, gelijk die in de starre doorvoering harer grammatische leerstelligheid, thands zich aanbiedt, als tegen-natuurlijk te verwerpen, - maar tevens dat hun volkomene ònderwerping aan de z.g. ‘natuur’ der spreektaal, mij een verraad lijkt aan de levende Taal van onzen stam.

Men kent de veel geciteerde passage van Prof. Cosijn:

‘Naar mijn bescheiden meening maken we ons voor de oogen van alle vreemdelingen belachelijk door als “vrouwelijk” op te vatten en te verbuigen, wat de Algemeene Taal met een *hij* aanduidt. Waarop berust het vrouwelijk geslacht dèr sabel? een huzarenofficier trèkt *hem*, de oppasser pòètst *hem* - hèm die volgens het reglement een *zij* is.’

1) Hoe willekeurig is weer dat ‘kristen’ en ‘kristelik’, waar juist in ‘Christelijke’ kringen een op het Grieksch zich grondende volle uitspraak der *ch* in Christus, Christen, Christelijk, algemeen wordt. En wenscht men die uitspraak al niet als ‘algemeen- beschaafd’ aan te merken, is het daarom geoorloofd de afleiding van Christus, die volgens regel 8 Christus mag blijven, te verduisteren? Of is dat geen kunstmatig vervagen der woord-genealogie, en geen moeilijkheden *scheppen*?

Volkomen waar, doch laten wij er eens een ander spraakgebruik tegenover zetten:

‘Wij hebben een prachtige koe gekocht! Kijk-t-*ie* 'ns een uiers hebben! *Z'n* neus glimt van de gezondheid.’

Nietwaar: ‘kijk *zij* eens uiers hebben, *haar* neus glimt’, klinkt ons, moderne menschen met onze ‘natuurlijkheid’, alweer stijf en schoolsch, omdat wij juist zelf alle *gevoel voor de natuur* verloren hebben.

En de vereenvoudigers, zich richtende naar dat ‘beschaafde spraakgebruik’, laten dan ook toe - het zijn de voorbeelden hunner ‘*Handleiding*’: - ‘Waar is de kat? Daar zit ie!’ (en *hij* zoogt *z'n* jongen bijv.?); - ‘Die merrie heeft *z'n* poot gebroken’. *Ze* of '*r* wordt óók nog getolereerd; *ie* echter heet ‘gewoner’.

En nu is het toch de vraag, of wij ons niet voor de oogen van alle vreemdelingen nog veel belachelijker maken, door als ‘mannelijk’ op te vatten en te verbuigen, wat zoowel taalkundig als in werkelijkheid *vrouwelijk* is?[1)]

Uit deze tegenstelling blijkt afdoende, dat, heeft men al goed gedaan te breken met de onhoudbare consequentie eener kunstmatige grammatica, men even verkeerd handelde, door zonder voorbehoud de schrijftaal tot de ondergeschikte te maken eener spreektaal, die erger is dan anarchie, waar zij somwijlen tot onzinnigheid toe is gedegenereerd.

Een schrijftaal behoort zich niet *neer te leggen* bij een zoodanig gesproken taal; zij behoort aan te kweeken, of althánds, niet te loochenen, wat in een beschaafde taal niet verloren mág gaan.[2)]

Er dient dus een andere norm gevonden te worden; en die norm kan niet anders zijn dan datgene, wat een even scherpzinnig als kunstgevoelig taalgeleerde (of bij ontstentenis

1) Of zijn *hij* en *zijn* geen manlijke, *zij* en *haar* geen vrouwelijke woorden meer, en kunnen wij dus met de geboren Indische zeggen: ‘mijn moederr is siek, kassian, *hij* legt in *sijn* bed’?

2) Men kan hier niet aankomen met den mannelijken ‘vrouwtjesolifant’ en de vrouwelijke ‘mannetjes-schildpad’, waarmee men de spelling van De Vr. en Te W. belachelijk pleegt te maken. Wie heeft ooit die combinatie's voorgeschreven? En is het Fransch een belachelijke taal, omdat er ‘l'éléphant’ mannelijk en ‘la tortue’ vrouwelijk is, en men dus zou *kunnen* spreken van ‘l'éléphant féminin’ of van ‘la torteu masculine’? Niemand immers zal dat doen! Men heeft het over schildpadden, en zal dan dit of dat opmerken omtrent ‘le mâle’, of, na de olifantskudde beschreven te hebben, zal de reisverhaler beginnen over ‘une femelle’. Zoo doet de niet-krankzinnige Nederlandsche schrijver eveneens, en vindt er niets dwaas' in, de schildpad zoo in 't algemeen als vrouwelijk te beschouwen en zijn kinderen ‘op *den* olifant’ door de diergaarde te laten rijden.

van dien, eene commissie der beste taalgeleerden en der beste kunstenaars) te midden der ‘bonte verscheidenheid’ van de litteratuur onzer dagen, als de essentie van al het waarlijk levende en waarachtige in de taal onzer voortreffelijkste dichters en prozaschrijvers zou weten op te sporen.

Dat die taak niet gemakkelijk zou zijn, bij de anarchie[1)], die in onze letteren heerscht, of liever: geheerscht heeft, - niemand is er zich beter bewust van dan ik. Doch zoo men gaat tot de hoogst-staande schrijvers, dat zijn altijd degenen, die niet zichzelven in gepraat vergooien maar den *stijl* beminnen, en wier taal dus zoo klaar mogelijk uit de *spreektaal* is opgeheven, - dan zal men vrij spoedig een regelmaat gewaar worden, in het schijnbaar onregelmatige.

De onderzoeker zal dan bijv. dìt vinden: dat weinig Nederlandsche kunstenaars iets voelen voor een speciaal vrouwelijke tafel en een speciaal-mannelijken stoel. Men zal bijv. schrijven: ‘de pooten der tafel waren met ivoor ingelegd’; maar het zal evengoed kùnnen voorkomen, dat men ergens in een gedrongen zegging den genitief ‘*des tafels* bronzen voeten’ gebruikt. Evenzoo, dat men stelt: ‘op zijnen rechterstoel gezeten’, of, een andermaal, ‘de versiering dezer edelgevormde stoel was zeer eenvoudig’.[2)]

Daaruit zal blijken, dat men in 't algemeen (zoo men zich gáán laat, en dat is dus allereerst, in verzen) niet een bepaald geslacht toekent aan voorwerpsnamen, die geen ‘het’ voor zich krijgen; of, zoo gij wilt, zij hebben een *dubbel*, een mannelijk-vrouwelijk geslacht.

1) De anarchie in de *spelling* blijft hier, waar 't om de *taal* gaat, buiten rekening.
2) Er zouden voorbeelden van heel wat grooter twijfelachtigheid te vinden zijn. Opzettelijk echter nam ik de altijd weer aangevoerde, ofschoon sommigen, doordat zij hun geheele leven ‘tafel’ vr. en ‘stoel’ m. hebben gebruikt, zich misschien zullen verbeelden, deze woorden zóó en niet anders te kennen.

Dit is echter, naar men ziet, heel iets anders dan een *de*-geslacht tegenover een *het*-geslacht.

Want niet minder zal op te merken zijn, hoe diezelfde kunstenaars, die vaak het *vastgesteld* geslacht verwaarloozen, intusschen vele vormen van lid- en naamwoord schrijven, die zij in het daaglijksch leven niet gebruiken zouden; en hoe zij dit *zoo gehéél ongedwongen* doen, dat daaruit onafwijsbaar blijkt: zijn die vormen, om welke redenen dan ook, meerendeels uit het spreken verdwenen, zij leven en bloeien in ons *taal-bewustzijn*.

Let wel, dat de toestand, dien ik hier *constateer* en waaraan ik de regeling dezer zaak zou willen beantwoorden doen, welhaast[1)] geheel *overeenkomt* met den toestand, zooals die reeds ten tijde van Hooft en Vondel was. Zij namen vele woorden beurtelings mannelijk of vrouwelijk, naar zij op een zeker oogenblik opvatten; maar, mannelijk of vrouwelijk, zij volgden de vormen, die zij òf met mannelijk, òf met vrouwelijk, onverbreekbaar één gevoelden.[2)]

Ik heb er in dit opstel al meer dan eens van gewaagd, dat wij de *n*'s die wij schrijven wel degelijk hóóren, - als een fijne wervelkolom loopen die door het proza heen - en dat wij ons volstrekt niet behoeven te overwinnen om tot vormen als ‘der’ en ‘wier’ te komen; wij worden er onbewust toe getrokken als een hert tot zijn fijnste grassen.

Men zal, verder speurend, nog opletten, hoe, wie smaak heeft, de op voorwerpsnamen betrekking hebbende vormen

1) Enkele stroeve vormen zijn minder gebruikelijk geworden.

2) ‘Het is wonderlik’, zegt Dr. Kollewijn in zijn zeer lezenswaardig opstel over de ‘Geschiedenis van de Geslachten’ (*Opstellen* 2e dr. blz. 61) ‘dat men niet op de gedachte scheen te komen dat (de stijl kon fraaier! C.S.) het verschil tusschen mannelike en vrouwelike woorden was uitgewist.’ - Weinig wonderlijk, antwoord ik, want dit verschil wàs niet uitgewischt, en 't is nòg niet. Bij de correctie van dit artikel bemerk ik bijv., hoe ik op blz. 4 *smaak* als *gewaarwording* vrouwelik nam, in den zin van *aesthetisch oordeel* echter mannelijk Het gevoel, dat mij zoo schrijven deed, was logisch: is niet de ondervinding passief, het oordeel actief? Op blz. 34 gebruikte ik ‘toets’ vrouwelik. En inderdaad, waar men ‘toets’, den *werkwoordstam*, niet anders dan mannelijk kan hooren (‘den toets doorstaan’) - daar *blijkt* de den vingerdruk wachtende ‘toets’ van het muziekinstrument vrouwelijk; de ervan afhangende woorden *verdragen* geen *n*. Overbodig te zeggen, hoe willekeurig ook hier weer de ‘regeling’ van De Vr. en Te W. is.

hij en *zij, zijn* en *haar*, zoodra die niet geheel vanzelf zich aanbieden, intuïtief vermijdt door eene andere stelling zijner volzinnen; of hij neemt, voor zoover zijn stijlgevoel dit gedoogt, zijn toevlucht tot de minder als mannelijk *zich gelden doende* vormen ‘ie’ ‘'m’ en ‘z'n’; graag zal hij echter ‘die’ aanwenden als persoonlijk voornaamwoord, en het bezittelijke door het *lidwoord* vervangen.

Hij zal bijv. niet schrijven: ‘het was een kostbare ketting/keten ik had hem/haar van mijn vader gekregen; zijn/haar schalmen waren langwerpig.’

Ook zal hij *liever* niet schrijven; ‘ik had 'm van m'n vader gekregen; z'n schalmen waren langwerpig.’

Maar: ‘ik had *die* van mijn vader gekregen; *de* schalmen waren langwerpig.’

Is hier bij ‘keten’ en ‘ketting’ de geslachtsbepaling weer gansch willekeurig, zóó dat het manlijke ‘ketting’ mij eerder vrouwelijk lijkt, en ik van de vrouwelijke ‘keten’ zou kunnen zeggen: ‘hij hing zich den zwaren keten om’ - er zal de ontdekking te doen vallen, dat er verscheidene groepen van woorden bestaan, waarvan wij integendeel het geslacht geheel natuurlijk gevóelen.

Bijvoorbeeld: het in derden en vierden naamval *den* eischen van *werkwoordstammen*; en het onomstootlijk-vrouwelijke van woorden met achtervoegsels als *heid*, *nis* en *e*.[1] Bij deze beslist-vrouwelijke woorden, die veelal abstractie's zijn: ‘vroolijkheid’, ‘droefenis’, ‘schrijfwijze’, - gebruikt men ‘haar’, ‘zij’ en ‘ze’ zonder uitzondering en geheel natuurlijk. Men zal geheel natuurlijk, niet alleen schrijven, maar zelfs zeggen: ‘de vroolijkheid vermínderde niet; *zij* steeg ten top!’ - ‘wij zoeken geen droefenis, doch wij ontwijken *haar* evenmin’ - en *niet*, geforceerd-natuurlijk als Emants: ‘zij hopen van de Kollewijnse schrijfwijze, dat *ie*’, maar ‘dat *ze*’, of desnoods ‘dat *die* nooit officieel zal worden ingevoerd.’

Dat hier iets anders en iets heel wat meer levends in 't

1) Natuurlijk behoudens de mannelijke persoonsnamen en onzijdige woorden op *e*. Ook is ‘vrede’ voor mij mannelijk: ‘van den vrede.’

spel is dan aangeleerde kunstjes, het blijkt wel hieruit, dat voor een groot deel ‘bedachte’ regelingen als die van de woorden op ‘el’ of op ‘ing’ en ‘ling’ geenerlei vastheid in ons achterlaten: ‘krakeling’, ‘scheerling’, ‘lepel’ of ‘griffel’, het zijn woorden die ieder zal moeten naslaan, om er het willekeurig gekozen geslacht van te weten.

Vormen eindelijk als *een* of *eene*, en *eenen*, *mijn* of *mijnen* enz. schrijven wij voluit, of wij korten ze af, al naar het rhythme der volzinnen ons voert.

De realistische roman of novelle zal in dit alles het meest de gesprekstaal naderen; verzen echter, het lyrisch proza, het essay, het treurspel, zullen, hooger of strakker gestyleerd, rijker aan vormen zijn.

De dichter vooral kan hunnen klank niet missen. Hij maakt overal de verdofte woorden wakker, om de taal tot die zuivere volheid op te voeren, waarbuiten geen versmuziek mogelijk is; - *de* wordt weer *dén*, *z'n* en *m'n* worden *zijn* of *mijnen*, *ie* wordt *hij*, '*r* wordt *hare*, en '*m* wordt *hém*. Wie durft dan die klanken voorgoed te dooven, door ze ook uit de schrijftal weg te doen?

De negende regel der ‘vereenvoudigde spelling’ lijkt mij dus totaal foutief en ten zeerste verderfelijk.

Over het ‘beschaafde spraakgebruik’ heb ik reeds het mijne gezegd; het is geheel ongeschikt om in dezen den toon aan te geven. Het ‘*ontwikkelde taalgevoel*’ zal het moeten zijn, dat de even *eenvoudige* als *natuurlijke* voorschriften dicteere, welke waarlijk beantwoorden aan het *wezen* onzer taal.[1)]

Wij hebben hier inderdaad te doen, gelijk het adres der Zeventig zei, met een ‘ingrijpende verandering der Nederlandsche taal’. En of nu het adres der taalkundigen weer met zijn blauwe potlood komt: ‘dit is een ongerijmdheid; de taal van een gemeenschap laat zich niet willekeurig door individuen veranderen’ - al deze praatjes, gëachte Heeren, vullen niet de gaatjes der door u voorgestane en in praktijk

1) Een stel *afspraakjes*, gelijk Scheltema aangaf, is als geheel kunstmatig, natuurlijk uit den booze. Alle willekeur moet hier ten eenenmale uitgesloten blijven. Waartoe die leidt, bewijst de ‘proeve’ van het weer eens stelselmatig n-lóós proza der ‘Grondslagen’.

gebrachte schrijftaal, waar de wurm van uw rationalisme in is.

Neen, zeker niet, niemand zal één woord anders zeggen, morgen en overmorgen, om hetgeen gij decreteert of ik schrijf. Maar op den duur zou eene beweging, die de spraakslordigheid tot schrijfwet verheffend, de wervels en de gewrichten zelve der taal cynisch-eg als ‘onnodig geworden buigingsvormen’ veroordeelt, en den klank harer woorden als overbodig, een niet weinig verslappenden invloed op die taal uitoefenen.

Ben ik dus een voorstander van vereenvoudiging onzer schrijftaal, - liever géén vereenvoudiging dan déze.

IV

Wij hebben, ten aanzien van den verbuigings-egel, nog maar alleen gesproken over onszelven, ‘beschaafde Nederlanders’, over hetgeen onze gesprekstaal vertoont, en wat in ons leeft.

Al dit in ons levende echter, *leeft én klinkt nog* GEHEEL ONGESCHONDEN *in gansch Nederlandsch-prekend België.*

Streuvels, in boven vermelden brief, zegt en het laat aan duidelijkheid niets te wenschen: ‘*Hier*, *over heel Vlaanderen* LEEFT *en* BESTAAT *nog in dagelijksch gebruik 't geen die onbezonnen lieden willen afschaffen of verminken*’.

En in een volgenden brief verklaart hij: ‘Denk eens hoe gek het staat aan jongens op *school* te doen schrijven “vissen”, “mensen”, als ze thuis leerden zeggen (duidelijk) vis*sch*en, men*sch*en! Van de *eensluidende* zacht en scherplange *o* en *e* weten de jongens ook niets! En 't verbuigen der naamvallen: geen enkele ongeletterde boer zal ooit nalaten de uitgangs “n” in den accusatief te gebruiken! Hij hoeft de regels der spraakkunst niet te *kennen* om te weten dat hij zeggen moet: “Geef dat aan *dien* man”, “ik heb het van *den* boer gekregen”. En dat moet nu *hier ook* alles wegvallen omdat de Hollanders hun uitgangs-n inslikken?!’

Zijn slotsom is dan ook: ‘*Voor 't Vlaamsch in 't bizonder vind ik de Vereenv. eene castratie*, *eene moord: ik begrijp maar niet hoe één Vlaming daaraan wil meêdoen!*’

Na den man uit het hart van Vlaanderen, heb ik den intellectueelen leider der Neêrlandsch-sprekende Belgen, den

hoofdman der Vlaamsche Beweging, August Vermeylen geraadpleegd. Ook hij staat mij toe, het een en ander meê te deelen uit zijn schrijven (waaraan ik reeds enkele bizonheden omtrent het gesproken Vlaamsch ontleende) - ofschoon Vermeylen, naar hij mij toevertrouwt, van discussies omtrent de Vereenvoudiging altijd een beetje bang (is) geweest: 'de kruisvaarders der Nieuwe Spelling zijn zoo onvermurwbaar vervelend met hun edele dweperij voor een ideaal waarvan ik de gróóte beteekenis niet kan inzien'.

Hij wil dan, zoo mijn zegsman, over 't gewicht dier hervorming voor 't lager onderwijs liefst de mannen der praktijk onder elkander laten strijden, - 'zoolang het slechts om de *spelling* gaat, maar niet om veranderingen in de *levende taal* zelf'.

'*Nu*, *het is duidelijk*, *dat de Kollewijnianen de Nederlandsche taal*, ZOOALS ZE IN HEEL ZUID-NEDERLAND LEEFT, EENVOUDIG VERKRACHTEN EN VERMINKEN'.

'Het gevoel voor naamvallen en geslacht is hier op verre na niet versleten: het komt ons uiterst onnatuurlijk voor, de buigings-n's te laten schieten. (Zelfs in een goed deel van Noord-Nederland, zoo ik mij niet vergis, worden die n's nog gehoord). Het slordig en onuitstaanbaar would-be-familiaar Kollewijnsch, met al zijn afkappingsteekens en ingeslikte woordbrokjes, schijnt ons beslist tot een heel ander *dialekt* te behooren, dat ons alleen in realistische schetsjes niet hinderen zou. Waarom zouden we hier de gezonde "deugddoende" voeling met de levende volkstaal gaan prijsgeven?

Moest het Kollewijnsch in Holland de bovenhand krijgen, DAT ZOU ZEKER BIJDRAGEN TOT VERVREEMDING TUSSCHEN NOORD EN ZUID.'

En, verder gaand, weidt hij nog uit over wat Streuvels zeide, 'maar niet te begrijpen'. -:

'Dit verklaart dan ook, waarom de vereenvoudigers hier zoo dun gezaaid zijn. Ik ken slechts twee schrijvers, die de vereenv. aangenomen hebben: Pol de Mont en Gust. Vermeersch. Verder drie of vier hoogleeraars en enkele leeraars van 't middelbaar onderwijs, die door hen gevormd werden. Het wil me toeschijnen, dat ze daarbij voorzichtig genoeg zijn om de taal zelve zoo weinig mogelijk geweld aan te doen.'

Vermeylen erkent dat; en ik erken erbij, dat de Ver-

eenvoudigers, onder wie de Belgische professor Vercoullie, ook wel aan Vlaanderen gedacht hebben. In de 'Handleiding' wordt den Vlamingen toegestaan, *zij* te zeggen, 'om wijfjesdieren en zaken aan te duiden, waar men in Noord-Nederland hij (ie) gebruikt.' En Schepers vult, in 'Pro en contra', den negenden regel aldus aan: 'en dus *den*, *zij*, *haar*, waar men *den*, *zij*, *haar* ZEGT.'

Maar voor Vlaanderen-zelf ben ik ook niets bang! In welke stemming men er de vereenvoudigde ontvangt, en in welken milden geest men er haar, van de andere zijde, tracht toe te passen, blijkt duidelijk genoeg!

Ik verwijt den Vereenvoudigers daarom niet, dat zij niet aan Vláánderen gedacht hebben, *maar dat zij niet aan Holland gedacht hebben;* dat zij er niet aan gedacht hebben, hoe de invoering der 'vereenvoudigde' in Holland, ons van Zuid-Nederland onherroepelijk vervreemden gaat. Door dat *inwendig leven* uit de taal weg te doen, dat in de spreektaal eener klasse niet wordt gehoord, doch tot nog toe zich uiten bleef in het schrift, - gaat de berooide schrijftaal, die het 'Kollewijnsch' is, er voor Vlaamsche lezers uitzien als een hatelijk-vulgair 'dialekt', als een 'verminkt en verkracht' Nederlandsch!

Waar òns reeds, bij het lezen dezer n-looze taal, een onbenoembare malaise overvalt, als gaf ons iemand een slappe hand, en die zinnen als op krukken op hun onbeholpen 'van'-nen schijnen verder te strompelen, - hoe laffe kost moest dan die taal den Vlaming wel zijn!

Welk een hartstochtelijke afkeer is er in Streuvels', in Vermeylens' volzinnen getemd! Een afkeer zoo fel, dat de eerste een zijner brieven aldus besluit: '*Gezelle is bijtijds gestorven. Dat noemde hij: de taal verketelbuischen*'.

En toen Gezelle's leerling, de oude pastor Hugo Verriest, van een eindelijk verweer der Nederlandsche letterkundigen tegen de Kollewijn-spelling hoorde, zei hij, in zijn pittig Vlaamsch: 'dat het hem vijf pinten goed bloed en evenveel genoegen verschafte'.

'Laat het waar zijn, dat de Vlamingen er nog niet aanwillen', hoor ik zeggen[1] - maar als wij de 'vereenvou-

1) Eigenlijk hoor ik *niet* zeggen, want van die zijde pleegt men op ietwat lichtzinnige wijze den Vlaamschen tegenstand te verdonkeremanen, ja men verzekert leukweg, dat 'onze' Vereenvoudige 'ook daar steeds meer aanhang' krijgt! Zeker is het, dat de voornaamste leden der Vlaamsche Academie vijanden van de Vereenvoudige zijn.

digde' niet invoeren, dan vervreemden wij van Zuid Afrika, dat haar officieel aanvaardde'.

En een ander dreigt: 'als wij ons Hollandsch niet gemakkelijker maken, dan zal in de Oost de inboorling liever Engelsch leeren, en in de West liever Spaansch'.

Beide, vooral op het eerste gezicht, aller-gewichtigste motieven!

Er is al meer gewezen op het bedroevende feit, dat, terwijl de Spanjaarden hun eenmaal reusachtig *koloniaal gebied* verloren, doch er hun *taalgebied* behielden, wij onze Koloniën behielden, maar nòg onze taal er niet hebben gebracht.[1)]

En bedroevender nog is het zeker, te zien, hoe in de Indiën op ons eigen terrein hier en daar het Engelsch ten koste van het Nederlandsch binnendringt.

Daar dient, zoo mogelijk, wat aan gedaan te worden, voorzeker; en wij moeten er iets voor kunnen opofferen, - maar gelooft men dat het gevergde offer, de invoering der Vereenvoudigde, veel helpen zal?

De moeilijkheden onzer spelling zijn gering in vergelijk met die van het Engelsch, een taal met een orthographie zóo hopeloos lastig, dat zelfs in den kring onzer Vereenvoudigers eene vereenvoudiging dáárvan een onbegonnen werk wordt gëacht. En desniettegenstaande is het Engelsch wereldtaal; en wáár het maar in strijd komt met het Nederlandsch, blijkt, hoeveel gemakkelijker dat luidruchtig gekauw van sappige, veel-verscheiden klanken[2)] wordt aangeleerd dan het droog, gutturaal, bijna klankloos spreken onzer 'beschaafden'.

Die onbehouwen geluiden: *àaoe* (now), *àai* (wide), die gaan er bij zoo'n neger in als koek; maar tusschen onze koele *o* en ons nuffig, bijna als *o* klinkend *ou* van 'nou'

1) C.S. Adama v. Scheltema.

2) Ik heb het hier over het leelijke in veel *gesproken* Engelsch, dat zeer nabij den 'onbehouwen' klank onzer stedelijke dialecten staat. Getemperd en gezuiverd is diezelfde 'veel-verscheidenheid' de rijkdom der Engelsche poëzie. Bij ons moet de verzen-zegger, inplaats van temperen, den sluimerenden klank wekken en versterken.

of ‘blauw’, onze kleine *e* (in ‘heel’) en onze weer bijna als *e* klinkende ‘ij’ (in ‘wijd’) hoort hij nauwelijks verschil.

Het is de dofheid nog meer dan de leelijkheid van het ‘algemeen beschaafd’, die onze taal zoo weinig aantrekkelijk maakt, zoo moeilijk ‘pakken’ doet, - en niet een paar spelregels meer of minder.

Intusschen zal een wat eenvoudiger spelling haar aan den anderen kant ook geen kwaad doen, in die verre gewesten, en een verwerpen van het noodeloos-ingewikkelde kan ook dáár niet anders dan heilzaam zijn, - doch een onvergéé flijke Kamperstreek zou het wezen om, ten einde onze taal maar ingang te doen vinden, juist díe maatregelen te nemen, die op den duur haar in spraak en schrift slechts te doffer en te eentoniger[1)] kunnen maken.

Zoo wij echter díe vereenvoudigingen aanbrengen, die voor ons zelf zuiver èn nuttig zijn, dan zien wij, hoe deze èn beantwoorden aan het taalgehoor der Vlamingen, èn zonder de taal geweld aan te doen, haar aan de Maleiers en Negers onzer koloniën zoovéél nader brengen als dat mógelijk is.

Een spelling-hervorming, die, aandachtiglijk de diepe *natuur* eener taal volgend, haar uit de conventie redt maar tegelijk voor verval behoedt, kan immers ook niet anders dan in alle opzichten de beste zijn!

Wenden wij ons nu, van dit beginsel doordrongen, naar Zuid-Afrika, dan ontdekken wij ook daar niets, dat aan de juistheid er van doet twijfelen.

Met het Zuid-Afrikaansch kunnen drie dingen gebeuren: òf het kan te niet gaan, overweldigd door het Engelsch; òf het kan zich ontwikkelen, onder den invloed van het Engelsch, tot een nieuwe taal, - gelijk het Fransch uit soldaten-Latijn ontstaan is; òf het kan zich omhoog trekken aan ons hoog-Hollandsch en aldus ons taalgebied aanmerkelijk uitbreiden.

Mijn persoonlijk geloof of ongeloof in dezen blijft hier buiten beschouwing. Wij hebben hier alleen te maken met wat is, en met de verhouding, in elk der drie gevallen, tusschen den Afrikaanschen tongval en het Nederlandsch.

1) Men kan de Hollandsche ‘van’-nen niet met het Engelsche ‘of’ vergelijken, omdat daar, in gedurige afwisseling, ‘from’ naast staat.

Ik heb onlangs als mijne meening te kennen gegeven,[1)] dat het Afrikaansch ‘leelijk’ was, een ‘verminkt en verarmd’ Nederlandsch. Uit den hoek der taalwetenschap heeft men daartegen het bekende stokpaardje laten oprukken, dat afgesletenheid van vormen nog geen taal-ontaarding beduidt. In 't algemeen is dit natuurlijk een onloochenbare waarheid. Maar die - naar mijne werkelijk heel bescheiden meening - volstrekt niet altijd opgaat. Laat het eens waar zijn, wat ik voor een oogenblik aanneem, dat het Hollandsch een meer ontwikkelde vorm van het Dietsch is, dan het Vlaamsch, omdat de taal in Holland meer is gladgeslepen, - is nu om diezelfde reden het Zuid-Afrikaansch een nòg meer ontwikkelde vorm van Nederlandsch, dan het Hollandsch-zelf?

Ik dank u voor het compliment, maar ik geloof er niets van. Verliest men hier niet het verschil tusschen *ontwikkeling* en *verbastering* uit het oog?

Het is wel heel eigenaardig, hoe juist uit Vlaanderen de krachtigste stem gekomen is, om tegen mijne uitlating het Afrikaansch te verdedigen. Het was Lode Baekelmans, die ‘De Week’ van in 11 Juni 1910, o.m. het volgende schreef:

‘Ons volk en onze dichters van voorheen hebben ook gestaan in tijden van diepe verbastering, dat het taalgevoel verzwakt was, de woordenschat arm, en dat vreemden en ook wel Hollanders met misprijzen neerblikten op het schamel Vlaamsch, ook ons werd aangeraden maar liever in 't Fransch te schrijven dan in dat onbewerkt en vergrofd volkstaaltje. De Vlaming, ook de dichter, wist echter beter.’

Men kan evenwel, om verschillende redenen, het Zuid- Afrikaansch volstrekt niet met het Vlaamsch vergelijken.

Ook het Vlaamsch was een verworden dialect, zegt Lode Baekelmans. Maar, antwoord ik, wat deden Uw schrijvers? Ging Conscience, ging Willems, gingen zooveel andere uitnemende mannen, nu ook schrijven in de straattaal van Brussel? Integendeel, zij schreven, in hun geheel Vlaamschen toon, een bewonderenswaardig zuiver Nederlandsch. Met eene *natuurlijke kunst-taal* hebben zij de volkstaal opgeheven. - Doch de Boeren zijn heel andere menschen dan de Vlamingen. Zij bezitten enkele karaktertrekken, die hun kracht zijn ge-

1) ‘De Gids’ van Juni 1910.

weest, doch die hun eveneens niet weinig in den weg hebben gestaan en nog staan, en daartoe behoort een groote zelfingenomen eigenzinnigheid. ‘De Afrikaners’, aldus Dr. Hesseling, ‘vinden hun taal de mooiste ter wereld.’ Precies!, zij ‘min hul moerstaal’, en daarmee uit. Of dat taaltje ook een ding zonder pooten, staart of ooren is, daar bekommeren zij zich niet om. Zij vertroetelen hun bastaardmopje en maken er hun Pegaasjen van. Al wat Frederik Rompel in ‘De Ploeg’ van Sept.-Oct. en Dec. 1910 omtrent de Zuid-Afrikaansche dichtkunst heeft medegedeeld en ervan aangehaald, versterkte mij in de overtuiging - het zou mij te ver voeren, hier verzen van Celliers en anderen te gaan ontleden - dat die dichters het Zuid-Afrikaansch geen dienst bewijzen met het, rauw en wel, te bezigen als kunst-materiaal; omdat zij zóó, met al hun talent, nòch hunne taal veredelen, nòch poëzie schrijven, welke dien naam verdient.

Inderdaad, dit zou de eenige manier zijn, om het Afrikaansch voor het *Nederlandsch* te behouden, dat de schrijvers allen deden, zooals sommigen het reeds doen: het Vlaamsche voorbeeld volgen en, op hunnen Afrikaanschen trant, een zeer eenvoudig maar zuiver Nederlandsch schrijven; zoodat de Boeren-lezer gaandeweg met die vormen vertrouwd raakte, die de bloote volledigheid zijn van zijn gestamel. Hij zou dan misschien toch gaan inzien, dat deze hazewind verkieselijk was..

De eenige manier, en uitsluitender nog dan ooit voor Zuid-Nederland gelden mocht; want - ten tweede - de gevallen staan geheel anders: die verspreide groepen afstammelingen van Hollanders in een wildvreemd kafferland, dat is niet hetzelfde als het Vlaamsche volk op zijn eigen oude aarde!

De Boerentaal heeft geen gunstigen bloei-bodem; een kromgegroeid plantje in dor zand. Graaft men naar levend water ervoor, dan vindt men de kaffertaal, een nog wat leelijker en bedorvener dialect van een dialect. Alleen door begieting ware het op te fokken, doch die weigert het.

Het Vlaamsch was ook een verwaarloosd en onooglijk plantje, maar de wortels staken gezond in den vetten Vlaamschen akker. Gezelle had maar de taal van Maerlantzelf op te delven en als een goede hovenier, door natuurlijke paring en bestuiving, op de oude volkstaal de nieuwe te kweeken en te veredelen. Het volk kon niet anders dan zijn

malsche groenten- en bloemen-tuintjes graag bewonderen en als een nooit gedroomden groei van het gansch eigene herkennen.

In Zuid-Afrika zal de taal-kweek kunstmatiger moeten zijn. En lukt het niet, is ginds deze veredeling van een dialect onmogelijk, dan zal het Zuid-Afrikaansch òf afsterven òf een geheel nieuwe taal worden, die echter van het Nederlandsch al verder en verder zich verwijderen zal.

Is het nu, ziedaar de vraag, zoowel tegenover ons zelf als tegenover Zuid-Afrika, te verdedigen, dat wij onze spelling méér vereenvoudigen dan wij voor de Nederlandsche taal goed oordeelen, en dat wij uit onze schrijftaal wegsnoeien en als dood hout uitbreken wat nog leeft in ieders gevoel?

Verdwijnt het Zuid-Afrikaansch voor het Engelsch, of vervormt het zich en groeit het uit in de richting zijner eigenaardige *afwijkingen*, dan leiden wij in beide gevallen de smadelijke nederlaag, den eigen aard van ons *Nederlandsch* te vergeefs te hebben prijsgegeven. Zal echter het Zuid-Afrikaansch het Nederlandsch als de stam-taal blijven beschouwen, dan zal deze ook den moed moeten toonen, zichzelve te durven zijn en *af te wijken*, zoover als zij dat in waarheid doet, van den tijdelijk van haar verbasterden tongval.

Trouwens, achtte men het dan noodzakelijk, ten einde niet van de Boeren te vervreemden, onze schrijftaal zooveel mogelijk gelijk te maken aan het kaalgehakte taaltje van daarginds, en nam men ijlings de 'Vereenvoudigde' aan, die daarbij wonderwel past, - dan bedenke men terdege hoe, wat wij in Zuid-Afrika mogelijk winnen, wij tegelijkertijd in Vlaanderen weggooien!

Men bedenke, of het onmiddellijk bij ons aansluitend taalgebied, dat Vlaamsch-sprekend België heet, en waarmee wij één vast en eerbiedwaardig geheel vormen, niet toch belangrijker nog is, dan het volk der Boeren, verloren tusschen vreemde rassen.

Men bedenke, dat een rijk en smijdig Nederlandsch door *vier millioen* Belgen gesproken wordt, waar in Nederland zelf nog op verre na geen *zes millioen* Hollanders tegenover staan; terwijl er in Transvaal, de Vrijstaat en de Kaapkolonie, alles bijeengenomen, niet meer dan ruim een *half millioen* Nederlandsch-getongden gevonden wordt.

Zullen wij voor dezen éénen vogel in de lucht, de tien die

wij op eigen erf hebben, vliegen laten? En met dezelfde daad, die ons tot Zuid-Afrika nader moet brengen, Vlaanderen van ons vervreemden?

Niet alleen zou de invoering der ‘vereenvoudigde spelling’, zooals men die thands ons opdringen wil, een ramp zijn voor ons volk; zij zou, naar mijn innigste overtuiging, een ramp zijn voor den Nederlandschen stam.

Dec. 1910.

CAREL SCHARTEN.

De meermin.
Dramatisch gedicht in twaalf tooneelen.

Vierde tooneel.

(Een smal, rotsig strand; stormachtige zee. Op een rif vlak bij de kust ligt Atlante. Het is vroege morgen).

ATLANTE.
O vast in mijn armen,
Dicht aan mijn hart;
O pijn van erbarmen,
Wellust van smart!
Droeg hem met eigen hand
Weer naar het menschenland;
Diep in een grot die de zee heeft gedolven
Heb ik hem neergeleid,
Sluimrend in veiligheid,
Ver van de stormende golven.
Vast in mijn armen,
Dicht aan mijn hart
Droeg ik hem, Donar, Donar!...

(Een dronken visscher loopt het strand langs, een elf zweeft voor hem en werpt telkens glinsterende schelpscherven in het zand).

VISSCHER.
Dit verdomde strand is behekst of ik heb weer een stuk in mijn kraag. Wat fladdert daar toch aldoor voor

mij uit? een vlinder, een waterjuffer?... waarom loop ik dat beest toch achterna...

ELF.
Hierheen, hierheen,
Hier ligt er weer een!

VISSCHER.
Waarachtig! daar leit er weer een... zei d'r iemand wat? Niet? Dan was mijn instinkt zeker weer 's aan het buikspreken... Waarachtig, daar leit er werkelijk een, zoo'n diamant van echt glas... zoo als de meiden uit 't Zeepaard er aan hun hoofd hebben hangen... nog een, nog een en... als een kreeft zal ik ze nou vast pakken... misschien zijn ze van Donar's halsketting... verrotten mag-ie of de krabben mogen hem opvreten voor mijn part... liggen blijven daar, mijn diamantjes... wachten hoor tot ik bij je ben... zoo...

(hij grijpt haastig een scherf en snijdt zich).

Sakkerju! weer zoo'n vinnige schelp... ik zag toch een diamant, daar zou ik op gezworen hebben... Is me dat nou een leven! Den een z'n dood, den ander z'n brood, zeiden ze vroeger... maar ik heb aan de laatste gevalletjes nog geen drogen kruimel verdiend. Da's nou een koninklijk schip! Rot wrakhout genoeg en dan zoo'n kaal kreng van een jongmaatje met een koperen ring aan zijn pink... 't is de moeite... maar van den prins zelf niks te bekennen. ‘Zoek den prins, zoek toch, zoek toch,’ riep Hella maar aldoor... 't was nog sjagrijnig om te zien... En nou loop ik al van zonsopgang af voor gek te zoeken en bezat me al van te voren en maak me lekker om wat ik m'n wijf koopen zal voor zijn spulletjes... 'n best wijf, als ze 't niet op d'r heupen heeft... zoo waar as God... daar zit een meermin!...

(de elf klapt hem met de vleugels in de oogen).

VISSCHER.
Au, vervloekt beest... daar vliegt-ie me zoo in m'n

facie!... Da's geen gewone juffer... de duivel... help, help... ik wordt geslagen!... de duivel... de duivel...

(de visscher loopt hard weg, de elf zet zich tegenover Atlante op de rots neer).

ELF.
Wie zijt ge, zuster, die zóó schoon
Een mensch toch lijkt?...

ATLANTE.
Wie is 't die hoon
En troost mij zingt in zelfden zin?

ELF.
Een woudelf...

ATLANTE.
Ik een zeemeermin.

ELF.
In dwarrelstorm verdwaald naar 't strand.

ATLANTE.
Uit diepe zee zocht ik dit land.

ELF.
Wat zit ge zinnend hier te wacht?

ATLANTE.
Mijn lief heb ik aan land gebracht.

ELF.
Toen liet uw lief u hier alleen?

ATLANTE.
Ik kan niet volgen... kan niet heen...
Wijs mij den weg...

ELF.
Den weg?

ATLANTE.
Naar 't hol.
Der wondermachtige tooverkol.

ELF.
Die menschen maakt uit vuur en klei?

ATLANTE.
Mensch zal zij maken ook van mij!

ELF.
Kent ge den nacht en de stralende sterren?
Dauw-blauwe velden en schemerend verre
Heuvlen en 't donkere, geurzwoele woud?
Kent ge 't getoover van licht in 't loover,
Manezilver en starregoud?
Kent ge 't geduchte boomezuchten?
Kent ge den jagenden wind,
Donderslag en wolkenvluchten
Zwaar en gezwind?
Kent ge ons immer schoone rijk?
Wilt ge daar leven droomgelijk?
Schouwend, betrouwend, nimmer rouwend
Leven, leed-ontheven?

ATLANTE.
Zing niet van 't rijk waar de elfen droomen,
'k Ben uit schooner oord gekomen.
'k Heb het verlaten, voor altoos verloren,
Hem te volgen, hem te behooren.

ELF.
Meent ge den prins dien ik slapend vond,
Druipend zijn haren en bleek zijn mond
Ginds in de grot?
Leed is zijn lot.

Mint ge hem, meermin, zoo draag hem weer mee,
Houdt hem gevangen dan diep in zee,
Veilig in liefde, verlost van wee.

ATLANTE.
Woudelf, woudelf, wijs waar zij huist!

ELF.
Ziet ge die klip waar de branding bruist,
Ver in 't verschiet?...
Ik zeg het niet.

ATLANTE.
Woudelf, woudelf!

ELF.
Wilt ge niet vreugdig, eeuwig jeugdig,
Wonder-vertrouwd,
Met onze rijen spelemeien
Zwervend door 't woud?
Wilt ge niet dartlen in 't lichte spartlen
Purper en goud,
Dansen, dansen in 't schemerglanzen,
Paarlbedauwd,
Onder de droomepracht waarmee de zomernacht
Boven ons blauwt?
Woudt ge een elfe zijn,
Levend van bloemgeur en maneschijn,
Wist ik wel wie u betoovren kon,
Oberon, Oberon!

ATLANTE.
Onder de klip waar de branding bruist?

ELF.
Oberon, Oberon!
Hoort ge niet al hoe zijn wiekslag ruischt?
Nimmer verwachten;
Nimmermeer smachten,

't Vraagloos gegeven
Klaagloos doorleven;
Woudt ge een elve zijn,
Waart ge voor eeuwig mijn.
Oberon, Oberon!

(Oberon, een groenenden elzentak in de hand, verschijnt).

OBERON.
Wie riep mijn hulp, is er gevaar?

ELF.
Voor mij niet, meester, maar voor haar.
Een meermin, uit haar koers geraakt;
Zoo gij geen elfe van haar maakt
Wordt zij nog mensch; heb medelij
Met haar, mijn meester... en met mij.

OBERON.
Werd ooit een meermin sterflijk mensch?

ELF.
Ach, ach, zusterken ach!
Kent ge de menschen?
Ach, ach; van dag tot dag
Weifelend wenschen,
Rustloos streven,
Lustloos leven,
Dervende zwerven
En.. sterven!

OBERON.
Welk een wonderlijke wensch.

ELF.
Dat zei ik ook.. en bovendien,
Wat heeft ze van hun wereld gezien?
Een prins die sterft in een spelonk,
Een visscher die zich stom bedronk,
En dat is al.
Is 't niet waarlijk àl te mal?

(Oberon zwaait den elzetak. Naarmate hij spreekt verandert het tooneel in eenzaam, maanlicht-overschenen landschap).

OBERON.
Wijkt dan, wijkt dan, woeste wanden,
Strand en rots en zee, verdwijnt!
Hemelblank en zonnebranden,
Duistert, duistert!.. Maanglans deint
Over wijdverstilde landen,
Schemerbleek en lichtbelijnd.

In het teeder straalgetoover
Stijgt nu, zijgt nu elfendrom!
Tooit den lentenacht rondom;
Druppelt zilver door het loover,
Zilver vloeit de vloeren over
Van den bleeken heuvelkom.

Hoor de woelge winden suizen,
Hoor verlangens week geklag
Uit der nachtegalen slag;
Hoor waar verre beken bruisen
Zilverhelle syrinx ruischen
En der nymphen zilvren lach.

Ziet de zwaargeblaarde twijgen
Welven boven 't flonkrend vlak
Van den vijver, donker, strak;
Ziet de witte nevlen stijgen,
Ziet het sterrezilver zijgen
Door het wuivend wemeldak.

ATLANTE.
Wondren nimmer nog aanschouwd,
Eens gedroomd en weer vergeten,
Nooit doorleefd en toch geweten,
Onbekend en toch vertrouwd..

OBERON.
Zuster, woudt ge een elfe zijn,
Alle wondren werden waarheid,
Alle droomen klank en klaarheid;
Menschenlot is leed en schijn.

ATLANTE. (*naar mate zij spreekt verandert het tooneel in haar visioen*).
Waar de wolken goudgevind
Zwemmen en de zwoele wind
Henen suiselt over 't koren,
Stil in 't stervend avondgloren,
Rust een dorpje en wacht den nacht.

Achter witte meidoornhaag
Bloesemt de appel en omlaag
Gloeit een tuin van anemonen,
Violier en duizendschoonen,
Om wier geurenzoete pracht

Zwieren zwermers af en aan;
Bijkens die ter korve gaan
Gonzen zacht, en onverdroten
Reutelt in verholen sloten
Verrer vorschen wakkre wacht.

Door het sluimerstille land
Stoeien huiswaarts hand in hand,
Twee in 't spel verlate kinders,
Als twee fladdermoede vlinders
En zij zingen mijmerzacht...

OBERON *(zwaait opnieuw den elzetak, het tooneel verandert in een kleine weide, omzoomd door een nachtzwart dennenwoud. Uit het diepe donker verschijnt een stoet van elfen, Titania in het midden).*
Glanzende elfenstoet,
Diep uit den woudnacht,
Komt nu getreden;
Zwevend geschreden,
Stralend in goudvacht
Nadert ten groet!

'k Bracht u een zuster mee;
Diep in de duistre zee
Werd zij geboren,
Maar tot een lichtfee
Is zij verkoren.
Zingt nu en speelt nu,
Danst in het lichtgedein,
Springt nu en streelt nu
Tokklend de maneschijn;
Singelt en ringelt een rijdans rondom,
Voert haar dan mee in den stoeienden drom;
Kus haar Titania,
U zal zij voortaan behooren!

TITANIA.
Zuster uit de wilde zee,
Vindt benee niet langer vree?
Wilt in 't lichter luchterijk
Leven, 't elfenvolk gelijk?
Kom dan, kus ik u den mond,
Wordt ge een elf terzelfden stond
En op vluchtge voeten schrijdend,
Vlinderteere vleuglen spreidend,
Zweeft ge in onzen rijdans mee
Of ge 't heel uw leven dee.

(Terwijl Titania op Atlante toetreedt klinkt luid rumoer van naderende menschen, het toovertooneel verdwijnt plotseling, de elfen vluchten).

EEN ELF.
Menschen, menschen! Vlucht nu, vlucht!

DE WOUDELF.
Altijd is van menschenklucht
't Einde tranen en gezucht.
Daarom voort! Vlucht, vlucht!

(Falk, Sartor en Theophrast op, daarna een hoveling, tenslotte de koning, Hella en Rollo. De elfen zijn verdwenen, alleen Oberon en Atlante blijven, ongezien).

DE WOUDELF (*vluchtend*).
Ge blijft? Wilt ge soms elfen maken
Van kalebassen en van bonestaken?

SARTOR.
Zóó moet ik dan mijn koning weder vinden?
Verdreven uit zijn heerschappij! beroofd,
Verlaten door zijn vrienden, slechts met u
En enkele getrouwen 't land doorzwervend?...

FALK.
Een droeve thuiskomst... ach... en dan daarbij
Nog Donar's dood...

THEOPHRAST.
Des Heeren hand weegt zwaar
Op ons en op dit arme volk... ach ja...
Neen, 't voegt ons niet te twisten met den Hoogste;
't Is wellicht goed... 't is zéker welgedaan
Dat in zijn toorn hij aldus ons beproeft.

FALK.
Dit daargelaten... bleef nog iets gespaard,
Werd alles bij den brand der stad verwoest?
't Aquarium bijvoorbeeld... of 't museum...

THEOPHRAST.
Ik weet het werklijk niet.

SARTOR.
En wat, eerwaarde,
Werd uit de kostlijke bibliotheek?

THEOPHRAST.
Helaas, het seminarie ligt in puin;
Eén kerk, maar de verkeerde, is blijven staan.

(Hoveling en Rollo op, de koning, door Hella gesteund, volgt op korten afstand.)

HOVELING.
Hier is de plek, waar, op verkenning uit,
Ik 't zekere bewijs vond van den schipbreuk;
Den mast, 't gemerkte hout... en deze heeren...

ROLLO.
Oók van herkenbaar merk...

HOVELING.
die gansch bedwelmd,
Doch levend nog hier lagen... 'k Bracht hen bij,
Een poos toen zochten wij tesaam, vergeefs,
En keerden daarop snel terug naar 't kamp,
Den vorst de droeve tijding te berichten...

HELLA.
Vader, voorzichtig... brokklig is de rots...
Treedt hier, mijn vader... en uw voet is wond;
Voorzichtig, steun op mij...

HOVELING.
Wij zijn aan zee.

KONING (*staart zwijgend in zee, barst dan even uit om daarna opnieuw te zwijgen*).
Smart! Smart!...

ROLLO.
O smart! des konings eerste woord!

HELLA.
O vreugde dat dit hart zich eindlijk troost
In klage riep!

HOVELING.
Mijn koning, spreek tot ons
Die zwijgend met u zwierven wijl uw stem
Geen richting wees, in al die dagen stom...

FALK.
Schep moed, de storm... hm... ik bedoel te zeggen:
't Is niet onmooglijk dat de prins, als wij,
Gered werd...

SARTOR.
Juist, een overdreven hoop
Waar' hier misplaatst, doch evenzeer onlogisch
Volslagen wanhoop..

ROLLO.
Dubble onzekerheid!
En dubble smart!

SARTOR.
Wij hadden zelfde kans
Op redding, allen, hij zoo goed als wij.

FALK.
Wij bleven drijven, hoe is mij een raadsel..

ROLLO.
d' Een op zijn buikje en op zijn hollen kop
d' Ander... Hella, vergeef mij nicht, míjn buik
Is van gewende spijzen leeg, míjn kop
Tot berstens vol van ongewend verdriet!

THEOPHRAST.
Met Gods hulp drijft men desnoods op een stroohalm.
Geduld, geduld, zou die Voorzienigheid
Die over 't lot van 't kleinste mosseltje
Liefderijk waakt..

ROLLO (*een mossel grijpend*).
Totdat ik het verslind..
Jíj ook wat?.. daar, een doode krab, op 't strand
Door de Voorzienigheid geworpen en van zon
Rijklijk, o ál te rijkelijk voorzien..
Wat vroeg 't onnoozel dier? Water, geen zon.
En God hield Donar voor een krab?.. O God
Zóó spotte ík nooit en 'k sta bijtijds mijn kroon
Vrijwillig aan u af.. O smart, ik ben
Mij zelf niet meer..

(Rukt zich den zotskap af en werpt hem in zee.)

KONING.
Wie kan die menschlijk voelt
Zichzelf nog zijn na zulk een storm van lijden!
Heb ik gemord toen slag op slag mij sloeg?...

Mijn legers vluchtten, van mijn sterke stad
Beroofde mij 't verraad van valsche vrienden..
'k Heb mijn gezalfde hoofd zwijgend gebogen,
Mijn God, onder uw vloek en ging gedwee
Waar mij het lot zou leiden; met geen klacht
Heb ik gelasterd wie mij nam wat ééns
Hij had gegeven.. Wee mij, dien de smart
Nu overwint.. Mijn zoon, mijn zoon, verdronken!
O noodlot, gruwlijke, trouwlooze God!
Daarvoor zocht ik, uw heimelijke stem
Gehoorzaam volgend, zwervende de zee,
Om 't wrakhout er te vinden dat hem droeg?
Ik armste balling.. om mijn laatste schat
Te zien verloren en mijn eenge hoop,
Reddloos verloren, wee, reddloos verloren!
Nu mor ik, klaag ik, ween ik voor het eerst
In mijn lang leven.. Smart, gij triomfeert!..
Ziet hier uw koning die nooit bukte bukken,
Zichzelf niet meer... klaagt nu en schreit ten hemel
Met mij die nooit nog om uw deernis vroeg..
Erbarmen.. Donar, Donar!...

ATLANTE.
Donar leeft!

HELLA.
Hoort!.. Was 't niet of een verre stem ons riep?
Zoekt, zoekt, ik bid u, zoekt nog eens opnieuw
Het gansche strand langs..

FALK.
't Was een vreemde vogel
Die 't wijfje lokte, een eigenaardge klank
Die werklijk veel heeft van menschlijken schreeuw..

ROLLO.
Op jàcht! wij zullen zoeken!

SARTOR.
Komt!

THEOPHRAST.
Ik blijf,
Míjn plaats is waar geleden wordt.. hm, hm..
Verman u, sterkte.. wien God liefheeft.. hm.
Men luistert niet.. hm.. dien kastijdt hij.. hm..

(Niemand slaat acht op hem, hij zwijgt en volgt dan den nar, Falk en Sartor. Van de andere zijde treden vïsschers op met den gevonden baret van Donar).

1STE VISSCHER.
Herkent ge dit?.. vond ik toch eindlijk iets..
En 't is geen luizenschuur, maar kostlijk spul..

2DE VISSCHER.
Halt, niet te gauw.. eerst centen bij de visch!

HELLA.
Geeft het niet op, zoekt verder, verder mannen!

KONING.
Donar's baret?.. Hier, hier!..

2DE VISSCHER.
Niet zooveel praats!
Het commandeeren is gedaan... geef op, geef op?
Wel ja.. geduld hoor.. goed, maar nog niet gek,
'k Zeg: niks voor niks.. eerst centen en een borrel..

(De hoveling trekt den degen).

Kalm aan, zoo erg is 't niet gemeend, sinjeur..

1STE VISSCHER.
Ik heb niks kwaads gezegd.. waarachtig niet..

KONING.
Laat hem het leven.. zoo 't heelal verstoof
Tot stof en al het levende verging,
Wat troost zou het mij kunnen geven?.. Drink

(Reikt zijn veldflesch aan den visscher, die drinkt en hem overgeeft aan zijn kameraad; ondertusschen ontdoet Hella zich van haar halsketen).

1STE VISSCHER.
't Is dun, 'k merk wel je bent aan lager wal,
Maar voor den dorst toch best.. pak aan, pak aan..

HELLA.
Neem hier dit voorschot vriend.. ja, 't goud is echt..
En deze paarlen.. o, maar zoekt, o zoekt!

2DE VISSCHER.
God loont 't de juffer.

1STE VISSCHER (*den baret overreikend*).
En hier was dan 't petje.

2DE VISSCHER.
We zullen zoeken, juffer, tot van avond,
Als we wat vinden krijg je 't, geen mankeer.

(Visschers af).

KONING.
Smart, smart! Wat blijft?... Hella, zijt ge nog hier?
Zijt ge nog Hella, Hella, Donar's bruid?
O lokken die ik zelf bekransen wilde
Met witte myrth en liefdes gloeinde rozen,
Omstroomt ge nog dit zelfde zoet gelaat?
Lippen, waar is uw lach? waar is uw glans,
O oogen zwart van smart?... wat blijft, wat blijft!

HELLA.
O Vader, op wiens milde wijsheid eens
Mijn speelsche zorgeloosheid zich verliet
Als op een schoone ster die mij mijn weg
En richting wees, nu vraag ik troost noch raad.
Blind werd gij en verbijsterd als ik zelf.
Maar gij vond toch een klacht en o, ge hebt

Geweend mijn Vader... ik vermocht geen traan
Te storten, ik, die weleer aan uw knie
Luid schreide als Donar met mij had gespot,
Een doorn mijn hand gewond had of een woord
Mijn ijdel en te licht verdroten hart.
O Vader, raad en troost mij langer niet,
Maar toch mijn vader, zoo ge niet herkent
Uw dochter meer in dit vreemd wezen, weet:
Die liefde die dit arme grijze hoofd
Me eens dierbaar maakte heeft geen smart verdoofd...

(De koning, op Hella's arm steunend, langzaam af. Oberon wenkt Atlante.)

OBERON.
Wilt ge een elfe zijn,
Levend in flonkerschijn,
Eeuwig vreugdig, eeuwig jeugdig?

ATLANTE.
Dervende zwerven?
Strevende sterven?...
Oberon, Oberon, wijs waar zij woont!

OBERON (*wijst met den elzetak naar de verre klip*, *Atlante stort zich in de aangeduide richting in zee*).
Mensch worde wie zich mensch betoont!

Vijfde tooneel.

(Een diepe, grillig gevormde grot; de voorgrond blauwschemerend verlicht. Op den donkeren achtergrond, nauw zichtbaar, de gedaante eener oude vrouw, gezeten naast een smeulend vuur waarboven een groot, glazen vat. Ringsom liggen verspreid allerlei beenderen, geraamten, versteeningen; vlak bij het vuur een verwarde stapel doode dieren en ledematen. In het midden der grot vloeit een smalle stroom, die voor het plateau waarop de Moeder

zit, in een bocht verdwijnt. Terwijl de Moeder, in het vat starend, spreekt komt Atlante den stroom opzwemmen tot aan het plateau.)

MOEDER.
Uit donkren schoot
In 't licht gekomen,
In donkren schoot
Weer opgenomen;
Wat zal herboren
Glansrijker gloren?
Wat zal verdooven?
Machtiger normen
Zullen zich vormen
En weer naar boven
Worstelt de wil.
Zijn bloem zal verbloeien,
Zijn glans vergloeien;
Want niets staat stil.

(Zij staat op, giet een vloeistof bij het brouwsel en hurkt weer neer.)

Smelt ik u saam
Wordende machten,
Chaos uw naam,
Eindloos uw krachten.
Scheid ik van een
't Innigst verbonden,
't Veel heeft in 't Een
Weer zich hervonden.
Veel is wat streeft,
Lijdend, bederflijk;
Een is wat leeft
Eeuwig, onsterflijk.

ATLANTE.
Hoor mij, hoor mij, machtige Moeder!

MOEDER.
Een der velen?

ATLANTE.
Moeder, Moeder

MOEDER.
Nader, kind, en vrees mij niet.

ATLANTE.
Hoor mij, Atlante, jongste Nereïde,
Door duizend vreemde raadselen en vreezen,
Door nooit gedulde dreiging en verschrikking,
Eindlijk gekomen, Moeder, voor uw voeten.
Hoe kwam ik hier?... O gruwelijke grotten!
Hoe vond ik weg door dier geheimen hel?
Nacht, nacht... van alle zijden dreigden starre
Versteende gruwlen... Nacht, van alle zijden
Grepen naar mij zijn zwarte klauwen... Moeder,
Wie zijt ge die 'k na lange dwaling vond?

MOEDER.
Die onbekende, Atlante, die ik was
Vóór gij door bangen, duistren dool mij zocht,
Die onbekende die ik ook zal blijven
Wen ge van hier gaat en niet weet waarheen.

ATLANTE.
Zoo help mij, onbekende, almachtge Moeder!
Wel vreesde ik, maar ik minde en zocht en hoopte.
Is dan wie zoekt niet waardig ook te vinden?
Wat nog ontbreekt mij, Moeder, mensch te zijn,
Mij, die toch liefheeft als geen meermin kan?

MOEDER.
Zoo spreekt ook 't onverzadelijk geslacht
Dat nimmer in zijn eigen lot berustte.
Zoo werd ook u het eigen zielsrijk te arm
En tot nog diepere geheimen strekt
Uw wil, blindlings, begeerge handen heen?
In schemer waart ge en duister is het hier,
Maar nimmer zult ge in zulk een donker dwalen
Als in dat rijk van onverhulde zon
Waar 't menschdom leeft.

ATLANTE.
O redt mij, breng mij daar!

MOEDER.
Mensch wilt ge zijn?... Mijn kind, ik kan alleen
Vervormen wat een machtger geest eens schiep.
Een menschlijke gedaante kan ik geven...
Schep zelve u dan een menschelijke ziel.

ATLANTE.
Een menschenziel?... Heeft ooit een menschenziel
Dieper geliefd, hooger verlangd dan ik?
O Moeder! leven zal ik hém gelijk?
Met hem... naast hem... voor hem... o Moeder, Moeder!

MOEDER.
Menschlijk naar wil en liefde niet alleen,
Maar ook naar macht en wijsheid zult ge worden
Zoo hij u liefheeft boven alle de andren
En moeder van zijn hoop en toekomst maakt...

ATLANTE.
Naast hem... voor hem... en zijner toekomst moeder!
O help mij, help mij!...

MOEDER.
Kom, Atlante, kom,
Kom nader en ik help u, kind... ik heb
Hier meengen drank en menig magisch kruid
En wonderwerkend gif... Atlante, kom...
Ik schenk u een gestalte, o, even schoon
Als thans u kleedt... maar ganschlijk mensch-gelijk...

ATLANTE.
Ik kom...

MOEDER.
Doch weet... zoodra uw voet hun rijk
Betreden heeft... van stonde af... zijt gij stom!

ATLANTE.
Wee mij!... Zoo zal mij Donar niet verstaan?
Wee mij!... hoe zal ik stom zijn liefde winnen!
Moeder, heb medelij!...

MOEDER.
Nog kunt ge gaan...

ATLANTE.
Neen, neen... ik wil... is niet het diepste minnen
Almachtig?... O, mijn oogen zullen spreken...

MOEDER.
Atlante, en weet... zoo hij een andre mint,
Zal in het uur dat hen onbreeklijk bindt
Weer úw betoovring breken...

ATLANTE.
Moeder!... En... word ik... meermin dan?

MOEDER.
Hoor Atlante, hoor den ban
Aller zielen die hier komen:
Onder gaat wie niet uit droomen
Zich de waarheid weven kan.

ATLANTE.
Zal ik sterven?... Nimmermeer
Hem hervinden?...

MOEDER.
Vraag niet meer.
Uit uw werklijkheid voorvoel
Wat ge zijn zult, dat zij doel
Van uw onbegrepen streven.
Hooger hoop is niet gegeven.

ATLANTE.
Moeder, Moeder!... Ja, ik wil!

(Terwijl Atlante den lagen kant van het plateau grijpt nadert op den achtergrond, langzaam en tastend, Donar. De grot verduistert, Atlante zinkt terug in den stroom en blijft in het donker water ongezien.)

DONAR.
Dood of levend?... Dool ik in Hades'
Duistrende voorhal?
Dood! Hoe riep ik u;
Diepste vergetelheid,
Ondergang zocht ik, hoe riep ik u, Dood!
Zelfs niet der droomen
Schijn en begoocheling
Wil ik meer, moede van spel;
Moede, o moede van alle spel.
Rust?... Maar mijn klinkende stem
Galmt van de wanden,
En waar mijn voet
Neertreedt brokkelt de rots;
En ik strek mijn hand,
Een bloed-dooraderde, spierige hand,
En tast het klamme gesteente...
Ik ruik de kilte, ik proef de kilte,
Duf,... doodzwaar... een graf?
Rust?... En de duisternis trilt voor mijn oogen.
Rust?... En mijn ooren gonzen en klatren...
Water? water... O ruischend als vroeger,
Woelig en levend als altijd vroeger...
Onvermoeid...

MOEDER.
Gegroet, prins Donar, lang heb 'k u gewacht.
Kom nader, die een levende gelijkt;
Wat wilt ge?... Kom, vrees niet en vraag!

DONAR.
Wie spreekt? Een heks?... Bespaar mij 't avontuur.
Neen, 't eenigst wat ik vraag is mij te wijzen
Hoe 'k uit deez' doolhof weer den dag hervind.

MOEDER.
Den dag, Donar?

DONAR.
Of nacht, 't is mij om 't even,
Maar dezen valen schemer duld ik niet...

Wat hoont ge mij, vervloekte tooverkol!
Zocht ik den dood niet?... O den schoonen droom,
Zal ik hem nimmer, nimmer stoorloos droomen?
Weigert het leven alles... zelfs den dood?
Zoo leef ik weer... laat mij... ik wil naar 't licht.

Hierheen? of ginds?... Spreek, heks... en wat beduidt
Die trieste werkplaats, wat wordt hier gebrouwen?
Licht mij eens bij, ik kan ternauwernood
Uw schrompelig karkas nog onderscheiden
Van wat daar achter u, een mastodont?...
Een opgezette mammouth?... zich verheft.
Gij zonderlinge heks, is dit uw kater?
En vogel Rock, versteend, uw tamme kraai?
Uit welk bizar en kinderlijk geloof
Zijt ge in mijn kranke fantasie verdwaald?
Mij is 't alsof een kind, waanzinnig, ijlt
Van wat het in zijn gruwelsproken zag.
Een kanibaalsche scheppingsmythe, opnieuw
Door een warhoofdigen poëet herzien?
Wie zijt ge!... Mijner eigen zotheid schim?...

(Een sterk blauw licht doorgloeit het voorste gedeelte der grot, Atlante, half boven water, wordt weer zichtbaar, de Moeder verdwijnt in het donker.)

MOEDER.
Zoo zie dan hier mijn lieflijker gestalte,
Staag-schoone kern van schrompelenden schijn.

ATLANTE.
Donar, Donar!

DONAR
Mijn droom?... Dan was 't geen droom
Dat mij uw armen droegen door de golven?
Geen droom dan dat mijn stervensmoede hoofd
Rustte aan uw boezem en me uw milde mond
- Mijn lippen sluitend voor den brakken dood -
't Leven inblies in langen, zoetsten kus?

Dan was 't geen grillge koorts die hitsend mij
Te zoeken dwong door deze grotten?... Wee!
Genoeg, genoeg, genoeg!... geen proteusgrapjes!
Geen hokuspokus en geen heksentoeren!
Geen schim verschrikt mij en geen enkle schijn
Van ondergrondsch of bovenaardsch geheim,
Ik ben een mensch en ken slechts ééne vrees:
Dat ik nog ééns mijzelf zal leeren vreezen!

ATLANTE.
Donar, Donar, heilig uw hoogste hoop!...

DONAR.
Al wel, spaar mij uw troostrijke citaten,
Wijsheid even ontijdig als goedkoop;
Ook 't lichteffekt kunt ge achterwege laten,
Het baat u niets... verdwijn!

ATLANTE.
Donar!

DONAR.
Verdwijn!
Eéns wil ik meester van mijn droomen zijn!

(De magische verlichting versterft, Atlante wordt weer onzichtbaar).

ATLANTE.
Ik kom, Donar...

DONAR.
Zwijg, zwijg! Verdwijn...

ATLANTE.
Ik kom,
En smeekt ge ook: spreek, voor altoos blijf ik stom.

DONAR.
Het donkert weer, de blauwe gloed verdronk
In 't kille water... nacht is 't waar zij was,

En ginds, waar duisternis de heks verborg,
Zit zij in triesten schijn weer bij haar pot...
Stom, stom? Zij weende... alsof zij 't meende... ha,
Ik treed eens nader en bekijk mij 't spul.

Komaan, het lijkt hier waarlijk een museum
Voor aardkunde en paleontologie,
Een lijkenhuis, een alchimistenkelder!
Ja, ik begrijp, hier vond ik de fabriek
Dier zielige automaten; hier herstelt,
Herprutst en kalefatert ge uw produkten?
Vervormt er hier een, daar een en versmelt
Getroost de ontelbre hopeloos mislukten?
Daarvoor wel wacht ge ook mij!...

MOEDER.
Zijt ge defekt?

DONAR.
Staat van den rommel hier het uurwerk stil,
Ik loop te veel vooruit, dat is mijn fout,
Of meer de fout van die mij maakte... Hoe,
Is dit uw kunst? Niets beters kunt ge scheppen?
Mensch heet uw laatste werk? Armzaalge geest,
Wiens eigen schepping zich verloochnen moet
Of leven in verachting voor zich zelf;
Armzaalge geest, die doet wat ge niet wilt
En wilt wat ge niet doen kunt, nimmer, nimmer!
Hoeveel bacillen, spinnen, olifanten,
Moest ge door hoeveel eeuwen transmuteeren,
Eer ge uit mijn mond uw eigen hoon mocht hooren?
Gij mij volmaken? Eer nog vroeg ik u
Terug mij te verandren in een aap,
Een hond, een oester of een protoplast
En heel uw evolutie wedrom op te rollen.
Gij oude heks, Skuld, Moira, hoe ge heet,
Ga heen en roep uw meester en wat gauw.
Den aardgeest haal mij, zeg hem dat zijn kind
Eischt dat hij zich verantwoordt voor zijn werk;
Niet met een uitvlucht als: Du gleichst dem Geist

Den du begreifst, nicht mir'... En is 't een woord,
Dan zij 't der wijsheid láátste woord... nu ga!

MOEDER.
Wie durft zoo spreken, wie, wat zijt ge..

DONAR.
Een mensch,
En voor het eerst noem ik dien naam met trots.
Den Aardgeest wil ik zien, hém wil ik 't vragen:
Waardoor, waarvoor dit hart klopt, dit hooft denkt,
Mijn handen grijpen, voeten gaan... waarheen?
En zwijgt hij.. 'k wil zijn vlamgelaat bespuwen,
Giftigsten hoon hem spuwen in 't gezicht.
Zóó dat hij gruwt van zijn gruwlijkst gewrocht
En van zichzelf ontzet het eigen kind
In toorn en schaamte.. in schaamte weer verdelgt.
Heks, haal hem hier!

MOEDER.
Donar, ik dien slechts hém..

DONAR.
O blinde heks, domwrochtende slavin,
Gehoorzaamt ge den vader, niet den zoon?

MOEDER.
Meester, ik ga.. ik ga...

DONAR.
Welaan, ik wacht...
En ga gerust, ik zal er wel op letten
Dat hier niets overkookt of aanbrandt.. ga,
En keer niet zonder hem.. heeft hij van 't leven
Te kwader uur de' onleesbren tekst geschreven,
Nu zal hij eindlijk dan den uitleg geven.

(De Moeder af. Donar betreedt het plateau en drentelt er onderzoekend rond tot hij bij den lijkenstapel naast het glazen vat staan blijft).

Ik sta verbaasd.. Nil admirari?
Maar toch.. maar toch nieuwsgierig naar dien lari!..
Stom?.. Wat zij meende.. Was ik weer te gauw?
Soit.. en vooruit.. en geen berouw...
Hier ligt iets.. wat een beestenboel!
Bij nader inzien, vader, voel
Ik wel dat je met zulk materiaal...
Ik voerde een àl te stoute taal,
Misschien, men bakt geen lekkernij
Uit duf meel en een stinkend ei.
'k Geloof dat ik 't eens zelf probeer
Voor 'k hem te hard bekritiseer.
Waarom ik 't toch niet eerder deed!
'k Heb mij zoo lang nu al ontleed,
Op de eigen slachtbank vastgebonden,
Meedoogenloos gepriemd mij en geschonden,
Ik, autovivisector!.. En gevonden?..
Een mensch?.. 't Is maar hoe of je 't neemt;
Zou 'k graag ook met een fraaien titel pralen,
Eerlijk gezegd: Niets menschlijks bleek mij vreemd,
Nihil humanum maar ook.. nihil bestiale.
Reden te meer dat ik nu eens beproef
- En voorraad heb ik meer dan ik behoef -
Uit al die dier- en menschlijkheden,
Waarin 'k hem vroeger kon ontleden,
Een mensch te vormen.. Kom, het kort den tijd.
Bij wat reeds in den ketel leit
Voeg ik zoo successieflijk al
Wat nog ontbreekt.. vooreerst.. een kwal..
Een vampyr, 'k pluk zijn vlerken uit,
- De mensch toch kruipt -.. en hier de huid
Van een kameleon, wat bloed,
Ah, panterbloed.. te dun? dan moet
Ik het met slakkenslijm eerst binden,
De juiste dikte zal 'k wel vinden.
Een ezelsoor.. een slang.. mij best;
In al wat ik te samen schraap
Is nog iets bruikbaars.. last, not least,
O vondst, de penis van een aap!
Nu roer ik alles door elkaar...

Het spat en sist.. hoho! blijf d'rin jij daar!
Ik merk ik ben 't nog niet gewend...
Ik voel mij als een jong student
Ter sectiekamer die met lijken
Baldadig speelt en solt; hoe 't zij,
Of dit een spel is moet nog blijken.
Van uit de dikgestremde loog
Stijgt al een zware damp omhoog...
Van alles wat ik nu zoowat
Phylogenetisch saamgevat,
Naar eisch gekortwiekt en besnoeid,
Vervormd, veredeld of desnoods verknoeid...
En ziet, het groeit, mijn naamlooze embryo...
Waar lijkt het op?.. het groeit, oh ho
Het wordt waarachtig nog een menschje!
Nu roeren, roeren! Mooi, ik wensch je
Welkom in deez' Platoonsche levensgrot!...
Ik roer intusschen almaar in mijn pot...
Zegt ge iets? Dierbre Chineesche schim,
Al zoo nieuwsgierig? Goed, dan klim
Je er uit maar.. ach, je schijnt me nog wat zwak,
Ik grijp weer naar mijn rommelbak;
Dat zet wat aan; een heelen kikkert,
Een barstens bolgeblazen dikkert!
O wee, nu zwelt het borrelende sop
Met àl te veel pretentie op;
Hij brult, hij bralt en blaast zich kogelrond,
Hij barst.. Geduld en houdt je mond.
Is hier geen zeer deemoedige hond?
Zóó wordt mijn christen, vrees ik, nooit gezond.
Hij zwelt.. alsof zijn pasgeboren geestje
't Nu al benauwd krijgt in het beestje
Dat ik expres voor hem toch heb gemaakt...
Het zwelt, het stijgt.. de ketel kraakt...
Bliksem? Een donderslag?.. Wel ja,
Zit ik hier soms in de opera?
De scènerie is vrij genoeglijk,
Doch riekt dit brouwsel uiterst onwelvoeglijk.
Dik stijgt de damp.. stinkende pap!
Onwel word ik van de eigen grap.

Was me een compleet mensch zelden sympathiek,
Zijn status nascens maakt me ziek.

De kwalm bedwelmt me.. in nevelen verdwijnt
Het hol.. waar blijft mijn heks?.. Ik vrees 't loopt mis.
Heks, Aardgeest, kom.. Lucht, lucht!.. Aardgeest, verschijn
En zeg wat ernst in deze zotheid is.
Het ziedt en schuimt en bruist en spat en spuit...
Ik maak een eind...

MOEDER (*opnieuw verschijnend*).
Houd op!

DONAR.
Het spel is uit.

(Donar werpt plotseling den ketel om, een ontploffing volgt, in den vuurgloed verschijnt de Aardgeest).

AARDGEEST.
Mijn zoon!

DONAR.
Eindlijk, eindlijk.. wie zijt ge.. een god?

AARDGEEST.
Ik ben die geest door den Al-Eengen tot
Der aarde heer besteld, een straal, een kind
Dier diepste liefde waarin 't veelgeboren
Heelal zijn eenheid eeuwiglijk hervindt.

DONAR.
Waardoor, waarvoor!...

AARDGEEST.
Mijn zoon, erken u zelf!

DONAR.
Erken u zelf?.. O schrikkelijk Fantoom...
In u? in God.. Ben ik mijn eigen droom?
Lucht, lucht.. ik zink.. van hier, ik ken u niet...
Het laatste woord der wijsheid wilde ik hooren,

Gij spraakt het eerste en nog verstond ik 't niet?
Mij zelf!.. Ik zink.. te klein.. en weer verloren...

(Donar stort bedwelmd neer, de Aardgeest verdwijnt).

Zesde tooneel.

(Strand, middag. Voor den ingang der grot ligt Donar, sluimerend met het hoofd in Atlante's schoot. Atlante heeft een volkomen menschelijke gedaante, maar is geheel naakt).

DONAR (*ontwakend*).
Droomde ik?.. Meermin.. fee.. godinne!
Droom ik?.. Zeg mij waar ik ben.
Oerbeeld mijner diepste minne!..
't Is me of ik dien droom al ken;
Of mijn ziel een lang-verleden
Leven in uw oog herziet;
Dronk ik niet voor eeuwigheden
Reeds dier blikken tooverlied?
Liefste, boven mij gebogen,
Spreek nu, zeg mij wie gij zijt
Die mij redde van den logen
Mijner moede menschlijkheid..

Zonne!.. En weder straalt de dag!
Dag, o dag, dien ik ontwakend,
Nimmer feller, vuurger blakend,
Zuiverder noch schooner zag!..
Grauwe rotsen, ruwe stranden,
Rustloos klotsend golfgerucht;
Over paarsbefloersde landen
Blankgeveerde vogelvlucht;
Zilvren zee en wijd daarboven
Tintelblauwe koepelhal;
Weest gegroet, voor altijd zal
Schepping ik uw schoonheìd loven!

Levend, rondom sproeiend, bloeiend;
Eeuwge moeder, troost en kracht;
Luwtestreelend, zonnegloeiend,
Voedster onzer hoogste macht;
Wees gegroet, ik vond u weder,
Zoo mijn woordverwarde ziel
Ooit u loochende, immer kniel
Ik opnieuw aanbiddend neder;
Kus opnieuw die heilge hand
Die hergaf wat ik niet dragen
Wilde en willoos bracht aan land
Wien de storm al had verslagen!

Zijt ge, Atlante, nu gekomen?
Zal mijn ziel dan voor altijd
Rustend in uw teederheid
Niets dan vrede en vreugde droomen?
Zwijgt ge, Atlante?.. Maar uw oogen
Duiden meer dan ieder woord,
Meer dan elker lippen logen;
Lièfste, ik heb uw ziel gehoord;
Meer dan ooit één klank kan geven,
Loutrer liefde levend licht,
Straalt me uw zwijgend aangezicht,
En ik weet: wij zullen leven!

(Rumoer. Rollo, Falk, Sartor en Theophrast achtereenvolgens op. De nar beklimt het eerst de lage rotsen waarachter Donar en Atlante liggen en ontdekt hen).

ROLLO.
Hierheen,.. hij is 't, gevonden... gevonden!

FALK.
De Prins?

SARTOR.
De Prins?

THEOPHRAST.
De hemel zij geloofd!

ROLLO.

Nee, vader, geloof vandaag mìj maar eens.. Donar! daar leit-ie en hoe!.. Kijk me zoo'n grappemaker! Donar, mijn prinsje.. och, als Mars en Venus... haast je wat eerwaarde, of je loopt iets mis... Zóó kersversch aangeslibt heeft-ie waarachtig al... Hè, doctor, determineer me die daar eens... Donar, hebt ge en passant een meermin opgedoken?... Donar, Donar... Wee! hij herkent mij niet!... Donar!

THEOPRAST.

Dat noem ik klimmen... ah, mijn prins... met een gemengd gevoel vind ik u hier in zulk gezelschap...

(Hij bekruist zich, Falk en Sartor wenken intusschen naar den achtergrond waar de Koning en Hella naderen.)

FALK.

Gevonden, gevonden!

ROLLO.

O Donar... kent ge mij dan niet?... Ja, spalk uw oogen maar, daar staán ze, zoo onsterfelijk als wij zelf.. Maar Donar, o mijn dwaze kameraad, ik ben het toch, Rollo, de nar... o, geef me één teeken dat ge mij herkent...

SARTOR.

Prins, bleeft ge ongedeerd?... Antwoord ons toch. En deze vreemde vrouw... vanwaar...

ROLLO.

Komt niet te dicht.. sla eerst een kruisje als Theophrast.

FALK.

Haha.. ja, zulk een scène wekt haast atavistische begeerten die een atavistische bezwering eischen.. haha.. Donar.. spreek toch.. hoe werd ge gered?...

ROLLO.

En ook Susanna geeft geen kik.. O Donar, Donar.. als ge dan hèn niet kennen wilt.. maar mìj, mìj.. hebben we niet samen eens het lachen geleerd.. Ach, jij vergat het weer.. En kijk, daar komt uw goede vader.. en Hella.. herkent ge ook die niet meer?.. Kijk, daar komen ze.. met het heele hof.

(Koning, Hella en Hoveling treden op).

DONAR.

De koning? Hella? 't Hof?.. Opnieuw begint...
Terug, terug!... nadert mij niet.. van hier!

KONING.

Donar, mijn zoon.. O gruwlijk wreed visioen!
Hij kent mij niet.. Doctor, is dit mijn zoon?

FALK.

Helaas.. maar heb geduld, hij zal bedaren.

DONAR.

Nadert niet meer, gij schimmen van 't verleden!
Wat zoekt ge hier op mijn vereenzaamd strand?
In nieuwe landen is mijn geest getreden,
Alleen, en geen herinnering meer bant
Mijn wil in de eindelijk ontwende wegen...
Haar volg ik, nieuwe liefde licht mij tegen!

KONING.

Ja, schimmen, schoon geen hersenschimmen, Donar,
Staan wij hier voor u, schaduw van wat eens
In luister leefde; schimmen zijn we.. en droom,
Eén bange droom ons dwalen... Maar ook gij
Lijkt me eer de kille, bloedelooze schim
Van wie me eens minde als veelbeminde zoon.

DONAR.

Atlante, Atlante... ziet ge menschen hier?
Maar ik hoor stemmen, al te menschlijk toch,
En 'k zie gestalten àl te zeer bekend..

KONING.
Hella, Hella... staat Donar ginds... mijn zoon?
Of toovert mij verlangenskranke koorts
Het drogbeeld voor van mijn verloren kind?

DONAR.
Atlante, spreek... O spreek dan toch Atlante!
Wat moet ik doen.. wat wil dit alles... spreek...

(Atlante knielt voor den koning neer en kust hem de hand.)

ROLLO.
Nooit was de naakte waarheid mij zoo lief.

THEOPHRAST.
De deern!

ROLLO.
Was dit geen mensch soms die zóó spreekt?
Eerwaarde, laat je blinden en castreeren
En bovendien nog klinken aan een rots,
Dan kunt ge deernen overtuigder schimpen.

DONAR.
Ook dit klinkt menschlijk, al te menschlijk weer...

HELLA (*haar sluier aan Atlante overreikend*).
Mijn zuster, berg u voor den boozen blik.
Een engel lijkt ge die zoo juist op aard
Onschuldig daalde en nooit een mensch nog zag.
Beschermt gìj Donar? Hebt gìj hem gered?
Dan waart ge schutsgeest ook van heel dit rijk.
O Prins, mijn Heer, kent gij den koning niet,
Noch mij, noch deze laatsten van zijn volk?

KONING.
Den koning!.. Ziet.. een grot is zijn paleis,
Een naakte rots zijn rijk... hier heel mijn volk;
Hier heel mijn macht die verder niet meer strekt
Dan ginds de schaduw van mijn staf op 't zand..

HOVELING.
Kom tot u zelf toch, Prins, hebt ge verstaan?
Hebt ge 't verstaan.. de koning is verdreven;
Uw vader zwerft als beedlend balling rond.

DONAR.
De koning.. hoe?.. een zwervend bedelaar?..
Was hij dat vroeger niet?.. Had ge ooit meer macht
Over u eedlen, klerken, burgers, boeren,
Dan ieder beedlaar heeft over zijn luizen?
Wat is er dan veranderd?

SARTOR.
Ach, geknecht
Ons vrije volk! Onder 't barbaren juk..

DONAR.
Zooals het ééns voor de eigen heerschers kroop.

THEOPHRAST.
Een helsche dwaalleer woekert voort, misleidt
De onwetenden...

DONAR.
Zooals eens de oude deed.
Wijkt van mij, schimmen, ik werd vrij.. van hier!

KONING.
O leven dat mij spaarde tot zulk leed!

DONAR.
Zwijgt!.. Moeten steden branden, stroomen bloed
Uw velden overvloeien, pest en honger
Uw kindren moorden, roovers om de kroon
Eens konings dobblen eer ge uw leven vloekt?
Blinden die nooit uw alledaagschheid zaagt
Dorrend verwelken tot haar duffen dood;
Ge klaagt en jammert nu ge uit suffen slaap
Geschrikt werd door den prik van die muskiet,
Het menschlijk lotsgeval, terwijl de orkaan

Die diep in 't eenzaam hart verwoestend woedt
Geen uwer wekte?.. Slaapt, slaapt door.. ge hebt
Den folterenden spotlach nooit verduurd
Van wie uw schoonste droomen niet verstaat;
Hebt ge ooit gehunkerd naar één stommen blik?
Hebt ge ooit geweend om een verloren lach?
Hebt ge ooit in martelend, in machtloos zwijgen
Een gansch heelal voelen tot niets verzinken?
Gij, die om armoe, lichaamsnood en smaad
Zoozeer bezorgt zijt... ah, comedianten,
Die zoo gewichtiglijk uw rollen speelt,
En waant dat aktie en een leeg misbaar
't Leven verbeeldt.. speelt, speelt.. en gaat te gronde!

HOVELING.
Herken 'k in u den onverwonnen Donar,
Den nooit versaagden, nimmer moeden held
Wien nog geen hulpbehoevende vergeefs
Om bijstand riep?

SARTOR.
Quantum, quantum mutatus!
Niet altijd is voortvarendheid een deugd,
- Zooals ons des Cunctators voorbeeld leert -
Maar toch, in dit geval te weiflen lijkt
Mij plichtvergeten.. Prins, ik smeek u om..

ROLLO.
Een grap, een laatste grap, Donar.. redt ons!

DONAR (*tot Koning*).
O veelbeladen, zwaarbedrukte schím;
Nog zooveel ballast sleept ge met u mee?
Uw hart verloor zijn kracht, wat zoude uw hand
Een scepter torsen en uw hoofd een kroon!
Wat roept ge om een paleis, waar een heelal
De poorten opent tot zijn gouden pracht?...
En dit zijn uw getrouwen? En ge klaagt
Dat u zoo weinig rest;.. wat wilt ge meer,
Géén mis ik van het vorstelijkst gevolg:
Waanwijsheid, vleierij, zotheid en logen...

HELLA.
En mij, Donar, hoe noemt ge mij?

DONAR.
Atlante...

(Atlante knielt voor Hella en kust ook haar de hand).

DONAR.
Wat wilt ge, schimmen, van mij... Neen, neen, neen,
Ik wil niet meer... verdwijnt!... en zoo ge leeft,
Verdwijnt om 't even... ijdel is uw spel,
Uit ernst noch scherts wil ik het langer spelen.

HELLA.
Atlante, zuster, weet ge niet één woord
Dat deze valsche wreedheid kan verzachten?
Prins, óvermoedige ééns, een weiflaar nu,
Die zwakheid onder harden hoon verbergt;
Daartoe diende u 't al-nachtelijk gepeins,
De al-daagsche droom dier vreugd-verloren stonden
Die ge aan uw bruid ontstaalt?... Ik was onnoozel,
Leefde als een kind en telde wet noch weten
En leed niet eens, wijl ik nog nooit vermiste
Wat gij vermist van doelloos uur tot uur.
Vreemd bleeft ge mij... maar eerbied voelde ik toch
Voor wat mij toen een schoon verlangen leek
Dat ik, onnoozel kind, niet kon verstaan;
Donar, maar thans, nu 'k zelve een ijdle vraag
Te vragen leerde, een radeloos waarom
Wrokkend te staamlen... Donar, dwing mij niet
Te zeggen dat ik minacht dien 'k ééns minde;
Donar, weet wie ge waart...

DONAR.
Een dwaas, als elk
Die mij mijn diepste ziel verloochnen leerde...

HELLA.
Atlante, Atlante, ik weet geen woorden meer
Hem te bewijzen wat een man zou doen...
Ge zwijgt, Atlante?... O waarom spreekt ge niet...

DONAR.
Hella, vergeef... ik ken u nauwlijks weer,
Zóó spraakt ge nooit.

HELLA.
O had ik 't eer gekund,
Dan, Donar, zoudt ook gij thans anders spreken.

DONAR.
Hella, noch u, mijn vader noch zijn nar,
Noch één van deze lieden wilde ik hoonen,
Het Noodlot hoonde ik...

HELLA.
Wat ge niet beheerscht
Tast ge aan met woorden? Is dat prinslijk, Donar?
Maak eerst uw noodlot zelf, ons aller noodlot.
Donar, gij kunt het, hebt het eens gekund
In meenge zege...

DONAR.
Maar ik wil niet meer.

KONING.
Komt mede, Hella... volgt mij allen..

DONAR.
Vader!
Te menschlijk klaagt die smart. Hier is uw zoon;
Geen droombeeld, maar als gij een levend mensch,
In trots en deemoed, haat en liefde wanklend..

KONING.
Donar, mijn zoon!

DONAR.

Vader, ik weiger niet...
Neen, ik verstoot u niet.. met al mijn krachten
Zal ik uw ouderdom beschermen, vader...
Maar volg ons, mij, Atlante en leef met ons.
Er is een rijk, en daar ben ik thans heerscher,
Van vrijheid, vrede en immerschoon geluk,
Als ge in uw hoogste macht niet hebt gekend:
Daar woedt geen Winzucht en des Wetens waan
Dort niet de teeder bloesmende gedachten
Die zwijgend langs de stille vlieten staan,
Wondrend om wat zij onbewust verwachten.
Geen wilde Wanhoop huilt er door de wouden
Wier stilte niets dan 't lieflijk leven stoort
Van vogel, vlinder, hinde... En waar de gouden
Lichtglans in diepe schemergrotten gloort
Loert geen verborgen Haat. Geen gierge Nijd
Verpest met giften adem de valleien,
Die 't elken morgen met een paarl-tapijt
Van dauw de donzen dampen overspreien.
Waar boven wolken 't eenzaam denken dwaalt,
Verstart geen Wreedheid meer de klare hoogten;
Geen gulz'ge Schrokzucht laaft zich met de schraalt'
Van schamel-dorre, zelfverzengde droogten.
Geen Moedloosheid verlamt de nijvre krachten
Van wie daar werkt om 't dagelijksch genoeg;
Geen Zorg doorwaakt de sluimer-zoete nachten
Van wie, tevree, om geen gemis meer kloeg.
O, in dat rijk van argeloozen vrede,
Voor dezer weerld vergeten waan beschut,
Dààr, vader, werk en woon met ons.. kom mede..
Op 't zonnig veld, in schauw-verscholen hut..
Kom mee met ons, dààr zijt ge in waarheid koning,
Hier waart ge een slaaf.. En wijl ge schapen weidt
Vindt ge in uw hart de diepst begeerde looning,
De blijde Rust, zoo lang, vergeefs, verbeid.
En wijl ge wandelt onder lentlijk loover,
Of 's winters aan den haard ons maal bereidt,
Zult ge met stillen glimlach mijmren over
Dit leven en zijn vruchteloozen strijd.

HELLA.
Donar, een scepter voegt uw handen eer
Dan herdersstaf en kluit, Donar, ge kunt
Een slagzwaard beter dan een spa hanteeren.
Wat zult ge zaaien? Noodlot zaaie uw hand,
Noodlot voor heel de menschheid, niet alleen
U zelven een stil dommelend geluk.
Zijt ge vermoeid? Waarvan? In labyrinthen
Hebt ge gezworven, duistre katakomben
Van veel-vervlochten droomsels, maar hebt ge ooit
Geleden als die witgekruinde koning
Die door een hel van werklijkheden zwierf?

KONING.
Heb ik hervonden?.. Donar, o mijn zoon..
Laat mij bezinnen.. al te groote smart
Maar grooter vreugd op 't eind heeft mij verward..

(Een bode nadert, in de verte volgen visschers en soldaten.)

BODE.
Den koning vind ik hier, en ook den prins?
Heil Donar dat ge tot ons wederkwaamt
Nu meer dan ooit uw hulp ons nood doet.. Heer,
Een goede tijding breng ik: Tancolf nadert,
Eens uw vasal, nu reddend bondgenoot.
Een machtig leger trok de grenzen over
En nog een sterker wordt gerust. En meer,
Op het gerucht verhief in 't westlijk rijk
Eén stam na de ander zich, van alle kanten
Stroomen er krijgers saam, heel de provincie
Zal opstaan bij het eerste teeken... Hoort,
Ziet ge de speren blikkren en het koper
En staal der pantsers, helmen?... Heil u, Donar,
Want tot almogend opperhoofd verkozen
U de verbondnen zoo de koning ons
Die keus bekrachtigt...

KONING.
Waar toch eigen jaren
Niet dulden meer dat ik uw legers leidt,
Wien zou ik liever dan mijn eigen zoon
Des lands Diktator zien? Ik wil...

DONAR.
Ik weiger!

HELLA.
Mijn vriend, zeg aan uw makkers... zeg dat Donar
Niet wel is... dat hij zwaren storm verduurde
En schipbreuk leed en uitgeput het strand
Op wonderbare wijze nog bereikte;
Zeg dat hij rusten moet... nog enkle dagen...
Dan zal hij...

DONAR.
Neen!

HELLA.
Donar, zoo gíj niet wilt,
Stel ik mij zelf aan 't hoofd van wie wil volgen.
Wat staart ge me aan? Heeft dan ten laatste een vrouw
Wel niet den grooten Persenvorst verslagen?
Wat staart ge me aan? Waarom kan deze borst,
Hoezeer aan zijden weefselen verwend,
Geen harnas dragen? Denkt ge dat mijn hand
Slechts kan borduren en niet ook een boog
Straf spannen? Gij, die me eens wellicht bevreesd
Zaagt vluchten voor een spin of hagedis;
Voor menschenbloed en dood zal ik niet siddren.
Kiest mij!

DONAR.
Hella!

KRIJGERS (*opkomend*).
Den koning heil! Heil Donar!

DONAR.
Atlante... spreekt ge niet?... Ik had met u
Geleefd in onverstoorden droom van vrede,
Ver van dit leven dat ik niet meer wensch...
Niet wijl ik 't vrees... maar lokt dan niet een beter?
Ge weifelt, weent... ge wendt u af en keert...
Ziet beurtlings Hella weenend aan en mij,
Als deed ge een keuze... is dan die keuze zwaar?

(Atlante treedt op een der krijgers toe, ontgespt hem zijn zwaard en brengt dit aan Donar.)

Atlante... spreekt ge niet? maar in uw blik
Gloeit strijd!... Hella, ge hebt verwonnen.. 't Zij,
In naam van uwen koning en mijn vader,
Mannen, aanvaard ik het bevel der troepen.

KRIJGERS.
Heil den Diktator! Heil, heil den Diktator!

THEOPHRAST.
'k Heb niet vergeefs den hemel aangeroepen!

SARTOR.
Dit treurspel komt nog tot een vroolijk end.

THEOPHRAST.
Eere zij Hem die 't al ten goede wendt.

ROLLO.

(beurtelings Atlante en Hella aanwijzend)

Of deze?.. Of gene?.. Ik houd mij voortaan bij de vrouwen,
Nu 't spel opnieuw begint. Vegeven en vergeten
Zij de oude zotternij.. Maar eeuwig zal 't mij rouwen
Dat ik zoo overijld mijn zotskap heb versmeten!

DONAR.
Wijst ons den weg naar 't kamp. Volgt allen!

(hij wenkt Atlante en den nar tot zich)

En gij beiden
Zult mij voortaan als trouwe schildknapen geleiden.

(af)

ROLLO.
Een zotskap! ach, een koninkrijk voor'n zotskap!

KRIJGERS,

(den nar een helm opzettend)

Daar!
Een splinternieuwe kap.. en hier is een voor haar..

HELLA.

(Neemt zich den diadeem uit het haar en zet hem Atlante op het hoofd.)

Neen neen, Atlante voegt een schooner tooi.. o neem,
Mijn zuster, weiger niet.. 't is.. Donar's diadeem.

NICO VAN SUCHTELEN.

(Wordt voortgezet.)

De taak van den psychiater in het strafproces.

‘La médecine légale affiche depuis quelque temps la prétention d'imposer ses oracles à la jurisprudence. Il faut l'avouer, ce que j'ai vu et entendu de certains médecins dans ma carrière dépasse toute croyance. Il n'y a pas un homme que l'on ne pourrait déclarer monomane en les écoutant. Si Pascal n'était pas mort, il devrait prendre garde à lui, car je connais maint docteur qui le tient pour halluciné; Socrate est bien heureux d'être venu si tôt; il a péri du moins avec la réputation du plus sage des hommes tandis qu'on pourrait bien trouver dans plus d'un savant écrit médical, qu'il était à peu près monomane avec son démon familier. Enfin, faut-il le dire? combien n'ai je pas vu de consultations qui rappellent, trait pour trait, les scènes de notre divin Molière! Un mouvement nerveux dans le visage, un tic familier, une manière de parler, un geste, les choses, en un mot, les plus simples et les plus naturelles étaient tournées en diagnostic et en pronostic, comme la sputation fréquente de M. de Pourceaugnac. Et l'on voudrait que nous autres juges, qui tenons dans nos mains la liberté et la capacité civile des personnes, nous fissions dépendre de si frivoles symptômes ces grandes questions où sont engagés l'honneur des familles, la succession des biens et les droits les plus chers de l'homme! Je pense que la médecine légale n'a ajouté aucun progrès sérieux aux doctrines reçues dans la jurisprudence et qu'elle ne doit en rien la modifier.’

Het citaat is wat lang en ik mag wel verschooning vragen voor die lengte. Doch ik meende dit oordeel van een in zijn tijd gezaghebbend Fransch rechtsgeleerde uit het midden der vorige eeuw, den ook bij ons bekenden Troplong, te mogen in herinnering brengen ter inleiding van de beschouwingen, welke ik op uitnoodiging van de redactie van dit Tijdschrift ga geven over het boven dit opstel aangeduide onderwerp. Opmerkingen als door Troplong werden gemaakt heeft men in den laatsten tijd bij ons wederom kunnen hooren en lezen naar aanleiding van het zooveel besproken psychiatrisch-psychologisch rapport in de Papendrechtsche strafzaak. Van alle deskundigen, die door den rechter geroepen worden om hem voor te lichten bij de vervulling zijner taak, zijn het altijd de psychiaters geweest, wier adviezen het allermeest aan critiek werden onderworpen, wier optreden met wantrouwen werd begroet, vaak met spot bejegend. Zoo is het geweest van het oogenblik, dat zij hunne plaats vroegen bij de behandeling van het strafproces - in Frankrijk tusschen de jaren 1820 en 1830 - zoo is het nu nog. Ter bevestiging van dit laatste een paar aanwijzingen. Naar aanleiding van de behandeling van eene geruchtmakende strafzaak enkele jaren geleden voor de Fransche jury schreef een verslaggever voor een der groote bladen de volgende opmerking: ‘Ni la Cour ni le ministère public n'ont dissimulé combien les histoires de débilité mentale, de dégénerescence et autres inventions modernes leur paraissaient vades et inutiles’, en de houding van het O.M. te dien opzichte leidde dienzelfden verslaggever tot de vraag: ‘Au casier judiciaire du ministère public il y a de peines capitales requises contre des aliénés. En faut-il vraiment une encore?’ Voor Duitschland herinner ik aan een opstel van een hooggeplaatst ambtenaar van het openbaar ministerie, eenige jaren geleden in een vakblad opgenomen, met de strekking om te waarschuwen tegen te grooten invloed der psychiaters, wier opvattingen, althans van sommige hunner, bedenkelijke gevolgen voor het strafrecht zouden kunnen hebben. ‘Wenn es nach ihnen ginge, würde die unfehlbare medicinische Wissenschaft sich ebenso selbstbewusst und untergrabend in die Rechtsprechung eindrängen, wie es einst im sinkenden Mittelalter die Kirche getan hat.’ Geen wonder

dat deze aanval een hoogleeraar in de psychiatrie tot een krachtig woord van verweer prikkelde. Wat ons eigen land betreft wijs ik er slechts op, dat voor enkele jaren bij de behandeling der justitiebegrooting in de Tweede Kamer bij herhaling er over werd geklaagd, dat dank zij den invloed der psychiaters meermalen personen niet-toerekenbaar werden verklaard, die spoedig weer als psychisch gezond uit het krankzinnigengesticht werden vrijgelaten. De leider van het tegenwoordige Ministerie stond als lid der Tweede Kamer vooraan in de rij van degenen, wier vertrouwen in de psychiatrische deskundigen niet veel hooger steeg dan dat van Troplong. Tot voor korten tijd deden zich slechts enkele stemmen in die richting hooren - vraagstukken van strafrecht vinden niet dan bij uitzondering algemeene belangstelling; thans zijn ten onzent die enkele tot honderden en nog eens honderden verveelvoudigd. Er is in ons land over de psychiaters in hun optreden in het strafproces gelachen en gespot; er is over hen geschreven en gesproken in woorden, die getuigden van bittere verontwaardiging, waarbij naar mijne meening overdrijving niet kan worden geloochend; er is geoordeeld en veroordeeld, niet zonder goeden grond, ik erken het, doch ook wel meermalen zoo, dat er aanleiding bestond de woorden in herinnering te brengen, nu ruim 70 jaren geleden door een scherpzinnig criticus met betrekking tot ons onderwerp in ditzelfde tijdschrift geschreven: ‘Niets is gemakkelijker, doch niets tevens kinderachtiger dan te spotten met zaken die men niet begrijpt.’

Misschien is die stemming tegen de psychiatrische deskundigen van voorbijgaanden aard en zal zij geenerlei indruk voor den gang onzer rechtspleging achterlaten, doch volkomen gerust ben ik daaromtrent niet; ik acht het niet denkbeeldig, dat het in breede kringen gewekte wantrouwen ook in de rechtszaal zal nawerken. Ook onze rechters doen het nog wel eens duidelijk merken, zelfs in hunne beslissingen, vooral echter in hunne houding ter terechtzitting, dat die psychiatrische geleerdheid niet zoo heel sterk bij hen inslaat, dat zij de uitspraak van hun eigen gezond verstand stellen boven de conclusies van het psychiatrisch onderzoek. Dergelijke sceptisch gestemde en sceptisch oordeelende rechters zullen, bewust of onbewust, nog den hen

in die richting sterkenden invloed ondergaan van de van zoo vele zijden op het werk van psychiaters geoefende critiek. Het is waar, tegenover het scepticisme van het Openbaar Ministerie zal de verdediging thans niet zonder nadruk een beroep kunnen doen op wat te Arnhem door den advocaat-generaal werd gezegd, doch het is niet onmogelijk, dat ondanks de een- en ondeelbaarheid van het Openbaar Ministerie de door den Arnhemschen spreker verkondigde opvatting door een of meer zijner ambtgenooten zal worden verloochend. Ook dan echter, wanneer dit alles anders mocht gaan, wanneer de openbare meening zonder rechtstreekschen invloed mocht blijven op de rechtspraak, is wat in zoo breeden kring werd gedacht en gesproken niet zonder beteekenis. Immers elke rechtspraak en de strafrechtspraak bovenal behoort haar hechtsten steun te vinden in het vertrouwen, dat zij wekt bij de groote massa van het volk. Indien wat door invloed van psychiatrische adviezen als recht zal worden gewezen, niet door het volk zou kunnen worden begrepen en gewaardeerd, indien ook de ontwikkelde leek zich schouderophalend zou afwenden van wat rechter en psychiater in onderling overleg als de waarheid vaststellen, zou de moreele invloed der strafrechtspleging ernstig worden ondermijnd. Daarom bestaat er nu ten onzent nog meer dan elders aanleiding de beteekenis en de waarde van het psychiatrisch onderzoek voor het strafproces nauwkeurig na te gaan en vast te stellen; de grenzen aan te wijzen, waarbinnen dat onderzoek zich heeft te bewegen; aan den psychiater de hem toekomende plaats te verzekeren. Want al ontken ik niet, dat aan te grooten psychiatrischen invloed gevaren voor de strafrechtspleging verbonden zijn, mijne overtuiging is dat met het streven naar beperking van dien invloed nog ernstiger nadeelen kunnen gepaard gaan. Wie als ik overtuigd is, dat individualiseering, en dus nauwkeurige bestudeering van elk terechtstaand individu, het ideaal moet zijn van de strafrechtspleging, moet den psychiatrischen deskundige als medestander bij het streven naar dat ideaal dankbaar en met instemming begroeten.

De voornaamste taak, welke op den psychiater rust als deskundige in het strafproces, is die om den rechter voor te

lichten omtrent den psychischen toestand van den beklaagde, eene taak waaraan, zooals ik nog nader zal aantoonen, moeilijkheden verbonden zijn, welke geheel liggen buiten de psychiatrische wetenschap zelve. In het geldende strafrecht, zoowel in het onze als in dat van alle andere beschaafde landen, wordt een scherp onderscheid gemaakt tusschen beklaagden, die wel en beklaagden, die niet voor hun handelen mogen worden aansprakelijk gesteld en naar alle wetgevingen hangt deze onderscheiding samen met het al dan niet aanwezig zijn van een ziekelijken psychischen toestand. Zij die als psychisch gezond mogen gelden, zij wier psychische vermogens beantwoorden aan de voorstelling, die men zich van deze als de zoogenaamd normale heeft gevormd, staan aan de eene zijde van de grenslijn en worden als toerekenbaar beschouwd; voor het aannemen van ontoerekenbaarheid is het geconstateerd zijn van eene ziekelijke afwijking in het psychische leven van den beklaagde allereerste voorwaarde. Waarom dit zoo is en of het juist is op die wijze eene grens te trekken tusschen wie wel en wie niet strafrechtelijk aansprakelijk zijn, kan ik thans niet bespreken; ik zou de grenzen van mijne taak veel te ver uitbreiden, indien ik in dit opstel deze quaestien, die de grondslagen van het strafrecht raken, ging behandelen. Slechts voor zooveel noodig kom ik er straks in een ander verband nog even op terug. Ik moet mij bij mijne beschouwingen stellen op den bodem van het geldende recht. Naar dat recht is voor niet-toerekenbaarheid noodig eene ziekelijke storing of eene gebrekkige ontwikkeling van de verstandelijke vermogens; degene, bij wien een zoodanige toestand niet is aan te wijzen, geldt als toerekenbaar. Hij is tegenover de strafwet verantwoordelijk voor zijne daden.

De rechter, voor wien een beklaagde verschijnt, heeft zichzelf de vraag te stellen, of die beklaagde als psychisch normaal mag worden veroordeeld en gestraft. Het is er echter verre van af, dat die vraag steeds zou moeten worden onderzocht. De wetgever heeft den rechter niet gedwongen tegenover elken beklaagde diens aansprakelijkheid te onderzoeken en vast te stellen; die aansprakelijkheid wordt in verreweg de meeste gevallen ondersteld. Alleen wanneer twijfel rijst bij den rechter, moet eene bijzondere beslissing

worden gegeven. Ik zeg ‘bij den rechter’, want het komt meermalen voor, dat van de zijde van de verdediging twijfel omtrent de psychische gezondheid van een beklaagde wordt geopperd, doch de rechter dien twijfel niet deelt. Dan wordt een gevraagd deskundig onderzoek als overbodig afgewezen. Voor hen, die vreezen voor te uitgebreiden invloed van den psychiater, mag er wel al dadelijk op worden gewezen, dat de gevallen, waarin het komt tot een nader onderzoek omtrent den psychischen toestand van een beklaagde, betrekkelijk gering zijn, gering tegenover het geheele aantal der veroordeelingen. In de overgroote meerderheid der gevallen, en zelfs bij zeer ernstige, bij de zwaarste misdrijven, wordt vonnis gewezen zonder dat aan de vraag der toerekenbaarheid een woord, laat staan een onderzoek wordt gewijd. Ik zal nog gelegenheid hebben daar nader de aandacht op te vestigen.

Doch stellen wij thans het geval, dat hetzij reeds dadelijk bij den aanvang van het onderzoek, hetzij gedurende den verderen loop van het geding, twijfel rijst omtrent den psychischen toestand van den beklaagde. Ook in dit geval is het niet volstrekt noodzakelijk, dat een deskundig onderzoek door den rechter wordt uitgelokt. Immers de mogelijkheid bestaat, dat die twijfel onmiddellijk overgaat in zekerheid van niet-aansprakelijkheid; dat de abnormale psychische toestand zoo duidelijk blijkt, dat de rechter zonder behoefte te gevoelen aan nadere toelichting ontoerekenbaarheid aanneemt. Ik behoef slechts te wijzen op het mogelijke geval, dat een in een krankzinnigengesticht verpleegde daaruit ontsnapt en voor hij weer is aangehouden zich aan een misdrijf schuldig maakt, waarvan het nauwe verband met zijne krankzinnigheid ook aan den leek volkomen duidelijk is. Doch dergelijke gevallen zijn uitzonderingen. Meerendeels zal bij twijfel omtrent den psychischen toestand van een beklaagde deskundige voorlichting voor den rechter noodzakelijk zijn en zal dus de rechter zich door benoeming van deskundigen die voorlichting moeten verschaffen. Die benoeming zal bij ons in den regel geschieden door den rechter-commissaris en dan gedurende de eigenlijke gerechtelijke instructie na het vonnis van rechtsingang. Het kan ook zijn, dat eerst tijdens het eindonderzoek de twijfel

rijst aan de toerekenbaarheid van den beklaagde. Dan zal de rechtbank of het hof zelf een onderzoek door deskundigen kunnen bevelen en de deskundigen kunnen benoemen. Meermalen wordt in dit geval de zaak naar den rechter-commissaris teruggewezen en aan dezen de benoeming van deskundigen overgelaten. In de keuze zijner deskundigen is de rechter volkomen vrij. Wij kennen in ons land niet speciaal aangestelde gerechtelijke geneeskundigen, noch voor het opmaken van rapporten op algemeen geneeskundig gebied, bijv. voor het constateeren van de doodsoorzaak bij onderstelden gewelddadigen dood, noch voor het geven van psychiatrische voorlichting. Elke geneeskundige kan door den rechter worden geroepen om hem omtrent psychiatrische vragen voor te lichten en het is vroeger zeker meermalen gebeurd, dat een psychiatrisch advies moest worden gegeven door iemand, wiens psychiatrische kennis al zeer weinig ontwikkeld was. Tegenwoordig zal het niet dikwijls geschieden, dat zoodanig advies gevraagd wordt aan een geneeskundige, die niet ten minste als specialiteit voor zoogenaamde zenuwziekten geldt. Of nu zelfs zoo iemand altijd geschikt is om in foro en bepaaldelijk in strafzaken psychiatrische voorlichting te verschaffen, mag worden betwijfeld; zelfs een ervaren krankzinnigenarts, die jaren lang in een gesticht werkzaam was, kan nog voldoende inzicht missen in de geheimen der dusgenoemde forensische psychiatrie. De hier aangeduide moeilijkheid werd ook bij ons meermalen besproken en vordert dringend nauwgezette overweging. De keuze van geoefende, voor het onderzoek goed geschoolde deskundigen is voor den rechter lang niet altijd gemakkelijk, en toch hangt van eene goede keuze zoo ontzettend veel af. Wanneer de rechter voorlichting behoeft, is het wenschelijk hem de best mogelijke voorlichting te verzekeren. Bovendien verdient het afkeuring aan deskundigen eene taak op te dragen, die eigenlijk buiten de grenzen ligt hunner deskundigheid.

De psychiater, die door den rechter tot het geven van advies geroepen wordt, moet allereerst zijn oordeel uitspreken over het al dan niet bestaan hebben van eene gebrekkige ontwikkeling of ziekelijke storing der verstandelijke vermogens op het oogenblik, waarop de te laste gelegde handeling

werd gepleegd. Ik spreek nu niet over de zuiver psychiatrische moeilijkheden aan een dergelijk onderzoek verbonden, ook in verband daarmede, dat soms geoordeeld moet worden over het bestaan hebben van een toestand op een oogenblik, dat reeds betrekkelijk lang voorbij is. Het is mogelijk, dat de beklaagde onder ziekelijken invloed gehandeld heeft en tijdens het onderzoek wederom psychisch gezond is. Voorbijgaande psychische storingen van zeer intensieve werking komen niet zeldzaam voor. Ook laat ik terzijde de moeilijkheden, welke bij ons aan het onderzoek zelf verbonden zijn en die daarmee verband houden, dat de te onderzoeken beklaagde òf in de gevangenis is òf zich in vrijheid bevindt en noch in het eene noch in het andere geval zijne opneming in eene psychiatrische kliniek kan worden bevolen, terwijl in ernstige, tot twijfel leidende gevallen alleen daar een behoorlijk onderzoek kan geschieden. Liever wijs ik op eene andere quaestie, waarbij de aan het geven van een psychiatrisch advies verbonden bezwaren zoo sterk uitkomen. De deskundige moet zijne meening geven over het al dan niet bestaan van eene ziekelijke storing. Nu mag tweeërlei als vaststaande worden aangenomen. In de eerste plaats, dat ‘ziekelijk’ een zeer relatief begrip is, waarvan de grenzen volstrekt niet vaststaan, en in de tweede plaats dat eene nauwkeurige begrenzing tusschen ‘ziekelijk’ en ‘gezond’ uiterst moeilijk te maken is. Wat het eerste betreft merk ik op, dat de psychiatrische wetenschap langzamerhand een groot aantal min of meer scherp omschreven ziektebeelden onderscheidt, waaraan de toestand van den onderzochte kan worden getoetst. Staat het voldoende vast, dat de beklaagde lijdende is aan een bij name aan te duiden ziektevorm, dan is in zooverre de quaestie gemakkelijk opgelost. Doch veel moeilijker wordt de vraag, wanneer een zoodanige ziektevorm niet is aan te wijzen en toch de psychische vermogens van den beklaagde in de eene of andere richting van het normale psychische leven afwijken. Het aantal beklaagden, waarbij dergelijke afwijkingen kunnen worden aangewezen, is begrijpelijkerwijze zeer groot. Onder de beklaagden, vooral onder hen die zich aan ernstige misdrijven schuldig maken of zich tot beroepsmisdadigers hebben ontwikkeld, zijn er vele, die de gevolgen ondervinden deels van erfelijke belasting

deels van slechte voeding en verwaarloozing. Zij zijn daardoor geworden tot zoogenaamd psychisch minderwaardigen, met verschillende afwijkingen op het gebied van het gevoelsleven, met een verzwakt weerstandsvermogen, met allerlei ook psychische kenteekenen van ontaarding. Is nu bij deze toestanden van eene ziekelijke storing sprake? Men voelt, dat het antwoord geheel zal afhangen van de m.i. vrij willekeurige beteekenis, die men aan het woord 'ziekelijk' toekent, van de vraag, of men ziekelijk en abnormaal mag vereenzelvigen, dan wel of tusschen beide begrippen kan en moet worden onderscheiden en waar de grenslijn tusschen die twee moet worden getrokken. Hier zal de eene psychiater anders antwoorden dan de andere en natuurlijk zal zich dit verschil van gevoelen het meest openbaren bij de moeilijkste, d.w.z. bij de tot twijfel voerende gevallen. Daarbij komt dan verder dat de overgang tusschen gezond en ziekelijk uiterst onzeker is. De psychische eigenaardigheden, welke bepaalde vormen van krankzinnigheid kenmerken, komen, zij het dan in minderen graad, evenzeer voor bij hen, die nog als normaal, als gezond worden aangemerkt. Zwaarmoedigheid is niet uitsluitend eene eigenschap van den lijder aan melancholie, opgewektheid vertoont zich niet alleen bij den maniac, zucht tot klagen over vermeend onrecht is niet beperkt tot den ziekelijken querulant. Wanneer wijzen dergelijke gemoedstoestanden op ziekelijke afwijkingen, wanneer liggen zij nog binnen het gebied van het normale psychische leven? Hier moet eene grens worden getrokken, doch ook hier is de grensscheiding uiterst onzeker en kan zij veelal alleen in verband met andere psychische verschijnselen worden gemaakt. De goed geschoolde deskundige zal zich bij dit alles zoo veel mogelijk houden aan de door de officieele wetenschap aangenomen grensbepaling en zal daarnaar de onderscheiding treffen tusschen gezond en ziekelijk. Doch ook hij zal niet kunnen ontkennen, dat er aan zijn werk eene zekere mate van willekeur verbonden is. Ook de wetenschap zelf blijft niet altijd bij eenmaal aangenomen onderscheidingen en grensbepalingen; de grenzen tusschen gezond en ziekelijk zullen, gelijk zij heden anders worden getrokken dan gisteren, morgen weer op andere wijze gesteld worden dan nu geschiedt. En tusschen de deskundigen zal

in gevallen, die zich dicht bij de grensscheiding bevinden, verschil van inzicht en opvatting niet uitgesloten kunnen blijven. Ook het psychische leven spot met elke wetenschappelijke grensbepaling.

Ik heb het onnoodig geoordeeld mij bij deze korte beschouwing, waarbij eene uiteenzetting van bijzondere vragen noodwendig achterwege moest blijven, op de uitspraak van deskundigen te beroepen. Ik meen te mogen zeggen dat wat hier door mij werd aangevoerd in overeenstemming is met het gevoelen van alle deskundigen, en dat geen hunner zal ontkennen, dat de hier vermelde omstandigheden de vervulling hunner taak ten zeerste bezwaren. Het geven van een goed gemotiveerd, in zijne conclusie scherp omlijnd advies zal dikwijls uiterst moeilijk zijn, omdat de deskundige daarbij moet opereeren met begrippen en moet rekenen met onderscheidingen, die in menig opzicht tot onzekerheid aanleiding geven. Daarbij komt dat ook zuiver psychiatrisch verschil van inzicht allerminst uitgesloten is, niet alleen bij de waardeering van het bijzondere geval maar ook met betrekking tot vragen van algemeen theoretischen aard. De wetenschap heeft natuurlijk ook hier haar laatste woord nog niet gesproken. Het is begrijpelijk, dat die onzekerheid in het deskundig advies de waarde daarvan voor den leek, ook voor den rechter sterk vermindert. ‘Wo das Wissen der Wissenschaft selber noch so unfertig dasteht, dort ist es natürlich schwer, ihm den Respekt der Laien zu sichern,’ schreef een Duitsch deskundige in een m.i. voortreffelijk artikel in verband met ons onderwerp. Doch terecht voegde hij er bij: ‘Und doch wird auch hier die fachmännische Auslegung, bei allen Lücken, über die vulgäre meist recht erheblich hinausweisen - in der Annäherung an Richtigkeit.’

Wij gaan nu eene schrede verder en nemen aan, dat de deskundige de vraag, of ziekelijke storing van de verstandelijke vermogens bestond op het oogenblik waarop het feit gepleegd werd, in een bepaalden zin beantwoord heeft. Ik laat ter vereenvoudiging de in ons art. 37 Swb. mede genoemde gebrekkige ontwikkeling buiten beschouwing. Nu rijst de quaestie, of met het geven van dit antwoord de taak van den psychiater geeindigd is. Wij moeten om de quaestie te beslissen de twee gevallen, het bevestigend en het ontkennend

antwoord, behoorlijk uit elkander houden. Beginnen wij met het geval, dat de deskundige concludeert tot het niet bestaan hebben van eene ziekelijke storing. Schijnbaar is dan zijn werk afgeloopen en kan een nader oordeel niet van hem verlangd worden. Toch is die opvatting niet voor alle gevallen de juiste. Onze wet spreekt alleen van ziekelijke storing of gebrekkige ontwikkeling, niet van het gehandeld hebben in een toestand van bewusteloosheid of onbewustheid. In het oorspronkelijke regeeringsontwerp kwam in het betrekkelijke artikel het woord 'bewusteloosheid' wel voor, in navolging van § 51 der Duitsche wet, waar gesproken wordt van het gehandeld hebben in een 'Zustand von Bewustlosigkeit'. Verschillende, hier niet nader te behandelen redenen leidden er toe, dat het woord 'bewusteloosheid' werd geschrapt. Is nu daarmee gezegd, dat hij die gehandeld heeft in een toestand van onbewustheid naar ons recht zal mogen worden veroordeeld? Allerminst. Wie onbewust van hetgeen hij deed eene handeling heeft verricht, welke uitwendig, objectief de bestanddeelen bevat van een strafbare handeling, moet niettemin straffeloos blijven omdat bij hem ontbraken opzet en schuld, omdat het noodwendig gevorderde subjectieve element van het misdrijf niet aanwezig was. De toestanden, waarin van onbewust handelen sprake kan zijn, zijn vele en velerlei; ik noem als voorbeelden koortsijlen, slaapwandelen, slaapdronkenheid en zware dronkenschap. Ook over de vraag, of een dergelijke toestand op het oogenblik der handeling aanwezig was, kan voor den rechter deskundige voorlichting van noode zijn. Uitsluiting van eene ziekelijke storing laat dus niettemin de mogelijkheid open, dat de psychiater als zoodanig den rechter toch nog een advies in verband met den psychischen toestand van den beklaagde zal hebben te geven.

Moeilijker is de hierboven aangegeven quaestie in het andere geval, namelijk indien de deskundige het bestaan hebben van eene ziekelijke storing wel heeft geconstateerd. De rechter moet weten, of hij den beklaagde toerekenbaar mag achten dan wel hem als niet-toerekenbaar niet-strafbaar moet verklaren. Heeft hij nu voor het vestigen van dit oordeel voldoende aan de wetenschap, dat eene ziekelijke storing bij den beklaagde bestond? Dit zou alleen dan waar kun-

nen zijn, indien elke ziekelijke storing de toerekenbaarheid uitsloot; eene conclusie, die als volkomen onaannemelijk moet worden terzijde gesteld en zelfs niet wordt aangenomen onder die wetgevingen, waarbij, zoo als in den Code Pénal, de woorden der wet daartoe schijnbaar aanleiding geven. De Code verbindt de niet-strafbaarheid aan het bestaan hebben van ‘un état de démence au temps de l'action’ zonder daartoe eenig verder vereischte te stellen; wetenschap en practijk nemen niettemin aan, dat niet elke zoodanige toestand de toerekenbaarheid uitsluit. De Duitsche wet wijst uitdrukkelijk aan, in welken psychologischen grond de reden van de niet-toerekenbaarheid gelegen is; de ziekelijke storing sluit alleen dan de aansprakelijkheid uit, wanneer door haar ‘die freie Willensbestimmung ausgeschlossen war’. Over de vraag, of die psychologische grond in de wet moet worden aangewezen en zoo ja op welke wijze, bestaat zeer veel verschil van gevoelen. Merkwaardig is, wat het eerste punt betreft de geschiedenis van het nog steeds in voorbereiding zijnde ontwerp van een strafwetboek voor den Zwitserschen Bond. Bij het eerste ontwerp werd in art. 11 eenvoudig bepaald: ‘Wer zur Zeit der Tat geisteskrank oder blödsinnig oder bewusstlos war, ist nicht strafbar’. Van verschillende zijden werd op eene psychologische omschrijving van den grond der ontoerekenbaarheid aangedrongen en als gevolg van dien aandrang werd in het gewijzigde ontwerp de bepaling opgenomen: ‘Wer zur Zeit der Tat ausser stande war, vernunftgemäss zu handeln, wer insbesondere zur Zeit der Tat in seiner geistigen Gesundheit oder in seinem Bewusstsein in hohem Grade gestört war, ist nicht strafbar.’ Doch ‘on revient toujours à ses premiers amours.’ Bij de laatst voorgestelde redactie wordt deze geheele omschrijving weder weggelaten en met eene kleine verandering in de formuleering teruggekeerd tot de oorspronkelijk voorgestelde bepaling. Vermoedelijk moet de verklaring van deze nieuwe verandering wel daarin gezocht worden, dat eene juiste omschrijving van de psychologische kenmerken der niet-toerekenbaarheid niet gemakkelijk te geven is. In het door eene commissie in Duitschland samengestelde ontwerp voor een nieuw strafwetboek wordt, ondanks de sterke bestrijding welke de thans in de wet voorkomende

uitdrukking, het uitgesloten zijn van de vrije wilsbepaling, vooral ook van psychiatrische zijde gevonden heeft, toch aan die uitdrukking vastgehouden. Scherper is de formule, welke gekozen werd in het nieuwste Oostenrijksche ontwerp; volgens deze zal voor niet-toerekenbaarheid gevorderd zijn, dat de dader 'nicht die Fähigkeit besass, das Unrecht seiner Tat einzusehen, oder seinen Willen dieser Einsicht gemäss zu bestimmen.' Onze wet neemt bij deze uiterst moeilijke quaestie eene zeer eigenaardige plaats in. Aanvankelijk was voorgesteld, dat ook voor onze rechtspleging de niet-toerekenbaarheid zou gebonden zijn aan het buiten staat geweest zijn van den dader ten aanzien van het gepleegde feit zijn wil te bepalen. Tegen deze formule aangevoerde bedenkingen leidden den Minister Modderman er toe, ten einde niet te prejudicieeren op eenig psychologisch of psychiatrisch vraagstuk, den psychologischen grond der niet-toerekenbaarheid uit de bepaling weg te laten en eenvoudig te zeggen, dat niet-strafbaar zou zijn degene, aan wien het feit wegens de ziekelijke storing der verstandelijke vermogens niet zou kunnen worden toegerekend. M.a.w. de niet-toerekenbaarheid werd niet eenvoudig verbonden aan het bestaan hebben eener ziekelijke storing doch, wanneer die storing vaststond, moest nog worden beslist, of zij de niet-toerekening rechtvaardigde. Uitdrukkelijk werd dit door den Minister verklaard. De wetgever gaf dus hier een voorbeeld van eene methode van wetgeving, later bij vele andere gelegenheden door hem gevolgd. Hij schoof de moeilijkheid van zich af en bracht die op den rechter over. De rechter moest nu maar zelf weten, naar welken maatstaf hij over de al dan niet-toerekenbaarheid zou wenschen te beslissen.

In hoeverre mag hij daarbij aanspraak maken op de voorlichting der deskundigen en moet hij op die voorlichting beroep doen? Bij de beantwoording van deze vraag heeft zich meermalen groot verschil van gevoelen geopenbaard en bestaat ook thans noch onder juristen noch onder psychiaters volkomen overeenstemming. Ik zal trachten, zonder op het verschil van meeningen al te diep in te gaan, zoo kort mogelijk aan te geven, in welke richting hier m.i. het antwoord moet worden gegeven. Nu de wetgever niet zelf de psychologische criteria heeft aangegeven, waarnaar de

toerekenbaarheid moet worden beoordeeld, is de vaststelling daarvan voor ieder geval aan den rechter overgelaten. Eene bindende beslissing voor alle gevallen kan niet worden gegeven, zelfs niet door den Hoogen Raad. Een deskundige kan dus nooit weten, naar welke psychologische gronden de rechter de toerekenbaarheid zal waardeeren. Daaruit volgt reeds, dat de deskundige ook nooit een antwoord kan geven op de vraag, of een beklaagde toerekenbaar is of niet. Immers, hij zou daartoe eene voorbereidende beslissing hebben te geven over eene quaestie, die alleen de rechter kan beoordeelen; hij zou daartoe moeten treden buiten het terrein van den psychiater en zich begeven op dat van den rechter. Men heeft gestreden en strijdt nog over de vraag, of toerekeningsvatbaarheid is een juridisch dan wel een psychiatrisch of psychologisch begrip. Ik zou zeggen, het is een begrip, dat naar psychologische gegevens moet worden gevormd, doch waarvan de omlijning ten onzent werk is van den rechter. De rechter kan daarom niet zonder meer aan den deskundige vragen, zeg mij of gij den beklaagde toerekenbaar acht, want de deskundige zou hem moeten antwoorden: zeg gij mij eerst naar welke psychologische criteria de toerekenbaarheid door u zal worden beoordeeld; eerst dan kan ik den psychischen toestand van den dader aan die criteria toetsen. De deskundige, die zonder nadere aanduiding geheel in het algemeen een oordeel uitspreekt over toerekenbaarheid, gaat verder dan zijne taak is en zijn kan.

Doch daaruit volgt niet, dat nu de deskundige ook niet meer zou mogen zeggen, dan dat er bij den beklaagde heeft bestaan eene ziekelijke storing, en zich daartoe zou moeten bepalen. Aan deze enkele conclusie zal de rechter in den regel weinig hebben. Wij hebben gezien, hoe ver het terrein der ziekelijkheid kan worden uitgestrekt, hoe onzeker hier de grenzen zijn. Wat wel als zeker mag worden aangenomen is, dat ziekelijke storing bestaan kan, zonder dat aan ontoerekenbaarheid behoeft te worden gedacht. Wanneer dit wel, wanneer dit niet het geval is, is zelfs dan, wanneer over de psychologische criteria zekerheid bestaat, eene dikwerf uiterst moeilijk te beantwoorden feitelijke vraag. Toestanden van ontoerekenbaarheid en toerekenbaarheid zijn niet gemakkelijk scherp te onderscheiden en de onderscheiding wordt er niet

eenvoudiger door, wanneer naast de twee toestanden nog die van zoogenaamde verminderde toerekenbaarheid zal moeten worden in overweging genomen. Die onzekerheid is een practische grond, die door velen wordt aangevoerd ter bestrijding van de scherpe onderscheiding tusschen toerekenbaren en ontoerekenbaren met de daaraan verbonden zoo hoogst belangrijke gevolgen. Wat daarvan zijn moge, zeker ligt in het aangevoerde eene goede reden voor den psychiater om zich op het glibberige terrein niet verder te wagen dan redelijkerwijze van hem mag worden verlangd. Wat m.i. wel mag worden gevraagd, is, dat de deskundige de hem mogelijke voorlichting geve omtrent den invloed door de aangewezen storing geoefend op die psychische vermogens van den beklaagde, welke voor de beoordeeling van zijne aansprakelijkheid van belang kunnen zijn. Wijst de wet zelf daarin den weg, dan weet de deskundige wat door hem moet worden onderzocht en waarin raad en voorlichting door hem moet worden gegeven. Zwijgt de wet, zooals ten onzent, dan zal het nuttig zijn, dat de rechter bij de opdracht van het onderzoek zelf aanwijst, in welke richting bij hem behoefte aan voorlichting bestaat. Zoo werd door het Hoog Militair Gerechtshof, in overeenstemming met de door den hoogleeraar Van Hamel gegeven formuleering, meermalen aan de deskundigen de vraag gesteld, of de ziekelijke storing, waaraan de beklaagde zou hebben geleden, opheffend of beperkend moet hebben gewerkt op zijne geschiktheid, om zoowel de feitelijke strekking als het ongeoorloofde van het begane feit te beseffen alsmede om ten aanzien van dat feit zijn wil te bepalen. Hier werd dus aan den deskundige nauwkeurig aangewezen, wat de rechter van hem verlangde en kon hij beproeven het van hem gewenschte advies te geven. Het ware ten hoogste aanbevelenswaardig voor den burgerlijken rechter, om hierin het goede voorbeeld van zijn militairen ambtgenoot te volgen, en het ware wel te wenschen, dat bij de verschillende rechtscolleges gelijk- en gelijkvormigheid in het stellen der vragen zou worden verkregen. De werkzaamheid van den psychiatrischen deskundige zou hierdoor een vasteren grondslag verkrijgen.

Laat de rechter het den deskundige aan elke bepaalde aan-

wijzing ontbreken, dan zal het, dunkt mij, van den aard van het geval afhangen, of in het rapport nadere gegevens moeten worden opgenomen en zoo ja welke. In een rapport, dat nu reeds verscheidene jaren geleden in het Tijdschrift voor Strafrecht werd gepubliceerd, werd aan het slot gezegd, dat de deskundigen niet mogen beslissen, of de strafbare feiten, door den beklaagde gepleegd, hem strafrechtelijk mogen worden toegerekend, eene ongetwijfeld volkomen juiste verklaring, maar dat zij alleen krachtens hun onderzoek kunnen vaststellen, dat het een waanzinnige was die ze bedreef. Mij dunkt, na eene dergelijke conclusie zal voor den rechter eene nadere psychologische toelichting niet meer van noode zijn. Zoodra door den deskundige kan worden vastgesteld, dat de beklaagde lijdende is aan een bepaalden vorm van psychose, van welken de invloed op het psychische leven van den lijder als voldoende bekend mag worden ondersteld, terwijl het verband tusschen de psychose en het gepleegde feit niet tot ernstigen twijfel leidt, kan met het constateeren der ziekte zonder meer in den regel worden volstaan. Moeilijker wordt het bij die ziektevormen, waarbij de meerdere of mindere ernst van het lijden van grooten invloed kan zijn op de vraag der toerekenbaarheid; ik zou meenen, dat de enkele verklaring, de beklaagde is een imbeciel, den rechter niet voldoende licht kan geven. En nog moeilijker is het geval, waarin niet een bepaald, scherp omlijnd, nauwkeurig gediagnostiseerd ziektebeeld aanwezig is, en desniettemin eene storing der verstandelijke vermogens mag worden aangenomen. Dan vooral zal eene zooveel mogelijk gedetailleerde beschrijving van het psychische leven van den beklaagde moeten worden gegeven, dan zullen zijne intellectueele vermogens, zijn gemoeds- en gevoelsleven, moeten worden getoetst aan wat naar de ervaring der algemeene psychologie als het normale beeld van een en ander mag gelden, dan zal de vraag moeten worden overwogen, welken invloed eventueel geconstateerde afwijkingen kunnen hebben gehad op de vorming van het wilsbesluit, d.w.z. in hoeverre de gepleegde daad mag worden in verband gebracht met den vastgestelden, van de norm afwijkenden psychischen toestand. Ik ontken niet, dat aldus aan den psychiater een moeilijk probleem wordt voorgelegd, een probleem waarvan hij de oplossing

niet altijd zal kunnen geven. Juist in de hier bedoelde gevallen komt het aan den dag, dat de zwaarte van de taak van den psychiatrischen deskundige samenhangt met het wettelijk voorschrift, dat nu eenmaal toerekenbaarheid en niet-toerekenbaarheid principieel onderscheidt. Het aarzelende in vele voorgedragen conclusies vindt zijne verklaring niet in de onvolkomenheid van de psychiatrische wetenschap doch in den te hoogen eisch, die haar wordt gesteld. Toch zal m.i. moeten worden beproefd van den psychiater de hulp te verkrijgen, voor de rechterlijke beslissing noodig. Immers zonder zijne voorlichting zal de rechter meerendeels in den blinde blijven rondtasten. Terecht schreef Aschaffenburg ter bestrijding van de meening van hen, die het advies van den psychiater binnen engere grenzen willen beperken, dat juist in de moeilijkste gevallen 'der Jurist der genauesten Aufklärung über die Tragweite der Störungen bedarf, einer klaren Auskunft bedarf über die Ansicht des Psychiaters, denn nur dann kann er hoffen, sich ein eigenes Urteil bilden zu können.' Het spreekt vanzelf, dat ook van den deskundige niet kan en niet mag worden gevraagd, dat hij om den rechter zoet te houden beproeve hem met de eene of andere hypothese tevreden te stellen. Doch wanneer de psychiater niet tot wetenschappelijke zekerheid kan komen, mag hij, indien hij daartoe kans ziet, ongetwijfeld wel eene waarschijnlijkheidsdiagnose uitspreken en ook daarmede zal de rechter hebben rekening te houden. Want bij de beoordeeling der al of niet toerekenbaarheid mag niet worden vergeten, dat voor de toepassing van art. 37 van ons Strafwetboek de niet-toerekenbaarheid niet behoeft vast te staan. De toerekenbaarheid is de onderstelde voorwaarde van de strafrechtelijke aansprakelijkheid; zij mag als regel zonder onderzoek als bestaande worden aangenomen; zoodra echter twijfel aan haar bestaan is gerezen, is veroordeeling ongeoorloofd. Niet de ontoerekenbaarheid moet vaststaan voor een ontslag van rechtsvervolging of vrijspraak, doch de toerekenbaarheid voor eene veroordeeling. Twijfel moet den beklaagde te goede komen.

Eene bijzondere taak van den psychiater bij de beoordeeling van den psychischen toestand van een beklaagde dient nog even te worden besproken. Naar ons recht mag de rechter,

een beklaagde wegens niet-toerekenbaarheid van straf vrij latende, zijne opneming in een krankzinnigengesticht bevelen voor den proeftijd van een jaar. De rechter dient dus te weten, of de opneming van, den beklaagde in een krankzinnigengesticht gewenscht of noodzakelijk is en ook hieromtrent zal hij de voorlichting van den deskundige behoeven. Niet altijd is die gemakkelijk te geven. Het komt voor, dat de beklaagde handelde onder den invloed van eene tijdelijke, weer geweken psychische storing; dan zal natuurlijk de plaatsing in een gesticht moeten achterwege blijven, zelfs wanneer het gevaar van mogelijke recidive als bestaande moet worden aangenomen. Moeilijker is het geval, wanneer de ziekelijke storing nog bestaat doch van een zoodanigen aard is, dat toch plaatsing in een krankzinnigengesticht minder aangewezen is. Voorbeelden daarvan komen ook bij ons voor: de gerechtelijke statistiek toont aan, dat jaarlijks enkele beklaagden ontoerekenbaar verklaard doch niet in een krankzinnigengesticht geplaatst worden. Toch zou het zeer wenschelijk, ja noodzakelijk kunnen zijn, dat zoodanige, dikwijls uit een maatschappelijk oogpunt zeer gevaarlijke individuen uit de maatschappij zouden kunnen worden verwijderd gehouden en in eene voor hen bestemde bijzondere inrichting opgenomen. Zoodanige inrichting bestaat bij ons niet, al is op de vestiging meermalen en van verschillende zijden aangedrongen. Men beweert, dat deskundigen, geleid door de overweging dat een beklaagde, hoezeer maatschappelijk gevaarlijk, toch niet in een krankzinnigengesticht kan worden opgenomen of, daarin geplaatst, spoedig er weer uit zou worden verwijderd, wel eens zouden hebben medegewerkt tot eene toerekenbaarverklaring, terwijl eigenlijk niet-toerekenbaarverklaring juister zou zijn geweest. Indien die bewering met de waarheid in overeenstemming mocht zijn, zou zij bewijzen, dat de aldus handelende deskundigen hunne taak als zoodanig hebben uit het oog verloren. Zij hebben eene zoo nauwkeurig mogelijke beschrijving te geven van den psychischen toestand van den beklaagde, aan te wijzen of en in hoeverre daarbij van ziekelijke afwijkingen sprake is; de maatschappelijke gevolgen hebben niet zij te beoordeelen, zij moeten die laten voor rekening van wetgever en rechter. Omdat de wetgever zijn plicht verzuimd heeft, mogen zij

niet handelen in strijd met den hunnen. Die plicht bestaat in het uitspreken hunner wetenschappelijke overtuiging, naar hun beste weten, naar eer en geweten.

Bij al hetgeen voorafging is van het werk van den deskundige steeds gesproken als van eene *voorlichting* voor den rechter: de psychiater geeft den rechter een advies omtrent vragen, waarover deze uit eigen wetenschap niet vermag te oordeelen. Doch ook niet meer dan een advies. Want de beslissing berust bij den rechter. Naar ons geldend recht is daaromtrent verschil van gevoelen uitgesloten. Verklaart de deskundige, dat de beklaagde lijdt aan eene ziekelijke storing der verstandelijke vermogens, de rechter mag die conclusie afwijzen en den beklaagde als een psychisch gezonde aanmerken. Betoogt de deskundige, dat de handeling van den beklaagde stond onder den invloed eener psychische afwijking, de rechter mag weigeren dien invloed te erkennen. Bewoog de deskundige zich in de richting eener ontoerekenbaarverklaring, de rechter is bevoegd de toerekenbaarheid als vaststaande aan te nemen. En het omgekeerde van het een en ander zou natuurlijk even goed kunnen en mogen geschieden. De rechter is dus vrij in elk opzicht van het oordeel der deskundigen af te wijken. Men heeft zoowel van juridische als van medische zijde er wel op aangedrongen, dat de beslissing uit handen van den rechter zou worden gelegd in die van den deskundige zelf. Oppervlakkig zou er veel te zeggen zijn voor eene regeling, waarbij de beslissing wordt toevertrouwd aan dengene, die geacht kan worden de voor die beslissing gevorderde wetenschap te bezitten en niet aan den minder bevoegde het oordeel wordt gegeven over de uitspraak van den wel-bevoegde. Intusschen zou eene dergelijke regeling eene zeer ingrijpende wijziging van onze rechtspleging noodig maken, zou daartoe een stel bepalingen omtrent het deskundig onderzoek noodzakelijk zijn, waardoor vóór de te geven beslissing eene contradictoire behandeling zou zijn verzekerd. Een en ander is ternauwernood overwogen en mag dan ook, zelfs als men de wenschelijkheid er van zou willen aannemen, als zeer verre toekomstmuziek verder buiten nadere bespreking blijven. Ook hierbij doen wij beter eenvoudig met het geldende recht rekening te houden. Wij blijven dus staan op het stand-

punt, dat de rechter de beslissing heeft en die moet geven onder zijne volle, ongedeelde verantwoordelijkheid. Doch zijn recht om naar zijn eigen oordeel de uitspraak te vellen mag hem er niet toe leiden zich met zekere hoovaardij te verheffen boven het hem gegeven deskundig advies en te wanen, dat hij met zijn gezond verstand het beter zou weten dan de psychiater met zijne wetenschap. ‘Gewiss, es gibt eine andere, leichtmütigere Logik; sie zieht einem unvollkommenen Wissen des Fachmannes das volkommene Unwissen des Laien vor und wir alle haben leider ja schon Beispiele dafür gehabt, das diese Logik manchmal auch auf dem kurulischen Sessel sitzt’, schreef de reeds boven geciteerde deskundige. Ik zou meenen, dat ook bij ons de rechters zich wel eens aanhangers hebben getoond van die vreemdsoortige logica en, door overdreven twijfelzucht en aan onkunde te wijten ongeloof geleid, de wetenschappelijke, gemotiveerde conclusie van de deskundigen hebben ter zijde gesteld. Doch in den regel gaat het gelukkig anders. Wanneer de psychiater eene scherp omschreven conclusie voordraagt, die hij duidelijk en nauwkeurig heeft weten toe te lichten, aanvaardt de rechter meerendeels zijne slotsom en zal hij niet licht een ziek verklaarden beklaagde zijnerzijds als een gezond en normaal individu behandelen. De psychiater moet zich hoeden voor onbewezen gissingen en onvoorzichtige gevolgtrekkingen, de rechter moet zich onthouden van een zucht tot beter weten op een gebied, waarop hij noodwendig de mindere is. Wanneer beide hun plicht doen, is eene vruchtbare samenwerking mogelijk. Natuurlijk is de taak van den rechter eene dubbel moeilijke, wanneer, wat voorkomt en voorkomen moet, wat ook wel altijd zal blijven voorkomen, de deskundigen in hun gevoelen verschillen. Misschien zal dan een in te winnen superarbitrium, een advies van den meest bevoegden deskundige de gevorderde wetenschappelijke zekerheid kunnen geven. Doch niet altijd zal dit mogelijk zijn. Zelfs viri doctissimi dissentiunt, ook hooggeleerde deskundigen kunnen eene verschillende opvatting hebben. Dan moet de rechter zelf de gronden wikken en wegen en naar zijne eerlijke overtuiging beslissen, gedachtig aan het straks betoogde, dat bij twijfel aan de toerekenbaarheid eene veroordeeling niet vermag te volgen.

Zal, ziedaar de vraag welke thans even dient te worden besproken, niet de vrees mogen worden gekoesterd, dat de inmenging van psychiatrische adviezen en het luisteren naar de daarin neergelegde conclusies, een groot aantal beklaagden aan den arm der justitie zal onttrekken en aldus de strafrechtspleging ontwrichten? Zal niet in steeds toenemende mate ontoerekenbaarheid worden gepleit, aangetoond en aangenomen? Zal niet krankzinnigengesticht, prison-asyle of welk ander soort van verplegingsgesticht de plaats van het strafgesticht gaan innemen? Zal niet aldus de algemeene preventieve werking van norm en strafbedreiging ernstig worden aangetast? Reeds in den aanvang van dit opstel heb ik er op gewezen, dat die vrees door velen wordt gekoesterd, van verschillende zijden wordt uitgesproken. M.i. mag zij als ongegrond worden beschouwd, mag althans als vaststaande worden aangenomen, dat tot dusver de psychiatrische invloed eer te beperkt heeft gewerkt dan te ver heeft gereikt. Allereerst zou ik er aan willen herinneren, hoe steeds van deskundige zijde er op wordt gewezen, dat een niet onbelangrijk aantal van hen, die toerekenbaar verklaard zijn en in de strafgestichten zijn opgesloten, als abnormaal moeten worden aangemerkt en vermoedelijk reeds niet toerekenbaar waren, toen zij hun strafbaar feit pleegden. Ik zal mij van vele citaten kunnen onthouden, want het feit is bekend genoeg. Juist dezer dagen las ik eene uitspraak van een zeer gezaghebbend Duitsch psychiater, aan een der groote strafgevangenissen in Berlijn als specialiteit verbonden, dat ook nu nog steeds gevallen voorkomen, waarin eerst na de veroordeeling en nadat de gevangene meerdere disciplinaire straffen heeft ondergaan diens krankzinnigheid erkend wordt. Een ander Duitsch deskundige verklaarde eenige jaren geleden: ‘Die alte Erfahrungstatsache, dass sich unter den Verurteilten häufig Geisteskranken finden, dass ein nicht unbeträchtlicher Bruchteil der in Gefängnissen und Zuchthäusern ihre Strafe verbüssenden geisteskrank ist, lässt sich immer wieder mit neuen Zahlen belegen.’ Voor Frankrijk vond ik, dat gedurende een vijfjarige periode, van 1886 tot 1890, niet minder dan 255 individuen veroordeeld werden, die vermoedelijk krankzinnig waren, ‘des aliénés méconnus et condamnés pour lesquels un internement survenant presque aussitôt après le

jugement a été pour ainsi dire la révision morale du procès.' Fransche geneesheeren wezen enkele jaren geleden in een tweetal boekjes, 'Les aliénés devant la justice' en 'Les aliénés dans les prisons', op het belangrijk aantal beklaagden, die, hoewel krankzinnig, veroordeeld werden en zich in de strafgestichten bevonden. Niet anders was het en is het zeer waarschijnlijk nog bij ons. Telkenmale wanneer een onderzoek werd ingesteld naar den psychischen toestand der gevangenen in een of meer strafgestichten luidde de conclusie, dat zich onder hen individuen bevonden, die zonder eenigen twijfel krankzinnig waren en het vermoedelijk ook reeds waren ten tijde hunner veroordeeling. Ik herinner hier aan de mededeelingen opgenomen in het rapport van eene gemengde commissie van juristen en psychiaters, in 1895 uitgebracht aan de Nederlandsche Maatschappij tot bevordering der Geneeskunst; ik wijs op de resultaten van het onderzoek uitgegaan van de in 1902 benoemde Staatscommissie, naar wier verklaring uit de door haar opgemaakte tabellen ten duidelijkste blijkt, dat onder de bevolking der gevangenissen en aanverwante gestichten een belangrijk aantal personen met psychische afwijkingen voorkomen, - natuurlijk zal slechts een misschien gering percentage van deze als bepaald krankzinnig kunnen worden aangemerkt; ik vestig de aandacht op een enkele jaren geleden verschenen artikel van den heer S. van Mesdag, als geneesheer verbonden aan de strafgevangenis te Groningen, die melding maakt van een vijftiental gevangenen, van wie hij meent te mogen aannemen, dat hunne abnormaliteit dagteekent van een tijd, die valt vóór het misdrijf, waarvoor zij zijn veroordeeld. Men mag daarom, dunkt mij, gerust concludeeren, dat moge een enkel geval zijn aan te wijzen, waarin een wel toerekenbare niet-toerekenbaar verklaard is, daartegenover een betrekkelijk groot aantal gevallen staat, waarin de ziekelijke storing van den beklaagde niet werd geconstateerd en een niet-toerekenbare werd veroordeeld. Er is nog ééne omstandigheid, welke deze conclusie bevestigt. Jaarlijks wordt bij de publicatie van de Statistiek van het gevangeniswezen een tabel gevoegd, waarop de gevangenen en verpleegden vermeld worden, die uit de gevangenissen en rijkswerkinrichtingen naar het krankzinnigengesticht werden overgebracht. Steeds vindt men op die tabel

personen vermeld, van wie die overbrenging moest geschieden zeer kort nadat de opneming in het strafgesticht plaats vond. Ik vermeld van de tabel, die te vinden is in de nu juist verschenen Statistiek over het jaar 1909, het geval van een man, die na een verblijf van 2½ maand als lijder aan chronischen waanzin, paranoia, naar Medemblik moest worden overgebracht. De man was na eene vroegere veroordeeling nu tot 3 maanden veroordeeld wegens vernieling en zal vermoedelijk wel al waanzinnig geweest zijn, toen hij het feit pleegde en veroordeeld werd. Een ander geval is twijfelachtiger, doch verdient vermelding wegens de zwaarte van misdrijf en straf. Ter zake van moord werd eene veroordeeling van twintig jaren uitgesproken. Na een verblijf van zeven maanden in de strafgevangenis werd de veroordeelde, bij wien werden geconstateerd katalepsie, echopraxie, geheugendefecten, pathologische affecten, verwardheid, waandenkbeelden, hallucinaties, uit de bijzondere strafgevangenis te Leeuwarden naar Medemblik verplaatst. Als vermoedelijke oorzaken van zijn lijden worden opgegeven de misdaad zelf, de inhechtenisneming en het gevangenisverblijf. Zijn deze oorzaken de juiste, dan bestaat de mogelijkheid, dat de storing der verstandelijke vermogens zich eerst na de daad heeft ontwikkeld en geopenbaard. De bijzonderheden van het geval zijn mij niet bekend, ook niet of deze man werd veroordeeld, al dan niet na een ingesteld psychiatrisch onderzoek, al heb ik omtrent de identiteit van het hier bedoelde individu wel een vermoeden, dat ik nu niet nader heb kunnen verifieeren. Ik zou echter toch de gissing durven wagen, dat deze veroordeelde, toen over hem het vonnis werd gewezen en ook reeds toen hij de hem te laste gelegde daad pleegde, onder den invloed zal hebben gestaan van de zich misschien eerst later duidelijk vertoond hebbende geestesziekte. Wat daarvan zij, de paar gevallen, die ik hier vermeldde, zijn uit de Statistieken over vorige jaren gemakkelijk met meerdere aan te vullen. De reeds herhaaldelijk ook ten onzent betoogde noodzakelijkheid tot het treffen van maatregelen, waardoor eene scherpere controle omtrent den psychischen toestand van beklaagden vooral bij ernstige misdrijven en een beter psychiatrisch toezicht in onze gevangenissen verzekerd worden, is nog onverzwakt aanwezig. Tegenover de vrees voor te grooten invloed van den psychiater

in het strafproces wijs ik nog op ééne omstandigheid. Het aantal van hen, die na ingewonnen deskundig advies door den rechter niet gestraft worden wegens hun abnormalen psychischen toestand, blijft steeds gering. In het jaar 1909 stonden voor onze rechtbanken terecht 19665 personen. Van deze werden, tegenover een aantal van 17326 veroordeelden, 23 beklaagden van rechtsvervolging ontslagen wegens aangenomen niet-toerekenbaarheid, d.w.z. nog niet een achtste procent. Bij dit aantal van 23 moeten nog worden gevoegd 35 gevallen, waarin vóór het eindonderzoek eene buiten vervolging stelling wegens niet-toerekenbaarheid werd uitgesproken, zoodat men voor één jaar zou komen tot een gezamelijk aantal van 58 personen, te wier aanzien niet-aansprakelijkheid wegens den toestand hunner psychische vermogens werd aangenomen. Wel mag dus worden geconstateerd, dat zeker vooralsnog de psychiatrische invloed ten onzent de strafrechtspleging niet heeft ontwricht.

Intusschen wat nog niet is geschied, zou kunnen gebeuren in de toekomst, de psychiater zou er door toenemenden invloed in kunnen slagen meerdere beklaagden aan den arm der justitie te onttrekken. Het heeft mij altijd verbaasd, dat die vrees zoo sterk op den voorgrond wordt geplaatst door hen, welke de straf opvatten als eene daad van vergelding en den grond der strafrechtelijke verantwoordelijkheid zoeken in eene op vrijheid van den wil steunende zedelijke schuld. Naar mijne overtuiging zouden zij, die over straf en straffen aldus blijven denken, met zeer groote dankbaarheid de hulp van den psychiater moeten aanvaarden, omdat die hulp hen er voor zal bewaren vrijheid en schuld aan te nemen waar die niet bestaan. Wie de grenslijn tusschen toerekenbaar- en ontoerekenbaarheid als iets willekeurigs beschouwt, wie meent dat een principieel onderscheid òf niet òf uiterst moeilijk te maken is, wie, den bodem van het klassieke strafrecht verlaten hebbende, nog zoekt naar een nieuw criterium, om niet en wel toerekenbaren te scheiden en misschien, het niet vindende, de geheele scheiding wil laten vervallen, voor hem verkrijgt de uitspraak van den psychiater mindere waarde en beteekenis. Doch wie straft omdat er schuld is, moet het straffen waar schuld ontbreekt, als een groot onrecht aanmerken; hij moet een dringend beroep doen op

den psychiater om hem te helpen dat onrecht af te wenden. Mocht de ontwikkeling der psychiatrische wetenschap nieuwe ziektebeelden aan den dag brengen, het bestaan van ziekte aantoonen, waar die tot dus ver niet werd vermoed, de aanhanger der indeterministische vergeldingstheorie kan er zich slechts over bedroeven, dat in naam van zijn beginsel, doch bepaaldelijk daarmede in strijd, vroeger personen werden veroordeeld, die inderdaad zonder schuld waren; hij moet er zich nu over verheugen, dat de rechter, dank zij den vooruitgang der wetenschap, voor nieuwe dwalingen wordt behoed. Zijne vrees voor de uitspraak dier wetenschap is eene bezondiging aan zijn eigen beginsel. Anders, ik zeide het reeds, staat de zaak voor hen, die het strafrecht los willen maken van vrijheid van den wil en van zedelijke verantwoordelijkheid. De vraag naar den psychischen toestand van den dader op het oogenblik van de daad verliest voor hen niet alle beteekenis, althans wanneer zij bij de strafrechtspleging ernstig rekenschap willen houden met de eischen der algemeene preventie. Zij kunnen van strafoplegging tegenover krankzinnigen afzien, omdat daardoor de algemeene preventieve werking van het strafvoorschrift niet zal worden verzwakt. Doch de zaak staat voor hen minder principieel. Nog minder is dit het geval voor diegenen, die bij toepassing van de strafbedreiging, bij de strafoplegging nagenoeg uitsluitend rekening willen houden met de persoon van den dader, voor de consequente voorstanders van de leer der bijzondere preventie. Voor hen is van veel meer belang de psychische toestand van den beklaagde ten tijde van de veroordeeling en van de strafoplegging, dan ten tijde van de daad. Ik zou zeggen, dat voor de nieuwere strafrechtsrichting de invloedsfeer van den psychiater wordt verplaatst. Zijn gezag zal zich vooral moeten doen gelden bij de keuze van het strafmiddel, van den toe te passen maatregel en bij de tenuitvoerlegging van de straf. Daarbij zal het oordeel van den psychiatrischen deskundige van groote waarde moeten zijn, moeten voorkomen dat straffen worden toegepast, die voor het individu tot ernstig psychisch nadeel zouden kunnen zijn, zonder dat zij eenigen invloed ten goede op zijn later maatschappelijk leven kunnen hebben, moeten verhoeden de veelvuldige oplegging van disciplinaire

straffen aan gevangenen, wier lastigheid ten onrechte voor kwaadaardigheid wordt aangezien doch uit hun ziek-zijn voortkomt. De psychiater zal rechter en gevangenisdirectie tot gids moeten strekken bij een stelsel van zoo consequent mogelijk volgehouden individualiseering. Ik kan dit alles nu niet nader uitwerken zonder gevaar voor misplaatste uitvoerigheid. Wij raken hier nog eens het groote probleem der minderwaardigheid, der zoogenaamde verminderde toerekenbaarheid, waaraan heel wat moeilijkheden verbonden zijn. Ik houd het voor zeker dat eene oplossing voor de practijk niet zal kunnen worden verkregen zonder dat ernstig rekening wordt gehouden met de uitkomsten van de psychiatrische wetenschap en met de dagelijksche voorlichting van een psychiatrisch deskundige. Gelukkig wordt dit ook ten onzent ingezien. In de nieuwe bijzondere strafgevangenis te Scheveningen, welke de thans te 's-Hertogenbosch bestaande bijzondere strafgevangenis voor mannen zal moeten vervangen, zullen vele voor de cel ongeschikte, psychisch minderwaardige individuen worden opgenomen. Terecht is er ook in verband daarmêe voor gezorgd, dat in die gevangenis het bestuur bevoegde psychiatrische hulp aan zijne zijde zal hebben. De gevangenis-administratie, welke in gebreke zou blijven rekening te houden met wat het voortschrijdend psychiatrisch onderzoek haar leert voor de behandeling der gevangenen, zou haren plicht verzaken. Zoo zullen dus de nieuwere opvattingen op strafrechtelijk gebied den psychiater niet verdringen, doch alleen de door hem in te nemen plaats eenigszins kunnen wijzigen. Voor ons geldend recht blijft zijne allereerste taak den rechter door zijne voorlichting in staat te stellen de zoo moeilijke vraag der al dan niet toerekenbaarheid met benaderende juistheid te beslissen. Zij die de thans nog als principieel erkende scheiding tusschen niet- en wel toerekenbaarheid als zoodanig wenschen gehandhaafd te zien, moeten, ik herhaal het, op straffe van ontrouw te worden aan hun beginsel, de psychiatrische voorlichting als een hulpmiddel van onschatbare waarde bij het strafrechtelijk onderzoek waardeeren. Aan een krankzinnige schuld te vergelden is even dwaas als onrechtvaardig.

Ik besprak tot dusver uitsluitend de taak van den psychiatrischen deskundige in verband met de toerekenbaarheid

van den beklaagde. Daartoe blijft echter de medewerking van den psychiater bij het strafproces niet beperkt. De toepassing van art. 415 Strafvordering, de schorsing van het strafgeding voorschrijvende, wanneer de beklaagde na het plegen der daad krankzinnig wordt, kan een deskundig advies van den psychiater noodzakelijk maken. Hetzelfde kan het geval zijn, wanneer een misdrijf tegen een krankzinnige gepleegd wordt, wanneer het feit juist misdrijf is om de krankzinnigheid van het slachtoffer. Ik heb hier op het oog enkele misdrijven tegen de zeden uit den Veertienden Titel van het Tweede Boek van het Wetboek van Strafrecht, de misdrijven van art. 243 en 247. Wel spreken die artikelen thans niet meer, zooals oorspronkelijk was voorgesteld, uitdrukkelijk van krankzinnigheid van het slachtoffer en wordt ook aangenomen, dat die toestand zonder meer niet voldoende is om de bepalingen van toepassing te doen zijn. Noodig is thans, dat degene, tegen wien de daad gepleegd werd, zich bevond in een staat van bewusteloosheid of onmacht. Doch het behoeft geen betoog, dat de psychische toestand van de persoon van invloed zal zijn bij de beoordeeling der vraag, of een staat van bewusteloosheid of onmacht al dan niet heeft bestaan. Dit alles geldt ook bij alle misdrijven, waarbij het plegen van geweld tot de bestanddeelen behoort, want met het plegen van geweld wordt het brengen in een staat van bewusteloosheid of onmacht gelijk gesteld. Eindelijk brengt art. 82 uitdrukkelijk onder het toebrengen van zwaar lichamelijk letsel storing der verstandelijke vermogens, die langer dan vier weken geduurd heeft. Bij de toepassing van al die bepalingen kan de rechter aan raad en voorlichting van den psychiater behoefte hebben. Ik laat echter deze verschillende gevallen thans verder onbesproken; zij zijn practisch van betrekkelijk gering belang. Liever vraag ik ten slotte nog even de aandacht voor de quaestie, welke zooals ik in den aanvang aanstipte, de onmiddellijke aanleiding is geworden tot dit opstel. D.w.z. voor die quaestie in het algemeen. Ik wensch nog enkele opmerkingen te maken over de psychiatrische voorlichting met betrekking tot de betrouwbaarheid van getuigen, zonder dat het in mijne bedoeling ligt te spreken over de wijze, waarop nu zeer onlangs die voorlichting werd gegeven. Daarover heb ik reeds elders mijne meening gezegd

en ik gevoel niet de behoefte aan het toen gezegde iets te veranderen of toe te voegen. De Papendrechtsche zaak blijft rusten, ook wat haar psychiatrisch-psychologischen kant betreft.

Toch moet ik met ééne opmerking beginnen, die in hetgeen naar aanleiding van deze zaak werd gezegd en geschreven haar grond vindt. De indruk is gewekt, alsof een psychiatrisch onderzoek met betrekking tot getuigen iets geheel nieuws was, iets wat tot dusver bij het strafproces nooit werd vertoond. Niets is minder waar dan dit. Ik veroorloof mij een paar uitspraken van gezaghebbende buitenlandsche auteurs ten bewijze van deze stelling. Allereerst van een der beste Fransche criminalisten van onzen tijd, van Garraud. In het eerste deel van zijn werk over het strafproces behandelt hij de betrouwbaarheid van getuigenverklaringen en concludeert hij o.a.: ‘La législation positive devrait ainsi écarter, comme témoin assermenté, tout individu dont le témoignage et les perceptions sont influencés par une maladie mentale ou la faiblesse d'esprit.’ ‘Par suite,’ zoo voegt hij daaraan in eene noot toe, ‘l'expertise médicale sur la valeur mentale d'un témoin peut et doit être ordonnée toutes les fois que cela paraît nécessaire.’ Naast deze uitspraak van den Franschen rechtsgeleerde mag worden gesteld de verklaring van den Duitschen psychiater Cramer, die in zijn Leerboek over Gerichtliche Psychiatrie, handelende over de geschiktheid van krankzinnigen tot het afleggen van getuigenis, uitdrukkelijk vaststelt, dat bij het rijzen van twijfel het hooren van deskundigen kan geschieden. Het blijkt dan ook, dat in de practijk in Duitschland het hooren van deskundigen over de betrouwbaarheid van getuigen volstrekt niet ongewoon is. Ik mag hier herinneren aan een zeer belangrijk geval, medegedeeld door den hoogleeraar Hoche in eene aflevering van de Juristisch-psychiatrische Grenzfragen. Het gold daar een misdrijf tegen de zeden, dat gepleegd zou zijn tegen eene in eene inrichting verpleegde imbeciele vrouw. Als eenige getuige, behalve de vrouw zelf, kon worden gehoord een mede in die inrichting verpleegde epilepticus. Een geneeskundige onderzocht dezen laatsten persoon en op grond van zijne verklaring werd diens betrouwbaarheid aangenomen. Eene veroordeeling volgde. Bij eene latere phase in deze zelfde aangelegenheid werd aan Hoche een nieuw onderzoek opge-

dragen. Zijne conclusie luidde: de als getuige gehoorde persoon ‘leidet an epileptischem Schwachsinn, der durch seine Haupterscheinungen: Urteilsschwäche und weitgehende Gedächtnisstörungen bei keiner sich auf die letzsten Jahre beziehenden Aussage krankhaft fälschende Momente mit Sicherheit ausschliessen lässt.’ Ook in ons eigen land komen rapporten van deskundigen betrekkelijk de betrouwbaarheid van getuigen voor. Ik heb reeds elders gewezen op eene belangrijke strafzaak een paar jaren geleden voor de Haagsche rechtscolleges behandeld (zie het vonnis der rechtbank in Weekblad van het Recht no. 8805). Het gold daar het misdrijf van artikel 243, het buiten echt hebben van vleeschelijke gemeenschap met eene vrouw van wie men weet, dat zij in staat van bewusteloosheid of onmacht verkeert. Van de vrouw, tegen wie het misdrijf zou zijn gepleegd, werd vermoed dat zij eene hysterica was. Daarover werd psychiatrisch advies ingewonnen en tevens over haar al dan niet betrouwbaarheid bij het aannemen van hysterie. In verband met verschil tusschen deskundigen werden zelfs, naar ik meen in de raadkamer van het hof, hypnotische proeven op de getuige genomen, ten einde ook daardoor meerdere zekerheid omtrent haren psychischen toestand en omtrent hare betrouwbaarheid als getuige te verkrijgen.

Psychiatrisch advies over getuigen is dus stellig niet iets, dat in de rechtszaal onbekend is. Bestaat inderdaad de behoefte in sommige gevallen een dusdanig advies uit te lokken? De verleiding is groot hier bij de beantwoording dezer vraag mij te gaan bezighouden met wat in den lateren tijd aangeduid wordt met den term ‘Die Psychologie der Aussage’ en beschouwingen te geven over de betrouwbaarheid der getuigen in het algemeen, om dan daaraan opmerkingen over die van krankzinnige of zwakzinnige getuigen toe te voegen. Doch ik moet mij zeer beperken. Ik mag als bekend onderstellen, dat in den laatsten tijd én in het buitenland én ten onzent belangrijke proeven zijn genomen omtrent de betrouwbaarheid van te goeder trouw zijnde getuigen. Het geloof aan die betrouwbaarheid is door de genomen proeven niet versterkt. Iets geheel nieuws hebben ons die onderzoekingen niet gebracht; reeds Bentham gaf in zijn van het begin der negentiende eeuw dagteekenend

'Traité des preuves judiciaires' belangrijke beschouwingen over 'les causes psychologiques de la vérité ou de la fausseté dans le témoignage' en eene aanwijzing van de oorzaken, welke tot onbewuste getuigenisvervalsching kunnen voeren. Toch ging men tot voor betrekkelijk korten tijd meer dan thans van de betrouwbaarheid der getuigenverklaring uit. Er ligt een afstand tusschen de uitspraak van den Oostenrijkschen strafprocessualist Glaser, die een vijf en twintig jaar geleden schreef, dat ook het onbewust zeggen van onwaarheid niet mag worden ondersteld 'weil im allgemeinen der Mensch über seine sinnlichen Wahrnehmungen sich nicht täuscht' en de verklaring van Willy Hellpach van nu enkele jaren geleden: 'Eine im radicalen Sinne richtige und erschöpfende Aussage eines früher, sei es auch vor ganz kurzem, Erlebten gibt es nicht.' Dat deze laatste opvatting meer met de waarheid overeenstemt dan de eerste kan m.i. moeilijk betwist worden. Men behoeft, om zich daaromtrent eene overtuiging te vestigen, zich slechts rekenschap te geven van de voorwaarden, waaraan iemand moet voldoen om van hem eene betrouwbare verklaring te verwachten, voorwaarden, welke slechts zelden alle tezamen volkomen bij één individu zullen verwezenlijkt zijn. Om zich daaromtrent een juiste voorstelling te vormen raadplege men uit de overrijke literatuur van den laatsten tijd o.a. de studie van Moravcsik 'Ueber die Zeugnisfähigkeit' in het vierde deel van het Monatsschrift für Kriminalpsychologie und Strafrechtsreform. Een goed getuige moet goed kunnen waarnemen, het waargenomene goed in zijn geheugen kunnen bewaren, het bewaarde goed kunnen te voorschijn brengen. Men ga eens na hoevele personen, onder de dikwijls moeilijke en abnormale omstandigheden, waaronder zij waarnemen en later moeten verklaren, gemeten naar een idealen maatstaf, aan die vereischten zullen voldoen. Wellicht niemand. De rechter moet zich noodgedwongen met heel wat minder dan een idealen maatstaf tevreden stellen. De zekerheid is in rechten nooit meer dan ten allerhoogste hooge waarschijnlijkheid.

De psychisch normale getuige mag niet, ook dan wanneer zijne moreele betrouwbaarheid niet aan twijfel onderhevig is, wanneer zijne goede trouw vaststaat, als een onvoorwaardelijk te gelooven getuige worden aangemerkt. Hoeveel meer is

dat het geval, wanneer de psyche niet gezond is, wanneer de intellectueele, de psychische vermogens op eenigerlei wijze ziekelijk zijn aangetast. Mij dunkt, ik mag mij ook hier van eene nadere uitwerking van het gestelde onthouden; het spreekt immers vanzelf, dat wanneer de verstandelijke functiën niet normaal werken, de psychische eigenschappen, welke den goeden getuige moeten kenmerken, bij den lijder niet zullen aanwezig zijn. Ik heb reeds elders gewezen op eene studie van den hoogleeraar Cramer, waarin hij den invloed der verschillende psychische ziekten op de betrouwbaarheid der verklaringen nagaat; ik vestig hier nog nader de aandacht op de beschouwingen over dit onderwerp van denzelfden hoogleeraar in zijn hierboven geciteerd Leerboek en voeg hieraan toe eene verwijzing naar eene schets van Dr. Finckh over 'Latente Geistesstörungen Prozessbeteiligter' in eene aflevering van de Juristisch-psychiatrische Grenzfragen. Vooral van belang zijn de opmerkingen van laatstgenoemden schrijver over den hystericus of de hysterica als getuige en over de patienten, die lijden aan chronischen vervolgingswaan, waarbij hij den zoogenoemden 'Querulantenwahnsinn' nog afzonderlijk vermeldt. Finckh wijst er op, dat die lijders dikwijls wegens het ongeschonden zijn van hun formeel oordeel niet als zoodanig erkend worden, zoodat bij hen het gevaar zeer groot is, dat hunne verklaring als betrouwbaar geldt terwijl zij het inderdaad niet is. Moravcsik, die aanneemt dat er paranoialijders zijn kunnen, die betrouwbaarder zijn dan psychisch gezonde getuigen, voegt er toch aan toe: 'dass andererseits stets vor Augen gehalten werden muss, dass man im gegebenen Falle nie jene Grenze anzugeben vermag, innerhalb welcher der Geisteskranke noch ausser dem Einflusse jener pathologischen Momente steht, welche als solche geeignet sind, Betrachtung und Beobachtung zu verfalschen.'

De rechter, die, naar zijne overtuiging, de betrouwbaarheid van getuigenverklaringen moet beoordeelen en daarnaar over schuld of onschuld moet beslissen, heeft er groot belang bij te weten, of een voor hem verschijnende getuige psychisch normaal of abnormaal is en of die abnormaliteit van invloed is op de geloofwaardigheid van den getuige. Deskundige voorlichting zal hem daarbij onmisbaar zijn; met zijn gezond verstand alleen, met zijn eigen niet-weten komt hij er niet. Die

voorlichting zal eene noodzakelijkheid worden, zoodra de wetgever bepaalt dat krankzinnigen òf niet mogen worden beëedigd òf niet mogen worden gehoord. Doch ook wanneer de wetgever den rechter hier volkomen vrij laat, zal deze er niet zonder deskundige kunnen komen. Natuurlijk zal de rechter, zoodra slechts eenige twijfel rijst, de verklaring van den getuige kunnen terzijde stellen, doch dan rijst de mogelijkheid, dat een voor de beschuldiging onmisbare, misschien toch wel geloofwaardige getuige uit de bewijsvoering zal worden uitgeschakeld en een schuldige zal moeten worden vrijgesproken. Ook kan het niet rekening houden met een getuige zeer ten nadeele komen van den beklaagde en eene veroordeeling, die anders achterwege zou zijn gebleven, in de hand werken. Daarbij kunnen gevallen zich voordoen, waarin een niet-schuldig voor den een tevens een schuldig voor den ander beteekent. Dan is eene terzijdestelling van den getuige als mogelijk onbetrouwbaar een wel eenvoudig doch zeer bedenkelijk hulpmiddel. Dan moet het mogelijke geschieden om zich omtrent de betrouwbaarheid van een getuige de verkrijgbare zekerheid te verschaffen, dan is het inroepen van een deskundig oordeel onafwijsbare plicht.

Voor ons tegenwoordig recht staat het vast, dat een getuige niet kan worden gedwongen zich aan een psychiatrisch onderzoek te onderwerpen. Het is mij niet bekend, dat eene dergelijke verplichting in eenige wetgeving uitdrukkelijk geregeld is, al werd daarop meermalen, o.a. in Duitschland aangedrongen. De vraag, of zoodanige regeling moet worden gemaakt en zoo ja hoe, is eene zeer moeilijke, omdat daarbij met zooveel tegenstrijdige, niet gemakkelijk vereenigbare belangen moet worden gerekend. Voorshands zou ik er toe neigen van eene wettelijke regeling af te zien. Dan blijft de getuige vrij, of hij zich aan het onderzoek van den psychiater wil overgeven, als de rechter hem dit vraagt. Wil hij niet, dan moet de psychiater van persoonlijk onderzoek afzien en zijn oordeel naar zijn beste weten geven. A l'impossible nul n'est tenu. De rechter zal zich er voorts altijd rekenschap van moeten geven, dat psychiatrisch onderzoek van getuigen uitzondering moet blijven en dus den te onderzoeken getuige, met name, individueel moeten aanwijzen. De deskundige zal niet mogen voorbijzien, dat hier een nog

delicater werk aan hem wordt opgedragen dan bij het onderzoek van beklaagden en dat groote ingetogenheid, buitengewone bescheidenheid, vooral ook bij de wijze van onderzoek, zijn plicht is. Cramer merkte terecht op ‘dass die Aufgabe, welche alsdann für den Sachverständigen entsteht, ebenfalls zu den Schwierigsten seiner forensischen Tätigkeit gehört’. Ten allen overvloede neem ik nog de uitspraak over, die hij op deze opmerking laat volgen, eene uitspraak, welker juistheid ook voor ons recht boven allen twijfel verheven staat: ‘Bindend für den Richter ist natürlich das Gutachten des Sachverständigen nicht, denn hier wie überall stützt sich der Richter allein auf seine freie Beweiswürdigung’.

Ik heb bij dit alles gesproken over psychiatrie en niet over psychologie. Dat er tusschen beide een zeer nauw verband bestaat behoeft geen betoog: ik zou meenen dat voor den goeden psychiater studie en kennis van de psychologie onmisbaar zijn. Hoe immers kan men oordeelen over de zieke ziel, wanneer men de gezonde niet door en door kent? Doch al moet de psychologie den grondslag vormen der psychiatrie, daarom mogen beide niet worden vereenzelvigd. De psychologische vragen, welke bij het strafproces rijzen en van invloed zijn op de beoordeeling van beklaagden en getuigen, mogen en moeten van de psychiatrische scherp worden onderscheiden. Of ook voor de beantwoording dier vragen door den rechter voorlichting van deskundigen zal moeten worden gevraagd, zal afhangen van de psychologische kennis van den rechter zelf. Het is wenschelijk, men mag zeggen noodzakelijk, dat de rechter niet een vreemdeling blijve tegenover de juist in de latere jaren zoo sterk opbloeiende wetenschap der psychologie, dat hij ook kennis neme van de uitkomsten van de psychologische waarnemingen voor zoover zij betrekking hebben op het gerechtelijk onderzoek en de gerechtelijke beslissing. Nog dezer dagen werd dit betoogd door Wijnaendts Francken in No. 9092 van het ‘Weekblad van het Recht’; een uitvoeriger, hoogst lezenswaardig pleidooi van gelijke strekking geeft Dr. Hans Reichel in zijn boekje ‘Ueber forensische Psychologie’. Het is reeds meermalen opgemerkt, dat wie met rechtspraak, vooral wie met strafrechtspraak belast is een werk als dat van Hans Gross over Kriminal-psychologie niet minder goed moet kennen dan

zijne wetboeken. Wie geroepen is over zijn medemensch te oordeelen moet trachten de menschelijke ziel te kennen, de gezonde en de zieke. Wie niet naar die kennis streeft, blijft een stumperd in zijn werk, al kent hij zijn wetboek van buiten met gansch de rechtspraak er bij. Kennis van de psychologie in hare toepassing op de rechtspraak zal hem in staat kunnen stellen tot oordeelen, zonder dat hij tegenover den gezonden mensch van elders voorlichting zal behoeven. Doch ook tegenover de psychiatrische wetenschap mag hij niet als een vreemde blijven staan. Immers alleen dan zal hij kunnen weten, wanneer hij den psychiater behoeft, zal hij in staat zijn diens adviezen te waardeeren. Zijne uit den aard oppervlakkige kennis zal hem er natuurlijk niet toe mogen leiden, dat hij zijn halfweten in de plaats ga stellen van de op wetenschappelijk onderzoek steunende conclusies der deskundigen. Voor den leek, en dat zal ook de psychiatrisch onderlegde rechtsgeleerde op dit gebied wel altijd blijven, is ‘Zurückhaltung im Urteil, wo immer nur der Verdacht aufsteigt, dass das dämmerige Grenzland von Normalem und Abnormem betreten sein könne’, eerste plicht. Doch wanneer de wetenschap der psychiatrie voor hem niet een volkomen onbekend terrein zal zijn gebleven, zal hij de taal van den deskundige kunnen verstaan, hem in zijne redeneeringen en conclusies kunnen volgen. Eene inwijding van den rechtsgeleerde in de beginselen der gerechtelijke psychiatrie, daarbij eene opleiding van den deskundige, zoodat hij volkomen voor zijne taak berekend is, eene regeling van de keuze van deskundigen, welke verzekert dat alleen de waarlijk bevoegde wordt aangewezen, het een en het ander zal tezamen het ideaal helpen verwezenlijken, reeds dertig jaren geleden ten onzent door Ramaer, een in zijnen tijd gezag hebbend psychiater gesteld, ‘zal regtsgeleerden en geregtelijke zielkundigen in die verhouding tot elkander brengen, welke tusschen hen behoort te bestaan, en waardoor de geregtelijk-zielkundige zeker kan zijn dat hij goed door den regterlijken ambtenaar begrepen wordt en deze de zekerheid heeft door den geregtelijk-ziel-kundige goed te worden voorgelicht.’ ‘Dan eerst,’ voegde Ramaer terecht er aan toe, ‘kan het wederzijdsch vertrouwen geboren worden, dat voor eene goede regtsbedeeling onmisbaar is.’

D. SIMONS.

De toekomst der Oudnoorsche studie aan onze universiteiten.

Toen in 1876 de wet op het Hooger Onderwijs werd herzien en daarbij in de litterarische faculteit in plaats van één vijf doctoraten verkrijgbaar werden gesteld, heeft de wetgever zeker niet vermoed, dat na dertig jaar de meerderheid der tot oordeelen bevoegden den terugkeer tot het ééne doctoraat als een dringenden eisch des tijds zou gevoelen, en dat deze eisch zou worden neergelegd in een door eene regeeringscommissie geformuleerd wetsontwerp. Toch mag men de regeling, die toen tot stand kwam, niet als een misstap beschouwen, waarvan het nu eindelijk tijd wordt, terug te keeren, want de eenheid, die nu verlangd wordt, is eene gansch andere dan de eenheid van vóór 1876. Zij is slechts eene uiterlijke; zij bestaat in den titel, maar daarachter is plaats voor eene groote veelheid van studiebelangen. Ja, men kan zeggen, dat het nu bestaande vijftal doctoraten een overgangsvorm vertegenwoordigt van de vroegere eenheid naar de eenheid, die thans gewenscht wordt, en die inderdaad eene veelheid is. De bestaande toestand mag in zooverre geprezen worden, als hij de mogelijkheid heeft geopend, althans bevorderd, voor de ontwikkeling van nieuwe eischen, al brengt ook de gang van zaken mee, dat de kinderen zich tegen de moeder keeren, en dat de belangen, die onder het vijfdoctoratensysteem ontstaan zijn, thans bezig zijn, dit systeem te verbreken. Het ééne doctoraat, dat voor 1876 bestond, was in naam een doctoraat in de letteren, maar feitelijk een doctoraat in de klassieke letteren; alleen

wat tot dit gebied behoorde, stond bij het onderwijs op den voorgrond, en alleen hierin werden examens afgenomen. Een zekere vrijheid van beweging bestond voor den student slechts in zooverre, als de exameneischen minder zwaar waren en den studeerende zoodoende een ruimere gelegenheid werd gelaten, om zich met allotria bezig te houden. De regeling van 1876 erkende voor het eerst, dat naast de taal- en letterkunde der klassieke oudheid ook andere philologische vakken het recht behoorden te hebben, in het middelpunt van academische studiën te staan, en zij gaf - van haar standpunt met volkomen recht - eene aanwijzing, welke die vakken zouden zijn. Deze aanwijzing hield rekening met de eischen der practijk; zien wij af van de van ouds bij de faculteit der letteren ingedeelde philosophie, die niet een onderdeel der philologie is, dan blijven naast de klassieke letteren de toen nieuwe doctoraten over in de vaderlandsche taal- en letterkunde, die natuurlijk het eerst aan de beurt was, in de taal- en letterkunde van den Oostindischen Archipel, een doctoraat, dat direct samenhangt met de positie van ons land als koloniale mogendheid, en in de Semitische letteren, aanknoopend bij de van ouds ook alhier bloeiende studie van het Oude Testament. Aan verder afgelegen talen en hunne litteratuur werd niet gedacht.

In ieder der nieuw gevormde groepen van onderwijsvakken was de mogelijkheid eener breedere ontwikkeling gegeven. Wat er van worden zou, hing vooral van twee factoren af: de ontwikkeling der wetenschappen, die in deze groepen bijeengebracht waren, en de vraag, die er naar het onderwijs in deze vakken zou zijn. Vooral het tweede punt zal ons hier moeten bezighouden. Gelijk te voorzien was, en blijkens de omstandigheid, dat de doctoraten in de Indische en Semitische taal- en letterkunde slechts aan één universiteit verkrijgbaar werden gesteld, voorzien is, is de vraag slechts in één der nieuwe afdeelingen belangrijk toegenomen, en wel in die der Nederlandsche Letteren. De bekende oorzaak van dit verschijnsel is, dat hier docenten worden gekweekt, zoodat voor een niet gering aantal personen, die zich aan deze studie wijden, aan het einde van hun academische loopbaan een maatschappelijke werkkring openstaat. Maar van den aanvang heeft men geklaagd, dat hier ongelijk-

soortige vakken vereenigd, althans al te nauw met elkander verbonden waren. Met name de historici hebben gevonden, dat hun wetenschap, waarvoor de eischen met het candidaatsexamen ophouden, bij de wet misdeeld was, terwijl omgekeerd diegenen, die hoofdzakelijk taalkunde of philologie wilden beoefenen, door de noodzakelijkheid, om gedurende drie jaren een zeer belangrijk deel van hun tijd aan politieke geschiedenis af te staan, zich in hun vrijheid belemmerd gevoelden. Deze wanverhouding is, althans wat de faculteit der Letteren betreft, een der eerste oorzaken geweest van het thans zoo algemeene verlangen naar dat ééne doctoraat, dat langs verschillende wegen bereikt zal worden en een vrijer keuze en verdeeling van studievakken mogelijk zal maken. Intusschen zijn de faculteiten reeds den weg ingeslagen, dien de wetgever eenmaal zal moeten inslaan, waar zij aan historici, die blijk geven, dat zij na hun cadidaatsexamen hun zelf gekozen studie met vrucht hebben voortgezet, bij het doctoraal examen faciliteiten verleenen, door in sommige vakken de door de traditie gestelde eischen, wier omvang van het oordeel der faculteiten afhangt, te reduceeren.[1)]

Het bezwaar, dat de samenkoppeling door de wet niet bevorderlijk is voor de intensiteit der studie, geldt niet alleen geschiedenis en taalkunde, maar althans bij den tegenwoordigen stand van zaken ook vakken, die veel korter bij elkander staan en in vele gevallen zich zeer goed laten vereenigen, ja wier vereeniging onder omstandigheden gewenscht is. Voor het doctoraal-examen in de Nederlandsche Letteren worden van den examinandus geeischt: kennis van de Nederlandsche letterkunde, de beginselen van het Sanskrit, de beginselen der vergelijkende Indogermaansche grammatica en der Germaansche in het bijzonder, en voorts een Germaansch dialect, het Middelhoogduitsch of Angelsaksisch, ter keuze van den candidaat. De tijd, die voor dat examen staat, is in den regel twee jaar. Afgezien van de Nederlandsche letterkunde vormen de overige hier genoemde vakken tot op zekere hoogte eene eenheid, zoolang men het oog uitsluitend heeft

1) Dezelfde vrijheid bestaat aan de Amsterdamsche universiteit van den ingang van dit jaar af ook voor die studenten, die zich in het bijzonder op de aardrijkskunde wenschen toe te leggen.

op grammatische studie. Een grammaticus, hetzij Germanist, hetzij speciaal Neerlandicus, zal het Sanskrit niet kunnen missen, en daar de wetgever van 1876 bij de opname van Germaansche dialecten en Sanskrit in het examenprogramma zoo goed als alleen aan taalstudie heeft gedacht,[1)] is van zijn standpunt de combinatie begrijpelijk. Maar zoowel het Sanskrit als het Oudgermaansch zijn talen, waarin een rijke litteratuur is overgeleverd, die, om verstaan te worden, van haar beoefenaar meer eischt dan het vermogen, om een tekst te lezen, maar langdurige philologisch-kritische oefening. Als grammaticus kan wel menigeen zoowel Sanskrit als Germaansch studeeren, - als philoloog kunnen maar weinigen het, en zeker ligt dit niet in het bereik van den student, die in de twee jaar, die hij na het candidaats-examen tot zijne beschikking heeft, ook nog de Nederlandsche letterkunde en de beginselen der vergelijkende grammatica moet machtig worden. Het struikelblok is hier gelegen in het Sanskrit, meer dan in het Oudgermaansch, omdat juist het leeren der beginselen van het Sanskrit zoo tijdroovend is. Zoolang dus niet de studie zoowel van het Sanskrit als van de andere Oudgermaansche dialecten dan het Gotisch, - het eenige, dat bij het candidaatsexamen behoort, - in een vroeger studiejaar kunnen beginnen, mag men gerust zeggen, dat voor jonge lieden met niet overwegend taalkundigen aanleg deze beide vakken onvereenigbaar zijn. Te moeilijker wordt deze vereeniging, waar bij het Oudgermaansch nog talen op den voorgrond treden, die wel bij de wet van 1876 niet afzonderlijk genoemd zijn, maar steeds dringender een eerste plaats in het verband van deze studie eischen.

De wet van 1876 kent dus van de Oudgermaansche dialecten als examenvakken Gotisch, Angelsaksisch en Middelhoogduitsch, en voorts de vergelijkende grammatica, die naar zij schijnt te vooronderstellen, berusten kan op de kennis van twee dialecten, waarvan het eene bovendien zeer modern is. Waar zij niet van de examens maar van het onderwijs spreekt, gebruikt zij een anderen term; in plaats van de specificatie vinden wij hier de uitdrukking: de oude talen en letterkunde

1) Deze vakken werden ingevoerd met het oog op de studie van de Nederlandsche taal. Alleen bij het Middelhoogduitsch heeft men aan samenhang met Middelnederlandsche letterkunde gedacht.

der Germaansche volken. Feitelijk is dat meer dan de drie genoemde dialecten, maar men kan den term ook zóó interpreteeren, dat men slechts denkt aan die dialecten, waarin geëxamineerd wordt, en daar, wanneer de hoogleeraar niet in Angelsaksisch en Middelhoogduitsch maar slechts in één van deze beide college geeft, de hoorders van zelf dit college zullen volgen en in dit dialect examen zullen afleggen, wordt dan de toestand deze, dat er onderwijs wordt gegeven en geëxamineerd wordt in Angelsaksisch of Middelhoogduitsch, ter keuze van den hoogleeraar. Deze toestand is veel voorgekomen; ik herinner mij b.v. uit mijn studententijd, dat Cosijn alleen Angelsaksisch gaf. Men kan daarop ook van ééne zijde geen aanmerking maken. Ieder dezer talen hecft eene uitgebreide litteratuur, die een heelen man eischen kan, en men geeft niet alleen liever maar ook beter college over een vak, dat men geheel beheerscht, dan over een, waaraan men slechts een gering deel van zijn tijd kan wijden. De student, die zoowel het eene als het andere wenschte, kon òf zich zelf helpen òf op de Duitsche manier van universiteit verwisselen. Maar daar het laatste onder onze studenten geen gewoonte is, bleef alleen de eerste uitweg over.

Was dus de Germaansche studie door den wetgever in geene zeer gunstige positie geplaatst, zij emancipeerde zich toch weldra van de haar toegedachte rol van hulpwetenschap bij de opleiding van studeerenden in de Nederlandsche letteren. Aanvankelijk niet zoo zeer door het aantal dergenen, die zich met bijzonderen ijver op haar toelegden, als door de beteekenis der mannen, die het eerst geroepen waren, deze vakken aan eene Nederlandsche universiteit te onderwijzen. Maar langzamerhand nam onder de studenten de belangstelling toe, en nu bleek het, dat de bepaling, die de wet voor het onderwijs gegeven had, toch ruimer was dan die, welke voor de examens gold; althans het was tot de studenten doorgedrongen, dat tot de oude talen en letterkunde der Germaansche volken ook nog zoo iets behoorde als Oudnoorsch. In Groningen was een hoogleeraar, van wien men wist, dat hij van deze taal studie maakte; in Leiden was het niet mogelijk, er onderwijs in te krijgen, want Cosijn was te kritisch om een vak te willen doceeren, dat hij niet volkomen beheerschte; maar wel was er aanmoediging te krijgen

en de indruk van een krachtige en origineele persoonlijkheid, die gaarne ieder dat liet doen, waartoe zijn neiging en aanleg hem dreven, en hier waagden in 1885 een paar jongelui een poging om er met onderlinge hulp iets van te weten te komen. Het resultaat was, dat in 1888 een Leidsch student, - de schrijver van dit opstel - in Groningen op eene Oudnoorsche dissertatie promoveerde.

Zoover moest het komen. Zoodra het geval zich zou voordoen, dat een student besloot, zich in het bijzonder toe te leggen op het als bijvak bedoelde Germaansch, moest hij ook eenig werk van het Oudnoorsch gaan maken, en dan moest het weldra voor hem opgaan, dat deze taal en deze litteratuur van de Oudgermaansche verreweg de belangrijkste zijn. Dat ze dat zijn, behoef ik hier nauwelijks te betoogen; ieder Germanist, die van zijn vak op de hoogte is, weet het. De verrassing, die zich vijf en twintig jaar geleden van mij meester maakte, had zich vroeger van anderen meester gemaakt, en maakt zich nog ieder jaar meester van de studenten, die voor het eerst met deze studie kennis maken. Het is een geheel nieuwe wereld, waarin zij verplaatst worden, die zij op grond van datgene, wat zij tot dusverre van Oudgermaansch hebben leeren kennen, niet de minste aanleiding hebben, te verwachten. Het is het eenige Oudgermaansche dialect, dat eene omvangrijke en tevens origineele letterkunde van hooge kunstwaarde heeft voortgebracht. Ook de Angelsaksische litteratuur is omvangrijk en ten deele belangrijk, maar haar inhoud is toch voor het grootste deel van denzelfden aard als het meeste, wat men ook elders aantreft. De poëzie bewaart den ouden vorm, maar slechts één episch gedicht en enkele kleinere stukken handelen over iets anders dan kerkelijke onderwerpen. Ook het proza is grootendeels geestelijk en geleerd; het historische proza der Saksenkroniek is wel karakteristiek, maar weinig ontwikkeld. De Middelhoogduitsche letterkunde ontbreekt het evenmin aan omvang, maar voor een zeer belangrijk deel bestaat zij uit vertalingen van vreemde gedichten en jonge, lang niet onberispelijke, bewerkingen van oude stoffen, die men uit andere bronnen beter kan leeren kennen. Daarentegen voert het Oudnoorsch proza in zijn origineelen, gespierden, van leven tintelenden stijl den lezer midden in de eigen

maatschappij van de schrijvers; het beschrijft karakters en toestanden, die de auteurs zelf bestudeerd hebben; het is buigzaam en in staat, de meest uiteenloopende stemmingen en gedachten uit te drukken, het is hartstochtelijk en nuchter te gelijk. Er is eene helderheid in, die in de middeleeuwsche litteratuur volkomen alleen staat. Daarnaast staat een poëzie, die over belangrijke onderwerpen handelt, over mythen, over helden, een poëzie, die in de diepste schuilhoeken van het gemoed dringt, die door een machtige fantasie gedragen wordt.

Dit alles is dikwijls gezegd, en ik zie er dan ook van af, het hier door voorbeelden toe te lichten. Immers, omtrent de voortreffelijkheid der Oudnoorsche letterkunde boven de Angelsaksische en Middelhoogduitsche kunnen geen twee meeningen bestaan. Niet minder verrassend is de kennismaking met de taal. Vooreerst omspant deze een veel grooter tijdsruimte dan de Angelsaksische of Middelhoogduitsche, zelfs wanneer men bij de laatste het Oudhoogduitsch meetelt. De oudste inscripties zijn ouder, zoowel chronologisch als in taalvormen, dan het Gotisch, en reeds daarom verdient het Oudnoorsch in het middelpunt van Germaansche taalstudie te staan. De latere taal heeft bovendien een rijkdom aan vormen, die door geen ander Germaansch dialect, en een fijnheid van klankstelsel, die op zijn hoogst door het Angelsaksisch geëvenaard wordt. Al deze eigenschappen springen zoo zeer in het oog, dat er niet meer dan een korte kennismaking noodig was en is, om te zien, dat men hier met het Oudgermaansche dialect bij uitnemendheid te doen heeft.

Neemt men dit alles in aanmerking, dan schijnt het wonderlijk, dat deze taal in de wet van 1876 in het geheel niet genoemd is, ware het ook maar naast het Angelsaksisch en Middelhoogduitsch als examenvak ter keuze van den candidaat. De overwegingen, die den doorslag gaven, moeten zijn geweest, dat het Oudnoorsch volgens de gangbare klassificatie der Germaansche talen iets verder van het Nederlandsch afstaat dan de beide andere dialecten, en mogelijk ook, dat het een nimbus vaa ongenaakbare moeilijkheid om zich had, waarbij er tevens aan te denken is, dat het vermoedelijk niet gemakkelijk zou zijn geweest, een voldoend aantal hoogleeraren te vinden, die in staat waren, dit onder-

wijs te geven, zoodat een eventueel wettelijk voorschrift toch althans aan sommige universiteiten een doode letter zou zijn gebleven. Maar van deze bezwaren kan op dit oogenblik niet veel meer gelden. De minder nauwe verwantschap met het Nederlandsch mag bij de angstvallige invoering der Germaansche studie aan onze universiteiten van beteekenis zijn geweest, - dit argument mist alle waarde, sedert het Germaansch een vak geworden is, dat ook in ons land om zijns zelfs wille beoefend wordt. Maar ook voorzoover men het Oudgermaansch nog wil opvatten als eene hulpwetenschap bij de studie van het Nederlandsch, wordt die eenigszins grootere afstand in verwantschap ruimschoots opgewogen door de hierboven opgesomde voordeelen. Bovendien heeft het zijn nut, niet uitsluitend de allernaaste verwanten te beoefenen van de taal, die men tot hoofdvak kiest. Is niet zelfs het zooveel verder afliggende Sanskrit als hulpwetenschap bij het Nederlandsch voorgeschreven? En wat die moeilijkheid betreft, - daarvan was wel iets aan, in aanmerking genomen het groote gebrek aan goede leerboeken en hulpmiddelen, dat voor dertig jaar heerschte; maar hierin is verandering gekomen. Op het oogenblik is het Oudnoorsch voor een student niet moeilijker, eer gemakkelijker te leeren dan het Angelsaksisch.

Ik moet hier eerst nog terugkeeren tot de ontwikkeling der Germaansche studiën in Nederland. Na de instelling der nieuwe doctoraten is de belangstelling in deze vakken steeds toegenomen. Het aantal jongelieden, dat Oudgermaansch tot hoofdvak kiest, blijft uit den aard der zaak betrekkelijk gering, en dit zal wel nog een poos zoo blijven, want het is een gevolg van de practijk. Het zijn geen leervakken aan inrichtingen van middelbaar en gymnasiaal onderwijs, en het vooruitzicht, om door de beoefening dezer wetenschap zich een bestaan te verschaffen, is daarom gering. Het aantal dergenen die een dissertatie over een Oudgermaansch onderwerp schrijven, blijft dus althans onder de tegenwoordige wet beperkt tot hen, die uitsluitend door liefde tot deze studie er toe gedreven worden, ook na het afleggen van het laatste examen zich nog gedurende langeren tijd uitsluitend daarmede bezig te houden. Wie eene dissertatie over een historisch onderwerp schrijft, kan ook door liefde voor zijn vak bezield zijn, maar hij mag toch tevens hopen, door dit vak eene

broodwinning te verkrijgen, en de ideale liefde en het practisch belang werken hier dus samen. Niettemin zijn er in de jaren 1888-1910 aan onze universiteiten een reeks Germaansche dissertaties geschreven.

Er zijn echter omstandigheden, die toonen, dat het Oudgermaansch bezig is, in ons universitair onderwijs nog eene andere beteekenis te krijgen en deze ten deele reeds verworven heeft, zoodat het een integreerend deel van meer dan één hoofdvak wordt. Het is namelijk gewoonte geworden, dat ook jongelieden, die zich voor een examen in eene moderne taal bij het Middelbaar Onderwijs bekwamen, steeds meer hunne opleiding aan de universiteit zoeken. Dit zal ongetwijfeld nog toenemen, wanneer ook voor deze candidaten eene universitaire opleiding de eenige weg ter bereiking van hun doel zal zijn geworden. De wetgever heeft dezen studeerenden de gelegenheid daartoe geopend door de oprichting der leerstoelen voor moderne talen aan de Groningsche universiteit. Maar niet ieder voegt het, zich voor deze studie voor langeren tijd naar Groningen te begeven. Het is daarom eene verbetering van beteekenis, dat in 1908 bij de bezetting van den door den dood van Gallée opengevallen leerstoel in het Oudgermaansch aan den nieuwen titularis tevens het onderwijs in de Hoogduitsche taal- en letterkunde is opgedragen, en dat het gelukt is, daartoe een zoo bekwaam man te vinden, als de tegenwoordige Utrechtsche hoogleeraar is. Men kan niet zeggen, dat daardoor aan Groningen onmisbare leerlingen onttrokken worden, want er is inderdaad aan meer dan één universiteit plaats voor, ja behoefte aan docenten in nieuwe talen. Hoe groot die behoefte is, blijkt onder meer uit het talrijk auditorium van sommige privaatdocenten.[1)] Aan de universiteiten, waar geen hoogleeraren voor het Hoogduitsch en Engelsch zijn aangesteld, komt het veel voor, dat studenten in deze talen de colleges van den germanist in Gotisch, Middelhoogduitsch en Angelsaksisch bezoeken; onder mijne hoorders zijn bij voorbeeld dikwijls candidaten voor het middelbaar examen in het Hoogduitsch. De Oudgermaansche studiën winnen daarbij dit, dat de band, die hen aan de practijk bindt, hechter wordt. Hier zijn, gelijk ik

1) Toen Frantzen nog privaatdocent in Amsterdam was, werden sommige zijner colleges door 60 of meer hoorders bezocht.

reeds te kennen gaf, de Oudgermaansche dialecten niet langer huipwetenschappen maar directe onderdeelen van het vak. Het Middelhoogduitsch is voor een student in het Duitsch, wat het Middelnederlandsch voor een student in het Nederlandsch is.

Ik keer terug tot het Oudnoorsch, het stiefkind van den wetgever, dat zich desondanks sedert 1888 krachtig ontwikkeld heeft. Voor een deel hangt dit samen met de vlucht, die de Oudnoorsche philologie in het geheel, niet het minst in Skandinavië en Duitschland heeft genomen. Hier zou er aanleiding kunnen zijn, om iets te zeggen over het aandeel, dat Nederlandsche geleerden aan deze ontwikkeling hebben. Maar het aantal van deze laatsten is uit den aard der zaak gering, en daar ik zelf tot hen behoor, zou de welvoeglijkheid mij verbieden, mij hierover uit te laten, ook indien ik aannemen kon, dat mijn eigen waardeering de juiste zou zijn. Ik wil daarom er alleen aan herinneren, dat tot dit tijdvak de voltooiïng van Sijmons' Eddauitgave behoort, een werk, waardoor deze Nederlandsche geleerde een eerste plaats onder de onderzoekers van onzen tijd inneemt. Niet zoo bescheiden mag ik zijn bij de bespreking der ontwikkeling van het onderwijs, omdat mijn eigen werk mij het best bekend is, omdat ik meen, meer dan een ander Nederlandsch germanist bij mijn onderwijs het Oudnoorsch op den voorgrond te hebben gesteld, en eindelijk omdat het mogelijk is, dit onderwerp zakelijk te behandelen, zoodat niet de persoon maar alleen de beteekenis van het vak, dat hij vertegenwoordigt, beoordeeld wordt.

In 1894 trad ik in Groningen als privaatdocent in het Oudnoorsch op, en het gelukte mij, tot het jaar 1900, waarin ik als hoogleeraar naar Amsterdam geroepen werd, een college gaande te houden met een getal hoorders, dat van vijf tot één wisselde. In die jaren werd aan de overige universiteiten geen Oudnoorsch gedoceerd, en mijn onderwijs was in zooverre een unicum. Of ik het op den duur zou hebben volgehouden, durf ik niet uitmaken, want een vak, dat uitsluitend door een privaatdocent vertegenwoordigd wordt, loopt, wanneer er geen directe practische belangen mee verbonden zijn, altijd gevaar, als een luxevak beschouwd te worden; wanneer de eerste nieuwsgierigheid bevredigd is, en wanneer de exameneischen

dringen, dan verflauwt al licht de belangstelling. Geheel anders staat een student tegenover een niet verplicht vak, wanneer dit door een zijner eigen hoogleeraren onderwezen wordt. Al weet hij, dat het hem niet kwalijk genomen wordt, wanneer hij zich onthoudt, hij gevoelt zich toch veiliger, wanneer hij tevens weet, dat een eventueel te kort in een verplicht vak tot op zekere hoogte kan worden opgewogen door mogelijk voor hem nuttiger kennis op een verwant gebied, en hij waagt het eer, een deel van zijn tijd te besteden aan dat, wat hem vroeger luxe toescheen maar nu blijkt, nog beter in zijn behoeften te voorzien dan dat, wat hij volgens een letterlijke opvatting der wet verplicht is. Dit onderscheid tusschen de twee wijzen van waardeering van een vak heb ik in de jaren vóór en na 1900 goed leeren kennen.

Zoodoende geloof ik wel, dat het jaar 1900 voor het onderwijs in het Oudnoorsch in ons land van eenige beteekenis is geweest. Van toen af heeft het aan ééne universiteit voor goed de plaats ingenomen, die het toekomt onder de vakken van den hoogleeraar, aan wien het onderwijs in ‘de oude talen en letterkunde der Germaansche Volken’ is opgedragen. Maar ook de andere universiteiten zijn niet achtergebleven. Na mijn vertrek uit Groningen heeft aldaar de hoogleeraar Sijmons, die voor 1894 van tijd tot tijd een Oudnoorsch college gegeven had, dit onderwijs weer opgevat, en tegelijk begon Uhlenbeck, die, vroeger in Amsterdam met andere vakken belast, voor deze studiën geen tijd beschikbaar had, nadat hij in Leiden als opvolger van Cosijn was opgetreden, naast de vele talen, die hij bestudeert en tot wier studie hij zijn hoorders opwekt, ook zijn aandacht aan het Oudnoorsch te wijden. Eindelijk heeft in dezen cursus ook Frantzen in Utrecht een college geopend, zoodat thans deze taal aan al onze universiteiten wordt onderwezen.

In Amsterdam is deze studie in de laatste jaren sterk toegenomen. Eene voortreffelijke dissertatie is in het jaar 1908 verschenen[1)], twee zijn er in de maak, en een aantal studenten volgen Oudnoorsche colleges en lezen Oud-

1) C.F. Hofker, De Fóstbroedrasaga.

noorsche teksten, en onder deze zijn er meer dan één, van wie insgelijks eene dissertatie op dit gebied te wachten is.[1)] Het aantal hoorders, in den aanvang drie, is in dezen cursus gestegen tot zestien. Van bijzondere beteekenis acht ik het, dat deze hoorders niet uitsluitend germanisten in den engeren zin zijn, maar dat tot de beste onder hen ook zulken behooren, die geschiedenis tot hoofdvak gekozen hebben. Dit toont, hoezeer deze studie de plaats, die zij gaat innemen, aan haar eigen beteekenis dankt, en niet aan een zachten drang van den hoogleeraar. Menschen, die hun leven aan geschiedenis of misschien aan moderne letterkunde willen wijden, beginnen te begrijpen, dat zij van Snorri Sturluson historische kritiek kunnen leeren, dat zij aan de saga's hun smaak kunnen oefenen, en daarvoor hebben zij over, een moeilijke taal te leeren. Moeilijk, - want wel is men er achter gekomen, dat Oudnoorsch geen Chineesch is, maar toch eischt het in den beginne veel arbeid en volharding. Maar dan kan men zijn moeite ook met een resultaat bekroond zien. Het eenige, wat noodig is, om dit resultaat bij studenten van onzen tijd te bereiken, is wat arbeid van de zijde van den hoogleeraar; hij moet niet te karig met zijn tijd wezen en bereid bevonden worden, om afzonderlijke colleges voor minder- en meergevorderden te geven en degenen, die tot hem komen, van raad te dienen, - en voorts eenige liberaliteit bij de faculteit. Waar ieder met de uiterste gestrengheid aan zijn eischen vasthoudt, daar is geen vrijheid van beweging mogelijk; waar men echter binnen zekere grenzen aan den studiezin vrijheid laat, daar is dikwijls plaats voor het een en het ander. De Amsterdamsche faculteit heeft het Oudnoorsch ook onder de facultatieve tentamenvakken opgenomen, zoodat aan hen, die zich op deze taal in het bijzonder willen toeleggen, eene vermindering van de eischen op een ander gebied kan worden toegestaan. Misbruik wordt van deze vrijheid niet gemaakt, want men weet, dat de

1) Twee dames, van eene andere universiteit hierheen gekomen, hebben een ondernomen werk niet ten einde gebracht; een hunner is in het huwelijk getreden, ééne heeft een anderen werkkring gekozen. Toch leggen ook deze halfvolbrachte werken getuigenis af voor de toenemende belangstelling.

eischen hier niet minder zijn dan die, welke aan de andere zijde losgelaten worden. Maar het resultaat kan meer zijn, omdat in de plaats van een gedwongen een vrij gekozen vak treedt.

Ik meen te mogen constateeren, dat die toenemende belangstelling niet een vleug is van één dag, maar het teeken van een bestaande behoefte. Reeds onder de bestaande zoo ongunstige wetgeving heeft deze behoefte gedurende de meer dan zestien jaar, waarin ik dit onderwijs heb gegeven, zich sterk ontwikkeld, en zij zal ongetwijfeld nog toenemen.

Ik noem hier slechts ter loops een punt, dat wel gewichtig is maar toch slechts gering in vergelijking met het verdere belang der zaak, dat namelijk deze taal van ééne zijde reeds thans een plaats onder de examenvakken kan krijgen; het is toch rationeel, de vergelijkende Germaansche grammatica, die bij het doctoraal examen in de Nederlandsche letteren gevraagd wordt, op te vatten als de historische grammatica van een zeker aantal dialecten. De historische beschouwing van verwante dialecten voert van zelf tot vergelijking. Op grond van uitsluitende kennis van Middelhoogduitsch is het niet mogelijk, iemand de Germaansche vergelijkende grammatica te leeren, noch hem daarin te examineeren. De eisch der wet, dat in de vergelijkende grammatica geëxamineerd zal worden, brengt dus van zelf mee, dat de candidaat inderdaad meer dan één dialect, vooral meer dan een zeer jong dialect zal hebben bestudeerd. Want de vergelijkende grammatica te leeren van talen, die men in het geheel niet kent, staat gelijk met het dirigeeren van een orkest, zonder dat men geleerd heeft, een viool van een bazuin te onderscheiden. Het is dus volkomen gewettigd en rationeel, voor die algemeen Germaansche vergelijkende grammatica in de plaats te stellen de historische grammatica van het meest typische dialect. Door zich bij het onderwijs te beroepen op de aan de candidaten bekende talen, het Gotisch en het Middelhoogduitsch of Angelsaksisch, maakt men dit onderwijs tevens in den ruimeren zin tot een onderwijs in vergelijkende grammatica.

Maar de hoofdzaak is toch iets anders, en wel dat, wat in de jongelui zelf omgaat. Zij zien thans in, dat er geen Germaansch dialect is, waarvan de studie voor hen zoo nuttig en zoo opwekkend is als het Oudnoorsch. Zij vinden

hier een gebied, waar wel klankleer en taalvormen van veel beteekenis zijn, maar waar zij toch niet uitsluitend of in hoofdzaak daarop zijn aangewezen gelijk bij het Gotisch en althans gedurende de eerste studiejaren - voor de meesten de eenige - bij het Sanskrit. Een gebied, waar zij, onder het bestudeeren der taal, tegelijk voor aesthetische behoeften bevrediging vinden en niet aanhoudend, zooals bij zoo menige litteratuur, behoeven te wenschen, dat die menschen maar wat minder geschreven hadden. Waar philologisch werk te doen is met het uitzicht op belangrijke resultaten. Waar men er van zelf toe komt, het veld van zijn waarneming uit te breiden, van taal naar letterkunde, van letterkunde naar mythologie, heldenpoëzie, volkskunde, archeologie en zooveel andere dingen meer.

Maar ook voor een degelijke beoefening der verplichte vakken is heden ten dage kennis van het Oudnoorsch een onmisbaar vereischte, en dit is een gevolg van de sterke ontwikkeling dezer wetenschap, waarop ik hierboven reeds kort gewezen heb. Het is thans onmogelijk, ook maar een woord mee te spreken over Beowulf, over het Nibelungenlied, Kudrun, de Diederikpoëzie en zoovele andere werken, wanneer men niet in staat is, de Oudnoorsche bronnen, waarin dezelfde stof behandeld is; niet slechts te lezen en nauwkeurig te verstaan, maar ook te beoordeelen. Vele dezer stoffen stammen uit het Noorden; bij andere is het een strijdvraag, waar hun bakermat is, maar ook voorzoover zij Duitsch zijn, is toch in den regel de meest oorspronkelijke vorm slechts in Oudnoorsche traditie overgeleverd. Maar het zijn juist deze stoffen, waarmee de student, die Middelhoogduitsch of Angelsaksisch leert, zich in de eerste plaats bezig houdt. Wil hij niet een volslagen kritieklooze naprater worden, dan is het allereerste, wat hij te doen heeft, te zorgen, dat hij de bronnen kan lezen. Men kan niet langer volstaan met uit een handboek te leeren, dat deze stoffen ‘ook’ in het Noorden bekend, of, zooals men dat gaarne noemt, ‘geimporteerd’ zijn, en geloovig aan te nemen, wat het handboek over de beteekenis van deze Oudnoorsche overlevering meedeelt, want juist in het Noorden ligt het kernpunt van deze vragen van algemeen litterair-historische beteekenis. De Oudnoorsche letterkunde is sedert lang uit haar isolement getreden en

eischt de aandacht van wie middeleeuwsche letterkunde in Middel-Europa kennen wil.

Het is daarom met zekerheid te verwachten, dat het aantal dergenen, die zich in deze taal willen bekwamen, binnen niet langen tijd ook van andere zijde een belangrijke toename zal ondervinden, en wel van hen, die Hoogduitsch en Engelsch studeeren. Dat de vraag van deze zijde tot nu toe gering is, ligt waarlijk niet aan het vak, maar aan de onvoldoende voorbereiding der candidaten voor de middelbare acte. Om tot een examen bij het Middelbaar Onderwijs te worden toegelaten, wordt niet de minste voorbereidende studie vereischt. Een gevolg is, dat de examinatoren, om zich te vergewissen, dat althans de vakstudie op behoorlijke wijze heeft plaats gehad, aan onveranderlijke eischen moeten vasthouden, die weinig vrijheid van beweging overlaten. Bovendien komen vele candidaten bij den aanvang hunner studie tot de overtuiging, dat hun voorbereiding onvoldoende is, en zij besteden dan, wat hun aan tijd overschiet, aan het voorzien in leemten, die eigenlijk niet meer aanwezig moesten zijn; zij gaan bij voorbeeld Latijn en Grieksch leeren of andere dingen, waarin zij gevoelen tekort te schieten. Dit zal echter anders worden, wanneer de examens in de moderne talen aan de universiteit zullen worden algelegd, en tot deze examens alleen diegenen zullen worden toegelaten, die een getuigschrift overleggen van met gunstig gevolg ten einde gebrachte studie aan een gymnasium of eene andere inrichting van onderwijs, die na de te verwachten wetsherziening misschien de plaats van het tegenwoordige gymnasium zal innemen. Men kan er zeker van zijn, dat, wanneer zoodoende de studenten in Hoogduitsch en Engelsch in gelijke positie zullen verkeeren als die in het Nederlandsch, bij hen de vraag naar onderwijs in Oudnoorsch nog sterker zal zijn dan bij de laatstgenoemden, daar de litteraire samenhang enger is. Reeds thans is het geval voorgekomen, dat een Nederlandsch student in het Hoogduitsch, die, zooals wel meer geschiedt, in Duitschland een doctoralen graad is gaan verwerven, aldaar op een Oudnoorsch onderwerp gepromoveerd is.

Eene vruchtbare studie van Oudnoorsch, - niet uit enkele van Duitsche glossaria voorziene tekstuitgaven, maar uit de bronnen, - heeft met moeilijkheden te kampen. Om er iets

meer van te weten te komen, moet men de hulpbronnen kunnen gebruiken en dus in de eerste plaats in staat zijn, de vaklitteratuur te lezen. Deze nu is voor het belangrijkste deel geschreven in eene taal, die op onze scholen niet gedoceerd wordt, en die onze studenten dus niet kennen. Het is eene moeilijkheid, maar geen onoverkomelijke, want het Deensch, respective het Nieuwnoorsch, is gemakkelijk in korten tijd te leeren, althans zoover, dat men er een boek in lezen kan. Ik heb dan ook bij begaafde studenten waargenomen, dat zij er geen bezwaar in zien, zich deze moeite te getroosten. De moeite heeft voor hen een ongeëvenredigd ruim loon. Het is buitengewoon nuttig, vooral voor germanisten, wier geestelijk voedsel bijna geheel uit Duitschland komt, dat zij door kennismaking met de geleerdheid van een ander land zich leeren vrijmaken van een wetenschap, die bij al haar degelijkheid toch ook hare zwakke zijden heeft, waarvan niet de geringste is haar zelfgenoegzame schoolschheid. De lectuur van boeken over dezelfde onderwerpen, die in een ander land geschreven zijn, kan hier tegen eenzijdigheid behoeden. En nog een ander, niet geringer voordeel is met deze verbreeding der studie verbonden. Zij opent de gelegenheid, om met de Nieuwskandinavische letterkunde in het origineel kennis te maken. Dat philologen van beroep zich met deze litteratuur gaan bezig houden, is een aanwinst van beteekenis. Er bestaat in ons land wel belangstelling voor, maar voor een groot deel bij het beschaafde maar niet in de eerste plaats wetenschappelijk geschoolde publiek. Zoo is er een soort afstand tusschen kringen, die zich voor Oud- en die zich voor Nieuwskandinavisch interesseeren. Het is van het hoogste belang, dat deze kloof overbrugd worde. Dan zal men hier ook in meerder mate dan thans wetenschappelijke geschriften over Nieuwskandinavische letterkunde kunnen verwachten, waardoor niet alleen het onderzoekingsgebied der Nederlandsche wetenschap zal worden uitgebreid, maar waardoor ook het grootere publiek aanleiding zal krijgen, om zich een dieper inzicht eigen te maken in dingen, waarin het nu reeds belang stelt.

In dit verband moet ik nog bij een klasse van menschen stilstaan, die misschien spoediger, dan men verwachten zou,

als hoorders zullen verschijnen op de banken der collegekamer, waar Oudnoorsch wordt gedoceerd. Onze wet op het Middelbaar Onderwijs noemt onder de vakken, waarin een examen zal of kan worden afgenomen, dat recht geeft tot het geven van onderwijs, naast de Fransche, Engelsche en Hoogduitsche taal ook ‘andere levende talen’. Tot voor kort heeft deze bepaling slechts voor den schijn in de wet geparadeerd. In 1910 echter is daarin verandering gekomen. Naast het Fransch is toen het Italiaansch opgenomen onder de vakken, waarin werkelijk geëxamineerd wordt. Groot is het practisch nut voorloopig niet, maar toch zijn de eerste maal reeds vijf candidaten geëxamineerd, en de nieuwe inrichting is practisch toch van beteekenis met het oog op de behoefte aan deugdelijke leeraren aan handelsscholen. Ook het private onderwijs kan er slechts bij winnen. En in 1911 zullen wij het beleven, dat de gelegenheid wordt geopend, om insgelijks in Russisch een middelbaar examen af te leggen. Op gelijke wijze verdient het aanbeveling, dat er iets gedaan worde voor aanstaande docenten in Deensch en Zweedsch. Of het daarvoor wenschelijk is, een middelbaar examen in deze talen in te stellen, of dat men beter zal doen met te wachten op de nieuwe regeling der wet op het Hooger Onderwijs, waarbij, naar wij hopen, de examens in moderne talen zonder uitzondering naar de universiteit zullen worden overgebracht, dat is een vraag, waarop ik op deze plaats niet zal ingaan. Veel zal er van afhangen, hoe lang wij op de behandeling van de voorstellen der aaneenschakelingscommissie in het parlement zullen moeten wachten. Maar of nu op de eene of op de andere wijze in de genoemde behoefte voorzien wordt, dit staat vast, dat wanneer een examen wordt ingesteld, er ook voor een opleiding van de candidaten zal moeten worden gezorgd. En daarbij zal het Oudnoorsch de eerste plaats moeten innemen. De universiteit, die het eerst in het onderwijs in modern Skandinavisch voorziet, zal vermoedelijk ook de eerste studenten in deze talen tot zich trekken. Of dit zal kunnen geschieden zonder uitbreiding van het doceerend personeel, zal van de plaatselijke verhoudingen afhangen.

Aan het vele, dat hierboven gezegd is over de behoefte

aan Oudnoorsch, moet ik nu iets toevoegen over eene behoefte *van* het Oudnoorsch. Er bestaat in ons land een volslagen gebrek aan eene ook maar aan de bescheidenste eischen voldoende bibliotheek. Voorzoover mij bekend is, zijn maar twee private bibliotheken eenigszins van Oudnoorsche letterkunde voorzien; eene daarvan is mijne eigene. Wat in publieke bibliotheken aanwezig is, mag geen naam hebben. Indertijd heeft Verwijs een beetje aan deze studie gedaan; uit zijn verzameling stammen de enkele boeken, die de Leidsche universiteitsbibliotheek bezit; een enkel maal vindt men ook iets - van ouderen datum - op de Koninklijke Bibliotheek in den Haag. De Amsterdamsche universiteits-bibliotheek bevat op dit gebied ongeveer in het geheel niets, en ik geloof, dat de toestand in Utrecht en Groningen niet veel beter is. Maar zonder boeken is het onmogelijk, eene litteraire wetenschap te beoefenen. Studenten hebben in den regel niet de middelen, om het noodige aan te schaffen, en zelfs wie daartoe in staat zou zijn, zou toch pas na een aantal jaren iets bereiken en zoodoende juist gedurende zijn studietijd verstoken zijn van de boeken, die hij noodig heeft. Zoolang het aantal belangstellenden betrekkelijk gering was, ben ik hun tegemoet gekomen, door mijne bibliotheek te hunner beschikking te stellen. Maar dit is een lapmiddel, dat op den duur niet voldoet. Een door den nieuwen toestand geschapen ernstige behoefte is dus de inrichting eener Oudnoorsche bibliotheek. Bij den ontwikkelingsgang, dien het onderwijs tot nu toe gevolgd heeft, is naar mijn meening de daarvoor aangewezen plaats Amsterdam. Eene eerste voorwaarde, om zulk eene bibliotheek aan haar doel te doen beantwoorden, zou zijn, dat zij niet met de universiteitsbibliotheek werd verbonden. Want een eerste eisch zou zijn, dat de gebruiker der bibliotheek de boeken ook werkelijk tot zijn beschikking had. Zelfs in de best ingerichte openbare boekenverzameling kost het veel moeite en tijd, een boek in handen te krijgen; wie echter zich met een litteratuur vertrouwd wil maken en de boeken wil leeren gebruiken, moet niet telkens genoodzaakt zijn, lang te wachten op een boek, waarvan het ten slotte misschien blijkt, dat hij het niet noodig heeft, of waarin hij slechts even iets wil naslaan, om dan onmiddellijk daarop te bemerken, dat hij een ander werk

noodig heeft, waarvan hij het bestaan misschien pas uit het zooeven geraadpleegde boek leerde kennen, waarop dan het wachten opnieuw begint, en zoo voort tot in het eindelooze. Wat dus noodig is, is een vakbibliotheek, die niet een onderdeel is van eene grootere, in haar geheel toegankelijk voor allen, die haar in ernst gebruiken, maar dan ook alleen voor hen. In Duitschland kent men deze inrichtingen sedert lang aan de seminariën, en ook bij ons zijn zij niet onbekend; immers de laboratoria der medische en philosophische faculteiten hebben alle hun handbibliotheek; slechts de letterkundige, juridische en theologische faculteiten zijn er tot nu toe van verstoken gebleven. Echter is het rijk bezig, een eersten stap te doen, waar op de begrooting voor 1911 een post voorkomt voor de inrichting van seminaria voor moderne talen aan de Groningsche hoogeschool. Ik meen, dat er grond is, met deze vakken te beginnen, indien men ze slechts ruim genoeg neemt. Van deze drie vakken behooren het Duitsch en het Engelsch in hunne oudere periode tot het gebied der germanistiek, en wanneer onze hoofdstad met een Oudgermaansch seminarie voorging, zou dit niet alleen aan de behoeften van het oogenblik beantwoorden, maar ook in de toekomst aanleiding kunnen geven tot aanknooping van afdeelingen voor de moderne talen. In dat Germaansche seminarie zou echter bij de vorming der bibliotheek voorloopig het hoofdgewicht op het Oudnoorsch moeten worden gelegd, zoowel omdat het hoog tijd wordt, dat dat vak tot zijn recht komt, als omdat juist hier het grooste gebrek aan boeken bestaat. Voor de overige Oudgermaansche dialecten is er toch altijd nog wel iets, en wat hier niet is, vindt men soms in eene andere openbare bibliotheek. Hier is het dus iets gemakkelijker, zich nog een tijd te behelpen. Maar des te noodzakelijker is dan ook, dat zulk een bibliotheek van den aanvang af zelfstandig zij. Bij den aankoop van boeken is men niet genoodzaakt, werken aan te schaffen, die reeds in de openbare bibliotheek aanwezig zijn, want daar is, van een paar toevallige acquisities afgezien, in het geheel niets aanwezig. Begon men echter met de nieuwe aankoopen bij de universiteitsbibliotheek in te lijven, dan zou men over misschien weinige jaren, wanneer de inrichting van seminaria een eisch geworden is, die niet langer over het hoofd kan worden

gezien, genoopt zijn, dezelfde kosten nog eens te maken. Ongetwijfeld worden de gelden, die dan verloren zouden zijn, beter nu besteed aan de inrichting van een locaal en de aanstelling van een beambte, die bij voorbeeld gedurende de avonduren toezicht hield op den inhoud der bibliotheek. De eerste kosten van inrichting zouden misschien wat meevallen; voorloopig kon men er mee volstaan, een collegekamer van een paar boekenkasten te voorzien en zulk meubilair aan te schaffen, dat ze ook als studiezaal gebruikt kan worden. Men zou zelfs kunnen overwegen, in hoeverre het aanbeveling verdiende, de studenten, die toegang hadden tot het seminarie, naar Duitsche wijze een kleine bijdrage te laten betalen in het belang der inrichting. Een niet te onderschatten voordeel van zulk een instituut zou voorts wezen, dat de band tusschen de studenten en den hoogleeraar, met wien zij hier in aanraking kwamen, nauwer zou kunnen worden, althans indien de laatstgenoemde de gelegenheid zou vinden, om op vaste tijden, bij voorbeeld een avond in de week, het seminarie te bezoeken, daar met de hoorders over hun werk te spreken, en de meer gevorderden te steunen bij eerste oefeningen in zelfstandig onderzoek. Ongetwijfeld zou zulk een omgang voor hen van grooter waarde kunnen zijn dan het uitsluitende collegebezoek, waarbij hun rol in den regel meer eene passieve is.

Verdere bevordering van de in de laatste jaren op den voorgrond getreden studie is, gelijk ik reeds te kennen gaf, te wachten van eene nieuwe wettelijke regeling van het Hooger Onderwijs. Zoodra het ééne doctoraat en daarmee een grootere vrijheid in de keuze der examenvakken zal zijn ingevoerd, kan men verwachten, dat aan zulke universiteiten, waar daartoe de gelegenheid bestaat, velen, die met het oog op de later door hen te vervullen maatschappelijke betrekking Nederlandsch, Hoogduitsch of Engelsch als hoofdvak kiezen, onder de bijvakken de eerste plaats aan het Oudnoorsch zullen geven. Zoolang wij op de wetsherziening moeten wachten, kan er reeds iets gedaan worden, door bij het doctoraal examen in de Nederlandsche letteren naast het Middelhoogduitsch en Angelsaksisch ook het Oudnoorsch als facultatief vak toe te laten. In afwachting hiervan is, gelijk gezegd is, de Amerdamsche faculteit voorgegaan met het toelaten van

het Oudnoorsch als tentamenvak in verband met verminderde eischen op een ander gebied. Het zou mij niet verwonderen, indien dit voorbeeld, wanneer ook elders de aandrang sterker wordt, door de faculteiten aan andere hoogescholen werd gevolgd.

R.C. BOER.

Bolland's ‘Zuivere rede’.

I.

Sinds Prof. Spruyt, jaren geleden in een opstel over *Tweeerlei Wijsbegeerte*, voor het eerst wijsgeerige beschouwingen van Prof. Bolland ter sprake bracht, is er in ons land een nooit gekende belangstelling in stelselmatig denken ontwaakt.

Hiervan is het verschijnen van een tweeden vermeerderden druk van *Zuivere Rede*[1], vijf jaar na den eersten, een teeken. Maar een teeken, dat wedersproken wordt!

‘Door sterfelijken mond spreekt hier een geest van zuivere rede, en men ziet slechts den “raren” sterveling,’ luidt de 181ste spreuk.

Toch is de oorzaak niet zoozeer in persoonlijke eigenaardigheden van haren verkondiger te zoeken, als in het wezen der philosophie zelf: ze is wetenschap, koningin der wetenschappen, en vooronderstelt dus *studie* en tevens meent ieder mensch met gezond verstand, van nature tot philosopheeren in staat te zijn. Immers ieder gewoon en ieder wetenschappelijk mensch spreekt en denkt na (reflecteert) over zijne ervaringen en komt zoodoende tot eene werelden levensopvatting in het algemeen en tot eene beschouwing over de grondslagen van eigen vak in het bijzonder. En bij deze metaphysische overwegingen laat hij niet naar behooren het recht van het meerdere inzicht gelden van den man, die *studie* van het denken heeft gemaakt, even weinig als een

1) *Zuivere Rede en Hare Werkelijkheid.* Een boek voor vrienden der wijsheid, door G.J.P.J. Bolland, hoogleeraar der wijsbegeerte te Leiden. Tweede uitgave. Leiden, A.H. Adriani, 1909.

geloovige de uitkomsten van philologische studiën op zijn heilige boeken aanvaardt: beiden willen *overtuigd* worden en dan nog wel zonder verdere inspanning hunnerzijds. Zij beseffen niet, dat dit alleen mogelijk is, zoo men zich inspanning wil getroosten, zoo men wil *leeren.* De wetenschap van het verband der begrippen, de leer van zuivere rede vooronderstelt, om haar te kunnen begrijpen en beoordeelen.... studie. Men denkt en redeneert in het leven en in de wetenschap zoo natuurlijk weg, doch om tot een zuiver begrip van eigen wetenschap te geraken moet het natuurlijke denken zich tot zuiver, d.i. geschoold denken verheffen. Ieder kan hooren, de muzikaal geoefende onderscheidt intervallen. Ook nadat de voorbereidende stukken van Prof. Bolland verwerkt zijn, zal de kategorieënleer zelve heel wat studie en inspanning kosten. Doch deze is nu eenmaal het centrale punt, dat de heele begripsleer beheerscht.

Het besef echter, dat er iets valt te *leeren begrijpen*, ontbreekt den meesten ten eenenmale. En dan werkt Bolland 'prikkelend'. De besten leeren dan 'al tegenkibbelend', al willen ze dat meestal niet weten, en leeren het daardoor nooit goed; de minder intelligenten blijven in de oppositie. En dan doet zich het eigenaardige verschijnsel voor, dat de buitenstaanden zich bij voorkeur door deze minst-bevoegden laten voorlichten[1)]. Misschien laat dit verschijnsel zich hierdoor verklaren, dat zij, die half-begrijpen, het veiliger achten er het zwijgen toe te doen en de leerlingen van Prof. Bolland door velen voor bevooroordeeld worden gehouden!

De leerlingen van Prof. Bolland, die door het volgen zijner voordrachten, het bestudeeren van zijne werken - en die van andere wijsgeeren - geleerd hebben te begrijpen, zijn betrekkelijk gemakkelijk aan hun helderder inzicht gekomen, vergeleken bij degenen, die dit mochten willen beproeven door de studie van Bolland's boek; de *studie*, want lezen zonder meer is onvruchtbaar. En bij degelijke studie zullen de gangbare bezwaren tegen Bolland en de Hegelarij allengs blijken op misverstand (soms op gewild misverstand) te berusten.

Bolland houdt er niet van zijn begrip doorloopend in prikkelende paradoxen te hullen; het is integendeel zijn streven

1) *Zuivere Rede* enz. blz. 1000-1001.

alle misverstand zooveel mogelijk weg te nemen. De meeste bezwaren van niet der zake kundigen vinden we in de openingslessen[1)] besproken, o.a. de veelheid der wijsgeerige stelsels als argument tegen de philosophie als draagster der waarheid, de zoogenaamde bekrompenheid om in Hegel den schepper van het ware stelsel te eeren, het verwijt dat Hegel en Bolland à priori, buiten de ervaring om, hunne begrippen construeeren e.d. meer. Het conservatisme van Hegel, die het reactionair regime van de restauratie zou hebben goedgephilosopheerd, verwijst Bolland naar het rijk der fabelen, tegenover de breed uitgemeten detailfouten in de Natuurphilosophie wijst hij op den geest, op de methode van dat standaardwerk, die heel wat houdbaarder zijn gebleken dan de meest beroemde hypothesen van natuurgeleerden.

Hegel verstaanbaar te maken voor het wetenschappelijk bewustzijn onzer dagen, den geest der waarheid weer te doen herleven is Bolland's streven geweest. Hij is begonnen met het uitgeven van enkele werken van Hegel en van diens leerlingen met eene inleiding, om ze op zijne colleges te leeren lezen. In den loop der jaren is Bolland in het ontwikkelen der kategorieën allengs onafhankelijker geworden van Hegel's letter: het werk dat nu voor ons ligt is geene bewerking van Hegel's *Encyclopädie*, allerminst eene vrije vertaling; het is de uitkomst van zelfstandig hèrdenken en hèrzeggen in groote onafhankelijkheid van Hegel's letter en daarom in grooten trouw aan Hegel's geest.

Bolland's werk maakt de studie van Hegel zelven dan ook allerminst overbodig: integendeel de kennis van de groote verschillen in het ontwikkelen der kategorieën door beide denkers, die wat de methode betreft door denzelfden geest worden bezield, is juist onmisbaar om een helder begrip van het wezen der wijsbegeerte te erlangen.

Hegel heeft de encyclopaedische begripsleer stelselmatig uiteengezet in zijne *Encyclopädie der philosophischen Wissenschaften im Grundrisse.* Enkele gedeelten heeft hij in afzonderlijke werken uitvoerig uitgewerkt, n.l. de logica en

1) Verscheidene zijn opgenomen in deze tweede uitgave: *Het Nut der Wijsbegeerte*, *De Voorhof der Schoonheid*, *In den Strijd voor de Waarheid*, *Voor Allen.*

de rechtsphilosophie. In de groote uitgave zijner verzamelde (ook onuitgegeven) werken hebben zijne leerlingen de aesthetica en de godsdienst-philosophie naar Hegel's dictaten bewerkt en de overige deelen der *Encyclopädie* met toevoegsels verrijkt.

Van deze begripsleer is de logica de kern, punt van uitgang en resultaat tevens: immers het ware, het redelijke begrip is vooronderstelt in natuur- en geestesleven en tevens is het de hoogste openbaring van den zichzelf bewust geworden geest, het begrip van eigen begrip, dat in de leer van zuivere rede wordt ontwikkeld.

In de logica vinden wij eene stelselmatige ontwikkeling van de begrippen, die in allen bewustzijnsinhoud gelden. Het is de wetenschap van het woord, waardoor men leert bedenken den omvang, den inhoud, de betrekkelijke geldigheid van ieder begrip, immers ze hebben allen hunne zijde van onmisbaarheid en van ontoereikendheid.

Deze algemeene begrippen der logica gelden in de bijzondere begrippen van natuur- en geestesleven.

In woorden uiten wij ons begrip der werkelijkheid, in woorden spreken wij de waarheid der werkelijkheid uit. Het begrip, òns begrip der werkelijkheid is ondenkbaar, zoowel zonder de ondervinding der werkelijkheid, als zonder het woord; maar ons begrip is zelf niet ondervinding, het gaat er boven uit, om als de waarheid der tijdelijke en vergankelijke ondervindingen blijvend te gelden. Aan den éénen kant is ieder begrip tijdeloos en ruimteloos geldig, omdat het begrip als zoodanig geestelijk en niet natuurlijk is, al is het van natuurlijke ervaring onafscheidelijk. Aan den anderen kant openbaren de bijzondere begrippen eene betrekkelijke geldigheid en onhoudbaarheid naast betrekkelijke onmisbaarheid ten opzichte van elkander. Al de bijzondere begrippen, die in onderling verband en tegenstrijdigheid het rijk des geestes vormen, zijn door Hegel en nu door Bolland stelselmatig ontwikkeld. Hegel begint hierbij bij het abstractste en dus minst beteekenende begrip; zoo wordt in de natuurleer de ruimte begrepen als het buiten elkander zijn zonder meer der werkelijkheid. Ruimte en tijd vinden dan hunne eenheid in de beweging en deze drie abstracties blijken dan het schema, dat ten grondslag ligt, zoowel aan mechanica, physica en organica

als aan het leven des geestes, zooals dat zich in het zieleleven, de samenleving en het hoogere leven van kunst, godsdienst en wijsbegeerte openbaart.

Hegel heeft de groote lijnen van de encyclopaedische begripsleer met groote genialiteit getrokken, vele onderdeelen heeft hij met even groot meesterschap tot in de fijnste schakeeringen uitgewerkt. Maar waar het verband hem nog niet helder voor den geest stond, heeft hij toch dikwijls even uitvoerig willen zijn in onderdeelen; vandaar is de bouw zijner werken schijnbaar meer evenredig dan die van Bolland, maar tevens verklaart dit pogen voor een deel Hegels spreekwoordelijke duisterheid. Bolland is om zoo te zeggen oprechter: waar hij de détails zuiver ziet, heeft hij ze uitvoerig ontwikkeld, elders bepaalt hij zich tot een overzicht. Daardoor is het Bolland gelukt zichzelf in helderheid en zeggingskracht vrijwel gelijk te blijven, waar bij Hegel groote verschillen vallen te constateeren.

De geslotenheid van Hegels stelsel is niet zoo streng, als zijne bestrijders, die hem gaarne van dogmatisme beschuldigen, het wel zouden willen doen voorkomen. In beginsel is een voor altijd geldige redactie der *Encyclopädie* ondenkbaar: het is en blijft de zaak der wijsbegeerte, de uitkomsten der vakgeleerden in het wijsgeerig verband op te nemen. De encyclopaedische begripsleer ontwikkelt zich met de vakwetenschappen. En waar is het einde van menschelijke wetenschap, zoo niet het einde der Cultuur daar is?

De philosophie is de leer van het volstrekte, maar zoodra zij in een bepaald geschrift tot aanzijn komt, is ze het volstrekte op betrekkelijke wijze.[1)] Hegel heeft het beginsel en de methode der philosophie in hunne zuiverheid begrepen, zonder te meenen het ware nu eens en voor altijd te hebben *vastgesteld.* Integendeel, nu eerst is eene vruchtbare ontwikkeling mogelijk gemaakt. De uitkomsten van het wetenschappelijk onderzoek op elk gebied in het verband der wijsbegeerte op te nemen, op het geheele gebied van natuur en geest het redelijke op te sporen, ook in zijn tegendeel, dat is de nooit geëindigde taak van wijsgeerig gevormde vakgeleerden.

1) Vgl. *Spreuk* 177: Stelselmatigheid van volstrekte betrekkelijkheidsleer is het vergankelijke en het onvergankelijke der ‘Hegelarij’.

De rust, die het inzicht in het ware beginsel der werkelijkheid schenkt, verkeert zich nu in onvermoeide bedrijvigheid om dat beginsel in de werkelijkheid na te speuren.

De geschiedenis der wetenschappen in de negentiende eeuw getuigt van den levenswekkenden geest van Hegel op tal harer roemrijkste bladzijden, die gewijd zijn aan taalwetenschap, geschiedenis, letterkunde, theologie en geschiedenis der philosophie. Door de stelselmatige tegenwerking van hooger hand van Hegels leerlingen in Duitschland is er van een stelselmatige wijsgeerige bewerking der natuurwetenschappen weinig terecht gekomen. Bij het optreden van Prof. Bolland hadden de vakwetenschappen een geweldigen voorsprong op de philosophische verwerking harer uitkomsten niet alleen, maar ook het onkruid van quasi-wijsgeerige beschouwingen over de hoofdbegrippen van bepaalde gebieden van wetenschap door vakgeleerden was welig opgeschoten. Bolland staat voor de dubbele taak deze onhoudbare redeneeringen te weerleggen en de zuivere in de plaats te stellen. Dit laatste vooral is de aangewezen taak van Bollands leerlingen; enkele stappen in de goede richting zijn gedaan,[1)] maar de volledige bijgewerkte encyclopaedie der wijsgeerige wetenschappen is nog verre van verwerkelijkt.

Intusschen heeft Prof. Bolland de hoofdbegrippen der encyclopaedische begripsleer in den loop der jaren op zijne colleges en in opstellen behandeld. In de eerste uitgave van *Zuivere Rede* ontbraken nog natuur- en schoonheidsleer en ook de spreuken, eene korte, kernachtige samenvatting van het geheel.

Deze reeks opstellen van zeer uiteenloopend karakter vormt toch één geheel, wat het wezen der zaak betreft, maar is eene verzameling deelen, wat de uitvoering aangaat. Het ééne hoofdstuk is veel uitgebreider dan het andere; het ééne biedt nieuwe gezichtspunten, het andere is polemisch tegen vakgeleerden gericht, een derde geeft tal van gegevens van eigen vakgeleerdheid. En door deze verscheidenheid heen

1) O.a. door Mr. K.F. Creutzberg in zijn dissertatie: *Misdrijf en Overtreding*, Utrecht 1904; artikelen over kunstphilosophie, door Dr. A. Pit en over theorie van muziek door Mej. Vas Nunes en natuurphilosophische beschouwingen door Dr. Clay en Dr. Rethy, alle in het Tijdschr. v. Wijsbegeerte.

blijft Bolland zich gelijk als Meester over de wijsgeerige taal, lukt het hem in alle deelen en in allen deele om in zuiver Hollandsche klanken het Begrip van het begrip in vollen luister te ontwikkelen. Hij heeft zelfs niet gepoogd zijn opstellen zelfs maar uiterlijk tot een geheel om te werken: ieder artikel stelt het onderdeel, waar het meer bepaaldelijk over gaat in verband met het geheel. De inleiding op de studie over 'Leven, Ziel en Geest', hoe fijn ook op zichzelf, sluit niet aan bij het slot van 'De Natuur', even weinig als de 'Redeleer' en de 'overgang van de Idee tot de Natuur'. Zoo wordt b.v. in 'Leven, Ziel en Geest' het *leven*, dat in het vorige hoofdstuk grondig was behandeld, wederom uitvoerig ter sprake gebracht, ja zelfs worden de natuurkategorieën nog eens in vogelvlucht overzien.

Hegel zelf heeft als wetenschappelijk testament aan zijne leerlingen voorgehouden zijn letter door zijn geest te overwinnen en Bolland plaatst als motto boven de redeleer Hegels woord, dat de methode die hij in zijn stelsel van redeleer volgt, of liever, die dit stelsel zelf volgt, voor veel volmaking, voor veel uitwerking in afzonderlijkheden vatbaar is, terwijl hij toch weet, dat zijne methode de eenige ware is. Dit oordeel over de groote denkers uit de geschiedenis der wijsbegeerte is ook het oordeel over *Zuivere Rede en Hare Werkelijkheid.* Waar het de taak der groote denkers is, de leer der begrippen te volmaken, daar is het hunnen volgelingen geoorloofd leemten aan te wijzen, die zij niet in staat zijn naar behooren aan te vullen. Maar het zal niet in de eerste plaats onze taak blijken om leemten te ontdekken, we kunnen in menig opzicht ook op verrijking van het wijsgeerig denken wijzen.

II.

Behalve de opstellen, die gezamenlijk de encyclopaedische begripsleer vormen, zijn in dezen tweeden druk twee openingslessen en een opstel over *Het Nut der Wijsbegeerte*[1] afgedrukt. Deze stukken zijn inzonderheid geschikt om bij wijze

1) Dit opstel is eene samenvatting van het gesprokene in drie propaedeutische colleges, waarvan het dictaat is afgedrukt in de *Vox studiosorum.*

van inleiding te worden bestudeerd. *Voor Allen* leert ons Prof. Bolland als redenaar, als improvisator kennen, evenals een ander stenographisch vastgehouden openingsles over aesthetica[1].

In den Strijd om de waarheid is een *geschreven* voordracht, waarin Bolland zich doet kennen als machtig essayist; in de meer stelselmatige stukken wordt Bolland geleid door de dialektiek der door hem te ontwikkelen begrippen, maar hier, waar hij eene algemeene inleiding op zijnen cursus geeft en dus vrij staat tegenover zijn stof, treft het stuk door zijn bewonderswaardigen bouw: door alle schijnbaar toevallige uitweidingen heen wordt het betoog stelselmatig en met klem verder gevoerd.

Als onmiddellijke inleiding op de redeleer stelt Prof. Bolland in eene *Nadere Voorbereiding* eigen beginsel en methode tegenover de gangbare meeningen van het natuurwetenschappelijke bewustzijn onzer dagen, dat in de eerste plaats empirisch wil zijn en zich van metaphysische smetten vrij waant, zooals dat hier te lande het verdienstelijkst door Prof. Heymans wordt vertegenwoordigd.

Bij nadere beschouwing ontpopt de ‘empirische metaphysica’ van Prof. Heymans zich als eene theorie wel op ervaring gegrond, maar tevens vol van ondoordachte metaphysica, waar ze zich juist ten eenemale aan ontworsteld waande. Niet zonder humor vergelijkt Prof. Bolland de empirische metaphysica met eene gezonkene of bezoedelde Sophia, de laatst komende der aeonen van de Gnostieken.

Bolland beschouwt de zakelijke waarneming, de empirie, wel als onmisbaren grondslag voor vakwetenschap en wijsbegeerte; maar bij het eenzijdig nadruk leggen op de empirie wordt deze niet zuiver genoeg onderscheiden van het zuivere denken der metaphysica. De algemeene begrippen en de waargenomen zakelijkheden zijn niet van elkander af te scheiden, maar het denken zelve is geene zakelijkheid; alle wetenschappelijke begrippen, wetten en hypothesen zijn niet waarneembaar, alleen denkbaar. Het denkbare geldt in alle zakelijkheid, zonder er in op te gaan. Dit zuiver denkbare is het methaphysische, dat nooit kan worden waargenomen, zoodat

1) *In den voorhof der Schoonheid* blz. 563 vlg.

empirische metaphysica een vrucht blijkt van ondoordachte kennis en niet van begrijpende wijsheid!

Het gaat in zuivere rede niet om empirische metaphysica van waargenomen begrippen, maar om het ware, het redelijke of begrijpelijke *in* alle waarneming. Om dit te kunnen begrijpen moet het gewone of natuurlijke bewustzijn zich ontwikkelen tot het wijze bewustzijn. Het eerste stelt zich tevreden met zekerheid zonder meer; eerst door overwonnen twijfel komt het tot wijsheid, een besef, dat bij alle wijsgeeren van Plato af tot Hegel toe aanwezig is. Weten is steeds middellijk weten, op ervaring van dit of dat gegrond weten, het bevat dus een element van onzekerheid, van geloof. Het ware weten blijkt eenheid van weten en gelooven, van zekerheid en (overwonnen) twijfel. Om dit in te zien, moet het gewone bewustzijn zich ontwikkelen aan het bewustzijn van iets anders tot redelijk bewustzijn. Reeds voor het eerste bewustzijns-stadium blijkt het wezen van het waargenomen voorwerpelijke alleronzakelijkst te zijn: n.l. ruimte en tijd.

In de geschiedenis der wijsbegeerte vinden wij deze ontwikkelingsphasen van het bewustzijn door verschillende stelsels vertegenwoordigd. ‘Zoo komt het denken henen over de moeilijkheden, die het door zelfonderscheiding van eigen inhoud in zichzelf teweegbracht en is doorloopende ontkenbaarheid van stelbaarheden in zuivere redelijkheid het blijvende, waartoe de rede het eindige voortdurend behoeft, om het meteen weer op te lossen en in eigen tegendeel te bewaren. Absolute negativiteit of zelfverkeering is wet en kenteeken der ware denkwijze, want zij is het ware zelf’ (blz. 77).

Zoo onderscheidt het denken zich inzichzelf tot verstandelijk en redelijk (d.i. verbijzonderend en veralgemeenend of scheidend en vereenigend) denken. De waarheid van zuivere rede openbaart zich dan ook niet in één stelsel, maar het ware bestendigt zich in den loop van de geschiedenis van het denken, zelfs in zijne dwalingen.

Hegel heeft het ware begrepen als het ongescheiden onderscheiden zijn (of identiteit) van denken en zijn en de ware redeleer als eenheid van denk- en zijnsleer, als de ware leer omtrent alle waarneembaarheid en alle denkbaarheid.

Deze *Nadere Voorbereiding* is pas volkomen begrijpelijk voor hen, die de heele kategorieënleer hebben doordacht,

m.a.w., wie Bollands boek volkomen wil verstaan, moet het minstens tweemaal doorwerken! Immers de redeleer openbaart eerst hare volle beteekenis in het licht van de kategorieën van natuur en geest en deze laatste vooronderstellen weer doorloopend de zuiver redelijke begrippen.

III.

Om volkomen door te dringen in Bollands bewerking der kategorieën van de redeleer is naast *Zuivere Rede* het *Collegium Logicum*[1)] onmisbaar; vooral voor hen, die de redeleer willen bestudeeren, zonder mondelinge voorlichting te kunnen genieten, is deze stenographisch vastgehouden cursus van onschatbare waarde. Het eigenlijke dialektische betoog is in het *Collegium Logicum* doorgaans beknopter, terwijl ter verduidelijking vele citaten uit de geschiedenis der philosophie en voorbeelden van verstandelijke natuurphilosophie worden gegeven. Bovendien is de studie van dit boek gemakkelijker, doordat Prof. Bolland, sprekend, rekening houdt met zijne toehoorders en op hun al dan niet begrijpend kijken reageert, als schrijver daarentegen verdiept is in de zuivere rede en deze in strenge stelselmatigheid zich uit zichzelf laat ontwikkelen. In de stenographisch vastgehouden voordrachten worden moeilijke punten in de dialektische ontwikkeling, van verschillende kanten benaderd en met reeds behandelde begrippen vergeleken.

In deze tweede uitgave zijn in de redeleer geene ingrijpende veranderingen aangebracht; maar wel treffen we tal van verfijningen van uitdrukking aan, vooral bij de ontwikkeling der overgangen van het eene begrip tot het andere. Deze toevoegsels en wijzigingen zijn geheel nieuw op enkele na, die reeds in tijdschriftartikelen of in het *Collegium Logicum* zijn te vinden. Zelfcopiëeringen zijn het niet: in streng dialektischen vorm vinden we elders vrijer uitgesproken gedachten hier weergegeven.

Het eerste gedeelte, de zijnsleer, is een zinrijk korte samenvatting van de uitvoerige uiteenzetting in het *Collegium Logicum*; deze is nu vrijwel een zuiver afgerond geheel op eene enkele onzuiverheid na, waarover later nader.

1) *Collegium Logicum*, Leiden, Adriani. 1905.

Het tweede gedeelte, de wezensleer, is het meest verrijkt in deze nieuwe uitgave, terwijl het laatste gedeelte, de begripsleer, slechts in korte trekken wordt geschetst. Hier moet nog veel worden uitgewerkt. De begripsleer in Hegels Groote Logica bevat veel stof, die dringend zuivering en schifting behoeft, voordat ook deze afdeeling in waarheid een deel van het 'diamanten net' der begrippen geroemd kan worden. Dit geldt niet zoozeer van de uiteenzettingen van de subjectiviteit des begrips, die eene beknopte samenvatting is van het uitgebreider betoog in het *Collegium Logicum.*

Als proeve van verbeterde redactie diene het volgende: Als we in de wezensleer zijn gekomen tot het inzicht, dat de wereld der verschijnselen als (wezenlijk) *geheel* van (verschijnende) *deelen* te begrijpen is, als het geheel van door *krachten* gewerkte *uitingen*, en wij de kracht nader hebben leeren begrijpen als het *wezen*, dat te gronde gaat door zich te openbaren, maar toch van zijne uiting niet te scheiden valt, dan zijn we genoopt *kracht* en *uiting* niet in haar onderscheid zonder meer, maar in hare onafscheidelijkheid te begrijpen en dan als *wet van gevallen* te stellen. 'De vertweezijdiging tot verschijnsel en kracht verkeert zich tot wettig te denken eenheid.' (blz. 161) Zoo ontwikkelt de kategorie der wet zich op hare beurt tot die der werkelijkheid.

Nu gebruikt Bolland in de eerste uitgave van *Zuivere Rede* bij het ontwikkelen van dezen overgang van kracht tot wet telkens de woorden *werkelijkheid* en *werkzaamheid*, als beschreef hij den overgang van dit kategorieënpaar tot de derde afdeeling der wezensleer, tot de *werkelijkheid*, terwijl de waarheid van kracht en uiting zich eerst onthult als hare *wet.*[1)]

Ook de ontwikkeling der *mogelijkheid* heeft aan zuiverheid veel gewonnen, terwijl het betoog over de onhoudbaarheid van het ding op zich zelf in verband met het bereikte inzicht in het wezen der werkelijkheid een meesterlijke greep is geweest.[2)]

Naast deze verbeteringen moeten eenige desiderata voor

1) *Z.R.* 2de ed., blz. 61, vgl. *Z.R.* 1ste ed., blz. 122. Ook in het *Collegium Logicum* was het onzuiver inschuiven der werkelijkheid vermeden.

2) Z.R. 2de ed., blz. 171-175. Vgl. *Tijdschr. v. Wijsbegeerte.* Juni 1907.

eene volgende verbeterde editie worden geboekt. In de zijnsleer vereischt de behandeling van de *noembaarheid* in verband met de *hoedanigheid* dringend herziening. Deze beide woorden gebruikt Bolland voor de kategorie der *qualiteit*, maar... in verschillende beteekenis. Noembaarheid is potentialiteit van benoemd-zijn; en het noemen blijkt in zijne afgetrokkenheid van nadere bepaaldheid een zóó abstrakt noemen, dat, het onderscheidend namen geven niet veel meer blijkt dan *tellen.* De kategorieën der telbaarheid (getal, aantal, grondgetal, ranggetal, hoofdbewerkingen, getalverhouding) openbaren ten slotte in de leer der rekenkundige hoofdbewerkingen en der getalverhouding bepaalde... hoedanigheden. 'Som, product en macht, verschil, quotiënt en wortel, zijn bepaaldheden van *hoedanigheid* reeds aan stelbare en gestelde veeleenigheid zonder meer, en onder verschillende gezichtspunten worden in de getallenleer allerlei *eigenschappen* der getallen kenbaar. Zoo is er geene telbaarheid zonder *noembaarheid.*' (blz. 104) Elders lezen we: 'der getallen verhouding is eene *noembaarheid*' (blz. 106), en 'de verhouding van het getal als wortel tot eigene macht is niet veeleenigheid zonder meer, noch ook getalverhouding zonder meer, maar veeleenigheid van en met en aan bepaalde *eigenaardigheid* of *hoedanigheid.*' (blz. 110) 'Eene werkelijke waarneembaarheid en denkbaarheid is dan ook eene bepaalbaarheid, die aan hare *hoedanigheid* en hare veeleenigheid hare dubbelzijdige zijnswijze heeft, reeds het getal is als werkelijke denkbaarheid niet zonder de eigenaardigheid eener *noembare veeleenigheid*, en alleen in een samenzijn van telbaarheid en *noembaarheid* komt de bestaanswijze der bepaalbaarheid te onzer kennis.' (blz. 111) Uit deze citaten blijkt dat de woorden *noembaarheid* en *hoedanigheid* door elkander worden gebruikt, zonder dat hun dialektisch verband nader wordt aangetoond. Tastbaar is de fout in dezen zin: 'De verandering van grootte eens hoeks blijkt aldra eene verandering van *hoedanigheid*' (blz. 104), ten bewijze dat er geene telbaarheid zonder... *noembaarheid* is! Bij verandering van grootte, waardoor de hoedanigheid kan veranderen, blijft een hoek toch een hoek, zoodat de *noembaarheid* niet verandert.

Het noembare als zoodanig is ongescheiden van zijne hoe-

danigheid, die het tot eene bepaalde bepaaldheid stempelt: verandering van hoedanigheid kàn verandering van naam beteekenen (b.v. damp-water-ijs). Maar als een hoek van stomp recht wordt, dan verandert de van den naam onafscheidelijke *hoedanigheid* niet, maar de *eigenschap* van den hoek wijzigt zich. Van kenmerkende hoedanigheid kan de hoek veranderen, zoo de twee beenen in elkanders verlengde kwamen te vallen, want dan ware de hoek een... lijn geworden. Aan de wijze, waarop Prof. Bolland in de zijnsleer de woorden *noembaarheid* en *hoedanigheid* gebruikt, beginnen de spiegelbegrippen van het wezen - het ding en zijne eigenschappen - te schemeren.

Het is opvallend dat de methodische indeeling der zijnsleer, die tot in onderdeelen wordt doorgevoerd, in de wezensleer vrijwel ontbreekt. Dat het redelijk verband hier niet zoo in het oog springt, ligt in de rede: immers in de wezensleer komen de begrippen ter sprake, waarvan het verstand, ook het wetenschappelijk verstand, zich bij voorkeur bedient. Het verstand, dat over het wezen der verhoudingen nadenkt heeft angstvallig het wezen der verschijnselen scherp gescheiden van de verschijnselen zelve en de verschillende wijzen, waarop het zich die verhouding denkt, ook onderling met zorg uit elkander gehouden zonder naar het redelijk verband te vragen, b.v. van oorzakelijkheid, doelmatigheid en wisselwerking, van noodzakelijkheid, toevalligheid en vrijheid. *Men* is in de wetenschap determinist òf niet, men loochent alle teleologie en zweert bij de causaliteit òf men beweert de tegenovergestelde eenzijdigheid, men is fatalist òf verkondiger van den vrijen wil!

Deze verstandelijke eenzijdigheid, die de begrippen van het wezen kenmerkt, bemoeilijkt in hooge mate het aantoonen van hun redelijk verband. Overal is dat dan ook nog niet gelukt: al is er merkbare vooruitgang te bespeuren vergeleken bij de wezensleer van Hegel en die in vroegere bewerkingen van Prof. Bolland, toch laat de indeeling nog te wenschen over. De overgangen van de ééne kategorie tot de andere zijn vrijwel zuiver, maar hier ontbreekt het dialektisch perspectief: de dialektische gedachte van protentialiteit-realiteit-idealiteit, die de héële logica, evenals de héële encyclopaedische begripsleer beheerscht, openbaart zich ook

in ieder onderdeel. Dit nu komt in de wezensleer van *Zuivere Rede* niet tot zijn recht.

Het wezen, aanvankelijk abstract gedacht als identiteit, onderscheid en grond wordt in bepaaldheid als *Erscheinung* gesteld, eerst wederom in onbepaaldheid te denken, dan in bepaaldheid als existentie van vorm en stof, ding en eigenschap, geheel en deelen, dan als wezenlijke verhouding van innerlijk en uiterlijk, kracht en uiting en wet van gevallen; in zijne waarheid, in zijne idealiteit wordt het wezen der verschijnselen als werkelijkheid begrepen. Vooral in het middelgedeelte is dat gemis het sterkst, al ligt ook dit weder in de rede. Bolland heeft de *kracht en hare uiting* in hare waarheid als *wet van gevallen* begrepen. Hegel plaatst daartusschen de verhouding van het *innerlijke en uiterlijke*, een kategorieënpaar, dat Bolland heeft laten vervallen, terwijl hij het in zijn betoog blijkt niet te kunnen missen, al zij het in eenigszins ander verband, n.l. als overgang tusschen het *geheel en zijne deelen* en *kracht en uiting*. Bij de ontwikkeling van dezen overgang worden telkens de woorden *buitenzijde*, *binnenzijde* (blz. 158), *uitwendige* veelheid, *inwendige* eenheid (blz. 159)[1)] gebruikt. Is dit niet eene aanwijzing om die kategorie hier in te schuiven?

In het laatste gedeelte, de begripsleer, is de grondgedachte der redeleer weer schitterend doorgevoerd, maar hier hebben wij een onafgewerkt, een in wording zijnd gedeelte der redeleer, waarvan alleen de hoofdlijnen duidelijk getrokken zijn. Reeds uit den omvang van de drie hoofdstukken blijkt dit: de subjectiviteit des begrips beslaat bij Hegel bijna de helft, in het *Collegium Logicum* twee derden der heele begripsleer; terwijl *Zuivere Rede* over dit hoofdstuk eene korte samenvatting in tien bladzijden van het *Collegium Logicum* biedt; aan de objectiviteit zijn een twintigtal, aan de Idee, het concreetste begrip, de hoofdkategorie van de heele redeleer, slechts drie bladzijden gewijd. Bij Hegel is de begripsleer uitgebreider dan de wezensleer, bij Bolland is ze half zoo uitvoerig behandeld. Dit gedeelte wacht nog op volledige hernieuwing. Veel stof is te vinden bij Hegel, die op stelselmatig verwerken wacht, waarbij ook de opvatting van Rosen-

1) Vergl. blz. 161, 163, 167-168 en spreuk 240-271 op blz. 908.

kranz, die in zijn ontwikkelde begripsleer sterk van Hegel afwijkt, nadere overweging verdient. Vooral het beginsel (das Princip), de methode en het stelsel (das System) zijn kategorieën, wier opneming in de begripsleer m.i. meer voor de hand ligt, dan die van leven, chemie, mechanisme e.d.

Bij de vraag, of deze kategorieën in de begripsleer wel op hare plaats zijn, moet men evenwel in het oog houden, dat er hier eene andere beteekenis aan gehecht moet worden, dan in de natuurphilosophie; ze moeten 'neutraal' worden gedacht, d.w.z. toepasselijk zoowel op natuur als geest, evenals alle kategorieën der redeleer dat zijn. Dat dit bij deze begrippenreeks uitdrukkelijk moet worden vermeld, om misverstand te voorkomen, wat bij andere kategorieën als noembaarheid, noodzakelijkheid, oorzakelijkheid enz. van zelf spreekt, is al een veeg teeken.

Dat de *mechanica* zich in het psychische leven o.a. in werktuigelijkheid van geheugen en gewoonte openbaart, dat er sprake is van dierlijk, maar *ook* van godsdienstig en artistiek *leven*, dat is geen bewijs van de gegrondheid van het plaatsen dier kategorieën in de objectiviteit des begrips. Immers: in den geest is de natuur voorondersteld en opgeheven; hieruit volgt, dat men in werkingen van het bewustzijn het mechanisme op ondergeschikte wijze kan zien terugkeeren. Op die manier redeneerende[1)], zouden *alle* natuurkategorieën hare plaats in de objectiviteit des begrips moeten vinden, daar alle ook in de wereld des geestes eene ondergeschikte rol spelen. Op grond van het spreken over staatkundig *leven* wordt het *leven* tot kategorie der begripsleer verheven: evengoed kunnen *gewichtige* zaken aanleiding geven de *zwaartekracht* hier op te nemen!

Bij de objectiviteit des begrips en de Idee plaatsen wij voorloopig een vraagteeken, vertrouwende, dat hernieuwde pogingen het Begrip in de collegezaal te ontwikkelen, haar beslag zullen vinden in eene monographie of in eene derde uitgave van *Zuivere Rede.* Hoe herhaalde mondelinge voordracht tot volmaking der wijsgeerige uitdrukking voert, blijkt duidelijk uit eene vergelijking van de zijnsleer in *Zuivere Rede*, en de eerste ontwikkeling in tijdschriftartikels.

1) Zoo verontschuldigt zich ook Hegel in den *Zusatz* van § 195 zijner *Kleine Logik.*

IV.

De natuurphilosophie is een der door de leerlingen van Hegel minst beoefende deelen van de *Encyclopaedie*[1]. Tusschen het verschijnen van de uitgebreide natuurphilosophie van Hegel en het beknopte overzicht van Prof. Bolland ligt haast een eeuw van natuurwetenschappelijk onderzoek zonder evenredigen vooruitgang van natuurbegrip. Deze onevenredigheid te doen verdwijnen, m.a.w. de natuurphilosophie op de hoogte der natuurwetenschap te brengen, is eene reuzentaak, die door een philosoof, wiens vakstudie op een ander gebied ligt, onmogelijk volbracht kan worden. Niet alleen maakt de vooruitgang der natuurwetenschappen, die met de kennis van zooveel natuurlijke feiten en verhoudingen zijn verrijkt, eene omwerking der natuurphilosophie dringend noodig, maar ook eischt de onvolkomenheid van Hegels dialektische ordening der natuurkategorieën dringend herziening. De enorme massa stof zijner natuurkennis heeft Hegel niet voldoende verwerkt; in het verband zijner kategorieën valt nog heel wat te zuiveren en om te zetten.

Niemand heeft dieper dan Hegel zelf de onvolkomenheid zijner poging beseft; tevens heeft hij begrepen, waarop ook Bolland den nadruk legt, dat het begrip in de natuur is verborgen: zij heeft haren kant van begrijpelijkheid, maar ook dien van onbegrijpelijkheid en toevalligheid. Hegel wil de feiten der natuur *begrijpen*, doch niet de feiten achter eene theorie vermoffelen. Naar aanleiding van de verschijnselen van den val in lucht, water en luchtledig schrijft hij: ‘Solche Erkenntnis ist mehr wert als tausend und aber tausend glänzender Gedanken’. (Ww. 7^1: 89-90) Dat schreef de man, die volgens zijne bestrijders voor de realiteit geen oog had! Feitelijk is Hegels poging het redelijke in de natuur op te merken, heel wat gematigder dan de verklaringswoede van moderne empiristen, voor wie de volgende zin een behartigingswaardige les bevat: ‘Die Würde der Wissenschaft muss man nicht darin setzen, dass alle mannigfaltigen Gestaltungen begriffen, erklärt seien; sondern man muss sich mit

1) J.H. Erdmann, *Grundriss der Geschichte der Philosophie II* S. 601-602, 703.

dem begnügen, was man in der That bis jetzt begreifen kann. Es gibt vieles, was noch nicht zu begreifen ist; das muss man in der Naturphilosophie zugestehen.' (Ww. 7[1]: 93) Maar: 'Die Philosophie braucht keine Unruhe darüber zu haben, wenn auch nicht alle Phänomene erklärt sind. Ich habe also hier nur diese Anfänge der vernünftigen Betrachtung im Begreifen der mathematisch mechanischen Naturgesetze, als dieses freien Reiches der Maasse, niedergelegt. Männer vom Fach reflectiren nich darauf. Aber es wird eine Zeit kommen, wo man für diese Wissenschaft nach dem Vernunftbegriffe verlangen wird.' (Ibid. S. 124) Algemeen uitgesproken wordt dat verlangen zeer zeker niet, maar onbewust blijkt het de natuurwetenschap te beheerschen, getuige de rustelooze opeenvolging van onhoudbare hypothesen en theorieën. Deze citaten bewijzen, hoe slecht Hegel-bestrijders zijne werken plegen te lezen (een algemeen verschijnsel ook in onzen tijd) en hoe weinig zij het gelezene dan nog hebben begrepen. De gedachte, die Hegel's natuurphilosophie beheerscht, n.l. dat de natuur eene onzuivere openbaring van het begrip is, hebben zij voorbij gezien om op enkele gevallen te vitten, waar Hegel in toevalligheden ten onrechte eene openbaring van het begrip heeft meenen te ontdekken.[1)]

'De natuur is onbedachtheid en ondoordachtheid, denkbaarheid, die in geene denkbaarheid opgaat, - - en alle denkbaarheid heeft hare zijde van natuurlijkheid, want de natuur is zelfverzaking van den geest, die zich daarin verzakelijkt stelt, om er zich weer tot zijne onzakelijkheid in te verkeeren en op te heffen. Zoo is de natuur het "onmachtige" of buiten zichzelf verkeerende ware, dat als het onbewuste tot bewustzijn heeft te komen, waarin al aanstonds begrepen of te begrijpen is, dat de onhoudbaarheid en vluchtigheid of toevalligheid aan de werkelijkheid van de natuur eene standvastige en blijvende of noodzakelijke zijde heeft te heeten.'[2)] Elders[3)] vinden wij dezelfde gedachte zuiver logisch ontwikkeld, n.l. als het redelijk verband tusschen noodzakelijkheid en toevalligheid. Wat komt er bij ernstige Hegel-studie van diens 'panlogisme' terecht?

1) B.v. de beruchte achtste planeet!
2) *Zuivere Rede* blz. 296-297.
3) *Ibid.* blz. 192-193.

Deze natuurphilosophie heeft Bolland voor het eerst in Hollandsche klanken uiteengezet in een boekje over *De Natuur*[1], dat in den tweeden druk van *Zuivere Rede* met enkele verrijkingen werd opgenomen. De belangrijkste zijn wel de mooie samenvatting van magnetisme, electriciteit en chemisme (blz. 344-345), en eene beschouwing over het verband van schijnbeweging, zakelijke beweging en volstrektbetrekkelijke beweging (blz. 306-307).

Het is een beknopt overzicht van de hoofdzaken; op enkele opmerkingen over de nieuwste theorieën na, is het niet in de eerste plaats Bollands bedoeling om de nieuwste vondsten wijsgeerig te begrijpen. Zoo is de electronentheorie eene verstoffelijking der electriciteit, volgens Prof. Bolland een verdichtsel van theosofisch-Indische herkomst, getuige citaten uit werken van Mevrouw Blavatsky en getuigenissen van Megasthenes (300 v. Chr.), den Pythagoreëer Philolaos e.a.; maar de mutatie-theorie van de Vries, de radioactieve verschijnselen, om slechts enkele dingen te noemen, worden hoogstens in het voorbijgaan genoemd. Desniettegenstaande is deze studie zeer leerrijk voor natuurkundigen, die hunne natuurkennis willen leeren begrijpen en een onmisbaar overzicht voor niet-vakgeleerden, die het begrip der natuur in hunne wijsgeerige encyclopaedie niet kunnen missen.

De ontwikkeling der kategorieën is gemakkelijker te overzien dan bij Hegel en vele veranderingen zijn tevens verbeteringen, vooral in de kategorieën der physica, die bij Hegel eenigszins verward zijn. Zoo behandelt Hegel de meteorologie als derde afdeeling na de hemellichamen en de elementen. Bij dat samengestelde verschijnsel komen o.a. ter sprake het soortelijk gewicht der lucht, warmte, koude, onweer, en dat alles, terwijl die verschijnselen zelf eerst in volgende hoofdstukken behandeld worden. Prof. Bolland daarentegen brengt de wind- en wederkunde kortelijk ter sprake (blz. 346) *na* het chemische proces en vóórdat hij tot de organica overgaat. Zoo neemt Hegel het *licht* als eerste, abstracte kategorie der physica, Bolland als idealiteit van geluid en warmte.

Niet zuiver m.i. is Bollands beschouwing over de verhouding

1) *De Natuur*, Leiden, Adriani, 1908.

van richting en snelheid aan de beweging (blz. 309-310). De beweging wordt eerst in onbepaaldheid als eenheid van ruimte en tijd gedacht, nader blijkt ze bepaalde beweging, beweging met bepaalde richting en van bepaalde snelheid. Deze bepaaldheden richting en snelheid verhouden zich als de momenten der beweging zonder meer, n.l. als ruimte en tijd (blz. 309-310). Zuiverder is Hegels opvatting, dat de snelheid quantitatieve verhouding van ruimte en tijd is.[1)] Het begrip van richting is in de beweging voorondersteld: immers richting is bepaaldheid van abstracte ruimte, waar van tijd nog geabstraheerd wordt.

Ook heeft Bolland het zwaartepunt in zijn natuurbegrip verwaarloosd. Volgens Hegel is 'der Schwerpunkt die erste Realität des Eins der Schwere', het zwaartepunt van een lichaam is 'dies subjective Eins, das nur suchend ist das objective Eins'. (Ww. 7^1:81)

V.

Het hoofdstuk over *de natuur* is een beknopt, doch stelselmatig overzicht gebleken van de natuurkategorieën, dat over *Leven*, *ziel en geest* is meer een schitterend opstel over die drie hoofdkategorieën van het eerste gedeelte van de philosophie des geestes, n.l. van de psychologie, dan een, zij het ook korte schets van de leer van den subjectieven geest. Meer dan eenig ander stuk van Bollands werk is deze studie een essay, geen onderdeel van een encyclopaedie der wijsgeerige wetenschappen. Dit nu maakt het veel gemakkelijker leesbaar. Als inleiding tot een streng stelselmatige ontwikkeling van de kategorieën van natuur- en zielkunde is het dan ook uitmuntend geschikt.

Het begin is polemisch tegen moderne pogingen om alle natuurverschijnselen te vereenzelvigen; als voorbeeld van wijsgeerige natuurbeschouwing weidt Bolland dan uit over het licht om dan te vervolgen: 'En in het schijnzijn van het

1) 'Die Geschwindigkeit, das Quantum von Bewegung ist Raum in Verhältniss zu bestimter Zeit, die verflossen ist' (Hegel, Ww. 7^1:65). 'Ein Ziegelstein für sich erschlagt einen Menschen nicht, sondern bringt diese Wirkung nur durch die erlangte Geschwindigkeit hervor: d.i. der Mensch wird durch Raum und Zeit todt geschlagen' (Ibid. S. 64).

licht verschijnen aan den geest zichtbare teekenen van het wezen der werkelijkheid, waarvan hij zelf weer ongescheiden onderscheiden is, zoodat hij zelf in de veeleenigheid van eigene werkelijkheid van zichzelven "teekenen" geeft en "teekenen" ontvangt. Allen "zin" deelt hij mede, alle zin gewordt hem, in téékenen en hij weet, wat dat... betéékent' (blz. 373). 'Het teeken bij uitnemendheid weliswaar is dan niet de zienlijkheid, maar eene hoorbaarheid, het wóórd' (blz. 374). Dit zijn wendingen vol geest, die echter niets te maken hebben met de kategoriëele ontwikkeling van licht, teeken, woord en taal. Hegel behandelt teeken en taal als 'Tätigkeit der Intelligenz' in de afdeeling over den 'Theoretischen Geist' (Ww. 7^2, § 458).

Na het zuivere begrip van leven, ziel en geest te hebben ontwikkeld, dat vóór Hegel in aanleg reeds bij Herakleitos, Plato, Aristoteles en Cicero wordt aangetroffen, - geeft Bolland eene uitvoerige beschouwing over de onsterfelijkheid der ziel. Dit leerstuk, door het latere Christendom zoo algemeen beleden, blijkt door Joodsche, Alexandrijnsche en Grieksche vóór-Christelijke schrijvers niet te zijn aanvaard, terwijl de uitlatingen van oud-Christelijke schrijvers weifelend zijn; zelfs nog Paus Johannes XXII, Luther en Calvijn waren van meening, dat de overledenen tot aan den dag der opstanding blijven slapen, - eene theologische uitweiding, die hoe belangrijk zij ook moge zijn, *hier* niet op hare plaats is. Wijsgeerig laat de 'onsterfelijkheid van afzonderlijke of "individueele" voortduring' zich begrijpen als... erfelijkheid. Maar er zit dieper zin in de onsterfelijkheid der ziel, want het blijkt, dat 'de geest op zijne wijze betrokken is bij de vraag, of zich in zuivere rede eene menschelijke onsterfelijkheid laat aannemen in den zin van eindelooze voortduring eener bepaalde of eindige ziel' (blz. 418).

'In zijne redelijkheid is het ik boven de eenzijdigheid van de sterfelijkheid uit, als het denken van het oneindige is het meteen het Oneindige zelf, - en "zoo moet men zich bij de onsterfelijkheid der ziel" niet voorstellen, dat zij eerst later werkelijkheid wordt. Zij is tegenwoordige eigenschap. De geest is eeuwig, dus daarom bereids aanwezig; de geest in zijne vrijheid is niet in den kring der beperktheid. Voor

hem als denkend, zuiver wetend is het algemeene voorwerp; dat is de eeuwigheid, die niet maar duur is, zooals de bergen duren, maar weten.' (Hegel Ww. 12^2: 268) (blz. 419). Zoo ontwikkelt de onsterfelijkheid der ziel zich tot oneindigheid des geestes, en het begrip van den oneindigen Geest tot het Godsbegrip (blz. 422-423).

Verder geeft dit opstel een klemmend betoog voor de onontbeerlijkheid van de redeleer ook voor de zielkunde, tevens eene weerlegging van het 'psychologisme' van Lipps, Brentano en Heymans (blz. 424). Ten slotte worden in een negental bladzijden de kategorieën van den menschelijken geest ontwikkeld: droomleven, herinnering, aandacht, wil, de drie trappen van het bewustzijn, persoon, moed en karakter.

De psychologie, de leer van den subjectieven geest, beschouwt den mensch op zichzelf, als zelfstandig individu. Deze eenzijdigheid is overwonnen in de leer der samenleving, de zoogenaamde rechtsphilosophie, waar het onderling verband der individuën wordt begrepen, zooals dat zich in huisgezin, maatschappij en staat verwerkelijkt. Het leven der staten ontwikkelt zich op zijne beurt in de wereldgeschiedenis.

Eene belangrijke evolutie greep sinds Hegel's dagen plaats in de denkbeelden over onze samenleving: het kritiek oefenen op den regeeringsvorm werd allengs een kritiseeren van de vormen der samenleving zelve; met dit verschijnsel houdt Bolland bij zijne ontvouwing van den geest der samenleving doorloopend rekening. De theorieën van de sociaal-democraten toetst hij aan het *begrip* dier samenleving in zijne rede over *Het Maatschappelijk Vraagstuk.* Dit is eigenlijk een hoofdstuk uit de philosophie der geschiedenis, want deze leert onder meer begrijpen, hoe de verschillende kategorieën der samenleving zich in het historisch verloop verwerkelijken.

De ontwikkeling dezer kategorieën is eene korte samenvatting van Hegels *Rechtsphilosophie*, met enkele verbeteringen en toevoegsels verrijkt van min of meer polemischen aard, over wijsgeerige beschouwingen van juristen: b.v. de opvattingen van Prof. Modderman en Rud. Sohm over de vraag 'Wat is recht', en van Prof. van der Hoeven over de vraag, 'met welk recht er gestraft wordt'.

Het eerste gedeelte handelt over het abstracte recht, het tweede over de moraliteit, het derde over de zedelijkheid in

de samenleving, d.w.z. over de verwerkelijking van abstract recht en moraliteit in maatschappelijke instellingen.

In het *begrip* van recht en moraliteit, van gezin, verschil van standen en staat ligt opgesloten, evenals trouwens in de begrippen van zuivere rede en in die der natuur, dat deze kategorieën niet zonder hare tegenstrijdigheid zijn, dat recht onrecht medebrengt, en om zichzelf te bestendigen het niet zonder 'straffende gerechtigheid' kan stellen; dat eigendom, d.i. recht van persoon op zaak, misbruik van eigendom medebrengt in sommige uitwassen van het kapitalisme, die even onvermijdelijk zijn als de maatregelen ter beperking van dat euvel; dat onderscheid van stand wordt medegebracht door onderscheid van aanleg en verschil van arbeid, doch waar het standsverschil in historische vormen is verstard en eigen reden van bestaan heeft overleefd, daar blijkt de revolutie in de rede te liggen! Al heft eene revolutie een bepaalden stand, eene bepaalde instelling op, daarom is alle onderscheid van maatschappelijke standen en instellingen niet gewoonweg af te schaffen, even weinig als alle onrechtvaardigheid door strenge regeling zal te voorkomen zijn. 'Wat den geest der samenleving in onze dagen democratisch doorwoelt, is eene zich in zichzelve aan afzonderlijke en algemeene belangen onderscheidende en als werkelijke worsteling tot bewustzijn komende veeleenigheid van de eeuwige tegenstellingen zelfzucht en gemeenschapszin, medelijden en winstbejag, verenkelenden onafhankelijkheidszin en gelijkmakende ordelievendheid, staatvernielende bandeloosheid en bezit verevenende wets-vordering, willekeur voor zichzelf verkiezend anarchisme en wetten tegen de burgerij verlangend socialisme, of hoe men ze verder verkiest te noemen' (blz. 521). Maar hiermede ontkent Bolland de gegrondheid van maatschappelijke grieven niet: 'want nooit en nergens is het geldende' recht ook in een betrekkelijk goed ingerichten staat zonder zijne tekortkomingen en verkeerdheden; ware redelijkerwijze met onderdanigheid aan wet en overheid te wachten, tot alle onbillijkheid uit den staat verdwenen ware, het zoude tot rust en orde in de samenleving niet kunnen komen' (blz. 522). Hegel heeft de redelijkheid der toen verdwijnende gilden betoogd; hier blijkt dus de redelijkheid van sociaal-democratisch streven in zake de vakvereenigingen.

De wijsgeerige uiteenzetting van de eenzijdigheid van sociaal-democratische en anarchistische theorieën, de onhoudbaarheid harer toekomstvoorstellingen is scherpzinnig. Of echter de voorspelling van den ondergang onzer cultuur door het drijven van zwart- en rood-internationalen in redelijke noodzakelijkheid wortelt? Het is niet de taak van rechts- of geschiedenis-philosophie, dit uit te maken. Maar dit staat vast, meestal worden bij omwentelingen eenzijdige leuzen aangeheven, die den grond of het doel der revolutionaire gezindheid aanduiden. Deze gronden zijn eenzijdige gronden, die niet van het rechte begrip getuigen van de omwenteling, die zij moeten bewerken. De wereldgeest verwerkelijkt zich in redelijkheid ondanks en door het streven van partijen, die zich met eenzijdigheden opwinden. Waar wordt toegegeven, dat grieven bestaan, dat pogingen tot verbetering noodzakelijk zijn, daar dient de wijsgeer te begrijpen, dat de politieke leuzen onhoudbaar zullen blijken en de gekoesterde verwachtingen niet zullen worden verwerkelijkt; al is daardoor de partij, die ze aanheft, er niet minder historisch gerechtvaardigd om, ja Goethe zegt terecht: ‘Die Gaben kommen von oben herab in ihren eignen Gestalten.’

Niet tegen eenzijdige partijleuzen moet de philosophie opkomen, haar taak is het eenzijdige theorieën in de wetenschap, als de agnostische strafrecht-beschouwing, de empirische metaphysica, de historisch-materialistische geschied-beschouwing en de naturalistische kunstbeschouwingen als onhoudbaar te doen kennen.

VI.

Zoo zijn we genaderd tot de derde afdeeling der geestesleer, de idealiteits-kategorieën der geestesleer, tot de leer van den absoluten geest; want hier gaat het niet meer om den geest in aanleg in menschelijk zieleleven of om den verwerkelijkten geest der samenleving, maar om den *vrijen* geest, die zich van zichzelf bewust wil worden.

Aanvankelijk poogt de geest zich gestalte te geven in vrije kunstscheppingen, vervolgens verwerkelijkt hij zich in Godsdienstige voorstellingen en leerstellingen, om ten slotte tot zichzelf te komen, om tot begrip omtrent zichzelf te komen

in de philosophie: Geest voor den geest. Zoo blijkt de wijsgeer aan het eind der encyclopaedische begripsleer gegekomen, aldoor met het slot, de philosophie zelve bezig te zijn geweest.

Zoo ergens, dan blijkt uit hunne behandeling van de leer van den absoluten geest het groote verschil in aanleg van Hegel en Bolland: als typisch Duitsch cultuurmensch is Hegel begaafd met een uitermate fijn kunstgevoel. Als dito meer nuchter en gemoedelijk Hollander is Bollands belangstelling in de eerste plaats op de theologie gericht.

Evenals in zijne studie over de natuur geeft Bolland over de kunst sprekende een kort overzicht van de voornaamste kategorieën, dat op vele punten onmiskenbaar zuiverder is dan Hegel's aesthetica. Dit uitvoerige standaardwerk (Ww. 10^1-10^2-10^3) bevat naast onovertrefbaar zuivere gedeelten veel willekeurigs in de dialektische ontwikkeling. Evenals de Godsdienstphilosophie is het eerst na Hegel's dood door diens leerlingen uitgegeven naar dictaten, wat veel onregelmatigheden verklaart. Voor de philosophie der kunst blijft het een werk van groote beteekenis: Hegel toch geeft niet alleen een overzicht van de kategorieën van schoonheid en kunst, maar hij stelt tevens eene schitterende philosophie der kunstgeschiedenis op. De drie deelen der aesthetica bieden voor de kunst, wat Rechtsphilosophie en Geschiedenisphilosophie voor de samenleving, wat Encyclopaedie en Geschiedenis der Philosophie voor de wijsbegeerte zelve zijn.

Bolland heeft hier, gelijk elders, de dialektiek in hare geschiedkundige verwerkelijking, de philosophie der kunstgeschiedenis, achterwege gelaten.

Op verschillende punten wijkt hij van Hegel af. Verscheidene verbeteringen, veelal aan andere aesthetici ontleend, heeft hij aangebracht: Zoo heeft b.v. Weisse de *leelijkheid* in de schoonheidsleer opgenomen, en zoo vinden we bij Vischer de *danskunst* in hetzelfde verband. Ook op andere punten heeft Bolland Vischers indeeling der kunsten gevolgd.

Tegenover het meer vrije schema van Hegel, die achtereenvolgens de (symbolische) bouwkunst, de (klassieke) beeldhouwkunst en de (romantische) schilder-, muziek- en dichtkunst behandelt, stelt Bolland een schematisch vollediger complex van negen kunsten: drie potentiëele kunsten (tuin-

bouw-, kook- en kleedkunst), drie reëele kunsten (bouwbeeldhouw- en schilderkunst) en drie ideëele kunsten (muziek-, dans- en dichtkunst).

Vischer geeft alleen de twee laatste groepen. Het verband van de drie plastische kunsten der middelafdeeling komt zoo beter tot zijn recht dan bij Hegel. De danskunst doet echter vreemd aan tusschen muziek- en dichtkunst.

De groote moeilijkheid, dit verband te beoordeelen steekt in de onbekendheid met de orchestriek, behalve misschien voor de weinigen, die de kunst van Isidora Duncan hebben gezien... en met begrip genoten. Het bevreemdende blijft dit, dat wij de orchestriek, eene bij uitstuk plastische kunst, die gebloeid heeft in de klassieke periode, hier tusschen de twee ideëele in vinden geplaatst. Zou wellicht de tooneelspeelkunst hier niet passen? Het schoone, muzikale geluid, dat tot het zinrijk, met kunst geuite geluid van het woord wordt, in de tooneelspeelkunst nog gesteund door houding, gebaar en grime, maar in de kunst van verzen zeggen allengs zich verinnerlijkt en vergeestelijkt. In dit verband denke men dan ook aan de opera, zooals die in Italië uit spontane volkskunst is gegroeid, aan het oratorium en het lied.

Grooter bezwaren rijzen nog tegen Bollands opneming van de drie zoogenaamde potentiëele kunsten. Door deze benaming reeds duidt Bolland aan, dat er van echte kunst nog geen sprake is: het is slechts in aanleg kunst. Wij hebben hier dus met kunstverschijnselen te doen, die eene analoge plaats in de aesthetica innemen, als de natuurgodsdiensten in de godsdienstphilosophie, m.a.w. primitieve kunst is de eenig denkbare in dit verband[1]. Bolland daarentegen beschouwt als zoodanig tuinbouwkunst, kook- en kleedkunst, bastaardvormen der kunst die uitingen van verfijnde en weelderige cultuur zijn, als potentiëele kunsten: in plaats dus van het primitieve het decadente.[2] Wat meer in het bijzonder de kookkunst betreft - zeker wel de ongelukkigste keuze - vergelijke men Hegels woord: ‘Das Sinnliche im Kunstwerk ist selbst ein Ideelles das aber, als nicht das Ideelle des Ge-

1) Vgl. J. de Boer, *Tijdschr. v. Wijsbeg.* Febr. 1908. *Aesthetica*, blz. 7, blz. 4-5.
2) Vgl. Dr. A. Pit, *Tijdschr. v. Wijsbeg.* Januari 1910.

dankens, zugleich als Ding noch äusserlich vorhanden ist. Dieser Schein des Sinnlichen nun tritt für den Geist... Deshalb bezieht sich das Sinnliche der Kunst nur auf die beiden *theoretischen* Sinne des *Gesichts* und *Gehörs*, während Geruch, Geschmack und Gefühl vom Kunstgenuss ausgeschlossen bleiben. Denn Geruch, Geschmack und Gefühl haben es mit dem Materiellen als solchem und den unmittelbar sinnlichen Qualitäten derselben zu thun'. (Ww. 10[1]:51-52)

De primitieve kunstneiging verwerkelijkt zich in versieren, mooi maken van voorwerpen van dagelijksch gebruik. Als proeve van een schema van primitieve kunsten diene het volgende: I. *pottebakkerskunst*, die in de Grieksche vazen hare opperste verfijning bereikt; II. *smeekunst*, *houtsnijkunst*, *ciseleerkunst:* men denke hierbij aan het versieren van wapenen en jachtwerktuigen; III. *weefkunst*, *batikkunst*, *wandteekeningen*[1)].

Behalve het schema der enkele kunsten en van de bijzondere kunstphasen geeft Hegel nog wijsgeerige beschouwingen over tal van begrippen, die schoonheid en kunst in het algeméén betreffen. Ook dit geeft Bolland beknopt weer, maar hij heeft niet als op andere plaatsen der Encyclopaedie de hoofdzaken naar voren gebracht in scherp dialektisch betoog. Hier ontbreken soms kategorieën, die van de grootste artistieke beteekenis zijn, terwijl ondergeschikte begrippen wel worden behandeld. Zoo weidt Bolland over den smaak als schoonheidszin uit, maar een hoogere verhouding van den geest tot het kunstwerk kent hij niet. Toch is b.v. de phantasie onmisbaar niet alleen voor den kunstenaar, maar ook voor wie kunst wil verstaan.

Hegel onderscheidt *gevoel* voor het schoone van den schoonheidszin als *smaak*, beide minderwaardige wijzen zich tot het kunstwerk te verhouden.

'Die Empfindung ist die unbestimmte dumpfe Region des Geistes; was empfunden wird bleibt eingehüllt in der Form abstraktester einzelner Subjektivität, und deshalb sind auch die Unterschiede der Empfindung ganz abstrakte, keine Unterschiede der Sache selbst. - Bei der Empfindung jedoch ist gerade diese inhaltlose Subjektivität nicht nur erhalten,

1) Vgl. *Ibid*, blz. 7.

sondern die Hauptsache, und darum fühlen die Menschen so gern. - So ward dann der gebildete Schönheitssinn Geschmack genannt. - Doch die Tiefe der Sache bleibt dem Geschmack verschlossen. - (Er) fürchtet sich vor allen tieferen Wirkungen, und schweigt, wo die Sache zur Sprache kommt und die Aeusserlichkeiten und Nebensachen verschwinden.' (Ww. 10^1: 43-46)

Ook is Hegels ontwikkeling van de schoonheid van den abstracten vorm volledіger, die Bolland slechts kent als symmetrie en guldene snede. Als 'Schönheit abstracter Form' noemt Hegel 'was man Regelmässigkeit, Symmetrie, ferner Gesetzmässigkeit und endlich Harmonie nennt' (Ww. 10^1: 173 f.f.). De beide eerste begrippen vallen onder het begrip der grootte, zij hebben betrekking op het uiterlijke; de wettelijkheid vormt den overgang tot de vrijheid van het leven, zoowel van natuurlijk als van geestelijk leven. Op hooger trap staat weer de harmonie, maar ook zij is nog niet 'die freie, ideelle Subjektivität und Seele.' (Ww. 10^1: 18).

VII.

De godsdienstwetenschap, in het bijzonder het oudste Christendom, is het gebied van Prof. Bolland's bijzondere studie. De resultaten der navorschingen van theologen, archaeologen, Aegyptologen enz. heeft Bolland wijsgeerig verwerkt: dit is het voorbeeld, waarnaar natuurgeleerden en kunstkenners eigen vakkennis redelijk moeten ordenen. Toch gaf Bolland slechts een schets, en niet een afgeronde, volledige wijsbegeerte van den godsdienst. Enkele onderdeelen worden in het opstel over den *Geest van het Hoogere* uitvoerig behandeld.

In eene korte inleiding vinden wij eene beschouwing over het verband van godsdienst en wijsbegeerte, die zich verhouden als voorstelling en als begrip van het Ware. Maar godsdienst is meer, getuige de uitlating, dat hij is 'zin voor heiliging,' gelijk de kunst zin voor schoonheid en de wijsbegeerte zin voor wijsheid openbaart (blz. 698). Evenals de schoonheid het centrale begrip der aesthetica is, zoo behoort de heiliging dat bij de Godsdienst-philosophie te zijn; dit moet hoofdzaak blijven en niet de poging om 'in de kerkelijke

leeringen en verbeeldingen dezelfde wereldwet en wereldrede (te leeren) beseffen, die in onkerkelijke wetenschap aan het licht komt.' (blz. 729) Embryonaal is hier en daar gezegd, wat het wezen van vroomheid is, in hoeverre ook in de wijsheid religie onmisbaar is, o.a. in dit Hegelcitaat: 'Al wat voor den mensch waarde heeft en achtbaarheid... vindt zijn innerlijkste middelpunt in den godsdienst, in de gedachte, het bewustzijn, het gevoel Gods. Het is den mensch in deze verhouding niet meer te doen om hemzelven, om zijn eigen belang, om zijne ijdelheid, maar om het volstrekte doel' (blz. 730).[1)] Hoeveel wijsgeeren, doorkneed in dialektiek en zuivere rede zijn er vrij van, het begrip van het begrip dienstbaar te maken aan eigenbelang en ijdelheid?

'Het begin onthult nooit aanstonds het beginsel, en niet aanvankelijke godsdienst, zelfs niet aanvankelijke en ondoordachte Christelijkheid, maar eindelijke of voleindigde en redelijk aan haar einde gekomene Godsdienstigheid brengt verlossing mede door des menschen berusting; zéér laat eerst zoo al ooit, komt met het besef van de waardeloosheid aller bepaaldheid het waarlijk heilige en reine of zuivere afzien van alle zelfzuchtige verwachtingen en droombeelden. Als zelfverkeering van den geest in het licht der eeuwigheid is dan de ware bekeering des gemoeds eene bevrijding van werelddienst gebleken, waarin ook de godsdienst, de dienst van goddelijken heer door menschelijken knecht in hoop op loon en vrees voor straf, zich tot vrije wijsheid en wijze vrijheid verheven, verhelderd en verlevendigd heeft.' (blz. 733-734).

In de kunst wordt het objektieve, het zinnelijke tot getuige gemaakt der Idee: de geest heerschend over de materie. In den Godsdienst leert het subject, het menschelijk gemoed zich richten naar de Idee, d.w.z. zijn leven in gezin, maatschappij en staat, zijn verhouding tot medemensch en innerlijke wenschen en begeerten zien 'sub specie aeterni'.

Ook deze verzoening wordt voorgesteld in godsdienstige voorstellingen en leerstellingen; dat het wezen dezer voorstellingen van verzoening van het subject met den absoluten geest 'redelijk' blijken... ligt in de rede. Het is dezelfde

1) Zie ook *Zuivere Rede*, blz. 731-732.

wereldrede, dezelfde geest, die in schoone kunst verzinnelijkt, in vroomheid verinnerlijkt, in wijsheid begrepen wordt.

Evenals bij de behandeling van den Godsdienst in het algemeen had ook bij de wijsgeerige beschouwing over de bijzondere godsdiensten de nadruk moeten gelegd zijn op de min of meer concrete wijze, waarop de verzoening van het menschelijk gemoed met den absoluten Geest, de loutering van het subject wordt voorgesteld en niet in de eerste plaats op het verband van het kerkelijk dogma met de wijsbegeerte. De zuivere godsdienst echter is tevens de hoogst ontwikkelde. In de godsdienstige voorstellingen heeft de menschheid niet alleen de verhouding van eigen gemoed tot den absoluten geest, maar ook de verhouding van al het hem omringende tot dien geest willen uitdrukken: zoo werd godsdienst van den beginne af met wetenschap en philosophie en kunst vermengd. In de lagere godsdiensten gaat het nog niet in hoofdzaak om gemoedsheiliging, even weinig als het in symbolische kunst van Indië of Egypte om schoonheid te doen is.

Deze studie van Prof. Bolland vervalt in twee deelen, waarvan het eerste de dialektiek der godsdiensten geeft, naar vertegenwoordigende typen gerangschikt. De natuurgodsdiensten blijven buiten bespreking; achtereenvolgens worden de godsdiensten van China, van de Hindoes, het Parsisme, de godsdienst van Egypte, Hellas en Rome, Jodendom en Christendom gekarakteriseerd. Talrijke toevoegsels, vooral tot den Egyptischen godsdienst, bewijzen dat Bolland onvermoeid met onderzoekingen op dit gebied bezig blijft.

Het tweede, dubbel zoo omvangrijke, gedeelte is een philosophische beschouwing over het ontstaan en de dogmata van het Christendom. Tot in bijzonderheden wordt het verband tusschen wijsgeerigen zin en gevoelvol-verbeeldingrijke inkleeding nagegaan en tevens aangetoond hoe een oud-Christelijk schrijver als Origenes dit reeds heeft *begrepen.* De bestanddeelen der Christus-gedachte en van de Christus-voorstelling worden in Grieksche wijsbegeerte, Romeinsche opvattingen, Egyptische, Joodsche en Alexandrijnsche voorstellingen en begrippen nagespeurd; maar tevens wordt er de nadruk op gelegd, dat, al zijn de bestanddeelen van het Christendom van alle kanten samengestroomd, het geheel dier voorstellingen en begrippen, op zichzelve geen van alle nieuw, hier voor het

eerst in grootsche concrete eenheid tot een geheel zijn vereenigd; een geheel, dat in waarheidsgehalte verre verheven is boven de som der toenmalige denkbeelden. De wijsgeerige zuiverheid van het Christelijk dogma kan worden beseft door philosofen; de verlichte, verstandelijk redeneerende menigte onzer dagen vermag in het leerstellig Christendom alleen het *onhoudbare* te bespeuren.

'Hoe de voorbijgaande werkelijkheid, die wij beleven, zich weer zal redden uit hare verdeeldheid, hoe zij tot nieuwe houdbaarheid komen zal, is over te laten aan haar zelve en geene zaak of aangelegenheid van rechtstreeksche bemoeienis voor de wijsbegeerte'[1].

Wat Hegel nog niet kon weten, heeft Bolland in onze dagen opgemerkt: het veldwinnen van de theosophie in beschaafde, doch ontkerstende kringen. Bolland treedt omtrent de leer der theosophie niet in bijzonderheden; hij neemt ze evenmin op in het wijsgeerige schema der godsdiensten, maar leert ze begrijpen als eene wereld- en levensbeschouwing, die het midden houdt tusschen godsdienst en wetenschap (philosophie). De zucht naar geheimzinnige, onbegrepene, geopenbaarde wijsheid openbaart zich in de voorliefde voor oude Aziatische ondoordachtheden. De theosoof is de mensch van den overgang, die 'het oude kerkgeloof heeft verloren en daarmede de ware wetenschappelijkheid of nieuwere wijsheid niet gevonden heeft' (blz. 796).

De ware wetenschap, de nieuwe wijsheid is ons in de stelselmatige ontwikkeling van het begrip van natuur en geest geschonken. Met het doorzicht en het besef door de doordenking hiervan verkregen, wordt nu het geheel in een duizendtal korte, kernachtige spreuken herhaald.

Wie deze spreuken verstaat, wie den redelijken zin der paradox gestelde eenheden van tegendeelen vermag te bespeuren, heeft het overige deel van *Zuivere Rede* met vrucht doordacht. Niets prikkelender daarentegen voor hem, die nog niet volkomen heeft begrepen; de dialektische ontwikkeling in de voorafgaande betoogen kan men duister of onbegrijpelijk vinden, maar hier wordt de waarheid in een vorm voorgedragen, die door het gezonde verstand zonder meer on-

1) Slot van Hegels *Religionsphilosophie* in *Zuivere Rede* blz. 793.

middellijk als tegenstrijdigheid, dus als onzin wordt opgevat.

Het spreekt van zelf, dat we in de spreuken denzelfden gedachtengang vinden als in het overige boek: over het algemeen is het kategoriaal verband hier niet zoo streng volgehouden; zelfs in de redeleer worden praegnante kategorieën gemist, terwijl aan meer ondergeschikte begrippen verscheidene spreuken worden gewijd. Zoo zijn de kategorieën der *hoeveelheid* onvolledeger dan die van de *meetbaarheid*; zoo ontbreken *wet* en *geval* ten eenenmale, terwijl een achttal spreuken over het ding-op-zichzelf handelt. De wezensleer is over het algemeen minder systematisch dan de zijnsleer. Fijn gedacht is de overgang van oneindigheid tot veeleenigheid in spreuk 202-207.

De spreuken over de redeleer zijn kennelijk spontaan gesteld, onafhankelijk van de letter dier redeleer. Dit kan niet gezegd worden van die over de natuur, die grootendeels een herdruk zijn van onderstreepte zinnen uit *De Natuur*: de helft der natuurspreuken zijn zelfcopiëeringen, waarvan slechts enkele onder de aan het *leven* gewijde spreuken worden aangetroffen. Van de spreuken over schoonheid en kunst is het zesde gedeelte niet nieuw, van die over psychologie iets minder, terwijl die over het recht op 5 pCt. na oorspronkelijk zijn. Zoo is Prof. Bolland in de redeleer vrij van eigen stof, in de natuurleer is hij aan de stof zijner *Natuur* gebonden, om zich in het *leven* er van te bevrijden: in de geestesleer blijkt Bolland alleen nog te zeer aan eigen schoonheid en kunst gehecht.

De groote beteekenis van *Zuivere Rede* voor de Nederlandsche wetenschap steekt hierin, dat het het eerste wijsgeerige standaardwerk is, waar de Encyclopaedie der wetenschappen in het licht van het ware beginsel in zuiver Hollandsch wordt voorgedragen. Al mogen Hollandsche hoogleeraren in de wijsbegeerte in onberispelijken stijl hebben geschreven, zooals b.v. Prof. Land, Prof. Bolland heeft voor het eerst de technische termen der philosophie, het streng wijsgeerig betoog in zuiver Hollandsch gegeven. Land schreef in knap Hollandsch over wijsbegeerige onderwerpen, Bolland schrijft en spreekt echt wijsgeerig Hollandsch. Hierdoor is de wijsheid onvervreemdbaar eigendom geworden van den Hollandschen geest. Het scheppen van een Neder-

landsche wijsgeerige taal en het wekken van het helder begrip van het ware beginsel, dat de heele werkelijkheid beheerscht, zijn Bollands groote roem, een roem, die er niet minder om wordt, als men leert inzien, dat de kategorieënleer van Bolland op sommige punten voor die van Hegel onderdoet, gelijk op andere plaatsen een vooruitgang weer niet valt te miskennen, en dat Bolland er nog verre van verwijderd is, de uitkomsten door het wetenschappelijk vorschen sinds Hegel's dood verkregen, in het redelijk verband der wijsbegeerte te hebben opgenomen. De verwerkelijking van deze grootsche taak heeft hij echter mogelijk gemaakt en voorbereid.

Even weinig heeft hij de artistieke cultuur van eigen tijd trachten te doorgronden: de moderne letterkunde van Ibsen, Wilde, Hauptmann tracht hij even weinig te begrijpen als moderne bouw- en sierkunst, als de werken van Meunier, Toorop, Wagner of Richard Strauss. Hij leeft de cultuur in hare volheid niet mee - ‘daarvoor hoeft men niet wijs te zijn’, zal Prof. Bolland zeggen - over de *Nieuwe Gids* heeft hij nooit gericht!

In den politieken en godsdienstigen strijd onzer dagen heeft Bolland wel zijn geluid doen hooren. Het is de taak der wijsbegeerte de wereld te leeren begrijpen, niet haar te verbeteren. Maar in een tijd, waarin het redeneerend verstand oppermachtig dreigt te worden, en door hardnekkig vasthouden en naar voren brengen van ééne zijde der tegenstrijdigheden in het staatkundig, maatschappelijk of geestelijk leven de redelijke maar onbewuste ontwikkeling dreigt te verstoren, in zóó'n tijd is het de taak van den wijsgeer, het onbewuste in bescherming te nemen tegen de eenzijdige redeneeringen van het moderne verstand. Zoo heeft Bolland zijne taak in het werkelijke leven begrepen: hij verdedigt het zuivere rechtsbewustzijn tegenover gevoelsmoralisten en agnostici in zake strafrecht, het Christelijke geloof tegenover vele modernen, onze maatschappelijke en staatkundige instellingen tegenover verlichte aanranders.

Waar de cultuur zich in verstandelijke reflexies heeft verward, zonder het begrip van de zaak in zijne alomvattendheid te hebben verworven, daar kan voor de leidende geesten alleen de philosophie uitkomst brengen. Door redelijk

denken tot het ware inzicht gekomen, kunnen zij de verdere ontwrichting der samenleving tegengaan.

En toch, hoe belangrijk de invloed van bewust redelijk denkenden ook kan zijn in den strijd der meeningen, ten slotte verwerkelijkt de Idee zich te midden van en door de eenzijdigheden heen en blijft het de taak der wijsheid te begrijpen zonder in te grijpen.

J. VAN DEN BERGH VAN EYSINGA-ELIAS.

Liedjes.

I.
De koehoedster.

De koe die schurkte laag haar kop
de gouden zonne scheen erop
en op het zwart en witte vel
en op de lichtglanzende bel,
    die rinkte, die rinkte,
        zoo fijn.

Het dorp was naar de mis gegaan,
het meiske liep maar zoetjes aan
door 't groene pad langs 't korenland
en voerde 't koetje aan d'r hand.
Het koetje trad maar lijzig aan
en liet de belle al maar gaan;
    die rinkte, die rinkte,
        zoo fijn.

Zoo blauw, als ver de lucht omhoog
was 't jurkje en 't droomwijde oog,
en goud als zon en koren glom
lag 't wilde haar d'r hoofde om,
en bruin tot donkerbrons gebrand
was 't rond gezicht en voet en hand.

Het dorp was naar de mis gegaan,
het meiske liep maar zoetjes aan
door 't groene pad langs 't korenland
en voerde 't koetje aan d'r hand.
Het koetje trad maar lijzig aan
en liet de belle al maar gaan,
    die rinkte, die rinkte,
        zoo fijn.

II.
't Was avond.

De koetser stuurde wel zijn paard,
het paardje liep met snelle vaart,
de auto's gleden er door heen
met smartgehuil en kermgesteen,
de trammetjes in lichte rij
luidden haar luide bel erbij,
'n venter was er nog zoo laat
aan 't zingen op de avondstraat.
't Was avond!
't Was avond!
't Was avond in de stad.

Zij droeg een blonde jurkje
dat stijf gestreken was
en krulletjes om een kurkje
en belletjes van glas.

D'r oogen gloeiden lichtjes in
en rood waren haar wangen bei,
een gaatje prikte in haar kin
en kuiltjes daar op zij.

Haar linkerarm droeg met gemak
het mandje en het groote pak,
met haar rechterhand liet zij de liên
haar mooie ronde enkels zien.

Een witte vogel in den nacht
zoo tripte ze 'r pasje voort
en ging zij heupenwiegend zacht,
door 't avondlicht begloord.

In d'r blonde gestreken jurkje
dat stijf gesteven was
met d'r haren om een kurkje
en belletjes van glas.

En telkens waar een winkel was
of glans van een lantaarn,
boog zij haar kopje naar het gas -
zij zag zich zeker gaarn.

De koetser stuurde wel zijn paard,
het paardje liep met snelle vaart,
de auto's gleden er doorheen
met smartgehuil en kermgesteen,
de trammetjes in lichte rij
luidden haar luide bel erbij,
'n venter was er nog zoo laat
aan 't zingen op de avondstraat.
't Was avond!
't Was avond!
't Was avond in de stad.

III.
Regen.

De regen viel met gootjes
    het koren wier zoo nat,
de velden en de slootjes
    verdronken, en het pad.

De boeren op hun klompen
    bleven maar zachtkens gaan
alleen hun petjes krompen
    tegen hun koppen aan.

De peerden glanzig druipend,
    en maan en steert verward,
zeulden haar pas, als kruipend,
    alleen ze dampten hard.

De lekker-groene blaaien
    die stoeiden met elkaar
joegen te spele-waaien
    en klik-klek! zoenden maar.

Melker, melkster, getweeën,
    die schuilden in het groen
en wat ze verder deeën?....
    ... wat jongelieden... doen...

Een arme spreeuw was rouwig;
    die zat alleen en koud
bij zandkuil, en keek grauwig
    naar 't paar in 't groene hout,

hoe regen viel met gootjes,
    hoe de lucht op 't koren zat
hoe de velden en de slootjes
    verdronken, en het pad.

Voor 't kind.

I.
Gevonden.

Van 't harde werken weergekeerd
toen heb ik u gevonden,
het laatste licht zeeg flauw, verteerd,
ál schaduw was in 't ronde.

Een zachte stemme mij toen sprak
van moederlijk verbeiden
en dat heur hart zich spande strak,
een kindje blij te beiden.

'k Heb geen gelaat of mond gezien
- veel zachte schaduws gleden -
was ze vol vrees of angst misschien?...
... die stem had zooveel vrede.

II.
Hoe?

Hoe zal het blonde kindje zijn
met neusje fijn en oortjes fijn
en zachte haartjes als satijn?

Hoe zal het blonde kindje zijn
met oogjes blauw als morgendauw
en roode lipjes als karmijn?

Hoe zal het blonde kindje zijn
met lidjes rond, en lachgezond
en lonkend lachend zonder grijn?

III.
't Mandje.

Nu is het mandje warm bereid
het blanke lichte zachte nestje,
'n stuk van buurvrouw en van 't bestje,
van tante en die overmeid.

Strikjes, lintjes, zachte wolletjes
liggen knus en dottig dolletjes
in het witte zijden mandje,
't mandje met het witte kantje.

Wat al hempkes, wat al broekjes
al die zachte luierdoekjes,
wat al lichts en blanks en teer
't lijkt voor 't kleintje van 'n Heer.

Zooveel nachten, zooveel dagen,
heb ik moetje hooren klagen
'Waar, waar komt dat al vandaan?'
zie nu eens dat mandje staan!

't Nestje zacht en warm bereid
't blanke lichte zachte nestje,
'n stuk van buurvrouw en van 't bestje
van tante en die overmeid.

IV.
't Wagentje.

't Wagentje zal naarstig rijen
't wagentje zal heerlijk rijen
rijen! rijen! rij!

Twee wieltjes van 'n hoepelstok,
'n zak van moeders weeksche rok,
wat bandjes zullen die dan dragen,
klaar! der kleine kleuters wagen.

't Wagentje zal naarstig rijen
't wagentje zal heerlijk rijen
rijen! rijen! rij!

S. BONN.

Maannacht.

Een lichten en een wuiven
ging door het wakend woud
in ruischend, schittrend stuiven
door het bebladerd hout;
de volle takken hingen
te zwieren en te zingen
in zilvren flikkeringen
op 't feest van wind en maan.

De wijde, heldre hemel
blonk rijk in elk verschiet,
waar 't fijnere gewemel
zijn glans een doortocht liet,
en luistervolle ronden
van gulden misten bonden
de stralen, die zij vonden
vervloeien door den boog.

En waar de maan in 't hooge
hing heerlijk aan de lucht,
veel groote wolken vlogen
hun snel-gejaagde vlucht;
maar als hun ijl gevaarte
vlood langs de ontzagbre klaarte,
versmolt zijn laatste zwaarte,
in 't machtig licht vergaan.

De hooge wind liet rustig
den dichtomgroeiden gang,
maar schudde sterk en lustig
der kronen bladervang:
het was een deinend neigen,
een zinken en een stijgen,
een vleien en een dreigen
van allen onderéén.

Het licht viel neer in plassen
op den verschrokken grond,
of ging een boom verrassen
waar hij te droomen stond
en weefde door zijn loover
een stillen vonkentoover,
of speelsch vergleed weer, poover
hem latend als hij was.

Toen zagen wij de vlugge
nymfen uit oud verhaal
aanschimmen en terugge
duiken in looverzaal,
heur schijnig blanke leden
opeens hun lokking breeden,
dan in de heimlijkheden
verdwijnen weer als damp.

Wij voelden als die ouden,
die uit hun hoop en vrees
zoo in hun duister bouwden
het beeld dat ons verrees;
in wisselender schijnen
ontbloeien en verkwijnen
het stoeien en verdwijnen
zagen van god of geest.

Wij zijn, ach, zooveel wijzer,
weten van maan en wind;
ons hart is zooveel grijzer,
zoo heelemaal geen kind:

de nymfen zijn gevloden
met woud- en watergoden,
geen schemering bergt boden
meer uit een andre weerld.

Maar 't oog, dat groot kan schouwen,
ziet strakker, sterker schoon
dan wat zich kindren bouwen:
op aarde een toover-woon.
Ons was dit woud niet ledig,
de wind, het maanlicht vredig
maakte' ons zoo zacht en zedig:
wij meenden te verstaan.

Wij voelden zonder windsel
van beeld en woord en waan
't mysterie als beginsel
van heel ons aardsch bestaan:
rondom en in ons zelven,
te dieper, naar wij delven
al dieper de gewelven
van onze wetensgang.

Mysterievol blijft bloeien
ons leven als voorheen:
't geweetne gaat vermoeien,
laat leeg ons en alleen,
maar in deez' weerld van wonder
gaat onze ziel niet onder,
zij ziet zich zelf er, zonder
te wèten wat zij ziet.

Een woud in licht aan 't wieglen
is vol van haar beweeg,
zij mag zich zelf er spieglen,
ook zij niet zwart en leeg
noch weemlend van phantomen,
maar als een woud van droomen,
doorbruist in helste stroomen
door storm en gloed van God.

TH. VAN AMEIDE.

Dramatisch overzicht.

Nederlandsche Tooneelvereeniging: Beschuit met muisjes. Een familie-gebeurtenis in 3 bedrijven, door Herman Heijermans.

Elf jaar geleden, in eene bespreking van *Les corbeaux* van Henri Becque, sprak ik den wensch uit, dat de Nederlandsche Tooneelvereeniging, wier leden in ernstig realistisch werk als dit zich plegen te onderscheiden, hare krachten aan dit merkwaardig stuk mocht beproeven. Die wensch werd niet vervuld. Maar thans heeft Herman Heijermans voor zijne ‘comédiens ordinaires’ een stuk geschreven dat denzelfden titel als dat van Becque zou kunnen dragen: *De raven.*

Niet dat Heijermans een Nederlandsche Becque zou mogen heeten. De schrijver van *Les corbeaux* is veel voornamer geest, veel ernstiger kunstenaar; de wreede waarheden die hij te hooren geeft, de tooneelen uit het werkelijk leven die hij ons voor oogen stelt, treffen daardoor dieper, en het stuk, waardoor zijn naam in de tooneelletterkunde zal blijven leven, is logischer van samenstel, krachtiger van stijl dan eenig tooneelwerk van onzen Nederlandschen tooneelschrijver.

Wat mij, bij het zien van *Beschuit met muisjes* aan *Les corbeaux* herinnerde is het motief dat aan beide ten grondslag ligt: het azen op het goed aan een doode, het, met terzijdestelling van alle menschelijk gevoel, met alle middelen trachten zich van dat goed meester te maken, al moeten daardoor ook zij die den overledene het naast stonden - bij Heijermans: een weduwe en haar nog ongeboren kind - in het ongeluk worden gestort.

Maar ziehier nu het onderscheid tusschen Becque en Heijermans.

Becque beschouwt het bedrijf van de roofvogels van den tragischen kant; hij maakt er een aangrijpend sociaal drama van, waarin tegenover de onmenschelijke gevoelens van de op de nalatenschap van den fabrikant azenden, van Vigneron's associé Tessier en zijn notaris Bourdon, de tegen hunne machinatiën en oplichterijen weerlooze vrouwen en de zich voor haar moeder en zusters opofferende Marie staan. Heijermans daarentegen beschouwt de handelingen van het troepje ellendelingen en harteloozen, hetwelk hij in eenzelfde familie bijeenbrengt, van den koddigen kant: het zijn geen karakters die hij te zien geeft, maar karikaturen. Zoo deed het ook acht jaar vóór Becque Zola in *Les héritiers Rabourdin* (1874), de klucht die in het land van Molière als een inferieur merk werd teruggewezen, maar in een Hollandsche vertaling door de Nederlandsche Tooneelvereeniging herhaaldelijk met succes vertoond werd.

In *Les corbeaux* hooren wij de spreektaal der beschaafde standen; in *Beschuit met muisjes* krijgen wij, van het eerste opgaan van het scherm af, wanneer de dochter des huizes haar moeder ‘zanik niet!’ toesnauwt en haar ongelukkigen, verlamden broer met ‘draak!’ aanspreekt, niet de pittige, op den tong bijtende taal van die volksklasse, die geen blad voor den mond pleegt te nemen, doch wier hart gezond is, maar de onhebbelijkste, platste straattaal te hooren.

Dat komt, zal de heer Heijermans ons wellicht toevoegen, omdat Becque schreef voor de Fransche bourgeoisie, en ik ‘gezonde volkskunst’ wensch te geven, volkskunst die (zie mijn verweer tegen den tooneelrecensent van *Het Handelsblad*) rekening heeft te houden met den aard van het Hollandsche volk... Wie Heijermans in de eerste plaats onder dat ‘volk’ begrijpt, kunnen wij vernemen uit de voorrede van het eerste deel van zijn *Verzamelde tooneelspelen en opstellen-over-Tooneel.*[1)] Daar lezen wij: ‘De toekomst met haar onafwendbare gebeurtenissen is aan de proletarische levensbeschouwing, aan het proletariaat’; en verder: ‘voor ons, socialisten en materialisten, zij het een genot in een

1) Amsterdam, S.L. van Looy. 1909.

worstelenden overgangstijd tot ontwaking van derden bij te dragen.' Dit zegt Herman Heijermans in de voorrede van zijn verzamelde tooneelspelen, dus in zijn kwaliteit als tooneelschrijver.

Zulke uitingen verklaren zeker veel van hetgeen ons, die niet tot het proleteriaat behooren, die geen socialisten en materialisten zijn, in den geest en de taal waarin Heijermans' stukken geschreven zijn, minder aanstaat. Die stukken zijn eigenlijk niet voor ons geschreven evenmin als voor de andere stuurlieden-aan-wal tegen wie Heijermans in bovengenoemde voorrede te keer gaat. Dit 'klassenvermaak', zooals hij het noemt, behoort alleen aan *de* klasse bij uitnemendheid, aan welke ook de toekomst behoort.

Het is dan ook enkel met de bescheidenheid, passende aan een oningewijde, aan een Heiden, in de oud-testamentische beteekenis van het woord, dat ik het waag op enkele eigenaardigheden van deze 'familie-gebeurtenis in 3 bedrijven' de aandacht te vestigen.

De karakters van het zoodje, dat door geboorte of aanhuwelijking tot de familie Bien-Aimé behoort, zijn niet gecompliceerd en dus niet moeielijk te doorzien. Men komt achter hen ook zonder zielkundige observatie; misschien wel omdat het hun aan ziel ontbreekt en zij geheel in de materie opgaan. Zooals wij ze zien bij de eerste kennismaking, blijven zij tot het laatste toe, alleen met dit onderscheid dat zij met nijdige gezichten razen en tieren, elkander afsnauwen, vloeken en vuile taal uitslaan wanneer zij bespeuren dat het fortuin, waarop zij hopen, hun neus voorbij dreigt te gaan; en óók vloeken en vuile taal uitslaan, maar met vroolijke gezichten en onder het naar binnenslaan van ettelijke borrels, wanneer zij meenen dat de buit hun is.

Erkend moet worden dat Heijermans zich in zulke familietafereelen beweegt als een visch in het water, zoo behaaglijk en zoo vlug. Telkens valt weer te bewonderen de handigheid, waarmede hij met de wezens die hij ons te zien geeft, omspringt. Hun geklets en gekijf, hun ruwe taal heeft niets gekunstelds of geforceerds; men zou er van kunnen zeggen: *cela coule de source.* Met al hun grofheid geven zij tot menig grappig tooneel aanleiding. Aardig en goed aangebracht is dat, waarin hun advocaat, Mr. van der Wielen, aan de

gebroeders Bien-Aimé vergeefs tracht uit te leggen, welke rechten het Burgerlijk Wetboek toekent aan ‘het kind van hetwelk eene vrouw zwanger is.’ Hun kritiek op de bepaling dat een kind reeds als geboren wordt aangemerkt, ‘zoo dikwijls deszelfs belang zulks vordert’ is allervermakelijkst.

En dat alles wordt door de Heijermans'sche tooneelspelers met hun gewoon, beproefd talent vertoond in Heijermans'schen stijl. Zonder verrassingen. Want men weet te voren, zooal niet *wat* zij zeggen zullen, dan toch *hoe* zij het zeggen zullen. De figuren in deze stukken zijn zoo langzamerhand *Schablonen* geworden: de temende burger-huissloof, mevr. de Boer-van Rijk; de onhebbelijke, ploertige burgerman, Ternooy Apel; het vrouwelijk slachtoffer, haar leed voortsleepende tot zij er bij neervalt, mevrouw van der Horst; de nijdige en lastige oude heer, soms grootvader, hier oom, meestal van der Horst, hier van Warmelo. *Alles schon dagewesen*!...

Ik kan er mij niet voor enthousiasmeeren, maar dat behoeft ook niet. Voor het enthousiasme zorgen de partijgenooten, die, mateloos en kritiekloos, alles toejuichen wat Heijermans hun voorzet. Wel moge het hun en hem bekomen!

J.N. VAN HALL.

Aanteekeningen en opmerkingen.

PETITE CHAPELLE. - In het tijdschrift *De Beweging* vinden de lezers vaak schoons en merkwaardigs; jammer, dat deze goede waar er telkens en telkens wordt aangeprezen: dat men gehinderd wordt door een ‘beweging’ van allerminst voorname allure.

De heer Is. P. de Vooijs opent den jaargang met het eerste gedeelte van een opstel, dat *Opstandigheid en Dichtkunst* heet. Men leest er een warme voorstelling in van de alles aandurvende verwachting, eens door de *Nieuwe Gids*-voormannen gewekt bij het iets jongere geslacht, waartoe de schrijver heeft behoord. Op de ‘lentegeuren, die met een zeldzame opwekking versterkten’, is voor den heer De Vooijs een teleurstellende zomer gevolgd. De beschouwingen over ‘opstandigheid’ en het noodzakelijke van ‘maatschappelijkheid’ zullen iedereen interesseeren.

Hoe wordt men dan, echter, neergezet, wanneer heel dit tableau van de wereld omvattende verwachting en gevolgde onvoldaanheid, wordt weggenomen om erachter een... vertaalwerk te toonen, verleden jaar in *De Beweging* verschenen: Gutteling's vertaling van *Prometheus unbound.* Shelley Allah, en deze gestorven kameraad zijn profeet, terwijl Gorter en anderen den God zijn ontrouw geworden... En dat na de schets van een levens-illusie, die het léven aandorst, het leven van nù!...

Verschillende schrijvers in eenzelfde tijdschriftaflevering zijn niet aansprakelijk voor elkander. Toch doet het eigenaardig aan, na De Vooijs' uiting van een ontmoediging, voor

welke een gedichtsvertaling de eenige - zij het dan, een heelende - balsem blijkt, in Verwey's pleidooi voor de *Bewegings-Bloemlezing* van Gutteling en Uyldert, te lezen over een overtuigd-zijn ‘van de beminnenswaardigheid van een hedendaagsche schoonheid.’

Den samenstellers is verweten, *Bloemlezing uit de Nieuwste Nederlandsche Dichtkunst* genoemd te hebben, wat niets was dan overdruk uit *De Beweging.* De heer Verwey kan natuurlijk niet beweren, dat er elders geen dichtkunst te vinden geweest is. Hierom neemt hij een *geloof* en laat dit als geldigen maatstaf fungeeren. ‘Is het ooit - zoo vraagt hij - in (de beoordeelaars van de *Bloemlezing*) opgekomen, dat soms in het geloof aan zekere voortreffelijkheid het geluk van iemands leven ligt’? Vervang *zekere* door *eigen* en gij geeft den vrager gaarne gewonnen, dat zulk geloof maar al te dikwijls zaligheid schenkt. Doch het is juist tegen de - laat het zijn naïeve - domheid van dit geloof en de onbillijkheid, welke er een gevolg van geweest is, dat zij geprotesteerd hebben, die beweerden, dat er niet alleen andere dichters van ‘beminnenswaardigheid’ en ‘schoonheid’ leven, dan de medewerkers aan *De Beweging*, maar dat ook de wel-toegelatenen in de bloemlezing geenszins allen met verzen, in dat tijdschrift geplaatst, af-, of voldoende waren vertegenwoordigd.

Toch gaat de heer Verwey op zijn ‘vraag’ naïevelijk voort en schrijft: ‘Weet ge ergens elders, onder onze schrijvers en dichters, zulk een overtuiging?’ Kunstenaars kunnen zonder geloof in zichzelven niet werken, doch neen, wij meenen, dat de heer Verwey daar gelijk aan heeft: wàt menigeen denke van eigen werk, een geloof in het alleen-zaligmakende van één enkel tijdschrift bestaat op het oogenblik in Nederland nergens elders dan bij de, niet talrijke, vaste adepten van den redacteur der *Beweging.*

De zinnetjes over de noodzakelijkheid van aaneensluiting, welke bij den heer Verwey volgen op de twee vragen, krijgen na het klagen van den heer De Vooijs zonderlinge beteekenis.

J.D.M.

Buitenlandsch overzicht

Potsdam. - Jaurès. - Vlissingen.
28 Januari.

De triple-entente heeft gekraakt.

Meermalen is in deze rubriek op het kunstmatige en ijle gewezen van de combinatie, door Eduard VII in het leven geroepen. De gedachte aan welke zij ontsproot, overschat de beteekenis van Duitschland. Hoe enorm deze mag wezen, het is eene typisch-Engelsche vergissing, overal en in alles de Pickelhaube te ontdekken, en te denken dat anderen dit eveneens zullen doen, en hun gansche politieke gedrag door dien argwaan zullen laten bepalen. De belangen eener mogendheid als Rusland b.v. zijn te talrijk en te onderscheiden, dan dat zij op den duur gebaat kunnen zijn bij slaafsche aansluiting aan een West-Europeesch systeem.

Wat er nu heeft plaats gehad is van zeer ernstigen aard. Engeland en Rusland hadden in een vroegere periode scherp tegenover elkander gestaan in Perzië; zij waren eindelijk tot het inzicht gekomen hunne belangen te kunnen vereenigen, en de beteekenis der Engelsch-Russische entente werd geacht voor een niet gering deel in de wederzijdsche erkenning en eerbiediging van den Russischen invloed in Noord-, van den Britschen in Zuid-Perzië, gelegen te zijn. Eene hechte belangenharmonie in Perzië zou echter de ententemogendheden er natuurlijkerwijze toe hebben geleid één lijn te trekken tegenover andere mogendheden die bij de ontwikkeling van Perzië of van het aangrenzend deel van Voor-

Azië belang hadden: in de eerste plaats ten opzichte van Duitschlands Bagdadlijn.

Onder gestadige tegenwerking van Engeland, is de Bagdadlijn thans tot Boelgoerloe voltooid, terwijl de verdragen over den bouw van de voortzetting tot El-Helif (tusschen Euphraat en Tigris, bewesten Mossoel) in 1908 zijn afgesloten. Dit is het moeilijkste gedeelte, en dat, door een zijlijn, ook de verbinding met Aleppo en de Mekka-lijn tot stand brengt. Blijft te bouwen het veel minder tijd vereischend gedeelte door de laagvlakte, langs Mossoel, Bagdad en Bassora naar Koweit.

Veel minder tijd vereischend, van een ingenieurs-standpunt! Maar de diplomatie zal misschien nog geruimen tijd tegenhouden wat de ingenieurs in zoo weinig jaren zouden kunnen tot stand brengen. Engeland begeert de zuidelijkste sectie der Bagdadlijn onder zijn uitsluitende contrôle te hebben, terwijl Duitschland niet verder gaan wil dan het Engelsche kapitaal een evenredig aandeel in de ‘société impériale ottomane des chemins de fer de Bagdad’ verzekeren.

Deze zaak hangt sedert jaren, en het is een gemeen-Europeesch belang dat zij worde opgelost. Het blijven ontbreken eener directe spoorwegverbinding Konstantinopel-Perzische Golf is in deze verkeerseeuw eene monstruositeit. Het wonder is waarlijk niet, dat de lijn niet is tegen te houden, maar dat zij niet al sedert lang bestaat. Het is buitengewoon kortzichtig geweest van Engeland dat het zelf de verbinding niet tot stand gebracht heeft op het oogenblik dat het Engelsche kapitaal zich nog gemakkelijk de leiding der gansche onderneming had kunnen voorbehouden. Engeland heeft ten onrechte gemeend dat het, met zijn bezetting van Egypte, voor de beheersching van den weg naar Indië genoeg had gedaan. Het feit alleen dat de Suez-verbinding belangrijk kon worden verkort, moest, in een tijd als den onzen, haar uitsluitend recht veroordeelen.

Duitschland is Engeland te Konstantinopel vóór geweest. Hieraan is niets meer te veranderen. Hoe de toekomst ook zij, in het beheer der kortste overlandverbinding met Indië zal het Duitsche kapitaal voortaan medezeggenschap hebben. Of liever, het continentale kapitaal: immers naast het Duitsche is tot zekere hoogte ook Italiaansch, Turksch, Zwitsersch en

zelfs eenig Fransch kapitaal bij de Bagdadlijn-compagnie geïnteresseerd, en de deelneming, voor de totstandbrenging van het laatste derde part, is niet gesloten.

Een koelbloedige politiek moest Engeland voorschrijven, zich over de voltooiing van het werk, zijne aansluiting aan de scheepvaart te Koweit, en aan een onder (niet betwiste) Britsche contrôle te scheppen spoorwegnet in Zuid-Perzië, hoe eer hoe beter met Duitschland te verstaan. Vat men het geheel der overlandverbinding Konstantinopel - Indië in het oog, dan blijkt dadelijk hoe uiterst aanzienlijk op den huidigen dag nog de Engelsche invloed op die verbinding kan zijn. Engeland kan zich tot een groot bedrag interesseeren in de maatschappij die de Turksche concessie voor de sectie El-Helif-Koweit bezit, en het kan in Zuid-Perzië spoorwegen bouwen onder zijn uitsluitende contrôle.

In 1910 hebben besprekingen plaats gehad, waarmede het bezoek van den financier Sir Ernest Cassel te Berlijn algemeen in verband is gebracht. Zij hebben nog tot geen uitkomst geleid; Engeland heeft blijkbaar het beginsel der ‘internationaliseering’ van de lijn door Mesopotamië nog niet toegegeven.

Nu blijkt echter dat het verdrietig geschil Engelands medegeïnteresseerde in de Perzische zaken, Rusland, te lang is gevallen. Rusland is ongeduldig het hem bij de entente toegekend overwicht in Noord-Perzië te exploiteeren, en heeft daartoe zekerheid noodig omtrent de aansluiting van het onder zijne contrôle te bouwen Noord-Perzische spoorwegnet aan de Bagdadlijn. In plaats van op den uitslag der eeuwig verdaagde definitieve onderhandeling tusschen Engeland en Duitschland langer te wachten, heeft het den korten weg gekozen en de zaak zelf geregeld te Berlijn. Tegen erkenning door Duitschland van zijne tot dusver slechts op eene overeenkomst met Engeland berustende begunstigde positie in Noord-Perziëe, heeft Rusland beloofd zich tegen de voltooiing der lijn tot Koweit door de bestaande maatschappij, m.a.w. tegen de befaamde ‘internationalisatie’, niet te zullen verzetten; het heeft tevens de verbinding vastgesteld tusschen zijne Noord-Perzische spoorwegen en de Bagdadlijn, eene verbinding die zal worden tot stand gebracht te Bagdad zelf. Engeland en Frankrijk waren niet geraadpleegd of gewaarschuwd, en hadden ‘bonne mine à mauvais jeu’ te maken.

Te Berlijn had men van de gelegenheid, dat een der entente-mogendheden zich voor een particuliere aangelegenheid tot Duitschland wendde, ten volle gebruik gemaakt. De rede, waarmede Bethmann - Hollweg het resultaat der Potsdamer ontmoeting der wereld kond deed, was ver van schreeuwerig, maar van een rustig zelfgevoel. Eens te meer was, zeide hij, eer men op het particulier beding met Rusland inging, uit de verklaringen van den Russischen collega en uit die welke hijzelf daarop had laten volgen, met zekerheid gebleken, dat geen van beide machten eenige verplichting had aangegaan noch aangaan zou, tegen den ander offensief op te treden. Verklaringen als deze worden van tijd tot tijd tusschen mogendheden van drievoudig verbond en drievoudige entente gewisseld, en leeren omtrent den tekst dier overeenkomsten niets nieuws. Echter was de onderstreeping, bij *deze* gelegenheid, Frankrijk zeer onaangenaam.

Pichon moest de zaken eene houding geven en deed dit, 12 Januari, in eene lange rede, waarin het feit waarop het aankwam zoo goed mogelijk werd verdronken. Ruslands bijzonder verdrag met Duitschland over Perzië, heette het, was niets ergers dan Frankrijks bijzondere overeenkomst met Duitschland omtrent Marokko.

Fraaie vergelijking! Bij de Fransch-Duitsche overeenkomst omtrent Marokko wordt van Fransche zijde niets toegegeven waartegen de ententemogendheid Engeland zich zou kunnen of willen verzetten. Is hetzelfde bij de Russisch-Duitsche overeenkomst omtrent den Bagdadspoorweg het geval?

Jaurès, wiens redenaarsroem in de laatste jaren wat scheen te willen tanen, had, in antwoord, weer eens een grooten dag. Hij bracht Pichon tot de erkenning, dat Frankrijk en Engeland door Rusland vóór de Postdamer entrevue niet van het voornemen, daar de Bagdadlijn ter sprake te brengen, waren onderricht. Wel verre van Rusland het recht tot het openen van een bijzonder overleg met Duitschland te ontzeggen, wilde hij integendeel dat ook Frankrijk dit voorbeeld zou weten te volgen en zich niet langer zou laten dupeeren door een verbond, wel degelijk met geheime offensieve bedoeling gesloten, maar dat tot bereiking der oogmerken waarmede Frankrijk het gesloten had, geen

waarde bleek te bezitten. Die oogmerken zelve moesten eindelijk worden opgegeven, en Frankrijk het initiatief nemen tot een loyale bespreking te Berlijn van alles wat het van Duitschland verwijderd houdt. ‘De tijd rolt voort, de herinneringen worden minder pijnlijk. Het ware Frankrijk waardig, aan de geschiedenis te laten wat voor altijd aan de geschiedenis behoort, en enkel nog te werken voor den vrede, dien wij van de toekomst hopen.’ - Protest. - ‘Waarom ontstelt gij u, als ik van eene gebeurtenis spreek, waarover wij mogen treuren zonder ons te behoeven te schamen? Ondanks alles zijn wij een groot land gebleven, dat grooter zal worden naarmate het de menschheid het offer zal weten te brengen van zijnen rouw. Over Elzas-Lotharingen zal ik geen onvoorzichtig woord spreken; ik weet, dat het daar tot verschooning zou worden ingeroepen voor nieuw onrecht en harder onderdrukking. Men kan tusschen twee boomen een muur optrekken, maar de wortels ondergraven dien en vinden elkander. De Elzassers en Lotharingers hebben aanspraak op eerbied voor hunne vrijheid en hunne traditiën, ook in het nieuwe verband waartoe zij thans behooren. Die aanspraken te doen gelden, zal hun veel gemakkelijker vallen in een atmospheer van vrede. Heffen wij ons zelf en anderen tot die hoogte, waarop verzoening eerst mogelijk wordt.’

Stichtelijk, en ook gewichtig, maar voor het oogenblik het gewichtigste niet. Er is een brandender punt dan Elzas-Lotharingen, en eene toenadering die nog beslissender zijn moet dan de Fransch-Duitsche.

Zij is er tevens eene, die meer waarborg geeft, dat, bij goeden wil aan weerszijden, *van het oogenblik af aan* zekere tastbare resultaten kunnen worden bereikt, zekere struikelblokken op den weg naar den wereldvrede kunnen worden opgeruimd, omdat de bespreking blijven kan op een gebied dat kan worden betreden zonder schijn van bemoeiing met des anderen binnenlandsche aangelegenheden.

Wij spreken van Duitschland en Engeland. Zal Engeland in het gebeurde eene vingerwijzing zien, dat het zonder verwijl zijn eigen Bagdadverdrag met Duitschland heeft voor te bereiden?

In de Engelsche pers van beide groote staatspartijen wordt

gemeenlijk slechts één en hetzelfde geluid gehoord over zaken van buitenlandsche staatkunde. Op het oogenblik evenwel is er, in zake Duitschland, groot verschil tusschen *Times* en *Daily News*. De laatste vat blijkbaar meer en meer de mogelijkheid eener Duitsch-Engelsche verstandhouding op bepaalde punten in het oog; de *Times* daarentegen is en blijft stokebrand.

Over Vlissingen zal, als de Tweede Kamer weer bijeen is, minister van Swinderen licht een woordje te zeggen hebben.

Zijne beantwoording van Pichon laat al zien, in welken geest.

Men komt in Frankrijk en in een deel der Belgische pers tot zonderlinge constructies. Condominium; ‘fleuve limitrophe’ zoowaar; en het een als het ander heet gehaald uit het tractaat van 1839! Alsof dat niet eenvoudig naar de Weener slotacte verwijst, waar sprake is van vrije vaart ‘sous le rapport du commerce’ op gebied scheidende of door meer dan één gebied vloeiende rivieren. Toen de Schelde in 1839 tot de laatstgemelde rubriek kwam te behooren, werden de algemeene bepalingen van 1815 er op toepasselijk gemaakt. Moet op grond van het tractaat van 1839 tegen de oprichting van een fort te Vlissingen bezwaar worden toegelaten, dan kan Duitschland, met volkomen hetzelfde gemis aan recht, slechting van het fort aan den Hoek vorderen. Quod absurdum!

Tot eene bespreking over dergelijke monstruositeiten uit te noodigen, is eene beleediging van het gezond verstand. Of het fort er komen zal, hebben wij uit te maken en niemand anders. Die tot eene Europeesche bespreking adviseert, begint daarmede met de Nederlandsche souvereiniteit over de Westerschelde in twijfel te trekken. Daarop past onzerzijds slechts één antwoord. Het is gegeven.

Iets anders is, welk gebruik wij van ons ontwijfelbaar recht zullen maken.

Mij dunkt, wij plukken de wrange vrucht van een jarenlang verzuim. Bij de scheiding van 1830-'39 zijn wij er op gesteld geweest, geen duim oud-Nederlandschen grond te verliezen; wij hebben dit doel bereikt. De mond en benedenloop van de hoofdader van België's wereldverkeer zijn Nederlandsch territoir gebleven. Zeer zeker legt ons dit zware

verplichtingen op tegenover België. Wij moeten aan den Scheldemond doen wat Groot-Nederland er zou doen, indien het, als staatkundige eenheid, nog bestond: ons in staat houden de deur te sluiten voor wie er met vijandige oogmerken, 't zij tegen ons, 't zij tegen den achter ons liggende, binnen wil vallen. Vertrouwen 't zij België, 't zij Europa, ons dit portierschap niet langer toe, dan opponeeren zij daarmede tegen de grensregeling van 1839 en hare onvermijdelijke gevolgen; dan zetten zij het verdrag zelve waarop het bestaan van een onafhankelijk België berust, op losse schroeven.

Die de deur sluiten kan, kan haar ook openlaten. Het geval is geenszins ondenkbaar dat het in Nederlands belang zou zijn den grendel niet voor te schuiven, maar de aanwezigheid van den grendel alleen geeft w□arborg dat Nederland in staat zal zijn in zoodanig geval het beding te treffen dat het noodig zal achten voor zijn eigen behoud. Onze plicht tegenover België reikt uit den aard der zaak niet tot Nederlands zelfvernietiging.

De omstandigheid, dat België het bestaan van Nederland evenmin kan ontberen als Nederland het bestaan van België, zal beide machten dwingen zich in de ure des gevaars te verstaan. Waarom niet eerder? Leidt die verstandhouding tot de overtuiging dat onder bepaalde omstandigheden eene vloot die zich voor den mond der Westerschelde zal vertoonen eene bedreiging is zoowel voor België's als voor Nederlands neutraliteit, dan zou de afwezigheid van elken sluitboom noodlottig kunnen zijn voor beide. Dit geval van te voren voor onmogelijk te verklaren is blind partij kiezen; niet, zich op onderscheiden gevallen voor te bereiden, en dit kan men alleen door te beginnen met den sluitboom aan te brengen. Dit springt zoozeer in het oog, dat aan de goede kansen van een Belgisch-Nederlandsch overleg te dezer zake niet behoeft te worden gewanhoopt. De heer Beernaert, aan wiens meening wij alle reden hebben gansch ander gezag toe te kennen dan aan die der schrijvers van de *Indépendance*, liet zich reeds zeer beslist in denzelfden zin uit. Wij hebben bij België begrip te onderstellen van het overwegend belang, zich in deze zaak niet van Nederland af te scheiden; - omgekeerd hebben wij België te overtuigen dat niets dan plichtmatige zorg voor ons eigen behoud, dat

tevens als een levensbelang voor België is aan te merken, ons drijft, en dat een achterstand moet worden ingehaald, waarvan de voortduring, wegens de onzekerheid van toekomstige machtsverhoudingen, voor België zelf volstrekt niet zonder gevaar mag worden geoordeeld.

Wij hadden nimmer mogen toelaten dat door ons verzuim om de verdedigingswerken aan de Westerschelde in goeden staat te houden, een toestand intrad die in 1839 geen oogenblik beoogd is en ook jaren daarna nog niet bestond: het feitelijk onsluitbaar zijn der Westerschelde. Wij zien nu welke gevaarlijke constructies op dit door ons verzuim alleen geschapen feit, worden gebouwd.

Het is niet België alleen dat den toestand heeft te aanvaarden dat de benedenloop van een hoofdverkeersader aan Nederland behoort. Duitschland is in hetzelfde geval. Noord-Nederland als staatkundige formatie is nu eenmaal historisch een dubbel overgehaalde afscheiding uit een grooter geheel. Eerst zijn de zeventien Nederlanden aan het Duitsche Rijk ontgroeid, later Holland met zijn bondgenooten aan het geheel der zeventien Nederlanden. De tijden zijn voorbij, dat wij ons om het Belgische of Duitsche achterland weinig hadden te bekommeren. Willen wij blijven voortbestaan met de volle rechten van een souvereinen Staat, dan hebben wij de volle plichten daarvan te dragen, die verzwaard zijn sedert hoogerop aan Schelde en Rijn oneindig machtiger en bloeiender formaties zijn ontstaan dan wij daar indertijd gekend hebben. Als wij de macht niet behouden om te verhinderen dat ons land 't zij als invalspoort naar, 't zij als uitvalspoort door de achter ons gelegenen misbruikt wordt, zijn wij een element van onrust geworden in Europa en is ons bestaan zelf een bedreiging van den wereldvrede, en daarmede veroordeeld. En dat, terwijl wij, krachtens onze ligging en ons eervol verleden, een zoo wezenlijke steun voor dien vrede zouden kunnen zijn!

Als het fort niet gebouwd wordt, mag het alleen zijn omdat andere maatregelen door ons bevonden worden het doel, met het fort beoogd, nog beter te verzekeren, en mits die andere maatregelen onverwijld worden genomen. Wij zijn in zulk een omgeving geraakt, dat ons voortbestaan gevaar kan loopen zonder krachtige en ondubbelzinnige affirmatie door ons

zelven. Wij hebben ons in zulk een staat te houden, dat ieder onzer naburen verzekerd is dat, zoo hijzelf de Nederlandsche neutraliteit niet met voordeel schenden kan, een ander het evenmin kan doen.

En laten wij niet te spoedig bevreesd zijn voor eenig misbaar. Wij weten dat onze bedoelingen volstrekt eerlijk, volstrekt geoorloofd zijn; dat zij lasteren die ons den oogendienaar schelden eener groote mogendheid; dat in de landen zelve waar een deel der pers ons bestookt, het bezadigder deel van het publiek ons recht eerbiedigt; dat het nageslacht het ons verwijten zou, zoo wij, op een beslissend oogenblik niet pal hadden weten te staan voor eene goede zaak.

C.

Bibliographie.

Karel van de Woestijne. Afwijkingen. Bussum, C.A.J. van Dishoeck.

'Poète maudit' te zijn, is een gevolg - van beteekenis, onder meer, voor den buidel. Men kan zich tooien met het begrip, als onze voorvaders-opstandelingen met dat van Geuzen. Men kan ook zijn besef van eigenwaarde, zonder overdrijving en met de distinctie van lichten zelfspot, doen blijken, door niet op het gevolg, maar op de oorzaak te letten en zich voor te stellen als 'afwijkeling', als iemand, die nog 'Adamisch' kan voelen. Een ziel als een braak-land vol harde keien - maar veroordeeld om bezaaid te worden met wat als oogst 'den rijken wasdom' geeft 'der gemeenplaats'... Behalve de keien, tallooze slakken, 'waarlijk-al-te-gevoelige slakken'. Zóó het land - en toch 'haast fier' zijn!...

Wie zulken gemoedsaard niet begrijpt, leest met weerzin in dit boekje. Wie het 'Adamische' na kan voelen, vindt op elke bladzij genot.

Taalgenot - om daarmee te beginnen. Want de gave, de subtielste eigenheid in een eigen taal te uiten, blijkend dadelijk uit den titel, blijft des schrijvers prachtig bezit. Zeker zijn er zonderlingheden, waarvan het noodzakelijke althans den noord-Nederlander niet duidelijk wordt. Maar hoe benijdenswaardig is die macht over het woord, die eigenlijk niets is dan het vermogen om, zich doorschouwend, alles wat men ziet te zeggen! In velerlei omgeving van werkelijkheid en van verbeelding vindt deze zelfbeschouwer zich staan en met Vlaamsche krachtoogen kijkt hij het aan: de straatbezigheid in vroege uren, emmer-rumoer bij eigen weeke stilheid, 'de ontgoochelde betrachting van een doofstommen plicht' onder de bekoring van benijdenswaardig-rappe, immers gezonde vrouwe-armen, werkend

met emmers en waterstralen; 't zeven-weeën-gedrens der harmonica en eigen moeheid na een dag, die ‘als een hol huis’ om hem geweest is; de pas-gewasschen keukentafel, nat nog in de gleuvige reten en een tinnen schotel met beurschende perzik; sneeuwstilte en plotseling klokkegetamp; hoèvele indrukken, herinneringen, meest angst brengend over ‘het land-met-de-slakken’.

Na de korte impressies, grootere fantazieën: p a s t i c h e s, naar 't éven l i j k t, d o c h h ò e e i g e n! Het begint met den ‘dood van Salomo’: dìe zelfs, slaaf nog van het verlangen! Dan komt het fragment ‘Uit een ouden brief’ - niets dan de mededeeling - wel is waar weinig in 's ridders briefvorm! - van het overnachten eens Boheemschen edelmans uit vroeger tijd in een herberg, waar hij na een vermoeienden rit aankomt, lang moet wachten op eten, veel verorbert en, eindelijk te bedde, daar de tijding ontvangt, dat zijn vader opeens is gestorven: zijn vader, van wien hij het evenbeeld is. Hoe leeft die avond, die herbergstemming, die ruwheid, dat verlangen naar eten... èn het vreemde van het gedruisch in den roesnacht. Doch veel meer is de *Reize*, veel feller, schrijnender: een prachtig dichtersvizioen, een geheel-eigen-evocatie, die ontmoeting met den zich-noemenden Don Juan. En nog dieper gaan we terug - en het blijft éven sterk van hem en éven sterk voor ons, wanneer zelfs Herakles stil wordt, verlegen, en alleen Hephaistos schatert; of wanneer Ursus Secondus, zich de moeite der gevatheid gevend voor een kleine slavin, op den Germaanschen likeurstoker de maag-oprispingen en op zijn ouden leermeester zijn gal wreekt... De vent sterft aan buikloop door aardappeleten - Woestijne, ook als klassikus, is altijd Vlaming! Hij is 't niet het, minst aan het eind van het boek - in dat epos van eenen zuiveren knaap, die eene zatte moeder moest steunen...

J.D.M.

Brieven van Johannes Bosboom, verzameld en toegelicht door Mr. H.F.W. Jeltes. Amsterdam, S.L. van Looy.

De verzamelaar heeft de collectie brieven in het licht gegeven met een bijzonderen, veelbelovenden titel: *Uit het leven van een kunstenaarspaar.* Nu hebben in heel onze geschiedenis kunstenaars van de beteekenis van J. Bosboom en A.L.G. Toussaint, zoover ik bedenken kan, niet meer ‘gepaard’. Wat

mòet er dus veel over zulk een samenleven mee te deelen zijn en welk een materiaal kunnen brieven van den man daartoe geven!...

Dat men hierin ten eenenmale teleurgesteld wordt, zou kunnen bewijzen, dat Bosboom niet een eerste-rangs-briefschrijver is geweest. Doch dit boekje brengt geen keur uit al zijne brieven, slechts een verzameling, welke de heer Jeltes toevallig bijeen heeft gekregen; en waarvan het overgroote gedeelte brieven zijn, door den Haagschen kunstenaar min of meer welwillenderwijs, d.w.z. minder uit behoefte zich te uiten dan om een vriend uit den Haag, die in Indië vertoefde, bezig en op de hoogte te houden, geschreven.

De heer Jeltes had dan ook reden, in een ‘voorwoord’ te waarschuwen, dat ‘men zich van den inhoud dezer correspondentie geen te grootsche voorstelling maken moest.’ Het uiterlijk, aan zijn boek gegeven: de titel, het schutblad en nog zoo wat, wekken echter wel verwachting...

Ernstiger is een andere grief tegen den verzamelaar. ‘Uit het leven van een kunstenaarspaar’ blijkt saamgesteld door iemand, die voor de eene helft van het paar slechts geringen eerbied heeft; die Bosboom, in diens zoo eerbiedige liefde, eigenlijk te goed voor zijn vrouw vindt; die, een onbekende in onze literatuur, de gelegenheid, dat hij brieven van Bosboom uitgeven mag, gunstig heeft geacht om over Bosboom-Toussaint te schrijven, zooals de voormannen der ‘nieuwe literatuur’, waarnaar hij op het laatst verwijst, over haar *niet* geschreven hebben. De slotzinnen der inleiding (pag. XVI) gewagen van dingen, welke niet op Mr. Jeltes' weg lagen en schijnen geschreven in eenig besef van de zoo bekende waarheid, dat bij een oordeel over geschriften moet gerekend met hunne data. Jammer, dat de verzamelaar onder het schrijven van deze slotzinnen niet heeft toegegeven aan den begrijpelijken aandrang om al wat hij had staan te schrappen. Aan den roem van A.L.G. Bosboom-Toussaint doet zijne inleiding geen schade. Doch hoe zou de kiesche Bosboom zich geërgerd hebben, als hij zijn eenvoudig ‘proza’ daarmee geïntroduceerd had gezien!

J.d.M.

André Duboscq. - Louis Bonaparte en Hollande d'après ses lettres, 1806-1810. - Paris, Emile Paul, 1911.

Toen Napoleon Holland inlijfde was een van zijn eerste zorgen, het kabinets-archief van zijn broeder Lodewijk uit het paleis te Amsterdam te doen lichten. Het is in 1814 niet opgevraagd en

zoo bevindt zich een van de hoofdbronnen voor de kennis onzer geschiedenis van 1806 tot 1810 nog altijd te Parijs, en daaronder de kopieboeken van Lodewijk's uitgaande correspondentie.

Zonderling genoeg eigenlijk, hebben tot den allerlaatsten tijd noch Hollandsche, noch Fransche geschiedkundigen zich aan deze bron iets laten gelegen liggen. De briefwisseling tusschen Lodewijk en Napoleon was in 1875 door Rocquain uitgegeven, maar bij ons schrijft in 1892 Wichers een boek over den koning zonder diens overige correspondentie te baat te nemen, en, nog sterker, te Parijs zelf ziet Masson ze voor zijn groote werk, *Napoléon et sa Famille*, waarin hij zich ook over Louis zoo dikwijls en zoo beslist uitlaat, niet in.

Onafhankelijk van elkander, hebben daarop een Franschman en een Hollander het plan gevormd deze correspondentie beter bekend te maken: de heer André Duboscq, en de schrijver dezer regelen. Ik publiceerde 90 brieven des konings in het derde hoofdstuk van het vijfde deel mijner *Gedenkstukken*, verschenen Juni 1910; de heer Duboscq publiceert er thans 293 in een afzonderlijk boek dat, naar hij mij bericht, reeds geheel afgedrukt was toen de bewerker mijne uitgave in handen kreeg.

Gelukkig hebben wij geen dubbel werk gedaan. Er zijn slechts 13 brieven van mijne 90 die ook in het werk van den heer Duboscq voorkomen, sommige verkort. Ik heb meer naar brieven gezocht die verband hielden met aan den koning ingediende stukken welke ik mede uitgaf; - de heer Duboscq heeft vooral brieven willen geven die kenmerkend waren voor de persoonlijkheid van den schrijver. Bij mij staat de lands-, bij hem de persoonsgeschiedenis op den voorgrond. Desniettemin geeft hij meer dan één brief die ook voor de staatkundige geschiedenis van gewicht is, en in mijn werk niet voorkomt: zoo het uitvoerig schrijven (van 12 Oct. 1809, niet 1808, gelijk de uitgave heeft) aan van de Kasteele, waarbij de koning dezen het ontwerpen van een nieuwe grondwet opdraagt, terwijl van de Kasteele's ontwerp, gevolg van dezen brief, bij mij wordt aangetroffen. Ik stel er dus prijs op, hier aanstonds te verklaren dat wie zich bij de bestudeering van het tijdvak van het vijfde deel van mijne *Gedenkstukken* mocht willen bedienen, zorg zal moeten dragen er de uitgave van den heer Duboscq nevens te leggen.

Geen gering gedeelte van het werk is bestemd tot wederlegging van uitspraken die Masson zich omtrent Lodewijk Bonaparte heeft veroorloofd. De heer Duboscq behandelt twee strijdvragen die meer tot de Fransche geschiedenis dan tot de onze behooren: ‘l'affaire de Cassel’ (heeft Lodewijk zich, bij

zijn optreden tegenover den keurvorst van Hessen-Kassel in den veldtocht van 1806, al of niet aan verraad van 's Keizers bedoelingen schuldig gemaakt?), en ‘l'affaire de Walcheren’ (heeft Lodewijk zich bij de landing der Engelschen in 1809 op eigen gezag het opperbevel over Fransche strijdkrachten aangematigd, of op uitnoodiging van den Franschen minister van oorlog?). Ongeveer een derde der opgenomen brieven doen dienst als bewijsmateriaal in deze gedingen, die het ons toeschijnt dat de heer Duboscq tegen Masson gewonnen heeft.

Een ander aanzienlijk gedeelte van het werk behandelt Lodewijk's verhouding tot zijne gemalin, zijne betrekkingen tot zijne broeders (behalve den Keizer), tot de Franschen die hij medebracht in zijn gevolg en voor het meerendeel spoedig weer liet vertrekken, en de zorg voor zijne gezondheid. Onder dit alles is veel nieuws en merkwaardigs, en veel dat uitlokt tot een voor Lodewijk's persoon niet onwelwillend oordeel. In Nederland is het oordeel over hem voor en na over het geheel welwillend geweest; in Frankrijk, waar men hem zijn lijdelijk verzet tegen den Keizer niet vergaf (dat eene zwakke maar eerlijk bedoelde verdediging van Nederlandsche belangen was), veel minder. Het komt ons voor dat de heer Duboscq in zijne uitvoerige, welgeschreven inleiding met bescheidenheid maar niet zonder kracht en geluk voor de eer van Lodewijk's zedelijk karakter opkomt. Hij geeft hem volle crediet voor de groote, de moordende moeilijkheid waarin hij zich geplaatst zag: van den Keizer te moeten voldoen die in hem een ‘roi-préfet’ zag, en zijn geweten te moeten voldoen dat hem de plichten tegenover zijn Nederlandsche onderdanen het hoogst deed stellen. Fransche schrijvers hebben niet altijd begrip getoond voor deze moeilijkheid; de heer Duboscq doorziet haar geheel. Lodewijk blijft zich niet altijd gelijk en men kan hem op veel menschelijke zwakheden, zelfs op manieën, betrappen; maar in de beslissende oogenblikken handhaaft hij zich op een aanmerkelijke zedelijke hoogte. Eenmaal koning van Holland wil hij, al mag het hem dan soms ontvallen zijn over zijn lot te klagen, als het er op aankomt zijn nevelig, vochtig rijk niet tegen zonnig Spanje verruilen, omdat het hem een nieuw vaderland is en geen verwisselbaar ambtenaarspostje. ‘Je serais bientôt perdu’, schrijft hij aan Madame Mère, ‘s'il fallait encore changer de patrie. Je n'ai pas le coeur assez banal et ce pays sera toujours pour moi plus qu'un autre’.

De heer Duboscq, die vooral voor Fransche lezers schreef, heeft echter met zijn welkome bijdrage ook het Nederlandsch publiek ongemeen verplicht.

H.T. COLENBRANDER.

Van Lessing tot Vosmaer.

‘Ons blijft de nacht’, klaagt Potgieter, waar hij de achttiende eeuw ten onzent verwijt, Lessing niet gekend te hebben, waar hij u Bilderdijk schetst als den laatsten vertegenwoordiger - den eenigen belangwekkenden - van een vergaan tijdperk, waarin wij bij Europa verre ten achter waren[1].

Die klacht, dat verwijt, ze zijn maar al te gegrond; doch te loochenen valt het niet, dat nog tijdens het leven van Bilderdijk de herleving begint in de richting door Lessing aangewezen, dat Geel, Potgieter, Bakhuizen, Huet u soms vergeten doen, wat we hier in de negentiende eeuw gemist hebben, vóór de groote beweging van '80 ons weer voor het eerst den completen kunstenaar schonk.

De meening, dat de Romantiek een luidruchtige roes was, die zich gedurende een paar decaden in verschillende landen van Europa met wat wederkeerigen invloed vertoonde, verdwijnt meer en meer. Wij zien langzamerhand één groote West-Europeesche beweging, die, na verslapping en inzinking van de vroegere gelijksoortige, de hernieuwde opstuwing is van datzelfde glorierijke streven, dat aan het einde der middeleeuwen Renaissance en Humanisme heet, een zelfde dorst naar oorspronkelijkheid en frischheid in kunst en wijsgeerig denken, een zelfde begeerte om de hoogste schoonheid gestempeld door de sterkst sprekende individualiteit, voort te brengen, een zelfde stoere vlijt om door helder, rustig waarnemen en vergelijken te komen tot een nieuw, levend begrip van al het menschelijke.

1) Kritische Studiën, 1876, III, p. 55 vlg.

Brandes' ‘Hoofdstroomen’ is reeds op dit beginsel gebouwd. Voor wien zal, na de lezing van een boek als Lasserre's Romantisme français, de Fransche Romantiek nog met Hugo beginnen? Het krachtig opveeren is minstens driekwart eeuw vroeger aangewezen. Rousseau opent de rij, staat vooraan, beheerscht een onafzienbaar veld. En daarmee staat Rousseau tegelijkertijd aan het hoofd van de wereld-romantiek. Waren er voor hem, reeds tijdens zijn leven, grenzen?

Wat in hem was, komt in tallooze variaties en nieuwe verbindingen terug in geslachten van kunstenaars en denkers na hem.

Rousseau is de eenzame boschvijver, waar, in zwoele bezwangerende atmosfeer, onder de grillig tooverende stralenbundels der zon, onder bleeken maneglans, hoog opschiet een wondere vegetatie, een wellust van planten, in mysterieuse pracht, slank en fier, met eclatante bloemenweelde, zoekende de zon, of in den meest fantastischen vormenrijkdom, luguber en verbijsterend soms, zich windend en slingerend, in wonderlijk gedroom van serene reinheid, uitstralend bedwelmend gif.

Doch dit is slechts de helft der Romantiek.

Er waren ook eiken, sterk en forsch, innig gezond en krachtig. Eiken groeien niet in vijvers. Ze mogen hun wortels rekken naar de vochtige aarde, hun kracht en steun vinden ze in den solieden vasten bodem. Die vaste onwrikbare bodem is Lessing geweest. Alleen hij, die in het midden der achttiende eeuw naast Rousseau Lessing stelt, ziet de beide elementen, waaruit het denken en scheppen der volgende tijden is geworden en opgebouwd.

Lessing naast en tegenover Rousseau, dat is: het levende logische denken, de onverbiddelijke kritiek, de strijd tegen alle onnatuur, de blakende passie voor de eenvoudige, klare waarheid, het voorzichtig arbeiden met vaste hand aan schoone, bloeiende gedachten, de triumfeerende liefde voor al het zijnde, naast en tegenover den lethargischen Rausch, de jubelende verheerlijking van vlottende idealen, de extatische aanbidding van een vaag gedroomde, onreëele natuur, het sensueel proeven van sterke, brandende sensaties, de pralende verachting voor alle cultuur, wetenschap en kunst. Het is de onbewuste innerlijke Drang naast de bewust bouwende

Rede; 't is het Apollinische en het Dionysische, de beide elementen, uit wier innige verbinding Nietzsche de oude Grieksche tragedie gegroeid zag.

Ik weet het, voor Nietzsche was die band sedert verbroken, was de Dionysische Rausch, die het teeken is van jeugdige kracht en overmoedige jeugd, aan het verstarren, was de Apollinische droom, die de Dorische zuilen bouwde, gestold tot een kil Socratisme, een begeerte tot weten, tot het dor beredeneeren van het zijnde, een Socratisme, dat het teeken is van ouderdom en verval en dat enkel leiden kan tot een koud scepticisme, den dood van alle energie. Maar ik zeg u: dit is een valsche waan. Door de eeuwen heen, ook nu nog leven beide oerkrachten in en om ons. Wie Shakespeare en Goethe noemt, roept die niet voor u op de meest harmonische en innige ineensmelting van deze eenige principia, die den mensch drijven tot de openbaring van de opperste wijsheid en schoonheid?

Zeker, ook Socrates heerscht in de wereldlitteratuur, maar hij is niet, zooals Nietzsche het uitdrukt, de steeds langer wordende schaduw der avondzon, die over de komende geslachten valt. Hij heeft de menschheid niet gemaakt tot den ‘Kritiker ohne Lust und Kraft, der alexandrinische Mensch, der im Grunde Bibliothekar und Corrector ist und an Bücherstaub und Druckfehlern elend erblindet.’[1)]

Er is een dorre logica, die naar doode, vooropgestelde regels alles reglementeert en aan banden zou willen leggen, die zegt: alles moet verstandig zijn om schoon te heeten; er zijn perioden geweest in de wereldhistorie, waarin die ijzige macht heeft geheerscht. Is dit Socrates?

Dit is toch niet die heilige Urtrieb der menschheid om te begrijpen en te doorgronden en daaruit nieuwe bezieling te putten, om door vergelijking en geestige combinatie de waarheid zoo dicht mogelijk nabij te komen, de waarheid, die ons vrij maken zal, dat bevruchtend zoeken en tasten, die geweldige macht, waarvan de menschheid zich in de eeuw van het Humanisme bewust wordt, die in de dagen van Lessing tot volkomen ontwikkeling komt?

1) Nietzsche, Werke, Taschen-Ausgabe, I, 1906. Die Geburt der Tragödie, p. 162.

Die kracht heeft Lessing, noch eenig gezond mensch ooit gevoerd tot een dood scepticisme. 't Is de kracht, die ieder eeuwige vreugde geeft in al het bestaande, die hem steeds dwingt tot alzijdige werkzaamheid en dringt tot daden op ieder gebied, de kracht, die hem adelt, geenszins een teeken van verval, maar van zijn volle mannelijke rijpheid.

Doch boven den mensch staat de half-god, de kunstenaar, die nog steeds de beide principia harmonisch in zich vereenigt, den heiligen Dionynischen waan en den bouwenden Apollinischen Logos.

Ik zal in dit opstel trachten na te gaan en vast te stellen, in welke vormen zich hier van de groote beweging, die in het midden der achttiende eeuw met Rousseau en Lessing begint, dat deel openbaart, waarin de Logos onbetwistbaar het overheerschend element is. De beteekenis van het Dionysische in onze negentiende eeuw besprak ik reeds elders. Een harmonische vereeniging van beide elementen vertoont zich hier wel niet vóór de laatste decaden dier eeuw. Eenige feiten en vergelijkingen wil ik geven, die het begrip van het geheel kunnen verduidelijken, het overzicht gemakkelijker kunnen maken.

Wat ik zonder systematisch onderzoek in groote bibliotheken verzamelen kon over rechtstreeksche bekendheid met, rechtstreekschen invloed van Lessing in de achttiende eeuw, heb ik bij elkaar gebracht op gevaar af van Pruisische dorheid beschuldigd te zullen worden. Maar bovenal wil ik wijzen op den geest van Lessing, die, onbewust ten deele, hier leeft in de negentiende eeuw, laten zien, hoe wij toen met betrekking tot dat deel der groote Europeesche beweging, dat zich kenmerkte door de verheffing van den Logos als leider en gebieder in het rijk der letterkundige kunst, een alleszins waardige plaats naast andere volken hebben ingenomen.

I.

De zoetelijke, breedsprakige Wieland schreef in zijne jonge jaren - toen vooral stond hij verder van de ware kennis der klassieke oudheid dan ooit Corneille of Racine - zijn ‘Plan einer Akademie zur Bildung des Verstandes und Herzens

junger Leute (1758).[1] Ik moet den inhoud van deze brochure hier even kort weergeven, omdat hij ons aanleiding geeft direct met het meest kenmerkende uit Lessing kennis te maken.

Men klaagt over het slechte onderwijs in Duitschland. Wieland zal den weg ter verbetering wijzen. Van de Grieken is alles te leeren, ook, hoe we onderwijzen moeten; zonder hunne 'wieder hervorgesuchten und gemeingemachten Schriften' lagen we immers nog 'in der unmenschlichen Barbarei der mittlern Zeiten versunken!'! Bij de Grieken was het doel der opvoeding oefening van gemoeds- en lichaamskracht, om de jongelui te brengen tot die kalokagathia, waarin alle voortreffelijkheden lagen opgesloten, die een vrij, edel mensch onderscheiden van den slaaf. Om deze hoogte te bereiken, las men met hen Homeros, verrijkte men hun geheugen met wijze spreuken uit dichters en philosofen, hun verbeelding met de kennis van helden in alle soorten van deugd. Daarbij kwam de welsprekendheid en deze leidde van zelf tot het vaardig hanteeren van de pen of den stilus als men wil.

De grootste geesten van later eeuwen, ze danken alles aan de Grieken; Raphael, Milton, Racine, wie ook, ze hebben 'keine stolzern Gedanken fassen und keinen höhern Schwung nehmen können als die Alten nach zu ahmen, welche sie so fleissig als die Natur selbst studirten.' Zoo moeten ook wij van hen leeren van onze jongelingen virtuoso's te maken, dat is mannen, die de muzen en de gratiën hebben opgevoed tot beminnaren van natuur en kunst, die zich heel het weten der menschheid hebben eigen gemaakt.

In een uitvoerig progam ontwikkelt Wieland zijn eischen aangaande het karakter en de kennis der docenten aan zijn ideaal-inriching, de indeeling der leerstof, de behandeling van het godsdienstonderwijs; hij daalt af tot de kleinste détails: ieder leerling moet een zilveren lepel en twee tinnen borden meebrengen, die het eigendom blijven van het instituut. Wat de methode betreft: in de laagste klasse beginne men met een historische kennis van iedere wetenschap, in de tweede kan alles op 'eine philosophische Art doch nur via compen-

1) Hempel-editie, dl. 40, p. 731-757.

diaria' geleerd worden; in de derde worden eenige onderdeelen uitvoerig behandeld.

Ziedaar den vijfentwintig-jarigen Wieland, den man met onbegrensden eerbied voor de hoogopgestapelde kennis, voor het doode weten, dat als historie wordt meegedeeld, met zijn aanbidding voor een nooit begrepen, geidealiseerde wereld der Grieken, een vereering, die hem gelooven doet, dat slaafsche navolging het eenige is om de ideale grootheid der Ouden eenigszins nabij te komen.

Tegenover hem neemt Lessing het woord en legt daarbij tevens voor ons bloot gansch de basis van het fiere gebouw zijner persoonlijkheid[1)]: De grootste fout, die men bij de opvoeding begaat, is dat men de jeugd niet went aan eigen nadenken. Die fout begaat Wieland, waar hij in de eerste klasse al met zijn historische kennis der wetenschappen begint. De ziel moet gedwongen worden tot eigen werkzaamheid; daartoe drijven eerzucht en weetgierigheid en het loon is het genot de waarheid te vinden. Waar men de jeugd de wetenschap kant en klaar voorzet, soest de ziel in, de weetgierigheid verstompt, de weg tot eigen nadenken wordt afgesloten.

Ziedaar het nieuwe tegenover het oude beginsel: een helder logisch denkend hoofd, daar moet alles op gericht zijn; scherp leeren waarnemen, juist leeren deduceeren, dat is het 'in hoc signo vinces' der moderne tijden. Weten is een kwestie van ondergeschikt belang, de manier, waarop men tot het weten komt, dat is alles. Veel weten is geen misdaad. Lessing zelf wist oneindig veel; doch wie de baas is in dat groote pakhuis, daarop komt het vóór alles aan. 'Ware eruditie komt neer op vatbaarheid voor studie, op een zuiverheid van oordeel en gemoed, die ons in staat stellen logisch en eerlijk met de hoogst bereikbare nauwkeurigheid het onbekende uit het gevondene af te leiden.' Ziedaar een sententie, honderd jaar later door een Hollander uitgesproken, die bij Lessing een glimlach van innige verstandhouding zou hebben gewekt.

Dat indeelen der kennis in vakjes en dat toepassen der historische methode vergeeft Lessing Wieland niet. 'Eine jede Wissenschaft, in ihrem engen Bezirke eingeschränkt, kann

1) Literaturbriefe (1759), Hempel-editie, dl. 9, p. 53-70, N°. 9 tot 14.

weder die Seele bessern, noch den Menschen vollkommener machen. Nur die Fertigkeit, sich bei einem jeden Vorfalle schnell bis zu allgemeinen Grundwahrheiten zu erheben, nur diese bildet den grossen Geist, den wahren Helden in der Tugend und den Erfinder in Wissenschaften und Künsten'[1)]

Dat men bij het onderwijs in de geschiedenis, die uit 't gebeurde is opgebouwd, de historische methode toepast, dat kan er mee door, maar Wieland wil met de geschiedenis der natuur beginnen 'und diese allen Vorlesungen (let wel *Vorlesungen*) in der ersten Classe zum Grunde legen.' Welke wetenschap is juist meer geschikt om door waarneming te brengen tot nadenken en zelf leeren vinden? Wieland wil de Socratische methode toepassen. Maar heeft hij daar wel eenig besef van? Hoe is die vereenigbaar met een bloote meedeeling van feiten als historie voorgesteld? Was heel de Socratische methode er niet juist op gericht om door vragen en antwoorden, door vergelijken, door het onverwacht plaatsen voor schijnbaar logische resultaten, het verstand te scherpen en te dwingen tot het vinden van de waarheid?

Ik herinnerde enkel aan deze kleine schermutseling om u te laten zien, wat Lessing in 1759 was en nog steeds meer worden zou. Volkomen vrijheid en zelfstandigheid tegenover alle overgeleverd verstard weten, onwrikbaar geloof in de eenige waarde van het vrije, onbevooroordeeld onderzoek, ziedaar de grondslagen van zijn bestaan.

Is het niet een lust den nauwlijks twintigjarigen jongen man te hooren[2)]: 'Stel u voor, er stond in onzen tijd iemand op, die van de hoogte zijner persoonlijkheid met geringschatting neer kon zien op den voornaamsten arbeid onzer geleerden, die met Socratischen geest den belachelijken kant van de zoo geprezene wereldwijzen wist te ontdekken en zelfbewust dorst uitroepen:

> 'Ach, Eure Wissenschaft ist noch der Weisheit Kindheit,
> Der Klugen Zeitvertreib, ein Trost der stolzen Blindheit!'

Neem aan, heel zijn leeren en streven was gericht op het eenige dat ons een gelukkig leven kan schenken, de deugd.

1) Lessing, Hempel-editie, dl. 9, p. 58.
2) Gedanken über die Herrnhuter, Hempel-editie, dl. 14, p. 209 vlg.

Rijkdom leert hij ons ontberen, zelfs verachten. Hij leert ons onverbiddelijk streng tegenover ons zelf te zijn, toegevend tegenover anderen. Hij leert ons den man van verdienste, ook als hij ongelukkig is en gesmaad, hoogachten en tegen de domheid der machtigen verdedigen. Hij wekt ons gevoel voor de natuur; leert ons niet enkel in God gelooven, maar vooral, wat het voornaamste is, hem liefhebben. Ten slotte leert hij ons onverschrokken den dood onder de oogen zien en door een rustig verlaten van het wereldtooneel bewijzen, hoe we overtuigd zijn, dat de Wijsheid ons het masker niet zou laten afleggen, als onze rol niet afgespeeld was. Denk u verder, dat deze man volmaakt onbekend is met al die geleerdheid, die naarmate ze meer vertoon maakt, minder te beteekenen heeft. Hij weet van geschiedenis noch van talen. Hij kent de schoonheid en de wonderen der natuur slechts voor zoover ze hem een bewijs voor het bestaan van hunnen grooten Schepper zijn. Hij schaamt zich niet tegenover tal van vraagstukken te verklaren: Ik weet het niet; ik heb er geen inzicht in. Toch maakt die man aanspraak op den naam van wijsgeer. Ja, hij is zelfs in staat te verklaren, dat anderen, die dezen verblindenden naam slechts danken aan hun ambt, er geen recht op hebben. Ik vraag u, mijne vrienden, wat zouden onze philosofen met zoo'n man aanvangen? Zouden ze erkennen: ‘We hebben gedwaald. Hij heeft gelijk’? Men moet philosofen kennen om te weten, of zij ooit bereid zijn hun meening te herroepen.

‘Hm’, zou de wiskundige mompelen, ‘jij, vrind, een philosoof? Laten we eens kijken! Kun je het volume bepalen van een hyperbolischen kegel? Niet? Kun je een exponentieele functie differentieeren? 't Is een kleinigheid, later kunnen we onze krachten aan wat moeielijkers beproeven. Je schudt “neen”. Nou, daar heb je het immers al! 't Zou me niets verwonderen, dat je nog niet eens weet, wat een irrationeele grootheid is. En zou je dan voor wijsgeer willen doorgaan? Wat een vermetelheid! Wat een barbaarsche tijden!’ En zoo komen achtereenvolgens de astronoom en een paar metaphysikers, ieder met hun eigen wijsheden, in botten eigenwaan, losbarstend in hooghartigen hoon, als onze man altijd maar ‘neen’ schudt, rustig en tevreden; ze schelden hem een ‘Narr, der dem Tollhause entlaufen ist!

Allein man wird schon Sorge tragen, dass Ihr wieder an Ort und Stelle kommt.'

Ziedaar het nieuwe leven in 1750. Wie deze eene bladzijde van den jongen Lessing gelezen heeft, kent eigenlijk zijn gansche leven en werk, zijn ver strekkende beteekenis voor onze geestelijke kultuur. 'Kun je spinnen en een hoogen rug zetten?' 'Kun je eieren leggen?' vragen later in Andersen's sprookje de kip en de kater aan het leelijke jonge eendje. En och, het beestje droomde slechts van de vrijheid der ruime luchten en van de pure schoonheid. Zoo voelde Lessing reeds in 1750 de vrijheid en heerlijkheid van de ruime luchten der waarheid, streefde hij reeds naar de pure eenvoudige schoonheid in denken en scheppen. Daarheen heeft hij van toen af de menschheid den weg gewezen.

Mag ik hier even de 'verzuchting slaken': ons arme onderwijs!

Winckelmann en Lessing zijn boven tal van minderen *de* twee, die in de achttiende eeuw tot den geest der oudheid zijn doorgedrongen, brekend met elke duffe overlevering, die als eenvoudig mensch met hun helder verstand, hun warm hart, dorstend naar waarheid, eerlijk hebben getracht te verstaan het verstand en het hart dier andere menschen, voor zoover dit ooit tusschen menschen mogelijk is en dan nog door eeuwen gescheiden. Zoo zijn ze geworden de stichters der nieuwe betere Renaissance.

En nu mag het waar wezen, wat Brandes beweert[1)], dat de kunstwerken, die onder den invloed dier nieuwe Renaissance in Duitschland en elders als navolging van die beter begrepen oudheid zijn ontstaan, al evenmin Grieksch van geest zijn als wat door Racine en Corneille werd voortgebracht, dat Goethe's Iphigenie even Duitsch is, als die van Racine Fransch, navolging is immers niet de ware Renaissance! Deze is het verstaan der oudheid en de daaruit voortspruitende bezieling tot vrije, eigen kunst; het is - dat wist Du Bellay al - de nieuwe, ruime kijk over het leven der menschheid, onzer geestelijke voorouders en het daardoor geinspireerd worden tot volkomen aan de ouden gelijkwaardige werken van schoonheid. Het is komen tot dat rustige, koninklijke gevoel van de almacht der schoonheid, dat

1) Hauptströmungen I. Lzg. Veit, 1900, p. 203.

Winckelmann uitspreekt: ‘Das Vergnügen, das ich beim Anblick neuentdeckter Denkmäler der Kunst empfinde, ist das Höchste und Reinste, das ich kenne, und kein anderes Vergnügen in der Welt wiegt es auf... Ich strebe nach nichts, und wer, wie ich, weder etwas zu fürchten, noch zu wünschen hat, der ist freier und vergnügter als ein König. Rex est qui metuit nihil. Rex est quique cupit nihil: hoc regnum sibi quisque dat.’[1] De Renaissance aan het einde der middeleeuwen hebben Lessing noch Winckelmann gekend noch gewaardeerd. Ze zijn rechtstreeks gegaan naar de oudheid zelve. En toch in hun streven zouden dezelfde hoofdwegen aan te wijzen zijn, die door de hun voorafgaande herleving zijn gevolgd.

De kracht, die Lessing vooral tot dit grootsche werk in staat stelde, was zijn heldere geest, dat, laten we aannemen, hem aangeboren vermogen om scherp te onderscheiden. En op haar beurt is die kracht weer gevoed en gesterkt door de studie der oudheid. Uit die klaarheid van denken, die onbevangenheid, dat volkomen vrij staan tegenover alle dogma's, die begeerte om tot de kern der zaken door te dringen, dat nimmer overbluft worden door geusurpeerd gezag, is bij Lessing de ware kritische geest geboren. Uit dien geest bloeien op de estheticus, de theoloog, de dramaschrijver Lessing.

Het mag natuurlijk mijn bedoeling niet zijn hier een eenigszins volledig overzicht te geven van de beteekenis van Lessing in verband met zijn leven, een werk geheel overbodig, waar een schat van litteratuur over hem bestaat. Op enkele hoogtepunten in het werk zijns geestes moet ik echter het licht laten vallen, nu we er ons rekenschap van willen geven, wat zijn invloed is geweest op onze Hollandsche cultuur.

Dr. H.J. Polak heeft in een opstel, dat zich over het algemeen kenmerkt door een zeer eigenaardig waardeeringsvermogen, en waarin hij nog al arbitrair Potgieter een plaats aanwijst ver onder Huet, beweerd, dat de moderne kritiek in Europa eerst ontstaat tegen het midden der 19de eeuw.[2]

1) Winckelmann's Werke, Stuttgart, 1847, II p. 633.
2) Tweeërlei letterkundige kritiek, Gids, 1891, II, p. 1 en p. 273.

Praktisch wil hij dit doen ondervinden door u een achttiendeeeuwsche verhandeling van Schiller te laten lezen naast Heine's Romantische Schule, Johnson naast Thackeray en Taine, La Harpe naast Paul de Saint Victor. Bij de eerstgenoemden voelt hij terstond den adem eener voorbijgegane eeuw. ‘Verstrooiingslectuur hebben ze sedert lang opgehouden te zijn’, roept hij uit, alsof dit een eisch zijn mocht, waaraan goede kritiek in de eerste plaats behoort te voldoen. Bij de laatsten slechts vindt hij de ‘note personnelle’. Bij hen alleen hebben de schrijvers opgehouden geraamten, de boeken abstracties te zijn.

Theoretisch wenscht hij het aldus te formuleeren: ‘De moderne litteraire kritiek eischt meer van zich zelve en minder van den lezer. Ze is genezen van den waan, alsof ze zich slechts op haar drievoet te plaatsen en het sacramenteele *wij* uit te spreken had om den lezer haar uitspraak als een vonnis op te dringen, waarvan slechts onbeschofte betweterij in hooger beroep zou durven komen. Ze is van den doctoralen katheder afgedaald en heeft bef en toga voor de algemeene kleedij der beschaafden verwisseld.’

Ik vraag ieder, die de Hamburger Dramaturgie gelezen heeft, - ik geef toe, er is kennis, er is inspanning voor noodig, een oppervlakkige verstrooiïng na ander werk of na permanente leegheid kan ze niet zijn, - ik vraag, is niet aan iederen eisch, die Polak hier aan de moderne kritiek stelt, daar geheel en volkomen voldaan?

Zeker, Lessing spreekt van de dingen van zijn tijd en van de oudheid, en daarin moet ge wat thuis zijn. Moet ge dit niet, als ge Heine leest? Maar wie, die meer dan ijdele verstrooiing zoekt, durft beweren, dat uit de Hamburger Dramaturgie een duffe walm u tegen waait als uit een lang verlaten huis, een kille graflucht? Wat u schemerachtig bekend was, begint te leven, wat half vergaan in uw verbeelding vlotte, neemt vaste, scherpe vormen aan en krijgt zijn eigen plaats.

Neem het eerste 't beste wat ge opslaat, die vergelijking b.v. van Voltaire's Zaïre met den Othello en den Romeo van Shakespeare, dien Voltaire een dronken wilde schold: ‘Die Liebe selbst hat Voltairen die Zayre dictirt,[1)] sagt ein Kunst-

1) Hamb. Dram. Hempel, dl. 7, p. 121.

richter artig genug. Richtiger hätte er gesagt: die Galanterie. Ich kenne nur *eine* Tragödie, an der die Liebe selbst arbeiten helfen, und das ist Romeo und Juliet, vom Shakespeare. Es ist wahr, Voltaire lässt seine verliebte Zayre ihre Empfindungen sehr fein, sehr anständig ausdrücken; aber was ist dieser Ausdruck gegen jenes lebendige Gemälde aller der kleinsten geheimsten Ränke, durch die sich die Liebe in unsere Seele einschleicht, aller der unmerklichen Vortheile, die sie darin gewinnt, aller der Kunstgriffe, mit denen sie jede andere Leidenschaft unter sich bringt, bis sie der einzige Tyrann aller unserer Begierden und Verabscheuungen wird? Voltaire versteht, wenn ich so sagen darf, den Kanzleistil der Liebe vortrefflich, das ist diejenige Sprache, denjenigen Ton der Sprache, den die Liebe braucht, wenn sie sich auf das Behutsamste und Gemessenste ausdrücken will, wenn sie nichts sagen will, als was sie bei der spröden Sophistin und bei dem kalten Kunstrichter verantworten kann.'

Waait u uit dergelijke taal een duffe kamerlucht tegemoet? Gaat Heine's Romantische Schule hier naast bijna niet op imitatie gelijken? Hoe klaar, hoe innig gezond, hoe eenvoudig, hoe onwankelbaar vast op het doel afgaand is heel de Dramaturgie. Hoe heeft Lessing hier zijn diepe, rijke, levende kennis schijnbaar al spelend voor u uitgespreid. Wat een geestige humor; wat een volle belangstelling voor het allerhoogste zoowel als voor het minder gewichtige; wat een liefde voor gansch het leven, voor het letterkundig scheppen in heel zijn omvang. Wie durft beweren, dat wat ons hier geschonken wordt, staat beneden het werk van Taine, Sainte Beuve of Heine, Landor of Thackeray, Bakhuizen of Huet, bewijst eenvoudig Lessing niet te kennen. Is hier geen 'note personnelle'? Zijn hier geraamten of abstracties? Ziet ge niet de livide cadavers van een Voltaire en Corneille vermorzeld tegen de rots van den Aristoteles, door Lessing zelf weer voor het eerst ontdekt en doorgrond? Ik zwijg van Schillers en La Harpe's verhandelingen, maar Polak deed Lessing onrecht door hem niet te geven de eereplaats, die hem toekomt, vooraan bij het begin van de echte moderne levende kritiek.

Dan ga ik liever mee met De Vooys[1)], waar hij enkel in

1) De Beweging. Juli 1907. p. 80.

Frankrijk het vaderland der moderne kritiek zoekt, als hij het begin maar vroeg genoeg stelt, bij Montesquieu en Diderot. Is de lijn langs de Middellandsche Zee, zich buigend door Frankrijk, niet steeds de weg geweest waar langs de geestelijke bevruchting kwam? Heeft ook Lessing zelf niet dankbaar erkend, wat Frankrijk hem gegeven had? Maar Lessing is de eerste koninklijke heerscher.

Schmidt[1)] mag den Laocoon wat zijn inhoud betreft nog steeds iets 'kanonisches' toedichten, hoe rijk dit eerste groote werk van Lessing ook zijn mag, in de absolute waarheid van zijn inhoud kunnen we niet meer volkomen gelooven, sedert we Balzac en Flaubert leerden liefhebben, sedert we opgaan in onze lyriek van na '80, in ons proza van Van Looy. En toch is het noodig en goed, dat telkens weer, vooral in tijden van vaagheid en verslapping of als de Rausch en de waan eens al te zeer boven alles uitgieren, een zoo klare, ordenende geest opstaat, scheidend en terugwijzend, herinnerend aan het oude 'Est modus in rebus, sunt certi fines', om te dwingen tot nadenken en tot het zien van de grenzen, waarbinnen de halfgod-kunstenaar zich toch ten slotte te houden heeft om geen chimaera te worden. Het is goed, dat hij, Lessing, daar gestaan heeft als de groote wachter bij den ingang der moderne tijden. En wat men ook tegen zijn conclusies, streng doorgevoerd, mag aanvoeren - ook ik heb tal van bezwaren - een model blijft zijn boek toch van diepgaand, ernstig, analytisch onderzoek, waarbij hij afdaalt tot de kleinste onderdeelen, steeds geestig vergelijkend, handig argumenteerend en deduceerend, en in de hoofdlijnen komende tot *de* waarheid. Ook hier is de 'note personnelle', ook hier nergens geraamten en abstracties, enkel geest en leven. Ook thans nog kan niemand, die zich ernstig voorbereiden wil tot esthetisch kritische studie, den Laocoon ongelezen laten.

Voor Lessing was in de letterkundige kunst de handeling, het drama het hoogste; de Hamburger Dramaturgie, waarin hij het drama verheerlijkt en het Duitsche tooneel den weg aanwijst, dien het te volgen heeft om te komen tot bloeiende kracht, is min of meer als een voortzetting van den Laocoon te beschouwen; ook hier de streng kritische geest, die zich

1) Erich Schmidt, Lessing, Berlin 1899, I, p. 491.

rekenschap tracht te geven van de wetten van het schoone.

De vaste basis van zijn theorieën is Aristoteles, niet die der traditie, die een leugenachtige Pythia, slaafsch aangebeden, geworden was; maar de Aristoteles door hem zelf gevonden. Met wat een ernst heeft hij hem onderzocht. Als hij een duister punt of een schijnbare tegenspraak ontdekt, rust hij niet voor hij vol eerbied zijn uiterste denkkracht in het werk gesteld heeft om tot een juist begrip te komen. 'Als ik tegenspraak bij zoo een man meen te vinden', betuigt hij[1)], 'dan begin ik liever met mijn eigen verstand te wantrouwen dan het zijne. Ik verdubbel mijn oplettendheid, ik lees de plaats tienmaal over en geloof niet eerder, dat hij zich tegengesproken heeft, voor ik uit den ganschen samenhang van zijn systeem inzie, hoe en waardoor hij tot deze tegenspraak verleid is. Als ik niets vind, wat hem daartoe verleiden kon, wat hem deze tegenspraak tot op zekere hoogte onvermijdelijk maken moest, dan ben ik overtuigd, dat ze slechts schijnbaar bestaat. Want anders zou ze den auteur, die zijn stof zoo dikwijls overdenken moest, stellig eerst opgevallen zijn en niet mij, den minder geoefenden lezer, die hem tot mijn leering ter hand neem. Ik lees dus niet verder, volg den draad van zijn gedachte terug, weeg ieder woord en zeg bij me zelf voortdurend: Aristoteles kan zich vergissen en heeft zich dikwijls vergist, maar dat hij hier iets zou beweren, waarvan hij op de volgende bladzij precies het tegenovergestelde beweert, dat kan Aristoteles niet. En ten slotte blijkt dan ook wel, dat de zaak klopt'.

Dit is wel de ware methode, Lessings methode in het algemeen. Hij stelt zich niet tevreden met de oppervlakte, offert niets op aan eigen eersten indruk, dringt door tot de uiterste consequenties, waartoe zijn redeneer-kracht hem over zeker onderwerp voeren kan. Langs dien weg komt hij ook tot het vaststellen der tragiek, waarvan èn Sophocles èn Shakespeare hem de opperste openbaring zijn. Shakespeare is, vergeleken met de tragedie der Ouden, de grootste treurspeldichter, mijlen ver boven Corneille verheven, ofschoon deze de Ouden uitstekend, de ander zoo goed als niet gekend heeft. Corneille komt hun nabij in de mechaniek van zijn

1) Hamb. Dram., 38ste stuk.

werk, Shakespeare in den geest. Shakespeare bereikt het doel der tragedie bijna altijd, hoe zonderlinge en hem alleen bekende wegen hij ook gekozen heeft, Corneille bereikt het nooit, al heeft hij het door de Ouden gebaande pad steeds gevolgd.

Zoo heeft Lessing bewezen, dat de Fransche klassiek, die ten laatste uit de Renaissance was opgegroeid, leegheid en vormendienst geworden was. Dit is de groote litterair-historische beteekenis van Lessing; ook dit is een van de voorname punten die hem maken tot den man der nieuwe Renaissance.

Voor zich zelf had hij een maatstaf gezocht, maar die maatstaf was niet een toevallige, grillige amateur-smaak, waar alles voor buigen moet. Hij verfoeide dat zoo dikwijls herhaalde woord zijner tijd- en vakgenooten: '*Uns* wäre lieber gewesen' om van daar te komen tot algemeen bindende uitspraken, zoo dat men gelooven zou, dit 'Uns' kwam uit den mond van de Kritiek zelf. 'De ware kunstrechter haalt geen regels uit zijn smaak, maar heeft zijn smaak naar de regels gevormd, die de natuur der zaak eischt'.[1)]

Door vergelijken, nadenken, kunstrijk voelen, door het doorvorschen van heel de wereldlitteratuur kwam hij tot regels en wetten, die hem een noodzakelijkheid schenen, waaraan echter toch steeds weer het koninklijk genie zich ontworstelen kan, kiezend eigen, vrije banen; regels, die hij in zijnen tijd vaststellen moest, opdat hij zijn tijdgenooten als wiskundig zou kunnen bewijzen, dat de Fransche klassiek tegenover Shakespeare en de Ouden een vale leugen was, regels, die een basis konden zijn voor de nieuwe groote kunst, die hij voor zijn Duitschland droomde en hoopte.

Maar nog eens: aan onwankelbare regels, die met looden druk het genie meenden te beheerschen, heeft hij nimmer gedacht. In zijn jeugd betoogde hij het reeds: waarnemingen en regels zijn telkens aan verandering onderhevig, 'so oft ein Genie, welches niemals seinen Vorgängern ganz folgt, einen neuen Weg einschlägt oder den schon bekannten über die alten Grenzen hinaus bähnet.'[2)] Maar het knoeien, modderen met de regels door de middelmatigheid, dat kon hij niet dulden: De regels van Aristoteles zijn alle op de hoogste

1) Hamb. Dram. 19de stuk.
2) Das Neueste aus dem Reiche des Witzes, Junius, 1851.

werking der tragedie berekend. Wat doet Corneille er echter mee? Hij vervalscht en verknoeit ze. En daar hij ze toch altijd nog veel te streng vindt, zoekt hij bij den eenen voor en den anderen na ‘quelque modération, quelque favorable interprétation’, hij maakt ze krachteloos, hij wordt spitsvondig. En waarom? ‘Pour n'être pas obligé de condamner beaucoup de poèmes que nous avons vu réussir sur nos théâtres.’[1)]

Schoonheid, innerlijke waarheid is hem alles. ‘Möchten meinetwegen Voltairens und Mafféi's Mérope acht Tage dauern und an sieben Orten in Griechenland spielen! Möchten sie aber auch nur die Schönheiten haben, die mich diese Pedanterien vergessen machen! Die strengste Regelmässigkeit kann den kleinsten Fehler in den Charakteren nicht aufwiegen.’[2)]

Hij zoekt vastheid, steun, een stevigen ondergrond voor het vlottende schoonheidsbegeeren zijner landgenooten. Hij weet, wat Duitschland noodig heeft. De letterkundige kunst heeft er in vergelijking met die der Oudheid niet alleen, maar ook tegenover die der nieuwe beschaafde volken, iets jeugdigs, ja, iets kinderachtigs. Bloed en leven, kleur en vuur ontbreken haar niet, doch kracht en spieren, merg en stevige knoken maar al te zeer. Zij bezit nog te weinig werken, die een man, gewoon te denken, gaarne ter hand neemt, als hij ter opfrissching eens buiten den eentonigen cirkel van zijn dagelijksche bezigheden denken wil.[3)]

Lessing noemt de kritici van zijn tijd: lui die hun eigen kritiek verdacht maken. ‘Genie! Genie!’ schreeuwen zij. ‘Het genie staat boven alle regels! Wat het genie maakt is regel!’ Zoo vleien ze het genie, misschien wel in de hoop, dat wij hen zelf voor genieën zullen houden. Maar ze verraden al spoedig, dat er geen vonkje van te bespeuren is, als zij in één adem er bij voegen: ‘De regels onderdrukken het genie!’ Alsof het genie zich door iets ter wereld onderdrukken laat! En dan nog wel, door iets dat, naar ze zelf verklaren, uit het genie zelf is afgeleid. Niet iedere kunstrechter is een genie, maar ieder genie is een geboren kunstrechter. Het vindt de proef op alle regels in zich zelf. Het begrijpt, behoudt

1) Hamb. Dram., 81ste stuk.
2) Hamb. Dram., 46ste stuk.
3) Hamb. Dram., 96ste stuk.

en volgt enkel die, welke zijn gevoel in woorden uitdrukken.[1)].

Ziedaar in enkele hoofdtrekken de groote beteekenis der Dramaturgie. Wat een rijkdom, wat een overvloed van opmerkingen, wat een schat van diepzinnige en eenvoudige waarheden, door hem voor het eerst uitgesproken, wat een stroom van vergelijkingen tot de uiterste grenzen doorgevoerd.

Dezelfde geest verdiept zich in gewichtige vraagstukken van wijsbegeerte, theologie, esthetiek, geeft zich met evenveel gemak en liefde aan de minutieuse beschouwingen van kleinigheden, die voor het groote geheel van belang kunnen zijn, proeft en weegt en meet, altijd zoekend de waarheid, vaak ze vindend.

Dit universeele vernuft, beurtelings spelend en wel bezonnen, met diep overleg bouwend, staat tegenover alles wat wetenschap, kunst en leven maar biedt, steeds met dezelfde frischheid, dezelfde vruchtbare begeerte om te kunnen begrijpen, te waardeeren, uit zich in een taal zoo helder als glas, sprudelnd van fijnen geest en nobelen humor, zoo rijk, krachtig en levendig als van welken 19de eeuwschen kritikus ook.

'Nathan's Gesinnung gegen alle positive Religion ist von je her die meinige gewesen'.[2)] Ziedaar Lessing's geloofsbelijdenis. Ook binnen de grenzen van het Christendom staat hij alleen, zoowel strijdend tegen de Duitsche Aufklärung als tegen de orthodoxie. Hij is de eerste, die een scheidsmuur tusschen godsdienst en wijsbegeerte optrekt. De godsdienst geeft hij uitsluitend terug aan het menschelijk hart, daar buiten eischt hij volkomen vrijheid voor zijn onderzoek.

Van het mysterie van den drieëenigen God der orthodoxen bleef de Aufkläring slechts een volmaakt wezen, beroofd van zijn wondermacht, buiten de wereld staande haar leidend, en een even vervaagd onsterfelijkheidsbegrip, een deugd, die conventioneele plicht werd. Lessing *kon* gelooven in een eeuwige hellestraf en wat hij dacht over een mogelijke meervoudigheid van het Goddelijk wezen, wordt tot het beste gerekend, wat hij geschreven

1) Hamb. Dram., 96ste stuk.

2) Dram. Entwürfe und Fragmente IV, Hempel, 11^2, p. 785.

heeft[1]. Modderen onder voorwendsel van het gezond verstand, de logische redeneering haar rechten te geven, was hem een gruwel; dan liever het oude geloof met zijn wonderen van hen, die erkenden, dat ze niet konden begrijpen.

Door het uitgeven der Reimarus-fragmenten komt hij voor goed vijandig te staan tegenover alle partijen en wikkelt hij zich in dien vinnigen theologischen strijd, die het einde zijns levens gedeeltelijk zou verbitteren. Ook hier weer die groote klaarheid, die diepe blik in wereld en menschen en vooral dat gezegende afwezig-zijn van alle zwaarwichtig en duister wijsgeerig argot. Hij mag dan geen inzicht gehad hebben in de waarde der mondelinge overlevering voor de wording van het Christendom, geen besef van het geestelijk en maatschappelijk leven van Israël en van meer zaken, die spoedig gewichtige factoren zouden blijken in de godsdienstwetenschap, toch wordt hij door dien fragmentenstrijd de grondlegger van de historische kritiek in de theologie.

Lessing zocht den oorsprong der godsdiensten niet in een meedeeling van God zelf, die den mensch in het onbetwistbaar bezit van de goddelijke waarheid stelt, maar in het menschelijk hart, in de behoefte tot vereering van het hoogere, die hem dwingt tot een vaag zoeken. Door de geleidelijke ontwikkeling der menschheid worden de begrippen steeds helderder, krijgt de godsdienst een zedelijk karakter. Wat de kerk openbaring van God noemt, is die trapsgewijze zelf-openbaring. Nog slechts een klein deel van dien ontwikkelingsgang is afgelegd. Niet in het absolute, in het progressieve is de openbaring te zoeken. Van dit standpunt uit kan men eerbiedigen, wat op iederen trap van dien ontwikkelingsgang is bereikt en vervalt het bestaan van eene onveranderlijke waarheid.

Voor Lessing zelf blijft van het christendom een geloof aan de onsterfelijkheid, voor zoover iemand van iets onbewijsbaars overtuigd kan zijn. Hierbij staat één ding vast: een deugd en zedelijkheid, die op dat voortleven speculeeren,

1) Zie de beroemde § 73 van de Erziehung des Menschengeslechts. Over wat Lessing van geloof en godsdienst dacht, staan goede dingen o.a. bij Dilthey, Das Erlebnis und die Dichtung, 1907, p. 73 en bij Rauwenhoff, Gesch. van het Protestantisme, Hrlm 1871, III, p. 119 vlg. Dit laatste soms wel wat gekleurd naar eigen richting.

zijn niet de ware. De godsdiensten scheiden de menschen; solidariteit, algemeene menschenliefde, wat het hoogste en eenige gebod is, kunnen slechts groeien in den bodem eener vrije humaniteit boven geloof.

Godsdienst heeft gezag. Maar daarmee gaat de zedelijke waarde van den godsdienst niet verloren. De vormen van ieders godsdienst blijven heilig, zoo het maar vormen van waarachtig leven zijn en het reinmenschelijke, boven alle vormen, alles vereenigt. Het christendom dreigt geen gevaar door kritiek op den Bijbel, dat ware Christendom, waarvan de kern is: Kinderkens, hebt elkander lief.

Zoo wordt Lessing de eerste waarlijk mondige mensch. Een eigen wijsgeerig systeem heeft hij er niet op nagehouden; van Kant's leer is bij hem geen spoor. Naar aanleiding van zijn bekend gesprek met Jacobi hebben velen zich bezorgd gemaakt, dat hij in de laatste jaren zijns levens Spinozist zou zijn geweest. Wie zal zich daar nu nog bijzonder druk om maken, wie nu nog een 'redding' noodig achten![1)]

Lessing hield veel van Luther en men heeft hem in de ontwikkelingsgeschiedenis der menschheid meermalen naast den laatste een plaats aangewezen. Lessing zelf zegt: 'Lutherus stehet bei mir in einer solchen Verehrung, dass es mir, Alles wohl überlegt, recht lieb ist, einige kleine Mängel an ihm entdeckt zu haben, weil ich in der That der Gefahr sonst nahe war, ihn zu vergöttern.'[2)] En Opzoomer haalt triumfantelijk van Lessing aan: 'Luthers geest eischt gebiedend, dat men niemand zal beletten in de kennis der waarheid naar zijn eigen goedvinden voort te gaan.'[3)]

Alles goed en wel, maar wat werd die geest in de practijk? Het spijt mij, dat ik het tegen de autoriteit van Lessing zelf in, zeggen moet: voor mij bestaat tusschen den niet geidealiseerden Luther en den Lessing der werkelijkheid slechts een overeenkomst in betoogkracht, strijdvaardigheid, verdienste voor de taal, aanvankelijk misschien ook van waarheidszin en vrijheidsliefde. Onbewust heeft Luther in den beginne de groote idee der humanisten trachten te populariseeren, toen

1) Onder die velen, hier Rauwenhoff: Was Lessing, Spinozist? Theol. Tijdschrift, 1869, 510 en 602 vlg.
2) Die kritischen Briefe von 1753, 2e brief.
3) Opzoomer, Lessing de vriend der waarheid, 1858, p. 10.

de tijd er nog niet rijp voor was. In de practijk heeft hij een nieuwen onveranderlijken positieven godsdienst gesticht, gegrond op goddelijke openbaring, naast het bestaande positieve geloof. Hij werd oorzaak, dat door stage antithese van iederen dag de levenskracht dier beide in hun verdoeming van al wat buiten hun eigen dogma's ligt, voor eeuwen werd verzekerd. Die man mag niet naast Lessing staan.

Neen, Lessing stamt veeleer uit het geslacht onzer Hollandsche humanisten. Erasmus, Van Hout, Coornhert, Spinoza, Hemsterhuis zijn zijne geestelijke voorouders of verwanten. Tot een man als onzen Coornhert, den strijdbaren geest, den beminnaar van levendige, geestelijke tournooien, staat hij in nauwe betrekking. Van het Lucretiaansche

> Suave mari magno, turbantibus aequora ventis,
> E terra magnum alterius spectare laborem,

dat wel eens den grondtoon vormt van de levensbeschouwing sommiger humanisten, stond hij verre. Strijdend heeft hij geleefd; strijdend tot den laatsten dag, voor de hoogste goederen der menschheid met opoffering van eigen rust en levensgeluk, is hij gestorven.

Lessings dramatisch werk is uitsluitend gegroeid uit zijn kritischen geest, uit zijn esthetiek en zijn theologische levensbeschouwing. Lessings Faust, ‘er hat nur einen Trieb, nur eine Neigung: einen unauslöschlisschen Durst nach Wissenschaften und Kenntniss.’[1)]

Lessings Faust is Lessing zelf, de man in de volle kracht zijns levens, niet teleurgesteld door hopeloos zoeken als die andere Faust; de duivel zal zijn kennisdorst laven en komt tot hem in de gedaante van Aristoteles. En de duivel krijgt hem niet in zijn macht, de geest van Faust gaat in tot het eeuwige licht.

Nietzsche beweert van Lessing, dat ‘die ausserordentliche Fülle seines kritischen Talentes, einen produktiv künstlerischen Nebentrieb wenn nicht erzeugt, so doch fortwährend befruchtet habe.’[2)] En Lessing zelf - de plaats is overbekend -: ‘Ich bin weder Schauspieler, noch Dichter. Man erweist mir zwar manchmal die Ehre, mich für den Letztern zu erkennen. Aber

1) Hempel, ed. 11^2, p. 600.
2) Geburt der Tragödie, Werke, Taschen-Ausgabe 1906, I, p. 115.

nur, weil man mich verkennt' - 'Ich fühle die lebendige Quelle nicht in mir, die durch eigene Kraft sich emporarbeitet, durch eigene Kraft in so reichen, so frischen, so reinen Strahlen aufschiesst; ich muss Alles durch Druckwerk und Röhren aus mir heraufpressen.'[1)]

Ik durf Nietzsche geen ongelijk geven en Lessings woorden geven blijk van hardvochtige, maar in den grond der zaak juiste zelfkritiek. Voor den doctrinair is de zaak dan ook spoedig uitgemaakt: Lessing had in zich enkel het Apollinische en dan nog wel in den vorm der ontaarding, die Nietzsche Socratisme noemt; voor de volmaakte kunst is de harmonische vereeniging met het Dionysische noodzakelijk, dus alles wat Lessing in de kunst trachtte te bereiken is tweederangswerk hoogtens. En toch als ik eens op een blaadje papier schrijven moet de namen der dingen, die mij door hun schoonheid diep hebben ontroerd, dan zou ik er noode Minna von Barnhelm en Nathan der Weise op missen.

Dus al dat geleuter over Dionysisch en Apollinisch maar over boord gooien? Neen, die indeeling is in hoofdzaak juist en geeft ons een inzicht in de groote stroomingen, die we door het rijk der schoonheid zien gaan. Wie zegt: Zaïre, Nathan, Hernani en daarbij denkt al wat zich om die namen heen groepeeren laat, ziet voor zich de kunst, die in dorre dogmatiek is verdroogd en ondergegaan; de levende, die beheerscht wordt door de rede en een andere, waarin de uitbundige passie giert, de kunst die speling laat aan de fantasie en die welke de stoutste fantasie overtroeft. En in veel werk van Shelley of Goethe ziet hij eerst de opperste harmonische vereeniging van het Dionysische en Apollinische element. Dat zijn hoofdpunten, die onwrikbaar vast staan. Maar daarmee is de kritiek nog niet aan banden gelegd, is ons spontane gevoel voor het schoone nog niet gereglementeerd.

Wat geven ten slotte alle mogelijke classificaties en indeelingen, waar we staan voor de bloeiende, heerlijke, rijke, veelzijdige kunst. Men mag de zaak beredeneeren zoo men wil, gebreken opsommen bij tientallen, voor mij blijft de Nathan een werk van de diepste schoonheidsberoering, van serene onaantastbare hoogheid.

1) Hamb. Dram. Hempel-ed. 470.

Zou het misschien zijn, omdat Lessing, die dan wel in het algemeen naast kritisch genie slechts een matig artistiek talent was, eerlijk en trouw in volle volheid, zoo geheel en volkomen gegeven heeft in dit werk zijn rijke ziel, gegeven, datgene, waarin hij in heilige overtuiging opging, als de hoogste waarheid, die hij met inspanning van heel zijn denkkracht, door de omarming van geheel zijn gevoel bereiken kon? Waar een kunstenaar zich aldus geeft, zal daar niet steeds het superieure geboren worden?

In de Minna tracht hij zijn ideaal van dramatische kunst te belichamen; in de Nathan gaf hij zijn geestdriftige humaniteit. Hoe gaarne zou ik hem u schilderen vooral uit dit laatste werk.

In zijn liefde voor het leven en den mensch:

> Denn, Daja, glaube mir, dem Menschen ist
> Ein Mensch noch immer lieber, als ein Engel.

In zijn verheerlijking van de daad:

> Begreifst du aber,
> Wie viel *andächtig schwärmen* leichter, als
> *Gut handeln* ist? wie gern der schlaffste Mensch
> Andächig schwärmt, um nur, - ist er zu Zeiten
> Sich schon der Absicht deutlich nicht bewusst -
> Um nur gut handeln nicht zu dürfen?

In zijn passie voor wijsheid, zijn verachting voor wat slechts uiterlijken glans aan het leven geeft:

> Das Kleinste: Reichthum. Und
> Das Grösste: Weisheit. -
> Der wahre Bettler ist
> Doch einzig und allein der wahre König!

In zijn besef van de leegheid aller boekengeleerdheid:

> Mein Vater liebt
> Die kalte Buchgelehrsamkeit, die sich
> Mit todten Zeichen in Gehirns nur drückt,
> Zu wenig.

In de ringen-episode de opperste openbaring van zijn godsdienstig ideaal:

> So glaube jeder sicher seinen Ring
> Den echten. - Möglich, dass der Vater nun
> Die Tyrannei des einen Rings nicht länger

In seinem Hause dulden wollen! - Und gewiss,
Dass er euch alle drei geliebt, und gleich
Geliebt: indem er zwei nicht drücken mögen,
Um einen zu begünstigen. - Wohlan!
Es eifre jeder seiner unbestochnen,
Von Vorurtheilen freien Liebe nach!
Es strebe von euch jeder um die Wette,
Die Kraft des Steins in seinem Ring an Tag
Zu legen! komme dieser Kraft mit Sanftmuth,
Mit herzlicher Verträglichkeit, mit Wohlthun,
Mit innigster Ergebenheit in Gott,
Zu Hülf'! und wenn sich dann der Steine Kräfte
Bei euern Kindes-Kindeskindern äussern:
So lad' ich über tausend tausend Jahre
Sie wiederum vor diesen Stuhl!

Komen bij een dergelijke levensleer niet alle vormen en riten, alle secten en verdeeldheden te staan, waar ze behooren, laag aan den voet van een zoo rijke voedende geestdrift voor het allerhoogste, van dien godsdienst van toewijding en menschenmin?

Aan het einde zijns levens, in de tweede uitgave der vertaling van Diderot's tooneelwerk (1781) betuigt Lessing met vreugde zijn dankbaarheid aan Diderot, ‘den man, die op de vorming van mijn smaak zoo enorm veel invloed gehad heeft. Want ik ben mij wel bewust, dat ik zonder Diderot's voorbeeld en leer een geheel andere richting zou gevolgd hebben. Misschien een meer eigene, maar moeilijk een, waarmee ten slotte mijn verstand meer tevreden zou geweest zijn.’ En elders: ‘Ik mag wel zeggen, dat na Aristoteles geen meer wijsgeerige geest dan hij zich met het tooneel heeft bezig gehouden.’[1)]

Lessing was een man van groote beteekenis, met oorspronkelijke kracht en zeer persoonlijke gaven, met Germaansche volharding, Germaansche liefde voor volledigheid, aandrift om tot de uiterste consequenties door te denken, tot in alle détails, doch behalve van de Ouden en eenige Engelschen, heeft hij vooral veel geleerd van de Franschen, en dit juist heeft hem terstond buiten en boven het gros zijner landgenooten geplaatst. Lessing is de man van alle goede ras-

1) Hempel-editie, dl. 11^2, pag. 3 en 4.

eigenschappen der Germanen, geadeld door den Romaanschen geest. Zijn natuurlijke aanleg voor velerlei schitterende kwaliteiten mag rijk en veelzijdig zijn geweest, die vernuftige zwier van zijn denken, dat klare betoogen, dat glashelder zeggen in zoo geestige, veerkrachtige taal, dat breed omvatten met één blik vooral, zijn wel tot prachtvolle ontwikkeling gekomen door zijn geheel en volkomen - doch gewapend met zijn kritiek - opgaan in de Romaansche wereld van schoonheid en wijsheid. Hij zelf heeft dit trouwens met dankbaarheid gevoeld en erkend. Vond hij de basis voor zijn hoofdwerken niet voor den Laocoon in Dubos en Batteux, voor de Hamburger Dramaturgie naast Aristoteles bij Diderot, voor den Nathan bij Montesquieu en zelfs bij Voltaire, om maar zeer, enkele namen te noemen, die zich terstond het meest naar voren dringen? En zoo staat het immers ook met Winckelmann!

Ik herinner even aan deze trouwens algemeen bekende feiten, niet om Lessing te verkleinen. Hij staat vast en onwankelbaar hoog boven de tientallen, die we aan te wijzen hebben om zijn wording volledig te verklaren, maar om te doen gevoelen, dat der Germaansche wereld past, ook hier weer, een eerbiedige hulde in dankbaren ootmoed aan den Romaanschen geest.

Als we ons Diderot naast Lessing denken, rijst zelfs een oogenblik de vraag, of niet de eerste de plaats van het hoofd van de geestelijke strooming, waarmee we ons bezig houden, verdient. Voor Frankrijk staat hij inderdaad aan het hoofd; uit hem komen André Chénier, Sainte Beuve en Taine. In geestelijken aanleg is er inderdaad veel overeenkomst tusschen Diderot en Lessing: het scherpzinnige zoeken, het frissche heldere betoog, het enthousiasme voor waarheid, de onverschilligheid voor uiterlijke glorie en stand, het zich moedig heen slaan door drukkende levensomstandigheden. Maar Diderot heeft meer dat impétueuse, is ook oneindig universeeler. Lessing met al zijn ruimte van blik, blijft toch hoofdzakelijk binnen de grenzen van tooneel, godsdienst, litteratuur, esthetiek, filologie. Diderot leefde zoo goed als in alles, wat ooit der menschheid belangstelling wekte. Maar Diderot heeft niet de tenaciteit van Lessing, hij heeft niet dat diepgaande, grondige, dat scherp doorgevoerd kritische van Lessing. Wat Diderot losjes keuvelend neerschrijft in een

meer dan frivolen roman, in een gesprek tusschen een koning, diens maîtresse en een paar hovelingen[1], wordt bij Lessing het motief voor een vast, uitgewerkt systeem, een studie van jaren. Diderot ‘se contente d'avoir signalé à l'horizon les Amériques nouvelles. Il en abandonne la conquête aux Cortes et aux Pizarre de la pensée qui lui succéderont et qui s'appelleront Lamarck ou Lessing, Spencer ou Auguste Comte, Claude Bernard et Darwin’.[2]

Op het gebied, dat onze aandacht eischt, is Lessing oneindig completer en solieder, dieper en meer beredeneerd in zijn kritiek. Daarom richten wij den blik op hem vóór alle anderen.

II.

Wat is dit alles voor onze Nederlandsche kultuur, in het bijzonder voor onze letterkundige kunst geweest? Hoe was in de eerste plaats onze rechtstreeksche aanraking met Lessing en welke waren de vruchten daarvan?[3]

‘De achttiende eeuw is de eeuw der kritiek’. Met deze verbijsterende woorden opent Worp een der hoofdstukken van zijn boek - zoo rijk aan feiten - over ons drama en tooneel. Gelukkig blijkt spoedig, dat hij met kritiek niets anders bedoelt, dan het zinloos gewawel in allerlei volmaakt vergeten blaadjes, in zotte pamfletten en weinig geestige parodieën, het nijdig verguizen of hemelhoog verheerlijken, dat de heroën der eeuw elkaar deden.

Men tracht de achttiende eeuw te rehabiliteeren; haar dichters, haar politiek, haar economie worden in de hoogte gestoken. Het zij zoo. Ze had inderdaad ook wel eens wat aardigs. Men moet sympathie en waardeering gevoelen

1) O.a. in ‘Les bijoux indiscrets, OEuvres compl. v. Diderot door Assézat, IV, p. 279, ch. XXXVIII. Zie ook vooral Diderot's ‘Von der Dramatischen Dichtkunst’, door Lessing vertaald, Hempel, dl. 11^2, p. 235 vlg.
2) Joseph Reinach, Diderot, Paris 1894. p. 29.
3) Dr. Karl Menne schreef een paar verdienstelijke boekjes over den invloed van de Duitsche litteratuur op de Nederlandsche: ‘Der Einfluss der deutschen Literatur auf die Niederländische um die Wende des XVIII und XIX Jahrhunderts’, 1898, Weimar, en ‘Goethe's Werther in der Niederländischen Literatur, Lzg. 1905. Over Lessing hierin zoo goed als niet. Zie ook Dr. J.J.A.A. Frantzen: ‘De invloed der Duitsche letteren op de Nederlandsche’, De Gids van 1889, I, 29.

voor haar rustig, ernstig werken; haar vlijtig verzamelen en katalogiseeren. Er was zelfs naast het sterk vasthouden aan papieren dogma's bij velen zekere verdraagzaamheid, zekere welwillende tegemoetkoming voor velerlei meeningen. Vond men hier zelfs geen plaats voor Socrates in den Protestantschen hemel? Maar deze verdraagzaamheid kwam toch slechts voort uit verslapping en afslijting, niet uit verdieping en juister begrip en eerlijker waardeering. Wat vaag geroezemoes van allerlei gevoelens was er, maar wat had dit te beduiden naast het forsche geluid van de mannen, waaronder Lessing een eerste plaats innam.

De eeuw der kritiek! Van Alphen, die het zoo goed meende, hoe is hij met de uiterste versmading van alle zijden bejegend. Zoover zal niemand toch wel willen gaan, ons te suggereeren, dat de achttiende eeuw kritiek gekend heeft. Van Goens en Lelyveld dachten er anders over de kritiek in hun tijd. Van al dat fiere leven, dat zich in Duitschland en elders in en om Lessing openbaart, heeft Nederland in de achttiende eeuw, op een enkele uitzondering na, niets gekend, niets willen kennen. Het heeft het schuw en angstig geweerd als een besmetting. Alleen het zoetelijk sentimenteele, het Wertheriaansche en Gessneriaansche werd hier uit Duitschland binnengehaald en algemeen gewaardeerd, enkel datgene wat vereenigbaar was met het formeele van een verflenst en uitgedroogd Calvinistisch geloof, met de zelfvoldane begrippen van menschen, die teren op een grootsch verleden. De weinigen, die zich buiten en boven de kleuterige angstvalligheid stellen wilden, kwamen tot een koud, pralend materialisme en atheïsme, uit Frankrijk geïmporteerd. Van het frissche, gezonde Germaansche leven heeft slechts een hoogst enkele iets gevoeld en hij heeft er zijn landgenooten niet voor kunnen winnen. De kritiek zooals Lessing die verstond; de innig gezonde kunst, waarin de mensch zichzelf zoo geheel gaf, in zijn volle weloverwogen waarheid, zooals Lessing ze voortbracht, er zou een kleine honderd jaar moeten verloopen, eer ze hier werden gewaardeerd, eer ze hier haar invloed deden gevoelen. Hoor, wat Potgieter Bakhuizen in den mond legt, waar deze als jongmensch den jaargang 1818 van den ‘Tooneelkijker’, de kritiek dier dagen, doorbladert: ‘In vollen ernst vroeg Bakkes zichzelven af:

vermoedden die schrijvers in hunnen jaargang voor 1818 over Lessing sprekende - meer mogt het waarlijk niet heeten, - dan niet, hoe diep zij onder Lessing stonden? Lessing, dien zij naauwelijks hunne evenknie achtten; Lessing, die voor eene halve eeuw den veldslag tegen Voltaire won, terwijl zij niet eens Kotzebue konden verslaan? Welk een genot, tot afwisseling van hun gezeur over het tooneel school der zeden en over het tooneel school der deugd, zich te verdiepen in die dramaturgie, school van kennis en kunst; in den geest haars tijds geschreven, maar door een genie dien tijd vooruit. Hoe wedijveren helderheid van verstand en levendigheid van vernuft in haar om den voorrang. Zou de vijf en dertigjarige duitsche criticus van een letterkundig schandaal ten zijnent ooit zoo oudwijfachtig een verslag hebben gegeven, als onze Tooneelkijkers het in 1819 van de bekend treurspel-wedijver in ons Instituut deden?'[1)]

Toch wordt de 19de eeuw de eeuw, waarin Lessings geest ook hier heeft getriumfeerd. In Geel, Bakhuizen, Potgieter en Huet spreken Lessing's kritiek en kunst, al zijn de bewijzen voor rechtstreeksch geestelijk verkeer met Lessing betrekkelijk zeldzaam. Als tegen 1850 het modernisme hier wortel schiet, is de belangstelling voor Lessing bij onze theologen uiterst levendig en gaan ze gaarne met hem mee, pralen ze met hem, voor zoo ver hij zelf hen niet medelijdend ter zijde schuift. Ongeveer gelijktijdig komt Vosmaer op, die zich Lessing nauw verwant voelt, leert hij ons het esthetische en Spinozistische uit zijn leermeester kennen, tracht hij eenigermate het kwaad te herstellen, dat hier door Cobet gesticht was.

Met Goethe is het net zoo gegaan.[2)]

Laten we er ons thans eerst rekenschap van trachten te geven, hoe de kennismaking met Lessing bij ons in de 18de eeuw plaats had.

Vooraan staat misschien een boek van zekeren Baron de Bielfeld, die mij tot heden een min of meer mysterieuse figuur is gebleven.[3)] In 1752 gaf hij hier in Holland uit

1) Leven van Bakhuizen van den Brink, Studiën en schetsen van Bakhuizen, II p. CXVII.
2) Zie o.a. Kossmann, Holland und Deutschland, 1901, p. 28; Verwey, Stille toernooien, p. 120.
3) Zie over hem de Allg. deut. Biographie. De schrijver van dit artikel noemt Les Progrès niet.

'Les progrès des Allemands dans les sciences, les belles lettres et les arts'. Dit is hier herhaaldelijk herdrukt, o.a. in 1767 te Leiden. Toch heb ik het in verschillende openbare bibliotheken vergeefs gezocht. In dien druk van '67 moet hij een uitvoerig uittreksel van Miss Sara Sampson hebben gegeven, waarover Lessing lang niet te spreken was.[1)]

Ook schijnt hij de Sampson in haar geheel in het Fransch vertaald te hebben. Wie las in die dagen hier niet Fransch? Wie wel Duitsch? Door Bielfeld kan men hier dus voor het eerst iets van Lessings bestaan hebben gemerkt.

Een veel juister besef van wat Lessing wel in hoofdzaak te beteekenen had, moet men gekregen hebben door het werk van Cornelis van Engelen[2)] en Gerrit Brender a Brandis. De eerste gaf een vertaling van Sara Sampson, De Vrijgeest, Minna van Barnhelm of het krijgsmansgeluk en Emilia Galotti, met goede prentjes van Reinier Vinkeles versierd, tusschen 1776 en 1780, in zijn Spectatoriaale Schouwburg. De Emilia Galotti wordt gevolgd door 'Aanwijzing van eenige fraaiheden in Em. Galotti uit een brief aan den Heer Frederik Gotter (Archivaris te Gotha)[3)], uit het Duitsch.' De Hollanders konden hieruit vernemen, dat door de Hamburger Dramaturgie en werken als de Emilia Galotti een beter begrip van het treurspel ontstaat, dat de intrige van een treurspel niet moet zijn een ongehoord feit, hoe onwaarschijnlijker hoe beter. Die brief is een behoorlijk doordacht opstel vol vergelijkingen met ander werk van beteekenis, ook met dat van Shakespeare; de logica in de Em. Galotti wordt met klem betoogd, alles uiterst leerzaam, een bruikbaar surrogaat voor een dosis uit de Hamburger Dramaturgie zelf, ten behoeve

1) Hamb. Dram. Ed. Hempel, p. 486. Zie ook het ongunstig oordeel over B. bij A. ten Hove (Brieven van Van Goens, I. 336 en 337).
2) Zie Worp, Drama en Tooneel, II, 289. Dezelfde Van Engelen, die de drama's van Lessing toonde te waardeeren, citeert tal van vergeten en verbleekte namen in zijn antwoord op de vraag: Welke zijn de algemeene oogmerken, die een dichter moet bedoelen? etc. maar over den estheticus Lessing hier geen woord. Werken der Mij. van N.L. IV (1779), p. 65 vlg.
3) Spect. Schouwburg, V, p. 143-166. De nauwkeurige aanwijzing der vindplaats van verschillende vertalingen laat ik in het algemeen achterwege. Wie er belang in stelt, vindt ze van de meeste stukken wel o.a. in den Kataloog der Mij. van N.L. of bij Worp. Ook is het best mogelijk, dat mij eenige vertalingen ontsnapt zijn; slechts zelden kon ik persoonlijk in onze bibliotheken een onderzoek doen.

van onze goede Hollanders van 1777, die in de Vaderlandsche Letteroefeningen over den Hamlet konden lezen, dat het was ‘een treurspel, zo vol haatlijke charakters, kwaadaardige raadslagen en wreede bedrijven, zonder eene weezenlijke nutte leering te behelzen, dat het in geenen deele geschikt zij, om aanschouwers of leezers een aandoenlijk vermaak te leveren. Zagter tooneelen zouden naar 't ons voorkomt, ook beter geschikt zijn voor eene vrouwelijke pen. - Het doet ons niet vreemd, dat Shakespear in zijn tijd zodanig een onderwerp verkoos, en dat de Engelsche natie daarin een welgevallen kon hebben; maar 't geen toen en daar gepast geoordeeld mogt worden, is daarom niet altijd en overal even zo geschikt. Het komt ons voor, dat het te ver afwijkt van de tegenwoordige zagtere gesteldheid der Hollandsche natie en dus niet geschikt is om aan dezelve vrij algemeen welgevallig te zijn.’[1)]

Ja, die ‘zagtere gesteldheid der Hollandsche natie’, daar zat hem de knoop.

In zijn Taal-, dicht- en letterkundig Kabinet[2)] gaf Brender a Brandis de vertaling van Philotas, van de verhandeling over het fabeldicht[3)] en - dit is van groote beteekenis - in 1782, dus een jaar na Lessings dood, de ‘Levenschetse van den beroemden Hoogduitschen Dichter G.E. Lessing, uit de Teutsche Mercuur van Wieland overgenomen.’ Iets zelfstandigs kon er blijkbaar niet af bij Brender. Dit neemt echter niet weg, dat men nu toch vrij nauwkeurig weten kon, wie Lessing was. Zijn scherpheid van uitdrukking, zijn nieuwe voorstelling van denkbeelden, zijn ‘altoos wakkere stijl’, zijn helderheid worden geroemd. ‘Het zal mogelijk Eeuwen duuren, eer de veele en schoone Talenten, die uitgebreide en grondige kennis zich met de wijsgeerige geest, met de scherpzinnigheid, met die schoone uitdrukkinge in één man vereenigen.’[4)]

Merkwaardig is ook dit: ‘Ieder kent het geschreeuw over kunst, dat na Winkelman, Lippert, Hagedoorn en Mengsch

1) Dl. III, 1, blz. 96. Ook geciteerd door J. Hartog, Uit het leven van een Tijdschrift, Gids. '77, III, 80. Die pen is van de vertaalster.
2) Deel II, III en V. 1782 en 1783.
3) Vier van Lessings fabels werden ongeveer gelijktijdig vertaald opgenomen door Riemsnijder in diens verzameling.
4) Kabinet, II, 177.

geschreven hadden, in Duitschland in de mode waar. Alles zou de kunst leeren, het kind in de school, de jongeling op de Academie en de man in zijn ampt. De geestelijke zou uitstatuen Preeken; de Rechtsgeleerde uit de Munten het oordeel vellen; uit beelden en vormen de schilder schilderen en de Dichter dichten. Toen trad Lessing met zijn Laocoon te voorschijn; overluid, maar zeer verzeekert en ver vooruit ziende.'[1)]

Dan wordt de fragmenten-strijd gememoreerd. De schrijver der 'Levenschetse' is het niet met de fragmenten eens, maar vindt het toch uitstekend, dat thans ieder de waarheid vrij onderzoeken kan. Nu neemt Brender in een noot van zeven pagina's zelf het woord en geeft een beknopt overzicht van den inhoud der fragmenten. Over het uitgeven ervan oordeelt hij beslist ongunstig: 'Over het Algemeen genomen, zo steld deze Fragmentist het oogmerk van Jezus en zijne discipelen in zulk een haatlijk licht, dat ik niet weete, hoe Lessing met de uitgaave van zulk een geschrift lof kan verdient hebben. Want om een algemeen bedervend werk in 't licht te geven, verscheide minkundige Leezers tot twijfelaars te maaken, die men niet weet, dat ooit een tegengift daar tegen zullen gebruiken; alleen om anderen aan het denken te brengen, hoe die zwaarigheden op te loschen zijn' (dit is nl. de voorstelling van den anonymus in den Mercuur. P.), is dunkt mij het zelve als wezenlijk kwaad te doen op dat er goed uit moge voortvloeien: dit is het beste oogmerk, dat men in dit geval Lessing kan toekennen en dit is als mensch zijnde, hem geenszints geoorlooft. Dat een Werk van dien aart ook veele tegenstrevers en mogelijk wel eenige te verre gaande zal hebben, is een gevolg dat in de natuur der zaake en de verscheidenheid der denkwijzen gelegen is.'

Hierna volgt een lijst van 40 boeken en brochures over den strijd, tot 1780 verschenen. De Hollander kon zich dus volkomen orienteeren. Volgen daarna van den vertaler eenige plaatsen uit de Erziehung des Menschengeschlechts, o.a. § 26, 35 en 39, maar ook deze waren bij hem niet in goede aarde gevallen. Ten slotte komt de Mercuur weer aan het woord met deze samenvatting, tot de schim van Lessing gericht: 'Oogen en harte zoekt gij altoos open en wakker te houden,

1) T.a.p. p. 184.

geene laster ten vijand dan de onbestemde, kruipende Huichelarij, onze daaglijks gewoone half loogen en half waarheid en het meeste de langwijlige slaperige half waarheid, die gelijk het roest en de kanker op alle wijzen in de wetenschappen van 't begin af de menschelijke zielen naervolgt. Dit monster en zijn gantsch vreesselijk gebroed gingt gij gelijk een Held te keer en hebt uwen strijd dapper doorgestreden.'[1)]

Over den Nathan geen syllabe.

De vertaler deelt nog mee, dat men hem 'hoope gegeeven heeft om alle werken (van Lessing nl.) in het Nederduitsche te ontvangen.' Veel schijnt hij er niet van te verwachten, 'maer dit ben ik verzekert', gaat hij verder, 'dat eene nederduitsche uitgaave van Lessings Laocoon ten sterkste te wenschen is, alzo de dicht- en schilderkunstbeoeffenaaren daer veel nut uit zouden kunnen haalen omtrend de grenzen van beide kunsten.'

Men ziet het, van dit oogenblik af kan geen beschaafde Nederlander meer onwetendheid ten opzichte van Lessing voorwenden.

In 1786 verscheen nog een vertaling van De Schat, door een lid van het Amsterdamsche kunstgenootschap 'Utile et amusant.' Dit was een genootschap van 'aanzienlijke lieden.'[2)] Uit het voorbericht blijkt, dat het stuk door de heeren is opgevoerd.

'De Jooden' is het eerste stuk, dat voor zoover ik weet in het Hollandsch verscheen, in 1774[3)], en in het volgend jaar kwam De Vrouwenhater.[4)] Dan in 1780 *het* stuk, Nathan, bij Isaac van Cleef, geheel in proza, zeer kort na de verschijning van het oorspronkelijke dus.

Binnen twaalf jaar was alzoo zoo goed als geheel het dramatische oeuvre van Lessing hier vertolkt en was zijn beteekenis op ander gebied ten minste in hoofdtrekken aangegeven. Vermelden we nu nog volledigheidshalve, dat Lessing den zomer van 1756 in Holland heeft doorgebracht, komende over Groningen, van welke reis geen andere berichten tot

1) T.a. p, p. 203.
2) Worp, Drama en Tooneel, II, 254.
3) De Letteroef. gaven er een onbenullig praatje over, IV, I, p. 53.
4) Een dito praatje in Letteroef. IV, II, p. 520.

ons gekomen zijn[1]; dat onze Latijnsche dichter Laurens van Santen, dezelfde geheimzinnige Laurentius, dien Potgieter in 1765 op een buiten aan de Vecht in Addison's Spectator lezen laat[2], Lessing in Augustus 1771 heeft ontmoet en dat deze toen in van Santens album schreef:[3]

> Contemni turpe est: legem donare superbum;
> Hoc amo quod possum qualibet ire via,

dan hebben we onze eerste punten van aanraking met den grooten man aangewezen.

Die Nathan van Van Cleef van 1780 is nog in hetzelfde jaar aangekondigd door de Vaderlandsche Letteroefeningen.[4]

De lotgevallen der personen worden kort vermeld, van de ringen-episode daarbij geen woord. Daarna volgt: ‘Men geeft aan dit stukje den naam van een tooneelspel; doch het is te omslagtig om aan de regelen van 't tooneel te voldoen. Men zou het veelligt kunnen noemen een vertelzel, bij manier van zamenspraaken, naar den tooneeltrant geschikt. Wanneer we dit geschrift in dat licht beschouwen, komt het ons voor als een vertelzel dat in veelerlei opzigten zijne bevalligheid heeft, waarin de onderscheiden charakters zeer wel door gehouden worden en de ontknooping geleidelijk geschiedt. Het laat zig uit dien hoofde met genoegen leezen, schoon er hier en daar tooneelen tusschen beiden komen, welke geen weezenlijk verband met het hoofdonderwerp schijnen te hebben’ (De ringen-historie dus naar alle waarschijnlijkheid. P.) ‘die het stuk buiten nood wat langwijlig maaken. Maar mooglijk heeft er de Heer Lessing iets bijzonders mede beoogd, daar wij niet gegrond genoeg naar kunnen gissen; 't welk intusschen de rede zou kunnen zijn, waarom hij het stuk juist op zoodanig eene wijze uitgewerkt heeft.’

Kan het zotter, suffer en lamlendiger? Ze hebben van heel den Nathan geen woord begrepen. Ziedaar de eeuw der kritiek in het tijdschrift der eeuw.

1) Zie o.a. Erich Schmidt, Lessing, I, 315 vlg. en Lessings leven door zijn broeder K.G. Lessing, Reclam-editie, p. 107. Het dagboek, dat L. van zijn reis hield, is verloren gegaan.
2) Leven van Bakhuizen, in Studiin en schetsen van Bakhuizen, II, p. III en Polak in De Gids van '91, II, 283.
3) Het Album berust in de K. Bibliotheek. Dr. Byvanck was zoo welwillend er mijn aandacht op te vestigen.
4) II, I, p. 624.

Onder de werken, die in Duitschland verschenen met het doel om den Nathan te bestrijden of belachelijk te maken, behoort ‘Der Mönch vom Libanon’ van Pfranger (1782). Dit tooneelspel verscheen reeds in 1784 bij ons vertaald.[1)]

Saladin voelt zijn einde naderen. Hij is ontevreden over zijn leven, hij had nog zooveel goeds kunnen doen: ‘Ga, mijn lieve Sittah! Laaten wij deze laatste oogenblikken ons ten nutte maken: Ga - belast dat ieder (hij zij een Muselman of een Christen), ieder behoeftige in de uitwerkselen onzer mildadigheid deele. - Misschien zal God hun gebed verhooren!’ En kort daarna in een alleenspraak: ‘God bemint alle menschen - en God bedriegt alle menschen, - Nathan, Nathan! waarheen heeft uwe schijnwijsheid mij gevoerd!’ Hij heeft het ‘sprookje van den ring’ te lichtvaardig aangenomen. Hij zoekt zekerheid. ‘Twijfeling is een vernielend insekt dat zo lang aen de wortel knaagt tot de schone bloem sterft’. Dit is al wel genoeg om u terstond toon en strekking van het stuk te doen gevoelen. Ik zal de tamelijk ingewikkelde intrigue niet navertellen. De monnik van den Libanon is tevens geneesheer en weet Saladin er weer wat boven op te halen, zijn redeneering wordt het tegenwicht voor de leer van Nathan: De waarheid is een geschenk van God, gelijk alle goederen des levens. De eene mensch verkrijgt ze bij zijn geboorte, de andere moet ze zich verwerven door eigen vlijt en naarstigheid. ‘*Iedere* godsdienst is het vuurstaal, waarmede de Schepper van alle waarheid de eerste vonk slaat in den kouden, doden tonder der rede.’ Saladin heeft een visioen, dat hem zoo half en half tot Christen maakt. ‘Het was een droom’, zegt Nathan. ‘Die mij liever is dan alle wijsheid der wereld’, antwoordt Saladin. Als hij aan het einde van dat stuk sterft, is het met de herinnering aan de woorden van dat visioen: ‘Heden zult gij met mij in het Paradijs zijn!’

Voor de practijk van het leven staat de leer van den monnik niet zoo ver van Nathan's wijsheid. Ook daar is liefde, verdraagzaamheid, zelfopoffering. Tusschen den mon-

1) ‘De monnik van Libanon, een vervolg op Nathan de Wijze’, Deventer, bij L. Leemhorst, 1784. Wie weet of de vertaler niet Simon de Vries uit Deventer was. Zoo iets lag geheel in zijn lijn. Over dezen De Vries o.a. Hartog, Spectatoriale Geschriften, 2de dr., p. 51 vlg.

nik en Nathan bestaat de beste verhouding. Maar het godsdienstig egoïsme van Pfranger kon niet dulden, dat het Christendom niet de eenige ware, zaligmakende leer zou zijn. 't Is twijfelachtig, of de auteur in de godheid van Christus gelooft. Zijn motieven zijn de zuivere Aufklärung, waar juist Lessing vijandig tegenover stond.

Erich Schmidt is hard in zijn oordeel over den Monnik. Hij spreekt van ‘stümperhafte Technik’. ‘Ein ödes Pastorenstück, das trotz einer zweiten umgearbeiteten Auflage spurlos vorbeistrich’.[1)] Hij *kon* hard zijn. Wie kostbaarheden bezit, gaat meestal met geringschatting het minderwaardige voorbij. Maar laat ik u een bekentenis doen. Toen ik een paar jaar geleden de overzetting voor het eerst in handen kreeg - in de inleiding werd wel van een vertaling gesproken, maar dat kon immers een mystificatie zijn, het Hollandsch was over het algemeen goed - heb ik eenige dagen aan de mogelijkheid gedacht, dat ik met een lang vergeten oorspronkelijk stuk te doen had en ik verkneukelde mij reeds in het vooruitzicht, hoe ik voor uw verbaasde blikken zou uitspreiden een Hollandsch tooneelstuk uit het laatste kwart der achttiende eeuw met, - nu ja, de handeling was wel wat gezocht en vreemd - maar dan toch met een zoo krachtigen dialoog, zoo'n rake dialektiek, in zoo flink, solied Hollandsch geschreven, het beste wat wel onze gansche achttiende eeuw bezat. Wie arm is, is blij met den afval der rijken.

Onmogelijk acht ik het niet, dat ook de tendenz van Feith's tooneelwerk, Thirza, Johanna Gray, nl. dat verkiezen van den dood boven ontrouw aan den eenmaal beleden godsdienst, zijdelings tegen Nathan gericht was. En nu we toch hier die Johanna Gray ('t stuk is van 1794) aanroeren, kunnen we tegelijkertijd wel constateeren, dat Feith slecht thuis was in Lessing's Litteratur-Briefe, toen hij zijn stuk naar Wieland bewerkte. In zijn ‘voorberigt’ erkent hij, dat Wielands werk zijn model was en Wieland geeft hij de eer, die hem toekomt, of eigenlijk, die hem niet toekomt. Immers had Feith van de Litteratur-Briefe No. 63 en 64 (beide zijn van Lessing) gekend, hij had geweten, hoe deze met de stukken in de hand had aangetoond, dat in Wieland's Lady

1) Er. Schmidt, Lessing, II, 412. In Baer's Lager-Katalog, 517, vind ik onder No. 3388 een derden druk van 1817.

Johanna Gray geen enkele oorspronkelijke situatie voorkomt, dat het Duitsche stuk geheel bewerkt is naar een Engelsche Lady Jane Gray (1715) van Nicholas Rowe. Wie dit weet, blijft toch Wieland niet als auteur huldigen.[1)] In de overigens niet onbelangrijke Brieven over verscheidene onderwerpen van Feith komt de *naam* van Lessing een enkele maal voor, meer niet.

Toch waren er hier in Holland in de achttiende eeuw nog wel eenigen, die al die vertalingen en vingerwijzingen niet noodig hadden, die, vóór de eerste vertaling van een van Lessings drama's verscheen, reeds door eigen onderzoek thuis waren in gansch het Duitsche werken en denken.

Daar was Rijklof Michael van Goens, die in 1766 op 18-jarigen leeftijd te Utrecht een professoraat aanvaardde met een rede over het belang der Grieksche letteren voor de moderne litteratuur, een ambt, dat hij tien jaren later zou moeten vaarwel zeggen, omdat hij een verhandeling over het naieve en verhevene had vertaald van een *Jood*, Mendelssohn, Lessings vriend, en de taal van het nieuwe testament uit grammaticaal oogpunt barbaarsch had genoemd, Van Goens, de encyclopedische geest, die beter dan een zijner Hollandsche tijdgenooten het geestelijk leven van Europa kende, van Homerus tot Crébillon fils.

Bij zijn vriend den Leidschen koopman Frans Lelyveld, een der grondleggers van de Maatschappij van Nederlandsche Letterkunde, had hij belangstelling voor de hier volkomen onbekende Duitsche letteren weten te wekken. Hij had hem aan het Duitsch leeren gezet uit de grammatica van Gottsched. ‘'t Is wonder’, klaagt Lelyveld aan Van Goens, in 1768, ‘dat wij in onze taal geen goede Hoogd. Gramatica hebben, die zal er noch dienen te wezen, als de Hoogd. tael algemeen zal worden. Hebben de Franschen geen Hoogd. Gramatica in hunne tael, dat gij weet? Want eer men Gottsched kan lezen, dient men eerst wel wat geleerd te hebben.’[2)]

Toegerust met een zoo gebrekkige kennis, die nog tegen de taal van de grammatica zelf op ziet, schijnt hij de Minna

1) Zie Feith's Dicht- en Prozaische werken, III, 102 vlg. en VII, 105 vlg. Wie er belang in stelt, vindt daar wel meer bewijzen, dat Feith met de Litteratur- Briefe onbekend was.
2) Brieven aan R.M. Van Goens, Dl. I, p. 245.

in het jaar van haar verschijning gelezen te hebben. Zie hier zijn oordeel: ‘Wat nu het stukje van Lessing betreft, Minna von Barnhelm, dat is een gaer sober stukje. - Ik dacht dat Lessing zoo een baes waer! Neen dan is Gellert beter, schoon ik hoop dat de Schwed. Gravin een van zijn minste stukken is.’[1)]

Wie anders dan Van Goens zelf zou hem Lessing als een baas voorgesteld hebben? Maar men ziet het, voor da teenvoudige, warme reëele leven van de Minna is de achttiende-eeuwsche Hollander volmaakt ongevoelig. Sober in den zin van kaaltjes, die volle, rijke waarheid! Wat toen de Hollandsche mondekes streelde was gansch wat anders. Hoor Lelyveld zijn ervaringen vertellen:

‘Ik heb mij niet langer kunnen onthouden van Gessner, maer Vrijdagavond zijn Daphnis genomen, en die verslond ik. - Saturdagavond heb ik hem geheel uitgelezen. - Dat is verwonderlijk schoon, teder, touchant. Vooral is hij fraei in zijn beschreibungen en over en weer praet van een Herder met zijn lief. - O dat is al tendre wat men hebben kan.’[2)] Teekent niet dit *touchant* en *tendre* in den mond van den dertigjarigen koopman met zekere min of meer echte aspiraties naar kennis en ontwikkeling heel de eeuw. ‘Ik ben verliefd op Gessner’, schrijft hij verder aan zijn vriend, ‘en wil nu zijn idyllen lezen, ja, al wat Gessner tot autheur heeft wil ik lezen.’ Zelf wil hij ook zijn kracht aan het herdersdicht beproeven, ‘op uw woord, namelijk, dat het *tendre* en *touchante* en de harmonie mijn talent zou wezen. Ik geloof niet, dat uw vooroordeel geheel mis is, omdat ik met het aendoenlijkste genoegen, tendre en harmonieuse Poëzie lees.’

Trouwens ook Van Goens die heel de wereldlitteratuur overzag, had veel op met den idyllischen Gessner.

Als Lelyveld zich door grondige studie van de buitenlandsche letterkunde heeft voorbereid, wil hij met Van Goens een kritisch tijdschrift oprichten, met recensies, waarin ‘men onbewimpeld zijn gedachten moet zeggen daer het op staet, *zoo als de Duitschers doen.*’ Maar dan vooral geheim, geheim! ‘Het grootste vereischte van zulk een werk zou moeten zijn, dat het volstrekt onbekend bleef, wie de schrijvers waren:

1) T. a p. p. 245.
2) T.a.p. p. 248.

want anders, wie zou zich den haet van een ieder op den hals willen halen?' Pieter Meijer, de boekverkooper uit Amsterdam, zou wel graag willen meedoen; 'maer onbekend is de groote zaek.'[1] 'Als het er op aenkomt, moeten de Amsterdammers zelf niet gespaerd.'

Ook de raadsheer Nicolaas ten Hove, een ontwikkeld man, die zijn Fransch en Engelsch goed verstaat, maar geen Duitsch, schijnt door Van Goens nieuwsgierig naar onze oostelijke buren geworden te zijn. Sara Sampson heeft hij gelezen en hij schrijft nu zijn vriend: 'Un de *vos* Allemands que j'estime le plus c'est Lessing depuis que j'ai lu sa tragédie bourgeoise, intituleé Sara Sampson, dont j'avoue que je suis très content. S'il a tiré de son propre fonds ce tableau pathétique, il me paroit avoir hérité d'un des pinceaux de Richardson. *Vous me parlés tant de ces Allemands*, que j'ai jetté l'autre jour les yeux sur l'épaisse brochure du Baron de Bielefeld, intitulée *Progrès des Allemands.*'[2] De baron krijgt daarna een smeer.

Duidelijk blijkt, hoe Van Goens hier wel een der zeer weinigen is geweest, die door eigen rechtstreeksche kennismaking vóór 1770, een bijzondere voorliefde voor de Duitschers gekregen hadden. Lelyveld noemt hen zelfs 'geteutoniseerd.' Hij liep vooral hoog met Wieland. Deze en Riedel, beiden professor te Erfurt, correspondeeren met hem. Ze schrijven in het Fransch en als Gessner Van Goens eens in het Duitsch schrijft, maakt hij zijn excuses: hij had haast en weet, dat Van Goens die taal verstaat. De toon van Wieland tegenover Van Goens is zeer vriendschappelijk. Hij schrijft hem uitvoerig over zijn werk en plannen en over dat van sommigen zijner landgenooten; geen woord echter ooit over Lessing.

De veronderstelling is gemaakt, en niet ten onrechte, dat Van Alphen door zijn zwager Van Goens aan Riedel is gekomen.[3] Van Alphen was een zeer belezen man, die volkomen thuis was in de buitenlandsche litteratuur en vooral veel over de 'theorie der schoone kunsten' schijnt gelezen te hebben. Had hij echter een beetje boven zijn stof gestaan, dan had hij zich toch wel niet Riedel laten aanpraten, waar

1) T.a.p. p. 272.
2) T.a.p. p. 336. De cursiveering is van mij.
3) Kossmann, Holland und Deutschland, p. 29.

hij, een zelfstandig boek samenstellend, kon putten uit veel rijker en levendiger stof.

Van onze absolute minderheid tegenover den vreemde is hij doordrongen, zoo zeer, dat hij zelfs onze groote meesters op zij schuift. ‘Het ontbrak Hooft en Vondel niet aan genie, maar hun theorie was gebrekkig en hun smaak niet fijn en kiesch genoeg.’ Die korte en krachtige ‘Aenleidinge’ van Vondel, waarmee eigenlijk alle verdere getheoretiseer ophoudt, is in zijn oog zeer onvolkomen. Van Alphen, als heel de achttiende eeuw verdrinkt in het theoretiseeren. Van de ‘wijsgeerige beoefening’ der schoone kunsten verwacht hij alles. Daarom doet hij zijn kunstbroeders eenige dozijnen namen van kunst-theoretici aan de hand, waaronder ook die van Lessing voorkomt. ‘Dan het hapert ons aen kunstregters’; recensies ‘die in hun soort meesterstukken zijn, men moet ze voornamelijk thands bij de Duitschers zoeken.’ Hij erkent bij de omwerking van Riedel, van Lessing en de schrijvers der Litteratuur-brieven dankbaar gebruik te hebben gemaakt.[1)] Lessing wordt dan ook herhaaldelijk aangegehaald en zelfs bekritiseerd. Vooral den Laocoon schijnt Van Alphen goed doorgewerkt te hebben en met het verbod om met woorden te schilderen is hij het maar half eens.[2)]

De estheticus Lessing is door Van Alphen hier zeer zeker beter bekend geworden, maar bijzonder valt het op, dat Lessing hier nergens wordt aangevoerd als de zooveel hoogere dan Sulzer of Bodmer, Dubos of Batteux, Priestly of Kaimes, als de man, die zooveel helderder ziet, zooveel scherper zegt. Ook worden Mendelssohn en Winckelmann veel meer geciteerd dan Lessing. Dat woord van liefdevollen eerbied, de erkenning, dat men met een zeer superieuren geest te doen had, is in de 18de eeuw niet geuit. Kunnen we in gemoede ons ook hier tevreden stellen met de gemeenplaats, dat wat boven zijn omgeving uitsteekt, slechts op een afstand goed kan worden gezien? Ik ben overtuigd, dat gij met mij aarzelen zult.

Geheel anders dan Van Alphen moeten Betje en Aagje tegenover Lessing gestaan hebben. Hier geen kalme waar-

1) Theorie der Schoone Kunsten. Inl. p. XCII.
2) Theorie, I. p. 45, 155, 190, 227, II. 79.

deering van den estheticus, maar een warm belangstellend meeleven, een groeien in het geestig botvieren van den strijdlust in allerlei wijsgeerige en godsdienstige kwesties. Dat zou men zoo oppervlakkig vermoeden en dat moet tot op zekere hoogte toch ook zoo wel zijn geweest. Betje, al mag ze dan ook tot de Hollandsche Aufklärung gerekend worden, moet plezier in Lessing gehad hebben, moet toch wel in hoofdzaak met hem mee zijn gegaan. Een werk uit de jeugd van Lessing als De Vrijgeest kon door Betje geschreven zijn; menige bladzij uit Sara Burgerhart en Willem Leevend is als gedrenkt in Lessings geest. En wat moeten ze genoten hebben van Minna. Die vrije, ruime blik, dat staan buiten vooroordeelen, dat warm menschelijke van Lessing, wij kennen er onze Betje en Aagje geheel in terug. En ze hebben dat alles waarlijk bij Lessing niet behoeven te leeren; 't was haar eigen hart, haar eigen aandrift, geleid door een rijke en veelzijdige kennis. En toch ik heb maar een hoogst enkele plaats genoteerd, waar Lessing met name genoemd wordt en daar wordt hij - met afschuw genoemd.

Ieder kent uit Willem Leevend den student Jambres, die ‘de waarheid zoekt.’ ‘Hij spoort de dingen op in hun eerste beginzels, tot de fijnste kiemen; hij doorzoekt de dikste bekleedzels.’[1] Hij leest de Fransche en Engelsche wijsgeeren en ook de Hoogduitsche werken, waarin ‘het vergif zo keurig is toebereid. De bedorve reden vergast zich dus gaarn.’[2] Nu is het wel waar, dat wat er allemaal akeligs van dien meneer Jambres verteld wordt, dikwijls uit de pen vloeit van personen, die Betje zelf in levenden lijve wel niet sympathiek zouden geweest zijn, maar te ontkennen valt het niet, dat ze den Heer Jambres geestelijk en lichamelijk te gronde laat gaan en een diep tragisch sterfbed laat hebben,[3] waar hij in de jammerlijkste wanhoop de wroeging over zijn bestaan en over de reeks van jongelingen, die door hem zijn verleid, uitgilt: hij sterft ‘bekeerd’.

En nu de merkwaardige plaats: de Heer Paulus Helder schrijft aan Christina Helder[4]: ‘Toen ik mij te *** ophield, heb ik den Heer Jambres meermaal ontmoet. Hij is thans,

1) Willem Leevend, 1886, I. p. 116.
2) T.a.p. II. p. 14.
3) T.a.p. VIII, 16de brief.
4) T.a.p. IV. p. 44.

van een bangkijkenden stuurskop in een liederlijken snoeshaan veranderd; leeft als een dier, spot met alles; zijn duister gelaat is thans opgezet door onmaatigheid, en gevlakt door den wijn. Hij heeft nog uitmuntende vermogens; en onervaren knaapjes zien op hem als op eenen la Mettrie, opgestaan om het ware menschengeluk te verkondigen. Hij geeft thans, aan eenige rijke Débauchés, lessen over de Fragmenten van Lessing; of, zo als die voorwendt, door hem gevonden Fragmenten in de Brunswijksche Bibliotheek'.

Dat was dus het summum van gemeenigheid: de Fragmenten behandelen en dat nog wel nota bene met rijke débauchés. En een liederlijk bestaan ging met zoo iets noodwendig gepaard. Als we dit alles nagaan, blijkt toch wel, dat de dames niet zoo bijzonder sympathiek voelden voor Lessing. Tusschen de Aufklärung en Lessing heeft het nooit glad gezeten; Betje en Aagje vertegenwoordigen vooral op eenigszins gevorderden leeftijd de onvervalschte Hollandsche Aufklärung. Men leze slechts 'Mijne bedenkingen', waarmede het achtste deel van Willem Leevend sluit en die men bijna zou kunnen beschouwen als een brochure tegen die Fragmenten. Straks zal ik u een predikant uit de tweede helft der 19de eeuw voorstellen, die, hoewel geen man der Aufklärung, van Lessing den puren Jambres maakt.

Een 18de-eeuwsche confrater was al even vriendelijk: 'Weelderigheid, vadsigheid, hoogmoed en wellust zijn de grondwortels van het deïsme', aldus Ypey.[1] En tot de 'grove' deïsten behoort Lessing. 'De Wolfenbuttelsche fragmenten behelzen de schandelijkste onderneemingen tegen het Kristendom, welke men immer ontmoet heeft'.[2] Ypey gelooft niet, dat Lessing te goeder trouw uitgaf, enkel tot overdenking en betere bevestiging van het geloof. Daartoe was Lessing te verstandig. De uitgave is onverantwoordelijk en misdadig. Aan een uiteenzetting van den inhoud der Fragmenten wil Ypey zijn lezers niet wagen, hij mag geen handlanger zijn van den Booze. Eenige tegenschriften,

1) Gesch. van de Kristelijke kerk in de 18de eeuw, 2de deel, Utrecht 1799, p. 2.
2) T.a.p. p. 162.

hier vertaald, worden genoemd. De Erziehung wordt besproken, veroordeeld natuurlijk, maar het ‘vindingrijk vernuft zo wel als de beschaafde schrijfstijl’ worden geroemd.[1)] En dan komt de vreeselijke ontdekking, dat Lessing Spinozist kan geweest zijn. Dat gaat alle perken te buiten; de schrijver eindigt met den menschlievenden uitroep, gericht tot alle aanhangers van Lessing: ‘Mogtet gij toch eens zien, dat zij die met den godsdienst speelen, niet te vertrouwen zijn en u rampzalig maaken’.[2)]

Aan het einde der 18de eeuw verrijst als heroïsch slot van een sleepend en saai drama de raadselachtige en grillige figuur van Bilderdijk, in zijn machtigen geest bergend het weten der eeuwen, in spookachtige vormen het verdraaiend en verwringend onder zijn verrassende impulsen. Met een grijnslach en een snauw hier, een spaarzame genadige goedkeuring daar, ontrolt hij ons zijn ideeën over God en menschheid, steeds in overweldigenden hybris beeldend, knedend karikaturen met zotte proporties, in heilige zekerheid, dat zoo de waarheid is en niet anders, soms plots overbluffend klaar en eenvoudig in elkaar zettend wat nog niemand zijner tijdgenooten had doorgrond. Hij maakt u korzelig of ontlokt u een glimlach, een glimlach van medelijden of van innige voldaanheid. Maar toch, hij was een genie, een groot beeldend kunstenaar, juist daar een dichter, waar hij, zooals Byvanck, meen ik, ergens zoo teekenend gezegd heeft, geen verzen schreef.

Waar hij al dat esthetisch gewurm der 18de eeuw aanzag, in het buitenland en in zwakke navolging en compilatie hier, was hij het, die de eenvoudige vaste waarheid zag en uitsprak: men denkt, door de leer tot de kunst te komen; neen, de innerlijke drang moet er zijn, door de practijk moet de kunstenaar eerst zijn métier kennen, dan pas kan het nadenken over aesthetica tot verdere klaarheid en zelfbewuste daad voeren. De dichter ‘moet, zal men hem vormen, beginnen met het bloot werktuigelijke en het maniëeren van de taal’. - ‘Kunstwerklieden maken de

1) T.a.p. p. 228.
2) T.a.p. p. 243.

Duitschers, maar kunstenaars nooit. Die 't principe niet wel doordrongen heeft, verstaat de regel niet, en wordt er door afgeleid, gelijk wij ten allen tijde met de Aristoteliaansche regels over de Dichtkunst gezien hebben; die 't principe recht verstaat en weet toe te passen is boven de regel en heeft haar niet noodig. Men moet boven de kunst zijn om kunstenaar te wezen. En die Heeren wijzen ons den weg om ze nooit te bereiken. Ze leeren er ons wat rond omloopen.' - 'Heeft (de schilder) of die vastheid in de hand, of die kennis der kleuren niet, wat baat het hem dan, zoo hij al de gronden der ordonnantie verstond; en zoo is het met onze Poëeten overal in dezen tijd. Maar het is onmooglijk dit groote te verstaan, zonder dat kleine wel machtig te wezen. Die niet van zelf goed groupeert, zonder bijzondere onderrichting, teekent zeer zeker zeer slecht, hij zij Dichter of Schilder.'[1)]

Reiken Lessing en Bilderdijk hier niet elkaar de hand?

Uitvoerig heeft Bilderdijk zijn meening over Lessing gezegd aan M. Tideman in een brief van April 1808.[2)] 'Lessing (zegt gij) was een grof speler, 't Is zoo, het was zijn bestaan; hij droeg het hart te hoog om volstrekt bedelaar te zijn; en men moet een van beide in Duitschland zijn als men geleerde is, en niet straks een gouverneursplaats van een jong heertjen bekomt, dat zoo veel als niets opbrengt. En op deze wijze heeft hij dan ook zich den weg geopend tot hetgeen hij eindelijk wierd. Zijn leven was bijna niet dan dissipatie; 't kon niet anders'. In het algemeen nog al een royale en humane opvatting voor Bilderdijk. Voelde hij, hoe hij zelf aan de kwaal van geldverspilling geleden heeft, hij, die niet de minste notie had van de waarde van geld en op financieel gebied de dwaaste dingen heeft uitgehaald?

'Hij schreef over 't geen hij verstond en niet verstond. Zijn geschrijf over den gladiator is te zot om te lezen. Nadat hij lang genoeg daarover gedisputeerd had, bleek hem, dat hij de attitude heel verkeerd begrepen en voor den linker arm gehouden had wat de rechter was. Hij erkende dit, maar ging echter door.' Is ook dit al weer niet een stukje

1) Brlefwisseling van Bilderdijk met M. en H.W. Tydeman, 1866, I, p. 72 en 73.
2) T.a.p. p. 64.

autobiographie? 't Is zeer wel mogelijk, dat Bilderdijk gelijk heeft, een onderzoek daarnaar is overbodig; maar hij zelf, heeft hij in Duitschland niet les gegeven over alles en nog wat, waarvan hij zeker wel wat geweten heeft, maar niet zoo, dat hij er een eigen opinie over hebben kon, wat hem ook volstrekt niet kwalijk te nemen is. Heeft hij niet op apodictischen toon tal van meeningen verkondigd, die hij niet verantwoorden kon? Wie zou het op dit gebied winnen Bilderdijk of Lessing? Lessing erkende ten minste zijn ongelijk!

'Doch bij dat alles had hij bij een vrij groote belezenheid een helder verstand en niet gemaakt om anderen na te denken; hij had te veel verstand om Neoloog te zijn.' Alweer een juiste appreciatie tot op zekere hoogte. Lessing had te veel verstand om neoloog te zijn. Zeer zeker. 't Is echter maar de kwestie, of Bilderdijk en Lessing het over den aard van dit verstand en de richting, waarin het behoorde te werken, eens zijn geweest. Juist daar zou gebleken zijn, hoe oneindig ver beide mannen van elkaar stonden. Hoe veel nobeler Lessing was dan Bilderdijk zich hem voorstelde.

'Hij verborg zich. In zijne brieven andwoordt hij nooit, wat men hem uitlokke, stellig in den smaak der Neologen. - Velen die met hem briefwisseling hielden, schoon meer verstand hebbende, dachten niet beter, en kwamen er voor uit. Echter schrijft hij aan hen nooit zoodanig, dat men hem van onchristendom, overtuigen kon, en dit haalde hem wel eens verflaauwing van gunst op den hals. Hij wilde voor vrijdenker gehouden worden; want daaraan hing al zijn uitzicht op fortuin en bestaan. En zonder dat was hij nooit Bibliothecaris te Wolfenbuttel geworden; maar toen hij dit was, toonde hij belang in den godsdienst te nemen. Hij haalde de oude geschriften van Berengarius voor den dag, met geen ander oogmerk dan om de rechtzinnigheid dienst te doen. Dit is zichtbaar, ook betuigt hij het in zijn brieven.'

Om volledig de onwaarheid van het bovenstaande aan te toonen en de waarheid tot haar natuurlijke verhoudingen terug te brengen, zou ik een vel druks behoeven. Bilderdijk houdt het er dus voor, dat Lessing in den grond der zaak een rechtzinnig Christen was, dat hij om fortuin te maken (dat fortuin was een uiterst bescheiden baantje aan de Wolfen-

buttelsche bibliotheek) den vrijdenker speelde, en toen hij eenmaal benoemd was, toen ‘nam’ hij weer belang in den godsdienst met het doel om de ‘rechtzinnigheid’ te steunen. Een dergelijke opvatting is meer dan beleedigend en voor ieder, die van Lessing's werk wel eens wat meer dan Nathan en Minna gelezen heeft, het toppunt van ongerijmdheid. Zeker, Lessing verborg zich, maar niet uit vrees van in zijn ware gedaante gezien te worden en dan stoffelijk nadeel te ondervinden. Zijne terughoudendheid is het schuchtere, dat den waren denker verbiedt de uiterste consequenties, waartoe hij zelf slechts aarzelend meent te kunnen komen, na ernstig zoeken en rondtasten in alle richtingen, maar aan den eerste den beste als overtuiging voor te leggen. Dat Bilderdijk, de man der groote impulsen, dit niet begrijpen kan, is misschien te vergeven. En wie die weet, dat Lessing na zijne benoeming te Wolfenbuttel den geweldigen strijd tegen Goeze naar aanleiding van de Reimarus-fragmenten begon en dat daarna de Nathan verscheen, kan hier ook maar een oogenblik denken aan een steunen van de ‘rechtzinnigheid’.

Daarmee is het slot van Bilderdijks oordeel in den brief aan Tideman in hoofdzaak ook reeds weerlegd: ‘Men begreep hem kwalijk; en 't kon niet anders. Van hem, in de meening die men van hem had, die de Neologen zich gelegen lieten zijn van hem te geven, en die hij gevoed had tacendo, ridendo enz. kon men geen ophaling van Theologische geschillen verwachten, zonder daarin het oogmerk te onderstellen om de Rechtzinnigen afbreuk te doen. Zijn trotsch, eigendunkend charakter was toen geraakt en toen affecteerde hij een totale onverschilligheid voor den Godsdienst, die hem zelven smartte. De fragmenten beschouwde hij als een dienst het Christendom gedaan om de weerlegging die hij zelf er van dacht te geven, en waaraan ik meen, dat hij ook gewerkt heeft. Ik kan mij bedriegen, maar vind in Lessing altijd het tegendeel van het geen men hem meent en had, zoo ik in Duitschland gebleven ware, dit zekerlijk door blijken gestaafd. Vast in de schoenen stond hij niet, dat is zeker; maar zijn hart en verstand helde zeer sterk aan onze zijde[1)], zelfs zichtbaar, wanneer hij het tegendeel

1) Zie ook Kollewijn, Bilderdijk, I. p. 313.

voordeed. En dit moet niet verwonderen, 't Is in Duitschland met duizenden het geval, die geen moed hebben om te verhongeren of veracht en vervolgd te worden'. Dus ten slotte nog eens weer die laffe smaad. Neen, juist, dat Lessing den moed had zoowel tegenover de mannen der Aufkläring als der orthodoxie, die ieder hun positie in Duitschland waarlijk wel handhaven konden, zich vijandig te plaatsen, is oorzaak geweest, dat hij financieel steeds in de verdrukking kwam. De Nathan, waarvan ik hiervoor opzettelijk de kern aanhaalde, en waarin hij zich buiten de openbaring plaatst, dus een schandelijke huichelarij en misleiding uit trots, omdat men hem niet voor rechtzinnig wilde aanzien. Dat is toch wel al te dwaas. Onverschilligheid tegenover den godsdienst geaffecteerd! Ik vraag, wie wijst mij één enkele periode in Lessings leven aan, waarin die onverschilligheid bestaat, geaffecteerd of echt? En wie waren toch die neologen, die hem zoo gaarne aan hun zijde hadden, toch allen min of meer mannen van de Aufkläring, waar hij vijandig tegenover stond en wien hij dit goed liet gevoelen. Iets anders is: een logischen geest als Lessing moet het getroffen hebben, met welk een logische vastheid de leer der rechtzinnigen, als de openbaring eenmaal als axioma was aanvaard, opgebouwd werd. Maar daarmee stond hij nog niet aan hun zijde.

De afstand tusschen Lessing en Bilderdijk is te groot, dan dat de laatste den eerste zou kunnen begrijpen en juist waardeeren; het omgekeerde ware wel mogelijk geweest. 'Tusschen twee eeuwen geplaatst', zegt Potgieter over Bilderdijk[1)], 'wijdde hij al zijne krachten aan de voltooiing, afronding, veraanschouwelijking van de kunstbegrippen van de achttiende, aan de bestrijding van wat hij hare verkeerde wijsgeerige en godsdienstige rigting geloofde, of terugkeer tot het oude mogelijk waar; en sloot hij de oogen voor de worstelingen der negentiende dicht, als ware de zon voorbestemd in de veranderde vormen onzes tijds slechts den ondergang van kunst, wetenschap, vaderland en wereld te bestralen!' Is grooter tegenstelling met Lessing denkbaar?

Lessing was geen revolutionair; hij is en blijft de man,

1) Potgieter, Studiën en schetsen, I, p. 76.

die zoekt, die, uitgaande van het bestaande in de wereld van stof en van geest, schift en wikt en weegt en rustig verder redeneert, die ten slotte voor zich zelf wel gekomen moet zijn tot een overtuiging, maar zeer stellig stond hij buiten de beide geestelijke stroomingen van zijn tijd, liberalisme en orthodoxie. Hij is veelzijdig in kennis als Bilderdijk, maar terwijl deze zich door allerlei invloeden soms tot de dwaaste excessen laat verleiden, blijft Lessing steeds zich zelf meester. Bij hem is rust en evenwicht, ook al was zijn dagelijksch leven vol kwelling en onrust. Bij Bilderdijk is bijna voortdurend storm en depressie.

Eén ding staat vast. Bilderdijk is wel de eenige, die als achttiende-eeuwer zich ernstig bezig gehouden heeft met Lessing[1)], getracht heeft in zijn geest door te dringen, en diezelfde Bilderdijk, die als een dwaas tierde en te keer ging over alles wat Duitsch was, schijnt toch vaag te hebben gevoeld, dat hier iets hoogs en onaantastbaars was, dat buiten het bereik van scheldwoorden stond en waarmee het niet aanging eenvoudig den draak te steken.

Een overgang naar den nieuwen tijd vormen Borger en Willem de Clercq. De ster der Leidsche universiteit, Borger, die een poging waagde zich van een deel der Duitsche wijsbegeerte grondig rekenschap te geven en in de philosophia Schellingiana een Dionysischen nevenstroom naast Lessing aanwees[2)], Borger, die het gevaar voorzag, waartoe de magische invloed van Bilderdijk op diens leerlingen voeren moest, acht zich verplicht den jongen Da Costa in een recensie van de vertaalde ‘Perzen’ gemoedelijk te vermanen om aan zijn studiën de lectuur te verbinden van Lessing, Wieland, Schiller en Goethe en andere ‘onzer Duitsche buurtjes.’[3)] Dit is wel de laat ontwakende 18de eeuw, die de hand reiken wil aan de komende 19de; de vage glimmering uit de eeuw der doode dogma's, die het pad te verlichten poogt van het jonge, bezielende, dichterlijke leven, dat geboren wordt en spoedig een eigen gloriestraling zal

1) Zie hierover nog Kollewijn, Bilderdijk, I, p. 316 en 86 en de merkwaardige notities bij de Hamb. Dramaturgie, meegedeeld door Kossmann, Holland und Deutschland, p. 37.
2) Disputatio de mysticismo, Den Haag, 1820.
3) Byvanck, De jeugd van Isaac Da Costa, Gids, '93, II, 438.

verspreiden, waarbij het voorlichtend kaarsje in het niet verdwijnt.

Borger was een te nuchter kamergeleerde om uit eigen kracht een gloed van zich te doen uitgaan, die aan het karakter en de vorming van een Da Costa iets te wijzigen vermocht. Laten we trouwens dankbaar zijn, dat hij te Leiden niet een aan Bilderdijk gelijkwaardige figuur was, die invloed uitoefenen kon. De kans ware misschien niet geheel uitgesloten geweest, dat we er een zeer aparte dichterlijke persoonlijkheid in onze letterkunde door gemist hadden.

Overigens heeft ook Da Costa nooit de groote Duitschers eenigermate intiem gekend. Hij las zelfs zeer moeilijk Duitsch.[1)]

De Clercq voert ons verder den nieuwen tijd in. Zijn geest staat niet meer in de 18de eeuw. De Clercq in zijn teer beminnelijk gelooven kijkt naïef op tegen de nieuwe wereld, die om hem geboren wordt. Zijn gemoedsleven is rijk aan verheven dichterlijke stemmingen, er is gloed en passie voor schoonheid en godsdienst. Dit is het nieuwe. Hij wil bovendien begrijpen, systematisch overzien het groote veld onzer kunstontwikkeling, hij wil de wordingsgeschiedenis verklaren, zich rekenschap geven van de invloeden, die gewerkt hebben, maar zijn passie is hem de baas, hij kan geen logisch ordenend verstand zijn. Als hij stond voor de dingen, die zijn religieus gevoel, zijn fijn besnaard gemoed zeer deden, wendde hij zich met afkeer af, had hij niet den moed, voor rustige onpartijdige analyse. Vandaar dat hij over Goethe maar een enkel woord zegt en Lessing zelfs niet noemt in zijn boek, dat handelt over den invloed der buitenlandsche litteratuur op de onze.

Nu is het wel waar, dat Lessing hier in de 18de eeuw slechts een zeer oppervlakkigen indruk had nagelaten, maar waar De Clercq de Duitsche toestanden in haar geheel tracht te teekenen, had een figuur als die van Lessing toch niet gemist mogen worden. Hij kende hem wel. Schrijft hij niet, waar hij spreekt over de beide talen, Hoog- en Nederduitsch: ‘Beide, uit één en stam gesproten, moeten als tweelingen

1) T.a.p. p. 440.

beschouwd worden, waarvan ieder, gelijk als in het vertelsel der *Drie Ringen* van Boccaccio, dat pand gelooft te bezitten, dat hem het onvervreemdbaar recht op het vaderlijk erfgoed geven moet.'[1] Zou het niet meer dan waarschijnlijk zijn, dat hij dit verhaal door Lessing kent? Voor Boccaccio is plaats in zijn boek, voor Lessing niet. Aardige varieteit van het 'Liever Turksch dan Paapsch.'[2]

Gottsched en zijn school worden besproken, van de noodzakelijke tegenstelling, die Lessing er mee vormt, geen woord. Wieland, Schiller en Goethe alleen vormen voor De Clercq de hoogere Duitsche Letterkunde. Maar ze werd bij ons niet gekend 'uit hoofde eener zeer natuurlijke oorzaak: die namelijk, dat derzelver overbrenging meer kennis vereischt zoude hebben, dan onze gewone vertalers bezitten.'[3] Zou het hem daar in gezeten hebben? Trouwens in 1789 verscheen hier al een vertaling van Egmond in den Spectatoriaalen schouwburg, een jaar na het oorspronkelijke. Zagen we niet dat vóór 1790 Lessing hier door vertalingen vrijwel bekend kon zijn? En wat was zijn invloed? Neen, de zaak is, dat er tusschen het 'meer ontwikkelde deel' onzer natie en die Duitsche grooten niet de minste geestelijke band bestond. Gebrek aan geestelijke affiniteit, dat is de oorzaak, tevens het vernietigend vonnis over onze achttiende eeuw.[4]

'Wij liepen dus, in dit opzigt, weinig gevaar, te veel van deze Letterkunde over te nemen', gaat de Clercq voort, 'De verdienstelijke vertaling van Maria Stuart, door Kinker, werd weinig gelezen, en Goethe zelf, die zich bij zijn landgenooten eene bewondering verwierf, welke bijna aan afgoderij grenst, bleef bij het algemeen lezend Publiek bijna geheel onbekend.' - 'Wij kunnen dus, wat onze Letterkunde

1) Verhandeling van Willem de Clerq, 2de dr. 1826, p. 325.
2) Groen noemt in zijn Handboek, § 702, 'een reeks van treffelijke dichters en prozaschrijvers in Duitschland'. Lessing wordt daarbij niet genoemd.
3) Verhandeling, p. 322.
4) Dat de onbekendheid met Lessing nog tot ver in de 19de eeuw voortduurde, blijkt uit een 'Verhandeling over de schrik en het medelijden' van zekeren Elink Sterk, van 1838. Alle esthetici van Dubos tot Schlegel en Herder worden aangehaald, over Lessing, die zoo veel over dit onderwerp schreef, ook niet één enkel woord.

betreft, het schrikbeeld, dat men zich vaak van den invloed der Duitsche vormt, geenszins gewettigd vinden. De Letterkunde van beide volken staat geheel op zich zelve, en men zal meer en meer leeren, elkander regt te doen wedervaren, zonder dat een van beiden iets van zijne regten verlieze.' Men zal mij gaarne toegeven, dat er een hooge mate van verblindheid toe behoort om in 1826 zoo over wat er bij ons geschreven werd, te spreken, alsof het een letterkunde ware, die naast de Duitsche genoemd worden mocht. In diezelfde naïeve verblindheid leefde De Clercq ook nog in 1840 toen hij in een voordracht voor het Instituut de Europeesche verhoudingen aldus trachtte te schetsen:[1] 'Terwijl het jeugdige Italië sluipmoordenaars aankweekt, het jeugdige Duitschland een verfijnde zinnelijkheid najaagt, en het jeugdige Frankrijk van de aanbidding van Madonnabeelden en de bewondering der Gothische kapellen, het herstel van het Christendom meent te moeten verwachten, heeft het jonge Nederland nog geen beslissende kleur aangenomen en de leiding die het zelve ontvangt, kan in hare gevolgen nog ten zegen zijn.' De zegen is van een anderen kant gekomen, was er al toen De Clercq sprak. Geel, Potgieter en Bakhuizen hadden reeds hun woord doen hooren. Dit was het nieuwe geluid, dat de 18de eeuw voorgoed overstemde.

Voor ik de 18de eeuw verlaat, vestig ik nog even de aandacht op een boekje, dat, meen ik, tot nu toe zoo goed als vergeten is. Jonckbloet en Worp schijnen het niet gekend te hebben, zoo min als Ten Brink, Te Winkel of Kalff. 't Is van een Duitscher, C.F. Haug, Brieven uit Amsterdam over het Nationaal tooneel en de Nederlandsche letterkunde. Het werd hier in 1805 door L.A.C. Hesse vertaald uitgegeven.[2] Haug beveelt ons de studie der Hamburger Dramaturgie bijzonder aan. Dat was veertig jaar na haar verschijning. Ook vernemen we, dat juffrouw A. Snoek hier vóór 1805 de Claudia in Emilia Galotti goed gespeeld heeft.[3] Maar niet in de eerste plaats om die paar kleinigheden verdient

1) Wenken over de Geschiedenis der Letterkunde in onzen leeftijd, Nederl. stemmen, 1840.
2) Het oorspronkelijke schijnt verschenen te zijn in Kotzebue's Die Freimüthige. Ook Von Hellwald kende het vermoedelijk niet.
3) Op p. 112.

het de aandacht. Deze Duitscher geeft hier vóór alle Nederlanders een doorloopend overzicht van onze litteratuur, te beginnen met Willem van Hildegaersberg. Voor dien tijd gaf het van de hoofdzaken en het verband een vrij juist begrip. De Clercq, Van Kampen en Jonckbloet konden er de hoofdlijn voor hun werk in vinden. De schrijver beseft ook volkomen de onweersprekelijke meerderheid van de Duitsche litteratuur boven de onze. De beteekenis van zijn boekje mag wel eens nader onderzocht worden.[1)]

En hiermee is de dorre opsomming van kleine wetenswaardigheden ten einde, het relaas van vluchtige en oppervlakkige aanrakingen met den fieren, struischen gids, den vernuftigen, klaren geest, die sedert het midden der achttiende eeuw vaste, breede wegen wijst aan de Europeesche cultuur. Zoo straks nog even een modern theologisch randje erom en de lappendeken is klaar. Een aanwijzing van plaatsen, waar over Lessing gesproken wordt in de 19de eeuw, een katalogus van werken van en over hem, die zijn vertaald, een lijst van tooneelstukken van hem, die bij ons zijn gespeeld, zou niet waardeloos zijn, maar is hier niet op zijn plaats. Terwijl dergelijke dingen ons voor de achttiende eeuw soms een aardigen kijk konden geven op den geest des tijds, zouden ze voor de negentiende te dor en eentonig worden, naast het frisch levend water, dat nu gaat stroomen. Lessing zelf leeft nu in Geel, Bakhuizen, Potgieter, Huet, gewijzigd en als herboren onder den invloed van nieuwen vooruitgang, van landaard en van persoonlijk karakter.

En toch genoemd en geroemd wordt hij ook bij dezen betrekkelijk slechts zelden en dan nog ter loops. Alleen Vosmaer heeft telkens den mond vol van hem in zijn Vogels, zijn Vlugmaren, zijn Inwijding, en toch was hij hem niet het naast verwant.

Wie het drukst over hem gepraat hebben in de negentiende eeuw zijn de theologen. Ook hier een geweldige tegenstelling met de vorige eeuw. Toen verguizing, thans eerbiedige hulde voor den drager der moderne ideeën. In het rustige Hollandsche theologisch vijvertje plonste in 1835 de

1) De vertaler Hesse gaf in 1808 een vervolg ‘Tooneelkundige Brieven’, dat van minder beteekenis is.

steenworp van Strausz; Baur kwam. Ook hier vierde de historische kritiek haar intocht. Scholten en Opzoomer treden naar voren, Rauwenhoff en Kuenen zijn in aantocht. Voor mij blijft het een bedenkelijke vraag, of dit alles in de practijk, ik bedoel voor het christelijk geloof onder de schare toen, en voor onze latere Protestanten-bonders-buiten-de-wetenschap, zoo heel ver van de Aufkläring uit Lessings dagen heeft gestaan. Een feit is het echter, dat tegen 1860, een eeuw dus nadat hij in Duitschland in zijn volle kracht stond, Lessing hier met gejuich wordt binnengehaald als de grondlegger van een geloof, gebouwd op waarheid en het nuchtere weten. Tal van boeken over hem, Danzel, Schwarz (met een inleiding van Pierson), Stahr etc. worden hier, meest door theologen vertaald. Opzoomer spreekt in '58 zijn studenten toe over ‘Lessing den vriend der waarheid’; S. Baart de la Faille schrijft in 1867 zijn dissertatie over de Wolfenbuttelsche Fragmenten en toont zijn tijdgenooten Lessing met zijn vast geloof in de toekomst en volmaking van het menschelijk geslacht, in zijn afkeer van al het dogmatische, zijn onbeperkt heerschende kritiek, zijn staan zoowel buiten de ‘verlichters als de orthodoxen’; Rauwenhoff vooral zet in '71 de beteekenis van Lessing voor de wetenschap van God en godsdienst met groote klaarheid uitvoerig uiteen.[1)] En bij hen is het niet gebleven.

Bijna in al die geschriften is een poging op te merken om te maskeeren, dat Lessing ten slotte misschien zeer sterk tot de leer van Spinoza overhelde. Voor den Spinozist Lessing was men blijkbaar schichtig.[2)]

1) Gesch. van het Protestantisme, III, p. 119 vlg.
2) Volledigheidshalve zij hier nog herinnerd aan een opstel van Bruyn in Letterk. silhouetten, uit dien tijd. 't Is eenvoudig een compilatie uit allerlei Duitsche werken. Wat het Spinozisme van Lessing betreft, Brandes oordeelt er aldus over: ‘Die Philosophie Spinozas hatte versteckt, ohne dass die Zeitgenossen es bemerkten, hinter der ganzen glänzenden Fehde Lessings gegen die Orthodoxie gelegen. Unmittelbar nach Lessings Tod hatte die deutsche Leserwelt eine doppelte Überraschung erlebt: aus dem Streite zwischen Mendelssohn und Jacobi ergab sich die schreckliche Thatsache, dass Lessing als Spinozist gelebt hatte und gestorben war, und zugleich zeigte es sich, dass sebst Jacobi der Ansicht war, jede konsequent durchgearbeitete Philosophie müsse mit Notwendigkeit zum Spinozismus und Pantheismus führen.’ Hauptströmungen, Lzg., Veit. I., 1900, p. 213.

En nu ten slotte nog een merkwaardig pamflet, een nijdige snauw uit het kamp van het behoud.

Ik bedoel A. van Toorenenbergen, De verhouding van Lessing tot de Christelijke kerk.[1]. Het doel van dit boekske is te bewerken, dat velen spoedig den tendenz-Lessing verliezen, dien zij met een ‘willekeurige aureole omkransen om met zijn vlag de lading te dekken, welke niemand minder dan Lessing op zijn schip zou willen bergen.’ Geconstateerd te hebben, dat er omstreeks '70 een dergelijke tendenz-Lessing bestond, is wel de eenige verdienste van dezen heer Van Toorenenbergen in dit boek; voor het overige zou men zweren Droogstoppel over Sjaalman te hooren, of Multatuli de opinie van Publiek over hem zelf geestig te hooren parodieeren. Een enkele greep: ‘Wat was er, dit moeten wij dadelijk vragen, wat was er van Lessing geworden na zijn verblijf aan de Akademiën te Leipzig en Berlijn? Als waarachtig antwoord moeten wij met zijne ouders het uitspreken: met het oog op een zelfstandig bestaan in de maatschappij, *niets*’. Geen dominee, geen jurist, geen medicus, zelfs geen schoolmeester. ‘Omdat hij zooveel *kon*, daarom *was* hij *niets*’. ‘Mocht hij dat? Als mensch, als kind? Wij voor ons vinden het *niet* groot om zoo groote gaven van den geest niet als binnen één stroom te weten op te vangen, niet ééne bepaalde levenstaak te weten aan te vatten’. Lessing geen bepaalde levenstaak! Wel zeker, als hij immers een ‘nette heer’ was geweest, had hij professor of dominee kunnen worden! ‘Hadde een man als hij aan de Akademie vastheid van levensrichting (ja, het staat er: vastheid van levensrichting!) kunnen vinden, in hoevele vakken had hij niet als Hoogleeraar ('t staat er; en met de hoofdletter!) de volheid van zijn kracht aan de menschheid kunnen toewijden!’ Ja, aan de menschheid kunnen toewijden! Zoo staat er.

En nu moest hij schrijven om zijn schulden te kunnen betalen. Zijn heele leven heeft hij schulden gehad. Welk fatsoenlijk man heeft schulden? Misschien heeft hij ook wel zonder demi door de Kalverstraat geloopen en niet geweten, hoe laat het was. Met al zijn schrijverij kon hij nog niet in zijn onderhoud voorzien; dan toch liever een net, fatsoenlijk professor!

1) Amsterdam, 1873.

Aan de academie ‘kon hij al niets geregelds vinden.’ Lessing was ‘de gelegenheidsdichter die over alles verzen maakt en mitsdien ook over God, wanneer hij God buiten zijn schuld op zijn weg ontmoet’. Dat is Lessing als theoloog. Maar eigenlijk is hij nooit theoloog geweest; ‘den band der wetenschappen (sic.) heeft hij nooit op de theologie toegepast.’ (sic.) Het schrijven van Nathan is de schandelijkste misdaad; de hoofdpersoon is trouwens enkel een goocheme Jood.

Maar ik moet ophouden. Een zoo innig poenig boek, waarin het geestelijk proletendom in den botsten eigenwaan, in verheerlijking van de meest suffe tradities, wanbegrip, leugen, en laster opeen stapelt, in de hoop dat het zoo een machtig genie bereiken en krenken kan, kwam mij zelden in handen.[1)]

Tweede gedeelte volgt.

J. PRINSEN J.L.z.

1) Onder de correctie van dit gedeelte mijner studie ontving ik Kalff's zesde deel. Ook hem schijnen geen bewijzen in handen gekomen te zijn, dat Lessing hier in de achttiende eeuw invloed van beteekenis heeft uitgeoefend. Zijn bewering, dat Lessing's Laocoon ‘ook hier te lande indruk had gemaakt’ (VI, 599), is m.i. niet van optimisme vrij te pleiten. Dat sommigen er eens over gepraat hebben, is wat anders.
Volledigheidshalve noteer ik hier nog de volgende kleinigheden:
Nomsz vergeeft het waarschijnlijk Lessing niet, dat deze Voltaire's Zaïre heeft afgemaakt (VI, 480).
Simon Stijl heeft misschien werk van Winckelmann en Lessing gekend (VI, 165).
Hemsterhuis heeft Lessing persoonlijk ontmoet (VI, 155).

De meermin.
Dramatisch gedicht in twaalf tooneelen.

Zevende tooneel.

(Kamp van Donar aan den zoom van een bosch. Onder een alleenstaanden boom zitten twee soldaten hun wapenen te poetsen).

1STE SOLDAAT (*neuriënd*).
Maar lieve meissies treurt toch maar niet,
Want zoo lang als ik leef verlaat ik je niet...

2DE SOLDAAT.
Maar lleve meissies... nou... een mooie keet... afijn.
Meissies verboden waar, gebrek aan brandewijn...

1STE SOLDAAT.
Zeg wat je wilt, dorst, honger, kou, gebrek, mij best,
Maar ik heb toch mijn draai d'r aan...

2DE SOLDAAT.
En ik de pest
'En zoo lang... àls ik leef'... ik zeg: ik heb de pest!

1STE SOLDAAT.
Nog geen drie maanden staan we in 't veld en hebben al
Het halve land bezet, geen enklen slag verloren;
Wacht maar... en ook de laatste troep loopt in de val,
Tancolf bespringt van achter hen, Donar van voren...

Wacht maar, en nu de hoofdstad weer is ingenomen
En Hella heeft den ouwe er veilig heen gebracht,
Als ze vandaag of morgen is terug gekomen,
Pakt hij nog anders aan en toont zijn volle kracht;
Zonder zoo'n blok aan 't been zal hij ze eerst mores leeren...

2DE SOLDAAT.
Voor mijn part, maar ìk ben verplicht te deserteeren;
Met zoo'n kapotten poot ga 'k voor geen geld op marsch,
Pereat patria...

1STE SOLDAAT.
Wàt at je vaâr voor pere?

2DE SOLDAAT.
Muilpere... zóó!

1STE SOLDAAT.
Verroest!

2DE SOLDAAT.
Wat voer jij in je mars
Behalve moed, beleid en trouw... geen spoechie waard.
Heb je nog klontjes?

1STE SOLDAAT.
Dàâr, en uit mijn mond gespaard.

2DE SOLDAAT.
God zegen je.

(Hij laat eenige goudstukken uit zijn zak vallen).

Voor jou!

1STE SOLDAAT.
Wa's dat!

2DE SOLDAAT.
Ik scheit dukaten!

1STE SOLDAAT.
Schaam je je niet? kan je dan nooit het plunderen laten?
In je eigen vaderstad!...

2DE SOLDAAT.
Kom, kom... neem je rantsoen.

1STE SOLDAAT.
Vreet jij je eigen vuil... wat zou 'k er hier mee doen,
Je zegt het zelf: geen wijn, geen meide.

2DE SOLDAAT.
En Donar's liefje?...

1STE SOLDAAT.
Daar niks van... daar blijf je af, al kijkt ze je soms aan
Met oogen...

2DE SOLDAAT.
Goeie god, dus heeft ze jou...

1STE SOLDAAT.
Wat blief je?

2DE SOLDAAT.
Waarachtig ook al weer de dampen aangedaan?
Het halve kamp is gek... Maar ze is een pootige meid,
'k Hoop maar voor hem dat ze minder hardhandig vrijt
Dan vecht...

1STE SOLDAAT.
En Hella vecht òok al; 't is een mirakel,
Ze slaan nog Satans grootmoer op d'r tabernakel.
Maar zeg, waar kwam je dien dukaten-ezel tegen?..

2DE SOLDAAT.
Bona vacantia!

1STE SOLDAAT.
Goeie vakan... nou praat

Je van de dagen die je met verlof gelegen
Hebt bij het wijfje van dien ouwen advokaat...
Ja... in kwartier... heeft zìj je al dat latijnsch geleerd?

2DE SOLDAAT.
Nee... ‘bona’ is goed, of geld, ‘vacantia’ onbeheerd;
Snap je 't nu?

1STE SOLDAAT.
Wat?

2DE SOLDAAT.
Dat ik bij 't prikken in een zak
Een doodsbenauwden jood tusschen zijn ribben stak,
Die zich daar had verstopt onder zijn vuilen rommel.

(Soldaten met een gevangen spion in hun midden, naderen. Achter hen Sartor, Theophrast en Atlante).

1STE SOLDAAT.
Hangen moest jij inplaats van die armzalige drommel
Van een spion.

2DE SOLDAAT.
Och wat... zijn goed wàs toch vakant?
Vakant goed hoort den staat... maar die was òok vakant,
Want de oude staat was dood, de nieuwe nog niet levend,
Wat kon ik anders doen?... Dat komt hierheen gestevend!

KORPORAAL.
Halt!... Hier, dit lijkt me een goede plek;
Een boom als voor een galg geschapen!
Nu nog een touwetje om zijn nek...
Een uitzicht, vrind, wel waard om aan te gapen!
Wat dunkt u meester?

SARTOR.
Mij is 't wel.

KORPORAAL.
Vooruit dan maar... Voordat ik honderd tel
Is hij om zeep... wedden om een rondje?

(Theophrast treedt op den gebonden spion toe).

Daar heb je hèm weer met zijn frontje!
Die interruptie telt niet mee.
Waarvoor in godsnaam nou zoo'n lange pourparlee!...

THEOPHRAST.
Mijn zoon en broeder, houd u goed,
Betoon nu echten christenmoed.
Berust in 's hemels raadsbesluit;
God hielp ons eindlijk u te vangen,
En wijl naar 't Recht ge uw leven hebt verbruid,
Wordt ge met Gods hulp opgehangen.

SARTOR.
En stante pede... maak dus voort
Zoo ge wilt biechten.

KORPORAAL.
Waar is 't koord?

SOLDATEN.
Hé... 't koord!... Een koord?... wie heeft een koord?
Dat kost je een rondje, korporaal.

DE SPION.
Ik ben 't die het gelag betaal.

KORPORAAL.
Jou schelm!... Heb ik je soms bestolen?
Hoho... dien laster lap ik aan mijn zolen!

THEOPHRAST.
O broeder, 't is mijn herderlijke taak
Gods lammren zelfs ter slachtbank te geleiden;
Zoo wil 'k ook u, en zonder leedvermaak,

Den weg der zaligheid bereiden.
O broeder in den Heere, kniel,
En zuiver voor het laatst uw ziel,
Zoodat ge voor den hoogsten rechter
Met opgeheven hoofd kunt staan...
Ge weigert?... Spuwt mij?... Satan! tienmaal slechter
Dan hìer zal 't je daarginds vergaan!...
Doch neen, verzacht, o Heer, 't verstokt gemoed!...
Hij lacht mij uit... Vergeef, hij weet niet wat hij doet...

SOLDATEN.
Haha, haha, haha!

THEOPHRAST.
Ik laat niet met mij gekken...

KORPORAAL.
Een goed soldaat kan tegenswoordig best verrekken
Zònder Gods hulp.

SARTOR.
Haha... onthoudt dat ééns voor goed.

(Atlante is den spion genaderd; zoodra hij haar ziet knielt hij voor haar neder).

DE SPION.
Ah!... Gij... wie zijt ge?.. Ja, ik wil
Voor u wel knielen... Ach, hoe stil
Verdroefd zien mij uw oogen aan.
Ik had een liefste, lang geleden,
Als Christi moeder aangebeden,
Toch ìs zij heen gegaan.
Ik heb gezocht en vond haar niet,
Vergat hààr soms... nooit mijn verdriet.
Ik doolde bitter-wrokkend rond,
Verachtte en vloekte God en menschen,
En feller haten en verwenschen
Leerde ik met iedre stond.

En toen ik lang gezworven had,
Zocht ik den dood... en werd gevat...
Nu is 't voorbij.. o, zie mij aan.
Maar als mijn liefde, lang geleden,
Wil 'k u aanbidden en tevreden
Dan sterven gaan.

KORPORAAL.
Eerwaarde, nou... dat lijkt me tamelijk aandoenlijk.

THEOPHRAST.
Magister, 'k bid u, maak aan dit schandaal een end!

SARTOR.
Een end? waarom? Zij blijven toch fatsoenlijk?

KORPORAAL.
'k Zou òòk jaloersch zijn op zoo'n helsche konkurrent.

THEOPHRAST.
Zij schendt mijn ambt, gij moogt, Magister, 't niet gedoogen!
Dan zal ik zelf... Korpraal, verwijder deze vrouw...
Op zij! Babelsche hoer.. hybried van Lust en Logen!..

KORPORAAL.
Da's mannetaal... op zij!

SARTOR.
Terug!... Vergeef, mevrouw,
Men is wat heftig, maar vergeef 't hun voor een keer,
Ge handelt tegen alle usance... als wel eens meer..
Stilte!.. of is soms 't woord van Donar niets meer waard;
Vergeet ge dat zij sacrosancta werd verklaard?

KORPORAAL.
Bliksem, da's waar...

THEOPHRAST.
Mevrouw, 'k vraag u beleefd pardon;
't Was de ijver Gods die mij zoo ver vervoeren kon..

Ik bid u nederig, duidt het mij niet ten kwade.

KORPORAAL.
Maak niet zoo'n soep, ze kan 't toch immers niet verraden!

SOLDATEN (*terugkomend*).
Korpraal, er is geen koord, maar hier is een bretel
En nog een eindje touw..

KORPORAAL.
Die lappen 't ook nog wel!
Magister, we zijn klaar, geef ons nu maar het teeken.

SOLDATEN.
Het zal best gaan.. wel ja.. zoo lìcht zal dat niet breken.
Die strop schuift als gesmeerd.. hij zit als aangemeten.

SARTOR.
Wacht even nog.. hm, ja.. hoe kon ik dat vergeten!
Ja.. hm.. 't is gek, maar waar.. de wet spreek van een ‘koord’.

KORPORAAL (*tot spion*).
Nou blijf-ie zelf waarachtig hangen aan een woord!

SARTOR.
Hier staat ‘de dood door 't koord’; een koord is toch geen touw?
Nog minder een bretel...

KORPORAAL.
Een koord!... en bliksems gauw!
Dat is goddorie een mooie grap,
Verlies ik nog wettig mijn weddenschap!
Een koord, och wat... kom aan, Magister,
Wees niet zoo'n koord- en tijdverkwister,
Geef ons het sein, maak korte met...

SARTOR.
De wet wordt niet op zij gezet!
Waar moest het heen als zelfs aan 't woord
Der wet men zich niet langer stoort;
De wet is wet en koord is koord!

SOLDATEN.
Hoho, een koord!

KORPORAAL.
Stil, daar komt Donar aan..
Kom meester, gauw, één woordje en 't is gedaan.

SARTOR.
Donar!...

DONAR.
Ge wenscht?

SARTOR.
Mijn prins, uw woord is hoogste wet;
Hef 't ééne wetswoord op, dan is 't ander gered.
Ziet hier een phenomeen dat ge niet iedren dag ziet;
Een man die naar de wet wel hangen *moet* maar *mag* niet!
Artikel acht, bis, g, hier staat ‘op staanden voet
Den dood door 't koord’... Een koord is nergens hier te krijgen,
En of een touw wel aan den geest der wet voldoet?
't Is zeer betwijfelbaar.. de wet zelf schijnt te zwijgen,
Althans ik vind het woord niet authentiek verklaard...

DE SPION.
Mij is 't om 't even...

SARTOR.
Stil, jouw oordeel is niets waard.

SOLDATEN.
Hoera, hoera, eindlijk dan toch een koord gevonden!

SARTOR.
Dan hebbe 't recht zijn loop!

KORPORAAL.
Vlecht gauw een nieuwen strop!

DE SPION (*tot Atlante*).
O wonder van gena, wie heeft mij u gezonden?
Uw handen zeegnen mij?... O dank... mijn droom..

KORPORAAL.
Haalt op!

DONAR.
Halt, halt!.. Magister, spreekt de wet woordlijk van hangen?

SARTOR.
Woordlijk, ziehier... bis g, en in gelijken zin
Bezigt het septies...

DONAR.
Het staat er duidlijk... ‘hangen’.
Waar staat ‘op staanden voet’?

SARTOR.
Hier, en ook aan 't begin
Van acht, bis, f...

DONAR.
Dus hangen... en toch tevens staan?

SARTOR.
O scherp vernuft!... ach waart ge inplaats... pardon diktator,
Ik meende er schuilt in u een groot interpretator.
Verrukkelijk geval! Het kàn niet... wat gedaan?

DONAR.
Niets. Laat hem los, ik zie hier gronden voor cassatie
Van 't vonnis.. en zoo niet, dan geef ik toch hem gratie.

SOLDATEN.
Bravo, bravo!

KORPORAAL.
Hoho!

SARTOR.
Dat noem 'k een knoop doorhakken!

KORPORAAL.
Ik zeg: hij zet ons weer eens lekkertjes te kakken.

DE SPION.
Donar, dank! Ik was bereid
Nu te sterven; ach, begeerlijk
Leek de dood mij; maar bevrijd
Lijkt mij 't leven dubbel heerlijk.

DONAR.
Ga!... Neemt hem mee.

SOLDATEN *(tot spion).*
Nu geef jij 't rondje!

KORPORAAL.
Twee!

SARTOR.
Maar dat hij niet ontsnapt!

DONAR.
Magister, een moment!

SARTOR.
Gaarne mijn prins.

(beiden af).

KORPORAAL (*tot spion*).
Of jij 'n gelukskind bent!

SPION (*knielend voor Attante*).
Laat nog ééns me uw teedre handen
Kussen, jonkvrouw, eer ik ga;
Laat nog ééns mijn wilde branden
Blusschen uw blanke gena.
Zegen mij, o, als daar even
Voor den donkren dood
Eeuwgen glans me uw blik ontsloot,
Zegen nu, o zegen nu mijn leven!

SOLDATEN.
Kom, mee! geen praatjes nou, je spreekt je heusch nog heesch!

KORPORAAL.
Ze geeft geen asem, hoor, al sprak je japaneesch!

SPION.
O dank, o dank, de zegen van uw blik
Zonk over mij, dank, dank!

KORPORAAL.
Hij krijgt de hik
Puur van verliefdrigheid...

THEOPHRAST.
Van de eene in de andre strik!

KORPORAAL.
Haha, die 's goed.. allo, daar komt Donar weerom.
Als die je fratsen ziet is 't mis, wat ik je brom.

(Donar en Magister weer op, korporaal, soldaten, Theophrast en spion af, soldaten zingend)

KOOR VAN SOLDATEN.
Wij vechten, wij rechten
Om roem en buit.
De heeren, de knechten,
Verschieten 't zelfde kruit.
Wij jagen al dagen
En dragen kans en keer;
Vandaag nog verslagen
Zijn morgen wij weer heer.
En wat ons ook het heden biedt,
Wij nemen 't en wij klagen niet,
Wij wagen!

DONAR.
En ik, die hun die blijheid schenk?..

O, om één blik, een enkle wenk
Van u, Atlante, wil ik 't dragen;
Gij toovert licht mijn droefste dagen...
Magister!

SARTOR.
Prins!

DONAR.
Is er bericht van Hella?
Ik wist den koning graag in veiligheid;
Meer dan een week is haar eskorte op weg,
En dan.. ik mis haar.. en den wakkren Rollo.

SARTOR.
Ik vrees dat onze bode werd gevangen;
Er sluipen veel patrouilles rond het kamp.
Zoudt ge niet nog een nieuw eskorte zenden?

DONAR.
Waarvoor? Haar weg is vrij.. hun hoofdmacht ginds,
Aan de andre zijde.. ik kan geen man meer missen,
En zoo zij 't merkten vielen ze aan.. en zij,
Zij redt zich wel.. zij slaat zich desnoods door.

SARTOR.
Zij is en blijft een vrouw..

DONAR.
Rollo geleidt haar.

SARTOR.
Die is en blijft een nar..

DONAR.
'k Vertrouw hen bei
Waarlijk nog meer, Magister, dan.. mij zelf.

SARTOR.
Gelukkig dat geen ijdle vrouwenmond
Zulk onvoorzichtig schertsen kan verklappen.

DONAR.
Gij ook, Magister.. gij ook haat Atlante?

SARTOR.
Ik eer haar moed, haar deugd.. wat ge maar wilt..
En 'k eer haar schoonheid.. zeker.. 'k ben geen hout.
Maar ik verbeeld mij dat ze uw daadkracht bindt.

DONAR.
Bindt? O, verlost! Om vrij, in schooner sfeeren
Een dieper doel te droomen en begeeren!..
Enfin.. wat denkt ge van den krijg, Magister?

SARTOR.
Het loopt ons mee.

DONAR.
God staat ons zichtbaar bij,
Zegt Theophrast. Waarom wou 'k wel eens weten.

SARTOR.
Een phrase! Rudiment der barbarij..

DONAR.
Maar gij?.. 't Is toch uw vak noodzaaklijkheden
Nog met bijzondre redenen te omkleeden..

SARTOR.
Mij dunkt, mijn prins.. 't Recht is aan onze zij!
Wij strijden tegen roovers en rebellen..

DONAR.
Was 't niet hun recht tegen ons op te staan?
Schrik niet, en zie niet zoo omzichtig rond,
Ge zegt het zelf: Atlante houdt haar mond.

SARTOR.
Goddank!.. Neen maar, opstand een causa justa!

Ge zult het bij de scherpste glossatoren
Niet vinden.. opstand! Donar, denk eens na!

DONAR.
Ik volg uw raad en denk hoe nog voor kort,
Laat zien.. voor veertig jaar.. mijn eigen vader
Zijn rijk veroverde.. per causam justam?

SARTOR.
Niet kwaad bedacht; toch is dit argument
Uit een juridisch oogpunt weinig waard.
Haha, mijn prins.. dàt onrecht is.. verjaard
En geeft geen recht zich thans nog te verzetten.
Waar moest het heen..
Hoort ge iets...?

DONAR.
En mijn Atlante?
Wat zoekt uw blik als in een ver verschiet?
O, ik versta.. Ge zegt: Een dwaas die zoekt
Der daden werklijke oorzaak in 't verleden;
Wat leeft en wordt staat in geen wet geboekt
En slechts de Toekomst kent de rechte reden!

SARTOR.
Ik hoor rumoer en zang, gejubel..

SOLDATEN (*op*).
Hella nadert!

(Een troep soldaten zingend op, Hella en Rollo volgen).

KOOR VAN SOLDATEN.
Wij strijden en beiden
Des levens kans,
De dood doet ons leiden
Van dag tot dag ten dans.
Maar zweept als storm onstadig
Het lot ons heen en weer,

Voor heden genadig,
Voor morgen al niet meer;
Wat ooit ons ook de toekomst biedt
Wij nemen 't en wij vragen niet,
Wij wagen!

DONAR.
Wees welkom, Hella; 'k zie het is gelukt.
Ge bracht den koning veilig in de stad?
Heb dank!

HELLA.
Gegroet, mijn Heer, gegroet Magister,
En lieve zuster! Ziet, zij bracht mij heil,
De blanke ster die ge op mijn harte hingt,
Gesneden uit een schelp van parelmoer,
O, glanzend, zuster, glanzend als uw blik.
Die ster straalde als een zon den vijand blind.
Hààr dank het, Donar, zoo 'k mijn taak volbracht!
Hààr en den talisman.

ROLLO.
Of uw hart zelf
Dat vlamde achter zóó rein geslepen lens!

HELLA.
Dan meer nog Rollo's wijze en rasse raad!

ROLLO.
Meer nog de trouw van allen die ons volgden!

DONAR.
Hebt allen dank, en meer niet de een dan de ander.
Er werd gevochten dus?

ROLLO.
Ja, meer dan eens
Poogden vergeefs hun scharen ons den weg
Voor onze voeten af te knippen. Slecht

Verging 't hun. Maar de koning zit nu kalm
Wat uit te blazen van den zwaren tocht
En schaakt, en kijkt eens rustig uit zijn raam.
Wat? Hij rijdt uit, schiet snippen, teekent stukken,
Legt eerste steenen, wijdt musea in..
De staat rouleert.. hìj heeft het naar den zin
In zijn herschapen knollentuin en zendt
Van ganscher hart zijn vaderlijken zegen.

DONAR.
Heb dank!.. Komt mee nu, Hella, naar mijn tent,
En Rollo en Atlante en gij Magister..

(af).

ROLLO.
Atlante, ach, hadt ge Hella toch gezien,
Hoe zij te midde van het wildst gewoel..

HELLA.
O zuster, hadt ge Rollo toch gehoord!
Zijn raad redde alles..

ROLLO.
Elk verstandig woord
Werd mij als ingefluisterd zoo ik dacht
Aan.. ach.. Maar volgt.. prins Donar wacht.

Achtste tooneel.

(Een ondiepe woudkloof, beneden een beek die op den voorgrond zich tot een vijver verbreedt, hooger op cascaden. Aan den rand der kloof een weg, ter weerszijde dichte bosschen. Avondschemer. In den vijver Galatea, op een rotsblok in het water een Dryade. Terwijl zij spreken, komen Okeaniden en Dryaden, luidruchtig vluchtend, op).

GALATEA.
Zuster, zal Atlante komen?

1ste Dryade.
Galatea, iedren dag
In het duistrend avonddoomen
Daalde een nymph, als geen ooit zag,
In den stortstroom zich te baden;
Eenzaam kwam ze en stil en stom
Vlood zij wen wij nader traden,
Doch steeds keerde zij weerom.

1ste Okeanide.
Hier, naar beneden
Tusschen de rotsen
Zusters verbergen we ons
Zoo zij nog volgen!

2de Dryade.
Ziet de vreemde,
Galatea,
Wedrom wachten,
Die reeds dagen
Door de stroomen,
Door de beken
Onzer wildernissen waart!

2de Okeanide.
Galatea, gansch alleen,
Ongeleide,
Waagt ge in de wijde
Wouden u, waarheen?

3de Dryade.
Galatea, verhaal ons... stil...
Hoort ge iets, zusters?... 't windgeril
Door 't papyrus...

3de Okeanide.
't Was een Sater...

4de Dryade.
't Was het woelen van het water...

4DE OKEANIDE.
Stil, stil...

5DE DRYADE.
't Is een Faun die spieden wil!

5DE OKEANIDE.
Galatea, o zing van de zee;
Van tritons met schatrenden hoorn en lach;
Ach dat ik hier nimmer een triton zag!

6DE DRYADE.
Galatea, o voer ons mee,
Mee naar de wilde zonen der zee!

6DE OKEANIDE.
Hoort toch, hoort...
Hoort ge hen komen? Voort nu, voort!

7DE DRYADE.
Voort, de Kentauren! Hoort hoe de grond
Dreunt onder trapplende hoeven!

7DE OKEANIDE.
Bladren kreuken, 't rijshout kraakt;
Vlucht! want de brokklende steenen
Springen de helling af,
Haglen al rond ons in 't water!

(Okeaniden en Dryaden verbergen zich achter rotsen en onder struiken, Galatea duikt weg. Aan den rand der kloof verschijnen, beide te paard, Hertog Tancolf en Rollo).

TANCOLF.
Hoe schoon, hoe schoon!...

ROLLO.
Begrijpt ge thans, mijn Hertog,
Dat Donar hier zoo lang bleef wijlen?

TANCOLF.
Neen!...
Drie weken reeds vermeed ik elk gevecht
En wachtte op hem... waart gij het zelve niet
Die mij 't bevel ginds te kampeeren bracht?
Drie weken wachtte ik hem... Nar, is het waar
Waarvan men monkelt in het kamp: een vrouw,
Een naakt gevonden, sprakelooze deern,
Nam hij tot schildknaap? Ik begrijp 't, een heks
Houdt hem geband ín deze heimlijkheden?

ROLLO.
Een heks?... Nu ja, een kwade tooverkol,
Van list en giftige kunsten vol,
Maar zoet van tong en zacht van lippen;
Kom niet te na, ze laat je niet weer glippen!

TANCOLF.
Wat raaskalt ge; zij is toch stom?

ROLLO.
Zìj stom? Als een reveilletrom;
Haar tong staat geen seconde stil
En luistren moet je tegen wil
En dank...

TANCOLF.
Van wie toch spreekt ge mij?

ROLLO.
Wel, van uw heks. Aan de overzij
Der beek, in het vervallen slot
Huist zij, waar vroeger Donar tot
Zijn droomen vluchtte als hof en stad
Hem al te veel verveeld weer had.
Daar houdt hem in betoovering
Geband uw heks... Herinnering!

TANCOLF.
Ah, zoo! Mocht zij dan ook hem eens herinnren

Aan 't volk dat tot Diktator hem verkoos!
't Is wel, hij riep mij hier... wijs mij den weg!

ROLLO.
Hertog, waant ge dat Donar u ontbood?

TANCOLF.
Gij bracht zijn woord.

ROLLO.
Tancolf, ik loog, zìj was 't.

TANCOLF.
De heks! Reeds denkt, gebiedt zij in zijn plaats?

ROLLO.
De heks? pardon, ik sprak nu van Atlante.

TANCOLF.
Maar zeg mij... Hella, díe zijn bruid eens was...
Is het ook waar dat hij haar weer verstiet
Ter wille van die vreemde?... Doch ik weet,
Hoe reeds toen wij als kindren samen speelden
Hij dikwijls ons luidruchtig spel verbrak
En eenzaam 't bosch in dwaalde... Hella bleef...
Met mij... Hella, een heldenkoning waardig,
Niet een geleerden klerk... en zoo werd Donar.
O, nu ik denk aan dien vervlogen tijd...

ROLLO.
Heer, zijt ook gìj behekst?

TANCOLF.
Heeft hij een recht
Op wat mìj hoort... niet naar 't gebod des konings,
Niet naar de stem van haar gehoorzaamheid,
Maar naar 't geheim verlangen van haar hart.
Wat is zijn recht?...

ROLLO.
Prins Donar is mijn Heer

En de uwe, Hertog...

TANCOLF.
En ik zal hem dienen
In 't veld... Maar zij hoort mij... Zult ge mij helpen?

ROLLO.
Misschien Atlante...

TANCOLF.
Ah, juist... zìj heeft hèm lief...

ROLLO.
Een minneklucht! Hertog, ge zijt behekst!

TANCOLF.
Zwijg nar!

ROLLO.
Spreekt ge in u zelf? Ik draag sinds lang
Een helm, hebt gij mijn zotskap soms gevonden?

TANCOLF.
Zwijg! en van hier!

ROLLO.
Hierlangs dan Hertog!

TANCOLF.
Voort,
Naar 't slot!

ROLLO.
Zoo'n haast, Hertog? Let op mijn woord:
Uw paard zal steigren aan de poort.

(Tancolf en Rollo af. Koorgezang. Atlante verschijnt op den achtergrond. Zij laat den sluier vallen, daalt in de beek af en baadt zich onder den waterval. Ondertusschen komen ook de Okeaniden, Dryaden en Galatea weer te voorschijn).

KOOR.
De zonne zijgt.
In 't glorend goud,
De woeling zwijgt,
De felheid flauwt;

TEGENKOOR.
De windeklacht
Langs 't loover luwt,
De hinde zacht
Door schemer schuwt;

KOOR.
Nu rust wie 't dagdoel heeft bereikt,
En in zijn droom de sluier wijkt
Die toekomst borg, en nieuwe kracht
Groeit in hem voor het werk dat wacht.

TEGENKOOR.
Nu mijmert wie geen vrede vond,
't Verleden door en iedre stond
Van vroeger vreugde die verging
Verdroeft in zijn herinnering.

GALATEA.
Wilt ge niet, zuster, wilt ge niet wiegen...

OKEANIDEN.
Hoort, hoort de deinende zee!

GALATEA.
Wiegen weer in het wollig schuim?

DRYADEN.
Ziet, ziet de woelende zee!

GALATEA.
Waar de wildwiekende meeuwen vliegen
Boven en rond ons in 't blinkende ruim,
Wijl wij ter zonne langs vlamvloeiend pad,

Goud-doorweven, zilverbespat,
Drijvende stoeien in 't siddrend vergloeien
Van 't licht over de eindlooze zee?

OKEANIDEN.
Ziet, o ziet de stralen-schitterende
Glanzen-doorwemelde zee!

GALATEA.
Weet ge de blanke, bleekende banken
Waar wij eens lagen tusschen de trage en
Noenlicht-loome robben te droomen,
Luístrend naar fluistrende, suizende, ruischende...

DRYADEN.
Hoort, hoort de zangen der zee!

GALATEA.
In de kristallen duistrende hallen
Wachtten wij zwijgend-angstig wen dreigend
Tegen de wanden het wilde branden
Van de verschrikte watren sloeg
En weer de ontzinde, woedende winden
Boven ons joelden en zweepend omwoelden
't Leger der golven die bang en verbolgen
Vluchtten waarhenen de orkaan hen joeg.

OKEANIDEN.
Ziet, ziet de zee, de ziedende zee,
De woeste, verschrikklijke stormzee!

GALATEA.
O in de wouden, de wazige gouden!
In de spelonken, de schemerend donkre!
Door de valleien, over de weien!
O daar te zwerven en nimmer te derven...

DRYADEN.
De wondren, de wondren der wisselstaltige,
Schoonheidrijke, geheimvolle zee!

(Atlante verlaat de beek en zet zich neder aan den rand der kloof.)

GALATEA.
Kom tot ons weder, volg mij Atlante!
Wint niet wie zijn wil verloochent
Weer des verledens verloren geluk?
Weifelt ge, weent ge?
Kom tot ons weder,
Schoonste, lieflijkste dochter der zee;
Weifelt ge, weent ge?
Kom, kom weder;
Nimmer vindt ge onder menschen vree!

(Van uit het bosch, achter Atlante, treedt Donar te voorschijn. Galatea, Okeaniden en Dryaden vluchten voor hij hen zien kan. Donar vleit zich naast Atlante neer.)

OKEANIDEN en DRYADEN.
Stil!... de Kentauren?... zij komen terug...
Bergt u, bergt u, zusters, vlug!

DONAR.
Atlante, liefste, laat mij rusten hier.
Zòò, in uw schoot, uw handen om mijn hoofd...
Hoe beeft ge, Atlante, en bloost gelijk een bruid
Naakt voor de gloeinde blikken van haar lief...?
Nooit was uw reinheid veiliger beschut
Dan zoo... laat mij, o laat mij rusten zoo...

Hoe wonderlijk... Van verre dwaalde ik aan;
Mij lokte 't veel-en-lang-verlangd geluid
Waarop 'k als knaap in deze wouden wachtte,
Wanneer als nu bedwelmend blad en bloesem
Geurden en liefdeweek de merel floot,
En de aarde zwaar, als in een zwoelen lust
Ademde onder de omhelzing van den nacht.
Mij was 't of ik van ver den lichten lach
Van beeknymph en Dryade hoorde, spelend
In diepe schemering hun dartel spel.

Gejoel van dans hoorde ik en toen een zacht
Mèkren van Faunen en een grommend grof
Gebrom van Satyrs, maar dan plotsling luidschatrend
geschreeuw en tumulteuze vlucht.
Gestalten, vaag als schaduw, zag ik worstlen,
Onwillig; dan, als in gesust verzet,
Hoorde ik hen zachtkens fluistren, kussen, kozen
Op hun verholen ritselende sponden
Onder der struiken dicht-vervlochten loof.
En verder ging ik, tot aan deze beek;
En hier, achter een zwaren stam verborgen,
Bespiedde ik hoe een zilverblanke nymph
In 't schittrig schuim zich baadde. Gloeiend joeg
Mijn bloed en nader sloop ik haar te vatten
Die ik verdoold waande in te wilde vlucht...
Atlante was 't... zòò als ik 't eerst u vond,
Zoo goddlijk naakt.... maar zoo onschendbaar schoon,
Dat ik niet méér begeer dan schouwen, schouwen,
O diep en dieper... weent ge? Ween niet, liefste...
O blijf, mijn lief, zoo boven mij gebogen,
Dat ik de droomen zie die in uw oogen
Nog schuchter schuil gaan als in donker woud
't Bevend gestraal van dwalend manegoud.
Uw blik is nacht?... O zoete zomernachten,
O zaalg herinnren en o zaalg verwachten
Waarin ik iedre daadlijkheid vergeet
Voor niets dan droom en van geen wereld weet!
In zulk een nacht, wanneer de fletse bloemen
Te mijmren staan en 't zacht insektenzoemen
En weemoed die in schemer-verten zucht,
In zoete stilt' maakt eenig, zoet gerucht;
Dan zwijgt ook mijn hart... Liefste, laat niet dooven
Dien gloed wiens eeuwge waarheid ik gelooven
En loven moet zoolang zij mij bestraalt...
O zwijgend lief!... Maar altoos toch verhaalt
Uw blik mij nieuwe en zeldzamer geheimen;
Zijt gij 't niet die de teer-verwonden rijmen
Mij van de lippen lokt waarin ik zing
Van mijner minne schoonste mijmering?
Zie wat mijn woord verwart in weiflend dichten

Ik niet ontraadseld uit uw oogen lichten?
O zwijgend lief! Uw oogen zijn zoo diep...
Zoo donker als de zee waaruit me eens riep
Een meermin die mij lokte naar die dreven
Beneden, waar de schoonste wondren leven.
Kent ge de diepzee? Liefste, ook daar is 't nacht;
Een zomernacht en even rijk aan pracht
Van teer-getinte en schoon-gestalte bloemen;
Daar wonen wezens, vreemd en niet te noemen
Gruwbaar en schoon in wouden van koraal...
Van amethist, saphier en hel opaal
Glinstren en fonklen de kristallen hallen
Waar Nereïden spelen en waar 't schallen
Van kinkhoorn galmt en rythmenrijke fluit...
Atlante, zoete zuster, zuivre bruid,
Mijn hemelsch lief, zal ik u henen leiden
Naar mijner droomen rijk? Gebenedeide,
Wier stomme woorden, gouden droppen dauw,
Paarlen in uwer oogen kelken, blauwdoorduisterd
als die toovermacht beneen...
O lief, voer ik u, voert gij mij daarheen?...
Een blank paleis in stillen schemerschijn
Zal de onvergankelijke woning zijn
Van onze zielen, nimmermeer te scheiden;
En alle schoonheid leeft slechts voor ons beiden
Alleen... en gij voor mij, en ik voor u...
En zwijgt ge ook altoos, liefste, altoos als nu
Zullen uw stomme blikken voor mij zingen
Van de onuitspreeklijkheid dier diepste dingen
Die slechts hun glans van ziel tot ziele straalt.

Ik zie een meermin... langzaam zwevend dwaalt
Zij door een tuin van waaierende palmen;
Over het bruingroen mos, tusschen de halmen
Van reuzig riet, dan, slippend door 't geslier
Van languit wimplend, fijn-verplozen wier,
Bezweeft ze een bonte wei van anemonen,
Oranje en wit gepluimd; maar waar de kronen
Van grillge boomen reiken uit een kloof,
Verwijlt ze onder de duistring van hun loof

En mijmrend tuurt ze in wonderwachtend zìnnen.
Een slanke visch op purpergouden vinnen
Drijft door de blauwe stilte, staat dan stom
Verbaasd te zweven; roerloos grijnst een dom
En dik gedrocht staroogende haar tegen.
Vreemdvormig nadren monsters allerwegen;
Met zwaard en zaag en scherp-gehaakten bek,
Gehorend oog en stekels rond den nek;
En van omhoog waar 't dradig loover warrelt,
Komt er een zwerm zeevlinders neergedwarreld;
In fladdrend bont en stekelfijn gewaad
Dansen zij deinend rond haar licht gelaat...
Zij zint... en zoekt zij 't zeevlak niet omhoog?
Haar oogen dwalen langs den blauwen boog...
Wee! Zien der diepte kindren naar die verre
Goudkroonge straalbloem die daar drijft, de zon,
Zooals wij menschen opzien tot de sterren?
Van duizend werelde' is één wil de bron,
Atlante, en één verlangen drijft ons allen...
Wee, wee! mensch, god, dier, plant, zon, sterren, allen...

Atlante, licht!... uw oogen werden zwart...
Stil, stil,... en ween niet, liefste... ik wil weer droomen...
Weer weent ge, Atlante?... O hel-glanzende traan
Die opblinkt uit dien nacht, o verre ster,
Ik sluimer in uw gloor... laat mij zóó droomen!...

(Donar sluimert in, een koor zingt, onderwijl treedt Hella op).

KOOR.
O ziel die zelf uw kerker zocht,
Geen zal u ooit bevrijden;
Wie zelf van leed zijn leven wrocht
Zal 't ook ten einde lijden.

TEGENKOOR.
Maar zoo het wild verlangen zwijgt
Zal eens gelouterd lichten
De ziel die tijdlijk leed ontstijgt
En lijden niet doch richten.

HELLA.
Heeft Donar hem gesproken?... Ah, hij slaapt...
Ik dacht te saam op 't jachtslot hen te vinden
In vol beraad... maar Donar rust en droomt...
Hij moet wel zeer vermoeid zijn thans te slapen.
O kon ik rust hem schenken zooals gij
Mijn stille zuster... Hoe? wat wilt ge doen?
Ge rijst?... Gìj wilt den hertog zoeken, gìj?
En ìk wacht hier?... O dank, nu leg zijn hoofd
Mij in den schoot, zòò, rustig, als bij u...
Ik waak bij hem tot ge met Tancolf keert.

(Atlante af).

Hoe stil, hoe schoon is het waar Donar droomt!
Daar stormt geen strijd, daar sluipt geen sluwe zorg...
Eens kende ook ik geen zorg en vlood den strijd,
Doolde in de bosschen als een jonge ree,
Onnoozel en nieuwsgierig, speelde in veld
En hof wild en balddadig als een veulen
Voor 't eerst in vrijheids lentelijke wei.
Geen doel, geen hoop ook kende ik... en geen leed.
Hoe had ik Donar lief; hij leek me een god,
Bacchos, Apollon, en ik had hem lief,
Niet om zijn wilde en onbedwongen kracht
Meende ik - want was niet Tancolf sterk als hij -
Maar om de geestdrift van zijn heilgen droom,
Schoon ik hem nooit verstond en heimlijk vaak
Hoorde naar Tancolfs heimelijken spot.
En Donar droomt nog immer... maar dat ìk
Zelf eens geleefd heb in een schoonen droom
Weet ik eerst nu... en ook dat hij niet keert.
O smaadlijke betoovring van dit woud,
Waar ieder blad en iedre kabbling fluistert
Van een vervlogen vreugd, waar onder 't oudgekend
geboomt mijn hart weer mijmrend luistert
Naar 't windespel en 't eens vertrouwd gekweel,
Als in dien tijd, o zalig-droef verlangen,
Toen heel het leven argeloos gespeel

En blijheid was... nu zwijgt, gij verre zangen,
Zwijgt nu, want o, die jeugddroom ging voorbij;
Het leven koos ik en zijn woest getij
Stuwt stormend, onweerstaan, ook mìjn wil mede;
Wie 't leven zoekt verloochent het verleden!

(Zij zwijgt; koorzang, zij kust Donar die, wanneer het koor verstomd is, ontwaakt doch Hella in 't eerst niet herkent).

KOOR.
O ziel die 't eerste paradijs
Voor altijd hebt verloren
En om der wereldwijsheid prijs
Hebt smart en strijd verkoren;

TEGENKOOR.
Nu lijdt en strijdt en duur uw tijd,
Voleindig 't zwaar beginnen,
De schoonheid eens te kiem geleid
Zult ge volgroeid herwinnen.

DONAR.
Het was me alsof mij lieve lippen kusten,
Doch niet uit lust of lustverlange' alleen;
Meer met dit stilbegrijpende geluk,
Die dieper deugd van wie een gansche ziel,
Met al haar smart en wanhoop, al haar kleinheid
Erkent en liefheeft... maar dit was een droom...
Geen menschenmond heeft ooit mij zoo gekust...

Atlante, lief, hoe veilig is 't mij nu!
Eén blik, Atlante, en alles wat ik schuw
Van 't anders dorre en onbegeerde leven
Durf ik trotseeren, één lach en weer streven
Mijn zinnen tot hun niet meer zinloos doel,
Wijl 'k in uw liefde 't eeuwig werken voel
Dier hoogste min die uit stille gedachten
De wereld weeft en zijn geweldge machten.

HELLA.
Donar, ìk ben het, Hella...

DONAR.
Gij?

HELLA.
Ge schuwt?
Donar, Donar, is 't u dan minder lief
Bij mij te ontwaken dan bij haar te rusten?

DONAR.
Ik weet het niet... Waaraan hebt ge gedacht
Terwijl ik sluimerde?... 't Is mij alsof
In dezer weken storelooze stonden
Ik meer deed dan die maanden war van strijd;
Want rustend streed ik met mij zelf, en hier,
Hier kiemde een kracht die zwelt tot nieuwen bloei.

Waarom verliet ge 't kamp? Waar is Atlante?...
Tancolf moet komen!... Keer naar 't kamp terug
En zendt den nar met boodschap om den hertog!

HELLA.
Te laat beveelt ge, Donar,... Tancolf nadert.

DONAR.
Hella, ge wist dat ik hem wilde ontbieden?

HELLA.
Niet ik. Atlante was 't die mij bewoog,
Door 't droeve smeeken van haar stommen blik,
Den hertog hier te roepen.

DONAR.
Zij? Weer zij?
Altijd Atlante die mijn daden drijft,
Heimlijk, tegen mijn innerlijksten wil?
Tegen haar zelf? En tegen onze liefde?...

HELLA.
'k Zond Rollo uit, die als ik zelf bedroefd
U dag aan dag zag talmen, week aan week,
En gaarne ging... Donar, ge zijt niet boos
Dat wij uw wil zonder uw woord volvoerden?

DONAR.
Vreemd, vreemd... Weet gij waarvoor ge streeft en strijdt?

HELLA.
Weet gij waarvoor ge droomt?

DONAR.
Ik ben een mensch...
En toch géén wezen, geen, dat mij begrijpt
Dan zij, Atlante, zuster mijner ziel...
Zij, die geen mensch lijkt, maar een fee, een droom,
Die mij in haar betoovring immer bant
En immer zelf mij uit den waan weer wekt.

HELLA.
Spreekt zij, Atlante, wen met u alleen?

DONAR.
Hella, zìj is niet stom, maar ik, maar gij,
Maar allen die hun eenzaam leven lijden
En weten niet waarvoor... stom zijn wij, stom...
Het leven vraagt, maar geeft één onzer antwoord?

HELLA.
Donar, o dat ge ook nu met mij kondt spreken,
Hoe dank ik u om dit droef-zwijgend woord!

DONAR.
Hella, ge waart mijn bruid eens...

HELLA.
Thans niet meer?

DONAR.
Wie kent mijn hart? Wie weet?... Koos ik dit leven

Van strijd om haar? om u? of om mij zelf?
Wie kent mijn ziel en haar verstomden droom...

(Tancolf, Atlante en Rollo te paard op. Tancolf stijgt af en begroet Donar en Hella).

TANCOLF.
Donar, mijn prins!... En Hella, schoone zuster,
Zachte gezellin van mijn wilde jeugd,
Hoe dank ik 't noodlot dat mij wedrom roept,
Maar nu voor grooter onheil u te schutten
Dan spinnen, padden, hagelslag of storm...

HELLA.
Ik dank u, Tancolf, maar ik sta mijn man
Thans evengoed als gij of Donar zelf.

TANCOLF.
Donar, ik wachtte uw oproep reeds sinds lang;
Na snellen tocht bereikte ik heden 't kamp.
Nu legren beide legers naast elkander
En 't uitgeslaapne kan den strijd niet vuurger
Begeeren dan het moede,... ik ben bereid.

DONAR.
Weest welkom, Tancolf, dank uw vlugge komst.
Naar 't slot, wij zullen dezen nacht beraden...
De nieuwe dag bestrale nieuwe daden!

Negende tooneel.

(Een rotsplateau, begroeid met kreupelhout. Van uit een open plek ziet men in de vlakte beneden de beide legers in slagorde tegenover elkaar. Heel in de verte zijn afdeelingen slaags. Korporaal met vier soldaten komen op, zij dragen een kleine tent, die zij op het plateau moeten opslaan.)

1STE SOLDAAT.
Kijk me daar eens... goddorie, daar zijn ze al begonnen!

2DE SOLDAAT.
Dat zijn maar voorloopertjes.

3DE SOLDAAT.
Nou trekken ze terug. Wat is dat nou?

2DE SOLDAAT.
Beteekent allemaal niks, ze doen 't expres, dat snap je toch... wat zouden ze er aan hebben op dàt punt nu al voor te dringen?

4DE SOLDAAT.
Wat een wijsheid!... Heb jij ze gecommandeerd?

1STE SOLDAAT.
Ja, als we op ons donder krijgen gaan we allemaal expres op den haal, da's ook wat.

3DE SOLDAAT.
Hij voorop.

2DE SOLDAAT.
Dat zal je me nog 's zeggen!... Zeg dat nog 's!

KORPORAAL.
Hou jullie gezicht, gooi dien boel neer en schiet op! De diktator komt dadelijk en hier moet-ie z'n tentje hebben... Waar staat de zon? Zoo, de ingang naar die kant... maak voort... hak die struiken maar even vlak, goed zoo... en sta daar nou niet te lummelen... ze spelen het daar zonder jou ook wel klaar... je krijgt nog gelegenheid genoeg om in je broek.. Hé, wie zegt jou dat je dààr moet hakken... Hier, zeg ik...

(De soldaten werken zwijgend, tot de tent terzijde in het kreupelhout, maar met uitzicht over de vlakte, is opgericht.)

KORPORAAL.
Alles klaar?... Staan de paaltjes stevig?

1STE SOLDAAT.
Waarvoor heeft-ie die tent toch noodig?

KORPORAAL.
Voor de zon.

3DE SOLDAAT.
Blijft-ie dan den heelen dag hier maar kijken?

KORPORAAL.
Weet ik nìet... mot je aan de juffrouw vragen.

1STE SOLDAAT.
Ja, die stikeme meid weet alles, die is nog niet zoo stom als ze zich voordoet...

KORPORAAL.
Ho ho, net niet. Die weet meer van zijn plannen dan alle commandanten bij elkaar.

2DE SOLDAAT.
Doet er niks toe... Als we toch constant winnen? Nou is 't toch al weer zes weken sinds Tancolf er bij kwam en nog geen enkelen keer was 't mis. Ik zeg je, vandaag krijgen ze den genadeslag... zoo zeker als...

4DE SOLDAAT.
Ja, laat Donar maar waaien, hij weet best wat-ie doet, voor mijn part zit-ie hier den heelen morgen te koekeloeren, als-ie dan van middag beneden komt en zegt: nou jullie aan de beurt, dan is 't ook zoo...

1STE SOLDAAT.
Kijk, daar komt weer zoo'n troepje opzetten!

2DE SOLDAAT.
Allemaal probeerseltjes, allemaal schijnbeweging.

3DE SOLDAAT.
Maar ik vertrouw dat zaakje toch nooit met die Atlante,

die stomme meid... die knappe meid... wat moet ik zeggen? Ik wou liever dat 't met rechte dingen toeging. De commandanten weten dikwijls tot op 't laatste oogenblik niet wat ze doen moeten...

2DE SOLDAAT.
Weet Donar 't dan soms niet?

3DE SOLDAAT.
Dat zeg ik niet, daarvan niet... maar als-ie nou bijvoorbeeld eens ziek werd?

4DE SOLDAAT.
En onderlaatst was-ie ziek, lag-ie toch met de wondkoorts in zijn lauwe nest! Heeft zij toen niet 's nachts bij dien overval het eerst gewaarschuwd en vooraan de schoeljes teruggedreven?

1STE SOLDAAT.
Vooraan is ze altijd.

2DE SOLDAAT.
Nou dan!

1STE SOLDAAT.
Wat nou dan? Ik heb immers niks tegen d'r.

4DE SOLDAAT.
Ik ook niet.

3DE SOLDAAT.
En ik kan d'r niet zetten, daar kom ik rond voor uit. Weet je wat ik geloof: dat ze wel degelijk praten kan.

2DE SOLDAAT.
Ja, met haar oogen. Als ze je aankijkt dan mot je mee, door dik en dun, daar helpt niets aan. En dan later, als het afgeloopen is en ze rijdt de gelederen langs en je ziet weer die oogen, dan draait je hart om en je voelt dat je toch een kerel was, ja, waarom weet je niet, maar

dan vindt je je leven toch nog iets waard. Och, ze hoeft ook heelemaal niets te zeggen...

3DE SOLDAAT.

Nou, wees maar voorzichtig dat je nooit te veel los laat. Ik zeg je dan dat Donar haar verstaan kan.

2DE SOLDAAT.

Ik spreek geen kwaad van d'r.

3DE SOLDAAT.

Des te beter dan.

(Donar op, gevolgd door Atlante en Rollo, daarachter Hella en enkele commandanten. Hij ziet zwijgend rond over de vlakte en glimlacht.)

DONAR.

Het is begonnen!... Zijt ge klaar?... 't Is wel,
Laat mij alleen... en ieder zij gereed
Op 't eerste teeken. Rollo, breng dien brief
Aan Tancolf en keer dan zoo snel ge kunt
Naar 't kamp terug, wacht me in mijn tent beneên.

(Hij wenkt, de soldaten, de commandanten en Rollo af. Hella treedt naast hem.)

DONAR.

Het is begonnen... 't wordt een schoone dag!
Heeft Hella goeden moed?

HELLA.

Donar, een glans
Glimt uit uw oogen, o, lichtzinnig-blij
Als wen wij, kindren nog, ter vlindervangst
Uittogen op een zomerlijken morgen.

DONAR

Geldt nu de jacht een wichtiger belang?

HELLA.
Veel wichtger, Donar, maar niet minder blij
En zegezeker gaan wij heden uit.

DONAR.
Zoo zij 't.

HELLA.
Ge glimlacht, Donar, als in droom
Een kind dat al zijn lang-verlangde schatten
Rondom zich ziet en schuchter een voor een
Betasten zal.

DONAR.
En gij, hoe glimlacht gij?

HELLA.
Ik?... Als een mensch die eindelijk zijn werk,
Zijn zwaren strijd met zege ziet beloond.
Neen, niet met schijn van kinderlijk gedroom,
Maar met een winst van werkelijke kracht;
Een kracht die drijft tot menschelijke daden,
Die steden sticht en volkeren doet groeien,
Die vrede brengt en welvaart, en geluk
In de oogen van wie kindren hebben... zoo,
Zoo glimlachte ik.

DONAR.
Zoo kon ik 't vroeger ook;
Nu lijkt de zwaarste strijd mij wichtger niet
Dan speelsche vlindervangst weleer. Maar 't zij.
Nu ga... Maar Hella, hoed uw straalge ster,
Den talisman dien u Atlante schonk,
Den lichten moordkuil die de vlinders blindt,
Vertrouw niet al te roekloos op haar kracht...

HELLA.
Ge vreest voor mìj? O Donar, laat mij dan
Onder uw eigen vendel vechten, houd
Me in uw nabijheid...

DONAR.

Ah, gìj vreest voor mij?
Neen, heden wees ik u aan Tancolf toe
Als adjudant. Zìjn taak is 't algewichtigst
In 't plan en daarom, Hella, volgt ge hem,
En brengt mij telkens konde naar het voegt.
Ik zelf blijf hier en schouw voorloopig hoe
Mijn plan volvoerd wordt om dan, op het laatst,
Met frische macht den eindstrijd te beslissen.
Nu ga!

HELLA.

Zìj blijft?... Al heil, zoo zijt ge veilig.

(Hella af).

DONAR.

Al heil!... En ginds?.. Tancolf begreep mij goed...

(hij tuurt weer zwijgend over de vlakte, wendt zich dan plotseling tot Atlante).

Atlante, zaagt ge hoe ik lachte om Hella,
Wijl zij verwachtings zalig-zoete vreugd
Die uit mijn blikken glansde niet verstond?
Maar gij, Atlante, ziet mij aan zòò smartlijk
Alsof ook gìj mijn blijheid nog misduidt.
Of meent ge dat de groote slag van heden
Mijn hart ontroert van kampvreugd, hoop of trots?
Ah!... weg, weg kleinheid... waardelooze macht
Waartoe ik steeg, weg... weg. Een grootscher plan
Dan dat wat heden eindlijk wordt volbracht
Vervult mij... Ween niet... 'k doe mijn woord gestand,
Ik zal hen redden immers, 'k zal het rijk
Mijns vaders gronden hechter dan ooit vroeger...
Maar dàn, o dan... dit droombeeld maakt mij blij
Te midde van dit zot en droevig schouwspel.
Ziet hier twee legers tot den strijd geschaard.
Waarvoor, waarvoor? Voor niets dan ijdelheid.
Zooals twee hanen kempen tot vermaak
Van ijdel volk, zoo vechten wij voor God;
Hier Donar, ginds zijn fel-verwoede vijand...
Een vijand? Ik?... Maar toch zal ik hem slaan,

Mijn onbekenden vijand en zijn heir
Van onbekenden, dapper als wij zelf,
Trouw, deugdzaam... alles... als wij zelf...
Maar dan, o dan, Atlante, zijn wij vrij.
Verstaat ge 't? Zoo 'k dat woord slechts heb vervuld,
Het land gered, mijns vaders troon hersteld,
Dan gaan wij samen, liefste, en ongemerkt,
Vanhier, ver weg, en dragen ons geluk
Daarheen waar niets leeft dan der droomen wondren.
O lief, daar zal ik stoorloos aan uw hart
Eindlijk mijns levens hoogste vreugd genieten.
O, en vergeten hoe 'k die vreugde won,
Door zooveel zotheid, zooveel haatlijk leed...
En door Atlante's kinderlijke gril.
Vergeten dan dat ik een mensch toch was
Die met een glimlach eens zijn broeders moordde...
Om niets, om roem, om macht en praal, om niets.
Zijt ge bereid?... O liefste, ik sprak te vroeg?
Misschien, maar ik voorvoel mijn overwinning.
Nu ga, voeg u bij Rollo's troep en wacht.
O ween niet, ween niet liefste, niet zòò droef...
Is dit dan afscheid? Ach, hoe kort... Als Cesar
Begroet ge morgen mij... wellicht nog heden.
Is dan uw trots, uw eenige ijdelheid,
Vergeef... is dan uw droom van kinderliefde
En harden plicht níet koninklijk vervuld?
Morgen, mijn lief, leg ik een heerscherskroon,
Mijn woord getrouw aan uwe voeten neer,
Maar overmorgen vraagt u 't schoonste loon
Een doodarm droomer... O Atlante, liefste,
Nu zie nog eens mij aan, wat wendt ge uw blik
En siddert? Ach, zelfs mijn Atlante vreest?
Atlante, o toover mij nog ééns een droom
Die mij deez' droeve werklijkheid rechtvaardigt
Met schoonen schijnglans van noodwendigheid.
Nog beeft uw mond, nog blinkt uw blik van tranen...
O lach nog ééns voor ik den slag begin,
Hij valt mij zwaar al brengt hij schoonst gewin.
Vaarwel!... Atlante vreest? Atlante weifelt?...
Vaarwel!

(Atlante af. Donar tuurt haar in zwijgende verwondering na).

En ìk voel zeker me als een god.
Hier sta ik, schouw mijn legers... als een god
Die werkloos zelf, ín hooge zekerheid
Zijn schepslen voor zijn heilge zaak laat strijden...

(Donar overziet zwijgend de bewegingen van de beide legers. In het verschiet, boven den vijand, komen donkere wolken opzetten, die snel naderen; de hemel verduistert).

De lucht betrok? Hoe is de helle zon
Zoo plots verbleekt, als in een floers verscholen?
En lager, langs de kimmen, zie ik doemen
In donkre drommen de onweerswilde wolken.
Reeds flitst een enkle schitterige schijn
Schichtig opschokkend over 't paarse veld
Des verren hemels en verborgen gromt
Dreigend des donders grollend zwaar gedreun.
En saamgetast, in dichtgedrongen schaar
Als onheildreigende demonenstoeten
Stuwen de wolken hoog, omhoog ter zonne,
Om in hun duisternis den glans te dooven
Die, ons ten zege, blonk den vijand blind!
Maar ziet.. scheurt niet de nevel?.. en een vloed
Van goudgloor en blank-blauwe stralen valt
Omlaag, o ziet.. maar zijn dit niets dan stralen?
Glansvleuglige englen schijnen er te dalen
Die midde in 't ruim zich scharen tegen 't heir
Der wolken, die niet langer wolken meer
Gelijken doch veelstaltige demonen..
Ahura's machten en de duistre zonen
Van Ahriman voeren den laatsten slag?
Ik schouw het voorspel van den grooten oordeelsdag?

(Het onweer trekt snel nader en woedt uit boven de strijdende legers, Donar verzinkt in zwijgende aanschouwing. Naast hem, ter weerszijden, verschijnen koren van lichtgeesten en demonen).

KOOR DER LICHTGEESTEN.
Ormudz, eeuwge, zelfontsproten

Godheid die in 't eindloos licht
Dat de heemlen houdt omsloten
Troonend 's werelds werken richt!
Schijnt de strijd der kreaturen
Aller tijden diepste vraag,
Eeuwig zal het antwoord duren
Dat door lijdens duister daagt.

TEGENKOOR.
Heer van wijsheid, Heer van liefde,
Alvermeerderende geest!
Sinds uw glans 't heelal doorkliefde
En de booze, doodbevreesd
Huilend stortte in 't diepste duister
En vandaar uw macht bekrijgt,
Immer sterker straalt uw luister,
Van geen smart of dood bedreigd!

KOOR DER DEMONEN.
Ahriman, oernacht, onverzadlijk,
Eindloozer duisternis vreeslijke vorst,
Schaderijke die trotsch en smaadlijk
't Eeuwig licht te loochnen dorst
En, vergankelijk en sterflijk,
Ormudz' schoon-geschapen rijk
Alverwoestend, albebederflijk,
Doet vergaan tot rottend slijk;

TEGENKOOR.
Heer van haat en van vernieling!
Met den vloek van 't hoonend neen
Doem en dood en dorre ontzieling
Spreidend over de aarde heen;
Albenijder, alverleider,
Die de zielen van het licht
Aflokt, algeweldge strijder
Voor wien liefde en leven zwicht;

DUBBELKOOR DER LICHTGEESTEN.
Niets, niets kan zijn macht verteeren!

Niets kan in zijn poel verweren
Dat niet tot de zuivre bron
Eindlijk toch zal wederkeeren;
Sterflijk duister zal niet deeren
Eeuwgen luister die verwon
Eer der tijden strijd begon!

DONAR.
Een godenscheemring?... Maar reeds splijt de drom
Der duivelen uiteen tegen de wig
Der lichtgepantserden die trotsch, onwrikbaar
Den steilen storm verwachten en het vuur
Der vlammenzwaarden en bliksmende speeren
Neerklettren doen als rusteloozen hagel...
Armaiti vooraan, wijs en wijdschouwend,
Sterk en standvastig en zoo onweerstaan
Gelijk een ster in 't matelooze ruim...
Haurvatat, de alrijke levensvreugd,
Ameretat, de schoone onsterflijkheid,
En al des hemels heilge en reine geesten,
De duizend Yazatas, glanzend en heerlijk,
En zij, die in der wereld stof gedaald,
Verwerklijken Ahura's macht en glorie
En de aarde schoon en 't leven vruchtbaar maken...
En rond die kern van vuur en licht verstuift
Ahriman's heir en stort weerzijds omlaag,
Geslagen!...
De schrikklijke Druyas storten,
Zwaddrige Slaap en de Booze-Blik,
Grauw en loensch... en de rottende Ontucht,
Monsters vaal en vuil...
En tusschen hen schijnschoone scharen der Peris,
Engelstaltig, verleidlijke voosheid,
Glansberoofd nu en dor-verlept
Als bloemen verzengd in te felle zon...
En de sleep der Krafthras, walglijk gedierte,
Giftgezwollen als zweerende padden,
Fel als schorpioenen, als slangen sluipend,
Plomp als de ondergrondsche verwoesters,
Onzichtbare knagers van heimlijken haat.

En vòòr hen de Demon, de groote, geweldige,
Vluchtend, Asmodee, vlammend van wrok
En machtloos opslaanden toorn,
Stortend omstuwd door de tuimlende Devas
Haat, Roof, Zorg en die machtigsten beide
Dood en Begeerte die 't langste weerstond...

Maar zij verzaamlen... zij staan, zij wenden...
Weiflen de englen? En laag, aan de kim,
Nieuwe drommen dringen opwaarts
Hun ter hulpe... en de englen weiflen...

KOOR DER DEMONEN.
Is de Heer des diepsten duisters
Uit zijn kluisters
Losgebroken?
Uit de hellekrocht der aarde
Die hem waarde
Opgedoken
Stijgt nu de onverwoestbre hater
Naar omhoog, als een cycloon
Alom wervlend; niets weerstaat er
Ahriman's hoon.

KOOR DER LICHTGEESTEN.
Ziet, o ziet
In 't bevend verschiet,
Op vlammen-omwolkten wagen,
Ziet, o ziet
Mythra dagen!
Mythra, vernielend der duisternis werken,
Ahriman's sterflijken schijn;
Rond hem de Stormende Zielen der Sterken,
Onbederflijk en rein!
Mythra, alwaakzaam, alziend en alzeegnend,
Komt als de zon die de zee ontsteeg en 't
Aardrijk wijd en zijd
Met glans en gloed bespreid!

(Het onweer breekt opnieuw los, terwijl Donar, in zijn visioen verloren toeschouwt treedt Hella haastig op).

HELLA.
Donar!

DONAR.
Serosh! ge komt mij tijding brengen?

HELLA.
Donar, het is gelukt! Hebt ge gezien
Hoe onze phalanx, plotsling saamgetrokken,
Des vijands kern doorspleet en hoe de omarming
Der beide vleugels om die helften sloot,
Zooals de wijde greep van een poliep
Den buit verzwelgt?... Tancolf is achter hen,
Zij zijn omsingeld, Donar...

DONAR.
Serosh! meldt
Dat Mythra komt!

HELLA.
Ge droomt?...

DONAR.
De zege is na!

HELLA.
Donar!

DONAR.
Het licht, het licht... het eeuwig Ja!

NICO VAN SUCHTELEN.

(Slot volgt.)

Jan van den Dom.

AAN PROF. A J. DER KINDEREN.

Hij werd geboren in den Sint-Jansnacht, toen de noorderkim lichtend bleef. Terwijl zijn moeder in koortsige weeën lag op het strooleger boven den koestal, zag zij in die verre schemering den droom eener stad met vele torens, waarvan er één geweldig rees, zóó hoog, dat de top verdween in den nacht der hemelen.

Eens vertelde zij het hem, toen zij aan den rand van een akker rustte en het kind met steenen speelde in den drogen greppel aan hare voeten. Hij bleef stil zitten luisteren, met open mond, doch waarover zij sprak begreep hij niet.

Zij woonden in een hut, uit grijze kalkbrokken opgebouwd en met riet gedekt, niet verre van den grooten steen, die, naar de winteravond-verhalen van oude grootmoedertjes, eens door Koningin Brunehilde in een wedstrijd geworpen was en nu rechtop stond, daar ergens aan een pad tusschen de velden. Als de kleine Jan aan den voet van dien steen zat en opkeek, dacht hij weer aan de vreemde vertelling zijner moeder en hij zag een zwaren toren die boven de wolken reikte.

In de bosschen, hooger op de zacht-zwellende landen, arbeidde zijn vader als houthakker en varkenshoeder. Hij behoorde met zijn gezin bij die uitgestrekte gronden, akkers en wouden, eigendommen van een machtige abdij binnen de muren van Doornik. Toen Jan grooter werd, moest hij met hem mee naar de bosschen of de akkers beploegen achter het ossenspan. De jongen kon herder of boer worden, al naar de abt later over hem beschikken zou.

Zoo leefde hij mede den kringloop der jaargetijden, den harden arbeid der velden, de joelende feesten met de boeren van het gehucht, de slaperig-lange winteravonden rond het vuur in de een of andere huizing. Als de zachte witte sneeuw er lag en de ijspegels fonkelend hingen aan de rieten daken, speelde hij met andere kinderen buiten, terwijl vaders en moeders het vleesch rookten in de schouw. De kinderen maakten heuvelen van sneeuw, vochten en schreeuwden. Dan kwamen de dagen van het boomkappen, van het ploegen, en zij dreven de jonggeboren lammeren langs den weg. In de Meimaand zagen zij, ieder jaar met nieuwe verwondering, de baronnen en edelvrouwen van landkasteelen en stadsburchten uitrijden naar de bloeiende bosschages, met glimlach en verachtende gebaren wijzend naar de zwoegende lieden op het veld. En de oogst kwam met de gloeiende zomerdagen, als vrouwen en meisjes, de rokken opgeschort, zingend meewerkten tusschen het hooge graan. Hier en daar, uit de schuren, klonk al de snelle maatslag der dorschvlegels. In den herfst schreden de zaaiers van het winterkoren over de donkere akkers en de jongens zetten vogelknippen aan den rand van het naaste bosch, tot de eikels er hingen en zij de varkens moesten drijven tusschen de ruige stammen.

Eens was Jan afgedwaald en had, van een heuveltop wijd rondziende, weer aan den droom van zijn moeder gedacht. Aan de kim in het noorden zag hij hooge schitterende daken en torenspitsen, maar niet barsch en duister als de bastions der kasteelen die hij kende, doch licht en statig wijzend op de witte stille wolken. Toen had hij de begeerte gevoeld naar het stijgen tot die hoogten. Hij was in een eenzamen boom geklommen en had toornig zijne vuisten gebald naar de vogels, die zweefden ver boven den wiegenden boomtop. En overal in de ronde verte hadden zijne oogen gespeurd of zij geen bergen zagen, waarvan doortrekkende pelgrims verhaalden, bergen die smetteloos-wit waren als de treden tot den hemel.

De knaap was zwijgend en norsch geworden na dien dag. Met de keien en kalkbrokken die hij langs den zoom der wegen vond, bouwde hij, als de feestdagen vrij van arbeid lieten, breede torens op. Dan, van verre staande, wierp hij ze met zijn makkers te pletter.

Hij werd veertien jaar. Eens voltooide hij een toren, zoo

hoog als de grootste der jongens van het gehucht. Die stonden in een kring naar hem te zien, maar dorsten niet te naderen om zijn donkeren ernstigen blik. Daar kwam de Prior der abdij voorbijrijden met eenige andere geestelijke heeren en zwierig-getooide jonkvrouwen, op muildieren en telgangers gezeten, de ronde doende langs de onderhoorige velden en hoeven. Hij zag den knaap, hield zijn rijdier in en riep hem. Maar Jan hoorde hem niet, gaf geen acht op de pralende mannen en vrouwen. Toen vroeg de vrome grijsaard aan de kinderen naar Jan's ouders; en zij wezen, zwijgend en verschrikt, de oude hut.

Terwijl de anderen luid en vriendelijk spraken, de kinderen koperstukken toewerpend en hunne dieren streelend, vroeg de Prior aan de ontstelde ouders of hij het kind met zich mocht nemen ter schole binnen Doornik. Hij zou hem de kunsten doen onderwijzen en het edele werk van den kerkbouw.

De eenvoudige menschen dorsten het verzoek van den machtigen geestelijke niet te weigeren. Ook voelden zij het als een bevrijding dat het kind weg zou gaan, want hij was stug en eigenzinnig en zij hadden wel begrepen dat hij meer zou kunnen worden dan een domme boer of herder.

Den volgenden morgen kwam een monnik uit Doornik, om Jan te halen. Trotsch en ernstig keek de knaap neer op de verbaasde kinderen van het gehucht, naar de armelijke hutten, naar zijne ouders die op den drempel stonden, toen hij op zijn muildier den heirweg naar het noorden insloeg. Na enkele uren verrees daar opnieuw aan den verren blauwen rand der golvende landen het droomgezicht van torens en schitterende daken. Hij herkende de stad, die hij eens van verre, op een heuveltop staande, had aanschouwd.

‘Dat is Doornik’, zeide de monnik, die een groot zwijger was en aldoor kralen aan zijn rozenkrans had verschoven.

Donkere grachten en muren, bruggen en enge poorten zagen zij nu rondom de hooge burchten en kerken der stad. Zij kwamen er op een plein, waar de grootste der kerken stond, zwaar en streng, met vele stomp-gedakte torens. Maar er werd gearbeid aan nieuwe muren, luchtiger met hooge vensters en een bloementooi als het woud in de lente.

Jan werd leerjongen in eene der bouwloodsen. Doch die eerste tijd was hard; die bracht nog niet den hoogeren arbeid, waar de verlangens van den knaap om smeekten. Hij moest slijpsteenen draaien voor de oudere jongens, nederig dienstwerk voor de beeldhouwers doen. En eerst na enkele maanden, toen hij den omtrek eener bloem op een steenvlak geteekend had, mocht hij toezien bij den arbeid der kunstenaars, die de harde stof bezielden tot sierlijk-zwellend leven. Een monnik, opzichter in die loods, onderwees hem.

Soms beklommen zij de stellingen en zagen hoe krachtige mannen de gebeeldhouwde steenen optakelden en anderen ze vastmetselden langs de transen en frontalen der kerk. Beneden over het plein werden nieuwe steenblokken aangevoerd op krakende karren, door logge breed-geschonkte ossen getrokken. Vaak verscheen daar de eerwaarde Abt zelf, met perkamenten bladen in de hand, gaf naar alle zijden aanwijzingen en hield lange gesprekken met de beeldhouwers.

In de avonduren kreeg Jan met enkele andere knapen les in het lezen en schrijven en het maken van moeilijke becijferingen. Zij zaten dan in een laag-gewelfd vertrekje tusschen het oude gedeelte der kathedraal en de abdij, waar het benauwd was en vochtig rook, zoodat de jongens blij waren als zij buiten in de frissche avondlucht weer konden spelen en vechten.

Er ging een drietal jaren voorbij, in stadig-gelijken gang. Jan leerde snel en aandachtig, maar hij verwierf zich geen vrienden door zijn trotsche geslotenheid. En allengs bemerkten ook de monniken, zijne leermeesters, dat hij nooit een goede kloosterbroeder zou worden; want bij de biecht antwoordde hij met schouderophalen en onverschillig zat hij bij de mis. Maar zij waren verwonderd over de scherpte van zijn blik en de zekerheid van zijn hand, als hij figuren trok op het perkament of dieren en planten met houtskool teekende op den grijzen steen.

Het was een vroege lentemorgen, toen de oude Prior met hem wandelde buiten de muren der stad. Wel had de vrome vader begrepen dat de knaap, door hem-zelven ter verzorging tot zich genomen, eenmaal behooren zou tot de leeken-bouwmeesters die in andere landstreken de kunst der

monniken reeds hadden verdrongen door een wereldsch en zelfzuchtig streven; maar hij was een wijs en veel-doorschouwend man, die wist dat de tijd voortging met onherroepelijke wisselingen, dat er machtige rijken verdwenen waren als nevel en nieuwe werden geboren; dat ook de vormen der bouwkunst en de idealen der kunstenaars, ontstaan als zij waren in den tijd, met den tijd zouden versterven en niet konden leven voor de eeuwigheid. Toch wilde hij zijn leerling met zachtheid waarschuwen voor de gevaren die hem dreigden; want hij had bespeurd, dat de norsche knaap den roem van zich-zelven zocht, meer dan de heerlijkheid der Kerk.

Terwijl zij daar dan gingen onder het jonge loover langs de grachten van Doornik, sprak hij tot Jan van de vrome wijsheid en zelfvergeting der oude kunstenaars, geestelijken allen, van wie zelden meer dan een enkele naam gebleven was. En hij herhaalde hem de woorden van den abt Salomo, die vele eeuwen geleden in Sint-Gallen leefde, wiens werken hij voor kort gelezen had: ‘De ware beschaving des geestes kan alleen bereikt worden door de liefde voor de kunst; alleen daardoor kan de logge volksmenigte veredeld worden opgevoerd tot den godsdienst en in waarachtige levenswerking gebracht. Al het edele komt van God en de daarmede door God begenadigde heeft den plicht op zich genomen, zijne gaven en zijn vernuft aan God te wijden en niet aan profane dingen te verspillen, opdat daardoor niet de ijdelheid geschraagd worde, die gevaarlijk is aan de ziel, aan de zedelijkheid en aan het welzijn.’

De Prior herhaalde die woorden tweemaal, in het latijn en in de volkstaal. Maar terwijl hij sprak, den blik opgericht naar de zonnige luchten, waren de oogen van den knaap afgedwaald naar een wonderlijk schouwspel en zijn aandacht was verre van de vrome gepeinzen des grijsaards.

Uit een poort, over de valbrug, kwam een kleine stoet gereden, jonge vrouwen op hare rossen, de engte der stad ontvluchtend naar de bloeiende gaarden en het welriekend vogelschallend woud. Maar het schenen geen edele jonkvrouwen; hare kleeden waren niet rozerood, niet hemelblauw, niet loovergroen, zooals hij ze gezien had, vroeger, als zij lachend uit een donkere burchtpoort kwamen rijden

naar de lichte velden van zijn gehucht. Wellicht waren het aanzienlijke poortersdochters; zij droegen effene donkere gewaden, streng en kuisch plooiend over den voet, en een grijze huive, de blonde vlechten half verhullend, hing op de schouders neer. Eene ging alleen vooruit, de jongste van alle; hare gestalte was het slankst en verhevenst. Gewapende dienaren volgden.

Zij reden het iepenlaantje in langs de gracht, de wandelende mannen tegemoet. Maar toen zij hen tot op enkele schreden genaderd waren, hield de eerste jonkvrouw haar ros staande en groette den Prior, die de verschrikte oogen ter aarde richtte en woorden van ontschuldiging stamelde. De knaap zeide niets, doch staarde verbijsterd op naar het jonge gelaat en den glimlach van dien edelen mond. Hare oogen gingen vragend van den ouden man naar zijn gezel, die niet de monnikspij droeg maar den korten bruinen kapmantel der wereldlijke steenhouwers.

En terwijl zij zoo weerzijds zwegen en verwonderd elkander aanzagen, werd het Jan, in dien eenen oogenblik, of voor het eerst sinds God de wereld geschapen had de Meizon over die groene loovertjes straalde uit de blauwe gewelven. En voor het eerst ook, na vele jaren, werd de norschheid van zijn trekken door een zachten lach verklaard. Doch naar de wijze woorden van den Prior luisterde hij, onder het huiswaarts gaan, niet meer; zijn gedachten volgden de jonge vrouw en hare gespelen op het wuivende gras der weiden en langs de zingende beken. Hij zag dat de zon en de gouden aarde schoon waren en hij begeerde die schoonheid voor zich-zelven in het gelaat en de stem eener vrouw.

Na dien tijd zag hij haar vaak. En de Prior verhaalde op een morgen dat Agnes zijne nicht was, en hoe zij met haar broeder, den schout, in een steenen huis bij de stadspoort woonde. Sinds den dood harer ouders had zij voor het eerst de komst der Mei weer buiten gevierd onder de ontluikende boomen.

Zij kwam dien zomer, in den beginne vergezeld van den Prior, later alleen, de werken der kathedraal beschouwen. Bij den jongen beeldhouwer bleef zij dan staan en sprak met hem over de cirkels en bogen die hij mat en over de

bloemen en dieren die hij tot leven beitelde uit den doodschen steen. Zij bracht hem planten die hij wel kende uit wouden en velden, maar wier verborgen schoonheid hij niet met liefde had aangezien; en toch waren zij schoon, als hare hand ze ophief voor zijne oogen; hij teekende ze en hieuw hunne ranke vormen aan kapiteel en kraagsteen.

De avonden in het kille vertrekje, waar hij met oudere knapen de zangen van den toovenaar Virgilius las en de historie der wereld en der volkeren leerde, waar zij hoorden verhalen over den loop van zon en maan en sterren en over Aristoteles' alwetendheid, die schemerende avonduren werden hem liever dan voorheen, want hij dacht, over de zware boeken gebogen, aan de groote klare oogen van Agnes en hij wist dat hij hare goedheid slechts waardig was, als hij veel wijsheid en wetenschap vergaarde en niet enkel een vlug handwerksman bleef.

Het volgend voorjaar kwam hij in den kleinen hof achter hare woning, waar haar broeder hem had opgedragen den vervallen hoektoren te herstellen en met nieuwe zinrijke figuren te sieren. Onder het looverwelfsel der laantjes wandelden zij iederen morgen en bespraken de beteekenis der beelden of zagen zwijgend in elkanders oogen. Van verre tuurden de werkgezellen met steelschen glimlach naar de slanke jonkvrouw, die tevergeefs hare ontroerde trekken achter de zware blonde vlechten verhulde, en naar den ernstigen donkeren knaap, wiens anders gebiedende stem tegen haar alleen een zonderlinge zachtheid had.

Een jaar ging er heen, en als hij gereed was met den arbeid, hoorde hij zich den naam van Meester geven door den Prior. Maar diens oude stem beefde, toen hij er bijvoegde: ‘Gij zijt jong nog: denk aan de woorden van den Abt Salomo en vrees den duivel der ijdelheid!’

Kort daarna kwam het eerwaarde kloosterhoofd zelf met de vraag tot hem, of hij broeder wilde worden in hun convent, of wel als leeke-bouwmeester vrij de wereld verkoos door te trekken. Maar Jan verklaarde hem, hoe hij voor de nederige gehoorzaamheid niet deugde, hoe de armoede, die hij in zijn jeugd genoeg ervaren had, hem niet dierbaar was, en hoe hij de gelofte der kuischheid niet kon afleggen, daar het jonge gelaat eener vrouw, en niet de dienst der

Heilige Kerk, hem de schoonheid der wereld eerst in volte had geopenbaard.

Bedroefd wendde de grijsaard zich af. Hij gaf den knaap een som gelds om te gaan reizen naar verre landen, beroemde bouwwerken te zien, te arbeiden met wereldlijke meesters. De jonge man echter schudde het hoofd bij den aanblik der goudstukken. Ver weg te moeten gaan van de wijze en minnelijke oogen, die alleen onder alle machten den trots van zijn wezen konden verteederen, dit smartte hem nu en hij wenschte wel, de voltooiïng van zijn werk van jaar tot jaar te hebben verschoven. Doch toen de Abt hem een vergeeld perkament liet zien, waarop de landen geteekend stonden met rivieren en bergen en groene wouden en met de namen der vreemde volken, toen ontwaakte opeens het verlangen naar onbekende dingen en hij dacht aan de vogels die hij vroeger had zien drijven hoog boven een wuivenden boomtop.

Onder de geurende rozentwijgen van Agnes' kleinen hof namen de jonge geliefden op een vroegen morgen afscheid. Zij schreide en neeg het edele hoofd; maar zijne oogen zagen op naar de blauwe lucht en volgden de dunne nevelen die over heuvelen en stroomen reisden. En al pijnigde hem het scheiden, sterker dan smart en liefde was zijn begeerte naar de onbekende verre wonderen, de torens en bergen en de vreemde steden.

Intusschen fluisterde hij: ‘Ik kom weer, Agnes, en dan zijn wij voor altijd samen. Dan bouw ik onze woning hier bij den stadsmuur en wij zien uit naar de wijde velden daarbuiten. En dan zal ik paleizen maken en hooge torens.’

Zij glimlachte getroost, terwijl zij den gouden ring aan zijn vinger schoof. En toen hij heen was, zocht zij, met de vroolijkste harer gespelen, vergetelheid van haar eenzaam liefdes-verlangen in lustige feesten, wilde jachten te paard in wouden en door beken.

De jonge Meester ging zuidwaarts eerst, naar de ouderlijke hut, waar hij zijne moeder alleen zag, daar vader den vorigen winter dood gevonden was in het bosch; dan oostwaarts door het woeste bergland der Ardennen naar de roemvolle steden van den Rijn. Hij bezocht de oude duistere domkerken, wier licht door lage boogvensters onder de zware

gewelven viel. En hij verhuurde zich hier-en-daar als steenhouwer, waar maar gearbeid werd in nieuwe ranker en luchtiger vormen; hij hoorde de lessen der ervaren meesters, die te Straatsburg en Freiburg den bouw der kerken leidden, en hij leerde er veel.

Hij toog den Rijn op, nu eens te voet, alleen of met rondtrekkende handwerkers, dan, als hij geld had, te paard en zich aansluitend bij voorname reisgezelschappen, tot hij eindelijk de witte bergen ontwaarde. Hij teekende burchten en kerken en steden, spiegelend in het klare groene meer. Hij zag ook oorden van wonderlijk-wereldsch gerucht, waar warme en heilrijke wateren uit de aarde welden en vele aanzienlijke lieden van verre streken waren saamgekomen, graven en baronnen, die daar baadden met hun schoone minnaressen. Doch hij begeerde niet hunne lusten en festijnen te kennen, want zijn gedachten, als hij schoone vrouwen zag, gingen ijlings tot de jonkvrouw in den kleinen hof te Doornik en het visioen van haar stralend gelaat deed hem medelijdend zien naar de trotsche edelen in de weelderige baden van het bergland. Hij dacht aan haar als aan een vast bezit van schoonheid, dat hij eens weer zou vinden aan het einde zijner zwerftochten.

Rusteloos trok hij voort, slapend in kloosters en vuile herbergen. En, naar het westen reizend, aanschouwde hij eindelijk de kathedralen, met hare onvoltooide torens, der Isle de France. Maar intusschen steeg de zucht naar grootheid in hem voortdurend. Een werk te scheppen voor eeuwen van eeuwen, dat onveranderlijk daar staan zou onder de wenteling der jaargetijden, boven de wisseling der menschengeslachten, en te weten dat de naam van Meester Jan zou leven, zooals de namen van Meester Erwin en Meester Robert leefden in hun hechte gesteenten...

Met dien droom van een grooten levensarbeid zag hij, na twee jaren zwervens, de torens van Doornik weer. In dezelfde vroege morgenstonde dat zij gescheiden waren, kwam hij nu stil het poortje van Agnes' hof binnen en vond haar zorgend tusschen hare bloemen. En de jonkvrouw die voorname poorters had versmaad, omhelsde met liefdevolle overgave den dorpschen knaap, wiens trots scheen te breken in dien teederen gloed. Hij vergat zijn verlangen naar machtigeny

arbeid; hij glimlachte haar toe en verhaalde hoe haar beeld hem behoed had voor de verleiding der wereldsche dingen. En zij vertelde dat wereldsche genietingen hare smart over zijn afwezigheid niet hadden kunnen verdooven.

‘Maar het was zoo eenzaam in mijn kleinen tuin,’ voegde zij er ontschuldigend bij.

Hij streelde hare tengere witte handen. Doch opeens schrok hij:

‘Waar is je ring, Agnes... de ring dien ik zelf aan je vinger schoof?’

Zij zag hem droevig aan.

‘Mijn broeder was vertoornd over onze daad,’ antwoordde zij. ‘Hij wierp den ring over den tuinmuur in de gracht. Wel eerde hij den kunstenaar, den bouwmeester, maar de zuster van een machtigen Schout, de nicht van een Prior, mocht niet de vrouw worden van een dorperszoon, van een ambachtsman...’

De jonge Meester staarde weer naar de lichte morgennevelen boven daken en wuivend geboomte. Zijn lippen waren verachtend gebogen en zijn donkere blik gloeide.

‘De machtige Schout en de eerwaarde Prior,’ zei hij zacht maar bitter, ‘wie zal over tien eeuwen nog hun namen uitspreken! Maar ik wil arbeiden, arbeiden, opdat mijn naam onvergankelijk moge zijn als de steenen die ik zal opstapelen hoog boven hun aller hoofd...’

Bewonderend zag zij naar zijn somber gelaat op en fluisterde: ‘Niemand anders zal mij hebben! En misschien kunnen wij eens vluchten naar een ver land... Ik wil je volgen, overal!’

Doch hij bleef somber en stil. En toen hij heenging, was ook zij bedroefd, om zijn duister zwijgen.

Hij liep 's daags door de bosschen en dwaalde ver af, in de eenzaamheid kampend met den storm zijner trotsche begeerten. 's Avonds wachtte Agnes hem in den kleinen hof en zij trachtte hem te verblijden met woorden van liefde. Maar vaak glimlachte hij stil en wreed om haar warme trouw, zoodat zij verkild terugschrok in het zacht-klagend hart.

Op een dag in den herfst liet de Abt hem ontbieden voor een geheimzinnig bericht.

In die tijden was de graaf van Henegouwen ook graaf van Holland en daar deze veel invloed bezat in het bisdom

Utrecht, had er zich een gestadig verkeer gevormd tusschen de streken rondom Doornik en de stad van den noordelijken Bisschop. Hier was de nieuwe koortrans van den ouden Sint-Maartensdom voltooid en de kanunniken, die nog geen grond konden vrijkrijgen voor het nieuwe groote schip hunner kathedraal, zochten nu een meester, wien de bouw van een toren, sterk en hoog, als het beeld van 's Bisschops wereldlijke en geestelijke macht, wel toevertrouwd was. Zij wendden zich om raad tot den ouden wijzen Abt binnen Doornik en deze dacht den jongen meester Jan bekwaam voor zulk een arbeid, hoewel hij met vrome smart er van sprak. Want hij vreesde hier het einde der aan God en Zijne Heiligen gewijde Bouwkunst; hij zag wereldsche ijdelheid in het streven der Stichtsche kanunniken en hij kende het hart van den jongen kunstenaar.

Voor eenen oogwenk sidderde Jan van vreugd en trots, toen hij het verzoek hoorde. Hij greep de handen van den grijsaard en smeekte hem zijn zegen op zoo grootsche taak. Maar toen vervolgde de Abt:

'Weet wel wat gij onderneemt! Want het Kapittel van Utrecht eischt zijnen bouwmeester voor het leven op. Zoo lang gij daar arbeidt, zult gij het gebied van den Bisschop niet mogen verlaten. Schendt gij die gelofte, dan is de voltooiing van uw werk voor u verloren.'

Jan weifelde. Zou hij haar verlaten, die hem de zoete schoonheid van het leven had gebracht? Zou hij haar met zich nemen naar het verre land? Of moest hij kiezen tusschen een eenzamen maar geweldigen arbeid, waarbij hij vergrijzen zou, en de jeugd vol liefde, de witte bloesems van een zonnig leven?... Maar de strijd in hem was kort. De trots overwon en de zucht naar grootheid bleef glanzen in zijn sombere oogen. Nogmaals vroeg hij den zegen van den vromen Abt, die hem met angstige bewondering gade sloeg.

En weer liep Agnes te wachten in het rozenlaantje, waar nu de witte en roode bladeren lagen verwelkt. De vochtige herfstgeur ademde uit den grond en vaal-gouden dampen rezen achter den stadsmuur naar het bleeke schemeren der avondlucht. De schoone gestalte wandelde er stil op-en-neer; het schoone stille gelaat zag nu-en-dan naar de kleuren van

het westen. Het stille minnende hart wachtte geduldig.

Toen naderde hij over het ruischen der doode bladeren. Hij nam hare hand en vertelde haar dat hij weg moest, naar den grooten arbeid die zijn leven riep, en hoe hunne scheiding voor vele, vele jaren zou zijn.

Maar zij sloeg de groote vochtige oogen teeder-verwonderd tot hem op en zeide: 'Wil ik je dan niet volgen waarheen je gaat? Waarom van scheiding gesproken? Ga voor, en ik zal je volgen,... ik zal vluchten uit het gevang van het donkere huis en de enge muren van den hof naar de wijde lichte wereld...'

Zij snikte, daar zij de stroeve duisternis zijner trekken gewaar werd; zij viel voor hem neer en omvatte zijne knieën. Zoo streelde hij haar hoofd, sprekend met heesche brandende stem: 'Ik moet alleen gaan. Ik moet alleen arbeiden... en alles verlaten wat klein en zacht en liefelijk was,... want de arbeid is geweldig en machtiger dan ik-zelf.'

Maar weer zeide zij: 'Ik zou je nooit verlaten hebben, al riepen mij luide stemmen van roem en heerlijkheid aan het einde der aarde. Maar wat is een zwakke vrouw bij de sterke stem van den roependen arbeid. O, je hebt wél en groot gedaan, mij te verwerpen! Kies den alles-verslindenden arbeid... En toch, het leven was zóó ook schoon, en wij waren jong om lief te hebben.'...

Het avondgoud was weg uit de dampen; een kille wind ritselde door de tooverlooze takken. Toen maakte hij zich los uit hare armen en sprak: 'Eens kom ik weer, als mijn werk ten einde is. Ik kom weer en blijf.'

Nog lag zij geknield vóór hem.

'Ik zal wachten,' fluisterde zij, 'ik zal wachten tot de arbeid voltooid is,... al waren het geen jaren,... al waren het eeuwen.'

Weer ruischten de dorre bladeren onder zijn tred. En toen hij in het poortje nog even talmend omzag, stond zij onder de zwarte rozentwijgen en strekte de handen naar hem uit, terwijl zij riep: 'Blijf, blijf! Wij zijn jong nog om lief te hebben.'...

Maar hij schudde zacht, vol deernis, het hoofd en verdween.

Zij bedwelmde zich niet meer, zoo als eens, in wereldsche vermaken en wilde jacht, maar keerde zich met moede

smart tot vrome werken van weldoen en het troosten van zieken en verlatenen.

En meester Jan reisde naar het noorden en voer over breede onstuimige rivieren, zoodat hij na enkele dagen de hoofdstad van het noordelijk Bisdom bereikte. Daar ontving hem gastvrij en minzaam de deken van het Domkapittel, Heer Jacob van Oudshoorn, die den nieuwen Meester bij den Bisschop bracht, den torenbouw met hem besprak en de gronden aanwees. Binnen de muren van den Bisschopshof zou de machtige Sint-Maarten verrijzen, eenzaam nog en ver van de kerk, die zelve in later jaren ook verruimd moest worden tot een hooge en wijde kathedraal in den stralenden bouw der nieuwere tijden.

Op den dag dat de lente aanving van het jaar 1321 luidden de klokken van de oude Domkerk en een blijde processie toog naar de plek, waar de vochtige bodem diep ontbloot lag. Bisschop Frederik, oud en krank, was op zijn slot gebleven, maar Heer Jacob, de deken, en Heer Gisbert van Everdingen, de oudste der Kanunniken, daalden af en metselden den fundamentsteen, die daar voor ongetelde eeuwen den toren zou dragen. En vele andere Kanunniken en vicarissen en scholieren stonden rondom en zongen de woorden van den Apostel:

'Non estis hospites et advenae...' 'Gij zijt geen vreemdelingen meer en bijwoners, maar medeburgers der Heiligen en huisgenooten Gods: gebouwd op het fundament der Apostelen en Profeten, waarvan Jezus Christus is de uiterste hoeksteen: op welken het geheele gebouw, goed tsamengevoegd zijnde, opwast tot eenen heiligen tempel in den Heer: op welken ook gij medegebouwd wordt tot een woonstede Gods in den Geest.'

De steen en de grond werden gezegend; wijwater, overvloedig gesprenkeld, verdreef de legioenen der hel.

Onbeweeglijk stond de bouwmeester in de diepte, naast de eerwaarde mannen. Maar hij luisterde niet naar den manenden zang en zag de gouden praalgewaden der priesters niet, noch de wit getooide kinderen daarboven, die groene takken wuifden voor den blauwen hemel. Hij zag alleen, boven zich-zelven, een ontzaglijk monument, zwaar en donker; hij voelde het om zich en op zich, als een macht die zijn leven verpletterde.

Toen de anderen den Meester daar zagen staan, roerloe als een steenen kerkbeeld, het gelaat opstarend in den blanken voorjaarsdag, meenden zij dat hij den zegen des Hemels afsmeekte op zijnen arbeid.

Den volgenden morgen bewogen zich de gezellen in luidruchtige groepen langs den rand en de hellingen der ontgraven diepte. De arbeid ving aan, ver in de duistere aarde, om eens den hemel te bereiken. Zware bogen werden gemetseld tot aan de gracht van den Bisschopshof; op zes geweldige zuilen vestten zich de gewelven van den kelder en langzaam rezen in de nu volgende maanden de muren boven den grond.

Rustig werkte de bouwmeester in zijne loods en op de stellingen, terwijl daarbuiten in de wereld onrust en strijd voortgingen. De oude zieke Bisschop Frederik stierf in het volgend jaar en Heer Jacob van Oudshoorn reisde naar Rome, waar hij met groote geldsommen de hooge Prelaten gunstig voor zich wist te stemmen. Na slechts enkele maanden stierf ook hij en fluisteringen van vergif en onraad gingen onder de lagere geestelijken en het volk.

Maar de breede muren van zwaren baksteen en bergblokken rezen aldoor hooger. En 's winters, als het werk bij strenge koude stil lag, zat Meester Jan vaak bij den ouden geleerden kanunnik Heer Gisbert van Everdingen, wiens vensters uitzagen over het veldje tusschen den toren en de kerk, tot aan de sombere muren van Sint-Salvator. De Kanunnik liet hem oude kronieken lezen en verhaalde hem de overleveringen en historiën der stad; hoe daar ginds, in de tijden van den vromen koning Dagobert, een kapel had gestaan, aan Sint Thomas gewijd; maar de Heilige prediker Willebrord vond haar verwoest; en nieuwe stichtingen en nieuwe oorlogen waren gevolgd, tot eindelijk, kort na het rampjaar 1000, de kathedraal verrees, die geleidelijk vergroot en verheerlijkt werd. Want nu leefden zij eerst in den grooten schoonen tijd, de kroon zettend op vroegere eeuwen van onrust; nu bouwden zij een waardig monument, den toren die over de grenzen van het Bisdom de macht van het Domkapittel verkondigen ging.

Ja, de toren groeide als een geweldige wonderstam uit den grond op. Na zes jaren was het hooge gewelf der St.-Michaëlskapel boven den doorgang gesloten en van de transen der andere torens zagen velen bewonderend naar het reusachtig metselwerk.

Toen kwamen er, kort na elkander, droeve tijdingen uit Doornik: de oude Prior, de Abt, Jan's moeder stierven en zonden van ver een laatsten groet. Maar de jonge Meester bleef onbewogen; geen tranen verzachtten den koelen glans van zijn blik. Hij voelde met stille vreugde, hoe de beroeringen van het leven hem niet meer deerden en alleen de verrukking over den grooten arbeid zijne ziel deed branden van trots. En met een glimlach van verachting hoorde hij eenmaal, dat in de kloosters en kapittelhuizen des lands een schriftuur gelezen werd van Geert Groote, den stichter eener nieuwe broederschap, die in woorden van vervloeking de ijdelheid der kanunniken van Sint-Maarten geeselde en den Henegouwschen bouwmeester een toovenaar en knecht van den Satan schold.

Met verachting hoorde hij die maren en rustig zag hij op, wandelend in de gaarde van het bisschoppelijk slot, naar den weerbarstigen wand van den toren, waartegen de schimpwoorden van een jaloerschen monnik als machtelooze hagelkorrels afsprongen. Hij zag de ranke zuilen met spitse bogen de muren dragend, onwankelbaar door de goddelijke machten van maat en getal en zwaarte. En het groeide daar onweerstaanbaar als een eik in het woud. Want aan den voet en langs de steilten daarboven zwoegden en zongen de nijvere mannen in dichten drom. Voor de brug van Sint-Maarten lagen de schepen met uitheemschen steen, in de groeven al verhakt naar voorschrift van den Meester; een piepende kraan heesch ze op de sleden en paarden trokken ze naar den torenvoet. In het groote rad op de bouwstelling trapten veroordeelde boeven, zoodat het wentelde, wentelde uren achtereen en de zware grijze blokken langzaam opzweefden tot de ontzaglijke hoogten. Langs de gracht, in loodsen, beitelden beeldhouwers de kruisbloemen der ommegangen en de beelden der nissen. En de wijze kanunniken kwamen op het grasveld bij de kerk wandelen en bewonderden hun bouwwerk in druk gebaar.

Iederen morgen en tegen het einde van iederen dag besteeg Meester Jan de trappen van den toren en sprak met zijne lieden. Vaak echter bleef hij rondomme staren over de stad en het land. Hij zag de andere torens al beneden zich; in 't oosten den tweeling van Sint-Pieter, in 't noorden Sint-Jan,

in 't zuiden de abdij van Sint-Paulus, in 't westen Sinte-Marie. Tuinen en weiden omgaven kerken en kloosters; langs de grachten binnen de stad stonden de donkere vierkante burchten der edelen, zwaar boven de rieten daken der simpele burgers. Buiten de wallen en stadspoorten lag nog menige abdij in hare groene lustwaranden: riviertjes kronkelden er door het welig veld, en ver in het noorden blonken groote wateren in de morgenen avondzon. Dag na dag en jaar na jaar zag hij diezelfde wereld; hooger rees de toren en dieper zonk die wereld voor hem weg. En wie daar beneden liep door de enge straten der stad en opzag naar den nieuwen toren, herkende Meester Jan wel, als hij aan den rand der ommegangen stond, de bruine kaproen over het hoofd, den langen baard streelend in den wind.

Zoo werd hij ouder met de muren van zijn toren. Vier bisschoppen had hij zien heengaan, wijken voor sterker macht of worden begraven in de kathedraal. Oorlogen woedden buiten de muren, en veeten daarbinnen deden de rieten daken met rooden gloed oplaaien in wilden nacht.

En vijf-en-dertig jaren waren voorbij. De baard van Meester Jan was grijs, maar scherp nog blonken zijne oogen onder de zware wenkbrauwen. Aan de vrouw zijner jeugd had hij zelden meer gedacht, want zijn geest leefde niet in het verleden, maar in de grootheid van het wordende en in de macht van het scheppen.

Toen kwam er op een winteravond een bode uit Doornik tot hem, met een verzegeld perkament. Hij meldde den dood der Vrouwe Agnes, die bemind was om hare mildheid en als heilig werd geprezen om de zachtheid harer zorgende handen en den troost van haar stem. Het perkament bevatte in groote bevende teekens enkel de woorden: ‘Agnes heeft voor u gebeden.’

Hij zocht dien nacht op den toren eenzaamheid en vrede des harten. Want in zijne ziel was bij het lezen harer woorden een diepe donkerheid opengeborsten en hij had weer hare stem gehoord en de teeder-jonge trekken gezien, zooals zij vroeger vóór hem stond in den kleinen hof onder den bloeienden rozelaar.

Over den hoogsten torentrans welfde de nacht in goddelijk

zwijgen. De gesternten en planeten sidderden en straalden van den top der grondelooze hemelen tot aan den donkeren cirkel van den aardschen einder. Meester Jan, zittend op een zuilvoet, drukte de handen op het hart; het klaagde wild en pijnlijk in hem, zooals hij niet wist dat een innerlijke storm de menschenziel met onstilbare smarten geeselen kon. Herinneringen kwamen in snelle visioenen op. Hij zag zijne oude moeder, hij zag den hoogen steen in het midden der velden, hij hoorde Agnes' schreiende stem herhalen: 'Wij waren jong om lief te hebben', en hij zag zichzelven terug in de diepten onder zich, bij de grondvesten van zijn levenswerk.

Maar nu was hij oud en zij was weg van deze wereld. Hij zag op naar den nachthemel. En de sterren werden groote gouden bloemen, de onbereikbare bloemen zijner jeugd, die hij toen versmaad had en nu niet meer tot zich kon nemen. Hij klaagde om de versmade liefde zijner jeugd en om de ijdelheid van zijn leven. Hier zat hij op het trotsche monument dat den top nu naderde. Al de eeuwen die het zien zouden van de verre kimmen, wisten ook zijn naam, den naam van den grooten Meester. Maar hij, de arme Meester, had het leven niet gekend in zijn eerste bloesems; het was hem geschonken en hij had het weggeworpen. O ijdelheid van het blinde streven, o ijdelheid van den roem!

Hij strekte de armen uit in de ledigheid en de jammer van zijn stem verklonk in den afgrond van den zwijgenden nacht.

Doch daarna zag hij, in de gele schemering van het oosten, de wijde witte vlakten ontbloeien tot een wonderlijken tuin, een aardsch paradijs, welks verschiet de gulden poorten des hemels droeg. De boomen hadden roze en witte bloesems, maar de roode vruchten lagen er nog langs de lichtende paden. Hij wist, als wie in droomen wandelt, dat dit de kleine hof der onherroepelijke jaren was, maar verheerlijkt en grenzenloos verwijd; de rozentwijgen van het priëel welfden nu in onmeetlijke bogen langs de verbleekende sterren, die verder deinsden,... de onbereikbare rozen zijner jeugd.

En een lieflijke gestalte schreed daar voort in de dagende verte.

Weenend huiverde hij in-een, toen de morgenklokjes kwamen zingen over de sneeuw van velden en stad.

Echter, in de volgende nachten, zagen poorters die uit de kroeg huiswaarts wankelden, of eenzaam dolende monniken,

of edellieden die van hunne minnares waren weggeslopen, op den koortrans en langs den dakrand der kathedraal de hooge gestalte van den bouwmeester staan gebaren naar de bestarnde diepte, of met gestrekte armen ijlen achter vluchtende onzienlijkheden.

Het waren beelden van nooit-genoten lust, schimmen van voorgoed verloren zinnenjubel; het was de vreugd van nu verbloeide levenskracht die hij trachtte te grijpen en niet kon. Onder het pantser zijner onverbroken kuischheid ontwaakten sluimerende begeerten, wilde driften, en zij verzengden met duister laaiende vlam de blank-beweende beelden van de liefde der jeugd. Hij ontvluchtte zijn doorwoeld leger en zocht de louterende stilte van den nacht; maar hij vond er slechts het geweld zijner eigene ziel.

Schaduwen uit verre jaren verschenen hem; hij zag weer de vorsten en baronnen met de jonkvrouwen en vorstinnen baden in de bronwateren van het bergland, en wat hij toen veracht had lokte hem nu met brandende lonken. Soms, als hij op de borstwering leunde en over de slapende stad neerzag, als de hooge adem der wolken zijn voorhoofd koelde en de middernachtklokken der vele kloosters een mijmering van vrede hadden gewekt, soms hoorde hij dan opeens een zachten lach achter zich en voor zijn omgewenden blik wenkte eene ontsluierde jonkvrouw. Maar zij week voor zijne nadering, zij vluchtte om den hoek van den trans, en als hij daar stond met woeste vuist en heesche kreten, was er niets meer dan de nachtwind over het steenen gebloemte langs het dak.

Vaak, wanneer hij uit het trappoortje den maanlichten ommegang betrad, zaten daar op de borstwering vele stille gestalten gehurkt, zooals badende vrouwen aan den rand eens vijvers. Het gulden licht gleed over de blonde huid, de lange vlechten verhulden het gelaat. Dan wilde hij die lokken grijpen, die slanke lijnen streelen, en hij snelde voorwaarts. Maar duivelen zaten plotseling schrijlings op de blanke schouders, en een-voor-een, als opgejaagde vogels, strekten de beeldstille vrouwen zich en verijlden in den nacht. Dan zag hij nog even de klauwen harer voeten en hoorde een hellen spotlach.

En op den nok der kathedraal zag hij eens, in donkere ruige stormen, duivelen een toren bouwen en met weerlicht-

stralen hun eigen arbeid ineenwerpen. Hij voelde den hagel niet, die kletterend neersloeg langs de leien; jammerend om genade strekte hij de armen opwaarts.

Van de kerk schouwend naar zijnen toren ontwaarde hij, in een geruischloozen winternacht, op de plek waar de acht zuilen eenmaal den top des torens zouden schragen in de wolken, een rood-laaiend vuur. Maar toen de gloed verkilde, stonden daar acht zuilen van duivelen, elkanders schouders drukkend, en op den top zag hij zich-zelven, alle wereldstreken tartend met trotschen blik.

Doch het was slechts een oogwenk. Onder hoongelach schudden de duivelen het beeld der ijdelheid in den afgrond en zij sparkelden zelven als verdoovende vonken over de witte stad.

Toen droeg hij de pijniging niet langer. Slechts ééne plek op aarde wist hij, waar de smarten zouden zwijgen en de helsche beelden hem niet konden bereiken. Hij moest den droom zijner hooge begeerten vernietigen, zijn ijdelen naam niet binden aan het grootsche bouwwerk; onwaardig voelde hij zich, nog langer te arbeiden aan het monument van de zichtbare macht der onzienlijke Kerk, dat hij als een monument van eigen hoogmoed zag. Hij moest bidden op het graf van haar, die hem had liefgehad met een liefde, wier klare bron hij nooit vermoed had, wier onbegrensdheid hij niet had begrepen.

Hij ging tot den Bisschop en vroeg erbarming voor zijn ouderdom en verzwakten geest. Hij biechtte zijn zondige droombeelden en zeide de rust slechts te kunnen vinden in een klooster van zijn geboorteland. Met smart zagen de kanunniken hem gaan; zij moesten nu een nieuwen Meester zoeken, die het aardsche beeld hunner macht zou voltooien.

Op een morgen vertrok hij zuidwaarts.

En den avond van den volgenden dag kwam door de oostelijke stadspoort Meester Godijn van Dormael, uit het Luiksche, op zijn muildier binnenrijden. Dit geschiedde, als de kronieken melden, in het jaar Ons Heeren 1356.

Hij knielde op het graf van Agnes in de oude Kathedraal van Doornik. En hij dacht hoe het leven ware geweest, als zij elkander hadden kunnen beminnen met de lentewarmte

hunner jeugd. Maar hij had zich-zelven alleen gezocht, in starren trots, en de goddelijke gave van het minnend hart niet begrepen. Nu fluisterde hij haar toe op haren grafsteen, dat hij zijne ijdelheid verfoeide, dat hij zijn levensarbeid verwierp.

Wat bleef hem over dan de vergetelheid eener kloostercel? Hij begaf zich in de abdij, waar hij als knaap ter schole was gegaan. En om zijn stille vroomheid en gehoorzaam knechtschap werd nu de grijsaard geëerd en geloofd.

Nog het vierde deel eener eeuw ging voorbij. Toen drong binnen de muren van het klooster de mare door, hoe de toren van het Utrechtsch Bisdom eindelijk zijn voltooiïng naderde.

De oude monnik weende bij die tijding. Hij vroeg zijnen Abt oorlof tot een laatste bedevaart, om nog eens het monument van zijn hoogmoed en zijn leed en zijn berouwenis te zien; om met andere gezindheid nu, met dienenden ootmoed, nog even de hand te mogen leggen aan den arbeid, dien hij met zoo verwerpelijke begeerten had aangevangen.

En de meer dan tachtigjarige grijsaard toog, in pelgrimsgewaad, bedelend van dorp tot dorp, slapend in kloosters en kasteelen en schaapskooien, den weg naar het noorden.

Op een vroegen morgen zag hij de spitsen en hooge burchten van het Sticht blinken uit deinzende nevelen aan de kim. Maar boven alle torens en kerken, als een recht en sterk tot God geheven bede, stond daar in het bleeke licht de verheven bouw van Sint-Maarten. De pelgrim, knielend in het bedauwde gras, ontwaarde den droom zijner moeder voor zich in het rijzend licht.

Binnen de poort schreeuwden kinderen hem na, het vuil der stratend werpend op zijn grauwe pij. Glimlachend in blijde duldzaamheid richtte hij zich naar de werkloodsen der kathedraal en bood den opzichter zijne diensten als steenhouwer aan. Doch met wantrouwenden hoon werd hij verjaagd.

Toen mocht hij kalk aandragen naar de put en ze mengen met het water der gracht. Niemand kende den grijsaard; de opzichters zagen hem niet aan, de steenhouwers lieten hem verachtend ter zijde wijken. Maar hij zegende vroom zijn lot en dankte de genade des Hemels, daar de duivel

van hoogmoed, ook als hij opzag naar den schoonen machtigen toren, verre bleef van den vrede zijns harten.

Het duurde slechts een luttel maandental. Op den dag van Sint-Maarten, een-en-zestig jaren nadat de jonge Meester bij den grondsteen het visioen van zijn monument boven zich had gezien, ging weer een processie met statig lofgezang en wierookwalmen naar het veldje bewesten de kathedraal. Het gulden kruis en de windwijzer met het beeld van den milden Heilige werden langzaam ter spits getogen, terwijl gebeden opstegen tot hooger hoogten.

En toen eindelijk het kruis gesteld was, voor verre streken zichtbaar, en de klokken uit het hart van den toren hare stemmen deden gonzen over de stad en de jubelende menigten, toen zonk, te midden der meest verachte en nederige werklieden, de door niemand gekende grijsaard ter aarde. Zij ontknoopten zijn ruig gewaad en zagen op zijne borst de penning, het teeken van Meesterschap. En enkelen der oudste beeldhouwers, nieuwsgierig ommestaande, herkenden hunnen ouden Bouwmeester en zeiden met eerbiedige verwondering: ‘Het is Jan van den Dom!’

Aan de zuidzijde der kerk, dicht bij de kapittelkamer, groeven zij zijn graf.

Een halve eeuw later heeft de grootste der schilders van dien en van vele tijden, Jan van Eyck, den toren van Meester Jan als een der schoonste op aarde geëerd, hem schilderend in het stralend verschiet zijner Aanbidding.

En nog getuigt, en zal getuigen in de toekomst, de Domtoren van Utrecht, het trotsch en stoer en edel kunstwerk, van een geest die groot in vele dingen was, met zwaardere verlangens en gepeinzen levend dan de meesters van menig pralender roemruchter bouw.

P.H. VAN MOERKERKEN JR.

Van west en oost.

Gegevens betreffende Suriname, verzameld door de Nederlandsche sub-commissie voor Suriname voor de Wereldtentoonstelling te Brussel 1910. - Druk van J.H. de Bussy, Amsterdam.
Geïllustreerd Handboek van Insulinde, zijnde een synthetische catalogus van den oeconomischen staat van den Nederlandsch-Indischen Archipel naar de gegevens van de regeeringsbureaux en bevoegde deskundigen op ieder gebied bewerkt door D. van Hinloopen Labberton, gedelegeerd lid der Nederlandsch-Indische Commissie voor de Wereldtentoonstelling te Brussel in 1910. - Uitgevers-Maatschappij 'Vivat' Amsterdam 1910.

Bij het opmaken der balans van de vaak besproken en niet zelden betwijfelde 'nuttigheid' van wereldtentoonstellingen mag niet verzuimd worden onder de *activa* op te nemen verschillende geschriften die zonder den stoot der internationale kermis zeker niet zouden zijn verschenen, maar welker beteekenis blijft ook nadat alle *stuc* en *staff* dat gedurende een korte pooze marmer en baksteen niet onverdienstelijk nabootste, sinds lang den weg van alle stof is opgegaan.

Noch Nederland, noch zijn koloniën hebben zich in dit opzicht te Brussel onbetuigd gelaten. Tal van boeken en boekjes zijn verschenen die, niet zelden in meer dan één taal, een denkbeeld vermochten te geven van belangrijke onderdeden van intellectueel of economisch leven. Hooger doel echter werd nog nagestreefd in de twee geschriften, waarvan aan het hoofd van dit opstel wordt melding gemaakt. Het eene zoowel als het andere wil een *geheel* laten zien: links *Suriname*, rechts *Insulinde.* Laat ons eerst een oogenblik naar het Westen schouwen!

Bedrieg ik mij niet dan werd te voren nog nimmer een samenvatting van alles wat tot onze voornaamste amerikaansche

kolonie behoort beproefd, als thans in de bijna twee honderd bladzijden van deze tentoonstellingsuitgave voor ons ligt. Een kort overzicht van de geografische ligging; van de bestanddeelen der bevolking; van het klimaat en de natuurlijke gesteldheid; van de wijze waarop bestuur, wetgeving, rechtspraak en muntwezen zijn ingericht; van de overzeesche verbindingen en de uitvoerproducten verschaft een algemeene orienteering. Vervolgens krijgt men kijkjes van de voornaamste bedrijven: den landbouw en de goudwinning. Een tamelijk uitvoerige schets van het verkeerswezen geeft een goed denkbeeld der middelen van vervoer. Daarna worden in afzonderlijke afdeelingen de protestantsche zending, de katholieke missie en het onderwijs, met name het openbare, behandeld. In een paar als aanhangsels te beschouwen slothoofdstukken worden meteorologische waarnemingen en cijfers betreffende handel en scheepvaart samengevat. Statistische tabellen en grafische voorstellingen zijn met kwistige hand aangebracht. Een uitslaande kaart van het beschreven gebied ontbreekt evenmin. Wat in den niet naar litteraire waarde strevenden tekst aan suggestieve kracht mocht ontbreken wordt op hoogst gelukkige wijze aangevuld door een keur van bewonderenswaardige illustraties die het landschap en de bevolking, officieele en niet-officieele gebouwen, het mijnwezen en de cultures, waarschijnlijk ietwat geidealiseerd, zooals dit vaak het geval is met in de tropen genomen foto's, voorstellen.

Inderdaad, een aanwinst voor onze koloniale litteratuur, zoo arm aan samenvattende werken van bescheiden omvang, zoo arm bovendien aan eenigszins een denkbeeld van het geheel gevende geschriften over Suriname! Het werkje lezende begint men onze grootste west-indische kolonie - totdusver voor ons geestesoog gehuld in officieele nevelen - te *zien* en de blik dien men er op krijgt wekt belangstelling en sympathie. Hier is een stukje vaderlandsche geschiedenis. Het aan den oceaan gelegen lage kustland, doorsneden door den benedenloop van groote en kleine rivieren, die, onderling verbonden, een prachtig net van waterwerken vormen, zoodat in het noorden, over de geheele breedte der kolonie *binnenvaart* mogelijk is[1]; de polders met hun kleine en groote

1) blz. 7.

'trenzen' (afvoerslooten)[1]; het vervoer langs de waterwegen, waarbij als eenheid van vracht een 'vat' geldt, n.l. een zoutvleeschvat wegende 82 kilogram, en alle goederen, zelfs ook de passagiers, tot die eenheidsmaat worden teruggebracht[2]; de bouw van woningen, openbare gebouwen en kerken[3]; de kleeding van de meisjes van gemengd bloed[4], hoe doet alles denken aan onze vaderen die hier, anders dan in Insulinde, waar zij een gevormde maatschappij aantroffen, uit niets iets moesten scheppen en die dan ook op dat *iets* hun persoonlijken stempel drukten! En wat nog meer zegt: het vaderlandsch karakter van deze kolonie is met de jaren niet verslapt maar versterkt. Al is het 'neger-engelsch' nog niet verdwenen, het streven bestaat, ook bij de bevolking, voor zoover deze niet tot de boschnegers behooort, om hollandsch te leeren en zich van het hollandsch te bedienen.[5] Buiten de aanvangsklassen der volksscholen, waar de onderwijzer tegenover zijn jongste leerlingen nog dikwijls het neger-engelsch moet te baat nemen, is het hollandsch in den regel de taal waarin onderwijs gegeven wordt.[6]

Niet enkel dus een stukje vaderlandsche geschiedenis, maar ook een stukje van ons vaderland. De groote, zij het dan hoofdzakelijk ideëele beteekenis van dit feit worde nooit uit het oog verloren en werpe haar gewicht in de schaal, wanneer materiëele tegenslag op tegenslag van Suriname doet spreken als van een lastpost. Al wat daar, buiten de natuur, en een handvol Indianen bestaat, bestaat krachtens den wil of het toedoen van ons, Nederlanders. Aan óns derhalve om dat bestaan iets beters te doen zijn dan een mislukking.

Wie van de 'gegevens' kennis neemt kan niet gelooven aan het onbereikbare van dat doel. Wel geraakt hij doordrongen van de moeilijkheid der taak om iets te maken van dien ongetwijfeld rijken maar vaak nog onberekenbaren bodem, bij het ontbreken van een talrijke en arbeidzame inlandsche bevolking, als waardoor wij nu eenmaal op Java

1) blz. 17.
2) blz. 88.
3) zie vooral de prenten bij blz. 6, 118 en 134.
4) zie de prent vóor blz. 9.
5) blz. 118.
6) blz. 149; echter: 'op de scholen bij de Boschnegers wordt het onderwijs in den regel nog in het neger-engelsch gegeven. Slechts zeer geleidelijk zal het mogelijk zijn ook op deze scholen het Hollandsch tot de volkstaal bij het onderwijs te maken.

verwend zijn. Maar dan put hij weer moed uit de ervaringen met den ‘kleinen landbouw’ opgedaan die, gesteund door vrijgevige bepalingen, allengs een stand van kleine boeren in het leven heeft geroepen, wel is waar voor het grootste deel nog bestaande uit britsch-indische immigranten, maar tot welken toch ook reeds enkele javaansche ‘blijvers’ met hun gezinnen toetraden[1]. Wie overigens leeren wil wat in Suriname met volhouden te bereiken is, leze de bijdragen over het Zendingswerk der Hernhutters[2] en over de Katholieke Missie[3], twee onderdeelen der ‘gegevens’ die wel te zeer uit den overigens zoo goed volgehouden toon van strenge objectiviteit vallen, maar die toch gelukkig genoeg cijfers bevatten om een sterken indruk te geven van de verkregen resultaten.

Zoo bevatten deze weinig aanspraak makende ‘gegevens’, die voor den luttelen prijs van *f* 0.50 verkrijgbaar werden gesteld, veel dat stemt tot nadenken over de groote verantwoordelijkheid die onze banden met Suriname ons opleggen. Maar hun beste aanbeveling is toch dat het inderdaad ‘gegevens’ zijn die den lezer de gelegenheid bieden zich omtrent de voornaamste onderdeelen van het economisch en geestelijk leven in Suriname een voorstelling en een oordeel te vormen.

De taak die de heer Van Hinloopen Labberton zich oplegde staat tot die der verzamelaars van de ‘gegevens’ in dezelfde verhouding als Insulinde tot Suriname. Een reuzentaak, welker aanvaarding te verdienstelijker mag heeten omdat totdusver geen Nederlander haar ondernam. Nog maar een groot half jaar geleden, in mijn aankondiging van Cabaton's *les Indes Néerlandaises*[4], vond ik gelegenheid tot het plaatsen der opmerking dat een nederlandsch werk over geheel Insulinde dat, noch te lang noch te geleerd, toch door vorm en inhoud beiden zich verheft boven het peil der school- of reisboeken tot dusver ontbrak. Het onder leiding van den heer Colijn verschijnende *Neerlands Indië*[5]

1) blz. 29 en 30.
2) blz. 115 en volgende.
3) blz. 129 en volgende.
4) zie *de Gids* van Augustus 1910, Bibliographie.
5) zie *de Gids* van December 1910, Bibliographie.

kan niet beoogen deze leemte aan te vullen. Reeds zijn omvang (geraamd op bijna duizend kwarto bladzijden) geeft het een geheel ander karakter dan bijv. Sir John Strachey's *India* bezit, terwijl ook de omstandigheid dat het bestaan zal uit een reeks van door verschillende auteurs onder hun volle verantwoordelijkheid bewerkte monografiën, een beletsel zijn moet tegen het verkrijgen van die de veelheid aanvullende éenheid die met name het werk van Strachey zoo suggestief maakt.

Of dan het Handboek met zijn alweder onnoodig-langen ondertitel (men denke aan de '*bevoegde* deskundigen!') de gewenschte vervulling brengt? Tot op zekere hoogte, ja. Evenals Cabaton, in nog geen 400 groot-octavo bladzijden, tracht Van Hinloopen Labberton een indruk van *gansch* Insulinde te wekken. Natuurlijk maakte hij daarvoor gebruik van anderer arbeid, maar - op zeer enkele uitzonderingen na - niet zonder daarop een persoonlijken stempel te drukken. Het boek is dientengevolge, ook in stijl en uitdrukkingswijze, een geheel geworden. Een met groote zorg bewerkte *index* (alphabetisch naam- en zaakregister), wijst niet alleen den raadpleger van dezen catalogus den weg naar hetgeen op een gegeven oogenblik zijn belangstelling mocht wekken, maar geeft zelfs tal van opmerkingen van taalkundigen, ethnografischen of theologischen aard die men in zulk een register niet zou verwachten en die feitelijk als aanvullingen van den hoofdtekst te beschouwen zijn. Een menigte over het algemeen goed gekozen illustraties en aardige, door een Javaan[1)] geteekende vignetten versieren het boek, dat voltooid wordt door een tweetal mooie uitslaande kaarten, één van geheel N.-Indië en één van Java, welker clichés in 1910 de Topografische Inrichting te Batavia verlieten. Voegt men daar nu nog bij dat het werk voor de bezoekers der tentoonstelling te Brussel verkrijgbaar werd gesteld voor *f* 1.90 per gewoon en van *f* 2.40 per gebonden exemplaar, dan worde toegegeven dat die bezoekers wel waar voor hun geld thuis kregen.

'Thuis kregen' zeg ik met opzet, want ter tentoonstelling krijgen en van daar meenemen konden de bezoekers het boek

1) zie blz. 298.

niet. Wel stond het vermeld onder de ingezonden voorwerpen, welke de officieele catalogus der nederlandsche afdeeling beschreef, met aanteekening nogal, dat ‘deze encyclopaedische arbeid’ door de indische tentoonstellingscommissie ‘als grondslag van de bijeen te brengen inzending op den voorgrond (werd) gesteld’ en dat dan ook naar ‘bedoeld encyclopaedisch boekwerk... tot breedere toelichting van deze gansche inzending mocht worden verwezen’[1], maar de verschijning van het boek liet op zich wachten tot lang ná den sluitingsdag. Een deel van hetgeen met de uitgave van dit boek werd beoogd: het wekken van grootere belangstelling voor en het verstrekken van meerdere inlichtingen omtrent de te Brussel aanwezige indische inzendingen kon derhalve niet worden bereikt.

Afgescheiden van de aldus mislukte beteekenis van het boek als tentoonstellingsuitgave heeft het echter een meer algemeene en hoogere. Velen wier belangstelling, hetzij door de jongste wereldtentoonstelling, hetzij door andere oorzaken op Insulinde gevestigd werd, zullen op tal van vragen die zich bij hen mochten voordoen een antwoord kunnen vinden. Vooral in het tweede, derde en vierde der drie groote hoofdstukken, waarin het geheele werk is verdeeld (I Het land en zijn bewoners, II Het bestuur en de openbare diensten, III Deelneming van Insulinde aan de wereldmarkt en het wereldverkeer, IV Wetenschappelijke en humanitaire arbeid van het Westen voor het Oosten) zullen zij hun kennis aangaande Indië met menig goed geconstateerd feit kunnen vermeerderen. En ook het eerste hoofdstuk, al moet vooral dit, zooals nader blijken zal, met groote omzichtigheid worden geraadpleegd, bevat kostelijke bladzijden. Ik denk bijvoorbeeld aan den stemmingvollen aanhef van het boek: ‘geheimzinnig Indië’, waarbij alleen de vraag geoorloofd schijnt, of de geheimzinnigheid niet al te kunstmatig vergroot is door het onvertaald laten van het aan het Ramayana ontleende motto, op welks inhoud de tekst zinspeelt. Ik denk aan het overzicht van den geologischen bouw van den archipel, samengesteld door niemand minder dan dr. R.D.M. Verbeek en in de eigen woorden van dien grooten geleerde samengesteld. Ik

1) Catalogus der Nederlandsche Afdeeling. Algemeene Internationale Tentoonstelling te Brussel, blz. 629 en 630.

denk vooral en met een gevoel van groote dankbaarheid aan § 21, die wij verschuldigd zijn ‘aan den meestbevoegden kenner’ der talen van Insulinde, prof. Kern, en waarin met verkwikkende eenvoud en helderheid de omvangrijke stof over nog niet tien bladzijden is verdeeld.

Natuurlijk ontbreekt het in het Handboek niet aan enkele feilen. Zóo zijn op blz. 149 in de statistiek van de desaloemboengs de cijfers 11 voor 171 weggevallen, waardoor het aantal van deze nuttige instellingen met niet minder dan 11,000 is te kort gedaan. Op blz. 152 wordt een onjuiste voorstelling gegeven van de gevolgen der ‘juridische constructie’, volgens welke de inlandsche rechten op den grond niet kunnen overgaan op niet-Inlanders, doordien hier overdracht werd verward met het verlaten van den grond door een Inlander ten behoeve van een niet-Inlander die dan echter zijn *recht* alleen aan de overheid ontleenen kan. Dat de invoerrechten in Indie 6-10 % *ad valorem* bedragen, met vrijstelling van werktuigen voor de nijverheid, zooals op blz. 273 wordt verzekerd, is wel heel beknopt, maar lang niet juist gezegd. Na de laatste tariefwijziging wordt van verschillende artikelen een invoerrecht van 12 % geheven, terwijl behalve de door den schrijver genoemde werktuigen ook nog tal van andere artikelen vrij van rechten zijn. Verwarrend is wat wordt medegedeeld omtrent de octrooibepalingen der Javasche Bank. Hoe moeten een met Indië onbekend financier de haren te berge rijzen wanneer hij op blz. 277 leest dat ‘de bank in geenerlei mate beperkt (is) in het bedrag harer uitgifte!’ Een zucht van verlichting zal hem ontsnappen wanneer hij, zes regels lager, in strijd met de voorafgaande verzekering, leest, dat de bank verplicht is ten allen tijde ten minste 40 % van het gezamenlijk bedrag van haar obligo's, met inbegrip van haar bankbiljetten, in munt- en muntmateriaal in de kassen te hebben. Maar de schrijver had alle misverstand kunnen voorkomen, door eenvoudig mede te deelen dat de bank wèl beperkt is in het bedrag harer uitgifte, en wel door de (nota bene!) krachtens machtiging van het opperbestuur in Nederland door den gouverneur-generaal vastgestelde verhouding tusschen dadelijk opeischbare vorderingen en tot dekking daarvan aanwezig muntmateriaal (art. 20 van het octrooi).

Maar dergelijke feilen zijn in een werk dat zooveel wil omvatten wel haast onvermijdelijk en bij een volgende uitgave gemakkelijk te herstellen. Ernstiger wordt het indien tegen den geest die een groot deel van het werk doordringt, tegen de opvatting die de 'redacteur' van dezen 'synthetischen catalogus' van zijn taak blijkt te hebben gehad bezwaren moeten worden ingebracht. Dan wordt het duidelijk dat, mocht het al mogelijk zijn bij een volgende uitgave aan die bezwaren te gemoet te komen, daartoe een geheele omwerking van sommige gedeelten en weglating van veel dat den redacteur persoonlijk ter harte gaat zou worden vereischt. Ik heb hier het oog op een vooral in het eerste hoofdstuk, maar ook in de latere af en toe, sterk sprekende neiging om van verschillende deelen van den hier beschreven 'oeconomischen staat van den N.I. archipel' voorstellingen te geven die zeker niet strooken met 'de gegevens van de regeeringsbureaux' en waarmede ook 'bevoegde deskundigen' niet zullen instemmen, maar die haar ontstaan danken aan zeer bijzondere en persoonlijke opvattingen van den 'compilator en redacteur.'[1)]

Deze zeer bijzondere en persoonlijke opvattingen hebben betrekking tot de levens- en wereldbeschouwing der Inlanders. Met veel anderen neemt de schrijver aan dat, ook bij de in beschaving meest gevorderde volken van den Archipel, het animisme van die beschouwing den grondslag vormt. Maar terwijl de meeste geleerden die zich met de studie van het animisme bezighouden, volstaan met het constateeren van feiten en analogiën, meent de heer Van Hinloopen Labberton verder te mogen gaan. Met verbijsterende beslistheid werpt hij de stelling op dat wij in het animisme niet 'een embryonale beschouwingwijze' te zien hebben, maar 'het restant van een grootsch denkstelsel, dat slechts ten deele door de huidige dragers ervan doorschouwd en begrepen wordt, doch met groote piëteit als erfstuk der vaderen zoo ongerept mogelijk bewaard blijft.'[2)] En om goed te doen uitkomen, hoe zeer door hem aan de toepassingen van dat 'grootsch denkbeeld' hooge waarde wordt gehecht, laat hij op de aangehaalde woorden onmiddellijk deze volgen: 'Hoe-

1) zie het *Voorwoord* blz. V.
2) blz. 98.

wel een sceptisch Westen tot ongeloof vervallen door eene op mislukking uitgeloopen poging tot verstandelijke waarmaking van de geloofszekerheden eener over haar eindpunt geraakte Theologie a priori geneigd is de mogelijkheid daarvan te verwerpen, *zoo ligt er aan dit Animisme vermoedelijk een werkelijke kennis van natuurfeiten ten grondslag welke in hel gewaad der mythe gehuld op latere geslachten overgeleverd werd.*'[1)]

De hier voorgedragen meening is er een als een andere en de heer Van Hinloopen Labberton is natuurlijk volkomen vrij haar toegedaan te zijn, al ware dan ook eenig bewijs tot staving van dit beweren niet onwelkom geweest. Maar hij was naar mij voorkomt *niet* vrij, deze meening als 'werkhypothese' te benutten bij het verrichten van een arbeid als hem door een indische commissie was opgedragen. Die arbeid moest in hoofdzaak een *objectief*, niet een *subjectief* karakter dragen. En nu moge het volkomen waar zijn wat de bewerker in zijn 'inleidend woord' zegt, dat absolute objectiviteit voor menschelijke uitingen niet bestaat[2)], dit had hem, die het dreigend gevaar dus zoo duidelijk erkende, te eer aanleiding moeten geven om althans dezen *catalogus* te behoeden tegen den overwegenden invloed van zijn eigen subjectieve meeningen.

Door dit na te laten heeft de schrijver aan zijn werk groote schade gedaan, immers zich laten verleiden tot tal van uitingen die in een officieele, met aanzienlijke subsidiën uit publieke fondsen gesteunde uitgave allerminst op haar plaats zijn te achten. Zijn vereering voor 'het grootsch denkstelsel' dat zijn geestesblik achter de verschijnselen van het animisme ontwaart, doet hem aan die verschijnselen een bijzondere beteekenis hechten, een beteekenis welke voor die van de verrassendste ontdekkingen der moderne wetenschap niet onderdoet. Met een medelijdenden glimlach spreekt hij over de theorie die het ontstaan van malaria aan bacteriën toeschrijft, immers, de Indonesiërs hebben sedert eeuwen al gesproken van '*lelemboet* (zeer ijle of kleine organismen)'[3)]

1) blz. 98; cursiveering van mij.
2) blz. VII.
3) blz. 98. Of het juist is dat de Indonesiër bij *lelemboet* aan *organismen* denkt, mogen taalgeleerden uitmaken.

die deze ziekte zouden veroorzaken. ‘Het eenig verschil is dat het jargon in het eene geval een natuurwetenschappelijke, en in het andere een animistische tint heeft’.[1] Kan men de *weldaden* die de geniale en geduldige onderzoekers van de wisselwerking tusschen mensch en anopheles-muskiet in de laatste jaren aan de lijdende menschheid brachten op ergerlijker wijze kleineeren dan in dit vernijnige *jargon*-zinnetje geschiedt?

Maar de vereering van het ‘grootsch denkstelsel’ leidt er nu eenmaal toe een vijandige houding aan te nemen tegenover het Westen, dat maar al te sceptisch is en dan waarschijnlijk ook bij dat denkstelsel voorloopig een groot vraagteeken plaatsen zal. ‘Een sceptisch Westen’ heet het elders ‘slechts vertrouwd met een wetenschap, gehuld in den mantel van anatomie en vivisectie, van chemische extracten en patent-medicijn (sic!), is a priori geneigd tot wantrouwen ten opzichte van de realiteit van kennis van Oostersche volken, welke het moeten stellen zonder universiteiten, hospitalen, laboratoria en karrevrachten medische annalen, met als eenige vergoeding daarvoor, eenige oude vrouwtjes kruiden zoekende in 't bosch.’[2] Wat onmiddellijk daarna van de wijsheid dier oude vrouwtjes wordt medegedeeld stelt, voor aan de kinderschoenen ontwassen stervelingen, dit wantrouwen niet geheel in het ongelijk. Wanneer men bijv. leest van de heelkracht die wordt toegekend aan het doorslikken van een stukje harsrijk hout, omdat bij het breken van dat hout ‘de *getah*draden de beide eindjes weer naar elkander toetrekken, zoodat de breuk als hersteld lijkt’ of van een andere wonderbaarlijke houtsoort die, grillig gebogen, veel van een darmkronkeling heeft en dáárom ‘al dadelijk’ als heilzaam wordt beschouwd bij ingewandsziekte, dan vraagt men zich af of een therapie die zich met dergelijke kinderpraat inlaat de aandacht van ernstige mannen ook wel maar één oogenblik verdient. De ernstige mannen der westersche wetenschap zijn echter zoo lankmoedig geweest om *niettegenstaande* dergelijken onzin zich toch met de inlandsche geneesmiddelen in te laten. Geleerden als Vorderman en Greshoff waren het die, zij het dan waarschijnlijk met eenig scepticisme, ook door den heer

1) blz. 98.
2) blz. 59.

Van Hinloopen Labberton geroemde onderzoekingen naar de geneeskracht van inheemsche medicijnen hebben ingesteld[1]. Eveneens was het een westersch geleerde, verbonden aan het Landbouwdepartement te Buitenzorg, de heer K. Heyne, die van zijn groote belangstelling in de indische geneeskrachtige kruiden deed blijken door het bijeenbrengen van zijn ter tentoonstelling te Brussel aanwezige verzameling van niet minder dan 124 verschillende kruiden aan welke door de Inlanders geneeskracht wordt toegeschreven. Het is mij aangenaam te mogen mededeelen dat, reeds vóór de verschijning van het Handboek, het Koloniaal Museum te Haarlem en de Rijksuniversiteit te Leiden deze kostbare verzameling als onderzoekingsmateriaal aanvroegen, met het gevolg dat de wetenschappelijke buit tusschen beide instellingen werd verdeeld.

De westersche wetenschap bemoeit zich dus wèl met de inlandsche ervaringen, maar acht het tegenover deze allerminst gewenscht, afstand te doen van haar gewoonte om alles wat zij aanvat rustig en geduldig te onderzoeken en eerst daarna, met volkomen onbevangenheid, haar conclusiën te trekken. Indien het déze gewoonte is, die ook bij het geneeskundig onderwijs in Indië den toekomstigen inlandschen medicus wordt ingescherpt, dan verdient dit streven zeker een billijker waardeering dan kan liggen opgesloten in de verzekering, die de heer Van Hinloopen Labberton geeft, dat bij de inlandsche studenten door hun preceptors *minachting* wordt gewekt voor àlle niet materialistisch-westersche opvattingen[2].

Uit een en ander blijkt reeds, dat de schrijver van het Handboek over het algemeen niet best te spreken is over de *westersche* denkbeelden die voor een belangrijk deel de leiding, door Nederland aan Insulinde's ontwikkeling gegeven, beheerschen. De meening, door mannen als Treub en Nieuwenhuis uitgesproken, dat op landbouwgebied de in volksoverlevering wortelende gewoonten vaak de ergste hinderpalen zijn tegen economischen vooruitgang en dat alleen van een op westersche leest geschoeid onderwijs verbetering is te verwachten, wordt door Van Hinloopen Labberton dan ook slechts onder een uitdrukkelijk voorbehoud beaamd. De wes-

1) blz. 60.
2) blz. 61.

tersche wetenschap moet er volgens hem naar streven 'het *totaal* van inlandsche gegevens in zake tropischen landbouw te leeren kennen, *toe te passen* en aan te vullen, waarbij men zich zal hebben te hoeden voor het gemakkelijk succes van bespotting der aan het animisme ontleend(e) nomenclatuur'[1]. Eerst dán mag verhooging worden verwacht van het rendement der inlandsche volkscultures, dat, naar de schrijver toegeeft, en dus ondanks de zegeningen die van het 'grootsch denkstelsel' uitgaan, over het algemeen te laag is.

De vijandelijke stemming tegen al wat 'westersch' is, proeft men zelfs in sommige uitlatingen van economischen aard. Tegen het streven om ook de inlandsche bevolking, onder zekere voorwaarden die haar bescherming tegen economisch-sterkeren beoogen, te doen deelnemen aan het algemeene ruilverkeer verheft de schrijver zijn waarschuwende stem met een verwijzing naar Britsch-Indië, waar hongersnood het gevolg zou zijn geweest van de neiging der bevolking 'om de zilverlingen voor den oogst van zijne voedingsmiddelen ontvangen te verspillen aan de kooplust opwekkende invoerartikelen'[2]. Tot dusver werd altijd gemeend dat de britsch-indische hongersnooden voornamelijk hun oorsprong vonden in oogstmislukking en dat het beste geneesmiddel dan ook moest worden gezocht in (helaas alweer met behulp der westersche techniek) aan te leggen bevloeiïngswerken. Het 'grootsch denkstelsel' leert het blijkbaar anders. Het ruilverkeer 'stelsel van schijnbare koopkracht' is de vijand. 'Gelukkig wordt hier (d.i. op Java) de maatschappelijke handelsvrijheid en een winzuchtige verhandelingsdrang (sic!) nog eenigermate in toom gehouden door het instinctmatig volksbewustzijn dat ledige rijstschuren na den oogst met haar *pamali*[3] heeft beklijfd. De materialistische tendenz der Westersche overheersching, die de animistische structuur der Inlandsche samenleving noch begrijpt, noch ontziet, is bezig dezen breidel te ondermijnen. Staats-

1) blz. 219. (cursiveering is van mij). Men leze in verband hiermede de aanhaling uit het jaarverslag van het Landbouwdepartement over 1905 op blz. 57 van 'Landbouw' door M. Treub.
2) Deze en de twee volgende aanhalingen zijn ontleend aan blz. 274.
3) '"Pamali" is in het algemeen wat als onheilbrengend door de vaderen ontraden wordt.'

zorg, niet slechts voor een genoegzame voortbrenging, doch ook voor het beschikbaar blijven van de noodzakelijke levensbehoeften is onontbeerlijk.'

Men kan, tot op zekere hoogte, met de conclusie instemmen, zonder de praemissen te onderschrijven. Een volle rijstschuur is zeker beter dan een ledige indien overigens de landbouwer niet wijzen kan op eenig actief. Maar bij een ledige rijstschuur laat zich denken een saldo in de dorpsbank en als de landbouwer dan bovendien zijn belang begrijpt is het niet twijfelachtig of hij is er beter aan toe dan zijn buurman die, ondanks alle rijzingen van de padimarkt, zijn voorraad angstvallig vasthoudt omdat het tegendeel als onheilbrengend door de vaderen ontraden werd. Hier staan twee beschouwingen tegenover elkander: de conservatieve die alles maar bij het oude wil laten en de vooruitstrevende welke het mogelijk acht om, mits onder het wakend oog van de overheid die allereerst haar krachten zal moeten samentrekken op de vervulling van de grootsche taak der *volksopvoeding*, den Inlander steeds meer mogelijkheden te doen vinden ter ontplooiïng van zijn productievermogen en ter verhooging van zijn welvaart. In een 'synthetischen catalogus van den oeconomischen staat van den Nederlandsch Indischen Archipel', uitgegeven in den jare 1910, had men wat meer erkenning mogen verwachten van de beteekenis die, ook van overheidswege, aan de laatste van deze twee beschouwingen gehecht wordt.

Ik meen met het voorafgaande te hebben duidelijk gemaakt welke bezwaren bij mij bestaan tegen den inhoud van het hier besproken boek. Ook den vorm kan ik niet onverdeeld prijzen. Wel vind ik den algemeenen opzet van het werk gelukkig, en de zeer moeilijke taak der verdeeling van de stof dunkt mij goed vervuld. Bij een vergelijking met het boek van Cabaton treft het, hoeveel beter de schrijver van het Handboek er in geslaagd is, Java en de Buitenbezittingen tot één geheel te verwerken. Maar in een ander voornaam opzicht, dat van taal en stijl, blijft de Nederlander, helaas, in bedenkelijke mate bij den Franschman achter. Daargelaten sommige hinderlijke drukfouten[1)], die

1) Het begint al vóór het titelblad, waar in het onderschrift van het tegenover dit blad geplaatste prentje (zeker niet de beste proeve van verluchting!) de heer Van Heutsz een *C.* in plaats van een J. als eerste voorletter krijgt. De reeds vermelde 171 in plaats van 11171 desaloemboengs op blz. 149 zullen ook wel aan een drukfout te wijten zijn. Op blz. 25 vond ik een mij ongeloofelijk schijnend temperatuurverschil voor-Amboina van 20° C. Op blz. 183 zijn blijkbaar een of meer regels uitgevallen. Mr. Cohen Stuart (blz. 4 van den Index) had J.W.Th. tot voorletters, niet alleen *Th.*

misschien op rekening moeten worden geschreven van de overhaasting waarmede het werk ten slotte is moeten worden afgeleverd, zijn de stijlslordigheden en on-hollandsche uitdrukkingen te talrijk en van te bedenkelijken aard om geheel met den mantel der liefde te kunnen worden bedekt. Daartoe bestaat bovendien te minder aanleiding, nu men te doen heeft met het werk van iemand, die op het gebied van de indonesische taalstudie een overdreven purisme huldigt. Dat, om enkele voorbeelden te noemen, Preanger Préjangan, Sumatra Soematra, Celebes Sélébes, Ceram Sérang wordt, zal wel verantwoord zijn, al mag bij de spelling van geografische namen toch ook wel een weinig met de historische overlevering worden rekening gehouden. Gaat het echter niet wat ver, de *Molukken* op grond van een *vermoeden* van verwantschap met het arabisch, om te doopen tot *Moloekoe*?[1)] Ook *Sanskriet* mag men niet meer schrijven: de heilige taal der Ariërs worde aangeduid als *Sanskreta.*[2)] Op deze wijze zouden wij voortaan in onze taal van *français* en van *italiano* moeten gaan spreken! Laat ons liever vermijden ons te bedienen van uitdrukkingen als 'speciaal productie'[3)], 'in aanmerking nemende' en 'toegevende'[4)] in plaats van *in aanmerking genomen* en *toegegeven*; 'zes *leerkrachten*' verbonden aan een onderwijsinrichting;[5)] of 'desa's, *waar de sawahbewerking geheel ongekleed plaats heeft.*'[6)]

Over den stijl waarin die gedeelten van het werk die vooral de beteekenis van het *animisme* moeten doen uitkomen geschreven zijn en die wel als een direct uitvloeisel van de persoonlijkheid des schrijvers zullen mogen worden beschouwrd, hebben de lezers dezer critiek zich reeds een oordeel kunnen vormen. Ik betwijfel, of velen zich zullen kunnen vereenigen met een beeldspraak, die gewaagt van het 'ondermijnen' van

1) Index blz. 9.
2) Index blz. 12.
3) blz. 274.
4) blz. 209 en 213.
5) blz. 213.
6) blz. 67.

een ‘breidel’ of zich een juiste voorstelling kunnen vormen van het vreemdsoortig harlekijnspak waarin de ‘westersche wetenschap’ door den schrijver gestoken werd.

De illustraties waarmede het Handboek is versierd, werden reeds geroemd. Echter mag niet worden verzwegen dat haar plaatsing ook in dit werk zeer dikwijls niet het minste verband houdt met den tekst. Er zijn combinaties die humoristisch schijnen. Zoo bijv., ik doe maar een greep, zou men als illustratie van § 30, *het gevangeniswezen*, licht de afbeelding van een indische strafinrichting verwachten. In stede daarvan krijgt men (blz. 138) een *suikerfabriek* te aanschouwen! Soms overschrijdt de disharmonie tusschen tekst en verluchting zelfs de grens van het humoristische. Mij dunkt althans dat zendingsvrienden zich moeten ergeren wanneer zij zien dat de eerste vijf prentjes geplaatst tusschen den tekst van § 68 *Humanitaire arbeid en Zending,* achtereenvolgens voorstellen: *Heiligdommen van Bali*, *Een schaking* (*tempelrelief van Bali*), een *Soerabajasche koperbewerker*, een *Lampoengsche Bruid* en *Heilige graven van Islâm-apostels te Gresik.* Waren er dan geen ‘kiekjes’ te krijgen die iets te zien hadden kunnen geven van Modjowarno of van de medische zending, die bijvoorbeeld in Jogja en in Poerwodadi haar liefdewerk verricht?

Wanneer ik alles te zamen genomen en niettegenstaande de vele bedenkingen die ik meende niet te mogen verzwijgen, het Handboek van Insulinde een aanwinst noem voor onze koloniale litteratuur, doe ik dit omdat het in beknopten vorm tal van nuttige zakelijke gegevens over de meest uiteenloopende onderwerpen bevat. Maar ik voeg onmiddelijk hieraan toe dat, ten gevolge van het sterk subjectieve karakter dat des schrijvers meeningen aan het boek hebben verleend, het alleen voor critisch gestemde lezers een geschikte lectuur kan opleveren. Een in den goeden zin des woords *populair* werk over Insulinde mag het niet worden genoemd. Daartoe bevat het te veel, dat hem die op de mededeelingen van den schrijver geheel zou wenschen af te gaan, onvermijdelijk bloot stelt aan het gevaar, zich voorstellingen te vormen welker juistheid niet boven twijfel verheven is en die niet passen in het kader van den ‘oeconomischen staat’ welken te catalogiseeren des schrijvers taak was. Dit is een groot gebrek

van het werk, juist omdat het zich als een catalogus van dien staat aanbiedt, dus een zooveel mogelijk objectieve beschrijving belooft en bovendien, door zijn beknopten omvang en matigen prijs, meer dan andere boeken over Insulinde in de termen zal vallen door velen te worden gelezen.

Het zou daarom naar mijn meening ernstige overweging verdienen om, bij een mogelijke tweede uitgave van het Handboek - naar verluidt is de eerste uitgave reeds zoo goed als uitgeput - te beproeven, het te zuiveren van die al te subjectieve uitwassen. Misschien is daarmede tevens te bereiken dat die tweede druk nog wat dunner en luchtiger worde dan de eerste. In geen geval moge het Handboek bij de omwerking dikker uitvallen, want dan zou zijn hoofddeugd te loor gaan!

Blijkt een herziening in den aangegeven zin mogelijk en kan deze zich tevens uitstrekken tot den vorm van het geschrift, voor zoover deze minder aanbevelenswaardig moet worden geacht, dan zal daarmede in tweeërlei opzicht een goed werk verricht worden. In de eerste plaats tegenover het groote publiek, dat zich voor weinig geld (want de lage prijs blijve *conditio sine qua non!*) een inderdaad encyclopaedisch werk over Insulinde kan aanschaffen. In de tweede plaats tegenover den ‘compilator en redacteur’, wiens bekwaamheid, ijver en veelzijdige belangstelling hem volle aanspraak geven op een waardeering, die hem thans niet dan onder ernstig voorbehoud kan worden geschonken.

C.TH. VAN DEVENTER.

Gedichten.

Vereenzaming.

Wijl liefde leven was had ik u lief,
Want al mijn dagen en mijn nachten schenen
Als wemelende luisters om u henen,
En alle wisselingen van gerief
En klein verdriet en stamelende grief
Konden in u bedwelmend zich vereênen
Tot zaligende traan van lach en weenen,
Tot leven liefde werd - en 'k had u lief.

Toen heeft het leven de˘eigen bloem gebroken
Nog voor haar gloed ten volle was ontloken,
En hoogste zaligheid bleef ongekust,

En binnen eenzaamheid's omwaaide wanden
Hurk ik en strek mijn daadgeschuwde handen
Naar 't vrekkig vuur van een verachte lust.

De sterren.

Voor P.N. VAN EYCK.

Is dan de wereld een vergeefsche wôon -
Vergeefsch, maar onvermijdelijk en wreed
Voor wie de˘eigen verheffing sterflijk weet
Als al der dagen ijdel wendend schoon?

O, laat hij die van zijner wanen troon
Zich op de gloed eigener smart vermeet,
Zijn starende˘oogen opslaan - hij vergeet
Der goddelijke sterren eeuw'ge hoon.

Doch hij die weet en wetend niet wil deinzen
Maar met een luid en tergend lachen veinzen
Dat hij 't onmeetlijke˘als zichzelf veracht,

Laat hij zijn uit verbittering gebaarde
Verachtlijke verachting heffen naar de
Zwijgende smaad dier koepelende pracht.

Schemering.

Er is een zachtheid die nooit sterft,
   En niet het luide leven wil -
Een weemoed die nooit schoonheid derft,
   Een zaligheid van deemoed stil.

Over de dovende˘avondlanden
   Gaat zij met zachtomglansd gelaat,
En zoekt wie daar met leege handen
En wijde oogen die staag branden
   Van tranenlooze wanhoop gaat.

Zij leeft voor de˘eenzamen, die gaven
Hun hart om andrer hart te laven,
   Die minden liefde bóven lach,
Maar na een droom van zalig leven
Alleengelaten, zijn gebleven
   In 't licht van een gevreesden dag,
Tot over mijmring's onbetogen
Spiegel hun weemoed is gebogen,
   En de˘oude vreugd' verteederd zag.

En toen zij van dien spiegel 't staren
   Der oogen hieven naar omhoog,
Zagen zij, diep in donkre haren,
Scheemring's gelaat dat als te zware
   Bloem naar hun zwijgen overwoog.
Want Scheemring hield de blanke luister
   Dier spiegel van hun mijmering -
Haar adem zeide˘in ijl gefluister:
‘Nooit zal der dagen zwaarste duister
   Verdonkren deze spiegeling.’

Met hen luisterde zij naar 't zachte
   Gezang van boom- en windgeruisch -
En stond, zwijgend, naast hen te wachten
   Aan de˘avonddeur van hun leeg huis.

Zij is 't die aan hun zijde zwerft
   Als 't hart vergeefs verleden wil,
Hun weemoed die nooit schoonheid derft,
Zij is de zachtheid die nooit sterft,
   De zaligheid van deemoed stil.

Men zal bij u mijn woord smaden als logen,
   Tergend: ‘Die u verliet heeft dit geveinsd;
   En ijdel zijn uw dagen als gij peinst
Aan hem die u bedwelmend heeft bedrogen.’

Maar ik heb eens uw zuiverst hart gewogen,
   En weet uw kracht, en wéét dat gij niet deinst
   Hoe ook uw wereld lokt of smalend grijnst
Voorbij het leed van uw verlaten oogen.

Want in een kring zelfs door mijn spot gesmaad
Weet ik uw eens zoo zacht omstreeld gelaat
   Eenzaam. Maar glanzend - o geheimenis! -

Diep in uw oogen en wijd om uw hoofd
Zien mijn zielsoogen vol en ongedoofd
   Het zachte licht dat liefdes wijsheid is. -

Najaar.

Dit is ons jaar dat sterven gaat
Nu onze vreugd getogen is,
En 't is me˘of ook uw ver gelaat
In duisternis
Gebogen is. -

't Lover daalt naar de donkre rust
Van wind- en vochtbeglommen grond,
Naar waar eens onzer liefde lust
In gouden stond
Haar lommer vond. -

't Scheemrende leven vindt den dood
Waar de˘eigen schaduw weemlendlag
In zon en wind toen gul en groot
De wereld zag
Der heemlen lach.

Wij zijn nu elk weer gansch alleen,
En 't jaar dat óm ons sterven gaat,
En weemoed's late glans alleen
Aan ons gelaat
Niet derven laat,

't Jaar, in liefde door ons bemind,
Dat zalig ons omwemeld heeft,
Stamelt nu hoe in aarde's wind
Maar even leeft
Wat hemel geeft.

Ook wat de hemel aan ons schonk -
Vreugd die gij in mijn armen vond -
Ik in de volle liefdedronk
U zwoel ontbrond
Ter warmen mond -

't Is alles heen, en 't leven biedt
Als zij geluk ontnomen heeft,
Niets dan het machteloos verdriet
Dat doodomzweefd
Van droomen leeft -

Tóch - 't leed dat u genaderd is
Toen dood uw vreugde nemen ging -
Schuw 't niet - het geeft de lafenis
Van mijmering
In schemering...

Dit is ons jaar dat sterven gaat -
O neig uw hoofd ter duisternis,
Zij geeft de glans om uw gelaat
Die wreedst gemis
Tot luister is -

Als langs het avondpad van later dagen
Ik in verzonken mijm'ring af en aan
Zal gaan en mijn herdenken zacht de waan
Laat streelen die we˘eens samen stralend zagen -

Dan komt wellicht een vriend, het hart gedragen
Door zacht begrijpen, aarzlend voor mij staan,
En fluistert: ‘'k zag háár, 'k ben een wijl gegaan
Met haar’ - en spraakloos zal 'k hem alles vragen -

O, peinzend is 't nu of zijn stem begon
Zalig als mijmerende schemeringen:

‘Van schoone zachtheid werd haar smart de bron,
Lavende zachtheid voor wie naast haar gingen -

En om haar heen mijm'ren de levensdingen
Als bloemen 's avonds in wat late zon’ -

A. ROLAND HOLST.

Aanteekeningen en opmerkingen.

Nederland's Volksvertegenwoordiging en Indië's Bureaucratie.

- Minder om mij te verweren dan om misverstand te voorkomen, vestig ik nog eenmaal de aandacht op de belangrijke vraag die ik in mijn artikel *Insulinde in het Parlement* aanroerde en die door den heer Hasselman in *Onze Eeuw* eerst in het Mei-nummer (*Nederland's Vertegenwoordiging en Indië's Autonomie*), daarna in het Februari-nummer (*De Tooverformule der Desa-autonomie*) uitvoeriger behandeld werd. De vraag of het nederlandsche parlement, geroepen om over indische zaken te oordeelen, in het bijzonder waar het locale of détailzaken betreft, als regel behoort te zeilen op het kompas der indische autoriteiten, dan wel voor elk bijzonder geval, van welken aard ook, zich zijn recht van critiek en beslissing moet voorbehouden. De heer Hasselman kiest de eerste oplossing, - ik meen dat, zoolang ons koloniaal staatsrecht zijn tegenwoordige inrichting behoudt, aan de tweede de voorkeur moet worden gegeven. Die inrichting toch is zuiver bureaucratisch. De regeering over Indië is een regeering van ambtenaren, wier overleggingen en adviezen geheim blijven. Het parlement is de eenige macht in onzen staat die, bij de behandeling van indische begrootings- en andere wetsvoorstellen, en bij de practische toepassing van het beginsel der ministerieele verantwoordelijkheid, door tusschenkomst van den minister van Koloniën, de indische bureaucratie controleeren kan. Staat dit eenmaal vast dan volgt hieruit dat die bevoegdheid tevens een plicht is, daar een geheel of ten deele ongecontroleerde bureaucratie niet strooken zou met

den geest onzer constitutie. Van daar dus mijn meening, dat, zoolang Indië niet begiftigd is met instellingen die de taak van het nederlandsche parlement althans voor een deel kunnen overnemen, dit parlement 'het leerstuk der onmisbaarheid van haar inmenging' niet kan noch mag loslaten. Daarbij een grenslijn te trekken tusschen belangrijke en minder belangrijke, tusschen principieele en détailzaken, is beslist uit den booze. Niet alleen omdat zulk een grenslijn altijd willekeurig zijn moet, maar tevens omdat ook aan détails groote beginselen en belangen verbonden kunnen zijn.

Wat voert de heer Hasselman nu aan voor het verkieselijke van zijn meening? Dat het zoo gewenscht is, Indië te leeren op eigen beenen te staan. 'Wil men onderzoeken of Indië vatbaar is voor autonomie dan zal de nederlandsche volksvertegenwoordiging moeten beginnen met loslating van het leerstuk der onmisbaarheid van hare inmenging.' Maar welk bewijs voor de vatbaarheid voor *autonomie* kan geput worden uit de buiten inmenging van een in het openbaar controleerend lichaam gehouden bewegingen van een *ambtenaars-regeering?* Hier heeft men de fout in de redeneering van den heer Hasselman. Wat hij wil is niet een stap voorwaarts naar Indië's medezeggenschap, maar een stap achterwaarts naar een onverantwoordelijk gezag.

Natuurlijk sluit de door mij voorgestane meening volstrekt de erkenning niet uit dat het nederlandsche parlement in indische zaken nog minder waarborgen voor onfeilbaarheid biedt dan ten aanzien van zuiver nederlandsche aangelegenheden. Dit mag echter voor het parlement geen reden zijn om, in strijd met den geest onzer constitutie en met afwijking van de lijn der historie, te abdikeeren of met het gezag te capituleeren. Wèl vinde het er aanleiding in om, in indische zaken, nóg meer dan in zuiver-nederlandsche aangelegenheden, op volledige voorlichting aan te dringen en bij de uitoefening van zijn recht tot ingrijpen zekere gematigdheid te betrachten. Het zou onbillijk zijn te beweren dat, in het algemeen gesproken, ons parlement deze gematigdheid uit het oog pleegt te verliezen. Van het amendementrecht werd tot dusver waar het Indië gold een zeer spaarzaam gebruik gemaakt en het verwerpen van indische begrootingsontwerpen behoort tot de hooge uitzonderingen.

De grootste dienst dien ons parlement èn zich zelf èn Indië kon bewijzen zou intusschen hierin bestaan, dat het te zijner tijd medewerke tot het scheppen van koloniale organen die, onder denzelfden onmisbaren waarborg der openbaarheid samenwerkend met en toezicht houdend op de indische regeering, een belangrijk deel van het werk dat thans in zijn volle zwaarte rust op de nederlandsche wetgevende macht, van deze kunnen overnemen.[1)]

Van Desaverkiezingen.

- Voor zoover het hierboven aangehaald artikel van den heer Hasselman niet handelt over de rol die het nederlandsche parlement ten opzichte van Indië behoort te vervullen, geeft het over de zelfstandigheid van de javaansche desa's eenige beschouwingen die zich aansluiten bij het artikel van denzelfden bekwamen schrijver: *Het Palladium*, *eene koloniaal-historische dwaling*, in *De Gids* van November 1901. Evenals destijds is de heer Hasselman ook nu slecht te spreken over het instituut der *desaverkiezingen.* Historisch acht hij het vrijwel een ketterij en in zijn werking een zoo groot paskwil, dat hij, met onomwonden leedvermaak, 'den practisch aangelegden dorpeling' bijvalt, die, bij gebreke aan een javaansch woord, uit ons 'loterij' den term *lotterie* zou hebben gesmeed, waardoor hij 'den waren aard van het nieuwe recht met volkomen juistheid karakteriseerde'.

In het voorbijgaan doe ik opmerken, dat de javaansche taal wèl een woord kent voor *het kiezen* nl. *pilih* en dat afleidingen van dien grondvorm, althans op Midden-Java, gebezigd worden ter aanduiding van het begrip desaverkiezingen.[2)] Dat desniettemin daarover wel eens als over een *loterij* zal worden gesproken is best mogelijk. Ook buiten Java veroorlooft men zich soms dergelijke geestigheid.

1) Voor een uitvoeriger motiveering verzoek ik te mogen verwijzen naar mijn verhandeling *Le rôle des parlements en matière coloniale* in de *Revue de l'Université de Bruxelles* van Maart 1909.

2) In het sterk javaansch getinte maleisch dat op Java geschreven en gesproken wordt, bedient men zich van den term *pilihan desa.* Zie bijvoorbeeld het artikel onder dien titel van den heer R.M.T.A. Tjokro Adikoesoemo, Regent van Temanggoeng, in het *Tijdschrift voor het Binnenlandsch Bestuur* XXXIII (1907) blz. 99 en vlg.

Van meer belang dan het *woord* is echter de *zaak.* Wat wil te haren aanzien nu eigenlijk de heer Hasselman? Wil hij die nu bijna een eeuw geleden door Raffles voor geheel Java ingestelde en sedert gehandhaafde verkiezingen - het eenige democratische element in onzen overigens autocratischen bestuursvorm - afschaffen en van de thans door de bevolking gekozen hoofden ambtenaren maken, die door het inlandsch of europeesch bestuur worden aangewezen? Het is niet aan te nemen, want niemand heeft beter dan hij in zijn *Palladium*-artikel (blz. 232) betoogd, dat wij daarmede van den wal in de sloot zouden geraken. Maar dan ware het toch ook nú beter geweest om op te wekken tot verbetering van de gebreken, die de toepassing van het stelsel aankleven, dan om stemming te maken tegen het instituut-zelf. Te meer omdat de indische regeering reeds blijk gaf aan sommige gerezen bezwaren te willen tegemoet komen, toen zij in 1907 een nieuwe ordonnantie betreffende deze verkiezingen uitvaardigde. Jammer genoeg echter werd bij die gelegenheid veel afkeurenswaardigs ongewijzigd gelaten. Wat wel het ergste verzuim mocht heeten was dat de gebruikelijke wijze van stemmen, hierin bestaande dat de kiezers eenvoudig gaan zitten achter den candidaat hunner keuze en dat vervolgens geteld wordt hoeveel stemmen iedere candidaat op zich vereenigd heeft[1)], niet vervangen werd door een behoorlijke geheime stemming. Dat zúlk een stemmingswijze practisch uitvoerbaar is, werd in het artikel *Pilihan Desa*, waarnaar ik zooeven verwees, duidelijk aangetoond en twee europeesche bestuursambtenaren plaatsten onder dit betoog van hun inlandschen ambtgenoot de beteekenisvolle woorden: ‘Bovenbedoelde regeling is zeer practisch en voorkomt knoeierijen. De bevolking is er zeer mee ingenomen.’

Tot nog toe bleek niet dat van regeeringswege iets werd gedaan om deze voor de hand liggende ‘veredeling’ van de instelling der desaverkiezingen te bevorderen, nog minder dat eenige plannen bestaan om het houden van geheime stemmingen verplicht te stellen.

C.Th.v.D.

1) Zie: Overzicht van den economischen toestand der inlandsche bevolking van Java en Madoera. 's-Gravenhage, 1904, blz. 173.

Dramatisch overzicht.

Nederlandsche Tooneelvereeniging: George Dandin of de misleide echtgenoot. Comedie in 3 bedrijven van Molière. Vertaling van A.B.E. vun Leeuwen.
De Hagespelers: Romeo en Julia. Treurspel in vijf bedrijven (24 tafereelen) van William Shakespeare. Vertaling van Jac. van Looy.
Het Nederlandsch Tooneel: Sara Burgerhart, blijspel in vier bedrijven door mejuffrouw J. Pabst, bewerkt naar den roman van Betje Wolff en Aagje Deken.

George Dandin is, als ik mij wel herinner, de derde klucht van Molière, door de Nederlandsche Tooneelvereeniging in de vijftien laatste jaren vertoond. In *De Burger-Edelman* bleken de tongen, de beenen en de armen van de vertooners niet bewegelijk genoeg voor hetgeen Molière van hen verlangde. Daarentegen wisten, in 1900, Ternooy Apel en mevrouw De Boer-Van Rijk in *De dokter tegen wil en dank* van Sganarelle en Martine iets heel levendigs te maken.

Met voldoening zag ik, na zooveel jaren, eindelijk weer eens een Molièresch kluchtspel aangekondigd: *George Dandin.* Maar hoe werd ik teleurgesteld! Is Molière voor de Nederlandsche Tooneelvereeniging een minderwaardig merk geworden, waarbij de eerste tooneelspelers niet meer in het vuur behoeven te komen maar men het met het tweedesoort acteurs af kan? Het schijnt wel zoo te zijn. De gevolgen zijn niet uitgebleven.

Deze, niet diepgaande, maar bij vlug en geestig spel toch zeer vermakelijke klucht werd in een treurmarsch-tempo gespeeld, en door den heer Erfmann, als George Dandin, met een begrafenisgezicht, dat allen lust tot lachen op de vlucht

joeg. Heeft de heer Erfmann misschien wel eens hooren beweren, dat zoo'n kluchtspel als *George Dandin* toch eigenlijk een zeer tragischen achtergrond heeft en dat de figuur van den misleiden echtgenoot eer een droevige dan een komische verdient te heeten? Dan had de lezing van hetgeen Fransche tooneelbeoordeelaars van naam als Sarcey en Lemaître over deze klucht schreven hem beter kunnen onderrichten.

Got, wiens heele persoonlijkheid trouwens naar het zwaarmoedige overhelde, gaf in zijn tijd een zwaarmoedigen Dandin te zien, met het gevolg dat het publiek van het Théâtre français, dat *zijn* Molière niet herkende, hem na enkele voorstellingen voor stoelen en banken liet spelen. In het dagboek van dezen 'Sociétaire de la comédie française' staat, onder dagteekening van 10 Februari 1874, te lezen:

'Ce soir *George Dandin*, pour la première fois. J'avais bien travaillé le rôle, mais comment l'ai-je réussi? Je n'en sais trop rien. Pas un chat n'est venu dans ma loge après la représentation; mauvais signe!'

Sarcey, bij de bespreking van latere vertooningen van Molière's kluchtspel, merkt op dat het stuk, zoo opgevat als Got het deed, in plaats van te doen lachen, het publiek treurig stemde: men ging naar huis, vervuld van medelijden met den armen Dandin. En dan betoogt de Parijsche criticus dat Molière het zoo niet kan bedoeld hebben: hij wist wel dat het onderwerp tragisch was, maar ook dat het alleen gered kon worden, wanneer het werd voorgesteld als een klucht. Alles is kluchtig in *George Dandin;* niet alleen de malle fratsen van Dandin's adellijke schoonouders, de onnoozelheid van den knecht Lubin, maar ook de streken van Dandin's vrouw en het allermeest Dandin zelf. Zoo is Molière's bedoeling geweest; zoo heeft hij zijn stuk geschreven, en zoo moet het gespeeld worden. 'Il faut que tout le monde y pousse franchement jusqu'au grotesque.'[1] En Jules Lemaître, in het 8e deel van zijn *Impressions de théâtre*[2], beweert hetzelfde in een uitvoeriger betoog.

De vertooners van de Tooneelveroenigihg schenen daar

1) Quarante ans de théâtre. Molière et la comédie classique: p. 121.

2) Impressions de théâtre. 8ième série, p. 53.

niets van te voelen. De mise-en-scène, zoo vermeldde het programma, was gevolgd naar de opgave van de Comédie française. Wel mogelijk, al zagen het huis en de tuin van den rijken Dandin er uit of zij wel een opfrissching noodig hadden. Maar had men uit Parijs de mise-en-scène gekregen, de mise-en-bouche en de mise-en-jambes had men van daar niet kunnen overmaken. Over Erfmann als Dandin sprak ik reeds. Angélique zijn vrouw en het echtpaar de Sottenville geleken op de poppen uit een schilderij van Lizzy Ansingh. Alleen Ruys als Lubin had in stem en houding, in vlugheid van beweging den Molièreschen niais weten te vatten.

Wanneer de Tooneelvereeniging werkelijk nog iets voor Molière voelt, laat zij dan *George Dandin* eens nieuw bezetten met Ternooy Apel en mevrouw De Boer en andere van haar eerste krachten, en dan het stuk spelen als een klucht, met al de dolle phantasie, waarover de besten hunner te beschikken hebben.

Een vertooning gelijk zij ons thans te zien gaf is Molièreschennis.

Was het misschien ook Shakespeare-schennis, welke de leider van de 'Hagespelers' beging, toen hij zich aan een werk als *Romeo en Julia* waagde?

Toen in 1823 in den Hofschouwburg te Dresden, die voortreffelijke krachten telde, *Romeo und Julia* in de toen nieuwe vertaling van Schlegel vertoond was, schreef Ludwig Tieck, op wiens aansporing het Dresdener repertoire met deze tragedie verrijkt werd, in een brief aan Friedrich von Raumer:

'Jede Darstellung eines solchen poetischen Werkes wird immer nur eine Annäherung, auch beim besten Spiele sein und bleiben.'

Slechts de groote schouwburgen, die over vele en velerlei krachten, finantieele zoowel als artistieke, te beschikken hebben, plegen zich dan ook aan zulk een 'benadering' te wagen. Dat de heer Verkade met zijn beperkte middelen het deed, zou men overmoed kunnen noemen. En zoo hij des ondanks met zijne vertooning succes behaalde, dan heeft hij dit, voor een groot deel, zeker daaraan te danken, dat men den indruk kreeg, dat aan deze vertooning veel moeite, veel studie en

veel kosten besteed waren. Wat men, geleid door goeden smaak en zin voor kleur, zich voor geld verschaffen kon, was hier: een vernuftig décor, dat de verbeelding een goed eind tegemoet kwam (al moest men zoowel in broeder Laurens' cel als op het kerkhof zich het balkon wegdenken), en een door kleurenkeus en kleurenschikking uitmuntende costumeering. Dank zij die beide factoren, kon, vooreerst, de vertooning van de 24 tafreelen zonder verkorting binnen de drie en een half uur afloopen, en werd de aandacht aanhoudend geboeid door de spelende personen. De lange voorstelling bekoorde voortdurend het oog; zij viel, zoowel daardoor als door het vlugge spel, den toeschouwer niet lang. Bedenkt men wat er al verricht is moeten worden om dat te bereiken, dan is dit een lof van beteekenis. Maar het is tevens, waar het de vertooning in haar geheel betreft, ook de eenige lof, dien zij ten volle verdient.

Alfred von Berger, thans aan het hoofd van het Burg-theater te Weenen, vroeger bestuurder van het Deutsche Schauspielhaus te Hamburg, heeft, in een verzameling opstellen met den pretentieusen titel: ‘Meine Hamburgsche Dramaturgie’, ook een stuk naar aanleiding van de vertooning van *Romeo und Julia* onder zijn regie. Hij doet daarin uitkomen, hoe in Shakespeare's tragedie de Liefde steeds vergezeld gaat van den rondwarenden en zijn slachtoffers zoekenden Dood, totdat deze het terrein alleen behoudt. Daarom gaat het, volgens von Berger, niet aan, dit stuk op te vatten als één groot liefdesduet, waarin het lyrisch-sentimenteele en romantische het tragische overstemt. De directeur van het Hamburgsche Schauspielhaus liet Romeo en Julia, in de balconscêne zoowel als in den bruidsnacht, hun tweegesprek niet kweelen als een operaduet, maar zacht en gejaagd spreken, als konden de gelieven elk oogenblik verrast worden.

In het 5e tooneel van het derde bedrijf, dat in Julia's slaapvertrek speelt, gaat von Berger nog verder. ‘Bei der Darstellung der Brautnacht’, zegt hij, ‘musste jede traditionelle Prüderie fallen. Die Vermählten lagen sich in Bett in den Armen, das Zimmer so dunkel dass man die Gestalten kaum unterschied, nur durch den rötlichen Vorhang hereindämmerendes Morgenlicht’...

Zonder dat men zóó ver behoeft te gaan, kan zeker in

die richting iets bereikt worden dat Shakespeare's bedoeling nader komt dan de vertooning zooals de Hagespelers ons die geven. Reeds de lichte kleur van het décor staat bij het wekken van een stemming als waarnaar von Berger te Hamburg streefde in den weg.[1)]

Was nu, met dit voorbehoud, het spel van de hoofdpersonen van dien aard, dat deze groote liefdestragedie in van Looy's vertaling, waarvan ik hier niets anders zeggen kan dan dat zij, op enkele overbodig stroeve constructies na, goed klinkt, de toeschouwers vermocht te ontroeren?

In het minst niet.

Mevrouw Enny Vrede, als Julia, is voor velen een verrassing geweest. Dit is in zoover te verklaren als deze gewoonlijk slecht sprekende en zonder talent spelende actrice van sommige gedeelten van hare rol, met name van de balconscêne, blijkbaar onder deskundige leiding, een bijzondere studie gemaakt had en daarin door juiste intonatie en zuivere dictie iets nieuws te hooren gaf. Maar dat dit enkel aangeleerd en ingestudeerd was, bleek in menig ander tooneel, waarin de van nature schrale stem bij de minste uitzetting rauw klonk, het spreken onduidelijk, het lispelen hinderlijker was dan ooit, en waarin enkel de gracieuse, slanke verschijning er aan herinnerde dat hier een Julia voor ons stond.

Indien mevrouw Enny Vrede, die bij de Hagespelers steeds voorop geschoven en met eerste rollen meer belast dan begiftigd wordt, een tooneelspeelster van beteekenis worden wil, zal zij aan stemvorming, dictie, en aan nog het een en ander wat tot de essentialia van de tooneelspeelkunst hoort, nog heel wat studie hebben te wijden.

Geen verrassing bood de Romeo van den heer Verkade, of het moest zijn, toen hij met een vlugheid zonder wederga over den muur van Capulet's boomgaard sprong. Hebben de zorgen voor de insceneering, die ongetwijfeld zeer groot geweest zijn, den leider verhinderd, zich in de rol van Romeo in te werken en gaf de zorg voor het goed loopen van de

1) Terecht vroeg dan ook, in No. 12 van het nieuwe orgaan ‘Kunst en Letteren voor Noord- en Zuid-Nederland’, de heer Edmond Visser: ‘waar bleef de zwarte, de zware, de dreigende tragiek, die, bij het lezen, opspookt uit dit Shakespeare-stuk.’

voorstelling hem wellicht distracties? Zeker is het dat hij van zijn rol weinig wist te maken en telkens den indruk gaf, met zijn gedachten elders te zijn.

Van de overige medespelenden onderscheidden zich Paul de Groot als Mercutio en Hetty Beck als proloogzegster en als Peter. Van een prachtrol als die van de Voedster is heel wat meer te maken dan mevrouw Kiehl ervan terecht bracht.

Zoo viel hier veel goede wil en veel goede smaak te waardeeren. Eene 'Annäherung' echter, als waarvan Tieck sprak, of iets als een inwijding in Shakespeare's meesterwerk was deze vertooning zeker niet.

Ik zet het den besten dramaturg, uit een roman in brieven als Wolff en Deken's *Sara Burgerhart* een drama van beteekenis samen te stellen met een spannende intrige en eene eenigszins diepgaande karakterteekening.

Het oorspronkelijke werk, hoe frisch ook van teekening en hoe geestig van toon, gaat niet diep. Het is voor ons vooral van waarde als een levendige en kleurrijke schildering van de zeden onzer vaderen uit het laatst der achttiende eeuw. Veel meer dan een reeks, door een dunnen draad verbonden tafreelen, waarin wij de hoofdpersonen en hoofdmomenten uit den langen roman terugvinden, is er wel niet van te maken.

Een aanknoopingspunt van gewicht vindt men enkel in de levendige voorstelling der gebeurtenissen, vaak in dialoogvorm, en in de pittige, echt karakteristieke uitdrukkingen waarvan men zich in ons land voor bijna anderhalve eeuw in burgerkringen placht te bedienen.

Daarvan heeft mej. J. Pabst dan ook gretig en handig gebruik gemaakt, en zoo is, voor een goed deel met de eigen woorden van het oorspronkelijk, een stukje samengesteld, dat ons zoo onderhoudend mogelijk de voornaamste gebeurtenissen uit den roman, in een aantrekkelijke omlijsting en in de kleeding van den tijd, voor de oogen brengt. Niet minder goed gevonden dan, in het 2e bedrijf, het sentimenteele door mevr. de Vos-Poolman allerliefst gezongen achttiende-eeuwsch lied, is aan het slot de menuet, waardoor tegelijk het luchtig karakter van het geheele stukje wordt aangegeven.

Prettig werd het gespeeld. Nagenoeg allen wisten zich in de huid van de voor te stellen persoon gemakkelijk te bewegen. Zoo was er in het geheel stijl en stemming.

Dramatische genietingen van hooge orde schenkt de Koninklijke Vereeniging ons zelden; maar ook eenvoudige genoegens hebben hun waarde, en wanneer die ons in zoo bekoorlijken vorm worden aangeboden als in deze vertooning van *Sara Burgerhart*, aanvaarden wij ze gaarne.

J.N. VAN HALL.

Buitenlandsch overzicht

Rusland-China. - Jemen. - Canada. - De Keizer en Rome. 22 Februari.

De gevolgen van het Russisch-Japansche verdrag worden openbaar.

Eerst nam Japan Korea; thans gaat Rusland op zijn buit af.

Een ultimatum wil het zijn dreig-stuk niet genoemd hebben, daar het geen fatalen termein stelt. De vorm eener oorlogsverklaring zal zeker worden vermeden; Rusland heeft andere middelen bij de hand. Onder schijn van handhaving der bij het verdrag van 1881 toegestane rechten zal het, wanneer China niet toegeeft, het Ili-gebied bezetten, en er is geen mogelijkheid dat China op het oogenblik dit gewapenderhand verhinderen kan.

Doel der Russen bij deze beweging schijnt vooral te zijn, te voorkomen dat China het commercieel overwicht in Mongolië terugwint. De herleving van China, in het bijzonder de uitbreiding van het Chineesche spoorwegnet, bedreigt de door de Russen in Mongolië verworven positie. Het is niet onmogelijk, ja zelfs zeer waarschijnlijk, dat, wat de rechtsvraag betreft, Rusland op vrij wat punten gelijk heeft. Men heeft hier evenwel met recht te doen van een alleronzuiverst gehalte; met een tractaat dat door een overmachtige, in zijn uitsluitend belang, in 1881 aan een toen nog half onmondige is opgelegd.

Geeft dan ook China voor het oogenblik veel toe, het zal nimmer zijn om op de zaak niet meer terug te komen.

Het blijvend eerbiedigen der regeling van 1881 moet op het verlies van Mongolië aan Rusland, eindelijk ook in staatkundigen zin, uitloopen, en het is ondenkbaar dat het China van thans, ondenkbaarder nog dat het China van aanstonds, Mongolië zonder oorlog opofferen zal. Zijn jongste gedrag tegenover Thibet, zijn gansche houding in economische en nationale vraagstukken in de laatste jaren, doen het wel anders voorspellen.

Het is zeer bedenkelijk en zeer verwerpelijk wat daar ginds gaat geschieden. Slaagt Rusland er in, China voor het oogenblik te vernederen (en hoe zou het er niet in slagen, nu eene mobilisatie een enorme verbreiding zou geven aan de pest, en zoolang tevens de gisting aanhoudt, waarin de nog onopgeloste constitutioneele quaestie het volk gebracht heeft), het zaait onheil voor het vervolg.

De *Temps* gaf te verstaan, dat de toestemming tot het optreden tegen China te Potsdam zou zijn gehaald. Het lijkt niet heel waarschijnlijk dat over deze zaak te Potsdam zou zijn gesproken, maar het is niet meer dan natuurlijk, dat elke verbetering in de verhouding tot zijn westelijken nabuur Rusland vrijer laat in het gebruik van zijn troepen in Azië, en dat die verbetering met name ook hierom door Rusland op dit oogenblik is begeerd en bewerkt. Dit beteekent echter nog geen moreele medeplichtigheid der Duitsche regeering. Voor zoover van moreele medeplichtigheid sprake is, komt die voor rekening van Japan, dat zonder eenigen twijfel wèl met Rusland over Mongolië gesproken heeft bij het verdrag van verleden jaar.

De onvermijdelijke gevolgen der te straffe centralisatie die de Jong-Turken hebben ingevoerd, doen zich voor in een gevaarlijken opstand in Jemen.

De regeering besloot tot een militaire krachtsinspanning op zulk eene schaal, dat demping van den opstand mag worden verwacht.

Dan begint echter het moeilijkste: de werkelijke bevrediging van de Arabische onderdanen van den Grooten Heer. Een probleem dat de Jong-Turken, in hun verblinding, tot dusver nauwelijks als probleem wilden erkennen.

De Arabieren zijn een krachtig, een edel ras. En zij tellen

vijftien millioen. De natuurlijke geschapenheid van het reusachtig schiereiland, dat zij bewonen, legt echter aan het ontstaan van een nationalen Arabischen staat onoverkomelijke moeilijkheden in den weg: het midden is woestijn en de bevolkingscentra aan den rand liggen tamelijk geïsoleerd en zijn, een voor een, tegen het modern bewapende Turksche leger lang niet opgewassen. Zonder ruime autonomie der onderdeelen is echter op den duur in Arabië geen vrede mogelijk. Mochten de opstanden daar chronisch blijven (hetgeen stellig gebeuren moet als Konstantinopel niet van politiek verandert), dan zal de regeering in Albanië en Macedonië er licht den zeer gevaarlijken terugslag van ondervinden. Een zoo aanzienlijk gedeelte der Turksche krijgsmacht als thans naar Jemen is geëxpedieerd kan niet blijvend in Arabië worden vastgehouden zonder dat de rust in het Balkan-schiereiland zelve gevaar loopt.

De verandering in de Amerikaansche tariefpolitiek, die een zoo dringende eisch des tijds is geworden, vangt aan met een reciprociteitsverdrag tusschen de Vereenigde Staten en Canada.

Het tractaat dat Taft gesloten heeft en met een onverwacht groote meerderheid zag aannemen, was reeds door Mac Kinley aanbevolen, zij het als een toekomstige maatregel, passende bij omstandigheden die hijzelf nog niet aanwezig achtte, maar komen zag.

De Amerikaansche industrie is thans zoo welgevestigd, dat verzekering van haar afzetgebied buitenslands door reciprociteits-verdragen de voorkeur verdient boven voortgezette bescherming ter wille van de - immers nu een feit geworden - verovering der binnenlandsche markt. De nadeelen der protectie beginnen ver te overwegen.

Ook in de geschiedenis der Amerikaansch-Canadeesche betrekkingen kan het verdrag een dagteekening worden. Zoo ergens, dan scheen een vriendnabuurlijke verhouding tusschen de Staten en Canada mogelijk; - maar er was in het Amerikaansche jingoïsme een neiging op te merken om de Canadeezen te straffen voor het feit dat zij Canadeezen willen blijven. Die tergende houding is thans verlaten en zeker wel voor goed. Zij behoorde tot de vlegeljaren, maar Amerika is thans immers volwassen?

Keizer Wilhelm zal eene ernstige fout begaan, als hij zich laat overreden dit jaar uit Rome weg te blijven, waar het jubileerende Italiaansche volk zijn bondgenoot verwacht. Fallières, heet het, komt er wèl.

Consideratie voor het Duitsche Centrum is bezig de Duitsche politiek ten opzichte van Italië grondig te bederven. Italië wil, uit verstandelijke overweging meer dan uit gemoedelijke neiging, gaarne in het Drievoudig Verbond blijven, mits de regeering het volk aantoonen kan, dat dit bondgenootschap Italië in de oogen der wereld materieel en moreel versterkt. Het heeft dit vroeger gedaan; het zal ophouden dit te doen, wanneer beide bondgenooten (ook de protestantsche) zich buigen voor eene beslissing van den Paus, wien het beliefd heeft het jubeljaar der Italiaansche natie voor een treurjaar der Roomsche Kerk te verklaren.

Als het nog eene herdenking van 1870 gold! Maar men herdenkt 1861, en 's Keizers onthouding is dus niet te construeeren als een daad van menschelijk medegevoel voor den Paus, maar zal in Italië worden gevoeld als eene op verzoek van een derde begane beleediging der verbonden natie.

En zal deze opzienbarende houding de positie der Duitsche regeering in haar eigen land versterken? Men is er de Borromeus-encycliek nog niet vergeten, en de modernisteneed beweegt er heftig de gemoederen. Licht krijgt een het Centrum believende regeering bij de Rijksdagsverkiezingen haar trekken thuis.

C.

Bibliographie.

Storm van 's-Gravesande. - The Rise of British Guiana compiled from his despathes by C.A. Harris and J.A.J. de Villiers. - Two volumes. - London, printed for the Hakluyt Society, 1911.

De oudere zuster der Linschoten-vereeniging heeft reeds vrij wat gedaan om de verdiensten van Nederlanders voor de ontdekking der wereld in het geheugen van het Engelsch-lezend publiek terug te brengen: zij bezorgde twee uitgaven der reisverhalen van Gerrit de Veer (door Beke, 1853, en door Koolemans Beynen, 1857), een van Linschoten's *Itinerario* (Tiele en Burnell, 1885), een van oude Nederlandsche en Engelsche reizen naar Spitsbergen (Soulsby en de Villiers, 1902), een van Joris van Spilbergen's reis om de wereld (de Villiers, 1906), terwijl ook Major's *Early Voyages to Terra Australis* (1859) en Asher's *Henry Hudson* (1860) zich gedeeltelijk met Nederlandsche reizen of in Nederland uitgeruste ondernemingen bezig houden. Men ziet aan de namen der door haar aangezochte bewerkers, dat de Hakluyt Society de diensten van Nederlanders of het Nederlandsch machtige geleerden daarbij op prijs stelt. Tegenwoordig bezit zij in den heer J.A.J. de Villiers een secretaris die, lid van het bekende Kaapsche geslacht, onze taal verstaat en zich met voorliefde aan de Engelsche overzetting van Nederlandsche teksten wijdt.

Thans is het eigenlijk geen reisverhaal waarvoor hij de aandacht vraagt, maar een stuk koloniale geschiedenis van Nederland, waarbij evenwel de aardrijkskunde zooveel belang heeft, dat de opname van het werk in de reeks der Hakluyt Society gerechtvaardigd kan heeten.

Het is wel beschamend voor ons zooveel als er, langzamerhand, door vreemdelingen gewerkt is in de geschiedenis van

onze verloren koloniën; - wij zelf zagen er, doorgaans, al heel weinig naar om. Voor het tegenwoordig Britsch Guyana geldt echter dit verwijt niet. Van de drie werken die men over zijne geschiedenis in den Hollandschen tijd kan raadplegen: Dalton (1854), Netscher (1888) en Rod way (1891), is het Hollandsche verreweg het best ingelicht. Echter zijn voor Netscher's werk geen studie's in buitenlandsche archieven gemaakt, terwijl in den Haag de correspondentie uit Essequebo en Demerary slechts zeer onvolledig bewaard is. Zoo is er een groote gaping in de documenten betreffende de administratie van den directeur-generaal die in de 18de eeuw het langst aan het bewind geweest is, Laurens Storm van 's-Gravesande.

Ware Netscher naar Londen gegaan, hij zou de gaping hebben kunnen aanvullen. Krachtens eene al te goedgunstige beschikking der Nederlandsche regeering, die op het behoud althans harer koloniale *archieven* toen al zeer weinig prijs bleek te stellen, kwamen na het tractaat van 1814 de Engelschen in het bezit van het nagenoeg volledige stel van Storm's berichten aan de kamer Zeeland der W.I.C., welke kamer over de kolonie het beheer voerde. Zij omvatten de jaren 1738-1742, gedurende welke Storm secre-taris, 1742-1752, gedurende welke hij commandeur van Essequebo was, en 1752-1772, gedurende welke hij de waardigheid bekleedde van directeur-generaal over Essequebo en de in 1746 op zijn advies gestichte dochterkolonie Demerary, die bestemd was de moeder over het hoofd te wassen.

Het is een bijzondere omstandigheid die het buitengewone belang verklaart dat in den jongsten tijd van Engelsche zijde in Storm's uitvoerige berichten gesteld is. Zij bleken een goedgewapend arsenaal voor de verdediging der Britsche aanspraken in het grensgeding met Venezuela, die *cause célèbre* uit het laatste decennium der negentiende eeuw. Storm had een dergelijken strijd als thans Engeland tegen Venezuela had vol te houden, indertijd met de Spaansche gouverneurs zijne buren bestaan, en uit zijne brieven liet zich de juiste ligging bepalen der oude Nederlandsche posten in het betwiste gebied, de duur der occupatie en in het algemeen de omvang der oude Nederlandsche territoriale aanspraken. Talrijke extracten uit die brieven zijn dan ook bekend gemaakt als bijlagen bij het voor Engeland aan de scheidsrechters ingeleverd rechtsvertoog.

De heeren Harris en de Villiers, hoewel zij aan de territoriale kwestie volle aandacht wijden, beschouwen Storm's correspondentie niet meer in de eerste plaats als bewijsmateriaal in een thans gesloten geding. Hunne belangstelling is ruimer, en zij deelen in het algemeen (in Engelsche vertaling) uit de berichten

mede wat hun waardevol is voorgekomen als bouwstof tot de geschiedenis van Britsch Guyana in den Hollandschen tijd.

Het is een voor het Nederlandsch nationaal gevoel in zeker opzicht vleiende, in andere opzichten droevige lectuur. Vleiend is de kennismaking met een veelszins uitstekend man, dien Storm zich betoond heeft: ijverig, doortastend, en vooruitziend. Een figuur uit onzen grooten tijd, in de achttiende eeuw verdwaald. Droevig daarentegen in de hoogste mate is de geschiedenis der onmacht van de stervende West-Indische Compagnie, erger: van de onmacht der natie, om van een gunstige conjunctuur gebruik te maken. Van de aanwezigheid van een zoo energiek dienaar wordt te nauwernood partij getrokken. Men houdt Storm niet bij en ziet toe dat vreemdelingen zich meester maken van de goede kansen die hij voor Nederlanders had open gesteld. De bodem, vooral in Demerary, blijkt voor de kultuur van suiker en koffie zoo voordeelig, dat de waarde van den grond er in de tien jaren tusschen 1759 en 1769 meer dan vertienvoudigde. Intusschen zijn het meer en meer Engelschen, die geld in deze kultures steken. In 1762 telt Essequebo 68 plantages waarvan er 8 in Engelsche handen zijn; het jonger en voorspoediger Demerary 93 waarvan er 34 aan Engelschen toebehooren. In 1769 zijn er in Demerary reeds 206 plantages, maar waarvan 56 aan Engelschen toekomen. Bovendien schijnen op plantages die eigendom van Nederlanders waren, vele Engelschen als administrateurs enz. werkzaam te zijn geweest; althans Storm bericht in een brief van 1760, dat onder de blanke bevolking van Demerary de Engelsch-sprekenden in de meerderheid zijn. Na Storm's tijd is hierin geen verandering gekomen; eerder is het verergerd.

Het wordt, bij deze wetenschap, beter verklaarbaar, dat Demerary en Essequebo zoo zonder slag of stoot in 1781, in 1796, in 1803, aan de Engelsche krijgsmacht zijn overgegaan, terwijl Suriname, dat zuiver Nederlandsch was, zich toch altijd iets beter verdedigde; ook, dat Engeland er in 1814 op gesteld was, Demerary te behouden, terwijl het van Suriname gereedelijk afzag. Kort voor de tweede Engelsche occupatie in 1796 telde de hoofdstad Stabroek een 250 blanken; in 1807, na tien jaar Engelsch bestuur, reeds 1500; vijf jaar later werd zij omgedoopt in Georgetown. Demerary *bleef* in 1814 Engelsch, omdat het reeds geheel Engelsch *was*.

En zoo zien wij thans den besten bestuurder dien Britsch Guyana in den Hollandschen tijd gehad heeft, door Engelschen gehuldigd als een waardig voorganger van..... henzelven.

De uitgave, om daarop terug te komen, is een model van

goede verzorging. De stukken zijn volledig toegelicht door iemand die van Nederlandsche zaken goed op de hoogte is, en het register is voortreffelijk.

C.

Itinerario, Voyage ofte Schipvaert van Jan Huygen van Linschoten naar Oost ofte Portugaels Indien, uitgegeven door Prof. Dr. H. Kern. - Twee Deelen. - 's-Gravenhage, Nijhoff, 1910. - (Werken uitgegeven door de Linschoten-vereeniging, II).

Een goede uitgave van Linschoten's *Itinerario* te bezorgen, scheen de jeugdige vereeniging aan haar naam verplicht; - een eer en een geluk was het haar, dat Prof. Kern zich aanbood om die taak te volbrengen. Onze groote orientalist had op den tekst eene oude betrekking; reeds aan de nieuwe uitgave der Engelsche vertaling van 1598, die Tiele en Burnell in 1885 voor de Hakluyt Society bewerkten, had hij, evenals wijlen de Goeje, vele diensten bewezen, die door de uitgevers dankbaar werden vermeld. Wanneer dus Kern uit de talrijke aanteekeningen bij die uitgave vrijelijk overneemt, doet hij, voor een deel, niet anders dan eigen mededeelingen van vroeger, door Tiele in het Engelsch wereldkundig gemaakt, in zijn oorspronkelijk Hollandsch herhalen.

Een belangwekkend deel van de noten der uitgave van 1885 (een deel waarvoor meer in het bijzonder aan Burnell dank toekomt) houdt zich met de aanwijzing van Linschoten's Portugeesche bronnen bezig. Hoewel de lezer uit deze door Kern overgenomen noten ten naastenbij kan opmaken, wat Linschoten uit Portugeesche schrijvers overneemt en wat aan hem zelven alleen te danken is, zou eene opzettelijke samenstelling der gevonden resultaten in de inleiding op hare plaats zijn geweest.

Licht dat de uitgever er toe gekomen ware een zoodanige samenstelling te geven, wanneer hij had kunnen besluiten een nieuwe inleiding te schrijven. Hij heeft dit echter nagelaten en aan de uitgave een vertaling vooraf laten gaan der voortreffelijke maar wat al te beknopte inleiding, die Tiele voor de Engelsche editie van 1885 schreef. Kern heeft gemeend dat de piëteit vorderde aan dit uitstekend werk van een der zake zoo bij uitstek kundig Nederlander niet te raken. Wij kunnen veel voor die opvatting gevoelen, en toch meenen dat een zelfstandig werk van Kern den Nederlandschen lezer vooral niet minder welkom ware geweest, dan de (behoeft het gezegd, in glashelder, doordegelijk Hollandsch uitgevoerde) vertaling van den arbeid van

een ander voortreffelijk landgenoot. Dat er ook na Tiele's inleiding voor den Nederlandschen lezer over Linschoten en diens positie in de Nederlandsche geschiedenis van zijn tijd nog wel wat te zeggen bleef, heeft Kern zelf ingezien en van het zakelijk en in de genoemde richting strekkend artikel, waarmede Robidé van der Aa de Engelsche uitgave indertijd in den *Nederlandschen Spectator* aankondigde, het grootste gedeelte achter zijn vertaling van Tiele's inleiding doen herdrukken.

Uitsluitend aan Prof. Kern natuurlijk is men dank verschuldigd voor de korte en klare opheldering van Linschoten's taal, die, zoo dikwijls zij noodig was, in de noten der tegenwoordige uitgave wordt gegeven.

Summa summarum: men bezit thans een moderne Nederlandsche uitgave die in waarde voor de algemeene toelichting van den inhoud met de Engelsche van 1885 gelijk staat, de enkele foutjes die daarin voorkwamen herstelt, en bovendien voor den Nederlandschen lezer wat bijzonders biedt door de overneming van het artikel van Robidé van der Aa en de taalkundige opmerkingen bij het Nederlandsch van den oorspronkelijken tekst.

Gunstig onderscheidt zich de Nederlandsche uitgave van de Engelsche, door het overnemen, in mooie reproductie (geen lichtdruk, maar kostelijk geslaagde kopergravure) van een achttal der merkwaardigste kaarten en platen bij den oorspronkelijken tekst. Ook in andere opzichten is de materieele uitvoering van het werk voortreffelijk.

De regelen der Linschoten-vereeniging verlangen de toevoeging eener bibliographie, die ditmaal voor het meerendeel uit Tiele's bekende *Mémoire bibliographique* kon worden overgenomen. De heer Wouter Nijhoff vermeerderde diens gegevens met de beschrijving van enkele niet door Tiele vermelde vertalingen. Het *Itinerario*, in zijn onverkorten vorm, bleek in het Nederlandsch niet meer na 1644 te zijn herdrukt.

C.

Nicolaas Beets door G. van Rijn. Eerste deel. Rotterdam, J.M. Bredée.

Een boek van vijfhonderd negentien bladzijden, royaal octavo. Geen inhoudsopgaaf, om de goede reden dat dit geheele deel van 519 bladzijden één reuzen-hoofdstuk vormt, hetwelk, zooals wij uit een naschrift vernemen, hiermede zelfs nog niet uit is, maar in het tweede deel zal worden voortgezet. In de voorrede, die er eigenlijk niet bij hoort, maar geschreven werd voor een uitgaaf

in afleveringen, lezen wij dat het geheel op drie deelen berekend is, en in allen gevalle vóór 13 September 1914, het eeuwfeest van Beets' geboorte, gereed zal zijn. Wie dàn tijd, geduld en moed zal hebben om de 1500 of meer bladzijden, die Van Rijn's Leven van Nicolaas Beets dan beslaan zal, te lezen, moet het belangrijkste er maar uit opvisschen en de waarde bepalen, welke al dit bedrukt papier heeft voor onze Nederlandsche letterkunde.

Ik hoop voor schrijver en uitgever dat de indruk, dien de man van 1914 van het geheele werk zal ontvangen, gunstiger wezen zal dan die, welke ik bij het doorbladeren van dit papieren gevaarte ontving. De uitgever zelf moet geschrikt zijn van den omvang dien het geschrift nam: toen het eerste hoofdstuk, dat het leven van Beets van zijn geboorte tot zijn huwelijk zou omvatten, op blz. 519 nòg niet voltooid was, heeft hij halt! geroepen.

Hoe de schrijver het heeft aangelegd om zijn boek zoo dik te maken, kan men nagaan uit de volgende staaltjes. Bij de bespreking van het stukje *Vooruitgang* waarmee Hildebrand in *De Gids* van 1837 debuteerde, wordt, op de inleiding na, de geheele voorrede nagedrukt van *Onderzoek en Phantasie*, waarin Geel Hildebrand's stukje critiseert: zeven volle bladzijden. Elders worden dertien bladzijden gevuld met den afdruk van het ‘Verhaal van de lotgevallen der Leidsche Hoogeschool van December 1834 tot November 1835’, dat door Beets geschreven werd in den Leidschen Studenten-Almanak voor 1836. Bij de bespreking van Beets' eerste gedichten worden nagenoeg al de resensies aangehaald welke er van die gedichten in de verschillende tijdschriften verschenen. De recensie van Potgieter van *Guy de Vlaming*, in *De Gids* van 1837, beslaat niet minder dan negentien groot octavo bladzijden van Van Rijn's boek.

Ik wraak dergelijke uitvoerigheid en omslachtigheid, ook al komen zij *De Gids* ten goede. Een groote ruimte toch wordt hier ingenomen door documenten, betrekking hebbende op het ontstaan van *De Gids*, de kibbelarijen tusschen Beyerinck en IJntema, den man vsn de *Vaderlandsche Letteroefeningen.* Beets is bij dit alles slechts zijdelings betrokken; en wie omtrent de oprichting van dit tijdschrift wenscht te worden ingelicht, zal zeker niet op het denkbeeld komen om die inlichtingen in een Leven van Beets te zoeken. Was er nu nog maar een uitvoerig en beredeneerd register bij dit boek; maar ook dat ontbreekt. En zoo komt niemand er achter wat in dit eerste deel te vinden is, tenzij hij het van de eerste tot de laatste bladzijde doorworstelt.

Dat doorworstelen wordt nog onverkwikkelijker gemaakt door den stijl van den verzamelaar. Zóó mag een bewonderaar van

Beets niet schrijven. Dat begint al bij het begin. De allereerste twee zinsneden luiden:

‘Onder de Noordhollandsche steden is er te Haarlem zeker wel het zwaarst “gekeesd”. Jammer voor de patriottische partij duurde haar rijk slechts kort.’

Een paar bladzijden verder staat dit fraais te lezen:

‘De nadere kennismaking met de Franschen viel niet mede; hun de vriendschap op te zeggen ging niet aan en met hen had Holland zich eenvoudig te schikken onder het juk dat Napoleon ons land op de schouders legde; ter nauwernood eenigszins verzacht door 's keizers broeder, of ook deze verademing werd ons ontnomen en ons zelfstandig bestaan met één pennestreek vernietigd.’

Op blz. 12 wordt gesproken van den dood van Beets' vader en dan schrijft de heer Van Rijn: ‘Bij de teraardebestelling van zijn stoffelijk overschot sprak 's mans oudste zoon - onze zoo gewaardeerde letterkundige Prof. N. Beets - met diep gevoel een woord tot hulde’ enz. Dat malle ‘onze zoo gewaardeerde letterkundige Prof. N. Beets’ in den aanvang van een Leven van Beets is waarschijnlijk aan een courantenbericht van 1869 ontleend; maar het staat er als was hier de levensbeschrijver zelf aan het woord...

Maar genoeg. Dit is geen boek, maar een Archief, vol belangrijke stukken wellicht, maar een Archief. Niet voor de gasten, maar voor de koks. Deze laatsten moeten, te gelegener tijd, er maar een genietbaar gerecht van maken.

v.H.

De honderd beste Gedichten (Lyriek) in de Nederlandsche taal, gekozen door Albert Verwey. Amsterdam, Paris, Bruxelles, Lausanne, London & Glasgow.

Een aardig, echt-Engelsch serie-uitgaafje, even handig van formaat als verzorgd van druk en papier, en tevens zoowel ‘goede’ als ‘goedkoope’ lectuur, deze ‘the hunderd best’, zijnde de honderd beste lyrische of epische gedichten in het Fransch, het Duitsch, het Spaansch, het Italiaansch, het Portugeesch, het Latijn... Voor zes stuivers, voor een shilling gebonden, en voor twee shillings in leer, vindt men nu door de beste critici bijeengebracht ‘las cien mejores poesías de la lengua castellana’ of wel ‘as cem melhores poesias da lingua portuguesa’. Maar, verwondert het u nog?, ‘de honderd beste gedichten in de Nederlandsche taal’, die kan men natuurlijk weer nìet te lezen

krijgen. En het is niet de buitenlandsche onverschilligheid, maar het is de onverbeterlijke vaderlandsche stijfkoppigheid en eigenwijsheid, die er zich tegen verzet. ‘De honderd beste gedichten!’ - wie vraagt nu aan een Hollander een zoo stompzinnigeenvoudige vraag; welk een gebrek aan inzicht in onze hooge ingewikkeldheid! De heer Albert Verwey, wiens hersenwindingen in later jaren vooral niet mogen ontsnappen, daar zij voor eeuwig beroemd zullen blijven, - de heer Albert Verwey heeft meerder geglimlacht bij het verzoek der Engelsch-naïeve vrienden Gowans en Gray. ‘De honderd beste gedichten,’ dat was toch heusch te kinderachtig! ‘Dit boekje,’ zegt hij dan ook in zijn voorrede, ‘bevat van alle nederlandsche gedichten *niet* de honderd beste, maar wel het naar mijn meening beste honderdtal.’ Tot dat Verweysche ‘beste honderdtal’ behoort bijv. dit om sommige hoedanigheden niet geheel onwaardeerbaar versje:

Klachte.

‘De Turken, 't is schande
Europe bestrijen,
Te water, te lande.
Wie zal ons bevrijen?
Zij trekken vast henen
Den stroom op naar Weenen,
De keizer sta vast.
O Christe-vrijheid, gij zijt in last.’

Tot de ‘beste honderd’ zou het zeker niet behoord hebben! Waarom geeft Verwey het dan? Om ons te doen kennis maken met de eigenaardige kleinkunst van een Pers of een Pluimer, een Krul of een Broekhuizen, van wie zelfs menig belezen Nederlander hier voor 't eerst hooren zal? Volstrekt niet. Dit No. 39 behoort tot het ‘beste twaalftal’ (maar niet tot de twaalf beste!) van Vondel!

Weet gij, lezer, wij hebben te doen nòch met de ‘honderd beste’ noch met het ‘beste honderdtal’, maar met het ‘honderdtal’, waaruit het ‘best’ de wonderbare geleerdheid en de uitgelezene en gansch ongewone smaak van den heer Albert Verwey blijken kon...

C.S.

Van en over mijzelf en anderen, door Louis Couperus. L.J. Veen, Amsterdam.

In geen jaren heb ik met zóóveel plezier een boek gelezen. Ik weet nog nauwkeurig de laatste maal, dat een geschrift mij even fijn en kietelend een genoegen gaf... het was een ‘superieure causerie’ van Van Deyssel. Enkele dezer causerieën zijn niet minder superieur. Zij zijn vooral zoo superieur, omdat zij, in hun openhartigheid, bij dandylike en een tikje pervers, dikwijls zoo kostelijk eenvoudig en zoo diep menschelijk zijn.

Het is 't werk van den superieuren weelde-beschrijver, als hij, te midden van het beluste smullen aan de geestige schitteringen van Nice's carnaval, omtrent de vermomming als clown, pierrot en harlekijn van zich en zijn vrienden, dien middag bij Vogade, goedig en oolijk bekent: ‘het zijn allen onze pakjes van verleden jaar, die wij als zuinige jongens afdragen op straat...’

En het is, te midden der verfijningen van het leven op het landgoed zijner rijke Italiaansche vrienden, alweer de superieure geest alleen, die genieten kan in de bekentenis: ‘En het is mij, eigenlijk, onbegrijpelijk, dat Orlando mij niet op Egypte zoû kunnen tracteeren, als hij toch maar eens góed rekende...’

Dit boek is de triomph der verwendheid; een verwendheid die alle schaamte heeft afgelegd en tot den zoetsten hartstocht en de weelderigste virtuositeit is opgevoerd. Het is heerlijk van schaamteloosheid en van zich hartstochtelijk laten gaan. Heeft bijv. wel ooit iemand met zooveel temperament zich... verveeld?

‘Ik werk veel, ik lees veel, ik hou van mijn kamer, waarin ik studeer en schrijf, maar zoodra ik niet schrijf of studeer, vind ik het leven vaak heel vervelend, ik meen niet amuzant, en roep ik uit:

- O God! o God, wat verveel ik me!!!

En gaap, en rek de armen in wanhoop. En ga uit.’

Wie zich zoo uitgelaten en futtig verveelt, die is de landerige verveling heusch te boven, en wie zich met zoo een passie verwent, die maakt de weeke verwendheid tot een teêre en warme pracht.

En ofschoon ik anders er mij niet aan pleeg te bezondigen, onze auteurs te verwennen, nú laat ik mij meeslepen en ik betuig hem, dat hij er werkelijk (hij dacht van niet!) volkomen in geslaagd is, ‘weer te geven de voluptueus zacht blij weldadige stemming die dit alles - de nachtelijke aankomst bij zijn vrienden - geeft: Rome, drie uur in den nacht, stortregen buiten, maar ik in mijn driedubbele zaal, in mijn groot bed in blauw fluweelen schemer, met mijn thee en mijn taart, Orlando kalm

en blij op den rand van mijn bed... En overal, overal, overal neêrgezet al die viooltjes... al die viooltjes.'

Een stuk van niet minder fijn dandysme dan van Deyssels 'Bij den kapper' en dergelijke, maar luchtiger-elegant en natuurlijker in zijn glimlachende achteloosheid, is het uitmuntende 'Over de ijdelheden des lichaams en deszelfs vertuitingen.'

Want dat is nu juist de litteraire voortreffelijkheid dezer schetsen: hun gemakkelijkheid-van-schriftuur; de schrijver beweegt zich in dezen dunnen gladden stijl, zwierig en eenvoudig, zooals hij zich beweegt in het losse, witte zomerpak met de curieuse roode ruit, die 'de melancholie in hem deed opstijgen als voorjaarswolkjes...'

Hij vertelt, hij vertelt met zijn weeke, warm getimbreerde stem en met een beminnelijke behaagzucht, die eigenlijk een kinderlijke speelschheid is. En hij is alleráárdigst! Of, opeens, hij is navrant. Lees eens na elkander 'Dionyzos in het Onderhuis' en 'Geuren van Heiligheid'; lees het knauwende slot van de teeder-lauwe 'Lof der Luiheid'; lees de doordringende gevoels-vertroebeling in 'Nerone', als hij den gehaten hond van Orlando heeft thuis gehaald maar er niet voor bedankt kàn noch wil worden.

Doch 't sympathiekst, aldoor, is zijn kokette oprechtheid, - die veel verder dan de waarheid gaat!; een zeldzaam bekoorlijke aanstellerij, waarin hij alle 'aanstellerij' heeft overwonnen.

Want dit amusante boek van, schijnbaar zwakke, verveling en verwendheid, - is allereerst een boek van fijne beheersching.

C.S.

Het Zweedsche stelsel van gymnastiek uit het oogpunt van lichamelijke vorming beschouwd, door W.P. Hubert van Bleyenburgh. Opgedragen aan den Nederlandschen Bond van lichamelijke opvoeding. Rotterdam, W.L. & J. Brusse.

De schrijver van dit werk laat ons niet in het duister omtrent zijn persoonlijk gevoelen. Bij zijne vergelijkende beschouwingen van het Zweedsche met het Duitsche stelsel bespreekt hij alle oefeningen tot in bijzonderheden en komt dan steeds tot de slotsom, dat het Zweedsche stelsel het eenige goede is en verre boven het Duitsche te verkiezen.

Op den voorgrond wordt het doel, hetwelk de Zweedsche gymnastiek beoogt tegenover dat van de Duitsche gesteld. Deze toch, gebaseerd op physiologische en hygienische gronden, wil

de leerlingen lichamelijk opvoeden, terwijl gene met een sportief doel voor oogen, van de leerlingen handige en krachtige mannen i.c. goede soldaten maken wil.

Ling, den grondvester van het Zweedsche stelsel, zou de eer toekomen, door systematisch oefenen van elke spiergroep, waarbij tevens op natuurlijke lichaamshouding en voordeelige ademhalingscondities gelet wordt, van het Zweedsche volk, dat lichamelijk dreigde te degenereeren, weer een krachtig ras gemaakt te hebben.

Aan Jahn, den grondlegger van het Duitsche systeem, zou het gelukt zijn, door kracht- en behendigheidsoefeningen aan werktuigen, wel sterke zelfvertrouwende mannen te vormen, doch ten koste van harmonischen lichaamsbouw.

De Zweedsche gymnastiek is dus vormend, zij oefent de spieren doelbewust. Bij de oefening van elke spiergroep vraagt zij een maximum van inspanning en klimt van eenvoudige oefeningen tot samengestelde op. De oefeningen hebben de werktuigen doen ontstaan. De Duitsche gymnastiek is sportief. De moeilijke en samengestelde toer aan het werktuig is het doel der oefening, en om deze aan te leeren wordt zij in eenvoudige oefeningen ontleed, waarbij gestreefd wordt, deze met een minimum van verspilling van kracht, dus van inspanning, uit te voeren. De oefeningen hebben zich aangepast aan de werktuigen.

Het Zweedsche stelsel, heeft in bijna alle landen het Duitsche verdrongen. Van paedagogisch standpunt bezien levert het nog het groote voordeel van geheele klassen tegelijk bezig te houden, waardoor verveling tijdens de lesuren wordt voorkomen, terwijl door systematische verdeeling der oefeningen de geheele tijd productief gemaakt wordt.

Schrijver waarschuwt tegen het verkeerd toepassen van de Zweedsche methode door onderwijzers, die niet ten volle het systeem begrijpen en zich toch, zooals dikwijls gebeurt, uitgeven voor Zweedsche-gymnastiekleeraars.

Onder de talrijke photo's, die den tekst in het boek verduidelijken vindt men dan ook, als waarschuwend voorbeeld, eenige verkeerd uitgevoerde Zweedsche oefeningen. Doch zouden de schoonheidsfouten op de photo's der Duitsch geschoolde gymnasten niet het gevolg zijn van verkeerde toepassing van het Duitsche systeem?

‘Trop de zèle’ schaadt dikwijls! Vooral de oefening der rugspieren tegenover die der borstspieren prijst schrijver in het Zweedsche systeem. De Zweden verkrijgen daardoor een breede hooggewelfde borst, terwijl de borst bij de Duitschers door te

sterke oefening der borstspieren naar binnen gedrongen wordt.

Te sterke ontwikkeling eener spiergroep tegenover haar antagoniste is altijd een physiologische fout en deze wreekt zich *in casu* door te hooge, pathologisch schijnende welving zooals in fig. 34 van het boek is afgebeeld. Deze habitueele inspiratiestand der borstkas zal de vitale capaciteit der longen eerder verlagen dan verhoogen en druischt in tegen de schoonheidsbegrippen, die we ons uit klassieke en renaissance kunstwerken als: torso's van Antinous, discuswerpers, zwaardvechters, Apollo's enz. hebben eigen gemaakt.

Een waarlijk schoon gevormde thorax toont ons juist de Duitsch geschoolde gymnast van fig. 46, die echter van zijn Duitsche gymnastiek een leelijk gezicht schijnt gekregen te hebben!

Schrijver heeft het Zweedsche stelsel uitvoerig bestudeerd in België aan de Ecole normale de Gymnastique et d'Escrime te Brussel, heeft verder Zweden bezocht en is volkomen op de hoogte van de litteratuur over zijn onderwerp. Te uitvoerig wordt hij wel eens in zijn citaten die, daar ze alle in eenzelfden geest de superioriteit van het Zweedsche stelsel betoogen, eentonig zijn om te lezen. Waar hij in beeldspraak vergelijkingen tusschen Duitsch en Zweedsch trekt, wordt hij te gezocht.

Het boek is echter de lezing overwaard. Moge het enthusiasme van den schrijver weerklank vinden en het Zweedsche stelsel ook hier te lande, vooral bij het onderwijs op lagere en middelbare scholen, tot zijn recht komen.

A.D.L.

[Tweede deel]

De kunst van Dickens en de romantiek.

I.

Charles Dickens.

De naam heeft een grooten historischen klank. Hij staat op midden in een reeds vaag verleden. Hij dekt een gansch tijdvak, het midden-19e eeuwsche Engeland, dat over schijnt te nemen van zijn persoonlijkheid en zich te voegen naar zijn karakteristiek, als ware het inderdaad uit hem ontstaan.

En geen wonder. Nooit heeft eens schrijvers ideale macht zwaarder gewogen, wijder gestrekt, dan deze, die in gansch Engeland, maar ook ver daarbuiten, duizenden van geesten beroerde en samenbracht in ééne sfeer van aandoening, als weer een van die bekende shillings-nummers verschenen was, waar een gansche maatschappij in heet verlangen naar uitzag. Voor honderdduizenden is Dickens meer geweest dan een schrijver, een die hun ontspanning en vermaak verschafte. Hij was hun zonneschijn, hun troost, hun evangelie, vaak de voornaamste inhoud van hun wereldkennis en levensbeschouwing. Hij verzoende hen periodiek door zijn boeken met het vale leven, waarvan zij soms begonnen te twijfelen of het wel zedelijk was en moreelen zin had. Maar Dickens, hun profeet, sprak en het kreeg weer kleur en diepte en hoogeren zin. Zij lachten, schreiden, wreven hun oogen uit, of zij ook iets mochten gewaar worden van de heerlijke dwaasheid en schoone treurigheid, die hij, de Begenadigde, hun, als zijnde, had geopenbaard.

En inderdaad, soms *zagen* zij iets van een grimas, van een pathetisch gebaar tot nog toe onopgemerkt, zagen zij ook

zichzelven in een vreemd, schril licht, dat hun werken en zwoegen toch wel een grooter beteekenis gaf en deden hun best het zoo te blijven zien, om er, waar 't kon, naar te handelen.

Aldus maakte Dickens zijn tijd, gelijk zijn tijd hem gemaakt heeft, als diens schoonste verbeelding en innigst voor zijn medemenschen kloppend hart. Is het te verwonderen, dat de eerbied en dankbaarheid der duizenden mateloos is geweest voor hem, die hun eigen zachte gemoederen en edele opwellingen, niet minder dan hun levendige, maar verwarde verbeeldingen, aan hen openbaarde en vorm gaf!

Maar die tijden zijn voorbijgegaan, zijn onwezenlijk geworden, een vreemd en ons ongemeenzaam verleden. En zoo verdween ook Dickens' macht en invloed, bleven enkel zijn naam en roem als een broze schaal zonder inhoud over. Wie thans Dickens noemt, doet het niet zonder het besef zijner historische belangrijkheid, maar tevens met het weten, dat voor onzen tijd en het eigen geslacht zijn werk zeker geen levens- en ter nauwernood amusementswaarde meer bezit. Het is al veel, zoo men den naam niet noemt met iets spottends of neerbuigends, als waren Dickens' boeken enkel meer goed voor kinderen.

En het jongste geslacht leest Dickens in 't geheel niet meer.

Inderdaad, Dickens' tijd is, voor het tegenwoordige, voorbij. Wij gelooven niet meer in zijn wereld, wij gelooven niet meer aan zijn godsdienst en nauwelijks aan zijn moraal. Andere, manlijker, strenger, ernstiger boeken hebben wij noodig, schijnt het, boeken die *ons* leven verbeelden, dat zoo fundamenteel van dat vroegere verschilt en waarin alle intrige en phantaisie, als onnatuurlijk, worden geweerd. Hoe zouden wij dan, die onze boeken, als 't ware, uit het leven zelf opgeschept wenschen, er nog toe komen deze *bedachte* Dickens-verhalen te lezen, welke zoo klaarblijkelijk op heel wat anders aangelegd zijn, dan op weergave van het werkelijke en vooral *gewone* leven?

Toch wordt Dickens nog veel gelezen. Voor zoover het echter geen kinderen zijn, die in hem hun eerste romantische neigingen en idealen bevredigen, beperkt zich, meen ik, zijn

lezerskring voornamelijk tot die meer eenvoudigen van hart - zij 't ook frisscheren van verbeelding - wier beschaving hen nog niet doet terugdeinzen voor de bekentenis, dat zij de griezelige geheimzinnigheden en sentimenteele roeringen boven alles schatten en begeeren, zoowel op het tooneel als in de boeken, en die aldus zijn naam niet bepaald releveeren in de oogen van een zoogenaamd ‘beschaafd publiek’.

Het is ook ongetwijfeld waar, dat Dickens door zijn tijdgenooten in een anderen, beteren geest gelezen werd, niet als de schrijver van grove sensatieromans, maar als de machtige *realist*, die de eigen levende stem hunner wereld was.

Die illusie is thans gewis niet meer mogelijk en zoo blijft dan voor de velen, die zich van hun eigen tijd zelfs niet een weinig los kunnen maken en wien alle phantaisie ontbreekt, enkel dat sentimenteele en spookachtige, dat in slechten zin *romaneske* over, als het eigene van Dickens' persoonlijkheid, waarmee zij toch liever niet te maken hebben.

Maar al zou er ook overigens op de wijde wereld niemand meer gevonden worden, om Dickens' werken te lezen, dan nog zou men die moeten bestudeeren. Waarom, hoop ik in de volgende bladzijden uiteen te zetten, wat die werken zelf betreft. Er is echter ook een algemeen gezichtspunt, dat terstond moge ontwikkeld worden en dat is het historische of, zoo men wil, het algemeen menschelijke.

Dickens namelijk is niet maar zoo een schrijver, zelfs een groot schrijver, tusschen andere. En zijn tijd - hoe groote belangrijkheid overigens *elk* tijdvak van het verleden voor ons moge bezitten - is er een, die ons-van-heden al bijzonder aangaat, omdat hij tegelijk zoo dicht achter ons ligt en zoo oneindig van ons verschilt, zoo absoluut anders gevoelde en zag, dat b.v. de Renaissance ons niet verder of vreemder kan schijnen.

En Dickens was er de typische vertegenwoordiger van. In hem vindt men, als in een kort begrip, alles bijeen wat de burgerlijke maatschappij (en dat was verreweg de voornaamste) in die middeljaren der vorige eeuw heeft samengesteld: middelmatige tevredenheid, zelfgenoegzaamheid, benauwde moreele zin, zelfverteedering, ongeduur, een vaag,

steeds ongestild, verlangen..... en nog meer tegenstrijdige gevoelens en gezindheid.

Zoo kan men den tijd eenigermate leeren begrijpen door den man, maar ook dezen door den tijd en het laatste moet, dunkt mij, aan het eerste voorafgaan, als het algemeene aan het bijzondere, wijl het toch voornamelijk om de Dickensfiguur te doen is, die men op deze wijze, als 't ware, de plaats bereidt, waar hij vervolgens in ons begrip groeien zal.

Doch zich indenkende in het Engeland van dien tijd, de jaren tusschen 1830-'60, vindt men daar eerst en vooral, niet den innerlijk politieken en economischen toestand, hoe belangrijk ook, niet de verwikkelingen naar buiten van den Engelschen Staat, maar die algemeene sfeer, waarmee men zich de maatschappij als omgeven en doortrokken moet denken, die geestelijke strooming, die innerlijke houding, welke, geenszins uitsluitend Engelsch, toenmaals de gansche westersche menschheid beheerschte en die, in haar algemeenheid betrekkelijk weinig gekend, in de literatuur met den naam *Romantiek* wordt aangeduid.

Wat was die Romantiek, gelijk zij, ver over de gebieden van kunst en letteren heen, het karakter van den tijd grootendeels bepaald en de toch zoo krasse nationale tegenstellingen tot een verbazende eenheid overwonnen heeft?

Om hier tot eenig inzicht te komen, moet men - hoe bedenkelijk het schijne - wel minstens tot de middeneeuwen teruggaan, tot dien ‘Nacht der Middeneeuwen’, voor welke juist de Romantiek weer belangstelling gewekt heeft.

Zoo zal ik dus trachten, zoover dat gaat met woorden, die vaststellen, wat uiteraard vervloeit, mijn inzicht in de ontwikkeling der westersche menschheid begrijpelijk te maken, mij overigens wel bewust van het hachelijke zulker poging, die nochtans beter is dan heel geen, zoo men tot eenig begrip van een mensch en een tijd wil komen. Want met enkel, zelfs wetenschappelijke, bijzonderheden is hier niets gedaan en ten slotte moet men, hoe dan ook, toch den sprong naar de synthese wel wagen, of men zal op den duur niet veel zaaks te vertellen hebben, niets dat ons inderdaad tot verheldering van inzicht en zoo tot waarachtige ontwikkeling dient.

Gaan wij dus tot de middeneeuwen.

Een tijd van dierlijk-sterk, kinderlijk-spontaan leven. Of het verstand, het logisch vermogen, der menschheid minder was dan nu, is een niet te beantwoorden, maar ook overbodige vraag, waar het zeker is, dat de verhouding der drie elementen, die men gewoonlijk in het geestesleven onderscheidt: het denken, voelen en willen, gansch verschilde van tegenwoordig en dientengevolge ook het zelfbewuste zijn oneindig minder scherp of aanhoudend de eigen gedachten en gevoelens beloerde. Niet als wij, rafelden de middeneeuwers gestadig en fijntjes hun ontroeringen en motieven uit, zoodat eindelijk alle onmiddellijkheid van frissche kracht en levensdurf te loor ging. Zij reflecteerden niet, maar *deden*, naar de impuls van het oogenblik, dat wil zeggen: naar het begeeren hunner sterke lichamen, die op spijs en drank en ander, niet minder zinlijk, genot uiterst belust waren.

En evenwel was deze wereld ver van materialistisch in den tegenwoordigen zin van het woord, gelijk wij het ook opmerken bij gezonde kinderen, die hartstochtelijk verzot zijn op lekkernijen en echter dagen lang kunnen doorbrengen in de verbeelding van hun spel. Maar de zaak is, dat voor deze menschen de eenheid des levens, van stof en geest, van zinlijk en bovenzinlijk, van reëel en ideëel, nog niet, gelijk voor ons, ‘verstandelijk meerderen’, verstoord was. Niet als wij, modernen, stonden zij voor het geestelijke, als voor een drukkend raadsel, voor een blinden muur, waarin niemand de deur vinden kan, want zij aanvaardden het als gelijkelijk vanzelfsprekend en gelijkwaardig met het stoflijk deel der wereld. Hun kinderlijkheid, die eerst schuchter en nieuwsgierig in de wereld begon rond te zien, mengde het een door het ander en zou ook de koude en leegte, waarin *wij* ons getroosten te leven, niet verdragen hebben.

Evenals de dieren, zagen zij telkens iets, dat hen ontrustte of vrees aanjoeg en hun ervaring had hun dan ook wel geleerd, hoe vol gevaren, hoe schriklijk en genadeloos het leven kon zijn, hoe oorlog, ziekte, watervloed, vuur, mis-oogst en nog tallooze onbegrepen rampen hen voortdurend bedreigden.

Maar gelijk het kind bij vader en moeder, zoo vonden zij troost en veiligheid bij Geloof en Kerk. Bij deze werden hun heftige smart en opstandige woede gesust, omdat dier

verklaringen van doel en oorsprong der wereld, van hoe men leven moest, wat de dood was, en wat daarna kwam, zich richtten naar hun gevoel en verbeelding en verder allerlei passende voorstellingen schiepen, als de waarschijnlijke oorzaken van hetgeen lichamelijk en geestelijk ondervonden werd. Een geheel nieuwe wereld - in de kunst den menschen telkens voor oogen gesteld - werd in geloof en kerk opgebouwd achter de uiterlijke der verschijningen, en zij was niet minder vast en werkelijk dan de dagelijksch gewone, wijl zij even dagelijksch en gewoon was. In de werken der middeneeuwsche schilders en schrijvers blijkt het duidelijk, hoe, wat wij als reëel en onreëel uit elkander plegen te houden, opgeheven is in ééne sfeer van gewone werkelijkheid, en het moet dezen menschen even waarschijnlijk zijn voorgekomen op een wandeling hun buurman tegen te komen als den Duivel zelf.

Waren niet al die ‘verschijnselen’, die wij thans van den verstandelijken, individualistischen en stoffelijken kant weer zoeken te benaderen en te kwalificeeren: suggestie, hypnose, telepathie, enz. daar, in die maatschappij van ontvankelijken en harmonischen, krachtig levend in onbegrepen algemeenheid en maakten zij niet letterlijk *alles* te gebeuren mogelijk, dat wil zeggen, véél meer nog dan wij, die beginnen met verstandelijk ontkennen, langzaam en moeilijk verstandig weer hebben leeren begrijpen?

Waar begon inderdaad en waar eindigde voor deze menschen het ‘stoffelijk’ bestaan en waar begon het ‘andere’? Het is de dwaasheid van het later onevenredig uitgegroeide logische en analytische, dat deze onderscheiding invoerde, maar de middeneeuwers waren zich beter bewust - al konden zij het zich gewis niet ‘verklaren’ - dat de dingen en zijzelven niet in onveranderlijk vaste verhoudingen stonden als afzonderlijkheden, die onderling slechts uiterlijk en vluchtig gemeenschap hielden.

Zij gevoelden integendeel zich deelhebbend en in betrekking tot het groote geheel, elk individu oneindig afhankelijk, maar ook oneindig machtig om invloed te oefenen, wijl zij den eigenlijken aard der zoogenaamd stoffelijke wereld begrepen, als kinderen, als dichters begrepen, in haar onstoffelijke gedachte-eenheid.

En zoo trof het dan, dat deze menschen, levend in den ‘nacht der middeneeuwen’, aan de vaagheid van hun onberedeneerd gevoel eigenlijk zuiverder inzicht hadden in zich zelf en de wereld, dan waarop wij, modernen, ons mogen beroemen, wier wetenschap zich al verder in bijzonderheden verliest, omdat zij verstandelijk-analytisch en vooral materialistisch, bij stukjes en beetjes, poogt te benaderen, wat die kindmenschen vanzelf en ineens bezaten in de voorstelling van verbeelding en gevoel. En waardoor zij - de groote meerderheid van hen - trots de tallooze bezwaren van hun bestaan, zeker evenwichtiger, dat is: gelukkiger, leefden dan de gemiddelde intellectueele mensch van heden.

Aldus ziet men ook kinderen, zelfs de armsten, tevreden en onbekommerd zijn, als hun maar vrijheid gelaten wordt in loopen, schreeuwen, twisten en zingen hun jeugdkracht uit te vieren. Zelfs hun buien van huilerig gevoel en peinzende zwaarmoedigheid zijn niet anders dan teekenen van gezond leven, als het harde van de afzonderlijkheid breekt en in 't algemeene vervloeien wil.

Toch was er een minderheid - en juist deze heeft allicht de diepste sporen nagelaten in de geschiedenis - welke zich niet gelukkig, ja, diep ongelukkig voelde. Dat waren misschien de minst-gezonden, maar zeker de fijnst-bewerktuigden, zij, in wie het geestelijk leven der middeneeuwen tot zijn hoogste ontwikkeling kwam. Het gevoel, dat eigenlijk in allen leefde, van niet als enkelheden onverschillig tegenover het algemeen te staan (het *moderne* gevoel), maar afhankelijke en mede zeer verantwoordelijke deelen te zijn in een wijd, maar teergevoelig verband, kwam bij hen tot nooit aflatend, sterk besef in de begrippen en beelden van God en Menschheid, Zonde en Deugd, die de Kerk immers niet uitgevonden, maar slechts afgerond en bewust opgesteld had. Wat de anderen in hun sterken levenslust telkens weer vergaten, om er telkens berouw over te gevoelen (hetgeen beide even aangenaam was), werd bij hen, juist door de kracht van verbeelding en gevoel, tot een benauwende dwanggedachte: dat zij tekort schoten tegenover God in reinheid van levenswandel.

En ziehier nu het merkwaardige, dat de tweespalt van stof en geest, waarvoor in 't algemeen de middeneeuwer

door zijn kinderlijk begrip en innig met de natuur meeleven bewaard bleef, hem toch weer benauwen kwam in de wereld zijner moraal, in de verhouding van zijn Ik tegenover God. Als gezegd, niet den gewonen man kwelde dit hevig of durend in zijn dagelijkschen arbeid, zoomin als de latere burger van het zeventiende-eeuwsche Holland gefnuikt werd in zijn levenslust door de sombere leer van het Calvinisme. Zij allen gedroegen zich inderdaad als zulke robbedoesen van kinderen, die naar lust en luim leven en zich van hun verplichtingen gewoonlijk niet veel aantrekken.

Maar het meer vergeestelijkte deel der menschheid ondervond drukkend de consequenties der ordening, die zij, welbeschouwd, zelf had ingesteld. Wat anders het hachelijk leven zoo vast en veilig maakte, dat keerde zich nu, grimmig en ontzaglijk, tegen hen, als de verheven eisch der Zedelijke Volmaakheid bij hun schandelijk en misdadig tekortschieten in de practijk des levens.

Dat is dan tenminste iets, waar wij geen last meer van hebben. Wij mogen het belijden of niet: in het gewone leven gedragen wij ons bijna allen, of het aardsch bestaan ons privaat eigendom is, waarin wij volmaakt vrij zijn te doen wat ons lust, terwijl wij over de rest òf niet, òf eerst héél laat ons bekommeren.

Voor den middeneeuwer echter waren God en de Wereld schriklijk één. Zijn angst en verbijstering tegenover de veelzijdige verwarring des levens hadden eenmaal rust en troost geput uit de ordening van zijn godsdienst, nu werd hij die opgeroepen geesten niet meer kwijt, die hem toedonderden, dat mede door hem, ja, door hem allereerst, de wereld dat schandelijk schouwspel bood van miskenning en ongehoorzaamheid aan Gods klaar en vast gebod.

Het ‘vleesch’, de lagere, zinlijke mensch in hem was het, die telkens weer afweek van het Gode welgevallig pad en een gemakkelijke prooi werd des Satans. Een slecht kind, dat, zwak voor elke verleiding, den oneindig goeden Vader het bitterst verdriet berokkende, ofschoon het beter wist... Daarom moest het ‘vleesch’ getemd, ja zelfs geheel gedood worden, dat het niet weelderig opbloeien zou en macht verkrijgen over den geest. Daar dit echter niet mogelijk bleek, wijl in waarheid deze strijd er een was tusschen de

wisselende stoffelijke veelheid des levens en zijn onveranderlijke, ideëele eenheid, en zelfs de verst en moedigst doorgevoerde askese, het vleesch niet ganschelijk te vernietigen, ja, slechts weliger te maken scheen, ontstond dat zware, hooplooze ellende-gevoel, dat zonde-besef, gemengd van berouw, angst en smart, dat de middeneeuwen zeker vaak en langdurig - zij 't ook minder dan onze nuchtere tijd wel meent - in haar meest verfijnde geesten gedrukt heeft en dat wij inderdaad, behalve om de curiositeit, geen reden hebben hun te benijden.

Maar allengs ging deze, in eigen Ik verdeelde, zwaarmoedigheid over en kwam de menschheid, in den meest letterlijken zin, *tot zichzelve.*

Waar het begon, weet men niet, noch òf het begon. Tijd en Oorzaak hebben bij deze groote samenvattingen van de meest heterogene gebeurtenissen, menschen, verschijnselen eigenlijk afgedaan en het is even onmogelijk te zeggen, waar de Renaissance ontstond, als b.v. waar de bloem uit de knop, de eik uit den eikel begint. Het eene is uit het andere, het eene *is* het andere en eerst een bepaalde manier van zien geeft het vorm.

Vagelijk gezegd was het dan in Italie - maar ook in Vlaanderen - dat de eerste teekenen van geestelijke wedergeboorte zich merkbaar maakten, die wij niet ongepast, daarom *Renaissance* noemen. Laat ons aannemen, dat in die hier en daar levende menschen allengs de geest tot bezinning en begrip van zichzelven kwam, als van het *Geheel* van God en Wereld.

En de hooge trots van dit langzaam glorend bewustzijn in het nu blij-rustig, zalig eenheidsvoelen, maakte het voor die sterke menschen toen een ongemengden lust te leven. Verdwenen waren ootmoed en afhankelijkheid, maar ook het zwaar gevoel der zonde, de folterende angst voor den dood en wat daarna kwam, als straf voor de zinlijkheid van het leven.

Al deze verschrikkingen en machten, door de menschheid als haar eigen tegendeel geformeerd, waren thans in hun aard begrepen en zoo gevoelde allengs de enkele mensch zich zijn eigen God, vrijmachtig heerschend over leven en wereld. Het goede en het booze, het dierlijke en geestelijke,

goddelijke en menschelijke, het was alles één, wist hij, en zijn eigen geestesschepping. Hoe meer hij en de wereld daarvan in zich hadden, hoe rijker geschakeerd het spel van gedachten en hartstochten was, hoe dieper en voller hij leefde, des te hooger eer bewees hij zichzelven, des te schooner was zijn wereld.

Vandaar een willens uitleven aller krachten van ziel en geest en lichaam, een uitlaaiende, nergens gehinderde levensvreugde, gelijk in eeuwen niet aanschouwd was, sedert de fijne Grieksche beschaving verdween en de woeste pracht van het keizerlijk Rome ten onder ging. Als met een jubelkreet van blijde herkenning en gemeenvoelen - ook misschien een weinig tot sterking en rechtvaardiging van eigen doen - 'wierp' men zich, als 't ware, op de overblijfsels dier oude wereld, trok hen uit het stof, ontdekte er nieuwe, trachtte te begrijpen en zich in te leven in die Oudheid, als het tijdperk, waarin eenzelfde levenslust en geestverheffing gezien waren.

Zoo werd de westersche wereld herboren-classiek, uit een behoefte om haars gelijke te vinden in die langverleden tijden, toen ook jeugd, kracht, schoonheid en geluk als deugden geëerd waren, en zoo wijd en compleet mogelijk te leven als hoogste plicht gold.

Dat intusschen alle maat en vastheid waren verloren gegaan, deerde weinig, zoolang de lust aan het enkele bestaan en de hooge schoonheidszin het individu elken dag nieuwe vervulling brachten.

Doch op den duur besloeg de glans van deze stralende heerlijkheid, en het leven, van zijn hoogte afgedaald, bevond zich, voor de menigte althans, niet rijker dan tevoren. Allengs verbreidde zich de vlam van het nieuwe leven over alle west-Europeesche landen, Frankrijk, Duitschland, Engeland. En ook wij hebben in de 17de eeuw onze renaissance gekend. Echter was het reeds niet meer hetzelfde blijde leven, als voor die vroegere menschen was gedaagd. De nieuwe menschgroepen, die er toe ontwaakten, ontwikkelden het, of men kan zeggen: het ontwikkelde *in* nieuwe groepen tot al sterker bewustzijn in individueele verbijzondering. In de verfijndadellijke kringen van Frankrijk, aan de kleine hoven van Duitschland, werd het verstandelijke in het persoonlijke en,

omgekeerd, het persoonlijke in het verstandelijke tot het uiterste doorgevoerd. Gevoel en verbeelding, eens de heerschende machten, hadden zich voortaan te voegen naar hetgeen de ‘rede’ uitwees.

Men kan het ook zoo uitdrukken. In de middeneeuwen waren Ik en Wereld onbewust één geweest. Het leven arglooze éénheid, waarin de ‘leer’ scheiding bracht en de menschen vaak lijdend onder dien drukkenden waan. Dat de Renaissance, hiervan bevrijd, één oogenblik *bewuste* eenheid van Ik en Wereld geweest was, had het leven tot een wondervolle openbaring, een stralende vreugde gemaakt. Maar blijven kon dit zoomin als iets anders en het hoogtepunt van inzicht in het laatste, nog middeneeuwsche, gemeenschapsvoelen bereikt, was reeds verlaten, toen het nieuw besef tot wijder kringen doordrong. Allereerst toch bracht deze ontwikkeling van bewustheid mede, dat het droomerig één-voelen verloren ging en de critische persoonlijkheden ontstonden, ten koste van niet-onderscheidende verbeelding en gevoel. Het eens gewekt critisch vermogen week niet meer en voortaan leefde men verstandelijk, óók als men geloofde en gevoelde.

Had men niet aan de Rede zijn vrijheid en menschelijke waardigheid te danken?

Met de hongerige belustheid van hen, die pas beginnen te weten, zette men de ontdekking van het nieuwe leven voort, om te vinden... wat men vinden wilde en zoo alleen vinden kon: de *verstandelijke* wereld en nooit een andere.

Maar dat verstandelijke was dan ook in de beperkte kringen, waar deze ontwikkeling haar afsluiting kreeg, van een fijnheid, die, over het subjectieve en individueele heen, zooveel van de algemeenheid omvatte als hier mogelijk was. Dat wil zeggen, dat deze menschen tenminste elkander, hun standen cultuurgenooten, volledig begrepen. Men behoeft de tallooze portretten uit het 18de-eeuwsche Frankrijk maar aan te zien, om te beseffen, dat het hier waarlijk niet alleen subjectief uiterlijk aankijken gold, maar in dit bijzondere tenminste de geest den geest heeft begrepen en zich één gevoeld.

Doch geluk, het geluk van de Renaissance, bracht dit niet.

Daartoe was het te verbijzonderd zeldzaam. Overal elders gaapte, nu duidelijk bewust, de kloof tusschen Ik en Wereld, thans niet in Dogmatiek en Leer, maar in het eenzame leven

zelf, en de levenslust, ofschoon overigens niet minder dan te voren, verviel telkens tot zwaarmoedige peinzing, als zij bedacht wat zij niet meer vergeten kon: hoe de mensch alleen stond in een wereld van doellooze drukte en geraas, hoe hij noch zijn herkomst, noch zijn toekomst wist en niets hem zeide, wat hij te doen had op aarde...

In de loodzware verveling en versombering, die zoo menigen fijnen geest der 18de eeuw heeft gedrukt, praeludeert misschien reeds de levensmoeheid, die flauwing en geestelijke versterving te midden van het roerig leven, die wij, belust op medische wetenschappelijkheid, tegenwoordig bij voorkeur zenuwziekte noemen.

Er praeludeerde echter zooveel in deze 18de eeuw, die zwaar ging van allerlei mogelijkheden. De geest roerde er zich op alle trappen van zijn ontwikkeling, zoodat naast de nuchterste, klaarste, hardste verstandelijkheid, die er op uit was het leven tot iets bloot mechanisch terug te brengen, allerlei donker bijgeloof bloeide en meedeed in de motieven en daden, evenals men thans ook de zaken-nuchtere Amerikanen ziet omslaan tot de verdwazing van de kromste, buitensporigste theologieën.

Want aldus wreekt zich het gemis aan evenwicht van verstand en gevoel. Indien dit laatste durend vernalatigd en verwaarloosd wordt, speelt het in zijn kinderlijke oncultuur op 't onverwachtst leelijke parten aan den grooten man Verstand, die zich het air geeft de wereld te kennen, maar zich dan even onvast en angstig vreemd gevoelt als een verdwaald kind in een avondstad.

Zoo was het in de 18de eeuw en dit uiterste einde van de individualistische redelijkheid schijnt tegelijk de aanvang van iets anders.

In die verdrogende eenzaamheid der geesten, in die verfijnde geestelijkheid, die alleen zichzelve kende, maar op den duur aan dienzelf niet genoeg had en zich des levens zat voelde (gelijk men leest in de *Mémoires* van zoo menige *femme d'esprit*), kiemde vanzelf de drang naar vergetelheid van het Ik en deszelfs eentonige hoogheid, naar weer een kinderlijk zijn, onbewust en buiten gekunsteldheid, in den rustig geleidelijken dwang der natuur, waar geen nagenoeg absolute geestelijke vrijheid het leven vragelijk en per slot

doelloos maakt. Weer te worden als de dieren des velds, zacht gedreven en van vermoeiend vragen vrij, was dit niet een aanlokkelijke droom voor deze boven hun kracht gegroeide geesten, afgemat van zelf-richting en nog meer ondergaand in stuurloosheid? Slechts door algeheele verwerping van die toch wel trotsche en voorname levenshouding scheen redding uit den waanzin mogelijk, en zoo ziet men dan deze door eigen geesteshoogte duizelig geworden menschheid een heftige poging doen het verloren evenwicht te herwinnen.

In het laatst der 18de eeuw, men kan zeggen ongeveer met Rousseau, openbaart zich deze nieuwe evolutie, als een weeke gevoeligheid, een critiekloos zich laten drijven op impulsie en hartstocht.

Want dit had - bedenken wij het wèl - de voorafgaande tijd, het uiterst verfijnde rationalisme, niet veroorloofd. Het Ik, souverein van leven en wereld, kon zich niet meesteren laten door zijn hartstocht en gevoel. Te spelen behoorde men met het leven, naar eigen bewusten wil, en nooit mocht de rede de teugels laten glippen.

Zoo gezien, doet zich de beruchte zedeloosheid en het cynisme der 18de eeuw wel anders voor. De mensch, als zichzelf een god en rechter over het leven, liet zich gaan, waar en zooveel hem lustte, erkende geen kwaad dan het redeloos impulsieve of passioneele, en indien hij vrijelijk toegaf aan zijn lust tot zingenot, was het, wijl hij te leven en uit te leven als hoogste deugd en eenig doel zijns bestaans beschouwde.

Dat het niet altijd, en zelfs niet meestal, gelukte zoo streng vormelijk te leven, dat het verstand *volgde*, waar het dacht vóór te gaan en aldus slechts tot een theorie van het cynisme werd, mag voor ons, latere beschouwers, geen reden zijn den hoogen opzet dezer levens te *miskennen*, te minder wijl er de latere reactie in te *erkennen* valt.

Het intellect verloor van zijn scherpte en fijnheid, maar ook van zijn zelfbewusten trots. Niet meer koud-redelijk en hooghartig-vormelijk, noch trotsch zelfbepaald en alleenig, wilde men zijn, maar eenvoudig-natuurlijk, opnieuw ontvankelijk voor de simpele indrukken van het gevoelige. Omdat men begon te hopen daar 't verloren geluk terug te vinden, omdat daar de zegen lag van zelfvergetelheid en zalige vervloeiing van al het persoonlijke in de groote Eenheid, waar

geen eigen wil of doelbestemming meer gold, waar gedreven werd, vast en gestadig, naar een eindlijk doel, allicht voor ons menschen te verheven om te begrijpen.

Een machtiger ontroering dan de menschen sedert lang gekend hadden, verteederde opnieuw voor hen de wereld, die weer groeide en vervaagde tot een ontzaglijk mysterie.

En een diep besef hunner afhankelijke nietigheid beving hen tegenover dit eindelooze, waarvan zij toch de kinderen waren, uitwerkend in een gevoel van schuld en vroomheid, dat zich voortaan leiden liet, waar God - de nu niet meer verstandelijk-bepaalde, maar mystisch-vervloeiende godheid - het wilde.

Doch tot deze christelijke vroomheid is de 18e eeuw nog niet gekomen. Voorloopig wilde men kinderlijk argeloos zijn, hartstochtelijk natuurlijk zijn, niet meer met de rede zichzelven richtend, maar instinctief gestuurd door de normen, die een geheimzinnige alomtegenwoordigheid - Natuur, God - stelde en die in het geweten weerklank vonden. Zoo kwam men weer tot algemeene gevoelens en tot een vaste moraal.

En juist als de Renaissance zich, kan men zeggen, op het classicisme ‘geïnspireerd’ had, vonden de intellectueelen en kunstenaars thans in de latere middeneeuwen, de dagen der vrouwenvereering en dolende ridderschap, den tijd van hun voorkeur, die zoozeer op den eigen tijd geleek.. daardoor, terloops gezegd, mede dien tijd vervalschend, wijl zich nu de bewuste tendenz vaak mengen kwam in het onbewuste.

In de stilte dier middeneeuwen had men het Eeuwige vernomen, bij dag en bij nacht. Met hoogheilige huivering hadden de vrome ridders en vrouwen zich één gevoeld met hunnen God, en alzoo veilig geleid door Zijn hand, was het menschbestaan een gedragenheid geweest van zelfvergeten zalige rust.

Zoo moest het weer worden. Uit den staat van waanzinnige zelfverheffing en pedante nuchterheid, waarin alle levensvreugde verdord scheen, moest de mensch weer worden opgeheven tot vertrouwen, niet in zijn kleinen zelf, maar in de grootheid en vanzelfsche goedheid van het Onbewuste, en tot den levenslust, die het deel is van hen, die het bestaan critiekloos kunnen aanvaarden. Aldus overheerschte het

gevoel het verstandelijke, werd de zoete pijn van smart en weemoed gekend en de mystische huivering in de nabijheid van het goddelijke gezocht. Opnieuw trachtte men de tweeledigheid van God en Wereld te herstellen, om met alle medeschepselen in eenheid te kunnen opgaan...

Tot volle werkelijkheid is dit alles echter nimmer geworden. De Fransche revolutie brak uit, zijnde, onder meer een openbaring van de langzame ontwikkeling der persoonlijkheid door de eeuwen, en die als zoodanig ook niet tot Frankrijk beperkt bleef, maar zonder geweld op den duur allerwege in het beschaafd Europa gelijke toestanden schiep. Haar voornaamste en duidelijkste uitkomst echter bleek een verschuiving der toongevende menschengroepen. De vroegere centra van geestesontwikkeling vervielen en wat in de plaats trad, nam de beschaving over, ongeveer zoo als de nieuwe bewoners zich komen vestigen in een gemeubeld gehuurd huis. Zij ‘leven zich er in’, maar 't is toch niet hun eigen.

Deze menschen, die de plaatsen der verdwenenen in regeering, kunst, wetenschap en godsdienst innamen en geacht werden de beschaving voort te zetten, vonden naast de resten van het rationalisme deze wijde gevoelsverteedering, die het teeken der afsterving eener oververfijnde samenleving was... of misschien haar vernieuwing. Maar zij zelf waren eigenlijk nog niet toe, noch aan een versteenend rationalisme, noch aan zijn vervloeiing in het tegendeel. Tot zulke hoogten van denken en voelen had het bezige leven van geldverdienen en zaken doen, waardoor zij thans de maatschappelijk eersten waren geworden, hen niet toegelaten te stijgen, en al wat zij, als groep, als klasse, aan ideëel bezit en bijzondere levens-beschouwing meebrachten, was eerbied voor een ingetogen, op welvaart gericht, bestaan, de verheerlijking der spaarzaamheid en het maatschappelijk degelijke. Overigens waren zij tamelijk individualistisch en vonden geen reden hun redelijken Zelf, die 't zoover gebracht had, te minachten of op een vage manier treurig te zijn, gelijk de tijd scheen mee te brengen.

Maar ten andere was deze Romantiek, die zich bandeloos en Dionyzisch voordeed, enkel wijl zij hoopte in 't natuurlijkalgemeene op te gaan en vanzelf een leiding te krijgen, die het individueele niet meer geven wilde, voor menschen, die

eerst begonnen over leven en wereld na te denken, een veel geschikter principe dan het rationalisme, juist wijl het verwees naar het onpersoonlijk algemeene, naar de Natuur en haar wetten, waaronder men immers ook wel den God des Christendoms verstaan kon. Zich gebonden te voelen door het algemeen, sober te leven naar strikte normen en God te belijden, zij 't ook op verstandelijke wijze, dat deden de ‘nieuwe’ menschen al van ouder tot ouder, en onder dezen vorm konden zij meenen, dat het romantisch levensgevoel eigenlijk precies het hunne was. Aldus werd de Romantiek christelijk in alle Europeesche landen, van een zachte, vriendelijke, bij gelegenheid ook harde, eigengerechtigde vroomheid, waarnaast dat andere element van onvrede, verlangen en woesten hartstocht allerzonderlingst afsteekt. Want, al wist de groote menigte er niet goed weg mee, dat andere element wàs er, onbetwijfelbaar, wijl het telkens individueel uitbarstte, in heftige daden van het dagelijksch leven, zoowel als in de werken der kunstenaars. Midden uit de breede zelftevredenheid en het zich smakelijk tot leven zetten van den ‘derden stand’, die nu eerste geworden was, brak het uit in smartvolle onvoldaanheid en vertwijfeling om het leven. Het was het oude leed, dat sedert den uitgang der Renaissance de harten beslopen had: de onzekerheid van Ik en Wereld.

In de middeneeuwen was die verhouding een vaste, duidelijk gekende geweest, en de angst en wroeging, waaronder toen zoo menig mensch diep gebukt ging, betrof enkel de eigen schandelijke opstandigheid, die het waagde deze verhouding te verbreken. Doch sedert dat Ik zich emancipeerde, ging de vastheid der verhouding te-niet, vond het individu zich ten laatste duizelig verdwaasd in een wereld van wemelende leegte. De 18e eeuw had zich dat leed soms ontveinsd, soms het beleden, als iets dat niet te veranderen viel en met geest en smaakvolle luchtigheid gedragen moest worden. Maar het einde der eeuw kon de leegte van vrijheid en verstandsontkenning niet meer verduren en trachtte weer kinderlijk afhankelijk en vertrouwend te worden. Wat men vurig begeerde, was de overtuiging van de noodzakelijkheid en doelbestemming des levens, die het individueel verstand al beslister scheen te ontkennen. Maar al keerde men thans weerzinnig daarvan af, om zich zoo onstuimig

mogelijk te storten in een vloed van gevoel en verbeelding, waaruit misschien geloof kon ontstaan, daarmede was toch van de gevoeligen en meer verfijnden de gemoedsrust niet herwonnen.

Want gevoel en verbeelding bleken niet sterk genoeg meer om de gansche persoonlijkheid te dragen. Men was al te zeer bewust geworden, om, als lang geleden, met de natuur mee te leven, droomerig-onbewust en zonder vragen. En de jonge menschen en de kunstenaars hebben er toen niet minder om geleden, dat zij leden als vaak de kinderen: boos, gekrenkt en bitter-opstandig.

Immers, dit was er in den tijd veranderd, dat niet meer kil en nuchter-afzonderlijk, als een ziekte, het leed der vereenzaming over de menschen kwam. Maar in de algemeene gevoelsstemming, die nu het verstandsredeneeren verachtte en verduisterde, verscheen dat leed vergroot, als een afschijn van *Wereldleed.* Er moest ergens, in verre hooge regionen, een Tweespalt, een Wereldsmart zijn, waarvan het individu het verkleinbeeld was, tragisch en zéér belangwekkend. En dit was de troost, de troost van de phantaisievolle ijdelheid, dat men de eigen onvoldaanheid een *wereldsmart* kon achten en zichzelf op geheimzinnige wijze aan het Hoogere verbonden, zelf een Hooger Wezen, tragisch vervloekt en verworpen om onbekende, maar schriklijke, zonden. Zoo werd het een schoone trots ongelukkig te zijn, zoo voelde men iets in zich van den gevallen Engel, die nu als Duivel de Godheid hoont en de vergelding niet acht, die onafwendbaar komen zal.

Maar onder dien tragisch schoonen schijn van opstandigheid tegen God en Wereld, knaagde niet minder het leed, het onbegrepen leed van verlangen en durende onvoldaanheid, dat in Goethe's *Faust* zijn volmaakte uitdrukking heeft gevonden, maar ook in mindere gedichten, onder den kinderachtig theatralen verbeeldingstoestel, duidelijk wordt, dat in 't gewone leven, bij de jongeren, leidde tot bandeloosheid en ‘excessen’... minder woest en verschrikkelijk dan de deelnemers wel bedoeld en gewenscht hadden. Want het ergste was immers niet erg genoeg voor dezen ‘Geteekende door het Noodlot’, die men zijn wilde? En indien de hemel gespleten ware en een bliksemstraal den

Onverlaat hadde gestraft voor zijn opstandigheid tegen de zedelijke wereldorde, zou men precies voldaan geweest zijn.

Maar het bezwaar was, op den duur, dat de hemel er zich niet mede bemoeide, dat eigenlijk nooit en nergens, noch in Goed, noch in Kwaad, het heelal scheen mee te voelen met de menschen en ook de geloovige de Godheid niet noemenswaard nader scheen te komen. Die mystische huivering der middeleeuwen, plotseling en onverwacht de aanwezigheid Gods verkondend, zij werd ijverig bestreefd, maar eigenlijk nooit gevoeld dan in een surrogaat, in de kindergriezel voor donker en stilte, die dan nog met aanwending van maanlicht, kerkhoven, geraamten, vleermuizen en dergelijke uitgezochte akeligheden moest worden gekweekt.

En zoo verdween langzamerhand de wanhopige poging om eenigen God te betrekken in menschenleven en menschenleed, waar geen enkel ‘teeken’ ooit gezien werd, en toch dat individueele ‘wereldleed’ niet stilde.

Hoe stond nu de tot aanzien gekomen burgerklasse, in 't bijzonder de Engelsche, tegenover dit alles?

Zij had een gezond zakenverstand en een uiterst eenvoudig geloof meegebracht in den nieuwen stand van zaken, voelde zich over het geheel best tevreden. In Engeland was geen revolutie geweest, ook omdat de burgerij er zich nooit geheel van meezeggenschap uitgesloten had bevonden, maar bij de vermeerderde welvaart, die sedert het laatst der 18e eeuw, door het geheele Napoleontisch tijdvak heen, altijd maar klom wegens het verdwijnen aller concurrentie op het vaste land en door de invoering der stoommachine, die de productiekosten verminderde, terwijl zij het product vermeerderde, bij dien ontzaglijken aanwas in economische belangrijkheid, bleek het politiek gezag der burgerklasse belachelijk gering en voldeed niemand meer. Zoo ziet men deze menschen in 't begin der 19e eeuw ijverig bezig, persoonlijk hun rijkdom te vermeerderen, als groep hun machtspositie te bevestigen en te vergrooten. Tusschen de jaren 1820-'30 worden in het land en in het parlement, waar zich deze strijd wettig en ordelijk concentreert, de drang naar meeregeeren en de aanvallen op de *lords* al heftiger en krachtiger, tot dezen in 1832 kamp geven en de *Reform Bill* tot stand komt, die de parlementsverkiezingen meerendeels voorgoed aan den

invloed der Heeren onttrekt, zoodat de burgerklasse in getal en macht naar voren kan treden.

Sedert gaat hun strijd niet meer tegen den adel, met wien zij nu het gezag deelt, maar tegen de arbeiders, het volk en ook wel, samen met de Lords, tegen de boeren. Want naarmate het industrie en handel voordeeliger ging, leden die andere klassen scherper nood. De nieuwe industrietoestanden hadden het oude, rustige handwerkerschap vernietigd en de welvaart der burgerklasse was niet voor een gering deel gebouwd op de uitbuiting en ellende van den arbeidersstand. Dat dit zoo was en allengs meer menschen het beseften, diende niet om de samenleving vrediger te maken, noch de gemoederen eensgezind en zacht gestemd.

Deze menschen, juist tot macht gekomen en zich breedelijk neerzettend, om nu eens ongehinderd en met welbehagen van 't leven te genieten, waren ongezind zich door meelîj daarvan te laten afhouden. Zij vonden hun toestand aangenaam, maar natuurlijk, het logisch gevolg van omstandigheden, die niemand had kunnen voorzien of veranderen, en niet weinig ook van hun eigen durf, hun arbeidskracht, hun practisch inzicht. Rijken en armen waren er altijd geweest en elk moest tevreden zijn in zijn lot. Zoo was het door God verordineerd, terwijl de jonge wetenschap der economie het ten overvloede nog eens bevestigde, dat de ellende en verdierlijking der eenen (maar zoo erg als men wel beweerde, was het niet!) en de aanwassende welvaart der anderen (maar zoo groot als men beweerde, was die ook weer niet!) thans noodzakelijk waren in de ontwikkeling der Menschheid. Men was nl. in de dagen van het *laissez-faire*, het vooral-niet-ingrijpen-stelsel, dat het vorig, overal-ingrijpen voordeelig vervangen had. Alles zou zich ten slotte schikken en ten beste keeren, zoo men de dingen maar rustig hun gang liet gaan. Dat gebeurde in de natuur ook zoo, en de maatschappij was tenslotte een organisme als een ander.

Maar in afwachting bleef er toch veel ongeschikt, dat zich als zoodanig ook onstuimig openbaarde.

Jaar op jaar verwekten honger, verbittering en wanhoop felle oproeren in de fabrieksdistricten rondom de groote steden, die niet *geschikt*, maar geweldadig en bloedig *onder*-

drukt werden. En op het platte land en in de kleine steden wemelde het van landloopers en soortgelijk gespuis, die veiligheid en eigendom angstwekkend in gevaar brachten en niet door een klein gerucht af te schrikken waren, als het gold een goeden slag te slaan. Vervolgens kwam dan de Staat en strafte, ruw en barbaarsch, met ophangen, radbraken, brandmerken en geeselen, wie zij maar grijpen en vangen kon (en dat waren er niet veel - vaak ook niet de gevaarlijksten) terwijl predikanten en moralisten de zedelijke laagheid dier misdadige lieden berispten en bejammerden, die immers blijkbaar weigerden hun zondige begeerten te beheerschen en tevreden te zijn met den voorspoedigen gang van (andermans)zaken.

Men verbeelde zich nu die Engelsche maatschappij van het eerste derde der 19e eeuw: de sterke, welvarende, letterlijk breed-uit *gezeten* middenstand, die het heden bezat en van de toekomst zeker was, energieke, durvende menschen, van opvoeding en natuur niet fijngevoelig, en ganschelijk verhard tegenover de ellende, waaruit zij hun enorm gewin trokken, omdat zij daaraan gewend waren en hun theoretici verklaarden, dat 't zoo goed was... hoe zij, ziels-tevreden met hun stand en land en de instellingen, die hen rijk gemaakt hadden, moesten te moede zijn tegen die oproerlingen en misdadige droomers, van welken de eenen hun stoflijke grootheid aantastten, die zij juist met zooveel verdienste van deugd en vlijt hadden opgebouwd, terwijl de anderen hen trachtten te berooven van hun dierbare moreele zekerheid, dat het alles goed was en met 's menschen bestemming overeenkwam, gelijk zij dachten en handelden.

Hardheid, minachting, haat, vrome verontwaardiging moesten die pogingen tot verzet wekken bij de groote meerderheid deze menschen, voor wie het immers ging om hun pas verworven positie en aanzien in de maatschappij. En naarmate de beroofden en mishandelden zich feller te weerstelden, staken deze mannen vol karakter trotscher het hoofd op en werden inniger overtuigd, dat er maar één wijze van leven was, waaarop God met volkomen welgevallen kon neerzien: het krachtige, plichtvervullende, werkzame, rechtvaardige en succesvolle, aan huis en haard trouwe bestaan van den gezeten Engelschen Burger.

Dit nu lijkt ganschelijk niet weemoedig-peinzend, noch vaag-

phantastisch, noch teeder, gelijk de romantische levensaanvoeling het meebracht, en van dezen kant gezien, schijnt het wel of het romantisme op die Engelsche burgerlijke maatschappij nimmer eenigen vat kon hebben.

Levenslustige, ‘gezonde’ beperktheid van inzicht en gevoel, hoogmoedige tevredenheid met tijd en omstandigheden en het zoo passende Zelf daarin, geen wijder begeerte dan het ‘goed te hebben’ in 't leven en voor 't overige, als het niet begrepene, volkomen koud... zoo is alle burgerlijkheid, als een bijzondere, en bijzonder onaangename, schakeering van het verstandelijke en individualistische, vaste en beperkte. Waartegen dan het romantische, als het in een gevoel van onzekerheid en nietigheid zelfmeelijdend ontevredene, beteekent het vlottend vage, chaotische, eindelooze, het vreemd toevallige of bovenmenschelijk-algemeene.

Hoe zou dan, waar de eene geest huist in een samenleving de andere toegang vinden?

En dat was toch zoo en het maakt dezen tijd juist zoo zonderling halfslachtig en onberekenbaar, zoo onvast en vol verbijsterende tegenstellingen van steenharde nuchterheid en onbekookt idealisme.

Er hing blijkbaar zooveel vage, verheven treurigheid in de lucht, kan men zeggen, dat ieder, als 't maar even lijden kon, meedeed aan een houding van naïeve levensvreugd of levensmoede somberheid, al wist hij ook geenszins waarom. Maar nuchtere menschen, als in den grond deze burgers waren, wilden, althans de ouderen, toch liever een tastbare reden hebben voor hun tranen en niet meedoen aan die onredelijke droefenissen, die velen jongen dwazen plotseling overvielen of durend drukten. Aldus vestigden zij hun keuze op de groote gebeurtenissen in het menschelijk bestaan, die ook een Christelijke wijding bezaten, als gelegenheden tot smart- en weemoedvertoon. Geboorte, dood, huwelijk, allerlei andere, ook rampvolle, huiselijke gebeurtenissen, vroeger nog al eens vroolijk beschouwd en aanleiding tot feestelijkheid, werden nu vooral ernstig of tragisch aangezien en aangenaam beschreid.

Er was een algemeene behoefte het leven ‘zwaar in te zien’, het ‘erg’ te maken, en uit elk klein feit, elke ietwat ongewone omstandigheid een zoo groot mogelijke mate van gevoel te

trekken, in vreugde of droefenis. Waar het maar even met het practisch zaken-doen strookte, gaf ieder zich een hartstochtelijk *air* van toomloozen levenslust of somber zwijgende vertwijfeling of een tusschen-stadium dier beide uitersten. Dat ging volmaakt ter goeder trouw, maar wijl het toch een van buiten opgelegd iets was bij deze lieden, die eigenlijk lust noch tijd bezaten zich in de levensvragen te verdiepen, omdat zij de handen vol hadden met zich maatschappelijk te versterken en hun positie te handhaven, was zoowel de smart, als de vreugde een beetje in 't wilde, werd al dat gedoe tot een universeele *pose*, een algemeen gewenschte aanstellerij, die wij voor elk in 't bijzonder sentimentaliteit en valsch pathos noemen, zijnde het maar half overtuigd meedoen in een algemeene gevoelsstrooming, zoodat de eigen ontroering verstandelijk bijgewerkt moet worden. Dit beteekent zoowel valsch gevoel, als ijdelheid, onzelfstandigheid en gebrek aan zelfkennis, en indien een gansche samenleving er zich voortdurend op toelegt zijn bescheiden emotiviteit op te drijven en te vermenigvuldigen, ontstaat er op de weliswaar stevige basis van het materieele die oppervlakkige onrust, dat flutterige en flodderige, dat weifelende en drukke, zwakheftige en onnoozel theatrale, dat.. precies in 't algemeen de romantiek karakteriseert, als een mislukte poging, als een stroom van gevoel verzand in de nuchterheid van laagverstandelijk leven.

Maar intusschen zag de maatschappij, die er door aangedaan was, er wonderlijk bont uit en vertoonde het stevige, harde Engeland dier dagen verrassend weeke plekken. Men kan het zich denken als een samenleving van brutale en opzichtige menschen, die zich druk en aanstellerig gedroegen, ook dwaasheden uithaalden, hun leven moedwillig vergooiden, het onmogelijkste aandurfden en soms schitterend slaagden, die met hartstochtelijken trots en hardheid hun medemenschen bejegenden, maar soms ineens omsloegen in het weekste meegevoel, die in 't algemeen de wereld door een vergrootglas beschouwden en het nuchtergewone niet verdroegen... maar, desondanks en alles saamgenomen, toch zeer rustig en regelmatig leefden en arbeidden, als Britsche burgers, die carrière willen maken en vóór alles op godsdienst en fatsoen gesteld zijn.

Aldus was de geest dier wereld, waarin Dickens leefde, die hij *mede* was: een deel en tegelijk het verkleind geheel, zulk een klare en volkomen afspiegeling van haar, dat men Dickens reeds half geteekend acht, enkel in het karakteriseeren van zijn tijd. Niet de hoogste of edelste romantiek, niet die der dichters, der mystisch-religieusen en philantropische denkers zijns tijds was werkelijkheid geworden in hem, in zijn zwakke fierheid, zijn uiterst gematigde idealen en zeer practischen zin, maar wel de meest verbreide, de algemeen gangbare, kan men zeggen, waarmee het zich per slot zéér wel leven liet.

Hoe dit uit Dickens' werken te lezen is, hoe hijzelf en zijn tijd precies bij elkaar behooren, maar ook waar hij dien tijd te boven gaat, zal ik nu vervolgens pogen te zeggen.

II.

Van Dickens' jeugd is genoeg bekend en het schijnt, nu wij ons in den geheelen tijd poogden in te denken, ook niet meer noodig veel te zeggen van familiale of atavistische invloeden. Het meerdere houdt het mindere in en wie Dickens heeft leeren zien als het levend kort begrip van zijn tijd en dien tijd als een verwijding van hemzelf, zal het verder overbodig rekenen nog eens hier en daar een bijzonderen ‘invloed’ uit de massa af te scheiden en, met een geleerden medischen term benoemd, als een vondst te vertoonen.

Van Dickens' kinderjaren en familie wordt hier dus niet meer dan het hoognoodige gezegd.

Hij werd in 1812 te Portsmouth geboren, als op een na het oudste kind van een groot gezin, en zijn vader, een beambte bij de administratie der marine, was de merkwaardige man, dien Dickens geteekend heeft in den grooten Micawber en in den Vader der *Marshalsea.* De tijd was gunstig voor deze soort van menschen en zij vertoonden zich zeker in al de pracht hunner omsamenhangende gaven en hebbelijkheden, als lieden niet zonder talent of werkkracht, maar met een gevoelsspanning als van mousseerende champagne. Op hooge stelten van verbeelding zwalkten zij door het leven en kregen het gedaan de vale benauwdheid hunner kleinburgerlijke verhoudingen voor zich zelf om te zetten in hoog tragische

daden en toestanden... overigens zeer ten koste van hun materieelen welstand. Men kon niet zeggen, dat het hun goed ging in een leven, waar ramp op ramp volgde, maar men kon evenmin zeggen, dat zij daarom ooit ongelukkig waren. De eigen verbeeldingswereld, waarin de vulgaire werkelijkheid was opgeheven, bewaarde hen gewoonlijk voor een juist besef van hun toestand. Verzot op klinkende woorden en op alle nieuwe plannen, waren zij inderdaad de poëeten van het gewone leven, dichters van het eigen bestaan en maar zelden, in uren van geestelijke vermoeidheid en inzinking, kregen zij een juister inzicht, dat... nooit lang duurde. In zeker opzicht kon zulk een man voor een aanstaanden kunstenaar een voortreflijk vader zijn. Hoe enorm moet deze deftige, fier-zelfgevoelende persoonlijkheid op de verbeelding van den kleinen jongen gewerkt hebben en hoe verruimde en verrijkte hij diens leven met zijn eeuwige plannen en phantaisieën... véél meer dan hij het ooit met geld had kunnen doen, zoo hij een middelmatig braaf mensch geweest ware.

Van zijn moeder spreekt Dickens niet veel, al wordt beweerd dat zekere trekken in mrs. *Nickelby's* karakter aan haar ontleend zijn. Ik heb echter meer het vermoeden, dat zij van die soort burgerjuffrouwen was, als Dickens in bijna al zijn boeken heeft rondgestrooid, malle wijven, babbelachtig, snoeplustig, vol apenliefde voor hun kinderen en felle verachting voor den Man, dien zij in hun conversatie toch nooit met rust kunnen laten, uiterst bekrompen en achterdochtig... maar overigens wel ‘brave’, ordentelijke menschen, die de verdienste hadden overal en altijd comisch te zijn. Zoo deed zich aan Dickens in later jaren waarschijnlijk zijn moeder voor, al was zij in zijn jeugd ook niet liefdeloos of zonder zorg voor hem geweest, doch allengs kwamen er zoovele kinderen en werd het leven zoo moeilijk, dat zij waarlijk niet veel tijd of gedachte meer over zal gehad hebben voor Fanny en Charles, de oudsten, die immers al op eigen beenen liepen. Dat is altijd zoo in de rommelige huishoudens, waar veel kinderen en veel geldzorgen zijn. De moeder gaat er om als een sloof en haar gezicht, strak bekommerd en met zorgrimpels, drukt de kinderlijke vroolijkheid neer en maakt het heerlijk vergeten onmogelijk. De kinderen kijken er

schuw en verveeld naar op, hebben den vader toch maar liever, die met zijn groot gebaar en plechtigheid het leven tenminste niet klein of benauwd maakt en in zijn zorglooze toegevendheid zelfs nog zekeren schijn van ruime goedheid bewaart.

De onderlinge omgang der kinderen zelf behoeft dan nog zoo kwaad niet te zijn, wat kissebissig, wat jouwerig en onverschillig, verder een beetje egoïst en jaloersch, omdat de zorgen en goede gaven in 't gezin niet zoo mild verdeeld worden, dat men nog zelfopofferend en altruïstisch zou kunnen zijn. Aldus denk ik mij de familie Dickens in de eerste jaren van Charles' bestaan, vóór nog de kwade dagen van het bankroet kwamen. Het was zeker een schraal bestaan, een voortdurend kracht en moed uitputtend gebrek aan geld, dat het leven tot een vernederende afhankelijkheid terneer drukte.

Maar hoeveel levens zijn er zoo! Hoeveel gezinnen tobben op dezelfde wijze van den eenen dag op den anderen, waarvan de kinderen zich ten slotte zeer wel aanpassen, ook als zij eens beter gekend hebben. Op den duur weten zij, naar elkaar en hun buren ziende, niet anders of het behoort zoo als het is en leven verder, wat verstugd en verhard, maar in elk geval *gewend.*

Doch de kleine Charles Dickens gewende nooit en de oudere heeft zijn gansche leven lang het gevoel gehad in zijn jeugd verongelijkt te zijn. Ten deele lag dit zeker in en aan den tijd, toen de individuen zich òf als de verwende lievelingen òf als de verdoemden van een groote geheimzinnige wereldmacht, maar altijd belangwekkend, gevoelden, doch zóó groote weekhartigheid en slappe sentimentaliteit als in Dickens met even groote energie gepaard ging, lijkt toch wel een teeken van iets heel bijzonders.

Het was zijn hooghartigheid allereerst, die hem bewaarde voor een onverschillige of wanhopige gelatenheid in den berooiden toestand van het gezin. In het bleeke, zwakke en teruggetrokken jongentje huisden een burgerlijke standstrots en een persoonlijk zelfgevoel, die hem zichzelven altijd zien deden als een prinsje in ballingschap, zeer onrechtmatig beroofd van zijn koninklijke heerlijkheid. Men behoeft *David Copperfield* maar te lezen om hiervan de bewijzen te zien.

Zeker hing dit samen met zijn algemeene gevoeligheid voor indrukken en zijn rijke verbeelding, die hem wat hij te kort kwam in het werkelijk leven slechts te pijnlijker voorstelden, maar er was toch ook in het vroegwijs mannetje, dat hij als oudste in een verarmd gezin en door zijn menigvuldige wisseling van woonplaats en menschen-omgeving geworden was, zeker al spoedig een schemerig wantrouwen tegenover het imposante doen zijns vaders, waarvan de gevolgen zoo zelden voordeelig bleken en een instinktieve zekerheid, dat met goeden wil en wat nuchter beleid het leven nog wel iets beters kon opleveren dan hun ten deel viel...

Toen viel de slag van het bankroet, werd vader Dickens in de Marshalsea gegijzeld en de jonge Charles in de schoensmeerfabriek aan het werk gezet, om zijn eigen kost te verdienen. Het was in zijn tiende jaar.

Het bleeke, magere ventje ging gedwee en zwijgend aan dien nieuwen en verafschuwden arbeid. Hij was niet gewoon zich te beklagen en zeker niet over dit onvermijdelijke, maar zijn saamgeknepen lippen, de schuwe en desolate blik der oogen moeten duidelijk genoeg gesproken hebben voor wie dit leed had willen opmerken. Dat was echter voor 't oogenblik niemand en er volgde ook niet zoo gauw verlossing uit die plaats, die voor dat teergevoelige, hoogmoedige kind niet minder dan een hel was. Al de eigenschappen, die hij bezat, al zijn faculteiten werden tot het uiterste opgedreven en gespannen in dit donker bestaan van gemeen werk in gemeene omgeving en nog nieuwe gevoeligheden openbaarden zich daarnevens. De kleine Charles had wel in alle bewuste jaren van zijn kort leven de armoê, het vale, overal benarde bestaan gehaat en er zich tegen verzet in wrok en zelfbeklag. Maar de bijna ziekelijke afschuw, het als een nachtmerrie benauwende afgrijzen, waarmee hij thans die vunze werkplaats aan het stinkende straateinde, bij de grauwe rivier en zijn lugubere makkers uit de achterbuurt aanzag, waren toch nog iets gansch anders en ergers.

De geestelijke ontaarding en laagheid, waartoe zulke armoede, trots den ‘eerlijken arbeid’, vervalt, die zag hij hier in hun harde, grauwe, onverschillige gewoonheid; en in zijn lichtontroerde ziel werd dit iets monsterachtigs van slechtheid en walgelijke zonde. Meelij beving hem met de armen, voor wie

dit hun leven lang de niet te ontvluchten wereld moet zijn, tegelijk met een huilende angst, dat ook hij in die modder zou neergehaald worden, indien hij gedoemd bleef hier voortaan te leven. In dien angst en dat zelfmeelijden zijn dan ook weer gemengd het burgerlijke en het romantisch-dichterlijke: de gekrenktheid van het burgerzoontje, die zich in stand verlaagd ziet, en de sterke algeheele weerzin van de gevoelige, dichterlijke natuur, die het onuitroeibaar besef in zich draagt tot iets beters bestemd en, trots alles, de bevoorrechte lieveling van natuur en menschen te zijn. Het een zoowel als het ander keerde zich in bitteren wrok tegen allen en alles in de verafschuwde omgeving en tegen die hem, onschuldig of niet, dwongen daar te zijn: tegen zijn medearbeiders, tegen zijn neef-patroon, tegen zijn ouders, tegen zijn moeder vooral, die 't over het hart kon verkrijgen hem daar te laten, nadat ze er hem *gezien* had...

Maar intusschen hield hij 't uit en deed zijn werk zeer goed, omdat, gelijk hij meende, het leven anders heelemaal onmogelijk zou zijn door den spot en de minachting of misschien nog erger: het medelijden der anderen. In deze overweging en in de stijving van zijn wil tot een bruikbare en ontziene arbeidskracht te worden, bemerkt men eerst recht, hoe deze jongen, trots zijn physieke zwakte en teergevoeligheid, toch ver van een hedendaagschen decadent, een uitgeputten nakomer, stond. Voor zoo een zouden zulke prikkels en overwegingen eenvoudig niet gegolden of zoo ze al golden, niet kracht gevend, maar enkel verzwakkend gewerkt hebben. Zelfmeelij en onrechtgevoel hadden hem dan geheel ontzenuwd, met het gevolg, dat hij na eenigen tijd terneergedrukt en ziek ware ontslagen of zelf zijn afscheid had genomen. Maar de jonge Charles Dickens volhardde zoolang het noodig was en eerst toen bekende hij, hoe zwaar een last hem dit leven geweest was, een last, die geenszins verlicht werd door zijn fijne vatbaarheid voor alzijdige levensindrukken en het vermogen deze in zijn verbeelding saam te vatten tot een gestadig boeiend schouwspel. Want deze omstandigheid maakte zijn geval wel tot iets buitengewoons, maar wijzigde toch de verhoudingen niet. Immers, wat het leven hem tot troost en vergeten dagelijks meer dan anderen bood, dat vond hij evenzeer in het zichtbare en

denkbare van zijn eigen bestaan. Indien hij het leven zijner medemenschen scherp medegevoelde en tot volledige romantische beelden uitwerkte, zoo zag hij het *zijne* niet minder sterk vergroot en gekleurd, en wat een gewonen jongen enkel als een hard en eentonig bestaan ware voorgekomen, verwerd bij Dickens minstens tot een hellepoel vol gruwel en angsten, waarin te volharden hij meer wilskracht dan een ander behoefde.

Zoo blijkt uit dezen tijd hoe geestkrachtig een jongetje de kleine Dickens was, maar het belangrijkst voor ons is toch niet die resolute wil, maar die ontvankelijkheid en verbeelding, waarvan ik sprak, en die reeds den ganschen moreelen en artistieken Dickens inhouden. De zinnen van dit kind werkten als een uiterst gevoelige gramophoon, met een voortreffelijke camera daarnevens. Hij leefde oneindig meer zinlijk bewust dan andere menschen niet alleen, maar kon die tallooze indrukken ook vasthouden en verwerken tot telkens afwisselende tafreelen, alsof iemand hem gestadig sproken en verhalen voorzegde. Roerende verhalen, maar ook koddige. Hij had bijzonder sterk dien echt Engelschen zin voor de tallooze dwaze tegenstellingen der uiterlijke verschijningen en hun geestelijke beteekenis, die het leven kalmweg aanbiedt aan wie maar wil toezien. Nu kan men daarom lachen of huilen. Beide heeft zin en zijn goede reden. Maar wie er afwisselend om lacht en om huilt als Dickens, doet misschien het wijst, omdat hij zijn leven zoo het rijkst maakt en gewoon menschelijk blijft. Allereerste voorwaarde voor het een en ander is echter, dat men begint op te merken, zijn eigen ik met alle annexen te vergeten; en dat kon dit ventje van tien jaar reeds, zooals de latere man het niet meer kon, en de overgroote meerderheid der menschen het nooit kunnen.

Het curieuze bewijs hiervan is wel dat dwaze geval met het request der Marshalsea-bewoners aan den koning, dat Dickens in *Little Dorrit* eenigszins veranderd en veredeld heeft verteld, maar dat een eigen jeugdervaring geweest is. De heeren, die toen in dat beroemde gesticht inwoning genoten, wenschten een poging te doen royalisme te vereenigen met het aangenaam gebruik van bier op den daartoe als aangewezen dag, zijnde 's konings verjaardag. Het kon

den Vorst zeker niet anders dan pijnlijk zijn, te moeten denken, dat sommigen zijner onderdanen in de alsdan algemeene drink-vreugde niet konden deelen, uithoofde van hun algeheel gebrek aan de noodige contanten, en zeker niet anders dan aangenaam, uit dien somberen toestand verlossing te kunnen brengen door middel van een geringe gift om het noodige Verjaarsbier te koopen. Van deze overwegingen ging dus het request uit, dat keurig en vooral wijdloopig en gewichtig was opgesteld door Dickens' vader, een zeer geacht man in de gevangenis. De kleine Dickens had het zien maken en kende het waarschijnlijk haast van buiten, want de oude heer was niet iemand om iets bescheiden of stil voor zich heen te doen. Op een bepaalden dag zou het request geteekend worden door alle medegijzelaren, waarbij zekere kapitein Porter, een breed en plechtig man, die maar zelden de gelegenheíd vond zich te wasschen, had aangeboden het stuk voor te lezen aan hen die den securen weg ingeslagen wenschten, eerst te *kennen*, wat zij gingen onderteekenen. Aldus gebeurde en Dickens heeft de zonderlinge plechtigheid van voorlezen en onderteekenen later zeer vermakelijk beschreven. Maar wat ons hier interesseert, is dat het tienjarig ventje het geval bijwoonde, niet met het gevoel van iets gewichtigs en groote-menschen-achtig belangrijks, maar met den benieuwden en critischen blik van den realist en humorist, die een zeldzaam stuk menschelijke comedie aanschouwt.

Dat hij zich, tot zelfvergeten, kon verdiepen in die werkelijkheid, dat hij er koddige en roerende geschiedenissen uit spon en daarin gelukkig was, toont reeds de macht van zijn geest, die hem tot vrijheid verhief boven alle misère van zijn dagelijksch leven en de wereld voor hem een boeiend, immer afwisselend schouwspel maakte, waarin hij zelf maar nauwelijks gemengd scheen.

Hoe aantrekkelijk in zijn eindelooze, verrassende verscheidenheid, moet het leven - trots alle zorgen om den broode - aan den jongen Dickens verschenen zijn in de jaren, die nu volgden, als hij het als tienjarig kind reeds zoo vermocht te zien.

Na eenigen tijd, toen de omstandigheden der familie Dic-

kens weer gunstiger waren, eindigde ook Charles' slavernij, even plotseling als zij begon. Hij mocht weer naar school en zelden werd dit eenvoudig voorrecht van te kunnen leeren duidelijker beseft, vuriger begeerd en dankbaarder aanvaard. Het behoeft niemand te verwonderen, dat er uit die latere schooljaren zoo weinig van Dickens bekend is en maar een enkele medeleerling zich zijner herinnert. Hij trok niet naar school als een jongen, op jongensstreken en jongensroem belust, hij ging als een volwassen man, wien het grimmige ernst was den verloren tijd in te halen en die met hongerigen leerlust zich eigen maakte wat maar aan kennis voorhanden was in dat leerinstituut van overigens twijfelachtige waarde.

En toen, na een paar jaren van deze voorbereiding, begon voor den jongen Dickens het zelfstandige leven. Voorloopig als klerk op een procureurskantoor, op verschillende kantoren. Maar het beviel hem niet. Het gaf een geringe mate van vrijheid en onafhankelijkheid, maar het werk was min, was duldeloos eentonig en opende weinig toekomst. En in deze ontevredenheid, betoonde hij nog eens zijn sterkeren en voornameren geest. Geenszins als die ordinaire zieltjes, die hij zoo vaak beschreven heeft, vond hij zich *arrivé*, als bezitter van zulk een baantje, nu voortaan een gewichtig, zelfvoldaan lid der maatschappij. Het zijn enkel middelmatigen, die gauw tevreden zijn, maar Dickens zag in 't leven tallooze te bereiken mogelijkheden. Hij wilde doordringen, slagen, zichzelf buiten bereik stellen van de afschuwelijke armoê, die hij gekend had en hij bezat een mateloos vertrouwen in zichzelf en in de wereld, als men haar maar goed aanpakte. Aldus zocht hij meer belovende bezigheid en besloot zich toe te leggen op snelschrift, in navolging van zijn vader, die het ook gedaan had en daarmede een plaats veroverd onder de stenographen van het parlement. Wel een bewijs, dat de oude Dickens waarlijk niet zonder capaciteiten en werkkracht was.

Maar de jonge, ongedurig, het hoofd vol phantasterijen, plannen en ambitie, bevond de kurkdroge studie van het snelschrift nog veel minder uit te staan dan het copieeren van acten, en de wanhopige moeite, die hij deed en de teleurstellingen, die hij hier onderging, heeft hij grappig in *David Copperfield* beschreven.

Dat hij 't toch uithield, kwam vanwege zijn stalen wil en het bewustzijn, dat 't maar voorbereiding was, en zoo studeerde hij zijn nachten door de kabbalistische teekenen der stenographie, terwijl zijn dagen bezet waren op het procureurskantoor en de avonden in het theater doorgebracht werden.

Dat was niet ter ontspanning alleen of uit enkel levenslustige begeerte naar de pret, die een groote stad oplevert. De jonge Dickens was zich allengs bewust geworden van zijn scherpte van waarneming en zijn vermogen het waargenomene in eigen beelden te reproduceeren, van zijn *talent*, in één woord, en het tooneel scheen hem natuurlijkerwijs de plaats, waar hij die gaven bij anderen kon bestudeeren en met de zijne vergelijken. Reeds toen heeft hij waarschijnlijk al min of meer ernstig overwogen of hij niet liever acteur zou worden, zoo 't tenminste bleek, dat hij waarlijk daartoe de geschiktheid bezat en zijn levensomstandigheden niet een beteren keer namen. Want indien hij al, met taaie volharding, het snelschrift zich eigen had gemaakt, daarmee was nog geen plaats op de stenographengalerij gewonnen, en het wachten en het verlies van dezen kostbaren tijd om carrière te maken, deden hem vaak mismoedig of razend van ongeduld worden. Hij had zijn klerksplaats er aan gegeven en leidde nu met voor rechtsgeleerden stenographische verslagen van rechtszittingen te maken een vrij ongeregeld en vooral zeer wisselvallig bestaan.

Men kan zich Dickens in deze periode voorstellen als den slanken, levendigen jongen man van het jeugdportret, dat weinige jaren later Maclise van hem gemaakt heeft en dat één strakke gespannenheid naar het leven uitdrukt.

Naar onzen smaak zal hij zich in de nogal coquette en zwierige kleedij van die dagen tamelijk overdreven en druk hebben aangesteld, juist als de andere jonge heeren van zijn ouderdom, wijl de tijd nu eenmaal naar het uitbundige en theatrale neigde en niemand daarvan vrijbleef. Maar de tijd wist ook *pose* en zwakke sentimentaliteit te vereenigen met wat noch ijdel, noch gevoelig was: met kalme doelberekening en taai volhouden onder gansch niet poëtische omstandigheden. Het romantische was vaak niet meer dan een mode of een verplichte begeleiding bij een lied van verstandelijken levens-

ernst, ten bewijze hoe oppervlakkig het was en hoe, trots alles, bij de burgerklasse het verstand per slot het leven bepaalde.

Zoo ook bij Dickens. De acteur, die hij zijn wilde, die hij was, bleef, als 't er op aankwam, volkomen onderworpen aan den practischen mensch, die carrière wilde maken en zoo behoeft het ook niet te verbazen, dat hij dadelijk zijn geschiktheid voor het tooneel en zelfs de gelegenheid om tot een debuut te komen er aan gaf, toen eindelijk die begeerde plaats op de stenographen-galerij voor hem open kwam. Brood verdienen, ‘zijn weg maken’, ging vóór, wat ook talent of neiging anders mochten begeeren en het burgerlijke domineerde het romantische, gelijk het in bijna geheel Dickens' leven gedaan heeft.

Het tijdstip, waarop de jonge Dickens stenographisch verslaggever werd, was, gelijk vroeger al bleek, een zeer gewichtig voor de geschiedenis van Engeland en een allergewichtigst voor het parlement zelf. De groote strijd der middenklassen tegen de lords, die anno '32 in de *Reform bill* voorloopige afsluiting vond, woedde in de jaren om 1830 op het felst; de beweging voor de emancipatie der Katholieken was kort te voren geëindigd en die voor wettelijke regeling van den arbeid al heftiger in gang. Al wat het land op velerlei wijze beroerde, ging waarlijk niet het parlement voorbij, maar kwam binnen die statig-gothische zaal van het Huis der Gemeenten tot een, als 't ware, gestijleerde uiting in partij-groepeering en partij-tactiek, in de deftig-afgemeten speeches der leiders, in de opwindende stemmingen, tot zelfs in de felle interrupties en in het norsch-ontkennende zwijgen tegenover radicale moties en vragen.

In al dat parlementaire doen, in al dat spreken - van de gewichtige, opzienbarende, principieele redevoering des partijleiders af, tot het minstzeggend geleuter toe, dat ter afleiding door de chefs nog getolereerd wordt, of voor een plaatselijk belangetje den tijd vindt op een oogenblik, dat de groote quaesties zwijgen, - werkt verborgen éénzelfde belangenstrijd van groep tegen groep, van massa tegen massa, en die halve, trage besluiten, de vaak stumperig onpractische wetten, met hun vaagheden en verwarde interpretaties, beteekenen toch

de voorhands eenig mogelijke wijze, waarop het in zich verdeelde en verwarde eene, de Staat, tot uiting en overeenstemming komt. De democratie heeft voorloopig geen anderen weg dan dezen.

Voor wie te onderscheiden weet echter en achter den gedruischvollen schijn het wezen van begeerte en eigenbelang te onderkennen, is de parlementaire strijd nooit onbelangrijk en bijzonderlijk het Engelsche parlement dier dertiger jaren moet een boeiend schouwspel hebben opgeleverd, voor wie, ter zake kundig en schrander, de verborgen evoluties der partijen te volgen verstond. Maar voor een jonkman als Dickens, daar gezeten met de onbenijdbare opdracht zijn volle aandacht slechts aan de gesproken woorden te geven, voor zulk een' vurigen, op zijn doel gespannen jonkman, wien elke verbeuzelde en voor dit doel verloren minuut een misdaad schijnt, die in zijn eigengerechtigd idealisme meent, dat de Staat bewogen wordt door hetgeen hem zelf beweegt en eenerlei motieven voor allen gelden, voor zoo een viel hier niets van hoogen ernst, maar slechts irritante traagheid en omslag, ellendige geveinsdheid en boerenbedrog waar te nemen.

Wat voor redelijken of moreelen zin had het, al dit urenlang gebabbel, door den jongen reporter zoo nauwgezet op papier gebracht, indien niets van al deze schoone waarheden en plechtige bezweringen de andere partijen kon bewegen en de dingen bleven als zij te voren waren!...

Met zijn gewone energie en plichtsgevoel, met zijn ongewone gave van zich aanpassen en de omstandigheden beheerschen, behoort weldra de jonge Dickens onder de allerbeste, allernauwkeurigste verslaggevers van het parlement, doch zijn ongeduld en minachting bij dat onwezenlijke praatgedoe schijnen feller te worden met de jaren en hebben hem zijn leven door niet meer verlaten.

De prachtige, ruige satire op verkiezingen en parlementszaken in de *Pickwick Papers*, zijn *eerste* boek, wordt nog eens frisch herhaald in *Our mutual Friend*, dat bijna zijn laatste is.

Het parlement is de *Nationale Aschbelt*, het werk dáár een dwaasheid en malle comedie voor de vertrouwende goê gemeente. Zoo min als bij ons Multatuli, is ook Dickens in

zijn begrip en waardeering ooit verder gekomen. Het waren nu niet meer de onstuimigheid en het naïef individualisme zijner jeugd, die beter inzicht beletten, maar wel dat idealistisch romantische, dat oppervlakkig schematische in hem, dat de wereld door strikt moreele vormen beheerscht dacht, gelijkelijk geldend voor individu en gemeenschap. Zijn subjectiviteit kon niet verdragen, dat hetgeen voor *zijn* zacht-dichterlijk gemoed als goed en slecht gold, niet in 't algemeen den gang der zaken beheerschte, dat men spreken kon tegen zijn overtuiging en in het verband eener staatspartij noodzakelijk van eigen persoonlijke vrijheid van zeggen en doen inboette.

Het parmantige ik van zijn burgerlijkheid en idealistisch romantisme hebben belet, dat hij hier, als schier overal elders, waar het dieper inzicht in de werkelijkheid betrof, tot de kennis der waarheid kwam. Hij zag niet het betrekkelijke van alle doen, hij rekende met absolute waarheden, volgens welke men leefde of niet leefde, al naar men een goede of booze mensch was. Zoo hadden ook de parlementsleden zich moeten afvragen, wat het eigen gemoed hun zeide te doen, welke partij te kiezen in de kwesties, die voorkwamen, en waren alle andere overwegingen - practische-, algemeenheids-, partij-overwegingen - parlementaire humbug en beslist uit den booze. Daarbij was het zeer omslachtige en eigenlijk zelden iemand geheel bevredigende van den parlementairen arbeid nog een bijzondere hinder voor Dickens' vluggen en, waar het zaken gold positieven, geest. Om iets te beslissen en af te handelen, scheen hem een volksvertegenwoordiging wel het allerminst geschikte instrument, nog bovendien vervalscht als het werd door een gebrekkig en schandelijk kiesstelsel, waarbij de groote heeren voor geld nog maar al te veel gedaan kregen.

Aldus is het begrijpelijk, dat nu ook het parlementaire doen zich voegen kwam bij het gerechtelijke, dat Dickens door zijn vroegere ervaring kende, als de steenen des aanstoots, waartegen hij zijn gansche leven lang niet ophield te keer te gaan.

Eenige jaren is Dickens parlementsreporter gebleven, om toen over te gaan tot meer algemeene politieke verslaggeverij voor een groot dagblad. Hij ‘versloeg’ alle soorten van

kiesvergaderingen en meetings, volgde ministers op hun ommegangen door het land en bestreefde - trouwens met zijn collega's - in die jaren 1830 tot '36 reeds een volmaaktheid in snelle en nauwkeurige reportage, waaraan hier te lande eerst ongeveer vijftig jaar later de behoefte gevoeld werd. Daar mag wel terloops op gewezen worden, hoe ook op dit terrein der journalistiek de Engelschen niets ten halve deden en de uiterste volkomenheid bereikten in een tijd, toen de verkeersmiddelen nog even onzeker als kostbaar en vermoeiend waren.

Díckens heeft er zelf van gesproken, in een aardige, kenschetsende rede op een banket te zijner eere, wat het toen beteekende verslaggever te zijn in een verkiezingstijd:

'I have often transcribed for the printer, from my shorthand notes, important public speeches in which the strictest accuracy was required, and a mistake in which would have been to a young man severely compromising, writing on the palm of my hand, by the light of a dark lantern, in a postchaise and four, galloping through a wild country, and through the dead of the night, at the then surprising rate of fifteen miles an hour... Returning home from exciting political meetings in the country to the waiting press in London, I do verily believe, I have been upset in almost every description of vehicle known in this country. I have been, in my time, belated on miry by-roads, towards the small hours, forty or fifty miles from London, in a wheelless carriage, with exhausted horses and drunken postboys, and have got back in time for publication'.

Voor ons, niet heel sterke nakomelingen, schijnt een manier van leven en werken als Dickens hier schetst, waarlijk geenszins aanlokkelijk. Wij gevoelen ons reeds bij de beschrijving gedrukt door het ademloos jachtige, benauwend er-op-aankomende, nooit geëindigde van zulk een taak en begrijpen niet hoe iemand een dergelijk leven volhield, al werd hij naar tegenwoordigen maatstaf ook ruim betaald met zes guinjes per week. Hetgeen aan koopkracht in dien tijd nog vrij wat meer dan tegenwoordig beteekende. Maar voor Dickens was het een arbeid en een levenswijze, als bij zijn ongedurigheid en onstuimigen aard wonderwel pasten. Het hachlijke, avontuurlijke, wedloop-gelijke trok hem aan in dit

werk, dat een beroep deed op al zijn scherpzinnigheid, op al zijn energie. Het was zoo romantisch als eenig werk maar zijn kon van afwisseling en onbepaaldheid, het vervulde zijn ganschen geest, nam al zijn kracht en gaf hem telkens de schitterendste voldoeningen voor zijn eerzucht. Hij, die een groeiende behoefte aan uiting gevoelde, hij *produceerde* zich waarlijk in dezen arbeid, door vindingen en combinaties van steeds grooter snelheid bij gelijke nauwkeurigheid, hij ordende en administreerde zijn buitenstadsche verslaggeving, alsof het een gevaarlijke handelsonderneming gold of een tooneel-uitvoering, waarvan hij de regisseur was, en men liet hem zijn gang gaan, overtuigd, dat het goed was, gelijk hij deed.

Gelukkig voor Dickens' kracht evenwel en de fijnheid van zijn geest, heeft dit drukke - zoo ook niet drukkende - leven maar een jaar of vijf geduurd en intusschen is hij begonnen te schrijven, *literair* te schrijven, tusschen zijn ander werk door. Waarschijnlijk enkel als bijverdienste bedoeld, zijn die schetsjes en opstelletjes, gelijk zij achtereenvolgens in eenige tijdschriften en later als geregelde feuilletons in zijn dagblad verschenen, echter het bewijs, dat de geest van den jongen man nu tot rijpheid gekomen en de tijd van opnemen, van ‘veruitwendiging’ voorbij was. Hij kreeg behoefte aan inkeer en zelfreproductie en ving aan, waar dat voor hem natuurlijk was: bij zijn journalistieke werk. Vele dier stukjes, *Sketches by Boz*, later beroemd geworden, zijn niet veel anders dan verslagjes van het leven des volks en vooral der kleine burgerij, met een tikje sentimenteele moraal of grappige samenvatting aan het einde. Al zulk geschrijf is men thans geneigd kunst en realisme te noemen, maar in Dickens' tijd had het minder pretentie, naarmate het meer ‘naar het leven’ was en bleef eenvoudig journalistiek. Allengs echter mengde des schrijvers geest vanzelf andere elementen met het direct waargenomene. Er kwam overwogen ordening in de uitgebreider verhalen en het zelfgeziene werd bewust en al vrijer vervormd, tot de toevallige bijzonderheden wegvielen en er typen ontstonden, alleen in de verbeelding van den auteur levend.

Het is merkwaardig in de *Sketches* dat aarzelende en tweeslachtige op te merken, hoe Dickens zich eerst nog onzeker

voelt en bij de werkelijkheid blijft, maar dan weldra zich bewust wordt van zijn kracht, een kracht, die iets anders blijkt dan waarnemen en onthouden, en de werkelijkheid enkel als aanleiding, als een soort springplank, schijnt te behoeven. Ten laatste is hij dan tot het besef gekomen, dat zelf gezien hebben en zich herinneren overbodige en zelfs hinderlijke elementen zijn voor letterkundige productie en het, bij een algemeene kennis van het leven, alleenlijk op de *verbeelding* aankomt.[1)]

Daarmede is dan, in een tijd, dat het naturalisme, en zelfs het realisme, nog niet waren uitgevonden, de innerlijke mogelijkheid van Dickens' kunst gegeven. De uiterlijke aanleiding, de materieele mogelijkheid werd echter eerst geschapen, toen men Dickens verzocht den tekst te schrijven bij prentjes, die de teekenaar Seymour gemaakt had, waaruit dan de Pickwick Papers ontstaan zijn.

In deze laatste jaren van Dickens' journalistieke bedrijvigheid, valt ook zijn kennismaking met Mr. G. Hogarth, in wiens huis hij weldra ontvangen wordt. Er waren daar drie dochters, op welke de jonge man natuurlijk haastig verliefd werd. Hij had tot nog toe zoo weinig met vrouwen omgegaan, zijn levensomstandigheden, zijn beroep en de ernst, waarmee hij vast op zijn doel afging, lieten hem gelegenheid, noch tijd, noch lust, naar een meer wereldschen omgang en conversatie uit te zien, die ook zijn kalm noordsch temperament niet scheen te behoeven. En zie, daar kwam hij nu ineens ‘in kennis’ met drie jonge meisjes tegelijk! Wat wonder dan, dat hij verliefd werd, ononderscheidenlijk, op alle drie tegelijk... als een duidelijk teeken, dat hij in die drie eigenlijk *De Vrouw* liefhad, met een zachtzoete, dwepende, nauwelijks zinnelijke aanhankelijkheid. Hij was zoo jong en edeldenkend, en schoon hij in zijn reeds veel ervaren leven, menig mensch en feit gezien mocht hebben, die noch rein noch edel konden heeten, zoo behoedde hem toch de duidelijke scheiding eener twijfelloos-vaste moraal tusschen goed en

1) Wie deze ontwikkeling van literair verslaggever tot auteur, gelijk zij in de *Sketches* blijkt, wil nagaan, leze b.v. *Hackney-coach stands*, *The Hospital patient* en *Mrs. Joseph Porter.*

slecht, tusschen zondig en kuisch voor ongemerkte of zelfmisleidende afdwalingen naar den kant van het Booze.

Wie toen een braaf mensch wilde zijn, had het gewis makkelijker dan tegenwoordig, want hij wist precies wat hij te doen en vooral te laten had...

Waar echter de zeden van zijn land hem klaarblijkelijk niet toestonden met alle drie de vriendinnetjes te huwen, daar was de jonge Dickens wel genoodzaakt zijn genegenheid op een enkele te vestigen en deze, allicht niet zonder een spijtigen blik ter zijde naar de anderen, te trouwen. Na ruim twintig jaren van huwelijksleven, waarin minstens acht kinderen geboren werden, kwam het echtpaar tot de conclusie dat zij niet bij elkaar pasten en ging feitelijk scheiden. Aan een nieuw huwelijk is Dickens echter nooit toegekomen.

FRANS COENEN.

(Wordt voortgezet.)

Verzen.

I.
Ei! 't Was in den mei!

Daar laaide een lentewind langs het land,
Die stak het huis van mijn liefde in brand. -
Ei! 't was in den Mei!
Nu is verloren mijn liefdehuis,
Nu woon ik alleen in het boomgeruisch.
Leven! mijn eenzaam leven!
Zie hoe 't azuur van den hemel lacht!
O wat zoent de zonne zacht!
Ei! 't was in den Mei zoo blij,
Ei! 't was in den Mei.

Daar woei een lenteroes door het land.
Daar liet de liefste los mijn hand. -
Ei! 't was in den Mei!
‘Wie zal het wraken, zoo 'k haar verstoot?
Voor mij het leven, voor haar den dood!
Leven, mijn passieleven!
'k Werp haar van mij als een doode vracht.’ -
O wat zoent de zonne zacht!
Ei! 't was in den Mei zoo blij,
Ei! 't was in den Mei.

Daar voer een lentestorm door het land.
Nog hoor ik het woord, dat mij verbant. -
Ei! 't was in den Mei.
Nu blijf ik tot den dood alleen.
Je zal het niet hooren als ik ween,
- Leven, mijn eenzaam leven! -
Zal het niet weten zoo 'k je veracht.
O wat ruischt de regen zacht!
Ei! 't was in den Mei zoo blij,
Ei! 't was in den Mei.

II.
Al onder den bloeienden meidoorn.

Al onder den bloeienden meidoorn,
In den wuivenden lentewind,
Daar zaten wij teederlijk samen
En wij noemden welluidende namen
En wij kozen den naam van ons kind.

Al onder den bloeienden meidoorn,
Bij lentelijk vogelgefluit,
Zei de éene zoo zacht tot den ander:
‘Wie lieven wij meer dan elkander?
Jouw naam kies van allen ik uit.’

Al onder den bloeienden meidoorn,
Waar zaten wij teederlijk saam,
Daar heb ik wel eenzaam gezeten,
Daar kon ik den Mei niet vergeten,
Toen wij kozen voor 't kindeke een naam.

Geen naam had het kindje van noode,
't Is zwijgend weer henengegaan.
Daar dêe je wel wijs aan, mijn doode,
Maar nú had ik wel je van noode
Om de armen rondom mij te slaan.

Al onder den bloeienden meidoorn,
Zou je schreien van medelij.
En mijn leed, dat zou heilig je wezen
En mijn weemoed, dien zou je genezen
En je liefde ware álles voor mij.

III.
De berkeloot.

Oproerig hart, zoo droef niet schrei!
Kom mee in koele boschvallei,
Kom mee in berke- en elzenkom,
  Waar ruischt de wind u wellekom.

Maar wáar ik loom u henendraag,
Mijn hart, dat maakt mijn schreden traag,
Gij zoekt naar wat verloren is
  En vindt alom een heugenis.

In 't koele boomen-heiligdom
Ontmoet ik heugenis alom.
  Hier lag een tengre berkestam
Ontworteld, tot de liefste kwam.

Die heeft met sterke en teedre hand
De berkeloot toen weer geplant.
  De boom schoot wortel in den grond,
Waar vroolijk hij weer voedsel vond.

Nu leeft en bloeit die berkeloot,
Die eens hij redde van den dood.
Dat deed hij met diezelfde hand,
  Die brak zoo ruw mijn liefdeplant.

IV.
'k Voel me als een knaap...

'k Voel me als een knaap, die, plots, in vlammen fel
De woon zag opgaan, waar hij vredig sliep.
Ik hoor aldoor d'alarmkreet, die mij riep,
Ik zie aldoor die roode vlammenhel.

De nieuwe hut, die 'k van wat planken schiep,
Is ruim genoeg voor werk- en droomencel.
Ik haal mijn laving uit dezelfde wel
En 't zelfde woud geeft schaduw koel en diep.

Doch wen de nacht is donker om mij heen,
Sluipt heimwee binnen en verdroeft mijn droom,
Zoodat mij wakker schrikt mijn wild geween.

En héel den morgen zijn mijn leden loom
En heet mijn oogen en ik haat mijn kluis,
Vol krank verlangen naar 't verloren thuis.

V.
IJsmuur.

Eerst leek maar lucht die muur van klaar kristal,
Toen stiet mijn hart op marmerkoû van ijs.
- ‘Onstuimig hart, neen, wacht nu, vroom en wijs,
Tot lente laai, die 't ijs ontdooien zal.

Dan stort die muur voor Liefde-Paradijs
En stroomt en bruist gelijk een waterval,
Dan zingt een blauwe vogel, in het dal
Van blij vertrouwen, de oude liefdewijs.’

Zoo wiegde ik lang mijn hart en loodzwaar woog
Het, wachtende op 't beloofde lentevuur.
Doch áltoos bleef het winter. En het vloog
Klapwiekend me uit de hand om aan 't azuur
Van d' ijsmuur weer te kloppen. O bewoog
Mijn lief dan nooit die hartklop aan den muur?

VI.
Vergeten.

Gelijk de bange erinnering vermijden
Den aanblik wil van 't eens zoo lief gelaat
Eens dooden, wijl 't in zwart van wanhoop staat,
Met starren lach, vermarmerd door zijn lijden;

Dan, één voor één, de grijze dagen laat
Hun bleeke neevlen van vergeten spreiden
Over 't gelaat, dat gaf weleer verblijden,
Wen 't lievend lachte in rozen dageraad; -

Zoo zal ik eens uw jong gelaat vergeten,
Wijl thans mij foltert met zoo wreede pijn
't Gelaat van hem, die heeft mijn hart versmeten.

Dan zal verzinken diep in donkre mijn
't Gelaat van vroeger - 'k zal het niet meer weten
En dood voor eeuwig zal 't verleden zijn.

VII.
Zonnewende.

Nu weet mijn hart, gelijk de zonnewende,
Die 't godd'lijk aanschijn van de Zon verloor,
Van tranen zwaar, verslagen door ellende,
Niet waar 't zal zoeken nieuwen stralengloor.

Lang wacht de zonbloem of genadig wende
Tot haar zijn lach de god, dien zij verkoor,
Doch nijdig spant de grijze wolkenbende
Een floers van rouw den gouden zonlach voor.

Nu wil de Zon de zonnewende geven
Den troost niet langer van haar aangezicht.
Zij bloeide alleen voor Zon, haar liefde-streven
Alleen hield hoog haar zware bloem gericht.
Kan zonder Zon de zonnewende leven?
- Mijn hart moet sterven zonder liefdelicht.

VIII.
Ik lig te luistren...

Ik lig te luistren naar den regen,
Ik lig te luistren naar den wind.
Ik doolde alleen langs donkre wegen,
Van God en mensch verlaten kind.

Ik klom wel hoog langs blanke bergen,
Die steil omdreigen 't somber dal,
Toen in haar mantel kwam verbergen
Mijn warme hut lawine-val.

Ik hoor alleen de wilde vlagen
Van killen wind, die rond mij vleugt,
Ik hoor alleen het wilder klagen
Van 't eenzaam hart, dat schreit om vreugd.

Ik hoor alleen het bange kloppen
Van 't leedzwaar hart, in de eigen borst
En 't ruischen van de regendroppen,
Waarvan geen enkle stilt mijn dorst.

Ik zie alleen mijn droef verleden,
Dat, bleek, op regensluier vlot.
't Vervolgt me - en 'k liet het toch beneden,
Om óp te stijgen tot mijn God.

En 'k weet, zoo hoog niet kan ik stijgen
Dat smart mij niet bereiken zal
Om de arme hut, die was mijn eigen,
Om 't luwe plekje in 't enge dal.

Ik voel zoo zwaar mijn hart mij wegen
Gelijk zijn last een doodmoe kind. -
Ik lig te luistren naar den regen,
Ik lig te luistren naar den wind.

IX.
Wingerdtranen.

De wilde wingerd welig weent haar bloed,
Wen, kervend scherp, haar ranken wreed doorvlijmen
De mensche' om heul voor oogen krank, doch zwijmen
Haar lenteblijheid en haar overmoed.

Zoo uit mijn wonden vloeien droeve rijmen,
Die veler oogen heelen, zalvend zoet
Met zacht beweenen van hun leed, doch moet
Mijn hart verbloeden, gevend zijn geheimen.

De vogels juichen, zonneglorie tart
Me in blij lazuur, de wolken zijn verdwenen,
't Is lente. - En áldoor moet dit arme hart,
Dat enkel bloeide en vrucht droeg liefst voor éenen,
Uit àl de wonden van haar liefdesmart
Voor God en menschen wingerdtranen weenen.

HÉLÈNE SWARTH.

Van Lessing tot Vosmaer.

III.

De 19de eeuw ten onzent wordt beheerscht door den geest van Lessing. Laten we er ons vooraf rekenschap van geven wat we daaronder hebben te verstaan. Ik bedoel niet, dat een gansche reeks van kritici en kunstenaars hier geworden zijn wat ze waren, enkel en alleen door Lessing. Ik kan zelfs niet bewijzen, dat iemand van hen ooit een werkelijk grondige en diepgaande studie van Lessing heeft gemaakt. Huet in zijn zeer uitgebreid oeuvre noemt Lessing te nauwernood. Potgieter en Bakhuizen spreken dikwijls met eerbied over hem, wijzen op hem als de bron van frissche levende kracht, maar nergens blijkt overtuigend, dat ze zich bewust waren, persoonlijk aan den invloed van Lessing, aan het diep doordringen in zijn denken en streven, voor hun eigen vorming buitengewoon veel te danken te hebben. Ook moeten we niet uit het oog verliezen, dat Lessing niet apart staat, dat hij slechts de volledigste en schoonste openbaring was van wat voor en tijdens hem een vaste strooming bleek te zijn in het geestelijk leven van Europa. Begint diezelfde strooming niet reeds vóór hem in Frankrijk, ontwikkelt zich ook daar niet iets, wat in hoofdzaak parallel loopt met de Duitsche beweging en waarop Lessing zelf eerst betrekkelijk laat - niet zoo laat als bij ons natuurlijk - eenigen invloed heeft uitgeoefend?

De frissche, breede kritische geest zit in het Fransche intellect, het antieke Paganisme in de Fransche zeden. In de eerste helft der achttiende eeuw is dit een bijzonder voluptueus

Paganisme. Maar tegelijkertijd ontwaken de rustige werkers, vormt zich te midden van al die frivoliteit de moderne Fransche wetenschap. ‘Armer son corps et son intelligence, afin d'être plus forts ou plus résistants, tirer de l'homme tout ce qu'il peut donner, développer ainsi toutes ses facultés et voir dans la perfection du type humain le but suprême de toute activité et comme le terme du progrès, voilà le fonds de leurs doctrines. C'était en somme un retour à l'idéal héroïque de la Renaissance, tel que Rabelais l'avait formulé.’[1)]

Montesquieu en Diderot komen, Caylus, en later Barthelémy met zijn ‘Voyage du jeune Anacharsis’, waarin hij, als met eigen oogen gezien, het Grieksche leven voor zijn tijdgenooten poogt te stellen. Het werk van Winckelmann verschijnt bijna onmiddellijk vertaald in het Fransch. Maar de markies De l'Hopital, De Brosses, Caylus, Cochin, Bellicard schreven vóór Winckelmann belangwekkende dingen over de vondsten in Herculanum en Pompeï[2)], werden de wegbereiders van een innig gezond Paganisme.

Ze is onjuist, de voorstelling van het daareven aangehaalde, overigens hoogst leerzame boek van Bertrand, dat deze herleefde antiquité zou zijn dood gegaan, dat André Chénier er een laatste eenzame bloem van zou zijn geweest. Als ze schijnbaar ophoudt, heeft ze juist haar hoogste werking volbracht. Haar geest leeft voort. Want de ware opvoeding door de Oudheid is die, welke geen uiterlijke sporen nalaat. Daardoor juist is de tweede Renaissance het welslagen van wat de eerste nastreefde. Hugo en Gautier zijn zoowel als Flaubert, Sainte Beuve en Taine de schoonste vruchten van dien achttiende-eeuwschen groei.

En zelfs bij ons waren er tijdens het leven van Lessing en zoo goed als volkomen onafhankelijk van hem, teekenen van dat nieuwe geestelijk leven, dat zoeken naar het betere begrip.

Treurig was bij ons de toestand in de achttiende eeuw, vergeleken met dien in de overige cultuurlanden, ook, ja vooral tegenover het pas uit zijn barbaarschheid ontwakende Duitschland. Er was hier, in tegenstelling met Duitschland,

1) Bertrand, La fin du classicisme et le retour à l'antique, Paris, 1897, p. 18.
2) Bertrand, o.a. p. 55.

misschien een zekere algemeene beschaving bij wat men dan noemt de hoogere standen, de balie, den clerus, den adel, den koopman. Waren we van onze eerste ontwikkeling, van de dagen van Hendrik van Veldeke, niet bij voortduring gevoed en gekoesterd door den Romaanschen geest; waren we niet juist daardoor voor goed volkomen vreemd geworden aan het brute, thans ontwakende Germanje?[1] Zoo bleef er hier ook in de achttiende eeuw zekere belangstelling bij velen voor allerlei kwesties van weten en kunnen. Men hield er een reeks 'kundigheden' op na, 'van welke ieder beschaafd burger ten minste eenige teintuur behoort te hebben.'[2]

Zelfs van een zoodanige oppervlakkige algemeene teintuur was in Duitschland weinig te merken, doch zeker niet van dat ingegroeide, dat nu eenmaal trots alles aangeborene, dat ook bij een vervallen grootheid een geestelijke aristocratie van eeuwen verraadt. Maar hoe waren hier deze dingen, als geheel overzien, geworden een egale slapheid, geestelijke tamheid, een zwakzinnig gepeuter en gekleuter in geloof, letterkunde, wijsbegeerte en kunst tegenover de forsche kracht van het jonge Duitschland van omstreeks 1750 al!

In de tweede helft der 18de eeuw verschijnen er in Duitsche tijdschriften - hoe ver bleven de onze er bij achter! - soms Brieven uit Holland[3], en hoe treft ons daar het vaste besef van onbetwiste meerderheid in de wereld-litteratuur aan de zijde van Duitschland. Men constateert: groen en rijp worden hier vertaald, ook Jeruzalem's Betrachtungen en Leibniz' Theodicee. Maar of ze succes zullen hebben in een land, waar 'gesunde Philosophie noch so sehr in der Wiege liegt und vielleicht nie mit ihrer ältern Schwester, der Theologie recht einig leben wird?'[4] Wat een zacht-spottende toon over de zaak Van Goens-Hofstede, over de ongunstige kritiek op de vertaling van Nicolaï's Sebaldus Nothanker, die satire op de orthodoxie! 'Doch

1) Verg. Brieven van Bakhuizen, passim, o.a. pag. 75, 158, 159. Wat een heerlijke Moffenhaat bij een bewustzijn van Romaansch-Hollandschen adel in Brief No. 23 aan Potgieter, p. 151.
2) Lelyveld aan Van Goens.
3) O.a. in het Deutsches Museum. Ze mochten wel eens onderzocht en verzameld worden.
4) Deutsches Museum, zweyter Band, Julius bis Dezember, 1777, p. 698.

noch immer ein Glück für Nicolaï, dass er nicht in den Niederlanden lebt, sonst - sonst - -.'[1] Dat moest een Duitscher van 1777 toevoegen aan de bewoners van den 'klassieken bodem der vrije gedachte.'

Dat troepje uitgelezenen, hier en daar verspreid, in dat land zonder innerlijke eenheid, voelt zich de geestelijke aristocraten tegenover dit slappe, laag-bij-de-grondsche geslacht, voelt zich, volkomen gerechtigd en zelfbewust, de macht van het nieuwe, frissche, vrije tegenover ons pietlutterig, kleingeestig gelummel.

En toch waren er hier nog wel enkele aardige figuren in diezelfde 18de eeuw, die ons bemoedigen, die ons bevestigen in de overtuiging, dat de stroom wel kan verzwakken tot onmerkbaar wordens toe, maar dat de ware levende oerkracht van het menschelijk genie onsterfelijk is.

Stel naast elkaar Rijklof Michael van Goens, Franciscus Hemsterhuis en Belle van Zuylen. Is daar niet heel het zoeken en streven der menschheid in levende vormen vereenigd? Veelzijdig weten en het rondtasten naar zuivere, vrije kritiek; teeder voorzichtig speuren naar de hoogste schoonheid en wijsheid, waarvan reeds Plato droomde; de opzweepende passie om in woesten roes het leven te omvademen, in te zwelgen als krachtigen rooden wijn, in grilligen overmoed te braveeren alle traditie. Zijn hier niet de elementen waaruit het meest grootsche en heerlijke der menschheid is opgebouwd?

Belle van Zuylen - hoe dweepten Van Goens en Lelyveld met haar werk! - zou in onzen tijd een vrouwelijke Multatuli geworden zijn. Hemsterhuis - 'hij is een meester in het maken van gegronde en vernuftige opmerkingen; den aard en gedragingen der menschen heeft hij met een Socratischen blik doorvorscht, - geen philosooph was zoozeer van den geest van Plato doordrongen, nam met zooveel kracht de verdediging der hemelsche liefde, tegen de baatzucht zijner tijdgenooten, op zich, noch voldong met zooveel welbespraaktheid de verhevene bestemming, waartoe hij den mensch geroepen achtte'[2]. Hemsterhuis - hij moge dan

1) D. Mus. t.a.p. p. 701.
2) Studiën en Schetsen van Bakhuizen, II, p. 156.

niet op systematische oorspronkelijkheid aanspraak kunnen maken - is het ook weer, die, vóór Lessing zijn Laocoon, en Winckelmann zijn groote werken de wereld in zond, belangrijke brieven over antieke steenen en antieke sculptuur samenstelde.

En de Philosophe sans fard, Van Goens, wat heeft hij zijn volk in 1766 reeds, tusschen de jaren van den Laocoon en de Dramaturgie in, harde waarheden doen hooren, lang voor Van Alphen wat mopperen dorst, onder bescherming van Riedel. Hij prijst zich gelukkig, dat hij den opbloei der Duitsche letteren onder Lessing en anderen en den rijkdom elders heeft mogen beleven[1] en hij gaat door: 'Dit is zeker, dat het tegenwoordig met ons vrij slecht staat, ten allen opzichten. Van de Taelkunde zijn er vele beoefenaren, maar nog niemand die Ten Kate of Huydecoper op zij komt. Van de Welsprekendheid hebben wij niet dan eene zeer geringe kennis en dat alleen uit vertalingen. De Dichtkunde bestaat bijna geheel uit vertalen en navolgen; weinigen, zeer weinigen hebben de gave der eigen vinding en dat noch in een schrale mate. En wat het wel schrijven aenbelangt! Vergunt mij, dat ik u uwe schande sans fard voor ogen leg: Hoe lang is 't niet al geleden, dat de Drost van Muiden geleefd en geschreven heeft, en wie is er tot noch toe, die hem op verre na kan evenaren, niet tegenstaende een onpartijdig be-oordeeler noch oneindig veel op de schrijfwijze van Hooft zou kunnen berispen.'

In 1761 komen de Vaderlandsche Letteroefeningen; ze zijn tot in het begin der negentiende eeuw *het* Tijdschrift. Het kost weinig moeite uit die pakzolders bergen van dwaasheid, van de zotste inconsequenties op te stapelen[2], maar toch zelfs hier is nog een zwak lijntje aan te geven van het betere, blijkt nu en dan, dat er nog iets is blijven leven van den humanistischen geest, die eenmaal de kracht van ons volk uitmaakte.

Was er geen durf in den strijd voor Marmontels Belisarius?[3] Namen ze geen versjes op, die bijna de leer van den verderfelijken Nathan verkondigden?[4]

1) Bedenkingen over den Staet der Letteren in Nederland. Nieuwe Bijdragen tot den opbouw der Vad. Letterk. II (1766), p. 459.
2) Zie de artikelen van Hartog in De Gids van 1877.
3) Gids '77, II, 486.
4) T.a.p. p. 464.

Van Woensel, Van Hemert en Kinker vormen een nieuw geslacht, zich bewust van de wegen, die voor de toekomst open lagen.

Zijn temperament maakte den eerste nauwer verwant aan Belle van Zuylen dan aan Lessing. Hij miste de gelijkmatige kracht om rustig, stuk voor stuk, een logisch betoog van wat langer adem in elkaar te zetten. Zijn onkerkelijkheid dankte hij aan het oppervlakkig fraseeren van Voltaire en Rousseau; nimmer heeft hij iets beweerd, wat van blijvende waarde is voor het verder denken der menschheid. Maar toch, zijn geest, al was het dan in onstuimigen ren soms, bewoog zich in de richting, die we in Lessing vertegenwoordigd zien. Zijn staan buiten partijen en vooroordeelen, zijn kritisch streven, zijn gezond verstand, dat slechts van de feiten uitging, plaatsten hem buiten en boven de groote massa zijner landgenooten. ‘'t Ontbreekt ons, dunkt mij, niet zoozeer aan facta, door eigen zinnen waargenomen, als wel aan oorspronkelijke verstanden, die uit eigen oogen ziende, te regt weten te zien, dat is waar te nemen, het geziene tot zijn ware einden aan te leggen, te voren wel bespeurd’. Zijn deze zijne woorden niet tevens de basis van heel Lessings leven en denken?

Van Hemert, strijder voor Kant's wijsbegeerte, voor

> ‘'t Gedrochtelijk wangeloof in Duitschland uitgebroeid,
> Naar 't neev'lig Holland afgevloeid’,

zooals Bilderdijk het formuleert, Van Hemert - hij schold op Shakespeare tusschen twee haakjes - verklaarde openlijk in 1790 bij het aanvaarden van zijn hoogleeraarsambt, dat het Nieuwe Testament verscheidene begrippen en voorstellingen bevat, die voor ons wijsgeerig en godsdienstig denken, voor onze kennis van natuur en wereld onhoudbaar zijn. En de vaste grondslag van Lessings leer vinden we ook weer bij hem terug: Leeren is niet het meedeelen en opnemen van begrippen. Leeren is voortbrengen door eigen kracht. Zonder zelfwerkzaamheid van den geest geen wetenschap.[1)]

De laatste der drie vertoont onbetwistbaar de nauwste verwantschap met Lessing. Als Kantiaan stond Kinker aan Van Hemerts zijde. Maar hij was meer. Hij was wijsgeerig

1) Van Hemert waardeerde den Nathan, Kalff, Gesch. VI, 310.

verstandsdichter, kriticus en estheticus. Zonder menschenvrees durft hij zijn oordeel uitspreken over zijn tijdgenooten in zijn Post van den Helicon. Al is het dan in een quasi-grappige allegorie, hij durft toch sollen met den grooten Feith en anderen. Kinker beproeft een drama te schrijven buiten alle conventioneele regels, dat de natuur zou volgen, het leven van zijn volk zou moeten weergeven in taal, manieren, hartstochten en zeden. Het mislukt. Maar wie had het vóór hem in 1789 beproefd sedert den reeds tamelijk makken Langendijk? Bij den aanvang der 19de eeuw schrijft hij ter viering van het eeuwfeest een zinnenspel, dat te Amsterdam vijftienmaal wordt opgevoerd, Kantiaansch van inhoud zoo ge wilt: De Rede brengt de menschheid, door de hevige driften van het hart bewogen, tot de kennis harer bestemming en tot de beoefening van deugd, tot kennis der schoonheid. Priesters van verscheidene godsdiensten komen offeren op eenzelfde altaar. Kerkelijke leerstellingen en godsdienstige gebruiken deelen in de vergankelijkheid van al het ondermaansche, maar de vroomheid des harten zal eeuwig duren, daar zij wortelt in reine deugd. 't Klinkt een beetje bombasterig, maar toch, 't is Nathan's leer.

En vooral, Kinker voelt, dat de invloed der Ouden tot iets anders moet leiden, dan tot vormelijk navolgen:[1)]

> 't Is waar: dit bloemperk vol van schitterende loovren,
> Met Kunst verdeeld, moog' voor een wijl ons oog betoovren.
> Zie hier een takje, uit Pindar's lauwerhof geplukt,
> En daar de Trosnarcis, den stouten bard ontrukt,
> Die ons Achilles onverzoenbre gramschap maalde!
> Die teedre Myrth, die eens in Naso's lusthof praalde,
> En Sappho's lievelingsbloem is keurig nagebootst,
> Die maagdelijke roos, die half ontloken bloost - -
> 'k Erken, 't is schoon, 't verrukt; maar 't zijn dezelfde bloemen,
> Waar op de aloudheid eens met volle regt mogt roemen.
> Zij zijn geroofd en met een welbestuurde hand
> Van d'eerste bodem op een vreemden grond verplant;
> En ach! - hun eerste geur en wadem is vervlogen! - -

Eigen fantasie, eigen gloed en drang tot scheppen, dat is alles in een kunstwerk.

1) Gedichten, Amsterdam, 1819, I, p. 6 vlg.

Het grondbeeld - door penseel, noch beitelslag, noch stift,
Maar door de vinding zelf u in den geest gegrift,
Is boven 't geen de kunst en 't stoutst penseel kan geven,
In zwier, in houding, tooi en waarheid ver verheven.
Die beeldingskracht is meer dan 't schranderst kunstbeleid,
En 't kenmerk, dat zij draagt, is haar oorspronkelijkheid.
Oorspronkelijkheid is in wat ze immer wrocht, te lezen.
Dit onmiskenbaar merk doortintelt heel haar wezen;
De slaafsche volgzucht zweeft haar vruchteloos op zij;
Ze is als de bron, waar uit zij opwelt, waar en vrij.

Zeker, zoo iets lijkt nogal op gezwollen geschetter, maar toch het bewijst ons, dat Kinker wist, waar het heen moest en hierbij was hij in het spoor van Lessing.

Tegenover deze weinige vooruitstrevende wijsgeerige persoonlijkheden in de 18de eeuw staan de dichters als vijanden en bestrijders. Feith, Van Alphen, Bilderdijk zijn de antipoden van Van Woensel, Van Hemert en Kinker. Ze hebben Lessing wel gekend, de een minder, de ander meer, maar zijn leer hebben ze schuw gemeden als een besmetting, of hooghartig afgewezen. En de eenige dichter hier, die in zijn openbaar leven een hartstochtelijk overijlde, een vooruitstrevend en vurig patriot en revolutionnair wil zijn, Wiselius, is vrijwel volmaakt onbekend gebleven met de revolutie, die Lessing had bewerkt in de kunst van kritiek en drama, prutste zijn eigen stelseltje van een middending tusschen het Fransche klassieke drama en het klassieke drama der Oudheid.[1] Als Voltaire zou hij de maatschappij onderstboven keeren, doch moord en brand schreeuwen, als iemand aan zijn regeltjes raakte.

In de negentiende eeuw wordt dit anders. Daar staat een gansche rij van mannen, - de hoofdfiguren komen hier alleen ter sprake - waarin is dat scherp kritisch vermogen, dat vurig zoeken naar waarheid langs den rustigen weg van zuiver denken, die macht om uit te drukken vast en gespierd, geestig en speelsch, stoer en dreunend het welbewust geziene, het met het verstand diep doordachte, in den gezonden geest rustig overwogene; daar is steeds vaardige strijdbaarheid, een

1) Zie o.a. P.v. Limburg Brouwer, Het leven van S. Izn. Wiselius, Gron. 1846, p. 245 vlg.

aristocratische fijnheid van vernuft, een verheffen van al het verdeelde en gescheidene in de wereld van het geloof tot een hooge alomvattende menschelijkheid; daar is zelfs, omstraald door een warm gevoel voor al het menschelijke, in het bijzonder voor eigen nationaal verleden, die nieuwe, klare schoonheid, rustend in harmonisch evenwicht van nieuwe klassiek, een klassiek, die diep begrepen en doorvoeld wordt, ook door mannen, wier opvoeding volledig verstoken was gebleven van een rechtstreeksche aanraking met de taal en kunst der Grieksche en Romeinsche oudheid.

En nu beweer ik geenszins, dat er dit alles niet zou geweest zijn zonder Lessing, dat alleen Lessing hen daartoe kon inspireeren. Maar waar we op hem kunnen wijzen in zijn heerlijke kompleetheid, mogen we spreken van den geest van Lessing, levend in die allen; nu is Lessing voor ons het sonore geluid, dat den toon aangeeft door een gansche eeuw heen; hij is het symbool van heel het streven en begeeren, dat in zijn tijd ook elders om hem heen verspreid, krachtig leefde.

Dat ook hier bij ons geen onkruid opgeschoten is, wie zal het durven beweren? Ontstaat bij Potgieter en Huet, en vooral bij Vosmaer niet tot op zekere hoogte een nieuwe dogmatiek, een neiging om naar door hen vooropgestelde ideeën te oordeelen en te veroordeelen, waar bij Lessing eenvoudig en frisch nieuw ordenen was van de feiten en verschijnselen, een pogen om voor zich zelf tot klaarheid te komen en begrip van het willen en van de kunst aller volken en tijden? Was er bij ons steeds dat vrij en onbevangen te gemoet gaan aan de kunst, dat het kenmerk van de ware kritiek behoort te zijn?

Evenmin beweer ik, dat de invloed van Lessing in alle richtingen gewerkt heeft. Wat b.v. voor Lessing het hoogste was, de handeling, het drama, wat is daarvan ten onzent in de 18de en 19de eeuw geworden? Wat kwam er bij ons terecht van Lessings burgerlijk drama, dat toch wel in hoofdzaak aansluiten kon bij die soort van kunst, die het meest natuurlijk uit onzen volksaard schijnt opgegroeid.[1)] De

1) Trouwens in Duitschland is Lessings ideaal evenmin bereikt. Zie o.a. Dilthey, Das Erlebnis und die Dichtung, p. 44.

Neven? De Bruid daarboven? Een volledig onderzoek naar den ontwikkelingsgang, - al is die ontwikkeling dan ook nog zoo gering, - van ons burgerlijk tooneelspel tot aan het einde der 19de eeuw is nog niet ingesteld. Wie dat doen wilde, zou u ongetwijfeld voeren moeten door een gansche reeks van thans obscure werkjes.

Trouwens in de rij van mannen, waar we het oog op vestigen, kunnen we moeilijk een groot tooneelschrijver, een groot kunstenaar in het algemeen verwachten. Het waren bijna allen denk-artisten. Het Dionysische was bij de meesten niet of slechts zwak aanwezig, komt eerst bij Multatuli tot zijn volle recht. Jaap Maris worden de woorden in den mond gelegd: ‘Als ik een Rembrand zie, krijg ik een stomp voor de borst’. Noch een letterkundig product, dat een dergelijke sensatie wekt, noch een kritiek, die zich uit in een zoo bondige en tevens passievolle explosie van volkomen geslagen zijn door schoonheid, kan men in dezen tijd hier verwachten.

En toch het Dionysische, waar Nietzsche van spreekt, heeft ook toen wel een uitweg gezocht. Het vond dien in het Réveil. Daar is de bedwelmende waan, de extatische ziening, dat enthousiaste dwepen, dat klagen over menschelijke ellende, die zoete melancholie, dat vaste geloof, dat bergen verzetten kan, toewijding en verteedering. Dat alles vinden we terug in het beste van Rousseau, Chateaubriand, Lamartine. Een teere aandoenlijke vriendschap, waarbij steeds het hart spreekt tot het hart als bij Willem de Clercq en Da Costa[1)], vinden we ze niet evenzeer in de droomwereld der Duitsche romantici? Dit alles, al is het dan niet uit het hart der natie geboren, is echt geweest en heerlijk te aanschouwen, daar was de reine bloem van dichterlijk geloof en heilige broederliefde. Het Réveil richtte zich zoowel tegen de dorre dogmatiek als tegen het Deïsme, had afkeer van het tooneel, wendde zich af van de wijsgeerige Duitschers, keerde de verheerlijking der Ouden den rug toe. ‘Poëzie is waarheid, een levende waarheid, waarbij het zinbedrog van deze wereld als een luchtblaasje vervliegt, en het ideaal is het wezenlijk afdruksel eener hoogere wereld, die eenmaal de plaats dezer werkelijkheid zal innemen en die wij met

1) Zie Byvanck, Gids '94, I, p. 514.

onze oogen zullen zien.'[1] Ziedaar wat Poëzie was voor het Réveil. Niet de hoogste bloei van den menschelijken geest, niet de opperste souvereine, die, uitgaande van de stof, het bestaande, het zinnelijke, zich een schoone wereld schept, doch de mysterieuse bode eener ongeziene wereld, waarvoor het stoffelijke in het niet verdwijnt, de dienares van het geloof. Het Réveil is het vlottend gevoel, zonder de bouwende rede, het Dionysische zonder den steun van het Apollinische.

Zonderling, verbijsterend gebeuren! Uit dat droomen-woud van dichterlijk dwepen en gelooven is voortgesproten de doode stengel der anti-revolutionaire politiek. De verheven idealist is groot-inquisiteur geworden. Treffend heeft Allard Pierson in zijn Oudere Tijdgenooten[2] den geestelijken stamboom geteekend: Groen de zoon van Calvyn, de zoon van Gregorius, de zoon van Plato. In datzelfde bloeiende rijke, vrije leven der Grieken klinkt de vloek voor al wat afwijkt van de onverbiddelijke nomoi, de strenge orthodoxie, grijnst de dood voor alle zelfstandige ontwikkeling van het individu, het onbelemmerd zoeken naar de schoonste, meest passende vormen voor wat onze ziel beweegt. 'De leer der eeuwige ideeën is geworden de rechtzinnige theologie, de onfeilbare waarheid; de staat of de stad heet voortaan de Nederlandsche Hervormde Gemeente. De Wetten zijn gedoopt Nederlandsche Geloofsbelijdenis. Plato's regeling van het bijzondere leven draagt bij den Kalvinist den naam van Kerkelijke tucht. De wijsgeer met zijn goddelijk licht heeft plaats gemaakt voor den Kristen en zijn "testimonium Spiritus Sancti"; Plato's theokratie voor de eenheid van Kerk en Staat.'[3] Al was Groen's eerste wetenschappelijke liefde voor Plato, daarom is hij echter nog niet rechtstreeks uit Plato gegroeid. Er is enkel een nauwe geestelijke verwantschap geconstateerd en tusschen Plato en Groen liggen nog verschillende schakels.

Hadden we deze bedroevende erfenis geheel en rechtstreeks aan de Ouden te wijten, 't zou ons des te zwaarder vallen, dat het grillig lot ons zoo lang de meer grondige kennis der Oudheid in haar geheel onthouden heeft. Het Réveil was schichtig voor alles wat van Lessing en Goethe kwam, het

1) Byvanck, t.a.p. p. 518.
2) Gids '83, III, p. 109 vlg.
3) Pierson, t.a.p. p. 115.

Réveil had een afkeer van gesneden beelden, maar zou toch niet in staat zijn geweest, hier de kennis der Grieksche plastiek en der nieuwe archaeologie te weren. Dat heel dit nieuwe veld, het eerst ontgonnen door Winckelmann, Wolff, Lessing, hier verboden terrein gebleven is, de schuld daarvan treft een voortreffelijk geleerde, treft Cobet.

Over wat hij gedaan heeft en geweest is, mag ik geen oordeel vellen. Zonder eenig voorbehoud neem ik geloovig aan, dat hij een uitstekend taalkenner is geweest, een tekstkriticus als geen ander. Ook de tekstkritiek acht ik hoog om het vernuft, het scherpe nadenken, het geestig combineeren, dat zij eischt, en daarna, in de tweede plaats, om de emendaties zelve. Ook was het Cobet's recht om niets anders te zijn en te geven, dan wat hij was en wat hij gaf. Maar ik wil het luide uitspreken: - al ben ik de eerste wel niet - door wat hij niet geweest is, door zijn verachten en negeeren van datgene, waarvoor hem nu eenmaal elke zin ontbrak, is hij, die de klassieke wetenschap hier beheerschte, een onheil geworden voor de geestelijke cultuur van zijn land. Door zijn gezag is het te verklaren dat een gewichtige factor jaren lang aan die cultuur ontbroken heeft.

Als in Duitschland eenmaal de nieuwe wetenschap van heel het leven der klassieke Oudheid, - niet langer een draaien om eenige superieure door de traditie geconsacreerde taalmonumenten - gesticht is, met de tekstkritiek op de plaats, die haar toekomt er bij, wordt zij voor Boeckh en Karl Ottfried Müller, ‘die Erkenntniss des Erkannten’; één van ziel en zin werken met hen mee de gebroeders Grimm aan de Germaansche wetenschap, het Germaansche leven in heel zijn omvang, welks wortels zij in het verre Oosten opsporen, en hoevele andere grooten staan hun ter zijde.

Dat van dit alles in de achttiende en in de eerste decaden der 19de eeuw slechts hoogst enkele sporen aan te wijzen zijn ten onzent, behoeft ons na de voorafgaande beschouwingen niet te verwonderen. Maar als dan eindelijk tegen de jaren '30-40 de ontwaking komt, als men hopen mocht op een krachtigen geest, die ook hier dien rijkdom van leven zou ontvouwen voor hen, die ze in hun volgend leven zouden doen doordringen in de verjongde maatschappij, dan komt de man, die in zijn kortzichtige grootheid bij zijn inauguratie

in 1846 nog den spot dorst drijven met de vergelijkende taalwetenschap. En 't liep tegen 1900 eer te Leiden archaeologie onderwezen werd, gevoel voor plastiek en architectuur werd aangekweekt. Na het slechts tot weinigen doordringende woord van den fijnen Geel, waren Pierson en Vosmaer - en dan nog misschien meer als dilettanten - de twee die eenig tegenwicht gaven.

Winckelman en Cobet hebben beiden Italië bezocht; de eerste, toen er nog oneindig veel gedaan moest worden, de laatste, toen er al zoo veel grootsch bereikt was. 't Is treffend beider beteekenis af te lezen uit de brieven, die ze naar hun land schreven.

Behoef ik u te zeggen, dat ook de eerste leefde in en voor zijn vak? Dat zijn brieven[1] overvloeien van allerlei belangrijke kwesties uit zijn wetenschap, over nieuw gevonden beelden, munten, steenen, helmen, rustingen? Maar met wat een belangstelling vertelt hij van een Engelsch historicus, die in gezelschap van een mooie jonge danseres van Parma naar Rome is gekomen, in een reiskoets met veertien paarden. Wat een begrip en waardeering voor den persoon en het werk van zijn vriend, den schilder Raphael Mengs. Hoe griezelt hij van het leven aan een Duitsche universiteit als professor. Wat een verrukking over het schouwspel van een uitbarsting van den Vesuvius. In het holle van den nacht bestijgt hij den berg en zijn schoenen verbranden op de gloeiende lava.

Voor Cobet is de Notre Dame te Parijs een knorrig, somber meesterstuk.[2] De gevangenis van Tasso wil hij niet zien. ‘Ik heb voor Tasso noch eerbied, noch genegenheid. Indien hij leefde zoude ik geen stap voor hem verzetten’. Van Hugo en George Sand walgt hij. Venetië wekt zijn bewondering niet; er zijn geen filologen. ‘Indien ik boeken op mijn kamer kan krijgen, zal ik mij vier maanden opsluiten.’ Als voorbeeld van het lage peil, waarop zijn Venetiaansche vakgenooten staan, vertelt hij met ophef, hoe een hunner niet geweten had, dat Petrarca ergens met Taphrobane Ceylon bedoelt. Hij moest het hun zeggen. Ik vraag u, wat heeft

1) Ze zullen wel elders verzameld uitgegeven zijn. Ik vond ze in eenige jaargangen van het Deutsches Museum: o.a. jrg. 1776.
2) Brieven van Cobet aan Geel. Leiden, 1891.

dit toevallige stomme weten met de ware wetenschap te maken? Wat een licht werpt zoo'n feit op den jeugdigen pedant. Over zekeren Oostenrijker, dien hij ontmoet, heet het: ‘Jammer, dat hij archeologie heeft gestudeerd, een doofpot voor het gezond verstand en alle grondige taalkennis.’ Uit Napels: ‘Ook Pompeï heb ik nog niet bezocht, maar wel het Museo Borbonico. Daar zoude ik bijna wenschen voor een veertien dagen archaeologie te studeeren (niet langer, let wel). Hoe meer ik dat alles beschouw, hoe meer ik mij bij uitsluiting hecht aan hetgeen wezenlijk schoon is, of althans bevallig, lief; al wat alleen oud is en niets meer, vind ik ouderwetsch en vervelend.’ Begrijpt hij dan niet, dat hij met al dat oude, met of zonder lievigheid, het leven zelve der oudheid kan reconstrueeren en dat in verband met dit leven de litteratuur en kunst eerst tot hun recht, hun ware beteekenis kunnen komen, dat het hem zelfs bij zijn heilige tekstkritiek onmisbaar is? Ziet hij dan niet in, dat die studie geen mindere scherpzinnigheid en logica eischt, dan zijn uitverkorene? Wat een kinderachtige dwaasheden over plastiek in die Brieven[1]. Zijn liefste droom is in Leiden te zitten, zelf leerende en anderen onderwijzende. Maar laat ik eindigen.

Wie hier ooit in dien tijd de ware wijding der klassieke Oudheid gehad heeft, hij heeft ze niet te danken aan de officieele Nederlandsche wetenschap; ze was daartoe te eenzijdig, in een tijd dat eenzijdigheid achterlijkheid heeten mocht.

Om den man te zijn, dien we op de plaats van, of liever nog naast Cobet gehoopt hadden, ware iemand noodig geweest, die aan Cobet's gaven kennis van, liefde voor het leven in al zijn uitingen paarde, wat niet behoeft uit te sluiten grondige studie op een speciaal gebied. Die andere leerling van Bake was misschien de eenige geweest, die het evenwicht had kunnen herstellen. Bakhuizen had zooveel meer kunnen doen, dan hij gedaan heeft!

En toch in de jaren van Cobet's opkomst ziet hij het absoluut niet in, welk een grootsche taak hij te aanvaarden had. Hoe leerzaam is in dit opzicht, wat hij in 1848 aan Millies schrijft[2]: ‘Ik herinner mij, dat in den tijd, waarin ik het

1) T.a.p. p. 389 en 230.
2) Briefwisseling van Bakhuizen. Haarlem, 1906, p. 297.

genot van uwen omgang had, gij, terwijl gij u in de wijsheid van oud-Hindostan en Aegypten dompeldet, voor Plato, voor Sophocles etc. als voor iets afgesletens, als iets Curiis maribus et decantata Camillis de schouders optrokt. Ik geef u toe: de aanwinst voor positive wetenschap uit die auteurs kan in onze tijden niet meer groot zijn; maar voor formele wetenschap blijven zij een onuitputtelijke bron. Onze Leidsche school drijft vooral uit dit oogpunt de beoefening der ouden: zij beweert, dat door hunne beoefening de geest gescherpt, het oordeel gezuiverd, die nuchterheid van waarnemen en gevoelen onderhouden, welke voor zuivere redenering zoo onmisbaar is, en eindelijk de noodzakelijke harmonie tusschen gedachten en uitdrukkingen op waren prijs geschat wordt. Van daar dat die Leidsche school, waartoe ik mij met hart en ziel bekenne, zich aan de berisping blootstelt zooveel stoffe ongebruikt te laten, die in andere oude schrijvers dan welke tot de eeuw van Caesar en Pericles behooren, verscholen ligt, en steeds tot Aristophanes en Demosthenes, Cicero en Virgilius terug te keeren. Maar waar dwaal ik heen: de oratie van Cobet zal u welsprekender dan ik het kan, gezegd hebben, wat men te Leiden van een criticus verlangt.'

Hoe geheel gaat Bakhuizen mee in den stroom. Zeker, we juichen hem van heeler harte toe, waar hij spreekt van het oordeel scherpen, nuchterheid van waarnemen onderhouden, dwingen tot zuivere redeneering. Al was het alleen om deze dingen, dan zouden we nooit ofte nimmer de beoefening van Latijn en Grieksch uit ons onderwijs, uit onze opvoeding verwijderd willen zien. Geen leerstof, die meer dwingt tot nauwkeurig waarnemen en denken. Maar overigens? Is de charme van het nog niet geziene dan alles? Waar blijft de eeuwige nieuwheid en frischheid van het onvergankelijk schoone? Ziet hij niets van dat enorme arbeidsveld dierzelfde Oudheid, buiten kritiek en nog eens kritiek op een paar auteurs, dat honderden nijvere werkers elders naar de spade had doen grijpen, waar dagelijks nieuwe vondsten aan den dag kwamen en tot den vernuftigen opbouw van weer iets nieuws uit dat vergane leven in staat stelden?

Later staat Bakhuizen anders tegenover deze dingen. Ik behoef u slechts te herinneren aan zijn beschouwing over Vondel's

hekeldichten, aan zijne kritiek op den Ware-nar van De Vries, den Cobet onzer Germaansche filologie. Hadde Bakhuizen in deze richting eens al zijne krachten in het werk gesteld!

Hoeveel werelden waren er sedert Winckelmann en Lessing niet ontdekt. De historische kritiek, door Lessing wakker geroepen, had voor onze verbaasde blikken met het licht harer fakkel geheimzinnig duistere spelonken omgetooverd in schitterend verlichte grotzalen, waar, door het felle licht, de duisternis tusschen de stralende stalactieten slechts te dieper werd, waar deze door haar fantastische vormen en kleuren de verbeelding spanden en den geest van onderzoek prikkelden. De sombere dufheid van weleer der wetenschap van God, der mythologie, der historie waren verdwenen. Had niet reeds in de eeuwen van Renaissance en Humanisme de roem van Rome en Griekenland den Duitscher ijverzuchtig doen grijpen naar Tacitus' Germania, om er een eigen voorgeslacht in te kunnen eeren, een eigen genealogie van helden mee te beginnen? Thans waren er nog andere krachten, die werkten, was de drang naar een groot eigen voorgeslacht nog sterker. Grimm komt en de wereld der Germaansche oudheid ligt voor ons open. De wereld der Middeleeuwen wordt een nationale eerehal, waar zoowel fantasie als strenge wetenschap zich verlustigen. De wereld van het Oosten opent hare schatkamers en ontsluiert hare geheimen.

De Revolutie, dat wonderbaarlijk Dionysiosfeest, is afgespeeld en wekte zelfs hier een lichte opschatering van heerlijke passievolle dwaasheid. De stroom van droomen en scheppen, die van Rousseau uitging, zwol machtig aan; in sombere vaart, onder luid gebulder botste hij af op de breede soliede kleimassa onzer eentonige, rechtlijnige dijken. Maar toch, het bruisen en klotsen der wateren werd achter de dijken gehoord en wekte vreemde begeerten; een enkele waagde zich op de kruin van den dijk en stond in extase voor het grootsche wondere schouwspel der ziedende, razende golven.

Heel deze grootsche nieuwheid van denken en daden is hier niet voorbijgegaan zonder sporen achter te laten. Maar veel tijd moest er verloopen, eer zij geheel tot ons besef kwam, eer we er zelfstandig aan konden voortbouwen. Na onzen dommel der achttiende eeuw is eindelijk ook hier een frisch

ontwaken gekomen, een energiek werken en begrijpen. Ook hier zijn groote dingen bereikt.

En daarbij is de machtige werker en leider Potgieter geweest, Potgieter, die bij eigen groote gaven en stoere kracht, voegde het bewustzijn onzer vroegere glorie en de kennis vooral van wat in den vreemde grootsch en bezielends was. Onze afzondering van het Europeesche werken en worstelen was van te langen duur geweest, had te versuffend gewerkt, dan dat men een plotseling meeleven en meearbeiden in den vollen omvang van uitingen verwachten mocht. Onze kracht openbaarde zich het eerst in de richting, die het meest overeenkomt met ons eigen oorspronkelijk karakter, met eigen machtig verleden, waaraan we ook Lessing zoo na verwant zagen.

Al bleef dan onze officieele wetenschap nog tientallen van jaren in haar glorieuse eenzijdigheid ingepend, toch wordt de rij van degenen, die we hier begroeten mogen als de dragers der kritiek, dier geestesbeschaving, van dien kunstzin, dien drang tot voortbrengen en verheffen, die mede zijn oorsprong vond in een dieper kennen der oudheid, door een, die tot die officieele wetenschap behoort, - hij de eenige bijna - geopend, een, die ruimer liefde had dan de pure tekstkritiek, die vrij flaneerde met zijn zoekenden, wikkenden geest door heel de klassieke en moderne wereld, door Geel, den onafscheidelijke van Bake en Hamaker.

Bij hem sluit zich aan Bakhuizen van den Brink, hun beider leerling en vriend, dan Limburg Brouwer de vader, Potgieter en Huet, Limburg Brouwer de zoon en Vosmaer. Ziedaar de hoofdfiguren uit de rij van mannen, die hier de traditie van Lessing voortzetten. Over hen thans een enkele blik.

Trouw aan ons zestiende-eeuwsch verleden, richt zich ook thans de phalanx tegen de starre dogmatiek, die we uit het Réveil zagen geboren worden; tegen geloofsdwang en priesterheerschzucht is ook thans de leuze: vrijheid van zoeken en denken, altijd de waarheid op het spoor, die nimmer bereikt zal worden, steeds strevend naar de hoogste heiliging des levens, liefde en menschelijkheid.

In Lessing zagen we dit eigen grootsch verleden onzer libertijnen in kracht en bewustzijn toegenomen en door de gelederen onzer nieuwe strijders weerklinkt steeds 't woord van zijn wijzen Nathan.

Uit heel de rij was Geel wel de meest Socratische. Meer dan eenig ander, is hij wel de man van het van twee kanten bekijken. Zelfs als hij aan Hamaker advies moet geven over het bouwen van een huis, is het: 'Ik hoop dat ge niet boos zult zijn, omdat ik niet precies gezegd heb, dit moet ge doen en dat moet ge laten. Ik doe dit hoogst zelden. Ik heb u geholpen om (de zaak) van beide kanten te bekijken, maar gij moet zelf kiezen'.[1] En Hasebroek, een man, die het wist, verwijt hem, dat hij een uitmuntend afbreker is, zonder ooit aan opbouwen te denken. Als men hem vraagt, hoe het nu eigenlijk zijn moet, 'keert het manneke zich om en drentelt met de handjes als hij pleegt, in den zak weg. Ja, wel heeft hij de handjes in den zak'.[2] Sterk spreekt dit ook, uit een brief van 1844 aan Bakhuizen:[3] 'Ik vooronderstel in den geschiedschrijver: ijver in het opsporen der feiten, gemoedelijke waarheidsliefde, een scherp oordeel, kennis van de grootere en kleinere wereldgebeurtenissen en hare gevolgen, en de meest mogelijke onpartijdigheid, dat is overweging van het vóór en tegen in hangende vraagstukken, die nooit beslist worden, omdat opvoeding, omgeving, levensloop, humeur en draai van het karakter hun invloed niet achterlaten. Wilt ge de kracht van dezen invloed subjectiviteit noemen, - het is mij wel. Die er zich geheel boven verheffen zou, moet nog geboren worden; maar de beste geschiedschrijver zal wezen, die zich zelven analyseeren kan. De ratio moet dominéren. Wanneer men mij tegenwerpt, dat de subjectiviteit alléén aan het voorstellen van een verband van feiten kleur kan geven en er geest in brengen, dan zeg ik *amen;* maar ik ben bang voor de gevolgen: want hoe sterker zulk een subjectiviteit is, met oefening en talent gepaard, des te verraderlijker wordt de voorstelling van het geboekte, omdat zij nooit missen kan de waarheidsliefde te benevelen: dit kan niet alleen openlijk door redeneringen en oordeelvellingen geschieden, maar ook ongemerkt door de onderlinge plaatsing en het verband der feiten. Kom, laten wij die subjectiviteit den schop geven! ieder is wat hij is,

1) Uit een brief geciteerd door Martha Hamaker in haar boek over Geel, p. 153.
2) Ibidem, p. 24.
3) Briefwisseling van Bakhuizen, p. 16.

en ook hij die de dominans ratio bezit, waarvan ik sprak, is niet meer dan hij is'.

Ieder kan slechts geven zijn eigen persoonlijk inzicht; de absolute waarheid staat buiten ons bereik. Dit is de basis van Geel's levensbeschouwing. Dat zoo iemand moet staan buiten alle godsdienstige vakjes en instellingen, spreekt van zelf. Het eenige, waartoe hij komen kon, is: 'Mijn redeneering zegt mij, dat er een God is en dat er deugd is, maar voor de onsterfelijkheid heb ik geen enkel bewijs dan mijne behoefte om er aan te kunnen gelooven; zelfs redeneer ik er liefst niet over, want dan omnis fides elabitur'.[1] Hij stond dicht bij de rationalisten, wilde alles met de rede verklaren, maar wist, dat hij er toch nooit komen kon. Aan het gevoel gaf hij ook zijn rechten. Hij wilde 'zijn eigen verstand niet voorbij of omver denken'.

Bakhuizen was in zijn jeugd eenige jaren theoloog en dweepte met Schleiermacher, maar kwam van zelf tot de wijsbegeerte. Tijdens zijn omzwervingen in Duitschland noemt hij zich nog 'goed protestant', en in zijn houding tegenover de Katholieken bij hun tumult over den heiligen rok van Trier geeft hij den indruk, dat hij zich voelt te behooren tot een apart geloof, dat tegenover dat der Katholieken stond. Maar wat een ruim standpunt toch: 'Waarom mag, zoo hij er zelf aan gelooft, de bisschop van Trier dien vuilen linnen lap niet te kijk hangen? En waarom mogen niet 600.000 geloovige pelgrims hun hart aan dat spektakel ophalen?'[2] Het Protestantisme heeft daar niets mee te maken. 'Het Protestantisme ware van zijn intolerant standpunt uit, den bisschop van Trier dank schuldig, dat hij het Katholicisme zoo geprostitueerd had. Het had regt om in zijn vuist te lachen.' En nadat hij van dit zijn standpunt uit, de zaak uiteengezet heeft aan zijn vriend Van Heese eindigt hij aldus: 'Hollander uit de school der groote vaderen, die, tot verbazing van Europa, reeds voor twee eeuwen zoo goed begrepen, wat godsdienstige verdraagzaamheid was, vol van herinneringen aan een vaderland, waar de verlichte Katholyk en de verlichte Protestant elkander zoo vol vertrouwen en zoo broederlijk naderen, moet mij deze verklaring van het harte tegen een Hollander, die,

1) Martha Hamaker, Geel, p. 200.
2) Briefwisseling, p. 70.

wat ik wil en gevoel, beter begrijpen kan, dan alle theoretische Moffen.'

In zijn zucht tot weten en begrijpen, had hij allerlei godsdienstige en wijsgeerige leeringen doorgrond, gewikt en gewogen en het resultaat van dit alles, Fruin heeft het uitstekend samengevat:[1] 'Wat hij van deze studiën overhield, was bekendheid met de velerlei leeringen, die elk betrekkelijk waar en voor hen, die ze gelooven, bevredigend en heilzaam kunnen zijn, maar die verderfelijk worden, als zij zich voor volstrekt en eenig waar uitgeven en opdringen, met uitsluiting van ieder ander geloof. Uit dien hoofde was hem Bilderdijk de bête noire. Diens geest van uitsluiting en aanmatiging, in zijn school helaas bestendigd, ergerde meer dan eenige andere richting zijn vrijzinnige en eenigszins sceptische natuur.'

Hem verkondigt die pagode,
Hem die minaret
Hem 't altaar der versche zode,
Hem de steenen wet!
Onder alle hemelstreken,
Onder elk genot,
Onder ieder tranen leken,
Stijgt de geest tot God!

Zoo dichtte Potgieter in 1841 aan de Nieuwe-Stadsherberg gezeten, terwijl het IJ zich voor zijn blikken uitstrekte en zijn fantasie de wateren volgde door landen en volken. Verdraagzaamheid zat in den kring, waaruit hij sproot. Klaagde niet reeds de 13-jarige knaap over 'tous ces sectes formés par un Simon, Luther, Calvin et d'autres réformateurs respectables?[2] In zijn tante Van Ulsen had hij later een huisgenoote naast zich, die met vuur zekere christelijke leerstellingen kon verdedigen. Da Costa en Thym, maar de laatste vooral, rekent hij onder zijn beste vrienden. De Bosbooms waren hem lief. Alleen de modernen kon hij moeilijk uitstaan in hun schipperen en modderen, in hun wanhopig vasthouden aan dingen, die met hun grondstellingen in strijd waren. Hij had hier hetzelfde gevoel als Lessing tegenover de Aufklärung. Hij respecteerde aller overtuiging, maar voor zichzelf kwam hij spoedig

1) Gids '86, IV, p. 424.
2) Verwey, Het Leven van Potgieter, p. 269.

tot wat voor hem het geloof der vaderen was, der ‘mannen, die vroom waren, maar die duldden, dat ieder het zijne dacht, die nog liever deden dan dachten en liever dachten dan kibbelden’, zooals Verwey het uitdrukt. Die vroomheid der vaderen is zijn ideaal voor zijn tijdgenooten. In onze volksvroomheid moet onze veerkracht herleven. ‘Vrijheid en vroomheid zijn de geniussen, die den menschelijken Geest wieken toebedeelen tot ontwikkeling van al zijn gaven.’ Godsdienst heeft voor hem geen gezag, maar daarmee gaat de zedelijke waarde ervan nog niet verloren. Deze leer van Lessing was ook die van Potgieter. Hoe vereert hij de vroomheid in een De Ruyter, in een Huygens, hoe schildert hij haar in zijn Hanna, de vrouw uit het volk.[1)] Die vroomheid is voor hem ook in een kerk te vinden. En toch, hoe moet hij voor zich persoonlijk, in een kerk zich die vroomheid gedacht hebben, waar hij op rijper jaren komen moest tot een bekentenis als we lezen in een zijner brieven aan Huet[2)]: ‘Wij weten niet, vanwaar wij komen, we weten niet werwaarts we gaan, - maar er spreekt een stem in ons van iets hoogers dan we om ons zien, van iets heiligers dan we bereiken kunnen; - is het geloof, dat die stem gelijk heeft, dat wij haar tot rigtsnoer onzer handelingen moeten nemen, dat we daardoor hier zoo gelukkig worden, als het beneden gegeven is te zijn, - louter verbeelding, ijdele fantasmagorie? De arme menschheid heeft onder geen vorm van godsdienst ooit meer gehad, maar het heeft voor de edelsten onzer volstaan, om goed en groot te zijn. Te moeten berusten is iets bedroevends, hoor ik U zeggen - maar wat blijft après tout voor den positivist meer over, is hij der oplossing van het raadsel een schrede digter, wanneer hij omlaag zoekt, wat misschien, wat waarschijnlijk, wat zeker omlaag te vinden is. Ik heb allen eerbied voor die begeerte om meer te weten, zij verraadt den aanleg van den mensch, - maar dat het een behoefte zou zijn, dat zij hier wordt vervuld... Wijsgeerige hersens zijn mij, als zoo vele mijner landgenooten niet bedeeld, maar als ik naga, wat mij onder de afwisselende gestaltenissen mijns geloofs, als ik zoo spreken mag, eigenlijk

1) Vgl. de inleiding van J.H. van den Bosch bij Jan en Jannetje. (Zwolsche Herdrukken).
2) Brieven, II, p 310.

gesterkt heeft, wat mij nog overblijft: het is de aspiratie! Zij bezielde, zij bezielt nog - als we hier eigenlijk eens niets meer noodig hadden dan haar?'

Geel weet nog door zijn rede, dat er een God is, voor Potgieter blijft misschien enkel de aspiratie de groote motor. Kan die vroomheid voor hem iets anders geweest zijn dan een heilige eerbied, een eerbiedig huiveren voor het groote mysterie, dat ons allen omringt en eeuwig ons weten tart, verbonden met het innig begeeren naar goed-zijn, naar werken met alle kracht voor het heil der maatschappij? En verandert die vroomheid, ook al neemt ze toevallig eenige kerkelijke vormen aan? Die ook Christelijke vroomheid heeft Potgieter onbetwistbaar bezeten en Nathan zou ze gezegend hebben.

Huet, hij is de man van het vak, die den strijd der moderne theologie geheel had meegestreden, die tegelijkertijd, als apostel op Christus wijzen moest als den eenigen weg der zaligheid en met de historische kritiek moest navorschen, of Christus misschien wel ooit had bestaan. Gelijk Potgieter is hij geeindigd als agnosticus, maar zonder dien warmen gloed, dat geloof in die echte vroomheid des harten, dat, welke vormen het dan ook aanneemt, een koesterende warmte uitstraalt over heel zijn omgeving en bezielt tot daden van energie en opoffering. Huet is geworden de kille intellectueel, was het al als predikant, toen hij als zijn voornaamsten plicht tegenover de kleuters, die bij hem ter leering gingen, beschouwde hun te bewijzen, dat heel de gereformeerde leer 'op vermolmde grondslagen rust' en dat de litteratuur, in den Bijbel vervat, historisch uiterst onbetrouwbaar is. Als bij Vosmaer, maar lang niet zoo overtuigd, komt ook bij hem de cultuur der schoonheid in de plaats van het geloof, als Vosmaer wil hij gelooven aan de werkelijkheid 'van ons schoonheids-ideaal en in onze verbeelding een goede leidsvrouw zien naar het land der deugd en der waarheid.'

Limburg Brouwer, de vader en de zoon, schreven beiden een roman, die in hoofdzaak de strekking van den Nathan heeft, het oude Leesgezelschap van Diepenbeek (1847), thans bijna vergeten en het jongere Akbar, ook nu nog min of meer populair. En toch hoeveel pittiger en eerlijker is het eerste. Van Berkel, de rustende zeekapitein, die steeds geleefd heeft in het zalig bewustzijn, dat hij de eenige ware leer, de

oprechte Dordtsche, te pakken had, heeft toch indertijd, toen hij nog in de vaart was, zijn matrozen al aan het verstand gebracht, ‘dat Onze lieve Heer niet vraagt, of de menschen kruisjes maken of besneden zijn’ en den ‘eersten die den ander uitlacht, omdat hij anders bidt of dankt dan hij zelf’, een ongenadig pak slaag beloofd.

Van Berkel, die in zijn heerlijke naieveteit met de ouderlingen en diakenen zijn boezemvriend, den pastoor, ter zijde wil staan, als deze tot zijn eigen ergernis krachtens een besluit van 2 Januari 1842 moet onderzoeken, of in de schoolboekjes ook anti-Roomsche dingen voorkomen, is een prachtfiguur, de zuivere Hollandsche type, de rechtstreeksche afstammeling van oom De Harde. Herinner u de ontsteltenis bij eenige leden dier hooge vergadering, als zij ontdekken, dat er in die boekjes van het reine menschenhart en van het streven naar volmaking gesproken wordt. Hebben we nog niet zeer onlangs een christelijken schoolmeester hooren te keer gaan over het schandaal dier reinheid des harten in kinderversjes? Of de teekening van voor zestig jaar ook de werkelijkheid gaf?

Wat een consternatie als Van Berkel met zijn nuchtere zeemansverstand komt te staan tegenover de ongerijmdheden in de leer der zuivere uitverkiezing. En dan die kluchtige ontdekking, waar hij merkt, dat de katechismus, die hij als een rechtstreeksch voorschrift van Onzen lieven Heer heeft beschouwd, door gewone menschen is samengesteld, ‘o Ho, nu weet ik genoeg. Dus konden er ook wel anderen komen, die iets anders aan Gods Woord ontleenden! Wat praat gijlieden dan, net als de Roomschen, alsof onze Gereformeerde kerk de alleenzaligmakende ware!’ - ‘Ik heb dat nooit zoo geweten. Nu zie ik duidelijk, dat wij althans geen zonde doen, met het ding eens te bepraten.’ In zijn jonge jaren had Van Berkel een stuurman gekend, die zich als een schoft tegenover hem gedroeg. Later, toen hij kapitein was, kreeg hij den zoon van dezen meneer bij zich aan boord. ‘Stel nu eens, dat ik dat jongetje aldus had aangesproken: Kameraad, ik reken u de zonden toe van uw vader, en daarom zal ik u eens afstraffen voor de stompen en oorvegen, die ik van uw papa gekregen heb, wat zoudt gij dan toch wel van den toestand van mijn hersenkast denken? Kom, kom, laat er ons den gek niet mee

steken. Ik heb den jongen de ongerechtigheid van zijn vader niet toegerekend; en al had ik het willen doen, zou ik niet geweten hebben, hoe het aan te leggen om het hem te beduiden, zonder bij hem het vermoeden op te wekken, dat een bij mij liep spelen. Integendeel, ik heb hem goed behandeld, omdat hij goed was, zooals ik zijn vader, had ik maar gedurfd, menigen ribbenstoot zou gegeven hebben, omdat hij kwaad was. En Onze lieve Heer, naar 't schijnt, dacht er ook zoo over. Want die heeft den vader laten verzuipen en den zoon heeft hij gezegend en tot een knap matroos gemaakt.'[1)]

Het Leesgezelschap is een Nathan, teruggebracht tot echt Hollandsche, gewoon burgerlijke verhoudingen, die hier in de jaren om '50, juist toen het Calvinisme steeds meer van geloof politiek werd, een geweldigen invloed moet gehad en tal van menschen de oogen en harten moet geopend hebben. Heel dat kunstig systeem van erfzonde, uitverkiezing, vrije genade en volharding werd er zoo volkomen in uiteengerafeld en in al zijn egoistische schijnheiligheid aan de kaak gesteld, dat al wie het las met gezonde hersenen en een rein hart en niet onder al te sterken ban van opvoeding en omgeving verkeerde, voor goed verloren moest zijn voor de kudde der uitverkorenen.[2)]

De inhoud en strekking van Akbar mag ik bij mijn lezers bekend veronderstellen. Niemand zal aarzelen het boek om die strekking een plaats naast Nathan te geven. Maar als kunstwerk? Welk een afstand!

Akbar is goed bedoeld amateurswerk. Het is zuiver didactische kunst. De liberale politicus wil zijn landgenooten vormen tot strijders voor de leer van Thorbecke, voor de openbare school en het stemrecht. Op het gezag van Kern en anderen neem ik gaarne aan, dat Brouwer uitstekend thuis geweest is in de boeken van Indië, doch de Indische wereld en het Indische leven heeft hij nimmer met een kunstenaarsoog gezien en zeker niet kunnen uitbeelden.

Akbar werd geschreven na Flaubert's Salammbô. Wie nimmer

1) P. Limburg Brouwer, Rom. Wrk. 1874, I, p. 59.
2) Chonia's Wat er van Diepenbeek werd, is een zoetsappig voorttokkelen aan het door Limburg zoo krachtig ingezet thema en is wel als rem bedoeld, een andere Monnik van den Libanon.

iets gehoord heeft van Karthago buiten de paar dooie jaartalletjes uit zijn kinderjaren, voelt op iedere bladzij van Flaubert, dat het leven daar, in dien tijd zoo en niet anders moet zijn geweest. Hij ziet met zijn eigen oogen, hoort, ruikt, tast de werkelijkheid. Tegenover dergelijk werk, dat natuurlijk hier in Holland in die jaren niet gekend werd en, waar men het toevallig las, werd verafschuwd, dat - ik geef het gaarne toe - toen nog niet in onze verhoudingen paste, is Akbar immers de meest ergerlijke poppekast en tegelijkertijd een bewijs op wat een laag standpunt het kunstbesef en de appreciatie van schoonheid hier stond, of liever misschien, alweer gedaald was. Ik geef eveneens gaarne toe, dat ik min of meer onbillijk word, als ik dit werk van iemand, die vóór alles een gewaardeerd geleerde is geweest, opgegroeid in de Hollandsche tradities over kunst, stel tegenover een Salammbô of een Akedysséril. Maar plaats het gerust naast ander goed werk van andere richting en toon dan Salammbô, naast Drost, Toussaint, sommige boeken van Van Lennep zelfs, dan zult ge me moeten toegeven, dat de verheven leer, die er in verkondigd wordt, den oppervlakkigen lezer voor de innerlijke onwaarheid van het boek als kunstwerk heeft verblind en dat het hieraan alleen zijn succes dankt.[1] 'Ein Türk und Despot muss auch wenn er verliebt ist, noch Türk und Despot sein,' zegt Lessing.[2] Die regel, dat heele caput, waarin hij staat, spreekt het vonnis uit over Akbar.

Vosmaer was als Potgieter in zijn hart een romanticus in den ouden zin van het woord, maar dat nam niet weg, dat hij in Lessing veel, zeer veel van zijn gading vond. Zoozeer zelfs, dat hij hier eenigermate de laat - te laat gekomen Lessing in het klein wordt en hij zich wel voorgesteld moet hebben, dat de missie van Lessing hier op zijne schouders rustte. 'Bij ons valt nog alles te doen,' zegt de jonge Frank, waar we telkens den lichtelijk pedanten Vosmaer zelf in voelen, als hij zich met zijn Sietske door Italië laat inwijden, tot den ouden schilder Wybrands in een gesprek over esthetiek en klassieke-schoonheidsbesef. En *hij* wilde dat alles hier wel

1) Ik kom natuurlijk op dit harde oordeel wel elders terug; hier is geen plaats voor een meer gemotiveerd betoog.
2) No. 34 van de Hamb. Dramaturgie.

op zich nemen. Doch zijn wild opbruisende aandoeningen worden soms slechts met de uiterste inspanning door klassieke zelfbeheersching gebreideld. Zijn verstand predikt hem eerbiediging van ieders opinie, ieders godsdienstig gevoel, vrijheid van rustig zoeken en genieten. Maar zijn romantische drang wordt hem vaak te sterk. Hij kan het niet langer aanzien, dat in zijn oog bekrompen gewriemel, dien poenerigen eigenwaan, die verkrachting van alle logica en dan vindt hij gelukkig een veiligheidsklep in zijn Vlugmaren, waar hij uitvaart en buldert, waar hij met bitteren spot zijn natuurgenooten zonder erbarmen striemt, om dan weer in ander werk te streven naar het serene evenwicht, den aequus animus.

De leer van Nathan komt het best tot haar recht in de Inwijding. Dat begint al met den koetsier Berend[1]; die praat al zoowat over 'Schoonheid is godsdienst'. Daar moest het naar toe bij Vosmaer, den aanbidder van O.L. Vrouw van Melos. En de oude heer in een gesprek met den dorpspredikant, die zooveel goeds van hem ontving: 'Mijn waarde meneer, Egyptische hymnen op God deden mij al hooren: Eeuwig zijtt gij, en zonder gelijken, gij Schepper van alles, wonend in het allerheiligste. De Veda's wisten al van Hem, die onder alle deva's alleen God is. Voordat de priesters haar bedierven, was Zarathustra's leer zuiver, en vóór Mohammed waren er al verheven denkbeelden bij Arabische wijzen. - - Edeler dan Sokrates hebben weinigen gedacht. Houd mij ten goede, dat ik hem stichtelijker vind dan Jezus zelven. Als Plato het geluk stelt in de deugd, als zijnde rechtgeaardheid, harmonie en gezondheid van ziel, zoodat zij haar loon meebrengt, onafhankelijk van eenige beweegreden, is er geene godsdienst ter wereld, die een edeler begrip dan dit gegeven heeft.'

En Van Vloten, de Spinozist? Van Vloten, die de maatschappij tot zijn kerk koos, het leven zelf tot zijn godsdienst? Hij was wel uitsluitend de man der wetenschap, geen kunstenaar in den gewonen zin van het woord, maar toch een zeer bijzondere man der wetenschap, geen De Vries of Cobet. Zijn theorie plaatst hem wel in de gelederen van Lessing. Maar de praktijk? Leefde hij niet in een eeuwigen

1) Inwijding, 2e druk, 1889, p. 17 en 231.

Dionysischen roes, was hij ooit zijn passie meester? Ik vrees, dat hij door zijn woeste gebaren en fellen scheldtoon de waardigheid en de eenheid onzer phalanx zou verbreken.[1)]

Waar de zuiver Apollinische geest, luisterend naar zijn scheppingsdrang, kunst gaat voortbrengen, mist hij een element, dat tot het scheppen van een kompleet kunstwerk niet gemist kan worden, den Hybris, den goddelijken waan, dat onweerstaanbare gevoel van almacht. Zijn werk houdt iets nuchters. Hij kan komen tot een rustige, stil bevredigende schoonheid, kan u geven blijden ernst, vriendelijken jok, kan treffen door vernuftig verzonnen wendingen, door diepte van gedachte, maar de geweldige ontroering, de schokkende sensatie van te staan tegenover iets van het allerhoogste, nooit. Een Lessing kan meester zijn van den vorm, in heldere, pakkende taal voordragen, wat hij te zeggen heeft, ons zoodanig ontroeren zelfs door zijn diepe wijsheid, zijn rijke menschelijkheid, dat we baloorig alle redeneering en onderscheiding aan den kant zouden gooien, toch blijft in het algemeen een harmonisch ineensmelten van logos en hybris het onmisbare, dat onmiddellijk tot ons gevoel spreekt, van zuiver onvergankelijke kunst.

Nooit wel was er enkel logos of enkel hybris in een normaal mensch. Waar bij den kunstenaar de bouwende, ordenende macht zich als gebieder en leider weet te stellen boven de exuberante phantasie, weet te heerschen over de ziel, die jubelend opgaat in een wereld van mysterieuse, bedwelmende droomen, daar krijgen we kunst, waarvoor een der vele beteekenissen van het woord klassiek als kenmerk passend is. Waar de ontstelde verbeelding elken breidel tracht te verscheuren, daar heerscht, wat de menschen gewoonlijk romantiek noemen. Bij wie zich vooral laten besturen door de rede, die zonder moeite den hybris in toom houden kan, daar vinden we den denk-artist. Denk-artisten waren in hoofdzaak de mannen, die we hier in Holland in de lijn van Lessing te plaatsen hebben.

1) Trouwens ik heb geen voldoenden kijk over het willen en werken van Van Vloten. Wie heeft dit wel? Laat hij ons dan *het* boek over Van Vloten eens geven. Dit is een reuzenarbeid. Mocht Verwey die taak willen aanvaarden. Hij is er de man voor.

Huet en de jonge Limburg Brouwer waren er de zuiverste typen van. In Vosmaer is eigenlijk een dubbel leven. Het Dionysische is hem te sterk, en waar hij het eenmaal meester geworden is, is het als lam geslagen. Er is geen welgevallige overgave. Vandaar dat datgene, wat hij zelf als zijn kunst bij uitnemendheid ons bood, soms een gevoel van gemaaktheid en onechtheid geeft. Hij is veel meer echt en waar, als hij zich laat gaan in het opgewonden doorslaan van zijn Vlugmaren, al zijn dat nog geen kunstwerken. In Potgieter alleen is een mooi evenwicht van Droom en Tucht, zoo als Verwey ons dat zoo uitstekend heeft doen voelen.

Zoo staat Potgieter naast Chénier, al kon de laatste niet tot dien rijkdom van ontwikkeling komen: ‘L'enthousiasme tel que le conçoit André Chénier n'a rien de commun avec l'enthousiasme romantique tel que le chante Lamartine. Ce n'est pas la tyrannie d'une passion ou d'un sentiment abolissant toutes les autres facultés, c'est l'allégresse du génie se déployant en pleine conscience et en toute liberté.’[1)]

Uit dat zuiver Apollinische van Lessing moet voor een groot deel ook wel die vrees voor het Hässliche, die begeerte om alle onschoone zaken buiten de kunst te houden, verklaard worden.

Voor den kunstenaar, die de almacht van het scheppen in zich voelt, bestaat geen uitsluiting van welke school of richting ook, hij weet het al te verwerken en zijn juiste plaats aan te wijzen. Maar de bekwame handwerksman, die uit wat hij vindt, met zijn speurend verstand, geleid door zijn kunstkeurig welberedeneerd gevoel, wel eens wat moois weet saam te stellen, wordt voorzichtig, wikt en weegt, schrikt terug voor de brute stof, waar de werkelijkheid hem soms voor plaatst; hij wil ze gaan vermooien en dat wordt: het schijnbaar stootende maar liever geheel wegmoffelen. Waren Sophocles of Shakespeare ooit bang om dat, wat op zich zelf weerzinwekkend is, de plaats te geven, die het in juiste verhouding toekomt in den solieden bouw van hun werk?

1) Bertrand, La fin du classicisme etc., p. 233. En het enthousiasme van Lamartine is o.a. uitgedrukt in deze regels:

> Et la *lave* de mon génie
> Déborde en torrent d'harmonie
> *Et me consume en s'échappant.*

In heel de rij van mannen, waarin we Lessings geest zien voortleven, - Bakhuizen uitgezonderd - leeft ook die vrees voor het Hässliche, het onschoone. En dit was volkomen in overeenstemming met den aard van ons publiek, het duffe benepene, dat geheel buiten het besef van de wereldkunst stond.

In 1862 verscheen Salammbô. Ziehier, ik neem er op goed geluk een paar zinnetjes uit:[1] 'Quand la nuit fut descendue, des chiens à poil jaune, de ces bêtes immondes qui suivaient les armées, arrivèrent tout doucement au milieu des Barbares. D'abord ils léchèrent les caillots de sang sur les moignons encore tièdes; et bientôt ils se mirent à dévorer les cadavres, en les entamant par le ventre.' En die lijken: 'Des lambeaux verdâtres leur pendaient du front; ils étaient tailladés en morceaux, écrasés jusqu'à la moëlle, bleuis sous des strangulations ou largement fendus par l'ivoire des éléphants.'

Stel u voor, dat toen hier iemand met die waarheidsliefde in dien marmeren stijl een boek geschreven had! Limburg Brouwer zijn Akbar b.v. die dan nog door den aard van zijn onderwerp ervan ontslagen zou geweest zijn, zoo gruwbare tooneelen te schilderen. Wie schetst de verontwaardiging bij ons. Maar onze auteurs gaan daarin geheel met het publiek mee. Vosmaer maakt min of meer zijn excuses, dat hij een juffrouw Hollaert het 'platte' woord 'ajesses' moet laten zeggen.

Verbazen kan het ons, dat ook Potgieter in hooge mate die vrees voor het zoogenaamde onschoone bezat, hij, die onze 17de eeuw had doorleefd, die in die oude tijden het ideaal van kracht en heerlijkheid zag. Wat te denken van iemand die naar aanleiding van een doodonnoozele novelle van zekere Hroswitha aan Huet schrijft:[2] 'Het verhaal van Alfred's ontwikkeling is vlug verteld, maar de aanvang van het opstel, die oude heer en die Aurore, dat kind met *ontstoken oogen* enz. Zie, ik zou niemand eene zuster benijden, die onder dergelijke tirades haar naam zette - hoe houdt men zich tegenover zoo iemand? want te zeggen zulk een meisje? heeft geen val.' Hoe Sophocles dan wel te apostropheeren,

1) Pag. 237. Paris 1897.
2) Brieven, III, p. 160.

die zijn held met heelemaal uitgestoken oogen ten tooneele voert? Nogmaals wat te denken van iemand, als men hem niet verder kent, die aan Bakhuizen schrijft:[1] 'Eene uitstekende Engelsche actrice, Miss Davenport geeft hier: The school for scandal, The hunchback etc. Ik heb het eerste stuk van haar gezien, met genoegen gezien, maar toch hoe *veel fatsoenlijker*, hoe veel fijner is de Ecole des Vieillards.' Dat aardige, geestige stuk van Sheridan niet fatsoenlijk genoeg voor een Hollandsch artist, die gloeit voor Hooft, Huygens en Breero. Heeft deze man naar zijn zeggen Trijntje Cornelis weergaasch aardig gevonden? Dringt zich niet zeer terecht de vraag naar voren: Heeft hij ooit vrank en vrij, onbevangen voor onze oude kunst kunnen staan? Ik vreeze zeer, al wil ik hem niet veroordeelen. Hoe komen we hier te staan voor een belangrijk punt van verschil tusschen hem en Bakhuizen! Hooren we den laatste in zijn recensie over Geel's Onderzoek en phantasie.[2] Geel citeert uit Schiller: 'De fantasie moet vrij werken; zij heeft geene grenzen dan het lage en afzigtelijke.' Bakhuizen merkt op: 'Wij staan hier op het punt waarop wij gaarne een opheldering ontvingen, wat laag en afzigtelijk in de kunst zij. Ligt het lage en afzigtelijke in de stof zelve of slechts in de wijze van beschouwing? Is hetgeen in een zeker verband onedel is, niet elders gepast en noodzakelijk? Hangt het van het individueel gevoel af, of kunnen vaste regelen bepalen, welke voorwerpen geheel buiten het bereik der kunst liggen? De mesthoop, we herinneren hier aan een geestigen trek in een vorigen arbeid van den hoogleeraar, de mesthoop misstaat voorzeker in het tooneel van den Ilissus; daar breekt zij de eenheid der beschouwing en voorstelling, maar zij past geheel in de bekende fabel van den Haan en de Parel. De zweer onder de tong bederft het genot van het gastmaal; maar is ze daarom een onwaardig stoffaadje der satire? Zie daar vragen, waarop wij te liever een antwoord hadden, naarmate zij in naauwer samenhang met de levensquaestie onzer literatuur staan.'

En elders schrijft hij in 'De Gids' aan Albert, den Albert, die Potgieter was[3]: 'Het lage, het gemeene? Ik kan mij

1) Briefwisseling Bakhuizen, 364.
2) Studiën en schetsen, III, p. 86 vlg.
3) Studiën en schetsen, III, p. 208.

niet overtuigen, dat in eenig voorwerp die eigenschap ligt. “Mon cul est aussi dans la nature et cependant je ne le montre pas”, zeide Voltaire, op wiens oordeel gij u onlangs beriept. Veel van hetgeen ge bij die gelegenheid gezegd hebt, stem ik toe: maar ge hadt gelukkiger keus kunnen doen, dan het citaat van den man, wiens Pucelle d'Orleans bewijst, wat hij al vertoonen durfde. Ik behoorde het talent van Plato en van Goethe te bezitten, om over wat wij onkiesch heeten, bevallig te schrijven. Maar wat is het schoonste meesterstuk, dat ons de Grieken van hunne Aphrodite hebben nagelaten? Wat heeft de groote schrijver, wiens naam ik straks nederschreef met denzelfden eerbied waarmee gij dien leest, op dit gebied niet durven wagen? Zoo ergens, dan wenschte ik bij den kunstenaar, ik durf zeggen de godsdienstige overtuiging, dat al wat is, bestaat volgens de wetten eener eeuwige noodzakelijkheid; dat niets gering of groot mag heeten, tenzij onze geest geheel de verhouding daarvan tot het heelal hebbe bevat; dat hetgeen ons wanklank schijnt, zich vaak in hooger accoord oplost; en - opdat ik mij niet verder in die verborgene geheimzinnige sfeer verlieze: de theorie, die de waarde der kunst naar haar voorwerp afmeet, is òf allervalscht, òf zij verdient nadere ontwikkeling en beperking, opdat niemand tot de meening afdwale, dat die kunstenaar de grootste is, die het verste blijft beneden hetgeen hij tot zijn voorwerp kiest; die kunstenaar de geringste, die geheel zijn voorwerp beheerscht en het cijnsbaar maakt aan zijne bedoeling.’

Bakhuizen heeft onze kunst in verband met het leven en de werkelijkheid oneindig veel dieper en rijker gevoeld en met zijn heele ziel doorleefd dan Potgieter. Had hij ook het reëele leven van zijn tijd niet in al zijn vormen leeren kennen op gevaar af, dat hij er zelf zijn ondergang in zou vinden? Hoe heerlijk kon hij zonder eenige zenuwschokking te ondervinden, zonder eerst een vergoelijkingstheorie te prevelen, onze oude meesters tegemoet gaan, met hen meeleven de saprijke volheid huns bestaans. Hoe forsch en krachtig heeft hij De Vries, den tekstkriticus uit de school van Cobet, die vanwege het fatsoen Costers Teeuwis beneden diens dooie Polyxena, Breero's Moortje en Brabander *ver* beneden Griane en Roddrick zetten dorst, de waarheid gezegd.

Het moet mij van het hart: Potgieter kan de zeventiende eeuw nooit gezien hebben in haar werkelijkheid, hij heeft er van uit zijn deftige 19de-eeuwsche burgerschap een guitige, bevallige, zoo hier en daar lichtelijk oubollige bergerie van gemaakt. Hij heeft alles gezien, zooals hij het graag wilde, zooals zijn temperament zijn geheele persoonlijkheid het eischte. Neem het eerste het beste stuk uit zijn werk. Ziedaar, dat, uit het Rijksmuseum[1]: 'Zie, dáár wuiven de wingerdranken, door de vingers der knappe herbergdeerne zaâmgestrengeld; daar wuiven zij van verre den krijgslieden te gemoet. Een likkebroêr, dien zij den beker vult, beweert, dat hij haar blanke beentjes heeft bespied, toen zij op de bank wipte, om tot den stang op den hoek des huizes te kunnen reiken. Maar wat schort er aan, dat zijn scherts geen bijval vindt, dat het kwinkslaan geen kaatsspel wordt, al drentelen er Friezen om hem henen, die Starter's liedeboek van buiten kennen; al brengt hij het een Hollander toe, die Breero op zijn duimpje heeft? Jong, jolig als deze is, stoot hij stil aan, ziet hij voor zich als de overigen. Eer iemand het er voor houde, dat het aan de dubbelzinnige aardigheid zelve haperde, zegge ik hem, hoe darteler jokkernij, hoe daverender juichen haar pleegt te volgen; - wie heeft ooit van kieskeurige krijgsliên gehoord?'

'Blanke beentjes!' Van een boerenmeid in een herberg aan de grenzen in het begin der 17de eeuw, 'blanke' - en dan 'beentjes', en dan 'wippen.' Is het niet of ge een Watteau of een Fragonard, een Huet of Boucher voor u ziet? En dan 'bespieden'. Wat zoo'n krijgsman toch weinig 'kieskeurig' is nietwaar, om die 'blanke beentjes' te durven 'bespieden' en door te 'beweeren', dat hij dit stoute stuk volbracht heeft, komt hij zoo maar tot een dubbelzinnige aardigheid. Och kom! Dat het kampleven der 17de eeuw? Laat ik mij weerhouden u er mijne schets naast te leggen. Primo ik zou de gave missen en secundo: waartoe goed? We hebben nu onze opmerking gemaakt, maar ik mag immers zoo niet doorgaan. Geen letter zou immers mogen gewijzigd worden in het fragment, dat ik citeerde. Zoo en zoo alleen past het in het schitterende, glorieuse geheel. Potgieter heeft

1) Proza, 5de druk, p. 336.

de wereld nu eenmaal zoo gezien. En zijn visie van het geheel was rijk en krachtig, al stuitte het hem tegen de borst de volle realiteit voor zijn verbeelding te zetten. Hij voelde trouwens wel, hoe de verdorvenheid zijner dagen meer duf en factice was tegenover de bloeiende, vrije levenskracht van het verleden. ‘Een volk’, zoo schetst hij het onze, ‘dat vrijheid, verdraagzaamheid, verlichting liefhad, het rijkste, het nijverste, het braafste van alle, bestond uit burgers, die naar geene verbloeming van het natuurlijke streefden, zij bonden psalmen en bruiloftszangen in éénen band, zij waren sentimenteel noch romantisch, zij waren menschen, jeugdige, dartele, krachtvolle, heerlijke menschen.’ Hij *wist* het wel. *Zag* hij het ook? Ja, maar in zijn plechtige, feestelijke vormelijkheid, door Verwey zoo goed geschilderd, en hij gaf het weer in zijn hoofsche gesten, in zijn fijn geestigen en toch machtig breeden schildertrant. Wat bij den eersten den besten kleuterige preutschheid zou geweest zijn, is bij een kunstenaar als hij onaantastbare individualiteit, die onze nederige eerbiediging eischt.

Als bij Lessing, was bij al de mannen, die thans aan ons oog voorbijtrokken, een diepe rijke kennis, een grondig verstaan, een esthetisch begrijpen van veel wat er in de wereld schoons en grootsch was voortgebracht. Uit die kennis, dat verstaan en begrijpen is de goede kritiek geboren. Als Potgieter, in Zweden vooral, in kringen heeft verkeerd zoo zeer verschillend van, zoo hoog staande boven wat toen hier in ons lieve vaderland de geestelijke aristocratie vormde; als hij zijn blikken daar rond heeft laten gaan door schitterende paleizen van schoonheid; als zij het leven der wereldlitteratuur hebben ingedronken en hij komt hier weer terug, dan weet hij wat zijn taak is. ‘Het komt ons voor’, zegt hij met Drost in het program der Muzen[1)], ‘dat er in ons land wezenlijke behoefte bestaat aan een billijk en onpartijdig, van wijsgeerig-aesthetische beginselen uitgaand tijdschrift, hetwelk een beoordeelend overzicht oplevert van in- en uitheemsche voortbrengselen van Letterkunde en Schoone Kunsten.’ - ‘Allernoodzakelijkst achtten wij het, dat men

1) Geciteerd bij Verwey. Het leven van Potgieter, p. 15 vlg.

onze letterkundige pogingen en onze dichterlijke voortbrengselen in welgekozen verband brenge met die onzer naburen. Behoedzaam houde men echter in het oog, dat wij dien weg slechts kiezen moeten ter bereiking eener oorpronkelijke voortreffelijkheid.' Dit was in September 1834. Een gewichtige datum in onze litteratuur-geschiedenis. Zoo zou dan eindelijk de illusie van Lelyveld en Van Goens van voor zeventig jaar verwezenlijkt worden. Ruime veelomvattende kennis van anderer groote kunst, zou de voedster worden van een oorspronkelijke nationale. Alweer het oude ideaal der Pléiade reeds.

Hoe is de aard dier kritiek geweest?

Voor de kritiek hebben de Limburg Brouwers slechts in de laatste plaats eenige beteekenis gehad. De groote verdienste van den zoon is, dat hij hier, wat Hamaker, wien overigens alle diepgaande kritische kennis ontbrak, al had nagestreefd, heeft bereikt: belangstelling voor het Oosten, die trouwens in Frankrijk, Engeland en Duitschland lang vóór hem levendig was. Een zijner vele artikelen over taal, letterkunde, godsdienst, wereldwijsheid van Indië, die hier in ons land in zijn tijd zeer te waardeeren waren, eindigt met de woorden: 'De hoogste wijsheid voor den mensch bestaat niet daarin, dat hij erkenne niets te weten, maar in het besef, dat hij niet alles weten kan en dat het niettemin zijn verheven roeping is te streven naar de hoogste wetenschap. Wie het meerdere niet begeert, zal het mindere niet magtig worden; wie het onmogelijke niet wil, zal het mogelijke niet verwerven; wie niet streeft naar volmaaktheid in alles, zal nooit beter en wijzer worden dan hij is. *Hoe* de wetenschap moet gezocht, hoe de volmaaktheid het best verkregen kan worden, dat alleen zij de vraag.' Dit alles is wel in de lijn. Deze beginselen, beheerschen zijn wetenschappelijke onderzoekingen, zijn godsdienstige overtuiging en zijn liberale politiek. Overigens geloof ik, dat Potgieter hem juist teekent in zijn brief aan Huet (Febr. 1873):[1] 'Aandoenlijk verzacht de dood in mijn heugenis wat zijn trekken naar den geest te hoekigs hadden; hij staat voor mijn geest louter man des verstands. Hij had

1) Brieven, III, p. 259.

evenmin van zijn vader de Grieksche geestigheid als van zijne moeder het Fransche bevallige geërfd; hij was noch humanist als de een, noch Voltairienne als de andere, een Arier, eer we wisten wat de Ariers voor ons zijn geweest. Vóór twintig jaar al overtuigd, dat de moderne theologie slechts een onhoudbaar standpunt trachtte in te nemen, Indoloog, eer onze hoogescholen daarin een professor bezaten, droeg hij met gelatenheid den smaad hem om de vrijgeesterij aangedaan, den spot waarmede dat overoud oostersche werd begroet.'

En het woordeke humanist geeft den vader geheel: humanist in den zin van een man, die de oude letteren door en door kent en met geheel zijn hart en verstand liefheeft, er alleraardigst en geestig over kan keuvelen en die bovendien met zijn tijd meeleeft. Van het laatste is het Leesgezelschap van Diepenbeek een prachtig bewijs. Dit boek blijft zijn volle waarde behouden voor ieder die zich nog aan zekere rustige breedsprakigheid gewennen kan. De oude Limburg Brouwer was eigenlijk in het klein onze Wieland.

De echte geest van kritiek, Lessing waardig, leeft enkel in deze vier: Geel, Bakhuizen, Potgieter en Huet. Voor den eerste was de kritiek l'art pour l'art; de tweede was kritikus om te komen tot de zuivere wetenschap en een nieuwe kunst; de derde poogde in groote liefde door zijn kritiek zijn volk te verheffen; bij den laatste was kritiek eenvoudig zijn geheele natuur, die sprak; hij werd de kastijder van zijn volk zonder meer. De eerste twee staan het dichtst bij Lessing.

Geel is de eerste welbewuste man van het Nieuwe. Hij haat alle traditie, alle onbedachtzaam afdraven van platgetreden wegjes. Vrijheid en onafhankelijkheid van denken, verwerping van alle verouderd gezag zijn voor hem geen mooie woorden, ze zijn daden, ze zijn zijn leven geworden. Zijn vernuft klampt zich niet aan een enkel onderwerp vast, ongevoelig voor al het andere; hij overziet hier het eerst met een volkomen juist begrip van de wereldbeweging zijns tijds het gansche terrein van menschelijk zoeken naar waarheid en schoonheid. Overal werkt zijn logische denkkracht en telkens weet hij wat nieuws te ontdekken, geeft hij een geestige opmerking, een scherpe teekening in een

paar woorden, van toestanden en begeerten, typeert hij in een paar vaste lijnen menschelijke botheid of dwaasheid.

Op die manier mag hij een bepaalde tak van wetenschap niet tot verdere ontwikkeling gebracht hebben, toch heeft zoo iemand voor de geestelijke cultuur van zijn volk weldadiger geleefd dan menig vakgeleerde. Voor de besten van zijn volk op ieder terrein blijft hij, zoolang zijn taal gelezen wordt, een altijd nieuwe bron van frisch leven, een prikkel tot geestig waarnemen, tot volledig fijn genieten van het bestaan.

Kritiek is voor Geel een dierbare cultus. Wikken en wegen is hem een wellust, altijd maar weer de verschillende mogelijkheden tegenover elkaar stellen, telkens de zaak maar weer van een anderen kant bekijken.

Zoo was het ook bij Lessing. Maar toch was er bij dezen nog iets meer. 't Is bij hem niet enkel de passie om de waarheid zoo nabij mogelijk te komen. Het genot zit hem niet enkel in het zoeken. Hij wil het gevondene gebruiken om het Duitsche drama te scheppen, den weg te wijzen tot ware vroomheid, enz.

Zoo ver kwam Geel niet; hij gelooft wel ín het algemeen aan den vooruitgang, maar berust in 's menschen onveranderlijken aard. Misschien staat Geel dichter bij Landor dan bij Lessing. En toch ook Geel was zich somtijds wel bewust, dat en dichter en denker meer moest en kon zijn voor zijn volk.

Herinnert ge u dat geestig gesprek tusschen Schiller en Bilderdijk[1)]? ‘S. Is hier niemand, die voor uw volk pleiten wil? - Bilderdijk zwijgt. - S. Mijn hart werd zoo warm, toen ik dat oude tijdperk uwer geschiedenis te boek schreef, en mij verbeeldde geschiedschrijver te zijn, omdat ik zulk een heerlijke stoffe bearbeidde! Dat tijdperk van kracht en hooge eenvoudigheid hebt gij menigmaal bezongen, niet waar? Uw hart stroomde er altijd van over. Ge hebt het beschreven en geschilderd. Is het niet zoo? - Bilderdijk zwijgt. - S. Uw volk is magtig en rijk geworden: het heeft aan overvloed en weelde den tol betaald. Maar het is ongelukkig geworden, - en het heeft zoo geleden! Toen hebt gij het getroost; hebt gij niet? - Toen hebt gij geleden

1) Geel. Onderzoek etc. 4de druk, pag. 93.

met de lijdenden, en uwe zangen waren balsem voor hunne smart? - B. Willen wij niet wat voortwandelen? - S. Gij hebt bestraft; maar gij hebt ook minzaam vermaand en geholpen, niet waar? Want gij tastte in uw eigen boezem, waar gij den hoogmoed en de eigenliefde onderdrukte. Maar toen een gunstiger lot hun ten deele werd, en uw vaderland eer genoot, - toen hebt gij gejuicht? - hebt gij niet? - want gij hadt een groote ziel, die kleine teleurstellingen kon vergeten, en vrolijk kon zijn met de vrolijken? - B. Het lang staan wordt mij moeijelijk.'

Is hier al niet iets, dat den boetgezant in Potgieter aankondigt?

Bakhuizen van den Brink komt het meest met Lessing overeen. Zijn Huwelijk van Anna van Saksen heeft als voorbeeld van methode, als schitterend model eener scherpzinnige kritiek, die in dienst gesteld is om op te bouwen een hecht gebouw van zoo nauwkeurig mogelijke waarheid en bruikbare kennis dezelfde waarde als de Laocoon en het beste uit de Hamburger Dramaturgie. Als Bakhuizen in '38 in 'De Gids' Geel's Onderzoek en Phantasie zal aankondigen, vangt hij aldus aan:[1] 'Wij hebben tot dusverre geaarzeld over dit belangrijk verschijnsel in onze letterkunde te spreken; niet zoozeer om den naam en het gezag des mans, die als bondgenoot niet minder gewenscht dan als vijand geducht mag worden, maar omdat wij thans regt gevoelen, hoe verre de gewigtige roeping der kritiek boven onze krachten is. Of is het niet hare taak iederen voortgang na te gaan en aan te wijzen, en tevens zoo mogelijk terug te houden op het punt, waar eene scheeve rigting zou aanvangen? Is het niet haar regt, tot maatstaf in hare beoordeeling aan te nemen, wat reeds bereikt en verwezenlijkt is, en alles ten minste als overtollig aan te merken, wat achterna hinkt, zonder het zóó-verre te brengen? Is het eindelijk niet voor haar een noodzakelijke vereischte, dat zij al den rijkdom der letterkunde kenne, waaronder zij optreedt: dat zij wete, op welk terrein zij sta en ten minste eenigszins voorgevoele, welke toekomst zich geopend hebbe?' Ziedaar eischen der kritiek zooals Lessing ze zonder eenige aarzeling onderschreven zou hebben. Ze zijn hem uit het hart gegrepen. En daarnaast

1) Studiën en schetsen, III, p. 60.

een inzicht in de schoonheidsleer, waarmee hij het in hoofdzaak volkomen eens zou zijn.[1] 'De verhouding tusschen hetgeen de zintuigen treft, en het gevoel van welbehagen opwekt, aan te wijzen, is de taak der aesthetiek, niet om regelen te schrijven, hoedanig de voorwerpen moeten wezen om schoon te heeten, als ware uit een hoogere sfeer het ideaal aller schoonheid verligchamelijkt tot ons afgedaald.'

Ook Bakhuizen is een warm vaderlander, niet minder dan Potgieter, met zijn volle liefde voor al het grootsche van het Verleden, maar zijn werkkracht richt zich toch meer uitsluitend op een letterkundige en wetenschappelijke Renaissance, op een weer opleven van kunst en wetenschap, die op een ruim kosmopolitisch plan behooren te staan en niet in de eerste plaats een herhaling behooren te zijn van wat er vroeger was. Zijn verdienste is ook, onze 16de- en 17de-eeuwsche Renaissance hier mede het eerst recht te laten wedervaren. De kern dier beweging toch is niet geweest navolgen van de Grieken en Romeinen, maar het scheppen van een eigen groote kunst in eigen taal, met eigen persoonlijkheid. De klassieke philologen hebben dit onderdrukt en genieerd, hebben het onmogelijk gemaakt en in verkeerde banen geleid. Bakhuizen is de man, die, zelf levende in de klassieke kunst en de wijsbegeerte der Ouden, hiertegen het eerst met verontwaardiging is opgetreden[2]. Onze 17de-eeuwsche kunst geeft hij haar plaats naast die der Ouden.

Ziedaar wat Lessing voor zijn land niet kon doen. Als Lessing terugkeert tot Logau en anderen, dan moet hij in zijn volk zien den Emporkömmling, voor wien hij gaarne een stamboom zoeken wil, een stamgenoot uit vroeger dagen, die al wat te beteekenen had en bij wien wat te leeren viel.

Potgieter daarentegen richt het woord tot het oude roemruchte geslacht, dat in verval geraakte en dat hij zijn 'noblesse oblige' toeroept. Dit punt bepaalt in hoofdzaak het verschil tusschen Lessing en Potgieter in heel hun optreden. Lessing is de fiere, krachtige aanvuurder tot volkomen ontwikkeling van jonge zich bewustwordende kracht, tot wedijver met alle anderen, die reeds zooveel bereikt hebben; Potgieter is

1) In de Brieven aan Albert. Studiën en Schetsen, III, 208.
2) Vooral in de kritiek op de Ware-nar van De Vries. Zie o.a. p. 322 en 323.

de boetprediker, die telkens het beeld van het verleden voorhoudt en beurtelings met weemoed en toorn zijn ‘wordt gelijk weleer’ doet hooren - Lessing hoofdzakelijk strijdend voor de artistieke, esthetische, wijsgeerige verheffing van zijn volk; Potgieter in groote liefde zijn volk steeds kastijdend, het altijd aansporend tot herleving en ontwikkeling van alle krachten op ieder gebied: politiek en godsdienst, koopmanschap en zeevaart, industrie en kunst, volkszeden en wetenschap.

Zoo goed als heel het werk van Potgieter, ook dat wat zich meer uitsluitend als kunstwerk aanmeldt, is daardoor gedrenkt met kritiek; bijna zonder ophouden klinkt de manende stem: ‘Hoe zijt ge zoo afgedwaald!’; voortdurend wordt gewezen op zwakheden, steeds een weemoedigen blik gericht op dat verleden, dat zooveel beter en grooter was.[1)]

Maar overigens staat hij geheel naast Lessing, dezelfde kracht, dezelfde helderheid van blik, dezelfde grondige kennis, hetzelfde fijne onderscheidingsvermogen, dezelfde gave om uit zijn kennis met eigen beeldend talent zijn werk op te bouwen. Aan het woord van Pierson: ‘Kritiek kent op het gebied des geestes aan niemand en aan niets het monopolie toe. Zij is de groote free-trader; zij opent allerwege de deur tot vrije concurrentie,’[2)] zouden beiden eerst dan hun zegel gehecht hebben, als er met nadruk aan toegevoegd werd: ‘vrije concurrentie voor hen, die zelf gewerkt en voortgebracht hebben, die door eigen nadenken, langs eigen wegen zoo dicht mogelijk tot de waarheid gekomen zijn.’ Wat is, tusschen twee haakjes, Pierson, hoe beminnelijk en belangwekkend ook, naast die beide mannen van graniet, vaag, vlottend en donzig.

Potgieters eerste uitvoerige kritiek, die op den beruchten roman van Schut, trouwens Bakhuizens beoordeeling van de Roos van Dekama evenzeer, staan in waarde en beteekenis niet achter bij de uitvoerige beschouwing over Diderot's Fils Naturel van Lessing. Potgieters studie over ‘Hollandsche Dramatische Poëzie’, ze mag minder van omvang zijn, minder beoogen de techniek van het moderne Hollandsche drama vast te stellen, kan tot op zekere hoogte

1) Niemand heeft dit karakteristieke beter aangetoond dan Van den Bosch in zijn uitstekende Inleiding op Jan, Jannetje (Zwolsche Herdrukken).
2) Geciteerd door De Vooys in De Beweging van 1909, April, p. 51.

onze ‘Hollandsche Dramaturgie’ genoemd worden naast de Hamburger van Lessing. En is ‘Jan, Jannetje en hun jongste kind’, wanneer men het hierboven aangestipte groote verschil tusschen Potgieter en Lessing terzijde stelt, niet een herhaling van den aanval uit Lessings jeugd, op Wieland, waarmee ik mijn opstel begon, de verheerlijking van den frisschen logischen kijk op de werkelijkheid, van de daad, van eigen initiatief, tegenover alle versuffende traditie en schijn? Een herhaling, maar zoo enorm veel rijker, dieper en veelomvattender, waarin hij den geestverwant ver achter zich laat.

In de laatste jaren zijns levens komt Potgieter tot teleurstelling, ontmoediging; mijmering komt in de plaats van het dadenrijke woord, wanhoop aan de toekomst van zijn volk voor een hoopvol strijden. Die troostelooze wanhoop, dat gebrek aan geloof in de beteekenis en de toekomst van onze kunst, van ons volk is het kenmerkende van zoo goed als het gansche bestaan van Coenraad Busken Huet. Hij kastijdt zonder liefde, zonder dat die liefde zich tenminste openbaart in zijn sceptisch woord. En toch heeft hij, door telkens maar weer in koele strakheid te laten zien, hoe weinig onze litteraire kunst te beduiden had, hoe diep treurig de toestand hier was, misschien niet meer bereikt dan Potgieter in zijn enthousiast verheerlijken van vroegere tijden en zijn aanvankelijk hoopvol vertrouwen? Heeft de eenvoudige rauwe werkelijkheid misschien krachtiger gewerkt dan alle betoogen, dan alle verheerlijking of verguizing en werd Huet misschien meer dan anderen juist daardoor de man, door wien ‘Nederland zich wel laat maar toch eindelijk in de idee tenminste, zoo niet in de kunst nog, heeft vastgeknoopt aan het leven van den modernen tijd?’[1)]

‘In onze litteratuur trekken mij alleen de litteratoren aan; de schrijvers en schrijfsters, elk op zich zelf beschouwd. Een eigen verband, een eigen leidende gedachte, datgene wat het de moeite waard maakt een geschiedenis te schrijven, vindt ik niet. Een aantal boomen, waaronder statige eiken, fraaie beuken, en bevallige berken, maar geen bosch. Wanneer gij professor wordt te Amsterdam, hoop ik dat gij het afgebroken werk van Willem de Clercq opvatten en uitbreiden

1) Verwey. Stille toernooien, p. 125.

en eene vergelijkende geschiedenis onzer letteren geven zult. Voor mij ligt de eenheid onzer litteratuur niet in, maar buiten haar: ik meen, in onze navolging van de litteratuur der groote volken om ons henen, en, voor zoover de 17de eeuw betreft, in onze navolging der Latijnen', schrijft Huet in 1877 aan Jan ten Brink.

Hier zijn tegenstrijdigheden en onjuistheden. Men kan terecht opmerken, dat in de zeventiende eeuw naast den invloed der Latijnen nog zeer aanzienlijke andere invloeden te constateeren zijn; men kan vragen: als er toch een eenheid is, waarom op de basis dier eenheid dan geen geschiedenis gebouwd? Men kan vermoeden, dat de geschiedenis dier invloeden, met telkens eenige belangwekkende figuren er tusschen een hoogst eigenaardig licht kan doen vallen op onze geestelijke cultuur en ons volkskarakter. Het feit, dat in het algemeen onze litteratuur geleefd heeft van navolgen, is niet te loochenen en het is de verdienste van Huet daarop meermalen gewezen te hebben en door vergelijkingen onze inferioriteit te hebben aangetoond.

Hoewel reeds in 1858 zijn vrouw een Lessing in hem zag,[1] is Huet van het viertal, dat ik noemde, toch het minst dicht bij Lessing; in de eerste plaats juist door dien koelen, afstraffenden toon in zijn kritiek. Naar zijn eigen verklaring dankt hij zijn vorming aan Scholten en Potgieter[2] en daarnaast komt later de invloed van Sainte Beuve en Taine. Van eenig geestelijk verkeer met, of sympathie voor Lessing is in zijn zeer omvangrijke letterkundige nalatenschap geen spoor te ontdekken.

Huet is de agnosticus, die berust, maar 'zulke berusting geeft geen gemoedsvrede, wel de koele stemming om eigen twijfel en zwakheden ook in anderen te vinden en te ontleden.'[3] Hoe zeer komt hij daardoor bijna geheel te staan buiten de persoonlijkheid van Lessing. Er mag groote overeenkomst zijn in kritische gave, in scherpzinnigheid, in omvang van kennis, in helderheid en kracht van taal, de beide persoonlijkheden staan ver van elkaar in warmte van gevoel, in rijkdom van gemoed.

Bovendien Huet stond niet immer hoog en vrij, wist niet

1) Brieven van Huet, I, p. 77.
2) Brieven van Huet, II, p. 13.
3) De Vooys. Potgieter en Huet als critici. Beweging, Juli 1907, p. 100.

altijd die onaantastbaarheid te bewaren, waarmee de ware kriticus gewapend behoort te zijn om steeds eerlijk en rechtvaardig te blijven. Als hem zelf geen onbeperkte lof werd toegezwaaid, werd hij onbillijk en kleinzielig. Een enkel voorbeeld. Had Vosmaer in den Spectator van Januari 1865 Huets geruchtmakenden arbeid in de Gids-aflevering dier maand niet in hooge mate afgekeurd, hem niet beschuldigd - ja, 't was nu juist niet zachtzinnig - van wansmaak, onkieschheid, gekunsteldheid, valsch vernuft en ver-gezochtheid[1]; in '71 Huet niet weer een fermen steek gegeven over zijn kritiek op Van der Linden's Costerlegende?[2] In '74 dito. Hier was Vosmaer's vriendin, Mina Kruseman, niet hoffelijk genoeg naar zijn meening behandeld.[3] En zoo zijn er nog verschillende plaatsen aan te wijzen. Ik kies allerminst de zijde van Vosmaer; ook hier is hij, als over het algemeen in de Vlugmaren, zoo echt gezellig aan het doorslaan, door dik en dun zijn oppervlakkigen indruk aan het verdedigen. Maar ik vraag u in gemoede; als we deze delicten van majesteitsschennis ons herinneren, verschijnt dan de bekende kritiek op Amazone van 1880 niet in een ander licht dan in dat der eenzijdigheid alleen?

Vosmaer is lang niet een onaardige figuur hier in zijn tijd, maar op kritisch gebied had hij weinig te beteekenen. Zijn Vlugmaren, waarin die kritiek zich vooral openbaarde, zijn een allersmakelijkste collectie van geestige, soms onbekookte uitvallen. Ze waren wat dergelijke luchtige beschouwingen in een weekblad gerust zijn mogen. Vosmaer is de man, die het weet, de Spinozist, materialist, voor wien de schoonheid godsdienst geworden is, en de schoonheid van Hellas is de opperste schoonheid. Al wie dit niet het eenige juiste standpunt vindt, wordt minstens met een meelijdende goeiigheid terecht gewezen, dikwijls erbarmelijk afgerost. Meestal is het een pleizier om het aan te zien. 't Gaat er zoo heerlijk op los. En zijn tegenstanders staan aan de anderen kant weer op en zijn volkomen ongedeerd. Hij schoot met los kruit en sloeg met varkensblazen. 't Is zoo geheel anders dan bij Pastor Goeze. Toch wordt Vosmaer, als het hem zoo te pas komt

1) Vlugmaren, I, p. 39 vlg.
2) Vlugmaren, II. 96.
3) Vlugmaren, III, 31.

de nette burgerlijke meneer, die er verlegen mee is, dat een ander in de krant ergernis en aanstoot geeft aan anderhalf millioen katholieken.[1] 't Kan ook zijn, dat hij plotseling Nathans sabbatskleed wil omhangen. Maar hij vergeet in ieder geval, hoe hij zelf met zijn bandeloozen spot in den Spectator meer dan anderhalf millioen menschen ergeren zou, als ze hem lezen mochten en begrijpen konden. Met dat al staat er menige rake opmerking, menige geestige zet, menige juiste, al is het dan wat gechargeerde typeering in die Vlugmaren. Die drie boekjes zijn een schat voor de geschiedenis van den tijd, als men ze maar weet te lezen. Doch als kritiek zijn ze niet te noemen naast werk van Lessing, Bakhuizen, Potgieter en Huet. Pierson wist wel wat hij deed, toen hij bij de bespreking der Inwijding in De Gids zijn rustige humane scherts aan Vosmaer botvierde.

Ziedaar eenige feiten en parallellen, die misschien tot grondslag kunnen dienen voor een juister begrip van wat we dan maar zullen blijven noemen het Apollinische in onze litteratuur.

Van Geel tot Vosmaer is er een krachtige, frissche stroom. Deze mannen worden niet gedragen door de stof, die zij behandelen, een stof, die de belangstelling gaande maken kan van heel de beschaafde wereld, zooals dit bij beroemdheden als Sainte Beuve, Taine of Brandes het geval is. 't Is echter mijn vaste overtuiging, dat hun geestelijk gehalte over het algemeen niet achterstaat bij dat van dergelijke mannen van Europeeschen naam. Hadden zij enkel geschreven over onderwerpen, die velen ook buiten onze grenzen boeien konden, hun namen zouden thans nog op veler lippen zijn, hun werk zou een bruikbaren grondslag vormen om op velerlei gebied op voort te bouwen.

Allerlei vragen dringen zich nog naar voren. Wat is de waarde van al hun werk zooals het daar thans ligt, geweest voor de groote massa? Is het geestesleven dier massa er door verrijkt, zijn de menschen er inderdaad rechtstreeks door opgewekt tot inspanning aller gaven, is hun zieleleven er door vermooid? Rechtstreeks, zeer stellig niet! Men

1) Vlugmaren, III, 128.

mag over de gelijkheid tusschen de menschen denken hoe men wil, op geestelijk gebied bestaat ze nu eenmaal absoluut niet, kan ze niet bestaan. Al wat de door ons besproken kunstenaars hebben gedacht en voortgebracht, kon nu eenmaal zijn rechtstreekschen invloed slechts doen gelden op hen, die zich door aanleg en studie op een hooger plan hebben kunnen plaatsen dan de groote massa. Maar dringt het ten slotte dan toch niet tot die massa door?

Dat zich hier thans eerst in onze dagen oneindig meer energie openbaart in den ‘wedstrijd der natiën’, in handel, industrie, scheepsbouw, landbouw, ontdekkingsreizen, zou dat voor een klein deel althans niet mede toe te schrijven zijn aan het bezielend of toornend woord van Potgieter van voor zestig, zeventig jaar? Eeuwige humor van het leven! Dat tegenover deze verblijdende verheffing toevallig een politiek staat, die zoovelen dwingt tot leugen en hypocrisie, een politiek, welke ook Potgieter een walg zou geweest zijn.

En toch, buiten de vergiftigde sfeer dier politiek, wat een bloei en rijkdom op geestelijk gebied! Hoe staat onze wetenschap op voet van volkomen gelijkheid met die van welk volk ook, hoe schittert zij in sommige opzichten boven anderen uit! Hoe bloeit onze letterkundige kunst! Zouden er in die dertig jaren van 1880 tot 1910, in dit kleine land, niet minstens een vijftal werken aan te wijzen zijn, die een plaats waard zijn tusschen het beste wat de litteratuur der gansche wereld in diezelfde jaren heeft opgeleverd?

De uitgave van Perk's gedichten door Kloos èn door Vosmaer, dat is de mijlpaal geweest. Daarmee begint het tijdperk van bloei. Door Vosmaer èn door Kloos. Die namen hebben eene symbolische beteekenis. In Vosmaer is de schoone Apollinische lijn dalende. Kloos is weer de eerste kunstenaar, in wien hybris en logos harmonisch zijn vereenigd. Wat daarna gevolgd is, valt verder buiten ons onderwerp.

J. PRINSEN J. LZ.

De meermin.
Dramatisch gedicht in twaalf tooneelen.

Tiende tooneel.

(Avond op het slagveld. Top van een glooienden heuvel, waarvan uitzicht over de vlakte, ter weerszijde enkele boomen en laag hout. Onder een boschje ligt, moeilijk te zien, een gewonde. Een elfenzwerm strijkt op de open plek neer.)

WOUDELF.
Elfen, elfen, ziet, ach ziet!
Heel ons vrederijk gebied,
Gruwlijk, o gruwlijk, een doodendal!
Bloed en verwoesting overal!

KOOR.
De velden vertreden, de struiken geschonden,
De beken bezoedeld, de glooiende gronden
Verbrokkeld, vertrappeld door wilden hoef!

TEGENKOOR.
Ach, wat is ons nog gebleven!
't Menschvolk heeft ons weer verdreven!
Waar het doordringt wijkt het leven,
Wordt de wereld doodsch en droef.

KOOR.
Waar nu te spelen,
Zwevende streelen
Glans-lichte bloemen met luchten voet!

TEGENKOOR.
Tusschen de dooden?
Over de roode
Walmende poelen van bloed?

WOUDELF.
Elfen, waarom nu geklaagd?
Zijn we ook hier weer opgejaagd,
Volgt mij, wij vluchten en met ons mee
Vluchten vrijheid, vreugde en vree;
Volgt mij, elfen, ginds in de bergen
Weet ik verscholen een diep ravijn;
In scheemrende holen, met beren en dwergen,
Zullen we er spelen en veilig zijn.

TUTTI.
Voort, voort!
Voort naar de bergen,
De beren, de dwergen,
In 't verre ravijn!

(De zwerm vliegt op en verdwijnt in de richting der bergen. Atlante komt schichtig van achter een boschje te voorschijn en tuurt hen na. Als zij iemand hoort naderen vlucht zij haastig in dezelfde richting. Hella, te paard, op. Bij de lichting gekomen stijgt zij af).

HELLA.
Hier sta, lief dìer, en weidt de weelge halmen,
- Ach, licht van bloed meer dan van dauw thans nat -
Terwijl ik wacht... op wien?... O twijflend hart,
Dat woorde' ontwijkt wijl ge nìet denken durft!
Trouw, dapper dier, nu spitst ge siddrend de ooren,
Trappelt van vrees, ofschoon gij onbedreigd,
Vredig kunt grazen waar ge vreesloos gister
Mij door zoo gruwbare gevaren droegt?
Dwaas dier, nu moet ik u wel binden... zie,
Hier ìs het gras nog onvertreên en groen;
Hier weid, terwijl ik wacht... ik weet niet wien...
Nu wil ik uitspiên over 't duistrend veld,

Waar duizend dooden eindelijke rust
Vonden... maar neen, nog niet... want hoor het huilen
Van jakhals, wolf en der schuwe hyene,
Wier schimmen ik alomme sluipen zie,
Bloeddorstig langs der bloedgedrenkten grond.
En hoor hoe hooger de scheemrende lucht
Huivert van het schrikklijk gekras der raven
En van der gieren schrillend-rauwen roep!
O zwoele damp van bloed die als een mist
Zwaar en bezwijmlend over de aarde hangt;
O lauwe stank die gister nog zoo zoet
Bedwelmde als geur van fijnst-gekruiden wijn,
En dien ik walgend en ontzet nu drink...
Nu deins ik voor mijn eigen werk en weifel...
Ik diende 't leven?... en verspreidde dood?...

GEWONDE.
Hier, hier, help mij!

HELLA.
Hoor ik gekreun?... Wie spreekt,
Wie roept?... ah, ginds...

GEWONDE.
Kom dichter, vrouw... Walkure...
Zijt ge een Walkure?... Help mij, ik versmacht,
Geef mij te drinken voor ik sterf... ah, zìj?
Zij is 't... duivel, duivel!... Vergeef mij, Hella...

HELLA.
Vrees niets, ik ben een vrouw en wil u helpen.
Gij kent mij? Drink... en weifel niet... drink toch.

GEWONDE.
Herkent ge mìj?

HELLA.
Ik zag u nooit. Maar drink...

GEWONDE.
Heb dank... dat maakt veel goed... nu leg uw arm
Onder mijn hoofd en laat mij stilkens sterven,
Zoo, als een goed soldaat... niet lang... zoo... dank...

HELLA.
Ge vreest den dood niet?

GEWONDE.
Neen... zoomin als gij
Hem vreesde toen uw zwaard mij neersloeg...

HELLA.
Wee,
Ik doodde u? En ge dankt mij nog? Wee mij!

(Zij springt vol afschuw overeind, intusschen komen Tancolf en krijgers op).

TANCOLF.
Gij hier?... Alleen?

HELLA.
Mijn hertog, ik wachtte u.

TANCOLF.
Of Donar?

HELLA.
Ja, of Donar... want ik wist
Dat ge niet rusten zoudt voor gij uw dooden
Ter rust geleid hebt en wie leeft gered
Van 't azende gediert... ik wilde u helpen...
Hier vond ik een gewonde... Ja, ge lacht
Wijl ik een vijand redden wil? Tancolf,
O spaar hem, heb genade, om mijnentwil!

TANCOLF.
Om uwentwil?

HELLA.
Ik zelf heb hem verslagen!

TANCOLF.
Vergeef den glimlach, die uw deernis eert,
Vrouw, altijd vrouw... Hij sterft, het is te laat,
Vóór de dag rijst, zinkt hij in eeuwgen nacht;...
Ik wil hem ook mijn deernis nog betoonen..
Neemt ge een genade uit Tancolf's handen aan?
Ge knikt?... Ziedaar... door 't hart!... Ginds graaft zijn graf.

(De krijgers met het lijk af).

Hella, ge siddert?

HELLA.
Maar ik dank uw les.

TANCOLF.
Mijn les?... Zoo toon dat ge mijn les verstaat.
Hella, Hella, stoot toe! doodt met één slag
Dit liefdekranke hart dat ge toch zelf
Zoo diep verwond hebt, ach, en immer nog
Lescht ge zijn wilden, stervensheeten dorst
Met medelijdens argloos wreede droppen.
Stoot toe en doof voorgoed zijns levens hoop!

HELLA.
Tancolf, ge spreekt tot Donar's bruid!

TANCOLF.
O dieper,
Veel dieper. Want mijn hoop herleeft; stoot toe!
Maar zal uw woord mij dooden, slijp het scherper.
Wat Donar hoort kan dat niet Tancolf nemen?

HELLA.
Doch als 't uit eigen wil hem hoorde, Tancolf?

TANCOLF.
Als, als? en hoorde?... Hella, slechts één woord
Kan treffen zóó dat ik u nimmer meer

Antwoord zal vragen... spreekt ge 't uit? Stoot toe!
Ge zwijgt? Ge wilt niet zeggen: 'k min u niet?
Ge kunt niet, moogt niet, weet niet?... O mijn hoop,
Herleef dan, want meer dan genadedronk,
Een stervenden gereikt, is zulk een zwijgen.

HELLA.
Tancolf, ga heen, ga heen!

TANCOLF.
En zulk gebod
Belooft mij meer nog dan een bede... Ik ga.
Hier mannen... zijt ge klaar? Zoo volgt mij, verder!

(Tancolf en de krijgers, die ondertusschen het lijk op de aangewezen plek begraven hebben, af).

HELLA.
Roep ik hem weer? Wee mij, ik liet hem gaan?
Hun schreden zijn verklonken... niets, niets meer
Dan ver gekreun en hongerhol geblaf
En schril geschreeuw en dan een enkle kreet,
Een laatste doodskreet.. en weer werd het stil.
Zal ik hem roepen? Zal 'k hem volgen?... Ja,
Nu kan ik 't grijpen, zóó, met beide handen...
O hoe zij beven, hoe onzeker-gretig...
Kinderlijk wild als Tancolf 't leven grijpt.
Ik wil niet? kan niet? mag niet, weet niet?... Ach.
O, om één woord dat Donar nimmer sprak,
Eén woord van ware, menschelijke liefde,
Dan wist ik dat ik hem behooren moest,
Dan zou 't vereenzaamde verlangen langer
Niet weiflen en niet weifelend verdwalen...
Stil... ik hoor schreden?... Donar?

DONAR (*nog onzichtbaar*).
Wee, gevlucht!
Zij vluchtte, o valsche, valsche droom... gevlucht!
Nergens! O ijdelheid, o vooze trots!
Den koning wilde zij, den grooten Cesar...
Den armen droomer niet... O lasterlijk,

Laf-lasterlijke vrees... Zij heeft iets voor...
Wil mij beproeven in mijn zwaar geluk...
Wat ritselt?... ah... wie daar?

HELLA.
Ik, Donar, Hella!

DONAR (*op*).
Vind ik u hier, mijn hemelsche gezante,
Bode van 's levens lichtenden triomf,
Hier, waar ik daal ten droeven doodenschouw?

HELLA.
Donar, gij droomt... ik ben toch Hella maar...

DONAR.
Hella, mijn hemelsche heldin...

HELLA.
Neen, neen.
O prijs mij niet, Donar... ik was vol vrees,
Schoon voor al de andren.. en mij zelf verheimlijkt.
Ach, als een zwakke vrouw, die banglijk beeft
Om de herinnring van haar blinde daden,
Sta ik hier voor u, uit een wreeden droom
Tot een nog wreeder werklijkheid ontwaakt.
Maar gij droomt nog? Ge hebt den slag die heel
Uw heerschappij, de toekomst van uw rijk
Besliste als een slaapwandelaar geleid...
En nòg heeft u de jubel niet gewekt
Van uw soldaten? Zie, zie Donar, ben ik dan
Niet Hella.... en geen hemelsche heldin?
Herkent ge mij nog niet? Ik blijf een schim,
Onwerkelijk symbool?... Donar!

DONAR.
Ge weet
Dat ik behekst ben, Hella?

HELLA.

Ja, ik weet,
Men zegt het, maar ìk zeg: Donar heeft lief
En leeft eenzaam in eener liefde droom
Dien geen begrijpt...

DONAR.

Ook gij niet, Hella?

HELLA.

Neen...
Ook ik niet... of misschien... niet meer... nog niet...
Donar, ik weet niet wat ik zeg, ik ben
Een vrouw, een kind nog maar, dat leven wil,
Licht als een jonge, fladderende vogel,
Niet als een oude visch die zwaar en plomp
De duistere diepgrondigheden zoekt.
Ik zag geen strijd van geesten, maar van menschen;
Niet voor een god vocht ik, niet voor een droom,
Maar ach... ik weet het niet... ik moest, ik moest,
Wijl ik mijn kracht voel zwellen, wijl mijn bloed
Ziedt van begeerte... ach, is dit kindertaal?
Zìj weet licht beter. Donar, heb hààr lief,
Die meer begrijpt dan ik. Heb hààr lief...

DONAR.

Hella!..
Ik laat u vrij.. leef naar uw eìgen waarheid
En leef voor hem, uw kinderlijker held..

HELLA.

Tancolf?.. Donar, vergeef.. ik vroeg het niet..
Neen, neen..

DONAR.

Werd ik dan plotsling grooter held
Dan Tancolf in uw oog? of grooter kind,
Nu 'k zòò gelaten en lichtzinnig zulk
Een schat verwierp dien 'k naar goed recht bezat?

HELLA.
Ik wil niet.. o, neem weer dat woord terug..
Of neen, laat mij bezinnen.. laat mij kiezen..

DONAR.
Ik laat u vrij...

HELLA.
Zoo wil ik gaan.

DONAR.
Vaarwel.

HELLA.
Vaarwel... ik had u lìef...

(Hella af.)

DONAR.
Hella, Hella!

KOOR.
Eenzaam, eenzaam
Zwerven de zielen,
In volst gewemel
Eenzaam toch over de troostlooze aarde.

TEGENKOOR.
Hoog in de flonkrende gaarde
Van den oneindigen hemel,
Wentlen de zonnewielen,
Allen toch, allen gemeenzaam.

KOOR.
Eenzaam, eenzaam,
Als lelies die drijvend
Raken heel even,
Maar geen ziet der anderen hart;

TEGENKOOR.
Vreugde en smart
Om 't immer blijvend

Eenig leven,
Bindt ons gemeenzaam,
Allen gemeenzaam.

DONAR.
Ik eenzaamste onder menschen, vreemde bloem
Midde in de rijke volheid van dien tuin
Waar geen mij kent en liefheeft... ah,
Een stugge distel? een giftgeurig kruid?
Dat geen te plukken met een teedre hand,
En geen aan gulle lippen waagt te drukken?
En toch... Maar heb ik zelf ooit liefgehad?
Waar zag 'k een man dien ik bewondren kon,
Met wien ik meer dan dobblen wil of vechten?
En waar een vrouw meer waard dan te beslapen
Een enklen dronken nacht? een vrouw die mint...
Hella?... Ook zij verliet mij... om een waan,
Mijn waan, die haar mijn waarheid oversluiert.
O waan, die als een dreigend zwarte muur
Tusschen twee zielen rijst.. maar zijn dan niet
Haar steenen broos als zonverdroogde modder?
Een muur? Wat anders was dan tusschen ons
Dan een ragdun, een nauw te speuren web
Dat één waarachtig woord toch had vervaagd
Als vroege wind een ijlen morgenmist!
Hoe sprak zij? Dat zij leven wilde, licht,
Licht als een vogel en niet als een visch
Die duistere diepgrondigheden zoekt.
Wat dreef haar dan? Zeide zij niet: ik moest,
Wijl ik mijn kracht voel zwellen, wijl mijn bloed
Ziedt van begeerte? - En is dat niet de taal,
De kindertaal van mijn innerlijkst hart?
Roep ik haar weer? Zij had mij lief.. wee mij,
Dat ik haar liefde om een droomspel verloor!
Vloek over u, waanzieke fantasie
Die me als een kwade demon drijft en dwingt
Als een zwakzinnig dichter, gansch verzot
Te leven in een nevel- ijl gedroom,
Terwijl een volle, rijk-machtige stroom
Van werklijkheden voor mijn voeten bruist!

Hella, Hella!.. Een verre jakhals huilt
Een antwoord... Hella, Hella!... Of zij ginds,
Waar rosse gloed van fakkels door het loof
Der struiken breekt nu zoekend waart en roept
Om Tancolf, wien ik dwaas, ik zot, haar gaf?

ROLLO.
Wie roept?

DONAR.
Hoorde ik niet Rollo's stem?

ROLLO.
Hem zelf! Of hoort ge iets anders kraken?
Dan zijn 't mijn laarzen, kijk, kraaknieuw!
Ze passen me aan mijn wandelstaken
Als 't reuzepaar Kleinduimpje. Ik hieuw
De schacht wat bij, vulde de teenen,
Nu zitten ze me draaglijk goed;
Elk leeft zoo op zijn eigen voet,
En als men erft moet men 't zoo nauw niet nemen.
Ze stonden zoomaar voor me klaar
Bij 's vijands sterrewichelaar,
Nog ongepoetst; hij had zóó vast den zege
Voorspeld dat hij den heelen slag versliep
En slapend nog werd aan zijn bed geregen.
Maar ik dank God die zulke schoenen schiep
En zulk geloof en zulk een zelfvertrouwen
Nog schenkt... aan anderen...

DONAR.
Geen verder nieuws?
Wat zoekt ge mij dan hier?

ROLLO.
Ik zocht ù niet.

DONAR.
Mij niet? Wien dan?

ROLLO.
Ik zoek... ach niets...
Of noemt ge 't iets waar niemand ook maar iets
Om geeft dan een die zelve niets
Is dan een nietig nar, schoon hij zich diets
Maakt dat hij meer is, wijl 't toch iets
Beteekent iets te zoeken al is 't niets.

DONAR.
Je nieuwe buit maakt je wijdloopig, nar,
En zoo gewichtig als een filosoof.
Heb je iets, of niets, te zeggen, spreek dan snel.

ROLLO.
Juist wijl 'k mijn doel zoo snel bereiken wil
Stap ik zoo wijd er over heen... ik zoek...

DONAR.
Ei zie, Rollo, wat moet die parelsnoer?
Dien heeft geen man, 't zij levend dan of dood,
U afgestaan, zoo dunkt mij.

ROLLO.
Neen... zij zelf...

DONAR.
En Rollo bloost... Rollo loopt liefjes na!
Maar zij is schoon...

ROLLO.
O schoon als geen ooit was!

DONAR.
De keten meen ik, elke parel glanst
Als...

ROLLO.
Donar, als de tranen van...

DONAR.

Een fee,
Natuurlijk, of betooverde prinses,
Nietwaar, die in haar slot om Rollo weent?
Loop, loop! en zevenmijlsch! en haal haar hier...
Die paarlen, o die paarlen... 'k zag ze meer,
Waar toch, waar toch?... Kom, Rollo, schenk ze mij...

ROLLO.

Neen, neen, nooit!... Ik heb hen toch zelf gegaard,
De paarlverstarde tranen van mijn droom,
Die gìj achtloos liet liggen... zij zijn mijn,
Mijn, mijn voor altijd!

DONAR.

Rollo, hebt ge koorts?
Zijt ge verwond?

ROLLO.

Vermoord!... Laat mij... 'k wil zoeken...

DONAR.

De tranen van ùw droom, om mìj geweend?...
Zoo ge soms... Hella zoekt... zoek haar dan ginds...

ROLLO.

O Donar, Donar, hebt ge 't niet gezien,
Hoe gister in den slag, vóór in de rijen,
Als een godin in 't zonnelichte pantser,
Zij ongegrepen, ongenaakbaar woedde,
Nu hier, dan ginds, en ovral waar zij doemde
Stoven voetvolk en ruiters zinloos voort...
Hebt ge gezien hoe zij des vijands vaan
Met eigen hand veroverd heeft?...

DONAR.

Hella?

ROLLO.

Hella?... Neen, zìj! Maar zij gaf 't vaandel Hella;

Alsof haar blik niet even duidlijk toch
U den triomf gemeld had... ach, Atlante!

DONAR.
Waar is Atlante... spreek!

ROLLO.
Zij bleef alleen;
Want zegedronken volgden allen Hella.
Zij stond een poos nog roerloos en het scheen
Me alsof zij weende... ik wenkte, maar zij vlood
Het bosch in... en daarna zag 'k haar niet weer...

DONAR.
Wee mij! mijn droom!
O woorden, woorden, woorden!
Zij streedt, zij heeft de groote daad volbracht
Terwijl ik droomde? O woorden, woorden, woorden,
Wat is uw wijsheid meer dan spel van waan,
Nu 'k in hààr blik uw zin niet meer kan duiden!
Mijn droom, mijn droom!

ROLLO.
Hebt ge haar òòit verstaan?

DONAR.
Atlante, Atlante!

ROLLO.
Pscht! Vort!... naar de maan!

Elfde tooneel.

(Vallende avond. Een feestelijk versierd tuinterras voor een herberg; soldaten, burgers en burgeressen, tendeele gecostumeerd. Aan de eene zijde uitzicht over zee, aan de andere zijde bosch. In de verte de stad en de haven

die Donar, thans Regent van het rijk, heeft laten bouwen aan het strand waar de schipbreuk plaats had. Aan een tafeltje een luidruchtige groep waaronder Rollo, verkleed als student).

1STE BURGER.
Ik zeg maar: Je bent wat je eet...

ROLLO.
Dat is een gezond geloof voor een blauwen aardappel...

2DE BURGER.
En als Donar ons nou behoorlijk te bikken geeft...

ROLLO.
Dan wordt je net zoo'n goedige lobbes als je hond.

3DE BURGER.
Nee, dan heb ik vrede met al zijn nieuwerwetsche kunsten wou ik zeggen.

4DE BURGER.
Nee vrind, daar zit 't 'm niet, hij moet de oude godsdienst, de godsdienst van onze vaderen weer in eere brengen... éérst de geest zeg ik en dan het lichaam.

ROLLO.
Verstandig, hoogst verstandig gedacht voor een leeggeloopen spiritusvat, dat stinkt naar oude foesel... Kijk me daar eens een stelletje aankomen! Ik maak me sterk dat ik die meer gezien heb...

(Aan het eind van den tuin treden op Donar als pierrot, Sartor als Lykurgus, Falk als Faust, Theophrast als de heilige Augustinus. Donar, absent en somber, tuurt naar de stad en mompelt).

DONAR.
Hoe grondeloos gehaat is mij het bont
Spektakel mijner daden... vooze vreugd!

Waarvoor, waarvoor?... Leeft dan één wezen schoon
Doordat ik streed en won?... O mijn blind hart,
Wijd lag de wondre wereld voor mij open
En ik verdwaalde in een benauwden hof,
Van dorre haag en molmen muur omheind...
O dufheid aller daden, leven, leeg
Van schooner droomen bloemigen glans en geur!
Schoonheid! wat rest mij dan dit al.. dit niets?
Atlante!

ROLLO.
Die redeneerende pias
Lijkt me ook niet van het echte ras!
En deze Dracon of Lycurgus,
Gewichtig als een demiurgus...!
En Augustinus... waar ik hem toch zag?...
Vergeef me, heeren, zoo ik even lach.
Herleven richters en zeloten
In letterknechten en idioten?
En Faust? Is Faust weer opgestaan?
Soms om bij Falk ter leer te gaan?
O groote geesten, pakt je biezen,
Er valt hier niets voor je te doen,
Wilt ge je ziel niet nog verliezen
Als een versleten overschoen.

(tot Sartor.)

Gestrengheid is niet meer noodzaaklijk;

(tot Theophrast).

IJvrende vroomheid werd vermaaklijk
Sinds nauw een enkel kind of zot
Nog maling heeft aan Sinterklaas of God.

(tot Falk).

De schat der kennis wordt compakter
Van dag tot dag, en steeds exacter;
Wie wanhoopt, Faustje, is zenuwziek,
Of onbekend met statistiek.
Geweld en hartstocht, roekloos droomen,

We waren 't net te boven gekomen!
Ge blijft?... Gaat zitten dan, maar blijf
Ons met uw grootheid liefst van 't lijf..

SARTOR.
Ge raaskalt, méér nog zijn we dan wij schijnen.

THEOPHRAST.
En ik denk er niet aan reeds te verdwijnen,
Ik zit hier best... prosit... al noemt ge me overbodig,
'k Verzeker u: Gods woord is nog als brood zoo noodig,
En niet het minst voor u.

FALK.
Zoo vroeg al in de war?
Zijt ge half dien ge schijnt, zoo zijt ge een heele nar!

THEOPHRAST.
Mijn vrienden, broeders, 't is vandaag een groote dag.
God heeft de rust hersteld en 't opperste gezag
Aan zijn rechtmatige erve opnieuw in leen gegeven.
Gelijk de bloem, door storm terneer geveld, het hoofd
Weer opwaarts heft, zoo zal de natie nu herleven;
't Recht heeft gezegevierd.... de hemel zij geloofd!

4DE BURGER.
Het recht? 't Recht van den sterkste!

SARTOR.
Vrienden, thans geen twisten!

4DE BURGER.
Is 't soms niet zoo?

5DE BURGER.
Nou ja, alsof we dat niet wisten...

4DE BURGER.
Maar is dat recht? Ik vraag of dat dan zoo maar kan...

5DE BURGER.
Van wie niet, wat niet?

1STE BURGER.
Vraagt 't eens aan Lykurgus, man!

ROLLO.
Gaat zitten meester, en gij andre wijze heeren,
Zit aan met ons en laat ons eindlijk ook iets leeren.

SARTOR.
Reeds Cajus zei, en Grotius heeft het herhaald...

ROLLO.
Ho ho! hebben wij soms collegegeld betaald?
Hij zegt wat Jan eens zei dat Piet eens heeft gezegd
En Klaas òòk zeggen zou als Kees 't niet had weerlegd.
Maar al die wetenschap bekomt ons bitter slecht,
Zij spelen toch de baas en jullie zwarte knecht!
Wat maal 'k om wat ge diept uit lang vergeelde glossen!
'k Wou weten wat recht is zonder me eerst krom te vossen.
Wat weet jij van het recht? Die codex in je kop
Geeft daar zoomin als een adresboek antwoord op.
Spreek mij van 't allereerste recht, 't recht van bestaan,
Zeg me ièts dat ge niet in een wetboek na kunt slaan.

(tot Sartor, Falk en Theophrast).

Wat is de ware wet, de wezenlijke wil
Van God of mensch of van een cholerabacil?
Ge zwijgt? Wat leerdet ge toen ge op de banken zat
En nog los uit het handje, als meezen, woordjes vrat!
Die heeft het zus gezegd, zóó zegt het die of die,
Dat 's al uw wijsheid! O, arme filosofie,
Minder dan dienstmaagd nu zwerft ge als een slet op straat,
Het plebs filosofeert, maar de geleerde heeren
Hebben het veel te druk; met wat? van vroeg tot laat
Hun duffe pakhuisinventaris te sorteeren.

THEOPHRAST.
Het slet loopt, schijnt het, zelfs de narren achterna!

SARTOR.
O neen, hij 's onbesmet nog als een kind, haha!
O grasgroene onschuld, gij mijn leliereine vriend...

FALK.
Een-zijdig ik? Die smaad is toch wat onverdiend:
Ik ken zoo goed als gij der wetenschappen band
Zoover 't beschreven staat van Thales af tot Kant.
En ik erken een recht, op schrift of niet op schrift...

THEOPHRAST.
Juist! des almachtigen stem, in ieders hart gegrift.

FALK.
Die wet, die de natuur beheerscht in al haar normen,
Die orde houdt en maat onder milliarden vormen,
Spreekt van een recht dat mij met eerbied en ontzag...

ROLLO.
Kalm aan, kalm aan!

FALK.
Ik zeg niets meer dan 'k zeggen mag.
't Oneindig hemelveld, die sterren wijd en zijd
Getuigen alle van een hoogste majesteit...
Verklaar hoe gij ook wilt, mechanisch, energetisch,
Ook mìj zwelt soms de borst...

SARTOR.
Ook ìk word soms poëtisch,
'k Erken iets Hoogers, vriend, ìk ben geen letterknecht!

FALK.
Wie mìj voor nuchter houdt, waarlijk, die kent mij slecht!

SARTOR.
Ik weet zéér wel: alom heerscht heilge harmonie!
Zedlijke wereldorde!...

THEOPHRAST.
Dat's theologie!
Dat hebben wìj toch eigenlijk allang beweerd.

FALK.
Ik noem 't liever Natuur.

BURGERS.
Zoo is 't òns ook geleerd.

FALK.
Noem God Natuur, zoo noem ik de natuur almachtig,
Wijs en gerecht...

ROLLO.
Bravo! dus eindlijk toch eendrachtig!
Aandoenlijk! Theophrast, levend anachronisme,
Verzoend met Falk's en Sartor's feestdaagsch atavisme!
Klinkt eens, wel ja, het is een extra glaasje waard
Dat God nog net bijtijds weer taboe werd verklaard!

THEOPHRAST.
Wel, wel, dus dat was eiglijk dan des Pudels Kern?
Broeders, op die manier was ik allang modern!

ROLLO.
En alles wel bezien is 't toch maar één pot nat...
Schoon 'k liever me aan Heidsieck dan Pilsener bezat...
Ach ja, van tijd tot tijd zoo'n kleine reformatie,
Dan loopt de boel al weer voor menige generatie...

THEOPHRAST.
God, Rede, Plicht, Natuur, Geweten of Moraal...
't Blijft, broeders, alles toch maar ijdle menschentaal;
Daarom, dient slechts de deugd en houdt steeds goeden moed...

ROLLO.
Bidt, werkt en zoekt... en komt ge ook nooit een stapje nader,

Daarom nog niet getreurd, ge blijft toch even goed
't Natuurlijk kind van een figurelijken vader!

THEOPHRAST.
Ik drink een glas met u, al zijt ge een weinig ruw.

SARTOR.
Op vorst en volk!

ROLLO.
Op God!

BURGERS.
En waar blijft Donar nu?

DONAR (*onherkend*).
Vroolijke vrienden, weest gegroet!
Ik wensch u allen te trakteeren,
Mits ge mij één ding maar kunt leeren...

ROLLO.
Wat is het dat ge weten moet?

DONAR.
Hij schonk u vrede, vocht u vrij;
Ziet ginds de haven, waar de rij
Der schepen wiegelt die hij schiep...
Aanschouw de schuren en de diep-
Gedolven kelders, ziet de werken
Des vredes rijzen... dijken, kerken..!
Waarom heeft Donar dit gedaan?
Waarom liet hij u niet vergaan?
Rechtvaardigt Donar's overwinning
En zegt na diepste zelfbezinning
Waarvoor ge leeft en leven doet.

(tot Rollo).

Zeg mij den zin van al uw daden...

ROLLO.
Voorloopig geef ik 't je te raden!
En zwijg als een doofstomme sfinx!

DONAR (*tot Rollo's rechter buurman*, *den diplomaat*).
En gij?

DIPLOMAAT.
Eh, eh... pardon... draait de aarde niet naar links?
Vraag hèm het eerst, dan kan ìk me onderwijl bezinnen.

DONAR (*wendt zich tot den linker buurman, een klerk*).
Het zij. Mijn vriend, ik wil met u beginnen.

KLERK.
Ik? Ik?... Ja, ik zit maar te pennen
En weet waarachtig niet waarvoor.
Maar ovrigens... het zal wel wennen...
En elkeen moet toch grif erkennen:
Mijn krullen kunnen er mee door!

HOEDENMAKER.
Waarom we ons hoofd met tobben breken
Begrijp ik niet... voordat je iets goed
En wel snapt is je tijd verstreken...
Maar dàt is me toch wel gebleken:
Op ieder hoofd behoort een hoed!

TUINMAN.
Te werken is mijn lust en leven.
Wie werkt zal eten en wie eet
Zal werken, zoo staat er geschreven,
Zoo was 't en zoo is 't ook gebleven,
En dat is alles wat ik weet!

METSELAAR.
'k Bouw havens, huizen en kasteelen
En vraag alleen maar: wat daarna?
Waarvóór ik bouw kan mij niet schelen;
Wie zal me er beter om bedeelen
Als 'k werkloos op de keien sta?

SCHOENLAPPER.
'k Leef rustig in mijn nedrig hutje
En lap geduldig en tevree
Mijn achtien uurtjes... voor een futje,

't Is waar... maar 'k doe toch soms een dutje.
Waarom?... waarom weet dominee!

DIPLOMAAT.
Mijn taak is... zwijgen... en tòch praten;
't Lijkt lastig, maar dat valt wel mee.
Waarom, waarvoor?... 'k ben diplomaat en
Enfin... 'k moet het in 't midden laten,
Hoe gaarne ik 't ovrigens u zee...

DONAR (*zich keerend tot een tafeltje waaraan de vrouwen zitten*).
En gij, die lacht en zingt... ik zie: het leven
Bevalt u best; kunt gij mij antwoord geven?

EEN VROUW.
Ik zal 't wel zeggen voor ons allen;
Een vrouw bevalt zoolang zij kan,
En krijgt ze ook acht- of twalef-tallen,
Ze blijft zoolang ze kan bevallen;
Waarom?... Vraag dat maar aan haar man!

DONAR (*tot Falk*).
En gij? Weet gij niet iets te zeggen?

ROLLO.
Die zal je eens in de luren leggen!
Hij kent de doorsnee van de zon
Tot op een half millimikron;
Hij kent de aarde- en hemelwet,
Hij kent de sterren en planeten
Als kindren knikkers in hun pet...

FALK.
Ik ben een dienaar van het Weten!
Waarom?...

ROLLO.
Hij is 't zoowaar vergeten!

FALK.
Pardon, ik dien het weten... om het weten!

KUNSTENAAR.
Subliem!... en toch zoo klaar, zoo waar
En zoo subtiel-diepzinnig als mijn l'art pour l'art!

SARTOR.
Ik dien het recht... om 't recht!

BURGER.
Niet slecht!

ANDER BURGER.
Daar heb je 't weer... het recht!

ANDER RURGER.
Hij meent weer wat het wetboek zegt...

ANDER BURGER.
Zooals 't door hem wordt uitgelegd!

DONAR (*tot Theophrast*).
En gij? Een theoloog is zelden toch verlegen!
Komaan, zoolang hebt ge nog nooit gezwegen!

THEOPHRAST.
Ik dien den Heere... om 's Heeren wil,
Niet zoo maar uit een losse gril,
Maar 'k ben een knecht al van geboort
En dien dus Hem die voert het hoogste woord!

DONAR.
Braaf zoo! Ad fundum!... Heidaar, schenk eens in
Mijn deerntje... zeg, wat is jòuw levenszin?

KELNERIN.
Ik weet het niet, maar 'k heb géén zin in jòu
Als je zoo zeurt...

(Donar omhelst en kust haar).

Je knijpt me bont en blauw!
Laat los... Ja, zóó was 't goed... wie neemt hoeft niet te vragen,
Zoolang je kussen kunt heb je nog niet te klagen.

DONAR (*tot Rollo*).
O sfinx! nu is 't ùw beurt, nu gij,
Mijn sfinx, biecht op, rechtvaardig mij!

(Hij werpt de vermomming af).

BURGERS.
't Is Donar zelf!... Wat hebben we ons verpraat!

DONAR.
Blijft zitten! drinkt, en luistert waar 't op staat!

ROLLO.
Zij zongen allen één motief:
''t Motief ontbreekt'. 't Is óók een grief.
Maar laat ze over het leven kullen,
Ik, die mijn mond tot drinken kreeg,
Een leegen beker laat ik vullen,
Een vollen beker drink ik leeg!

DONAR.
Zoo is 't!

SARTOR.
Welk een onwaardig woord!

THEOPHRAST.
Zoo spreekt wie 't ware licht versmoort
In overmoedige redenatie
En twijfelzieke spekulatie!
Daar lacht ge om? Ach, waar gaat het heen!

DONAR.
Zoo staat de wijsheid weer alleen,
O nar, tusschen hun vloek en lach.

THEOPHRAST.
Rollo?... dat ik 't niet eerder zag!

BURGERS.
Hoort, hoort!... Muziek! een optocht!...

(Van uit 't bosch nadert onder flambouwenschijn een woest dansende Bacchantenstoet).

DONAR.
Komt, van hier!

ROLLO.
Hoe nu? De pret begint pas...

SARTOR.
Welk een vreemd getier!

ROLLO.
Ge zult toch wel een hartig woordje spreken?
Vrees niet, ik speel souffleur...

THEOPHRAST.
In achttien weken
Zooveel veranderd! Ziet die blijde scharen drommen!
Als kinderen verheugd... met toeters, Turksche trommen...
Een puinhoop was nog kortlings heel dit land!

ROLLO.
Ach ja, steek eens een mierenhoop in brand!
Den dag er na ziet ge ze opnieuw krioelen;
Verdelg kolonies vunze paddestoelen,
Maai 't vruchtbaar onkruid van een braakveld af,
Doodt alle wurmen in een rottend graf...

(tot Donar).

Hoe voelt ge u? Als een landlijk burgervader
Die jubileert? Vat moed, ze komen nader...
Ei zie! dat lijkt me een wonderlijke stoet!
Is dàt een drom geestdriftige dorpelingen?...

SARTOR.
Aardig bedacht... maar toch niet zooals 't moet...

ROLLO.
Bacchanten zijn 't die juichen, zingen, springen
En dronken tieren rond den pantherwagen!...

SARTOR.
Men had toch eerst wel eens permissie mogen vragen!

THEOPHRAST.
En dat symbool van.. hm.. dien.. phallus.. hm, pardon,
Terwijl men 't toch zoo licht bewingerdbladeren kon!
Dat gaat te ver!.. Zit daar.. ik trouw mijn oogen niet..
Zit Hella... Hella daar naast dien dronken bandiet,
Tot spot van 't volk?...

DONAR.
Hella, Hella! droomdronken
Aan Bacchos' zij? Gegroet, mijn bruid, omblonken
Van blijheids vlammengloor! Gegroet gij hoogste god
Die mij haar wederbrengt!...

SARTOR.
Mijn prins, ik vraag verschooning..
Ge zult toch deze diep-onzedlijke vertooning
Niet dulden die met elk begrip van orde spot?

THEOPHRAST.
Politie!

SEILENOS (*voordansend*).
Vlekken! Voort! Opzij daar voor mijn pot!
Of ik doop je met wijn die brandt als vloeiend vuur!

THEOPHRAST.
Brooddronkenheid!

SARTOR.
En bij zóó kwade conjunctuur!

(De stoet is genaderd en trekt langzaam voorbij, voor Donar houdt de pantherwagen stil; Hella stijgt uit).

KOOR VAN MAINADEN.
Juicht, juicht, nu de Heer des Levens
Nadert, Bacchos, o Bacchos!
Albedwinger, een argloos kind,
Spelend met Nysa's nymphen,
Hebt ge getemd onder Seilenos' pijpen
't Wild gedierte in grot en woud,
Panther en leeuw en den sterken stier!
Nimmer bedwongene, nimmer weerstaan,
Gij die der zorgen boeien breekt,
Glimlachend als der Tyrrheensche roovers
Keetnen toen ge tot rijk-omrankten
Tuin den drijvenden kerker herschiept!
Juicht, juicht, want de Heer des Levens,
Bacchos is gekomen!

SEILENOS.
Zwaait dan, zwaait den groenenden Thyrsos!
Wekt wat sluimert tot laaiende vreugd!
Satyrs, blaast nu de schallende fluiten,
Beukt nu, Bacchanten, de blinkende bekkens,
Rinkelt de schellen en roert nu de trom!

TUTTI.
Evan, evan Dythyrambos!

BACCHANTEN.
O Bacchos, o Bacchos, o klimop-bekransde,
Eeuwig jeugdige god,
Die wijdheen in wingerd-omweligden wagen
Zwerft over de aarde en luide vreugd,
De liefde des levens in 't hart der verlaten
Menschen, wier mond nog van klachten beeft,
O Bacchos, o Bacchos, o lijdens-verlosser,
Schuimende stort als licht-fonklenden wijn!

O heerlijke, heilige, wondere wellust,
Stuwend omhoog in den groeizamen twijg;

Die zwellend de knoppen en siddrend der bloemen
Zon-bedwelmde hart doorgloeit;
O zuiver en zeegnend als lentlijke regen,
Gulden regen uit zwarten wolk,
Die ruischend, als eens in den schoot der Semele
Zijgt en de smachtende aarde bevrucht!

PAN.
Voort nu Bacchanten, in dansenden stoet,
Satyrs, Mainaden en Nymphen!
Zwermt langs de velden, zwiert door de wouden,
Juichend evan Dythyrambos.
Naar des Parnassos tuimlende feesten
Volge ons wien vreugde, volge ons wien liefde
Lokt en de wellust des levens!

TUTTI.
Evan, evan Dythyrambos!

NYMPHEN.
Heerlijk herrezene
Vreugde die raast als een onweer der lente,
Leven wekkend,
Over de winterlijk sluimrende wereld,
Glansrijk en luid en geweldig.

TUTTI.
Evan, evan Dythyrambos!

NYMPHEN.
Maar de donder zwijgt en de storm verstilt
In den rustig ruischenden regen,
En de bevende aarde zucht en herademt,
Zacht als een nymph die uit wilden droom
Blozend ontwaakt en de loutre lucht
Met vochten blik bewondert.

(De stoet trekt voorbij).

DONAR.
Hella, mijn bruid, hoe bracht u Bacchos hier?

En zie ik goed, ge draagt den diadeem...
Mijn diadeem, waarmee ge Atlante eens kroondet?

HELLA.
Donar, niet ik... Atlante schiep dien stoet...

DONAR.
Atlante?...

HELLA.
Zij, die met zoo rijker recht
Naast Dionysos tronen mocht dan ik.
O Donar, eenzaam dwaalde ik, ver van 't feest,
Diep in het woud... en daar, in donkre kloof,
Vond ik Atlante... en beiden weenden wij.
Tot ik het uitsprak, als een luid gebed:
O schenk hem, die de macht heeft, ook den wil!
O schenk hem, die de vrees verjoeg, ook vreugde!
En 't was of in mij, zacht, een antwoord sprak:
Zoo breng hem, die 't geluk dwong, ook uw liefde!
Atlante, naast mij, rees en wenkte... en plots
Hoorde ik in 't verre woudstil vreemd geluid,
Een zacht gezang en fluitspel en muziek
Van snaren en dof dreunde toen de grond.
En na een wijl trad de gehoornde god,
Alvader Pan, te voren uit het woud,
Glimlachend en zijn blik was wonderweek
Van liefde en spot, en wenkend zei hij: kom.
En luider schalde 't klinken der cymbalen,
En wilder zwol de jubelende zang;
Toen was de stoet genaderd; als bedwelmd
Schouwde ik in Bacchos' glanslichtend gelaat
En eer ik wist wat mij geschiedde hieven
Mij luide nymphen naast hem in den wagen
En reed ik mede met den drom, o dronken,
Dronken van lust en liefde... en zie mij hier
Donar, voor u, des schoonsten gods geschenk...

DONAR.
O gij, die mij rechtvaardigt nu voor allen,
Mij en mijn nar, Hella, mijn bruid!

HELLA.
Donar!
Aanvaardt ge Bacchos' gift?

DONAR (*haar omhelzend*).
Hella, mijn bruid!
Het antwoord, dat ik nimmer nog verstond,
Uw lippen leggen 't zwijgend me in den mond.

KOOR IN DE VERTE.
Evan, evan Dythyrambos!
Naar des Parnassos tuimlende feesten,
Volge ons wien vreugde, volge ons wien liefde
Lokt en de wellust des levens!

DONAR (*zich tot de menigte wendend*).
Hoort allen, die hier wacht, aanhoort gij lieden!
Gij trotsche burgers, gij, die kunt gebieden;
Gij rijke handlaars, vorsten zonder kroon;
Gij die gehoorzaamt, slaven voor uw loon;
Gij boeren, diep gebukt, die zwijgend zwoegt,
Om 't spaarzaam brood de zware kluiten ploegt
En zaait en maait voor andre' op andrer velden;
Matrozen, gij, in storm geharde helden,
Die zwalkt van zee tot zee om andrer goud;
Gij, die de stede' en wijde havens bouwt;
Gij ondergrondschen, die in zwarte holen
Wroet diep in de aard; en gij, die uit de kolen
De hitte ontboeit, bevrijdt den sterken stoom;
Gij, die in dijken damt den vraatgen stroom
En schut de vrucht der bloesmende landouwen;
Krijgers, wier moed wat vrede schiep verslindt;
Gij, algeduldge, kinderrijke vrouwen;
En zangers ook, die immer droomt en mint;
Aanhoort! ik loof u, loof ons aller leven!
O zeeën, bergen en o lage dreven,
Waar wij nu zoeken, strijdend om geluk,
Om vrede, vreugd, om rijkdom, recht en roem,
Ik loof u, menschenziel, ik loof u bloem
Van Gods heelal waarvoor 'k aanbiddend buk!
Waarvoor?... Zoo gaat, gij blinden, dwazen, broeders,

Viert uit uw vreugd, doorduldt uws levens smart,
Maar streeft en zoekt als welvertrouwde hoeders
Van de' eeuwgen wil die worstelt in uw hart;
En hebt ge ook nimmer nog een grond gevonden:
Meer dan het dalen tot begrijpens gronden
Is 't worstlend stijgen tot des levens top!

SARTOR.
Mooi, mooi, heel mooi!

THEOPHRAST.
Daar zeg ik amen op!

ROLLO.
En ik, want eigenlijk is 't toch nèt mìjn idee....
't Is maar hoe of je 't zegt... enfin... ze zijn tevree.

SARTOR.
Donar, zóó was het goed... al klonk 't wat theatraal...
Ge schept weer levensmoed... ge erkent òns ideaal!

FALK.
Met frissche kracht aan 't werk!

THEOPHRAST.
En onder Gode's gunst,
Dienen wij, als vanouds, Deugd, Wetenschap en Kunst!

Twaalfde tooneel.

(Zelfde strand als in het vierde tooneel. Voormiddag. Atlante, gezeten op een hooge rots boven de branding, tuurt in zee. Op de klippen wachten de Nereïden en zingen klagend. In de verte luiden klokken. Na een poos verschijnt de woudelf.)

WOUDELF.
Hoort ge, Atlante, hoort ge de klokken,

Galmend roepen, lieflijk lokken,
Wijdheen over 't land;
Wijl ge treurende gezeten,
Als versmeten en vergeten,
Eenzaam weenend wacht aan 't strand?
Hoort ge de klokken klaar en blij
Beieren? Hoort! want het bruiloftsmaal
Wacht in de feestlijke koningszaal;
Atlante, wien wacht gij?
Leedt ge 't leven onder menschen
Niet, Atlante, lang genoeg?
Ach, nog kunt, voor 't laatst, ge wenschen
Wat ik ééns, Atlante, u vroeg:
Elve wordt, met mij, voor mij;
Leef bij mij in woud en wei.
Woudt ge een elve zijn,
Levend in wonderschijn,
Wist ik wel wie u betoovren kon:
Oberon, Oberon!

KOOR DER NEREÏDEN.
U te zoeken uitgezonden,
Zuster, door de verre zee
Zwierven we; ach! dat wij u vonden!
Nimmer voeren wij u mee
Waar in lang verstilde woning,
Treurend om uw spel en lied,
Vreugdeloos der diepten koning
Heerscht over zijn stom gebied.
Nimmer zult ge er wederkomen,
Nimmer breekt die droeve ban:
Onder gaat wie niet uit droomen
Zich de waarheid weven kan!

OBERON (*Verschijnt met gevolg*).
Ringelrijen, een voor een,
Rozen regent rond haar heen!
Vlecht met teeder-vlugge vingers
Blanker bloesems weelge slingers,
Bant haar in den tooverkring;

Windt van witte winde een keten
Rond de rots en ongeweten
Sluit om haar des levens ring.

TITANIA.
Wilt ge, Atlante,
Dood-ontheven,
Zoetste gezante
Zijn van het leven?

ELFEN (*Bloemen strooiend rondom Atlante*).
Ach! de bloemen, allen, allen,
Schroeien, schromplen waar zij vallen,
Krachtloos is uw toovermacht!
Windekelken, rozen, nelken,
In het gloeiend zand verwelken,
Machtloos is uw tooverkracht!

TITANIA.
Wilt ge, Atlante,
In eeuwge vrijheid,
Trouwste trawante
Zijn onzer blijheid?

NEREÏDEN.
Ach! zij zwijgt,
En neder nijgt
Naar de bruisende branding haar bleekend gelaat,
Als de maan die aan duistrende kim vergaat!

ELFEN.
Als een bloem, ontbladerd, die sterven gaat,
Schoon de morgen gloort in goud en rood,
Zoo nijgt zij zwijgend naar den dood.

OBERON.
Morgen, Lente, Licht en Leven,
Zijn der elfen tooverwoord.
Machtloos, nietig, opgeheven
Is haar doodsdoem zoo zij 't hoort.

Weeft van klimop's eeuwge blaren
Haar den groenen bruiloftskrans;
Myrte en rozen in de haren,
Voert haar zingende ten dans;
Alle droefnis zullen klaren
Lenteliefde en Morgenglans!

ELFEN.
Morgen, Morgen,
Uit diepst verborgen
Duister gestegen!
Lente, Lente,
Uit de gouden tente
Des hemels gezegen!
Kus haar, levendgloeiend Licht
't Dood-omduisterd aangezicht!
Kust haar, luwten, liefde-teeder,
't Blijde Leven geeft haar weder!

TITANIA.
Hoort ge, Atlante,
Den zang niet der vrijheid
Ruischend rondom sproeien?
Ziet ge, Atlante,
Het spel niet ter blijheid
Lokkend u omstoeien?

ELFEN.
Ach! zij zwijgt,
Luistrend alleen naar geheimvollen zang,
Bevend-bang
Zwevende over de zee!

NEREÏDEN.
Ach! zij zwijgt;
Doovende dwalen haar blikken ver
Over de klagende zee;
Als de bleeke glimp van de morgenster
Voor haar laatste straal verglee!

DONAR (*treedt op, hij tuurt in zee, maar Atlante, de Elfen en de Nereïden blijven voor hem onzichtbaar*).
Leven, o Leven, dat uw deining stuwt
Aldoor, aldoor rond mijn sidderend hart
En ruischt en roept met uw geweldge stem!
O geef mij macht mijn zangen weer te wekken
Uit stommen slaap, o maak hen waar als 't Woord
Dat God sprak in 't begin en werkend was!
Maak weer mijn woorden jong, sterk en moed-willig,
Als wilder meeuwen stout-fladdrende broed,
Blij als de leeuwrik die de zon bevliegt
En stijgend, ongezien, nog immer jubelt!

O zee, ik heb u lief, hoor mij... mijn stem
Zweeft uit over uw golven, heen voor altoos
In de eenzaamheid als hun eindlooze klacht...
O, maak mij draagzaam, groote, sterke zee,
Geduldig en gedurig als uw watren
Die eeuwiglijk op de eeuwge rotsen breken!

O Zonne, heilig altaar van 't heelal!
Leven, o Leven, dat uw stralen stroomt
Immer opnieuw om der ontwaakten ziel;
Stijg, stijg! O zie, 'k wil aan uw gouden vlam
Wijden al wat ik deed en droomde en ben;
De mijmeringen aan het stille strand
En drokker daden woelig-luide dwaasheid;
't Gevaarlijk waagstuk op de starre steilten
Der berge' en 't veilig wandlen door het dal;
Den korten, harden sluimer op het veldbed
En den wellust aan ademende borst
En hart aan hart den langen nacht doordroomd;
Den lach waarmee 'k u, morgengloor, begroet,
Den weemoedbleeken blik die over de akkers
Des avonds weidt en die de verre vlucht
Der vogels nastaart. O de vredige ernst
Stil bij mijn boeken in heimlijke kluis!
O zoekende onrust om al 't vreemd getoover
In u, Natuur, en in der menschen ziel;
Het hel geluk van eindlijk, eindlijk vinden,

En wanhoop, wrokkend, razend om mijn onmacht!
O luchte wiekslag van mijn hoogsten wil,
Rijzend naar bovenmenschelijk visioen!
O koestrende eerzucht en o harde trots,
Gij zware en stugge kracht die 't alledaagsche
En meest verdoemde duldend overwint!
En spot, o heerlijke, om het onbereikte
En om 't bereikte... en haat aan alles, alles...
Leven, o Leven!... en de gloeinde traan
Om liefde die geen menschenziel mij gaf!...

(Terwijl hij spreekt treedt Hella, hem zoekend, op.)

HELLA.
Donar!... maar die ge nooit meer zult ontberen...
Wat zoekt ge, Donar, altoos toch de zee...
En nu, op dezen dag?

DONAR.
En gij?

HELLA.
'k Zocht u,
En mijn bruidsjuffers volgen ons te halen...

DONAR.
Ik zoek de zee zooals een bij de bloem,
Een mug de vlam, een menschenziel haar droom...
Ik zoek mijn droom, die opsteeg uit die zee
Waar ééns ook 't eerste leven zich bewoog
En hulplooze armen rekte in 't onbekende,
Zooals ìk nu, hier in dit wijd heelal,
Alleen, nog de armen strek... O eeuwge zee,
Waar is de droom dien gij mij zondt?... Atlante?

HELLA.
O spreek mij van dien mijmerschoonen tijd!
Ge zweegt zoo lang, geef mij uw ziel dan, open
Dien vreemdbloemigen tuin, Donar... O leidt
Mijn liefde waar zij zoeken kan en hopen

Met u vereend. En wat ge alleen niet vondt
Zal ééns te schooner nog ons bei verrijzen
Waar in uw nieuwgeschapen paradijzen
Die stem zingt die geen sterfling nog verstond...

DONAR.
Toen dwaalde ik, Hella, langs de kust en zag
Peinzend, om niets, de zee in... of ik lag
Verdroomd in 't kleurig, parelmoeren blank
Van een ontblooten, zonbeschenen bank,
Waar verderop de fladderende meeuwen
Stapten of scheerden, luistrend naar hun schreeuwen
En naar de branding en naar heel dit spel
Van woelge klanken dat over de golven
Ruischende stoeide... tot slepend gewel
Van witgekuifde kronkels 't droge zand
Langzaam bespoelde en vèrheen langs het strand
Hooger en hooger kroop en hield bedolven
De banken een voor een tot waar ik lag.
Dan rees ik op, schreed verder... heel den dag
Dwaalde ik als dwaas... En ééns, toen de avond viel,
En er was niets dan zee... en in mijn ziel
Niets dan één enkel, stoorloos ruischend lied,
Toen rees langzaam de stille maan... en ziet,
Onder haar beefde een mistgesluierd glanzen,
Een bleeke nevelschijn waarin te dansen
Teedre gestalten schenen rond den kam
Van een glinstrende golf... En nader kwam
Ze en rees omhoog en welfde buigend over;
Toen, plotsling, brak een sparkelend getoover
Van zilvren spatten uit en ragfijn woei
Opwaarts een web van schittrig schuimgesproei,
Zoo broos, zoo teer als verzen en zoo zacht
Ruislend als rijmen, wonder, onverwacht...
En alle geesten juichten, verre koren
Zongen triomf over de ontruste zee,
En 'k zag... en naakt trad ze uit het schuim te voren...
Venus anadyomené!

HELLA.
Donar!

DONAR.

Maar zij verging... en sinds dien dag
Werd ik als dwaas en leefde in dwazen droom
En zong van 't onbestaande... en onverstaan...
Zoo zeggen allen... tot zij mij verscheen,
Atlante... een droom? En die mij wekte Atlante?...
O Hella, heb mij lief... versta mij, Hella,
Zooals ik hààr verstond die nimmer sprak...
Maar o, een mensch!... leer menschlijk mij te minnen!...

HELLA.

Donar! is heel mijn hart, zijn al mijn zinnen
Niet u vertrouwd? Zie mij, ik ben een mensch...
Zoolang heb ik gesmacht, siddrend van lust,
Zooals in maanglans honigzware bloem
Wacht op den zwermer en van weemoed zwijmt,
Totdat zij 't zachte vleugelkleppen hoort
En voelt hoe uit haar rijpgezwollen buidel
Een wezen diept zijn zaalge dronkenheid...
Ik ben een mensch, Donar, en heb u lief...

(Luid gedruisch, het koor der bruidsjuffers, onder leiding van Rollo, nadert.)

KOOR DER JUFFERS.

O zielen saamvereenigd,
Gelouterd en gelenigd
Zijn vreugde en pijn
Van wie het leven minnen
En gansch van ziel en zinnen
Eén wezen zijn.
Vloeit gloeiend in elkander,
Dat elk in 't diepst van de ander
Het nieuwe leven schept!

DONAR.

De zonne stijgt, de morgen blaakt!

HELLA.

O droom die in mijn hart ontwaakt!

O schoonheid die uw droomglans breidt
Over der wereld werklijkheid!

ROLLO.
Gesnapt!... Hier zijn uw juffers, bruid!
Lintjes in 't haar en franje om den boezem...
Donar, geef je een rooie duit
Voor hun myrtenkrans en oranjebloesem?
Stilte! houdt op... wat maak jelui een herrie!
Wild als een onbesprongen merrie!
Moeten ze een ander helpen trouwen
Zijn ze zelf haast niet te houwen!...
Verheven bruidspaar, komt nu mee,
Ze wachten al een uur of twee;
Drinken likeurtjes en zoete wijntjes,
Maken onder de hand al gijntjes
Over de kleintjes en elkeen vlast
Op een kiesche toast van Theophrast.
Stil daar, Bacchantje, opgepast,
Nu eerst een trouwzang, een, twee, drie!

KOOR DER JUFFERS.
Hoe zalig is 't in 't gloren
Van liefde, nieuwgeboren
Vereend te staan;
Hoe wonder na 't ontwaken
In haar verblindend blaken
Verstomd te gaan!
Nu laaft van licht elkander.
Een zon zij elk waar de ander
Zijn levensdorst uit lescht!

NEREÏDEN.
O in het dagegloren,
Vereenzaamd en verloren
Vergaan, vergaan!

KOOR DER JUFFERS.
Wie zullen ooit verzinnen,
Zoeter dan zij die minnen,

Hun heul en vreugd?
Wie zullen sterker strijden,
Wie zullen lichter lijden,
In dieper deugd?
Vertrouwt en troost elkander,
Een rots zij elk waar de ander
Zijn veiligheid op vest!

ELFEN.
In 's levens nieuw beginnen,
Wanhopend en van zinnen
Vergaan, vergaan!

ROLLO.
Vreemd, vreemd!.. Hoort gij iets?... Zongt gij alleen?
Hoe gonst de lucht... als een gezang
Van geesten... 't klonk als zacht geween...
Ziet ge iets?...

JUFFERS.
Kijk, kijk, Rollo wordt bang,
Hij valt... of heeft-ie zijn voet verstuikt?...
Kijk, als een koe die onweer ruikt
Staart hij de lucht in.. geeft hem wat wijn...

ROLLO.
Waar is uw tweede paladijn,
Donar?... Daar... op de steile kust...
Daar, daar!...

JUFFERS.
Maak je niet ongerust;
't Zijn nevels... houdt nu je fatsoen.

ROLLO.
Redt haar!

JUFFERS.
Wat? Wie? Wie wil zich dan verdoen?

ROLLO.
Zij springt... zij springt!...

JUFFERS.
De morgenmist!

ROLLO.
Laat los!... Enfin... dan heb ik mij vergist!

JUFFERS.
Zoo vroeg al dronken? 't Is een schand!
Leg hem maar even in het zand.
Hier Rollo, drink eens voor de schrik!

ROLLO.
Zeewater?... O karonje, stik!
Lach maar... al was het zoo, wat nood:
De een zijn leven den ander zijn dood!

ELFEN.
Verzwolgen, verzwolgen!
Ach, in de ziedende branding vergaan!

OBERON.
O ziel die zocht en niet kondt vinden,
Maar volhield en het eind niet vreest,
Er is geen dood, want al wie minden
Leven in den eeuwgen geest!

NEREÏDEN.
Verloren, verloren!

ROLLO.
Het is gedaan,
Uit niets geboren, tot niets vergaan!

OBERON.
Eeuwige, eeuwige, schuim-ontstegen
Schutsgeest aller menschlijkheid,
Rijs, herrijs nu in herkregen

Glorie uwer goddlijkheid!
Lichtend over 's werelds wegen,
Heerlijk, heilig, leed-bevrijd,
Leidt wie lief heeft, steun en zegen
Wie zijn lot ten einde lijdt!

ELFEN.
Ziet hoe de zee
Effent en blinkende stilt waar zij stortte!
Wonder, wonder! en ijle damp
Saamvloeit en de schittervlokken
Opslorpt en 't gouden-fonklende licht!

NEREÏDEN.
Ziet, o ziet in den nevlenden gloor
Wonder, o wonder! zweven,
Stralende aethergeest... ziet onze zuster
Zweven, herrezen, over de zee!

DONAR EN HELLA (*turend naar het vermeende nevelspel boven de branding*).
Venus anadyomené!

ELFEN EN NEREÏDEN.
Kypris, blank in blauwe lucht!
Kypris' lieflijkheid gelijkend,
Over de golven schrijdt Atlante,
Rustig, rustig, vreeverstild.
Ziet zij nadert, door de branding
Zweeft zij veilig... over 't strand
Nadert ze en het bruidspaar stadwaarts
Volgt zij, waar het ver gedruisch
Gonst van der menschen nimmer vredige
Nimmer bevredigde wereld!

STEM VAN ATLANTE.
Naar het leven, 't godgelijke,
Droomvervulde, dadenrijke,
Richt, o ziel, uw liefde heen.
Wat ge zoeke, wat bereike,

Hoop en daadkracht nimmer wijke,
Droom en Werklijkheid zij een.

HELLA.
Mij was 't als kuste een geest mij 't voorhoofd
Donar, zie me aan... of niet mijn voorhoofd straalt...

DONAR.
Atlante!... ùw blik... en eindelijk... uw stem!

ROLLO.
Donar! wat ziet ge?

DONAR (*Hella nog steeds aanziend*).
Atlante!

(Hij wendt zich glimlachend af van zee en wenkt de anderen).

Volgt! naar stad!

ROLLO.
Het was een droom... Waar is uw liefde Donar?
Ge toont uw hart?... Dan huist meer schoonheidsmin
Hier in mijn bult!... Wie lacht als een mensch weent?
Lacht ge om een nar?... Maar o, wie weent, wie weent,
Schoonheid, om u? O schim van niets dan schuim,
Die bij mij was, spraakloos, bij mij, nar, nar,
En met een glimlach narrenliefde wijdde!
Waar is zij heen?... En waarom blijft ons niets?

JUFFERS.
Stil toch!... Hij baselt zeker van die meid...
Wat moet de bruid wel denken? Houd je mond!

ROLLO.
O Donar! Donar, dat ge ons hebt gered!
En mensch weer werd en zult wanschapenheden
Teelen als zij in dezen vuilen stal...!

JUFFERS.
Hoho! niet ieder valt zoo uit als jij!

ROLLO (*ziende naar Donar en Hella, die gevolgd door den geest van Atlante, stadwaarts keeren*).
En toch... ik leef... en toch zult ge nog lachen...
De zee ziedt... en de zonne zengt... zingt, zingt!

KOOR DER JUFFERS.
Een zielsgezant, gezonden
Met diepster schoonheid konde
Zij elk voor de aar;
Geen macht zal ooit vernielen
Den glans dien zuivre zielen
Schonken elkaar!
Bewondert dan elkander,
Een bloem zij elk den ander
Van schoonheid ongerept!

O zielen saamvereenigd,
Gelouterd en gelenigd
Zijn vreugde en pijn,
Van wie het leven minnen
En gansch van ziel en zinnen
Eén wezen zijn!
Vloeit gloeiend in elkander,
Dat elk in 't diepst van de ander
Het nieuwe leven schept!

STEM VAN ATLANTE.
Worstlend in verschijnings perken
Wijst de wezenlijke merken
Van uw goddlijke geboort.
Eeuwigheid behoort den sterken
In wier tijdgebande werken
Schoonheids droomglans wedergloort!

Einde.

NICO VAN SUCHTELEN.

Jacobus Henricus van 't Hoff.
1852-1911.
In memoriam.

Naar den bloede was hij Hollander, niet zooals millioenen, doch zooals maar zeer enkelen: van een bloed dat eeuwen lang zuiver Hollandsch bleef, onvermengd met welk ander volk of ras ook. En hij werd Pruis, doch zijn bloed bleef van ons, en roem zullen *wij* blijven dragen op de daden ook van hem, die in zijn ganschen aard zulk een zeldzame Hollander was.

I.

Zijn geniaalste vondsten deed hij dan ook in Holland. De Herakles-arbeid over de zoutvorming in Stassfurt - zijn Duitsche verrichting - had zulk een ervarenen, scherpzinnigen en, niet het minst, geduldigen werker noodig, maar de vele mijlpalen, waarop in de chemie der laatste veertig jaar *zijn* naam te lezen staat, het was in Holland dat hij er de eerste opschriften voor vond.

Zijn vak was de chemie, en hij hield er van in al haar deelen, maar door zijn daden was hij vooral de man van dat geweldige hoofdstuk, eerst een halve eeuw geleden als een zelfstandig deel opgevat, en de *algemeene*, ook wel de *fysikalische* of *fysische chemie* genoemd: men kan het omschrijven als de leer der scheikundige verschijnsels in hun verhouding tot natuurkundige wetten.

Slechts enkele grepen uit de rijke stof.

Zijn eerste groote idee kan men reeds tot dat algemeene deel brengen, al kwam het al spoedig in alle werken over organische chemie: het *asymmetrische koolstofatoom* (1872). Beschouw de atomen van een koolstofhoudend molecule niet

als in een plat vlak gelegen, maar als samengebracht tot een bouwsel van drie afmetingen, een *viervlak*, een *tetraëder*, met het koolstofatoom in het centrum en in de hoekpunten de andere atomen, en ge wint een nieuw inzicht in den aard van die tergende stoffen, die in samenstelling, soort en aantal der atomen van hun molecuul geheel dezelfde zijn, en zelfs in bijna al hun chemische en fysische eigenschappen, doch verschillen *in hun werking op het licht*, en dan nog licht in dien bijzonderen toestand, den *gepolariseerden* genoemd. Maar dat verschil is er toch óók een, en met den naam *fysisch* verschil komt ge er niet af. Doch denk eens het geheimzinnige molecuul uit de atomen opgebouwd tot dat *tetraëder*, en zie dan of ge niet een treffende analogie vinden kunt met de twee soorten van *bergkristal*, die van buiten geheel overeenkomen, op de kleinigheid in den bouw na, door Pasteur reeds zoo belangrijk geacht, terwijl die soorten ook in hun chemisch en fysisch gedrag hetzelfde zijn, behalve juist alweer in de werking op het gepolariseerde licht. Zie dat, en ga dan na of *dat* verschil in werking niet samenhangt met *die* kleinigheid in bouw; ga het na, en ge zult vinden: dat verschil in werking doet zich voor juist bij al die koolstofverbindingen, waarvan men zich het molecuul kan denken als zulk een *tetraëder*, maar dan in twee soorten, welke op die kleinigheid na elkaar geheel gelijken. Dan hebt ge een beginsel van verklaring - en een grondslag om verder te bouwen.

Zoo luidde het beginsel der theorie van het asymmetrische koolstofatoom; door een analogie-redeneering werd het gevonden, door geduldige feitenstudie bevestigd, en Van 't Hoff verbond méér aan die grondgedachte; door hem en anderen kwam er een heele chemie van verschijnsels, die men kon hechten aan de voorstelling van een molecuul als ruimtebouwsel; de *chemie in de ruimte* of de *stereochemie* heette het hoofdstuk, en nog steeds breidt het zich uit.

De leer van het *chemisch evenwicht*, wederom door een analogie-redeneering ingegeven en door nauwkeurige feitenstudie bevestigd. De fysika had reeds voor stoftoestanden van schijnbare *rust* de opvatting van een *gewapenden vrede* tusschen twee strijdige werkingen ingevoerd; van een *entente cordiale*, waarvan de bijzondere voorwaarden door allerlei

omstandigheden bepaald werden, en vooral door die van temperatuur, druk en ruimte. Vloeibaar water en waterdamp zijn dezelfde stof, en die twee *stofvormen* kunnen naast elkaar bestaan in schijnbare rust. Plaats een glas water onder een klok, en na eenigen tijd zult ge vinden, dat de geheele ruimte der klok gevuld is met damp van een bepaalde druk en dichtheid, rustig bestaand mèt dien druk naast de rest der vloeistof, waaruit hij kwam. Doch vertrouw die rust niet; zie goed met de oogen van lijf en van geest, en ge zult wel moeten aannemen, dat er voortdurend *beweging* is; dat voortdurend deeltjes van de vloeistof in de ruimte daarboven gaan, en voortdurend deeltjes damp uit die ruimte naar de vloeistof; alleen, er is een compromis ontstaan, en dit zegt ten eerste: de hoeveelheden der deeltjes, onderling vergeleken, zijn in beide stroomingen even groot; ten tweede: hoe hooger de temperatuur, hoe grooter druk en dichtheid van den damp; ten derde dus ook: hoe hooger de temperatuur, hoe grooter de hoeveelheid der deeltjes, die aan ieder der tegengestelde stroomingen in eenzelfden tijd deelnemen.

Dit was de *fysische* voorstelling van het evenwicht tusschen twee *fysische* stofvormen.

Maar men kan ook van *chemische stofvormen* spreken: daar begint de analogie. Water is geen enkelvoudige stof; men kan het ontleden *in*, en opbouwen *uit* waterstof en zuurstof. En wel niet door geringe verhitting, maar wèl bij hooge temperatuur valt waterdamp merkbaar uiteen, en bij een bepaalde temperatuur heeft men, in een bepaalde ruimte, óók in schijnbare rust naast elkaar twee *chemische vormen:* het onontlede water en het stelsel der splitsingsprodukten (waterstof + zuurstof). En ook hier kan men aan een gewapenden vrede denken: in eenzelfde tijdsdeel splitsen zich een zeker aantal dampdeeltjes in (waterstof + zuurstof), doch een even groot aantal waterdeeltjes wordt in denzelfden tijd uit (waterstof + zuurstof) teruggevormd. Men mag ook hier aan een *evenwicht* denken, ook hier de omstandigheden van druk, temperatuur, ruimte, de bijzonderheden van het compromis laten bepalen, en zelfs moet men zeer veel waarde aan die invloeden toekennen. Want waarom, als er altijd een evenwicht is, waarom dan merkt men van die twee chemische vormen niet ieder oogenblik wat, zooals van de twee fysische?

Waterdamp ziet en voelt men naast vloeibaar water, maar wie vond ooit (waterstof + zuurstof) naast damp, dus bijv. boven een kan water waar damp uit komt, of een rivier, of de zee? Is dus dat compromis tusschen twee werkingen in de scheikunde wel iets meer dan een vernuftig praatje, en is juist niet het wachtwoord der natuur: slechts één scheikundige vorm bestaat ten slotte na den strijd tusschen twee?

Antwoord geeft een zeer simpele en zeer wijze beschouwing van Van 't Hoff. Dat in de dagelijksche ervaring van den gewonen man, en ook van den scheikundige, de gewapende vrede niet vaak schijnt op te treden, doch de zegepraal van één werking, van één vorm daarentegen wèl, is zeer juist gezegd; zóó juist zelfs, dat zelfs de groote Berthelot in dien zegepraal inderdaad het wachtwoord der natuur zag. Maar men kan dat wachtwoord niet handhaven zonder een als het ware toevallige omstandigheid te misbruiken. De temperatuur van ons gewone leven, en zelfs in het meeste laboratoriumwerk, is *laag;* want wat beteekent enkele graden boven het vriespunt van water, enkele honderden graden boven het *absolute* nulpunt, bij de duizenden graden, die niet alleen op de zon heerschen, maar ook in de scheikundige werkplaats bereikt kunnen worden? Onze gewone ervaringen geschieden in een gebied van *lage* temperaturen, en geen wonder dus dat zij bijna allen een hoofdtrek gemeen hebben, die dan schijnt dat wachtwoord der natuur uit te spreken. *Schijnt*, want méér *is* het niet. Want bij *hoogere* temperatuur vertoonen de twee vormen zich wel degelijk in hun compromis, en tevens zien wij gewoonlijk bij verlaging van temperatuur een der twee vormen zich terugtrekken: men kan ze volgen, die kwijning van één vorm tot zij niet meer waarneembaar is, al moet men haar bestaan dan toch nog wel aannemen. En in het laboratorium merkt men ook wel eens bij gewone temperatuur dat compromis en ook de leek ervaart het, en op zeer onsmakelijke wijze, als de boter sterk wordt en het onaesthetische boterzuur zijn bestaansrecht proclameert naast den vorm, het stelsel (boter + water). Wachtwoord is dus niet: één vorm, doch: twéé; de gewapende vrede is wel degelijk regel, maar bij de gewone omstandigheden is het dan meestal een vrede tusschen een olifant en een mier.

Evenwicht tusschen twee werkingen en twee vormen, - dit begrip kwam van de fysika in de chemie, en de voordeelen waren geweldig. Eén er van moet nog nader genoemd worden, óók tot aanvulling en nadere bepaling van wat boven gezegd werd. Want de analogie-methode zelve wijst een belangrijke rij van gevallen aan, waarbij, in tegenstelling tot het zooeven gezegde, de twee vormen *niet* naast elkaar bestaan, doch zeer bepaald één overheerscht, geheel en al.

IJs en vloeibaar water zijn beide dezelfde chemische stof. Zij kunnen naast elkaar bestaan, ja, maar bij één, en geen andere temperatuur, het vriespunt.[1)] Bij 0° blijft een stuk ijs, in en naast water, ijs; en water, om en naast ijs, water; en *hoeveel* er van ieder is, dat deert deze soort van vrede niet: er is een *evenwicht* tusschen den vloeibaren en den vasten vorm. Doch verander de temperatuur met een tienden, een honderdsten, een duizendsten graad; eerst naar boven, en *alles* wordt vloeibaar; dan naar omlaag, en *alles* verstijft. Voor die twee *verdichte* vormen van water (de *verdunde* vorm is *damp*) bestaat dus wel een evenwicht, maar slechts bij één enkele temperatuur[2)], en dan is de *hoeveelheid* voor iederen vorm onbepaald, doch bij alle andere temperaturen heerscht één vorm, olifant zonder mier en zonder bakterie zelfs.

Deze verhouding van *verdichte* vormen is inderdaad aan den *verdichten* toestand gebonden. De chemie nu kent werkingen, waarbij van het begin en aan het eind enkel vaste of vloeibare stoffen of beide zijn; zouten, die zich splitsen in andere zouten, of vloeibaar water loslaten; ingewikkelde werkingen, waarbij van twee vaste stoffen andere vaste stoffen ontstaan: er zijn dan twee *verdichte* chemische *vormen* van eenzelfde chemisch atoom-geheel, en Van 't Hoff toonde aan, dat slechts bij één temperatuur vrede en compromis tusschen beide vormen, bij alle andere overheersching, en algeheele, van één vorm bestaat.

Dit uiterst vruchtbare idee gaf de leer van het *gecondenseerde* evenwicht en het *overgangspunt* in de chemie, en hoewel deze leer later is opgegaan in de meer omvattende *fasen-theorie* van Gibbs, nog altijd is zij op zich zelf beschouwd een zeer belangrijke daad, en nog altijd een voor-

1) De rol van den druk wordt buiten beschouwing gelaten.
2) De rol van den druk wordt buiten beschouwing gelaten.

trefflijke leiding voor hem, die niet àlles van het chemisch evenwicht leeren kan.

De leer van den *osmotischen druk*, ook wel de leer der *wet van Avogadro* voor *oplossingen* genoemd, alweer fysika bij analogie op chemie overgedragen. Een *opgeloste* stof is op een zekere wijze als een *gas* te beschouwen; de wetten der gassen zijn bij de verdunde oplossingen terug te vinden, en zelfs die zoo uiterst belangrijke grootheid, die den chemicus zoo zeer ter harte gaat en het *moleculairgewicht* heet, voorheen met zekerheid alleen uit gasstudie af te leiden, zij werd nu ook bepaalbaar door de studie van oplossingen.

Het is haast niet te zeggen, welk een stoot deze leer aan de moderne chemie gegeven heeft, en door haar samentreffen met Ostwald's affiniteitsstudiën en Arrhenius' ionenleer bracht zij in de schoone periode van den opbloei der moderne chemie wel die jaren, die men haar *gouden* tijd kan heeten.

De koenheid in het aandurven van analogieën bewees Van 't Hoff wellicht het meest met zijn vruchtbaar idee van de *vaste oplossingen*, een overdracht ditmaal, niet van fysika, doch van chemie op chemie. En meen niet, dat alleen koenheid de deugd dier daad was. Zoowel hier als elders steunde hij zijn moed met theoretisch beraad en rijke chemische ervaring, en won daardoor zijn zaak. Tegen allen schijn in zijn verscheidene *vaste* mengsels met de licht beweeglijke vloeibare oplossingen op één lijn te stellen, en de gevolgen van dit inzicht waren veel en groot.

Er werd reeds gesproken van zijn grooten Duitschen arbeid. Tien jaren gaf hij er aan; al zijn gaven, óók die van het *geduld*, spande hij in tot ontwarring der zoo wanhopig verwikkelde verhoudingen bij de talrijke zouten der Stassfurter lagen, en de uitkomst was een zegepraal over de bezwaren. Een cohort van verhandelingen stond na dien tijd gereed om de geleerden te helpen niet alleen, maar ook om de industrie te steunen in het begrijpen en handelen bij die groote zaak: de verwerking der Stassfurter zouten, en het moet voor Van 't Hoff wel een voldoening geweest zijn, zóó zijn eereschuld te mogen afdoen aan het rijk, dat hèm zoo geëerd

had, en ditmaal van zijn arbeid ook een onmiddellijk praktisch voordeel te zien.

II.

Alles Gescheite ist schon gedacht worden, luidt een van Goethe's rijke spreuken, *man muss nur versuchen, es noch einmal zu denken.* De algemeene chemie is niet door Van 't Hoff gesticht; reeds Boerhave werkte er aan toen hij den thermometer als gangbaar instrument bij het chemisch onderzoek invoerde; door fysische methoden gaf Lavoisier een zékeren grondslag aan het vak; het ingrijpen van natuur- in scheikunde vond toen reeds zijn symbool in de vriendschap en samenwerking van Lavoisier en Laplace, en vele scheikundigen brachten later nieuw leven in hùn vak door er een *fysisch* begrip op te enten; Gay Lussac, Avogadro, Berthollet, Déville, Berthelot en veel meer nog.

Berthollet deed geniale grepen - voor *zijn* tijd door vele feiten verdedigd - naar een chemische evenwichtsleer. Déville stichtte met zijn *dissociatie* een voornaam hoofdstuk dierzelfde leer. Berthelot met zijn reusachtig experimenteeren was dáárdoor van onberekenbaar nut, en ook door *zijn* idee, wijl de strijd daartegen het recht der evenwichtsleer deed uitkomen. Guldberg en Waage brachten Berthollet's gedachte van de massawerking weer in eere. Door Déville, meenen wij, zijn reeds verscheidene van Van 't Hoff's analogieën uitgesproken. Pfeffer met zijn *osmometerproeven* en Hugo de Vries met zijn studies over *isotonie* brachten Van 't Hoff tot zijn leer der oplossingen. Algemeene leermeester was Lothar Meyer door zijn eerste leerboek over algemeene chemie. Pasteur had al gesproken van de *dissymmétrie moléculaire*, vergelijkbaar met de eigenaardigheid in den bouw van vele krystallen. In een studie over de betrekking tusschen chemische en elektrische werkingen vond Van 't Hoff een voorganger in Helmholtz, met zijn leer van de vrije energie, en Helmholtz zelf bleek weer zijn voorganger gehad te hebben in Gibbs. Toen Van der Waals in Gibbs' fasenleer een vruchtbaar beginsel van systematiek en experimenteel onderzoek der evenwichten had bekend gemaakt, ging de leer van het gecondenseerde evenwicht

daarin op, zooals zooveel werd opgeslorpt door den arbeid van dien Herakleitos van Connecticut, dat duistere Amerikaansche wonder, Willard Gibbs, die zelf weer op Clausius en Carnot stond, en bij wien, naar zijn bewonderaars zeggen, zoowat alles te vinden is, wat aan belangrijke gezichtspunten voor chemisch en fysisch evenwicht maar verzonnen kan worden.

Man muss nur versuchen, *es noch einmal zu denken.* Ieder vak heeft zijn eigen aard en eischen. Te zeggen: *er zijn evenwichten in de chemie*, is niet hetzelfde als te toonen: *dáár is een evenwicht.* Voor de rechtvaardiging van een analogie heeft men bijzondere kennis der vakverschijnselen noodig en redeneeringen, die den stempel van het vak dragen, en daardoor weer de beteekenis van een nieuw idee krijgen.

En ieder op zijn wijze, had Goethe er bij kunnen zeggen. Want behalve de vakkennis heeft men den persoonlijken blik, het persoonlijk instinkt, het persoonlijk gevoel van den grooten onderzoeker, waardoor hij het overgedragen begrip in het nieuwe gebied beter ontwaart dan anderen, en het gevolg is dat bij die overdraging op die manier weer nieuwe ideeën ontstaan, waaraan de voorgangers zelf niet dachten, en die voor het vak van het grootste nut zijn. Toen Van 't Hoff er op wees, dat de gewone man, en ook de onderzoeker veelal, leeft in een temperatuurgebied, dat maar een klein deel is van het groote terrein, waaraan de theorie denken moet, schiep hij zulk een persoonlijk idee, en het bracht zeer veel licht. Helmholtz was Van 't Hoff vóór geweest in de betrekking tusschen chemische en electrische energie, doch door zelf te denken had Van 't Hoff een verband gebracht tusschen die betrekking en het overgangspunt.

‘Het buitenland noemt de Hollanders menschen zonder ideeën’, zei Van 't Hoff eens, ‘wij moeten het tegendeel bewijzen.’ En niemand zal ontkennen, hoe schitterend een voorbeeld hij gaf.

III.

Het merkwaardigste, haast romantische, voorbeeld, van samenwerking door ideeënovereenkomst in Van 't Hoff's

loopbaan is wel die met le Bel. Beiden jongelieden, publiceerden zij beiden ongeveer op denzelfden tijd, hun opvatting over den bouw der koolstofhoudende moleculen, zonder van elkander te weten, en met een merkwaardige overeenkomst van inzicht. Zonder voorbeeld haast is deze overeenkomst, zonder voorbeeld haast ook de royale persoonlijke verhouding tusschen beide vinders, altijd door. Niet in afgunstige concurrentie, doch in vriendschaplijke harmonie, werkten zij beiden voort aan hun idee, en Van 't Hoff bracht zijn geestelijken vriend meer dan eens een hulde, die menigeen zelfs een vertroebeling der historie scheen.

Dezelfde royale erkenning bleef Van 't Hoff steeds behouden tegenover een die zijn held en zijn vijand tevens was. Het gold den grooten Berthelot, wiens fabelachtige experimenteele ijver en vaardigheid, en inzichten ook, men bewonderen moest, en dien men toch met alle kracht moest bestrijden in dat beroemde en beruchte idee, dat het *beginsel van den grootsten arbeid* heette, en als *strenge* formule opgevat, de leer van het chemisch evenwicht ontkende. Vele andere scheikundigen der jongere school ook bevochten Berthelot's dogma, doch terwijl bij de meesten en vooral de Duitsche, de strijdhitte tot chauvinistischen hartstocht klom en kleineering van den geheelen Berthelot en zijn reusachtig idee, bleef Van 't Hoff de edele strijder, die de *betrekkelijke* waarde van het beginsel erkende, en zelfs tot verbazing van buitenlanders, het *doceerde*, als een zeer bruikbare eerste leiding in den doolhof der chemische verschijnsels.

Hebben de Franschen dit geweten, en noemen zij daarom zonder bezwaar Van 't Hoff den *Hollandschen Berthelot?* Ons kan de gissing lief zijn, dat toen Berthelot als veteraanheros door alle natiën gehuldigd werd, en geen schooner lof hem bereikte dan die der Berlijnsche akademie, in die schoonste hulde het werk kan gezien worden van den mede-onderteekenaar Van 't Hoff.

IV.

Hier werd reeds de moreele aard van Van 't Hoff geraakt in zijn vermogen tot waardeering van anderen. Met opzet wijst men er op, wijl menigeen anders dacht. Het is eens

geschied, dat hij een studie van Bakhuis Roozeboom op zijn college behandelde, en dien geleerde niet noemde. Zijn hoorders, met den naam wèl bekend, dachten aan een persoonlijke veete of wrok tegen den flinken onderzoeker. Het leek er niets op. Van 't Hoff was blij toen hem op het verzuim gewezen werd, en zal het wel hersteld hebben. Zulke dingen zullen wel meer gebeurd zijn, en zij allen ontsproten uit zijn overtuiging, dat *de daad* en *niet wie ze deed* in de eerste plaats van belang was. Áls hij aan den man dacht was zijn erkenning zonder voorbehoud, en in zijn verhandelingen deed hij met de meeste mildheid het aandeel van assistent, leerling, amanuensis zelfs uitkomen. Maar de *daad* was voor hem het eerste, zoowel bij anderer werk als bij het eigene. Daarom ook was de geschiedenis van het vak, schoon hem geenszins antipathiek, een zaak van de tweede orde. ‘Historisch onderzoek’, zei hij eens, ‘lijkt mij iets voor een scheikundige in zijn nadagen, als hij geen vakideeën meer voortbrengt, en het laboratorium hem te zwaar valt.’ En wat op deze uitspraak ook valt af te dingen, bevreemden noch ergeren mag zij in een man, zóó overtuigd van het gewicht der *daad*, dat men hem óók heeft hooren zeggen: ‘zoodra ik een verhandeling gelezen heb, kan zij mij niet meer schelen’ - en hij bedoelde zijn eigen studies dan evenzeer.

Over zijn eigen werk dacht hij evenzoo. Niet wat bereikt is en door wien, doch wat nog te bereiken valt, dáárom denke men het eerst; dat was een der geloofsartikelen van dezen rusteloozen onderzoeker, wiens weergalooze wereldsche voorspoed hem nooit tot overgave aan zelfbewondering gebracht heeft. Men overwege dit wèl, zoo men dezen zeldzamen en zuiveren Hollander goed kennen wil; met opzet wordt hier ook *dit* benadrukt, want velen hielden hem voor onverzadelijk in roembejag. Daarom verklaart men hier met klem: Van 't Hoff was *niet* ijdel. Die dit hier zegt, gelooft zelfs, dat hij het volstrekt niet was, doch indien in eenige mate, dan zeker minder dan haast ieder ander. Niet de *man*, doch de *daad*, en - dit zij thans er bij gevoegd - en het *vak*, - dit was zijn instinktmatige zoowel als zijn beredeneerde overtuiging en zijn eerzucht was inderdaad onverzadelijk, maar inderdaad ook enkel van de legendarische edele

soort: eerzucht voor den bloei en den roem van het vak. Niet de man, doch de daad en het vak -, doch zoo de man erkend wordt *om* zijn daad, dan is het zijn plicht gebruik te maken tot erkenning van het *vak.*

Na deze inlichting zal men beter zijn strijd begrijpen voor een nieuw en kostbaar laboratorium; zijn eisch naar de aanstelling van professoren, die *mochten*, naast professoren die *moesten* doceeren, en zijn vertrek naar Berlijn, waar hem de post werd gegeven, die hij, ten bate van het vak, voor een erkend geleerde verlangde.

V.

In dien eisch was wel iets van een persoonlijk voordeel óók beoogd, doch ook dáárin school geen laag motief. Van 't Hoff bewonderde zijn vak niet enkel als een schoone zaak op zich zelve, en een heerlijken steun der cultuur; hij hield er ook van, zooals een artiest van zijn kunst houdt. En niet alleen om de theorie, maar ook om de dagelijksche praktische bezigheid. Het laborantenwerk was hem een alleraangenaamst tijdverdrijf. ‘Ik houd van experimenteeren’, heeft hij eens gezegd. Het werken met potten, pannen en flesschen, met zuren, zouten en basen; het buigen en blazen en snijden van glas; het schudden en distilleeren en pompen en koelen; het hanteeren van fijne instrumenten, - en de hoogere genietingen van feiten te zoeken, te meenen ze te zien, ze weer te verliezen en eindelijk voor goed te grijpen; kortom, de kleine en groote bedrijvigheid van scheikundig werk, met zijn beweging van handen en aandacht en het spel van verwachting, teleurstelling en belooning - dat alles trok Van 't Hoff aan met de bekoring van alleraangenaamst speelgoed naast die van voornaam en zegenrijk werk, en de gelegenheid daartoe wilde hij hebben. En misschien weten niet velen, dat het nieuwe laboratorium in Amsterdam een reeks van beslommeringen meebracht, die den grooten geleerde *één uur per dag* tijd liet voor experimenteeren, en dàt uur moest hij nog met kracht verdedigen. Die dit hier zegt, heeft het gezien.

En zeker zal men dit motief niet verachten, te minder waar het hem sterkte in den arbeid, waar een ieder eerbied voor hebben moet.

Aan zijn vertrek naar Berlijn is veel verbonden, wat tot de intieme geschiedenis behoort, die wel nooit publiek zal worden, maar de hoofdzaak bleek reeds: Berlijn bood hem aan, wat Amsterdam niet gaf; wat niet enkel zijn lust, maar voor hem ook zijn recht en zijn plicht was aan te nemen. Meen niet, de plaats in Berlijn was financieel zoo voordeelig, doch vrijheid in werken en beweging gaf zij als geen andere. En de geheimzinnigheid, of de schijn daarvan althans, waarmêe Van 't Hoff dat aanbod omgaf, daar hij maar niet zei, wàt dan toch hem aangeboden was, en als het ware koketteerde met dien nieuwen werkkring; - de oorzaak daarvan, - dat mag nu wel gezegd worden - was even goed als eenvoudig. De benoeming te Berlijn was hem toegezegd door bevoegde autoriteiten, maar één ding ontbrak en bleef lang uit: de *Keizerlijke bekrachtiging*, en zoolang *die* ontbrak, achtte Van 't Hoff het onvoegzaam, onbeleefd, zijn vooruitzicht bekend te maken. Zóó was de zaak en anders niet, en gezegd zij hierover enkel nog, dat Van 't Hoff nooit goed geweten heeft, hoeveel verbittering zijn zwijgen tegen hem heeft losgemaakt.

En wie nòg beweren wil, dat het nieuwe laboratorium Van 't Hoff zedelijk verplichtte in Amsterdam te blijven - een zaak waarover scheikundigen en leeken het wel nooit eens zullen worden - die overwege, behalve wat reeds gezegd werd, dat Van 't Hoff voor dat laboratorium *acht jaar* in Amsterdam bleef en in dien tijd den last der beslommeringen van een te bouwen en gebouwd laboratorium droeg; dat dit laboratorium bleef, schoon *hij* ging, en dat het heeft voortgewerkt als een zegenrijke stichting, waar Bakhuis Roozeboom en Lobry de Bruin zich zoo schoon ontwikkelden als hun al te kort leven hun toeliet, en het nog altijd de eer der vaderlandsche chemie hoog houdt.

VI.

Van 't Hoff aanbad zijn vak, maar minachtte geen ander. Nooit hoorde men hem smalen op letteren, kunst, filosofie, of andere deelen der natuurwetenschap dan het zijne. Het was alleen de *fysische inktpot*, die hem wel eens tot sarcasmen kon brengen over de geweldige formules, die ook

een scheikundige zoo graag zou willen begrijpen, maar niet kon, al was hij niet onbelangrijk fysisch, mathematisch en mechanisch onderlegd. Maar hij zelf was de eerste om hartelijk te lachen, toen een natuurkundige collega zijn kans waarnam om eens iets over de chemische formule-manie te berde te brengen.

Hij was een zuiver en schoon produkt van het Middelbaar Onderwijs, zelfs een der beste leerlingen van zijn jaar, en een dankbaar leerling, in zijn eerbied voor elk deel der cultuur, ook al bleef hij er verre van. In zijn jongen tijd aanbad hij Byron, - volgens het gerucht maakte hij zelf toen verzen - en in later jaren had hij nog altijd bewondering voor dien afgod zijner jeugd. Schilderijen zag hij graag; voor muziek voelde hij minder, maar voor alle kunst had hij eerbied, en hij zei wel eens; ‘kunstenaars hebben iets in hun leven dat den besten man van wetenschap ontbreekt’. Van de wijsgeeren had alleen Comte hem wat gegeven; de andere filosofen waren hem te moeilijk, zei hij; de Hollandsche afkeer van wijsbegeerte was hem echter vreemd. Hij had eerbied voor alle eerlijke en ernstige cultuur, maar wel was hij bevreesd voor verdeeling van energie; in latere jaren, schijnt het, werd die vrees minder. De uitingen van *De Nieuwe Gids* waren lang niet alle naar zijn zin, maar voor den ijver der beweging had hij sympathie.

Ook in deze trekken kan men zijn voornamen aard erkennen.

VII.

De mortuis nil nisi bene. Maar de mensch van den nieuwen tijd wantrouwt den enkelen lof en die hem schenkt, en een beeld van enkel schoon leeft voor hem niet.

Van 't Hoff kan het verdragen, dat men hem levend geeft zooals hij was; en er zij daarom ronduit verklaard: hij had hoekige kanten en was in den omgang noch altijd maklijk, noch altijd aangenaam. Let wel: zoodra hij zijn aandacht schonk aan het belang zijner omgeving, was hij voorbeeldig in zorg en hulp in het groot en in het klein, tot in het aandoenlijke, en voor hem sprak dat van zelf. Doch die aandacht gaf hij niet dadelijk en altijd. Zijn eerste aandrang was om de menschen te beschouwen als werkwezens en

zelfs als werkmachines. En zoolang hij niet uit dien eersten aandrang kwam, dacht hij niet om hun menschelijkheid, om hun billijke gevoeligheden, en zijn optreden had vaak het schrijnende der nukken van een despotieken aard. Wellicht heeft hij dat zelf nooit goed begrepen; wellicht hing die eigenaardigheid samen met het *zonderlinge* in zijn natuur, waarover méér te verhalen valt, en besefte hij niet het kwetsende van gedragingen, die toch maar kleinigheden waren.

'Men ziet mij voor tyranniek aan', heeft hij eens gezegd, 'maar ik ben het niet'. En zeker was hij dat niet in zijn tweede gedachten, want die waren enkel goed en menschelijk; hier werd van de eerste beweging gesproken, en daarin was vaak iets van dat kwetsende, dat afstoot.

Toch heeft het lot hem niet de leerlingen onthouden, die tevens zijn innige vrienden waren. In Holland vond hij den leerling, in Duitschland den medewerker, dien hij liefhad; zij brachten de zon der schoonste genegenheid in zijn bestaan, zooals hij voor hen het licht was, waarin zij den zegen van hun leven erkenden.

En zoo anderen dat niet konden bereiken, - is er wel één van Van 't Hoff's leerlingen, die niet zijn welwillendheid ondervond? Gebeurd is het, dat hij, na een oneenigheid met een jongere, zelf toenadering zocht, later dienzelfden jongere op het krachtigst steunde in zijn bemoeiïng voor een betrekking en steeds doorging hem met zijn kennis te steunen.

'Men houdt mij voor tyranniek, maar ik ben het niet'. Hij was het wèl in zekeren zin, en begrepen heeft hij nooit wat toch stond tusschen hem en vele anderen, en veel leed moet hij gehad hebben, - want hij koesterde niet den wrok, die toch altijd een zekere troost geeft.

VIII.

Een mensch een werkmachine, - niet beminlijk lijkt deze opvatting. Maar zij kan niet zoo zeer verbazen in iemand, die zichzelf zoo naar den arbeid dreef en hield, en met strenge dressuur vele onvolkomenheden wegdrong. Van een spreekwoordelijk slordig praktikant schoolde hij zich tot een voortreflijk experimentator; van een verlegen docent tot een spreker, die zijn gehoor durfde aanzien en het beheerschte;

van een, wiens aangeboren talent het niet was om zaken te regelen, tot een goed administrateur van een groot laboratorium, en zijn driftigen aanleg legde hij aan banden. Velen zullen het zich nog herinneren, - er werd om gelachen, - Van 't Hoff's hartstocht tot etiketteeren: ieder glaasje en buisje moest gemerkt zijn met een teeken voor de zaal, waarin het gebruikt werd. Die etiketteerwoede evenwel was bij Van 't Hoff een middel van zelfdwang tot ordelijkheid, en toen hij eenmaal den slag van administreeren gewonnen had, kon hij het wel missen, dat etiketteeren: het had hem geschoold.

Iets Sokratisch' is dat, die zelfscholing. En er was meer in hem van Sokrates, dien eersten en geweldigen experimentator, die de methode der analogische redeneering schiep, al koos *hij* den geest en de ziel tot voorwerp van onderzoek en de Agora tot laboratorium. Van 't Hoff had ook den eenvoud van leefwijze, de onverschilligheid, vaak zelfs de schaamte voor wat anderen gewone comfort noemen, en zoolang men dien scherpen en doordringenden oogopslag niet ontmoette, vermoedde men niet den ongemeenen man in zijn bescheiden uiterlijk. Met Sokrates had hij zelfs gemeen de zonderlingheid, de *atopia*, die de Atheners voortdurend in verbazing bracht. De zonderlingheid in het zeggen en doen van dingen, bij den eersten schijn zoo simpel en onaanzienlijk, dat zij in een ernstig man bevreemdden, terwijl men eerst later de waarde besefte. Van 't Hoff zei ze ook, zulke dingen, en ook bij hem ervoer men vaak, dat eerst later dat simpele, haast kinderachtige woord, de vrucht van zelfstandig en belangwekkend nadenken was geweest.

Ook in zijn daden vond men die *atopia* terug; de volgende kleine anecdote illustreere ze, en tevens zijn menschelijkheid. Een zijner assistenten had een ongeluk bij den arbeid; Van 't Hoff liep haastig toe, en hoewel de schrik hem erger bleek dan de wond, liet hij toch zijn werk varen; hij ging een eindje wandelen met den assistent; sprak kalm en onderhoudend, bracht hem naar een restaurant, en liet hem daar *een bordje soep* eten. Kinderachtig, niet waar, dat bordje soep? Kinderachtig misschien, maar dan door de wijsheid van het kind, want het praatje en het bordje hielpen uitstekend; de schrik verdween, de zenuwen bedaarden, en de *atopia* had ook ditmaal gelijk gehad.

IX.

En méér en schooners nog had hij gemeen met zijn voorganger van de Agora dan de liefde voor de analogie, den eenvoud in leefwijze, de zelftucht, den rusteloozen arbeid en de zonderlingheid in allerlei woorden en daden. Het verlangen naar zelf-verheldering en het verlangen om voor de verheldering der menschheid te strijden, zij waren bij hem *eerste drijfveeren:* dien alleredelsten trek der Sokratische *atopia* had ook *hij*.

Men zegt het van zoovelen, dat zij gedreven werden door liefde voor beschaving en menschheid, en haast geen man van beteekenis sterft of men hoort het van hem beweren. Maar de toehoorder is vaak ongeloovig; hij vreest, dat de eerste drijfveer het verlangen was naar een goede positie in de maatschappij, naar verbetering daarvan, en dan verder het verlangen naar roem. En hij gelooft wel dat ook diezelfden de beschaving liefhadden, maar dan als een poëtische veraangenaming van hun bestaan; en dat zij hun werk goed deden, maar dan om hun positie te handhaven, uit persoonlijke eerzucht, ook wel om de edeler redenen van eergevoel en braafheid bij de vervulling van een aangenomen taak: in dat alles erkennen zij een macht zelfs die de beschaving steunt. Ook wel gelooven velen, zoo lang niet allen, aan het verlangen der geleerden om tot eigen bevrediging vraagstukken te onderzoeken en met zelf-pijnigenden dwang vast te houden tot zij opgelost zijn. Maar aan dien aandrang om de beschaving te steunen als *eerste motief* gelooven weinigen, al eischt ieder het in zijn naaste in theorie, en bespot haast ieder in de praktijk dien zelfden naaste als deze voor dien aandrang voordeelen van geld en roem verwerpt.

Zóó geloofden de meeste Atheners niet in Sokrates' zucht naar verheldering der menschheid als *eerste drijfveer*, en die hem van nabij kenden, en in hem den man vonden, die braaf en gelukkig was met haast niets van wat voor den gewonen man het leven levenswaard maakt, verbaasd stonden zij om er een te aanschouwen die waarlijk was, wat een ieder in een ander eischte en tegelijk bespotte, en dàt was voor hen het merkwaardigste van Sokrates' *atopia*: zijn vrede en zijn geluk in zijn gehoorzaamheid aan verlangens als *eerste*

drijfveeren, die voor ieder ander haast slechts meer of minder belangrijke bijkomstigheden, zoo geen voorwendsels zijn.

Aan Van 't Hoff onthield het lot noch positie, noch roem, noch, ten slotte, geld zelfs.[1] Waarom hij positie en roem gaarne aannam, het werd reeds gezegd, en met het geld was hij gul.[2] Doch juist omdat hij overladen werd met wereldsche gunsten, moet men het hooren van die hem goed gekend hebben: die gunsten waren voor hem bijkomstigheden; zijn *eerste drijfveeren* waren zucht naar verheldering voor zich zelf en voor de menschheid; hij was inderdaad zulk een zeldzame Zonderling, en de voorname Atopia lag in het diepste wezen zijner natuur.

Van 't Hoff was kerkelijk noch mystiek, maar hij had zijn religie, en weinig kerkelijken werden zóó door hun overtuiging geleid en gesteund als hij door de zijne.

Zijn religie was een negentiende-eeuwsche: de aanbidding der *verlichting*, de heilige overtuiging, dat de *wetenschap* kan en zal en moet de duisternis bestrijden, en ieder die kàn, tot plicht heeft op het krachtigst meê te doen. Eenvoudig en zelfs wat beperkt zal menigeen die religie thans noemen, maar het was een manlijke, en zij bezielde hem steeds.

Van 't Hoff was gansch niet mystiek, en nooit had hij, gelijk Sokrates, een droom, die hem toeriep: *doe Muzenwerk.* Toch heeft de zin dier spreuk zijn leven geleid en met poëzie bestraald, en hij vond zelf eens het symbool voor zijn cultus.

Er zijn er méér, die het zich nog herinneren kunnen, hoe, nu een twintig jaar geleden, toen zijn studenten hem hulde brachten, hoe Van 't Hoff toen, vóór hij zijn echtgenoot met hartelijken eenvoud dankte voor haar geduld met een man, die haar zoo weinig van zijn tijd geven kon, - hoe hij met sobere en toch zoo schoone verheffing de jonge lieden aanspoorde om niet hèm te huldigen, doch *Pallas Athene, de goede Godin.*

Hij méénde het toen, zooals hij het zijn geheele leven

1) Bedoeld wordt de Nobelprijs.
2) Aan de bibliotheek van de Kon. Nat. Vereeniging te Batavia schonk hij een compleet exemplaar van het *Zeitschrift für physikalische Chemie* cadeau.

meende. En als hij in zijn laatste dagen zijn leven heeft kunnen overdenken, en de ontelbare eerbewijzen hem ten deel gevallen, men kan er zeker van zijn: hij heeft zich dan een gelukkig man geacht, niet om zijn roem, maar wijl het lot hem gegund had een krachtig strijder te zijn tot grooter macht en eer van Pallas Athene, de Goede Godin.

Men geeft een Man zulke woorden niet, zoolang hij leeft: bij anderen wekken zij dan allicht misnoegen, bij hemzelf schaamte, en een sterker gevoel van verplichting dan hem gelegen komt. Thans is hij dood, en zulke woorden komen thans hem toe. Hij stierf te vroeg, te vroeg voor zijn gezin, voor zijn vrienden en vereerders, voor de wetenschap, maar tot het eind bleef hij groot. En zijn landgenooten laat hij, naast den trots op zijn daden en roem, ook dezen schoonen wensch na: mocht het waar zijn, dat deze zuivere Hollander in die voortreflijkheid van geest en gemoed het zuiver Hollandsche in ons gemengd ras tot openbaring bracht!

Chernex, Maart 1911.
CH.M. VAN DEVENTER.

Nederland en de derde vredesconferentie.

De zaak der derde vredesconferentie is geschikt om bij eenig nadenken ernstige zorg te baren.

Het is wezenlijk niet zoo heel eenvoudig in welke richting zij zal moeten worden gestuurd, om niet in ontgoocheling te eindigen.

Het gevaar ligt in de grootheid en tegelijk onbestemdheid der verwachtingen die worden opgewekt, hoe langer hoe meer ook door verantwoordelijke personen, zonder dat tegelijk van een helder besef der moeilijkheden blijkt, en van den wil om die met den grootst mogelijken ernst en tegelijk met de grootst mogelijke nuchterheid te lijf te gaan.

Het probleem goed te stellen, is thans de eerste eisch; de tweede, de theoretische oplossing te zoeken; de derde, te overwegen welk gedeelte der theorie reeds thans in daden kan worden belichaamd.

Wordt aan deze eischen niet voldaan, dan vrees ik dat wij bezig zijn, aan den Scheveningschen weg een toren van Babel te bouwen.

I.

Eerst dan het probleem.

Te dezen aanzien mocht men toch hopen, dat de ‘ontwapening’ nu eindelijk zou hebben afgedaan? De wereld wapent zich aldoor, de grootste ontwapenaars-in-woorden voorop, en zij kunnen niet anders. De ‘résolution’ van

1907 ter aanbeveling van de beperking der militaire lasten zou, in 1915 herhaald, erger dan eene bêtise zijn geworden: een farizeesche grijns.

Is het onmogelijk en onmannelijk ontwapeningsideaal dan nog niet doodgeslagen door Roosevelt: ‘In communities where there is violence, an honest man must protect himself; and until other means of securing his safety are devised, it is both foolish and wicked to persuade him to surrender his arms while the men who are dangerous to the community retain theirs’? - Door Bourgeois: ‘Le désarmement, à nos yeux, est une conséquence et n'est pas une préparation. C'est la sécurité du droit qui doit d'abord être organisée’?

Die ‘sécurité du droit’ nu, scharnier van alles, bestaat *niet.* Wat erger is: elk nieuw ruim-arbitrageverdrag vermeerdert de kans, dat die ontstentenis eerlang pijnlijk zal worden gevoeld. Het kan niet de goede weg zijn, aldus de bevoegdheid der internationale justitie aanhoudend te vergrooten, en het probleem der sanctie angstvallig te ontwijken. Er mengt zich in het werk der wereldorganisatie een reclamegeest, die, als hij niet tijdig beteugeld wordt, schromelijke gevolgen kan hebben. Honderd maal erger dan de bloedigste oorlog over zaken die nog niet tot de competentie der internationale rechtbank gebracht of nog nimmer bij wereldtractaat geregeld zijn, zal de onuitvoerbaarheid ook van het eenvoudigste vonnis dier rechtbank of van de bescheidenste dier tractaat-regels wezen. Of het oude wat langzamer of wat sneller afsterft, is van minder belang, dan of het nieuwe al dan niet in de kiem wordt vervalscht en bedorven.

Het generaliteitsgezag dat bezig is zich boven de staten te vormen, zal het nooit kunnen stellen zonder rechtshandhaving en rechtsvoltrekking. Die hiervoor de oogen sluit, bereidt eene catastrophe voor. De gansche ontwikkeling heeft in de geschiedenis van de vestiging en bevestiging der souvereiniteit van den enkelen staat haar voorbeeld. Dat de definitie van de souvereiniteit der staten misschien gewijzigd zal moeten worden, is geen grooter onheil, dan dat vroeger de formules der stads- en standshoogheid van haar inhoud zijn beroofd.

Het zijn de toekomstige vonnissen van het arbitragehof niet alleen, of zelfs niet voornamelijk, waarmede de wereld-

gemeenschap droevige ervaringen kan beleven. (Natuurlijk bleven die uit zoolang voor het hof uitsluitend zaken werden gebracht met de welwillende bedoeling de machine aan den gang te brengen, of in ieder geval, zaken die er alleen kwamen krachtens bijzondere voorafspraak van partijen. Maar als straks de algemeene arbitrageverdragen talrijk zullen zijn geworden?) Er is, zeiden wij, veel meer. Mist niet het gansche uitgewerkte oorlogs- en onzijdigheidsrecht van vorige conferenties zijn merg, zoolang het blijft zonder mogelijkheid van rechtsdwang? Is de heerschappij van het recht dan ergens ter wereld op den duur mogelijk gebleken zonder zekerheid dat, als het moet, de sterke hand kan ingrijpen?

Van betuigingen van edelen wil, van het opstellen van normen die men zelf zich voorneemt te eerbiedigen en waarvan men de eerbiediging door anderen beleefdelijk verwacht, hebben wij voorshands genoeg. Stapelt men er nog meer op den hoop, dan kan deze spoedig kantelen. Dit alles komt voort uit miskenning van den gruwelijken ernst, van de enorm verre strekking, van de reusachtige moeilijkheden van het ding waarom het gaat. De wereld is voor een rechtsdwang tegen staten niet rijp, zegt men in zijn binnenkamer. Is men, dit meenende, dan wel verantwoord, indien men voortgaat in de conferentiezaal wereldrecht te scheppen van zoodanige pretentie als is geschied?

De wereld is voor een fijn bewerktuigden, tot in het uiterste gedetailleerden politiedwang tegen de staten zelf voorzeker niet rijp, maar voor het eerste, noodzakelijk begin daarvan is zij overrijp. Het werkelijke probleem is thans, hoe dien eersten grondslag eener rechtsvoltrekking te leggen, zonder welken de aanwezigheid van wereldwetten van anderen aard (en van de verwachtingen die zij opwekken) thans een gevaar is en morgen eene schande wordt.

II.

Hoe onvolkomen de te scheppen rechtsdwang tegen staten moge zijn, hij zal van hooger orde wezen dan de eigenrichting, die oorlog heet.

Den oorlog af te willen schaffen bij een ‘Waffen-nieder’-decreet is een dwaasheid; een misdadige dwaasheid, zoozeer

vergrijpt zij zich aan den ernst der dingen. Hij-alleen is een gevaarlijke vijand van den oorlog, die hem de concurrentie aandoet van een beteren vorm van rechtsverkrijging.

De superioriteit van den nieuwen vorm boven den ouden zal in een verhoogde mate van rechtszekerheid moeten bestaan.

Verhoogde mate van rechtszekerheid is ondenkbaar zoo niet vooraf de volmaakte veiligheid der klacht verzekerd zij.

De veiligheid der klacht zal evenwel slechts op papier verzekerd zijn, zoo niet de klager wete dat, in een aan rechtspraak onderhevig geval, de rechter niet slechts de volle bevoegdheid heeft om de zaak te berechten, maar ook de macht kan oproepen 't zij om den onwilligen gedaagde voor zijn stoel te brengen, 't zij om den veroordeelde te dwingen tot naleving van het vonnis.

Hiermede is, met ijzeren noodzakelijkheid, de internationale politiemacht gegeven.

Deze nader te komen, is de zaak, en bescheiden schreden in de richting naar het centrale doel zijn vereerenswaardiger, dan zwerftochten van uren daarbezijden.

Als voorloopig nu maar eens niets anders gewonnen werd, dan de erkenning dat wie thans, in het debat over wereldorganisatie, over iets anders praat dan dit, moet geacht worden buiten de orde te zijn.

Dus geen Bennet-resoluties, met ‘limiting the armaments by international agreement’ voorop en een ‘international force for the preservation of - niet meer of minder dan - universal peace’ eerst in den staart[1]; - en nu President Taft zich naar aanleiding van die resolutie tot sommige of tot vele staten om medewerking gewend heeft[2], indien ook ons zoodanig verzoek mocht hebben bereikt, van Nederlandsche zijde een ondubbelzinnig antwoord. Heeft Sir Edward Grey zich tot de verzekering bepaald, ‘that His Majesty's Government would lend their support to any well-considered and practical scheme which might be brought forward by the United States Government’[3], hier heete het dat geen

1) Congressional Record. House of Representatives, 20 June 1910.
2) Presidentsboodschap 6 Dec. 1910.
3) House of Commons, 23 Febr. 1911.

plan als ‘well-considered’ gelden kan, dat zich de nationale *ont*wapening anders voorstelt dan als het eindelijk gevolg van het slagen der internationale *be*wapening.

III.

Wat is er op het oogenblik voor het groote doel te doen, en wat daarvan kan Nederland doen?

In het algemeen schijnt mij op het oogenblik voor het groote doel minder te *doen* dan te *laten*; - en daar wij ons tot dusver aan onbezonnen *doen* niet te buiten zijn gegaan, behoeft dit negatieve gedeelte der taak ons niet zwaar te vallen.

Na te laten zijn alle reclamevoorstellen. Reclamevoorstel is al, wat niet willens en wetens op het centrale doel afgaat.

Te doen is het volgende. Men geve door een bescheiden maar besliste daad te kennen, dat wat tot dusver op vredesgebied voor het neusje van de zalm werd gehouden, de algemeene arbitrage-tractaten (Nederland-Denemarken, Nederland-Italië), het neusje van de zalm niet is. Dat zij aanvulling behoeven met de clausule, dat de contracteerende partijen voor het geval van niet-naleving als wettig erkennen een executie, op last en gezag der internationale rechtbank, van het door die rechtbank tegen hen gewezen vonnis.

Een dergelijke daad alleen kan bevrijdend werken, omdat zij alleen van den aanvang af tot scheiding dwingt tusschen gemeend en ongemeend.

Liever een uiterst klein succes in de richting die de toekomst heeft, dan victories waarop geen morgen kan dagen.

Waarom kan het Nederland niet zijn dat deze zaak ter sprake brengt, allereerst bij de staten met wíe het een tractaat van verplichte arbitrage gesloten heeft: Denemarken en Italië? Waarom daar, bij geheel of gedeeltelijk welslagen, geen overleg omtrent de ter derde vredesconferentie aan te nemen houding aan vastgeknoopt? Waarom het richting gevende stuk van Prof. van Vollenhoven in *de Gids* van November 1910 niet inderdaad als wegwijzer voor de Nederlandsche diplomatie te dezen gebruikt?

Als de kleine staten hun belang kennen, zorgen zij in 1915 gereed te staan met een gering aantal de wereldpolitie

bereidende voorstellen, die zij vooraf van den grondslag der submissie-clausule in hun eigen onderlinge tractaten hebben te voorzien.

Die voorstellen behoeven niet wereldschokkend te zijn, maar moeten logisch voortvloeien uit het beginsel dat wie het doel wil, eerst de middelen heeft te zoeken, en dat de ernst van den wil aan den ernst van dit zoeken alleen wordt gekend.

Ik vernam dat een geestig man naar aanleiding van het genoemde Gidsartikel van een kinderkruistocht heeft gesproken. Maar geestige menschen hebben niet altijd gelijk. De kinderkruistocht betrad paden die al meer dan een eeuw lang door de groote menschen waren platgeloopen. Het pad dat leidt tot een internationale politieactie is nog ongebaand. De schrijver van dat artikel raadt niet tot herhaling, door zwakker toegerusten, van pogingen die den sterkeren tien- of twintigmaal zijn mislukt. Hij raadt wel, als ik hem goed begrepen heb, tot waakzaamheid, dat de sterke niet zijn gang ga zonder ons en ons gelijken.

Want komen doet de wereldorganisatie; het is maar de vraag, onder welke auspiciën. Zal het zijn 'some combination between *those great nations* which sincerely desire peace'?[1)] Gaf de Amerikaansche minister van marine daarop een weerklank, toen hij het onlangs noodzakelijk noemde 'for at least *five or six of the nations* to maintain navies which will be able to enforce the decrees of the international court against any single nation that might object to its decisions'?[2)] Nòg is de stem, door de Vereenigde Staten in 1915 hierover uit te brengen, niet bepaald; nòg dongen, in de borstzelf van den afgevaardigde, die door Mr. Bennet, naamgever der al te vermaarde resolutie, als 'the recognized leader here in peace movements' begroet werd, geheel-strijdige opvattingen om den voorrang[3)]; nòg verklaart President Taft,

1) Roosevelt te Christiania, 5 Mei 1910.
2) Annual Report of the Secretary of the Navy to the President, 30 Nov. 1910.
3) Mr. Bartholdt (Missouri): 'There are those who believe that by a simple understanding, say, between the United States, Great Britain, and Germany, to enforce the peace of the world by their combined superior power, the era of brute force may be forever terminated. *I myself believe this to be the case*, yet I can see how it would be much more preferable to place this new order of things upon a larger foundation, namely, upon a basis of law acquiesced in and supported, not by a few, but by all the governments' (Congressional Record, House of Representatives, 20 June 1910).

dat hij de benoeming der leden van de bij die resolutie verlangde ‘Universal Peace Commission’ opzettelijk heeft uitgesteld: ‘I have invited and am awaiting the expressions of foreign governments as to their willingness to cooperate with us in the appointment of similar commissions or representatives who would meet with our commissioners and by joint action seek to make their work effective’.[1] Is de vraag ook tot de kleinere mogendheden gericht, dan kan onzerzijds voor het minst geantwoord worden dat aan de in de maak zijnde Nederlandsche commissie voor de derde conferentie[2] ook de overweging van dit vraagstuk zal worden opgedragen. Is zij - gelijk een recent regeerings-antwoord in den Zweedschen rijksdag doet vermoeden[3] - *niet* tot alle kleine staten gericht, dan blijkt eerst recht, hoe noodig het is, dat deze op eigen initiatief bedacht worden. Lieten wij, bij het creëeren van een sterken arm, uit overmaat van schroom, de groote mogendheden niet alleen ‘chez nous’, maar ook ‘sans nous’ beslissen, te laat mocht blijken, dat het ‘sur nous’ was geweest.

Indien dus onze wilsuitdrukking is gevraagd, *wat antwoorden wij?*

De kleinmoedigheid zal, in het openbaar, antwoorden met de een of andere edelklinkende algemeenheid, en, binnenshuis, dit antwoord aldus motiveeren, dat immers inderdaad de sterken der aarde het wel en wee der zaak in handen hebben. Die kleinmoedigheid moge hunkeren naar het, op zichzelf, niet eerbiedwaardig ideaal van Vrede (l'ordre régnait à Varsovie), zij heeft geen waarachtig geloof in de toekomst van het Recht. De groote mogendheden, dat zijn niet enkel

1) Presidentsboodschap 6 Dec. 1910.
2) M.v.A. hst. III begrooting 1911; vgl. M.v.A. hst. III begrooting 1910 bl. 158-'59, en Handelingen Tweede Kamer 1909-'10, bl. 549.
3) Waar de minister van buitenlandsche zaken mededeelen moest, dat geen enkel verzoek ter zake van de Amerikaansche regeering hem had bereikt.

groote schepen en groote kanonnen, het zijn ook groote complexen van menschen van heden, met de gevoelens, begeerlijkheden, den twijfel en de verwachting van heden, met wat het heden gevaarlijkst en met wat het hoopvolst in zich sluit. Samen met hen zijn wij de justiciabelen niet alleen, maar ook de rechters en rechtsvoltrekkers der toekomst, als wij willen. De wereld zal ons kleinen gebruiken als zij ons noodig heeft. Zij zàl ons noodig hebben, als wij toonen in geschiktheid voor de toekomstfunctiën voor niemand onder te doen. De grooten loopen eerlang vast met hunne rodomontades. Er komt, eer men 't vermoedt wellicht, op ‘vredes’gebied vraag naar de echte waar. Is het boven onze kracht, intijds voor een klein maar puik assortiment te zorgen?

H.T. COLENBRANDER.

Dramatisch overzicht.

Nederlandsche Tooneelvereeniging: Koningsbruid, een romantisch sprookjes-drama in 5 bedrijven (7 afdeelingen), door J.A. Simons - Mees.

N.V. Het Tooneel: De Gordel van Hippolyta, een fantazie in 5 bedrijven door H.C.J. Roelvink.

Dat haar ‘romantisch sprookjes-drama’ een vergissing geweest is, een vergeeflijke zonde van haar litteraire jeugd, en dat zij die haar aanraadden dit sprookje voor het voetlicht te brengen, haar een verkeerden raad gegeven hebben, zal de schrijfster van *Koningsbruid*, op het oogenblik dat dit Overzicht verschijnt, reeds lang hebben ingezien. De bedoeling was natuurlijk voortreffelijk. Hoe geheel anders de haar het naast staande raadgever zich het effect heeft voorgesteld dat het sprookjes-drama, ‘aux chandelles’ gezien, hebben zou, blijkt duidelijk hieruit dat de op zijne aanwijzing door den heer Poutsma ontworpen décors wèl de sprookjes-stemming wekken, die men in het stuk zelf mist. Ware Tilly Lus er niet geweest, die in de titelrol, door eenvoudig gevoelvol spel en goede dictie, van sommige tooneelen iets bekoorlijks maakte, dan zou men de zeven tafreelen van deze gedramatiseerde vertelling moeielijk tot het einde toe hebben kunnen aanzien.

Al moge mevrouw Simons ‘met sprookjes’ zijn ‘opgevoed’, zooals zij ons vertelde, een sprookje te dramatiseeren is blijkbaar haar *fort* niet.

Keere de schrijfster van *De Veroveraar* en *De Paladijn* spoedig terug tot de kunstsoort, waarin zij ons zooveel moois te genieten gaf. En dan... wachte zij zich voor het publiceeren van brieven vóór de vertooning. Goede stukken hebben zulke gangmakers niet noodig.

Een succes van meer blijvenden aard durf ik den schrijver van *De Gordel van Hippolyta* niet voorspellen.

Wat van het stuk te zeggen? Het is noch vleesch noch visch. Voor een deel lijkt het een parodie, genre *Belle Hélène* en *Orphée aux enfers*, van het mythologisch verhaal van Theseus' strijd tegen de Amazonen, die bekroond wordt met de roof van de Amazonen-koningin Hippolyta.

Dat is, in het eerste bedrijf, de strijd over het al of niet bestaan van de door Theseus en zijn tochtgenooten gezochte Amazonen en de verschijning van de vrouwelijke afgezanten van Hippolyta op Theseus' schip. Verder, in het tweede bedrijf, de aankomst van Theseus' gezanten, den zanger Pareitheöus, den slaaf Lykomedes en Prins Deiphilos op het Amazonen-eiland, welks bewoonsters door dit bezoek in vuur en vlam raken. Tot zoover is de handeling die van een opéra-bouffe: ‘Dis-moi, Vénus, quel plaisir trouves-tu...?’ zouden de eiland-bewoonsters kunnen zingen.

Maar dan wordt het ernstig en... vervelend. Dan krijgen wij de groote opera: een in boeien geslagen zanger, wanhopige liefde, en de strijd daartegen, met tot slot een gelukkige vereeniging van Hippolyta en Theseus.

Hoe er met den gordel van Hippolyta, waar het Theseus om te doen is, wordt gesold en gegoocheld, is even onduidelijk als de (mogelijk) diepere beteekenis van het drama, dat, waarschijnlijk ter voorkoming van mogelijke aanmerkingen van wijsneuzige theoretici, door den schrijver als ‘fantazie’ betiteld wordt, en, voor nòg grootere zekerheid, in een communiqué aan de dagbladen ‘groteske’ werd genoemd.

Maar hoe het dan ook heeten moge, het heele stuk, zoowel het komische als het ernstige gedeelte, is in taal en wijze van voorstellen zwaar op de hand. Luchtige, kluchtige tooneelen, vlugge dialogen, geestige rijmen verlichten en verluchten het niet. Verrassen doen enkel één tooneeltje en één origineele figuur.

Het tooneeltje is dat, waar de jongste der Amazonen, de vijftienjarige Chreuse, het kind van de Amazone Philomela en van Lykomedes, die zestien jaar te voren het eiland bezocht, voor het eerst een man ontdekt. Dank zij vooral mevrouw Royaards' allerbekoorlijkst spel en guitige dictie, werd dit een aantrekkelijk stukje kunst.

De origineele figuur is die van Antheia, de steeds in een draagstoel zittende en door vier negerslavinnen omringde oude tante der koningin, waarvan Jan Musch, door grime, gebaar en stem, een kostelijke charge maakte.

Dat tooneeltje en die figuur zijn, met de door den schrijver ontworpen décors: het schelkleurige schip van Theseus, het strand van het Amazonen-eiland, de tempel van Artemis - de ruïnen van den Liefdetempel leken meer op een versch gepleisterd belvédère met gelegenheid om iets te gebruiken -, de eenige levendige herinneringen die mij van deze vertooning zijn bijgebleven.

Dat het overige weinig indruk achterliet is zeker niet te wijten aan de vertooners, die door hun opgewekt spel er van maakten wat zij konden. Maar noch de situatie, noch de taal - beide fantazieloos - kwamen hun te hulp.

De nog enervaren schrijver heeft een onderwerp en een kunstsoort gekozen, die lichter hand en fantazierijker geest eischen dan hem vooralsnog ten dienste staan. Hij mag echter den heer Royaards erkentelijk zijn, die hem, door deze handreiking, de gelegenheid bood, zelf te zien wat hem ontbreekt. Een tooneelschrijver wordt men enkel door vallen en opstaan...

Zoo alleen ook wordt men een goed tooneeldirecteur. Daarom is het jammer dat de leider der Haghespelers er voorloopig het bijltje bij neerlegt. Wanneer hij later het werk weer mocht willen opvatten, zal hij van voren aan moeten beginnen. Want ook in dit moeilijk vak heeft alleen de aanhouder kans om te winnen.

Eén lichtpunt is er. Nu deze concurrent afvalt, kunnen gezelschappen als ‘Het Tooneel’ en ‘de Nederlandsche Tooneelvereeniging’ zich versterken met de beste van de Haghespelers. De strijd voor het bestaan zal er voor die gezelschappen iets minder moeielijk door worden. Of zij van die minder ongunstige omstandigheden partij hebben weten te trekken, zich hebben weten te versterken, niet enkel door beproefde krachten aan zich te verbinden, maar tevens door zich te ontdoen van zwakke broeders en zusters, zal eerst een volgend tooneelseizoen ons leeren.

J.N. VAN HALL.

Muzikaal overzicht.

Der Rosenkavalier, Opera van Richard Strauss.

Nauwelijks had de *Elektra* van Richard Straus nu ongeveer anderhalf jaar geleden haar zegetocht door de meeste landen van Europa ten einde gebracht, of reeds werd het ruchtbaar, dat weldra weder een nieuwe opera van den maestro te verwachten was.

Eerst heette het, dat Strauss Molière's *Tartuffe* tot onderwerp van een muzikaal-dramatisch werk had uitgekozen, maar dit gerucht hield niet stand, en spoedig wist men te vertellen, dat hij bezig was aan een *komische* opera, waarvoor een Duitsche dichter hem den tekst had geleverd.

Van dit oogenblik af werd het nieuwe voortbrengsel van Strauss' Muze door het muzikale Duitschland met groote spanning te gemoet gezien; een spanning, die door sommigen voornamelijk werd toegeschreven aan een hevig verlangen naar een Duitsche komische opera en aan de bij menigeen bestaande overtuiging, dat onder de hedendaagsche componisten van genoemd land Strauss de meest geschikte was om aan de muziekwereld zulk een werk te schenken.

Natuurlijk gaf dit aanleiding tot de vraag, of er dan in onzen tijd in Duitschland geen goede opera's op het gebied van het blijspel worden gemaakt. Hierop hadden de bedoelde personen hun antwoord gereed. Ja - werd er gezegd - dit wel. Componisten als d'Albert, Wolf-Ferrari, Leo Blech e.a. hebben lyrische blijspelen gecomponeerd, die bij het publiek veel waardeering vonden; maar dat alles is *Kleinkunst*,

Miniaturmusik, waaraan het groote ontbreekt. Wat men verlangt is: ‘ein grosses vollwerthiges musikalisches Lustspiel. Wie anders würde das in die Weite wirken, von welchem bestimmenden Einfluss auf Entwickelung und Ausbau der modernen komischen Oper könnte das werden, wenn einem genialen Künstler der Wurf gelänge!’ - Een standaardwerk dus! -

Geen wonder dat zij, die met dit verlangen bezield waren, daarbij aan Richard Strauss dachten als den man, die het best in staat zou zijn, een werk van dezen aard te scheppen. Dat hij zich tot zoo iets aangetrokken zou gevoelen, was niet twijfelachtig. Hij houdt van contrasten - dat heeft hij alleen reeds in zijne ‘Symphonische Dichtungen’ bewezen. En zou er scherper contrast denkbaar zijn dan tusschen zulk een komische opera en de daaraan voorafgegane *Salome* en *Elektra?*

Bovendien ligt er in het artistieke wezen van Strauss menige trek, die hem als uitermate geschikt voor de compositie van zulk een opera doet kennen. Het geestige en realistische, dat wij in zijn orkesttaal vinden (men denke maar eens aan *Till Eulenspiegels lustige Streiche*, *Don Quixote, Also sprach Zarathustra*), is er o.a. een bewijs van.

Om al deze redenen is het verklaarbaar, dat er in het onderhavige geval op Strauss groote verwachtingen werden gebouwd.

Evenals bij *Salome* en *Elektra*, heeft ook het jongste dramatische werk van Strauss lang vóór zijn opvoering en zonder dat er van den inhoud nog iets bekend was, de gemoederen bezig gehouden. En toen eindelijk de opera voltooid was en het bekend werd, dat zij in het Hoftheater te Dresden zou worden opgevoerd, kwam een geval van sensationeelen aard de gemoederen nog wat meer in beweging brengen.

Een conflict was ontstaan tusschen Strauss en graaf Von Seebach, generaal-intendant der Koninklijk-Saksische Hoftheaters, over eischen, door eerstgenoemde met betrekking tot het recht van opvoering gesteld en waaraan men van de andere zijde meende niet te kunnen voldoen. Gelukkig echter kwam dit spoedig in orde en kon de dag der allereerste voorstelling van de nieuwe opera - *Der Rosenkavalier* -

definitief vastgesteld worden. Den 26sten Januari j.l. werd de lang geprikkelde nieuwsgierigheid van het theaterpubliek te Dresden voor de eerste maal bevredigd.

Andere steden volgden al zeer spoedig het voorbeeld van de Saksische residentie. München was een van de eerste, en daar heb ik een opvoering van deze 'Komödie für Musik' (zooals zij door Strauss en den libretto-schrijver Hofmannsthal genoemd wordt) bijgewoond. Werk en opvoering maakten op mij een zeer gunstigen indruk.

Over het geheel genomen is in dit tooneelstuk de handeling zeer amusant. Echter valt het niet te loochenen, dat zij hier en daar eenigszins aan een te veel lijdt, aan te lang uitgesponnen gedeelten en tooneelen, die op zichzelf weinig te beteekenen hebben en weggelaten of verkort zonden kunnen worden zonder de idee der handeling te verstoren. In het eerste gedeelte van het derde bedrijf raakt de blijspeldichter zelfs verzeild in de *klucht* en maakt, dat in zijn libretto de eenheid van stijl eenigermate verbroken wordt.

De voornaamste factoren van deze muzikale komedie zijn de *Erotiek* en de *Humor*. Het zijn sferen, waarin, zooals wij weten, Richard Strauss zich gaarne beweegt. Van zijne humoristische neigingen sprak ik hierboven reeds, en wat de eerstgenoemde factor betreft, zijn invloed op den componist is in al zijne werken - dramatisch of lyrisch - duidelijk te bespeuren. Nu, de dichter Hofmannsthal heeft hem in dit tooneelstuk volop gelegenheid gegeven om ook op *dit* terrein aan zijn fantasie den vrijen loop te laten. Er ligt een sterke dosis zinnelijkheid in het libretto; het wemelt daarin van liefdesgeschiedenissen.

Reeds bij den aanvang van het stuk plaatst de librettist den toeschouwer in zulk een sfeer. Wij zijn in Weenen, tijdens de regeering van keizerin Maria Theresia. Vorstin Werdenberg, echtgenoote van een Veldmaarschalk, bemint den zeventien-jarigen graaf Octavian Rofrano, die met jeugdigen hartstocht die liefde beantwoordt. Het tooneel stelt voor het *boudoir* der vorstin, waar zooeven een liefdesidylle is afgespeeld en de jonge Octaviano op het punt staat, noode een tijdelijk afscheid van zijn geliefde te nemen.

Maar zoo ver komt het aanstonds nog niet. Buiten de kamer doet zich een gerucht van stemmen hooren. De

Marschallin, die daar juist verteld heeft, dat zij van haar man heeft gedroomd, denkt dat hij teruggekomen is, maar spoedig blijkt het een ander te zijn, die wil binnendringen doch door de dienstdoende lakeien wordt tegengehouden. Dit laatste schijnt geen effect te hebben, want de deur, die toegang tot het boudoir geeft, wordt plotseling geopend en in den binnentredende herkent de vorstin een harer verwanten, baron Ochs auf Lerchenau.

De oude baron wil zijn blazoen wat vergulden door met een rijk meisje, de dochter van een pas in den adelstand verheven heer von Faninal, te trouwen, en komt nu zijn nicht verzoeken, een jongen kavalier uit haar familie aan te wijzen, die bereid is om, zooals dat in de groote wereld van toenmaals de gewoonte was, namens hem aan de uitverkorene een zilveren roos aan te bieden.

Intusschen heeft Octavian, wien bij de komst van den baron nauwelijks tijd overbleef om zich te verbergen, zich in vrouwenkleeren gestoken en treedt hij als het kamermeisje Mariandl voor den dag. In dat costuum maakt hij grooten indruk op den ouden Don Juan, en nu volgt een vermakelijke scène, waarin de baron zich niet ontziet, ondanks de conversatie met zijn voorname nicht, aan de gewaande kamenier het hof te maken, door haar nu en dan heimelijk eenige complimenten toe te voegen en haar tot een *rendezvous* uit te noodigen.

In het onderhoud met de vorstin komt dan eindelijk het verzoek ter sprake, dat den baron aanleiding heeft gegeven, zijn nicht te komen lastig vallen. Gaarne wil zij aan zijn verzoek voldoen, en nadat Octavian op haar last een medaillon heeft gehaald, dat zijn portret bevat, toont zij dit aan baron Ochs en zegt: ‘Dat is mijn jonge neef, graaf Octavian Rofrano’. De baron beschouwt het met aandacht, en dan de kamenier aanziende wordt hij getroffen door de gelijkenis. Maar de vorstin wil hem de gelegenheid ontnemen om over dit verrassende verschijnsel lang na te denken, en laat aanstonds de personen binnenkomen, die in het voorvertrek reeds geruimen tijd gewacht hebben om bij het *lever* der vorstin te worden toegelaten.

Lakeien openen de deuren van dat vertrek en een zwerm sollicitanten van allerlei soort stroomt binnen. Onder hen

bevinden zich een ‘Marchande de modes’, een geleerde met een lijvig boek onder den arm, een notaris, een handelaar in dieren met uiterst kleine honden en een aapje, twee Italiaansche intriganten, Valzacchi en zijn gezellin Annina (die zich spoedig in de gunst van baron Ochs weten te dringen), een weduwe met drie adellijke weezen, die op overdreven gevoelvolle wijze ondersteuning verzoeken, een tenor, een fluitist enz. En dat alles draagt zijn belangen voor, terwijl de Marschallin in het midden van het tooneel voor haar toilettafel zit en de friseur bezig is, haar volgens de regelen der kunst te kappen.

Dit intermezzo is hier blijkbaar ingevoegd om een levendig contrast met de voorafgaande en de volgende tooneelen te vormen, maar ofschoon het op zichzelf niet onaardig is en een vermakelijke parodie oplevert van de gewoonten in de aristocratische kringen der achttiende eeuw, valt het toch niet te ontkennen, dat het de eenheid van de stemming in dit bedrijf verbreekt.

Ten slotte kommandeert de vrouw des huizes: ‘Abtreten die Leute’ en het gezelschap wordt de deur uitgeschoven. Ook baron Ochs vertrekt, nadat hij aan de Marschallin een étui heeft overhandigd, waarin zich de zilveren roos bevindt.

Alleen gebleven, geraakt de vorstin in een gedrukte stemming. De belofte aan den baron, om Octavian met de roos naar de dochter van Faninal te zenden, vervult haar met weemoed. Want zij heeft er een voorgevoel van, dat een jeugdig en bekoorlijk wezen als Sophie op Octavian indruk zal maken en hij voor haar, de zooveel oudere vrouw, verloren zal zijn. Maar... ‘Das ist der Lauf der Welt!’ Zij is bereid afstand te doen.

Haar houding tegenover Octavian wordt thans echter anders: zij is kalmer, rustiger. Hij, die, thans weder in manskleeren, binnengetreden is, kan zich die verandering bij zijn geliefde niet verklaren en doet zijn best, haar weder in de oude stemming te brengen. Doch te vergeefs: de Marschallin behandelt hem meer als een moeder dan als een geliefde en dringt er ten slotte bij hem op aan om nu naar de woning van den rijken heer von Faninal te rijden en aan diens dochter de roos te overhandigen.

Er ligt ongetwijfeld veel poëzie in dit tooneel, en de

muziek van Strauss draagt er niet weinig toe bij om daaraan nog meer *relief* te geven. Daaruit echter de gevolgtrekking te maken - gelijk sommigen hebben gedaan - dat men bij dit tooneelstuk niet te doen zou hebben met een *komedie* maar met een *tragedie*, acht ik verkeerd. Want daargelaten nog dat dichter en componist het stuk een 'Komödie für Musik' noemen, ligt daarin een naar verhouding van dit enkele minder vroolijke zoo groote dosis scherts en koddigheid (die eenmaal zelfs tot de bepaalde *klucht* overslaat), dat men zulk een tragedie als volkomen mislukt zou moeten beschouwen. Daarbij komt nog, dat het lot der Marschallin nu niet bepaald behoort tot hetgeen men het hoog tragische noemt. Dat het juist de sympathieke figuur der Marschallin was, waardoor Strauss zich tot dit tooneelstuk voelde aangetrokken (zooals diezelfde personen beweren), is best mogelijk. Hij heeft er zich echter, voor zoover ik weet, in het openbaar niet over uitgelaten.

Het tweede bedrijf speelt in de receptiezaal van den heer Von Faninal, den toekomstigen schoonvader van baron Ochs. Graaf Octavian Rofrano wordt op plechtige wijze binnengeleid en kwijt zich van de voor hem aangename taak om aan de jeugdige Sophie de zilveren roos te geven. Zij gevoelt aanstonds groote sympathie voor het innemende wezen van den jongen kavalier, doch die aangename stemming word al spoedig verbroken door de komst van haar aanstaanden echtgenoot. Zij ziet hem thans voor het eerst, maar heeft al dadelijk reden om zich gekrenkt te voelen over zijn gedrag tegenover haar. En ten laatste wordt dit zóó grof, dat zij, om zich tegen de vrijpostigheid in taal en manieren van dezen Falstaff te weren, bescherming zoekt bij Octavian, die niet minder verbolgen is over de onbeschaamdheid van den ouden gek.

Als voor een oogenblik de baron het tooneel verlaten heeft om met Faninal een en ander te bespreken, dat op het aanstaande huwelijk betrekking heeft, onstaat er tusschen de jongelieden, die beiden evenzeer vervuld zijn met verachting jegens den baron, meerdere toenadering; en het komt zoo ver, dat Sophie in den angst voor haar toekomstig lot Octavian smeekt, haar van dien vreeselijken bruigom te verlossen, en in haar opgewondenheid zich in zijne armen werpt.

Ongelukkigerwijze zijn zij bespied, en wel door de beide Italianen, die in dienst van den baron zijn getreden, en nu door hunne kreten tot zijn terugkomst aanleiding geven. Ochs maakt op zijn brutale manier het jonge paar een scène. Zij protesteeren, en Octavian gaat ten slotte zoo ver van te eischen, dat de baron afstand zal doen van Sophie. De twist loopt eindelijk zoo hoog, dat de degens getrokken worden en Octavian zijn tegenpartij een lichte wond aan den bovenarm toebrengt. Dat is voldoende om Ochs te doen schreeuwen en jammeren, en op dat gerucht komt men van alle kanten opdagen; ook papa Faninal, die den Rozenkavalier uit zijn huis jaagt en zijn dochter dreigt met levenslange opsluiting in een klooster, wanneer zij weigert een zoo hoogadellijk heer als den baron te huwen.

Langzamerhand komt die hoogadellijke intusschen weer op zijn verhaal en laaft zich, om van den doorgestanen schrik wat te bekomen, aan een goeden dronk wijn. En zijn goede luim keert eindelijk geheel en al terug, wanneer Annina, de intrigante Italiaansche, hem een briefje komt brengen, waarin hij tot zijn blijde verrassing door het kamermeisje Mariandl tot een intieme bijeenkomst wordt uitgenoodigd. Octavian heeft namelijk door een vrijgevigheid, die sterk afsteekt bij de gierigheid van den baron, het intrigantenpaar op zijn hand weten te krijgen, en lokt den Lerchenauer door dit briefje in een valstrik, waarin hem een jammerlijke rol is toegedacht.

In den aanvang van het derde en laatste bedrijf wordt het spelletje voorbereid. De plaats der handeling is thans een ‘Extra - Zimmer’ van een Restaurant in een der voorsteden van Weenen. Wij zijn getuige van een groteske en tamelijk lange pantomine, die zooveel is als een repetitie van hetgeen er straks voor den baron en zijn gezellin vertoond zal worden. Onder de vertooners bevinden zich de Italianen.

Octavian verschijnt in de kleeding van een burgermeisje, ordonneert een en ander en schenkt aan Valzacchi en Annina ieder een beurs met geld. Er slaat een klok. Octavian verlaat snel het tooneel en de repetitie begint. Geheinzinnige gedaanten treden op en verdwijnen achter vensters en deuren, alsook in valluiken, waarna men op een kommando van Valzacchi overal hoofden uit die verborgen plaatsen ziet verschijnen.

Nadat dit kluchtige tooneel een poos geduurd heeft, vertrekken al de handelende personen, behalve de Italiaan. Uit de zaal, die aan de aparte kamer grenst, klinken door de geopende deur de tonen van een orkest, dat walsmotieven speelt, en Ochs auf Lerchenau treedt binnen, de gewaande Mariandl aan de hand geleidende. Hij heeft den arm nog in een doek maar is in goed humeur, daar hij het vooruitzicht heeft op een alleraangenaamst avontuur.

Zij zetten zich neder aan een voor hen gedekte tafel en het *tête à tête* neemt een aanvang. En nu, wanneer de verliefdheid van den baron op het punt staat tot daden over te gaan, wordt de voorafgegane repetitie uitvoering en ziet Ochs tot zijn grooten schrik uit alle hoeken en gaten hoofden verschijnen. Daarop volgt een groot spektakel. Een der gedaanten, in vrouwenkleeding (Annina), doet zich voor als de vrouw van den baron en verwijt hem zijn ontrouw; tal van personen, onder wie ook de waard, komen op het gerucht binnen, alles schreeuwt dooreen, vier kinderen hangen als klitten aan het lijf van den baron en roepen 'Papa! papa!', ook de politie verschijnt met een commissaris aan het hoofd, die Ochs wil arresteeren als verleider van een onschuldig burgermeisje. Dan wordt de heer Von Faninal er bij gehaald, en later komt ook zijn dochter. Ten laatste verschijnt de Marschallin, aan wie de dichter de taak heeft opgedragen om den commissaris een verklaring van de geheele geschiedenis te geven. 'Das ganze war halt eine Farce, und weiter nichts!' voegt zij er bij. De baron is het kind van de rekening. Hij verliest door die grap bruid en bruidschat en bovendien een aangenaam avontuur, waarop hij zich zeer gespitst had. De geheele herrie - de baron en de heer Von Faninal daaronder begrepen - verdwijnt van het tooneel. Alleen de Marschallin, Sophie en Octavian (nu weder in manskleederen) blijven, en wat er nu gebeuren gaat, is gemakkelijk te raden. De Marschallin volvoert wat zij zich heeft voorgenomen, brengt de jongelieden tot elkander en weet den heer Von Faninal te bewegen, zijn toestemming tot hun huwelijk te geven. Een en ander heeft dichter en componist geïnspireerd tot een meesterlijk ontworpen terzet en duet, die ons de stemming aan het einde der eerste akte in herinnering brengen en waarmede deze 'Komödie für Musik' besloten wordt.

De bovenstaande beknopte uiteenzetting der handeling toont, dunkt mij, voldoende aan, dat wij hier nu wel niet met het ideaal van een blijspel-libretto te doen hebben, maar dat dit tooneelstuk niettemin vele uitmuntend geslaagde en zeer karakteristieke gedeelten bevat. Een der grootste verdiensten van Hofmannsthal's werk is echter wel, dat hij aan een componist als Richard Strauss volop gelegenheid heeft gegeven, de kracht en veelzijdigheid van zijn talent te toonen. En van die gelegenheid heeft de componist ruim gebruik gemaakt.

Wij kennen dat groote talent. Wat ik een jaar geleden bij een bespreking van de *Elektra* hier ter plaatse opmerkte - namelijk dat Strauss is een verbazend beheerscher der muzikale techniek, een op instrumentaal gebied geniaal colorist en een groot psycholoog, waar het karakterteekening door de muziek geldt, - is ten volle toepasselijk op zijn muzikale bewerking van dit blijspel. Ook hier echter komen, evenals in *Elektra*, ofschoon in veel minder mate, nog oogenblikken voor, waar men zou wenschen, dat die bewerking wat vrijer, wat meer schetsachtig en niet zoozeer met inachtneming van elke nuance in den tekst ware geschiedt.

Maar in de partituur der *Rosenkavalier* zijn nog heel andere opmerkelijke dingen. Zij toont ons op vele plaatsen een min of meer *reactionnairen* Strauss. Daar wordt de melodie veel meer uitgesponnen dan wij bij dezen componist gewoon zijn, en laat hij ons ook niet zoo in het onzekere omtrent de tonaliteit, waarbinnen zijn muziek zich beweegt. Die tonaliteit treedt daar veel scherper voor den dag en hierdoor wordt het voordeel verkregen, dat de zangvoordracht, hoe rijk het instrumentale element haar ook moge ondersteunen, veel zelfstandiger kan optreden en dan ook veel meer effect maakt. En ook daarin sluit Strauss zich in dit werk meer bij het traditioneele aan, dat hij zich beijvert, den vorm van *lied* en *dans* goed te doen uitkomen.

Er is opmerkelijk veel schoons in de muziek, die Strauss voor dit blijspel geschreven heeft. Alleen is het jammer, dat hij wel eens misbruik maakt van *walsmuziek*, wanneer de personen der handeling aan het woord zijn.

In het eerste bedrijf is dit nog niet zoo te bespeuren. Wel ontbreekt het ook hier niet aan zulke gedeelten, maar in dit opzicht komt alles meer sporadisch voor en heeft men

meestal te doen met motieven in antiek-populairen trant.

De parel van dit bedrijf, wat de muziek betreft, is wel het slottooneel, waar de Marschallin, gelijk ik hierboven schetste, afscheid neemt van haar liefdedroomen. Reeds daar, waar zij peinst over haar vroeger leven, sluit de muziek zich innig bij de woorden aan en laat de zangvoordracht volkomen vrij. Een door het orkest gespeeld liedje van populairen aard strekt tot inleiding, en de motieven daarvan begeleiden de overdenkingen der vorstin.

In haar daaropvolgenden dialoog met Octavian krijgt de muziek deels een ander karakter, en zulks in overeenstemming met de hartstochtelijke taal van den jongen kavalier, die de verandering bij zijn vriendin niet begrijpt en zijn best doet, door liefdesbetuigingen haar droefgeestigheid te verdrijven. Over het algemeen is het contrast in deze scène - het treurige der Marschallin en het hartstochtelijke van Octavian - op treffende wijze in tonen uitgedrukt.

Vooral in het volgende, waar de vorstin zegt: ‘Heut oder Morgen geht er hin und giebt mich auf um einer anderen Willen, die junger und schöner ist als ich.’ - ‘Neen - zegt daarop Octavian - aan zulk een dag wil ik niet denken; ik heb u lief, waarom u zoo te kwellen?’ Toch komt die dag, antwoordt zij. Ik zeg, wat waar is. Ons beiden wil ik het gemakkelijk maken. ‘Leicht muss man sein, mit leichtem Herz und leichten Händen halten und nehmen, halten und lassen. Die nicht so sind, die straft das Leben, und Gott erbarmt sich ihrer nicht.’ Dit gedeelle, en ook het daarop volgende, waar de Marschallin haar vriend met zachten aandrang noopt om heen te gaan, heeft Strauss, ongetwijfeld geïnspireerd door de hier werkelijk schoone dichterlijke opvatting, op treffende wijze in zijn muziek weergegeven. Het is den toeschouwer en toehoorder moeilijk zich hier voor te stellen, dat hij in het theater zit om de opvoering van een komische opera bij te wonen.

Alleen gebleven, heeft de Marschallin een oogenblik berouw over haar daad. Zij schelt en beveelt de binnentredende bedienden, den graaf te verzoeken nog even terug te keeren. Maar hij heeft onmiddellijk zijn paard bestegen en is in volle vaart voortgesneld. Nu berust de Marschallin, geeft bevel om het étui met de zilveren roos naar de woning

van den graaf Octavian te brengen, en blijft, onder een zeer schoon naspel van het orkest, in gedachten verzonken staan.

Een niet minder treffenden indruk ontving ik van het begin der tweede akte, namelijk van het tooneel, waar Octavian aan de jonge en schoone Sophie Faninal de roos komt brengen. Het is een tooneel vol poëzie en liefelijkheid, waarin vooral de muziek (en zeker niet het minst ten gevolge van de instrumentale bewerking) een taal spreekt, die aan innigheid, teederheid van kleur en eenvoudigheid in de uitdrukking niets te wenschen overlaat en, oprecht gesproken, bij een componist als Strauss wel eenigszins verrast. Het vocale gedeelte bestaat hier in een beurtzang, die ten slotte in een formeel *duet* uitloopt.

Natuurlijk wordt de toon der muziek geheel anders, wanneer de onhebbelijke Ochs binnenkomt, begeleid door vader Faninal. Zijn entrée wordt door de muziek niet minder karakteristiek aangeduid dan in het eerste bedrijf. Het viel mij op, dat hier het instrumentale motief eenige gelijkenis vertoont met dat der aankomst van Gunther en Brünnhilde in de 'Halle der Gibichungen' (tweede bedrijf van Wagner's *Götterdämmerung*).

Als de baron, van wiens ongemanierde gedragingen tegenover zijn bruid ik bij de uiteenzetting van het libretto heb gesproken, tot het toppunt van onbeschaamdheid is gekomen, hooren wij in het orkest voor het eerst zijn lijfdeuntje, een walsmelodie, welke in het vervolg van het stuk nog een groote rol zal spelen. Het is een echte 'Wiener Walzer', thans nog in rustig walstempo, maar die zich later, aan het slot van dit bedrijf, en vooral in het derde, tot een echten 'Operettenschlager' ontwikkelt, hetgeen Strauss, door hier en daar enkele verrassende harmonische wendingen in te voegen, tracht te verbergen.

In het hier besproken bedrijf komt de lievelingswals van den baron dan weder te voorschijn op het oogenblik dat hij door een flinke teug wijn zich hersteld heeft van den schrik over de ontvangen wond en nog meer opgewekt wordt door het briefje, waarin men hem tot een *rendez-vous* uitnoodigt. En behalve een tijdelijke interruptie door een ander walsmotief, dat wij reeds gehoord hebben als graaf Octaviano in de woning van Faninal wordt aangekondigd, laat het lijfdeuntje van Ochs ons niet meer los. Dit geschiedt eerst aan

het slot van deze akte, wanneer het zich nog eens, en nu met machtigen orkestralen klank, heeft doen hooren. Dan sterft het langzaam weg en het gordijn valt.

Maar in het laatste bedrijf keert dit walsmotief terug. Het krijgt dan echter concurrenten. Tijdens het vertoonen van de klucht hooren wij bijna niet anders dan walsmuziek (formeele walsen of althans walsbeweging), gespeeld vóór of achter het tooneel, en eerst daar, waar Annina, de Italiaansche, als de gewaande vrouw van baron Ochs voor den dag treedt en de ontknooping van den warboel volgt, krijgt de muzikale bewerking een ander karakter.

Nog eenmaal daagt de 'Schlager' op (nu *fortissimo* en in snel tempo) en wel daar, waar het heele gezelschap het tooneel verlaat. Maar dan is het met deze wals uit; de dansbeweging in het orkest duurt niettemin nog een poos voort en begeleidt nog een deel der scène, die thans volgt en wordt afgespeeld tusschen de Marschallin, Sophie von Faninal en Octaviano Rofrano.

Het is een alleraardigst tafereel, dat evenwel niet zonder een tint van melancholie is. Het oogenblik toch is gekomen, waarop de vorstin den plicht gaat vervullen, dien zij zich zelf heeft opgelegd - den plicht namelijk om de jonge lieden voor goed tot elkander te brengen. De instrumentale begeleiding van dit gedeelte munt uit door fijne bewerking, de dansbeweging wordt daarin aanvankelijk nog behouden.

Hierna volgt nog een zeer schoon *trio*, waarin de bovengenoemde personen hunne gewaarwordingen op dit oogenblik uiten, en met een *duet* van het minnend paar wordt dit lyrische blijspel besloten.

Toen Strauss het ondernam, de muziek voor dit operalibretto te componeeren, zal, dunkt mij, zijn moeilijkste taak wel geweest zijn, voor den luchtigen conversatietoon in Hoffmansthal's tekst een geschikten muzikalen stijl te vinden. Uit sommige plaatsen kan men bemerken, dat hij zich hiervoor moeite heeft gegeven, maar dat hij daarbij geheel geslaagd is, zou ik niet durven beweren.

Om deze luimige, deels zeer kluchtige maar soms ook ruwe of lichtzinnige babbelpraat in muziek goed weer te geven, is er eigenlijk maar één doeltreffend middel, namelijk: het 'recitatief in *parlando*-stijl'. Bij Strauss heeft men meesal

nog te veel een muzikaal *declameeren*, en de schaduwzijde daarvan is, dat dit niet alleen de taak van den zanger en tooneelspeler verzwaart, maar tevens het goed verstaan van den tekst door hen, die een voorstelling van het stuk bijwonen, zeer bemoeilijkt.

Bij de allereerste opvoering van het werk in Dresden schijnt dit gevoeld te zijn. In München was het bij de voorstelling ook soms merkbaar. Zeker is het, dat er voor een goede vertolking van de hier bedoelde gedeelten der partituur uitstekende kunstenaars noodig zijn, en gelukkig ontbraken die bij de opvoering in de Isarstad niet. Bender als baron, mevrouw Bosetti als Rosenkavalier, frl. Fassbender als Marschallin o.a. waren ook in dit opzicht meestal zeer verdienstelijk.

Wagner heeft in de *Meistersinger von Nürnberg* voor de muzikale bewerking van de in conversatietoon geschreven tekstgedeelten een methode weten te vinden, die hij met zijn eigen stijl op meesterlijke wijze in overeenstemming bracht, maar.... Wagner was niet alleen de componist doch tevens de *dichter* van zijn blijspel. Bij hem kwamen tekst en muziek uit dezelfde bron voort, en dat is een groot voordeel bij het samenstellen van een muziekdrama, van welken aard dit ook zijn moge.

Strauss was niet in zulk een gunstige positie, toen hij aan het werk toog om voor den tekst van een ander, waarin een zoo groote verscheidenheid van personen en toestanden wordt aangetroffen, steeds een muzikalen stijl te vinden, en dit verzwaarde zijn taak niet weinig.

Zooeven werd gewaagd van een muzikalen vorm, door Wagner in zijn *Meistersinger* voor de in conversatietoon geschreven tekstgedeelten gebezigd. Het is waarschijnlijk, dat de meester dit juist gedaan heeft om het *recitatief* te vermijden; want hij wist bij ondervinding, tot welke willekeur deze reeds eeuwen lang gebruikelijke kunstvorm bij de zangers van zijn tijd kon leiden.

Hoe Wagner hierover dacht, blijkt nergens beter uit dan uit een brief, dien hij in het jaar 1850 na de eerste opvoering van *Lohengrin* (in Weimar) aan Liszt schreef en waarvan ik hier een ook voor onzen tijd nog belangrijk gedeelte laat volgen.

Wagner schrijft aan zijn vriend:

‘Zooveel staat vóór alles vast: de voorstelling heeft door de lengte van den tijdduur vermoeid. Ik beken mijn schrik, toen ik vernam dat de opera tot dicht bij elven 's avonds geduurd heeft. Ik had, reeds nadat ik haar voltooid had, de geheele opera volgens haar tijdduur aan mij laten voorbij trekken, en volgens mijn meening berekend, dat het eerste bedrijf niet lang over het uur, het tweede vijf kwartier, het laatste wederom iets over het uur zou duren, zoodat ik, de tusschenpauzen medegerekend, den duur der opera van 6 uur tot hoogstens kwart vóór tienen taxeerde.

Ik zou nu moeten twijfelen, of gij de *tempi* volgens mijn aanduiding juist had genomen, zoo mij niet door mijne muzikale vrienden, die de opera nauwkeurig kenden, uitdrukkelijk was verklaard, dat gij de *tempi* doorgaans zoo, als zij ze van mij kenden, genomen hadt, ja eer hier en daar iets sneller dan langzamer. Derhalve moest ik tot het vermoeden komen, dat de vertraging zich dáár liet gelden, waar gij als dirigent uw onmiddelijke macht verloort - namelijk: in de *recitatieven.* Mij wordt dan ook bevestigd, dat de recitatieven door de zangers niet zoo goed opgevat zijn, als ik ze mijn vrienden aan het klavier had voorgedragen. Sta mij toe, mij dienaangaande eenigszins nader te verklaren, en vergeef mij het verzuim, dit niet reeds vroeger te hebben gedaan.

Door het heillooze feit, dat op onze Duitsche tooneelen bijna alleen opera's, die uit een vreemde taal vertaald zijn, gegeven worden, is er een onbeschrijfelijke demoralisatie onder onze dramatische zangers gekomen. De vertalingen der Fransche en Italiaansche opera's zijn meest door stumpers gemaakt, althans nooit door menschen, die in staat zouden zijn, de vertaling met de muziek weder in *dezelfde* overeenstemming te brengen, als dit in den oorspronkelijken tekst het geval is. Het resultaat hiervan is mettertijd *dit* geweest, dat de zangers er zich aan gewenden, het verband tusschen woord en toon geheel uit het oog te verliezen, op de geaccentueerde noot der melodie een onverschillige syllabe uit te spreken, op een rhytmische nevennoot daarentegen het gewichtige woord te zingen, en zich zoo van lieverlede aan den volmaaktsten onzin te gewennen, dat het vaak volkomen onverschillig was, of zij uitspraken of niet.

Het ergst is het *recitatief* er aan toe geweest: de zangers hebben zich aangewend, het recitatief slechts als zekere traditioneele reeks tonen te beschouwen, die zij naar believen kunnen rukken en trekken, zooals het hun behaagt. Als in de opera het recitatief begint, wil dat zooveel zeggen als: “Goddank, nu houdt het vervloekte *tempo* op, dat ons af en toe nog tot zekere verstandige voordracht dwingt. Nu kunnen wij in de lengte en in de breedte zwemmen, op den eersten den besten toon zoo lang blijven staan, totdat de souffleur ons den volgenden zin weder toegefluisterd heeft; en de dirigent heeft nu volstrekt niets meer over ons te zeggen, maar wij kunnen ons nu wegens zijn pretensies daardoor op hem wreken, dat *wij* het nu zijn, die hem commandeeren, wanneer hij moet neerslaan!”

De componist, die thans voor Duitsche zangers schrijft, moet er nauwkeurig op letten, op die trage lichtzinnigheid een artistieken dwang uit te oefenen. Nergens heb ik in mijn partituur van *Lohengrin* in de zangstem het woord “recitatief” geplaatst; de zangers moesten volstrekt niet weten, dat er recitatieven in voorkomen. Daarentegen heb ik getracht, de sprekende uitdrukking der rede zoo zeker en scherp af te meten en vast te stellen, dat de zangers slechts behoeven *in het aangegeven tempo de noten nauwkeurig volgens hare waarde te zingen*, om reeds daardoor alleen de sprekende uitdrukking in de hand te hebben. Ik verzoek daarom alle zangers dringend, die sprekende plaatsen in mijn opera vooreerst nauwkeurig in het *tempo* - zooals zij geschreven staan - te zingen; dragen zij ze doorloopend levendig, met scherpe uitspraak voor, dan hebben wij reeds *veel* gewonnen; - wanneer zij van deze basis uit met beredeneerde vrijheid voortgaan, meer dringen dan terughouden, het pijnlijke van het tempo geheel laten verdwijnen en alleen nog den indruk van een opgewekte, poëtische zegswijze kunnen te weeg brengen - dan hebben wij *alles* gewonnen.’

Aldus Wagner. Na Lohengrin is de vorm van zijne drama's een zoodanige geworden, dat het euvel, waarvan hij in zijn brief aan Liszt gewaagt, al is het ook nog niet geheel verdwenen, toch tot veel geringere afmetingen werd teruggebracht.

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

Delcassé. - Bagdad. - Rede van Sir Edward Grey. 24 Maart.

Is, met het heengaan van Briand, de verschuiving naar het moderantisme, naar de politiek van verzoening, in Frankrijk gestuit?

Naar den schijn alleen. Een ministerie dat zich inzegenen laat door vader Combes, en welwillend toelachen door Jaurès, moet wel doen denken aan een terugkeer tot het vervolgziek radicalisme van eenige jaren geleden. Maar men stelle zich niet voor dat de daden aan dien schijn beantwoorden zullen. Het ministerie zal willen leven, en voor een militante combistische staatkunde zal het geen meerderheid vinden. Het zal dus laveeren, en als de vreugde der uiterste linkerzijde over den val van den 'verrader' Briand wat minder uitbundig zal zijn geworden, zullen zij ook op de rusting der heeren Berteaux c.s. wel roestvlekken ontdekken. De verleiding om met de hulp van gematigden weer eens een bourgeois-ministerie omver te gooien zal spoedig genoeg komen.

De meerderheid van Briand brokkelde af; maar sedert de rampzalige reconstructie van zijn kabinet eenigen tijd geleden was het eigenlijk niet meer dan zijn persoonlijke meerderheid, en zijn persoon viel tegen. Briand heeft groote verwachtingen gewekt, maar er zeer weinige vervuld. Hij was sterk in de diagnose, uiterst zwak in de therapie. Na een programrede als die van Périgueux hadden daden moeten volgen. Een groot gedeelte van het Fransche volk wilde zich wel laten

winnen door een sterk man, maar met welsprekendheid en handigheid alleen wint men op den duur zelfs de Franschen niet.

Zoo werd Briand zwak verdedigd, niet omdat hij voor het ‘apaisement’ te veel, maar omdat hij er te weinig voor had gedaan.

Het kabinet-Monis is nauwelijks meer dan eene vennootschap tot portefeuilleverovering. Een afzonderlijke plaats neemt Delcassé in, in 1905 uit vrees voor Europa in den ban gedaan, en sedert een van de gevaarlijkste mijnenleggers tegen elk buiten hem om gevoerd bewind. Men meende langen tijd dat zijn rehabilitatie een sterken en verkeerden indruk in Duitschland zou maken, en zelfs thans nog heeft men het roekeloos geacht hem de buitenlandsche zaken in handen te geven: krachtig bewijs voor de vredelievendheid der Fransche politiek. De indruk die zijn wederoptreden als minister nu nog heeft gemaakt is stellig ver beneden de verwachting gebleven. Duitschland heeft er eigenlijk geen spier om vertrokken. 1905 is al zoo lang geleden, en men weet te goed dat de wezenlijke drijfkracht toen koning Eduard was.

Men kan er zeker van zijn dat Delcassé, had het hem vrij gestaan, liever met anderen dan met deze te hoop geloopen avonturiers was gaan zitten, goed genoeg in zijn oogen om hem binnen te loodsen, maar wier blijvend gezelschap voor een staatsman die zich van den eersten rang acht niet weinig compromittant kan worden. Het zou best kunnen gebeuren dat men Delcassé, die in bekwaamheid het gros zijner tegenwoordige ambtgenooten stellig ver overtreft, en wat de binnenlandsche staatkunde aangaat veeleer briandist dan combist is, eerlang uit dit kabinet in een volgend, meer naar het centrum gewend, ziet overspringen. Niet onwaarschijnlijk verschijnt dan Millerand, dien Briand te kwader uur liet glippen, mede weder op de regeeringsbank.

De Duitsche regeering verdient hulde voor haar Bagdad-politiek, die fijn, gematigd, vast, weloverlegd is. Zij verzekerde te Konstantinopel den spoedigen bouw der sectie tot Bagdad en de verbetering der voedingslijnen, in ruil voor den voorwaardelijken afstand, in handen der Turksche regeering, van de concessie voor het gedeelte Bagdad-Perzische golf. De voorwaarde is, dat het Engelsche kapitaal voor niet meer

dan 50 pCt. aan den bouw van het laatstgenoemde stuk zal mogen deelnemen. Het beginsel der ‘internationalisatie’ van dit sluitstuk is dus gehandhaafd, en de verwaten eisch van Engeland tot uitsluitende contrôle daarover, afgewezen. Daarentegen heeft Engeland de zekerheid van, zoo het wil, het beheer dier veel besproken sectie met continentaal Europa op gelijken voet te kunnen deelen.

Het schijnt dat Engeland nu eindelijk met dit resultaat, dat het jaren geleden al had kunnen bereiken, genoegen zal nemen. Men zal de Engelsche eigenliefde zoo ver mogelijk tegemoet komen en den schijn toelaten als werd het lot der sectie Bagdad-Koweit door eene thans tusschen Engeland en Turkije onmiddellijk gevoerde onderhandeling beslist. De Bagdad-spoorwegmaatschappij echter ontslaat de Turksche regeering in werkelijkheid alleen van de verleende concessie wanneer aan haar eisch zal zijn voldaan, en dus houdt Duitschland bij alles de hand in het spel.

Door de verklaring van Sir Edward Grey in het Lagerhuis ligt Engeland aan het door President Taft voorgeslagen algemeen arbitragetractaat met de Vereenigde Staten zoo goed als vast.

De moeilijkheid die overblijft ligt voornamelijk bij den Amerikaanschen Senaat zelf, welks naijver op zijn uitgebreide constitutioneele rechten in zake tractaten wereldvermaard is. Maar hoe de Senaat zich houde, de verklaring van Grey blijft reeds op zichzelve een heuglijk feit.

Ik geef elders in dit nummer te kennen, dat de beteekenis van een algemeen arbitrageverdrag, zonder meer, naar mijne overtuiging licht wordt overschat. Het spreekt dat zij ook niet moet worden onderschat. Het eerste algemeene arbitrageverdrag tusschen twee reuzenmogendheden gesloten zal een enorme stap vooruit zijn, en het feit zelf van het in beweging komen van zoo zwaarwichtige lichamen is van niet te miskennen materieel en moreel effect, zelfs al moge de richting, waarin de beweging plaats heeft, aan eenige bedenking onderhevig worden geacht. Met groote voldoening mag worden geconstateerd, dat Sir Edward Grey aan zijne verklaring deze woorden toevoegde: ‘Waardoor wij ons moeten laten dragen, is de beweging die *in alle landen* is ontstaan, om

de wortels van het kwaad op te delven en ze uit te roeien.’ Is hem dit ernst - en het zou eene beleediging en eene kortzichtigheid tegelijk zijn, aan den ernst van zoo bezonnen en mannelijke woorden, als de zijne waren, te twijfelen - dan legt ook hij zich niet bij het arbitrageverdrag te rusten.

C.

Bibliographie.

De waarde als psychisch verschijnsel. Een studie over de gronden der waardeering, in het bijzonder met betrekking tot de ekonomie en haar plaats in het kultuursysteem, door Jhr. Dr. Nico van Suchtelen. Amsterdam, 1911. N.V. Drukkerij 'De Nieuwe Tijd'.

Niet alle academische proefschriften komen, na hun schrijver ad summos doctoris honores te hebben gebracht, in den handel. Die aan deze tweede vuurproef zich onderwerpen, toonen, haar niet te duchten.

In het onderhavig geval bestond voor beduchtheid ook inderdaad geen grond. Dit is een boek, dat er zijn mag.

Het geeft op meer dan één plaats houvast voor critiek. Maar het geeft tevens den lezer het besef, dat hier de critiek niet aan een onwaardig object wordt verspild en dat de schrijver mans genoeg is.

Goeden stijl waarborgde reeds Van Suchtelen's op andere velden behaalde reputatie. Die van een stoer werker te zijn op wetenschappelijk gebied heeft hij thans erbij verworven.

Zulk een naam evenwel wil niet slechts verworven, wil ook behouden worden. En te dezen einde zal dr. Van Suchtelen het bij zijn dissertatie niet mogen laten. Reeds om haar inhoud zelven niet, en om wat aan dien inhoud nog ontbreekt.

'Niet meer dan een voorbereidende studie' tot een 'filosofie van het gemeenschapsleven', noemt hij zijn boek aan het slot.

Enkele jaren geleden kwam ook zulk een 'inleiding' op de vaderlandsche boekenmarkt: Van Treslong's 'Civitas', in dit tijdschrift door prof. Heymans aangekondigd (Mei 1907).

Beide inleidingen kunnen naast elkander bestaan. En beide doen verlangen naar vervolgen.

Dat Van Treslong een breeder terrein bestreek, is misschien slechts waar in schijn. Want op de keper beschouwd, is het

verschijnsel der ‘waardeering’ van zoo universeel mogelijken aard.

Echter, het onderwerp is door Van Suchtelen niet uitgeput.

Behalve dat hij, vaker dan eens, wat kort en wat zeer uit de hoogte critiek op anderen geeft, komt nog te zijnen laste, dat hij vele schrijvers in het geheel niet bespreekt. Is in Nederland na T.M.C. Asser's proefschrift niets verschenen op het gebied der waardeleer, dat de moeite des weerleggens loonen kon? Van een alumnus der Amsterdamsche universiteit was toch bv., zij het enkel piëteitshalve, een bespreking te verwachten geweest van de waardetheorie, die in haar hoofdtrekken is te vinden in het boek, dat de ambtsvoorganger van des jongen doctors promotor aan het Marxisme heeft gewijd!

Een van de grootste aantrekkelijkheden van deze studie schijnt mij het perspectief, dat ze opent. Zij geeft een historische ontwikkeling van het waardebegrip in algemeen psychologisch verband en zij vermeet zich, die lijnen van ontwikkeling uit te stippelen tot de tijden, die nog op komst zijn.

Indien bij het betreden van zoo onzekeren bodem verschil van gevoelen bijwijlen zich letterlijk opdrong, zou dit niet kunnen verbazen. Te meer verwondert het, zoo veelszins de slotsommen beaming afvergen waar in de redeneering, die tot deze slotsommen leiden moest, herhaaldelijk schakels voorkwamen, die lokten tot twijfel of tegenspraak. Dit bevestigt dan den indruk, dat in die voorafgaande bladzijden wel is gepolemiseerd zonder noodzaak, dat de economisten, die dr. Van Suchtelen leerden kennen als bestrijder, hem niet zoo ver staan als hem, in zijn behoefte aan tegenstanders die hij te lijf kon gaan, wel het geval.... en dienstig leek.

V.B.

De rechtstoestand van Gemeente-ambtenaren en -werklieden, door W.J. Meijer, Secretaris van den Bond ter verkrijging eener wettelijke regeling van den rechtstoestand der burgerlijke ambtenaren. Rotterdam MCMX, W.L. en J. Brusse.

De secretaris van den in hoofde genoemden bond beschikt over een zekere losheid van stijl, die echter tegen bijna twaalf vel druks niet bestand blijkt, al vrij spoedig een ‘maniertje’ wordt.

Het gebrek is niet ernstig en zal den bond niet in den weg staan bij het nastreven van zijn loffelijk doel.

Iets ernstiger is de ‘maling aan juristerij’, door den heer Meijer naar eigen erkentenis met graagte van het Kamerlid voor Appingedam overgenomen. Wanneer de juristen eens weerwraak namen en ‘maling’ kregen aan den rechtstoestand der ambtenaren!

De bekentenis was even eerlijk als overbodig. Men behoeft niet ver in het boek te lezen, om te zien dat het den schrijver wezenlijk mangelt aan juridischen zin. Mangelen - malen - maling; de sprongen zijn ras gedaan.

Toch is zijn werk van waarde.

Niet om de zuiver constructieve gedeelten, maar om het vele materiaal, dat hij, al vergelijkend en schiftend, ophoopte en zoo den lezer ter hernieuwde keuring op tafel legde.

Materiaal uit het binnen- en uit het buitenland, dat bij rijks-, provinciale en gemeentelijke ambtenarenzorg goede diensten bewijzen kan.

De eisch is zoo elementair billijk: dat men, in dienst van een publiekrechtelijk lichaam zijn plichten zoowel als zijn rechten nauwkeurig kenne. Een strenge ambtenaren-wet is beter nog dan een slappe wet-looze ambtenaren-practijk. Doordat de laatste synoniem is met willekeur en deze tot oogendienarij verleidt, den ambtenaar als mensch verlaagt.

Men verhaalt van een sinds lang gestorven burgemeester eener aanzienlijke stad in een provincie, die ik niet noemen zal, dat hij den naar luiheid neigenden concierge van het stadhuis, die klaagde, bij gebreke eener instructie de duvelstoejager te zijn van iedereen, en dies om een instructie verzocht, er eene schreef van dezen inhoud: de concierge doet alles wat hem, door wie ook, wordt opgedragen. De klagende beambte was niet tevreden. Toch was hij, meen ik, beter af dan voorheen.

V.B.

De bastaard.

Oudenaarde 1539.

I

Als een gierende wind over de kruinen, streek het uur over de stad en van uit den blaffen[1] toren schudde de beiaard zijn liedje van zich, over de roode en blauwe, spitse daken.

Gelijk een bloeiende ooftboom, die zijn bloesems afwerpt, schudde hij zijn liedje van zich, en elke noot was een bloesem, een pure bloem van melodie....

Toen sloeg het acht slagen.

Het lange, magere mannenlichaam, dat in het gebeeldhouwde ledikant lag, roerde even... Een afgeteerde hand kwam onder het deken te voorschijn, frommelde er een tijdje aan; toen werd het hoofd zachtekens omgedraaid, het gelaat werd zichtbaar, een, met rimpels doorploegd, met een breed litteeken doorkerfd en zeer wit gelaat..., de oogen zochten in het ronde en een veege stem zeide: 'Lukaas.'

In de diepte der kamer rees van een schabel een man overeind, die het eenvoudig, donker gewaad der huislieden droeg; behoedzaam op de teenend loopend over het versche strooi, dat, naar de mode van dien tijd, de roode tichels van den vloer bedekte, kwam hij nader, boog zich luisterend over den kranke.

'Mijn zoon', zegde deze, en hij vouwde smeekend zijn handen.

1) Oude uitdrukking voor toren, die spreekt; waar een beiaard op is.

De dienstman, die een verdrietig gezicht zette, stond een poosje na te denken, scheen daarna een besluit te nemen, en, een jongen man naderend, die met afgewend gelaat door een der ramen over het Zaksken heen naar het marktplein stond te turen:

‘Jonker’, zegde hij, echter zonder de oogen op te slaan, ‘uw heer vader roept u.’

Uit zijn gepeinzen opgewekt, draalde de jongeling nog even, keerde zich daarna om, en langzaam de sponde naderend:

‘Vader’, aarzelde hij.

De oogen, die weer geloken waren, gingen open; zoekend gleed de blik rond, klom langs de rijzige gestalte omhoog naar het gelaat, een zonderling gelaat, waarvan de wenkbrauwen, die ongelijk gewelfd waren, niet op de zelfde hoogte stonden, terwijl ook de neus niet het midden hield van den mond, maar zichtbaar op zijde week... Herkennen kwam in die oogen, dan spijt en teleurstelling; het aangezicht werd afgewend en de lippen zeiden:

‘Neen, niet gij,... mijn zoon.’

- ‘Hij doolt, jonker’, fluisterde, weer zonder de oogen op te slaan en met gesloten gelaat, doch zichtbaar verlegen, de dienaar.

Met gefronste wenkbrauwen beschouwde de jongeling na elkander den dienstman en den zieke; een stap achteruit deinzend, ging hij tegen het gesneden pijlertje liggen, dat langs het voeteinde den bedhemel schoorde en kruiste in een stom gebaar zijn armen. Droefheid en toorn spraken beurtelings uit de ongelijke gelaatshelften, uit de beweging der ongelijke schouders, die zenuwachtig op en neder gingen, maar de mond bleef zwijgen.

‘... Mijn zoon’, zei na een wijl en met meer nadruk de kranke. ‘Verstaat ge me niet, Lukaas.’

- ‘Heere, neen, ik versta u niet’, antwoordde bevend de dienstman; ‘uw zoon is hier, hier bij uw bed....’

Weer gingen de oogleden open; weer trof de blik de staande gestalte, weer ging het hoofd op zijde; de hand frommelde aan het deken, zachtekens kreunde de mond. Dan viel het in de stilte der luisterende kamer:

‘De andere, Lukaas,... mijn Guido... Doe hem halen...!’

Een doodelijke bleekheid overtoog de wangen van den

jongen man; smart verkrampte zijn mond; op de gevouwen duimen sloten zich zijn vingeren, dan kwam er haat in zijn blik.

‘Ah zoo, de bastaard; het was die, welke bedoeld was.’

- ‘Jonker’, stotterde smeekend en verslagen de dienaar. ‘Wat moet ik doen? Wat zal ik? 't Was gisteren al hetzelfde...’

Een langen tijd bleef alles stil; de beiaard op den toren wierp weer een brok liedeken van zich, toen zei de jongeling en schor klonken de woorden uit zijn mond:

‘Ik heb hier nog niet te bevelen, Lukaas. Mijn beurt zal komen.’

En zonder het hoofd om te wenden en de deur met een forschen ruk achter zich toetrekkend, verliet hij de kamer.

II

Met den stok van zijn pijke nu en dan op den grond slaande, liep de hellebardier vóór de poort op en neer. ‘Eilacie, eilacie, de heer, die nu te sterven lag. Heel zijn leven op de bane en op het veld en toch sterven in zijn bed. Wapijne, de heer, die nu te sterven lag.’

‘Pak u weg, vuile mezel’, schreeuwde hij een melaatsche toe, die, ratelend met zijn klep over het Marktplein nader kwam. ‘Maak zooveel geruchte niet, de heer ligt op zijn uitsterste.’

- ‘Welnu?’ vroeg hij aan een vrouwken, dat een groot, palmhouten heiligenbeeld dragend, onder de poort vandaan uit de huizinge kwam. ‘Hoe gaat het?’

- ‘Slecht’, antwoordde deze en schudde meewarig het hoofd. ‘Hij ligt zonder sprake. De bastaard zit bij hem en houdt zijn hand vast... De kapelaan leest den “de profundis.”’

- ‘En de jonker?’ vroeg na een aarzeling de hellebardier.

- ‘De jonker is niet te zien’, vertelde het vrouwken. ‘Zijn schildknaap houdt hem gezelschap; ze zijn beneden in de wapenzaal, maar men hoort ze geen van beiden.’

Met het hoofd ten gronde stond de hellebardier te peinzen.

- ‘Zonderling, eh?’ fluisterde hij eindelijk, ‘maar, sst,... daar komt iemand.’

Het plein dwarschend naderde inderdaad een ruige kerel met een korf aan den arm.

‘'t Is een broodbidder’, zei geruststellend het vrouwken. ‘Hij heeft een lood aan een snoer.’

- ‘'t Houdt niet op’, antwoordde wrevelig de andere, ‘zooveel kwaad volk als hier aan de poorte komt.’ En tot den bedelaar: ‘Maak dat ge weg komt, vlegel; er wordt heden niet gegeven.’ Maar zich bezinnend: ‘Hola, kom eens hier.’ En als de broodbidder heel dichte was: ‘De heer gaat sterven. Op zijn uitvaart zal er een groote brooddeeling zijn.’

- ‘Wanneer zoudt ge denken?’ vroeg de bedelaar en stak hunkerend het hoofd vooruit.

- ‘Kan ik het weten?’ antwoordde de andere. ‘Gij zult het wel vernemen; zorg, dat ge oppast. En nu, scheer u weg, of...’, en hij dreigde met zijn pijke.

Zwoegend aan haar beeld, dat ze naar huis droeg, vertrok ook het vrouwken; de hellebardier stond alleen voor de poorte.

De Septemberzon, schuin over het dak van het Vleeschhuis heen komend, stond op den grooten, rechten gevel, waarachter de zaak gebeurende was; van den toren zei de beiaard nu en dan een brok liedeken, maar geluid kwam er uit de huizinge niet; er was geen deur, die sloeg en geen venster, dat kraakte; geen stem, die sprak en geen arm, die wrocht.

Alleen de musschen tjilpten op de spuisteenen en op de vorst zat eene eenzame duif en loerde spiedend in de diepte...

Toen sloeg in den toren een raamken open.

Een man verscheen, boog zich, zoover de smalle opening het toeliet, naar buiten.

‘Wat nieuws?’ fluisterde gespannen de pijkedrager.

- ‘Afgeloopen’, berichtte haast onhoorbaar de andere. ‘De heer is verscheiden, en, sst..., kom wat nader. De jonker... heeft Guido laten kerkeren.’

III

‘Hoert, hoert, wat brengt die man daar voert?
Beyt, beyt, wat heeft ie toch gezeid?
Beziet, beziet, wat er nu weer geschiedt...’

Het mangelde de goede lieden van het steedje op straat niet aan oogenweide, tzij dat uit een van hun beide kasteelen een joelende stoet ter jacht toog, tzij dat de gezellen van hun kamers van rethorika feestelijken optocht hielden, tzij dat de Keizer, zooals een tiental jaren vroeger dikwijls gebeurde, om Janne van der Gheynste, zijn lief en de moeder van zijn dochterken[1] te bezoeken, met zijn koetse uit het naburige Gent kwam, in vollen galop de Einstraat uit en het Marktplein over reed, ja, zich zelfs met heel zijn hofgezinde bij zijn naamgenoot, Karel, heer van Lalaing, van Schoorisse en van Brakel, en kapitein van de stede, bij wie Janne in dienst was, kwam inkwartieren. En toch was het enkel zien van een man, die, haastig over het Marktplein loopend, vóór het, sedert 1525 in opbouw zijnde, maar nog onvoltrokken raadhuis bleef staan, en, heftig met de armen zwierend, luidkeels iets begon te roepen, genoeg, om aan al de huizen de deuren en ramen te doen openvliegen.

'Hoert, hoert, wat brengt die man daer voert?' En de goede lieden van het steedje, wier nieuwsgierigheid nog bijzonder geprikkeld was door twee, drie kleine oploopen, de voorgaande week met moeite door de schabletters uiteen gedreven, rekten de halzen en spanden de ooren, maar de roepende stond was te ver en zijn geschreeuw te verward, dan dat ze iets zouden vatten.

Op den duur, nochtans, werd het aan enkelen duidelijk.

''t Is Guido, de hautelysschere[2], dien de heer heeft doen kerkeren.'

- 'Guido, de hautelysschere?... maar, de heer is... zijn vader.'

- ''k Bedoel den jonker. De oude heer is dood.'

- 'Dood? Toch?'

- 'Ja, daar, zooeven. Guido was bij hem; men had hem zenden halen.'

De oude heer, dood. Guido, gekerkerd. Van mond tot mond liep het voort, deed op een wenk den toer van het Marktplein. Men daalde in de strate neer. De witte hui-

1) Margareta van Parma.

2) Maker van tapijten, zoogezegd de haute lisse.

ven der vrouwen roerden ijverig tusschen de bloote koppen der mannen. Stemmen klabetterden, handen bewogen.

- ‘'t Is Guido, de hautelysschere, dien de heer heeft doen kerkeren. Guido, de hautelysschere!’

Om den roepende vóór het stadhuis had zich weldra een samenscholing gevormd.

- ‘Martje, man, zijt ge daar zeker van? - Martje, van wien weet gij het toch?’

- ‘Sst, 'k weet het; 'k mag niet zeggen van wien. De oude heer had Guido zenden halen. De jonge heeft hem doen vastzetten, zoo gauw het met zijn vader afgeloopen was. Sst... hij zal hem doen geeselen; doen brandmerken zal ie hem.’

- ‘Maar Guido is een poortere. Een vrije poortere van de stede!’

- ‘Ie zal hem buiten de heerlijkheid doen bannen. Ie heeft het gezworen bij hoog en laag, of laten rotten zal ie hem - op het stroo van zijn kerkerhol. Wat geeft een heer om poortere of om recht, om gemeente of privilegie? Wij zien het immers genoeg te Gent. Hebben de heeren daar den Vrijkoop, die hun in den weg was, niet heimelijk laten rooven uit het Belfort, waar hij eeuwen in bewaring lag, en vernietigen? Hebben ze daar de dekens van de neringen, zelve, aangesteld om over de vrijheden der gemeente te waken, niet uitgekocht om tot hun doel te geraken? Wie op een heer betrouwt en zijn geloove afgaat...’

Een dof gemor, uit de schare opgestegen, onderbrak zijn rede. Luid krijschend gingen daar enkele stemmen boven, scholden op de heeren, die teren op het bloed van den gemeenen man, op de dekens, die het met de heeren eens zijn; op Lieven Pijn, in 't bijzondere, die, met één voet in het graf, nog verraderswerk pleegde...

En gaandeweg werd de drom dichter. De aanpalende straten hadden het nieuws vernomen: de Burcht-, de Hoog- en Neerstraten. Van mond tot mond voortloopend kwam het, langs de Broodstraat en den Krekelput op Pamele; de wevers lieten hun getouwen staan; de blauwververs, hun kuipe; de smeden kwamen, nog met hun schootsvel voor; men verdrong zich om Martje. De steenkappers, aan het stadhuis,

die eerst van op hun stellaadjen hadden staan toeschouwen, daalden, de een na den ander, naar beneden.

Stillekens achteruitdeinzend, had Martje een steenblok bereikt, die, languit vóór het stadhuis neerliggend, hem een welkom verhoog was, deed van daar teeken, dat hij spreken wilde.

Maar nog immer, van de Meerschpoorte, van den Capucinegang, van Katte- en Wijngaardstraten, kwamen de nieuwsgierigen toegestroomd.

'Guido, Guido, de hautelysschere.' 't Gaf een verward geschreeuw, waarboven de sussende stem ging van dezen, die voor Martje stilte verzochten...

Toen, toen werd, boven al het rumoer een gerucht duidelijk, als het verre huilen van een mishandeld dier. Het huilen werd een jammeren, en de verstomde, luisterende drom herkende menschenstemmen.

Menschen waren het, die daar ergens aan het jammeren waren.

'Wat was dat nu weer?'

'In de Eynstraat', zei een jongen, en rap als een wind was hij weg, de Eynstraat toe.

- 'In de Eynstraat', herhaalden de luisteraars, en honderd voeten repten zich, de Eynstraat toe.

Nog was in de enge, kronkelende straat, met de vooruitspringende bovenpuien, de luifels en uithangschilden niets te zien, maar steeds luider klonk het jammeren tegen de huizen op en, eindelijk, daar, daar werd een kluwen zichtbaar, een wemelend kluwen van kinderen en wijven, die een gekromde vrouwengestalte voortstuwden...

- 'Guido's moeder, Heyle; 't is Heyle, om de liefde Gods. Wie heeft het haar gezegd? 't Is, och arme, Heyle.'

Weer was het op een wenk rond en oud en jong drong nader.

Wankelend naderde ze, de vrouw, van springende, omkijkende kinderen voorafgegaan en van weeklagende vrouwen, die zich deernisvol over haar neerbogen, omstuwd en als voortgedragen. Tegen den uitgang der straat sloot de drom zich nog dichter om haar heen; opeens bobbelde hij, op het Marktplein komend, open en, heel alleen, te midden van een breeden, ijlen cirkel, bleef Heyle staan, van haar snikken doorschokt en het hoofd met haar schorte gedekt... Dat was ze nu, het eens zoo bloeiende wijf, dat den heer had

weten te bekoren; de vrouw, wier kind hij lief had gehad boven den wettigen telg van zijn rechtmatigen echt. Daar stond ze thans, oud en geknakt en allen steun en invloed kwijt, en weende... En in hun gepeinzen verloren, zwijgend en aandachtig, stonden die honderden menschen om haar heen en verzadigden zich aan haar deerniswaardig beeld.

Toen ging een vloek ergens uit den drom op, gevolgd van een luide verwensching, en een oogenblik later rolde het als een donder boven de hoofden: 'Ahhoe, de dwingeland! Naar het Zaksken! Ahhoe!' en een stortvloed gelijk, stroomde het over het Marktplein heen, de heele rumoerende, krijschende bende:

'Guido, de hautelysschere! Laat hem los! Ter dood, de Kaïn; ter dood, het heerengebroed! Uit uw krocht! Naar de Schelde, de scheefmuil!' En voort holden ze, de mannen en vrouwen, en schreeuwden hun woede uit.

Stilzwijgend en norsch, met zijn boomdikke, met sterke bouten verzekerde, eiken poort; zijn smalle, getraliede, met donkere luiken gesloten vensters; zijn massief, vierkant torentje, waarboven het klein, grauw, driekantig schaliedak uitstak, stond, in het afnemend licht, op den hoek van het Marktplein en het Zaksken, en de Schelde tegen zijn rug aanklotsend, het huis...

Een wenk, en de hellebardier, die, met zijn pijke in de hand vóór den ingang stond, was de poorte binnen en had de bouten en ketens ingelegd. Een wenk meer, en met een paar ander dienaars, die op het geruchte toegesneld waren, stond hij op het verdiep van den toren uit een raamken te loeren;... toen was ook hij verdwenen.

'Guido, de hautelysschere, Guido, de hautelysschere! Laat hem los!'

Stampend en tierend kwam ze aangehold, de bende, vulde, tusschen de kerke en het vleeschhuis het kleine pleintje, dat zich aan het groote sluit, vulde het Zaksken, en deinde en trampelde daar heen en weer.

En nog immer, in de vallende schemering, kwamen van Berg- en Baasstraat, van Woeker en Lappersfoort, van de straatjes aan de vesten, zelfs, de nieuwsgierigen bij, vroegen en taalden, keken naar de groote huizinge op. Achter haar

muren lag dus een lijk, het lijk van dengene, dien ze allen geleerd hadden te eeren en te vreezen, en bij dat lijk hield een broeder zijn broeder in onwettige hechtenis, omdat hij meer zijn vader naar het hart gegroeid was; meer, in lijf en leden, in dapper- en schranderheid, zijn vaders evenbeeld was, hoewel de bastaard, van kindsbeen af, altijd de schoonste, de trouwste en beste...

Weer klonken kreten; slijk en steenen gingen tegen den gevel op, maar geen antwoord kwam. Geen hoofd verscheen, geen luik en roerde. Wel rinkelde, naar beneden klirrend, een enkel ruitje; wel galmde, onder de herhaalde slagen, de groote poorte, maar geen grendel week, geen hengsel begaf.

En stilaan viel de avond. De laatste straal van de zinkende zonne, die nog een poosje op de torentinne gelegen had, verglom. Vóór het huis op den loer liggend, zag de woelige bende in de groote zaal, boven, een lichtje rondwandelen, waarvan ze het schijnsel tusschen de reten der geloken blinden volgen kon; een tijdje later zag men dat zelfde lichtje beneden insgelijks rond gaan, onder de poorte en in de voorvertrekken; daarna doofde het vlammetje plotseling uit, en donker als de nacht zelve stond het huis in zijn hoeksken en zweeg. En nog groeide de menigte aan. De Eindries had zijn volk gegegeven en met bootjes was men overgestoken van Pamele en Smallen Dam. Met die bootjes de Schelde opdobberend, waren eenige waaghalzen er mee begonnen den achterkant van het gebouw te bestooken; er was een brandende prop werk over den muur gegaan en vuil en scherven, maar nog altijd was er in het huis geen beweging te bespeuren. Langs den voorkant werd intusschen storm geloopen tegen de poorte, maar het waren toch slechts verenkelde pogingen, die bij de groote massa geen weerklank vonden.

En eindelijk was de avond gansch gevallen. De kreten waren gaandeweg verminderd en ook het woelen was minder geworden: de een nu, de ander dan, begon af te druipen. Een tijdje nog hield een bende handwerkslieden het met schreeuwen vol; nog gingen een paar steenen tegen den gevel op, kaatsten van den muur terug en kwamen in de troep zelve terecht, maar, als nog altijd geen antwoord volgde, verdroot het spelletje zelfs de hevigsten. Meer en meer dunde de schaar, en toen alles omtrent gedaan was,

kwamen de schabletters en veegden, zonder groote moeite, van de overigen het marktplein schoon.

IV.

Lijsbeth Jude Mirke stond geerne met heur handen op heur heupen; Lijsbeth Jude Mirke zat geerne met heur voeten op een stoof, maar, als er in haar taveerne ''t Naect kindeken' gasten waren, dan had Lijsbeth Jude Mirke handen noch voeten genoeg, om ze tijdig en in alles te bedienen. En vermits heur gasten er nu zin in hadden een tafelspel uit te voeren, en Jan Kimpe, gezegd: ''t groet schaep', verklaard had er een allerschoonste te kennen, had ze met eigen handen geholpen banken en planken bijeen te dragen, om tegen den muur een 'ardoyse'[1] op te richten, waar Jan Kimpe met zijn lange beenen onmiddellijk opstapte en tot groot vermaak van de overige drinkebroers, die, met de wispelturigheid den volke eigen, na het opstootje aan het Zaksken de behoefte gevoeld hadden naar een ferme teug bier en bij hun kruik cuyte, hoogsel of waeghebaers zaten toe te zien, snoevend begon:

'Van die lansknecht, die tegen zijn schaduwé vocht.'

Maar hij was maar pas de ardoyse op, of hij sprong er weer af, liep op een groote ongelkaars toe, die in een hoek stond te branden en onder het mompelen van: 'Ik heb mijn schaduwe niet op den weg'[2] greep hij ze met luchter en al vast en droeg ze aan een kram, die aan den overkant van de ardoyse in het lage houtwerk stak. Dan met een sprong de ardoyse op, om zich te vergewissen, dat zijn beeld wel op betamelijke hoogte op het wandvlak stond, er weer af en in de aanpalende kamer, waar zijn zoekend oog een bezem ontdekt had, en met dezen triomfantelijk het verhoog weerom op, om met klinkende stem te herbeginnen:

'Van die lansknecht, die tegen zijn schaduwé vocht.

Ic ben die lansknecht met die lange broecken,
Sweeren en vloeken kan ic, gants dood,
Pots longeren, pots darmen, klein ende groot,

1) Verhoog.
2) Muur, zie weegluis.

Gants bier en brood,
Pots marter mede,
Maect hier iemand eenigen onvrede
Met eenen snede
Hou ic hals ende beenen af.'

De stok, van den bezem ontlast, deed herhaalde malen een kappende beweging, ging dan dreigend in de hoogte. Het hoofd in den nek geworpen, de borst voorwaarts, liep Jan Kimpe een paar maal snuivend op de planken heen en weer, bleef dan staan, stak de heup vooruit, zette de vuist er op, liet zijn oogen rollen en daagde met blikken en gebaar de heele taveerne ten strijde. En achter hem, eventjes op zijde en dus voor al de toeschouwers goed zichtbaar, reusachtig groot, maar misvormd zooals elk schaduwbeeld, den hals gerokken, het hoofd versmald, en donker gelijk de nacht, stond een onbekende en hield eveneens de heup vooruit en den stok omhoog.

'Ic ben die lansknecht met die lange broecken,'

Herbeginnend, heeft Kimpe een beweging gedaan, het hoofd vooruit gebracht; op het zelfde oogenblik heeft ook de schaduwman een ander gestalte aangenomen; met hooge schouders en breeden kop staat hij nu daar:

'Sweeren en vloecken kan ic, gants dood,
Pots longeren, pots darmen,'

Al sprekend zwenkt Kimpe om, en ziet, hij doet alsof hij plotselings den zwarterik ontdekt. Met de grootste teekens van verbazing deinst hij achteruit:

'Helpt, Heere God,' roept hij uit,
'Wie staet toch daer?
Ic crijgh scier vaer.'

't Is geen kat om zonder handschoenen aan te pakken, ook, zoo'n kerel: een kop als een stormram, een lijf als een kuipe; tot beenen, twee zuilen.

'Och, dorst ic krijten,' schreeuwt Kimpe.
'Ey lacy. mij dunct, hij wil mij smijten,'...

En hij houdt zijn hand beschermend boven zijn schedel.

''t Is best, dat ic lese, dat hij mach wijken', fluistert hij daarna, en, een knie buigend en zijn handen samen brengend:

‘Oh Heer, oh Heer, laet toch uw jonste blijken
En maect, dat hij gaet strijcken opder straten.’

Eilaas, de Heer schijnt doof voor Kimpe's bede, want de reus blijft stand houden. Hij vouwt de knie als Kimpe zelf, buigt het hoofd met hem, rijst op het eender oogenblik overeind, staat borst voor borst, arm voor arm, hoofd voor hoofd hem tegenover, zoodat Kimpe, niet wetend, wat hij er aan heeft, weer even achteruit deinst, na eenige oogenblikken beschouwens schijnt moed te vatten en tot een besluit komt:

‘Ic wil hem vraghen, hoe hij hier komt omtrent.’

Maar de reus bejegent hem met zwijgende minachting en staat, wanstaltig waggelend, het hoofd, dik, den schouder, hoog, de beenen, plomp, den anderen tegenover. Zoo gaat een lange poos voorbij. Daar nog altijd geen antwoord volgt, voelt Kimpe zijn moed weer opkomen, springt als een kat voorwaarts en heft weer den stok vooruit:

‘Nu, tsa, tsa, zegt hij, ‘dat wil ic veel klaghen,
Hier vallen noch slaghen, bij mijnder zielen.’

En de daad bij het woord voegende, begint hij om zich heen te schermen en als een razende vóór- en achterwaarts te springen.

‘Siet toch, siet’, roept hij, tevens verschrikt en verbaasd

‘Altijd is hij mij op de hielen,
Gants potten en plateelen, - dat is te stout,
Ic rade u, vriend, dat gij uw handen houdt.’

En als de zwarte stok, ter zelfder tijd met den zijnen, toch weer omhoog gaat:

‘Tsa, tsa, dat is een slach van boven gegeven,
Ic beneem u 't leven, al waardij eens so fel,’

maar in de uiterste verbazing, achteruit hompend, op een heel anderen toon uitroept:

‘Ic stiet seer stijf, maer ten ging niet deure,
Mij dunct, hij is gepantserd van achter tot veure...’

Zóó, terwijl Jan Kimpe heel de schaal der gevoelens, van de uiterste snoeverij tot de laagste lafhartigheid op en neder gaat, slaat en vecht, dan lacht en jokt, springt en danst en zijn beeld op den duur uitmaakt voor lomperik, voor nar

en ezelskop, loopt het tafelspel gelukkig ten einde en gaat de speler, de ardoyse afspringend, zijn plaatseken in de diepte der kamer hernemen, dankt met een koddige buiging voor het daverend handgeklap, droogt zich met de mouw het zweet van het voorhoofd, en zet zich,

V.

‘Dat is een schoon spel, en dat is goed gespeeld’, roept, van op zijn bank en met zijn kruik op den disch slaande, Joos Paepe; Joos Paepe, de groote muzikant, de diepe latijnkenner, de koning van al de drinkebroers. ‘Toe, Lijsbeth Jude, tap nog eens voor mij; ik heb er dorst van gekregen zoo te zien vechten. Hebt ge goeden knol? Vul mijn pot met knol, pots longeren, pots...’ De rest blijft in Paepe's baard, want Jan Marotten, het duifken zonder gal, de goede ziel zonder venijn, de vriend van alleman, is op Kimpe toegetreden en heeft hem, terwijl het geklap en gestamp herneemt, met koddige overdrevenheid in zijn armen gedrukt.

Waarop Jan Waelkuis, die zingt gelijk een engel, invalt met de melodie van den Grijsaert, door Geeraard, Geerkin de Hondt onlangs getoondicht en in de mode gebracht, en de een na den ander luidkeels met hem instemt en ze allen dit schoone lied eenmaal en dan een tweeden keer tot zijn einde brengen.

‘Ei’, roept, als het gezang op den duur toch verstomt, Lenaert Lijs, de ketelare, ‘wij zitten hier en vermaken ons, terwijl Guido...’

‘Guido zal vrij komen’, antwoordt onder de algemeene opmerkzaamheid Pier Spildoorn, gezeid Pompe.

- ‘Guido zal vrij komen’, herhaalt, met zijn diepe bromstem Mattheus Plattevoet, ‘Guido moet vrij komen.’

En Jan Welzoete, die in de wandeling Lieve-Vrouw heet, om een eigenaardigheid in zijn spreken, neemt den bezemstok, door Kimpe achtergelaten, slaat op de ardoyse, dat het door gansch de taveerne dreunt en de walmende ongelkaars op haar luchter omknikt, en bevestigt met luide stem:

‘Guido zal vrij komen!’

‘Is 't gij, die hem zult vrij maken?’ spot, terwijl Lijsbeth

op den luchter toespringt, Theunis Happe, den schoelappere.

- ‘Ei, waarom niet?’ spreekt Welzoete, wien den sterken uitzet naar het hoofd begint te stijgen en die de domste pocher is van heel de streke.

‘Zoudt ge niet ter zelfder tijd, de belastingen doen afschaffen en 't huis van Burgondië doen ruimen?’ kichert Happe van 't ander eind der ardoyse.

- ‘'t Huis van Burgondië doen ruimen?’ vraagt Welzoete, die niet dadelijk begrepen heeft.

- ‘Ja, ja, 't huis van Burgondië doen ruimen.’

- Lieve-Vrouw, gij zijt de man’, kraait Heestling, dol van de pret, Pompe achterna. ‘Toe, Lijsbeth Jude, een volle kruik uitzet, voor Jan Welzoete, op mijnen kerfstok.’

- ‘En een dobbele voor mij er bij’, schreeuwt Paepe. ‘Op Welzoete's gezondheid. Op de gezondheid van Lieve-Vrouw. Van Lieve-Vrouw.’

De kruiken, weer spoedig gevuld, gaan in de hoogte, knotsen, bescheid gevend, tegen elkander aan; zoetvloeiend verdwijnt het geestrijke vocht in de dorstige keelen.

- ‘We moeten ons de kanonnen der stad doen uitleveren’, lacht Pompe, Waelkuis een nieuwen stoot gevend.

- ‘De kanonnen der stad’, zegt domp Lieve-Vrouw, meer en meer onder den invloed van den drank.

> ‘Ic ben die lansknecht, eh, Lieve-Vrouw,’ lacht Happe
> ‘Sweeren en vloecken kan ic.’

Maar Lieve-Vrouw heeft het niet eens gehoord. In zijn dronkemansbrein houdt hij alleen één gedachte vast: dat men hem met een zending belast.

‘Guido doen vrij maken; al de grieven van de gemeente doen heffen, bij den burgemeester gaan’, mompelt hij in zich zelve.

‘Ja, ja, zoo helpen mij Onze-lieve-Vrouw van Hal, Onze-lieve-Vrouw van Kerzelare, Onze-lieve-Vrouw van Nazareth en Onze-lieve-Vrouw van Lorette.’

- ‘Nog een teuge, toe, nog een teuge’, schreeuwt de vroolijke bende, om den zatterik heen staande en hem de kruiken biedend. ‘En vooruit dan maar. Op uw goed gelukken, Lieve-Vrouw.’

- ‘Op mijn goed gelukken’, spreekt Welzoete, aan al die vriendschap bescheid doende en hijgend van inspanning.

- ‘Hier vallen nog slagen, op mijnder sielen’, lacht Heestling.

- ‘Ic ben die lansknecht’, spot, weer op de ardoyse stappend, Jan Kimpe.

‘Sweeren en vloecken kan ic
Pots selderementen,
Pots donder en bliksem,
Pots hier en daer.’

En Pompe, die opeens ernstig geworden is en nevens Kimpe de ardoyse opspringt, begint te betoogen, dat er wel waarlijk iets gedaan hoeft te worden, maar schreeuwend springt Jude Mirke vooruit.

‘Ie gaat, waarlijk, ie gaat’, roept ze, op de deur wijzend, waar ze Lieve-Vrouw stillekens heeft zien uit weg sluipen, ‘menschen, ie gaat.’

Oogenblikkelijk verstomt alle geluid. In blij ongelooven en verbazing snellen allen naar den uitgang en schouwen Lieve-Vrouw achterna, die, waggelend en in zich zelve mompelend, het Marktplein over steekt en zichtbaar optrekt naar de woning van den burgemeester.

‘Houdt hem tegen, toe, menschen, houdt hem tegen; maar ziet ge dan niet, dat ie waarlijk gaat?’ schreeuwt Lijsbeth Jude, die in haar geliefde houding, met heur handen op heur heupen, in haar deurgat staat.

- ‘Bah, de schabletters zullen hem naar zijn bed dragen’, dondert, schuddend van het lachen, Joos Paepe, de koning van al de drinkebroers. En zijn tasch omkeerend: ‘Ik heb nog een zevenmanneke, toe, Mirke, Jude Lijsbeth, een laatste kruik en Gaudeamus igitur. We hebben maar een leven, denkt er aan, menschen, en lustig maar er op los, zoo lang er adem gaat. Ik geve u het voorbeeld.’

VI.

Oudenaarde.

Geen Keizerstad, en toch de eenige Vlaamsche stad, waar de keizerlijke kroon op den top van het stedehuis zal

prijken; de stad, die, meest van allen, de woelingen van het machtige, naburige Gent gevoeld heeft, waar die woelingen het meest weerklank gevonden hebben: twaalf straten, daaromtrent, om twee schoone kerken gerijd; een ruim, vierkant marktplein en twee kasteelen: één op elken Scheldeoever. En stroomop en stroomaf, langs de Schelde, breede weiden, heele winters overstroomd, zoodat de hooge Walburgatoren en de gezamenlijke huizen uit het water schijnen op te rijzen, terwijl een heuvel de stad uit het Zuiden beheerscht, er over heen schijnt te zien....

Het lage, schaarsche water van de Burchtschelde, een half verzande en vermodderde binnenarm van den nog jongen stroom, sleept zich langzaam voort tusschen een dubbele reeks achterhuizen, die zich onregelmatig uit zijn bedding verheffen, met hun grillig gestoken ramen, hun zelfgetimmerde balkons en bemoste luifels, - en allerlei vooruitspringende hokjes en bijgebouwtjes hangen aan de half door den tijd en het water opgevreten muren, als monsterslekken in hun huizen, die zouden bezig zijn uit de diepte naar omhoog te kruipen....

En hier en daar, tusschen de steenen, bloeit een violier, of een distel, zijn bladeren uitgespreid als een wiel en zijn harde wortel diep doorgedrongen in de holte, die de uitgebrokkelde kalk liet, terwijl de roest, als een wolf, aan de krammen der dakgoten, de hengsels en scharnieren der luiken vreet. Zóó, nauw ingemetst, sleept de Burchtschelde zich langzaam voort, terwijl de Schelde, de echte, groote, bevaarbare, in breeder bedding tusschen de beide kerken vooruitschiet, aan het huis van Burgondië voorbij, dat met zijn bezetting en zijn geschut, schrap tegen de eenige kaai aangezet, langs die zijde de stad sluit, met de bedoeling ze in bedwang te houden....

Zóó, Oudenaarde, de kleine zuster van het machtige Gent, waar het hierboven gemelde gebeurende was.

VII.

Heur hoofd gebogen, heur huive verdraaid, heur bouwen door den sleutelband getrokken en in breede plooien om haar heupen geschorst, zit Heyle onder 't cafcoen van heur

bovenkamer en rommelt in een kistken, waarvan het deksel, teruggelegd en tegen de vuurplaat aangeleund, het kunstvolle werk van het slot laat zien. Zij haalt er nu een groote, dan een kleine rol perkament uit, lost het strengsken band, hetwelk deze toehoudt, en de vellen tusschen haar vingers latende open rollen, beziet ze met aandacht de teekeningen, waarmede ze beschreven zijn.

Nevens haar, in heur volle lengte opgericht, heur twee lange vlechten gelost, en in het nog onverzorgde gewaad van den vroegen morgen, staat haar dochter, een flink gebouwd en reeds gansch volwassen meisje, met kinderlijk en toch reeds ernstig gelaat.

Na een lange poos, waarbij deze, zonder de oogen af te wenden, heur moeder op de handen heeft staan zien, doet ze een beweging en: ‘Moeder’, zegt ze, ‘wat is het toch, dat ge zoekt?’

Op het eerste oogenblik antwoordt Heyle niet, maar de rol, die ze vast heeft, in haar schoot neerleggend, waar die onmiddellijk van zelf toeloopt, vouwt ze heur handen en zit voor zich heen te staren.

‘Wat ik zoek?’ zegt ze eindelijk, en wendt het meisje haar verweend gelaat toe, ‘ach, zoeken doe ik niets.... 't zijn de patronen van de cleeden[1)], door Guido ontworpen en die nu ongemaakt zullen blijven.’ En na een wijl, met een zucht: ‘Dit was er nochtans een fraaie,’ zegt ze en neemt uit haar schoot het perkament, dat ze er zoo pas ingelegd heeft en nu voor het meisje open rolt: Van Gedeon en zijn makkers, die hun toortsen in aarden potten verbergen en voorbereidselen maken om tegen hun vijanden op te trekken. Die drie stuks zijn van St. Jan den Evangelist’, voegt ze er bij, op andere rollen wijzend, die nevens haar op den grond liggen, en er moeten er, zoo ik meen, zeven zijn van de historië van Troja, vier, boschage, en vier met wilde bestiên.’

- ‘Moeder,’ vraagt na een wijl aarzelens het meisje. ‘Waarom zouden die cleeden ongemaakt blijven? Ze kunnen Guido toch niet houden. Ie en heeft ommers niets misdaan.’

- ‘Misdaan?’ herhaalt Heyle traag en nadenkend, terwijl

1) tapijten.

heur handen een oogenblik stil blijven, ‘ach neen, misdaan heeft Guido niets, maar....’ en de rol, die ze nog steeds in de hand houdt, weer in het kistje leggend en plots opstaande. ‘Och, ge zijt nog zoo jong, kind, en weet zoo weinig van de wereld. Wie een hond wil slaan, kan licht een stok vinden. Guido is soms zeer onvoorzichtig geweest; ik heb het hem dikwijls genoeg gezegd. Die Gentenaar, die goudsmid, met wien hij zoo bevriend is geworden, Willeken De Mey, heet ie, geloof ik; met dien is het niet pluis. Ik heb dien soms zoo vreeselijke dingen hooren zeggen, over den Keizer en over 't geloove, en Guido heeft zich zoo dikwijls met hem in 't openbaar vertoond. Ze zullen gemakkelijk getuigenissen tegen Guido vinden, ie was er immers altijd mee bezig, met die nieuwe leeringe.

Vliegt niet het vuur der ketterijen, door wanschepsels van 't christendom opgestookt, ten daken en vensteren uit? En overmits de boosheid overvloedig is, zoo is ook van vele menschen de liefde verkoud; de ooren zijn ketelig om wat nieuws te hooren, de harten vol winds. Zoo worden ze als een hangende wand en een hellende muur, leven als paarden zonder toom, als kinderen zonder roede, en geraken aan doolgeloovigheid, gelijk de mosselen aan de palen.’[1)]

Luisterend heeft het meisje het hoofd opgeheven, staat, als haar moeder zwijgt, nog een langen tijd stil, dan schudt ze als een last van heur schouders. En:

‘Moeder,’ zegt ze, ‘'t was toch meest van Erasmus, dat hij bezig was, en Joos Paepe zei gisteren nog, dat Erasmus geen doolgeloove aangekleefd heeft.’

‘Erasmus, geen doolgeloove, ach,’ en Heyle, die ondertusschen in de vensternis getreden is en zich op een schabel neergelaten heeft, staat weer recht: ‘Weet ge wat Erasmus is? Erasmus is een slimme vos in 's Heeren wijngaard geslopen om hem te bezoeken. Wat hoefde Guido in de taveernen en drinkplaatsen voor zijn meening uit te komen? Kon hij buiten zijn huis zijn tong niet houden en zwijgen? Hij kende toch ook de plakkaten.’

Met gebogen schedel en in bang gelijk-geven stond het meisje nu voor haar moeder. Eensklaps hief ze het hoofd

1) Anna Bijns.

op. En een beetje verbleekt, haar handen vouwend en met half gesloten oogen:

‘Maar het is immers daar niet voor, moeder,’ zegde ze, ‘dat ie vast zit. Ze zeggen, dat, dat.... het jaloerschheid is van den heer, omdat, omdat....’

- ‘Omdat ze één zelfde vader hadden en die vader Guido altijd voorgetrokken heeft,’ volledigde Heyle luid en vast. ‘Ja, Mareye, dat zeggen ze, en dat ze ongelijk hebben, zal ik niet beweren.’ En trager en nog luider: ‘Omdat ze één zelfde vader hadden en die vader Guido altijd voorgetrokken heeft; dat is de reden, maar dat en is de reden niet, die ze zullen zeggen, wanneer Guido voor de rechters komt. Ze moeten er iets anders voor vinden, en, dat andere is.... niet ver te zoeken. Ah, Guido, Guido,’ en zij schudde bedroefd het hoofd.

Weer duurde een lange poos het zwijgen. Gansch stil en onbeweeglijk, heur oogleden nu gansch gesloten, heur handen steeds gevouwen, stond het meisje voor haar moeder, die bedrukt van haar weg naar buiten keek. Even roerden haar lippen, dan zegde ze, langzaam, voorzichtig, en om zoo te zeggen tastend vooruitgaande:

‘Dus,... dat het toch waar is, moeder,... van Guido... Mijn vader,... was niet Guido's vader.’

Heftig keerde Heyle zich om, beschouwde een stond nevens haar het bleeke meisje, draaide dan weer het hoofd af en zat te denken. Eindelijk zegde ze: ‘Uw vader heeft Guido zijn naam gegeven, kind, en zijn kunst geleerd. Hij heeft voor Guido het poorterschap verkregen, wat beter voor hem was dan het wild, avontuurlijk krijgsmansleven, dat de heer hem geven kon. Uw vader heeft Guido gekweekt, eerlijk, met het werk zijner handen, en niets heeft Guido van den heer aanvaard, dan... zijn genegenheid. Want boven alles had de heer zijn bastaard lief. Kind, kind,’ voegde zij er rasscher bij, toen zij het meisje een beweging zag doen, ‘zeg niets, oordeel niet, later zult ge weten,... en nu, ga heen, ga heen en doe uw arbeid.’

VIII.

In den ochtend werd het ruchtbaar, dat Lieve-Vrouw dien nacht niet in zijn huis geslapen had; men had hem, sedert

hij naar de woning van den burgemeester optrok, niet meer gezien, noch in de taveernen, noch langs de strate. Hij had niet, zooals op de andere morgenden, bij de buren zijn gewoon babbeltoertje gedaan en bevond zich ook niet onder de leegloopers en werkeloozen, die in troepjes aan het Spui of de Hooge Brug langs de Schelde staan, of, zoolang de zomer duurt, onder de voorgaanderij van het Stadhuis in de zon liggen te luiaarden. Zijn wijf wist niets van hem en de bankebieren[1], die zijn gewoon gezelschap waren, wisten evenmin iets, alleen de scherwetters glimlachten, toen ze zagen, hoe men aan 't navragen was, en knipoogden elkander toe, als van dreggen gesproken werd. Toen kwam het uit, dat de burgemeester Lieve-Vrouw, die vóór zijn deur wat veel spektakel maakte, stil door de hapsaarden[2] had laten oppakken en wegvoeren.

Op het uur van den middag begon het op den Walburgatoren voor den heer te luiden over dood en rond den zelfden tijd kwam een schip den stroom op en de stad binnen gevaren, en de varensgezellen, Gentenaars en Creesers,[3] brachten de tijding van het ongehoorde treurspel, dat zich, als een onderdeel van den grooten opstand, die, sedert een paar jaar in Vlaanderen aan het broeden was, tijdens de laatste dagen binnen hun schoone, fiere en roekeloos eigenmachtige stad afgespeeld had. 't Was de foltering en halsrechting van Lieven Pijn, beschuldigd den diefstal van den Vrijkoop[4] uit het Geheim der stad in de hand gewerkt te hebben.

Want dat de Vrijkoop verdwenen was, viel niet te betwijfelen, en dat de stadsbouwsmid, in gezelschap van een zijner gasten, met het voorweten en de medeplichtigheid van Lieven

1) drinkeboers.
2) gendarmen.
3) krijschers, krijters: de volkspartij te Gent.
4) Volgens de legende zouden Jan Borluut en Simon Bette in het jaar 1070 aan Robrecht den Vries eene groote som betaald hebben voor Boudewijn van Vlaanderen, som, die deze bij het schaakspel verloren had, en dit op voorwaarde, dat Boudewijn aan de stad Gent een privilegie zou verleenen, waarbij noch hij, noch zijne opvolgers eenige belasting van Gent zouden heffen zonder de toestemming der gemeente. Dit privilegie, dat in de geschiedenis den naam draagt van Vrijkoop van Vlaanderen, was, indien het ooit bestaan heeft, in 1539 verdwenen.

Pijn, bij nachte in het geheim der stad gedrongen was, was uitgemaakt.

De eerste, die er van roerde, en er het volk dus opmerkzaam op had gemaakt, was Jan Utermeeren, de wever; die had zelfs een afschrift van den Vrijkoop in handen gehad, vermits hij in de St. Jacobskerke aan Karel van Meerendree voorgesteld had, hem van gezegd afschrift lezing te geven, wat Karel van Meerendree, spijtig genoeg, geweigerd had. Nu wist het zelfs het kleinste kind, maar Jan Utermeere, zelf, was verdwenen. En dat Lieven Pijn den sleutel, dien hij bezat van het kistken, waarin de privilegiën bewaard werden, uit zijn handen had laten gaan, was ook zeker. Hij bekende dien sleutel in schepenkamer op een der schrijnen te hebben neergelegd, om den smid toe te laten een anderen te maken voor Reinier van Huffel, die den zijnen verloren had. Natuurlijk was dat verloren-zijn enkel voorwendsel en leugen; men kende immers Reinier van Huffel. 't Was de regentes[1)] om den Vrijkoop te doen, die haar belette willekeurige belastingen te heffen. Zij had dien dus uit het Secreet der stad doen ichten, wat zonder de medeplichtigheid van Pijn nooit zou gelukt wezen. Dat de hoofddeken van al die zaken het fijne wist, daarvan was iedereen overtuigd, en dat de gemeente hem had willen dwingen, hetgeen hij wist, te belijden, was billijk. Over de gevangneming of de vlucht van al de verdachten, de foltering en onthoofding van Pijn werden de varensgezellen uitgevraagd. Herhaald en besproken deden de bijzonderheden, die ze vertelden, de ronde van de stad, brachten weer al de hoofden op hol.

Twee maal, telkens om elf uren in den voormiddag, was beschuldigde in de groote zaal van den Gravesteen, voor die gelegenheid in folterkamer veranderd, binnengebracht en op een splinternieuwe pijnbank, door Lieven Hebscap vervaardigd, gelegd, om ze slechts om zes uren des namiddags, bezwijmend, onbekwaam om te gaan of te staan en in een rieten zetel gedragen, te verlaten. Men had er hem de quaestie over gegeven, waar de Vrijkoop belonden was, wat er geworden was van den grooten standaard van de stede, die ook nergens kon gevonden worden en wat er gepland was geworden bij

1) Maria van Hongarië.

Philips de la Ketulle op de bewuste vergadering, waarna aan den slotenmaker bevel werd gegeven het slot van het Secreet open te breken. Den derden dag, en daar Pijn nog altijd niets wilde bekennen, tenzij inderdaad zijn sleutel te hebben laten slingeren, had men hem, vooraleer hij op de pijnbank gebracht werd, zijn ringen doen afleggen en het laatste haartje van hoofd en lijf had men hem afgeschoren, overmits het bekend is, dat de Booze, van wien zekerlijk de kracht uitging, die den vijf en zeventigjarige bezielde, zich in ringen en haargroei verschuilt. Maar Pijn had aan alle martelingen weerstand geboden.

Toen had men zich het geval herinnerd van een anderen misdadiger, op wien men, zestien jaar vroeger, vruchteloos alle folteringen had beproefd en die aan allen weerstaan had, door toedoen van een vrouwken van St. Pieters, die binst de pijniging een kaars hield branden van ongebleekt was, wat den booswicht ongevoelig maakte voor smart. Men was dan op zoek gegaan naar lieden, die zich met booze praktijken bezig houden, en had Hendrik Paeline aangehouden en het wijf van een barbier, beiden van verdachte faam -, maar alles was vruchteloos gebleven. Lieven Pijn bleef halsstarrig alle verraad loochenen, beleed niets van belang, ja, trok de gedane bekentenissen, als bijv., dat hij een of twee karren steen en zand, aan de gemeente behoorend, tot eigen gebruik verwend had, iets, waarover hij ook was ondervraagd geworden, in zooverre in, dat hij zegde het enkel gedaan te hebben, omdat de stad hem ook geld schuldig was.

Zoo had hij op den avond van den vierden dag zijn koppigheid op St. Veerlesplaats met zijn hoofd geboet, volgens het algemeene gevoelen, een zeer rechtveerdige en welverdiende straffe. En ook over de beroeringen, die de volgende dagen Gent het onderste boven hadden gezet hadden de varensgezellen verteld. Hoe de neringen, vast besloten niet toe te geven aan de regentes voor het betalen der gevraagde hulpgelden[1)] en door de stijfhoofdigheid van Pijn tot het uiterste gedreven, in wapeninge geloopen, zich van de stedepoorten en gevangenissen hadden meester gemaakt en al de pleinen hadden bezet. Hoe ze bij de collacie met de

1) 400.000 carolusguldens, die de Keizer noodig had voor zijne oorlogen.

meest verscheiden, de geweldigste eischen waren voor den dag gekomen: sluiten van het Secreet met drie nieuwe sleutels, verbieden van alle nijverheid op het platte land, drie mijlen rond de stad, de quaestie geven aan al wie verdacht was tot den roof van den Vrijkoop, waarop zij steunden om de hulpgelden te weigeren, de hand geleend te hebben; opzoeken van den grooten standaard der gemeente misschien bij den een of anderen Lombaard in pand gegeven en die in allen gevalle verdwenen was; terughalen van de kanonnen en den schietvoorraad der stad, na den vrede van Cadzand vervoerd naar Brugge, Gaver, Liedekerke, Enghien, en andere plaatsen; - dat men de grachten van de stad, die door riet waren ingenomen, zou verdiepen, nieuwe torens bouwen op de zwakste punten, maar bovenal, dat men de gemeentenaren kennis zou geven van al de privilegiën in het Geheim der stad berustende. En hoe het magistraat, bleek en bevend, geen weerstand had durven bieden aan den wil der gemeente; de privilegiën, één voor voor één, uit de koffers van het Belfort had doen trekken en van den Collaciezolder aflezen; hoe de neringen gezworen hadden niet te zullen uiteen gaan eer het beruchte Calfvel, hun in 1515 door den keizer opgedrongen en met diens handteeken bekleed, en dat hun voorrechten besnoeide, zou gebroken zijn; hoe ze elkander beloofd hadden, die keuren, welke in het Fransch mochten gegeven zijn, opnieuw te zullen doen stellen in goed en plat Dietsch, dat elke Gentenaar ze zou kunnen verstaan, ja, niettegenstaande de vermaningen van de dekens en bijzonderlijk van den hoofdschout, die hun betoonde hoe gevaarlijk het was zich aan een stuk te vergrijpen, dat de handteekening des keizers droeg, niettegenstaande de smeekingen van Adriaan Beths, die zich herhaalde malen op zijne knieën wierp, zeggende: ‘mijne heeren, snijd mij liever het hoofd af’, het Calfvel, dat voorloopig op het stadhuis berustende was, hadden doen terughalen, er opnieuw de lezing van hadden aanhoord, en daar zij de bepalingen ervan willekeurig, onrechtveerdig, beleedigend en bedriegelijk hadden bevonden, er de onmiddellijke vernietiging hadden van geëischt. En hoe, in tegenwoordigheid van al de neringen, van den groot-baljuw en al de ouden der stede, het Calfvel op het bureel van het Stedehuis was neergelegd; hoe de twee hoofddekens er na elkander

met hun mes een snee hadden over gegeven, waarna de eerste schepen van den keure en de eerste schepen van den gedeele, insgelijks met hun eigen mes, hun voorbeeld hadden gevolgd. En hoe het Calfvel, in dien toestand aan het volk overgeleverd, zoowel het zegel als het perkament, aan stukken gereten, in kleine deelkens gebroken, onder de tanden verknauwd, over den grond gezaaid of in afgescheurde fragmenten aan de mutsen gehecht, de woede van het gemeen was ten prooi gevallen.

En ook van degenen, die bij dat treurspel de hoofdrol hadden gespeeld, werd verhaald: Van Willeken De Mey, anders gezeid kapitein Werrewijck en kapitein Reyschomme, die overal de voorste was en de meest heldhaftige; van Lodewijk Joris, gezeid kapitein Catkin; Jan De Muynck en Pieter Hueninck; van Laurens Claes, die, uit hoofde van religiezaken reeds eenmaal was gebannen geweest en nu, teruggekeerd, onder de invloedrijksten telde; van zooveel en zooveel anderen, allen in Oudenaarde goed bekend als er veel komende, er hebbende handelsbetrekkingen, vrienden of verwanten. Men besprak alles, herinnerde er aan onder welke slechte voorteekens het jaar begonnen was en wat een zonderlinge mei men in de lente te Gent op de Hoogpoorte gevonden had: op elken tak dragend een doodshoofd... Men herdacht de goede tijden, toen de gemeenten hun vorsten wisten te dwingen hun wil te eerbiedigen; men hoopte op de eindelijke vrijmaking van Vlaanderen; men liet hooren van vrije steden op de manier van Bremen en Dantzig en dan kwam men terug op Lieve-Vrouw, een arm man, van klein verstand, die voor een woord, in dronken toestand gesproken, in hechtenis zat; van Guido, al even onrechtvaardig gekerkerd, en van wars zijn van alle dwingelandij.

En van stond tot stond werd het rumoer grooter.

't Was aan de Beverpoorte, eindelijk, en rond den avond, dat de onlusten begonnen. Een schabletter, die buitenlieden wilde verhinderen in de stad te komen, werd vastgegrepen en in de vestinggracht geworpen. Daar hij al zwemmende poogde den oever te bereiken, werd hij met een gaffel teruggestooten, en toen krijgslieden, op de wallen staande, hem wilden ter hulp komen, ontstond een gevecht, waar van beide kanten dooden en gekwetsten bleven.

Een uur later stond gansch het stedeken in rep en roer. Trommels roffelden, trompen loeiden, honden blaften, tierende liepen de gemeentelieden de straten door; het marktplein vulde zich met gewapenden, die zich onder hun respectievelijke hoofdlieden kwamen scharen; men hitste elkander op; men sprak van wet en recht en vrijheid en van het groot voorbeeld van Gent. Men viel uit op den burgemeester, den gehate, en op den heer, uit wiens klauwen men Guido wel zou weten los te krijgen. Men herinnerde er aan, dat gansch Vlaanderen gereed was als een man op te staan, liever dan de gevraagde hulpgelden te betalen; dat Geeraardsbergen en Kortrijk in roering waren, Brugge en Ieperen; dat het land van Waes en de Vier Ambachten aan Gent hulp gevraagd hadden om te weerstaan aan de lieden der goevernante, die toch met het innen der gelden begonnen waren, en hoe de boeren van Asper, Synghem en omliggende, met hun trommelaars en hun pijpers voorop naar Oudenaarde waren gekomen, om de afgevaardigden der kasselarij te bedreigen hen dood te slaan, indien ze de gelden dierven stemmen. Men fluisterde elkander toe, wat een vlablakker[1)] namelijk had uitgebracht, dat de goevernante den heer van Beveren voor zijn kasteel van Beveren, de weduwe van Egmont voor haar kasteel van Gaver, den graaf van Buren, voogd van de kinderen van Montmorency, voor het kasteel van Nevele, en verder de heeren van Biervliet, Sluis, Rupelmonde, Saftinge en al de edelen over het land verwittigd had zich tegen gebeurlijke onlusten in gereedheid te houden, maar men vertelde er ook bij, dat Gent materiaal bereid hield om aan 't Kuipgat en de Turrepoorte de Leie en de Schelde af te sluiten, bevel gegeven had de Waalpoorte herop te bouwen en de batterijen tusschen de Tasselte- en Heuvelpoorte, die waren geslecht, - en allerlei wapentuig: lansen en pertusanen opkocht en in gereedheid hield. - De nacht ging in roepen en tieren, in allerlei besprekingen en voorbereidselen voorbij, maar, toen de zon opstond, was de stelselmatige belegering van het huis in het Zaksken begonnen.

ANNA GERMONPREZ.

(Slot volgt).

1) Tegenstrever van de creesers.

De kunst van Dickens en de romantiek.

III.

The Posthumous Papers of the Pickwick Club, het boek, dat na de eerste afleveringen een onverwacht en verbazend succes beleefde, heeft aan het publiek een nieuwen, geliefden schrijver en Dickens aan zichzelven geopenbaard. Het begon, als gezegd, om 'praatjes bij plaatjes,' als een laaggeestige uitgevers-onderneming. Een vage club van burgerlijke Zondagsjagers zou zulke malle ervaringen opdoen, als waarvan de caricaturist Seymour reeds de voorstellingen in het hoofd en gedeeltelijk op papier had en Dickens, de handige jonge journalist, zou er den onontbeerlijken tekst bij schrijven. Toen echter nauwlijks nog de zaak begonnen was, stierf Seymour en liet aldus de voornaamste medewerker zijn taak in den steek, die eenmaal begonnen, wel afgewerkt moest worden. Zoo zette Dickens zijn energie er aan en blies na korten tijd leven en warmte in wat van aanleg bloot commercieel en nuchter was. Nadat hij een zeker aantal van de verplichte 'avonturen' had afgewerkt, groeide spontaan onder zijn pen uit den ouden gek, bestemd om als een Hoofd-van-Jut ten genoege eener goedlachsche menigte de slagen op te vangen, een beminlijk oud heer, een gezeten kleinburger, die uit een onbedorven, levenslustig gemoed de wereld verwonderd aanziet, maar weigert, koppig weigert aan haar kwaad mee te doen.

Dat was een gelukkige schepping van Dickens, een schep-

ping ganschelijk uit hemzelven en waartoe de werkelijkheid hoogstens sommige uiterlijke trekken leverde. Een jeugdig oud-man, mild en zachtmoedig, een weinig belachelijk, maar een ‘hart van goud’... zoo was eenigszins Dickens' ideaal en zoo bleek ook precies het ideaal van zijn tijdgenooten.

De ‘gezeten’ kleinburger, in de rustige atmosfeer van fatsoenlijk verworven rijkdom, nu voortaan levend voor zijn ‘ontwikkeling’, nu eerst *aanvangend* te leven, onwetend en rein en levenslustig als een kind, dat zich verwondert en verheugt over het meest alledaagsche, waarlijk een *poëet*, maar een *Rechtvaardige* tevens, die wat hij goed en slecht acht in het leven wil verwerkelijkt zien en geen duim breed wijkt van hetgeen hij den eenig rechten weg acht.... Was dit niet de apothéose der burgerklasse zelf, als 't ware de Heilige Maagd getransformeerd in een deftigen burgerheer, ontroerend van ouderdom en onschuld? Het even-belachelijke, het kinderlijk-onpractische, het groot-ernstig zedelijke en karaktervolle van Pickwicks figuur komen samen in één gevoel van verteederden eerbied, en de kus, die alle meisjes hem gaven onder den mistle-toe op *Manor-farm*, was inderdaad het onopgesmukt symbool der gevoelens van het geheele Pickwick-lezende Engeland. In Pickwick had Dickens de burgerlijke heilige geschapen.

En naast hem schiep hij Sam Weller!

Is deze niet Tijl Uijlenspiegel, of beter nog: Figaro? Maar een Figaro, nu niet gekant tegen zijn meesters, als gepast was in de dagen der revolutie, maar onderworpen en trouw, wijl het niet meer den bedorven adel gold, doch het edele burgerdom. Half familiaar, half beschermend, ‘op zijn manier’ geestig, maar desniettegenstaande toegewijd en eerbiedig, zoo zag men gaarne ‘het volk.’ Krachtig, onvervaard, duivelsch listig, oneindig handig, vol galgenhumor temidden zijner armoê, en trots deze gevaarlijke talenten toch doodeerlijk en braaf, zoo is de knechtsfiguur, in welker uitwerking Dickens zich vermeide, een geheel volk van lezers tot onderhoudende vreugd, en waarvan hij in de werkelijkheid van zijn reeds ervaringrijk leven toch misschien meer sporen had gevonden, dan ons nu waarschijnlijk voorkomt. Minus de opgeplakte deugd en trouw, waren er toen misschien wel zulke kerels te vinden in die wereld, waar het makke-

lijker leven was en gemoedelijker, minder ieder op-zich-zelf stond dan tegenwoordig. Rolde het geheele leven niet in gematigder tempo en heeft Dickens niet waarlijk zulke typen gekend als dien *mailcoachman*, den ouden Weller? Tenminste naar het uiterlijk heeft hij hen gekend en goed geobserveerd ook, om vervolgens de omtrekken in te vullen, naar zijns harten begeeren, met zotte eigenzinnigheid, met zwaarwichtige maar zachtzinnige zelfgenoegzaamheid, die echt Engelsche queerness op den onmisbaren ondergrond van christelijke bravigheid.

In deze figuur, als in Sam Weller, werkt ook reeds de geestigheid, die Dickens meer vanwege zijn stam, dan vanwege zijn tijd eigen schijnt en in dit boek in alle graden voorkomt, van de laagste grappigheid tot bijnahumor toe. Wij zullen er ons straks mee bezig te houden hebben, maar dienen, in aansluiting aan het karakter der hoofdfiguur, eerst nog te wijzen op een gelijke openbaring van idealistische burgerlijkheid in de schildering der huislijke tafreelen op *Manor-farm.* Breed-uit en met blijkbaar welbehagen, beschrijft Dickens hoe 't er daar uitzag, in de keuken en in het salon, wat men er at en hoe men er deed, en als hij eenmaal tot een huwelijksviering en een Christmas komt, dan citeert hij niet alleen de toasten en liedjes, die de menigvuldige maaltijden geestelijk kruiden, maar telt ook de kussen op, zoovele als er in den avond, onder de mistletoe, gegeven en ontvangen worden.

In een tijd, dat men volstrekt niet op naturalistisch juiste bijzonderheden van het dagelijksche leven gesteld was, een schrijver tot in kleinigheden te hooren uitweiden over huis en haard, zou verwondering kunnen wekken, als men de bron niet kende, waaruit deze stroom zoo mildelijk vloeit. Het was levenslust, samen met gehechtheid en vereering voor den huislijken haard en het familiale leven, die Dickens met zijn landgenooten deelde en hem tot deze smakelijke beschrijvingen bracht. Immers, de Engelsche burgers, niet bepaald hoogvliegend van geest en zeer op het materieele gesteld, als vrome lieden en practische menschen vereerders van het Gezin als den hoeksteen der maatschappij, zagen in den Huislijken Haard het zinnebeeld van hun fiere onafhankelijkheid en al de rest hunner verheven gevoelens. En wie dat huislijk

leven en zijn brandpunt, het Christmasfeest, verhief als een tempel van ingetogen deugden, van trouw en eenvoud, wie er de poëzie van deed gevoelen, het lieflijke der huislijke feesten, de zachte vredigheid in den avond, als het gezin bijeen is en het buiten stormt of wintert, het wederzijdsch liefdebetoon, het stil beraad der ouders tot aller welzijn, de gulle gastvrijheid, den weemoed, als eindelijk een uit den kring gaat scheiden of sterft... die kon op hun dankbaren bijval rekenen.

Het was tenslotte de poëtiseering en verheerlijking van het burgerlijk leven en Dickens heeft ook hier de wenschen en idealen zijner meeste tijdgenooten vervuld.

Gelijk Pickwick is de apotheose van den tot welstand gekomen kleinburger, zoo werden zijn beschrijvingen van huislijke tafreelen de poëtische verheerlijking van het burgerlijk bestaan. Nog niet zoozeer in de *Pickwick Papers.* Hier is nog maar een begin gemaakt en lijkt het soms wat conventioneel en ongevoelig. Doch in de latere werken, vooral in de Kerstverhalen, worden deze schilderingen van huislijkheid innig en bekorend door het gevoel van zachte teerheid en veilig-omsloten eensgezindheid, dat er aan ontstraalt. Het is dan niet meer Dickens, de kleinburger, die dit in den grond niet zeer verheven burgerlijk bestaan vermooien wil en loven wat men heeft, omdat men beters niet krijgen kan, maar Dickens, de levenslievende poëet, die mensch en natuur gelijkelijk belangstellend aanziet, voor wie ook het meest alledaagsche vreemd en bekorend is, de naturalist ‘avant la lettre’, de niet-romanticus, die in zulke oogenblikken, als hij er midden in schijnt te staan, ook van de burgerlijkheid het verst verwijderd is.

Maar intusschen vleiden en verteederden die aantrekkelijke verhalen van huislijk leven de harten zijner lezers, als een goedkeuring en verheffing van hun middelmatige bestaan en vergrootten zijn populariteit.

Ganschelijk onrealistisch en onpoëtisch echter, wederom bevangen in het slapste burgerlijk romantisme, blijkt Dickens als hij in de beschrijving van gezinsleven aan de *love-scenes* toekomt. Zooals hij tegenover de vrouw, tegenover de liefde, in 't algemeen tegenover de geslachtelijke verhoudingen staat,

is hij gelijk aan den meest ordinairen Engelschman van vroeger en heden. Het wil ons, vastelandbewoners, soms voorkomen of de Engelschen geen zinlijkheid kennen, zoo onbevangen en intiem is de beschaafde omgang der sexen, zoo zeldzaam wordt er in geschrift of tooneelstuk op het geslachtlijke gezinspeeld. En echter zijn hun theatervoorstellingen, hun zelfs eenvoudige familie-bijeenkomsten vol van min of meer ontkleede behaagzieke vrouwen, die dan in de geïllustreerde bladen nog eens bijzonderlijk onder ieders aandacht worden gebracht. En dat alles schijnt geen sterveling te prikkelen, veel minder tot uitspattingen te voeren, zoodat men zweren zou, dat de Engelsche kinderen toch inderdaad uit de kool kwamen. Deze schaamachtigheid nu, die zich wel wacht zijn natuurlijke gevoelens te toonen of te bekennen, is gewis een trek van het noordsch karakter, in verband met den godsdienst. Wij noorderlingen maken onwilkeurig, tenminste de mannen onder ons, scheiding tusschen liefde en geslachtsdrift. Het eerste is edel en veroorloofd, het tweede schandelijk en verboden. In het huwelijk echter mogen zij samengaan of alleen gaan, naar verkiezing, worden zelfs geprezen en aangemoedigd. Buiten huwelijk is enkel geoorloofd de liefde, die het zonder geslachtelijkheid stellen kan... hetgeen niet dikwijls voorkomt.

Vandaar dat liefde voor een Engelschman uit de burgerlijke samenleving onmiddelijk en alleenlijk huwelijk beteekent. Al het andere, zoo hij 't al kent, ignoreert hij, als hij een schrijver of een ander publiek persoon is. Aldus wil, en wilde het, vooral in de Dickensperiode, de burgerlijke meening, die in dit opzicht aardig toevallig samenging met het romantische voelen. Want dit, al speelde het graag met excessen, vervloekte hen toch, vanwege de christelijkheid en trok dan uit die vervloeking, uit zonde, smaad en berouw, een allerheerlijkste emotie. Zoo exalteerde zij zonde en vloek beide.

Doch de burgerlijkheid, wie misschien de zonde zelf minder schelen kon, hield niet van het onmatige en wanordelijke en was te nuchter voor passie, die niet wachten kan. De romantiek formeerde dus die twee monumentale typen: de Reine Vrouw en de Gevallen Vrouw, en de burgerlijkheid stelde tusschen beiden het huwelijk als criterium, aldus godsdienst, staat en poëzie meteen en gelijkelijk dienende.

Dickens nu, weinig zinlijk van natuur, maar zeer Engelsch

burger en romanticus, bovendien een man, wiens jeugdkracht van den beginne op heel wat anders dan vrouwen was gericht geweest, Dickens was zeker niet geneigd dien dubbelen ban van burgerlijkheid en romantisme te breken, om er bovenuit te gaan. Het schijnt zelfs nimmer in hem opgekomen, dat men in deze zaken ook andere dan de gangbare zedelijke gevoelens en overwegingen kon hebben.

Zijn meisjes en vrouwen, allereerst in dit Pickwickboek, zijn dus zoetelijk en wezenloos als plaatjes op zeepdoozen, indien hij het wèl met hen meent en zij zijn goedkeuring hebben. Zij doen zich voor als de reine abstractie van vrouwelijkheid, wat dan weer onschuld, zachtheid, toewijding, en zelfopoffering beteekent. Zij zijn allen precies eender, of zij Florence, of Esther of Agnes heeten, en mogen zij al, ter afwisseling, zich eens een weinig coquet betoonen, zoo dient dit alleen om hen in den loop van het verhaal tot den geijkten vorm terug te brengen en eindigen zij, gelijk de anderen beginnen, met onschuldig, zacht, toegewijd en opofferend te zijn. En voor ons eigenlijk ongenietbaar, ofschoon de tijd ten zeerste met hen was ingenomen en denkelijk menig lief burgermeisje, met in 't ronde blanke gezichtje hemelsblauwe oogen onder zedig gescheiden haar, met een keursje en schoentjes met kruislinten, menig zoodanig meisje erg haar best deed op dat Dickens-ideaal te gelijken en, inzoover wezenloosheid een engelachtige karaktertrek is, daar ook dikwijls in slaagde.

Altijd lief en goedgehumeurd, leven die teere wezentjes hun leven voor anderen, dat is zooveel mogelijk als aanhangsels van den geliefden man. Zij zwijgen op tijd, glimlachen, blozen, slaan schuchter de oogen op, altijd op tijd, en op tijd ook weenen zij ‘met de handen voor het gelaat’ en vallen bezwijmd in sterke armen.

Terloops gezegd: dit eeuwige weenen en bezwijmen als teeken van vrouwelijke teerheid behoort tot de meest wezenlijke kenmerken der burgerlijke romantiek, gelijk het snuiven tot de 18e eeuw. Wat het flauwvallen betreft, verzekeren cynische lieden, dat dit ook kwam, wijl die lieve schepseltjes zich zoo schandelijk inregen en het daardoor spoedig benauwd kregen.

Over de Gevallen Vrouw bij Dickens komen wij nog te

spreken, waar wij in 't algemeen zijn ‘karakters’ behandelen. Hier was het voldoende te doen opmerken, dat rechtmatige liefde voor hem uitsluitend *huwelijk* wil zeggen en geen zijner fatsoenlijke jonge meisjes haar zinlijkheid ook maar in 't geringste laat blijken op eenige persoonlijke en onconventioneele wijze. Terwijl dan het huwelijk eigenlijk weer niet anders beteekent dan een lief huisje, een knus leventje zoo-saampjes en mettertijd snoezige krullebollen van blonde kinderen.

Ziedaar Liefde en Hartstocht bij Dickens.

Want men meene niet - om dit hier reeds op te merken - dat de ongeoorloofde liefde bij hem per slot toch eigenlijk pleizieriger uitvalt, inniger, machtiger, meer wezenlijk een element van mensch en samenleving. Zoo immoreel was hij niet. En het blijkt ook nergens, dat hij ooit de liefde als een groote maatschappelijke macht gezien of begrepen heeft, gelijk Balzac.

Zijn ongeoorloofde liefde is enkel.... schaamte en berouw, en dit al lang vóór den ‘misstap’, terwijl zelfverachting en boete de rampzalige volgen op het overig deel van haar eenzaam levenspad.

Aldus steekt Dickens in deze materie tot over de ooren in de burgerlijke romantiek, de romantiek met de geknotte vleugels als een tamme vogel, die telkens ridicuul op te fladderen tracht, maar niet van den grond komt. Gelijk hij nooit de liefde van man en vrouw als een sociale drijfveer erkend heeft, zoo is zij ook in geen zijner verhalen het middelpunt, uitgezonderd - misschien - in zijn allerlaatste, onvoltooide boek: *The mystery of Edwin Drood....*

Beteekent dit wellicht iets van een ontwikkeling, die de dood heeft gestremd?

Indien men in de *Pickwickpapers* alle huislijke en familie-tafreelen, verder alle scènes van vrijen en trouwen afzondert, blijven er voornamelijk over de hoofdstukken van Pickwick's proces wegens verbreking van trouwbelofte en zijn verblijf in de Flight-gevangenis, de reisavonturen der Pickwickianen, de episode van den ouden Weller en ten slotte de ingelaschte vertellingen, die dan deze dan gene verbeeldt te doen, om de gevreesde eentonigheid van het relaas der Pickwicksche lotgevallen te breken. Dickens had blijkbaar nog geen ver-

trouwen genoeg in zijn talent, om de lezers mee te voeren op de open zee van het enkele verhaal. Hij meende, dat zij telkens een bijzondere hartsterking behoefden, een kleine verrassing moesten vinden, om den moed te behouden voort te gaan, en koos dan die ‘inlagen’ zoo gepeperd mogelijk, naar den romantischen trant.

In waarheid, men kan er, als in kort begrip, aan bestudeeren, wat de gemiddelde Engelsche lezer toen werd geacht mooi en boeiend te vinden, wat hij verlangde te lezen, als hij niet verlangde van zich-zelf en zijn welvarenden stand of volk te lezen.

Eerst is er het verhaal van dien zieken clown, den grappenmaker, die een schriklijk uiteinde heeft. Zulke akelig schrille contrasten en tafreelen van het wee der wereld, wilde men gaarne, als zij een beetje veraf gesteld waren. Dit hier beduidt de schrikbare werkelijkheid van armoede en dood, tegenover zoo iets als onwezenlijk vermaak en professioneele vroolijkheid. Het beteekent ook het hoogste lijden, de bitterste beproeving van den mensch, zoo gansch in het algemeen, en de ontroering kwam van dat menschelijk algemeene, waarin immers ieder deel had....

Van gelijke strekking is het verhaal van den man, die den zoon zijns machtigen vijands voor zijn oogen laat verdrinken, ofschoon hij hem redden kon. Vervolgingswreedheid en bevredigde wraakzucht zijn hier de momenten, en de voldoening kwam van het beleedigd, maar gewroken rechtsgevoel en van dien rotsvasten geest, die genadeloos op zijn doel afgaat, om den gehaten machtigen vijand er onder te krijgen. Naar zulke *Uebermenschen* hebben wij immer, al willen wij ook de verhaaltjes niet meer, een weemoedig verlangen-in-eerbied, als naar het ideaal van ons eigen, zwak, weifelmoedig Zèlf en het is weer de algemeenheid, die hier de ontroering wekt.

De overige ‘inlasschen’ behelzen min of meer spook- en geestenhistories, waarop de Romantiek verzot was, naar men weet, wijl zij een in elk geval onalledaagsche, pseudo-mystieke aandoening wekten en de wereld tenminste een beetje vreemd maakten.

Dit waren dan zoo ongeveer de - men kan niet zeggen kieskeurige - middelen, waarmee de Romantiek, speciaal

de burgerlijke, trachtte op te wekken die weemoedige verteedering en overpeinzing, die een begin kunnen zijn van zelfvergetelheid en eenheidsvoelen. De lezers bedronken zich daaraan, als aan slechte genever en de katterigheid van het nuchtere dagelijksche kwam gauw genoeg. Zwakke zielen gingen er misschien door onder, omdat zij de tegenstelling van het benauwend gewone met die vaag-verre heerlijkheid op den duur niet verdroegen.

En hierdoor zijn meteen de bekoring en het gevaar van de romantische literatuur aangewezen.

Maar hetgeen in de allereerste plaats het succes van de *Pickwickpapers* maakte, was noch deze ongure romantische poespas, noch het aangename en gezellige realisme der huislijke tooneelen, doch het lachwekkende en dwaze, waarmee het gansche verhaal, alsmede de hoofdfiguur en zijn Figaroknecht, als doorweven zijn.

Het comische komt uit tegenstelling voort, naar men weet, en het tragische.... eveneens. Wat is dan het verschil? Veel of weinig, alles of niets, al naar temperament, stemming van het oogenblik, conventie of rede het nemen willen. Er is veel in de comische verhalen der Grieken, dat ons schrijnt door gebrek aan medelijden of opzettelijke wreedheid en de meeste kluchten der middeneeuwen of renaissance kunnen ons niet behagen, wijl zij gaan ten koste van maatschappelijk of physiek hulpeloozen. Zoo voelen wij ook in die traditioneele grappen met oude-vrijsters, waarvan Dickens in de Pickwickpapers evenzeer een druk gebruik maakt, den pijnlijken spot met een soort van leed, dat niet minder leed is omdat het zich soms in buitensporige vormen uit.

Daartegenover komen er in de romantieke literatuur talrijke hoog tragische tafreelen voor, die vanwege hun overdrijving juist bijzonder lachwekkend op ons werken en is men over 't algemeen in dezen nuchteren tijd geneigd veel tragisch van vroeger comisch te achten, omdat men op de een of andere wijze niet meer aan den ernst van het geval of de argeloosheid der partijen gelooft. Hoeveel betuigen van groot gevoel en grimmig meenen was er niet, dat men later als *pose* en sentimentaliteit heeft doorzien, onbewuste gevoelsoverdrijving terwille van een toestand, die in 't algemeen

als tragisch beschouwd werd. Zoo wisselt het tragische met het comische door de tijden en zelfs in de tijden.

Maar ook de soort van lach kan zeer verscheiden zijn, gelijk er soorten van tranen bestaan, nietwaar? De lach van de geestigheid, het vernuft, de *esprit*, of hoe men 't anders noemen wil, heeft meer van een drogen grinnik ten hoon van de zotte figuur, die de wereld immer ten opzichte van den vernufteling maakt. *Hij* is het, die het redelijke, consequente, degelijke vertegenwoordigt, terwijl de wereld, nl. dat bepaalde stuk waartegen hij stoot, zich onmogelijk, onberekenbaar, hoogst onsolied voordoet. Aldus heeft de geestige gelijk er mede te spotten en zichzelf te verheffen, tegenover zoo iets onzinnigs en dwaas. In elke Fransche courant, in heel veel Fransche literatuur kan men het vinden, deze *blague*, dezen minachtenden spotlach van een superieuren geest, die de wereld inderdaad héél dwaas vindt.... of maakt, voor 't plezier van de conversatie. Ten slotte is ijdelheid, zoo al niet cynische zelfzucht, de laatste grond voor deze hebbelijkheid van spotten, die op den duur tot een houding wordt en weinig meer van een menschengeest overlaat. En wij toeschouwers amuseeren ons en bewonderen,.... tot wij er totaal genoeg van hebben en de eentonigheid van deze muziek ons akelig tegenstaat. Want die soort ‘geest’ leert ons niets nieuws van de wereld, omdat zij bij zichzelf blijft, en de verhouding van ik en wereld hier constant is. Zij komt niet *in* de dingen, om hun eigen karakter naar voren te brengen, maar ziet alles enkel bij het subjectieve licht van eigen persoonlijkheid, als het eenig belangrijke centrum, waartegen de rest slechts in aanmerking komt, als een gelegenheid om grappen te maken. Dat verveelt, als 't lang duurt en blijft alleen een ideaal voor ‘aankomende’ jongelieden, of wel oudere lieden, die hun gansche leven ‘aankomend’ blijven.

Bij de Engelschen nu, bijzonder bij Dickens, is er veel minder van deze aardigheid te vinden, al ontbreekt zij niet geheel. Waar b.v. in de *Pickwickpapers* van de zon gezegd wordt, dat zij is een ‘punctual servant of all work’ en van Pickwick zelf, dat hij ‘burst like another sun from his slumbers’, is dat inderdaad dezelfde grappenmakerij, die ons niets van de zon noch van Pickwick in hun beider karakter leert en... bovendien niet eens erg geestig is.

Maar bij zulke onnoozelheid blijft het niet lang. Als in de *Christmas Carol* Dickens van het weer zegt, dat het zoo vochtig en mistig is, dat het scheen of ‘the genius of the weather’ ergens in de buurt, ‘zijn buien brouwde’, dan werkt dat tegelijk grappig en eventjes beeldend, omdat men zich ineens een hevig dampenden ketel voorstelt, en in het volgend fragment uit *Martin Chuzzlewit*, waar hij dat zonderlinge stadskwartier, genaamd *Todgers's*, beschrijft, vindt men een geestige verbeelding tot een heel verhaal uitgewerkt. Eerst heeft hij verteld van Todgers's, hoe 't op den beganen grond er uitzag, om daarna het platte dak van een dier oude huisnesten te beklimmen en het panorama van Londen als volgt te beschrijven:

‘For first and foremost, if the day were bright, you observed upon the house-tops, stretching far away, a long dark path: the shadow of the Monument: and turning round, the tall original was close beside you, with every hair erect upon his golden head, as if the doings of the city frightened him. Then there were steeples, towers, belfreys, shining vanes, and masts of ships: a very forest. Gables, house-tops, garret-windows, wilderness upon wilderness. Smoke and noise enough for all the world at once. After the first glance, there were slight features in the midst of this crowd of objects, which sprung out from the mass without any reason, as it were, and took hold of the attention whether the spectator would or no. Thus the revolving chimney-pots on one great stock of buildings, seemed to be turning gravely to each other every now and then, and whispering the result of their separate observation of what was going on below. Others, of a crook-backed shape, appeared to be maliciously holding themselves askew, that they might shut the prospect out and baffle Todgers's. The man who was mending a pen at an upper window over the way, became of paramount importance in the scene, and made a blanc in it, ridiculously disproportionate in its extent, when he retired. The gambols of a piece of cloth upon the dyer's pole had far more interest for the moment than all the changing motion of the crowd. Yet even while the looker-on felt angry with himself for this, and wondered how it was, the tumult swelled into a roar; the host of objects seemed to thicken and expand a

hundredfold; and after gazing round him, quite scared, he turned into Todgers's again, much more rapidly than he came out; and ten to one he told Mrs. Todgers afterwards that if he had n't done so, he would certainly have come into the street by the shortest cut: that is to say, head-foremost.'

Is dit niet op geestige en tegelijk allerzuiverste wijze een ondervinding beschreven, die elk aan duizeligheid onderhevig mensch kan opdoen, als hij het dak van zijn woning beklimt? Maar er is meer hier: een aardige, verbeeldingsvolle personificatie van het stijf en tegelijk luchtig doen der chimney-pots, en het is deze soort geestige beelding, die men, nog niet zoozeer in Pickwick, nu voortaan telkens in Dickens werken aantreft.

Gelijk in dit citaat, zoo zag Dickens eigenlijk altijd de wereld aan, als zijn moraal of dieper gevoel het hem niet verhinderden. Zijn geestigheid was als het lichte gas, dat in den houder van zijn ziel alle ruimte vulde, die niet door de zwaardere lagen van Christelijke wèldenkendheid en poëtische verbeelding werden ingenomen.

Ook in het volgend citaat is de geestigheid al bijna geheel opgaand in verbeelding, en daardoor in suggestiviteit winnend. Het is uit het bekende begin van *Martin Chuzzlewit:* de herfstavond, de wind en de bladeren.

It wass small tyranny for a respectable wind to go wreaking its vengeance on such poor creatures as the fallen leaves, but this wind happening to come up with a great heap of them just after venting its humour on the insulted Dragon, did so disperse and scatter them, that they fled away, pell-mell, some here, some there rolling over each other, whirling round and round upon their thin edges, taking frantic flights into the air, and playing all manner of extraordinary gambols in the extremity of their distress. Nor was this enough for its malicious fury; for not content with driving them abroad, it charged small parties of them and hunted them into the wheel-wright's saw-pit, and below the planks and timbers in the yard, and, scattering the saw-dust in the air, it looked for them underneath, and when it did meet with any, whew! how it drove on them and followed at their heels!

The scared leaves only flew the faster for all this: and a giddy chase it was: for they got into unfrequented places,

where there was no outlet, and where their pursuer kept them eddying round and round at his pleasure; and they crept under the eaves of houses, and clung tightly to the sides of hay-ricks, like bats; and tore inat open chamberwindows, and cowered close to hedges; and in short went anywhere for safety....'

In nog latere boeken, zooals *Dombey* en *Copperfield*, rijst deze speelsche phantaisie meermalen tot de hoogte van dichterlijke natuurziening en wij zullen er op terug komen.

Eerst echter dienen wij na te gaan wat Dickens' geestigheid uitwerkt in persoons- en karakterbeschrijving en in het verhalen van gebeurtenissen. De *Pickwickpapers* geven daar om te beginnen inlichtingen van.

Al die grappige avonturen uit het eerste deel, het paardrijden, het duel, het ongeval bij de parade en wat dies meer zij, doen zich voor als tamelijk grove bedenksels ten behoeve van een lachlustig publiek. Het is dat soort 'blijde kunst', gelijk wij het hier ook wel kennen en dat met kunst niets te maken heeft. Noch uit de omstandigheden, noch uit de karakters komen al die rampen voort en diensvolgens leeren zij ons ook niets aangaande die karakters. Het is niet eens caricatuur, wat de schrijver hier geeft.

Maar zoodra hij deze vulgaire wegen verlaat en tot de families Bardell en Weller komt, verandert het tooneel. Hier verschijnt het lachwekkende, dat tennaastenbij aan de figuren zelf eigen is. Vooral van die burgervrouwen, als waartoe Mrs. Bardell behoort, schijnt Dickens er velen gekend en hen goed bekeken te hebben. Bekrompen-eigenzinnig en eigengerechtigd, potsierlijk deftig en eendrachtiglijk saamgezworen tegen de andere sexe, komen zij in mentg verhaal voor. Mrs. Bardell en Mrs. Weller zijn enkel twee varianten van eenzelfde thema, waar Dickens zelf een dol pleizier in heeft, zonder eenige achtergedachte of bitterheid. Hij vindt hen koddig, precies zoo als hij de chimney-pots koddig vindt, op de wijze der onbewuste dingen, der natuurverschijnselen.

En in volgende verhalen stijgt deze zijn comische zin tegelijk met zijn macht van expressie en schept hij tafreelen, die in monumentale zotheid voor de allerbeste der soort niet onderdoen.

Als voorbeeld, onder talloos vele, zou ik willen noemen

twee scènes, waarvan de eerste met den Heer Pegsniff, wanneer deze, belangrijk boven zijn theewater, beweert dat zulks een aanval van een chronische kwaal is.

Mr. Pegsniff straightened himself by a surprising effect, as everyone turned hastely towards him; and standing on his feet, regarded the assembly with a look of ineffable wisdom. Gradually it gave place to a smile, a feeble, helpless, melancholy smile, bland almost to sickleness. 'Do not repine, my friends', said Mr. Pegsniff tenderly. 'Do not weep for me. It is chronic'. And with these words... he fell into the fire-place.

Men haalt hem er terstond uit, men is zeer begaan met zijn tragisch lot en besluit hem naar bed te brengen, wat nog zoo makkelijk niet gaat. Eindelijk is hij boven.

Jinkins and Gander... made him as comfortable as they could... and when he seemed disposed to sleep, left him. But before they had all gained the bottom of the staircase, a vision of Mr. Pegsniff, strangely attired, was seen to flutter on the toplanding. He desired to collect their sentiments, it seemed, upon the nature of human life.

My friends, cried Mr. Pegsniff, looking over the banisters, let us improve our minds by mutual inquiry and discussion. Let us be moral, let us contemplate existence...

En zoo voort. Wanneer zij hem ten slotte in zijn kamer opgesloten hebben, omdat hij voortdurend over de trapleuning wil preeken, zetten zij den laarzenjongen van het pension Todgers voor de deur op wacht, met opdracht 'to listen attentively for symptoms of an apoplectic nature, with which the patient might be troubled... to which Mr. Baily (de jongen) modestly replied, that he hoped he knowed wot o'clock it was in general, and did'n date his letters to his friends, from Todgers, for nothing.'

De tweede scène is de love-making van dien alleraardigsten ouden heer, die naast Mrs. Nickleby woont en onveranderlijk zijn 'cour' begint met eenige komkommers en groote uien over den muur te smijten, waarschijnlijk als eerbewijzen. Mrs. Nickleby gevoelt zich ten zeerste gevleid en geniet bijzonder de bloemrijke taal van den zonderlingen 'lover' als 'quotation from the poets.' En zoo is het haar een groote verontwaardiging en bittere teleurstelling, wanneer,

na zulk een lieflijk onderhoud, de elderly gentleman onverwacht verdwijnt, als bij zijn beenen omlaag getrokken en een ‘coarse squat man’ komt vertellen, dat meneer stapel gek is, maar verder ongevaarlijk.

Why then, I just tell you this, Kate, returned Mrs. Nickleby, that he is nothing of the kind... It is some plot of these people to possess themselves of his property - didn't he say so himself?

He may be a little odd and flighty, perhaps, many of us are that, but downright mad! and express himself as he does, respectfully, and in quite poetical language, and making offers with so much thought, and case, and prudence... No, no, Kate, there's a great deal too much method in *his* madness; depend upon that, my dear.

Dit is geen geestigheid meer, maar *comiek*, de volle sappige, lustige zotheid, die des levens zijn kan, zonder verfijning en zonder zachtzinnigheid, de luide onbedwongen lach, gelijk de westersche volken die kennen en waarvan bij name onze 17^{e} eeuwsche kunst in schildering zoowel als litteratuur vol is. Het is 't leven, gezien door lustige, gezonde menschen, die phantaisie bezitten en niet oververfijnd zijn, een per slot uiterst goedmoedige viering van 's menschen onvermijdelijke dwaasheid en zedelijke tekortkomingen door een klasse van lieden, die een broertje dood hebben aan leed en somberheid en het eigenlijk verduiveld goed met zichzelf meenen. Met andere woorden: het is de uiting van het burgerdom in zijn krachtigste, voorspoedigste, gelukkigste periode.

Doch naast deze staat bij Dickens nog een groote andere Dwaasheid, die niet burgerlijk is en bijwijlen hooger reikt, tot het allerhoogste comische, tot waar dit in het tragische omslaat...

Ik bedoel allereerst die beroemde beschrijving van de verkiezing te Eatanswill. Hier is satire, het lachwekkende met een bijmengsel van afkeuring en bitterheid. Dickens grinnikt of buldert hier niet om het malle leven, het overigens aanvaardend gelijk het is, maar zijn lach heeft nu een minachtenden klank en een schrilheid als van leed en pijn op het zien van menschlijke dwaasheid, die verderfelijk en *niet*

onvermijdelijk is. Maar de boosaardigheid en domheid der menschen beletten beter inzicht en elke verandering. Zoo kan hij enkel spotten en trachten zich vroolijk te maken, om wat voorloopig toch niet te beteren valt.

Dit is het karakter van deze verkiezingsbeschrijving, gelijk ook weer van talrijke andere in Dickens' *oeuvre.* Tooneelen uit het parlement, de rechtszalen, de weeshuizen en gevangenissen, het gansche Amerikaansch intermezzo in *Martin Chuzzlewit*, scenes of high life, en godsdienstig secteleven, zij zijn alle *satire*, Dickens' critiek en opstandigheid tegen de maatschappij, waarin hij leefde. Verder ging zijn revolutionnairisme ook niet, op deze afzonderlijkheden en staatsinstellingen richtte zich zijn afkeer en spot, waarvan hij, ook naar burgerlijk nuttigheidsideaal, in zijn boeken moest getuigen, opdat zij werking ten goede zouden hebben.

En het verleende zijn werken een prikkelende bekoring te meer, terwijl hijzelf eerlijk meende aldus de maatschappij te verbeteren. In het wezen der zaak, afgescheiden van den aangenamen literairen kant, beteekende deze opstandigheid niet veel, niet meer dan dat Dickens een rechtvaardige, meelijdende ziel bezat en een zeer eigengerechtigde persoonlijkheid was. Immers, wij hebben nu wel gezien, hoe hij in zijn tijd en omgeving zoo volkomen paste, dat hij niet zonder recht de poëet van het burgerdom, de verheerlijker van het burgerlijk leven genoemd wordt. Niet als zoo menige andere, - b.v. de grimmige Ruskin - voelde hij zich *buiten* zijn tijd, afzonderlijk van de menschen en in niets met hen eensdenkend, ook niet in wat zij *vooruitgang* en *beschaving* noemden. Integendeel was Dickens zeer wel met de wereld en haar doen ingenomen. Maar daar bestonden gebreken en fouten, conservatieve gebreken, die de maatschappij verhinderden tot volmaaktheid te komen. Eerstens waren daar de ingebeelde adellijken en rijken, die niets uitvoerden en vervolgens waren er de armen, met hun grofheid en schriklijke ontbering. Beide uitersten waren misstanden, die verdwijnen moesten en geleidelijk kwam het daar ook toe. Maar hoe langzaam! Voor een onstuimigen wil en een gevoelig hart, hoe langzaam! En het waren juist die onverzettelijke instellingen van Engeland, met hun onzinnig, omslachtig, enkel omdat zij oud waren, geëerbiedigd ceremonieel, die dit proces van

wereldzuivering beletten en de maatschappij al te vaak een monsterachtigen schijn gaven.

Daarom behoorde men tegen die ingewoekerde verkeerdheden van traditie allereerst op te komen, om vervolgens een beroep te doen op de christelijke deugden van barmhartigheid en menschenliefde, het medelijden met de misdeelden in te roepen en de edele verontwaardiging over den boosdoener, zelfs den rijken.

Maar somtijds, in oogenblikken van ontmoediging in zijn latere leven, twijfelde Dickens toch - gezien de onaantastbaarheid van vooroordeel en overlevering - of de wonden der samenleving wel te heelen waren...

Dickens' satire, al heeft zij ook haar zeer bepaald verstandelijke zijde en bedoeling, blijft over het geheel dicht genoeg bij de objectiviteit, zegt genoeg van het eigen karakter der dingen, om niet tot droge geestigheid te vervallen, die zich enkel ontkennend tot de wereld verhoudt. Aldus doet zij zich meestal vermakelijk voor en geeft een kijk op menigen uithoek des levens.

Maar soms verfijnt zij zich en gaat bijna tot humor, waar, zonder veel inmenging van den schrijver, zonder dat ook maar eenigszins *directelijk* zijn meening blijkt, de boekmenschen vanzelf tot elkander in lachwekkende tegenstellingen komen.. waar men ook wel om huilen kan.

Het leven is toch zelf noch comisch noch tragisch en eerst onze opvatting maakt het zoo. Waar nu die opvatting zich bijna onzijdig houdt, met maar een héél lichte neiging naar het een of het ander, daar treft men de hoogste Comiek of Tragiek, de minst persoonlijke, de meest algemeene, dus ook het diepst als waarheid treffende.

Zoover komt Dickens eigenlijk niet. De tijd was er niet naar, over 't geheel. Maar Dickens heeft toch momenten, dat zijn satire, schier zijn gansche verstandelijke heftigheid de plaats ruimt voor den kunstenaar alleen, in wiens geest de wereld spiegelt, groot-onbewust. Slechts zeer vluchtig, zeer flauw wordt men nog iets van bitterheid gewaar, en alleen het menschelijk gelijkvoelen van ons allen doet beseffen wat diep in des schrijvers ziel is omgegaan.

Zulk een moment nu is reeds in de *Pickwickpapers* te

vinden midden in de prachtig satirieke beschrijving van het proces-*Bardell-Pickwick*, in het onderhoud dat Pickwick heeft met zijn advocaat, om dezen van zijn onschuld te overtuigen. Dit licht der rechtsgeleerdheid, naar Engelsch gebruik gewoonlijk slechts door een procureur met zijn cliënt verkeerende, is nu wel zoo vriendelijk geweest, op aandringen van een almachtigen klerk, procureur en cliënt in bijzonder gehoor te ontvangen. Ziehier zijn portret:

'Sergeant Snubbin was a lantern-faced, sallow-complexioned man, of about five-and-forty, or - as the novels say - he might be fifty. He had that dull-looking, boiled eye which is so often to be seen in the heads of people who have applied themselves during many years to a weary and laborious course of study; and which would have been sufficient, without the additional eye-glass which dangled from a broad black ribbon round his neck, to warn a stranger that he was very near-sighted. His hair was thin and weak, which was partly attributable to his having never devoted much time to its arrangement, and partly to his having worn for five-and-twenty years the forensic wig which hung on a block beside him. The marks of hair-powder on his coatcollar, and the ill-washed and worse tied white neckerchief round his throat showed that he had not found leisure since he left the court to make any alteration in his dress: while the slovenly style of the remainder of his costume warranted the inference that his personal appearance would not have very much improved if he had...

The sergeant was writing when his clients entered; he bowed abstractedly when Mr. Pickwick was introduced by his solicitor; and then, motioning them to a seat, put his pen carefully in the inkstand, nursed his left leg, and waited to be spoken to.

'Mr. Pickwick is the defendant in Bardell and Pickwick, Sergeant Snubbin', said Perker.

'I am retained in that, am I?' said the Sergeant.

'You are, Sir', replied Perker.

The Sergeant nodded his head, and waited for something else.

'Mr. Pickwick was anxious to call upon you, Sergeant Snubbin', said Perker, 'to state to you, before you entered

upon the case, that he denies there being any ground or pretence whatever for the action against him; and that unless he came into court with clean hands, without the most conscientious conviction that he was right in resisting the plaintiff's demand, he would not be there at all. I believe I state your views correctly; do I not, my dear Sir.'

'Quite so', replied that gentleman.

Sergeant Snubbin unfolded his glasses, raised them to his eyes; and after looking at Mr. Pickwick for a few seconds with great curiosity, turned to Mr. Perker, and said, smiling slightly as he spoke:

'Has Mr. Pickwick a strong case?

The attorney shrugged his shoulders.

'Do you purpose calling witnesses.'

'No.'

The smile on the Sergeant's countenance became more defined; he rocked his leg with increased violence; and throwing himself back in his easy-chair, coughed dubiously.

These tokens of the Sergeant's presentiments on the subject, slight as they were, were not lost on Mr. Pickwick. He settled the spectacles, through which he had attentively regarded such demonstratons of the barrister's feelings as he had permitted himself to exhibit, more firmly on the nose; and said with great energy, and in utter disregard of all Mr. Perker's admonitory winkings and frownings:

'My wishing to wait upon you, for such a purpose as this, sir, appears, I have no doubt, to a gentleman who sees so much of these matters as you must necessarily do, a very extraordinary circumstance'.

The Sergeant tried to look gravely at the fire, but the smile came back again.

'Gentlemen of your profession, sir,' continued Mr. Pickwick, 'see the worst side of human nature - all its disputes, all its ill-will and bad blood rise up before you. You know from your experience of juries (I mean no disparagement to you of them) how much depends upon *effect*; and you are apt to attribute to others, a desire to use, for purposes of deception and selfinterest, the very instruments which you, in pure honesty and honour of purpose and with a laudable desire to do your utmost for your client, know

the temper and worth of so well, from constantly employing them yourselves. I really believe that to this circumstance may be attributed the vulgar but very general notion of your being, as a body, suspicious, distrustful and over-cautious. Conscious, as I am, sir, ot the disadvantage of making such a declaration to you, under such circumstances, I have come here, because I wish you distinctly to understand,... that I am innocent of the falsehood laid to my charge; and although I am very well aware of the inestimable value of your assistance, sir, I must begg to add, that unless you sincerely believe this, I would rather be deprived of the aid of your talents than have the advantage of them.'

Long before the close of this address, the Sergeant had relapsed into a state of abstraction.

Dit is zuiver realistisch en fijn geestig. En lichtelijk ontroerend tevens, gelijk het ook niet zonder ontroering geschreven werd. Geen spoor bleef hier meer van het ordinair effectbejag der eerste Pickwickavonturen. Dickens, de handige journalist, heeft plaats gemaakt voor den kunstenaar, wien alleen het leven interesseert en den gegriefden mensch, die een van de schoonste idealen der menschheid, de gerechtigheid, ziet verwrongen en bedorven. Want er ligt een wereld tusschen dezen grijnzenden aap in zijn ongure hol en den goddelijk-naïeven Pickwick, die te argeloos is om de gore werkelijkheid te erkennen en dan ook te trotsch om naar zulke erkentenis te handelen. Hoe het zou *moeten* zijn en hoe 't werd, zegt deze scene, met innigen ernst, trots zijn lichten toon en manier en het is juist deze onopzettelijkheid, die den pijnlijken indruk geeft van iets schandelijkdwaas, dat ons van zeer nabij aangaat.

Hooger is Dickens eigenlijk niet gestegen, hebben wij al gezegd, en zijn tijd kwam zelfs hiertoe maar zelden. De romantiek had geen ware humor en wat daarvoor doorging, was meest sentimentaliteit en valsch pathos. Eerst aan het latere realisme in de kunst was het gegund opnieuw in al zijn onpersoonlijke grootheid den humor te ontdekken, omdat het geen andere bedoeling had dan dit te weerspiegelen in de kunst.

Flaubert, Zola, De Maupassant - om slechts dezen te noemen - hebben tafreelen van grandiozen humor geschapen. De humor, die de zelfweerspreking der wereld is, gelijk zij

in ons tot bewustheid en uiting komt in een snik, in een lach, overgaand in de wanhoop, die tot zelfvernietiging voert, of in de berusting van het eindlijk begrijpen.

Van dien allergrootsten, hoogsten, als 't ware onaandoenlijken humor is er bij Dickens misschien een spoor te vinden in *Great Expectations*, als de ruige boef, naar Engeland teruggekeerd, zich verheugt in het welslagen van zijn levenswerk: de opvoeding tot een verfijnden wereldling van Pip en deze zelf, nu eerst wetend wie zijn weldoener was, in stommen, afschuw en schaamte daartegenover staat. Maar het gegeven is hier toch wel al te barok voor onzen smaak, om aan de geloofwaardige toevalligheid der situatie geen kwaad te doen. Wij zien te zeer de hand, die de figuren schikte en weigeren hier een afglans van het leven te erkennen, gelijk het realisme der lateren er opvangt en terugwerpt op het witte vlak onzer verbeelding.

Het realisme, dat - terloops gezegd - in het naturalisme vaak omsloeg tot de volmaakte onverschilligheid van het leven zelf.

IV.

In de *Pickwickpapers* laat zich nu Dickens' schrijvers-ontwikkeling niet verder naspeuren. Het boek is, wegens zijn oorsprong, van zelf zeer incompleet geworden, gebrekkig vooral in samenstel en ontwikkeling, en verschillende der beste eigenschappen van den schrijver nog maar in kiem bevattend. Andererzijds vindt men de al te opzettelijke en oppervlakkige grappenmakerij van het eerste gedeelte in de latere werken niet meer terug.

Maar de *Papers* verschaffen het groote voordeel, dat men er precies in kan zien, hoe en waarmee een schrijver zijn loopbaan aanving, nauwkeuriger en klaarder blijkend dan meestal bij literaire kunstenaars het geval is. Wij zagen hoe het ging: als 't ware argeloos en enkel om een bijslag tot zijn journalistieke inkomen. Er was geen schijn of schaduw van roeping, van talentbewustzijn of zelfs van kunst in het heele geval gemengd. Niets ideëelers deed den jongen verslaggever de pen op papier zetten, dan het feit, dat zijn ‘Schetsen’ nogal succes beleefden en gebleken was, hoe Dickens de bij het publiek geliefde grappigheid bezat.

Zoo begon hij, en al schrijvend werd de schrijver geboren, die nu voortaan zijn eigen weg door het leven gevonden had. Zelden ging het zoo van zelf en zoo eenvoudig. Doch hieruit volgt ook het gemak, de onbevangenheid, waarmee 'het ging'.

Indien de jonge Dickens op zijn taal en stijl lette, terwijl hij de *Pickwickpapers* schreef, dan deed hij het gewis niet méér of anders dan bij het stellen van een courantenverslag, dat er eenigszins op aankwam. Zoo iets als 'woordkunst' bestond toen trouwens niet, een literator dacht niet zwaar over zijn materiaal, scheidde het tenminste niet af van hetgeen hij te zeggen had. Daartegenover stond, dat de Engelsche taal, sedert eeuwen op keurige en fijnzinnige wijze gehanteerd, vanzelf een voortreflijk instrument opleverde voor wie het tot fijnzinnige doeleinden noodig had.

Vervolgens was er ook niet, als tegenwoordig, de keuze tusschen realisme of... wat anders. Wel eischte men geest of grappigheid en het eerbiedigen der moraal, maar overigens leek het, of men maar op één manier de dingen kon aanzien, en dat was de gewone, de eigene van den schrijver.

Aldus, zonder verdere reflectie opgeschreven, kwamen vanzelf de schakeeringen, openbaarden zich de persoonlijkheden, terwijl de zegging - op deze wijze, zonder omwegen of voorbehouden, inderdaad gelijk aan den *mensch* - als bij Dickens, dat natuurlijkrijke, rustige en gemakkelijke verkreeg, dat opgaat in den afwisselenden inhoud en eerst bemerkt wordt bij het nadenken. Niet angstvallig, niet pijnlijk-oplettend verzorgd, vertoont die taal dan ook hier en daar slecht loopende, botte en klanklooze zinnen, maar men heeft steeds het aangenaam gevoel, dat de schrijver van den hoogen boom teert en zijn taalschat niet om een wending of expressie verlegen is. Het komt mij voor, dat dit een teeken is van gezondheid en kracht, zoo ook niet van verfijning en men aldus de dingen in het groot kan doen. Hoe zouden anders menschen als Balzac, als Dickens hun kolossaal *oeuvre* geschapen hebben, indien zij de zinnen of de woorden nauwkeurig de een na den ander hadden moeten wikken en wegen! Zij werden aldus geen fijne woordproevers, maar weidsche epische vertellers, lettende, als een legerbevelhebber, meer op de beweging der massa's, dan op de houding van den enkelen man. Des ondanks of misschien juist daarom, toont menige

afzonderlijke zin bij Dickens de breede beweging van zijn geest, de rustige open aandacht voor het zoo verwikkelde spel zijner verbeelding ... gelijk wij nog gelegenheid genoeg zullen hebben op te merken.

En zooals met de taal, zoo was het met de meeningen, gevoelens en inzichten, den geheelen geestelijken inhoud van Dickens' werk. Hij gaf hen, gelijk zij bij hem waren, en het bleek, dat het publiek hen begreep, duldde en goedkeurde. Nooit heeft Dickens den tweestrijd gekend, de grievende, vernederende noodzakelijkheid tegen zijn zin concessies te doen en aldus te kiezen tusschen zijn kunstenaarsovertuiging en de ‘gangbare meeningen’. Noch artistiek, noch moreel. Uitgegaan met het openlijk doel zijn lezers te behagen en te dienen, zal hij eerder soms verrast zijn geweest over hun meegevoel en fijn begrip, die hem toestonden zijn kunst-wil uit te vieren en in staat bleken hem te volgen. Hij nam ook gaarne raad aan en wijzigde in zijn geschriften, zoo dikwijls vrienden hem overtuigden, dat iets tegen het gemeen begrip of de moraal inging, want hij schreef immers voor de menschen en wilde geldverdienen. Op de natuurlijkste en eenvoudigste wijze, beschouwde hij zich zelven als een schrijver tot onderhoud en amusement, geenszins als een ‘priester der kunst’, reeds daarom niet wijl de ‘heiligheid der kunst’ toen nog niet ontdekt was. De godsdienst, de moraal waren heilig, zoo er iets heilig was en daarnevens misschien nog de nationale instellingen....

Deze inzichten hadden tengevolge, dat de literaire kunst toen èn nederiger èn maatschappelijker èn meer begeerd was. Zij was inderdaad op haar manier een gemeenschapskunst en Dickens, als kunstenaar, niet een los bijhangsel, een halve overbodigheid, maar een onafscheidelijk bestanddeel der maatschappij, waarin hij de openlijk erkende en geëerde functie van verbeeldingstrooster en lachverwekker vervulde.

Vandaar, om te beginnen, zijn wijze van uitgaaf: elke maand een versnapering, die in zichzelf compleet moest zijn, waarin dus iets gebeuren moest, pathetisch of comisch of schrikbarend, en dat zijn vaste portie licht en schaduw bevatte, met een afsluiting, die naar meer deed verlangen.

Dickens schreef dus ‘op’ het nummer en had daarin een zoo hooge virtuositeit bereikt, dat in zijn verbeelding de scènes en verwikkelingen ongeveer den omvang van zulk een nummer aannamen, dat er steeds verband was tusschen het spel zijner verbeelding en het aantal bladzijden. Natuurlijk leidde een zoo gevaarlijke werkmanier wel eens in ongelegenheid, waar de schrijver, onbezonnen, aan het succes van één nummer tezeer de ontwikkeling van het geheele werk offerde, gelijk dat met *Martin Chuzzlewitt* gebeurd is. Daarna nam hij dan ook het besluit zijn plannen eerst volledig en nauwkeurig uit te werken, eer hij tot schrijven overging. Maar de noodzakelijkheid elk nummer tot een opzichzelf bevredigend en op het volgende gespannen geheel te maken, bleef als te voren bestaan, omdat het publiek daar eenmaal niet meer buiten kon en razend naar elk nieuw nummer verlangde. Men kan zich, schijnt het, van die populariteit, die matelooze begeerte en belustheid naar dit maandelijksch Dickens-nummer geen te sterke voorstelling maken. Uren ver liepen de menschen de postboden tegemoet en legden al lezend den terugweg af, omdat zij niet konden wachten tot zij thuis waren, en zoozeer leefde een geheel volk met den auteur mede, dat het brieven regende bij hem, met aanmerkingen en verwijten, verzoeken en smeekbeden betreffende de personages der historie en hun waarschijnlijke verdere lotgevallen. Al die duizenden lezers voelden blijkbaar de verbeeldingswereld van den schrijver evenzeer als de hunne, en zich gerechtigd mee te beslissen over het lot der boekpersonen, omdat die schepsels nu ook voor hen zoo levend en eigen waren, als verwanten en vrienden, wier ervaringen men geenszins onverschillig aan kan zien. Om zooveel invloed te hebben, om zoo één met de massa te zijn, moet men tegelijk een ‘gemiddeld mensch’ zijn en al die gemiddelden samenvatten. En zoo wàs Dickens: één met zijn tijd en het kort begrip daarvan, sprekend van wat men gaarne hooren wilde en zwijgend van het tegenovergestelde, behalve als het bepaalde staatsinstellingen gold. In die oppositie openbaarde zich dan ook zijn kunstenaarsapartheid en opstandigheid, maar 't deed hem geen kwaad. Juist dit afwijkende gaf zijn boeken een prikkel te meer en een schijn van ideaal-edele menschelijkheid, in het overigens

zoo burgerlijke vertrouwlijke en bekende. Terwijl men het evenzeer on-tijdsche dichterlijk realisme in zijn werk eigenlijk niet opmerkte, in elk geval niet bijzonderlijk apprecieerde.

In Forster's boek van Dickens' leven kan men zien welke eischen gesteld werden, welken maatstaf men in 't algemeen aanlegde ter beoordeeling van ‘goede’ lectuur en hoe Dickens zelf daarmede volkomen instemde. Een roman was boven en buiten alle aantrekkelijkheid van intrige en aandoenlijk gebeuren, toch vooral een getimmerte van moraal en christenplicht, een tafreel van Goed en Kwaad, Schuld en Boete, Boosheid en Straf, Deugd en Belooning, alles naar den eisch evenwichtig verdeeld, Of, zooals Forster het uitdrukt ten opzichte van *Little Dorrit*:...it had the clear design, of contrasting, both in private and in public life, and in poverty equally as in wealth, duty done and duty not done.

In datzelfde licht nu van gangbare moraal en godsdienstig gevoel moet men ook vooral Dickens' karakters zien, naar mij voorkomt. En hiermee zijn wij genaderd tot een zeer gewichtig punt, een ontmoetingsplaats van vele tegenstrijdige meeningen en uitspraken: de werkelijkheid of menschelijkheid van Dickens' romanfiguren, hun mogelijkheid of onbestaanbaarheid en, daarmee in verband, Dickens' menschenkennis en psychologisch inzicht.

Wat zijn tijd betreft, die beschouwde de meeste zijner personages als ‘real’, misschien hier of daar een kleine overdrijving aannemende. De Gebroeders Cheeryble, uit *Nicholas Nickleby*, waren ‘real’, mrs. Gamp was ‘original’ en ‘real’, en zelfs little Nell is ‘real’...

Het is per slot maar de vraag wat men onder ‘real’ verstaan wil.

Maar eerst dient men duidelijk te begrijpen, dat de werkelijkheid zelve van Dickens' tijd niet was als de onze en de menschen zich anders voordeden.

Het was de tijd van de *pose*, schier tot gewoonte geworden, van de indrukwekkende of pathetische levenshouding, haast onbewust aangenomen in een vaag-heerlijk gevoel van eigen smartvolle belangrijkheid. Niet nuchter en afzonderlijk als thans, deden zich de dingen dezer wereld voor, in hun vast omschreven waarde en beteekenis, maar onzeker en niet

zuiver af te scheiden, nu eens onduidelijk ver, dan weer monsterachtig groot van nabijheid en altijd in een soort mistig aureool van oneindige mogelijkheden. Al die onstuimige jongemannen, met hun lange haren en zwierige taille-rokken, al die smachtende meisjes, zoo lieflijk zwak, zoo plaatjesachtig rein, gingen door het leven in heftige, afwisselende emoties, gevoelden zich in fiere gelatenheid tragisch meegevoerd op een donkeren stroom van levensleed, om God alleen wist waar te belanden. Maar dat sombere onbekende bezat de volle aantrekkelijkheid van het geheimzinnige en daar het den meesten niet belette voorspoedig zaken te drijven, was hetgeen er werkelijk neersloeg uit de toekomst voor dezen zoo kwaad nog niet, terwijl de overigen zich veelszins troosten met de meelij- en ontzettingwekkende tragiek van hun ongeluk. Men kan niet bepaald zeggen, dat die lieden het leven 'speelden', daartoe waren zij toch te onbewust, terwijl er gewis zekere vage verwantschap met het algemeene gevoeld werd, een gedragenheid van leven, een droomig willige overgave aan hetgeen 'het noodlot' beschikte, waardoor de menschen werden als dorre blâren, verstuivend in den wind... Er was natuurlijkheid en echtheid in hun houding, ongetwijfeld, doch zij waren juist genoeg bewust om bekoord te worden door de eigen figuur en een beetje mee te helpen tot derzelver handhaving, als 'het noodlot' toevallig eens een tijd de macht uit handen gaf en het individu vrijheid liet om zelf zijn levenswandel te bepalen. En het bedenkelijke voor de innerlijke waarheid hunner levens was ook, dat in hun zaken deze burgers het romantische eigenlijk veel minder toelieten zijn wreed spel te drijven....

Het een met het ander echter maakte van hen aardiglevenslustige menschen, heftig, grillig, kinderlijk bewegelijk en bewogen, naïef, maar toch lang niet volkomen argeloos en meest met een tikje coquetterie aangedaan. Zij beminden de koortsige afwisseling en het bewogen leven, dat zij gaarne mild en groot zagen. Dies hadden zij de gewoonte aangenomen hun gewaarwordingen op te blazen tot wereldgebeurtenissen en zichzelven in goed en kwaad, geluk en ongeluk, als het middenpunt van het heelal te beschouwen. Dat zij daarnaast zeer huiselijk en hun levens eigenlijk, - buiten

de groote woorden en heftige gebaren om, - tamelijk plat waren, merkten zij haast niet, of achtten het christelijke deugd en in het algemeen laat zich zeggen, dat zij met het leven en zichzelf daarin, trots hun neiging naar schilderachtige zwaarmoedigheid, wonderwel ingenomen waren.

Doch zij *zagen* zich in een hoog tragischen of hoog comischen, in ieder geval naar ons gevoelen geëxalteerden, schijn.

Dit alles moge men bedenken, waar de ‘realiteit’ van Dickens' romanfiguren ter sprake komt... Zijn tijd had de zonderlinge geneigdheid en het vermogen twee levens naast elkaar te leiden, een nuchter werkelijk en een verbeeldingsleven. Men kan niet beweren, dat het gewone bestaan was opgeheven tot een hooger van wijde samenvoeling en eenheid, als in de groote tijden, evenmin dat het meer verhevene was neergehaald tot de hedendaagsche nuchterheid, die de wereld altijd in werkdagslicht beziet.

De twee sferen bestonden los van elkander, zij het ook met menigvuldige aanrakingen. Den verstandelijk-nuchteren, dagelijkschen arbeid verrichtte men, in rustige verstandelijkheid, om, waar 't maar kon, weer op te gaan in eene blanke wereld van christelijk gevoel of neer te dalen in een zwart roode van tragische schuld en zonde. Als men nu verder nog bedenken wil, dat de werkelijkheid voor elk onzer juist zooveel en zoodanig is als zijn geest bevatten kan, is het niet te verwonderen, dat de lieden in Dickens' tijd en hij zelf onder hen, zijn boekpersonen als volkomen werkelijk beschouwden.

Wat men ook, op grond van *onze* werkelijkheid, die het verstandelijke en afzonderlijke ziet, daartegen inbrengen moge... Maar bovendien golden, naar toenmalig kunstinzicht, de eischen van moraal en godsdienst dubbel voor den romanschrijver. De afwijkingen, die men zich in het leven wel getroosten moest, al werden zij niet gaarne openlijk erkend, zou men in de fictieve wereld der romans niet geduld hebben en wie zijn publiek niet tegen zich in wilde nemen, moest daarmee rekening houden.

Zoo werden, als gezegd, ook Dickens' verhalen tot leerscholen van Goed en Kwaad en zijn helden en heldinnen meerendeels niet anders dan personificaties zijner zedelijke

opvattingen. Men had de zeer Engelsche Ondeugden van Zelfzucht, Hoogmoed en Huichelarij en de algemeene van Gierigheid, Haat, Nijd, Wankelmoedigheid, Lichtzinnigheid enz.

Men had ook hun contrasten, de Deugden van Toewijding, Zelfopoffering, Nederigheid, Eenvoud, Oprechtheid, Vroomheid en wat dies meer zij.

Van de eene en van de andere heeft Dickens menschen gemaakt. De voornaamste 'karakters' van bijna al zijn werken liggen in deze variaties van deugd en ondeugd besloten en zij schenen 'real', niet enkel wijl elk zijn medemenschen ongeveer zoo begreep, maar ook - en vooral - omdat men een romantisch verhaal maar niet eenvoudig vergelijken wilde met het gewone leven, omdat het juist troosten moest en vergetelheid geven van dat vaak lastig te dragen, liefst te verwaarloozen materieel bestaan.

Aldus ontstonden dan die groote Dickens' *Characters*, die er vooral toe bijdroegen hem den naam van menschenkenner te verschaffen.

De intriges zijner boeken steunen op de moraal en deze had weer voor haar ontwikkeling de intrige noodig. Dat wil zeggen, niet de *personen* ontwikkelen in den loop der geschiedenis, maar de moraal: de deugd moet beloond, de ondeugd gestraft worden en daartoe is een verwikkelde afloopende handeling noodig. De hoofdfiguren zelven blijven echter strak als poppen van aanvang tot einde.

Zoo is Ralph Nickleby de Gierigheid, de oude man uit *The Old curiosity Shop* de Speelzucht, oude Martin Chuzzlewitt de Zelfzucht, gelijk Pegsniff de Huichelarij beteekent. De majestueuze Dombey verbeeldt de Hoogmoed, zijn bediende Carker Nijd en Verraad, Uriah Heep weer de Huichelarij, Sir Dedlock weer de Hoogmoed, de adellijke ditmaal, en Bounderby weer de Zelfzucht en de jongeling Philip uit *Great Expectations* nòg eens... En zoo kan men doorgaan. Al deze personages blijven star onveranderd door het gansche boek heen, als antieke maskers, of wel zij veranderen, naar de behoefte der intrige en zonder de minste waarschijnlijkheid, plotseling algeheel.

Want, nogeens, men meene niet, dat Dickens hier *menschen* maakt, zij het ook in grooter gestalte als Uebermenschen, die bezeten zouden zijn door één enkele hartstocht of begeerte,

zooals Racine's Phèdre bezeten is door zinnelijk verlangen naar haar stiefzoon Hippolyte.

Dickens' figuren echter, die wij hier noemden en nog velen daarnevens, zijn de abstracties van ondeugd en hartstocht, met het uiterlijk - meest een zéér goed geobserveerd en realistisch uiterlijk - van menschen.

Er was toch voor het uitelijke, zinlijke leven in zijn tijd en nog lang daarna misschien geen scherper opmerker en sterker, zuiverder weergever dan Dickens, geen die volledíger en juister zag in één enkel oogenblik en vervolgens het opgemerkte zich nauwkeuriger voor den geest kon stellen. In elk zijner werken zijn daarvan voorbeelden te vinden, hoe sterk zijn 'binnen-oog' was, hoe duidelijk en gemakkelijk zijn verbeeldingswereld.

Maar als hij die uiterlijke eigenaardigheden van menschen en dieren en dingen in zich opgenomen had, moest hij ook het *innerlijk* leven aanvullend verzinnen, d.w.z. van *zijn* innerlijk geven, wat hij dacht dat anderen willen en voelen zouden.

Dat was tenminste noodig als het hoofdpersonen gold, die niet maar hier en daar in het verhaal verschenen, doch voortdurend op het tooneel bleven en de continuïteit huns levens openbaarden. Dan moesten hun woorden en daden wel van enkele centrale psychische punten uitgaan, dewelke punten hun schepper dan eenvoudig aan het deugd- en ondeugdregister der gangbare moraal ontleende.

De een deed alles uit trots, de tweede uit hebzucht, de derde uit huichelachtigheid, de vierde uit nijd, enz.

En wanneer deze vereenvoudigde menschen toevallig eens wèl komen te veranderen, namelijk plotseling omslaan in hun aard en van gieren duiven worden, zooals met den grooten Dombey op het eind van het boek geschiedt, dan zijn het zelfs geen 'maskers' meer, maar het ijle niet van iets zonder tegenstelling, dat is zonder bepaaldheid. Zulke blankheden, waar de lichte schaduw van een grappig *tic-je* nauwelijks op afsteekt, zijn b.v. de Gouden Vuilnisman uit *Our Mutual Friend* of de gebroeders Cheeryble of de heer Jarndice van *Het verlaten Huis.* Men zou hen ook wezenlooze verschijnselen of levend geworden moraliteiten kunnen noemen en in alle gevallen de bewijzen van Dickens' burgerlijke braafheid.

Van enkele der maskers bovenbedoeld moet echter nog meer bijzonder gewaagd worden, nl. van den Boosdoener en De Gevallen Vrouw.

De Boosdoener is maar zeer zelden een afzonderlijk iets bij Dickens. Meest gaat hij op in den Ondeugende, den Slechte, en men kan zeer wel meester Squeers, Pegsniff en Uriah Heep boosdoeners van den tweeden graad noemen, om dan den eersten toe te kennen aan Bill Sikes, Jonas Chuzzlewitt en den Meester uit *Our Mutual*, als maatschappelijk geijkte misdadigers. In zoover is de zaak in orde en de boosdoener niet onderscheiden van andere door fellen hartstocht of begeerte aangetaste menschen.

Maar zoodra zij, om zoo te zeggen, *officieel* misdadig zijn geworden, openbaren zij toch eigenaardigheden van Dickens' menschenschepping, die menigen anderen Ondeugende zijner boeken niet eigen zijn. Ik bedoel, om het kort te zeggen, dat de Goeden bij Dickens enkel goed, maar de Kwaden... soms ook goed zijn, nl. zedelijk complete menschen, wien het - men weet niet waarom - behaagt hun beter ik tijdelijk te verstoppen. Aan het slot van het verhaal echter duikt die betere helft weer op, om hen in berouw en wroeging te doen eindigen.

Zoo Ralph Nickleby, die zich ophangt, wanneer hij verneemt dat Smike zijn eigen zoon is. Het geval is weinig waarschijnlijk, zelfs in dien romantisch-gevoeligen tijd, omdat harde schrapers van Nickleby's soort allicht het minst romantisch en heel weinig gevoelig waren. Maar wat beteekent het? En wat ook beteekenen de angst en wroeging van Bill Sikes na den moord op Nancy, en de schrikkelijke vlucht van Jonas Chuzzlewitt, na *zijn* moord, als het niet is, dat Dickens zich vagelijk alle menschen gelijk-voelend en met dezelfde kwaliteiten toegerust dacht. En geen bestond er, wiens geweten hem niet zeide, waar het moeilijk pad gelegen was, dat afleidde van het Kwaad en recht naar den Hemel voerde.

Het was 't algemeen begrip van den mensch, de ‘algemeene’ mensch, gelijk vroegere tijden dien hadden opgesteld, maar thans christelijk verburgerlijkt tot een aangename staalkaart van moreele eigenschappen.

Dat iemand een misdaad beging, kon Dickens zich alleen

begrijpen uit een tijdelijke verblinding van ondeugd, wijl de noodzaak van orde en goed gedrag in de burgerlijke maatschappij hem even vanzelfsprekend en voor ieder duidelijk scheen, als zijn vagere, romantische overtuiging van de zedelijkheid als de eigen structuur van het heelal. Dit was de waarheid en de noodzakelijkheid. Wat daartegen inging als misdaad, deed de wereld tot in haar fijnste voegen kraken en scheuren, en het oproer der elementen, na Jonas' moord, is slechts het natuurlijk uitvloeisel van een daad, die, onnatuurlijk wijl onzedelijk, de harmonie der sferen door een dissonant heeft verstoord en 't Heelal ontsteld. Ziedaar romantiek... met burgerlijke zedelijkheid innig vermengd, waarvan een andere proeve is gegeven in Dickens' schepping der Gevallen Vrouw.

Zij ook is een misdadigster, want verbreekster der goddelijke kuischheid en vrouwelijke schaamte, en zij *weet*, dat zij het is, gelijk de Boosdoener weet, dat *hij* 't is, beide hoogzedelijke wezens, die enkel vallen... uit noodzaak van tegenstelling. De Gevallen Vrouw veracht en vervloekt zichzelve reeds eer de misstap begaan is, en beleeft nimmer ook maar eenig pleizier van haar wangedrag. Waarom ‘vallen’ zij dan, zou men zeggen. Edele, sterke karakters, als zij zijn, met benijdbaar-nauwkeurige wetenschap van Goed en Kwaad, waarom laten zij zich toe te vallen? Het antwoord is eerstens, dat een boek, zoomin als het leven, buiten contrasten kan en elke intrige tegenstellingen noodig heeft. Maar het is vooral, omdat zij *romantische* karakters zijn, d.w.z. door het Noodlot ‘geteekenden’, huns ondanks gedrevenen.

Hoort wat b.v. de schrijver zegt van Edith Dombey: ‘a woman with a noble quality yet dwelling in her nature, who was too false to her better self, and too debased and lost, to save herself. She believed that all this was so plain more or less, to all eyes, that she had no resource or power of self-assertion but in pride: and with this pride... she fought her fate out, braved it, and defied’.

Het was haar Noodlot, de Hooge, Booze Macht, die haar ten verderve voerde, trots een edel karakter en een sterken wil. Zoo kon zij enkel hooghartig zijn en zich zelf verachten.. en erg lastig blijken in den omgang.

Waar het op aankomt echter, is dat men goed begrijpe, hoe

't vrijwel *buiten haar omging*, als zij de wet der zede overtrad, dat het altijd buiten hen omgaat, als in Dickens' verhalen menschen kwaad bedrijven, omdat zij van nature edel zijn.

Hiermede moge dan betoogd zijn, dat het grootste deel der Dickens' Characters voor ons niets dan personificaties blijkt, van deugden, of ondeugden, maar altijd van den idealen mensch.

Doch zoo Dickens ook, door al zijn ervaringen heen, de meeste menschen niet dieper gekend heeft dan in hun uiterlijk en hun aanwensels, *enkelen* heeft hij toch doorschouwd en geestelijk ervaren, gelijk ook de botste mensch iets van de objectiviteit zijner medemenschen weet... door zichzelven.

Zichzelven nu kende Dickens op een wijze, die karakteristiek is voor zijn tijd, nl. in zelfbeklag, in teederheid, in diepe aandacht en belangstelling en tot het einde toe in ongedurigheid en verlangen, omdat hij, als de besten zijns tijds, leed aan wat dien tijd verdeelde, aan dat zonderling dubbel leven van realiteit en verbeelding.

Is het ook eigenlijk niet dit, wat scheiding bracht tusschen hem en zijn vrouw, omdat hij mede aan zijn huwelijk weet, hetgeen een kwaal van zijn innigst eigen leven was? En drukt hijzelf dit niet, in den allerwijdsten zin, aldus uit:

'Why is it, that as with poor David (Copperfield), a sense comes always crushing on me now, when I fall into low spirits, as of one happiness I have missed in life, and one friend and companion I have never made?'

Dit gekoesterde, met meewarige belangstelling beschouwde Zelf is het nu, dat hij teeder voorzichtiglijk laat ontwikkelen in *David Copperfield,* tot Kind en Jongeling.

Er zijn in dat boek gedeelten zuiver lyrische ontroering, wanneer hij vertelt van Davids ontbering en vernedering in zijn vroege jeugd, als van hetgeen hijzelf eenmaal heeft doorgemaakt. Er zijn ook gedeelten van een bijna stuitende ongevoeligheid en jacht op lachsucces, die aantoonen, waar de fictie weer begint. Maar dit is bijzaak. Wat ons hier aangaat is, dat Dickens in *David Copperfield* zichzelf geeft en hoe hij zich geeft. Niet als een complete figuur, een gave verbeeldingsmensch, gelijk b.v. Flaubert of Zola die uit hun algemeen omvattend begrip der wereld voor ons opdiepten en neerstelden, maar als een voorloopig *blank*, dat later ingevuld zal worden.

Zachtjes draden trekkende uit het weefsel van zijn verleden, verwerkt hij stukjes realiteit op zijn eigen suggestieve wijze, maar weet niet waar dit als karakter op moet uitloopen en bekommert zich er ook niet om. Aldus, waar hij van zichzelf geenerlei totaalvisie bezat, werd de figuur van *David*, zoo in kleine trekjes en stemmingsmomentjes opgebouwd, van een passielooze weekheid en argelooze neutraliteit, die de tijdgenooten blijkbaar uiterst sympathiek aandeden.

Maar wij, lateren, meenen er den zeer completen romantischen jongeling in te herkennen, gelijk Dickens zelf er een geweest is: levenslustig, verstandig, vurig idealistisch, maar in het dagelijksch leven burgerlijk-nuchter op carrièremaken gericht, eigenlijk volstrekt niet hartstochtelijk, maar wel sentimenteel en dientengevolge tamelijk egoïst voor eigen welzijn levend. En ten slotte, omdat David Copperfield Dickens was: aangedaan met den grooten weemoed, de ‘wereldsmart’, van het romantische.

Wijl *David Copperfield* ongeveer de geheele eigen menschheid van Dickens in zich bevat, is dit boek ook een bijzonderheid in zijn *oeuvre* geworden, voor ons ongewoon menschelijk van accent en van groote innigheid en warmte.

In *Pip* uit *Great Expectations* heeft hij die zelfreproductie herhaald, met wat meer nadruk op de zelfzucht en hoogmoed... die aan David Copperfield heimelijk ook eigen waren. En het resultaat is weer iets zeer menschelijks geworden, dat *Great Expectations* tot een van Dickens' sterkst suggestieve verhalen maakt

Ook in Edwin Drood meen ik zijn eigen jeugd te herkennen en eigenlijk overal, waar hij als bijfiguren jongelieden opvoert, die hem niet belachelijk schijnen. Zij krijgen dan dadelijk een meer realistisch aanzien, worden noch caricatuur noch abstracte eigenschap, betoonen zich - zoover zij zich toonen - rustig zelfbewust als degelijke jongelieden, als David Copperfield... als Dickens. Nicolas Nickleby, John Westlock, Richard Carstone, Walter (uit *Dombey*), Steerforth zijn enkelen dezer jongelieden, in welke de schrijver zich zelf vindende, geen neiging voelde noch naar het moreele noch naar het romantisch-verhevene af te wijken, maar eenvoudig op hen zijn natuurzin en natuurvoelen toepaste, die verwonderlijke ontvankelijkheid en volkomen

overgave aan de wereld buiten hem, die enkel een op het leven verliefden *realist* van hem gemaakt hadden, ware de tijd gunstig geweest.

Een ander mensch, dien Dickens niet alleen gezien en gekend, maar inderdaad *beleefd* had - in dien zin, dat hij het vanzelfsche recht en redelijke van diens karakteropenbaring had beseft - was zijn vader. Natuurlijk zag hij dezen anders dan zichzelf, minder onvoorwaardelijk eigen, meer critisch en daarom kon hij er ook een caricatuur van maken - een zijner levendste - in Micawber. Doch hij gevoelde dien vader sympathisch en levend genoeg als een *anderen zelf*, om later alle speelschheid weg te doen en hem uit zijn herinnering te ontwikkelen als den *Vader van de Marshalsea* in *Little Dorrit.* Het brallendcomische van de Micawberfiguur is hier verstild, vervolledigd en vermenschelijkt tot iets hooger harmonisch, dat in elk geval, te midden der uitzinnige en barokke Dickenswereld, wondermenschelijk aandoet.

In het tweede deel echter van *Little Dorrit*, waar de zuivere fictie weer aanvangt, is van dat menschelijke weinig over.

Dat er nog andere menschen geweest zijn, die Dickens zoozeer meegevoelde, dat hij ten deele in hen over ging, zou ik niet denken. Van zijn moeder en zusters, als van alle vrouwen, stond hij immer te ver af, om hen ook maar een oogenblik als zichzelf te voelen.

Hij stond er te zeer tegenover, preutsch en verlegen, als de burgerlijke jongeling, of dweepachtig vereerend *das Ewig Weibliche*, als de romantische. Geen van beide houdingen zijn zeer geschikt tot dieper inzicht te komen en zoo werden dan ook Dickens' vrouwen-gestalten, bijna zonder uitzondering, leege omtrekken van deugd en schoonheid of even leege van zonde en val, tenzij het caricaturen zijn.

En hiermee zijn wij gekomen tot de laatste, maar merkwaardigste, groep van Dickens' figuren, die wel meer dan iets anders zijn wereldroem hielpen vestigen, wijl zij aan het groote publiek even werkelijk als geestig toeschenen en zich zoo diep in de verbeelding prentten, dat men hen nooit meer vergat.

Pickwick, Squeers, Pegsniff, Mrs. Gamp, major Bagstock, tante Betsy, Uriah Heep, Snagsby, Skimpole, Silas Wegg, nog een groot aantal meer, zullen zoolang Dickens gelezen wordt, in de verbeeldingen leven en de menschheid verkwikken met lach en onuitsprekelijke vroolijkheid. Maar de illusie van hun werkelijkheid is ons ontvallen, gelijk bij schier al Dickens' boekfiguren, en wij weten nu wel, dat zeker niet diepere menschenkennis en wereldwijsheid hun het aanzijn schonk.

Henri Taine trouwens wist dit ook reeds en heeft het duidelijk gezegd, dat Mrs. Gamp, om een voorbeeld te noemen, wel wat al te voortdurend van haar mystieke vriendin Mrs. Harris praatte, en daaraan een scherpe maar goedkoope eigenaardigheid ontleende.

Zoo is het. Gelijk Dickens' sympathieke figuren menschgeworden deugden of ondeugden zijn, zoo bestaan zijn caricaturen enkel als luchtig levende menschelijke aanwensels of *poses*.

De minnaar en beluste noteerder van de zinlijke wereld, die Dickens was, vond allerwege zulke *tics* en aanstellerijen in een wereld en een tijd, die zich bijzonder op het theatrale toelegden, en maakte daar om zoo te zeggen ‘realistische krabbels’ van, die hij in zijn boeken telkens weer produceerde.

Een caricatuur echter is alleen dan waarachtig menschelijk, als zij groot-werkelijk is, niet dezen of genen bijkomstigen trek, maar de gansche idealiteit van den mensch, die men het karakter noemt, overdrijft tot iets bovenmenschelijks, dat in zonderlinge tegenstelling komt tot de gewone wereld. Wij toch zijn alle spiegelbeelden van de wereld buiten ons, gelijk die wereld op haar beurt ons weerspiegelt. Zoodra men nu eenzijdig de een of andere factor verandert, onstaat het comische, dat als mensch caricatuur heet.

Maar een kleine uiterlijke verandering, al werkt zij evengoed, ja nog spoediger comisch, doet in haar verbijzondering, toch nooit algemeen-werkelijk aan, zoodat wij er een levend mensch achter voelen,... die evenzeer treurig als grappig kan zijn. Want *King Lear* is een caricatuur, zoowel als een tragische gestalte en in 't algemeen vertoont ook de meest lugubere gek een caricatuur van een mensch. Wil men echter caricatuur toch liever de oppervlakkige en partieele verandering van den mensch in zijn verhouding tot de buiten-

wereld noemen, dan is daar natuurlijk niets tegen, maar het werkelijke en menschelijke wordt daarbij nooit meegedacht en voor Dickens' kennis daarvan, leveren zijn caricaturen geen bewijs. Bijna het tegendeel, zou men zeggen, omdat hij al te zeer in het zinlijk uiterlijke opging.

Door de vereeniging van die twee factoren echter, ik bedoel scherpe teekening van het uiterlijk en onophoudelijke herhaling van éénzelfde eigenaardigheid, verkreeg Dickens een suggestiviteit, een werkelijkheids-illusie, die het publiek bewonderend en vanzelf deed besluiten tot Dickens' inzicht ook in het ongenoemde (en voornaamste) overig deel der persoonlijkheid. Zoo luidt dan de moderne conclusie tegenover die wereld van dwaas verwrongen schepsels, die Dickens' caricaturen zijn, dat hun aan comische kracht niets, doch aan werkelijkheid eigenlijk alles ontbreekt.

Alsof dat - hun objectieve werkelijkheid - er ten slotte iets op aankwam...!

Zoo wij er aan mochten twijfelen, kan Dickens ons leeren hoe weinig die zoogenaamd objectieve werkelijkheid in kunst van noode is. Waar 't op aankomt, enkel op aankomt, is echtheid en waarachtigheid van *verbeelding*. Gelijk Heine van een schilderstuk zeide: niet *natur-getreu* maar *gematstreu* moet het zijn; en als wij ons over Dickens' 'onnatuurlijkheid' ergeren, van zijn figuren als 'overdreven' of onbestaanbaar of onwerkelijk niet willen weten, bedoelen wij eigenlijk altijd, dat wij deze erkennen als maaksels van iets anders dan van zijn verbeelding, die alleen tot scheppen recht heeft. Het *realisme* heeft eigenlijk nooit anderen zin dan deze. Of zij voor *hem* hebben geleefd, of *hij* hen met verbeeldingsoog heeft gezien, dat is de eenige voorwaarde van 'werkelijkheid', die men kan stellen en ook de eenige die men inderdaad ooit stelt. Natuurlijk zijn voor ons allen, thans levenden, de merkteekenen niet volkomen dezelfde, maar over 't geheel zal men toch wel overeenstemmen in de figuren, die men bij Dickens als verbeeldingswaar aanvaardt en die, waarvan men gevoelt, dat zij niet in de phantaisie spontaan te leven begonnen, maar uit godsdienstig-moreele of burgerlijk-maatschappelijke overwegingen voortkwamen en eerst later een tweede-hands-verbeeldingsleven verkregen. Tegenover de eersten staat men, als tegenover de natuur,

onvoorwaardelijk aanvaardend, maar de tweede verwerpt men, als de zede-principes, die hen schiepen, de onze niet meer zijn. En zelfs - in dezen exacten tijd - als zij wel de onze zijn.

Hetzelfde geldt ook voor de comische figuren. De eenige eisch hunner menschelijke werkelijkheid is, of Dickens zelf hen voor waar heeft gehouden, of hij 'eerlijk' aan hen gekomen is. Er zijn in zijn werken enkele personages, die blijkbaar enkel tot ons plezier worden ingevoerd, om ons zoet te houden, als kinderen. Zij zijn echter niet vele. Maar vaker komt het voor, dat in de teekening van één enkele figuur (maior Bagstock of captain Cuttle of Uriah Heep of Pegsniff) heele brokstukken op een duidelijk als *gewild* erkenbare manier grappig worden gemaakt en dan op ons, 20e eeuwers, meest hun effect missen. Wat dan echter geenszins belet, dat toch de figuur over 't geheel wèl de echtheid van het verbeeldingsleven bezit, gelijk tallooze andere fragmenten kunnen bewijzen, waar men als bij instinkt gevoelt, dat de schrijver, zonder gedachte aan de vroolijkheid van zijn publiek, op den stroom van zijn innerlijk leven gedragen, deze figuren uitbeeldde, omdat hij hen zoo en niet anders zag.

Nog een anderen en belangrijker trek vertoonen Dickens' carikaturen. Zij zijn geestig, zij zijn onwerkelijk... en zij zijn romantisch, temperend met hun zilte scherpte het al te weeë zoet der burgerlijke braafheid. Een deel van Dickens' romantischen geest zocht door hen zijn uitweg; waar de rest bleef, zullen wij nader te onderzoeken hebben. In zijn voorliefde voor wanschapenheden, uitwassen en monsters in de maatschappij gaat Dickens het burgerlijke te buiten, en dat de tijd zoo volkomen meegenoot van deze voorstellingen, beteekent ook *zijn* tegenstrijdigheid. Want er is niets fatsoenlijks, ordelijks, christelijks of braafs in dat plezier aan schepsels, die zedelijk of lichamelijk verwrongen zijn en de onbedaarlijke pret, die Dickens over dronken lieden had, wordt van burgerlijk standpunt geenszins goedgemaakt door eenige moreele overwegingen er tusschen te strooien.

Hier tast men den breuk van den tijd.

Het burgerlijke, dat de zedelijke en lichamelijke verwording van een Quilp, van een mrs. Gamp, een Pegsniff, of het

oude procesvrouwtje met haar reticuul uit *Bleak House*, wel niet ontkennen kan, begeert er echter geenszins om te lachen, maar zich eerder christelijk te schamen over zulke diep gevallen evennaasten en hen liefst uit het oog te verwijderen. Het romantisme daarentegen, dat niet als 't burgerlijke enkel voor maatschappelijke orde en welvaart waakt, doch aan alle leven zich verwant gevoelt - tenminste *wil* gevoelen - beseft onduidelijk, dat deze monstra evenveel reden van bestaan hebben als wat ook, dat zij misschien een keerzijde zijn, een noodzakelijk contrast, waartegen men wel als christen vol afschuw behoort op te komen, maar niet zonder heimelijk besef van hun wereldwijd karakter, hun schriklijk duivelschen pracht. Als Dickens argeloos zijn voorliefde uit voor: ‘the unfit for an ordinary career’, zegt hij tevens onbewust zijn verlangen naar het onordelijke, grillige, ontembare, passievolle, dat als natuurmacht tegenover het redelijke en matige staat en het leven eerst zijn woeste grootheid verleent. En de tijd, die vol was van deze waardeering, dit doffe heimwee, trachtte het zich te verwerkelijken zoo goed of zoo kwaad als dat in een stevig burgerlijke wereld mogelijk was en leverde aldus vanzelf aan de dichters weer het groteske, dat zij begeerden, ter nabeelding, als een bewijs dat het toch werkelijk in hem aanwezig was.

Maar ieder op de beurt, de samenleving en haar weerspiegelaar, overdreef toch een beetje en had daar soms een vaag, pijnlijk besef van.

FRANS COENEN.

(Slot volgt.)

Twee hollandsche boeken over bergsport.

Boven en beneden de sneeuwgrens, door P.C. Visser Gzn. Utrecht, Honig. 1910.
In Zwitserland. Herinneringen en indrukken (gids voor toeristen) door Dr. J. van Bergen. Baarn, v.d. Ven. 1910.

Over het alpinisme bestaat in de vreemde talen eene uitgebreide literatuur. Behalve het, door zijn soberen, kernachtigen stijl uitmuntende, reeds klassiek geworden, boek van Edward Whymper: 'Scrambles amongst the Alps'[1] en het met groote nauwkeurigheid bewerkte boek van Coolidge: 'The Alps in Nature and History'[2] zijn er een groot aantal werken verschenen, niet het minst in het Duitsch, waarin beschrijvingen worden geleverd van het alpinisme in het algemeen, of wel verslag wordt gegeven van afzonderlijke bergtochten.

In onze taal verscheen echter, behalve eenige algemeene reisbeschrijvingen en enkele, aan speciale bestijgingen gewijde, tijdschrift-artikelen, zoo goed als niets over dezen tak van sport, die jaarlijks door tienduizenden beoefend wordt, waaronder echter betrekkelijk weinig Nederlanders. En toch worden Zwitserland, Zuid-Beieren, Salzkammergut, Karinthiën en Tirol jaarlijks in de zomermaanden door een groot aantal Hollanders bezocht, van welke weliswaar een aantal de bergsport beoefenen, doch waaronder er ook velen schuilen, die, hoewel hiertoe zeer goed in staat, er niet toe komen, minder uit gemakzucht, dan wel uit onbekendheid met de methode, om zich het bergbestijgen eigen te maken, gepaard aan eene vage vrees voor de gevaren der Alpen, welke zij zich

1) 5e druk, London, John Murray, 1900.

2) Methuen and Co, London, 1908.

zeer onjuist en overdreven voorstellen. Zoo heb ik menigeen ontmoet, die de bestijging van den Grosz-Glockner voor zeer gevaarlijk hield, en daarbij herinnerde aan het - ook in Baedeker vermelde - ongeval, dat in 1886 op dien berg aan Crommelin en Pallavicini is overkomen. Men moet niet vergeten, dat deze toeristen poogden den zeer moeilijken Glocknerwand te bestijgen, hetgeen iets geheel anders is, dan de gewone bestijging van Kals uit over de Stüdl-Hütte en de Erzherzog-Johann-Hütte, welke weg bovendien op de moeilijke plaatsen van drahtseil is voorzien, en, bij goed weder, in het zomerseizoen dagelijks door tientallen toeristen wordt afgelegd.

De lichaamsoefeningen zijn in de laatste jaren ten onzent het voorwerp van eene steeds toenemende belangstelling, niet het minst bij het vrouwelijk geslacht. Juist daarom is het opmerkelijk, dat de bergsport, die onder de lichaamsoefeningen een eereplaats verdient, doordat zij alle goede physieke en psychische eigenschappen in den mensch opwekt en bevordert, door zoovele in de berglanden reizende Nederlanders nagenoeg geheel veronachtzaamd wordt. De cijfers omtrent buitenlandsche Alpen-vereenigingen doen zien, hoe geheel verschillend dit bij andere natiën is. In het geheel bestaan er 166 Alpen-Vereenigingen, met ruim *200.000* leden. De Deutsch-Oesterreichischer Alpenverein telt alleen reeds *85.000* leden en zijne Central-Kasse heeft een jaarlijksch inkomen van *500.000* Mark. Onze, bij dien machtigen bond aangesloten, Ned. Alp. Vereeniging telt slechts ongeveer *200* leden. Men moet natuurlijk rekening houden met de omstandigheid, dat Duitschland en Oostenrijk ten deele zelve berglanden zijn, en ook het groote verschil in bevolkingscijfer in het oog houden, maar ook dan nog blijft het cijfer voor Nederland zeer laag.

Het mag daarom als een gelukkig verschijnsel beschouwd worden, dat van twee zijden beproefd is, in ons land wat meer belangstelling voor de bergsport te wekken. De heer P.C. Visser, het volijverige bestuurslid der Nederlandsche Alpen-Vereeniging, te Schiedam, zelf vurig bergbestijger, leverde een met fraaie photo's verlucht boek van 375 bladzijden, bevattende, behalve eenige algemeene hoofdstukken over het alpinisme, ook beschrijvingen van een aantal

belangwekkende tochten, door hem in de laatste jaren in het hooggebergte uitgevoerd. Eerst wordt een geschiedkundige schets geleverd van het ontstaan en de ontwikkeling van het alpinisme. Vervolgens wordt de uitrusting van den bergbestijger in de puntjes beschreven, wordt het een en ander verteld over de literatuur, de kaarten en de reisgidsen betreffende de Alpen; worden de gevaren van het hooggebergte beschreven, met de middelen om die te voorkomen of te temperen. Voorts worden inlichtingen verstrekt over de Alpen-clubs, in het bijzonder over de Nederlandsche Alpen-Vereeniging, en eindelijk worden eenige wenken gegeven bij voorkomende ongevallen en ziekten, benevens de z.g. tien geboden voor den bergbestijger. De schrijver heeft zich blijkbaar veel moeite gegeven, ook door bestudeering van de literatuur, om geheel op de hoogte te komen van de theorie van het alpinisme, en hij verdient den dank van het publiek der bergbestijgers voor zijn belangrijken arbeid. In het tweede gedeelte (hoofdstukken IX tot XXVI) volgen beschrijvingen van bergtochten des schrijvers in de Glarner Alpen, de Berner Alpen, Zermatt en omgeving, en in Dauphiné.

Het boekje van den heer van Bergen is een beknopt geschrift, waarin hij eenige, vrij algemeen bekende, onderling door spoor- en postreizen verbonden, wandeltochten in Zwitserland beschrijft, zooals de Gemmi, het Maderanerthal, de Kleine Scheidegg enz., of tochtjes naar berghotels of Aussichtspunkte, zooals Eggishorn en Gornergrat. Verder bevat het een getrouwe beschrijving van de indrukken des reizigers in de verschillende hotels, bij afwisselend weder en eveneens zeer afwisselende gemoedsstemmingen. Aan het slot worden eenige inlichtingen verstrekt omtrent de uitrusting voor voetreizigers en omtrent eerste hulp bij ongelukken in de bergen.

Tusschen deze twee, aan het Zwitsersche bergland gewijde, boeken, bestaat, bij eenige overeenkomst, veel verschil. Gemeenschappelijk kenmerk dezer werken is hun vlotte, gemakkelijke stijl, die vrij is van het opgeschroefde, dat zoovele Duitsche artikelen over bergtochten volkomen ongenietbaar maakt. Gemeen hebben de schrijvers ook hun liefde voor de Alpennatuur, hun geloof in het gezondheid-bevorderende der bergsport en der bergwandelingen, en hun zucht naar

waarheid in de voorstelling der feiten, hun afkeer van alle aanstellerij en mal gedoe in de bergen.

Maar overigens, welk een verschil in opzet en uitwerking! Beide schrijvers bewegen zich in dezelfde streken, doch, als men het niet wist, zou men denken, dat geheel verschillende landen door hen beschreven worden. De verbazende hoogte-verschillen in Zwitserland, waardoor het voor den reiziger zulke sterke tegenstellingen oplevert, vormen hiervan de verklaring. Visser is volbloed hoog-toerist en komt pas in zijn element, als hij zich op 3000 Meter, of hooger, bevindt. Voor hem is het gezelschap van een gids een noodzakelijk kwaad. Liefst ging hij als gidsloos toerist, en hij geniet het meest, als hij zich heeft kunnen aansluiten bij een dier onversaagde bergbestijgers, die zichzelven als het ware tot gidsen hebben gevormd, en die, door hun meerdere intelligentie en hun, over grooter berggebied zich uitstrekkende, ervaring, vaak de beroepsgidsen overtreffen. Sommige door Visser uitgevoerde tochten, zooals de bestijging der Aiguille Méridionale d'Arves, der Cornes de Pie-Bérarde in Dauphiné, en die der Lyskamm bij Zermatt, behooren tot de zeer moeilijke ondernemingen in de Alpen, waaraan ook gevaar verbonden is, en welke alleen weggelegd zijn voor bergbestijgers van den eersten rang.

De heer van Bergen daarentegen bepaalt zich tot wandeltochten over de lage bergpassen, of klimt op naar punten, welke in het bereik liggen van een ieder, die niet dadelijk buiten adem raakt, als de weg omhoog gaat. Bij de tochten van den heer van Bergen komt dan ook geen gids te pas. De beide schrijvers bewegen zich dus op een geheel ander niveau, hebben weinig kans elkander te ontmoeten, en het meest voorkomende geval zal zijn, dat de eerste op den tweeden - natuurlijk alleen in den letterlijken zin! - diep nêerziet.

Zoo stijgt de heer van Bergen met moeite op van Fiesch (1071 Meter) in het Rhônedal naar het Eggishornhotel (2193 Meter), in ongeveer 2½ uur (blz. 98), en noemt hij dit een der ellendigste klimpartijen, die hij in deze buurt maakte. Hij logeert in dit hotel, beklimt den volgenden dag den bekenden Aussichtsberg Eggishorn (2938 Meter) in 1¾ uur en daalt van daar - behoudens pleisteren in het

Hotel en in Firnegarten - in 2½ uur naar Fiesch af. Bij die afdaling krijgt hij respekt voor hetgeen hij opwaarts heeft moeten ‘leisten’, en stelt hij zich voor, de opstijging tot Firnegarten voortaan per ‘beest’ te doen, al kost zoo'n muildier dan ook 20 franken. De koelte van boven was verdwenen, er hing een ondragelijke zwoele hitte tusschen de boomen, en er vielen eenige regendruppels. Het laatste gedeelte, buiten het bosch, dat beruchte steile steenpad, vindt hij bij het afdalen waarlijk voet- en hoofd vermoordend.

De heer Visser daarentegen gaat van het Grimselhospiz naar het Oberaarjoch, wordt onderweg door slecht weer overvallen, zet niettemin - zooals hij meermalen heeft gedaan - den tocht door, bereikt de Oberaarjochhütte op 3233 Meter, en zit daar door sneeuwstorm gedurende 38 uren gevangen. Den derden dag wordt het helder, en om 7 uur v m. vertrekt hij met zijn tochtgenooten door de zware sneeuw over de Gemslücke (3360 Meter), en door een steil couloir, waarin de rotsen met sneeuw en ijs waren overdekt, naar het Walliser Fiescher Firn, over de Grünhornlücke, Concordiaplatz en Aletschgletscher naar het Eggishorn-Hotel, waar zij 's middags aankomen. Ieder, die eenigszins met de bergsport bekend is, begrijpt, dat deze tocht, onder die bijzondere, ongunstige omstandigheden, met zware sneeuw, zeer vermoeiend moet geweest zijn. Doch van de afdaling van het Hotel naar Fiesch, welke de heer van Bergen zoo inspannend vond, schrijft Visser het volgende: ‘'s Middags bereikten wij het Eggishornhotel en daalden langs de met bosch bedekte berghellingen naar Fiesch in het Rhônedal af. Wat was het heerlijk in het bosch op dien koelen zomeravond, wat was het mooi, dat groene, breede dal! Ver in het Zuiden straalden nog de witte toppen van Wallis in zonneglans. Zenger liep voor met veerkracbtigen pas, de pickel over den schouder, en, alsof hij mijn gedachten raadde, klonk het helder in het rond:

Auf die stolzen Alpenfirnen
Schreibt die Sonn' mit gold'nen Lettern
Und es glüht auf Felsenstirnen,
Und es blitzt in Sturm und Wettern:
Schön bist du, mein Schweizerland
Schön bist du, mein teures Schweizerland!’

Zoo verschillend zijn de krachten van laaglanders, die zich in de bergen bewegen. Wat de een als een geweldigen toer beschouwt, vindt de ander een peulschilletje. Terwijl de een buitengewoon gevoelig is voor temperatuurswisselingen, is de ander even afgehard geworden als een bergbewoner, en vindt hij het alleen warm, als hij 's middags een gletscher moet overtrekken in de brandende zon, of koud, als hij in een ijzigen storm buiten het Schwarzsee-hotel de Matterhornbestijging overweegt, doch het opgeeft, nadat andere toeristen terugkeeren, gered door gidsen, na op 4000 Meter hoogte, staande in de rotsen, den nacht in het noodweêr te hebben doorgebracht (blz. 202).

Zoo schrijft Visser over de Balmhornbestijging (van hotel Schwarenbach bij Kandersteg uit, blz. 182) met een lichte ironie, als een soort pic-nic op 3700 Meter hoogte. Deze berg biedt nl. volgens hem even weinig moeilijkheden als de Titlis en de Zermatter Breithorn. De beide laatste bergen zijn mij door bestijging bekend, en het is inderdaad waar, dat, op een mooien dag, en als er geen zware sneeuw ligt (zooals in den zomer van 1910!) een berg als de Breithorn geen moeilijkheden of gevaar oplevert, al is hij ook 4171 Meter hoog, en al kan het op en bij den top vinnig koud zijn. Zooveel menschen als op den top van den Balmhorn had de heer Visser nog nooit te zamen gezien op een dergelijke hoogte, en allemaal menschen nog wel, die volkomen tevreden waren. Hier lagen er een paar - schrijft hij - verheugd, dat zij niet verder hoefden te gaan, daar een paar in genotsstemming, omdat beneden de naam ‘Balmhorn’ gebrand kon worden op den bergstok, die reeds getuigde van talrijke koene daden op alpinistisch gebied. Weer anderen (ze hadden hoedjes met veeren op het hoofd en opgedraaide snorren) keken rond met een gezicht, waarop duidelijk te lezen stond: ‘So, diese Wenigkeit haben wir auch wieder mitgenommen. Wir können jetzt hinunter gehen.’

De heer van Bergen daarentegen brengt het op zijne tochten nog geenszins tot een berg als den Balmhorn. Aan eigenlijke bergtochten schijnt hij wel iets gedaan te hebben, althans hij noemt er eenige op, doch geeft geen bijzonderheden, en vermeldt steeds, dat hij ze ‘voor ditmaal’ liggen laat. Trouwens, hij noemt zichzelven een zeer matig berg-

bestijger, al kan hij, op bijna 50-jarigen leeftijd, nog tochten maken. Vandaar waarschijnlijk ook zijne zonderlinge opmerking (blz. 83), dat de korte haakstok het ware instrument is, en de lange alpenstokken onpraktische dingen zijn, alleen goed voor salon-alpinisten. Bij de wandeling naar den Gorner Grat is dit volkomen juist, maar in een 'gids voor toeristen' had wel iets beters gezegd kunnen worden, en de onvoldoendheid van den korten stok bij werkelijke bergtochten in het licht gesteld kunnen worden. Het met beide handen, in nagenoeg horizontale richting, steeds tegen den berg inzetten van den alpenstok (of pickel) geeft juist den vasten, gevaarloozen stand, en doet de armspieren medewerken bij het omhoog gaan. Juist dan blijkt het, welk een veelzijdige lichaamsbeweging de bergsport is.

Aangekomen in een centrum voor bergtochten, het Trift-Hotel bij Zermatt, vermeldt de heer van Bergen alleen de bestijging van den Unter-Gabelhorn en Mettelhorn (twee gemakkelijke tochten) als 'de een of andere klimpartij', zonder er iets verder over mede te deelen. Hoe gaarne had men hier eene goede beschrijving aangetroffen van dit zeer aanbevelenswaardige berghotel, als uitgangspunt voor tochten van het meest verschillende kaliber, beginnende bij den Mettelhorn en eindigende bij den geweldig-moeilijken Zinal-Rothhorn. Ik koos in den zomer van 1910 den gulden middenweg door de Wellenkuppe (3910 Meter) te bestijgen, op aanbeveling van een bestuurslid der Nederlandsche Alpen-Vereeniging, dien ik voor dezen goeden raad zeer dankbaar ben geweest. Deze berg vormt namelijk een goed type van een tocht, die voor een middelmatigen Alpinist wel is waar inspannend, maar, door veel afwisseling van gletscher en rotsen, belangwekkend en genotrijk is.

Wat men aldus te vergeefs zoekt in het - overigens verdienstelijke - werkje van den heer van Bergen, kan men tot zekere hoogte vinden in het boek van den heer Visser. Het theoretische deel is goed geschreven, en men kan zich daarvan het een en ander ten nutte maken, vooral wat de uitrusting van den bergbestijger en de gevaren der Alpen betreft. Het boek is echter wel wat veel geschreven met het oog op den eerste-rangs-alpinist, en niet inlichtend genoeg voor hen, die geheel onbekend zijn met de bergsport.

Toch kan ik, nu er in onze taal geen handboeken voor bergsport bestaan, ieder, die haar beoefent, of er over denkt ze te gaan beoefenen, aanraden, zich Visser's boek aan te schaffen. Het geeft den beginnenden toerist althans een aantal aanknoopingspunten, en, als men het werk kritisch leest, en alles liggen laat, wat op geforceerde toeren en gidslooze tochten betrekking heeft, kan men er wel eenig profijt van hebben. Evenzeer is het boekje van den heer van Bergen aanbevelenswaardig voor hen, die zich geen tochten in het hooggebergte ten doel stellen, maar slechts te voet het een en ander van de Zwitsersche bergen wenschen te aanschouwen.

Waarheen de voorliefde van den heer Visser zich richt, blijkt voornamelijk uit het tweede gedeelte van zijn boek (blz. 105-367). Daarin verschijnt hij ten tooneele als de hartstochtelijke alpinist, die naar het moeilijkste streeft, en zich niet altijd blijkt te houden aan de theoretische waarschuwingen, die in het eerste gedeelte worden verstrekt.

In het eerste gedeelte heet het op blz. 84: ‘Spot niet met de kracht der elementen, want het dient gezegd, dat juist slecht weer een van de ergste en geduchtste vijanden is, maar verraderlijk bovendien, omdat het zich niet vooraf aankondigt’. Verderop wordt er nog dit aan toegevoegd: ‘Ook op andere wijze kan het hooggebergte verraderlijk optreden, plotseling in gevaar brengend den besten toerist. Die dingen komen voor, maar, gelukkig, o zoo zeldzaam. Maar door het roekelooze te mijden, moeten wij zorgen de verantwoording te kunnen dragen van onze daden, niet alleen tegenover ons zelven, maar ook tegenover hen, die den tocht met ons mede maken’.

Gulden woorden voorwaar, maar in het verdere gedeelte is de sportsman de baas geworden van den voorzichtigen theoreticus. Op 10 September 1909 besteeg de schrijver de Wellenkuppe, twee dagen na een stormdag, waarop Zermatt er uitzag, zooals hij het nog nimmer had aanschouwd. Fel had de stormwind door het dal geblazen en den regen gezwiept tegen de vensters van de hotels. Slechts enkele toeristen hadden zich - diep in regenmantels gehuld - naar buiten gewaagd. Er was veel sneeuw gevallen op de bergen, en al was het den volgenden dag helder geworden, de wind

woei nog steeds uit het Zuiden, en er pakten zich wolken samen achter den Matterhorn. Omtrent den barometerstand worden de lezers niet ingelicht. De schrijver ging dien dag met een jongen, ondernemenden gids naar het Trifthotel, om te zien, of het weder beter zou worden. Den volgenden ochtend gingen zij op weg naar de Wellenkuppe. Uit het Zuiden kwamen nog steeds meer wolken aandrijven en bedekten het grootste gedeelte van den hemel. Zij besloten het toch te probeeren, doch begrepen zelve, dat zij op dien dag de eenige toeristen waren in het Walliser hooggebergte. Bij de rotsen gekomen, moest de beslissing vallen. De gids geloofde niet, dat het weder slechter zou worden (het was dan ook slecht genoeg!). De storm zou het althans droog houden, maar zou het ook wel onmogelijk maken, den top te bereiken, terwijl bovendien de rotsen onder een laag sneeuw en ijs waren bedekt. Er was dus alle reden geweest, om de onderneming op te geven en terug te keeren. Maar de gids nam met opgewektheid de beslissing: 'also wir gehen.'

De heer Visser en zijn gids zetten dus den tocht voort, en dan volgt eene zeer boeiende beschrijving van de met haast bovenmenschelijke inspanning volbrachte bestijging, en het overvallen worden door een zwaren sneeuwstorm op den terugtocht. Eenmaal werd de schrijver door den stormwind van zijn standplaats losgeslagen, en zwaaide hij omlaag, doch de gids, die door den nevel en de sneeuw zijn toerist niet meer kon zien, hield gelukkig het touw strak, en de schrijver werd gered. Zoo daalden zij verder langs de rotsen af, waarbij geen tijd was om zich een juiste voorstelling te maken van den toestand, waarin zij zich bevonden, daar er te veel van hun lichamelijke en psychische krachten werd gevergd. De afdaling zelf, de voortdurende strijd, de zorg voor het touw, dat ieder oogenblik in de rotsen bleef steken, het gebulder van den orkaan, het verwijderd dreunende geluid van de lawinen, dat alles nam hunnen ganschen geest in beslag. Met veel moeite kwamen zij over de sneeuwbrug van den 'Bergschrund'[1]. Daarna worstelden zij verder over de ijs- en sneeuwvelden, en hij kon zich den toestand

1) Bergschrund is de diepe, breede spleet tusschen de rotsen en den gletscher, waarover sneeuwbruggen enkele passages vormen. Verg. Wymper 'Scrambles' t.a.p. blz. 263.

indenken van iemand, die zich ten slotte gelaten overgeeft, voor zichzelf wetend, dat hij niet meer kan, blij te kunnen rusten, zij het dan ook te midden van den sneeuwstorm, die zijn verder lot beslist.

Men is geneigd te vragen, met alle respekt voor den durf en het uithoudingsvermogen: wat bewoog een ervaren alpinist, om zich, bij zulk een hondenweer, te wagen in deze nuttelooze onderneming? De schrijver ontwapent echter den lezer niet alleen door zijn pakkenden verhaaltrant, maar ook door de groote openhartigheid, waarmede hij de begane fouten vertelt, en aan het slot van deze beschrijving zelf de moraal geeft in deze woorden: ‘Zoo'n tocht zal den alpinist een les zijn, dat hij de gevaren in de hooge regionen niet zal onderschatten, en gelukkig hij, die ze heeft medegemaakt, daar waar men ze kon afweren en ontgaan. Zoo'n tocht vergeet men nimmer, en ten allen tijde en overal zal hij aanmanen tot de grootste voorzichtigheid.’

Eenige dagen na dezen tocht ondernam de schrijver eene Lyskamm-bestijging, waarbij het ten slotte weder gevaarlijk toeging. Ook deze expeditie is op uitnemende wijze beschreven. Uitgaande van de Bétemps-hütte (2802 Meter), was het weder matig, en er lag een dikke sneeuwlaag op de gletscherhelling. Met een doffen knal scheurde het sneeuwveld, als eene waarschuwing van de natuur, dat de bergbestijgers een zoo groot mogelijken onderlingen afstand moesten bewaren. Daarna leidde de eerste-rangs-alpinist Finch de geheele partij (gidsen incluis), langs een nieuwen, door hem ontdekten, weg, dwars over het Lysjoch, tusschen een labyrinth van kloven en séracs[1)], waardoor zij den tocht afkortten. Zoo komen zij bij de Gwächte, de overhangende sneeuwmassa's aan den kam nabij den top, waaraan de Lyskamm zijn bijnaam van ‘Menschenfresser’ te danken heeft. Dit gedeelte passeerden zij met de grootste

1) Hier en elders wordt geen verklaring gegeven van vreemde termen. Coolidge zegt op blz. 22: ‘Séracs are huge rectangular blocks or squares, rising independent of each other amid yawning chasms, where the descent is steep, and having a singular creamy tint, to which they owe their name of “séracs”, that being the local term used at Chamonix for the shape assumed by the “second cheese” or whey, when compressed in rectangular boxes.’

moeite en met veel tijdverlies. De sneeuw was zeer slecht, maar toch gingen zij door naar den top, vanwaar zij onverwijld den terugtocht moesten aanvaarden. Bijna verongelukte een der tochtgenooten, maar hij werd uit zijne hachelijke positie door de anderen nog gered. Dicht bij het Lysjoch teruggekomen, werd raad gehouden; het weer werd slechter en slechter, de koude steeds heviger. Zij konden afdalen naar Italië, waar de weg gemakkelijk te vinden is[1)], of naar Zermatt, over de uitgestrekte gletschervelden, waar hun sporen door de steeds dikker wordende sneeuwjacht waren uitgewischt. Een der gidsen geeft den doorslag: 'Naar Zermatt, maar dan langs de route van Herr Finch, anders komen wij er niet.' Finch zelf was er niet voor, want hij waarschuwde voor het lawinegevaar dat daar op dit vergevorderd uur heerscht. Maar de gids had niet meer geluisterd (!), was reeds vooruit gegaan en verdwenen uit het gezicht. En weer slingerde zich hun weg tusschen de diepe, donkere kloven en de hooge ijstorens, terwijl zij staarden naar boven, als om het dreigende gevaar te ontdekken. En dit dreigde inderdaad! Er was nauwelijks een kwartier voorbijgegaan sinds het passeeren van het lawineveld, toen zij het hoorden kraken en donderen, en de plek, waar zij nog kort te voren hadden geloopen, veranderd werd in een chaos van sneeuw en ijs, waar wellicht het gansche dorp Zermatt onder begraven kon worden.

Na dit verhaal laat de schrijver, evenals na dat van de Wellenkuppe-bestijging, een berouwvolle verzuchting hooren: 'Het was een ernstige waarschuwing geweest, die ik nimmer zal vergeten.' Laten wij het hopen, zoowel voor den sympathieken schrijver zelven, als voor de Nederlandsche Alpen-Vereeniging, waarvan hij de bezielende kracht uitmaakt.

Whymper, die een soortgelijke ondervinding opdeed bij zijn verkenningstocht over den Moming-pas (van Zinal naar Randa tusschen Rothhorn en Schallihorn) drukte zich krasser uit: 'It was a monstrous folly. It was foolhardiness. A retreat should have been sounded'. Hij geeft tevens de ziel-

1) Bedoeld wordt de Cabane Quintino Sella boven Gressoney. Vandaar is de bestijging van den Lyskamm niet gevaarlijk en bedraagt het gidstarief frs 50 tegen frs 100 van Zermatt. Zie Baedeker, Schweiz blz. 408 en 420.

kundige verklaring van dergelijke handelingen: ‘No one could say a word in justification of the course which was adopted; all were alive to the danger that was being encountered; yet a grave risk was deliberately - although unwillingly - incurred, in preference to admitting, by withdrawal from an untenable position, that an error of judgment had been committed’.

Men zou evenwel den heer Visser onrecht doen, als men meende, dat zijn boek de strekking heeft, om propaganda te maken voor zulke levensgevaarlijke ondernemingen. Integendeel geeft hij in het hoofdstuk ‘De gevaren der Alpen’ vele nuttige wenken, en wijst er telkens op, dat de in het lage land levende Hollanders, zonder duchtige voorbereiding, geen gewaagde tochten in de bergen moeten gaan ondernemen.

Wanneer men de indrukken samenvat, die de lezing van de reisbeschrijvingen der heeren Visser en van Bergen achterlaten, dan komt men tot het inzicht, dat de Alpen de meest verschillende tochten opleveren, en dat in hetzelfde berggebied een ieder vinden kan, wat van zijne gading is, dat zoowel de wandelaar als de geestdriftige hoog-toerist ‘nach seiner Façon selig werden’ kan. Doch tevens mag het oordeel niet achtergehouden worden, dat de gemiddelde Hollandsche reiziger, die nog jong en krachtig genoeg is, om de bergsport te beoefenen, doch niet weet, hoe hij die zal aanvatten, noch in het eene, noch in het andere boek genoegzaam vinden kan, wat hij noodig heeft. Juist over het ondernemen van de ongevaarlijke bergtochten met een gids, welke een gemiddelde toerist zonder veel bezwaar kan volbrengen, zou een praktische handleiding voor het Hollandsche publiek van veel nut kunnen zijn. Als middel van propaganda voor de bergsport zou dit van meer beteekenis zijn, dan de beschrijving van buitengewone tochten met overweldigende gevaren en moeilijkheden, of die van zeer eenvoudige wandelingen in het bergland. Het is niet zoo gemakkelijk, als men thuis plannenmakende wel denkt, om er achter te komen, wat men in een bepaald bergcentrum doen kan en wat men beter nalaat. Vandaar het stilzitten der meeste reizigers in de comfortabele Zwitsersche hotels, afgewisseld door enkele wandelingen, en het zich verder

verplaatsen per rijtuig of per spoor, in de verbeelding, dat zij op die wijze de Alpen werkelijk goed te zien krijgen. Zulke reizigers zien inderdaad het hooggebergte niet in zijne ware gedaante. Daarvoor moet men te voet gaan naar een hooggelegen berghotel of alpenhut, daar overnachten, 's morgens zeer vroeg de bergen intrekken, onderweg de zon zien opgaan, en een hoogen bergtop bestijgen. Eerst dan verkrijgt men inzicht in de structuur der bergketens, en den waren onvergetelijken indruk van het hooggebergte.

Daarom is het jammer, dat de beschrijvingen van Visser's gevaarlijke bergtochten den lezer eerder afschrikken en ontmoedigen, dan hem aansporen, zelf alpinist te worden. Wie de bergsport niet kent, zal allicht denken, dat de meeste tochten zulke groote gevaren en moeilijkheden met zich brengen, en hij zich daarom liever moet bepalen tot wandelingen à la van Bergen, afgewisseld door de bestijging van een enkelen Aussichtsberg. Deze gevolgtrekking zou evenwel geheel onjuist zijn, en nieuw voedsel geven aan de dwaling, waarin zoovele onzer landgenooten ten opzichte van de bergsport zich bevinden.

Het zou aan den bekwamen redacteur der Mededeelingen van de Nederlandsche Alpen-Vereeniging weinig moeite hebben gekost, aan te toonen, dat het alleszins mogelijk is, de berg sport te beoefenen, zonder zich aan gevaar bloot te stellen, mits men voorzichtig blijve, en zich eenige elementaire kennis eigen make. Voor hem zouden de voorbeelden van dergelijke gemiddelde tochten voor het grijpen hebben gelegen. Ik noemde reeds als zoodanig voorbeeld de bestijging van de Wellenkuppe (natuurlijk bij gunstig weder!). Als een ander dergelijk voorbeeld noem ik den Grosser-Spannort bij Engelberg, dien ik in den zomer van 1908 besteeg, (toen ik met bergsport voor het eerst kennis maakte) met den gids, die mij een dag te voren op den gemakkelijken Titlis begeleidde. De Grosser-Spannort herinnert door structuur en gesteente aan de Dolomieten, en biedt eene interessante klimpartij over niet moeilijke rotsen aan.

Nog wil ik, ter verduidelijking mijner bedoeling, wijzen, als voorbeeld, op de in den vorigen zomer door mij verrichte bestijging van den 3156 M. hoogen Oldenhorn (na logies in de Cabane des Diablerets), afdaling van dien top over den Glacier de Zanfleuron, met zijne breede moraine, naar het

hotelletje op den Sanetsch-pas (2120 M.) om den volgenden dag den Diablerets te beklimmen (3246 M.), en vandaar terug te keeren naar het hotel in Ormonts-Dessus. Het uitzicht 's morgens vroeg op de Walliser bergen (Matterhorn, Monte Rosa, Grand Combin en vele andere groepen) is van eene buitengewone schoonheid. Deze tocht van 2½ dag biedt veel afwisseling aan van rotsen-beklimmen, gletscher- en sneeuwvelden-loopen en het overschrijden van eene lastige moraine. Hij blijft voor den toerist, die niet opziet tegen lichamelijke inspanning, doch ook niet haakt naar den prikkel van het gevaar, eene schoone reisherinnering.

In Ormonts-Dessus verblijvende, heeft men slechts deze twee hooge bergen in zijn bereik, en ligt het dus voor de hand, ze te gaan bestijgen onder leiding van een goeden gids. Doch in de groote centra der bergsport, zooals Zermatt, Grindelwald of Arolla, wordt de keuze voor den beginnenden alpinist veel moeilijker. De gidsen in die plaatsen hebben eene groote voorliefde voor de zwaarste tochten, die voor hen de grootste verdienste opleveren, en waarin zij persoonlijk ook het meeste belang stellen. In den regel hebben zij de gewoonte, alle bestijgingen als gemakkelijk voor te stellen, en zoo kan men licht in eene onderneming gewikkeld worden, die de krachten te boven gaat, en het genoegen absoluut bederft. Men moet daarom voorzichtig zijn in het plannenmaken, en zelf weten, wat men kan en wat men wil, vóór men een gids in zijn dienst neemt. Baedeker is volkomen betrouwbaar, en het is mij altijd goed bekomen hem als autoriteit te raadplegen, nevens den gids, bij de beoordeeling van de betrekkelijke zwaarte eener bestijging. Het kost echter eenige studie en ervaring, voor men in de terminologie van Baedeker's telegram-stijl voldoende thuis is, om, aan de hand zijner samengedrongen opgaven, in verband met de hoogte van het gidsen-tarief, en rekening houdende met eigen individueele kracht, de juiste conclusie te trekken. Dat men, door uitsluitend op den gids af te gaan, in moeilijkheden kan geraken, bleek mij in den zomer van 1910, toen ik bij Saas-Fée, uitgaande van de Mischabel-Hütte (3360 Meter) den Nadelhorn (4334 M.), een der toppen van de Mischabelgroep, besteeg, en wij aanvankelijk het plan bespraken, af te dalen van den top naar de Dom-Hütte, om vandaar naar

Randa te gaan, waar men den trein kan nemen en zoo den omweg over Saas-Grund-Stalden uitspaart. Dit plan leverde voor de gidsen een finantieel voordeel op, en zij gingen er dan ook dadelijk op in. Daar deze tocht echter bij Baedeker alleen in de omgekeerde richting beschreven wordt, en er in den afgeloopen zomer zeer veel sneeuw lag, die alle tochten bemoeilijkte, drong ik er op aan, eerst goed ingelicht te worden over de bezwaren, aan dezen tocht verbonden. Toen kwam de mededeeling, dat het nog al moeilijk zou zijn wegens de vele sneeuw, en dat er ook eenige kans was op het doen ontstaan van lawines. Hierop werd aanstonds van het plan afgezien, en van den top naar de Mischabel-Hütte en vandaar naar Saas-Grund afgedaald.

De Nadel-Grat is een zeer lange, hooge en smalle bergkam, die schier eindeloos rijst en daalt, rijst en daalt, om zich dan te verheffen tot den Nadelhorn, en vandaar weer door te loopen naar de Südlenzspitze. Voor mij was de Nadelhorn-bestijging, ofschoon deze begunstigd werd door prachtig windstil weder, machtig genoeg. De volleerde alpinist zal echter niet tevreden zijn, of hij moet de geweldige Südlenzspitze er bij gedaan hebben (het tarief is dan frs. 80.). Onder de toeristen in de Mischabelhütte deed dit er één, een dame uit Fransch-Zwitserland, die iedereen verbaasde door de snelheid, waarmede zij de bergen beklom en afdaalde. Voor zulke eerste-rangs-bergklimmers rekenen bestijgingen als die van Oldenhorn, Wellenkuppe en dergelijke alleen mede als training-tochten, als overgang tot de groote ondernemingen. Zij leven slechts voor een berg als den Matterhorn, die echter nu hij op de gevaarlijke plaatsen van drahtseil is voorzien, niet langer de grootste achting geniet. Dan wenden zij zich tot Zinal-Rothhorn, Dent Blanche, Weisshorn, en dergelijke bergen, waarvoor een gewone toerist den hoed afneemt zonder ze te bestijgen. En nog hooger rijst de eerzucht van den echten sportieven alpinist, als hij nieuwe wegen gaat uitdenken, om de toppen te bestijgen, of Traversierungen over de berg-wanden uitvoert. In de berghotels en hutten in Zwitserland is men omringd door dergelijke groote figuren op sportgebied, en men moet zich tegen hun invloed weten te dekken, om zich niet van eigen wel overwogen plannen te laten afbrengen, en tochten

te ondernemen, die de krachten te boven gaan. Het genot van de bergsport hangt af van de verhouding, waarin de kracht staat tot de moeite der onderneming. Even gezond als de inspanning, even ongezond is de overspanning, en deze kan, vooral als de groote factor, het weder, niet medewerkt, licht intreden.

Het is in alle geschriften over het alpinisme telkens in het licht gesteld - en toch moet men er zich zelven steeds aan herinneren - dat slecht weder in het hooggebergte een op zich zelve eenvoudigen tocht tot een levensgevaarlijken maken kan. Dat deze waarheid zoo vaak niet erkend wordt, vóórdat het te laat is, ligt meestal aan den beperkten tijd, die een toerist in den zomer beschikbaar kan stellen, om zijn plannen uit te voeren. Er ontstaat dan, bij aanhoudend ongunstig weder, een gevoel van wrevel, van zenuwachtig ongeduld, dat verleidt, om er toch maar op uit te gaan. Het vermaarde ongeluk in den zomer van 1910 bij de Bergli-Hütte vond ook hierin zijn oorsprong. ‘Alles können wir machen, nur das Wetter nicht’, antwoordde mij Johann Kerer, de bekende gids uit Kais in Tirol, toen ik in Augustus 1909 in het Frans-Jozefs-Haus was aangekomen uit Heiligenblut, en niets liever wilde dan, als eerste nummer op het programma van dien zomer, den Gross-Glockner te bestijgen. Het had tevoren vrij sterk gewaaid en gesneeuwd, en, schoon het weder zich had hersteld, raadde hij aan, eerst naar de Stüdl-Hütte te gaan, en daar af te wachten, hoe het weder den volgenden dag zijn zou. Al wandelende naar de hut vertelde Kerer mij velerlei over zijne ondervindingen. Zoo had hij eens met een toerist een paar weken gewacht, wegens het ongunstige weder, vóórdat zij een bizonder zwaren tocht ondernamen: ‘Wenn man auf die Berge steigen will, muss man Geduld haben’, was een zijner vaak herhaalde uitspraken. Hij sprak met gezag, als iemand, die het wist, en hij wist het ook, daar hij alle hooge bergen in Tirol, Zwitserland, Savoye en Dauphiné had bestegen, ook den Kaukasus kende, en zelfs mede was gegaan met een expeditie naar de Himalaya. Van hem kon, juist door zijne zelfgenoegzaamheid en eenigszins schoolmeesterachtige manieren, een beginnende alpinist veel leeren. Hij dorstte niet meer naar roem, dreef er niet naar om extra-geld te verdienen, maar kende de

bergen door en door, en was buitengewoon geschikt, om onderweg praktisch college te geven in de bergsport. Met hem besteeg ik den volgenden dag den Glockner (3798 M.) met een vrij groot gezelschap uit de Stüdl-Hütte. Ook dien dag was er nog vrij veel wind en nevel, en zware ijspegels hingen af in de Erzherzog-Johann-Hütte (3464 M). Eigenlijk had men, om het volle genot te hebben, nog langer moeten wachten, maar de bestijging was toen althans zonder gevaar. Twee dagen later besteeg ik met Kerer den Hoch-Schober, (3250 M.), een berg, waarvoor hij een bijzondere voorliefde had, omdat de tocht interessant en mooi is, en de groote massa der toeristen hem in nagenoeg ongerepten toestand laat liggen. De bestijging van Kals (op 1322 Meter gelegen) duurt 7 uren, maar is niet moeilijk, en het uitzicht onderweg, bij zonsopgang op de Gross-Venediger-groep, en van den top naar den Glockner en omringende bergen, is schitterend. Kerer wees mij in de verte de bergen van Zuid-Tirol, waarheen ik nog zou gaan, en noemde Monte Cristallo, Marmolata en Cimone della Pala, als bergen, die ik wel zou kunnen bestijgen. Van dezen raad maakte ik een dankbaar gebruik, en het bleek mij inderdaad, dat deze gids, met zijne herhaaldelijk uitgesproken ‘Ich kenne alle Sachen’, gelijk had. Dergelijke veelwetende en paedagogisch aangelegde gidsen moesten er meer zijn. Ze zijn echter zeer zeldzaam, en men moet zich op iedere plaats in de bergen eerst oriënteeren met een Lokalführer, die, behoudens uitzonderingen, alleen zijn eigen dal kent.

De Marmolata, bestegen uit het Bamberger Haus op Fedaja-pas, is een berg, die, als men maar Steig-eisen[1)] heeft, zonder eenig bezwaar te doen is.[2)] Niet alleen vele mannelijke toeristen, maar ook vele Duitsche en Oostenrijksche dames bestijgen hem, en geven een goed voorbeeld aan hunne Hollandsche zusteren, die - enkele uitzonderingen daargelaten - veel te bevreesd zijn voor het ondernemen van bergtoeren.

1) Zie Visser t.a.p. blz. 52 omtrent Steig-eisen.
2) Van Contrin-Haus uit is de tocht bezwaarlijker. De Marmolata van de Zuidzijde te bestijgen is een zeer hachelijke onderneming. Het hangt er dus geheel van af, welken der drie wegen men kiest, of men met een gemakkelijke, een eenigszins moeilijke, of een levensgevaarlijke onderneming te doen heeft.

Daar de Marmolata juist in het centrum van Tirol ligt, ziet men van den top alle Tiroler berg-groepen om zich heen geschaard liggen.

De Monte Cristallo en de Cimone zijn beide Dolomietbergen, wier rotsen van den beklimmer eenige gymnastische oefening en het bezit van Kletterschuhe[1)] vereischen, doch die geen buitengewone moeilijkheden opleveren. De klauteraars van den eersten rang hebben er dan ook niet het ware gevoel voor. Zij zijn niet tevreden, vóór zij de Kleine Zinne, of een der scherpe spitsen van de Brenta-groep bestegen hebben. Doch de lichtere Kletter-toeren in de Dolomieten, die hun wedergade niet hebben, wat opwekkende, interessante lichaamsbeweging betreft, kunnen zonder groot bezwaar ook door alpinisten van den tweeden rang worden verricht. Het groote voordeel dezer rotsen is, dat zij bij het bestijgen niet afbrokkelen, maar voortdurend 'gute Griffe' aanbieden.

Dit alles is natuurlijk sedert lang bekend aan diegenen onzer landgenooten, die Zwitserland en Tirol bezoeken, en er een actief deel nemen aan de bergsport. Voor hen zijn deze mededeelingen uit reis-ervaringen van de drie laatste zomers zonder eenig belang; doch voor hen werden zij dan ook nie geschreven. De Alpen worden ook bezocht door een groot aantal Nederlanders, die zich nimmer aangorden tot het bestijgen van toppen, en die de terugreis aanvaarden, zonder het ware genot van het hooggebergte te hebben gesmaakt, terwijl zij zeer goed in staat waren geweest, bergtochten te ondernemen. En juist Tirol leent zich voor hen veel beter dan Zwitserland. Vooreerst zijn de bergen in Tirol minder hoog dan in het Berner Oberland en Wallis; de sneeuw- en ijsvelden zijn er minder uitgestrekt en de zeer zware en langdurige tochten zijn er zeldzaam. Het reizen in Tirol is goedkooper dan in Zwitserland, en de gidsen-tarieven zijn er ongeveer de helft lager. Eindelijk heeft men, terwijl de gidsendienst er even goed georganiseerd is als in Zwitserland, ten opzichte van de hutten in Tirol groote voordeden. In Zwitserland zijn de hutten van den Club Alpin Suisse over het algemeen vrij primitief en daarbij dikwijls overvuld met bezoekers. De leden der C.A.S. trekken zich hier niets van

1) Zie Visser t. a p. blz. 57, omtrent Kletterschuhe.

aan. Zij zijn meerendeels stoere lieden, die afkeerig zijn van alles, wat naar gemak en comfort zweemt, die veelal zonder gidsen er op uittrekken, en hun eigen proviand medesleepen. Bij dit eigenaardige volk der Zwitsers past deze hoogst eenvoudige inrichting der bergsport volkomen, en zij verlangen van een hut niets anders dan een 'refuge' te zijn. Voor de vreemdelingen echter is zulk een Zwitsersche cabane, als het er vol en roezig is, en men er bijna geen nachtrust kan genieten, niet altijd even aangenaam.

De talrijke en goed ingerichte hutten van den Deutsch-Oesterreichischen Alpenverein in Tirol en omringende berglanden zijn daarentegen meerendeels 'bewirtschaftet', bezitten een afzonderlijk vertrek voor dames, en bieden bij slecht weder een aangenaam onderkomen aan. Thans zijn er ongeveer 240 hutten, waarvan 202 'bewirthschaftet'. De gezamenlijke hutten van den D.OE.A.V. ontvingen in den zomer van 1908 totaal *232.176* bezoekers, of gemiddeld bijna *1000* bezoekers per hut. Men ziet hieruit de groote uitbreiding, welke de bergsport langzamerhand heeft gekregen. Aanvankelijk werd zij beoefend door enkele ondernemende mannen, zooals Whymper en Tyndall, die tot het ras der ontdekkings-reizigers behoorden. Personen van dien aanleg hebben de Alpen reeds lang den rug toegekeerd, en exploreeren thans de sneeuwgebergten in andere werelddeelen. In de Alpen zijn deze eerste ontdekkers opgevolgd door de toeristen, die de bergsport als de schoonste en dankbaarste lichaamsbeweging, die er bestaat, komen beoefenen, en die in de bergen slechts ontspanning en nieuwe kracht komen opdoen. Het merkwaardige organiseerende talent der Duitschers heeft zich in de bergsport niet verloochend, en daaraan dankt men de uitstekende inrichting van het 'Hüttenwesen' in Tirol.

Het bezwaar der Zwitsers, dat een hut als de Berliner Hütte te veel op een hotel-restaurant gaat gelijken, is zeker niet denkbeeldig. De meeste Tiroler hutten hebben echter, zooals de Stüdl-Hütte, een gemoedelijk karakter, en bieden den vermoeiden toerist voordeelen aan, die men in Zwitserland maar al te zeer mist. In de Tiroler hutten treft men ook minder van die hartstochtelijke sportslieden aan, en daarentegen een aantal gelijk gestemde bergbestijgers, waaronder

velen van middelbaren leeftijd, die een aangenaam en beschaafd publiek vormen, waaronder het een genoegen is te verkeeren.

De Nederlandsche Alpenvereeniging, die aangesloten is bij den Deutschen- und OEsterreichischen Alpenverein, volgens een contractueele regeling, vindt voor hare propaganda onder onze landgenooten nog een ruim arbeidsveld. De bergsport trekt thans jaarlijks enkele honderden Nederlanders tot zich. Dit aantal zou gemakkelijk tot een paar duizend kunnen worden opgevoerd, indien het inzicht meer algemeen verbreid werd, dat deze lichaamsbeweging beoefend kan worden, zonder dat er waaghalzerij bij te pas behoeft te komen. Thans moet iedere Hollander zich, op eigen gelegenheid, in de bergsport inwerken. Hij moet ondervinding opdoen, en maakt allicht in den aanvang fouten, die hem, onder ongunstige omstandigheden, duur te staan kunnen komen. Het opdoen van eenige elementaire kennis uit een handboek is een niet te versmaden hulpmiddel. In het Duitsch en Engelsch bestaan een aantal werken over het alpinisme, doch deze zijn niet ingericht naar de behoeften van een Hollandsch lezers-publiek[1]. Een Nederlandsch handboek over bergsport, met eenige kaarten, opgaven over hutten, wenken over uitrusting en techniek, en beschrijvingen van enkele, niet te zware, tochten, als voorbeelden voor den beginnenden alpinist, zou, vooral indien aan Tirol speciale aandacht werd gewijd, in eene behoefte voorzien.

Nu is het ongetwijfeld waar, dat het ten slotte aankomt op eigen initiatief en eigen ondervinding. Iemand, die alle ervaring mist, kan den raad van een ander over een te ondernemen bergtocht, mondeling of in een boek gegeven, niet blindelings opvolgen. Daarvoor loopen de individueele krachten te zeer uiteen, en is de smaak te verschillend. Zoo is het zeer goed mogelijk, dat iemand, die voor het eerst het hooggebergte bezoekt, bestijgingen als die van Wellenkuppe, Nadelhorn, Gross Glockner, Monte Cristallo en Cimone te zwaar zal vinden. Wie tegen het beklimmen van rotsen

1) Zie de lijst der boeken bij Visser, t.a.p. blz. 67-72. Onlangs is een in vele opzichten voortreffelijk Engelsch handboek over Zwitserland uitgekomen: Swiss Mountain Climbs bij G.D. Abraham, London, Mills land Boon.

opziet, of niet geheel vrij is van duizeligheid, doet beter het bergbestijgen geheel na te laten, of zich te bepalen tot bergen als Titlis, Breithorn, en dergelijke, die geenerlei technische moeilijkheden opleveren.

Intusschen zijn er zoovele onderling vergelijkbare grootheden in de Alpen, dat een handboek, vol praktische inlichtingen, voor den beginnenden alpinist van beteekenis zou kunnen zijn. Noch het boek van den heer Visser, noch dat van den heer van Bergen kan in deze leemte voorzien, al komt het eerste er eenigszins aan te gemoet. Misschien trekt de Nederlandsche Alpen-Vereeniging zich dit onderwerp eens aan, wat van veel invloed zou kunnen zijn op de toeneming van haar ledental.

Deze vereeniging, welke in 1903 werd opgericht, doet reeds veel nuttig werk, en het bestuur verdient voor zijne belangelooze toewijding allen lof. Toch schijnt zij mij eerst aan het begin harer werkzaamheid. Weliswaar bevatten de Mededeelingen der N.A.V. tal van gegevens over tochten, ook van mindere zwaarte, en tracht de vereeniging reeds door hare Alpen-Kalender het groote publiek te bereiken, doch de geest, die de Vereeniging bezielt, is nog te veel die van het sportieve, dat de meeste Hollanders afschrikt. Ontwikkeling naar ruimere en mildere inzichten schijnt mij evenwel geenszins buitengesloten. Evenals de Alg. Ned. Wielrijders-Bond oorspronkelijk het snelrijden op afstanden propageerde, om later het toerisme in vollen omvang te gaan bevorderen, zoo kan de Ned. Alpen-Vereeniging in de toekomst meer en meer het vereenigingspunt en de vraagbaak van de Nederlandsche bergtoeristen worden. Breidt het ledental zich dan allengs uit, dan zal ook eens bereikt kunnen worden, dat men - op voetspoor van zoovele Duitsche Sektionen - een eigen alpenhut gaat oprichten, waardoor wij de eer van ons land in de bergen hoog zullen houden. Een ‘Niederländische Hütte’ in het hooggebergte! De benaming heeft iets paradoxaals, maar de stichting zou, waar wij thans steeds te gast komen in de hutten der andere Sektionen, een daad zijn, waaraan een nationale gedachte ten grondslag ligt.

Al sluit dus deze recensie van de boeken der heeren Visser en van Bergen met een ‘dankbaar maar niet voldaan’, dit neemt niet weg, dat zij, en vooral de eerste, onze lite-

ratuur over de Alpen hebben verrijkt. Bij hunne lezers zullen zij in stille winter-avonden de Alpen in hun zomerpracht voor oogen hebben getooverd, en bij hen nieuwe plannen hebben doen opkomen, een nieuw verlangen hebben doen ontstaan, om in volgende zomers weder de hooge berglucht in te ademen en zich, vrij van arbeid en zorgen, te bewegen in de heerlijke Alpennatuur.

J. KRUSEMAN.

Over kunstenaar-zijn en Vincent van Gogh.

Indien men het koninkrijk der Nederlanden een roofstaat heeft mogen noemen, zoolang het zich buiten de Berner Conventie hield, is onlangs over dezen staat *la mort sans phrase* uitgesproken. De volstrekte onverschilligheid, waarmee de hooge vergadering, welke juist nog zóózeer haar best gedaan had, den naam rederijkerskamer waard te blijven, bijna zonder één woord van verzet, na totaal geen aarzeling, haar fiat aan het wetsvoorstel heeft gegeven, moge, meer nog dan voor de regeering, een verrassing zijn geweest voor al de rekwestreerende boekhandelaren en drukkers, van welke er uit Limburg nog een verzoekschrift tot verwerping openbaar maakten, daags na de Kamerbeslissing; de schrijvers, de kunstenaars, al die landszonen, in wier belang de maatregel zijn zal, kunnen deze luchthartige vlugheid van een lichaam dat nooit zich haast, onmogelijk als een blijk van zorgzame genegenheid beschouwen, doch weten: de Kamer wilde er af zijn, daar toetreding, zoo niet veiligheidshalve, voor ons fatsoen eenmaal noodig leek.

De houding van het publiek in deze kwestie: het ontbreken van alle belangstelling bij lezers en bij genieters-van-kunst, van alle actie *in* couranten (over die *door* de dagbladen zwijg ik!), is kenschetsend geweest voor de lauwheid der algemeene kunstwaardeering ten onzent. Na al die jaren weigerens en uitstellens door 's lands overheid, was het drukke betoog der industrieelen, die, rechten

loochenend en het moreele en stoffelijke voordeel der schrijvers en kunstenaars voorbij-pratend, hun belang omhoog hielden, alsof het er een voor heel het volk was, toch geenszins zonder alle gevaar.[1)] Waar bleven de ‘stemmen uit het publiek?’ Waar toonden lezers mee te voelen met hun gestadige genotsverschaffers, de schrijvers, die, van wettelijk en zedelijk recht overtuigd, voor zich en voor hun vakbroeders elders, vooral een moreele voldoening vroegen? Een dergelijke onverschilligheid tegenover die Nederlandsche kunst bij uitnemendheid, die de Nederlandsche taal gebruikt, wordt te pijnlijker opgemerkt bij de blijken van nationaal gevoel, als niet alleen het Algemeen Nederlandsch Verbond er aanhoudend geeft.

Het nationaal-gevoel in de taal... Het is nu mode, van *spijslijst* te spreken en, al zeggen de meeste menschen nog *kellner*, omdat *aannemen* werkelijk onbeschaafd klinkt, den scheerder het *coiffeur* te misgunnen. Doch is het raadseltje van het Fransche woord voor een vrucht, dat het eerste, tweede, derde... en laatste van een ander woord vormt, hetwelk in zijn geheel een volkslied aanduidt, niet een waarlijk doeltreffend grapje? Twee, drie, vier regels van het *Wilhelmus* moge men uit een menigte kunnen hooren, maar wordt gemeenschappelijk gezang daarna niet inderdaad met ‘pomme's’, of precieser met ‘pom-pom-pom’ voortgezet?... Hoe zouden we dwepen met onzen Marnix, terwijl we het *Wilhelmus* niet kennen? Hoe met een Vondel, daar de doorzettingskracht van Willem Royaards is noodig geweest om duizenden menschen voor de eerste maal den ganschen *Lucifer* te doen lezen of hooren? Hebt gij ooit in Duitschland heel een zaal met tekstboekjes *gewapend* gezien, wanneer er *Faust*; in Frankrijk, wanneer de *Cid* vertoond werd?

Jammer voor Vondel? - Ja. Jammer voor de duizenden? - Zeker. Het is inderdaad voor hen meer te betreuren. Nochtans, een dichter behoèft waardeering, als de plant, die bloeien zal, water en zon.

Men heeft ons als ‘het Land van Rembrandt’ geprezen. Rembrandt is er failliet kunnen gaan. Wat de verhoudingen heden ten dage betreft, genieën als Jacob en Willem Maris, een heros als Jozef Israëls, zijn er nooit *hoffähig* gebleken. Wanneer heeft, met of zonder het Hof,

de stad Den Haag Jozef Israëls gevierd, als de stad Venetië het verleden jaar gedaan zou hebben, indien de bejaarde meester niet voor de eer had moeten bedanken?

Hebben bestierderen onzer afdeeling op de tentoonstelling te Brussel den bouwmeester Kromhout verboden te bouwen volgens zijn in dubbelen zin oorspronkelijk plan, wat hij, kundig als nabootser ook, daar nu voor hen neergezet heeft, kon er ons enkel opmerkzaam op maken, dat de Nederlandsche bouwkunst in vroeger eeuwen makkelijker gewaardeerd is dan de Nederlandsche bouwkunst nu. Niemand beter dan wie hier woont, vermag te weten, tot welk veelzijdig gebruik een schouwburg in ons land pleegt te strekken. Nochtans heeft de Haagsche overheid... niet één landgenoot uitverkoren en in staat gesteld tot kostbaar reizen om de resultaten van praktisch en estetisch inzicht overal te vergelijken; maar heel den bouwmeestersstand heeft zij gegriefd, door hulp van buitenaf te ontbieden, als ware zij gelijk een huisvrouw, die een diner moet geven en wier keukenmeid slechts den burgerpot kent. Wat *is* hier een architect tegenwoordig! Van Campen was een groote meneer, maar ja! gaan we eenmaal terug tot de oudheid, dan raken we op het laatst in Egypte, waar de kaste der bouwmeesters immers onmiddellijk kwam na die der priesters en verre vóór die der kooplieden. De geestelijken brengen het ver, ook bij ons; een dominee zelfs tot minister van landbouw; doch de Nederlandsche kooplieden zijn sedert lang gewoon, hun Egyptische voorgangers op de architecten te wreken.

De hoop op de wraak van het nageslacht, op waardeering in de toekomst, houdt verguisde kunstenaars staande, als de verwachting van een hiernamaals veel tobbers in den struggle for life.

Toch staan kunstenaar en kunstwerk *in* hun tijd, zelfs genieën wortelen in hun land en hun eeuw. Genieën mogen eerst langzaam begrepen worden, het complex de kunst hangt aan den tijd, is er immers een uiting van.

En niet slechts *wil* deze ‘uiting’ gehoord worden; er is meer en iets anders nog; de kunst *behoeft bescherming.* Zonder deze kan zij niet zijn. ‘*Noodig*’ is zij immers geenszins! Kunst is weelde - en bovendien: een weelde-ding, dat niet zoo maar te koop is.

De kunst behoeft bescherming *per se.* Doch als ooit bescherming, gelijk alle altruïsme, ten goede komt aan beschermer en beschermde beiden, dan zeker de bescherming der kunst.

De eisch lijke niet te materialistisch. Hij wordt niet gesteld *om* het stoffelijk voordeel! De weelde, waarin meermalen kunstenaars van groote landen, zelfs schrijvers van groote landen kunnen leven, komt zelden hun begaafdheid ten goede. Waar de kleinheid van het taalgebied den schrijver in een klein land een gelukkigmakend besef geeft van intimiteit: van huiselijkheid, gezelligheid, liefheid, gelijk in een groot land niet bestaan kan; doch tevens veel grootere inspanning, immers onder veel lagere belooning vergt; daar zou hij, dunkt mij, vorderen kunnen, dat althans veel geestelijk loon hem het derven van het and're vergoedde. Echter Hollandsche *hero-worship...* Doch ik doelde op stoffelijken steun, niet, echter, *om* het stoffelijke, maar om de onafhankelijkheid, de vrijheid tot en in den arbeid, zonder dien steun hier onbestaanbaar.

Twee vragen beheerschen de kunstbescherming: is er reden tot bescherming? en: is er voor de kunst geen gevaar bij bescherming?

Wat het laatste betreft: bang voor haar, haar gezag? Waar zij tieren kan, zorgt zij wel voor zichzelve; en *mits er wederzijds gezond begrip is*, zullen, wie haar te beschermen *wenschen*, hierom haar gezag evenmin aanranden, als een leger, dat over de vrijheid eens lands waakt, bij gezond begrip de natie bedreigt.

Ons ‘kunst is geen regeeringszaak’ is sinds lang een gevleugeld woord gebleken, dat nooit iemand heeft laten vliegen, dat nooit zoo, volmondig is uitgesproken. En dat de praktijk nooit heeft gehandhaafd. Bij de kunstbescherming in land en in stad is enkel de vraag: tot hoever? hoeveel? M.i. moest men *véél verder* gaan dan in Nederland pleegt gedaan te worden, zooals men verder gaat voor den godsdienst, zooals men doet voor de wetenschap. Zijn er, om bij de laatste te blijven, niet tal van hoogleeraren, die, met een hoogleeraarstraktement, d.i. een uitkeering uit de staatskas, door welke zij in hun onderhoud en dat van hun gezin kunnen voorzien, bij de enkele uren college per week voor heel enkele leerlingen, onmogelijk geacht kunnen worden

den lande waar voor het geld te geven, *tenzij* men er bij in rekening brengt, dat heel hun arbeid ten dienste van 't land is? Zeer weinig college-uren - maar heel een leven van wetenschap. Waarom, daar deze dingen bestaan, en niet mij hoort gij ze misprijzen, waarom zoo niet eveneens een Kloos, een Van Deyssel, een Boutens gelegenheid geschonken tot een van zorgen bevrijd voortarbeiden in 't algemeen belang: het opgaan in hun levenswerk, terwijl zij, loondienaars van den staat, enkelen - misschien wel velen - door spreekbeurten of colleges daarin inwijden, juist zooals de wetenschapsman inwijdt in zijn schoonen arbeid? Dacht gij, dat, bij het onderwijs, thans aan onze hoogescholen door geleerden gegeven in de geschiedenis der schoone letteren, juist over hun schoonheid, dat is toch hun wezen, niet nog wat te ‘doceeren’ zou blijven door een dichter of prozaïst?[2)] Maar de dingen zijn vreemd verdeeld! Gij kent de Leidsche Maatschappij der Nederlandsche Letterkunde. Dat is nu geen staatsinstelling. Toch is zij wel zeer officieel. Ook ik hoor tot haar talrijke leden. Het kost me jaarlijks enkele guldens. De benoeming gold als een onderscheiding. Doch aan heel de werkzaamheid dezer Letterkunde-Maatschappij heb ik, die toch zuiverder ‘letterkundige’ ben (ons officieele woord voor schrijver immers) dan hoogleeraren in de geschiedenis der letterkunde, hoe hooggeleerd zij wezen mogen, omdat ik - zij het nog zoo weinig - ‘letterkunde’ heb *voortgebracht;* aan heel hare werkzaamheid heb ik niets, daar zij zich uitsluitend bemoeit met het verleden, elk boek, elk handschrift, elken brief, elk vodje papier, van waarde vindend... voor *historische* studie.

Vergelijk met de akademische wetenschapstoestanden de inrichting onzer eenige rijksakademie van beeldende kunsten, haar jarenoud te kort aan ruimte, de honoreering hare hoogleeraren, die van den hoogleeraar-directeur en de administratieve verplichtingen hem opgelegd; en zoo ge dan in België rondkijkt, de paleizen der akademies te Brussel en te Antwerpen ziet en een parallel trekt tusschen het leven, dat een Van der Stappen te Brussel leidde en het stille bestaan van den goeden en grooten Allebé hier - dan vindt gij de kunst in ‘het land van Rembrandt’, ook wat het onderwijs betreft, als een asschepoes behandeld.[3)]

***

Kunst beschermen, d.i. tot een scherm, tot een schild zijn, is kunstenaars stoffelijk steunen, sterken, en hierdoor moreel helpen standhouden. Het leven van den kunstenaar is altijd en overal dat van een hulpbehoevende. Van... een maatschappelijk-minderwaardige dus!? - Is de vrouw maatschappelijk-minderwaardig? De kunstenaar gelijkt de vrouw.

In de *Souvenirs d'enfance* zijn eenvoudige dorpsjeugd vertellend, heeft Ernest Renan gelegenheid gevonden tot het inlasschen der allerliefste schets van een prachtig dorpsmeisje, *la petite Noémi*, nauwelijks twintig jaar oud gestorven, 'morte de tristesse', dóórdat zij zoo mooi was, mooi en even kuisch als mooi: 'trop belle pour nos pays(ans).' Ook Renan, ofschoon jong al een halve geleerde, had haar aantrekkingskracht ondergaan. 'Je voyais - vertelt hij - bien ma supériorité intellectuelle, mais, dès lors, je sentais que la femme très belle ou très bonne résout complètement, pour son compte, le problème qu'avec toute notre force de tête nous ne faisons que gâcher. Je ne comprenais que vaguement, déjà cependant j'entrevoyais que la beauté est un don tellement supérieur, que le talent, le génie, la vertu même, ne sont rien auprès d'elle, en sorte que la femme vraîment belle a le droit de tout dédaigner, puisqu'elle rassemble, non dans une oeuvre hors d'elle, mais dans sa personne même, comme en un vase myrrhin, tout ce que le génie esquisse péniblement en traits faibles, au moyen d'une fatigante réflexion.'

Er is, natuurlijk, een aanzienlijk derde aan deze vergelijking. Zelfs stelt Renan talent en genie, juist als niet zóóveel waard, tegenover de beteekenis der vrouw. Nochtans gelijkt de kunstenaar haar. Er is aan zijn gevoelswezen, aan de onbewuste kracht die hij in zich voelt, die bij alles hem drijft, de Muze, veel, dat aan het gedreven-worden der vrouw doet denken. Beiden ondergaan in hun gansche bestaan als een blinde woede den drang tot scheppen. In beiden is even sterk de behoefte, daaraan alles op te offeren. Dat is beider instinct, beider doel buiten zichzelf en altijd sterker dan zij zelf, daar het niet voldoen eraan beiden even vast doemt tot onvoldaanheid. De vrouw, tot het huwelijk, of juister, want het huwelijk is middel, tot het moederschap bestemd, daartoe getooid met een aantrekkelijkheid, zóó onweerstaanbaar, dat zij 'a le droit de tout dédaigner' (zij moet onweerstaanbaar

zijn voor haar doel), aanvaardt als iets vanzelfsprekends - immers ook bij de dieren het wijfje - het onderhoud dat de man haar verstrekt.

In denzelfden zin hulpbehoevend bij de praktische levenseischen is de kunstenaar. Ook hij zit - te broeden, moet blijven op 't nest, kan niet hinaus ins feindliche Leben. Wirken und streben, pflanzen und schaffen - hij doet niet anders. Doch niet füllt sich der Speicher mit köstlicher Habe en zelfs arbeidt hij niet om dit Glück zu erjagen.

Vrouwen hebben zich ten allen tijde aangetrokken gevoeld tot kunstenaars: zou het niet zijn, doordat dezen, evenals zij, de vrouwen zelve, niet in de eerste plaats plegen te denken aan zichzelf, maar geheél in den dienst van hun levensdoel staan? De bijzondere gunst der vrouwen heeft bijzondere, vaak vreemde, malle, ook droevige, weerzinwekkende gevolgen gehad. Shaw, die in zijn *Mensch en Oppermensch* Tanner tot Tavy zeggen laat: - ‘Jij bent artiest, dat beteekent, je hebt een doel, dat je evenzeer in beslag neemt en even gewetenloos is als dat van 'n vrouw’, voegt hier iets later aan toe: - ‘Sinds het huwelijk ontstond, is de groote kunstenaar bekend geweest als 'n slecht echtgenoot.’ Een goed kostwinner is hij inderdaad te zelden - het kostwinnen kàn zijn hoofddoel niet zijn.

Ook heeft kunst immers nooit vaste geldswaarde! Rembrandt, ook kwantitatief de meest verwonderlijke producent, heeft failliet gemaakt; en het terugvinden, het ontdekken van wat ook van hem houdt thans de wereldpers bezig, al weet men niets over kwaliteit, omdat één echte Rembrandt is een fortuin. Doch ook schilders-tijdgenooten hebben immers maar dood te gaan, opdat meteen hun werk een prijs maakt. Terwijl andere menschen jaarlijks een deel van hun loon afstaan voor een uitbetaling na hun dood aan het gezin, zou men er toe komen te wenschen, dat kunstenaars hun leven lang geld konden leenen tot onderhoud van de familie, daar dit geld immers, zoodra ze maar zijn gestorven, met rente kan terugbetaald uit de opbrengst van hun, nu waardevol, oeuvre...

Hierbij denk ik slechts aan de schilders: kunstenaars, voor wie geen landsgrenzen bestaan. Het verwondert u niet, dat het lot der schrijvers mij meer ter harte gaat. De schrijvers

in een klein land als het onze!... Onlangs is er een gestorven: Adriaan van Oordt, vijf-en-veertig jaar oud. De dagbladen hebben necrologieën, de tijdschriften herinneringsstukjes of gedichten op hem gebracht. Hij was een burgemeesterszoon. Hij is commies bij de posterijen geworden. Tegen dit bestaan bleek hij niet bestand. Zijn gezondheid is wel altijd wankel geweest. Doch er was immers ook die neiging, die drang?... Een tijdvak van verlof om ziekte bracht hij op Walden door bij Van Eeden. Daar leerde hij de jonge Rotterdamsche kennen, als hij van goeden huize en als hij onbemiddeld, die de heldhaftige deelgenoote is geworden van zijn tweede, zijn eigenlijke leven - buiten de posterijen, in een houten woning zoo groot als een niet te ruime kamer, onder de sparren achter Walden. Het werk, daar gemaakt, althans dat in proza, in het meest poëtische proza, heeft, hoe scherp gescheiden letterkundige ‘richtingen’ er in ons landje mogen bestaan, bewondering - zij het hier en daar met voorbehoud - gevonden bij allen, die oordeelen konden. En wie nu nader dat leven kent... ik heb zijne vrouw heldhaftig genoemd, gezegd dat zijn huis als een kamer zoo groot was. Hij had het minder dan een flink werkman. In zijn jeugd had hij weelde gekend, evenals zijn vrouw die gekend had. Hij was niet alleen een hoog aristocraat naar den geest, hij was het tot in al zijn manieren. Al droeg hij een trui en rookte een pijpje, hij bleef overal de distinctie zelve. Wanneer hij, met zijn zacht-mooie stem, verhalen deed als van die slagersvrouw, die, toen hij per fiets te Bussum het wekelijksch kwantum spek kwam koopen, goedig maar luid zei tegen haar echtvriend: - ‘Doe d'er nog een brokje zwoor bij, 't is voor die menschen uit het schuurtje achter Walden’, dan was het niet alléén de humor in verhaaltrant en toon, dan had elke trek op zijn fijn gezicht, elke beweging der ledematen in zich de aangeboren voornaamheid. Ik zei u, dat zijn gezondheid niet goed was; de zenuwachtige arbeid bij posterijen en telegrafie zou hem moeilijk zijn gevallen, ook als hij geen schrijversdrang gevoeld had. Ook niet-artiesten van goeden huize leven immers wel in ontbering! Maar de lachende moed, die hem haar deed dragen, de tevredenheid, die dat alles niet telde... waaraan zou hij die hebben gedankt, als het geen kunstenaarsmoed geweest was?

Voor zijn werk wist hij ook uitkomst. Toen de behoefte aan intensiteit van beschrijving in zijn historische-romans hem deed verlangen naar de visie van middeleeuwsche edellieden, stappende door een bosch, kwam zijn humor hem te hulp met het denkbeeld, afgedragen inexprimables van tricot naar Palthe te sturen met kleine lapjes zijde of satijn in mooie kleuren, en het verzoek, deze ex-kleedingstukken naar deze prachtige stalen te verven. Bij Palthe dacht men aan de bestelling van een krankzinnige, stuurde het rommeltje terug, doch voerde na een nader schrijven de order uit. En nauwelijks had Van Oordt het verlangde gekregen, of hij vroeg een paar vrienden uit Amsterdam op de koffie en noodde hen na den middag uit, in het belang der Literatuur wat te kuieren onder 't omringende hout, met, bij wijze van middeleeuwsche nauwsluitende ridderbeenenbekleeding, de... wel zeer weinig solide gebleken, maar prachtig gekleurde inexprimables. Het slot, dat er toen juist een koddebeier langs kwam, die proces-verbaal wilde maken, hoort, geloof ik, tot de legenden; maar Van Oordt, in zijn niets te gering en niets te hoog achtende overgegevenheid aan zijn werk, is met die bestelling bij den stoffenverver en het beroep op letterkundige vriendschap wel gekenschetst.

Beklagen we zoo een mensch? O, neen! Toch is hij - want hij was *niet* de ‘slechte echtgenoot’, waar Shaw van spreekt - door zorg en zelfkwelling veel gefolterd. En, al ware hij dit minder, niet ieder heeft dien, zoo veel bijkomstigs gering achtenden, hoogen-moed. Wanneer dan nochtans *de drang* er is en als een behoefte schrijnt en steekt; wanneer men een ànder vak om den kost koos: is de band hieraan dan niet een foltering, even erg als die aan de vrouw in een - door alle menschen luidkeels veroordeelden - *mariage de raison?*

Van Oordt is ongeveer tegelijk gestorven met Willem Maris en beiden heeft Albert Verwey herdacht in een sonnet in *De Beweging* van November, dat ik verklaar uit bekendheid met beider *struggle.*

> Zij sterven ook: de schilder en de schrijver.
> Het korte leven gaf hun last genoeg.
> Daar hen een Demon felle wonden sloeg,
> Joeg hen een God met zijn bezeten ijver.

Zij wisten dat op iedere' achterblijver
De God zich wreekt, en dat de wondenploeg
Hem wreeder rijt: want wie twee namen droeg -
Demon en God - hij is dezelfde Drijver.

Zoo leden zij en deden, en geloofden
Dat die in 't eind valt in de voor, gebroken
Als graan, zoodra het voorjaart, rijker spruit.

Zij groetten fier de kouters die hen kloofden
En hielden zich diep in zichzelf gedoken
En in den grond, die hen toch niet besluit.

Het is mogelijk, dat mij met schijn van billijkheid worde verweten, bij de ‘felle wonden’, waar Verwey van rept, ten onrechte in de eerste plaats aan niet meer dan stoffelijks gedacht te hebben. Dan vraag ik: is niet èlk leven een complex? De factoren grijpen in elkander in. En werkelijk telt zelfs bij den roem van een Willem Maris dit mee voor een niet klein gedeelte, dat het enorm vele prachtigs, door hem gemaakt, is kunnen ontstaan onder de vele zorgen, die vaak zijne vrijheid aangerand hebben. Wat kan een artiest de materie schelen? Hoogstens tot afleiding geeft hij er om, of tot geestelijke opwekking, als de stoffeering van een schildersatelier kan veroorzaken.

Máár de onafhankelijkheid! En toch - hoe moeilijk valt het dikwijls den grootsten, haar te handhaven onder de verzorging van het gezin!

Het bijbelwoord, dat niemand twee heeren vermag te dienen, geldt voor den kunstenaar als regel. Voor geen ander gelijk voor den kunstenaar. Schilders, geheel aan hun werk zich wijdend - en daarbij meer of minder goede echtgenooten: gezinverzorgers - hebben wij ten allen tijde gehad. Schrijvers niet. En om te beginnen heeft vader Vondel bewezen, dat men ‘er’ nog wel wat bij kán doen.[4)] Door zijn verzen *Korenbloemen* te noemen, gaf Huygens te kennen, zelf er een gewas in te zien, tusschen het nuttige koren gegroeid. Bilderdijk leefde geheel in zijn werk: Bilderdijk balling en bohémien. Later deed zoo Multatuli. En na dezen hebben, in onzen tijd, velen het gewild. Is niet de *Nieuwe-Gids*-beweging in àlles vooràl een vrijheids-beweging geweest? Vrijheid, onafhankelijkheid - oprechtheid; een en eenzelfde

begrip voor elken kunstenaar; dat, wat hij het meest behoeft.

Juist in dit besef is de *schoone utopie* ontstaan, welke het broederpaar Vincent en Theodoor van Gogh vervuld heeft.

***

Hunne zuster, Mevrouw Du Quesne - Van Gogh heeft een boek over Vincent geschreven en doen uitgeven[5)], waarin Theodoor wordt geprezen, als voor Vincent vervuld geweest van een teederheid, gelijk een moeder heeft voor het meest-zorg-eischende harer kinderen. 'Genegenheid, vereering veeleer.' Vereenigen wij de beide begrippen

'Zorg - zoo schrijft mevrouw Du Quesne - dat was het wat men (naar Theo's gevoel) behoorde te hebben voor *Een* - zij schrijft het woord met een hoofdletter en dit lijkt wel in beider broeders geest - *die, geheel en al blind voor de nooden en behoeften van een gewoon dagelijksch bestaan, nochtans geenerlei gebrek mocht lijden, ten einde ongemoeid zichzelf te kunnen brengen tot het standpunt, dat hij beoogde.*'

Theo van Gogh kende door zijn betrekking het wezen van de kunstkooperij; hij wist van nabij, hoe het bestaan van vele Fransche schilders was: hoeveel veilheid daarin heerschte, welk dor akademisme, wat walgelijke modeslavernij; hij zag een groep independenten, waarvan hij de gebreken en buitensporigheden natuurlijk opmerkte, maar in wie hij echtheid, zuiverheid, kracht vaak en altijd de kunstliefde waardeerde - de wezenlijke liefde voor de kunst, als doel, niet als middel om lekker te leven; de liefde, die niet was bij modeschilders. Voor die geestelijk-gezonderen vermocht hij in de zaak, waaraan hij verbonden was, geen belangstelling op te wekken, en zoo beproefde hij het waarschijnlijk ook niet voor Vincent, hem den zóó bijzondere, den broeder, dien hij als een vader liefhad. Doch wat deed hij al niet voor hem! De genegenheid tusschen die twee broers, juist te Parijs en in die omstandigheden - de een, van den meest onafhankelijken schilder, de ander van een 'commis' met gekleede-jas in een boulevard-kunsthandel: deze broederliefde is een stof voor een roman van hoog-geestelijk leven met al het eigenaardige van onzen tijd eraan vast, zóó bijzonder, zóó rijk, als de moeilijkste romancier maar zou kunnen

verlangen. Ieder kent het einde: - Vincent's zelfmoord en de dood van Theo een half jaar later.

Tot géén begin van verwezenlijking, doch wel tot omstandige uitwerking-op-papier, is hun groote plan gekomen van een soort wereldvereeniging, een kunstbroederschap, waarvan het samenstel geheel aan een godsdienstige vereeniging denken doet, met geestelijken, kerkeraden, leeken; hier: kunstenaars, de producenten, ledenkoopers, de consumenten, en, tusschen dezen in, de mannen, die het werk van kunstkoopers, maar zonder winstbejag, als een vast gesalarieerd ambt in dienst der heilige zaak, vervullen zouden.

Dat zij kinderen uit een pastorie waren, komt hierbij van zelf in herinnering. Vincent was een-en-al geestelijke.

Ik vind het boek van Mevrouw Du Quesne niet mooi, integendeel, geschreven in een toon van leege deftigheid; en ik *weet*, dat het onbetrouwbaar is. Voor de kunsthistorie: voor de kennis der ontwikkeling van Vincent, heeft het géén waarde. Integendeel is het daarvoor *gevaarlijk*, want, gelijk Ian Veth in een artikel over Breitner schreef, waar hij het had over een onjuistheid: ‘Staat zoo iets ergens gedrukt, dan vindt het zijn weg verder in de literatuur.’ Hierom verheugt het mij, aan dit opstel een reeks corrigenda op het boek van Mevrouw Du Quesne te kunnen toevoegen[6].

Doch, welke rechtmatige bezwaren, welke grieven men tegen den - overigens zeker goed-bedoelden! - arbeid der - gaarne fantazeerende - zuster hebbe, omtrent Vincent's *ouders* vindt men er waardevolle dingen in; en ook heb ik dit er wel in gevonden: *de eenheid* in het leven van dien zoeker, dien dweper, dien zonderling, dien eenzaamling, die trouwens niet altijd een eenzaamling was, wel altijd een zoeker. Zijn kort bestaan lijkt heterogeen; veel verschillends heeft hij beproefd, totdat hij opeens predikant wilde worden en Latijn en Grieksch ging leeren doch de ‘schoolsche’ voorbereiding bij Dr. Mendes da Costa al even moeilijk duldde als later te Parijs het schoolsch gedoe op het atelier Cormon, dat hem tot de schilderstaak nader zou brengen. De taak. Vincent voelde altijd de taak. Met een feuilleton in het *Handelsblad* heeft de heer Mendes de voorstelling, in het boek van het onderwijs in oude talen gegeven, verbeterd. ‘In weinige maanden had hij het latijn en grieksch

onder de knie,' had Mevrouw Du Quesne verzekerd. Volstrekt niet, verbeterde Mendes. Hij zou het nooit goed hebben geleerd. Zijn diepste besef vond die kennis overbodig. Wat heb ik aan grammatica om armen menschen den troost te brengen van den Bijbel en de Navolging Christi? Zoo zei hij telkens tegen Mendes. En eindelijk schreef hij het aan de ouders. Zonder uitstel wilde hij het Evangelie gaan verkondigen. Jezus zelf had het voorbeeld gegeven, was niet ter schole gegaan bij Farizeeën of Saduceeën; uit het timmermansbedrijf had hij God gezocht; en zoo hadden de apostels gedaan. Vincent vond den begeerden directen weg bij de Evangelische Maatschappij te Brussel, die geen examen eischte, en werd daarna evangelist onder de mijnwerkers der Borinage. Bij den bakker van Cuesmes kwam hij in den kost en hield godsdienstige bijeenkomsten achter de bakkerij; en toen er onder het mijnvolk typhus uitbrak, gaf hij geld en kleedingstukken weg en toefde dagen en nachten aan legersteden.

Juist als met, als in den godsdienst heeft hij zijn *taak* gevoeld in de kunst. Uit Cuesmes verhuisde hij in October 1880 naar Brussel en begon er te teekenen. Theo steunde hem daar reeds met geld. Van den godsdienst naar de kunst. Doch *hij* was in de twee dezelfde. In die opvatting lag zijn kracht: het besef geroepen te zijn, de volle overgegevenheid aan de taak: eensdeels de toewijding, andererdeels het zelfbewustzijn. Bij de godsdienstige werkzaamheid dorst hij zich Jezus tot voorbeeld stellen - zoo ook in de kunst de allergrootsten. En met die verzekerdheid en dat geloof, in den zin van liefde en van moed, heeft hij den verbijsterenden indruk gemaakt, den verbluffenden invloed geoefend: te Parijs, verrassend sterk in Duitschland, ten onzent, laatstelijk zelfs in Engeland.

Ik ga hier niet uitweiden over zijn kunst, of beproeven, ter kenschetsing van haar wezen nog iets van een nieuwe formule te vinden. Ik wijs u enkel op zijn invloed: op het *voorbeeldige*, dat zoovelen in hem voelen, als op een behoefte-verschijnsel van dezen tijd.

Toen ik eens met Jozef Israëls mocht toeven in den wereldvermaarden, millioenen aan geldswaarde en ook schatten van inspanning vertegenwoordigenden *Salon* te Parijs, en de algemeene indruk dor was, zeide de meester met een zucht:

'Och, al die mode-kunst! Wat de schilders ontbreekt hier, is liefde.'

Met zijn liefde is Vincent naar Parijs gekomen en heeft zich onder de Farizeeën en Saduceeën der kunst gevoeld als een heiland, die niets heeft, of alles, want immers de liefde. En ook deze prediking heeft gepakt: bij weinigen eerst, doch bij àl meer overtuigden, en ten slotte bij velen in het toch zóó 'knappe' Parijs[7] ; toen in het tegelijk kracht-bewuste èn steun-zoekende Duitschland; en nü zelfs in het, op *cant* en traditie veel bouwende, Engeland.

Wat men aanvoere tegen Van Gogh, hoe breed men de onvoltooidheid, onvolkomenheid, onbeholpenheid in vele zijner werken uitmete - dit blijft de les, door hem gegeven aan het, in akademisme dood-loopende, Frankrijk en aan het verdere, geloof-behoevende, Europa, de les van zijn werk en zijn leven beide: dat kunstenaar-zijn is een apostolaat; dat kunst, concreet of plastisch beschouwd, niet is nabootsing van, maar kijk op de natuur, en, vergeestelijkt, levensbegrip en levensgevoel. Kunst kan liefhebben, kunst kan haten, kunst kan vloeken en aanbidden, kunst is de uiting van een gevoelskracht - dat 'temperament' is kiem en plant, is des kunstenaars heilig bezit.

Wie het in een leerling doodt, verstikt een kiem; wie het in een volwassen kunstenaar doodt, pleegt een geestelijken moord. Des kunstenaars vrouw kan het dooden - lees den roman *Manette Salomon* - doch vaker doodt het de maatschappij: dooden het kunstkoopers, den behoeftigen of den op weelde verlekkerd gemaakten artiest dwingend tot geestesprostitutie; dooden het de kunstbeschermers, particulieren of overheid, door de voorwaarden aan hunne hulp gesteld, welke werkelijk meest voor 'protectie' nog doorgaat.

Hoe overheidsbescherming zijn moet, de wetenschap biedt de middelen om door vergelijking het antwoord te krijgen. Zelfs ten opzichte der onmiskenbare moeilijkheden. Immers bestaan deze evenzoo bij de staats- en stadssubsidies aan zoovele instellingen tot geestelijke-vorming, van wetenschap en van onderwijs. Onze schoolstrijd loopt over niets anders dan de *kwesties*, die rijzen bij kunstsubsidies. Nochtans beseft men, dat de wetenschap met het staatsgeld zichzelve heeft te voeden. Zoo zorge ook de kunst voor zichzelve.

Schoonheid aan staat of aan stad te schenken, met het geld dat de staat of de stad er voor geeft, kan niet zijn het werk van leeken, moet zijn de taak der kunstenaars zelf. De zegswijs, dat over den smaak niet te twisten valt, hebbe waarde in de keuken - ofschoon hier wellicht de koks protesteeren - met de kunst heeft deze culinaire regel, hoe klassiek zijn oud-romeinsch gewaad hem doe schijnen, niets uit te staan. Mannen van wetenschap alleen kunnen wetenschappelijke waarde vaststellen, kunstenaars alleen kunnen kunstwaarde vaststellen. Dat van deze gezonde theorie de praktijk nog in veel zeer ver ligt verwijderd, is geen reden om aan haar gezondheid te twijfelen.

J. DE MEESTER.

Eindnoten:

1) Tot wat de toon dezer heeren is kunnen dalen, blijkt uit deze zinnetjes van een *ingezonden* stuk in het vak-orgaan, het *Nieuwsblad v.d. Boekhandel:*
‘Op wetenschappelijk, evenals op litterair gebied, worden hier te lande jaarlijks zeer vele boeken vertaald uitgegeven, zoowel in z'n geheel als gedeeltelijk, en danken massa's kleine en groote geschriften, feuilletons enz., goede en slechte, hun ontstaan aan buitenlandsche schrijvers. Daargelaten of men hiermede tegenover den oorspronkelijken auteur, of zijn rechtverkrijgenden, recht of onrecht pleegt, kan men dit zeker voor Nederland een groot voorrecht noemen, en kunnen wij met dankbaarheid constateeren, dat ons volk jarenlang heeft geprofiteerd van 't beste, wat op wetenschappelijk-, zoowel als litterair gebied in 't buitenland verscheen.’
De ‘God van Nederland’ in den tweeden zin erbij, en gij hebt een *tartufferie* naar de dartelste fantazie van Multatuli.
2) Vanzelf denkt men hier aan wat er met Busken Huët en den leerstoel te Leiden gebeurd is: uiting van haat tegen het ‘temperament’, w.b. het kunstenaar-zijn, welke door de aanstelling van den tragikomischen frazeur Jan ten Brink slechts nog schriller is geworden.
3) Ik noemde, behalve Brussel, Antwerpen. Vergelijk ik met de toestanden daar, die te Rotterdam, dan zie ik hier: een ‘Akademie’, z ó ó k l e i n, d a t men voor een reeks veelbezochte namiddag-spreekbeurten over dingen van estetica, dezen winter voor het eerst gehouden, een allerminst estetisch koffiehuis-zaaltje heeft moeten huren; e n d a t er onderwijs in bouwkunst gegeven moet worden in een ex-armhuis, dat, toen er een pokken-epidemie uitbrak gedeeltelijk door het onderwijs moest ontruimd, daar het toen moest dienst doen als barak. - Barok, maar waar!
4) Kenschetsend voor zooveler begrip van kunstwaarde, is de *verdediging*, welke Dr. P. Leendertz Jr. op pag. 24 en 25 van zijn dikke boek over Vondel beproeft: verdediging van ‘onzen eersten dichter’ tegen de voorstelling, door Gerard Brandt gegeven en door Mr. J. van Lennep aanvaard, dat Vondel den kousenwinkel nog al veel aan zijn vrouw zou hebben overgelaten om vrij te kunnen dichten. ‘Deze beschuldiging van plichtsverzuim mag o.i. zonder deugdelijke bewijzen niet gehandhaafd worden’, schrijft met volle burgermans-overtuiging de heer Leendertz.
5) *Vincent van Gogh.* Persoonlijke herinneringen aangaande een kunstenaar, door E.H. du Quesne - Van Gogh. - Baarn, J.F. van de Ven.
6) Meier-Graefe, die wel het meeste en misschien het beste over Vincent heeft geschreven, heeft zich voor feiten, jaartallen enz. gewend tot haar, die de zekerste inlichtingen geven kon: tot Mevrouw J. Cohen Gosschalk - Bonger, in eerste huwelijk getrouwd geweest met Theo van Gogh en de moeder van Vincent's petekind en erfgenaam zijner werken. Zij heeft de brieven bijeengegaard, welke weldra hier en in Duitsche vertaling verschijnen zullen. Aan hare welwillende inlichting dank ik de volgende lijst van onjuistheden in het boek, bondigheidshalve medegedeeld met verwijzing naar de pagina's, zonder meer.
Pag. 9. Verhaeren heeft nooit een lezing gehouden over Vincent, dat moet zijn August Vermeylen, niet in December, maar in Februari 1896.

Pag. 17, regel 19 en volgende. Volgens 't geen Theo vertelde, was Vincent juist een heerlijke speelkameraad en waren zij altijd *samen.* Dit blijkt ook ten duidelijkste uit zijn eerste brieven, waarin hij deelneemt aan alles wat Theo en allen thuis betreft. Ook bij de familie Roos, waar hij woonde in den Haag, roemde men hem en was hij hupsch en vriendelijk jegens iedereen. Het vreemde in zijn karakter en zienswijze openbaart zich eerst te *Londen*, waar hij in 1873 heen ging - vóór dien tijd was er niets, dat hem tot een 'zonderling' maakte. Te Londen werd hij overdreven godsdienstig.
Pag. 21, regel 8. Schilderij *Marseille* heeft hij nooit gemaakt. Bedoeld is waarschijnlijk de Rhône bij Arles.
Pag. 22, regel 1-3. Vincent was *nooit* in den kunsthandel te *Brussel.* Daar begon Theo zijn loopbaan. Regel 4. Vincent was eerst in den Haag werkzaam - tot groote tevredenheid van zijn chefs - (hij was niet *volontair*, verdiende eerst *f* 40 per maand, later *f* 50 en meer). Toen werd hij verplaatst naar *Londen* (Juni 1873 tot Mei 1875), daarna naar Parijs; men hoopte dat die overplaatsing naar Parijs hem wat los zou maken van de overdreven godsdienstige ideeën die hij in die twee jaar te Londen had opgedaan; dus 't is juist 't tegenovergestelde van wat mevr. Du Quesne beweert.
Pag. 25. Het heengaan uit het huis Goupil was ook anders dan 't hier beschreven wordt - dat handel diefstal was enz. heeft hij nooit tegen zijn chef gezegd. Later beschreef hij zelf dit alles uitvoerig. Directe reden tot ontslag was, dat hij met Kerstmis toch naar huis was gegaan, hoewel men hem geen verlof had gegeven, hij kreeg toen 1 Januari ontslag tegen 1 April. Die maand salaris te veel is fantazie.
Pag. 27, 28, 29. De kostschool te Ramsgate, waar hij eerst was, verliet hij na een paar maanden, omdat hij er alleen kost en inwoning kreeg, geen salaris. Hij kwam toen te Islington bij Mr. Jones waar hij wel eens gebruikt werd om achterstallig schoolgeld te innen, maar voornamelijk als hulpprediker. Hij hield bijbellezingen, gaf les op de zondagsschool en nam ook predikbeurten waar voor Mr. Jones, van wiens school hij ook prospectussen zond naar Holland om leerlingen te winnen. Dus was 't volstrekt niet zoo'n havelooze arme bende als mevr. Du Quesne het voorstelt. Hij beschreef in dien tijd uitvoerig zijn *eerste preek.* Met Kerstvacantie thuis zijnde, schreef hij in overleg met zijn ouders, aan Mr. Jones, dat hij niet terug kwam, want hij verdiende ook hier niets, en dat was te onpractisch. Hij bleef echter zóó bevriend met Mr. Jones, dat deze nog kwam logeeren in de pastorie van Vincent's ouders, kort voordat Vincent evangelist werd. Dus het 'plotseling ontslag' en de drift van Mr. Jones zijn pure fantazie.
Pag. 35, regel 15. Door den heer Mendes da Costa, als gezegd, zelf gerectifieerd in het *Handelsblad.*
Pag. 38. *Elisabeth Musch*, niet van mevr. Bosboom-Toussaint, maar van Van Lennep.
Pag. 39. De verhouding tot zijn oom, vice-admiraal, directeur en commandant van de marine te Amsterdam, was volgens zijn eigen brieven geheel anders. Zij gingen samen wandelen, aten samen, enz. enz. Deze oom was volgens ieder die hem gekend heeft, een buitengewoon beminnelijk, vriendelijk man; men behoeft zijn portret maar te zien om te weten dat hij iets meer was dan 'correct militair.'
Pag. 41. Hij ging bij de Evangelische Maatschappij te Brussel, omdat daarvoor geen examens gevraagd werden.
Pag. 45. Het terughalen door den vader is totaal verzonnen. Vincent gaat uit Cuesmes (Borinage) October 1880 naar *Brussel*, *waar hij begint te teekenen.* Hij blijft in Brussel tot April 1881. Theo steunt hem daar reeds met geld - hij teekent naar Millet en naar de voorbeelden van Bargue, bezoekt den schilder Roelofs, die hem ook aanraadt te blijven teekenen; kortom, van dien tijd dagteekent zijn carrière als schilder. Zijn adres te Brussel is Bd. du Midi 72. Eind April 1881 gaat hij naar Etten om er Theo te ontmoeten in de ouderlijke pastorie - en blijft daar tot December 1881.
Pag. 50, regel 4. Verf en kwasten had hij toen heelemaal niet - hij schilderde niet, maar teekende. Niet 'na korte maanden' maar eerst *vijf jaar later* gaat hij naar Antwerpen.
Pag. 52, regel 22-23. Hij gebruikte geen verf, want hij schilderde niet - teekende alleen, begon eerst te schilderen in Den Haag; en dan nog maar kort. Daarna teekende hij weer een jaar lang.

Pag. 54 regel 7. Niet hij verliet Mauve, maar Mauve's gezindheid jegens hem veranderde; dit alles staat zeer uitvoerig in de brieven. Hij had zeer graag nog leiding of aanwijzing gehad bij 't werk en klaagde dikwijls, dat 't zooveel moeilijker was alles zelf te moeten vinden.
Pag. 54, regel 18. Was toen nog nooit te Antwerpen geweest op de akademie.
Pag. 55, regel 5. In 1910 was geen tentoonstelling van zijn werk te Parijs - moet zijn 1908.

Pag. 57 regel 18. Niet *Misère* maar *Sorrow* heet de bedoelde teekening.
Pag. 58. Deze vrouw was volstrekt geen schildersmodel, had nog nooit geposeerd. Vincent nam haar in huis, omdat zij doodarm en verlaten was, zij had niet 5 kinderen maar 1 en wachtte een tweede.
Pag. 59 regel 8 en volgende. Zijn vader kwam hem volstrekt niet halen, had niet den minsten invloed op hem. Met Theo, die hem geregeld 3 maal per maand geld stuurde voor zijn onderhoud, besprak hij alles. In 't najaar 1883, dus na *twee* jaar zoo in den Haag gewoond en gewerkt te hebben, verlangde hij naar een andere omgeving en ging naar Drente om te werken; alleen, *niet* met Van Rappard; die was toen op Terschelling; en bleef nog langen tijd geld zenden aan de vrouw, die dat volstrekt niet van de hand wees, zooals de schrijfster beweert. Na eenige tochten door Drente gaat hij in December 1883 naar Nuenen, ('t ouderlijk huis) terug, omdat hij 't goedkooper vindt en dan al zijn geld voor 't werk kan gebruiken.
Pag. 65, regel 10. Dat Van Rappard 'school' wenschte te maken, is uit de lucht gegrepen. Vincent had hem ook niet te Antwerpen ontmoet, waar hij toen nog niet geweest was, maar te Brussel.
Pag. 78, regel 4 en 5. Volstrekt onwaar, enkele zendingen van teekeningen, litho's en aquarellen, een paar geschilderde studie's gingen naar Parijs, naar Theo, maar de rest van wat hij gemaakt heeft in Brabant, bleef daar achter, werd door de familie in kisten gepakt, weggegeven aan een timmerman te Breda, omdat niemand er iets om gaf; Vincent had het achtergelaten, toen hij vertrok naar *Antwerpen*, waar hij nu de Akademie korten tijd bezocht, begin 1886.
Pag. 73, regel 8. De firma Goupil in Parijs had zijn werk nooit gezien, dus ook niet den banvloek er over *kunnen* uitspreken.
Pag. 73, regel 21. Fout. Theo nam Vincent volstrekt niet mee naar Parijs. Vincent vertrok zooals gezegd naar de Akademie te *Antwerpen* omdat hij wat beter technisch onderlegd wilde worden. In 't voorjaar 1886 gaat hij plotseling naar Parijs.
Pag. 79, regel 13. *Twee* jaar vertoeft hij te Parijs, van voorjaar 1886 tot Februari 1888.
Pag. 82. Herhaaldelijk opgenomen in het ziekenhuis te Arles, is onjuist. Deze geheele periode is voor de schrijfster een gesloten boek, zij weet niet eens dat Vincent in de inrichting te *St. Rémy* een jaar verbleef, een jaar dat van groote beteekenis was voor zijn werk - in dien tijd maakte hij o.a. de beroemde schilderijen naar Millet en Delacroix. De schrijfster maakt ook met geen woord gewag van Vincent's vriendschap met Gauguin.
Pag. 87, regel 19. Het dorp Auvers waar Vincent 't laatst woonde ligt aan de Oise niet aan de Saône.
Pag. 88, regel 6. Volstrekt niet gebruik makende van een tijdelijke zwakte, integendeel, Vincent voelde zich zóó wel in 't voorjaar 1890, dat hij beslist verlangde uit St. Rémy weg te gaan en - tegen Theo's raad in - alléén de reis naar Parijs deed, waar hij toen gezond en wel aankwam - veel van de vroegere vrienden ontmoette en een paar goede dagen doorbracht; toen ging hij naar Auvers.
Pag. 89, regel 7. Zonnebloemen zijn niet uit Auvers maar uit Arles.
Pag. 98. Het verhaalde van tijdens de begrafenis is volgens hen die er bij waren *onwaar.*

7) Toen de kunsthandelaar Bernheim Jeune - die tegenwoordig Van Dongen pousseert! - nu tien jaar geleden een tentoonstelling hield van werk van Vincent, kwam *Le Journal* met een hoofdartikel van den invloedrijken Octave Mirbeau - die ook Maeterlinck te Parijs gelanceerd heeft, door dezen een nieuwen Shakespeare te noemen. Uit dit opstel zijn deze drie zinnen: 'Quelle personnalité étrange, inquiète et forte, quel merveilleux et abondant tempérament de peintre, ce Vincent van Gogh... Puissance de l'originalité, de la passion, puissance de l'art qu'anime un souffle de vie ardente et sincère... Je ne sais rien de plus angoissant que la vie spirituelle de Van Gogh...'

Indische theosofie.

De Indische Theosophie en hare beteekenis voor ons, door Dr. J.S. Speyer. - Leiden, van Doesburgh, 1910. In 8°.

Het verschijnen van het boek van Prof. Speyer is een heugelijk feit. Specialisten der wetenschap klagen soms dat op het gebied van hun studiën het publiek op een dwaalspoor wordt gebracht door werken van oppervlakkige vulgarisatie of zelfs door proeven van weloverlegde kwakzalverij; maar is dit niet tot op zekere hoogte de schuld der specialisten zelven? Geheel opgaande in hun voor oningewijden onbegrijpelijke detail-onderzoekingen, zien zij vaak over het hoofd dat het een gedeelte van hun taak is, het publiek voor te lichten, dat het publiek daarop recht heeft en dat, als de wezenlijke vakgeleerden die taak systematisch verwaarloozen, het natuurlijk gevolg is dat onbevoegden en zelfs soms bedriegers doen wat de mannen der wetenschap verzuimen. En juist op geen gebied is sedert jaren meer geliefhebberd en gekwakzalverd dan op dat der Indische godsdienstige en wijsgeerige systemen. Reeds twintig jaar geleden schreef de Fransche Indianist E. Senart, na te hebben herinnerd, eerst aan het enthusiasme der romantiek voor de *Weisheit der Indier*, daarna aan de voorbarige conclusies uit de studie der Weda's getrokken: ‘Aujourd'hui que le Bouddhisme attire surtout vers l'Inde les lecteurs européens, les rapprochements suspects, les témérités d'une vulgarisation aussi arbitraire que mal informée, nuisent une fois de plus à la diffusion de connaissances nettes. Egaré à plaisir, le public est chaque jour exposé à prendre au sérieux les théories les

plus étranges et jusqu'aux mystifications du théosophisme et du “bouddhisme ésotérique.” Aux plus circonspects, l'Inde, je le crains, n'apparait souvent que comme le lieu isolé dans l'histoire où flottent, sans date, sans personnalité, sans forme, des imaginations fantastiques et nébuleuses.’

En sedert dit geschreven werd nam de begripsverwarring slechts toe en werden, nevens het Buddhisme, ook de overige Indische systemen pasklaar gemaakt voor de fantasiën der ‘esoteristen.’ Ieder die belang stelt in de geschiedenis van godsdienst en wijsbegeerte moet er zich dus over verheugen dat een eminent Nederlandsch specialist de hoofdresultaten der wetenschappelijke onderzoekingen over het wijsgeeriggodsdienstig leven van Indië in bevattelijken vorm ter beschikking heeft gesteld van zijn landgenooten. Ook kan Prof. Speyer het slechts natuurlijk vinden dat, nu hij voor niet-specialisten schreef, een niet-specialist zich belastte met de aankondiging van zijn boek.

Dat boek behandelt vóór alles wat men gewoonlijk de wijsgeerige stelsels der Indiërs noemt. Maar die stelsels - de absoluut materialistische, die hier niet behandeld worden, uitgenomen - loopen uit op een verlossingsleer. De Indische wijsgeerige stelsels zijn niet, als de oude Grieksche, stoute pogingen om het heelal rationeel te verklaren; nog minder stellen zij zich, als de ervaringswijsbegeerte, ten doel de fenomenale wereld te bestudeeren tot bevrediging van onze rationeele behoeften en tot lotsverbetering der menschheid. Zelfs een zoo door en door rationalistisch systeem als dat der Sânkhya-wijsgeeren, wil den geest vrijmaken uit de banden van het eindige bestaan en loopt ten slotte uit op askese en een zekere mystiek. Er is dus een andere term noodig dan wijsbegeerte, en dan is ‘theosofie’ nog het beste wat men vinden kan, al is het woord, strikt genomen, niet toepasselijk op het Sânkhya-systeem, dat zich zonder omwegen aanbiedt als atheïstisch, en al is het doel dezer systemen ook niet bespiegelingen te leveren over de goden van het volksgeloof of den mensch dien goden gelijk te maken: de Indische theosoof wil iets veel hoogers en wezenlijkers.

Uitgangspunt van al deze systemen is een pessimisme, dat zich het duidelijkst uitspreekt in het Buddhisme, maar ook in de andere verlossingstheoriën te vinden is: men oordeelt

het menschelijk bestaan onbevredigend; het geluk, als het zich aanbiedt, onwezenlijk en onbestendig. Wel erkent de Indische wijsgeer der klassieke periode wat men gewoonlijk de onsterfelijkheid der ziel noemt; hij neemt zelfs aan dat de ziel reeds vóór de geboorte bestond; maar die onsterfelijkheid is niet voldoende om den mensch blijvend geluk te waarborgen, hem voor goed te ontrukken aan den eeuwigen kringloop des levens. Alleen de bespiegeling, gepaard met asketische oefeningen, kan hier een anderen en beteren weg vinden, door den mensch ten slotte vrij te maken van zijn eindig individueel bestaan.

Deze pessimistische stemming verschilt hemelsbreed van het primitieve, natuurlijke optimisme der Wedische liederen, dat van de Goden vóór alles vraagt: rijkdom en kinderzegen. Voor dit streven zien wij, naar de opmerking van den schrijver, een ander in de plaats komen, dat in zijn uitersten vorm (het Buddhisme), door de aanprijzing van celibaat en monniksleven, de wereld dreigt te ontvolken. Blijkbaar ligt tusschen deze twee zoo geheel verschillende opvattingen, een verloop van eeuwen en een groote verandering der maatschappelijke toestanden.

De overgang van de Wedische denkbeelden tot de latere systemen wordt gevonden in de Upanishads, naief-diepzinnige bespiegelingen, aanknoopend aan denkbeelden reeds aangeduid in de litteratuur van secundaire formatie die zich om de eigenlijke Wedische liederen had gevormd. Reeds in de Upanishads vindt men het hoofdthema van geheel de latere Indische wijsbegeerte en theosofie: de mensch moet vóór alles pogen zijn eigen essentieel wezen, zijn *atman*, te begrijpen. Maar men vindt in deze oude bespiegelingen slechts een vage, geheimzinnige aanduiding van de leer van het *karma* (toestand van geluk of ongeluk van het individu in een gegeven bestaan, afhangend van de som zijner goede of booze daden in een vorig bestaan) en geen precies uitsluitsel over de leer die aan het *karma* een begrijpelijken vorm geeft, die der zielsverhuizing of praeëxistentie.

De schrijver neemt aan dat volksdenkbeelden en primitief animistisch volksgeloof bij het ontstaan van deze leer een rol hebben gespeeld. Dit is te waarschijnlijker omdat men in de Upanishads zelven zeer primitieve, nog geheel animis-

tische denkbeelden kan vinden, bepaaldelijk over slaap en droom: de wijzen die deze geschriften samenstelden geloofden, als menige *non-civilisé* of *demi-civilisé* nog heden doet, dat gedurende den droom de ziel het lichaam wezenlijk verlaat (Speyer, 125 vgg.). Maar nu is het merkwaardig dat, terwijl deze leer in de Upanishads uitvoerig wordt uiteengezet, zulks met de theorie der reïncarnatie en van den overgang der menschelijk ziel in dieren vorm *niet* het geval is. Het heeft dus allen schijn, alsof die leer van buiten, uit het volk, in de wereld der Brahmanen en hun wijsgeerige systemen doordrong. Ook in Egypte vinden wij een voorbeeld van het bestaan van de leer der zielsverhuizing als volksgeloof (men denke aan het beroemde verhaal der *Twee Broeders*) naast een officieel systeem over het hiernamaals waarmede die leer moeilijk te rijmen is. Maar het merkwaardige van het Indische geval is dat die leer door de zoozeer aan hun eigen denkbeelden gehechte Brahmanen werd overgenomen, nog heden door hen wordt aanvaard[1)] en een onmisbaar bestanddeel vormt van hun meest beroemde systemen van wijsbegeerte.

Wat waar is van den inhoud dezer leer is ook waar van de uiterlijke verwezenlijking er van in de vereenigingen van boetelingen en asketen, die zoo merkwaardige verschijnselen zijn der Indische beschaving, en waarvan één, zich reusachtig uitbreidend, de grondslag werd van een wereldgodsdienst, het Buddhisme. Aan den eenen kant is, - zooals door Kern werd aangetoond, - het voorbeeld van den Indischen, en speciaal van den Buddhistischen askeet de Brahmaan, zoowel de jeugdige Brahmaan-leerling, aan strenge tucht onderworpen, als de bejaarde Brahmaan, die, na zijn plichten als huisvader te hebben vervuld, zich in de eenzaamheid terugtrekt. Maar aan den anderen kant is toch in het voorkomen en de levenswijze der Indische monniksorden veel wat met dat sobere en om zoo te zeggen klassieke Brahmaansche ideaal niet overeen is te brengen. Ik weet niet of het anderen gaat als mij; maar telkens als ik in boeken van Indianisten lees over het wonderlijke costuum en de nog wonderlijker levens-

1) Speyer, blz. 93; het geval van den blindgeboren Brahmaan, die zijn ongeluk verklaarde uit een zonde door hem in een vroeger leven begaan.

wijze van sommige dier monniksorden komt de gissing bij mij op of men hier niet voor zich heeft overblijfsels van bizarre, oude volksgodsdiensten, van primitieve gilden van toovenaars, of ook we van geheime verbonden, zooals men bij vele zoogenoemde natuurvolken vindt. Die verbonden hebben juist het eigenaardige, dat zij openstaan voor alle leden van den stam die zich aan zeker ceremonieel of aan zekere - soms zeer smartelijke - pijnigingen willen onderwerpen, juist zooals Indische monniksorden, bv. die der Jainas of Buddhisten, in tegenstelling met het Brahmaansche kastenwezen, openstaan voor een ieder die een gelofte wil afleggen. Sommige bizarre of walgelijke en afschuwlijke ordensregelen schijnen te pleiten voor een dergelijke onderstelling; de nog thans bestaande *Aghorpanthis* bv. vinden het verdienstelijk lijkenvleesch te eten. Nu wordt het eten van vleesch van lijken in een bekend volksverhaal aan heksen ten laste gelegd; dat over het algemeen walgelijke, met lijken in verband staande praktijken, toovermacht waarborgen, is uit de mededeelingen van ethnografen en zelfs uit bijgeloof van ‘beschaafde’ volken bekend genoeg. En het schijnt wel dat de *Aghorpanthis* in Indië voor toovenaars doorgaan; ten minste, het volk is vreeselijk bang voor hen, en daar het niet blijkt dat die asketen, ten einde aan hun wonderlijken ordensregel te voldoen, opzettelijk levende menschen van kant maken, is die vrees moeilijk anders te verklaren dan als gevolg van een hun toegeschreven toovermacht.

Duidelijke vertegenwoordigers van een ouden volksgodsdienst waren de Çiwaïtische ‘schedeldragers’, asketen *qui se parent avec des chapelets d'os de crânes*, volgens uitdrukking van Hiwen Thsang, den Chineeschen pelgrim van de zevende eeuw n. C., in de vertaling van Stan. Julien. In veel opzichten herinnert die religie van Çiwa en Durgâ met haar menschenoffers die (wel is waar als particuliere en misdadige tooverpraktijken) in de oude Indische novellen herhaaldelijk vermeld worden, aan wreede en bloedige godsdiensten, zooals die der Mexicanen of Dahomey-Negers: doodshoofden en doodsbeenderen speelden, als men weet, een groote rol in de religie van Dahomey. Dat die schedeldragers hoog opklimmen, blijkt uit het feit dat tegen hun eigenaardige gewoonte in een oud geschrift van de Discipline der Buddhistische Kerk uit-

drukkelijk wordt gewaarschuwd: de Buddha verbiedt aan zijn monniken een doodshoofd als bedelnap te gebruiken.[1] Hier hebben wij een voorbeeld dat aanhangers van een populaire secte zich bij het Brahmaansch ideaal van bespiegeling aansloten en het poogden te verwezenlijken op *hun* manier. Tegenstanders van het griezelige zullen met voldoening en liefhebbers van het singuliere met droefenis vernemen, dat deze wonderlijke heiligen, in de oude Indische romans en tooneelstukken vaak met zooveel verve beschreven, thans in Indië niet meer te vinden zijn (Speyer, blz. 216).

Ook in de praktijken der Indische theosofen om tot kennis en zaligheid te komen, is, zooals de heer Speyer doet opmerken, veel primitiefs. De algemeene technische term daarvoor is *tapas*. 'Onder *tapas* verstaat men in ruimen zin de zelf-opgelegde verplichtingen van onthouding en van kwelling des lichaams en de nakoming van die verplichtingen; in engeren zin gebruikt men dat woord wanneer er van buitengewone virtuositeit in het doorstaan van uitgezochte kwellingen sprake is... Het *tapas* is overoud in Indië, eerlijk gezegd ouder dan het oudste theosophische stelsel' (blz. 241, 242). Dat inderdaad deze 'virtuositeit' der Indische boetelingen, in zoo menige reisbeschrijving vermeld, antiek is en geen modern inkruipsel, bewijst de Buddha-legende, waarvan een geheele episode blijkbaar is uitgedacht om tegen deze overdreven zelfkwellingen te waarschuwen en er het nuttelooze van aan te toonen. In zijn beroemde eerste preek veroordeelt dan ook de Buddha zelfpijniging, evenals het verslaafd zijn aan zinnelijke genietingen. De Meester kon, zoo sprekend, 'het weten, want hij had het langs zulke wegen beproefd... en het had hem niet gebaat. Nooit heeft iemand in zelfpijniging zóóveel gepraesteerd als Hij, staat in de Heilige Schrift. Hij sprak dus bij ervaring' (blz. 156).

Het is evenwel de vraag of het Buddhisme evenals de Yogaleer van Patanjali niet veel van die praktijken in gewijzigden en verzachten vorm heeft overgehouden. De 'mijmeroefeningen en daardoor in het leven geroepen ekstatische toestanden' (blz. 157 vgg., blz. 245 vgg.) die het Buddhisme met den ouderen Yoga gemeen heeft, dat lang stilzitten in

1) Kern, *Geschiedenis van het Buddhisme*, II, 19.

een bepaalde postuur, dat mijmeren terwijl men de aandacht vestigt op een bepaald voorwerp, deze reeks kunstmatige oefeningen die aan den eenen kant doet denken aan de *exercitia spiritualia* der Jezuieten, herinnert aan den anderen kant aan zeer primitieve kunstgrepen om visioenen te verkrijgen. De 'natuurmensch' of 'wilde' weet, zoo goed als de Buddhistische of Katholieke askeet, dat men door den geest af te matten, door waken, vasten, desnoods door zelfpijnigingen die bloedverlies ten gevolge hebben, het intellect in een specialen toestand kan brengen: zoo bereidt de jeugdige, manbaar gevonden Roodhuid, zich door langdurig vasten in de eenzaamheid voor op de droomgezichten die hem het dier zullen vertoonen dat bestemd is zijn individueele 'totem' te worden[1)] Van dit alles schijnen de mijmeroefeningen der Buddhisten en Yogins een meer beschaafde en verfijnde vorm.

Doel dezer oefeningen bij de Buddhisten en de wezenlijk ernstige Yogins is, een voorsmaak te verkrijgen van de finale verlossing der ziel uit den eeuwigen kringloop der verschijnselen, of, wat op hetzelfde nederkomt, een staat van bewusteloosheid waarin de ziel tijdelijk met het hoogste Brahma vereenigd wordt (dit is speciaal de opvatting der Brahmaansche oefenaars). Er zijn evenwel ook veel Yogins die zich een minder verheven doel stellen, namelijk het verkrijgen van wondermacht - door de meest orthodoxe Buddhistische legenden ook aan de Buddhistische heiligen toegeschreven - of eenvoudig het verkrijgen van een beter lot in een volgend leven, bv. in een volgend leven koning te worden.[2)] (blz. 256).

Een middel om aanstonds en definitief met het Hoogste Wezen vereenigd te worden is, althans voor sommige secten, - zelfmoord; Prof. Speyer geeft daarvan in een speciaal

1) Frazer, *le Totémisme*, trad. A. van Gennep, p. 77.

2) Het is niet onmogelijk dat deze vulgaire vorm van Yoga door de Indische kolonisten naar Java werd overgebracht en er nog heden voortleeft. Veth vermeldt in zijn *Java* (I, 339 der 1ste uitgave) een Mohammedaansche secte, door de officieele geestelijkheid veroordeeld en die zich overgeeft aan oefeningen gelijk aan die der dansende derwisjen in Turkije; doel der oefeningen zou o.a. zijn in een volgend leven herboren te worden als Hollandsch controleur of zelfs als resident. Zou men hier niet te doen hebben met Indische denkbeelden verbonden aan uit den Islam ontleende praktijken?

hoofdstuk treffende voorbeelden, nog uit moderne tijden. Het is merkwaardig dat dit gebruik ook bij de Buddhisten wordt aangetroffen, maar in moderne tijden en in China: de hoogste vorm van devotie die een Buddhistische monnik in China zich kan voorstellen is, zich ter eere van den Buddha levend te laten verbranden; en van tijd tot tijd wordt deze vreeselijke wijze om de zaligheid deelachtig te worden ook door geëxalteerden in praktijk gebracht. Het is evenwel de vraag of dit gebruik, zoo merkwaardig overeenstemmend met de voorbeelden van zelfmoord van asketen door Speyer uit Indië bijeengebracht, inderdaad oud en Indisch is: de Chineesche Buddhisten schrijven er een Tibetaanschen oorsprong aan toe.[1)]

In ieder geval zijn dergelijke monstruositeiten uitwassen; de wezenlijk wijsgeerige systemen, die den streng intellectueelen grondslag vormen der Indische theosofiën, kunnen er niet voor aansprakelijk worden gesteld. De heer Speyer geeft uitvoerige overzichten van drie dezer systemen: Sânkhya, Wedânta en de filosofie der Buddhisten. Die overzichten munten uit door helderheid en ze lezend wordt men opnieuw getroffen door de genialiteit dier oude Indische denkers die, uitgaande van zeer onvoldoende wetenschappelijke gegevens, constructies wisten op te richten die in logische stoutheid onovertroffen zijn. Slechts één opmerking: zij betreft de beroemde Buddhistische reeks van Oorzaken en Gevolgen. Van deze verklaring van de wijze waarop uit wan- of waankennis de fenomenale wereld met al haar schaduwzijden en ellenden ontstaat, zegt de schrijver ‘dat hier een zuiver idealistische wereldbeschouwing aan het woord is’; maar hij voegt er bij (blz. 148): ‘overigens is de formule voor de logica van een gewoon menschenverstand niet te vatten’. Het is zeer wel mogelijk dat de juiste vertaling van de termen der reeks voor den Indianist moeilijkheden oplevert die de leek niet beseft; maar ik zie niet in waarom de Buddhistische reeks van ‘Oorzaken en Gevolgen’, als geheel beschouwd, raadselachtiger is dan de beschrijving, in de Sânkhya-filosofie, van het ontstaan der waarneembare wereld ten gevolge van de

1) Vgl. D.S. Macgowan, *Self-Immolation by fire in China*, in het tijdschrift *The Chinese Recorder*, nummers van October en November 1888.

aanraking van Materie en Geest[1] (blz. 107 vgg.), beschrijving die door Prof. Speyer niet onbegrijpelijk wordt geoordeeld, hoe vreemd zij ook moge schijnen aan ons Westerlingen, aan andere verstandelijke kategoriën gewend. Het komt mij zelfs voor dat de Buddhistische reeks, die begint met de Waankennis of Illusie, wat het uitgangspunt betreft duidelijker is dan die der Sânkhya-wijsgeeren, bij welke de Illusie voortdurend wordt verondersteld maar niet openlijk genoemd, misschien omdat zulks in strijd zou zijn geweest met het realistisch karakter van geheel het systeem. De voorstelling der Buddhisten ziet er primitiever uit, die der Sânkhya-school meer in bijzonderheden uitgewerkt.

Zoo de Indische wijsbegeerte aan den eenen kant raakt aan zeer primitieve animistische voorstellingen en aan zeer ruwe uitingen van volksgeloof, staat zij aan den anderen kant in verband met verfijnde vormen van devotie aan de Godheid, vertegenwoordigd door één der vele speciale godheden van het Hindoe-pantheon, meest Çiwa of Wishnu. Deze devotie, gepaard met betrachting der deugd, kan de wijsgeerige bespiegeling en de wijsgeerige oefeningen vervangen, zoodat de verlossing ook bereikbaar is voor hen die in de wereld zijn. Deze richting is blijkbaar jonger dan die der zuivere theosofie; maar hoeveel? Hier stuiten wij op het groote bezwaar der Indische studiën: de onzekere chronologie[2]. In ieder geval beheerscht de geest van de *Gîtâ*, het wijsgeerige leerdicht der school, voor een goed deel het latere Hindoeïsme. Voor een Westerling is die leer toch nog zeer quiëtistisch en zij is het ook voor den huidigen, van Engelsche en Amerikaansche denkbeelden vervulden Indiër, als hij durft dóórdenken. Prof. Speyer citeert (blz. 296) het merkwaardige oordeel van een modernen gecultiveerden Indiër, hoogleeraar in de wijsbegeerte, die aantoont

1) Of liever Geesten, in het meervoud; want de Sânkhya-wijsbegeerte neemt niet als de Wedânta een Algeest aan, maar een oneindig aantal van eeuwige en onvernietigbare geestelijke individuen, voorstelling die een merkwaardige overeenkomst heeft met de monadenleer van Leibnitz.

2) Van het voornaamste litterarische gedenkteeken dier richting, de *Bhagawadgîtâ*, heet het: 'Men stelt het oorspronkelijkste gedeelte eenige eeuwen vóór Christus, waarschijnlijk niet vóór de vierde' (blz. 194). Het gedicht, in zijn oudsten vorm, zou dus slechts een paar eeuwen jonger zijn dan het wereldvliedende Buddhisme.

dat de leer van de *Gîtâ* in strijd is met den vooruitgang en in die leer het groote beletsel ziet voor de verdere ontwikkeling van zijn landgenooten. Die uitingen doen denken aan wat naar het Westen doordrong van de denkbeelden van het moderne Japansche radicalisme.

In de twee laatste hoofdstukken van zijn werk behandelt de schrijver den wederkeerigen invloed van Europa op Indië en Indië op Europa, gedurende de laatste eeuwen. De invloed der Europeesche denkbeelden op Indië kon zich eerst doen voelen sedert Indië onder Britsch gezag kwam: hij uitte zich op godsdienstig gebied door de vorming van inlandsche religieuse genootschappen, die een min of meer gerationaliseerd Christendom in verband pogen te brengen met vereenvoudigde Indische denkbeelden: de zoogenaamde Brahma-Samâj. Deze pogingen, die, te oordeelen naar het gering aantal aanhangers dat zij tot nu toe vonden, vooreerst bij de volksmassa niet veel toekomst schijnt te hebben, behooren, juist door haar rationalistisch karakter, meer tot de geschiedenis der godsdienstige verlichting dan tot die der theosofie. Er zijn evenwel ook moderne Indische sectarissen, die de oude Wedânta-wijsbegeerte in verband pogen te brengen met de resultaten der Westersche wetenschap, de astronomie bijvoorbeeld, en die de vrijgemaakte ziel laten reizen naar een of andere planeet (p. 306). Op een dergelijke moderne richting bij het Buddhisme komen wij zoo even terug.

Wat den invloed der Indisch denkbeelden op Europa betreft, ook hier kan van een directe inwerking eerst spraak zijn sedert de Engelsche verovering. Dat Pythagoras zijn leer der zielsverhuizing aan Indië zou hebben ontleend, wordt door den heer Speyer als zeer twijfelachtig beschouwd[1]. Een andere vraag die hij niet aanroert is of mogelijk langs omwegen en door onderaardsche kanalen, om het zoo te zeggen, in latere eeuwen intellectueele gemeenschap heeft bestaan tusschen Indië en het Westen, of speciaal het pantheïsme van Spinoza ontstond buiten eenig

1) Gompertz *(Griechische Denker)* gelooft wèl aan een Indischen oorsprong der Pythagoreïsche theorie. Interessante maar gewaagde gissingen over het verband tusschen Grieksche, West-Aziatïsche en Indische leerstellingen, vindt men in het werk van R. Eisler, *Weltenmantel und Himmelszelt* (München, 1910. 2 dln.).

verband met het Indische pantheïsme. Maar de dikwijls geheime geschiedenis der heterodoxe denkbeelden gedurende de middeleeuwen (Kabbala, wijsbegeerte en mystiek der Mohammedaansche wereld) zal nog veel onderzoek van vakgeleerden vereischen eer op dit gebied eenige positieve resultaten zijn verkregen.

De openlijke, door allen erkende inwerking der Indische denkbeelden op de Europeesche filosofie, begon op het einde der achttiende eeuw, toen de Bhagawad-Gîtâ door Wilkins uit het Sanskriet werd vertaald (1785) en Anquetil-Duperron, dezelfde ondernemende Fransche onderzoeker die handschriften van de heilige boeken der Parsis naar Europa had overgebracht en zoo de wetenschappelijke studie van den godsdienst van Zoroaster mogelijk gemaakt, de Upanishads uit de tweede hand (naar een Perzische overzetting) in het Latijn vertaalde (1795). Deze publicatie vooral is historisch merkwaardig omdat zij op de Indische denkbeelden de aandacht vestigde van Arthur Schopenhauer. De Frankforter filosoof is de eerste Westersche denker die zich doet kennen als een bewonderaar der Indische wijsbegeerte, van de Brahmaansche systemen zoowel als van het Buddhisme.

Prof. Speyer ziet vooral het onderscheid tusschen de denkbeelden van Schopenhauer en die der Indische theosofen; hij citeert van hem een uitspraak die zeer voorzichtig, bijna positivistisch klinkt. Maar toch houde men in het oog dat Schopenhauer, door zijn Wil-theorie, meende te kunnen doordringen tot het innerlijkste wezen èn van den mensch èn van de natuur. En dan is er nog iets: de Kantiaansche leer van tijd, ruimte en causaalverband als vormen van onze waarneming, leer die het uitgangspunt is van Schopenhauer's filosofie, kan men nuchter opvatten, en dan staat zij van de theosofie even ver af als het positivisme of de ervaringswijsbegeerte, maar men kan er ook een meer gewaagde en zelfs fantastische uitlegging aan geven, en dat deed Schopenhauer althans op sommige oogenblikken van zijn wijsgeerig denken buiten twijfel. Men vergete niet dat de man die zich soms zoo droog-wetenschappelijk uitliet, ook de verhandeling schreef *Ueber das Geistersehen.* De denker die van Calderon de spreuk overnam ‘het leven is een droom’, moest zich door de Indische mâyâ-leer zeer aangetrokken gevoelen.

Bij Schopenhauer's volgeling Eduard von Hartmann is, nevens een zekere neiging tot fantastische bespiegelingen, een voorkeur voor Indische denkbeelden, vooral voor het Buddhisme, evenmin te miskennen; en ook bij huidige bewonderaars van Schopenhauer vindt men, nevens overhelling tot theosofie en occultisme, bewondering voor de Indische denkbeelden en vooral voor de Indische praeëxistentie- en reïncarnatieleer.

De zoo algemeen doorgedrongen filosofie van Schopenhauer is waarschijnlijk niet vreemd aan het slagen van het Neo-Buddhisme, dat zich in verschillende vormen vertoont, die door Prof. Speyer behandeld worden. Er is vooreerst een rationalistisch, gemoderniseerd Buddhisme, vertegenwoordigd door individueele schrijvers en door vereenigingen die èn in Europa èn in Azië bestaan; want de beweging heeft dit merkwaardige dat zij in het Westen ontstond en naar Azië oversloeg. Zij vindt in Azië succes, niet alleen bij eigenlijke Buddhisten van Ceylon en elders, maar ook bij beschaafde Hindoes, die aan den godsdienst hunner vaderen vreemd zijn geworden onder den invloed van Europeesche denkbeelden, zich toch in die denkbeelden niet geheel thuis voelen en niet onnatuurlijk aangetrokken worden door een religie die eenmaal in hun land bestond en er bloeide en zich uit Indië over Azië verbreidde. Veel voorstanders der leer vatten dat vereenvoudigde en gemoderniseerde Buddhisme praktisch op, voeren strijd tegen de opvatting volgens welk de leer van den Buddha vóór alles pessimistisch en quiëtistisch zou zijn. ‘Verlichting’ is voor hen volksverlichting, verbetering van onderwijs; ‘wegneming van het Lijden’: strijd tegen sociale misbruiken en ellende; sommige aanhangers der leer zijn zelfs voorstanders van zeker socialisme.[1)] Men kan aan de aanhangers en woordvoerders dezer richting èn in Europa èn in Azië een zekere willekeur verwijten in hun opvatting van het primitieve Buddhisme, zooals door Prof. Speyer met voorbeelden wordt aangetoond; maar hun

1) Dit vernam ik uit een voordracht, onlangs te Parijs gehouden door Mevr. Alexandra David, die met leiders der beweging op Ceylon en het vasteland van Indië persoonlijk in betrekking staat en de maatschappij *Maha Bodhi*, die haar zetel heeft te Calcutta, vertegenwoordigde op het jongste Vrijdenkerscongres te Brussel.

streven is louter rationeel en iedere kwakzalverij of vertoon van geheimzinnigheid is hun vreemd.

Hetzelfde kan ongelukkig niet gezegd worden van andere richtingen, die zich eveneens beroepen op het Buddhisme en de Indische wijsbegeerte in het algemeen. De 'theosofie' van wijlen mevrouw Blavatsky, met haar verwijzing naar Buddhistische ingewijden, '*mahâtma's*', in Tibet, die alleen in de vruchtbare verbeelding dier dame bestaan of bestonden, is boerenbedrog van de grofste soort. Het is evident en wordt door den heer Speyer nogmaals in bijzonderheden aangetoond, dat mevr. Blavatsky en haar leerlingen eenige half begrepen leerstellingen van het Buddhisme combineeren met theoriën van geheel anderen oorsprong.[1)] Er zijn in Engeland en Amerika theosofen die hun taak ernstiger opvatten en juistere denkbeelden hebben over de Indische wijsheid; maar terecht protesteert de heer Speyer tegen de wijze waarop deze heeren en dames eeuwenoude Yoga-theoriën, gegrondvest op een zeer onvolkomen kennis der anatomie en fysiologie van het menschelijk lichaam, in het Westen willen doen aannemen voor de hoogste wijsheid.

Toch is het succes, in zooveel landen, van de 'theosofische vereenigingen' een opmerkelijk verschijnsel. Bij veel personen die zich bij die vereenigingen aansloten doet de behoefte aan een persoonlijk geloof zich gelden, vrijer dan dat der bestaande kerkgenootschappen. Maar er moeten ook gevallen zijn dat iemand zich bij zulk een Vereeniging aansluit omdat hij ingelicht wil worden over problemen die ieder intelligent mensch belang inboezemen. Prof. Speyer citeert een artikel van de statuten der Nederl. Theosofische Vereeniging, die zich, blijkens dat artikel, o.a. ten doel stelt 'het aanmoedigen van vergelijkende studie van godsdienst, wijsbegeerte en wetenschap.' De schrijver meent dat voor dit doel reeds gezorgd is door universiteiten en studiefondsen, dat de arbeid der Theosofische Vereeniging dus overbodig is. Mij komt deze uitspraak te algemeen voor. Er kan, voor de vergelijkende studie van godsdienst en wijsbegeerte, iets meer

1) Het 'astraal lichaam,' dat in haar systeem zulk een voorname plaats inneemt, schijnt met andere concepties aan Paracelsus ontleend (blz. 323).

speciaals worden gedaan en vereenigingen als die der Theosofen, die het voordeel hebben niet of nog niet gebonden te zijn aan een absoluut dogma, zouden daartoe intellectueel en geldelijk kunnen bijdragen.[1)] Men zou een verzameling als die van 'the Sacred Books of the East' kunnen voortzetten en uitbreiden. Misschien zouden specialisten nog op andere wijzen nuttig werkzaam kunnen zijn.

Wie heeft niet ondervonden hoe moeilijk het is, zich over een speciaal onderwerp op dit gebied te oriënteeren? Men neme bv. de leer der zielsverhuizing of reïncarnatie. Die leer is veel meer verbreid dan men gewoonlijk meent: men vindt haar in de middeleeuwen bv. bij de Katharen (zij werd hun ten minste door hun katholieke tegenstanders in de schoenen geschoven), bij de Kabbalisten, sedert de Renaissance bij menigen wijsgeer. Alleen in Frankrijk, een land dat den naam heeft zich voor dergelijke problemen niet te interesseeren, ken ik, in de vorige eeuw, vijf schrijvers die deze leer hebben verdedigd: Enfantin, P. Leroux, Jean Reynaud, C. Flammarion en L. Figuier, en er waren er mogelijk nog meer. Maar raadpleegt men een encyclopedie, zelfs een speciale encyclopedie van godsdienstwetenschap, dan vindt men een artikel dat, hoe knap ook, natuurlijk voor een groot deel uit de tweede hand is bewerkt, want zelfs de grootste taalkundige is niet in staat *alle* bronnen zelf in het origineel te raadplegen. Zouden vakgeleerden zich niet kunnen vereenigen voor de samenstelling van een monografie, strikt objectief en met letterlijke vertaling der voornaamste tekstplaatsen, van de leer der zielsverhuizing in oudere en jongere godsdiensten en wijsgeerige systemen? Bezitten de theosofische vereenigingen werkelijk de liefde voor vergelijkende studie

1) Een mijner vrienden, Indianist en volstrekt geen theosoof, zeide mij dat reeds thans sommige Theosof. Vereenigingen zich verdienstelijk maken door het subsidieeren van tekstuitgaven of vertalingen van werken, belangrijk voor de geschiedenis van godsdienst en wijsbegeerte in Indië. De te Buitenzorg opgerichte Theosof. Vereeniging *Widja Poestaka* stelt zich eveneens ten doel het bijeenbrengen een publiceeren van handschriften van 'mystischen en gnostischen inhoud' in den Indischen Archipel te vinden. De Vereeniging was door een kleine collectie handschriften vertegenwoordigd op de Wereldtentoonstelling te Brussel; vgl. *Catalogue de la section néerlandaise* p. 403, waar men nadere bijzonderheden kan vinden.

waarvan zij spreken, dan zou het juist op haar weg liggen een dergelijken arbeid geldelijk te steunen. Bleken zij weigerachtig, dan zou men meer in het algemeen hulp kunnen zoeken bij personen van liberale meening in het godsdienstige. Slaagde een monografie over de zielsverhuizing, dan zou men andere onderwerpen, b.v. de voorstellingen van het hiernamaals, van Hemel en Hel, van de geestenwereld, op dezelfde wijze kunnen behandelen.

Het boek van Prof. Speyer bewijst dat dergelijke studiën, aangevat van den goeden kant, lezers kunnen boeien, die niet gelooven aan theosofie, zelfs niet aan metafysica als wetenschap. Renan schreef trouwens, reeds vóór bijna zestig jaren: 'Il est, en un sens, plus important de savoir ce que l'esprit humain a pensé sur un problème, que d'avoir un avis sur ce problème; car, lors même que la question est insoluble, le travail de l'esprit humain, pour la résoudre, constitue un fait expérimental qui a toujours son intérêt.'

Parijs.

G. BUSKEN HUET.

Een Hollandsche Plutarchus.

De Avondzon des Heidendoms. Het leven en de werken van den Wijze van Chaeronea, door J.J. Hartman. 2 dln. bij S.C. van Doesburgh, Leiden.

Voor iemand als Prof. Hartman, die bij wijlen de fiolen van zijn toorn over de studeerende ‘juffertjes’ pleegt uit te gieten, zal er wel geen grootere vertroosting bestaan dan zijn humor te verfrisschen aan Molières Femmes savantes. Tevens zal hij dan - hoe groot zijne vereering voor vader Plutarchus ook zij - telkens weder genieten van Chrysale's kostelijke woorden tot Bélise:

> C'est à vous que je parle, ma soeur.
> Le moindre solécisme en parlant vous irrite;
> Mais vous en faites, vous, d'étranges en conduite.
> Vos livres éternels ne me contentent pas;
> Et, hors un gros Plutarque à mettre mes rabats,
> Vous devriez brûler tout ce meuble inutile,
> Et laisser la science aux docteurs de la ville.

Al die boeken den oven in met uitzondering van een dikken Plutarchus, daar hij zoo geschikt is om beffen, kragen en ander fijn linnen onder te pletten! Zou de ‘wijze van Chaeronea’, die, naar Hartmans geestige toelichting, voor alle levensomstandigheden troost wist, deze omstandigheden wel hebben voorzien? Die ‘gros Plutarque’, waarop Molière hier doelt, moet wel de fransche overzetting van Amyot zijn geweest. Doch hoever was men dan van de dagen, toen de fijne Montaigne aldus over het werk van zijn vriend Amyot oordeelde: ‘Nous aultres ignorants estions perdus, si ce livre ne nous eust relevé du bourbier: sa mercy, nous osons à

cett' heure et parier et escrire; les dames en regentent les maistres d'eschole; c'est notre breviaire.' Wat was Plutarchus-Amyot niet voor Montaigne? Hoort slechts: 'La familiarité que j'ay avecques ces personnages icy (Sénèque et Plutarque) et l'assistance qu'ils font à ma vieillesse et à mon livre massonné purement de leurs despouilles, m'oblige à espouser leur honneur.'

In 1559 waren de 'Levens' verschenen, opgedragen aan Hendrik II; de 'Levens', die zooals het juist gezegd is, Plutarchus Fransch lieten spreken. In 1572 verscheen van Amyots hand de vertaling der Moralia. Wie kon destijds den naam van beschaafd dragen zonder van de beide werken kennis te hebben genomen? De Engelsche overzetting naar Amyot van de hand van Sir Thomas North werd dan ook Shakespeares schatkamer, waaruit hij voor zijne Romeinsche drama's rijkelijk heeft gegrepen. Ja, ondanks Molières comische tirade, mag Plutarchus degeen heeten, aan wien 16de, 17de, 18de eeuw zich een klassieken roes gedronken hebben, gelijk de brave Plutarchus zelf Hellas' gouden en zilveren eeuwen in een kaleidoskoop placht te bezien. Zijn niet de 'Levens' lievelingslectuur geweest van Frederik den Groote? Hebben zij Goethe's ouden dag niet vertroost? 'Das Beste, was wir von der Geschichte haben, ist der Enthusiasmus den sie erregt.' En alwie dit ware woord herhaalt, herhaalt tevens den naam Plutarchus. Doch Schiller?

'Mir ekelt', zoo begint de hoofdman uit de Räuber, 'mir ekelt vor diesem tintenklecksenden Säkulum wenn ich in meinem Plutarch lese von grossen Menschen.' De karaktertrekken van Karl Moor - de dichter zelf verraadt het ons - dankt deze figuur aan Plutarchus en Cervantes. Mocht dan Schiller ook al niet blind zijn voor Plutarchus' gebreken als historicus, die aan hem, als aan Von Humboldt duidelijk werden, toen hij de Levens als grondslag voor historische studiën ter hand nam, dit verhinderde niet, dat in de brieven van den dichter over zijnen Don Carlos te lezen staat: 'wer entdeckt nicht, dass die Helden des Plutarchus in seiner Seele leben'; dat Schiller den 25en Nov. 1788 aan de gezusters Lengefeld schreef: 'Es ist brav, dass Sie dem Plutarch getreu bleiben. Das erhebt über diese platte Generation und macht uns zu Zeitgenossen einer bessern, kraftvollern Menschenart.'

Niet te verwonderen dat in Schillers hoofd het plan gerijpt is tot het uitgeven van een ‘duitschen Plutarchus’, waarin, volgens een pas volbracht onderzoek, de duitsche heroën, Luther, Tilly, Gustaaf Adolf, Wallenstein, Frederik de Groote, zouden spreken tot het levend geslacht. Het plan werd toegejuicht, doch kwam niet tot werkelijkheid. Mad^{me} Rolland, Rousseau, Napoleon, bleven genoeg hebben aan den griekschen Plutarchus: Amyot bleef een geprezen man.

Reeds waren echter de dagen van strijd tegen ‘het klassieke spook’ aanstaande. Een strijd geleverd binnen en buiten de Sorbonne. Het romantisme wendde den blik liefst van de Ouden af. Eene zekere soort classici wilden gaarne de Grieken prijsgeven om de Latijnen te redden, doch de woorden van Lemercier, Villemain, Patin, de ideeën van Chateaubriand, Mme de Staël, de gedichten van Chénier beletten veel kwaads. Wel nam het blad de Globe in den aanvang eene houding aan van onverzoenlijkheid zelfs tegen de onschuldigste belangstelling in de oudheid. Gelijk in onze dagen - wij naderen toch het eeuwfeest van dien strijd en de anti-hellenisten van heden zullen met succes naar banbliksems zoeken in de wapenkamers van La Harpe en Globe! - klonk het van ‘vieilles superstitions académiques; classiques attardés et ridicules!’ Doch ziet, de Globe *uit liefde tot de historische waarheid* keerde tot het hellenisme terug en Plutarchus interesseerde het blad ‘par ses peintures naïves et familières et non plus, comme au XVIIIe siècle, par ses beaux traits d'héroisme. Il y a du Walter Scott dans sa façon de raconter.’

Dat is dan toch maar merkwaardig, dat van de helft der 16e eeuw tot het einde der Restauratie eene ingenomenheid met Plutarchus heeft bestaan, ook bij de grootsten dier eeuwen. Men mag al dit aanmerken of dàt becritiseeren: het feit wordt er niet door weggenomen. Ja, dan komt in onze dagen de Amerikaan Emerson met de uitspraak: ‘Plutarch will be perpetually rediscovered from time to time as long as books last’; een fijn man als Lévèque schrijft over Plutarchus een keurig artikel; een geestig philoloog als Mahaffy noemt hem ‘a man of honour and of kindliness, the best type of the best men of his day’; en een hollandsche uitgever durft in 1910 aan een hollandsch publiek een boek

voorleggen over Plutarchus, ‘un gros Plutarque,’ van ruim 950 pagina's.

Hier staat dan toch een voorbeeld voor ons van een ‘klassiek’ werk, een werk voor alle tijden. Hoe anders was het mogelijk, dat gedurende ruim driehonderd jaar een schrijver in diverse landen gulle gastvrijheid vond bij ouderen nog meer dan bij jongeren. Of liever gezegd: *nog* vindt. Want al moge de historische kritiek onzer dagen meer dan vroeger den vinger hebben gelegd bij Plutarchus' tekortkomingen, en al moge de wijsbegeerte van den ‘wijze’ geen nieuwe paden hebben gekapt, in het struikgewas der welig wassende theorieën, die van het irreëele voeren naar het reëele, legt men de literarische beschouwingen der modernen op zijde en grijpt naar de ‘Levens’ zelf, dan leest men door en steeds maar door, glimlacht somwijlen, doch de eindindruk is: ‘wat een kostelijk verteller moet die Plutarchus zijn geweest.’ Dit in het licht gesteld te hebben door menige keurig overgezette passage, is alvast eene verdienste van Hartmans boek. Nu ja, het moge dan waar zijn, wat Courier beweert: ‘il ferait gagner à Pompée la bataille de Pharsale, si cela pouvait arrondir tant soit peu sa phrase’, historieschrijver wilde Plutarchus niet zijn. Ook geen dichter. Hij wilde ‘Levens’ schrijven in een trant die reeds lang vóór hem geschapen was, ‘levens’ die typen zijn; levens, waarin eene bijzondere levenswijze het interessante is; waarin het kleine soms sterk wordt belicht, omdat die kleinigheden den weg wijzen naar de psychologische verklaring, welke wij in de grootere daden vaak zonder resultaat zoeken. Kortom het zijn die levensbeschrijvingen vol kwistig gestrooide anecdotieke opmerkingen, zooals enkele ouderen van dagen nog verstaan te geven en daarbij een steeds waardeerend gehoor vinden; een genre echter, dat hard aan het uitsterven is en plaats heeft gemaakt voor kritiek die zich gerechtigd houdt tot het voeren van een egyptisch doodengericht. Plutarchus' trant vinden wij reeds in Xenophons leven van zijn held Agesilaos, doch wijl ook Theophrastus' Karakters de vruchten toonen van eene gelijke observatieneiging als Plutarchus eigen was, pleegt men naar Theophrastus' leermeester, Aristoteles, van de ‘peripatetische biographie’ te spreken. Het woord ‘leven’ moet worden opgevat als ‘levensvoorbeeld’, al zullen ook enkele biogra-

phieën van Plutarchus meer als afschrikwekkend dan als aansporend (paraenetisch) zijn bedoeld.

Wij achten het verder een groote verdienste van Hartmans boek, dat ook Plutarchus' Moralia breedvoerig aan den lezer zijn voorgelegd, zonder dat aan de Levens is tekort gedaan. Dit nu was beslist noodig en kon alleen geschieden door iemand, die zich geruimen tijd in die vrij omvangrijke en niet immer glad loopende literatuur had ingewerkt, al wenschte de heer Hartman er nu niet juist vier en twintig jaren aan te geven, gelijk Daniel Wyttenbach eenmaal deed. Doch er was nog meer noodig, om op de Moralia licht te doen vallen. De 'Levens', zouden wij bijkans zeggen, trekken en pakken van zelf. Men moge heen zijn over het stadium, waarin men in één schepsel het menschlijk ideaal acht verwezenlijkt te kunnen zijn, min of meer doen wij allen mede aan hero-worship en die neiging, naast den meer vulgairen zin voor het anecdotieke, waarborgt aan de 'Levens' steeds lezers. De schrijver van de Moralia vraagt echter vooraf eene introductie. Men wil weten, wie de man is, die - naar het woord van een menschkundig grijsaard - 'has that amiable vanity which is, indeed, not uncommon in advanced age among those who love their fellows, and think that the lapse of years has of necessity brought wisdom in the wake of ample experience.' Nu, de wijze van Chaeronea is thans bij ons binnengeleid en dank zij den jeugdherinneringen van prof. Hartman aan de deftige, vroolijke, mannen verzameld in de dorpspastorie van Blankenham, zien wij Plutarchus te midden van een kring Heeren-Dominees, als beminnenswaardig geestelijk herder en raadsman voor zoovele tobbers op den levensweg. Of een ieder hem zóó wenscht te zien, doet hier niet ter zake. Philologie, die het verledene tracht op te bouwen uit het puin waarin het uiteenviel, komt er niet zonder eene behoorlijke dosis artisticiteit. Het is ermede als met archaeologische vondsten: gewenscht zijn vóór alles gedetailleerde opgaven van het gevondene, doch na dit alles vragen wij: 'en nu de reconstructie?' Blijft deze uit - en zoo vaak moet zij uitblijven! - dan rijst de vraag: 'wat zal ik nu met die rudimenten?' Zoo tracht men op het philologische terrein - tenzij men als 'letterknecht' geboren werd - de gevallen steenen op te zetten; men bouwt naar eigen scheppingsvermogen en geeft *zijne*

reconstructie, die als kunstwerk recht van bestaan heeft. Daarnevens kan eene andere bestaan, met evenveel recht: *weten* doen wij het toch niet. De vraag is nu maar, of de opgetrokken bouw bij een grooter aantal beschouwers voldoening vindt. In zooverre kan de heer Hartman gerust zijn: de vondst is aardig, en pakt ons Hollanders. Wat meer is, wij hooren, hoe de schrijver schik had in zijn vondst en met liefde aan het ineenzetten ging. Wie den heer Hartman persoonlijk niet kent, geniet maar voor een kwart van het boek. Wie hem kent, geniet dubbel. Weinig schrijvers wier persoon en geschrift zoo verwant zijn. Al lezende hoort en ziet men den auteur. Zich te durven geven gelijk men is en het niet noodig te vinden eerst een gekleede jas aan te schieten voor men de pen opneemt, is ook eene deugd. Trouwens zulk een jas kan toch maar zelden gebreken, zoo deze aanwezig zijn, maskeeren.

Om nu echter Plutarchus - den Plutarchus der Moralia - met liefde te teekenen, met ingenomenheid, is nog iets noodig. De dominee van Chaeronea is - gelijk nu eenmaal een deel zijner tijdgenooten was - geen man van strijd, doch van compromissen. Hij behoort tot degenen, die al lezende en denkende toch niet breken met de traditie; die het monotheisme prediken en trouw de tempels der Olympiërs bezoeken; die naderende tot het Christendom er aan bloot staan voor atheist te worden gehouden en in werkelijkheid een weinig bigot zijn als een hofjesbes. Zijn odium philosophicum et theologicum is van eene goedmoedige soort en zal den opponent zelden hebben geïmponeerd. Streng moreel, heeft toch zijne moraal dien beminlijk egoïstischen trek, die aan de vrouw oplegt de escapades van haren heer gemaal te beschouwen als goddelijke beproeving van de vastheid harer liefde en trouw. Voor de waardeering van Aristophanes' geest mist hij scherpte en temperament, doch Menander, dien wij heden beter en beter leeren kennen - of de bewondering in even groote mate daarmede stijgt, is eene andere vraag - Menander, de dichter van een ietwat frivolen tijd - heusch niet grof en plat, doch van burgerlijke conniventie waar de katten zoo'n beetje in het duister worden geknepen - dat is zijn bron voor predikteksten.

Wie de liefdevolle biograaf van Plutarchus wil zijn, moet

schik hebben in dergelijke compromis-menschen, moet ook zelf afkeerig zijn van extrêmes en in zijn hart after all de wereld nog zoo ongezellig niet vinden. In een zijner Essays heeft Plutarchus het inconstante, wisselende, irrationneele van de menschelijke natuur uiteengezet: ‘een ieder onzer’, zegt hij, ‘kan wegens de door hartstochten in hem onstane veelvoudigheid beschouwd worden als eene menschenmassa, gelijk er bij feesten samenkomen’. Aardig gezegd, doch door iemand, die op grond der bewust geworden veelvoudigheid in hem, tot geven en nemen geneigd is.

Aan aardige gezegden - de lezer van het boek zal het bemerken, daar de hollandsche geleerde er oog voor heeft - schieten ook de Moralia niet te kort. Wie kent niet - zij het door moderne bemiddelaars, b.v. Mahaffy - de opmerking ‘dat geen kind in de eerste levensweken in wakenden toestand ooit glimlacht, doch wel glimlacht als het insluimert; zijnde de verplante ziel verschrikt door den aanblik dezer wereld, die zij met ongenoegen beschouwt; doch bij inslapen herinnert zij zich den gelukkigen staat waaruit zij is geboren en glimlacht bij het zoete visioen’. Onwillekeurig denkt men aan den blik van het Jezuskind in den arm van Rafaëls Madonna Sixtina.

Wie wordt niet herinnerd aan rumoerige partijdagen uit onzen tijd, als hij een antieken volksleider aan zijne volgelingen den raad hoort geven: ‘niet alle tegenstanders onzer beginselen moeten wij bannen; want zoo er geen vijanden overblijven, beginnen wij te kibbelen onder elkaar.’

Wie is het niet eens met Chilo, den wijze, die ten eten gevraagd wilde weten wie de medegenoodigden waren. ‘Want in krijg of op zee moet men een onaangenaam buurman verdragen; dit echter te doen in gezelschap is dwaasheid.’

Dit slechts om te doen inzien, dat in Hartmans dikke boek voor een belangstellend en beschaafd lezer heel wat goeds te vinden is. Wel zullen weinigen het achter elkander doorlezen, want ook ons geslacht zegt met den ouden Callimachus, ‘een groot boek is een groot kwaad’. Doch wat deert dit? Dan sla men het telkens maar eens op en zal niet licht eindigen met ondankbare gevoelens tegenover den geleerden en toch zoo leesbaren schrijver.

Tennyson en Browning, heeft men opgemerkt, kan slechts

hij goed verstaan, die in de Ouden thuis is. Hoezeer het niet kennen van Plutarchus ook het verstaan van Goethe in den weg staat, moge een voorbeeld ophelderen. Men veroorlove ons de uiteenzetting, opdat ook den neu-Philologen nog eens worde duidelijk gemaakt, dat een boek over Plutarchus - liever nog eene introductieboek tot Plutarchus - geen overbodige weelde voor hen is.

In Bielschowsky's 'Goethe, Sein Leben und seine Werke' - een veel gelezen boek beweert de boekhandel - staat in het 2e deel, pag. 650, naar aanleiding van Faust's gang naar 'die Mütter', het volgende:

'Wer sind diese Mütter? Auf eine Stelle bei Plutarch ist die Konzeption zurückzuführen; Plutarch war Platoniker, und das Reich der Mütter ist im wesentlichen das Reich der Ideen Platons. Diese Ideen sind die ewigen Urbilder aller Dinge und zwar die Urbilder aller Einzeldinge. Wenn diese in unserer Welt untergegangen sind, bleiben doch ihre idealen Urbilder bestehen. Diesem Reich der Gestalten aber stehen bewahrende, diese Gestalten mütterlich schützende Gottheiten vor, welche also sozusagen der Mutterschoss für alle Einzeldinge sind und den Lebens- und ebenso natürlich auch den Wiederbelebungsprozess zu vermittlen haben, ob nun des Lebens holder Lauf sie natürlich oder ob der kühne Magier sie wunderbar zum Licht hinaufruft. So muss denn auch Faust zu den Müttern, wenn er als Magier Helena ans Licht führen will; denn bei ihnen ist auch ihr Urbild aufbewahrt.'

Plato onderscheidt twee werelden, die welke *is* en nooit *wordt*, daarnevens eene, die steeds *wordt* en nooit *is*. M.a.w. de wereld der door den geest te kennen dingen en die der door de zinnen te grijpen dingen; 'die körperliche Welt' is de laatste, 'die intelligible Welt' de eerste. In de laatste vindt de geest de steeds blijvende begrippen, de voorwerpen der Erkenntniss, de Ideeën. De hoogste dezer, de top der ideeën-pyramide vormt de idee van het goede. Zij *zijn* in eene wereld buiten de onze. Dat 'müttterlich schützende Gottheiten' haar zouden besturen, is een even irrationneele als onplatonische dwaasheid, door den heer Bielschowsky in angst en nood uitgedacht en zeker niet te lezen in het hoofdstuk van Plutarchus' levensbeschrijving van Marcellus, waar van de Mütter sprake is. Wat lezen wij daar dan wel?

Er lag op Sicilië een plaatsje, zeer oud en beroemd wegens de verschijning der godheden, die men de Moeders noemt. Toen deze stad in den strijd tusschen Carthago en Rome de zijde van Carthago hield, trachtte een voornaam burger, Nicias, haar op de hand van Rome te brengen, openlijk daarvoor pleitende en zijne tegenstanders betichtende. Deze nu beraamden het plan hem te grijpen en aan de Carthagers uit te leveren. Doch Nicias dit bemerkt hebbende begon in het publiek over de godinnen, hare verschijning en haren roep, zich ongepast te uiten, tot niet geringe vreugde zijner tegenstanders, die gaarne zagen, dat hij zich goddelijken toorn op den hals haalde; een toorn, die hun aanslag zou rechtvaardigen. En reeds was tot zijne hechtenis besloten, toen op de volksvergadering Nicias midden onder zijne rede zich als een waanzinnige begon aan te stellen, zijn gewaad verscheurde en onder het geroep 'de Moeders vervolgen mij' zich een weg baande door de onthutste toeschouwers. Zoo bereikte hij, dank dezen coup de théâtre, de stadspoort en vlood tot de Romeinen.

Deze 'Moeders' zouden volgens Plutarchus en Diodorus van Cretensischen oorsprong zijn, waarom men haar wel met de nymphen, die den jongen Zeus op Creta voedden, de zoogenaamde Melitten, vereenzelvigde. Duister is nog, of eenig verband gezocht mag worden met de door een vierhonderdtal steeninscripties, meerdere reliefs en beeldjes, bekende Matres, Matrae of Matronae, wier dienst door heel het Keltengebied, Gallië en Brittannië voorop, verbreid was. Zulke reliefs toonen meestal drie, soms meer, vrouwen met overvloedshorens en vruchtenkorven. Ook komen enkele Matronen te paard gezeten voor. Dat er echter reeds vroeg eene vereenzelving heeft plaats gehad van de Siciliaansche Moeders en de uit de Grieksche religie bekende Godenmoeder heeft Boeckh, de Berlijnsche hoogleeraar en tijdgenoot van Goethe, niet ten onrechte uit eene plaats van Cicero en een opschrift uit Palermo opgemaakt, te meer wijl met de Moeders zoo vaak de Dioskuren (zie Gids, Oct. 1907 blz. 66) worden vereenigd. Merken wij verder op, hoe de door de 'Moeders' voortgejaagde ontzinde Nicias een evenbeeld heeft in den door de Erinyen opgezweepten Orestes, dan vinden wij in al deze gestalten denzelfden trek terug:

het zijn machten, die steeds of tijdelijk in de aarde huizende zegenend of belemmerend ingrijpen in de groeikracht, het productievermogen der natuur; die een zedelijk regimen voeren over het scheppingsproduct dat mensch heet, voornamelijk waar het den mensch geldt in betrekking tot hen, die hem in den bloede bestaan; machten, die uit het duistere de levensgeesten wekken, en tot wie deze wederom terugkeeren; machten, die den vrome weldadig zich openbaren, doch den misdadige met ontzinning straffen. In haren schoot rust wat was en komen zal. Zij bewaren het verledene: tutelares, conservatrices is vaak haar epitheton. Gelijk bij zoo menige mythologisch-religieuse figuur staat naast de eenvormigheid de veelvormigheid als exponent harer alomtegenwoordigheid. Zij leven voort in de Trois Maries der Camargue.

Zou het wonder mogen heeten, dat Goethe, wien noch de van Spanje tot in Germanië verbreide sporen van dezen Matronenkultus, noch de Siciliaansche Moeders, noch de grieksche Materfiguren onbekend konden zijn, juist door deze gestalte tot fantaseeren werd gebracht? Lag er niet iets groots in deze conceptie, dat dezen groote pakken moest? Tot wie liever zou hij Faust zenden, om uit den geheimzinnigen moederschoot de gestalten van weleer op te roepen? Had dan ook Bielschowsky in plaats van zijne dwaasheden over Plato neer te schrijven het gesprek met Eckermann van 10 Januari 1830 opgeslagen, hij zou wat beters hebben gevonden: ‘So in ewiger Dämmerung und Einsamkeit beharrend sind die Mütter schaffende Wesen, sie sind das schaffende und erhaltende Prinzip, von dem alles ausgeht, was auf der Oberfläche der Erde Gestalt und Leben hat. Was zu atmen aufhört, geht als [geistige] Natur zu ihnen zurück und sie bewahren es, bis es wieder Gelegenheit findet, in ein neues Dasein zu treten.’

Goethe had de passage in het Leven van Marcellus dan wel goed gelezen en - wat meer is - goed overdacht.

J. Vürtheim.

Een Nederlandsch boek over volkenrecht.

Het stellig volkenrecht, door Mr. J. de Louter, Hoogleeraar te Utrecht. 's-Gravenhage, Martinus Nijhoff, 1910.

Wij begroeten de verschijning van dit werk als een heugelijke gebeurtenis en betreuren het dat allerlei omstandigheden, van onzen wil onafhankelijk, de aankondiging daarvan in dit tijdschrift hebben vertraagd. Nederland bezat tot nog toe een aantal verhandelingen over verschillende onderdeelen van het volkenrecht en daaronder zeer belangrijke, maar een boek dat het volkenrecht in zijn geheel behandelt was in de laatste eeuw niet in ons land verschenen; een verschijnsel dat ik vooral daaraan toeschrijf, dat het aantal van dergelijke boeken in andere landen verschenen zeer groot is, en dat de meeste daarvan geschreven of vertaald zijn in een taal, aan de Nederlanders die zich op de studie van het volkenrecht toeleggen voldoende bekend.

Ook de schrijver van dit boek heeft, blijkens zijne voorrede, alvorens de pen op het papier te zetten zich afgevraagd of dit niet een reden was om zich van het samenstellen van een werk over het volkenrecht te onthouden. Hij is echter tot een ontkennende beantwoording gekomen en wel op twee gronden, beide afdoende, maar waarvan de laatste mij bovenal sympathiek is. De beide vredesconferentiën te 's-Gravenhage, zegt Mr. de Louter, met de daaruit voortvloeiende gevolgen hebben de ontwikkeling van het volkenrecht eene aanmerkelijke schrede verder gebracht en bovendien de beteekenis van Nederland ook voor dezen tak van het internationaal recht niet weinig verhoogd. Dit laatste is

volkomen juist en legt Nederland dan ook wel eenige verplichting op. Het is door allerlei omstandigheden, niet het minst door zijn roemrijk verleden, het middelpunt geworden van het overleg der gansche wereld omtrent de oplossing van internationale geschillen. Voorzeker moet dit een prikkel zijn voor de Nederlandsche rechtsgeleerden om te toonen dat de beoefening van het volkenrecht in het vaderland van Hugo de Groot en van Bynckershoek nog altijd in hooge eer is.

Intusschen heeft deze beoefening, juist met het oog op het tijdperk van snelle ontwikkeling waarin zich het volkenrecht thans bevindt, hare eigenaardige moeielijkheden. De verdragen en arbitrale uitspraken vermenigvuldigen zich en de letterkunde betreffende het volkenrecht groeit bij den dag aan. Het is niet dan ten koste van veel studie en inspanning dat de rechtsgeleerde op de hoogte kan blijven van den voortgang van dezen tak der wetenschap, en vaak zal hem het opsporen van de bronnen evenveel, misschien zelfs meer moeite bezorgen dan het raadplegen daarvan. Mr. de Louter heeft zich dan ook veelzijdigen en tijdroovenden arbeid moeten getroosten voor de samenstelling dezer beide boekdeelen, en het is zeker te verwonderen hoe hij, bij de vele werkzaamheden die zijne betrekking van hem vergt, den noodigen tijd voor dit alles heeft kunnen vinden, te meer daar de nauwkeurigheid en volledigheid weinig te wenschen overlaten. Er zijn ongetwijfeld enkele vergissingen en onjuistheden in zijn boek ingeslopen, beoordeelaars hebben hier de aandacht reeds op gevestigd, maar bij een stof als de door hem behandelde, waar men dikwijls in dagbladen, tijdschriften en vlugschriften licht moet zoeken over toestanden en gebeurtenissen die nog niet wetenschappelijk en stelselmatig zijn behandeld, zijn kleine fouten, ik zeg niet verschoonbaar maar onvermijdelijk. Liever dan op dit punt verder in te gaan en naar geringe feilen te gaan zoeken, wil ik op de in mijn oog voortreffelijke eigenschappen van het werk van Mr. de Louter de aandacht vestigen.

Zeer terecht, naar mijne opvatting, heeft de schrijver zich bepaald tot het eigenlijke volkenrecht; internationaal privaatrecht en internationaal strafrecht heeft hij buitengesloten, zij behooren niet tot het volkenrecht en vormen een onderdeel

van het privaatrecht en het strafrecht. Hier zijn menschen rechtssubjecten. Het volkenrecht daarentegen kent alleen staten en volken als rechtssubjecten. Afwijking van dit beginsel, zooals bijvoorbeeld ten aanzien van den Paus, kan slechts het gevolg zijn van zeer bijzondere verhoudingen of van buitengewone gebeurtenissen. Uit dit beginsel laat zich ook verklaren de late ontwikkeling van het volkenrecht. Menschen in een maatschappij vereenigd hebben bestaan zoo lang de herinneringen der geschiedenis strekken, zij hebben behoefte gehad aan vaste regels die hunne onderlinge verhondingen beheerschten en derhalve aan recht, ubi societas ibi jus; de volken daarentegen hebben lang ieder voor zich een afzonderlijk bestaan geleid, meestal geen andere onderlinge verhouding kennend dan die der vijandschap. De ontwikkeling der rechtsbetrekkingen tusschen de verschillende staten heeft dan ook een zeer traag verloop gehad; een volkenrecht dat min of meer gehuldigd wordt door alle staten en volken der wereld bestaat eigenlijk nog niet, eerst in de laatste halve eeuw is iets ontstaan dat er naar gelijkt.

Het wil mij voorkomen dat Mr. de Louter waar hij de bronnen van het volkenrecht behandelt en in de eerste plaats de gewoonte, in de tweede plaats de verdragen noemt, wel wat al te ver gaat met aan jurisprudentie en wetenschap eene plaats in de rij der bronnen geheel en al te ontzeggen. Het valt toch niet te ontkennen dat de jurisprudentie omtrent het al of niet bestaan der gewoonte en omtrent haren aard en omvang zeer belangrijke bijdragen kan leveren, en dat uitspraken van de meest beroemde beoefenaars der wetenschap, die bijv. van het Institut de Droit International, dat de meest gezaghebbende geleerden onder zijne leden telt, wat hunne waarde voor de praktijk betreft toch inderdaad grooter beteekenis hebben, dan de meeningen verkondigd door de voortreffelijkste beoefenaars van het burgerlijk recht of het staatsrecht of door rechtsgeleerde genootschappen en Juristendagen. Van het standpunt van het stellig recht zal men - ik wil dit erkennen - jurisprudentie en wetenschap moeielijk als rechtsbronnen mogen beschouwen, toch zullen zij bij het beslissen van internationale geschillen hunne groote waarde en beteekenis wel blijven behouden. - Al geven zij geen voorschriften van jus constitutum (I blz. 60), toch geven

zij nog iets meer dan desiderata de jure constituendo; waar het jus constitutum nog niet bestaat kunnen zij bestaande leemten tot op zekere hoogte aanvullen.

Met groote instemming heb ik kennis genomen van het door Mr. de Louter in § 6 zijner Algemeene Beginselen geschrevene naar aanleiding van de bekende bezwaren tegen het erkennen van Volkenrecht. Deze bezwaren kunnen alleen geopperd worden door hen, die niet willen aannemen dat het volkenrecht een geheel ander karakter heeft dan het overige recht, en die zich geen recht kunnen denken zonder wet. Intusschen verliezen deze bezwaren in onzen tijd van snelle ontwikkeling van het volkenrecht meer en meer van hun gewicht. Waar de wetgever, zooals bijvoorbeeld in ons Strafwetboek art. 8, uitdrukkelijk verklaart, dat zijne voorschriften worden beperkt door de uitzonderingen in het volkenrecht erkend, daar kan men gerust met Mr. de Louter zeggen (I blz. 74): het volkenrecht behoeft zijn bestaan niet meer te bewijzen.

Men moet echter niet vergeten dat er altijd een zwak punt overblijft dat niet is weg te redeneeren. De machtigste behoeft zich, zoo hij wil, om de regelen van het volkenrecht niet te bekommeren, hij kan die straffeloos overtreden want er is niemand die hem ter verantwoording durft te roepen. Dit is erg, maar er is nog iets ergers. Rechtschennis vindt algemeen afkeuring, maar een dergelijke schending van het volkenrecht wordt niet altijd veroordeeld, zij wordt zelfs somtijds toegejuicht. De publieke meening neemt maar al te gewillig redenen van staatkundige noodzakelijkheid aan, die de gepleegde onrechtmatigheden in haar oog rechtvaardigen, of liever, zij zoekt daarnaar omdat zij onwillekeurig ontzag heeft voor machtvertoon en wordt dit door een schitterenden uitslag bekroond dan gaat bij haar het ontzag maar al te dikwijls in bewondering over. Wij behoeven niet zoo heel ver in de geschiedenis terug te gaan om dit verschijnsel op te merken, de meesten onzer hebben het beleefd, dat landen tegen den bepaalden zin der bevolking en in strijd met bestaande verdragen onder een vreemde heerschappij werden gebracht alleen door de overmacht van een gelukkigen veroveraar, die ook buiten de grenzen van zijn land als een groot staatsman werd gehuldigd, en allen zijn er wel getuigen van

geweest dat zwakke staten, ook wanneer zij in volkenrechtelijken zin gelijk hadden, hebben moeten zwichten voor het overwicht van machtige naburen. Zeer terecht wijst Mr. de Louter er dan ook op, dat een der gewichtigste, zoo niet het gewichtigste beginsel van het volkenrecht is de rechtsgelijkheid van souvereine staten (I blz. 236). Voorzeker wordt dit beginsel in het afgetrokkene algemeen erkend en door geen enkelen staat openlijk verloochend; in de praktijk evenwel doen zich wel eens verschijnselen voor die het bestaan van den regel twijfelachtig zouden doen schijnen. De schrijver wijst in dit verband op de voogdij door de groote mogendheden uitgeoefend, die dikwijls, ten bate van het belang van den vrede, kleine staten dwingt te berusten in verongelijkingen (I blz. 238), en maakt de juiste opmerking, dat zoodoende het recht de speelbal wordt der politiek. Dat ditzelfde gevaar ook dreigt door de bemoeiingen van de zijde der pacifisten en vredebonden, zooals de schrijver wil, kan ik niet zoo duidelijk inzien. Wanneer deze aan het behoud van den vrede alles willen opofferen, ook het recht, dan spreekt het wel van zelf dat zij ten slotte de overmacht van den sterkste in de hand werken en een toestand in het leven roepen, waarbij aan de eene zijde onbeperkte verdrukking, aan de andere zijde slaafsche onderwerping zoude bestaan; maar van de verstandige voorstanders van het pacifistisch beginsel, dat de verhoudingen tusschen de staten niet door macht, maar alleen en uitsluitend door het recht moeten worden geregeld, kan niet verwacht worden dat zij zullen medewerken tot het bereiken van een zoo treurige uitkomst. Dit neemt niet weg dat in de pacifistische beweging ook stroomingen zijn waar met de eischen der werkelijkheid niet of weinig wordt gerekend, doch of deze ooit een zoodanige kracht zullen kunnen ontwikkelen, dat hun optreden het gevaar zal opleveren waarop hierboven gewezen werd, komt mij niet waarschijnlijk voor.

Nadat Mr. de Louter in het eerste deel van zijn boek, na de inleiding die een uiteenzetting der algemeene beginselen en een zeer lezenswaardig geschiedkundig overzicht bevat, het materieel recht heeft behandeld, laat hij in het tweede deel het formeel recht volgen. In dit deel vindt het gezantenrecht zijne plaats en verder alles wat op oorlog en neutraliteit betrekking heeft.

Een kort naschrift doet nog duidelijk uitkomen wat het doel van den schrijver is geweest, een boek te schrijven over het stellig volkenrecht, waar wijsbegeerte, moraal en politiek uit den aard der zaak waren uitgesloten, voor zoover zij niet tot verklaring van het ontstaan en de ontwikkeling van dit recht onmisbaar waren. Hij eindigt met den wensch dat de keten die welhaast de staten der gansche wereld zal samenbinden, niet op een slavenketen uitloope maar op een rechtsband tusschen onafhankelijke staten.

Met dien wensch zal zeker ieder weldenkend mensch instemmen, die de voortdurende ontwikkeling van het volkenrecht met voldoening gadeslaat. Een goede en verstandige beoefening van het volkenrecht zal er ongetwijfeld toe kunnen bijdragen om dezen wensch tot vervulling te brengen, wij twijfelen er niet aan of het werk van Mr. de Louter zal aan zoodanige beoefening in Nederland bij uitstek bevorderlijk zijn en wij hopen dat het den schrijver gegeven moge worden zich nog vele jaren te verheugen in de waarneming van de gezegende vruchten van zijnen arbeid.

W.H. DE BEAUFORT.

Embryologische uitzichtspunten.

Wie geen vreemdeling is in de biologische wetenschappen, weet dat eerst in de negentiende eeuw de embryologie zeggingsrecht gekregen heeft in den kring harer zoo nauw verwante zusterwetenschappen: de botanie, de zoölogie en de vergelijkende anatomie. Dat zij jonger is dan deze verklaart zich hieruit, dat voor hare vruchtbare beoefening het mikroskoop en de mikroskopische techniek een hoogte moest bereikt hebben, die eerst in de tweede helft der negentiende eeuw te onzer beschikking kwam. Dat zij - misschien mede door hare jeugd - spoedig om haar zelver wille tal van gloeiende vereerders vond, die haar hartstochtelijk aanhingen en haar een plaats trachtten te veroveren die harer beteekenis waardig zou zijn, kan niet verwonderen. Welke die beteekenis nog in de toekomst worden kan, wil ik kortelijk met u bespreken. En dan moeten wij ons daarbij beperken tot een kleiner gebied, dan datgene waarop zij bezig is op te bloeien, hetwelk uit den aard der zaak zoowel de hoogere en lagere planten als de lagere en hoogere dieren en den mensch omvat.

Wat vooral, onder alle levensverschijnselen welke de physiologie ons leert kennen, de e m b r y o l o g i e zoo boeiend maakt, het is dat de reeks zoo snel op elkaar volgende gedaanteverwisselingen, die daar liggen tusschen het ei en het ter wereld gekomen dier, een zoo onveranderlijk vast karakter bezitten en zich in een voor wijzigingen zoo geheel onvatbare volgreeks afspelen. Meer nog dan bij de in zich zelve afgesloten stofwisselingsprocessen van het menschelijk lichaam, zien we hier de volle uitwerking der zoo

geheimzinnige erfelijkheidswetten zich openbaren; zien wij het ééncellige dierlijke ei zich aanvankelijk voorbereiden op de aanstaande bevruchting, door de helft van zijn kernmateriaal langs scherp omschreven deelingsprocessen over boord te werpen; zien wij daarna de gewichtige spermatozoide, den drager van *alle* vaderlijke erfelijkheidspotenzen - zelfs van nauwelijks omschrijfbare bijzonderheden in gang of in stemgeluid - de eicel naderen, en, eenmaal daarin doorgedrongen, de verloren kernhelft weder geheel vervangen, om, voortaan te zamen met wat aan moederlijke erfelijkheidspotenzen achterbleef, de geheele verdere ontwikkeling onder hunne gezamenlijke directie te nemen. Eerst op dat moment is een individu der volgende generatie ontstaan, eerst nu begint in het leven der soort een nieuwe levenscyclus, tijdens welke het voortbestaan van het kiemplasma voor betrekkelijk korten tijd aan een nieuwen drager is toevertrouwd.

Het individueele leven van dezen nieuwen drager of draagster, te zamen met dat van al zijn en haar tijdgenooten, vormt wat wij de geschiedenis noemen. In de wereldgeschiedenis zijn het die dragers van het kiemplasma - zij die te zamen ‘de menschheid’ vormen - wier lotgevallen en wier wederzijdsche verhoudingen ons, door den loop der tijden heen, belang inboezemen. Het kiemplasma echter, dat zij in zich ronddragen en dat met lange tusschenpoozen de wijzigingen ondergaat, die wij met Hugo de Vries mutaties noemen, blijft daar in het duister der menschelijke geslachtsklieren voortleven tijdens den loop van al deze wereldgebeurtenissen. Toch liggen in dat kiemplasma verscholen alle karaktereigenschappen van Japanners en Chineezen, van Russen, Britten, Yankees en negers. En het kan ons niet verwonderen dat de tijdelijke drager van het kiemplasma: de individueele mensch, die slechts een klein gedeelte ziet van den levenscyclus waarin hij, sterfelijk wezen, is ingeschakeld, begrijpelijker wijze meer waarde is gaan hechten aan het bewustzijn zijner individualiteit dan waartoe hij gerechtigd is. Juist omdat die individualiteit slechts van tijdelijken duur is, het kiemplasma daarentegen sedert het moment waarop het allereerste leven op onze planeet verschenen is o n a f g e b r o k e n - zij het ook in langzame evolutie - heeft voortbestaan, juist daarom hebben wij het recht aan de ont-

wikkelingsgeschiedenis eene nog fundamenteelere beteekenis toe te kennen, dan aan de wereldgeschiedenis. Deze laatste volgt de milliarden individuen in hunne wisselende, onderlinge groepeeringen; de eerste tracht uit te vorschen hoe het onsterfelijke en toch materieele substratum, waarvan wij allen de dragers zijn, in den loop der geologische perioden geworden is tot wat het thans is. Daarmede waren millioenen van jaren gemoeid. Kennen doen wij het kiemplasma aan zijn zichtbare openbaring, die wij de planten-, dieren- en menschenwereld noemen; benaderen en onderzoeken en doorvorschen kunnen wij het vooral met vrucht in *die* perioden, waarop het met vaste tusschenpoozen zich ontwikkelt en er uit de plantaardige eicel of uit het dieren- en menschenei een nieuw individueel wezen als tijdelijke drager van het kiemplasma zijn plaats in het heelal komt innemen. Het is van onmetelijk gewicht dat deze individueele ontwikkelingsperiode, deze 'ontogenese' van plant en dier zich zoowel aan den botanicus als aan den zoöloog altijd weer opnieuw voordoet als de snelle wording van het geheele gecompliceerde organisme uit een enkele eicel. Daarnaast geven de fossiele wezens ons het recht tot de gevolgtrekking, dat de langzame evolutie van planten en dieren op onzen aardbodem, de zoogenaamde 'phylogenese' evenzeer met eenvoudige levensvormen begonnen en tot hooger georganiseerde voortgeschreden is. In andere termen mogen wij dit aldus omschrijven: het in continuiteit van leven altijd voortbestaan hebbende kiemplasma, heeft in den loop der geologische perioden uiterst langzame wijzigingen ondergaan, die een grooter samengesteldheid daarvan op heden dan in den oertijd aan het licht brengen.

Het probleem waarvoor de embryoloog zich telkens weder geplaatst ziet, is dus het volgende: hoe ontstaat uit het mikroskopisch zichtbare klompje kiemplasma, dat wij het bevruchte ei noemen, in ongemeen snel tempo het geheele en zoo gecompliceerde stel van organen, die een nieuw individu samenstellen, en hoe wordt een deel van datzelfde kiemplasma aan dat nieuw ontstane individu overgedragen?

Deze overdracht heeft meestal geheel onveranderd plaats: alsdan openbaren zich de erfelijkheidsverschijnselen als eene directe continuiteit. Gaat de overdracht gepaard met kleine veranderingen dan hebben wij te doen òf met schommel-

variaties òf - indien zij van nog iets ingrijpender aard zijn - met mutaties.

Ik wensch u nu uit te noodigen bij enkele voorbeelden van individueele ontwikkeling van lagere en hoogere dieren met mij stil te staan. Nemen wij het eenvoudigste, ééncellige wezen, dan is de vermenigvuldiging daarvan eene simpele deeling in tweeën; van gecompliceerde ontogenetische processen is geen kwestie; het protoplasma waaruit het ééncellige dier is opgebouwd, is tevens het kiemplasma; door verdeeling in tweeën blijft het voortbestaan tot in onafzienbaren tijd. Zoodra wij de meercellige dieren in het oog vatten, verandert het schouwspel geheel. De eicel van deze levert, wanneer het ontwikkelingsproces begint, behalve een gedeelte onveranderd kiemplasma ook nog andere deelcellen, die een nieuw individu opbouwen, dat de drager zal worden van het onvergankelijke kiemplasma: Laatstgenoemde deelcellen noemt men de soma- of lichaamscellen, in tegenstelling van de kiemcellen. Bij een aantal lagere diervormen is het gelukt een zichtbaar onderscheid aan het licht te brengen tusschen de beide eerste deelcellen die uit het bevruchte ei door klieving te voorschijn komen. De eene helft wordt de moedercel der somacellen, de andere helft blijft de moederkiemcel der volgende generatie. Uit haar ontwikkelen zich de geslachtscellen van het kind en de verhouding van het kiemplasma van moeder en dochter is dus in het wezen der zaak gelijk aan wat wij bij de ééncellige wezens vermochten te constateeren.

Niet bij alle dieren en vooral ook niet in het plantenrijk is dit verschijnsel zoo duidelijk vast te stellen; veelal liggen er meer dan ééne celdeeling tusschen het ei van de moeder en het ei van de dochter. Maar toch zijn die twee veel dichter bijeen dan één uwer zou vermoeden en reeds in uiterst vroege ontwikkelingsperioden is die c o n t i n u i t e i t v a n h e t k i e m p l a s m a, zooals Weismann het genoemd heeft, tot stand gekomen.

Beschouwen wij de laagste veelcellige dieren, de sponzen en polypen, dan blijkt het dat de organisatie bijv. van onze zoetwaterpolyp niet veel verder gaat dan een gebogen celblad, dat de maag, en een daarbuiten liggend beschuttend tweede

celblad, dat de huid voorstelt, welke laatste zintuigelijke indrukken ontvangt en verdedigingsmiddelen tegen aanvallen in zich bergt. Die twee grensbladen blijven, zoowel bij ongewervelde als bij gewervelde dieren, van primair gewicht tijdens de individueele ontwikkeling uit het ei; zij zijn het die zoowel bij den mensch als bij den vogel, den worm en de oester altijd weder aanwezig zijn, vòòrdat de grootere samengesteldheid die deze vier van de zoetwaterpolyp scheidt, in het aanzijn treedt. En niet steeds is die ontogenese een reeks goed aaneensluitende processen. Dikwijls gaat het bij horten en stooten en vinden wij tusschen het vlinderei en de rondvliegende kapel nog de tusschenstations van rups en pop, die aan de gradueele evolutie geweld schijnen aan te doen en het verschijnsel, wat wij de volkomen gedaanteverwisseling noemen, inschakelen. Ook bij andere diergroepen dan de insekten treffen wij gedaanteverwisseling aan, larventoestanden die geenerlei teekenen van overeenkomst met de volwassen dieren aanbieden en die in den loop der eeuwen in de ontogenese van die dieren zijn opgenomen door langzame vormwijzigingen, die de selectie beproefd en voordeelig bevonden heeft, al gaat het veelal boven ons kenvermogen te bepalen welke invloeden daarbij hebben voorgezeten.

Om u een voorbeeld te noemen, vraag ik uw aandacht voor de larvale ontwikkeling van het geslacht Phoronis, kleine wormachtige wezens met een tentakelkrans aan het vooreinde. Zij doorloopen tijdens hunne ontwikkeling zeer zonderlinge, maar tevens zeer karakteristieke vormveranderingen, waarbij op zeker oogenblik de as van het zich vormende jonge dier vrijwel loodrecht op de lichaamsas van de larve komt staan. De hersenzenuwknoop, die reeds bij de larve aanwezig is en ook bij haar ongetwijfeld de rol speelt van centraalbureau van waaruit beweging en stofwisseling der larve bestuurd worden, komt in deze phase van de ontogenese van Phoronis in het gedrang en geraakt buiten de mogelijkheid om zich normaler wijze tot de hersenknoop van het volwassen dier te ontwikkelen. Wat nood! Wij zien dat het topgedeelte der larve, waarin de larvale hersenknoop ligt, gaandeweg loslaat, afgesnoerd wordt, en in het omgevende zeewater te gronde zou gaan, indien niet - en het geldt hier een vast wederkeerende, geenszins een toevallige ontwikke-

lingsbijzonderheid - dat topgedeelte en die hersenknoop als voedsel opgenomen werden in den slokdarm dierzelfde groeiende larve en tijdens de verdere ontwikkeling als eerste voedselbrok ten goede kwamen aan den verderen groei van het jonge dier. Een nieuwe definitieve hersenknoop dankt de Phoronis steeds aan regeneratieverschijnselen, ter plaatse waar het jonge exemplaar zijn definitief hersenganglion zal dragen.

Een proces als het hier geschilderde zal door velen uwer misschien met ongeloovig schouderophalen als embryologisch jagerlatijn gebrandmerkt worden. Een feit is het intusschen, dat een aantal volkomen betrouwbare waarnemers het telkens weder bevestigd hebben, wanneer zij Phoronis als embryologisch studieobject gekozen hadden.

Trouwens, analoge gevallen doen zich bij hoogere dieren en ook bij den mensch voor. Minder sterk in dit ééne opzicht, dat het jonge dier niet een deel van het eigen lichaam als voedsel verteert, noch ook het eigen centraal zenuwstelsel als *hors-d'-oeuvre* tot zich neemt. Maar toch wel merkwaardig in dat andere opzicht, dat het jonge dier niet terugdeinst voor een parasitisch bestaan op de eigen moeder, welk parasitisch leven, op zich zelf beschouwd, toch waarschijnlijk voor de moeder eer na- dan voordeelig kan geacht worden. En toch heeft ook dit parasitisme zich eveneens in den loop der tijden door langzame evolutie en selectie aldus ingesteld. Zoo de melkvoeding der jonge zoogdieren bij den aanvang van hun bestaan. Wel ontneemt deze melkvoeding waardevolle voedingsstoffen aan het organisme der zoogende moeders, maar het voortbestaan van de pasgeboren dieren is er des te beter door verzekerd en het is dus begrijpelijk dat het selectieproces een evenwichtstoestand heeft weten te bereiken waarbij de genoemde nadeelen voor de soort geheel worden opgewogen door het laatstvermelde voordeel.

Intusschen, de zoogfunctie is niet het eenige normale levensverschijnsel, waarbij wij aan parasitisme van het kind ten aanzien der moeder te denken hebben. In eene nog veel vroegere levensperiode is de *ongeboren* mensch en zijn de *zeer vroege embryonen* van andere zoogdieren parasieten op het moederlijk organisme. Nog niet eens omdat zij, vòòr de geboorte, aan het moederlijk bloed voedende bestanddeelen

en zuurstof ontleenen, ook al gaat er nooit één druppel bloed van de moeder direct in het embryo over. Maar omdat de uiterst jonge embryonen zich feitelijk invreten binnen de weefsellagen van de baarmoeder. Niet invreten met hand en tand, want mond en kauwwerktuigen zijn nog lang niet gevormd, maar invreten door de erodeerende werking van de buitenste cellen waaruit de jonge kiemblaas is opgebouwd. Die buitenste cellen bezitten wat men noemt phagocytische eigenschappen, d.w.z. zij deelen met ééncellige wezens het vermogen om, zoodra zij met andere cellen in aanraking komen, deze aan te tasten. Deels spelen naar buiten zich afscheidende chemische stoffen daarbij ongetwijfeld een rol, deels worden ongetwijfeld zoodanige aangrenzende cellen door plasma-uitloopers van de phagocytische cellen omsponnen en naar binnen gevoerd, zoodat eene intracellulaire digestie volgt. Daar nu zoodanige wisselwerking plaats vindt tusschen de jongste menschelijke kiemblaas en het weefsel van de moeder aan de binnenvlakte van den uterus, terwijl daarbij het phagocytisch vermogen niet eigen is aan het moederlijk weefsel, maar wel aan de buitenbekleeding van de kiemblaas, daar leidt zulks onder onze oogen er toe dat die kiemblaas zich langzamerhand een weg baant in de moederlijke bloedrijke omgeving en uit de holte van de moederlijke geslachtswegen verdwijnt, om veilig opgesloten te liggen in een uiterst bloedrijke omgeving, waar zij nu een deel van haar embryonale ontwikkeling zal doorloopen. Hunnerzijds erlangen de hier bedoelde jonge zoogdierembryonen reeds in de eerste dagen of weken van hun embryonaal bestaan larvale organen, die hen in staat stellen op ruime wijze partij te kunnen trekken van de hun elders aangeboden voedingsmogelijkheden. En het is juist bij de zoogdieren dat te dezen aanzien eene zeer rijke verscheidenheid bestaat, terwijl bij vogels, reptilien en visschen veel grooter eenvormigheid heerscht. Wij staan dus bij de zoogdieren tegenover het uiterst belangrijke verschijnsel dat, sedert hunne verschijning op den aardbodem, duizenderlei verschillen in de wijze waarop zij dit embryonale parasitisme hebben tot stand gebracht, met elkander om den voorrang gestreden hebben. Talrijke geslachten en zelfs orden van zoogdieren zijn successievelijk in de achtereenopvolgende geologische

perioden verschenen en ook weder verdwenen, zonder levende sporen achter te laten. Van de embryonaal-ontwikkeling dezer verdwenen vormen zullen wij begrijpelijker wijze nooit eenige bijzonderheden kennen, daar uitsluitend fragmenten van hunne geraamten voor ons zijn achtergebleven. Maar dat ook zij hunne voortplanting gehad hebben volgens schema's, die met die der nog levende zoogdieren overeenstemmen, mogen en moeten wij zelfs aannemen.

Te zamen vormen deze embryologische bijzonderheden, deze uiterst gevariëerde inrichtingen, welke tijdens de zwangerschap der zoogdieren van zoo ongemeen gewicht voor het voortbestaan der soort zijn, een rijke staalkaart van mogelijkheden, veel rijker dan men een twintigtal jaren geleden vermoedde. Evenals *alle* bijzonderheden in de organisatie der levende wezens - welke bijzonderheden harerzijds een weerklank zijn van nog intimere, voor ons waarnemingsvermogen nog geheel ontoegankelijke wijzigingen in het kiemplasma - beheerscht worden door mutatie en gezift worden door selectie, geldt dit voor de hier bedoelde bijzonderheden der jongste embryonen. Zij ontbraken echter nog bij de in het water levende stamvormen uit het palaeozoïsche tijdvak, die nog geen viervoeters waren en geen levende jongen ter wereld brachten. Bedoelde apparaten en organen zijn dus in de grootsche evolutiereeks van betrekkelijk veel gevingeren ouderdom dan de fundamenteele bijzonderheden van zenuwstelsel, spierstelsel, skeletapparaat enz. die reeds in nog vroegere geologische perioden bestonden en reeds erfelijk overgedragen werden vòòr dat er nog in de verte aan zwangerschap en daaraan bevorderlijke inrichtingen gedacht werd. Een en ander geeft ons het recht om de zoo gevarieerde détails der zwangerschap te beschouwen als behoorende tot de laatst verkregen erfelijke eigenschappen en doet ons inzien dat dus juist deze eigenschappen van groote waarde moeten zijn voor het vaststellen van den graad van bloedverwantschap tusschen de verschillende zoogdierorden en -geslachten.

Hier is ons dus door de embryologie een middel in handen gegeven om door verdiepte detailstudiën belangrijke bijdragen te kunnen leveren voor de vaststelling van de onderlinge verwantschappen, d.i. dus voor de juiste uitwerking van de gradueele evolutie van zoogdieren en mensch.

Nog op ander gebied veroorlooft ons de embryologie gevolgtrekkingen te maken, die van te meer gewicht zullen blijken, wanneer men het vraagstuk waarom het hier gaat zal ontdaan hebben van een overmaat van histologische traditie, waardoor het bedolven en welhaast verstikt raakt. Ik bedoel de toch waarlijk zeer fundamenteele en schijnbaar zoo eenvoudige vraag: Van waar bekomen mensch en zoogdier die vrij in het lichaam rondbewegende, zoo eenvoudige levenseenheden die wij de roode bloedlichaampjes noemen? Simpeler grondorganen met gewichtiger beteekenis kan men zich toch nauwelijks denken. Zij zijn het die de geheele stofwisseling beheerschen. Een anaemische patiente, bij wie de roode bloedlichaampjes in aantal belangrijk zijn afgenomen, mist een deel der vervoermiddelen, die de voor haar stofwisseling zoo onmisbare zuurstof daar diep in de alveolen der longen aan banden leggen en die zuurstof meevoeren langs haarvaatjes en langs dikker wordende aderen naar de linker voorkamer van het hart, van waaruit het nu zuurstofrijke bloed naar de linker kamer overgaat om dan door de rhythmische contracties daarvan naar alle onderdeelen van het lichaam te worden toegevoerd, aldaar in nieuwe haarvaatjes zijn zuurstof af te staan en zoodoende het normale leven in de fijnste weefselvertakkingen te onderhouden. In de roode bloedvloeistof, die van vóór de geboorte tot aan den dood door het vaatstelsel onafgebroken wordt rondgevoerd, zijn het dus die roode bloedlichaampjes, die de dragers van de zuurstof zijn, welke zij gemakkelijk vastleggen en ook weder gemakkelijk loslaten, dank zij de physisch-chemische eigenschappen eener bepaalde substantie, de haemoglobine, die zij in zich bevatten en die hun de roode kleur geven.

Wat is er nu haast eenvoudiger als element van het menschen- en zoogdierlichaam te denken dan die milliarden kleine ronde schijfjes, die daar vrij rondtoeren in eeuwige wisseling van zuurstofrijkdom tot zuurstofarmoede en die tijdens het individueele leven op zoo groote schaal te gronde gaan en op even groote schaal ook weer telkens opnieuw gevormd worden?

Laat ik er bijvoegen dat visschen, amphibien, reptilien en vogels ons leeren, dat in het wezen der zaak de roode bloed-

lichaampjes haemoglobine-houdende cellen zijn, ieder met haar eigen kern, althans bij de zooeven opgesomde dieren; dat zij echter bij de zoogdieren *geen* kern vertoonen en daarom meer eigenaardig met den neutraleren naam bloedschijfjes of bloedlichaampjes worden aangeduid.

Over het ontstaan en de wording van die bloedlichaampjes kon men verwachten dat onze kennis althans geheel volledig en afgesloten zou zijn; eenvoudiger elementen zou men toch moeilijk zich kunnen voorstellen. En ziet, de literatuur die reeds over de bloedlichaampjes in het licht verschenen is, zou gemakkelijk een geheele bibliotheek vullen; bovendien zijn stapels op stapels manuscripten hierover achtereenvolgens ter perse gelegd en in tijdschriften gepubliceerd. Maar nòg is er geen eenstemmigheid onder de deskundigen, nòg strijden verschillende opvattingen om den voorrang, nòg beweert ééne groep van natuurvorschers dat de kernvoerende roode bloedcellen, die bij de embryonale zoogdieren aan de kernlooze roode bloedlichaampjes voorafgaan, aan deze laatsten het aanzijn geven doordien zij hun kern uitstooten en als kernloos schijfje voortbestaan, terwijl een andere groep van even deskundige ambtgenooten beweert waargenomen te hebben, dat de kern der roode bloedcellen van de allerjongste embryonen niet uitgestooten, maar *in loco* geresorbeerd wordt.

Aan een derde mogelijkheid wordt weder door anderen de voorkeur geschonken. Kortom, wij staan hier voor een schijnbaar zoo simpele vraag, die echter tot op heden nog geene oplossing gevonden heeft, door welke de bevoegde beoordeelaars zich eenstemmig bevredigd erkennen. Wel een bewijs dat ook dit, zich in het bijzonder op het gebied der weefselleer bewegend vraagstuk, er behoefte aan hebben zal door de embryologische bril bekeken te worden. Inderdaad is dan ook deze te hulp geroepen en heeft de embryologie uitgemaakt dat de allereerste bloedlichaampjes van het jonge zoogdier-embryo hun ontstaan vinden uit het binnenste kiemblad, waaruit wij ook de vaatwanden zich zien ontwikkelen. De oudste roode bloedlichaampjes zijn ware, vrije cellen met eigen kern, die, éénmaal in circulatie, belangrijke wijziging ondergaan doordien in deze cel het protoplasma zijne korreligheid verliest en de kern eene spherische

gedaante aanneemt en zich vereenvoudigt. Ook deze gewijzigde vorm van bloedcel krijgt zelve veel meer bolvormige gedaante en zoodanige bloedcellen zijn in de jongste perioden de voor zoogdier-embryonen normale. Na eenigen tijd zijn zij echter uit het embryonale bloed verdwenen en door de definitieve kernlooze roode bloedlichaampjes vervangen. Beschouwen wij het bloed aandachtig gedurende die overgangsperiode, dan zien wij dat de gewijzigde en spherisch geworden kern, die tijdens zijne omvorming vele karakteristieke kernbijzonderheden verloren heeft, noch wordt uitgestooten, noch wordt geresorbeerd, maar dat zij het is die - na haar spherisch hulsel te hebben afgestroopt - zelve tot het roode kernlooze bloedlichaampje wordt. Die roode bloedlichaampjes zijn dus gespecialiseerde kernderivaten; eene conclusie waartoe ook reeds voor een halve eeuw Thompson en Huxley op grond van andere waarnemingen bijna gekomen waren, toen zij de bloedlichaampjes voor vrijgeworden kernen verklaarden.

Leerzaam is het dat andere verschijnselen van het embryonale leven deze gevolgtrekking onverwacht komen bevestigen.

Waar wij zoo straks over het parasitisme gesproken hebben, dat het jonge embryo tegenover de moeder uitoefent, daar doelden wij tevens op de eischen die het foetus aan de moeder stelt, op de voedingsstoffen en de zuurstof die zij aan deze onttrekt. Welnu, gedurende die periode doen zich bij zekere zoogdieren in de wordende moederkoek verschijnselen voor, die niet anders kunnen verklaard worden dan door aan te nemen dat hier uit embryonaal weefsel normale en definitieve roode bloedlichaampjes ontstaan, door een groeiverschijnsel dat deze roode bloedlichaampjesook weder tot een bepaald kernderivaat stempelt, evenals wij bij het optreden der definitieve roode bloedlichaampjes bij het embryo ons tot soortgelijke opvatting gedrongen zagen.

Er komt echter thans deze gewichtige bijzonderheid bij, dat de aldus in de moederkoek uit embryonaal weefsel gevormde kernlooze roode bloedlichaampjes niet in de bloedvaten van het embryo, *maar in die van de moeder* gaan circuleeren. Het embryo zelf heeft ze geproduceerd maar

staat ze op hetzelfde moment af aan de moeder. En in de moederlijke vaten spelen deze nieuwe bloedlichaampjes een geheel gelijke rol als de bloedlichaampjes die de moeder zelve reeds bezat en welke in haar vaatstelsel vrij geworden zijn uit de weefsels, die bij de volwassen dieren als vormingsplaatsen van nieuwe bloedlichaampjes bekend zijn: het beenmerg, de milt, enz. Maar het lijdt geen twijfel of de nieuwe, door het parasiteerende embryo voor de moeder gevormde en aan de moeder afgestane bloedlichaampjes maken het moederlijke bloed rijker aan de transportmiddelen voor het zuurstofvervoer, die de moeder tijdens de zwangerschap in zoo ruime mate behoeft. Zoo is dus het parasitische embryo er langzamerhand toe gekomen haar op wie het parasiteert te gemoet te komen, door zijnerzijds daarbij materiaal te verschaffen dat in zoo hooge mate dienstig is voor het transport van de parasitisch verlangde zuurstof. Beschouwen wij onder de zoogdieren den mensch dan zijn er voorbeelden te over van anaemische moeders die tijdens de zwangerschap de beste gezondheid genieten en een normaal heamoglobingehalte van het bloed bereiken. En zeer onlangs heeft het onderzoek van een uiterst vroege menschelijke placenta geleerd, dat ook hier soortgelijke vorming van bloedlichaampjes kan worden waargenomen.

Er zijn er waarschijnlijk onder u - zooals er ook onder de vakbiologen gevonden worden - wien het moeite kost aan te nemen, dat bijzonderheden die daar optreden in het embryonale zoogdierlichaam, terwijl het de vroege en snelopeenvolgende zwangerschapsphases doorloopt, van evenveel en even groote beteekenis zijn als de bijzonderheden die het volwassen lichaam kenmerken. Deze redeneering ware echter volkomen onjuist.

Zoodra de erfelijkheids-werking eene phase of eene wijziging daarin te voorschijn roept, die, hoe kort en voorbijgaand ook, toch altijd weder met ijzeren noodzakelijkheid aan het licht treedt zoodra de bepaalde ontwikkelingsphase bereikt is, zoo is deze bijzonderheid een even gewichtige en noodzakelijke schakel in de ontogenetische reeks als het gebit of de hoeven of de hersenwindingen der volwassen dieren. Bovendien kunnen deze laatsten door de uitwendige levens-

omstandigheden veel meer onmiddellijk worden beïnvloed en kan dus de directe selectie op hunne modificaties veel sneller uitwerking hebben, dan waar het geldt de fijne mikroskopische bijzonderheden van het nog slechts eene fractie van een millimeter groote embryo. Ook om deze reden zijn die mikroskopische verschillen, zoowel in de vroege embryonen als in den baarmoederwand, van zoo hoog gewicht bij de bepaling der onderlinge verwantschappen en het moet ongetwijfeld als eerste eisch aan de embryologen van de huidige generatie gesteld worden, dat zij er allen toe medewerken om van een zoo groot mogelijk aantal zoogdier-genera de volledige reeks der vroege ontwikkelingsstadia zonder leemte vast te stellen.

Spoedig zal dit in vele gevallen onmogelijk geworden zijn, daar allerwege zelfstandige, niet gedomesticeerde zoogdiersoorten op het uitsterven staan en eerlang niet meer voor zoodanig grondig onderzoek zullen bereikbaar zijn.

Evenals de ethnografische beschrijving der wegstervende natuurvolken reeds vele leemten vertoont, die nooit meer zullen kunnen worden aangevuld, evenzeer dreigt een soortgelijk gevaar de embryologie der toekomst.

Het is dus van hooge waarde dat alle embryologische uitzichtspunten, die thans nog bereikbaar zijn, ten spoedigste bestegen en de landschappen die zij voor ons bloot leggen in kaart gebracht worden. Wanneer dan eindelijk de embryoloog met grondige volledigheid het uitgebreide veld van zijn wetenschap kan overzien, dan zal het gebleken zijn dat de embryologie, de jongste onder hare zuster-wetenschappen, de sluitsteen zal kunnen leggen van het gewelf dat die oudere biologische zusteren bezig zijn tot een schoon architectonisch geheel op te trekken, hetwelk van den reuzenbouw der evolutie van het leven op aarde een belangrijk onderdeel uitmaakt.

A.A.W. HUBRECHT.

Morgenwandeling.

Zijt gij nooit voor dauw en dag
Door een held'ren meisjeslach
Uit uw doove, domme rust
Opgewekt tot levens lúst?

Nu - het dart'le morgenlicht
Had zoo'n roep tot mij gericht,
En ik ben bereid geweest,
Als een jongen voor een feest.

Zorg'loos ben ik meegegaan,
Tot waar langs de wilgenlaan
Zich het schauw- en glanstapijt
Bevend aan de voeten spreidt.

Want het licht kan hier slechts zijn
Stille schaduw van zijn schijn,
Wat zoo teer op 't water zweeft
Heeft eerst 't looverdak gezeefd.

Bijna werd die schemersfeer
Mijn gedachte' in peinzen heer,
Doch een rink'lende ophaalbrug
Bracht mijn blijen zin terug.

Plots'ling viel die ruwe vloer
Als 't plomp welkom van den boer,
Lag daar noodend tusschen mij
En de gouden boerderij.

Werd hier àl de vrucht van 't land
Tot den lof van God verbrand;
Vond ik eind'lijk van de zon
Hier zijn oorsprong en zijn bron?

Blakende oven rees de muur
Van de hoeve om 't rosgeel vuur,
Dat met radde, gladde tong
Door het knist'rend stroo zich wrong.

Maar de hoenders speelden wel
Met dien gloed hun liefste spel,
Schudden vonke' en sintels neer,
Die hen smeulde' in pluim en veer,

Lieten laaiend-hel de vlam
Flakk'ren der scharlaken kam,
Mengend 't vuur met poote' en kop,
Als een stoker met zijn schop.

Eensklaps klonk een luid signaal,
Of het schetterde uit metaal;
Naast zijn purp'ren zegevaan
Kraaide daar de roode haan.

Koeler werd het; langs de sloot
Langzaam stuurde een eendenvloot
Hare scheepjes sneeuw, zoo blank,
Naar de molmen vlonderplank.

Doch ik zocht alweer de zon,
Of hij nog meer wond'ren spon;
Als een koning in zijn slot
Vond ik hem in 't varkenskot.

O hij stoeit zoo graag in 't haar
Van dien blonden wroetelaar,
Troost voor 't schamper menschendoen
't Goedig monster met zíjn zoen.

Meer bemind nog dan geplaagd,
Heeft aan de aarde hij óok behaagd:
Vlijt'ge spade graaft zijn snuit
Haar de zoetste gaven uit.

'k Zag 't geweldig moederzwijn
Tot een bron haar jongen zijn,
Zorgzaam reikte van haar buik
Voor elk bigje de eigen kruik.

De oude beer sliep; 't was een berg
Dacht het geitje en, dart'le dwerg,
Klom het opwaarts, glipte en stond,
Zag dan fier de wereld rond.

'Hola bok, verbied je zoon!'
Maar de grijsaard lag zoo loom
Met zijn grauwen zorgenbaard,
Waarin leed van jaren waart.

Zoon? Zijn blik zocht leeg en bleek,
Of hij in 't verleden keek.
Zoon? Hier werd 't geheim gevraagd
Van een man die horens draagt.

Maar de zon gaf op mijn wang
Plots een zoen: je staart te lang,
Zie, reeds dunt de boomenrij,
Nog één stam - de wei, de wei!

Ja, daar lag zij als een vloer
Van veel-tintig parelmoer,
Weemlend, scheemrend, zonneziek,
't Bonte vee tot mozaiek.

Koe bij koe boog zwaar en groot,
Nevens d' uitgestrekten poot,
Als een statig monument,
Haren kop van grijs cement,

Graasde en ging, maar zóo vol zorg
Of ze in 't gaan een schat verborg -
Zie, wijl zij zich nederlaat,
Hoe zij dan heur pooten slaat

Om heur uier, en zich kreukt,
Dat geen druk die broosheid deukt,
Even teer en zacht gezind
Als een moeder om haar kind.

Roerloos in zijn bruine pij
Peinsde het eenzaam paard terzij,
Merkt niet hoe de speelsche wind
Sprookjes van zijn manen spint.

Maakt de hemel hem zoo stil
Daar hij dien beweiden wil,
Wijl zij eind'loos, wenkend, wijkt
Dat geen hoef haar grens bereikt?

Of heeft hij te lang gestaard
Naar dat and're stramme paard
Dat, in 't water omgekeerd,
Aan zijn broer berusting leert?

Neen, het veúlen heeft zijn tred
Niet in vaders spoor gezet;
Danseresje, licht-geschoeid,
Kwam 't langs bloemen aangestoeid,

Wendt zich, walst en paradeert,
Zet een borst en galoppeert,
Dat een bries voorbij mij waait,
Wijl het staartje wuift en zwaait.

Hebt gij wel als knaap gedroomd,
Wen het bloed nog warmer stroomt,
Van een meisje, gaas-gerokt,
Dat in dansfiguur u lokt?

Bei' heur armen blanken boog
Hief zij tot een bede omhoog,
Wervel-vlug voer ze in het rond,
Neeg zich neer en... vond uw mond.

Juist zoo tripte het paardjen aan,
Week voor 't laatst, kwam naast mij staan,
Lei zijn kop van zacht fluweel
Aan mijn wang of ik hem streel';

En mijn hand gleed streelend neer
Langs de halslijn, sterk en teer,
Zoetjes-vleiend, toch vol schroom -
Ja, zóo was het in dien droom.

Maar de schapen wachtten saâm
Met hun bonte' en boa's aan;
Bij mijn naadren vluchtten zij,
Keke' eens om en wenkten mij;

Stond ik stil dan stonde' ook zij
Roerloos in gesloten rij;
Maar bij d'eersten stap klonk rap
Weer hun ruischend hoefgetrap.

Wees die overdaadge tooi
Niet op iets van licht allooi?
Kijk, daar dribden zij weer door...
Neen, waar hielden zij mij voor!

Nauw'lijks strookte ik 't ritslend gras
Dat nog dauw-bevochtigd was -
Als een lief, betraand gezicht,
Zoende 't warm het zonnelicht -

Maar mijn voet viel toch te zwaar,
Want ik schrikte een vogelschaar
Die met snorrend wiekgerucht
Rees in de uchtend-dronken lucht;

Donker stegen zij; heel hoog
Waar hun wiegen lichter woog
Zwenkten zij en blonken thans
Als een zilvren vonkendans.

Grutto, grutto klonk 't van ver,
En die roep werd mij een ster,
Die mij tot haar koning koos -
God'lijk-blij, gedachtenloos.

En ik bukte mij van-zelf
Waar de bonte bloemenschelf
Gansch haar gullen overvloed
Voor den plukker gloeien doet.

Dan heb ik ze rechtgezet
Tot een grooten glansboeket;
Nimmer had ik aan mijn borst
Zulk een inn'gen last getorst.

Doch mijn gids, de zon, geeft aan
Tijd van komen en van gaan;
Hij had mij dit feest bereid,
Heeft mij ook naar huis geleid.

Eerst trok ik de dorpsstraat door,
Stijf-bemodderd, grijs en goor;
Naar dien raren bedelaar
Wees het volk met norsch gebaar.

Maar de kindertjes alom
Groetten mij en knikten om;
Want wie zorgzaam bloemen draagt,
Ook heur evenbeeld behaagt.

Werken kon ik niet dien dag,
Wijl ik voor mijn venster lag,
En den zomer droomend dronk,
Tot mijn zon in 't Westen zonk.

AART VAN DER LEEUW.

Verzen.

I.
Ik ben als een kind in de wereld verdwaald.

Ik ben als een kind in de wereld verdwaald;
ik kan den weg niet vinden...
En de nacht breekt aan, en het duister daalt,
en verlatenheid wil mij verslinden.

Ik heb al zoo dikwijls den weg gevraagd,
aan den hemel en aan de menschen;
en ik heb al zooveel tot een losprijs gewaagd:
mijn liefde en mijn haat en mijn wenschen.

Wel ben ik door lichtvolle landen gegaan;
ik heb droomen mij uitverkoren;
maar de lach van mijn dag is in tranen vergaan;
en mijn droomen heb ik verloren...

Ik ben als een kind in de wereld verdwaald;
verlatenheid wil mij verslinden;
en de nacht breekt aan, en het duister daalt;
ik kan den weg niet vinden.

II.
Ik wist mijn liefde lijk een kalme nacht...

Ik wist mijn liefde lijk een kalme nacht;
de duist'r-omhuifde kruinen wuifden niet;
der goud'ne starren lichtwacht lachte zacht,
en roerloos dreven op den stillen vliet
de waterleliën in blanke pracht.
De stilte suisde een toovrig-droomend lied;
ik luisterde aêmloos, met een vroom gedacht,
en lachte en weende, en ik verstond het niet...

Maar plotsling trilden van een verren toren
glasklare klankgeruchten door de lucht;
ontgoocheld hief ik 't hoofd, en met een zucht
van weemoed ben ik langzaam heengegaan.
Heel in de verte kraaide een vroege haan;
toen stierf de nacht en de ochtend werd geboren.

HERMAN MIDDENDORP.

Buitenlandsche letterkunde.

Das heilige Feuer. Ein Hochschulroman von Hans Hart. 3tes Tausend. Leipzig, L Staackmann. 1909.
Hans Hart. Liebesmusik. Eine Alt-Wienergeschichte. 6tes und 7tes Tausend. Leipzig, L. Staackmann. 1911.

In Hermann Bahr's aantrekkelijk *Tagebuch* lees ik bij de vermelding van den roman *Die Insel der Seligen* van Max Burckhard, hetwelk hij het merkwaardigste boek noemt dat in de tien laatste jaren in Oostenrijk geschreven werd: 'Nach den Büchern, die aus Oesterreich kommen, muss man wirklich oft meinen, der Oesterreicher habe schon jeden Zusammenhang mit der eignen Zeit verloren, gebe den Glauben an sein eignes Leben auf und suche sich mit der schmerzlichen Lust an einer entsunkenen Vergangenheit zu trösten... In der Gegenwart fühlen sie sich fremd, das Leben ängstigt sie, ihr Sehnsucht blickt zurück, nicht vorwärts.'

Wien dit verwijt treffen moge, niet den schrijver van *Das heilige Feuer.*

Deze jonge Oostenrijker, wiens werk mij toevallig in handen kwam, teekent zijn boeken Hans Hart, en bekleedt onder zijn eigen naam, als Dr. Carl Hans von Molo, de nederige betrekking van Scriptor aan de Stedelijke Bibliotheek te Weenen. Het harde leven heeft hem, die van vaderszijde uit een adellijk Italiaansch geslacht, van moederszijde uit een Midden-Duitsche familie stamt, gedwongen de studie der geneeskunde op te geven en zich tot de philo-

logie te wenden. Maar dat leven met zijn teleurstellingen, den strijd dien hij te voeren heeft gehad, hebben den schrijver in hem doen rijpen, en wie *Das heilige Feuer* leest zal het vermoeden niet van zich af kunnen zetten dat bij deze kleurige schildering van de worsteling van het starste conservatisme en het dorste dogmatisme met de vrijheid van onderzoek en de vrijheid van het woord, gelijk die in het hier geschetste tijdperk de Hooge School te Weenen in beroering brengt, de herinnering aan veel wat hij zelf doorleefde de hand van den schrijver heeft bestuurd.

De moeielijke taak nu, in den vorm van een roman, voor zulk een wetenschappelijken en socialen strijd de belangstelling gaande te houden heeft Hans Hart door scherpe karakteriseering van de bij dien strijd betrokken personen, glansrijk overwonnen. En in het veelbewogen leven van de verschillende families, die hierbij in meerdere of mindere mate betrokken zijn, weet hij ons door zijn levendige wijze van voorstellen zóó in te wijden, dat wij voor al deze jongeren en ouderen, met hun hooge en lage hartstochten, hun perverse mondainiteit en hun zelfopofferend streven, die een rol in deze aangrijpende tragedie vervullen, belangstelling gaan voelen.

Een nadeel is het alleen, dat er zoo velen zijn en dat Hans Hart, aan die allen gelijke zorg willende wijden, ons lang ophoudt met personen die in den roman een tweede of derde rol vervullen, terwijl de lezer intusschen hunkert naar het wederoptreden van hen, voor wie zijne belangstelling tot het uiterste werd gespannen, en die voor hem de hoofdpersonen geworden zijn, gelijk Ralf Sinzheim, de sympathieke Joodsche dokter, en Alice York, de wilskrachtige dochter van den Sections-chef bij het Ministerie van Onderwijs, Baron York.

Bij grootere concentratie en een meer economische en rationeele verdeeling van de verschillende groepen, desnoods met opoffering van enkele, op zich zelf belangrijke maar voor het geheel minder beteekenende, figuren, ware hier een grootere, meer constante spanning te verkrijgen geweest.

Maar met welk een overtuiging is dit alles gedaan; hoe voelt men onder de schildering van dit huichelend geïntrigeer, van deze jagers naar eer en roem, wier overtuiging voor een

titel te koop is, met daartegenover het machteloos worstelen van hen voor wie hun geweten de hoogste rechter is, - hoe voelt men de hand van den schrijver trillen van verontwaardiging.

Is hier wellicht niet de objectiviteit in acht genomen, de strenge onpartijdigheid, welke den epischen dichter past? Geven des schrijvers pathos en zijn vaak tot satire stijgende humor er iets al te persoonlijks aan?

Wel mogelijk. Maar juist dat persoonlijke, het gevoel dat men hier met een sterk sprekend temperament te doen heeft, trekt aan en boeit. Een treffende episode is die, waarin, te midden van de dolste Weener carnavalspret, een geval van pest schrik verspreidt en Dr. Sinzheim zijn door die ziekte aangetasten vriend Dr. Schmitt in zijn armen ziet sterven. Is ook dit, geheel of gedeeltelijk, Selbsterlebtes? In elk geval is het een in al zijn huiveringwekkende bijzonderheden beschreven gebeurtenis, waarvan de herinnering bijblijft.

Heeft Hans Hart dus ‘den Zusammenhang mit der eigenen Zeit’ niet verloren, dit belet hem niet ook voor Oostenrijks verleden te gevoelen, en den goeden ouden tijd een goed hart toe te dragen.

Liebesmusik verplaatst ons in gegoede, meest burgerlijke, kringen van het Weenen der eerste twee en twintig jaren van de negentiende eeuw. Het is de tijd toen in de muzikale hoofdstad van Oostenrijk de liederen van Schubert furore maakten, toen Weber's Freischütz op zijn triomfalen tocht door Duitschland ook Weenen bereikte, en vooral ook de muziek van Beethoven groote belangstelling wekte, van dien Beethoven, dien men in die dagen in de omstreken van de stad als een inzichzelf gekeerd, norsch oud heer, door toenemende doofheid buiten de gezellige wereld gesloten, zag ronddwalen, bij hooge zeldzaamheid nog slechts aan een enkel goed vriend een bezoek brengend...

Het Weener volkje heeft van oudsher een eigen aard. ‘Das Wiener Blut ist Lenzblut’, zegt Hans Hart; en wanneer dat bloed de harten van jong en oud sneller doet slaan, dan krijgt men een ‘Liebesmusik’ te hooren in alle toonaarden; van de onschuldigste tot de meest zinnelijk-hartstochtelijke, van de uitgelaten-vroolijkste tót de diepst-weemoedige.

Het ‘lentebloed’ is in het Weener volkje van voor honderd jaren, waarmee de schrijver ons hier doet kennis maken, duchtig aan het spoken. Zelfs zij die geen Weener bloed in de aderen hebben moeten er aan gelooven. Zoo de Fransche uitgewekene, de oude Markies de la Tour d'Auvergne, die de Fransche Revolutie heeft meegemaakt, de man met het kinderhart, wandelende in een droom van kunst en roem, dien hij, onvervuld, met zich in het graf zal dragen.

Het Weener bloed heeft met de lente niet enkel den jongen, blijden drang tot scheppen gemeen, de milde luchten die de bloesems doen ontluiken, maar ook de wilde stormen, die de bloesems dreigen te verstuiven eer zij zich tot vrucht kunnen zetten.

Dat ondervindt Karla Abfalterer, het stille, inzichzelf gekeerde meisje, dat, schuw en onzeker, zoo moeielijk haar weg vindt onder de menschen, en heen en weer geslingerd wordt tusschen hare kinderlijke genegenheid voor den zooveel ouderen dokter Guldener, die haar reeds als zijn bruid beschouwt, en haar stille liefde voor Rocco della Scala, den jongen begaafden schilder, die haar, op zijne wijs, liefheeft, maar, gevangen in de netten van een volleerde coquette, telkens weer de aan Karla gegeven beloften breekt.

Dit romantisch verhaal uit een romantisch tijdperk verleidt den schrijver wel eens tot al te theatrale, haast melodramatische, effecten: zooals het tooneel in Verona, wanneer Rocco in den maannacht voor het standbeeld van zijn voorouders, de Scaligers, een eind aan zijn leven willende maken, daarin door Frau Dorine Worm - een zeer origineele figuur in het boek - wordt verhinderd; of dat andere, wanneer op een verlovingsfeest, bij de voorstelling van een door kwartetspel begeleid tableau-vivant, de Fransche Markies, die de eerste vioolpartij speelt, plotseling dood neervalt...

Die effekten en de al te ouderwetsch-conventioneele wijze, waarop de natuur als *comparse* in dit liefdesdrama wordt gebruikt - de linden voor het huis van Rocco, die elkaar vragen, waar hun heer zoo lang blijft; de druiven die met blauwe oogen kijken naar den markies in gezelschap van Karla, en dergelijke -, neemt men gaarne op den koop mee. De tafreelen, welke Hans Hart voor ons ontrolt, verliezen er hunne eigenaardige bekoorlijkheid niet door.

Een zinrijk slot krijgt het blij-eindend verhaal, wanneer de vereende Rocco en Karla, hun huwelijksreis aanvaardende, in het voorbijgaan een groet ontvangen van een Eenzame.

'Beethoven sah ihnen nach. Und seine Rhythmen gingen mit ihnen, ins neue Leben.'

Wie zou zich beter geleide kunnen wenschen!

J.N. VAN HALL.

Dramatisch overzicht.

Het Nederlandsch Tooneel: Geloof en geboortegrond. De tragedie van een volk. Drie bedrijven van Karl Schönherr.
Het Tooneel: Geloof en vaderland. De tragedie van een volk. Drama in drie bedrijven van Karl Schönherr, vertaald door Carry van Bruggen.

Als drie schel gekleurde chromo's, zoo staan de drie bedrijven van *Glaube und Heimat* in mijne herinnering. Wil men de kleur prijsgeven, dan leent de tragedie zich uitermate goed voor eene sensatie-wekkende vertooning in een cinematograaf.

Dat de heele Oostenrijksche en de halve Duitsche pers kolommen vol geestdrift daarover hebben kunnen schrijven; dat een Oostenrijksch essayist Josef Hofmiller (in de *Süddeutsche Monatshefte* van Maart jl.) het ‘ein Bühnenwerk im grossen Stil’ heeft durven noemen, is onbegrijpelijk. Voor den Oostenrijker is hetgeen in *Glaube und Heimat* vertoond wordt - de tooneelen van hardnekkige geloofsvervolging, waaraan de Lutheranen uit Bohemen, Salzburg en Karinthiën op het eind der 16e eeuw en later hebben blootgestaan - althans nog een stuk eigen geschiedenis, een ‘Nationalstück’. Afgescheiden van de waarde als tragedie, heeft het daardoor voor hen een bijzonder belang. Maar voor de anderen - en voor ons!

Wat bezielde de besturen van twee Amsterdamsche tooneelvereenigingen toch, toen zij elkander met de vertooning van dat stuk een vlieg trachtten af te vangen? Wat bewoog de directie van ‘Het Tooneel’, die er zich op beroemt, reeds

in December (de eerste vertooning te Weenen had den 17den December plaats) om het opvoeringsrecht gevraagd te hebben? De enkele lezing van het stuk - men mag toch verwachten dat een tooneeldirectie, alvorens een stuk ter vertooning te kiezen, het leest - had beide besturen moeten overtuigen, dat zij hier te doen hadden met een reeks vluchtig geschetste gruweltooneelen, enkel door een lossen draad aan elkaar verbonden, met een stuk, zwak van bouw, zonder diepgang of perspectief.

Dàt 'de tragedie van een volk'? Het heeft er niets van. Is hier strijd, is hier een volk in opstand? een volk, lijdende en kampende voor zijn geloof?

De Salzburgers van 1588 en later, en de anderen uit de Oostenrijksche landen, die hun geloof niet prijs wilden geven, hebben, zonder tegenstand te bieden, zich laten verjagen, en uit de penningen, die zij voor den verkoop van hunne bezittingen ontvingen, hebben zij elders een nieuwe 'Heimat' gekocht. Wanneer Christoffel Rott, bij het lijk van de door den Ruiter des Keizers vermoorde vrouw Sandperger, zijn tot dan toe verzwegen kettersch geloof uitbrult en de Oostenrijksche Alva hem gelast zich voor het gezag te bukken, dan antwoordt hij: 'Hab' an breiten Rücken; und mein Gott hilft mier tragen'. Dat is een uiting van christelijke lijdzaamheid en Godsvertrouwen, waarvoor men eerbied hebben kan. Een krachtig man echter spreekt anders. Die biedt niet zijn rug aan de striemen, maar stelt zijn borst en gebruikt zijn arm tegen het geweld dat hem en zijn volk bedreigt.

Waar Schönherr, zonder der waarheid te kort te doen, vertoonen wilde wat er in die tijden van geloofsvervolging is voorgevallen, kon hij weinig anders geven dan een zeker aantal afzonderlijke tooneelen, beelden uit het leven van de Salzburgers, zooals hij ze zelf in de geschiedboeken gevonden had. Een werkelijk dichter zou, desnoods zonder in alles de geschiedenis te volgen, er een heldendicht van gemaakt hebben, wellicht een tragedie, waarin niet enkel het Geloof, maar ook het Vaderland een rol te vervullen kreeg. Want, al vertaalde mevr. Carry van Bruggen den titel met 'Geloof en Vaderland', Schönherr's 'Heimat' heeft met 'Vaderland' niets gemeen; het woord komt er, meen ik, zelfs niet in voor. Dat waarvan het dezen menschen zooveel kost te scheiden, is

het kluitje grond dat zij bezitten, hun eigen erf, niet wat daarom is of waarvan het een deel uitmaakt.

Of heeft Karl Schönherr met zijn *Glaube und Heimat* een andere bedoeling gehad? Heeft hij willen laten zien, hoe luttel werkelijke kracht er uitging van de Tirolers van vroegere eeuwen, hoe weinig heldenbloed er in die, voor geloofshelden versleten, menschen zat?

De Rott's trekken met het lijk van hun jongen - den eenige die werkelijk zijn man durfde staan - naar het vreemde land; de grootvader om er te sterven, de man en de vrouw, beiden nog in de kracht van hun leven, om er een nieuwe 'Heimat' te stichten. Vóór dat Christoffel Rott vertrok, is hij den man, dien hij als de middellijke oorzaak beschouwt van den dood van zijn kind, den Ruiter des Keizers, te lijf gegaan en heeft hem overmeesterd; maar wanneer hij op het punt staat, hem met zijn bijl den kop af te houwen, herinnert hij zich: 'Christi Gebot geht nit auf Bluett', maar op het vergeven van zijn vijanden; schenkt den Ruiter het leven en reikt hem de hand. En deze beul, die aan intermitteerende buien van gevoeligheid lijdt, hierdoor verteederd, breekt zijn zwaard in stukken en zakt ineen. Hiermee eindigt het stuk.

Moet dit slot wellicht symbolisch worden opgevat? Heeft de christelijke liefde van den Protestant den geloofshaat van den Katholiek overmand? Schönherr die, naar men verzekert, zich streng aan de geschiedenis hield, kan dit niet bedoeld hebben. Het zou althans enkel een op zich zelf staand geval hebben kunnen zijn. Want de vervolgingen der Lutheranen hebben in de Oostenrijksche landen eeuwen achtereen zonder ophouden voortgewoed...

En dat moet dan een echt, diep menschelijk drama heeten, dat, als een gebeurtenis in de tooneelletterkunde der laatste jaren, noodzakelijk op het repertoire van onze Nederlandsche schouwburgen gebracht behoorde te worden! Konden dezen hun tijd en hun geld niet beter besteden dan aan het instudeeren en in-scène-zetten van dit 'Bumbum-Tragöderl', zooals de hoofdredacteur van 'Die Schaubühne' het stuk genoemd heeft?

Het spelen van *Glaube und Heimat* door de twee gezelschappen heeft intusschen dit ééne voordeel gehad, dat 'Het Nederlandsch Tooneel' en 'Het Tooneel' zich weder eens

aan elkander hebben kunnen meten. Mij heeft het eens te meer doen zien, dat een smaakvol letterkundige zonder tooneelbloed in de aderen de man niet is om een tooneelgezelschap, al telt het nòg zoo voortreffelijke kunstenaars onder zijn leden, tot nieuwen bloei te brengen; terwijl een geboren tooneelkunstenaar in staat is, ook met minder waardige elementen, een geheel samen te stellen dat leeft en waarvan leven uitgaat. Zoo mat en slap en saai als, met enkele uitzonderingen - waaronder ik reken mevrouw Mann's uitbeelding van vrouw Rott en haar samenspel met Ko van Dijk aan het slot -, de vertooning was op het Leidscheplein, zoo levendig en krachtig, zoo kleurig - schelkleurig, gelijk het bij dit stuk hoorde - was het spel van die van ‘Het Tooneel’. Onder Royaards' leiding gaat alles in het eens aangegeven tempo. Men voelt het: daar zit er een in den dirigeerstoel, die, scherp accentueerend, de attaques aangeeft, de accelerando's en ritardando's; alles klopt op elkaar, sluit in elkaar, - en toch is er niets mechanisch in dit spel. Bij het andere gezelschap maakt het den indruk, dat ieder op zijn eigen houtje speelt, al naar zijn temperament. Er is geen maat, geen eenheid van leiding, geen stijl in te bekennen. De dirigeerstoel schijnt leeg te staan...

En intusschen zullen Royaards' vernuftig initiatief, zijn voor niets terugdeinzend doorzettingsvermogen, zijn artistieke zin en krachtige leiding het den 28sten April gebracht hebben tot de honderdste voorstelling van Vondel's *Lucifer.* Een kranig werk, een kunstdaad van hooge beteekenis. Den uitnemenden kunstenaar aan wien wij dit danken te steunen in zijn moeielijken arbeid, lijkt mij een plicht, waaraan geen kunstvriend zich mag onttrekken.

J.N. VAN HALL.

Buitenlandsch overzicht.

Het boek van den heer van Outhoorn.[1]. 25 April 1911.

Terwijl de quaestie-Vlissingen van brandend smeulend is geworden, en de Kamer-heeren *ad hoc* van hunne verrichtingen niets laten vernemen, dan dat zij - o innige knusheid van het via het correspondentiebureau gelanceerd bericht! - zich in hun eerste vergadering hebben laten photografeeren (Vaterland kannst ruhig seyn), komt de heer van Outhoorn met zijn internationale phonograaf ons opschrikken, en nog meer met de voorafspraak waarmede hij dit meubel introduceert.

'Luchthartig, onsamenhangend, besluiteloos: dit zijn de stamkenmerken onzer internationale actie... Den ijzervreter spelen, opsnijden dat het niemand aangaat hoe wij ons huishouden inrichten, dit vermogen wij... Het is of wij met een valhoed rondloopen... Opspelen tegen *ontoelaatbare inmenging*, doch nauwelijks er van verwittigd, dat eenig vasthouden ons in moeilijkheden zou brengen, den aftocht blazen! Norsch van aanblik, doch in 't geheel niet forsch van zin!... Wij hebben den slag niet, de Europeesche constellaties ten eigen bate aan te wenden, kortom een afwisselend krachtige en soepele internationale actie te ontwikkelen.'

Dit 'kortom' is kostelijk. Als er minder bij te verliezen

1) Internationale Phonogrammen betreffende onze Kustverdediging, bijeengegaard en van aanteekeningen voorzien door Louis van Outhoorn.
- Haarlem, Erven Bohn, 1911.

was, zou men geneigd zijn den heer van Outhoorn op het Buitenhof te zetten, met het verzoek: doe het eens voor.

Het is zoo gemakkelijk gezegd: ‘zou het niet denkbaar wezen, dat een zoo gunstig als Nederland gelegen bufferstaat, welken bovendien zooveel duurzame voorrechten toebedeeld zijn, van het al te riskabel basculeeren afzag, om zich nu eens eindelijk - na een volle eeuw wederopklauterens! - een machtspositie van achtenswaardigen rang te verschaffen?’ Maar ook de heer van Outhoorn kan geen hazenpeper maken zonder haas. Een *macht*spositie van achtenswaardigen rang verkrijgt alleen, wie over *machtsmiddelen* van achtenswaardigen rang beschikt. Waar halen wij die vandaan? Uit het speeldoosje van den heer van Outhoorn?

Het hopelooze van dezen vruchtbaren auteur is, dat hij dikwijls dingen zegt die, in détail, aardig, raak, interessant zijn (lang niet altijd; hij ziet nog al eens internationale persknollen voor dito citroenen aan, discht ze ons althans op met een omslag, dien een waardig maître d'hôtel niet aan eerstgenoemd gerecht besteed zou willen hebben), - maar dat men steeds verlegen blijft wat in 's hemels naam hij wel zou antwoorden op de vraag die Thorbecke aan Bakhuizen stelde: ‘tot welk groot doel leidt uwe werkzaamheid?’

Werpt men hem voor, dat een mensch met normale hersens uit zijn eindelooze gesluierde waarschuwingen tegen Duitschen invloed, gevolgd door even eindelooze vermaningen tot het volgen eener vaste staatkunde, niet anders lezen kan dan den raad, zich aan te sluiten bij het Engelsch-Fransche systeem, dan pleegt de heer van Outhoorn deze gevolgtrekking voor rekening van den interpellant te laten. Wil de heer van Outhoorn dan precies zeggen wat hij met zijn vaste staatkunde wèl bedoelt? De bestaande Nederlandsche staatkunde gelijk die aanhoudend door de daartoe officieel geroepenen is geformuleerd en door geen verantwoordelijk man ooit is verloochend: de staatkunde van met ieder der groote naburen op een goeden voet, met geen hunner in een politiek of militair verbond te willen staan, - *deze* staatkunde is blijkbaar niet de door den heer van Outhoorn aangepreekte. Welke dan wel? Te meenen dat eene nauwere aansluiting bij Duitschland in een of anderen vorm door hem wordt voorgestaan, is den heer van Outhoorn of zijne geschriften

niet kennen. Doch zooals onze omgeving nu eenmaal is, blijft, als derde, enkel de politieke of politiek-militaire aansluiting bij Engeland-Frankrijk over. Een zoodanige keus zou met klem van redenen moeten worden bepleit, doch dit is juist waaraan de heer van Outhoorn het laat ontbreken. De luchthartigheid en onsamenhangendheid, die hij onze natie verwijt, vertoont hij zelf in niet geringe mate.

De heer van Outhoorn maakt zich vermoedelijk illusies omtrent den aard der importantie, die zijn 'wederopgeklauterd' Nederland voor de Engelsch-Fransche belangen bezit. Ik geloof gaarne dat deze importantie groot is en dat zijne omgeving dit den hupschen Hollandschen Parijzenaar op velerhande wijze doet gevoelen. Het komt er maar op aan, van welke natuur die belangstelling is. Hier treffen wij, vrees ik, in des heeren van Outhoorns welgemeend-luidruchtige actie de wonde plek. Een Nederland dat werktuig worden wil in handen van grooteren, verwerft van de charmeurs aan Seine en Theems (en zijn niet, *nemine contradicente*, de manieren daar innemender dan aan de Spree?) licht meer bijval dan een Nederland dat, in bescheiden rol, *zichzelf* wil blijven.

Waarmede wij ernst hebben te maken is niet met de fameuse 'vaste keus' van den heer van Outhoorn. Die vaste keus behoort er sedert lang te zijn en *is* er sedert lang. Ernst hebben wij te maken met de verplichtingen die deze keus ons oplegt tegenover ons zelven. Wij mogen ons laten sterken door de overtuiging, dat die keus volkomen harmonieert met wereldbelangen, die hooger zijn en langer duren dan het gewurm van nòg zoo merkwaardige 'officieusen'.

Het boekje van den heer van Outhoorn komt ons dus voor, naar de strekking, volkomen er naast te zijn. Wil men er geen hooger waarde aan toekennen dan die van een handigen herdruk van over ons land in de buitenlandsche pers verschenen artikelen naar aanleiding der Vlissingen-quaestie, dan dient het met de mate van ingenomenheid die aan het gestichte (en zeker op prijs te stellen) gemak evenredig is, te worden aanvaard.

C.

Bibliographie.

F.P.H. Prick van Wely. Viertalig aanvullend hulpwoordenboek voor Groot-Nederland. Derde omgewerkte uitgave. Weltevreden. N.V. Boekhandel Visser & Co.

Deze uitgave van bovenstaand woordenboek onderscheidt zich van de vorige drukken door grooter volledigheid en getuigt van loffelijken ijver des schrijvers om zijn werk in toenemende mate te doen beantwoorden aan 't doel dat hij zich voorstelde. De aard van 't boek wordt voldoende gekenmerkt door den titel.

Het spreekt van zelf dat er op 't verdienstelijke werk hier en daar aanmerkingen te maken zijn. Zoo is bijv. *Waringin* niet, gelijk opgegeven wordt, de 'Ficus religiosa', maar de 'Ficus Indica'. De 'Ficus religiosa', ook bekend als Bo-boom, Pipal, enz. is een andere boom. - Voor *Tjermeh* leze men *Tjermé*, waarvan als botanische naam te boek staat 'Sicca (of Cicca) nodiflora'. - Bij *Kantjil* had opgegeven behooren te worden de gewone Nederlandsche benaming 'dwerghert', waarvan 't Hoogduitsche 'Zwerghirsch' klaarblijkelijk een vertaling is. - De Engelsche definitie van 'Kawi' is onjuist. Het zgn. Kawi is eenvoudig Oud-javaansch zonder meer; de toepassing op de dichterlijke taal is een gevolg van louter halve kennis. - Bij '*Negorij*' wordt opgemerkt dat met *nagaree* (spr. *nâgarî*) ook bedoeld wordt de Sanskrit-letter. Dit is niet geheel juist. Het Nâgarî is slechts een der vormen van Indisch schrift, waarmeê in een groot deel van Noordelijk Indië niet alleen Sanskrit, maar ook Hindî en Mahratsch geschreven en gedrukt wordt. Het is in Europa gebruikelijk voor Sanskritteksten, maar in Indië wordt Sanskrit geschreven en gedrukt ook in andere soorten van Indisch schrift. - Voor *Toekan* leze men *Toekang*. Bij *Tales*, juister *Tales*, hetzelfde woord als Maori *taro*, had wel

vermeld mogen worden, dat de Maleische naam *Kŭladi* is, want men vindt dit meermalen bij Hollandsche schrijvers.

Doch genoeg. Kleine vlekjes doen aan de bruikbaarheid van 't hulpwoordenboek geen afbreuk.

H. KERN.

Uit eigen land. Nederlandsch leesboek voor Christelijke scholen voor meer uitgebreid lager onderwijs, hoogere burgerscholen, gymnasia, kweek- en normaalscholen, verzameld door L. Bückmann, met een inleiding van Dr. J. van der Valk. 1e deel. Utrecht, H. Honig. 1911.
Van nabij en ver. Leesboek voor M.U.L.O. Scholen, H.B.S., kweek- en normaalscholen, door Dr. A. van der Hoeven, G.J. Uit den Bogaard en J.J. Deetman. 1e deel. Groningen, J.B. Wolters. 1911.

Men zou zoo zeggen, dat onze lagere en middelbare scholen, zoowel als onze gymnasia nu eindelijk van leesboeken oververzadigd waren. De eerste maanden van 1911 hebben er ons echter alweer twee nieuwe gebracht, - ditmaal voor een bijzonder soort scholen: de Christelijke.

De verzamelaar van *Uit eigen land* zegt het op den titel: het is een ‘Nederlandsch leesboek voor Christelijke scholen’. De drie heeren, die *Van nabij en ver* samenstelden, spreken op den titel niet van ‘Christelijke’ scholen. Zij geven hunne verzameling uit bij een paganistisch uitgever, J.B. Wolters te Groningen. En eerst wanneer de argelooze kooper het boek heeft opengesneden, verneemt hij uit het ‘Woord vooraf’, dat ‘de hoofdbedoeling van deze uitgave’ is, tegemoet te komen aan de behoefte die op Christelijke scholen gevoeld wordt aan ‘een leesboek in Christelijken geest’.

Reeds het feit alleen dat de heer Bückmann het doel van zijn boek duidelijk op den titel aangeeft, spreekt in zijn voordeel. Maar ook de inhoud van *Uit eigen land* plaatst deze verzameling op een oneindig hooger vlak dan haar Utrechtsche mededingster.

‘Deze bloemlezing’, zegt de schrijver van de inleiding, de Rector van het Marnix-Gymnasium te Rotterdam, ‘is er allereerst een voor Christelijke scholen; toch zóó, dat alle ze kùnnen, stellig vele ze zùllen gebruiken. Niet enghartig is het goede op het terrein der Gemeene Gratie voorbijgegaan. 't Principieele is gezocht nòch vermeden’. En tot die mannen en vrouwen van ‘de Gemeene Gratie’ - o, wat een afschuwelijke uitdrukking

uit het Christelijk *jargon* is dat weer! - behooren de beste onder de auteurs van de dertig laatste jaren, te beginnen met Augusta de Wit, die het boek opent, en voortgaande met Top Naeff, Van Looy, Ina Boudier-Bakker, Verwey, Heijermans, De Meester. Maar ook die van 'de Bijzondere Gratie', welke wij hier aantreffen, mogen er, voor het meerendeel, wezen.

Maar zie nu eens hoe 'enghartig', om de uitdrukking van Dr. Van der Valk te gebruiken, de Utrechtsche heeren van de Bijzondere Gratie zijn, en - wat haast nog erger is - met hoe weinig smaak zij te werk zijn gegaan. Men kan wel merken dat zij niet de jongens zelf hebben laten kiezen, zooals de heer Bückmann deed, die door een bekwaam Amsterdamsch onderwijzer vele van de door hem gekozen stukken deed voorlezen op de school en den bijval der jeugd zonder hun weten deed beslissen.

De Utrechtsche heeren hebben zich blijkbaar die moeite niet gegeven. Zij zouden anders van de jongens menig lesje hebben kunnen ontvangen.

Het is mogelijk dat het 2de deel van *Van nabij en ver* van iets minder enghartigheid zal getuigen, en dat daarin werkelijk de beste schrijvers uit onzen tijd een plaats zullen vinden. Of moeten de jongens van de Christelijke scholen tot zij de Middelbare school en het Gymnasium hebben verlaten in volstrekte onwetendheid worden gehouden van het feit dat er, 'nabij' hen, uit de laatste dertig jaren[1)], bij andere schrijvers dan met wie zij hier kennis maken, iets gevonden wordt, dat geschikt is om, zooals het in het 'woord vooraf' niet zeer fraai luidt: 'een indruk te geven van het verhevene, om aanraking te geven met het schoone; of een glanslicht te laten vallen op wat edel is, teeder of majestueus; of om gevoel aan te brengen voor humor; of om het orgaan voor taalpracht te ontwikkelen'.

Meenen de heeren inderdaad dat iets hiervan bereikt wordt door het lezen van het koddig gerijmel van Van Zeggelen of het plechtig gerijmel van Ten Kate, of de geversificeerde banaliteiten van J.E. Banck, of de brallende oratorie in verzen van Prof. Van Oosterzee, of door het meerendeel der stukken, meest in houterig proza, hier opeengehoopt? En waartoe al die vertalingen in een leesboek voor Nederlandsche Scholen, terwijl toch de eigen letterkunde keus genoeg biedt?

'Dat het opvoedend element niet verwaarloosd is, behoeven we nauwelijks te zeggen; in een werk met Christelijke strekking spreekt dat vanzelf', zeggen de heeren bewerkers. Het is de

1) Van nog levende schrijvers van beteekenis vond ik hier enkel G.F. Haspels vertegenwoordigd.

vraag maar wat men onder opvoeding verstaat. In dat opzicht verwacht ik veel meer van het gebruik van des heeren Bückmanns' verzameling, bij de samenstelling waarvan goede smaak, taalgevoel en een ruime blik de keuze hebben geleid. Christelijke zoowel als niet-zoo-betitelde scholen (mits niet aan enghartigheid laboreerende) zullen met dit boek haar voordeel kunnen doen.

v.H.

Van verbeelding en werkelijkheid.
Jeugd-herinneringen.

Voor Emanuel, mijn broer.

I.
Stemming.

In het leven lijkt mij het zoete en stille bemijmeren der dingen álles. - Het is nu lente-noen. In 't fijne licht trilt een gouden dauw. Mijn raam staat open en de heldere dag lacht dóor de waseming heen. Heel zachtjes en droef koert smachtend een duifje op vervaalde oude schutting van een stadstuintje. Zoel-zacht leeft de lucht van wazige geuren, het aanzomerend varsche groen ontzwevend. Ik kijk naar beneden, in het bevende lente-licht en ik hoor uit een vèr venster, een manne-zangstem. - Plots rilt er koud een huiv'rende ontroering door mij heen. - Zoo, precies zoo, in dien droef-vromen toon, zong mijn vader jaren hèr, mijn vader, mijn arme vader,... joodsche dank-gebeden op sabbath.

't Was dan zwoel en laat-zomer-avondsch. We hadden pas gegeten... Het geklank van lepels tegen borden leek verstild. De ramen stonden wijd-open. Straat-geroezemoes en verdempte geluiden klonken naar drie-hoog òp. - Mijn vader, met zijn verweemoedigd ernst-gezicht, sprak.... ‘Er moet gedankt worden’. - Dan gebeurde het wonderlijke, dat onvergeetbaar ontroerde. En dat toch nergens te tasten was of te zien, voor ánderen. Dan zette hij in, een hebreeuwsch gezang, een dank-gebed. Fluweel-zwarte, donker-donzen klanken betrilde

zijn diepe stem. Wij zongen allen mee, schuchter, naast zijn melodisch-manlijk kracht-geluid, dat in droefnis den weg wees. - Wij knaapjes en vrouwen, wij zongen allen mee, met een vreemden weemoed in ons weenend hart. - Ik zong met tranen in d'oogen.

Het zwoele heimwee van den wèg-schemerenden sabbath-avond omhuifde onze zielen... 't Geruisch van de zomersche straat, vaag en ver, verplechtigde zich tot gegons. - En de diepe, donkere stem van mijn vader klonk smartelijker dan ooit in de hebreeuwsche woord-muziek. We zongen allen mée, we voelden enkele stonden, één leed, één geluk! - Dit groepje simpele bidders bleef dan énkele minuten ver weg van de ontwijdende wereld. - In zulk gezang naderden ze mâlkander met hun ver-snikte en meest verborgen gedachten over het leven. - Toen, als kind reeds, voelde ik den weedom zoo wijd, van de Zaterdagsche zomer-noens en de vreemde, ontroerende heiligheid van den afstervenden sabbath-dag.

Dat is nu meer dan twintig jaar hèr.

En nu plòts, op dezen, zich roodachtig vergoudenden lentemiddag, hoor ik éven een vreemde manne-stem door het dauwige licht heenzingen.... En geheel onverwacht, geheel onvoorbereid, met een schok me ingestooten, onder jubel en snik, voel ik mij weer jongentje van tien. Ik zie plots weer, tegen het licht in, het verdonkerde gezicht van mijn vader. Ik zie hem zitten, vroom, in zijn rieten stoel... En ik hoor weer het lichte stemme-koor van ons jong gezin, in droeve bewogenheid meezingen, dat aloude, altijd weer lief-bekende en innige danklied; en de manne-stem van mijn vader hoor ik donker-zacht dekken den vervoerden jubel onzer hooge keeltjes.

Ik ruik weer den fijnen geur van sinaasappelen en in de doorzwoelde scheem'ring van den avond is het witte tafellaken blanker en lichtender dan ooit. - We wonen heel hoog en zien tegen een verren hemel. Voor mij, zangertje en biddertje, is het in de lucht-verte zoo stil en zoo ruischelend toch. Ik weet nu weer precies hoe ik òpgestaard heb naar dien verren hemel... als verwachtte ik iets te zullen zien gebeuren,... verschijnen. - Als alle stemmen even stilden, hoorde ik in

het plotseling gezwijg, het kleine en bang-verholen getik van een doods-kloppertje in het hout van onze sjofele canapé... Midlerwijl mijn hart zich vol dronk aan den weemoed van den hebreeuwschen zang... zagen mijn oogen uit naar den verren, hoogen hemel,... en wachtten....

Alles in het leven is herinnering en na-mijmering.

II.
Ontgoocheling.

Er is nog zooveel dat verborgen leeft in het zilveren uitschijnen der herinnering.

De oude Galerij, achter het Paleis-van-Volksvlijt, was voor mij, op Zaterdag, een koele, beschaduwde tunnel voor vreemde kinder-genietingen. Heel veel jaren hèr, speelde in den zomertuin van 't Paleis, Johan Coenen, de populaire kapelmeester van Amsterdam, om zijn grove, luidruchtige jovialiteit en kinderlijk-aanhalige natuurlijkheid alom bekend. Hij pronkte daar, - zijn hooge Willem-driegestalte dreigend neergeblokt voor zijn blazende mannetjes, in hel tenue, - opzichtig en roerig in zijn muziek-kapel. Zijn driftig gebaren-spel lokte alle oogen.

Als twaalfjarig baasje stapte ik parmantig in het zomersche goud van den heeten dag en drentelde wel tienmaal om en om de entree van het Paleis. Als een oranje-gele wimpel uithing dan speelde Coenen en dan popelde mijn hart van vreemd verlangen naar ontroeringen. Ik bedelde met mijn oogen om toegang, maar de portier, aan het knarserige tourniquet, keek grimmig en strak als een waakhond voor zijn hok. Ik zag luchtig-gekleede kinderen met veel vertier en pret, pratend door het tourniquet heendraaien, de groote waranda-trap afhollen, den lichtenden tuin tegemoet. Van verre zag ik gouden vlier in felle zon gedoopt. Een geluksschok doortrilde me. Ik wist zelf niet waarom. Maar ik was blijhartig om alles en ik voelde me om beurten zoo licht en zoo zwaar van binnen. Ik onderging al wat die jubelende snateraartjes-van-kinderen voor genotjes te verorberen kregen, schoon ik toch niet mee mocht en tegelijk pijn had om het

trotsche ‘doorgaan’ van de rijkeluis-vriendjes, die, de kopjes hóóg, mijn sjofel bedelend wachten nauw merkten.

Toen al de smartelijke standen-verschillen, het smadelijkkoude en hooghartige van kinder-houdingtjes tegenover elkaar, dat een stille drift in me verwrikken deed en me toch baloorig maakte.

Mijn vader was een nederig man, kon een lidmaatschap van 't Paleis niet betalen. Maar ik had schoolkennisjes, kinderen van ‘welgestelde’ ouders, en die mochten altijd door 't tourniquet. Voor die snuitjes ontstramde het strenge bakkes van den snauwenden portier, 'n Pa met fooien. Voor die ‘welgestelde’ makkertjes vooral schaamde ik mij te zeggen dat we geen lid van 't Paleis konden worden. Trots hield ik vol geen sikkepit te geven om al dat malle tuin-slenteren op Zaterdag, terwijl ik er innerlijk naar snakte. En daarom ging ik in mijn van-binnen jubelend eentje, tòch 'n scheutje verdrietig, de Galerij in, waar ik heimelijk, zonder gezien te worden door spot-vinnige makkertjes, het leven van den grooten gouden zomertuin kon ópvangen. O! die heerlijke muziek uit de tent van Coenen, die begeesterende klankendrommen van hoorns, trompetten, hobo's en klarinetten en het schrik-aanjagend slagwerk met zijn uitsissend pauken-gedruisch. En bòven het gouden klanken-geflonker uit, de dreigende stem van Coenen, die vloekte en vocht tegen zijn bolwangige blazers met hun armelijke zweethoofden geblakerd in zon. Hoe dronkenachtig doorjubelde mij die muziek, hoe brandde ze goud door den gouden dag heen. Wel jammer dat ze vaak zoo erg uit de verte aan-zong.

Want de muziek-tent stond in het midden van den enormen tuin. En er roezemoesde zooveel gegons van slenterende en babbelende menschen en er woei zooveel schreeuwerij van spelende kinderen doorheen.

Ik bleef maar met mijn warm gezicht tegen de tralies van het heel hooge hek aangedrukt, gretig mee-genietend van ieder gebeurtenisje, toevallig naar mijn kijk-hoekje verdrongen. De galerij schaduwde koel, in zijn koud-steenen mozaïekvloer. Er slifferden menschen achter en langs me. Ik *hoorde* wel, maar ik *zág* alléen naar het spel der makkertjes in den

tuin. Voor mijn oogen dwarrelde een speelsche vlinder, die telkens een blauw vlammetje tusschen zijn donkere vleugeltjes wègdekte. Soms holden wat makkertjes plots naar het galerijhek, over de grasperken. Dan dook ik ontsteld de schaduwende galerij dieper in. Van ver bleef ik turen, òpgedrukt tegen een winkelruit. Ze mòchten me niet zien. Ik huilde van vernedering. Bang-verlangend keek ik uit naar het zich verplaatsen van hun spel. Ik poogde rokjes, strikken en krullen van meisjes te herkennen. Als ik niets meer onderscheidde, stapte ik weer naar voren, schuw, gelokt door de kapel-muziek. Wat 'n heerlijkheid, zoo al te kunnen staan, achter het hek. Neen, toch niet,... want er brandde iets in me. Smart om vernedering, pijn om het niet méé kunnen doen met spel en vriendinnetjes. Een meisje, o! 'n stil liefdetje van me, - kwam speelsch-onwetend, achter 'n struik zich verschuilend, vlak bij me staan. Op haar borstje schitterde een groenachtig-goud medaillonnetje als 't hals-schild van een kevertje. Ik kon het met mijn vingers beroeren als ik wou. Maar ik wou niet; ik beknelde mijn adem. Met verkreukte rokjes knielde ze wèg, al dieper en dichter bij mijn verlangende handen, en toch bewoog ik geen vinger. Plots gierde een kreet naar haar toe. Ze was ontdekt en moest nu inloopen, naar honk. Vreemden menschen wemelden voorbij en langen tijd zag ik geen kennisjes meer.

Het pijnlijkst juist voelde ik me vernederd tegenover de lieve vriendinnetjes van dertien en veertien jaar; die zoo coquetjes al hun korte rokken verritselden en zoo aanhalig lachten. Ze hielden van me omdat ik zoo goed vertellen kon, van allerlei wonderlijke dingen, maar ik was heel lichtgeraakt en bleef heel graag in eenzaamheid verdoold. Voor niets ter wereld wou ik dat ze mijn bedelend méegenieten achter het hek zouden zien. En toch wou ik al hun rappe gebaartjes en spelletjes bekijken en hun stoeiende woordjes beluisteren.

Want ik minde in stilte al die meisjes. Voor ieder apart koesterde ik een liefdetje, en van allen wou ik dapper riddertje zijn. Toch, een teêr genot was 't er nooit van te reppen, zelfs niet tot de mooie meisjes die ik het langst uitverkoren hield. Ik zelf alleen werd rauwelijk gekweld door dit vermomde minne-spel, want

naast en bij hen werd ik lomp en in schijn onverschillig, stug en bedeesd. O! dat heerlijke,... áchter het hek, ongeweten... soms vlak bij hen te zijn en zoet te bespieden ieder gebaartje; en 't weemoedige... ze niet te mogen naderen en toe te spreken.

De tuin gloeide in zomerzon... Een roezemoezigheid van luid-spelende kinderen vroolijkte er door heen. Ik zie fijne voetjes in druk getrippel en gespring. Ik zie glanzen van zijden jurkjes en mouseline, bezaaid met kleurige fonkseltjes. Ik zie 't wit van neteldoeksche japonnetjes; ik zie strak-gestijfselde boezelaars van dienstboden, hagelblank; ik zie kinderkopjes met hun hoedjes strijkelings langs struiken gaan, langs uitgebloeide seringen en laag geboomt. Ik ruik geuren van vlier en vooral den wonderlijk-ontroerenden adem van reseda, die als zoete walm van bloemen in een droom-park, naar me toe-wolkt. Ik zie vooral het vreugdelijke gekleur van de blauwe en roode haarstrikjes der meisjes. O! 't glansde en lichtte zoo mooi in dien weerschijnenden Paleistuin met zijn muziek en zijn zangerig geraas. Ik hoor weer makkertjes lachen en de fijne stemmetjes der kleine vriendinnetjes er doorheen tjilpen. - O! hoe lijd ik nu weer onder het besef niet mee te mogen doen. Hoe vernederend huilt het in me, hoe droef verpers ik in onderdrukt snikken, mijn zenuwachtig gezicht tegen de hek-tralies.

Eens, op 'n Zaterdag in Juli, stond ik weer, tegen twee uur, gretig den tuin-ingang van 't Paleis te begluren. 't Leek me zoo zoel daar onder de boom-lommering van den zomertuin. In hoeken koelden groene schaduwen. De waranda lag wijd uit, omslingerd van klimop. Kellners gingen heen en weer met de nikkelen bladen los-spelerig in de handen, zilveren fonkelingen over de tuin-ruimte rondstrooiend. Hun nummerplaatjes, telkens anderkants gegrepen door het licht, verspiegelden dansende zonnetjes rondom. Ik drentelde weer de Galerij in, die gekoeld lag als een uitgedampte tunnel, en waarin de menschen loom-zomersch silfferden op 't mozaiek. In den tuin werd aan tafeltjes, rood-koele limonade-met-ijs uitgeschonken. Ik hoorde 't knallen van kogelfleschjes en een jochie roepen..... Mien... zuig es... ijs... ijs...! op 't

puntje van je tong. - Heerlijk vond ik het knerpende geluid van de blanke kiezeltjes onder de voeten der tuin-bezoekers. Dat knerpend-krakende van die stappen op steentjes was één en àl zomerschheid; roomtuin-achtig met 'n sensatie van heelver-van-huis-zijn. - Ik had dorst. Mijn keel was door de hitte uitgedroogd. Ik voelde iets plakkerig-schroeiends en onbehaaglijks aan mijn lijf. Ik had al twee maal een winkel willen inloopen en wat water vragen.

Maar ik was bang voor snauw of weigering. Nu zag ik weer limonade schuimen... 't roode gloeien van de glazen,... en ik stikte van keel-droogte. - Erger dan er vóór. Ik dacht: misschien roept me straks, uit dien tuin, wel een lieve dame en vraagt me of ik mee wil drinken. Maar niemand kwam. - Een jongen, naast me hangend tegen 't hek, dat hij hoog opgeklauterd was, riep een verhit scheldwoord naar de genieters en ik zag zijn oogen lichten van afgunst. - Eenige malen had ik alweer de Galerij in- en uitgeslenterd. De muziek golfde feestelijk overal door den gouden heeten tuin.

Plòts schokte een woest voornemen in me op. Ik móest, móest vandaag dien tuin in. - Het toeval zou me helpen of liever tot spot plaatsen. - Op een oogenblik dat ik áchter een man met 'n duivenkorf op zijn schouder, weer den ingang schuw beloerde,... stond onvoorzien naast me, met vinnige spotlichtjes in zijn saamgeknepen oogen, een schoolmakker met drie meisjes. - Ik kende ze alle drie goed, en ik hield van die drietjes allen veel, heel veel, maar zeer schuw en platonisch. - Blond Liesje was me lief om haar tengerheid, om haar fijn, bijna snibbig neusje, dat ze zoo lief-trotsch, quasi minachtend kon optrekken als ze van een jongen niet hield, met 'n teedere trilling in de fijne vleugeltjes, alsof ze dan plots iets onaangenaams rook. - Truus was me lief om haar malsche gezichtje en haar jongensachtige vrijmoedigheid. Maar 't liefst was mij Clara, heel blond en heel voornaam meisje-van-dertien. Ze had in heel haar licht en teeder wezentje iets stil-keurends en soms weer iets heel droomerigs. Ze bekeek je altijd heel lang met haar blauwe vergeet-me-nietjes-oogen, en dan murmelde ze iets zachts voor zich uit, dat niemand verstond en dat ze toch nooit herhaalde. Dat gaf haar juist iets raadselachtigs, iets ver-afs en iets beangstigend-critisch. Maar

hun geleidertje, jochie van dertien, mijn schoolmakker, was een gniepert, een pronkerig opscheppertje dat al van zijn ‘eigen’ zakgeld rookte, kleine cigaretjes, meer mondstuk dan tabak. - Vertroeteld rijkeluis-zoontje ‘liep’ hij met de guitigste meisjes, die hem toch poenig noemden achter zijn jongens-ruggetje. - Hij sprak met de lieve drietjes, hard en erg amicaal. En ik juist had gewild dat hij ze toe zou spreken bedeesd, als een schuchter vrijertje, een minnaartje dat al genoeg zou hebben aan den geur van hun losse haar.

In zijn grootdoenerij, zich 'n beetje bewust van zijn meerdere macht vroeg hij me, snaaks-uitdagend, of ik ‘buitenlid’ van 't Paleis was. Truus lachte, maar niet boosaardig; 't neusje van Lies trilde even bij de vleugeltjes onrustig en Clara bekeek me heel aandachtig. - Ik besefte dat ik iets doen moest. Alleen bleek-worden van ingehouden drift was niet voldoende. O! op dàt moment, ik zou mijn toekomst gegeven hebben, al was 't slechts om voor dezen éénen keer kalm door 't tourniquet te mogen binnen-draaien. Ik zag opscheppertje's sarrende oogen en vooral zijn half-verholen minachtings-lachje tegen de hooghartige Lies.... Ik weet niet welk gevoel van grootheid mijn hoofdje door-duizelde... Ik woù, woù iets doen... en trotsch zei ik:

- Stap maar op... ik ga mee...

Hij gaapte, 't rekeltje, van verbazing en bangelijk-in-ontzag-'n beetje, vroeg hij of ik dan werkelijk lid was geworden. Ik loog, zei afgeknot jà... en liep mee, achter aan. - Maar 't rekeltje had overwogen dat ik moest hebben gejokt, en t'eeniger stonde, voor het tourniquet zich naar vóór dringend zei hij zóó hel en opzettelijk tot den controleur: - ‘meneer, wij zijn met ons viertjes... die jongeheer daar is alleen’... dat ik dacht in onmacht te vallen. - Als de nare kwiebus niet gesproken had, zou ik er prachtig zijn ingedraaid. De portier zag alleen keurig gekleede kindertjes, mij er bij... Ik zou er brutaal doorgesmokkeld zijn. Maar de valsche rekel had me door de opzettelijke afscheiding een leelijke kool gestoofd. Strengelijk en in aandacht zichzelf tot gewichtige ondervraging ophijschend, vroeg de man me nu hoe ik heette... Ik wist mijn eigen naam niet meer. Ik stotterde wat verlegens en half 't tourniquet in, moest ik me omwenden,

werd ik weer smadelijk terug-gedraaid, onder hoon en uitbrander van den waakschen grimmigert. Van de krenking vond ik het afschuwelijkst, dat ze mij gegeven was in tegenwoordigheid der drie kleine dametjes die ik zoo lief had.

Er gistte een hevig verdriet in me rond. Met een kop als 'n boei, de oogen naar den grond, me voelend waggelen op mijn bevende beenen, stapte ik weg. En nooit, nooit meer heb ik de Zaterdagsche middag-vreugden van de Galerij en den muziektuin willen doorleven.

III.
Geheime strijd.

Er stond op de oude Weteringschans een zeer stille boekwinkel, met een diep-steenen kozijn. 't Was een oud-grijs gebouw, dat mij altijd lodderig leek te suffen in dit oude stads-kwartier. Schoon van óns huis af een verre buurt, trok ik er toch maanden en maanden lang, iederen dag heen. In de étalage, op schuine planken, pronkten àl de werken van Aimard en Jules Verne. Ze knusten er lustigjes in hun helle kleedij bijeen. - In de zon scheen het blauw van de Jules Verne-bandjes me een puur stuk azuur toe, één duizelend-diep uitgespannen firmament. En de gouden starretjes rond de krulletters van zijn naam, leken mij door de zon zelve op de kaften vercierd en ingesneden. Zijlings, de boeken van Aimard. De titelplaten... koper-roode Indianen, met hun kleurig veer-gewapper in strijd-vurigheid op hun schuimbekkende, steigerende rossen, den tomowhak woest rondzwaaiend. Er tegenover: de plaatjes-mooie blanke jagers, met edel-gepoetste gezichten,... fier en almachtig.

Er bestond voor mij geen zaliger uur dan daar, popelend van verlangen, vóór dit venster naar die boeken te turen; onder een roode April-zon tegen den avond naar die roodbeschenen ruit; en dan de glanzen zich te zien verspiegelen over mijn koperen indianen. O! zoo'n rijtje boeken te bezitten, te bekoesteren, voor je zelf, heel-alléén te hebben. En dan onafgebroken te blijven in de omgeving van al die heldhaftigheid, dat verre,... die wouden.

Ik had eindelijk besloten. Ik was ruim tien jaar... Ik kreeg iedere week vijf snoep-centen, bijeengegaard van drie tantes. Ik hield ze warm-gekneld in 't knuistje. Mijn broertje en vrindjes gingen snoepen. Ze lokten me mee, maar ik leefde sterk in mijn besluit. Ze kochten lange, zoete slierten veterdrop,... kleurballen... Ik kreeg 't benauwd, de verzoeking kriebelde me in de keel. Ze kochten kleine stukjes vuurwerk... Ik keek gretig naar hun inkoopjes, knelde in den muffen snoepkelder alleen de centjes nog warmer op elkaar in 't knuistje. Ik voelde me op een torenspits staan, zoo ijl ademde ik. Neen, ze konden me niet meer verlokken... Want ik had met me zelf een geheim verfluisterd... Ik moest, móest sparen, sparen, altijd maar sparen. Dan zou ik, op 'n goeden dag, doodleuk den winkel op de Wetering instappen en recht op den man af vragen: Mijnheer, mag ik alstublieft dat... nee, nee... dàt... zonder vlekjes... dat boek van u... dàt van Jules Verne... ‘de kinderen van Kapitein Grant’.

't Leek me smetteloos in zijn email azuur.

En dan later weer zou ik instappen en fier vragen: ‘Mag ik nu dit boek mijnheer,... ja... juist... dat, ‘Edelhart’. En als de mijnheer-uit-den-winkel dan zou zeggen... ‘ken jij die boeken’? Dan zou ik hem met gloei-oogen verhalen van mijn vriendschap voor Edelhart. Dan zou ik hem vertellen hoe ik de boomen hoorde ruischen 's nachts in de prairiëen van het verre Westen; hoe ik met den rooden Sachem der Comanchen de vredespijp rookte... O! ik zou verhalen van die donkere tooverij der nachtelijke savanah... Maar eerst geld,... geld hebben.

Eens op 'n keer trok ik de stoute schoenen aan, liep den stillen winkel in op de Wetering en vroeg hoeveel die boeken wel kostten. Door de winkelruit zag ik een waschvrouw voor 't kozijn, met een mandje oranje-appelen. Ik dacht dat ze vuur droeg. De bediende, droog en scherp, keek me aan. Ik had met piepklein stemmetje schuchter gevraagd. Ik beefde van ontroering en ik keek of de waschvrouw met haar sinaasappelen nog voor 't kozijn gluurde. Ze was weg. Ik schrok er van en ik durfde nauw mijn vraag herhalen. ‘Welke boeken?’ vroeg hij droog als

een rasp. Ik wees... ‘Welke?’ vroeg hij ongeduldiger... Ik wees wéer. De man strompelde met zijn jichtvoet achter een groote tafel uit. Zijn hobbelige gang verschrikte me. Zóóveel moeite voor een ventje dat niets kocht... ‘Een-negentig’ raspte hij er uit. Ik droop af, vol schaamte. Ik had pas vijf-en-dertig cent op 'n gloeiend hoopje bijéengedrukt in mijn zak.

Weken lang had ik mij alle snoep-genot ontzegd. De jongens scholden me uit voor vieze vrek; anderen voor smerige verkwister. Ze wisten maar niet waar al mijn geld bleef. Ik kreeg luttelen afval van hun snoeperij; nu en dan iets dat hun slordig den mond uitviel.

Eindelijk had ik vijf volle maanden bijeen-gespaard, gevochten tegen snoeplust, tegen koop-begeerten, tegen guldoenerij en cadeautjes koopen voor lieve meisjes.

Ik stond op 'n ochtend weer voor het diepe kozijn van den winkel, met een ondempbaren jubel in me dat ik nu heel gauw een dezer heerlijke boeken van de étalage kon laten weg-pikken, met eigen vingers betasten en mee naar huis nemen, vlak tegen mij aangedrukt.

Mijn verbeelding ging op strooptocht. 't Wierd bijna te veel, ik duizelde van vóórgenot. De oude gasfabriek op de Weteringschans rook ik dien ochtend in beangstigend snuiven. Die gaslucht bracht altijd een weeïge bangheid, een dreigende beklemming in mij. Vooral als ik, zoo wild-van-wat-er-komen-ging-vooruit-al genoot! Er lagen hoopen gaspijpen op elkaar. Ik zag ze... donker; en ik rook ze... benauwend. De heele Schans rook naar gas, steenkolen... en mijn boeken met den droomerigen winkel in z'n stilte, leefden altijd in dien geur.

Toen gebeurde het erge. Ik had maanden lang gespaard. 's Nachts, in bed, van heerlijke weelde-droomen me wakker lachend, begon ik telkens m'n schat na te tellen of niemand er van geroofd had. Ik telde precies honderd-twee cent... een heele week lang. Ik wou de honderd centen niet inwisselen voor een blank-zilveren gulden. 't Leek me dan

minder. Ik wou àl die koperen, platte centjes warm bijéén. Ze hadden zooveel doorleefd in mijn hand en in de donkerte van mijn broekzak. Tòch was 't erge gebeurd. Eenige weken lang kòn ik mijn snoeplust niet langer bedwingen. In lustige vacantie-uurtjes was ik gevallen. Mijn vrindjes hadden zooveel heerlijks... prik- en platte tollen, kleurballen, kattepuls, sleutels-met-zwam, breiwol voor leidsels, in gevlamde kleuren, om zèlf op kurken slangerig te bewerken. De zomer was zoo gloeiend en ik zoo kaaltjes. Ik was bezweken. Ik had achttien heete centen verbruikt, achttien! Wel honderd maal op den dag telde ik àf... Nu nog maar zóóveel. Ik voelde me weer verder dan ooit van mijn Indianen, mijn azuur der Jules Verne's. En ik snakte zoo, vooral tegen schemer, naar mijn boeken op de Wetering. Op school, thuis, in bed, onder vrindjes, overal rook ik den gas-geur van de Schans. Ik zag alleen maar de groote ruit, 't blauwgoud van de Verne'tjes... 't koper van Aimard.

Het knaagde in me. Toch hield ik me dapper... want ik zou, zoù mijn schade van de brasserijen weer inhalen... Ik schold me zelf een windbuil, die langs een fluweelen troonhemel de woestijn wou bereiken. Bah!

Op 'n avond, doodmoe van ravotten na den maaltijd, sjorde ìk me naar boven en viel pardoes op een stoel bij de alkoof in slaap. - Ik had éven nog m'n warme centjes hooren rammelen in mijn zak en gerust-gesteld viel ik òm. - Ik werd uitgekleed, naar bed gesleurd... ik wist van niets meer... zoo hevig bevangen van vermoeienis en vaak. - 's Morgens vroeg schokte ik wakker, klaar wakker Uitgekleed?... In bed?... Ik begreep er niets van... Ik voelde me nog op den stoel, 't gezicht op de leuning gedrukt, in zwaren dommel. - Plots bezinning... 'n wilde sprong naar mijn broekje dat vreemd-slobberig bij m'n bed hing... Een kreet, 'n huil zoo èrg dat ik er zelf van schrok... Al m'n geld was me gekaapt.. Ik gilde van verdriet en woede. Ik huilde en verstampte op den vloer een nikkerdans van drift. Ik schold mijn broertjes uit voor dieven, de meid,... 'n oude nicht... bij ons inwonende. Ik wist niet wàt te beginnen van wanhoop, op welke wijze me uit te snikken. - De heele familie kwam er bij te pas. Bestolen was ik voor vier-en-

tachtig centen... Ik vertelde, martelend van schaamte, mijn sparen in 't geheim, schoon ik wist dat mijn moeder 'n hekel had aan boeken-gekoop. Niemand dacht ik, begreep mijn hevig verdriet... Eén toch wel... de sul van 'n goede oude nicht. Ze riep me op een apartje, zoende me en zei, terwijl ik toch wist dat ze zelf maar heel weinig had... Stil maar mannetje... Vrijdag gaan we samen een Ju-lès-Ver-né koopen...

Zoo een heerlijke oplossing had ik heelemaàl niet verwacht.. Ik keek maar, keek maar... zonder iets te zeggen. En toen, onder haar bekoesterend me-toespreken, zag ik in het roode goud van een Aprilzon bij avond... de Weteringschans, het lichten van de groote winkelruit, rook ik den gasgeur... zag ik de gaspijpen... En door mijn tranen heen lachte ik van zaligheid. Want nu waren het azuur-blauwe boek en de gouden sterretjes mijn,... nu zou ik dien grooten hemel naar me toehalen... en mijn eigen handen zouden dien schat betasten.

IS. QUERIDO.

Gedichten

Sonnet

Hemels Vrouwe, Moeder naar Gods behagen
Van zoeten Jezus wiens geheiligd lijden,
Om van der Helle poorten ons te vrijden,
Ons eersten vaders zonde heeft gedragen...

Aanzie hoe Liefde mij door duizend plagen
Drijft met zijn pijlen die mijn vleesch doorsnijden!
Eens ons Gelijke, Moeder vol medelijden,
Ruk me uit de benden die zijn voetspoor jagen!

Die goddelijke min stort in mij uit,
Die trekt ons zielen naar heur eerst priëel,
Dat ik mij lossen mag uit Liefdes lussen:

Die drift is voor dees felle drift het kruid,
Dat vuur is 't water dat dit vuur kan blusschen,
Als nagel nagel uitdrijft uit de deel.

(*Fra Guittone d'Arezzo*, *sec. XIII*)

Sonnet

Ik roep: ‘Barmhartigheid! Barmhartigheid!’
Maar nergens geeft zij antwoord op mijn vragen.
Gevangen houden haar ons rijke magen.
Dus leeft in kommer al wat armoê lijdt.

Hebzucht heeft 't menschdom aan haar snoer geslagen
En al genade en liefde aan band geleid.
Mijn nooddruft kent u, die haar oorzaak zijt:
Bij den almachtgen God zal 'k van u klagen:

Barmhartigheid mijn moeder heeft uw voet
Zoo diep vertreên dat zij zich niet kan rechten.
Niet gij blijft hier, alleen uw wereldsch goed.

Wij allen zijn Adam en Eva's bloed.
Gij schenkt noch teert, gij zijt uw rijkdoms knechten.
Wee der natuur die zulke zonen voedt!

(*Folgore da San Gemignano*, *sec. XIII*)

Sonnet

‘De toetssteen dient de deugd van 't goud te keuren:
Zoo is de nood de toetssteen van den vriend
Die pas nadien zijn kostbren naam verdient’...
Hoe spreek ik 't uit? Wee wee wien 't moet gebeuren!

Zoo felle smart voel ik mijn borst verscheuren
Met foltering die telkens nieuw begint,
Daar 't hart niet aanneemt wat het ondervindt:
Hoe oude liefde al rechten kan verbeuren...

Slechts één bedenken troost: ik heb vernomen
Hoe wel in zee gestort een eerlijk man
Nog vóor de schippers werd aan land gedragen.

Ik ben in noodweêr over boord geslagen:
Van 't veilig dek ziet gij mijn worstlen aan...
Maar ik kan zwemmen en vertrouw te ontkomen.

(*Orlanduccio Orafo, fiorentino*, *sec. XIII*)

De doode dichter

'k Droomde vannacht van hem: 'k zag zijn gelaat
Stralend en zonder schijn of schaûw van wee,
En hoorde als altijd de muziek dier zee,
Zijn gouden stem. Hij wekte in veil geraad
Verholen gratie waar zijn ooglicht glee.
Uit niets bezwoer hij wonders overdaad.
Tot 't minste ding in schoonheid ging verwaad
En heel de weerld was één bekoorde steê.

Dan, leek mij, buiten dicht gesloten poort
Rouwde ik om woorden ongeboekt verloren,
Verschald verhaal, geheimnis half gehoord,
Wondren verstoken van der wereld ooren,
Gedachten stom als vogelen vermoord -
En waakte en wist hem dood gelijk tevoren.

(*Alfred Bruce Douglas*)

Vier liederen van Isoude

I

Mijn maagden in den morgen
Kammen mijn glanzen haren -
Ik zie haar om mij zorgen:
Ik zoû het zelf niet klaren -
  Tot al hun dicht en levend goud
  In steilen wrong staat opgebouwd.

Ik peil in spiegels schijnen
De spiegels mijner oogen:
Ik zie hun klare mijnen
Nog van uw beeld bewogen -
  Dan dekt u voor den langen dag
  De luister van mijn effen lach.

Ik voel mij 't lijf omhuiven
Met koele zijden wanden,
Ik voel de ringen schuiven
Aan mijn gespreide handen -
  Dan beurt de knaap den sleep van 't kleed,
  Dan is de koningin gereed.

II

Bezit is als een bloem zoo broos:
Zijn reuk verslaat, zijn kleur verschiet.
De glans van goud werd glanzeloos:
Mijn liefste goed bezit ik niet.
Het liefste ging verloren:
Nu wil mij niets behooren!

Smaragden en saffieren
Verbeurden verf en gloed.
Mijn gouden kroon en sieren,
't Is al voorwaardlijk goed:
't Wil door geluk gedragen zijn,
Of 't sterft als parels in de schrijn.

III

Hoe zal ik winnen
Dien ik niet achtte,
Dien ik versmaadde
Toen mij van minnen
Nachten na nachten
Nimmer verzaadden?...

'k Weet uw erbarmen
Vandat ik kind was,
Hoe ik gerust was,
Slaap, in uw armen, -
Eer ik bemind was,
Eer ik bewust was.

Tusschen de beide
Mocht ik niet deelen,
Had ik te kiezen:
Waarvan te scheiden?
Slapen verspelen?
Liefde verliezen?

Jaren aan jaar was
Minnen van minnen
De eenige ruste:
Zoeter dan slaap was
Daaglijksch bezinnen
Nachtlijker lusten!

Nu zijn mijn armen
Moede van leêgheid.
'k Wil niet meer weten!
Kom nu en warm en
Vul mijne veegheid:
Laat mij vergeten!....

Hoe zal ik winnen
Dien ik niet achtte,
Dien ik versmaadde
Toen mij van minnen
Nachten na nachten
Nimmer verzaadden?

IV

Zoo vaak uit vol verblijden
   Heeft de onrust van mijn hart gesmacht,
   Als lichte dag naar koelen nacht,
Om u te mogen lijden!

Geluk bleef in de dalen stom -
   Daar leek mij leed een berg te rijzen,
   Waar hart zich eindlijk zoû bewijzen
Uw eeuwig eigendom.

Nu zijn mijn dagen lijden,
   Eén lange nacht in eenzaam dal,
   En vreemd geluk huist berg-op overal...
Ik kan het niet benijden.

Hoe wordt de bitterheid van leed
   Zoo zoet voor hart en zinnen...
   Alleen dat hart kan minnen,
Dat lijden weet.

Die kan slechts liefde smaken,
   Die alle spijs met liefde kruidt.
   Of leed of vreugd hem de oogen sluit,
Kan hem niet raken...

Zoo vaak uit vol verblijden
   Heeft de onrust van mijn hart gehaakt
   Naar wat zijn liefde oneindig maakt:
Om u te mogen lijden!

Slaapwandelen

Ik doof de lamp -: klaarwakker ligt
In manelicht
Mijn late tuin al winters leêg.
Aan d' overmuur aan 't eind van 't pad
Staat nog de moerbei ijl in blad
Van dunste verven,
En aan de maandroos vlinderveeg
Zweeft nog een knop te sterven...

Door de verlichte stilte licht
Uw blind gezicht,
Uw bleeke handen vlammen voor u uit.
Ik hoor het krimpen van de blaên
Waar langs het perk uw voeten gaan,
Ik hoor uw aêms geruchten
Verdeinen op de hooge luit
Der strakgespannen luchten...

Hoe drongt gij op dit weerloos uur
Door deur en muur?
Wat lichte droom geleidde uw donkren tast?
Bleef in zijn verre heerschappij
Uw hart niet meer gerust en blij?
Wou zich uw macht bewijzen,
Dat gij mijn eenzaamheid verrast
Met onvoorspelde reize?...

Ik aan den duistren kant van 't raam
   Stamel uw naam -
Geen klank ontbloeit: mijn lippen blijven stom.
Ik voel mijn armen vastgeleid
In roerlooze gebondenheid.
   Zooals gij zijt gekomen -
Gij staat niet stil, gij kijkt niet om -
   Zie ik u weggenomen...

Ik ben alleen: - klaarwakker ligt
   In manelicht
De late tuin al winters leêg.
Aan d' overmuur aan 't eind van 't pad
Staat nog de moerbei ijl in blad
   Van dunste verven,
En aan de maandroos vlinderveeg
   Zweeft nog een knop te sterven.

Maria en Johannes

Zij bleven sedert, naar zijn woord,
Als wat van God bijeenbehoort:
Een tweede moeder, een andre zoon -
Hij, stille derde in hart en woon.
En achter 't werk van iedre week
Kwam lang en stil de sabbath: 't leek
Of weêr het middaguur hun bracht
De sombre glorie van dien nacht
Die met zijn purpren rouw omhing
Huns Heeren naakte foltering.
Weêr traden zij zijn wanklen na
De steilten op naar Golgotha.
En in de rust der kleine kamer
Trilden de slagen van den hamer.
Dwars door de lage zoldering
Stond hoog het hout waar Jezus hing.
Dan waren ze één en rijk in 't leed
Dat zich in zaligheid vergeet,
En zonder deelen dronk hun pijn
Van lijf en bloed de medicijn:
Als dauw doordringt der rozen hart,
Zoo op hun saamgebloeide smart
Zuchtten zijn lippen d' eigen toon:
Zie, kind, uw moeder - vrouwe, uw zoon!...
Maar als de late middagzon
Weêr in hun oog haar klaarheid won,
Dan dwaalden ze in den geest uiteen,
En elk bezat den Heer alleen.
Zij leende in avondlijk gebed
Aan 't oude huis in Nazareth,

En, na zijn leven, na zijn dood,
Lag vreedzaam in haar lauwen schoot
Zijn jong gelaat in slaap zoo schoon,
Haar kind, haar eerstgeboren zoon...
En ook Johannes' geest was ver:
Zijn oogen vonden de avondster
Niet hier, maar boven 't bleeke bed
Van 't wijde meer Genezareth.
't Was na den wondervollen dag
Die hem onwillig volgen zag
Een nieuwen Meester die hem vond
En riep, maar dien hij niet verstond
Vóor, zoetst verwijt, in d' avond laat
Hij naar zijn jong beschaamd gelaat
De klaarheid zijner oogen hief
En sprak: Johannes, 'k heb u lief!

Hetzelfde lied

Altijd (zegt gij) zing ik 'tzelfde lied?...

Altijd zing ik 'tzelfde lied!
Zooals de zee, of zij luider en zachter
Ruisch' met de winden uit Noorden en Zuiden,
Aller eeuwen vreugden en smarten
Wacht met den eenderen nimmer beluisterden
Zang die alle troost en sterkt
Tot den bewogenen vrede van goden,
Schoonheid in vreugde, schoonheid in smart -
Altijd zing ik 'tzelfde lied!

Altijd zing ik 'tzelfde lied!
Zooals twee wier weinige aardsche jaren
Nimmer omvatten het eeuwige wonder
Van hunner liefde oneindigheid,
Twee die de talen van lippen en oogen en hartslag
Maakten tot één onafgebroken lied van beminnen
Totdat de winden en wouden, de zee en de sterren,
Heel de vloed van levens geluiden en al de stilten des levens,
Al de afgronden van den dood
Stemden mede in hun lied van beminnen,
Dat de wereld één gezang werd
Klaar van ondoorgrondlijkheid
Als de stille heilge nacht -
Altijd zing ik 'tzelfde lied!

P.C. BOUTENS.

De kunst van Dickens en de romantiek.

V.

Dat Dickens op de meest argelooze en geleidelijke manier tot de kunst kwam, in de kunst ‘geraakte’, zou men haast zeggen, hebben wij in een vorig hoofdstuk gezien. Hij was er midden in, voor hij er om dacht, of 't hem schelen kon, er dien naam aan te geven, en het duurde nog wel tot het schrijven van *Dombey* eer Dickens zich van eenige verantwoordelijkheid op dit stuk bewust werd. Zelfs toen was het nog niet zoozeer de kunst, waar hij om dacht, als wel zijn roep en succes als schrijver, die beide onmiddellijk verband hielden met den angst uit de gunst van het publiek te geraken en zijn inkomsten te zien verminderen.

Dickens had immers genoeg van armoede gezien om zijn gansche leven bang te zijn voor een terugval in geldzorgen en veel van hetgeen men zich veroorlooft zijn ‘tekortkomingen’ te noemen, dient te worden toegeschreven aan die vrees voor het publiek en zijn ontstemming.

De Kunst was voor hem dus niet zijn eerste zorg en vaak heelemaal geen zorg. Hij vond zich iemand, die spannende en moreele verhalen had te schrijven en peinsde zelden over het *hoe* in algemeenen zin, over de theorie van zijn kunst. In latere jaren zal hij wel geweten hebben van den strijd, die de Fransche romantisten tegen de classicisten voerden, maar over 't geheel bewaarde hem zijn Engelsche zelf-genoegzaamheid voor een al te wijden blik over de grenzen en de verwarring en zelftwijfel, die daarvan het gevolg

kunnen zijn. Van dien Franschen literairen strijd heeft hij zich gewis niet veel aangetrokken, aangezien zeker niemand minder classicistisch en meer van geheeler hart romantisch was dan hij. Het zal hem aldus nauwelijks een kwestie hebben geleken, eerder een tot eigen eer en genoegen opgezet toernooi van levendige Franschen, dat voor een buitenlander geen beteekenis had. Zoo bleef hem alle eigenlijke literaire zelfkwelling genadiglijk bespaard en schreef hij naar de eischen van zijn tijd, die ook de zijne waren.

Hoe anders dat was, dan wij thans, onder de invloeden van realisme en naturalisme, kunst begrijpen, kan men slechts beseffen, als men bedenken wil welke omwenteling wij, van Frankrijk uit, in de zeventig en tachtig jaren hebben meegemaakt. Dat was meer dan een letterkundige 'strooming' alleen, dat was allengs een geheele ommekeer van levensbeschouwing, en niet minder dan het verdwijnen, als niet terzake doende, der moraal uit de kunst, om een hernieuwde ontvankelijkheid voor zinsindrukken - soms inderdaad een *zinnenlust* - uit te vieren.

Benauwde moraal, zoetsappige vromigheid of dor verstand resumeerden voor het toen jonge geslacht de werken der ouderen, het leven en de werkelijkheid gansch niet rakend.

Immers, tot zelfstandiger individualiteit komend, met inniger vatbaarheid voor indrukken en aldus minder gehecht aan conventie en moraal, stond dat geslacht vreemd en weerzinnig tegenover de beelding dier vroegere wereld, die de zijne niet was. Dat ook die kunst eenmaal realistisch was geweest, zij wilden het niet gelooven, en achtten haar in elk geval in het tegenwoordige van alle waarheid vervreemd.

En waarheid begeerden zij, een kunst zoo somber waar als het leven zelf, dat hun niet meer tragisch en zeker niet comisch, maar zwaar te dragen van grauwe gewoonheid scheen. Dus wilden zij een waarheid van de lagere, gewone werkelijkheid, de eenige, die zij, in hun isolement, hun gebrek aan kracht en verbeelding, nog als zoodanig begrepen en daarom bestreefden zij een kunst dicht aan het leven, een nuchtere, harde, preciese kunst, die dan bijna dat leven zelf zou zijn. Een kunst alzoo, phantaisieloos, maar werkelijk en ernstig als de wetenschap, waartoe dit geslacht had leeren opzien, als vroegere geslachten tot den godsdienst.

Deze was nu van hen afgevallen en de moraal, de algemeene leefregel, had voor hun individueele afzondering al minder zin, waar zij haar zoo duidelijk in de dingen zelf *niet* vonden.

Aldus werd de naturalistische kunst, ook en vooral in den roman, geboren, een kunst, die ganschelijk objectiviteit zijn zou, alsof de wereld van den kunstenaar zich, zonder zijn tusschenkomst, vanzelf openbaarde, een kunst buiten alle phantaisie of droom - waaraan men niet meer geloofde en waartoe men niet meer in staat was - en zoo dicht mogelijk bij het dagelijksch leven, opdat de nuchter-zwakken in haar zouden blijven gelooven, als in 't eenige wat nog geloof verdiende buiten de werkelijkheid zelve.

Men keerde zich tegen de lectuur om schoonheid of droom met even fellen wrok als tegen de stichtelijke of de uitspanningslectuur, wijl men, eenmaal aan de gewone werkelijkheid ontrukt, vreesde voor den terugval in het grauwalledaagsche en men tenminste de troost van het gemeenzaam lijden putte uit die verhalen van levensdorheid en ellende, die geen oplossing en geen einde gaven.... zoomin als het leven zelf.

Zoo alleen was de kunst aannemelijk, want waar en werkelijk, meenden die jongeren, die in hun pijnlijk verhoogde gevoeligheid zooveel te doen hadden met het bloot bestaan, dat zij geen kracht meer overhielden voor ruimer synthese van werkelijkheid.

Ten laatste verliep die kunst in een kunstloos benoemen en naschrijven van de eigen bekrompen omgeving, zonder slot of zin en trachtte men - misschien sterker geworden, in elk geval tot ander inzicht gekomen - allengs weer wat phantaisie en gevoel op te doen voor een kunst, die minder kamer- en straat-achtig zou zijn.

Hoe anders stond Dickens tegenover deze dingen. Dat een verhaal kant-en-klaar uit de werkelijkheid kan komen, van begin tot einde *zelf beleefd;* dat men speciale en langdurige vóórstudies maakt; dat men wetenschappelijk-psychologisch karakters opstelt en ‘streng natuurlijk’ laat ontwikkelen; dat men in één woord zoo *onpersoonlijk* mogelijk te werk gaat, het zou hem wel zéér verbaasd hebben en allicht

in de meening gebracht, dat hier toch zeker niet van romanschrijven en romankunst spraak kon zijn.

Want *zijn* romankunst, dat stond onwrikbaar vast, kwam enkel uit zijn hoofd, in vinding, samenstelling en uitwerking. Hij ging daarbij niet uit van een pas beleefd en zorgvuldig genoteerd geval, maar *bedacht* zijne verhalen, bedacht hen en dacht hen uit elkaar, zette er stukken aan of nam er af, veranderde, verdeelde, vereenigde, tot er een eenheid van moraal en intrige uit voortkwam, die men den lezer passelijk tot vermaak en leering kon aanbieden.

Hoe hij daarbij met de ‘karakters’ omging, blijkt o.a. uit dat geval met den jongen Walter uit *Dombey.* Dickens' eerste plan was den jongen man door lichtzinnigheid en karakterzwakte ten gronde te doen gaan[1)]... als het publiek dit niet euvel zou opnemen. Daar zijn vrienden echter vreesden, dat zulk een triestig lot voor een geliefde figuur inderdaad de lezers ontstemmen zou, liet hij Walters moraal ongerept en zag finaal af van hetgeen ook blijkbaar voor hem de zielkundige eisch van het karakter was, gelijk hij het dagelijks voor oogen zag.

Beteekent dit niet, dat als er maar eenige reden bestond, zij 't ook van ondergeschikten, tenminste geenszins van artistieken aard, Dickens het werkelijke, het objectieve (of hoe men 't anders wil noemen) liet rondom loopen en deed naar eigen souverein believen? Want het is duidelijk, dat, zoo hij zijn eerste plan van karakterverwording *common* en *every-day declension* noemt, het tegenovergestelde dat niet is, integendeel zéér uitzondering (zooal mogelijk) moet zijn en hier enkel ter wille van het publieke welgevallen gekozen wordt.

Zoo min als van een bepaald, zelfbeleefd geval, ging hij doorgaans van een karakter uit, dat hij in een mensch had ontmoet en bestudeerd, om het vervolgens, al of niet vergroot, tot den held van een boek te maken.

Een algemeen idee, half moreel, half intrige, kwam bij gelegenheid in zijn hoofd op en dat werd dan de kern voor een nieuw verhaal.

1) ‘To show, in short, that common, every-day, miserable declension of which we know so much in our ordinary life...’

....‘He knew little himself at that time.... excepting the fact, then also named, that it was to do with Pride what its predecessor had done with Selfishness.’

‘But this limit he soon overpassed; and the succession of independent groups of character.... with which he enlarged and enriched his plan, went far beyond the range of the passion of Mr. Dombey and Mr. Dombey's second wife.’

Men ziet: Forster spreekt hier van *Dombey* en *Martin Chuzzlewitt.* Van *Little Dorrit* wordt gezegd:

‘The book took its origin from the notion he (Dickens) had of a leading man for a story who should bring about all the mischief in it, lay it all on Providence, and say at every fresh calamity: “Well, it's a mercy, however, nobody was to blame, you know!” The title first chosen, out of many suggested, was *Nobody's Fault*....’

Aldus begonnen Dickens' boeken. Men zal inzien, dat zij niet precies bij de direct door den schrijver beleefde werkelijkheid begonnen, maar wel bij het zeer subjectieve en abstracte van zijn moreele waardeschattingen.

In 't vervolg echter, als het eerste idee was uitgegroeid tot intrige en verhaal, kwam het *realisme* naar voren, als zijn persoonlijke indrukken van menschen en dingen ter verbreeding en verwikkeling van het eerste verhaalschema. Dan voltrok zich dat wonderlijk verbeeldings- en geheugenwerk der herleving van allerlei, in verschillende tijdperken zijns levens, geziene menschen en plaatsen, die zich allengs groepeeren kwamen rondom de hoofdgroep. En onder deze figuren waren er dan wel, die met huid en haar uit de werkelijkheid gelicht bleken, omdat zij den schrijver al uitermate getroffen of geërgerd hadden.

Zoo de kantonrechter in *Oliver Twist* en juffrouw *Mowcher*, het misvormde nagelknipstertje uit *David Copperfield.*

Maar nooit wijzigde Dickens zijn verhaal noch offerde een effect op ter wille van de natuurlijke ontwikkeling zijner personen. Hoe dat nu precies gebeurde, dat bewegen en groeien van het eerste denkbeeld tot een groep van beelden, tot een ‘veeleenheid’, die was als een eigen, bijzondere wereld, valt natuurlijk niet maar zoo te zeggen. Als ijzervijlsel tot een magneet, zoo trok langzamerhand alles wat in Dickens' verbeelding leefde op zulk een tijd van conceptie,

zich samen op die kernverbeelding, die eerst niets dan een enkele gedachte geweest was. Tenzij men beter doet te zeggen, dat de gedachte tot het beeld, de verbeelding werd en deze zich allengs verbreidde tot al wat in Dickens als herinneringsvoorstellingen op 't moment aanwezig was en dit in zich opnam en tot de kerngedachte betrok.

Maar dit zijn per slot niets dan verbeeldingen van hetgeen niet in beelden te vatten is en het eenige, dat wij weten, is, hoe er, als laatste station vóór den eigenlijken roman, een vel met aanteekeningen ontstond, gelijk in Forster's *Leven van Dickens* er ettelijke zijn opgenomen[1]. In enkele aanduidingen van namen en feiten, met de onderverdeeling in hoofdstukken, is daar reeds het compleet ‘geraamte’ van het verhaal opgesteld. En toch, hoe ontzaglijk wijd is nog de afstand van deze reeds volledige aanteekeningen tot het ‘uitgeschreven’ verhaal! Hoeveel is hier al gedaan, maar tevens hoe rest nog alles te doen!

Evenwel, wat nu volgde, is gemakkelijker te begrijpen en te voelen dan de vroegere ontwikkeling, niet het minst, wijl onze tijd zoo weinig de inventie en de compositie in den roman heeft gekend, terwijl hij volmaakt goed weet wat met de *visie* bedoeld wordt. Wat nu volgde, was - n.l. voor zoover geen uiterlijke maatschappelijke beweegredenen ingrepen, - louter *visie*, zich *inleven*, indroomen in de zelf opgeroepen verbeeldingswereld, om er de menschen van zijn verhalen te zien bewegen en leven, inderdaad als werkelijke schepsels en toch naar zijn algemeenen wil. En wie zelf wel eens dat wonderlijke ‘spel der verbeelding’ heeft bijgewoond, als de zelf opgezette figuren een zonderling spontaan leven schijnen te beginnen, dat men maar heeft aan te zien en te noteeren, moet bewondering gevoelen voor de enorme kracht en wijdheid van Dickens' verbeeldingsleven, waar elk gebaar, elke gezichtsvertrekking van zijn personen, maar ook elke bladschaduw, elke heuvelplooi, elke uitspringende daklijn van zijn natuurtafreelen, duidelijk gezien

1) Zoo ging het tenminste bij de latere romans. Voor de vroegere was er zelfs niet zooiets als een plan op papier, maar vond hij uit voor 't oogenblik en richtte zich naar eenige algemeene lijnen..... in zijn hoofd.

en aangeteekend wordt, zonder dat toch ooit deze verscheidene veelheid zijn geestelijk, zijn *verbeeldingskarakter* van éénheid inboet.

Als een merkwaardig voorbeeld van zulk een bijna bovenmenschlijke zuiverheid van *innerlijk zien*, van visie, moge hier de onweersbeschrijving uit *Martin Chuzzlewit* gegeven worden, hetzelfde fragment, dat ook Taine aanhaalt, ten bewijze van Dickens' *abnormale*, *pathologische* macht van verbeelding!

'The eye, partaking of the quickness of the flashing light, saw in its every gleam a multitude of objects which it could not see at steady noon in fifty times that period. Bells in steeples, with the rope and wheel that moved them; ragged nests of birds in cornices and nooks; faces full of consternation in the tilted waggons that came tearing past, their frightened teams ringing out a warning which the thunder drowned; harrows and ploughs left out in fields; miles upon miles of hedge-divided country, with a distant fringe of trees as obvious as the scare-crow in the beanfield close at hand: in a trembling, vivid, flickering instant, everything was clear and plain: then came a flush of red into yellow light; a change to blue; a brightness so intense that there was nothing else but light; and then the deepest and profoundest darkness.'

Mij dunkt, dit is realisme en van het beste. Dergelijke beschrijvingen vindt men overal in Dickens' boeken verspreid, gelijk ook dat vroeger geciteerd fragment van de Londensche dakenwereld en de duizeligheid er een teekenend voorbeeld van was. Hij kon inderdaad geen verhaal schrijven, zonder dat hij hetzelf innerlijk zag gebeuren en dit maakt Dickens, in een tijd die Flaubert en Zola onder de besten heeft geëerd, voor dit deel zijner persoonlijkheid nog tot de besten der modernen.

Indien wij nu, na in 't algemeen en vanzelf tamelijk vaag, Dickens' wijze van werken en kunstproductie te hebben nagegaan, vragen, welke, door de opvolgende werken heen, de ontwikkeling zijner kunst is geweest, bevinden wij dat hij, als 't ware, volwassen ter wereld kwam. Zijn eerste boek gaf al dadelijk een vollen toon en hoewel bij nader toezien, zoo niet zijn manier en techniek, dan toch zijn

kunstenaarspersoonlijkheid onmiskenbaar verandert in de jaren, is er toch nergens die machtige ontwikkeling van uiterlijk en pompeus tot innerlijk en eenvoudig, die *vergeestelijking*, die men vaak bij groote kunstenaars aantreft.

Dickens' levens- en wereldbeschouwing - wij merkten het reeds op naar aanleiding zijner politieke inzichten - bleef vrijwel dezelfde door veertig jaren heen. De bijzondere oordeelvellingen mochten zich wijzigen, het kader zelf van zijn persoonlijkheid verwijdde zich niet en de zedelijke en godsdienstige en kunstprincipes, die aan zijn laatste werk ten grondslag liggen, kan men zonder moeite ook uit zijn eerste afscheiden. Het is wel mogelijk, dat zijn onophoudelijk ditzelfde werk doen, het voortdurend zich verdiepen in de eigen wereld, blind en doof voor de werkelijke, mede dit gemis aan groei veroorzaakten, dat Dickens als persoonlijkheid ongetwijfeld minder belangrijk maakt. Dat nochtans niet alle ontwikkeling in zijn werk gemist wordt - wat onredelijk zou zijn - moge uit het volgende blijken.

Oliver Twist, het eerste boek, dat, na de *Pickwick papers*, Dickens nu in enkel vertrouwen op zichzelven, als zuiver romantisch werk opzet, toont naast voortreflijke qualiteiten, nog gansch de stumperigheid van den beginner. Veel meer dan *Pickwick* eigenlijk. In de keuze reeds van deze stof der detective-stories, van de misdadigerswereld, blijkt de bezorgdheid van den jongen schrijver om het publiek te winnen en de twijfel of dit door enkel eigen kracht zoozeer gelukken zou. Doch hoe behandelt hij dan verder deze stof? Het is of hij met dynamiet omgaat. Hij durft er schier niet aan te raken en het is haast aandoenlijk zooveel voorzorgen, als hij neemt, om aan zijn medemenschen maar de ware natuur der zaak te verbergen. Het verhaal gaat regelrecht over misdadigers, souteneurs en straatmeiden, maar men kan het de jeugd van tien tot zeventien jaar te lezen geven, zonder dat ook maar een zweem van besef tot hen zal doordringen van iets... onvoegzaams, dat met de sympathieke heldin in verband zou kunnen staan. Het is de triomf der burgerlijk-fatsoenlijke behandeling op het onfatsoen toegepast en door een glans van vroomheid en berouw omgeven. Let ook op dat jongetje uit den netten burgerstand, dat Oliver

is, en hoe, door de vreeselijkste beproevingen en vernederingen heen, de adel van die afkomst hem voor slechtheid en zonde bewaart, om eindelijk ‘heerlijk te triomfeeren’, niet bij God, maar bij deftige menschen in een comfortabele woning. Of, indien men het minder hatelijk zien wil: Oliver is de reine kinderlijkheid zelf, die door Hoogere Macht beschermd, onbesmet haar blanke vleugelen door den modder van het lage leven draagt. In beide gevallen echter is hij het tenhalve gematerialiseerde ideale en zeer waarschijnlijk een onding. Van dezelfde zwakke makelij zijn ook Olivers geheimzinnige vervolger en het voorname jonge meisje met haar vrijer.

Dat zij romantische schepselen zijn, dwz. persoongeworden gedachten van den auteur, is slechts natuurlijk en zal men hem niet verwijten, doch hun zwakheid is, dat Dickens hen niet met 't innerlijk verbeeldingsoog *gezien*, dat hij hen niet waarlijk geschapen heeft, zoodat de idee een compleet menschelijken vorm aannam.

Dit gebrek aan plastiek zal men in verdere werken niet vaak meer aantreffen, gelijk ook het verraad aan hetgeen het onderwerp onvermijdlijk meebracht, nergens meer zoo onbeschaamd aan den dag komt. Hetgeen allerminst zeggen wil, dat Dickens hier bewust bedrog pleegde. Geen boek onder de lange reeks lijkt integendeel zoo geschikt om den ganschen jongen, levendigen, energieken, licht-ontroerbaren Dickens uit die jaren te doen kennen. Oprechte afschuw, diep meelij, vroom godsdienstig betreuren van de slechtheid der menschen ademt men, als 't ware, in boven deze bladzijden en soms, niet zonder bevreemding voorwaar, die haast canailleuze pret aan het dwaas misvormde, die wij al vroeger zagen, dat het wonderlijk onpassend element was in de burgerlijke gematigdheid.

Het tragisch-romantische echter tot het christelijk-slechte geworden trekt het heele boek door, eerst in den wel zeer kinderlijken vorm van pleizierig griezelen vanwege afgelegen misdadigersholen, waar schrikbare gestalten des nachts comploteeren rondom de huiverig waaiende vlam eener vetkaars, en later in het minder kinderlijke, maar voor ons daarom niet begrijpelijker, mystische afgrijzen van *Moord.*

Die tooneelen van Nancy's vermoording zijn bij uitstek

kenschetsend voor het boek, voor den man, voor den tijd. Een der hoogtepunten van het burgerlijk romantische wordt hier bereikt, waarnaar men den ganschen tijdgeest waardeeren kan in zijn.... nauwelijks ten halve gelukte poging tot verheffing, boven het individueele uit, in sferen van een vaag vermoede, doch smachtend begeerde wereldgevoelsharmonie, waar alle zedelijk misdoen een somberen weerklank zou vinden, echoënd van hemelhoog tot boog, tot de verste diepten van het heelal....

Hier is allereerst de moordscène zelf, waarvan men niet behoeft te twijfelen, dat Dickens haar gezien heeft, en evenmin, dat hij er zelf 'naar' van geworden is en er gauw een eind aan gemaakt heeft.

The housebreaker freed one arm, and grasped his pistol.... and beat it twice with all the force he could summon, upon the upturned face that almost touched his own.

She staggered and fell, nearly blinded with the blood that rained down from a deep gash in her forehead, but raising herself with difficulty on her knees.... enz.

It was a ghastly figure to look upon. The murderer staggering backward to the wall, and shutting out the sight with his hand seized a heavy club and struck her down.

Of all bad deeds that under cover of the darkness had been committed within wide London's bounds since night hung over it, that was the worst. Of all the horrors that rose with an ill scent upon the morning air, that was the foulest and most cruel.

.... The sun.... burst upon the crowded city in clear and radiant glory.... It lighted up the room where the murdered woman lay. It did. He tried to shut it out, but it would stream in. If the sight had been a ghastly one in the dull morning, what was it now in all that brilliant light.

He had not moved: he had been afraid to stir. There had been moan and motion of the hand; and with terror added to hate he had struck and struck again....

Hoort gij de ontzetting in zijn woorden? Het zal zelfs in die deugdzamer tijden wel niets vreemds zijn geweest, dat een straatdeern door haar 'amant' van kant gemaakt werd. In een stad als Londen kwam dat, zelfs toen, waarschijnlijk wel eens per week voor en men ziet niet in, waarom de

moord op Nancy juist zooveel erger zou zijn, dan talloos veel andere dergelijke gevallen.

Als de maatschappij zich om zulke dingen overstuur zou willen maken.....

Maar zeg dit niet aan den jongen Dickens, die krijtbleek, met trillende pen, het relaas van den misdaad nauwlijks ten einde brengen kon! Zeg het ook niet aan zijn romantische lezers, die met bonzend hart het afgrijsselijke hebben zien voltrekken en wier gansche ziel thans één kreet is van schrik en van wraak over den moordenaar.....

Een moord is geschied! Hoort ge 't wel: een slechte daad, maar vooral: een moord, een moord? Luistert naar den zwaren, onheilbrengenden klank: Moord! Ziet, bij 't gruwbare maanlicht, die gestalte van bovenaardsche verschrikking, den *moordenaar*, ziet zijn wreeden blik, zijn breede kaken, terwijl het puntig staal blauw-koud glanst, één seconde, in zijn geheven vuist, eer het glijdend-week inzinkt in het slachtoffer, diens waanzinnig wijde schrikoogen sluit, zijn grijpende vingers tot machteloosheid ontspant....

Ziet dit alles en gevoelt: in dit oogenblik stort een wereld voor eeuwig tezaam, wordt er ruw en onverantwoordelijk verbroken een geheimvolle samenhang, een wonderbaarlijk ontzaglijk verband van het zienlijke met het onnaspeurlijke maar alom aanwezige Onnoembare.... Gevoelt dit alles en gevoelt tevens, dat het de eindelooze draagkracht, de al wijdere beteekenis van de daad niet omvatten kan, dat er een gruwbaar iets onbegrepen blijft, dat groeit en groeit tot de ziel er vol van is en overal den weerklank hoort van zijn eigen, vagen, maar machtigen angst, die uit de diepten van het Onbewuste komt.

Dan hebt gij het romantische gevoel van deze dingen.

Het realistische, en meer nuchtere, kunt gij elken avond uit de courant opdoen, waar in vijf regels meegedeeld staat, hoe onder Boxtel of Vught alweer een dronken kermisganger een anderen dito met zijn mes door en door gestoken heeft. De toestand van den gekwetste is hopeloos.

Zulk een berichtje lezend, tusschen het eerste en het tweede kopje thee, komt men er hoogstens toe te denken, dat ze daar in Brabant toch nog erg ruw zijn, voor men overgaat tot het volgend moordbericht. En toch zijn hier

dingen gebeurd even waarachtig en vreeselijk als de best beschreven moord.

Maar de wereld is een betrekkelijke wereld, al zou het romantische voelen dit ook gaarne anders wenschen, en het is even mogelijk en natuurlijk het dooden van een vlieg een gruwbare misdaad, als een menschenmoord een gewone zaak te leeren achten. Men moet er maar aan gewend raken, gelijk in den oorlog voldingend bewezen wordt, en overigens heet het van vele akeligheden dat zij, bijgewoond, toch niet zoo naar blijken, als men zich tevoren verbeeldde.

Doch de Romantiek gaf zich gaarne over aan de illusie, dat sommige daden in zichzelf een vaste waarde en beteekenis hadden, en daaronder behoorde zeker allereerst een moord-daad, die Daad aller daden, dat schrikbaar duivelsche tegendeel van de Scheppingsdaad, even groot van beteekenis en zedelijke draagwijdte.

Wanneer Dickens dan ook voor het eerst in zijn verhaal aan die Daad toekomt, raken alle beren los, kan men zeggen, en is het onmogelijk, dat zulk een wereldontzettend feit geen meerdere gevolgen zou hebben dan een commissaris van politie, een arrestatie en een eenvoudige galg.

En zoo beleven wij dan, dat, na het onnoembaar vreeselijke, waarvan het heelal beeft, niet minder dan een geheel volk optrekt ter wrake tegen den moordenaar, een roerend onmogelijk en tegelijk prachtig romantisch schouwspel!

Dit is een hoofdstuk dat, zoo noodig, het geheele boek zou goedmaken. Hier zijn wij in de werkelijkheid van Dickens' eigen wereld, een realiteit van tweeden aanleg, evenmin twijfelachtig als de andere. Het toenemend grommen en razen der menigte om dat dichtgesloten huis, waarin de Ellendeling vluchtte, maar bij de teerhartige boeven, zijn collega's, niet den geringsten steun en slechts afgrijzen vindt; de hijgende haast zijner toebereidselen ter ontkoming, terwijl het gebons aan de voordeur al luider opklinkt. Dan het schriklijk schouwspel van die bloedgierige menschenmassa, joelend van beneden, al die oogen en vuisten naar hem en hem alleen gericht, waarvoor hij terugvalt als voor de dreiging van een ontzaglijk monster.... En als dan eindelijk, in een onverhoedschen, duizelsnellen val en een kramptrekkenden schok, de moordenaar zichzelf in den strik

heeft verhangen, gevoelen wij dat dit zoo zijn moest, dat niet de *enkele* mensch, alleen de Godheid zelf hier recht mocht doen, om het Kwaad uit te wisschen, dat de zedelijke wereld tot in haar grondvesten had geschokt.

Dit is Dickens' romantiek, die hij voor ons zoo *realistisch* waar maakt, dat wij kunnen meenen, hetzelfde elken dag te zien gebeuren. Ik weet geen anderen schrijver, die dit zoo sterk heeft gekund en bewezen, dat voor het Realisme de realiteit zelve volkomen ontbeerd kan worden, dat het al verbeeldingswerk is, hetzij men vertelt van de feeënwereld of van de Londensche straat.

Met *Nicholas Nickleby* is Dickens als schrijver volwassen en staat hij stevig op eigen beenen. De zucht naar het sensationeele, zich hier uitend in de beschrijving der kostschooltoestanden, gelijk bij *Oliver Twist* in de boeventooneelen, was intusschen echter van beteekenis en doel veranderd. Dickens had bemerkt hoezeer zijn teekening van het armhuisleven en de armhuislieden ontroering en verontwaardiging wekte en bij zijn zedelijke denkwijze was het slechts natuurlijk, dat hij de behoefte voelde om voortaan ook in die richting der verbetering van maatschappelijke euvelen werkzaam te zijn. Dat was geheel in aansluiting met het moreele doel, dat een roman toch altijd hebben moest.

Overigens zal de wensch om zijn eigen jeugdleven als iets, dat hij 't beste kende en van welks werking hij zeker was in een fictieven mensch te reproduceeren ongetwijfeld tot de keuze van zijn onderwerp hebben bijgedragen en zoo is er in *Nicholas* van binnen-uit vrij wat menschelijkheid zoo bij brokjes te zaamgebracht, al vergaat ook de totaal-figuur in 't vage.

Prachtig van realistiek zijn in dit boek o.a. de oogenblikken vóór Ralph's zelfmoord, van een zelfde dwingende suggestiviteit als de jacht op den moordenaar in *Oliver Twist.*

Het verhaal, ofschoon eveneens van nummer op nummer geschreven, gaat met een rustig regelmatigen gang zijn einde tegen en geen zijner personages vertoont zich als Monks of Rose in het vorig boek, zijnde leege, ongevoelde romantische bedenkselen. Het ongevoelde, on-verbeelde is bij Dickens immers het eenige onreëele, tenminste wat de beschrijving der stemmingen van het oogenblik aangaat.

In *The Old Curiosity Shop*, dat boek met den volmaakt onpassenden titel, valt Dickens weer terug uit de hoogheid zijner eigen zuivere verbeeldingswereld in een soppig moeras van ongevoelde sentimentaliteit. Hij was in die dagen zeer onder den indruk van den dood zijner jonge schoonzuster Mary, naast welke hij betuigde later begraven te willen worden. Waarschijnlijk had hij ook den dood, den werkelijken, nog niet vaak onder de oogen gehad en dreef hem het een met het ander, om de gestorven Mary te verheerlijken in *Little Nell*, die te rein is voor deze wereld en haar daarom spoedig verlaat.

Het huilerige, het woest en vaag romantische, de zwakke voortgang zouden hiermede wel voldoende verklaard zijn en het werk tevens ongenietbaar maken, indien niet voor 't eerst hier, als iets van hoû-vast midden in die troebele gevoels-draaiing, de figuur van Quilp stond, om ons te troosten, weldra gevolgd door de twee andere van den verloopen student en de *marchioness.* Wat in *Oliver Twist* nog voornamelijk reden gaf tot zedelijke afkeuring, verontwaardiging en berouw[1)], n.l. de wanschapenheden dezer wereld, krijgt hier een eigenbrutaal leven, dat zijn recht ontleent aan zijn malligheid en de moraal ontberen kan. Wel moet het einde den last dragen en wordt Quilp's boosheid gestraft, maar dat is slechts een onvermijdelijke concessie aan het fatsoen van een rechtgeaarden roman. Quilp zelf zou niet anders gewenscht hebben dan bevrediging der publieke opinie, doch zich verbeteren doet hij geenszins. Intusschen heeft hij, als een lichamelijk en geestelijk monster, zich pleizierig uitgeleefd en daarmee feitelijk de moraal niet minder dan de burgerlijke orde te schande gemaakt.

Zijn verschijning is een nieuwe noot in Dickens' ontwikkeling, want noch in de *Artful Dodger*, noch ergens in *Pickwick* had Dickens in het slechte en booze zulk een smaak en uitbundig genoegen gehad, dat hij het zelfs ongelouterd de eeuwigheid in liet gaan.

Of Dickens nu genoeg geschreven had, om te bemerken,

1) *The artful dodger* is wel een comische figuur, doch wordt braaf in 't eind.

dat hij de onmiddellijke werkelijkheid eigenlijk evengoed missen kon voor zijn verhalen? Dat hij even volkomen de realiteit van het verleden als van het tegenwoordige in zijn verbeelding kon opwekken? Een levendige, scherp belangstellende natuur als de zijne moest ook het woelige tijdvak aantrekken dat het zijne maar juist voorafging: het Engeland van het laatst der 18e eeuw, den tijd der Fransche revolutie, een verleden van verwarring en exaltatie der persoonlijkheid, dat zijn romantisme meende te begrijpen. Ook de lust zijn kracht te beproeven op massa-tafreelen, waartoe hij zijn talent in *Oliver Twist* had ontdekt, mag er toe bijgedragen hebben hem deze historische stof aantrekkelijk te maken. In elk geval, zijn volgend verhaal, *Barnaby Rudge*, behandelt de flauw-democratische, flauw-sociale oproerige beweging onder leiding van lord Gordon, een overspannen edelman, gelijk dat eeuweinde er allerwegen opleverde. Op de gewone wijze geschreven en gepubliceerd, verplaatste het verhaal al verder zijn zwaartepunt, tot het aan één niet meer genoeg had en per slot alle belangstelling bijeenbracht op de ‘riots’, die ook inderdaad een glorie van beschrijving zijn.

Al leed echter de samenstelling, het verhaal is ook overigens veel sterker van beelding en innerlijke overtuiging dan *The Curiosity Shop.* Dat er waarlijk iets 18e eeuwsch in zou zijn, niet enkel naar de uitwendige bijkomstigheden van het leven, maar ook naar zijn innerlijkheid, zou ik niet durven beweren. Wie echter, die Dickens' persoonlijkheid meer dan oppervlakkig kent, zou dat ook van hem willen eischen? Hij was waarlijk geen man om zich in vroegere levenssferen te verdiepen, hij, die in de eigen bevangen lag. En het was immers ook maar om vermaak en stichting te doen!....

Tusschen *Barnaby Rudge* en de publicatie van Dickens' volgend boek, valt zijn Amerikaansche reis, die onmiddellijk invloed op dit nieuwe verhaal heeft gehad, in zoover Dickens, zonder veel innerlijke reden en meer gemakshalve, er zijn gedramatiseerde indrukken van de republiek en van Amerikaansche toestanden tusschen schoof. Dat zette toen aan de ‘overzijde’ enorm veel kwaad bloed, maar was eigenlijk slechts apothéose en slot van het meeningsverschil tusschen

Dickens en de toongevende Amerikanen betreffende de ‘hoogheid der kunst’, welk verschil, gevoegd bij een besliste incompatibilité d'humeur, aan den schrijver het verblijf op Amerikaanschen bodem ten laatste zeer drukkend maakte. Dat ‘literaire geschil’ is te vermakelijk om er niet even bij stil te staan.

De Amerikanen waren en zijn - wat ook kwaadwilligen beweren mogen - idealisten van den echten stempel. Zij stellen hun ideaal hoog, zoo hoog, dat zij er in het dagelijksch zakenleven geen last van hebben. Evenwel weer zóó hoog niet, dat het geheel uit het gezicht en zonder verband met het leven zou zijn. Er zijn inderdaad heilige banden, die het lage aardsche, waarin wij arme stervelingen wel moeten rondkrioelen, met het hemelsche verbinden en die banden heeten Godsdienst en Kunst. En elk rechtgeaard Amerikaan, hoezeer ook voor zichzelf geen aanspraak makend op dien hoogen adel van het ideëele, beijvert zich die ‘banden’ rein en onbesmet te bewaren,... bij anderen, enkel voor het plezier er ook zulke dingen op na te houden, wier bezit in een volk ten minste bewijst, dat het niet het eerste het beste is en weet hoe 't hoort.

En daar komt nu een schrijver, een kunstenaar van Gods genade, en spreekt van *winst* en *geldverdienen*, alsof hij de eerste beste beursspeculant was, die volstrekt geen ideaal hoog te houden had. Dat was om door den grond te zinken van schaamte. Terwijl Dickens naïef en ernstig op de bijeenkomsten het recht bepleitte van den schrijver op het volle bedrag, dat hem als producent dan toch toekwam, zaten de hoorders te krimpen van pijn aan hun ideaal en gingen allengs den man verafschuwen, die over product en verkoopprijs praatte of het krenten betrof, en die openlijk zeide kunst, *Kunst* te maken.... voor geld!

En Dickens begreep maar niet wat zij tegen hem hadden, en waarom zij nooit op zijn argumenten ingingen, doch krampachtig hun gezichten zaten te vertrekken en fluisterden, alsof van iets onvoegzaams sprake was. Het irriteerde hem bijzonder, al heeft hij zijn leven lang, meen ik, niet precies ontdekt, waarom het eigenlijk ging.

Doch wel bepaalde het sterk zijn algemeenen kijk op Amerika en de Amerikanen en de ‘inlage’ in *Martin Chuzzlewit*,

die heftige, bittere parodie op leven en denken daarginds, is er het romantisch bewijs van.

Martin Chuzzlewit, dat aldus zoo direct dien Amerikaanschen wrok weerspiegelde, is echter een verwonderlijk schriftuur. Zoo zorgeloos als Dickens hier begon, ving gewis zelden een romanschrijver aan en ook hijzelf heeft het nooit meer zoo gedaan. Er was, tijdens een reisje in Cornwall, een grillige begeerte in hem groeiende zijn nieuwen roman te openen met een scène in een mijn of op een vuurtoren in die wilde streek, maar wat er werkelijk uitkwam was gansch anders, was die, even in 't dichterlijke opgeheven, innig stemmende beschrijving van een herfstavond in een Wiltshire-dorp, waar de oude wantrouwende Chuzzlewit ziek ligt. Behalve van dezen en zijn jongen neef Chuzzlewit en het Pegsniff-gezin met Tom Pinch wist Dickens blijkbaar niet meer van den roman dan zijn lezers zelf. Eerst in het derde nummer begonnen hem handeling en verloop van 't verhaal duidelijk te worden en toen verviel minstens de helft van den titel: ‘The Life and Adventures of Martin Chuzzlewit, his family, friends, and enemies. Comprising all his wills and his ways: with an historical record of what he did and what he didn't. The whole forming a complete key to the house of Chuzzlewit’. Of er wel lezers verbaasd zijn geweest, dat er van het ‘huis Chuzzlewit’ op den duur hoegenaamd niets meer vernomen werd en het gansche inleidingshoofdstuk op de rest van het verhaal sloeg als tang op varken?

Maar het is waarschijnlijk, dat zij zoo nauw niet zagen als de historie maar grappig en ontroerend was. Zeker is het, dat Dickens zelf allerminst zoo nauw toezag op zijn eigen muze, overtuigd als hij was, dat die brave de zaak wel weer terecht zou brengen, hetgeen, minder poëtisch, zeggen wil, dat zijn vindingskracht en geest toen onuitputtelijk waren en hij met zijn talent kon doen, wat hij wilde. Dat werd zoo tegen het achtste nummer nog eens getoond, toen, om den zinkenden verkoop op te houden, Dickens zijn menschen eenvoudig naar Amerika inscheepte, opdat de kans van sensationeele onthullingen de volgende nummers meer aftrek zouden bezorgen.

En niettegenstaande al deze buitensporigheden, is *Martin*

Chuzzlewit een verbazend levendig en frisch boek geworden. Met Pegsniff, dat onveranderlijk genoegelijk masker van vroolijke en onschuldige huichelarij - met die beide Chuzzlewit's, vader en Jonas, met meneer Tigg en mrs Gamp; met die prachtige zotternijen in het Pension-Todgers, met de sterk suggestieve beschrijvingen, met tenslotte, die felrake parodie op Amerikaansch leven, is deze laatste 'jeugdroman', gelijk men het boek zou kunnen noemen, omdat het zoo spontaan en ongegeneerd, zoo gansch onbezorgd en brutaal-gedurfd ontstond uit een overstroom van levenskracht en beeldend vermogen, is deze roman een volkomen staal van Dickens' talent en tekortkomingen beide. Zijn zelfbewust kunnen, zoowel als zijn materialistische opvatting van des romanschrijvers taak, als een ondernemer van spannende vermakelijkheden, komen er in uit, niet minder dan zijn uitnemend compositievermogen, dat trots alles de draden in de hand blijft houden en het verhaal veilig doet landen. Nooit weer heeft Dickens zoo zorgeloos en souverein-grillig met zijn kunst en zijn lezers omgesprongen.

Want toen *Dombey* aanving, waren er vele zaken veranderd. De verminderde verkoop van *Chuzzlewit* had Dickens een schok gegeven. Opeens was hem al het hachelijke van zijn schrijversberoep duidelijk geworden, mitsgaders de onstandvastigheid van de volksgunst, zelfs bij gelijkblijvende schrijfkracht.

Dus zocht hij naar een breeder gewortelde, vaster basis voor zijn leven en.... richtte een courant op. Dat zou natuurlijk een radicale en idealistische courant zijn, buiten alle partijverband enkel betoogend wat 'goed' en 'schoon', enkel bestrijdend wat 'slecht' en 'leelijk' was. Vóór het eerste nummer, had Dickens er echter al genoeg van. Het zou niet op zijn ideaal gelijken, begreep hij, en droeg het hoofdredacteurschap liever aan zijn vriend Forster over, overtuigd dat de wereld niet goed genoeg was voor een edel 'orgaan' en ook, dat hij zelf zich toch gelukkiger en vrijer gevoelde in de eigen fictieve wereld, dan in de echte politieke.

Dus trok hij naar Zwitserland en begon *Dombey*, maar, nu hij zich toch wel definitief op het romanschrijven aangewezen zag, met meer zorg en verantwoordelijkheidsgevoel

dan ooit te voren. Immers, het gold nu de populariteit te behouden en te doen stijgen, die hij voor zijn geheel verder leven noodig zou hebben. Dat was de omkeering die met Dickens plaats vond: een soort plotselinge duizeling van inzicht in zijn positie en zijn talent, en de angstige verwondering over beide, die hem vervolgens niet meer toelieten onbevangen als vroeger te schrijven. De moedwillige, tartende jonkheid had uit, een rustiger, ernstiger leeftijd trad in, die hem ook met een kunstenaarsgeweten voorzag. De lasten en zorgen en wel ietwat vernederende *trucs*, waarmee hij een schrijf-maar-raak opgezet verhaal als *Chuzzlewit* terecht had moeten brengen, verdroten hem ook om de artistieke onoprechtheid der zaak, terwijl een, hoe dan ook verkregen, dieper inzicht in het leven hem een inniger verband tusschen eens menschen karakter en zijn lotgevallen had geopenbaard, dan hem vroeger duidelijk geweest was. Of misschien had 't hem vroeger niet kunnen schelen, toen zijn verbeelding meer dan overvloedig voorzag in dramatische effecten. Nu scheen die verbeelding, wel niet verzwakt, maar betoomd in zijn rustiger subjectiviteit door een wat grooter ontvankelijkheid voor hetgeen het leven te aanschouwen gaf en voortaan blijven in Dickens' boeken karakter en intrige niet meer zoo volkomen gescheiden. Wel wordt de laatste allerminst verwaarloosd, doch er is in al de groote werken die nu volgen een verband aan te wijzen tusschen de ervaringen der menschen en hunnen aard.

Dombey toont reeds dadelijk die vereenvoudigde structuur bij een veel zorgvuldiger compositie en toont zelfs een sprong.... naar het hoogtragische. Zoo iemand, dan heeft in Dickens' figurenrij deze stijve Londensche koopman neiging tot Tragischen Held te worden, vanwege de zelfweerstreving zijner natuur, vanwege zijn individualistisch optornen, hij alleen, tegen de gansche wereld. Het is zijn trots, die hem sterk maakt, het is zijn trots, die hem ten verderve voert in den strijd met de omstandigheden en met een anderen hoogmoed, een vrouwelijke, die Dickens weer volkomen in romantischen geest heeft bewerkt, als een sterk, edel karakter, dat toch, vanwege haar noodlot, het kwade doet.

Hoe anders hij geworden was, hoe meer indrukwekkend en machtig dan vroeger hij thans het werkelijk leven zag,

hoe *realistisch* hij thans te werken begeerde, toont de moeite, die hij zich geeft, een volkomen bevredigend portret *naar het leven* van den grooten Dombey te verkrijgen, ook in de illustratie. Zoo weinig als het ook innerlijk moge blijken, er is inderdaad hier een evolutie van Dickens' kunstenaars pensoonlijkheid en een poging tot groote epiek, die helaas slechts bewijst, dat de kunst niet ongestraft zoo lang en vet in de burgerlijkheid soppen kan, dat burgerlijkheid en tragische grootheid elkaar vreemde elementen zijn.

Want de eigenlijke val van den trotschen Dombey is niet een tragisch-onvermijdelijke, maar een leugenachtig burgerlijke, wanneer de schrijver hem, ten genoege van den platten geest zijner lezers, aan het slot zijn trots doet afleggen en met Florence's kinderen aan 't strand wandelen. Hoezeer ook overigens die vele banden van commercie en fatsoen en publieken gunst Dickens' talent de vleugels knotten, blijkt ten overvloede uit die, met instemming zijner vrienden, tegen beter weten in, aangebrachte wijziging in het oorspronkelijk plan van Walters karakter, waarvan wij reeds gesproken hebben. Wie zou op die manier een gave levensvisie vermogen te geven?

Desniettegenstaande - heeft het er zelfs iets mee te maken? - is de roman, behalve van de enorme, nu voldoende besproken Dickens' kwaliteiten, vol van een stillen schoonen levensweemoed, juist door die scherpe afscheiding der twee gedeelten van vóór en na kleinen Pauls dood. Hoe de asch van den tijd, onmerkbaar doch zeker, uitwischt en gelijk maakt ook wat het minst te vergeten scheen en hoe dan het leven, dat nu voortaan vaal en ledig zou zijn, plotseling weer vol stormende ontroering en schrikkelijk gespannen belangstelling raakt, die het verledene tot in nauw merkbare verte terugdrijft, dat doet deze roman, in de lengte zijner beschrijvingen en de veelheid zijner ontroeringen, voor ons waar worden, zoo ernstig, eenvoudig en schoon als Dickens het nog niet gegeven had.

Dombey is inderdaad het begin van zijn *groote* romans, die waarmede hij het dichtst nadert tot groote epische kunst. En deze wijdheid van schouwen, deze volheid en drang van zijn beeldend vermogen, deze gansche uiterste bloei van zijn talent houdt jaren lang aan, van *Dombey* over *David*

Copperfield en *Bleak House* tot *Hard Times* en doet zijn romans gelijken op machtige symphonieën, zoo voltonig en tegelijk verscheiden van stemmen, elk een chaos van verwarring en tegenstrijdigheid in den aanvang, die onder de zon van zijn geest zich verklaart en vereent en uitvloeit tot het stil stemmende einde, als een tevreden wegstervende toon.

In *David Copperfield*, ofschoon de intrige er geenszins in verwaarloosd is, staat ook een mensch ten voeten uitgeschilderd, wiens lot meest bepaald wordt door de geaardheid van het eigen karakter. Doch deze mensch is Dickens zelf en zoo schijnt de omkeering in zijn wereldschouwing, die een verwijding beteekende, hier wederom te verkeeren tot de oude subjectiviteit. En toch dunkt mij dit niet het geval, al kan niet ontkend worden, dat deze *zelfbehandeling* in *David Copperfield* het zuiver bepalen van Dickens' richting in dien tijd moeilijker maakt.

Evenwel, indien men bedenkt hoe lang hem, in zijn bijna ziekelijk gevoelig subjectivisme, dit eigen verleden als een schandelijke wond had geschrijnd, zoodat hij het pijnlijk geheim hield en leed, als er iets van uitlekte, dan beteekent de nu gewonnen vrijmoedigheid er openlijk over te spreken toch inderdaad een objectiveering. Hij heeft nu geleerd zijn vroegeren zelf als iets afgescheidens buiten zich te zien, lijdt ten minste niet meer in zijn ijdelheid. Met een zeker donker besef, dat wereld en ik toch niet zoo afgescheiden zijn, gaat samen het andere inzicht, dat tenminste het Ik, dat *geweest* is, ook tot de wereld, tot de objectiviteit behoort, of anders gezegd: de subjectiveering der wereld geschiedt niet zonder eenige objectiveering der persoonlijkheid, hier van de eigen jeugd. En aldus blijft *David Copperfield* inderdaad in de lijn, die met *Dombey* begint, wijl Dickens hier zichzelve gedeeltelijk als een *vreemde* schilderen kon.

Wat echter geenszins wegneemt, dat in die behoefte telkens het eigen verleden op te graven en zichzelf te reproduceeren ook een typisch melancholische trek aan den dag komt, het romantisme eigen. Subjectivisten zijn zij allen in dien tijd, lijdend aan de hopelooze begeerte zich over te geven, op te gaan in het hooger algemeene, waarvan zij de zaligheid voorgevoelen.

Na *David Copperfield* scheen in *Bleak House* weer de uiterlijke intrige op den voorgrond te staan en den roman te beheerschen, terwijl karakter en psychologie slechts als tweeden in rang mee doen. Er is ook gewis veel en goede intrige in *Bleak House*, buiten de karakters om, en in de verdeeling dezer intrige, haar ontwikkeling en afwisseling, in de *compositie*, kort gezegd, heeft Dickens nooit iets zoo magistraals gegeven, als dezen roman.

Uit de stevige wortels van het Chancery-proces en het heimelijke moederschap van Lady Dedlock rijzen twee zuiver gescheiden reeksen handelingen op, met het nietige schijnbaar onbeduidende verhaal van Esther daartusschen, welks verband met beide intriges men eerst niet ziet. Allengs wordt dat verband duidelijker en inniger, wint de Esther-episode aan kracht en beteekenis, om aan het slot, als de verwikkeling van het proces vanzelf is geëindigd, zich met de tweede volkomen te verbinden en alleen over te blijven: de rustige voortzetting des levens, erfgenaam van veel tragisch gebeuren, maar gelaten in krachtvolle zelfvernieuwing.

In het verloop van deze veel verscheiden handelingen nu oefenen meer invloed, dan men eerst meenen zou, vooral twee karakters: Sir Dedlock en Richard Carstone. Al gaat de langzame ontdekking van het geheim zijner vrouw niet van hem uit, zoo bepaalt toch zijn starre adeltrots de gevolgen dier onthulling, wat haar betreft. Lady Dedlock's angst en lijden, vlucht en dood zijn grootendeels *zijn* werk, in zoover het weten van Dedlock's trots steeds als de grootste dreiging achter haar stond en er zijn geen menschelijker, ontroerender gedeelten in het boek dan die, waarin de oude man, half verlamd en gedeemoedigd, slaaploos ligt in de dreigende nachtstilte, van uur tot uur zijn vrouw verbeidend, die nimmer keeren zal.

Ook Richard Carstone, een dier figuren waarin Dickens zijn eigen jeugd verwerkte, is innig in de handeling gemengd. Aan hem wilde Dickens toonen den invloed, die zulk een slepend proces op een karakter heeft, doch men kan, naar hetgeen hij er ten slotte van maakte, even goed zeggen, dat hier de gevolgen van karakterzwakte voor het individu zelf geteekend staan, als de wereld met haar beproevingen te na komt. Gelijk dit proces, zoo zijn er in het leven

tallooze omstandigheden, die een ontzenuwenden invloed oefenen en de eerste conclusie bij het droevig lot van den jongen Carstone zal niet zoozeer zijn, dat Chancery een verderflijke instelling is, als wel dat karakterslapheid en lichtzinnigheid zich slechte geleiders betoonen door het leven.

En intusschen blijkt in het verhaal dezer zeer waarschijnlijke karakterverwording hoe meer objectief menschelijk Dickens geworden was. In dit verband is het merkwaardig op te merken, dat *Bleak House* in Dickens' tijd en door zijn beste vrienden wel bewonderd, maar niet geliefd was, als.. 'the romance of discontent and misery, with a very restless dissatisfied moral, and is to much brought up by agencies disagreeable and sordid. The Guppy's, Weevles, Snagby's etc. *are much too real to be pleasant*'...

Ziedaar wel het beste bewijs, van wat *wij* Dickens' grooter menschelijkheid en realisme achten en dat hij hier reeds boven zijn tijd is uitgegroeid.

Doch dit hield geen stand.

Na *Bleak House* valt er bij Dickens een verzwakking op te merken in zijn compositievermogen, wat dan vanzelf een vermindering beduidt van den spontanen drang en de omvattende klaarheid zijner verbeelding in 't algemeen. Indien men het niet zeer sterke tendenzboek *Hard Times* buiten rekening laat, blijkt, dat van de vier nu volgende geschriften er twee (*Little Dorrit* en *Our Mutual Friend*), in samenstel bepaald gebrekkig zijn en de beide andere, schoon niet minder in de kracht der andere kwaliteiten, zich gaan beperken in wijdte en vernuftige verwikkeldheid der handeling. Er is vooral in Liiile Dorrit reeds hier en daar een pijnlijk gebrek aan leven en overtuiging waar te nemen, naast een rammelende intrige, die ook in Dickens' eerste romans zoo niet voorkomt. Toch bevat het eerste deel van *Little Dorrit* een van de compleetste menschelijke figuren die Dickens ooit gemaakt heeft: de Vader van de Marshalsea.

De vrienden en naaste omgeving van Dickens, en hijzelf niet minder, hebben in *The Tale of two cities* een boek gezien geheel afwijkend van zijn vorige, van een 'deliberate and planned departure from the method of treatment which had been pre-eminently the source of his popularity as a novelist.

To rely less upon character than upon incident, and to resolve that his actors should be expressed by the story more than they should express themselves by dialogue, was for him (D) a hasardous and can hardly be called an entirely successful experiment.'

Dit was de bedoeling van het boek en men kan inderdaad niet zeggen, dat deze verwezenlijkt is, in zoover hier een verhaal ontstond, geenszins ongelijk aan de vorige, als men tenminste het historische niet zwaar wil laten wegen. De karakters hebben er zeker niet veel invloed op de handeling, maar bij welke Dickens' roman is dat zoo gehéél anders? En dat het boek soberder gehouden was en minder breed opgezet, dat het eenvoudiger en directer zijn intrigelijn doortrok, dat is geen eigenschap van dit verhaal alleen, doch kenteekent hen alle in dien tijd. Dickens' grootste macht en volheid was voorbij en zijn wereld ingekrompen.

Doch dit - en ook niet het feit dat de hoofdfiguur, Carton, eigenlijk een mannelijke mrs. Dombey is en even weinig geloofwaardig - verhindert geenszins dat *The Tale of two Cities* een rijk boek geworden is, vooral in het tweede deel, in de stemmingsbeschrijvingen en massabewegingen der Fransche revolutie tot Dickens' schoonste kunnen stijgend. Maar ook in het eerste deel zijn er hoofdstukken van volkomen gaafheid in de soort kunst, die deze schrijver vermocht te geven, bij name één, waarin de dood van den 'markies' in den prachtigen zomernacht zoo fijn en vaag onheildreigend wordt te verstaan gegeven, zonder eenige directe beschrijving, dat men beseft, hoe Dickens, wat hij overigens mocht verloren hebben, in het opzicht van natuurgevoel hooger reikt dan ooit. En dan de realistische en toch wijde dramatiek van Carton's dood!

Ik voor mij echter verkies dat verhaal van de kleiner en stiller soort, dat Dickens in *Great Expectations* heeft gegeven, de laatste gave uiting van zijn talent.

In het verlangen nog eens naar zijn jeugd terug te keeren en zijn vroegeren zelf, na *David Copperfield*, opnieuw te reproduceeren, moge iets van sentimentaliteit en armoede gelegen zijn, tenminste waren dat de zwakke neigingen, die hij met zijn ganschen tijd gemeen had en werd het plan

onbenepen en magistraal uitgevoerd, als rijpe en rijke *romance.*

Dat die beide jongelieden David en Philip zoo volkomen onderscheiden waren, als de tijdgenooten verzekerden, zou ik niet durven zeggen. De romantische Dickens-jongeling, verteederd aangezien vanwege de mogelijkheid zooveler sluimerende talenten, vanwege zijn bevallige bescheidenheid en onverwoestelijke braafheid, is ook hier voortdurend goed zichtbaar, zoo duidelijk, dat men geen oogenblik angst heeft voor het karakterbederf, dat dreigt van 'Pips' al te plotselinge verheffing. Een romantische jongeling, het kind van zooveel dierbare dogma's en abstracties, kan niet reddeloos ondergaan, gevoelt men. Zoo luidde immers het Credo van den tijd,... terwijl ook zijn schepper veel te erg op hem verzot was - als op een anderen *zelf* - om de handen van hem af te trekken. Vandaar dat, al wordt *David Copperfield* in 't ongeluk gestaald en Philip door voorspoed bedorven, het resultaat precies hetzelfde blijkt en zij beiden uit die vuurproeven opkomen naar geest en karakter volkomen gelijk, als waren zij uit één meel gebakken.

Toch, zoover het dan gaat, is Pip objectief aangekeken en niet zoo volkomen het blank negatief van zijns Scheppers eigen ik als David Copperfield, hetgeen aan de levendigheid in dit weloverwogen en tevens frissche en geestige boek zeer ten goede komt. Doch van alle groote Dickensqualiteiten reikt de beschrijving hier het hoogst. Die is van een zoo sterke suggestiviteit, dat ik niet nalaten kan tenminste de passage te citeeren, waarmee het verhaal opent.

My father's familyname being Pirrip, and my christian name Philip, my enfant tongue could make of both names nothing longer or more explicit than Pip. So I called myself Pip, and came to be called Pip....

Ours was the marsh country, down by the river, within, as the river wound, twenty miles from the sea.

My first most vivid and broad impression of the identity of things, seems to me to have been gained on a memorable raw afternoon towards evening. At such a time I found out for certain, that this bleak place overgrown with nettles was the churchyard; and that the dark flat wilderness beyond the churchyard, intersected with dykes and mounds and gates, with scattered cattle feeding on it, was the marshes;

and that the low leaden line beyond, was the river; and that the distant savage lair from which the wind was rushing, was the sea; and that the small bundle of shivers growing afraid of it all and beginning to cry, was Pip'

Is dit niet meesterlijk en volmaakt eenvoudig?

De beschrijving van plaats en tijd, de stemming van het oogenblik in beider eenheid, dit alles is hier gegeven in een stukje van weinige regels, waarvan men beseft, dat het ijdel spel zou zijn, er de gewone termen realistisch of romantisch, symbolisch of idealistisch op toe te passen, omdat hier de eenheid van al die kwaliteiten gegeven is.

En veel van dezen lof kan men op het werk in zijn geheel toepassen.

Van *Our Mutual Friend*, het nu volgende werk, hebben wij al kortelijk gewaagd. Het boek heeft vele der goede hoedanigheden van Dickens' talent, geest en vinding en beschrijving, doch mist te zeer die albeheerschende qualiteit der compositie, en het hinderlijk rammelende daarvan, d.w.z. het niet overtuigde en overtuigende, het niet zoo-alleen-mogelijke wordt door het gansche verloop gevoeld.

En thans Dickens' laatste werk: *The Mystery of Edwin Drood*, dat eeuwig een mysterie zou blijven.

Van de drukte en volheid, die hij niet gansch meer beheerschte in zijn laatste werk, is de schrijver nu teruggekomen tot de soberheid en eenvoud van zijn voorlaatste. Maar de soberheid is schraalte en de eenvoudige directheid heeft al te veel aan atmosfeer verloren.

Dickens' stem klinkt er flauw en het is te rechtlijnig en rustig in dat verhaal. Toch is dit het boek, waarin voor 't eerst erkend wordt de macht van zinlijke passie en het toont een moordenaar, die *niet* vergaat van berouw na 't bedrijven van zijn gruweldaad. Iets ongehoords bij Dickens.

Maar als men de - altijd *betrekkelijke* - matheid van deze geschiedenis bedenkt, waaraan opnieuw een detective-story-motief belangrijkheid moet bijzetten, kan men de gedachte niet weren, dat voor Dickens' talent en schrijversroem de dood wèl op zijn tijd gekomen is, om hem te bewaren voor de bitterheid eener zinkende reputatie, nu phantaisie en compositievermogen allengs van hem aflieten en hij daartegen geen

rijpe vrucht van wijsheid des ouderdoms aan te bieden had.

Hiermee is het overzicht van Dickens' levenswerk volbracht en rest mij slechts te trachten, na zoovele bladzijden van brokkelige analyse, nog eens de gansche figuur van Dickens' persoonlijkheid op te stellen in hetgeen voor ons haar grootste macht en bekoring uitmaakt: haar dwingende verbeeldingsmacht en haar lyrisch dwepende, staâg bekorende dichterlijkheid.

VI.

Wij kunnen Dickens nauwelijks meer een *epicus* noemen.

Hij zag niet wereld en menschen, gelijk intellectueeler en nuchterder beschouwers, als b.v. Thackeray, die zagen en ook de thans levenden hen zouden gezien hebben, hij zag scherper, doch niet *anders* dan het gros zijner tijdgenooten de zinlijke levensuitingen en groepeerde die naar een gemakkelijke en vage indeeling van christelijke moraal. Zoo is het dus niet als beter begrijper van de werkelijkheid, van *onze* werkelijkhied, dat wij Dickens nog steeds genegen zijn en bewonderen.

Doch de ware Dickens is de *Dichter*, die ook het gewoonste en dufste uit het dagelijksch leven wist op te heffen in wijdheid en glans. Daarom is hij het zuiverst in sommige zijner *Christmas-Tales*, waar geesten en menschen leven in eenzelfde klaarheid van verbeelding, als opgenomen in één sfeer van hoogere werkelijkheid. Echter ook zijn zoogenaamde realistische verhalen hebben die bekoring van sprookjes, als men zich maar overgeven wil en afzien van hetgeen wij realiteit hebben leeren noemen. Dan treden wij in Dickens' eigen wereld, die hij schiep naar souverein welbehagen uit het materiaal, dat dan toch het omringende leven hem bood. En hierin ligt tegelijk zijn glorie en zijn droevige onmacht, dat hij een burgerlijk man was, één met de burgerlijke maatschappij waarin hij leefde, haar verheerlijkend en tevens naar den geest haar vrijwillig gevangene.

Want het veeltijds gedrukte, vale, doodsche, schiep hij slag op slag om tot iets van warmte en veilige beslotenheid. De zelfgenoegzaam materieele levens en de armelijke, zorgelijke bestaantjes, de rustige welstand in comfortable landhuizen, zoowel als de donkere achterkamer van een benauwden winkel of de rauwe primitiviteit van een visschershut op het wijde

barre strand... hij maakte er iets gezelligs en volmaakt huiselijks van, iets dat in zijne eigen onaantastbaar karakter van *huiselijken haard* met niets anders te vergelijken valt en zijn gloed onverminderd en onveranderd afstraalt op allen, die in zijn nabijheid komen. Er zijn zoo gansche gedeelten in Dickens' boeken, die men als doorgloeid gevoelt van het roode haardvuur, dat voor de Engelschen het gansche familiale leven schijnt te symbolizeeren in veilige rust en warmte, en waar men de punch en het versche groen van hulsttakken ruikt.

En zooals Dickens ons invoert, zachtzinnig en weldadig, tot allerlei, ja, de onmogelijkste menschenverblijven, waaraan hij als Huislijke Haard, dat karakter van stille, zelfgenoegzame majesteit meegeeft, zoo voert hij ons in tot alle levens in zijn verhaal, tot al het gebeuren, ook het ergste, en dempt het af met geestigheid of de gemoedelijkheid van het in-zich-zelf-niet-slechte.

Zoo dit ons, ouder geworden en niet zonder vermeend dieper inzicht in het leven, ook vaak ongeduldig en sarcastisch maakt, voor onze jeugd was het niets minder dan zalig, misschien omdat wij toen, ofschoon minder critisch aangelegd, beter beseften den eigenlijken aard dezer vertellingen, als sproken van werkelijkheid.

Want wat ons zoo bekoort, als wij jong zijn, en wat ook voor ouderen nog niet geheel verdwenen is bij de lezing dezer per slot onwaarschijnlijke histories, die verwonderlijke aantrekkelijkheid van Dickens' romans, dat is voor een zeer groot deel hun geestelijke atmosfeer, de overtuigde stelligheid van hun verbeeldingswereld, gelijk zij aan elk begin wijd opengaat en ons terstond ganschelijk omsluit en inneemt. Het lichtelijk weerzinnige, het afgematte, waarmee wij gewoonlijk aan een verhaler onze aandacht schenken, dat koel vreemde en ook wel sceptische, is hier, bij Dickens, al na de eerste regels overwonnen door de aarzellooze zekerheid van den opzet en onmiskenbare waarheid van menschen en plaatsen. En zonder inspanning, met innige bevrediging, laten wij ons leiden door de hand, die zoo licht en gemakkelijk de tafreelen ontrolt in deze kleurige, vroolijke wereld. Bij den breeden of stemmigen aanvang gevoelen wij reeds de macht en grootheid van hetgeen volgen zal, het enorm veel en geheimzinnig belovende van verwikkelde gebeurtenissen en tallooze mensch-

figuren, als een bont wereldverkeer, die ons al wijder en sterker ontroeren zullen tot het weemoedig-tevreden wegstervend slot-accoord. En het vervolg stelt zelden te leur. Eenmaal ingeleid tot zijn wereld, schijnt het of de schrijver niet vertelt, maar ons aanwijst, opdat wij zelf zien en hooren. Met ter afwisseling de prikkelingen zijner comische opmerkingen, gaan wij midden in het realisme... zijner verbeelding, in die wereld, waaraan hij zelf zoo twijfelloos gelooft, dat hij ook ons terstond overtuigt voor zijn onfeilbaar beeldend woord. Ook nu nog. Overal dáár, waar wij zijn scheppende verbeelding merken en niet de zwakke, anemieke schepsels van zijn sentimenteel burgerlijke moraal. Dan is Dickens ook nu nog *waar*, dan geeft hij *zijn* waarheid, die ook de onze wordt uit kracht zijner dichterlijke zekerheid, die ons dwingt te zien, wat hij zelf innerlijk beleefde en ons voert, waarheen hij wil.

Hoe duidelijk wordt dit ook, als Dickens, los van zijn moraal, zich geven kan aan zijn natuurvisies en hier het romantisme, door het reëele heen, tot idealisme stijgt, werkelijkheid tot verbeelding, gelijk verbeelding tot werkelijkheid wordt.

Luister b.v. naar deze beschrijving van dag-aanbreek, bijna een allegorie, toch met al de sterke suggestiviteit van impressionistisch realisme. En ook wel met iets van zijn heftige verwardheid.

'Dawn, with its passionless blank face, steals shivering to the church beneath which hes the dust of little Paul and hís mother, and looks in at the windows. It is cold and dark. Night crouches yet, upon the pavement, and broods, sombre and heavy, in nooks and corners of the building. The steeple-clock, perched up above the houses, emerging from beneath another of the countless ripples in the tide of time that regularly roll and break on the eternal shore, is greyly visible, like a stone beacon, recording how the sea flow on; but within doors, dawn, at first, can only peep at night, and see that it is there. Hovering feebly round the church, and looking in, dawn moans and weeps for its short reign, and its tears trickle on the windowglass, and the trees against the church-wall bow their heads, and wring their many hands in sympathy. Night, growing pale before it, gradually fades out of the church; but lingers in the vaults below, and sits upon the coffins. And now comes bright day, burnishing the steeple-

clock, and reddening the spire, and drying up the tears of dawn, and stifling its complaining; and the scared dawn, following the night, and chasing it from its last refuge, shrinks into the vaults itself and hides, with a frightened face, among the dead, until night returns, refreshed, to drive it out.'

En hoort dit fragment uit *Bleak House*, waar de wijde rust in gelatenheid van den zomeravond gezegd wordt, tegelijk met den drukkenden weemoed, die uit verre droevige gebeurtenissen opstijgt en hen met een onzekere vaag-dreigende toekomst verbindt.

'I went out alone, and, after walking a little in the park, watching the dark shades falling on the trees, and the fitful flight of the bats, which sometimes almost touched me, was attracted to the house for the first time... I did not dare to linger or to look up, but I passed before the terrace garden with its fragrant odours, and its broad walks, and its well-kept beds and smooth turf; and I saw how beautiful and grave it was, and how the old stone balustrades and parapets, and wide flights of shallow steps, were seamed by time and weather; and how the trained moss and ivy grew about them, and around the old stone pedestal of the sun-dial; and I heard the fountain falling. Then the way went by long lines of dark windows, diversified by turreted towers, and porches, of eccentric shapes, where old stone lions and grotesque monsters bristled outside dens of shadow, and snarled at the evening gloom over the escutcheons they held in their grip. Thence the path wound underneath a gateway, and through a courtyard where the principal entrance was... and by the stables where none but deep voices seemed to be, whether in the murmering of the wind through the strong mass of ivy holding to a high red wall, or in the low complaining of the weathercock, or in the barking of the dogs, or in the slow striking of a clock. So, encountering presently a sweet smell of limes, whose rustling I could hear, I turned with the turning of the path, to the south front; and there, above me, were the balustrades of the Ghost's Walk, and one lighted window that might be my mother's.

The way was paved there, like the terrace overhead, and my footsteps from being noiseless made an echoing sound upon the flags. Stopping to look at nothing, but seeing all I

did see as I went, I was passing quickly on, and in a few moments should have passed the lighted window, when my echoing footsteps brought it suddenly into my mind that there was a dreadful thruth in the legend of the Ghost's Walk; that it was I, who was to bring calamity upon the stately house; and that my warning feet were haunting it even then. Seized with an augmented terror of my self, which turned me cold, I ran from myself and everything, retraced the way by which I had come, and never paused until I had gained the lodge-gate, and the park lay sullen and black behind me.'

Ziedaar Dickens, als hij trouw bleef aan het verbeeldingsleven in hem.

Zooals hij hier schreef, had hij wel altijd willen schrijven, zijn indrukken onbelemmerd tot beelden verheffend, die niets vertolkten dan de wijdheid en kleurigheid van zijn eigen ziel. Doch zoodra hij van de natuur tot menschen en samenleving kwam, vermocht hij niet ook dezen te betrekken in een schoongeordend wereldvisioen, waarin alles, menschen en dingen, harmonisch zouden samen kleuren tot een grootsch geheel en was het met zijn dichtersvrijheid gedaan.

Waarom dit zoo was, zal ik nog eens trachten te zeggen.

Wat er gebeurt met elk kind in zijn opgroei tot volwassen mensch, is de langzame afscheiding van het natuurlijk-onbewuste en het rijpen der persoonlijkheid. In de eerste levensjaren voelen nog de kleine jongen en het meisje zich één met de omwereld, is schier alles hun 't subjectief-eigene, dat van zijn kant nog het bijna geheel objectieve is.

Zoo blijven voorloopig rust en evenwicht onverbroken. Maar allengs komt de strijd, die de gansche bestaanswijze van het kind aantast en wijzigt. De natuur, de dingen, de menschen schijnen hen minder vertrouwelijk en eensgezind. Zij spreken al zeldzamer tot hem, die groeit in verstandelijk besef, maar verliest in sympathisch medeleven. Dan verdwijnen met dat samenvoelen, allengs de rust en de gemakkelijkheid van leven, die het kind zoo zeker en onbevangen maakten. Het voelt zich nu kil-alleenig staan tegenover een zeer vreemde, haast vijandige buitenwereld en omdat het die afzondering niet verdragen kan, tracht het zijn wordende individualiteit te verloochenen, met alle wilsinspanning op te

gaan in de menigte der andere individuen, dat zijn apartheid zoo min mogelijk worde opgemerkt.

Het is in deze periode, dat ouders klagen over de gevoelsruwheid van hun kinderen, over hun ongevoeligheid en valsche schaamte, altemaal verschijnselen van de persoonlijkheid, die nog niet alleen durft staan tegenover de wereld. Tot, in het zestiende, zeventiende jaar, het individu zich vrijgevochten heeft en in den roes dier schoone overwinning zich nu ook oppermachtig voelt, enkel Ik, tegenover een te minachten wereld. Hoort men bij deze gelegenheid niet altijd klagen over de onbeschaamdheid en betweterigheid der jongelieden, die tegenover ouderen waarachtig een toon aannemen of zij de wereld in hun zak hebben!

Velen hunner - schoon lang niet allen - wacht dan nog een andere en vooral niet lichtere strijd.

Ging het in de vroegste levensjaren om de overwinning der subjectiviteit, om uit de onbepaaldheid van het onverdeelde tot de bepaaldheid van het individueele te geraken, thans moet de volwassen individu zich weer ten deele verliezen gaan in het objectieve, de ware, d.w.z. hem alleen passende, verhouding zoeken tusschen zijn Ik en de Wereld. Sommigen gelukt dit nooit, anderen gelukt het te zeer, zoodat zij er het verkregen begin-van-karakter bij inschieten.

Doch de besten vinden, na harden strijd, die rechte verhouding, die ook levenswijsheid beteekent. In hen zal voortaan de bewuste wisselwerking, de wederzijdsche vervulling zijn van het subject en zijn wereld, die het zelf verruimt in begrip en verbeelding, als het felle jeugdleven zich tot kalmte heeft geschikt. Zoo wordt bij de allergrootsten, bij een Shakespeare, een Goethe, een Rembrandt, het Ik tot een wereld, die gansch de onze omsluit en schijnt het, dat in de wijde sfeer van voelen en begrijpen niets menschelijks hun verborgen bleef.

Dickens - en in hem de gansche romantiek - is tot deze hoogte van begrip echter nooit gestegen.

Te veel ideëele banden van moraal en burgerlijke zelfgenoegzaamheid hielden hem terug van meer dan oppervlakkige overgave aan de buitenwereld, indien het niet de onpersoonlijke natuur gold. En toen de tijd gekomen was - die in

elk menschenleven wel altijd komt - en zijn verkalmde geest inderdaad begeerde naar dat hooger inzicht, toen was de zaaitijd intusschen voorbij en oogstte hij geen beter gewas dan het in 't wild groeiende van voorheen... dat hem thans niet meer bevredigde.

Op deze wijze is *Dombey* inderdaad een tragische poging geworden. Maar zou het niet zijn, dat in Dickens (als in den ganschen tijd) dit staâg begeeren en nooit bereiken, dit leed van onbegrepen verlangen, die *dissatisfied moral* van sommige zijner boeken voor ons juist een groot deel der meesleepende schoonheid maakt?

Wij hooren dien weemoedstoon reeds in sommige beschrijvingen en natuurstemmingen, als hij zich te bevrijden tracht van het persoonlijke en enkel-plaatselijke, om uit de hoogte wereld en leven te overzien en te zeggen wat er voorviel in hetzelfde schemeruur in de stad, op den eenzamen landweg, in het stille afgelegen dorp, aan de verlaten kust...

Maar wij hooren het ook, sterker nu, directer, grover in dien echt-Engelschen hang naar spookgriezeligheid, die ook Dickens eigen is. Nog niet zoozeer in de geestenwereld zijner *tales*, waar meest een eigen, frissche, kleurige atmosfeer het geestenvolk omgeeft, doch in die behoefte den duffen smaak van het platte dagelijksche leven te kruiden met geraamten in verholen kasten, met lijken in donkere kelders, met onverklaarbare geluiden in stille oude huizen, met onheilspellend gierende winden en doodsbleeke noodlotsgezichten, die gansche collectie van akeligheden, die de romantiek had bijeengebracht als zijn verbeelding van het onzienlijke.

Maar Dickens zou geen dichter zijn geweest, als hij dit kinderachtige, botte en akelige, maar nooit werkelijke, voor ons niet waar had gemaakt, zoodat wij pleizierig twijfelen gaan of het inderdaad niet enkel *onze* stompzinnigheid is, die belet, dat wij het mysterieuze meeleven der dingen zien, als gevaar dreigt.

Of wordt b.v. in de gedeelten van Tulkinghorn's moord (uit *Bleak House*) niet een strak gespannen stemming bereikt, door dat telkens en al voller aanslaan van eenzelfden toon, dat eerst nauw merkbaar dreigen, te midden der gewoonste werkelijkheid, van het naderend Onzienlijke, dat zich dan ontzaglijk openbaart, één seconde, om weer te ver-

dwijnen, zóó snel dat men aan zijn zinnen twijfelen gaat?

Het was Dickens in deze dingen lang geen gekheid, schoon het een gekheid van zijn tijd was. En evenmin stelde hij in zijn boeken zulke gevallen en werkte hen aldus met niet licht te evenaren bekwaamheid uit, enkel om het groote publiek te bevredigen. Hij geloofde inderdaad aan een eenheid van het verstrooid afzonderlijke, hij gevoelde haar en zocht en speurde, maar op de wijze zijns tijds, vooral in de abstracte wereld der christelijke zedelijkheid, waar zij zeker niet overal of uitsluitend te vinden was. En wat hij ten slotte vond, had enkel de waarde van zijn eigen verbeelding.

Heeft hij dit onduidelijk beseft en is het ook daarom, dat in de deining en klank van zijn proza, men zoo vaak dien toon van smartende rusteloosheid verneemt, dat vormlooze, vage heimwee naar iets, iets anders en verders dan deze toch wijde wereld, dat lokt met belofte van zalige bevrediging voor altijd, iets dat de dood niet is, noch een christelijk, immers gereglementeerd en daarom niet geheel voldoende, leven-hier-namaals, maar een anders of hooger zijn, waarin het nu niet tot vroeger wordt en het Hier niet met het Overal-elders tegelijk bestaat. Het Verleden, dat eens Heden was, dat warme bloeiende, algewichtige, alomvattende leven, dat leven van *vroeger*, waar is het nu, hoe kon het zoo tot niet verdwijnen, onverschillig voorbijgegaan of ontkend door een even zelfverzekerd, en toch even onzeker *heden?*....

Het is waarlijk niet alleen in het kerstverhaal van *De Strijd des Levens*, dat hij aan die vragende verwondering uiting en beeld tracht te geven. Het trekt al zijn boeken door, en wordt hoorbaar, overal waar niet zijn lach of zijn verontwaardiging klinkt. En waar hij den Dood ontmoet, dat wonderlijke eindpunt, waarin de gansche lengte van een leven opgaat om te verdwijnen, daar klinkt het luider, door de aangeleerde troostingen der christelijke godsdienst heen en veel smartender dan de omstandigheden van elk bijzonder geval zouden meebregen. Verneemt het bij Gridley's dood, - toch maar een bijfiguur op het groote tooneel van *Bleak House* - in het weeke, tranenrijke accent van zijn klacht: dien wijden Weemoed, om ons vreemde, wreede bestaan als van Gods kinderen in 't donker woud verdwaald en roepende om hulp, die zich al maar wachten laat....

‘Sir, I have been,’ with a faint smile. I told you what would come of it, when I ceased to be so; and see here! Look at us, look at us!’ He drew the hand miss Flite held, through her arm, and brought her something nearer to him.

‘This ends it. Of al my old associations, of all my old pursuits and hopes, of all the living and dead world, this one poor soul alone comes natural to me, and I am fit for. There is a tie of many suffering years between us two, and it is the only tie I ever had on earth that Chancery has not broken.’

Zoo deed *Chancery*, maar voor Dickens en zijn tijdgenooten scheen het Leven dikwijls niet anders. Het nooit eindigende, honend-langzame, geduld uitputtende, onbeslist-latende, koud-wreede onredelijke, hoezeer hadden Leven en Chancery dit gemeen! En is het niet Dickens, die dat woord gevonden heeft, dat beeld van zoo typisch burgerlijken èn treffenden humor, waarin zijn gansche tijd het kort begrip van levensgevoel schijnt te geven, als hij van kleinen Paul Dombey zegt, dat het was ‘as if he had let live unfurnished and the upholsterer was never coming....?

Zoo hebben zij allen bijwijlen de ongenoegzaamheid des levens gevoeld en om dit zware en onstuimige of lichte en stille, maar nooit zwijgende, verlangen is de romantiek, in haar kinderlijkheid, ons lief. En Dickens mede als haar begaafdste zoon. Latere geslachten zijn noodgedwongen weer tot de werkelijkheid gegaan. Zij moesten wel, toen zij nuchterder leerden zien, en hebben zich gewend met haar te leven, zoo goed mogelijk droom en werkelijkheid vereenigend. En toen dat bleek niet te kunnen, hebben zij den droom vaarwel gezegd, omdat zij zich zelf immers niet meer bedriegen konden.

Dat schijnt wel wijzer, maar is het daarom toch niet. Want zij hebben zich daarvoor menige schoone behoefte afgewend en zich leeren verharden in 't veelszins armoediger leven, waar nu elk voor zich zijn schamel potje kookt en liever in 't donker zit, dan bij 't licht van een walmende kaars, waarin men eertijds een zon vermocht te zien. Dat *wij* het niet meer kunnen, is ons leed en onze deugd beide.

Maar soms, in zwakke oogenblikken, blijkt dat wij den ouden Adam nog niet hebben afgeschud, dat wij hem waarschijnlijk nimmer zullen afschudden en bekruipt ons het

heimwee naar die blauwe verten, waar vorige geslachten een schooner, edeler leven en aardsch paradijs vermoedden.

Wij weten wel beter van niet, maar benijden hun de goedgeloovigheid en den droom. En daarom blijft onze onverminderde belangstelling in dien zooveel goediger, zooveel minder *scherpen* tijd der romantiek, toen de menschen als makke schapen gezellig tezamen hokten, toen de kinderlijke vrees voor het strakke, koude masker der werkelijkheid de oogen afhield van zien en liever de verbeelding tooverwerelden bouwde van Goede Geesten of nog onwaarschijnlijker Goede Menschen, om daarmee te leven als met de echte.

Doch in Dickens eeren wij den mensch, die daartoe bij de gratie van zijn talent het hoogste recht bezat, omdat in hem immers die vage verbeeldingen vorm kregen tot er een eigen wereld uit ontstond.

Een wereld, die nu daar eeuwig onveranderlijk ligt in eigen warmen schijn, bewegelijk en, als 't ware gezellig, vol van tallooze dwaze grimassen en ontroerend van zacht pathetisch gebaar, een wereld die ons, eenmaal binnengetreden, opneemt in een zoetvloeiend tweede leven, zachter dan het eigen, en toch ook niet vreemd, een wereld, waar wij per slot niet te eischen maar te waardeeren hebben, te waardeeren de verwijding en gelukkige overvloeiing in lach en traan van ons zelven in zoovele gedachte-wezens onder een milderen levensschijn, die een Machtiger dan wij voor ons schiep tot een gave en troost in dit vaak sombere leven.

Hoe zouden wij hem dan niet eeren en liefhebben, hem, de hoogste, schoonste openbaring van een vergaan leven, zachtgeurende herinnering van hetgeen ons in vele opzichten als een wonderlijke episode van kindheerlijk bestaan toeschijnt, hem, den mensch van zoo hartstochtelijke verbeelding en wijdomvattende menschelijkheid!

FRANS COENEN.

De bastaard.

IX.

En op de Walburgakerke luidde de klok over dood. Langzaam en zwaar luidde ze, boven de hoofden, boven het huis, waarin de heer in lijke lag. Ze dreunde over de daken heen en vulde met haar droeve, vermanende stem de kamer, waarin zijn zoon te mijmeren zat. Ze bromde aan zijn ooren en sloeg in zijn slapen en polsen en gonsde in zijn arm, kloppend hoofd en maakte hem gek. Bij poozen, als het verre ruischen van de zee, drong een gedruisch tot hem door, dat hij wist het rumoeren te zijn van de honderden, die rond zijn huis op loer lagen: wevers en volders, schippers en steenhouwers, tapijtmakers en schoelappers, biervoerders en zakkedragers, onder hun respectieve vaandels en vanekins geschaard en overvloedig gewapend met pijken, zweerden, hellebaarden, handbogen, bussen en cranekins, en die alleen op hij wist niet welk bevel wachtten, om storm tegen zijn huis te loopen. Hij had zich door zijn schildknaap over de belhamels laten inlichten: Jaak Robijns, den heelmeester; Pier Spildoorn, gezeid Pompe; Jan Heest, gezeid Heestling, en Cyprien Everaert, had eenige bevelen gegeven, maar ernstige maatregelen om aan den storm weerstand te bieden, had hij nog niet genomen. Hij kon aan niets anders denken dan aan Guido: een bastaard, een ellendige, drie-kwart plebejer, zoon van zoo'n deerne, zoo'n klets, door zijn vader, wie wist waar, opgeraapt, en die zich zoo diep in het hart van dien vader had weten te nestelen. Met zijn schoon gezicht en radde tong de lieveling van al de vrouwen; de, van al de mannen geprezene, die in

den pand[1] 't hooge woord voerde en de gezellen van den esbattementen met raad en daad voorging; de man met het dubbel aangezicht, wien het volk achterna liep en die den heer aan zijn slip hing...

'Mijn zoon', had deze aan Lukaas gezeid, op Guido duidend. 'Ja, zijn zoon, ontwijfelbaar, maar was ook hij niet de zoon, de eenige erkende, wettige?'

'Neen, niet gij, mijn zoon', had de heer gezegd, 'mijn Guido.' Van hem, den echten telg, den voortzetter van het oude, roemrijke geslacht, den drager van den naam, had de heer het hoofd afgekeerd. En daar hij dit zat te bedenken, dit altijd en altijd weer zat te overpeinzen, voelde hij zijn hart vol bitterheid. Hij zag zich, als kind, door zijn vroeggestorven moeder vertroeteld, in de onverschilligheid van zijn vader opgroeien, hij, de verfijnde, beschaafde, in alle hovescheid en fraaie vormen opgeleide, terwijl daar, onder de straatjongens, onder het ploeterende en wroetende, grof gepeupel, een jongeling rond liep, waarvoor de heer al zijn liefde en opmerkzaamheid over had. Oh, van jongs af was hij ingelicht geworden; barmhartige zielen hadden er zorg voor gedragen hem van zijn prille kindsheid af den knaap te wijzen, eenige jaren ouder dan hij zelf, en zoo flink, zoo sterk en welgemaakt. Hij herinnerde zich, hoe hij uit het heerengestoelte in de kerk naar den jongeling heen scheelde en in stoeten en optochten voor hem alleen oogen had; hoe het hem altijd als een op te lossen vraagstuk voor den geest had gestaan, wat hij kon doen om den heer zijn genegenheid te winnen, wat de andere deed, om die genegenheid zoo blijvend te bezitten. Nu had hij hem in zijn macht, dien andere; nu was hij de meester. Hoe, - hoe, op wat manier, op welke wijze zou hij zich wreken? Wat zou hij doen om 't den bastaard betaald te zetten, 't lange lijden en benijden, 't eindelooze dulden en zwijgen?...

En steeds, in de hoogte, bomde de klok en riep over het steedje: 'dood, dood', en steeds kwam uit de diepte, 't gegons en 't gestommel van het opgeruide, bezige volk. Ja, ja, hij wist het, 't was voor Guido, dat ze daar waren. Alles voor Guido. Ah, vervloekt gespuis, dat voor niemand ontzag meer had! Getergd en zenuwachig schokschouderend liep hij nu

1) Salle des pas perdus.

in het groote vertrek rond, rukte aan de zetels, aan de tafel, aan de klinken en grendels der deuren; of hij bleef roerloos midden in de kamer staan, beet op zijn vingeren...

Op den duur, nochtans, scheen hij aan zijn besluiteloosheid een einde te willen stellen; hij opende de zware deur, die op haar hengsels knarste en richtte zich naar den steenen wenteltrap, die, rond een dunne zuil draaiend, uit den kelder in de hoogte klom. Langzaam en trede voor trede, trad hij dien af, kwam in de diepte voor een deur. Zie, hier was het; hier zat hij nu; achter die deur zat de bastaard; hij kon hem zien, als hij wilde. En hij wilde het op dit oogenblik. Van aangezicht tot aangezicht wilde hij hem zien. Hij horkte. Stil was het daarbinnen, als ware daar geen levend wezen tegenwoordig; geen geschuif en ging achter dit hout; geen geschuifel, noch gerinkel, noch gedruisch van welken aard ook. Waarmee zou Guido de uren doorbrengen? Zou hij op vluchten zinnen of op tegenstand? Wat zou hij zeggen, als hij de heer, nu eens plots den grendel, wegschoof en binnen trad?

Een tijdeken nog stond hij te luisteren, de jonker; dan werd de begeerte hem te machtig. Hij greep naar den sleutel, draaide hem om en stond nu Guido tegenover, Guido, die, op het gerucht opgestaan was en wachtte. En van het hoofd tot de voeten maten zich nu de twee mannen. Verbazing en misprijzen aan de eene zijde, vrees en haat aan de andere spraken uit de gezichten! Guido, zijn zedelijke, de andere zijn stoffelijke overmacht zeker, stonden ze daar. Hun oogen boorden ineen, maar geen van beiden sprak, geen gebaar werd gedaan.

Guido was de eerste, die roerde. ‘Laffe zwakkeling, van nijd verteerd’, dacht hij, ‘wat komt ge hier zoeken?’

Maar ‘Heer’, zei zijn mond. ‘Wat wilt ge van mij?’

‘Heer’, hij had heer gezegd. Guido erkende dus zijn gezag! was niet de oproerling, dien hij zich voorgesteld had?

Een breede gulp bloed steeg den jonker naar het hoofd, kleurde hem het aangezicht tot in het haar, dan week al dat bloed terug naar zijn hart. Een oogenblik had vreugde zijn polsen doen jagen, nu kwam beschaming ze weer verlammen.

‘Waar was hier de heer? Wie verdiende de heer te zijn?

Wie had den heer zijn gelaat en zijn gestalte; wie had den heer zijn stem, zijn kalme, bevelende stem?'

Zijn onregelmatig gezicht in pijn verwrongen, vol haat en vol ergernis, vol nijd, maar tevens vol eerbied, stond de jonker zijn broeder nog een wijl tegenover. Hij wilde spreken, maar hij kon niet, wilde handelen, maar wist niet toe. Hij bleef, onder den onderzoekenden, vernederenden blik nog wat rond draaien en zijn schouders schokken, dan verliet hij ijlings den kerker.

Boven was nog hun vader; boven lag hij nog, de geduchte, en nog was niet gebroken, de ban van diens macht, waarin hij zijn zoon gevangen hield.

Beschaamd en op zich zelve woedend trok deze de trap op, bleef een wijl voor de deur der sterfkamer staan aarzelen. En opeens, opeens kwam de begeerte in hem op dien vader nog eens te zien, nog eens in dat gelaat te schouwen, waarop het gelaat van Guido zoo sprekend geleek.

Al zijn moed verzamelend, betrad hij de sterfkamer. De meubelen, de stevige, in de schoonste orde langs de muren geschikt; nevens de ontstoken waskaars op het tafeltje, met deze als een dubbel symbool het groote spaaswatervat[1)], gaf de kamer alleen reeds den indruk van vrede, en daar, op dat ledikant, de handen voor het eeuwige stil-zijn gevouwen, het aangezicht van de onveranderlijke, peisvolle eeuwigheid beroerd; bevredigd en gladgestreken, verklaard en verjongd, de oogen geloken en over de verstijfde ledematen zonder één plooi het laken gespreid, lag daar zijn vader.

Oh, men maakt buiten lawaaien; razend mochten in de harten de driften spreken, hier was uitgestreden.

Een machtige ontroering greep den jonker aan; hij boog het hoofd, en 'Pax, vader', fluisterde hij. En den spaaswaterkwispel grijpend, doopte hij hem in het gewijde water en sprenkelde er eenige druppelen van over de sponde.

X.

Op hetzelfde oogenblik snorde, uit de diepte opgezonden, een pijl omhoog, brak met korten knal boven een der luiken het venster, sloeg tegen de zoldering aan, kaatste er van

1) Wijwatervat.

terug tegen den muur en kwam, met den punt vooruit, terecht in een der biezen stoelen langs den wand, waarin hij bleef steken.

En als ware dit een teeken: vijftien, twintig pijlen zoefden, op den gelijken stond, aan de glasramen voorbij, daalden dwarrelend weer neer, terwijl een enkele, beter gericht, op een ander plaats het eender venster brekend, tegen de zoldering aanbotste en klirrend op den bodem viel.

Met twee sprongen was de jonker beneden.

'Haro, mannen, het spelletje begint', riep hij, zijn ontsteltenis bedwingend, de toesnellende dienaars toe. 'De poort goed versterkt. Balken en plaveien tot tegen het gewelf, en mij, mijn harnas en mijn helm. Ah, gij waagt het toch, rekels.'

En zijn pantserhozen, hem door zijn schildknaap gereikt, aangespend:

'Vijf man aan het Scheldepoortje, vijf op de wallen; de overigen binnen en op den toren. Houdt goed wacht, maar geeft u niet bloot en hebt geen vreeze. Het is sterk, het oude huis in het Zaksken....'

Dan, stil:

'Lukaas, zet een scherm voor het ledikant in de sterfkamer, het lijk mag niet geschonden worden.' En langs een anderen kant, luider: 'Gij, Leewerke, zie of allen op hun post zijn.' 'Ah, 't zal hen berouwen, de muiters.'

Wat geloop werd gehoord van wegsnellende voeten, wat gehamer en zaaggeknars, boven, en dan weer, nu eens aanzwellend, dan afnemend, buiten, het rumoeren van het luidruchtige volk.

Binnen, ondertusschen, werden met ijver de versterkingswerken voortgezet: de koer werd opgebroken om er de kasseien van te hebben; balken en planken werden aangedragen; - op het bovenverdiep van den toren werd een man op den uitkijk gezet, die de lieden, beneden, op de hoogte zou houden van het gebeurende, de vrouwen zelfs werden opgeëischt om steenen te dragen. Herhaalde malen, ondertusschen, kletterde het op de luiken, als een regen van keien of pijlen. Opeens daarna gaf het een slag als van den dónder tegen de versterkte poorte, en een heelen tijd dreunde het onder het lage gewelf na, dat de belegerden er hooren en zien van verging...

‘De ram’, fluisterde, toen hij zijn bezinning terug kreeg, de schildknaap: ‘Heer, op die manier zal het niet lange duren.’

Maar zonder naar zijn dienaar om te zien, ging de jonker voort met bevelen. ‘Ah, men zou eens zien, men zou eens zien.’

Nu werd van het vierde verdiep en van mond tot mond langs de trap iets geroepen, beneden den heer overgebracht:

‘Ze hebben ladders mee, ook, maar houden ze nog ten uitkante.’

En een pooze later: ‘Ze schuiven dan ram achteruit, schijnen te aarzelen.’

Inderdaad, een oponthoud bleek ingetreden; de kreten waren verstomd, het gestommel zweeg, en haast nog meer onheilspellend scheen, na het laatste geweld, de groote stilte, die het huis omgaf. Een lange wijl hield die stilte aan. Toen klonk het weer, van den wachter overgeseind, uit den toren:

‘Een man loopt door de gelederen; er is beweging op de achterste rangen.’

En weer nadien: ‘Er komt een kerel vooruit, die voor de poort blijft staan. Hij houdt iets in de hand, iets als een rol perkament. Jaak Robijns spreekt met hem.’

En nog een tijdeken later: ‘Nu wordt aan een stok iets geheschen: een witte vlag.’

‘Een witte vlag?’ Hadden ze wel gehoord, beneden? Een witte vlag? De vlag van den vrede? Wilden die lieden, buiten, dan vrede?

In groot ongeloof en verbazing stonden de belegerden het nog te bedenken, als van boven weer nieuwe tijding werd afgezonden: ‘De man met het perkament is tot onder den toren voorgetreden, hij vraagt om den heer, met wien hij, in naam der gemeente wil onderhandelen; hij verzoekt lezing te mogen geven van de lijst der grieven, door de neringen opgesteld, en bij foute van herstel waarvan tot de onmiddellijke bestorming van het huis zal overgegaan worden....’

Weinig minuten nadien, werd die lijst, door Lukaas langs het raamken in den toren in ontvangst genomen, den heere voorgelegd:

‘Loslaten van Guido den hautelysschere en van Jan Welzoete, gezegd Lieve-Vrouw.

Ruimen van het huis van Burgondië en verbod vreemde soldaten binnen te brengen, zoowel in de stad als in het kasteel.

In de handen leveren van de gemeentenaren van al de kanonnen en van al het kruit der stad.

Vernietigen van het bureel der belastingen.

Afschaffen van de geschenken in wijn op de kosten der stad gegeven.

Terugbrengen van de loonen der stadsdienaars tot den ouden standaard.

Openbare lezing van al de keuren en privilegiën der stad, waarvan voor elke nering een afschrift zou worden gemaakt, en lezing der privilegiën der stad Gent, voor zooveel die privilegiën ook voor Oudenaarde van belang konden zijn.

Volledige kwijtschelding van alle straf, voor de beroerlijke feiten opgeloopen.’

Buiten lag het volk op loer....

Het uur, dat den heer voor zijn antwoord gegund was, scheen de wraaklustige bende een te korte spanne tijds, dan dat men de rangen zoude breken. De wevers stonden naast de volders, de timmerlie nevens de smeden, de tapijtmakers bij de beenhouwers. Men zag ondereen kolders en harnassen, bonnettekens en helmen, halsbergen[1] en gorrica's. De handen zwaaiden pertusanen en pijken, kodden en knotsen, kolven en bogen, hamers en daggen. Het groot geraad was uitgehaald. In den hoek aan 's keizers Keer[2] stond, met zijn zware, met ijzer beslagen kop de ram te dreigen, en allerlei ander tuig: springels en kranekins, uit de diepe schuilplaatsen, waarin het in vredestijd geborgen zat, te voorschijn gekomen, grimde tusschen de rijen de belegerden tegen.

1) Een halsberg was dat deel van de wapenrusting' dat den hals verborg.
2) Men noemde 's keizers Keer het hoekhuis aan den overkant van het Zaksken, waarvan de muur tot aan het eerste verdiep schuin was afgekapt geworden, om aan 's keizers koets toe te laten zonder vertragen de poort van het heerenhuis binnen te rijden.

Nu wachtte men nog. Die stoot met den ram, daareven; die opgeworpen pijlen, dat was maar een verwittiging geweest, een middel om de aandacht der belegerden te trekken. Ah, hij zou zien, de heer, wat een gemeente vermag, wiens geduld tot het uiterst gedreven is. Maar nog wachtten ze nu. Den heer was een kans gegeven, om aan zijn lot te ontsnappen: dat hij toegaf, al toestond wat hem gevraagd was; dat hij hun wil deed!...

Een half uur ging voorbij, drie kwart uurs. De beweging groeide aan; wie aan het straatje stond, dat van de Markt naar de Meerschpoorte leidde, kon de bootjes vol gewapenden zien, die langs den achterkant van het huis op de Schelde heen en weder vaarden. De Smalle Dam stond vol vrouwen, vol kinderen en buitenlieden, die, uit nieuwsgierigheid toegestroomd, aan den overkant van het water in veiligheid het begin van de bestorming stonden af te wachten...

Toebereidselen om na verloop van den tijd dadelijk tot vijandelijkheden over te gaan werden genomen. De ladders werden vooruitgebracht, op eenige vadems van den toren tegen de huisgevels gezet; wie een stuk te bedienen had, springaal of kraneken, en er zich van verwijderd had, kwam nader. Wat zou het wezen, vrede of strijd?

En hoe meer hij naderde, de tijd, waarop men weten zou, hoe grooter de spanning werd. De stemmen zwegen, de gelederen sloten zich aaneen. Men vroeg vrede, maar men verlangde strijd. Wat een wellust straks tegen dat heerennest te mogen oploopen, de trillende armen vrijheid, de gespannen boogpeezen viering te mogen geven; die dreigende muren, dien trotschen toren te mogen neerhalen; op den heer de eeuwenlange verdrukking van 't gemeen te mogen wreken, en de ellende van zoovelen, op eenen, die bezat! Wat een genot hem ook eens bang te maken, dien heerenzoon, van wien de heer zelve niet maakte, dat hij hem, bij iedereens wete, zijn bastaard voortrok, zijn bastaard, zijn beste, zijn edelste bloed. Zijn bastaard! Vrij moest die komen, vrij zou hij komen, of, ze zouden eens zien! - Was de tijd nog niet om?

Nog tien minuten, nog acht minuten, nog vijf, nog vijf...

't Werd nu een wachten, een ademloos zwijgen en wachten, al de oogen kijkend en de ooren luisterend....

Nog drie, nog drie minuten,.... nog twee....

Toen, opeens, verscheen aan een venster, boven, een hoofd, 't Hoofd boog zich naar buiten: Lukaas, de dienstman. 't Zal vrede wezen. Wat zegde hij? Hebben ze 't verstaan, allemaal? Dat de heer Guido zou los laten, dat hij bevelen zou geven ook Lieve-Vrouw,.... maar dat ze moesten uiteen gaan, elk naar zijn woning, en de wapens neer leggen en werken. Dat hij Guido zou loslaten.....

Nog had Lukaas niet uitgesproken, of een luid gerammel, een rinkelen van ketens, een hameren en slaan werd aan de poort gehoord. Daar ging ze inderdaad open, de poort, en Guido verscheen. Schoon als een beeld, kalm als altijd, bij zijn enkele verschijning alle harten winnend. Hij liet over de ademlooze menigte even zijn vredigen blik weiden, dan ging zijn arm omhoog, zijn hand greep naar het hoedeken, en met rustigen zwier groette hij zijn stadgenooten..... Zoo placht de heer te doen, zoo scheen Guido den volke, waaruit hij gesproten was, de echte, ware heer.

Een luid gejuich barst nu uit aller borst. Door forsche armen opgenomen, ging Guido in de hoogte, werd door de rangen even triomfeerend rondgedragen, en kwam, hij wist zelve niet hoe, terecht boven op den ram, die om zijnentwille te voorschijn gekomen, gedreigd had den toren te zullen vernielen.

Een poosje stond hij nu daar, liet zich door de omstanders den toestand uitleggen, en opeens, opeens deed hij teeken, dat hij wilde spreken.

Als een kabbelende golf, die op het strand brekend, tot altijd kleiner baartjes vermindert en op den duur in een zachte rimpeling vervloeit, bedaarde het gerucht, stierf uit.

En Guido verhief de stem.

‘Mannen’, zegde hij, en zijn krachtig geluid vulde de ruimte, ‘mannen, ik dank u. Uw vriendschap heeft mij verlost, uw krachtdadigheid heèft mij den kerker geopend. Ik zal het nooit vergeten. Gij hebt getoond, dat de tijd van dwingelandij voorbij, het uur der vrijheid aanstaande is; dat het volk, zijn plichten bewust ook van zijn rechten doordrongen is geworden, dat het die rechten zal weten te verdedigen. Gij hebt bewezen, dat ge u niet meer als onmondige kinderen wilt laten leiden en dwingen; gij hebt

den heer de lijst uwer grieven laten geworden; dat is wel. Maar hebt ge bedacht, dat het herstellen van die grieven niet gansch in de macht ligt van den heer en veel dingen van hooger moeten komen? Hebt ge vooral bepeinsd, hoe slecht het oogenblik gekozen is om den heer lastig te vallen? - Plaagt men een mensch, die treurt om een geliefden afgestorvene? Valt men een huis aan, waar een lijk ligt? - Is het dat wat menschelijkheid en rechtveerdigheid u hebben geleerd? De heer toont zijn goeden wil, heeft mij verlost.... Zult ge minder doen dan hij? Zult ge de rust storen van een doode? - Oh neen, gij zult naar mij luisteren; gij zult eerst den man laten ter aarde bestellen, dien wij allen hebben geëerd en lief gehad; gij zult....'

Een hevige ontroering, die hij niet meer meester was, brak opeens Guido de stem. Hij keek even hulpeloos rond, stapte plotseling van den ram en verdween tusschen de rangen.

Verbaasd stond het volk een oogenblik toe te zien. Toen steeg een onstuimig krijten uit de schare op. Er werd geroepen en gejuicht, gedreigd en getierd, men gaf zijn oordeel, zei zijn meening. wilde toegeven en wilde weer niet; men raasde en men redeneerde, men keek in elkanders oogen, zocht in elkanders gedachten te lezen. Men gewaagde er van, van toch voort te doen, vermits maar één grief hersteld was, en dan weer sprak men van wachten, van Guido, dat hij gelijk had en dat men eerst de uitvaart moest laten gebeuren, men woelde en rumoerde nog lang heen en weer. Op den duur kregen de bezadigsten toch de overhand; de een na den ander begon heen te gaan, de ladders werden weggevoerd, de kranekins volgden den zelfden weg. Het laatst van al vertrok de ram, schokte, van een bende handwerkslieden begeleid, over het Marktplein heen en verdween in de richting van Bevere.

Stom stond het huis in den hoek van het Zaksken, schouwde met zijn moede vensteroogen de vertrekkenden na, terwijl de beiaard op den toren een brok liedeken gaf, boven de roode en blauwe, spitse daken uit, zachtekens....

XI.

't Volk bleef rumoerig; in ongedurigheid en spanning zag

het den herfst zijn intree doen in het land en 't jaar naar zijn einde neigen.

Twee, drie maal nog, en voor verschillende redens, was het samengeloopen, had weer naar de wapens gegrepen, maar 't was toch meest bij dreigen gebleven.

Herhaalde keeren ook was tijding gekomen uit Gent, waar de opstand meer en meer openlijk werd. De stad zat vol vluchtelingen, lieden van het platteland, 't geweld der belastinggaarders ontvlucht, en die, met pak en zak, met have en vee, binnen de veilige muren een onderkomen gezocht en gevonden hadden; 't werk slabakte; de geldmiddelen werden schaarsch en verscheidene malen reeds had men, kunstmatig, de waarde der munten moeten heffen. De openbare ambtenaren, al lang niet betaald zijnde, waren meestendeels vertrokken; al wie verdacht was in de zaak der hulpgelden eenige rol gespeeld te hebben, was verbannen of gevlucht. Men had Hendrik Paelinc gevonnisd, voor het geval met Lieven Pijn, en de ongelukkige had, in de vreeselijkste folteringen, de vermeende misdaad geboet den hoofddeken betooverd te hebben. De versterkingswerken werden ijverig voortgezet: er werden nieuwe grachten gegraven, palissaden geplant, torens gebouwd, kanonnen op de wallen geplaatst.

Van 't magistraat was een bevel uitgegaan om te zoeken naar de Hauwette[1)] en naar den Vrijkoop, die, wilde men in de weigering der hulpgelden volherden, kost wat kost moest voor den dag komen. Over heel Brabant en Holland was aan de uitwijkelingen geschreven om hun den vreedzamen terugkeer in de stad aan te bieden, zoo zij over de verdwenen stuks inlichtingen konden geven, maar alles was vruchteloos gebleven: de Vrijkoop was niet te vinden. Op het platteland was de toestand insgelijks slecht.

Twee duizend opstandige boeren belegerden het kasteel van Gaver, waar de bezetting, haast zonder mondbehoeften, opgesloten zat; het kasteel van Nevele was reeds in de handen der muiters en voor de ander kasteelen rondom Gent vreesde men het ergste. De inwoners van Ninove hadden de poorten van hun stad toegespijkerd om De Glajon,

1) Oude wet?

die met zijn bende door de koningin uitgezonden was ten einde Gaver te ontzetten, niet te moeten doorlaten; de kapiteins van Ieperen, Meenen en Geeraardsbergen schreven aan de goevernante nièt de reis te ondernemen, die zij zich voorgenomen had door Vlaanderen te doen, daar zij voor het volk niet konden instaan, en allerwegen was onrust, onveiligheid, geldgebrek en ontevredenheid.

Er waren brieven uitgekomen van den Keizer, die zijn verbazing lucht gaf over de nieuwigheden door het volk van Gent vooruitgezet en allen tot onderdanigheid aanmaande, maar bijna dadelijk ook werd het bekend, dat die brieven nièt van den Keizer uitgingen, maar door de goevernante gesteld werden op wit papier van Karel geteekend en dat zij in handen had. Willeken De Mey had zich in Oudenaarde vertoond, had een aanspraak aan het volk gedaan en het aangewakkerd zich met geweld tegen de dwingelandij der goevernante te verzetten.

'Vlaanderen is arm', had hij gezegd, 'door de schuld van die vrouw. Zij zuigt ons ons hartebloed af. Zij heeft onze privilegiën verkracht; tot willekeurige gevangnemingen doen overgaan. Zij laat de grenzen onbewaakt, de krijgslieden zonder soldij en overhoopt haar gunstelingen met het geld, dat zij ons afperst.

'Men zou zoo niet handelen, indien de Keizer al de omstandigheden kende. Wat hebben wij met de koningin te doen? Dat men ze in een klooster steke, en al ons rampen zullen gedaan wezen.

Men behoort ook haar brieven geen geloove te geven, mits ze niet meer 't regiment van Vlaanderen en heeft, - want ik en ander ingezetenen van Gent hebben 't regiment gegeven mijnheere den hoog-baljuw.'

En steeds hachelijker was de toestand geworden. Er ging een geruchte als zou de werkklok in Gent weldra niet meer luiden. Duizenden menschen, tot armoede vervallen, bedelden reeds aan heerenhuizen en kloosters; de burgerij scheidde zich langzamerhand van 't volk, dat door communistische denkbeelden aangetast, met gedachten van plundering rond liep....

Toen kwam de tijding, dat Karel in persoon naar de Nederlanden zou reizen, maar geloof vond die tijding zoo weinig,

dat Neel Steenman gegeeseld werd, om gezegd te hebben, dat de Keizer, eer het ooit drij maand verder was, met tien duizend lansen in Vlaanderen zou wezen.

Het was ondertusschen putje winter geworden en de groote vorst had de algemeene ellende nog doen toenemen.

De werkklok was inderdaad stil gevallen. Na een vergadering in het klooster der Predikheeren was tusschen hoogpoorters en klein volk gevochten en op meer dan een plaats waren geestelijke huizen geplunderd geworden....

Dat de Keizer zou komen, was nu in zoo verre zeker, dat hij Madrid verlaten had en Frankrijk naderde.

Openbare gebeden, door de goevernante voorgeschreven en processie's werden in de kerken gedaan voor den gunstigen afloop van de reis van Zijne Majesteit en in Duitschland werden in aller haast lansknechten en pijkeniers geworven, die Maria haar keizerlijken broeder moest bezorgen.

De stad Gent, van haren kant, had voor haar rekening en op haar kosten Lieve De Tollenaere naar Frankrijk gestuurd, die bevel had zich te vergewissen of Karel werkelijk kwam en niet terug te keeren, eer hij hem met eigen oogen gezien had.

Na veertien dagen verscheen deze weer in de stad, vertellende, dat hij den Keizer te Orleans aangetroffen had.

Alva, de heer van Boussu, don Pedro de la Cueva, de heeren de Chaux, de la Maigne, de Herbais, Bare en Ydiaquez, - één geneesheer, één barbier, twee kamerdienaars, twee kok en eenige ruiters vergezelden hem.

Nu kon niet meer getwijfeld worden. Met uitzondering van Oudenaarde, waar het magistraat toch tot het lezen der privilegiën was gedwongen geworden, scheen meer kalmte in de gemoederen te komen. De poorters onderhandelden met De Roeulx, door den keizer vooruitgezonden, terwijl het gemeen voet bij stek hield.

Den 21^{en} Januari verscheen de Keizer te Valencijn. De dolfijn, de hertogen van Orleans, van Vendôme, van Nevers, de kardinaal van Châtillon en meer dan duizend Fransche ruiters hadden zich bij hem gevoegd.

Zij werden ontvangen door de koningin in eigen persoon, door den hertog van Aarschot, den prins van Oranje, de graven van Roeulx, van Buren, van Valkenburg; de heeren van Beveren, van Praet en eene menigte andere.

Aarschot hield hun een toespraak en de geestelijkheid van het Henegouwsche bewees hun de grootste eer.

Triomfbogen waren aan de poorten der stad opgetimmerd en opschriften waren gesteld, die de huizen van Oostenrijk en van Frankrijk ophemelden.

Om de hooge gasten weerdig te ontvangen had men tapijten doen komen van Doornijk, van Brussel, Enghien en Binche; wild van Namen; wijn, linnen en tafelgeraad, van alle kanten.

Drie dagen was vermaak en feest. Dan trok de heele stoet naar Bergen. Van Bergen reed hij naar Brussel, waar de Franschen afscheid namen en terug keerden.

Nu gold het voor Gent een besluit nemen. Wat zou de gemeente doen? De poorten sluiten en met de tachtig duizend man van stad en buiten de vier duizend man van den Keizer te gemoet trekken? Laurens Claes, De Muynck, De Mey en anderen gaven dit voor raad. ‘Gedenk Gaver’, zegden ze, ‘betrouw u op geen vorsten, weest voorzichtig.’

Helaas, Gent herinnerde zich Gaver, Gent had ondervinding van vorsten, maar Karel, Karel was, geen vorst gelijk een ander, Karel was een kind van Gent, en Gent had Karel lief. En de poorten en versterkingen waren niet gereed en er kwam immers tijding, dat Karel mild gestemd was, hoegenaamd niet boos. En ze hadden inderdaad niet veel anders gedaan, dan hetgeen hun recht was, en de burgerij was bang voor 't gemeene volk, en de gezant van den vorst, De Roeulx, wist van die vrees zoo slim partij te trekken.... Gent deed dus niets....

Den 14^{en} Februari verscheen de Keizer in de stad. De intocht van troepen en konvooi duurde acht geslagen uren. De benden van Roeulx werden gelegerd op de Muide, die van Aarschot in Onder-Bergen, die van Beveren, op den Kouter, die van Hoogstraeten op Ste. Pieters; de heer van Molenbais lagerde met de zijnen op Louwenbussche en ander troepen nog kregen inkwartiering tusschen Akerghem en de Bijloke.

Gent keek verwonderd toe en wachtte.

Er was geen spoor van tegenstand, en hoewel al dat vreemd krijgsvolk aan de stad een ongewoon uitzicht gaf,

toch lieten de Gentenaars niet de minste onrust blijken. Zij ontvingen den Keizer, zooals ze plachten te doen, wanneer hij in vroeger tijd in alle vriendschap hun stad binnen trok, met een soort van vertrouwelijke genegenheid, die geen eerbied uitsloot. Karel, integendeel, zag er slecht geluimd uit, zijn onderkaak, die natuurlijk vooruitstak, knapte nu en dan grimmig toe; hij had verboden, dat men hem op kanonschoten onthaalde en wilde ook den pelder niet aannemen, die hem aan de poorten der stad aangeboden werd.

Den tweeden en den derden dag stroomde het van vreemdelingen, die, om den vorst te zien, naar Gent gekomen waren. Men zou gedacht hebben, dat feestelijkheden aanstaande waren, zoo vol en levendig was de stad. Men raamde op zestig duizend het getal vreemden, die binnen de muren verbleven. Al die lieden rumoerden ondereen, aten en brasten en over het schouwspel van hun luidruchtigheid vergaten de Gentenaren de tegenwoordigheid des vorsten.

Van 's keizers zijde werd ook niemand lastig gevallen; er werd aan niemand iets gevraagd, noch aan niemand iets gezeid. Alleen het magistraat werd veranderd en diegenen, welke door toedoen der gemeente vast zaten, werden losgelaten. Reeds dachten de gemeentenaren dat het hierbij blijven zou, toen, op den morgen van den vierden dag, opeens een twintigtal aanhoudingen gebeurden.

Laurens Claes, Lieven Hebscap en al degenen, die bij den opstand een werkzaam deel hadden gehad, werden uit hun bed gehaald en naar den kerker gesleurd. Daar Willem De Mey en twee anderen er in gelukt waren te ontsnappen, werd aan al de schouten en justitie-officieren over het land bevel gegeven ze, al waar men kon, op te sporen. Op straffe aan den lijve werd verbod aangeplakt ze te herbergen en honderd carolusguldens werden uitgeloofd aan diegenen, die hun schuilplaats zouden kunnen wijzen.

Eilaas, Vlaanderen zou nog andere dingen beleven!

XII.

Over de eenzame straten van Oudenaarde, een stormige avond.... In de groote benedenzaal van zijn huis, tot werkplaats ingericht, zit Guido. Vóór hem, op de tafel, een

teekening; aan den wand, zonderling verlicht door de dansende vlam van een paar kaarsen, in tapijtwerk, Annibal, den Rhône overstekend.... Aan den schoorsteen, een groot, houten ruiterbeeld van St. Hermes; in een hoek, een getouw. De laddertrap naar de bovenverdieping voor een klein deel beschenen door de klaarte, die door het opene valluik in de zoldering valt; de schijn der kaarsen op het peinzende, blanke voorhoofd van den man.

Aan de luiken en de deur, groot geraas en geblaas van den wind; in de eiken keperingen en beschotten, bij tijden, gekraak en gezucht. Op de verdieping, af en toe, gestommel, mrar in de werkplaats zelve, groote stilte.

Guido zint; hij heeft een stift in de hand, maar teekent niet; hij zit onbeweeglijk. St. Hermes en Annibal staan elkander tegenover, verwonderd zich in zulk ongelijk gezelschap te bevinden; onder de balken piept hier en daar een gesneden en beschilderde kop uit, lacht of grinnikt, grijnst of steekt de tong uit, over den stillen man, maar, nog altijd roert deze niet. Nu echter heeft hij een beweging gedaan. Hij steunt met de vingertoppen het voorhoofd, het edele voorhoofd, waarachter de schoone en veelstaltige gedachten leven. Tusschen den fijnen pols, die blank uit de bruine mouw komt en de slanke vingeren ziet men de plaats, waar, de rug in den palm verloopend, de hand van kleur verandert.... In de beschouwing van het beeld, dat voor het inwendig oog zijns geestes uit de nevelen van het ombestemde aan het opgroeien is, houdt hij de wimpers gezenkt, de wenkbrauwen eventjes opgetrokken; de roode mond met de volle lippen is lichtekens geopend, zacht gaat uit den welgevormden neus de ademtocht. Zóó in stille aandacht en eerbiedvol verwachten van het wondere werk der schepping, dat in zijn hersenkameren aan het gebeuren is, zit Guido daar..... als opeens zijn oogleden opslaan en zijn hoofd luisterend in de hoogte gaat. Wat was dat? Ging de klink van de deur niet omhoog? Hij ziet toe, bemerkt echter niets. 't Zal de wind geweest zijn. Nog zit hij een oogenblik te denken. Dan trekt hij, in zijn schotelken zand, den looden inktkoker bij, doopt zijn pen in het drabbige vocht en trekt een paar lijnen.

Maar weer gaat zijn hoofd omhoog. Tok, tok, tok; een, twee,

drij; zeer duidelijk heeft hij het gehoord: daar wordt geklopt.

Hij schuift zijn schabel achteruit, staat recht.

De stad is zeer onveilig 's avonds, maar, 't kan goed een gebuur zijn of een vriend.

Met den inktkoker legt hij 't blad perkament vast, waarop hij bezig is, grijpt zijn knijf, dat op de tafel ligt, en schuift den grendel weg.

De tocht blaast door de kamer, dat ook de achterdeur uit het slot vliegt en de kaarsen allebei op hun staanders uitdooven, maar, te zien is er niemand.

De straat is donker en alleen als de maan van achter de wolken uitkomt, blinken in het slijk, de plassen.

't Was dus toch de wind.

Guido grendelt de deur vast, gaat ook langs den achterkant de kamer sluiten, dan ontsteekt hij een voor een aan den haard weer de kaarsen, draagt ze terug op hun plaats. Eén er van moet gesnoten worden....

Tok, tok, tok, klinkt het nogmaals, als Guido hiermee gedaan heeft, en zacht, bijna angstig voorzichtig gaat de klink op en neer. Hij ziet ze bewegen.

Nu is het zeker. Daar is iemand, maar waarom is die iemand straks niet te voorschijn gekomen?

Bijna verstoord, nu, staat de bastaard op, neemt weer zijn mes en opent, dit stevig in de hand houdend, de deur. Weer blaast de tocht de kaarsen uit; de rook van het haardvuur door den zoevenden storm teruggeslagen, vult het vertrek. Daar verdwijnt Guido in het donkere deurgat.... Er wordt gefluisterd buiten, een lange poos.

Als de bastaard eindelijk terug komt, is hij niet alleen.

En weldra roept door het valluik een stem. ‘Guido, wat is er gaande?’

Het antwoord blijft een oogenblik uit. Dan klinkt het, zoo geruststellend mogelijk:

‘Niets, moeder.’

- ‘Niets?’ vraagt verwonderd Heyle. ‘Zijt ge daar straks niet buiten geweest?’

Verlegen klinkt het terug: ‘Ja, moeder.’

- ‘Waarom?’ dringt nieuwsgierig de vrouw. ‘Wat zijt ge buiten gaan doen?

Weer wordt beneden met het antwoord getreuzeld.

‘Men riep mij’, volgt het op den duur. ‘Een vriend.’

- ‘Een vriend? Is die vriend weer weg of is hij bij u?’

- ‘Hij is bij mij’, klinkt het, na nog een aarzeling.

- ‘Waarom blijft ge dan in 't duister?’ vorscht Heyle verwonderd, maar er volgt nu hoegenaamd geen antwoord.

Een tijdje nog is het boven stil, dan hoort men stappen en stemmen. Een heldere schijn klaart het valluik op; een paar voeten verschijnen en de zoom van een bouwen. De treden onder haar gewicht doende kraken en een licht dragend, komt Heyle eindelijk beneden. Ze heft de kaars op, licht er mee door de kamer en ziet in den hoek nevens den schoorsteen een man, een somberen man met een smal, duister gezicht, met sluike haren die, nat van den regen, aan zijn wangen kleven, en groote, angstige oogen.

‘De Mey’, gilt verschrikt de vrouw. ‘Gij hier?’

- ‘ja, moeder, hij hier,’ antwoordt stil verwijtend Guido, En na een zucht: ‘Willem, doe uw mantel af.’

XIII.

Nu is de nacht gansch over het steedje neergezegen, een wilde nacht, door allerlei kwade machten doorspookt.

In zijn kamerken, op het tweede verdiep van het huis, zit Guido, half gekleed op den rand van zijn bed. Hij houdt zijn handen gevouwen.

Niet ver van hem, in nachtgewaad, en de deur zorgvuldig achter zich toehoudend, staat zijn moeder. In de klaarte van het licht, dat ze in haar hand houdt, ziet ze heel bleek. Haar lippen trillen. Zij zwijgt en blikt op haar zoon, die, met het hoofd gebogen, ten gronde kijkt. De kamerdeur kraakt en de luiken reutelen; van de scheefgehouden kaars druppelt nu en dan als een traan.

‘Dus dat die man onder mijn dak gaat blijven?’ zegt ze na een tijdeken, de lange, voorafgaande woordenwisseling hiermee besluitend.

Guido heft het hoofd op, blikt een oogenblik zijn moeder aan en antwoordt dan, stil en vast:

- ‘Ja, moeder, zoolang tot we een gunstige gelegenheid vinden hem voort te helpen.’

- ‘Een muiter en ketter?’ vraagt ze, verachtelijk elk woord betonend.

- ‘Een muiter, moeder! Is men muiter als men handelt volgens recht? En, ketter?’ Guido keert het hoofd af: ‘De Mey is beter christen dan wij.’

- ‘Beter christen dan wij?... Dan gij, misschien,’ gaat Heyle bitter verwijtend voort. ‘Want loochen het niet, Guido, gij zijt ook besmet, ja, van die verderfelijke leerstelsels besmet.’ En bangelijk vragend: ‘Gaat ge nu gansch verdoolen en doen zooals die rampzaligen, die....’

Maar haastig onderbreekt haar de jongeling:

‘Moeder’, zegt hij, ‘laster die menschen nièt, gij kent ze niet, gij....’

Doch ook Heyle laat hem niet uitspreken, verheft de stem: ‘Ons blootstellen aan vervolging, gevangenisschap en dood? Zijn hoofd staat op prijs, Guido; en weet ge dat niet, zeg, en weet ge dat niet, en wilt ge uw moeder, uw onschuldige zuster....’

Bedroefd schudt hij het hoofd.

‘Moeder’, spreekt hij, ‘het zal zijn, wat het kan, maar het zal niet gezegd worden, dat ik nagelaten heb te redden, waar ik misschien redden kon.’

Nu zwijgt ook de vrouw. Zij leunt zwaar tegen de deur en kijkt strak vóór zich. Zij overweegt hoe luttel haar invloed is op haar kind en haar spijt daarover lucht gevend, doet ze een stap nader: ‘Ah’, mompelt ze, ‘dat is het heerenbloed, dat daarin zit, en waar ik nooit geen weg mee gekunnen heb.’

En weer wat later, met dat bijzonder gevoel, dat de lagere standen, die de hoogere van bij gezien hebben, voor dezen bezielt en waarin haast zooveel verachting is als eerbied en ontzag:

‘Onze-Lieve-Heer heeft de heeren met hun knieën ook nen knak in hun beenen gegeven, opdat ze zoo stijf niet zouden staan...’ En als haar zoon steeds blijft zwijgen:

‘Buig ze eens, die trotsche knieën, opdat ik zou zien, hoe klein ge zijt.’

Op het eender oogenblik gaat er echter beneden gerucht, gestommel en geraas als van haastig weggeschoven stoelen. Daar waait opeens een tocht door het huis, dat ook de deur

van Guido's slaapvertrek open vliegt... Met een sprong is deze recht; met nog een sprong is hij in het kamerken, waar De Mey eenige rust zou nemen. Het bed is leeg. Nu tuimelt de jonge man de trap af en staat weldra in het gapende deurgat; hij tracht met zijn oogen door de duisternis te booren, peilt hoeken en kanten en vraagt met gesmoorde stem:

'Willem, Willem?' maar alleen de storm antwoordt hem en het druppelen van de euzie...

Als Guido op den duur binnen komt, ziet hij lijkbleek. 'Ah, moeder', zegt hij verwijtend, 'hij heeft u gehoord. - Wat gaat er nu van den arme geworden?'

XIV.

In Gent, ondertusschen, was de keizer aan 't werk.

Den achttienden, aanhoudingen, in groot getal.

Den twintigsten, op den dag zelve, waarop De Mey zich kwam aangeven, nog aanhoudingen.

Den vier-en-twintigsten, geboortedag van den vorst, ontvangst van de schepenen van beide banken op het paleis. Daar ze op weg waren, viel Jan De Keyzer, elfde schepen van den keure, vóór het huis van St. Lodewijk, van louter schrik en ongemak, stoksteendood... Gansch onder den indruk van dit droevig voorval, verschenen de magistraten op Prinsenhof.

De keizer ontving ze, gezeten op zijn troon, omringd van zijn prinsen, zijn adel en zijn raad, in een van de grootste zalen, met de deuren wagewijd open, dat elk, die wou, kon hooren en zien.

Meester Boudewijn Lecocq, van den hoogen raad van Mechelen, las het relaas van de onlusten; hoe alles in zijn werk gegaan was, en wat elk had gezegd en gedaan. Toen nam Karel het woord en verklaarde al de privilegiën van Gent verbeurd. De stad had tien dagen om haar verdediging voor te dragen, maar ze wist nu, helaas, al te goed, dat haar vonnis op voorhand geteekend was. Den zes-en-twintigsten begon het folteren en ondervragen der gevangenen. Den negen en-twintigsten, het terecht stellen, op de plaats zelve, waar Lieven Pijn onder beulshanden gevallen was. De eerste dag was van negen, de tweede van zes; er waren ook dagen van twee of drie, maar dagen zonder slachtoffers waren er

niet. Al de hoofden werden op staken, al de lichamen op raderen ten toon gesteld. Te vergeefs smeekte de gemeente den vorst nu om medelijden; te vergeefs vielen de schepenen de koningin te voet; het koppen slaan duurde voort. Den drij-en-twintigsten Maart was daar nog niet mee gedaan. Terwijl de keizer in de abdij van Baudeloo, Ferdinand in de abdij van Drongen, Maria in de abdij van Deinze zich voorbereidden om weerdig de Paaschfeesten te vieren, deed de beul vlijtig voort. Hoe speet het de Gentenaren nu niet naar De Mey en anderen geluisterd te hebben, maar het was te laat, te laat!

Zijn moeder, zijn stad, had den keizer geen geld genoeg gegeven; dus zocht hij bloed. Zij had te stout gesproken; hij zou haar heur tong uitrukken, de bronzen tong[1)] die zoo vaak het volk ten strijde opgeroepen had...

Hij zou haar van heur kostelijken gordel berooven, heur gordel van muren en poorten; de Brampoorte, de Steenpoorte, de Waalpoorte, de Ketelpoorte, de Posternepoorte, de Koepoorte: van al heur torens: den Rooden Toren, den Paddetoren, 't Cuipgat, en haar laten, zoo plat, zoo arm en open, dat ze den vreemdeling een voorwerp van verbazing en mededoogen zou wezen.

Hij zou gedelgd verklaren de schuld, die hij aan de gemeente had, en zich aldus rijk maken, ten koste van zijn moeder. Hij zou haar heur laatste middelen afpersen, en, ontaarde zoon, zou hij de diep vernederde, van alles beroofde, aan honderd wonden bloedende, vertrappen onder zijn voeten. Ja, te Gent was de keizer aan 't werk...

XV.

En over al dien rouw was de lente opgebloeid. Met millioenen bloemekens, met zonneschijn en vogelgezang, was ze weer in het land. Zij deed het gras groenen, dreef uit het zaad de vruchten op en lokte de menschen uit hun kluize.

En uit haar dompig kamerken had de lente ook Mareyken, die heur konkel vlas op had, op de straat gelokt. Met een frisch, wit huifje op, en boven het breede bouwen een spin-

1) Klokke Roeland, die voor opschrift draagt: ‘Als ik luide is 't brand, Als ik kleppe is 't storm in Vlaanderenland’.

ternieuw, fijngestikt zieltje[1)], stond ze aan heur deurken, en knikte links en rechts de geburen toe.

Daar was Willem Mantele, den bombardier, dien ze in een eeuwigheid niet meer gezien en had, en Jan Valix, den pijpenruimere, die zoo gaarne een praatje deed. Van ver weer zette die haar oogskens, lachte en wenkte en deed zoo grappig, dat ze op den duur nader trad.

'Mareyken, mijn duif ken, mijn zoete kind, dat is een weerken, eh? zegde hij. "Wel, 't mag ook goed, 't is immers morgen meiavond. De vrijers zijn er al op uit om een boomken te kiezen, nen schoonen mei voor hun zoetelief. Wat zal 't voor u zijn, Mareyken? Een blank, slank berksken of een bloeiende appelpote, al wit en rood? - Een meisken als gij hoeft niet bang te zijn. - Nen doorn? - Dat was goed voor Gayeten, van Ilip Leewerke, verleden jaar. Wat zegt ge er van? Zij heeft er het zuur kijken nog niet mee verleerd; neen, ze heeft het waarachtig nog niet verleerd; men zou zeggen een klein stekelverksken. En Mareye Voye, die nen kriekelaar kreeg, ah, ah, ah, nen kriekelaar", en hij lachte, dat hij schokte.

Maar is het waar, Mareyken lief; men heeft me gezegd, dat ge alras trouwen gaat? Ja, toch waar? Met dien Duitsch, die alle jaren tapijten komt koopen? Toch waar? Wel, wel, wat gaan we, arme Oudenaardisten, dan doen? Wij en gaan geen wafels meer kunnen bakken, al ons blomme zal weg wezen.[2)] Nu, nu daarom den kop niet laten hangen, dan bakken we boeikoeken[3)], 't is niet zoo fijn, maar 't is toch ook lekker.'

En opeens van toon veranderend:

'En Guido, wanneer trouwt die? Niet? Gij schudt het hoofd? Treurt die nog altijd? Al sedert hij dat paar dagen in den kerker zat? Neen? Sedert hij naar Gent ging om De Mey een kopken kleiner te zien maken? Wel, wel, hoe is 't toch mogelijk! Guido, Guido! De arme jongen kon toch niet hopen den Gentenaar uit het land te helpen; daarvoor was die te zeer bekend. Gij schrikt,

1) Zieltje of hongerlijn = borststuk.
2) Uit een zestiende-eeuwsch schrift.
3) boeikoeken = koeken van boekweitbloem.

gij dacht, dat men niet wist? Wel, de poortwachter had het al in de gaten, toen hij den man de stad binnen zag sluipen. 't Was valavond en de goudsmid was in zijn kap gedoken, maar wie eens dat gezicht gezien heeft!.... Dan heeft De Mey de onvoorzichtigheid begaan in een paar taveernen zijn neus binnen te steken, bij Lijsbeth Jude en in den Eenhoorn; toen hij daar weg gegaan is, heeft er hem iemand gevolgd, - en, ziedaar. - Och, zet zulke groote oogen niet open, daar en is geen mensch, die er nog van spreekt; kijk maar liever hoe mooi het zonneken blinkt, 'k heb van mijn leven nog zulk schoon meiweer niet gezien; de zwaluwen hebben hun nest al bijkans klaar en Jan Marotten heeft van den Eindries al een bloeiende eupelbraam meegebracht, ja, ja, een bloeiende eupelbraam[1)], hij heeft het mij zelf gezeid. Toe, lach nu weer eens, Mareyken, lach, dat ik uw mooie tandekens zie'. Maar lust tot lachen had Mareyken niet langer. Zij stond bedrukt bij den pijpenruimere, maar hoorde van al zijn redens geen woord meer, en toen zij daar nog wat gestaan had, knikte zij den man verstrooid toe, keerde zich om en ging huiswaarts.

XVI.

En de Meimaand ging stil heur gang en bespikkelde de meerschen rond Oudenaarde, waarop het winterwater zulk vruchtbaar slib gelaten had, met boter- en koekoeksbloemkens. Op de helling van den heuvel, waarlangs de Oudenaardisten hun gewone meibeêvaart naar 't Kapelleken van Kerzelare deden, zat het dik van aardveil en meiklokskens; maagdepalm en bramen rankten er over en klimop en aardbeziën. Honigblomkens bij duizenden, hingen rond de knorrige stammen der kopwilgen in de putten en hoog wuifden er boven, de statige kastaniën die langs den berg gaan als in een optocht. Over de stad waaide nu een geurige wind, die van het Materbosch kwam of van Hootond en Coppenberg en de lucht meebracht van jong groen en harsboomen. Binnen de vesten zelve echter was alles bij het oude gebleven. Het

1) eupelbraam = wilde roos.

stadhuis was voltooid en wachtte alleen maar meer op Hansken den Krijger[1] met zijn vaantje, maar de teekening was gemaakt en had onder de burgerij heur ronde gedaan. Guido had een bestelling gekregen van een stuk om in schepen kamere te hangen voor 't comfoor, en aarzelde tusschen David, die den reus Goliath verslaat, en Samson, die met zijn ezelskaak op de Filistijnen losgaat. Hij had voor alle twee de onderwerpen een schets gemaakt maar vlotten deed zijn werk niet goed, hij kon maar niet in de rechte stemming komen.

'Moeder, 'k hoor den natten slag', zegde hij soms, als Heyle hem daarover aansprak, en de vrouw begreep maar al te goed, wat hij daarmee beduidde. De heer was na de uitvaart van zijn vader, een tijdje uit de stad geweest; men zei, bij het hof, maar nu was hij weer terug en leefde, eenzaam, in zijn huizinge. Eens had Guido hem gezien; 't was op een marktdag en te midden van de menigte. Er waren mannen op stelten en een beervoerder, die zijn dier dansen deed. Guido stond er, als de anderen bij, toen de heer aan hem voorbij ging. Hij had den langen blik gezien, dien zijn broeder hem toewierp, den vreemden, raadselachtigen, vragenden blik, dien Guido zich niet uitleggen kon, maar daarbij was het gebleven.

Nu en dan nog kwam nieuws van Gent, waar men met het sloopen der St. Baafsabdij en van het omliggende stadsgedeelte[2] begonnen was. Men vertelde, hoe de Keizer een zwaluw niet wilde laten uittrekken, die in zijn tent genesteld had, en duizenden menschen, zieken met hun bed, ouden van dagen, met geweld uit hun huizen had doen verdrijven, maar 't was stillekens, nu, dat daarover gesproken werd, want de vrees was onder het volk gevaren. Eilaas, die vrees was maar al te zeer gegrond. In alle steden van Vlaanderen zaten de gevangenissen vol en nog werd over het heele land verwoed jacht gemaakt op de muiters. Pieter Hueninck was te Brussel gevangen geworden en Lieven Borluut, te Geeraardsbergen. Zelfs de vrouwen werden niet

1) Hanske de krijger, een levensgroot, verguld beeld, dat den toren van het stadhuis bekroont en nu, als oudste burger van Oudenaarde, bekend staat.
2) Voor het bouwen van 's Spanjaards kasteel.

gespaard, maar voor een simpel woord, gegeeseld en gebannen of naar verre bedevaartsoorden verwezen. Toch ging voor de anderen het leven voort en in luister en glans wentelde de zon ook voort, haar stralenden zomertijd te gemoet....

En na een langen, mooien dag was de zon weer eens achter den einder verdwenen. De avond was oneindig schoon en kleurig geweest en oneindig zoet en geurig beloofde de nacht te zijn.

Lang en sprakeloos, en elk met zijn eigen gedachten bezig, hadden Guido en zijn moeder in de schemering vóór het opene venster gezeten, dan hadden beiden het, door Mareyken opgediende avondmaal gebruikt. En toen het meisken naar bed ging, waren ze nog even sprakeloos blijven zitten. Wat of op dit oogenblik in hun hoofd wel mocht omgaan? Wat of Heyle, gezeten tegenover den heerezoon, die ook van haar bloed was, wel denken mocht? waarmee of de kunstenaar, die met de kracht van het volk de verfijning van den adel vereenigde; de denker, die het schoone in het verleden en het geweldige van het komende besefte, wel mocht bezig zijn? Dacht hij aan zijn dooden vader, die hem zoo innig had lief gehad? Dacht hij aan den fellen ketter, wiens hoofd hij op het kapblok had zien vallen of dacht hij aan den man uit het Zaksken, die zijn broeder was en waarvan hij nog altijd de gevoelens niet kende? Hij zegde het niet. Hij zat tegenover zijn moeder en beiden zwegen. Opeens echter hadden ze verwonderd opgekeken: in de werkplaats, beneden, werd zachtekens de deur geopend. Een oogenblik later kwamen er stappen de laddertrap op en in het opene valluik verscheen een man....

'Lukaas', riep Heyle, die het eerst den vertrouwden dienaar van den heer herkend had, maar geheimzinnig lei deze zijn vinger op zijn mond. Hij keek eerst nauwkeurig rond, of er ook vreemden tegenwoordig waren, dan nam hij ernstig zijn kap van het hoofd.

En hij sprak:

'Guido de hautelysschere, u geldt mijn boodschap.'

En toen de jongeling verbaasd opsprong:

'De Heer laat u groeten en zegt u: "broeder, vlucht. - Er zijn in Oudenaarde aanhoudingen aanstaande. Ook gij

hebt veel kenen op uwen kerfstok: Gij hebt Willem De Mey gehuisvest en wordt verdacht te behooren tot de verdoolden van geloove. - Wat baat het u uw jong leven te geven? Met uw kunst kunt ge overal bestaan. - In de Nederlanden zijn moeilijke tijden op handen. - In naam van dengene, dien wij allebei vader noemden, broeder, indien uw leven u lief is, verlies geen tijd."

Guido de hautelysschere, ik heb gezeid.'

En eer de jonge man van zijn verbazing bekomen was, was Lukaas verdwenen.

XVII.

Oudenaarde, Vlaamsche stad, die de keizerlijke kroon in den top van uw stedehuis draagt; Oudenaarde, die, meest van al de woelingen van het machtige, naburige Gent gevoeld hebt, waar die woelingen het meest weerklank hebben gevonden, - van de helling van den heuvel, die u in het Zuiden beheerscht, die over u heen schijnt te zien, schouwt die zoon van uw bodem een laatste maal op u neder. Hij ziet uw Schelde, die zich als een zilveren lint door de weiden heenkronkelt, uw schoone kerken en oude kasteelen, waarboven zoo glanzend de zon opstijgt, en een traan ontspringt zijn oog. - Waartoe zijn jong leven ook geven, als de wereld zoo groot is, als men zijn hoofd zoo vol heeft van plannen en idealen en men met zich een geloof meedraagt, dat het aanschijn der aarde zal veranderen, maar wat kost het anderszins een moeite, zich, om dat leven te redden, van uw grond los te scheuren, van die oude, dierbare aarde, die u heeft gevoed, waarin men zijn wortels heeft geschoten en met dewelke men als vergroeid is! Oudenaarde, oude stad, waar straks ook bloed zal vloeien[1]; van de helling van uw heuvel ziet Guido de hautelysschere een laatste maal op u neer. Hij neemt uw beeld een laatste maal in zich op, aanschouwt uw mooi stadhuis, vóór de dubbele huizenrij van Hoog- en Neerstraat neergelegd als een kleinood in een

1) Jaak Robijns, Cyprien Everaart, Heestling, Pompe en anderen werden onthoofd.

schrije, en de schoone, golvende streke, waarvan gij de perel en de kroon zijt, en zijn hart springt in zijn boezem op, van liefde en smart en verlangen,.... dan vermant hij zich, klemt zijn stok vaster in zijn vingeren, en...., droeve, eenzame wandelaar, nog geen doel bewust, maar met vasten voet, bindt Guido de hautelysschere de reis aan naar den vreemde.[1)]

ANNA GERMONPREZ.

1) Het is bekend, dat de Oudenaardsche tapijtwevers in de zestiende eeuw, voor religiezaken, uitweken. Men vindt ze later terug in Frankrijk, waar hunne voortbrengselen, onder den naam van ‘gobelins’ bekend, wereldroem verkrijgen.

Coster's eerste nederduytsche academie.

I.

De Nederlanders vóór en nà 1600 waren in 't algemeen, eenzijdig mischien, maar mensen, mannen en vrouwen, uit één stuk. Individueel, hadden ze eigen mening; en hielden die voor de beste. Vaak zoveel hoofden, zoveel zinnen. En als krachtige mensen gaven ze niet op; gingen kras tegen elkaar in; heftig, tot in den dood volhoudend hun overtuiging.

Dat geeft leven, onrust, rumoer aan die tijden, als zelden is waargenomen.

Zou 't geen wonder geweest zijn, zo in 't begin van deze XVIIe eeuw in de Oude Kamer van Amsterdam vredige harmonie was te vinden geweest?

Na 1610 wordt 't uitgeven van Nieuw-Jaer-Lieden door de Eglentier voorlopig gestaakt. Toen schijnen de onenigheden al begonnen. Is 't niet van deze tijd dat Hooft schrijft aan de schepen Dr. Jan ten Grotenhuis over ‘onnutten en ongebondenen’ die hij van de Kamer wou ‘onthouden’?

En dan gaan weer meedoen aan de toneelarbeid van die Oude Kamer, en Bredero en Coster en ook Hooft. Bredero met zijn Roddrick en Alfonsus (1611); zijn Griane, en Klucht van de Koe (1612); Coster met zijn Teeuwis de Boer (1612); Hooft met zijn Geraert van Velzen (1612/3).

Deze laatste ontwerpt dan in 1613 nieuwe ‘schick’ en

‘keuren’. Maar velen waren niet gediend van dat nieuwe.

Bredero verzuchtte als ‘jong klerck’ nog:

> ‘Zo hier gheen beterschap gheschiet
> Zo mach ons rijck niet langher duren.’

Hij had later vermaand, en gehoopt dat:

> ‘Campen, Lambert, Hooft en Samuel sal 't gheschil
> Wel slechten met voorsicht...’

De zaak was dat ‘niemant wil den ander draghen,’ en... ‘ellick voert het hooghste woort.’ Terwijl

> ‘die 't hem schoon te recht wil moeyen
> Die wert beguychelt en belacht
> Ghelastert, en smaedlijck veracht...’

Zo redeneerden Bredero en zijn medestanders.

Maar 't lukte de hervormingsgezinden niet hun zin door te drijven. Dubbele ergernis: daar hun te danken was dat de Oude Kamer extra inkomsten had: hoe groot was niet de toeloop naar Bredero's spelen. Zij scheidden zich af van de Oude Kamer, De Eglentier, en vormden een eigen vereniging.

Op zichzelf zou dit tot wedijver en tegenwerking aanleiding kunnen geven. En toch, Academie en Oude Kamer staan niet vijandig tegenover elkaar. Dit kan blijken uit velerlei, zoals vroeger al door Kalff, Zuidema, Kollewijn, Loffelt, Jonckbloet, Wybrands e.a. is opgemerkt. A^{o} 1618 zijn Nieuw-Jaer-Lieden utghegeven bij de Nederduytsche Academie’; in de opdracht daarvan aan Coster zegt de uitgever: ‘dan noch omdat het werck selfs in uwe Academie is geteelt ende voortgebracht.’ Zo zouden allen, die in deze bundel bijgedragen hebben, lid van de Academie zijn geweest; dan zijn er ook leden van de Oude Kamer onder: Kalff merkt 't op.

Zijn 't ook niet Coster's eigen woorden als in 't volgend jaar de leden van de Academie aangesproken worden met:

> Nu hebt ghy 't Lauwer-lof om d'Eglentier verstoten,
> Waer aen ghy met een bandt verknocht ziit, die daer mach
> Niemant verbreken....?

En in 1620 erkent hij: toen zij uit de Eglentier gingen,

> ‘ick liet als doe de Kamer wel in handen
> Van goede mannen, die 'k vertrouwde dat in schanden
> Ter ghener uren die verlaten souden...

wat niet wijst op antipathie, eerder op grote waardering van 't Bestuur van de Oude Kamer.

Van die Kamer waren “niet weinig beschaafde Amsterdammers”, en vele aanzienliken nog lid gebleven; daaronder Van Campen, Dr. Fonteyn, Mr. Bont; de eerste, die Bredero vertrouwde dat de Kamer zou hervormen: Van Campen, was in 1618 “president”.

Wrokte men dan aan de andere kant?

Maar Rodenburg schreef nog in zijn Eglentiers Poëtens Borstwering (1619), hoe in deze Kamer “vele treffelycke jonghe mannen” toneelspelen; zo heeft ook de Brabantse Kamer zulke “helden”... desghelijckx de lof-waerde Academie na ick onderricht ben (want ick niet kan spreken van ghezien, maer ghehoort te hebben)’... en hij wenst dat zij ‘daar in moghen volherden en daghelijckx vermeerderen om de jeughden in stichtinghe en leerrycke bedrijven te oeffenen’...

Ja, hij schrijft zelfs dat als de ‘hondert-jaerige Eglentier- In Liefde Bloeyende’ zijn ‘Gulde-Bruyloft... den 17 September 1619’ zal vieren, dit ‘op 't prachtigst' gecelebreert behoort te werden, zo door het zoot-geurighe Lavendel wt levender jonst, als Honigh-teelende-Bykens uyt Yver - (de Academisten!) - om door de drievuldicheyts Susterschap te brallen in Amsteldamsche glorie.’

Dit alles klinkt goed en wel, maar tussen Coster en Rodenburg was er zeker hooggaande twist.

Gaf 't mischien Coster 't meest ergernis dat Rodenburg zijn beste steun en meehelper had kunnen wezen? Rodenburg, van goede Amsterdamse famielie; een vermaard man; populair en vlug schrijver - die de stukken uit z'n mouw schudde, - stukken die trokken. Hij was dè man in die dagen, deftig, gedistingueerd, geleerd, taktvol, - zoals Loffelt hem schetste.

Zeker, geschillen waren er: of evenwel die partikuliere onenigheden zo groot waren?[1)]

1) Zie ook Kollewijn, Gids 1891, III, 333.

Na-ijver was er geweest in de oude Kamer: de nieuwe Academie koos tot spreuk ‘Yver’: veel-betekenende woorden, in 't blazoen. Maar toch - ook in deze Academie wordt er geklaagd over 'tzelfde wat in de Eglentier last en moeite gaf. Al gauw komt men er voor uit:

> ‘'t Schort aan... goede regel....
> 't Volck is zo kregel....
> dat dat op keur noch wetten past...
> 't wort haar niet ghenoech... belast,
> Dat zy wel op de keur en voorgeschreven wetten
> ... tot beleyt van deze school (zullen) letten...

Uit alles blijkt: het getwist in de Oude Kamer kan hoogstens een aanleiding zijn geweest tot scheiding, - de reden waarom Coster c.s. een eigen stichting vormden, was 'n andere. De oorzaak lag dieper.

Dit verschil bestond niet hierin dat Rodenburg didakties-idealisties, Coster c.s. ruw en plat-realisties waren. Achter de Griane, en in de Roddrick en Alfonsus staan stichtelike verzen; tot Brederode's Spaense Brabander toe is didakties aangelegd; zijn Coster's spelen anders?

Daarentegen mag Rodenburg's Jaloersche Studenten zeker plat genoemd geworden, en realisties; niet minder als sommige scènes in Sigismund en Manuella, en in de Trouwe Batavier. Ook de klucht van Claes Klick, die in de Oude Kamer werd opgevoerd, klinkt zeker niet kieser, even ‘oubolligh’ als die van Claes Cloet e.a. die de Academie zijn publiek vertoonde.

Toch blijkt uit de herhaalde verdediging van de Academiekant, en de talrijke toespelingen en verwijtingen, telkens weer, van de andere zijde, zo ook uit de klachten van de Kerkeraad, dat in de Academie ‘tastbare ingenomenheid en grote virtuositeit’ was, en neiging naar 't plat-realistiese, naar een zeker naturalisme. Is dit evenwel niet met het principiële drijven van de Academie geïncorporeerd? Zeker is 't meer of minder algemeen eigen aan de mensen van die tijd; men nam geen blad voor de mond; men noemde de zaken bij hun ordinaire naam.

Bewoog dan een aesthetiese drang de Costerianen naar 't

Klassicisme? Lagen ze onder de ban van de Renaissanceidee? Fascineerde hun de tegenstelling van 't kalme uitheemse tegenover 't levend roerig en onroerende inlandse?

Waren ze hier de propagandisten, allereerst van 't klassieke?

Zeker in hun streven. Maar in hun doen? Wel, naast ‘klassieke’ stukken worden zogenoemde romantiese spelen ook in de Academie opgevoerd.

Is 't verschil dat meestal wordt aangenomen tussen klassiek en romanties wel 't eigelik grondonderscheid tussen beide? Is niet 't onverenigbaar verschil tussen 't Romantieke en Klassieke te zoeken en te vinden in de oude, maar altijd nieuw blijvende oppositie van jonge scheppingskracht tegen verouderend sleur-leven; - van 't zich-zelf willen wezen en blijven van de jongeren tegen navolg-neiging en opdring-drang van verouderden en verouderenden, vooral van on-eigenlanders?

De overgang tussen beiden is vaak 't navolgen van oudere stamgenoten; 't dezen zich tot voorbeeld stellen. Potgieter c.s. leunden tegen de XVIIe eeuwse Hollanders. Dezen zijn 't die voorafgaan aan de ras-romantici.

Bij ons zijn dit de Tachtigers; met hun voorgangers, en voorlopers nog vroeger.

En met die laatste volbloed-romantici begint 't:

‘Wij willen 't nu-land en nu-volk hoog opstoten in de vaart van de volken.’

Voor romantici is de Genestet's woord: wees u zelf.

Dit openbaart zich in allerlei. En in elk land, bij elk volk ook anders. Anders in Engeland, anders in Frankrijk, anders in ons land. 't Zit in 't Réveil; en toont zich daar in de Religie: 't wil elk voor zich God eigen maken; geen nagepraat, maar eigen persoonlik leven met God. In moraal gaat 't tot de inspraak volgen van eigen gevoel terug. In Letteren en Taal, in Kunst komt 't individuéle op; maar tegelijk bij velen, de meesten, 't echt-nederlandse tegenover 't onnationale.

Wees u zelf!

Doet Multatuli 't niet? Spreekt Asselijn er anders over? Klinkt niet 't protest van Jan Vos in 't voorbericht van zijn Medea (1665) in dezelfde toon? En Bredero... en zovelen met dezen in koor? Om enkelen maar te noemen en bij de Nederlanders te blijven.

Maar ook de Romaan Lope de Vega kwam er al rond voor uit: ‘als ik een toneelstuk wil schrijven, berg ik alle voorschriften netjes op en zet Terentius en Plautus buiten de deur om ze te verhinderen dat ze tegen me beginnen te schreeuwen...’ Hem volgde Rodenburg vaak na.

Terwijl Coster verwijst naar ‘Aristotelem, Horatium, Scaligerem, Danielem Heynsium,’ die ‘wel ernstlick haer werk daer af gemaakt hebben, om te beschrijven wat in 't toestellen van Treurspelen waargenomen (!) moet worden...’

Zó nu waren de Costerianen nog niet verklassiekt - Hooft bewijst 't best in zijn Nederlandsche Historiën - dat ze niet ook de nevendrang voelden: wees u zelf. En of ook 't Publiek ze niet noodzaakte 't oneigenlandse nagevolgde te verwisselen voor eigen romantiek? Vanwaar anders de klacht van Coster vóor in de Isabella over de toeloop van de toeschouwers naar romantiese stukken? Wat o.m. er duidelik op wijst.

Niet dus 't verschil: d'een romanties alleen, de ander geheel klassiek.

De Academie konkurreerde ook maar tot op zekere hoogte met de Amsterdamse Kamer, zoals elk nieuw gezelschap of toneelklub met een ouder bestaande.

II.

Men heeft wel niet voldoende gelet op de naam van Coster's Stichting.

Vroeger is er o.a. door Gallée opmerkzaam op gemaakt dat ten minste Coster en Bredero meer in 't oog hadden als 't drama-spelen alleen, dat ze in Amsterdam wilden een inrichting voor Hoger Onderwijs vormen. Maar ook hij bleef als anderen, het Toneel hoofdzaak vinden in de nieuwe onderneming.[1)]

In 1619 zegt anders Coster 't zelf, dat ‘de wetenschap haar vlijt aanwenden zou om uit liefd' de burgerij te stichten.’

Bij dat Eerste Nederduytsche heeft men in 't biezonder de nadruk gelegd op ‘nederduytsche’, of men de landstaal als

1) Kalff, Ned. Letterk. (1909) IV 61, Litt. Toon. blz. 10. Vooral Gallée, Acad. en Kerker (1878). Vgl. ook Gallée, TLb. VI (1875) 167.

medium bij onderwijs speciaal bedoelde. Hiertoe trouwens geeft Coster aanleiding: in het ‘Contract’ met het Weeshuis, van 1617, wordt 't doel genoemd: ‘aldaer vyterichten een nederlantsche oeffenschool...’

Maar toch, de stichters bedoelden meer. Deze A c a d e m i e - de Eerste Nederduytsche - werd opgericht in anti-these met de Universiteit in Leiden.

Wat was deze?

Indertijd was door de Brabantse hertog de Universiteit in Leuven opgericht om in zijn romaans-germaans tussenland een eigen Hogeschool te hebben.

Zo stelden ook Prins Willem en zijn nederduitse Staten zich voor, zulk een ‘goede ende vermaerde Schoole, Academie ofte Universiteyt op te richten, tot een vast steunsel ende onderhout der vryheyt ende goede wettelicke regieringe des lants niet alleen in zaecke der Religie mer oock in 't geene den gemeynen burgerlicken staedt ofte welstant belangt, ende oock omme dat de jeucht van de lande van Hollandt, Zeelandt ende West-Frieslandt ende van andere omleggende landen zoo wel in die rechte kennisse Godts als in alrehande goede eerlicke vrye consten ende wetenschappen ter voors. regieringe opgevoet ende geleert mach werden, ende tselffde mede sonderlinge dient tot lof ende prijs des Goddelicke naems, stichtinge zynder Gemeente ende volkomen verseeckertheyt der zelfder landen....’

Synodes en classes hadden de Prins en Staten herhaaldelik er om gevraagd; zó nodig was ‘een kweekhof voor de kercke Christi’ van de Protestanten, allereerst in de Nederlanden maar ook daar buiten.

Daar zou evenals aan die ‘universiteyten van andere onze landen ende provinchien’ - van Philips - dan ook worden ‘vrijelick ende openbaerlick de scientien der Godtheyt, in de Rechten, ende Medicinen, mitsgaders der Philosophien, en alle andere vrije consten, ooc de taelen, Latijn, Greke, ende Hebraicke, gecondicht, gelesen ende geleert....’[1)]

1) Octrooi (etc.) op naam van Philips uitgegeven, van 6 Jan. (1575), bij Siegenbeek, Gesch. Leid. H.S. II 396. - Deze zelfde volgorde blijkt uit de benoeming van de eerste professoren, Kist, apl. 20, 17, vgl. 34/5. En uit de indeling van de Bibliotheek: Siegenbeek, aw. II, 7/8: 1°. Theologie, 2°. Jurid., 3°. Geneeskunde, 4°. Histor., 5°. Wijsgerig., 6°. Mathemat., 7°, Philol.

Deze encyclopaediese orde vindt men nog lang, en ook nu weer verdedigd, in ons land, aan de Vrije Universiteit in Amsterdam.

De theologiese fakulteit stond en staat niet op dezelfde lijn als die van de overige wetenschappen. Of in Leiden de theologie ook alle andere doordrong?[1)]

De Theologie allereerst gedoceerd.

En deze was niet de Rooms-Katholieke, want de Leidse Universiteit werd gesticht ‘zonderlinge mits de verscheydentheit ofte onderscheyt van der religie, ende d'oeffeninge van dien’, waarin de andere ‘niet al verdragende ofte over een comende zijn.’

En voorkomen moet worden dat de bewoners van de Nederlanden ‘veroorzaect worden hem te vervougen, ofte heure jongeren ende kinderen te verzeynden in andere uytheemsche schoolen ende Universiteyten buyten onsen landen ende gebiet, van eender religie mit hem wesende....’

Deze religie was de Gereformeerde, de Calvinistiese.

In 't begin werd van alle studenten de religie-eed gevorderd, waarbij ze beloofden ‘geenerlei leeringe aan te hangen of te volgen, dan die in dezelve Universiteyt geprofesseert ende geleert sal worden, zoo lange sy in dezelve Universiteyt hem onthouden zullen’. Maar in 1577 werd al een wijziging aangebracht. Vele studenten gingen terug om deze eed; en zo werd raadzaam gevonden, ‘umme een yegeliken zijn gemuet vrij te laten.’ Onder de beademing toch te komen van de Calvinistiese geest kan wonder wat uitwerken; de universiteit zou dan dubbel nuttig zijn; 't aantal studenten sterk toenemen, ook omdat vele andere universiteiten, ‘biezonder die van Heidelberg, geheel verstrooid, en van die van Leuven, tans in handen van de gemene vijand, alle studenten verlopen waren.’

Curatoren hielden evenzeer vast aan de ‘dignitas et libertas academica’. Ook de professoren wilden relatieve collateriteit, altans een betrekkelike vrijheid handhaven; al werd in sommige Synodes aangedrongen op erkenning van de synodale hoogheid.[2)]

1) A. Kuyper, Godgel. Encycl. blz. 175.
2) Zie H.H. Kuyper, De opleiding t.d. Dienst des Woords bij de Gereformeerden (1891) blz. 476 v.v. - Vooral De Lind van Wijngaarden, Walaeus (1891) blz. 143.

Aan studenten bleef dus vrijheid gelaten; professoren behielden zich deze uitdrukkelik voor ‘soo veel als.... in alle redelickheydt en billickheydt sal moghelick zijn, nae het gemeene beste ende oorbaer der Universiteit....; curatoren dreven gesteund door ‘Stadtbestierders’ en Staten, vaak naar eigenmachtige onafhankelijkheid; - dit neemt alles toch niet weg, de geest en geloofsrichting van de Leidse Universiteit bleef zoals in het Oktrooi en de eerste Ordonnanties was bedoeld.

Uitgescheiden werd dan ook wat daarbij zich niet aansloot; 't Arminianisme niet zonder heftige tegenstrubbeling; verkapt katholicisme gemakkeliker, als dit er geweest is in 't begin,[1] dan zeker niet onder de theologen, mischien onder de juristen, en litteratoren of medici[2]. De Leidse Universiteit in de jaren na de uitzuivering was kerkelik calvinist-gezind.

In principiéle antithese daarmee zou de Eerste Nederduytsche Academie wezen. Ze kenden dit woord van later tijd mischien niet; maar duidelik was hun de zaak, 't blijkt telkens; - mogelik zelfs meer dan ons; zij voelden 't grond-verschil, waar wij vaak onderscheiden oppervlakkige kleinigheden.

Of Coster dit zijn plan publiceerde? In zoveel woorden niet; 't is niet bekend altans. Maar blijken zijn bedoelingen niet duidelik uit zijn daden, uit zijn grote en grootse opzet? Dat was toch niet uit eenvoudig provinciale naijver om ook Hoger Onderwijs te willen hebben in 't wereld-stad-wordend Amsterdam; was niet alleen om Italië te willen nabootsen ‘in 't klein;’ - zulke plannen wijzen op meer. Hadden anders de predikanten zich zo verzet?

't Was wel een soortgelijke stichting als van de andere kant - een protest er tegen? - uit- en in-één-gezet werden in het niet uitgevoerde ‘Plan tot stichten eener nationale Universiteit,’ waarin meer vakken nog zouden gedoceerd door professoren, maar ‘alle doende professie van de Gereformeerde Religie.’

1) Bertius, prof. in zedekunde (tot 1619), werd katholiek; Lipsius (Hist. en Recht, 1578-1591) eveneens.

2) Zie voor deze volgorde Kuyper Theol. Encycl. II 169.
Arminius stierf in 1609; afgezet werden Bertius, professor in de zedeleer, Barlaeus die logica doceerde; Coddaeus die hebreeuwse, en Meursius die griekse lessen gaf; Jacchaeus, de man voor natuurkunde. Nadat in November 1618 ook het Curatorium was ‘omgezet’.

Wanneer Coster 't al geheel heeft verzwegen, zo was dit een taktiek die meer voorkwam. Inzonderheid werden er zelfs, met meer of minder recht, van beticht de Remonstranten in 1619.

Men dééd toen, en zei weinig, als 't niet nodig was; 't waren allereerst mannen van de daad in die dagen. Maar blinkt wat Coster wilde toch niet in alle kanten uit bij 't gehele program? en hoe hij dit toelichtte: èn dadelik bij de opening, èn later in volgende jaren telkens weer? Tegenover 't Calvinisties Leidense centrum van wetenschap zijn plan: de Eerste Nederduytsche Academie, op andere grondslag.

Hier geen wetenschap in dienst van de 'Godtheyt.'

In deze eerste Nederlandse Vrije Universiteit in Amsterdam zou men Apollo en de Negen Muzen veréren, op voorbeeld van Athene.

Toen de Leidse Universiteit de 8 Februari 1575 plechtig werd geopend, hield men een optocht. In de stoet kwam een overdekte speelwagen vooraan, met 'n vrouw in een eenvoudig wit kleed, genaamd S. S c r i p t u r a , de Heilige Schrift; naast deze wagen liepen de vier Apostelen Mattheus, Marcus, Lucas en Johannes, 'die van de geest gedreven, tot ons nut en lering, de Evangeliese Historiën beschreven en nagelaten hebben.' Er volgde een personage op een eenhoorn te paard, als Justitia sierlik 'toegemaakt' met gebonden ogen, in de ene hand een bloot zwaard, in de andere de weegschaal, rijdend tussen vier oude vermaarde rechtsgeleerden, Salvius Julianus, Papinianus, Ulpianus en Tribonianus. Medicina kwam te paard, met een 'boekske van deselfde wetenschap' uitgerust en enige medicinale kruiden in de hand, tussen de oude geneeskundigen Hippocrates, Galenus, Dioscorides en Theophrastus. Ook P a l l a s of M i n e r v a vertoonde zich, in de welbekende uitrusting, maar 't laatst, vergezeld van de wijze Aristoteles en Plato, van Cicero en de geleerde Vergilius.

Al die groepen waren vergezeld door lakeien en hellebardiers, op zijn ouwerwets gekleed en gewapend.

De stoet, waarachter tal van autoriteiten, werd opgewacht in 't Rapenburg door een 'triomfantelik schip,' waarin Apollo met zijn Negental was gezeten 'op de oude wijze toegemaakt,' aan 't roer Neptunus, die met zijn zeebaren - een duidelike toespeling op wat gebeurd was - de

geleerdheid langs 't water scheen binnengebracht te hebben. Gezamenlik voer en trok men naar de Universiteit, waar Apollo en de Muzen de verzinnebeelde Fakulteiten plechtig begroetten.

Ten slotte hield professor Caspar Coolhaze een redevoering over de Lof van de Godsdienst.

In onze tijd zou men dit alles een maskerade noemen en er geen verder gewicht aan hechten. Maar in die tijd? Past onze nieuwerwetse opvatting bij de geest van toen? Of bij de opvoeringen in Ober-Ammergau van nu nog?

Evenmin als de oude Sinnespelen zo werden beschouwd; evenmin als de Landjuwelen: 't zijn ernstige voorstellingen.

Men beeldde er dieper zin mee uit.

Daar dienden ook de Vertoninghen toe, in de XVIIe eeuw nog, als Coster opvoert in Amsterdam. Men voelde toen alles voor 't symbolieke, en in veel symboliek.

Dat toont ook Coster in Amsterdam, de 1e Augustus 1617. Daar dan geen plechtige optocht. Maar de Academie presenteert zich met een toneelspel waarin Apollo, gevolgd door de Muzen, komt meedelen dat zij uit Griekenland zijn gevlucht, en gastvrij in Amsterdam ontvangen.

Een jaar later viert men in de Academie ‘de ghewenste Bruyloft van Apollo Vader en Voeder van Consten en Constenaren met de eenighe en eerste Nederduytsche Academie; verzaemt op den eersten dach der oegstmaent in 't eerste Jaer der stichtinghe’.

Alle goden van de Olympus komen bijeen; en natuurlik weer de ‘Negen Zang Goddinnen’; daar is zelfs Neptunus en Plutus, en een ‘Rey van Hemel-lieden.’

De enige Nederlanders zijn de stommen: ‘het IJ en den Amstel’.

Pallas Athene neemt duideliker als ooit positie tegenover de Leidse wetenschap. Zij lokt met:

> ‘Neerlantsche Volck, begeert ghy Wiisheyt, niet in schiin
> Of valsche waen, maar in der waerheyt, komt by miin
> Warachte Wiisheyt breng ick uyt des Hemels
> zalen...

Zij legt nadruk hierop

> ‘Van dat ick eerst den bodem van dit lant betreden
> Hebb',... hebb' ic in alle vlijt ghezocht
> Dit volck te leeren hoe men 't voech'lijckst leven mocht
> ... (naar) Konst en Wetenschap....’

Konst en wetenschap als zedelik- en godsdienstig-onontbeerlik, aangeprezen, in een tijd dat beide goed en wenselik, maar Geloof 't énig-nodige werd gevonden; aangeprezen aan gelovigen, bij wie ‘de Wetenschappelike bemoeiing de eis moet laten varen om in hun levenswaardering de eerste plaats in te nemen’.

Dat men hun aanwees

> ‘hoe veel geleertheyt dede
> Tot vorming van goede' en menscheliicke zede.’

kon er mogelik mee door; maar ook wordt verkondigd dat

> ‘Gheleerde wetenschap....
> Doet dan den mensch gherust van ziel en zin te wezen
> Dees 's levens leunstock, waer op 's menschen leven steunt....
> Deez maeckt dat hier de mensch in eeuwigheyt niet sterve....
> En ‘In tijdt van zwaricheden.... Troost zij den mensch.

Meer nog, Terpsichore is overtuigd:

> Gheleertheyt is een gezellinne van de deught,....
> Dit weet z'uw met deez luyt ter zielen in te speelen.
> Deez' zal u leeren Socratis gheduldicheyt
> En Aristotelis wackere naersticheyt
> In het gronderen van diepe verborgentheden
> En alle dinghen te verklaren met de reden.
> Wat nut Pythagoras met zijne zwiich-konst dee,
> En waer toe Crates 't gout en zilver in de zee
> Als tegenstrijders van de deugt heeft wech-gesmeten.
> Maer leert doch by u zelfs eerst niet-met-al te weten.[1)]

1) Themis zelf zegt nog: 't Volkx hooghste heyl dat is gheleghen in de wetten,.... ick zal u leeren onderscheyt Tusschen het ongherecht' en de gherechticheyt.

Niet blijkt bij deze Coster-mannen ‘de vreze Gods 't beginsel van alle wijsheid’,[1] als het fundamentum van alle wetenschap; maar wel constateren zij de ‘meerderheid van de Wetenschap boven 't Geloof’. Ja meer nog: onwetendheid is de basis van 't geloof’, zo meenden velen, door hun tegenstanders kortweg genoemd: lieden zonder religie.

De Calvinist Walaeus gaf in Leiden college over de Ethica van Aristoteles, maar van alle kanten beschouwd en opgehelderd met en in 't licht van de christelike waarheid. Met zo te doen wilde hij ‘alleen dit ene, de noodzakelike lezing van de klassieken onschadelik maken’ voor de christen jongelingen.

Daartegen schreef de Libertijn Heinsius over ‘De Leer van Plato, raeckende het leven dat naer den geest geleyt wordt’. Dit werk te bestuderen, drong Coster aan; evenals hij tot beoefening maande van Scaliger, en Horatius, en Aristoteles. Maar vooral Plato, achtte hij wenselik, in zijn voorrede van Isabella in 1619. Hoe was dit alles in strijd met de Synodale bepalingen, waarbij vastgesteld was: ‘bijaldien eenige questien mochten voorvallen, tegens dewelcke de Heylige Schriftuyre als tegenstrijdigh soude konnen ingevoert werden, dat als dan de philosophi zich niet en sullen onderwinden de Heylige Schriftuyre uyt te leggen na hare principien, maar boven al voor den oppersten regel houden, dat het geene de menschen van Godt door de Heylige Schriftuyre is geopenbaert, als de alderseeckerste, voor vast, ende indubitabel gehouden moet werden: Ende of wel het natuurlijcke licht of de menschelijcke reden, hoe klaer, ofte evident de selve oock soude mogen wesen, mochte schijnen, yets anders te dicteren, dat men niet te min meerder geloof aen de Goddelijcke authoriteyt alleen als aen het menschelijck oordeel heeft te attribueren; en dat dien volgens de Philosophi haer van soodanige saken, die tegens de Heylige Schriftuyre strijden, sullen afhouden, om die te verdedigen, of voort te setten.’

Men hoort in die philosofiese afwijkingen de Coornhertse denkbeelden zoals hij die uiteenlei in de Wellevens-conste, - van

1) Zie Hommius, Oratio (1619), aangehaald bij Wijminga, Festus Hommius (1899), blz. 381.

hem, de ‘Prins der Libertijnen’; - zijn 't ook niet de ‘ongodtsdienstige’ ideeën van Erasmus, - van al de echte Renaissancemannen? Die als Paganisten ‘haer deel op aerde stellen’; in plaats van God: de mens plaatsen; - welk doen zij zelf erkenden, in en door hun woedende aanvallen op de tegenpartij. In 't oog van wie alle sekten en opinien ‘eveneens’ waren zoals Baudartius 't noemt.

Coornhert zegt 't ronduit: ‘In 't ghene ick wete, en magh ick geensins, maar in 't gheen ick geloove ende hope, mag ick wel dolen. Hier inne door yemant beter onderricht zijnde, sal ick lichtelijck een yeder, maer in 't geen ick wete magh ick nyemanden wijcken’. Dan was uittemaken ‘de groote verscheydenheydt van meyninghen in saken des gheloofs, die nu al is, daghelijcx toe neemt ende bij koevering aanwassen sal....’

Coster herhaalt in de Iphigenia met zijn: dat de predikanten ‘belachelyck om raeseltgens krackeelden’, wat Coornhert al schreef: ‘daar wroetmen diep om te gronderen de drievuldigheidt, der dryer persoonen onderscheydt, de twee naturen in Christo, oock de wijse vande menschwordingh Christi, ende of Christus na syne menscheydt een sone, dan een schepsel Godes is, of Christus na syne menscheyt over al is; oock de predestinatie, de verkiesinghe Godes (nu God betert by na noodlijcke saken gheworden zijnde, soo t' misverstant der selver twee stucken alle goet opset ende beteringe der menschen belet of wech neemt) met meer andere deser ghelijcke hooge trappen inde leere, die de Leeraren meest al selve segghen voor allen menschelijcken verstanden te hooge, ja onbegrijpelijck te wesen’.[1)]

Drong niet dezelfde geest deze mannen om toenmalige Politieken te wezen?

Geen soevereiniteit in eigen kring.

De Franeker professor Ruardus Acronius stelt dit zo aanschouwelik voor, in zijn Noodwendig Vertoog, van 1610.

‘Neemt exempel van een schip dat zijn stierman heeft, en daar een Capiteyn met soldaten in is, die vaart om teghen syn vijant te strijden. In dit Schip heeft de Stierman sijn regieringhe ende ghebiedt, onderscheyden van des Capiteyns regieringhe ende ghebiedt. De Capiteyn heeft

1) Coornhert, Toe-eyghen Brief.

sijn regieringhe ende ghebiedt onderscheyden van des Stiermans regieringhe ende ghebiedt. Nochthans moeten beyde de Stierman en de Capiteyn, onder malkanders ghebiedt staan, en over malkanderen ghebieden en regieren. De Capiteyn moet onder des Stiermans regieringhe ende ghebiedt staan, zoo vele het stieren van 't schip belanght, dat het aan gheen strant, zantclippe, stootte, ofte andersins op 't droghe ghezeilt worde. Want des Capiteyns en aller soldaten welvaren hangt daar aen. De Stierman moet wederom den Capiteyn daerin gehoorsaem wesen, ende onder sijn ghebiedt staan, dat hij het Schip nerghens dan na den vijant stiere, teghen welcken de Capiteyn met sijn soldaten ten strijde gaet, ende dat hij 't schip, als zij omtrent den vyant gekomen zijn, den slach beginnen zal, ende volbracht moet worden, alsoo regiere datter in 't stieren niet versuymt ofte ghedaen worde, daer door de victorie teghen den vyandt verhindert, ofte andersins om den slach te verliezen, oorsake ghegheven worde. Deze onderlinghe onderdanichheyt, ende goedtwillighe onderwerpinghe, is niet alleen orbaerlyc maer zo nootzakelyc dat zonder deselve niets goets aen wederzyde uitghericht kan worden.

Alzoo nu ist ooc met de Regierders der Politiën ende der Ghemeynten gheleghen. Want de ghene die de Ghemeynte Gods ende de Politie regieren, zijn ghelijc die t'samen in een schip varen (want zij zijn beyde eender Ghemeynten lidtmaten) ende onder malkanders regieringhe ghestelt, ende daarom na ghelegentheydt der zaken, malkander ghehoorsaem wesen moeten, zullen alle dinghen wel gaen, ende aen wedersijde een ghewenscht eynde getroffen worden....'

Geen soevereiniteit in eigen kring. Integendeel, de overheid soeverein in staat en kerk beide.[1)] Coster's klassieke Iphigenia wijst dit helder uit.[2)]

Van dat regime was de geniale Huig de Groot de woordvoerder in zijn 'Piëtas ordinum' (1613); dezelfde als de man van 't Romeins-Hollands recht.

1) Zie ook Uytenbogaert, Traktaat van het ambt en author. eener hooger Christ. overheyt in kerksaecken, 1610.
2) De plaat met de beide paarden, die elk een eigen kant uitwillen, staat ook voor in de Armin. Dreckwaghen (1618). Coster nam deze wel over.

Staatsalmacht boven elke andere macht gesteld - àls, in 't Romeinse rijk: 't Caesarisme.

Zo was hun gehele geestesrichting klassiek, ‘heidens’,[1] - ging uit van de latijns-griekse levensbeschouwing, ‘die men even ongodsdienstig als onzedelik achtte’[2].

III.

De plannen met de Academie werden uiteengezet in 't spel van Suffridus Sixtinus, met de titel van: Apollo over de inwijdinghe van de Neerlantsche Academia De Bijekorf, ghesticht door Dr. S. Coster, t'Amsterdam, 1617.

Clio zal geschiedenis en volkenkunde berichten; Euterpe doceren ‘de reecken-konst en metery’; Terpsichore aanwijzen ‘de rechte wijsheyts gront’, en ‘wat profijt 't ghemeen geleertheyt geeft’; Urania onderwijzen ‘'s hemels juyste loop’, de sterre- en heelal-kunde. De andere Muzen zullen kunst geven: dicht en dans en muziek[3].

Voorshands kon men al deze altaren zelfs niet bedienen. Wel blijkt een jaar nà de stichting, uit de verontschuldigingen, waarom men de beloften niet heeft kunnen nakomen, dat men al meer wetenschapspriesters gevonden had.

In elk geval rekende men toch op vermeerdering zelfs nog; Coster openbaart dit duidelik in de Bruyloft van Apollo en de Eerste Nederduytsche Academie, Ao. 1618; dan komt Themis naar voren en belooft:

> ‘Ick zal u dan aller Landen wetten
> Uytlegghen t'uwer dienst....

En Aesculapius volgt, met de aankondiging:

> ‘Ziet Hollants volck....
> Mijn konst is Godd'lijck, vliet ze daarom niet, te leeren.’

Van Theologie - is geen sprake.

Mischien omdat de Academisten bij Apollo met zijn negen Muzen geen geschikte vertegenwoordiger wisten.

1) Zie ook Naber, Calvinist of Libertijnsch? vooral 20, 27, 30/1, 89.
2) Voigt, Die Wiederbelebung d. klass. Altert.; v.d. Bosch, Inleiding op Granida.
3) Vgl. ook Brandt, Leven v. Vondel: ‘De muzyk en andere loffelycke kunsten oeffenen’.

Of was 't, zoals zo veel, onbewust, - altans ze spreken 't nergens uit - een gevolg van de wetenschapsopvatting dat men Theologie konsekwent moet uitsluiten uit de rij van de Hoofdstudievakken, en de bestudering van de Religie naar andere fakulteiten overbrengt. Zoals dit 't geval is bij de Vrije Universiteit in Brussel; en bij meer als een in Amerika. Had Theologie ook voor de humanist wel veel belang?

Latijn en Grieks wordt op 't programma niet vermeld. Maar het toneel, in vertaling en navolging, zou de klassieke geest van 't humanisme uit- en in-ademen.

De Academie zou wezen voor Kunsten en Wetenschappen; het Toneel onafscheidelijk er mee; om zo 't best aanschouwelik te propageren.

Ook zou men de wetenschap

> ‘met de fackel van de duytsche taal toelichten.
> Toelichten, seg ick, met de rijcke duytsche taal,
> Dat duytsch-man ken in duytsch zowel doen als een waal
> In walsch, als grieck in griecks, en in latijn latijnen.....’

Evenals in Plato's Academeia Grieks werd gebruikt, dat elk Athener verstond, - en in navolging daarvan in Florence's Academia de stadstaal ook gesproken - zo zou in Coster's Academie Nederlands worden gehoord.

Dit was naar de zin van veel Amsterdammers. Hadden ze niet als leden van de Oude Kamer gevraagd aan de ‘Bezorghers ende Hoofden des Hoghen Schools van Leyden’ om de landstaal tot ‘een moeder-taal aller ghoeder kunsten’ te maken? En Bredero had ‘een dingh veeltijts beklaagt’, en altijd ‘berouwt dat de geleerde hare geleertheid meer voor de School-geleerde als voor ons uytheemsche-letterloosen-ongheleerde leeren.’

In de moedertaal werden trouwens de ideeën van de Academie 't gemàkkelikst en 't vèr-strekkendst gepopulariseerd.

IV.

De priesters en dienaars van Apollo en zijn negen Muzen waren Anti-contraremonstranten.

Omtrent de leider, de medicus Samuël Coster, herinner ik enkele biezonderheden[1].

Amsterdammer van geboorte, had hij daar zijn voorbereidende studiën wel gemaakt, voor hij in Mei 1607 in Leiden zich liet inschrijven als litterator, en even later als studerende in de medicijnen. In de laatste faculteit promoveerde hij de 30 April 1610. Deze vlugheid evenaart die bijna van Barlaeus, die in 2 jaar in Caën Medicinae Doctor werd. Misschien deed Coster er een jaar langer over, omdat hij de 9 September 1607 gehuwd was met Josina Albrechts dochter van Beuningen, hij en zij 'beyden wonende tot Naeldwyck'. Zij huwden in den Haag. Daar was haar vader jaren lid van de Schepenbank, van 1600-1602 was hij er burgemeester, later, tot 1606, vroedschap in die plaats.

Maar waarom woont Josina in Naaldwijk? Waarom trouwen ze terwijl hij nog student is? Hij was wees; maar ging 't met goedvinden van haar ouders? Zo zijn er meer vragen. Of haar geld Coster's studie vergemakkelikte? Maar bracht zij wel iets mee: eerst in 1613 erfde zij, toen haar ouders beiden in Delft stierven. Of hij zelf niet onbemiddeld was?[2].

Na zijn promotie keert hij naar Amsterdam terug; en wordt in 1613 geneesheer in 't gasthuis, en even later in de gevangenis. Dit blijft hij bijna vijftig jaar lang.

Als schrijver was hij al vroeg bekend. Van hem werd gezegd, - was 't nog vóór zijn vertrek naar Leiden? -

> 'Koster, Vondelen, Breeroo en Victorijn,
> Die nu al toonen wat z'hier namaals zullen zijn'.

Van 1612 mogelik dateert zijn Teeuwis de Boer, en Tysken van der Schilden, dat wel van hem is; in 1615 verschijnt de Ithys; kleur schijnt hij toen nog niet bekend te

1) 16 IX 1579-1665. Zie over hem J. Hobma, Levensgeschied. in Oud-Holland. XVI 225-244. Kleerkooper, Tijdschr. XVIII (1898), 175.

2) Zie de verwijten van zijn tegenstanders over zijn geldgebrek. Dit ontstond niet door 't vroegtijdig sterven van Josina: 't huwelik was beërfd, er was 'n dochter Aertge. Zie Hobma a.w. blz. 242 m. En Vragen en Meded. (1910) blz. 44a. In 1626 hertrouwt hij met Rebecca van Twe(e)nhuysen († Aug. 1658).

hebben, mischien was 't hem nog niet bewust-duidelik; eerst later komen naast de zinnebeeldige voorstellingen op de jaardag van de Academie zijn toneelspelen: de hekel-drama's, waarin hij predikanten aanviel en gelovige Calvinisten; in 1617 de Iphigenia..... Toen zweeg hij een tijd lang, maar in 1626 en 1630 verscherpte hij een uitdrukking, voegde toespelingen en gehele inlassingen in, als zijn oudere stukken werden opgevoerd.

Evenmin als zijn meeste medestanders was Coster antiprinselik. 't Drama van Gijsbert van Hoghendorp: Treurspel van de moordt begaen aen Wilhelm... Prince van Orangien, waarmee de Academie in 1617 opende, is opgedragen aan Prins Maurits. Coster werkte ook af 't stuk dat Hooft begonnen was, de Isabella, en dat zou worden opgevoerd in 't Muiderslot, toen de prins daar gast was. In de 'Vertoninghen A^{o} 1618 tot Amsterdam ghedaen door de Nederduytsche Academie', verscheen de prins 'in den persoon van den Grooten Alexander. Wel stelde Coster Oldebarneveldt hoog. En geen wonder. Maar waardeerde ook Cats niet Oldebarneveldt?

Coster heette een Libertijn; hij was volgens zijn vijanden en tegenstanders 't ook in zijn leven. Men zong van hem op de wijze van Vondel's Otter in 't Bolwerk een tegenzang:

> 'Hy lyckt nou wel een groot Jonck-Heer.....
> De pocken hind'ren hem niet meer.....
>
> Hy sieter nou weer moytjes uyt.....
> Want hy heeft hielen-dal gheruyt.
> Met snollen was het al verbruyt.....

En alsof dat nog niet genoeg was, verweet men hem 'poetsche vryicheden', en zelfs

> 'Hy hadder oock een by zijn meyt'.[1)]

Coster zou van zijn dochter 'de ring van haer moeder geleend hebben', om die aan zijn tweede vrouw te geven, onder voorgeven dat hij ''t fatsoen na wilde laten maecken';

1) Zie De Droes in 't War-garen, 1630.

later vertelde hij dat hij de ring verloren had, maar de dochter ‘sietse haer stieffmoer noch alle dagen aen haer handt dragen’.[1)]

Veel zal kwaadsprekerij, zal laster geweest zijn. Maar waarheid zei men als men hem noemde ‘de groote Arminiaen’. En ‘de Arminianen sijn (niet alleen) Heydens (maar oock paeps)’. Zelfs scheldt men hem een ‘Godtslasteraer’, ‘bang voor Christi cruys’.[2)]

Wie hielp hem? Wie zette wat Coster begon, voort?

Vondel, die Erasmus prijst (1622) als ‘den gouden tolck van 't heylich Nieu Verbond’; die in 't Decretum Horribile, en in 't Lijkdicht op Vorstius al, tegen Calvijn en zijn navolgers opstuift; de ‘vyandt van de Loevesteynsche Inquisitie’, die spot met ‘Dortse Santen’; heftig anti-calvinist: ‘als ik dat volk mag aantasten dan wordt mijn geest gaande’. Mischien spreekt hieruit een dieper godsdienstig gevoel als van Coster. Men noemde Vondel een ‘Voorvechter der Sociniaensche wederdooperen’, zijn Palamedes een ‘seditieus lasterschrift’, waarin uitkomen ‘meer dan turcksche lasteringen van den wederdooperschen geest tegen de Dryeenigheyt Gods.’ Men hekelde ‘Apollo’, ende zijn Camer-Knecht... Vondelens, liefhebbers van de Heydensche ende schijn-heylighe Vryheydt.' Men zong:

> Wy zijn Palamedes moe
> En u ander beuselingen
> Die ghy op de baen wilt bringhen.
>
> Laet de vroome Leeraars rusten,
> Die niet waert zijt dat ghy kusten.
> Haer de hant, gaet na Apol....!

Ds. Witte wrongel kenschetste hem als ‘een voortplanter van alle ydelheyt, lichtveerdigheyt ende Heydensche goddeloosheyt’. De gymnasii rector van den Bos in Dordrecht betwijfelt of Vondel wel een Christen kan heten.[3)]

1) Honden ut de Kerck teghen Den Otter in 't Bolwerck (1630).
2) Lees ook hoe Remonstranten zelf zich uitlieten, in de Handelingen van de Z. Holl. Synode (1619).
3) Antwoort op sekere vragen (enz.) 1630. Alles in de Universiteits-Bibliotheek van Amsterdam.

Wie Coster ook van 't begin af steunde, was Hooft; natuurlik; deze bleef vriend van hem, zijn leven lang, al was 't op 'n afstand; maar met wie was Hooft intiem? Zijn Ware-nar was 't tweede stuk, dat gespeeld werd, en wel daags na de openingsdag, in de Academie.

Hooft, die in de Baeto, als in andere van zijn geschriften, zijn anti-calvinisme bloot legt; ‘die tot de Schrift als Levensboek zich niet voelde getrokken’. Maar deze, die niet van twisten hield, vriend van ‘vrede en geen gevaar’, trok zich terug, na zijn ‘Ware-nar’; zijn Proza-Schijnheiligh laat hij een ander berijmen.[1)] Hij retireert. ‘Koom naer buiten’ schrijft-hij jaren later aan Baeck nog, ‘hier preekt men geen passy..., men raept er geen steenen om de Heeren naer 't hooft te werpen... Ook roert men 'er geen trom, men timmert 'er geen wachthuyzen...’

Wees mogelik Hooft die in Italië wel er kennis van gekregen, mischien er kennis mee gemaakt had, die tegelijk met Coster student in Leiden was, wees deze hem op de Academie in Italië, die door Lorenzo de Medicis was opgericht?

Een zeer gewaardeerd meestander was ook Bredero, die met Coster meeging waar Rodenburg achterbleef. Hij begroette ook de Muzen bij Apollo's optreden in 1618 met een ‘Wellekom’.

Bredero miste wetenschap, hij miste de toen, en later nog, onmisbaar gemeende classiciteit. Of hij dit gemis voelde? Men zou 't zeggen als hij in de Lucelle aan de groten, klassieke namen geeft; en zijn Moortje is de Eunuchus van Terentius verduytst; lees trouwens ook zijn Renaissance-lyriek. Wel ging hij niet als Vondel de klassieken bestuderen, en als Hooft Tacitus na-stiléren; hij ging liever school - en wie geeft hem ongelijk? - bij Tesschelschade, ‘de vriendinne van boecken en van goede letteren’,... die hielp hem - tot...

Maar zag Bredero wel in waarom 't eigelik ging?

Wel noemt hij in een brief aan de Eglentier ‘het stichtelijck boeck van de Wel-levenskunst mitsgaders het troostelijck boecxken van Boëthius’, maar dan heeft hij 't over goed hollands, en 't ‘klaar duytelijck duytsch’ van Coornhert.

Zelf zei hij vaker als éenmaal ‘ware wetenschap moet men van Gode leeren’.

1) Als Eymael in het Tijdschr. van Letterk. gelijk heeft.

Dreef zijn neiging hem de Rodenburgse deftigheid te ontlopen, en vond hij niet bij Coster c.s. het oubollighe hollandse realisme? Liet hij, wie 't conventionele niet beviel, zich daardoor verleiden?

Hij was toch eigelik romanticus; en hoorde principiëel niet bij deze Renaissance-mannen.

En was op de terugweg, toen hij in zijn Spaense Brabander schreef, dat die

> ‘niet en rieckt na Griecksche Tijm noch Roomsch ghewas’...

dat dit werk heeft ‘gheen uytheemsche geur’! Is dit geen beginnend protest tegen 't blazoen van de Academie,

> ‘Fervet opus, redolentque thymo fragrantia mella’

dat 't best weergegeven is met

> ‘Daer noch altijd een damp van Griecksche welspraeck sweeft,
> G'lijck d'honigh weer-reuck vande Thymus van hem geeft.’

Een eigen en eigen-aardige positie neemt Bredero in. Over dit type-Hollander naast Cats is nog heel veel te zeggen.[1)]

V.

Bij velen vond de Academie waardering en steun. Hoger Onderwijs werd gezocht. Had Coster - en zeker velen met hem - niet zelf ondervonden hoe moeilik wetenschap was te verkrijgen zonder een inrichting van Hoger Onderwijs?

Met twee docenten zou de cursus beginnen. Sibrant Hanssen Cardinael was benoemd om de arithmetica te leraren: was 't om de logica er onder door te docéren; wou men laten betogen dat de wiskunde tot andere resultaten kwam als de theologiese wetenschap, - dat drie geen één kon wezen?

Aan Jan Thonis was 't Hebreeuws opgedragen. Waarom begon men met Hebreeuws? Was 't om de Israëlieten te

1) Merkwaardig is, als Bredero een stuk maakt in 't hollands, schrijft Hooft 'n klassiek-verdietst. Zie ook Schepers Taal en Letteren. En nu Dr. Wirth, Der Untergang d. Niederl. Volksliedes, Den Haag 1911.

believen, die in groot aantal overgekomen waren uit zuideliker land? Was 't om de grondtekst van 't Oude Testament te verstaan, en zo commentaren van Calvinistiese Theologen te kunnen criticeren? Zeker hoorde 't er thuis, omdat studie van talen ligt in de Renaissance-lijn. Ongetwijfeld liep men met deze beide docenten niet te veel in 't oog dat men grondverscheiden plannen had tegenover Leiden.

Naar 't schijnt, trokken beiden vele leerlingen. In 1618 wordt in de Bruyloft van Apollo meegedeeld, door Euterpe, dat de lessen gevolgd werden

> ‘In zulcken menicht, dat ghy hier op eene tiit
> Van zulcke tweemael duyst (duizend) en meer gerekent ziit,
> Die d'oeffening altsaem van mijne konst betrachten
> Met naersticheyt....

Was 't nieuwsgierigheid? Wilde men weten waarin nu die heidense nieuwigheden bestonden?

Graden en tietels toch konden niet toegekend; ze werden door de Renaissance-mannen ook minder begeerd; zelfs hadden zij grote minachting er voor; men heette liever een leerling van Erasmus, e.a., dan dat men een academiese tietel kon schrijven voor zijn naam. Vooral in Noord-Nederland sloeg deze mode in.

Vond Coster instemming, velen werkten tegen van 't begin af aan, zoals bekend is. Daarbij waren de Calviniste predikanten vooraan; zij deden wat ze konden om deze ‘queeckplaats van Libertijnen en Arminianen’ weg te werken. Al heel gauw na de opening van de Academie werd in de kerkeraad van Amsterdam ter sprake gebracht: ‘de nieuwe (soo men secht) Academie, gelegen in der nieustadt: datter twee openbare professoren heetten te wesen, een in Arithmetica, genaemt Sibrant Hanssen (Cardinael) mennonist, ende Jan Thonis, oock een afvallich mennonist, in de Hebreuwsche spraecke, - datter oock eenighe spelen van commedien ghespeelt worden die niet en connen profytelijck of stichtelijck sijn.... Is besloten dat men bij de E.E. Burgemeesteren neerstelijck sal aenhouden opdat dit alles behoorlijck door haer Es. Authoriteit soude mogen afgeschaft ende geweert worden...’

De tegenstanders stonden op 't oude, zoals Scabaelje de Rabbi[1] laat zeggen:

> ‘Mij is alhier 't ghebiedt, als Hooft-Leeraer der School,
> Wie raedt u hier soo stout te segghen dat ick dool’?

en Lechi een Jode:

> ‘De Wet verstady niet, noch oock ons wetlijck preken,
> De Wet is ons' alleen, end' wij verstaense wel.’

Uit alles blijkt hoe vooral de niet-Calvinisties-christelike beoefening van de wetenschappen tegen werd gewerkt: dat beoefenen was 't gevaarlike. 't Toneel, och, kwam er bij, maar daarom ging 't niet allereerst.

De Academisten wisten 't best en erkenden 't zelf openhartig; ze zeggen, dat

> ‘ongheleerde schalcken
> Die 't vreesden dat door uwe wetenschap beswalcken
> En in vermindering sou komen haren lof, -
> Bij 't volck verkreghen’....

En de tegenstanders brachten zoveel te weeg dat 't doceren blijkbaar verboden is.

Heeft de kerkeraad bij dit alles ook ruggespraak gehouden met hun hogere leraren? Zoals men later 't deed omtrent de schutterseed in Amsterdam? Mischien schuilt nog een en ander in 't verborgene van de kerkeraadsprotocollen. 't Kan ook wezen dat men raadplegen en samenwerken niet nodig achtte.

Voor zover bekend, hebben Leidens academisten altans zich in deze kwestie niet geroerd. Zagen ze er geen concurrentie in?

Maar de plannen waren groots genoeg; de geest waarin, kwam duidelik uit, de tegenstelling was markant gesteld. Mischien was er geen aanleiding. Waarom zouën ze protesteren? De kerkelike meestanders hadden in Amsterdam de overhand: ze voelden zich sterk. Costers spartelingen leken op stuiptrekkingen.

't Was 'n vergeefse demonstratie, toen Coster in 1619 bij liet tweede jaarfeest het optreden Clio, Urania, Terpsichore, Euterpe, Erato, Caliope en Polyhymnia, allen ‘met een slot aan de mondt.’[2] 't Moest verontwaardiging wekken

1) In het ‘Spel des Gheschils tot Athenen’ (1617).
2) In de ‘Duytsche Academie’ (1619). Sprekenden zijn: Academi, Melpomene, Talia, en Jan Hen.

bij de voorstanders van ontwikkeling en nieuw-gefundeerde wetenschap, als gezegd wordt:

> ‘Seven susters vruchteloos hier woonen.’

Maar wat gaf 't?

Onwillekeurig werden partijen over en weer, maar vooral die van Coster, persoonlik. In de toneelspelen haalde men deze en gene over de hekel, men bespotte zijn tegenstanders; dezen dan kregen meer als eens daarmee een wapen in handen.

Al mocht Melpomene beweren: ‘Thalia betert de ghebreken met aerdich spotten,’ zo had Thalia vaak vele personen ‘op haer seer gheraeckt’; - al werd aanbevolen:

> ‘geckt in 't hondert heen, met niemant in 't bijsonder.
> Noemt niemants naam tot spot.
> Voor alle dingen oock wel letten wilt wat ghij doet....
> Niemant met kleedt, of gang, of woorden te beschrijven.’

de Academisten wisten 't zelf al te goed

> ‘'t kenlyck quaat hier voor de Werelt t'openbaren
> Niet anders u en ken dan haat en afgunst baren’....

vooral om de geest en bedoeling die er in gevoeld werd.

Ergernis wekt tegenwerking. Hoe heftiger in 't toneelspel gehekeld werd, en in oraties in de Academie ‘propoosten’ gedaan werden tegen ‘de kercke ende de kerckendienaren’, hoe meer en vaker de consistorie protesteerde bij Burgemeesteren. Vooral toen Ds. Smoutius in 1620 naar Amsterdam werd beroepen, wel op aandrang en invloed van de ijveraars Ds. Triglandus en Ds. Fabricius, kwamen de ‘bezendingen’, zodat eindelik HH. Burgemeesters aan Coster een wenk gaven. En deze - wat bleef de stadsgasthuisdokter anders over? - ‘hadde geantwoort dat hij hem wilde reguleeren na 't believen van de HH. Burgemeesteren ende niet en sal spreken yet wat tegenswoordich den heeren niet en sal gevallen, oft op solcke tijden alst de HH. niet en sal believen.’

Deze onderworpenheid past de man, die de wereldlike regering als vol-overheid in alles erkent.

In 1621 schijnen de tegenstanders ‘de geburen der instelling tot een algemeen petitionnement’ te hebben overgehaald. Burgemeesters wilden aan deze doleanciën een eind

maken, en dachten de Academie te kopen om te gebruiken ‘tot gerijff van de Ingesetenen 't sy tot de godsdienst off anders’.... Maar Coster die aan 't weeshuis bij contract de helft van de inkomsten afgestaan had. - waarom eigenlijk? - weet de regenten blijkbaar te bewegen hem de stichting af te kopen; de akte daarvan is gedateerd 14 September 1622.

Daarmee trekt zich de stichter terug van zijn Eerste Nederduytsche Academie. En werd deze alleen nog een toneelclub.

VI.

Zo was de eerste Vrije Universiteit, in ons land opgekomen uit partikulier initiatief, verongelukt. 't Was daarvoor de tijd nog niet. Alle Hoger Onderwijs moest van der Heren wegen uitgaan. Werd 't later nog ook niet beweerd?

Niet zonder ironie liet Coster al na twee jaar zeggen;

> ‘Swijcht zo lange tot de Heeren u ghebien
> Te spreecken...
> ...'t spreken is u van uw' aartsche Goden
> De Rechters, nimmer u gerechtelijck verboden.
> Dan laat het spreken maar, na dat ken mercken ick,
> Slechts wt een valsch gerucht, en ingebeelde schrick.
> Ghij doet daar wel aan, want de saack is vry gewichtich,
> De tijt gevarelijck: dies draacht u toch voorsichtich
> En swijcht’....

tot de Heren zouden ‘ghebien te spreken’: Amsterdams regenten vormden 't plan een Illustre School te stichten.

Hoe de stadsregeering daartoe overging; en hoe deze in de geest van Coster voortzette wat hij begonnen was, lag aan de veranderde omstandigheden. In 1622 was de Vroedschap gewijzigd; Van Beuningen, Tulp, Andries Bicker, Jacob Poppen, Frans Hz. Oetgens, Dr. Dirk Bas en Jacob van Neck, waren gunstig voor de ‘dissidenters’ gezind. In 1625 werd hun aanhang in de raad nog groter. Smout beweerde dat er zelfs onder waren, ‘die voorstanders zijn van 't Pausdom,’ en ‘assisteeren het kint der verderffenisse, den Draeck, den Leviathan....’

Ongetwijfeld ontstemde ook het antwoord, dat de Theologiese Fakulteit in Leiden gaf in de bekende eedskwestie van de Amsterdamse Schutters (1628), de ‘Stadsbestierders’. Zo

laten Burgemeesteren dan in 1630 wel toe dat de Iphigenia wordt gespeeld met dat scherpe slotstuk, waarin Coster de predikanten Trigland, Kloppenburgh en Ariaen Smout onder de vrij doorzichtige namen van Eurypylus (wijde poorte), Pultarcis en Ariadeps scherp over de hekel haalt. En of niet in dezelfde onstemming de onder-reden te zoeken is dat Dr. Coster in 1631 een 'vereeringe' wordt 'toegeleyt' van *f* 300, voor 'syn extra-ordinarie diensten, bewezen in de gevangenis'? Zeker had hij ze wel met zijn dokters diensten verdiend, maar of deze altijd zo gul bedacht werd door B. en R.?

Intussen, herhaalde 'klachten soowel van Scholarchen als van andere particulieren', geven Amsterdams Regenten aanleiding om het stichten van een Illustre Schole te overwegen[1]. Deze scholen bestonden ook elders; in sommige werd daarbij Theologie, Jurisprudentie en zelfs Medisijnen gedoceerd; feitelik om 't bezoek aan een Universiteit onnodig te maken.

Of dit in Amsterdam ook bedoeld was? In elk geval als motief werd opgegeven, dat de leerlingen 'meestendeel te vroeghe voor dat sy de beginselen der Philosophie, nodigh tot het vervolgh van hare studien, ghevat hebben, op de Academien raecken, dat oock eenighe van deselve door hare Jongheyd ende door dien sy uytten ooghen van haren ouderen zijnde, gheen ontsagh aldaer onderworpen zijn tot désbauches gheraecken...' Van de waarheid hiervan behoeft niets afgedaan.

De Senaat van de Leidse Universiteit en de Regering van de stad Leiden poogden de oprichting te verhinderen. Daarbij sloten zich in 1630 de Zwitserse 'republijcken' aan. Zij zonden een schrijven aan de Academie tot Leiden 'de nova condenda academia Amsterodami'; en 'formaliseerden haer teghen de Amsterdamsche Proceduyren en het oprechten van een Illustre school'. Immers, ze vreesden zeer, waren er van overtuigd, dat niet de rechte leer, maar de Arminiaanse, en verder ook het verderfelike Socinianisme, ja zelfs de meest monstrueuse opinies zouden gepropageerd worden.... 'De ogen van de gehele gereformeerde wereld waren op Leiden gevestigd.... Laat men dus doen wat men kan om de oprichting te verhinderen.'

1) Resol. Boek Vroedschap van Amsterdam, 'den laesten decembris' 1629.

Dit vond men geen ongeoorloofde inmenging in andermans zaken; - of men 't nu zou toelaten? - Zo had zich in 1610 de engelse gezant Winwood gemoeid in de zaak van Vorstius.[1] Ook waren tot de Synode van Dordrecht uitgenodigd de gereformeerde kerken van Oost-friesland, en Bremen; de waalse kerken, de gereformeerde kerken van Frankrijk, die van de Zwitserse steden; en afgevaardigden van de engelse koning, de keurvorst van de Palts, en de landgraaf van Hessen. Alle ‘gereformeerde’ landen en vrije steden voelden zich een.

't Calvinisme was, als in de middeneeuwen 't Catholicisme, de internationale aanéensluiting. Vandaar dat de Nationale Synode uitdijde tot een generale, van alle gereformeerden; tot een wereld-concilie op calvinistiese grondslag. En dit moest wel, om ‘één te zijn tegenover Rome,’ tegenover alle tegenstanders.

De Leidenaars konden hun protest tegen de Illustre Schole, en daarmee hun inmenging in een stedelik projekt van Amsterdam, gronden op het oktrooi van d' eigen hogeschool, waarin verboden werd ‘dat in Hollant oft Zeelant eenige andere gelijcke Schole tot eeniger tijt gefundeert ofte opgerecht’ zou worden.

Zij hadden eerst ‘int vrentlijk’ getracht de Amsterdammers ‘te bewegen om van haar ongefundeert voornemen te desisteren,’ maar ‘eenige mondelinge conferentiën en de provisioneele voorslagen van accommodatie hadden geen effekt gehadt.’[2]

De zaak kwam daarop voor de Staten. Door deze werden ‘verscheyden voorslagen ten wedersijden gedaan.’ ‘Midlertijt’ zou ‘pendente lite’ de prelectiën gedurende een maand worden opgeschort. Amsterdam bewilligde hierin niet, maar zou ‘vrywillighlyck 't lesen surcheren, door dien men in die tijd niet wel gereed sel konnen wesen’; en dit ‘in alle gevouchlicheyt, redelicheit ende reckelicheyt (hoewel des ongehouden),’ allen uit deferentie voor de Ed. Mogende.[3] Die de zaak ter afdoening opdroegen aan de Hoge Raad.

1) Denk aan de bemoeiïng in dezen, van de Heidelberger Hogeschool.
2) Zoals staat in de onuitgegeven Geëxtendeerde Sententiën van de Hoge Raad (Rijksarchief).
3) Resol. Vroedsch. 28/9 Apr. 1631 (Amsterdams archief). Mr. Veder dank ik de afschriften van 't origineel.

Voor deze vroegen de ‘eyschers’ van Leiden ‘decisie’, waarbij aan Amsterdam verboden werd ‘in haere stad ofte de jurisdictie van dien opterechten ende intestellen een publijcque Illustre oft andere Schoole, in de welcke de scientie der Godtheijt, der rechten, der medicinen, der philosophiën, ende allen andre vrije consten, oock de talen Latijn, Greecke ende Hebraicke, ofte eenige andere gesamentlick ofte eenige van dien int bijsonder publijckelick ofte openbaer gecondicht ende gelesen ofte geleert soude mogen werden, ofte in de welcke eenige publijcque disputatiën ende oeffeninge in eenige der voorsz scientiën, consten ende talen souden geschieden, nochte tijtelen van doctoren ende magisters in de selve scientiën ende consten te verleenen.’

De verwerers voerden daartegen aan, dat zij zulke uitvoerige en grootscheepse plannen niet hadden; ze wilden maar wat meer uitgebreid onderwijs voor de jonge lui, dat de ‘jeucht de welcken alberijts eenige notable progressus in humanioribus hebbende gedaen, uyt de triviale scholen tot de voorsz. publijcque lessen souden werden gepromoveert omme aldaer verder geoeffent, onderwesen ende tot de accademische studiën ende faculteyten ende andersints bequaem te werden gemaect...’ Ook wilden zij 't zo inrichten dat het was ‘met eenen ten dienste van sodanige verdere persoonen (dewelcke Godt loff binnen haere stadt in seer goede getale waren) die tot recolement van haere vorige studiën te mets in praedictis publicis praelectionibus sich souden laten vinden...’

Voor zulk een inrichting hadden zij dan ook een onderwijs-programma opgesteld: en wel dat ‘superiori ordine classis primae sullen werden geleert’[1] toen bekende werken, zoals blijkt uit de simpele en sobere aanduidingen; waarbij voor onze tijd enige toelichting wel niet ongewenst is.

Vooraan stond dan 't werk, de Physica Magiri - tekenend

1) ‘Phisica Magiri, Ethica Walaei, Aritmetica Gemmae Frisii, Sphera Sacrobosci, Item propter universalem historiam romanum et externam Florus et Justinus Item Sulpitius Severus Item exmela Dodonaj ent (et?) sextem (Sextum?) precipius Ortelii tabulis situs nobin (totius?) orbis terrarum regionum, sullende de publijcque lessen in desen nijet anders sijn als sodanige praelectiën als bij de voorsz ordre uijtgedruct werden, soo in philosophicis als historicis...’ (Letterlik naar de Geëxtendeerde Sententiën van de Hoge Raad). Zie nu ‘Navorscher’ van Mei.

begin, dat dit voorafgaat aan de Ethica. Deze Magirus was wel de befaamde Marburger professor ‘in physicis,’ die uitgaf A^{o} 1591: Physiologiae peripateticae libri VI.

De Ethica van Walaeus was 't genoemde werk van Aristoteles, voor de christelike jeugd bewerkt; de tietel was ‘Compendium Ethicae Aristotelicae ad normam veritatis Christianae revocatum.

't Spreekt dat er ‘aritmetica’ zou gedoceerd worden, en wel uit de ‘Methodus Arithmeticae, Antwerpiae 1540, van Gemma Frisius, die een eeuw vroeger als Leuvens professor roemrijk in en over die wetenschap handelde.

Voor kosmographie nam men een algemeen gezocht boek, met goede inleiding. Vier eeuwen lang werd geleerd uit de “Tractatus de sphaera mundi” van Johannes a Sacrobosco (Holywood bij Dublin), die in 't midden van de XIIIe eeuw in Parijs leraarde. Het boek werd herhaaldelik gedrukt, o.a. in Heidelberg A^{o} 1558 “cum Phil. Melanchthonis praefatione.”

Verder werden de geschiedschrijvers Florus en Justinus te behandelen opgegeven. Daarnaast: Sulpicius Severus; die in 't begin van de V^{e} eeuw na Chr. “Chronicorum lib. II” schreef: een geschiedenis-overzicht van de schepping af tot op zijn eigen tijd, naar de beste gegevens; 't werd genoemd een aangenaam leesboek over de bijbelse geschiedenis en de tien christenvervolgingen; en handelt ook over de Ariaanse ketterijen, en de Priscilliaanse geschillen. Na de uitvinding van de drukkunst was en bleef dit werk meer als anderhalve eeuw een zeer gebruikelik handboek. O.a. werd het uitgegeven door J. Drusius in Arnhem, 1607.

Of ook een verkorte Mela op de werklijst stond? En Dodonaeus? Erg duidelik is dit niet in de tekst van de Geëxtendeerde Sententiën van de Hoge Raad.

Ook schijnt 't werk van Sextus gebruikt: dan was dit de spreukverzameling uit de derde eeuw, die op naam van een Sextus gezet, maar wel van allerlei spreukdichters is bijeengebracht, “daher die bald stoische, bald pythagorische, bald platonische, bald christliche farbung.” Zeker mocht een dergelijk boek over spreuken niet ontbreken, als handleiding.

Voor de aardrijkskunde stond op de seriës de beroemde Ortelius († 1598), de geograaf van Filips. Van hem kwam in 1570 uit het prachtige Theatrum orbis terrarum sive Tabula

Geographicae et Descriptio brevis regionum orbis universi.' Mischien is dit werk bedoeld.

't Program leek blijkbaar zo kwaad niet; de boeken waren goed en gunstig bekend, Walaeus met name; de noodzakelikheid van een propaedeuties Hoger Onderwijs scheen urgent, - de ergerlike débauches, in die tijd, werden zeker druk en schandelik besproken... - het slot is altans dat de Hoge Raadsleden 'admitteren... d exceptie byde verweerers geproponeert,' bij resolutie van 21 Desember 1631.[1)]

Daarmee was 't proces ten voordele van Amsterdam beslist.

De Calvinisten merkten van dit drijven de arrièrepensée. 't Best bewijst dit de inmenging van de Zwitsers. Zij vonden grond voor hun argwaan in de personen met wie als voorlopige docenten onderhandeld werd. Dat sprak van meer, als alleen voorbereidend onderwijs geven. A° 1629 werd toch als professor in de filosofie en geschiedenis genoemd Caspar Barlaeus. In deze bekende geleerde vond men zeker een bekwaam man, als 'sub-regent of methulper' van 't Theologies College in Leiden moest hij wezen 'wel ervaren inde Nederlandtsche, Latijnsche en Griexe Talen, oock in de Philosophie.' Maar 't was dezelfde Barlaeus die men in Leiden om zijn remonstrantisme had ontslagen. Hij was de bekende voorvechter; inzonderheid in 1616: toen gaf hij uit 'Dissertatiuncula... of Discours waarin met rechtveerdighe vrijmoedicheyt van spreken bestraft werden de ondeugende raedtslaghen ende betrachtingen van sommige Theologanten ende predicanten onses Vaderlandts.' Aangevallen worden de contra-remonstranten Plancius, Trigland, Sibrandus Lubbertus van Franeker, Smout, Festus Hommius, Bogerman, Sopingius, Lydius, Dammannus. Scherp en sarkasties vaak was hij, als in zijn 'Bogermannus □λεγχ□μενος.' Men kende hem in zijn wezen, als hij werd genoemd: 'percoctus Arminianus et Socini faecibus bonâ ea parte delibutus.'

Als tweede professor werd later met hem Vossius aan 't Athenaeum aangesteld om de geschiedenis te doceren. Deze

1) Dictums van de Senttentien.... van de jaere 1631. Ondertekend door F. van den Honert, P. Couwenburch van Belois en R. van Brederode van Wesenberg (Lecta).

was ook in 1619 als Regent van 't Staten-College aan de Leidse Universiteit in 't gedrang gekomen; al hadden Curatoren hem nog gehandhaafd door hem in 1622 tot hoogleraar in de Welsprekendheid te benoemen en ook in 't Grieks.

Al gauw na de beslissing van 't proces, werd 't Athenaeum feestelik geopend; de 8 Januarie 1632 hield Vossius, en daags er op Barlaeus, zijn inaugurele oratie.

Vossius begon met de Geschiedenis van de wereld tot Abraham, te behandelen.

Van Baerle gaf een college over Moraal, volgens de Ethica van Aristoteles; later sprak hij over de Wonderen des Hemels, en over de Kribbe en de geboorte van Christus.

In welke geest beiden hun leerlingen opleidden?

In 1634 werd na lang overwegen in Amsterdam een kweekschool voor Remonstranten gevestigd.

Meer als ergens anders kon men zich hier ‘veiligheid en rust beloven’, nergens zou ‘bequamer’ zulk ‘een queeckhof van jonge studenten aan te fokken’ kunnen aangelegd, waar een gelegenheid was om voorbereidende wetenschap optedoen aan ‘d'Illustre Schoole aldaer onlanx opgeregt.’ Immers dit was gebeurd ‘door aenporren van sulcke magistraetspersoonen, die de voornaamste liefhebbers waren van de vryheyt der conscientiën, en deselvige hadden het met veel moeite daartoe gebragt dat men er twee vermaerde professoren heeft beroepen, die de moderatie beminnen’... Daarenboven ‘persoonen van qualiteyt waren daertoe seer genegen, oock selve om hare kinderen tot het hooren derselver lessen mede te senden.’

Ook ‘toonden eenige van de Magistraet van Amsterdam hunne genegentheit om Episcopius t' Amsterdam’ te hebben, ‘dewijle zij te gemoet zagen dat hunne Illustre Schoole, in welke in den beginne weinige Studenten quamen, door de Studenten van Episcopius wat meerder toevloeijing soude krijgen.’

En zo werd Episcopius professor aan deze Kweekschool; die zijn lessen in de eerste tijd aan huis gaf.

Ook hij was in 1619 in Leiden van zijn hoogleraaramt in de Godgeleerdheid (sedert 1612) ontzet. Bij de contra-partij

heet hij ‘een van de ijverigsten discipulen ende voornaemste voorstanders Arminii’.

Is deze oprichting en samenvoeging - die ten slotte in later eeuw op een zekere incorporatie uitliep - niet duidelik een sluitend vervolg op 't bannen van Smout (1630) en Cloppenburg buiten Amsterdam; en het toelaten van de Remonstrantse kerk te bouwen (1630), van deze ‘haeren tempel christeloos’?

Of de protesterende Leidenaars en Zwitsers goed gespeurd hadden? - -

Coster zweeg, toen de Illustre School werd ingewijd; van hem is altans niets bekend, tot nog toe.

Wie haastte zich 't Athenaeum met een jubelzang te begroeten? Hooft niet alleen, ook Vondel. De zang van de laatste is vol van herinneringen aan de Eerste Nederduytsche Academie, aan Apollo gewijd. Voor hem, vriend van de stichter, was 't verband tussen beide duidelik. Hij nam geen blad voor de mond, wat ‘op sherten grond leit, dat welt hem na de keel’.

En zo ziet hij de Academie in 't Athenaeum:

> O goude lettereeuw! o wijse lent!
> O lucht vol geurs, na 'sonweers dreygement,
> Ick raeskal of Apol is hier omtrent
> Met negen nonnen.....
> Nu yckt de Deughd de sielen met haer merck,
> Nu sweetmen in 't Sokratisch worstelperck,
> Nu boutmen aen de zede- en redekerck,
> Doorgalmt van leering.

VII.

't Ging niet om de kwestie: vóor of tegen kennis-verbreiden.

Zowel de stichting van Universiteiten in Leiden en Franeker, als later in Groningen en Utrecht, bewijst 't voor, en op zich zelf.

Geven niet de talrijke wetenschappelike en vooral populairwetenschappelike werken in die tijd hier gedrukt en herdrukt; de in duizende eksemplaren verspreide geschriften van Cats, van Van Beverwijck, de talloze Reis-, Land- en Volk-

beschrijvingen, om alleen maar de bekende Guicciardini of die van Simon de Vries, van ietwat later, te noemen; de tal van zeereizen, als van de Veer, Houtman, Spilbergen, of die van Colijn; - de vele, vele verzamelingen over allerlei wetenswaardigs, wijzen zij alle er niet op hoe men graag zijn kennis wilde vermeerderen?

Ook in de Eglentier was men niet afkerig van wetenschappelike ontwikkeling.

De vraag was in welke geest.

Rodenburg streefde mee er naar; neem in zijn Keyzer Otto de derde en Geldrada (1616), die cursus over astronomie, zelfs met de ‘afbeeldinghe van d' elf Hemelen’ en van ‘de Hemels gloob;’ of lees in Vrouw Jacoba het college over de ‘Bataviers.’ Zo houdt in een Nieuwjaars dicht van 1619, een sterrekenner 'n gesprek met een Leergierigert over de sterrewichelarij; waarin Rodenburg zich nog ‘verlichter toont’ als menigeen ‘onder zijn tijdgenoten.’ Ook over psychologie en zedeleer houdt hij kleine verhandelingen. De beste poëten zijn, die ‘werken door geleerdtheyts vernuft’; daarom maakt hij van de schouwburg een University Extension, waarin ‘utile dulci!’

En hij had nog iets voor: Rodenburg kon kennis aanbrengen; hij was ervaren in spaans, engels, frans, italiaans, portugees; kende latijn. Vooral ook schijnt hij vertrouwd met de uitheemse litteratuur: Petrarcha, Camoëns, Philip Sidney, en Clemens Marot...

Rodenburg was mischien geen strenge calvinist - in Denemarken altans verdacht men hem van Arminiaans wezen - maar zèker verschilde zijn overtuiging van die van Coster c.s. En zo prijst hij, A^{o} 1617, Vondel als de ‘waerden Godvreesende en stichtelick-kunst-lievende,’ die ‘zijn rymerijen besteed in godzalighe stoffen en de Rijmkunst niet ont-eert noch verquist in wispeltuur'ghe veerskens.’[1] In 1618 komt hij openhartig voor zijn gevoelens uit:[2] V r e s e G o d s komt op 't toneel, en verzekert aan de Eglentier en de Lavendelbloem dat zij sterk zullen zijn en blijven,

1) Opdracht van Hertoginne Celia (1617). Hoopte hij toen Vondel nog van Coster af te houden?
2) In de Eglentiers Nieuw-Jaers-gift (1619) staat R. geheel aan de kant van Prins en Staten-Generaal, Zuidema, Ts. XXI, 259.

‘Zo ghy my bemickt...’
‘Tracht ghy te blijven die ghy zijt, volgt 't gheen ik rae:
Blijft ghy met Vrese Gods..!’

Dit stuk sloeg blijkbaar sterk in; waarom Coster 't wel nadeed in zijn Isabella. Trouwens, Rodenburgs stukken bleven zeer bekend, jaren later werden ze nog opgevoerd.

Rodenburg werkte met de daad: van 't toneel moet ontwikkeling in de maatschappij uitgaan; 't moet beschavend werken in christelik-zedelike zin. Daarom geen grofheden, - naar zijn eeuw-gevoel:

‘Spreeck ghy niet plat na d' Amstels volck'ren wijze’.

Ja, ‘alst zo waer - zegt hij zelf - dat ick bemerckten mijn penne een zilb mocht voort brengen 'tgeen de aanhoorders oft lezers zoude moghen verargeren, ick banden de rym kunst gantsch uyt mijn gheneghentheyt...’

Bij velen vond dit ‘anklang’, vooral bij de toongevende beschaafde conservatieven. Ook daarom ging de staatsamtenaar Rodenburg wel niet met Coster mee, vertoonde zich niet in de Academie; zoals hij ook zegt: ‘na ik onderricht ben van die academie, want ik niet kan spreken van ghezien’. Evenmin als de ‘bezondere treffelycke mannen’ er kwamen, die ‘hun kinderen ernstich verboden die plaetzen te schuwen!’ Was 't daarom ook niet de stads-gasthuisdokter Coster geraden om zich terug te trekken van 't publiek meedoen?[1)]

VIII.

De geest die uitging van de opvoeringen, ook van die in de Academie en Schouwburg, maakte dat de predikanten in 't algemeen zich tegen 't toneel gingen keren. Die geest gaf en wekte ergernis. Men zei: ‘dat de autheuren’ van de toneelstukken ‘ghemeenlick niet anders en beoogen als dat sy vroome Regenten van den Staet ende yverighe Predikanten

1) Schuilt hierin mede de verklaring waarom C. na verloop van jaren zo goed als vergeten werd; om eerst in de nieuwe studie van de XIXe eeuw tot zijn recht te komen?

in de Kercke, ende derselver Persoonen of beroepingen hier en daer in soecken deur te strijcken.'[1)]

Zo drukt Ds. Wittewrongel zich later er over uit; maar in die geest dachten allen. De Kerkeliken werden tegenstanders inzonderheid door wat opgevoerd werd. Geweerd moet worden 'het gebruyck der heydensche ende schriftuerlycken commedien'; verboden 'comedien, tragedien, battementspelen waerdoor Gods woordt misbruijct ende ijemandt getraduceerd wort'.... ook omdat 'se dickwyls handelen questien van Godes woordt ende sake vanden lande....'[2)] Waarbij verder nog kwam: 'de satyrische en schampere propoosten die onder de comedien (en guychelspeelen) somwylen ghemenght worden, de aenhoorders van deselve tot verachtinge van Godts woord ende de dienaren desselfs als mede der regeringe deser lande, gebracht werden.'[3)]

Want 'de ghemeene Stoffe die in onse hedendaeghsche Kamerspeelen gehandelt wordt... die is in 't gemeen, geyl ende dertel, vol onkuysheydt, wreet, bloedig, meest ontleent uyt de Heydensche Comedien ende Tragedien, die vol superstitien, grouwelicke afgoderyen, Godts lasteringhen ende versierde fabelen ende leugenen zijn. Ofte soo die van nieuws door eenige Componisten, ter occasie van het gene dagelicks in de Wereldt omgaet, by malkanderen wert gheraept, 't is vol beschimpinghen ende bespottinghen van Religie ende Godsdienst....'

Door dat alles werden 'de menschen van de ware Godsalicheyt tot de ydelheyt ende ongebondenheyt deses werelts afgetrocken.' Van deze 'rechte scholen des satans' moesten 'alle christelicke huys-vaders ende huys-moeders... een afkeer ende grouwel hebben.'[4)]

Het spelen van toneelstukken was op zich-zelf 'een middelmatich ding': zoo beslisten de Deputaten (A^{o} 1603) in zake 't komediespelen in Alkmaar van Ds. Venator; deze had 'met

1) Ds. Wittewrongel, Oeconomia Christiana II (1661) blz. 1175. 't Eerste dl. kwam uit in 1653, werd in 4_{o} herdrukt in 1665. Zie Aenspraeck in II dl. blz. 4.

2) Zie Acta Synod, van Edam (A^{o} 1586); van den Haag (1591).

3) Plakaet tegen de sabbathschenderij (Amsterdam) 1624, bij Wittewrongel II, 1175.

4) Zie verder Schotel, in Tilburg. Avondstonden, blz. 116, 193 vv.

nodinghe ende toeloop van mans, vrouwen, jonge gesellen ende dochteren eene heidensche comoedia uth Terentio, Andria genoemt, met musyck.... niet sonder merckelyke lasteringe der vianden der waerheit, ergernisse ende ontstichtinge der eenvoudigen.... doen speelen....' Het gedrag van Venator werd verder afgekeurd, omdat 't toneelspelen niet overeenkwam 'met de stemmicheit ende weerdicheit des predickampts, en niet met den schuldige plicht eens getrouwen Herders, die oock in middelmatiche saecken sonder ergernisse behoort te wandelen.'

En 't is nog 'wat anders een stichtelicke Comedie ofte Tragedie te dichten ende die te lesen, als de selve op een Heydensche wyse met soo veel toestel tot vleeschelick vermaeck om geld te spelen'....

Vooral het school-drama werd toegelaten, 'in dien der maer allerley vermommingen, reijen van mans en vrouwen, misbruycken van Gods naem, alle nijpende en steekende schertzerijen t'enemael afgescheyden bleven,' en ze alleen dienden om 'dese en gene, of tot de kunst der welsprekendheid of tot et aenleeren van eenige goede manieren, voordeeligh ende behulpsaem te zijn'....[1)]

In principe waren lang niet alle streng-gelovige Protestanten tegen het toneel: vertoont zich in onze tijd weer niet 'tzelfde verschijnsel?

IX.

Na 't uittreden van Coster, na de plannen voor een Athenaeum en de stichting er van, had het geen reden eigelik om Academie, die niets als een toneelclub geworden was, en Oude Kamer langer gescheiden, en niet samen te doen gaan. Zo verenigen zij dan ook hun hoofdkwartier in de Amsterdamse Kamer, onder de gecombineerde zinspreuk: Door IJver in liefde Bloeyende; met 't oude blazoen: bij een rozestruik een bijekorf, maar nu gedragen door een schildpad.

Men voert daar stukken op van - Rodenburg; hij laat

1) Sleydanus. Ook Calvijn aan Farellus, aangeh. bij Schotel, *Tilb. Avondst.* blz. 220; zie verder omtrent Calvijn, Beza, Rivet, e.a. *ald.* blz. 176.

duidelik uitkomen hoe voor hem de Academie terugkeerde in de Oude Kamer[1]; de Academisten hadden gedwaald.

In het Athenaeum evenwel ging de idee van Coster over, die hij belichamen wou in zijn Academie; 't principe: wetenschap naar vrij onderzoek te geven, zonder kerkelik dogma; waarbij men zich niet laat weerhouden door: ‘Kritiek mag alles onderzoeken.... alleenig maar 't kritiekste niet’.

Begin 1617 gaat de Nationale Synode kans van slagen krijgen; Coster zag vooruit, dan ging Leiden ‘om’; hij, een man van initiatief, achtte nu zijn tijd gekomen.

Zijn Vrije Universiteit, uit partikulier initiatief, mislukte; - de Illustre School, van ‘stadsregierders’ gesticht, ontwikkelde zich, veel later, tot Universiteit.

Toch, 't stichten van deze Eerste Nederduytsche Academie is 't voor 't eerst in 't publiek brengen van de ‘antithese’ in de wetenschap. De eer daarvan, voor Nederland, komt toe en blijft aan de medicus Samuël Coster.

BUITENRUST HETTEMA.

1) Tot in 1637 de Schouwburg werd gebouwd.

Pindarus' dood.

I.

1.

Mijn Vriend: hoe schoon is Pindarus gestorven,
Een Dichter als ik, die zich had verworven
Vriendschap en vreugde in 't zonnig zomerland
Van de jonge Grieken, zijn blijde hand
Sloeg !ier en luit, en helder uit
Zijn hart en keel (zooals ontspruit
Een beek uit een bron) zong geluid,
Waterklaar en zuiver als zon,
Dat den Dichter zooveel vriendschap en vreugde won.

2.

Mannen, die met den wazigwarmen morgen
Uitgingen om 't rijzend graan te verzorgen,
Hoorden vroeg aan den weg spelen zijn lied
Luitbegeleid, want langer sliep hij niet
Dan hem de lust naar liedren rusten liet.
Geen jonge vogel zong als hij, een Dichter,
Verheugd van hart, het zware werk werd lichter,
Lustig voor wie in den dauwenden dag
Van zijn lied genoot de uitlokkende lach.
Zilver en zuiver.
Leunende op hun spa
Deunden de mannen zijne deunen na
Glimlachend zoekend, maar zij vonden niet
Zijn eenvoudige zuiverheid van luit en lied.

3.

Middag. Wanneer bloeiende jongens warm
Moe-gestoeid staakten hun lachend alarm
Kwamen zij vleien voor zijn open raam
Met lach, die lokte, en menig lieven naam,
Dat hij zou spelen lied en lustig woord,
Waarvan de scherts een jongenshart bekoort.
De Dichter hoorde hun woorden liefkoozen,
Hij voelde zijn hart slaan, zijn wangen blozen.
Mijmerend, in zonnige droom gevangen,
Vond hij vleiende liedren, blijde zangen,
Een spel van verzen, gelijk speelsche dans
Van jongens in zomerland, wier verlangen
Naar volle vrijheid zich uitviert. Onrustig
Luisterden alle makkers, 't hart bewogen
Door rappe maat van 't lied, dat licht en lustig
Verliep, terwijl de gouden zonneglans
Schemerde in het schaduwdiep van hun oogen.
Zij hoorden zijne stem als een lokfluit
Van zilver, maar zilverder, en 't geluid
Der donkre snaren, die zijn snelle handen
Tintelend grepen en ruischend ontspanden.
De zanger zag den Hemel en de zon
Van 't godlijk licht eeuwig-wellende bron,
Maar schooner dan zon en de hemelbogen
Waren de jongens, juichend, opgetogen,
Roepend en hijgend. Maar bedaarder
Liet hij 't lied gaan. Hun oogen werden klaarder,
Op 't zonnig gras lagen zij luistrend rond
Den jongen Dichter, die in 't hart bewogen
Door schoonheid en vriendschap zijn liedren vond.
Ruischende vlood lieds lachende gerucht
Zoolang licht bloosde en bleekte in blauwe lucht,
Tot schemer en schaduw hemel en veld betogen.

4.

Avond. De moede mannen van den akker
Kwamen na de rust van hun avondeten
Bij Pindarus in geurgen tuin gezeten

Zij bleven graag bij lied en luitspel wakker.
Hij speelde en zong mild. Maan en hooge sterren
Schemerden zonnig, zware bloemen bogen
In droom en geur verzonken, zij bewogen
Schaduwend met den wind.
Hij zocht een verre
Droom van geur en zon te vatten in 't Lied.
Ach: de droom vaagde. Hij vond schoonheid niet
Van klare klank en lokkend, lachend woord
Waarmee hij 's middags jongens had bekoord.
Rondom hem genoten de kalme mannen
Van 't werken moew, breede borsten bewogen
Diep-ademende na het ingespannen
Werk op het land. Zij dankten opgetogen
Voor lied en spel, mild van stem, goed van wil.
Maar boven hun trouw verkoos Pindar gril
Van de jongens, zwervend, juichend, nooit stil.
Zijn stem als zilver zuiver, zonneklaar
Werd mat-mistig, van droeve schaduw zwaar.
Een treurnis loomde door het lustig lied,
Zijn hand, die beefde, hield de snaren niet,
Zij kletterden onklaar.
In huis gegaan
Sloeg hij vereenzaamd een dwalend lied aan,
Moew van verlangen en maatloos gemis
Zijn hart klaagde als vogel in vale duisternis.

II.

1.

Met het herrijzen van den schoonen dag
Hernam hij spelen, liederen en lach
Vriendschap en vrede minnend.
Maar als wijd
En zijd het land in vredeloozen tijd
Overloopen werd: hoeven, huizen, dorpen
Stuivend van vonken werden neergeworpen,

Toog hij belust mede in 't woedende veld,
Die liedren liefhad werd een geducht held,
De hand, die koosde, werd een hand, die sloeg,
Het oog haatte hel, dat lief lokte en loech.
Zij weerden troepen van Azië: mannen
Met lansen scherp-geveld, 't hoogkoord gespannen,
Koppen gekapt met manen van leeuwen
Hun keel tierde van schrikwekkend schreeuwen.
Zij verduisterden de zon met een wijle,
Zwart-dreigend dalend, een woedende wolk
Waaruit regenstormen van snelle pijlen
Kletterden fel, en iedre pijl een dolk,
Die wonden beet en wonden uitscheurde
Dat helderrood bloed mannen bont kleurde.
Maar 't leger der Grieken, buigzaam en vast
Geschaard week niet, ving ratelenden last
Der teistrende pijlen. Zij vingen slagen
Van zwaard op zwaard en schild waar felle vlagen
Van vonken uitschoten in één schittring.
Duizenden wien 't lieve leven verging,
Vertrapt, verslagen.
De razende slag,
Duurde tot het trage verzinken van den dag.

2

Des avonds spanden de dampende vuren
Kringen rondom de legers en lange uren
Hielden wakers luisterend hunne wacht.
Huivrend, terwijl nachturen traag vergingen
Herleefden zij den dag: wreede vernieling
Van man tegen man, de plettrende wieling
Der wapenwagens, het dofdreunend dringen
Van ruiters tegen ruiters.
Natte nacht
Hing zwaar van donker-roode schemeringen
Boven legerkamp en vuurwal, daarachter
Klaarde koele maan, bleekten sterren zachter
In eene vage en windenlooze lucht,
De Dichter zat bij 't vuur, aandachtig wachter,
Hij luisterde naar ieder oproerend gerucht.

3

Wee, diep in 't nachtzwart zag hij den woest-woedenden
Veldslag brandend herleven, de roodbloedende
Mannen, zijn makkers, stervende geveld,
Neergeloopen door 't drijvende geweld,
Als hooge bloemen werden zij vertrapt.
Het veld werd van 't wellende bloed verslapt
De grond dronk gulzig door, die van drank zat
Geur ademde in de lauwe mistlucht nat
En zwaar als uit de keel van een man stijgt,
Die dronken van waanzin en woede hijgt.
Dicht naast den Dichter had een donkre jongen,
Voor wien hij in hun dorp vaak had gezongen
En luitgespeeld, den zwoelen, zwaren dag
Als man medegestreden in den slag.
Dan dichtebij, dan ver uiteengedreven,
Vreesden zij voor elkanders bedreigd leven
Meer dan ooit man voor 't eigen leven doet.
Zij weerden slagen en zij sloegen wonden,
Door liefde en door geloften vast verbonden,
Verdedigden ze elkaar, zonnige moed
Stroomde licht door hun dof, krachteloos bloed
Wanneer hun oogen elkander weer vonden.
Toen de dag zwaar neerzonk en woedend week
De vijand van de vlakte naar een streek
Hoog, veilig, voor nachtoverval bewaard,
Werd die jongen geslagen, hoog zijn kling
Hief een Aziaat, in een schittering
Van vonkend vuur viel het scherp-vellend zwaard
In den donkeren jongen, hij brak neer ter aard.

4

De dichter zag, zijn ziel angstig gespard,
Slag en licht herleven in 't dampend zwart
En rood van den nacht. De bloedende dood
Van zijn jongen gloeide, een ellendig wonder,
In pracht van vuur en licht. Die pracht ging onder.
Hij rilde. Er was niets dan angstige nacht
Uit zijn hart welde een martelende klacht

Naar zijn keel. Maar die werd snikkend gesmoord.
Voor 't ellendig wonder vond hij geen woord
Van smart, dat troost. Geen woord van leedstillende pracht.

5

Waar de diepgewonden stierven en jammerlijk
Om 't laatste leven, dat hun snel ontvlood,
Klaagden zij zonder macht, wijl klammerlijk
Doodzweet brandde hun wangen bont en rood,
Daar zong de Dichter zijn stillende en milde
Almachtge liedren, 't fel-wellende en wilde
Bloeden stond stil. Spelende hand bedwong
En 't zingend hart, de wel waar 't bloed uit vlood.
Niemand leed pijn waar Pindar zuiver zong.
Terwijl hij speelde breidde goede Dood
Zijn klare schaduw over 't felle licht
Der koortsende oogen. Het bonte gezicht
Werd vlak en vredig, wijl bevrijd van leed
Bij 't zinken der muziek de moede ziel vergleed.

III.

1.

Wie kan Tijd keeren?
Ach, Pindar werd ouder -
Hij, die Jeugd vierde met menig hoog lied,
De Jeugd lokte met zijn lach hield schoon niet
Van lach en lied.
Schuddende op zijnen schouder
Boog 't hooge hoofd gelijk verdwaasd, zijn oor
Verloor zuiverheid van 't muziek-gehoor.
Het licht vertroebelde in zijn hemelsch oog,
De hand, die snaren hield en snaren boog
Naar de maatgang van 't lied werd machtloos-lam,
Zijn heldere keel rimpelstroef en stram.
Vrienden, die hij líefhad om schoone jeugd,
Dorden oud en grauw, menig jongen mond
Waarvan lach en woord hem zóó had verheugd,
Dat hij schoone liedren voor antwoord vond,

Maakte lacheloos-stom de eeuwige Dood.
Hem, oud en eenzaam, martelde verlangen
Naar lied ter liefde van een jong genoot,
Dat broze blos deed bloeien op zijn wangen,
En weer bleeken bij 't vleien van zijn zangen.
Verdwaasd speelde en zong Pindar menigmaal
Voor zijn zonnig raam een machtlooze taal,
Meenend, dat hij de speelsche jongenstroep
Nog lokken kon met van zijn lied de roep.
Maar die schoon speelden voor zijn vervreemd huis
Luisterden nooit naar 't maatloos wargedruisch
Van snaren, die zijn handen zonder klem
Schudden, terwijl zijne machtlooze stem
Onklaar van klank hem met verdwaasde vreugd
Schooner scheen dan de prachtstem van zijn jeugd.
Geen jongen luisterde.
Als verlaten kind
Weende Pindarus zijn fel-starende oogen blind.

2.

Van onbereikbare jongens was één
Schooner dan al zijn makkers. Helle roep
Van zijn zangstem klonk ver en luidend heen
Den dorpweg over waar bont in de zon
Jongens speelden met hun verheugde troep.
Geen, die als hij de speelschijf werpen kon
Hoog, hoog, opvliegende in klimmende boog,
Dan als vogel dalend met verre vlucht.
Geen jongen, die van hem één drafloop won
Wanneer hun troep Marathon spelend vloog
Wie snelst, wie zekerst, als in strijd geducht.
Op zijn wangen bloeide eene blos zoo broos
Teer-trillende als eene zonnige roos
Opengeloken in een lauwe lucht.
Zijn oogen schemerden als hemel diep,
Waarin pracht van 't volle leven nog sliep,
Maar welhaast wakend.
Wat was schooner licht,
Van de hemelzon of van zijn godlijk gezicht?

3.

Des Nachts rees gelijk zon hoog-opgeklommen,
Dat lief gelaat lichtbloeiend aan de wijde
Hemelen der droomen. De lichte drommen
Van sterren straalden rondom 't heerlijk hoofd,
Dat schooner scheen door sterrenlicht omloofd.
De jongen lachte glimlach zalig-blijde,
Het sterrenlicht werd door zijn lach verdoofd.
O, 't lachend lokken van dien milden mond,
Schemering dier oogen als hemel diep
Wekte 't lied op, dat in den Dichter sliep,
Den machtloozen, die nooit meer schoonheid vond.
Droomend zong zijn hart een wonderschoon lied.
Zoo zuiver en eenvoudig zong hij niet
Op de beste dagen van zijne jeugd.
De jongen neeg 't zalig, hemelsche hoofd,
Zijn blos bloeide voller van hartevreugd
Bij 't verrukt luistren naar Pindarus' liefdelied.

4.

Maar met den bleekenden dag werd verdoofd,
't Wolkenloos schoon der heemlen en het licht
Der hemelsche sterren, het droomgezicht
Vervaagde van zonnige glans beroofd.
Leeg de dag, vaal, verlangen en verlangen
En verlangen hield den Dichter gevangen,
Die droomend al de liefde van zijn jeugd
Genoot en van 't liefdelied diepe vreugd
Maar die tastend in verduisterden dag
Geen vriendschap vond, geen liedren, geen minnende lach.

IIII.

1.

Zomer. De jongens speelden langs den weg
Bij zon en wind met zóó rustloos gerucht
Alsof nog meer wind uit de losse lucht

Op stormen stond.
Een roomgeurige heg
Bloeide roodbont en witbont. In zijn tuin
Zat de Dichter waar zon was. Uit de kruin
Van linden schudde een zoet-gezwollen wind
Bloesem en geur.
Pindar was blij-gezind
Terwijl hij de jongens bont-dravend zag
In 't licht, dat wit over den veldweg lag
En dien jongen, 't meest van allen bemind,
Schooner dan allen, met bloeienden mond,
Zonnig gezicht, goudbruin en rozenrood
Hoe genoot Pindar zijn stem, die gebood
Het snelle spel en allen door zijn bevel bond.

2.

Toen vond Pindarus weer zijn blijde jeugd
En het lied liefdevol bij sierlijk spel
Van gouden snaren schitterend en snel
Waarmee hij zooveel vrienden had verheugd.
Hoor, hoor, zijn lied: het lokte hen, het lachte,
Een onbekende stem, die zuiver, diep,
Liederen zong en door het donker-zachte
Snaarspel geleid de spelers vleiend riep.
Zij luisterden gevangen en bekoord.
Gelokt bogen zij zich naar 't wonder over
De bonte heg, glimlachend om den toover
Van dit nieuw spel en verwonderend woord.
Het was een jongenstem, een jongenslied.
En zij kenden een vriend, die zóó zong niet.
Dan, wijl 't zingen hen vleide, kwamen zij
De heg door, den tuin binnen, dichtebij.
Onder 't geurende lichtbewogen loover
Legerden zij zich om den Dichter rond,
Die, wonder, wonder, oud en omgebogen
Als jongen zong en jeugdliederen vond,
Die hunnen mond in glimlach deden bloeien,
Visioenen lichtschittren in hun oogen,
Roode rozen op donkergouden wangen gloeien.

3.

De jongens werden mooier dan zij waren,
Door 't jubileerend vleien van zijn zangen.
Pindarus zag hun oogen zich verklaren,
Goudachtig kleuren van naamloos verlangen.
De teedre zonnebloemen van hun mond
Bloeiden naar 't Lied open. Met zacht gerucht
Blies hun adem weg in de lichte lucht.
Terwijl de Dichter door hun bloei bekoord,
Schooner liedren en begeleiding vond,
Dan het zingende hart in zijn jeugd had gehoord.

4.

Hunkrend naast Pindarus op 't zonnig gras
Lag de jongen, die de allerschoonste was.
Handen, mond, oogen: zijne schoonheid won
Het van hemel en goddelijke zon.
Zijn mond glimlachte tegen zijne ziel,
Waar zacht droomen van muziek binnenviel.
Hij lag op zijnen rug. De slanke handen
Vouwden rondom de donkergouden wangen,
Die blozend bloeiden. De hemelsche zangen
Van Pindar lieten zijne lippen branden,
En zijn oogappels wijd sidderen van verlangen.

5

De Dichter zag den hemel en de zon
Van vreugde en licht eeuwig-wellende bron,
Maar schooner dan het hooge hemellicht
Was goddelijke glans van 't jong gezicht
Dat de andren overstraalde. Met zijn luister
Scheen hij den hemel dof en de zon duister.
Het hart van den Dichter loofde den Jongen,
Met minnelijker lied dan ooit gezongen,
Ruischende vlood het juichende gerucht
Terwijl de middag verbloeide in luwende lucht

6

De dag verzonk. Duistere wolken schoven
Schemerend dicht. Zware schaduwen gelden

Over het geurig zomerland beneden
En langs de zon, die langzaam zonk daarboven.
En schaduwde eene moewheid over 't Lied,
't Had minnend gelachen heel den middag.
Zoo godlijk heerschend hield de Dichter niet
Zijn schat van snaren in maatvasten slag.
Het lied verbrak. Vale schemering toog
Over 't vertroebelde licht van zijn oog,
Hij zuchtte en legde zijn doodmoede hoofd,
Oogen geloken op de smalle knieën,
Van den jongen, dien hij met melodieën,
Godlijk schoon, daar hij als God schoon was, had geloofd.

7.

Gelijk gestorven lag hij stil. In droom
Van bloemen en geuren zalig verzonken.
Hij sloeg zijn oogen op: twee oogen blonken
In een lief gelaat met vreezende schroom.
De Dichter lachte, wijl zijn moede mond
Biddend bewoog, maar geen woorden meer vond.
Toen wist Pindarus, dat hij sterven ging
In dit schoon-scheemrend uur, terwijl huivring
Van geluk over zoo wonderen Dood
Schooner dan zijn heel leven hem beving:
De wolken eeuwig-hoog, van bleekend rood,
De kristallijnen lucht brekend van kleur,
Wuivende linden, waarvan zoete geur
Waaiende wegwolkte op den luwen wind,
Maar meer dan alle schoonheid was het Kind,
Dat aan zijn stervend hoofd op smalle schoot
Dicht aan 't lief-angstig hart een zachte rustplaats bood.

8.

Schemering daalde op vaalwuivende wiek,
Zijn oogen duisterden. Er woei muziek
Vaag en van ver.... die naderde.... die riep,
De Dichter hoorde verrukt.... dat was Dood,
Die 't allerschoonste lied, het Rustlied, floot.
Hij hief zijn oogen brekend naar het diep

En wonderschoon van de droef-angstige oogen
Die de jongen huivrend hield neergebogen,
Zijne handen tastten vaag, bevend, zwak
Naar iets, dat schoon was. De kleurhemel brak
Muziek zong aan en zonk: één zachte zucht
Woei 't leven van Pindarus weg in de avondlucht.

JACOB ISRAËL DE HAAN.

Charles van Lerberghe.

Wanneer ik Charles van Lerberghe onder zijn tijdgenooten een bijzondere figuur noem, is dit niet, omdat hij boven allen zou uitmunten door de belangrijkheid zijner talenten, noch omdat men in zijn productie een buitengewone vreemdheid aantreft, die haar van alle gelijktijdige dichtkunst onderscheidt, maar om de op zichzelf verrassend eenvoudige omstandigheid, dat hij in gansch de huidige, uitgebreide Fransche letterkunde welhaast de eenige dichter is van Licht en van Vreugde.

De dichter is een schiereiland der aarde in de einderlooze zeeën der eeuwigheid. Onafscheidelijk verbonden met haar, uit wie het aanwies en wier deel het altijd blijven zal, wordt het omspoeld door den ontzaglijken oceaan, wiens windtochten zijn lommers beroeren met vredige zuchten, wiens golven zijn boschjes vullen met menigvuldige geluiden, wiens dreuning en reuteling uitsterft in de diepste schuilhoeken zijner grotten. Zijn beken weerspiegelen het beeld der wolken uit de zeeën gerezen, zijn rotsen dragen de zwermen vogels die over de vloeden komen neerstrijken op zijn gebied, en altijd, onmetelijk en eeuwig, branden en prevelen de getijden tegen de rotsen en over de stranden als een groote stem der voorspelling en een bezonken spraak over leven en eeuwigheid. Want zijn uitzichten zijn de wijde waterdomeinen met hun wisselende oppervlakte, maar nimmer geroerde diepten, die opstuwen tot de horizon, - die lijn, waarmede onze menschelijkheid alle dingen, welke binnen haar beperkten gezichtskring vallen, omringt en die zij zoo gaarne als de

werkelijke grens zou willen begrijpen, - en daar het schiereiland het verst in zee getreden is van gansch de aarde, zal de top zìjner bergen ook zoo wijd kunnen schouwen als geen andere, kent zìjn hoogste verheffing breeder getrokken kimmen, dan der overige wereld gegeven is met haar blik te omvangen.

Dit beeld geldt alleen voor den waarachtigen dichter. Wij moeten aan hem kunnen vinden, wat een Duitsch kritikus den 'Ewigkeitszug' noemt. Hij is niet alleen de man, in wien verstand en gevoel, verbeelding en rede in zulke overvloedigheid, bij zulke verhoudingen zijn samengekomen, dat het leven huns bezitters, zoo hij ze neerlegt in die werken, die wij kunst plegen te noemen, voor zijn tijdgenooten een groote waarde hebben. Hij is niet alleen de drager van de Idee der Schoonheid, niet alleen de schakel, die de uit de diepten van den tijd door ieder geslacht onafgebroken verlengde keten van het verleden verbindt aan den toekomstigen schalm, die zonder hem in dien keten niet zou kunnen ingrijpen en hem onmisbaar noodig heeft om op zijn beurt te verlengen en oneindige verlenging mogelijk te maken, maar tegelijkertijd de bezitter van iets, dat den menschen van alle eeuwen gemeen is, de ziel van het leven, wier onder-golfslag door geen cultuur, geen ontwikkeling der wereld, geen verandering van denkbeelden en begrippen wordt aangedaan; datgene, waardoor een kunstwerk, dat dien naam waardig is, al draagt het nog zoovele, dikwijls onverdragelijke sporen van den tijd, waarin het geschapen werd, nooit geheel kan verouderen, maar door zijn meest essentieele eigenschappen ontroering en genot blijft verschaffen.

Dit ééne belangrijke vereischte voor den duur der kunstdaad - de trek der eeuwigheid in haar inhoud - staat in geen verband met haar uiterlijke afmetingen, of die van haar onderwerp. Albert Mockel heeft het met vele anderen opgemerkt: wij mogen het groote niet verwarren met het enorme; het is duidelijk, dat een enkel sonnet het monument kan zijn eener verhevenheid, waartoe een gansch epos, een uitvoerig, in menig opzicht voortreffelijk drama niet reiken kan. Is echter de uiterlijke omvang als waardemeter uitgesloten, dan blijft aldus de innerlijke hoedanigheid eener schepping als de eenige getuige van haar duurzaamheid over - nauwelijks vermeldenswaardige natuurlijkheid misschien, maar

noodig tegenover hen, die op zulke gronden Van Lerberghe den rang van groot dichter zouden willen ontzeggen - en zullen diè ontroeringen, diè gevoelens, diè droomen, diè gepeinzen, in gedichten naar buiten gegeven, het meest blijvend en voor altijd geldig zijn, die uit den diepsten grond gerezen zijn van het leven, dat ons allen gemeen, schoon niet altijd bekend is, die het meest vervuld zijn van de rijkste ideeën, die onze voorgangers vinden mochten, en het warmst doorgloeid door een als een hooge heerlijkheid boven ons zwevend ideaal van groei en bloei tot de waarheid die schoonheid is, voor de menschheid, waarvan wij deel uitmaken.

In alle eeuwen is de grootste dichter hij geweest, die den grootsten geest paart aan het diepste gemoed; hij wiens ziel openstond voor wanhoop en extase met alle ontroeringen tusschen deze gelegen; hij die het leven en de kunst te hoog achtte om de oogenblikkelijkheden van het eerste na te jagen als een welkomen en gemakkelijken inhoud der tweede, die nooit zijn eigen voelen versnipperde door het geven van vlúchtige gemoedsstemmingen, en deze nooit in zijn werk neerlegde dan wanneer zij uitingen waren van het geheele, diep in de ziel gistende gevoel; hij die tusschen al deze aandoeningen den band en aldus van allen ook het wezen zoekend, zich niet vergenoegde met het proeven der vruchten en het verblijde staren naar de glanzende loovers van den boom des levens, maar altijd, door dien schoonen schijn, heendrong tot den stam, om door dezen weder te komen tot de voedende aarde, milde moeder van wortel, stam, takken, loof en ooft; hij die uit de kennis van dien band, de groeikracht en hare bronnen, in zich een ideaal voelde opglanzen, waarnaar het verlangen zijn richtsnoer, en dat naar zijn meenen, voor de menschen hun éénig doel was. Niet de resultaten van de werkingen des geestes aldus, maar de werkingen zelve van het gemoed, de ontroeringen der ziel, zijn de vruchtbare gronden, waaruit de gedichten geboren worden en van wier sappen zij zóó verzadigd zijn, dat zij de verstoffelijkte aandoeningen zelve schijnen; en als zoodanig wassen zij, tenzij zij de bloemen wezen mochten van dat geheimzinnig gebied, waarin, door vervagende schemers omwaard, blijdschap naar leed en leed naar blijdschap kentert, en die wij allen, met een beklemde huivering van geluk, als

het diepe bloeien van den weemoed kennen, - hetzij in het welig-duistere land der Smart of in dat andere, lichtere, door gouden schijnselen overschenen oord der Vreugde. En omdat, naar reeds op grond der letterkunde eener gansche wereld gedurende dertig eeuwen gesteld mag worden, géén ding den geest zich zóó zeer tot zijn wijdste mogelijkheid doet uitzetten, en geen ding het gemoed zóó veelzijdig, zoo schakeeringrijk, zoo naar alle zijden heen diep, breed en hoog doet leven, als de smart, zijn ook de meeste dichters de zangers van het verdriet geweest, blijken schier altijd méér dan de dichters der vreugde, die van het lijden naar lichaam, geest en gemoed de grootste en belangrijkste kunstenaars en schijnt het dichtwerk heerlijker, naarmate het in de weerspiegeling van een hooger ideaal van glans en geluk, uit dieper leed of als een verlossing uit leed geschapen werd. De hoogste poëzie is eene poëzie der verlossing, en de poëzie der verlossing kan, daar geen in waarheid gelukkig mensch verlangen zou buiten den kring zijner vreugde te treden, geen andere zijn dan eene poëzie der smart en van het smartelijk verlangen, dat haar kind is.

Wanneer ik dus aan den aanvang van dit opstel Charles van Lerberghe, kunstenaar van groot talent, den dichter noemde van licht en vreugde, en hem daarmede noodzakelijkerwijze buiten den kring der allergrootsten sloot, is dit niet uit geringschatting der Vreugde, maar gedreven door de waarheid van wat ik in de vorige zinnen onder woorden bracht. De Vreugde is schoon, zij is de hóógste droom voor den mensch, van wie gezegd mag worden, dat hij leeft, zij is tegelijkertijd die, welks verwezenlijking het meest onbereikbaar is van alle droomen. Velen, des daags of in hun sluimering, hebben rondom hunne slapen den weldadigen geurwind voelen streelen eener blijdschap, die hun, als een wuiving van ontelbare palmen achter de kim, haar gevleugelde roken tegenzond: het was een wind, hij kwam van ver, maar gíng dan, om weer verder te reizen. Is er echter wel ooit een mensch geweest, die mocht blijven in het blanke streelen dier zoete omademing? De Vreugde zou om haar gunsteling een zachtstralende zoelte hangen, een verzadiging van glans die, ongerimpeld en wijd gespreid, doorwaasd was van vrede; zij

kent geen strijd - waarvóór zou zij strijden, geen streven - want waartóe zou zij streven? Zij is genoeg voor wien zij zich éénmaal gegeven heeft, zij was zijn doel en is voor altijd de uiterste grens van zijn bestaan, hij kan niet voorbij haar, niet verder dan haar, daar hij buiten haar zelfs niets meer zou kunnen erkennen. Deze Vreugde is zóó schoon geweest voor de menschen, en zij heeft hun sinds eeuwen zoo onbereikbaar-begeerlijk geschenen, dat zij haar omschiepen tot die éénig-eeuwige schoonheid van een Hemel, die wij eerst nà ons leven vinden zullen: zij is het waarachtig paradijs, waar de vermoeiden der aarde hun zielen doen rusten aan de voeten van een God, die, opperste liefde en verklaring van licht, allen zal tot zich nemen in de sidderende lichtkreitsen zijner flonkerende gepeinzen. Deze vreugde is het gemis, het verlangen en zelfs de smart der stervelingen, sommigen kennen haar in den droom, en zoo daar een dichter is, dien wij dichter der Vreugde noemen, is hij nog altijd slechts de dichter van den dróóm der Vreugde, zijn zijne verzen de weerspiegelingen dier blanke, door den ondergang van onzichtbare zonnen teer-getinte wolken in de mijmerende meren zijner ziel, de uitstorting van een, die, blijverdwaasd door den afschijn, binnen de verrukking zijner gepeinzen het verlangen naar het wezen verloor. Daarom ook sluit ik hem buiten den kring der grootsten, omdat *hun* werk immer een werk was, niet alléén van worsteling, en niet alléén van droom, maar van een onverwrikbaren strijd om het ideaal, dat de inhoud en de zin is van dien droom.

Charles van Lerberghe is de dichter van een droom, dien éénen van louter licht, vredegevoel en ongetroebelde klaarheid. Dit is zijn bijzonderheid, want de dichters bezingen wel het allerliefst hun lijden en verlangen, dit is zijn beperktheid, want geen gevoel heeft zoovele mogelijkheden, zoo velerlei aandoeningen, schakeeringen, tinten, zoovele graden en trappen als de smart, voor niets bezit de fantasie in haar weelderige velden zooveel beelden verborgen, en voor niets heeft de taal zulk een rijkdom van woorden, bepalingen en beschrijvingen beschikbaar als voor haar. Hierin ligt ook de reden van wat zoo vaak den dichters of hun, die dit zijn willen, in 't algemeen verweten wordt: dat zij in hunne jeugd reeds, dien legendarischen tijd der onbezorgdheid, de vreugde schijnen te *schuwen* om met ver-

liefden ijver hunne droefenis te streelen en te bezingen. De grooteren klagen de smart, die waarachtig binnen in hen leeft, en *weten*, dat zij slechts een enkele maal van vreugde zouden kùnnen jubelen, maar hun, die met geen, of met geringer dichterschap verzen schrijven, blijft weinig anders dan dit over: zij voelen den drang van het leven, die onrust geeft, onrust die smart lijkt en het in wezen ook is, zij voelen de verdrietelijkheid van onvoldane begeerten, en naderen dan, zonder zich *bewust* te worden van het leven, juist *die* schatkamer der taal, waarin de woorden van het verdriet gestapeld liggen, door een eeuwen-langen cultuur van den smartzang door grootere dichters zoo overvol, dat zij liever dááruit putten blijven, dan met moeite en arbeid de schraler voorziene kamers te zoeken en wellicht met eigen vondsten te verrijken. Tot de weinige begaafden, die vanzelven, op grond van hun aanleg, afweken van den meest gewonen regel, behoorde Van Lerberghe. Dit is, zeide ik, zijn bijzonderheid, dit is tegelijk zijn beperktheid. Tot het duidelijk maken van de wijze waarop gene tot uiting komt, en deze voelbaar wordt, zal een kleine uitweiding over, een nadere inleiding in zijne nalatenschap dienstig zijn.

Van Lerberghe's werken zijn weinige: in 1889 gaf hij het kleine drama '*les Flaireurs*', in 1898 den bundel '*Entrevisions*', in 1904 het gedicht '*La chanson d'Ève*', en kort voor zijn dood, in 1906, '*Pan*', satyrisch blijspel, thans alle verschenen bij de 'Société du Mercure de France'. Vóór het door hem zelf nog aangekondigde deel verhalen: '*Contes hors du temps*' kon voltooid en uitgegeven zijn, had, alsof het leven zich wilde wreken op den man, die in zijn gansch bestaan van vreugde gezongen had, naar de couranten toentertijd vermeldden, eene krankzinnigheid zijn werkmacht gebroken, en zijn lichaam zoozeer geknakt, dat de dichter korten tijd na het uitbreken van den waanzin overleed.

Over *les Flaireurs* en *Pan* kan ik kort zijn. In een tijd van voortdurende samenwerking en gedachte-wisseling met Maeterlinck geschreven, vertoont het eerste groote overeenkomst met het later geschreven werkje *l'Intruse,* een omstandigheid, die slechts belang kan hebben voor de kennis der spheer, waarin Van Lerberghe die eerste dagen zijner scheppingsperiode verkeerde. *Les Flaireurs* mist het vaag-huivering-

wekkende, het nevelige van *l'Intruse* en het belangrijkste onderscheid tusschen beide miniatuur-drama's is teekenend voor Van Lerberghe's persoonlijkheid, zooals ik die boven aanduidde. Terwijl Maeterlinck slechts de angsten, de troebele ontroeringen en half-tintige aanvoelingen van een vreemd mysterie doet voelen, zonder iets te zeggen omtrent haar, over wie dit mysterie zal heengaan, de stervende vrouw daar achter de gesloten deur, die eerst na haar dood zal geopend worden, gaf ook Van Lerberghe verschrikkingen, forscher en onstuimiger dan die bij Maeterlinck, bij degene, die achterblijven zal, en de beteekenis van het gebeurende bijna alleen in de grootheid van haar gemis vindt: de stervende moeder zelve echter droomt zich binnen het paradijs, dien bebloemden tuin der engelen waar zij zich dansen ziet met Maria in 't midden van een flonkerend feest; en de geluiden die voor de levende schreeuwende angsten zijn, - het storten van het water, dat den doode zal reinigen, het slepend geruchten tegen de deur van het lijnwaad dat haar kleeden, en het bonzen aan de hut van de lijkkist, die haar opnemen zal, - worden door de stervende gehoord als het ver gedruisch der paarden van den goeden Meester, als het sleepruischen van de schoone Vrouwe van het kasteel, en wellicht, als het geluid van duizend huppelende voeten over kristallen dansvloeren. Want zij heeft gezien, wat haar dochter versloten bleef: dat de dood geen ontzetting is, maar de mystieke poort uit de duisternis naar het eeuwige licht. Dit is het groote verschil tusschen *les Flaireurs* en *l'Intruse*, een verschil, dat ten duidelijkste toont, hoe Van Lerberghe ook in zijn jeugd reeds, toen hij de subtiele en broze schoonheid der Prae-Rafaëlieten bewonderde, dezen droom der Vreugde hoedde, en ook toen, in dien tijd der jonkheid, waarin voor zoovele dichters de intrede in het leven smartelijk is, de bekoring niet kende der lokkende droefgeestigheid. In het andere tooneel-werk, *Pan*, vinden wij op pantheistischen grondslag, in de fabel eener terugkeer van den grooten Pan binnen een der Vlaamsche dorpen, hetzelfde, hier zacht omschertste en met zijn blijmoedige hekeling der dorpsgeestelijken en schepenen, gansch en al wrangheidlooze geloo in bloei, schoonheid, dans en vrije heerlijkheid.

De eigenlijke dichterlijke arbeid van Van Lerberghe rust in

Entrevisions, en daarna, voornamelijk, in *la Chanson d'Ève.*

Entrevisions, de eerste helft en de inleiding van zijn klein oeuvre, bevat reeds den ganschen dichter. Een der eenvoudigste en gemakkelijkst te begrijpen boeken van den tegenwoordigen tijd, onderscheidt het zich door zijn inhoud, (die feitelijk bestaat uit oorspronkelijke variaties op oude, bijna conventioneele motieven, - engelen, feëen, prille maagden, zonlicht en rozen, - op verschillende wijzen met elkander verbonden, zooals b.v. in het gedicht *l'Oubli*:

> Comme une fleur, la main d'une fée
> En ce matin pose sur ton front,
> Ame simple et de tout étonnée,
> Ce don de silence et de pardon.
>
> Ce sceptre n'insiste, ni ne pèse:
> Il est fait d'un léger diamant.
> Le murmure des heures s'apaise,
> Tout s'oublie en ton songe d'enfant.
>
> Des roses meurent, d'autres renaissent,
> Toujours les mêmes, au même été,
> Qui semblent autres et sont sans cesse
> D'une éternelle fragilité.
>
> Sereine et blanche, et sans un nuage,
> La vie ainsi, tout enchantement,
> Est de jour en jour, et d'âge en âge,
> Un perpétuel étonnement.
>
> Elle s'éveille, regarde et cille,
> L'aube naît, tout est frais et nouveau,
> Tout est jaune, tout rit, chante et brille,
> Comme une fille qui sort de l'eau. -),

en door zijn taal, zijn simpele vormen en den klaren bouw zijner gedichten, van de meeste moderne productie, welke wel àl te veel uit was en vaak nog is, op het vinden van vreemde gevoelsschakeeringen, nieuwe technische bijzonderheden en bizarheden, en voortdurende, het dadelijk begrip verhinderende omsluiering der bedoelingen. Inderdaad, deze verzen zijn niet minder fijn dan menige vreemde bloem,

dan menige kwijnend-groene plant uit die van mistige lichternis doorschenen kassen; zij bevatten niet minder schoone beelden, hun lijnen zijn niet minder edel, sierlijk gebogen en harmonieus tot elkander geleid, en toch vindt men in hen een eigenaardige klaarheid, een zuivere glanzing, een teedere duidelijkheid. Zij dragen de kenmerken der ziel, waaruit zij ontstonden, en hunne uiterlijkheid draagt deze zoo goed als hun innerlijk wezen. Zij zijn ook zelve gelijk ijle, sidderende verwevingen van zorgzaam-gesponnen lichtdraden, zij zijn dauwige dampen, geruischloos aantijgend over de weiden en vol van den schijn der vroegste sterren, zij zijn als de ruisching der feeën, ruisching van zijden lommer en fluistering van een waterzang, in kristalheldere luchtbellen gestegen uit de tooverige diepten der meren, zij zijn de geurige adems, die van tusschen de satijnen vleugels der engelen de lucht doorzoeten met den glans van hemelsche gepeinzen, zij zijn, door een droom te zaam gevoerd tot één visioen, de blanke deining van witte rozengaarden, de menigvuldige streeling hunner roken, het koozen van den wind langs hun broosgebouwde kronen en de glimlach van het jonge meisje, - de eenige mensch, dien de dichter ooit in zijn gebied heeft toegelaten - dat, gebogen, haar eigen gedachten om het stralend beeld in haar ziel zich vermengen voelt met dat der rozengaarden tot één rimpelende zaligheid van vaag, door gepeinzen niet te bevatten geluk. Zij zijn ontroeringen, gedempt omschenen en teedere beelden, die de aandoeningen zelve schijnen, engel, bloem of licht geworden, - gij vindt in hen geen gedachten. Geen stelligheid van aanduiding, geen strak-gebaseerde bewering, in een golvend rhythme naar buiten geleefd: zij zijn in deze poëzie niet mogelijk, de titel reeds, een nieuw-gevonden woord, dat, aldus Mockel, het best wordt weergegeven door het Engelsche woord ‘glimpse’, sluit hen uit, de dichter zegt het met zijn eigen woorden in het vers ‘*Ineffabilité*’:

> Ames et flammes, toutes ensemble,
> Ailes et fleurs entrelacées,
> Je cherche au fond de mes pensées
> Des paroles qui vous ressemblent.

Mais vous êtes ineffables,
Et votre chant mystérieux,
Ne s'exprime que par d' impalpables
Effleurements et des silences radieux.

C'est pourquoi celle, au coeur charmant, que touche,
Bien qu'elle ne l'entende pas,
Ce vain effort pénible et las,
Approche et tend sa petite bouche.

Et le baiser épanoui
De cette simple et douce enfance
Suffit à combler de silence
Des lèvres avides d'infini.

Waren zij aanwezig, het zou zijn als in dat andere gedicht: de beelden verlieten, als feeën een diamanten paleis, het boek van het kind, dat de ziel des kunstenaars is, zij zouden, als het sliep, zijn schouder aanraken en klagen: ‘O, wel waarlijk zijn wij heel vermoeid van het dragen dier zware gedachten, die als een verstikking over ons zijn’, en hieven zij daarna hun jonkvrouwelijke hoofden, zoo zwaar door den diadeem der gedachten omkneld, omhoog, dan zou het stralende kind glimlachen, omdat hij nooit iets anders, en slechts hen bemind had.

In *la Chanson d'Ève* werd dit niet anders. Het licht is heller geworden, de toon rijper - ook de tweede helft der *Entrevisions*, waarin zelfs één gedicht, het schoone:

O beau rosier du Paradis,
Beau rosier aux milliers de roses,
Qui dans les parfums resplendis,
Et dans la lumière reposes;

O beau rosier du jardin clos,
Beau rosier aux roses altières,
Qui sur l'herbe étends les réseaux
Que font tes ombres familières;

Autour de qui, toutes tremblantes,
De l'Occident à l'Orient,
Ces humbles et douces servantes
Glissent et tournent lentement,

Jusques à l'heure solennelle
Où la nuit, à pas clandestins,
Etendant ses voiles sur elles,
Les confond toutes dans son sein.,

uit het eerste gedeelte van het grootere werk reeds voorkwam, was sterker van klank, - maar de inhoud, Van Lerberghe's innerlijk leven is zichzelf gelijk gebleven, de dingen die hij lief had zijn geen andere geworden.

Uit de blauwe golven, die in den beginne de aarde overdekten, zagen Sirenen, een zoeten lentemorgen, een eiland oprijzen, blauw als het water en vol van zon, rozenboschjes, fonteinen en glanzigheden. ‘Or’, zingen zij zelven, in den tweeden zang:

Or, un matin du doux printemps, que la corolle
Radieuse du blanc soleil dormait sur elles,[1)]
Nous vîmes, au milieu, comme une petite onde
Dans la calme clarté s'ouvrir, devenir grande,
Et venir jusqu'à nous: O soeurs, qu'est-ce qui monte,
Chantions-nous, du sein des belles eaux profondes,
Qu'est-ce qui monte jusqu'à nous? C'étaient des cimes,
Des cimes blanches qui montaient comme des cignes,
C'étaient des neiges dans l'air rose, des nuages,
Se dissipant en fleurs, s'étendant en feuillages,
Une corbeille immense, un éclatant berceau,
Que d'invisibles mains élevaient sur les eaux;
C'était une île sur les mers, une île pleine
De soleil, de bosquets de roses, de fontaines,
Qui naissait de l'abîme en sursaut de clartés.

Tegen den avond gleden zij langzaam op de gerekte deining nader, en, zich een eindweegs verheffend boven de stroomen, zagen zij, uitgestrekt onder een prieel van rozen, schitterend, blank, bezond en naakt, een jonge vrouw, een meisje, rond wie engelen knielden, boven wie een hemel vol sterren welfde. Dat eiland was het paradijs, die jonge vrouw Eva, en het gedicht, dat Van Lerberghe schreef, bestaat bijna gansch uit Eva's eigen liederen over de ontroeringen van haar bestaan. De geschiedenis der eerste vrouw aldus, maar meer nog, maar ook, zegt Mockel, ‘de eeuwige legende der meisjes-ziel, die uit de onschuld ontwaakt

1) n.l. les eaux.

tot Liefde, tot de dronkenschap van het Begrip en de droefenis van het Weten.' Een geschiedenis, door haar gezongen in liederen, waartusschen wij zelven den band te leggen hebben, in haar eerste deel (*Premières Paroles*) een verhaal van eenvoudig geluk, in zijn tweede (*la Tentation*) een van juichende vreugde, in zijn derde (*la Faute*) een van roes en zaligheid, in zijn vierde (*Crépuscule*) een van dood.

Het is, in dat eerste deel, een ontwaken der ziel, die zich nog deel voelt van al wat haar omringt, een rimpelende verrukking, een zich zonnen in de veelvuldige schoonheid, onbekend, maar harmonieus en onmiddellijk vertrouwd. Zij voelt zich de gloeiende rozen in de vlottende nacht, zij voelt zich de sprankels licht in de toppen der boomen, eeuwig als zij, zij voelt zich herboren in de diepe zeeën: blonde golf en dansende stroom. De sedert langen tijd murmelende ziel der fonteinen en bosschen zingt in hare stem, woorden, die sinds eeuwen sluimerden in klanken en bloemen, ontwaken op hare lippen. De lach van het licht, scherend over de stilte, voelt zij als de gevleugelde uren, de roerselen van den dageraad als het witte gelaat der seraphijnen, die, nog verholen in 't licht, de aarde naderen. Het is alles gelijk een vreugde van God, Hij murmelt in den boom, zingt uit de vogels, Zijn adem is zoet van den geur der prille lente, hij baadt zich in den schijn, de dingen zijn Zijne stralende kleederen. Hij zeide tot haar: 'Ga door den hellen tuin, hij is de uwe, uw koninkrijk, maar pluk alleen de bloèm der dingen, làât de vruchten, tracht niet uw geluk te doorgronden, zoek het geheim niet der schepselen, het raadsel niet der aarde, beluister de stem niet, die diep uit de schaduwen lokken wil, blijf onwetend, denk niet, zing, alle weten is ijdel, moge de Schoonheid uw eenige waarheid zijn.' En zoo leeft zij in liederen. Zij zingt:

Qu'il vient doucement sur la terre,
De peur d'attrister ceux qui pleurent
Qu'il vient doucement, mon Bonheur!

L'heure n'est pas venue encore,
Déjà son infini sourire
Est sur mes lèvres; dans mon coeur,
Déjà repose sa lumière.

Comme il vient à travers la plaine,
Silencieux, dans le matin;
Il embaume l'air qui l'amène,
Il foule les fleurs du jardin;
Il entre avec leur jeune haleine,
Et tout le soleil en est pleine.

Mon bonheur chantant au milieu
Des roses et des lys s'avance;
Mon âme le cherchait au lieu
De se fleurir pour sa naissance,
Puisque pour l'entendre je n'eus
Qu'à l'écouter dans le silence,
Pour le voir qu' à baisser les yeux.

Of ook:

Ma soeur la Pluie,
La belle et tiède pluie d'été,
Doucement vole, doucement fuit,
A travers les airs mouillés.

Tout son collier de blanches perles
Dans le ciel bleu s'est délié.
Chantez les merles,
Dansez les pies!
Parmi les branches qu'elle plie,
Dansez les fleurs, chantez les nids;
Tout ce qui vient du ciel est béni.

De ma bouche elle approche
Ses lèvres humides de fraises du bois;
Rit, et me touche,
Partout à la fois,
De ses milliers de petits doigts.

Sur des tapis de fleurs sonores,
De l'aurore jusqu'au soir,
Et du soir jusqu'à l'aurore,
Elle pleut et pleut encore,
Autant qu'elle peut pleuvoir.

Puis, vient le soleil qui essuie,
De ses cheveux d'or,
Les pieds de la Pluie.

Maar wanneer zij haar zachte geluk heeft uitgezongen, wanneer zij in glanzende liederen zichzelf en alles wat òm haar is, herschapen heeft, dan komt daar de vogel, die haar tot volgen noodt en haar wil meevoeren naar het schoone land van het eeuwige morgen, de gouden vogel, de blauwe vogel van het verlangen; een hoop en een vertrek, maar altijd: een onrust. En ook deze vogel is niets anders eigenlijk dan de vogel van hare ziel, een ontwakende drang in haar gemoed. Reeds is er iets veranderd.

Wij komen nu aan het tweede deel, dat der Verzoeking, en aanschouwen daar de verandering: Eva is geen gansch en al onbewuste meer, zij ontwikkelde, haar ziel raadt een geheimzinnigheid, vermoedt, in zich en om de vogels, de bloemen, de dieren: de Liefde.

> ‘Qui vient?’ dit-elle... Elle songe, elle attend.
> Mais l'ombre approche lentement,
> Eteint ses fleurs, éteint ses pieds blancs,
> Monte, grandit, l'envahit toute.
> Est-ce déjà le soir? Elle écoute.
> Non, ce n'est pas le reflet de la nuit.
> Dans le ciel, pas un glissement d'ailes,
> Sur terre, pas un bruit.
>
> Et pourtant, il semble, une voix appelle...
> Et des mains s'ouvrent dans l'air qui tremble.
>
> Mais doucement elle se dit:
> ‘Il est divin qui vient ainsi
> Comme le souffle où se cache l'arome,
> Comme la fleur où se cache le fruit.’
>
> Elle sourit, et songe encore:
> ‘Comme la douce et profonde nuit...’
>
> Une voix appelle, une bouche approche.
> ‘Comme l'Amour et le Bonheur.’
> Sa tête s'incline sous la bouche,
> Et ses longs cheveux touchent
> La Terre en fleur.

Deze vage gedachte, haar denkbeeld der Liefde, wordt haar blijvende droom, zij doet hem rijpen in haar mijmeringen, zij wil beminnen en bemind worden, en een avond,
-

was het werkelijkheid of al weder een spel van haar droom?.. aanschouwde zij den jongen god, wier verschijning hare verbeelding niet meer verliet. Ook ziet zij hem in alles, over alle dingen huiveren de zoete tochten der vreemde beroeringen van streelende zinnelijkheid, die in haar opgewekt zijn. De sirenen zingen haar het geheim van haar geboorte, het geheim der liefde en het geheim van den dood[1]; de feeën maken haar als de wind, de lucht, het vuur zoo vrij, - vrij van God zelfs; Venus, bezielster der wereld, drukt op haar gloeiend hart de lippen; vreemde wezens, die niet lachen kunnen, maar somtijds weenen, komen tot haar, schuwe gestalten, voor wie zij álles is, licht en leven, wezens, oneindig moe van gedurende langen tijd tot haar geschreden te zijn en door haar genoemd met een mysterieusen en verren naam: de menschen; als zij slaapt, nadert haar een glans, een blanke zwaan, die breed en met zoet gebaar, over haar boezem zijn vleugels uitspreidt, haar borsten verbergt onder zijn zijïge veders, haar lichaam als besprenkelt met witte rozen; een onverzadigdheid woelt in haar, en met deze de begeerte naar rust, en naar rust van verlangen:

O blanche fleur des airs,
Fleur de l'inexistence,
Aux immobiles mers
De radieux silence.

Comme la mer tu luis
Dans un ciel solitaire;
De toi toute la terre
Est pâle, cette nuit.

1) Parfois, les nuits de lune,
Nous glissons sous la vague phosphoreuse, et l'une
Désire l'autre, et cherche, aux profondeurs des flots,
Celle dont le parfum fit plus tièdes les eaux,
Et dont le cri voilé lointainement appelle.
Et soudain, toutes deux se trouvent et se mêlent,
Comme deux vagues qui se rencontrent et roulent
Ensemble, écument, crient, éclatent et s'écroulent,
Et sans doute est-ce là ce que l'on nomme amour.

Comme sous un baiser, les vagues à l'entour
S'apaisent, l'aube naît, une haleine se lève;
La vivante lumière a dissipé le rêve,
Les yeux couleur de mer dans la mer sont épars,
La clarté de ses eaux s'est faite leur regard.
On grandit dans les eaux, comme une fleur qui s'ouvre,
On sent parmi la mer ses lèvres se dissoudre,
Ses mains s'étendre, et sa chevelure qui fond,
Comme un flot d'or dans l'onde ou comme un long rayon,
On se sent une chose immense et qui respire,
Qui s'abaisse et s'élève, que le ciel attire,
Et qu'un souffle éparpille en écume de fleurs.
On est on ne sait quoi qui est toute la mer.
Et sans doute est-ce là ce qu'on nomme mourrir.

O lune! vers tes cimes
D'irrespirable paix,
Quels frissons unanimes
Montent de ces bosquets!

Vers tes calmes rivages,
Du sein tremblant des flots,
Quelle plainte sauvage
S'exhale et quel sanglot!

O blanche fleur qui vois
Notre âme inassouvie,
Attire-nous à toi
Au-delà de la vie!

En daarna ten slotte, een visioen van den Dood, den besloten tuin, waarin zij wou binnentreden.... Maar zij is moede, angsten bevangen haar, zij roept haar engelen, die haar troosten met de vergiffenis van God, en met de belofte van licht en dans en rust in 't paradijs.

Het derde deel: *la Faute.* Eva plukt de vrucht, die als een schat blinkt tusschen de bladeren, en ter zelfder uur verandert haar gansche leven: zij heeft haar God in zich gedood en zij heeft de vrucht, die dronken maakt van hoogmoed, geplukt, zij voelt zich aan God gelijk. Wat bleef haar van de schoonheid, die zij kende? Zij is een andere geworden, een andere gloed, andere pracht en heerlijkheid omringt haar, zij kent geen stil geluk meer, zij zelf, de tuin, de wereld, het is alles één verrukking. Weer ontmoet zij den jongen god der liefde, maar thans is hij geen droom, zijn vleesch is blank, zijn blikken volgden den verliefden val

eener ster en nijgen met deze te zaam zich ter aarde, hij is naakt, zij ziet, dat hij naakt is, sluit haar oogen, ontroerd door een ongekende verwarring; de zoete stem der duiven, voor wie God haar eenmaal waarschuwde, koert rondom haar. Haar engelen? Zij begroet hen in juichende en onstuimige lofzangen, zij zijn de Vlammen geworden, een wervelende dans van gevleugeld vuur, zij zijn de Golven, de Bloemen, de Windzuchten, de Geluiden, rondom haar, in haar, over haar, ontelbaar en menigvoudig onnoembaar. En als de nacht nadert, vermoeid en kwijnend traag als Eva, als de maan zich verheft, gelijkend den bleeken boog van haar reikende armen, na nog één oogenblik van onbewegelijke verlorenheid in dien droom, beeldt zij het groote besef, dat zij zelve de nacht, zij zelve de golven, de bloemen, de geluiden, dat zij zelve de Liefde is, hartstochtelijk uit in een dans zóó schoon, dat hij haar voert tot de toppen der verrukking, naar een dronkenschap, die haar hoogste geluk, maar daardoor ook haar eigen einde zijn moet.

Mon beau pommier sous la lune dort!
Le vent dans ses feuilles heureuses murmure.
- O feuillage de ma chevelure,
Immense, tiède, sombre et d'or,
Où le vent danse;
D'où naissent comme des fruits d'or,
Mes sens aigus et mes lèvres mûres! -
Ah quel arome il exhale! Je suis
Le beau pommier du Paradis.

Approche, approche, ma bien-aimée.
Je danse à tes chants, dans l'ombre embaumée
Du beau pommier que Dieu défend;
Je siffle et vais, je tourne et rôde:
Ma robe est d'or et d'émeraude,
Et je m'allonge et je te tends,
Entres mes lèvres et mes dents,
Cette pomme de soleil chaude,
Je suis le beau serpent dansant.

Colombe! Colombe! Colombe enchantée,
Qui te balances autour de moi,
Pourquoi as-tu peur, colombe blanche?

Ecoute ma voix, colombe, ma soeur.
Entre les branches descends dans ma danse,
Descends sur mon coeur, colombe d'amour!

Et je danse et je chante, et je chante encore,
Je danse nue, éblouie et superbe,
Comme un serpent dans les hautes herbes.
Je danse et rampe dans les airs,
Comme une flamme de l'enfer.

Je danse ailée, frémissante et sonore,
Au fond du tourbillon vivant,
Du tourbillon qui me décore,
Du tourbillon où je descend.
Je danse jusqu'à ce que j'en sois lasse,
L'âme, enivrée et chancelante
Du vin de la danse,
Et du vin de mon sang.

De schemering omzijgt haar.

Het laatste deel, door den dichter *Crépuscule* genoemd, is slechts klein. Het verhaalt ons van den dood. ‘Eva bezit de onschuld niet meer, die het gevolg is der onwetendheid: zij heeft willen doordringen in de ijzige grotten, waar de Waarheid sluimert, en zij is gevlucht.’ Alle glans draagt thans een sluier, een beklemming waart rond, er zucht iets, er weent iets, er komt iets kloppen aan Eva's borst als het hart van een gewonde vogel: een klacht der aarde? De engel des doods, de kalme en groote Azraël daalt neder en vertoeft bij haar in den hof.

Il se tient près de moi. Ses grandes ailes blanches
Sont closes. Il songe; et nul ne sait à quoi songent
Les Anges. Tendrement, près de lui je me penche
Sur l' Eden endormi.

Déjà, comme un baiser,
Tout un ciel frissonnant d'étoiles s'est posé
Sur ce sommeil heureux et ces rêves si calmes.
Pas un souffle ne vole à la cime des palmes.
Seuls, dans le soir encor, s'élèvent jusqu'à nous
Les haleines des fleurs mourantes, et les doux
Soupirs harmonieux des obscures fontaines;
Pourtant leurs voix aussi se sont faites lointaines.

Ah! vers quel grand silence et quel sommeil profond,
Voluptueusement, toutes les choses vont!
Ah! comme tout s'apaise, et comme tout s'oublie!
Ce qui troublait ce bel Eden, c'était la vie...

Que je voudrais Lui dire, afin qu'il m'en console,
Par ce lent crépuscule, en de telles paroles,
Belles comme ce soir, lasses infiniment,
Ce qui oppresse ainsi mon âme, en ce moment!

'Wie zijt gij?' vraagt zij hem, en de sombere engel verheft zich in den hemel, zijn groote vleugels breiden zich uit over het paradijs: de aarde rilt, de huiverende bloemkronen sluiten zich, de wereld verwischt zich voor haar oogen, - tot Azraëls vleugels weder daalden, vol van onmetelijke nacht. Toen zag Eva, dat het Paradijs nog bloeide, maar niet meer voor haar, en weenend riep zij den reizenden engel, die nabij haar was:

O mort, poussière d'étoiles,
Lève-toi sous mes pas!
Viens, souffle sombre où je vacille,
Comme une flamme ivre de vent!
Viens, ô douce vague qui brille
Dans les ténèbres;
Emporte-moi dans ton néant!

C'est en toi que je veux m'étendre,
M'éteindre et me dissoudre,
Mort, où mon âme aspire!

Dieu fort qu'elle attend
Avec des chants et des rires d'amour,
Viens, brise-moi comme une fleur d'écume,
Une fleur de soleil à la cime
Des eaux,
Que la nuit effeuille, que l'ombre efface,
Et que l'espace épanouit.

Et comme d'une amphore d'or
Un vin de flamme et d'arome divin,
Épanche mon âme
En ton abîme, pour qu'elle embaume
La terre sombre et le souffle des morts.

Zij was ingsluimerd, toen hij kwam, nog murmelden droomen in de kleine klaarte van hare ziel, die brandde in de nacht, haar lippen glimlachten. Azraël gaf stilte aan haren mond, en legde zijn hand, die zoo licht is als een bloem, op haar hart: dit deed haar sterven. Maar ook deze dood was nog een droom van licht en zoetheid, en met dit eindeloosteeder visioen, gezongen door vage accoorden, vloeit, vermengd met gedruisch van vleugels, met sterrezang en bloemenval, het lied van Eva toonloos over in de spreidende ruischingen van het heelal.

Van Lerberghe's poezie, vooral die van *la Chanson d'Ève* is zeer zuiver,, zij is bijna geheel vrij van mindere bestanddeelen, zij is nimmer valsch, nimmer dood, zij bezit de warmte van het gevoel, ontsprong uit een ontroerd-levende verbeelding en is opgebouwd door een helder en fijn-onderscheidend vernuft, dat slechts een enkele maal, ook Mockel merkte het in zijn beknopt opstel op, faalde, daar bij voorbeeld, waar hij eenigermate detoneerende motieven, als dat van den blauwen vogel of den ‘een weinig anacreontischen liefde-god’ geeft. Zij heeft op menig gedicht van den tegenwoordigen tijd een groote klaarheid voor, een innerlijke helderheid, die haar geheel doorschijnt en doorzichtig zijn doet. Ook Van Lerberghe was symbolistisch kunstenaar, maar nooit vinden wij bij hem tot raadsels geworden zinnebeelden, zooals ook zijn menschen en menschelijke schepselen - de jonge vrouw, de feeën - en zijn engelen (geen man, geen rijpe vrouw heeft hij ooit geteekend) oningewikkelde zielen hebben: daar is bijna niet één gedicht, dat niet onmiddellijk op ons inwerkt door zijn sierlijke bewerking, zijn trillend leven. Al deze verzen lijken gedrenkt in licht, zij leven als in een dunne, zacht-glanzige mist van goudige of zilverige vloeiselen, door hen alle siddert een fijne draad van zonnestof, om hen alle trilt het weefsel der manestralen. Deze eigenschap, dit spreekt van zelf, is voor een groot deel het gevolg van des dichters geaardheid en die zijner onderwerpen, maar zij is het - zoo deze háár gevolg niet is, want wie zal de wisselwerking bij het ontstaan van een kunstwerk kunnen bepalen? - tevens van zijne taalbehandeling. Er bestaat van Van Lerberghe, vindbaar in *Vers et Prose*, een prozaverhaal, een sprook, *Sélection naturelle* geheeten, waarin hij

den prins van Cynthia vergezeld van zijn dienaar Saturnus in een ivoren, met alle woorden beladen boot doet wegvaren van dien toren, welke, te midden van een onmetelijk blauw woud zich verheffend boven de veelheid der bewegende toppen, uitzag over de golven eener eeuwig-bleeke zee; wegvaren, om, daar hij sterven zou van stilte, op zijn vaart door de rust der wateren en der hemelen, uit alle woorden hen te kiezen, die, zijne ziel gelijkend, zijn innerlijk leven konden uitzingen. Zoo laat hij onderweg alle soorten, een voor een, over boord werpen, het eene woord na het andere verdwijnt, de naamwoorden, de werkwoorden, de woorden der bewegingen, die der geuren, die der juweelen, en zelfs die van God, Liefde, Geluk. Ten slotte blijft slechts één hem over, door Saturnus gevonden, waar het verscholen lag in het ruim, een klein woord, dat trilt als een traan in den palm der hand, en klopt gelijk het hart van een paradijsvogel: het woord ‘j'aspire’, geheven in het licht - en de prins, knielend, de handen gevouwen, herhaalt fluisterend: ‘dans la lumière... j'aspire’. Al heeft Van Lerberghe niet zulk een enge keuze gedaan, en ging hij van zelf zóó ver niet, toch treft het, hoe, bij een groote hoeveelheid, een rijke verscheidenheid van zachte, helle en flonkerende woorden van licht en gloed, zijn taal overigens beperkt is tot het strikt noodige. Ook hij heeft vele woorden opgegeven, al de zwaardere woorden, al de woorden van leed en wanhoop, - alleen een heel fijne en haast onhoorbare melancholie bleef hier en daar over - en wat hij gebruiken wilde, was een kristal-heldere taal, een overvloed van beeldende, zingende, teekenende uitdrukkingen van licht en luchtigheid, van wuivingen, geuren, geluiden, voor dans, vogelvlucht en bloemenkleur, die zijn werk, zijn Chanson d'Ève tot het bijzonder boek maken, dat het is, een boek verzadigd van blijdschap, glans en lach. En aldus zijn de werkelijke gebreken van zijn kunst zéér weinig in aantal.

De bezwaren, die men niettegenstaande alle waardeering en vreugdevolle herdenking van genoten schoonheid, tegen Van Lerberghe zou kunnen aanvoeren, betreffen dan ook geen eigenschappen zijner gedichten als zoodanig, zij zijn geen bezwaren tegen de gebreken, maar liggen dieper, zijn, zoo ergens, dan hier de tekortkomingen, die met zijn eigen-

schappen onscheidbaar verbonden zijn, tekortkomingen zijner bijzonderheid. Zoo ik dit artikel aanving met eene uiteenzetting der verhouding van den dichter tot smart en vreugde, dan deed ik dit, om thans aan het einde een verklaring te kunnen geven van het feit, dat deze verzameling der schoonste verzen, deze openbaringen van het licht en verheerlijking der vreugde en der liefde, niet de bevrediging vermogen te geven, die wij van den allerhoogsten dichterlijken arbeid verwachten.

Ik lees hem, en het oog mijner verbeelding wordt getroffen door schoonheid na schoonheid als door de fonkeling van velerhande juweelen, ik hoor mijn ooren gelijk schelpen van het strand vervuld worden van de groote stem der zeeën, van het geruisch der engelen, mijn reuk wordt gestreeld door de veelheid van roken, duizeling brengend en zoete bedwelming; zoo voel ik langzamerhand diep in mij die prikkelende nervositeit, die de ontroering der schoonheid bij het op de kern proeven van een kunstwerk te wekken pleegt. Maar wanneer dan die zoete roes van verheuging is heengegaan, en ik mijn oogen sluit, wanneer reeds eenige dagen daarover verliepen, wanneer ik soms, na langen tijd gelezen te hebben, nog verder gaan wil, dan komt, vreemde bloem, drijvend op de loome waters eener schoone eentonigheid, vermenging van gevoel en onbewuste gedachtewerking, een vraag in mij op, die mij geen rust laat: ‘Is dit het werk, dat inbeet in mijn ziel, er onweerhoudbaar binnensloop, en dat mijn eeuwig bezit werd? Leven nú nog, terwijl ik dit schrijf, wanneer ik mijn oogen dicht doe, achter de trillende scheelen de glanzende verbeeldingen voort, die ik te voren zoo sterk doordrong, roert de stem dezer verzen mij zoo sterk, als het eenvoudige klaaglied, dat zich tot binnen mijn hart worstelde en daar naweenen, sluimeren blijft, wachtend tot mijn herinnering het roepen zal?’

Ik heb het woord eentonigheid noemend, hier niet die op het oog, wier aanwezigheid Mockel moest afwijzen: dreigend gevolg van Van Lerberghe's taalbehandeling en strenge schifting der woorden. Zij is een gering bezwaar voor wie begrijpen dat deze poëzie een edel ding is, een drank die niet dan met schade voor 't genot, met lange zwelgende

teugen kan worden genoten. Wanneer hier van eentonigheid, van vermoeienis in lichte mate, en van onvoldaanheid sprake is, dan heeft dit een verreweg belangrijker reden. Wij vinden in dit oeuvre wel heel bijzonder het besef van de onbereikbaarheid der vreugde in de ontoereikendheid van haar schoonsten en volmaaktsten droom.

Wie zou zich niet voor altijd willen blindstaren in het eeuwige licht, om zijn zaligheid rond zich te voelen ruischen als een frissche stuifbron, en als een glans te vervloeien in zijn flonkerende volheid? Maar deze verblinding zou niet mogelijk zijn, een Vreugde die afmat dien zij zegent, zou geen waarachtige vreugde genoemd kunnen worden. En dat wij van den afschijn, waarvan haar droom vervuld is, wij menschen, die nimmer lang in een wereldsche helheid kunnen staren, zonder te verlangen naar duisternis, nooit een lichternis kunnen peilen, zonder dat onze oogen steken tot wij reikhalzen naar het meer der nacht om onze pijnen daarin te betten, dat wij, kinderen der duisternis, die naarmate wij langer in het duister leven, scherper zien leeren, maar te blinder worden naar wij tot grooteren gloed onze blikken richten, - van het vertoeven in de regionen van dit gedicht vermoeid, een leegte diep in onze ziel onder den roes aanwezig merken, daaruit begrijp ik, dat dit het groote licht niet zijn kàn, maar dat het een schoone schijn is, die mij, met al zijn schoonheid, tot het geloof, dat hij zelf de Vreugde is, niet kan betooveren, en het is mij, of ik daarbij voel, dat wij de vreugde meer nabij kunnen komen door den onmiddellijken strijd met haar tegendeel, de Smart, dan door de diepste doordringing van haar beeld. Wij missen hier de Ziel der vreugde, zij ging verloren in al deze menschelijke verblijdingen, al werden zij ook gewekt door de zuiverste illusies der wereld; maar wij voelen hare heerlijkheid in de hevigheid der worsteling, die in de ziel woedt, wanneer zij een onverzadelijke dorst heeft voelen ontwaken naar de eeuwigheid van vrede, wij voelen haar in de wanhoop, die, wrange droesem, de erkentenis geeft der onverbiddelijke onmogelijkheid, haar te bereiken.

Wanneer de vreugde waarlijk tot ons kwam, zou zij ons nimmer meer kunnen verlaten, zonder ons geheel en onvoorwaardelijk te vernietigen, en omdat zij de groote Bouw-

meesteres is, nimmer vernietigt en dus, eenmaal gekomen, nimmer zou kunnen heengaan, zal geen haar in en rondom zijn ziel voelen sidderen vóór den dood. Wanneer ons de smart ontviel, de smart die weedom, strijd om ontworsteling en wanhoop is, dan zou met dat ontbreken van alles wat de groote onrust genoemd kan worden, alleen de groote rust blijven, restte ons niets dan de begeerde opgang in de Vreugde. Maar wanneer de Droom, de Illusie der Vreugde, waaraan wij ons bedwelmd dronken, zoodat wij buiten haar niets meer zagen en ons leven met háár alleen vullen wilden, wanneer zij wegviel, dan restte ons niets dan een huiverendverzengde naaktheid, een stortval van eindelooze leegte zonder één geloof, niets dan een geestelijke dood. Dit is méér onbetwistbaar, naar gelang men stelliger gevoelt heeft hoe reeds de korte flitsen van geluk, die de jaren doorschichtten van hem, wiens geheele leven niet één opgaan in den Droom geweest is, meedoogenloos gevolgd worden door een traagheid, een gevoel van hulplooze pijniging, dat de herdenking der voorbijgevlogen verheuging slechts bitterder maken kan. En het is ontroerend, bij het bepeinzen van Van Lerberghe's krankzinnigheid, te denken, hoe gaarne het leven zich wreekt op hen, die zich voor hem sluierden, zijn wezen niet erkennen wilden, maar vervolgens zich verloren in mijmeringen, werktuigen van zijn wraak, welke, hem ontkennend of verwaarloozend, langzaam tot den ondergang voeren - hoe hij, die zich voor altijd te goed doet aan den Droom, als het kind leeft, dat met vuur speelt in stralend verbazen, maar ook altijd in de dreiging van brand en pijn, als de vlinder, voor wie de lamp terzelfdertijd het heerlijkst leven en de verraderlijkste dood is.

Het wezen der eeuwigheid bestaat in vreugde of vrede, het wezen van het leven in smart of beroering, en zoolang wij het leven met den kleinsten vezel van ons lichaam, met de geringste aandoening onzer ziel niet *voelen* kunnen als een deel der eeuwigheid, en zoolang deze voor ons niets is dan een veronderstelde, verre vreemdheid, waarnaar wij verlangen moeten, totdat wij sterven, zoolang zullen de dichters in hunne harten als de heilige vonk van een onbereikbaar vuur het verlangen naar de Vreugde dragen, maar de schemering hunner vertrekken zwaar maken van den snikkenden

klaagzang over die ellendige schoonheid der aarde, die hun een leed bood, waaruit zij zich verlossen willen, maar vóór den dood geen Vreugde, waarin zij daarna verzinken zouden. En die eenige, maar o, hòe broos, bedriegelijke brug van het leven naar de eeuwigheid, de Droom, zij is de plaats geweest van waaruit Van Lerberghe zijn dagen lang uitzag naar beide oevers, waar hij verhaalde van wat hij zag aan den stralenden zoom daarginds, in gedachten, die het volle licht van den eenen oever niet als een vlam in hunne zilveren luchters heffen, daardoor de duisternis van den anderen oever niet doorschijnen kunnen en verdwijnen doen, en die aldus nimmer die volle en blijvende bevrediging schenken, die een lied van rijpe, lijdend gezongen smart in ons wakker roept, en waarmee, zoo hij mogelijk ware, een zang der groote Vreugde ons ongetwijfeld omhangen zou als met het flonkerend gewaad van den gelukzaligen Gekozene.

P.N. VAN EYCK.

Cecil Rhodes.

The Life of the Rt. Hon. Cecil John Rhodes, 1853-1902, by the Hon. Sir Lewis Michell. - 2 volumes. - London, Edward Arnold, 1910.

Het boek waarvan de titel boven staat afgeschreven, behoort tot een genre waarin de Engelschen uitmunten. Zij schrijven goede biografieën; betere dan eenig ander kultuurvolk. Is het een gevolg van hunne eigenaardige beperktheid, dat het hun gemakkelijk valt, zich bij een persoon te bepalen, zonder zich, en hun held daarbij, op ‘stroomingen’ te laten afdrijven? Maar de negatieve verdienste van het gemis aan vaagheid is voorwaar de eenige deugd dezer scheppingen niet. Zij zijn geschreven uit en voor een volk dat *de daad* kent, eert en begrijpt; dat geen zin heeft voor recriminatiën en geen geduld voor jeremiades; dat kort weet te zeggen wat het wil, en dikwijls weet te bereiken wat het wil. En, vol gepast zelfgevoel, is dit boek evenwel in het minst niet blufferig of parvenu-achtig. Het verzwijgt de gebreken van den held niet, maar denkt er niet aan, ze met pathologische belangstelling te peilen en uit te meten. De deugden van den held laat het meer gevoelen dan dat het ze uitvent. Het is alles onopgesmukt feitenverhaal, eerlijk en mannelijk, heelemaal niet dichterlijk en heelemaal niet wijsgeerig. Beperkt, maar geslaagd! Ik wilde dat wij het hun na konden doen. Holland weet de fouten van anderen te vermijden:... het schrijft haast heelemaal geen biografieën. Wèl bundels vol necrologieën, wat iets anders is. Maar waar is het toonbare Hollandsche boek over Willem van Oranje? over Jan de

Witt? over Thorbecke? Of wie schrijft een even goed boek over Kruger, als dit over Rhodes is?

Het tweegevecht tusschen Rhodes en Kruger beheerscht de geschiedenis van Zuid-Afrika in het laatste deel der negentiende eeuw. Van den een te spreken, zonder den ander te vermelden, zal nimmer mogelijk zijn. Wij Hollanders hebben, uit den aard der zaak, het meest met Kruger te maken gehad; maar als wij Zuid-Afrika willen kennen, moeten wij vooral de studie van Rhodes niet verwaarloozen.

I.

Zuid-Afrika *vóór* Rhodes is dat van den Grooten Trek; Zuid-Afrika *van* Rhodes is dat van de diamant- en goudvelden.

De Groote Trek, en de daarop gevolgde vrijlating der Boerenrepublieken, hadden het in Zuid-Afrika overoude dualisme tusschen blanke binnenlandsbevolking en Europeesch bestuur aan de kust geaccentueerd als nog nimmer te voren. Reeds de Hollandsche Compagnie had het, toen nog zooveel kleiner, door blanken bewoonde binnenland harer kolonie niet meer geheel beheerscht. Dat Engeland dit wel poogde te doen had tot den uittocht der Boeren geleid, en, na eenig zoeken en tasten, stelde Engeland zich tevreden hun Natal te hebben ontnomen, maar liet hen vrij zich in het afgelegen Transoranje en Transvaal in te richten gelijk zij verkozen. Engeland had indertijd de Kaap begeerd als den sleutel van den Indischen Oceaan; door de vrijlating der Boeren bewees het dat dit denkbeeld nog steeds overwoog, en dat het zich niet ten doel stelde *de vestiging van een Zuid-Afrikaansch Rijk.*

Daar worden de diamantvelden ontdekt; straks de goudvelden. De Boeren kunnen die niet exploiteeren; in massa strijken de uitlanders er op neer. Midden in de Boerenomgeving, diep het binnenland in, worden belangen gevestigd die zich becijferen bij milliarden. Verkeerskwesties, kwesties van arbeidskrachtlevering (menschelijke en machinale), van arbeidswetgeving, van bescherming en belasting van nijverheid en handel verkrijgen in ongelooflijk korten tijd een omvang en beteekenis waarvan het langzaam werkende Boerenbrein niet had gedroomd. Òf de Boerenmaatschappij moet zich aan het nieuwe aanpassen om het te kunnen

beheerschen, òf het zal er door worden beheerscht. Met de oude afzondering is het voor altijd gedaan. De Boer die hiervan iets begrijpt, is Kruger. De Europeaan die het al veel eerder heeft begrepen en den Boer in alles vóór blijft, is Rhodes. Hereeniging wordt zijn leus. Hereeniging van wat de Groote Trek gescheiden heeft, en hereeniging onder de Engelsche vlag, die het jonge Rijk alleen beschermen kan, terwijl de republikeinsche het zou verzwakken, immers het tegen zichzelve verdeelen. De Boerenhouding ten opzichte van dit grootsche probleem bleef zuiver defensief, en kòn niet anders zijn, omdat de Boeren met hun afzondering tevreden waren. Om hun noodlot te ontgaan, hadden de Boeren aggressief moeten kunnen wezen, en zelf het Rijk stichten waarin ruimte was voor ieder blanke van Tafelbaai tot Zambesi. Doch om dit te willen (laat geheel staan, te kunnen), hadden de Boeren geen Boeren moeten zijn.

Rhodes heeft ingezien, dat het voor de totstandkoming van het Rijk onder Engelsche vlag van het allergrootste gewicht was, de Boeren niet slechts van de zee afgesloten te houden, maar hun ook den weg naar het achter-Transvaalsche binnenland te versperren. Eerst ten westen en noorden van de Republieken gevestigd, werd Engeland de wezenlijke *paramount power* in heel het wereldstuk, en kon het met vertrouwen de absorptie der - enclaves geworden - Boerenstaten afwachten.

Rhodes heeft niet afgewacht; hij heeft de fortuin, die hem altijd zoo gunstig was geweest, op zijne beurt willen helpen. Het bekwam hem slecht. De geluksman heeft een groot ongeluk ontketend, de unieke positie die hij zich, boven Boer en Brit, reeds verworven had, geheel verloren. De hereeniging is eindelijk bereikt, maar langs een niet bedoelden, bloedigen omweg, en Rhodes heeft het bevredigend einde niet meer beleefd.

Hij had de kracht van den Boeren-weerstand vèr onderschat. Hij was bij al zijn genialiteit te beperkt, te veel man van zijn eigen eeuw, om de overblijvers uit een andere eeuw geheel te begrijpen.

De oorlog was noodig om den Engelschen voor hun medeburgers in het te stichten Rijk die achting te leeren, zonder welke eene vereeniging-ook-der-zielen niet mogelijk was. En

zoo al het eenzame graf in de Matoppo's door nog menig Afrikaander met den eerbied die aan alle menschelijke grootheid toekomt zal worden nader getreden, uitsluitend heiligdom der jonge natie wordt het nimmermeer. Er is voor altijd een tweede bedevaartsplek in het land: de steen die het overblijfsel dekt van Oom Paul.

II.

Van het begin van Rhodes' loopbaan heeft ieder gehoord, hoe hij, zeventienjarig predikantszoon van zwakke gezondheid, in 1870 naar Natal gezonden wordt waar een oudere broeder gevestigd is, hoe hij het daar in de katoenwinning beproeft maar niet slaagt, hoe hij na een jaar zich laat aanlokken door de pas ontdekte diamantvelden te Kimberley.

De biograaf, bankier te Kaapstad en een der uitvoerders van Rhodes' testament, heeft zijn held eerst in de dagen van diens grootheid gekend en moet voor die eerste periode afgaan op berichten van anderen. Talrijk zijn die niet, en dit is niet te verwonderen. Rhodes was aanvankelijk te Kimberley een obscuur jong fortuinzoeker te midden eener vlottende bevolking van andere fortuinzoekers; op zijn best dat deze of gene van hen in later jaren een vluchtige herinnering aan den toen beroemd geworden man heeft opgeteekend. Men blijkt hem te hebben gezien als een stil, eenzelvig jong man, altijd bezig, en zijn vrijen tijd bestedende aan studie. Het eerste gewonnen geld besteedt hij om zijn afgebroken opvoeding te gaan voltooien te Oxford; in 1873, 1876, 1877, 1878 en 1881 brengt hij daar een gedeelte van het jaar door, maar keert telkens weer naar Kimberley terug voor zijne zaken. Die zaken zijn een handel in claims; iedereen handelt er in claims, enkelen met geluk, en velen met ongeluk. Rhodes heeft volstrekt niet doorloopend geluk gehad: na '73 heeft hij een tijdlang geen geld, om aan herhaling van de reis naar Oxford te kunnen denken. Eerst in 1875 schijnt hij, geldelijk, op vaste voeten gekomen te zijn. De jonge industrie werd in dat jaar door een plotselinge instrooming van water in de mijnen met den ondergang bedreigd; met twee anderen teekende Rhodes een contract om de mijnen binnen zekeren tijd leeg

te pompen, een wanhopig geachte onderneming, die alleen slaagde door Rhodes' geestkracht. Er was toen nog geen spoorweg naar Kimberley, en de moeilijkheid was, de noodige werktuigen tijdig ter plaatse te brengen. Hoe hem dit gelukte is eigenlijk het eerste uit Rhodes' carrière dat wij in bijzonderheden beschreven vinden. Rhodes, die op alles lette, wist de eenige plaats in de buurt waar eene pomp van de vereischte capaciteit te vinden was; maar de plaats was niet dichtbij en de eigenaar aanvankelijk onwillig te verkoopen; de transportrijder maakte moeilijkheid, het eindelijk voor zwaar geld verworven werktuig met de vereischte snelheid te vervoeren: hij zou er zijn ossen dood aan rijden. Eerst toen hij ook de ossen had gekocht, kon Rhodes zijn gang gaan. Maar de koop moest gesloten worden op goed geloof, want contanten droeg Rhodes niet bij zich. Het vertrouwen door een achterveldschen Boer in hem gesteld, legde dus mede den grondslag tot zijn fortuin.

In 1880 vinden wij Rhodes medeoprichter der De Beers Mining Company, met een kapitaal van £ 200.000, na vijf jaren vergroot tot £ 841.000. Het is deze maatschappij, die, na een strijd op leven en dood met den eenig overgebleven concurrent, Barnato, in 1888 de amalgamatie der gezamenlijke diamantmijnen van Kimberley tot stand brengt, en dan den nieuwen naam aanneemt van De Beers Consolidated Mines.

Zulke carrières zijn er in Amerika honderd, maar het bijzondere is, dat het Rhodes niet te doen is om geld, maar om macht, en om macht ter verwezenlijking van een vèr droombeeld, dat den jongen man al voor oogen stond en dat de rijpe man zonder ophouden is blijven najagen. Rhodes' innerlijk leven is van een prachtige, indrukwekkende eenheid, die het best gekend wordt uit zijn lange reeks van testamenten.

Het eerste is van 1877. De vier-en-twintig-jarige laat zijn vermogen na ‘to and for the establishment of a Secret Society, the true aim and object where of shall be the extension of British rule throughout the world’. Trustees zullen zijn de Secretaris van Staat voor de Koloniën ter tijd wezende, en een vriend van den Inner Temple. Voor zijn land eischt de droomer niet minder op dan geheel Afrika, het Heilige Land, Mesopotamië, Cyprus en Kreta, heel Zuid-

Amerika, den Maleischen Archipel, de kusten van China en Japan; hierop volgt de hereeniging der Vereenigde Staten van Amerika met het Rijk, dat dan den werelddvrede zal afkondigen en de eeuw der menschelijkheid inluiden.

Jongenspraat, die, in het laatste testament, is ingeschrompeld tot een regeling die verdienstelijke jongelieden uit de Britsche Koloniën, uit Noord-Amerika en uit Duitschland, in staat stelt te Oxford te studeeren.

De toekomstplannen zijn voortdurend bescheidener geworden, maar de uitvoerbaarheid neemt toe in omgekeerde reden. Niet dat Rhodes de oude idealen ooit verzaakt zou hebben, maar het leven had hem ruimschoots gelegenheid geschonken aan zijn groot doel zelf te werken in het heden, zoodat hij, in tijd en plaats gevangen, geen neiging meer hield om te droomen over wat anderen zouden doen na zijn dood.

In 1880 was Rhodes lid geworden van het Kaapsche parlement. Zijn rol is daar aanvankelijk niet opmerkelijk, tot hij, in 1883, zich aan zichzelf en straks aan zijn omgeving ontdekt, naar aanleiding der Stellaland-kwestie. Hij, en hij het eerst, ziet in deze zaak de Zuid-Afrikaansche kwestie zelve, in een notedop.

Het is een betrekkelijk smalle strook bewoonbare grond, die, bewesten de Transvaal, de gemeenschap tusschen de Kaapkolonie en het binnenland van Afrika, buiten de Boerenrepublieken om, alleen mogelijk maakt: thans het tracé van den spoorweg Kimberley-Bulawayo, langs Vrijburg en Mafeking. Nog verder naar het westen stuit men ras op de onbewoonbare Kalahari.

Het gebied lag buiten de grenzen van den ‘Transvaal-Staat’, zooals die geregeld waren bij de conventie van Pretoria van 1881. Het werd door verschillende Bechuana-stammen bewoond, wier kapiteins, Mankoroane, Montsioa, Massouw, Moshette, gedurig met elkander in oorlog lagen. Nu echter vlak ten zuiden en ten oosten van deze streek blanken woonden, gingen deze oorlogen niet meer buiten hun inmenging om. Elke zwarte partij kocht de hulp van blanke avonturiers, die in land werden betaald. Sommigen van deze blanken waren burgers van de Transvaal, anderen onderdanen van Engeland. Hun aantal nam dermate toe dat zij zich, naar Boerentrant, in republiekjes organiseerden: Stellaland

en Gosen. Slaagde nu de Transvaal in haar toeleg deze republiekjes te annexeeren, dan was de Kaapkolonie van het binnenland van Afrika feitelijk geheel afgesloten. Rhodes gevoelde dit als een enormiteit, op een oogenblik dat het de Kaapsche opinie nog vrijwel koud liet.

Zijn politiek was, het land voor de Kaapkolonie te verwerven niet door er de Boeren die er zich gevestigd hadden uit te jagen, maar integendeel met hunne volle instemming, die natuurlijk alleen te krijgen was door hun rechtstitel op de in bezit genomen plaatsen, op welke wijze die dan ook verkregen mocht zijn, te erkennen en krachtdadig te beschermen. De Transvaal wenschte niets liever dan zelf alle mogelijke bescherming te verleenen, maar haar handen waren gebonden door de conventie van Pretoria, over welker herziening zij juist te Londen onderhandelde. Engeland had het dus nog in de macht, alle uitbreiding der Transvaal naar het Westen te verhinderen, en éér een nieuwe conventie geteekend werd, zich in het betwiste gebied geheel vast te zetten. Maar Rhodes wilde dat het bepaaldelijk de Kaapkolonie zou zijn die in alles de leiding nam: *zij* moest zich den weg naar het binnenland openhouden: *zij*, die de verschillende blanke bevolkingselementen in zich vereenigde, moest van de uitbreiding van het door blanken bewoonde gebied naar het verre Noorden, van de grootheid dus van het toekomstig rijk van Zuid-Afrika, de zaak maken van alle Afrikaanders, 't zij Boer of Brit. Downing Street moest geïnspireerd worden van Kaapstad uit en niet omgekeerd. Downing Street stond Rhodes veel te veel onder den invloed van het negrophile Exeter Hall, en de wijze waarop het zich in de Stellaland-zaak gelden liet, leverde daar een merkwaardig staaltje van. Nadat Rhodes' pogingen om zijn medeleden in het parlement te Kaapstad voor de zaak warm te maken hadden gefaald, lijfde wel de Engelsche regeering het grootste gedeelte van het land in (een deel van Stellaland werd aan Transvaal toegewezen), maar zond er een gewezen zendeling heen, Mackenzie, die de laatste man was om de ingedrongen Boeren met het Engelsche bestuur genoegen te doen nemen. Het gevolg was dat in 1885 een gewapende expeditie noodig werd onder Warren, en dat, na het uitgeven van handen vol geld, geëindigd werd met juist hetgene waarmee Rhodes had willen

beginnen: het erkennen van de van de kafferkapiteins verworven rechtstitels, zonder meer.

Nog in twee andere opzichten had Rhodes de nederlaag geleden. Terwijl de Stellaland-zaak hangende was (1884), hadden twee voor de toekomst van Zuid-Afrika gewichtige gebeurtenissen plaats, waarvan de beteekenis aanstonds in den vollen omvang door Rhodes werd doorzien: de vestiging van het Duitsche gezag in Zuid-West Afrika, en de oprichting der Nederlandsch-Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappij.

De Bremer koopman Lüderitz had in 1882 van de inboorlingen grondeigendom verworven bij Angra Pequena, en verzocht de bescherming der Duitsche regeering, die hierop te Londen informeerde of Engeland bereid was zijne bescherming te verleenen, eene vraag die door Londen op zicht werd gestuurd naar de Kaap. Rhodes deed zijn uiterste best om de vraag onmiddellijk bevestigend te doen beantwoorden, maar te vergeefs: de Kaapsche regeering hechtte alleen aan de Walvischbaai, die, als de eenige natuurlijke haven benoorden de Oranjerivier, in 1878 op haar verzoek door Engeland was in bezit genomen. Dit antwoord werd gegeven 29 Mei 1884, en toen, twee maanden later, de Kaap op haar advies terugkwam en op Namaqualand en Damaraland formeel aanspraak maakte, was het te laat en was de Duitsche vlag te Angra Pequena geheschen. Het feit, onherroepelijk geworden, maakte een geweldigen indruk, die nog versterkt werd toen Duitschland, in September van hetzelfde jaar, eene poging deed zich aan de Sint-Luciabaai in Zoeloeland vast te zetten, hetgeen nu onmiddellijk met kracht verhinderd werd. Engeland was niet meer met de Boeren alleen in Zuid-Afrika.

Ook in de spoorwegzaak kon Rhodes zijn zin niet doorzetten. Het moest, naar zijn inzien, de Kaapkolonie zijn die de Transvaal uit haar isolement haalde, door haar aan eene spoorwegverbinding te helpen, desnoods met geldelijke opoffering voor de Kaap. Het groote toekomstbelang om de verkeerslijnen uit het binnenland naar Kaapstad te laten convergeeren en zoo de long te blijven waardoor het werelddeel ademhaalde, was offers waard. Maar de Kaap dacht gering over den toen berooiden zusterstaat (nog zonder Johannesburg!), en sloeg Kruger's aanzoek af. Aan de

mogelijkheid dat hij van elders geholpen zou worden, werd niet geloofd. Daar kwam, eene maand na den tegenvaller met Namaqualand, het bericht dat Kruger een krachtige groep Duitsche en Nederlandsche kapitalisten bereid had gevonden de uitsluitende concessie tot het aanleggen van spoorwegen in de Zuid-Afrikaansche Republiek te aanvaarden. En spoedig daarna was die republiek een goudland geworden, en kon men zich niet genoeg haasten, van Durban uit en van De Aar, de rails Randwaarts te leggen; maar ook Kruger bouwde zijn eigen, de kortste lijn.

Er komt, na al deze ervaringen, beweging in de Engelsche maatschappij in Zuid-Afrika. Zij gevoelt dat zij mededingers heeft gekregen waarmee te rekenen valt; tegelijk wordt de prijs veel aanlokkelijker dan vroeger. Het stroomt naar de goudvelden, maar die liggen in een Boerenland. De tegenstelling tusschen Boer en Brit, altijd aanwezig, wordt op eens veel scherper gevoeld, nu Boer en Brit haast nergens meer geographisch onderscheiden zijn, maar over het geheele wereldstuk door elkander zijn geworpen. Een chaos die vraagt om een ordenende hand. Zal het die van Rhodes wezen?

Hij bereikt, 1888-1890, zijne middaghoogte.

1888 de consolidatie der diamantmijnen in zijne hand, 1889 de oprichting der British South Africa Company, 1890 eerste minister der Kaapkolonie.

Nooit is het groote doel uit zijn gezicht. De *trust deed* der De Beers Consolidated (13 Maart 1888) voorziet gansch andere werkzaamheden dan het exploiteeren van diamantmijnen alleen: de maatschappij kan ook land verwerven, sporen bouwen, zich in verbinding stellen met inlandsche vorsten in de binnenlanden van Afrika en het bestuur over hun gebied voeren. Blijkbaar heeft Rhodes zich in Maart 1888 nog de mogelijkheid willen openhouden, de middelen der De Beers te gebruiken voor de doeleinden, waartoe in het volgend jaar de Chartered is opgericht. Voor de verovering van het Noorden was de medewerking der Engelsche regeering en van het Engelsche publiek noodig, terwijl de diamantmijnen voortaan op zichzelf konden bestaan. Om dus van inmenging vrij te blijven, waar deze niet vereischt werd, was het beter de De Beers tot Kimberley te beperken en

voor de nieuwe, grootere taak, een ander orgaan te scheppen.

Zouden de Boeren inderdaad worden ingesloten, dan was het hoog tijd. In 1887 had Kruger Lo Bengula een tractaat doen voorleggen, waarbij de Matabelekoning zijn land onder de bescherming stelde der Zuid-Afrikaansche Republiek. Terwijl de indoena's beraadslaagden, werd Kruger's agent (Piet Grobler) door onderdanen van een met de Engelschen bevriend hoofd, onder omstandigheden welke niet zijn opgehelderd, aangevallen en vermoord. De Boeren hebben dien moord op rekening van Rhodes gesteld, eene beschuldiging, welke door diens biograaf blijkbaar het oprapen niet waard wordt geacht. De Engelsche regeering haastte zich nu een eigen agent aan Lo Bengula te zenden, die 11 Februari 1888 zijne handteekening verkreeg onder een tractaat, waarbij de koning zich verplichtte geen overeenkomst met eenige mogendheid aan te gaan zonder de goedkeuring van Harer Majesteits Hoogen Commissaris in Zuid-Afrika. De regeeringsagent werd op den voet gevolgd door agenten van Rhodes, die, na vele proeven van geduld en beleid, in October '88 van den koning de concesssie verkregen ter uitsluitende exploitatie van den mineralen rijkdom in zijn gebied. Met deze concessie gewapend vertrok Rhodes naar Londen, om te zien wat hij er mede uit kon richten.

Het was, zoo al de ruimste, volstrekt niet de eenige toezegging van dezen aard, die Lo Bengula had gegeven. Van 1870 af had hij van tijd tot tijd aan allerlei avonturiers landen mijnconcessies verleend, waarvan er nog geen enkele in exploitatie was gebracht, maar wier houders thans de kans schoon zagen, ze duur aan Rhodes te verkoopen. Een van die concurrenten kwam op den genialen inval, een paar Matabele-hoofden naar Londen te verschepen om de ‘Groote Witte Koningin’ te huldigen, zich, *more solito*, te laten fêteeren door de Aborigines Protection Society, en tevens te verklaren dat niet Rhodes, maar Maund's Exploring Company de houder was van de waarachtige concessie. De vertooning maakte indruk op het Londensche *season*-publiek en ook op de regeering, zoodat Rhodes, die later aankwam, aanvankelijk moeite had zijne zaak door te zetten. Maar hij had den vollen steun van den Hoogen Commissaris, Sir Hercules Robinson, en, nog beter, van de enorme middelen der De

Beers. Hij kocht links en rechts de concurrenten af, en kon zich weldra, zonder overdrijving, aandienen als den wonderdoener, die de grens van het Engelsche gebied in Zuid-Afrika kon verleggen tot aan en over de Zambesi, zonder dat het de regeering een man of een cent behoefde te kosten. Het was voldoende dat zij de op te richten maatschappij, bij welke de gezamenlijke concessies waarover Rhodes beschikte zouden worden ingebracht, van bestuursrechten voorzag. ‘Such a body may’, erkent de Secretaris van Staat voor de Koloniën in zijne voordracht ter zake, ‘relieve Her Majesty's Government from diplomatic difficulties and heavy expenditure.’

29 October 1889 werd het Charter verleend; Rhodes had aan zijne maatschappij namen kunnen verbinden als die van den hertog van Abercorn en van den hertog van Fife. De regeering liet haar over ‘the region of South Africa lying immediately to the north of British Bechuanaland, and to the north and west of the South African Republic, and to the west of the Portuguese Dominions.’ Naar het noorden bleef haar sfeer onbepaald. Genoeg succes voor het jaar 1889; in 1890 moest nu de daadwerkelijke inbezitneming volgen.

Het einde der concessiejagerij, die hem zoo dierbare presentjes placht op te leveren, was Lo Bengula natuurlijk zeer onaangenaam, en zijn mismoedigheid werd woede, toen hij bespeurde dat het in Rhodes' bedoeling lag, hem in zijn Bulawayo voorloopig links te laten liggen, en het eerst van al het verre Mashonaland in exploitatie te brengen, waar de minerale rijkdom grooter en de bevolking handelbaarder was, en dat Rhodes zich onmiddellijk toeëigenen wilde om een uitgangspunt te hebben voor verdere uitbreiding in de richting van Centraal-Afrika, dat nog onbezet was tot het Tanganyika-meer toe. Lo Bengala had zich niet anders voorgesteld, dan dat alle verkeer met het binnenland plaats zou hebben over zijn kraal als tot dusver, en dat hij, gesteund op zijn gevreesde militaire macht, in allerlei vorm daarvan tol zou kunnen blijven heffen. Er bestond niet eens een begaanbare weg naar Mashonaland dan over Bulawayo, maar Rhodes liet, zonder zich te laten afschrikken door bezwaren, een anderen, meer oostelijken weg verkennen. Die pioniersexpeditie van 1890 mag wel in het geheugen der Engelsche

natie blijven: zij is een van haar kloekste daden in den nieuweren tijd. Door onbekend land, dat gedeeltelijk met het houweel voor het vervoer van wagens bruikbaar moest worden gemaakt, werd voortgerukt, met groote kans van tusschen twee vuren te geraken, want zoowel Lo Bengula als de Boeren van het Zoutpansbergsche, wier flank men dicht naderen moest, waren de onderneming vijandig gezind. Maar de kafferkoning werd in bedwang gehouden door de rijksregeering, die haar Bechuanaland Border Police een positie het innemen aan de uiterste grenzen van het protectoraat, van waaruit Bulawayo van de andere zijde kon worden bedreigd, en Kruger wist nu en later dat alle kans op het begeerde Swaziland voor hem verkeken zou zijn, als hij zijn burgers niet terughield achter de Limpopo.

Een oogenblik, na het bereiken der Lundi-rivier, scheen het alsof men geen doortocht meer zou vinden. Rondom rezen de bergen, en men vond geen pas. De bekende jager Selous, die als gids diende, wist dat achter die keten de vlakte liggen moest waarop later Victoria is verrezen, en die hij van een vroegeren tocht kende, maar hoe er te komen? Op het oogenblik zelf dat een boodschapper van Lo Bengula aankwam, met bevel dat de expeditie terug zou keeren, vond Selous een weg, en binnen weinige dagen was de vlakte bereikt. Victoria, Charter, Salisbury werden gesticht, en zonder verlies van één menschenleven was aan het Britsche Rijk een uitgestrekte provincie toegevoegd.

De onvermijdelijke botsing met Lo Bengula had plaats in 1893. Met nog geen 1000 man, maar uitgelezen en zwaarbewapend, heeft de Company hem op de vlucht gedreven en aan het gansche Matabelerijk een einde gemaakt. En onderwijl was Salisbury niet het noordelijkst bereikte punt gebleven. De Zambezi werd overschreden, en eerlang zou Rhodesia reiken tot de uiterste grens die het innemen kon zonder op Europeesche aanspraken van ouderen datum te stuiten: tot het Tanganyika-meer, waar Congostaat en Duitsch Oost-Afrika, elkander rakend, van oceaan tot oceaan een grendel schuiven dien Engeland tot nog toe niet heeft aangeroerd.

Eén punt van het groote programma was uitgevoerd: Engeland was in Zuid-Afrika *paramount power* geworden

in aardrijkskundigen zin; het omsloot de tot enclaves vernederde Boerenrepublieken; het rijk van den ‘trek’ was gedaan voor altijd. Het had den doodssnik gegeven in 1891, toen een troep Boeren, die gereed stonden de Limpopo te overschrijden en in het door de British South Africa Company gereclameerde gebied door te dringen, op Kruger's bevel daarvan hadden moeten afzien. Het gehoopte loon voor die gehoorzaamheid ontging der Republiek, toen Engeland wel Swaziland losliet maar Zambaansland annexeerde, zoodat het voortaan aan den Indischen Oceaan tot de Portugeesche bezittingen reikte. De Transvaal zou geen weg naar zee meer vinden.

Maar het moeilijkste bleef te doen over: aan de afzondering der Republieken een einde te maken met hun eigen wil; hen er vrede mede te doen hebben, dat zij in een groot geheel op zouden gaan, een geheel dat, als de Dominion of Canada, de Commonwealth of Australia, tegelijk een eigen leven hebben zou, en onderdeel zou zijn van het Britsche wereldrijk.

Rhodes was meer dan iemand in de gelegenheid, ook voor dit deel van het programma te werken, sedert hij in 1890 de positie innam van eersten minister der Kaapkolonie. Het heeft hem wel voorgestaan, dat het middel om Boer en Brit te verzoenen, zou zijn hen te doen samenwerken voor groote gemeene belangen. Niets stelt hij meer op prijs, dan dat onder zijn pioniers voor Rhodesia Boerenzonen worden aangetroffen, dan dat Afrikaanders aandeelen nemen in de Chartered Company. Gaat hij het nieuw gewonnen land bezoeken, hij neemt parlementsleden van de Bondspartij mede in zijn gevolg. Zijn gansche houding tegenover den Bond is een andere dan die van den gewonen Kaapschen politicus van Engelsche geboorte. Hij beseft dat wat Boer en Brit misschien het meest van al verdeeld houdt, de verschillende opvatting der taak van den blanke tegenover de naturellen is, en in veel opzichten kan hij de Afrikaander naturellenpolitiek steunen tegen die van Exeter Hall. Hij ziet ook in dat, zal de samenwerking van Boer en Brit ooit in het groot gelukken, die beginnen moet in het klein: op het aangewezen proefveld van het Kaapsche parlement, waar afgevaardigden van beide rassen elkander dagelijks ontmoeten.

Hij slaagt er werkelijk in den Afrikaander Bond, opgericht kort na Majuba met het programma: Zuid-Afrika één onder eigen vlag, tot werktuig in zijn hand te maken. Hij heeft geen oogenblik verheeld dat hij de Engelsche vlag nimmer verzaken zou; dat hij met het doel van den Bond meeging, op dit ééne punt na. ‘If you desire,’ spreekt hij in '91 de jaarvergadering van den Bond toe, ‘the cordial co-operation of the English section of the country, remember that we have been trained at home, we have our history to look back upon, but we believe that, with your help, it is possible to obtain closer union and complete self-government, but you must not ask us to forfeit our loyalty and devotion to our mother country...’ En in een andere rede van denzelfden tijd: ‘It is customary to speak of a United South Africa as possible within the near future. If we mean a complete Union with the same flag, I see very serious difficulties. I know myself that I am not prepared at any time to forfeit my flag. Holding these views, I can feel some respect for the neighbouring States where men have been born under Republican institutions and with Republican feelings. When I speak of South African Union, I mean that we may attain to perfect free trade as to our own commodities, perfect and complete internal railway communication, and a general Custom's Union, stretching from Delagoa Bay to Walfisch Bay; and if our statesmen should attain to that, I say they will have done a good work....’

De Raid, heeft Rhodes steeds verzekerd, was dan ook geenszins als aanslag op het leven der Zuid-Afrikaansche Republiek bedoeld, maar wel, om in die Republiek het beginsel ‘gelijke rechten voor iederen blanke’ tot gelding te brengen, en Kruger omver te werpen, die geen tol- en spoorweg-unie wilde.

De Raid is de misgreep van iemand die veel succes heeft gehad, en ingewikkelde vraagstukken te lijf gaat met de methodes die hij op eenvoudigere heeft leeren toepassen.

Maar de Boeren-moeilijkheid was niet, als de Matabelemoeilijkheid, een affaire van een paar honderd man Chartered Police en een paar maxims.

Het werd een kolossale mislukking; een van die slagen, waarvan een man niet meer opstaat.

Want Rhodes wist ten volle dat hij aansprakelijk was. Op zijn initiatief was het terrein aan de grenzen, waar de aanslag werd voorbereid, bij beschikking van den Hoogen Commissaris van 18 October 1895 expresselijk voor dit doel onder bestuur der Chartered gebracht, tot wier gebied het eigenlijk niet behoorde. Jameson te Pitsani en broer Frank te Johannesburg, een sympathiseerend landvoogd te Kaapstad en een dito minister in Downing Street; de zaak scheen veilig.

Men bedenke dat, toen het plan gevormd werd, ook de rijksregeering met Kruger wegens de ‘driften’-kwestie in open geschil lag, en dat zij, vast besloten op dit punt niet toe te geven, elke vermeerdering van druk, op Kruger uitgeoefend, met jubel begroette.

Die driftenkwestie was hierom van zooveel belang, omdat zij gelegenheid gaf met Kruger te breken naar aanleiding van eene zaak waarin de Kaapsche Afrikaanders lijnrecht tegenover hem stonden.

In '95 was eindelijk de (door Engeland zooveel het kon bemoeilijkte) Delagoabaailijn gereed gekomen, en stond de Kaap zijn monopolie in het Randverkeer (het belangrijkste in geheel Zuid-Afrika) te verliezen. Zij sloeg met veel aandrang Kruger eene spoorwegunie voor, maar maakte aanspraak op grooter aandeel in de opbrengst dan Kruger haar wilde toestaan. De Kaapsche gouvernementslijn beantwoordde het afbreken der onderhandelingen met eene verlaging van het tarief tot Vereeniging, het grensstation aan de Vaal; de Zuid-Afrikaansche Spoorwegmaatschappij neutraliseerde dezen maatregel door het tarief Vereeniging-Johannesburg te verhoogen, zoodat de lijn naar de Baai geen nadeel kon ondervinden. De Kaapsche lijn ontlaadde hare goederen nu vóór de grens, aan gene zijde der Vaalrivier, en bracht ze op ossenwagens naar Johannesburg, waarop de Transvaalsche regeering de ‘driften’ in de Vaal voor den invoer sloot, waarin Engeland eene schending zag der Londensche conventie. Chamberlain zond een ultimatum, na zich verzekerd te hebben, dat de Kaapkolonie bereid was de kosten van den oorlog, die na afwijzing van het ultimatum zou zijn te verklaren, voor de helft zelf te dragen, en met vrijwilligers bij te springen. Dit was October '95,

de eigen maand van de overdracht van het grensgebied bij Pitsani aan de Chartered Company. Jameson's Raid en de opstand in Johannesburg waren oorspronkelijk niet als zelfstandig doel, maar als hulpmiddel in het oog gevat; men meende in Engeland, Kruger te zullen overwinnen op een koopje, zooals Rhodes immers ook het Rijk onmetelijke nieuwe provincies in het Noorden had bezorgd op een koopje. Maar Kruger, van de stemming in de Kaapkolonie onderricht, gaf toe en heropende de driften (5 November). De rijksregeering kon thans niet verder gaan, maar Johannesburg was in gisting gebracht, de Kaapsche opinie bleef nog sterk tegen Kruger ingenomen, en te Pitsani stond Jameson gereed; Rhodes wilde de gelegenheid niet laten ontsnappen. Met zijn voorkennis ging Jameson eind November naar Johannesburg, en vertrok weer met den bekenden ongedateerden brief, waarin hij door de Reformers ‘ter bescherming van vrouwen en kinderen’ werd ingeroepen.

Er zou dus, moet eind November zijn overeen gekomen, een toestand worden geprovoceerd, waarbij het leven van ‘vrouwen en kinderen’ als bedreigd kon worden voorgesteld.

Waaraan het gehaperd heeft? Ongetwijfeld aan de Johannesburgers. ‘Rhodes’, zegt zijn biograaf, ‘made no sign. What he knew and what he only guessed cannot even now be stated with precision’. Dit schijnt wel zeker, dat het feit van Jameson's vertrek *op 29 December* niet op uitdrukkelijken, pas vooraf geganen last van Rhodes heeft plaats gehad, maar dit is dan ook de eenige medeplichtigheid waarvan de historie hem vrij kan spreken. En, onmiddellijk van dat vertrek geinformeerd, heeft hij niets gedaan om Jameson nog terug te houden; integendeel, mag men aannemen dat deze de beide telegrammen waarin hem de terugkeer bevolen werd (een van Sir Hercules Robinson, een van Sir Jacobus de Wet, Britsch agent te Pretoria) zou hebben durven in den wind slaan, als hij niet wist dat dit met Rhodes' wenschen strookte? Het is zeker dat Rhodes nog na Jameson's vertrek aan het succes van den aanslag geloofd heeft. ‘Inform Chamberlain that I shall get through all right, if he supports me, but he must not send cables like he sent to the High Commissioner’ (telegram aan Flora Shaw). Na de nederlaag vindt de schrijver

der biografie, zijn bankier Michell, hem ‘quite unmanned, walking the room like a caged lion’. Zijn explicaties waren de volgende:

‘*First.* The Raid was to be subsidiary to a rising within the Republic. If and when the latter occurred, the Chartered Company were to strike in, *along with other forces*.

Second. The Republic was not to be overthrown. A Conference was to be called, the High Commissioner to be convener. The independence of the Boers was to be guaranteed in return for redress of grivances.

Third. A Custons Union; equalisation of railway rates; a common Court of Appeal, leading on to ultimate Federation.

Fourth. Zululand to be annexed to Natal and Basutoland to the Free State, provided recognition of British Supremacy was frankly accepted. Result - a Federal Union under the Crown, powerful enough to say “Hands off” to Germany.

This great conception, he said, had been marred by the precipitancy of the Raid, the unpreparedness of the Rand aud the timidity of Hofmeyr when the crisis came.’

The timidity of Hofmeyr. Want de Bondsstemming was op eenmaal omgeslagen. Hoe is het mogelijk dat Rhodes het anders kan hebben verwacht?

De verleiding, om een plan, voor andere omstandigheden ontworpen, toch nog door te zetten, is hem te sterk geweest, en hij heeft geen denkbeeld gehad noch van de weerkracht der Transvalers, noch van de moreele uitwerking van zijn aanslag op hun Kaapsche bloedverwanten.

Na den Raid is Rhodes een verloren man. Zijn levenstaak, de vereeniging van Zuid-Afrika door de krachten van Zuid-Afrika zelve, is mislukt. De rijksregeering moet het werk overnemen, dat niet ten einde wordt gebracht dan op de wijze die men kent. Rhodes leidt niet meer; hij volgt.

Want na en door den Raid maakt Engeland werk van de zaak. Het heeft, van de hand van een zwakke, een zware moreele nederlaag geleden, aan prestige ingeboet, een kaakslag van Keizer Wilhelm ontvangen. Geen concessies zouden Kruger nog aan het lot hebben kunnen doen ontkomen, voor zijn bestaan te moeten vechten tegen een wereldmacht aan welke

dat bestaan zelf een doorn in het vleesch was geworden.

Thans zijn beiden heen, Rhodes en Kruger, en is een nageslacht in groei, dat in ieder van beiden deugden zal eeren en fouten ontdekken, maar nimmer twijfelen zal of èn deze Brit èn deze Boer hebben, met een heet verlangen, Zuid-Afrika liefgehad.

H.T. COLENBRANDER.

Een dokter over Balzac.

Docteur Cabanès. Balzac ignoré. Paris, Albin Michel.

'Le nombre des avatars de Vichnou est fixé à dix; ceux de Balzac ne se comptent pas.' Het gezegde is van Th. Gautier. Vóór iemand heeft hij in Balzac *een ziener* aanschouwd, 'quoique cela semble singulier à dire en plein XIXe siècle.'

In *Facino Cane* heeft Balzac zelf zich vergeleken bij den derwisj uit de *Duizend en één Nacht*, die het lichaam en de ziel van andere menschen vermocht aan te nemen. 'Wanneer ik, tusschen elf uur en middernacht, een werkman met zijn vrouw tegenkwam, die terugkeerden van het Ambigu Comique, had ik er schik in hen te volgen van den boulevard du Pont-aux-choux tot den boulevard Beaumarchais. Die goede menschen praatten aanvankelijk over het stuk dat zij hadden gezien; van het een op het ander komend, raakten ze aan hun geldzaken toe, de moeder trok daarbij haar zoontje voort, zonder op zijn vragen of klachten te letten. De echtelieden rekenden uit, hoeveel zij den volgenden dag zouden binnenkrijgen. Ze gaven het uit op twintig manieren. Allerhande bijzonderheden over het huishouden kwamen daarbij in het gesprek, klachten over den dwaashoogen prijs der aardappelen of over de lengte van den winter, energische betoogen over het vele dat de bakker nog moest hebben, eindelijk geredetwist, dat erger werd en vinniger en waarbij elk van de twee zijn karakter blootlei in woorden die het teekenden. Terwijl ik luisterde naar deze menschen, kon ik mij in hun leven verplaatsen, ik voelde hun vodden op mijnen rug, mijn voeten staken in hun bijgelapte schoenen

met gaten. Hun verlangens en hun nooden, alles ging door mijne ziel en mijn ziel trad in de hunne; c'était le rêve d'un homme éveillé.'

Door zelfsuggestie vermocht Balzac aan zijn denkbeeldige wezens de beweging, het leven van wezenlijke te schenken. Ja, deze denkbeeldige wezens waren de eenige, die werkelijk voor hem bestonden. Toen Jules Sandeau, van een reis teruggekeerd, van een zuster vertelde, die ziek lag, hoorde Balzac hem aanvankelijk aan, doch viel al spoedig hem in de rede: 'Tout cela est bien, mon ami, mais *revenons à la réalité: parlons d'Eugénie Grandet*' (naar men weet een figuur van Balzac, uit een naar haar genoemden roman).

Gautier heeft ook doen opmerken - hij, die het verleden liefhad - dat Balzac's wil en concentratievermogen hem in staat stelden zich te verplaatsen, even zeker in een markies als in een man van het volk, in de vrouw van de wereld als in de courtisane, doch slechts in menschen van zijnen tijd - de schimmen van het verleden beantwoordden zijn oproep niet. 'Hij wist niet, gelijk Goethe, de schoone Helena uit het verschiet der oudheid te doen opstaan en haar te noodzaken bij Faust binnen te gaan. De levenden had hij zich toegeëigend; bij de dooden slaagde hij niet.'

Immers wilde hij vóór alles *waar* zijn, al werd die waarheid hem wel eens lastig, wanneer de dichter in hem zich verzette. Flat heeft hierover geoordeeld: 'Balzac dacht met al zijn hersenen, en bij de bijzondere toepassing van zijn denkvermogen voor den roman, kwam al wat de specialist zich vroeger had toegeëigend naar voren en zette zich om in poëzie. Dat sluit een niet aan den dag tredende werkzaamheid in, moeilijk zuiver te omschrijven, want de *onbewustheid* heeft er een groot deel aan, evenzeer als de intuitieve vermogens.'

Er is een dilettantische kant aan de wetenschappelijkheid van den kunstenaar, welke, gesteld naast de waarde zijner andere faculteiten, bij een genie als Balzac eenigszins kinderlijk kan lijken, daar men onwillekeurig zich afvraagt, of al de... omhaal soms niet dient, opdat de schrijver zijn knapheid toone. Want ondanks alles komt de man-van-verbeelding achter den kundigen gebruiker van technische termen te voorschijn.

Het wezenlijke bij dit gebruik, is het hoofdzakelijke van heel den arbeid: 't geheel doorschouwen, het volkomen begrijpen en doorvoelen, de bekwaamheid tot het waarlijk *weergeven* van menschgestalten. Er bestaat een ontleding der kunst van den tooneelspeler Talma door een voorganger van Dr. Cabanès, den kunstlievenden Dr. Richard, die Talma's verschijning in het vijfde bedrijf van *Andromaque* heeft beschreven en uitgelegd als een uitwerking van opzettelijke hallucinatie. Door zich ten prooi te stellen aan een hevige ontzetting, in welke hij werkelijk de zwarte zaal met geraamten en doodshoofden zàg, was Talma in staat geraakt den schrik en den angst zoo aangrijpend voor te stellen. In een beroemde rede, te Tours gehouden, heeft Brunetière de eischen voor den modernen roman bij die voor het tooneel vergeleken. ‘Men is, zeide hij, van het proza hoe langer hoe meer gaan eischen. Evenals bij het tooneelspel weten wij bij den roman, dat de stijl wezenlijk bestaat noch in een nauwkeurigheid, welker verdienste ten slotte niet verder reikt dan kennis van de ortografie, noch in een gemakkelijkheid, een overvloed, een rederijkheid welke - als het proza van George Sand - op het laatst eentonig wordt, noch in die woordkunst, welke Gustave Flaubert tot wanhoop kon voeren; maar misschien alleen in de gave, tot leven te brengen. Tot leven te brengen, is wat de hedendaagsche kunstenaar meer dan iets anders beoogt; ons oordeel wordt bepaald door wat hij daar in bereikt; wat ook de schoolmeesters anders beweren, dàt beslist over den duur van zijn werk; en in dit verband is, wat de taalkundigen stijl noemen, niet meer dan een middel.’ Paul Flat had het, in zijn *Essais* over Balzac, naar aanleiding van dezen vastgesteld: ‘De moderne denker beschouwt den stijl, zooals de groote kunstenaars der letteren hem altijd bij intuitie begrepen hebben, vóór alles als een zaak van aandoening’. Tegelijk worden de aandoening gewekt en het intellect getroffen. Wat de zuivere abstractie vervult, raakt tegelijk het gevoel. Dit veroorzaakt, dat de schrijver zelf zich openbaart bij wat hij weergeeft als waargenomen.

Wat Balzac zich met zijn arbeid voorstelde?

In hare *Salons de Paris* vertelt M$^{me.}$ Ancelot, dat Balzac, toen hij in de rue Cassini woonde, in zijn werkkamer een beeldje had staan van Napoleon, met dit onder-

schrift: ‘Ce qu'il a commencé par l'épée, je l'achèverai par la plume’. Zijn zuster Mme. Surville heeft verhaald, dat Balzac, wanneer men hem plaagde met zijn korte gestalte, placht te antwoorden, dat groote mannen bijna altijd klein zijn, daar hun hoofd dicht bij hun hart moet zitten, opdat die twee organismen zoo krachtig mogelijk kunnen samenwerken. En aan de verre geliefde zooveler jaren, later zijn vrouw, Mme. Hanska, openbaarde hij den grond van zijn zelfgevoel: ‘Vier mannen zullen in deze eeuw een ontzaglijken invloed geoefend hebben: Napoleon, Cuvier, O'Connel... en ik zou de vierde willen zijn.’ Na de beteekenis der drie anderen bondig te hebben gekenschetst: besloot hij: ‘moi, j'aurai porté une société tout entière dans ma tête’.

***

Geheel een maatschappij in het hoofd - het maximum wel der menschenkennis! - Behalve voor den kunstenaar, werk dus, als van den wijsgeer en ten deele als van den geneesheer.

Dokter Cabanès is een der talrijke Fransche geneesheeren, die het receptenpapier voor het kopij-dito verwisseld hebben. De meesten maken dagbladvulsel, al wordt niet ieder een Clemenceau; doch velen ook schrijven allerhand boeken, in nader of verder verband staand tot de wetenschap hunner eerste keuze. De heer Cabanès heeft zijn vroegere geschriften gesplitst in ‘ouvrages de médecine historique’ en ‘ouvrages d'histoire médicale’; ik noem er u twee uit de eerste reeks: *Moeurs Intimes du Passé* en *La Névrôse Révolutionnaire.* De titel van het boek, waar ik uwe aandacht op vestig, is niet minder snorkerig: *Balzac Ignoré.*

Wat, behalve bijzonderheden, kan er in een met de literatuur meelevend land, gelijk Frankrijk, nog onbekend zijn over een lands-glorie als Balzac? Nochtans weet Cabanès met wat hij heeft bijeengebracht over den schrijver als fyziologist, als occultist, chemicus, als ‘wetenschappelijk voorlooper’, en met de mededeelingen over ‘Balzac en de geneesheeren’, de belangstelling gaande te houden.

Wederom blijkt Gautier de man, die volkomen heeft doorzien, wat de wetenschap voor Balzac heeft beteekend,

toen hij verklaarde, dat diens ‘zeldzame eigenschappen als ontleedkundige, als fyzioloog, enkel den dichter in hem hebben gediend, gelijk een assistent den hoogleeraar in het college helpt, wanneer hij dezen alles aangeeft, noodig voor het professoraal betoog.’ Iedere lezer van Balzac's werken heeft beseft, dat de schrijver nooit, gelijk Shakespeare, zijn figuren als het ware bespringt, nooit hun volle wezen met één beweging doorgrondt en blootlegt. Hij draait om hen henen en langzaam maar zeker toont hij een spier, een been, een ader, een zenuw, en komt eerst aan de hersens na alle samenwerkende deelen van het lichaam te hebben aangeroerd. Hij *begint* als de man eener anatomische les: niet als een kunstenaar, als een geleerde. Taine, die over deze werkwijs van Balzac heeft uitgeweid, schreef o.m.: ‘Overal, waar een misvormdheid is op te nemen of een wond, vindt men Balzac; il fait son métier de physiologiste, habitué des salles de dissection’. Félix Davin, die onder Balzac's onmiddellijken invloed een *Introduction aux études philosophiques* heeft geschreven, vermeldt daarin, dat Balzac gedurende de jaren 1818, '19 en '20 op een zolder bij de boekerij van het Arsenaal zonder ophouden zich heeft bezig gehouden met het vergelijken, ontleden en samenvatten van de werken der filozofen en geneesmeesters uit de oudheid, de middeleeuwen en den lateren tijd.

Ongetwijfeld heeft men aan den schrijver zelf te denken, wanneer Raphaël in *Peau de Chagrin* verklaart: ‘Jij alleen zult mijn *Théorie de la Volonté* bewonderen, dat lange werk, waarvoor ik de oostersche talen, anatomie en fyziologie heb geleerd, waaraan ik het grootste deel van mijn tijd heb besteed en dat, als ik mij niet vergis, de werken van Mesmer, Lavater, Gall en Bichat zal aanvullen, door een nieuwen weg aan de wetenschap te openen.’

De doodsstrijd van vader Goriot, de ziekte, waaraan Mme. Marneffe uit *Cousine Bette* sterft, zijn voorbeelden van den wetenschappelijken ernst, waarmee de auteur den loop van een ziekte wist te beschrijven. Hij trachtte de medische wetenschap bij te houden door lectuur en door gesprekken.

De fyziologie der hersens trok het meest hem aan. Welke macht hij toekende aan de gedachte, ook aan haar geheimzinnige werking, toonen o.a. *Louis Lamhert* en *Séraphita.*

Voor de gedachte was iets als ruimte en afstand volstrekt geen beletsel. De suggestie, het magnetisme hebben hem terstond veroverd. Ook de praktische toepassing dezer ‘levenskracht’ vond in hem een geestdriftig voorstander. ‘Aujourd'hui - zoo schreef hij - tant de faits avérés authentiques sont issus des sciences occultes, qu'un jour ces sciences seront professées, comme on professe la chimie et l'astronomie.’ Toen in 1834 de man van Mme Hanska te Florence ziek lag, bood hij zichzelf als geneesmeester aan: de ervaring - schreef hij - heeft pas geleerd, ‘que je possède un bien grand pouvoir magnétique’...

Voor *La Recherche de l'Absolu* heeft hij zich zoodanig ingespannen, dat hij, midden in het werk, op last van zijn dokter wat rust moest nemen. De leerling van Lavoisier Balthasar Claës, die de held is van het boek, weidt over de materie uit met een zekerheid, welke de verteller slechts na een zeer ernstige en uitgebreide studie kan hebben verkregen. Bovendien heeft Balzac er zich voor onderhouden met Gay Lussac en met Chevreul. Naar de *Chronique médicale* in 1901 erkende, heeft Balzac de rol *voorzien*, welke fosfor vervullen zou bij de nervositeit. In 1835 heeft hij in Mortsauf uit *Lys dans la vallée* een zenuwlijder geteekend met trekken, eerst veel later door de mannen van 't vak als meer dan juist, als kenschetsend vastgesteld. Er zouden nog verscheidene voorbeelden te noemen zijn van zijn inzicht in natuurkennis en biologie. Hij *voorzag* den omkeer, dien de nieuwe beoefening dezer wetenschap te weeg brengen zou. Te midden der rhetoriek van de romantiek dorst hij zich bezig houden met vraagstukken, welke geacht werden geheel buiten de literatuur te liggen; hij begreep, wat de *waarneming* zijn kon of worden voor den kunstenaar, die zich uit in romans.

J. DE MEESTER.

Buitenlandsch overzicht.

Elzas-Lotharingen. - Montenegro.
26 Mei 1911.

In den Duitschen Rijksdag heeft zich een ongehoord feit voorgedaan: eene regeeringsvoordracht is aangenomen door eene meerderheid waarvan de sociaal-democraten deel uitmaken.

Het is de grondwet voor het Rijksland, die de partijen in den Rijksdag in heftige beroering heeft gebracht. Het kabaal gaat in hoofdzaak langs het Rijksland heen; het geldt het Pruisische kiesrecht.

Voor het Rijksland is de maatregel een partieele verbetering, die de beweldadigden evenwel volstrekt niet tot dankbaarheid stemt. Men maakte er, na veertig jaren wachtens, aanspraak op meer dan een *partieele* verbetering: namelijk, op het volle gelijke recht.

Zeker is het ontwerp, sedert de oorspronkelijke indiening, in voor het Rijksland gunstigen zin gewijzigd: het heeft drie stemmen in den Bondsraad verkregen. Maar die stemmen worden geïnstrueerd door den Stadhouder. En gebleven is het Hoogerhuis waarvan de helft der leden door den Keizer zullen worden benoemd. Stadhouder en Hoogerhuis zijn vreemd aan Elzas-Lotharingen; zij komen niet uit het volk op. Maar bovenal, Elzas-Lotharingen blijft *Rijksland*; wordt geen eigen staatkundige persoon; mag niet als de republiek, die het zich gevoelt te zijn, in het Rijk worden opgenomen. De oppositie die Bethmann-Hollweg tegen zijn halfslachtig voorstel in het geweer zag komen, is reeds zoo sterk geweest, dat men

met reden vermoeden mag dat een grondwet naar het hart der Elzas-Lotharingers heelemaal geen kans zou hebben gehad, in den Rijksdag eene meerderheid te vinden. Eene regeering, dit staat natuurlijk vast, is verplicht naar formules te zoeken die in gegeven omstandigheden aannemelijk zijn, en men moet den kanselier nageven dat hij het betrekkelijk goede, dat hij bereikbaar achtte, met moed en kracht verdedigd heeft. Naast die erkenning is ruimte voor de opmerking, hoe merkwaardig en diep beklagenswaardig het toch eigenlijk is, dat een zoo groot en sterk volk als het Duitsche, in de geheele Elzas-Lotharingen-zaak zich zoo benepen, enghartig, onstaatkundig, zoo door en door *kleinlich* toont. De overwinnaars hebben in '70 het gebaar niet weten te vinden, om de (beweerde) broeders, die uit de Gallische slavernij waren verlost, in hun huis te nooden en aan het hart te sluiten. En nog thans, na veertig jaar, laten zij ze antichambreeren. Op den bodem van dit alles ligt het gevoel dat de Elzassers toch 'zoo anders' zijn, en dit gevoel liegt niet. Maar het moest juist een reden zijn, hun binnenkomst op prijs te stellen. Het gezelschap moge er bonter van worden, armer niet. De behandeling die men de Elzassers doet ondervinden, is uitermate geschikt om andere volken, aan de Rijksduitschers verwant, maar van hen onderscheiden, tot nadenken te brengen over het lot, dat hen zou te wachten staan als ook zij eens werden gereunieerd. Eigenlijk zou men moeten schrijven: *zou* uitermate geschikt zijn, als het nog noodig was....

De bepaling die in het ontwerp (buiten Elzas-Lotharingen) het meest de hartstochten gaande gemaakt heeft, is die omtrent het kiesrecht voor het Rijkslands-lagerhuis. Is reeds het hoogerhuis in dit land een volstrekt kunstmatige schepping, geheel en al zou men de eigenaardigheid der maatschappij in het Rijksland hebben miskend, had men er voor het lagerhuis het Pruisische kiesrecht willen navolgen.
Beth-mann-Hollweg stelde het algemeen kiesrecht voor, met het correctief van den *vote plural*, maar overigens even ruim als dat voor den Rijksdag. De partijen nu die het Rijksdagskiesrecht ook in Pruisen willen zien ingevoerd, zagen in het geheele ontwerp bovenal het middel om den kanselier met zichzelven in tegenspraak te brengen als hij dat kiesrecht aan

Pruisen nog langer onthouden wil, en waren dus even heftig vóór als de conservatieven heftig tegen. De toon van den bekenden heer von Oldenburg was buitengemeen dreigend. ‘Dezelfde man,’ zeide hij, ‘die in Pruisen van “gottgewollte Abhängigkeiten” sprak, levert in het Rijksland de keizerlijke autoriteit aan de sociaal-democratie over.’ De kanselier antwoordde met veel accent, en verweet den conservatieven wat hij, zeer gelukkig, hun immobilisme noemde. Het was een lust zooals het er toeging, langs de Elzasser afgevaardigden heen, die voor hun particuliere opmerkingen rakende de detaiis van hun eigen grondwet geen aandacht van eenig belang vonden.

Het centrum, dat in Zuidduitschland niet tegen algemeen kiesrecht durft wezen, liet de conservatieven in den steek, verwierp zelfs de hun door dezen aangeboden vastlegging van het confessionalisme als basis der regeling van het lager onderwijs in het Rijksland, en het ontwerp is in behouden haven. De liberalen juichen, dat de doodsklok over het Pruisische kiesrecht nu dan toch zeker geluid heeft. Maar het centrum heeft zijn laatsten draai immers nog niet genomen....

De Russische regeering heeft aan de Porte eene nota doen toekomen, waarin op een vriendschappelijker bejegening van Montenegro wordt aangedrongen.

De Porte beschuldigt Montenegro den opstand in Albanië aan te stoken, en heeft troepen geconcentreerd aan de Montenegrijnsche grens.

Rusland verzekert thans dat de troepenbewegingen in Montenegro zelf, waarop die van de Porte het antwoord zijn geweest, uitsluitend de beveiliging van eigen gebied ten doel hadden, en dat het, gelijk het steeds gedaan heeft, Montenegro tot kalmte zal blijven manen.

Te Constantinopel neemt men de nota hoog op, en ziet er een bewijs in dat Rusland oude pretensiën op het beschermheerschap der Slaven weer levend zoekt te maken. Ook de verhouding der Porte tot Bulgarije onderging in den jongsten tijd een opmerkelijke verkoeling.

Naar aanleiding van het (niet overgewichtig) incident teekenen zich de verhoudingen, die de Midden-Europeesche staten innemen ten opzichte van wat er op den Balkan

voorvalt (of voorvallen kan), weder eens scherp af. In Italië niets dan lof over de Russische nota, in Oostenrijk argwaan, in Duitschland spot: is Rusland de diplomatieke nederlaag van 1908 nu al vergeten? Meent het de Balkanzaken niet aan de Balkan-mogendheden te kunnen overlaten?

Vermoedelijk zal het stormpje niet aanhouden; er is te weinig reden zich ernstig op te winden. Het is ondenkbaar, dat men 't zij te Sint-Petersburg, 't zij te Constantinopel, op het oogenblik iets anders dan den vrede in het Balkan-schiereiland zou willen bevorderen. Natuurlijk ieder naar eigen belang en op eigen wijze, maar als de wil aanwezig is, zijn de belangen niet onvereenigbaar. De Turken mogen zich bij het te plegen overleg herinneren, dat zij machtige vrienden van de Slavische staten en stammen, en dezen, dat zij machtige vrienden van de Turken hebben te ontzien.

C.

Bibliographie.

Uit Uren van Verlangen, door Marie Schmitz. Rotterdam, W.L. en J. Brusse.

Uit mijn jeugd herinner ik mij een dorpspredikant, die het woord ‘geliefden’ misbruikte. Hij wilde zoo dolgraag welsprekend lijken: de man, uit wien het van ziel tot ziel welt; maar zonder minstens zestig à zeventig maal zijn ‘stoplap’ te bezigen, kreeg hij, eenmaal in het hachelijk strijdperk dat de kansel voor hem was, de zinnen van zijn uur preekens niet vol.

Mejuffrouw Schmitz heeft ‘jij’ en ‘jou’: iemand, deze ‘jij’, die terstond zal begrijpen, dat ‘ieder woord’ van haar, ‘iedere gedachte en stemming’ voor hèm is, heelegaar voor hem - doch.... om ze te deelen met andere menschen.

Tot dewelken ik kom te behooren.... De jij en jou zou jaloersch kunnen worden. Wat ik over hem weet, heeft juffrouw Schmitz mij al verklapt op de 2de der 216 bladzijden van haar boek!

Eenmaal heeft hij tot haar gezegd: ‘Als je gelukkig wilt zijn, dan moet je geen idealen hebben. Ik heb geen idealen meer; 't leven heeft ze mij alle ontnomen’. Hij zal misschien andere woorden hebben gebruikt, doch in dezen vorm heeft mejuffrouw Schmitz de uiting van zijn ongeduld onthouden. Begrepen heeft zij dit blijkbaar niet. Er zijn van die menschen, die nooit begrijpen. Tot hen behoorde mijn dominee, die met zijn zondagsch geliefden-gefemel mij wee van alle liefde gemaakt heeft. De ‘jij’ van mejuffrouw Marie Schmitz is te hoffelijk geweest, om haar ronduit te zeggen, hoezeer haar gezeur over idealisme hem tegen de idealen innam. Hierom heeft hij de schuld maar aan het leven gegeven. Doch zoo min bij het luisteren als bij het spreken bleek mejuffrouw Schmitz tot de goede verstaanders te behooren, die aan een half woord genoeg hebben: - ik zei al, ruim 200 paginaas....

J.D.M.

Danseresje, door Hans Martin, Rotterdam, W.L. en J. Brusse.

‘Triestig, vervelend, dat wachten op een meisje waar je van houdt, 's avonds laat in een variété. En elken avond weer’..

De rijke Van Atternbeecke, professorszoon, wees, na het candidaats uit Leiden vertrokken, eenzaamling en verfijnd dilettant, krijgt het te pakken voor een meisje, dat in die dagen zich Violet noemt. De kalverliefde eens eenzaamlings.... Hoe nu die tingeltangeljuf hem treitert? O neen. Wel is ook dit, wat Coenen in een uitmuntend verhaal *Bezwaarlijke Liefde* heeft genoemd; doch de fantazie van dezen jongen verteller doet meer aan Borel denken dan aan den auteur van *Een zwakke*, hoe zwak ook zijn Van Atternbeecke weze. Borel, in het idealisme van het *Jongetje.*

Martin mist, echter, den muzen zij lof, het opzettelijke dier dik eropgelegde ethiek. Hij meent het even oprecht als zijn jonge minnaar. En óók *zijn* fantazie is nog niet overtuigend. Er is in dezen braven omgang van twee gedesilluzioneerden het noodige uiterlijks, dat na aanschouwing is uitgebeeld. Het innerlijks.... psychologie is het niet, slechts psychologische fantazie; en om deze te doen aanvaarden, moet men meer vermogen dan de heer Hans Martin vooralsnog.

Ik heb van zijn *Onder Jongens en Meisjes* meer genoten.

J.D.M.

Verbetering.

In mijn epiloog op Prof. Hartmans Plutarchus heb ik door een citaat uit Bielschowsky's Goethe aangetoond, hoe gevaarlijk het is, wanneer geleerden, die geheel buiten de antieke denksfeer staan, zich wagen aan de verklaring van een laat-geboren-antieke als Goethe was. Rechtvaardigheid gebiedt mede te deelen, dat de door mij geciteerde woorden, bij Bielschowsky II pag. 650 vermeld, uit de pen zijn gevloeid van Professor Theobald Ziegler te Straatsburg, die van pag. 591 af Bielschowsky's manuscript voortzette. Bielschowsky gaat dus vrij uit, doch dat de malle verklaring van den Straatsburger hoogleeraar stamt, maakt het feit nog bedenkelijker.

J. VÜRTHEIM.

[Derde deel]

De vreemde heerschers.
Een verhaal van de Italiaansche meren.[1)]

Hoofdstuk I.

Toen Anselmo de laatste huizen van het dorp, de donkere herberg met den sparreboom van zijn tante Aurelia en het zwaargeluifelde, nog oudere huis van den burgemeester, zijn oom van vrouwszijde, was voorbij gegaan, stond hij in een baloorige besluiteloosheid stil; het open keienpad, dat met vele krommingen den Bigorio opvoert, lag vóór hem. - Zou hij weerom keeren? Zijn enkel stak bij iederen stap en schrijnde, als was er een spijker tusschen de murw-geslagen botten gestoken; hij onderzocht, of het verband, dat hij er rond had gelegd, nog hield onder het gaan, trok de knoopen van den wollen windel wat strakker toe. Dan, met een kwaden zwaai, gooide hij zich het hakbijltje en de twee korte kapmessen, die hij aan een riem droeg, over den schouder en stapte, al trekkend met den rechtervoet, verder.

Nog een groot uur had hij te loopen, vóór hij, boven het ravijn van den Vedeggio, aan het beukenwoud kwam, waar er gehakt werd dien dag; hij zou zich straks, in de struiken, een stok breken. Hij wóu naar boven. Ze hadden hem geraden, thuis te blijven, gisteren al, en eergisteren, omdat hij zich Zondag bij het kolven zoo vervloekt den enkel had gekneusd; maar vandaag gaf hij er den brui van: een kerel van dertig

1) Voor enkele verklaringen zie men, aan het eind dezer vier hoofd stukken, bladzijde 68.

jaar, die op de papkinders paste...! 't was nou mooi geweest. Hij had een oud stuk baai in reepen gesneden en daarmee zijn holsblok aan den zieken voet vastgezwachteld. En nu sjouwde hij halsstarrig en verbeten den hobbeligen keiweg langs; zijn forsche, magere kop, als weer een knarsing door zijn pezen vlijmde, kromp telkens saam in een pijnlijk optrekken van het jukbeen, en zijn oogen verschoten onder de zware, zwarte brauwen.

'Maledètto!' schold hij woedend, binnensmonds.

Wijd, klaarblauw, stond de ijl-warme Maartmiddag over de geweldige bruin-naakte woudhellingen van den Bigorio. Het grijze dorp, een eind reeds beneden hem nu, lag op zijn kleine hoogvlakte hoog boven het meer, als in een dal-kom toch, tusschen de ruige verrijzingen der berg-gevaarten in een halven kring rondom.

Het was alles nog ros van winterschheid; weerszijden den matig stijgenden weg, links er beneden en rechts er boven, op den berm, lagen de nog onbebouwde reepen akkerland, gescheiden door greppels en kale wijngaardhagen; maar hier en daar vlakten al blauw-groen een paar lapjes rogge, en op beschutte plekken, in het hooiig-verdorde gras tegen een kastanje-tronk, of tusschen de spleten van een los-gestapeld muurtje, fleurden de heldergroene pollen der primula's met de plukjes teêre, gele bloemen daaruit op.

Doch weldra zwenkte het pad van de akkerlanden weg, steeg steiler door wouden, waar op den zuiver-glooienden gras-grond, wijd verspreid, de zwarte laaggetakte kastanjelaren stonden; wouden, die in den zomer, als er pas gemaaid was, parken geleken.

Dan nam de keienweg een einde, verliep in een rotspad; het ruime bosch had uit; de streek werd woester; laag struikgewas drong van weerszijden op, met sliertende braamstekels versperd. Die hingen, nog dofgroen beblaârd sinds den herfst, door het bloote eikstruweel; doch frischpaars scholen daaronder de vroege leverbloemetjes in hun metalig rood-groen loof, en nu en dan schoot er een ritseling tusschen de rulle eike-schrompels: een hagedis, door de zon gewekt.

Stil was de azuren dag. De koeien en geiten waren nog op stal. Ver over de bergen, in de diepte, was er alleen het eentonig klepelen van een kerkklok, zwijgend opeens met een

luideren slag. En in de ijlere stilte die toen openviel, werd er gehoord, vanuit de woudverschieten den Bigorio omhoog, een tikken als het regelmatig getik van een specht aan hollen boomstam, veel malen van de bergwanden zacht herhaald...

Als Anselmo de breede kiezelbedding van den Vedeggio was overgestoken - droog lag de bergstroom en glinsterig bestoven, of er nooit een straaltje sijpelde tusschen die rotsplaten, her en der versmeten - zette hij zich een wijl te rusten.

Door de windingen van den weg was hij weer recht tegenover het dorp geraakt. Een paar honderd meter was het nu onder hem, Cavarna, met zijn grijze daken op en door elkaar geschoven, een plat gewirwar van armelijke bouwsels, en even verder, aan den plateau-rand, een paar kleuriger huizen bij den kleinen, witten klokketoren, doorzichtig onder zijn leien koepeldakje. Daarachter, achter het dorp en achter de kerk, gloeide bewegeloos, zuiver blauw-groen met zijige spiegelingen en moireeringen daarover, een vak van het groote meer, dat aan den bergvoet spoelde, een zeshonderd meter diep. En hoogdal, dorp en meer, klein lagen ze gevat tusschen het van rondom aangolvend en machtiger doemend en ijler en steiler zich heffend gebergte: - links, de breed-neerstaande uitloopers van den Bigorio-zelf, waarachter weer de rotsen van Castello hun grillige steenmassa's uitkartelden tegen de lucht; rechts, onder den verren, gestrekten keten der Zwitsersche gletschers, in het Westen, - de top van den Monte Cavarna, die als een heuvel van de hoogvlakte opging en in zijn schaduwbochten nog de valige plekken droeg van sneeuw, een maand her gevallen; en aan den overkant van het meer de Monte Gordona en de San Christophoro, wier woeste Noorderflanken dik-wit besneeuwd nog waren, fel aan het bleekere luchtblauw.

De plek waar hij rustte en dit uitzicht waren aan Anselmo zeer vertrouwd. Hij onderscheidde den zwarten sparreboom voor het huis van zijn tante, de klokken in de klokkegaten van den toren, en de kleine, witte kapel, die boven-op den Cavarna stond; hij onderscheidde ook, over het meer, vage stippen, die visschersbootjes uit Noranco waren, en hij zag aan de wijze waarop de wind met teêr-beslagen streken den glanzenden waterspiegel marmerde, dat er nog goed weer te wachten was...

Vele zomers had hij, als knaap, in de grazige bochten die hier weerszijden den Vedeggio liggen, een deel van zijns vaders vee gehoed, en vele uren van den dag had hij toen op deze rotsplaten gezeten, blazende op zijn vlierfluit, en de dieren te drinken geleid aan de schaarsche bronnen, waar het water droppelt van de rotsen in den steenen trog.

Het was juist deze plek en dit uitzicht, die Anselmo zich zijn drie jaren, dat hij in Amerika was, het meest en het liefst voor den geest haalde; en nooit had hij daar, in den vreemde, te midden van den walm der steden en de pulverende bouwterreinen, deze herinnering kunnen oproepen, of een knauwend heimwee was hem naar de keel gedrongen en had hem gansch ongelukkig gemaakt.

En nu kon hij op deze plek niet zitten, of het hervinden van die oude herinnering bracht hem met feller spijt nog en verlangen dan anders het goede, verre land in de gedachte, waar zooveel te verdienen viel en waar hij vrij en zijn eigen baas was!... zijn twee broers, Marco en Antonio, die zaten er nu al zeven jaar!... die werkten er zich rijk... die wisten hun leven beter in te richten...

‘Maledètto’, vloekte hij nog eens, en een donkere vlam schoot door zijn diepe, zwarte oogen.

‘Of zijn ze bang te moeten dienen?’ smaalde hij bij zichzelven, in een hang om kwaad te denken van de twee die hij benijdde; ‘bah! als ze veertig jaar zijn en buiten schot, dan komen ze wel eens afzetten!’ - En met een zwarte vreugde dacht hij aan den zotten tijd, voor hij naar Amerika trok, de twee rauwe, lollige jaren, dat hij in zijn soldatenpakje door Milaan had gezwalkt.

‘Córpo di Christo!’ meesmuilde hij.

Dan, als zijn voet door het rusten branderig-zwaar en stram ging aanvoelen, zag hij haastig het verband na, wond nog een tweede reep baai, die hij in zijn zak had meegenomen, met overleg rond den gekwetsten enkel, en vervolgde zijn weg.

Hij liep nu lichter over den murwen grond van een hoog en wijd beukenbosch, waar 's zomers, tusschen de eeuwenoude stammen, in koele schaduw de honderden geiten weiden; wat later, tusschen laag gestruikte, begon weer het rotspad.

En toen hij daar aan den ingang andermaal zich te rusten zette, zag hij, op een afstand, zijn vrouw onder een hoogge-

stapelden rugkorf houtblokken stil-tredend naar beneden komen.

Zij liep barvoets, droeg haar klotsen bij de roode leerstukjes in de hand; de paars-gebloemde hoofddoek was haar, bij 't gebogen-gaan onder de vracht, schuin over de eene slaap gezakt; haar bleeke gezicht was klam bezweet.

'Wat ís ze leelijk', dacht Anselmo en hij wendde het hoofd af, tot het zachte pletsen der bloote voeten tot vlak bij hem was genaderd.

De vrouw stond tegenover hem stil, steunde haar rugkorf op den lagen steenwal, die hier langs het pad liep; het rietwerk kraakte; hoorbaar ging haar adem. Zij trok den hoofddoek recht, verschoof op den schouder het lijfgoed, of iets haar daar pijnde.

'Kon je zoover loopen?' zei ze, zonder verbazing of meêlij.

Anselmo zweeg norsch ten antwoord.

'Waar hakken ze vandaag?' vroeg hij dan.

'Bij de casupola', zei de vrouw.

Hij knikte omhoog. De casupola was de zomerstal voor hun vee; tot daar daalde de laagste hoek van hun boschgronden; hij had nog maar tien minuten te gaan en dat verheugde hem. Toch bleef hij barsch voor zich uitkijken.

De vrouw boog het lijf, schikte zich de teenen draagbanden over de schouders, en met een ruk van haar armen en lenden, heesch zij zich de zware 'gerla' van het steenwalletje weer op den rug. Zij zei niets meer, ging door.

Anselmo zag haar na, zooals zij met haar vaalgrijze, sluike rokken, onder den opgestapelden rugkorf uit, en met haar onzekeren, deemoedigen gang de rotshobbelingen omlaag schreed.

- Christo! wat ze leelijk was, dacht hij verachtelijk. Dan, als hij den bijna topzwaren houtlast gewaar werd, die boven den hoogen korfrand uit, bij elken wat wankelen stap te kantelen dreigde, stond hij plots recht, had haar met een paar groote, hinkende sprongen ingehaald.

'Sta stil!' beval hij;... 'buk!'

De vrouw, als een zachtaardig lastdier, boog de knie, tastte met de teenen der andere voet naar een steunpunt, zeeg dan langzaam en stram, roerloos balanceerend haar geweldige vracht, met díe knie op den grond...

Anselmo keurde de lading, gooide nijdig wat groote blokken terzijde, verschikte de kleinere, die onder in het nauw der korf staken, stapelde de rest weder op; één knoestig stuk wortel, dat de andere verhinderd had zich in evenwicht te voegen, liet hij liggen.

'Wie heeft het zoo geladen?' vroeg hij.

'Ik zelf', zei de vrouw, '...en Carolina.'

Anselmo lachte met een korten, ruwen lach.

En zonder meer aandacht te geven aan hoe de vrouw langzaam weer en roerloos balanceerend, uit haar moeizame lastdier-houding het stramme lijf omhoog hief, ging hij het wortelblok in de struiken steken, waar hij het op den terugweg straks vinden zou, en stapte het pad op naar de casupola.

Een hoonende bitterheid was in zijn hart en een walg van alles; voor de duizendste maal vroeg hij zich af, waarom hij toch ooit in dit land was teruggekeerd, en waarvoor hij er bleef...

Als hij nog een vijftig meter gestegen was, en al ijler de stilte daalde van het hooggebergte, hoorde hij weer, als een echoënd vogelsneb-tikken aan hollen boomstam, een gedempt geklop uit de woudverten opklinken. En bij een scherpe wending van het pad om een vooruitstekenden rotswand heen, kwam het plots helder hem tegen, het hakken en beuken van bijlen en kapmessen op hard hout; wijd-zacht galmde het terug van verwijderde hellingen... en ook van hooger-weg, en van verder, voeren nog andere afzonderlijke klop-geruchten met de waaiingen van den fijnen bergwind aan. Anselmo onderscheidde ze alle; er werd veel hout geveld op den Bigorio in die dagen, want de winter was hard geweest en lang, en alle zolders raakten leeg.

Veel monterder plots, dwong hij zijn pijnlijken voet tot sneller gaan; zijn geheele wezen was opgeklaard; hij verlangde heftig boven te zijn, bij de zijnen, te midden van 't werk. Reeds schemerde de casupola door de struiken, de open schuur op zijn grauw-steenen pijlers, met den veestal daarachter en den lagen bijbouw, waar des zomers de boter gemaakt werd en de kaas, en waar de slaapplaats was voor den herder.

Hooge boomen bewaakten de hut; het was de voorsprong

van het uitgestrekte beukenbosch, dat al sinds onheuglijke tijden toebehoorde aan hun geslacht. Hier, in den zonnigen woudhal, was het een druk en bont beweeg van werkende mannen; twee reuzestammen lagen er geveld en overal hoogden de stapels blokken en de mijten van rijze-bossels; daarachter versprongen de kleurigheden van twee kinderen, die elkaar nazaten in 't struweel.

Met een schreeuw als van een woudbeest kwam de kreupelgaande man plots naar voren geschoten van achter de casupola; zijn kapmes schampte in de zon; naast zijn vader en zijn broer en zijn grootvader stond hij, en zijn heftige houwen kerfden in koor met de hunne!

'Anselmo!... eh! Anselmo...' riep men verrast. Even maar, van het werk-geweld op, keek men naar hem. Men keek naar zijn been... maar hij was er... daar stond hij... hij werkte mee... en zij vroegen niet meer.

Met daverende slagen hieuwen en kloofden de mannen den boom, dien zij des morgens hadden omvergehaald. En ieder wrocht naar zijn krachten.

De vader, Ambrogio, een kerel zelf als een beuketronk, met het borstelige haarzwart dicht en glimmend als een beverpels boven zijn roekeloos voorhoofd en in zijn stoeren, naakten nek, worstelde met het ijzerhard wortelblok; hij brijzelde de knoesten en mokerde zijn wig tusschen de naden, dat de splinters vlogen naar allen kant.

Met een bedaard geweld dreef de grootvader zijn bijlslagen in het hout van den stam. Als er een blok vaneen spleet, zette hij de bleekroode kousevoeten schrap en wrikte met een paar wringende rukken van zijn dichtbehaarde, knokige knuisten de laatste taaie vezels los uit het hart van den boom. Marco was vijf en zeventig jaar; onderuit de warrig-grauwe lokken langs zijn slapen viel hem zijn baard als een zware grijze bef halfweg de borst, waar de donkerder lijfsruigte kroesde in het openstaande hemd; hij was harig als een oude baviaan, maar zijn gezicht, met de stil treurende oogen, had een uitdrukking van zachtaardige standvastigheid.

Riccardo, naast hem, een jongen van zestien, mager en als uit zijn kracht gegroeid, maar die kon werken gelijk een smid, kapte de takken of het een spel was.

'Hei! op zij!' schreeuwde Anselmo, en schonkiger, peziger

nog dan zijn vader, drong hij dien eensklaps van zijn plaats en met een fellen mik van zijn beitel en één razenden slag daarop, kliefde hij den grooten wortelklomp tot aan den grond in twee parten vaneen.

'Sacramento!' vloekte Ambrogio, maar in zijn diepe, donkere oogen glom het welgevallig. Anselmo liet zijn zieke been op den boomstam rusten en lachte zuur-zoet.

Even verder het bosch in, waar men gister had gehakt, waren zijn zuster Carolina en zijn tante Aurelia bezig hare rugkorven te vullen; en door den rossen struikenschemer lieten zich glijden en doken weer òp twee slanke, lenige meisjes in roode en wijnmoerpaarse kleêren, twee kinderen van Genoveffa, de andere zuster van zijn vader; als tijgerkatten slopen zij door het heesterhout... uit de verte zag men soms de groote, zwarte oogen glanzen en de fijne, witte tandenstreep lachen in de matbleeke en smalle ovalen der gezichten.

Als Aurelia ze riep, om haar de blokken te helpen aandragen, waren zij plots, de helling omlaag, verdwenen; de grootvader knipte eens met zijn dichtoverschaduwde oogen.

Anselmo, die in het overzeesche land vele vrouwen had gezien, wist wel, dat zijn tante Aurelia zeer oud leek en afgeleefd was voor haar veertig jaren; maar zij had een waardigheid van houding en een gebiedendheid van gelaat, als hij alleen onder de vrouwen uit zijn eigen streken kende. En toen hij haar wat later zag aankomen met haar statig-gezwinden pas, nauwelijks gebogen onder de houtvracht, door touwen op haar draagkorf saamgesjord en een eind nog uitstekend boven het hoofd, - en achter haar aan, wiegloopend op haar sterke jonge leden, zijn zuster Carolina, de mooiste meid van den Monte Cavarna, donkerblond, blozend en blank, en vol van vormen, zooals ook zijn moeder nog was, - toen voelde Anselmo weer, dat hij nooit hier vandaan zou gaan, dat elke vezel van zijn wezen als vergroeid was met alles van dit land en zijn geslacht, en dat hij het heimwee daarginder voor een tweede maal niet zou verduren kunnen.

Met loomer slagen viel zijn bijl op het hout; zijn been stak en gloeide; maar nog feller stak het eeuwige weifelen in zijn hart en hij dacht met haat aan de vrouw, die nu in hun huis haar korf zou ontladen en de blokken keuren en berekenen, hoeveel zij meekregen van den vel.

Maar als hij zijn zuster nog even haar korf zag neerzetten tegen een pijler der casupola, om uit haar rokzoom een disteltak te plukken, en hij bemerkte dat zij haar gerla enkel vol luchtig rijzenhout had gewrongen, greep hij een geweldigen wortelknoest, en ophinkend en met moeite omhoogmikkend, zwaaide hij het blok en deed het midden op den mutsaard ploffen, waar het, met veel kraken en knisteren der takkebossen, half in de diepte der korf verdween.

'Daar.... dier!' schold hij, 'draag dat voor je schoonzuster!'

Carolina trok spottend de schouders op.

'Goed... goed', lachte ze, en gooide haar malschen kop, diepblozend van het bukken, eigenzinnig in den nek. Zij droeg een steenrooden hoofddoek met witte ruiten, dien zij als een tulband om haar dikke haar had gewonden. Dan, zonder veel drukte, heesch zij zich de gerla op den stevigen rug, en stapte even lenig en wiegend met haar verzwaarden last den weg af naar huis.

Zonder spreken werkten de vier mannen voort aan het vermeesteren, blok bij blok, van den gevallen beuk. Van de wrattige wortelstukken groeide er een meterhooge hoop; de takken en twijgen bond Riccardo in bussels, en als een borstwering stapelde hij de gehouwen blokken achter hen op.

Wat later kwam de tweede zuster van Ambrogio, Genoveffa, met haar ledigen korf boven. Dit was de vierde maal dat zij dien dag den tocht van het dorp naar de casupola maakte; straks zou zij voor de vierde maal haar vijftig kilo hout naar beneden dragen.

Voorzichtig schoof zij zich de draagbanden van de schouders, zette zich op haar hurken tegen den schuurmuur te rusten. Vaag staarde zij voor zich uit naar waar reeds de zon de verre bergkammen in glans deed vernevelen. Zij zat daar als een beeld aan een kerkportaal. Haar gelaat was nog verweerder en vergeelder dan dat van Aurelia, maar nog statiger tevens, met den langen, fijn-sterken neus en met de zuiver-strakke jukbeenderen boven de holen der weggeteerde wangen. Haar oogen waren vol smeulenden trots en haar mond stond naar de trillend-nerveuze en hooghartige heftigheid, die zeker, al was het na weken ook, elken vermeenden smaad beantwoorden kwam.

Ook op deze tante was Anselmo zeer gesteld, en meer

nog dan om haarzelve alleen, om haar gezin, haar bijna tè gesloten en tè onbuigzamen man en haar drie prachtige kinderen, de blonde oudste en de twee andere, donker als de meisjes uit het zuiden van het land.

Hij zag rond, waar die twee gebleven konden zijn...; toen hun tante Aurelia was heen gegaan, waren zij uit het kreupelhout omzichtig spiedend te voorschijn geslopen, hadden dan, lachend en speelsch als twee jonge honden, tegen een houtmijt in de zon tamme kastanjes zitten knappen - de Bigorio lag er nog vol van -. Nu hoorde hij ze giechelen aan de helling. Als de moeder riep, was het plots uit; een dorreblader-geritsel, een gekraak van doode twijgen, alsof er een haas door het hout vluchtte, en zij waren weg.

Even had Genoveffa in haar broeiend-vermoeide oogen een zwarten glimp van opstekende drift, en haar lippen sloten onheilspellend opeen. Dan rees zij overeind en ging achter den gevelden boom de blokken halen om haar korf te vullen. Anselmo hielp haar, doch hij hinkte zoo, dat men riep, hij zou toch blijven en Riccardo laten draven. Ambrogio wees het deel aan, dat zij nemen kon; hij knipte het koperen deksel open van zijn koehoorn, die met een kettinkje bengelde aan zijn broekriem, en maakte krapjes op een papierstrook.

Nadat de gerla was volgeladen en Riccardo die hield om bij het ophijschen te helpen, knoopte haastig nog Genoveffa haar kleêren los... tastte om iets op te trekken... haar hals en borst en schouders waren beenig en bruin als van oud gebeeldhouwd hout; midden daarover liepen eeltige striemen, die het jarenlange schuren en dringen der teenen draagbanden daar had gewrocht; er waren daartusschen ook kleine bruinige vlekken van geheelde wonden, en op de scherpe kammen van het sleutelbeen schrijnden fel de twee versch-lichtroode plekken, die de moeizame tochten der laatste dagen er uitgevreten hadden. Als zij, van onder den oksel, waar het heengeschoven was, het beschermende kussentje op de pijnlijke plaats had gelegd, sjorde zij zich den rugkorf aan, en met haar nog zekerder en nog statiger stap dan Aurelia, verliet zij den houthak.

Op een manslengte stam na was de boom nu gekorven. Ambrogio schikte de blokken op afzonderlijke stapels en hij noemde de namen: twee parten voor Genoveffa en Piètro,

twee parten voor Anselmo en Èlena, drie parten voor Stèphano en Aurelia, waar de overgrootmoeder in huis leefde.

Dan ging hij nog rondzien naar wat zij de dagen daarop konden vellen.

'Laat de winters maar koud zijn', zei de grootvader, 'wij hebben twintig quintalen gehakt in drie dagen.'

'En zooveel nog!... zooveel nog!' zei hij, en zijn armzwaai omvaâmde al het kostlijke boschland, dat hij tegen den bergflank hun domein wist: 'al de schuren van Cavarna zouden wij vol kunnen laden... en nog zou er bosch van de Muzzo's op den Bigorio staan.'

Anselmo's hart zwol van een duistere vreugde; steunend met zijn gekwetsten voet op den boomtronk, staarde hij door het verschaduwend boschverschiet naar de gloed-overdampte, verre Wester-toppen, en naar de zon-gouden bergen in het Oosten, over het meer.

Door de machtwoorden van den grootvader heen, scheen het hem even of gansch die guldene wereld van hen was. Hij dacht aan het vee in hun stallen, aan de brons-bruine en roomkleurige koeien met de sierlijke, laag-gebogen horens, aan de twee naakt-oogige stieren, en aan het fijne geiten-volk zoo wakker en teêr, met den vervaarlijken, grilligen bok.

- O, zij waren rijk, al leefden zij als daglooners; zij waren rijker dan de meeste Cavarners... maar zij waren het toch van het geld uit Amerika; de bosschen mochten van zijn grootvader zijn, maar al het vee, dat hadden zij gekocht van het goud, den grooten buidel van dertig jaar her, toen zijn twee ongetrouwd gestorven ooms tezaam met den jongen Ambrogio uit Amerika waren teruggekeerd.

- Amerika! altijd Amerika!... en hoe was het dan toch, dat de vreemdelingen, die beneden, in Bellano en Montagnola, alles verpestten, bij zwermen neerstreken in hùn land, om er rijk te worden? De Duitsche koopman, die de Villa Viani van de Contessa Margherita had ingenomen, was de bezitter van half den Cavarna... Hoe was dat toch? Wat deden zij toch, die vreemden?

Hij keerde zich af, greep zijn bijl. Achter hem, door de schaarsche stammen, zag hij omhoog, in helle avondzon, den Bigorio, de steile, nog bruin-groenige hellingen der berg-weiden, die in weinige gladde vouwen opglooiden tot den simpelen top.

- Dezen zomer ging hij weer met de kudden naar boven; hij zag zich, als het jaar na zijn terugkomst, drie maanden lang hier op de alpen, alleen met de lucht en den wind en de geurige kruiden, het klokjesgespoel der grazende dieren en het werk dat altijd drong;... bij rijen lagen de kaasjes te drogen op de rekken, de boter geelde in de ton;... 's morgens en 's avonds kwam men hem helpen, de melk en den zuivel halen en hem zijn eten brengen. Hij voelde dat dit de heerlijkste tijd van zijn leven was geweest.

De twee jaren daarop had hij telkens, door de geboorte van een kind, voor 't eigen landwerk beneden alleen gestaan, en was zijn vader zelf naar boven getogen.

Werktuigelijk vielen nog, in beurtslag, zijn bijlhouwen en die van Marco op het laatste blok van den boomstomp. Riccardo was verdwenen; maar een luider lachen en vluchten in het hout verried wel, waar hij gebleven was.

Ambrogio riep, dat men morgen hooger, bij den waterval, de jonge beuken zou dunnen; en hij bleef een wijl toekijken, hoe de twee nog sloofden op de laatste steenige kwasten van den stam.

Dan gooide hij den zwart wollen jekker, dien hij tot nog toe had aangehad, uit, en als in een duizeling van werkwoede ging hij op zijn eentje een paar driejaarsboompjes bij den wortel staan omhakken.

Toen kwam Èlena, Anselmo's vrouw, met haar ledigen draagkorf boven. Zij had, zoodra zij niet meer alleen met haar man, doch met anderen was, een klein-knusse wijze van veel vertellen, met iets kinderlijks in haar toon en in haar woordkeus, dat haar bij Ambrogio en bij Marco wel geliefd maakte. Naast haar korf zette zij zich dicht bij den grootvader in het gras, en met haar hooge, vogelige stem begon zij aanstonds een verhaal over wat er thuis met de kleine Luigina gebeurd was.

Haar mond, als zij zoo sprak, werd vocht en frisch in een lieve bewegelijkheid, en een snelle gloed kwam hoog op haar wangen geschoten, onder de zacht-grijze oogen, die lachten. Zij zag beurtelings haar schoonvader en den ouden Marco aan; doch zij vermeed in de richting van haar man te kijken.

Die stond maar balsturig zijn bijl te wetten: dat vervloekte, zoete geteem, daar had zij hèm ook mee gevangen indertijd;

en nu zat hij met een gezin dat hij verwenschte.....

Doch als Marco een goedig-gullen lach had als antwoord op het verhaal en dan zeide, dat de kleine Luigina wel een buitengewoon schrander kind voor haar twintig maanden was, klaarde zijn gezicht toch even bij en hij grimlachte, stroef bedwongen, of hij meer lachen mòest dan wilde.

Toen even later op het pad, dat achter de struiken aan hun casupola voorbijging, een gerucht van stijgende voetstappen klonk en men luisterde, had de jonge vrouw dadelijk een nieuwe historie: - het was haar oom, de sindaco... zij was hem bij den Vedeggio achterop gekomen, en zij was een eind met hem meegewandeld... maar hij ging zoo langzaam... Met de verwonderde droomerigheid, die haar eigen plach te zijn, vertelde zij voort: - zijn vrouw was als altoos te laat... en die moest hem nog inhalen... bij iedere drie stappen keek hij om... zij gingen langs den Sasso Rosso naar Puria, zij hadden bericht uit Amerika gekregen... een brief van hun zoon... hij kwam thuis, Anastasio, met een neef uit Puria... zij hadden héél veel verdiend....

Zij praatte met een àl stiller stem, alsof het verhaal, dat zij deed, haar gedachten ver weg voerde. Zij zelve kwam ook uit Puria.

Maar over de groep mannen was een plotselinge vervaardheid gegaan, gelijk een rukwind gaat over stil water.

Ambrogio, als een gestoken stier, had den geweldigen kop gefronst:

- 'Vooruit! vooruit!' schreeuwde hij, en hij greep zijn hak, die een oogenblik gerust had, en met felle houwen klievend het hout tot in het merg, vocht zijn kwade kracht om een uitweg.

Marco zag plots veel ouder, zooals ouden doen, die van een schok bekomen; zijn troebele, diep overschaduwde oogen keken de jonge vrouw verwijtend aan.

Maar Anselmo, met een hoogrood voorhoofd, stoof woedend op en schold haar: 'Brutta!'

De vrouw, zacht verbaasd, als wakker wordend, knipte verscheidene malen met de fijne oogleden; - er was in die beweging iets, dat denken deed aan het beven van een gevangen vogel... dan lachte zij vaag als een verontschuldiging, kwam op en ging gedwee haar korf vullen.

Bij den ingang van het kreupelbosch was Riccardo, met de twee kinderen achter zich. Hij scheen geluisterd te hebben; zijn jonge mond stond even open als in een al-vergeten aandacht, en in zijn oogen lichtte een gloed, iets van verlangen en van een wil tegelijk.

Het kleinste meisje, van een vluchtigen ernst, schoot in een nieuwen hijglach uit, waarmee ze het spel wou voortdwingen, gaf de andere een duw en ging, achterna-geránd, aan den haal.

'Delphina!' riep Riccardo hard, 'Amelia!... hier! wij spelen niet meer.'

Dàt was de kanker in het leven van den trotschen Ambrogio en den ouden Marco Muzzo: - de twee jonge mooie zonen van Ambrogio, de twee tusschen Anselmo en Riccardo in, die als zoovele jongelieden uit hun land naar Amerika waren getrokken, - maar die niet wederkeerden. Ieder jaar togen er kameraden, aankomende knapen vaak, weg uit Cavarna, metselaars allen - en de metselaars uit deze streken zijn overal zeker, werk te vinden - zij togen naar Zwitserland, naar Frankrijk, naar Amerika 't meest; en ieder jaar kwamen er terug. Zij kwamen weerom met een vetten spaarbuidel, zij kochten zich grond in Cavarna, in Pambio, in Noranco, zij bouwden zich een huis en huwden. Ambrogio zelf was een der eersten geweest, die naar Amerika was gereisd, om met een zak vol gouden schijven, als een man van gezag, zijn dorp weer te betreden.

Maar Marco en Antonio Muzzo waren nog steeds in het verre land; en zij waren niet enkel metselaar meer; zij schenen er eigen zaken te drijven, kleine bouwondernemingen... zij hadden er ook land gekocht... Het was in Cavarna slechts eenmaal gebeurd, dat een man niet terug kwam; doch in Noranco en Montagnola, aan den meer-oever, waar een lichtzinniger volk woont, meerdere keeren... Gingen ook Marco en Antonio er blijven?... Sinds zeven jaren waren zij weg... en Marco's tijd, dat hij nog góedschiks onder dienst kon, was dit voorjaar verstreken...

De ongenaakbare Ambrogio, zijn nog ongenaakbaarder vrouw, de mooie Luigia, de machtigste menschen uit Cavarna, en Marco, de oudste patriciër uit de geheele streek, zij wisten zich in hun harten plots kleiner en minder dan één der anderen, wanneer deze wreede breuk in het aartsvaderlijk

ras der Muzzo's hunne gedachten kwam verbitteren. En méér nog dan Ambrogio, die allereerst den smaad voelde voor zijn gezin, leed Marco, die zich voelde het hoofd van het geslacht.

Van zijn negen kinderen had hij er maar drie volwassen en getrouwd gezien: Genoveffa, maar Geneveffa zelf waren, de eerste jaren van haar huwelijk, de zoontjes gestorven, en zij had enkel drie meisjes overgehouden; - en Aurelia, maar Aurelia had een zoon, die, scheen het, moest boeten voor het drinken, dat zijn vader deed: Giuseppe, hij werkte in Zwitserland, er kwam van dien jongen niet veel terecht.

Marco's oudste, Ambrogio, met zijn vier zonen, dat was de roem van zijn oude leven geweest. En meer dan Anselmo, die jaren een ziekelijk kind had geschenen, eenzelvig en achterhoudend, was de tweede zoon de trots zijner dagen geworden, zijn naamgenoot, de jonge, mooie Marco; op zijn zestiende jaar, toen hij zoo oud was als nu Riccardo, een kerel al, forsch-gewelfd van borst en spieren, leek hij negentien, - en op zijn negentiende, toen hij vertrok, was hij een prachtstuk van een volwassen man, met oogen als lichte karbonkels, die keken zoo frank en zoo sterk, of hij de gebieder van Cavarna was; en zijn vuurroode mond, wat spottend en wreed onder de fijne zwarte knevels, die scheen een prachtig geslacht te beloven bij de mooiste vrouw uit den omtrek.

Antonio was blonder en bescheidener geweest, en meer gesloten, als Anselmo.

Toen Elena, zonder dat de mannen meer naar haar om hadden gezien, met haar vollen rugkorf was heengegaan, werd er nog een korte wijl gearbeid, maar zonder lust. En weldra zweeg het vlijmen der kapmessen in het hout.

‘De zon zal ondergaan,’ zei Marco verdrietig, ‘het wordt tijd.’

In die vroege lente was, voor het dorp Cavarna, om vijf uur reeds de zonbol achter den hoogen San Leonardo weggezakt. Zij werkten nog in het gouden schijnsel; maar zienderoogen kroop de paarse avondschaduw tegen de berghelling omhoog en zou hen weldra bereiken...

Riccardo, zoodra hij zijn grootvader aanstalten tot vertrek zag maken, kwam toegeloopen; 't was vreemd zooals deze

jongen aan Marco hing. Anselmo, voor den langen tocht terug, lei opnieuw de windsels om zijn zieken enkel. Ambrogio, barsch, riep dat men maar gaan zou; hij kwam wel...

Doch juist verschenen te zamen Aurelia en Carolina, om nog de laatste vracht te halen voor dien dag. Men wachtte, hielp de vrouwen laden.

Carolina, met haar kortswijlige wijze van spreken, had al gauw de triestheid die er dreef verjaagd. De twee kinderen, moe van het spelen, stonden zwijgend mee te lachen tegen een boom; de zwarte oogen van Delphina flonkten, haar dunne lippen glimpten fijn in het smal, gebruind gelaat.

Allen te zamen gingen zij heen, de grootvader en Riccardo voorop; dan volgden de twee vrouwen onder haar hooggeladen hotten; Delphina met haar stillen tred, de kleine Amelia in een veerenden huppel, bleven hun terzij. Achteraan eindelijk kwam Anselmo, want hij wou niet, dat men zien zou, hoe hij moeite had met het loopen. In een kleurige rij trokken zij het grasland naast de casupola over, verdwenen dan omlaag in den schemer van het rotspad. De hooge baardstem van Riccardo klonk over en weer met Carolina's schellen roep.

Maar boven hen, in het eenzaam woud, viel slag na slag verechoënd door de avond-stilte.

Reeds was de roode na-branding van het verzonken zonlicht op alle bergtoppen gebluscht, en kwam de nachtschemer onder het geboomte duisteren, als nog Ambrogio den zwartenden woudhal vulde met zijn woest gerucht.

Op den thuisweg dacht hij bitter: - Anselmo was teruggekomen... Anselmo; maar wat hadden zij aan Anselmo? aan dezen broeier vol nukken en kwaadwilligheid? aan dezen vreemden mensch, waarvan zij-zelf bijwijlen niet begrijpen konden, dat hij hun zoon wàs...

- Riccardo, zeker, van hem hielden zij, een vroolijke jongen, meegaand en ijverig; maar Riccardo was smal gebouwd en onvoordeelig van uitzicht... Riccardo had iets slungeligs dat geen van hun kinderen had gehad...

En met een schok, een pijn, of in zijn diepste wezen plots een wonde te bloeden herbegon, zag hij zijn twee heerlijke zonen, Marco, en Antonio; Marco, donker als

hij-zelf, Antonio, blonder, als de moeder; Marco de mooiste toch, de fierste; Marco, die in zes slagen een jongen beukeboom velde, en die op zijn schouder een granietblok van zeventig kilo tot in den toren droeg... Hij haatte vaak hun Cavarna, omdat Marco er niet meer rondliep als de praal van zijn huis.

- Sa, en nu kwam Anastasio van Taddeï terug... een bleeke, lange branie, die meer glad was dan dat hij merg had in zijn knokken... En braaf op tijd voor zijn militie... zoontje van den sindaco!... Hij aardde wat naar zijn vader, die 't óók nooit zoover had moeten brengen. Dat was nu zijn derde zoon, en de laatste, die keerde... - 's Zondags voor de mis op het kerkplein zou de ouwe met hem pronken; men zou hem verwelkomen en gelukwenschen, als 't bleek, dat hij veel geld won; en weken lang zou hij de kroegen van Cavarna onveilig maken.

Ambrogio's hart hamerde met weeë pompen, als hij voorvoelde al den smaad, dien hij zou hebben te verkroppen, en zijn donkere vuist bracht hij voor zijn voorhoofd.

De nacht was bijna geheel gevallen, toen hij Cavarna binnen kwam; flauw waarde de glans van de rijzende maan, en hoog aan de steile, duisterende gevels geelden de venstertjes onder het zware dak. Hij liep de nauwe, bochtige stegen, waar de luifels der huizen, boven de hooge houten balconnen, elkaar bijna raakten, zoodat het er overdag zelfs schemerig zag. In de vuile ‘Osteria della Posta’ hoorde hij zingen, hij hoorde het lallen van Stephano, Aurelia's man, die in zijn eigen herberg nooit dronk. - Voor het verlichte raam zat Anselmo, met zijn duister-toornigen blik voor zich uit te mokken.

Ambrogio ging snel door.

En toen hij het bleek-lichte pleintje betrad, waar aan het eind een steenen trappenbouwsel, onder de mede-stijgende pérgola, naar zijn hooggelegen woning voerde, - was daar de kleine Amelia nog aan het joelen met een troepje opgewonden kinderen.

Hij gebaarde uit de verte, dat zij naar huis zou gaan... Dan eerst zag hij, dat de kinderen zoo rondsprongen om den vreemden mankpoot, die vlak onder zijn muren tegen twee aankomende jongens te preeken stond.

‘Il zoppo...’ zei Ambrogio bij zichzelf met een groote minachting.

Het was de oude, kreupele Duitscher, om wien al zooveel te doen was geweest in het dorp, omdat zij op alle eenzame plekken hem moedernaakt in de zon vonden braden, en die altijd den kinderen lekkers toestopte, dat zij van den pastoor niet mochten aannemen. - Wàs hij daar weer zijn schandetaal aan 't uitbraken over den God die in alles woont en den Duivel die niet bestaat, of zijn zotteklap over de verderfelijkheid van den wijn?

De vreemdeling bemerkte Ambrogio, toen deze, bij de trap gekomen, de meisjes en jongens ter zijde duwde, die hem daar voor de voeten liepen.

‘Buona sera...!’ zei de Duitscher opdringerig-beleefd, en hij gooide den wijden mantel open, ten einde hoffelijk den flambard van zijn wit-omlokten, kalen schedel te lichten.

Doch Ambrogio keek niet naar hem om, en groette evenmin.

Onder het wingerd-latwerk, op het bordes, stond Luigia ongeduldig op den uitkijk.

‘Den ganschen dag heeft hij de straat verpest’, zei ze met afschuw, zich omwendend toen Ambrogio achter haar langs kwam; en over de borstwering buigend, riep zij nog eenmaal naar Amelia, dat die zich weg zou maken... ‘subito!... subito...!’ - Haar gebiedende stem joeg als een zweepslag over het zalvend vertoog van den Duitscher, dat zich verloor in het avondlijk kindergeroes.

Zwijgend was Ambrogio in huis gegaan.

Hoofdstuk II.

Aan den rand van het plateau, waar steil beneden, twee duizend voet diep, het kopergroene meer lag, rees herderlijk en verweerd het kerkje van Cavarna.

Van de meerzij, als men het rotsig bergpad opkwam, zag men omhoog een samenstel van oude witte muren, met kerkramen eerst, dan met de schamele vensters van een woonhuis, en midden daaruit òp de dunne vierkante toren,

heffend zijn klokken als in een rank en open tempeltje tegen de lucht.

Aan den dorpskant bewaakte die toren een smalle kerkgevel van vier platte witte pilaren en vaalgroene hoofddeur; en rechthoekig daartegenaan was de kloosterlijke pastoorswoning, blauw-gepleisterd, met schaarsche en kleine ramen en een donker ingangspoortje. Stemmig stonden die twee bijeen aan het grazig boomen-plein, dat door een lage borstwering was omgeven.

Een paar keien-trappen vol onkruid af, en aan de overzijde van het pad blokte de vierkante, grijze school. Het pad zelf, tusschen een paar lapjes graanland en groentebedden, liep recht toe op de ‘albergo’ van het oord. En met hun drieën, kerk en school en logement, stonden zij daar als de klare voorpost van het bergdorp, dat, even erachter, zijn duistere luifelstegen en zijn drekkige pleintjes met een pomp en een drinkbak voor het vee, tusschen en boven elkander schoof, naar de helling van den Bigorio toe.

De albergo was een nieuw, lichtrood geverfd huis, met een pannendak en met twee ijzeren balkonnetjes op het meer. De eerste verdieping was daar een manshoogte boven den beganen grond; beneden waren de houtschuren en de kelders.

Doch aan de achterzijde, naar het dorp gekeerd, bleek de gangdeur gelijk te zijn met den weg, die inmiddels onder het ombuigen gestegen was; en naast die deur zwartte een zwaar getralied venster.

Daar school de koele, donkere keuken met haar groote open schouw en met de gedempte glimmingen van al het rood koper langs de muurrekken. Aan den achterwand schemerde de schraagtafel vol vuil gerei uit de gelagkamer naast-aan. En met den rug daartegen, op zijn tabouret, zat, dien Maart-ochtend, Massimo. Hij zat er alleen. Het huis was stil. Hij zat zoo maar wat te kijken. Zijn bloote jongensvoeten, sterk en lenig als van een woudlooper, hield hij om de hoogste stoelsport gekromd; hij had zijn beenen hoog opgetrokken en zijn armen om zijn knieën geslagen.

Zijn schrielbleek, droomerig opgeheven gezicht begon te glimlachen. Er waren schoone beelden in zijn hoofd. Even,

bij den mond, en in den eenen ooghoek, kwam soms een zenuwtrekking, iets als een gewoontetje van zijn spieren, uit verlegenheid, als hij bij menschen was...

En de in elkaar gevingerde handen nog vaster om zijn knieën sluitend, begon hij zachtjes te wiegen, vooruit, achteruit, als een gëankerd bootje op een deinend water.

'Carmèla', zei hij half luid; 'Carmèla... Carmèla...' met korte tusschenpoozen, wel tienmaal achtereen, alsof hij het grootste welgevallen had aan het uitspreken van dien naam.

Het was de naam van zijn moeder.

Dan zat hij weer stil, en nog verder en zoeter schenen zijne gedachten weg te dwalen.

Maar plots, met een schrille waaksheid, wendde zijn hoofd terzij... Zijn ooren bewogen, zijn oogen luisterden. Hij had vreemde stemmen op de boccia-baan gehoord. Kletsklets! gingen zijn bloote voeten over de keukensteenen... hij was de gang al uit, de stoep af...

Aan de overzijde van den weg had de 'albergo' zijn balspelbaan en het bijbouwtje met een terras, voor de bezoekers die buiten wilden verblijven. Een heel gezelschap wandelaars was daar aangekomen, Duitsche toeristen, die vanuit Bellano den Monte Cavarna bestegen.

De mannen, in hun hemdsmouwen, de jas aan een bergstok over den schouder, schreeuwden dooreen, in de luidruchtige dwaasheid van een taal te spreken waarin zij een dozijn woorden kenden of maakten, riepen om: birra..! freddo...! fresco...! schokoladia...!

De vrouwen woeien zich met haar zakdoeken koelte toe, vielen neer op het houten walletje langs de boccia-baan, waar een knoestige appelboom wat schimmige schaduw spreidde.

De dag was heet voor midden Maart en de weg van Montagnola tot Carvarna steil en onbeschut.

In zijn verkleurd hemd van roze en witte ruitjes, wijd open aan den mageren hals, en met zijn sluike lange-broek halfweg de bloote kuiten, stond Massi, op een kleinen afstand van de vreemden. Zijn bleeke gezicht, met de zachte bruine oogen, trok komiekig in allerlei rimpels van vermaak en verlegenheid en moeilijk verstaan.

Men was rumoerig aan het overleggen. Als hij dan begre-

pen had, dat de mannen een flesch bier per hoofd verlangden, en de vrouwen, die niet drinken dorsten omdat er nog te stijgen viel, enkel een plak chocolade, maakte hij rechtsomkeert. Maar nauwlijks was hij de bocciabaan afgerend, of hij werd teruggeroepen.

Men was nog rumoeriger aan het beraden. Massi, op zijn liceo in Bellano, leerde wel vreemde talen, maar hij kende er nog niet veel van, met zijn veertien jaar. De touristen echter begreep hij altijd; ze wilden allemaal hetzelfde; ze vroegen allemaal den weg naar den top, en ze wilden allemaal eten als ze van den top weer terug waren.

Aan een oudachtig heer in een groen jagerspakje, die de aanvoerder van het gezelschap leek, deed hij dus zijn gewone vraag:

'Mangiare?', en met een ernstig gezicht en een oogje van verstandhouding maakte hij een mimiek van schransen.

'No, no', grapte de oude heer, 'non così! con forchetta, nicht?'

Massimo grijnsde even, dorst toch niet goed, zei dan strakbeleefd:

'Si signore.'

Toen hij nog even gewacht had, ging hij maar tot het tweede deel van de onderhandeling over:

'Salame?' vroeg hij weer, en hij lachte met een zoo overtuigde trekking van zijn eenen mondhoek omhoog, dat het oog daarboven zich bijna niet goed kon houden. Hij wist wel, dat de Duitschers altijd hun worst wouen.

'Polenta?' wierp hij dan op... 'Pasta sciutta?' Zijn voorhoofd trok klein bij elkaar in wel vijf, zes lange, diepe rimpels vol twijfelende afwachting. Hun Italiaansche eten lustten ze gemeenlijk niet. Ook bedacht hij, hoe weinig er in huis was aan vleeschwaren; sinds drie dagen waren de marktvrouwen niet naar de stad geweest. En in een klimmende verlegenheid voor al de paren oogen, die hij op zich gevestigd voelde, ging met een wonderlijke spalking van zijn neusgaten zijn wijde lach weer open:

'Risotto?' drong hij aan. Hij had zoo'n trouwhartig gezicht, dat het bij niemand opkwam, door die zotte grimassen voor den gek te worden gehouden. Zij lachten maar eens, en schenen plezier te hebben in zijn flodderhemd en zijn bloote beenen.

En daar besloten zij dan toe: ‘risotto milanese’... en ‘salame’ na...

In een gestrekten stap, als een clowntje uit een circus, haastte Massimo de boccia-baan af.

Als er een vijandig-fel belletje ergens in het huis waarschuwend geringeld had, kwam hij dadelijk daarop alweer teruggedrost, zijn blad glazen in de hand en zijn flesschen onder den arm. Hij schikte stoelen rond een tafel bij het terrashuisje en repte zich voort om zijn moeder te zoeken.

Een oogenblik later verliet een kleine, parmante vrouw de wasch-schuur even verder op den dorpsweg, en stak met haar emmertje linnengoed schuin de straat over. Het was een vrouwtje, stevig in 'r vleesch, met een blozend en rond, maar niet overvriendelijk gezicht, en pittig-bruine doch wat stuursche oogen. Het zwarte haar, dat lichtelijk te grijzen begon en een neiging tot kroezen had, was keurig strak gekamd. En haar zwarte kousen, met de hagelblanke hieltjes en teenstukken, spannend om de kleine voeten, staken in blankgeschuurde kloefjes met glimmend-zwarte leer-reepen over de wreef... Op die kloeven liep zij met kordaat-tikkende stapjes, vlug en niet gauw.

Zij geleek zeer weinig op de vrouwen uit Cavarna.

‘Om twaalf uur... negen menschen... salame... en risotto...’ lichtte Massimo haar in, hoofdwijzend naar de boccia-baan. Hij volgde haar naar binnen.

‘Negen menschen!’ zei Carmela, met een gezicht of haar een groot onrecht werd aangedaan.

Op haar rappe kloefjes begon zij de keuken rond te redderen. Haar voeten alleen hadden iets voortvarends; het postuur erboven bleef strak en van ingetoomde bewegingen. Zij keek heel zorgelijk. Zij bedacht, dat zij maar weinig vleesch in huis had, en als er eenmaal één gezelschap was gekomen, kwamen er zoo'n dag zeker meer, - dat ging altijd zoo!

Zij hield niet van haar herberg, als vrouw alleen, maar zij wilde er toch de eer van ophouden, en zwijgzaam, met een hoofd vol overleggingen, ging zij in de gelagkamer achter de keuken, twee mannen, die daar aan een tafel neergevallen waren, hun liter wijn brengen.

Bij den haard, op zijn tabouret, zat Massi weer en bespiedde

stil zijn moeders doening; er waren zoo dagen, dat dit zijn grootste genoegen scheen. Op de leeggeruimde schraagtafel zag hij haar klaarzetten wat zij zoo aanstonds voor het koken zou noodig hebben; zij deed het alles met een starre kalmte; hij zag haar de rijst met het napje uit den baal op het houten bord scheppen en er zorgvuldig de steenige korreltjes uitzoeken; hij zag haar de uien snipperen, waarbij zij zoo mal even huilen moest, en de kaas en saffraan uit de kast nemen.... Zij bezon zich telkens op een verzuim en zei: 'poca testa... poca testa' tegen zichzelf. Met een onverstoorbaar gezicht spuwde zij eens op den grond; zij deed dat als iets dat zoo hoort, zonder vertoon, keurig bijna; haar lippen sloten zich vast, en haar stille oogen keken zeer ernstig.

Massi kende dat alles zoo goed en het vermaakte hem uitermate. Zijn zachte, donkere oogen waren vol van een innig welbehagen. Carmela voelde het wel, maar zij liet niets merken.

Toen, op eens, brutaal en bedeesd tegelijk, stond kleine Amelia midden in de keuken, de oogen neêr en met een ingehouden lach dan òp, groot en zwart in haar mooi bruin gezichtje. Zij was den vorigen dag stil weggebleven, omdat zij naar het houthakken op den Bigorio was gaan kijken. Doch Carmela vroeg noch naar die afwezigheid, noch naar haar late komen nù; zij kende de grillen van het kind en dorst niet veel te zeggen. Uit de broodkist kreeg zij de homp, die er iederen morgen te verdienen viel, en zei alleen: 'gauw water halen! via!'

'Buon giorno, Amelia', kwam Massi met een goelijken knipoog.

Het kind, dadelijk knabbelend op haar broodkorst, of de honger haar naar de albergo had gedreven, nam den koperen aker van den muurhaak en haastte met tjoepend hengselgerink en een vlug geplets van bloote voetjes heen. Massi keek haar na in de voordeur... Dan ging hij in de groote eetzaal, aan de overzijde van de gang, de tafel dekken voor het gezelschap, dat hij daar juist de helling van den Cavarna had zien afkomen. Hij deed het heel handig en vlug, met gestrekte drafjes van keuken naar zaal en met clownige sprongen, als hij een zoutvat of een karaf hoog uit de kast moest

krijgen. Hij trok onderwijl honderd malle gezichten, of hij een gansche bende menschen had op te vroolijken.

Carmela stond boven haar blokkenvuur gebogen, waar, aan de ijzeren ketting, de zwart-berookte pot vol gele rijst en vleeschnat te borrelkoken hing. Met het achtereind van haar lepel, schepte zij zich een korrel of wat, blies, en, haar stille oogen turend in een verte waar zij de bevindingen van haar tong terug scheen te vinden, proefde zij met aandachtige smakjes.

En toen de gasten, nog heeter en blakender van den tocht naar den top, de albergo met hun vreemdsprakige luidruchtigheid hadden overstroomd, in de keuken waren geloopen om hun handen te wasschen, in den tuin, om naar violen te zoeken die er niet stonden, en tot zelfs de tweede verdieping onveilig maakten, om daar van de balconnetjes ‘die aussicht’ te bewonderen, - en Carmela, àl strakker en stuurscher, de salame sneed en over een schotel spreidde, - verscheen er een nieuw gezelschap van twee heeren en twee jonge meisjes....

‘Natuurlijk’, zei Carmela, fataal.

Doch dat bezoek viel mee. 't Waren landslui... zakelijk bestelden zij een ‘polentone’... met wat vleesch, als er was... en anders met melk.

En terwijl Massi, in zijn potsige rapheid, met de diepe borden vol dampende risotto holde, rende met de geraspte kaas en met den wijn en met het schoone bord, dat men nog vroeg, de salame-schotel opdiende en inmiddels de tweede tafel van de eetzaal dekte - hij had het druk als een neger, het zweet parelde hem op het voorhoofd, en als ze hem wat vroegen, trok hij een zot-bedrukt en verschrikt gezicht, dat iedereen deed lachen -, hing Carmela in een starre gelatenheid haar polenta-emmer vol water aan de ketting boven het houtvuur.

‘Tjingelingeling’ ging het nijdige kelder-belletje: ze hadden Massi om selzerwater bij den wijn gevraagd; hij kwam in de keuken vertellen, dat de voorraad op was... hij moest naar den grooten kelder aan de boccia-baan.

Uit een kastje, dat zij ook eerst open moest sluiten, kreeg Carmela een sleutel als van een gevangenispoort... Zij had die, kort na haar mans dood, op haar ‘cantine’ laten maken, uit angst, dat achter elk zwakker slot haar zware

vaten, waarin zij vijf, zesduizend liter wijn had, niet veilig zouden zijn....

'Linglingling' ging even later, langzamer en gewichtiger, een andere schel, aan den overkant der straat.

Daarna moest Massi nog een derde sleutel hebben: de Duitschers wilden 'ansichten' koopen, van het dorp en van den top.

En juist had Carmela haar napvol gouden maïsmeel in het bellenspattende water gestrooid en achter den haard haar stok gezocht om de opstijvende brij te roeren, of aan de voordeur gooiden twee kerels in grauwe kleeren hun spannende baaltjes gesmokkelde koffie op de bank, en kwamen de keuken binnen, geruischloos op hun in stroo en zaklinnen genaaide voeten.

'Buon giorno', groetten de mannen.

'Buon giorno', groette stoorloos Carmela terug.

Zij ontving met een afgepaste vriendelijkheid alle smokkelaars; zij vroeg nooit vanwaar zij kwamen, noch wat zij bij zich droegen of waar zij gingen. Zij zou het niet anders hebben willen doen en zij zou het niet anders hebben gedurfd, voor de Cavarners.

'Een liter', bestelden de mannen, en de eene smokkelaar, met een gemak alsof men niets anders van hem verwachtte, nam Carmela den stok uit de hand en zette zich op het lage stoeltje voor het vuur, om de polenta te roeren. Met zijn stompen stroovoet drukte hij het koperen vat achter tegen den zwarten schoorsteenwand, hield met de eene hand het hengsel schuin en draaide met de andere den stok door het bobbelende deeg. Hij deed het ernstig en niet zonder sierlijkheid, hoewel het een zwaar werk was. De andere smokkelaar, die een donker, droefgeestig gezicht had, zat er stil naar te kijken. Een goede geur van doorrookt gebak verwarmde de keuken.

Als Massimo zag, dat de 'polentone' gaaf en dik werd, bracht hij gauw het teenen hordetje aan; de smokkelaar, met een behendigen zwaai, had de ketel van de ketting gelicht, schudde hem aan het hengsel, dat rondom de maïskoek losliet van de korst, en met een tweede welberaamde zwenking kantelde hij de groote, gouden halve maan midden op de teenen horde.

Carmela, met een touwtje, sneed de polenta middendoor. Massi bracht een schaal met de eene helft naar binnen; dan schoven zij zelf bij om den haard, en de twee smokkelaars, of het zoo van zelf sprak, aten mee. Carmela, met haar touwtje, sneed voor elk een dikke plak, zij deelde een rest vleesch en jus, zij vulde de wijnglazen. Later kwam Amelia, die een snede in een kom melk gebrokkeld kreeg en dat buiten, op de stoep, ging zitten opsoppen.

Carmela at met kleine, vlugge hapjes; zij at, zooals zij liep; in dribbelige pikken ging haar vork over het bord. Op haar laag stoeltje naast het vuur zat zij, het bord op schoot, haar wijnglas in de rustende hand. Nu maar eenmaal de beslommering voorbij was, iedereen het zijne had, en allen aten, nu geraakte zij wel in een genoeglijke stemming. Zij zei korte, vermakelijke dingen, waarover Massi stil boven zijn bord zat te ginnegappen, en die den eenen smokkelaar deden lachen met een rauwen lach. De andere, met zijn droefgeestige oogen, at langzaam en zwijgend en scheen niet te luisteren. Gemakkelijk gebukt over hun eten, de ellebogen op de knieën, zaten de mannen in hun grauwe kleêren, de bruine magere koppen, glimmend op de botten, in het diepe binnenlicht tegen den zwart-bewalmden wand. Hel-grijs staken den een de sterke oogen in het verbrand gelaat, en in zijn ruig-zwarten snor-en-baard-groei blonken de witte tanden uit, toen hij een kort verhaal deed van een grollig avontuur, van jaren her.

Goed gemutst, bediende Carmela ieder nog van een tweede plak polenta en een tweede glas wijn; men rook dat de koffie begon te pruttelen in het kannetje naast het vuur.

Maar toen de Duitschers met hun allen in de open deur kwamen dringen, het oud meneertje in zijn groen jagerspak voorop, om te betalen, en met een vrijpostige nieuwsgierigheid alles opnamen: het eten op de borden, de onzindelijkheid van den vloer, het vreemde schoeisel der mannen en hun verwilderde koppen, toen werd Carmela plots weer van een onwillige botafheid en verkoos ternauwernood uitleg te geven van het bedrag dat zij gevorderd had: - Ja, zooveel voor den wijn, en nee, 't brood was niet apart gerekend. Zij zei nauwlijks dank je, toen men haar, voor Massi, een paar stuivers over gaf, en at zwijgend haar bord leeg.

Een poos later stapten ook de smokkelaars op, met een luidruchtigen groet tot verzwegen dankbetuiging. Als zij weg waren en vanuit de eetzaal een rustig rumoer en gelach overklonk van de Italianen, die nog wat natafelden, begon langzamerhand Carmela tot kalmte te komen. Doch eerst in den middag, nadat zij met Amelia haar vaten had gewasschen en haar keuken was opgeruimd, - Massi wist zij boven met zijn boeken, aan het leeren, en het heele huis was stil - dan kreeg zij het pas voor goed en danig in haar zin.

Gezellig, op haar lapje groenteland, ging zij de reeken doperwten wieden, de malsche reeken die sinds den herfst al boven den grond waren en nu met de eerste warme voorjaarsdagen opeens lustig doorschoten. Daarna tikkelden haar klippers over het steenen straatje, dat achter langs het huis liep; zij ging eens naar haar kippen kijken, in de ren bij het slatuintje; zij haalde drie kleine eiers uit het hok, schepte een bakje gerstekorrels uit een kist in de schuur. De voederkist en het kippenhok waren beide door een hangslot gesloten en zij verstak met een leep gezicht de sleuteltjes achter een vensterblind. Met haar eitjes kuierde zij naar binnen; - zij zou er Massi morgen een kloppen vóór hij naar zijn liceo trok. Zij zocht haar naaiwerk en zette zich, vreedzaam en vergenoegd, op de stoeptrede voor het huis te werken.

Zij berekende, dat zij een kleine acht franken verdiend had dien dag.

Stralend en zoel stond de namiddag over het dal en de bergen; voorjaarsch zacht blauw was de lucht en in het zuivere zonnelicht scheen al het gras vernieuwd; de boomen kregen een diepe tint of ze al spoedig zouden gaan botten... Aan het walletje van de bocciabaan zag Carmela het druppelend wit van een plukje eerste lenteklokjes; zij moest daar even om glimlachen, zonder dat zij het zelve wist.

Wat verder, uit het dorpswaschhuis, klonk door de open muurvakken onder het lage dak, het frissche pletsen en spoelen van water en het schallend-tweestemmig zingen van een paar vrouwen, telkens een gerekten regel, door een vleug van plapperend wasschen onderbroken.

Na een poos ging Genoveffa er binnen met een rugkorf en twee emmers vol vuil goed. Even later stak zij haar

bruine, beenige gezicht om den muurhoek, en riep schel en gebiedend naar Carmela, of Amelia daar nog was... op Carmela's ontkenning maakte zij een tragisch gebaar, schudde onheilspellend het hoofd, en verdween weer.

Nog andere dorpsvrouwen kwamen en gingen, en over de stille, goud-zonnige straat klonken de weinige wisselwoorden in een rappen val.

Ook de zuster van den pastoor kwam met een wijdgevlochten draagkorf, zwellend van heldergespoeld linnen, de straat overgestoken om naar de pastorie te gaan; zij zag verhit en moe, als van een ongewoon werk, dat haar te zwaar was; maar met een kinderlijken lach op haar voornaam gelaat groette zij Carmela en zeide, zacht en minnelijk in haar puur Italiaansch, iets over: la bella giornata....

Als reeds de zon achter den Cavarna was schuil gegaan en de vooravond viel, de schaduwen zoo rustig blauwden, het gras stiller groen werd en de lucht van een wonderlijke klaarte, - toen het waschhuis verlaten stond en de straat leeg was en uit het dorp geen geruchten overklonken, - toen, door het dal van den Vedeggio, kwam Onorina met haar paard en haar poedel naar het dorp gezet. Stil stapten zij door de avond-rust, de vrouw met haar grooten stroohoed op, het paard met zijn puilende witte broodzakken weerszij de flanken, en de hond die snuffelde in alle voren.

Op het graspleintje bij de boccia-baan hield zij stil; het paard ging grazen, de hond lei zich te rusten, den kop op zijn gestrekte voorpooten; Onorina gespte de leertjes der draagzakken los en riep, met een gebarsten stem, werktuiglijk: ‘pane.... pane’.

Carmela was reeds opgestaan om in de keuken haar broodkist te onderzoeken; dan kwam zij met het glas bier buiten, dat Onorina elken avond dronk, en terwijl het paard zoetjes een stap deed en nog een en rustig graasde, keurde Carmela de nieuwe brooden, betastte de korst, lei er een terug, nam een ander, verzamelde den voorraad, dien zij noodig dacht te hebben, in haar opgehouden schort.

De vrouw-met-den-stroohoed gespte de zakken weder dicht, de poedel rekte zich, het paard rukte een laatste graspluk af en voort gingen zij, naar het dorp toe...

‘Pane.... pane....’, riep de gebarsten stem.

Carmela, als zij haar inkoop had geborgen, zat nog even, met ledige handen, op haar plaats van daarnet. De avond was zoo zacht, zij kon nog niet scheiden. Hoe laat al was het licht, het was nog klaar dag... Zij dacht hoe straks met zijn hunkerende gezicht Massi zou komen kijken wat er goeds aan het avondeten mocht zijn....

Toen, plots, om den hoek van het huis, klonk een hakkelend-harde stap.... in een oogwenk zag Carmela de klompen en den schoudermantel van den ‘zoppo’, de flambard, die in een hoffelijken groet van het wit omlokte hoofd ging.... IJlings stond zij op, wilde binnen gaan.... Tot dusver had zij nog steeds dezen zonderlingen gast van haar zwager, den sindaco, kunnen ontwijken.... Maar zij voelde dat de hakkelende stappen het toch op haar huis hadden gemunt, en in een verdrietige gelatenheid bleef zij staan aan de deur.

‘Buona sera, signora’, zei de manke man met een groote minzaamheid, en hij nam voor de tweede maal, sierlijk, zijn flambard af en hield die in de hand. Zijn kale schedel blonk fijn in het avondlicht en de krullige witte lokken aan zijn achterhoofd wiegden zacht op de bewegingen van zijn groet.

't Was een man van een goede zestig, met een gaaf, regelmatig en sprekend gelaat, edel-bleek in den dunnen, zijig-witten baard; hij droeg, over den linker schouder dichtgeslagen, den wijden plooienmantel der Italianen; hij droeg de grove, blauw-grijze sokken met de witte hiel- en teenstukken van de Cavarner-boeren, en hun zware holsblokken met de dikke leerreepen over de wreef. Maar zijn kleine flambard was van een Duitschen professor, en heerig verzorgd viel een manchet hem op de mollig-blanke hand....

Sinds twee maanden maakte hij Cavarna in opstand. Als een onschuldig vreemdeling, dachten zij, die in de berglucht genezing zocht voor zijn zenuwen, was hij, op een dag, bij den burgemeester een kamer komen huren.... het eten kookte hij wel zelf, als zij maar groente voor hem hadden, en brood, en zuivel.... de onrustigheid van een albergo kon hij niet verdragen, 's Zondags muziek misschien en gedans, en de daaglijksche drinkgelagen... een eenvoudige woning was hem genoeg.

Maar, met de eerste warme Februari-dagen, hadden jongens, die naar Pambio toe rijzenhout hakten, hem moedernaakt in

de droge bedding van den Vedeggio vinden liggen; een andermaal was hij door kinderen zoo gezien op een zonwarm weilandje van den Monte Croce, een zijtop van den Bigorio, even achter Cavarna. Zijn gastheer, als sindaco van het dorp, had hem onderhouden over deze ongeoorloofde gedragingen; doch de Duitscher, zeer voorkomend, was uit zijn paperassen een doktersverklaring gaan halen: een voorschrift tot het nemen van 'bagni di sole'... In een vergadering der dorps-patriciërs had men Taddeï erover aangesproken; doch bij het gebod van een dokter, alhoewel niemand het begreep, had men zich neergelegd. Een paar particuliere grondeigendommen van den sindaco waren hem toen voor zijn eigenaardige praktijken aangewezen, doch het scheen iedereen uit den booze en de man bleef in een kwaden reuk: wat had hij de kinderen om zich heen te verzamelen en hun snoepgoed te geven? Ook sprak hij de oudere jongens toe in zijn zonderling-klinkende en verheven taal, en hij leek dan wel een soort pater; zij lachten hem achter zijn rug uit, en de ouden van dagen vertrouwden het niet...

Sedert was er blijkbaar nog meer voorgevallen. Twee morgens achtereen was hij gezien, in gesprek met den jongen pastoor, terwijl zij te zamen onder de boomen van het kerkplein op en neêr wandelden. En den Zondag daarop had de pastoor gepredikt tegen de verduisterde geesten, die de trompetten des duivels waren en het booze zaad in onargwanende harten strooiden, tot dier tijdelijk en eeuwig verderf. Op de catechismus, sinds dien, had hij niet nagelaten de kinderen het aannemen te verbieden der versnaperingen en vruchten, die de vreemde hun te geven plach.

'Buona sera, Signora ostessa', zei de zoppo plechtstatig in zijn tegelijk ietwat houterig en zalvend Italiaansch, en hij kwam kwiek met zijn strompelenden stap de hooge stoeptreê van Carmela's huis op. En als deze een beweging maakte, hem naar de eetzaal voor te gaan:

'Neen, neen, goede vrouw', zei hij, 'geen wijn... geen spijzen... Den wijn, die het denken bederft, drink ik nimmer... en ik eet nooit een bete buiten mijn maaltijden... Ik ben matig... matigheid is een deugd... En noch vleesch, noch iets wat van gedoode dieren komt, eet ik sinds vele jaren. Mijn gezondheid wil dat zoo, en mijn verstand, en mijn gevoel...'

Hij hield Carmela gevangen in de gang, doch als die sluik langs hem heen wist te schuiven, kwam ook hij de keuken binnen. Hij bleef op den drempel staan.

'Welk een schoon beeld van een zuivere ziel', zei hij, met zijn rustig-indringende, vriendelijke stem; 'een plaats, waar onze spijzen worden bereid en waar properheid en orde heerschen. De lieden hier in Cavarna zijn vuil... zeer vuil. Zij leven in een paradijs van zon en reine lucht en zij sluiten zich op in duistere hoeken, waar roet en rook het leven verwoesten.'

Nadenkend, de hand aan den baard, deed hij een paar langzame hink-stappen de keuken in.

'De sindaco is een broeder van uw gestorven man?' vroeg hij eensklaps en zijn lichtgrijze oogen keken haar doorvorschend aan. En als Carmela onthutst en onwillig een kort 'ja' knikte:

'Ik kan in het huis van den sindaco niet blijven. Van den man zelf wil ik niets zeggen; hij heeft mijne verdediging op de aantijgingen van de jeugd uit Cavarna verstaan en geëerbiedigd, - maar zijn vrouw, mijn lieve ostessa, zijn vrouw is vuil... zij is *te* vuil... ik dien van daar te gaan. - Het doet mij leed, dat ik uwe gevoelens moet wonden, door zulke scherpe woorden over uwe nabestaanden te spreken, doch de waarheid dient boven alles gehuldigd te worden. De onwaarheid is even walgelijk als de stinkende vaatdoeken van uwe schoonzuster.'

Hij sloeg den wijden omslagmantel van zijn schouder weg, en, de hand in de zijde, met de kloefpunt van zijn te korte kromme been even den grond rakend, en steunend op den anderen voet, stond hij daar, zooals men hem sinds twee maanden aan alle hoeken van Cavarna had kunnen zien staan, kijkend, denkend, of pratend tegen wie hij maar aan kon houden.

'Wat wil hij?' dacht Carmela.

'ik ben hier gekomen ter wille mijner gezondheid', zei de man, 'de studie en het vele peinzen over de vragen van het leven, hadden mijn zenuwen aangetast. De zenuwen zijn van het lichaam; mijn ziel is onaantastbaar en dus gezond. Maar de zenuwen zijn de seininstrumenten die het lichaam met de ziel in verbinding zetten. Wil ik dus mijn lichaam waardig doen blijven aan mijne ziel, dan moet ik zorgen dat

het contact niet verbroken wordt en dat mijn zenuwen zich herstellen. De zon is het die mij moet genezen, de zon en het matige leven, en de zuivere lucht, en de rust. De rust ten eerste. Doch het vuile en wanordelijke is te vijandig aan mijn aard, dan dat ik in het vuile en wanordelijke de rust zou kunnen vinden, die mijn geest behoeft. Daarom moet ik het huis van den sindaco verlaten, al mishaagt het mij een man te beleedigen, die mijne verdediging voorstond tegenover het onbegrip van de bevolking van dit dorp.'

Hij hinkte twee passen naderbij, om onder het staan een steun voor zijn hand te vinden aan het tafelblad.

Carmela zat op het lage stoeltje voor den gedoofden haard; zij hield stijf de dunne lippen gesloten en keek recht voor zich uit.

'Gij hebt', zei de zoppo, 'een zoontje, dat u veel vreugde zal kunnen geven... maar het is geen gemakkelijke zaak voor een moeder alleen, een zoo jong verstand te leiden... de meeste ouders beseffen weinig, welk een taak voor hen de opvoeding der kinderen is. Hier in Cavarna groeit het jonge geslacht op met de hoenders in de goot en de bokken in den stal. En de ouders weten niet eenmaal hun bokken zindelijk te verzorgen, noch hun hoenders te verplegen.'

Hij ging zitten bij de tafel.

'Uw hoenders, mijn lieve ostessa, zijn van een fraaie soort; toch denk ik dat ook zij niet al de eieren leggen, die zij bij een nuttige voedering zouden kunnen voortbrengen... En uw huis is beter dan één huis in Cavarna. Gij moet hierboven frissche en geriefelijke kamers hebben. En gij zoudt ze rein houden en luchten. Gij zoudt ook de beddelakens niet laten vervuilen tot ze goor zien als een oude stofdoek. Een kamer aan de voorzijde van uw huis zou ik niet kunnen betrekken, omdat gij daar recht tegenover de kerk ligt en het zinlooze gedaver der klokken bij elken feestdag te veel van mijn zenuwen zou vergen. Mijnheer de pastoor - ik zeg geen kwaad van hem, hij is een beminnelijk mensch, doch als zoovelen het slachtoffer eener dwaalleer, - mijnheer de pastoor denkt met dat gedruisch zijn schapen den duivel van 't lichaam te houden; de brave man schijnt niet te vermoeden, dat de duivel in ons woont, in elk van ons... Weet gij wel, dat dit barbaarsche wange-

luiden een heidensche en dus een duivelsche overlevering is?... Zoo zal ik dus de voorkant van uwe woning moeten mijden, alhoewel ik liever dáár mijn herberg koos, want die is op het zuid-oosten. Doch de achterzijde ziet op de hellingen van den Bigorio uit, die ik lief heb, en de namiddag zal daar mijn vreugde zijn. Ik zal in uw huis zeker meer van die krankzinnige klokken te lijden hebben dan in het huis van den sindaco; doch de klokken tergen mijn lichamelijk zintuig, en de vuilheid van des sindaco's vrouw bedroeft allereerst mijn ziel. En zoo zal ik, door bij u te komen, toch een verandering ten goede ondergaan, want mijn zenuwen, die dichter staan bij mijn ziel, zijn zieker dan mijn lichaam.'

De zoppo stond op; hij hernam zijn geliefkoosde houding van de hand in de zijde, de knie gebogen, en de kloefpunt van zijn te korte been op den grond gesteund.

Nu... ostessa?' vroeg hij plechtstatig.

Vastbesloten, met haar gebogen wijsvinger, maakte Carmela een koel-afwijzend gebaar, heen en weer voor haar gezicht. In haar klein, klaar verstand had zij de laatste paar minuten vlug den toestand overschouwd: - den sindaco vergaf men nauwlijks, dat hij een mistrouwd heerschap onder dak had; haar zou men het zeker niet vergeven. Zij wist te goed, hoe men na den dood van haar man, nu vier jaar geleden, haar hier weer als de vreemdelinge was gaan beschouwen en haten bijna. Zij had zich nooit aan de Cavarners gelijk kunnen voelen, en de Cavarners vergaven het haar niet, dat zij altijd de vrouw uit de stad was gebleven, noch dat zij haar zoontje in Bellano school deed gaan. Zij vergaven haar niet, dat zij het huis bezat, 't welk een Taddeï liet bouwen; dat zij van het geld leefde, 't welk een Taddeï bespaarde. Zij vergaven haar nog minder, dat zij zich niet liet bedriegen en te kort doen als men wel wilde; haar sleutels en bellen waren berucht in het land. Zij moest allen arbeid zelf doen, omdat geen Cavarner meisje haar eerlijk zou gediend hebben en men het niet dulden zou, zoo zij een vreemde nam. Iedereen was haar schijnbaar welgezind, de mannen kwamen druk in haar gelagkamer, omdat die groot was en omdat zij goeden wijn schonk, maar zij wist wel hoever dat ging. De eenige die haar nooit kwaad had gewild, was juist Achille,

de sindaco, de oudste der Taddeï's, de voogd van Massi... Zij kon Achille niet kwetsen, hoe hard het was zich zoo maar twintig of dertig lire per maand te laten ontglippen... Het ging niet.

Onhoorbaar, wrijvend langs den deurpost, was, lichtend met zijn groene oogen in de schemerende keuken, de poes binnen geslopen, ging met zijn scheef-bukkend kopje stevig-zacht langs het been van den zoppo.

Die keek omlaag, glimlachte, en met een peinzende stem uit zijn wijze witte baard, zei hij, als een afleiding:

'Dat onschuldige diertje weet misschien meer van onze toekomst na dit leven in slijk en ontbering, dan gij en ik...'

Een laatste onderzoekende blik wierp Carmela op den man, die voor haar stond. Hij had een zachtaardig en deftig gezicht. Hij zou wel geregeld betaald hebben. Het speet haar hem te weigeren. Maar zijn praten was haar maar matig bevallen; welk Christenmensch zei nu, dat een kat iets van het hiernamaals wist? - en hij praatte haar ook te veel van den duivel... Dan dacht zij, dat hij naakt door de bosschen liep... zij moest even lachen bij het denkbeeld, dat iemand met een mank been naakt ging loopen... En zij hoorde de heftigheden al en de hatelijke verdachtmakingen van haar schoonzuster, de pokdalige Teresina...

Haar gezicht sloot stroef tezaam, en:

'Ik verhuur in 't voorjaar geen kamers,' loog ze, ''k heb 't te druk.'

'En voor later in 't jaar?' vroeg de Duitscher, onderdanig.

'Voor den zomer zijn ze besproken,' loog Carmela nog eens. Haar mondhoeken trokken bits omlaag. Daar viel niets aan haar besluit te veranderen.

En toen de zoppo nog een laatste poging waagde:

'Ma, cara Signora...'

viel Carmela hem in de reden met het zuigend tut-tut-geluidje, waarmee de Italianen het algeheel onmogelijke van iets te kennen geven, en toch tegelijk een soort plezierige spijt over dat fatale, schijnen te laten merken.

Haar hoofd schudde meewarig; zij stond op:

'Impossibile,' zei ze.

'Zou ik dan dit heerlijk oord om kleine vooroordeelen ontvluchten moeten?' sprak de Duitscher, die begrepen had,

op zacht-bestraffenden toon, ‘kom, cara Signora, wij spreken nog wel eens.’

Ernstig en waardig maakte hij een buiging, als een predikant die niet tevreden is over een gebracht huisbezoek; hij knikte nog eenmaal, met een licht-smartelijken martelaarstrek over zijn fijn en wassig gelaat en verliet de alreeds duisterende keuken.

Carmela stak snel de hanglamp aan en ging de luiken sluiten.

Hoofdstuk III.

Het was amper vijf uur in den ochtend, toen Genoveffa haastig het nog dauw-kille kerkplein van Cavarna kwam overgestoken, om vóór den marktgang hare plichten waar te nemen van de stille week.

De laatste lichte vlokken van verijlende nachtwolken streken raaklings langs de boomtoppen; het meer beneden huiverde lei-grijs.

Uit de kerk verscheen juist, kleumend, de kleine seminarist met zijn blauw-gekwaste koormuts op; hij zag slaperig-vaal en smal van de kou en schoof vlug de openstaande pastoorswoning binnen, die hem deze paasch-vacantie te gast had.

Genoveffa meesmuilde, maar als zij de kale kerkruimte intrad - het altaar was er leeggedragen en het heilig lampje dood - werd plots haar mummieachtig morgengezicht binnen den zwarten hoofddoek, van een starre inzichzelfgekeerdheid, en voor de outertrap, waar de koperen Christus op het ebben kruis ter aarde lag gestrekt, zonk zij neer met dezelfde stramme statigheid, waarmede zij boog om haar rugkorf te tillen. En in een plotselinge vervoering wierp zij zich voorover en kuste heftig en lang de voeten, de knieën en het hart van den gestorven Verlosser.

Zij keek, al biddend, naar het wijd-geopend hostiekastje en de kandelaars zonder kaarsen, bonsde nog eenmaal voorover; - zij kreunde omdat haar eigen schouderwonden haar pijnden bij de hevige beweging, kuste opnieuw hartstochtelijk Christus' doorboorde zijde, de smartelijk opgetrokken beenen en de genagelde handpalmen. Op de smalle zwarte armen van het kruishout stonden in koperen figuurtjes

de symbolen van den goddelijken Dood; Genoveffa sloeg zich driemaal het teeken op voorhoofd en borst, en met haar knoestigen vinger, voorzichtig en innig, beroerde zij, als relieken die heil brachten, de ladder, de spijkers en den hamer, de beker, den dobbelsteen en de speer. Haar lippen prevelden, haar fel gelaat was gansch verslonden in devotie. Dan, plotseling, rees zij overeind, knieknikte, en haastig als zij gekomen was, liep zij de kerk uit; in het portaal reeds knoopte zij haar hoofddoek los en plooide die onder het verder gaan in de vouwen. Zij repte zich naar huis: Lucia zou hun korven reeds geladen hebben voor de Paaschmarkt in Bellano. Haar hoofd was vol berekeningen van prijzen en gewichten, van hoe zwaar het vorige jaar en wat toen er voor gemaakt; en zij overlei ten zooveelsten male, hoe groot een paaschbrood en welk paaschvleesch zij voor henzelf naar Cavarna mee terug zou nemen. Zij bedacht ook, dat haar haard nog ongekeerd lag en er verscheidene melkvaten vuil stonden... dezen morgen kon de pastoor komen om den Paasch-zegen over de keuken uit te spreken, en dan diende alles gekuischt te zijn. Zoo snel zij loopen kon, schoot zij de schemerige stegen van het dorp door en de twee overwelfde gangen achter de Osteria della Posta, waar in den Vicolo del Forno haar duister huis was.

Nog geen twee uur daarna waren Genoveffa en Lucia de laatste steile krommingen van het keienpad tusschen Cavarna en Montagnola afgegaan en achter den hoogen, klimop-overgroeiden kanteelen-tuinmuur der Villa Viani geraakt. Het steenen walletje aan de overzij, onder de larixen en de spreidende sparren van het buiten, was daar de gebruikelijke halte der marktgangsters van Cavarna. Ook Genoveffa en Lucia lieten haar draagkorven van den rug neer en zetten zich even te rusten; zij hadden zich gejacht, want zij waren laat voor de groote Paaschmarkt, die reeds om zeven uur 's morgens druk liep, - die buitengewoon druk zou zijn deze maal, want het weer was gunstig.

Na de gulle regens van den voornacht gingen de losse morgen wolken verzwinden in een hel-gewasschen blauw; de hemel was hoog en ijl boven de klare diep-kleurende bergen, en er dreef een zuivere, vochte frischheid door de lucht van al het blinkende voorjaarsgroen.

Uit de beide draagkorven, achter hen op het walletje, klonk bij wijlen, fijn en klaaglijk, een geblaat; en een smartlijk-verwonderd glansoog staarde over den rand der mand... Op de laatste voorraden appelen en kastanjes, die in Bellano moesten verkocht, lagen, de stokkig rechtgestrekte pooten saamgebonden en de onrustig snuivende en schurende snoetjes zoekend naar vrijheid, de vier jonge bokjes, welke voor dit Paaschfeest waren opgefokt. Twee gingen zij er brengen naar den slachter van Cortivo en twee naar een slager in Bellano.

Als in Lucia's korf er één aanhield te blaten, trok Genoveffa een pluk gras tusschen de steenen uit en liet het diertje knabbelen aan de sprieten, waarna het zweeg.

Lucia glimlachte vaag. Lucia zat te turen in de twee hooge camelia-boomen, die, wat verder, boven den gekanteelden tuinmuur van Viani hun koele en teêre pracht uitstaken, hun harde praal-groen, overbloeid van zachtrood-dooraderde witte en bloedroode rozen. Lucia glimlachte; zij dacht, hoe zulk een was-zachte camelia-roos wel staan zou in haar fijne haren, als zij den Paaschavond ging dansen in de osteria van haar tante, op het ‘ballo pubblico’. Zij zou voor de eerste maal dansen mogen, omdat zij nu veertien jaar was. Lucia was blond en zij had lichtbruine oogen; zij was zoo blond en zoo zacht om te zien, als haar twee jongere zusjes donker waren en vurig. Zij had hetzelfde zuiver ovale gezichtje, dezelfde fijn-getrokken neus- en mond-lijningen, doch er lag over haar gansche wezen iets kwijnend-zoets en zedigs, waar de twee anderen enkel hartstocht waren en trots. Toch was juist zij de sterkste van lichaamskracht; zij, het langst van hun drieën, kon de woeste spelen volhouden, en zij alleen kon, als een jongen, in den ouden kastanje klauteren van Carmela's boccia-baan.

En nu haar moeder even, slaperig-stomp, tegen haar draagkorf leunde en rustte van den gejaagden tocht, zat zij maar, met haar effen, onberoerde gezichtje glimlachend te kijken in de camelia-boomen boven den tuinmuur der Villa Viani.

- ‘Maar die hôteliers van Bellano zullen er hun hooge goedkeuring dan maar aan moeten geven!’ klonk luid-uitschietend en toch beverig, een schertsende oude-mannen-stem, aan den anderen kant van den tuinmuur. Het was een zonderling, maar buitengewoon duidelijk Italiaansch.

- ‘En zij zullen er aan dienen te wennen, dat niet de Leonardo maar de Cavarna de “wohnberg” wordt,’ antwoordde een zelfvoldane Italiaansche stem, die het onbegrijpelijke woord had gesproken.

Genoveffa was opgeschrikt uit haar doezel, rechtte zich scherp-luisterend als een dier dat onraad speurt... Wàt moest Cavarna worden, zeiden zij?

Meteen naderden een voeten-geschuifel en kalme stappen daardoorheen, vlak achter den muur; het poortdeurtje tegenover hen kierde, en een gezette priestergestalte bleef in de opening staan.

Een oogenblik zagen Genoveffa en Lucia de gebogen oudmeneertjes-figuur van den tachtigjarigen Hirtfeld, die een slappe hand ten afscheid reikte.

‘Tot weerziens’, zei de geestelijke met een joviale onderdanigheid en haastte het pad af, zonder naar de vrouwen om te zien.

Een sleutel knarste, en de onzekere passen slifferden een trapje omlaag.

‘Zoo'n rijke man!’ droomde Lucia, half bewonderend, half vermaakt, ‘dat die geen gat in den dag slaapt!’

Maar Genoveffa met haar onheilspellend gezicht, had zich de draagbanden over de schouders geschikt; haar oogen vorschten als in een raadsel en haar lippen sloten verbeten opeen. Dan bukte zij moeizaam zich overeind:

‘Laten we gaan...’ zeide zij en stapte Lucia vóór.

Regelmatig gingen, klik-klak, hun twee paar klippers op het steile keiwegje tusschen de muren; zij kwamen onder een verwulf door, waar een oude zijvleugel der Villa Viani over het pad stond heengebouwd; een geweldige aloë puntte daar zijn groengrijs-metalen bladenrozet naar omlaag. Wat verder, als zij onder de hooge, nog wintersche acacia's liepen, was daar een verlaten parkhelling overzaaid van zuivere anemonen, en daartusschen schoten de wilde spirea's al in hun tierig loof. Van ergens om een hoek klonk het ruischend kletter-storten van een kleinen waterval.

Het was hier koel; vocht-vaste aarde verving de keien; Lucia volgde rapper; Genoveffa bleef vluggelings vóórgaan. Klaaglijk blaatten telkens de geitjes in de schokkende hotten.

Doch voor zij nog de paar huizenblokken van Cortivo

bereikt hadden - een hôtel-gehucht onder aan het meer, de voorpost van Montagnola naar Bellano toe - schrijnden Genoveffa zóó pijnlijk de oude schouderwonden, dat zij opnieuw rusten moest en aan Lucia zeide, alleen door te loopen: zijzelf zou eerst haar bokjes in Cortivo afleveren en dan de trem nemen naar de stad, wat haar twintig minuten gaans uitspaarde.

Lucia keek verbaasd; wat zou haar moeder hebben, dat die zoo vier soldi aan de trem weggooide? Maar zij dacht er ook niet verder over na, gaf haar korf een resoluut schotje met de lendenen en klipperde nog een stapje vlugger alleen voort. Zij was blij naar de Paaschmarkt van Bellano te gaan. Vief hupte, onder het mandwerk van haar rugkorf, het frambozenroode wollen rokje; en de gebruinde beenen, fijn en sterk, met een sierlijk lijntje naar enkel en hiel, traden voorzichtig en schielijk als de pooten van een muilezel, die een rotspad afdaalt.

De geitjes, die verder gedragen werden, blaatten triestig naar die achterbleven.

Toen Genoveffa haar beide dieren had afgeladen in het duistere slachthuis achter den wit-marmeren winkel van Cortivo's slager, hield juist het electrisch tremmetje aan het eind van zijn rails stil; dat reed enkel heen en terug van Cortivo naar Bellano en van Bellano naar Cortivo; verder ging het niet, want bij Cortivo steeg de heirweg in vele wendingen vrij steil tot aan Montagnola, dat honderdvijftig meter boven het meer ligt.

‘Signor Dio!’ schreeuwde de conducteur. Hij was woedend, dat weer een wijf met een draagben op het bordes van zijn trem wou... Ze hadden, sacramento, toch pooten om te loopen...! Een vrouw uit Montagnola stond er al met twee hengselmanden eieren, en binnen zaten er nog een paar oude heksen, die met moeite een kapotte traliekorf vol piepkuikens in bedwang hielden... Als 't nog wat verder kwam, namen ze d'r speenvarkens en 'r kalven mee in de trem! Al gauw zouën de fatsoenlijke menschen loopen kunnen!

Genoveffa's gezicht trok in een starheid van uiterst beleedigd-zijn:

‘Ik betaal voor twee’... zei ze uit de hoogte en liet statig haar gerla afzakken op het trapje van het trembalkon.

‘Wat edelmoedigheid, conducteur... wat edelmoedigheid!’ riep plotseling een luide en zelfbewuste, maar aangenaam klinkende vrouwestem; en een voorname figuur, gezet doch zeer sierlijk, in een violet-fluweelen kleed, een boa van kostbare bontstaarten om en een grooten zwarten vederhoed op het enorme grijs-blonde kapsel, kwam in een eleganten gang naar de trem geschreden. Het was de Contessa Margherita van de Villa Viani.

De conducteur schoot toe, rukte het tremhek open. Met een lenigen zwier van bewegen, die opmerkelijk was bij haar lichte kortademigheid, stapte zij de twee ijzertreden op, zette zich binnen aan het deurtje, dat haar kleine, glanzend-wit geschoeide hand open hield. Zij had vriendelijk de twee oude vrouwen gegroet, die nog met haar spartelende hoenders in de weer waren, richtte dan aanstonds een rij radde vragen in den tongval der streek tot de twee andere, die buiten stonden.

De eiervrouw uit Montagnola antwoordde met een onderdanige gevleidheid, Genoveffa sprak terug, kort en ingetogen, maar als tegen haar gelijke. Wel was er een duistere vreugde door haar hart gevlaagd... nu de Signora Margherita in de trem zat, zou zeker de conducteur haar niet aan haar woord van dubbele betaling durven herinneren... en er was nog een andere mogelijkheid... als de Signora Margherita een gullen ochtend had en met enkel marktvolk bleef, betaalde zij soms voor de heele tremvol... Genoveffa's gezicht werd van een onderdrukte begeerigheid, bij de gedachte, dat zij in de trem naar Bellano zou rijden en toch haar vier soldi in den zak houden...

De vrouw uit Montagnola, die een ziek kind thuis had, deed een lang en treurig verhaal van hoe slecht het ging en hoeveel zorg zij had; zij vertelde met heftige gebaren en een drukke, aandacht-bedelende gezichts-mimiek; doch de Contessa luisterde slechts terloops: zij hield niet van lieden die zich aanstonds beklaagden en zij verwittigde zich bij Genoveffa over menschen, die zij van ouds in Cavarna kende, - tot de wagenbestuurder ongeduldig zijn driftige bel luidde en men elkander in het kwellende kopergeschel niet langer verstaan kon.

Binnen waren nog drie marktvrouwen en een meisje komen

zitten. En als dadelijk na den afrit de conducteur met zijn kaartjes-boek verscheen, zocht de Signora Margherita in haar zilveren schakeltaschje haar abonnementsbewijs en 't hem overreikend, zei ze, hoewel dat eigenlijk niet geoorloofd was:

'Per tutti'.

De man boog, dorst niet tegenspreken; hij telde de hoofden, gaf negen knipjes in de gele kaart en ging dan aan elk der vrouwen haar bewijs van betaling brengen. Een verward: 'grazié... grazié...' gromde door den wagen.

Van dan af lette de Signora Margherita niet meer op de vrouwen, die bij haar zaten; zij tuurde vaag door de tremraampjes in den stralenden dag; de hemel en het meer zagen zoo blauw als op een warmen zomermorgen, en de bergen rondom waren zoo jong- en zachtglanzend groen als dit alleen in de vroege lente is. Op enkele toppen lagen nog plekken sneeuw.

Frau Hirtfeld zuchtte; zij dacht, welk een schoone dag het zou zijn, om langs den nieuwen rijweg rond de Colline d'Oro te toeren, of met de tandradbaan den Monte Leonardo op te gaan. Haar nobel gebogen neus, die, verkleind en verfijnd, de neus der oude Fransche koningen was, trok in een lichten wrevel nog wat lager over den altijd met wereldsche hoffelijkheid glimlachenden mond. Die mond was schrander en eigenzinnig; aan de bovenhoeken glinsterden twee fijngekweekte, goud-blonde snor-veegjes. Haar gevulde wangen en onderkin hadden de welving en het verloop als aan het gelaat der lieden, die gewend zijn te bevelen. Zij was zoo schoon als een schoone vrouw die zich goed verzorgd heeft en zich kleedt of zij dertig is, op haar zestigste maar kan gebleven zijn. Haar roze gelaatstint alleen was wat vergrauwd, omdat zij veel poeder had gebruikt, en ook haar kijken was niet jong meer, want de lange blonde oogharen, naar het grijzen toe, waren gelig geworden en grof en maakten haar blauwe oogen vaal van kleur.

Frau Hirtfeld droeg gaarne de familie-kostbaarheden uit het grafelijk geslacht van Barbianello. Op haar violet-fluweelen kleed stak een te groote broche van rijk gedreven zilver, waarin, rond een pastel-kleurig miniatuurtje, een krans van juweelen en smaragden was gezet. Aan een antieke, zwaargouden keten hing een ivoren face-à-mains.

Zij ontwaakte uit een gestaar, en, ziende dat men aan den ingang van Bellano was gekomen, verschikte zij haar weelderige bont-staarten, tikte den conducteur en, toen de trem had stilgehouden, steeg zij minzaam glimlachend uit. Mannen die daar onder de platanen bij het theater stonden te praten, groetten uit de verte met veel vertoon van respect. Signora Margherita neeg terug met eene beminnelijke statigheid, als een vorstin. Zij had ook een groote tooneelspeelster op jaren kunnen zijn of een eertijds beroemde rijderes uit de hooge school. Een ronde geschilderde waaier aan een parelmoeren steel hield zij op ter beschutting tegen de straffe zon. Onder het gaan schitterden de diamanten gespen tusschen het gevederte op haar hoed.

Toen de trem de twee vreugdelooze schaduwstraten met hun paar onooglijke winkels en het schamel postkantoor was doorgereden, draaide hij tweemaal een korten hoek om en remde aan zijn eindpunt, bij het hek van den publieken tuin. En daar, op eens, was de kern der kleine touristen-stad: de fontein-top stond te glinsteren in het azuur en brak in wuivend zilver-stuiven boven het gele gesneeuw der mimosaboomen en de roze magnolia's van het parkje; aan den overkant reeksten de tafeltjes met hun flapperende wit-en-groengeblokte kleedjes, en de wit-en-groen geverfde stoelen daarrond, in het groote café onder de portici van het stadhuis; en tusschen parktuin en café, op den achtergrond, lag daar de fonkeldeinende vlakte van het zonblauwe meer, binnen het fijn-bewaasd rotsgrijs en diep mosgroen der verre bergranden. Het was er een paradijs-pure en feestelijke atmospheer; een ziltige en fijn-doorgeurde frischte tintelde in de zon-warme lucht. Aan de kade, onder het jonge frutselgebladert der uitloopende kastanjes, wachtte de vroolijke rij victoria's met de omfranje'de dakjes der witlinnen zonnetenten; de aarden hadden allen een papieren roos aan het bit of een kranige faisanten-veer recht op den kop. En tegen den oever dobberde de nog vroolijker rij der sierlijke roeibooten; elk schuitje was versch geschilderd, glimmend bleekblauw of wit of eiken-bruin, en elks naam stond op den steven: Francia, Sempione, Gottardo, Regina... Als in een gondel zoo genoeglijk lokten achterin de goudkleurig-fulpen of de witte sergen kussens. Langs den wal in hun gestreepte

of donkerblauwe truien boven de wit-linnen broek, talmden en grapten ondereen de matrozen en praaiden de wandelaars: ‘barca, Signore?’, ‘vuole, Madam?’ Een boot met lichtgekleede meisjes en twee roeiers in 't rood-en-wit stak juist af; een wemeling van vleugen kleur vervlotte in het wiegelende water.

Het tweede zonne-plein, terzijde van het stadhuis, stond dien morgen volgebouwd van kramen en stellages en overdekte wagens; daar doken in den goud-gelen zeildoek-schijn de rommelige bazaars van aardewerk en keukengeraad en snorrepijperijen, van kinderspeelgoed en gemaakte kleeren; aan andere stalletjes wapperden de boersch-gebloemde hoofddoeken, en de zelf-getikkelde kanten en andere speldewerken der vrouwen uit Borgomanéro; er was daar ook een open kar, enkel met eigengesneden houtgerei, blanke pollepels, spanen en nappen, klippers en borduur-ramen; en onder een wijdgespannen vuurrood zonnescherm stond er een rood-begloeide kerel met een bak op twee schragen, vol broches van Venitiaansch mozaïek, die alle zes soldi kostten....

Maar de vrouwen uit de trem bleven niet op deze markt. Met haar gerla's en klapkorven staken zij, achter de kraampjes langs, het plein over, liepen een paar duistere, overwelfde gangen door, en kwamen zoo onder de lage, schemerige arcaden der oude Via Boldini. Genoveffa, al gaande, keek gedurig rondom uit naar Lucia, die zij niet aan de trem had vinden wachten, noch in de deur van den slager, op den hoek der Piazza....

In de Via Boldini was het nog veel drukker en voller dan op de groote markt. Langzaam schoven en treuzelden de marktgangers door de nauwe geul en onder de verwulven der portici. Er hing daar, tusschen de hooge, grillig omhoekende huiswanden, welker vele vensters en bonte beschilderingen van ééne grauwheid overtogen schenen, een zwoele lucht vol onbestemde geuren en verward geroes, die de anders schaduw-kille straat met een adem van gretig leven doorstroomde. Weerszijden, aan elken pilaar en naast iedere winkeldeur, diep onder de bogengang, zat een boerenvrouw met haar uitstalling geitekaasjes en eieren en stukken boter in natte lappen gewonden, met haar manden kastanjes, haar

sinaasappelen, haar laatste wintergroenten en zuinig gespaarde druiven en reinetten.

Aan de hoeken der zijstegen, waar meer plaats was, stonden en stonken de kaasverkoopers, die op hunne tafels de geweldige halve-manen der aangesneden Gruyère hadden liggen, de hooge brokkelige hompen Parmigiano en Sbrins, de schimmelig-groendooraderde Gorgonzola, de blanke Fontina, de vette Quartirollo, en de sterkriekende Bel Paëse en Pépé.

Een ander had er post gevat met zijn vaatje ingemaakte olijven, zijn tonnetje tonijnvisch in olie, zijn blik vol tomatenmoes; en daar waar hooge palm- en lauriertakken langs de lage zuilen waren gebonden, en in de gaanderij voor het verlichte boogvenster een opgetooide varkenskop pronkte, daar dreven de vette vleeschdampen van de komforen vol borrelend gebraad, en roken de risten en slingers van worsten al huizen ver naar de knoflook.

Hier waren ook, van de banketbakkerswinkels vooruitgeschoven, de buiten-étalages der paaschkoeken, de groote bolle brooden met hun brokkelige korst, waaruit de zwartharde krenten piepen, en welke men ‘panetone's’ noemt, en de donkere glimmend-bruine baksels in den naïeven vorm van een platgedrukten en geschubden vogel, die ‘colomba di pasqua’ heet en die men zoo klein bakt als een kinderhand en zoo groot als een tafelblad. Achter de spiegelruiten, in den valschen schijn van dagschemer en lamplicht, glinsterde het van snuisterijen en feest-suikerwerk, - de veeltintige eiers, de kippen op hun mandjes en de chocoladen en marsepijnen konijnen, waarmee men jongemeisjes plaagt, die binnenkort trouwen gaan.

Met een kalme waardigheid waakten de marktvrouwen en de venters bij hun waar; zij prezen weinig aan en verlokten niet tot koopen; zij overvroegen en lieten zich beknibbelen; zij wogen en telden en verpakten zonder haast, tjukkende met de tong als een bezoeker iets vroeg wat zij niet hadden, en zeiden heel plechtig: ‘riverisco’ tegen een burgervrouwtje, die voor vier soldi gebakken meervischjes had gehaald of een bosje radijs. Een mooie marskraamster uit Verona zei tegen ieder die afdong, met haar meewarigste gezicht: ‘no cara.... no cara!’ en keek met haar sterke, staalblauwe oogen recht de hoogte der blauwe lucht in, als vond zij

iedere pingelaarster te min om aan te zien.... maar ten slotte gaf zij toch haar veters en zeep, aan wie maar volhield, voor een derde van den prijs.

Als Genoveffa de Via Boldini in haar geheele lengte had afgeloopen en zoo tot aan de kleine vroolijk-lichte Piazza Sant' Ambrogio was geraakt, waar nog een tweede marktje werd gehouden van galanterieën en vruchten, vond zij daar, voor een wagen vol zwartbeenen kammen en haarspelden met gouden belegsels en figuurtjes van bonte steenen, Lucia aandachtig staan te kijken.

- Haar gerla, lei het meisje schichtig uit, had zij even in de slagerij gelaten; zij ging die aanstonds halen....

Genoveffa bromde iets, liet Lucia het geïnde geld van haar twee bokjes afdragen, beval haar mee te gaan. Doch toen het meisje de zilverstukken uit haar zakdoekpunt in de toegestoken hand had overgeteld, deed zij een paar onwillige stappen achter haar moeder aan, draaide dan ter sluiks om en verdween onder de arcaden.

Aan het eind der Piazza Sant' Ambrogio, naast de deur van het volkscafé onder de zonnige portici - dat was haar vaste plaats - zette Genoveffa zich op de hurken bij haar rugkorf en spreidde haar koopwaar, haar appelen en kastanjes en de dikke knoedels uien, over de meegebrachte doeken neêr; dan haalde zij de weegschaal diep uit het nauw der mand. De koopers dribbelden langs; zij woog haar kilo appelen, haar kilo kastanjes. Men kocht veel bij haar, maar de voorraad was groot en minderde niet zichtbaar. Toch keek zij aldoor onrustig uit, tusschen het marktgewoel, waar of Lucia met de tweede korfvol bleef. Het was al over negenen; tegen twaalf zou de markt verloopen zijn.

Zij had haar zwarte dasje losgeknoopt, zat daar, met haar spierigen bruinen hals en haar beenige gezicht, recht en statig als een Fellah-vrouw, die de eerste van haar stam zou zijn. In een boog viel de zon over haar blinkende kastanjes en maakte een lichte weerschijn om haar scherp, gebiedend gelaat.

Genoveffa had nog nooit zooveel menschen op een Paaschmarkt gezien. Geen vrouw en geen meisje uit Cavarna en uit alle dorpen rond Bellano leek er thuis gebleven. Zij zag

haar zuster Aurelia, zij zag haar nicht Carolina. Die, met haar zondagsche kleeren aan, haar klavergroene jurk en haar roze omslagdoek met de roode rozen, stapte daar voorbij, of heel Bellano van haar was! Zij scheen voor haar plezier gekomen, kocht alleen, had een hengselmand vol pakken aan den arm. En naast haar slenterde de jongen uit Pambio, die om haar vreê.

Er wandelde ook Angelina langs, een flinke, vroolijke meid, met haar witlinnen hoed op 't weerbarstige haar, eene uit Montagnola, die, toen ze niet trouwde, een kleine herberg had opgezet. Genoveffa kende haar wel, maar toch groette zij nauwlijks en uit de hoogte: ze had hooren vertellen, jaren geleden, hoe een van haar neven, vóór zijn vertrek, veelvuldig met Angelina werd gezien; dat was niet naar haar zin geweest.

Wat later drentelde Carmela de piazza op; met kleine pasjes, als een nadenkend kipje, ging zij, uitkijkend naar voordeelige inkoopen voor haar osteria. Bedachtzaam, met een slim gezicht, liep zij vriendelijk en bezorgd rond. Zij had oude kennissen gezien, menschen, die den kant van Como uitkwamen, - dat had haar verheugd, en bedroefd tegelijk. Zij was ook vol achterdocht, dat het marktvolk haar bedotten zou. En haastig sloeg zij een ander zijpad tusschen de uitstallingen in, toen als een veraverijd schip de breede, omslachtig-zwenkende gestalte van den zoppo in zijn wijden mantel, waar een netvol sinaasappelen onderuit bungelde, haar tegemoet gestevend kwam. De man, uit de verte, nam zwierig zijn flambard af, laveerde dan, al pratend in zijn witten baard, den kant van Genoveffa uit...

Maar Genoveffa keek niet meer. Zij groette ternauwernood Carlotta, de pastoorsche, die met haar voorname, zachtverheugde gezicht voorbij schreed; zij lette slechts terloops op de koopers, beet balsturig haar prijzen van zich af... Waar toch Lucia zat? Dit was nu de tweede marktgang, dat het satansche kind haar eigen weg ging... Dat was nooit zoo geweest... Wat dat beteekenen moest?... En met haar onheilspellende stem riep zij de pastoorsche na: Carlotta! Carlotta!... of die eens rond wou kijken en haar Lucia sturen..

Genoveffa maakte een bedenkelijk gebaar, bewoog haar opgeheven wijsvinger heen en weer, mompelde: ‘non mi piace! non mi piace!’ - en bleef met haar heete

zwarte blikken zoeken boven-tusschen het kleurige gewriemel van het marktplein. Zij had iets van een vertoornd kameel, dat met hooggeheven kop en opgetrokken oogen de einders doorvorscht.

'Zij is bang voor haar mooi jonk', zeiden vrouwen, die in haar nabijheid gehurkt zaten.

Eerst toen er een blozend Duitsch huishoudstertje, in hakkelig Italiaansch, groentjes naar den prijs van haar waren vroeg, kwam haar winstbejag boven, en met een eerbiedwaardigen ernst zei zij driemaal zooveel als zij van haar landslieden had durven vorderen.

'Ach...' kwam het Duitsche meisje en ging aarzelend door, keerde dan terug, bood één stuiver voor een kilo appelen minder. Met een onverstoorbaar gezicht woog Genoveffa haar het kilo af, vroeg deelnemend of zij nog iets anders behoefde: kastanjes?... uien?

'Nein... nein,' zei het Duitsche meisje, slapjes, in een vagen onvrêe over haar koop, en met een verdrietig gezicht boven haar zakvol appelen ging zij door.

Toen, aan den overkant der driehoekige piazza, in de open gang tusschen twee wapperende lintenkramen, hupte opeens een frambozenrood rokje en een sjaaltje met paarse franje.

'Hier!... brutta!' schreeuwde Genoveffa boven het marktgezwatel uit.

Zoo vlug als een ree was de rappe figuur van het meisje weer om den straathoek verdwenen. Een paar vrouwen lachten. Genoveffa verbeet haar beschaamdheid en keek nog toorniger; haar wangen trokken vaal onder hun bruine vel. En als zij, voor de tweede maal, kort in haar buurt, Carolina, Ambrogio's dochter, zag voorbij-pralen, riep zij die, uit haar overwicht van ouder familie-lid toe: zij zou de markt rondgaan en haar Lucia brengen.

Maar nog geen vijf minuten later stond het meisje, gedwee onder haar gerla gebogen, naast haar moeder. Zij had haar effen-onschuldige gezichtje van altijd, matblond onder de donkerblonde haren, met denzelfden droomerigen glimlach om den fijnen, rooden mond... Zij luisterde schijnbaar niet naar de verkropte verwijten van Genoveffa; als een plichtmatig kind sorteerde zij keurig, haar draagkorf ledigend, kastanjes bij kastanjes en wortelen bij wortelen.

Toen haar moeder weten wou wat zij at, trok zij onverschillig de schouders op en zei vaag iets van: de slagersvrouw, die 't haar gegeven had. Dan ging zij haar gerla naast die van haar moeder tegen den muur zetten.

En terwijl Genoveffa een oogenblik twee druk-bespraakte klanten hielp, was opnieuw het meisje de bogengang uit en van de piazza verdwenen.

‘Sacra bestia!’ schold Genoveffa. ‘Sacra...’ Haar hoornige slapen schoten vol bloed. Een oogwenk had zij de opwelling, haar koopwaar in den steek te laten en zelve te gaan kijken. Maar zij bleef toch zitten met een gezicht, verteerd en star van ingehouden heftigheid.

Eerst veel later, toen zij, hongerig, aan het meêgebrachte brood met geitenkaas was begonnen, zag zij, in gezelschap van een wat flodderige jonge vrouw, Lucia weer het pleintje opwandelen. 't Scheen, dat haar iets opgedragen werd, want het meisje, aandachtig luisterend, knikte verscheidene malen met een opvallende gedienstigheid. Als dan de jonge vrouw haar ongeduldig een korten knik tot afscheid gaf, kwam Lucia, gedwee als den eersten keer, naast haar moeder neerhurken.

‘Waar zit jij den heelen morgen...?’ grimde Genoveffa dreigend.

Maar het meisje, met een geveinsde verwondering op haar effen gezichtje, zei lakoniek:

‘Op de markt...’

Dan vertelde zij, dat signora Mayer haar gezegd had, een kilo maïsmeel in haar gerla mee te brengen naar ‘Mirasole’, en een kilo kastanjes van haar moeder...

‘Kon zij die zelf niet dragen?’ vroeg Genoveffa gebelgd, en zij keek donker naar de sluike gestalte in witte zomerkleeren veel te vroeg voor het jaar, die kippig rondneusde vlak boven de uitstallingen, dan hier, dan ginds, gewichtig en doelloos tegelijk. Genoveffa bewoog nogmaals haar wijsvinger bedenkelijk heen en weer: - Signora Mayer was een jonge weduwe die geen gunstigen naam had in het land...

‘En nou loop je niet weer van me vandaan’, fluisterde ze in een nieuwe vlaag van woede naar Lucia, ‘of 'k ransel je thuis tot je blauw ziet.’

Lucia kleurde en veinsde een lachertje achter haar moeders

rug, maar ze bleef toch van dan aan op haar post, wegend en aanreikend al wat Genoveffa haar gebood.

De zon was gaandeweg uit de bogengang heengegleden en achter de hooge daken van het pleintje geraakt; de markt, geheel in de schaduw, werd kil, verliep... In het café werd het àl lawaaieriger boven het dompe praatgegons uit; een warme damp van tabaksrook en etenslucht zoog telkens door de deur. Vrouwen met groenten en visch, die eerder gekomen waren, begonnen de eene na de andere op te breken. Het was het uur van het middagmaal. Tegen halftwee toefden er tusschen de ontredderde uitstallingen alleen maar wat menschen van buiten meer, die hunne waren van de hand hadden gezet en nu voor eigen inkoopen rondkeken.

Men ging de lappen- en snuisterijenkramen uit elkaar nemen; aardewerk werd in kisten vol stroo gepakt, en die laadde men op een kar met een geduldig ezeltje er voor. De markt kreeg een verlaten aanzien.

En om drie uur in den middag eindelijk, raapte Genoveffa de restende koopwaar in Lucia's draagkorf bijeen, woog nog het onnoozele kilo kastanjes voor signora Mayer af, knoopte het in een doek en stopte het met den zak maïsmeel, dien zij het meisje had doen halen, boven in de mand.

Dan toog zijzelve op haar Paaschinkoopen uit: de beenderen voor de soep, de rijst voor een risotto, en den grooten ‘panetone’ met succade en kaneel.

Lucia was al een heel eind weg. - ‘Je geeft je pakken af en je gaat regelrecht naar boven’, had haar moeder gedreigd, en haar nog achterna-roepend: ‘'k Zal hooren hoe laat je thuis bent gekomen!’ - In een jacht, of haar iets zeer begeerlijks wachtte, was het meisje de platanenlaan van Bellano naar Cortivo afgeloopen, en bijna zonder haar gezwinden tred te matigen, steeg zij het boschwegje op, waar haar moeder en zij dien morgen de blatende bokjes hadden afgedragen, achterlangs de Villa Viani... Weer op den heirweg gekomen, volgde zij dien eene korte wending, nam dan het hobbelig keien-pad, dat tusschen de wijngaardhellingen achter een paar buitentjes om, en verder door schaarsche kastanjewouden naar Pambio en Cavarna omhoog voert. Het eerste dier villa'tjes, een twintig meter boven den grintweg gelegen, een roze Zwitsersch-huisje met groene luiken,

een bordesje voor de deur, een houten balcon en een puntig terrastuintje onder twee donkere Japansche mispelboomen, was de ‘villino Mirasole’ van de signora Mayer.

Lucia had van af den grooten weg reeds gezien, dat alle jalouzieën aan den voorkant dicht waren. En toen zij het ijzeren tuinhek zacht achter zich had aangedrukt en aarzelend en met iets hunkerends in haar oogen tot aan het bordesje was gegaan, kwam er plots een groote teleurstelling over haar gezicht: er leek wel niemand thuis te zijn. Zij ging de vijf treden op, - de deur was gesloten. Maar tegelijkertijd hoorde zij achter in huis hoesten als van een man, en slifferende muiltjes kwamen haastig door de gang nader. De deur kierde en de signora Mayer, in een witgebreide figaro met groene opslagen, schoof schichtig naar buiten. Zij droeg geen japon, was zoo in haar onderrok met frommelige strookjes aan den zoom. Wat schutterig en nerveus knippend met de oogen tegen het daglicht, beduidde zij het meisje haar te volgen naar den zijkant van het huis, waar tegen den muur van het stijgend keienpad een steenen tafel en bank waren onder een wingerdpriëel.

Lucia keek opnieuw teleurgesteld. Toen zij haar draagkorf bij de bank afschoof, zag zij, dat ook de glazen eetkamerdeur, daar in den hoek, gesloten was en met dichte gordijntjes.

Onderwijl bond Signora Mayer op de tafel den buidel kastanjes los, en, omslachtiger en drukker dan noodig was, nam zij bij handjesvol de glimmende vruchten uit den doek en lei ze op een hoopje erneven.

Door het nog kale gestrengelte van het wingerddak boven haar hoofd, was een zacht gespeel van zon en dunne schaduw; de tafel stond er mee volgeteekend, en over de vermoeide trekken der jonge vrouw beefde telkens een lichtglans en een schaduw-veegje, die het bijna mooi maakten. Lucia zag haar nieuwsgierig en bewonderend aan, zag ook hoe zij het zware, bruine haar in fijn-krinkelende golfjes gehéél gefriseerd had en hoe zij groote gouden ringen in de ooren droeg.

Toen er een paar kastanjes van hun te torenend hoopje over den grond rolden, zei het meisje, een verlangen verbergend:

‘Waarom haalt u geen mand?’

‘Ja... een mand...’, zei het Mayertje fataal, maar zij ging er niet om.

Lucia bedacht zich even, nam dan uit haar korf, die tegen den muur stond, het pak maïsmeel en liet het met opzet zoo neêrkomen dat al de gladde kastanjes uit elkaar holderden.

'Ach Gott!' schoot radeloos de jonge vrouw uit; zij knipperde ontsteld met de oogen en fronste zóó somber het voorhoofd of haar een onoverkomelijke ramp getroffen had.

'Er diende een mand te zijn...', zei ze met een ijlen ernst. Nog even stond zij zoo, besluiteloos, terwijl Lucia gedienstig bukte om de gevallen kastanjes weer bijeen te zamelen. Dan ging de signora toch naar binnen, en snel uit haar bukken op, keek het meisje haar na door de kierende deur.

Een geruimen tijd moest zij wachten. Zij hoorde boven spreken. Een raam van de tweede verdieping werd plots dicht gedaan. Lucia keek vorschend naar boven. De gordijnen waren toe. Het spreken hield aan, doch ze kon niet opvangen, wat er gezegd werd. 't Gelukte haar ook niet te onderscheiden, of het werkelijk een mannestem was dan wel de stem van een der beide kinderen.

Wat later kwam signora Mayer de glazen eetkamerdeur weer uit; zij had twee groote rood-aarden bakken, in elkaar gezet, onder den arm. Lucia merkte fel op, dat haar wollen figaro los stond en dat zij daaronder de nieuwe licht-blauwe bloeze droeg met de vergulde knoopen.

'Mooi...', zei het meisje, heftig-bewonderend, en met een eerbiedig vingeraaitje, even, beroerde zij de fijn-glanzige stof.

'Is Lina naar school?' vroeg ze dan overdreven vriendelijk.

'Si... si...', antwoordde de jonge vrouw verward.

'En Pepi ook?' vroeg het meisje weer.

'No... no-no', zei de andere nog verwarder. En zij schoof, haar hoofd kippig over-gebogen, de kastanjes op de aarden schotels.

'De volgende keer betaal ik wel...', deed ze onzeker, alsof zij bang was, dat men het niet vertrouwen zou.

'O, dat maakt niets uit..', zei Lucia voorkomend, 'wil ik u de andere bak even helpen dragen?'

'Ik heb nú geen tijd', onderbrak haar, redeloos, het Mayertje, en als zij het sippe gezicht van het meisje zag: 'een volgende keer mag je weer eens binnen komen en praten we een half uurtje'. Met een onrustigen knik drong zij haar tot vertrekken.

Maar Lucia ging niet naar huis. Zij wist wel, dat haar moeder nog in geen uur komen zou; zij wist ook, in hoe ongelooflijk korten tijd zij zelf den afstand naar Cavarna kon afleggen, als ze wou! En zij zette zich op het muurtje bij het tuinhek, telkens tersluiks omziend en gespannen luisterend...

Na een tijdje hoorde zij luidop lachen in huis. Even later stak een gestreepte hemdsmouw buiten het bovenraam en flapten de groene luiken toe.

Hoofdstuk IV.

De ijzeren punt van zijn stok tikkelde langs fijn rastergaas tusschen hekke-spijlen... Zacharia wist daaruit dat hij tot aan de Villa Violetta was gekomen en hij vertraagde den stap, om telkens met voet en stok omzichtig te tasten naar den grooten kei, waarover hij hier, de laatste maal, bijna gestruikeld was. De grintweg, in zijn zachte stijging, zoover hij verkende bij iederen tred, lag glad voor hem uit, - het keistuk scheen weggeruimd. Rustiger liep hij door.

Wat een zuivere, zoele morgen was het! Zacharia rook de jonge lente. Hij snoof begeerig de lucht in, die vol geuren en vol zonneschijn hing; en de streelende briesjes, die van de hellingen kwamen gestreken, ving hij aan zijn oude wangen. Hij zag den hemel diep blauw, en diep blauw het meer, de boomen bottend of vol bloesem, en de hagen groen.

Hij zette zijn strooien flambardje wat achter op het doorrimpelde voorhoofd, ontknoopte zijn korte, lakensche jas, leunde dan, even stilstaand, met de twee handen op den haak van zijn stok...

Hij was enkele dagen ziekig geweest en had zijn kamer, hoog in het donkere huis van zijn nichtje Angelina, met wie hij samenwoonde, niet verlaten. Doch dezen morgen ging hij weer, als altijd, van het dorp tot boven de kerk, om zijn ontbijt te halen in de kleine herberg, die Angelina daar dreef. Angelina was een zusters-kind van hem, en sinds vijf jaar, toen hij verweduwnaard uit Normandië was teruggekomen, verzorgde zij hem.

Als Zacharia weer door was gegaan en al schuifelend met den stok voor zich uit, den mijlpaal had gevonden bij het zijpaadje, dat hier zig-zag àf, naar Montagnola terugvoert, hief hij het bleeke kleine gezicht, met de ronde, blauwe brilleglazen daarop, en staarde of zijn gedachten iets zochten. Hij wist hier, aan den akkerpunt, een perzikboompje te staan. Zijn stok stootte tegen het hout; hij tastte met de hand, voelde de dunne, ruige rijzing van den nog jongen stam... er was een bescheiden gezoem van bijtjes boven hem... Nu zag hij zich plots onder de rozebloesemende twijgen, die overbogen, ver over den weg, en zijn oud en pijnlijk gezicht verklaarde in een zachte opgetogenheid. Toen hij vóór noch achter zich een gerucht langs den weg hoorde en zich onbespied kon meenen, strekte hij voorzichtig de hand boven zijn hoofd, tot zijn vingers het uiterste van een takje hadden gevonden, vingerde nog voorzichtiger het takje langs, en de eerste zijigheid van een bloesemblaadje kwam zijn vingertoppen beroeren...

Hij glimlachte. Hij zag de gansche helling, links van zich omhoog den Monte Cavarna op, en de gansche helling rechts van zich omlaag naar het meer toe, en heel het verre verschiet rechtuit, waar Noranco lag, - hij zag dat alles in één teeder gewemel van honderden zacht-roze bloesemboomen, één broos gesprankel van roze, glanzend aan het puur-blauw vuur van het meer, glanzend aan het azuur van den hemel en aan het versche gras der wijngaard-glooiingen, - heel dit lente-land, dat hij kende plekje bij plekje, en dat hij plekje bij plekje vóór zich kon tooveren in den geest.

'Che bellezza', zei hij zacht.

Hij deed een paar schreden, overijld, zooals iemand gaat, die in een groote vervoering verkeert. Dan tastte hij haastig weer met den ijzeren stokpunt over den grintweg, om zich te vergewissen dat hij het rechte spoor niet bijster was geworden.

Nadat hij nog eenmaal was staan gebleven, om een wagen, die hem achterop reed, te laten voorbij rollen, stak hij den weg over, zocht daar den berm langs... plots wàs de berm er niet meer en klikte zijn stok op de eerste trede der steenen trap, die hier, een tachtig stappen hoog, naar de hoog boven het dorp wakende kerk van Montagnola voert. Zacharia vond

dezen trapklim nooit bezwaarlijk, ook niet als hij alleen ging; hij kende bij iedere omhoeking de breede en smalle kanten der granietplaten, alle ongelijke kei-stukken en alle holten waarin de voet steken bleef. Doch deze eerste morgenuitgang, na de sombere ziektedagen, was hem zoo welkom, dat hij de wandeling niet bekorten wilde; stil-aan hield hij den grooten weg, die in een wijde buiging om de kerk heen klom, en na 'n tien minuten gaans, bij het knekelhuisje, de laatste treden der rechtstreeksche trap weder opving.

Toen Zacharia hoog boven zijn hoofd het zachte zingen hoorde van iemand die werkend in gedachten zingt, hief hij opnieuw het bleeke gezicht met de ronde, blauwe brilleglazen, en groette. Daar boven zich, in de open loggia van de pastoorswoning, wist hij Clorinda, de huishoudster, die haar bloemen verzorgde.

Zacharia zag plots vóór zich, zoo duidelijk of aan zijn arme, doode oogen het licht al niet sinds jaren ontroofd was, - gansch het vestinggelijke samenstel, dat de dichtbewassen rotshoogte kroonde, den burcht van kerk en klokketoren en pastoorshuis en school, waar onderlangs de trappen-weg zijn laatste zwenking nam. Hij zag, om de zuiderflank der kerk heengebouwd, den vaalrooden muur van het pastoorshuis met hoog de rij schaarsche, nauwe vensters, en daarboven, onder den dakluifel, op de verweerde pilastertjes, de drie lage loggia-bogen, in welker openingen het vol anjers en geraniums stond en oranjeboompjes in potten. Verder nog afbuigende naar links, werd de muur geel, en scheen van later tijd; daar was de school.

Maar rechts van dien gelen en vaalrooden gebouwen-wal, kwam, hooger nog, de blinde achtergevel der kerk te zien, met oude schilderingen op het schilferend pleister, blauwe en bleek-bloedkleurige engelen rond een zonnewijzer; daarnaast de grauwe toren van ruw rotsgeblokte, uit welks hooge galmbogen de zware klokken opgaapten aan hun ijzeren wiel; en vóór dien toren het klimop-overwassen bastion met den ouden sparreboom, klein donker kruintje aan rijzigen stam.

Zacharia zag dat alles, omglansd en verteederd door de zuivere morgenzon, waarvan hij de koestering voelde aan zijn eigen dorre kaken.

'Buon giorno, Zacharia', had men van boven zijn groet

beantwoord. Schuifelend en tastend met den stok steeg hij verder; de open heirbaan, in de schaduw der kerkrots, werd een zachte boschweg tusschen stukken kastanjewoud, daar te midden der wijngaard-hellingen staan gebleven; hij liep zeer omzichtig, omdat hij hier minder vaak kwam dan langs den trappenweg en minder zeker was omtrent de toevalligheden van zijn pad.

Het werd hier nog stiller; er was alleen een gerucht van tjilpende vogels in de boomkruinen; soms trilde er even een helder tiereliertje, en zweeg dan weer.

En plots hoorde Zacharia uit het dorp, dat achter het bosch nu recht beneden hem lag, een dof geklepper opklinken, harder en gedempter, al naar het de hoeken en bochten der korte straatjes scheen om te trekken.

'Stille Zaterdag', dacht hij. Het waren de koorkinderen, die met hun grooten houten ratel door Montagnola togen, om in de dagen voor Paschen de gebeds-stonden te kleppen, nu de kerkklokken zwegen, met 's Heilands dood.

Als het tikkelen van doodsbeenderen zoo dor klonk van uit de diepte het droge gerikkel van hout tegen hout.

En mèt dat hij nog luisterde naar dat eentonige geluid, hadden zijn altijd waaksche zinnen een geur opgevangen, een vleug van geur, die opzweefde uit een laagje bruine blâren, waarin zijn stok had geschoffeld. Die had hij nog niet gevonden voor hij ziek werd, viooltjes! Hij herinnerde zich, hoe ze hier, onder de vlierhaag, altijd rijkelijk bloeiden andere jaren, maar dan toch later, docht hem; het voorjaar was vroeg ditmaal. En om nog eenmaal den geur, dien hij zoo gaarne had, terug te roepen, begon hij opnieuw luchtigjes met zijn stok door de bladerresten te scharrelen.... even ook maar.... zoo zou hij immers de knoppen breken. Hij bukte, doch eer zijn zoekende hand nog de blâren geraakt had, kwam hij weer overeind; hoe kon een blindeman viooltjes vinden in de struiken? hij was opeens verdrietig en wars van zijn hulpbehoevendheid, ging trager verder, luisterde verstrooid naar het vogelgerucht en het verwijderde roffelen.

Hij liep nu van de kerk af; de weg klom tamelijk steil, maakte na een eind een scherpe kromming, en steeg dan naar de kerk weerom, welker toren en dakwerk door het hooge geboomte te schemeren kwamen.

Er tegenover, even de helling op van het kastanjebosch, blokte het kleine, roze vierkant, dat Angelina's herberg was. En als Zacharia naderde, klonken daar over den weg, elkaar beroepend van kerkplein naar herberg en wederom, de stemmen van Angelina en van den pastoor.

'En de brenta Chianti-wijn? en de fiaschi?' Het was een diepe en heftige stem, maar die vol van de zon was van een vroolijk humeur.

'Nog geen tijd gehad, pastoor, geen uur den tijd....', antwoordde het even vroolijke en diepe doch jeugdige vrouwegeluid, - 'maar vandaag, na twaalven, vast! Gistermorgen was 't Paaschmarkt, gistermiddag aldoor bezoek....'

'En altijd maar weer de vrijers over den vloer?'

'O! bah! geen vrijers.... alleen maar verliefden!'

Een jonge lach parelde op, gul en helder, wat vrijpostig ook en uitdagend.

'Pas maar op! cara Lei, pas maar op', dreigde oolijk de pastoor weer, 'de kieskeurigen krijgen het beste niet.... En van middag dus.... een brenta en twintig fiaschi....'

De stevige stappen van den zwaarlijvigen priester verwijderden zich door het weergalmende kerkportiek.

En op hetzelfde oogenblik dat een deur dichtsloeg, betonkelde blindemans stokkepunt de eerste spijlen van het hek, waarachter het open kerkplein lag.

Toen voelde Zacharia zich eensklaps overrompelend een arm onder den arm steken en verwijtend zei Angelina:

'De koffie is al een uur klaar!'

In haar gewone voortvarende doening wou ze hem aanstonds dwingen tot een stapje harder loopen, doch Zacharia, met een plotse kribbigheid, trok en sleepte loom, of hij heel moe was. En als nog weer, vaag en vager, het klepperen van den houten ratel gehoord werd, zei hij opeens, eigenwillig:

'Wij gaan even de kerk in.'

'Wat... de kerk in?' vroeg Angelina verwonderd. Doch dadelijk erop scheen haar dit voorstel nog zoo ongeschikt niet; en met een innerlijke voldoening over iets dat zij niet zeide, trok zij zich den wit linnen hoed, waarzonder men haar niet kende, en die haar altijd wat schots achter op het weerbarstige haar stond, gevoegelijker recht en loodste behulpzaam

haar oom het hek door en de drie treden af, die van den weg, langs het knekelhuisje, naar de kerkkoer leidden.

‘Even dan...’ zei ze... ‘'k kan de herberg wel niet alleen laten...’

‘Als de herberg nooit langer alleen stond dan deze vijf minuten’, mopperde, onredelijk, Zacharia terug, op een toon of hij bitter te kort werd gedaan. En eenmaal beland op de effen estriken van de lange bogengang, stevende hij driftig alleen vooruit.

Ook aan deze zijde was de kerk van Montagnola, in haar dorpelijken eenvoud, mooi van bestorven kleur en vroolijken ernst, zooals zij aan haar schaduw-koele voorplein met het antieke putje onder den ceder en de bemoste pannendaken van kapellen en zuilengang, stond tegen de blauwe voorjaarslucht.

Even omlaag den weg was, rechts, het oude knekelhuis met zijn breed tralieraam van groen-verweerd smeedwerk en daarboven eene naïeve muurschildering van den Verlosser en Maria, die aan rozenkransen de zielen optrekken uit de vlammen des Vagevuurs; een engeltje schenkt uit een tuitkan een waterstraal in den lekkenden laaibrand. De pleisterstukken te weerszijden vertoonden skeletten, het eene met een kroon op en een koningsmantel om, een scepter in de beenderhand, het andere met de pauselijke tiara en het dubbele kruis. Er wapperden linten met versjes onder, in een oud landsdialect. Om den hoek was nog een skelet geschilderd met den kardinaalshoed op den doodskop en, kouwelijk, alleen de kleine purperen pelerine.

In de bogengang was het zeer koel; over de granieten zuiltjes en de lage arcaden rustte de donker-zware balkenzoldering, en langs den achterwand waren enkele oude zerken ingemetseld; daar was ook het deurtje naar de bewaarschool, en ernaast begonnen de steenen muur-banken, waar des Zondags vóór de mis de mannen en jongens uit Montagnola zaten en de zaken van het dorp bespraken. Aan het eind, rechtuit, was de zonlichte poort naar het sparrebastion achter den toren, en links de wijd-open kerkdeur zelve.

- ‘Pas op! pas op!’ moest Angelina waarschuwen. Men had de zes groote kandelaren van het altaar buiten gebracht

om ze te poetsen tegen Paschen, en Zacharia, in zijn eigenzinnigheid, was daar bijna tegen opgeloopen.

Zij kwamen de kille kerkruimte binnen.... Zacharia beurde speurend het bleeke hoofd, als voelde hij aan zijn blinde oogbollen de verlatenheid van het Godshuis, waaruit zij den Donderdag tevoren den dooden Heer hadden weggebracht; - hij zag het outer sierloos en de heilige lamp gedoofd. Het rook er leeg en vuns, door het gemis aan wierookgeur, en er waarden huiveringen van tocht uit zijdeuren en raampjes, die anders nooit openstonden. De kostersvrouw, in een hoek bij den biechtstoel, waarvan de gordijnen over het dakje teruggeslagen waren, joeg met haar schraperigen bezem de volle, vale wolken stof op.

Angelina voerde haar oom tot aan de altaartrappen, waarvan af, vreemd in die ontredderdheid, op een kostbaar purperzijden loopertje, omzoomd door gouden franje, het vergulde kruis met den zilveren Christus ter aarde was gestrekt; zij schoof een der beide roodfluweelen kussens die er weerszijden lagen, tot vlak voor de voeten van den ouden man, en trok aan zijn arm, dat hij knielen zou. Even, in het neerzijgen, tastte de onzekere blindemanshand naar het kruis en naar het kussentje, bëangst dat zijn knieën verkeerd terecht zouden komen; dan begon hij, in een plotselinge verslondenheid, zijn gebeden te zeggen. Op het andere knielkussentje bad, met verstrooide gedachten, Angelina. Telkens glipten haar lichtbruine, goud-zonnige oogen naar de openstaande kerkdeur, en naar de kostersvrouw, die bezemvegend door het middenpad naderbij kwam en met een hol geweld de banken terzijde en weer recht schoof.

‘Donderdagmorgen om zeven uur hebben ze hem laten doodgaan’, zei ze, en wees op het gapende hostiekastje. ‘Hij staat nu boven in het kamertje van de broederschap.’

Haar rauwe stem galmde vreemd door de leege hoeken der kerk.

‘Wanneer maken ze hem weer levend?’ vroeg Angelina afgetrokken.

Maar de kostersvrouw haalde de schouders op en keerde, langs de andere bankenrij met haar bezemvegen terug.

‘'k Geloof tegen den avond’, zei ze dan.

Als Zacharia zijn gebeden had ten einde gezegd, boog hij

zich aarzelend voorover en zocht aandachtig met handen en lippen de voeten en de doorboorde palmen en het hart van den gestorven Heiland. Daarop hielp Angelina hem overeind komen en bracht hem naar de zijkapel, links van het koor, waar achter de glazen wand onder het altaar, het groote, gele Christuslijk in zijn windselen en bruin-rood lekende wonden ten toon lag.

Zacharia, tusschen de bloemen die Clorinda hier geschikt had, knielde opnieuw, vingerde het glazen beschot over, tot hij de onderlijst raakte; dan, langzamer, bewogen zijn zoekende en nu als biddende vingeren langs het lichaam, verwijlden met een zachten drang op de plekken waar hij het doode hoofd zag en de bloedende handen en de bloedende zijde.

'Andiamo! Andiamo!', begon Angelina te zeggen. Met ongeduldige stootjes schoof ze telkens haar wit linnen hoed wat verder in zijn gewoonlijken brutalen stand, achter op het weerbarstige haar. Als zij begreep, aan de enkele woorden, die er uit het heesch geprevel van den blinde op te vangen waren, dat hij aan 't eind eener gebeden-reeks was, zei ze, voor hij een nieuwe beginnen kon, kortaf:

'Wij moeten nu gaan. Enrico zit boven.'

Zacharia wendde heftig zijn ronde blauwe brille-oogen naar haar op.

'Is Enrico terug?' vroeg hij, luidruchtiger dan de plek, waar hij geknield lag, het gedoogde.

'Hij schijnt terug te zijn', zei Angelina lakoniek, 'maar eigenlijk kwam hij weer afscheid nemen.'

Zacharia zocht haar hand tot steun om op te rijzen.

'Heb je hem vriendelijk ontvangen?' fluisterde hij.

'O! bah!... ja!...' zei het meisje.

'Andiamo,... Andiamo...' dwong dan op zijn beurt de blindeman, en met een omzichtige jachtigheid tastten zijn voeten tusschen al de bloemvazen, de altaartrapjes af. Haastig drong hij Angelina de kerk uit.

'Waarom heb je dat niet eerder gezegd?' verweet hij nog.

Aan een der twee ronde tafeltjes onder het herbergraam, zat, in zijn hemdsmouwen, met de helle groen-en-rood-gestreepte bretelbanden over het lichtblauw katoen, Enrico Rezzonico; zijn jasje hing naast hem aan den muur. Hij zat

met zijn duimen in zijn oksels en floot een zacht-fel wijsje tusschen zijn tanden.

‘Buon giorno! buon giorno!’ riep, van uit de kerkkoer al, de blinde naar boven, en zijn mond stond in een beminnelijken lach van verrassing en welkomst. Hij hoorde dadelijk aan den achteloos tusschen het fluiten door gebromden teruggroet, dat de ander het niet in den zin had; en terwijl hij, aan Angelina's arm, den weg overstak en, strompelend van haastigheid, de stuk of tien in het zand uitgegraven treden opkwam van het trapje, dat naar den ‘grotto’ leidde, zei hij:

‘Wij hebben ons verlaat in de kerk.... een oud man heeft veel te bidden soms.... veel te bidden.... en zij wou me verrassen.... ze zei niets, was maar ongeduldig.... zij wou maar naar hier.... maar ze is een goede nicht voor een blind man, een goede nicht.... ze wou mij niet in den steek laten....’

Hij hijgde van het klimmen en praten tezaam, en veegde zich het klamme voorhoofd droog met den rug van zijn hand.

‘Jawel... jawel... ouwe baas’, zei Rezzonico spottend... ‘maar de nicht weet anders best wat ze wil..., als het haar beliefd had, eerder terug te komen, zou ze wel gezorgd hebben, er eerder te wezen.’

Zacharia stond op het voorlaatste trapje even stil; hij neep met kleine, dwingende duwtjes Angelina's arm, dat die haar bitsigheden voor zich zou houden, en vroeg zelf, vriendelijk, alsof er geen onvriendelijk woord gevallen was:

‘En goeie zaken gemaakt? - en al weer wat nieuws op 't oog?’

Rezzonico kwam nu toch overeind: een stoere, frissche kerel van een midden dertig, met een gaaf, blozend vleesch of hij er wel geen kwaad leven van nam; - hij stak Zacharia een hand toe en bracht hem naar den tweeden stoel, die aan zijn tafeltje stond; dan, met een wat schampere opsnijderij, gaf hij antwoord op diens vragen:

‘Ja, hard gewerkt; 't was een landgoed van belang, een heel eind buiten Buda-Pesth... een grooten rijweg gemetseld, tachtig meter hoog, in zes wendingen. Wij dienden twee rotsen te laten springen, en dan was er een ravijn, waar een brug over moest. Cara Madonna! een karwei! Ik had er nog twintig man bij van daarginds, voor 't steenen

kloppen en 't materiaal rijden... We hadden zóó door kunnen trekken naar Waitzen, waar een tunnel wordt gebouwd, - maar m'n kerels wilden naar huis; ze moesten hier hun paar dozijn wijnstokken gaan opbinden, god beter 't. Nu kom ik nieuw werkvolk werven... maar ik voor mij had hier anders wel weg kunnen blijven...'

Hij keek, over zijn schouder, door het openstaande raam naar binnen, waar Angelina met een blaadje koffie en brood kwam aangezet.

'Zij ziet me toch liever uit de verte dan van dichtbij'.

'Ho! ho!' zei Zacharia, 'waarom nu dadelijk te kibbelen... zoo happig zijn de meeste meisjes nu eenmaal niet...'

'Wat? kibbelen?' schreeuwde Rezzonico opeens nijdig; 'een kerel die zestig franken in de week verdient, die de mooiste meisjes uit Buda-Pesth...'

'Trouw ze toch!... trouw ze', beet Angelina hem vinnig de rest van zijn woorden af; 'trouw ze allemaal... een in Buda-Pesth, en een in Waitzen en een in God-weet-waar!'

'Niet kibbelen, kinderen, niet kibbelen', smeekte de blindeman, die altijd, zoodra de stemmen kijvend werden, dubbel zijn hulpeloosheid voelde van de gelaten niet te kunnen onderscheiden.

'En wat voor lief wou jij dan trouwen?... een van Cavarna? een uit Amerika?'

Nog baloorig over de wijze, waarop het meisje daar straks met haar spot tegen den pastoor, zijn aanloop tot een zooveelste huwlijks-voorstel had afgeketst, dorst hij voor de eerste maal een toespeling maken op de vage geruchten, die hem vroeger wel ter oore kwamen, over een Cavarner jongen, op wien Angelina verliefd zou zijn geweest, jaren geleden, vóór zij nog haar herberg opzette.

Maar Angelina, met een koele hooghartigheid, zei:

''k Heb geen lief in Amerika, en geen lief in Cavarna'.

Rezzonico keek om. Die kalme beslistheid van haar stem had hem verrast. Dan zag hij, hoe een donker rood haar ontdane gezicht had overtogen. Hij lachte, begon nog snijdender dan daar straks hetzelfde felle deuntje tusschen zijn tanden te fluiten. In zijn grauw-blauwe oogen broeide het van kwaden wil en hij keek verbeten naar den blindeman,

die met een zielig gezicht zijn koffie en brood moeilijk zat te verorberen.

Rezzonico wist wel, dat de oude, sinds verscheidene jaren al, hen tweeën graag een paar zou zien, en die vruchtelooze goedgezindheid maakte hem nog balsturiger daar tegen in.

Na een korten tijd kwam Angelina buiten. Zij wou niet als een betrapte zich schuil houden, ging bij het tafeltje aan de andere zijde van de deur zitten, waarboven haar groote kooi met de twee kanarievogels en de twee paren distelvinken hing.

Maar ongedurig rees zij weer op, plukte uit een steenspleet een takje fijn groen met oranjeroode bloempjes en deed dat tusschen de tralies, naast een slâblad en een suikerklontje en een schilfer meerschuim, die er reeds staken. Zij was dol op haar vogels. Zij had binnen nog twee kleine kooien met kanariepaartjes, die ze wou laten broeden. Met zoete lipgeluidjes lokte zij en bewoog zacht het takje oranjeroode muur tusschen twee spijlen heen en weer, dat de vogels komen zouden, en pikken. Zij hield zich nog wat schuw half-afgewend.

Zij stond daar voor de hooggehangen kevie, even op de teenen getipt en met haar handen tot de hoogte van heur welige haar; zij stond daar met haar lenige lichaam en met haar niet mooie maar pittige gezicht, 'r warme lichtbruine oogen, zoo warm of zij zon binnen in 'r hoofd had, de bruinig blozende wangen die spits toeliepen naar de sterke kin, de brutaal van het voorhoofd afstaande neus en 'r gullachende, zachtaardige mond.

In de oogen van den jongen man kwam een plotse felle begeerte aangestookt. - En te weten, dat die verdoemde meid hem nu al voor de vierde keer half afgewezen had! Zij was al zoo jong niet meer, zesentwintig! Wat wou ze toch?

‘Je moest niet altijd zoover weggaan, Enrico’, zei de blinde goedig, en nog bedelend bijna; ‘je bent gisteren gekomen, nou wil je overmorgen weer heen... zoo kun je geen meisje vrijen...’

Rezzonico vloog gistend het oproerige bloed in de slapen en zijn oogen staken nog kwader naar den blindeman heen:

‘Ik vrij geen meid, die me niet graag wil... en ik pas voor Montagnola...’

‘Nou, nou, passen voor Montagnola...’ suste de oude.

‘Ja zeker, pas ik voor Montagnola!’, zette giftig Rezzonico door; - ‘wat heb je hier? wijnstokken, waar de ziekte in is; verschrompelde en schrale oogsten; gebrek aan water; niets!’

Zacharia trok bleek. Zijn stem werd onvast; een boosheid begon in hem omhoog te beven: ‘Niets? niets?... dat hoef jij niet te zeggen...’

‘Misschien’, hoonde Rezzonico, ‘als ik een Fulmignáno had om voor te vechten...’ Hij verkende heimelijk de uitwerking van wat hij zei.

Rinkelend zette Zacharia zijn koffiekop in den schotel; hij beefde over zijn gansche lijf of hem een koorts op de leden viel.

‘Fulmignáno, dát was de moeite waard’, tergde Rezzonico met een duivelschen lust verder, ‘een mooie geldbelegging...! de Walters worden er rijk... 'k heb hem van morgen nog gezien... met zijn muildier-karretje vol prachtige...’

Plotseling zweeg hij, geschrokken. De oude man zat als geslagen; zijn handen schokten langs den stoelrand; zijn gelaat was geel van bleekheid geworden en een paar groote tranen bibberden over zijn rimpelwangen.

‘Dat is niet...’ hakkelde hij schor, ‘dat is niet mooi van je, Enrico, jij weet wel, jij weet heel goed, wat ik, wat zij... sacramento!... ik...’ Hij verwarde zich in zijn woorden; een machtelooze toorn trilde door zijn armzalig verdriet.

‘Enrico!’ waarschuwde Angelina.

De blauwe bril was hem lager op den neus gezakt, en de afzichtelijke, bloedig-witte oogbollen waren verdraaid naar schuin boven de herberg, waar omhoog, door het steil en nog naakt kastanjebosch, in de verte de donkere sparrengroep van Fulmignano schemerde. Met de schokkende hand in een vuist gebald, wees hij er heen, boven zijn hoofd. Hij was erbarmelijk om aan te zien.

En zooals een korte stormvlaag in den schoorsteen sterft met een zwak gehuil, zoo brak Zacharia's stem in een zwakte van bijna schreien:

‘Dat... dat! dat moest jij niet zeggen, Enrico...’

‘Enrico!’ zei Angelina nog eens in medelij en verontwaardiging.

Fulmignano was het groote wijnbouwgoed op de vruchtbare hellingen naar Noranco heen, met zijn boschgrond, zijn wijd-glooiende weien, en, bekronend den diepen moestuin, het trappenterras en de twee sierlijke loggia's van het oude boerenlandhuis. Zacharia was daar geboren; zijn eerste kinderjaren had hij gespeeld in de hooge keuken, waar zijn moeder, dikwijls ziek, in de diepte zat der zonnige vensternis, terwijl de meid de polenta over 't haardvuur hing; hij had er gestoeid met zijn twee zusjes - beide sinds vele jaren dood - in de luwe loggia's, waar de maïs-pegels in oranjerijpe reeken te drogen hingen, of onder de wingerdprieelen, als tusschen het schaduwige gebladert de zware, zwarte trossen dropen en prangden; hij had er gewerkt, later, als aankomende jongen, gras gemaaid met zijn scherpen sikkel en hout gehakt in het kastanjebosch bij den ouden, verbrokkelden erfmuur. Daar had hij zijn liefde geleerd voor de witte wiegelende anemonen, die er bij duizenden sterrelden in hun teergroen loof, voor de veelkleurige wilde erwten, en, liefst van al, de geurende violen, verscholen aan den voet der wijngaardhellingen. Daar had hij ook zijn eerste verliefdheid gekend voor zachte Chiarina, het meisje uit Noranco, dat hier altijd voorbij kwam, op het voetpad achter den muur. Toen zij naderhand een anderen lief had genomen, bemoeide Zacharia zich weinig met meisjes meer; hij was een leelijke jongen en niet sterk. In huis was het gaandeweg ook minder vroolijk geworden; zijn moeder was gezonder dan voorheen, maar het landgoed ging achteruit; jaar op jaar, door te groote droogten, was de grasmaai schraal geweest, er was geen voer genoeg voor de koeien, en de groente-verbouwing leverde weinig op; een meid was er sedert lang niet meer, ook de knecht werd afgedankt. Dan, in diezelfde wreede zonnetijden, kwam voor 't eerst de druifluis zijn verschrikkelijke schade aanrichten in het land. Zijn vader, een stoere kerel, had gewerkt met een onverzettelijken wil; hij zwoegde van den ochtend tot den avond, - met Zacharia tot onvoldoende hulp; er was werk voor vier. In de lente, terwijl Zacharia rijzen sneed, de wingerden opbond, de vruchtboomen snoeide, spitte zijn vader, wroette, plantte, zaaide, droeg de putsen met mestwater de gronden over. Weken aan weken hadden zij daarna noodig om het schaar-

sche gras te snijden op de uitgestrekte terreinen. Maar des zomers, als alles bleef tegenloopen, dan, op de heete Zondagavonden, had zijn vader zich bedronken en soms in een schampere baloorigheid nog méér hen benadeeld, door onrijp de peren of appelen af te plukken, zoodat ze weinig opbrachten; en noch Zacharia noch zijn moeder vermochten dan iets tegen hem; hij dreigde met ransel en lachte als een waanzinnige. Voor wieden, voor paden schoffelen, voor het verzorgen van den bloementuin, was nog minder lust dan gelegenheid; en van onderhoud, van het herstellen der bijgebouwen, die in verval raakten, of van het opmetselen der àl meer instortende grensmuren was niets kunnen komen. Sinds geruimen tijd was de bezitting zwaar en zwaarder verhypothekeerd; de stal werd leeg, de koeien, de eene na de andere, moesten verkocht; en eindelijk, toen na twee jaren van mislukte gewassen, het derde jaar de gansche wijnoogst te loor ging, toen had men het niet meer rendeerende goed publiek moeten veilen. Zacharia was toen zeventien jaar.

Twintig jaar lang kwijnde het schoone domein onder allerlei bezitters; tot driemaal toe veranderde het van eigenaar. En al de jaren door had Zacharia gewerkt en gemarteld en geschraapt als een verdwaasde; van zijn twintigste tot zijn vijfendertigste spaarde hij zich iedere overtollige korst brood uit den mond om een penning te winnen; met één ver fel doel voor oogen had hij al die jaren geleefd.

In dien tijd ging men nog niet naar vreemde landen om geld te buiten; als een daglooner in Montagnola had hij zijn soldi bijeengescharreld. Zijn vader, in verwoedheid om herbezit, had eerst gewaagde zaken gedaan, nog geld verloren. Hij was gestorven als daglooner; zijn moeder was als dagloonster gestorven. Ook zij hadden gepot op het laatst, als hun zoon. Bij hun dood was het derdepart erfenis dat hem toekwam, nog geen tweeduizend lire, bij zijn spaargeld gegaan. Als een verjaagde en verwilderde kat had hij uit de zwartheid van zijn armoeleven maar geloerd en geloerd op de kans, om Fulmignano terug te koopen, de eerste maal dat het weer geveild zou worden. Reeds bezat hij meer dan het bedrag, waarvoor het de voorgaande keer was toegewezen, - als plotseling de beslissing viel: ondershands had de eigenaar voor een groote som het oude domein

der Banfi's gelaten aan een Duitsch-Zwitser, die sinds kort de streek was komen verkennen... Heel Montagnola had er versteld van gestaan.

Zacharia was in geen maanden over den slag heengekomen. De eerste jaren had hij nog geleefd bij de hoop, dat de onderneming van den vreemde falen zou. De onderneming faalde niet. De Duitscher had in Zürich en Bern geleerd voor zijn vak; en hij was maar een eenvoudig man, hij werkte harder dan zijn knechten. Hij had heele perceelen met Amerikaanschen wingerd beplant, welken de druifluis niet aantast; hij was ook een aardbei-cultuur begonnen en nog andere vruchten-kweek, van bessen en frambozen, die in het land zeldzaam waren. Hij had ook een nieuw besproeiingssysteem, een buizen-leiding aangelegd, waarmee hij al zijn grond van water kon voorzien; zijn oogsten waren groot geweest. En hij was getrouwd met een Zwitsersch meisje.

Eindelijk, in een walg van alles, in een walg zelfs van zijn vruchtelooze spaargeld, had Zacharia den trek gevolgd van zijn landgenooten naar den vreemde, sinds enkele jaren in zwang gekomen. Hij was in Normandië beland, had er zich een hoevetje gepacht, was er ten leste getrouwd geraakt.... Zijn vrouw, een Fransche, had hem nooit kinderen geschonken. Na tien jaar roofde een ongeval hem het licht uit zijn eene oog; later ontstak het andere. Zijn vrouw was gestorven.

Toen hij de akkers van Normandië niet meer zag, had hij altijd in zijn helder-blinde hoofd de landschappen, de bergen, en de huizen en de wegen van Montagnola zien lichten; hij had het meer gezien in z'n teerste glanzen, als de zon ondergaat en de roze streken zich vlijen door het fijn-beslagen blauw en het bleeke groen; hij had de warme zon gevoeld; hij had het lokken gehoord der veelklankige klokken in den toren.... Daar was geen ontkomen aan geweest.

Als een verhavende, blinde nachtuil was hij in zijn land van zon en bergen teruggekeerd; hij was er gelukkiger dan toch ooit in den vreemde; zijn hart hing er aan elken stap gronds. Hij had er het kind van zijn gestorven zuster als een volwassen vrouw teruggevonden; ééns was zij zijn lievelings-nichtje geweest, en nu trok zich het ouderlooze meisje den verlaten oom aan; haar dienst in de stad zei ze vaarwel, en een paar bovenkamers van het huis, dat zij in Montag-

nola bezat, had zij zelve in gebruik genomen, - het was het huis van haar ouders, met de minnelijke groen-gewaadde Madonna naast de lage poortdeur -. En zij had den ‘Grotto degli Amici’ opgezet, de kleine herberg boven de kerk. In dat huis en in die herberg, goed verzorgd, verleefde Zacharia zijn oude dagen. Zijn verbittering tegen de overmeesteraars van het vaderlijk erf was allengs geluwd in de bezonkenheid van den ouderdom; zij kon soms nog opwaken, heftig en smartelijk als voorheen; meest droomde zij. Er was nog één kans. Eén kans, die hij allicht niet meer beleven zou. De Walters hadden, laat, maar één kind gekregen, 'n meisje. Eens, het was mogelijk, kon het domein der Banfi's uit hun rechtstreeksch bezit gaan. De kans was klein. Een schoonzoon kon de plaats van den ouden Walter innemen; ook hadden de Duitschers altijd weer een schare van andere Duitschers achter zich aan - maar toch wás er de kans, dat de rijk-geworden Walters later hun erf van de hand deden en dat één uit het geslacht der Banfi's dit terugkocht. En die ééne zou Angelina moeten wezen, zijn nichtje die wel geen Banfi heette, maar die hij als zijn dochter beschouwde, en het zou ook Rezzonico kunnen zijn, die hem één graad verder stond. Zij zouden het samen kunnen doen. Zacharia leefde arm als hij altijd geleefd had; zijn geld potte hij. Hij potte noch voor Angelina, noch voor Rezzonico, hij potte dat zij Fulmignano eens terugkochten. Angelina had haar huis in Montagnola, zij kon dat verkoopen; Rezzonico was een man, die zaken dreef als de beste.... zij drieën samen zouden kunnen, wat aan één alleen boven zijn krachten ging.... In zijn vele ledige, blinde uren telde en beraamde Zacharia.

Maar de jeugd, zou de jeugd willen? Zou Enrico ooit Fulmignano verkiezen boven zijn leven vol avonturen en geldgewin in den vreemde*?* Enrico bespótte hem met Fulmignano! Maar toch, zei hij daareven niet: àls hij een Fulmignano had om voor te vechten.... Angelina zou hem wel kunnen dwingen, maar Angelina wòu Rezzonico niet....

De blinde verschoof de ronde, blauwe brilleglazen voor de oogen; langzamerhand ontspande zich zijn gezicht. Het was de jeugd, die daar tegen elkaar inworstelde en die hem in 't gedrang nam. De stemmen klonken al minder kwaadaardig.

Enrico scheen half en half ongelijk te bekennen. Hoor, Angelina lachte weer, al was 't nog niet van harte.

'Je doet als de voerman, die zijn ezel slaat, omdat hij zelf in een scherf trapt.... maar een oud man is geen ezel, Enrico', zei hij zachtzinnig. Hij begreep, dat het alleen zijn toegevendheid was, die op den duur Angelina zou moeten verteederen en Enrico vasthouden.

Maar als zij wat later, in een herstelde eensgezindheid, over de kleine gebeurtenissen uit het dorp praatten, leek hij zelf wel de voerman, die in de scherf had getrapt, want tot driemaal toe, kribbig, vroeg hij aan Angelina: waarom er geen water over 't vuur hing te koken, en waarom ze 'r vogels geen hennep gaf, dat ze wat stiller waren, - waarom ze nu weer een bestelling van den pastoor vergeten had?

En als Angelina eindelijk, ongeduldig, tegen Rezzonico zei:

'Altijd zoo, hè?.... lastige izegrim!' en, lachende, hèm tegen de oude wang een duwtje gaf, dan wist hij niet, of hij daar boos om zou worden, dan wel vergenoegd zijn over de klacht, die voor een oogenblik de twee anderen tegen hem verbond.

C. EN M. SCHARTEN-ANTINK.

(Wordt voortgezet).

Aanteekeningen.

1. Voor den geen Italiaansch kennenden lezer zij opgemerkt, dat de *u* wordt uitgesproken als *oe*, de *z* als *dz* (*Muzzo* = Moedzo); de g vóór *i* en *e* als *dzj* (*Vedeggio* = Vedédzjo, naam van een bergstroom; *Ambrogio* - Ambródzjo; *Luigia* = Loeïedzja; *Giuseppe* = Dzjoesséppee); de *v* als *w* (*Genoveffa* = Dzjenowéffa); de *ch* als *k* (*Zacharia* = Dzakaría; *Achille* = Akílee); de *c* vóór *i* en *e* als *tsj* (*boccia* = bótsjia, een spel met houten ballen); de *sc* als *sj* (*Sciutta* = Sjoetta); de *gl* als *lj* (*degli* = delji). De slot-e der woorden is nooit geheel toonloos (*pane* - pánee, brood). De naam *Elena* heeft den klemtoon op de *E*, *Stephano* op de *e*, het woord *ostería* (herberg) en *Lucia* (Loetsjía) op de *i.*
2. Enkele vertalingen. Blz. 2: *maledetto* = vervloekt; blz. 13: *Sindaco* = burgemeester *brutta* - gemeen beest; blz. 17: *pérgola* = wingerd-berceau, rechthoekig, indien, zooals hier, over *houten* palen; blz. 18: *il zoppo* = de manke; *buona sera* = goeden avond; blz. 20: *birra* = bier, *freddo* = koud, *fresco* = frisch; blz. 21: *così* = zoo; *polenta* = stijve maïsmeelkoek (polentóne = groote dito); *pasta sciutta* - droge macaroni, d.w.z. gestoofd, niet in soep; *risotto milanése* - rijst in bouillon gekookt met saffraan en kaas; blz. 23: *poca testa* = weinig hoofd, nagedachte; *via!* = vort!; *buon giorno* - goeden dag; blz. 28: *la bella giornata* = de mooie dag; blz. 30: *bagni di sole* = zonnebaden; *ostessa* = waardin; blz. 34: *ma*, *cara signora* = maar, lieve signora; blz. 41: *per tutti* = voor allemaal; *grazié* = dank u; blz. 43:

vuole = wilt u, *Piazza* = plein; blz. 44: *colomba di pasqua* - Paaschduif; *riverisco* = eigl. ik vereer U, d.w.z. Uw onderdanige dienaar; blz. 46: *non mi piace* (piaatsjee) = 't bevalt me niet; blz. 53: *che bellezza* = welk een schoonheid; blz. 56: *brenta* = een houten wijndraagbak van 50 Liter inhoud; *fiaschi* (fiaski) = rondgebuikte flesschen-in-mandwerk met een langen, dunnen hals; *cara Lei!* = eigl. lieve U!; blz. 59: *andiamo* = laten we gaan; blz. 60 en 67: *Grotto degli Amici* = de taveern der vrienden.

3. De *dienstplicht* begint in Italië na 't twintigste jaar. De uitlandigen, die hun wegblijven kunnen rechtvaardigen, hebben een wettelijk uitstel tot hun 26e jaar (wie vóór zijn 16e vertrok, zelfs tot zijn 32e). Met het 39e jaar is de dienstplicht verstreken, behalve in bijzondere gevallen.
4. De ‘patrizi’ (blz. 14) van een dorp, in sommige bergstreken, zijn de *onvervalschte burgers*, die daar van vader op zoon geboren zijn. ‘Il patriziato’ is de raad der patriciërs, die, buiten het gemeentebestuur om, de *gezamenlijke* grondeigendommen beheert en onderling verdeelt.

Sonnetten.

I.

Arm eenzaam hart, wat zal ik u beloven,
Dat ge om verloren vreugd niet zóo blijft weenen? -
Zie, hoop en waarheid kan ik niet vereenen,
Maar 'k wil met zachten zang uw pijn verdooven.

Zal 'k zingen van de bosschen, die verleenen
Mij vredig lommer of de landen loven,
Waar 't rijpe koren geel al staat op schoven
Of ruige heide met haar vreemde steenen?

Maar als een kind, gespeend, dat van verlangen
Moet schreien naar de borst, die 't placht te laven,
Weent ge om uw liefde en overstemt mijn zangen.

Zijn handjes heet verwerpen alle gaven:
En rinkelbel én vrucht met rozewangen. -
Mijn hart wil liefde - of dood zijn en begraven.

II.

Zooals een kind, in vreemde woon gebracht,
Zoo lang het dag blijft, flink zich houdt en groot,
Maar, 's avonds, denkt aan Moeders warme schoot
En 't bang verlangen uitschreit, in den nacht;

Toch weet dat kind wel dat haar Moeder dood
Op 't kerkhof leit en nooit meer zingt en lacht
En mooi vertelt en streelt en zoent zoo zacht
Haar tranen weg en ál wat haar verdroot; -

Zoo loop ik wel te zingen, in het licht,
En toon de menschen wel een kalm gelaat.
Maar wen de zon voor 't zwarte donker zwicht,
Dan zwelt mijn hart van heimwee en ik laat
De tranen vloeien me over 't aangezicht. -
O 't is zoo koud, zoo eenzaam en zoo laat!

III.

Nu wil mij de éene troosten met mijn vrijheid
En de ander met mijn wrok om hoon en smaad.
Ik vroeg geen vrijheid, 'k vroeg de stille blijheid
Van liefde-in-deemoed en mij lijkt de haat
Gevaarvol, een tweesnijdend zwaard, terzij leit
Het bang mijn hand: licht deê 't mijzelve kwaad.
En op den weg, die, traag, ter gene zij leidt,
Pooze ik en weifel - en ik weet geen raad.

Ik hoor een stem: - ‘Herdenk uw weeldedagen!
Eén uur van liefde is waard een jaar van leed.’
   Neen, heugenis-van-vreugde in smart te dragen
Is zwaar als wroeging, de ergste hel, die 'k weet.
   Verloren liefde doet zoo droef mij klagen,
Verloren liefde, die ik nooit vergeet.

IV.

Ik wil niet haten en ik mag niet lieven.
Maar 't is mijn recht, maar 't is mijn plicht, te haten:
Wijl mij zoo wreed uw liefde heeft verlaten,
   Moet booze haat mij 't eigen hart doorklieven.

Neen, luister niet, arm eenzaam hart, laat praten
De wijze menschen, wijzende op uw grieven.
Zij willen rooven, als, in donker, dieven,
De erinnringschat, door liefde mij gelaten.

De ivoren beeldjes in de gulden nissen,
De gouden munten met den koningsstempel,
De blanke paarlen van mijn heugenissen,
   Ik berg ze in 't veiligst heilig van mijn tempel,
Zoodat ik nooit een parel zal vermissen -
En trouwe wachters waken op den drempel.

V.

Ik heb de liefde van mijn lief verloren.
Een drieste vrouw heeft me uit zijn hart verdrongen,
Mijn laatgevonden lief, zoo blij bezongen,
Mijn lief, die mij voor eeuwig had verkoren.

De zomerboomen met hun bladertongen,
Met ál zijn halmen 't winddoorsuizeld koren,
Zij ruischen 't mij in de angstvol luistrende ooren,
Zóo dat ik wel tot hooren ben gedwongen.

En daavrend dreunt, in 't rhythme van de raderen,
Bij elke wenteling der spoortrein-wielen,
Dat droef refrein en, jagend door mijn aderen,
Zingt zoo mijn bloed, dat wil mijn vleesch vernielen.
En honend hoor ik 't fluistren mijn verraderen. -
O 'k zal 't nog hooren in het Land der Zielen.

VI.

Ik had ten lest mijn lief alleen gewijd
Mijn moederliefde, die geen voedsel vond
In honig van die roze, een kindermond,
Geen laving in de blauwe oneindigheid
Van kinderoogen, wie aan 't leven bond
Geen kinderhand, mij in de hand geleid,
Dat ik haar veilig door gevaren leid,
Geen zijden kinderlokken, zwart of blond.

Ik lag verwond in levens woud, alleen,
Toen raakte uw liefde me als een hazelrank,
Die schatten wekt en uit uw oogen scheen
Een heilbelovend licht. - ‘O nooit meer krank
En eenzaam treuren! zoo ik ooit nog ween,
O lief! mijn lief! 't zal zijn van liefde en dank!’

VII.

- ‘Ik zal u zalven met mijn zachtheid, laven
U met mijn liefde, u wiegen met mijn woord,
U geven blij de bloem, die mij bekoort,
U 't brood des levens brengen, als de raven
Elias, zoo dat géen uw droom verstoort.
In donkre grot van eenzaamheid begraven
Leef ik met u, al dreunt van verre 't draven
Der menschendrommen naar hun einddoel voort.’

O liefde is heilig, wee wie haar verstooten!
Wij hebben elk een ander pad begaan,
Vervreemd voor eeuwig, elk alleen vergoten,
Ten hemel schreiend, meengen stillen traan.
Vergeten niet, begrijpen doen de grooten -
En, bleek van meelij, zie 'k uw zondë aan.

VIII.

Ik durf nog niet den drempel overschrijden,
Al roept me een stem in 't ruischen van den wind,
Al ben ik moe van 't lange levenslijden,
Ik deins terug gelijk een schroomvol kind.

Ik mág niet - dáarom durf ik niet. Verbeiden
Moet ik nog - wat? - Aan 't leedvol leven bindt
Me een draad, die rekte - en scheurde niet, bij ('t scheiden
Van wien 'k in trouw en wanhoop heb bemind.

Strooit avondrood den vijverpias vol rozen,
'k Voel mij te moede of God wel zelf mij riep,
Den donkren drempel zie ik blauwe' en blozen,
Of, diep in 't water, héel de hemel sliep.
Maar 'k mág niet gaan vóor 't uur, door God verkozen,
God, die mijn smart, God, die mijn liefde schiep.

IX.

Waarom ik blijf dit vreugdloos leven dragen,
Dat, zwaar en eenzaam, héel geen leven is,
Maar stâge pijn van hongerbleek gemis,
Waarom ik niet dien éenen stap durf wagen
Om 't wég te werpen in de duisternis
Van 't vijverzwart - zijn de oude Bijbelsagen
Van 't Vuur, dat niet wordt uitgebluscht, van 't knagen
Des Worms voor mij nog vol beduidenis?

Neen, doch uw ziel, die wil ik niet belasten
Met déze doodzonde en dit zelfverwijt.
Nog liever laat mijn kreunend hart ik vasten
En wacht den morgen, de oogen slaaploos-wijd
En voel vergeefs mijn leege handen tasten
Naar wien 'k verloor voor leve' en eeuwigheid.

X.

Ik hoorde een noodkreet in den zomernacht.
O 't was die eens mijn hart zoo lieve stem,
Die 'k moet vergeten leeren, o van hem,
Die mij verliet drong tot mij door die klacht.

Neen, schrei niet zoo! 't bezeert mijn ziel, omklem
Zoo woest van wroeging niet je peluw! 'k zag 't
Van verre. - O zeg, herdenk je nu hoe zacht
Mijn hand is, hoe ik wilde wanhoop tem?

Wen dageraad den hemel weer beroost,
Vergeet je wel hoe kreet je ziel haar pijn.
Dan zoek je in waan van nieuwe liefde troost
En triomfeert, wijl thans wij vreemden zijn.
Geef vrij maar weg wat mij was waardeloost,
Vlucht waar je wil - je ziel blijft eeuwig mijn.

HÉLÈNE SWARTH.

Het roer om.

Tactici leeren, dat de tegenaanval een goed verdedigingsmiddel is. Ongeveer gelijktijdig nu met minister Kolkman's ontwerp voor een nieuw tarief van invoerrechten zag een geschrift[1)] het licht, waarin de hoogleeraar in de staathuishoudkunde aan de Vrije Universiteit, mr. P.A. Diepenhorst, het tegen den vrijhandel en vóór de bescherming opnam. Bij voorbaat dus, eer nog de vrijhandelaren mr. Kolkman's tarief in volle breedte onder vuur hebben kunnen nemen, kregen zij een aanval op hun eigen stellingen af te slaan.

Naast de officieele memorie van toelichting derhalve, een officieuze, der regeering van bevrienden kant verstrekt. Aan samenwerking in het kamp der beschermers hapert het blijkbaar niet.

Drieledig is het doel van deze wetsvoordracht, waarvan de memorie van toelichting mede door de ministers van buitenlandsche zaken en van landbouw geteekend is.

Het fiscale oogmerk: een tien millioen méér uit de inkomende rechten te winnen, wordt voorop gesteld. Van deze som wil de regeering jaarlijks acht en een half millioen ter zijde leggen, als appel voor haar dorst naar sociale wetten. En

1) Vrijhandel en Bescherming, door mr. P.A. Diepenhorst, nummer 1 van serie 4 in ‘Christendom en Maatschappij,’ onder redactie van mr. P.A. Diepenhorst. Utrecht, G.J.A. Ruys, 1911.

triumfantelijk vraagt ze: ziet ge nu wel, dat het met de sociale hervormingen ons ‘ernst’ is?

Indien, waar een verteringsbelasting als deze grootendeels door de minder gegoeden zal worden opgebracht, hier van ernst, om dezer lot te verbeteren, kan sprake zijn, ja. Het blijkt onzen regeerders inderdaad te doen om sociale wetten, mits op een koopje; om een soort regularisatie van de besteding der arbeidersinkomens, die deels direct in premiën voor ziekte- en invaliditeits-verzekeringen zullen hebben op te gaan, deels indirect en verholen voor hetzelfde doel zullen hebben te dienen in den vorm van duurder eten, duurder kleeren, duurder wonen.

Had de memorie van toelichting ook dit wat duidelijker verklaard, zij zou in rondborstigheid en mede in ‘ernst’ hebben gewonnen.

In de tweede plaats is protectie doel. Zoo was het ook bij het ontwerp-Harte van zeven jaar her; ook dat beoogde bevordering der binnenlandsche voortbrenging, vermeerdering van den nationalen arbeid, als nevenwinst.

Het nieuwe ontwerp neemt hier echter een minder scherp belijnde positie dan zijn voorganger in; in de toelichting nl. komen de heeren Kolkman, van Swinderen en Talma ‘gaarne verklaren, dat zij het principe van vrijhandel zouden omhelzen, indien zij niet meenden, dat zulks vooral met het oog op hetgeen in de laatste halve eeuw in het buitenland heeft plaats gehad, op den duur tot stilstand, zoo niet tot achteruitgang van de Nederlandsche industrie moest leiden.’

Fair-traders dus, onze tegenwoordige ministers. Niet eigen voorliefde, maar de buitenlandsche protectie drijft hen den weg der bescherming op.

De argumentatie intusschen op bepaalde tariefposten is zuiver protectionistisch gedacht. Fittings bv. en houtblokjes voor bestrating zullen worden vrijgelaten, niet omdat het buitenland zich zus of zoo gedraagt, maar omdat die dingen in Nederland niet worden voortgebracht, m.a.w. omdat hier een invoerrecht slechts zuiver fiscaal, niet protectionistisch, zou kunnen werken, terwijl paklinnen, zakkengoed, zakken en soortgelijke emballagestoffen van vijf op tien procent zullen worden verhoogd, alweder niet op grond van wat over de grenzen geschiedt of wordt nagelaten, maar

omdat de reeds ‘zeer belangrijke weef-industrie’ te Rijssen en Goirle ‘nog voor groote uitbreiding vatbaar is.’ Als dit geen zuiver protectionisme is, wat is het dan wel?

Dit wankelen tusschen fair trade en bescherming vindt zijn tegenhanger in die andere tweeslachtigheid, waartoe dit tarief met zijn dubbelen fiscaal-protectionistischen toeleg noodzakelijk zal veroordeeld blijven. Hoe fiscaler het werken, hoe meer inkomend recht het dus den fiscus bezorgen zal, hoe meer goederen het m.a.w., het invoerrecht ten spijt, zal toelaten, des te minder zal het ‘beschermen’ en hoe meer het beschermen zal, hoe meer goederen het m.a.w. van binnenkomst zal terughouden, des te moeilijker zal het vallen jaarlijks de acht en een half millioen apart te houden.

Het standpunt van den fair trade is, welbeschouwd, een compliment aan dat van het vrije ruilverkeer, al is het een zonderling compliment.

Het betreurt de bescherming van andere landen, het beschouwt ze dus als een nadeel en tracht dan door de bescherming uittebreiden dit nadeel te... vergrooten.

Dat buitenlandsche protectie ons schaden kan èn feitelijk schaadt, is niet te ontkennen.

Aan den rationeelsten, wijl natuurlijksten, vorm van internationale arbeidssplitsing wordt de opkomst belet en de voordeelen, welke uit die arbeidsverdeeling hadden kunnen voortvloeien, blijven uit. Is dit een reden om wat van die voordeelen overbleef nòg kleiner te maken?

Ons schaden kan ze ook door ‘dumping’, als buitenslands beschermde nijverheid zich winst verschaft door binnen hare grenzen van het geschonken monopolie te profiteeren, daar den prijs van haar producten hoog te houden, en het overschot tegen lagere prijzen, misschien beneden kostprijs zelfs, op onze onbeschermde markt te werpen. Dit is dan een wel zeer zware mededinging voor onze nijverheid.

De medalje heeft echter ook een keerzij. Het is niet maar een enghartig verbruikersbelang, zonder oog voor rechtmatige aanspraken der voortbrengers, dat in die buitenlandsche protectie voor ons naast nadeel ook nog voordeel ziet.

Als Duitschland zijn levensmiddelen duur maakt, daardoor zijn loonen opjaagt en tegelijk de grondstoffen voor zijn nijverheid belast, dan is dit een voordeel voor zekere con-

sumenten buiten Duitschland, zonder twijfel, maar voor consumenten van grondstof en arbeidskracht, voor industrieën, voor producenten derhalve.

Het voorbeeld is uit het leven gegrepen. De eigenaren van duitsche werven klagen, dat hun offertes voor den bouw van zeeschepen twintig procent duurder moeten zijn, trots de scherpste berekening, dan die van den engelschen vakgenoot, doordat deze uit Duitschland zijn grondstof, het ijzer, goedkooper geleverd krijgt dan het in Duitschland zelf wordt verkocht. Terwijl de duitsche rijnscheepvaart haar ijzeren aken om soortgelijke reden in grooten getale uit Nederland betrekt.

Ziehier dus producenten-voordeel geboren uit buitenlandsche bescherming, mits gepaard aan vrijhandel in het eigen land.

Het standpunt van den fair-trade moet consequent leiden tot dat van het vechttarief.

Wie nadeel ziet in bescherming, maar nu het buitenland protegeert, ook beschermen wil - en zoo iemand noemt zich een fair-trader -, diens eerste wensch moet het zijn de bescherming te hanteeren als middel om den buitenlander te bekeeren van zijn dwalingen, hem op zijn beurt de scherpte te laten gevoelen van het protectie-zwaard.

Onze regeering heeft voor deze consequentie gevoeld. Zij wil - en ziehier het doel, waarop zij mikt in de derde plaats - zich de bevoegdheid verzekeren om voor goederen uit landen, waar onze waren aan ‘buitensporig hooge’ rechten worden onderworpen of aan hoogere rechten dan overeenkomstige producten van andere landen, de invoerrechten met hoogstens de helft te verhoogen, dit wil zeggen halffabricaten over het algemeen tot vier en een half à negen percent van de waarde, afgewerkte fabricaten, die naar hun aard nog niet geschikt zijn voor direct gebruik door den consument en daartoe hier te lande nog moeten worden bewerkt, tot vijftien en geheel afgewerkte en ten verbruik geschikte fabricaten tot achttien ten honderd. Als ‘vredes’-regel nl. zullen die groepen aan rechten, resp. van drie tot zes, van tien en van twaalf percent onderhevig zijn, terwijl de bedoeling voorzit om grondstoffen vrij te laten.

Hier evenwel heeft zich voor de regeering blijkbaar een

ernstige moeilijkheid opgedaan. Hoe wil men in een tarievenoorlog vechten met kans op slagen, als grondstoffen onbelast moeten blijven?

De moeilijkheid is opgelost, meer kordaat dan harmonieus, door rechten van hoogstens vijftien percent der waarde toe te staan op in normale omstandigheden onbelaste artikelen. Weinig harmonieus, want grondstoffen kunnen zoo hooger worden belast dan halffabricaten en even hoog als de afgewerkte fabricaten, die nog eenige bewerking moeten ondergaan.

Ook beleidvol?

Zal zelfs een recht van vijftien of achttien ten honderd een groote mogendheid, die ons met 'buitensporig hooge' rechten telijfgaat, dit bedrijf doen staken? Zal de afzet in een betrekkelijk klein land haar zooveel waard zijn? Gesteld, zij sloot met andere landen tractaten, waarin de meestbegunstigings-clausule voorkomt, en zij heft van alle landen, ook van het onze, een recht dat aan het Buitenhof en den Kneuterdijk als 'buitensporig hoog' wordt aangemerkt. Zwichtende voor onze, nog niet buitensporig hooge, vijftien of achttien ten honderd, zal zij aan al die landen dezelfde verlaging moeten toestaan!

Kans op nederlandsche successen is hier bijster gering. Groot daarentegen de kans, om ons gevoelig in de eigen vingers te snijden. Willen wij het buitenland het zwaarste treffen, wij hebben het daar aan te grijpen, waar het voor ons is de belangrijkste leverancier, d.w.z. waar het die grondstoffen voor onze nijverheid levert, welke wij niet zelf voortbrengen: men denke bv. aan producten als ijzer en, voorloopig ook nog, steenkool; wij zijn nu eenmaal een aan grondstoffen veelszins arm land. Wij belasten dus - eerste stadium van den tarievenoorlog - de eigen nijverheid met vijftien percent op haar grondstof! En lokken - tweede stadium - daarmede buitenlandsche repressie uit, die zich bij voorkeur zal werpen op de plaatsen, waar wij het trefbaarst zijn: op onze aan bederf onderhevige uitvoerartikelen als zuivelproducten, groenten, vruchten en visch.

'Echter mag - waarschuwt prof. Diepenhorst, blz. 26 - de vrees voor verwikkelingen niet leiden tot een vadsig bij de pakken neerzitten. Zij mag niet afhouden van een handelspolitiek, welke tegen egoïstisch drijven in den vreemde tegenweer biedt.'

Zit vadsig neer wie steunt op eigen kracht? Of veeleer hij, die wegschuilt achter een tarievenmuur?

Zit Twenthe vadsig neer, sinds de differentiëele rechten in Indië wegvielen?

Was het aan ons vadsig neerzitten te danken, dat de Vereenigde Staten van Noord-Amerika in Januari 1910 aan Nederland, Suriname en Curaçao, in Maart van dat jaar aan Nederlandsch-Indië hun minimum-tarief toestonden?

Ook in Engeland is het niet gebleken, dat een vrijhandelsland bij onderhandeling over toltarieven hulpeloos, wijl 'met leege handen', staat. Nog onlangs verklaarde in het Lagerhuis de britsche regeering, dat zij bij de naar aanleiding van het fransche tarief gevoerde onderhandelingen even goede, zoo niet betere resultaten dan protectionistische landen verkregen had.

Nu wil de heer Kolkman bloem van meel belasten met 40 ct. per 100 K.G., ten nadeele natuurlijk der amerikaansche meel-importeurs, van wie het bekend is, dat zij veel er toe hebben bijgedragen om in de Unie de rechten op onze bloembollen laag te houden. Het wetsontwerp verscheen den 1sten April en reeds den 15den derzelfde maand vergaderde te Chicago de National federation of American millers en noodigde de regeering uit, de rechten op bloembollen met 100 pct. te verhoogen, indien Nederland een invoerrecht mocht gaan heffen op meel.

De heer Kolkman wenscht een recht van *f* 10 per 100 K.G. boter te heffen. Nu is, volgens deskundigen, australische boter een onmisbare grondstof voor onze bloeiende margarine-industrie, die de export-markt der geheele wereld beheerscht. Direct nu zal dit recht de margarine-industrie waarschijnlijk niet schaden, want een andere harer grondstoffen, de katoenzaadolie, thans belast met *f* 0.55 per 100 K.G., komt vrij van recht en (volmaakt overbodig trouwens bij een bloeiende export-nijverheid) buitenlandsche margarine zal aan eenzelfde recht als buitenlandsche boter worden onderworpen. Maar indirect dreigt het gevaar, dat in Engeland, met het lot der australische boter begaan, de protectionistische strooming gaat veld winnen en op onze margarine, waarvan het grootste deel naar het Vereenigd Koninkrijk gaat, retorsie zal worden toegepast.

De heer Kolkman streeft naar een surtaxe van *f* 50. - per H.L. op gebottelden wijn, thans alleen aan accijns onderhevig, en de bordeauxsche Kamer van Koophandel bond bereids den heer Cruppi de behartiging der belangen van haar export-district op het hart.

Het recht zal ook gelden voor duitsche wijnen. Moet het temet dienst doen om door middel van de duitsche rijksregeering Pruisen murw te maken bij de onderhandelingen over de rijntollen? Het is van onze regeering, die in deze laatste kwestie tot nu zoo vast haar standpunt handhaafde, nauwelijks te denken, dat zij haar zuivere en krachtige positie zou willen versterken met een middel, dat op onze verhouding tot Duitschland de verkoelende werking zal uitoefenen van rijnschen wijn.

Onze internationale positie kan, tengevolge mede van onze aardrijkskundige ligging, door een samenloop van omstandigheden licht hachelijk worden. Reeds dit is voor ons een reden om het devies der Cobden-Club ‘free trade, peace, goodwill among nations’ indachtig te blijven, door het mijden van internationaal krakeel.

Kunnen het dan binnenlandsche ervaringen zijn, die raden, den vrijen handel den rug toe te keeren?

Zeker niet herinneringen aan het gemeenebest der zeven vereenigde provinciën, dat weliswaar velerlei protectie kende, maar toch van alle landen der toenmalige wereld nog het meest weg had van een vrijhandelsstaat. Wat getuigde Adam Smith van ons land, nadat al meer dan een eeuw de engelsche acte van navigatie het aan den lijve bezocht had? Though there are in Europe, indeed, a few towns which, in some respects, deserve the name of free ports, there is no country which does so. Holland, perhaps, approaches the nearest to this character of any, though still very remote from it; and Holland, it is acknowledged, not only derives its whole wealth, but a great part of its necessary subsistence, from foreign trade.

Aan den diepen val van onze welvaart ten tijde van dien tarievenoorlog bij uitnemendheid, die het continentale stelsel was, behoeft wel niet herinnerd te worden.

Daarna volgde al spoedig de tijd van het mislukte belgisch-

nederlandsche huwelijk, toen wij, om sermoenen uit het zuiden te bezweren, onze liefde verpandden aan zóó kras beschermende rechten, dat de gezamenlijke opbrengst der invoerrechten voor noord en zuid samen kleiner was dan voorheen die van Noord-Nederland alleen.

De getuigenissen uit dien tijd zijn sprekend genoeg. Bepale ik mij tot eene, van een financier wiens gezag niet zal worden gewraakt, van Isaäc Jan Alexander Gogel.

'Een blik in de wetten op den in- en uitvoer - zoo leest men in een Memorie over de Belastingen en Inkomsten in het Koningrijk der Nederlanden, in 1820, op bl. 34 van zijn "Memoriën en Correspondentiën betrekkelijk den Staat van 's Rijks Geldmiddelen in den jare 1820" - (was) genoeg om de verschrikkelijke gevolgen te voorzien, welke het nieuwe systhema voor het weleer zoo bloeijend oud Nederland hebben moest. Ik betreurde mijn ongelukkig Vaderland - waar ik kwam, - waar ik reisde, - wie ik zag, in vriendenkringen en op opentlijke plaatsen, - in schuiten, op wagens, - niets hoorde ik dan klagten, niets zag ik dan bederf.'

Nog sprekender is het voor oogen van onzen tijd verbijsterend beeld, dat Gogel (blz. 71 v,) ophangt van den smokkelhandel zijner dagen, een goed ingericht en soliede bedrijf, waarvan men, natuurlijk tegen vergoeding, maar altoos goedkooper dan bij aanraking met de douanen, gebruik kon maken bij verzending van goederen over de grenzen, een soort internationale transportmaatschappij met vermijding van inkomende rechten: 'de eenige soort van handel die het wel gaat is de smokkelhandel, deze is goed georganiseerd, wordt trouw bediend, en is de meest solide van allen; niemand twijfelt aan de goede trouw en eerlijkheid van den ondernemer of verzekeraar, elk betrouwt hem zijne schatten aan, en is men met zijn woord niet tevreden, dan geeft hij effecten aan toonder, tot onderpand van het hem aanbetrouwde goed; - voor dit alles geniet hij meer of minder percenten, en deelt die met zijne subalternen, die wederkeerig zijn vertrouwen genieten: zij welke van zijne industrie gebruik maken, hebben zich met niets te bemoeijen, krijgen hun goed spoedig en goed behandeld te huis, winnen een deel der regten uit, en wat het meeste is, zij hebben zich met gene aangiften of formaliteiten te bemoeijen, en

komen met de administratie of hare ambtenaren in gene aanraking.' Is het niet of men een satire van Juvenalis leest? Inderdaad, fecit indignatio versum. Want ook de verontwaardiging breekt Gogel uit: 'vandaar... dat de Nederlandsche gewetens zich meer en meer naar het denkbeeld plooijen dat smokkelen geen zonde is, - en evenzeer de zedelooze leer veld wint, dat men geen kwaad doet, met kwade wetten te overtreden.'

Onmiddellijk na 1830 - het feit is teekenend genoeg - is men zich in tegengestelde richting gaan bewegen, door o.a. de zeer hooge rechten op ijzer, steenkolen, katoenen draden en weefsels af te schaffen.

In 1845 wist Van Hall met de uitvoerrechten bijna geheel te breken, de doorvoerrechten voor de rijnvaart aanzienlijk te verlagen en de invoerrechten voor de meeste goederen te stellen op hoogstens 5 à 6 percent. Op een groot aantal artikelen evenwel kwam nog verhooging van recht naast nieuwe rechten op tot toen onbelaste artikelen. Een tekort aan stelselmatigheid, dat Thorbecke zijn stem aan het ontwerp deed onthouden. 'Langzamen overgang, maar dadelijke voorbereiding' wenschte hij, 'een plan van tarief, niet enkel voor het oogenblik, maar voor de toekomst.'

'Ik wensch - zeide hij - dat wij den voet op den regten weg zetten, en door de wet te zien waarborgen dat wij dien niet weder zullen verlaten, ja er onafgebroken op zullen voortgaan.'

Zijn wensch is in den loop der jaren vervuld.

Zoo kwamen - ik stip uit den rijkdom aan feiten slechts de allerbelangrijkste aan - in 1850 de scheepvaartwetten tot stand: afschaffing van alle doorvoer- en rivierscheepvaartrechten en van het tonnengeld; vrijstelling, geheel of nagenoeg, van grondstoffen voor scheepsbouw; vermindering van loodsgelden; verlaging van de kanalentarieven van Rotterdam en Amsterdam naar zee.

In 1859 mislukte een poging van Van Bosse, om te komen tot een weinig meer dan fiscaal tarief: een recht van 5 percent op vreemde fabricaten naast vrijdom van grondstoffen en eerste levensbehoeften. Aan den minister, die zijn ontwerp met klem en gloed verdedigde, die aan de Tweede Kamer sprekende cijfers kon mededeelen over den reeds toen te

constateeren vooruitgang van onzen handelsomzet en in die Kamer, waar de meerderheid zelfs zich geneigd betoonde tot den porto franco te gaan, met 55 tegen 22 stemmen zijn ontwerp zag aannemen, heeft dit niet gelegen. Maar een kleine meerderheid in de Eerste Kamer deed het vallen: 19 tegen 16; de tarifieering naar de waarde stond den senatoren niet aan; de vrees voor overstrooming met buitenlandsche producten speelde een rol; en ten slotte deed wantrouwen in de 'theorie' bij deze bedachtzame volksvertegenwoordigers het zijne.

Dit wantrouwen heeft niet lang meer geleefd.

In 1862, onder het tweede ministerie-Thorbecke, kwam de tariefwet-Betz tot stand, met in de Eerste Kamer slechts vier leden als tegenstemmers. Een geheel nieuwe wet: 5 percent op volledige fabricaten; iets hoogere rechten op luxeartikelen, 2 à 3 percent op half-fabricaten, vrijdom van grondstoffen, afschaffing van alle uitvoerrechten behalve op linnen en katoenen lompen. In de Eerste Kamer werd van de 'theorie' niet meer gerept; het veldwinnen van den vrijhandel in het buitenland (men denke aan het beroemde fransch-engelsche handelsverdrag van 1860) had ingeslagen; sommige leden wilden 'eraf' zijn; anderen zagen met eenige voldoening iets hoogere rechten op linnen en meel dan in 1859 waren voorgesteld en een nieuw, fiscaal bedoeld, recht op granen.

Onder deze wet-Betz, technisch thans, na een halve eeuw levens, natuurlijk verouderd, leven wij nog. Slechts eens, in 1877, is zij, onder Van der Heim, ingrijpend gewijzigd, in vrijhandelsrichting wederom: de vrijstelling van grondstoffen werd volkomener, het uitvoerrecht op lompen (protectie voor de papierfabricage) viel weg evenals Betz' graanrecht van 5 cts. per H.L. (± ½ percent van de waarde). De Tweede Kamer heeft hier de regeering nog verder naar den vrijhandel gestuurd dan deze aanvankelijk wilde.

En de gevolgen van een halve eeuw vrijhandel?

Zoude niet deze protectionistische regeering in haar memorie van toelichting de beschermingsvlag breeduit hebben laten wapperen van de hoofdpui instede van haar ietwat te laten schuilgaan achter die van fiscale versterking en haar te verven met een onbestemd fair-trade-kleurtje, zoo zij niet had begrepen, dat in het aangezicht van een nijverheid, die in

haar beste vertegenwoordigers van protectie niet weten wil, de leuze van bescherming liefst wat gedempt moet klinken over deze lage landen?

Dat ter ontwikkeling van onze voortbrengende krachten bescherming niet gemist kan worden is dan ook bezwaarlijk vol te houden door wie bv. denken wil aan de geschiedenis van onze zeevisscherijen. In 1853 nog was de haringvisscherij een beschermd bedrijf en voerden ruim 200 schepen nog geen 30.000 ton haring aan; in 1857 verdwenen de aan de schepen uitgekeerde premiën en in 1859 werd de invoer van visch geheel vrij verklaard; sindsdien moest de visscherij steunen op eigen kracht; in 1909 brachten 729 schepen, onbeschermd, ruim 800.000 ton haring binnen.

Twijfelt men nog? Zoo late men zich aangaande Twenthe's historie onderrichten door ons ministerie van landbouw, nijverheid en handel, dat nummer 20 zijner terecht geroemde, ter gelegenheid der brusselsche tentoonstelling uitgegeven Aperçus du Commerce et de l'Industrie des Pays-Bas wijdde aan de textiel-nijverheid. Daar leest men van de kwijning ten tijde dat de Handelmaatschappij onze weverijen onder haar beschermende vleugels had, waar het rustig dommelen was; van den beginnenden opbloei na 1850 toen de Handelmaatschappij begon zich terug te trekken en de twentsche industrieelen te laten drijven op hun eigen initiatief; van het wegvallen ten slotte in 1874 van de differentieele rechten in Nederlandsch-Indië, waardoor Twenthe zijn beschermde markt verloor en op de vrije wereldmarkt zijn man moest staan: à partir de ce moment - verhaalt nu ons ministerie van landbouw - une période de grand développement s'ouvrit.

Bieden dan buitenlandsche ervaringen den protectionisten den steun, dien de binnenlandsche geschiedenis hun onthoudt?

Andere landen - dit moet hier op den voorgrond worden gesteld - staan tegenover het vraagstuk dikwijls anders dan wij, doordat zij grooter oppervlakte beslaan en andere argumenten daar medewegen.

Naarmate een land grooter is, kan het beter in zijn nooden zelf voorzien, heeft het minder behoefte aan handelsverkeer met het buitenland. De aan bescherming verbonden nadeelen worden hierdoor verkleind. Maar weggenomen niet.

Zelfs een wat klimaat- en bodemverhoudingen betreft zoo rijk geschakeerd land als de Vereenigde Staten van Noord-Amerika heeft niet straffeloos in de schaduw der protectie gewandeld.

Dermate heeft deze daar de prijzen opgejaagd, dat het in scheepsbouw en scheepvaart met andere landen onmogelijk meer concurreeren kan: op den Oceaan een amerikaansche vlag te ontmoeten is een zeldzaamheid.

Tegen plotselinge en hevige prijsveranderingen als gevolg van wijziging in de verhouding tusschen vraag en aanbod is de vrijhandel een deugdelijk middel. Reeds een geringe prijsstijging lokt daar meerder aanbod uit, reeds een kleine daling doet het aanbod ietwat slinken. Groote prijsschommelingen worden hierdoor tegengegaan. In Amerika is dit middel afwezig; daar kan veelal het buitenland in het geheel niet meer mededingen. Gevolg hiervan is verscherping der crisissen: men heeft in Amerika in het ruwijzer van jaar tot jaar prijsveranderingen gekend van bijna honderd percent, terwijl op de vrije engelsche markt het verschil meer dan de helft minder bedroeg. Welke de beteekenis van deze verschillen is voor de stabiliteit in het handelsverkeer en voor de vastheid van de arbeidsmarkt, springt in het oog.

In de practische politiek spreken natuurlijk ook andere argumenten dan economische mee. Bij de groote mogendheden voornamelijk militaire argumenten.

Dit is in Engeland bij de acte van navigatie het geval geweest, die ook door den vrijhandelaar Adam Smith is geprezen, echter niet omdat zij den buitenlandschen handel zou hebben bevorderd en daardoor welvaart in het land zou hebben gebracht, maar omdat Engeland schepen en scheepsvolk behoefde for the defense of the country, omdat slechts langs dien weg kon worden bereikt the diminution of the naval power of Holland, the only naval power which could endanger the security of England, in het kort: as defense is of more importance than opulence.

Desgelijks thans in Duitschland, waar de bestaanbaarheid van een eigen duitschen landbouw, middel ter voorziening in levensbehoeften voor oorlogstijd, een der geliefdste argumenten der agrariërs is.

Dit zijn staafgronden, welke door de nederlandsche protectionisten wijselijk ongebruikt worden gelaten.

Toch beroepen zij zich niet zelden op Duitschland.

Met een uitermate gering oordeel des onderscheids evenwel, terwijl men juist bij de beoordeeling van duitsche toestanden scherp moet onderscheiden tusschen de periode van den vóór-bismarckschen vrijhandel (tot 1879), die van het bismarcksch protectionisme (1879-1893), die van de caprivische handelsverdragen (1893-1906) en die van den bülowschen Schutzzoll (na 1906).

De tijd van den duitschen vrijhandel was allesbehalve een tijd van kwijning. Van 1869 tot 1879 namen de uitvoeren toe met ongeveer een vierde: in 1874 werd de gezamenlijke duitsche handel (invoer plus uitvoer), die 9300 millioen mark bedroeg, alleen overtroffen door den engelschen, die 13380 millioen mark beliep; de ruw-ijzerproductie van het Tolverbond steeg van 905 millioen K.G. in 1864 tot 2241 millioen in 1873: in 1868 zond Dortmund, centrum der ijzerindustrie, een vrijhandelaar naar het parlement. Snel ontwikkelde zich de duitsche industrie en dong mede met de engelsche op de wereldmarkt. Het zijn dan ook niet zoozeer industrieele als wel agrarische begeerten geweest, die in 1879 het roer deden omzetten. De duitsche landbouw kon den snellen groei der industrie niet bijhouden, kon niet voldoende voedingsmiddelen leveren en kreeg last van den invoer van buitenlandsch graan. Hij vroeg en verkreeg beschermende rechten en toen kon men deze, ter compensatie, natuurlijk aan de nijverheid niet onthouden.

Hoe is het hierna, onder het beschermend tarief van 1879, Duitschland vergaan?

Met graagte wordt gewezen op den bloei der duitsche industrie, doch te gemakkelijk wordt hierbij uit het oog verloren, dat deze industrie in haar geheel genomen reeds een bloeiende wàs, dat het besef der pas gewonnen nationale eenheid bevruchtend werkte op de nationale veerkracht en, wat een der belangrijkste takken van nijverheid, de ijzerindustrie, betreft, dat juist in dien tijd de technische vinding valt van Thomas Gilchrist, die het mogelijk maakte het in Duitschland veel voorkomende fosforhoudende ijzererts te gebruiken voor het Bessemer-proces, waarvoor men vroeger alleen de fosforvrije ertsen, waaraan Duitschland arm is, kon aanwenden.

Ook beroept men zich gaarne op de vraag naar arbeidskracht, die in Duitschland uitging van de beschermde nijverheid.

Is het echter niet merkwaardig, dat juist in dien tijd de trek der duitsche hannekemaaiers naar ons land viel waar te nemen? Dat het cijfer der duitsche landverhuizers in het tijdperk 1881-1883 zes tot zeven maal zoo hoog was als in het tijdvak 1877-1879? Met eenzijdige bevoorrechting van bepaalde takken van voortbrenging zijn gegevens als deze vereenigbaar, met algemeene verspreiding van welvaart even moeilijk als het feit, dat na 1879 in Duitschland de kindersterfte toe-, het surplus der geboorten boven de sterften afnam, dat dit laatste sinds 1887 nu en dan, maar niet blijvend, een sprong in de hoogte deed en eerst na Caprivi, tegelijk met het cijfer der huwelijken, een blijvende stijging aanwees.

Het door Caprivi ingeluide tijdperk der handelsverdragen kwam practisch op een schrede in de richting van vrij ruilverkeer neer. Zij hadden een geweldige uitzetting der duitsche nijverheid, zich afteekenend in het omhoogsnellen der uitvoercijfers met honderdtallen millioenen, tengevolge.

Frankrijk daarentegen is in die jaren een steeds scherper protectionistische politiek gaan drijven en haar uitvoer is van 1890 op 1895 met bijna 400 millioen gedaald. Slechts naar één land nam in die jaren de fransche uitvoer toe, naar Zwitserland, het eenige land jegens hetwelk een mildere politiek was gevolgd.

De aera der handelstractaten heeft in Duitschland onder Von Bülow wederom voor krasse protectie plaats gemaakt.

Heeft deze een van nature gezonde nijverheid gekweekt? Een engelsche deputatie, belast met een vergelijking tusschen de toestanden der textielarbeiders in Yorkshire en Lausitz, vroeg een duitsch fabrikant, welke gevolgen de opheffing der bescherming zou hebben voor hem en zijn bedrijfsgenooten. Wir würden alle zum Teufel gehen, was het antwoord.

In gelijken zin spreekt een vergelijking tusschen de opbrengsten van den duitschen en den engelschen landbouw, welke voor tarwe, gerst, haver, aardappelen en hooi een meerproductie per H.A. voor Engeland aanwijst, wisselende tusschen 24 en 37 percent.

De duitsche rijksfinanciën hebben van de Hochschutzzöllnerei den terugslag ervaren: alleen reeds de uitgaven voor het

onderhoud der soldaten kwamen der regeering in 1908 55 millioen mark duurder dan gemiddeld in de jaren 1901 tot 1905.

De klachten over werkloosheid zijn, trots de ‘bescherming van den nationalen arbeid’, niet van de lucht.

Door engelsche tariff-reformers is herhaaldelijk betoogd, dat ‘unemployment’ in Engeland acuter dan in Duitschland is.

Met cijfers moet men evenwel hier hoogst voorzichtig zijn. Niet alle werkloozentellingen zijn onderling vergelijkbaar en in het bizonder niet de engelsche met de duitsche: in Engeland bestaat de gewoonte zich elken dag als werkloos in te schrijven, in Duitschland bestaat die gewoonte niet; in Duitschland wordt vaker dan in Engeland de eisch gesteld, een jaar lid te zijn geweest van zijn vakvereeniging om aanspraak op uitkeering te verkrijgen, hebben dus velen bij de inschrijving geen belang en gaan liever ‘wandern’ om werk te zoeken; de meeste duitsche vakvereenigingen keeren uit gedurende korter tijd dan de engelsche; onder de engelsche vakvereenigingen, die haar gegevens verstrekken aan den Board of Trade, bevinden zich vele van arbeiders in de bouwvakken en den scheepsbouw, bedrijven met veel fluctuatie, terwijl juist van deze bedrijven in de duitsche statistieken weinig opgaven voorkomen.

Wèl laten zich natuurlijk de duitsche cijfers onderling van jaar tot jaar vergelijken en dan blijkt bv., dat volgens de opgaven der verplichte ziekenfondsen (waar de werkloozen zich hebben te melden om vrij te komen van hun stortingen) in Berlijn den 1^{en} Augustus 1908 het aantal werkloozen ruim 33000 grooter was dan een jaar vroeger.

Verbazen kan ook de verzekering, dat het nieuwe tarief de werkloosheid niet heeft kunnen uitbannen, allerminst, wanneer men nagaat hoevele duitsche nijveren thans jammeren over nadeel uit het tarief. Mr. Heringa heeft hiervan in ‘De Economist’ van 1908 een leerrijke opsomming gegeven, waarin achtereenvolgens o.a. verschijnen de fabrikanten van boekweitenmeel en grutten, de houtindustrie, de kooplieden in slachtvee, de worstfabrikanten, de handelaren in comestibles, de exporteurs van kaas en van confituren, de sigarenen sigaretten-fabrikanten, de wijnbouwers, de zouthandelaren, de leder-, cement- en keramische industrieën, de glasblazerijen, de papiernijverheid, de grafische vakken, de

textiel-industrie, het confectie-bedrijf, de machine-fabrikanten, de chemische nijverheid en de uurwerk-industrie.

In Noord-Amerika is de gelegenheid om werk te vinden stellig niet beter. Waarom zendt anders de Unie in de laatste jaren haar immigranten bij scheepsladingen tegelijk terug?

En het is zoo begrijpelijk.

Protectie is begunstiging van den een boven en ten koste van den ander, van vele anderen in den regel. Wanneer ze lukt, dan schept ze welvaart op de eene plaats, maar doet haar tanen op een andere.

Als tal van levensbehoeften duurder wordt en tal van goederen, die als halffabricaat weer grondstof zijn op hunne beurt voor een andere industrie, dan worden velen onvermijdelijk benadeeld, dan wordt werkloosheid in het leven geroepen.

Als de heer Kolkman de leerlooierijen beschermt, brengt hij schade toe aan het schoenmakersbedrijf; als door zijn toedoen straks het meel duurder wordt, dan is dit nadeel voor de bakkerijen; als de bouwmaterialen stijgen in prijs, dan mag dit een voordeel zijn voor pannenbakkerijen en timmerwinkels, maar dan zullen er minder huizen worden gebouwd.

'Van bloeiende welvaart - verzekert nu prof. Diepenhorst op bl. 16 - kan slechts sprake wezen in een land met een ruim arbeidsveld en op de uitbreiding daarvan stuurt protectie aan'. Belangrijker dan deze mededeeling omtrent het protectionistisch bestek ware het bewijs geweest, dat het beloofde land ook inderdaad bereikt wordt. Dit bewijs nu, dat de werkloosheid in beschermende landen het kleinste is, zijn onze protectionisten evenwel tot dusver schuldig gebleven en wat bekend is omtrent de landverhuizing uit die landen - een enkel staaltje daarvan gaf ik reeds en dit ware te vermenigvuldigen - maakt het waarschijnlijk, dat zij schuldenaren zullen blijven.

De bewering der vrijhandelaren daarentegen, dat bescherming op haar best verplaatsing van werkloosheid beteekent, dat wie zijn invoer stremt in zijn uitvoer zal worden gekastijd (in welk geval werkloosheid zal intreden o.a. in de uitvoer-industrieën), vindt in de bovenaangehaalde feiten steun.

Het nogal 'technische' in- en uitvoerargument hier in

den breede te bespreken, mag niet mijn bedoeling zijn. De heer Diepenhorst trouwens geeft in zijn geschrift ook slechts ‘enkele opmerkingen’ hierover ten beste.

De eerste daarvan, dat bij belasting op fabricaten voor invoer van dezulke invoer van halffabricaten en grondstoffen in de plaats zal komen, wordt door hemzelven tot haar jniste waarde herleid met de herinnering, dat, ‘dit op zichzelf moeilijk in staat (zal) zijn om de vermindering van den invoer geheel tegen te houden.’ Het spreekt als een boek, want fabricaten plegen een hoogere waarde dan halffabricaten en grondstoffen te vertegenwoordigen. Hij laat dan evenwel volgen: ‘Brengt protectie het gewenschte gevolg dan zal verhooging van koopkracht intreden en vermeerderde invoer van weeldeartikelen uit het buitenland zijn waar te nemen. De gang van zaken in Duitschland bevestigt zulks.’

Deze ‘gang van zaken in Duitschland’ bevestigt, als we zagen, inmiddels ook enkele andere, den heer Diepenhorst minder aangename, waarheden. En waarom, mag men vragen, laat hij den ‘gang van zaken’ in het nog sterker beschermende Frankrijk onvermeld?

Waarom ook in zijn bewijslevering vooropgesteld hetgeen juist te bewijzen viel: ‘brengt protectie het gewenschte gevolg’? Mr. Diepenhorst's tegenstanders *ontkennen* immers - en waarlijk niet zonder argumenten bij te brengen - dat protectie het gewenschte gevolg zal brengen!

Zijn tweede bedenking ontleent de anti-revolutionaire hoogleeraar aan mr. Treub: de invoer, zeg van steenkool, kan ook dalen bv. door ontginning der limburgsche mijnen; toch zal niemand daarin een nadeel zien. Het onderscheid evenwel is groot tusschen eenerzijds een spontane, niet geprotegeerde uitbreiding van het nationale arbeidsveld als een uitbreiding van ons mijnwezen ware, die op alle industrie, welke kolen behoeft, bevruchtend werken kan, omdat zij de strekking heeft den prijs van die grondstof te verlagen, en aan den anderen kant een kunstmatige uitbreiding van onze nijverheid, welke kapitaal en arbeidskracht van de spontaan, als de van nature beste, opgezochte beleggingsplaatsen weglokt naar steeën, die niet uit zichzelve een voldoend hooge opbrengst beloofden, een politiek van de broeikas, welke de strekking heeft de daarbinnen klaargestoofde vruchten

duurder te maken dan die van den kouden grond.

Ten slotte betoogt de heer Diepenhorst nog, dat enkel ‘waar alle kapitalen in binnenlandsche ondernemingen op productieve wijze belegd zijn en alle arbeidskracht in zoodanige bedrijven werkzaam is’, een nieuwe industrie zich niet anders dan op de puinhoopen van een andere verheffen kan. Ook hierbij evenwel ontbreekt wederom het bewijs - het in dit geval eenig afdoende - dat in vrijhandelslanden meer arbeidskracht onbenut blijft dan in beschermende staten.

Er zou voor de protectionisten veel gewonnen zijn, indien niet het duurdere brood, de duurdere klompen, de duurdere kleeren hun voor de voeten konden worden geworpen. Met andere woorden, wanneer het verwijt, een geheel averechtsche belastingpolitiek, eene met progressie in omgekeerde richting te volgen, een gedwongen winkelnering in het groot te scheppen, tot zwijgen kon worden gebracht.

Daartoe evenwel doen èn de officieele toelichting van den heer Kolkman èn de officieuze van den heer Diepenhorst slechts zwakke pogingen.

De regeering verwacht van de concurrentie een temperende werking op de prijsverhooging. Ontkennen doet ze haar aanstaande komst dus niet; de ervaringen in protectionistische landen opgedaan spreken dan ook een te duidelijke taal, evenals bv. het onaardig feitje dat de Staatsspoor opslag moest geven aan haar even over de duitsche grens, in Emmerik, wonende beambten.

Maar die concurrentie dan toch! Wat denken daarvan evenwel de te beschermen regeeringsvriendjes? Is die door het tarief op te roepen binnenlandsche mededinging hun welkom, waar de buitenlandsche hun een nachtmerrie was?

De *kans* op vermeerderde binnenlandsche mededinging bestaat natuurlijk. Waarom zij krachtiger zal werken dan tot nu de buitenlandsche deed, ja zelfs waarom even krachtig, is niet in te zien; veeleer laat zich, vooral in een klein land, na uitsluiting van buitenlandsche concurrenten een kartel- en trustvorming vreezen, die maar al te gereedelijk het tegendeel van lagere prijzen medebrengt.

Mr. Diepenhorst geeft èn de mogelijkheid van prijsstijging èn die van trustvorming toe. Doch hij ontkent, dat prijsver-

hooging van doeltreffende protectie het *noodzakelijk* gevolg is en dat voor ondernemersbonden beschermende rechten onverbiddelijke voorwaarde zijn.

Hier predikt hij, ook wat zijn aan den vrijhandel vasthoudend gehoor betreft, voor bekeerden.

De vrijhandelaren beweren niet, dat prijsverhooging op protectie volgt zoo zeker als de nacht op den dag: bloot dit, dat protectie in zich zelve de strekking tot prijsverhooging draagt en dat luidens de ervaring die strekking doorgaans verwezenlijkt wordt.

Noch houden zij vol, dat zonder protectie geen trust of kartel bestaanbaar is; zij weten wel beter; zoo is het hun o.m. niet onbekend, dat reeds nu hier te lande een kartel bestaat in de trouwens niet geheel onbeschermde zoutnijverheid.

En zij zullen wel geen bezwaar hebben om prof. Diepenhorst's meening te onderschrijven, dat ‘voor een beteekenende vlucht der ondernemersbonden... allereerst noodig (is) dat een betrekkelijk gering aantal producenten, over een niet te uitgebreid gebied wonend, zich met de vervaardiging van het product, waarvan men de voortbrenging wil regelen, bezig houdt’; echter zullen zij juist op dezen grond van meening zijn, dat trustvorming hier te lande in beteekenende mate zal worden vergemakkelijkt door beschermende rechten, die ons reeds ‘niet te uitgebreid gebied’, een gebied met in menigen tak van voortbrenging ‘een betrekkelijk gering aantal producenten’ in een toestand van meerdere afzondering zullen plaatsen tegenover het veel uitgebreider terrein der buitenlandsche mededinging met zijn in volstrekten zin groot aantal producenten.

Zij voorzien daarvan de mogelijkheid van abnormale prijsstijging; zij voorzien daarvan mede, alweer niet de zekerheid van, maar wel de kans op een zedelijk bederf als in het buitenland die ondernemersbonden wel hebben te aanschouwen gegeven.

En zij meenen, dat krachtens zijn eigen argumentatie hier de heer Diepenhorst aan hunne zijde behoorde te staan.

Theorie en ervaring sluiten zich aaneen ten betooge, dat bescherming zich uitbreidt als een olievlek. Daar is geen houden aan. Waarom wordt mijn buurman beschermd en

waarom word ik het niet? Maar bovenal, waarom beschermt men den een en benadeelt men den ander, door hetzij zijn grondstoffen duurder te maken, hetzij zijn arbeiders te nopen tot het vragen van hooger geldloon ter bestrijding van hun hoogere levenskosten?

Het duitsche tarief van 1879 bracht een hoog graanrecht; het meel werd duur en de duitsche meel-exporteurs klaagden: hun werd de mededinging op de buitenlandsche markt bemoeilijkt; besloten werd, bij uitvoer drawback te verleenen voor uit buitenlandsche tarwe gemalen meel; het bewijs echter van buitenlandsche herkomst bleek practisch niet te leveren, daar binnen- en buitenlandsche tarwe werd dooreengemengd; men hield toen op, de vraag te stellen of wel uit buitenlandsche tarwe het meel gemalen was, maar betaalde den drawback in alle gevallen; zoo kwam men langs lijnen van geleidelijkheid tot een aanvankelijk niet bedoelde uitvoerpremie op meel.

Prijsstijging prikkelt tot aanvoer van surrogaten. Ook die moeten dan belast worden. Zoo vroegen in Duitschland de stroopfabrikanten om een recht op honig.

Hier te lande dreigen duurder te worden talrijke artikelen van dagelijksch gebruik, als het brood, als gedroogde visch, sinaasappelen, vermicelli, azijn, klompen, matjes, meubelen, schoenmakerswerk, manufacturen, kleedingstukken, bedden, matrassen en dekens, klokken, messen en scharen, naalden en spelden, knoopen, haken en oogen. Van de materialen voor huizenbouw sprak ik reeds.

Kleine verhooginkjes altemaal, maar die, opgeteld, *wegen* op een arbeidersbudget.

Dit alles *moet* prikkelen tot steeds verder gaande bescherming, tot eindelijk de uitbreiding en verhooging der tariefposten tot staan komt.

Tot staan komt waar?

Daar, waar men met geen tarief van invoerrechten baat kan brengen: bij hen, die goederen voortbrengen, welke ter plaatse van verbruik moeten worden vervaardigd, zeer licht bederflijke artikelen bv., of waar uit anderen hoofde buitenlandsche mededinging is buitengesloten, bij courantendrukkerijen o.a.; bij den arbeid van onderhouds- en herstellingswerk; bij de lieden der vrije beroepen, bij ambtenaren

en pensioentrekkenden; bij de export-industrie ten slotte tenzij men naar duitsch exempel en met pieuze herinnering aan wijlen onze suikerpolitiek deze wil gaan helpen met een uitvoerpremie.

Ziehier groepen, en niet geheel onbelangrijke groepen naar men ziet, die door welk tarief van invoerrechten ook slechts kunnen worden geschaad.

Tot aan die grens wenschen voorshands de heeren Kolkman, Van Swinderen en Talma hun bescherming nog niet uit te strekken. Zij zullen hierom kwalijk kunnen ontkomen aan het verwijt, een nog veel grootere groep dan achter die uiterste grens gevestigd is onbeschermd en dus louter benadeeld te laten. Den landbouw bv., die zich op prijsstijging van zijn krachtwerktuigen mag voorbereiden. En den handel-drijvenden middenstand, die reeds aanstonds een klinkend protest deed hooren bij monde van de Algemeene Winkeliersvereeniging, welke den 16den Mei van dit jaar te Amsterdam met op één na algemeene stemmen het uitsprak, ‘dat door de aanneming dezer wet de belangen van den winkelstand in de hoogste mate worden geschaad,’ een protest dat behalve aan de haast volkomen eenstemmigheid der vergadering zijn kracht ontleent aan de werkelijk uitnemende inleiding, die de heer L.B.J. Gorris op de debatten gaf.

Het gaat hier intusschen om nog heel wat meer dan om een landbouw- en een middenstandsbelang.

Dit wetsontwerp van favorisatie dreigt in den ondernemersstand naijver te zaaien en verbittering.

Het verkleint daarenboven de kansen op vrede tusschen kapitaal en arbeid zienderoogen.

De harmonie tusschen deze twee sociale machten is een ideaal, dat wij in onze dagen, om nog eenmaal Thorbecke te citeeren, zeker niet kunnen vatten met de hand, maar dat toch niet verder dan op gezichtswijdte gelegen is. Lijkt het niet ergerlijke moedwil, de kans te willen braveeren, het geheel te verliezen uit het oog?

Met name zij, die de sociaal-democratische leer van den klassenstrijd een wetenschappelijk onding en voor de practijk van ons sociaal-politieke leven een vergift achten, hebben tegen deze proeve van fiscaal protectionisme hun sterkste verzet te stellen.

De becijfering toch van de gebeurlijkheden der naaste toekomst is een al zeer simpele rekensom.

Er zullen, willen we aannemen, werkgevers zijn, die méér verdienen en ten volle bereid worden bevonden om hun arbeiders te laten deelen in de protectie-winst. Die werklieden zullen wellicht er in slagen, zich langs dezen weg voor de kosten van hun duurder leven volledig schadeloos te stellen; gecompenseerd nadeel zal dan voor hen de wet-Kolkman beduiden, voordeel niet.

Er zullen andere werkgevers zijn, beschermd en dientengevolge met ruimer verdienste, maar niet genegen tot loonsverhooging, tot afstand van een deel der nauwelijks bevochten tarief-bate zonder welke het hun, benard door buitenlandsche mededinging, immers niet mogelijk was het langer te bolwerken.

En de derde groep van werkgevers zullen zij vormen, die loonsverhooging niet *kunnen* toestaan, omdat het nieuwe tarief hun òf geen winst òf zelfs verlies zal hebben gebracht.

Zullen de werklieden, in dienst bij enkel onwillige of wezenlijk onmachtige werkgevers, een poging om hun duurder leven op de patroonskas te verhalen achterwege laten?

Verscherpte loonstrijd over nagenoeg heel de linie van het bedrijfsleven, ziedaar een der zekerste gevolgen van het nieuwe tarief.

Andermaal zullen de conservatieven toonen, de ergste revolutionairen te zijn.

Het is geen toeval, dat in straf protectionistische landen als Frankrijk en Duitschland het socialisme sterk, dat het in vrijhandelsstaten als Engeland en Nederland betrekkelijk zwak is!

Ook met gevaren van zuiver moreelen aard dreigt dit wetsontwerp.

Men denke aan wat Gogel schreef: de smokkelarij zal toenemen en de eerbied voor de wet zal worden ondermijnd.

Belastingen zullen worden geheven, niet ter bevordering van het algemeene welzijn maar ter koestering van particuliere belangen. Want de verbruiker betaalt voor uitlandsche waar belasting aan de schatkist, maar voor inlandsche, door de protectie in prijs gestegen, aan den landgenoot.

Dat goede relaties in Den Haag geldelijk voordeel beloven,

zal spoedig van algemeene bekendheid zijn, tot schade van onze politieke zeden.

Geen andere slotsom past op dit alles dan dat er moet worden gevochten voor den vrijhandel ter wille van onze verhouding tot het buitenland, van onze ongestoorde economische ontwikkeling, van den socialen vrede in Nederland en van onze staatkundige moraliteit.

D. VAN BLOM.

De oplossing der islâm-quaestie in Nederlandsch-Indië.

Nederland en de Islâm, vier voordrachten gehouden in de Nederlandsch-Indische Bestuursacademie door Dr. C. Snouck Hurgronje, Hoogleeraar aan de Rijks Universiteit te Leiden. Leiden, 1911.

Gehouden voor de ambtenaren, aan wie de N.I. Bestuursacademie gelegenheid biedt tot hoogere ontwikkeling, vormen deze vier voordrachten in de eerste plaats een op stevigen historischen en theologischen grondslag gebouwd vertoog over de wijze waarop zij, die in Insulinde het gezag vertegenwoordigen, wèl zullen doen zich tegenover den Islâm te gedragen. Over het hoofd der ambtenaren heen richt echter de spreker zich tot regeering en natie. Zijn stem moet gehoord worden door een ieder, die in Indië belang stelt, neen, belang *behoort* te stellen, dus door elken Nederlander. Want het Islâm-vraagstuk, zooals deze spreker het stelt en behandelt, raakt aan het grootste en heiligste dat Nederland als natie te vervullen heeft: de verzekering der toekomst van *Nederlandsch*-Indië. Het zijn geen schoolsche theorieën die verkondigd worden, mooi voor de studeerkamer, onbruikbaar voor het practische leven. Kind van zijn tijd is prof. Snouck Hurgronje ook in dit opzicht dat hij, als een Treub en een Van 't Hoff, de vruchten van zijn vorschen dienstbaar wil maken aan het heil der gemeenschap. Moet daarbij het terrein der politiek worden betreden, niet hij die terugwijkt. Hij begrijpt dat de groote slag ten slotte op dát terrein zal moeten worden gestreden en zijn ideaal is hoog, zijn

overtuiging sterk genoeg om ook te midden van het krijgsgewoel ongerept te blijven. Zóó werden zijn voordrachten een bezield pleidooi voor de ‘ethische koloniale politiek’, in het bijzonder waar deze streeft naar het bevorderen van de associatie der Inlanders aan onze cultuur. In die associatie, zoo verkondigt de spreker met kracht van redenen en gloed van overtuiging, *in die associatie ligt de oplossing der Islâm-quaestie.*[1)]

I.

Hoe die *Islâm*, de onderwerping aan Allah en aan Hem alleen, als leer geworden, gegroeid en verbreid is; hoe hij, meer nog langs lijnen van geleidelijkheid dan met geweld, de overgroote meerderheid der bewoners van den indischen archipel tot belijders heeft verkregen; hoe hij zich ook in Indië vertoont als een stelsel dat het geheele leven van den mensch zoekt te beheerschen, maar dat, een vóór duizend jaar onwrikbaar vastgelegd geheel van beginselen en voorschriften vormend, lijdt aan een stroefheid die het met het leven van heden telkens in botsing doet komen; hoe die onwrikbaarheid eenerzijds zich verzet tegen ieder streven naar fundamenteele herziening van het stelsel, andererzijds ook voor de geloovigen vaak de noodzakelijkheid doet ontstaan om af te wijken van voorschriften die al te zeer met de eischen van het moderne leven strijden; hoe deze onvermijdelijke tegenspraak tusschen leer en leven telkens aanleiding geven kan tot gevaren die alleen met kennis, geduld en voorzichtigheid te voorkomen of af te wenden zijn; hoe daaruit echter tevens de mogelijkheid voortvloeit om, met vermijding van alles wat religieuze gevoelens zou kunnen kwetsen, bevrediging te brengen van nieuwe behoeften die zich ook in een mohammedaansche maatschappij doen gevoelen; hoe dit laatste te gemakkelijker vallen zal in een land als Nederlandsch Indië, waar onder een groot deel der Mohammedanen de beginselen van het stelsel van den Islâm nog weinig diepe wortels hebben geschoten, mits daarvan dan ook partij worde getrokken ‘voordat nog de aan wezenlijke beschaving vijandige elementen,

1) Blz. 83.

die den Islâm als een uit haar middeleeuwsche periode overgebleven kwaal aankleven, gelegenheid vinden op de dusver gespaarde Inlanders in te werken'[1] - dit alles en nog veel meer wordt in de eerste twee voordrachten uiteengezet. Zij vormen een compendium van gegevens en wenken, in de hoogste mate nuttig voor hen ten wier behoeve zij in de eerste plaats moesten strekken, voor onze bestuursambtenaren.

De twee volgende, schoon onafscheidelijk aan haar voorgangsters verbonden, hebben een meer algemeene strekking. Hoe behoort de nederlandsche koloniale regeering en hoe behoort Nederland tegenover de Mohammedanen in N. Indië te staan? Antwoord: vóór alles verdraagzaam en beslist. De overheid geve zich rekenschap van den inhoud van het stelsel des Islâms. Zij zal bevinden dat daartoe behooren: geloofsdogmata en zuiver godsdienstige voorschriften jegens welke zij neutraal moet blijven. Maar zij zal daarin ook ontdekken *politieke* elementen, ten opzichte waarvan neutraliteit moet worden buitengesloten omdat die elementen de strekking hebben, een ander gezag boven het hare te plaatsen. Tegenover de meening, door mohammedaansche schriftgeleerden verkondigd, dat de sultan van Turkije, als chalief, als bestuurder van het gansche door den Islâm ingenomen gebied, moet worden beschouwd, terwijl de overige koningen en keizers der aarde òf zijn vazallen òf zijn vijanden zijn, plaatse onze regeering den strengen eisch om Nederlands gezag als het hoogste in Indië te erkennen en te eerbiedigen. In het bijzonder stelle zij dien eisch aan allen die door ambt of bediening met haar in eenigerlei betrekking staan. Hier moet volstrekt klare wijn worden geschonken. Geen verkondiging van chalifaatstheorieën derhalve en evenmin van theorieën betreffende het ten nauwste met de leer van het chalifaat samenhangende *panislamisme.* Is het *klassieke* panislamisme, dat de onderwerping der geheele wereld aan het gezag van den Islâm nastreeft natuurlijk ten eenen male verwerpelijk voor elke niet-moslimsche overheid, ook in zijn gemoderniseerden vorm 'van onderlinge aaneensluiting aller Moslims om onder leiding van het chalifaat, dat wil zeggen van den invloedrijksten mohammedaanschen vorst,

1) Blz. 25.

te bevorderen al hetgeen zij in hun gemeenschappelijk belang achten, ook in dien vorm is het voor een niet-mohammedaansche regeering volstrekt onaannemelijk, en verdient het onvoorwaardelijke bestrijding.[1)]

Niet minder beslist behoort de regeering te staan tegenover de leer van den *heiligen oorlog*. Men paaie zich niet met de door sommige geleerden uitgesproken meening dat die leer, die verbreiding van den Islâm door maatregelen van geweld voorschrijft, op een misverstand zou berusten. Er mogen enkele moderne Mohammedanen zijn die meenen dat het in den geest der openbaring is, uitbreiding van het geloof alleen door overtuiging te erlangen, de groote menigte der geloovigen, voorgegaan door de schriftgeleerden, denkt er anders over. Volgens hen mag de oorlogstoestand niet als geeindigd worden beschouwd vóór de onderwerping der gansche wereld aan den Islâm bereikt is, al rust dan de verplichting tot het voeren van den strijd meer op de gemeente in haar geheel dan op elken geloovige in het bijzonder.

Wij hebben hier dus te doen met leerstukken die beslist vijandig zijn aan elke niet mohammedaansche overheid en welker verkondiging zulk een overheid uit zelfbehoud verplicht is tegen te gaan. Zij zal dit met te zekerder uitslag kunnen doen naarmate zij, in alle gevallen waarin haar eigen bestaan niet op het spel staat, krachtiger van haar ernstig streven naar verdraagzaamheid, naar eerbied voor de godsdienstige overtuiging der Moslims doet blijken. Door aldus te handelen en daarbij tevens alle wegen open te houden, die de Mohammedanen kunnen leiden tot *maatschappelijke* ontwikkeling, zal de overheid, met volkomen behoud van haar niet-mohammedaansch karakter, op den duur tòch de achting verwerven van niet geheel door geloofsijver verblinde Moslims die zullen inzien en erkennen dat haar houding bestuurd wordt door rechtvaardigheid Want dat déze het langste duurt weten zij even goed als wij. ‘In de geheele mohammedaansche wereld’, leert prof. Snouck ons, ‘kent men gezag toe aan de uitspraak: “Een koninkrijk kan wel van duur zijn bij ongeloof, maar niet bij ongerechtigheid.”’[2)]

1) Blz. 69.
2) Blz. 77.

II.

Men zal intusschen begrijpen hoe diep het vertrouwen op de gerechtigheid van den ongeloovige bij den Moslim moet doordringen om hem niet alleen in het onvermijdelijke te doen berusten, maar hem dat onvermijdelijke tevens te doen erkennen als iets dat *goed* voor hem is. En dien weg moet het uit. 'Niet de voorheen zoo geprezen rust is ons doel, maar beweging. Ons gezag zal zijn rechtvaardiging moeten vinden in de opheffing der Inlanders tot een hooger peil; onder onze leiding moeten zij onder de volken de plaats gaan innemen, waartoe hun aanleg hen in staat stelt.'[1)] Dan toch zal het den Inlanders mogelijk worden zelve partij te trekken van onze cultuur, instede van alleen de onmisbare medewerkers te zijn van anderen, die ten slotte met het profijt, materiëel en ideëel, gaan strijken; dan zal hun een meer beteekenisvolle plaats kunnen worden toegedacht, zoowel in het economische leven als in bestuur, rechtspraak, wetenschap, verzorging van maatschappelijke belangen; dan zullen de meer ontwikkelde Inlanders de leiders en voorgangers kunnen worden van de minder ontwikkelden en de krachtigste factoren vormen voor den geleidelijken vooruitgang in stoffelijken en geestelijken zin van de geheele inlandsche samenleving; dán zullen de kleine luiden de waarheid kunnen ervaren van het diepzinnige woord: 'soort over soort, dát is genade.'

Er moet dus gestreefd worden naar *associatie der Inlanders aan onze cultuur.* Die cultuur toch is het beste wat wij hebben. Zij heeft ons in staat gesteld aan ons eilandenrijk een bestuursorganisatie te verleenen die alles van dien aard dat voorheen in werking was in heilzaamheid voor land en volk achter zich laat. Zij heeft ons de wegen doen vinden langs welke de volksgezondheid aanmerkelijk verbeterd en de voorwaarden voor een gestadigen aanwas van het zielental vervuld konden worden. Zij heeft het mogelijk gemaakt dat het verkeer tusschen de verschillende deelen van het koloniaal gebied en van het koloniaal gebied met de wereld daarbuiten een ontzagwekkenden omvang verkreeg. Zij heeft door de met behulp van haar methoden

1) Blz. 78, 79.

gedreven land- en mijnbouw aan den grond schatten ontwoekerd, waarvan te voren de stoutste oostersche verbeelding nooit had kunnen droomen. Dat alles heeft onze cultuur in Indië gedaan. Maar den Inlander kwam daarvan weinig anders ten goede dan een beter ingericht bestuur met zijn schaduwkanten van dikwijls kwellende overheidsbemoeienis en niet zelden bovenmatige belastingen. De tastbare materieele voordeelen van onzen beschavenden invloed bepaalden zich in hoofdzaak tot de ruimere gelegenheid die den kleinen man werd geboden om een door de concurrentie steeds tot het minimum beperkte vergoeding voor zijn producten, zijn grond en zijn arbeid te verwerven. Uit de hoogere klassen der bevolking kwamen geen ondernemers, geen bedrijfsleiders naar voren en zij die op ander gebied - vooral op dat der geneeskunde - zich tot het peil van het westersche weten wisten te verheffen, behooren tot de schaarsche uitzonderingen. Waarom? Mist de Inlander aanleg voor onze cultuur, stuit zij hem tegen de borst? Het een als het ander wordt wederlegd juist door die schaarsche uitzonderingen, welke in *dit* geval niet ter bevestiging van een hypothetischen regel zouden mogen worden aangemerkt omdat zij kunstmatig verkregen uitzonderingen zijn. De waarheid is dat de Inlander tot dusver nog maar in zeer onvoldoende mate in de gelegenheid gesteld is de westersche cultuur in zich op te nemen. De waarheid is óok dat hij tegenover die cultuur volstrekt niet vijandig staat, maar het integendeel als een voorrecht beschouwt haar deelachtig te kunnen worden.

'Hetgeen andere koloniale mogendheden met veel moeite aan haar onderdanen trachten op te dringen: een opvoeding, die hen geschikt maakt om op hun wijze het leven hunner overheerschers mee te leven, dat wordt van ons op Java en in een deel der Buitenbezittingen door de inheemsche bevolking afgesmeekt. Zou het niet een onuitwischbare schande zijn voor ons koloniaal bestuur, indien wij die geestelijke goudmijn lieten liggen, zooals een concessionaris zonder kapitaal, die zijn zaakje schijnbaar aan den gang houdt, totdat een energiek syndicaat het van hem komt overnemen?'[1)]

Er is reden tot het stellen van deze scherpe vraag. Tegen-

1) Blz. 83.

over den drang naar westersche kennis, die zich vooral sedert den aanvang der 20e eeuw in ons Indië openbaarde, staan onze bestuurders nu eens vijandig, dan weder weifelend, zelden metterdaad aanmoedigend. Naar het oordeel van prof. Snouck zouden de scharen dergenen die de voortrekkers volgden nog veel grooter zijn 'indien niet te diep ingewortelde behoudzucht der europeesche bureaucratie den stroom voorloopig weer had gestuit'.[1] Wel ontbrak het niet aan 'officieele uitingen van ingenomenheid en aanmoediging van de intellectueele beweging'[2], maar wanneer de woorden in daden moesten overgaan bleef de teleurstelling in den regel niet uit. Inlandsche jongelieden werden met zekere ingenomenheid toegelaten tot het examen voor den burgerlijken dienst, maar, na het met uitnemend gevolg te hebben afgelegd, òf bij een anderen diensttak opgeborgen, òf, na lang wachten, in plaats van bij het europeesch bij het inlandsch bestuur benoemd.[3] Anderen, die in de rechten of voor ingenieur wenschten te studeeren maar vooraf gaarne wilden weten of zij na voltooiing van hun studiën in den staatsdienst zouden kunnen worden geplaatst, mochten na lang wachten nog niet eens een bevredigend antwoord erlanlangen. Een voor Inlanders opgerichte rechtsschool werd door de regeering aan verkwijning prijsgegeven door het onverantwoordelijk verzuim 'om de vooruitzichten der geslaagde kweekelingen dezer instelling behoorlijk te regelen'.[4]

Het zijn slechts enkele voorbeelden die prof. Snouck noemt. Ieder die persoonlijk wel eens iets uitstaande heeft gehad met uitingen van 'den snel toegenomen drang der inlandsche wereld naar hoogere geestesontwikkeling'[5], zal de zwarte lijst met staaltjes kunnen aanvullen. Zoo weet ik, onder meer, iets van een na zorgvuldige voorbereiding en overleg met den toenmaligen minister van Koloniën reeds in 1909 ontworpen

1) Blz. 80.
2) blz. 81.
3) Blz. 81, 82. Prof. Snouck pleit hier *niet* voor de opneming van Inlanders in het europeesch bestuurcorps. Hij keurt echter de door bedoelde Inlanders ondervonden behandeling ten sterkste af omdat *zij* in de meening moesten verkeeren dat tegen deze opneming geen bezwaar bestond. Men vergelijke ook *Insulinde's Toekomst* in *de Gids* van Juli 1908, blz. 76.
4) Blz. 82.
5) Blz. 81.

studiefonds ten behoeve van begaafde Inlanders dat, niettegenstaande zeer belangrijke geldsommen daarvoor beschikbaar waren gesteld, nog altijd niet in werking is kunnen treden omdat sedert Februari 1910 tevergeefs gewacht wordt op de officieele instemming der regeering met de onderhands reeds goedgekeurde grondslagen van het plan! Trouwens, dergelijke traagheid is geheel in overeenstemming met het getalm der regeering om de regelen vast te stellen naar welke aan hooger ontwikkelde Inlanders een belangrijk aandeel in den staatsdienst behoort te worden verzekerd. 'De indische regeering màg aan de departementen van Binnenlandsch Bestuur en van Onderwijs geen rust gunnen, voordat zij de hiermede samenhangende vraagstukken tot een bevredigende oplossing hebben gebracht'.[1] Maar tot dusver bleek nòch van aansporingen in dien geest nòch van resultaten, ofschoon reeds in het najaar van 1908 door minister Idenburg werd verklaard dat de oplossing *moest* worden gevonden.[2]

'Wat deze dingen nu eigenlijk met de Islâmquaeste van Nederland te maken hebben? Niets minder dan alles. De eenig ware oplossing van dat probleem ligt in de associatie der mohammedaansche onderdanen van den nederlandschen staat aan de Nederlanders. Gelukt deze dan bestaat er geen Islâm-quaestie meer; dan is er genoeg eenheid van cultuur tusschen de onderdanen der Koningin van Nederland aan het Noordzeestrand en die van Insulinde om aan het verschil in godsdienstige belijdenis zijn politieke en sociale beteekenis te ontnemen. Moest zij mislukken dan zou de onvermijdelijk toenemende intellectueele ontwikkeling der Indonesiërs hen noodwendig hoe langer hoe verder van ons afvoeren, want dan zouden anderen dan wij de leiding in handen krijgen.'[3]

Nederland houde het zich voor gezegd en ontwake uit zijn dommel vóór het te laat is.

III.

De machtigste middelen ter bevordering van die heilzame associatie zijn opvoeding en onderwijs. De ondervinding in

1) Blz. 95.
2) In de zitting der Tweede Kamer van 10 November 1908. Handelingen II, blz. 361.
3) Blz. 83.

andere mohammedaansche landen, in Turkije, in Egypte, in Syrië, leert dat, onder den invloed van deze factoren, de moslimsche maatschappij voortschrijdt in de richting der moderne cultuur. In Insulinde, en in het bijzonder op Java, zal dit proces nog zooveel zekerder en sneller kunnen werken, omdat wij daar te doen hebben met een bevolking die reeds sedert eeuwen gewoon is, zich met zeer uiteenloopende rassen en beschavingen te verstaan en die gaarne het voorbeeld volgt van haar op hun beurt tegenover het vreemd gezag tot volgzaamheid gezinde hoofden. Slechts worde daarbij steeds in het oog gehouden, dat het opnemen van nieuwe (westersche) cultuur-elementen in de inlandsche levensbeschouwing alléén mogelijk zijn zal 'wanneer maar theoretische bestrijding van de godsdienstige basis achterwege blijft.'[1)] Niets is onverstandiger en gevaarlijker dan te redeneeren als een door prof. Snouck niet genoemd maar vaak aangeduid parlementslid en sommige overijverige zendingsvrienden die, het meerendeel der inlandsche Mohammedanen tot heidenen of pantheïsten verklarend, betoogen dat op dezen met regeeringsteun maatregelen behooren te worden toegepast die men tegenover Mohammedanen niet zou willen of durven nemen. Door aan dergelijke adviezen het oor te leenen zou een christelijke regeering het tegendeel bereiken van wat beoogd werd: zij zou aanleiding geven tot fanatiek verzet.[2)] Want al de Inlanders, die bedoelde afgevaardigde met een breed gebaar buiten den Islâm zou willen stellen, beschouwen zich zelven wel degelijk als Mohammedanen. Zelfs in de streken waar het leven van den kleinen man maar weinig beheerscht wordt door leer en wet van den Islâm, en de oud-aniministische begrippen, min of meer gewijzigd door het vóor den Islâm ingedrongen Hindoeïsme, hun invloed nog krachtig doen gevoelen, noemt, met zeer geringe uitzonderingen, de geheele bevolking zich mohammedaansch.[3)] Mocht deze waarheid ooit worden voorbijgezien en getracht worden in dergelijke streken zendingsmethoden te gaan toepassen die onder de animisten der Buitenbezittingen wellicht aanbeveling kunnen verdienen, men kan er zeker van zijn dat van 'schriftgeleerde' moham-

1) Blz. 79.
2) Blz. 25.
3) Blz. 24.

medaansche zijde de bevolking aan haar geloofsplichten zal worden herinnerd op een wijze en met gevolgen die niet bevorderlijk zouden zijn aan de bevestiging van het nederlandsch gezag.

Verdraagzaamheid blijft dus de boodschap en deze vindt op onderwijsgebied haar uitdrukking in een gezonde, die verdraagzaamheid-zelve aankweekende neutraliteit ten aanzien van de religie. Nederlands mohammedaansche onderdanen verschillen ook hierin van vele hunner mede-onderdanen aan déze zijde der aarde, dat zij een geestelijke ontwikkeling mogelijk achten en begeeren die geheel ligt *buiten het gebied van den godsdienst.*[1] Laat ons daarvoor dankbaar zijn want, ware het anders, 'de school met den Qoerân' zou er de onvermijdelijke volksschool zijn. Maar dan ook niet dwingen en dringen in een richting, die ten slotte aan de zaak der zending meer kwaad dan goed zou doen.

Hiermede is niet gezegd dat alle medewerking van de zending in het belang der associatie der Inlanders aan onze cultuur moet worden versmaad. Er zijn gelukkig ook *verstandige* zendingsvrienden, die zich aanvankelijk tevreden stellen 'met den *christelijken geest* onder hen die van de *leer* des Christendoms nog niet gediend zijn.'[2] Konden zendingsscholen verrijzen waar het onderwijs door dien *geest* gedragen werd, maar waar overigens ten opzichte van godsdienstige vraagstukken een stricte neutraliteit in acht werd genomen, welke voorstander der associatie-idee zou dit niet toejuichen? Van nog meer belang zou het zijn indien van zendingszijde kon worden medegewerkt aan het uitzoeken van eenvoudig levende christelijke gezinnen, waarin inlandsche jongelieden die europeesche scholen bezoeken tegen matige betaling kunnen worden opgenomen en zich kunnen gewennen 'aan het leven in een atmosfeer, waar de practische geest van het Christendom heerscht, *zonderdat de leer aan andersdenkende huisgenooten wordt opgedrongen.*'[3]

Prof. Snouck meent 'dat de missie hier een veel belovend arbeidsveld zou vinden' en ik ben het volkomen met hem eens, maar tevens twijfel ik of de vervulling van de zoo terecht door hem gestelde voorwaarde in gemoede mag

1) Blz. 89.
2) Blz. 92.
3) Blz. 93, cursiveering van mij.

worden verwacht. De voorteekenen zijn althans niet gunstig. Mag men op een dagbladverslag afgaan dan heeft het in verkiezing jongste lid der Tweede Kamer, dr. Scheurer, onlangs te Nijmegen den heiligen oorlog tegen Mohammedanisme en Animisme gepredikt en daarbij verkondigd, dat de vorderingen van de westersche cultuur *zonder* Christendom aan Indië geen zegen kunnen brengen.[1)] Wie zóo denken en gevoelen kunnen bezwaarlijk medewerkers zijn aan de 'wel politieke en nationale, geen religieuze associatie'[2)] die door prof. Snouck als een bereikbaar doel wordt aanbevolen.

De Nederlanders die voor zulk een associatie wèl gevoelen en die begrijpen dat niet àlles van de zijde der regeering kan worden verwacht, mogen het dus niet uitsluitend op de zending laten aankomen, maar zullen zelf de handen uit de mouwen moeten steken. Bestaande vereenigingen dienen te worden gesteund of nieuwe opgericht die, met inachtneming van de door prof. Snouck gegeven wenken, de opvoeding van inlandsche jongelieden en meisjes liefst in degelijke europeesche gezinnen tegen matige betaling verzekeren en aan begaafde Inlanders de gelegenheid bieden hun studiën in Nederland te voltooien. Op die wijze zouden breede scharen van Nederlanders aan de oplossing der Islâmquaestie in Indië kunnen medewerken. Klinkt het al te utopistisch indien de verwezenlijking van dit denkbeeld als mogelijk wordt verondersteld? Misschien niet, indien in herinnering wordt gebracht dat voor de verwezenlijking van een ander, ongetwijfeld ook schoon maar bij lange niet een zóo wijd perspectief openend denkbeeld als de associatie der Inlanders aan Nederland, dat voor de stichting van een *Koloniaal Instituut* te Amsterdam in betrekkelijk korten tijd meer dan een millioen kon worden bijeengevonden. Welk een nut, welk een schoon en echt-nationaal, goed werk zou kunnen worden gesticht met een tweede millioen, geschonken door vrienden van Insulinde om naar de inzichten van prof. Snouck aan de zaak der associatie te worden dienstbaar gemaakt!

1) Verslag der op Hemelvaartsdag te Nijmegen gehouden jaarvergadering van den Nederl. Bond van Jongelings-vereenigingen op gereformeerden grondslag. *Alg. Handelsblad*, 26 Mei 1911 (ochtendblad).

2) Blz. 85.

IV.

Kan in zaken van opvoeding een groote kracht uitgaan van bijzondere personen die moreelen en financieelen steun verleenen, in zaken van onderwijs zal het leeuwendeel der taak op de overheid moeten blijven rusten. Zij vervulle die taak met onbekrompenheid en beslistheid, het groote doel: de politieke en nationale associatie der Inlanders aan Nederland, geen oogenblik uit het oog verliezend. Ook indien zij, in uitzonderingsgevallen, het geven van onderwijs toevertrouwt aan bijzondere personen of instellingen, blijve zij waakzaam en voorkome alles wat aan de begeerde associatie schade zou kunnen doen. Met name verhoede zij dat de mohammedaansche Inlander 'zich wegens gebrek aan plaats op andere scholen of om finantieele redenen genoopt ziet, zijn kinderen te zenden naar een christelijke school, *waar het deelnemen aan het godsdienstonderwijs voor alle leerlingen verplicht is.*'[1] Want men kan er zeker van zijn dat een dergelijke gewetensdwang, ook al leggen de ouders der schoolgaande kinderen door den nood gedrongen zich schijnbaar daarbij neder, 'weldra een voor de zaak der associatie hoogst bedenkelijken tegenstand zou doen ontstaan.'[2]

Overigens zorge de overheid dat de beste europeesche onderwijsinrichtingen in Indië toegankelijk zijn voor de Inlanders die naar westersche cultuur streven en dat hun daarbij niet, zooals maar al te vaak geschied is, kunstmatige staketsels in den weg worden gesteld. Uit den aard der zaak vindt men de hier bedoelde Inlanders hoofdzakelijk in de hoogere klassen der inlandsche maatschappij. Naar het oordeel van prof. Snouck dienen deze klassen vooreerst in het oog te worden gevat, óok om, dus doende, de mannen te vormen die ons later den weg kunnen wijzen langs welken de kleine man tot een hoogeren graad van beschaving zal worden gebracht.[3]

Een pleidooi dus voor de opvoeding, om te beginnen 'van boven af'. Ik voor mij, al voel ik alles voor de redenee-

1) Blz. 87, cursiveering van prof. Snouck.
2) Blz. 88.
3) Blz. 89, 90.

ring die hier gevolgd wordt, zou, nu wij met het volksonderwijs in Indië zoo verbazend in de achterhoede zijn, toch ongaarne verslappen in de pogingen om de zaak óok ‘van onderop’ in werking te brengen, al moet daarbij dan groote voorzichtigheid worden betracht. Zeker doet men goed, ter voorkoming dat teleurstelling ontmoediging bare, zijn verwachtingen ten aanzien van inrichtingen als de onlangs opgerichte desascholen, niet al te hoog te spannen, maar er is niettemin, naar mij voorkomt, iets beters van te voorspellen dan ligt opgesloten in de verzekering dat zij wel geen kwaad zullen doen.[1)] De groote toeloop naar die zeker nog onvolmaakte schooltjes in verschillende streken van Java is een bewijs dat ook onder de massa des volks de drang naar ontwikkeling zich doet gevoelen en de ondervinding met soortgelijke hoogst bescheiden inrichtingen in Atjeh verkregen mag doen aannemen dat dáár in elementair volksonderwijs een krachtig middel is gevonden om te komen tot de zoo lang begeerde pacificatie.[2)].

Intusschen moet erkend worden dat het streven naar associatie zijn voornaamste arbeidsveld dáar vindt, waar de mogelijkheid dier associatie als het ware voor het grijpen ligt, te weten onder de hoogere klassen der inlandsche samenleving, onder welke de geesten het meest gerijpt zijn en de neiging tot onze cultuur zich met volle bewustheid bij velen doet gevoelen. De lezing van prof. Snouck's voordrachten moet bij den onbevooroordeelden lezer wel de overtuiging wekken, dat een voortzetting van de nog maar altijd gevolgde weifelende, schriele, àfhoudende regeeringspolitiek ten opzichte van de geestelijke beweging onder deze klassen lijnrecht ingaat tegen het algemeen belang. Want er is *periculum in mora.* ‘Men stelle de zaak niet voor’, aldus prof. Snouck, ‘alsof wij ons nu nog bij een kruispunt in de ontwikkelingsgeschiedenis van de Indonesiërs bevonden, en de beslissing, of het verder links of rechts zal gaan, van den wil van onze regeering afhankelijk ware. Het proces is begonnen zonder dat de regeering of het volk van Neder-

1) Blz. 90.
2) Men zie hierover de mededeelingen van den heer H. van Kol in *De Locomotief* van 21 April jl. en in *Het Volk* van 20 Mei jl.

land het uitlokten, ja deels in weerwil van officieuzen tegenstand. Het is niet de vraag of de voor hooger ontwikkeling meest toegankelijke deelen der bevolking van den archipel ons op intellectueel gebied al of niet op zijde zullen streven, de vraag is alleen nog of de voortzetting der krachtig begonnen beweging zal geschieden met onze medewerking en onder onze leiding, dan wel in weerwil van onzen tegenstand, en dan onder leiding van anderen, die zich niet lang zullen laten wachten. Mij dunkt, het antwoord op deze vraag kan geen onderwerp eener langdurige discussie zijn.'[1)]

Volkomen juist. Er is echter een gevaar - in Nederland, waar het gaat om indische aangelegenheden, helaas niet denkbeeldig - te weten dat er in het geheel niet zal worden gediscussieerd en de zaak gelaten zal worden zooals zij is. Alleen een krachtige uitspraak van de publieke opinie, die haar invloed onwederstaanbaar op de regeering doet gevoelen, zal het onheil kunnen afweren dat de man der wetenschap als dreigend heeft aangewezen. Alle kleinzieligheid en kleinmoedigheid zal daarbij in den ban moeten worden gedaan; alle wilskracht gericht op verwezenlijking van wat de associatie bevorderen en op vermijding van wat haar belemmeren moet. Want - dat ook zij die een christelijke koloniale staatkunde voorstaan dit toch vooral niet vergeten - in die associatie ligt de oplossing der Islâm-quaestie. In haar ligt tevens het antwoord op de vraag naar de rechtvaardigste dus beste en op den duur, ook voor het moederland, meest practische koloniale politiek.

C.TH. VAN DEVENTER.

1) Blz. 96.

Goethe als vergelijkend anatoom.

'I have seen as bright a circle of beauty at the "chemical lectures" of Rouelle as gracing the court of Versailles. Petit lectured on "astronomy" to crowded houses and among his listeners were gentlemen and ladies of fashion, as well as professional students', zoo schreef Goldsmith in 1755 van uit Parijs.

Buffon had met zijn schitterenden stijl, met zinnen, die voor iedereen duidelijk waren, door het kiezen van een vorm, die verried, dat de schrijver woonde op een prachtig buiten en dat zijne hand bedekt was met het fijnste kant, de natuurwetenschappen in de mode gebracht. De dichter Voltaire dreef op kasteel Cirey 'Physica en wiskunde' met zijne vriendin, de bekoorlijke Markiezin du Châtelet. Rousseau, de paedagoog en philosoof, correspondeerde met adellijke dames over plantkunde. Deze brieven werden zoo beroemd, dat zij in tal van uitgaven verschenen en in verschillende talen werden overgezet. De kostbaarste natuurkundige plaatwerken lagen ook in de huizen der rijke kooplieden van Amsterdam, die op hunne buitens planten en vreemde dieren kweekten. De meeste vorstelijke personen hadden natuurwetenschappelijke verzamelingen; hooge ambtenaren volgden hen na in het verzamelen van rariteiten; nieuwe wetenschappelijke werken werden aan zulke invloedrijke personen opgedragen.

Dat veelbelovende natuuronderzoekers van vorsten een vast jaargeld ontvingen of dat men hunne buitenlandsche reizen steunde, was een gewoon verschijnsel en behoorde bij

den vorstelijken luister. Tal van tijdschriften kwamen op, vooral in Duitschland en het is merkwaardig hoe vele adellijke grondbezitters, ambtenaren en predikanten onder de medewerkers gevonden werden. De professioneele natuuronderzoekers vonden het blijkbaar niet vreemd, dat hunne verhandelingen door die van amateurs omlijst werden.

Zulke tijden zullen nimmer terugkeeren! Die toestanden waren een gevolg van het lage peil, waarop de natuurwetenschappen toen ter tijd stonden, waardoor het mogelijk was, dat een amateur met geringe kennis kon medewerken, zelfs nieuwe feiten kon aanbrengen, ja gewichtige ontdekkingen doen. Dit dient men in 't oog te houden, zoo men er zich over verwondert, dat een man als Goethe, minister van het hertogdom Saksen-Weimar, dichter en philosoof, tevens natuuronderzoeker zijn kon. Men toont de geschiedenis der wetenschap niet te kennen, zoo men op lezingen, wat maar al te dikwijls gebeurt, zijne toehoorders gaarne verbaast, door er op te wijzen, dat deze of gene beroemde man uit den ouden tijd eenige vakken gelijktijdig of ook de geheele wetenschap beheerschte. Wie heden één vak grondig beheerscht, weet meer dan zij wisten; al neemt dit niet weg, dat die mannen der 18e eeuw door hunne veelzijdigheid veel interessanter menschen schijnen te zijn dan onze tijdgenooten.

Een andere fout is, zoo men, besluitende naar het heden, meent, dat de vakmannen van de 18e eeuw met minachting neerzagen op die predikanten, dokters, ambtenaren en adellijke heeren, die in hun vak wilden meepraten.

Goethe heeft er, doordien elke aanteekening en elk briefje van hem bewaard bleef, ten zeerste toe bijgedragen deze verkeerde opvatting ten zijnen opzichte te vestigen. Hij beklaagt zich telkens, vooral in zijne gesprekken met Eckermann, over de hem tegenwerkende geleerden en overstelpt hen met spot. Hij was te zeer ingenomen met zijn eigen werk om in te zien, dat het in de eerste plaats aan den aard zijner kleurentheorie lag, zoo men een Newton hooger stelde dan hem. Ook over de anatomen klaagde hij niet minder. Zoo wij er evenwel op letten, hoe gezien zijn vriend Merck in eigen land, Nederland en Frankrijk was, alhoewel hij niet minder dan Goethe een amateur genoemd mocht worden, zoo voelen wij, dat men Goethe niet als ‘den amateur’,

maar om andere redenen bestreden moet hebben. Naar deze zullen wij hebben te zoeken; maar tevens hebben wij ons af te vragen: waarom Goethe ook in zijn tijd warme verdedigers vond, afgezien van de door hem voorgestane richting. De universiteit te Jena werd en wordt door eenige kleine vorstendommen onderhouden, waarvan Weimar het voornaamste was. Daar was Goethe ‘minister’, speciaal belast met de zorg voor kunsten en wetenschappen en dientengevolge ook Curator dezer Hoogeschool. Hij oefende dus grooten invloed uit, niet alleen op de benoemingen van hoogleeraren en andere docenten, maar ook op hunne toen nog weinig vaststaande salarissen, op de verbetering der leermiddelen, gebouwen, musea, in 't kort op alles, wat voor eene hoogeschool belangrijk is. Goethe was zeer zeker een voorbeeldig Curator, die zeer veel voor deze hoogeschool tot stand bracht. Hij was daar dan ook zoo gaarne, dat hij er eene eigene kleine woning had; daar genoot hij van den opwekkenden omgang met vele geleerden en vond hij voor vele denkbeelden warme belangstelling, die hij te Weimar moest missen. Het zal niemand bevreemden, dat een minister, die er eene eigene wetenschappelijke overtuiging op na houdt, bij voorkeur mannen aanstelt, die zijne denkbeelden deelen; maar zoo nu diezelfde personen wederkeerig hoog opgeven van het wetenschappelijk werk van hun Curator en minister, dan is dit al even natuurlijk. Wij evenwel moeten eenerzijds, lettende op deze omstandigheden, een oordeel over Goethe, komende uit Jena, met zeker voorbehoud aanvaarden (zooals dat van Loder, Nees van Esenbeek, Voigt), terwijl wij anderzijds bedenken, dat ook andere jongere geleerden, die nog niet te Jena waren, maar wellicht op eene aanstelling daar hoopten, bij den machtigen minister trachtten in 't gevlei te komen door mooie recensies te geven van zijn werk.

Kwam Goethe met studie-doeleinden naar Jena, dan sprak het van zelf, dat alle hulpmiddelen, die de hoogleeraren verschaffen konden, hun kennis en hun raad geheel te zijner beschikking werden gesteld. Reeds hierdoor was het hem gemakkelijker dan anderen om veel omvattend te zijn. Wellicht deelde hij daarbij ook in het lot der vorsten, die men liever vleit dan tegenspreekt.

De Plant- en dierkunde, vooral de laatste, werden toen

ter tijd beheerscht door een denkbeeld, dat wel reeds oud was, maar waaraan men toen nieuw leven begon in te blazen. Reeds de anatomen der 17e en 16e eeuw hebben geweten, dat alle gewervelde dieren zekere overeenkomst van bouw vertoonen, dat de vogel ongeveer dezelfde beenderen heeft als de mensch, dat die overeenkomst zelfs zoo ver kan gaan, dat dier of mensch schijnbaar geheel onnutte deelen kunnen bezltten, die bij andere dieren wel van nut zijn. Daar trad dus de eenheid sterker op den voorgrond dan de nuttigheid. Buffon nam dit denkbeeld in zijn verzamelwerk op en schreef met overtuiging van de eenheid van bouw, of van het gemeenschappelijke type. Hij kon dit met te meer nadruk doen, daar zijn medewerker Daubenton en zijn vriend, onze landgenoot Petrus Camper toen juist tal van feiten aan het licht brachten, waardoor de ‘eenheid van bouw’ meer dan ooit bevestigd werd. Camper, die uitmuntend teekende, had het zelfs zoo ver gebracht, dat hij op het teekenbord met enkele lijnen, een visch wist te veranderen in een vogel, een vogel in een zoogdier (een paard of koe) en dit weer in den rechtopstaanden mensch.

Goethe had deze denkbeelden reeds vroeg in zich opgenomen; hij had de werken van Buffon gelezen, ook de brieven van Rousseau, die daarin de eenheid of onderlinge overeenstemming der planten toonde, ook had hij gestudeerd te Straatsburg waar de Professoren Lobstein en Hermann volkomen op de hoogte waren van deze denkbeelden. Wij weten dat Goethe als student anatomie beoefend heeft, evenzeer dat hij veel met geneeskundige studenten omging. Toen hij nu in 1781 besloot zijne anatomische studien en wel onder leiding van Loder te Jena te hervatten, dacht hij er ook niet aan het begrip ‘eenheid van bouw’, of zooals hij het wel eens (meer transcendenteel) uitdrukte ‘het zoeken naar een oertype of typus’ als zijne vinding te beschouwen. Hij erkende, dat hij dit fundamenteele beginsel der verglijkende ontleedkunde aan Buffon te danken had en dat Camper het verder had bevestigd. Later evenwel, toen zijn straks nader te bespreken werk op tegenstand stuitte, suggereerde hij zich zelf, geprikkeld door dien tegenstand, te zijn de verdediger of ontdekker der leer van het ‘oertype’ of der ‘eenheid van bouw’. Daar hij nu tal van bewonderaars heeft,

die liefst elke nieuwere gedachte, die vruchtbaar was voor de wetenschap, als uit zijn brein voortgekomen voorstellen, zoo nemen velen deze suggestie over, vieren Goethe als den ontdekker van dit fundamenteele beginsel en zoo - ‘excusez du peu’ - als den ‘grondlegger der vergelijkende anatomie’. Dat Goethe zelf reeds lijsten opgemaakt had van oudere beroemde beoefenaren dezer wetenschap, dat hij zelf in andere oogenblikken zijne voorgangers ten volle erkende, laat men dan buiten beschouwing.

Nu heerschte er in die dagen een hoogst eigenaardige strijd, die opgewekt was door Rousseau en den toen in de mode gekomen strijd over het ontstaan der menschlijke taal. Men was tot de overtuiging gekomen, dat de taal niet aan den mensch gegeven was, maar langzamerhand ontstaan moest zijn. Dan had de mensch dus eene periode zonder taal gekend, die hem deed naderen tot de dieren. Dan bleef er slechts een kleine sprong over om te besluiten, dat de mensch vroeger een viervoetig dier geweest moest zijn. Rousseau en Lammettrie deden het eerst dien sprong, hen volgden Monboddo en anderen. Vergelijkingen tusschen aap en mensch waren aan de orde van den dag en de belachlijke, overdreven verhalen der reizigers betreffende de Orang utan deden eindelijk geen verschil meer zien tusschen aap en mensch. Herder, de dichter en vriend van Goethe, had zich in dien strijd gemengd, bezorgde zelfs eene vertaling van het werk van Monboddo en moest trouwens alle dergelijke literatuur doorzien voor het schrijven van zijn beroemd geworden boek ‘Ideen zur Philosophie und Geschichte der Menschheit.’. Lettende op de ideën van bovengenoemde schrijvers is dit boek in zeer behoudenden zin geschreven, geheel teleologisch, al komen er zinsneden in voor, die men telkens geciteerd vindt en die doen denken, dat hij een aanhanger van Monboddo en een voorlooper van Darwin geweest is. Wie het geheele werk gelezen heeft moet deze gedachte ten eenenmale verwerpen.

Goethe verkeerde toen zeer intiem met Herder, zij besteedden vele avonden om over het bovengenoemde werk, dat Herder onder handen had, van gedachte te wisselen. Goethe was dus volkomen op de hoogte van de bovengenoemde denkbeelden. Deze evenwel hadden spoedig oppositie

gewekt, zooals het materialisme, als eene uiterste geestesrichting, wel steeds zal doen, en daaraan hadden mannen van naam als Lavater, Camper, Blumenbach deel genomen. Camper was daarbij voorzichtig geweest. Wenschende aan te toonen, dat er verschillen bestaan tusschen mensch en aap had hij terecht er op gewezen, dat de keel van den Orang utan anders gebouwd is dan die van den mensch, waarom hij nimmer zou kunnen leeren spreken, dat zijne achterdeelen ongeschikt zijn om op onze wijze te zitten en dat hij met zijn duim niet kan grijpen. In de tweede plaats had hij aangetoond, dat de snijtanden der apen niet in het bovenkaaksbeen zitten, maar in een apart dubbelbeentje, (intermaxillare), dat beneden de neusholte, tusschen de wederzijdsche bovenkaaksbeenderen ingelascht is. Dit beentje, zoo verklaarde Camper, toont de schedel van den mensch niet. Dus, zoo luidde de gevolgtrekking, die niet zoo zeer door Camper, als wel door zijne tijdgenooten, die tot de behoudende richting behoorden, gemaakt werd, bestaan er zulke verschillen in bouw, dat men aap en mensch niet tot eene familie vereenigingen mag. Daarop hebben wij vooral te letten, dat deze anatomische kenmerken een belangrijke rol speelden in den strijd voor en tegen het materialisme, dat toen voornamelijk van Frankrijk uitging. Goethe wist dit natuurlijk en daar zijn geest in deze periode tot materialistische beschouwingen neigde, zoo was het ter dege zijn doel, door ontdekking van het intermaxillare bij den mensch, het materialisme te steunen, al wilde hij dit niet voor iedereen bekennen. Immers schreef hij in 1784 aan zijn vriend Knebel: ‘Ich habe mich enthalten das Resultat, worauf schon Herder in seinen Ideen deutet, schon jetzt merken zu lassen, dass man nämlich den Unterschied des Menschen vom Thier in nichts einzelnem finden könne. Vielmehr ist der Mensch auf's Nächste mit den Thieren verwandt.’

Spoedig zullen wij zien, dat ook de eklektiker of empirist reden had zijne opvatting terug te wijzen.

Opgewekt werd Goethe tot het hervatten van anatomische studiën eenerzijds door de bovengenoemde gesprekken met Herder, anderzijds door zijn vriend Merck, die zich geheel aan de versteende dieren was gaan wijden, en hiervoor natuurlijk het skelet der gewervelde dieren met ijver had

bestudeerd. Daarbij was hem reeds het tusschenkaaksbeen opgevallen, waarover hij in 1782 herhaaldelijk met den anatoom Sömmering correspondeerde. Directe aanleiding hiertoe gaf wellicht een in 1781 in 2e editie verschenen werk van Blumenbach, waarin al zeer overdreven beweringen betreffende het tusschenkaaksbeen voorkwamen. Volgens Blumenbach ontbrak dit niet alleen bij den mensch, maar ook bij den olifant, miereneter en dolfijn, en beweerde hij buitendien, dat de verticale aangezichtslijn van den mensch aan de afwezigheid van dit beentje was toe te schrijven, terwijl het bij de dieren tot de snuitvorming aanleiding gaf. Goethe heeft dit onderzoek vermoedelijk van Merck overgenomen. Hij trachtte in de eerste plaats schedels van die dieren te verkrijgen, waaraan door Blumenbach het bezit van dit beentje was ontzegd. Het viel hem niet moeielijk aan te toonen, dat Blumenbach hier ten eenenmale gedwaald had en verder zoekende kwam hij tot het besluit, dat ook de mensch een tusschenkaaksbeen bezit. Over deze ontdekking, is zeer veel geschreven, zij gaf niet aan de tijdgeonoten, maar wel aan volgende geslachten van vereerders aanleiding, Goethe als vergelijkend anatoom in de wolken te verheffen, ja, deze verhandeling de eerste ware vergelijkend anatomische studie te noemen, die ooit is verschenen.

Wis- en natuurkundigen, als Helmholz en du Bois Reymond, die de studiën van Goethe op hun terrein met ronde woorden afbreken (optik, kleurentheorie), laten niet na hun scherp oordeel te verzachten, door er op te wijzen, dat hij op het gebied der vergelijkende anatomie wel zeer gelukkige ontdekkingen gedaan heeft.

Om deze, speciaal die van het tusschenkaaksbeen, in het juiste licht te plaatsen, moeten wij dus onderzoeken wat er in 1784 van dit been bekend was. Daarbij diene ter verduidelijking, dat, daar dit (dubbele) beentje een nagenoeg driehoekigen vorm heeft, het door drie naden met het bovenkaaksbeen samenhangt. De eerste naad is zichtbaar, zoodra men een dierenschedel recht van voren aanziet, het is de ‘uitwendige’ naad, de andere, de ‘inwendige’, is bedekt, de derde de ‘dwarsche’ valt direkt op zoodra men den schedel omkeert en het harde verhemelte beziet.

Nu had Galenus, de vader der ontleedkunde, die haar

gedurende vele eeuwen bleef beheerschen, beweerd, dat de bovengenoemde ‘uitwendige naad’ ook bij den mensch gevonden wordt en het is eigenaardig, dat Goethe bij het opmaken van zijn eerste manuscript slechts dit aloude werk van Galenus kende, waarop hij zich bovendien met eenig recht beroepen kon. Zoo hij dit evenwel met de woorden deed: ‘Hieraus ist ersichtlich, dass er - Galenus - den Zwischen-Kiefer-knochen genannt und gemeint hat’, dan tastte hij geheel mis; want sedert lang was voldoende aangetoond, dat Galenus apen ontleedde om de menschelijke anatomie te kunnen schrijven. Hij had die naad dan ook niet bij menschen gezien, maar bij apen.

Dit had Vesalius, de reformator der ontleedkunde, reeds in 1555 aangetoond, en Camper had in hetzelfde werk, waarin hij het tusschenkaaksbeen aan den mensch ontzegde, nieuwe bewijzen voor de juistheid dezer opvatting aangebracht. Evenwel had Vesalius door zijne correctie van Galenus de woede opgewekt van den strijdvaardigen Sylvius, die beweerde, dat de door Galenus beschreven naad wel eens, zij het dan ook zeer zeldzaam, bij menschen voorkwam, dat men evenwel mocht aannemen, dat zij ten tijde van Galenus nog bij alle menschen gevonden werd, maar in volgende eeuwen door de liederlijke levenswijze der menschen zoek was geraakt. Het valt ons thans moeielijk te gelooven dat een ander anatoom (Hener) met een zeer geleerd boek antwoordde, waarin werd aangetoond, dat de tijdgenooten van Galenus niet minder liederlijk leefden dan die van Vesalius, Sylvius en den schrijver.

Al werd er gestreden over het bestaan dezer ‘uítwendige’ naad, zoo ontkende toch niemand, dat de ‘dwarsche’ naad op het verhemelte dikwijls bij den mensch gevonden wordt, alleen merkte men op, dat zij bij kinderen veel duidelijker was dan bij volwassenen en bij dezen wel geheel kon verdwijnen. Nadere bijzonderheden vermeldden, behalve de boven reeds genoemden, in de 16^{e} eeuw: Fallopius, Eustachius, Valverde, Volcher Coiter, Columbus, en in de 17^{e} eeuw Riolan, Spigelius, Collins en Eysson, terwijl voor de 18^{e} eeuw nog: Albinus, Nesbitt, Sabatier, Bertin en Tarin, Winslow te noemen zijn.

Bij Riolan vinden wij reeds het door Buffon weder in de

mode gebrachte denkbeeld ‘eenheid van bouw’. Hij betoogde dat alle drie naden bij zeer jeugdige schedels kunnen voorkomen, waardoor de overeenstemming met dieren evenzeer bevestigd wordt, als door het bestaan van oorspieren bij den mensch, die voor dezen toch niet van het minste nut zijn, daar deze zijne ooren noch kan noch behoeft te bewegen. Zij, die hem volgden, brachten veelal meer gedetailleerd embryologisch onderzoek, waardoor het vast stond, dat de mensch in zekere vroege periode van zijne embryonale ontwikkeling evenzeer een tusschenkaaksbeen bezit als de dieren, dat evenwel later met het bovenkaaksbeen zoodanig versmelt, dat gewoonlijk slechts restes van de ‘dwarsche’ naad bij den volwassen schedel overblijven. Alle deze onderzoekingen werden nog overtroffen door die van Vicq d'Azyr, den leerling van Sabatier. Deze schreef eene vergelijkend anatomische studie over het tusschenkaaksbeen, die in 1780 in de academie werd voorgelezen en in 1784 in druk verscheen, dus juist toen Goethe met dezelfde studiën bezig was.

Het moet ons nu ten zeerste treffen, dat Goethe deze, hier slechts kort aangeduide literatuur, niet kende; wel is dit aan een amateur en eerst beginnenden beoefenaar der wetenschap niet euvel te duiden, maar men staat er verbaasd over, dat zijn leermeester Loder te Jena er hem niet op gewezen heeft. Hij moet toch althans een gedeelte dezer literatuur gekend hebben; maar zelfs in zijne werken, die er speciaal toe bijdroegen om Goethe's onderzoek bekend te maken, noemde hij steeds alleen Goethe als beschrijver van dit beentje. In zijn handboek van 1788 roemde hij reeds het nog onuitgegeven manuscript van Goethe met deze woorden: ‘Ich habe das Vergnügen gehabt, ein Zeuge seiner scharfsinnigen Untersuchungen zu sein und wünsche, dass dieses meisterhafte Produkt der Nebenstunden eines solchen Liebhabers der Anatomie dem Publikum nicht lange vorenthalten werden möge’. Vijftien jaar later gaf Loder zijne Tabulae anatomicae uit, die uitsluitend de normale vormen der beenderen weergeven en nooit de abnormale of embryologische vormen. Alleen voor het bovenkaaksbeen wijkt hij hiervan af; hij teekent eerst een bovenkaak, waarop de bewuste naden van het tusschenkaaksbeen zoo duidelijk zijn aangegeven, als zij nimmer op een normalen schedel gevonden worden en dan

nog hetzelfde been van een onvoldragen vrucht, waarop deze naden natuurlijk nog duidelijker zijn. Wij gaan wel niet te ver, zoo wij deze handelwijze met een modern duitsch woord als ‘Byzantismus’ brandmerken. De gedachte ligt dan ook voor de hand, dat Loder, toen hij opmerkte hoe gelukkig, ja opgetogen Goethe met zijne ontdekking was, hij hem dit genoegen niet heeft willen bederven en daarom over de literatuur gezwegen heeft, die hij als man van het vak kennen moest.

Voor wij op Goethe's ontdekking nader ingaan dienen wij de vraag te beantwoorden: Hoe was het mogelijk, dat anatomen als Camper, Blumenbach, Sömmering en Zimmermann het bestaan van dit beentje bij den mensch konden ontkennen, terwijl hun toch de werken dergenen, die het beentje of toch de genoemde naden, lang voor hen beschreven hadden, bekend moesten zijn? Ja, hoe was het mogelijk, dat zij ten volle erkenden (Camper enz.), dat de dwarsche naad bij den mensch gevonden wordt en toch het bestaan van dit beentje bij den mensch bestreden? Al gebruikten enkelen de ontkenning om het materialisme te bestrijden, dan is het toch niet aan te nemen, dat zij een strijdmiddel gekozen zouden hebben, waarvan zij de waardeloosheid hadden moeten erkennen.

Nu zou ik mij zeer wel kunnen voorstellen, dat men ook heden nog over die vraag zou kunnen strijden, daar men, al naar gelang van het standpunt, waarop men zich stelt, dit beentje voor den mensch erkennen of ontkennen kan. Iedereen weet thans, dat de mensch gedurende zijne embryonale ontwikkeling tal van vormen vertoont, die bij de geboorte en dus ook bij den volwassen mensch verdwenen zijn.

Ieder mensch heeft als embryo een staart gehad, ieder mensch had als embryo aan den hals vormingen, die aan kieuwspleten doen denken, ja van ieder mensch zou men mogen beweren, dat hij hetzij hermaphroditisch of zonder bepaalde aanduiding van geslacht wordt aangelegd. Al is dit nu zoo, zoo zoude een examinator toch vreemd opkijken, die een student vroeg om in 't kort het begrip ‘mensch’ te defineeren en ten antwoord ontving: de mensch is een wezen met staart, kieuwspleten en van hermaphroditisch of onbepaald geslacht enz. enz. Uit dit met opzet zoo kras mogelijk

gekozen voorbeeld, blijkt wel zonneklaar dat, zoo men over de organen of lichaamsdeelen van ‘den mensch’ spreekt, men uitsluitend bedoelt die vormen, die de voldragen of volwassen mensch vertoont. Op gelijke wijze zal ieder student in de geneeskunde op eene vraag naar het getal der handwortel-beentjes antwoorden ‘acht’, al weet hij, dat er in een vroeg embryonaal stadium nog een meer aanwezig is, dat later met een der andere even volkomen samensmelt als het tusschenkaaksbeen met het bovenkaaksbeen.

Zoo hadden dus Camper, Blumenbach, Sömmering, die anatomen en geen embryologen waren, volkomen gelijk, zoo zij volhielden, dat de mensch, te weten de voldragen of volwassen mensch geen tusschenkaaksbeen heeft (evenmin als een staart), en nog heden vormt de mensch hierdoor eene uitzondering ten opzichte der dieren en ook der meest hoogstaande apen, dat reeds bij zijne geboorte de ‘uitwendige’ naad, die dit been van den bovenkaak zou moeten afgrenzen, spoorloos verdwenen is, en dat ook de beide andere naden bij de geboorte weinig meer zichtbaar zijn. Daarentegen vertoont ook de jonge orang utan duidelijk alle drie naden.

Plaatst men zich daarentegen op een embryologisch standpunt, dan heeft de mensch, evenals alle dieren, een tusschenkaaksbeen (ook een staart) en Goethe zou gelijk gehad hebben, mits hij zich op een embryologisch standpunt had gesteld. Dit deed hij evenwel niet, hij heeft nimmer embryologie beoefend, ja het is zelfs vreemd hoe volkomen hij deze wetenschap, die zich gedurende zijn leven zoo krachtig ontwikkelde en die hij kort na 1790 door het werk van C. Fr. Wolff had leeren kennen, volkomen bleef negeeren. Wel vernam hij later, dat ook andere beenderen van den schedel in hun aanleg uit meerdere stukken kunnen bestaan en eischte hij toen, omdat hij hierdoor zijne opvatting van het intermaxillare kon handhaven, dat men voortaan zulke beenderen als twee of drie verschillende beenderen zou beschrijven. Ik heb boven doen zien tot welke dwaasheid dit zou leiden, want de uiterste consequentie van deze opvatting zou zijn, dat men niet alleen vier achterhoofdsbeenderen en drie slaapbeenderen aan den mensch zou moeten toekennen maar ook een staart en kieuwspleten. Van Systematik zou dan geen sprake meer kunnen zijn, want alle grenzen zouden verdwijnen.

Daar ik meen met het bovenstaande iedereen in de gelegenheid gesteld te hebben deze zaak zelfstandig te beoordeelen, moeten wij ons nu nog eens terugverplaatsen naar het jaar 1784. Goethe was er dus in geslaagd het tusschenkaaksbeen ook bij die dieren terug te vinden, die het volgens Blumenbach niet zouden hebben. Daarna bij het onderzoek van menschenschedels ontdekte hij wat? De in minstens 20 handboeken der ontleedkunde reeds uitvoerig beschreven 'dwarsche' naad, en een spoor van het onderste gedeelte der 'binnenste overlangsche' naad, die eveneens meermalen beschreven was.

Hij was dol van vreugde. Aan zijne vriendin Frau von Stein schreef hij 27 Mei 1784: 'Es ist mir ein köstliches Vergnügen geworden, ich habe eine anatomische Entdeckung gemacht, die wichtig und schön ist. Ich habe eine solche Freude, dass sich mir alle Eingeweide bewegen' en denzelfden dag nog aan Herder: 'Ich muss dich auf das eiligste mit einem Glück bekannt machen, dass mir zugestossen ist. Ich habe gefunden, weder Gold noch Silber, aber was mir unsägliche Freude macht - das Os intermaxillare am Menschen. Es soll dich auch herzlich freuen, es ist wie der Schlussstein zum Menschen, fehlt nicht, ist auch da.'

Nu was het in die dagen een veel voorkomend gebruik, dat men niet alleen veel over wetenschappelijke onderwerpen correspondeerde, maar ook elkander manuscripten ter beoordeeling toezond. Zoo deed ook Goethe en het manuscript ging in November van Knebel aan Loder, later aan Merck en van Merck aan Sömmering, van dezen weer naar Merck terug; de laatste ontving als vriend van Camper de opdracht, het aan dezen naar Klein Lankum in Friesland te zenden. Dat Loder te Jena met Goethe instemde spreekt van zelf; Sömmering's brief is helaas niet bewaard gebleven, Goethe schreef er over 'Von Sömmering habe ich einen sehr leichten Brief. Er will mir's gar ausreden. Ohe!'

Op eene andere plaats 'Ich glaube noch nicht, dass er sich ergiebt. Einem Gelehrten von Profession traue ich zu, dass er seine fünf Sinne abläugnet. Es ist ihnen selten um den lebendigen Begriff der Sache zu thun, sondern um das, was man davon gesagt hat. Auf Camper's Antwort verlangt mich auch höchlich.' Dit schreef hij den 8^{en} April 1785; hij moest lang geduld hebben voor er zich eene

gelegenheid voordeed om het manuscript aan Camper te doen geworden. 19 December '84 had Merck het ter doorzending ontvangen, den 1en Juni '85 schreef Camper reeds eenigszins ongeduldig ‘waar toch het manuscript bleef’ ‘que je languis beaucoup de voir’, en eerst den 15en September kon hij het te Stavoren in ontvangst nemen. Merck schijnt bij de aankondiging zeer overdreven kleuren gebruikt te hebben daar Camper reeds den dag na ontvangst antwoordde: ‘j'examinai avec une ardeur et la curiosité d'une petite fille, qui voit pour la première fois un amant tout nu et in puris naturalibus.’

Op zulk hooggespannen verwachting moest wel teleurstelling volgen, al erkent hij dit uit hoffelijkheid niet. Hij prees de bijgevoegde teekeningen, keurde het onderzoek goed, zoo ver het de dieren betrof ‘mais je ne puis pas l'avouer dans l'homme’. Het latijn, waarin het stuk gesteld was, keurde hij af, en vroeg verder, wat hij met het manuscript doen moest. Eenige dagen later volgde een tweede brief, waarin hij over ‘le beau livre sur l'os intermaxillaire’ schreef, vertelde, dat hij nogmaals vele kinderschedels had onderzocht, om naar het Os intermaxillare te zoeken, maar, ‘je ne le trouve pas et je continue à prétendre que nous ne l'avons pas.’ Dat Goethe hetzelfde beentje bij de walrus ontdekt had prees hij evenwel ten zeerste, welk lof hij in Juni 1786 in een zijner gedrukte werken herhaalde.

Den 21en Maart 1786 kwam hij er, ook in zijne correspondentie met Merck, nog eens op terug met ongeveer dezelfde woorden en vroeg, wat hij toch met het manuscript doen moest. Eigenaardig is het zeker, dat Goethe het nimmer terugeischte en dat het bijna eene eeuw in ons land bleef tot Dr. Daniels het omstreeks 1880 ontdekte en aan het Goethe-museum te Weimar schonk. In volgende brieven van Camper wordt de naam van Goethe alleen nog genoemd, naar aanleiding van de door dezen gegeven belofte om Camper in Holland een bezoek te komen brengen, welk bezoek nimmer heeft plaats gehad. Camper zond buitendien nog eenige brieven direct aan Goethe, die helaas niet bewaard zijn gebleven. Goethe schreef over deze brieven: ‘Davon war nicht die geringste Spur, dass er meinen Zweck bemerkt habe, seiner Meinung entgegen zu treten und irgend

etwas anders als ein Programm zu beabsichtigen. Ich erwiederte bescheiden und erhielt noch einige ausführliche und wohlwollende Schreiben, genau besehen nur materiellen Inhalts, die sich aber keinenswegs auf meinen Zweck bezogen, dergestallt, dass ich zuletzt, da diese eingeleitete Verbindung nichts förderen konnte, sie ruhig fallen liess, ohne jedoch daraus, wie ich wohl hätte thun sollen, die bedeutende Erfahrung zu schöpfen, dass man einen Meister nicht von seinem Irthum überzeugen könne, weil er ja in seine Meisterschaft aufgenommen und dadurch legimitirt ward.'

Zoo hatelijk beoordeelde Goethe Camper, zoodra deze zijn inzichten niet deelde, terwijl hij hem elders noemde 'Ein Meteor von Geist, Wissenschaft, Talent und Thätigkeit.'

Na al hetgeen wij nu betreffende de beoordeeling van dit vraagstuk hebben meegedeeld, kunnen wij ter beoordeeling van Camper's handelwijze kort zijn. Wij hebben daarbij op twee punten te letten: in de eerste plaats op de boven reeds aangewezen verwarring van normale anatomie met embryologie, en het feit, dat van het standpunt der normale anatomie Camper en zijne medestanders volkomen gelijk hadden. Wij voegen er nog aan toe, dat in 1784 reeds zeer wel bekend was, wat wij heden rudimentaire organen noemen en dat men zeer wel wist dat ook voor dieren een groot verschil bestaat tusschen normale anatomie en embryologie. Men wist bijv., dat bij het rund de middenvoet als een dubbel been wordt aangelegd, dit later in één been overgaat (os du canon), men wist, dat tal van dieren rudimentaire teenen hebben en men zou dus iemand, die bij behandeling der normale anatomie aan het rund twee middenvoetbeenderen, aan den hond vijf teenen had toegeschreven, even streng hebben teruggewezen als Goethe.

In de tweede plaats overwege men, dat, zoo Goethe uitgaande van het beginsel 'eenheid van bouw' het intermaxillare voor den mensch opeischte, hij het hem overigens wel bekende feit verontachtzaamde, dat dit beginsel niet de aanwezigheid van alle onderdeden eischt. Met hetzelfde recht had hij voor de herkouwers snijtanden kunnen eischen, voor andere dieren sleutelbeenderen, waar die ontbreken, of voor alle dieren vijf teenen; daarbij zwijg ik nog over de verschillen die de zachte deelen te zien geven. Het beginsel

‘eenheid van bouw’, zooals Goethe het opvatte, was een onjuist beginsel.

Wij zwijgen er verder nog over, dat Goethe toonde de literatuur in 't geheel niet te kennen en, mij dunkt, Camper moet wel gemeesmuild hebben over het ondervangen van dezen auteur-minister, die een sedert eeuwen bekend feit als eene nieuwe ontdekking opdischte, en daarmee dan de heerschende opvatting bestrijden wilde. Het komt mij dan ook voor dat, zoo Goethe geen minister en beroemd dichter en Merck niet de bijzondere vriend van Camper geweest ware, hij niet al die hoffelijkheid zou betracht hebben, die hij in brieven en boekwerk toonde. Zonder het hoofdpunt toe te geven, omdat men dit niet doen kon, trachtte men door uitbundigen lof de bittere pil te verzoeten. Wie eenige menschenkennis heeft, die weet ook, dat geen correspondentie zoo onwaar is als die met een schrijver over zijn ten geschenke gezonden boekwerk. De hoffelijkheid vereischt een beleefd antwoord, al vindt men het werk waardeloos, en zoo tracht men bijv: alleen dat te prijzen, wat lof verdient en zwijgt over de rest, die men dan later wellicht eens afmaakt.

Goethe heeft nimmer willen inzien, dat de door hem waargenomen feiten juist, maar zijne interpretatie onjuist was, veelmeer wond hij zich zoozeer op, dat hij hen, die zijne opvatting van het intermaxillare niet aanvaarden wilden, beschuldigde, dat zij de typusleer, de eenheid van bouw, het grondbeginsel der vergelijkende ontleedkunde aantastten. Daar het tusschenkaaksbeen buitendien de voorste plaats aan den schedel inneemt, ontving het in zijn oog een hoogere symbolische beteekenis (natuurphilosophie); het werd het Schibolet der Typusleer, wier verdediger en grondlegger hij zich voelde. Liet hij zich toch betreffende dit been en zijne werveltheorie meeslepen tot uitdrukkingen als deze: ‘Hier lagen die zwei Hauptpunkte auf deren Einsicht und Anwendung bei Betrachtung organischer Naturen alles ankam.’

Hij verloor geheel uit het oog, dat de leer van den ‘gemeinsamen Typus’ reeds voor eeuwen door Volcher Coiter, Severino, Riolan geleerd was, al noemden zij haar met andere namen, en dat hij die kennis verkregen had door Buffon, Daubenton, Camper en Sömmering, en zijn vriend Merck;

ook Lobstein, Hermann, Loder waren hier te noemen. Zoo onbuigzaam Goethe ook bij zijne opvatting bleef, toch liet hij het manuscript niet drukken; het latijnsche exemplaar bleef in de handen van Camper en het duitsche, dat van 1786 dateert, borg hij 24 jaren in zijn schrijftafel weg.

Het ligt voor de hand te vragen, waarom hij, overtuigd gelijk te hebben, zoo handelde. Het is louter eene gissing mijnerzijds, dat Goethe, die zich later beslist van de mechanische natuurbeschouwing afwendde, het daarom wenschelijk heeft geacht het manuscript niet uit te geven. Toen hij het eindelijk in 1820 en dan nog zonder platen ter perse zond, was de door Rousseau en Monboddo opgewekte strijd al haast vergeten en werkte de naar mechanische of natuurlijke oorzaken zoekende geleerde (Lamarck) met geheel andere wapenen dan het tusschenkaaksbeen of het ontstaan der talen.

Eene tweede uitgaaf volgde in 1831. Gedurende de boven-genoemde rustperiode van 24 jaren blijkt hij ook eenige kennis van de literatuur gekregen te hebben, toch citeert hij slechts zes namen, uit de literatuur voor 1784, terwijl hij er wel 20 had moeten noemen. Hetzelfde verschijnsel kan men meer bij hem opmerken, bijv. ten opzichte van zijne leer der ‘metamorphose’.

Hem interesseerde slechts dat gedeelte der literatuur, waarmede hij zijne opvattingen bevestigen kon en hij verzocht anderen hem op zulke werken te wijzen. Ja, men kan aantoonen, dat hij uit werken, die hij wel kende, toch niet citeerde, wat er over het bewuste beentje in gezegd werd, zoo hem dit niet paste.

Hiervoor is wel het sterkst sprekend bewijs zijn gedrag tegenover Vicq d' Azyr. Van dezen geneesheer, die naar mijne meening de grootste vergelijkende anatoom van zijn tijd was, schreef Martin, dat hij een naam verwierf ‘qui ne périra pas.’ Isidore Geoffroy St. Hilaire getuigde van hem: ‘qui a comme lui embrassé l'anatomie comparée presque dans son ensemble’, en Oscar Schmidt noemt hem ‘eine der interessantesten Erscheinungen, welche die Geschichte der vergleichenden Anatomie aus dem 18 Jahrhundert vorführt.’ Deze had een werk geschreven, waarin het tusschenkaaksbeen vergelijkend anatomisch behandeld was en waarin hij ten opzichte van den mensch tot dezelfde gevolgtrekkingen

gekomen was als Goethe. Het werk werd in 1780 in de Akademie voorgelezen, maar eerst in 1784 gedrukt, zoodat Goethe het nog niet kende, toen hij zijn manuscript aan Camper zond. Evenwel reeds in 1786 vernam hij door een brief, dien de hertog van Weimar hem uit Parijs zond, dat dit werk verschenen was; buitendien werd het later door Blumenbach, Wiedemann, Sömmering en anderen in duitsche tijdschriften en andere werken besproken en aangehaald. De brief van den hertog, voorzien van eene aanteekening van Goethe's hand, werd in Goethe's nalatenschap gevonden en toch, hoe dikwijls hij ook later op het intermaxillare terugkwam, en al bezorgde hij er twee uitgaven van, *nooit* heeft hij het noodig gevonden te erkennen, dat Vicq d'Azyr hem voor was geweest. Zijnen naam vermeldde hij slechts twee keer, waar hij de vergelijkende anatomen optelde; maar meermalen, waar hij de literatuur over vergelijkende anatomie samenstelde, wordt zijn naam gemist.

Met vreugde evenwel vernam hij, dat andere anatomen gevonden hadden, dat bij de hazenlip of wolvenlip een van den kaak geheel gescheiden tusschenkaaksbeen kan voorkomen, en dit feit scheen hem zeer geschikt zijne opvatting te verdedigen. Alweer zag hij hier over het hoofd, dat bij deze misvorming een embryonale toestand bestendigd wordt, zooals dikwijls ook bij andere lichaamsdeelen geschiedt. Het zou er wonderlijk gaan uitzien, zoo men zulke vormen (Bildungs-hemmungen) tot den normalen bouw van mensch of dier ging rekenen. Sömmering kwam dan ook hier tegen in verzet op de volgende eigenaardige wijze.

Sömmering had eerst, wij hoorden het reeds, getracht Goethe van zijne ideën af te brengen, zonder gevolg. In de eerste editie van zijn werk over de beenderen en banden verklaarde Sömmering nu, dat door de bewuste drie naden, zoo zij gevonden worden, ‘diese Stelle einiger massen dem Zwischenkiefer der Thiere ähnelt’, dat evenwel bij een normaal gebouwden schedel ook deze naden ontbreken en er alleen bij het jonge embryo van een afgescheiden beentje gesproken mag worden. Deze opvatting was anatomisch correct. Om Goethe evenwel een genoegen te doen, voegde hij er bij de tweede editie (1791) deze woorden aan toe: ‘Goethe's sinnreicher Versuch aus der vergl. Knochen-

lehre, dass der Zwischenkieferknochen der Oberkinnlade dem Menschen mit den übrigen Thieren gemein sei von 1785, mit sehr richtigen Abbildungen, verdiente öffentlich bekannt zu sein.' Goethe was zeer verheugd over deze woorden en noemde hem dan ook 'Freund Sömmering'. Zoo werd ook Blumenbach, toen hij het boven-meegedeelde betreffende de hazenlip toegaf, 'ein so geistreicher, fort untersuchender und denkender Mann' genoemd. Goethe wist evenwel niet, dat Sömmering in dat exemplaar van zijn werk, dat steeds op zijn schrijftafel stond en geregeld gecorrigeerd werd (vermoedelijk voor eene derde editie), de bovenaangehaalde vleiende woorden weer had doorgeschrapt. In plaats van deze had hij, vernomen hebbende, dat Goethe zich op de vormen der hazenlip beriep, met inkt de volgende woorden geschreven: 'Dass bisweilen bei den sogenannten Hasenscharten dieses Stück vom Oberkiefer getrennt erscheint, kann nicht dazu berechtigen, ein Os intermaxillare beim Menschen, so wie bei den Thieren ein Os interm. (Fischer) im normalen Bau anzunehmen.' Goethe noemde hij evenwel bij deze terechtwijzing niet.

Genoemde Fischer had in 1800 een werk over ditzelfde been geschreven en daarin de aangehaalde vleiende (later doorgehaalde) woorden van Sömmering geciteerd, waarom Goethe hem dan ook 'kenntnisreicher, thätiger Mann' noemde. Dit slechte gebruik om de namen der schrijvers, die men citeert, zoo zij met ons instemmen, met een epitheton ornans te versieren, bestaat trouwens heden nog.

Deze bladzijden hebben den, ook door mij zeer vereerden, Goethe niet van zijne beste zijde leeren kennen en daarom meen ik niet te mogen verzwijgen, dat er bij hem gedachten gevonden worden, die bijna op eene erkenning van eigen fouten gelijken.

Zoo leest men in 'Meteore des litterarischen Himmels' het volgende: Aphorisme: 'Sich auf eine Entdeckung etwas zu Gute thun ist ein edles rechtmässiges Gefühl. Es wird jedoch bald gekränkt, denn wie schnell erfährt ein junger Mann, dass die Altvorderen ihm zuvorgekommen sind'. 'Was heisst auch erfinden, und wer kann sagen, dass er dies oder jenes erfunden habe? Wie es denn überhaupt auf Priorität zu pochen, wahre Narrheit ist, denn es ist nur bewustloser Dünkel, wenn man sich nicht endlich als Plagianer bekennen muss.' Ver-

der elders: ‘Wir gestehen lieber unsere unmoralischen Irrthümer, Fehler und Gebrechen, als unsere wissenschaftlichen.’

Ik zoude het hierbij kunnen laten, ware het niet, dat ik mij meen te moeten verantwoorden, waarom ik van een zoo algemeen vereerd man als Goethe alleen de slechte zijden toon. Ten deele ligt dit natuurlijk daaraan, dat ik zijne zwakke zijde, de beoefening der natuurwetenschappen, tot onderzoek koos, waarbij hij evenals Voltaire slechts kan verliezen. Ten anderen bracht mij de oppositie daartoe, opgewekt door de dwaze verafgoding der Goethe-vereerders.

Zoo schreef Bielschowsky: ‘Die Fülle der Einzelkenntnisse, die sich algemach angesammelt hatte, musste eine Verwirrung in diesen Wissenschaften, namentlich auch in der vergl. Anatomie herbeiführen, da es an einem Leitfaden fehlte. Da machte Goethe in der 1795 verfassten Arbeit “Erster Entwurf einer allgemeinen Einleitung in die vergl. Anatomie ausgehend von der Osteologie”, einen Vorschlag zu einem anatomischen Typus.’ Dit werk is dan ook geheel in dien geest door Goethe geschreven, als of hij zelf de ontdekker ware van het beginsel ‘eenheid van bouw’; dat bracht Bielschowsky er toe dit ook aan te nemen zonder nader historisch onderzoek. Magnus ging nog verder met de woorden: ‘Wir haben in Goethe den eigentlichen Schöpfer der vergleichenden Anatomie zu sehen; seine Abhandlung über den Zwischenkiefer ist die erste vergl. Anat. Abhandlung’, en op eene andere plaats: ‘Er lieferte also hiermit die tatsächliche Grundlage für eine vergleichende Knochenlehre.’ Dat Goethe zulke denkbeelden ook van zich zelf gehad heeft en zijn werk ver boven dat zijner voorgangers stelde, zou men kunnen opmaken uit woorden als deze: ‘Ebenso wurden Thiere zum Menschen nie im ganzen und absichtlich, doch teilweise und zufällig verglichen.’ Dat schreef hij in een tijd toen Hunter zijn beroemd museum te Londen reeds gesticht had, terwijl Harald, Wallerius en Fabricius reeds sedert eene eeuw den mensch bij de algemeene dierkunde hadden behandeld en nadat Linnaeus reeds sedert vele jaren mensch, aap en vleermuis tot de groep der primaten had vereenigd.

Bij Meyer lezen wij: ‘Nichts flndet sich daher in seinen wissenschaftlichen Arbeiten weniger als die gewöhnlichen Haupt-fehler der Autodidakten: Unkenntnis fremder Arbeit, Über-

schätzung der eigenen Leistung, Haschung nach Originalität.'

Wij weten nu wel beter.

Er is nog een ander feit, dat mij bij het doorzoeken der door Goethe nagelaten aanteekeningen ten zeerste getroffen heeft. Van hem bleef bijna elk papiertje bewaard, dat hij met aanteekeningen vulde, meermalen blijkt hij een lijstje gemaakt te hebben van de namen der onderzoekers, die de moderne vergelijkende anatomie gegrondvest hebben en die hij dus zeer wel kende. Maar nergens blijkt, dat hij hun werken ook gelezen heeft. Dikwijls schreef hij beschouwingen of referaten over de actueele botanische literatuur, een enkelen keer ook over de vergelijkend anatomische (Pander en d'Alton), maar nergens treft men samenstellingen uit oudere en nieuwere schrijvers betreffend eenig punt van belang, als een bewijs, dat hij ernstig getracht heeft in de vergelijkende anatomie door te dringen. Er was toch in die werken, speciaal in de door hem meermalen genoemde 'Mémoires de l'académie' of bij Vicq d'Azyr, Meckel en andere voorgangers en tijdgenooten zooveel, dat zijne belangstelling had moeten trekken; maar men vindt slechts de namen dier schrijvers of algemeenheden betreffende de personen en hun werk.

Had hij gelezen om feiten te verzamelen, hoe veel had hij niet bijeen kunnen brengen om zijn lievelingsidee: 'gemeenschappelijk type, eenheid van bouw', met krachtiger bewijzen te steunen dan hij had aangebracht. Ik noem slechts de vele belangrijke studiën over rudimentaire organen, over atavismen, over de herhalingen bij de embryonale ontwikkeling van de vormen der lager staande dieren, over geologische en andere stamboomen, die reeds voor Lamarck bekend waren. Zelfs de berichten over variabiliteit der dieren en haar oorzaken worden nauwelijks aangeduid; de onveranderlijkheid der soort bleef hem een axioma. Altijd dienden hem bij zijne betoogen slechts de eigen onderzoekingen betreffende het tusschenkaaksbeen, de wervelтheorie van den schedel, de metamorphose der planten. Ik kan dit slechts verklaren door te wijzen op zijn eigen woorden: 'Da nun den Menschen eigentlich nichts interessiert als seine Meinung, so sieht jedermann, der eine Meinung vorträgt, sich rechts und links nach Hülfsmitteln um, damit er sich und andere bestärken möge'.

Met deze woorden heeft hij niet den mensch, maar den

mensch Goethe gekarakteriseerd, die, zoo zoude men kunnen zeggen, zich in abstracto niet interesseerde voor het fundamenteele beginsel ‘eenheid van bouw’, maar slechts voor de bewijzen, die hij daarvoor meende aangebracht te hebben. Voor deze was elke steun hem welkom. Dat er ook andere bewijzen waren ging spoorloos aan hem voorbij. Van 1795 tot 1807 liet hij, vooral ook door den invloed van Schiller, de ontleedkunde rusten en toen hij die daarna weer opnam en verder tot aan het einde van zijn leven (1832), bleef hij zich in hetzelfde kringetje bewegen, dat door zijne drie bovengenoemde studiën bepaald was.

Het is al zeer gemakkelijk hiervoor verschoonende redenen te vinden. Een man, die als Goethe het al in zijn brein trachtte te bevatten, moest ondervinden, dat aan de werkkracht en het weten van één mensch grenzen gesteld zijn, die ook het Genie niet kan overschrijden. Het is dan ook niet met de bedoeling Goethe te verkleinen, dat ik deze bladzijden schreef, maar - het zij nog eens herhaald - om te protesteeren tegen die blinde bewierrookers, die Goethestudiën schrijven zonder zijn tijd en het werk zijner tijdgenooten en voorgangers te kennen, waarmede een schreeuwend onrecht tegen tal van hoogst verdienstelijke natuur-onderzoekers wordt begaan. Vergeleken met dezen zal hij, voor het oordeel der onpartijdige geschiedenis, met een zeer bescheiden plaats op vergelijkend anatomisch terrein tevreden moeten zijn.

Men maakt van Goethe eene Godheid door hem alle moderne gedachten, alle grondleggende ontdekkingen toe te schrijven, door zorgvuldig alle karakterfouten en tekortkomingen zoo gunstig mogelijk te verklaren of dood te zwijgen!

Hoe kan men nog belangslellen in een mensch, die geen mensch meer is?!

J.H.F. KOHLBRUGGE.

Verzen.[1)]

I.
Schoone vreugd.

Van ochtendkleur tot avondgloed
En als de sterren stralend staan
In 's hemels ongeperkte baan,
Van ochtendkleur tot avondgloed,
Van avondgloed tot ochtendkleur
Reikt meenge hand mij lieven groet,
Is mij het leven lief en zoet
Met schoone vondst en schooner keur.

Kent gij het koekoek-roepen niet
Uit blaadrenweelde en duisternis,
- Gij raadt zijn plek en raadt nog mis -
Kent gij het koekoek-roepen niet,
Den vinkslag of van vooglijn aâr
Een lustig lied, dat klinkend klaar
Zich heft en duikt bij beek en vliet,
In kreupelhout, in lisch, in riet,
Of véler, dartele misbaar?

1) Uit een in het najaar bij W. Versluys te Amsterdam te verschijnen bundel.

En 't oolijk spel van wolk en wind
- Hij drijft haar over land en zee
En streelt haar zacht en dolt ermee -
Dat spel van witte wolk en wind,
Hadt gij daar nooit uw vreugde van?
Een ongelijk, maar edel span:
Hij drijft haar weg, is toch haar vrind,
Hij stoort de rust van die hij mint
En viert zijn drift en toomt ze dan.

Is er nu zoo niet menigwerf
In groei en bloei een vreugd die deugt,
Op de aarde veel dat zacht verheugt -
Is er dan zoo niet menigwerf
Zelfs voor wie moe en somber gaat
Een glimlach voor zijn droef gelaat,
Op 's levens vastgetreden erf,
Als hij van 't eigen zielsbederf
Maar schouwt naar schoonheids blijde straat?

Nu heeft de herfst zijn goud en brons
Weer hangen in den leegen tuin,
En 't groen ontkleurt tot doodscher bruin -
Nu heeft de herfst zijn goud en brons
Gestrooid langs heuvel en in dal
En jagerlust en horenschal
Joeg bloem, kapel en bijgegons;
Maar 't Schoon, bij wisling, blijft in ons
Te allen tijde en overal.

II.
Wandeling.

De middag heeft zijn milde licht
Nog tot geen schemering verdicht
En stralend op de landen
Gaat zij, werklijk, in droom verbeid,
En toch meer droom dan werklijkheid
En spant aan werelds randen

Een hemel, bleek van zilverglans,
Die, blauwend naar den steilsten trans,
De verten dekt waar 't dauwen
Des morgens zwond in 't zongespin,
Maar de avond nog zijn vocht begin
Niet vond voor 't lichte-flauwen.

De herfst is zacht en op het pad
Is veel dat wondren doet en dat
De voeten vangt en kluistert;
Der hemelzuivere atmosfeer
Biedt 't hart noch slag, noch tegenweer,
Maar blij gevolg en luistert

Naar wat van 't strand, bij ebgetij,
Des hemels, wind- en wolkenvrij,
Met volle zeilen nadert;
Wat aan gefluit, gekweel, gerucht
Van woud en akker, zee en lucht,
Al schat wordt thans vergaderd.

Dáár, 't naast aan 't groen ligt steen ligt kalk
En hoog reeds reiken bint en balk,
Muur, zwaar op fondamenten,
En ijvrig vindt de troffel taak,
De struische koopman voor zijn zaak
Wacht niet tot nieuwe lente,

Maar eerder rijze op deze plaats
De bouw, die de arbeidsreeë maats
Verzaamle aan bak en kuipen:
Het ronkend brommen der fabriek
Verbanne schuwe woudmuziek
Tot slapen of versluipen.

Maar verder zoeken, wat ge ons liet
Wij, herfst, waar 't valend groen verschiet
Tot bruin, tot goud, al dunnend,
En middags evenwichtigheid
Door guldene doorzichtigheid
Een blik, een rijkdom, gunnend,

Van hemels weiden is gedaald
Tot waar men rustig ademhaalt
Zelfs als de twijg ontloovert,
Maar voor zich zingt: in 't lichte huis
Der herfstvreugd is de dichter thuis
Wijl zelfs zijn droefheid vrôo werd.

Wat is 't een dwalend schoone gang
Van uren kort, zij 't uren lang
Naar 't bosch van berkestammen:
Benee - de zon in witte zaal
En boven - éen matgulden praal,
Gevangen zonnevlammen.

De lucht is geel, de lucht wordt groen;
De hooge en ijle kruinen doen

De heerlijkheid steeds wenden;
De vreugde die dees wisling geeft
Van kleur die sterft, kleur die herleeft
Is zonder paal of ende.

Daar tref ik aan den groenen zoom
Den hakker bij een zwaren boom:
Zijn nijdge bijl slaat klinkend
Tegen den ouden sterken stam:
Verwacht zoo straks na beet en schram
Dien op den mosgrond zinkend;

Al meerdre liggen her en der;
Ik zie ze klagelijk en ver:
De herfst eischte zijn dooden.
De schoonheid sterft in de natuur
Maar reeds vóor stervens droevig uur
Wordt haar den dood gebóden -

Ach, geen gaat zonder pijne voort
In het bekorend droomrig oord
Waar onze voeten dwalen:
Maar die met duizend slagen sterft
En duizend maal leven verwerft
Zal ná den herfst nog stralen.

III.
Trouwdag.

Doet wintertijd opnieuw den dag der trouw ons keeren,
Waarnaar mijn oog, o vrouw, nog vreugdig ommeschouwt,
Dankdag, waaraan steeds weer mijn hart het danken léére,
Omdat ge U, Lief, aan mijne liefde hebt ver-trouwd,

Dan vraagt van U mijn lied - bleef niet te lang gezwegen? -
Den stillen toeslag tot des dichters kunst,
Voor zangens keer langs onze saamgegane wegen,
Bij 't wislen van 't getij, uw eenderlijke gunst.

En ik herzie het blijde blinken uwer oogen
Waarin en heugenis en mee verbeiding droomt,
En ik hervoel uw hand, zacht tot mijn hand bewogen
Als gij mij toetraadt, in uw vreugd beschróómd.

Toen kwamen dagen - òf de regen ruischte! -
Dat we ons geheim verborgen bij 't gewoel
Dat omging in stads strate' en uit den hemel bruiste;
Was buiten windsgeweld, in harts huis lente-zoel.

Dan is gezamen 't leven ons begonnen
En heeft den langen klos van beurtlings nacht en dag
Ontwonden; - of het vlas tot linnen werd gesponnen
En of elk uur meedroeg den last van onzen lach?

Ik heb herinnering aan lachen èn aan schreien,
De weemoed zoomde vaak het lichte dagekleed;
Gelijk twee kindren hebben wel in overmoed wij beien
Verstoppertje gespeeld, te dikwijls, met het leed.

Maar als weer de avond zonk, hervonden onze handen
Elkaar en drong in de oogen 's andren oogenlicht,
En in de vredigheid binnen de stille wanden
Lag uw hoofd aan het mijne en viele' uw oogen dicht.

Weer hoor 'k den rappen stap van graag geziene vrienden
Wier klop met haast ons bei roept naar gesloten deur;
Van dorpspraatoogst geworden ons de tienden:
Verwacht, gekomen-niet, stelt zelden ons teleur.

Saam danken wij 't onthaal in de als moeders-woning,
Het altijd-welkom, heerlijk ouderwetsch,
Waar iedre vriendlijkheid vond vriendlijkheids belooning -
Dank goedig gastvrij huis, herinring aan veel prets;

Ook zie 'k ons saam weer gaan doorweekte akkerpaden
Naar huizen klein en stil, als tot den grond gevleid,
En altijd gij met mij, mijn helpend trouwe gade;
In sterke vrouwetroost herblinkt bruids lieflijkheid.

Want kwam mismoedig uur mij onverhoeds omvangen,
- Wat liet ik argeloos mijn deur ook open staan? -
Dan week zijn nare mist voor uwe teedre wangen
En voor uw zachten arm, dien gij om mij kwaamt slaan.

Maar na dees lichten bouw van tweeër jaren dagen,
Wat is de winst die eeuwiglijk ons blijft?
Uw vochtig oog verraadt het antwoord op mijn vragen,
Gij weent voor mij, wat mijn hand voor U schrijft -

En 't huis waar geen geweld nog onzen vree kwam schokken
Hoort hoe ons harte bidt tot Een, die eeuwig Heer
Is en bij 't rusteloos getik der ongeduurge klokken
Reikt naar de mijne uw hand, beschroomd zooals weleer.

De pelgrim met de lier.

Een vreemdling op het pad door werelds veile lusten,
Wiens waan verbrijzeld sloeg in de afgrond van het lot,
Een pelgrim die den stroom langs tot de zeeëkusten
Zijn droeven vrede draagt, een klaaglijk overschot,

Reizend ten kalmen einder, die, een hooploos einde,
Zich steeds verwijdt, zijn ringen verder grenst,
Of hij nog goed ter uur begeerden koop zich mijnde,
Als hem de weelde wil, die hij zich, arme, wenscht;

Een broeder van de ontelbren zonder have,
Zoekt hij der weiden en der wouden weligheid
En gaart zich schaars geluk van liefdes rijke gave,
Die weinig weegt ter hand maar duurt tot laten tijd.

Hij gaat zijns weegs en de afgevaste trekken
Staan strak van honger naar een eeuwge vrucht,
Zijn leên ten steun staan helling, boom en hekken,
Hij zoekt nog als een dwaas den hemel in de lucht.

De felle regen wil zijn wrakke lijf tempteeren,
In storm en noodweer wabbert 't donker kleed:
Zijn handen, machteloos den hagel af te weren,
Zijn wa, te dun voor winters grimmig leed;

Maar zomers heete zon bezaait zijn weg met flitsen;
De wind jaagt wild het stof in zijn verweerd gelaat,
Soms ziet hij in de vert een toren 't groen ontspitsen
En hoort zwak 't middaguur dat uit de dorpsklok slaat.

Het werkvolk loopt hem langs; hij poost bij dartle kinders,
Die rozemeien, lichte en fladderende pret,
Hij telt ze als speelnoos, met de vogels en de vlinders,
En mint die vreugd daar hij de schreên beneven zet;

En gansch het aardsch bedrijf, het werk van goede' en boozen,
Der lange dagen zorg, der nachten bang verlang,
De scheidenssmart, de weeld van liefdes kus en kozen,
Het voert rondom zijn hoofd een mate-looze zang.

En hij gaat voort door dorpen en door steden,
Langs tuin en erf, naast de akker en de vaart,
Wijl van al lichten die voorbij zijn oogen gleden,
Een guldner schijnen in die oogen blijft bewaard.

Door rullen weg, waar kwam de witte winter sneeuwen.
Door ijzel en in mist zoekt hij het luwe dal,
Uit duistren tijd Gods gouden stad der eeuwen,
Met paarlen poorte' aan zeeën van kristal.

Maar waar namiddagzon in herfstig trieste banen
Den grond bevloert met licht dat bleek ziet en vermoeid
Grijpt zijn nerveuse hand de plooien der soutane
Te vaster wijl het licht der oogen dieper gloeit.

En aan den berm geknield; alleen en onbeluisterd
Ontheft hij aan het kleed Appollo's lust en sier,
In de verholenheid van vouw en val gekluisterd.
Den vinger volgt de klank der zevensnaarge lier.

Daar rijst de stem en 't is als rees de morgen
Met 't stijgen van den klank; dan daalt hij weer en duikt
Zooals een vogel duikt, die in 't struweel verborgen
Zijn keeltje 't lied bereidt, ten daagraad uitgetjuikt.

Hij zingt wat hij zich won in werelds open gaarde,
De schoonheid van het licht dat om den wingerd doolt,
En dichters eedle drang geeft zangers stem haar waarde,
Die zingend sterkt, aan eigen schoon geschoold.

Hij zingt het dankend lied aan de avond der vermoeiden,
Wien nog een late zon den hemel schoon verguldt,
Een lied om wat hem streelde en dartel langs hem stoeide,
Een eeuwige cijns om wat zijn dagen heeft vervuld.

Hij zingt - en nacht behangt het raam en sluit de luiken
Voor 't duistrend aardehuis; met koortsgen oogengloed
Zingt hij die in den herfst de lentegeur mag ruiken
En die met de avondstilt den zilvren nacht begroet,

Hij zingt en 't is of aller oogen open
Staan van hen die hij zag op reizens somber pad.
Hij hoort weer lichte schreên met zijne schreden loopen
En hij gedenkt niet meer zijn zóó gezochte stad.

Niet meer? Des pelgrims lier heeft nooit zoo vol geklonken,
Als nu hij licht zich heft naar hemels sterrepoort;
Zijn stem schiet uit: ‘ben ik van aardsche lusten dronken -
Gij weet het beter, die mijn harteliedren hoort,

‘Gij weet het wat ik zing in mijne wilde wijzen,
Wanneer de schoonheid zwaar weegt op mijn droeve ziel,
Gij schiept de weelden van der dichtren paradijzen,
En door Uw stroomen snijdt de streving mijner kiel;

Al noem ik niet Uw naam - wat geven alle námen?
De pelgrim die de lier draagt onder zijn gewaad,
Vouwt straks zijn moegespeelde vingeren weer samen
Zijn bee stijgt tot Uw voet, zijn zang tot Uw gelaat.

Gij maakt mij wel weer klein als Gij de koorts zult dooven,
Die in mij brandt en mij in zingenslust verteert;
Geen zang zal van dien glans mijn eenzaamheid berooven
Die om Uw kimmen straalt, waarheen mijn ziel zich keert.’

J. JAC. THOMSON.

O, niet die oogen zóó.....

O, niet die oogen zóó en niet dien lach
Zoo droef-bemoedigend stil naar mij heen;
Als 'k aan je hart niet àltijd rusten mag,
Zal ik wel verder leven, gansch alleen.

Ach, ééns heb ik gezeten aan den weg,
- Een schamel knaapje dat veel honger leed -
Gebogen kwam je toen denzelfden weg
En in jë oogen was eenzelfde leed.

Je groette stil en peinzend bleef je staan -
Toen moest ik weenen wijl zoo gòed je was,
Ik nam je hand en met den knaap begaan
Heb je gezegd dat alles Lièfde was.

O! Zon en bloemen, hemel, blauw en goud,
O! Kinderlijk verheugen aan jou hand,
O! Jong geluk van 't bloeiend lente-woud,
O! Schoone vreugde van het lachend land.

Ik had je lief, ach, anders weet ik niet,
Mijn hart ging open en ik gaf je àl,
Een staam'lend woord..... een zacht gefluisterd lied,
Waarin ik zong wat nimmer sterven zal.

Je was zoo goed, je hoorde stil me aan
   En lachte stil, of ik je vreugde deed,
Was in jë oogen niet een enk'le traan,
   Wijl ik je troost gaf in jë eenzaam leed?

Heb ik te veel gedacht? heb ik, verblind
   Door eigen vreugde niet jou leed gekend?
Heb ik gelijk een tè verlangend kind
   Alleen mijn lièfde in jou lach herkend?

- Je hand is koud, ik zie je oogen niet,
   Slechts doode bloemen zien mij zwijgend aan.
Ik weet dat alles wèg is.... doch wel niet
   Zal ik ooit weten hoe het is gegaan.

Ik heb je lief, ook nu zoo droef en koud
   Mijn arme hart verbloedt in trage pijn.
Je goedheid geeft herinnering van goud,
   Je goedheid is als droom van zonneschijn.

Mijn handen reiken naar een ver verschiet
   Mijn oogen wachten of iets komen zal;
Hoog over mij hoor ik een wonder lied,
   Als zingt er zacht een eeuw'ge waterval.

Als 'k aan je hart niet altijd rusten mag,
   Dan zal ik verder leven, gansch alleen,
Ach.... niet die oogen zóó en niet dien lach
   Zoo droef-bemoedigend stil naar mij heen.

NICO OOSTERBEEK.

P.A. de Génestet.
(bij de herdenking van zijn sterfdag.)

Letterkundige ondankbaarheid is ook ondankbaarheid. Zij bestaat in het, als volwassen man of man van rijperen leeftijd, negeeren of althans geringschatten van datgene wat men als jongeling heeft vereerd, waaraan men zijn eerste letterkundige genietingen te danken heeft.

In de schatting van een jonger geslacht blijven vaak van degenen die hun voorafgingen enkel de hoog uitstekende dichters, de groote prozaschrijvers bestaan; de mannen van lager rang, de kleine dichters en kleine prozaïsten komen voor velen hunner niet meer in aanmerking.

Dat heeft ook de Génestet ondervonden.

De mannen van '80 hebben den naam van den jonggestorven dichter, voor zoover ik kan nagaan, niet genoemd. Voor hen, en voor velen van wie na hen kwamen was hij, in de geschiedenis onzer letteren, *quantité négligeable* geworden.

Toch ware het zoo vreemd niet geweest, indien de tachtigers althans eenige aandacht hadden geschonken aan den dichter, die waardeering vond juist bij die mannen van een vroeger geslacht, die hun het naast stonden: bij Busken Huet en Allard Pierson.

Toen de Génestet op het eind van zijn studententijd, in 1851, als twee-en-twintigjarige zijn *Eerste Gedichten* uitgaf, was het een tijd van poëtische droogte. Beets, wiens ‘Hollandsche jongen’ het gedicht inspireerde, dat zijn eersten bundel opent, en wiens poëzie op hem zeker niet zonder invloed is geweest, maar die toen reeds aan het schrijven

was van *Stichtelijke uren* en op weg naar Utrecht, - Beets was, door geen dichter van eenige beteekenis, of men mocht Hofdijk willen noemen, gevolgd. De zeventienjarige de Génestet, in zijn jongdichterlijke aanvechtingen omziende naar een, onder wiens vleugelen hij zich koesteren kon, vond geen ander, dien het hem lustte '*zijn* dichter' te noemen dan Jacob van Lennep.

Die *Eerste Gedichten*, hoeveel onrijps en rhetorisch' er ook nog onder schuilen mocht, gaven in menig lied een frisch, jong en, voor dien tijd, nieuw geluid te hooren, dat verdiende de aandacht van 's dichters tijdgenooten te trekken.

De in de school van Potgieter gekweekte criticus, de vierentwintigjarige Joh. C. Zimmerman, die in *De Gids* van September 1852 de Génestet's eerstelingen uitvoerig besprak, heeft dat toen niet gevoeld. Zwaarwichtig is de inleiding van zijn critiek, waarin hij op het moeielijke en gewichtige wijst van de taak die hij op zich nam; zwaarwichtig zijn zijne bedenkingen. 'In het algemeen' - zoo schrijft hij - 'gelooven wij, dat men in den eersten bundel van eenen dichter niet mag eischen - men kan 't wenschen - dat de vorm overal onberispelijk, de métaphore overal juist, de versificatie overal gelukkig en vloeijend zij; de vorm kan door oefening gepolijst worden',... enzoovoort. Wat de jeugdige criticus aan den jeugdigen dichter verwijt, is dat zijn gedichten ons 'geen individualiteit verklaren'; dat zij geen karakter hebben, hetwelk hen van zoo vele andere onderscheidt; dat zij geen bepaalden indruk achterlaten... Van een zeker aantal gedichten, in dezen eersten bundel voorkomende, zegt hij: 'De geest, die er in ademt, is geheel "studentikoos", hier en daar zelfs nog jeugdiger dan dit, voor een kunstenaar reeds vrij jeugdig, epitheton en vandaar dat bij velen de twijfel oprijst of ze niet beter achterwege waren gelaten'... Dat zijn dan de verzen van den zeventienjarige: 'Aan een lid der kommissie tot afneming van het Staatsexamen', 'De Humorist', 'Liedje aan een jong student', 'Latijnsche school', en al die van levenslust en geest tintelende gedichten, waaruit de Génestet's individualiteit toch vrij duidelijk spreekt. Het onvergetelijke 'Schotje' is de criticus wel zoo goed, 'onder de bestgeslaagde' te rekenen. Aan het slot van deze beoordeeling blijkt wat de heer Zimmerman eigenlijk

het meest te laken vindt in de Génestet's eerste gedichten. Evenals in de gedichten uit Moore's jongelingsjaren, ziet hij in bijna de geheele verzameling een streven naar welluidendheid, ingenomenheid met den vorm ten koste van de gedachte. ‘Niet dat wij den vorm geringschatten, of welluidendheid en zoetvloeijendheid geen wenschelijke eigenschappen noemen, maar wenschelijker dan die vorm schijnt ons de inhoud, de gedachte. Zoo bevallig als de eerste bij den Heer de Génestet over het algemeen is, zoo arm en oppervlakkig schijnt ons de laatste. Men zal zijn gedichten welligt - waarschijnlijk zelfs - met genoegen lezen, maar zullen zij een herinnering achterlaten?...’

Nu, over dat achterlaten van een herinnering valt niet te klagen. Onder hen die tusschen 1852 en 1861 tot jong Holland behoorden hebben er velen de beste van de Génestet's gedichten van buiten gekend, en een groot aantal ervan ken ik nòg uit het hoofd.

Gelukkig is Joh. C. Zimmerman later wat gunstiger over de gedichten van de Génestet gaan oordeelen. ‘Onze jonggestorven vriend’, het woord aan de nagedachtenis van de Génestet en aan de karakteriseering van den dichter in *De Gids* van Augustus 1861 gewijd, spreekt zoowel over de *Eerste Gedichten* als over de *Laatste der eerste* en de *Leekedichtjens* met vrij wat meer waardeering. Bij den schrijver van 1861 hadden althans vele ook van de gedichten uit de in 1852 besproken bundel ‘een herinnering’ achtergelaten... En dat zij dit verdienen is ook de meening geweest van Huet en van Pierson.

Huet sprak die meening uit in December 1869, acht jaar na de Génestet'sdood, in een opstel, eerst in het ‘Dagblad van Nederlandsch Indië’ en later in het eerste deel der *Nieuwe Litterarische Fantasiën* (Batavia, Ernst & Co. 1874) verschenen. Hij noemt daarin de poëzie van de Génestet familie-poëzie en pastorale poëzie. Van de laatste zegt hij: ‘... Wie kan de bekoring loochenen, die van zijn gedichten uitgaat, hetzij hij in nieuwe psalmen die algemeene godsdienst verkondigt, welke hij voor de hoogste en beste hield, hetzij hij aan den bruiloftsdisch of bij het geopend graf zijne opvatting van het leven bezingt, hetzij hij als vriend, als echtgenoot, als vader, een heil schildert en aanprijst, welks

wedergade volgens hem overal elders op aarde vruchteloos gezocht wordt? Zulke verzen zijn alleen geschreven kunnen worden door iemand, die daarin een gedeelte van zijn eigen zieleleven gaf; en gelijk hij door dat geschenk duizenden aan zich verpligt en tot erkentelijkheid bewogen heeft, bewijst het hemzelven wederkeerig de goede dienst, zijn naam in uitgebreiden kring te doen medeklinken onder de welluidendsten'. Maar het genre, waarin de dichter het hoogste van zijn kunst gegeven heeft, acht Huet vertegenwoordigd door de vertellingen *Fantasio*, *De Sint Nicolaas-avond* en de *Mailbrief*. 'Dit zijn', zegt hij, 'in klimmende reeks de drie merkwaardigste onder de Génestet's gedichten; die, waarop de tand des tijds het minst vat zal hebben, omdat zij de meeste letterkundige waarde bezitten; die, waarin al de lichtstralen van zijn talent als in één bundel zijn zamengevat'. Van die drie 'hoofdgedichten', zegt Huet verder, 'dat ernst en luim daarin niet op zichzelven of nevens elkander staan, maar - toppunt der kunst - elkander doordringen'. En aan het slot van dit voortreffelijk stuk: 'Een groot dichter is iemand, die in zijn persoon een geheel tijdperk van het leven zijner natie uitdrukt; in de geschiedenis zijner moedertaal een afzonderlijk hoofdstuk beslaat;... grootsche onderwerpen en grootsche karakters schept; nieuwe werelden ontsluit... Zulk een dichter is de Génestet nooit geweest en zou hij nimmer geworden zijn. Doch het behoort mede tot zijn voortreffelijkheid, dat gevoeld en erkend te hebben... Nooit heeft zijn eerzucht verder gereikt dan om, op hoe beperkte schaal het zijn mogt, zich een echten dichter te toonen onder de nagemaakte. Doch binnen die engere grenzen heeft hij zeldzame dingen tot stand gebracht. En gelijk men in eene familie, van het eene geslacht op het andere, elkander een kleinood vertoont, hetwelk de trots der grootouders geweest is en bij feestelijke gelegenheden door de kleinkinderen gedragen wordt, zullen ook, zoo lang het Hollandsch eene afzonderlijke taal blijft, de verzen van de Génestet in Hollandsche kringen van hand tot hand en van heugenis tot heugenis gaan'.

Weinige maanden voor De Génestet's dood, schreef Allard Pierson in de *Wetenschappelijke Bladen* een aankondiging van de toen pas verschenen *Lekedichtjens*, waarin hij, in

tegenstelling met hetgeen Zimmerman beweerde, verklaart: ‘Reeds uit de *Eerste Gedichten* spreekt een persoonlijkheid’. Later, in 1873, schreef Pierson in *Intimis II* een hoofdstuk: ‘Langs het kerkhof’, waarin hij spreekt van de Génestet's scherts van goeden huize, zijn zangerigen en frisschen versbouw, zijn spelemeiën met de Hollandsche taal, zijn grasduinen in hare weelde. ‘Had Goethe hem gekend’, schrijft hij, ‘ik onderstel dat de grijsaard in den jongen man een behagen had geschept, niet ongelijk aan het welgevallen dat hij aan den achttienjarigen Mendelssohn heeft gevonden. Aan Mendelssohn herinnert de Génestet zooveel als een dichter aan een komponist kan herinneren. Het zangerige, het doorzichtige, de zachte weemoed, het algemeen verstaanbare, de gaaf van populair te zijn zonder oppervlakkig te wezen..., het bezit van het geheim dat alle kringen ontsluit en tevens alle kringen boven hun gewoon peil verheft, de godsdienstige wijding: dit een en ander evenzeer als, het valt niet te ontkennen, een zekere armoede? neen, maar eenvormigheid toch in de motieven onderscheidt Mendelssohn. Is niet wellicht veel van dit een en ander ook van toepassing op de Génestet's poësie?’

Ik heb geene andere getuigen noodig dan deze twee tegenover hen die meenen mochten dat de dichter van *Het Haantje van den Toren*, van *Het Schotje, St Nicolaasavond*, *De Mailbrief* vijftig jaar na zijn dood het wel stellen kan zonder eene herdenking, in hoe eenvoudigen vorm ook.

Toen hij, den 2^{den} Juli 1861, stierf, had hij, ook in eigen schatting den vollen dichtergroei lang niet bereikt. De titel van zijn laatsten bundel, *Laatste der Eerste*, spreekt het reeds uit; maar ook in de voorrede voor deze gedichten[1)] zegt hij, zonder te vermoeden dat hem nog slechts enkele maanden levens overbleven, te gelooven, ‘dat er nog wel andere snaren op (zijn) speeltuig kunnen weerklinken, dan die tot nu toe met hun teederen toon slechts een vriendelijk oor

1) Jammer dat in de uitgaaf van de Complete Gedichten, in de Nederlandsche Bibliotheek van Simons verschenen, de frissche, geestige voorredenen van de beide bundels Gedichten niet zijn afgedrukt. Daardoor werden deze complete gedichten incompleet.

hebben gestreeld'; en in het gesprek op een wandeling met Huet in den Haarlemmerhout, waarvan het opstel in de *Nieuwe Litterarische Fantasiën* ons verhaalt, had hij zich in dien geest nog stelliger uitgelaten.

Het heeft niet zoo mogen zijn. Een groot meester, een dichter van hoogen rang is de Génestet niet geworden. Maar zooals er in onze schilderschool van de 17e eeuw kleine meesters geweest zijn, wier namen in de geschiedenis der Nederlandsche beschaving verdienden bewaard te blijven en van wier werk wij nòg genieten, zoo behoort ook de Génestet tot de kleine meesters der Nederlandsche letterkunde, die verdienen, ook door latere geslachten in eere te worden gehouden.

'Geheel Bloemendaal behoort aan den dichter. Daar is schier elke plek de geboortegrond van een vers of van een dichterlijken inval. De zachte Hollandsche natuur der streek is de lijst waarin zijn beeld gezien moet worden.' Zoo schreef Allard Pierson.

Daarom was het goed gezien, toen men een van de mooiste plekjes van die duinstreek uitkoos, om er door een bank, eenvoudig van lijn, maar van kostbaar en duurzaam graniet, de herinnering aan de Génestet te bewaren.

J.N. VAN HALL.

Lloyd George's ziekte- en invaliditeits-verzekering.

Onder veel ‘hears’ en ‘cheers’ ook van de oppositie heeft den vierden Mei minister Lloyd George zijn National Insurance Bill ingediend bij het Engelsche parlement. Zulk eene indiening geschiedt mondeling met een uitvoerige uiteenzetting, die onze schriftelijke memorie van toelichting vervangt.

In Engeland zijn 42 millioen personen verzekerd tegen overlijden, zes millioen tegen ziekte en slechts 1400 tegen werkloosheid. Dat wil zeggen, dat slechts een klein deel van de arbeidende klasse is verzekerd tegen ziekte, om van de werkloosheid niet te spreken. Niet, omdat ze 't niet noodig achten, maar veelal omdat ze de premie voor deze drie verzekeringen niet kunnen betalen zonder hun kinderen te berooven van eerste levensbehoeften. Ze beproeven het door lid te worden van een of andere friendly society, maar als ze om welke reden ook ten achter geraken zoowel bij de verzekering als bij den bakker en den kruidenier, komen ze dien achterstand niet weer te boven. Vandaar, zegt de minister, moet de staat dwingen om te verzekeren, maar bovendien helpen, en vandaar het wetsvoorstel der regeering, dat eenige dagen na de rede van Lloyd George in druk is verschenen.

De lectuur van Engelsche wetten is voor den Nederlandschen jurist noch dagelijksche noch lichte kost. Zoo is 't b.v. niet gemakkelijk zich in te werken in de Engelsche Ongevallenwet (Workmen's Compensation Act). Maar heeft men zich die moeite gegeven, dan blijkt hoe goed ze in el-

kander zit. Wie deze wet legt naast de Duitsche dito, ziet onmiddellijk het groote verschil: de korte en eenvoudige regeling westelijk van ons, de omslachtige en ingewikkelde oostelijk.

Zoowel daarom als om het te regelen onderwerp was het dan ook, dat ik belangstellend greep naar het nieuwe wetsvoorstel Lloyd George, zoodra het in druk was verschenen.

Ronduit gezegd, het was voor mij een tegenvaller. Het stelsel der voorgestelde verzekering moge veel aantrekkelijks hebben, de inkleeding schijnt mij in vele opzichten Duitsch omslachtig, in plaats van Engelsch beknopt. Inzooverre lijkt deze wet niet op haar oudere zuster, de Compensation Act.

Laat ons eerlijk zijn en hier dadelijk bijvoegen, dat de laatste een civielrechtelijke aansprakelijkheid regelt, en het thans ingediende voorstel een publiekrechtelijke verzekering. Maar ik had gehoopt, dat de practische Engelsche wetgever daarvoor nu eens een eenvoudiger regeling zou hebben gegeven.

'De fout zit in het systeem', zal gezegd worden. 'Een publiekrechtelijk stelsel kan niet eenvoudiger zijn.' Naar mijn bescheiden meening schuilt het bezwaar elders, en wel hierin, dat de wetgever veel te veel alles zelf wil voorschrijven, daarom in bijzonderheden afdaalt, en zoodoende de wet lang en onbegrijpelijk, de regeling stug en onhandelbaar maakt. Dat is de fout, waarin telkens ook onze wetgever vervalt. Waarom niet in een wet, betreffende een onderwerp als de sociale verzekering, enkele hoofdlijnen getrokken, en de rest overgelaten aan de organen met de uitvoering belast?

Meer en meer wordt de wetgevende macht eigenwijs. De regeering, door zulke in bijzonderheden afdalende wetsontwerpen voor te stellen, geeft zelf aanleiding tot dit euvel en het amendementje-spelen van allerlei leden, bevoegd en onbevoegd, bij de behandeling in de Kamer, doet de rest. Een wet op de sociale verzekering moet zijn voor de met de uitvoering belaste organen wat de Grondwet is voor den wetgever. Naar die algemeene beginselen make de regeering haar algemeene maatregelen van bestuur, die op hunne beurt weer niet alles en nog wat dienen te regelen, doch tot leiddraad hebben te strekken voor de hoofdambtenaren. En die ambtenaren hebben te zijn weinigen, maar hoog bezoldigd.

Bij ons gaat het dikwijls net anders om. De wetgever, in plaats van zich te beperken, grijpt overal in, waar hij kan, en schrijft alles en nog wat voor aan een heirleger matig bezoldigde, dikwijls matige ambtenaren. (Alle waar is naar zijn geld.)

Als de wetgevende macht in Duitschland zoo te werk gaat uit vrees voor de autocratie der regeering, dan is het nog te begrijpen en te billijken. Bovendien zit het alles reglementeeren en bevoorschriften onzen oostelijken buren in het bloed. Maar dat in een parlementair land, waar de vertegenwoordiging immers steeds de sterkste controle kan uitoefenen op de regeering, de wetgever zoo optreedt, schijnt mij geheel overbodig en dus uit den booze. Waarom, zou ik zeggen, altijd zoo naar Duitschland gekeken als naar het land van belofte?

Ik heb nog iets anders tegen dit ontwerp, dat is de naam. Nationale verzekeringswet! Alsof hierin alles, wat te verzekeren valt, in eens was ondergebracht.

Inderdaad bevat het ontwerp een algemeene regeling van de ziekte- en de invaliditeitsverzekering en een bescheiden begin van de werkloosheidsverzekering. Nu wil ik allerminst aanmerking maken op het feit, dat men op een zoo weinig verkend terrein als dat van de werkloosheidsverzekering zeer voorzichtig de eerste schreden zet. Nog veel minder, dat men niet alles, wat maar met mogelijkheid te verzekeren zou zijn, in één wet onderbrengt. Maar dan spreke men ook niet van National Insurance Bill. Dat schijnt mij soortgelijke humbug als wanneer minister Talma de besturen van zijn staatsziekenkassen onder voorzitterschap van een agent der Rijksverzekeringsbank opdischt onder den weidschen naam van raden van arbeid en ons zijn denkbeeld op wil dringen als de organisatie van den geheelen arbeid.

Hiermee is allesbehalve bedoeld te zeggen, dat er van het ontwerp niets deugt. Wie van iemand kwaad wil spreken, begint met hem te prijzen om hem terstond daarop zoodanig te gaan afbreken, dat er geen stukje van hem heel blijft. Juist andersom wil ik doen ten opzichte van Minister Lloyd George's voorstel. Want in den opzet, ontdaan van de inkleeding, zit een stevige kern.

De voorgestelde verzekering betreft de geldelijke gevolgen van wat wij noemen ziekte en invaliditeit, samengevat onder den gemeenschappelijken naam ‘health insurance’. Gedurende de eerste zes en twintig weken spreekt de wet van ziekte, (‘sickness’), daarna, hetzij de ongeschiktheid tot werken van tijdelijken of blijvenden aard is, van invaliditeit (‘disablement’).

Ingeval van ziekte, die langer dan 4 dagen duurt, ontvangen de mannelijke verzekerden 13 weken lang 10 sh. (*f* 6. -), de vrouwelijke 7 sh. 6 d. (*f* 4.50); daarna hebben allen recht op 5 sh. per week, zoowel gedurende de volgende 13 weken als bij invaliditeit. Personen beneden 16 jaar en boven 70 jaar ontvangen deze uitkeeringen niet. Voor ongehuwde personen beneden de 21 jaar en voor verzekerden boven de 50 jaar kunnen ze lager zijn.

Bovendien krijgen de verzekerden genees- en heelkundige hulp (‘medical benefit’). Voorts hebben lijders aan tuberculose of andere chronische ziekten, door den Local Government Board aan te wijzen, recht op verpleging in sanatoria (‘sanatorium benefit’) en verzekerde vrouwen op een uitkeering van 30 sh. (*f* 18. -) bij bevalling (‘maternity benefit’). De laatste uitkeering geschiedt ook aan de vrouw van een verzekerde, al is zij zelf niet verzekerd.

Naast deze voordeelen staan ‘additional benefits’, die k u n n e n worden toegekend, onder andere: geneeskundige behandeling voor gezinsleden, verhooging van zieken-, kraam- of invaliditeitsgeld, verhooging van het ouderdomspensioen volgens de Old Age Pensions Act 1908 of uitkeering van zulk een pensioen op vroegeren leeftijd dan 70 jaar. Bovendien kunnen de dragers der verzekering den bouw en de exploitatie van herstellingsoorden ter hand nemen.

Voor het verschaffen van geneeskundige hulp zullen de dragers der verzekering contracten afsluiten met de geneesheeren, waardoor deze voldoende gewaarborgd is, terwijl soortgelijke overeenkomsten kunnen worden aangegaan met inrichtingen ten einde gestichtsverpleging te verschaffen aan de verzekerden, die ze noodig hebben.

Van al deze voordeelen zullen genieten zoowel de verplichte als de vrijwillige verzekerden. Onder de verplichte verzekerden vallen hoofdzakelijk al degenen die in dienst-

betrekking zijn in het Vereenigd Koninkrijk of op een Engelsch schip en minder dan £ 160 (*f* 1920) per jaar verdienen (‘employed contributors’). Ook de dienstboden.

Ook de losse werklieden voorzooverre hun arbeid verband houdt met des werkgevers handel en bedrijf. Dus wel een bootwerker, om een voorbeeld te geven, niet een stationskruier. ‘Ik zie geen kans zegt de minister, onder de verplichte verzekering op te nemen den man, die voor een kwartje mijn valies draagt.’

Vrijgesteld kunnen worden personen die anders dan uit eigen arbeid een inkomen genieten van *f* 6 's-weeks (£ 26 's jaars) en in den regel niet meer dan drie vierendeels jaars in dienstbetrekking zijn.

Tot de vrijwillige verzekering worden toegelaten allen, die een geregelden werkkring hebben en geheel of hoofdzakelijk leven van de opbrengst daarvan, alsmede zij, die gedurende minstens vijf jaren verplichte verzekerden zijn geweest (‘voluntary contributors’). Wie vijf jaren vrijwillig verzekerd is geweest, mag het blijven, al verliest hij ook de bovengenoemde vereischten,

De middelen tot dekking zullen worden opgebracht door de verzekerden, de werkgevers en den staat. Even uniform als de uitkeeringen zijn de premie's.

Voor elken verplichten verzekerde wordt per week een vast bedrag opgebracht, te weten voor den man 9 d. (45 cents) en voor de vrouw 8 d. (40 cents). Daarin betaalt de staat steeds 2 d. (10 cents), doch de verhouding tusschen het aandeel van den werkgever en den werkman varieert al naar de hoogte van het loon. Hoe lager het loon, des te hooger de premie van den werkgever. In den regel betaalt de mannelijke arbeider 4 d., de vrouwelijke 3 d. en de werkgever 3 d. Doch bij een dagloon van 2 sh. 6 d. (*f* 1.50) of minder draagt de werkgever voor mannen 4 d. voor vrouwen 3 d., bij een dagloon van 2 sh. (*f* 1.20) voor mannen 5 d. en voor vrouwen 4 d. en bij een dagloon van 1 sh. 6 d. (*f* 0.90) zelfs 6 d. voor mannen en 5 d. voor vrouwen, alzoo bijna de geheele premie.

De werkgever is aansprakelijk voor de geheele premie en houdt het aandeel van den werkman in op diens loon.

Het is bekend, dat de grootste moeilijkheid in verband met de betaling der premie steeds de losse werklieden geven. Wie moet voor hen de premie betalen? Van dag tot dag, soms zelfs van uur tot uur zijn zij in dienst van verschillende werkgevers. Op werkelijk heroische wijze heeft minister Lloyd George deze knoop doorgehakt: Wanneer, zegt artikel 4 van de derde Schedule, een verzekerde in eenige kalenderweek in dienst is bij meer dan een werkgever, wordt de eerste persoon, die hem in dienst heeft gehad, als zijn werkgever beschouwd. Die zal dus voor de geheele weekpremie aansprakelijk zijn. Eenvoudig is dit zeker. Maar ook practisch houdbaar? Zal het b.v. niet het maandaghouden leelijk in de hand werken. Ieder werkgever zal trachten zijn losse werk naar de laatste helft der week te verschuiven; dan heeft hij de meeste kans dat een collega voor hem de weekpremie betaalt. Of wel de losse werkman, om arbeid te krijgen, zal goedvinden dat ook de premie van den werkgever op zijn loon wordt gekort. Maar dat is de bedoeling niet van de wet. Wat die bepaling in de practijk zal opleveren, wij kunnen er alleen belangstellend op wachten. Intusschen getuigt ze van durf.

De vrijwillige verzekerden beneden 45 jaar betalen evenveel als voor de verplichte verzekerden door dezen zelf en door hun werkgever samen wordt opgebracht, alzoo de mannen 7 d. per week, de vrouwen 6 d. Boven de 45 jaar is de premie voor hen verhoogd.

Niet terstond nadat een verzekerde is begonnen premie te betalen heeft hij recht op de voordeelen der wet. Ziekengeld ontvangt hij eerst nadat hij een half jaar verzekerd is geweest en minstens 26 weekpremie's door of voor hem zijn betaald. Voor de invaliditeitsrente is deze wachttijd gesteld op 2 jaar en 104 weekpremie's.

Is een geval van ziekte of invaliditeit ingetreden binnen een half jaar, resp. binnen twee jaren, nadat voor den betrokkene de verzekering was begonnen, dan kan hij ter zake daarvan evenmin aanspraak maken op uitkeering.

Vermindering of geheele schorsing der ‘benefits’ heeft plaats naar een vastgestelde tabel, zoo dikwijls een verzekerde met zijn premie's ten achter is, d.w.z. wanneer sedert

zijn toetreding tot de verzekering gemiddeld minder dan 39 weekpremie's door of voor hem zijn betaald.

Bij gestichtsverpleging komt de uitkeering geheel of gedeeltelijk aan degenen wier kostwinner de verzekerde is, zijn ‘dependants’, of anders aan de plaatselijke ‘Health Committee.’

Als dragers der verzekering stelt zich het ontwerp in de eerste plaats voor de goedgekeurde ziekenkassen (approved societies), en eerst daarna de overheidskassen, die het bestempelt met den naam gezondheidscommissie's (‘Health Committees’). Alleen één ‘benefit’, de sanatoriumverpleging, kan uitsluitend door de laatste worden toegekend.

Het is hier de plaats niet alle eischen op te sommen, die de wet aan ‘societies’ stelt om erkend te worden. Ik noem alleen de voorwaarde dat zij minstens 10000 leden moet tellen en dat de hoogste macht moet berusten bij de ledenvergadering. Ook de kassen van bepaalde ondernemingen worden toegelaten, zelfs wanneer het ledental beneden de 10000 blijft, indien op andere wijze de solvabiliteit gewaarborgd is.

De erkenning geschiedt door een commissie, die het ontwerp zich voorstelt als het oppertoezicht van de geheele verzekering, de ‘Insurance Commissioners.’ Deze verzekeringscommissarissen bepalen ook de zekerheid die elke kas moet stellen alvorens erkend te worden.

De erkende kassen zijn niet gehouden, ieder aan te nemen die zich als lid aanmeldt. Hare statuten kunnen te dien aanzien regels stellen met dien verstande dat leeftijd zonder meer geen reden mag zijn voor afwijzing. Kan een verzekerde nergens anders terecht, dan moet de ‘Health Committee’ hem aannemen. De leden der particuliere kassen heeten ‘society contributors’, de verzekerden van de ‘Health Committees’ worden aangeduid met den naam ‘deposit contributors.’

De erkende kassen betalen aan de plaatselijke ‘Health Committees’ voor elk harer leden, die woonachtig zijn binnen het gebied dier committee, een stuiver 'sjaars.

Het oppertoezicht over de verzekering zal, zooals gezegd berusten bij de Insurance Commissioners, te benoemen door

het departement van financien, die een centraal bureau zullen hebben te Londen.

De plaatselijke ‘Health Committees’ zullen bestaan uit minstens 9 en hoogstens 18 leden, waarvan een derde zal worden benoemd door den country council, een derde door de erkende kassen en een derde door de vergadering van ‘deposit contributors’, de verzekerden, die geen lid zijn van een ‘approved society’ en dus zijn aangesloten bij de kas van de ‘Health Committee’.

Een zeer ingrijpende maatregel wordt mogelijk gemaakt door de bepalingen onder het opschrift ‘Excessive Sickness’. Wanneer een erkende kas of een ‘Health Committee’ van oordeel is, dat onder haar verzekerden een ziekte ‘excessive’ is, en dat deze ziekte moet worden toegeschreven aan den aard van hun werk of de omstandigheden waaronder zij arbeiden, aan slechte huisvesting of andere onhygienische toestanden, of wel aan een slechte of onvoldoende waterverschaffing, kan zij zich wenden tot den minister van binnenlandsche zaken om een onderzoek. Blijkt bij dat onderzoek, dat inderdaad de ziektegevallen 10 percent het gemiddelde overtreffen tengevolge van een of meer der genoemde oorzaken, en dat daarvan de schuld dragen hetzij de werkgevers, hetzij plaatselijke overheden, hetzij huiseigenaren of waterleidingmaatschappijen, dan zijn de aansprakelijke personen verplicht de geleden schade te vergoeden aan de dragers der verzekering.

Ziedaar met enkele lijnen de voorgestelde verzekering geschetst. De minister verwacht ruim 13 millioen verplichte en 8 millioen vrijwillige verzekerden. Hij raamt de premie's, door de werkgevers te betalen, op 9 millioen pond 's-jaars, dus 108 millioen gulden, die van de verzekerden op 11 millioen pond of 132 millioen gulden, en de kosten van den staat op 4½ millioen pond, 54 millioen gulden.

Het ontwerp bevat bovendien een regeling van de werkloosheidverzekering, doch deze zal voorloopig beperkt blijven tot de bouwvakken in den ruimsten zin: het maken van huizen, ijzerconstructie's, schepen, machines.

Vergelijken wij den opzet met wat elders bestaat of is voorgesteld, dan treffen ons de volgende bijzonderheden:

In de eerste plaats de combinatie van ziekte- en invaliditeitsverzekering. Gewoonlijk wordt de laatste bij de ouderdoms-verzekering ondergebracht. Ten onrechte, naar mijn bescheiden meening. De verzorging van den ouden dag heeft te geschieden van staatswege, zooals thans in Engeland sedert 1909 het geval is, terwijl de verzekering van invaliditeit, voorzooverre zij verband houdt met het bedrijf van den werkman geheel moet komen ten laste van den werkgever. Geheel; d.w.z. niet alleen wanneer de invaliditeit veroorzaakt is door een bedrijfs-ongeval, maar ook wanneer zij een gevolg is van een bedrijfs-ziekte. In Engeland is dit bij eenige met name genoemde bedrijfsziekten reeds het geval. De invaliditeit, die daarna nog onverzorgd blijft, worde bij de ziekte-verzekering ondergebracht, zooals thans Lloyd George voorstelt.

In de tweede plaats treft ons de groote eenvormigheid, zoowel van de premie's als van de uitkeeringen. Voor elken verzekerde wordt negen stuivers betaald, voor elke vrouw acht. De uitkeering bedraagt steeds in de eerste 13 weken *f* 6 voor den man, *f* 4.50 voor de vrouw, daarna voor beiden *f* 3, onafhankelijk van het verdiende loon.

In de derde plaats is opmerkelijk het denkbeeld om den werkgever, die een laag loon betaalt, een groot deel van de premie te doen dragen. Of het juist is gezien? Zoo dikwijls is een laag loon geen bewijs van schrielheid of onwil maar van onmacht aan de zijde van den werkgever. De regeling lijkt mij vooral voor de kleinere patroons buitengewoon bezwaarlijk.

In de vierde plaats valt het op, dat geen welstandsgrens is getrokken voor de vrijwillige verzekering. Ieder die werkt voor zijn brood, kan toetreden en zich zoodoende onder meer vrije genees- en heelkundige behandeling verzekeren. Of de doktoren met deze regeling ingenomen zullen zijn, staat te bezien. Hier te lande is juist altijd hun groote bezwaar, dat de verzekering een deel van hun betalende tot fondspatienten zal maken. Minister Lloyd George ziet de toekomst te dien aanzien niet zoo donker in. ‘Ik weet’, zegt hij, ‘dat de doktoren en de “friendly societies” altijd kib-

belen over het salaris. Ik voor mij, ben geneigd te meenen, dat de geneesheeren inderdaad recht hebben op hooger honorarium dan thans, zij 't dan ook niet zooveel als zij vragen. Het is niet in orde, dat wij barmhartigheid zouden doen ten koste van hard werkende doktoren.' Dat is heel mooi gezegd, maar als de minister denkt, daarmee de geneeskundigen reeds te hebben gewonnen, zal hij, vrees ik, toch bedrogen uitkomen. Heeft hijzelf niet reeds verklaard aan een banket te Birmingham, dat hij een onderhoud met doktoren had gehad, die hem twee uren lang op de snijtafel hadden gelegd en dat sedert Daniël in den leeuwenkuil geen sterveling zooiets had doorgemaakt.

Op de moeilijkheden, verbonden aan de opneming der losse arbeiders, heb ik boven reeds gewezen.

En of de geheele regeling financieel al dan niet uit zal komen, het spreekt van zelf, dat daarover vooral een buitenlander moeilijk kan oordeelen. Het is trouwens zeer de vraag of iemand, zelfs de voorsteller zelf, te dien aanzien iets met zekerheid kan zeggen. Een maatregel als deze is steeds voor een groot deel een sprong in het duister; ten opzichte van de invaliditeits-verzekering nóg veel meer dan van de ziekte-verzekering.

Waardeeren wij intusschen den moed van den voorsteller en straks van het land dat deze verzekering aandurft.

J. VAN DROOGE.

Aanteekeningen en opmerkingen.

(Gedroomd) gesprek met president Fallières.

De President. - Wat voert u tot mij, Mijnheer?

De Bezoeker. - Mijnheer de President, hoewel dagbladschrijver van professie, kom ik niet u interviewen, maar om een gunst - niet alleen voor mijzelf.

- ?....

- Zoowel in uw groote, als in ons kleine land, verwacht men natuurlijk allerhand bate van uw bezoek. Voor den invoer, voor den uitvoer, misschien zelfs voor de internationale politiek: dat Vlissingen géén fort zal krijgen....

- Ter zake, Mijnheer.

- Pardon, President. 't Was maar bij wijze van tegenstelling. Mag ik Fransche couranten gelooven, dan stelt de buitenlandsche staatkunde van Frankrijk wel degelijk belang in ons.

- Natuurlijk, maar ik begrijp niet goed...

- Mijnheer de President, Frankrijk hecht dus aan zijn *invloed.* Welnu, 't heeft hier gróóten invloed gehàd. Iedereen, hier, sprak vroeger Fransch. 't Was de eerste vreemdetaal, die men leerde. Deftige briefwisseling ging in het Fransch. Ons tooneel leefde van het Fransche. Naar aanleiding van een Engelsch boek over den invloed van Frankrìjk op Engeland's Renaissance, heeft een onzer letterkundigen nog pas in een bondige samenvatting doen beseffen, wat onze oude letteren, met onzen grootsten dichter te beginnen, uit den Franschen geest hebben geleerd. Zooals de Haagsche schildersschool - onze groote roem nu in de Nieuwe Wereld -

tot leven gewekt is door Barbizon, zoo is ons tegenwoordig proza bezield door het plastisch-vermogen van de Goncourt en andere meesters. Ook het publiek leest hier altijd nog Fransch, hoewel ik vrees: hoe langer hoe minder - behalve natuurlijk 'spoorweglectuur'...

- Helaas, Mijnheer!

- Maar ook die krijgen we eveneens van elders. Onder anderen, meer en meer, uit Duitschland: - dit is u misschien tot een troost... (*De president glimlacht*). Het spreekt van zelf, dat men in een klein land, waar het internationalisme van den handel het meeste bijdraagt tot de welvaart, de talen van groote buurstaten kent. Maar de gemeenzaamheid met het Fransch vermindert. En er zijn menschen, die dit betreuren. Namens dezen heb ik een bede. Wij hebben, een twintig jaar geleden, veel gehoopt van de *Alliance Française.* Haar invloed is kort en gering geweest. Ik weet niet, of zij in andere landen meer bereikt. Hier doet zij niet, wat mogelijk zijn zou. *Misschien* is het niets dan... een kwestie van geld! Wanneer we hier lezen, dat een Clemenceau 100.000 francs heeft gekregen voor voordrachten in de Argentijnsche Republiek, dat Anatole France indertijd even vorstelijk betaald is, dan beseffen we, dat er zeer weinig kans blijft, van hun welsprekendheid hier te genieten. Jonge kunstenaars hebben indertijd aan Verlaine een ontvangst bereid, waarvan de hartelijkheid hem blijkens zijn *Quinze Jours en Hollande* aangenaam getroffen heeft. Een poging, ten tijde van het *J'accuse*, om Zola een blijk van eerbied te geven, door hem in geestelijken triomf door dit land van oude geestesvrijheid te voeren, is mislukt. Geld voor kunst heeft, of geeft ons land weinig. Doch kan men in dezen niet slagen met weinig? De Alliance Française heeft korten tijd véle leden gehad. De belangstelling kon niet duren: de voordrachten waren onbelangwekkend. Zonden of verzochten bestuurderen niet wat gemakkelijk goede-bekenden? En handelden zij, aan den anderen kant, niet veel te voorzichtig? Eensdeels verwachtten zij te weinig van de bevattelijkheid der Hollandsche hoorders. Andererdeels leken zij... als een Nuts-departement zoo beducht voor sprekers, die in eenig opzicht buiten de schreef der alledaagsche opvattingen mochten gaan. Men moet een spreker kunnen verstaan. Camille Lemonnier heeft eens

uit eigen herinneringen zitten voorlezen - intimiteiten, welke toch al moeilijk te begrijpen waren voor wie niet ingewijd was in de letterkunde, doch bovendien ons meegedeeld met onverstaanbaar stemgeluid. Maar de meesten van wie er kwamen, gaven te veel oppervlakkigheid - niet altijd, doordat zij niet beter konden...

- En wat verwacht u nu hiertoe van mij?

- Mijnheer de President, als de Fransche regeering, reeds enkel door moreelen steun, zou willen bevorderen, dat er getracht werd, uit die dichte gelederen van Fransche 'publicisten': politici, sociologen, filozofen, letterkundigen en dichters, jongen of ouderen bereid te vinden, den Franschen geest en de Fransche taal in ons land te komen *onderhouden*, dan zouden velen, die uw volk liefhebben, verheugd zijn en dankbaar.

- Ik zal uw verzoek niet vergeten, mijnheer.

De bezoeker gaat buigend af.

J.D.M.

Muzikaal overzicht.

Richard Wagner's *Mein Leben.* (Uitgegeven bij F. Bruckmann te München).

Reeds kort na Wagner's dood (Februari 1883) deed in de muziekwereld het gerucht de ronde, dat hij een nog niet gepubliceerde autobiographie zou hebben nagelaten.

Hoewel aanvankelijk door zijne erfgenamen tegengesproken, werd het bestaan van een dergelijk stuk van die zijde ten leste toch erkend - evenwel met de bijvoeging, dat het, overeenkomstig het verlangen van 's meesters weduwe, eerst in 1913 openbaar zou worden gemaakt.

Van dit plan is men toen later in zooverre afgeweken, dat het tijdstip der publiceering vervroegd werd. Immers, reeds het jaar 1911 heeft de nieuwsgierigheid bevredigd en het lang verbeide stuk gebracht.

Over het ontstaan van dit levensbericht zegt Wagner in de voorrede van het boek: ‘De in deze deelen voorkomende opteekeningen zijn in den loop van verscheidene jaren door mijn vriendin en echtgenoote, die wenschte, dat ik haar mijn leven zou verhalen, naar mijne dictaten opgeschreven.’ Die vriendin en echtgenoote was Liszt's dochter Cosima, de gescheiden vrouw van Hans von Bülow; de opteekeningen geschiedden in de tweede helft der zestiger jaren, in Triebschen bij Luzern.

Maar nog meer zegt ons dat voorbericht: namelijk hoe het beider wensch was, dat die opteekeningen na Wagner's dood bewaard zouden blijven, zoowel voor hunne nakomelingen als voor enkele beproefde en trouwe vrienden, weshalve zij

besloten, het manuscript voor ondergang te behoeden door het op hun eigen kosten in drukvorm te doen overzetten en daarvan een gering aantal exemplaren te laten afdrukken.

Met dat werk werd in 1870 of 1871 aan de drukkerij van Bonfantini te Bazel begonnen, en de druk geschiedde op heel bijzondere en voorzichtige wijze. Voor dien arbeid werden namelijk Italianen gebezigd, die geen woord Duitsch verstonden en hun werk dus louter mechanisch verrichtten. Ook werd er telkens slechts één vel van het manuscript aan de zetterij toevertrouwd, hetgeen ten gevolge had, dat er voor het gereed komen van de taak meer dan een jaar noodig was.

In de toen afgedrukte exemplaren kwam hetzelfde voorbericht voor, dat wij in de thans verschenen uitgave aantreffen, en waarin aan het slot gezegd wordt: 'Wenn wir für jetzt schon einzelnen zuverlässigen Freunden den Einblick in diese Aufzeichnungen nicht vorenthalten, so geschieht dies in der Voraussetzung einer reinen Theilnahme für den Gegenstand derselben, welche namentlich auch ihnen es frevelhaft erscheinen lassen würde, irgend welche weitere Mittheilungen aus ihnen an Solche gelangen zu lassen, bei welchen jene Voraussetzung nicht gestattet sein dürfte.'

Noch deze zachte vermaning aan de vrienden, noch al die voorzorgen bij het in drukvorm brengen van deze biographische aanteekeningen hebben intusschen kunnen beletten, dat er in den loop der jaren reeds het een en ander van dit geheime stuk is uitgelekt.

Maar er gebeurde nog iets anders. Een paar jaren geleden verscheen er in London een levensbericht van Richard Wagner, dat zich slechts bepaalde tot het tijdvak 1813-34 en waarvan een rijke Engelsche dame, mrs. Burrel, de schrijfster was. IJverige verzamelaarster op een gebied als dit zijnde, had zij voor haar doel alles bijeengegaard, wat zij in Duitschland had kunnen vinden en dat maar eenigszins licht kon verspreiden over de jonge jaren van den door haar vereerden meester. Daarbij ontdekte haar valkenoog ook het bestaan van de in 1870 en volgende jaren gedrukte autobiographie; ja, het gelukte haar zelfs, een exemplaar daarvan machtig te worden, dat direkt van den drukker afkomstig was. Bonfantini had derhalve, in strijd met de overeenkomst met Wagner, tenminste één exemplaar meer,

dan er besteld was, laten afdrukken, en zich later zelfs bereid laten vinden, dit kostbare stuk op voordeelige wijze van de hand te doen.

Nu zijn wel de hier genoemde feiten, op zichzelf genomen, niet zoo gewichtig, maar zij zijn toch voor het hier behandelde onderwerp interessant, omdat het bezit van het bedoelde geheime stuk aan mrs. Burrel aanleiding heeft gegeven, niet alleen het werkelijk bestaan van die autobiographie te constateeren, maar ook er haar gevoelen over mede te deelen.

En volgens hetgeen hierover gezegd is door degenen, die gelegenheid gehad hebben met haar boek kennis te maken, (het schijnt zeer duur en daarom nog weinig bekend te zijn) moet haar oordeel buitengewoon streng zijn. Zij verklaart toch, dat indien de bedoelde autobiographie beschouwd moest worden als geheel *authentiek*, d.w.z. als een direct werk van Wagner, de herinnering aan den meester er gevoelig door getroffen zou zijn; zij zegt, dat het geheime stuk ongetwijfeld samengesteld is naar de aanduidingen van den meester, maar dat daarin vele bijzonderheden met opzet overdreven of veranderd zijn, en zij is overtuigd, dat er op Wagner pressie is uitgeoefend.

Het zou mij niet verwonderen, dat de vervroegde openbaarmaking der bewuste autobiographie een gevolg is der verschijning van mrs. Burrel's boek. De vraag rijst nu echter: Is de thans in München ondernomen herdruk der autobiographische aanteekeningen een volkomen getrouwe photographie van het veertig jaar geleden in Bazel gedrukte geheime stuk? Wij moeten dit maar voorloopig aannemen, zoolang niet door een van diegenen, welke in het bezit zijn van een der tijdens Wagner's leven gedrukte exemplaren, hetzij door mededeelingen, hetzij door publiceering van zulk een exemplaar, het tegendeel wordt aangetoond of een vergelijking mogelijk wordt gemaakt.

Maar ook dan eerst zal de tijd gekomen zijn om een bepaald oordeel over den inhoud van het hier besproken boek uit te spreken. Thans staan wij nog te veel op onvast terrein. Voorshands wil ik echter wel bekennen, dat ik bij het doorlezen van Wagner's biographische aanteekeningen meer dan eens den indruk kreeg, alsof hij niet zelf aan het

woord is, alsof een ander er af en toe wat tusschengevoegd heeft.

Dit is niet de eerste maal, dat Wagner zijn levensloop verhaald heeft; er bestond reeds meer dan één van hem afkomstig geschrift van dien aard.

Vooreerst is er de kleine biographische schets (opgenomen in Deel I zijner 'Gesammelte Schriften'), die hij in 1843 op aandrang van Heinrich Laube voor het *Zeitschrift für die elegante Welt* schreef en die dertig jaren van zijn leven omvat. Verder kan ook *Eine Mittheilung an meine Freunde* (1852, Deel IV der G.S.) als autobiographie gelden, al bevat deze ook menige beschouwing van aesthetischen aard. En dan is er eindelijk nog het bericht over zijn leven en streven, hetwelk hij voor het Amerikaansche publiek schreef en dat in het jaar 1879 in den 'North-American Review' onder den titel *The work and mission of my life* verscheen. In 1884 werd hiervan een vertaling in het Duitsch van de hand van Hans von Wolzogen uitgegeven.

Het thans verschenen levensbericht gaat niet zoo ver als het laatstgemelde, maar is veel omvangrijker. Voor diegenen, welke Wagner's leven en werken niet, of maar oppervlakkig kennen, is dit tweedeelige boek in zijn ganschen omvang zeer interessant om te lezen. Daarentegen heeft het voor de ingewijden in zooverre minder waarde, als het in het algemeen nog eens toelicht hetgeen hun uit 's meesters geschriften en gedichten, uit zijne hierboven aangehaalde biographieën en uit zijne en de tot hem gerichte brieven reeds lang bekend was. Niettemin worden er met betrekking tot Wagner's particuliere leven vele voorvallen vermeld, die òf nieuw zijn, òf wel op andere wijze en uitvoeriger verteld worden en menigmaal den vermakelijken kant niet missen.

Evenals in zooveel anders, dat Wagner geschreven heeft, speelt ook hier - vooral in het eerste deel, loopende van 1813 tot 1850 - de *Humor* een groote rol; ernst en luim wisselen elkander gestadig af.

Een voorbeeld van dit laatste is o.a. de beschrijving, die hij geeft van de repetitie en de uitvoering zijner Ouverture in B dur, bekend onder den naam van 'Ouverture met den paukenslag,' door hem op zeventienjarigen leeftijd gecomponeerd.

Onder den invloed der studie van Beethoven's negende symphonie had hij aan zijn werk een mystiek karakter willen geven, zoo iets als een strijd tusschen verschillende elementen; en in verband daarmede had hij het plan opgevat, dit in zijn partituur plastisch aan te duiden door haar met drie soorten van inkt te schrijven, en wel de strijkinstrumenten *rood*, de houten blaasinstrumenten *groen* en de koperen instrumenten *zwart.* De omstandigheid echter dat hij zich geen groenen inkt wist te verschaffen, verhinderde hem in de uitvoering van dit voornemen.

De partituur had hij aan Heinrich Dorn, den muziek-directeur van het Leipziger theater, aangeboden, en tot zijn verbazing beloofde deze hem dadelijk, de ouverture op een concert, dat met Kerstmis 1830 ten bate der armen in voornoemd theater zou gegeven worden, ten gehoore te doen brengen.

Later was Wagner het met anderen, die Dorn's spotzucht kenden, eens, dat de muziek-directeur een loopje met hem had willen nemen. En te verwonderen was dit niet; het muziekstuk was een wonderlijk ding. Het hoofdthema van het *Allegro* bestond uit een periode van vier maten, doch na elke vierde maat kwam er een in geen enkel verband met de melodie staande vijfde maat, die zich onderscheidde door een zeer sterken paukenslag op het tweede maatdeel.

Op de repetitie, die Wagner geheel verborgen bijwoonde, bemerkte hij, dat het ongewone van deze muzikale behandeling den paukenist geheel in de war bracht, daar hij steeds dacht, zich te vergissen, en er bij het bedoelde moment niet op los dorst te slaan. Dorn gaf dit aanleiding, den tragen paukenist telkens aan te wakkeren; de jonge componist echter kwam door diens aarzeling tot het inzicht, dat hij door zijn pauken-demonstratie iets verkeerds had gedaan, en verklaarde den kapelmeester na afloop der repetitie, dat hij zich zeer bezorgd maakte over de uitwerking daarvan op het publiek. Dorn wilde echter van geen verandering weten en bleef er bij, dat het, zooals het thans uitgevoerd was, een goed effect zou maken.

Wagner's bezorgdheid was echter door die verklaring niet weggenomen. Zijn compositie was op het programma slechts aangeduid als *Neue Ouverture*; zijn naam werd verzwegen.

Hij wachtte zich er nu wel voor, aan familie en kennissen te vertellen, dat het werk van hem afkomstig was; alleen aan zijn zuster Ottilie openbaarde hij het geheim en bewoog haar, met hem de uitvoering te gaan bijwonen. Hij bracht haar in de *Loge* van zijn zwager en ging toen naar het *Parterre*, waar hij zich een plaats wilde uitzoeken.

Maar hij had vergeten een entréebiljet te koopen en werd daarom bij den ingang van het Parterre door den contrôleur teruggewezen. Daar hoort hij, hoe in het orkest de instrumenten reeds gestemd worden, en vreezende de uitvoering zijner compositie te zullen missen, maakt hij zich aan den suppoost bekend als de componist van het eerste stuk op het programma en verzoekt hem bij uitzondering *zonder* biljet toe te laten. De man laat zich vermurwen en Wagner ijlt naar de eerste banken, waar gelukkig nog een plaats open is.

'In sinnloser Unruhe liess ich mich dort nieder' - zegt Wagner in zijn biographie. 'Die Ouverture begann: nachdem sich das Thema der "schwarzen" Blechinstrumente bedeutungsvoll Kund gethan, trat das "rothe" Allegrothema ein, welches, wie gesagt, mit jedem fünften Takte durch den Paukenschlag aus der "schwarzen" Welt unterbrochen wurde. Welche Wirkung das später hintretende "grüne" Motiv der Blasinstrumente und endlich das Zusammenwirken des schwarzen, rothen und grünen Themas auf die Zuhörer machte, ist mir undeutlich geblieben, da jener fatalen Paukenschlag eine so aufregende Wirkung hervorbrachte, dass ich darüber alle weitere Besinnung verlor'.

De langdurige en regelmatige terugkeer van dit paukeneffect wekte aanvankelijk de verwondering van het publiek, die van lieverlede overging in onverholen misnoegen en eindelijk in een den componist grievende hilariteit. 'Ik hoorde, - zegt Wagner - dat mijne buren den terugkeer van dien hardnekkigen paukenslag reeds vooruit berekenden en aankondigden; wat ik, die de juistheid hunner berekening moest toegeven, daaronder leed, is niet te beschrijven.'

Dat alles had de jonge Wagner aan den spotlust van Heinrich Dorn te danken. Jaren later heeft Dorn zich op een veel meer laakbare wijze tegenover hem gedragen. In Riga, waar hij kapelmeester aan de Sint Pieterskerk was, heeft hij door slinksche streken Wagner uit diens betrekking

van muziekdirecteur aan de Opera aldaar weten te verdringen en zijn plaats ingenomen; en nog later tot kapelmeester aan de Koninklijke Opera te Berlijn benoemd, heeft hij, gemeenschappelijk met zijn collega Wilhelm Taubert, al het mogelijke gedaan om de opvoering der dramatische werken bij die instelling, zoo lang als dit ging, tegen te houden.

Ook naar aanleiding van een bezoek, dat Wagner in het jaar 1835 aan Neurenberg bracht, toen hij als muziekdirecteur bij de operaonderneming te Maagdenburg op reis was om zangers te zoeken, vertelt hij in dit boek een vermakelijk voorval. Het verhaal heeft voor hen die in 's meesters dramatische scheppingen belang stellen ook werkelijke *waarde;* en wel dáárom, omdat dit voorval, hoe triviaal ook op zichzelf, zulke bijzondere indrukken bij hem naliet, dat zij bij de conceptie van een zijner latere werken weder bij hem opleefden.

Zijn zuster Klara was met den zanger Wolfram gehuwd, en beiden waren te Neurenberg aan het tooneel verbonden. Zijn zwager was er bij de theatervrienden, in het bijzonder als gemoedelijk en geestig kameraad, zeer gezien, en hoe uitgelaten het daar bij hunne drinkgelagen kon toegaan, had Wagner meer dan eens gelegenheid op te merken, wanneer hij in gezelschap van Wolfram die kringen bezocht.

Zoo gebeurde het eens, dat hij in een dezer joviale gezelschappen een schrijnwerker, Lauermann genaamd, aantrof, die zich niet anders dan in de volkstaal uitdrukte, een zeer potsierlijk uiterlijk had en door zijne zonderlingheden reeds dikwerf het mikpunt der spotternijen en uitgelatenheden van het gezelschap was geweest. Tot zijn zonderlingheden behoorde ook deze, dat hij zich veel op zijn zangkunst liet voorstaan en daarbij bijzondere belangstelling toonde voor hen, bij wie hij zangtalent meende op te merken.

Niettegenstaande men hem herhaaldelijk in de maling nam, kwam hij toch telkens in de club terug en moest dan bijna elken keer hetzelfde lot ondergaan. Alleen was het daarbij uiterst moeilijk hem te bewegen, eens een proef van zijn vaardigheid in de zangkunst te geven; slechts door bijzonder op zijn ijdelheid te werken, kreeg men dit soms gedaan.

Op den avond dat Wagner met zijn zwager in den vriendenkring verscheen, hadden de jolige klanten het weder

op den armen drommel gemunt. Wagner werd aan Lauermann voorgesteld als Lablache, de beroemde Italiaansche zanger, maar de schrijnwerker scheen de zaak niet terstond te vertrouwen en liet althans blijken, dat hij die voorstelling moeilijk wist overeen te brengen met Wagner's jeugdig uiterlijk en vooral met den tenorklank van diens stem. Men wist hem echter ten slotte van de waarheid der voorstelling zoowat te overtuigen en maakte hem wijs, dat men Lablache wel zou uitgenoodigd hebben tot zingen, maar dat deze bij het bezoeken van openbare drinklokalen daartoe niet te bewegen was. Trouwens, waar het een ontmoeting van Lauermann en Lablache gold, was het voor de daarbij aanwezigen van meer belang, eerstgenoemde te hooren; want Lablache kon wel van Lauermann leeren, maar niet omgekeerd.

Ongeloof en geprikkelde ijdelheid hielden blijkbaar strijd in het gemoed van den armen drommel, maar laatstgenoemde eigenschap won het. Lauermann, vermoedelijk al evenzeer onder den invloed van den genoten drank als de overigen van het gezelschap, liet zich overhalen en zong een *Gassenhauer;* maar hij deed dit met zulk een stem en met zulke wonderlijke gezichtsuitdrukkingen en lichaamsbewegingen, dat alles in luid gelach uitbarstte, natuurlijk tot groote woede van hem, die het voorwerp der spotternij was.

Het drinkgelag was daarmede echter nog niet afgeloopen, en het kwam eindelijk zoo ver, dat men Lauermann op een kruiwagen, die toevallig voor de deur der ‘Kneipe’ stond, naar zijn woning in een der karakteristieke nauwe straten van het oude Neurenberg bracht. Daar werd hij door sermoenen van zijn vrouw ontvangen, die tevens de gelegenheid te baat nam om te schelden op de ‘nichtswürdigen Buben’, die haar armen man versterkten in zijn zangerswaan.

Het nachtelijk avontuur liep daarmede nog niet ten einde. Het troepje keerde naar het wijnhuis terug, maar vond daar voor de gesloten buitendeur andere personen (voornamelijk handwerkslieden), die binnengelaten wenschten te worden.

De terugkeer zijner stamgasten bracht den waard in een thans moeilijk parket. Publiek mocht hij niet binnenlaten, want het door de Politie vastgestelde sluitingsuur was al aangebroken; van den anderen kant echter wenschte hij zijn oude getrouwen niet gaarne den toegang tot zijn lokaal te ontzeggen.

De moeilijkheid was nu, de eene partij buiten te sluiten en de andere binnen te laten, maar het kon niet uitblijven, dat er uit dezen toestand een groote verwarring ontstond, die na veel geschreeuw en getier en door het aangroeien der menigte, die op het lawaai toesnelde en zich met den strijd begon te bemoeien, al spoedig tot een algemeene vechtpartij overging.

Plotseling hoorde men een val, en als met een tooverslag stoof alles naar alle richtingen uiteen. Een der stamgasten, goed bekend met een oude Neurenberger vechtmanier, had, om aan de verwarring een einde te maken en ook om zich zelf een doortocht te banen, een der ergste schreeuwers door een stoot met de vuist zoodanig tusschen de oogen getroffen, dat deze bewusteloos neerviel. 'Kaum in einer Minute nach dem heftigsten Toben von mehreren hunderten von Menschen - zegt Wagner - konnte ich mit meinem Schwager Arm in Arm, ruhig und scherzend und lachend durch die monderleuchteten Strassen nach Hause wandern, und erfuhr von ihm unterwegs staunend zu meiner Beruhigung, dass er diess eigentlich an allen Abenden so gewohnt sei'.

Dus: een pedante Meesterzanger - strijd en volksoploop in een der straten van het oude Neurenberg - plotseling uiteenstuiven van een volksmenigte - nachtelijke stilte en maneschijn. Het is niet moeilijk te raden, bij welke van zijne dramatische scheppingen deze tooneelen Wagner later voor den geest zweefden.

Wat nu de ernstige zijde dezer levensherinneringen betreft, is daarvan o.a. belangrijk, wat Wagner zegt over zijne tegenstanders, over hetgeen hij noemt *Erweckung des Neides* en *Recensentenstimmung gegen mich.* De vijandige houding der pers openbaarde zich reeds bij de eerste opvoering van zijn *Rienzi* in Dresden (20 October 1842), die veel succes had en hem de gunst van het publiek deed verwerven. Een tijd lang voelde hij zich dan ook voor de eerste (en de eenige) maal in zijn leven door de algemeene welwillendheid van het publiek zoo aangenaam getroffen, dat het hem een rijke vergoeding toescheen voor al datgene, wat hij vóór dien tijd had geleden.

Maar in dien arkadischen droom werd hij al spoedig gestoord. Had de muzikale journalistiek in Dresden zich tot

dusver nog niet zoo op den voorgrond gesteld, sedert zijn optreden aldaar meende hij te bespeuren, dat zij zich van lieverlede meer deed gelden, als het ware uit ergernis over zijne triomfen.

Het succes van zijn *Rienzi* had de heeren Karl Banck en Julius Schladebach, die thans voor goed hun domicilie in Dresden hadden genomen, onaangenaam aangedaan, maar het was hun moeilijk gevallen, den jongen musicus, die de belangstelling van het publiek voorzeker ook eenigszins te danken had aan de overweging, dat hij nog in weinig gunstige levensomstandigheden verkeerde, met hunne hatelijkheden te vervolgen. Dat werd echter anders, sedert hij tot koninklijk kapelmeester was benoemd (Februari 1843). Toen hadden zij niet meer noodig, zich aan humane overwegingen te storen; nu ‘ging het hem goed,’ ja ‘bijzonder goed’.

Wagner zegt dan nog, dat weldra in alle bladen van Duitschland, en wel in berichten uit Dresden, een stemming tegen hem bemerkbaar werd, waarvan de grondtoon tot op den huidigen dag (d.i. het tijdstip, waarop hij zijn autobiographie schreef) steeds dezelfde is gebleven. Wel veranderde die, althans in sommige bladen, voor een oogenblik eenigszins, toen hij zich als banneling in Zwitserland vestigde, maar van het oogenblik af, dat door de bemoeiingen van Liszt zijne dramatische werken, trots die verbanning, zich over Duitschland verbreidden, werd in alle bladen de oude toon weer aangeslagen.

Ook in de uitoefening van zijn ambt ondervond hij weldra moeilijkheden, en hoewel die een poos later in der minne werden opgelost, kreeg hij daardoor toch de overtuiging, dat hij niet als Dresdener kapelmeester zou sterven. Zijn werkkring in de hoofdstad van Saksen werd hem tot last, en enkele wélgelukte uitvoeringen, die hij met de daar aanwezige muzikale elementen tot stand bracht, waren niet bij machte, dat gevoel bij hem te onderdrukken.

Wat hij ten behoeve der Operavoorstellingen deed, verschafte hem meestal weinig genoegen. Van een opvoering der *Armide* van Gluck, onder zijn directie en met Wilhelmine Schröder-Devrient in de hoofdrol, had hij veel voldoening, want deze opera was onder zijn leiding in studie genomen en de theaterdirectie had zich met betrekking tot het *décor*

nog al moeite gegeven. En bovendien had de voorstelling een zeer gunstigen indruk op het publiek gemaakt. Maar op dezen roem moest hij langen tijd teren, daar nu zeer dikwijls slordige, niets beteekenende repertoire-opvoeringen, ook van Mozartsche opera's, onder zijn leiding plaats hadden.

Dit laatste stelde vooral diegenen te leur, welke, als maatstaf nemende de bijzonder gelukte opvoering van Gluck's *Armide*, van zulk een Mozart-uitvoering groote verwachtingen gekoesterd hadden. Wagner erkent, dat er zelfs met hem bevriende personen waren, die het vermoeden uitspraken, dat hij om Mozart niets gaf, dat hij hem niet begreep. Maar - zegt hij - zij zagen voorbij, dat het mij volstrekt onmogelijk was, op zulke voorstellingen, die plotseling in het repertoire geschoven werden en waarbij ik in mijn qualiteit van dirigent slechts als noodhulp en dìkwerf zonder eenige repetitie moest optreden, eenigen invloed uit te oefenen.

Zulke gevallen droegen er ongetwijfeld veel toe bij om zijn ambt en zijn afhankelijkheid van een triviale theaterroutine voor hem nog ondragelijker te maken. Zijn collega Reissiger, tegen wien hij er nu en dan over klaagde, dat van de zijde der directie zoo weinig op hunne eischen tot het in stand houden van correcte operavoorstellingen werd gelet, troostte hem daarmede, dat hij mettertijd deze grillen wel zou laten varen en zich in het onvermijdelijke kapelmeesterlot zou schikken. ‘Dabei - zegt Wagner - schlug er stolz auf seinen Bauch und wünschte mir, an Fülle es ihm bald gleich thun zu können.’ - Van die soort van kapelmeesters als Reissiger waren er toen veel in Duitschland.

Wagner's denkbeelden omtrent hetgeen het theater wezen moest, waren zoo geheel anders dan die van zijn toenmaligen chef, den generaal-intendant von Lüttichau, dat een goede samenwerking van deze twee op den duur niet mogelijk was. En zoo is het dan ook geen wonder, dat hij er eindelijk toe kwam, zich strikt te bepalen tot hetgeen het kapelmeestersambt bij de opera-instelling van hem vorderde (leiding van de repetitiën en de opvoeringen). Van voorstellen tot verbetering der theatertoestanden onthield hij zich meer en meer, en hij verklaarde dit daardoor, dat het toch alles te vergeefs was.

Zoo werden de banden, die Wagner aan de Koninklijke Opera te Dresden verbonden, steeds losser, en de naderende

politieke gebeurtenissen zouden veroorzaken, dat zij geheel en al geslaakt werden.

De revolutiestorm van 1848 was ook over Duitschland gevaren en had daar de gemoederen evenzeer in gisting gebracht als in andere landen. Vol hoop beschouwde Wagner de beweging, die zich in alle klassen der maatschappij openbaarde. De frissche geest, die het volk bezielde, en de omstandigheid dat Duitschland's groote mannen aan de beweging deelnamen, versterkten hem in zijn meening, dat de dageraad van Duitschland's grootheid gloorde. Van alle zijden van het land werd het verlangen naar de eenheid van het Duitsche rijk uitgesproken, en van haar was, volgens Wagner's meening, ook de verheffing der Duitsche *Kunst* te verwachten.

Men begrijpt daaruit, in welke verhouding Wagner tot de beweging van 1848 stond. *Democraat* in den zin, dien men gemeenlijk aan dat woord hecht, was hij niet, evenmin als zijn kunst iets democratisch heeft; hij beschouwde de revolutie als *kunstenaar.* Maar geheel vreemd kon hij aan die volksbeweging reeds daarom niet blijven, omdat de omwentelingen, die de zoogenaamde ‘volksvrienden’ beoogden, ook invloed zouden hebben op de *Kunst.* En toen er dus in de door den drang der beweging ingestelde nieuwe volksvertegenwoordiging van het Koninkrijk Saksen van gesproken werd, de subsidie voor den Koninklijken Schouwburg (een instelling die men als ongeoorloofde weelde beschouwde) van de Civiele Lijst te schrappen, en dit Wagner ter oore kwam, betreurde hij het wel is waar niet, dat het bestaande theater met al zijne gebreken te niet zou gaan, maar wilde hij toch voorkomen, dat men de uitgaven voor kunst als ‘overbodig’ op de Staatsbegrooting zou laten wegvallen. Te dien einde zond hij aan den minister Oberländer een ‘Entwurf zur Organisation eines deutschen Nationaltheater’, waarin hij aantoonde, op welken grondslag een echt Duitsch theater moest rusten om den Staat tot eer te strekken. Gevolgen heeft dit ontwerp niet gehad, want nog voordat het bij de leden der regeering in behandeling had kunnen komen, brak in Dresden de Mei-opstand van 1849 uit.

Naar aanleiding van de omstandigheid, dat de Saksische overheid na den opstand een bevel tot inhechtenisneming van Wagner uitvaardigde, aan welk lot hij zich evenwel door

de vlucht naar het buitenland wist te ontrekken, heeft men zich in vroeger jaren druk bezig gehouden met de vraag, in hoeverre hij aan dien opstand heeft deelgenomen.

Vele gissingen zijn geopperd en ook aan beschuldigingen heeft het niet ontbroken, maar zekerheid omtrent zijn aandeel in de troebelen heeft men niet kunnen verkrijgen, daar de akten van zijn proces niet openbaar zijn gemaakt. Waarschijnlijk is ook dit wel een der redenen geweest, waarom men met zoo groote spanning naar het verschijnen der hierbesproken autobiographie heeft uitgezien.

In dit boek nu geeft Wagner een zeer uitvoerige voorstelling van de rol, door hem in de dagen van den opstand gespeeld, en zijn verklaringen komen, kort samengevat, op het volgende neder.

In den namiddag van 3 Mei 1849 bezocht Wagner als hospitant een vergadering van het bestuur eener vereeniging, die reeds ten vorigen jare was opgericht en den naam droeg van ‘Vaterlands-Verein’. Hij verliet die vergadering in gezelschap van een kunstschilder genaamd Kaufmann, en toen zij, al converseerend over het in die bijeenkomst verhandelde, ter hoogte van den zoogenaamden *Postplatz* waren gekomen, hoorden zij opeens de stormklok van de nabij gelegen Annakerk luiden - het signaal voor 't uitbreken van den opstand. Met den uitroep ‘Gott, da geht's los!’ week Kaufmann ontsteld van zijn zijde en verdween.

Ook op Wagner maakte het klokgelui grooten indruk, maar van geheel anderen aard. ‘Die dabei sich kundgebende Empfindung - zegt hij - war die eines grossen, ja ausschweifenden Behagens; ich fühlte plötzlich Lust, mit irgend etwas, sonst für wichtig gehaltenen zu spielen.’ En in deze stemming kwam hij allereerst op den inval om naar de nabij gelegen woning van den tenorzanger Tichatscheck te gaan en aan dezen hartstochtelijken zondagsjager naar jachtgeweren te vragen. Den zanger zelf vond hij er niet, maar wel diens vrouw, die in grooten angst verkeerde over de naderende gebeurtenissen. Vreemd genoeg bracht die angst zijn vroolijkheid tot uitgelatenheid, en hij gaf aan de huisvrouw den raad om de geweren van haar man, die waarschijnlijk wel spoedig door het gepeupel in beslag genomen zouden worden, daardoor in veiligheid te brengen, dat zij die tegen afgifte van een ontvangbewijs ter beschikking stelde van het Comité der hiervoren genoemde vaderlands-vereeniging. (Later ver-

nam hij, dat men hem dit feit als een groote misdaad had aangerekend.)

Weder op straat gekomen, vernam Wagner, dat er in een ander stadsgedeelte bloedige botsingen waren ontstaan. Daar was het over een aflossing van de burgerwacht vóór het tuighuis tot een strijd gekomen tusschen het burgerlijke en het militaire element en was er door de soldaten op een troep volk geschoten, die deze wapenplaats met geweld in bezit had willen nemen. Op weg daarheen ontmoette hij een compagnie der burgerwacht, waarvan een der manschappen door het geweervuur getroffen scheen te zijn, want hij moest door kameraden ondersteund worden. Eenigen uit het volk riepen: 'Ziet, hij bloedt!', toen zij het bloedig spoor ontwaarden, dat deze man op de straat achterliet, en weldra klonk het van alle kanten: 'Naar de barricaden; naar de barricaden!'

Wagner volgde den stroom, die zich naar het Raadhuis voortbewoog, maar tot nu toe was het hem niet in den zin gekomen, zich bij de volksmenigte bepaald aan te sluiten. Toch volgde hij, geprikkeld door hetgeen hij om zich heen zag en hoorde, de menigte op den voet en wist met haar het stadhuis binnen te dringen, waar bij de overheid een volkomen radeloosheid scheen te heerschen.

Op de straat teruggekeerd ging hij langs de snel opgeworpen barricaden naar zijn woning in de Friedrichstadt, om echter den volgenden dag (4 Mei) zich tot voortzetting van hetgeen hij noemt zijn 'beobachtende Theilnahme an den unerhörten Ereignissen' weder naar het centrum der stad te begeven.

Zijn eerste gang was naar het Raadhuis, dat hem hoe langer hoe meer de zetel eener revolutionnaire beweging toescheen. De tijding dat de Koning op raad van zijn minister *Beust* met het geheele Hof het Slot verlaten had en per scheepsgelegenheid naar de vesting Königstein was afgereisd, vervulde het deel der bevolking, dat op een vreedzame oplossing van den strijd tusschen den vorst en zijne onderdanen gerekend had, met grooten schrik. Onder deze omstandigheden gevoelde de stedelijke regeering, dat zij tegen de moeilijkheden niet meer was opgewassen en ondersteunde zelf een voorstel om de nog in Dresden aanwezige

leden der Saksische Kamer tot een vergadering uit te noodigen, ter beraming van de noodige maatregelen. Het eerste gevolg dezer bijeenkomst was het zenden eener deputatie aan de Ministers, maar zij keerde terug met de mededeeling, dat dezen niet te vinden waren.

Terzelfder tijd echter kwam er van verschillende zijden bericht, dat, volgens een vooraf gesloten verdrag, troepen van den Koning van Pruisen Dresden zouden binnenrukken en bezetten. Thans hadden allen maar één gedachte; en die was: doeltreffende maatregelen te nemen om dit te beletten. Onder de politici, hier in het Raadhuis vereenigd, waren er velen, die meenden, dat alles nog op vreedzame wijze opgelost zou kunnen worden, indien men slechts de Saksische troepen kon bewegen, de verklaring af te leggen, dat zij zich tegen het binnendringen der Pruisen verzetten. Hierdoor zou de Koning in de noodzakelijkheid gebracht worden, ten minste als goed patriot de bezetting van zijn land door vreemden tegen te gaan.

Ook Wagner was van oordeel, dat het er nu vóór alles op aan kwam, de nog in Dresden aanwezige Saksische troepen te doen begrijpen, van hoeveel gewicht hunne houding in deze zaak zou zijn, en hij bekent dan, dat hij, daarin de eenige hoop ziende voor een vreedzame en eervolle oplossing der crisis, zich dezen eenigen keer tot een demonstratie liet verleiden. Den drukker van het Volksblad, dat indertijd door zijn vriend Röckel, ontslagen muziek-directeur aan de Koninklijke Opera, was opgericht, had hij weten te bewegen, groote strooken papier gereed te maken, waarop met kolossale letters te lezen stond: ‘Seid ihr mit uns gegen fremde Truppen?’ Verscheidene exemplaren hiervan werden werkelijk op *die* barricaden aangeplakt, waar de eerste aanval der militairen kon verwacht worden. Zij moesten dienen om aan de Saksische troepen, wanneer zij het eerst tot den aanval gecommandeerd werden, hun gedrag voor te houden. ‘Natuurlijk - voegt Wagner er bij - werd er door niemand op deze plakkaten gelet, behalve door latere verklikkers.’

Al hetgeen hier uit Wagner's biographie werd medegedeeld, behoort tot het eerste deel. Dit is veel omvangrijker dan het tweede, wat geen wonder is, want het omvat 37 jaren

van 's meesters leven en het tweede maar 14, en wel het tijdvak 1850-1864.

Toch kan men bij het doorlezen van laatstgenoemd deel den wensch niet onderdrukken, dat Wagner de soberheid wat minder mocht betracht hebben dan hij nu gedaan heeft, want het bedoelde tijdvak was zeker niet het minst gewichtige van zijn leven.

Wat is daarin al niet voorgevallen! - Na de woelige dagen der revolutionnaire beweging in Dresden kwamen er voor hem, die genoodzaakt was buiten zijn vaderland te leven, en na zijn vlucht uit genoemde stad zich aanvankelijk in Zürich gevestigd had, eerst eenige jaren van betrekkelijke rust, waarin hij o.a. de voldoening mocht smaken, dat zijn *Lohengrin*, het laatste dramatische werk, door hem in Dresden voltooid, door den ijver van Liszt in Weimar werd opgevoerd, hetgeen stof gaf voor zeer belangrijke opmerkingen in de later gepubliceerde briefwisseling tusschen de beide vrienden. Ook hield Wagner zich o.a. bezig met plannen om zijn in Dresden ontworpen drama *Siegfried's Tod* tot een groot vierdeelig drama om te werken.

Maar Wagner begon eindelijk in te zien, dat het voor hem noodzakelijk was, weder aan het praktische leven deel te nemen, ten einde voldoende in zijn levensonderhoud en dat zijner vrouw te voorzien. Wat er in Zürich op muzikaal gebied voorviel, was niet veel zaaks, en daar hij ook op een spoedige verbreiding zijner werken en daaruit voor hem voortvloeiende baten weinig kon rekenen, ging hij in 1855 naar Londen, waar men hem uitgenoodigd had, de philharmonische concerten te komen dirigeeren.

Dan komt het ontstaan van het *Tristan*-drama en de episode der verhouding van Wagner tot Mathilde Wesendonk (die men vrij wat beter leert kennen uit 's meesters brieven aan Mathilde en uit de commentaren van Wolfgang Golther daarover) alsook de oneenigheid, die daardoor tusschen Wagner en zijn vrouw ontstond.

De pogingen, om het *Tristan*-drama, opgevoerd te krijgen falen. Dan maar weer naar Parijs. Daar dirigeert hij concerten, waarop eenige zijner werken worden uitgevoerd, en hebben de opvoeringen van *Tannhäuser* plaats met den bekenden ongunstigen afloop. Gelukkig wordt het verban-

ningsdecreet opgeheven en kan Wagner zich, behalve voorloopig in Saksen, weder vrij in Duitschland bewegen. Hij tracht *Tristan* in Weenen opgevoerd te krijgen, maar ook dit lukt niet. Dan op nieuw naar Parijs. Hij schrijft er den tekst van zijn *Meistersinger*, vestigt zich na voltooiing daarvan in Biebrich en dirigeert daarna concerten in Leipzig, Weenen, Petersburg, Moskou, Pesth, Praag en Breslau.

Maar bij dit alles wordt het in economischen zin steeds slechter met Wagner. Zijn leven was een aaneenschakeling van perioden van geldgebrek; hij had voortdurend, zooals men dat in Duitschland noemt: 'Ueberfluss an Geldmangel.' En in dit opzicht begon het met den aanvang van het jaar 1864 er weder leelijk voor hem uit te zien. Schulden verdrijven hem uit Weenen; hij verschuilt zich bij kennissen op het landgoed 'Mariafeld', gelegen aan het meer van Zürich en gaat dan naar Stuttgart. Daar vindt hij den afgezant van Koning Lodewijk van Beieren, die hem overal gezocht had om hem mede te deelen, dat de Koning hem uitnoodigde naar München te komen.

Wagner verhaalt aan het einde zijner autobiographie, dat hij in den namiddag van den 3^{den} Mei 1864 met dien afgezant naar de Beiersche hoofdstad vertrok, en laat daarop dan volgen:

Von Wien her hatte ich am gleichen Tage die dringendsten Abmahnungen von einer Rückkehr dorthin erhalten. Schrecken dieser Art sollten sich seit dem in meinem Leben nie wiederholen. Der gefahrvolle Weg, auf den mich heute mein Schicksal zu höchsten Zielen berufen hatte, sollte nie frei von Sorgen und Nöthen von bis dahin mir noch ganz unbekannter Art sein; nie jedoch hat unter dem Schutze meines erhabenen Freundes die Last des gemeinsten Lebensdruckes mich wieder berühren sollen.'

HENRI VIOTTA.

Buitenlandsch overzicht.

De Britsche Rijksconferentie.
23 Juni 1911.

Toen gisteren koning George de oude Abdij betrad, werden niet slechts de drie Engelsche luipaards, de klimmende leeuw van Schotland, de harp van Erin voor hem uitgedragen, maar ook (na dien van Indië, door Lord Curzon getorst) de standaards der Dominions. En de *armilla* was, behalve met de roos van Tudor, de Schotsche distel, het Iersche klaverblad, den draak van Wales, de Indische lotos, ook met een ahornblad bestikt, dat Canada, met eene mimosa die Zuid-Afrika, met het Zuiderkruis dat Australië, met vier sterren die Nieuw-Zeeland verbeeldden. Een ongekend groot aantal plaatsen was, in de eivolle kathedraal, aan de vertegenwoordigers der Britsche landen van overzee ingeruimd. De tijden veranderen, en zelfs de kroningsplechtigheden met hen. De zaak der Britsche Rijksorganisatie zal, zegt men, op de bijzondere aandacht mogen rekenen van *the sailor King*, die al die verre landen kent, van eigen aanschouwing.

Het is een der pakkendste wereldproblemen van thans, die Britsche Rijksorganisatie. Hoe zal zich de merkwaardige betrekking tusschen de oude moeder en de opgeschoten dochters ontwikkelen?

Er is veel filiale piëteit bij dat kroost, maar ook groot gevoel van eigenwaarde.

Sedert 1887 plegen, om de vier of vijf jaren, de eerste ministers der Dominions met de leden van het moederlandsche Kabinet te Londen bijeen te komen. De moreele beteekenis dezer vergaderingen is niet te miskennen, maar de practische resultaten waren tot dusver gering.

De conferentie van 1911 schijnt op dien regel geen uitzondering te zullen maken.

De premier van Nieuw-Zeeland, Sir Joseph Ward, heeft zeer radicale voorstellen bij haar ingediend, die bedoelen nu eindelijk van de leus tot de daad over te gaan, en de Rijkseenheid nauw toe te halen. Hij wil dit doel bereiken door het Engelsche ministerie van koloniën te herscheppen in het orgaan van een Rijksraad, samengesteld uit gemachtigden der Rijksdeelen. De volgende stap zou dan zijn de instelling van een Rijksparlement, verkozen door de ingezetenen der Dominions en door die van Groot-Brittannië op gelijken voet, en dat de buitenlandsche betrekkingen van het Rijk en zijn navale politiek zou moeten beheerschen.

Tot dusver hadden de meest ijverige imperialisten, die uit de school van Joseph Chamberlain, de economische eenheid van het Rijk aan de politieke vooraf willen laten gaan, en het ijdel geacht van staatkundige fusie te spreken, zoolang de tolunie niet tot stand zou zijn gebracht. Maar al dadelijk de tolunie stuitte, naar men weet, niet het minst in Oud-Engeland zelf op bergen van bezwaren. Thans, in een Rijk zelfs nog zonder toleenheid, de politieke en administratieve eenheid dermate te accentueeren als in de voorstellen van Sir Joseph Ward het geval is, levert voor de zelfstandigheid der Rijksdeelen gevaren op die de andere Dominions zich geen oogenblik hebben ontveinsd. En Canada, èn Australië, èn Zuid-Afrika waren eenstemmig in de verwerping. En oud-Engeland op zijn beurt bood niets meer aan dan de concessie van aan het ministerie van koloniën voortaan strenger scheiding te maken tusschen de zaken die de Dominions, en die welke de kroonkoloniën betreffen.

Op den korten weg van Sir Joseph Ward gaat het niet; dit is zonneklaar gebleken. De parlementen der Dominions zijn voor niets zoo bang als voor de opoffering van het geringste der uitgebreide rechten van zelfregeering waarop zij groot gaan. En toch is het Britsche imperialisme meer dan een ijdele klank: het heeft een zeer sterken gevoelsinhoud, zooals bij den Boerenoorlog voor ieder die zien wilde aan het licht kwam. Is dus, in stede van de verworpen centralisatie, vrijwillige aaneensluiting niet de ware leus? Een alliantiesysteem tusschen moeder en dochters?

Ook die weg ligt vol voetangels. Australië heeft zich ernstig beklaagd dat het niet geraadpleegd is vóór de onderteekening der Declaratie van Londen, niet geraadpleegd is over eene Fransch-Engelsche conventie betreffende de Nieuwe Hebriden, en eenstemmig heeft de conferentie eene motie aangenomen, die de moederlandsche regeering uitnoodigt de Dominions voortaan naar haar gevoelen te vragen, eer zij tractaten afsluit die ook de landen van overzee binden zullen. Sir Edward Grey heeft die motie welwillend beantwoord, en toegezegd dat de instructiën der Britsche gevolmachtigden ter derde vredesconferentie met de Dominions zullen worden overlegd. Lijkt dit een groote stap vooruit? Alles hangt er van af hoe zulke toezeggingen gehouden worden. Reeds de conferentie van 1902 had met algemeene stemmen nagenoeg dezelfde motie aangenomen. Het is zeer de vraag of het *mogelijk* zal blijken, aan den eisch dier motiën te voldoen, zoolang de moederlandsche regeering zelve het eenige centrale Rijksorgaan blijft, het orgaan dat handelen *kan* maar ook dikwijls handelen *moet* in omstandigheden die geen uitstel gedoogen...

Het bedenkelijkste symptoom is echter niet de herhaling, zonder eenigen nieuwen waarborg van succes, eener motie die van 1902 af doode letter was gebleven. Bij de discussie over de vraag of de buitenlandsche betrekkingen van het Rijk onder contrôle der Rijksgemeenschap konden worden gebracht, legde Sir Wilfrid Laurier een opmerkelijke verklaring af. Canada, zeide hij, stelt er geen prijs op in ieder geval waaruit een oorlog voor het moederland voortkomen kan, vooraf te worden geraadpleegd. ‘Een Dominion dat een dergelijken eisch stelde, zou zich daarmede verbinden aan dien oorlog deel te nemen.’ Canada kon niet duidelijker te kennen geven dat het conflicten mogelijk acht waarin het onzijdig wenscht te blijven, m.a.w. dat het een onbeperkt alliantiesysteem tusschen moederland en Dominions verwerpt.

Zelfs heeft dezelfde staatsman gevraagd, of de moederlandsche regeering bereid was in onderhandeling te treden met de verschillende mogendheden waarmede zij tractaten heeft gesloten die ook de Dominions binden, ten einde voor de Dominions die dit mochten verlangen het recht te verwerven niet langer in die tractaten begrepen te zijn.

Men weet dat Canada, bij de uitvoering van zijn recipro-

citeitsverdrag met de Vereenigde Staten, er al het nadeel van ondervindt, te moeten handelen met een mogendheid die harerzijds aan de meest-begunstigingsclausule de engst mogelijke interpretatie kan geven, terwijl Canada zelf, gebonden door oude handelstractaten van Engeland, genoodzaakt is de Engelsche interpretatie te volgen, en aan een geheele rij mogendheden, volstrekt automatisch, alle voordeelen toe te staan die de Vereenigde Staten zich bij de tegenwoordige onderhandeling bedingen.

Het enkele feit van zulk een vraag komt nog weer eens ten overvloede bewijzen, hoe mijlen ver men zich nog van de mogelijkheid eener tolunie bevindt...

Bij andere punten der agenda bleek eveneens eerder van strijd dan van overeenstemming van belangen. Men zou het emigratievraagstuk aanvatten. Maar de Dominions wenschen bekwame werklieden en beproefde landbouwers te ontvangen: juist de lieden die Engeland liever niet laat gaan. Op de drommen van werkeloozen, die het moederland wel gaarne zag vertrekken, zijn zij niet gesteld. En zoo zullen de officieele en met ruime bevoegdheden voorziene emigratieagentschappen, die de Dominions beoogden, in de pen blijven, en bepaalt zich alles tot een onschuldige motie, waarbij de moederlandsche regeering uitgenoodigd wordt, de landverhuizing vooral naar de Dominions te richten.

Nog gewichtiger is het punt der immigratie van kleurlingen. De regeering te Londen is er steeds op uit, haar (300 millioen!) Indische onderdanen in de koloniën te doen ontvangen of zij Engelsche burgers waren, maar de Dominions zijn op dit punt onverzettelijk. Australië en Nieuw-Zeeland protesteeren zelfs tegen het gebruik van Hindoe-matrozen op de Engelsche stoomschepen die hunne havens aandoen.

Moet men na dit alles besluiten dat de Britsche rijkseenheid een fictie is en blijven zal? Ik zou het niet gaarne beweren. Het Britsche Rijk is een geheel zoo vol tegenstellingen als het leven zelf. Het zal blijven spotten met alle rechtlijnige constructies die ons lieden van het vasteland gemeenzaam zijn, maar juist daarom zal het misschien in de ure des gevaars een grooter spankracht toonen dan onze beliniaalde samenlevingen.

C.

Bibliographie.

Van nabij en ver. Leesboek voor M.U.L.O. scholen, H.B.S., Kweek- en Normaalscholen, door Dr. A. van der Hoeven, G.J. Uit den Bogaard en J.J. Deetman. 2e deel. Groningen, J.B. Wolters. 1911.

Onlangs schreef ik in deze Bibliographie:

'Het is mogelijk dat het 2e deel van *Van nabij en ver van* iets minder enghartigheid zal getuigen, en dat daarin werkelijk de beste schrijvers van onzen tijd een plaats zullen vinden.'

Maar - 't heeft er niets van. *Les deux font la paire:* 't is één pot nat. In het 'Woord vooraf' spreken de drie verzamelaars - moesten voor het bijeenbrengen van deze stukjes drie man aan het werk gezet worden?[1)] - het nog duidelijker uit dan in de inleiding tot het eerste deel, dat in een christelijk leesboek 'de literaire waarde niet den doorslag mag geven voor leerlingen die nog gevormd moeten worden', en dat zij van de 'Nieuwe Richting' niets moeten hebben. 'Het opvoedende element', daar was het de drie heeren in de eerste plaats om te doen.

Wat zij nu precies onder de 'Nieuwe Richting' verstaan, blijkt niet. Men kan er slechts naar gissen. Het schijnt dat daartoe ook behooren Beets, Alberdingk Thijm, de Génestet, om slechts enkelen te noemen, die hier schitteren door hunne afwezigheid.

De jonge mannen, die Christelijke Hoogere Burgerscholen, Christelijke Gymnasia, Christelijke Kweekscholen hebben afgeloopen, zullen die scholen van Middelbaar en Hooger Onderwijs kunnen verlaten zonder ooit iets van de bovengenoemden gelezen te hebben. Van de letterkundigen der dertig laatste jaren krijgen zij zoo goed als niets te zien. Daarentegen zullen zij kennis hebben gemaakt met geschriften van P. Oosterlee, P.N. Brouns,

1) Met hun drieën hebben zij nog niet kunnen verhinderen, dat in den inhoud de opgaaf der pagina's van blz. 178 tot het eind foutief is!

J. Appeldoorn, met een dichter als G.C. Hoogewerff. Dat er achter den muur, door de heeren Van der Hoeven, Uit den Bogaard en Deetman opgericht, ook nog menschen woonden, die iets te zeggen hadden en dit zóó zeiden, dat het de moeite loont naar hen te luisteren, zullen de christelijke jongelingen te eeniger tijd tòch ervaren; en het is te verwachten dat velen hunner zich dan met te meer gretigheid op deze verboden lectuur zullen werpen, naarmate men hun die langer heeft onthouden.

Maar de heeren zijn verantwoord; zij hebben hen 'christelijk' opgevoed. Dat tot de opvoeding van het opkomend geslacht op Hoogere Burgerscholen en Gymnasia ook behoort de ontwikkeling van literairen smaak, de inwijding in hetgeen de beste ook der hedendaagsche Nederlandsche prozaschrijvers en dichters gewrocht hebben, - dat zijn van die nieuwerwetsche ideeën, die door christenen van zoo onvervalschte christelijkheid als het drietal, dat dit boek samenflanste, verfoeid worden.

Moest de heer Wolters zijn naam als uitgever van een groot aantal voortreffelijke schoolboeken niet te lief hebben, om een schoolboek van dit gehalte de wereld in te zenden?

v.H.

Vlaanderen door de Eeuwen heen, Onder leiding van Max Rooses. Amsterdam, Uitg. Mij. Elsevier.

Het ligt misschien buiten de taak van een tijdschrift, belangstelling voor een boek te vragen, wanneer daar 1/24 van gereed blijkt; doch het plan voor dit werk vind ik zeer sympathiek en het lezen en beschouwen van de eerste aflevering is mij een genot geweest. Ook kwam ik vanzelf tot vergelijken.....

'Het leven van Vlaanderen door de eeuwen heen is een fel bewogen... Arm Vlaanderen heeft moeten kampen voor de kleine strook gronds, die het bewoont, voor zijn bestaan, zijn onafhankelijkheid, zijne taal; het heeft nederlagen geleden, maar heeft telkens de kans weten te dwingen, en zoo kommervol was niet de val en zoo lang drukte niet het leed, of de gekneusde stond weer op, hernam zijn krachten, en behaalde de zegepraal..... De laatste kamp waartoe het zich aangordde, was die voor zijn taal, wier eer en behoud bedreigd was sedert 1830. Die kamp scheen jaren lang een hopelooze. Maar weldra kwam onze taaie stam gevaar en nood te boven, en vol hoop zien wij de nakende overwinning tegemoet. Het Vlaamsche volk is vast besloten zijn eigen Hoogeschool te veroveren en aldus de kroon te zetten op de Beweging die sedert 1830 ijvert voor de herstelling der

rechten van taal en stam. De dageraad van een nieuw leven zal ingeluid worden op den morgen, dat de deuren van het paleis van Vlaamsche ontvoogding te Gent zullen worden geopend'...

'Tot viering van dit hooggetij', dit boek!

Het zal zeggen, wat der Vlamingen '*vaderland* was door de eeuwen heen.'

Dr. Max Rooses leidt den arbeid. Hij heeft prachtige medewerkers. En let nu op, hoe die zijn gekozen. Stijn Streuvels zal het platteland en zijn bevolking beschrijven, Herman Teirlinck het leven der steden schetsen, Prof. Paul Fredericq de staatkundige geschiedenis van het Vlaamsche volk verhalen, Prof. J. Vercoullie de geschiedenis zijner taal, Prof. Aug. Vermeylen die zijner Letterkunde, Pol de Mont die zijner Kunst, Maurits Sabbe die zijner Muziek, Prosper Verheyden die zijner Boekdrukkunst, A. de Cocq zal de Folklore behandelen, Dr. J. Denucé den Handel, L. de Raedt de Nijverheid, Mr. Niko Gunzburg het Rechtswezen, Prof. Frans van Cauwelaert de Vlaamsche Beweging.

De eerste aflevering is er: Stijn Streuvels vertelt van *Veld en Dorp*, eerst van 'het Vlaamsche Land', daarna van 'de Vlaamsche Dorpen'. Kenschetsend voor zijn kijk is de aanvang van zijn tweede hoofdstuk: 'Uit de hoogte gezien, strekt de onmetelijkheid van 's Heeren vergezicht over 't Vlaamsche Land als een glorierijk vertoog.' De zin heeft mij herinnerd aan een opstel van hem over zijn buurman, den schilder Sadeleer, evenals hij op een heuvel wonend, vandaar voor het werk ver het land overschouwend. In vergezichten, doch hoe scherp! heeft Streuvels nu gansch Vlaanderen bekeken. Nergens verwijlt hij te lang, nooit verdringen bijzonderheden het begrip van het algemeene. Tot naar... Genesis gaan wij terug aan de zee, en vernemen hoe de Noren er landden, hoe Thor hier de god was en Reinaert de gast. Telkens denken wij aan Streuvels' verhalen, b.v. waar hij 'de oud-vermaarde weeldestreek van Vlaanderen' beschrijft en vermeldt, hoe daar de boer open hof hield, zoodat de gasten 'er acht dagen naar een met de voeten onder tafel aan den kermiskost hun dienaar deden.'

Blijkens het prospectus zorgen de schrijvers van het boek zelf voor de keus van afbeeldingen tot opluistering van hun tekst; dus heeft Streuvels hier, met goede kieken - prachtig is die van de Leiestreek! -, de schilderijen doen reproduceeren van Claus, Taelemans Courtens, Lamorinière, Fournois, e.a.; en daarmee dit beginsgeheel verkregen, dat er een is van schoonheid, van kunst.

Wie den schouwburg bezoekt, laat zijn vrouw en dochter op de eerste rij zitten. Zoo laat Max Rooses de schoonheid voorafgaan: niet een brok geleerdheid, kunst. Doch niet alleen, dat allereerst het woord wordt gegeven aan den prozaïst Streuvels, om, met volledige kennis en vooral in schoonheid, te vertellen van moeder de aarde; de lijst van beloofde bijdragen ruimt aan de geschiedenis der Kunsten de halve plaats in.

Hoe geheel anders: hoe droog-onderwijzend, hoe duf-meedeelend en pedant-opsommend, alsof al 't leven statistiek waar', heeft men hier in het noorden, tot tweemaal toe, een boek als dit opgevat en uitgevoerd!

J.D.M.

Overheid en Volkswelvaart (Bladzijden uit de economische geschiedenis van Nederland) door Jhr. Mr. H. Smissaert, Haarlem, De Erven Bohn, 1911.

Vijf opstellen. Vier ervan zijn geboren uit voordrachten over de nederlandsche handelspolitiek, een paar jaar geleden voor de Amsterdamsche en Rotterdamsche Vereenigingen voor Voortgezet Handelsonderwijs gehouden. Zij verhalen van onzen handel en onze handelspolitiek tot 1806, van het continentale stelsel, van de negentiende-eeuwsche geschiedenis onzer tariefwetgeving en van de historie onzer koopvaardij. Daaraan is als vijfde een tot 1910 bijgewerkt tijdschriftartikel uit 1907 over de Groninger Veenkoloniën toegevoegd, met het hoofdstuk over de koopvaardij misschien wel het belangwekkendste uit het vijftal.

De heer Smissaert kaatst in zijn Voorbericht bij voorbaat het mogelijk verwijt terug, te oppervlakkig werk te hebben geleverd: ‘de vijf hoofdstukken zijn ontstaan uit aanteekeningen voor voordrachten; zij worden den lezer niet aangeboden als vruchten van des schrijvers eigen, zelfstandige, diepgaande studie.’

Legt men nu den maatstaf aan, dien de heer Smissaert begeert, dan komt geen tekort aan den dag, behalve misschien bij het eerste hoofdstuk, dat den indruk van een wat heel vluchtig getimmerte maakt. Het boekje leest men vlot en er is veel wetenswaardigs in te vinden. Menig goed argument ook ten gunste van vrij ruilverkeer. ‘Telkenmale toch is er’ - ik citeer wederom het Voorbericht - ‘bij dit alles sprake van wat de overheid in den loop der tijden heeft gedaan of gelaten met betrekking tot de volkswelvaart; sprake ook van de gevolgen die dit doen of laten had.’

Evenwel, overheid en volkswelvaart kunnen nog op andere wijze in onmiddellijke betrekking komen dan door maatregelen

van bescherming in handelspolitischen zin. Naast industrieele protectie is er een arbeidersbescherming, zooals wij die kennen (in niet veel meer nog dan kiemvorm) in producten van wetgeving als Arbeids- en Veiligheidswet. Men moet daarop al een zeer benepen kijk hebben, zoo men er niet een machtigen factor ter vermeerdering van volkswelvaart in onderkent.

Dát slag bescherming nu is nieuw; daaromtrent kan onze geschiedenis geen positieve ervaringen geven; daarover ook handelt Jhr. Smissaert's bundel op geen enkele bladzij.

Maar zijn verzameltitel sluit haar in.

Wil men nu uit dit aangenaam en nuttig boekje politieke leering trekken, en leering dan in dezen zin, dat de volkswelvaart het best gediend wordt ‘wanneer maar aan de in de samenleving sluimerende krachten vrij spel wordt gelaten’ (bl. 134), dat ‘de eenige roeping der regeering (citaat op bl. 85 v., uit de memorie van toelichting op Van Bosse's scheepvaartwetten).... deze (is): zooveel mogelijk toe te zien, dat de heilzame en vruchtbare aanwending der hulpmiddelen, welke de aard en de ligging des lands en de vatbaarheden en eigenschappen zijner bewoners aanbieden, door geen verachterde of onredelijke staatsinstellingen worde belemmerd’, dan vergete men hierbij niet, dat er onderscheid is tusschen de eene overheidsbemoeienis en de andere, dat het vraagstuk van de bescherming der ondernemers tegen buitenlandsche mededinging een geheel ander is dan dat der bescherming van arbeiders tegen ondernemers (en tegen zichzelven) en dat niet voor beide problemen noodzakelijk eenzelfde oplossing de juiste is.

v.B.

De Socialisten, Personen en Stelsels, door Mr. H.P.G. Quack. Eerste Deel, vierde, herziene druk. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon, 1911.

Deze herdruk zal, zoover dat gaat bij zes lijvige deelen, een goedkoope uitgaaf worden. Wie, die zich daarin niet verblijden zal?

Ons enge taalgebied past fierheid over dezen reuze-arbeid, die eenige decenniën van noest verzamelen en liefdevol weergeven vertegenwoordigt en die in de buitenlandsche literatuur over het socialisme zijn weerga niet vindt.

Van hen, die den thans bejaarden, maar nog steeds jeugdigen schrijver persoonlijk kennen, kan men af en toe bizonderheden vernemen over het ontstaan van dit zijn levenswerk. Aan de nagedachtenis van een zijner leermeesters aan het oude amsterdamsche Athenaeum, van De Bosch Kemper, is het opgedragen.

Maar ook prof. Martinus des Amorie van der Hoeven moet op Quack's ontwikkelingsgang een sterken invloed hebben uitgeoefend. Deze ‘kreet voor de gemeenschap’, aangeheven in een tijd, toen hier te lande de dageraad van thans gangbare beschouwingen nauwelijks nog begon te gloren, hij was de weerklank, verzekeren ouderen u, niet slechts van De Bosch Kemper's encyclopaedische colleges, doch mede van de bezieling, door des Amorie van der Hoeven bij de besten zijner leerlingen gewekt.

Daarnaast moet deze ongemeene belangstelling in de socialistische stelsels en hun dragers bij hun beschrijver gewekt en levendig gehouden zijn juist door één trek van zijn loopbaan, die schijnbaar daarmede een tegenstelling vormt, door zijn werkzaamheid, van den dag zijner promotie af tot op het huidig oogenblik, te midden van velerlei ‘kapitalistisch’ grootbedrijf. Wie voortdurend den polsslag der maatschappelijke voortbrenging beluisteren kan, wie zelf aan haar ontwikkeling mag medewerken - en doen dit niet de leiders van de Nederlandsche Bank, van de Handelmaatschappij, van spoorweg- en stoombootmaatschappijen? - telken dage ziet hij arbeid en kapitaal elkander beroeren en telkens weer ziet hij deze aanraking den vorm aannemen van een pijnlijk conflict. Zoo zeker als het moderne socialisme een natuurlijk groeiproduct van ons maatschappelijk leven is, zoo zeker moet ook hij, die in het moderne voortbrengingswezen een observatie-post als weinigen inneemt en daar zijn oogen open en zijn hart warm houdt, tot het doorgronden van het socialisme zich getrokken gevoelen.

Niet velen nochtans, al hebben zij deze gelegenheid, zijn daartoe bij machte.

Om een boek als ‘De Socialisten’ te kunnen componeeren, daartoe worden wèl bizondere eischen gesteld. Eischen van onverdroten studie- en snuffelaarszin, een zin die tijd vergt wil men naar behooren hem voldoen. Eischen daarnaast van objectiviteit, een lastig te verkrijgen en misschien nog lastiger te behouden deugd als men in het zakenleven gezeteld is, middenerin zegt de volksmond, maar dan toch, krachtens zijn positie, aan één kant, in de rij der machthebbers, een omgeving die voorbeschikt tot eenzijdigheid. Eischen van stijl, die niet uit eerlijke liefde-alleen voor zijn onderwerp kan worden geboren.

Het socialisme is wel reeds zoo oud, dat men een brok van zijn historie als een afgesloten geheel beschouwen kan. Dit eerste deel nu behandelt wat aan de negentiende eeuw voorafging, de voorloopers der voorloopers. Hier behoefde uiteraard de ‘vierde, herziene druk’ maar zeer weinig te ‘herzien’. Waar de meening van den schrijver over de behandelde stof bleef die

ze was, kon met verwijzing naar wat nieuwe literatuur over het oude socialisme in hoofdzaak worden volstaan; de verwijzende noten hebben dan ook eenige uitbreiding ondergaan, terwijl het hoofdstuk over Godwin en Mary Wollstonecraft een kleine toevoeging onderging doordien een vroeger niet vermeld achttiend-eeuwsch voorlooper van Henry George er kortelijk besproken wordt: William Ogilvie, hoogleeraar te Aberdeen en zelf grootgrondbezitter in Schotland, die anoniem een ‘essay on property on land’ in het licht heeft gegeven en het geheim van zijn schrijversschap zoo goed heeft bewaard, dat, verhaalt Quack, ‘toen hij, 83 jaar oud, met alle eer in de kathedraal van Oud-Aberdeen werd begraven,... niemand iets van zijn revolutionaire denkbeelden (vermoedde).’

v.B.

De vreemde heerschers.
Een verhaal van de Italiaansche meren.[1)]

Hoofdstuk V.

‘Natuurlijk... natuurlijk... het geld komt er’, zei zelfbewust de welgedane geestelijke, de jonge professore Jacchini, terwijl hij in den vroegen morgen met den pastoor van Cavarna - een smalle, ietwat sloome gestalte - het weggetje tusschen de kerk en den albergo van Carmela op en neêr kuierde; ‘nee, dáár is geen twijfel aan!... als Signor Hirtfeld van de Villa Viani de drijfkracht eener onderneming is...’

‘En Don Roberto Jacchini is er de ziel van...’ zei de pastoor met zijn beleefden glimlach en met de onontwarbare mengeling van gelatenheid en ironie, die hij in zijn stille, sluike stem leggen kon.

Hij liep ouwelijk gebogen voor een man van nog geen midden dertig; het magere, spitse hoofd steunde lichtelijk met de kin naar den linkerschouder; zijn zorgelijk-zwakke gezicht zag bleek, onvoordeeliger nog door de zwarte stoppeling der ongeschoren kaken, en onder de vermoeide, roodige schellen bleven de oogen bevangen neêrstaren op het donker-vochte zand van het pad.

‘Vergeet ook niet’, vervolgde Jacchini gedempt en met voldoening, ‘vergeet ook niet, dat meer dan de helft der benoodigde terreinen Signor Hirtfeld zèlf toebehoort...!’

De pastoor knikte wrevelig; hij wist het, half de Cavarna was het eigendom van den vreemden rijkaard... Hij hield

1) Voor enkele verklaringen zie men blz. 263.

ook niet van dezen stevig-gezonden priester-professor, met zijn genotzuchtige gezicht, zijn boersche gestalte en zijn mondaine manieren, dezen zakenkonkelaar en dames-trawant. Jacchini, dat was bekend, had aandeelen in het Grand-Hôtel van Bellano, hij had aandeelen in de tram van Cortivo, hij had ook, vertelde men, aandeelen in den nieuwen 'music-hall' van de Piazza Cavour... Kortelings had hij een middel uitgevonden tegen de muskieten en daarop monopolie genomen, en hij zocht naar den kapitalist voor de exploitatie ervan, in het groot. En ondertusschen bereidde hij nu weder deze nieuwe, grootscheepsche onderneming voor, - samen met dien anderen zakenman, den ketterschen Duitscher van de Villa Viani... Jacchini kwam wel bijna dagelijks op het landgoed, hij was de rechterhand van den ouden koopman en sloeg geen enkele der 'jours' van de Contessa Margherita over; hij maakte ook vaak bergtochten met haar en haar damesgezelschap.

Dat alles was Don Luigi Bèsono, den pastoor van Cavarna, zeer weinig naar den zin, en hij kon zich niet begrijpen hoe dit dubbelzinnig personage, wiens vader een stoombootkapitein was geweest en wiens broeder op een mislukt hoenderpark in de vlakte van Bironico teerde, het ooit tot leeraar, eerst aan het aartsbisschoppelijk seminarie van Chur, nu zelfs aan het oude, adellijke instituut van Noranco had gebracht, en nog minder hoe de bisschop van Bellano, een Graaf Montarini, hem onlangs, bij ontstentenis van den titularis, tot plaatsvervangend ceremoniemeester had kunnen aanstellen. - Hij zelf ook stond op goeden voet met den bisschop, en de laatste maal, dat hij ten paleize was gekomen, had Monseigneur met de hem eigen luchtig-schertsende hooghartigheid, het verhaal gedaan van hoe de professore en de contessa Margherita met twee jonge meisjes een rijtuig-reisje door Graubünden maakten, Jacchini in een tyroler costuum, groen pakje, groen hoedje met een haneveer, dat hem potsierlijk stond; maar zijn soutane had hij in een handkoffer bij zich. En toen zij Chur naderden - die goede bisschop daar is nu eenmaal wat ouderwetsch en had zich misschien geërgerd, was het hem ter oore gekomen, vergoêlijkte Monseigneur, lachende, zijn ambtgenoot - nu, toen zij Chur naderden, had Jacchini stilletjes, achter in de reiskoets, zijn

toeristen-jasje voor zijn ambtskleed verwisseld, en was zijn brevier gaan lezen... tot de koetsier omkeek. Die, sinds vijf dagen in de meening, dat hij een paar dames en een Italiaansch bon-vivantje toerde, had eerst zijn oogen niet geloofd, was toen geschrokken, had blijkbaar gemeend dat hij den Duivel-zelf reed. Hij had een kruis geslagen en de zweep over de paarden gelegd om, zoo gauw hij kon, Chur te bereiken!

De pastoor, om Zijner Eminentie niet ongevallig te zijn, had zuur-zoet geglimlacht, doch het verhaal was maar weinig in zijn smaak gevallen; hij begreep ook niet waarom, toen hij heenging. Monseigneur, opeens herderlijk, hem de hand op den schouder legde en zei: ‘en het geloof boven alles, nietwaar, mijn zoon?’

‘En dan, naast de eerste onderneming, nog een tweede, niet minder grootsch’, vertelde Jacchini's zelfvoldane stem verder: ‘twee villa-parken!... een op de hoogte van Pambio, en een... op den top van den Cavarna! Wij hebben ondershands reeds toezegging van een Zwitsersch aannemer, die op eigen risico wil bouwen... de terreinen zijn uitnemend gelegen... prachtige uitzichten... bosschen dichtbij... voortreflijk drinkwater in overvloed...’

‘Twee villa-parken?’ vroeg de pastoor verschrikt, en zijn schroomvallige blik was onwillekeurig naar den top van den Cavarna gegaan, waar, even omlaag de laatste op-ronding, een wit reepje muur de Madonnakapel, die naar den voorkant stond, raden liet.

‘O! geen nood voor de kapel’, zei de professore, wiens radde geest elke aanduiding vatte, ‘de top van den Cavarna is groot... wij zullen de kapel niet in den weg bouwen... tenzij, natuurlijk...’

‘Hoe... tenzij...?’, vroeg nog verschrikter de pastoor.

‘Tenzij de Diocees zou kunnen besluiten, een vergroote kapel op den eigenlijken top te zetten, vijftien meter hooger... een vergroote kapel zou allicht, met het oog op de loopende plannen...’

De professore begluurde van terzijde het gezicht van den pastoor van Cavarna. Die knikte verscheidene malen nadenkend het bleeke hoofd, de kin op de soutane gebukt; de even open mond had een vagelijk happenden stand van

begeerigheid en zwakken eerzucht. Dan, plotseling argwanend, zei hij stug:

'De kapel is het eigendom van de gemeente Cavarna.'

'Bekend, bekend...', viel Jacchini in, 'maar de bisschop zou, door toezegging van een subsidie eenerzijds, en anderzijds door een lichte bedreiging, door beperking van de jaarlijksche processie's bijvoorbeeld...'

De pastoor keek onthutst... zijn processie's! Hij dacht aan het nieuwe beeld van den heiligen martelaar San Fedele, dat hij dit najaar in de kerk wilde doen plaatsen, alles in groote plechtigheid, met ommegangen en een bedevaartsdag, ja, misschien, in tegenwoordigheid van den bisschop zelf... Had dáárom zoo straks, schijnbaar belangstellend, de ander hem over zijn plannen uitgehoord?

'De bisschop weet wel, dat de Cavarners moeilijk te dwingen zijn', zei hij onrustig, 'en trouwens... de gemeente is arm, en de bisschop is niet... niet...'

Don Luigi's fijne, door tuinarbeid wat verweerde hand, maakte een delicaat-verontschuldigend gebaar, dat zeggen wilde: niet al te coulant... in geldzaken.

'Maar als de bisschop uit de welvoorziene kas van een vriendschappelijk gezind comité...' en Jacchini's breedgebouwde en te vleezige, maar uiterst zorgvuldig onderhouden rechter, gaf met een vlug en glad afschuivend duimpje een even feilloos gemimeerde repliek op het handgebaar van den ander, maar met een tikje arrogantie nog en geestigheid daarin, die de eerste niet bij machte zou geweest zijn uit te drukken.

Die duim-beweging van Jacchini was zoo verfijnd en zoo brutaal tegelijk, dat, zonder zijn beminnelijke argeloosheid, Cavarna's pastoor zich niet langer verwonderd zou hebben, dat de ander het tot professor aan het aarts-aanzienlijk instituut van Noranco en tot ceremoniemeester van den hoogadellijken bisschop van Bellano had gebracht.

Acht uren sloeg het op den toren; de dauw van het gras verzwond in de zuivere lucht; diep, stralend azuur was de hemel, zonder één wolkje. Het begon alreeds warm te worden. Daar de zon, op het laatste open gedeelte van het paadje, hun vinnig in den nek scheen, keerden zij tegelijkertijd om en kuierden naar de koele kerkschaduw onder de olmen terug.

Jacchini zweeg.

‘Dus zou dat comité... aan den bisschop...?’ drong Luigi Bèsono met een naieve hoopvolheid bij den ander aan.

‘Een persoonlijke veronderstelling, mijn waarde... een louter persoonlijke veronderstelling’, weerde Jacchini luchtig af, - ‘maar een àndere kwestie zou wezen: welke zijn de persoonlijke inzichten van den pastoor van Cavarna in deze aangelegenheid...?’

De ondervraagde kleurde hoog aan zijn scherpe koonen. Hij voelde zich tegelijk gevleid en vernederend overrompeld... Hij wist niet, welk ontwijkend antwoord te geven aan dezen sluwaard, wiens lachend-grijze oogen hij onafgewend zijn gezicht bespieden voelde. Zijn plotseling heftigopgewekte begeerte te grif toonen, leek hem tactloos en niet gewichtig genoeg. Hij keek onzeker en of een schoon vooruitzicht, even geopend, hem aanstonds weder verduisterd wierd.

‘De Cavarners zijn een onhandelbaar volk’, wilde hij bezwaarlijk zeggen; hij hoorde, hoe zijn stem eer mismoedig had geklonken. En dadelijk ontevreden op zich zelf, dat hij onwillens zoo het moeilijke van zijn positie in dit bergdorp bloot gaf, kwam hij nog eigenzinnig achteraan:

‘Maar de kerk is de kerk, en ik sta op mijn rechten.’

De glimlach van den professore maakte hem kregel en verdrietig tevens, en toen hij, achterom ziende, bij den albergo van Carmela, den ouden Marco Muzzo op zijn groote holsblokken en framboosroode sokken wat stram en jachtig hun paadje zag opkomen, bracht hij plotseling de hand aan het hoofd, of hij zich een ernstige afspraak herinnerde... Hij stond stil, wou zich nog, zwaarwichtig, verontschuldigen... maar de ander, zijn vingers toestekend, zei al losjes:

‘Nu, tot weerziens...’, en terwijl hij de hand van den verwarden pastoor wat nadrukkelijker neep: ‘het blijft natuurlijk strikt onder ons, wat ik u meêdeelde...’

Een oogenblik later stak hij reeds de weilanden over in de richting van het weggetje, dat naar den Cavarna-top leidt.

Langzaam ging de pastoor den ouden Muzzo tegemoet. Hij groette aanmoedigend. Hij merkte aan het vreemd-uitziend gelaat van den grijsaard, dat er iets bizonders gaande

was en met een priesterlijke zorgvolheid vroeg hij: of het thuis alles goed was? er haperde toch niets? of bij Genoveffa? of bij Aurelia?

'Ja, ja, alles goed', zei de oude ongeduldig. Hij had een brief in de hand, stak die tusschen de borstspleet van zijn boezeroen. De jonge pastoor dorst niet vragen, wat dat voor een brief was. Hij gevoelde zich altijd onzeker tegenover de gesloten hoogmoedigheid van deze lieden.

En Marco, met een beverigen streek langs zijn aartsvaderlijken baard, stond besluiteloos op zijn stram-rechte beenen, dubde met zijn zwaren, harigen kop, vroeg dan of Riccardo hier ook langs was gekomen, of het oudste meisje van Genoveffa... die zocht hij.

Hij keek rond, zonder den pastoor meer aan te zien of blijkbaar diens antwoord nog te verwachten. Maar juist kwam, om den hoek van Carmela's huis, met zijn gewone uitbundigheid, Riccardo aangerend. Bruusk wendde Marco zich af met een vluchtig gemompelden groet, liep den jongen haastig tegen, - en de pastoor, neerslachtig zuchtende, kuierde het weggetje naar zijn pastorie terug.

Ter zijde, boven het kerkhof, waar het pad naar den top steeg, zag hij de breede, zwarte figuur van Jacchini moeizaamomhoog klimmen. Als iets schijnbaar luttels, dat vol onberekenbare gebeurlijkheden is; als een kever, die een plaag over de landen brengt, kroop daar dat zwarte ding, tusschen de groene akkers en de grijzige rotsen, langs den bergflank op.

Luigi Bèsono dacht aan de kapel op den top, aan het beeld van den Heiligen Fedele en aan den bedevaartsdag van dit najaar; den diplomaat, dien hij zich gaarne meende, voelde hij pijnlijk in zich geknauwd... Hij dacht ook aan de wellicht schoone kans, die hij daareven, tegenover den ouden Muzzo, zich weder ontglippen liet. Zorgelijk-deemoedig boog hij het fijne, ziekelijke gelaat over zijn soutane en bukkend zijn sluike figuur, ging hij de deur van zijn woning naast de kerk binnen.

Door de graslanden terzijde, die daar onder peppels en kerselaren het diepe Vedeggiodal tegemoet-glooien, liepen de oude Marco en Riccardo. Het gras, waar een enkele wilde

narcis uit opwiegelde, lag bij plekken dicht besneeuwd van de bloesems, die gingen uitvallen.

De oude liep voorop, zijn knoestige onderarmen bloot uit het bruine, gebreide buis, en zijn vlokkige, witte haren met plokken onder zijn vaalvilten hoed uit; een oud jasje had hij los over de schouders hangen; de leege mouwen bengelden hem op den rug. Verbaasd maar vergenoegd kwam Riccardo achteraan, slungelig in zijn dunne plunje, waar het bleeke vel door de gaten van kierde.

Haastig gingen zij in de schaarsche schaduw der nog bladlooze popels en onder den witten bloesemschemer der kerselaren door.

‘Waar ga je toch heen?’ vroeg Riccardo nogmaals.

‘Er kwam daareven een brief uit Amerika’, zei Marco, en zijn stem beefde.

Riccardo schoot hem opzij.

‘Wat schrijven ze?’ vroeg hij gretig.

‘Nou... ja...’ zei Marco, ‘daar zocht ik jou voor’.

Hij liep nog, jachtig, een kort eind verder, tot ze aan een kleine helling bij een vlierboschje kwamen, waar zij zich afzonderen konden en toch iedereen zien naderen.

Op den grasberm zaten zij naast elkaar, en Marco haalde van onder zijn hemd den brief, die er vreemd en van verre gekomen uitzag, met zijn donker-vervlekte poststempels en zijn lange, zwarte strepenvak door de uitlandsche zegels.

‘Lees, lees!’ drong hij met een plots niet meer te houden begeerte, als Riccardo langzaam en schroomvallig de twee losse, vlot beschreven velletjes uit hun grauwen omslag trok.

Nog draalde de jongen. Een vreemde bleekheid lag er rond zijn heete oogen. Hij zag, hoe eenmaal ook hij in het verre, vreemde land zoo een brief zou schrijven en verzenden, en hoe hier in Cavarna zijn ouders, maar vooral zijn grootvader, naar dien brief zouden verlangen en dien brief zouden krijgen en belust zijn op wat er in stond.

‘Lees dan’, drong Marco nog eens.

Met een gesmoorde en als extatische stem begon de jongen den aanhef en de eerste regels.

‘'t Is van Marco’, onderbrak de grijsaard met een trotsche voldoening, en een gloed verschoot in de holen van zijn oude oogen, diep onder de borstelbrauwen.

‘Als 't maar van Marco is, is 't goed’, zei de jongen bitter, ‘Antonio geldt niet mee...’ Ik zou óok niet meetellen, dacht hij; en stugger opeens las hij door.

Maar al naar Riccardo las, betrok het gelaat van den ouden Muzzo. Hij zat, de voeten dwars en de beenen uiteen en het bovenlijf gebogen, als een die zich schrap zet tegen een onheil. Zijn harig hoofd stak vooruit als de kop van een bizon, die somber staart en treurt.

Al de zeven jaren dat de twee nu in Amerika waren, had geen hunner brieven hem nog iets anders gebracht dan teleurstelling en zorg, - en toch bleef iedere nieuwe brief hem een schrijnende vreugd; het blad zelf, waarop hun stevige handen hadden gerust, waarover hun bloedwarme adem was gegaan: het tastbaar teeken van hun beider léven.

Eerst had Antonio het meest geschreven, bijna enkel klachten, hooghartige klachten en maar zoo zelden een woord van verlangen naar hun land of huis of naar één van hen. En toen de klachten eindden, toen met den blijkbaren voorspoed hun weerbarstige aard zich had gewonnen gegeven, toen was van Marco een koele zakelijkheid voor die klachten in de plaats gekomen: zij waren gezond... het ging hun goed... het ging hun altijd goed... Amerika was een rijk land... zij maakten goede zaken... zij waren tevreden....

En zoo schreven zij ook nu. Tot tweemaal toe werd er uitgeweid over de vreemde taal, waarin zij geleerd hadden zich uit te drukken of zij Amerikanen waren. Sinds hun laatsten brief hadden zij, tusschen hun eigen kleine aannemerijen door, aan twee groote ‘skyscrapers’ meegemetseld - wat dat wel mochten zijn? En zij hadden weder twee andere contracten in 't zicht, Marco als ploegbaas. Misschien gingen zij naar Massachusetts, misschien ook naar Virginia. En dan hadden zij nog een ondernemingkje voor eigen rekening op 't oog... Noch over hun thuiskomst, noch over hun dringende dienstplicht schreven zij.

De grootvader zuchtte; in zijn ruigen bizon-baard lag, als een wonde zoo rood en zoo smartelijk, de open oude mond, en zijn oogen waren dof, of hij in vele nachten niet geslapen had. Hij voorzag weer de lange, lange weken en maanden, vol kwellende onzekerheden, als zij niet eenmaal weten zou-

den in welk deel van het groote, verre land die twee van hen zaten; dat zij vanuit hun Cavarna geen bericht, zelfs van ziekte of van dood, aan die als afgesneden leden van hun gezin zouden zenden kunnen... Hij zag de rustelooze getergdheid van Ambrogio, en het trotsche, stille verdriet van Luigia.

Hij nam zich voor, hun een brief te laten terugzenden en te eischen, dat zij ditmaal niet zouden verhuizen zonder hun adres te melden... hij zou dien door Pietro of Stefano schrijven doen, of beter nog, door den meester....

Opeens was het stil. Riccardo had met lezen opgehouden. Een blossig rood was hem plots naar de altijd bleeke wangen geschoten en zijn schrale gezicht met de lichte glans-oogen was daar op eenmaal heel broos van geworden en nog veel jonger dan het steeds al scheen.

'Lees door', zei Marco zonder op den knaap te letten. Zijn eigen gedoofde oogen, vol sombere, wijde gedachten, staarden rechtuit in de duizelende zonnelucht.

Maar Riccardo, met den brief vaag voor zich uit, zei:

'Zij schrijven, dat zij nog hulp noodig hebben... een volgend jaar... dat zij geld willen zenden... voor mijn overtocht.'

'Lees! Lees wat er staat', gebood fel de grootvader, plots bevend-helder bij dit nieuwe, onverwachte.

En de jongen, zich overwinnend, vreemd heesch alleen, las door.

- Indien Riccardo, zoo stond er, tot een gezonde, sterke baas was opgegroeid, zooals hun vader in zijn twee laatste brieven geschreven had, een jongen die te werken verstond en vooruit wou, dan zouden zij het geld voor zijn overtocht sturen, want zij hadden menigmaal nu zelf hulp noodig bij hun bouw-ondernemingen, en eigen was toch altijd beter dan vreemd. Het zou hun veel kosten en dus moesten zij ook zeker zijn, een gezonden en kranigen jongen te zien komen, die de handen uit de mouwen kon steken. En bij het geld voor de reis zouden zij dan tegelijkertijd nog een Engelsch pond over maken, dat was 25 Lire, om te verdeelen, 10 Lire voor hun moeder en 5 Lire ieder, voor hun zuster en hun twee tantes, Genoveffa en Aurelia.

Riccardo liet den brief zakken. Hij wachtte op wat zijn

grootvader nu zeggen ging. Hij bukte, plukte een diepe, helblauwe kelk, een gentiaan; overal rond hen staken die steelloos in het gras; hij plukte, wierp de bloem weer weg. Donker vlamde het rood rond zijn heete oogen.

Maar Marco zweeg; onder zijn zware, lage voorhoofd gingen vele gedachten als langzame wolkenvrachten moelijk dooreen.

Dit was dan de eerste maal in al die zeven jaren, dat de twee één hartelijke gedachte hadden voor hun moeder en voor hun zuster en voor hun tantes; deze hartelijkheid gaf hem een milde blijdschap alsof ze voor hem-zelf bedoeld was. Maar een wrangheid kwam achterna: zij wilden Riccardo... ook Riccardo moest van Cavarna los... Zonder opzij te zien, wist, voelde hij, hóe Riccardo hier naast hem zat: Riccardo wou zelf ook! Dát had hij niet geweten tot op dit oogenblik. Tot nu toe, als Ambrogio zijn dure eeden zwoer, dat nooit zijn jongste hun huis zou verlaten vóór de twee anderen er waren teruggekeerd, dan had hij gedacht: noodeloos verbod... Riccardo was een kind nog, een kwajongen, die met de kleine Amelia stoeide in de bosschen; die wel werkte als een kerel, maar het hart had van een schoolknaap. - Nu voelde hij, hoe hier naast hem dat jonge hart te popelen zat van een verlangen, nooit gëuit.

Zwaar trokken zijn langharige borstelbrauwen neêr over de verzonken oogen. Hij voorzag de dagen van ellende, die deze brief zou brengen in Ambrogio's huis; - hij voelde plots ook, dat voor dezen jongsten kleinzoon in zijne borst een teederheid, was als hij nooit had vermoed...

Hij zag opzij; hij zag het trouwhartig-ontroerde gezicht vol verwachting van Riccardo... Ook dezen willen zij nog, dacht hij met een bitterheid, die bijna vijandig was.

En een spookachtige angst benarde zijn voorhoofd, een angst van lange waaknachten hem ellendig vertrouwd, de angst voor dat afgelegen reuzenland, dat vanuit zijn geheimzinnige verten, heel hun leven, het lot van hun zonen, hun toekomst beheerschte.

Riccardo, in zijn plotselingen roes, had de werkelijkheid vergeten; naast de heugelijke verbeiding was er een groote trots ook in hem. Hij werd altijd thuis nog als een kind behandeld... maar nu had toch zijn vader naar Amerika geschreven,

dat hij tot een flinken baas was opgegroeid, die 't werken verstond en vooruit wou... Met een warmen drang zei hij: ‘Moeder is thuis... wij gaan den brief thuis lezen.’

Marco knikte toestemmend. 't Was goed, dacht hij, dat eerst Luigia hem las. Zij was wel feller, maar ook beheerschter dan Ambrogio. Riccardo vouwde zenuwachtig de beide velletjes in den grauwen omslag; Marco stak hem onder zijn hemd; en achter elkander aan gingen zij de witbestrooide graslanden door, in de ijle schaduw der populieren en den bleeken schemer der kerselaars...

‘Moeder zal blij zijn met haar prezent’, zei de jongen, om zich te paaien; hij begon den indruk te beseffen, dien het schrijven van zijn broers thuis maken zou.

Zij kwamen langs de kerk; over het kerkplein, onder de boomen, liep zachtjes, het hoofd diep gebogen op zijn soutane, de pastoor; hij las zijn brevier en zag hen niet.

Negen uren sloeg het op den toren. De dag werd heet.

Achter het huis van Carmela om stapten zij de steile straatjes van het bergdorp omhoog.

Zelfs in die enge, grijze stegen, gewoonlijk kil als een kelder, scheen, op dezen Meidag, van den blauwen hemel eene luwheid neêr te zweven.

Het dorp leek uitgestorven om dezen tijd. Zwijgend schreden zij tot de kleine piazza, waar zij woonden. Ambrogio's huis, de hooge leemen gevel met de groene luikjes, stond stil en blindend-geel op zijn hoogen leemen wal, beheerschend het verlaten pleintje. En onderdoor de pergola, welker wingerdomrankte palendak met elke trede meêsteeg tot het vierkant prieel aan de huisdeur, beklommen zij de steenen trap. Riccardo vloog vooruit, drie treden tegelijk; maar opeens bleef hij talmen tot zijn grootvader naar binnen was gegaan. Luigia stond bij de tafel aan het venster. Zij wachtte. Het post-meisje, dat iederen morgen de brieven uit Pambio boven bracht, had aan het waschhuis verteld dat er bericht voor de Muzzo's uit Amerika was, en wat aan het waschhuis werd gezegd, wist heel het dorp. Luigia had gedacht: gelukkig, dat vader het eerst den brief heeft gekregen, dan kan Riccardo hem zeggen wat er in staat. - Ambrogio met al de anderen waren naar een ver afgelegen akker getogen.

‘Zijn ze gezond?’ vroeg in spanning de vrouw, toen de grootvader en Riccardo binnenkwamen.

‘Alles best... alles best’, kwam haastig Marco geruststellen. Hij zag, dat achter het muurplankje, waar de beide portretjes stonden, die voor het vertrek van de twee gemaakt waren, sinds dien morgen een versche palmtak was gestoken.

‘Beste berichten’, zei hij andermaal.

Het angstig betrokken gelaat der vrouw ontspande zich, herkreeg zijn gewone appelronde frischte en gaafheid, zonder rimpels bijna nog of zware trekken, buitengewoon voor een vrouw van bij de vijftig; toch geleek zij door den breeden bouw van haar hoofd en haar stoere gezetheid, ook niet jonger dan zij was.

Zij droeg, naar de wijze der vrouwen uit Noranco, vanwaar zij herkomstig was, vroolijker gekleurde kleeren dan de vrouwen in Cavarna, en het dichte, donkerblonde haar was van een oranje-en-blaauwen hoofddoek omwonden.

‘Beste berichten?’ herhaalde zij voldaan. En daar zij trotsch was en ook luchthartig, kwam er een koel en tevreden lachje om haar rooden mond.

‘Lees’, zei zij tegen Riccardo.

De grootvader en de jongen zaten weerszijden de tafel, waarover, in de bare zon, het schaduw-geraamte lag der gordijnlooze ruiten. Marco haalde den brief uit zijn borst en reikte hem Riccardo; de moeder, in gesloten afwachting, stond bij den haard.

Voor de tweede maal, radder nu, las de jongen den brief; hij las in éénen gang door; alleen toen hij aan de zinsneden was geraakt, waar van zijn overtocht en het geld daartoe gesproken werd, trilde er een hapering in zijn stem en schoot opnieuw het felle, broze rood over zijn wangen te branden.

Maar de moeder had plots streng en afwerend het hoofd op den forschen nek gerecht.

‘Hij kent zijn vaders verbod’, zei ze, over den jongen heen, tot Marco, en dat was al.

Toen het voorlezen was afgeloopen, zette zij zich op de donkere bank onder de diepe schouwkap.

Daar zat zij een wijl zonder te spreken. Haar gelaat,

geheel in de schaduw, was onontwarbaar van uitdrukking. Dan knikte zij langzaam, verscheiden malen achtereen, als antwoord aan zichzelf op overleggingen, die zij niet uitsprak.

'Wij moeten ze niet te hard vallen', zei ze eindelijk. En met tusschenpoozen, die vol pijnlijke zelfoverwinning waren: 'zij werken zich daar rijk.... een jaar langer of korter.... zij zijn nog jong.... en wij ook.... zij kunnen nog zoo lang in Cavarna leven....'

Plots trok zij zich nog dieper terug in de schaduw der schouwkap. Haar handen nepen ineen van dierlijken moederlust, om die twee geliefde hoofden daartusschen te sluiten, te klemmen, hun vleesch te voelen aan het hare en haar oogen te boren in de hunne....

Recht en stug bleef zij zitten. Van de tien lire sprak zij niet.

Marco zuchtte; in de ruigten van zijn haargezicht scholen diep weg de zachtgezinde oogen, die enkel leed waren en zorg.

Maar den jongen werd het te eng in deze gespannenheid; zijn hart was vol opstand tegen het koele vonnis van zijn moeder en vol beduchtheid voor zijns vaders gramschap.

- Kom, zei hij, ze zouden toch gaan en den brief lezen bij zijn tantes Aurelia en Genoveffa. -

Marco raadpleegde de schoondochter met een oogvraag: Ambrogio...?

'Zij hebben brood en kaas en wijn meegenomen', zei de vrouw. 'Zij komen niet terug vóór den avond.'

Moeizaam rees de grootvader overeind; een uur zoo bonzend van aandoening als dit, matte hem meer af dan een gansche dag zwoegen bij den houthak of op het veld.

Lijdzaam volgde hij den jachtigen drang van den jongen.

Zij gingen het eerst naar Genoveffa, want zij wisten, dat men daar thuis was en Marco had er toch heen willen gaan: een koe van hun stal stond op kalven en dan was er soms hulp noodig.

Genoveffa woonde in den Vicolo del Forno, het altijd kil-duistere straatje achter de Osteria della Posta; eigenlijk was het geen straatje, de grond was er nauwelijks geplaveid, vol holen en greppels van het afstroomende water in regentijd..., en men had daar tusschen, van afstand tot afstand, groote keien gelegd om bij al te slecht weer den doorgang begaanbaar te houden.

Het huis, met beneden, in de ruw-steenen pui, de nauwe deur en de twee kleine getraliede vensters, had hoog daar boven, onder het breede luifeldak, een samenstel van donker houten balken-bouwsels: langs de geheele gevelbreedte de twee groote rustieke balkonnen boven elkaar, het eerste van simpel uit de hand gesneden latwerk, met een paar afhangende anjerplanten in kistjes op den rand, - het tweede van ruwere staken en planken in elkaar gezet en zoo hoog in de lucht, dat over de naaste daken heen de zon het beblaakte. Naar die twee balkonnen scheen heel het leven van het gesloten huis zich te hebben saamgetrokken. Op het eerste stonden draagkorven en manden in een hoek getast; er stond een tafel met aarden pannen, een tonnetje en twee stoelen; een gebloemd-paarse hoofddoek was aan een spijker gehangen; uien en knoflookjes tot lange, zilver-blanke guirlanden geregen, bengelden van de zoldering en een bossel fiaschi aan een touw troste daarneven. Doch heel die bedrijvige volte werd als beslagen van één koele kleurloosheid, wanneer men zag naar het balkon daarboven, onder den luifel, waar schuin de zon het opgestapelde hout begloeide en het bonte waschgoed in helle kleuren ontstak, heller roze en geel en blauw dan het blauw der lucht langs de zwart-strakke daklijst.

Stil kwamen, achter elkaar aan, de grootvader en Riccardo onderlangs de twee doode tralievensters gestapt. Naast het zwartige, zwaar-eiken huisdeurtje stond de lage stalpoort wijd open. Daar klonk het dompe steunen van een dier en het praten, bekneld en bij stooten, van een man, die uit een moeilijke houding òp, inzichzelven spreekt.

Riccardo schoof dadelijk de keuken binnen. Het was daar donker, en roetig van al den walm, die de groote houtblokken in den haard bij windweer door het vertrek gulpten. Men zag ternauwernood het koperen vaatwerk, dat aan de muren zijn diepe, roode glanzen deed spiegelen.

Genoveffa zat op het lage bankje in de schouw, waar een klein vuur brandde onder de asch; Lucia en Delphina hurkten naast haar op den haardsteen. Marco zag, dat zij in onrust waren en luisterden naar het geloei, dat bij vage vlagen uit den stal dóórklonk. Reeds tweemaal hadden zij tegenspoed gehad bij het kalven; eens was het jong doodgeboren en eens was het koebeest zelf hun doodgegaan.

‘Er is een brief gekomen van de jongens uit Amerika’, zei Marco luid, om afleiding te brengen. Zijn jasje had hij bij Ambrogio thuis gelaten; in zijn te kort, bruin buis met de mouwen tot aan de ellebogen stond hij daar, als een goedige, geduchte dwerg, midden in het spelonkgelijke vertrek.

Maar Genoveffa had geen gezindheid voor een anders aangelegenheden; zij schudde wars met het hoofd, zat aan den zwart-gebladderden wand der schouw, het felle, gele masker van haar beenigen, gesneden kop gesteund op de beide gebalde vuisten.

‘Nu wij geen jongens meer hebben, die ons sterven kunnen’, zei ze bitter, ‘nu sterft ons het vee op stal.’

‘Madonna Santa!’ schreeuwde zij, als opnieuw domp en zwak het klaaglijke geloei en een onrustig trappelen van achter den huismuur dóórklonk. Zij was opgerezen, ging weer zitten.

‘Nu wij geen jongens meer hebben...’, - haar oogen werden zwarter in haar geel-begloeid gezicht en zij knarste over het onrecht, dat zij nooit in haar ziel was te boven gekomen.

De beide meisjes op den haardsteenrand zaten stil en luisterden. Alleen bij haar moeders klacht over de vier jong gestorven broertjes had Delphina even met een boozen trek het hoofd in den nek gerukt, - even ook maar, want zij vreesde in zulke oogenblikken de kastijdende hand.

‘Lees den brief voor’, zei Marco tegen Riccardo. De jongen schrok op. Hij kwam niet veel bij zijn tante Genoveffa in huis en hij had staan rondkijken in de holle, zwarte keuken, zooals er wel vele waren in Cavarna, maar zoo anders dan hij dat in hun eigen nieuw-opgebouwde huis gewoon was.

Dan, door de gespannen stilte, waarachter herhaaldelijker en langduriger het trappelen en dompe kreunen opstak, ging, vreemd, de schrille jongensstem te lezen aan.

De twee meisjes waren dicht bij elkaar geschoven, de ovale gezichtjes naasteen, het donkere, fijne van Delphina, het nog fijner blonde van Lucia. Delphina luisterde met een gedweeë aandacht; Lucia, fel haar zuiver-spitse kinnetje vooruit, pikte gretig elk woord op.

Ook Genoveffa hoorde wel, maar haar rustlooze oogen spiedden toch naar elk geluid, dat zou doordringen kunnen. Zij wenkte Delphina, de huisdeur wijder open te zetten. Tweemaal, bij het worstelen van een beest, dat met de achterpooten slaat, rees zij trillende op, wachtte, ging weer zitten. Pietro wou niet, dat men hem om de voeten liep; men moest maar klaar staan om bij te springen, als hij roepen zou.

Maar het eind van den brief wekte veel verbazing.

Een neef, die haar vijf lire wou schenken en die overzenden uit Amerika, dat was zeer ongewoon.

'Hij zal niet gaan mogen...' zei ze, hoofdduidend naar Riccardo, tegen Marco; zij kende haar broeders onhandelbaarheid op dat punt.

'En met reden', bevestigde Marco.

Genoveffa neep den fellen mond nog vaster opeen. Háár trots zou het geweest zijn, vijf, zes zonen te hebben, die zij alle daar naar den vreemde zou zenden, om geld te winnen, veel geld, voor henzelf en voor hen, die achter bleven. Want zij was er zeker van, dat zij háár zonen beter zou hebben gemend dan Ambrogio de zijne; zij had altijd meer misprijzen gehad voor Ambrogio en Luigia om hun onmacht, dan voor Marco en Antonio om hun trouweloosheid. Haar restten alleen de drie meisjes. Het waren prachten van kinderen; maar zij dacht vaak, hoeveel schooner háár zonen nog zouden geweest zijn, dan de twee mooie zonen van Ambrogio. Die gedachte maakte haar buitenmate trotsch en was haar tegelijk een niet te verduren kwelling.

Haar eenige troost was: als zij dan geen zoons had, die hun rijkdom uit Amerika haalden, dan zouden later haar dochters althands trouwen, met wie rijk daarvandaan kwam, en zij waakte over de schoonheid der drie kinderen als over een schat.

'Maar hij zal niet gaan mogen'..., zei ze nog eens, met een groote minachting, hoofdwijzend naar Riccardo.

Delphina, soepel van beweging als een jonge kat, was van haar zusje weggeschoven, zat aan den hoek van de haardstee en keek naar haar grooten neef op.

'Ga je?' vroeg ze.

'Nee...', zei de jongen bitter.

'Vooreerst nog niet', vulde hij even later en wat luchter aan.

Lucia, met haar beluste, blanke snuitje, zat in het vage te kijken. Haar hoofd was vol begeerige gedachten. Niets had haar moeder van de vijf lire gezegd... Als zìj eens vijf lire cadeau kreeg, wat zou zij daarvoor al niet koopen kunnen! Zij herzag al de heerlijkheden der Paaschmarkt van Bellano; zij zag zich een hemelsblauw zijden dasje koopen, een kanten hoofdsluiertje om mee naar de mis te gaan, een stelletje oorbellen met koralen steentjes in het verguld...

'Madonna mia!' schreeuwde Genoveffa weer. Een mannestem had luid gevloekt boven het wegzinkende gebulk uit... Een teêr kreunen, als een geblaat, scheen even op te beven... het loeien kloeg nog angstiger voort.

'Ga... ga...' zei ze tegen Marco, 'het kalf is er al...'

Marco aarzelde. 'Ik geloof niet...', zei hij luisterend; 'Pietro heeft niet geroepen...'

'Ik heb het gehóórd', hield heftig Genoveffa aan.

'Maar ga dan toch!' gebood ze Marco, 'laat je niet terugsturen... hij is eigenwijs met zijn beesten... is 't niet genoeg, dat wij er dit jaar al één verloren...?'

Marco ging. In de stille keuken bleef men luisteren. Weer scheen het zwakke kreunen op te beven, maar het uitschietend trappelen en het dompe gesteun van het koebeest bewees, dat het kalf er nog niet wezen kon. Delphina zat onderwijl met een nieuwsgierig medelij te kijken naar Riccardo, zooals die, den brief van zijn broeders in de hand, donker voor zich uit staarde...

Lucia moest met moeite een lachje bedwingen, dat haar om den fijnen, rooden mond kwam zweemen, bij de gedachte aan de kleine koraal, die in zijn kransje van goud zou liggen op haar witte oorpuntje.

Toen op dat oogenblik de jongste, Amelia, de keuken kwam binnengeloopen, werd die haastig teruggestuurd: kleine kinderen konden zij nu missen... zij moest maar gauw weer naar Carmela gaan - en pas op, dat zij niet in den stal haar vader ging hinderen. -

Het kind, met haar groote, wijde oogen, die als sterren in haar hoofd stonden, zag even, brutaal, den kring rond, en verdween dan weer op een drafje.

'Dus ga je niet weg?' vroeg Delphina zacht aan haar neef.

‘'k Ga wél’, zei de jongen, hard en zeker, of hij onderwijl tot een vast besluit was geraakt.

Een lang, zacht geloei, dat klonk als een kreet van smartlijken lust, welde uit de stal; twee mannestemmen riepen dooreen. Toen viel een stilte. Het teere gekreun kwam duidelijker op. Genoveffa sloeg een kruis.

Even later bukte Pietro binnen. Zijn handen, waar nog bloed aan stak, veegde hij schoon op den grauw-linnen doek, dien hij zich, als een slagersknecht, om de lenden had geslagen. Zijn bleekbruine gezicht stond onbeweeglijk; alleen een kring van zweetpareltjes aan den rand van zijn kortgeknipte zwarte haar, dat hem als een helm over den kop zat getrokken, en onder den forschen neus, waar even een dun snorretje donkerde, verried de moeite die zijn werk hem gekost had.

En als iedereen gespannen wachtte, zei hij bedaard:

‘Twee mooie kalfjes...’

‘En de koe goed? - Che fortuna! Dio mio!’ riep Genoveffa uitzinnig; zij sloeg de armen omhoog en haar gezicht blaakte van een extatische blijdschap.

Ook de twee meisjes, in een plotselinge uitviering van vreugde, begonnen overdadig en schel te lachen.

‘Maria santissima!’ riep Genoveffa in een nieuwe verrukkingsvlaag, ‘che miracolo!’

Toen kwam Marco binnen; zijn gelaat stond geheel anders dan daareven; het had het zacht zegevierende en branderig blozende, dat Riccardo zoo goed kende; iedere maal, dat een van hen een geluk te beurt viel, dat de welstand van het geslacht toenam, had hij zoo dien bevenden, trotschen trek om den mond en dat heuglijke in de oogen.

‘Het ìs een wonder’, zei hij, ‘in geen tien jaar is het in Cavarna gebeurd’.

‘Er was van te voren niets van te zien’, zei Pietro kalm.

‘De laatste maal dat ik weet’, hervatte Marco, ‘is bij den vader van den sindaco geweest, maar toen is het koebeest gestorven’.

Genoveffa was verdwenen; opnieuw klonk een zacht, weldadig na-loeien uit den stal. Pietro luisterde.

‘De koe maakt het best’, zei hij, ‘ik ga ook nog eens kijken’.

Maar Marco, met zijn opgetogen, roodig gelaat, waarin de oude oogen fonkelden als van een lichte koorts, kon niet langer blijven.

'Andiamo, andiamo', zeide hij met drang tegen Riccardo. Hij had haast, om het opzienbarend nieuws ook bij anderen te vertellen, en het kwade van den brief leek hem minder erg. Het goed geluk hier deed hem plots ook, daar in den vreemde, Marco en Antonio zien: Muzzo's, die zich rijk werkten...

Even keek Riccardo nog den stal binnen, waar middenin, op het gespreide strooleger, de groote moederkoe lag, de mooie, zacht koffie-en-melk-kleurige koe met haar fijne, bleeke horens; en er naast de twee weeke, onnoozele kalfjes, tegen de flaske plooien der moederbuik aangedrukt.

Ook Marco moest voor 't weggaan nog eenmaal kijken; hij zag aan de stille, droomzachte oogen van het dier, dat alles goed was.

'Andiamo, andiamo', zei hij, en hij drong den jongen door de staldeur naar buiten.

Zij liepen weer het nauwe, hobbelige straatje achter de Osteria della Posta, kwamen een kil-vunze poort onderdoor en twee andere even nauwe en nog duisterder luifelstegen.

Op een drekkerig pleintje stond, bij den drinkbak, de oude Rachele.

'Hoe is 't bij Genoveffa?' krijschte die al met haar schokkerige stem.

En staan blijvend, vertelde Marco, luid, van de twee kalfjes en hoe zooiets in geen tien jaar geschied was in het land.

Het wijfje sloeg de armen in de lucht: 'Dio mio! che miracolo!' riep zij op haar beurt.

'En een brief van de jongens uit Amerika', voer Marco in zijn opgetogenheid voort. Op hetzelfde oogenblik dacht hij aan den zoon van Rachele, bij wiens vrouw en twee kinderen de oude woonde; hij was al meer dan tien jaar weg en geen enkel woord deed hij van zich hooren; toch wisten zij van teruggekomen Cavarners, dat hij nog leven moest; hij was er getrouwd, vertelde men ook, en men achtte dat een groote schande. -

Het 'beste berichten', dat Marco op de lippen had, hield hij in, en een somberheid streek door zijn oogen. Doch een

vaag-dreigende gelijkenis wegduwend uit zijn geest, zei hij toch, goedig vertrouwelijk: ‘alles is er naar wensch’.

Het ginnegappend vrouwtje scheen niet getroffen door deze tijding.

‘Twee kalfjes!’ riep zij nog eens, ‘en de koe goed?’ Zij schudde het hoofd van een niet te boven te komen verbazing.

‘De koe is best...’ riep Marco nog achterom, terwijl zij reeds doorgingen.

‘Dio mio! Dio mio!’ hoorden zij Rachele nog aldoor teemen, en toen Riccardo omkeek, zag hij, hoe zij maar al hoofdschuddend bij het waterbekken toefde.

Dan, ten tweeden male een diepe, maar goud-lichte poort door, geraakten zij aan de buitenzijde van het dorp, op den zonnigen keiweg, waar even voorbij het grauwe, hooge huis van den sindaco, Aurelia's herberg onder den zwarten sparreboom school.

Zij kwamen het hek door, staken het heete zandpleintje achter de taxishaag over; links lag de verhooging der kleine boccia-baan; rechts doken twee jong-groene wingerdprieeltjes in de zilverig-vochte sparreschaduw.

De huisdeur stond open; zij kwamen in de zaalwijde keuken, die ook gelagkamer was; er hing langs de wanden het koperen vaatwerk, zooals dat in elke keuken van Carvarna is, maar aan den achtermuur stonden twee lange, eikenhouten tafels, zwartig van ouderdom, met weerszijden de lage, zwarte banken zonder leuning. Rechts was een groote schouw, eene veel breeder en dieper dan die bij Luigia en Genoveffa; - als een dak stak die in de kamer vooruit, en onder den lagen luifel te weerskant hoogden de beide aartsvaderlijke schouwbanken, waar een heel gezelschap kon te zamen zitten.

Aurelia noch Stephano, haar man, bleken thuis te zijn. Doch waar de zijwand van den ver uitgebouwden schoorsteen met het hoekraam ernaast een soort kamertje vormde, zat, op haar gewoonlijke plaats, het oudste lid in de familie der Muzzo's, de overoude best Delphina.

Zij zat daar, verschrompeld, en toch hoog en breed nog, een wezen, dat vergeten heeft te sterven, en dat nu altijd daar zoo zitten zal, levend nog en toch al vergaan.

Haar oogen waren bleeke grotjes, waar een grauw water

in stond, dat geen licht meer had, en haar gelaat was vaal als verweerd leder.

Toen Marco en Riccardo binnen kwamen, sloeg de houten hangklok boven de banken elf gebarsten slagen.

''t Is elf uur', zei toonloos, en zonder dat haar weggeslonken lippen schenen bewogen te hebben, de vrouw in den stoel.

Marco knikte; hij knikte, zooals een geneesheer zou knikken, wanneer een bekend en verwacht symptoom hem omtrent een kranke geruststelt. Zóó was het goed; gelijk de gestorven en altijd nog levende tijd, die geen aanvang kent en geen eind, zoo zat daar sinds jaren al die vrouw, en iedere maal dat het uurwerk met zijn barstig-korten slag den tijd aftelde, herzeiden haar mummelende lippen het getal. Er waren maar weinig dagen in het jaar, dat zij iets ànders sprak. Soms zat zij lange uren met de gerimpelde oogleên neêr, als had haar, zittende, het leven verlaten; met den klokkeslag krompen zij omhoog en de oogen staarden als van eene, die niet geslapen heeft. Zij zat daar als een stuk huisraad zelve, oud, oud als de klok, wier slagen zij telde; haar roep van het uur was als de wakende tijd in dat huis. Marco was trotsch, als hij dien zonderlingen, nog helder wetenden klokke-tel hoorde; hij was trotsch dat men, in hun geslacht, zoo oud en zoo dood reeds kon zijn, en toch op één punt nog zoo klaar van geest.

Delphina was Riccardo's overgrootmoeder; zij was de bet-overgrootmoeder van Anselmo's twee kinderen.

Toen Marco Muzzo zijn jonge, mooie vrouw, frisch als melk en bloed, uit Torriano, waar veelvuldig het type der vrouwen zoo is, naar Cavarna bracht, had deze haar verweduwde moeder mee in het jonge gezin geleid. Delphina had de negen kinderen van Marco helpen geboren worden, zij had er zes van zien sterven, zij had Ambrogio, Genoveffa en Aurelia mee grootgebracht.

Zij had bij de geboorte van al haar achterkleinkinderen nog hulp verleend; zij had Anselmo en Marco en Antonio in de windsels gelegd, Carolina en Riccardo, en Giuseppe van Aurelia. Zij had de vier zoontjes van Genoveffa zien geboren worden en zien sterven; maar van af de geboorte van Delphina had men niet meer met stelligheid zeggen

kunnen, of zij weet had van de gebeurtenis, en de twee kleintjes van Anselmo had zij nog nimmer blijk gegeven te kennen.

Het was door deze vrouw dat in het bergras der Muzzo's, het echte ras der Cavarners, schraal en donker, met de lange, forsche neuzen en zware kinnen der vrouwen, met den dierlijken haargroei der mannen, - dat in dit ras van oermenschen, voor het eerst iets van het rondere en blondere, van het blozende en blanke der geslachten uit Noranco en Sant' Abondio en Torriano was overgevloeid, de geslachten uit de vlakkere landen aan den meeroever, waar het leven lichter is en de gelaten een merk dragen van luchthartiger geneuchten.

De eerste afstammelingen, Ambrogio en Genoveffa en Aurelia, hadden nog het pure bergtype behouden, maar vermooid reeds door de vreemde bloedmenging. En toen Ambrogio op zijn beurt een schoone vrouw uit Noranco had getrouwd en Genoveffa een verren neef van Luigia, die uit Sant' Abondio kwam, toen was in de kleinkinderen eerst de gemengde afstamming tot een vollen uitbloei van schoonheid geraakt.

‘Moeder...!’ zei Marco... ‘Moeder!’

‘Is er niemand thuis?’ vroeg Riccardo.

Maar de vrouw met haar oogen als grotjes vol grauw water, keek zinneloos over de in haar schoot gestrekte, doode handen, en geen trek op haar vergane gelaat verried of zij den aanroep en de vraag gehoord had, of niet.

‘Bij Genoveffa heeft de koe gekalfd’, zei Marco weer, ‘en twéé kalven, twéé!’ Hij gebaarde met twee vingers zijner oude, harige hand voor haar uitgeleefd gezicht...

‘Er is een brief van de broers uit Amerika!’ schreeuwde Riccardo.

Geen lid van de gezinnen der Muzzo's liet ooit na, aan deze levend afgestorvene oermoeder zijn aandeel van erkenning te brengen.

Maar de grauwe oogen gaven geen teeken van begrijpen en de mond sprak niet.

‘Zij heeft een slechten dag vandaag’, zei Marco, en hij draalde nog om met Riccardo heen te gaan. In een vaag wachten zaten zij samen op de haard-bank. Toen kwam, van

den akker naar huis gaand, Anselmo het pad onder den sparreboom langs.

Riccardo vloog op.

‘Hé Anselmo!’ riep hij.

‘Wat is er?’ riep deze terug.

Hij scheen goedgemutst dien morgen, en als zoo het booze en broeiende uit zijn gezicht was weggetrokken, had hij iets in zijn trekken, dat hem een gelijkenis met Riccardo gaf.

‘Een brief uit Amerika’, zei de jongen; hij leunde in de open deur en zijn oogen keken fel in een gespannen afwachting, of hij de uitwerking bespiedde van een hachelijk woord.

‘Laat toch... laat toch!’, drong de grootvader.

Anselmo kwam het hek door, zette zich op het houtwalletje van de boccia-baan en beval Riccardo, hem den brief te brengen.

Zijn gezicht was plots ouder geworden; er trok iets weg om zijn mond en een vervaarlijke frons kwam over zijn voorhoofd.

Riccardo zei: ‘'t Hoeft jou geen kwaad bloed te zetten... jij bent daarginds geweest... jij hebt er het jouwe van gehad...’

Anselmo keek op, hij keek Riccardo aan; een nieuwe gedachte schoot door zijn donker brein; hij opende den mond of hij iets zeggen wou, zweeg toch. Gretig begon hij den brief te lezen. Riccardo stond achter hem.

Binnen bleef de grootvader nog talmen aan den smeulenden haard... wat stond daar nu buiten Riccardo bij dien ontevredene... wat broeide er in hun hoofden?... Maar dan dacht hij weer aan de kloeke gestrengheid van Luigia daarstraks, aan Ambrogio's gezag... en de rust kwam terug in zijn oude hart.

Een tijdlang stond hij stil voor zich heen te denken; als hij opkeek zat nog Anselmo over den brief gebogen en Riccardo bukte achter hem en las mee. Hij zuchtte.

De klok sloeg plots één harden, gebarsten slag... ‘Half twaalf’, zei de vrouw, met haar toonlooze, verre stem. Marco schrok op. Een huiver doorvoer hem. Maar hij herstelde zich.

‘Bráva, bráva’, zei hij goedig, en hij klopte haar op de hooge, wankele knie. De vrouw beurde de stoppelige wimpers

van de watergrijze kolkjes harer oogen; even kwam er een vleug van herinnering over haar gezicht. Zij zei:

‘Bettina is uit...’

Bettina was Marco's voor vele jaren overleden vrouw geweest. - Bedoelde zij Aurelia?

Dan verzonk zij weer in het nimmer eindende gepeins, dat niemand ooit kennen zou.

Marco kwam buiten.

Met een boozen grauw gaf Anselmo den brief aan zijn broer over; zonder een woord, kwaadaardig stappende, ging hij den weg af.

Riccardo zag het ontstelde gelaat van Marco, en Marco zag hoe de jongen bleek en verslagen stond. Dan reikte hij gedwee den brief aan zijn grootvader, die werktuigelijk het beduimelde papier in zijn borst verstak.

Stil, of hun plots een groot ongeluk was boven het hoofd gevaren, kwamen de twee in het dorp terug.

Hoofdstuk VI.

‘Ja, als ik daar nog verder van vertellen wou...’; Zacharia kuchelde, zijn keel was droog van het langwijlig relaas en zijn omzichtige hand tastte over tafel naar den wijn, dien hij zich daar ingeschonken wist. Twee andere, oude handen kwamen dadelijk bijgestoken, doch Noè, die rap als een rat was ondanks zijn gezetheid, sprong op en had het kommetje al tusschen de blind-zoekende vingers geschoven.

‘Grazié... grazié’, kwam Banfi's slepende stem.

‘Grazié...’ mummelde hij nog eens, afgetrokken, tusschen twee slokjes in, onderdoor het vlugge verhaal, dat de goocheme Calistro gauw in het oogenblik van stilte had gegooid.

Die Banfi ook met zijn zwaarwichtigheden... Zij moesten oppassen dat hij niet overnieuw begon....

Rezzonico - de oude Rezzonico uit den touw- en aardewerkwinkel - lachte ter sluiks en dodijnde zijn goedigen kop, maar Noè, nog praatvaardiger dan Calistro, nam halfweg

het begonnen verhaal over, vertelde met nog grooteren aandrang en uitmeting van bizonderheden voort. Dan had hij zijn ‘Corriere’ bij de hand: het laatste schandaal uit Monaco, de kamerzitting over de suikerbelasting... hij oreerde als een verkiezingscandidaat.

Banfi, met een zucht, dronk zijn wijn uit. Calistro riep druk: ‘Zeker, zeker, volkomen gelijk!’

Het was op de wijde, koele koer tusschen de kelders en werkplaatsen van Noè's wijnmakerij, dat zij, dien Meimiddag, bijeen zaten. In het voor- en najaar, en des winters met de mooie dagen, kwamen zij bij Angelina, in de zonnige gelagkamer van haar. ‘grotto degli Amici’, en ook wel buiten, voor het huis, want het lag daar beschut en op het Zuiden; bij slecht weer, als men zoo ver niet gaan kon, kozen zij de kleine Osteria Antica van het dorp zelf. Maar zoodra in Mei de eerste warmte te wegen begon, en de anders kille plaatsen een weldadige frischheid boden, kwam de altijd gastvrije binnenplaats van Noè's wijnhandel aan de beurt.

Dat was een langwerpige koer, met uitgesleten, hardsteenen platen bevloerd; aan de vier zijden hoogden oude, van maar weinige ramen doorschoten muren en met een paar verweerd-eiken deuren, die openden op schemerige ruimten. Het rook er naar wijnmoer en vocht hout.

Aan den eenen korten kant, waar de achtergevel van het woonhuis was, ging een bordestrapje op, langs welks vijf treden, in vijf blikken bussen, wat bloemlooze geraniums hurkten. In den hoek ernaast school een put onder een krommen vijgeboom; de jonge vlammetjes, op den top der donkere kandelaber-takken, spikkelden de grijsheid met hun luttel groen.

Er was verder niets dan een paar wagens onder een afdak, en aan den langen zijwand twee grauw-steenen banken aan grauw-steenen tafels. Maar in de diepte, recht tegenover den huisgevel, gloeide de zonnige landweg door de groote hoofdpoort, waarvan één der zware zwarte deuren was gesloten. Langs den open halven boog der andere zag men hoe buiten de bloeiende glycinen de poort omrankten. De blauwe trossen hingen er zon-doorschenen, en als een ritselende vlaag der middag-breva van den heirweg woei, dan kwam wel een vleug van honingzoeten geur de koele koer verzoelen.

Door een tweede poortje, donker en overwulfd, naast den put met den vijgeboom, geraakte men in de nauwe dorpsstraat.

Van twee zijden kon zoo een ieder er binnen komen; en iedereen kwam er ook binnen om bestellingen te doen of boodschappen af te geven. Maar herbergieren deed Noè niet; alleen een vast gezelschap oude Montagnolers had daar een soort burgerrecht van vergaderen.

Die zaten er rond een der steenen tafels en dronken er, naar de gewoonte der streek, uit gebloemde wit-aarden kommetjes den lekkersten landwijn, dien Noè maar uit zijn vaten kon tappen; zij genoten er van de middagrust en van de koelte, als over dorp en meer de zomerzon te branden stond, en bespraken de voorvallen van den dag.

'Het stedelijk octrooi is een schande voor Italië', betoogde Noè met een groot gebaar. Hij stond aan het hoofd van de tafel, een knappe, gezonde kerel van een midden veertig, met een bruin-blozenden kop en nog gitzwart haar. 'Ieder dorp heeft zijn "dazio" en dat noemen ze dan de eenheid van Italië!'

'Maar mijn zoon Enrico zegt anders...', kwam op eens de oude Rezzonico, 'dat ze in het Oostenrijksche... en in... hoe heet dat land ook weer...' Hij dodijnde maar al met zijn goeigen stoppelkop, als om zich de moeilijke woorden uit de keel te wringen.

Calistro neep de grijze oogen dicht en spalkte den dunnen mond tot halfweg de kale kaken, in een nauw-verhapten gaap. Hij had een ronden, blinkenden knikker en een bewegelijk, plat rimpelgezicht met een brutalen stompneus daarop; aan den linker neusvleugel bobbelde een roode wrat.

Rezzonico zweeg plots, trok zenuwachtig zijn stoppelwangen naar zijn schuwe, bruine oogjes op, en bleef, de hand aan zijn volle kommetje, zitten denken. Noè had een stoel genomen.

Zoo zaten zij een tijdje, zonder dat iemand meer iets zei.

't Was een heete dag voor het begin van Mei, de eerste waarlijk heete dag van het jaar, en tot binnen de schaduwdiepte der koer begon de warmte zich te doen gevoelen. Midden op de tafel, tusschen het wijngerei, lag wijd open de 'Corriere' van Milaan...; hun animo was gezakt. Zelfs Noè, die altijd vol capriolen zat, bleef maar sufjes luisteren naar de werkgeluiden uit zijn pakhuizen.

Dichtbij, van achter een tralievenster, klonk het gegorgel

en geklok van flesschen, die men spoelde; en onderin een trap, die naast een lage deur afsteeg, was het eentonige geruzzel of men hageltjes schudde over een zachte zeef. Tweemaal gaf Noè een kort bevel, dat rauw over de stille koer weerklonk; dan schrok Banfi; een oogenblik staarden de blauwe brilleglazen star de binnenplaats over; hij verlei op zijn knieën de onrustig-voelhorenende, als ziende blindemanshanden, en het hoofd neeg weer langzaam in nadenken op de borst.

Toen, vief en welvoldaan, stevig den vierkant-gesneden witten baard vooruit aan de sterke kaak, genepen de oogen die karbonkelden in 't verborgen onder de dichte brauwen, mat en gaaf de forsche wangen met wat ondeugende rimpeltjes alleen terzijde de oogen, - kwam Devacchi, Montagnola's burgemeester, de koer opgestapt. De drie onderste knoopen van zijn blauw-linnen vest stonden gemakzuchtig open op zijn beginnend buikje, en hij liep als een jonge man met zijn rotting onder den arm en zijn stroohoedje achter op het hoofd.

Noè sprong gedienstig overeind, riep bij de deur van een kelder om den wijn voor den sindaco...

En nauwlijks had de nieuwgekomene met een luchtig handgebaar de vier mannen gegroet en stond hij even nog, besluiteloos, bij de tafel waar zij zaten, of Stephanina, zijn vrouw, kwam insgelijks, maar van den landweg, de koer binnen. Die had haar grooten vijgemandhoed op en haar wit katoenen jakje aan; het zweet liep haar tappelings langs de slapen, uit al de kleine krulletjes grijsblond haar, die hoog op het roode voorhoofd plakten. Zij droeg, met een groote waardigheid, haar zwarte portefeuille onder den arm en haar zwart leeren brieventasch in de hand: de burgemeestersche van Montagnola was ook de postjuffrouw van het dorp. Zij beheerde het kantoor, en tweemaal iederen dag had zij haar rondgang te maken; een, twee uur loopen des morgens, een, twee uur loopen des middags, langs al de wegen en weggetjes en steile bergpaden der veelbewoonde streek, om ieder het zijne te brengen...; in den zomer was dat een hard werk, en in den winter al niet minder, bij regentijd vooral, en als er sneeuw lag.

Stephanina reikte Noè zijn dagelijksch pakje zakenbrieven; dan zocht zij verderop in den stapel of er ook iets voor de anderen was. Met een tip van haar blauwe schort veegde zij

zich het voorhoofd droog, doch zij maakte een afwijzend dankgebaar, als de oude Rezzonico opschikte, om een hoekje van zijn bank voor haar vrij te maken.

'Alla sua salute', zei Calistro; hij beurde zijn kommetje naar haar op en dronk leeg. Niemand bood haar iets aan; zij wisten wel, dat zij niets nam, zoolang zij op stap was.

Even nog stond de vrouw, recht en kordaat, naast de tafel; het was een merkwaardige verschijning; haar gezicht was ruw en edel tegelijk en van een kalme doortastendheid.

Zij praatte rad, met een hartelijke, grove stem, lachte goelijk.

Dan nam zij haar portefeuille onder den arm en haar tasch in de hand, zei luidruchtig goeden dag terwijl zij al ging met haar vluggen gang.

''n Knap stuk van een wijf', zei Noè goedkeurend. Hij had er verstand van; hij had er zelf een uit honderd, struisch en mooi, en vijf pronkstukken van kinders.

'Knap stuk geweest', zei Devacchi, zoo luid, dat de vrouw hoogst waarschijnlijk zijn woorden nog hooren kon. Hij wreef zich in zijn heerachtig-blanke handen en plaatste zich schrijlings op den stoel, dien Noè onbezet had gelaten. En zoodra Devacchi gezeten was, kwam Noè zelf op de bank naast Rezzonico geschoven.

Dan, als de vrouw goed en wel onder het poortje naast den vijgeboom was verdwenen, zei Devacchi met een burgemeesterlijke gewichtigheid:

'Er is nieuws... groot nieuws!'

Calistro sperde zijn bewegelijken mopskop; de blauwe brilleglazen staarden verlangend het ledige in; Rezzonico kwam met een dom: hé?... maar Noè, onstuimig alweer, riep:

'Nieuws?... niet zeggen, niet zeggen! wedden om een fijnen liter wie 't raadt. Ik zeg...' Hij zweeg, zocht om zijn kans niet te verspelen.

'Ik zeg, het Grand-Hôtel van Bellano gaat over den kop!' had Calistro dadelijk uitgeflapt.

Maar Devacchi en Noè riepen van: hé! en hoho!... 't Grand-Hôtel maakte slechte zaken, maar, per bacco! daar hadden toch die en die en die hun aandeelen in...

'De tram van Cortivo gaat over den kop', plaagde Calistro weer. Devacchi was daar directeur van.

Devacchi knikte maar eens van: ja, zeker! - met het duivelsch karbonkelend loensje in zijn genepen oogen, waarvoor hij berucht was door het land.

‘Rosa Capretti gaat hertrouwen’, ried eindelijk Noè.

‘Mis’, zei Devacchi.

De oude Rezzonico zat nog te dubben, wat hij wel eens opperen kon, maar Banfi, met zijn hulpbehoevende onrustigheid drong: ze zouden toch met die flauwigheid uitscheiden... liet Devacchi toch vertellen...

Devacchi dronk langzaam zijn kommetje wijn leeg, schonk zich langzaam nog eens in, en zei dan ten leste laconiek:

‘Ze gaan een tandradbaan naar den top van den Cavarna bouwen!’

‘Corpo di Bacco!’ schreeuwde Noè, en Calistro schreeuwde van: Corpo di Christo!...

Rezzonico zat maar te dodijnen met zijn stoppelkop en sloeg zachtjes met zijn beide handen op tafel. Zij bekwamen er niet van.

En dan vroegen zij: waar? wie? wanneer?... en hoe hij dat wist? - Wáár vooral wilden zij weten: ieder dacht dadelijk aan zijn perceeltje weiland of wingerd of kastanjebosch, dat hij wel ergens op den Cavarna had liggen.

- Naast de villa van Ritter, achter Cortivo, vertelde Devacchi, zou de lijn eerst regelrecht naar boven gaan tot het gehucht van Cabianca, waar aan den grooten weg het achterhek van Viani uitkwam...

‘Natuurlijk... Viani...’, zei Noè.

- Dan gingen zij over den Roccolo en over Pambio achterlangs den Cavarna naar den top... het dorp Cavarna zelf lag niet in de route... maar op een kwartier afstands zou een halte komen...

‘Een plan van Hirtfeld?’ vroeg Calistro.

- Ja, dat sprak vanzelf, 't was een ontwerp, dat op de villa Viani zijn oorsprong had... maar Jacchini niet te vergeten... meneer de professore uit Noranco... en de Associatie van de hôtelhouders van Cortivo en Montagnola... tot de pensions toe waren er in betrokken; Tiplitz van de villa Heimath en Schröder van pension Helvetia... 't Was een grootsche onderneming...

‘Ehi! ehi!’, zei Calistro fijntjes, - maar dan zou zéker

de tram van Cortivo wel fout gaan!... Hij begreep best, dat het bergtreintje in aansluiting met de tram zou loopen, en dat deze extra zaken ging maken.

Devacchi loensde maar weer met zijn ondeugend genepen oogen. Hij was buitengewoon in zijn schik, en streelde zijn vierkanten, witten baard.

'Hirtfeld is een slimme vogel', zei hij. 'En je moet hem zien loopen in zijn kale jasje... een mannetje van bij de tachtig...'

'Een tandradbaan op den Cavarna!' kwam Rezzonico, of hij 't nog niet begreep.

Alleen Banfi zei niets.

Met het gehoorde, als met een buit, had die zich teruggetrokken in het afgeslotene van zijn duister bestaan. En daar, dadelijk, drongen alle gedachten naar de kern van zijn leven: Fulmignano. Wat kon dat uit te staan hebben, Fulmignano, met een spoor op den Cavarna? Als een fijn schaker, bedachtzaam overschouwend, berekende hij de nieuwe zetten, die men van af dezen eersten zet weder uitspelen kon... Zijn bleeke gezicht slonk nog verder weg aan de kaken en zijn pijnlijke mond, even kierend, had een gespannenheid van fel nadenken. Maar hij vond geen enkel dadelijk nadeel of profijt... Als het waar was, van de tandradbaan, zou die gebouwd worden aan de Westzijde van den Cavarna; Fulmignano lag naar Noranco toe, op het Zuiden... Hoogstens zou het goed wat kunnen winnen door het verhoogde welzijn van de heele streek... maar dan ook nog duurder worden... Misschien ook werd het land in de buurt van den funicolare duurder en verminderde de gezochtheid der oude bezitting... zij zou dan dalen in waarde, maar ook afslaan... wie weet...

Zijn gezichtsspanning vierde zich; van het geheim-eigene kwam hij tot het algemeene terug; hij hoorde de goedkeurende uitroepen van verwondering, de scherts, de verkneukeling van Devacchi... Zijn blauwe brilleglazen, of het oogen waren, keken naar rechts en links... 'Schröder', hoorde hij, 'Moser', 'Ström'... Het begon in hem te borrelen. Zijn haat tegen de moffen kwam boven. Bah! wat zaten die anderen daar nou als kinderen te kletsen van 'prachtig' en 'hoe het mogelijk was!'

Hij zat heel rechtop en hij kuchelde schamper.

Calistro stootte over tafel Noè aan en wees op Banfi; maar zij konden zijn uitval al niet meer voorkomen.

'Ström'... zei Zacharia, 'Schröder'..., en de Duitsche klanken, verhaspeld, kwamen vol afkeer van zijn lippen,... 'Moser... Hirtfeld... maar welke Montagnoler doet er aan mee? En welke Bellaner? Alleen Jacchini... maar Jacchini heeft zich verkocht en vermoft op Viani... En de hôtelhouders uit Cortivo en Montagnola?... In 't Grand-Hôtel Cortivo zit Seeber, in 't Hôtel Bellevue au Lac zit Lange, de Albergo Rabe zijn Duitschers, de Albergo Eden zijn Duitschers...

'Ja... wij hebben geen kapitaal voor zulke ondernemingen', zei Devacchi, of hij zich verontschuldigde. Hij stond op uit zijn houding-te-paard, draaide zijn stoel andersom, en zette zich gemakkelijk te leunen. Onder den naar weerszij gaanden gouden schakelketting puilde verradelijk zijn buikje uit het open vest.

Maar Banfi, in de afgesloten wereld van zijn dagenlange peinzen, had welgëordend al zijn argumenten klaar:

'Met 't pension Helvetia hebben er al twee hun schapen op 't droge gebracht... Moser van Hôtel Riviera is rijk... Toen voor tien jaar Voigt op de Villa Erica kwam, had hij geen centesimo... en nou, zeggen ze, heeft hij zijn laatste hypotheek afgelost...'

'O,... ze zeggen...' smaalde Calistro. Maar Devacchi, boozig, viel uit:

'Italianen zijn geen lui voor pensions... iederen vreemde, die je deur belieft binnen te komen, met strijkages tegemoet gaan... wat is er van meneer zijn dienst?... wenscht meneer een kamer van acht franken of van zes?... wenscht mevrouw twee wollen dekens of een? wenscht de juffrouw warm water 's morgens? een koud bad of een lauw..?'

'De Italianen hier durven niets ondernemen', zei Banfi.

Calistro hum-humde; hij trok zijn eene oog dicht en zijn neus op; 't was of de wrat aan dien opgetrokken kant een knipper maakte naar Noè...

En Noè voelde het, want hij keek schril opzij, wendde dan dadelijk kwaad het hoofd weer af.

Ze begrepen allen wel wat Calistro beduiden wou.

Drie jaar geleden, toen Noè's moeder pas was gestorven, had hij plotseling een aanval van ondernemingswoede gehad. Het huis van de oude vrouw, dat aan den hoofdweg naar de kerk stond, een kafeet van voor zestig jaar, groot, ongeriefelijk, met een paar kleine raampjes in den grauwen gevel en van binnen alles steen, had hij òm willen bouwen tot een modern hôtel! Maandenlang had ieder in het dorp hem geplaagd, omdat op een morgen Montagnola, boven zijn dakenrijen uit, het groote witte bord had gezien, dat dien nacht Noè op de weduwlijke woning liet zetten: Kurhaus Monte Cavarna, opening Sept. 1907.

En er was ook werkelijk gebouwd. Langs den weg was een muur opgetrokken, waarboven het groote uitzichtterras moest aangelegd...

Toen de muur er stond en aan de vier hoeken van het nog kale zandterrein, een boompje was geplant, werden de werkzaamheden gestaakt. Zij werden niet weder hervat. Het huis stond nog altijd leeg, maar op den nok prijkte het verregende en vervuilde bord, dat Noè, uit een dolzinnige koppigheid, daar niet weg wou laten nemen, al schreef men ook reeds 1909.

Devacchi en Rezzonico genoten in stilte van Noè's ergernis, maar als Calistro's mopsneus en roode wrat opnieuw een plaagmimiek maakten naar Noè's kant, zei die plotseling vinnig:

'Beter ten halve gekeerd...'

'Dan ten heele gebouwd', vulde Devacchi met klem aan, en met een loozen grijns; hij bolde welgevallig zijn buikje onder de gemoedelijk elkaar streelende handen.

Calistro werd kwaad, zooals Noè daareven, maar zei evenmin iets.

Een jaar of tien geleden had deze, op speculatie, de kleine villa Mirasole gebouwd, een bescheiden, lief huisje op een driehoekig terras, één raam weerszijden den ingang, en boven één raam weerszijden het balcon, - Mirasole, Zonnezicht, waar nu de jonge weduwe Emilia Mayer woonde; aan Emilia's man had hij het indertijd met 2000 Lire winst verkocht. In de daaropvolgende jaren zette hij de al wat grootere villa 'Salute'; die had hij met 5000 Lire winst aan een gepensionneerden Berlijner, Ström, verkocht. Toen, overmoedig geworden, was hij, aan het meer, op den weg naar

Noranco, het groote buiten ‘Splendor’ begonnen. Splendor, vóór het nog voltooid was, kostte hem al 20000 Lire! 't Was een huis als een burcht, met een wachttoren en kanteelen op het dak; aan den voorgevel alleen zat wel voor 1000 Lire gekleurde tegelranden en figuren van majolica. Hij had het zelf een pronkstuk van een huis gevonden, een kasteel, en een jaar lang had hij ieder, dien hij zag, er mee verveeld. Maar toen het op verkoopen aankwam, wou niemand het hebben. Ten leste, na verscheiden jaar wachten, had hij het met 4000 Lire verlies van de hand gedaan aan een Duitsch-Zwitser, die er het pension Beau-rivage was begonnen. Beau-rivage had niet gerendeerd en nu stond het huis leeg.

‘Wij Italianen hier zijn geen menschen voor bouw-exploitatie's en geen menschen voor hôtels’, zei Devacchi weer, verzoenend, en omdat hij nog doordreef op zijn eerste argument. ‘Wij zijn kooplui. De groote winkels in Bellano, zijn dat Duitschers of Italianen? Bestaat er bloeiender zaak dan die van Rossi, van Colombo, van Pietrino? Ze zeggen niet voor niets, dat geen joden-winkel in Bellano het uit kan houden... de Bellaners zijn slimmer dan de slimste jood...’

‘Ze zijn niet slimmer, maar ze kunnen beter verkoopen’, zei Calistro; ‘en ze kunnen beter verkoopen, omdat ze zoo goed kunnen praten.’

‘En dan’, gooide hij opeens weer het gesprek om, ‘'t zal te bezien staan, of zoo'n tandradbaan op den Cavarna wat oplevert.’

‘Natuurlijk levert dat wat op’, zei Devacchi fel.

Maar Noè viel Calistro bij. - De funicolare op den San Leonardo, dát was wat anders. Dat was aan genen kant van Bellano, vlak achter de stad bij 't station, - daar hoefde je niet eerst naar Cortivo, daar waren alle groote hôtels, daar zaten de meeste vreemden. Maar op den Cavarna... eerst een kwartier trammen voor twintig centiemen...

‘Precies, precies’, zei Devacchi en hij wreef zijn blanke handen tot ze rood zagen aan de toppen.

- Bij Cortivo eerst kon je naar boven, dreef Noè door, 't zou een lang traject worden, en dus niet weinig kostbaar... de vreemden zouden tòch den Leonardo opgaan, waar 't uitzicht even mooi was... En wat hadden ze ook op den Cavarna? Ze konden een kapel binnengluren, waar niets

aan of in was, en den top weer afloopen naar Carmela, om een oude kip te gaan eten of een bonk polenta...! Op den Leonardo hadt je 't mooie Kulmhôtel... daar hadt je een fijn restaurant en fijn Duitsch bier en wel tien soorten fijnen wijn, asti en champagne, ouden chianti, Capri, Inferno...

'Maar dan zetten ze een Kulmhôtel op den Cavarna ook', zei Calistro leep.

'Ho! ho!' remde Devacchi, en Rezzonico schoot uit zijn slof en vroeg of Calistro daar soms zin in had... Hij kwebbel-lachte welvoldaan en een oolijk leven kwam even opgelonkt in zijn bruine, waterige oogjes.

'Een tweede Kulmhôtel?' vroeg Noè smadelijk, 'en dat op den Leonardo kan al niet bestaan!... 't Is puik, zeker, piekfijn... maar nog altijd te weinig te doen!... Nee, een tweede op den Cavarna, dat waagt niemand...'

'Ofschoon' - kwam hij nadenkend achterna, 'wat op de villa Viani wordt uitgesponnen..., dat kun je ook niet weten...'

In de hoofden van alle vijf de mannen was op dat oogenblik het verlokkend en gesloten beeld der villa Viani, de lange, gele gevel in volle zon, overdolven van gele klimroosjes, een betooverd landhuis, waar men, vanaf den weg, nimmer iemand ontwaarde, hoog als het geheven stond achter zijn amphitheater van terrassen vol azalea's en rhododendrons en late camelia's...

En allen zwegen.

Maar Banfi's matte wangen hadden zich met een vlekkig rood getint. Of de opwinding hem ziende maakte, zoo regelrecht tastte hij over tafel naar zijn kommetje wijn, dat hij ineens leeg dronk.

Met een klaaglijke bitterheid zei hij:

'Hirtfeld... die was rijk, toen hij in Montagnola kwam, maar hij is wel driemaal rijker nu... de halve Cavarna hoort aan hem... overal heeft hij de Montagnolers verdrongen en afgekocht... nu kan hij maken van zijn grond wat hij wil...'

'Ja... wie geld heeft, heeft macht', verkondigde Devacchi met een groote loszinnigheid.

Maar Zacharia verontwaardigde zich:

'Wie wat dùrft, heeft macht... Alle pensions hier hooren aan Duitschers, op al onze villa's zitten Duitschers... Ritter

op de villa Flora, Ström op Salute, Signora Mayer op Mirasole...'

'Signora Mayer kun je niet meetellen', lonkte Devacchi, 'daar hebben al zooveel Italianen de zon gezien...'

Er werd wat gegrinnikt, maar Banfi voer koppig voort:

'Schneider op Favorita...'

'Fischer op de villa Violetta', kwam Rezzonico om hem te helpen.

'En de villa Heimath', vulde Zacharia aan.

'En Alhambra dan...? Alhambra van Rosa Capretti', sputterde Noè tegen, als Devacchi, kwaad, hem overschreeuwde:

- Maar, sacramento! ze brachten toch voordeel aan het land, die pensions en die vreemden op de villa's, die hun goeie geld bij hen verteerden? En waar moesten de toeristen blijven, als er geen hôtels waren? Twee, drie duizend ieder jaar in Bellano, vijf, zeshonderd ieder jaar in Montagnola... en gaf dat voordeel aan het land, of niet? Dachten ze soms, dat Noè van hun litertje wijn rijk zou worden, als hij geen vaten voor de vreemden had te rekenen?

Noè, wien zijn Kurhaus van daareven nog dwars zat, gromde maar eens, zei niets terug.

- Nou, bracht het voordeel aan 't land, of niet? hield Devacchi vol.

'Negen tienden voor de hôtels en één tiende voor ons', zei Banfi heftig.

'Ik heb den tijd gekend', weerlei Devacchi, 'dat de boeren nog geen drie soldi voor hun liter melk maakten, en nu maken ze er zes.'

'Maar *wij* betalen er nu óók vier en vijf...' beklaagde zich Calistro. 'Waar blijft het voordeel voor ons?' En opeens het overwicht naar Zacharia's kant gooiend, zei hij:

'De Montagnolers zijn dom... Ze gaan hun geld in den vreemde zoeken en ze vinden het hier voor 't opscheppen... Dat ze in Cavarna naar Amerika trekken... In Cavarna is het een half jaar winter... maar nu een kerel als Enrico van Rezzonico, wat hoeft die tot in Hongarije en Frankrijk zijn brood te halen, als de Duitschers hier rijk kunnen worden...?' En Banfi viel hem dadelijk bij:

'Wat hoeft hij elf van de twaalf maanden uit zijn land te

zijn, als hij hier een flinke vrouw kan trouwen, en zijn eigen huis hebben, en kinderen...'

Toen werd Rezzonico op zijn beurt kwaad. Met zenuwachtige schokken ging zijn anders zoo maar zoetjes dodijnende bol...

'Als... als...', zei hij, 'als een flinke vrouw, die hem eerst den kop gek heeft gemaakt, nou maar niet zelf den gek met hem stak... als een flinke vrouw hem maar trouwen wóú...'

'Wie goed wil trouwen, moet eerst goed weten te vrijen', zei Noè;... 'dat spreekt.'

'Of zich goed làten vrijen', plaagde Calistro, met een zijdelingschen, wel wat vervaarden blik op Devacchi.

Devacchi dronk zijn wijn leeg.

Iedereen in Montagnola wist, hoe Stephanina lange jaren op hem gewacht had, terwijl hij in vele plaatsen van Italië verbleef, - altijd dezelfde bij zijn terugkomst, hoewel hij ook in Montagnola naar menig ander meisje keek; - tot hij haar eindelijk, op een zomer, had getrouwd.

Maar Banfi, vol van zijn eene gedachte en zijn eenen haat, en die aldoor, onder de losse plaagzucht der anderen, zich het gesprek voelde ontglippen, begon opnieuw:

'De Duitschers, dat's de vloek van 't land...; overal dringen zij zich in; als er één komt, heeft hij er tien andere achter zich, die loeren om er ook te komen. 't Zal niet lang meer duren of al het geboortig volk hier is van hèn afhankelijk. Onze industrie is al half Duitsch, de grootste zijfabriek in Bironico is Duitsch.... Tot zelfs onze grootheid hebben ze ingepalmd en verheerd... Vroeger, toen de oude graaf en de oude gravin nog op Viani woonden, toen was het een beste tijd!... De jongens van Montagnola, op San Gregorio in November en op Santa Margherita in Juni, trokken met hun mandolines naar Viani, en het groote fust wijn lag al klaar om ze te onthalen... Ik ben er zelf bij geweest, en Rezzonico ook, en Devacchi ook en Calistro ook. En de jonge Contessa op haar schimmel met twee of drie gasten, allen te paard, - dát was een mooi gezicht! En weldadig dat ze was! Nooit anders dan zilver in de hoeden der bedelaars! Maar nu is een Duitsche koopman de baas op het goed. De Contessa Barbianello

di Montórfano is Frau Hirtfeld... op Santa Margherita gaan ze naar Milaan, om de serenade te ontloopen; de paardenstal staat leeg; en de Signora Margherita heeft nog geen vijftig lire om aan de armen te geven. Hirtfeld en Jacchini, dat's 't complot: geld maken! geld maken!'

'En de anderen', vervolgde hij het honderd malen overdachte van zijn blinden ouderdom, 'de anderen, de Garignano's... die wonen op een derde verdieping in Bellano, en hun oude slot is het Schlosshôtel Riviera; daar zit de Duitscher Moser zich vet te mesten.' -

'Maar, sacramento', zei Devacchi weer, 'dat kunnen de Duitschers toch niet helpen... De Signora Margherita had meer schulden dan geld, toen ze Hirtfeld trouwde. Het heele Montórfano had ze jaren tevoren al moeten verkoopen aan een Engelsche granietmaatschappij.'

'Goed, maar Viani was misschien nog grooter bezitting', mopperde Calistro tegen.

'Viani was niet veel anders dan schijngrootheid', zette Devacchi door, 'Hirtfeld heeft al de hypotheken afgelost, die de fusten wijn van den ouden Barbianello en de paarden en jachthonden van haar eersten man er op hadden gebracht...'

'Hypotheken op Viani?' wou Calistro Devacchi er in laten loopen: 'Als dat waar was, zou Hirtfeld geen geldwolf zijn!'

'Dat is hij ook niet', zei Devacchi lakoniek, 'hij is een goed zakenman, die ons te glad af is.'

'De Signora Margherita heeft ook Oostenrijksch bloed', herinnerde zich, bedremmeld, Rezzonico, - 'haar oom was een Oostenrijksch generaal... en die had een kasteel in Tyrol...'

'Oostenrijk, de erfvijand!' kwam Noè zegevierend, met zijn redenaars-stem.

'De Oostenrijkers zijn ook Duitschers... van alle kanten komen de Duitschers...', zei Banfi met een domp hartstochtelijken haat, - 'de Oostenrijksche Duitschers, en de Zwitsersche Duitschers, en de Pruisische Duitschers... de Duitschers, die groeien, die kruipen overal... die tieren als onkruid...' Zijn blinde hand greep tusschen de plooien van zijn buis en hemd, waar hem een zeemen zakje op de borst hing.

'Vijftienduizend lire', zei hij gesmoord, 'vijftienduizend lire, met mijn bloed en mijn honger verdiend... voor nog

geen zes moesten wij Fulmignano verkoopen... vijftienduizend lire... en toch zullen de Duitschers op Fulmignano blijven... de Duitschers, die zijn als ongedierte... waar er één is, daar zijn er honderd... honderd...'

De bleeke lippen sidderden; de kin trok als van een kind, dat schreien gaat; hulpeloos-dood staarden de starre brilleglazen over de binnenplaats...

De anderen, verschrikt, zaten stil.

Klok-klok-klok ging het gegorgel der flesschen, die men spoelde en leeg goot; onder uit de keldertrap ruzzelde het als van hageltjes, die dansten over een zachte zeef. Rauw-kort riep Noè een bevel over de koer.

De mannen dronken hun wijn.

''t Blijft onder ons... 't blijft onder ons...', drong Banfi dan, plotseling gekalmeerd door de stilte.

Uit de diepte van Noè's woonhuis, als van heel ver, kwam een zangwijsje geneuzeld.

'Ze zingen', zei onnoozel Calistro, die niet tegen aandoenlijkheden kon; en zachtjes, voor zich zelf, begon hij het deuntje meê te neuriën.

Een man onder een platte, houten hot bukte het keldertrapje uit, voorzichtig stappend, dat de schommelende wijn in de brenta niet storten zou. Met het ijzer-ombande, vochtig paars-zwarte vat op zijn blauw-gekielden rug, stak hij de koer over. Onwillekeurig keken allen hem na, tot hij in een der deuren was verdwenen.

Nu draaide zich Noè onrustig over de bank, en alsof hem de gedrukte stemming te sterk werd, zei hij, haperend eerst, dan met ophef:

'Ja... dat de Italianen misschien niet genoeg doorzettingsvermogen hebben... maar als je aan Capretti denkt... en aan Rosa...!'

'Já... Capretti!' dodijnde Rezzonico en koesterde zich aan dien toovernaam.

'Capretti... dàt was een kraan!' viel met graagte Calistro bij: 'om de paar laatste kippen van zijn moeder te verkwanselen en met vier soldi op zak in Turijn te komen...! omdat hij studeeren wou!... een rekel, die hier op zijn bloote voeten schooierde en honger leed!...'

'Een professor te bepraten... en nog een...', mon-

kelde welgevallig Devacchi in zijn baard. ‘Hoe lukt het zoo'n deugniet er ten slotte víer om zijn vinger te winden... víer professors, die hem beurtelings in huis nemen!’

‘En dan op zijn tweeëntwintigste ingenieur te wezen!’ riep Noè uit.

Ze waren allen belust op de schoone geschiedenis. Zelfs Rezzonico zat met een verlekkerd gezicht te luisteren en knikkelde zijn wijzen stoppelkop.

‘En direct werk, toen hij in Bellano terugkwam’, ging Calistro voort; ‘mijn vader sprak hem wel... geen gunstig uitzicht... maar bij de pinken!... oogen die alles zagen... een mond, die alles dorst te zeggen....’

Als hij eenmaal op dreef was, vertelde hij zoo, met brokkelige zinnetjes vol vuur:

‘San Carlo in Milaan was zijn eerste kunststuk...’

‘Ik ben nooit in Milaan geweest’, zei Rezzonico.

‘O man, prachtig!’ hemelde Calistro op, ‘je kent het toch, Devacchi... dat kerkplein met al die roode zuilen... halfweg 't Corso?... Ah! splendido... En een snuiter van vijf- of zesentwintig jaar!’

De wrat op zijn levendigen neusvleugel leek te springen van de pret.

Maar Noè, die meer oratorische talenten had en van een bloemrijker voordracht hield, zette plots het verhaal voort:

‘Was het geen wonder, dat een boerenkind uit Bellano ten leste belandt aan het hof van den Khedive van Egypte? Daar staatsarchitect wordt? Nooit was de Fortuin een mensch zoo gunstig!’

Met een nobel gebaar bekrachtigde hij den zwier van zijn woorden, maar het gebaar gaf Calistro den tijd, zijn knappende zinnetjes weer over de deftigheid van den ander heen te schuiven:

‘En toen die dag, dat de Khedive zegt: Capretti, de Duitsche kroonprins komt... 'k moet hem 't land laten zien... 'k wil een antieke arena hebben... kun jij in één week de grootste arena bouwen, die er ooit in de wereld geweest is?... maar alles moet er oud uitzien... Jawel, zegt Capretti... Wat moet dat kosten, zegt de Khedive... Capretti slaat er een slag in: drie millioen...

‘Vier millioen’, wierp Noè er tusschen.

‘“Goed”, zegt de Khedive... In één week bouwt Capretti zijn arena... duizenden arbeiders, extra treinen zooveel hij maar wil, goederentreinen vol puin van alle kanten... 't Had hem nog geen millioen gekost... Twee of drie millioen stak hij in zijn zak!’

De wrat op Calistro's rooden neus glom als een lijsterbes.

‘En Rosa dan...!’ kwam Rezzonico ongeduldig bijgesukkeld.

Maar Noè, die 't verhaal veel te mooi vond om er den geregelden gang van te verbreken, viel met gezag in:

‘Franschen en Engelschen hebben hem daar in den weg gezeten, gekuipt, hem onderkropen. Ze hadden hun regeeringen achter zich, terwijl Italië nog verbrokkeld en machteloos lag. Maar Capretti was ze allemaal te leep af. *Hij* bleef de lieveling van den Khedive. Want al hebben de Italianen dan misschien geen geduld voor taaie studie en ploeteren, en al zijn ze te edelmoedig en te ridderlijk voor achterbaksche ondernemingen, - ze hebben genie! het Italiaansche genie! De grootste schilders en de grootste componisten zijn allemaal Italianen! - En waar ter wereld zal een jongen met vier soldi op zak het brengen tot twaalfmaal millionair?’

Zij dronken een slok; zij zaten, zelfs Devacchi, met gezichten vol genot.

‘Toen de aardsche glorie van den Khedive ten einde raakte en hij werd afgezet, was Capretti nog geen zestig jaar en een schatrijk man!’

Hij maakte weer zijn nobel gebaar, en Calistro, die al te popelen zat, viel in:

‘En, in Bellano terug, toen zag hij Rosa... de rijke Rosa’.

‘Nou, rijk... rijk’, bromde Devacchi, ‘ze zou vier ton meekrijgen... maar voor Capretti was dat niet rijk’.

‘'r Vader had een slagerij in Como gehad’, lichtte Calistro bij.

‘In Chiasso’, verbeterde Devacchi.

‘Rosa was een mooie meid’, ging Calistro voort, ‘maar niemand geloofde, dat zij wat geven kon om dien verschrompelden Capretti...’

‘De millioentjes verguldden de pil’, glimlachte Devacchi in zijn baard.

‘En toen 't kind er was, wou Capretti niet naar 't stadhuis’, verkneukelde zich Calistro. Dan, zachtjes opeens, alsof Capretti hem nòg hooren kon: ‘hij moet ook een andere huwelijks-geschiedenis hebben gehad; die Fransche mamsel uit Caïro... die hier in 't Grand Hôtel afstapte... zich als Madame Capretti liet inschrijven...!’

‘Maar daar weet eigenlijk niemand iets van’, onderbrak Devacchi, ‘'t schandaal was ook al groot genoeg. Iederen morgen die comedie...’

‘Hoezoo, comedie?’ vroeg Rezzonico onnoozel.

‘Ach, dat wéet je toch?’ - kwam Devacchi onwillig, ‘hij was immers in dien tijd met den bouw van Alhambra begonnen? Iederen morgen kwam hij uit Bellano, om den gang van het werk na te gaan... en iederen morgen liet Rosa de min met het kind op den grooten weg rijden, heen en weer, tot Capretti ze gezien had...’

‘Wel ja’, viel Noè bij, ‘dat was Nina uit Noranco... wie'r man nu al twaalf jaar in Amerika is; ze weet niet, of hij dood is of levend...’

‘Kon ze met haar eigen jongens óók maar in een wagentje gaan rijden, om 'r vent te vermurwen...!’ grapte Calistro.

Maar Devacchi, luider er doorheen, vervolgde: ‘De menschen uit Bellano kwamen expres langs gewandeld om de ontmoeting te beloeren... 't Was *de* gebeurtenis van het jaar!’

Rezzonico, wat boozig-verlegen, knikkelde van ja, ja, ja, hij herinnerde het zich opperbest. Doch Noè, die vond, dat Capretti's grootheid te veel werd uit het oog verloren, ging over Alhambra door: de rijkste villa van Lombardije... wat een pracht niet! wat een weelde!... alles in Moorschen stijl, de porphyren zuilengang, de leeuwen-fontein, de twee vergulde koepeltorens!... wáár, aan de meren, was een zoo kostbaar park, zulke terrassen, zulke serres!... Van binnen alles marmer en parelmoer!...

‘Nee’, haastte zich Calistro, wien 't eind van 't verhaal op de tong brandde, ‘en toen kreeg je dat bezoek van den verdreven Khedive... laat 's zien, was dat niet in '85?... Wat een feesten!... Weet jij 't nog, Devacchi?... Vuurwerken... gondeltochten over het meer!... En toen die avond, dat ze samen op 't balkon stonden... er was serenade van onze Harmonie... de tuin was geïllumineerd... we kregen

een heerlijken chianti!... Wie 't ze toen eigenlijk heeft hooren zeggen... maar onbetaalbaar wàs ie.... de Khedive zegt tegen Capretti: “ik ben nou tòch geen Khedive meer, vertel nou eens, voor hoeveel heb je me bestolen?” - “Voor twaalf millioen”, zegt Capretti onschuldig. - “Stommeling!” zegt de Khedive, “ik dacht dubbel zooveel!”’

Ze lachten allemaal, de verteller met zijn scherp gegiechel, Banfi en Rezzonico zachter, en Devacchi grommelend in zijn baard. Ze hadden ieder die grap al tienmaal zeker verteld; toch lachten zij nog, en van voller harte. Alleen Noè meesmuilde wat zuur-zoet, omdat de mooiste trek hem daar was afgekaapt.

‘Maar 't jaar daarop’, besloot hij dan weer lustig en wel, ‘was 't met Capretti gedaan. In Milaan werd hij ziek. En nauwelijks had Rosa gehoord, dat hij ziek lag, of zij met haar advocaat erheen! En een dag voor zijn dood, in extremis, getrouwd! Hoe ze 't gedaan heeft gekregen, niemand weet 't, maar 't was een kranig stuk! En al negeert haar dan de Bellaansche chic, zij zìt op Alhambra, met haar zoon!’

Noè wreef in zijn handen, of het geluk zijn eigen zuster of dochter was overkomen. Calistro glom als een rozebottel. Devacchi monkelde met zijn duivelsche oogen. De heele tandradbaan waren zij glad vergeten.

‘Je zou 't niet gelooven, als 't niet zoo was’, zei Rezzonico.

En zelfs Banfi's betrokken gezicht was bijgeklaard.

‘Ja...’, zei hij, ‘die Rosa...’

‘Dat is er tenminste één...’, kwam hij al wat bezwaarlijker achteraan.

‘Maar’, liet hij er mismoedig op volgen, ‘wat één van ons als buit behaalt, dat laten wij allemaal-samen ons weer net zoo afhandig maken... 't zal mooi zijn als Hirtfeld, met al zijn grondspeculatie's, hier nog niet méér dan twaalf millioen gesleept heeft...’

‘Kom’, zei Devacchi, ‘ik ga 's naar huis... Als Banfi eenmaal op z'n ezel zit, dan worden z'n eigen ooren er lang van...’

Toen hij vertrokken was, schonk Calistro den laatsten geut wijn in zijn kommetje. Zacharia zuchtte. Na de vroolijkheid en Devacchi's heengaan, kwam er een plotselinge neêrslag over dc groep mannen, en een vreemde leegheid.

Door de poort scheen het zachte blauw van den vooravond. De zon begloeide den heirweg niet meer en het was stiller geworden in de lucht; de glycinen geurden zoeter door.

Opeens begonnen, hoog boven het dorp, de klokken te klepelen in veelklankigen val, een oogenblik maar, en vergalmden weer.

Spoedig daarna rees men op en nam afscheid.

Hoofdsruk VII.

Op het driehoekig terrastuintje van haar roze huis met de groene, gesloten zonneblinden, stond onder den dichten Japanschen mispelboom Emilia Mayer en keek uit naar de booten over het wijde meer... Zij probeerde te zien, hoe laat het was.

Zij had in haar salonnetje links van de voordeur een blauw porceleinen miniatuur-pendule met gouden rococorandjes, op een étagère; en in haar salonnetje rechts van de voordeur hing een Zwitsersch koekoeks-klokje van gesneden hout aan den wand; op haar keukenschoorsteen blonk een vernuftig systeem wekkerklok, met een apart belletje er aan voor 't eieren-koken; - maar geen dezer drie uurwerken, sinds tijden al, liep meer. 's Morgens, 's middags, 's avonds, kon men Signora Mayer op haar terras of op het bordesje aan haar huisdeur zien staan en kijken naar den gang der stoombooten over het Bellanermeer.

Daar zij kippig was en geen lorgnet wou dragen, had zij veel moeite om op een afstand te onderscheiden; beurtelings met de linker- en de rechter-hand schutte zij haar vermoeide oogen en neep met veel ernst den mond te zaam.

In de diepte, vlak achter het dichte noten- en acaciagroen, waaruit de Villa Violetta, beneden aan den heirweg, haar lei-blauwe torenspits hief, leek het water van doorzichtig smaragd, - en daarover, statig achter elkander aan, dreven koel, als zonder gewicht, drie groote, hoog met donker rijzenhout beladen barken naar Bellano heen... op een voorste bark, onbevracht, stonden onder de roode duigen de drie

roeiers, die bogen en rezen naar het werken van de spaan.

Emilia Mayer oogde vérder het verwazend-blauwe, uchtendlijke zonnemeer over, waar hier en daar, in die teeder-azuren siddering, een diamanten vonk open-flonkte en bluschte weer... En als daar dan waarlijk een wit silhouetje en een fijne rookpluim onderlangs de rotswanden van den San Leonardo kwam gegleden, schutte zij de verwonderde oogen met de twee handen tegelijk. Maar zij had goed gezien; 't was de boot uit Laveno... 't Zou nog zeven uur moeten slaan. 't Gebeurde haar zelden, dat zij zoo vroeg beneden was, en met een lichte onwennigheid dacht zij, wat er met dezen langen morgen wel aan te vangen zou zijn. Haar twee kinderen, Pepi en Lina, sliepen nog; zij liet die altijd slapen des morgens; hoe langer die sliepen, hoe minder last zij van ze had; zij waren zoo onverbiedelijk.

Even draalde zij aan de rustieke balustrade van haar terras. Het donkerblonde, nog ongefriseerde haar had zij geborgen in een wijdmazig, bruinzijden net, dat haar van 't voorhoofd tot op de schouders hing; over haar sluiken onderrok droeg zij een groote, grijslinnen huishoudschort met roode biesjes.

In een ernstige voldaanheid keurde zij de gele mispel-vruchten, die al rijpend staken tusschen het loof boven haar hoofd; zij zag naar de wanorde binnen den kleinen driehoek van haar tuintje en zuchtte. Dan staarde zij opnieuw, onbestemd, naar de drie schuiten vol rijzenhout, die achter de landtong, onder de rozen-terrassen der Villa Viani verdwijnen gingen. Verderop doemde Bellano in een zachten gloed, met zijn blanke huizenblokken aan de meer-bocht van glanzend turkoois.

Emilia Mayer was niet ongevoelig voor natuurschoon; zij dacht met een vaag heimwee aan andere schoone landen, die zij vroeger gezien had, aan Dalmatië en aan Napels... Dan besloot zij zich een kop koffie te maken, zooals men die in Weenen dronk, met haar koffie-extract en kokende melk en geslagen room.

Maar in steê van, zooals zij voornemens was, naar de keuken te gaan, dwaalde zij links van de gang het salonnetje binnen, dat zij vond openstaan en zat daar een oogenblik op een laag, beige stoeltje tusschen de open deur en het

raam, dat groen schemerde voor de gesloten jalouzieën. Boven haar hoofd, op een étagère, stond het porceleinen penduletje, dat niet tikte; schuin óver haar hoogde een ezel met een levensgroot geteekend portret van haar zelve erop, waaronder men geschreven had: 'La madonnina mia'. Aan den achterwand van het kleine vertrek dook een diepe sofa onder veelkleurige kussens, en in den hoek naast het zijraam, waarvan ook de zonneblinden gesloten waren, stond een schrijftafeltje met drie boeken er op.

Haar vermoeide, al niet jonge meer en fletse morgengezicht in een leeghoofdige diepdenkendheid boven haar grijslinnen huishoudschort met de roode biesjes, zat Emilia Mayer daar aan de deur van haar eigen salonnetje, als een kamermeisje of een kamenier, die wacht op de orders van haar mevrouw. Zij wás ook vroeger kamermeisje geweest, en kellnerin, in haar vaders wirtschaft in de buurt van Zürich, waar de al grijzende Wandel-Mayer, zooals hij genoemd werd, op een van zijn talrijke voetreizen haar ontdekte. Zij had hem het bestelde bier gebracht; hij, boven zijn schuimende glas haar aanlonkend, had gezegd: het bier ziet er goed uit, maar de mooie kellnerin nog beter; en een half jaar later had hij haar getrouwd.

Vier jaar lang nog nam hij haar op allerlei tochten en reizen mee; zij had in München gewoond, waar Lina, en in Ragusa, waar Pepi was geboren, in Marseille, waar ze Fransch had geleerd, in Milaan en in Bellano.

Toen had Mayer 'Mirasole' gekocht, en, uitgewandeld, was hij er doodgegaan; van verdriet ook, zei men, omdat de mooie kellnerin wel eens een jongen, verliefden Italiaan verkoos boven een Duitscher met grijzende bakkebaardjes. Bij zijn dood bleek, dat hij op zijn beurt aan zijn kinderen de voorkeur gaf boven zijn vrouw.

Emilia kreeg levenslang een vruchtgebruik van zeshonderd franken, - zijn fortuin van anderhalve ton en 'Mirasole' had hij aan Lina en Pepi vermaakt.

Sinds haatte Emilia meer dan ooit haar man; zij haatte ook Lina, die met haar ouwelijke trekken en lichte oogen op hem leek; zij kreeg een zwarten kijk op de menschen en op de menschelijke rechtvaardigheid, en verkoos boven een smartvolle trouw aan den gestorvene, een ontrouwe vriendschap

voor dezen of genen, met wien zij zoo eens in aanraking kwam.

Maar haar keuze en haar gedrag jegens de uitverkorenen waren gewoonlijk nog al zonderling. Haar grootste dwaasheid beging zij, een jaar na haars mans dood, met een postklerk uit Milaan, dien zij een half jaar bij zich hield op een appartement, dat zij zelf gemeubileerd had, vlak tegenover zijn kantoor. Hij kon slecht tegen het drukke postleven; het was een 'ongelukkige', zei ze altijd. Negen tienden van de rente van Lina en Pepi, welke zij als voogdes in handen kreeg, had hij haar opgegeten; ten leste was zij door een proces van hem afgeraakt, en de duizend lire, die zij hem van haar eigen vaders erfdeel had geleend, zag zij nooit terug.

- Duizend franken geleend? had in de volle gerechtszaal de ongelukkige postklerk gezegd... en al was dat zoo... met een vrouw als zij had een man er eerder twee of drie duizend op den koop toe mogen hebben... Feitelijke bewijzen van de leening waren er niet geweest, kwade trouw kon niet worden aangetoond en de klaagster werd veroordeeld tot de kosten van het geding.

Ontgoochelder dan ooit omtrent de gansche menschheid was zij op Mirasole teruggekeerd. 'Er is geen gerechtigheid meer', zei zij fataal tegen iedereen, maar zij vertelde niet waarom. Doch drie maanden later deed zij het portretje, dat de postklerk in Milaan van haar had laten maken, levensgroot teekenen door een beginnend photograafje uit Bellano, een Hongaar met een artistieke lok over zijn voorhoofd; hij zette er 'la madonnina mia' onder, en werd voor het volgend seizoen haar vriend. Evenmin als de postklerk vroeg hij haar ten huwelijk toen hij begreep, dat de anderhalve ton en Mirasole aan de kinderen hoorden en niet aan haar.

Zoo waren er nu al vijf jaren van haar weduwschap voorbijgegaan; zij was een eindje in de dertig. Zij vond het leven moeilijk en eentonig bij tijden, zij haakte naar afwisseling, naar avontuurlijke reizen, doch zij deed die nooit, omdat zij te gemakzuchtig was. Niemand nam het meer ernstig op als zij zei, dat zij een volgend winter naar Algiers ging of een volgend zomer naar Tirol, - hoewel zij het zeer stellig meende. Zij vond zichzelf een fatsoenlijke vrouw met een veel te gevoelig hart. Vrienden had zij niet in het land. Haar werkvrouw Marianina bedroog haar; de broer van haar man, die

voogd over de kinderen was en in Stuttgart woonde, bemoeide zich zoo goed als met niets.

Emilia Mayer zuchtte; en als zij zoo een tijdje, in haar ijle nadenkendheid, op het beige stoeltje bij de halfopen kamerdeur had gezeten, bezon zij zich plotseling, dat zij een kop Weener koffie had willen maken... In de keukenkast vond zij een punt droge vruchtenkoek van enkele dagen her; die at zij uit de vuist... Zij belandde in het salonnetje rechts van de voordeur, waar insgelijks de groene zonneblinden dicht zaten en waar het duf rook.

Op een tafel, in den hoek geschoven, stond nog, onttakeld, een sparreboompje en ernaast lag, onder de stof, een hoop zilverig gerei, dat daar met Kerstmis had aangehangen. Zij dacht, hoe een poëtische avond dat was geweest met de kinderen en met haar vriend uit Teneriffe, - en dat zij toch héusch den boel eens opruimen moest. Zij zou Marianina een extra middag komen laten....

Zij zat er op een laag, bruinrood stoeltje aan de deur. Boven haar hoofd hing het Zwitsersche koekoeks-klokje, dat niet tikte; aan den achterwand dook een diepe sofa onder veel kussens; er stond daar ook een buffetje, en andermaal dacht zij aan den jongen Turijner, die hier vier maanden lang van zijn overwerktheid in de tropen had uitgerust. In het buffetje borg hij den ouden Tokayer, dien zij van vroegere leveranciers uit Buda Pesth voor hem had laten komen. Hij was maar weinig aangesterkt... Na Paschen was hij weer naar Teneriffe vertrokken, en 't zou nog wel een jaar duren, voor zij hem terug zag.

Met een verweduwlijkte onwennigheid dwaalde zij door de gang naar haar kleine eetkamer achter het eerste salonnetje, tot zij opnieuw belandde in den tuin, waar zij, zeer oplettend, van de groene bank onder den mispelboom de stof ging wegslaan met een halfvuil zakdoekje, dat in haar schortzak stak. Als zij ergens een spatje zag zitten, neusde zij, kippig haar gezicht in elkaar getrokken, vlak boven de dwarreling der groene latten, en krabde met den nagel.

‘Guten morgen! - guten morgen’ - riep plots, over het achterhek van het Cavarnapad, een indringend minzame mannenstem. Zij keek verward op; haar gezicht stond niet vriendelijk.

‘Guten morgen, liebe Frau Mayer...’ herhaalde zoetsappig de ‘zoppo’; zijn flambard had hij op het ondermuurtje van het hek gelegd en hij knikte met zijn wasfijne gezicht waar-rond de witte haren, even krullend aan de einden, bewogen als op een fijnen wind.

Emilia Mayer deed besluiteloos een paar stappen in zijn richting.

‘Scusi... scusi...’ zei snel de manke man; hij nam den flambard van het muurtje onder den arm, en hompeldestrompel kwam hij de hobbelige keiensteilte van het weggetje af, naar het tuinhek. Hij droeg een grijsloden jas met een ceintuur om het middel, en zijn zorgvuldig gewasschen, rood-frissche voeten staken in de hout-en-leeren klippers van het land.

Al verscheidene dagen, sinds hij de jonge vrouw eens aan het postkantoor van Bellano sprak, had hij zijn charmante ‘guten morgen's’ en ‘guten abend's’ door het tuinhek van Mirasole geroepen, maar hij was nog nooit stil blijven staan, noch had pogingen gewaagd binnen te komen.

Emilia Mayer talmde bij de bank onder den mispelboom en wachtte af, wat haar boven het hoofd hing.

‘Nog nimmer’, zei de manke man, langs het grindpad nader komend, ‘zag ik een huisje, dat mij zóó de mogelijkheid van een paradijs op aarde voor oogen brengt, als dit Mirasole. Mirasole! Welk een lieflijke naam! En de vriendelijke vrouw des huizes, die al zoo vroeg in den morgen zich beijvert, deze spiegel der zon zuiver te houden van elke smet...’

‘Guten tag, Herr Tobbler’, zei de ander toonloos en reikte hem een flauwe hand.

Of hij zeer vermoeid was van een langen tocht, liet de manke man, maar niet zonder zwier, zich neder op de bank onder den mispelboom.

Emilia Mayer bleef vóór hem staan. Met het sluike netje over het haar en in haar sluike, grijze schouderschort stond zij daar als een wat verveelde kellnerin, die voor een onbescheiden gast te vroeg heeft moeten opstaan en nu maar gelaten afwacht, of zij een broodje met ham of een omelet zal moeten klaar maken.

‘Welk een panorama!’ zei de zoppo; ‘het meer... de hemel... de bergen... de stad!’

‘En uw kinderen zijn reeds het vrije veld in?’ vroeg hij dan.

‘Die slapen nog’, antwoordde, met een mismoedig beklag in haar stem, de jonge vrouw.

Het gelaat van den man betrok. Doch hij bedwong zijn woorden en zei alleen: ‘dat is jammer’.

‘O!’ kwam Emilia Mayer gedachteloos, ‘ik ben maar blij als zij slapen... zij zijn zoo onhandelbaar...’

‘Dat is zeer jammer’, zei de man nog eens. Hij dacht na.

‘Welk een lief huis... welk een rust...! welk een paradijs kon dat wezen...’ zei hij met bedoeling.

Het gezonde been recht voor zich uitstrekkend, het te korte onder de bank steunend op de punt van zijn kloef, de hand in de zijde, vroeg hij:

‘Weet gij, lieve Frau Mayer, waar ik woon? Ik woon in den grotto d'Italia, halfweg Pambio en hier. Daar ben ik gekomen, toen het onbegrip en de dwaasheid der arme luiden van Cavarna mij uit hun dorp hadden verdreven. In den grotto d'Italia is het niet vuil, als bij het bergvolk boven; ik heb daar een zuivere kamer met vier gewitte wanden, en een raam met een helderwit gordijntje er voor. Ik zou daar gelukkig zijn en tevreden, al zijn de meubelen ook van ruw hout en al brengt de waardin mij des morgens mijn melk in een gebarsten kom en mijn veel te harde brood op een bord met twee scherven er uit. Maar in den grotto d'Italia, mijn lieve Frau Mayer, in den grotto d'Italia hebben zij een piano-orgel! Denk eens aan, een piano-orgel! Iederen Maandag ben ik krank van de muziek van den Zondag en iederen Dinsdag ben ik nog kranker van de muziek van den Maandag... Bestaat er ook iets ongerijmders dan dat men, in een land als dit, waar de bevolking des winters van kastanjes en maïsmeel leeft, dat men, zeg ik, twee rustdagen houdt in plaats van één? Is dat redelijk? Kwamen één dag slechts mijn zenuwen in oproer, dat ware te verduren.. maar twee dagen achtereen maken mij ziek voor heel de week. De waardin van den grotto d'Italia is een goede vrouw; zij bereidt mij iederen middag een geurige pasta en een fritata van versche eieren. Doch ik zal bij haar niet kunnen blijven.’

Hij streek zich nadenkend met de mollig-roze hand over den zijigen baard.

‘Ik zal bij haar niet kunnen blijven’, zei hij nog eens, op een toon of hem dat zeer bedroefde.

En dan plots opgeruimd weer:

‘Hoor ik daar niet uw twee jonge kinderen lachen aan het raam?... Niet?... Ach zoo... het scheen mij zoo toe... Ja, welk een uitstekende, welk een waardige gedachte heeft uw goede man zaliger gehad, dit treffelijke huis en dezen treffelijken tuin aan U en de Uwen door aankoop te verzekeren... Men zegt mij’, ging hij achteloos voort, ‘dat gij in dit vroege voorjaar twee uwer fraaie kamers aan een jongen man uit Torino verhuurdet...’

‘O...’ zei haastig de vrouw, terwijl een lichte blos onder haar ontwijkende oogen opjoeg, ‘dat was een ongelukkige vriend van mij... hij had zich in de koloniën overwerkt en moest de berglucht hebben om aan te sterken.’

Zij kleurde opnieuw.

‘Ja...’ zei de manke man bedachtzaam, ‘er zijn veel ongelukkigen,’ en moeizaam verzette hij het stramme, te korte been van onder de bank naast het andere.

Een onuitsprekelijke glimp van verbazing en bedekten spot en nieuwsgierigheid gleed er door de grijze oogen der vrouw. ‘Wat had die oude voor?’ dacht zij in een dubbelzinnig vermaak...

Toen, met een geweld of er een onweer onder het dak daverde, kwamen twee kinderen de holle, houten huistrap omlaaggestormd, de gang door en de bordes-treden af; op de onderste treden bleven zij, even bedremmeld, staan.

De voorste was een uit haar kracht gegroeid meisje van een jaar of tien, een spichtig gezichtje, wantrouwend en bijdehand, bijna gluiperig; zij had een slappe katoenen jurk aan, waaronderuit, heel lang en mager en grauw, haar bloote beenen en voeten kwamen, die in platgeloopen sandalen staken. Het jongetje zag dom onder de dikke, donkerblonde ponnie, die zijn voorhoofd tot de wenkbrauwen bedekte, maar hij leek gezonder, steviger en gebruinder dan het meisje. Over zijn onderbroekje en hemd had hij een blauw-geruite jongensschort geschoten en hij liep op losse rijgschoenen, waarin de veters ontbraken.

De moeder kleurde sterk, toen zij ze daar zoo haveloos en ongemanierd onder aan de stoeptrap zag staan.

‘Waarom zijn je schoenen niet dicht?’... Waar zijn je kousen, Lina?’ vroeg zij in het rad dialect-Italiaansch van de streek, dat zij met de kinderen altijd sprak. En als die niet antwoordden:

‘Ga dan maar... ga dan maar...’, bitste zij, half boos, half verlegen... ‘Ga maar naar Marianina voor 't ontbijt...’

Marianina, die vooraan in 't dorp woonde, kreeg altijd Lina en Pepi gestuurd, als Frau Mayer ze thuis moe was of als haar bezoekers hun tegenwoordigheid ongewenscht maakten.

De kinderen, als twee jonge, schurftige honden, stoven achter de bank om den tuin door. ‘Lina, Lina, zet je hoed op!’ riep de moeder nog, doch zij waren het hek al uit en het weggetje af.

‘Ach... Gott!’ zei Emilia Mayer met een moeden zucht, ‘die twee kennen geen fatsoen...’ Zij knipperde nerveus met de oogen en keek zeer verongelijkt. ‘Wat zulke onbehouwen kinderen aan een vrouw alleen een moeite geven!’ zei ze nog, geërgerd, achteraan.

‘Opvoeden, mijn lieve vriendin’, onderwees haar minzaam de oude, ‘opvoeden... dat is niet ieders werk!... Toch zijn uw kinderen niet boos van aard.’

De zoppo luisterde.

Van uit de laagte der wingerd-terrasjes, waartusschen de groote weg naar Montagnola afdaalt, klonk, schriel en bij vleugjes, als op den adem van wie hard loopen, het slepende Italiaansche liedje, dat Lina en Pepi daar zongen. Wat later drosten hun figuurtjes onderlangs den heirweg voorbij.

‘Con che piacere’, haalden zij luider uit, en met een nieuwen adem-scheut, het smachtende slot:

‘Si fa l'amó-oor!’

‘Kindergezang is schoon’, zei de zoppo.

Dan, als hij terzijde keek en zag hoe de jonge vrouw in haar grijze huishoudschort daar nog altijd ontoeschietelijk en mismoedig naast zijn bank stond, en haar gezicht humeurig bleef en weinig goeds beloofde, kwam hij nog eens met een: ‘waarlijk, een paradijs... een paradijs op aarde, deze bank onder dezen mispelboom... welk een uitzicht van onder zijn altijd frissche bladerkroon... welk een meer, welk een hemel, welke bergen’. Maar hij stond toch op.

‘Tot weerziens, gelukktge bezitster, tot weerziens’, zei hij met een hoffelijken zwaai van zijn flambard. ‘Gij veroorlooft zeker wel een oud man zoo bij tijd en wijle eens op uw wonderschoon erf de vermoeienis van zijn morgenwandeling te vergeten?’

Emilia Mayer keek ontsteld en zeer zorgelijk. Doch daar zij nooit een man iets weigeren kon, dat met een schijn van recht-hebben gevraagd werd, zei ze verward:

‘'t Is tot uw dienst’.

Na nog een wuif van zijn flambard, een aantal kleine buigingen en een: ‘adieu... adieu!’ mankte statig Herr Ernest Tobbler het grindpaadje weder af, sloot overdrevenzorgvuldig het tuinhek, dat de kinderen hadden open gelaten, groette nog eens en strompelde den keienweg verder naar beneden.

En sinds dien keer kwam iederen dag van de week de zoppo een morgen- of middag- of avondbezoek brengen op Mirasole. Hij praatte veel over de natuur, over de opvoeding en over het paradijs, dat de mensch zich op aarde zou kunnen scheppen; hij klaagde over zijn pianoorgel, over zijn zenuwen, over de onwetendheid der Cavarners, en bracht chocolade meê voor Lina en Pepi.

Emilia Mayer was wanhopig. Wat moest zij met dien ouden hinkpoot aanvangen? Dan was zij ook weer benieuwd, wat hij wel van haar verlangen mocht. Den eenen dag meende zij, dat hij op het huren van haar kamers doelde; zij werd dan plots zeer onvriendelijk, want zij was bang voor het verzoek, dat zij niet weten zou hoe te weigeren. Den dag daarop hield hij zich weer van den domme. Maar altijd bleef hij vol strijkages. Zou hij weten, dat zij in 't land voor wat luchtig van opvattingen werd aangezien? - En onderwijl voelde zij, met ieder bezoek méér, haar doen en laten komen onder een schrillen dwang, die haar kribbig maakte, zonder dat er ooit een woord werd gezegd, waartegen zij zich verweren kon.

Na verloop van een week had de zoppo het zoover gebracht, dat, op een regenachtigen morgen, Emilia hem in haar salonnetje noodde.

Hij leunde er in den hoek der diepe sofa tusschen de kussens, zijn manke been gemakkelijk haakswijs gelegd over het

lang-uitgestrekte gezonde en zijn armen wijd-uitgevleid op de zij- en achterleuning van Turksch fluweel, of hij in geen uren weer dacht op te staan.

Emilia, in haar grijze huishoudschort, zat op het lage, beige stoeltje bij de deur.

'Een allerliefste woning inderdaad', herhaalde de zoppo, 'hier niet, als bij zoo vele Italiaansche huizen, van buiten fraaie versieringen en van binnen alles kil, maar het lief en gemoedelijk inwendige overtreft nog het net en nederig uiterlijk.'

Emilia keek hem aan, zooals hij, met de mollige hand om zich heenwijzend, de bloemrijke en lovende woorden zalvend naar haar heen sprak, terwijl zijn eerwaardig-witte baard zacht op zijn borst mede-bewoog. Zij dacht aan de bakkebaardjes van Mayer en aan zijn zwaar-op-de-handsche scherts. Ofschoon zij zelve een Duitsch-Zwitsersche was, haatte zij de Duitsche mannen; en deze lievigheden zouden al op niet veel beters uitloopen. Hij werd haar benauwender en onuitstaanbaarder dan ooit, maar tegelijk spitste zij zich op wat er den een of anderen dag komen moest. Ze zag zijn blanken schedel even glanzen in het groenig licht en de grijze blikken sterk op haar gevest:

'En zoo hoort het ook', ging hij na een oogenblik verder, 'bij een zuiver aangezicht past een zuiver hart.'

Dan deed hij het hoofd voorover, zoodat zijn volle, grijze knevels peinzend onderdoken in zijn baard.

Emilia Mayer werd kwaad. Deze wending had zij in 't geheel niet verwacht. Zij vroeg zich af, of zij zich niet beleedigd diende te voelen.

'Een rein hart', herhaalde de man voor zichzelf, doch met nadruk.

Onwennig, als een weerspannige zondares, die een vermaning ontvangt van den geestelijke, zoo zat Emilia daar aan de deur van haar salonnetje. Doch nu werkelijk ontsteld plots, keek ze hem aan.

'Als ik U echter den weloverwogen raad zou mogen geven van een goed vriend...' had de zoppo gezegd. Hij ging haar toch niet openlijk verwijten...? Zij kleurde van boosheid.

'Dan zou ik...' aarzelde Ernest Tobbler. 'Ja, ik weet niet, welke beweegredenen een goede huisvrouw daarvoor

misschien heeft', hervatte hij, 'maar, mijn lieve Frau Mayer, waarom belet gij steeds de zon uw huis binnen te schijnen, zich te spiegelen in uw Mirasole, uw 'zonnespiegel'? 'Waarom', ging hij, met een rhetorischen aanzet, moediger en bijna hartelijk door, als het gezicht zijner gastvrouw ietwat minder bits scheen te kijken, 'waarom sluit gij steeds de oogleden uwer blinden voor het heerlijke licht, dat ons tegenstroomt uit het gouden oog des heelals? - Vandaag regent het nu, maar toch, ook het licht zelf brengt reeds gezondheid aan. Gij weet toch, dat het licht, en de zonneschijn vooral, de bacteriën doodt, die ons op het ziekbed terneder te werpen trachten?'

Emilia knipperde star met de oogen. 'Ik moest de blinden openzetten', zei ze gedwee; ze wou niet voor onverstandig doorgaan. Zij voelde soms ook wel een groot ontzag voor hem... Onderwijl bedacht ze, dat het niet doenlijk was, 's morgens àlle blinden te openen en ze 's avonds àlle weer te sluiten. Het was ook wel heel onvrij, als er bezoek kwam....

'Ware dit huis mijn eigendom, lieve Frau Mayer', voer de zoppo voort, 'door alle ramen zouden den ganschen dag de lucht en het licht naar binnen vloeien. Want mocht deze groene schemer misschien mijne zenuwen al doen rusten, de zon moet mijne ziel verlichten en de zonnelucht moet mijn lichaam gezond houden, zonder hetwelk geen gezonde ziel bestaan kan. Want hoewel de zenuwen de ziel met het lichaam in verbinding zetten - als zij beide gezond zijn, dan herstelt zich de verbroken verbinding vanzelve...'

Nadenkend rees de manke man overeind en deed enkele voorzichtige hinkpassen het vertrek in. Bij het schrijftafeltje bleef hij in gepeins. Daar, beneden het cabinet-portret van een corpulent, kaalhoofdig heer met een in twee punten gescheiden nog donkeren baard, en een gekleurde photographie van Emilia zelve, rozig-mooi, in Servisch kostuum, lagen de drie boeken, die haar bibliotheek uitmaakten. Het waren de Inferno, Die Physiologie der Ehe en L'hygiène de la Peau. Eén voor één nam de zoppo ze ter hand. Emilia Mayer was opgestaan, kwam naast hem aan het schrijftafeltje. Zij wou weten, wat hij er deed.

Onverschillig legde de bezoeker de uit elkaar hangende

werken over het huwelijk en de huidverpleging weer neder. Het gloednieuwe en goud-op-sneê exemplaar van Dante's Hel hield hij in de hand.

‘Gij houdt van poëzie?’ vroeg hij, verstrooid.

‘Mijn man had wel duizend boeken’, zei Emilia gewichtig en ingetogen, ‘ik heb twee kisten vol op zolder’.

‘En toch, welk een dwaling,’ vervolgde de ander zijne gedachten, ‘dat wij na een zondig leven voor eeuwig tot branden gedoemd zouden zijn... Alsof wij niet alle bestemd waren tot God, dat is tot onze eigen kern terug te keeren, hoewel dan na meerdere of mindere wedergeboorten... Verstaat gij mij, mijn lieve Frau Mayer...?’

Emilia keek diepdenkend. De handen onder haar schort stond zij naast den voor zich heen redeneerenden grijsaard bij haar schrijftafeltje...

Opeens klonk van verre de schelle stem van Pepi in angstig geroep.

‘Mamma bi! mamma bi!’ riep hij. De jonge vrouw ging ijlings naar buiten; van het bordesje zag zij dat het kind, zoo hard hij kon, maar moeilijk, over den heirweg naar huis kwam geloopen: ‘Mamma bi! mamma bi!’

‘Gauw!’ joeg hem de moeder in haar luide en radde dialect-Italiaansch ‘haast je wat!... gauw dan!... en pas op hoor!... pas op!’

De zoppo stond achter haar.

‘Wat zegt uw zoontje toch?’ vroeg hij naïef. Frau Mayer moest even lachen, ondanks haar ergernis... Zij deed of zij de vraag niet verstond.

‘Ik ken dat woord niet’, hield de ander aan, belangstellend, want hij studeerde dagelijks ijverig Italiaansch.

Maar het Mayertje, dubbelzinnig en verdwaasd, zei schril:

‘'t Schijnt, dat het een verkleinwoord is’.

De zoppo meende te begrijpen. Een fijn rood kwam langs zijn blanke slapen streven. Hij keek zeer ernstig en verdrietig.

‘Nu’, zei hij op een zacht bestraffenden toon, ‘ik zet mijn wandeling maar voort; tot wederziens.’ En waardig groette hij met zijn flambard.

Bij 't hek liep hij tegen Pepi op, die grienende kwam aangehold. En terwijl hij wegstrompelde, hoorde hij vlak daarna het huilen hard opkrijschen door het vinnig uitschieten

heen der booze vrouwenstem. Al mompelend in zijn witten baard hinkte Ernest Tobbler den keienweg omlaag.

Toen hij den volgenden morgen op hetzelfde uur het tuintje was doorgestapt, vond hij het huis gesloten.

Dien avond, tegen half zeven, ging hij opnieuw. Emilia ontving hem in de keuken, waar zij, boven twee halve boomstammen die smeulden onder de schouw, een pannetje melk warmde. Zij deed den zoppo aan de tafel plaats nemen. Hij leek zeer weinig opgewekt. En toen zij hem daar zoo zag zitten met zijn kromme been en zijn fijn, wasbleek gelaat, weifelend door het flauwe vuurtje en den wegschemerenden dag beschenen, dacht zij, dat hij toch eigenlijk een 'unglücklicher' was, en dat hij ook wel een heel verstandig man moest zijn. Zij voelde zich week en toegevend gestemd. - Zóu ik hem voorstellen, of hij de twee bovenkamers wil betrekken? dacht zij.

Ernest Tobbler steunde het hoofd in de hand. Hij kuchte. Emilia werd zeer onrustig.

'Lieve Frau Mayer', zei eindelijk de manke man bezwaarlijk, 'vergun mij een ernstig woord met u te spreken.'

Hij kuchte nog eenmaal. Emilia keek onthutst. Zij leunde met haar rug aan de rechtbank...

'Ik hoop', zei de man, 'dat gij mijn vrijpostigheid niet ten kwade duiden zult; wil gelooven, dat ik een goed vriend ben en het goede voorheb...'

'Ik heb veel valsche vrienden gehad', zei Emilia met haar zwartste menschenkennis, en daarna star: 'ik geloof, dat ik het nu beter heb getroffen.'

'Dat hebt gij, mijn beste, dat hebt gij,' zei de zoppo verheugd, 'de goede vrienden, die niet zichzelven zoeken, zijn schaarsch.' Hij werd verteederd door haar vertrouwen; en plechtig: 'Ik wil de vriend voor u zijn, die een eenzame vrouw noodig heeft; geef mij de hand...' Met een groot gebaar strekte hij de rechter naar haar heen.

Emilia, in tweestrijd, kwam bij de tafel staan, stak aarzelend de hare toe. Hij hield die even, lachte bemoedigend, zei:

'Nu, 't is niet zoo héél erg wat ik te zeggen heb...'

Hij dacht na. Emilia, door haar verwondering heen, voelde weer een wrevel de overhand krijgen. Wat wilde hij toch?

En hij, de moeilijkheid dan maar verbrekend:

‘Ik meen te hebben opgemerkt, gisteren, dat uw zoontje... nog altijd...’

Emilia stond verbluft; een drift gistte in haar omhoog. Zij had aan het geval van den vorigen dag in 't geheel niet meer gedacht.

‘Ach wat’, zei ze woedend, ‘die ongemanierde aap, ik weet niet wat met hem aan te vangen; ik heb dat nog nooit gehoord van een kind van zeven jaar...’

De zoppo bloosde donkerrood in beduchtheid voor een twist.

‘Wees niet boos, wees niet boos,’ kwam hij veel te voorkomend, ‘ik zeg niet dat het *uw* schuld is, volstrekt niet... maar het is evenmin een ondeugd van uw jongetje... Zoo iets is een zwakte van de zenuwen...’

‘U kunt wel gelijk hebben’, zei Emilia koud en gelaten, ‘maar wat eraan te doen?’

‘Ja, mijn lieve Frau Mayer’, herwon zich Ernest Tobbler, en er was nog meer iets zegevierends dan een verwijt in zijn stem, ‘dát is juist de zaak! De menschheid gaat nog altijd op verkeerde wegen en daar vindt zij haar eigen straf. Zij kent nog altijd niet de onschatbare waarde van het licht en van de lucht, van het water en van de zon! Ook gij, mijn lieve gastvrouw, gij leeft niet, zooals gij leven moest, en gij doet uwe kinderen niet leven, zooals hun heil dat vordert...’

Emilia knipperde met onwillig vragende oogen.

‘Wat uw zoontje behoeft, om zijn klein gebrek te genezen, dat zijn niet de waanwijze doctoren, die onze magen met hun stinkende vloeistoffen vergiftigen en doen of onsschoone lichaam niet bestond, - wat hij behoeft, dat zijn baden, waterbaden, en luchtbaden, en zonnebaden, - zooals ook ik die nam, in Cavarna, en thands, helaas! ontberen moet. Dat zal hem versterken, geloof mij. En uw dochtertje lijkt mij ook te lijden onder het onnatuurlijke harer leefwijze. Ook haar zouden water en lucht...’

Hij kon zijn zin niet voltooien; met een klets vloog een glazen deur open en hijgend en lachend en elkaar scheldend stortten de twee kinderen het huis binnen.

Gapend bleven zij op den keukendrempel staan, als zij ‘den mankpoot’ daar bij hun moeder aan den haard vonden zitten. Lina trok een donkeren rimpel tusschen de oogen, Pepi

keek dom en verlegen. Op de kribbige aanmaning der moeder kwamen de twee een weigerachtige hand aanreiken.

Enkele dagen later zag heel Montagnola met verbazing naar Mirasole op. Links van het bordesje was een sjofele open tent verrezen van oude gordijnen en beddelakens, opzij afgesloten met een onderrok. Men wist sinds lang, dat de manke Duitscher uit Cavarna dagelijks bij Signora Mayer kwam, en daar werd niet weinig om gelachen. Nu had men hem dien morgen toezicht zien houden bij het spannen der touwtjes en het bevestigen der lappen; er was een zitbad en een voetbadje naar buiten gebracht. En dien middag ontwaarde men herhaaldelijk, geheel naakt, de kleine Pepi van achter de tent het bordesje op en in huis wippend; en wie er langs kwam hoorde soms een geweldig watergeplets en gegiechel der kinderen.

Zoo ging dat den eenen dag voor en den anderen na.

En Emilia Mayer was wanhopig, en woedend op den zoppo. De kinderen hadden zoo een dolle pret in hun badtent, waar ze den ganschen dag tot het avondeten toe mochten spelen en naaktloopen en met water morsen, dat ze van huis niet waren weg te slaan.

Hoe had zij zich toch ooit door dien ouden dwaas laten overrassen en zijn zin gedaan! De menschen bleven staan kijken en luisteren aan den achterkant, op het Cavarna-pad, en de zoppo-zelf, immer welgemoed en verheugd over den goeden uitslag van zijn bemoeiingen en den zegepraal van het ‘natuurleven’, zat heele dagen onder den mispelboom. Hij schertste over den zonnespiegel, die nu waarlijk de zon weerspiegelde met kindergelach en gezondheid, hij leeraarde en zedepreekte en hield er schoone vertogen over, hoe de menschen zich eigenlijk hun lichaam niet dienden te schamen en den gaven tempel van God moesten kunnen ontblooten voor elkaar, zonder dat de booze begeerten dien tempel weder besmetten.

Emilia luisterde verveeld toe. Zij begreep nu wel, hoe ze niet bang behoefde te zijn, dat deze zonderling ooit verder zou komen dan zijn onbehoorlijke theorieën, maar dat hij haar genoeglijk en gemakkelijk leventje gansch vergallen en onmogelijk maken ging. Zij probeerde wel eens zóó stug te

wezen, dat hij zou wegblijven. Doch hij scheen het niet te vatten. Hij had de brutaliteit der zachtmoedigen die onbeleedigbaar zijn.

In Bellano, aan een Zwitsersche kennis, die er winkeljuffrouw was, klaagde het Mayertje haar nood: haar leven was een hel geworden, zij was ten spot voor heel Montagnola, alles in huis werd nat en vuil, hij at haar de mispels uit den boom en de kinderen leerden elkaar maar ‘garstige sachen.’ Ook moest Herr Tobbler een ‘beschränkter mensch’ zijn, want na zoo langen tijd, dat hij nu in 't land was, kende hij nòg geen Italiaansch zonder accent.

‘I wiess halt nüt was I anfange soll’, eindigde zij desperaat.

‘Vluchten’, besliste zij op den terugweg, ‘hij maakt me gek.’

En den volgenden morgen sloot zij zeer vroeg het huis, zond de kinderen naar Marianina, en klom den Cavarna op, om in den albergo van Carmela een kamer te huren voor dien zomer.

Hoofdstuk VIII.

En nieuwe zonnedagen wekten nieuwe bloeisel-drachten, nieuwe stróómen van zoetst-geurende kleurigheden uit het wonder der droge rots-aard omhoog! Na den jongen lenteblos der duizend ròze perzik- en amandelboompjes, de bergweien van Montagnola over, kwam de witte bruidstooi der duizend kerselaren; en na dat wijdluchtig getintel van zuiverst wit, was de dichte, roomwitte en rozigwitte bloei der peren en appels gekomen.

De woudhellingen, eerst paars en geel van de maagdepalm en de primula's, waren daarna nagelroze geweest van zedige anemonen; en nu waren zij één rijke rijzing van hooguit sprankelend zilverwit en teeder groen, één geruischloos ruischende waterval van wilde spirea's.

En hoog daarboven, van het getwijgte, dat lang bloot en glinsterend aan het luchtblauw had gestaan, was bij scheuten een vloed van acaciatrossen gevloten, vervullend de eigen blanke schemerhallen van hun fijn en verkwikkend aroom, - tot de volle vrachten losdwarrelden en de steenige boschpaden bespreidden met een vlossig bloesemkleed.

De meidoornhagen bezwierden de wegen met hun zwoel-

rokige, broze ranken. Toen barstte over den ganschen Cavarna het gele feest der gouden regen uit, en wie aan den meerweg stond, zag ònder zich de geel-zijden, zon-doorschenen risten wiegen aan de blauwgroene doorzichtigheid van het wiegelende water, - en bóven zich de heet-grijze rots-steilten der duizelrechte ravijnen wemelen, tot hoog aan de lucht, van al het goudgele gevlinder en getril.

Maar nu was de brandend-helle en zware zomer genaderd.

In de tuinen der groote villa's, waar sinds lang de mimosa's waren vervaald en de hooge roode en roze tropheeën der camelia's uitgevallen, om plaats te maken voor een nieuwen tooverhof, die te wandelen noodde onder bloeiende lanen van rhododendron en glycine, en te waden door wolken van roze en roode en witte en oranje azalea's, - daar waren alleen nu nog wat rozen om het huis en in de zwartgroene koelten van het park, eenzaam, de wijde, blanke, exotisch-walmende bloem der magnolia grandiflora.

De wijngaard-glooiingen, in 't voorjaar wit van de madelieven en geel van de klaver, in Mei gemaaid, zagen nu donkerpaars van grove labiaten; alle boomen hadden hun bloei gelaten voor bladergroen, dat al donker werd; en slechts de vele tamme kastanjes stonden be-sterd thands van hun taaie bloei-strengen en deden een zoet-weeën stank de hellingen over gaan.

Stom, in een beweeglooze hoos van hitte lag des middags het land gestookt, dof en donker in het licht, plots fel bevlamd door het tropisch-rood gebloemte van een enkelen glimmenden granaat.

Maar in het kille duister van vele binnenhuizen ritselde het eindeloos als een grijze motregen. Op houten rekken langs de muren, tusschen hun aangevreten moerbeitakken, kropen en krinkelden de naakte grijze zijwurmen bij honderden en honderden zonder verpoozen door elkander. En niets was er in die grijze vertrekken dan het grijze geknister en gerizzel en de bleek-vieze lucht der vretende wurmen, - tot zij zich zouden inspinnen en de zachtgele cocons zouden verzameld worden en verkocht aan de zijdefabrieken in het dal.

Doch terwijl Montagnola smoorde onder de eerste zomerhette, was, op achthonderd meter hoogte, Cavarna luchtig en vol levendige beweging in koelte-doorruischte, blauwe dagen.

Ook dáár waren de bloesems verwaaid, maar de boomen stonden geheel ongerept in hun frisch-groen blad, en de weiden, nog ongemaaid, wuifden hoog van heerlijk gras vol zoete alpenbloemen, die 't rijk en kruidig maken. Ging men erdoor, men streefde door een suiz'lend-veelkleurige zee van margerieten en gele violen, van witte orchideeën en paarse scabiosa, van roze-vlossige, geurige anjers en teergroene sterrebloemen, parelmoerig van hart. Soms, in een zonnigen weilandhoek, praalde één edel-bruine lelie daar triumphant middenin.

En nu was de hooitijd gekomen. De jonge menschen in Cavarna herinnerden zich niet, dat men ooit zóó vroeg en zóó overvloedig had kunnen hooien als deze maal. De gansche lente was het zomerweer geweest, en waar men heenzag, zwol en kruifde het golvende, warme gras. Nooit was het zóó slank en tevens zóó sappig van halm; het was gras dat een melk gaf dik van den room en geurig als honig. En nauwelijks was er een weideland gemaaid, of in twee, drie dagen had de stralende zon de lagen welig kruid gedroogd, dat het als een zachte zij was aan de hand, die erin woelde. Men wist niet, hoe men maar gauw genoeg al dien rijkdom in de schuren zou halen. Sinds vier dagen, van allen kant, was het dorp volgedragen van hooi; langs de drie paden voorbij Carmela's herberg, onophoudelijk, haastten de optochten van bukkende menschen onder de torenende gerla's; de straat was bezaaid van halmen, die uit de overvolle vrachten waren geslierd; de bestemoer Rachele hoedde er haar geit; de stegen liepen ruchtloos en glibberig van het hooi; allerwegen geurde het dorp van de hooilucht!

De oudste mannen en vrouwen - wie slechts een greintje kracht meer had - heschen zich nog eenmaal den draagkorf over de schouders; wie jong en sterk was, dacht: hooger! hooger! bij 't laden van zijn last en sjorde maar wat steviger de touwen over den puilenden berg; de kloeksten torsten tot tachtig kilo in ééne vracht binnen.

Geen kind ging er naar school; wie te klein was om te helpen dragen, keerde met stokken het drogend gewas op de velden, waar het gespreid lag. De dag had geen uren genoeg. Voor vele schuren hoopte 't gemaaide in oppers

aan de open deur; des avonds, bij kaarslicht, moest men het op de zolders tassen.

Men maaide op den Cavarna-top, men maaide langs den keienweg den Bigorio omhoog, men maaide in die ruime kastanjewouden, waar onder de klare, groen doorzonde bladerkronen het gras nòg malscher en weliger was dan in de bare zon.. En wanneer dan, van de geschorene boschhellingen, men den zoetrokigen oogst had weggevoerd, dan bleven in eene hemelsche verjonging de paradijzige parken achter: fluweelig gloeiende gazonnen, zuiver glooiend van stam tot stam.

En wie daar langs daalde van hooger liggend maaiveld, zag wel op dien smaragden grasvloer, als verstijfd in een schichtige bocht, een groote, groene hagedis met fijnen hemelsblauwen kop verwonderd zitten, turende door zijn nieuwe wereld.

Toen op een middag, rond de verwazende kammen van den Monte Rosa, die sinds vele dagen boven de wijkende gebergten als een goud- en -blauwdoorblankte ijsburcht zuiver aan 't verre azuur had gestaan, de eerste dreigende wolkenwallen zich zamelden, toen wrocht men te hartstochtelijker voort. In de schemering, als reeds lang Onorina met haar paard en haar poedel en haar ledige broodzakken den blauwenden dalweg was teruggegaan, toog nog eenmaal het halve dorp uit op de laatste vrachten: het weder kon keeren dien nacht. En bleef het helder, des te beter! dan trok men den volgenden morgen om vier uur opnieuw aan den slag! Er was nog werk voor weken!

Dienzelfden avond, aan het open raam van Carmela's groote eetkamer, zaten, de koppen bijeen boven de tafel met wijngerei, de burgemeesters van Cavarna, van Montagnola en van Pambio, en overleidden het opzienbarende nieuws van den laatsten tijd.

Amadeo Muzzo, de sindaco van 't armoedige Pambio, was Marco's tweede broeder, een stoere, ouwe kerel, kort van stuk, met een baard die hem van onder de oogen tot over de borst viel, in ruige harigheid zijn broer gelijk; - tot uit zijn ooren en zijn neus, als bij Marco, kwamen hem de stugge stoppels gesproten, en zijn kop was één warreling van hetzelfde stugge grijs; alleen de onderlip was bijkans

bloot, en in die beestlijke woestheid lag, als bij zijn broeder ook, open en groot en bleek de zachtmoedige mond.

Achille Taddeï, de sindaco van Cavarna, was een kleine verschrompelde man met een rimpelig kaal hoofd, grauw als heel zijn rimpelgezicht en zijn rimpelige, aardkleurige handen; doch in den zwaren, zwarten kroesring, die hem dicht om de wangen sloot, glimpte nog maar hier en daar een zilverige striem.

Giovanni Devacchi, met zijn vierkant-gesneden witten baard, die zelfvoldaan en welverzorgd vooruitstond aan de sterke kaak, en met zijn matblanken schedel, schemerend door de zuinig-gelegde, grijzende streken, - hij, netjes en opgepoetst, leek de heer naast de twee diermenschen, maar in hun gezelschap, met ruwe gebaren en woorden, toch ook weer de bergman, die hij van oorsprong was.

En met hun drieën, de drie harige koppen dicht bijeen boven hun kommetjes wijn, zaten zij in den nog nalichtenden avondstond en overleidden.

Een paar vol-beblaârde takken van den kerselaar bewogen zachtjes hoog in het raam en deden de trossen al roodende krieken bengelen aan het bleeke blauw.

Soms gingen achter in de zaal, als 't heimelijk gerucht van een muis, tik-tik, Carmela's stille klippers van een muurkast naar het buffet; dan dempten de drie mannen nog meer hunne stem.

‘Een steenen wal dwars door mijn landen’, zei Amadeo donker, en zijn aangeknaagde trots uitte zich zacht als een sonore treurigheid, ‘ik denk er niet aan... ik weiger.’

‘Maar, ik begrijp niet goed...’, kwam Devacchi aarzelend, ‘men stelde mij de zaak voor als reeds lang beklonken...’

‘Voor eenige maanden zijn zij bij mij geweest’, antwoordde Amadeo, ‘men wilde een spoorweg aanleggen àchter langs den Cavarna, door de bosschen... zij vroegen mijn voorloopige instemming... ik heb toen gezwegen... ik houd niet van die nieuwigheden, maar ik vond geen reden om te weigeren.’

‘Juist’, zei Devacchi gerustgesteld en zijn autoriteit herwinnend, ‘maar zóó beschreef men mij ook de baan, over den Roccolo van Signor Hirtfeld en dan achterlangs den Cavarna...’

Amadeo schudde langzaam den zwaren bizon-kop: ‘Dat is een streek van dien priester... zoo wìlden zij niet... hij kwam gisteren wéér bij mij... zij hadden gedacht, als zij eens recht naar boven gingen, door mijn wijngaarden!’

‘En je hebt nee gezegd?’ vroeg het droge, vaste geluid van den sindaco van Cavarna.

‘Ik heb geen nee gezegd; maar ook geen ja... Die gansche zaak vertrouw ik niet... die priester staat mij tegen... en een steenen wal dwars door mijn landen...’

‘Maar, sacramento’, onderbrak hem Devacchi, ‘wat maakt dat nu uit?... er komt toch een halte in Pambio ook? dat brengt toch bedrijvigheid... de vreemden zullen tot Pambio wandelen, daar wat drinken, dan verder met de baan naar boven gaan... het marktvolk zal voor verlaagde prijzen in de vroegte en 's avonds er gebruik van kunnen maken... en bij den bouw zal ook nog wel wat te verdienen vallen.’

‘En wie verdient, als de bouw klaar is?’ vraagde scherp Achille Taddeï, wrevelig over de voldaanheid van zijn Montagnoler ambtgenoot. Hijzelf had toegestemd aan zijn gemeenteraad voor te stellen, den grond van den top te verkoopen; en hij dacht een goeden prijs te bedingen. Maar hij had onderwijl een hartgrondigen weerzin tegen deze onderneming van vreemden en zakendoende priesters, en hij kon het wereldwijs en heerachtig met hen meepraten van Devacchi niet verdragen.

Ook op Amadeo hadden de argumenten van Devacchi weinig indruk gemaakt:

‘Met zoo'n ding naar beneden? Dat zou ons volk willen? Wij hebben niet voor niets van geslachten tot geslachten op de bergen gewoond’ - zoo sprak hij, en in zijn donkere stem beefde een zachte verontwaardiging.

‘Jullie kijken niet verder dan je neus lang is’, zei Devacchi schamper, en dronk zijn kom wijn leeg.

Een oogenblik zwegen de drie. Er was buiten een luid gesnater van kinderen, die in de groeiende schemering voor Carmela's huis tezaam drongen, dan uiteen stoven, gillend en worstelend. Achille zag hoe zijn kleinzoontje Egino een lang en slap dof-glimmend iets woest rondslingerde aan een touwtje: - die hebben zij bij het hooi-keeren doodgeslagen, dacht hij, een adder...

Ook Devacchi, op het kijken van Taddeï, draaide zich halvelings even om, zag weer zonder belangstelling vóór zich.

De plukjes kersen aan hun stille, zwarte takken, hingen zwart op den groenig-witten hemel.

Aan het dubbend, bleek gelaat van Amadeo vervaalde het avondlicht.

'Zou dat rijke volk bij het bouwen van die muren ònze menschen gebruiken?' peinsde hij.

'Wij zouden dat kunnen bedingen', zei Taddeï.

'Wij zouden het kunnen bedingen', peinsde Amadeo weer.

'En het is goede grond', voer hij ernstig voort, 'zooals er niet veel in Pambio is; ik eisch van hen wat ik elk ander zou laten betalen.'

De sindaco van Cavarna grijnsde in zijn zwarten baard.

'Waarom geef je geen geld toe?' gromde hij.

In Amadeo's goedigen kop ontstak een verraste begeerigheid.

'Zou ik dan méér kunnen eischen?'

'Dat zou ik zeker doen', loensde Devacchi, weer op dreef; 'want als ze van plan zijn hun baan door de lucht te bouwen, dan zijn ze met een paar vierkante meter klaar!...'

De oude herder fronste de brauwen.

'Door de lucht...?' bracht hij bezwaarlijk zijn lippen over.

'Natuurlijk, door de lucht', zei Devacchi klemmend, 'Heb je dan nooit de baan op den San Leonardo gezien?'

Amadeo zweeg; aan de overzijde van het meer was hij nimmer geweest.

'Maar ik geloof niet', kwam zaaklijk Taddeï, 'dat men het recht heeft, zonder betaling boven een anders grond heen te bouwen; ìk zou zelfs, in dat geval, juist méér eischen, omdat dit hun goedkooper komen moet...'

Doch Amadeo, over spot en redeneering heen, schudde zijn grauwen bizon-kop.

'Als ik ertoe over ga', zei hij, 'dan vorder ik, wat de grond kòst, en willen zij bruggen slaan, dan moeten zij het weten.'

Devacchi schonk zich nog eens in.

De avond koelde door het venster, geurig van kamperfoelie, die ergens rankte aan den muur. In den duisterenden kerseboom begon opeens, drie zachte, zwellende tonen, het zoet

getjuik van een nachtegaal. Achter het kerkdak, groot en rood, rees de maan boven de bergen.

'Het is jouw zaak', begon Taddeï weer, en zijn stem viel wonderlijk-rauw in de koele stilte, - 'maar ìk zou hen dwingen, achterom door de bosschen te gaan, en hen terdege laten betalen.'

'De bosschen zijn niet mijn eigendom', weifelde Amadeo, 'het is gemeentegrond, aan mij toegewezen...'

'Dat is waar', zei de ander nadenkend.

Devacchi blies en haalde zwaar den adem door zijn neus. Het was toch beter, overlegde hij bij zichzelf, dat zij het samen eens werden. Hij had gemerkt, daar straks, dat de ondernemers hem eigenlijk volkomen buiten de zaak hielden... Hij moest de twee anderen in goedigheid pogen te overtuigen... En wat had Taddeï persoonlijk in den zin? Die kerel was nog zoo dom niet...

'Wij moeten die plannen nog eens samen nagaan', zei hij ernstig, en hij schikte zich tot vertrouwelijker spreken, het hoofd in de hand gesteund, 'wij moeten weten...'

Hij zweeg. Carmela kwam binnen, vroeg of zij de lamp ook aansteken zou. Als de mannen bedankten, bleef zij even staan praten aan de tafel:

- Wanneer haar neef Anastasio thuiskwam?

- Dat zou nog wel een paar maanden duren, zei de vader. Zijn contract was, toen hij zijn laatsten brief schreef, nog niet afgeloopen.

'Jammer van die kleinzoons van mijn broer', bekende argeloos Amadeo, 'waarom komen die óók niet terug?'

Achille glimlachte veelbeteekenend; men lette het niet op. Carmela vertelde nog, dat zij dit zomer weer gasten kreeg, een dame en twee kinderen... Maar Devacchi streek zich wat ongeduldig over den schedel. Carmela vatte het en ging. Dan hernam de burgemeester van Montagnola zijn betoog.

'Wij moesten', fluisterde hij, 'wij moesten eens overleggen samen... wij dienen te weten wat wij willen... dan staan wij sterker tegenover die onderneming...'

En hij legde hun de belangen bloot, die Montagnola bij de zaak had, en de rechten, die zijn gemeente kon doen gelden... Hij zweeg echter van de tram van Cortivo, wel-

ker directeur hij was, en van het accoord, dat de beide maatschappijen wellicht zouden treffen kunnen.

Aandachtig volgden de burgemeesters van Pambio en van Cavarna den matigen gang zijner woorden. Amadeo bleef stug en zwart van bezwaren.

Van terzijde het huis, onder de olmboomen, klonken hijgend roepende vrouwenstemmen: het waren Luigia Muzzo en Carolina en Genoveffa, die met haar laatste hooilasten dorpwaarts keerden. Carmela bracht een kaarslicht, zette het zwijgend op den versten hoek der tafel en deed zacht de deur weer achter zich dicht. De mannen, die verstrooid hadden opgekeken, waren dadelijk terug in hun gesprek en lieten de kaars waar die stond.

Wat later, met een druk gerammel van blikken keteltjes, waarin zij wilde aardbeien hadden gezocht, kwamen een troep kinderen naar huis. Zij liepen op een draf langs het zwarte pad.

De nacht werd vol en geurde door het raam. In den doorglinsterden kerseboom zweeg de nachtegaal. De blauwe maneschijn lag over de tafel, over de mouwen en de handen der mannen; en aan het andere einde, achter hun donker bijeengestoken koppen, geelde de stille, puntende kaarsvlam.

Zoo zaten zij en spraken tot laat in den avond.

C. en M. SCHARTEN-ANTINK.

(*Wordt voortgezet*).

Aanteekeningen.

1. U i t s p r a a k . De *u* wordt uitgesproken als *oe*, de *z* als *dz* of *ts* (*Muzzo* = Moedzo; *grazie* = graatsiee, dank u; *dazio* = daatsio, stedelijke belasting op de levensmiddelen); de *g* voor *i* en *e* als *dzj* (*Luigi* = Loeíedzji; *Vedeggio* = Vedédzjo; *Ambrogio* = Ambródzjo; *Giuseppe* = Dzjoesséppee); de *v* als *w* (*Genoveffa* = Dzjenowéffa); de *ch* als *k* (*Jacchini* = Dzjakkíni; *Rachele* = Rakélee; *Devacchi* = Devákki; *Achille* = Akílee); de *c* voor *i* en *e* als *tsj* (boccia-baan = bótsja); de *gl* als *lj* (*degli* = delji). De slot-e der woorden is nooit geheel toonloos (*San Fedele* = Fedélee, *salute* = salóetee, gezondheid). De naam *Stephano* heeft de klemtoon op de *e*, *Rachele* op de eerste *e* (Rakélee), *osteria* (herberg) en *Lucia* (Loetsjía) op de *i*.
2. E n k e l e v e r t a l i n g e n . Blz. 197: *professore* = leeraar; blz. 207: *pérgola* = wingerd. berceau; blz. 210: *fiaschi* (fiaski) = mandeflesschen; blz. 214: *Che* (Kee) *fortuna* = wat een geluk; blz. 215: *andiamo* = laten we gaan; blz. 219: *bráva* (vrl. van brávo) = flink zoo; blz. 221: *Corriere*, d.w.z. Corriere della sera, het bekende te Milaan verschijnende avondblad; *grotto* = dialectwoord voor herberg; *breva* = locale middagwind over't meer; blz. 224: *Alla sua salute* = op uw gezondheid; blz. 225: *roccolo* = vinkebaan-heuvel; blz. 234; *brenta* = wijndraagbak van 50 Liter inhoud; blz. 244: *scusi* = pardon; blz. 245: *pasta* = macaroni; fritata = zoute ommelet; blz. 247: con che piacere (kee piaatsjéree)

si fa l'amor(é)! = welk een genoegen geeft ons de minne! - blz. 255: *I wiess halt nüt*, Zürichsch dialect.

Balzac intime.

Voor Ed en Bob.

I.

De stof over Balzac, als mensch en als schrijver, is zeer uitgebreid. Zijn geest heeft dingen omspannen, die niemand vóór hem durfde beroeren. Hij kende niet den angstigen huiver voor het grootsche, wijl hij het grootsche zèlf was. - Zijn driftige werkhanden grepen naar marmer-blokken en tastten in hersens-merg. Hij bracht geest en leven bijéén gelijk een scheppend hercuul, en zonder het fantastisch gespuis van Shakespeare te gebruiken als lokmiddel voor herkenbare werkelijkheid, en zonder, in engeren zin, proza-kunstenaar te zijn, als Flaubert, schiep hij nochtans met de ontembare scheppingsdrift van een groot levens-wrochter, een geweldig modeleur; houwde hij schepselen uit het wilde gesteente van zijn woord als een Michel Angelo-in-de-taal. Hij zwoegde in zijn werkhol, kaarsen-goudig doorschemerd, van middernacht tot den volgenden middag, zonder zijn lichaam te strekken uit de rimpels en kreuken van zijn slaafsche werk-gebuktheid. Hij ademde, zonder levensbesef, in roode walm en gouden rook.

Beschouwingen over zijn leven, geest, stijl, scheppingen, en zijn philosophie (Taine geeft ze, in zijn helle psychologische studie over Balzac, in deze volgorde) zijn bijna niet meer te overzien. Over Balzac, in beperkten vorm, iets saamgedrongens te schrijven, terwijl anderen boeken vol noodig hadden om den man en 't werk te karakteriseeren, 't lijkt me een zeer zware taak. Maar ook een stil avondmeer kan de heerlijkheid van den âlommen nacht verkonden,

zoo goed als 't vale grauw van een stormige schemer-zee. - Daarom heb ik de uitnoodiging van de Gids-redactie aanvaard, om over een zeer origineel, kort geleden verschenen boek van en over Balzac, te schrijven:'*Pensées*, *Sujets*, *Fragmens*', omdat het ons in de gelegenheid stelt den hevigen wrochter, zich onder werk begravend en met herculische spanningskracht er zich weer bovenuit worstelend, nog meer van nabij te zien arbeiden dan ooit te voren mogelijk is geweest. - Taine over Balzac schrijvende zegt:

> 'Les oeuvres d'esprit n'ont pas l'esprit seul pour père. L'homme entier contribue à les produire; son caractère, son éducation et sa vie, son passé et son présent, ses passions et ses facultés, ses vertus et ses vices, toutes les parties de son âme et de son action laissent leur trace dans ce qu'il pense et dans ce qu'il écrit. Pour comprendre et juger Balzac, il faut connâitre son humeur et sa vie.'

Eerst door dit album-dagboek, voordien nooit gepubliceerd, leert ge de waarheid dezer woorden beseffen. Balzac's leven, aard, neigingen en scheppingen zijn inéengroeiselen van de hééle persoonlijkheid. Al zijn vermogens en hartstochten, heel den wilden gang zijner driften en begeerten heeft hij mèt zijn werk voor altijd leven gegeven als een objectieve werkelijkheid buiten hem. - Een wonderlijke ontroering beklemt u eerst, als ge dit album inziet, want ge treedt in de diepe, zeer levende intimiteit van zijn werkkamer aan de Rue Cassini... en in 't hart zijner begeerten en droomen. Ge loert, zònder door zijn goudgloed-oogen gezien te worden, in den schemer der brandende kaarsen; op zijn zwoegende handen, die de alchemistische brouwsels bereiden; waarmee hij de glans-geheimen om zijn dramatisch werk heentooverde. Gij staat ònopgemerkt, àchter den kapot-gezeten werkstoel van den schepper der 'Comédie Humaine'; gij ziet hem in zijn morsmouwen ploeteren. Gij hoort hem zuchten, kermen, vloeken en grommen als 't niet lukken wil. En soms wegslepend, als in *Séraphita,* klankt áán de mystieke zang-stem van den diep-ontroerden dichter, lokkend en raadselachtig als de veel-belovende en niets-toestaande glimlach van een aanhalige vrouw. -

Laat mij u eerst iets uit de geschiedenis van dit zeer intieme Balzac-boek mededeelen, een geschiedenis hier en daar geweven uit vlinder-goud en nooit opgeloste geheimen. -

II.

Nauwelijks had de Dood zijn blinde luiken voor de oogen van veuve Balzac aangehecht, of op de plaats waar Balzac zijn vrouw had heengeleid, - het kleine zomerverblijf in de Rue Fortunée, dat ze sedert haar huwelijk niet meer verliet, - werd alles in beslag genomen. Kruier-kerels, grove ploerten van Hotel Drouot, volgden een drom deurwaarders-druktemakers op den voet. Zonder aanzien des persoons en zonder een schaduw van eerbied, werd in deze woning plots op zoo heiligschennende, roekeloos-barbaarsche wijze huisgehouden, dat in de geschiedenis der letteren naar een tweede voorbeeld van zulk rauw optreden tevergeefs gezocht zal worden. Alle papieren, los werk, handschriften van Balzac, waren in deze woning in kisten opgeborgen en bijéengepakt. Maar alles werd weer in wild geweld onderste boven gesmakt en half vernield bij de woeste pogingen de kisten te openen. - Publiek, gelokt door den naam Balzac, belust op schandaalintimiteitjes, graaide naar hartelust mee; 't werd een formeele dievenbende. Zoo ongeveer schetst Jehan Valter in de Figaro van 20 Juni 1882, in een artikel: *Les papiers de Balzac,* den toestand. Graaf de Spoelberch de Lovenjoul, de bekende levens-beschrijver van Balzac, trad in haast bij, en vermocht nog intijds twee half-geleegde kisten uit de handen der hersenlooze plunderaars te redden. - De erfgenamen van Balzac, gewekt door 't schandaal, zouden slechts geroepen hebben: ‘smak de zooi maar in 't vuur.’ Hèt vandalen-signaal, door broeierige fatsoens-burgermenschen de rauwe keel uitgestooten. Op deze heiligschennende aanhitsing werden brokken van zijn arbeid, van zijn machtig-denkend hoofd en zijn vulcanische ziel stukgereten, vernield en tot vunzen rommel verplunderd.

Wonder boven wonder... het album, het intieme dagboek... is aan de verniel-woede ontkomen. Hoe,... men weet 't niet... Deze toornige en onstuimige bende kon er de klauwen niet door heen scheuren, want in 1882 was 't reeds in 't bezit van den heer Clément-Simon.

> ‘C'est en 1882, en effet, qu'il devint la propriété de M. Clément-Simon, avec un portefeuille de chagrin violet

qu'ornait le portrait reproduit en tête de ce livre...'

Van dit afbeeldsel spreekt Balzac ook in zijn Lettres à l'Etrangère, 2 Maart en 7 April 1843. - Het album kwam ook nimmer in den catalogus voor, afkomstig van Mad[e]. de Balzac's boedel. Clément-Simon kreeg het album van Chasles, boekhandelaar en expert, den man door wien de bewuste auctie ook geleid werd. Crepèt vermoedt nu dat dit rijke documenten-stuk onderhands den heer Chasles is overgegaan.

'On pourrait donc admettre aussi bien l'hypothèse d'une cession de gré à gré consentie à M. Chasles par les ayants droit de la veuve.'

Hoe ook, Clément-Simon bezat het, en het is dus niet vernield kùnnen worden. Simon als zeer hartstochtelijk snuffelaar met zijn gevoeligen archivaris-neus, begreep onmiddellijk de groote waarde van dit dagboek, dat eigenlijk meer een werk-dagboek is, oversprenkeld van intieme gedachten. Clément-Simon sprak met vuur over zijn schat. Door graaf de Spoelbergh bijgestaan bracht hij vier jaar zoek met de ontcijfering der zandfijne hieroglyphen en het ordenen van den tekst. Crepèt schrijft:

'Et il portait dans sa tête, quasi écrite, la préface qu'il fallait pour y jeter la lumière à flots. D'ailleurs, voilà une dizaine d'années, l'album avait dû paraître: déjà les caractères en étaient choisis, les fac-similés tirés. Mais des contretemps avaient surgi, des tristesses: l'éditeur en question était mort, et M. de Spoelbergh. Et lui-même, à cette heure, M. Gustave Clément-Simon, chargé de quelque quinze lustres, après l'effort que venaient de lui coûter les Mémoires de la comtesse de Valon, se sentait bien las...'

Daar echter door elken Balzac-vereerder dit album met gejuich zou worden ontvangen, drong Crepèt bij Clément-Simon er op aan, de verschijning van dit boek niet langer te vertragen. Maar ook dit aandringen werd overbodig gemaakt.

'Il me le promit, vint à Paris pour traiter avec M. Blaizot, lui confia la copie - il serait plus juste de dire la "traduction" - du texte. La mort le prit, à son tour, comme il allait rédiger la préface, les notes...'

Door den dood van Clément-Simon nam nu Crepèt de

taak op zich het album te voorzien van zekere toelichtingen en een voorrede. Het uiterlijk van het oorspronkelijke album in manuscript wordt zóó aangeduid:

> 'C'est un album oblong, acheté tout relié, et relié sans aucune recherche (dos de chagrin, plats de papier marbré), qui, par ses feuillets de nuances diverses, fait penser aux albums à croquis, par son format rappelle les carnets de commande des libraires, et dont la tranche salie et les plats fatigués témoignent d'un long usage.' -

Het beduimelde, 't slappe van de kaft, wijzen op veelvuldig gebruik. De titel is van Balzac zèlf, was geschreven in zijn typisch schrift. Onder den titel pendants-gewijs twee data: Februari 1833 en 27 September 1833; daaronder, zigzag een reeks aanhalingen en latijnsche zinspreuken, op reis of onder lectuur vergaard. De scherpzichtige speurzinnigheid van Crepèt blijkt vooral uit opsporingen van zekere vaag-aangeduide namen en jaartal-vergelijkingen en het ontdekken van den opdracht-naam: aan E. 6 Januari. - Door fijne vergelijkingen en echt bibliophielsche uitvisscherijen werd het hem duidelijk dat met deze E. en dien datum 6 Januari, in het titelblad van het dagboek bovenaan, niemand anders bedoeld was dan mevrouw de Gravin Hanska. Ze heette nl. *Eva* Rzewuska, en werd geboren 6 Januari 1804.

In wezen is niemand onbekender dan een beroemd man[1)], zoo mijmerde ik bij het overzien van Crepèt's pogingen om achter z.g. 'zeer bekende' lotgevallen van Balzac's leven te komen. - Een ontzaggelijke inspanning heeft Crepèt zich getroost, om door dit onstuimig temperaments-boek heen te dringen en de ecrituur te ontcijferen. - Het album is met miniatuur-schrift, zandfijn volgekrabbeld. In fiere hartstochtelijkheid dringen de lettertjes bij hoopjes opéén, toch in saamspraak alsof ze het geheim van hun leven niemand zullen

1) In zijn 'Autour de Balzac' heeft Graaf Spoelbergh er op gewezen, dat op naam van Balzac vele gruwelijk-zotte avontuurtjes zijn geplaatst, waarin hij nooit een rol speelde. Balzac in al zijn luidruchtigheid kon ook buitengewoon goed zwijgen en bleef daarom in vele opzichten zelfs voor zijn vrienden, totaal onbekend. - Gautier, zijn allerbeste vriend, en Laure de Balzac, zijn zuster (madame Surville), maken allicht de eenige uitzondering.

verraden. - Gedachten-microben, kronkeltjes en streepjes.... en toch bevallig en fijn. Soms egale regels dicht bijeengedrongen, zonder stoornis, plots weer doorspat van luk-raak neergepende schrift-figuurtjes, zóó spichtig dat ze met de punt van een graveernaald schijnen ingekerfd.... Soms lijkt het Hebreeuwsch geheimschrift waar de klankteekens van weggebleekt zijn en dan weer microscopisch-grieksch, cierlijke kronkelingen, landkaart- en plattegrond-achtig omkruist van boogjes, lijn-grilligheidjes, doorhalingen en wegstrepingen. Correcties van gisteren overstapeld met correcties van heden. De kleinste plekjes wit gretig volgepropt met zandfijne lettertjes, soms voortgejaagd door de vaart der gedachten die ze het haastige en driftige leven schonk. De letterzetters van Everat (drukkers van de Revue de Paris) hadden gelijk toen zij niet meer dan twee uur per dag Balzac-copy wilden zetten.

Uit de technische chaos van dit dagboek-handschrift hebt ge mede de physiognomie van Balzac's hevig, óm en ómwoelenden geest, zijn scheppings-onrustigheid en de angstige werk-drift die op iedere pagina alarm slaat. - Ge keurt de woorden van Remy de Gourmont in zijn *Promenades Littéraires* nu vaster dan ooit: ‘Quand il n'écrivait pas des romans, Balzac écrivait encore.’ - Ennú blijkt het nog iets meér dan alleen minne-brieven en brieven óver zijn liefdes-uitstortingen. - Doorlees dit album; het was inderdaad de moeite wel waard over deze tekst-duisternis het licht eens snuffelaars-geduld uit te werpen; iets sterkers nog dan het beverige zoeklicht van archivaris-speurzinnigheid. - Wij krijgen onder de oogen een veertigtal nooit verwezenlijkte werkplannen, en verschillende van Balzac's beroemde romans in schematischen vorm opgebouwd. Verder een honderd-vijftigtal aphorismen, nooi verschenen, en een zeer karakteristiek ‘memento’. Crepèt noemt dit een soort van rekening-courant en gebruikt een kenschetsende uitdrukking voor dergelijk werk, van Paul de Saint Victor: ‘crachoir d'or.’ - Een provisie-kast zou Laure Surville het genoemd hebben. Kris-kras dooréén, 'n wilde opstapeling van werkroosters, plots onderbroken, 'n slingerboog verder weer voortgezet. Schuin-dwars er bijgesleept een lijst van vrinden; daarover heen, haperende stijl-proeven. Uit den mond van 't volk blijkbaar opgevangen uitdrukkingen, gegroepeerd om een balans-afsluiting van boeken-

onkosten. De plekjes wit opgepropt daartusschen, met geestige zetten, en literatuur-recepten vastgehaakt aan liefdesbespiegelingen, zware wijsgeerige diepzinnigheden op een krantenknipsel-staartje uitloopend. Virgilius-citaten door dramaschema's heengeschreven. Architect-plannen voor woningontwerpen broeiend boven adressen voor recensie-exemplaren zijner werken. Alles in gedachten-vlucht jachtig neergeworpen. Zooals een aangestooten kristallen roemer zijn toon lang nà den stoot blijft doorzingen, zoo trilt in de krioelende lettertjes van Balzac's handschrift, lang gedroogd en uitgebleekt, nòg het koortsige van zijn gedachten-leven nà. - Ook Crepèt zegt:

'C'est un document littéraire inestimable et c'est aussi un document biographique de premier ordre.' -

Ge beloert de wording van zijn moeizamen perioden-bouw, ge hoort het klapwieken van de stoute fantasie. - Gij ziet hoe hij zijn gronden aanmaakt, zijn kleuren mengt en opzet, zijn eerste lijnen fijn-vaag neerzwiert in schimmigen groei. Het vlindergoud poeiert op de toppen van zijn mooie vingers, en niet weinig trotsch is de zwaar-massieve hercuul op zijn cierlijk manuaal en de teedre materie. - De duim lijkt mij de domste der vingers, on-intelligent van vorm. Balzac schijnt 't stillekens gevoeld te hebben, want al zijn gestes omspeelde hij met de gracie van zijn mooie pink, naar mijn gevoelens, de schranderste der vingers. Soms hoort ge hem voetstampen van drift als zijn stijl verklontert, er geen vloeiing en deining in de zinnen wil komen. Dan ziet ge zijn woedende doorhalingen en uitvegingen. O! groot-rhythmische zins-beweging, hoe weinigen hebben haar, hoe klein aantal *voelt* den woord-rhythmus, zuiver muzikaal. - Wel jammer dat Balzac nà Berlioz nog Bellini-verrukkingen kòn ondervinden; den luchtigen zwendel eener sensueele operette verkoos bòven het drama der mensch-verdoeming. Zot dat Crepèt daarvan niet kikt. Want we zijn toch met dit album, naar eigen aanduiding, in het groote lusthof van Balzac's gedachten. Ja, Balzac kon wel schoon-decoratieve en flonkerende titels bedenken. - Hij rooft onze illusies niet, zelfs al staat ge vlak op zijn handen en al ruikt ge alchemistische luchtjes; zelfs al botst ge bij iedere pagina òp tegen den werkman, den worstelenden technicus met vak-eischen en stof.

‘Mais le plus diabolique de tous, le Lucifer de la littérature, c'est Balzac’, - laat Anatole France in zijn aardigen dialoog zijn ‘interlocuteur’ schertsend zeggen. - Maar Lucifer in zijn werkhol, een Lucifer die met één hand wijwater over zijn gezicht sprenkelt in vroom gebaar, met de andere hand godloochenaars koestert en Napoleon's zedeloosheid waagt te steunen, zoo een is nooit vertoond. Zou Balzac verborgen gedacht hebben: alleen hij die rijp is voor de hel, kan in den hemel komen? Want met al zijn levendige luidruchtigheid en joviale gebaren-breedheid, hield hij veel satanisme van zijn wrangere natuur verdekt voor wereld en burgermenschen die hij wou exploiteeren. -

III.

Crepèt vraagt: ‘à quelle période de la vie de Balzac correspond ce précieux livre?’ En verder:

> ‘Notre album n'accuse pas un moindre désordre en la distribution de ses matières qu'en son aspect graphique. Ainsi un memorandum daté “1830” s'y présente bien après les plans de la Peau de Chagrin et des Deux rencontres, qui sont de 1830-1831, et même après une allusion à la Chartreuse de Parme, parue en 1840, un programme pour 1836 s'y trouve encadré entre un programme pour 1842 et un autre pour 1847’. -

De verstrooidheid en nalatendheid van Balzac bemoeilijkten bij de stof-ordening ongelooflijk. De heer Jacob, expert, deelt ons b.v. mee dat in 1840 Balzac hem een lijst van de chronologische volgorde zijner werken had toegezegd. Lees nu Graaf Spoelbergh's opgave en diens prachtig-nauwkeurige annotaties, en ge bemerkt hoe ongegeneerd Balzac met data van uitwerking en verschijning is omgesprongen. Veel is min of meer gefingeerd. Het kostte Crepèt enorm hoofdbreken, onder zulke omstandigheden vast te stellen, wat, ook in dit album, tot bepaalde werk-tijdperken behoort. Ten slotte is 't hem gelukt, na te hebben doorworsteld, en steeds onderling vergeleken, de vier-en-twintig 8o deelen der z.g. definitieve uitgave; zonder de ‘oeuvres diverses’ noch de tooneelstukken over te slaan. Vervolgens pluisde hij de correspondentie en de ‘lettres à l'Etrangère’ nà en

toetste de uitkomsten van het geheel aan de tallooze werken waarin Balzac's leven en geschriften worden behandeld. - Crepèt's conclusie is, dat het dagboek-album, gedurende Balzac's gansche letterkundige loopbaan op zijn schrijftafel heeft gelegen, onder zijn dadelijk bereik. Waarschijnlijk bòven een keukenboek waarin Balzac gedachten en zinspreuken van Napoleon placht neer te schrijven welke hij onder lectuur ontmoette, en waar hij later op zoo pijnlijk-benepen wijze afstand van heeft moeten doen. -

Zotter en tragischer geval dan de ijd'le schermutseling van Balzac met den blaag Roger de Beauvoir, den ‘grand tutoyeur’ waar Alphonse Karr zoo lipsmakkend-gedenkschriftachtig ons met veel leegen omhaal van verhaalt. -

Stelt u nu, na lectuur van dit dag-agenda-werk-rooster- en plannen-boek, dezen geweldigen zwoeger voor met zijn monniken-werktucht, in de Rue Cassini, tusschen Observatorium en het Luxembourg. Diep in het zachte ruischen van de stilte zit hij gebogen voor zijn papier. Hij zwoegt twee derde van den dag. De wereld met haar gedruisch en gedreun is voor hem verzonken. Hij werkt als een alleen-overgeblevene op een vergane planeet. Het is een karnen van de denkstof. Er groeit wilde tier in zijn verbeelding. Soms hoort ge stram een rheumatische vloek, half uitgekermd; dan besluipt u weer de stilte... Soms laat hij een instrument zingen dat lokt als een vrouw. Plots 't zingen weer doorbroken van den Rabelais'schen schater. Seraphitamystiek, verteederd gepeins van Madame de Mortsauf, op den voet gevolgd door de luidruchtige, barokke en òvergloeiende zinnelijkheid der *Contes Drolatiques.* - Zijn altijd bezige handen bewegen zich door ijle nachtschaduws heen... De kaarsen om zijn verzonken hoofd verschemeren goud, zacht goud, zonder afglans en spiegeling. Droomerig bestaart hij, allicht zonder te zien, een fijn stijl-meubeltje-op zij, met lijntjes, als 't profiel van een coquet meisje... Weet hij dat het nacht is? Om zes uur 's avonds was hij in bed gestapt, met een nog kauwenden mond. Middernacht laat hij zich wekken. Een uur later is hij wereld en eigen bestaan vergeten; blijft hij, kop-gebukt over zijn papier, tot den volgenden middag vier uur. Zoo zwoegde deze mijnwerker-der-

gedachten en deze heelal-doorzwerver der verbeelding. - Soms, als een geweldig zins-beweeg lukt, kunt ge allicht 'n snik van genot hooren, en verder stuipachtige nuancen zien in driftige gebaren die niet natebootsen zijn. - Zoudt ge niet vermoeden, lezer, dat zulk een man uitgemergeld van werk-koorts, stuntelig schokte, of dat zijn wangen er slap bij neerhingen als van halfgevulde kerkzakjes? Integendeel. Zijn ronde kop gloeit en schijnt rooden werk-gloed af.

Voor slechts enkele getrouwen is er toegang in zijn heiligdom. Hij zelf gaat alleen uit als het hart van een stijfkoppig schuldeischer geweekt moet worden, die zijn scharen gereed houdt om te knellen en te persen, of hij holt de straat op om documenten na te snuffelen. Twee leuningstoelen zit hij, kort na elkaar stuk... de literaire colos. En zelfs 't werk is hem niet genoeg. Hij zoekt avonturen en romantiek. Alles overstelpt hem. Zelf schrijft hij Madame Carraud:

'Je vous assure que je vis dans une atmosphère de pensées, d'idées, de plans, de travaux, de conceptions, qui se croisent, bouillent, pétillent dans ma tête à me rendre fou.' -

Maart 1833. Een gedenkwaardige dag van zelf-inzicht. Toch, tot dolheid is het niet geworden. Al forceerde hij zich zelf zoo schrik'lijk, dat ge 'r soms van huiveren kunt[1]. - De smaad van Nietzsche, dat Balzac zich koud opwond als alle romantikers-schrijfkoeien, lijkt soms iets minder lasterlijk en schunnig. Maar slechts éven. Want wat voor grootsche concepties joegen die werknachten niet door zijn hoofd? -

1) In deze door de ruimte afgeperkte studie, heb ik geen gelegenheid in te gaan op veel speciaal karakteristieke dingen, waar dit album de bevestiging van brengt. Zoo van Balzac's encyclopaedische natuur, zijn gretig grijpen naar alle soorten van kennis en wetenschap. - Gozlan wijst er op in zijn *Balzac en pantoufles* en zegt ter kenschetsing, o.m.: 'il était l'être encyclopédique par déraison et par excellence; il ne voulait pas d'un fait pris à part: pour lui, ce fait tenait à un autre fait, cet autre à mille autres; l'atome, dans ses doigts, devenait un monde; le monde, à son tour, créait un univers. Tout ce qu'il écrivait, articles, livres, romans, drames, comédies, n'était que la préface de ce qu'il comptait écrire, et ce qu'il comptait écrire n'était qu'une préparation à d'autres ouvrages pareillement générateurs. Aussi, l'on peut dire de sa vie ce qu'il disait lui-même de chacun de ses ouvrages, qu'elle n'a été que la préface de sa vie. Il s'est endormi sur les marches du portique'. -

Een pleister van Napoleon kijkt hem vlak op de handen. Hij arbeidt graag onder diens heerschers-oogen, hij, zèlf schepper van en heerscher over ontzaggelijke stof. - Schreef hij zelf niet: ‘Achever par la plume ce qu'il a commencé par l'épée!’ -

Dr. Cabanès in zijn pas verschenen boek ‘Balzac ignoré’ wijdt een afzonderlijk hoofdstuk aan de befaamde megalomanie van Balzac. ‘L'orgeuil de Balzac était immense’, zegt hij droogjes. We voelen het, nà zoo'n motto, gelijkelijk werkrooster. - Toch zijn al de opgesomde staaltjes van grootheids-waanzinnigheid in dit boek, waaronder ook dit Napoleonwoord, goedkoop lakwerk voor de psychologische critiek. Toen Balzac zich zoo uitte, het album verklaart het ons, leefde hij in zijn overmoedigheids-tijdperk; in de jaren 1830-1835. Overduizeld door mondain succes lijkt hij bij wijle de grofste en plompste branie. De mooie vrouwen kappen zich naar 't voorbeeld van ‘*La femme de trente ans*’. In het aanzienlijkste restaurant worden de schotels bereid volgens het orgie-recept uit ‘*La peau de chagrin*’. Zeer voorname dames beschouwen zich gretig als model geposeerd te hebben voor ‘La Foedora’, o.m. Madame Récamier en princes Brogation. - Op concerten verdringen de wereldschen elkaar om den illusteren Meester te begluren en bij den kapper grabbelt men in 't wild om zijn afgeknipte haarlokken. Het verwondert slechts dat de onbeschaamde schaar niet tot relequie verheven is, die dat gezalfde hoofd beroofde van zijn warrel-manen. Zulk sucses, - Gozlan zegt: ‘Le grand, l'immense succes de Balzac lui est venu par les femmes’, - kwijnende of hartstochtelijke vereering, is te veel voor den geweldigen Balzac. Nu gaat hij zelf heel mal en blufferig zich opdringen. Hij wil zelf nu heel fijntjes doen en kleine geluidjes slaken als ge hoort bij 't knappen van een licht floretje. En zooals een cello, waarop snel passage-werk wordt àfgespeeld, lijkt een grootvader die stram krijgertje speelt ten genoegen van een dartele jeugd, zoo schijnt hier een herculisch werker, met stierennek en cyclopen-borst, modieus en chic te willen doen als een snobsch-tengere dandy, een verbleekt Oscar Wilde-type, den neus immer boven een geurende bloem. Gosselin snijdt hem den beruchten wandelstok. ‘La ridicule canne’, de monsterlijk-zware

tambour-majoor-rotting, poenig opgepronkt met allerlei steenen, beroemd door den spot van de allerliefste Delphine Gay, ‘la belle Delphine (madame de Girardin)’.[1] Hij omspant zich de borst met een hel-blauwe jas, goud geknoopt, op een ondergrond van telkens nieuwe palfrenier-kleurige vesten. Pracht-beblomde kamerjaponnen vercieren zijn saamgedrongen flanken. Zijn ‘mauvaise voiture de louage’ wordt opgeruimd voor een tilbury en cabriolet, en opgepronkt met zijn initialen. Luider brult hij zijn z.g. ‘van adel’ uit. Er worden paarden gekocht, één uit den stal van een... faillieten graaf. Hij borgt een ‘wapen’. Hij leeft in twisten en luidruchtige beredderingen. - Hij laat over zich zelf òphakkende studies schrijven en geen gelegenheid ongebruikt om te verschetteren dat hij de grootste werker ter wereld is. - Hij bluft pas-beginners af en laat ze van schaamte wegdruilen. Hij duldt niets en niemand naast zich... Kleine knulletjes geeft hij zinnen in de pen om zijn arbeid te verheerlijken. - En zijn schulden stijgen, stijgen onrustbarend. In onrust òpgejaagd moet hij aan allen kant den honger van gulzige zetmachinen stillen. - Wèrken moet hij, altijd voort, voort... Zijn schulden!... Hij mag niet meer rusten. Als hij uitgeput raakt ziet hij smachtend naar de koffietuit. Koffie-verheldering door koffie-bedwelming. Hij zucht, hij gaat aan 't rekenen. Met dit en dat onderwerp is zóó en zóóveel te verdienen. Hij zal publiek-smaak bevielen, en fortuin en glorie onder een hoedje zien te vangen. Soms, totaal uitgeput, maakt hij uitstapjes, maar werkdriftiger en opgewondener dan ooit keert hij terug. Het leven schiet hem voorbij met het warrelend geraas van een rolschaatsen-baan. Sta!... roept hij in zich zelf, maar het wentelt en sliert en hij voelt zich zelf waggelen tusschen het dronken gezwier.

Na den duizel der glorie zonk in Balzac plots een soort van weerzin voor het krioelende leven om hem heen. De gansche uiterlijk-pralende en flonkerend-parade-achtige rommelzooi wordt afgeworpen. Jassen uit, rokken uit, vesten

1) Lees ook bij Séché het verhaal van den gluiperigen enkwaadsprekenden Werdet, een oud-uitgever van Balzac, over het verlies van dezen befaamden stok. -

uit; beblomde kamerjapons en rijtuigen wèg. Zijn malsche levenslustigheid doet hem grollen verschateren over zijn afgunstige vijandjes die zijn ondergang al nabij hadden gewaand. Ze belasteren ergerlijk zijn leven, zijn intiemen omgang met vrouwen, zijn win- en heerschzucht. Hij hoort het aan allen kant kraken. Maar de lach, de rollende onweerlach van Rabelais... daar was niet op gerekend, die al de giftige buitjes van jaloersch-zieke colléga's wègveegt in één geluidsstorm. Onbegrijpelijk echter dat ook lang na deze luidruchtigheids-periode Balzac het mikpunt is gebleven voor den laffen, oneerlijken spot, de caricatuur en giftigen hoon van kleine journalisten-keffertjes. Gozlan en Madame Hanska laten ons gevoelen hoe vuns hij werd afgemaakt en neergehaald door bijna alle dagbladen van zijn tijd en hoe allerlei journalistieke knulletjes met catapults tegen den reus uittrokken. Zelfs lang nà zijn dood. Stellig is deze haat van de dagbladpers en van toon-gevende tijdschriften te verklaren én door zijn groot succes èn door zijn uitgesproken afschuw van journalistiek en journalisten. Zie o.m.: ‘Un grand homme de Province à Paris’. En dit uitdagend spot-antwoord aan Lireux van Balzac:

‘Encore une fois, pardon, monsieur Lireux, mais j'en ai fini depuis longtemps et fini pour toujours avec les journalistes; c'est entre nous une guerre de sauvages: ils veulent me scalper à la manière des Mohicans, et moi je veux boire dans leur crâne à la manière des Muscogulges’. -

Maar de uitdagende lach van Balzac heeft ten slotte alle verzet gestild. De wereld heeft hem ontnuchterd en dagelijks verguisd. Hij haalt zijn schouders op en werkt, werkt als een gigant. En lachte.

Misschien heeft ook 't opgeloopen blauwtje bij de mooie Madame de Castries, in 1832, ‘dans tout l'éclat de sa jeunesse’, hem tot ontnuchtering gebracht. Zijn wraak op haar mallootig spel is... hertogin de Langeais, zijn litéraire omwerking van deze groote dame, die hij voor de voeten van Montriveau sleept in de vernederendste liefdes-houdingen. Zich zelf wapende hij daarna met het schrijnend aphorisme in 't belang ook der romankunst: ‘de voir plus haut que les ceintures’.[1)]

1) Ook zijn verhouding tot deze Duchesse de Castries zou een afzonderlijke bespreking waard zijn. Crepét doet het in dit boek voorkomen alsof Balzac eigenlijk om dit coquet-moraliseerend spel van de groote dame niets gemaald heeft. Dit is onjuist. Ik geloof eerder de uitspraak van Séché en Bertaut: ‘L'aventure de Balzac et de la duchesse de Castries est un des plus curieux et des plus émouvants épisodes de la vie du grand romancier: on y sent vivre Balzac tout entier avec sa passion, sa grande éloquence, son enthousiasme pour la beauté et aussi ses déboires, ses désillusions, le réveil cruel que la réalité opposait à l'infini de ses illusions’. De hertogin de Castries was ‘le type de la coquette-née’. Hij was er het pijnlijke slachtoffer van. Want wat zegt hij zelf van deze verhouding? ‘Cette liaison.... a été l'un des plus grands chagrins de ma vie... Moi seul sais ce qu'il y a d'horrible dans la duchesse de Langeais’.. Dat is nog iets anders dan Crepét doet uitkomen.

Vinniger meer dan fijntjes, klinken, in dit verband gezien de koel-kloeke zinnetjes van zijn levensbeelder André le Breton...' Balzac est un romancier très intelligent, un réaliste à larges vues'... Maar... 'il n'est pas un philosophe'. Brave heer Breton, er is allicht geen grootere wijsgeerigheid dan zulk een wrang woord. Het is de zelfspot van een die zuren met zúren bestrijdt. Dat 'très intelligent' van den 'levensbeelder' is overigens niet kwaad. Zoo spreekt ge ook van een winkelbediende die iets neteligs-ingewikkelds vlug-verrassend voor je uitrekent. De 'zeer intelligente' Balzac!... O, de koninklijk-trotsche Balzac-nek dien Rodin hem heeft gegeven! Kom niet te dicht bij deze statue, heer Breton. - Bovendien, Balzac's minnaars-hevigheid ontgloeide pas nà dit tijdperk, bij gravin Hanska. Ziet ge het kleine, dikke kereltje... Honoré de Balzac... met zijn enorm breed en hoog voorhoofd, de flambard in de hand, in verteedering toegebogen naar het gelaat der vurige Poolsche? Het idealisme van Madame Hanska sprak van: 'l'embonpoint charmant de la seconde jeunesse'. Ze had hem allicht willen uitrollen tot een slanke d'Artagnan-figuur... Maar de realiteit noteert tergend: dikke buik, voortgesjord op kleine, driftige korte beentjes, door een kreuk-broek nog korter lijkend. - Het dagboek geeft een verheerlijking van de corpulentie. Innige Balzac. Maar iets is er... de schroeiende goud-gloed van zijn oogen en het hooge denk-gewelf... zijn voorhoofd. Madame Hanska is betooverd... Wat vermag D'Artagnan-slankte tegen grandioze breedheid van geest, en hoe verschrompelt fijnheid onder de

helle vlam die uit zulke oogen straalt en fonkelt. - Wel is het zeer spijtig dat over het laatste leven van Balzac met Hanska, het album niets loslaat. Want daar broeit nog zooveel duisters in hun saam-zijn als gehuwden. Zelfs zijn lieve zuster Laure heeft niets opgehelderd.

IV.

Wat onthult u dit intieme boek nog meer van zijn allerintiemste gedachten en ontroeringen? Deze realistische schepper van zeer tastbare wezens... bestudeerde handlijnkunde, raadpleegde mediums, somnambules. Zooveel burgerman-realisten vertrekken voor dien bonten onzin in smadelijke verachting den neus. Balzac, de reus-waarnemer en ontzag'lijke levens-syntheticus luistert naar de bijgeloovigheidjes der kwebbelende menschjes met opgericht oor. Hij ondervindt een gevoels-zoete verzadiging bij occulte uitspraken. Ze drenken de intuitieve wijsheid in zijn eigen ziel. Hij ziet er tegen òp als tegen het nachtgeheim van een goud-violetten avond. Het stilt voor een poosje zijn verlangen naar het oneindige. Zoo althans voel ik dien drang naar het mystieke in Balzac. Niets in dien gigant is gril. Hij bestudeert Böhme, Swedenborg, Claude Sint Martin. Mysticus is hij niet. Daarvoor is hij te zinnelijk, te hevig doorstookt van driften en te realistisch in zijn psychologie en physiologie. Een schepper van Vautrin kan geen mysticus meer zijn, noch minder een schepper van Rastignac. Ook niet de zielebewerker van Raphaël uit ‘La peau de Chagrin’, en 't allerminst wel de broeiend-sensueele uitdenker der ‘Contes drolatiques’. Maar een Seraphita is toch onder den dauw van het mysticisme ingesluimerd. En een beschrijver van het vrouw-innerlijk als van Henriette de Mortsauf in ‘Le Lys dans la vallée’, weet wat zinnezuivering en bijna ascetische vergeestelijking van passie is. Ik zou de vergelijkingen met veel van zijn ander werk kunnen voortzetten, indien ik hier een ontleding van den schepper zou geven. Crepét wil van Balzac's mystiekerij en bijgeloof-gedoe en loopen naar kaartlegsters niet veel weten. Begrijpelijk als dit genie wordt oversmeerd met restjes van koffie-dik bij vunze waarzegstertjes opgeraapt.

Maar Crepèt loochent zijn voelen voor occultisme. Balzac, zegt hij, was uiterst gewetens-onbeklemd echtbreker. Hij voelde zich vogelvrij en strooide Graaf Hanska voortdurend zand in de oogen. Met toekomstige genots-voorstellingen, hoogelijk onkiesch vooruit-loopend op zijn dood, heeft hij zich zelf gemèrkt. Het is waar, in 'Lettres à l'Etrangère' schrijft hij Maart 1834:

'Bébête! dans dix ans, tu auras trente-sept ans et moi quarante-cinq, et à cet âge on peut s'aimer, s'épouser, s'adorer toute une vie'...

Maar, waagt mogelijk, op zúlke uitingen, Crepèt Balzac in zijn gevoel voor occultisme aanstellerig te noemen? Alleen omdat zijn inzicht gesteund wordt door het oordeel van Hugues Rebell en meneer André le Breton wellicht?

Er is niets zuiverders en indringenders van geur dan de zoete aardlucht van een bosch in den blanken Mei-morgen. Ieder ander ding daarnaast heeft luchtjes. Zoo drènkt ons het zuivere als het zuiver is. De longen slurpen vreugde en geluk in, je drinkt zaligheid. Precies zoo oncritiseerbaarzuiver is mij het occulte drang-leven in Balzac. Een genie op zìjn hoogte, mòet altijd door het mystieke geraakt worden. Voor voelers in hooge vlucht wordt het een natuurlijke tegenstroom. - Iets anders is zijn godsdienstigheid. Er wordt gewezen op 'Le médecin de Campagne'... Dat ziet er leelijk uit. Want wat schrijft Balzac 3 September 1832, ook in verband met 'Curé de village' aan Mame: 'deux livres d'excellent débit'. In dit boek *Pensées*, *sujets*, *fragmens*, komt ook dit voor, nog al anti-godsdienstig geformuleerd:

> 'Dieu, voulant racheter les hommes, me fait l'effet d'un négociant mettant son argent d'une caisse dans une autre'.

Wat een oneerbiedige cosmogonie!

En dan deze tartend-realistische terechtwijzing aan Pascal, ook in dit album te vinden:

> 'Pascal a écrit: "Sans Jésus-Christ, le monde ne subsisterait pas". Je voudrais que la figure de l'Amérique comparût à ses yeux. Heureuse, peuplée jusqu'au XVe siècle, dépeuplée, suppliciée pendant trois cents ans. J'aurais voulu que le monde mahométan, que la Chine

lui apparussent et que l'Asie lui tirât les oreilles.'

Zelfs Plato laat hij in dit dagboek even waggelen op zijn troontje van verhevenheid, in 't symposion getimmerd:

> 'O Platon, sublime corrupteur qui fait de l'âme un instrument pour ouvrir un corps, tandis qu'il est si naturel d'ouvrir le corps pour y trouver l'âme!'

Zeker, zulke diepzinnigheden nekken den katholiek in Balzac, al zijn deze brokstukjes blijkbaar bedoeld om in een geheel van proza-epiek te worden opgenomen en dus m.i. meer te beschouwen als geobjectiveerde levens-nuchterheid van den psycholoog-romanschrijver. Zou Barbey d'Aurevilly dit niet ook hebben gedacht, want die gelooft wèl in Balzac's katholicisme. - En niet, meen ik, uit bekrompen en gedachtenbeklemd dogmatisme. De hoonend hooghartige wijze waarop d'Aurevilly Eugène Poitou heeft afgestraft, dien schelmschen afbreker van Balzac's grootheid, pleit voor zijn onpartijdigheid. Als d'Aurevilly schrijft:

> 'Balzac, en effet, avec ses défauts, avec ses vices de composition, s'il en a, et qu'il fallait nettement déterminer; avec toutes les fautes qu'on serait en droit de lui reprocher, avec tous les desiderata que le bon sens pouvait formuler aux pieds de son génie, Balzac reste tellement colossal encore, que la Critique en est accablée, que l'Imagination en sourit, et que diminué, oui, réellement diminué dans sa stature, il ne nous paraît pas moins grand!'
> -

en dit doet volgen door een steeds feller en vinniger karakteristiek van Poitou's nietigheid[1] - stellig veel zuiverder

1) O.m. 'M. Poitou est moins un critique que le garçon de la *Revue des Deux-Mondes*. On reconnaît en lui la rancune de cette Revue, qui se souvient de ses anciens procès avec Balzac quand il s'agit de lui faire le sien. (Pag. 13 'Les OEuvres et les hommes' 4e Partie). Nog bonter dan deze 'vernieler' van Balzac's grootheid maakte het de 'Revue de Paris', die de gansche *Le Lys dans la Vallée* ongeveer voorstelde als een allergrofste diefstal van Rousseau. Hem oversmakkend met smaad, komen ze tot deze berucht-geworden conclusie omtrent Balzac: 'Plaigne moi, qui ai consenti à transcrire, mot à mot, *plus de nonsens*, plus de *niaiseries,* plus de *fadeurs sans esprit*, plus de *prétentieuses* extravangances et plus de *fautes de français*, que je n'en ai entendu dire et rêver en toute ma vie'.
En zulk een snaak heeft plaats gekregen in een der voornaamset tijdschriften voor het smerig uitschelden van een der mooiste boeken door Balzac geschreven. Wurmen kunnen alleen kronkelen. D'Aurevilly's minachting is gerechtigd. Ook Henri Duvernois doet in zijn pas verschenen opstel uitkomen, dat we Balzac vooral door zijn vijanden kunnen leeren kennen. Ge kunt artikelen over hem lezen: 'truffé de sottises pompeuses et de cuistreries solennelles'. Hij geeft een reeks voorbeelden van zeer grove en in-gemeene afmakerijen van Balzac's werk, spaart Lamartine, Sainte-Beuve noch Jules Janin.

in de leer als katholiek dan Balzac, - dan hebt ge een waarborg voor d'Aurevilly's eerlijken toon. -

Crepèt beschouwt zijn godsdienst-gedoe als arrivisme en materialisme van min allooi. De ruimte verbiedt me verdere weerlegging. - Slechts dit: Is er wel ooit een schrijver geweest met méer openlijk en verdekt gehouden satanisme, grinnikend, tartend satanisme, dan Balzac? Op zijn manier is Balzac een duivels-natuur. Hij heeft den rooden gloed van de Mephisto-vleugels uitgeslagen zonder kopje onder te zijn gegaan in zwarte kunst. Wat voor arrivisme en materialisme wordt aangezien is in dezen reus vaak de hevigste minachting voor het laag- en klein-menschelijke. Er is neiging om hem te bezien als een held die de lont ontsteekt, heroïsch en zwaar gezwollen van pathos, terwijl hij tòch precies berekend heeft, hoeveel passen hij doen moet om buiten het bereik der uitbarsting te hollen. - Dat is een stuitende dubbelzinnigheid. Balzac's natuur was een mengeling van alles. Geslepenheid, berekenings-zucht en de hoogste en edelste onbaatzuchtigheid, ge vindt ze beide in zijn geweldig wezen. Ook zijn religieuze drang teruggebracht naar zijn diepste natuur, heeft een prachtig-menschelijken oorsprong, die het besef en de doordrings-kracht zijner meeste beoordeelaars totaal ontsnapt. Zulk een leven is doordreund van een rhythmus dat de meeste keurders verdooft. - Of zoudt ge meenen dat een werker die tweeduizend levens 't aanzijn schonk in zijn boeken, door keurders-breinen en breintjes in heel zijn omvang kan worden doorgrond? Wat bazelt en pruttelt en kankaneert gij naast zulk een reuzenwerk? Wie let op het vleugel-zangerig gegons en gespeel van mugjes in zomeravond-goud, aan den voet van den Eifeltoren? - Wie let, als wij zijn reuzen-arbeid bestaren, op het gekwaak van den uitgedorden heer Faguet: ‘tout le monde tombe

d'accord que Balzac écrivait mal'? - Balzac is in zijn leven op droevige wijze miskend. Hoe heeft zijn innerlijke grootheid, door steeds grooteren roem zich op deze miskenning gewroken. -

V.

In het album krijgt ge zeer belangrijke aanwijzingen die den datum helpen vaststellen, waarop hij de grond-conceptie van menig vermaard boek vormde. Zoo blijkt b.v. dat 'Séraphita' ontstaan is na het bezien van Le Seraphin de Bra, op 16 Nov. 1833. - Zoo wou hij met 'La Peau de Chagrin' geven: 'l'expression pure et simple de la vie humaine en tant que vie et que mécanisme, la formule exacte de la machine humaine, enfin l'individu décrit et jugé, mais pratiquement.' -

Zoo blijkt dat 'La Bataille' het tweede deel van een trilogie moest vormen: 'Faire un roman nommé *La Bataille*, oú l'on entend à la première page gronder le canon et à la dernière le cri de victoire, et pendant la lecture duquel le lecteur croie assister à une véritable bataille, comme s'il la voyait du haut d'une montagne avec tous ses accessoires, uniformes, blessés, détails. La veille de la bataille et le lendemain. Napoléon dominant tout cela. - La plus poétique à faire est Wagram, parce qu'elle implique Napoléon au sein de sa puissance se mariant à une archiduchesse, et qu'il y a un roman précédent pour le peintre national aux Tuileries, et un troisième ouvrage qui peigne les ressorts de sa ruine ourdie par le Metternich.'

'Les Vendéens' zou tot onderwerp hebben:

'Une femme aimant un homme sans que cet homme le sache, protégeant celui qu'elle aime à son insu, sans qu'elle puisse être récompensée par lui, le sauvant comme un ange gardien, n'en étant pas vue, et allant s'enterrer dans quelque coin parce qu'elle ne le peut épouser.' -

Dan 'Le Juge de Paix.' -

Wat mij echter belangrijker schijnt dan data-opsporingen dat is, het inzicht dat dit album schaft op de samenstelling van zijn werk en op de gecompliceerde ontwikkeling van zijn werkwijze. Zoo leuk-nuchter en zich zelf bevelend staat 't er:

‘S'inspirer de Molière et de Beaumarchais, de la plaisanterie âcre de lord Byron, et fondre le tout.’

Dit lijkt mij voor de geestes-gesteldheid van Balzac al zeer merkwaardig. Stemmings-plagiaat zoudt ge het willen noemen, of vernufts-africhting. Nu weet zijn rechterhand te zeer wat zijn linker doet. Hier geen natuurlijke dartelheid meer, maar intellects-verbindingen en vernufts-samenkoppelingen die zonderlinge eieren uit te broeden krijgen. Kunt ge dit waarlijk slechts inspiratie-bronnen noemen? Bij voorbeeld:

Op 6 December 1830 noteert hij in dit dagboek:

‘- conception primitive de la comédie de *l'Artiste,* à faire en 5 actes et en vers. - Un homme de génie en butte à des esprits médiocres, - aimant avec idolâtrie une femme qui ne le comprend pas, - tout cela pris comiquement. - ‘*Le Tasse*’ de Goethe est tragique; - y chercher des analogies. - Le grand modèle est Don Quichotte (l'homme de génie) aux prises avec quelque Sancho Pança. (Voir M. et Mme. Guillaume de mes *Scènes de la Vie Privée*). - Un sot lui est préféré. - Il faut rassembler les situations. - Il en faut cinq capitales; - se modeler sur *le Misanthrope*.

‘Il y a d'abord l'artiste. - Son contraste. - L'imbécile du monde (Prudhomme d'H. Monnier), musqué, faisant de l'esprit. - Un frère bourgeois, sensé, qui n'a jamais tort. - Une femme (caractère à trouver), la jeune fille.’ -

Zeker; 't kan verkeeren.... Nàar 't *patroon* van Le Misanthrope.... Molière nageknipt.... Dan Goethe's tragiek en Tasso beglunderd; dan Cervantes geplukt?.... O! 't lijkt zoo benauwend onoorspronkelijk. En o! 't is zoo wéinig onoorspronkelijk! Hij zoekt meer steunselen in uitwendige vergelijkings- en overeenkomst-punten. - Maar 't geeft een prachtig inkijkje op zijn intiemste werkwijze. Een enkel aanduidingtje, een verhaal-wending en hij bouwt er uit eigen kracht een nieuwe schepping op. Geef Shakespeare een alphabet en hij schrijft er een zijner droom'rig gouden sonnetten mee; geef den onoorspronkelijken zulk een gedicht en ze maken er een alphabet van. - Zoo bij Balzac. De geringste stof, ontkleurd, dood, doopte hij in 't licht eener wonderbaar glanzende verbeelding. Slechts bedenkelijk moogt ge noemen de medewerking van Gautier hier en daar in zijn werk, en het huren van een dichter-idee-uitbroeier op

dramatisch gebied als Laissailly, die meer bouillon en gouden chineesche thee *in*slobberde dan gedachten-arbeid *uit*stroomde. -

Tusschen veel middelmatige projets en motieven stoot ge soms plots òp tegen iets omverwerpend-magistraals in het album. Zoo blijkt uit dit album nu dat hij o.m. een boek wou schrijven. 'La fin du monde':

> '*La fin du monde* annoncée pour une époque fixe, ce qui s'en suit, les gens qui ont souscrit des billets qui échéent après la fin du monde, les jeunes filles qui se donnent, les b... ruinés parce que toutes les femmes se livrent, les avares qui ouvrent leurs coffres, toutes les relations sociales changées, l'on se bat, l'on se tue, un poitrinaire se moque d'un homme en santé. - Orgie générale. - Plus de masques'. -

Daar hebt ge Balzac, reusachtig van gebaar, en van drang tegelijk in zijn... satanisme waarvan ik u straks sprak. - 'Het vergaan der wereld'. Een maatschappelijke chaos, een bloedbad, een afzichtelijk bigotte neustrekkerij van den zieke tegen den gezonde, een duivelsche ontketening van menschen-driften nu alles op zijn einde loopt. - Alle menschen voortgejakkerd door de naakte instincten. Een démasqué van de gansche menschheid. Lijkt het niet een Vastenavondvisioen van een Shakespaere? Hoort ge niet Balzac's lach, zijn pantagruellischen lach achter dit boek-motief daveren, hoonend, grinnikend-satanisch? - Deze epische duivelarij was hem volkomen ernst, nog iets anders dan zure spijtigheid over kort-sluiting van levens-genot. Begrijpt ge nu waarom hij zich aan Rabelais verwant gevoelde? Niet waar, de aanvallige George Sand komt eens zoetekens bij hem. - Ze verknettert wat fonkelende conversatie-woordjes. Gabriël Ferry in 'Balzac et ses amies', herhaalt ze... 'Cher maître, je viens à vous, non comme'... etc... Ten slotte, na eerst in groote geestdrift over zich zelf gesproken te hebben, pakt hij uit over Rabelais op een wijze, die mevrouw Sand moet hebben verstomd. Balzac sprak door, door 'avec un flux de paroles, des éclats de gros rire qui ne permettaient pas à ses interlocuteurs de placer un mot'. - Waarom zou Sand ook hebben willen praten. Wat vermocht zij naast

een man die ‘la fin du monde’ wou en kòn schrijven. - Crepèt meent dat hij dit boek niet geschreven heeft uit vrees voor verlies zijner vurigste vereerders. - Lijkt mij malligheid.

Van nabij kunt ge in het album schetsmatig-aangegeven grond-gedachten zien, later verwerkt in gewijzigde vormen in beroemde boeken. Hierbij eenige voorbeelden uit het dagboek. Zijn vierde aphorisme in ‘Pensées, Sujets et Fragmens’ luidt:

> ‘Il n'y à qu'une membrane de différence entre un grand coquin et un homme de génie’.

Deze phrase is verwerkt, omgedraaid in ‘La peau de Chagrin’ pag. 48:

> ‘Savez-vous... qu'une dose de phosphore de plus ou de moins fait l'homme de génie ou le scélérat, l'homme d'esprit ou l'idiot, l'homme vertueux ou le criminel?’ -

Zoo dit in het album:

> ‘La jeunesse aime avec sa force et la force humaine va en diminuant, la vieillesse aime avec sa faiblesse, qui va en augmentant’. -

Verworden in: ‘La Marâtré! pag. 353

> Dans la jeunesse, nous aimons avec toutes nos forces qui vont diminuant, tandis que, dans la vieillesse, nous aimons avec notre faiblesse qui va, qui va grandissant’. -

Zoo: Les titres de Dieu sont écrits sur un brin d'herbe. -
Verwerkt in: Lettre à Charles Nodier:

> ‘Quoique Dieu puisse se passer d'avocat après avoir écrit ses titres sur un brin d'herbe’...

En zoo telkens ziet ge hem zijn gedachten uitwerken, zijn woorden beslijpen, òmzetten, worstelen met de uitdrukkingsmiddelen. Telkens verspringen de woorden van plaats, wijzigt zich rhythmus en klank. Hij zwoegt en smeekt om 't betere. Het is wel de man die ‘Pierette’ dertien maal omwerkte en van ‘César Birotteau’ zeventien keer revisie heeft gehad. - Nog iets anders dan de man wiens geweldig leven muggenbeterig-anecdotisch-vulgair bespikkeld werd door allerlei slag van vrinden. - Die u zoo guitig burlesque kunnen vertellen *dat alle* tram-conducteurs Balzac kenden, hij nooit geld noch een horloge bij zich had. Want zijn

omwerkings-passie is psychologisch iets tragischer dan een anecdotiek gebeurtenisje uit zijn leven. - Zij, die hun werk liefhebben doen het allemaal. Of we wel of niet geloofd worden. - Is het een offering vier, vijf maal een ding over te schrijven, het telkens te beluisteren met een àndere gehoorspanning? Neen, 't is een genot en een smart tegelijk. - Je kunt er niet afblijven. Je wilt het altijd weer beter. Het is een drang, een koorts die je innerlijk afbrandt, verteert, een gevoels- en gedachten-werking die je niet meer loslaat. Het heeft niets te maken met looze mooidoenerij. Je leeft niet meer. Je ziet en hoort de wereld niet, geen vrouw, geen kind, geen vriend. Alleen je werk bestaàt... Het is geboren... Bij het innerlijk aanzingen was 't zoo anders nog. Wèg... Je gooit het óm en óm. Dit moet er bij, dat; die nuance, deze buiging... Eindelijk houdt het gemartel op... Dan later gaat 't weer in je zingen, heel zacht en heel ver in je hoofd... en luister je naar iets in je zelf dat zijn eigen onveranderbare schoonheid heeft. -

O! die nachten van Balzac, die worsteling met stof en woord-materie. Hij wou zoo vaak goud hooren rammelen, zegt Crepèt, de voorrede-man van ‘Pensées, Sujets, Fragmens’. Zeker, maar wat deed hem dan toch zoo zwoegen op den vorm? Een verlangen toch dat boven iedere stoffelijke begeerte uitging.

Deze man is bijwijle zoo diep verzonken in zijn boekenwereld en in zijn eigen creaturen dat hij zijn fantasie voor de eenige werkelijkheid, en de algemeen-concrete voor een vaagheid aanziet. Sandeau bezoekt hem, verklaagt wat over zijn zieke zuster...

‘Tout cela est bien, mais revenons à la réalité, parlons d'Eugenie Grandet’[1)]

Het is wezenlijk onbegrijpbaar dat de nek-stijve aristocraat Nietzsche voor dergelijk heldhaftig individualisme geen smaak gehad heeft. De wetten van het scheppend genie zijn nimmer zoo durvend-diep het leven ingeplant. Het tyrannieke er in is van een grootschheid die verbluft. En toch is er de wrange

1) Ook door den heer De Meester in zijn opstel over Carbanès - Balzac vermeld.

en snijdende hooghartigheid van het aanstellerig-übermenschelijke uit weggedoezeld door het naieve zelfgeloof in eigen, àlles domineerende belangrijkheid. Zijn temperament is als een zingende vlam, niet te vangen onder koelvaten, noch te dooven onder afdekselende bescheidenheid.

Er is een gewaarwording die u, nà de lezing van dit kostelijk document kan overvallen, als mij, en die tot een heerlijke ontroering zich kan uitzetten. Branie is wel af te weren met een fijnen glimlach. - Bij Balzac richt gij er niets mee uit al liet ge een dozijn achtereen om uw satirischen mond heen-spelen. Ondanks alle gebreken, erken het... dit geweldige leven eischt overgave, geheel. - Ons gevoel moet niet alleen uitvloeien in hevig ontroerings-oogenblik, maar ook als een stille bewogenheid door alle deelen van onze aandacht heengaan. - Laat geen Nieuwe-Gids-insigne blinken in de oogen van dezen Groote. Want wat is de eind-bewustwording? Dat héel deze chaotische drom van saamgedrongen plannen, invallen, roman-thematiek, eerst dooréénwarrelt, zich langzamerhand tot een organisch lichaam bijeen-bindt en al dat klein-ineengedrukte en verdrongene zich voor uw oogen gaat uitzetten tot een overweldigend geheel. Want in dit dagboek aanschouwt ge de wording der ‘Comédie Humaine’. Gij ervaart dat hij was vòor àlles hartstochtelijk syntheticus; dat hij gaf: levens-synthese, die - godlof! - niets, althans zeer weinig gemeen had met 't schijn-wetenschappelijk erfelijkheids-gedoe en de temperament-mengingen van Zola. Ge ziet den man, het karakter, den minnaar, den zwoeger, den avonturier die zilvermijnen wil ontginnen, den fantast en romanticus, den fellen realist, psycholoog, den occultist en wijsgeer, den waarnemer en verbeeldings-werker, en ge ziet *onder* hem, het gevaarte van zijn arbeid. Ge hoort plots een golfslag, een gedruisch. - Ge ziet zee, eindeloosheid, onbeklemde ruimte. - Ge bemerkt dat Balzac het magische, het goddelijke vermogen heeft u naar de ruimte heen te dringen, wijl hij zèlf het blijvende en onsterfelijke is. -

IS. QUERIDO.

Gedichten.

I.
De laatste twijfel.

DE DICHTER.
Gij weent nu, lief? Mij was deze avondstond
Gelijk een brug, die traagzaam van den dag
Zich ombuigt naar de nacht, en zoet omgeurd
Door laat gebloemte, in 't vredig-gele licht
Een stille schoonheid biedt. Eén enkle droom,
Dien gij niet kent, ging als een vreemdeling
Haar treden langs en zag den zachten stroom
Geheimenis, die voortruischte onder haar,
En 't wazig-bleek verschiet aan verre kim,
Met droeven blik en peinsde, wijl hij schreed,
De raadsels van dien vagen weemoed na.
Maar dan, nog vóór zijn ernst geraden had,
Wat al die neev'lige innigheid verborg,
Ving hij, in 't licht, den matten liefdeglans
Van uw gezicht en zag een schaarsche traan,
Wier dauw hij in uw óógen niet mocht zien,
Geruischloos vall' op 't kantwerk... Weent gij, lief?...

DE JONGE VROUW.
Zoo bleef één teedre, trouw besloten glans
Uw droom tweemaal verholen, want mijn oog,
Stil gloeiend onder 't weeke waas der tranen,
Droeg in zijn kleine, weemoed-warme kluis
Den zelfden schoonen schat, dien beek en kim

Den droeven zwerver vaag verborgen hield.
En 'k weende, daar 'k uw droom niet storen mocht,
Maar toch zóó boordevol van vreugde was,
Dat uit mijn hart een heete drang omhoog
Mijn oog doorvloot met tranen van geluk.
Toen sprak uw lage stem...

DE DICHTER.

En wíst gij dan,
Wat ik, vol zwervende onrust, in een hoop
Op eeuw'ge vreugd, die 'k niet gelooven dorst,
Den ganschen avond zocht?...

DE JONGE VROUW (glimlachend).

Het zacht geruisch
Van lauwe regens leekte door der dennen
Verloomde rust, toen 't oudst en innigst woord
Gefluisterd smolt in 't sluimerzieke lied
Der droppels door hun luisterende kruin.
Dien avond trad een ziel gelijk een lach,
Door 't suizend branden van den diepen Droom,
In 't wijd gebied, waar de andre ziel haar wachtte.
Dan werd het dag. En witte lasten sneeuw
Spreidden door 't venster schoonheid om het hoofd
Van wie in 't huis der liefde elkaar bepeinsden.
Die sneeuw verdooide: een jonge nachtegaal
Floot schrille minneliederen door den boom,
Wiens loovers van zijn luid begeeren rilden,
En weefde door de takken 't zang-sieraad
Waar later, lief, een overvloed van vrucht
Zou rooden naar den gulden schijn der zon...
Die rijpte staag, te zamen met den herfst,
En vond een glans zóó stralend mat en teer,
Dat de oogen, spieglend in zijn weemlend goud,
Dezelfde schoonheid zagen, waar tot dán
Hun hart nog altijd van verzadigd was.
En thans, - o zoet gedenken, déze nacht -
Brandt door de ruit in 't diep-verzonken blauw
Terzelfde stonde 't zelfde sterrenbeeld
In de oogen, waar dezelfde Droom in waakt,

Die voor het eerst zijn lach bracht aan ons leed, -
Dít was uw vreugd, waar de onrust uit ontwaakte...:
Toen gingt gij peinzen aan een ánder jaar,
Een volgend nog, en vélen in den storm
Der dagen over 't kortend land des levens,
En vroegt u bang, of ieder jaar opnieuw
Gelijk een eeuw'ge zomer zaligheid
Den rijken oogst van blijdschap brengen zou,
Die beiden wij verborge' in onze ziel:
Zoo werdt gij droef...

DE DICHTER.

Maar is dit dan geen angst,
Die kwelt en schrijnt, en 't huivrig hart doorpijnt
Met scherper pijn, naar dat ik méer aanschouw,
Hoe alle dingen slijten in den tijd?
Uw stille liefde is 't warme, wijde licht,
Dat alle dingen in mijn ziel beglanst,
Maar wat wanneer die lamp uw hand ontglipt,
Verbrijzelt en verdooft? O God, dat ééns
Uw blik met minder gloed zich in den stroom
Van mijn verlangen dompelde dan thans,
Dat ééns uw hand, die langs mijn haar gebaart
En 't wreedste pijnen langzaam streelend stilt,
Haar eigen werk verrichtte, zonder óóit
Te reiken naar 't ontberen mijner ziel,
Als 't koortsig gloeit in 't kloppen mijner slapen,
Dat ééns dezelfde walmende eenzaamheid
Als toen, zijn damp deed sluipen door dit hart,
Dat de allerschoonste sterren heeft gekend
Als beelden van de vreugde zijner ziel!
'k Sta hijgend voor den blinden steenen muur
Der toekomst aan deze ijzren poort van 't lot,
Ik wou mijn handen beuken tegen 't slot,
Het wringend dwingen 't onverbiddlijk zwaar
Geheim te ontsluite' - en ik, die sterven zou,
Wanneer uit u één teederheid me ontviel,
Gepriemd door angsten om den wrangen doem
Der wereld, waar schier ieder ding verwelkt,
Ik kàn geen vrede vinden voor mijn vrees

En schreide van ellende, als uwe liefde
Niet als een huivrende adem om mij hing
En 't stil herdenken van gewonnen heil
Mijn lijden dempte tot dit week verdriet, -
Waarvoor zelfs gij uw troost niet vinden kunt...

DE JONGE VROUW (ontroerd).
Vond ìk geen troost? Ach neen, geen woorden-troost,
Geen luide deernis vleit uw waan ter rust...
Kom bij mij, lief, wees stil, mijn boezem beeft
Van enkel teedere innigheid voor u.
Wat kon ik spreken, dat uw wankle hoop
Versterken zou? En ontoereikend, schérpt
Mijn woord het staal der angsten in uw wond. -
Kom bij mij, lief, heel dicht nabij mij. Voelt
Gij 't kloppen van mijn hart niet aan uw wang?
Ik heb u lief... wees stil... en spreek niet meer...
Wat baten ijdle woorden, waar één kus,
Eén blik van minnende oogen, gansch een ziel
Doorstroomen met de zoete zekerheid
Van liefde, die geen grens noch troebling kent...
Ik heb u lief, ik wieg u in mijn armen,
Voelt gij dan niet, hoé eindeloos mijn ziel
Ontroerd is, daar ze uw ziel naar zich hoort zuchten
In de onrust van uw hijgende ademtocht?
Het is zoo stil rondom ons in dit licht,
Dat zooveel maal ons diep geluk bescheen,
Ik voel hoe al de heerlijkheid, die gij
Met mij te zaam in de avond hebt doorleefd,
Zich zamelt in mijn blik, die, naar u neergaand,
Op uw gelaat het broos ontwaken kust
Des vredes om één, eeuwge, teederheid.
Ik voel hoe gansch de zoete huivering
Van àl die dagen liefde uw gloeiend hoofd
Door mijne handen heenlokt naar den droom,
Wiens licht in altijd breeder kring uw lijf
Verzadigt met zijn eindeloozen gloed...
Zóó zal het zijn: één eeuwig-helle duur
Van woorden, kussen in verstilde ontroering,
Eén eeuwigheid van zielen die elkaar

Begeeren om den duizel-zoeten band
Der warme leden in doorgloeid geluk.
Eén samen uitzien naar dezelfde kim,
En siddrend van bedwongen drift, gelooven,
Dat ná haar steeds een nieuwe kim weer wacht...
Eén sterk geloof! Kan dit die woelende angst
Door licht en kracht niet dwingen uit uw borst?
Ik voel uw slapen gloeien aan mijn hart,
Ik voel uw armen drukken om mijn hals,
Ik zal u kussen, kussen, wijl uw oog
Zijn vreugd verbergt en ik zijn scheel beroer
Met bevend-heete lippen, - en die kus,
Die op mijn mond uw mond in stilte drukt,
Zal 't teeken zijn, dat ook in u verrees
Dat klaar geloof in onverganklijk heil,
Dat als een bron van blijdschap uit mijn ziel
Omhoog welt tot dees tranen in mijn oog.
Gij reikt tot mij, gij reikt uw roode mond
Naar mij, naar mij, zijt gij weer gansch van míj,
Altijd van mij?

DE DICHTER.

O eeuwig-heerlijk lief!

II.
De parel.

't Is nacht, en stil, de lamp brandt neer,
Reeds goot de klok de langste keer
Met sluimerzieke slingerslagen
Haar vol en traag vergalmd geluid
In 't klettrend snerpen langs de ruit
Der rustelooze regenvlagen.

Wat talm ik nog, dit eenzaam uur?
Ik zag daar straks mijn doovend vuur
In de asch zijn laatste gensters smoren.
Wat blijf ik hier, en staar, alléén,
Naar 't langzaam scheemrend branden heen,
En peins, in mijmerslaap verloren?

Eén pooze ontwaak ik uit dien droom
Naar 't vredig licht dat daalt en loom
Zijn suizend rood spreidt langs mijn handen,
En hoor hoe, wijl de stormwind bruist,
Mijn rust te dieper 't waas doorruischt,
Dat afhangt van de kamerwanden.

Dan voel ik kort, hoe 'k uit mij zelf
De waarheid van mijn leven delf
En zie de ziel van mijn verlangen,
Gelijk een ster uit wijden trans,
Een bleeke, verre, vreemde glans,
In 't donker der gedachten hangen:

Mijn vreugde in 't wolkig binnen-licht
Der ziel, een hemel leed-verdicht,
Is als een peerle uit Vrede's snoeren,
Een schrijn gevoerd met zwart fluweel,
Bergt als een zwart-gezoomde scheel
Een droomend oog, haar teer ontroeren.

Een roerloos-zacht ovaal, gekust
In 't rein paleis van stilte en rust
Door méér dan sterfelijke lippen,
Heeft ééns haar smetloos schoon mijn jeugd
Met tranen van geluk verheugd,
Die thans mijn oog niet meer ontglippen.

Toen werd dat heilig kleinood krank,
Haar glans, als maanlicht broos en blank
Verziekte in lang-gerekte kwijning,
Als een gebroken oog den gloor
Van heeten, veegen gloed, verloor
Ook zij haar laatste zijden schijning.

Maar in de waatren van den tijd
Heb ik mijn parel neergeleid,
Opdat haar krankheid, diep in 't duister,
Verzadigd van gestolde dauw
In weeke slaap genezen zou
Tot éven ongerepten luister.

Doch 't leven werd mij zwaar en bang,
Ik schreide heet, mijn moede gang
Heeft mij, als álle schijnsels weken,
Daar 'k rustloos zwierf, naar 't land gebracht,
Waar bloedende angste' in de eeuw'ge nacht
Hun troebel-roode tranen leken.

En eindlijk hebt Gij mij ontmoet,
Mijn liefde, die mijn hart begroet
Met stil-ontroerde huiveringen,
Gij die, van heel veel peinzen mat,
Beschroomd den klachtkring binnentradt,
Waar naklank smeulde van mijn zingen.

Gij bracht mij fluistrend aan uw hand
De nacht uit naar een stralend land,
Waar goud-doorweefd geboomte wuifde,
Waar veler sterren overvloed
't Doorzichtig duister met den gloed
Van duizend zilvren vonken huifde.

Daar liet gij mij, vermoeid, één stond
Alleen en gingt, mijn lichaam vond
In lange sluimers diepe rusten,
En 'k ben dien avond niet ontwaakt,
Voordat gij zelf den toover braakt,
Toen mij uw lippen wakker kusten,

Ik zag uw oog, uw haar, uw mond,
En dàn - o lach die 't heden bond
Aan 't enkel droèf herdacht verleden!
O schelp, waar 't gouden schrijn voor wijkt! -
Uw hand, in wie, naar mij gereikt
Een gloed, een glans mij weenen deden.

Want peinzend waart gij heengegaan,
Waar brandingloos de waterbaan
Des tijds mijn zieke vreugde dekte,
En toen uw hand haar zacht omhoog
Aan 't veilig-schuttend wier onttoog,
Was 't of úw zorg haar heelde en wekte.

Een vreemd verstoffelijkte klank
Van Vrede's lippen welvend-blank
Naar de aarde siddrend neergezonken,
Lag in die tijdelijke woon
Der handen daar heur eigen schoon
Door stille sterren overblonken.

Ik hoed haar trouw, zij is nog steeds
De glimlach die den damp des leeds
Verzilvert met haar weeke schijnen,
En in de hooge nacht van veer,
Verwijderd over 't roerloos meer
Der rust haar melkig licht doet deinen.

Haar ziel zweeft in den lagen brand
Der lamp, die nauw mijn bleeke hand
Nog zwak met schaduws kan bewazen,
Zij zingt gelijk een zoete lach
In 't klinken van dien éénen slag,
Die trilde door de schemergazen.

Die wekt mij uit de loome reis
Der ziel in sluimerziek gepeis
Langs 't land van mijn tevreden leven,
En 'k zie omhoog: een roode damp
Omvangt de donkre kap der lamp,
Wier schijnen stervensreede beven...

't Is stil, zoo stil, geen snerpende âam
Van wind of regen slaat mijn raam,
De gansche wereld ligt in zwijgen, -
Ik doof mijn duistrend avondlicht,
En strek me en doe mijn oogen dicht
En voel een sluimering me omzijgen.

III.
Aan Holland.

Zijt gij zóó schoon, o Holland, zijn uw stranden
Zoo óvervloeiende van zaligheid,
Dat, uit een snik ontworsteld, tranen branden
In 't oog dat naar uw einder zich verwijdt?

Moest ik dus dáárom zooveel jaren wachten,
Opdat ik dezen éénen heilgen dag
Op 't open schoon van uw gewijde prachten
Het licht zou zien van Schoonheids eeuw'gen lach?

Waren mijn tranen, waren dan mijn snikken
De strakke kracht, die mij langs vasten baan
Voortdreven naar de siddrende oogenblikken,
Waarin, mijn land, ik u mocht gadeslaan?

Vergeef mij, als 'k eertijds uw stilte smaadde,
Toen mijne jeugd zich zelf nog niet doorzag,
En blind van waan in andre landen raadde,
Waarvan úw strand, úw stroom bedolven lag.

Nu wordt het nacht, de schemeringen vloeien
't Vertrek reeds in, waar ik uw weldaad prijs,
Maar nog, terzij, zie 'k felle ruiten gloeien:
Uw laatste rood in 't snel verdichtend grijs.

Waar 't lang gedein der matte winterduinen,
In 't Zuiden buigend naar de kim der zee,
Na 't langzaam, langzaam wazen zijner kruinen,
Ten versten rand in dampen overglee,

Waar 't lage water, traag versmald, in 't beven
Naar teer opaal van welig-weemlend blauw,
Zijn bleek gebaar aan 't verst verschiet zou geven,
Maar wegvloot in dezelfde neveldauw,

Hing stil, omhoog, in 't donzig dunne kwijnen
Dier paarlen mist naar 't stralend licht der lucht,
Gedaald beneden rechte wolkenlijnen,
De gele zon gelijk een rijpe vrucht.

En gansch het strand, de bruine heuvelrijen,
Het wuivend helm, en heel die teedre vloed,
Die enkel rees om wijder weg te glijen,
Het droeg denzelfden goud-doorzogen gloed.

Een blanke brand, gedempt in witte gazen,
Die, tot mijn duin in stilte heengezeefd,
Door al de mijwaarts stadig ijler wazen,
Ook in mijn blik gegloeid heeft en gebeefd.

Ik zag het aan: een oov'ral ruischend rusten
Der wereld in het wonder van een glans,
Een teere damp, die brooze tinten kusten
Langs 't welven van den smetteloozen trans.

En dicht ter kim, maar vóór het wolkig wassen
Van de avonddauw, werd, laag langs 't strand gespreid,
Het spieglend vlak van verre gladde plassen
Met levend goud, dat gloeide, geplaveid.

Daar looverde, over 't noode rekkend rijzen
En 't glooien van de laatste kruinenrij,
In 't schuimen vonkend, rimpel-stil in 't deizen,
Dat bevend vuur 't doorschijnend watertij.

Nog stond ik dáár, in diep geluk verzonken,
Vol hunkrend heimwee uitziend naar de zon,
Te dorsten naar hetzelfde hel-doorblonken,
Eeuwig geschenk van gloeden uit haar bron.

Een dorst der ziel, onmeetlijk zich verwijdend
Naar verten, waar haar drang geen einders kent,
En al haar hijgend smachten vrij uitspreidend,
Naar 's werelds schat om zege' en rijkdom zendt.

Ik ging dan heen, want rooder vlammen klommen
Reeds hooger tegen 't blauw des hemels op,
De plassen ginds, de splinters goud verglommen,
In grijzen nevel doken top na top.

Maar mijn gepeinzen, vreugde-dronken, wonnen
Den sterken lach, die nòg mijn hart bewoont,
O heerlijk land, dat de ondergang der zonnen
Met damp en glans van zùlke schoonheid kroont.

P.N. VAN EYCK.

De ontdekking van ‘onze west’.

Neiging tot ‘hero-worship’ bestaat bij ons Nederlanders in het algemeen niet. Dat is wellicht ten deele toe te schrijven aan onze nuchterheid, onzen afkeer van reclame en in zooverre dus een gevolg van goede eigenschappen, maar toch valt hier eerder van een gebrek bij ons volk te spreken. Tenzij het menschen betreft, die eenige honderden jaren dood zijn, zal een Nederlander voor het werk van een van zijn landgenooten niet licht in vervoering geraken; pas wanneer het buitenland groote waardeering voor zulk werk toont, wordt het anders.

Misschien is de verklaring van deze eigenaardige karaktertrek ook te vinden in onze achterlijkheid op menig gebied, die pas in de tweede helft van de 19e eeuw begon te verdwijnen, om plaats te maken voor het opgewekte leven, dat thans zoo telkens en telkens weer te constateeren valt; wij zijn er nog niet aan gewend, dat wij zelf wat kunnen en durven en wij gelooven daarom niet zoo heel gauw aan het succes van landgenooten. Er moet dan een of andere gebeurtenis plaats hebben, die indruk maakt op het publiek, om tot een algemeene huldiging te komen van mannen, die zich bizonder onderscheidden. Als zoodanig noem ik b.v. de beklimming van den Wilhelminatop door de heeren Lorentz en van Nouhuys. Niet alleen kwam de geestdrift over deze daad tot uiting op de groote vergadering den 21en Mei 1910 te Amsterdam gehouden, maar veel sterker blijkt die bij de lezingen van Mr. Lorentz in tal van steden van ons land, waar het publiek zich verdringt om een plaats machtig te

worden, ten einde den ontdekkingsreiziger te kunnen zien en hooren.

Het was hier dat ééne feit - de beklimming van den sneeuwtop - die machtig werkte op de verbeeldingskracht van het publiek. Ik ben overtuigd, dat wanneer de tweede expeditie Lorentz even belangrijk geweest ware als thans, maar de sneeuwtop er niet de bekroning van gevormd had, dit algemeene enthousiasme niet merkbaar geweest zou zijn, de belangstelling beperkt gebleven ware tot een betrekkelijk kleinen kring. Dit is duidelijk genoeg, wanneer men let op het stilzwijgen, waarmee andere expedities door het publiek voorbij worden gegaan. Ik wensch bij niemand achter te staan in bewondering voor de verrichtingen van de tweede expeditie Lorentz, maar ik meen toch, dat het onbillijk is, dat zooveel ander exploratiewerk in onze koloniën nauwelijks gekend wordt, vooral omdat inderdaad in de laatste twintig jaar door Nederland veel is ingehaald, van wat - men kan wel haast zeggen - eeuwen verzuimd werd.

Voor zulk exploratiewerk, nu echter niet in Oost-Indië, maar wel in onze Amerikaansche koloniën, kom ik hier de aandacht vragen. Wellicht zal men zich verbazen over den titel van dit artikel en bij het lezen daarvan gedacht hebben aan een historische verhandeling. Wat ik hier vertellen wil, is wel geschiedenis, maar geschiedenis van de laatste tien jaar en toch is de titel van het stuk niet onjuist, want inderdaad was het grootste gedeelte van Suriname tot voor korten tijd voor ons onbekend land en pas thans kunnen wij verklaren, dat wij in hoofdtrekken weten, hoe dat land er uit ziet, dat het land ontdekt is. Tien jaar geleden was ⅔ van de kolonie volslagen terra incognita, thans is de witte plek op de kaart van Suriname verdwenen. Voor acht jaar heb ik in dit tijdschrift de aandacht gevestigd op het exploratiewerk, dat toen in vollen gang was; daaraan aansluitend zou ik er nu nog iets verder van willen vertellen, nu de overlevende deelnemers van de laatste expeditie in het moederland teruggekeerd zijn.

Ik mag er dan wel even aan herinneren, dat het onderzoek van Suriname jarenlang stil had gestaan, totdat met het begin van de 20ste eeuw een op zichzelf staande expeditie onder leiding van Dr. H. van Cappelle een in hoofdzaak geologisch

onderzoek van de Nickerie-rivier instelde en in 1901 de Coppename-expeditie onder leiding van den Heer L.A. Bakhuis de verkenning van den bovenloop en van de bronnen van de Coppenamerivier op zich nam.

Deze laatstgenoemde tocht was georganiseerd door drie vereenigingen, namelijk de Vereeniging voor Suriname, de Maatschappij ter Bevordering van het Natuurkundig Onderzoek van de Nederlandsche Koloniën en het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap. Deze drie benoemden een Commissie tot wetenschappelijk onderzoek van Suriname, waarvan de oud-Gouverneur-Generaal van Nederlandsch-Indië Jhr. C.H.A. van der Wijck voorzitter werd, terwijl al spoedig de heer Bakhuis als secretaris daarvan optrad. De genoemde Commissie heeft zich nu niet beperkt tot de eerste expeditie, nadat gebleken was, dat deze belangrijke resultaten had opgeleverd, maar heeft ook het patronaat op zich genomen van de zes volgende tochten.

In het begin werkten de drie genoemde vereenigingen min of meer gelijkelijk samen, om die tochten mogelijk te maken, ofschoon toch het Koninklijk Aardrijkskundig Genootschap in zooverre de moeilijkste taak op zich nam, omdat het voor het bijeenbrengen van de nog noodige geldmiddelen zorg droeg. Bij de laatste expedities was het trouwens uitsluitend dit Genootschap, dat ze organiseerde, met steun van de andere genoemde vereenigingen, terwijl de Commissie, hierboven vermeld, zich met de leiding in Nederland bleef belasten. De geldmiddelen ter bestrijding van de kosten der expedities werden gevonden ten deele door een Regeeringssubsidie, ten deele waren het de fondsen der genoemde Vereenigingen of gelden door particulieren bijeengebracht. Gewoonlijk betaalde de Regeering ⅔ der kosten tot een maximumbedrag van *f* 20.000.- voor elke expeditie; alleen voor de thans juist teruggekeerde naar de Corantynrivier heeft het subsidie minder bedragen met het oog op den toestand van 's Rijks schatkist.

De Commissie had het voorrecht, dat de heer W.L. Loth, Gouvernementslandmeter te Paramaribo, die met de binnenlanden van Suriname goed bekend is en die zelf deelgenomen heeft aan de Coppename-expeditie, zich in de kolonie wel heeft willen belasten met de voorbereiding van de verschillende tochten. Het voordeel was natuurlijk zeer groot,

dat een deskundige ter plaatse voor alles zorg droeg, reeds voordat de eigenlijke expeditieleden uit Europa aangekomen waren en deze voorbereiding heeft zeker niet weinig bijgedragen tot het welslagen der expedities; op dezelfde wijze heeft in Oost-Indië het Indisch Comité gewerkt bij de Borneo-expedities, de Siboga-expeditie en de drie Nieuw-Guinea-expedities, die uitgegaan zijn van de Maatschappij ster Bevordering van het Natuurkundig Onderzoek der Nederlandsche Koloniën (thans ook de Treub-Maatschappij).

De werkwijze der expedities was deze, dat een rivier werd opgevaren en in kaart gebracht, terwijl, zoodra de bovenloop bereikt was, een bergtop in de nabijheid werd opgezocht. Deze werd dan beklommen, voor zoover noodig werd daar gekapt om panorama's te kunnen nemen van het omringende land en om metingen te kunnen uitvoeren naar andere gemakkelijk kenbare toppen. Deze handelwijze werd later op een of meer andere bergtoppen nog eens herhaald en dan werd getracht de metingen van de verschillende expedities met elkaar te vereenigen tot een kaart. Bovendien werd zooveel mogelijk verzameld, zoowel op geologisch gebied als botanisch en zoölogisch, terwijl daar waar zich de gelegenheid aanbood, ethnografische en linguistische studiën werden gemaakt.

De Coppename-expeditie had de voorstelling, die men zich omtrent de binnenlanden van Suriname had gevormd, radicaal gewijzigd. Vroeger immers stelde men zich Suriname voor als een min of meer glooiend oploopend land, waarvan het hoogste deel dan gelegen zou zijn op de grens van Brazilië in het Toemoekhoemakgebergte, dat men bij de Fransche grens kende en waarvan men aannam, dat het zich ook verder naar het Westen uitstrekte. En daar werden nu midden in Suriname in het brongebied van de Coppename hooge gebergten ontdekt - het Wilhelminagebergte tot 1270 Meter hoog, de Emmaketen, het Bakhuisgebergte, - van wier bestaan men vroeger geen vermoeden had.

Aansluitend aan de Coppename-expeditie volgde die naar de Saramacca. Leider was de luitenant-ter-zee A.J. van Stockum, die aan den vorigen tocht reeds deelgenomen had. Het gelukte hem niet alleen, het brongebied van de Saramaccarivier te bereiken, maar tevens van af den Hendriktop

op 1080 Meter hoogte en van enkele andere bergtoppen af metingen te verrichten, waardoor het Saramaccagebied vastgelegd werd aan dat van de Coppename, terwijl het scheidingsgebergte tusschen Saramacca en Surinamerivier nader bekend werd.

Op dezen tocht had moeten volgen een verkenning van den bovenloop en het brongebied van laatstgenoemde rivier; maar op verzoek van den toenmaligen Gouverneur van Suriname, den heer Lely, werd besloten eerst een tocht naar het Lawagebied te ondernemen, omdat dit met het oog op den eventueelen goudrijkdom hiervan en van den geprojecteerden spoorwegaanleg meer urgent te achten was. Achteraf gezien is het misschien jammer, dat zoo gehandeld is; vermoedelijk zouden de uitgaven voor één expeditie gespaard zijn gebleven, wanneer systematisch verder onderzocht was, in plaats van sprongsgewijze, zooals nu geschied is.

Terwijl de Coppename-expeditie geduurd had van Augustus tot November 1901, moest de Saramacca-expeditie op een anderen tijd van het jaar vertrekken, daar het oorspronkelijke plan eenigszins in de war gestuurd was wegens het voorkomen van gevallen van gele koorts te Paramaribo. Deze tocht had dus plaats van November 1902 tot April 1903 en het bleek wel, dat die tijd van het jaar met het oog op de hevige regens minder gunstig was te noemen. De expeditie, die het Lawagebied zou exploreeren en die met het oog op de door haar te onderzoeken rivier de Gonini-expeditie werd genoemd, vertrok dan ook einde Juli 1903 van Paramaribo, om daar den 8^{en} Januari 1904 terug te keeren. Leider was de eerste luitenant bij den topographischen dienst van het Nederlandsch Indische leger A. Franssen Herderschee, terwijl de luitenant-ter-zee C.H. de Goeje behulpzaam zou zijn bij de te verrichten waarnemingen. Het bleek, dat de beide rivieren, die samen de Gonini-rivier vormen, haar oorsprong nemen op een gebergte, het Oranjegebergte, dat nog op aanzienlijken afstand van de Braziliaansche grens gelegen is. Daarom werd tijdens den tocht het plan in zooverre gewijzigd, dat na afloop der exploratie van de Gonini-rivier nog eenige metingen verricht werden aan de Lawa-rivier, één op het Cotticagebergte in Fransch Guyana, een op den de Goejetop en een op den Knopaiamoi, een eigenaardige granietrots van

510 Meter hoogte bij de bronnen van de Litanie, dus vlak aan de grens van Brazilië. De rivieren Lawa en Litanie waren vroeger reeds opgenomen door de Fransch-Hollandsche grenscommissie (in 1861), zonder dat evenwel bergtoppen bestegen waren, zoodat men toen geen overzicht gekregen had van het omringende land en geen metingen had kunnen uitvoeren. De thans verrichte metingen gaven nu echter geen aansluiting bij hetgeen door de beide vorige expedities was waargenomen, er bleef op de kaart een ledige ruimte daartusschen over.

Een voordeel van dit opvaren van de Lawa en de Litanie was, dat de expeditie aanraking verkreeg met de daar wonende Indianen, zoodat de heer de Goeje in staat gesteld werd, iets van hun talen te leeren en ethnographische bizonderheden te noteeren. Dit kwam zeer ten goede aan de volgende expeditie, die van Juli tot December 1904 duurde en die onder leiding van dezelfde personen naar het brongebied van de Tapanahonirivier ging. De keuze was op deze rivier gevallen, omdat men hoopte op die wijze verbinding te zullen krijgen tusschen de waarnemingen van de beide voorafgegane expedities, terwijl het bovendien volgens geruchten mogelijk was langs voetpaden van de boven-Tapanahoni naar de Surinamerivier te komen en zoodoende ook van deze den bovenloop te verkennen. Den omgekeerden weg te volgen scheen niet geraden, omdat wel van de boven-Tapanahoni maar niet van de boven-Suriname met zekerheid vaststond, dat er Indianen woonden, die eventueel als gids dienst zouden kunnen doen, terwijl bovendien op de Gonini-expeditie gezien was, dat aan de boven-Tapanahoni alleenstaande hooge bergen aangetroffen werden, die geschikte punten voor metingen konden opleveren. Inderdaad deze metingen zijn geheel gelukt en daarbij werd gedeeltelijk verbinding verkregen tusschen de metingen aan de Saramacca aan den eenen kant en die aan de Lawa aan den anderen kant. De Tapanahoni met haar beide armen werd geheel in kaart gebracht en een groot gebergte ontdekt, dat het reeds bekende deel van het Toemoekhoemakgebergte vereenigde met het Oranjegebergte. Een groote granietrots van hoogst eigenaardigen vorm werd gevonden, de Kassikassima, jammer genoeg te steil om den top te kunnen beklimmen. Verder werd aanraking verkregen met de Indianen aan de

boven-Paloemeu (een van de bronrivieren van de Tapanahoni).

Dat de aanraking met die Indianen gemakkelijk gegaan is, kan niet gezegd worden; vooral de boschnegers trachtten die te verhinderen. De grootste moeilijkheden werden trouwens op elke expeditie ondervonden, zoodra onderhandeling met de boschnegers noodig werd. Het is bekend, dat van de hulp van deze lieden gebruik gemaakt moest worden voor het op- en afvaren van de stroomversnellingen en watervallen, waaraan de rivieren van Suriname zoo buitengewoon rijk zijn; zonder boschnegers zou men, volgens het algemeene gevoelen, de bronnen van die rivieren nooit hebben kunnen bereiken. Maar de onderhandelingen met die halve wilden zijn in het algemeen zeer onaangenaam: boschnegers weten niet, wat het beteekent, zich aaneen contract te houden, hebben geen begrip van de waarde van tijd, de hoofden hebben daarbij weinig invloed op de minderen, terwijl de invloed van ons Gouvernement op die boschnegers zeer gering genoemd kan worden en eindelijk... de boschnegers zien ons liever niet op de bovenrivieren verschijnen. Wie als lid van de Commissie tot wetenschappelijk onderzoek van Suriname geregeld tijding kreeg van zulk een expeditie, kon dan ook vooraf voorspellen, op welk oogenblik de brief met jammerklachten over de boschnegers komen zou; er lag zelfs iets komisch in de regelmaat, waarmee die brief verscheen, al weet ik zeer goed, dat op het tijdstip, waarop de brief geschreven werd, er van dit komische niets te bespeuren viel en alleen ergernis overbleef. Intusschen nooit hebben de boschnegers een expeditie doen mislukken, ook niet die naar de boven-Tapanahoni, ofschoon zij er daar ernstige pogingen toe hebben aangewend. Deze boschnegers oefenen namelijk een ruilhandel uit tusschen de daarboven gevestigde Indianen en de kustbewoners en zij weten zichzelf groote voordeelen daardoor te bezorgen. Om deze te behouden werden die Indianen met behulp van allerlei fabeltjes bang gemaakt voor de blanken en daarom moest voorkomen worden, dat zij ten slotte toch met blanken in aanraking kwamen. Het plan is echter gelukkig mislukt, de Indianen waren nog niet gevlucht, toen de heeren van de Tapanahoni-expeditie aan hun eerste dorp kwamen en daar wist de heer de Goeje vooral spoedig hun vertrouwen te winnen, waarbij hem zijn kennis van de Indianentalen aan de Lawa te stade

kwam. Zoo gelukte het hem dan ook nog met behulp van die Indianen een landtocht te maken over het gebergte heen naar de Paroe, een rivier, die tot het stroomgebied van de Amazonerivier behoort. Bovendien werden tal van belangrijke ethnographica meegebracht en gegevens verzameld omtrent taal en gebruiken van deze stammen, die nog nooit met Europeanen in aanraking geweest waren en die alleen sagen hadden omtrent een blanken man, die jaren geleden bij stamverwanten was geweest (Robert Schomburgk bij zijn reizen in Britsch Guyana).

In een voorwoord, dat aan het verslag van de Tapanahoni-expeditie was toegevoegd, verklaarde de Commissie het onderzoek naar de geographische gesteldheid van het binnenland van Suriname voor afgesloten: 'Niet omdat het gansche binnenland tot aan de Zuidelijke grens in kaart is gebracht,... maar omdat in die kolonie nog te veel andere zaken dringend voorziening eischen om te mogen verwachten, dat het belangrijke bedrag beschikbaar zou worden gesteld, dat noodig zou wezen om ook dat ontbrekende deel in kaart te brengen'... Maar de Commissie wees er tevens op, dat een verder onderzoek noodig bleef en ten slotte toch den een of anderen dag zou moeten geschieden.

Inderdaad werd het werk voortgezet en wel eerder dan verwacht had mogen worden, in hoofdzaak ten gevolge van een voorstel door den heer de Goeje gedaan. Naar aanleiding van hetgeen deze vernomen had van de Indianen aan de boven-Tapanahoni meende hij, dat het mogelijk zou zijn, vandaar langs voetpaden het stroomgebied van de boven-Corantijn te bereiken en eventueel, de Tapanahoni opgaande, terug te keeren langs de Suriname-rivier, terwijl in een ongunstig geval terugkeer langs de Tapanahoni open zou staan. Het denkbeeld viel in goede aarde bij het Bestuur van het Aardrijkskundig Genootschap, dat het initiatief nam, om dezen tocht mogelijk te maken en met den verderen steun, die boven reeds vermeld werd, kwam ook deze tocht, de Toemoekhoemak-expeditie, tot stand, die van Juli tot December 1907 plaats had. Het moest dus ten deele een landtocht worden; dat maakte het noodzakelijk, de hoeveelheid mee te nemen voedsel tot het minimum te beperken en dus ook het aantal expeditieleden en dragers, verder wat

voeding betreft ook zoo mogelijk te leven van hetgeen van de Indianen verkregen kon worden. Er kon dus ook geen sprake zijn van het maken van verzamelingen op natuur-historisch of geologisch gebied. Het aantal blanken, dat aan de expeditie deelnam, werd beperkt tot twee; behalve de Goeje ging de luitenant-ter-zee H. Bisschop van Tuinen als tweede mee. Het was een gewaagde onderneming en er bestond zelfs een oogenblik gevaar voor verhongeren, zoodat de terugtocht aanvaard moest worden langs denzelfden weg, die voor de heenreis dienst had gedaan. Maar het groote succes werd bereikt, dat nu de Braziliaansche grens op die plaats kon verkend worden; deze werd zelfs tweemaal overgetrokken, de voortzetting van het Toemoekhoemakgebergte vastgesteld en zoo het brongebied van de Corantijn bereikt. Deze expeditie heeft ook zeer veel nieuws opgeleverd omtrent de Indianenstammen, die het grensgebied van Suriname en Brazilië bewonen en omtrent de daar voorkomende plantenformaties; maar daarover zal ik hieronder nog enkele bizonderheden meedeelen.

Het was de bedoeling, dat de heeren de Goeje en Bisschop van Tuinen - mocht de Suriname-rivier van uit het Zuiden niet te bereiken zijn - deze rivier zouden verkennen van Paramaribo uit, nadat zij van het grensgebied met Brazilië teruggekeerd waren. Maar vrij hevige malaria-aanvallen noodzaakten beide spoedig naar Europa terug te keeren, zoodat dit laatste plan niet tot uitvoering kon komen. Een afzonderlijke expeditie werd daarom uitgerust, om de bronnen van de Suriname-rivier te onderzoeken. Deze stond onder leiding van den luitenant-ter-zee J.G.W.J. Eilerts de Haan, terwijl als tweede topograaf aan de expeditie toegevoegd was de luitenant-ter-zee R.H. Wymans. Ook deze tocht had plaats in de maanden Juli tot November, nu van het jaar 1908, en ook hier werd een volkomen succes bereikt. Het bovenstroomgebied van de Suriname en van de beide bronrivieren, de Granrio en de Pikienrio werd volkomen verkend en daarbij tevens uitgemaakt - in tegenstelling met de heerschende meening - dat aan die rivier nergens Indianen te vinden zijn. Verschillende bergtoppen werden beklommen en van daaruit metingen verricht, waardoor nu de metingen van alle vroegere expedities aan elkaar vastgelegd werden. Het bleek verder,

dat het Wilhelmina-gebergte geen voortzetting is van het Toemoekhoemak-gebergte, maar dat zich ten Zuiden ervan een ander gebergte verheft met toppen van 600-1000 Meter hoogte; daartusschen ligt het brongebied van de Granrio, maar ook van een rivier die naar het Westen stroomt en waarvan met groote waarschijnlijkheid mocht worden aangenomen, dat zij een zijrivier is van de Corantijn. Deze, de Lucie-rivier genoemd, bleek zoo breed en diep te zijn, dat zij zeker bevaarbaar geacht mocht worden en dit opende het vooruitzicht, om vandaar uit een volgende maal het laatste nog onbekende deel van Suriname te verkennen, namelijk het bovenstroomgebied van de Corantijn.

Ook deze laatste tocht heeft thans plaats gehad; in Juli van het vorig jaar van Paramaribo vertrokken, zijn de deelnemers in de eerste dagen van April aldaar teruggekeerd. Helaas, niet allen! Ook nu was de luitenant-ter-zee Eilerts de Haan de leider; voordat de Lucie-rivier nog bereikt was, aan den bovenloop van de Granrio, werd deze aangetast door een hevigen malaria-aanval, die hem in enkele dagen ten grave sleepte. Alles was op de vroegere expedities zoo voorspoedig gegaan, dat aan dit gevaar haast niet meer gedacht werd, ook al waren herhaaldelijk malariaverschijnselen voorgekomen. Nu moest deze laatste tocht nog slachtoffers eischen (ook een neger bezweek aan de ziekte); een tragisch slot, dat ook in Nederland algemeen een diepen indruk gemaakt heeft! Gelukkig is de tocht zelf niet vruchteloos geweest; met buitengewone energie hebben de beide overlevende Europeanen, de tweede topograaf de luitenant-ter-zee C.C. Kayser en de officier van gezondheid K.N.M.J.F. Hulk besloten door te gaan en dit niettegenstaande de boschnegers verder elke hulp weigerden, daar zij in de ondervonden ongevallen slechte voorteekens zagen. Zonder de hulp van deze lieden, ervaren waar het betreft het overtrekken van stroomversnellingen en watervallen, heeft de expeditie toch, dank zij de medewerking der stadsnegers, nadat de Lucie-rivier afgezakt was, den bovenloop van de Corantijn verkend en daarbij o.a. het Indianendorp Apikollo bereikt, wat het uiterste punt was, waar de Toemoekhoemak-expeditie was gekomen. Hoewel uitvoerige bizonderheden omtrent de resultaten van dezen laatsten tocht nog niet bekend zijn ge-

maakt, mag men aannemen, dat thans gezegd kan worden: Suriname is ontdekt, de witte plek op de kaart is verdwenen. Hoewel natuurlijk wat de details betreft nog zeer veel onbekend is, weet men nu in groote trekken hoe het binnenland van Suriname er uitziet. En met voldoening kan gezegd worden, dat dit alles bereikt is in den korten tijd van tien jaar, hoe kort vooral in vergelijking met de paar honderd jaar, waarin wij Nederlanders de kolonie Suriname reeds bezitten, zonder dat men omtrent dat binnenland veel te weten was gekomen.

Wie van dit alles meer in bizonderheden kennis wil nemen, leze de reisverhalen door de leiders der opvolgende expedities geschreven, die alle opgenomen zijn in het Tijdschrift van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap en wel achtereenvolgens in de jaargangen 1902, 1903, 1904, 1905, 1908 en 1910, terwijl ook het verslag van de laatste expeditie daar verschijnen zal. Het is niet te ontkennen, dat een lezing van al die reisverhalen een zekere eentonigheid heeft, waar steeds weer dezelfde strijd met moeilijkheden van natuur en menschen beschreven wordt en waar in het algemeen ook de aard van het landschap niet veel afwisseling biedt. Toch brengt de persoonlijke geaardheid van de schrijvers mee, dat er verschil is en in dat opzicht zou ik vooral de aandacht willen vragen voor de beschrijving van de Saramacca-expeditie door den heer van Stockum en voor die van de Toemoekhoemak-expeditie door den heer de Goeje. Eerstgenoemde heeft een buitengewone belangstelling voor de levende natuur rondom hem, vooral voor de dierenwereld, laatstgenoemde stelt meer belang in menschen en wij krijgen door hem voor het eerst een kijkje in de Indianenwereld van Zuid-Suriname, die tot voor kort geleden ons nog zoo volslagen onbekend was.

Hoewel het topographisch onderzoek bij alle expedities hoofdzaak was, is er gelukkig toch ook nog op andere zaken gelet. Alleen op de Toemoekhoemak-expeditie werd, zooals reeds gezegd is, niet of zoo goed als niet verzameld, omdat dit met het oog op de wijze waarop de tocht ondernomen moest worden, tot de onmogelijkheden behoorde. Maar overigens werd verzameld, voor zoover dit maar eenigszins ging. Het verzamelen der steenmonsters voor

het geologisch onderzoek geschiedde meestal door den leider of den tweeden topograaf, het verzamelen op natuurhistorisch gebied door den medicus; als zoodanig fungeerden de heeren H.A. Boon, officier van gezondheid van het Nederlandsche leger, bij de Coppename-expeditie; P.J. de Kock, oud officier van gezondheid K.N.M., bij de Saramacca-expeditie; G.M. Versteeg, thans officier van gezondheid van het Nederlandsch Indisch leger, bij de Gonini- en de Tapanahoni-expeditie; Dr. J.H.A.T. Tresling, officier van gezondheid K.N.M. bij de Suriname-expeditie en, zooals reeds gezegd werd, de heer Hulk bij de Corantijn-expeditie; op de Nickerie-expeditie had de heer J.A. Tulleken, apotheker, biologisch verzameld. Deze heeren brachten zoowel materiaal van planten als van dieren bijeen; alleen de heer de Kock beperkte zich tot de laatstgenoemde levende wezens, omdat aan de Saramacca-expeditie ook werd deelgenomen door een botanicus, den heer Dr. A. Pulle, die uit den aard der zaak dus de zorg voor het planten-materiaal op zich nam. Het is te begrijpen, dat er verschil bestaat tusschen de verzamelingen der verschillende expedities, de een blijkt meer geschiktheid als wetenschappelijk verzamelaar te bezitten dan de ander. Maar in het algemeen kan toch wel gezegd worden, dat er voortreffelijk geconserveerd materiaal meegebracht is, zoodat dan ook, toen er later sprake was van het vinden van een medicus, die als botanisch verzamelaar deel kon nemen aan de 1e Zuid-Nieuw-Guinea-expeditie onder leiding van Mr. Lorentz, gebruik gemaakt werd van de omstandigheid, dat de heer Versteeg zich toen in Nederlandsch-Indië bevond. Hij heeft ook daar een prachtige collectie herbariummateriaal bijeengebracht, over de waarde waarvan maar één roep is ook bij de buitenlandsche specialisten, die het ten deele bewerken.

Bij de boschnegers werden natuurlijk wel wat ethnographica verzameld en bovendien werd getracht, bizonderheden omtrent hun levenswijze, geloof, enz. te weten te komen, maar uit den aard der zaak beperkten de expedities zich op dit punt, omdat men van de boschnegers toch reeds vrij veel wist. Maar zoodra men in aanraking kwam met de Indianen, vooral met die aan den Paloemeu, die nog nooit Europeanen zagen, werd het heel anders; hier verzamelde dan ook vooral de heer de Goeje zooveel ethnographica, als maar eenigszins

meegenomen konden worden en daaronder dingen, die nog in geen Europeesch museum te vinden waren. Bovendien trachtte hij de talen van die Ojana's en Trio's te leeren kennen, evenals hij het beproefd had aan de Litanie met de taal der Ojana's. Op deze wijze wilde hij iets zien door te dringen in het leven van deze natuurvolken, in hun denkwijze, natuurlijk voor zoover dit gedurende een zoo kort verblijf mogelijk is voor iemand, die als West-Europeaan zich haast niet verplaatsen kan in de voorstellingen van deze primitieve volken.

Verzamelen alleen is echter niet voldoende, wil zulk een tocht resultaten opleveren; het verzamelde moet bewerkt worden door bevoegde personen en daarna moet die bewerking op schrift gesteld en gepubliceerd worden. Het spreekt eigenlijk zoo vanzelf, dat men het haast voor onnoodig zou kunnen houden, dat deze opmerking hier nog gemaakt wordt en toch blijkt dikwijls, dat een zoo eenvoudige zaak zelfs in Regeeringskringen niet altijd ingezien wordt. Men geeft b.v. subsidie voor de een of andere expeditie, maar begrijpt dan niet, dat de kosten voor publicatie der verkregen resultaten - waarmee natuurlijk niet bedoeld wordt een populair reisverhaal - noodzakelijk bestreden moeten worden, wil de geheele expeditie niet als waardeloos beschouwd worden.

Hoe staat het nu in dit opzicht met de publicatie van de resultaten der Suriname-expedities? De resultaten op topographisch gebied vindt men natuurlijk in hoofdzaak in de uitvoerige kaarten door de leiders bewerkt, die met profielen en het verdere materiaal waarop zij berusten, ten slotte afgestaan zullen worden aan het Domeinkantoor te Paramaribo, maar die nu nog geborgen zijn op het Departement van Koloniën, terwijl een reproductie van de kaarten in bovengenoemde verslagen in het Tijdschrift van het Aardrijkskundig Genootschap is opgenomen; de overige gegevens zijn tevens als bijlagen aan die verslagen toegevoegd. Het ligt in de bedoeling, dat nu spoedig een geheel nieuwe kaart van onze kolonie het licht zal zien en dat alles daarna naar Paramaribo gezonden zal worden.

De meegebrachte steenmonsters kwamen terecht ten deele in de verzamelingen van de Rijks-Universiteit te Leiden, ten deele in die van de Technische Hoogeschool te Delft. De determinatie geschiedde door verschillende onderzoekers, de

heeren Professoren Molengraaff, Schroeder van der Kolk en Grutterink en de mijningenieurs de heeren Moerman, van Thie en von Faber. Laatstgenoemde heeft trouwens ten deele de Gonini-expeditie meegemaakt. In bijlagen bij de bovengenoemde verslagen werd de determinatie van de steenmonsters opgenomen, maar verder is er geen samenhangend verhaal van de ontdekkingen op geologisch gebied verschenen. Wat wij vroeger van de geologische gesteldheid van Suriname wisten, danken wij in hoofdzaak aan Martin's werk, maar het ware zeker gewenscht, dat eens een samenvatting verscheen van alles wat in de laatste tien jaar geëxploreerd werd. Dit betreft trouwens niet alleen de hier genoemde tochten, maar ook die van de mijningenieurs van Loon, Grutterink en anderen. Alleen Dr. van Cappelle heeft een boekwerk het licht doen zien[1)], waarin hij het resultaat van zijn eigen geologische waarnemingen aan het wetenschappelijke publiek meedeelt.

De verzamelde dieren zijn opgenomen in het Museum voor Natuurlijke Historie te Leiden; enkele daarvan, die als nieuwe soorten werden erkend, vindt men beschreven in de ‘Notes from the Leyden Museum’. Of de expedities een nieuwen kijk gegeven hebben op de geographische verspreiding der dieren in onze kolonie, is mij onbekend. Ook om hiervan iets te weten te komen, zou een verzamelwerk gewenscht zijn, waarin men een overzicht kon vinden van de resultaten, die op zoölogisch gebied bereikt werden.

Wat de planten betreft, kan vermeld worden, dat deze werden opgenomen in het Botanisch Laboratorium der Rijks-Universiteit te Utrecht; de verzameling Tulleken bevindt zich in 's Rijks Herbarium te Leiden. De bewerking geschiedde door Dr. Pulle, die, zooals boven reeds gezegd werd, als botanicus deelgenomen heeft aan de Saramacca-expeditie. Het bewerkte materiaal van de vier eerste expedities en de expeditie van Cappelle, met alles wat vroeger in Suriname verzameld was, heeft hem aanleiding gegeven tot het schrijven van een werk over de flora van Suriname,

1) H. van Cappelle. Essai sur la constitution géologique de la Guyane Hollandaise (District occidental), suivi d'une étude pétrographique par E.H.M. Beekman, Dr., ingénieur des mines. Baarn/Paris 1907.

waarin alle bekende soorten opgesomd worden, terwijl verder een geschiedkundig overzicht gegeven wordt van de ontwikkeling onzer kennis aangaande die flora en een samenvatting van die kennis met eenige beschouwingen over de geographische verspreiding der planten.[1)]

Op dat oogenblik waren 2100 hoogere plantensoorten voor Suriname bekend, waarvan 293 uitsluitend daar thuis behoorend. Dit getal van 2100 is niet groot en zeker ver beneden het werkelijk daar voorkomend aantal; op het oogenblik kent men ook eigenlijk alleen betrekkelijk goed de flora van de onmiddellijke omgeving van Paramaribo en wat op open plekken en langs de rivieroevers groeit. Dat hier inderdaad niet zoo heel veel nieuws meer te vinden is, kan wel blijken uit het aantal voor Suriname geheel nieuwe planten, dat op de Surinamerivier-expeditie verzameld werd en dat slechts 45 bedroeg; waarbij opgemerkt moet worden, dat op deze evenals op vorige tochten in hoofdzaak alleen bijeengebracht werd, wat al varende langs de rivier te bereiken was. Zeer slecht bekend is daarentegen nog de samenstelling van de oerwouden, dus de boomsoorten van Suriname en de daarop levende planten. Dit zal wel het duidelijkst worden, wanneer ik hier meedeel, dat in de laatste jaren ook herbarium verzameld is van deze boomen, voor zoover zij bereikbaar waren bij het kappen van een tracé voor den aanleg van den spoorweg, en wanneer men nu bedenkt, dat bij het onderzoek van dit materiaal door Dr. Pulle bleek, dat hieronder een groot aantal voor Suriname nieuwe vormen en ook geheel nieuwe soorten worden aangetroffen. Het zal dan ook wel geen verwondering baren, dat hoewel het totale aantal hoogere plantensoorten, dat op dit oogenblik voor Suriname bekend is, thans reeds gestegen is tot ongeveer 2250, toch de bewerker van de flora, Dr. Pulle, aanneemt, dat het werkelijk daar aanwezige aantal bijna het dubbele daarvan bedraagt en geschat moet worden op 4000.

Een zeer belangrijk resultaat van de Suriname-expedities der laatste jaren is ook geweest, dat een fictie op planten-geographisch gebied uit de wereld geholpen is, alsof namelijk

1) A. Pulle. An enumeration of the vascular plants known from Surinam, together with their distribution and synonymy. Leiden, E.J. Brill. 1906.

een breede savannestrook over een groot deel van onze kolonie van Oost naar West zou loopen. Het hier en daar voorkomen van savannes aan den benedenloop der rivieren, dat vermoedelijk een gevolg is van de daar heerschende bodemgesteldheid, heeft zeker aanleiding gegeven tot het ontstaan van dit denkbeeld. Maar vooral de panorama's van tal van bergtoppen genomen, hebben aangetoond, dat Suriname vrij wel geheel bedekt is door een reusachtig tropisch oerwoud. Savannes zijn uitsluitend gevonden in het brongebied van de Corantijn bij de Braziliaansche grens, door de Toemoekhoemak-expeditie en thans ook door de deelnemers aan de Corantijn-expeditie. Vermoedelijk zijn de hier genoemde savannes uitloopers van het groote savannegebied, dat in het Zuiden van Demerara voorkomt en dat aansluit aan het Venezuelaansche savannegebied. Voor zoover bekend, is de boschflora in het Oosten meer overeenstemmend met die van Cayenne, in het Westen meer met die van Britsch Guyana, maar vertoonen alle drie groote overeenkomst met de flora van de zoogenaamde Hylaea, het grootste woudgebied der aarde, aan de Amazonerivier. Terwijl men vroeger gemeend heeft, de flora der drie Guyana's als een met die van Venezuela te moeten beschouwen, blijkt nu wel, dat zij behooren tot de Hylaea en dat alleen in Demerara, in het Zuiden, het Venezuelaansche savannegebied binnendringt, zich daarbij wellicht nog een klein stukje in Suriname voortzettend. De leden van de Corantijn-expeditie zijn in dit gebied geweest en hebben daar ook botanische verzamelingen gemaakt. Een nadere studie van deze laatste zal dus ook wellicht zekerheid geven omtrent de vraag, of dit savannegebied plantengeographisch tot Venezuela te rekenen is.

De meegebrachte ethnographica vindt men kort beschreven aan het einde der verschillende reisverslagen, maar bovendien werden deze veel uitvoeriger bewerkt door den heer de Goeje in een artikel in 1906 verschenen in het ‘Internationales Archiv für Ethnographie’ en in een tweede artikel in 1908 in hetzelfde tijdschrift gepubliceerd, beide rijkelijk geïllustreerd met platen en photographiën. Maar niet alleen voor de vermeerdering onzer kennis omtrent de ethnographie van deze Indianenstammen, die het grensgebied van de drie

Guyana's en Brazilië bewonen, heeft de heer de Goeje zich bizonder verdienstelijk gemaakt. Hij deed meer; blijkbaar erfelijk begiftigd met een groot taaltalent, heeft hij linguistische studiën gemaakt van de talen dezer volken en daarover zoowel in de eerste van de twee bovengenoemde verhandelingen uitvoerige studiën gepubliceerd, alsook een afzonderlijk werk daaraan gewijd, dat in het jaar 1910 het licht zag in de Verhandelingen van de Koninklijke Akademie van Wetenschappen te Amsterdam onder den titel: 'Études linguistiques Caraibes.'

Nederland heeft dus zeer zeker recht om trotsch te zijn op hetgeen zijn zonen in de laatste tien jaren in Suriname hebben gewerkt, waarbij dan ook trouwens veel ingehaald moest worden van wat jaren lang verzuimd was. Hier zou wat meer waardeering niet misplaatst zijn; dat er wel neiging tot zulk een waardeering bestaat, blijkt uit de hulde, die men aan de nagedachtenis van Eilerts de Haan wil brengen. Hoezeer ik met deze vereering van den doode volkomen instem, ik zou er naast willen vragen, de levenden niet te vergeten!

Ik meen dit te mogen zeggen, ook na de huldiging van de heeren Kayser en Hulk op 17 Juni 11. in de vergadering van het Koninklijk Nederlandsch Aardrijkskundig Genootschap en bij den daarna volgenden maaltijd. Dat ik mij daarover verheugd heb, vooral ook over het deelnemen van de Regeering aan die huldiging, behoef ik wel haast niet meer te zeggen. Maar de belangstelling was ook hier beperkt tot een betrekkelijk kleinen kríng van personen en de aard van het Nederlandsche volk zou al zeer moeten veranderen, wanneer in de eerstvolgende maanden iets van een meer algemeen enthousiasme voor de kloeke daden van deze mannen mocht blijken!

Wanneer men spreekt van 'Onze West', bedoelt men daarmee zeer terecht niet alleen Suriname, maar ook de Nederlandsche Antillen. Van een ontdekking hiervan behoeft wel geen sprake meer te zijn, al zal ook de wensch mogen uitgesproken worden, dat de opname van de eilanden, die begonnen is en voor Curaçao tot zulk een fraaie kaart gevoerd heeft, binnen niet al te langen tijd tot een goed einde gebracht moge worden.

Maar dat neemt niet weg, dat onze detailkennis van de eilanden in vele opzichten nog zeer gebrekkig is, al begint ook hier in den laatsten tijd verbetering te komen. Na de zeer globale geologische opname van de Benedenwindsche eilanden door Martin en na die van de Bovenwindsche (of liever van St. Eustatius en zeer globaal van St. Martin) door Molengraaff bleef er nog veel te doen over, zoodat de geologen en mijningenieurs die daarvoor thans aangewezen zijn, nog een groote taak voor zich hebben.

De plantengroei was nog zeer slecht bekend, hoewel er reeds 25 jaar geleden verzameld was door Suringar. Ook daarin is verandering gekomen; een reis van den heer I. Boldingh naar de Bovenwindsche eilanden heeft gevoerd tot een werk, waarin alle bekende planten van St. Eustatius, Saba en St. Martin (Ned. gedeelte) zijn opgenomen. Die eilanden zijn zoo klein, dat het mogelijk was, ze nauwkeurig te doorzoeken, zoodat wel niet heel veel daar voorkomende gewassen in het genoemde werk zullen ontbreken. Een latere reis, die ongeveer een jaar geleden naar de Benedenwindsche eilanden plaats had, zal Dr. Boldingh in staat stellen, om ook voor Curaçao, Aruba en Bonaire een dergelijk werk samen te stellen, waaraan dan wellicht kan aansluiten een flora met determineertabellen van de Nederlandsche Antillen.

Moge in de 20e eeuw het onderzoek van Suriname en onze West-Indische koloniën verder gaan, zooals het in het eerste tiental jaren van die eeuw zoo schitterend begonnen is, dan zullen de pruttelaars in die koloniën, die geld aan onderzoek besteed, nutteloos weggeworpen achten, wellicht nog eens gaan inzien, dat ook direct nut uit zulk een onderzoek kan voortvloeien. Daarnevens echter levert Nederland het bewijs, dat het als koloniale mogendheid op den eersten rang wil blijven en zoo mogelijk zijn buren vooruit wil trachten te komen.

F.A.F.C. WENT.

Een wereldstrijdmacht ter zee.

I.

In het jongste Novembernummer van dit tijdschrift is door Prof. C. van Vollenhoven een pleidooi geleverd voor het handhaven van recht tusschen de volkeren door middel van een wereldstrijdmacht en slechts weinige maanden daarna heeft Dr. H.T. Colenbrander voor hetzelfde onderwerp onze aandacht gevraagd. Door beiden is de wensch uitgesproken, dat Nederland vóór de eerstvolgende vredesconferentie zal toonen, dat het inderdaad die richting uit wil. Beiden zijn overtuigd, dat de wereldorganisatie er zal komen en de vrees zoowel vàn den een als van den ander is, dat zij zal worden begonnen en voltooid buiten de kleinere naties om.

Inderdaad staan wij voor dit gevaar. In Mei 1910 werd door Roosevelt, den Oud-President der Vereenigde Staten, gesproken van een internationale politie bestaande uit een strijdmachtje van de groote mogendheden. De afgevaardigde uit Missouri, Bartholdt, had kort geleden op dit punt nog geen vaste meening, maar de Amerikaansche Minister van Marine sprak bereids van vijf of zes naties, welke scheepsmachten zouden moeten onderhouden om desnoods met geweld de uitspraken van het internationaal gerechtshof ten uitvoer te leggen en het is niet twijfelachtig of hier groote dan wel kleine mogendheden werden bedoeld. In de Proceedings van Maart 1911 van het United States Naval Institute stelde Commander T.W. Kinkaid de vraag: ‘Should there be an International Navy?’ Hij beantwoordde niet alleen die vraag bevestigend,

maar gaf tevens in enkele losse trekken de organisatie aan, daarin bestaande dat twaalf ‘leading nations’ een reusachtige slagvloot zouden hebben bijeen te brengen. Wie de twaalf ‘leading nations’ zouden moeten zijn, bleek niet, doch duidelijk is het, dat Nederland het aan elk toegedachte aandeel van 12 slagschepen, 12 torpedobootjagens en 3 verkenners niet zal kunnen bijeen brengen. En de Presidentsboodschap van 6 December 1910 doet ook vreezen, dat de kleine mogendheden zullen worden gehouden buiten eventueele besprekingen over het scheppen eener internationale strijdmacht.

In het zoo gloedvol geschreven artikel van Prof. van Vollenhoven komt die vrees het minst sterk tot uiting, waarschijnlijk omdat diens artikel reeds eenige maanden ouder is dan dat van den heer Colenbrander. Als de Leidsche Hoogleeraar denkt aan het tot stand komen van de weldra onmisbare wereldstrijdmacht, denkt hij in de eerste plaats aan een roeping voor Holland. Voor ons, Nederlanders, ziet hij daarbij een internationale taak weggelegd. Hij hoopt, dat de regeering zich zal aangorden het land opwaarts te voeren en dat zij daarbij de spankracht der natie onder zich zal voelen; hij hoopt dat de natie het zal aandurven een groote rol op zich te nemen en dat de moedige uitzending van de Gelderland om President Kruger te halen, beschouwd zal worden als de eersteling in een lange rij van moedige internationale daden. Hier ontmoet hem de heer Colenbrander, die ons waarschuwt tegen kleinmoedigheid en tegen overmaat van schroom.

Gaarne schaar ik mij geheel aan hunne zijde. Aan het erfdeel, dat onze voorouders ons hebben nagelaten, aan onze goede afkomst, aan ons historisch verleden ontleenen wij niet alleen het recht, doch zijn wij inderdaad verplicht om naar buiten manmoedig op te treden.

Daar bevindt zich in de Koninklijke Bibliotheek een ‘Cort ende warachtich verhael van de vermaerde Zeestrijdt en loffelycke victorie’ door den manhaften Admiraal Generaal Adriaens Janssen Pater behaald op Don Antonio d'Oquendo Biscayn bij de Bahia de Todos los Santos in het jaar 1631. De schrijver van dat korte verhaal vermoedt, dat men het van zijn held wellicht onvoorzichtig zal vinden, dat hij met 18 kleine scheepjes 54 Spaansche vaartuigen, waaronder 17 galjoenen

heeft aangevallen, doch voor degenen, die zoo denken heeft hij de volgende terechtwijzing: ‘De bloode ende vertsaechde herten en hebben geenen beteren deckmantel, als het voorwenssel van Politycke voorsichticheyt.’

Van die versaagde harten, van die politiek voorzichtigen waren er in 1631 klaarblijkelijk ook reeds in ons vaderland. Maar niet van hen hebben wij ons historisch verleden, onze beteekenis in de wereld geërfd. Ons erfdeel hebben wij van mannen als Pater.

De beschrijver van den vermaarden zeeslag vertelt, hoe Pater het Spaansche Admiraalschip op zijde loopt en er zich aan vastklampt; hij deelt ook mede hoe een tweede galjoen d'Oquendo te hulp komt en op zijn beurt Pater aan boord legt; hij weet dat diens schip tusschen de twee groote Spaansche galjoenen bekneld, in brand vliegt, doch het uiteinde van onzen landgenoot schijnt hem niet met zekerheid bekend te zijn geweest. Maar enkele jaren geleden vernam ik van een Braziliaansch officier het verhaal, dat in diens marine en bij de Spanjaarden en Portugeezen is bewaard gebleven. Hij vertelde aan een tafel met Duitsche, Fransche, Zweedsche, Deensche, Oostenrijksche en Italiaansche officieren, hoe men Pater, toen zijn schip in brand vloog, had toegeroepen zich over te geven, maar dat deze de vlag om zich heen had geslagen en haar uit de handen van den vijand willende redden, over boord was gesprongen, met de woorden: ‘De oceaan is een waardig graf voor een Hollandsch Admiraal.’ Er volgde daarop aan tafel een oogenblik van stilte - een internationale hulde aan den gesneuvelden held. Een kort oogenblik slechts. Maar voldoende om duidelijker dan ooit te voelen, dat onze beteekenis onder de mogendheden een erfdeel is van de onversaagde harten, welke wars waren van den dekmantel der politieke voorzichtigheid. Moet echter ook een natie haar erfdeel niet erwerben um es zu besitzen? Zeer zeker, en wanneer dan ook, gelijk in het jongste Novembernummer van dit tijdschrift is geschied, de zeeofficieren worden opgeroepen om het denkbeeld van een wereldstrijdmacht te helpen uitwerken, dan zal zulk een oproeping niet te vergeefs weerklinken bij hen, kindskinderen van Tromp en De Ruyter, mede-erfgenamen van de glorie, welke deze Bestevaers voor ons land hebben verworven.

Er is ook een praktische reden, waarom het jammer zou zijn, indien de Marine niet op zulk een denkbeeld reageerde. De Leidsche Hoogleeraar vraagt van Nederland, ‘een daad die richting geeft, die een praecedent stelt, die er van zelf toe brengen zal telkens een stap naar hooger te doen, maar die nochtans, hoewel vrij van halfheid, voorzichtig is.’ Wanneer wij deze richting uit willen, dan zullen wij ongetwijfeld zoeken naar een lijn van minsten weerstand, wij zullen zoeken op welk terrein de eerste stap naar de wereldstrijdmacht de minste moeilijkheden geeft en ongetwijfeld zal dit zijn op het groote internationaal gebied, de zee. Het is alsof men dit in Amerika eveneens voelt, want de meeste uitingen in de richting van een internationale strijdmacht hebben betrekking op een internationale vloot en ook, als de heer Bartholdt, afgevaardigde uit Missouri, spreekt van een gezamenlijk optreden van Amerika, Engeland en Duitschland, heeft hij zeer zeker meer het oog op de overweldigende zeemacht dezer landen, dan op hunne strijdkrachten te land.

Verder kan het nauwelijks verwondering baren, dat men in de eerste plaats de aandacht schenkt aan een wereldstrijdmacht ter zee, als men dagelijks hoort en leest van de steeds toenemende uitrustingen te water, terwijl het niet te ontkennen valt, dat het meeste gevaar voor een grooten oorlog voortvloeit uit handels- en kolonialen naijver.

II.

In hoever hebben voorstanders van een wereldstrijdmacht ter zee ook de hulp van den marine-officier noodig? Zij vragen om diens technische kennis, alleen al voor de kwestie van samenwerking der nationale vlootdeelen tot één, zij het voorbijgaand, internationaal geheel; en voor de vraag, welke onzer militaire uitgaven bij dit nieuwe doel kunnen wegvallen. Gaarne zal worden getracht hier iets van het gevraagde te geven en wel aan de hand van het drietal bereidverklaringen, welke naar meening van den heer van Vollenhoven zeer tijdig vóór de derde Vredesconferentie aan alle Staten zouden moeten worden kondgedaan.

Deze zijn:

‘1°. Wanneer een vonnis van het Haagsche arbitragehof

of van een anderen internationalen rechter niet vrijwillig wordt nagekomen, en dat hof of die andere rechter dan wel de in het gelijk gestelde partij ten uitvoer legging met den sterken arm verlangt, dan verbinde zich de regeering om voor die wapenactie zoodanig deel van de Nederlandsche vloot beschikbaar te stellen als eenerzijds door het doel gevorderd wordt en anderzijds op dat oogenblik niet onmisbaar is, naar het oordeel der regeering voor Nederlandsche belangen; natuurlijk alleen voor zoover dat vlootdeel, al dan niet in samenwerking met andere vloten, berekend is voor het beoogde doel.

Een op dezen voet ageerend eskader voert dan, om zijne functie aan te duiden, een internationale vlag, een generaliteitsvlag, in top, waarvan - dit ware ter conferentie te bepalen - het voeren alleen wordt toegestaan bij brief van het arbitragehof of van het prijzenhof: een vlag van effen goud bijvoorbeeld (een oriflamme) of als embleem van vreedzame kracht, een gouden hamer op blauw.

2°. Zijn in een tractaat, dat ook Nederland bindt, regels opgenomen op de plichten der oorlogvoerenden tegenover de onzijdigen (staten zoowel als individuen en handelsvaartuigen), en worden tijdens een oorlog die plichten geschonden of met schending bedreigd door een of meer der oorlogvoerenden, dan verbinde zich de regeering om, op verzoek van den hulpverlangenden, onzijdigen staat, voor de handhaving van die regels zoodanig deel van de Nederlandsche vloot beschikbaar te stellen als eenerzijds door het doel gevorderd wordt en anderzijds op dat oogenblik niet onmisbaar is, naar het oordeel der regeering, voor Nederlandsche belangen; ook hier weer mits de scheepsmacht voor het doel berekend zij en ook hier onder een generaliteitsvlag, gevoerd krachtens brief van een der beide Haagsche hoven.

3°. Wanneer een eskader van een of meer vreemde mogendheden, al dan niet in samenwerking met Nederlandsche schepen, ageert met de internationale vlag in top, dan verbinde zich de regeering om, op verzoek van den vlootvoogd, voor zulk een vloot als steunpunten beschikbaar te stellen alle havens en reeden in moederland en koloniën (Nieuwediep, Sabang, Curaçao, en alle verdere) voor zoover niet enkele bepaalde havens op dat oogenblik onmisbaar zijn,

naar het oordeel der regeering, voor Nederlandsche belangen.'

Naar meening van Prof. van Vollenhoven zouden de andere mogendheden het voorbeeld van Nederland moeten volgen en ter vredesconferentie zou dan alles zoo mogelijk moeten worden overgegoten in collectieve tractaten.

Ongetwijfeld staan wij hier voor een daad, welke richting gevende, toch *voorzichtig* is. Stellen wij om dit duidelijker te doen uitkomen eens het voorstel van Commander Kinkaid hier tegenover. Dit bevat niets meer of minder dan een conferentie van afgevaardigden van de 'upper twelve' onder de mogendheden, waarop zou worden besloten, dat de hooge contracteerende partijen een internationale vloot zouden bijeenbrengen van 144 slagschepen, 144 torpedobootjagers en 36 verkenners, waarvan elke mogendheid het twaalfde gedeelte zou leveren. Bij elke 12 slagschepen zouden 3 vlagofficieren behooren met den rang van schout-bij-nacht en deze 36 schouten-bij-nacht zouden gezamenlijk één groot-admiraal, één admiraal en één vice-admiraal kiezen. Als steunpunten voor de vloot zouden dienen neutraal verklaarde eilanden en havens in en aan den Atlantischen en Stillen Oceaan.

Voor elk schip, dat in reparatie zou moeten gaan, zou de contracteerende mogendheid er een ander in de plaats moeten stellen en Commander Kinkaid veronderstelt, dat elke natie er haar trots in zou stellen haar beste gevechtseenheden aan de internationale vloot af te staan. Geen mogendheid zou het recht verliezen een eigen program van aanbouw uit te voeren, maar mochten de verwachtingen van Commander Kinkaid worden verwezenlijkt, dan zou het onderhouden van een eigen vloot boven en behalve het aandeel in de internationale zeemacht binnen eenige jaren duidelijk blijken dwaasheid te zijn.

Sympathiek kan ons het voorstel van den Amerikaanschen Overste voor het oogenblik nog niet zijn, want het sluit de kleine mogendheden geheel uit en de tijd schijnt voorts niet rijp voor zulk een verreikenden stap als door hem gewenscht. Bovendien rijzen al dadelijk ernstige bezwaren als daar zijn: oplegging van gelijke lasten aan de grootere mogendheden, hoewel deze volstrekt niet gelijke grootheden zijn, en het gebruik van slechts *een gedeelte* van de zeemacht der betrokken mogendheden tot het zoo noodig met geweld ten

uitvoer leggen van een vonnis. Deze fout in het systeem treedt minder aan het licht, omdat Commander Kinkaid zulk een reusachtige slagvloot wil doen bijeenbrengen, maar alleen de *aller*grootste mogendheden zullen in staat zijn hun deel van 12 slagschepen, 12 jagers en 3 verkenners te leveren. Brengt men de aandeelen der leidende naties op de helft, zoodat het totale aantal slagschepen slechts 72 wordt, dan springt de door mij bedoelde fout sterker in het oog. Aannemende, dat bijv. Engeland zou moeten gedwongen worden zich aan een vonnis te onderwerpen, is de mogelijkheid niet uitgesloten, dat de internationale slagvloot met de nadeelen, die haar altijd intrensiek minder sterk doen zijn dan een numeriek even sterke vloot van één land, bij een zeestrijd het onderspit zou delven. Zullen dan de elf leidende naties, wier 66 slagschepen geslagen zijn, niet hunne resteerende strijdkrachten moeten inzetten om Engeland te bedwingen? Ongetwijfeld ja, maar dan bestaat toch groote kans op een nieuwe nederlaag der verbonden strijdkrachten, van welke zeer krachtige eenheden aan de internationale vloot waren afgestaan, terwijl er niets van samenwerking geregeld zal zijn, er geen plan de campagne zal bestaan, en men zal staan tegenover een zeemacht, sterk door eenheid en door het bewustzijn reeds één strijdmacht van elf mogendheden te hebben teruggewezen.

Ook is het uit den tijd, dat wanneer A. in oorlog is met B, en C is volgens een tractaat verplicht B met schepen of hulptroepen te steunen, dit zou kunnen geschieden zonder dat C in oorlog komt met A. Een tweetal eeuwen geleden kende men deze opvatting, doch thans niet meer. Toch zou men dien toestand opnieuw in het leven roepen, indien men een aantal schepen leverde voor de internationale vloot, welke met geweld een vonnis zou gaan ten uitvoer leggen en zelf op vredesvoet met het weerbarstige land zou willen blijven verkeeren.

Voor het verzekeren van het militaire succes bij een actie tegen een onwilligen staat pleit er dus veel voor, dat de mogendheden geen deelen hunner eigen vloot afstaan tot het vormen eener internationale strijdmacht, doch voorloopig althans zich bereid verklaren tot een gecombineerde actie der nationale vloten, daarbij het volle gewicht hunner

macht ter zee in de weegschaal werpend. Ongetwijfeld zal dan ook een grootere preventieve werking worden verkregen en hiernaar zal zeker in de allereerste plaats moeten worden gestreefd. Intusschen zal het tegenover een kleine mogendheid, welke zich onwillig mocht toonen om zich aan een vonnis van het hof van arbitrage te onderwerpen, zeker niet noodig zijn, dat de geheele wereld gaat mobiliseeren. Daarom is m.i. de vorm, waarin de heer van Vollenhoven zijn voorstel heeft gegoten, zeer gelukkig, nl. dat de regeering zich verbinde om zoodanig deel van de Nederlandsche vloot beschikbaar te stellen als eenerzijds *door het doel gevorderd wordt*[1] en anderzijds op dat oogenblik niet onmisbaar is, naar het oordeel der regeering, voor nederlandsche belangen.

Worden ook vreemde regeeringen bereid gevonden een zelfde verklaring af te leggen als de Nederlandsche, dan zijn wij een heel eind op den goeden weg om te geraken tot een wereldstrijdmacht en hebben wij een geschikte basis voor hare verdere ontwikkeling.

Allereerst dient nu de vraag te worden beantwoord hoe zal worden bepaald, welke vlootdeelen der nationale zeemachten voor het bereiken van een zeker doel worden gevorderd. Uit den aard der zaak zal dit moeten geschieden door zeeofficieren en daar de mogendheden er zeker niet onmiddellijk toe zullen kunnen besluiten een dergelijke macht te stellen in handen van één man - aangenomen nog dat dit wenschelijk ware - zal de bevoegdheid tot oordeelen moeten komen aan een college en in verband met de gewichtige taak van dit lichaam, aan een college van vlagofficieren. Een admiraals-college dus. Omtrent de wijze, waarop het *in beginsel* zou moeten worden samengesteld, hebben wij een leidraad aan de samenstelling van het aanstaande internationale prijzenhof. Hierin hebben vijftien rechters zitting, doch hiervan hebben er acht vaste plaatsen, welke benoemd worden door de acht groote mogendheden, terwijl de zeven andere beurtelings door de overige mogendheden worden benoemd. Een *soortgelijke* regeling zou ook gewenscht zijn voor het admiraals-college. Het is toch billijk, dat degenen, die machtiger zijn ter zee en moeten zijn, omdat zij er meer belangen hebben, ook meerdere stem in het kapittel hebben.

1) Ik cursiveer.

Wil het admiraals-college zijn taak kunnen verrichten, dan zal het moeten beschikken over gegevens van alle marines omtrent getalsterkte der schepen, hunne waterverplaatsing, bewapening, snelheid, omtrent dokgelegenheden, kolenvoorraden enz. enz. Zeer veel dezer gegevens zijn in allerlei boeken te vinden, doch daargelaten, dat er in zulke boeken wel eens foutieve opgaven voorkomen, heeft een college als boven genoemd recht op officieele cijfers en de aangesloten mogendheden zullen zich dus moeten verplichten deze te verstrekken.

Het is echter niet voldoende, dat een lichaam als het admiraals-college de hoegrootheid der vlootdeelen bepaalt, wanneer een der aangesloten staten een beroep doet op de hulp der anderen. Het college moet ook een plan de campagne opmaken aan de hand der verstrekte gegevens en in verband met de door het college noodig geachte sterkte der internationale scheepsmacht. Beide staan in nauw verband met elkander en het plan de campagne moet er zelfs eerst zijn, voor men bepalen kan, hoeveel en welke hulp van elke mogendheid moet worden gevraagd. Hier dienen wij even stil te staan bij een noodzakelijk verschil tusschen de samenstelling van het prijzenhof en het admiraals-college. Terwijl toch een oorlogvoerende mogendheid het recht heeft, dat er van haar een rechter deelneemt aan de beoordeeling van alle kwesties, welke uit dien oorlog voortspruiten, dient aan een vlagofficier van de mogendheid, tegen welke door een tweede mogendheid hulp is ingeroepen, juist de toegang tot het college te worden ontzegd.

Thans moeten wij ons eenige oogenblikken bezighouden met de vraag, hoe de aanvoering der internationale scheepsmacht of beter der gecombineerde vloten of vlootdeelen zal moeten geschieden. Daar de vlagofficieren der kleinere mogendheden niet geoefend zijn in het aanvoeren van groote eskaders en de schepen der kleinere marines er in den regel niet op gebouwd zijn om zich aan het hoofd van een slagvloot te stellen, is het niet alleen uit een billijkheidsoogpunt, maar ook ter wille van een in de praktijk goed werkende regeling noodzakelijk, dat als regel de aanvoering, zal geschieden door vlagofficieren van groote mogendheden. Uitzondering hierop zou kunnen gemaakt worden, wanneer de rustver-

stoorder is een kleine mogendheid, bijvoorbeeld Venezuela. De internationale scheepsmacht benoodigd tegen dit land kan zeer zeker ook worden aangevoerd door een vlagofficier eener kleinere natie en er zou dus hier geen reden aanwezig zijn om aan die van de groote mogendheden de voorkeur te geven.

De volgende regeling zou dus wellicht kunnen dienen:

I. Een voldoend aantal staten sluiten een tractaat, waarbij zij zich bereid verklaren hunne vloten, arsenalen, havens en voorraden beschikbaar te stellen voor a) executie van arbitrale vonnissen (het hoofdpunt der eerste conferentie van 1899), b) bescherming van onzijdigen (het hoofdpunt der tweede conferentie van 1907).

   Zij verbinden zich tevens om als een d o o r h e n verkregen vonnis niet wordt nageleefd of h u n n e onzijdigheid wordt bedreigd, een beroep te deen op de hulp der overigen, ook al zouden zij het alleen wel afkunnen. (Zoo wordt het voorbeeld gesteld en zoo wordt voorkomen, dat men uit valsche schaamte nalaat de hulp te vragen).

II. In 's Gravenhage zetelt een admiraals-college, samengesteld uit vlagofficieren van verschillende natiën in den geest als is aangegeven voor het prijzenhof (art. 15 en 16), met dien verstande dat de vertegenwoordiger eener mogendheid, welke zich niet bij een vonnis nederlegt of de neutraliteit eener andere mogendheid schendt, in bovengenoemd college geen toegang heeft, tot de gerezen kwestie is opgelost.

III. Aan het admiraals-college worden door de Regeeringen der aangesloten staten periodiek verstrekt de noodige gegevens omtrent de middelen, welke zij kunnen beschikbaar stellen tot het bereiken van het bij het tractaat beoogde doel.

IV. Indien een der aangesloten staten om de redenen in I genoemd een beroep doet op de hulp der overigen, werkt het admiraals-college een plan de campagne uit aan de hand der verstrekte gegevens.

V. Indien een der groote mogendheden zich wendt tot de mede-onderteekenaars van het tractaat om de redenen als in I genoemd, zal een der vlagofficieren der hulpzoekende mogendheid als opperbevelhebber der verbonden strijdkrachten optreden. Wordt de actie ook gevoerd in zeeën, waar

de hulpzoekende mogendheid zelf geen strijdkrachten van beteekenis heeft, dan zal het admiraals-college den opperbevelhebber aldaar aanwijzen uit de bevelhebbers der aldaar aanwezige verbonden strijdkrachten.

VI. Indien een der kleinere mogendheden zich om de redenen als in I genoemd, wendt tot de mede-onderteekenaars van het tractaat om hulp te verkrijgen tegen een der groote mogendheden, zal het admiraals-college als opperbevelhebber der verbonden strijdkrachten aanwijzen een vlagofficier van een der groote mogendheden.

VII. Indien een mogendheid zich wendt tot de mede-onderteekenaars van het tractaat om de redenen als in I genoemd, en wel om hulp te verkrijgen tegen een kleine mogendheid, kan door het admiraals-college aan slechts enkele der mede-onderteekenaars van het tractaat worden verzocht den rustverstoorder tot onderwerping te dwingen. In zulk een geval kan ook aan een vlagofficier eener kleinere mogendheid het opperbevel der gezamenlijke strijdkrachten worden toevertrouwd.

VIII. De onkosten aan het gezamenlijk optreden verbonden, komen voor rekening van den rustverstoorder. Mocht het niet mogelijk zijn ze geheel op denzelven te verhalen, dan worden zij volgens zekere verhoudingsgetallen tusschen de contracteerende partijen verdeeld.

III.

Misschien zal men opmerken, dat de hier voorgestelde regeling geen internationale vloot geeft. Het valt niet te ontkennen, dat die opmerking juist is, maar niettemin krijgt men de nationale vloten in dienst van, wat Prof. van Vollenhoven noemt de generaliteit. En als begin is dit reeds een groote stap in de goede richting. Ongetwijfeld zal van de gesloten overeenkomst een groote preventieve kracht uitgaan, doch ook wanneer deze niet afdoende mocht blijken te zijn, en de verbonden vloten werkelijk eens ten strijde mochten worden opgeroepen, zal eene doeltreffende actie mogelijk zijn. Nemen wij, om als voorbeeld te dienen, eens aan, dat Engeland zich, ondanks het gesloten tractaat, weigert te onderwerpen aan een uitspraak van het Hof van Arbitrage

ten gunste van Duitschland en dat dit een beroep doet op de aangesloten mogendheden. Dan zal het plan de campagne als volgt kunnen worden vastgesteld, waarbij eenvoudigheidshalve alleen de groote mogendheden en Nederland worden genoemd. Duitschland en Rusland beletten allen Engelschen handel op de Oostzee, Frankrijk, Italië en Oostenrijk dien op de Middellandsche zee, de Vereenigde Staten dien op de Westkust van Amerika en door het toekomstige Panama-kanaal en Japan dien in den Stillen Oceaan, Nederland bedreigt, steunende op de Zeeuwsche gaten, de scheepvaart op Londen en gebruik makend van Poeloe Weh de vaart door Straat Malakka. Zijn bovendien alle havens ter wereld behalve die van Engeland zelf en van zijne kolonien voor het Engelsche handelsverkeer gesloten, dan zal de Engelsche scheepvaart in eenige dagen geheel stilstaan. Is de pressie aldus uitgeoefend niet voldoende, dan kan de samentrekking der verbonden vloten beginnen. Engeland kan niet beletten, dat de Japansche vloot zich vereenigt met die der Middellandsche Zeemogendheden. De Amerikaansche slagvloot kan zich vereenigen òf met de Middelandsche Zeevloot, òf met de Duitsch-Russische schepen in de Oostzee om door het Keizer Wilhelm-kanaal, dat spoedig voldoende diepte zal hebben, in de Noordzee te komen. Zelfs de geweldige Engelsche Zeemacht zal bij zulk een conflict niet voldoende schepen kunnen afzonderen om de route der Amerikaansche vloot te verkennen en deze afzonderlijk te slaan. Is deze vloot gearriveerd, hetzij in de Middellandsche-, hetzij in de Oostzee, dan is het feit m.i. ten nadeele van Engeland beslecht.

Ongetwijfeld zullen er verschillende moeielijkheden moeten overwonnen worden om van de heterogene internationale vloot een zoo goed samenwerkend geheel te krijgen als mogelijk is. Zoo heeft men bijv. de kwestie van de seinen. Maar reeds nu bestaan er internationale seinmiddelen en een internationaal seinboek en wat het admiraals-college dus te doen zal hebben, is deze seinmiddelen geschikt te maken voor oorlogsgebruik. Het nadeel is, dat de wederspannige natie, tegen welke zal moeten worden opgetreden, de seinen der ìnternationale vloot zal kennen, doch hieraan is tegemoet te komen door middel van een geheimen sleutel. Ook thans

gebruikt men algemeen bij de draadlooze telegrafie het Morsestelsel, maar in oorlogstijd wordt een geheime sleutel gebruikt, welke periodiek veranderd wordt.

Het bevelhebberschap zal ook altijd een moeilijke kwestie blijven en zeer terecht schreef dan ook de Commandant voor het Koninklijk Instituut der Marine:[1)] 'Ongetwijfeld zullen in de internationale strijdmacht hooge eischen worden gesteld aan het karakter der personen. Indien ergens dan zullen er in zulk een gemengde macht stille krachten werken, zoolang niet door de officieren een zeer hoog ethisch standpunt is ingenomen.' Terecht vroeg in verband hiermede de Chef dezer opleiding tot Zee-officier ook of het wel overal als eerste eisch der opleiding wordt beschouwd *mannen* in den besten zin des woords te vormen, overtuigd als men behoorde te zijn dat 'character is of more value than science.'

Toch zijn zoowel de regeling van het bevel als het vaststellen der seinen vraagstukken, welke reeds meermalen zijn opgelost. Tusschen het gezamenlijk optreden van Italië en Oostenrijk in de Middellandsche zee als leden van den Driebond en dat van de gezamenlijke Middellandsche Zeemogendheden als onderteekenaars van het hier meermalen genoemde tractaat bestaat geen principiëel verschil en ook de geschiedenis leert, dat het opperbevel over verbonden strijdkrachten meermalen in goede handen is geweest en ook de onder-bevelhebbers zich dikwijls voor hun taak ten volle berekend hebbend getoond.

De grootste moeilijkheden bij een gezamenlijke actie van bondgenoten zijn echter steeds voortgesproten uit verschil van politieke belangen. Gaan deze samen dan kunnen alle moeilijkheden worden opgelost; gaan zij niet samen, dan bestaat het gevaar, dat ieder der verbonden partijen haar eigen doel najaagt en zullen goede regelingen niets helpen. Zulk een kwaad wordt echter voorkomen, indien de hooge contracteerende partijen overtuigd zijn, dat de uitspraken van het hof van arbitrage en de neutraliteitsregels dienen te worden nageleefd en dat het belang van allen medebrengt dat de staat, welke zich wederspannig toont, met geweld tot rede wordt gebracht.

Hier is ook nog een reden, waarom het wenschelijk is

1) De Kapitein ter Zee W.D.H. Baron van Asbeck, die in het Marineblad een artikel wijdde aan het geschrift van den heer van Vollenhoven.

dat de staten zich bereid verklaren hun geheele macht ter zee in te zetten voor het bereiken van het beoogde doel. De kans van door een wederspannige geslagen te worden is dan het kleinste en nu levert samenwerking wel de minste moeilijkheden op, zoolang men aan de winnende hand is. Het politieke doel, dat verbonden partijen najagen, is toch altijd te bereiken door de kracht in den tegenstander te breken en daardoor is een basis voor gemeenschappelijk aanvallend optreden in zekeren zin gemakkelijk te vinden. Maar zoodra men verdedigend te werk moet gaan, treden de particuliere belangen van elk der verbonden partijen dadelijk veel meer op den voorgrond en bij het voeren van een verdedigenden oorlog zal geen der geällieerden gaarne zijn kust ontblooten van de eigen scheepsmacht terwille van de vereeniging met de scheepsmacht van een bondgenoot. De gezamenlijke actie moet dus haast noodzakelijk aanvallend wezen en hiervoor heeft men den besten waarborg als elk der verbonden partijen voor het gemeenschappelijke doel zooveel mogelijk al zijne strijdkrachten ter beschikking stelt.

Met het sluiten van het hier bovengenoemde tractaat, met het vormen van een admiraals-college is zooals gezegd nog slechts een eerste stap gedaan in de richting eener wereldstrijdmacht ter zee. De vraag blijft te beantwoorden, hoe deze zich verder zal ontwikkelen, en ook welke onzer militaire uitgaven bij dit nieuwe doel kunnen wegvallen. Deze vragen houden direct verband met elkander en al is het niet mogelijk met cijfers te werken, toch is het niet ondoenlijk in enkele losse trekken aan te geven hoe de loop van zaken zou kunnen zijn.

Niet alleen de geschiedenis onzer vijf admiraliteiten, noch alleen die onzer zeven provinciën leert, dat wanneer men strijdkrachten moet afstaan of onderhouden voor een bepaald doel, waardoor ze niet direct ten eigen bate worden aangewend, de neiging zeer groot is om op die uitgaven zooveel mogelijk te beknibbelen en er zich zelfs, waar het kan, aan te onttrekken. Deze neiging, welke bepaald gevaarlijk kan worden voor de internationale vloot van Commander Kinkaid, vooral zoolang de groote mogendheden voor zichzelf ook nog reusachtige slagvloten onderhouden, is een voordeel zoodra de verschillende mogendheden er toe kunnen komen verklaringen af te leggen als hierboven bedoeld. Want waar

elke natie aan de eene zijde in het arbitrage-hof en de neutraliteitsregels een waarborg heeft, dat hare rechten niet zullen worden verkort, waar zij aan de andere zijde de overtuiging zal hebben, dat zij niet alleen den strijd tegen de geheele wereld of een groot deel daarvan zal kunnen aanvaarden, waar zij bovendien zal inzien dat ten slotte haar oorlogsuitgaven alleen zullen dienen om aan de uitspraken van het arbitragehof en aan de opzettelijke regelingen der vredesconferenties zoo noodig kracht bij te zetten, daar zal al spoedig de neiging waarneembaar zijn die uitgaven te verminderen. En waar die neiging eene zeer natuurlijke is, zal ongetwijfeld ook wel de basis, waarop die vermindering kan geschieden, worden gevonden.

Tot hoever die vermindering kan gaan is moeilijk te zeggen. Of het misschien in de toekomst wenschelijk en mogelijk zal blijken te zijn, dat elke natie jaarlijks een gedeelte der bespaarde uitgaven afzondert en stort in een gemeenschappelijke kas tot het scheppen eener waarlijk internationale vloot, terwijl de nationale vloten in beteekenis steeds verminderen en geleidelijk afgeschaft worden, ook hieromtrent is thans nog niets te voorspellen. Doch mocht men zoover kunnen komen, dan zullen er geen slagschepen meer noodig zijn, dan zullen de torpedobooten kunnen verdwijnen en zullen s n e l l e k r u i s e r s m e t w a t m i d d e l b a a r o f l i c h t g e s c h u t het aangewezen scheepstype voor de wereldstrijdmacht der toekomst zijn. Want de eenige strijdkrachten, welke zij tegenover zich zouden kunnen krijgen, zouden zijn gewapende handelsstoomers van een staat, welke de rust in gevaar zou brengen. En tegen onrustverwekkers in Nederland trekt men ook niet uit met veldgeschut, maar is een revolver of een karabijn voldoende.

IV.

Een enkel woord tot besluit.

De eerste stap tot het organiseeren van een wereldstrijdmacht ter zee moet nog gedaan worden en voor wij tot een waarlijk internationale vloot zullen zijn gekomen, zal de menschheid nog een langen weg hebben af te leggen. Aan ontwapening behoeft Nederland dan ook thans nog niet te denken. Integendeel, als de hoop verwezenlijkt zal worden, dat de regeering, die het land opwaarts wil voeren, onder

zich zal voelen de spankracht der natie, dan zal de natie eerst moeten weerstand kunnen bieden aan den druk van buiten. Eerst moet Nederland zich zelf kunnen zijn en blijven, voor in het ‘kleine volk’ voldoende spankracht aanwezig kan zijn om zich uit te zetten tot eene ‘groote natie’. En mocht Nederland niet toonen bereid te zijn tot de noodige offers voor het bewaren zijner onafhankelijkheid, dan zal elk zijner voorstellen ter 3e Vredesconferentie om tot een wereldstrijdmacht te geraken met hoongelach mogen worden begroet. Want dan zal het een doorzichtige poging lijken van de Chineezen van Europa om zonder een premie te betalen, eene verzekering te sluiten tegen het verlies van 's Lands onafhankelijkheid.

Maar wij hopen beter van Nederland. Wij hopen, dat het Nederlandsche volk zal weigeren het voorwendsel der politieke voorzichtigheid te gebruiken als dekmantel voor schroomvalligheid zoowel bij het in orde brengen van 's Lands defensie als - bij het brengen van het vraagstuk der internationale bewapening ter vredesconferentie.

De wereld is in de laatste tientallen jaren meermalen getuige geweest van internationale vlootdemonstraties met niet altijd even vriendschappelijke bedoelingen; maar zij heeft het ook mogen aanschouwen, dat de naties hunne schepen gezamenlijk deden opstoomen om een blijk van hartelijke deelneming te geven in de feestvreugde van een bevriend volk. Moge de dag niet meer ver verwijderd wezen, dat de mogendheden, groot en klein, in beginsel besluiten tot het vormen van een wereldstrijdmacht ter zee, tot het stellen der oorlogsvloten in den dienst van het recht. Dat dan tevens moge worden besloten een eskader uit te zenden van schepen van alle natiën om op indrukwekkende wijze den volkeren kond te doen, dat de oorlogsbodems, oorspronkelijk gebouwd om den vreedzamen handelaar te beschermen, thans een nog schoonere roeping zullen hebben te vervullen en dat door de macht dier stalen strijders glijdend langs de blauwe wateren, ‘de bergen zullen vrede dragen, de heuvels heilig recht’.

H.E. VAN ASBECK.

Denkers.

Denkers van onzen Tijd. Herbert Spencer, Em. Dubois-Reymond, Louis Pasteur, Ferdinand Brunetière en John Henry Newman door Dr. J.V. de Groot, Hoogleeraar bij de gemeentelijke Universiteit te Amsterdam.

Voor een vijftal denkers, die men anders nooit naast elkander vermeld ziet, vraagt de schrijver van bovengenoemd werk onze aandacht. Het mag op het eerste gezicht vreemd schijnen Herbert Spencer naast Ferdinand Brunetière te ontmoeten, en het 'ignorabimus' van Dubois-Reymond zoowel als 'the Unknowable' van Spencer zijn te negatieve leuzen om met de positieve geloofsleer van de drie overige denkers te kunnen overeenstemmen. Doch als men daarom vermoeden mocht, dat het vijftal door geen anderen band dan dien van het boek wordt bijeengebonden, dan zou men blijk geven den Thomist niet te kennen, die in dat boek de verscheidenheid der gedachten uit een bepaald standpunt beschouwt en met een vasten greep het van zijn gading zijnde tracht te omvatten, - met evenveel kracht al het overige verwerpende.

In hun verscheidenheid geven de vijf denkers eenigszins een beeld van onzen tijd. Is echter het standpunt van den vertegenwoordiger van den Middeleeuwschen kerkleeraar - de autoriteit van Thomas van Aquino beheerscht zoo niet de religie dan toch de theologie van het Roomsch-Catholicisme - met zooveel vastheid van stand en verwonderlijke zuiverheid van houding verdedigd, nog wel van onzen tijd? - Stellig, zoolang de verscheidenheid der principes zich in werkelijkheid nog niet tot een ware eenheid heeft opgeklaard, en de

bepaaldheid eener leer in de wetenschap op zich zelf gehandhaafd blijft, - niettegenstaande alle streven naar de volkomen synthese der wetenschappen in de philosophie, die slechts in de vrijheid of zelfsbepaling des denkens verwerkelijkt wordt.

Niet het minst in de bovenaangewezen geestesrichting streeft men naar een synthese; waarbij men zelfs gewaagt van het ideaal, vooral der Philosophie, het menschelijke denken steeds meer te bevrijden van de banden van nationaliteit, beroepskring en tijdsaanschouwing - van godsdienstige dogma's wordt gezwegen - en ‘tot de zuivere heldere hoogte der eenheid en algemeen geldigheid der gedachte op te heffen’[1]. Een merkwaardig teeken van onzen tijd, zoo rijk aan verscheidenheid, zoo arm aan, maar daarom ook zoo begeerig naar, eenheid! Hier toch ligt de taak der wijsbegeerte!

‘Er wordt tegenwoordig veel gephilosopheerd. Tusschen de met elkaar twistende richtingen der levende philosophie ziet de toeschouwer de geesten van het verleden hunnen strijd verder strijden. Spinoza, Kant, Hegel zijn nog geen geschiedenis geworden, Plato en Thomas van Aquino spreken in de philosophie onzer dagen dikwijls duidelijker dan velen der levenden, Schopenhauer heeft zijn groote gemeente, en Nietzsche, den Dionysus van den nieuwen tijd, volgen wel veel Thyrsuswerpers, doch slechts weinig Bacchanten. Fechner en Lotze vinden eindelijk meer gehoor, Wundt is voor velen een leider, en Herbart heeft nog niet uitgewerkt.’ - Aldus een stem uit Duitschland, die hier weerklank mag vinden. Hans Richert, die dit in 1908 met het oog op zijn land schreef in eene veelgelezen Inleiding tot de Wijsbegeerte, geeft in die woorden ook ongeveer het philosophische beeld van óns land te zien. Ontbreekt voor Duitschland Eduard von Hartmann in de lijst van

1) Vgl. de Inleiding van Friedrich Abert in zijne uitgave van Thomas' ‘Compendium theologiae’ (1896).
Ter oriënteering omtrent den stand van het Thomisme van onzen tijd zegt de genoemde inleider: ‘Seit den letzten Jahrzehnten hat die katholische speculative Theologie (auch in Deutschland) ihr Interesse wieder mehr dem hl. Thomas von Aquin zugewendet. Diese, anfangs nur von einzelnen Theologen vertretene Richtung erhielt unstreitig mächtige Förderung durch die bekannte Encyclica “Aeterni Patris” vom 4. August 1879, in welcher Papst Leo XIII unter Wiederholung des von seinen Vorgängern der Lehre des hl. Thomas gespendeten Lobes die Wiedereinsetzung derselben in das ihr gebührende Recht aufs dringendste empfiehlt.’

onzen tijd, voor Nederland is Herbert Spencer in het kader te plaatsen naast de genoemden.

Spencer's werk werd ten deele reeds in 't Nederlandsch vertaald, er bestaat over hem en zijn tijd een Nederlandsch werk en zijn stelsel wordt hoe langer hoe meer bestudeerd,[1] Geen denker mag wellicht met meer recht naast Hegel genoemd worden, als bestemd om hetgeen Benno Erdmann, in eene 'Karakteristiek der tegenwoordige Philosophie in Duitschland',[2] de 'verwildering der overtuigingen' genoemd heeft, te beteugelen. Spencer's *Synthetic Philosophy* moge meer in naam dan in werkelijkheid en waarheid een 'eenheid' vormen, hij heeft althans heel zijn leven lang met bewonderenswaardige werkkracht gestreefd naar 'completely unified knowledge'[3].

Zeker toonde Spencer in die woorden een 'program', welks uitvoering wel begrepen de taak van alle wetenschap en wijsbegeerte is. Kan er hooger doel zijn dan den duisteren chaos der meeningen te doen opklaren in de orde van het encyclopaedische stelsel van zuivere rede?

De denkers aller eeuwen zijn samen te beschouwen als één Wijze, die over het Ware heeft nagedacht.

Dit aperçu, dat zijne volle beteekenis wel is waar eerst in een heel laat tijdperk der geschiedenis van het denken kan onthullen, is toch bijna zoo oud als de wijsbegeerte zelf. De eerste eenigszins stelselmatige geschiedschrijver der philosophie en meteen de grootste wetenschappelijke denker der Oudheid, Aristoteles, heeft die gedachte, misschien al wandelend, door zijn leerlingen omringd, in de lanen van zijn Lyceum, uitgesproken. Thomas van Aquino, die de Scholastische wetenschap der Middeleeuwen in een leerstellig systeem samenvatte

1) Joh. A. Leopold vertaalde 'Education, intellectual, moral and physical', Th. van Tricht 'First Principles' en een deel der 'Data of Ethics', Hendr. C. Diferee schreef een boek 'Herbert Spencer en zijn Tijd'. In 'De Gids' verschenen studies van Prof. Bellaar Spruyt (1871 dl. I en 1886 dl. II), Prof. W.v.d. Vlugt (1887 dl. I) en H. Koekebakker Jr. (1881 dl. III). J. Molenaar wijdde in 'Mannen van Beteekenis' (1883 No. XIV) eene studie aan den wijsgeer.
2) In de Deutsche Rundschau (V. 9. 10.)
3) First Princ. § 37.

en in zoo velerlei opzicht Aristotelisch dacht, heeft ook dat geniale denkbeeld van den Peripateticus voor zijne ordebroeders herhaald. En niet lang geleden heeft een der grootste vertegenwoordigers der natuurwetenschap van den Nieuwen Tijd, Hermann von Helmholtz, van de Berlijnsche universiteit, diezelfde gedachte verkondigd, als 't ware dus van uit het centrum der moderne wetenschap.

Als nu de schrijver van ‘Denkers van onzen Tijd’ in zijne Inleiding (p. VIII) aan die groote gedachte herinnert, aanvaart hij haar dan in haren vollen omvang? Aanvaart hij haar ook in dien zin, dat in zoodanig algemeen denken het Ware begrepen wordt als een eenheid in verscheidenheid van bijzondere waarheden, geopenbaard in de verschillende wetenschappen, religiën en philosophieën, - wier príncipes elkaar dus niet uitsluiten, maar aanvullen? Aanvaart hij ook het beginsel, hetwelk in haar begrepen is, dat elk bijzonder stelsel slechts moment of factor is van hét algemeene stelsel der Waarheid, d.i. het stelsel dat de ideale Wijze van het aperçu als 't ware ten allen tijde denkt. En voorts dat de Wijsbegeerte ‘in waarheid’ *vrij* is, - d.i. zich verwerkelijkt noch in bepaaldheid noch in onbepaaldheid, maar in *zelfbepaling* der waarheid?

‘Completely unified knowledge’ wenschte Herbert Spencer in zijn ‘First Principles’ (§ 37) en voorts in al zijn werken als het doel der wijsbegeerte voor oogen te hebben. De wijsbegeerte ‘bereikt de volledige eenheid van kennis door de verschillende bijzondere wetenschappen samen te roepen tot één groot geheel.’ ‘Derhalve behoort wijsbegeerte te zijn eene synthese’ (p. 7). Blijkt welbeschouwd uit deze kenschetsende woorden niet reeds dat Spencer's philosophische synthese geen ware *eenheid*, maar slechts eene samenstelling van bijzondere wetenschappen, beteekent? De geheele opstelling van zijne werken bewijst het. Zonder *these* en *antithese* kan nooit een ware *synthese* van wetenschappelijke waarheden of begrippen gevormd worden. Spencer heeft meer aan eene empirische classificatie der wetenschappen gedacht dan aan philosophische ordening der begrippen, die de beginselen dier wetenschappen vormen. Bovendien blijkt uit de kenschets en critiek, die Prof. De Groot van de leer geeft, dat hij even weinig als de schrijver der ‘Synthetic Philosophy’ begrijpt welke de eischen zijn eener volledig tot eenheid

gebrachte philosophie. In zijn critiek, hoe degelijk overdacht en bekwaam toegepast ook, faalt hij ten aanzien van het 'Kenbare' (de waargenomen wereld, de phenomena) o.m. waar hij het evolutie-principe in zijne ontoereikendheid om als 'alomvattend beginsel' te dienen voor eene synthetische wijsbegeerte niet bloot legt, en waar hij bovendien de onmogelijkheid eener synthese zonder eene waarlijk algemeene methode voor alle zuivere wetenschap niet aantoont. Als gevolg daarvan blijft hij tegenover het 'Onkenbare' (eerste oorzaak enz., achter de phenomena het noumenon) in gebreke in de plaats der ontreddering, die Spencer achterlaat, ten aanzien van de 'laatste ideeën', 'universeele waarheden', 'algemeene begrippen of principes', 'tegenstrijdigheden', enz. de ware synthese te stellen, n.l. de vereeniging juist dezer algemeene begrippen, hoe tegenstrijdig ook, de ordening dier begrippen, ook in den zin van 'ultimate scientific ideas', volgens *eene methode*, *die de tegenstrijdigheden niet ontwijkt maar opheft*. - Zou met dien 'redelijken middenweg' (54) een methode bedoeld zijn? Voor de bedoelde synthese is de algemeene methode noodig der redeleer, die de waarheid zuiverder leert dan de op citaten van Thomas en Augustinus gegronde verzekeringen, waarbij de tegenstrijdigheden ontweken worden.

Met het plaatsen van op bepaalde leerstellingen gegronde kennis tegenover de leer van het Spencersche 'Onkenbare' moge de *theoloog* der Thomistische school bevredigd zijn, de *philosoof* der algemeene wereldwijsheid streeft naar de oplossing óók van het agnosticisme in zijne synthese der universeele begrippen. Hij kan alle denkbaarheden laten gelden. Hij ordent ze volgens geen andere dan de door het begrip zelf bepaalde methode des denkens. Men beseffe het wèl: 'universal truths' vereenigen beteekent nog iets anders dan wetenschappelijke classificatie of het door een beperkte, slechts eenzijdig in de natuur zich openbarende, methode (evolutie) rangschikken en samenstellen van wetenschappen. Waar van methode en synthese der philosophie sprake is wordt allereerst omtrent deze begrippen zuiverheid van rede geëischt.

Het wijsgeerige denken bepale zich zelf tot een in de rede liggend stelsel van ware begrippen. Men kan wel pogen in

historischen zin synthetisch een geheel te ontwerpen, waarin al het denken der eeuwen in zijne principes is samengevat, m.a.w. waarin de beginselen aller wetenschappen, religieuze en philosophische leeren in een algemeen verband worden vereenigd. Dit vormt dan eene geschiedenis der wijsbegeerte in den besten zin des woords, - maar nog geen stelsel. Wanneer men echter vermag te erkennen, dat de waarheid, in die geschiedenis voortdurend betracht wordt, en dus ook, dat die geschiedenis tegelijk de ontwikkeling van het begrip der waarheid beteekent, dan kan men de zinrijkheid van het denkbeeld, waarin de ideale Wijze wordt voorgesteld als door alle eeuwen nadenkend over de waarheid, niet genoeg bewonderen. En toch verschijnt daarin de waarheid, d.i. de absolute Idee, slechts in een historisch licht; het aperçu belicht de wijsbegeerte, de zelf-ontwikkeling der eeuwige Idee, slechts in hare geschiedenis of tijdelijke verschijningsvormen. Haar eeuwigen vorm neemt de waarheid aan in haar *stelsel*. Het aperçu, in plaats van in zijn historischen, in *ideëelen* zin genomen, wordt dan: de Wijze begrijpt het stelsel der waarheid als de in en door zichzelf geordende eenheid in veelheid van waarheden. Eenheid in veelheid is veeleenigheid. Déze eenheid nu is de ware ‘synthetische philosophie’, zuiverder van zin dan Spencer heeft willen of kunnen geven, - waar hij ze niet eens bedacht heeft.

Het samen- of ineendenken der principes of waarheden van alle historische systemen geeft dus nog geen ware synthese, ook al ware daardoor alle geopenbaarde waarheid zoo ordelijk mogelijk samengevoegd volgens geen andere methode dan die in de rede ligt; - want er zouden nog ware begrippen kunnen zijn die in de historische systemen niet tot uiting zijn gekomen, gelijk er ook wel verkondigde waarheden in de geschiedenis kunnen zijn verloren gegaan. Zou men misschien dat algemeene stelsel kunnen samenstellen uit de beginselen der tegenwoordig voorhanden wetenschappen? Neen, want er zouden nog principes van verloren gegane evenals van nog niet ontstane wetenschappen kunnen ontbreken. Toch is het waar, dat de philosophie het *ideëele verband der wetenschappen* vormt. Wist Roger Bacon niet reeds te zeggen, dat de wetenschappen aan elkaar verbonden zijn? Reeds Cicero had zeer duidelijk van het verband der weten-

schappen gesproken (Or. pro Archia en de Oratore III), doch eerst in den nieuwen tijd is het mogelijk gebleken de philosophie werkelijk als *vinculum scientiarum* op te vatten, en het spreekt van zelf, dat in zoodanig stelsel alle principes zijn weer te vinden.

Het stelsel in alle volkomenheid zou slechts dat kunnen zijn, hetwelk de volstrekte waarheid volgens hare immanente methode weergeeft in al hare betrekkelijke momenten, die gelden zoowel in alle ontwikkeling des denkens van het verleden als in alle wetenschap van het heden. Doch in dien absoluten zin is het stelsel niet denkbaar. In dien zin bestaat hét stelsel al evenmin als dé Wijze, - gelijk, immers ook de ideale Wijze van het aperçu niet bestaat. Wat zich wel samenstellen laat is het begrippensysteem, het algemeene stelsel der wereldwijsheid, dat zooveel mogelijk daaraan beantwoordt, en dat dan in alle betrekkelijkheid zijner bijzondere begrippen, door immanente dialectiek zich ordenend, weergeeft wat overal en altijd als waarheid geldt. Terwijl dus alle geschiedenis en wetenschap voorondersteld wordt, moet getracht worden in werkelijkheid en waarheid het denken zichzelf te laten denken in zuiverheid van rede.

Alle onverzoenlijke strijd tusschen bijzondere stelsels en leeren blijkt dan gegrond op misverstand of wanbegrip. Alle denkbare tegenstelling tusschen principes of begrippen heft zich welbeschouwd op in een eenheid van rede, waarin alle tegenstellingen in evenwicht verkeeren. Zoo heft zich ook alle tegenspraak tusschen de termen, d.i. alle woordenstrijd, ten slotte op in de eenheid van zin, waarin zuivere rede zich uitspreekt en waarin het begrip zichzelf begrijpt.

Is het niet vreemd dat de schrijver, die reeds in de Inleiding (p. VIII) aan het groote Aristotelische aperçu herinnerde en in het begin van zijn werk Spencer's ‘systeem van synthetische wijsbegeerte’ een ‘groote daad’ noemt en het uitvoerig beredeneert, wél dezen of genen anderen wijsgeer noemt, maar niet éénmaal den denker wiens werk de verwerkelijking van dat encyclopaedische systeem is in een veel omvattender en zuiverder zin dan het z.g. ‘System of synthetic Philosophy’? Had dit niet in de rede gelegen? Welke praeoccupatie houdt den Amsterdamschen Hoogleeraar zoo af van alle aandachtsbepaling op eene wijsbegeerte, die het grootste

voorbeeld is van alle streven naar de synthese der wetenschappen, veel volmaakter dan eenige Summa? Wij weten dat dit het Thomisme is. Doch al erkennen wij het recht van pater De Groot om het agnosticisme van den Engelschen wijsgeer in den breede te toetsen aan de leer van Thomas Aquinas, en al geven wij gaarne toe, dat hij het Thomisme met eene bijzondere zuiverheid van houding, die wij nauwelijks in onzen tijd mogelijk achtten, verdedigt, er in slaagt Spencer's agnostisch standpunt te ondergraven en bovendien het geloof zoowel als het weten op hechteren grondslag te vestigen dan het den agnosticus mogelijk is, - dan zien wij nochtans geenszins voorbij dat de Thomist, als hij gewaagt van ‘de laatste wetenschappelijke ideeën,’ van de ‘relativiteit aller kennis,’ van ‘de eenheid van religie en wetenschap,’ en vooral van ‘synthetische philosophie’, geenerlei besef toont van wat de classieke Duitsche wijsbegeerte, die zich in onzen tijd voortzet, daarvan heeft te denken gegeven.

Hebben soms de ‘Denkers van onzen Tijd’ daarvan geen besef gewekt? Van Louis Pasteur en Ferdinand Brunetière zou dit niet verwonderen, daar zij buiten de groote beweging van het wijsgeerige denken staan. Zij zijn geen denkers in den zuiveren zin des woords. Pasteur was natuurgeleerde en bij gelegenheid een religieus ontroerde, doch er was geen ‘wijsbegeerte’ in hem - zijn ‘idées préconçues’, die hem bij het onderzoek leidden, hadden geen philosophische waarde - die eenheid had kunnen brengen tusschen zijn *naief geloof* en zijn *exact natuuronderzoek.* En Brunetière was wel een essayist van veel bravour en na zijne betrekkelijk late bekeering een, niet onverdacht, Catholiek apologeet; doch nooit heeft zijn onrustige geest evenwicht gebracht tusschen neophytischen ijver en critische wetenschap; en of ook hem de eerenaam van wijsgeer of denker toekomt valt met rede te betwijfelen. Pater De Groot geeft van beide Franschen een treffende karakteristiek, van Pasteur, den rustigen werker, den fijngevoeligen en edelen geest, vol toewijding en humaniteit, die zijn levenswerk volbrengen kon, en Brunetière, den rusteloozen strijder, wild en hartstochtelijk, onberekenbaar in zijn daden, die zijn werk noch zijn strijd tot een goed einde bracht; - doch hen tot wijsgeer verheffen vermocht hij niet. Zij waren geen echte denkers en daarom staan zij ook buiten de groote beweging der wijsbegeerte.

Ook John Henry Newman was eigenlijk geen wijsgeer. Hij was niet zoozeer denker als wel dichter, en niet zoozeer dichter als wel priester of propheet. In het geloof stemde hij, behoudens zijn eersten tijd, overeen met Pasteur en Brunetière, doch het doordróng veel meer zijn leven en werken. Zijn denken werd beheerscht door zijn geloof, maar in zijn gevoelvolle voorstellingen en bij wijlen dichterlijke verbeeldingen werd althans genoeg van de algemeene wereldwijsheid weerspiegeld om zijn werk in philosophisch opzicht belangrijk te kunnen achten, waarvan ook De Groot's kenschets blijk geeft. Bij Newman vergeleken schijnt Brunetière's theologische kennis uiterlijk en Pasteur's religieus gevoel kinderlijk.

Als Pasteur laboratorium-onderzoek deed moge hij bezield geweest zijn door eene 'idée préconçue' en 'directrice', naar mirakels hij zag er geenszins om; - buiten zijn laboratorium evenwel zag hij dikwijls welig de wonderen bloeien in den tuin zijner kinderlijk-geloovige phantasie. Waar anders dan bij zijn natuuronderzoek liet hij het 'licht der rede' zoo helder en critisch schijnen? En alleen in dat licht verschijnt hij zelf groot. 'Houdt den critischen geest in eere. Deze alleen is geen wekker van ideeën en ook geen prikkel tot groote dingen. Doch zonder dien geest is alles broos. Hij heeft altijd het laatste woord te spreken' (160). Al te dikwijls ontnam Pasteur zichzelf dat woord buiten het laboratorium! Doch zeker is, dat hij 'wegen der waarheid' wáánde te gaan, die buiten het rijk des begrips niet gebaand waren, al zijn wij bereid den edelen natuurgeleerde ook te volgen op wegen, die hij als in den droom bewandelde. Voor de bladzijden die De Groot hem wijdt zijn wij hem dankbaar, al straalt ons daaruit geen philosophie tegen, zelfs niet waar het heet dat de 'feiten' 'ideeën fluisteren' (158) en de 'denkbeelden' als 'vonken uit de feiten' vermogen te springen (159)!

In 't bijzonder Pasteur's opvatting (158 v.v.) van de Baconische logica met hare inductieve methode geeft aanleiding de vraag te stellen of hij, even geloovig Catholiek als geleerd natuuronderzoeker, doch even vreemd gebleven van de Thomistische denkregelen als van de nieuwe redeleer, niet een kind was in de wijsbegeerte.

En meent pater De Groot waarlijk, dat iemand, hij moge

al Brunetière heeten, ‘eensklaps’ wordt ‘hervormd’ tot een ‘denker’? En nog wel na ‘eene reis naar Rome’? (181) Zelfs niet den *schijn* van wijsgeer vermag hij te wekken, die zich zijn geloof laat voorschrijven, zeggende: ‘Ce que *je crois*... allez le demander à Rome’ (183). ‘Croyances’ hebben volgens dezen ‘denker’ een ‘tweevoudig karakter’, n.l. van ‘zekerheid’ en van ‘niet-redelijkheid’ (186, Vgl. 190 v.). *Zekerheid* is evenwel nooit een kenmerk van *gelooven;* en leert zuivere rede niet dat er zonder rede geen waarheid of ware zekerheid is? Wie zich dan ook op ‘gevoel’ alleen beroept (186), uit zeker geen ‘doordachtheid’. Gevoel is onontwikkelde rede of ondoordachte kennis, of, naar een woord van *Spinoza*, ‘idea confusa’ (Eth. III Aff. gen. def.). Wat in het licht der rede verschijnt welt echter uit het gevoel en in dien zin kan het gevoel ‘bron’ (186) genoemd worden eener waarheid; terwijl dan de waarheid in hare totaalheid de zee kan genoemd worden waarin alle bronnen uitvloeien! Brunetière heeft niet begrepen dat ‘gevoel’ en ‘wil’ in de *rede* worden opgenomen, en het aardige woord, dat De Groot uit de ‘Pensées’ van Pascal aanhaalt (197): ‘le coeur a ses raisons que la raison ne connaît pas’ blijkt niet zoozeer een paradox als wel een paralogisme, waar met ‘hart’ immers ‘gevoel’ bedoeld is, en het hart dus geen ‘redenen’, maar ‘gevoelens’ heeft (vgl. 198 v.). Wel is waar heeft ook de denker van Port-Royal dan in zijne ‘rede’ de ‘redenen’ niet begrepen, welke hij met het hart had gevoeld! De volledig ontwikkelde rede begrijpt in zuiverheid van redeneeren alle redenen in zich. Gevoel en wil zijn ontwikkelingsmomenten van den geest, die zich het volmaaktst openbaart in de waarheid van zuivere rede.

‘Daar is rede en rede’ (283) zou Newman kunnen antwoorden, doch om misverstand te voorkomen beroepen wij ons op onze voor de philosophie zoo geschikte taal, waarin wij onderscheid maken tusschen ‘verstand’ en ‘rede’. Het is juist dit onderscheid dat De Groot in zijn werk doorloopend uit 't oog heeft verloren, waardoor veel misverstand is ontstaan. Het verstand is juist het vermogen de begrippen te *onderscheiden*, de rede het vermogen om die begrippen te *vereenigen.* Geen onderscheid zonder eenheid, en het verstand dat tot rede komt, komt daarin tot eenheid, en de rede die

de onderscheidingen des verstands ordelijk vereenigt, begrijpt ook het onderscheid van zichzelf en het verstand in zich als in eigen eenheid. De eenheid, die de tweeheid, en in volledigheid van alle begrippen, de veelheid of alheid in zich begrijpt, is veeleenigheid. In zuiverheid of waarheid van rede komt alles tot zijn eigen zuiverheid of waarheid: gevoel en wil, geloof en twijfel, en ten slotte alles wat het verstand aan begrippen onderscheidt. Wie niet tot rede komt, blijft van het ware verwijderd, bereikt het hoogste niet en verwijlt in een lagere categorie.

Dit oordeel treft zelfs een Newman; - hoeveel te meer dengenen die uit lageren staat tot hem kwamen. Newman kon vertrouwen in het geloof sterken, wankelmoedigen steunen, twijfelaars behouden en zelfs ongeloovigen bekeeren; - maar een wijsgeer in den zuiversten zin was hij niet.

'Zij kwamen met hunnen twijfel en in verwarring: zij gingen, gesterkt in hun geloof...' (271). Dit teekent zijne houding wel! Het scepticisme heeft hij niet zoozeer willen overwinnen door zuivere rede - zooals Descartes b.v. - als wel weerleggen, d.i. ontkennen (hetgeen ook een niet-kennen is), door het vertrouwen, dat hij er voor in de plaats stelde, in zijn 'complex assent'. Daarmee bedoelde hij de instemming van een mengsel van gevoel en verstand, 'een complex van eenvoudige en beredeneerde of reflexe instemming' (272). Met 'erkenning, puur en simpel' (273) is niet veel meer dan *gevoel* bedoeld; doch daarenboven vraagt men nog naar de 'diepe instemming van ons verstandelijk wezen' (273), m.a.w. gevoel én verstand geven samen de verlangde erkenning. Een troebel mengsel dus, - in plaats van de klare eenheid van zuivere rede. 'Eenvoudige en reflexe instemming' worden niet in het redelijke begrip vereenigd. Wel is er sprake van 'geloofspsychologie', die den grond zal aanwijzen voor hetgeen (vreemd genoeg, d.i. Middeleeuwsch te veel) '*reale* instemming' heet (273 vgl. 279), waarmee eene instemming bedoeld is, die 'tegenover God en geopenbaarde waarheden *levendiger* is dan eene louter intellectueele zou zijn' (274). Wat is dit anders dan een aanprijzen van het *gevoel* boven het *verstand*, - waarbij de *rede* miskend wordt! Wat beteekent dan echter weer voor Newman en De Groot het mooie woord, dat in het godsdienstige 'verbeelding en aandoeningen' 'altijd moeten

staan onder toezicht der rede'? (274) En niettegenstaande telkens het gevoel als het 'ware' beschouwd wordt, gewaagt men van een 'streng logischen vorm' - mysticisme en intellectualisme zijn ook de 'polen' der Middeleeuwsche geesteswereld geweest -, en beroept men zich op de 'bewijzen' van 'Gods bestaan', die, evengoed op te stellen als te weerleggen, nochtans 'onweersprekelijk' heeten, - zonder dat zelfs de vraag gedaan wordt of het 'bestaan' wel eene adaequate categorie voor het Goddelijke is en zonder dat er zelfs een schemering van besef is, dat al die 'louter intellectueele' 'bewijzen' - de veelheid der bewijzen is een veeg teeken: het beteekent dat HÉT *bewijs* ontbreekt -, gevormd door de syllogistiek eener slechts formeele verstandslogica, alle tezamen niet zooveel waard zijn als de eenige dialectische ontwikkeling of doordenking van het Godsbegrip in het stelsel van zuivere rede.

'Zijn wij, na het bedrijven des kwaads, tot schreiens toe bewogen en zielsbedroefd, als hadden wij misdreven tegen eene moeder; gevoelen wij, wanneer wij goede daden verrichten, die zonnige sereniteit, die innige blijdschap, als bij de lofprijzingen eens vaders, dan hebben wij in ons zonder twijfel het beeld van een Persoon, naar wien onze liefde en vereering zich wenden; wiens glimlach ons gelukkig maakt; voor wiens gramschap wij ontsteld worden en verkwijnen. Van deze gewaarwordingen moet een redelijk wezen de oorzaak zijn' (281). In dezen Newman'schen betoogtrant mogen wankelmoedigen steun zoeken, meewarig glimlacht de denker bij deze kinderlijkheden. Deze gevoelige voorstelling, nog wel zwak geuit, schijnt de auteur van 'Denkers' als philosophie te aanvaarden, evenals de *natuurlijke* verklaring van het *bovennatuurlijke* (281 v. vgl. 290). Ook hier gelde: 'er is rede en rede' (283), waarmee dan bedoeld zij: er is verstand en gevoel, die nog niet tot rede gekomen zijn, de ware rede, die in waarheid één is en de synthese aller begrippen leert begrijpen. En zoo erkennen wij ook dat op het 'krediet van *imprimatur's* onderstellingen en valsche redeneeringen zonder bedenking als stellige waarheden (worden) aanvaard' (284), zoolang namelijk de verlangde 'synthese' der wetenschap nog verre is. Zoolang zullen ook nog redeneeringen gehouden en verdedigd worden als deze, dat er 'geen midden is tusschen

atheïsme en katholicisme' (284 v. vgl. 283). Zoolang schijnt de parodox 'Ik ben katholiek, omdat ik geen atheïst ben' (283 vgl. 285 v.) minder onbeduidend te zijn, vooral waar Newman het bewijs grondt op eigen zielige ervaring! - De Catholieke apologeet ziet overal slechts den atheïst, waar hij wetenschap of wijsbegeerte meent te ontwaren; - terwijl hij geen besef toont van eene philosophie, die de religie in haar waarde laat en het geloof als moment erkent in het begrip der waarheid, ook ten opzichte van het Godsbegrip.

Doch dan moet het ook te doen zijn om iets meer dan om de 'overtuiging' der 'ziel' (286). Ook om iets meer of iets beters dan de '*feitelijkheid* van den Godmensch' (287), tenzij voor de armen van geest, wien het begrip mangelt aan zijn waarheid of ideëele werkelijkheid. Dan leere men ook beseffen, dat 'levendige zekerheid' (287) gradueele zekerheid is en, evenals het 'bijna even zeker' (291) of 'waarschijnlijker worden' (292), ja als alle graden van zekerheid, zich even goed als betrekkelijke... onzekerheden laten denken (vgl. 287 v., 292 v.v.). Alle geloof is onzeker, kan men zeggen, zoolang het niet 'in waarheid' begrepen is! Daarom ook voert Newman's 'illative sense' (298 v.v.) nooit tot begrepen zekerheid of waarheid.

Niet zekerder dan dit of dat geloof is de door verzekering verkregen '*realiteit*' der 'bovenzinnelijke' '*dingen*' (pass.). Wat is de 'gewichtige realiteit van de ongeziene wereld' (289) anders dan de inponderabele 'onzakelijkheid' van een... onbegrepen idealiteit? -

Onbegrepen toch is wat niet in redelijk verband en, in alle volledigheid, in het synthetische stelsel des begrips is doordacht. Waarom nog in 'onzen tijd' door Middeleeuwsche terminologie het heldere Nederlandsche woord overschaduwen en den zin even ondoorzichtig maken als de Middeleeuwsche duisternis. Onze eeuw kan de hoogste werkelijkheden of waarheden niet meer 'realiteiten' of 'dingen' noemen, *omdat zij ze beter begrijpt.* Geen zweem van spot moge dan ook uit woorden schijnen, die in hoogen ernst vragen, waarom wel een 'beschaafde eeuw' 'mirakelen' (en welke!) moet erkennen (289), die zij *niet* begrijpt? Terwijl zij de wonderen van eigen geest, in den helderen dag der wetenschap en wijsbegeerte, wél begrijpt, ontkent zij de waarheid der mirakels

in den nacht van het verleden en in de kindsheid der tijden gedroomd, of die nog heeten te gebeuren, ver van onze lichte studeervertrekken en laboratoria: waar het intusschen juist wemelt van de ware wonderen, zelfs op klaarlichten dag, met open oog waargenomen en met onbevangen geest begrepen.

Toch zocht ook b.v. Dubois-Reymond de wonderen eenzijdig aan den verkeerden kant der wereld, aan de nachtzijde des geestes. Komt ook hij met het in een bekrompen natuurphilosophie gebruikelijke stokpaardje der *mechanistische* methode niet terecht 'achter' de dingen, dan uit hij de klacht: 'ignoramus'. Tegenover de ontkenning herhaalt een Naegeli de bevestiging: 'wij weten'. Maakt de Berlijnsche hoogleeraar zijn meening van nu tot een leus voor de toekomst: 'ignorabimus', dan verzekert de Münchener: 'wij zullen weten'.[1)]

Zeker is dat de physioloog Dubois-Reymond zich bewust was op mechanistische wijze niet 'achter' de dingen te komen. Evenwel, áls het hem gelukt was zou hij nog even ver zijn: wie er áchter komt, komt er immers toch weer vóór te staan. Achter de dingen vindt men zichzelf... weer. Achter de *verschijnselen* het *wezen* zoekende vindt de ware vorscher en denker het wezen der wereld... in zichzelf, d.i. in eigen geestelijkheid; want het wezen der wereld is ons wezen. En zoo zijn verschijnsel en wezen één in *werkelijkheid*, d.i. ook in de werkelijkheid die, in synthetisch verband, door de geheele natuur, en voorts door leven, ziel en geest tot de hoogste werkelijkheid stijgt, de 'zuivere actualiteit' der Idee. De keerzijden van verschijnsel en wezen zijn dus als een vóór en een áchter van ééne werkelijkheid, abstract verstandelijk uit elkaar gedacht, doch in éénheid concreet te begrijpen in de werkelijkheid, die door alles heen gaat.

Onze tijd heeft in haar vluchtig bewustzijn dikwijls vleugels gegeven aan woorden, die zij niet begreep, en zoo is Dubois-Reymond's 'ignorabimus' een gevleugeld woord geworden, dat onnadenkende theologen vaak om zich heen laten fladderen, vooral als zij 'wereldraadselen' willen verklaren door iets anders dan het licht der rede. Zijn 'sieben Welträtsel', evenveel categorieën des denkens zijnde,

1) Vgl. Heymans in *De Gids* van 1896, 4e afl. p. 94: 'Het is in hooge mate waarschijnlijk, dat alle natuurverschijnselen, physiologische, chemische en physische, zich tot mechanische laten terugbrengen.'

heeft ook Dubois-Reymond niet met begrip, dat hij in de classieke Duitsche philosophie had kunnen vormen, in redelijk verband doordacht. Hoe nabij de groote wijsgeerige beweging ook staande, zij ging hoog over hem heen en slechts de onderste wervelingen werd hij gewaar. Hij toetst niet alleen kracht, stof en beweging, maar b.v. ook het leven en de (vrije) wil aan het *mechanistische príncipe,* maar komt er niet toe de ware verklaring te zoeken in het licht der rede, terwijl hij hier van een synthetische doordenking der begrippen al evenmin gewaagt als de Thomistische beoordeelaar van zijn bewustzijnstheorie.

Deze critiek is heel goed en worde vooral aan natuurphilosophen ter lezing zeer aanbevolen. Mij bevredigt nochtans niet de eenzijdige wijze waarop pater De Groot telkens associeert, met name de eenzijdige richting die hij herhaaldelijk inslaat in de wereldliteratuur, terwijl zooveel andere wegen beter tot het beoogde doel zouden voeren. Als hij b.v. het ultra-dualisme van ziel en lichaam bespreekt vraagt hij zich af: 'Waren er geen denkers, die een anderen weg volgden? - Te Athene in de vierde eeuw vóór Christus had Aristoteles een gematigd dualisme geleerd'... (145). Nu opent zich dus een vergezicht over de gansche literatuur van het probleem, zoo verwacht men. Wat is evenwel het geval? - Na Aristoteles komt Thomas van Aquino aan de beurt, - en dan houde men het voor gezegd.

Alleen de Cartesiaansche psychologie wordt nog genoemd. Doch daarná zou het eerst diepe ernst worden met de studie der psychologie! De Groot evenwel beperkt zich tot een bepaalde leer. In die beperking toont hij zich echter een meester. Verheugt hij zich evenwel er in dat de Berlijnsche physioloog ons in alle vegetatieve levensverrichtingen 'bewegte Materie' toont en 'met (rijke) vindingrijkheid van modern proefondervindelijke navorsching, eene eeuwenoude leer der aristotelisch-thomistische school' bevestigt, dan vrage men zich af wien de vreugde geldt: Dubois-Reymond of Aristoteles-Thomas; - men vrage niet of hij zich evenzeer verheugt in het feit dat diezelfde moderne wetenschap honderd en één *dwalingen* dierzelfde Aristotelisch-Thomistische school heeft aangetoond. Een wijsgeer immers verheugt zich slechts over de waarheid!

Mijn hoofdbezwaar tegen De Groot's kundig en degelijk

werk[1)] is dat daarin de vijf denkers van onzen tijd slechts beschouwd worden van een vooraf bepaald standpunt en onder een beperkten gezichtshoek. De titel ‘Denkers van onzen Tijd’ is veel te algemeen; de toevoeging: ‘uitsluitend getoetst aan het Thomisme’ had de strekking van het werk behooren te kenmerken. Het is waar dat de schrijver de denkers op onbekrompen wijze inleidt, hen zelf geruimen tijd aan 't woord laat, verder hunne bedoelingen zeer duidelijk weergeeft, - maar dan komt ook bijna uitsluitend de Thomist aan 't woord, die zonder naar rechts of links om te zien, zoo goed als de gansche wereld van het denken en alle historisch verband veronachtzamend buiten de leer van den Aquiner, de principieele gedachte toetst aan die van den Middeleeuwschen leermeester. Merkwaardig is het, dat men al lezend telkens geneigd is in margine de namen van denkers te schrijven, die eerder er aan toe waren genoemd te worden dan de Aquiner, waarmee pater De Groot telkens aankomt. Stellig geeft dit boek echter veel te denken en niemand zal het zonder veel geleerd te hebben neerleggen. Zoo schreef ik mijn exemplaar b.v. vol met namen, verwijzingen, citaten en op- en aanmerkingen, overal waar 't wit gelegenheid liet, - de schrijver moge deze oneerbiedigheid vergeven: zijn waarlijk rijk werk gaf tot na- en doordenken alle reden!

Maar het zich bepalen tot Thomas zal iedereen een beperking toeschijnen. Dikwijls schijnt het zelfs dat de schrijver den grootsten denker der oudheid, Aristoteles, naar wien de Middeleeuwsche leermeester als 't ware onophoudelijk verwijst, niet waarneemt, terwijl toch de schaduw van den Stagiriet reuzengroot op den achtergrond zichtbaar is. Lijkt het soms niet of hij zich over den Aquiner neerbuigt, om hem zijn gedachten te dicteeren?

Wien, als hij niet bij ééne bijzondere leer, maar bij alle wereldwijsheid wenscht te rade te gaan, benauwt het niet op den duur, buiten alle historische geleidelijkheid, telkens weer

1) Wij maken den schrijver opmerkzaam op de volgende onnauwkeurigheden: p. 19 1e noot: First Princ. § 14 moet (waarschijnlijk) zijn: First Princ. § 11; p. 50: ‘nervenstructures’ is vreemd Hollandsch en moet zijn: zenuwweefsels; p. 118: ‘onmiddelbaar’ (Germ.) moet zijn: onmiddellijk; p. 136: ‘om te beteekenen’ (Germ.) moet zijn: om aan te duiden; p. 141: in de noot moet de verwijzing naar ‘p. 137’ waarschijnlijk naar p. 127 zijn; p. 147: ‘grondelijk’ (Germ.) moet zijn: grondig; p. 198: ‘Descartes’ in de 1e noot moet klaarblijkelijk ‘Pascal’ zijn.

van de ‘denkers van onzen tijd’ tegen wil en dank in een ommezien overgebracht te worden naar de school van den Middeleeuwschen leeraar. Men is niet bevredigd, hoe weldoordacht en belangrijk soms achteraf de gedachtengang ook moge blijken te zijn. Men was juist bezig, bij Spencer b.v., in gedachten her- en derwaarts te zwerven, of wel in een zekere richting dóór te denken waar zich een nieuw verschiet opent en waar men uitzicht krijgt op een schoon gebied van ideeën, - tot men opeens, als uit een droom gerukt, zich bevindt voor een Middeleeuwsch gebouw met Thomistisch opschrift, een Dominicaansch klooster. Met belangstelling het opschrift lezend associeert men wederom in gedachte, en nu in een grooten doch geleidelijken historischen overgang, van de Middeleeuwen naar de Oudheid, als 't ware van het Dominicaansche klooster naar het Aristotelische Lyceum. Men ontwaart den ‘leermeester aller philosophen’ in de lanen om het gebouw, omstuwd door zijn leerlingen, van heinde en ver gekomen; men wil, naderbij gekomen, nauwkeurig den juisten zin vernemen der woorden, die hij tot zijn leerlingen spreekt en die, over veel eeuwen heen, in Thomas zoo'n diepen weerklank zouden vinden. Men meent reeds den zin der woorden te vernemen, herkent in zijn woord weer een ouder, n.l. dat van zijn leermeester Plato...; - doch opeens bemerkt men alleen te zijn: de geleider heeft ons aan ons lot overgelaten, terwijl hij nog bij het klooster vertoeft, het woord van den eenigen Aquiner herhalende en overdenkende: aan het woord van den ‘doctor universalis’ wil hij alle wetenschap en wijsheid ter wereld toetsen.

Is onze geleider zich bewust dat dit woord over het algemeen niet oorspronkelijk is? Ongetwijfeld! Enkele keeren spreekt hij in één adem van ‘Aristoteles en de Aquiner’, - en dit is veelzeggend. Toch wenscht hij vooral het woord van Thomas Aquinas te hooren. Verdiept in de denkspheren van ‘onzen tijd’ associeert hij toch steeds in bepáálde richting. En als men, goedwillig hem volgend naar de plaatsen waar hij u allereerst brengen wil, verwachten zou dat hij nóg verder zal gaan, n.l. tot waar de besproken gedachte welt uit de bron zelf, maakt hij halverwege halt bij Thomas van Aquino, om van daar, het kalme Middeleeuwsche meer van geloof en kennis, gelaafd en wel te moede terug te

keeren naar het licht van onzen tijd. Zag hij dan niet de op verre hoogvlakten ontspringende bronnen, die dat Middeleeuwsche meer vulden? Wie twijfelt daaraan? Veeleer is het zijn bepaalden wil niets of althans niet veel anders te zien dan de boorden van dat meer, een in zichzelf gesloten scherp begrensde ruimte, waar hij vredig ademhalen kan - de lucht is er wat ijl en scherp, maar wel zuiver - en waarheen hij ons wel allen heen zou willen leiden.

Een voorbeeld. Als hij Spencer's z.g. bewijzen betreffende het 'Onkenbare' bespreekt, in verband met de relativiteit onzer kennis en de analyse der algemeenste of laatste religieuze en wetenschappelijke ideeën, toont hij ons duidelijk aan hoe Spencer... Thomas nadert, en dan: hoe zij een eind weegs naast elkaar gaan. Thomas 'leert': 'De oorsprong onzer kennis is in het zintuig. Uit hetgeen het zintuig waarneemt, wordt de geest tot verdere dingen gevoerd, gelijk ook de verstandelijke kennis van hetgeen onder de zinnen valt tot de kennis der goddelijke dingen leidt,[1)] Het verstand immers, wel inziende, dat de zichtbare dingen niet uit zich zelf, derhalve door een ander wezen bestaan, verheft zich tot de onzichtbare eerste Oorzaak, die wij God noemen[2)]. Zoo wordt het natuurlijke verlangen naar kennis der oorzaken bevredigd. De verschijnselen wekken verwondering, de verwondering prikkelt tot onderzoek naar hetgeen de verschijnselen doet ontstaan, en dit streven van 's menschen natuur komt eerst tot rust als de eerste oorzaak gekend wordt.'[3)] (16), (vgl. 51).

Spencer zegt ongeveer hetzelfde en de verwijzing naar Thomas is gerechtvaardigd. Doch waarom dan niet verder terug gewezen naar... Aristoteles, bij wien men de citaten uit Thomas bijna woordelijk aantreffen kan? Het citeeren van Thomasplaatsen schijnt slechts eene bevestiging te beteekenen op den grondslag der eenige leer. Doch bijna alles wat men bij Thomas vindt... is weer gegrond op Aristoteles! Wij zullen dit aantoonen van de bovengenoemde citaten.

Men heeft in de geschiedenis des wijsbegeerte van het begin af - waaromtrent Aristoteles ons onderricht (in 't bijzonder Met. I. 3-10) - over de eerste oorzaak nagedacht en het

1) Cont. Gent. Lib. I. 12; Quaest. disp. De Veritate X. 6.
2) Summa Theol. I. Q. 2; Cont. Gent. Lib. I. 10-15.
3) Summa Theol. I Q 12, art. 1; III. 41. 4 ad 5.

spreekt van zelf dat de philosophen er weldra toe kwamen de eerste oorzaak Goddelijk te noemen. Met name Plato, heeft, vooral in zijn ‘Timaerus’, God als wereldvormer voorgesteld. En zoo spreekt ook zijn leerling Aristoteles van ‘het eerste’ als oorzaak van zichzelf en van al het andere (Met. XII. 6), en verder als ‘eerste actualiteit’, die ‘zuivere werkzaamheid (werkelijkheid)’ is (Met. XII. 7). Het zuivere denken leidt tot het ‘goddelijke wezen’, de Godheid, het ‘eerste’ en ‘volkomene’ (Ib.). In het begin zijner ‘eerste philosophie’ (Met. I. 1.) schrijft hij al dadelijk dat het de ‘zintuigen’ zijn die ‘tot de kennis voeren’. De eerste de beste zin dezer eerste philosophie - aldus genoemd ter onderscheiding van de tweede philosophie of physica, doch door hem ook bedoeld als voorste, voornaamste of hoogste wijsbegeerte - luidt dat ‘de wetensdrang iets is, dat den mensch van nature eigen is’; dit vindt men in 't citaat als ‘het natuurlijk verlangen naar kennis’ terug, en zoowel bij Aristoteles als bij Thomas is het de ‘kennis der eerste oorzaken’, die uit de ‘zintuigelijke waarneming ontstaat.’ ‘Het bewijs daarvoor ligt in de waardeering der zinsgewaarwordingen.’ Aristoteles zelf haalt weer een woord van een zekeren Polos aan, die ‘zeer juist zegt: ervaring leidt tot theorie’ (Ib.). Zegt Thomas dat ‘de verschijnselen verwondering wekken, de verwondering tot onderzoek prikkelt’, dan herhaalt hij weer bijna woordelijk het bekende gezegde van Aristoteles, dat het ‘de verwondering is waardoor de menschen bij het begin tot de philosophie gebracht zijn, gelijk het ook nu nog zoo is’ (Met. I. 2). Minder bekend is dat ook Aristoteles het woord weer van zijn leermeester heeft overgenomen: Plato noemt het ‘wel in 't bijzonder den toestand van een philosoof zich te verwonderen’; ‘er is’, zoo vervolgt hij, ‘zelfs geen ander begin van de philosophie dan dit’ (Theaet. p. 155 d.).

Is hiermee niet duidelijk aangetoond dat de criticus van Spencer niet had mogen stilstaan bij Thomas van Aquino, zonder verder in de geschiedenis des denkens terug te gaan? In 't algemeen niet, en zeker niet bij de besproken plaatsen van den kerkleeraar, die zich op Aristoteles grondt, commentaar op hem leverde en wiens werk als 't ware eene doorloopende verwijzing naar hem is.

Ging Herbert Spencer van het theïsme over tot het ‘agnosticisme’ en tegelijk tot de wetenschap van het ‘kenbare’ - is dit niet in 't groot algemeen de gang der natuurwetenschap, ja der geheele moderne wetenschap, die van metaphysica afkeerig was geworden? - de geleerde Thomist, die dit degelijk doordachte werk schreef, schijnt ons allen terug te willen voeren van de vrije moderne Wetenschap en Wijsbegeerte naar het dogmatisch Catholicisme. Dit zou niet slechts woordelijk, maar ook werkelijk een teruggang zijn!

Niet in de Middeleeuwen, zelfs niet bij Thomas van Aquino, vindt men de criteria der waarheid voor ‘onzen tijd.’ De zuivere wetenschap of philosophie, die metaphysica met logica vereenigt, bepale zelf wat waarheid is, die haar volkomensten vorm aanneemt in het synthetisch systeem, het al-eenheidsstelsel der bijzondere begrippen of waarheden. Deze leer van zuivere rede is meteen de ware universeele werkelijkheidsleer.

‘Aldus (vorme) de geest zich universeele begrippen’ (vgl. p. 51), - in beteren zin dan pater De Groot bedoelt. Hoe gelukkig is hij overigens in zijne - van zuivere rede uitgaande - critiek op Spencer's empiristische en sensualistische kenleer! (p. 51 v.v.). Toch is bij het gewagen van eene ‘menschelijke rede met haar geheel eigen verrichtingen’ te eenzijdig geabstraheerd van het verband tusschen natuur en geest. Het te veel *afzonderlijk* zien der ‘dingen,’ het niet in samenhang begrijpen der categorieën, is ook het gevolg van het organische gebrek, waarmede dit werk doorloopend behept is. Het ‘organon,’ dat Prof. De Groot wel erkent, is het Aristotelische werktuig des verstands, van welks ‘verrichtingen’ hij gewaagt. Wij begrijpen intusschen waarom het verstand als een afzonderlijk werktuig beschouwd wordt. Evenwel, met deze Aristotelische verstands-logica kan men nooit meer dan stukwerk verrichten, terwijl de dialectisch-speculatieve begripsleer, waarin logica (redeleer), physica (natuurleer) en metaphysica (geestesleer) in elkaar overgaan en met elkaar overeenstemmen, en waarin ook het Aristotelische Organon in verbeterden vorm meewerkt, geschikt is alle wetenschap en wijsheid tot de ware synthese te brengen.

JULIUS DE BOER.

Zwerftochten op Bali.

W.O.J. Nieuwenkamp. Zwerftochten op Bali. Amsterdam 1910.

Sedert eeuwen is het eiland Bali het doel van de zwerftochten van vreemdelingen geweest.

De Javaansche hofpoëet en kroniekschrijver Prapanjtja, die in de veertiende eeuw een lofdicht maakte op Madjapahits koning Hajam Woeroek, vermeldt reeds een tocht van Javaansche legerscharen naar Bali onder aanvoering van den ijzeren kanselier der Javaansche middeleeuwen Gadjah Mada in het jaar 1334 A.D., en zonder twijfel waren lang voor dien tijd de Javanen naar het vruchtbare Bali overgestoken om zich daar te vestigen. Aan het kloek bedrijf van Gadjah Mada, door den dichter geprezen als dapper, wijs in beleid, betrouwbaar, oprecht, onderdanig jegens den koning, welsprekend, rechtschapen, bezadigd, standvastig, wakker en voortvarend, was het te danken, dat evenals in vele andere streken van den Indischen Archipel de opperheerschappij van Madjapahit op Bali werd erkend en dat na het sneuvelen van den vorst van dat eiland met al de zijnen - wie denkt hierbij niet aan de Balische vorstentraditie om vernietiging te verkiezen boven nederlaag - Boeddhistische geestelijken naar het Javaansche wingewest Bali werden gezonden om er dorpen te stichten, het grondbezit te regelen en een geordend belastingwezen in te voeren.

Bijna drie eeuwen later, in 't begin van Februari 1597, zetten de eerste Nederlanders er voet aan wal bij hun eersten zwerftocht naar het Indische land van belofte, een tocht, rijk aan ellende en rampen, met als lichtend keerpunt het zonnige,

gastvrije Bali ‘met so schoonen landouwe als sij noch noyt van de reyse gesien hadden daerom zij 't oock noemden Jongh Hollandt.’ Men kent den tocht: derdehalf honderd mannen belust op handelswinst voor hunnen reeder, de Compagnie van Verre, tuk op avontuur en roem voor zichzelf, varen in vier scheepjes naar het onbekende land om eigen markten te zoeken voor den specerijhandel. Men kent ook hunne ellenden: nog geen honderd in-zieke menschen keerden met drie der scheepjes terug; ‘scheur-buyck door 't gedurich gebruyck van gesouten kost’ had tot gevolg dat men op de heenreis bij Madagascar reeds zeventig dooden en nog maar twintig gezonden op de vloot had, al de anderen waren zoo ziek dat zij ‘meestendeels plat op schips-bodem nederlagen’; haast vijftien maanden had men noodig om Java te bereiken en daar begon de koloniale ervaring der Nederlanders met het onverstand om inlandsche Grooten uit de hoogte te behandelen, met te weinig doorzicht in de plaatselijke toestanden en verhoudingen, later gevolgd door verraad van inlandsche en op misbegrijpen gegrond geweld tegen vrouwen en kinderen van Nederlandsche zijde.

Haast twee jaar was men op reis toen de ommekeer bij Bali kwam: uitziende naar verversching en leeftocht voor de thuisreis, bood Bali wat men wenschte niet alleen, het eiland herbergde ook gastvrije hoofden, die belangstellende vragen deden, en een vriendelijke bevolking, die den vreemdeling behulpzaam was.

Wederom drie eeuwen later (1906-1908) werd de invloed der Nederlanders op het geheele eiland gevestigd, zóó dat ook in die landstreken welke niet reeds vroeger onder ons bestuur waren gebracht, de Nederlandsche wil wet werd en de uitingen van het Indonesisch-Hindoesche denken slechts in zoover geduld werden als zij in overeenstemming te brengen zijn met Westerschen rechtvaardigheidszin: de weduwe, die zich bij het overlijden van haren echtgenoot ten doode wijdt, de doodstraf bij in ons oog zeer onbelangrijke delicten, het recht om een gestrand schip te plunderen en de bemanning in slavernij te voeren, dat alles behoort thans tot het verleden en het lijdt geen twijfel of de thans over het geheele eiland heerschende orde en rust, de veiligheid van personen en goed, zullen voortaan aan ieder

de vruchten van eigen arbeid ten goede doen komen, aan ieder den waarborg geven dat de bestuurder waakt voor de belangen van allen in den lande.

Omstreeks den tijd van deze algeheele vestiging van ons gezag werd Bali door den schrijver van het boek, dat hier wordt aangekondigd, bezocht; hij verbleef in de Balische streken van 18 Maart - 28 Mei 1904 en van 24 Juli 1906 - 17 Februari 1907 en hij, wien het zwerven in het bloed zat, die zijn drijvende woning in Nederland 'de Zwerver' noemde, slaagde er in gedurende zijn zwerftochten op Bali de bewoners van dat eiland te begrijpen en ook aan hen, die deze menschen niet kennen, de overtuiging te doen deelachtig worden, dat zij zijn een zeer bijzonder volk, dat waardeering verdient en aanspraak heeft op het beste dat het Nederlandsche bestuur geven kan.

Wat is het dan, dat dit land door de eeuwen heen aantrekkelijk maakte? In de eerste plaats de vruchtbaarheid, zijn overvloed aan bevloeiingswater dat voor de inlandsche maatschappij welvaart beteekent; in de tweede plaats de ligging aan den weg, den handelsweg van Java naar de vroeger specerijrijke Molukken; in de derde plaats de bevolking, die hare Indonesische denkbeelden en beschaving gedurende vele eeuwen gelouterd zag door Hindoeschen invloed, zonder dien van het Mohammedanisme te ondergaan. Inderdaad belangrijke factoren, die nergens elders in den Indischen Archipel worden aangetroffen.

Voor de Hindoe's van Java was Bali in de middeleeuwen reeds het victualie-eiland op hunne tochten naar het oosten van den Archipel; rijst, vee en vruchten waren daar steeds overvloedig te verkrijgen; later leverde het vruchtbare land aan de Hindoe-bestuurders een ruime belastingopbrengst in hun aandeel van den oogst. Batavia had nauwelijks haar naam of wij lezen reeds van de aanrakingen van Baliërs met de Nederlandsche zeevaarders, die er op hunne reizen van Jakatra naar de Molukken verversching en vee innamen voor eigen behoefte en voor de 'quartierren innewaarts', te weten de afgelegen posten in de groote Oost, vooral ook 'om tot verquickingh van de siecken ende varende luyden te strecken,' met name 'rijs, pertye verckens, coebeesten en andere verversingh.' Bovendien de slavenhandel bloeide

er; geen maand ging voorbij, dat te Batavia niet een scheepje met slaven van Bali aankwam; Javaansche prauwen en Makassaarsche ‘joncken’ kochten er vrouwen en vervoerden ze door den geheelen Archipel. Reeds in 1597 heet het: ‘hebben veel wyven 't welck een oorsaeck is van hare volck-reyckheyt so dat niettegenstaende sy seer veel menschen verkoopen ende buyten 's lants laten voeren hun getal nochtans binnen 't Eylant wel ses maal honderd duysent personen sterck is.’ De belangrijke uitvoer van slaven - einde 1675 woonden te Batavia reeds 1453 Baliërs - hing samen met de Hindoe-Balische instellingen, die krijgsgevangenen en vele adatrechtovertreders in de macht van den landsheer brengen en veelal als ongewenschte elementen voor het welzijn van het land doen beschouwen, terwijl het feit, dat eenige schepen soms een paar honderd Balische slavinnen te Batavia aanbrachten, waarschijnlijk verband houdt met een plaats gehad hebbend oproer van eenige dorpen, van welke de vrouwelijke bevolking werd verkocht.

Doch niet alleen materieele voordeelen leverde Bali aan de Oost-Indische Compagnie op; ook uit een politiek oogpunt als bondgenoot tegen den Javaanschen Soesoehoenan werden de Balische vorsten door haar gewaardeerd. - ‘Daeromme’ - zoo luidt de instructie voor een gezant in het midden van de 17de eeuw - daeromme U ten allerhoochsten recommanderen Uwe tyt wel waer te nemen, alle goede occagie soeckende om de gunst des Coninx (van Bali) te capteren; voecht U naer syn humeur ende complaceert hem in alles, dat sonder des Comp^{e} ondienst can geschieden, fondeert syne genegentheyt soo grondelycken als U doenelycken sy, met alle beleeftheyt ende discretie, opdat ons een wel gefondeert rapport van Uwe besoignes meucht toebrengen.’ - Wanneer dan nog de vraag wordt gesteld in welk opzicht Bali van waarde is voor het Nederlandsche bestuur van thans, dan moet het antwoord luiden, dat Bali een dichtbevolkte, welvarende provincie is met een voor den bestuurder sympathieke bevolking, die in dit tijdschrift (October 1905, blz. 86) reeds voldoende geprezen is om thans met de uitspraak van Raffles, den kenner der inlanders, te kunnen volstaan: they are active and enterprising, and free from that listlessness and indolence which are observable in the inhabitants of Java.

Doch dit alles kon natuurlijk niet de oorzaak zijn, die den kunstenaar Nieuwenkamp bij herhaling naar Bali trok en die hem bewegen kon tot het vervaardigen van een zoo groot aantal teekeningen als hij eerst opnam in zijn werk '*Bali en Lombok*' en kort daarna voor een groot gedeelte in de verkorte gewijzigde uitgave van dat boek, dat hij 'Zwerftochten op Bali' noemde. Hij, die uitging om schoonheid tezoeken, vond ze op Bali overvloedig, in het landschap, in de menschen, in de kunst; hij verkreeg de overtuiging 'dat Indië een land is, overvloeiende van ongekende pracht'. - 'Alles wat daar (op Bali) de inlanders bouwen, schijnt slechts te strekken om de trotsche natuur des te geweldiger te doen zijn; hun huizen en vooral hun tempels, versteende bloemboomen gelijk, vormen geen schrille contrasten met de omgeving, maar lossen er zich in op en vormen er één geheel mede.' - Hem troffen de eindelooze rijstvelden, de geheimzinnig donkere wouden, de diepe afgronden, de vredige dalen met hun vlietende beken, de in nevel gehulde bergtoppen, de dreigende kraters, de stille bergmeren, de koele schaduw van varens en palmen, de kusten met hare vlakke stranden of hemelhooge kalkrotsen en uiteenspattende branding, en daarbij de dorpen met hunne drukke markten, de gehuchten van schamele hutten, de prachtige tempelhoven met slanke, wonderlijk gevormde poorten, de van hooge kleimuren omringde paleizen en woonerven. Van dat alles heeft hij met zijn teekenstift vastgelegd en ons zijn visie van die natuurtafereelen en van het werk der Balische kunstenaars doen kennen.

Balische kunstenaars.... Toen Nieuwenkamp een deur zag, die alle andere in schoonheid overtrof, maakte hij kennis met den maker: 'het was een inlander als elk ander inlander, in sjofele kleeding, beklonterd met de klei van zijn sawah', die toen hem gevraagd werd nog zoo'n deur te maken antwoordde, dat hij daartoe geen lust had, hij was aan het ploegen van zijn sawah en waarom ook zou hij er zich mee vermoeien, zijn rijstschuur was gevuld wel voor twee jaar, wat kon geld hem dus schelen? Ziedaar de Balische kunstenaar in het kort geschetst: een inlander als elk ander inlander, die iets schoons maakt als hij er lust toe heeft; die indien men hem opdraagt iets schoons te maken soms jaren op zijn werk laat wachten, maar dan ook

iets brengt, dat uit drang naar schoonheid geboren is. Welnu, het zijn zulke gewone inlanders, die prachtige motieven in steen en hout, in ivoor en metaal aanbrengen, die smaakvolle weefsels maken, die de tempels 'als versteende bloemboomen' bouwen, die den Westerschen kunstenaar tot bewondering stemmen en hem den lof ontlokken, dat zij schoon harmonieerende, zacht in elkaar vloeiende kleuren weten te kiezen: zwart, een prachtig warm rood of roodbruin en een geel of bruingeel.

Bij de Baliërs, die sirihkauwende, slechts met enkele lappen gekleede landbouwers, dus kunstzin en drang naar schoonheid. Dit wordt herhaald, omdat het nog zoo heel lang niet is, dat de West-Europeanen zich van het bestaan van Indonesische kunst, echte kunst, bewust zijn geworden. Zoek maar eens naar hetgeen de catalogus van de koloniale tentoonstelling te Amsterdam in 1883 van inlandsche kunst mededeelt, kleeding, huisraad, opschik, wapenen, werktuigen, in grooten getale, maar wie zag er het werk van kunstenaars in? Dat begon in 1889: Hein met zijn 'Ornamente der Dayaks' en sedert een lange lijst van boeken en artikelen die van de inlandsche kunst gewaagden: van van der Kemp, Haddon, Foy, Richter, von Saher, Loeber, Augusta de Wit, Rouffaer, Juynboll, Nieuwenhuis, R. Martin, Jasper en anderen; en de veelvuldige tentoonstellingen van inlandsche kunstnijverheid in Europa en in Indië deden ook allengs de oogen openen van al degenen, die wilden en konden zien, dat onder de 'primitieve' inlanders kunstenaars huisden. - Kunstenaars, die zich in den regel wel is waar bepaalden tot het aanbrengen van ornamenten op gebruiksvoorwerpen, zoodat de versiering ondergeschikt bleef aan de doelmatigheid, maar die toch ook dingen b.v. statiewapens en feestkleedij, beelden en teekeningen vervaardigden waarbij soms het streven naar schoonheid een overheerschende rol is gaan spelen.

Bij het onderzoek naar de kwestie, in hoever in de versiering van de Balische gebouwen een uiting van de behoefte aan reine schoonheid en in hoever daarin een doelmatigheids-overweging moet worden gezocht, dient niet uit het oog te worden verloren, dat de kunst zich hoofdzakelijk heeft bemoeid met de tempels, de verblijfplaatsen der goden, en

dat het aanbrengen van de velerlei ornamenten aan die gebouwen ten doel heeft om den god-vorsten, van wie men zich eene anthropomorphe voorstelling maakt, aangenaam te zijn, teneinde hen te bewegen in den tempel te verwijlen en aan de hun hulde bewijzende menschen zegen te schenken. Maar juist deze godsvoorstelling en ook overigens het nauwe verband tusschen goden- en menschenwereld brengen met zich mede, dat de kunst zich ook in de tempels hoofdzakelijk bepaalt tot hetgeen in der menschen schatting schoon, indrukwekkend, begeerlijk is. In poeri's en poera's - vorstenen godenverblijven - vindt men dan ook het schoonste snijwerk in hout en in zandsteen, zij het met motieven aan de klassieke godsdienstige verhalen ontleend, zij het met motieven van het alledaagsche schoone, dat men door styleering wijding gaf: een bloemknop, een varenblad, een mosrank, door materiaal en techniek en door zeer speciale inheemsche opvatting vaak tot voor ons moeilijk herkenbaar wordens toe gewijzigd. Ook Nieuwenkamp (Bali en Lombok blz. 233) heeft er met nadruk op gewezen en met voorbeelden aangetoond, dat de Baliër een deel zijner motieven aan de hem omringende natuur ontleent en niet uitsluitend aan zijne godsdienstige voorstellingen, maar toch wordt in hoofdzaak de ontroering, die hunne kunst schept, door de Baliërs gevonden bij de Hindoe-Balische goden, in de godenmaatschappij, waar de helden verblijf houden in paleizen, omringd door de widiadari's, de krijgers, de getrouwen, de narren en al wat er vreemdsoortigs leeft en groeit. Daar tieren de menschelijke deugden en zonden welig; daar woeden de menschelijke hartstochten; daar wordt onrecht gestraft en recht beloond; heldentrouw en vriendenhulp staan er aan de zijde van de godvorsten, afgunst op macht en lust naar verboden vrouwenschoon zijn er de te bekampen vijanden. Met dit onderscheid nochtans, dat alles er heftiger, grootscher, verachtelijker, schooner, afzichtelijker toegaat en uitziet dan in dit ondermaansche; dat alles er overdreven is in vergelijking met het menschelijke en dat dus ook het schoonheidsideaal er afmetingen aanneemt, die de schoonheid van deze wereld verre overtreffen. - En daar nu de kunstenaar geïnspireerd wordt door de schoonheid van de hemelingen en hunne hemelsche omgeving, overdrijft hij vaak in zijne kunstuitingen, meenende

waar te zijn; waar naar den hemelschen maatstaf en volgens het ideaal, dat zich in zijn kunstenaarsziel heeft vastgezet. Uit dezen drang naar overdrijving schept hij zijn beelden met de te lange slanke armen van de wajangpoppen, met hunne te vierkante schouders, en te hoog opgetrokken wenkbrauwen of zijne boemannen met te dikke buiken, te groote oogen en te lange slagtanden; naar dat denkbeeld van hemelsche geluiden spreken de helden met te hooge stemmen bij den klank van helklinkend koper en brullen zijn demonen in rauwe tonen bij trommengebons. - Dat hemelideaal schiep de prinsessen en nimfen met huid van elpenbeengeel en lippen van granaatappelrood en gaf aan de dienstknechten-grappenmakers halve snorren op zwarte maskers van cyclopen. Van dat ideaal genoot de kunstenaar, toen hij zijn poppen in leder sneed, toen hij zijn beelden in hout of zandsteen beitelde, toen hij zijn drama's bij gamelangetinkel en walmende toortsen nacht aan nacht voordroeg. En niet hij alleen; het geheele volk genoot mede, omdat de kunstuiting van den artiest een ware volksuiting was en wortelde in een volksideaal, omdat bij de vrouw het hoogste mannenschoon dat van de Pandji-figuur is, en omdat bij de mannen niets gaat boven de deugd en voortreffelijkheid van Dewi Sita; omdat bovendien niets meer den lachlust van de jongeren opwekt dan de grappen en het uiterlijk van Semar, omdat ten laatste bij de ouden van dagen niemand het ideaal van vorstenwijsheid en vorstengezag zoozeer nadert als de Sang Praboe van het verhaal, dat men niet moede wordt gedurende verscheidene nachten tot aan het morgengloren aan te hooren. Want de klassieke romans zijn gemeengoed geworden, zij het dan, dat de daarin bezongen Hindoe-wereld zich aangepast heeft aan de plaatselijke toestanden, zij het dan, dat de personen van de drama's als Baliërs met te intensieve uiterlijke en innerlijke hoedanigheden worden gedacht. Dit anthropomorphe der hemelingen en dit hemelsche der ideaalmenschen oefent een wisselwerking op elkaar uit, die de artiesten tot het volk in al zijne geledingen doet spreken, zoodat de kunst hier ware volksuiting is en de zielservaring van allen kenbaar wordt in de scheppingen der artiesten.

Ondanks den zeer verscheiden inhoud van dit boek voert de bespreking ervan onwillekeurig tot beschouwingen omtrent

de kunst der Baliërs, omdat uit de afbeeldingen en den tekst zoo duidelijk blijkt, dat de schrijver-teekenaar de Balische kunstproducten met groote genegenheid heeft gadegeslagen. Trouwens uit het geheele boek straalt een liefde voor het Balische land en het Balische volk, die weldadig aandoet, en waaraan niemand nog uiting heeft gegeven op de wijze als Nieuwenkamp dit deed, te weten door over zijne zwerftochten in den waren zin des woords een boek te *maken:* hij nam kennis van de literatuur over Bali, leefde te midden der Baliërs, bereisde hun eiland in alle richtingen, teekende ter plaatse landschappen en menschen en wat menschenhand er wrocht; maar ook het boek zelf is bijna in elk opzicht het resultaat uitsluitend van zijn arbeid, ‘hij heeft alleen niet zelf 't papier en de cliché's gemaakt, de vellen bedrukt en saamgebonden’, doch overigens zijn ook de bruin gedrukte lettertypen, de roode sierbeginletters en de verdere tekstversieringen van zijn hand.

Het behoeft geen betoog, dat het boek door een en ander een zeer persoonlijk kenmerk draagt en dat men in den volsten zin des woords van Nieuwenkamp's werk kan spreken als men zijn *Bali en Lombok* en de hier besproken verkorte uitgave van dat boek bedoelt.

Dat werk nu is vooral belangrijk door de vele prenten van den schrijver-teekenaar, de tekst is voor hem bijzaak. ‘Teekeningen of schilderijen met schaapskooien of Hollandsche binnenhuisjes behoeven geen bijschrift; die spreken voor zich zelf, daar de onderwerpen ons allen bekend zijn. Niet alzoo met deze prenten. De meeste, ja zoo goed als alle, hebben door het geheel onbekende van het onderwerp een uitleg noodig, vandaar ook tekst. Daar ik nu toch ook eigenlijk alleen van het door mij gemaakte uitleg geven kan, zoo heb ik ook het schrijven van den tekst wel moeten op mij nemen, hoewel schrijven in het geheel mijn lust en kracht niet is’, zegt Nieuwenkamp in de voorrede. Intusschen bevat dit boek meer dan verklaringen van de verluchtingen alleen; het is in hoofdstukken verdeeld, die zoowel geschied- als volkenkundige gegevens bevatten en in rustigen verhaaltrant mededeelen wat de schrijver op zijn tochten over het eiland beleefde en zag. Dat hij daarbij nog al een en ander aan vroegere schrijvers over Bali ontleende, spreekt van zelf,

dat wij hem het liefst hooren vertellen over hetgeen indruk op hem maakte bij het aanschouwen van de natuurtafereelen en bij zijn wedervaren in den omgang met de Balische menschen, is zeker het gevolg van de frissche nieuwheid van veel dat hij opmerkte bij zijn wandel- en zeiltochten, bij zijn bezoek aan tempels en paleizen en dorpen en volkswoningen, bij zijn bergbestijgingen en kratermeerverkenningen. Hier mogen aanhalingen uit het boek achterwege blijven en kan volstaan worden met de aandacht te vestigen op de prenten, die dit boek van bijzondere beteekenis maken: oude op Bali betrekking hebbende prenten en inlandsche teekeningen worden gereproduceerd, landschappen in overvloed krijgt men te zien: reusachtige boomen, rijstvelden, strandgezichten, bergmeren, kraters, en rivieroevers; voorts volkstypen, inlandsche weefsels, houtsnijwerk, tempels, woonerven, huizen en poorten, met het gevolg dat men bij het doorbladeren van dit boek een echten indruk verkrijgt van het Balische land en het Balische volk, een waarlijk niet geringe verdienste, omdat het voor een Westerling altijd moeilijk blijft het tropenland en eene inlandsche maatschappij te begrijpen.

Nu geven deze prenten aan hem, die met de Baliërs bekend is, den indruk, dat Nieuwenkamp er in geslaagd is hun land en hun kunstzin te begrijpen en weer te geven; men denkt zich weder in de Balische omgeving, wanneer men deze afbeeldingen met aandacht beziet; er is iets echt Balisch in nedergelegd. Het is mogelijk, dat deze indruk persoonlijk is, niettemin stemt hij tot waardeering, wijl in zooveel schilderijen van Indische landschappen de Indische natuur en de Indische atmosfeer en het Indische leven ontbreken, omdat het voor den Hollandschen schilder onmogelijk bleek zich te plaatsen buiten zijn eigen omgeving, zich in te denken in een land en in een maatschappij, die de zijne niet zijn.

Wanneer het nu aan den schrijver-teekenaar gelukt is zich thans, zooals in zijn eerste zwerveruitgave (een boek met houtsneden van W.O.J. Nieuwenkamp) door het karakteristiek Oud-Hollandsche, te laten boeien door Bali, zóó dat zijn visie suggestief kan werken op dengene, die met Bali en de Baliërs bekend is, en dan tot blijde herinnering aanleiding geeft, dan pleit zijn werk zeker zoowel voor Bali,

dat het bezoek van den Nederlandschen kunstenaar waard bleek, als voor dien kunstenaar zelf. Eerst dan zal Indië werkelijk *ontdekt* zijn, als allen die derwaarts gaan, met dezelfde genegenheid hun nieuwe omgeving bezien en begrijpen als die, waarvan Nieuwenkamp in dit boek ten opzichte van Bali blijk geeft.

J.C. VAN EERDE.

Verzen.

I.
Lentedag.

Als eene maagd, die zich in liefde geeft
- Waar zijn uw volle roode lippen, kind? -
Als eene jonge, blijde maagd, zóo heeft
Het oop'ne land de morgenzon bemind.

Waar zijn uw volle, roode lippen, kind?
Uit verre linde veêlt een vogellied.
De zoele lentelucht is stil van wind;
De teng're berketwijgen roeren niet.

Uit verre linde veêlt een vogellied.
Hoe is het vreemd, dat ik nu weenen moet...
Tot aan het licht-omsluierde verschiet
Praalt alles blijde in blanken zonnegloed.

Hoe is het vreemd, dat ik nu weenen moet.
Zal deze dag in treurenis vergaan?
Waar zijn uw oogen, waar uw borsten zoet?
Dra zal de zon weer in den avond staan...

Moet dèze dag in treurenis vergaan? -

II.
Maannacht.

Na troeb'len dag, in feestgedruisch
En vooze vreugden doorgebracht,
Hervindt mijn ziel haar veilig thuis
In zuiv're stilt' van manenacht.

Dit is haar eigen, schoone hal,
Het hooge dak des hemels breidt
Boven mijn denke□en willen al,
Zijn stardoorweven lichttapijt.

Hier is het stil geluiden zoet:
Van watervogel, die ontwaakt
In 't rieten nest, en rits'len doet
De halmen, nu mijn stap genaakt;

Van schuwe□abeel, die immer roert
Zijn loof, zelfs waar de wind verging;
Van donk'ren vaart, die, vlak gevloerd,
Soms breekt in zilv'ren rimpeling.

Langsheen de helling van den dijk
Breidt pijpkruid overdadig uit
Zijn schemerige schermen, lijk
Een vlotte doome boven 't kruid.

En halverwege welig blad,
Dat groeit den breeden oever dicht,
Beurt rechte stengel broozen schat
Van irisbloemen manelicht.

En in de zachtbeglansde wei
Staan lichter blomkens ongeteld
Te lachen naar dë overzij,
Naar 't eender, hémelsch bloemenveld.

Daar weent zijn gouden strophenleed
Der stilten gale door den nacht,
Die 't tjuiken nauw te dragen weet,
Toch âemloos 't weerbeginnen wacht.

Nabije morgen, straal nog niet
Deez' raggen, zilv'ren wereld stuk!
O breek den schoonen vrede niet
Van mijn beraden, broos geluk! -

P. OTTEN.

Schemer.

Als trage sleep van schemering
Over de landen gaat,
Het wijkend woud als sprookgedicht
Tegen den hemel staat,

Grijzige nevels drijven aan
Van lage verre kim,
Eenzame popel donker staat
Roerloze sproke-schim:

Ontsluit mijn ziel haar veil'ge poort
En neurt een schuchter lied
Van stil geluk, dat z' in de rust
Van d'avond scheem'ren ziet.

O ure van de schemering
Trek trager nog voorbij
En met uw teed're zegening
Mijn ziele oversprei!

HENRI H. VAN CALKER.

De zeewind[1)]

□υ□α, πονττ□ας □υ□α...!
MEDEA.

De westewind ontwaakt: en bóven 't driftig weemlen
Der waatren, door den glans der rosse maan verguld,
Zijn, een metalen dom, d'onmetelijke heemlen
Met 't koperen geklank van zijn bazuin vervuld!

Den ganschen zwoelen dag, onrustig van verlangen,
Op 't zongeblaakt arduin, tot d'ingang van den nacht,
Begeerig om uw troost, o westewind, te ontfangen,
Heb ik, met brandend hart, vergeéfs uw komst verwacht.

En onder veege lamp, in 't huis van mijn beminden,
Bij 't zwijgende avondmaal zat ik neerslachtig aan...;
Toen, tegen middernacht, dóór de gesloten blinden,
In 't ruischen van 't geboomt' heb ik uw stem verstaan!

En opstaand van den disch en uitgaand door de tuinen,
Hervolgde ik, als vanouds, waar lichtte, in 't mulle zand,
De luchteren der brem een wielslag door de duinen...
Tot waar ik eenzaam sta aan uw verlaten strand:

1) Uit ‘Gestalten’.

‘Hier bèn ik!’ En terstond, van d'uiterste gestaden,
Begroet mij, een geloei dat d'enge kreeken int,
Uw zengende ademtocht, met vlijmscherp zand beladen,
Dat mijne slapen snijdt, dat mijnen blik verblindt...

Hoe vaak ben ik, helaas, in zoeler zuiderstreken,
Weerbarstig aan mijn taak en moede van uw tucht,
In eigenwilligheid uit uwen weg ontweken,
In eigenrechtigheid aan uwe wet ontvlucht!

Ik smeekte: een weinig rust! geef mij een weinig vrede!
O! laat mij van 't geluk d'alzaligenden schijn!
Maar gij verwierpt, vertoornd, mijn zwakkelingenbede
En tuchtigdet mijn ziel met wellust en met pijn!

Wat ben ik zonder u, o leven van mijn leven?
Een dood ding nutteloos, en zonder kracht of klang!
Gij komt, en ik ontwaak; gij kust mijn mond maar éven,
En al mijn bloed wordt vuur en al mijn ziel wordt zang!

Ja, al wat 'k in den loop van mijn kortstondig leven
Aan liefde gaf of nam, heb ik, o westewind,
Door uwen nood genoopt, door uwe drift gedreven
Met wederspannig hart om u-alléén bemind!

Bespele dan uw mond, in wisselzieke zangen,
Die zelfs door 't dóóde hout uw zingende adem zendt!
Met leven: - leed en lust en hartstocht van verlangen, -
De holpijp van mijn hart, 't u heilig instrument;

Totdat in 't laat saizoen gij, souverein, zult wijzen
Het vonnis dat uw trouw van onze ontrouw wreekt:
Als van doods overkust de winterstorm zal rijzen
Die onze broze kracht, gelijk een riet, verbreekt!

G. GOSSAERT.

Aanteekeningen en opmerkingen.

De Nieuwe Gids en de Génestet.

- In mijn stukje over de Génestet in het Juli-nummer schreef ik: ‘De mannen van '80 hebben den naam van den jonggestorven dichter, voor zoover ik kan nagaan, niet genoemd.’ Het blijkt mij thans, dat Kloos in *De Nieuwe Gids* van 1886 (Februari en April), in stukken, welke later overgenomen werden in het eerste deel van zijn *Veertien jaar Literatuur-geschiedenis,* De Génestet's naam tweemaal genoemd heeft, beide keeren ter loops. In een kritiek over Bohl's ‘Canzonen’ staat: ‘De dictie van De Génestet en Da Costa, om slechts twee namen te noemen, is bijna even ver van de eenvoudige en directe, artistieke en eenig-juiste wijze van uitdrukking verwijderd, als die van Pope en Dryden het in de Augustijnsche periode der Engelsche letteren waren.’ In de inleiding eener bespreking van Pol de Mont's ‘Fladderende Vlinders’ staat in een noot nog dit: ‘Bij de Génestet is daarentegen de klankexpressie weder zeer zwak, enkele strofen, b.v. in “Komen en gaan” uitgezonderd’.

J.N.v.H.

Buitenlandsch overzicht.

Agadir.
26 Juli 1911.

Toen in het begin van de maand President Fallières zijn welgeslaagd bezoek aan Nederland bracht, moet de pas opgetreden minister van buitenlandsche zaken, de heer de Selves, hem begeleid hebben zoo niet met een beklemd hart, dan toch met een zeer verdeelde aandacht.

Marokko! en het onverwachte terugvallen van Duitschland in de ‘scharfe Tonart’.

Sedert het accoord van 8 Februari 1909 scheen het boter tot den boôm? Duitschland erkende Frankrijks exceptioneele politieke positie ten opzichte van Marokko, en Frankrijk zou Duitschland laten deelen in de economische voordeelen der ‘penetratie’.

Met dat laten deelen blijkt het echter niet zeer vlot te zijn gegaan.

Duitschland beklaagt zich, en naar *Figaro* en *Temps* erkenden niet zonder reden, dat onderhandelingen, met betrekking tot de deelneming van het Duitsche kapitaal in mijnbouw, spoorwegaanleg en aanleg van openbare werken in Marokko sedert 1909 gevoerd, door Frankrijks schuld zijn vertraagd of te niet geloopen. Pichon toonde nog goeden wil, maar zijn opvolger Cruppi zag òf het belang eener afdoening niet in, òf vond geen tijd zich op de hoogte te stellen, òf geraakte onder invloeden die aan de samenwerking

van Duitsche en Fransche kapitalisten niet bevorderlijk waren. Tegelijk kwam Delcassé weer aan het bewind, en of het spel sprak, bijna onmiddellijk daarna marcheerde een Fransch corps naar Fez en scheen daarmede de onhoudbaarheid eener regeling, die op de 'integriteit en onafhankelijkheid' van Marokko gebouwd heette, *ad oculos* te worden gedemonstreerd.

De wijze waarop de marsch naar Fez in Duitschland werd besproken was hoogst opmerkelijk. Men zou meenen dat de Duitsche pers alarm zou hebben geroepen evenals in 1905? Niets daarvan. Eerder scheen men tevreden dat nu eindelijk de gelegenheid zich opdeed, het tractaat van Algesiras in den hoek te werpen en eene compensatie te vorderen van Frankrijk, dat immers duidelijk toonde zelf zich niet langer door dat verdrag gebonden te achten.

Voor een Duitsch-Fransch apartje over Afrika staan echter na Algesiras de kansen slecht. Duitschland zelf heeft er in 1905 op gestaan dat de zaak van Marokko voor de mogendheden werd gebracht. Moet thans het besluit waartoe zij kwamen herzien worden, hoe zal het medezeggenschap daarover met mogelijkheid aan de onderteekenaars der acte, aan Engeland bijvoorbeeld, worden onttrokken?

Waarop heeft Duitschland het oog? Op Agadir zelf met zijn achterland? Er is geen sprake van dat Engeland de vestiging van een Duitsch station op de Marokkaansche kust ooit goedwillig zal toestaan. Duitschland had dit kunnen weten, en zoo het deze omstandigheid mocht hebben over het hoofd gezien, heeft de rede van Lloyd George (geen blind Duitschenhater voorwaar) er met voldoenden nadruk aan herinnerd. Maar zal Engeland zich niet evenzeer, of nog krachtiger, tegen de verwezenlijking van andere wenschen van Duitschland verzetten?

Men spreekt van afstand van den Franschen Congo tot Oebanghi, of minstens van de kust tot de Sanga; - van overdracht van Frakrijks recht van voorkoop op den Belgischen Congo. Maar als het vooruitzicht van een Duitsch vlootstation te Agadir de Engelschen reeds doet opspringen, hoe zullen zij dan over aanwinsten oordeelen die het ideaal van een aaneengesloten Duitsch gebied in Afrika, van Oceaan tot Oceaan, een eersten stap nader tot de werkelijkheid brengen?

Engeland wil zelf zoo gaarne den droom van Rhodes verwezenlijken, en Britsch Centraal-Afrika met Oeganda verbinden door een strook gebied die niet anders dan van den Belgischen Congo kan worden afgenomen. Men mag veilig aannemen dat behalve heilige verontwaardiging over de befaamde Congo-gruwelen, ook de stille hoop België tot gebiedsafstand langs het Tanganjikameer te bewegen, Engeland zijn weinig toeschietelijke houding tegenover de koloniale expansie van België heeft gedicteerd. Maar België is op dit stuk onverwrikbaar gebleven, en heeft nog in 1908 aan Frankrijk het rech van voorkoop over het geheele gebied van den gewezen onafhankelijken Congostaat bevestigd. Dat tractaat houdt tevens (evenals de vroegere terzelfder zake) de belofte in, dat geen enkel deel van het gebied gratis zal worden afgestaan. Hoe kan men zich een oogenblik voorstellen dat Engeland den hoeksteen van het Belgisch koloni□al bezit, dien het zelf heeft ingezien te moeten eerbiedigen, door Duitschland omver zal laten rukken?

Weinig minder slecht staat voor Duitschland de kans op verwerving der kust van den Franschen Congo. Het geheele gebied dat Kiderlen niet geschroomd heeft in zijn gesprek met Cambon te noemen: van de zee tot de Sanga, krijgt hij nimmer. Hoogstens een grensverbetering tusschen Congo en Kameroen, en misschien die niet eens.

Want men kan niet ontkennen dat Frankrijk voor het oogenblik sterk staat, en dat het zich hiervan zeer bewust toont. Het houdt zich aan het tractaat van Algesiras dat Duitschland zelf indertijd heeft opgelegd; en het doet dit niet omdat het tractaat voor geen verbetering vatbaar schijnt, maar omdat dit de eenige manier is om Duitschlands compensatie-constructie te doen tuimelen. Het ontkent volstrekt, zelf de eerste schender te zijn van het tractaat: de marsch naar Fez geschiedde op uitnoodiging van den ‘onafhankelijken’ Sultan, en als uitvloeisel van bevoegdheden tot handhaving der orde, Frankrijk bij de acte van Algesiras opgedragen.

Het behoeft geen betoog dat dit een officieele waarheid is, goed ten gebruike in het huidig onderhoud te Berlijn, maar die geen oplossing geeft van de wezenlijk bestaande moeilijkheden in Marokko zelve. Werkelijke ‘onafhankelijkheid’ van Marokko beteekent anarchie, en die kan in dien hoek

van de wereld niet langer worden geduld. Is Frankrijk wegens de nabijheid van Algiers gesteld op ‘bijzondere politieke rechten’, het zal zich op den duur onmogelijk kunnen onttrekken aan ‘bijzondere politieke plichten’. Het worde protector van Marokko gelijk het protector van Tunis is.

Het heeft zich, vóór het kabaal van 1905 ontstond, bij geheim tractaat verbonden in zoodanig geval in het deel van Marokko, vlak tegenover de straat van Gibraltar gelegen, het protectoraat aan Spanje te zullen overlaten, en deze mogendheid toont duidelijk genoeg dat zij Frankrijk het gegeven woord nimmer schenken zal. Maar het overschietende deel is groot en gewichtig genoeg om aan alle redelijke eer- en belangzucht van dengene die Algiers bezit, te voldoen. Met Engeland had Frankrijk zich reeds verstaan. De afdoende regeling der Marokkaansche zaak zou niet buitengemeen moeilijk geweest zijn, als Duitschland er niet geweest was.

Het is zoo natuurlijk, dat Duitschland redeneert: wanneer er thans nog gebied in Afrika te verdeelen is, ben *ik* aan de beurt, en niet een van de reeds verzadigde mogendheden. In het onbevredigd blijven van sterke, primaire aspiraties van een zich groot en machtig wetend volk is een ernstig gevaar gelegen. De ketel is eng, de drukking hoog; - diende er niet, in aller belang, voor een veiligheidsklep gezorgd?

Maar wie zal er vrijwillig toe overgaan, zich voor Duitschland uit te kleeden? Eén zou het moeten doen, want iedere lap is reeds toebedeeld. Dit maakt de oplossing der Marokko-zaak zoo verbazend moeilijk, en de waarschijnlijkheid zoo groot, dat er meer dergelijke zaken volgen zullen.

Voor het oogenblik is Duitschland in een moeilijk parket, waarin het zich zelf gebracht heeft. Men vraagt niet aan eene mogendheid: welke van uwe koloniën mag ik hebben? Zulk een A spreekt men niet uit tenzij men gereed is tot Z door te gaan. Staat ons dit thans te wachten?

Bij deze gelegenheid zal het wel niet zoover komen. Maar op den duur?

Welke koloniën zullen het eerst gevaar loopen? Zulke die aan mogendheden behooren welke ze braak laten liggen.

Het is van Frankrijk een zeer onvoorzichtige daad geweest, de overeenkomst van 1909, die eenmaal bestond en als een nationaal succes werd beschouwd, niet royaler uit

te voeren. Het had Duitschland de volle speelruimte op economisch gebied moeten laten die het bij dat tractaat had toegezegd. Pichon was, de groote Fransche bladen hebben het uitdrukkelijk bevestigd, op weg eenige gewichtige beslissingen in dien geest te nemen. Welnu, laat men dien draad weer opvatten en bovendien, in ruil voor Duitschlands medewerking tot eene voor Frankrijk bevredigende nieuwe internationale regeling zijner rechtspositie ten aanzien van Marokko (in ruil dus voor eene wezenlijke vergrooting van macht en aanzien in Noord-Afrika), een voor Duitschland aannemelijke afronding van het Kameroen-gebied toestaan.

De andere eischen zijn hersenschimmen, tenzij de heer Kiderlen den oorlog verklaren mag. Wat niemand gelooft. Eerder zou hij zelf vallen; een tweede Delcassé....

C.

Bibliographie.

Muzikaal Nederland. 1850-1910. Bio-bibliographisch woordenboek van Nederlandsche toonkunstenaars en toonkunstenaressen, alsmede van schrijvers en schrijfsters op muziek-litterarisch gebied, door J.H. Letzer. Utrecht, J.L. Beijers. 1911.

De meesten zullen dit woordenboek doorbladeren om ingelicht te worden over bekende en onbekende Nederlandsche toonkunstenaars; zij zullen het als 'Nachschlagebuch' gebruiken, en er menige belangrijke bijzonderheid uit op kunnen diepen aangaande de Nederlandsche toonkunst van de zestig laatste jaren. Daarbij zal het hun dan wellicht opvallen, dat de samensteller, in hetgeen hij omtrent de verschillende toonkunstenaars meent te moeten vermelden, niet steeds de juiste proportiën heeft in acht genomen, en bijvoorbeeld voor zijn biographische mededeelingen omtrent Johan Schmier meer ruimte over heeft dan voor die omtrent Willem Mengelberg; dat hij van sommige componisten slechts enkele compositiën vermeldt terwijl hij voor de muziekwerken van den Tilburgschen organist Schellekens bijna een kolom inruimt. Het onderscheid tusschen hetgeen van belang is te weten en hetgeen volstrekt onbelangrijk is, schijnt de heer Letzer niet steeds goed te voelen. Hoe zou hij anders in de biographische mededeeling omtrent den stichter der Nederlandsche opera J.G. de Groot hebben kunnen vermelden dat er op zijn graf ook een krans werd gelegd namens J. Schmier, en wat er op de linten van dien krans stond!

Voor de ouderen van dagen wekt dit boek bij het lezen van zoovele namen van mannen van beteekenis in de Nederlandsche muziekwereld, die reeds lang niet meer tot de levenden behooren, heel wat herinneringen op. Weer zie ik voor mij de zeer karakteristieke figuur van den ouden dokter Kist, den oprichter van het muziektijdschrift 'Caecilia', met zijn eigenaardige, lapidaire wijze van spreken en zijn niet minder eigenaardige, met germanismen doorspekte, wijze van schrijven, den grondigen

kenner van muziek, die 23 jaar lang op het Utrechtsch muziekleven van grooten en heilzamen invloed geweest is. De te korte aanteekening omtrent G.J. van Eyken roept mij den man voor den geest, die hoewel hij minder naam heeft gemaakt dan zijn oudere broeder J.A. van Eyken, den Elberfeldschen organist, zeker niet minder begaafd was dan deze. Reeds op zijn 19de jaar zag G.J. van Eyken, toen leerling van het Conservatorium te Leipzig, zijn antwoord op een prijsvraag, door de Maatschappij tot bevordering der Toonkunst uitgeschreven, bekroond, en in wat hij sedert schreef stelde hij de verwachtingen, door dit debuut gewekt, niet te leur. Een bijzondere vermelding had hier zeker wel verdiend Van Eyken's Opus 10 ‘Töne der Liebe aus dem Hohelied von Daumer, für eine Sangstimme’, een compositie die o.a. in Brendel's ‘Neue Zeitschrift für Musik’ bijzonder gunstig beoordeeld werd. Is dat mooie werk geheel vergeten?

Van het geslacht Dahmen worden door den heer Letzer vijftien leden genoemd; van een lid wordt zelfs zijn adres (met huisnummer!) vermeld. Maar had uit dit geslacht niet afzonderlijk de aandacht gevestigd mogen worden op den Utrechtschen violist H.J. Dahmen, als op den leermeester van de voortreffelijke kunstenaars Henri Petri en Johan Smit, al wordt hij dan ook in hunne biographieën genoemd?

Als proeve van een Woordenboek, gelijk de samensteller het zich gedacht heeft, is dit werk, de vrucht van ijverige nasporingen, zeker zeer verdienstelijk. Bij een latere uitgaaf mogen er veel overtolligheden geschrapt worden, enkele onnauwkeurigheden worden verbeterd en de onjuiste proportiën, waarop ik wees, worden hersteld.

v.H.

Lucien Maury. Figures littéraires. Paris, Perrin et Cie. 1911.

‘Paris est rempli de faux grands hommes’, zegt Lucien Maury ergens in dit boek. En het is niet onmogelijk dat wij, buitenlanders, voor zoover wij niet in de gelegenheid zijn ‘d'y aller voir’, d.w.z. alles of zelfs maar een goed deel van het in Frankrijk gepubliceerde zelf te lezen, op den naam af zulke; ‘faux grands hommes’ als heusche beroemdheden zijn gaan beschouwen. Een onafhankelijk criticus, een autoriteit, gelijk in zijn tijd Sainte Beuve, die, al behoeft men niet bij zijn woorden te zweren, ons als gids dienen kan bij dieper of vluchtiger studie van de Fransche letterkunde van den tegenwoordigen

tijd, bestaat op dit oogenblik in Frankrijk niet. Van de ‘princes de la critique’, zooals Georges Renard ze genoemd heeft: Jules Lemaître, Brunetière, Anatole France, Louis Ganderax, Paul Bourget, is Brunetière reeds voor eenige jaren gestorven en hebben de anderen zich niet gehandhaafd, of althans het nooit tot regeerende vorsten gebracht.

Een reden te meer om, op onze hoede zijnde voor de critici van den dag en van het dagblad, de ooren open te zetten, waar een man het woord vraagt, wien men het aanhoort, dat zijn oordeel ernstig, weloverwogen en onafhankelijk is. Zulk een man lijkt mij Lucien Maury, de medewerker van het weekblad *Revue bleue*, waarin hij geregeld, onder den algemeenen titel: ‘Les Lettres. OEuvres et idées’, die geschriften en hun makers bespreekt, welke hem voorkomen de bijzondere aandacht te verdienen. Dat hij ze met zorg uitkiest en, de ‘faux grands hommes’ uitschakelend, enkel voor de ‘vrais grands hommes’ aandacht vraagt, maakt dat hij gevaar loopt, den schijn te wekken van een louter bewonderend criticus te zijn, een man van den overtreffenden trap. Zoo luidt de eerste zin van zijn opstel over den historicus Edme Champion: ‘Connaissez-vous parmi les érudits de ce temps un esprit plus vivement original?’ De onlangs overleden Maurice Maindron, zoöloog, archeoloog, wereldreiziger, wapen- en costuumkundige en bovendien nog romanschrijver, noemt hij ‘l'auteur de l'une des oeuvres les plus originales et les plus incontestablement dominantes de ce temps’. Van Romain Rolland lezen wij: ‘L'effort de Romain Rolland est l'un des plus notables que l'on tenta de renouveler notre littérature romanesque’. Maar de schrijver bepaalt zich niet bij zulke algemeenheden; hij geeft rekenschap, bondig en duidelijk, van zijn oordeel. Den schrijver dien hij behandelt weet hij in enkele trekken te teekenen: ‘Un révolutionnaire, un bourgeois de la troisième république, révolutionnaire d'instinct, socialiste par raison, bourgeois d'éducation, bourgeois renforcé, de par ses voeux universitaires, un universitaire, un critique, audacieux en sociologie, conservatenr en littérature, excellent écrivain.... tel est Georges Renard.’ Deze ernstige criticus kan, waar het pas geeft, ook minder ernstig doen. Men leze zijn opstel over Gustave le Bon, met dit slot: ‘A-t-il du génie? Il a, n'en doutez pas, tout ce qu'il faut pour avoir quelque génie, sauf peut-être une certaine patience.... Mais il est de ces choses dont on n'est sûr qu'après la mort d'un homme. Gustave Le Bon nous accordera qu'il est à souhaiter de voir se prolonger notre incertitude.’

Voor dezen critique littéraire voyageur, zooals de Vogué,

volgens hem, ‘voyageur poète’ was, zijn de vreemde schrijvers geen vreemden meer. Hoe gemeenzaam zij hem zijn, getuigen zijn opstellen over Bjoernson, Walt Whitman en de voortreffelijke bondige karakteristiek van Tolstoï.

v.H.

Charles de Lannoy et Herman van der Linden, Histoire de l'Expansion coloniale des peuples européens. - Néerlande et Danemark (XVIIe et XVIIIe siècles.) - Bruxelles, Lamertin, 1911.

De jongere koloniseerende natiën - Amerika, Duitschland, België - besteden aanmerkelijke zorg aan de studie der koloniale geschiedenis van hare voorgangsters, waaronder Nederland. Men is er vooral op uit, samenvattende overzichten te schrijven die het weetgraag publiek eene algemeene kennis kunnen bijbrengen en ook bij het hooger onderwijs diensten kunnen bewijzen. De pogingen van buitenlanders in deze richting verdienen hierom onze bijzondere aandacht, wijl goede moderne handboeken over onze eigen koloniale geschiedenis ten onzent (tot ons nadeel en onze schande voorwaar) niet bestaan. Wij danken aan dien ijver van vreemden eenige nuttige en zelfs eenige voortreffelijke werken. Amerika schonk ons het onvolprezen boek van Clive Day. Duitschland kwam met eene *Kolonialpolitik der Niederländer* van Dr. Alfred Zimmermann (Berlin 1903), bruikbaar en respectabel, maar niet voortreffelijk; ook zeer summier, daar het in nog geen 300 bladzijden het gansche onderwerp, met inbegrip der geheele 19de eeuw, tracht te omvatten. Vèr boven zijn werk verheft zich dat van den Gentschen hoogleeraar de Lannoy, die in het boekdeel welks titel wij boven uitschreven, in 400 bladzijden een overzicht geeft van de Nederlandsche koloniale geschiedenis tot 1795, terwijl zijn Luiksche collega van der Linden in 90 bladzijden die van Denemarken in hetzelfde tijdvak behandelt.

Het boekdeel is het tweede eener serie, die door dezelfde auteurs voor een drietal jaren geopend werd met een deel over Spanje en Portugal. Andere deelen zullen, bij leven en welzijn, volgen. Archiefstudiën worden voor deze onderneming terecht niet bedreven; men moet zich, wil men het werk in behoorlijken tijd ten einde voeren, noodzakelijk tot de studie der gedrukte literatuur beperken. Maar deze blijkt dan ook in haar vollen omvang te baat genomen, en dit op zichzelf vertegenwoordigt reeds eene hoeveelheid arbeid waarvoor men oprechten eerbied

hebben mag. Stuit de lezer van boven den Moerdijk in het werk op veel hem overbekends, niet minder talrijk zijn de gedeelten die hem door oorspronkelijk inzicht en superieure groepeeringskunst treffen. Ik heb het oog op de hoofdstukken waarin de economische beteekenis der oud-koloniale geschiedenis van Nederland benaderd wordt, een onderwerp waarover onze eigen nieuwere schrijvers wel enkele detailstudiën, maar nog nimmer iets samenvattends gepubliceerd hebben van gelijke waarde als wat de heer de Lannoy ons aanbiedt. Als algemeene schets, op vele punten zeker voor verbetering vatbaar, maar in hoofdlijnen zeer vast getrokken en in uitwerking zeer wel geslaagd, verdient zijne bijdrage warmen lof. Vooral het hoofdstuk: 'Résultats de la colonisation pour la mère-patrie,' en daarin de onderafdeeling: 'Influence économique', vormt eene door nieuwheid belangwekkende lectuur. De kunst, statistische cijfers te gebruiken zonder er den lezer mede te overstelpen, verstaat deze schrijver in hooge mate. Zijne verdienstelijke monografie doet eens te meer naar een hoogstaand handboek in onze eigen taal verlangen: zij toont weer eens hoe uiterst belangrijk het onderwerp is, en, bij vergelijking, hoe weinig wij er zelf nog van hebben terechtgebracht. En zijn wij er niet de naasten toe?

C.

Dr. F. de Haan. - Priangan. De Preanger-Regentschappen onder het Nederlandsch Bestuur tot 1811. - Tweede Deel. I Bijlagen, II Excursen. - Batavia 1911.

Het kloeke werk van den Bataviaschen landsarchivaris[1] wordt eerder voortgezet dan de stoutste verwachting had durven hopen. Thans de 'pièces' bij het gewaardeerd geschiedverhaal, maar deze niet alleen. Dr. de Haan maakt, door zijn noten en excursen, de verzameling tot een waar rariteitenkabinet, waarin ieder die de Bataviasche voorouders in hun liggen en staan, in hun slapen en waken, in hun pronk en in hun négligé, wil gadeslaan, naar hartelust rondwaren mag. Van de verscheidenheid van den inhoud kan reeds de opsomming van de titels der 'excursen' eenig denkbeeld geven. 'Het gevoel voor Indisch natuurschoon.' - 'Indische verzenmakers'[2] - 'Het baden in de Oost' -

1) Waarvan het eerste deel uitvoerig besproken werd: *Gids* 1910. Deel III, blz. 554.
2) Dr. de Haan vatte het als een hulde aan zijn buitengemeene secuurheid op, zoo hij hier aangeteekend vindt dat zijn Hofhout op bl. 542 Vondel naschrijft (Joseph in Egypten).

‘Indische volksetymologie’ - ‘Het loopen op bloote voeten’ - ‘Portugeesche woorden in het Compagnies-Hollandsch’ - ‘De Wijnkoopsbaai’.... welk een pak van Sjaalman staat dezen onvermoeiden verzamelaar ter beschikking! ‘Dit tweede deel onzer compilatie,’ zegt hij, ‘zal in zooverre voor eene noviteit mogen doorgaan, dat hier voor het eerst eene poging gewaagd is om eene reeks van documenten over onze O.-I. Compagnie te voorzien van een doorloopenden zakelijken en taalkundigen commentaar, op de wijze zooals men dat bij klassieke geschriften pleegt te doen.’ Het houten kantoorgeschrijf van de oude Edelheeren en hun dienaars is hier zóó gedrapeerd dat men onvermijdelijk meer oog zal hebben voor den mantel, dan voor den kapstok.

Dr. de Haan is iemand die zijn eigen weg gaat, en die weg is niet kort. Met eenige verbijstering vraagt men zich af wat ‘de nog te verschijnen deelen van *Priangan*’ zullen bevatten, die terloops worden aangekondigd, zonder eenige aanduiding omtrent hunne bedoeling. Maar curieus en leerzaam zal het voorzeker blijven; daarvoor staan de beide thans verschenen deelen borg.

C.

De vreemde heerschers.
Een verhaal van de Italiaansche meren.[1)]

Hoofdstuk IX.

Al driemaal had Egino, het kleinzoontje van Achille Taddeï, aan de lage, groene pastoriedeur geklopt. In zijn gelapte, katoenen broekje, dat hem tot hoog boven de knieën zat, en in zijn ròze hemdje, waarvan de mouwen hem tot aan de ellebogen reikten, stond hij, blootshoofds, blootsvoets, zijn mandeflesch in de hand, te wachten.

De zon blakerde op den pastoriemuur, sloeg blakerend terug van den witten kerkgevel, blakerde het jongetje in zijn harden, bruinen nek en op zijn harden, kortharigen bol, waar, onder het zwarte kruin-spiraaltje, blauwig als van een beestje de hoofdhuid doorschemerde. Als een beestje ook, dat den ganschen laaienden zomerdag op de heetste rotsen zit gekropen, zoo onverschillig voor het zonnegeweld wachtte daar het jongetje aan de gestookte pastoriedeur.

Achter hem lag het dorp in een damp van uchtendhitte, de bergen stonden verwaasd aan den te heeten hemel, de boomen bewogen geen blad.... En 't was nog pas negen uur in den morgen.

Eindelijk kwam uit de diepte van de huisgang een zachte stap geschuifeld; de deur week en om den hoek stak de pastoor van Cavarna zijn zorglijk-goedige, bleeke gezicht met de roodgerande oogen.

‘Avanti... avanti’, zei hij vriendelijk.

Het jongetje, alsof hij in zijn eigen woning werd binnen

1) Voor enkele verklaringen zie men blz. 442.

gelaten, liep regelrecht de schemerende gang door naar de groote, schemerende keuken, die aan het einde openstond; hij zette zijn fiasco op tafel en lei de vier koperstukken ernaast. Het was zeer koel in die keuken; door een klein, hoog tralieraam zag men, over de binnenplaats heen, een stuk van het zijschip der kerk; de muren waren versch geblauwseld en op dat helderdiepe donkerblauw gloeide het geschuurde koper van drie groote pannen; het huisraad was schaarsch, maar uiterst proper.

Voor de lage, zwarthouten schouw zat het seminaristje gebogen en wakkerde met de looden blaaspijp een vuurtje aan.

De pastoor van Cavarna keek naar het bedrag aan geldstukken op de tafel; met de mandeflesch in de hand, klom hij de paar treden van een bruin geverfde leer op, tot hij reikte aan de kraan van een der beide tonnetjes, die daar in de hoogte op de spinde lagen. Tweemaal hield hij den fiasco tegen het licht, om tusschen de reten van het matwerk door, te zien tot hoever hij hem had laten volloopen; dan draaide hij met beleid de kraan dicht, schoof het rood gebloemde kommetje voor 't mogelijk druppelen er weer onder en kwam, behoedzaam stappend in zijn soutane, de ladderspor ten af.

Egino, de gevulde fiasco tegen zich aan, bleef wachten; hij was dat zoo gewoon... als hij den azijn voor zijn moeder bij den pastoor ging halen, kreeg hij wat lekkers. Zijn zwart overwimperde, zwart-bruine oogen, met even een tintel van zachte begeerte, stonden stil in zijn bruine smoeltje. De pastoor, goedaardig naar het kind heengebogen, praatte even van bij hen thuis... Zijn moeder, die ziek was geweest... zijn oom Anastasio, die uit Amerika terug kwam... en de leering, die deze week nog werd uitgesteld, om het hooien...

Het jongetje knikte stomp op alles van ja. Dan ging de pastoor naar de kast naast de schouw, liet de paar koperstukken door de gleuf van een houten doos vallen en nam uit een builtje een suikerbal in kleurig papier gedraaid.

‘Grazié...’, stootte haastig het kind uit, en hij liep op een ingehouden drafje de gang in en naar buiten.

‘Voorzichtig, Egino, voorzichtig...’, riep de pastoor hem nog achterna, terwijl hij op zijn zwart-linnen huissloffen de keuken kwam uitgeslifferd om de voordeur te sluiten. Weergekeerd, stond hij, de armen op den rug, bij de schouw te

kijken, hoe nog altijd de zachte ademstooten door de looden blaaspijp het kwijnend houtvuur aangloeien deden. Met een onnoozel-verbaasde vraag in de oogen zag de seminarist op.

'Ja', zei de pastoor als zich verontschuldigend, 'in de bergen moeten wij allemaal zoo'n beetje winkelieren...'

De seminarist was sinds twee dagen in de pastorie van Cavarna; hij had moeten wachten tot de hospitant van Paschen zijn gezondheidskuur had ten eind gebracht. 't Was een bleek, nog heel jong priestertje met een kinderlijk blond gezicht. Hij kwam uit Colico, waar veel malaria is, en ze hadden hem voor herstel de bergen ingestuurd.

'Er zijn maar weinig winkels in het dorp?' vroeg hij bedeesd.

'Geen een', zei de pastoor, 'bij de post verkoopen ze zout en tabak; de sindaco verkoopt olijfolie en ik verkoop azijn'.

'Hoe grappig', kwam de seminarist, en met een droefgeestigen ijver begon hij opnieuw te blazen. Het houtvuur ving nu zachtjes te knetteren aan; soms stoof er met een plotseling geknister een vonken-vuurwerk om de blaaspijp, dan wankelde de gloed even, kromp weg, waaierde weer uit...

'Kom', zei de pastoor, 'ik ga wat werken'.

Koel en schemer-stil lag de pastorie in den blindenden zonnedag. Uit de verte klonk het zachte hoei! hoei! geroep van een man, die zijn paard dreef of zijn ezel. Een stem luidde over van het dorp, en zweeg.

De pastoor toefde nog even in de gang. Schuin tegenover de keuken stond van een ander, lichter, wit-murig vertrek de deur half open... Daar, op een paar matten stoelen en op de ladekast, zwierven een aantal mandjes en schotels en uitgevouwen doeken. Gisteren middag en avond, ná de veezegenings-plechtigheid van den morgen, waren de lieden van Cavarna, ieder naar den omvang van zijn veestapel en naar de mate van zijn geloof, hun vier of vijf, of tien of twaalf geitekaasjes aan de pastorie komen brengen; geheel de blank-geschuurde tafel was volgedragen geweest van de roomig-zuivere cylindertjes; zes bij zes had Carlotta ze in witte papier-repen gerold, en de rollen in haar klapkorf gepast; dien morgen, vóór vijven reeds, was zij naar Bellano gegaan, waar ieder jaar, in den winkel van Guindani, zij de offeranden kwam omzetten in reê geld: vier soldi voor drie kaasjes...

Op een hoek van de tafel lag het dozijn, dat Carlotta voor hun eigen gebruik had afgezonderd en een eindje verderop het drietal andere, dat daar straks nog nakwam, toen zij al vertrokken was.

'Honderd zeven en tachtig!' dacht de pastoor... 'dertig meer dan 't vorig jaar.' Dat verheugde hem zeer, minder nog om de kleine overwinst, dan wel om de lichtelijk gunstiger gevoelens van zijn gemeente, die daaruit spraken.

Aan de deur van het vertrek, de handen op den rug, stond hij een oogenblik in gepeins verloren. Hij dacht, wáárom ze hem dit jaar de dertig geitenkaasjes méér zouden hebben thuis gebracht... en hij kon enkel vinden zijn optreden tegen de dwaalleeringen van den manken Duitscher, dat zoo geklopt had met den weerzin der Cavarners voor dezen vreemde...

- 't Was opmerkelijk, welke kleine bijkomstigheden een keer in de menschelijke gevoelens konden veroorzaken... bespiegelde hij.

En nadenkend, de smalle, magere kinnebak naar den linkerschouder gewend, en ouwelijk gebogen voor een man van nauwelijks midden dertig, ging hij de drie treedjes op, die naar zijn studeerkamer leidden.

Dit was de ruimste kamer der armelijke pastorie, een lage zaal met een oude, donkere balkenzoldering en drie spitse vensters op het in de diepte blauwende meer en op de geweldige verrijzenis der bergketens aan de overzijde. De muren hadden een oude, vaalgroene beschildering in ranke ruiten, gedeeltelijk verschilferd, en in iedere ruit dofte het zwartig verbleekte of koperrood geworden goud van een heraldiek figuurtje.

Carlotta was dadelijk verrukt geweest over deze kamer, en zij ondervond een zachte voldoening van haar trots, telkenmale dat zij het bleeke gelaat van haren broeder bespiedde, studeerend binnen de statige wanden van dit schamel maar eerwaardig vertrek.

Over de kille vloertegels had zij, onder de tafel, hun karpet gelegd, en daar nog overheen, vóór zijn zitplaats, een warm zwart-en-rood kleedje, dat zij zelve had gebreid. In den rieten leunstoel, boven het zitkussen, hingen een zacht lende-kussentje en een sluimerrol; er waren ook kussentjes

gebonden op de armleuningen, met een wit haakwerk overtrokken.

In dien leunstoel zette de pastoor van Cavarna zich voor zijn zuivere tafel; welgeördend en zonder één stofje lagen zijn boeken en zijn schrijfgerei geschaard.

Hij zat en luisterde. Hij luisterde met genot naar de rust om zich heen. Dat was zijn grootste vreugde in dit dorp: zijn ver van alle dorpsgeroes afgelegen woning, hier aan den bergrand boven het meer... Al sinds jaren had zijne zuster haar kinderlijke opgetogenheden leeren intoomen naar de behoeften van zijn niet te sterke hoofd; maar op zijn twee vorige standplaatsen had hij vaak veel te lijden gehad van herberg-lawaai naast de deur, en van een bewaarschool, bij de pastorie aangebouwd... Hier was hij als alleen met den hemel en de bergen...

In de omlijsting zijner wijd-open ramen, wanneer hij zoo diep in de kamer zat, zag hij enkel drie zonnig-groene steilten van den Monte Gordone met een puntboog warmblauwe lucht erboven; als hij naderde aan de vensters, zag hij onder zich een hoek van hun moestuin, maar over den muur daarvan weer enkel het helle groen der wegdalende kastanje-kruinen en, den zácht-groenen overkant spiegelend, de blauw-groene vlakte van het meer. - Vlak achter den moestuin-muur liep wel het weggetje naar Pambio en Montagnola, doch hij zag dat niet; hoogstens klonk daar eens het hoei! hoei! van een man, die zijn ezeltje dreef, of schaars het praten van voorbij stappende marktvrouwen, even òp en dan weer verstervend...

Al de uren van den dag, onder de grijze of blauwe luchten, had hij de eeuwige en toch altijd wisselende rust der hellingen van den Monte Gordone voor oogen. Des morgens, als de zon door een teêr-witten dauwdamp hunne wouden bescheen, die van hier een zachte overwoekering leken van fluweelig kruivend mos, dan vulden zij zijn ramen met een glanzende frischte. Des middags, wanneer niet te fel het licht naar binnen blaakte, zoodat hij de zonneblinden sluiten moest, dan werden zij, tegen den dieperen hemel, van een ernstig donkergroen; van een zwoel dof-blauw soms, wen de wolken zich tezamen pakten om de hooge toppen van den San Christoforo daarachter. Maar later, in den dalenden avondschijn, gloeiden

zij op in een smaragden klaarte, uit de rookblauwe plooien en vallen van hun schaduw.

Ver in den herfst verkleurden de wouden, de kastanjes werden rood en de berken geel, en op grijze dagen maakten die bleeke tinten, zielloos door zijn verweerde en oneffen ruiten, hem huiverig en vol verdrietige gedachten, die hij vergeefs trachtte weg te denken met berustende geloofsoverleggingen. - Doch op stralende October-avonden bloeide tegen het sterk azuur één glorie van vurig flonkerrood en barnend geel. Des winters had alles de rustige rosheid van bladerloos hout.

Zoo, de vele stonden, dat hij peinsde achter in zijn stoel, ervoer hij den gang der uren en der seizoenen aan dien levenden spiegel van zijn venster, en hij merkte gaarne de verschijnselen op en gaf zich rekenschap van hun oorzaak.

Als op zomernamiddagen een sterke wind van het meer deze hellingen omhoogstreefde, dan zagen zij of men een zwaar trijp tegen den draad in bestreek; het verstand wist, dat een windvlaag van boom tot boom het gebladert opjoeg met de lichtere onderkanten naar den dag; men kon de winderillen volgen, gelijk die als met strijkende vingeren de wouden overliepen.

Soms was er in een zijner vensters plots een vakje, een hoek, een reep, die bruiner gekleurd lag in het rondomme groen; als hij een paar dagen er niet op gelet had, was het vak, of die hoek, grooter geworden. Men was daar aan het kappen. Soms leek het, of een donkere of lichte stip zachtjes voorbij het vak zich bewoog; ook was er een vaststaand blank vlekje gekomen en niet ver vandaar steeg vele dagen aaneen een fijne rookkolom langs de zonnige woudsteilten. Er brandde een houtskoolmijt.

Met de wintersneeuw was zoo een leeggekapt vak dik-wit tusschen het ijlere zwart-en-wit-gestrepel, en als reeds lang weer de hellingen ros stonden of schaars besuikerd, lagen nog die witte lappen daartusschen gestrekt.

- Ja, de winter... Luigi Bèsono voelde, dat hij nú pas de nawerking van het booze jaargetij te boven begon te komen; in Cavarna was vijf maanden lang het leven bar voor een zwak man als hij.

Hij liet zich achterover in den leunstoel en sloot de oogen.

Verkwikkend was de luwe koelte aan zijn zoo spoedig wat koortsig-warme wangen. Geen geluid drong tot hem door dan zuchtend uit de keuken het goedig geblaaspijp van den seminarist in het houtvuur.

- Wat ook deze jongen in twee dagen zich alweer aan Carlotta had gehecht, dacht de pastoor... Carlotta had gelachen, dat zij graag bij haar thuiskomst een goed houtvuur vinden zou, om dadelijk het middagmaal te kunnen bereiden... en wat hij zijn best deed!

- Zij hadden ook wel veel voorspoed, om zoo telkens een betalenden gast te krijgen... bij de acht of negenhonderd lire, die hij in Cavarna te verteren had, kon hij zoo'n kleine inkomst best gebruiken... want buiten hun geitekaasjes van de veezegening en hun vruchten en maïs voor den incanto van Allerheiligen, waren de Cavarners niet scheutig met wat ook voor kerk of armen of pastoor... In Montagnola, daar scheen een vrijgeviger volk te wonen... Maar op 't verblijf van den vorigen seminarist, die vanaf Paschen was bij hen geweest, had Carlotta een twintig lire overgespaard; voor dezen betaalde het seminarie van Colico hem anderhalve lire per dag. En hij hield ervan, zulke jonge zielen in zijn huis te hebben. Die hadden menigmaal nog zulk een warm en onbevangen geloof en een zoo reinen ijver voor de Kerk. Dat maakte hem zelf vromer gestemd. In de vele bespiegelende uren zijner eenzaamheid hier in zijn stille studeerkamer, werd hij er zich wel bewust van, dat een zekere schraalheid en verstandelijkheid van gevoel aan zijn priesterschap af breuk deed; nog nooit was de minste aanvechting bij hem opgekomen, om te twijfelen aan welk dogma ook of welke instelling der Heilige Moederkerk, - maar evenmin had hij dat vurige in zich, dat de schare meesleept. Hij had zelf geen stuwende geestdrift en wist die niet te wekken. Hij was daartoe misschien ook te zwak. Van den preekstoel kon hij zich moeilijk doen verstaan; hij moest veel harder spreken dan zijn stem verdroeg en met die inspannig ontging hem de sterk-overtuigende toon, dien hij zoo gaarne in zijn toespraken zou hebben gelegd. Zijn woorden klonken scherp en leeg en hij zag aan de onverschillig voor zich heen starende gezichten, dat hij zijn menschen niet had geboeid. - Hij trachtte wel door veel goeden wil in den dagelijkschen omgang en veel pogingen tot hartelijkheid

en menschenliefde aan dat dorre te ontkomen, maar zijn parochianen namen hem niet in hun vertrouwen. Zij biechtten voor zoover de plichten der biecht het gebieden; maar zij vertelden niet de onverplichte bijkomstigheden, de eigenlijke gedachten en bedoelingen van hun leven, welke hem die ze aanhoort macht over de zielen verleent. Terwijl hij zich toch beter wist dan velen zijner ambtgenooten, in sleur verloopen, gevoelde hij zijn invloed geringer. En dat weten maakte hem nog linkscher dan hij behoefde te zijn.

Heel wat gemakkelijker bewoog hij zich onder mede-geestelijken; hoewel zijn schuchtere aard hem bijbleef, wilde hem dan soms een fijne scherts te hulp komen, die zich grondde op de kennis hunner gemeenschappelijke zwakheden. En tegenover de hoogere geestelijkheid was hij, in zijn lichten schroom, zelfs kalm en beraden, - maar hij kon vleien noch veinzen. Wel beijverde hij zich, door zijn geschriftjes over oude, weinig bekende Heiligen, bij de geleerde congregatie's van Lecco en Milaan een naam van geletterde te verwerven; doch zijn zwakke gezondheid liet hem maar weinig tijd tot studie van belang.

Het uitstekende wat hij in zijn negenjarig priesterschap tot stand had gebracht, dat was, meende hij zich te mogen bekennen, de oprichting van twee nieuwe, kostbare Heiligen-beelden: op zijn eerste standplaats, in het gebergte van Premeno, de in-gebruik-stelling van een verwaarloosde zijkapel, met een beeld van den heiligen Martelaar Adolfo, - een beeld, blauw en goud en zilverig-paars, dat men geheel op zijn aanwijzing in de Rue Bonaparte te Parijs had vervaardigd en gekleurd, en dat 300 lire had gekost en nog 50 lire van het transport; en op zijn tweede standplaats, in het gebergte van Malancona, op 1200 M. hoogte, - hij was daar om de tè strenge winters weg moeten gaan - de wijding van een beeld van den heiligen Martelaar Stephano met een schoon geschilderd landschap erachter en een grooten glaswand voor de gansche voorstelling, een beeld, zilverig-blauw met een goud-omzoomden rooden mantel, de steen op 't hoofd ter herinnering aan zijn marteldood, dat men eveneens in de Rue Bonaparte te Parijs naar zijn teekeningen had vervaardigd en geschilderd, en dat 350 lire had gekost en nog 50 lire voor verpakking en transport...

En nauwelijks was hij, na verloop van drie maanden, in de toestanden van Cavarna thuisgeraakt, of zijn snuffelen in het kleine archief had hem geleerd, dat deze kerk, die thands aan de Maria Assunta was gewijd, eertijds, vóór zij in 1726 nieuw werd opgebouwd, was gewijd geweest aan den Heilige, die veel in de streken van het Como-meer wordt vereerd, wijl hij daar zijn gruwzamen dood vond: San Fedele Martire.

Aanstonds had zijn plan vastgestaan, ook de te sierlooze kerk van Carvarna een nieuwen luister te verleenen, zooals hij dat gedaan had met de kerken in 't gebergte van Premeno en van Malancona.

Twee jaar lang, penning bij penning, had hij het geld voor dit beeld bijeengeschraapt; en ijverig, voor zoover zijn gezondheid en zijn beurs het toelieten, was hij gaan opsporen en bezien al wat hij maar over het uiterlijk van den Heilige en over zijn geschiedenis te weten kon komen. Hij had twee dagen doorgebracht bij zijn vroegeren leermeester aan het seminarium, den Deken der Basilica van San Fedele te Como, in welke kerk de Heilige begraven ligt. De Deken, die een geleerd man was, had hem de weinige documenten, welke er omtrent San Fedele bestaan, voorgelegd. Een Romeinsch soldaat, leefde hij ten tijde van Keizer Maximianus, die na de verdeeling des Rijks in den jare 292, Milaan tot zijne residentie en tot hoofdstad van Afrika en Italië verhief. San Fedele was daar misschien zelfs centurio. Tezaam met zijnen wapenbroeder S. Alessandro bekeerde hij zich tot het Christendom en liet zich doopen door San Materno, den bisschop. In 't gevang geworpen, ontsnapte hij over het Como-meer, tot hij in Samolaco achterhaald werd en gedood, martelaar van zijn geloof.

Van Como huiswaarts reizend, had de pastoor toen ook nog Samolaco aangedaan, om daar de muurschildering te zien der kleine kerk, eveneens aan San Fedele gewijd.

Toen hij eindelijk twee derden der vereischte som bezat, had hij zijne teekeningen gemaakt en, met uitvoerige opgave der aan te wenden verven, zijn bestelling gedaan.

Al de verzamelde historische gegevens had hij zorgvuldig bestudeerd, met elkander vergeleken, en tot één geheel geschakeld. In sierlijke Latijnsche zinnetjes had hij er een keurwerkje van hagiographie uit tezamengesteld... Nog kon

hij uren over zijn fijn beschreven vellen papier en over zijn oude schrifturen gebogen zitten, om een laatste maal alles na te gaan, te proeven, te toetsen, om nog met een laatste trekje of een laatste beter-Latijnsche wending zijn geschrift te verfraaien. - Neen, hij was er wel zeker van, dat de Congregatie het in haar orgaan zou opnemen; het konden ook niet meer zijn dan zes bladzijden druks.... In zijn populaire Italiaansche omwerking echter, die hij weer in een klein boekje tot een luttelen prijs voor zijn parochianen verkrijgbaar dacht te stellen, zooals hij dat in Premeno en in Malancona eveneens was gewend geweest, werden het wel twintig zijdjes, met de twee prentjes mee, een van de kerk, en een van het beeld...

Het beeld zelf, zorgvuldig door Carlotta in dezelfde glimmiggazen windselen gehuld, waarmee eenmaal de heilige Adolfo en de heilige Stefano vóór hun wijding waren omwikkeld geweest, stond op een tafel tegen den ledigen zijwand van des pastoors studeerkamer. Als zijne oogen hem staken van het turen op zijn bleeke schrift, of van het blokken in zijn documenten, dan kon hij tijden lang zich verlustigen in de aanschouwing van zijn prachtschepping; niemand dan hijzelf mocht de gazen heffen van het kostbare beeld. Hij genoot van de rijke, diepe kleuren, van den adel der lijnen, van het liefelijk-grootsche der gansche figuur.

Toch was hij nog niet volkomen tevreden. Men had het aangezicht van den Heilige iets te jong en te klein gemaakt en iets te teêr voor dat van een Romeinschen krijger, die reeds zijn drieëntwintigste jaar moest voleind hebben, alvorens zijn overgang tot de christelijke leer hem den marteldood deed tegemoet gaan; de jongeling van dit beeld kon hoogstens een ongerept wezen van zestien, zeventien jaar zijn... Maar overigens - hij had dat meermalen aan zijn jeugdige gasten uitgelegd - hoe edel was de plooienval van den blauwen, goud-omzoomden mantel, hoe wel-gevonden het gebaar der eene sierlijk-opgeheven hand, die als afweerde en zegende tegelijk: het waren daar werkelijk kunstenaars, in de Rue Bonaparte te Parijs... Jammer alleen, dat zij niet, gelijk hij gewild had, de speer zóó in de andere hand hadden geplaatst, dat de Heilige haar uit de wonde leek te trekken, maar dat men den held op de lans deed steunen, als rustte hij, - hetgeen

de wonde in zijne groene tunica niet verklaarde. Doch hoewel deze voorstelling met zijne opvatting in strijd bleef - men had hem geschreven, dat deze niet voor uitvoering geschikt was - de pastoor moest toestemmen, de houding was zóó schooner en bevalliger dan zij naar zijn denkbeeld had kunnen zijn... Ook de voeten mochten ièts te klein wezen voor de grootte der postuur; maar de wijze der been-bekleeding, de zilverig-paarse harnasplaten met de en relief gebrachte Romeinsche motieven voor metaalversiering, dat was weer van een onberispelijke kunst.

En dat alles, zijn bedenkingen en zijn lof, had hij in vernuftig gewonden periodes in den loop van zijn hagiologisch geschrift weten aan te voeren.

Sinds meer dan een jaar stond het beeld op zijn studeerkamer; hij had eerst de gelden moeten verzamelen voor den bouw van het altaar aan den zijwand der kerk; ook dat altaar, van rood gemarmerd hout, met zes zilverglazen kandelaars en vier papieren boeketten, door Carlotta zelve gemaakt, was nu sinds enkele maanden voltooid; het had hem heel veel moeite gekost, de honderdtwintig lire, die voor een en ander nog benoodigd waren, bijeen te brengen. Hij had den bisschop van Bellano om een subsidie gevraagd, doch de bisschop was niet ingegaan op het verzoek, had hem alleen zijne tevredenheid betuigd over dit onvermoeide ijveren voor de Kerk. Ook had de bisschop, door zijn wijze van spreken, hem verhinderd te komen tot een tweede vraag: zijner Eminentie de biographie van den Heiligen Fedele te mogen opdragen. En evenmin zou Monseigneur de wijding bijwonen: - ‘Als de funicolare klaar is’, had hij lachend gezegd, ‘dan kom ik wel eens in je vroegpreek.’

De pastoor van Cavarna hoopte nu nog, dat de bisschop niettemin eenigen uiterlijken luister zou willen bijzetten aan de plechtigheid, bij voorbeeld door een der kapittelheeren af te vaardigen... Zulk een hooge prelaat in zijn processie, welk een invloed zou dat hebben op den geest der Cavarners, welk een versterking van zijne positie in het dorp!

Met den eersten September beraamde hij het weidsche feest... De dag van den Heilige viel wel op 28 October, doch den 28^{en} October was het in Cavarna winter. En dat had dan ook de bisschop onmiddellijk toegestemd: men behoorde den datum te vervroegen...

Maar, - wou hij zijn feest op 1 September laten doorgaan, dan diende dit jaar het groote kerkfeest van Cavarna, den 15^{en} Augustus, met Maria Hemelvaart, te vervallen...

Luigi Bèsono aarzelde... Wel had de bisschop hem algeheele vrijheid van handelen gegeven; voor de honderdste maal vroeg hij zich af, of het geen zondige hoogmoed was, nauwgezetter te willen wezen dan de van 's hemelswege over hem gestelden... doch hij was niet zeker omtrent de zuiverheid van zijn diepste bedoelingen...

Het feest van 15 Augustus was een gewoonte geworden in Cavarna; men had de sinds jaren gebruikte versieringen, die iederen zomer weder te voorschijn kwamen: de blauwe en gele draperieën boven de kerkdeur, de guirlandes tusschen de boomen langs den weg naar het dorp, de oude vaantjes, en de processie bood voor niemand meer iets verrassends. Het feest van 1 September, een nieuw feest ter eere van een nieuwen Heilige, nieuwe versieringen - hij dacht over banen roode stof met goudgalon gezoomd - een processie met een nieuwe aantrekking: het prachtige beeld, door vier mannen gedragen, en een toespraak ter verklaring der plechtigheid, dat zou de belangstelling van zijn gemeente zeker verhoogen...

Zijn twijfel bleef. Mocht hij het feest der Moeder Gods verwaarloozen voor het feest van den martelaar San Fedele?

'Aangezien de vereering der martelaren óók, zijdelings, bedoelt de vereering der Heilige Maagd, voor wier Zoon zij het leven offerden...', overreedde de pastoor zichzelven.

Hij zou zijn parochianen voorhouden, hoe deze verschuiving geenszins een verwaarloozing der Koningin des Hemels moest ten gevolge hebben, maar integendeel een meer en meer handelen volgens het voorbeeld van Haar, die zeker met welgevallen de vereering van den Heiligen Fedele zou gadeslaan, waar Zij immers de zedigheid en de opofferingsgezindheid zelve is. Een schoone les was daaraan vast te knoopen voor den eigendunk en de baatzuchtigheid van dit volk... De zwellende zinnen van zijn preek begonnen zich uit te vademen en aaneen te schakelen in zijn hoofd...

Dan dacht hij aan zijn gesprek, een paar maanden geleden, met Don Roberto Jacchini: de top van den Cavarna zou een woonoord worden, in den zomer, voor voorname familie's...

Met een lichte duizeling overzag hij van dit opzienbarende de gevolgen voor zichzelf en voor zijn kerk. Want die nieuwe bewoners zouden toch wel niet allen Duitsche ketters zijn als de bezitter van Viani. Hij zou er in zijn mis krijgen, in zijn avondpreek misschien,... en als hij dan tactvol was, bewees dat hij met aanzienlijken beter om kon gaan dan met zijn bergmenschen...

Hij zag ook de vergroote, nieuwe kapel op den werkelijken Cavarna-top, insteê van de bouwvallige, kleine, die nu twintig meter lager aan de voorhelling stond, - de nieuwe kapel, die Jacchini met een enkele aanduiding hem had doen vermoeden... een kapel, die zij, evenals de oude, met veel statie aan de Santissima Annunziata zouden wijden. En dat wist de Heilige Maagd dan toch ook, dat men Haar niet vergat bij de hangende plannen...

Doch opeens, met een schok, voer het door hem heen: doe ik dat alles waarlijk voor het geloof der Cavarners, of zijn andere beweegredenen in mijn hart?

Het zorgelijk-vermoeide hoofd zwaar op de kale soutane geleund, zat hij in zijn rieten leunstoel met de haakwerk-bespannen kussentjes...; twee roode vlekken kwamen gloeien onder de pijnlijk-roode, neêrgeslagen oogleden. Zijn handen hadden zich nerveus om elkander geklemd.

Zoo zat hij nog, toen Carlotta hem kwam roepen voor het middagmaal.

Onder de donkerhouten schouw hurkte de seminarist en wrong de laatste zware wentelingen van zijn stok door het stijvend polentadeeg; dan, als een gouden halve maan, lag de meelkoek op het rieten matje.

Wat afgetrokken nog en rooderig van vermoeidheid, zette de pastoor zich aan tafel en bad. Carlotta bezag hem verscheidene malen met bekommering.

Als de armste Cavarners aten zij hun polenta in melk gebrokkeld; omdat het Vrijdag was, kreeg ook de herstellende zijn portie vleesch niet; maar Carlotta had uit Bellano een mootje gekookte stokvisch meegebracht; die verdeelde zij tusschen den gast en haar broeder. Zij zelve zag zeer moe; haar anders zoo voorname, zachte gezicht was glimmiggeel en ingevallen aan de kaken; maar zij vertelde toch met een kinderlijk genoegen over haar tocht en over haar

klein geding met den winkelier, die haar 11.25 voor haar mand geitekaasjes wou geven, terwijl zij meende op 11.50 of tenminste op 11.45 recht te hebben...

Na den eten ging de seminarist de middagklok luiden; de pastoor lei zich te rusten, zooals zijn zwak gestel dat na den maaltijd voorschreef.

Twee uur later verwisselde hij plichtmatig zijn zwartlinnen huissloffen voor de lage gespschoenen en kwam met zijn brevier naar buiten voor zijn dagelijksche wandeling.

De zon, die nu naar den top van den Cavarna toe zijn nedergang begonnen was, stond achter de olmen van het kerkplein, waar de koele middagbries met de wemelende schaduw speelde.

Daar, iederen mooien dag, zoodra de wintersche guurten voorbij waren, konden de Cavarners hun pastoor langs den langen, grijswitten zijmuur der kerk zien wandelen, heen en terug en heen en terug, zachtjes, nadenkend, het hoofd wat terzijde gebogen over het gebedenboek, dat de handen hoog ophielden, - of in gepeins, de kin nog verder naar den linkerschouder geleund, en de vermoeide armen op den rug gestrekt, de wijsvingers tusschen de blaadjes van zijn brevier.

Dat was, de zomers door, iets geworden, dat als bij het gewoonlijke aanzien van het dorp behoorde.

De seminarist, dien middag, had een nieuw werkje voor Carlotta ondernomen; in een eindeloos geduld was hij aan het boren en passen en wringen met ijzerdraadjes en haken, om de poortdeur der pastorie van een bel te voorzien. Om vier uur ging hij nog eenmaal de kerkklok luiden.

De pastoor schrok op uit een gedachten-drijving, die ver van zijn reeds geëindigde gebeden weer naar zijn feest en zijn gewetens-twijfel daaromtrent was heengedwaald. Hij herinnerde zich, dat er dien middag ook geen catechismus was voor de grooten, wegens den drukken hooioogst.

Hij zag den vooravond klaar en opgefrischt over de weilanden staan; de hemel spande strakblauw en de bergen waren duidelijk dichtbij, of er meer wind zou komen. Langs de versch-geschoren, lichtgroene hoogten van den Monte Croce, het voorgebergte van den Bigorio, zag hij kleurige menschfiguurtjes, die met hooge hooilasten naar het dorp kwamen afgedaald.

Hij dacht, dat een kleine lichaamsoefening ook voor zijn jeugdigen gast niet zonder nut zou zijn, en in stêe van zijn half uurtje tuinarbeid te beginnen, riep hij, of zij een partij zouden spelen op Carmela's boccia-baan.

De seminarist pakte een-twee-drie zijn gereedschappen en zijn klungelarijen bij elkaar, die hij in de keuken ging opbergen, de pastoor lei zijn brevier op het rekje aan den gangmuur, en samen wandelden zij het paadje af naar Carmela's osteria.

Juist kwam, gewichtig in zijn dikke blauwlaken pak, zijn gespijkerde laarzen aan en zijn schoolboeken onder den arm, Massi van Bellano terug. Met een verlegen groet, haastig voor zich heen gemompeld, stapte hij langs, en in een ommezien was hij den afstand tot het huis hun vooruit en om den hoek verdwenen.

Maar nauwelijks waren de pastoor en het seminaristje op de boccia-baan, of hij sprong de achterdeur alweer uit, in zijn korte linnen onderbroek en zijn geruite hemd, open op de borst. Hij droste fluks het trapje af, om de ballen te halen in den kelder onder het terrashuisje.

‘Al zoo vroeg thuis, Massimiliano?’ informeerde de pastoor, naderbij komend.

Massi's gezicht trok in een goedig grijnslachje. ‘Twee meesters ziek’, zei hij, of 't een pretje was, en hij keilde de zwaar plofrollende ballen over de zandbaan, holde ze na, bracht er een, met het kleine balletje, aan den pastoor, en een aan den seminarist, dat zij hun eersten worp zouden doen...

Met een kalmen ijver begonnen de beiden hun spel, wat gedrukt nog het seminaristje, aanmoedigend door zelf iets opgewekter te doen dan hij was, de pastoor. Massi bleef op de baan. Met zijn clownige lenigheid rende hij de ballen achterna, om van dichtbij hun waren afstand vast te stellen, week handig uit als een nieuwe aan kwam holderen, riep ‘música!’ bij elken mooien tref en sprong dan vier voet de lucht in.

En al naar het spel vorderde, raakte het seminaristje meer op dreef. Zijn koormuts met de blauwe kwast had hij op de houten omheining der boccia-baan gezet; de soutane fladderde hem om de kuiten bij zijn argeloozen aanloop van

drie, vier hollende passen, alsof hij nog een gewone jongen was; hij telde met luide stem de punten op, die zij weerszij maakten.

De pastoor speelde bedachtzaam; met een weloverwegenden armzwaai liet hij van hoog af den zwaren houtkogel neerplompen, zoodat die liggen bleef nabij de plek, waar hij hem hebben wou. Zijn jonge gast, meende hij, speelde waarlijk niet kwaad, hanteerde den bal nog wel zoo kranig; maar, met voorzichtigheid haalde hij 't wel... En toen hij daarover meesmuilde in zichzelf, had men, in die goedaardige slimheid, op zijn van inspanning roodend gelaat iets van het boersche kunnen zien zijner afkomst, dat daar zelden herkenbaar was.

Een tijdlang stonden de partijen zoo ongeveer gelijk... Na een moeilijk te beslissen worp, als zelfs het gëoefend oog van Massi het verschil in den afstand niet bepalen kon, kwam in zijn wat gebogen gang de pastoor bijgestapt, en, gehurkt op het zand, mat hij zorgvuldig met den zoom van zijn soutane de tusschenruimten... Massi en het seminaristje stonden gebukt, de handen op hun knieën, toe te zien.

Op het lest, met twee gelukkige beurten, haalde de pastoor het eerst de honderd.

'Een volgende keer beter!' zei Massi met een vertroostend grijnsje tegen den ander, en hij joeg de bolderende ballen weer achter elkaar aan de cantine binnen; de pastoor kon nooit meer dan één partij op een middag aan; hij was dan al moe genoeg.

Even ging hij nog, - dat was zoo een vriendelijkheidsgewoonte van hem, als hij gespeeld had -, Carmela goeden dag zeggen: zij wilde nooit betaling aannemen wanneer de pastoor eens op haar baan een spelletje deed, al maakte hij ook geen vertering.

Met haar effen gezicht kwam zij de keuken uit en aan de huisdeur, toen Massi haar riep. Zij vond den pastoor geen kwaden man, maar veel te meegaande voor de Cavarners; dat kon zij niet goed in hem zetten en zij ging dan ook niet méér ter kerke, dan noodig was.

De pastoor was in een genoeglijke luim over zijn pas gewonnen partij.

'Massimiliano moet maar zorgen, dat hij voor de vacantie

met een mooi nummer overgaat', zei hij, 'dan zullen wij wel een goed baantje voor hem vinden met het groote feest van September...'

'Zal het er van komen, dit jaar?' vroeg Carmela, maar zonder instemming te laten blijken.

'Dit jaar zal het er van komen', zei de pastoor, met de voldoening van iemand, die door een beslissing tot rust is gekomen.

'Dus twee feesten na elkaar?' vroeg Carmela beducht.

'Een kleinere ommegang met 15 Augustus, zonder versiering van de wegen en zonder muziek... het grootste feest met September... een luisterrijke processie met het nieuwe beeld... en', voegde hij er geheimzinnig aan toe, 'we zullen nog eens zien, of er niet een bétere versiering te bedenken valt van de wegen.'

'Mijn jonge vriend zal mij wel helpen', zei hij beminnelijk, handwijzend naar den melkblonden priesterling, wien een hooge schaamteblos over de kaken stroomde.

Massi gaf hem een knipoogje, doch de ander zag het niet.

'Bij mooi weer zullen wij heel wat volk naar Cavarna trekken', besloot de pastoor opgewekt.

Maar Carmela's gezicht klaarde niet op. Zij zag plots Cavarna, het dorp en haar herberg, hoe die waren, zoo'n feest-middag en -avond, nadat de kerkelijke ceremoniën waren afgeloopen... haar tuin, haar twee zalen, haar keuken, alles vol, tot op haar stoep de koekkramen gebouwd... De honderd baldadigen, die haar huis in en uitliepen, en zelf in haar kelder zich haalden wat ze wenschten; er was zoo'n dag geen sprake van alles af te sluiten. Zij, met vreemde hulp, wist geen oog te houden op wat er omging... zij zou sommen kunnen verdienen met zulk 'n feest, als zij haar niet evenveel bestalen... 's nachts telde zij al de flesschen, die geleegd waren zonder betaling en al de glazen, die in scherven lagen, zonder dat zij het op iemand verhalen kon...

'Ja...' zei ze met een zucht, 'zoo'n dag, dat is mooi voor een herberg, waar een man aan 't hoofd staat... maar hier... En op Massi moet u niet rekenen...' Haar gezicht trok zeer onvriendelijk. Haar oogen schenen zwart.

En tegelijkertijd vervaalde het gelaat van den pastoor. Hij leek opeens heel moe. 'Kom', zei hij lusteloos tot den seminarist, ''t wordt tijd...'

In het donkere gezicht van Carmela had hij plots al de tegenwerking, al de stuursche misbegrippen der Cavarners teruggevonden, en al den twijfel van zijn eigen onbestemde ziel...

Hoofdstuk X.

Langs den al heeten morgen-weg, waar alleen in de schaduw der enkele hooge acacia's de schaarsche nachtdauw nog niet uit het pulverende zand verdampt was, - kwam voetje voor voetje de contessa Margherita de laatste winding naar de kerk van Montagnola opgewandeld.

Het stijgen viel haar zwaar; zij hijgde en hief met moeite den geel-linnen, groen-gevoerden parasol voor de brandende zon. Over haar kunstige kapsel-rollen had zij luchtig een wit-kanten shawltje gelegd, om den druk van een hoed te mijden, en zij beurde met loomen arm den sleep van haar en-robe-princesse gesneden huiskleed, van witte mousseline met gele bloempjes, over gele zijde. Hare handen, flonkend van eenige kostbare juweelen, gingen tot de knokels schuil in de wit-kanten mitaines, die onder de korte, wijd-omstrookte mouwen tot aan den ròzen elleboog reikten. Ondanks de zorgvuldig aangebrachte, zware poederlaag, glinsterde er een krans van kleine zweetkraaltjes onder de speling van het geel-grijze voorhoofdshaar en langs de twee goudblonde snorveegjes aan de bovenlip.

Als Herr Hirtfeld een zomer niet te bewegen was, van Viani te gaan en in de bergen de hitte te ontvluchten, en hij haar evenmin alleen wilde laten trekken naar haar voorvaderlijk kasteel in Tirol, waar zij een te kostbaren staat voerde en altijd het huis vol gasten had, dan was het voor de Contessa Margherita een verloren zomer.

De oude Hirtfeld, met zijn tachtig jaren en zijn broodmager korpus dat overal scheen tegen te kunnen, verdroeg de zomerhitte van Bellano opperbest; - de Contessa kwam soms in drie maanden niet buiten de omheining van het oude familiepark.

Zij had het daar zoo kwaad nog wel niet; er waren daar een aantal altijd koele zitjes onder de dichte steeneiken tegen een begroeiden rotsmuur, waar in Augustus de grond nog zwart zag of 't pas geregend had, en bij het watervalletje in een grotdiepte onder de larixen; zij zaten des avonds op het ruime oleander-terras naar Bellano toe, waar het spel der glimkevertjes in de struiken beneden, en, lager nog en verder, de tintelende verlichting der stad aan de overzijdsche meerbocht, als een wemelende weerspiegeling waren van den vast-stralenden sterrenhemel boven; - maar toch klaagde zij; zij verveelde zich; de gedachte aan de heete wegen buiten, waarlangs niemand naderde tot een bezoek, maakte haar bijna ziek. Zij voelde zich gevangen op Viani.

Maar juist dezer dagen had de pachtersvrouw van hun hoeve achter Fulmignano tegelijk haar twee meisjes verloren - een ongeval, dat veel beklag had gewekt door de streek -, en in een plots landsvrouwelijke meewarigheid besloot zij des morgens zeer vroeg den tocht te ondernemen en een klein zilveren rozekransje, dat zij nog bezat, te gaan leggen op de dubbele baar.

Met veel moed was zij haar wandeling begonnen; zij had eerst nog wel genoten van het ochtendlijk krekelgetjirp in de hagen, van den geur-walm der purperen bedjes bloeiende thijm, die op heele plekken het gras hadden verdrongen langs den berm; zij had welgevallen gehad aan twee boompjes, de helling omlaag, vol vermiljoen bebloosde, oranje abrikozen, fluweelig pronkend aan 't turkooizen meer. Maar bij de Villa Violetta, waar de weg even steiler te stijgen begon, had zij al hartklopping gekregen; haar adem piepte... Zij dacht met schrik, dat zij toch te corpulent werd, veel te corpulent door het zittende leven en haar verslaafdheid aan de uitmuntende pasteien van haar kok Pepino; en de angst voor het asthma, waarmede reeds meer dan eenmaal de professor in Turijn had gedreigd, vergalde haar den schoonen morgen.

Haar gedachten verwijlden met heimwee bij haar riddergoed ‘Barbianello’ in Tirol, op twaalfhonderd meter hoogte, met zijn zware pijnwouden aan den voet der sneeuwbergen, en in het 's zomers lentezoele dal het oude, koele huis met de zalen vol familieportretten en monumentale meubelen.

Onder de beuken van het park groeiden in het kruidig alpen-gras de wilde aardbeitjes overal; en nergens waren die zóó fijn en warm van aroom... Jacchini was het vorig zomer zes weken daar geweest; in wit flanellen pakken had hij getennist met haar twee nichtjes uit Milaan en andere jongelieden, die zij te gast had. Dat waren vroolijke tijden geweest. De stalende lucht van het hooggebergte maakte de ouden tien jaar jonger, en de jongen balddadig als school-kinderen. Zij, ondanks haar grijze haren, was mee op tochten uitgetrokken als een jeugdige vrouw, en Jacchini was onbetaalbaar geweest. Die deed iederen middag zijn slaapje in het gras onder een kerselaar, en hij had twee bengels uit het dorp besteld, die hem precies om vier uur boven uit den boom met kersen moesten wakker gooien..; eens, toen zij kiezeltjes inplaats van kersen hadden gemikt, was in een oogwenk zijn soutane uit en in zijn zwarte kuitbroek hij den boom in, om de rakkers te pakken! Een andere maal ging hij met landslui uit forellen-visschen en kwam 's avonds lichtelijk aangeschoten, met twee bliekjes in een courant, op het kasteel terug... Met een pic-nic had hij omeletten gebakken in een kastanjebolster-vuur, en hij stal uit de keuken de geconfijte vruchten, waarmee Pepino dien middag een taart moest garneeren! - Zij zou nog lang voor die vreugdige maanden te boeten hebben... Hirtfeld was duro! duro! als 't op geld-uitgeven aankwam... en dit zomer had hij de conferentie's voor de nieuwe tandradbaan te leiden...

De contessa Margherita zuchtte. Mismoedig liet zij den sleep van haar mousselinen kleed uit de hand glippen en woei zich met den witzijden waaier, die aan een zeer lange ketting van cantille-goud en kleine topazen langs haar af hing. Zij stond stil om het hijgen van haar adem tot rust te brengen. Dan, met een vernieuwde inspanning van haar wil, hervatte zij de wandeling. 't Was acht uur, toen zij eindelijk bij de kerk van Montagnola en den grotto van Angelina kwam. Over een afstand van twintig minuten had zij een uur gedaan.

Angelina, met haar witlinnen hoed achter op de weer-barstige krulharen, stond op de teenen aan de deur van haar herberg te praten tegen een kanarie in zijn kooi. Half vermaakt, half om een voorwendsel te hebben tot nogmaals poozen, bleef Frau Hirtfeld luisteren.

‘Righli’, zei Angelina, ‘je moet braaf zijn.... je wordt in een kooitje gezet om te broeien, en niet om naar rechts en links te kijken, als er volk in de gelagkamer zit... je moet bij je werk blijven... de vorige keer heb je alles bedorven door onrustig te zijn en nieuwsgierig...’

‘Nieuwsgierig naar wat al de vrijers tegen de vrouw zeggen en de vrouw tegen de vrijers!’ plaagde van omlaag, in haar gemeenzame wijze van omgang met het volk, de Contessa.

‘Santa Croce!’ riep Angelina, zich omwendend, ‘...Signora Margherita!’

Men was in Montagnola niet gewend, haar te voet langs de wegen te zien, zoodra de warmte zich gelden deed.

‘Wat een zon!... en wat een stof...!’ zei de Contessa met een hulpzoekende klaaglijkheid; zij benijdde op dat oogenblik het vieve meisje, dat, in een ommezien van de kooi weg, lenig over het hek gebogen naar haar omlaag hing te lachen. De Contessa, in een lichte koketterie, glimlachte opnieuw, waaierde zich met haar witzijden waaier... dan bedacht zij weer, welk doel haar tocht had, en zij keek ernstig.

Angelina, goedmoedig-familiaar, pakte een stoel, die achter haar stond, en wou met een zwaai dien over het hekje op den weg nêerlaten, dat de Signora even rusten kon. Doch die gebaarde van: nee, nee... zij had gezien, dat er geen bezoekers waren en het lommer onder den kastanje voor het huis lokte haar meer dan de zonnige weg. Moeizaam en langzaam kwam zij de zes zandtreedjes op, die naar de roze herberg voerden. Angelina sloeg den stoel schoon en hield dien gereed.

‘Nu... en wat vertellen de vrijers?’ vroeg de Contessa, hijgend nog, om wat te zeggen.

‘Ze vertellen wel veel, maar niet veel zaaks’, spotte Angelina met een minachtenden hoofdruk.

‘Kindlief’, zei Signora Margherita, en zij blies even uit, ‘de jongens zeggen gewoonlijk niet veel zaaks tegen een knappe meid... ze hebben te veel te kijken... En de knappe meisjes moeten niet te kieskeurig zijn... anders komt de tijd, dat de vrijers niets meer zeggen, en dat is nog minder dan niet veel zaaks.’

Angelina meesmuilde maar eens en trok de schouders op.

‘Als je trouwt’, ging de Contessa voort, ‘krijg je van mij je bruids-schoentjes cadeau.’

‘Nou, met den winter dan misschien... 's zomers is 't te warm...’, spotte Angelina, die wel wist, dat ze tegen de Signora Margherita wat los van tong kon zijn... de Signora sloeg altijd zelf mee op.

‘Goed...’, zei die dan ook met haar nonchalante onbescheidenheid, ‘maar in 't nawinter alsjeblieft... in 't voor-winter trouwen geeft 's zomers een kind, en dat is nog veel erger...’

Zij waaierde zich zachtjes, bette met haar kanten zakdoek het vochte voorhoofd en voelde of het sluiertje nog recht hield op haar kapsel.

‘Is je oom er niet?’ vroeg ze.

Angelina vertelde dat Zacharia een beetje ziek was... niet erg... maar hij bleef toch een paar dagen thuis.

‘Dat is jammer...’ zei de Contessa onverschillig. Zacharia Banfi, met zijn vasthoudendheid en zijn wrok, was haar niet gevallig; zij hield niet van menschen, die het leven zoo zwaar opnamen.

En zij begon te praten over het doel harer wandeling, Marietta van de Casa Nera, en het dubbel sterfgeval.

‘Ja, wat een jammer, wat een jammer!’ kwam op haar beurt Angelina, met de overdreven tragiek van gebaren, die een Italiaansche in zulke gevallen, boven de werkelijkheid van haar gevoel nog uit, te voorschijn brengt. ‘Twee zulke mooie kindertjes... zulke schatten!... zulke engelen!... en twee uur na elkaar gestorven... ze zeggen, dat de man haar nog geslagen heeft... hij gaf er háár de schuld van! Den dag te voren was hij stomdronken thuisgekomen...’

‘'t Is een barribal’, zei de Contessa.

‘Verleden week’, vertelde Angelina, ‘ging ik 's middags onderlangs de Casa Nera. Voor het huis, met zijn rug naar de ramen, stond Ettore, en als een hond die in een slagerswinkel geschooierd heeft, zoo gulzig en geniepig kloof hij aan een groot bot, dat hij in zijn twee vuisten hield. Maar net kwam Marietta in de deur... ze werd vaal van kwaadheid: tot zelfs de beenen uit de soep stal hij weg, schreeuwde ze...’

De Signora Margherita moest lachen; het waren juist ganneve-streken als deze, die maakten, dat de ondeugdelijke pachter nog altijd niet geheel in ongenade bij haar was gevallen.

Doch Angelina, die een andere uitwerking van haar verhaal had bëoogd, zei:

‘Marietta is zeker wel de vrouw in Montagnola, die 't meeste geslagen wordt, en Ettore de kerel, die 't meeste drinkt...’

‘Maar welke vrouw in Montagnola heeft een man, die niet drinkt, en welke krijgt er géén slaag?’ trok ze nog schertsend de moraal uit het geval.

De Contessa dreigde ondeugend met den vinger:

‘Wees voorzichtig, kindlief! Een vrouw beklaagt zich als ze getrouwd is en geslagen wordt, maar ze beklaagt zich nog meer, als ze oud wordt en niet is getrouwd... Trouwen is een loterij met veel nieten, maar niet-trouwen is een niet zonder één kans.’

‘Je bent al zoo jong niet meer...’ berispte zij moederlijk achteraan.

‘Zesentwintig’, zei Angelina.

‘En je hebt al een rimpeltje hier, en een rimpeltje daar...’ ‘Ze zijn nog maar klein’, voegde zij er goedig aan toe, ‘je moet goed kijken om ze te zien, en ze komen nu nog het meest van al het lachen, dat je doet...’

‘Waarom trouw je toch Enrico Rezzonico niet?’ vroeg ze dan plotseling op den man af. 't Was in heel Montagnola bekend, dat Enrico om Angelina vrêe en Angelina hem niet wou.

Angelina wierp op haar gewone manier het hoofd in den nek, maar ze had hevig gekleurd. Dat stond zeer vreemd op haar gezicht; zij had altijd een boudheid van spreken en spotten, die het onwaarschijnlijk maakte, dat zij ooit blozen zóu.

‘Waaròm niet?’ drong de Contessa aan; ‘'t is een knappe jongen... hij verdient grof geld... en 't wordt zijn tijd om te trouwen...’

‘Hij is altijd op reis... altijd weg...’ ontweek Angelina.

‘O!... dat...!’ lachte de Contessa, ‘een vrouw van wat meer ondervinding zou dat misschien zoo'n bezwaar niet achten...’

Zij keek vorschend het meisje aan; liefdezaken waren een altijd welkom onderwerp voor haar vrijpostigen plaaglust.

Maar Angelina had zich eensklaps omgekeerd, luisterde naar binnen of daar iets al haar aandacht vroeg...

‘Eventjes... alstublieft’, zei ze haastig, zonder haar bezoekster aan te zien.

Binnen hoorde de Signora Margherita op een onaannemelijke en te harde wijze met vaatwerk rinkelen. Zij lachte in zichzelf over de vlucht en de kleine comedie.

Maar even later reeds kwam Angelina terug, geheel kalm weer en zich zelve meester. Zij bracht een fleschje ‘gazosa’ mee - zóó uit het ijs, zei ze - om de Contessa wat op te frisschen. Die moest àl haar best doen om het meisje het openmaken te verhinderen; ze had nog verder te gaan, en nog te klimmen, dan dronk zij niet... ze zou het juist veel te warm krijgen... Met een plotselinge benauwenis dacht de Signora Margherita aan de twintig minuten, die zij voor den boeg had en waarover zij wel weer een uur zou doen! - Zij koelde zich het voorhoofd met wat lavendelwater, dat zij uit een kleinen parelmoeren flacon op haar zakdoekje goot en snoof den fijnen geur in, om zich sterkte te geven.

Maar zij was een vrouw van origineele invallen en fluksche besluiten. Ze zei: ‘Je moest hierover eens gaan kijken of de pastoor thuis is... en vragen of die mij een half uurtje gezelschap komt houden... Zeg, dat ik niet de halsbrekende, nauwe trap naar zijn vertrekken kan opklauteren... hij moet hier komen... wij zullen samen op je herberg passen... en jij loopt naar de Casa Nera en brengt Marietta hier...’

Angelina dorst geen bezwaren te opperen. Ze had ook wel pret in het grappige geval.

Vijf minuten later kwam Montagnola's pastoor, van het kerkplein naar de herberg, den weg overgestoken.

‘Goeden morgen, signor curato!’ groette, roepend uit de verte al, de Contessa het eerst.

De pastoor, tot wedergroet, maakte, onder 't gaan, een ietwat linksche buiging met zijn grijzenden kroeskop - hij was blootshoofds -, en met zijn bolle, roode rechter een boersch-galanten handwuif...

‘Loop hard’, zei hij tegen Angelina, ‘over twintig minuten heb ik een mis’.

Zijn bruinverbrand, lach-graag gezicht van pater-goedleven met de pittige, zwartbruine oogen stond uiterst vermaakt over het ongedachte morgen-avontuur.

Hij greep met beide handen zijn korte soutane omhoog,

en met zijn groote platte schoenvoeten aan de zware enkels stapte hij onverwijld het zandtrapje naar de herberg op.

‘Zoo gastronomisch-welgedaan... en toch zoo vlug ter been!’ schertste de Contessa, maar met een tikje naijver, ‘en zoo dartel van adem...’

‘De genade des Hemels!’ zei de pastoor zoetsappig, ‘...en de lichaamsbeweging, en de jacht misschien..’

‘Ja’, zei de Contessa, hem de hand reikend, met een zucht, ‘de jacht!... twintig jaar geleden... op mijn schimmel, de buks opzij, met de heeren mee... maar nu...!’ Kwijnend lachte zij hem aan. Haar nobelgebogen neus trok lager over haar glimlachenden mond.

De pastoor van Montagnola was een hartstochtelijk wandelaar en een hartstochtelijk jager. De hachelijkste bergtoeren van uren uit den omtrek, naar de Alpe Pietrasanta, en den Passo di Porcareccio, maakte hij of het niets was, - en in het najaar, met vrienden uit Milaan, zag men hem in een licht karretje langs de wegen rennen... zij stalden in Maglio di Colla of Piteglio, midden in het jachtgebied, en vandaar ging het er op los; 's avonds, met een mandvol wild, kwamen zij teruggeraced. Iedereen in Montagnola zei kwaad van hem: hij deed den wijn te veel eer aan... hij stond den halven dag in de keuken... hij sloeg zijn huis-houdster... Maar ze kwamen allemaal in de kerk, de mannen zoo goed als de vrouwen; tot de jongens van achttien jaar had hij in zijn preek, die altijd vol humoristische toepasselijkheden was; - en als er geld moest wezen voor een kerkfeest, kon hij krijgen wat hij wou. Ze moerden hem de eieren uit zijn kippenhok, ze stalen hem eens zelfs zijn gebraden wild van tafel, en ze mochten hem allemaal even graag. Hij wist om te gaan met zijn volk.

Hij wist ook iemand als de Contessa Margherita voor zich te winnen door zijn goedmoedige rondborstigheid. Op de Villa Viani kwam hij niet meer, sinds hij eens met den ketterschen Signor Hirtfeld een geschil had gehad over het klokkeluiden bij de begrafenis van een protestant - de vreemdeling had niet geschroomd, hem door de politie tot zijn bij de wet bepaalden plicht te laten dwingen - en op de ontvangdagen van de Contessa was hij ook vroeger nooit verschenen. Het jarenlange boersche leven had hem-

zelf verboerscht, hoewel hij van goede afkomst was, en in een salon gevoelde hij zich niet meer thuis. Doch wie bij hem kwam, was zeker van een genoegelijk half uur, en met de Signora Margherita was hij, twee weken na het geschil, al weer goede maten geweest.

Frau Hirtfeld, even uit haar zittende houding op, had een dichtbijen stoel aan haar tafeltje getrokken; maar hij dankte; stevig op zijn breede voeten geplant, de handen aan den rug van den stoel, dien hij op de voorpooten deed kantelen, stond hij tegenover haar:

'Paardrijden helpt niet genoeg', zei hij, 'maar er moest, om 't zoo maar eens te zeggen, iederen dag bij een der pachters van Signor Hirtfeld een ongeval gebeuren, waar zijn vrouw dan iederen dag te voet naar toe moest, en geen Angelina's om de wandeling te bekorten... binnen een jaar was u tien jaar jonger... natuurlijk, uw jeugd van nu niet te na gesproken...'

'Christelijke wensch voor onze pachters!' zei de Contessa, na een buiginkje voor het compliment over haar jeugd.

'Om 't zoo maar eens te zeggen, om 't zoo maar eens te zeggen...' kwam de pastoor; 'maar die vermaledijde spoorweg op den Cavarna, - als díe klaar zal zijn, klimt niemand meer. Alle respect voor Herr Hirtfeld, maar hij heeft ons daar een leelijke kool gestoofd! Iedereen is trouwens mal-content. De Montagnolers omdat Montagnola buiten de route ligt, de Pambiërs, omdat zij er wèl in liggen en het ding door hun landen krijgen, de Cavarners omdat ze hun kapel bedreigd zien. Alleen onze beeldenman boven is in zijn schik.'

Hij schudde koddig zijn dikken, grijzen kop over Signor Hirtfeld, over de Montagnolers, de Pambiërs en de Cavarners, en over den 'beeldenman' niet het minst.

'De pastoor van Cavarna heeft dan deze maal eens gelijk... Het overkomt hem niet dikwijls...', zei de Signora Margherita luchtig-schamper; zij kon dien fanatieken schaapskop niet uitstaan.

'Wel wis en waarachtig heeft hij nu géén gelijk, en gewoonlijk wèl!' schoot de oploopende pastoor uit, en hij zette hardhandig den stoel met de vier pooten op den grond. Hij was altijd zelf een tikje ironisch over zijn jongeren ambts-

broeder uit Cavarna, maar kon geen aanmerkingen van anderen op hem verdragen.

'Hij weet veel... 't is een geleerd man!' zei hij en de Signora Margherita vermocht niet te onderscheiden of er nu louter ernst dan toch nog wel een weinig spot in zijn woorden stak.

'Hij weet dan misschien veel, maar hij handelt er weinig naar', antwoordde zij; 'verleden herfst kwam ik met een gezelschap logée's boven; het was op een weekdag en wij liepen zijn kerk eens in; er was niemand; er is dan ook niets te zien...; wij lachten wat en praatten, onschuldig, als kinderen... Daar schiet hij opeens door de zijdeur en brengt ons néderig onder het oog, dat wij in de kerk behooren te zwijgen... Dat durft hij *mij* zeggen, de bigotte kerel!'

De pastoor van Montagnola zei niets terug, maar hij dacht: 'o! wat dom weer! wat dom! hij zal nóóit leeren -'

'De Cavarners', voer de Contessa voort, 'zijn vroom genoeg, maar hij weet zich niet te doen gelden, en wat zijn beelden betreft' - zij praatte Jacchini na - 'hij is een eergierige... daar loopt niemand in.'

Doch de pastoor van Montagnola schudde bestraffend den dikken, kortgenagelden wijsvinger: de Contessa was hem wel vaak wat àl te vrij in haar oordeel, - dat leerde zij van haar ketterschen man; en hij gooide het gesprek over een anderen boeg.

Hij zette zich gemoedelijk bij haar aan het tafeltje, en weidde uit over zijn plan, om het schilderij boven het zijaltaar, dat werd toegeschreven aan Gaudenzio Ferrari of aan zijn school, een beetje te laten opknappen... Maar, hij had eens geïnformeerd, dat kostte niet weinig...

De Contessa ging er niet op in; zij was bang, dat hij haar een bijdrage zou vragen... Geld voor een Santa Caterina! God beware, zij moest daar bij Hirtfeld niet mee aankomen! - en zij vond het zeer onaangenaam te moeten weigeren.

Dus begon zij over de mannenvrees van Angelina en vertelde smakelijk lachend, hoe zij haar daareven had laten kleuren! Op het sappigste punt van haar verhaal, stootte zij over tafel den pastoor aan en lei, even, haar beringde hand op zijn rustende vuist... - En als hij goedig schuddebuikte, plaagde zij:

‘Ja, de pastoors, die weten er van mee te praten...!’

‘Vàn wat?’ viel de pastoor van Montagnola met een komische heftigheid uit.

De Contessa had een plezier van de andere wereld; zij lachte maar al en tikte koket hem met haar waaier bemoedigend op den schouder.

De trouwhartige baas kon er wel tegen. Hij vond het gesprek niet àl te gepast, doch de Contessa meende het zoo kwaad niet.

‘De Signora Margherita heeft er meer verstand van dan ik’, knipoogde hij, en van zijn kant, breed met zijn kale soutanemouw over het tafelblad geleund, dischte hij kleine, grappige trekjes van zijn parochianen op. Dan, als een kwajongen, had hij vermaak in hun samen herberg houden en verlangde, dat er een klant zou komen, die zij bedienen moesten.

‘Als ik wat tap, is 't voor de armen’, zei hij.

‘Hei! alle duivels! bliksemsche schavuiten!’ bulderde hij opeens naar de kerk toe, en zijn bloedrijke, dikke kop werd paars van kwaadheid. Daar waren twee bengels van een jaar of tien zich aan 't vermaken met keitjes mikken door de smeedwerkmazen van het oude knekelhuis-raam; als zij te hoog gooiden, raakten zij het halfvergane fresco daarboven, van Christus en Maria, die de zielen optrekken uit het vagevuur...

‘Mijn galgestroppen van koorknapen...’ lei de pastoor, woedend nog, aan de Contessa uit; ‘ze zijn bezig buiten de kerk hun Heer te steenigen, vóór ze Hem aan 't altaar gaan dienen.’

Hij keek op zijn groote zakuurwerk en rees overeind. In de verte kwamen Angelina en Marietta al het steile voetpad door het kastanjebosch naar beneden geloopen.

De pastoor stak Frau Hirtfeld zijn gulle hand tot afscheid toe en met zijn breede schoenvoeten en dikke enkels uit zijn korte soutane, stapte hij het zandtrapje van den Grotto degli Amici weer af.

Even later klonk van de twee kleinste kerkklokken het ongeduldige geklepel door den klaren morgen, en dadelijk daarop verscheen de pastoor aan de kerkdeur, reeds half in zijn witte mishemd gestoken. Met een stoeren schouderschok werkte hij zich de tweede mouw der albe over zijn

soutane en klapte bevelend in de groote, roode handen om de twee rakkers te roepen voor hun werk bij den dienst. Een paar oude vrouwtjes sukkelden de trap onderlangs de school omhoog, teuterden nog even in het kerkportaal. - Van binnen klonk al het geklater van de zware, grove pastoors-stem, over het schriel gepsalmodieer der beide vaag-antwoordende kinderstemmen heen.

'Madonna!' dacht de Contessa vermaakt, 'wat een orgaan van tamboer-majoor...'

En met dat zij nog luisterde, kwamen de twee uit het kastanjebosch achter haar tafeltje omgeloopen.

Verlegen, als schuldbewust, en toch niet zonder waardigheid, stond de pachters-vrouw voor de Contessa. Zij had haar rooden hoofddoek ver over het voorhoofd getrokken, maar die kierde juist boven de plaats, welke zij had willen bedekken, en waar, gelig en groen, de kneuzing van haar mans vuistslag verkleurde. Het was een zeer magere en zeer bleeke jonge vrouw met een fijn, lang gelaat en sterke, grijze oogen onder het warrige, zwart-droge kroeshaar. Zij zag er te slecht uit en was te haveloos gekleed om knap te heeten; toch was het nog te zien, hoe zij eens een ongemeen schoone vrouw moest geweest zijn.

De Contessa sprak vriendelijk tot haar en vroeg deelnemend naar het eene, kortelings geboren kind, dat haar nu nog restte; - de vrouw gaf afgepaste antwoorden; een paar maal sloeg zij wantrouwend de groote, grijze oogen op. Toen zij den blik der Contessa op haar voorhoofd gevestigd voelde, kleurde zij, en onder voorwendsel van langs haar oogen te vegen, trok zij zich den hoofddoek tot op de brauwen. Zij vreesde, dat den eenen of den anderen dag het slechte gedrag van haar man ertoe zou leiden, dat zij van de hoeve werden verwijderd, als weer een pachttermijn verstreken was.

Toen de Contessa sprak van iets te willen geven, een gedachtenis aan de beide kindertjes, lichtten haar oogen verbaasd en nieuwsgierig op. Zij scheen teleurgesteld over het kleine, zilveren kraalkettinkje met het zilveren kruisje... Zij beloofde het tusschen de handjes der gestorven meisjes te leggen en die zoo te doen begraven. Met een nauw overwonnen onverschilligheid nam zij het kettinkje uit de bejuweelde hand aan; zij mummelde een dankbetuiging, dankte

ook nog voor eene toezegging van bloemen met de begrafenis... dan mompelde zij iets van haast hebben en naar huis moeten... Met een nauwelijkschen groet, die meer schuw dan onderdanig was, het kettinkje en kruisje in haar zwarte werkhand geborgen, steeg ijlings de vrouw weer het steile voetpad door het kastanjebosch naar boven.

En als een oogenblik later ook de Contessa Margherita onder haar wiegend geellinnen zonnescherm de trappen onderlangs de school was afgedaald, bleef Angelina peinzend en in tweestrijd aan de deur van haar herberg. Hare gedachten waren ver heengedreven.

Lang stond zij zoo. Over haar gezicht, warm en ontroerd, gleed verscheidene malen een pijnlijke glimlach... Er waren vele, vreemde beelden in haar hoofd; zij zag een vaag verrijzend land van geweldige gebouwen en hooge fabrieken, waar een verward gewemel was van werkgeweld. En daartusschen opeens een heerlijken jongen kop, met zwart-felle, verliefde oogen en een vuurrooden lachmond, waar een zwart kneveltje boven spitste... Zij zag van terzijde zijn stevigen, roodbruinen hals, wegblankend naar onder en blanker ook opgaand onder het korte, zwarte haar, zwart als van een jonge raaf. - Zij zag zichzelve, zeven jaar geleden, op het ballo pubblico van Montagnola dansen met dienzelfden jongen kerel, die toen pas negentien jaar oud was... Hij had een geribd fluweelen pak aan, donkergroen, en een helrooden gordel breed om zijn vaste lenden geknoopt. Iederen Zondag kwam hij van Cavarna naar Montagnola, voor het ballo pubblico; maar hij danste alleen met haar. Tusschen de dansen hadden zij gewandeld en hij had haar gekust en gezegd, dat er in heel Cavarna en Montagnola niet zoo'n aardige meid was als zij... Hij had ook gezegd: als hij niet eerdaags naar Amerika moest, zou hij 'r trouwen willen, dadelijk...' En zij hoorde nog zichzelve antwoorden: als ze hield van een jongen, kon ze wachten...

En zeven jaar had ze gewacht... zeven jaar! Angelina schudde heftig het hoofd. Was het nu nog niet lang genoeg, zeven jaar? - zeven jaar lang te zeggen: een Cavarner komt altijd terug in Cavarna?...

Ze wòu niet langer wachten tegen alle klaarblijkelijkheid in... ze wou niet haar laatste goede jaren óók nog verdoen in een getob, dat niets gaf.

Maar als ze een ander nam, dacht ze plots in een felheid van instinct,... áls zij een ander nam, dan zou 't toch nìet Enrico zijn... die niet.

Zij trok de schouders op. Ze zou ook niet weten, wien ze wèl zou willen... 't moest een jonge, mooie kerel zijn als die ander... en een van haar eigen slag... geen branie als Enrico... Maar zoo waren er niet... Zij dacht met medelij aan een paar jongens uit Noranco en Montagnola, die geprobeerd hadden, haar te krijgen...

En wat? Had ze geen leven zonder zorg, geen leven van vroolijke Frans?... een glas tappen, een grap maken,... niemand die haar ooit overlast aandeed... en als 't donker werd, sloot ze de keet...

Maar met een schok hoorde zij dan weer wat de Signora Margherita daar straks had gezegd: ze werd oud... ze begon rimpels te krijgen... een vrouw beklaagde zich als ze ongelukkig getrouwd was... maar ze beklaagde zich nog meer, als ze oud werd en nìet was getrouwd...

'O bah!...' zei Angelina plots bij zichzelve, 'anderen hebben nog wel langer gewacht dan zeven jaar en toch gekregen wat ze wouen!'

Zij had langs het boschpad, waar Marietta verdwenen was, Stephanina, de burgemeestersche, met haar zwarten brieventasch en haar portefeuille onder den arm, haastig naar beneden zien komen. Die was op den terugweg van haar morgen-rondgang met de post.

In haar helderwit jakje, de vijgemand over het hoogrood gelaat, kwam zij, lachend al en roepend uit de verte, de ongelijke padwindingen tusschen de boomen omlaag.

'Buon giòrno, buon giòrno!' riep zij luid, 'wat een warmte!' Haar aangezicht, van het voorhoofd langs de oogen en den forschen neus, was geheel nat.

Dan stond zij schuin onder de herberg in de schaduw even uit te blazen, altijd tot een gesprek gereed.

Angelina zag met een wonderlijke weekheid naar dat stoere gelaat, waarop de moed iets smartelijks niet geheel vermocht te onderdrukken, - dat gezicht, warm nu en wat verward, met de trouwe, lichte oogen brandend daarin en den radpratenden mond, terwijl een vriendelijke goedheid al hare trekken scheen langs te gaan.

Angelina antwoordde weinig, hoorde alleen de grove, hartelijke, maar rustelooze stem...

Na een nieuwen, luiden groet, ging Stephanina haastig door, de trappen af langs de school.

Angelina voelde zich heet doorbloosd en gansch bewogen. Een sterkte, een trots welde hoog door haar heen.

Maar dan, met een zucht, ging zij in huis... zij wist wel, dat Stephanina niet gelukkig was in haar huwelijk.

Hoofdstuk XI.

De volle Juli-zomer straalde over Cavarna; het was niet meer, als in Juni, heet de eene week, koel de andere, - een gestadige, weldadige warmte stoofde het land en rijpte rood en goud de vruchten en het graan. Nu was het voor Cavarna de schoonste tijd!

Beneden, in Bellano, lag het meer als een flakkerende hette-spiegel; langs de blakende kaden hing geen lucht meer en de huizen zinderden. De wegen in Montagnola zagen wit van het mulle pulver, het groen der hagen en boomen was grijs bestoven; het gras zengde op de bermen en de bloemen dorden; niemand liep daar in het middaguur. De vrouwen uit Cavarna, die ter markt moesten, zorgden wel, dat zij nog vóór de wassende morgen-hitte den terugtocht konden ondernemen. - In Cortivo, zei Carolina Muzzo, stonk het als 't na achten liep... Iederen ochtend had zij daar haar dertig liter melk af te zetten; om vier uur al, langs het Bigoriopad, kwam zij Anselmo tegemoet; die bracht twee groote volle bussen van de casupola... hij rook naar hooi en dennen en zijn gezicht stond frisch van de frissche nachten bij zijn zoele vee. Hij was nu zoo vergenoegd altijd, dat Carolina bijna niet boos kon worden, als hij niet was op de afgesproken plek. Zij klaagde dan maar eens van: zoo laat naar beneden, in dien gloeienden oven...! Anselmo schurkte den stoeren rug en klom weer, welgemoed, naar zijn doorgeurde eenzaamheden.

Ook in Cavarna-zelf bleef de warmte zuiver en van een ijle luchtigheid doortogen. Dit was nu de tijd, dat zij allen de krachten indronken voor den harden winter, en in hun

schuren de voorraden stapelden waarop zij teren moesten in zeven lange, schrale maanden.

Aan de bergflanken, terrasgewijs, gloeiden de akkerrepen al okergeel van rijpend graan; dat helde en boog verward dooreen van de zwaarte der barstende aren. Hurkend of kruipend op de knieën, sneden de vrouwen en de mannen met hun sikkel de halmen af, snoerden ze in kleine bussels en brachten die in hun hotten naar huis. Op de zwarte, houten balconnen onder het dak werden de schoven te drogen gezet; men bond ze buiten aan de spijlen of heesch ze aan haken tegen 't gebalkte; ieder huis welhaast stond in een gouden aureool.

Velen togen ook nog te hooien uit; men hooide nu niet meer op den Cavarna of op de lage uitloopers van den Bigorio; het land dat 'n duizend, twaalfhonderd meter hoog lag, was thands aan de beurt; daar was eerst in het midden van den zomer het gras tot vollen wasdom geraakt. Vele dagen vertoefde Riccardo in de casupola, omdat Anselmo tot op den top van den Bigorio de weiden schoor; tweemaal per dag slechts konden Luigia en Carolina een dracht naar omlaag torsen; 't was drie uur loopen telken maal.

Uit het armere land van Pambio had Ambrogio toen een achterneef laten bovenkomen om te helpen bij den alzijdschen arbeid. Hij moest dien twee lire dagloon betalen, en den kost geven bovendien, maar daaglijks bracht de jongen hem voor zes lire hooi op zijn zolder.

Doch Ambrogio was zijn neef niet goed gezind; wat deed hij met zoo'n huurling op zijn landen? - En dan, 't was een kleinzoon van Amadeo, Marco's broer. De Muzzo's van Cavarna konden het niet zetten, dat een Muzzo burgemeester van het schamele Pambio was, en dat in hun Cavarna één uit een ander en minder geslacht de eerste was geworden. En ofschoon zij op Amadeo wel trotsch waren ook, tegenover derden, - in hun hart minachtten zij hem en de zijnen.

- Wat bracht die vlegel nu eigenlijk op? vroeg zich schamper Ambrogio af, - haasten deed hij zich ook al niet, 't mocht een paar lire per dag zijn misschien... Maar, dieper-in wrokte een andere smaad... Hij vloekte bij het minste verzuim en was nooit tevreden.

Ook Luigia, anders zoo gul in hun welstand, mat aan

tafel als met weerzin hem het eten toe. Pas toen de jongen dreigde heen te gaan, werd hij schiklijker behandeld: men kon hem niet missen, er kwamen handen te kort. Het hooi moest binnen, het koren moest binnen en aan de boomen stonden de kersen op 't overrijp worden: ze zouden met wurm raken, als men ze niet plukte.

Sinds een week waren er daaglijks uit Cavarna zes, zeven-honderd kilo naar Bellano gebracht; wie weideland met kerseboomen had, plukte in den namiddag, en den volgenden morgen vroeg droegen de vrouwen de wichtige korvenvol naar beneden. Een goede draagster torste wel vijftig kilo in eens. Zij kregen dat jaar tot zestien centesimi per kilo uitbetaald; en de acht lire bij acht lire gleden de spaarpotten in voor den winter.

Marco Muzzo, voor 't eerst dat jaar, was niet mee gaan hooien noch mee gaan graansnijden, hoewel hij beide gaarne deed. Het maaien vooral: het staan middenin het hooge zoetrokige gras, dat hem tot boven de knieën reikte, en het vlijmen, stap voor stap, met zijn ruischende zeis door die geurende malschheid! - Ook het korensnijden was hem een weelde; de broeiende, melige baklucht van het zonheete graan was als een sterking voor zijn oude spieren.

Maar het scheen, dat er dit jaar plots iets van zijn vermaarde stoerheid te loor was. Het kappen in de bosschen, het heffen van den bijl en met één heftigen houw hem het hout indrijven, het spouwen der knoesten met rukken van geweld, en even poozen, en weer kracht zetten, dat kon hij nog als een kerel van vijftig. Maar het regelmatig-zwaaiend hanteeren, uren aaneen, van de zware zeis, en het uren aaneen gebogen staan voor àl gelijkelijk en gelijkelijk-gauw denzelfden greep en dezelfde sikkel-sneê, dat hield hij zoo wonderbest niet meer uit. En zoo had hij zelf, terwille van den voorspoedigen arbeid, de kleine, tijdroovende bezigheden gekozen, die er om huis en in de schuren te doen overbleven.

Nu hielp hij en zag toe bij den kersenpluk. Het was op de welige grasglooiingen achter Carmela's herberg, een dag zonder zon. In de zwoele stilte klonk, als het verfrisschend spoelen van een watertje, het klingelend gemengel der verre veeklokjes over de alpen.

Riccardo plukte. Riccardo, zoodra hij in de casupola kon gemist worden, had wel gezorgd bij zijn grootvader aan den slag te komen. Als een mastklimmer op de kermis zoo vlug, wierp hij zich met één langen sprong en een knellen van beenen den boom in; - even een hangen blijven in zinnen op hooger, met één arm zich boven de macht gewerkt, een grijpen van den volgenden tak, een omzichtige stap over de gladde schors, - en hij zat schrijlings middenin de druppelende kersengrot. En als men hem dan aan den houten haak het mandje had toegestoken, stond hij met den rug tegen den stam aangedrukt en haalde de zwaar-betroste twijgen naar zich toe. Het was een heerlijk en spannend spel van waagzieke behendigheid. In een ommezien kwam, als over een katrol, het volgeplukte mandje aan zijn touw over een tak naar beneden gezakt. Onder den boom stonden Marco en de oude Rachele, die zich had aangeboden om in den namorgen een tocht naar Bellano te maken.

Rachele was oud, maar nog taai genoeg, en arm. Zij woonde bij de verlaten vrouw van haar zoon uit Amerika. Sinds tien jaar deed die niets meer van zich hooren. In Montagnola en Noranco, waar 't volk onverschilliger is, gebeurde dat meer; in Cavarna was het een groote schande; de twee berooide vrouwen en de schooierige kinderen werden zeer beklaagd, maar toch zag men ook hen er op aan, of zij het helpen konden. Een gekromde best, beverig op de beenen, als zou zij geen klapkorf meer kunnen tillen, wachtte het ginnegappend wijfje, tot op haar stramme botten de krakende last zou worden geladen.

Uit den kerseboom daalde het volle mandje. Rachele, met haar schokkende knoken, knoopte het af, bond een leeg in de plaats. Dadelijk sjorde het touw weer over den boomtak naar boven.

Marco stond met de balans gereed; het wijfje, voorzichtig schuddend, keerde den inhoud op het ijzeren bord; knersend schoof het gewicht langs de staaf. Zij neusden samen boven de streepjes; Marco legde een handvol terzij, en nog een, om een rond gewicht te krijgen:

‘Twee en een half kilo’, zei hij eindelijk.

Rachele vatte zelf de staaf, keek scherp toe:

‘Twee kilo en een half’, wankelde haar schreepe, overslaande stem.

Dan, zacht, om de donker-rood blinkende vruchten, gespannen van 't sap, niet te kneuzen, deden zij den weligen stapel in de diepte der draagkorf glijden.

‘Twee kilo en een half’, mummelde Rachele nog eens. Zij moest goed onthouden, hoeveel er was, voor bij den handelaar in Bellano.

En nauwelijks was de schaal geleegd, of het volgende mandjevol snelde alweer aan zijn touw naar omlaag.

Toen zij zoo een half uur in een zwijgzame bedrijvigheid hadden doorgewerkt, kwamen plots Delphina en Amelia, op weg naar hun school, onder den boom geloopen. Die hunkerden om den halfvollen draagkorf, pikten een gevallen kers uit het gras, bedelden naar Riccardo om een trosje, een takjevol...

En het werken vertraagde. Riccardo deed vogeltjes na in den boom, gooide met dood hout dat hij uitbrak, mikte de natte pitten van zijn eigen roofsel naar de twee meisjes, - tot eensklaps Amelia als een aap haar handen om den boom sloeg, en, haar rug gespannen als een boog, met haar gekromde bloote voeten tegen den stam opliep: even doeldanste zij als een trillende veer, verzette snel de eene hand, de andere, liep weer met haar rappe apevoeten langs den rimpeligen tronk... dan, klemmend de armen rond een tak, daar trok zij zich op in den eersten gaffel en begon dadelijk gulzig te graaien in al het roode om haar heen.

‘Bravar!’ riep Riccardo, ‘brava!’ Doch als slanke Delphina, die leniger wezen mocht, maar niet zoo sterk, heftig schreeuwde, dat het gemeen was, gemeen!... gooide Riccardo ook haar een handvol van 't begeerde om de ooren. Twee nog lichtroode kersen aan gevorkten steel bleven hangen in haar zwarte haar.

Toen Amelia probeerde hooger te klauteren en te geraken tot waar Riccardo in zijn kroon van glanzende kralen zat, werd Marco boos.

- Wat kwamen zij hier de groote menschen van het werk houden... gauw! via!... naar school... zij zouden nog te laat komen en straf krijgen!.... Hij hielp Amelia bij 't naar beneden zakken, nam voor beiden een greep van de schaal en met een peut van zijn bloote voet in hun kuiten, joeg hij ze onder den boom vandaan. Amelia, uit louter bald-

dadigheid, liet zich in het gras rollen, hupte weer recht, sloeg met haar kleinen, sterken voet terug naar haar grootvaders schenen... dan, uitgejoeld, den arm om elkaars middel en knappende hun buit, liepen zij op een drafje de weilanden door naar school.

De kersenplukkers gingen voort met hun werk. Riccardo's volle mandjes sjorden weer over de takken omlaag, de ijzeren weegschaal knarste, de glimmend-gave vruchten lagen te pronken in den korf; - een paar struische takken vol blâren en ringelende trossen lei Rachele terzij, om straks bovenop te leggen voor het frisch-houden en 't smakelijk gezicht.

Het binnenste van den boom raakte leeggeplukt, en vaardig als een varensgast heesch de jongen zich op al hooger knoesten; hij reed over de takken tot zij doorbogen onder zijn wicht, hij waadde door het loof als een zwemmer door de rivier; hij liep door den boom heen, of hij liep op den platten grond. Met zijn houten haak haalde hij de verst-uitgegroeide twijgen, al zat er maar een enkele kers aan, naar zich toe; hij boog naar rechts, naar links, reikte, boog nog verder door; hij stond met één voet schrap in een stronkholte, zat het andere oogenblik weer rustig in zijn gaffelstoel.

‘Voorzichtig toch, Riccardo, voorzichtig!’ riep Marco soms, als hij met schrik de waagstukken van den jongen zag.

‘Dío mío! Dío mío!’ teemde in bange verbazing Rachele meê.

Toen het oude wijfje, moeizaam gebukt onder haar boorde-volle draagmand, van het grasveld verdwenen was, en Marco zich op de hurken te rusten zette, liet Riccardo zich ijlings langs den stam zakken en kwam een eindje van den boom met een sprongetje neêr; hij schudde zich als een, die uit het bad komt, en wreef en likte zich de handpalm, die de schorsruigte even geschaafd had.

‘Zoo meteen’, zei hij vol ijver, ‘gaan wij den boom zoeken, die er na dezen aan moet.’

Dan, in een plotselingen trek naar gezelligheid, hurkte hij naast zijn grootvader in 't gras.

‘Hoeveel raam jij, dat er nog aan dézen zit?’ vroeg hij.

Marco vorschte den boom in; hij zag maar weinig rood meer tusschen het gebladerte en ried: ‘Een kilo of vier, vijf...’

Met een sprong was Riccardo weer op de been: ‘Vier, vijf kilo?... tíen op z'n minst!’

Marco, die altijd graag inging op de speelsche luimen van zijn jongsten kleinzoon, doorvorschte opnieuw met veel goeden wil het boomloof, kwam overeind en deed een paar stappen opzij om de buitenste takken te keuren.

‘Zes kilo dan’, zei hij, schijnbaar zwichtend.

‘Tien kilo... tien!’ hield uitdagend de jongen vol. En als met vertoon van zwaarwichtige bedenkelijkheid de grootvader de lippen vooruitstak in zijn ruigen baard, riep de jongen:

‘Wedden?... ik zeg: tien kilo!’

‘Waarom wedden?’ vroeg Marco.

‘Om wat ik er boven de tien kilo nog afhaal!’ zei de jongen happig, op zijn beurt nog eens den boom schattend.

Marco bedacht zich even.

‘Dank je wel’, zei hij, ‘dan krijg ìk in geen gevál iets.’

Riccardo keek verwonderd op; toen vatte hij hoe het zat en lachte om zijn onbewust-listige domheid.

Hij zei: ‘om twee soldi dan...’ en haalde uit de diepte van zijn broekzak een koperstuk, dat hij in het leegstaande plukkorfje wierp.

Maar Marco werd ernstig:

‘Jij zou je hals breken om het tot tien kilo te brengen en de paar soldi te winnen’, en hij schudde den jongen bij de tenger-sterke schouders heen en weer.

Uit een lange, gebreide beurs, die hij in zijn wollen gordel droeg, deed hij twee platgesleten kopermunten in zijn verweerde handholte glijden; knoopte de beurs weer vast, en wierp de soldi bij den soldo in het mandje. Hij keek nog eens den boom in en zei:

‘Veel meer dan vier kilo zit er niet aan; als je er meer dan vier kilo afhaalt, zijn de soldi voor jou.’

‘Bene! Bene!’ riep de jongen en hij maakte een gebaar of hij wel dadelijk weer aan den slag wou gaan. Maar Marco hield hem tegen. - Wat is het nog een kind voor zijn zestien jaar! dacht hij.

Even stonden zij besluiteloos. Marco ging zitten op de kleine grashooging aan den boomvoet; Riccardo legde zich languit aan den grond, de wang steunend in ééne hand. Ver, van de alpen, spoelde het klein gemengel der veeklokjes water-koel door den stillen dag.

‘Weet je wat ik altijd denk, als ik zoo boven in een boom

sta te schommelen?' peinsde Riccardo na een oogenblik, - 'dat het wel leutig moet zijn om matroos te wezen...'

Hij staarde vaag tusschen de boomen door.

'En weet je', begon hij weer, maar met een hapering in zijn stem: 'ik zou best als bootsmaatje naar Amerika kunnen...'

'Hoe kom je dáár aan?' vroeg Marco onthutst.

'Een reis kost geld...', zei Riccardo, 'en als ze nou thuis het geld van Marco en Antonio niet willen...'

'Wou jij dan tòch naar Amerika?'

'Natuurlijk', zei de jongen.

Hij schrok over zijn eigen antwoord. Zijn grootvaders gelaat was plots met somberheid betrokken. Een bleekheid kromp over de teêr-bloote plekken bovenwang, en de duistere oogen keken onrustig en als verlegen.

Zichzelf geruststellend zei de jongen:

'Als je zoo oud was als m'n overgrootmoeder, dan zou 'k je misschien niet alleen laten zoolang je nog leefde... maar je ben pas vijfenzeventig... je ben nog zoo sterk als me vader... en 'k zou maar een paar jaar weg willen... je was nog precies dezelfde als ik terugkwam...'

'*Als* je terugkwam', zei Marco bitter.

Riccardo werkte zich half overeind, de hand in 't gras gedrukt; zijn oogen stonden fel:

'Ik vind het slecht van Marco en Antonio, dat ze niet terugkomen', - zijn stem was heet van waarheid - 'een Cavarner jongen hoort in Cavarna... ik zou maar twee, drie jaar willen gaan... den tijd om genoeg geld óver te verdienen voor een stuk grond hier... en een huis later...'

Zijn wat slungelachtig, magerbleek gezicht boven den langen jongenshals was zoo argeloos en trouwhartig, dat Marco een toegeeflijken hoofdknik niet weerhouden kon.

De jongen zag het, hij kleurde, en in een uitbarsting van vertrouwelijkheid, die hem toch moeilijk viel, zei hij:

'Ik wil wat van de wereld zien... werken met vreemden... mee kunnen praten... 'k ben altijd het kind thuis... Riccardo màg niet, en dan is 't uit. Ik wil geen baasje blijven, dat nooit buiten Cavarna geweest is... ik wil dat ze allemaal ook om mij wat geven... ik wil ook een kerel worden.'

Een wonderlijke beklemming kwam Marco om het hart

genepen; een aarzeling was er in zijn oogen. Maar hij verweerde zich toch met een verwijtend:

‘Ik ben ook een kerel geworden, die er zijn kon in zijn goede jaren... en ik ben ook nooit Cavarna uit geweest.’

‘Ja...’ zei de jongen, ‘maar dat was nou eenmaal een andere tijd...’

‘En jij was ook van een ander soort dan ik’, vulde hij plotseling aan, met iets in zijn stem van de diepe vereering, die hij voor zijn grootvader had.

Zij zwegen beiden. Marco was vreemd ontsteld. De duistere moeilijkheden dezer jaren op het einde van zijn leven, en die hem meer knagende zorg gaven dan hij in heel dat groote, ernstige, klare leven had gekend, spookten weer op en benarden zijn voorhoofd.

‘Heb je 't portret gezien’, vroeg eensklaps Riccardo, ‘dat de sindaco ronddraagt van Anastasio?... Zij verwachten hem nu eerdaags uit Canada thuis... dát is pas een vent geworden!’

‘O... Anastasio...’, zei Marco minachtend. Hij herinnerde zich den branieïgen lummel, die zoo lang door Cavarna had gelanterfant en waarom zij allen vaak Taddeï beklaagden indertijd... En opeens zag Marco het: uiterlijk hàd Riccardo wel iets van hem... Maar nee, nee, dacht hij dan, - Riccardo was wel kinderachtig soms voor zijn jaren, maar het was toch geen doeniet als Anastasio... Riccardo werkte als een man wanneer 't moest, en Riccardo had hart... En toch, hij moest het zich bekennen, Riccardo mocht wel anders nog worden, stoerder, en beslister in zijn optreden ook; en, ja, dat alles zou een reis naar Amerika hem wel bijbrengen...

Marco haatte op dat oogenblik dien nieuwen tijd, waarin de jeugd niet meer kon tieren op eigen grond; hij haatte het verre, vreemde land, dat hun zoons schenen noodig te hebben om tot mannen te gedijen, en, wàren zij mannen, tòch niet missen konden... Wat was dat voor een tijd en wat was dat voor een geslacht? Hij voelde een verwording, een verbrokkeling, een overheersching, waar niet tegen te strijden viel. - Moedeloos boog hij het vervaarlijke, grijze hoofd.

Hij dacht eraan, hoe Anselmo was weergekeerd, gansch en al uit zijn voegen gewrikt...; maar dan dacht hij ook

weer, wat Amerika van zoovele anderen had gemaakt, van Ambrogio, van Pietro; aan de jongens en mannen die waren gegaan en thuisgevaren, gelukkig in hun grooteren welstand, en die nu als taaie werkers leefden op den ouden geboortegrond. - Dàt was goed; dat had hij altijd goed gevonden; àls zij terugkwamen, als zij gingen òm beter terug te komen en welvaart te brengen in hun gezin, in het land, - zooals Riccardo het nù van eerlijker harte nog wilde.

Maar als zij thuiskeerden vol onwil en verbittering, omdat zij liever voor altijd daarginder gebleven waren; - wanneer zij níet keerden, als de zoon van Rachele; - dan werd hier het leven der hunnen ondermijnd; een ziekte bekroop hun volk...

Hij zag den jeugdigen Marco, een pracht-jongen, mooier dan hijzelf was geweest, en even sterk! Hoe zou hij er nu uitzien? Een man van bij de dertig, gansch gewend in dat vervloekte land, sprekend een wildvreemde taal... Wat, als ook hij niet keerde?...

De grootvader keek op zijn jongsten kleinzoon neder; hij zag het open, in zijn aandoening zoo blossig-jonge gezicht... een groote helderheid kwam er in zijn hoofd: - Riccardo zou nooit het pronkstuk van een jonkman worden, dat Marco eens was... hij zou zelfs nooit worden als Antonio... maar Riccardo zou nog blijken de beste te wezen van hen drieën. Naast de trotsche, smartelijke liefde voor de twee verre anderen was er, dat voelde hij weer zoo duidelijk in dit uur, binnen zijn oude hart een veel dieper en inniger liefde gegroeid voor dezen gesloten en toch aanhankelijken knaap, die hem zoo lang onverschillig had gelaten. Hij kòn dezen jongen niet afstaan...

Hij zei, en alle klank was uitgestorven in zijn stem: ‘Marco is weg, Antonio is weg... ik zou jou míssen, Riccardo’.

Maar de jongen, met zijn kwetsbaar gevoel, wrokte:

‘Je zou mij alleen missen, omdat de twee anderen weg zijn’.

‘Nee’, zei Marco beslist, ‘daarom niet alleen’.

De jongen keek op, ongeloovig. Hij zag zijn grootvader in de treurige oogen; even maar; hij had de diepe kracht gevoeld, waarmee zij zijn blik zacht doorstonden. Een zeldzame vastheid trok zijn wezen over.

‘Toen mijn vader als jongen naar Amerika wou’, vroeg hij, ‘heb je hem toen geholpen?’

‘Ja -’ antwoordde Marco zooals een antwoordt die weet, dat daaruit zijn vonnis volgen moet.

‘Dan moet je mij ook helpen’, zei de jongen, ‘je zal later blij zijn, dat je 't gedaan hebt... wanneer ik als een groote vent weer thuiskom... en ik kòm weer thuis’.

Marco Muzzo boog den ouden, grauwen kop. Hij dook in een laatsten strijd van instincten en gedachten, waaruit het klaarziende raadsbesluit van den ouderdom overwinnen zou. Hij doorproefde in dat oogenblik den waarsten aard van dezen knaap, zijn innerlijke flinkheid, en zijn teederheid die niets weeks had; hij voelde hoe ook in dezen jongsten telg het vurig bloed der Muzzo's om daden en om arbeid riep.

‘Je vader blijft je vader, Riccardo’, zei hij plotseling, en door zijn bevende woorden klonk als een vreugde, ‘maar ik zal aan jou kant staan’.

‘Al is het moeilijk... voor een oud man als ik’, steunde hij zacht achteraan.

De jongen zuchtte diep uit. Dan knikte hij naar zijn grootvader; het was een hoofdknik vol jeugdsterke bemoediging, - een belofte ook en als de bezegeling van een nieuw verbond.

Maar zij zeiden niets meer. Zij keken wat nuchter voor zich uit. Een verlegenheid viel tusschen hen in, en zij stonden tegelijkertijd op, en gingen over het grasland.

‘Wij gaan den boom zoeken, die er zoo meteen aan moet’, zei de jongen, maar met een geheel andere stem dan daareven. De weddingschap waren zij vergeten.

En als zij nog een oogenblik, doelloos, en een eind van elkaar af, over de wijde grasglooiingen verder gingen, kwam uit den achterweg van den Cavarna, Carolina naar hen overgestoken.

‘Wat is die laat’..., zei Marco verwonderd.

‘Zij moet een gerla-vol voor de menschen van Mirasole naar boven brengen’, lei Riccardo uit... ‘die komen een maand in Cavarna, bij Carmela’.

Carolina gebaarde met veel ophef, zij zouden toch op haar wachten... Zij zag heet van het stijgen, maar zij liep luchtig of zij niets te torsen had en bungelde met de ledige melkbus. Als zij vlak bij hen was gekomen, wierp zij in een lossen zwaai zich den draagkorf van de schouders.

‘Dát is een zot wijf!’ hijgde ze, en zij lachte, dat heel haar malsche, blanke en rooie kop zwol van de lachpret. De grootvader, of hij wilde of niet, moest glimlachen; Riccardo, wat bleek nog, keek benieuwd... Carolina viel op haar knieën in 't gras, haalde uit de diepte van den gekantelden korf een paar los opgerolde, lichtgrijze kousen, en een paar bruine...; zij schudde ze uit, hield ze in de eene hooggeheven hand tegen het licht... het waren fijne, opengeweven kousen met dikke stoppen aan de teenen en den hiel...; toen kwam er nog een gebutst zinken voetbadje uit de hot, twee grauwe sponzen aan een touwtje geregen en een zwart en rood sponzenet... Ze hield het alles één voor één met uitgelaten handen hoog in de lucht.

‘De spullen van de Signora!’ zei ze met een schaterlach.

Dan, plots, met een woedend gezicht, smeet ze heel den rommel terug in dèn draagkorf. ‘Zot wijf!’ schold ze nog eens.

En toen Marco en Riccardo verwonderd en wat onnoozel vroegen, wat dit toch beduiden moest, barstte het relaas los:

‘Van morgen om negen uur wou ze me hebben... een gerla met kleêren naar Cavarna brengen... twee lire. Ik zeg: negen uur is me te laat... om negen uur klim ik niet meer met een vracht, in de hitte...; acht uur. - 'k Zal zien dat ik klaar kom, zei ze.

‘Goed; van morgen precies kwart voor achten sta ik aan 'r tuinhek. 't Tuinhek was open, maar aan 't huis alles dicht. Deur dicht, luiken dicht... en geen geruchtje. Ik schreeuw onder de ramen. Na een heelen tijd komt ze met dat bruine net rond 'r haren op 't balcon en kijkt met 'r kippige oogen over 't meer. Ik zeg: cara, de boot van achten is in 't zicht... haast je wat... 't zal een heete dag worden. - Zij weg, en 't was weer stil. Een heelen tijd later opeens een geschreeuw boven: Lina! Lina!... breng dit, breng dat... mijn gele schoenen, de andere hemden, de nieuwe... Ik zit maar onder den mispelboom te wachten. Ik roep nog eens: komt het vrachtje nou haast?... 'k moet weg! - Zij jammert boven: ak kot, ak kot, en ze loopt de trappen af en staat bij me te praten: - als je ook voor een heele maand uit je huis ging... zooveel te beredderen... en de kinderen, die enkel last gaven... over tien minuten was ze klaar. Ze had 'r bruine net nog over d'r haar en

een wit gebreid manteltje zòò over d'r onderrok. En boven weer een geloop en een herrie: Lina! Lina!... mijn zilveren armbanden... de portretten...

Toen 't zoowat kwart over achten moest zijn, werd ik nijdig. En daar komt me waarachtig Lucia den tuin in. Ik zeg: wat mot jij hier doen? - Die was ook besteld om te dragen. En wie nog meer besteld was? Rachele. Daarom wou die voor ons met kersen naar Bellano! Ik zeg tegen Lucia: drie draagsters... wat mot zoo'n mensch toch allemaal naar boven sleepen? Een verschooning en een Zondagsche jurk, die kan je toch zelf wel meenemen! - En daar wordt me die Lucia brutaal: - Een mensch?... het was zoo maar niet een mensch als zij en wij... 't was een signora... die had dingen waar ik en niemand in Cavarna begrip van hadden... Ik zeg: nest, heb jij daar dan begrip van? Maar ze trok een snuit of ze mij niet waard vond om te antwoorden.'

Genoveffa wil niet eens, dat ze op Mirasole komt', zei Marco.

Natuurlijk', viel Carolina bij. 'Ik werd dan ook zoo giftig... ik roep naar boven: is 't nou klaar of niet klaar... 'k ga weg. Daar komt dat bruine net de trap afgeloopen... en het eerste wat ze meebrengt, is zoo'n klapstoeltje en een kussen, voor de hot van Lucia. Ik gooi de leege gerla over mijn rug en doe of ik heenga... maar dan begint ze weer van "ak kot, ak kot", en loopt in huis en komt met dat voetbadje en de sponzen terug.'

Carolina grabbelde nog eens in den opzij-liggenden korf, haalde het gebutste tinnen bakje te voorschijn en deed met een mal gezicht na, hoe Emilia Mayer, zenuwknippend en gewichtig, haar het ding overreikte: 'mijn voetbadje.'

'Het voetbadje van de Signora...!' herhaalde zij in een schaterlach, en haar malsche kop zwol weer van de pret. Ook Riccardo zat in 't gras te grinniken en Marco monkelde maar eens in zijn baardruigte.

'Even later', vertelde Carolina voort, 'komt dat sluike kind van 'r, ook al in 'r onderkleeren, en legt een pak linnengoed in mijn korf, maar dadelijk erop schiet de moeder toe en haalt het er weer uit... en in huis een gekijf: Lina dit - Lina dat...

Om half negen brengt Lucia de twee paar kousen beneden en gaat weer naar binnen. Ik zat te wachten op de bank onder den mispel, of er aan mijn geduld geen eind kwam; ik dacht, als 't negen uur is, poets ik 'm. En toen de boot van kwart voor negen goed en wel langs den Leonardo was geschoven, heb ik stilletjes de mand op mijn rug geheschen en ik ben er van door gegaan... Toen ik 't tuinhek dichttrok, riepen ze me uit 't raam nog na, Lucia 't hardst, en met een kwaadaardigheid!... Ik dacht: niet omkijken... doorloopen... en ik ben recht naar boven gestapt...'

'Maar betalen zal ze... 'r twee lire zal ze betalen!' viel dan, plotseling boos weer, het meisje uit... 'Ze bestelt me om negen uur, ze vindt acht uur goed, ik kom om kwart voor achten en wacht tot negen... betalen zal ze!'

'Ja', zei Marco, 'maar ik zou er toch geen drukte over maken... of 't schikken met den prijs...'

'Wat!' riep Carolina, 'schikken?... en geen drukte maken?... ik zal er drukte over maken zoolang ze in Cavarna is, als ze niet betaalt. Twee lire was er gezegd... twee lire zal ze opdokken, of ik heet geen Carolina Muzzo meer.'

'Nou... nou...', suste de grootvader. Maar terwijl het meisje haar korfbanden weer over de schouders deed glijden, vroeg hij nog eens, hoe toch Lucia aan die afspraak op Mirasole was gekomen...

'Haar moeder wil niet meer, dat zij er gaat', zei hij bezorgd; - wat móest Lucia daar toch bij die vrouw?

En toen Riccardo alweer in zijn boom zat en Marco afwoog en schaal na schaal in de tweede draagkorf goot, schudde hij nog herhaaldelijk, en vol bekommernis, den grijzen bizon-kop.

Hoofdstuk XII.

Den volgenden morgen, in de vroegte al, begreep Carmela het: dat werd weer een ongeluksdag, zooals die haar altijd overkwamen...

Sinds een paar maanden moest er een groote reparatie gebeuren aan de gewelven van haar cantine onder het terrashuisje; zij had echter gewacht met hierover te spreken, totdat iedereen, in vollen oogsttijd, het veel te druk had voor zulk een karwei: zij vertrouwde géén Cavarner in haar wijnkelder. Maar zoolang er één Cavarner voor het werk te vinden was geweest, zou zij er geen vreemde voor hebben durven nemen...

De laatste week had zij bij ieder, die in haar gelagkamer kwam, met een bedrukt gezicht over de plotseling dringend-noodige herstellingen geklaagd...; iedere onmogelijk-verklaring van dadelijke hulp bëantwoordde zij met een gebaar van wanhoop...

Ten leste, slim, had zij uit Bironico een oud metselaartje laten komen, een vertrouwd mannetje, dat nooit te véél dronk naar men zei, en dat zeker geen twee uur ver met een paar gestolen liters zou sleepen. Op zolder was hem een bed gespreid; hij zou dien morgen vroeg beginnen en drie dagen blijven werken. Zij was zeer tevreden bij zichzelve over deze regeling.

Toch maakte de ongewone openstelling van haar grootste schatkamer Carmela meer nog dan anders vol zorgen en achterdocht; en, wat zij nooit deed, zij had Massimo twee dagen van school genomen, om mee toezicht te houden. Haar zesduizend liter wijn, kon zij die onbeheerd laten?... Daar was Barbera en Piëmonteser bij van zes en acht soldi den liter, maar ook Chianti van negentig centesimi, en hoeveel Asti niet van één-lira-twintig de flesch! En zij, als vrouw, die daar alleen voor stond!

Van dat dien morgen tegen zessen de eerste beitelslag te bikken ging binnen de echoënde keldergewelven, had Carmela geen duur meer in haar keuken; tevergeefs gebaarde Massi van af de boccia-baan, waar hij kwansuis aan het tafeltjes-boenen was, dat hij toekeek en alles zag, - ieder oogenblik was zij aan het raam, bij de deur, op de stoep.

En nauwlijks was het mannetje een half uur met zijn karwei aangevangen, of, zachtjes, en zachtjes aan al een toontje harder, begon boven het eentonig beitel-gebik een klaaglijk kerkgezang uit te klinken:... Sancte Laurenti, ora pro nobis... Sancte Vincenti, ora pro nobis...

Carmela schoot haar keuken uit, de straat op: - Madonna! wat wàs dat?

- Ja... hij zong...! deed Massimo, komiekig-beducht, van af de boccia-baan.

Carmela's rappe klippers kwamen tot aan het terrashuisje overgetikkeld; dan plots, zweeg het gezang. Maar als zij terugkeerde en bij de stoep nog even omkeek, vezelde het luider nog uit den kelder omhoog:

'Sancti Gervási et Protási, orate pro nobis... Sancti Faustine et Jóvita, orate...'

Twee Cavarner-vrouwen, die vroeg dien ochtend aan het waschhuis waren, lieten haar watergeplapper een wijl, staken de beenige, bruine koppen met een lachende verbaasdheid om den hoek der open ingangspoort.

'Porco!' schold Carmela bij zichzelve, en in een driftig drafje zij terug de straat over en de keldertrap af.

'Hei!... zeg!...' riep zij luid aan de deur, over het zingen heen.

De oude metselaar, die op zijn knieën voor een afgebikte muur-plek lag, naast den hoop tras, waarmee hij straks moest gaan werken, beurde verwonderd het hoofd; - hij had een kleinen, ronden bol, gelijk een verschrompelden appel, en zijn oogen waren rond en klein, als van een goedwillig kind.

'Je bent hier niet in de mis', zei Carmela nog, vinnig.

'Dàt geloof ik!' - kwam het mannetje met een vergenoegde overtuiging, 'in de kerk zet ik ook maar geen àndere stem op, als het te pas komt...'

'Nou dan!' zei Carmela; zij wist niet wat in te brengen tegen deze zachtzinnigheid.

'Ja...', berustte hij weer goedig, 'dat is nou zoo, he?... als ik mijn litanieën niet zing, dan vlot het werk niet... hebben ze je dat niet verteld?... daar sta ik voor bekend in Bironico...'

Nog stuursch, maar toch vermaakt ook, keek Carmela in het weltevreden naar haar opgeheven, grijsbestoven rimpelgezicht van het metselaartje, zooals hij daar op zijn hurken zat met zijn kousevoeten in den hoop tras en zijn groote grijsbestoven handen op zijn knieën.

'Dat komt', zei hij, 'omdat ik nou al veertig jaar meeloop in de processie's van Bironico... met de broederschap van 't

allerheiligst Sacrament, - in mijn witte koorjas en mijn rooie manteltje... Ah si!... Geen een die zoo goed zingen kan als ik... ben ik eens ziek, dan heeft de processie geen tier...'

Toen keerde hij zich moeizaam-stram op zijn oude gewrichten om en begon opnieuw te bikken.

Carmela trok geërgerd de schouders op. - Wat was daar aan te doen? Je kon niet eens kwaad worden...

'Als je dan maar niet te hard galmt', zei ze nog kregel; 'je hoeft het heele dorp niet hier te halen.'

En zij beduidde Massimo, die over haar schouder bijloerde, dat hij de groote deuren wat halvelings dicht zou houden en haar waarschuwen, als er nieuwsgierigen mochten komen... Zij kon niet meer blijven... zij moest het ontbijt voor haar twee gasten nog klaar maken... 't liep al tegen zevenen...

In huis was alles stil. Geen geruchtje in de slaapkamer, waar sinds den vorigen avond acht uur de doodvermoeide Emilia Mayer en de nog vermoeider Lina zich te bed hadden begeven.

Om half acht, als reeds tweemaal haar koffie pruttelend uit het kannetje was gekookt, besloot Carmela te gaan luisteren aan de deur; om acht uur ging zij kloppen. Een booze, slaperige stem geeuwde: 'Hè?... ja... je zal ons wel zien, als we komen', - een ijzeren bed kraakte, en het was weer stil.

Ook vanuit den kelder werd het eerste half uur geen ander geluid dan het bikken vernomen. Later, bij tusschen-poozen, aarzelde een 'miserere mei' of een 'magnificat' met vage vlagen op... Massi gebaarde telkens geruststellend, maar eens zag Carmela den seminarist aan den rand van de boccia-baan staan; een andere keer kwam de oude Rachele het terrastrapje afgestunteld - wat had dìe daar wezen neuzen? - Vlak daarop grijnsde het felle gelaat van Aurelia om de keukendeur: of er kerk was in den wijnkelder? Zij luisterde onwillig en als beleedigd naar Carmela's schijnbaar bedaarden uitleg.

Toen Aurelia weg was, hoorde Carmela een luid gelach buiten; er stond een troep opgeschoten jongens bij de keldertrap te kijken; Massi, met gloeiende ooren, boende een tafeltje. Na een oogenblik gooiden de jongens hun zakken en werktuigen over den schouder, stapten verder.

- Ging het maar regenen, dacht radeloos Carmela, en

zij keek onderzoekend naar de betrokken lucht en naar de lage wolken, die opgedreven kwamen door het Vedeggio-dal.

Als een getergde liep zij door haar huis, van de straatdeur naar de keuken, van de keuken naar de gelagkamer, en van de gelagkamer naar de trap: boven hield nog altijd de stilte aan. En opeens, na een paar wankele uithalen, of eindelijk de stem den zanger begaf, zweeg ook aan de boccia-baan het psalmodieerend alarm.

Met een zucht van verluchting liet Carmela zich neêr op haar lage stoeltje bij de keukenschouw.

En meteen, in een groot vertoon van verontwaardiging, kwam Carolina Muzzo binnengezet.

'Nou...', vroeg die brutaal, '*is* ze van plan om te betalen, of is ze het niet?'

- Madonna Santa! kon dan niemand haar met rust laten vandaag?! -

Carmela trok spits om den neus en zei, kort aangebonden:

'Ga het haar zelf maar vragen, als ze nog in bed ligt'.

'Zoo, liggen ze hier om negen uur nog in bed', smaalde redeloos Carolina terug.

'Wel Sacr...' vergat zich Carmela, en vuurrood van drift viel zij uit, dat de heele geschiedenis haar niet aanging, en dat de andere maar zelf zorgen moest het geld te krijgen, waar ze recht op meende te hebben.

'O!... zóó!' zei Carolina met een tergenden klem; - 'zóó!' zei ze nog eens, en vol kwaadaardige dreiging verliet zij de keuken.

Zij was nog niet weg, of Carmela had spijt van haar grammen uitval: wat had zij de Muzzo's openlijk tegen zich te maken?... Dat zou haar zuur bekomen! De Muzzo's haatten haar toch al, omdat zij Taddeï heette... zij haatten Achille, die tot sindaco was gekozen, inplaats van een van hen... Wat was zij begonnen?

Een uur later, toen de eerste drenzige stappen van menschen, die zich bedenken, of zij zich aankleeden zullen, langs de zoldering sleepten, bukte met een duisteren kop Ambrogio de gelagkamer binnen. Hij bestelde een quinto wijn.

- Daar hadt je 't al, dacht Carmela fataal. Met haar afgemetenste gezicht zette zij het karafje en het glas voor den bezoeker neêr. Zonder den wijn aan te roeren, zat die

barsch en broeiend voor zich uit te zien; hij spuwde, verschoof schrapend den voet.

Carmela dorst niets zeggen; zij dorst ook niet heen te gaan; zij voelde, dat zij nog geen stap de gang in zou gedaan hebben, of hij had haar al teruggeroepen. Zij bleef talmen bij de glaasjes in de spoelkom aan het buffet, luisterde gespannen naar wat zij meende, dat uit den kelder overklonk.

Plots, met een boozen ruk, stond Ambrogio op; hij gooide twee soldi op tafel, en klekte den rooden inhoud van zijn glas over den vloer.

‘Het huis, waar ze mijn dochter te kort doen, beleedigt mij’, zei hij onheilspellend.

‘Wat lijkt Anselmo op hem!’ flitste het met schrik door Carmela's hoofd, en zij trachtte nog haastig een verweer: ‘Carolina zei eerst zelf...’

Ambrogio luisterde niet; met zware, kwade stappen was hij de gelagkamer al uit en de gang in. En juist donkerde zijn groote, grimmige gestalte in het deurlicht, als van de trap een schriele meisjesstem kattig en verlegen naar beneden riep: ‘het ontbijt... breng alsjeblieft het ontbijt boven..’

En of het noodlot het zoo wilde, datzelfde oogenblik klonk, uit een dof geneurie op, luid-galmend een lustig ‘Gloria in excelsis Deo!’ uit den wijnkelder de straat over.

Carmela, in wanhoop, bracht de handen aan het hoofd. Zonder het kind te antwoorden liep zij naar de deur...: - Santa Vergine!... als nu Ambrogio... Maar Ambrogio, of hij niets hoorde, stampte met zijn verbolgen stappen de straat af. Carmela zag alleen, hoe Massimo kordaat een paar meisjes van voor de kelderdeur wegdrong. Zij ging in huis.

‘Moeder vraagt, of ze alsjeblieft het ontbijt boven mag’, riep spinniger en schrieler nog het meisje door den trapkoker naar beneden.

‘Zoo gauw 't klaar is’, riep Carmela terug; ze was zoo haar hoofd kwijt, dat ze een kwartier noodig had, vóór de vijf of zes benoodigdheden, die sinds twee uur gereed stonden, op het blad bijeen waren.

En boven wachtte haar een nieuwe gruwel.

In de kamer, die zij den vorigen dag had geschrobd en geredderd tot alles een lust bleek van keurigheid, daar was het nu een herrie om van te huilen. Alles stond en zwierf

nog zooals de draagsters, gisteren, het er neer hadden gezet; de twee koffertjes, die de oude Rachele boven bracht, versperden het midden van de kamer, en de pakjes los linnengoed, onder uit haar korf, slingerden op alle stoelen. Het voetbad van Carolina plompte op de tafel, naast een paar boeken en oude linnen sloffen; op het versch-gewasschen commodekleed lagen de vouwstoeltjes, die Lucia droeg, en de vuile schoenen van Lina; langs de voeteinden der bedden, over de achteloos teruggeslagen, zuivere spreien, flodderden jurken, die niet van de schoonste waren, en Lina-zelf, in haar borstrokje, zat op den rand van haar ledikant.

Emilia, die nog haar nachtjapon met verkreukelde, blauwe borduursels aan had, hing onwennig op een stoel, haar arm over de leuning.

'Ik heb nog nooit een hôtel gezien', zei ze, zoodra Carmela de deur achter zich had dicht gedaan, 'waar geen fauteuils waren.'

'Moeder is erg moe... van gister... van den tocht naar boven...' zei verontschuldigend het kind, terwijl zij, beschaamd opeens, het borstrokje, waaraan twee knoopen ontbraken, over hare magerte saamtrok.

Carmela, met een gezicht als een onweer, nam het voetbad weg, zette het bij het raam, de sloffen er naast, schoof de twee boeken opzij - het waren Die Physiologie der Ehe en l'Hygiène de la Peau - en plaatste haar blad op de leeggekomen tafel.

Dan, droog en streng, zei ze, dat Carolina Muzzo daareven om haar geld was wezen manen, en dat de vader was komen dreigen voor het geval er niet betaald werd. - 'En de Muzzo's doen in Cavarna wat zij willen', dreigde zij zelf.

'Ja, maar...' stoof Emilia op. Zij zuchtte.

'Ach Gott!' zei ze en keek verdwaasd. Toch was aan haar gezicht te zien, dat zij niet geneigd zou zijn tot toegeven.

'Je hadt ook eerder op moeten staan, gister', kwam oud-wijs bestraffend het kind, schuw naar haar moeder heen.

Emilia, als ze eenmaal in moeite zat, liet zich heel wat door Lina gezeggen, om later, waren de verwikkelìngen voorbij, het kind er des te meer om te haten.

'Dus...?' vroeg Carmela zakelijk.

'Ik weet het niet!'... steunde de andere weer.

Carmela wachtte zwijgend.

‘Wil jij niet 'ns naar die menschen toe gaan... en ze vertellen...?’ vroeg Emilia eindelijk aan het kind, - ‘om half negen is ze weggegaan... ik had ze om negen uur besteld...’

‘Mij goed’, zei Lina onverschillig. Zij had een broodje van de schaal genomen en hapte daar zoo in.

Met een gezicht vol afkeuring keerde Carmela zich om en verliet de kamer.

- Madonna! wie stuurde nu een wicht van tien jaar op zulk een boodschap uit...? Wat had ze voor een schepsel in huis gehaald! - Carmela was zóó verontwaardigd, dat zij er een wijl den heelen wijnkelder en den zingenden metselaar door vergat.

Een kwartier later kwam Lina hooren, waar die menschen woonden.

‘Ga je betalen?’ vroeg Massi, die erbij stond.

‘Probeeren niet te betalen’, zei het kind gewikst.

Maar in een ommezien, bleek en huilerig, was zij terug: een trotsche vrouw was haar voorbijgeloopen zonder te willen luisteren, Carolina had gelachen, een oud man had alleen gezegd: zijn in Montagnola de kinderen hun moeders hoeders? -

Dien ganschen verderen dag vertoonden noch Emilia Mayer noch het kind zich meer buiten hun kamer.

En den ganschen verderen dag ook bleef het een ongeluksdag voor Carmela. Telkens hief de metselaar, galmend opeens, een ‘Gloria’ aan of een ‘Miserere’, neuriede dan zachter door... en telkens kwamen er lieden voor den kelder kijken; jonge mannen, die er een lolletje van maakten, bestelden bier en gingen botsen, krijschten zelf, in hun valsche tweestemmigheid, een Zondagsch kerkgezang. Eindelijk, toen zij weg waren, zinderend van zenuwen en woede, ging Carmela den metselaar zeggen, dat zij het zingen eenvoudig verbood; maar, of hij het niet laten kon, na een poos brak opnieuw een uithaal los.

Tot tweemaal toe nog kwam Carolina Muzzo met haar brutaalst-kwaadwillige gezicht aan de herberg: ‘Deve pagarmi... deve pagarmi’, dwong zij maar; zij wou naar reden hooren noch uitleg.

Tegen den avond stond Carmela het schreien nader dan het lachen. Dorpsmeisjes, die met een lijst rondgingen voor de nieuwe straat-versiering bij het aanstaande feest van San Fedele, had zij bijna met een boos woord doorgezonden; gelukkig wist Massi de fout nog te voorkomen.

En toen - het had juist zeven geslagen, het uur van den avondmaaltijd - verscheen aan de herbergdeur een gezelschap van drie jonge touristen, knapzak over den rug, kuitbroeken aan, petjes op. Zij spraken een dialect, dat Carmela met moeite verstond, en zij waren zeer luidruchtig. Midden op de straat bleven zij staan, keurden minachtend de grootte van het huis, monsterden het voorkomen van de vrouw, en overlegden met veel uitbundige gebaren.

- Of ze logeeren konden dien nacht? informeerde er eindelijk een, die zich nog het bedaardste gedroeg, - waren er wel drie bedden?

Carmela knikte stuursch van ja.

- En eten?

Nog stuurscher knikte Carmela opnieuw. Hun toon beviel haar in 't geheel niet. Met veel spektakel gooiden de drie hun rugzakken op de bank onder het raam, hun petten en stokken ernaast, rekten de armen en beenen of ze stram waren van een te langen marsch. Zij schreeuwden alle drie tegelijk, schenen te beraadslagen omtrent den maaltijd; Carmela begreep aan hun barre vloeken, dat het Napolitaners moesten zijn.

- En wat er te eten viel, dien avond? vroeg weer de bedaardste van de drie.

'Salame, polenta met gestoofd kalfsvleesch, kaas en kersen', zei Carmela welbewust.

Maar het menu scheen niet in den smaak te vallen. Zij schreeuwden nog harder dan daareven en grinnikten op een wijze, die Carmela het kwade bloed naar de wangen joeg.

- Of er geen kip was? opperde een korte dikke met gele papwangen en pikzwart haar; zijn natte, roode lippen lachten smadelijk.

'Nee', kwam Carmela, zoo stroef als ze maar ooit iets zei. Er begon een drift te zieden in haar felle, bruine oogjes.

- Geen kip?! - Maronna, in welk behoorlijk logement kon je 's avonds geen stuk kip krijgen?... dat was de eerste

maal van hun reis, dat ze zóó te land kwamen! schamperden de drie tegen elkaar, en de jongste, een melkmuil van zestien, zei, bij wijze van geestigheid:

- Ze had toch kippen in 'r hok? ze kon toch een kip slachten?

- Wat? voor drie kwajongens 's avonds om zeven uur nog een kip slachten... en háár albergo geen behoorlijk logement? - Al de verkropte zenuwen van dien langen dag vierden zich in een uitbarsting van woede, en gebiedend haar stevig-korten arm en haar kleinen wijsvinger gestrekt, riep ze:

'Via! Via della casa mia!'

Zij stond op den drempel, den klopper in de hand.

'Via!' dreigde ze nog eens.

De Napolitaners, onthutst, waren opgestaan, probeerden te sussen, verontschuldigden zich...

'Via della casa mia!' hield Carmela aan. Haar kleine, roode gezicht stond zoo vervaarlijk, dat de drie jongens, die eerst elkaar nog aankeken, of ze hun ooren niet geloofden, plots gedwee hun rugzakken opheschen, hun petten en stokken kregen en beteuterd afdropen als honden, die een pak slaag opliepen. Een paar passen van de herberg bleven zij staan beraadslagen. Met een welvoldanen knik schoof Carmela naar binnen en sloot de huisdeur achter zich in 't slot.

Dienzelfden avond zond zij het oude metselaartje naar Bironico terug - alles liever dan dit gezang! - Als zij gekund had, zou zij ook de logée en het snibbige kind uit haar huis hebben gezet.

Het heele avondeten lang zat Massimo zijn moeder aan te kijken met een gezicht, waarop de zuiverste bewondering en het grootste welbehagen te zien waren; eindelijk begon Carmela te glimlachen: 'wel ja ook!' zei ze. 's Avonds vermaakte hij hen beiden met de brutale gezichten van de jongens na te trekken, hun verbouwereerdheid later en zijn moeders heldenstuk.

Nog drie dagen lang kwam Emilia Mayer niet verder dan het herberg-tuintje naar het meer toe, de boccia-baan en het terras boven den wijnkelder, en drie dagen lang nog bleef Carmela onwillig, zelve de twee lire te geven, die de gast weigerde

te betalen. Maar toen al sinds twee ochtenden de kleine Amelia van Genoveffa haar niet was komen helpen, en toen den vierden dag 's morgens zij haar houten bank aan de voordeur balddadiglijk uit elkaar gewrongen vond, toen sloeg haar de schrik om het hart. Zij wist wel, dat geen der Muzzo's zelf deze wraakneming zou bedreven hebben, - maar als eenmaal in het dorp een krakeel tusschen haar en de Muzzo's bekend raakte, zou iedereen haar als vogelvrij beschouwen en zijn kleine veeten op haar durven verhalen. Wat kon zelfs Achille daartegen?

Een laatste maal vroeg zij aan het Mayertje, wat die te doen dacht.

'Ja,... Gott!... niets...' zei Emilia hersenloos en koppig.

Later kwam Lina in de keuken.

'Waarom geef je ons niet wat minder te eten en betaalt daar de twee lire van?' ried die.

'Schaap!' dacht Carmela, maar de listige berekening van een zoo jong kind stuitte haar toch.

Toen dien middag met haar tergenden trots Carolina haar vordering aan de herberg herhaalde, nam Carmela van den schoorsteenhoek, waar ze klaar lagen, twee geldstukken, schoof die over tafel het meisje toe en mompelde iets van: met moeite eindelijk doen zwichten...

''t Werd tijd ook... 't was wel de laatste maal geweest, dat ik erom kwàm', zei Carolina, en haar gezicht stond zoo triomfantelijk en zoo spottend tegelijk, dat Carmela heel wel begreep, hoe de andere de kleine comedie volkomen in de gaten had. - Maar ze was er dan nu ook af, dacht ze opgelucht. Den volgenden morgen al vroeg, een heimelijken lach in de oogen en om haar stijfgesloten mondje, verscheen kleine Amelia weer in de keuken. Doch toen op 't eind van de week Emilia Mayer en Lina, met haar klapstoeltjes en kussens onder den arm, zich eindelijk buiten het terrein der herberg waagden en op het grasland onder de kerselaren den middag gingen verzitten - 't was daar heerlijk en zoo dichtbij, zij wilden daar iederen dag heengaan, zei ze in de keuken, waar Amelia bijstond - toen, den volgenden morgen, lag het heele grasland vol hoopjes koemest gegooid... - Ja, zei Carmela, niet zonder leedvermaak, het land hoorde aan de Muzzo's...

Den volgenden middag probeerde Emilia Mayer de bank, die in de schaduw tegen den schoolmuur stond... Zij verzaten daar den middag, 't was er koel en het uitzicht prachtig over 't meer... Den dag daarna was de bank weggenomen. - Ja, zei Carmela weer, de meester lag bij Aurelia in de kost; in de vacantie had die het toezicht over de school.

Emilia Mayer was wanhopig. Zij had berouw, ooit in Cavarna te zijn gekomen, en de overlast van den manken man leek haar nietig bij de vijandschap van deze lieden; zij hoopte bijna, dat Herr Tobbler haar tot in Cavarna toe vervolgen zou, en hij haar raad zou kunnen geven, hoe te handelen. Doch, hij was zèlf uit Cavarna verdreven door het misbegrip der bewoners, zooals hij zei... Die gedachte maakte een plotselinge geringschatting jegens den manke in haar gaande, maar tegelijk voelde zij een lieve verwantschap van samen slachtoffer zijn.

En na de twee verijdelde pogingen om het landelijke leven te genieten, kwam Emilia Mayer, de weken die zij in Cavarna bleef, niet veel verder dan het herbergtuintje naar het meer toe, de boccia-baan en het terras boven den wijnkelder. De eenige afleiding gaven enkele koude regendagen, dat zij zaten in de eetzaal bij een houtvuur. En als het weer was opgeklaard, talmde soms Carmela aan de ontbijttafel: - naar Puria, dat was zoo'n mooie wandeling, drong zij. Of zij stelde voor: in de bosschen van de Monte Croce, die aan haar zwager hoorden, daar groeiden zooveel wilde aardbeitjes... En een andermaal: - waarom gingen zij niet eens 's morgens vroeg op weg, naar de Alpe d'Albogasio; daar dronk je zulk een goeden room, en het stond er vol kleine, geurende cyclamen... Emilia zei dan wel: ‘we konden het eens doen, Lina’, of ‘over een paar dagen misschien’, - maar Lina keek onwillig; zij wist immers, dat zij tòch niet gaan zouden.

Op het terras boven de cantine, aan het eind der boccia-baan, en in het herbergtuintje aan den meerkant, hing Emilia op haar klapstoeltje, met Lina, die zich verveelde, naast zich; zij las er wel in een van de twee boeken, die haar bibliotheek uitmaakten; zij dacht veel aan haar vriend in Teneriffe, aan den zoppo, en aan den jongen boekhouder van het Hôtel Belle-Vue-au-Lac, dien zij een paar dagen voor haar vertrek tweemaal ontmoet had... Zij dacht ook aan

Pepi, hoeveel liever zij dien had meegenomen dan Lina, maar Pepi gaf nòg meer last, en zij had hem bij Marianina in den kost gedaan... Zij zuchtte, ernstig en verongelijkt...

En als zij dan op het houten walletje van de boccia-baan, in de schaduw van den krommen appelboom, te mijmeren zat, dan sloop daar altijd in de buurt wel ergens Lucia, die hunkerend wachtte naar een teeken om naderbij te komen.

En keek Emilia op, en merkte haar, dan, met haar poesachtige lenigheid had het kind, in een oogwenk, zich genesteld bij de jonge vrouw, - en dadelijk ging het vragen en vertellen en bewonderen zijn gang: - wat een prachtige ring was dat nu weer, met die groene steentjes... van wie had de Signora die gekregen?... kostte die wel twintig lire... nòg meer? diàminé!... en de schorten met al die fijne kantjes.. had zij die nog uit den tijd, dat ze in 't hôtel was?... nou! maar of zij óók graag in een hôtel zou gaan bedienen, later... En wanneer of ze nu eens één keertje mocht komen kijken, hoe de Signora al haar haren zoo prachtig in de golfjes zette? één keertje maar eens éven op haar kamer komen kijken, fleemde zij, 't was haar toch beloofd! - Maar toen Emilia Mayer nog verdaagde en niets bepalen wou, het kind weer: had de Signora wel gezien, hoe die groote neef van Rachele altijd op de boccia-baan kwam bal-spelen, als de Signora er zat?... Vittorio, zoo heette hij, had gezegd, dat er in héél Bellano niet zóó'n mooie mevrouw liep, als de Signora, die nu in de Osteria van Carmela was...

'Welke neef?' vroeg terloops, met een lonk naar het kind heen, Emilia Mayer.

'Die met die kaalgeknipte haren en een litteeken boven zijn oog... een leelijke jongen... naar zoo'n jongen uit Cavarna zou de Signora wel niet eens kijken willen... *Zij* later ook niet!... niet voor meenens... als zij later in een hôtel eens fijne manieren had geleerd... dan zou zij óók liever met een meneer trouwen... maar die neef van Rachele... als de Signora haar beloofde, dat zij naar het haarkrullen mocht komen kijken, dan zou ze de Signora nog eens wat influisteren... iets zoo geks... ze zou het niet hardop durven zeggen...

Maar mèt dat het bruin-blanke, zuiver ovaal van Lucia's gezichtje naar het half achteloos, half belust overgehelde ge-

laat van Emilia toeboog, en Lina met een schokje van oudwijze verontwaardiging haar zorgelijk voorhoofd in rimpels trok, kwam de grijze Marco Muzzo een stap nader...

'Schande, schande', mompelde hij fel in zijn bizonbaard; met een ruwen ruk haalde hij het kind bij de schouders achterover, en zonder één woord aan de jonge vrouw, met een gebiedend 'a casa! a casa!' dreef hij het meisje voor zich uit, den dorpsweg op.

Als een roode wonde lag in de ruigte zijner haren de smartelijke mond, en zijn oogen doken dieper weg onder zijn zwaar fronsende voorhoofd, waarachter vele moeilijke gedachten drongen naar een ver en jammerlijk uitzicht.

Enkele dagen daarna zag Carmela, verwonderd, hoe langs den zigzag van den Cavarna-top, het schrale figuurtje van Lina langzaam naar boven beende, alleen.

Als zij wat later met haar emmer vol waschgoed de straat overstak, bemerkte zij onder den appelboom de Signora in een druk gesprek met een jongen, die, de beenen over elkaar, op het walletje naast haar zat. Wie het was, kon zij niet onderscheiden...

Carmela beet de lippen opeen en ging zeer strak het waschhuis binnen.

C. EN M. SCHARTEN-ANTINK.

(*Wordt voortgezet.*)

Aanteekeningen.

1. U i t s p r a a k . De *u* wordt uitgesproken als *oe*, de *z* als *dz* of *ts* (*Muzzo* = Moedzo; *grazie* = graatsiee, dank u); de *g* voor *i* en *e* als *dzj* (*Egino* = Edzjino; *Luigi* = Loeíedzji; *Ambrogio* = Ambródzjo); de *v* als *w* (*Genoveffa* = Dzjenowéffa); de *ch* als *k* (*Jacchini* = Dzjakkíni; *Rachele* = Rakélee; *Achille* = Akílee); de *c* voor *i* en *e* als *tsj* (boccia-baan = bótsja); de *gl* als *lj* (*degli* = delji). De slot-e der woorden is nooit geheel toonloos (*San Fedele* = Fedélee); de naam *Ettore* heeft den klemtoon op de *E*, *Rachele* en *bene* op de eerste *e* (Rakélee), *osteria* (herberg) en *Lucia* (Loetsjía) op de *i*.
2. E n k e l e v e r t a l i n g e n . Blz. 385: *Avanti* = kom binnen; blz. 391: *incanto* = publieke verkoop; blz. 393: *Maria Assunta* = de ten hemel gevaren Maria; blz. 397: *Santissima Annunziata* = de allerheiligste Aangekondigde (Maria); blz. 400 (en 430): *cantine* = wijnkelder; blz. 404: duro = hard; blz. 406: *Casa Nera* = het Zwarte Huis; blz. 408: *gazosa* = kogelfleschje; blz. 409 (en 440): *Alpe* (vrgl. blz. 418 en 422: *de alpen*) = hooge bergweide, waar 's zomers het vee naar toe gaat; blz. 416: *Casupola* = zomerstal; blz. 420 (en 438): *via* = weg! *via della casa mia!* = weg uit mijn huis! blz. 422: '*bene*' (bénee) = goed! blz. 427: *cara* = beste; blz. 431 e.v. in de Italiaansche dorpen, bij ontstentenis van koor en orgel, zingt het volk zelf twee- en driestemmig meê in den dienst; blz. 433: *Sacr* = afkorting voor Sacramento, zware vloek; blz. 436: *deve pagarmi* = je moet me betalen; blz. 437: *Maronna* = Napolitaansch voor Madonna; blz. 441: diáminé, aardig vloekje als 'jéminé' bij ons.

Verzen.

Aan de schemering.

Moeder èn beminde voor de velen
Die in duister droef en starend zijn,
Wees ook zacht voor haar die ik beminde
Laat haar uw glanzende weemoed vinden,
Laat uw weemoed zacht haar wanhoop helen,
En uw streelen doven hare pijn.

Allen die vergeefsche, leege handen
Strekken naar een liefde hun ontroofd,
Als hun hart aan troost niet meer gelooft
En hun slapen wanhoopkoortsig branden,
Voelen om hun vreugdverlaten hoofd
De onvermoede koelte van uw handen.

Want gij weet de sprakelooze smarten
Van wie om te vroeg verloren schoon
't Luide lachen van het leven tarten
Tot de weerklank hun doorwonde harten
Breekt met hoon -

Van wie aan het venster als het duistert
   Staren, wijl hun tranenloos verdriet
Naar het ruischen van den regen luistert,
En hun mond vergeefsche liefde fluistert
   En hun oog vergeefs het leven ziet -

Van wie eenzaam in doorwaakte nachten
   Huivren voor den dag die komen gaat
   Tot de zon een schuchter droomen slaat
Met de snelle wreedheid van verachten -

Van wie gaan langs leven's luide banen
   Met gebroken maar féllevend hart,
Starend oog en trotsbedwongen tranen
   En een zwijgen dat elk lachen tart,
Wijl zij, liever dan zich overgeven
   Aan de wervlende onverschilligheid
En de luide leegten van het leven,
Gaan gehuld in 't schoon gewaad geweven
   Uit het zwijgen van hun eenzaamheid -

Gaan in zwijgen en vergeefsch verlangen
   Naar de dagen die verloren zijn,
Naar de woorden zalig als gezangen
   Die nu nimmermeer te hooren zijn,
Naar de zaligheid-doorgeurde dronken
   Van 't verdriet dat men geméénzaam lijdt,
Naar de dagen, vreugden overblonken,
Maar die doofden toen als laatste vonken
De allerlaatste kussen zijn verzonken
   In het donker van hun eenzaamheid.

Schemering, wier zachte handen streelen
Allen die alleengelaten zijn,
En in duister met doorwonde harten
't Luide lachen van het leven tarten,
Moeder én beminde van die velen,
Troost ook streelend háár verzwegen pijn -
Doof het stage, rustelooze branden
Van haar wanhoop in uw koele handen,
Scheemring, laat uw mijmrende adem streelen
Langs haar oogen die zoo starend zijn.

Zeg niet dat ons verleden is verloren
   En dat de lamp der liefde is uitgebrand,
   Want aan vereenzaming's uiterste rand
Wordt der herinn'ring zaligheid geboren.

O, nooit vergeet ik hoe door 't dovend gloren
   Wij langzaam doolden over 't avondland,
   En nooit hoe wij, sprakeloos, hand in hand
Talmden om stilte's verre zang te hooren.

En nooit hoe, wijl onder de volle nachten
Der velden wemelende bloemenprachten
   Lagen, gedoofd en maanlichtovervloten,

Hoe, wijl wij stonden in elkander's armen,
Langzaam de bloem van uwe roode, warme
   Lippen ontlook en zich uw oogen sloten.

Geef mij de zachte uren van je leven
Als Schemering de dingen heeft gedoofd,
En als haar handen langzaam om je hoofd
De liefde streelen die ik eens kon geven.

Uit mijmring's zwijgen wordt een troost geweven,
Die 't leven ook als bron van lijden looft,
Een zachte troost alleen door hen geloofd
Die na veel liefde eenzaam zijn gebleven.

O, vlucht de weemoed van herdenken niet
In 't wild herhaal van levenleege gril -
Schuw niet ons eenig kind, dat zacht verdriet -

Jouw kind dat zonder jou niet leven kan,
En ook niet sterven, en je troosten wil
Met kussen die ik niet meer geven kan.

Ik weet de pijn dier nooitgeweende smarten,
Ik weet hoe staag uw starende oogen branden,
Hoe zwaar en moe wegen uw leege handen,
Hoe hard het is de luide lach te tarten
Van 't om u wervlende leven dat sart en
Sarrende lokt en lokkend liefde's banden
Aan mijmring smaadt en schelheid eig'ner schanden
Prijst boven 't duister van doorwonde harten,

En toch - hef naar die leegheid niet uw oogen,
Wantrouw het lachen van die luide logen,
Verstoot die valschheid als zij zachter smeekt,

En neig uw hoofd dat eens mijn liefde streelde
Langzaam naar scheemring's weemoedsvolle weelde,
En zwijg - en luister hoe de stilte spreekt.

Er is een vrede die uit leed geboren
In 't oog van vreugde als traan van teerheid beeft,
Of als een zachte glimlach glanzend zweeft
Over 't gelaat dat vreugden heeft verloren.

Maar nimmer zal die vrede 't leven schoren
Dat schuw voor 't eigen hart in luidheid leeft,
Slechts wie de moed van eigen lijden heeft
Wordt tot de zaligheid dier vreê verkoren.

En als gij eens uw stil gelaat zult heffen
Naar dat nieuw licht boven verleden's graf,
Roep dan mijn naam. Ik zal uw roepen beiden -

O, dan zal ik, ontroerd én trotsch, beseffen
Dat ik mijn volste jeugd in liefde gaf
Aan 't hart dat grooter was dan liefde's lijden.

A. ROLAND HOLST.

Het ontwerp-militiewet.

Niet ten onrechte werd het in een van onze dagbladen een ‘bedenkelijk teeken’ genoemd, dat de Tweede Kamer bij haar votum van 8 Juni j.l., op voorstel nog wel van een der Roomsch-Katholieke leden, besloot, het door de Regeering ingediende ontwerp tot wijziging der Militiewet in dit zittingjaar niet in openbare behandeling te nemen.

Heeft het veelvuldig wisselen van minister van oorlog in dit Kabinet er toe kunnen bijdragen, dat het indienen van bedoeld ontwerp later geschiedde dan men recht had te verwachten, de Regeering had het hare gedaan om, nu eenmaal het ontwerp was ingediend, de openbare behandeling er van te bespoedigen. Met inderdaad prijzenswaardige werkkracht en ijver had zij op 7 Juni j.l. haar Memorie van Antwoord gereed, waarin op volledige wijze de vele en velerlei vragen en opmerkingen werden beantwoord, die in het Voorloopig Verslag der Kamer, dat de dagteekening van 24 Mei 1911 draagt, waren gedaan.

Dat de Regeering in zóó korten tijd - in minder dan veertien dagen - gezorgd had met haar antwoord gereed te zijn, is wel het beste bewijs, dat zij prijs stelde op behandeling van haar ontwerp nog in dit zittingjaar.

Daarvoor bestond trouwens alle reden.

De omstandigheden waaronder het ministerie-Heemskerk is opgetreden legden het tot taak op: met bekwamen spoed te komen met voorstellen tot verbetering van het defensie-wezen, dat naar het gevoelen der rechtsche partijen onder en door het beleid van het ministerie-de Meester in een toestand was gekomen, die aanleiding gaf tot zorg.

En nu heeft juist in militaire zaken het Kabinet-Heemskerk tot nu toe al zeer weinig succes gehad!

Een maatregel - de invoering van het tweeploegen-stelsel - waarin de Regeering een middel meende te vinden om, in afwachting van een meer ingrijpende wijziging der Militiewet, de aan een ieder duidelijk geworden bezwaren te ondervangen, welke aan de toenmaals bestaande regeling van het blijvend gedeelte waren verbonden, kon niet meer door den ontwerper zelf tot uitvoering worden gebracht. Iets wat, geheel onafhankelijk van den goeden wil van den opvolger, altijd als een bepaald nadeel is aan te merken.

Naar de meening van de deskundigen die zitting hebben in den Raad van Defensie, en ook van de Regeering zelve, heeft die maatregel gefaald en zelfs gestrekt tot vermindering van de strijdwaarde van ons hoofdwapen: de Infanterie.

Het zou volstrekt onbillijk zijn, de oorzaak van den onvoldoenden toestand, waarin naar de meening van de hooge militaire autoriteiten genoemd wapen op dit oogenblik verkeert, uitsluitend te zoeken in de werking van het tweeploegenstelsel. Doch het is evenzeer volstrekt onbillijk en onjuist, als mede-oorzaken in aanmerking te brengen de maatregelen, welke tijdens het bewind van het ministerie-de Meester met betrekking tot het blijvend gedeelte en de opleiding van het militiekader werden genomen.

Het Kabinet-Heemskerk heeft onmiddellijk na zijn optreden bepalingen voorgesteld en zien aannemen, welke strekten om het blijvend gedeelte weder ongeveer op de vroegere sterkte te brengen en het is niet in te zien, welke nadeelige gevolgen van de tijdelijke vermindering van dat blijvend gedeelte onder het ministerie-de Meester zich nu nog zouden kunnen doen gevoelen. Al neemt men voorts aan, dat de opleiding van het militiekader der lichting 1906, tengevolge van de in dat jaar genomen maatregelen niet geheel voldoende zou zijn geweest, dan heeft zich dat toch tot dat ééne jaar beperkt en kan daarin onmogelijk grond worden gevonden om den naar men beweert geheel onvoldoenden graad van geoefendheid en bruikbaarheid van *het* militiekader mede aan die maatregelen te wijten.

Vast staat het daarentegen, dat verschillende bepalingen der wet van 1901 - inzonderheid die met betrekking tot de

viermaanders en tot de indeeling van den eerste oefenings-tijd - een hoogst ongunstigen invloed hebben op de opleiding van onze Infanterie en dat, volgens eigen verklaring van de Regeering, de lichtingen onder de tegenwoordige werking van het tweeploegen-stelsel slechts onvoldoende kunnen worden geoefend. Als men nu bedenkt, dat elke onvoldoend geoefende lichting, volgens de thans bestaande bepalingen, gedurende 8 + 7, zegge 15 jaren, een onvoldoend bestanddeel van onze legermacht blijft uitmaken, en dat nu reeds *vier* lichtingen als onvoldoende geoefend zullen zijn te beschouwen tengevolge van den in 1908 genomen maatregel, dan zal men moeten toegeven, dat wetswijziging dringend noodzakelijk is.

Die noodzakelijkheid moet in hooge mate worden gevoeld door de tegenwoordige Regeering. die bij de Memorie van Toelichting van het ingediende wetsontwerp een advies van den Raad van Defensie overlegde, waarin verzekerd wordt, dat de tegenwoordige oorlogswaarde van ons leger in vele opzichten bijna alles ‘te wenschen overlaat’, en dat ons leger in zulk een staat van verwording gekomen is, dat men ‘weerloos als wij thans zijn, slechts met huivering kan denken aan de mogelijkheid, dat wij in buitenlandsche verwikkelingen zouden geraken.’

Menigeen zal, met mij, van gevoelen zijn, dat de Raad zich aan overdrijving schuldig maakt, maar voor de Regeering, die het advies openbaar maakte en die, ‘zonder iedere uitdrukking in het advies voor hare rekening te nemen’, toch blijkbaar den algemeenen toestand van het leger eveneens ongunstig beoordeelt, en de uitspraken van den Raad dan ook niet beslist tegenspreekt, was het meer dan ooit, na deze openlijke verklaring van onze onmacht op militair gebied, plicht geworden haast te maken om te komen tot afdoening van een wetsontwerp, dat naar hare meening de zoo noodige verbetering brengen zal.

Welnu, zij heeft, althans voor zooveel den tegenwoordigen Minister van Oorlog betreft, haar plicht gedaan en haast gemaakt.

En nu komt van ‘bevriende’ zijde een voorstel om de openbare behandeling uit te stellen!

Een uitstel voorts, dat van beteekenis kan worden, als

men nagaat, hoevele en welke werkzaamheden der Tweede Kamer wachten, wanneer zij weder bijeengekomen zal zijn.

Zeker, er konden eenige deugdelijke betooggronden worden aangevoerd, waaronder in de eerste plaats deze: dat een wet die zoozeer ingrijpt in de belangen van het geheele volk als een militiewet doet, zonder overhaasting moet worden onderzocht en behandeld. Doch dat het voorstel tot uitstel van rechts uitging en van rechts werd gesteund, moet voor de Regeering een groote teleurstelling geweest zijn.

En dit te meer, omdat het ontwerp, dat - het moet worden erkend - mèt de Memorie van Antwoord een verdienstelijk stuk werk uitmaakt, in de meeste opzichten (de verhooging van het militiecontingent en de meerdere kosten kunnen sommigen coalitie-leden zwaar liggen) op grondslagen is gebouwd, welke in 't bijzonder van rechts als deugdelijk worden aangemerkt.

Intusschen is het vreemd, dat de Regeering zoo weinig op de hoogte scheen te zijn van de voornemens van sommige harer vrienden en dat zij zoo laat - immers eerst op 21 Juni jl. - kwam met haar bedenkingen tegen een lang uitstel, welke beter op hare plaats zouden zijn geweest bij de bespreking in de zitting van 8 Juni t.v.

Alvorens in eenige beschouwingen te treden omtrent die grondslagen zal ik trachten een zoo beknopt mogelijk overzicht te geven van de voornaamste bepalingen der Regeeringsvoorstellen, zooals die luiden na de wijzigingen, welke daarin bij het indienen der Memorie van Antwoord zijn gebracht.

Het *contingent* wordt van ten hoogste 17500 man, waarvan hoogstens 600 man voor de zeemilitie, gebracht op ten hoogste 23000 man, waarvan hoogstens 1000 man voor de zeemilitie. De verhooging van het maximum voor de zeemilitie dient om de bezetting der kustforten door marine-personeel mogelijk te maken, overeenkomstig de voorstellen, welke door de Regeering in haar wetsontwerp tot instelling van een ‘Fonds tot verbetering van de kustverdediging’ zijn gedaan.

De *diensttijd* (dat is de tijd gedurende welke de milicien militieplichtig blijft) blijft voor de ingelijfden bij de zeemilitie

5 jaren en voor de ingelijfden bij de bereden korpsen 8 jaren, doch wordt voor de ingelijfden bij de onbereden korpsen teruggebracht van 8 op 6 jaren.

De *aanwijzing* der in te lijven militieplichtigen zal geschieden als volgt:

Jaarlijks op ultimo Februari wordt een register van inschrijving geopend, dat op ultimo Februari van het volgend jaar wordt gesloten.

Hierbij valt op te merken, dat voortaan niet meer behoeft te worden ingeschreven - en dus niet meer aan militieplicht wordt onderworpen - hij, wiens vader of moeder blijkt in de Koloniën of bezittingen des Rijks in andere werelddeelen woonplaats te hebben.

In elke provincie of, zoo deze in districten wordt verdeeld, in elk district, wordt jaarlijks een *militieraad* benoemd, samengesteld uit een voorzitter en 2 leden, waaraan een secretaris wordt toegevoegd. De militiecommissaris heeft zitting in dien raad en eene raadgevende stem.

De eerste zitting van den militieraad wordt geopend op den laatsten Maandag in April. In die zitting wordt uitspraak gedaan omtrent vrijstelling[1)] en uitsluiting van den dienst.

Na afloop van die zitting komt een jaarlijks voor elk district te benoemen *keuringsraad* bijeen, samengesteld uit een voorzitter (hoofdofficier of gepensionneerd opper- of hoofdofficier der landmacht) en 2 leden (inwoners der gemeente waartoe de te keuren ingeschrevenen behooren). De keuringsraad wordt bijgestaan door een burger-geneeskundige en

1) Vrijstelling zal ook worden verleend wegens ‘kostwinnerschap’, en wel aan hem, door wiens verblijf in werkelijken dienst voldoende middelen tot levensonderhoud zouden komen te ontbréken aan zijne echtgenoote, aan zijn gezin of aan dat, waartoe hij behoort of waarin hij als pleegkind is opgenomen, dan wel aan personen, die hem in den eersten of tweeden graad van bloed- of aanverwantschap bestaan. Geldt het echter iemand, die reeds is ingelijfd, dan wordt de vrijstelling niet verleend, zoo de belangen van den dienst het wenschelijk maken haar niet te verleenen en bij toekenning eener vergoeding van ten hoogste één gulden per dag voldoende in de middelen tot levensonderhoud van de echtgenoote, van het gezin, enz. zou worden voorzien.
De vrijstelling wegens kostwinnerschap wordt aanvankelijk tijdelijk (en wel ten hoogste tweemaal voor één jaar) en daarna, zoo de grond er voor ten derdenmale bestaat, voor goed verleend.

een officier van gezondheid; is geen officier van gezondheid beschikbaar, dan door 2 burger-geneeskundigen.

Voor dien Raad moeten verschijnen al de ingeschrevenen der gemeente voor wie dit mogelijk is en die niet van den dienst zijn vrijgesteld of uitgesloten. Zij die kleiner zijn dan 1.55 M. worden al dadelijk voor den dienst ongeschikt geacht; de overigen worden aan een geneeskundig onderzoek onderworpen. Bij het doen van uitspraak omtrent deze laatsten is de keuringsraad gehouden het gevoelen van de geneeskundigen te volgen, zoo het van gelijke strekking is. Is dit niet het geval, dan geschiedt de uitspraak door den militieraad in diens tweede zitting, welke wordt geopend op den eersten Maandag in Augustus, en waarin ook uitspraak wordt gedaan omtrent hen, voor of door wie een nieuw geneeskundig onderzoek is aangevraagd, alsmede omtrent hen, die sedert de eerste zitting in aanmerking zijn gekomen voor vrijstelling of uitsluiting.

Hierna heeft in de maand September, ten overstaan van den militiecommissaris, in elke gemeente de *loting* plaats, waaraan deelnemen alle voor de gemeente ìngeschrevenen die voor den dienst geschikt zijn bevonden en die niet zijn vrijgesteld of uitgesloten. De aanwijzing der in te lijven militieplichtigen geschiedt daarna in de volgorde der lotings-nummers, te beginnen met het laagste.

De *toewijzing* van de aangewezen lotelingen aan de zeemilitie en aan de onderscheidene korpsen en onderdeelen van het leger heeft ten slotte in de maand December plaats.

Alvorens deze toewijzing nader ter sprake te brengen is het noodig, de aandacht te vestigen op eenige verdere plannen en voorstellen der Regeering.

Volgens deze zal het instituut der viermaanders, en in verband daarmede ook het voorbereidend militair onderricht, komen te vervallen, doch een tweeploegenstelsel bij de onbereden troepen worden behouden.

Bij de Infanterie zal de 1e ploeg bestaan uit ⅔ en de 2e ploeg uit ⅓ van het voor dat Wapen bestemde gedeelte der lichting; alzoo resp. uit: ± 10000 en ± 5000 man.

De organisatie der Infanterie zal worden gewijzigd. Terwijl men nu heeft 12 regimenten, elk van 4 bataljons à 4 compagnieën, die bij mobilisatie worden aangevuld door een

V^e^ en een VIe bataljon, eveneens van 4 compagnieën - zal men thans komen tot eene organisatie, waarbij in vredestijd ieder regiment zal bestaan uit **4** bataljons, elk van 3 compagnieën, en **2** bataljons, elk van 2 compagnieën en 1 depotcompagnie. Bij mobilisatie zal bij elk der 4 eerstbedoelde bataljons een vierde compagnie worden gevormd, terwijl de 2 laatstbedoelde bataljons met 2 compagnieën zullen worden aangevuld, en de depotcompagnieën van elk regiment alsdan tot een depotbataljon zullen worden gevormd.

Tengevolge van deze organisatie, waarbij het getal compagnieën in vredestijd gelijk blijft aan het thans bestaande, (behoudens dat per regiment de 2 depotcompagnieën nieuw zullen moeten worden samengesteld) is het mogelijk om bij het indeelen van eene nieuwe lichting meer dan thans rekening te houden met de belangen van eene doelmatige oefening van elke ploeg.

De 1^e^ ploeg zal n.l. verdeeld worden over de bataljons die uit 3 compagnieën bestaan, zoodat per compagnie ± 67 man zullen worden ingedeeld, en de 2^e^ ploeg over de bataljons van 2 compagnieën, zoodat deze per compagnie ± 100 man zullen ontvangen. De depotcompagnieën ontvangen geen miliciens voor eersteoefening.

Ten einde het mogelijk te maken, dat bij de infanterie en bij de onbereden-artillerie de eersteoefening der miliciens ongestoord en geregeld voortgang kan hebben en de ingelijfden gedurende die periode niet voor zoogenaamde ‘werkdiensten’ (werkzaamheden in magazijnen, wapenkamers, bakkerijen, cantines, keukens, enz.) behoeven te worden aangewezen, zullen van elke lichting hoogstens 1500 man als *militaire werkers* worden aangewezen. Deze manschappen zullen worden genomen uit niet-vóórgeoefende lotelingen, bij voorkeur uit hen die zich vrijwillig voor dien dienst opgeven, en voorts uit hen, die daarvoor op grond van gebleken mindere geschiktheid voor den troependienst door de korps-commandanten worden aangewezen.

Per regiment Infanterie zal men er 112 hebben, waarvan 75 bij de 1e ploeg, en 37 bij de 2e ploeg. Per regiment Vesting-Artillerie 38, waarvan 28 bij de 1e ploeg, en 10 bij de 2e ploeg. Voorts enkelen bij de Pontonniers. Zij zullen eerst 2½ maand aan de gewone oefeningen deelnemen en

daarna schier uitsluitend voor werkdiensten (niet te verwarren met corvéediensten, waarvoor ook thans reeds burgercorveeërs worden aangewend) worden gebezigd.

Bij mobilisatie zullen uit deze manschappen worden genomen de noodige ziekendragers, oppassers van officieren, geleiders voor den trein, verplegingsmanschappen, schoenen kleermakers, enz.

De *inlijving* der dienstplichtigen zal niet alleen voor de Infanterie, doch ook voor de Zeemilitie, de Vesting-Artillerie en de Pontonniers geschieden in twee ploegen; voor de Genietroepen en voor de bereden korpsen slechts dan als zulks noodig wordt geacht.

De 1e ploeg voor de Infanterie zal worden ingelijfd medio Januari; de 2e ploeg in 't begin van October. In verband hiermede spreekt de Regeering van Januari- en van October-bataljons, al naar de bataljons bestemd zijn de miliciens der 1e ploeg, dan wel die der 2e ploeg op te nemen.

De duur van de *eersteoefening* zal bedragen, ten hoogste:

8½ maand bij de zeemilitie en bij de onbereden korpsen, en:

2 jaar bij de bereden korpsen.

Voor de pantserfortartillerie en de torpedisten zal hij echter bedragen hoogstens 15 maanden en voor de militaire werkers hoogstens 14½ maand, terwijl voor de manschappen bij de onbereden korpsen[1)] die het bewijs leveren, dat zij voldoen aan eischen van vóórgeoefendheid, omschreven in het bij de wet gevoegd programma (dat uitsluitend eischen van lichamelijke geoefendheid stelt, en zelfs geen geoefendheid in het schieten vraagt), de duur van de eersteoefening wordt teruggebracht van 8½ tot 6½ maand. Hunne inlijving bij elk der ploegen heeft plaats 2 maanden na die der niet-vóór-geoefenden.

Zooals uit de voorgestelde regeling blijkt, zal bij het tot stand komen der wet de Regeering gedurende het geheele jaar beschikken over de minstens 4000 miliciens van 4½ maand oefening, welke zij steeds onder de wapenen verlangt te hebben voor het geval van verstoring der binnenlandsche rust, ter verzekering van het geregeld verloop der mobilisatie

1) Uitgezonderd: de pantserfortartillerie, de torpedisten en de telegraaf-compagnie van de genietroepen.

en voor eene geregelde kaderopleidjng - behalve in het tijdvak van 1 October-1 Februari. Ten einde in dit laatste te voorzien, zal uit de 1e ploeg een *blijvend gedeelte* van 4000 man worden aangewezen (waarvan 3500 uit de Infanterie en 500 utt de Vesting-Artillerie), dat alzoo na afloop der eersteoefening gedurende 4 à 4½ maand onder de wapenen zal blijven.

De manschappen voor dat blijvend gedeelte zullen door loting worden aangewezen uit de miliciens, die geen rang bekleeden. De aangewezenen zullen mogen ruilen met andere miliciens, onverschillig van welke lichting, die de eersteoefening hebben volbracht en die tot hetzelfde korps of korpsonderdeel behooren als de aangewezenen. De manschappen der Infanterie die tot dit gedeelte behooren zullen worden ingedeeld bij de depotcompagnieën, welke verder recruten-vrijwilligers en achterlijken zullen opnemen, en welke de Regeering zich voorbehoudt te vestigen op die plaatsen welke, in verband met de aan het blijvend gedeelte eventueel toegedachte taak, daarvoor in 't bijzonder in aanmerking komen.

Met betrekking tot de *kadervorming uit de militie* wordt bij de Infanterie en bij de Vesting-Artillerie de zoogenaamde kaderplicht, welke daarbij reeds volgens de bestaande wet bestond voor wat betreft opleiding tot onderofficier, uitgebreid tot opleiding voor den officiersrang.

De Regeering hoopt, dat ten deze dwang zal kunnen worden ontgaan, doordat een voldoend aantal manschappen, die voor de opleiding tot een der genoemde rangen geschikt worden geacht, zich uit eigen beweging beschikbaar zullen stellen, en zulks te eerder, omdat zij bepalingen voorstelt, welke ten deze heilzaam prikkelend zullen kunnen werken.

Zooals de regeling nu wordt, kan de jongeling, wiens verstandelijke ontwikkeling in uitzicht stelt, dat de opleiding tot den officiersrang met goed gevolg kan worden bekroond:

1e. vóór het jaar van inschrijving voor de militie eene verbintenis aangaan voor het reservekader, en geniet hij alsdan de voordeelen van de ‘onderbroken’ dienstvervulling;

2e. niet tijdig eene verbintenis voor het reservekader aangegaan hebbende, zich vóór of uiterlijk 14 dagen na den datum, waarop hij zijne eersteoefening zou moeten aanvan-

gen of heeft aangevangen, voor de officiersopleiding beschikbaar stellen. Hij behoeft alsdan eerst in Augustus van het inlijvingsjaar in werkelijken dienst te komen en blijft daarna 12 à 14½ maand voor eersteoefening onder de wapenen om een specialen opleidingscursus te volgen.

Heeft de loteling van vorenbedoelde ontwikkeling noch het een, noch het ander gedaan en acht zijn compagniescommandant hem geschikt voor de officiersopleiding, dan wordt hij - lotelingen van bedoelde ontwikkeling worden bij de 1e ploeg ingedeeld - door dezen op een voordrachtslijst gebracht, waarna de inspecteur van het wapen binnen 3 maanden uit de voorgedragenen het vereischte aantal aanwijst. De aangewezenen worden alsdan (dus na eerst 3 maanden te hebben gediend!) met groot verlof gezonden om daarna, evenals de miliciens onder 2e hiervoren bedoeld, op 1 Augustus weder op te komen en den opleidingscursus gedurende 12 à 14½ maand te volgen.

Zij die den bedoelden cursus volgen en aan het einde van den opleidingstijd niet hebben voldaan aan de eischen, gesteld om tot den rang van officier te worden benoemd, kunnen worden verplicht in het jaar, volgende op dat waarin hunne eersteoefening eindigt, voor ten hoogste 2 maanden in werkelijken dienst te komen.

Het vereischte aantal lotelingen voor de onderofficiersopleiding wordt, zoo vrijwillige aanmelding te kort schiet, eveneens verkregen door een keuze, binnen 3 maanden na de inlijving, uit hen, die door de compagniescommandanten op de voordrachtslijst zijn geplaatst. Hun opleiding duurt ± 12½ maand, zoodat de eersteoefenings-tijd voor deze categorie feitelijk met 3½ à 4 maanden wordt verlengd.

Het onderzoek tot het verwerven van het bewijs van voldoende vóórgeoefendheid heeft in de maand November plaats. De ingeschrevenen hebben voorts bij hun verschijnen voor den keuringsraad gelegenheid, zich op te geven voor de zeemilitie of voor een bepaald wapen, korps of garnizoen.

Uit een en ander blijkt, dat de provinciale adjudant tijdig al de gegevens in handen heeft om in December de *toewijzing* van de in te lijven miliciens aan de verschillende korpsen, enz. te doen en alle in te lijven manschappen, zonder dat deze eerst speciaal daartoe worden opgeroepen, bekend te

maken met den datum waarop en de plaats alwaar zij zich ter inlijving zullen hebben aan te melden, zoodat - in tegenstelling met hetgeen nu plaats heeft - geen der opgeroepenen weer naar huis behoeft te worden gezonden, omdat hij eerst later ingelijfd zal worden.

Met betrekking tot die toewijzing valt alleen nog aan te teekenen, dat de aanwijzing voor de 1e of voor de 2e ploeg door den provincialen adjudant niet willekeurig geschiedt, maar dat (in verband met den dienst voor het blijvend gedeelte, welke verzwaring van dienst alleen aan de 1e ploeg ten deel valt) de indeeling bij de verschillende ploegen voor de Infanterie en de Vesting-Artillerie plaats heeft volgens het lotingsnummer, en wel zóódanig, dat de laagste lotingsnummers voor de 1e ploeg worden aangewezen.

Een maatregel die mede zeer aan de lotelingen ten goede zal komen is, dat een ontstaand tekort aan een bepaalde lichting niet uit die lichting zelve zal worden aangevuld, maar uit een volgende, voor welke het contingent alsdan met dat tekort zal worden verhoogd. Bedraagt bijv. het tekort op de lichting van 1913, naar den toestand op 1 Januari 1914, 100 man, dan zal de lichting van 1915 sterk zijn: 23000 + 100 man.

Terwijl in de thans vigeerende wet met betrekking tot de *herhalingsoefeningen* is bepaald, dat de ingelijfden te land daartoe in werkelijken dienst moeten komen:

1e. bij de onbereden korpsen, voor niet korter dan 9 en niet langer dan 12 weken, verdeeld over ten hoogste *drie* perioden;
2e. bij de bereden korpsen, voor niet langer dan 8 weken, verdeeld over ten hoogste *twee* perioden -

wordt in het ontwerp voorgesteld, de torpedisten en de militaire werkers niet voor herhalingsoefeningen te doen opkomen, en voor de overigen dit terug te brengen tot:

1e. bij de onbereden korpsen *tweemaal*, de eerstemaal voor 4 en de tweedemaal voor 3 weken; bij de pantserfortartillerie *eenmaal* voor 4 weken;
2e. bij de bereden korpsen, *eenmaal*, voor niet langer dan 4 weken;

- een en ander op grond van den verkorten diensttijd bij de onbereden wapens (6 in plaats van 8 jaren) en van

den verlengden eersteoefenings-tijd voor de pantserfortartillerie en de bereden wapens.

Wanneer ik nu verder nog vermeld:

dat het zoogenaamde ‘vergoedings’-instituut wordt gehandhaafd met betrekking tot de echtgenoote of het gezin van een ingelijfde aan wien geen vrijstelling wordt verleend en ten gevolge van wiens verblijf in werkelijken dienst aan die echtgenoote, enz. voldoende middelen tot levensonderhoud ontbreken, in welk geval een vergoeding van hoogstens één gulden per dag kan worden toegekend;

dat de aanmeldingen van verlofgangers in de gemeente waar zij zich vestigen, zijn vereenvoudigd;

dat aan de verlofgangers der militie *vooralsnog* geen wapens meê naar huis zullen worden gegeven, omdat men eerst nog eenigen tijd wil afwachten, of deze maatregel, welke voor de landweer bestaat, daarbij gunstige resultaten blijft opleveren;

dat behalve de ingelijfden bij de zeemilitie, de bereden korpsen, de torpedisten - die ook thans reeds van dienst bij de landweer zijn vrijgesteld - ook de ingelijfden bij de pantserfortartillerie niet tot de landweer zullen overgaan; en

dat overgangsbepalingen worden voorgesteld, welke o.a. strekken om in de eerstvolgende jaren de geheele sterkte der militie niet te doen dalen beneden die, welke thans bestaat, of de nagenoeg gelijke sterkte (121670 man), welke zal worden bereikt als de nieuwe wet hare volle werking zal hebben verkregen

- dan meen ik een voldoend overzicht te hebben gegeven van de voornaamste voorstellen en plannen der Regeering.

Ten slotte blijkt uit de door haar gedane becijferingen, dat tengevolge van het in werking treden der nieuwe wet:

1e. de druk op de bevolking, aan werkelijken dienst, zal toenemen (hetgeen echter alleen juist is als men de toeneming der bevolking buiten beschouwing laat). In manmaanden uitgedrukt bedraagt die druk thans 224553, terwijl hij zal worden: 278875;

2e. de totale militiesterkte, welke thans op 121450 man kan worden becijferd, zal worden 122524 man. Na aftrek van de aandeelen voor de militaire werkers, de wielrijders, de mitrailleursafdeelingen zal op het oogenblik van mobilisatie de Infanterie kunnen beschikken over rond 76000 man; dat

is voor elk der 72 bataljons: ± 950 man, terwijl er dan nog voor de depots overblijven ruim 8000 man;

3e de jaarlijksche kosten zullen vermeerderen met: *f* **1.290.000**, terwijl de uitgaven in eens (bouw van exercitie-loodsen, nieuwe bureelen, enz.) een bedrag zullen vorderen van *f* **350.000**. Voor zoover ik kan nagaan zijn hierbij echter geen uitgaven in aanmerking gebracht voor de samenstelling van de staven der nieuw op te richten 5e en 6e bataljons bij elk regiment Infanterie. Daarentegen zullen de jaarlijksche kosten dalen, naarmate telken jare aan vóórgeoefenden meer miliciens worden ingedeeld dan de 1000 man, waarop de Regeering bij hare becijfering heeft gerekend.

Wie het gewijzigd wetsontwerp beoordeelt zal, dunkt mij, moeten erkennen, dat het verschillende bezwaren en nadeelen opheft, welke een gevolg zijn van de bepalingen der thans vigeerende wet.

Dat voortaan alleen vóórgeoefenden in aanmerking zullen komen voor verkorting van eersteoefenings-tijd; dat het vrijwillig kader niet langer ‘den boer op moet’ tot het geven van voorbereidend militair onderricht; dat de kaderplicht wordt uitgebreid tot opleiding voor den officiersrang; dat de verplichte vóórkeuring wordt ingevoerd; dat de 1e (hoofd-) ploeg der Infanterie voortaan gedurende 8½ maand een geregeld doorgaand oefeningsprogramma kan volgen, hetwelk met de oefeningen in groot verband besluit; dat de 2e ploeg in ietwat betere condities komt voor wat oefening betreft; dat bij de onbereden wapens in den vervolge de opleiding der miliciens geregeld voortgang kan hebben, zonder onderbreking door corveediensten; dat de eerste herhalingsoefening niet langer onmiddellijk zal aansluiten aan de eerste oefeningsperiode; dat de staven en de kernen de Ve en VIe Bataljons Infanterie reeds in vredestijd zullen worden geformeerd; dat eene na-inlijving, tengevolge van het uitvallen van lotelingen die worden afgekeurd of op andere wijze aan de lichting komen te ontbreken, voortaan niet meer hen blijft bedreigen, die aanvankelijk wegens hun lotingsnummer niet voor inlijving in aanmerking kwamen - dit alles zijn zaken, welke door de overgroote meerderheid als werkelijke verbeteringen zullen

worden aangemerkt, al blijft het in mijn oog een ernstig nadeel, dat de 2e ploeg hare opleiding in het terrein zal moeten ontvangen in de wintermaanden, welke in den regel voor bedoelde opleiding al zeer weinig geschikt zijn.

Tegen andere bepalingen kunnen daarentegen gewichtige bedenkingen worden ingebracht.

Zij betreffen in hoofdzaak: de vergrooting van het contingent en de maatregelen waartoe de Regeering wil komen in verband met die vergrooting; de vrijstelling der kostwinners; den duur van den eersteoefenings-tijd; de geheele opheffing van de viermaanders; de instelling van het instituut der ‘werkers’; de gewijzigde bepalingen met betrekking tot de herhalingsoefeningen; het handhaven van een ‘blijvend gedeelte’ (met al de gevolgen daarvan) en de organistie der Infanterie.

Hoewel in een artikel als dit deze aangelegenheden bezwaarlijk volledig zijn te behandelen, meen ik daaraan toch enkele beschouwingen te moeten wijden.

Het contingent. Het is, ook door mij, bij herhaling betoogd, dat wij moeten komen tot algemeenen dienstplicht. En dit, niet zoozeer om onze legermacht te versterken, doch vooral om de nationale weerkracht te verhoogen en om den nationalen geest aan te kweeken, opdat deze bestand zij tegen de werking van een drang tot ‘assimilatie’, die tegenwoordig meer dan een veroveringsoorlog, de zelfstandigheid van een klein volk, en speciaal van het onze, bedreigt.

Tegen de invoering van den algemeenen dienstplicht verzetten zich vooralsnog de te groote kosten. De Regeering becijfert, dat - na aftrek van allen, die volgens de in het ontwerp gestelde bepalingen van den dienst zouden worden vrijgesteld of uitgesloten - het getal der voor den dienst geschikten voor de lichting van 1913 nog altijd ongeveer 27000 zal bedragen.

Nu kan men drie wegen volgen, en wel in de eerste plaats: de keuringseischen verscherpen, zoodat er van die 27000 nog een groot aantal afvallen. Doch de Regeering verwerpt - m.i. terecht - dit middel, zoolang niet is gebleken, dat die scherpere keuringseischen *moeten* gesteld worden tot het onderkennen van de werkelijk voor den dienst geschikten.

Er zijn er die protesteeren tegen het lotingsbeginsel. Er is zelfs beweerd, dat dit beginsel in hooge mate afkeer wekt bij de lotelingen zelf. Nu, mijne ervaring leerde mij anders; enkele geestdriftigen uitgezonderd, heb ik dien afkeer nooit ontdekt bij ingeschrevenen, *die nog loten moesten.* En bij hen die eenmaal aangeloot waren, viel hij misschien wel waar te nemen, maar dat bewijst m.i. in deze niet veel. Mijne overtuiging was en is, dat zoolang scherpere keuringseischen niet gegrond zijn op hetgeen de geneeskundigen als noodig aanmerken voor de geschiktheid tot den dienst (de Regeering wil dit - wel wat laat! - nader doen onderzoeken), elke verscherping een gekunsteld, onbillijk en zelfs oneerlijk middel is om te komen tot een (en dan nog maar zoogenaamden) algemeenen dienstplicht. Het lotingsbeginsel is bij een beperkt contingent veel billijker en eerlijker; ik ben dat geheel met de Regeering eens.

Al verder kan men, verkorting van eersteoefenings-tijd verleenende aan hen die vóórgeoefend zijn, geleidelijk tot vergrooting van het contingent komen, naarmate het getal dier vóórgeoefenden toeneemt, dan wel - zooals de Regeering voorstelt - al dadelijk tot eenige vergrooting overgaan. Het eerste leidt niet tot verhooging van kosten, omdat daarbij elke uitbreiding van het contingent wordt gedekt door winst aan oefeningsmaanden (2 maand per man) tengevolge van het toenemen van het aantal vóórgeoefenden. Het laatste voert natuurlijk tot hoogere kosten maar geeft - als het niet te doen is om vermeerdering der totale legersterkte - gelegenheid, al dadelijk te komen tot eene vermindering van den diensttijd en van het aantal herhalingsoefeningen. De Regeering stelt beide zaken dan ook voor, en dit zal bij velen, die sociale belangen op den voorgrond brengen, een gunstig onthaal vinden.

Het moge waar zijn, dat een legeruitbreiding, welke een noodzakelijk gevolg zou wezen van het niet verminderen van den diensttijd bij een vergroot contingent, de kosten zeer zou verhoogen - het is toch ook aan den anderen kant een weinig economisch stelsel, dat men slechts gedurende een betrekkelijk gering aantal jaren bij de militie de vruchten plukt van de moeite en uitgaven, welke nu eenmaal aan de opleiding van den man zijn besteed. Voor een klein land

als het onze kunnen de levende strijdkrachten voorts wel nooit *te* talrijk zijn tot het verkrijgen van een voldoend weervermogen, terwijl het in ieder geval beter is, het geld te besteden voor eene uitbreiding en eene goede uitrusting dier strijdkrachten, dan voor uitbreiding der doode weermiddelen.

Of de Regeering op den goeden weg is met haar voorstel in zake de herhalingsoefeningen, zal straks ter sprake komen.

De kostwinners. Door het vrijstellen der kostwinners - de Regeering rekent per lichting op 5100 van die vrijstellingen - hoopt men een aanzienlijke som (niet minder dan *f* 425,000) te winnen op het bedrag, dat thans jaarlijks aan 'vergoedingen' wordt uitgegeven.

Tegen bedoelden maatregel zijn eenige bedenkingen aangevoerd. De armsten zouden daardoor worden uitgesloten van den eervollen plicht om hun vaderland met de wapenen te dienen, en omdat ook vrijstelling wordt verleend als de echtgenoote zonder voldoende middelen van bestaan zou achterblijven, zullen huwelijken, in armoede gesloten, tot eene begeerde vrijstelling kunnen leiden.

Inderdaad, dat is zoo. Althans voor wat het laatste betreft; kostwinners zullen echter wel niet steeds onder de 'armsten' te zoeken zijn.

Maar om eene overigens als goed aangenomen regeling der militie mogelijk te maken en de algemeene kosten van die regeling niet te hoog op te voeren, moet men aan den anderen kant wel wat toegeven; en het is niet onbegrijpelijk, dat de Regeering dit doen wil.

Intusschen vrees ik, dat de winst wel eens niet zou kunnen meêvallen, nu in het ontwerp het vergoedingsinstituut gehandhaafd blijft met betrekking tot de gezinnen, enz. van ingelijfde miliciens. Er is toch groote kans, dat heel wat gezinnen na de inlijving van hun verzorger met aanvragen om vergoeding zullen komen en dat aan eene uitbreiding van het getal der in te willigen aanvragen, welke in de vorige jaren steeds te constateeren viel, ook verder bezwaarlijk zal zijn te ontkomen.

Hierbij valt voorts op te merken, dat het voortaan de militieraden zullen zijn, die omtrent vrijstelling wegens kost-winnerschap te beslissen hebben, hetgeen niet alleen kan schaden aan de eenheid der te nemen beslissingen, doch ook

eene juiste toepassing van de beginselen, die de Regeering ten deze gevolgd wenscht te zien, minder zeker maakt. Welk laatste alweer tot gevolg kan hebben, dat het door de Regeering geraamde cijfer vau 5100 ook te hoog kan blijken, hetgeen aan de vergoedingen ten laste zou komen.

De eersteoefenings-tijd. Terwijl de Raad van Defensie in het tekort aan oefening de hoofdoorzaak meent te vinden van den ongunstigen toestand, waarin ons leger heet te verkeeren, en dan ook adviseert om den eersteoefenings-tijd te verlengen: voor het gros der onbereden wapens tot *12* maanden, voor de cavalerie tot 3 jaren en voor de bereden-artillerie tot 2 jaren, zijn er, ook onder de officieren, velen, die de overtuiging hebben, dat bij de onbereden wapens een oefentijd van 6 á 6½ maand voldoende is, en dat bij de bereden wapens met een oefenperiode van 1 à 1½ jaar kan worden volstaan.

De Regeering heeft, zooals uit het gegeven overzicht blijkt, een middenweg gevolgd.

Voor zooveel de onbereden wapens betreft ga ik met hare voorstellen meê. Voor deze wapens acht ik, - vooral nu de oefenperiode zoodanig genomen wordt, dat de 1ste ploeg een goed aaneengesloten oefeningsprogramma kan volgen dat niet, zooals thans het geval is, door de oefeningen in groot verband (groote manoeuvres) wordt onderbroken, doch in die oefeningen zijn eindpunt vindt, en nu de 2de ploeg in ieder geval in ietwat betere oefenings-condities komt dan thans - voor niet-vóórgeoefenden een tijd van 8½ maand voldoende, terwijl ik het toejuich, dat aan lichamelijk vóórgeoefenden, doch ook aan dezen alléén, eene verkorting van oefentijd van 2 maanden wordt verleend.

Aangenomen al, dat bij eene oefening van 6 maanden onder uitmuntende leiding, ook bij niet-vóórgeoefenden, een voor het oogenblik voldoend schijnende geoefendheid in technischen zin is te verkrijgen - heeft men er rekening mede te houden, dat een algemeen systeem van opleiding niet uitsluitend op *uitmuntende* opleiders mag worden gebaseerd; dat vaardigheid in technischen zin niet het alléén noodige is, maar dat ook moreel en tucht moeten worden aangekweekt, en dat, vooral bij lichamelijk niet-vóórgeoefenden, de opleiding bij een oefentijd van 6 maanden te overhaast,

te weinig geleidelijk, te geforceerd moet plaats hebben, zoodat menig milicein er onder zou lijden, en althans geen resultaten zouden verkregen worden die een waarborg geven, dat de voor het oogenblik verkregen vaardigheid als een voldoend blijvende kan worden aangemerkt.

Men zal zeggen, dat ik op deze gronden eerder voor eene verlenging van den oefentijd zou hebben te pleiten.

In theorie is dat ook juist; maar de ervaring heeft mij geleerd, dat bij een oefentijd langer dan 8½ maand over het algemeen geen betere resultaten worden verkregen, hetgeen ook al verband houdt met het opleidingsvermogen van ons kader en met onze opvatting in zake methode van opleiding, welke er toe leidt, dat een wijze van opleiden als bijv. in Duitschland wordt gevolgd, nu eenmaal ten onzent bezwaarlijk is toe te passen, ook al zou men het wenschen.

Ik zou dan ook, alvorens tot algemeene verkorting van eersteoefenings-tijd bij de Infanterie over te gaan, willen afwachten, tot welke resultaten men komt bij een verbeterd programma van opleiding, waarbij de geregelde gang dier opleiding niet als thans door corvéediensten en door een periode van oefeningen in groot verband wordt onderbroken.

Wat de bereden wapens aangaat zegt de Regeering dat zij het ‘eerlijker’ vindt een eersteoefenings-tijd van 2 jaren voor te stellen, dan (zooals nu) dien tijd te bepalen op 1½ jaar, doch daaraan vast te verbinden een dienst voor het blijvend gedeelte van ½ jaar. Dit moge inderdaad zoo zijn, het staat echter naar mijne overtuiging vast, dat ook bij de bereden wapens naar verkorting van eersteoefenings-tijd kan en moet worden gestreefd, en dat in verband daarmede de wet de gelegenheid moet openlaten om daartoe en tot verkorting van den dienst bij het blijvend gedeelte te geraken. Wij zullen te eenigertijd bij de bereden wapens, en in 't bijzonder bij de cavalerie, tot een ander systeem van aanvulling moeten komen. Het personeel wordt nu aangevuld: door vrijwilligers; door lotelingen die zich daarvoor aanmelden, en voorts door lotelingen die door den provincialen adjudant worden aangewezen.

Met de vrijwilligers gaat het nu eens meer, dan weer minder vlot. Men tracht steeds gunstiger voorwaarden voor de werving te geven, maar de tijd is wel voorbij, dat een

voldoend aantal *geschikte* jongelieden zich voor den vrijwilligen dienst laten vinden. De eigen aanmelding van lotelingen tot indeeling bij de bereden wapens was in de laatste jaren, behalve in 1911, wel niet geheel voldoende tot aanvulling, doch overigens nog al ruim. Het spreekt echter van zelf, dat het over 't algemeen wel niet ‘ontwikkelden’ zijn, die zich uit eigen beweging voor zoo langen eersteoefenings-tijd aanmelden en het laat zich voorspellen, dat - vooral nu bij de onbereden wapens die tijd in verhouding zoo véél korter wordt - hoe langer hoe minder lotelingen, en zeker hoe langer hoe minder ‘ontwikkelde’ lotelingen zich uit eigen beweging zullen aanmelden.

Uit den aard der zaak zal bij het aanwijzen van lotelingen voor den dienst bij die wapens de provinciale adjudant bezwaar ondervinden tegen het aanwijzen van lotelingen van beteren stand en van betere ontwikkeling.

Het gevolg van een en ander is of kan zijn, dat hoe langer hoe meer de bereden wapens zullen worden aangevuld uit personeel, dat toch eigenlijk voor indeeling bij die wapens niet in alle opzichten geschikt is, tenzij de meer ontwikkelden zich tot eigen aanmelding laten overhalen door de voor die wapens gunstige bepalingen in zake herhalingsoefeningen en door de vrijstelling van overgang tot de landweer, tegen welke vrijstelling echter gegronde bezwaren zijn in te brengen.

Reeds in vorige jaren werd er door cavalerie-autoriteiten over geklaagd, dat bij dat wapen te weinig ‘ontwikkelde’ lotelingen werden ingedeeld, hetgeen vooral daarom een groot bezwaar is te achten, omdat onze cavalerie (welke zeer zwak is in verhouding tot die der ons omringende staten) wel niet *in hoofdzaak* als gevechtscavalerie zal hebben op te treden, doch inzonderheid voor den veiligheids- en voor den verkenningsdienst zal hebben te ageeren. En voor die diensten is scherpzinnigheid, gevatheid, een goed verstand en een helder inzicht ook bij de niet-gegradueerden een bepaald vereischte.

Voeg hier nu nog bij, dat hoe langer hoe meer protesten zullen komen tegen de bevoegdheid van den provincialen adjudant om, bij zóó groot verschil van dienst onder de wapens, eigenmachtig te beslissen omtrent de aanwijzing van een loteling voor een bepaald wapen - en men zal, dunkt

mij, mijne overtuiging deelen, dat het noodig is, zich tot eene andere regeling voor te bereiden. Eene regeling, waarbij moeilijke vragen - als daar zijn: het steeds beschikbaar hebben van de noodige paarden, bijaldien deze niet meer het geheele jaar door in rijksstallen worden bijeengehouden en verzorgd; het snel mobiliseeren van eene militie-cavalerie; enz. - zullen zijn te beantwoorden, doch die nu eenmaal komen moet en komen zal.

Een en ander geldt ook voor de bereden-artillerie.

De viermaanders. Tenzij men toegeeft, wat menigeen met mij niet doen zal, dat het instituut der viermaanders, ook al wordt het beperkt tot lichamelijk èn militair vóórgeoefende lotelingen, niet goed is en ook niet goed is te maken, zal men het betreuren, dat de Regeering niet voor een deel, laat het zelfs zijn voor een zeer beperkt deel, van het contingent, de indeeling van voldoend vóórgeoefende viermaanders heeft behouden. En dat men, in plaats van het instituut te verbeteren, het geheel wil opheffen. Een verbeterd instituut zou een verderen stap kunnen voorbereiden in de richting, waarin zich de regeering zelve, met haar *zes*maanders, thans gaat bewegen.

Door de eischen van vóórgeoefendheid zóó te stellen, dat de viermaander bij inlijving de geoefendheid heeft of ongeveer heeft, welke de niet-vóórgeoefende in de eerste vier maanden van zijne opleiding kan hebben verkregen, zou bij eene doelmatige indeeling van het oefenings-programma de viermaander even goed zijne plaats in de opleidings-klasse kunnen innemen als men het thans voor den zesmaander mogelijk acht.

De nadeelen van het voorbereidend militair onderricht voor het vrijwilliger-kader, zooals die nu bestaan, waren m.i. te ondervangen door bedoeld kader alleen beschikbaar te stellen voor het onderricht in garnizoensplaatsen (in kazernen en op kazerneterreinen) terwijl dat buiten de garnizoensplaatsen ware over te laten aan reserve- of landweerkader.

De werkers. De Regeering had een gelukkiger naam dan deze kunnen bedenken voor het door haar ontworpen instituut, en zou daardoor de zaak wellicht meer bevorderd hebben. Intusschen is er, hoe goed het beoogde doel ook moge zijn, onafhankelijk van den naam, wel wat in te brengen tegen het gekozen middel.

De Regeering doet haar best om het tegendeel aannemelijk te maken, doch het is inderdaad maar al te zeer te vreezen, dat door het instituut van deze werkers, waarvoor zich nu wel niet de besten zullen aanmelden en ook niet de besten door de compagniescommandanten zullen worden aangewezen, een categorie van minderwaardigen wordt gevormd, die in ons stelsel van militieplichtigheid minder schijnt te passen, ook al is het niet de bedoeling de werkers te belasten met het 'vuile' werk, waarvoor burgercorveeërs beschikbaar zijn en in nog grooteren getale beschikbaar zullen komen.

Dat het eerste verblijf onder de wapenen voor deze categorie op 14½ maand wordt gesteld, als gevolg van de meening der Regeering, dat de werkers, alvorens als zoodanig werkzaam gesteld te worden, eerst 2½ maand aan de gewone militaire opleiding zullen hebben deel te nemen, komt voorts niet noodig voor. Die zeer partieele opleiding is voor hen van geen beteekenis, en - al ware het alleen om aan deze menschen eenige afwisseling te bezorgen - zal er in een periode van 12 maanden allicht gelegenheid zijn, hun onder de hand eenige militaire opleiding te geven, welke voor hun dienst, ook in geval van mobilisatie, nuttig kan wezen.

Zooals nog onlangs door een zeer bevoegd beoordeelaar werd opgemerkt, worden nog steeds te veel manschappen bij de korpsen voor corveeën aan den dienst onttrokken.

Het zou m.i. de voorkeur hebben verdiend, dat de Minister Van Oorlog krachtig ware opgetreden om te komen tot verdere beperking en dat in noodzakelijke werkdiensten werd voorzien niet door miliciens, maar door een vast daarvoor te bestemmen personeel van burgerwerklieden.

De herhalingsoefeningen. De door de Regeering voorgestelde beperking van het aantal herhalingsoefeningen zal - wij zeiden dit reeds - in goede aarde vallen bij hen, die de sociale, de persoonlijke belangen van de militieplichtigen zeer op den voorgrond brengen. Wat is er nu al niet dikwijls en met kracht gestreden om te komen tot afschaffing van de 3e herhalingsoefening!

Toch ben ik van meening, dat wij met het Regeeringsvoorstel geen stap doen in de goede richting, en dat het integendeel beter ware geweest te komen tot *meer* herhalingsoefeningen, doch van *korteren* duur. Men kon dan jaarlijks

de oorlogsformatiën samenstellen en eenige dagen oefeningen houden in groot verband op oorlogssterkte, hetgeen tot oefening èn van den troep èn van de commandanten en staven bijzonder nuttig zou zijn.

Het bezwaar dat hieruit voor militieplichtige huisvaders en verzorgers, alsmede voor de grootverlofgangers in het algemeen, zou voortspruiten, kan m.i., bij beperking van den duur van elke herhalingsoefening tot het hoog noodige aantal dagen, voldoende worden opgeheven om geen beletsel te zijn tegen zulk een voor de oefening van het leger zoo hoogst vruchtdragenden maatregel.

Het blijvend gedeelte. Ach ja, het blijvend gedeelte! Dat de Regeering meent dit te moeten handhaven is oorzaak, dat in het ontwerp verschillende regelingen en bepalingen moesten opgenomen worden, welke zij zelve slechts noodgedrongen aanvaardt. Zoo: het behoud van een tweeploegenstelsel; een verlengd verblijf onder de wapenen van 4000 man der 1e ploeg; een gedurende 12 maanden onder de wapenen houden van een groot aantal werkers; enz. - met al de groote uitgaven en bezwaren aan een en ander verbonden.

Intusschen erken ik, dat de Regeering van haar standpunt wel niet anders besluiten kon. In de Memorie van Toelichting deelt zij mede: ‘dat Minister Cool meende geen blijvend gedeelte noodig te hebben, doch zich tevreden te mogen stellen met eene wettelijke bepaling, volgens welke de Minister van Oorlog de bevoegdheid zou hebben om zoo noodig over de manschappen van de onbereden korpsen nog naar behoefte te beschikken gedurende de eerste twee maanden na het einde hunner eerste oefening.’

Indien, wat is aan te nemen, hiermede bedoeld is, dat Minister Cool de miliciens na hun eerste oefening, in afwachting van eene mogelijk intredende behoefte, vooreerst met *klein verlof* naar huis had willen zenden, dan moet ik erkennen, dat het medegaan van de Regeering met dit voornemen wel is waar voor mij een zeer blijde, maar ook niet minder onbegrijpelijke verrassing zou hebben opgeleverd.

Onbegrijpelijk, omdat nu eenmaal het te allen tijde onder de wapenen hebben van 4000 geoefende manschappen, ter wille van handhaving der inwendige rust, van mobilisatie-

doeleinden, enz., een eisch van de leden der Regeering en van dc regeeringsmeerderheid was en die eisch bezwaarlijk door haar kon worden losgelaten.

Er is over dien eisch al veel gedebatteerd en getwist.

Zoo lang de meerderheid blijft gelooven aan: een bliksemstraal uit de heldere lucht, aan de mogelijkheid van een vijandelijken inval, waarbij zelfs in de grensgarnizoenen onze troepen in hun bed worden overvallen; vooral zoolang zij den waan behoudt, dat in zulk een geval de zaak te redden is met dat onderdeel van een toch reeds betrekkelijk zwak blijvend gedeelte, dat voor die garnizoenen of voor belangrijke punten bij kust of grens is aan te wijzen; zoolang zij zich diets maakt, dat een blijvend gedeelte beslist noodig is voor het geval van verstoring der openbare rust; zoolang zij niet begrijpt, dat opleiding van militie- en ander kader wel voor een goed deel in en bij den troep moet geschieden, doch daarbij eene theoretische opleiding noodig is, welke buiten den troep moet en kan gegeven worden; zoolang het gedurende een zekeren tijd van het jaar leegstaan der kazernen angst en vrees zou verwekken - zoolang zal een blijvend gedeelte zijn te aanvaarden.

Ik voor mij was er dan ook geheel op voorbereid, dat in *dit* wetsontwerp, van *deze* Regeering, eene bepaling tot handhaving van het blijvend gedeelte niet zou worden gemist!

Ik bepaal er mij toe, nog eens kort mijne meening weer te geven:

1e. dat in geval van mobilisatie de landweer geroepen en bij machte is om te doen, wat c.q. de taak van (een deel van) het blijvend gedeelte zal zijn, en dat zij die taak (welke *niet* bestaat in het 'afbijten van de spits' bij een overmachtigen vijandelijken aanval, noch in het leveren van eene 'bataille rangée', - waartoe trouwens het blijvend gedeelte ook niet bij machte zou zijn) beter kan vervullen dan een blijvend gedeelte kan doen. Zij die het tegendeel beweren, en dit ook op grond van onvoltalligheid van het landweerkader, vergeten m.i., dat het hier slechts gaat en kan gaan om het bewaken en bezetten van belangrijke wegen en punten, niet tegen een vijandelijke hoofdmacht, doch tegen betrekkelijk zwakke (cavalerie-) afdeelingen der tegenpartij; dat hierbij een volledig stel kader volgens oorlogsformatie

niet noodig is; dat de landweer overal - op heel wat meer punten dan met het blijvend gedeelte mogelijk kan wezen - en *onmiddellijk* ter plaatse aanwezig kan zijn, en dat in het geval eener plotselinge mobilisatie van haar betere diensten zijn te verwachten dan van enkele detachementen van het blijvend gedeelte, welke veelal na ontvangen bevel tot optreden nog eerst een marsch of reis zullen hebben te maken, alvorens de plaats te bereiken, waar zij hun taak hebben te vervullen. Bij een 'overvalling' zullen zij dan veel kans hebben te laat te komen.

2e. dat in geval van binnenlandsche onlusten het kunnen beschikken over een blijvend gedeelte niet dat voordeel oplevert, dat men er in meent te vinden, en dat het zelfs tot zeer bedenkelijke gevolgen aanleiding kan geven.

Terwijl ik dit schrijf (eerste dagen van Juli) schijnen de feiten vóór de meening van de Regeering te pleiten, dat het noodig is, steeds over een zeker aantal geoefende miliciens te kunnen beschikken voor het geval dat binnenlandsche onlusten ontstaan.

Men heeft dan ook dadelijk het garnizoen van Amsterdam door detacheering van elders eenigermate versterkt, toen zich bij de zeeliedenstaking beroeringen voordeden, en hieruit zou kunnen blijken, hoe de mogelijkheid van die versterking in alle perioden van het jaar een eisch is. Toch kunnen - voor zooveel zij het niet reeds deden - de verdere feiten wel eens aan den dag brengen, dat dit 'eenigermate versterken' slechts in schijn een voordeel is. Het optreden van de militaire macht bij onlusten (ik laat nu daar, het meêgeven van een milicien als dubbelman aan een politieagent, of het bewaken van een enkelen post) kan inderdaad tot noodlottige gevolgen aanleiding geven, vooral indien hierbij over het hoofd wordt gezien het beginsel, dat, eenmaal de militaire macht doende optreden, het een eisch is, dat dit geschiedt met verpletterende overmacht, waarbij geen twijfel over een succes *mag* en *kan* bestaan. Het beschikken over 'eenig' blijvend gedeelte kan juist aanleiding geven tot een optreden, ten gevolge waarvan het gezag in hooge mate gevaar loopt onberekenbare schade te lijden.

Mede ter wille van zoogenaamde mobilisatiedoeleinden zou ik meenen, dat het aanbeveling verdient, in grens- en kustplaatsen en in andere plaatsen die op grond van strate-

gische overwegingen daarvoor in aanmerking komen, de landweerafdeelingen meer als plaatselijke 'dienstdoende' afdeelingen te formeeren en elke dezer afdeelingen ieder jaar minstens éénmaal, al ware het slechts voor één dag, te doen bijeenkomen tot het houden van eene korte oefening of (en) van een schietwedstrijd, waarbij in ieder geval het afdeelingsverband kan worden verkregen en onderhouden.

Eindelijk verdient opgemerkt te worden, dat de Regeering met haar voorstellen in zake het blijvend gedeelte de door haar gewenschte waarborgen voor het geval van eene 'overvalling' slechts zeer ten deele verkrijgt en dat nog slechts in de enkele maanden, dat er een blijvend gedeelte is. Dat gedeelte zal volgens de bedoeling van de Regeering worden gelegerd in de plaatsen, waar op grond van mobilisatiebelangen steeds infanterie of vesting-artillerie aanwezig moet zijn. Tenzij hieronder slechts die *garnizoens*plaatsen worden verstaan, welke als 'blootgesteld' zijn te beschouwen - wat toch hen niet kan bevredigen die aan overvallingsvrees lijden - zou men inderdaad enkele depotcompagnieën (die het blijvend gedeelte zullen opnemen) ook op 'blootgestelde' punten, waar overigens geen garnizoen ligt, kunnen legeren.

Er zijn echter vele plaatsen waar een overvalling door vijandelijke afdeelingen stoornis kan brengen in het geregeld verloop der mobilisatie, of die overigens als belangrijke strategische punten zijn aan te merken.

Al deze plaatsen en punten *kan* men echter niet met het blijvend gedeelte steeds bezet houden, en in ieder geval is het onmogelijk daar steeds troepen te hebben als de taak van het blijvend gedeelte wordt vervuld door miliciens van een der ploegen tijdens hun eersteoefening.

Men zal dus de gewenschte waarborgen enkel kunnen verkrijgen in garnizoensplaatsen en - ik herhaal het - dit geeft in het gevreesde geval van overvalling wel iets, maar beslist veel te weinig.

Zoo leidt het stelsel der Regeering niet eens tot de zekerheid, waaraan door zoovelen, en door de Regeering zelve in de eerste plaats, zoo bijzonder wordt gehecht.

Ter wille van een waan en uit overdreven vrees handhaaft men iets, dat eene goede regeling der Militie hoogst moeilijk, zoo niet onmogelijk maakt!

De organisatie. De quaestie van eene goede organisatie is een ingewikkelde en wordt dit in bijzondere mate als men, zooals de Regeering doet, vasthoudt aan den eisch van een blijvend gedeelte, en op grond daarvan weer aan een tweeploegen stelsel.

Aangezien de oplossing welke de Regeering in haar ontwerp aan de hand doet, niet als eene gelukkige is te beschouwen, en deze aangelegenheid bij de behandeling van het ontwerp zeker nog wel ernstig ter sprake zal komen, moet ik op deze zaak nog even nader ingaan.

Volgens de bestaande organisatie zal bij mobilisatie elk der 12 Regimenten Infanterie worden aangevuld met 2 bataljons, waarvan één bestemd voor den dienst in linieën en stellingen.

Elk regiment zal dus te velde komen met 5 bataljons; eene formatie welke als te log en als tactisch minder geschikt wordt beschouwd. Volgens het Regeeringsontwerp zou deze organisatie gehandhaafd blijven, doch met dit betrekkelijk voordeel, dat reeds in vredestijd de staven en de kernen worden gevormd van de 5e en 6e bataljons, tengevolge waarvan weliswaar de promotieverhoudingen voor de officieren gunstiger zullen worden, doch ook de kosten zullen stijgen, terwijl voorts eene minder gewenschte oorlogs organisatie wordt behouden.

Deze bezwaren zouden zijn op te heffen door, in plaats van het 'aanvullings'-stelsel van het Regeeringsplan, het zoogenaamde 'verdubbelings'-stelsel[1)] toe te passen, waarbij elke in vredestijd geformeerde afdeeling (compagnie, bataljon, regiment) zich bij mobilisatie verdubbelt.

Eene organisatie, op dit stelsel gebaseerd, zou als volgt kunnen worden vastgesteld.

De geheele sterke der Infanterie zal bij mobilisatie bedragen: ± 80000 man. Trekt men hiervan ± 8000 man af voor de depôts, dan blijven ± 72000 man over voor de eigenlijke strijdmacht, waaruit **72** bataljons, elk van ± 1000 man zijn te vormen. Neemt men (even als thans) aan, dat **12** bataljons voor de linieën en stellingen zijn te bestemmen, dan kan men alzoo bij mobilisatie over 72 - 12 = **60** bataljons voor het veldleger beschikken.

1) Zie de 'Nieuwe Courant' van 31 Maart 1911.

Het verdubbelingsstelsel toepassende, moet dus de vredesorganisatie bestaan uit 12/2 = **6** bataljons voor de stellingen en 60/2 = **30** bataljons voor het veldleger; totaal **36** bataljons. Eene organisatie, welke zoowel in vredestijd als bij mobilisatie aan goede eischen voldoet, is nu te verkrijgen door de indeeling te nemen als volgt.

In vredestijd worden gevormd: 4 Divisiën, elk van 3 Regimenten à 3 Bataljons = **36** Bataljons.

Bij mobilisatie verdubbelen zich die bataljons en worden daaruit geformeerd: **4** Divisiën, elk van 5 Regimenten à **3** Bataljons, voor het veldleger - waarbij eene onderverdeeling der Divisie in 2½ brigade kan worden tot stand gebracht - en voorts **12** Bataljons voor de stellingen = **72** Bataljons.

Het voordeel van deze organisatie is overigens: dat men in plaats van in vredestijd **192** compagnieën te hebben, zooals nu het geval is en volgens het ontwerp het geval zal blijven, slechts **144** compagnieën zou behouden; dat elke compagnie jaarlijks 15000/144 = **100** miliciens zou kunnen krijgen, hetgeen aan gezamenlijke oefeningen op vredessterkte ten goede zou komen; dat weliswaar in vredestijd meer officieren beschikbaar moeten worden gehouden dan voor den troependienst noodig zijn, doch dat de voor dien dienst overcomplete officieren de werkzaamheden kunnen vervullen: commissies, detacheeringen, bijdiensten, enz., waarvoor nu personeel moet worden aangewezen, dat bij den troependienst moeilijk is te missen.

Een nadeel van het stelsel is, dat bij mobilisatie verschillende staven en afdeelingen nieuw moeten worden geformeerd; iets wat lang niet zonder bedenking is, althans voor onze veldtroepen, die reeds *zeer* kort na eene mobilisatie tegen overmacht kunnen hebben op te treden. Al is alles nog zoo goed voorbereid op het papier, dan kunnen in de eerste dagen daardoor verrassingen en wrijvingen ontstaan, waarvan de invloed niet onderschat moet worden. Het aanvullingsstelsel van het ontwerp heeft te dien opzichte ook wel bezwaren, doch in mindere mate, omdat daarbij de staven en kernen der aan te vullen afdeelingen reeds in vredestijd zijn geformeerd.

Toegegeven moet echter worden, dat het bezwaar ten deele wordt opgeheven, omdat jaarlijks in de maand September,

bij gelegenheid dat 2 lichtingen voor herhalingsoefeningen opkomen, de oorlogsorganisatie kan worden aangenomen en de mobilisatie-verdubbeling kan worden beoefend.

Ook al kan men echter bij deze organisatie geraken tot eene indeeling van de Januari- en van de Octoberploeg der jaarlijksche lichting bij de verschillende bataljons en compagniën, welke niet in den weg staat aan eene goede opleiding van den man en aan de mogelijkheid tot het houden van de noodige oefeningen in grooter verband, dan zal zij, evenmin als de organisatie der Regeering, kunnen leiden tot eene regeling, waarbij de troepen, die in de 8 maanden waarin geen 'blijvend gedeelte' onder de wapenen is de aan dat gedeelte toegedachte taak c.q. zullen hebben te vervullen, dáár gevestigd zijn, waar zij tot eene behoorlijke vervulling van die taak aanwezig zouden moeten zijn.

Eene andere organisatie, volgens welke de 2^{e} ploeg zou worden ingedeeld bij 5^{e} compagnieën, welke (al dan niet in bataljonsverband gebracht) waren te legeren in plaatsen, alwaar in verband met de mobilisatie-eischen te allen tijde door de Regeering troepen worden verlangd, lost, voor zooveel ik de zaak begrijp, de moeilijkheid ook niet op voor en gedurende den tijd, dat de 1^{e} ploeg de taak van het blijvend gedeelte c.q. te vervullen heeft.

Het lijkt mij voor 't oogenblik een onoplosbaar vraagstuk om eene organisatie uit te denken, waarbij aan alle eischen die de Regeering stelt, behoorlijk wordt voldaan.

Het kan zijn nut hebben er op te wijzen, dat ook zelfs zij die vorenvermelde of andere bedenkingen tegen het wetsontwerp niet hebben, zich niet mogen vleien, dat het - wet geworden - een eind zal maken aan de vele tekortkomingen, welke men thans het leger aanwrijft; daargelaten of die nu alle wel in zoodanige mate bestaan als sommigen meenen.

In onze dagen is het gezag veel moeilijker te handhaven dan vroeger; de controle op het gezag is veel scherper geworden en heeft dikwijls plaats op eene wijze, die den gezaghebbende te angstvallig maakt; de kritiek is vaardiger geworden en vindt meer en ook gemakkelijker dan vroeger gelegenheid tot uiting, terwijl zij veelal een gunstig onthaal vindt, ongeacht het feit of zij juist of niet juist is; de geest

van den tijd is moeilijker te leiden en onder gezag te brengen; de vredesidée wint veld, en daarnaast de anti-militaire propaganda; lichamelijke inspanning, anders dan voor sportdoeleinden, wordt ongewoner en valt moeilijker te dragen; de militaire opleiding stelt andere en veel hoogere eischen dan voorheen het geval was; het militiekader heeft in alle legers, en ook in het onze, een element ingevoerd, dat men nu eenmaal niet kan missen, doch dat bezwaarlijk voor wat betreft routine, handhaving van het gezag, geoefendheid, enz. op gelijke hoogte is te brengen met het vrijwillig kader. Ziedaar altemaal zaken, waarin zelfs de beste wet door haar bepalingen geen directe wijziging kan brengen.

Dit alles verhindert evenwel niet, dat betere wetsbepalingen dringend noodig zijn en dat spoedige behandeling van het ontwerp als een eisch van het oogenblik is te beschouwen.

Ook het tot wet verheffen van het ontwerp, zooals het daar ligt?

Er zullen er velen zijn, die zich op grond van de door mij aangevoerde of van andere bezwaren niet of niet geheel met het ontwerp kunnen vereenigen. Vermoedelijk zullen ook wel pogingen worden aangewend om te trachten, eenige der voorgestelde bepalingen naar eigen inzicht gewijzigd en verbeterd te krijgen. Ingrijpende amendementen zijn echter bij een ontwerp als dit gevaarlijk. Dat heeft de ervaring van 1901 bewezen, toen men ‘al amendeerende’ de wet in den grond heeft bedorven.

Wat mij persoonlijk betreft, ik moet mij een eindoordeel alsnog voorbehouden.

Maar zeer zeker zal bij het bepalen van dat oordeel door mij zeer in rekening worden gebracht de overweging: dat ik, niet dan door hooge noodzakelijkheid gedwongen, de medeverantwoordelijkheid zou meenen te mogen en te kunnen aanvaarden, door het verwerpen van dit - al dan niet geamendeerd - ontwerp den bestaanden, *zeer* ongewenschten toestand te doen voortduren.

H.P. STAAL.

Kartini[1].

Door Duisternis tot Licht. Gedachten over en voor het Javaansche Volk van wijlen Raden Adjeng Kartini. Semarang, Soerabaja, 's-Gravenhage. G.C.T. van Dorp & Co. 1911.

Shed no tear - O shed no tear!
The flower will bloom another year.

KEATS.

I.

Zij was de oudste dochter uit het huwelijk van den regent van Djapara, Raden Mas Adipati Ario Sosrodiningrat, en diens Raden Ajoe. Twee op haar volgende zusters, drie oudere broers en een de reeks der kinderen sluitend jonger broertje vormden, met een oudere half-zuster en met haar, het groote gezin te midden waarvan zij haar kinderjaren doorbracht. Haar vader, gesproten uit een oud geslacht, sedert eeuwen met het nederlandsche bestuur verbonden, was een der vijf zonen van den regent van Demak, Pangéran Ario Tjondronegoro, een verlicht man, die, vóor ruim een halve eeuw reeds, het nut van een goede, op westersche leest geschoeide opvoeding voor zijn kinderen begreep. In den heer C.E. van Kesteren, den lateren hoofdredacteur van het semarangsche dagblad *de Locomotief* en oprichter van *de Indische Gids*, wist de Pangéran een uitnemend leeraar en leidsman voor zijn zonen te vinden. De proefneming, welke

1) Enkele in deze bladzijden voorkomende termen worden aan het slot van het artikel voor met Indië niet bekende lezers verklaard.

voor die dagen gewaagd mocht heeten, slaagde volkomen. Alle vijf de broeders groeiden op tot voortreffelijke ambtenaren en brachten het tot regent. Slechts één is nog in leven: de tegenwoordige regent van Demak, Ario Adiningrat, die èn als bestuurder èn als schrijver van verschillende in uitnemend nederlandsch gestelde artikelen, zich een eervollen naam verwierf en wiens verdiensten nog onlangs de regeering erkende door het verleenen van den hoogsten, ook door zijn vader gedragen ambtstitel: Pangéran.

Kartini's vader wenschte het hem in zijn jeugd gegeven voorbeeld te volgen: ook *zijn* kinderen, de meisjes zoo goed als de jongens, moesten, behalve hun eigen taal, *hollandsch* leeren en, met behulp van dien sleutel, de schatkamer van het westersche weten ontsluiten. Zoo ging Kartini dan al vroegtijdig naar de openbare europeesche school te Djapara, waar zij met tal van hollandsche en half-hollandsche kameraadjes in aanraking kwam en zich spoedig kennen deed als een vlug, volijverig leerlingetje met zeldzamen aanleg voor het Nederlandsch. Haar liefste vriendin was Letsy, de dochter van het hoofd der school, en toen deze haar eens vertelde dat zij later naar Holland gaan zou om aan een kweekschool voor onderwijzeres te studeeren, kwamen bij Kartini vage verlangens op om hetzelfde 1e doen. Maar als de meisjes haar vraagden wat zij worden wilde, durfde ze geen antwoord geven. Thuis over het geval sprekende kreeg zij de oplossing spoedig genoeg te hooren. Een oudere broer zou het haar wel zeggen. ‘Wat meisjes moeten worden? Wel, een Raden Ajoe natuurlijk.’ Maar Kartini kon maar niet begrijpen dat dit nu eenmaal zoo moest. In stilte benijdde zij Letsy die geen Raden Ajoe behoefde te worden maar voor onderwijzeres mocht gaan studeeren.

Aan het heerlijke schoolleventje kwam, veel eerder dan Kartini lief was, een eind. In het najaar van 1891, ze was toen ruim twaalf jaar, oordeelden haar ouders dat het oogenblik daar was om haar het leven der javaansche jonge meisjes te doen aanvangen. Dat leven beteekent: afzondering van de buitenwereld, rustig afwachten in het ouderlijk huis van het oogenblik waarop de door de ouders uitgekozen man het meisje een andere woning komt aanwijzen. Kartini trachtte haar vader te bewegen, voor haar een uitzondering te

maken. Zij hield zoo veel van leeren en zou zoo gaarne daarmede voortgaan, liefst de H.B.S. te Semarang bezoeken, even als haar lievelingsbroer. Maar vader, die vond dat hij met zijn dochtertje al héél ver gegaan was, zeide zacht doch beslist *neen.*

Kartini moest zich onderwerpen. Zij had het slechter kunnen treffen want haar ouders waren lief voor haar en de ouderlijke woning was groot en fraai en vol geriefelijkheid. Maar, hoe mooi en ruim de kooi waar het vogeltje in gevangen werd ook was, een *kooi* bleef het. Eerst had zij Letsy nog, maar het duurde niet lang of deze moest weg, naar ‘'t hooge Noorden’, naar haar studies. En zoo voelde ze zich dikwijls alleen in het groote huis, waar niet iedereen haar begreep. Haar oudere half-zuster, die al lang een gelijk lot moest ondergaan, vond dat Kartini zich wel wat beter kon schikken. Er was nu eenmaal een *adat* die *moest* worden in acht genomen. Niet anders oordeelde haar oudste broer, die zich bovendien op het standpunt plaatste dat jongeren gehoorzaamheid verschuldigd zijn aan oúderen en dat vooràl meisjes hun oudere broers moeten gehoorzamen. Was Vader nier altijd zoo vriendelijk en zacht voor haar geweest, zij zou haar lot bijna ondraaglijk gevonden hebben.

Vader deed voor haar wat hij meende te kunnen doen. Hij bevredigde haar verlangen naar degelijke lectuur. Want in de boeken had zij, als zoovelen vóor haar, haar troost gevonden. De djaparasche leestrommel, ruim voorzien als alle indische leestrommels van hollandsche tijdschriften, werd haar een rijke bron van genot en leering. Onbekende woorden schreef zij op om, als haar knappe broer die te Semarang de H.B.S. afliep met vacantie of vrije dagen overkwam, door hèm omtrent hun beteekenis te worden voorgelicht. Zoo werd ook Kartini een echt knappertje en misschien zou zelfs haar gevoel wel zijn ondergegaan in haar verstand, was niet in de jaren van haar afzondering het gezin vermeerderd met een broertje. Dat broertje bracht Kartini nader tot haar moeder die zij met andere oogen ging aanzien toen zij al de teederheid en de zelfverloochenende zorgen waarmede de jonggeborene omringd werd gadesloeg. Zóo was moeder ook voor haar geweest!

Toen Kartini 16 jaar geworden was trouwde haar oudere

zuster. Daardoor kwam een groote verandering in haar leven. Zij kon zich nu vrijer aansluiten bij haar twee jongere zusters die inmiddels ook van school en thuis gekomen waren en met wie zij zich door een innige sympathie verbonden gevoelde. Zij krijgen met hun drietjes één kamer, waar zij droomen en werken. Het 'klaverblaadje' zooals zij zich zelf noemen.

Allengs komt nu eenige verandering in haar bestaan. Een hollandsche dame geeft haar en haar zusjes les in handwerken, een heerlijke gelegenheid om weer eens hollandsch te spreken met een echte hollandsche! In 1898, ter eere van de 'kroning', weet de resident van Djapara Kartini's vader te bewegen om haar en haar zusjes mede te brengen naar Pati, de gewestelijke hoofdplaats, om er een kijkje te nemen van de feesten. Nu is de ban verbroken. De dochters van Djapara's regent worden niet langer angstvallig voor elk vreemd mannenoog verborgen gehouden. Komt een oorlogsschip ter reede en brengen de officieren den regent een bezoek, zijn dochters verschijnen mede in de voorgalerij en mogen zelfs een uitnoodiging om aan boord te komen aannemen!

De opheffing van het isolement heeft nog andere gevolgen: de mogelijkheid om buitenshuis goede vrienden onder de Europeanen te maken. Een groote sympathie ontstaat tusschen Kartini en den heer en mevrouw Ovink-Soer, hij, een ernstig, degelijk bestuurs-ambtenaar, zij, een verstandige, gevoelvolle en geletterde dame, die meer dan een oudere vriendin, die een tweede moeder wordt voor het naar kennis en hartelijkheid dorstende meisje en onder wier leiding in Kartini's fijnbesnaard gemoed een gezond idealisme tot ontwikkeling komt.

Maar als alle ambtenaren in Indië was ook de heer Ovink onderhevig aan overplaatsing. In 1899 verhuist het echtpaar naar Djombang. De afstand kan echter de sympathie niet doen verminderen en het met liefdevolle hand uitgestrooide zaad mag een rijken oogst doen verwachten.

Het jaar 1900 - Kartini is inmiddels 21 jaar geworden - wordt het tot dusver belangrijkste van haar leven. Aan het hoofd van het departement van onderwijs is een bezield man als directeur gekomen: mr. J.H. Abendanon. Zijn hart

heeft den weerslag gevoeld van het nieuwe leven dat zich begint te openbaren in de inlandsche samenleving. Hij beseft dat voor een harmonische ontwikkeling van de maatschappij die gaat worden de verheffing van de toekomstige moeders noodzakelijk is. Hij heeft gehoord van den regent van Djapara, van diens verlichte opvoedingsproeven, van diens talentvolle dochters en hij besluit, met zijn echtgenoote, wier idealisme voor het zijne niet onderdoet, door Midden-Java te reizen ten einde met deze inlandsche pioniers overleg te plegen.

Staande in de voorgalerij van den kaboepaten ziet Kartini het rijtuig waarmede haar vader de gasten van het station ging halen het voorerf oprijden. Hoe juicht het in haar binnenste als zij haar vader ziet zitten naast mevrouw Abendanon en den directeur, ‘die toch een heel hooge oom is’ op de voorbank. Dat *moet* mr. Abendanon uitdrukkelijk verlangd hebben want Vader, gewoon om zelfs tegenover jongere assistent-residenten zich te vergenoegen met den tweeden rang, zou uit zich zelf nooit de eereplaats hebben ingenomen. De ‘nieuwe tijd’ had voor haar niet zinrijker kunnen worden aangekondigd.

De kennismaking met de Abendanon's is voor Kartini één zaligheid. Verwante zielen zijn weder gevonden en ‘zieleverwantschap is dieper band dan bloedverwantschap.’ De wenschelijkheid wordt erkend om van overheidswege een school op te richten voor dochters van regenten. De directeur zal aan de regeering een voorstel doen in dien geest. Misschien kan Kartini, na degelijke voorbereiding, aan die school verbonden worden als onderwijzeres. In elk geval moet zij bij de familie Abendanon komen logeeren. Mevrouw zal haar zelf komen halen.

Arme Kartini! Zij zou spoedig haar eerste bittere teleurstelling ondervinden. Over het voorstel van den directeur om een opleidingsschool voor regentsdochters op te richten werd door de regeering de meening van alle regenten ingewonnen en de meerderheid dezer inlandsche hoofdambtenaren verklaarde zich er tegen, daar het niet met de *adat* zou strooken meisjes buitenshuis op te voeden. In plaats van dan tòch maar zulk een school op te richten ter wille van de minderheid die dit bezwaar niet overwegend achtte, besloot de regeering het voorstel van den directeur niet over te nemen.

Gelukkig dat de directeur en zijn vrouw hun vriendinnetje niet loslaten. Ter vervanging van een naar elders verplaatsten onderwijzer wordt aan de europeesche school te Djapara een onderwijzeres benoemd, die weldra als een trouwe makker zich bij het klaverblaadje aansluit. De uitnoodiging om te Batavia te komen logeeren blijkt meer dan een plichtpleging te zijn geweest. Kartini en haar zusters brengen eenigen tijd ten huize van de familie Abendanon door en komen er in aanraking met andere hoogstaande en ruimdenkende Nederlanders. Geen van dezen maakt op Kartini grooteren indruk dan dr. Adriani, de afgevaardigde van het Nederlandsch Bijbelgenootschap, wiens arbeid onder de Toradja's van Midden Celebes haar met bewondering en sympathie vervult. Haar verlangen om op háar gebied ook te *werken* voor het heil der menschheid word steeds sterker. Soms denkt zij er over naar Modjowarno, de inlandsche christen-kolonie in Oost-Java, te gaan om daar verloskunde te studeeren. Maar véel liever zou zij toch onderwijzeres worden en daarna, liefst met haar zusters, een internaat openen voor dochters van inlandsche hoofden. Hoe moet zij het echter aanleggen om de daarvoor vereischte degelijke kennis te vergaren? Meer en meer komt zij tot het inzicht dat zij naar Nederland zal moeten gaan om, vrij van de invloeden die op Java haar belemmeren, de acten, die haar volledige bevoegdheid moeten verleenen, te verwerven. Zij spreekt er over met den heer Van Kol die in het voorjaar van 1902 Djapara bezoekt en in den kaboepaten logeert. Hoe ingenomen ook met de denkbeelden van het meisje, die haar levensdoel zoo duidelijk voor zich ziet, wijst de nederlandsche volksvertegenwoordiger haar toch op het gevaar, waaraan een langdurig verblijf in Europa haar zal blootstellen: in de oogen van haar landgenooten van dezen te vervreemden en zoo een deel in te boeten van het vertrouwen dat ter bereiking van haar doel onmisbaar is. Maar als zij blijft aandringen, zegt de heer Van Kol zijn steun toe. Inderdaad gelukt het hem bij de behandeling van de indische begrooting voor 1903 den minister van Kolonien te bewegen tot het toezeggen van een crediet ten behoeve der opleiding in Europa van Kartini en haar zuster Roekmini. Maar nu spreekt mr. Abendanon nog eens ernstig met de meisjes en weet haar te overtuigen dat het in

het belang der goede zaak veel beter is dat zij niet in Europa maar in Indie haar voorbereidende studien voortzetten. De gedachte dat daardoor een langdurige scheiding van haar ouders is te voorkomen doet haar ten slotte zwichten en, wanneer zij eenmaal de overwinning op zich zelf heeft behaald om het zoo vurig verlangde, thans binnen haar bereik gekomene te laten varen, beseft Kartini welk een goede raad haar gegeven werd. Want haar ouders, die tot dusver niet dan noode en na pijnlijken strijd met de wenschen van hun onstuimig dochtertje medegingen, hebben met het nieuwe plan, dat het schrikbeeld Holland althans verbant, vollen vrede. De zusters richten tot de regeering het verzoek om in de gelegenheid te worden gesteld, ten bate van de javaansche vrouw in de toekomst, haar opvoeding te voltooien te Batavia. Ook op raad van mr. Abendanon beginnen de zusters met in den kaboepaten les te geven aan dochtertjes van inlandsche ambtenaren. Spoedig telt het schooltje al zeven leerlingen omtrent wier bevattelijkheid, aardige maniertjes en met tact bestreden karakterfoutjes mevrouw Abendanon trouw op de hoogte wordt gehouden. Aldus zich bij voorbaat practisch oefenend, wachten de toekomstige acte-onderwijzeressen de beslissing der regeering af.

Er had intusschen in den kaboepaten een groote gebeurtenis plaats gehad. Kardinah, het jongste zusje, had zich aan het klaverblaadje onttrokken om de vrouw te worden van een javaanschen ambtenaar. Gelukkig is de zwager een man naar Kartini's hart zoodat zij, hoe bedroefd ook dat haar zusje den driebond moet verbreken, den bruiloft met vrede kan medevieren. De statige inlandsche ceremoniën, die niet achterwege blijven, treffen haar zelfs meer dan zij verwacht had. Maar zij golden dan ook niet een gewoon javaansch huwelijk tusschen twee voor elkaar wildvreemden, maar een huwelijk tusschen een jongen man en een meisje die elkaar sinds lang kennen en met wederzijdschen wil gekozen hadden. Alleen zulk een huwelijk kan genade vinden in Kartini's oogen. Toch bemerkt zij, naarmate zij ouder wordt, dat zelfs die gewone javaansche huwelijken soms tot gelukkige verbintenissen kunnen leiden. Zij heeft het voorbeeld van haar ouders; zij heeft ook het voorbeeld

van haar oudere zuster die, als zij haar na een scheiding van eenige jaren weder ontmoet, haar onder den invloed van haar ‘besten man’, ‘een prijs uit de huwelijksloterij’, geheel veranderd blijkt. Uit het koude, angstvallig aan de *adat* gehechte persoontje van voorheen is een hartelijk, warm met Kartini's streven meegevoelend wezen gegroeid. Zij worden en blijven groote vriendinnen.

Maar ook de *vriend* verschijnt in haar leven. In Augustus 1903 schrijft zij het aan mevrouw Abendanon. ‘Ik zal niet als alleenstaande vrouw onze heerlijke taak gaan vervullen; een flinke, nobele man zal mij ter zijde staan in ons streven om nuttig werkzaam te zijn voor ons volk’. Raden Adipati Djojo Adiningrat heet de uitverkorene van haar hart. Hij is een Javaan van westersche beschaving die een deel van zijn opvoeding in Nederland ontving en die het reeds tot regent van Rembang gebracht heeft. Hij is weduwnaar en vader van eenige kinderen. Kartini voelt het gewicht van de taak die haar wordt opgelegd doch beschouwt het tevens als een voorrecht haar te mogen vervullen. Zij weet dat de moeder dier kinderen sympathiseerde met haar streven; zij weet dus ook dat zij, haar eigen denkbeelden omtrent opvoeding volgend, tevens werken zal in den geest der overledene. Een mooi, verheven verbond belooft haar huwelijk te zullen worden. Het studieplan, waarmede de regeering bleek in te stemmen, wordt opgegeven, ook door Roekmini, die niet alléén naar Batavia gaan wil. Maar wat te Djapara begonnen werd zal worden voortgezet en te Rembang zal Kartini op dezelfde wijze aanvangen. Op dringend verzoek van enkele djaparasche ouders belooft zij hun kinderen te zullen medenemen naar haar nieuwe woonplaats en daar hun opvoeding voort te zetten. Mocht de school te Rembang zich later te sterk uitbreiden dan zal zij haar brengen onder leiding van een europeesche onderwijzeres en zelf als opperste leidster werkzaam blijven.

Den 8^{en} November 1903 wordt het huwelijk in allen eenvoud voltrokken en een paar dagen later houdt het echtpaar zijn blijden intocht in het regentschap van den echtgenoot. Een tijd van stil maar diep geluk breekt voor Kartini aan. Elken dag blijkt haar hoe veel reeds door haar man werd gearbeid, werd voorbereid in haar

geest. Ook in huis, voor de opvoeding der kinderen, zijn de grondslagen gelegd. ‘Ik vind hier den akker bereid; ik hoef slechts voort te zaaien’, jucht zij in een brief aan haar vriendin te Batavia, Haar man overlegt met haar zijn onderwijsplannen. ‘Een ambachtsschool voor Inlanders is al lang een illusie van hem’, en ‘Op mijn schrijftafel liggen al vast een paar stukken van zijn hand’. Ook wil hij dat zij samen zullen werken in *folklore:* hij zal javaansche sagen en legenden verzamelen, zij zal er een boek over schrijven. Zoo zullen zij samen werken. ‘Een heerlijk vooruitzicht!’

In Maart 1904 maakt zij mevrouw Abendanon deelgenoote van hun ‘heerlijk geheim’... ‘Zoo God het wil komt tegen het einde van September een Gods-gezantje ons reeds mooi leven mooier maken, den band nog nauwer, vaster toehalen, die ons nu reeds aan elkander bindt. Moeder, mijn moeder, hoe ik mij gevoel, nu dra een zieltje uit ons beider zielen geboren mij moeder noemen zal!’

Rijker dan ooit door het geluk dat haar wacht leeft zij voort, liefde en poezie om zich heen verspreidend. Ziehier, hoe zij in een brief van 8 Juni 1904 een blik gunt in haar ‘binnenhuis’:

> ‘Wij gaan niet uit en ontvangen zelden; en toch is mijn leventje steeds vol. Heerlijk, heerlijk! Mijne dagen verdeel ik tusschen mijn besten man, mijn huishouding en mijn kinderen, eigen en aangenomen. En deze laatsten nemen wel het grootste gedeelte van mijn dag in beslag. Als Vader naar zijn werk is, dan werken de kinderen met mij tot 12 uur. Om half een vindt Vader een troepje schoongewasschen, maar o, zoo hongerige kindertjes. Om half twee wordt 't kleine volkje naar bed geëxpedieerd, en als Vader ook naar bed is en ik niet te moe ben, dan werk ik met de jonge meisjes. Om vier uur ben ik aan de theetafel present. Als de kindertjes hun melk gedronken hebben, en gewasschen zijn, dan mogen zij 't pluimvee naar 't hok drijven, met ons meewandelen, of in den tuin spelen. Wij schemeren dan een poos en praten over alles en nog wat. Als ons troepje binnenkomt, dan is het met schemeren gedaan. Vader zit de krant te lezen en mijn kleuters scharen zich om Moedertje

heen. Ik zit op een luierstoel, op mijn schoot de twee kleinsten, op elken arm van den stoel een kind, en aan mijn knie de twee oudsten. Wij gaan spelletjes doen of vertellen. Zoo nadert 't etensuur. Wij eten vroeg om de kleuters. 't Allerkleinste zit naast Moeder. Het kereltje heeft zich tot taak gesteld moeders glazendeksel op te lichten en weer op 't glas te zetten. Niemand mag hem dat werkje uit de hand nemen. En als hij 't eens niet doen mag, dan weet hij, dat hij die straf verdiend heeft. Om acht uur wordt 't kleine goedje naar bed geëxpedieerd. En wij oudjes zitten dan met elkaar te praten; bespreken alles en nog wat tot Klaas Vaak ons ook naar Poeloe Kapok jaagt, en dit gebeurt niet meer zoo laat als op Japara, maar vroeg. Wij staan dan ook heel vroeg op.
Zondag is ons beider vrije dag; dien beginnen we heel vroeg met een wandeling. Na het ontbijt leer ik mijn meisjes nog even koken, en dan mag moeder de vrouw doen, wat ze door de week niet kan. Veel is het niet, want mijn man vindt het gezelliger als ik bij hem zit. Hij tracteert me dan op mooie gamelanmuziek waarbij gezongen wordt. Ik vind het dan prettig om bij mijn man te zijn. Alléén maakt de gamelanmuziek een te grooten indruk op mij. Zij voert mij terug naar tijden waar ik niet meer aan denken mag. Zij maakt mij week en weemoedig. Zoo vlieten dan mijn dagen henen, kalm, rustig en vredig als het beekje diep in het bosch, rustig en vredig stemmend, wie van zijn aanschijn geniet.
Als het kind, dat ik onder het hart draag, een meisje mocht zijn, wat of ik dan voor haar zou wenschen? Ik zou wenschen dat zij moge *leven!* een rijk en vol leven. Het leven, dat haar moeder begon, moge zij voltooien. Zij zal niet gedwongen worden iets te doen tegen haar innigste voelen in. Wat zij doet, zal zij doen uit eigen *vrijen wil.* Zij zal een moeder hebben, die voor haar innerlijk welzijn zal waken, en een vader, die haar tot niets zal dwingen. Voor hem zal het niets uitmaken of zijn dochter heel haar leven lang ongetrouwd blijft. Waar hij prijs op stelt, is, dat zij onze

achting immer behoudt. Dat hij vrouwen hoogacht, zooals ik innig hoop, dat mijn dochter er eene zal zijn, heeft hij bewezen door mij te trouwen'.

Jammer dat het blijmoedige aanstaande moedertje niet zoo gezond mocht blijven als haar man wel wenschte. Is het het klimaat van Rembang of is de weelde *te* groot voor het fijngevoelig wezentje? Zeker is dat ze flink ziek wordt en veel moet lijden, zóó, dat haar man aan zijn schoonmoeder telegrafeert om over te komen. Kartini herstelt en gevoelt zich weer zoo sterk, dat zij als van ouds een langen brief aan mevrouw Abendanon schrijven kan. 'Moeske, ik ben zoo vast overtuigd dat uw dochter het goed zal afbrengen', klinkt het hoopvol den 7^{den} September. Helaas, ditmaal had haar voorgevoel haar bedrogen. De brief waarin zij het uitte zou haar laatste zijn. '13 September', aldus met aandoenlijke soberheid de uitgever van haar brieven, '13 September werd haar zoontje geboren en vier dagen later stierf zij plotseling, slechts ruim 25 jaren oud, gezegend en innig betreurd door allen die haar hebben gekend en liefgehad'.

II.

Wat menigen indischen lezer misschien nog meer dan menigen nederlandschen in Kartini's brieven treffen zal, dat is het *gevoel* waarvan haar gedachten als overvloeien. Wij hebben er ons aan gewend den Inlander, den Javaan in het bijzonder, te beschouwen als een wezen, wiens vaak onverstoorbare kalmte een zekere met zijn fatalisme verband houdende onaandoenlijkheid doet vermoeden. Ziehier nu echter een meisje van wel aanzienlijken en beschaafden, maar toch echt-javaanschen huize, wier temperament in geen enkel opzicht met deze gangbare voorstelling strookt. En niet alleen zij zelve maar ook haar familieleden en tal van landgenooten, niet het minst onder de kleine luiden, verschijnen in een geheel nieuw licht. Er straalt poëzie uit de menschen en menschjes die Kartini ontmoet. Hoe aandoenlijk is dat verhaal van het arme meisje dat op de vraag wat ze hebben wilde, lekkers, of kleeren, of sieraden, antwoordt: 'O Moeder, geef mij een bloem, die opengaat in het hart'. Hoe treffend dat andere van den eenvoudigen houtsnijder,

van wien de regentsdochters, ‘in extase over zijn kunst’, wilden weten waar hij al dat moois toch vandaan haalde. ‘Even werden de naar beneden kijkende oogen tot ons opgeslagen, een beschroomd lachje speelde hem om den mond en eenvoudig antwoordde hij: “Uit mijn hart, bendoro!”’

De poezie en de innigheid die uit dergelijke trekjes spreken vindt men terug in Kartini's verhouding tot haar zusters en tot haar ouders. Over haar vader schrijft zij in bewoordingen die doen gevoelen dat zij hem niet alleen vereert, maar, boven alles, liefheeft. Wat haar bij haar streven naar ontwikkeling het meest doet strijden en lijden is de gedachte die zich maar al te vaak aan haar opdringt dat zij *verder* wil gaan dan haar vader goedkeurt en hoe jubelt zij wanneer zij ten slotte, met een bescheidener plan dan haar eerzucht ontworpen had, de instemming van haar ouders verzekerd weet. De vader van zijn kant verschijnt in deze brieven als het tegenbeeld van den hooghartigen oosterschen huistiran. Hij verbergt allerminst hoe zielsveel hij van zijn dochtertje houdt en moet hij haar soms leed doen, hij zelf lijdt er nog meer onder dan zij. Maar de verhouding is dan ook zoo als zelfs zij die den Inlander goed kennen nauwlijks zouden gelooven. ‘Al sinds geruimen tijd,’ klaagt zij in een periode van oneenigheid aan mevrouw Abendanon, ‘al sinds geruimen tijd moet ik naar bed gaan zonder Vader's bijzonderen nachtgroet voor mij alleen. Tot voor een paar maanden geleden ging Vader nooit naar bed zonder op zijn gang daarheen voor onze kamer stil te staan, zijn hoofd tusschen de deur te steken om nog even zijn dochtertje te zien, haar naam te noemen, voor hij ter rust ging. Was mijn deur op slot, dan tikte hij er aan; zijn dochtertje moest hooren dat haar liefste haar niet vergat. Voorbij nu die lieve, lieve tijd!’ Gelukkig bleef de donkere wolk niet lang meer hangen en werd de verhouding tusschen vader en dochter weer innig als voorheen.

Met haar moeder die niet dan een javaansche opvoeding had gehad en weinig of geen hollandsch verstond, was het voor Kartini nog moeilijker steeds in harmonie te leven. Toch schijnt het nimmer tot hevigen strijd te zijn gekomen; maar wel zou op den duur waarschijnlijk een verkoeling ontstaan zijn, ware in Kartini's gemoedsleven niet te juister tijd een gewichtige verandering gekomen. Wat de moeder

in haar dochter het minst verdragen kon was een zekere trots die tot zelfverheerlijking dreigde te leiden. Dat Kartini inderdaad aan een dergelijk gevaar heeft blootgestaan valt uit de brieven niet af te leiden. Maar wèl blijkt dat de moeder eerst dàn vrede kan hebben met de talenten van haar dochter als deze met volle overtuiging tot het inzicht komt, dat die talenten haar zijn toevertrouwd door een hoogere macht. ‘Die overtuiging is het, die Moeder, in een geheel anderen geest opgevoed dan wij, wèl na veel strijd, ons haar toestemming deed geven; wij hebben haar die *niet* afgedwongen. Nu berust zij er in, droomt zelfs met ons mee!’

Zij die van uit de verte het religieus gevoel dat ongetwijfeld een zeer belangrijk element in Kartini's gemoedsleven vormde, maar een tijdlang door haar omstuimigen wetensdrang overstemd werd, tot een nieuw en hoog leven opwekte, was mevrouw Van Kol. Na het bezoek van haar echtgenoot aan Djapara ontstaat een briefwisseling tusschen de twee superieure vrouwen. Van Nellie's brieven kennen wij niets dan enkele aanhalingen, maar wat Kartini naar aanleiding van de woorden van haar oudere vriendin aan deze en aan anderen schrijft bewijst genoeg hoe diep die woorden haar troffen. ‘'t Was al lang aan 't werken en groeien in onze ziel, wij wisten 't niet; en mevrouw Van Kol heeft 't gordijn voor onze oogen weggeschoven’, schrijft zij 12 Juli 1902 aan mevrouw Ovink. En eenige dagen later, in een brief aan mevrouw Van Kol, vloeit haar een vroom dankgebed aan het Opperwezen, dat zij niet dan in verheven Javaansch durft noemen, uit de pen: ‘Dank, o Goestikoe, voor deze genade! Dáarom hebben de Génestet's schoone woorden in “Terugblik” zoo'n wondere bekoring voor ons! Onze zielen hongerden, zochten.... wij wisten niet wàt!’..

Wil men meer weten van Kartini's God? Welnu, hij is het oneindig Opperwezen, dat Mohammedanen, Christenen en Joden met elkander gemeen hebben, dat ook den Boeddhist, den Brahmaan en zelfs den Heiden bezielt en dat in Goedheid en in Liefde zijn voornaamste attributen heeft. Het geloof in dien God is haar het voornaamste, gods*dienst* een zaak van traditie. In het mohammedaansche geloof opgevoed, wil zij Mohammedaan blijven al is zij niet blind voor sommige gebreken der leer, omdat de geloofs-

vorm voor haar ten slotte bijzaak is en elke andere vorm ook weer zijn gebreken heeft. ‘Er is geen God dan God! zeggen wij Mohammedanen, en met ons alle geloovigen, monotheïsten; God is de Heer, de Schepper van het Al. Kinderen van één Vader, broeders en zusters dus, moeten elkander liefhebben, d.i. helpen, steunen. Elkander helpen en steunen, liefhebben, dàt is de grondtoon van alle godsdiensten. Och, werd het maar verstaan en nageleefd, de godsdienst zou voor de menschheid zijn wat zijn oorspronkelijke, goddelijke bedoeling is: een zegen! Dàt had ons zoo in 't harnas gejaagd tegen den godsdienst, dat de belijders van de eene leer die eener andere minachten, haten, ja vervolgen zelfs soms’.

Zij heeft eerbied voor het Christendom en voor hen die, als vele zendelingen, naar het gebod der liefde leven. Voor een man als dr. Adriani gevoelt zij bewondering en grenzenlooze hoogachting. Toch blijkt uit niets dat de gedachte om van godsdienstvorm te veranderen en Christin te worden ook maar één oogenblik bij haar is opgekomen. Integendeel, aan haar vriend in Midden-Celebes schrijft zij met haar vereerende oprechtheid: ‘Hoe verschillend de wegen ook zijn, die wij bewandelen, zij leiden tot één en hetzelfde doel: het goede. Wij ook dienen het goede dat u God noemt en wij Allah’; en aan mevrouw Van Kol had zij reeds vroeger verklaard: ‘U kan er zeker van zijn dat wij steeds zullen blijven wat wij zijn. Vurig hopen wij met U, dat 't ons gegeven moge zijn, eens onzen godsdienstvorm beminnelijk te maken in de oogen van andersdenkenden’.

Zij kan het, eerlijk verklaard, niet uitstaan dat de Christenen zich het monopolie van de *Liefde* aanmatigen. ‘Moet men dan absoluut een Christen zijn om naar dit goddelijk gebod te kunnen leven?’ In dat opzicht blijft zij zich steeds gelijk en allengs wast in haar de overtuiging dat hetgeen voor Java het allerheilzaamst zijn zou te omschrijven ware als ‘zendingsarbeid - doch *zònder doop*’.

‘Waarom zouden er niet op meer plaatsen van Java instellingen als op Modjowarno kunnen komen, zonder dat zij gedekt staan onder godsdienstig vaandel? Zoo zal men de Mohammedaansche bevolking niet tegen zich in het harnas jagen. De Mohammedaan beschouwt met min of meer

minachting den voormaligen geloofsgenoot die zijn eigen geloof verzaakt en een ander omhelst. Dit is in het oog van den Mohammedaan de grootste zonde, die men begaan kan. En de Christen geworden Mohammedaan kijkt van zijn kant met minachting neer op zijn voormaligen geloofsgenoot... Ik hoef niet verder uit te spinnen wat hieruit voortvloeit.

Wil men den Javaan absoluut godsdienst leeren, welnu, leer hem dan den eenigen God kennen, den Vader der liefde, die de Vader is van alle schepselen... Leer hem den waren godsdienst, d.i. den *innerlijken* en men kan dien godsdienst belijden als Christen zoowel als Mohammedaan e.a. Ons idee is, dat Nederland zende beschaafde, ontwikkelde en hoogstaande menschen, die uit zuivere menschenmin zich willen vestigen midden in het Javaansche volk, met hen levende en lievende, hen onderrichtende, genezende, helpende, overal waar hulp noodig is.'

Dit alles is zeker niet geheel nieuw. Maar wat wèl geheel nieuw is, is dat het tot ons komt van inlandsche zijde. Nooit is ons nog duidelijker voor de oogen gesteld hoe ook de religieuze gevoelens van den met de westersche beschaving in aanraking gekomen Javaan door die beschaving een hoogere wijding kunnen erlangen zonder dat hij den Islâm den rug behoeft toe te keeren. Prof. Snouck Hurgronje's pleidooi over een de moskee in het midden latende associatie van den Inlander aan Nederlands cultuur vindt nieuwen steun in deze ontboezemingen van een religieus gestemd javaansch meisjesgemoed.

Of Kartini *Nathan der Weise* gekend heeft is niet zeker. Vermoedelijk raadde mevrouw Van Kol haar de lezing van het werk aan, want het zal dit wel zijn, waaromtrent Kartini in haar brief van 21 Juli 1902 vraagt of er een hollandsche vertaling van bestaat. Maar uit latere brieven blijkt niet dat zij het las. De geest van den dichter was echter in elk geval over haar vaardig en ik vraag mij af, of er veel *hollandsche* jonge meisjes zullen zijn, voor wie de verheven strekking van het verhaal der drie ringen zóo zeer realiteit is geworden als het geval was met de meest door eigen nadenken gevormde Javaansche, dochter van den regent van Djapara.

III.

De bijzondere bekoring die van Kartini's brieven uitgaat wordt voor ons nog verhoogd door het gemak waarmede de jonge Javaansche het Nederlandsch hanteert en door haar groote liefde voor deze haar vreemde taal. Want een vreemde taal is en blijft het voor haar. Thuis wordt altijd Javaansch gesproken. Hollandsch alleen met Hollanders. Met Chineezen en Arabieren Maleisch. Zelfs de zusjes die te samen het klaverblaadje vormen en met haar drietjes zoo ijverig werken en lezen, houden onder elkaar de mooie moedertaal in eere. Zoo nu en dan loopt er wel eens een hollandsch zinnetje onder door, bijv. als er een aardigheid is, die bij vertaling veel van het humoristische zou verliezen, maar verder gaat het hollandsch spreken van de zusjes onderling niet.

Neemt men dit alles in aanmerking, bedenkt men er bij dat Kartini nationaal-javaansch gezind is; dat het lezen van hollandsch alleen om een vernisje te krijgen, ‘hollandsche maniertjes’ zooals zij zich uitdrukt, haar een gruwel is; dat voor haar de kennis van die vreemde taal nooit doel is, maar steeds middel blijft, het middel om te komen èn tot westersche kennis èn tot het opwekken van belangstelling voor haar eigen volk, dan gevoelt men zijn bewondering over het gemak waarmede zij haar denken en gevoelen voor ons openlegt van bladzij tot bladzij stijgen. Het moge nog geen *kunst*proza zijn wat ons hier geboden wordt, als *brieven*proza behoort het tot het beste en ik vraag alweder of er veel hollandsche jonge meisjes zouden zijn, wier fransche of engelsche brieven de vergelijking met Kartini's hollandsche epistels kunnen doorstaan. De enkele foutjes of onjuiste uitdrukkingen die men hier of daar zou kunnen opsporen verzinken geheel in het niet bij de menigte van frissche gezegden, gelukkige wendingen en gloedvolle gemoedsuitingen waarvan haar brieven overvloeien. Onder de schrijfsters in een voor haar vreemde taal heeft Kartini zich met deze brieven reeds een eervolle plaats veroverd.

Een dergelijk resultaat zou onbereikbaar zijn geweest was bij haar niet een groote intelligentie gepaard gegaan met een bergen van bezwaren verzettende liefde voor onze taal. Telkens

geeft zij aan dat gevoel uiting. ‘Ik heb je taal zoo oneindig lief,’ schrijft zij aan haar onbekende vriendin Stella en: ‘Van af onze schooljaren is 't mijn vurigste wensch altijd geweest, haar goed, werkelijk goed te kennen’. En later aan mevrouw Van Kol: ‘De kennis der Nederlandsche taal is voor ons een onuitputtelijke bron van genot; zij ontsloot voor ons zooveel schoons, van welks bestaan wij te voren geen flauw vermoeden hadden’.

Ook onze letterkunde heeft haar innige liefde al beweegt zij zich op dit gebied nog in een beperkten kring. Op haar wijze leeft zij het literatuurleven van haar dagen mede. Een tijd lang is ‘Hilda van Suylenburg’ voor haar *het* boek, wel voornamelijk om het daarin gehouden pleidooi voor de verheffing der vrouw, maar toch ook omdat zij het als compositie bewondert, ‘de gloed en bezieling’ die er van uit gaan haar bekoren. Later maakt zij kennis met het proza van Borel. ‘Onder onze nieuwe schatten bevindt zich ook “Het Jongetje” van Borel. Een verrukkelijk mooi boek’. ‘Ook dat mooie stukje over de gamelan’ roemt zij en ‘De laatste incarnatie’. Maar vooral de natuurbeschouwingen in zijn ‘Droom, uit Tosari’ zijn haar lief. *De Gids* was blijkbaar niet voor niets in den leestrommel! Martine Tonnet, Couperus, Augusta de Wit, Marie Marx-Koning, allen ontvangen zij den tol van haar dankbaarheid. Het komt haar voor dat de laatstgenoemde ‘een vurige bewonderaarster is van Van Eeden’. ‘De grondgedachte van “'t Viooltje dat weten wilde” vind ik in “De kleine Johannes” terug’.

Van de ouderen had Kartini blijkbaar geen kennis genomen; Vondel noch Bilderdijk wordt ooit door haar aangehaald. Ook de namen van Da Costa en Beets, Potgieter en Huet zal men tevergeefs bij haar zoeken. Van Multatuli kent zij ‘Max Havelaar’ en de ‘Minnebrieven’. Zij vindt hem ‘geniaal’ en zou gaarne al zijn werken bezitten. Toch is zijn invloed op haar denken en schrijven niet groot geweest. Wel groot daarentegen was de invloed dien de poëzie van De Génestet op haar had. Het ondogmatisch-religieuse van dezen dichter vond weerklank in haar gemoed. Meer dan eens beroept zij zich op zijn ‘Terugblik’; zij schrijft over hem als over den dichter die haar en haar zusters ‘zooveel troost geschonken (heeft) in zware, moeilijke dagen’. Later, als zij een be-

schrijving geeft van haar boekenkast, blijkt nog eens welk een eereplaats daarin en in haar hart Peter August verworven heeft. ‘Een onzer beste vrienden, een oudje, waar niet veel meer naar omgekeken wordt, omdat 't ouderwetsch is, ziet men dadelijk, wanneer men hun woning ontsluit. Ons lief, trouw oudje, menigeen haalt er den neus voor op, maar wij hebben hem lief onzen ouden vriend, die ons nooit heeft verlaten, in vreugdedagen met ons meejubelt, en in smart en donkere dagen ons troost en opbeurt. Het is.... De Génestet’.

Andere westersche talen dan de onze kende Kartini niet, met uitzondering van een klein beetje Fransch dat zij later leerde. Zij gevoelt het als een gemis, niet omdat zij die andere talen zou willen spreken, maar omdat er veel werken van buitenlandsche schrijvers zijn, die zij in het oorspronkelijke zou willen genieten. Zou echter, indien nog twee of drie europeesche talen in ernstige studie genomen waren, haar vermogen om zich in het Nederlandsch uit te drukken, wel tot een zoo gelukkige ontwikkeling zijn gekomen?

In de kennis van het Nederlandsch ziet Kartini het onmisbaar middel om den Inlander door den Europeaan te doen begrijpen. ‘Wanneer ik meesterschap over de Nederlandsche taal bezat’, schrijft zij als meisje van twintig jaar, ‘dan was mijn toekomst verzekerd. Een ruim arbeidsveld lag dan voor mij open en ik ware een vrij menschenkind. Want zie - ik als een geboren Javaansche weet *alles* van de Inlandsche wereld. Een Europeaan, hoe lang ook op Java gewoond hebbende, kan toch nog niet zoo op de hoogte zijn van alles in onze Inlandsche wereld als de geboren Inlander zelf. Veel wat nu nog duister en een raadsel is voor Europeanen, zou ik gemakkelijk met een paar woorden kunnen oplossen, en daar waar geen Europeaan toegang heeft, kan de Inlander komen. Allerlei finesses in de Inlandsche wereld, die zelfs voor den grootsten Indoloog onbekend zijn gebleven, kan de Inlander aan 't licht brengen.’

Men ziet het: kennis der nederlandsche taal, niet om uit den Javaan een nagemaakten Europeaan te vormen, maar om hem in staat te stellen, zijn eigen volk zoowel beter te begrijpen als te doen begrijpen en om, langs dien weg, Nederland en Indië steeds dichter tot elkander te

brengen. Ook hier weder dat associatiedenkbeeld; Kartini onbewust medewerkster van Snouck Hurgronje!

IV

Een merkwaardig teeken van zich bewust wordend nationalisme is dat steeds sterker wordend gevoel van de verplichtingen die Kartini heeft aan haar land en aan haar volk; die tegelijk met haar geestelijke ontwikkeling groeiende belangstelling in en liefde voor de javaansche taal, de javaansche kunst, het javaansche zieleleven.

Het is haar een vreugde, aan hollandsche vrienden te schrijven over de schoonheid van haar moederspraak ‘een gevoelstaal vol poezie en... snedigheid’, zooals zij aardig zegt, doelende op het geestige woorden- en klankenspel waarin haar landslieden, vooral die tot het eigenlijke volk behooren, meesters zijn. Zij haalt haar hart op aan javaansche gedichten, ‘wijze lessen in bloementaal’, en kent weinig genietingen die haar liever zijn dan, gezeten op den grond, met haar werk op een laag tafeltje voor zich, te luisteren naar de gedichten, haar voorgezongen door een javaansche vrouw. Ook de gamelan is haar dierbaar al weet zij te weinig van muziek om haar indrukken te kunnen ontleden. ‘Duizendmalen heb ik “Ginondjing” gehoord, doch geen enkelen klank, geen enkelen toon kan ik beetpakken. Nu de gamelan zwijgt weet ik me geen enkelen klank te herinneren, alles is uit mijn herinnering weggevaagd; die droef-liefelijke geluiden, die me ongekend zalig en toch zoo diep weemoedig stemmen tegelijk. Ik kan “Ginondjing” niet hooren zonder diep ontroerd te zijn. Als ik maar de eerste tonen hoor van het prachtige voorspel, dan ben ik weg. Ik wil dat zwaarmoedig lied niet hooren en toch ik mòet, ik mòet luisteren naar de murmelende stemmen die mij vertellen van het verleden, van de toekomst, en 't is alsof de adem van die trillende zilveren klanken de sluiers wegblaast die het geheimzinnig komende omhullen. En klaar als het heden trekken toekomstbeelden mijn geestesoog voorbij. Een huivering vaart mij door de leden als ik daar sombere donkere figuren voor mij zie verrijzen. Ik wil niet zien, maar mijn oogen blijven wijd geopend en aan mijn voeten gaapt een

afgrond van duizelingwekkende diepte, maar als ik mijn blik opsla naar boven welft zich een helderblauwe hemel boven me en gouden zonnestralen spelen dartel met donzige witte wolkjes en in mijn harte is het weer licht!'

De artistieke begaafdheid van zoo menig kind des lands vervult haar met bewondering en trots. Mevrouw Abendanon raadt nooit wie zoo mooie wajangfiguren voor haar teekent. Het is een van de gamelan-bespelers. Maar 't schijnt wel dat de teekenkunst inheemsch is in Djapara, zelfs 'karbouwenjongetjes teekenen keurig wajangs in 't zand, op den muur, op bruggen, brugleuningen'. 't Zit in het bloed. Van daar ook dat de houtsnijkunst zoo hoog staat in het regentschap van haar vader. Met liefdevolle belangstelling verdiept zij zich in die kunst, schrijft er zelfs een artikel over dat in *Eigen Haard* van 3 Januari 1903 wordt opgenomen.

Toch zijn er donkere schaduwen. Zij ziet, zij weet hoe dit lieve, begaafde, poëtische volk arm is; zij weet ook hoeveel er aan ontbreekt uit een geestelijk en zedelijk oogpunt. En dit laatste niet alleen onder de volksklassen, maar ook, maar vooral misschien onder die meer aanzienlijken, waaruit de leiders en voorgangers van den kleinen man moeten voortkomen. Neen, de toestanden zijn niet meer zoo diep treurig als Multatuli ze beschreef in zijn 'Max Havelaar', maar toch zijn er nog tal van misbruiken die voortwoekeren en de algemeene welvaart zoo goed als het zedelijkheidsbesef benadeelen. Het aannemen van geschenken door ambtenaren vindt zij 'even erg en schandelijk als het toeëigenen van goederen aan den kleinen man toebehoorend zooals in Max Havelaar', zij het ook dat de regeering ten dezen niet geheel zonder schuld is door de al te karige tractementen die zij aan de lagere ambtenaren geeft. Streng klinkt Kartini's oordeel over de hartelooze huwelijksmoraal der Javanen, die den man veroorlooft zijn vrouw te verstooten of haar een gezellin te geven die op hem evenveel recht heeft als zij. Zeker, zulks is niet in strijd met de mohammedaansche leer, maar in dit opzicht verfoeit Kartini dan ook die leer, welker wreedheid volgens haar reeds in de dagen van den profeet door weldenkende vrouwen werd gevoeld en gewraakt en door alle eeuwen heen onnoemelijk heeft doen lijden. Haar ideaal is dat op den grondslag van meerderen eerbied van

den man voor de vrouw andere en mildere zeden in de inlandsche samenleving wortel schieten. Maar daartoe moet allereerst, door een veel verbeterde opvoeding, de javaansche vrouw zelve op een hooger standpunt worden gebracht en de javaansche man, eveneens door een verbeterde opvoeding, de beteekenis leeren inzien die de vrouw als zijn met hem voor de toekomst verantwoordelijke levensgezellin in zijn gezin en in zijn hart behoort in te nemen.

Waarheen zij ook de oogen richt, naar de hoogere klassen der bevolking of naar de lagere, overal neemt zij dat gebrek aan opvoeding waar, dat den Inlander belet zich naar behooren rekenschap te geven van wat zijn waarachtig belang, stoffelijk zoowel als zedelijk, medebrengt. Hoe zou dat gebrek verholpen kunnen worden? In de eerste plaats door een goed ingericht volksonderwijs is haar antwoord. Maar wat is in die richting nog maar weinig gedaan! Zal het mogelijk zijn daarin in afzienbaren tijd op eenigszins afdoende wijze te voorzien, ‘een heel volk in eens op te heffen?’ Zij betwijfelt het; maar wat wèl kan, meent zij, dat is: ‘de bovenste lagen er van zóo op te voeden dat ze de onderstaanden tot zegen worden.’ In die gedachte gaat zij de oplossing zien van het volksopvoedingsprobleem dat haar bezig houdt. Tevens rijpt in haar steeds krachtiger de overtuiging dat voor de javaansche vrouw een groot aandeel in die oplossing is weggelegd. ‘Ontwikkel de Javaansche vrouw naar *hart* en *verstand* en men zal *flinke* medearbeidsters gevonden hebben voor het schoone reuzenwerk: de beschaving van een volk van millioenen!.... Werkelijk een belangrijke factor tot volksbeschaving zal zijn *vooruitgang der Javaansche Vrouw!* Derhalve is het der Regeering eerste taak het zedelijk bewustzijn der Javaansche vrouw op te heffen, haar op te voeden, te onderwijzen, te vormen tot flinke, verstandige moeder en opvoedster.... Men redeneere niet langer, doch stelle de Inlandsche maatschappij voor een *feit: de* school voor dochters van hoofden is er!’

Dát moet dus het begin zijn: het aankweeken van beschaafde en verstandige moeders van hen die in de toekomst het volk zullen moeten besturen en leiden. Want: ‘*Scholen* alleen kunnen de maatschappij niet vooruitbrengen, ook het *huisgezin*

moet *meêwerken. Vooral* van het *huisgezin* mòet de opvoedende kracht uitgaan - het huisgezin is er dag en nacht, de school slechts op enkele uren van den dag.'

Reeds ziet zij voor zich, hoe die school voor dochters van hoofden zal moeten worden ingericht. Het zij een internaat, opdat meisjes voor wie een andere weg niet openstaat dáar haar gansche opvoeding kunnen ontvangen. Maar de inrichting moet ook toegankelijk zijn voor daarbuiten wonende leerlingen. Als taal van het onderwijs kiest zij met beslistheid het Nederlandsch omdat het de grondige kennis van deze taal is die de bovenste lagen van de inlandsche samenleving tot ontwikkeling, tot *geestelijke vrijheid* zal kunnen brengen. 'Maar daarom verwaarlooze men de *eigen taal niet*, daaraan bestede men de meeste zorg naast het Hollandsch.' Want niets is dwazer dan te meenen dat de kennis van het Hollandsch zonder meer reeds beschaving beteekent. Neen, steeds houde men den leerlingen voor oogen 'dat *de* beschaving nog in iets anders zit dan in Hollandsch spreken, Hollandsche uiterlijke maniertjes en nog minder in de Europeesche kleêren. De kennis der Hollandsche taal is *de* sleutel, die de schatkamers van westersche beschaving, wetenschappen, ontsluit; men heeft er te *werken* om zich wat van die schatten eigen te maken.'

Niet dat zij de westersche beschaving onfeilbaar acht. Zij heeft genoeg gezien en gehoord om te weten dat in de europeesche samenleving, even goed als in de inlandsche, onoprechtheid en zelfzucht dikwijls sterker zijn dan eerlijkheid en naastenliefde. Maar alleen weten en nadenken kunnen den mensch tot het juiste inzicht brengen in zijn zedelijke en maatschappelijke plichten en het zijn de 'schatkamers van westersche beschaving' waarin zooveel wetens- en overdenkenswaards ligt opgehoopt. Met overtuiging sluit zij zich dan ook aan bij de beweging die in opkomst is in de inlandsche maatschappij en die, met behulp van het westersche weten, de Inlanders 'vooruit' wil brengen. Zij weet dat ongeloof en onwil van europeesche zijde den voortgang van die beweging belemmeren, maar grooter rem is nog het conservatisme van veel Javanen, hun 'ingekankerde liefde voor de overoude "adat"', die 'adat' die wil dat de lagere voor de hoogere kruipt, die onoprechtheid en slaafsheid aankweekt

en die ook door Europeanen wordt benut om zich op een voetstuk te plaatsen dat *hun* beschaving hen verbieden moest te bestijgen. ‘Het is zeker niet hartverheffend om te zien, hoe de grijze wedono op den grond kruipt voor den kangdjeng toewan aspirant, een jong broekje dat nauwelijks de schoolbanken verlaten heeft.’ Laat mij mogen hopen dat er *thans* geen ‘jonge broekjes’ meer zijn, die bij het lezen van deze woorden van schaamte behoeven te blozen.

Veel van hetgeen zooeven werd aangehaald uit Kartini's denkbeelden over de opvoeding der javaansche vrouw werd niet ontleend aan haar brieven maar aan een *nota* die zij in Januari 1903 op verzoek van mr. J. Slingenberg samenstelde en die achter de brieven werd afgedrukt. In die nota, aan het hoofd waarvan zij haar geliefde leuze: ‘Geef den Javaan opvoeding!’ schreef, heeft zij vollediger en met meer samenhang dan in haar brieven, haar beschouwingen over het opvoedings-vraagstuk samengevat. Men kan er uit leeren hoe verlicht, maar hoe verstandig tevens, zij oordeelde over hetgeen de zorg voor Insulinde's toekomst vereischte. Niet alleen aan hetgeen háar het naast aan het hart lag, de opvoeding der meisjes, sprak zij zich in die nota uit, ook verschillende belangrijke onderdeelen van de opleiding der mannelijke jeugd werden door haar behandeld met een beslistheid en een kennis van zaken, die men eer bij een staatsman van rijperen leeftijd, dan bij een 23-jarige Javaansche zoeken zou. Enkele aanhalingen mogen mijn oordeel staven.

> ‘Er moesten meer hoofdenscholen komen, één op Batavia, Semarang en Soerabaja en een school speciaal voor Djaksa's (Inlandsche officier van justitie), waar de jongelieden geheel voor dien tak van dienst worden opgeleid. De Nederlandsche taal zij 't voermiddel op al die scholen. Er melden ieder jaar geregeld meer leerlingen, wel vijfmaal meer, zich aan voor de hoofdenscholen dan er plaatsen beschikbaar zijn. Als er meer zulke scholen kwamen, zouden in de naaste toekomst de ambtenaren gerecruteerd kunnen worden enkel uit leerlingen dier scholen. Dat het land er ontzaglijk bij zal winnen behoeft wel geen betoog. Nu bestaat het ambtenaren-corps grootendeels uit magangs, wier opleiding

over 't algemeen nu juist niet schitterend was. Velen komen op die wijze eerst láát, wat leeftijd betreft, op de onderste sport des ambtelijken ladders. Is dit in 't belang van den dienst? De ouderdom heeft misschien meer ondervinding voor op de jeugd - de jeugd heeft ontegenzeggelijk dit voor op den ouderdom: frischheid. En als aan die frischheid zich kundigheden paren, wat zou daar niet van te verwachten zijn? Dat 't dan vaste regel worde bij bevordering minder te letten op ancienniteit dan wel op de capaciteiten en geschiktheid der te bevorderen ambtenaren... Zoo langzaam aan worde dan tot regel gesteld: niemand kome in aanmerking voor Regent, die niet een H.B.S.-opleiding genoten heeft en voorts *goed* ontwikkeld en ten volle berekend is voor die taak....

Op de opleidingsscholen voor Inlandsche ambtenaren en onderwijzers, geve men een welvoorziene bibliotheek, zoo mogelijk in drie talen Javaansch, Maleisch en Hollandsch, bevattende leerrijke, ontwikkelende en den geest voedende, verrijkende en verheffende boeken. Zoo veel mogelijk bevordere men de liefde voor litteratuur bij de leerlingen. En opdat er met *vrucht* gelezen worde, leze men onder leiding van onderwijzers, die zelf gevoel voor litteratuur hebben. Het gelezene bespreke men telkens. Zooveel mogelijk moet een vrije gedachtenwisseling en -wrijving onder de leerlingen bevorderd worden. Men legge bijvoorbeeld ‘spreekavonden’ aan, onder leiding van onderwijzers, waarop belangrijke zaken en gebeurtenissen worden besproken. De jongelieden denken daarover na en deelen hun gedachten mee op een volgende bijeenkomst. Men lache hen niet uit als zij vreemde theoriëen verkondigen, doch helpe hen met tact, zachtheid en liefde op weg....

Energieke, intelligente Inlandsche jongelieden stelle men in de gelegenheid hun opvoeding aan Europeesche Hooge Scholen te voltooien. Inlandsche meesters in de rechten konden 't land uitnemende diensten bewijzen. Na de voltooiïng hunner studiën aan de Hooge School stelle men hen in staat hun studiën voort te zetten in 't land hunner geboorte en onder 't volk welks taal de

> hunne is. Laat hen daar bestudeeren het Inlandsch recht. Zij zouden dingen aan 't licht kunnen brengen der Regeering en 't land van veel nut... In Europa opgeleide Inlandsche dokters zouden ook uitstekende diensten kunnen bewijzen aan het land. De voordeelen van een-kind-van-'t-land-zelve-zijn zouden telkens in 't oog springen vooral bij onderzoekingen onder en midden 't volk te doen, en andere werkzaamheden, waarbij men direct aanraking heeft met 't volk. Vollediger toegerust dan de gewone doktersdjawa, doorkneed in eigen taal en zaken, zouden in Europa opgeleide Inlandsche doktoren aan de medische wetenschap goede diensten kunnen bewijzen. Zij zouden grondig de Inlandsche medicijnen, die volstrekt niet alle kwakzalverij zijn, kunnen bestudeeren en ze in wetenschappelijk kleed gestoken de Europeesche wereld binnenleiden; zonder dat kleed krijgt men geen toegang!....
> Als ingenieur, als houtvester zouden energieke, intelligente Inlanders op hun plaats zijn en ook veel goeds kunnen doen èn voor 't gouvernement èn voor de bevolking.
> Dat dan Nederland de zonen en dochteren van Java in de gelegenheid stelle, zich bekwaamheden te verwerven die hen in staat zouden stellen hun land en volk tot geestesontwikkeling en grooten bloei te brengen - Neêrland tot sieraad en eer!'

In de ruim acht jaren die verstreken zijn sedert Kartini dit programma opstelde is er wel iets in haar geest veranderd. Het aantal scholen tot opleiding van inlandsche ambtenaren werd kort geleden met drie vermeerderd. Ook is in 1909 een school tot opleiding van inlandsche rcchtskundigen geopend. Het stelsel der *magangs* - jongelui van goeden huize die jarenlang als volontairs op gouvernementsbureaux dienen in de hoop om met een slappen rug en wat protectie eindelijk wel een baantje te zullen krijgen - is, officieel althans, veroordeeld en afgeschaft. Tal van inlandsche medici stroomen - niet met gouvernementssteun doch geheel uit eigen kracht - naar Nederland om er hun studiën te voltooien en den artstitel te verwerven. Uit dit alles blijkt, hoe goed de bezielde schrijfster de teekenen des tijds en haar volk

begrepen had. Jammer maar dat zoo veel van wat door haar begeerd en aanbevolen werd nog steeds tot de vrome wenschen behoort.

V.

Het is meer dan een alledaagsche plichtpleging indien ik beweer dat mr. J.H. Abendanon met het uitgeven van Kartini's geestelijke nalatenschap een goed werk heeft verricht. Ook vereert hem niet weinig de kiesche wijze waarop hij dit deed, zich beijverend vooral háar beeld te doen uitkomen en zelf zooveel mogelijk op den achtergrond te blijven. In een sobere inleiding, nog geen tien bladzijden lang, licht hij den lezer in omtrent sommige feiten en bijzonderheden die tot een juist begrip van zijn uitgave bekend moesten zijn. Overigens bepaalt hij zich tot zeer enkele noten en de weinige regels, hierboven aangehaald, waarin hij Kartini's ontijdigen dood in herinnering brengt.

Aan den uiterlijken vorm van het boek is groote zorg besteed, terwijl toch een van ernst getuigende eenvoud werd betracht. Enkele lichtdrukken tusschen de bladzijden geplaatst geven den kaboepaten te Djapara, eenige plekjes in de buurt van dat regentsverblijf, den kaboepaten te Rembang en, droevig slot der rij, het graf van Kartini te zien. Boven sommige brieven staan vignetten, inlandsche landschappen naar schetsen die mevrouw Abendanon voor haar jonge vriendin maakte. Als slotfiguren onder de hoofdstukken vindt men afbeeldingen van javaansche kunstnijverheidsvoorwerpen. Maar de waardevolste van alle illustraties is Kartini's portret tegenover den titel. Het aristocratisch-javaansche in haar wezen wordt verzacht door een ietwat weemoedigen glimlach en opgeluisterd door oogen waaruit een mooie ziel tot ons spreekt.

De bedoeling die mr. Abendanon met deze belangrijke uitgave had was niet om enkel een platonische bewondering voor het nobel streven van het jonge meisje te kweeken, maar ook om die bewondering zich te doen uiten in een *daad:* de oprichting van een kost- en dagschool voor dochters van inlandsche hoofden, zooals Kartini zich die gedacht had. De baten der uitgave worden bestemd voor die *Raden Adjeng*

Kartini-school ‘waarvan’ naar men met vreugde vernemen zal, reeds ‘de eerste financieele steen gelegd is’.

De verwezenlijking mogelijk maken van Kartini's zoo goed gedachten en zoo diep doorvoelden lievelingswensch in inderdaad wel het minste dat Nederland doen kan om den tol van zijn erkentelijkheid jegens deze Javaansche te betalen. Want nog nooit werd op zoo treffende en zoo boven alle mogelijkheid van verdenking verheven wijze de groote beteekenis der nederlandsche cultuur voor Insulinde in 't licht gesteld als door Kartini geschiedde in menigen brief en in haar nota over de volksontwikkeling. Nederlanders die twijfelen mochten of onze beschaving en onze taal nog een roeping te vervullen hebben, kunnen door haar van dien twijfel worden genezen. Tevens overwon zij door haar voorbeeld op schitterende wijze elken twijfel die nog mocht bestaan omtrent de vatbaarheid van den inlandschen geest en het inlandsche gemoed voor een rijke ontwikkeling. De Engelschen zeggen dat drie generaties vereischt worden om een *gentleman* te maken, hier ziet men reeds in het tweede geslacht het heerlijke product eener kruising van javaansche en nederlandsche cultuur! En men hale niet ongeloovig de schouders op met een: ‘uitzonderingsgevallen bewijzen niets’. Superieure geesten als Kartini zijn altijd uitzonderingen. Maar dat zulk een uitzondering aan het licht kwam nadat op zoo beperkte schaal en gedurende zoo korten tijd ‘beschavingsproeven’ werden genomen mag dan toch wel als een bewijs gelden van de zeldzame begaafdheid van het ras en van zijn vatbaarheid voor de associatie zijner cultuur aan de onze. Moeilijk kon een koloniale mogendheid, die de door haar bestuurde volken tot hooger peil wil verheffen en hen met duurzame banden aan het moederland wenscht te verbinden, een voor haar streven bemoedigender getuigenis vinden dan Kartini's gedachten over en voor het javaansche volk, die tevens een betrouwbaren leidraad voor hen die den ontwikkelingsarbeid moeten ter hand nemen aanbieden. Hoe moet haar uit de ziel voortgekomen geloofsbeschouwing stemmen tot groothartige verdraagzaamheid tegenover den Islâm! Hoe wijzen haar vertoogen over het nut der westersche wetenschap voor de kennis en de juiste waardeering van wat in de inlandsche maatschappij leeft ons den

weg dien wij uitmoeten! Hoe duidelijk wordt ons nu de overwegende beteekenis eener grondige kennis van onze taal en van onze letterkunde voor alle Inlanders wier aanleg hen voorbestemt tot het geven van leiding aan het economisch, maatschappelijk en politiek ontwikkelingsproces! Hoe is boven allen twijfel gesteld dat de opleiding van inlandsche meisjes tot beschaafde, degelijke, verstandige menschen een van de kostbaarste geschenken is die wij aan Insulinde zouden kúnnen aanbieden!

Moge dan de meisjesschool die mr. Abendanon reeds met Kartini's geëerden naam heeft gedoopt spoedig verrijzen. Of zij geheel van particulieren uitga dan wel met regeeringssteun tot stand kome is onverschillig, als zij binnen afzienbaren tijd er maar *is*. De grootste zorg worde besteed aan de keuze van onderwijzend personeel. Alleen het allerbeste dat Nederland en Indië op dit gebied kunnen aanbieden kan goed genoeg zijn. Niet enkel knappe leeraressen zijn noodig, maar ook opvoedsters, doordrongen van het gewicht harer taak en die taak met liefde en toewijding vervullend. Nederlandsch en nederlandsche letterkunde nemen in het onderwijs een voorname plaats in, daarnevens de inlandsche taal of talen. Andere westersche talen dan het Nederlandsch late men voorloopig ter zijde; het is beter dat de leerlingen zich één vreemde taal *goed* eigen maken, dan dat zij haar krachten verbrokkelen. De brieven van Kartini leveren het bewijs hoe ver een Inlandsche, zonder kennis van een andere westersche taal dan de onze, het brengen kan in fijne beschaving en in het uitdrukken van haar diepste gevoelens. Aan het verlangen om kennis te nemen van het beste dat, buiten de nederlandsche letterkunde, werd gedacht en gedicht kan voor een groot deel worden tegemoetgekomen door goede vertalingen van buitenlandsche meesterwerken, zooals bijv. de Wereldbibliotheek er reeds zoovele heeft gebracht.

Eén factor, ter verzekering dat het onderwijs aan die school voor inlandsche meisjes aan zijn bestemming zal beantwoorden, is alvast aanwezig: het bestaan van een leer- en leesboek, dat voor de leerlingen der hoogste klassen een bron van bezieling en opvoedende kracht kan zijn. Het is het boek van Kartini-zelf. Er staat daarin niets dat een meisje tusschen de 16 en 18 jaar niet zou mogen lezen en er staat daarentegen van alles in, dat zulk een meisje kan stichten en ver-

heffen, dat haar geest verrijken, haar gemoed veredelen, haar wilskracht versterken, haar karakter vormen zal. De omstandigheid dat dit boek geschreven werd door een landgenoote zal eensdeels sympathie en bewondering wekken, anderdeels zelfvertrouwen schenken. Zelfs de foutjes die er in voorkomen geven het paedagogische waarde: men zij vooral op zijn hoede voor die moeilijkheden der nederlandsche taal, die zelfs Kartini niet altijd de baas was!

Overigens zal voor de toekomstige *Raden Adjeng Kartini-school* wel geen betere wensch kunnen worden geuit, dan dat zij tal van leerlingen kweeke die, bezield met Kartini's geest, als dochters, zusters, echtgenooten en moeders, zullen mede-arbeiden aan het groote doel: de verheffing der inlandsche samenleving.

C.TH. VAN DEVENTER.

Verklaringen.

1. *Raden Adjeng:* titel van regentsdochters vóór zij gehuwd zijn. 2. *Raden Ajoe:* titel van de echtgenoote van een regent. 3. *Adat:* gewoonte, traditie. 4. *Kaboepaten:* verblijf van den *boepati* d.i. regent. 5. *Glazendeksel:* bij den avondmaaltijd worden in Indië de bekers van uit hoorn of schildpad vervaardigde dekseltjes voorzien tot afwering van de insecten die op het lamplicht afkomen. 6. *Poeloe Kapok:* letterlijk het kapok-eiland d.i. het bed. 7. *Goestikoe:* mijn Heer. 8. *Bendoro:* eigenlijk *heer!* maar ook gebruikt tegenover voorname vrouwen of jonkvrouwen. 9. *Gamelan:* het, grootendeels uit slaginstrumenten bestaande javaansch orchest. 10. *Ginondjing:* naam van een gamelancompositie. 11. *Wajang:* het javaansche tooneelspel, meest vertoond met behulp van uit leder gesneden figuren, waarvan de schaduwen op een gespannen doek vallen. De *wajangfiguren* stellen sterk-getypeerde helden en heldinnen uit bij het volk nog bekende sagen voor. 12. *Wedono:* districtshoofd (elk regentschap is verdeeld in districten). 13. *Kandjeng toewan aspirant:* letterlijk ‘hoogedelgestrenge heer aspirant-controleur’, natuurlijk ironisch op te vatten, al moeten er, naar luid der legende, wel eens van die beginnende ambtenaren geweest zijn die zich door ‘hun’ hoofden aldus lieten betitelen. 15. *Dokter djawa:* letterlijk ‘javaansche dokter’, de tot voor korten tijd officiëele titel van de inlandsche artsen.

Aanteekening.

Djapara en Japara. De eerste schrijfwijze sluit zich aan bij de javaansche en bij de uitspraak; de tweede, door Kartini gevolgde, is de officieele, die wellicht van de Engelschen werd overgenomen (evenals Cheribon voor Tjirebon).

Het lamaïsme van Tibet.

L.A. Waddell. Lhasa and its mysteries. London, Methuen. 1905.
Sven Hedin. Transhimalaja. Leipzig, Brockhaus. 1909.
Younghusband. India and Tibet. London, John Murray. 1910.
Kawaguchi. Three years in Tibet. Madras. 1910.
Sarat Chandra Das. Indian Pandits in the Land of Snow. Calcutta. 1893.

Tibet, het gure, onherbergzame, woeste en lang niet veilige Tibet bezit eene bijzondere aantrekkelijkheid voor geografen en beoefenaars van godsdienstwetenschap. De aardrijkskundige wordt geboeid door de vele problemen, die dat geheimzinnige land hem stelt, en zijne zucht om ze op te lossen wordt geprikkeld door de gevaren en bijkans onoverkomelijke moeielijkheden aan het onderzoek verbonden. Aan gene zijde van de Himâlayaketen met hare geweldige, in eeuwige sneeuw prijkende hemelhooge bergreuzen van overweldigende schoonheid en beangstigende wildheid beide, waar het naïeve volksgeloof van de omwonenden de woonstede plaatst van Indië's ‘Grooten God’, Schepper en Verdelger te gelijk, en de tot zijn gezin en kring behoorende andere goden, strekt zich dat zoo langen tijd nagenoeg onbekend gebleven gebied uit. Door de gesteldheid van bodem en klimaat, door het ras en den cultuurtrap van zijne arme, ten deele nog half wilde bevolking, dun gezaaid over groote uitgestrektheden, en waar zelfs in vrij wat hoogere luchtlagen dan boven op den Mont-Blanc menschelijke nederzettingen gevonden worden, staat het Tibetaansche hoogland in de denkbaar sterkste tegenstelling tot de heete, lage, door groote rivieren doorsneden vlakte van Ganges, Jumna

en hunne bijrivieren, met hare rijke vruchtbaarheid en haar dichte bevolking, draagster eener eeuwenoude cultuur.

Ook de godsdienst der Tibetanen trok en trekt niet zonder reden de aandacht van den godsdienstonderzoeker. Hun Lamaïsme is hun van over de bergen gebracht, eene eigenaardige ontwikkeling van het Indische Buddhisme, tot hen gekomen dank den geen gevaren ontzienden bekeeringsijver van diegenen onder de zonen Çâkyamuni's, die de Voortreffelijke Verlossingsleer van hun onvolprezen Meester tot zelfs in het ongenaakbare land Bod hebben gepredikt. Op merkwaardige wijze heeft zich die hoogere godsdienstvorm aangepast aan het lagere niveau en aan de meer primitieve voorstellingen en denkgewoonten van de Tibetaansche bekeerlingen en er een geheel zelfstandig karakter aangenomen. Tevens vindt men hier voortreffelijk materiaal ter bestudeering hoe het toegaat in een zuiver theocratischen staat. De Tibetaansche geestelijkheid is er langzamerhand in geslaagd vrijwel alle economische en politieke macht in handen te krijgen. Er bestaat eene wezenlijke analogie tusschen het huidige Lhasa en het middeleeuwsche Rome. Het hoofd van de Lamaïstische Kerk, die bij ons met den niet-Tibetaanschen naam van Dalai Lama wordt aangeduid, maakt dezelfde aanspraak op het volstrekte, oppermachtige, alomvattende gezag over alle geloovigen, als de heerschzuchtigste pausen uit den bloeitijd van hunne wereldlijke macht, een Gregorius VII, een Innocentius III. En, wat die krachtige hoofden van de Kerk van Rome nooit ten volle hebben kunnen verwezentlijken, die aanspraak wordt waar de Lamaïstische Kerk heerscht, door alle geloovigen als iets dat van zelf spreekt erkend. In het eigenlijke Tibet is de Dalai Lama de hoogste drager van de politieke macht, en het hangt maar van zijne persoonlijkheid af, in hoeverre hij in staat is van die onbeperkte macht als monarch gebruik te maken.

Zoo was het althans. In de laatste paar jaren zijn de staatkundige verhoudingen daar te lande geheel gewijzigd. De expeditie door de Engelschen in 1904 ondernomen, waarbij zelfs het heilige Lhasa, de voor bijkans alle niet-Lamaïsten verboden stad, eenige maanden lang eene Britsche bezetting moest dulden, heeft niet zooveel voordeel aan Engeland opgeleverd als aan China. Per slot van rekening heeft van dien stoutmoedigen

en gevaarlijken tocht het Hemelsche Rijk de vruchten ingeoogst. De vlucht van den Dalai Lama voor de Engelschen gaf in hare gevolgen aan de Chineesche regeering eene welkome gelegenheid om hare souvereiniteit over den vasalstaat Tibet weder in hare volle kracht te doen gevoelen; zoowel in staatkundig als krijgskundig opzicht moeten de Chineezen zoo handig gemanoeuvreerd hebben, dat hunne heerschappij daar steviger gevestigd is dan ooit. De Oostelijke, aan China grenzende provincie, het land Kham, waaruit de Dewazjung[1] zijne beste soldaten betrok, is door China eenvoudigweg geannexeerd. Zij die gemeend hadden dat, ten gevolge van den Britschen opmarsch van 1904, Tibet voor de vreemdelingen vrijelijk zou geopend worden, zijn bedrogen uitgekomen. Strenger en beslister dan ooit weren de huidige machthebbers wetenschappelijke en andere reizigers uit Tibet, en de Britsch-Indische regeering verzet zich niet tegen die afsluitingspolitiek uit insgelijks politieke overwegingen. Lhasa is weder even onbereikbaar, als in de zestig jaren vóór 1904, zooals nog kort geleden Sven Hedin tot zijne teleurstelling heeft moeten ervaren.

Het Chineesche gouvernement heeft, naar het schijnt, ook reeds vroeger de afsluitingspolitiek in de hand gewerkt. Het duchtte gevaar voor het behoud van eigen gezag. De gestadige uitbreiding van de sfeer van Engelands macht en invloed in Voor-Indië gedurende de 19de eeuw wekte, niet zonder reden, bezorgdheid ten opzichte van Britsche plannen met betrekking tot de landstreken benoorden den Himâlaya. Reeds in 1774 had Warren Hastings een afgezant gezonden naar den kerkvorst van het vermaarde klooster Tasjilhunpo[2], en vriendschappelijke betrekkingen van Engelschen en andere Europeanen met dien hoogvereerden grootwaardigheidsbekleeder zijn ook later voorgekomen. Het natuurlijke wantrouwen in Engelands bedoelingen, dat er te Lhasa bestond, moest zooveel mogelijk versterkt worden. Waarom zou men dan geen partij trekken van de natuurlijke ontoegankelijkheid van Tibet? Waarom niet van den angstvalligen naijver, waarmede het volk zijn nationalen godsdienst en de Lama's hunne geestelijke en wereldlijke macht bewaken? Het vrij binnenlaten van

1) Zoo heet het hoogste regeeringslichaam te Lhasa.
2) Hierover het nadere in een later gedeelte van dit opstel.

Britsche of Britsch-Indische handelaren en politieke agenten werd gestempeld tot een gevaar voor den godsdienst. De natuurlijke argwaan werd kunstmatig versterkt. De vrees dat aanraking met buitenlanders, Chineezen natuurlijk uitgezonderd, nadeelig zal zijn voor hun heil en rampen over hen zal brengen zoo in dit leven als hiernamaals, zit er bij het gros van de bevolking dan ook diep in.

Wat vooral kwaad bloed zette, was de ervaring die eenige malen werd opgedaan, dat, ondanks alle voorzorgen en alle bewaking, toch vreemdelingen er in slaagden in vermomming door te dringen op gebied dat hun ontzegd was. Met name, toen het bleek dat geleerde Hindoes in Britschen dienst op die wijze werkzaam waren. In 1882 gelukte het Sarat Candra Das, een Bengaleeschen Brahmaan die te Darjiling (op Britsch grondgebied, waar veel Tibetanen zijn) eene grondige studie van de Tibetaansche taal en het Lamaïsme had gemaakt, om bijgestaan door een hooggeplaatst geestelijke te Tasjilhunpo, en als Tibetaansch Lama zich voordoende, binnen Lhasa te komen. Zijn verblijf daar en in verscheidene kloosters is van groot nut geweest voor de wetenschap. Hij bracht veel belangrijks mede van die reis, en voor zijn groot Tibetaansch-Engelsch woordenboek, dat in 1902 verschenen is, zijn de voornaamste bouwstoffen toen verzameld. Maar voor de betrekkingen tusschen Tibet en de Westerlingen heeft die verovering van Lhasa bij verrassing, hoe onschuldig ook, nadeelige gevolgen gehad. Toen men ontdekte, wat voor iemand men daar had geherbergd, werden vooreerst allen, die in het geheim betrokken waren, wreedelijk gestraft, zelfs de hooge en zeer geëerde kloosterprior van Tasjilhunpo, dien men den verdrinkingsdood deed sterven, vervolgens de maatregelen tot wering van ongewenschte vreemdelingen verscherpt en tot alle Hindoes uitgebreid.

Ondanks die belemmering zijn Westersche onderzoekers er ook later nog herhaaldelijk in geslaagd op het verboden terrein door te dringen, en, al was Lhasa onbereikbaar, hetzij van China uit in Oost-Tibet, hetzij van uit Ladakh in het Westelijke gedeelte verkennerswerk te verrichten. Het ligt niet in mijne bedoeling om hierop nader in te gaan. Alleen wil ik er op wijzen dat, een jaar of tien geleden, het aan een Japanner gelukt is, Sarat Candra's waagstuk te herhalen en

zelfs met grooter succes. Hier was het een vroom Buddhistisch geestelijke, die uit zuiver ideëele motieven, vervuld met den vurigen wensch het Tibetaansche Buddhisme te leeren kennen en te zien, in hoeverre het met het Japansche overeenstemt, de bezwaarlijke reis ondernam en de niet minder bezwaarlijke voorbereiding. Bij Sarat Candra leerde hij de eerste beginselen van de Tibetaansche taal, en eerst toen hij door onverpoosde dagelijksche studie zich daarin voldoende kon uitdrukken en zich met de litteratuur eenigszins vertrouwd had gemaakt, ging hij op weg. Het is treffend in zijn eenvoudig, onopgesmukt relaas - geheel anders dan dat van Sven Hedin - te lezen hoe hij, na een zeer lang verblijf onder Lamaïsten in Nepal, die hem voor een Chinees houden, onder de grootste ontberingen en de grootste gevaren, langs een schijnbaar onmogelijke en daarom onbewaakte reisroute over den Himâlaya in de woestenij ten N.-W. van Nepal belandt, en in zijne hoedanigheid van Buddhistisch geestelijke ter dege bekend met Tibetaansch ritueel en Tibetaansche gebruiken, het vertrouwen wint van al wie hij op zijn zwerftocht aantreft. Ja, hij heeft het zelfs klaargespeeld, om voor een Tibetaansche Lama gehouden, in een van de grootste kloosters bij Lhasa te worden toegelaten, daar te studeeren en examens te doen. Met zeer aanzienlijke personen geraakte hij op vertrouwden voet; toen hij door zijn medische kennis, grooter dan die van de faculteit van Lhasa, zich naam ging maken, werd hij zelfs door den Dalai Lama ontboden en kreeg omtrent de inrichting van de theologische studie en die van het staatsbestuur meer en betrouwbaarders te ervaren, dan iemand vóór hem. Eindelijk werd zijne nationaliteit bekend, en had hij zich niet door eene snelle vlucht op een gunstig tijdsgewicht naar Britsch territoir weten door te slaan, het zou hem slecht vergaan zijn, zooals het hun verging, van wie bleek dat zij tot hem in vriendschappelijke betrekking hadden gestaan.

Zoo heeft de studiezin en de energie van eene reeks van stoutmoedige onderzoekers, ondanks alle afgeslotenheid, over de Tibetaansche wereld eene zee van licht doen opgaan en daarmede een einde gemaakt aan de geheimzinnigheid, waarin dat vreemde land, en aan het waas van ongekende wijsheid, waarin zijne bespiegelaars gehuld waren. De heusche werkelijkheid ziet er anders uit. Behalve de werken, die ik onder

den titel van dit opstel heb aangehaald, wil ik hìer nog wijzen op Waddell's standaardwerk: *The Buddhism of Tibet or Lamaism* (1895), dat op grondige kennis van taal, land en volk berust, maar minder voor den gewonen lezer dan voor den vakgeleerde te genieten is, en op Rockhill's boek: *The land of the Lamas.* Notes of a journey through China, Mongolia and Tibet (1891). De samenvattende schets, die hier volgt, berust in hoofdzaak op deze door mij gebruikte bronnen.

Maar laat ons, alvorens van het Buddhisme in Tibet te verhalen, een blik werpen op land en volk. Zooals men op de kaart aanstonds ziet, heeft de natuur niet alleen tegenover Indië een moeilijk te overklimmen scheidsmuur opgericht. Ook in de andere drie richtingen verheffen zich rondom lange ketenen van bergreuzen, die in het Noorden naar den kant van het Mongolenland met eindelooze woestenijen gepaard gaan, en al is Tibet Westwaarts naar Kasjmir en Oostwaarts naar China toe iets minder ontoegankelijk, uiterst bezwaarlijk is de verbinding met zijne grenslanden ook daar. En Tibet zelf wordt eveneens door bergruggen van geduchte afmetingen doorsneden. Het grootste gedeelte is door de ongunst van klimaat en bodem zoo goed als onbewoonbaar. Het Noordelijke land, aan gene zijde van de door Sven Hedin met den naam van Transhimalaya gedoopte bergketen, strekt, voorzooverre het menschen herbergt, tot verblijf van eene in tenten levende nomadenbevolking; de gezeten en akkerbouwende bevolking is voornamelijk geconcentreerd in de nabijheid van den Tsangpo, de hoofdrivier van het land, en zijne talrijke bijrivieren. De Tsangpo stroomt nagenoeg evenwijdig met den Himâlaya in West-Oostelijke richting, totdat hij met een plotselinge bocht naar het Zuiden ombuigt en weldra, het gebergte doorsnijdend, in Assam het Britsche grondgebied bereikt en zich verder in zijn benedenloop, eerst Z.W.-lijk, later recht af op het Zuiden, als Brahmaputra naar den Indischen Oceaan spoedt.

Het stroomgebied van den Tsangpo is het ware Tibet. Zijn middelpunt is de centrale provincie Ü met de hoofdstad Lhasa, het centrum van het nationale, godsdienstige en intellectueele leven, het meer W.lijk gelegen Sjigatse met het eerwaardige Tasjilhunpo klooster, en in de derde plaats Gyantse,

eene stad van beteekenis voor den handel met het land der Hindoes. In die streken vindt men dalen van eene vruchtbaarheid, die men niet zou verwacht hebben. Waddell, die de Engelsche expeditie heeft medegemaakt en beschreven, verhaalt met welke blijde verrassing de troep de welvarende omgeving van Gyantse te aanschouwen kreeg. ‘Onze oogen, zeide hij, bevrijdden ons van de bedriegelijke voorstelling dat Tibet eene uitgestrekte boomlooze woestijn is, bewoond door zwervende herderstammen. Hier zagen wij eene beboschte vlakte met eene gezeten boerenbevolking, druk bezig met landbouwwerk.’ En Kawaguchi kan de heerlijke natuur om Lhasa en het gezonde klimaat dat daar heerscht, niet genoeg prijzen. Juister uitgedrukt, zou het moeten heeten: er zijn in Tibet vrij wat meer en vruchtbaarder oasen dan men zoo oppervlakkig denken zou, maar met dat al is het hoofdkarakter van het land zooals men zich dat voorstelt: eene desolate uitgestrektheid woeste grond. Het feit dat op eene zoo omvangrijke area ter nauwernood twee millioen menschen leven, zegt genoeg.

De bevolking van Tibet is vrij homogeen van ras en taal. Economisch zijn zij nog zeer ten achteren. Hunne vuilheid is grenzenloos. De Japansche geestelijke, die zoolang onder hen gewoond heeft, vertelt daarvan bijkans ongeloofelijke dingen. De Tibetanen wasschen zich zoo goed als nooit, omdat zij gelooven, dat het den zegen wegwascht, als men het lichaam wascht. Dat geloof is niet zoo algemeen in Centraal Tibet als onder de lieden van de meer afgelegen provincies. ‘Eten met ongewasschen handen, werd hem in Lhasa gezegd, verhoogt den smaak van het eten’. Ook in andere opzichten maken zij den indruk van een weinig beschaafd volk, dat onvoldoende toegerust tegen de vele plagen, waaraan zij in hun vreeselijk klimaat zijn blootgesteld, in voortdurenden oorlog leeft met de natuur en de booze geesten, die zij meenen dat hen in de gedaante van ziekte, misgewas en dergelijken steeds bedreigen. Wat wij ‘bijgeloof’ noemen, is bij de Tibetanen in bijzonder sterke mate aanwezig. Hun aard is een mengsel van kinderlijke goedhartigheid en vroolijk humeur met in andere opzichten weder groote ruwheid en onaandoenlijkheid, zooals dat bijvoorbeeld in hun strafrecht, dat aan veroordeelden straffen van uitgezochte

wreedheid oplegt, uitkomt. In hun cultus wordt een ruim gebruik gemaakt van menschenschedels en menschenbeenderen. Zelfs die buitenlanders, die als Rockhill en Sven Hedin langen tijd onder hen gewoond hebben en hen lief gekregen hebben, vinden vrij wat afstootelijks in hunne zeden en gebruiken. Met name is hunne meest gebruikelijke wijze van lijkbezorging in hooge mate weerzinwekkend. Bij hen heerscht nog de overoude gewoonte om het stoffelijk overschot van een overledene aan gieren en andere roofvogels ten prooi te geven, maar zij doen dat niet op de wijze der Parsis, de welbekende bijzetting in de 'Towers of silence' te Bombay, die zoo dikwijls beschreven is; neen, de Tibetaansche lijkbezorgers snijden zelf de stukken vleesch van het doode lichaam. Kawaguchi, die te Lhasa zulk eene maaltijdbereiding voor gieren bijwoonde, kwam bij die gelegenheid geheel onder den indruk, dat 'de Tibetanen feitelijk voor een soort van kannibalen mogen gehouden worden'; hij is er dan ook van overtuigd, dat zij afstammen van Râkshasas, de in de Hindoe wereld veel voorkomende booze geesten, die zich met menschenvleesch voeden. Zoo ruw en onverschillig doen zij dat slachterswerk.

En toch datzelfde volk bezit eene letterkunde van beteekenis; de Buddhistische wetenschappen worden er met zorg beoefend; en afgaande op den totaalindruk dien ik uit mijne bronnen heb verkregen, zou ik mij sterk moeten vergissen, wanneer het percentage van analphabeten in Tibet niet lager is, dan bijv. in Portugal. Wil men eene andere tegenstelling: bij de gezeten bevolking heerscht polyandrie. Het is iets zeer gewoons, dat ééne vrouw de echtgenoot is van een aantal broeders, die dan één gezin vormen; soms komt het ook voor 'dat twee of meer mannen, niet broeders van elkander, bij onderlinge overeenkomst' ééne vrouw nemen. Toch gaat deze primitieve huwelijksvorm gepaard met zulk eene mate van vrijheid en gezag van de vrouw des huizes, dat Tibet het Eldorado schijnt te wezen voor feministen. 'Het gezag van de huisvrouw over hare mannen broeders zal den lezer verbazen. Al het geld dat de mannen verdienen moet aan moeder de vrouw worden ter hand gesteld', zegt Kawaguchi. 'En als een van dezen in handigheid of geluk om wat over te verdienen bij de anderen ten achter

is, dan krijgt hij van haar een geduchten uitbrander. Heeft een man zelf geld noodig, dan moet hij er bij zijne vrouw om vragen en zeggen waarvoor, zooals een kind dat zijne moeder doet'.

I.

Op meer dan eene wijze zijn Voor-Indische godsdiensten buiten Voor-Indië verbreid geworden. Somtijds als een gevolg van colonizatie. Zoo is het gegaan aan de mondingen van de groote rivieren van Achter-Indië, met name in Cochinchina en Beneden-Birma, desgelijks op Java en Sumatra. Naar die volkplantingen trokken Hindoes, en brachten daar hunne vele religies in al hunne bontheid met hunne Çiwaïetische en Wishnuïetische goden- en gedachtenwereld, hun recht en hunne instellingen, hunne scherp gescheiden volksafdeelingen, de zoogenaamde 'kasten', hunne wetenschap en letterkunde en hunne heilige taal, waarin dat alles was beschreven, het Sanskrit. Dat heeft geleid tot eene hindoeïzeering van de volkstammen, bij wie zij zich hebben gevestigd, en hoe diep die ging, leert ons wat wij nu nog waarnemen op Bali, en zelfs op Java, ofschoon daar de oude Hindoesche godsdiensten door den Islâm zijn verdrongen.

Van geheel anderen aard was de Indische invloed in China, Korea, Japan en ook in Tibet. Daar is geen sprake van colonizatie of hindoeïzeering. Niet in al hare uitingen: godsdienstige, wetenschappelijke, sociale, is de Hindoesche cultuur daar overgeplant. Wij hebben te doen met de verbreiding van ééne bepaalde secte, de eenige onder de vele Indische verlossingsleeren, die waar het op de verbreiding en de prediking van de leer aankomt, onverschillig is voor volkstam en maatschappelijken stand, en tot bereiking van zaligheid en nirwâna een iegelijk bevoegd acht, welke ook zijne afkomst of geboortegrond zijn mag. Het Buddhisme was van den beginne af van dat beginsel doortrokken. Dáár, evenals in het Christendom, laat de overlevering de apostolische werkzaamheid zoo vroeg mogelijk beginnen, en de verdere geschiedenis pleit voor de geloofwaardigheid dier overlevering. Het duurde niet lang of men vond vurige aanhangers van Buddha's Leer buiten het eigenlijke Indië, tot bij Scythen en

Grieken en Parthen en andere Midden-Aziatische volken.

Dat er een lange tijd moest voorbijgaan, eer dat evangelie verkondigd werd in een land zoo afgelegen en rondom zoo door de natuur zelve afgezonderd als Tibet, ligt in de rede. Ook het Christendom had reeds een lang verleden, toen het doordrong tot zoo ver verwijderde natiën als de heidensche Skandinaven, Pruisen en Balten. In Tibet deed het Buddhisme zijne intrede, zoowat honderd jaar nadat het in Japan was binnengekomen, omstreeks het midden van de zevende eeuw van onze jaartelling, de elfde of twaalfde van zijn bestaan. Er heerschte daar toen over zijn woest en krijgshaftig volk een machtig monarch, Srong Tsan Gampo, wiens sterke arm zich tot ver buiten de grenzen van zijn rijk wist voelbaar te maken. Zelfs het groote China moest hem ontzien, en bij een vredesverdrag werd den Tibetaanschen barbarenkoning eene Chineesche prinses ten huwelijk afgestaan. In China was het Buddhisme toen reeds lang inheemsch, en onze prinses hing aan dat geloof met gansch hare ziel. Zij, en in samenwerking met haar 's konings tweede vrouw, zelve eene Indische, eene prinses van Nepal, wisten hun echtgenoot er toe te brengen dat hij de uitheemsche leer aannam. Het dankbare nageslacht heeft beide vrouwen van den Tibetaanschen Clovis in den kring zijner heiligen opgenomen; hunne vergoddelijkte beeltenissen versieren menigen tempel.

Tibet heeft ook zijne Willebrords en Bonifatiussen. Van verscheidene Indische monniken die de gevaarlijke reis over de sneeuwbergen maakten om onder de halfwilde bevolking van dat Alpenland Buddha's heilleer te verkondigen, zijn de namen en de lotgevallen bij het dankbare nageslacht in verheerlijkte gedachtenis gebleven. Boven allen schittert uit de figuur van Padmasambhawa, die ons als de tooverkrachtigste der duivelbanners wordt afgeschilderd. Hij mag de ware stichter heeten van het Lamaïsme. Het eerste en oudste klooster in Tibet, dat te Säm-yäs, is door hem gebouwd; met hem begint aan het einde der achtste eeuw de nationale Tibetaansche Kerk, wier geestelijken onder den naam van Lamas bekend staan. Strikt genomen is die naam niet juist. Het Tibetaansche woord *lama* - geschreven *blama*, maar de *b* is stom - beteekent zooveel als ‘superieur’; zoo heet bijv. de prior van een klooster, de theologiae doctor, die

krachtens door examen verkregen rechten op dien titel aanspraak heeft. ‘Lama’ beantwoordt ongeveer aan Sanskrit *guru* (goeroe), welke benaming gelijkelijk voor vader, moeder, voogd en leermeester past. Wie het gevoel van hartelijken eerbied kent, dat de Indiër aan het begrip guru verbindt, beseft den vooruitgang in aanzien, die den in Indië door zoovelen verguisden Buddhistischen ‘bhikshu’ (bedelmonnik) bij de Tibetanen is ten deel gevallen. In de wandeling wordt de titel Lama en de daarmede gepaard gaande eerbied gereedelijk overgedragen op alle geestelijken, die de beide wijdingen bezitten.

Het is nauwelijks noodig er op te wijzen dat de uitheemsche godsdienst niet zoo aanstonds algemeen bijval vond. De eerste apostels hadden den lang niet geringen tegenstand te overwinnen van de dragers, tevens de beneficianten van het oude nationale geloof, de Bon-priesters. Hunne methoden om dien te overwinnen herinneren sterk aan die van de eerste predikers van het Christendom onder de heidensche Germanen en Slaven. Tegen hetgeen met het Buddha-evangelie volstrekt onvereenigbaar is traden zij met onverbiddelijkheid op: zij deden, waar zij konden, het slachten van offerdieren ophouden om godheden te winnen, te vermurven of te bezweren; aan den anderen kant waren zij gansch niet ongenegen zich in menig punt te plooien naar de aloude inzettingen van de menschen, onder wie zij hun heilig werk verrichtten, en, waar het eenigszins ging, bestaande gebruiken binnen hun kring te betrekken door ze op zijn Buddhistisch te verklaren. Zij zijn er echter niet in geslaagd de Bon-religie uit te roeien. Al heeft het Lamaïsme betrekkelijk spoedig de suprematie verkregen, de alleenheerschappij, zooals de Christelijke religie die in Europa heeft bemachtigd met algeheele vernietiging van de oudere, nationale, zoogenaamd ‘heidensche’ godsdiensten, is aan de Indische religie niet in die mate te beurt gevallen. Zelfs tegenwoordig vindt men in menige streek, inzonderheid buiten de intellectueele en verkeersmiddelpunten, Bon-priesters met hun aanhang en hunne, onder den invloed van de nieuwe leer misschien wel wat gewijzigde praktijken; in het Oosten, benoorden Birma trof Rockhill vele van die ‘Zwartmutsen’ aan, zooals de Bon-priesters in tegenstelling tot de Buddhistische geestelijken,

de ‘Roodmutsen’ en de ‘Geelmutsen’, wel eens genoemd worden. Nog meer: sommige vormen van de vóór-Buddhistische goden- en demonenvereering zijn in de officieele liturgie en den officieelen staatsgodsdienst opgenomen, zooals de duiveldansen, uitsluitend door bepaalde Bon-priesters te verrichten in oud-barbaarschen trant, en de staatsorakels. Zoo iets met den geest van het oorspronkelijke Buddhisme in strijd is, dan is het het geloof in voorspellingen en wonderteekenen. En juist dit bloeit en groeit overvloedig overal, waar Lamaïstische ritus en Lamaïstische gebruiken heerschen.

Kawaguchi woonde te Lhasa eene huwelijksplechtigheid bij in aanzienlijken kring, waar een gedeelte van het ceremonieel door Bon-priesters moest verricht worden. Terwijl in een Buddhistischen tempel een plechtige kerkdienst plaats had, waar de Lamas naar Lamaïstisch ritueel gebeden opzegden en ceremoniën vervulden, ‘werd in het huis van de bruid eene andere plechtigheid gedaan. De priester van de Bonreligie, den ouden godsdienst van Tibet, was daar bezig den god Loe-i-gyalpo, den “Drakenkoning” gunstig te stemmen, die naar Tibetaansche mythologische opvatting de beschermer is van den voorspoed van iedere familie’.

Op den duur werd de nieuwe leer overheerschend. Zij bracht hoogere beschaving. Door die Indische monniken leerden de Tibetanen het letterschrift. De Indische heilige boeken werden in het Tibetaansch vertaald, en het alphabet, waarmede die te voren ongeschreven taal in zichtbare teekens werd uitgedrukt, werd natuurlijk naar Indisch model uitgedacht. Die vertaling, die zoo omstreeks de 11de eeuw voltooid was, is ook voor onze huidige geleerden van belang, omdat zij in hare 100 of 108 deelen blokdruk (al naar gelang van de drukkerij, waar het Corpus wordt uitgegeven) zeer veel bevat, waarvan de Sanskrit origineelen verloren zijn gegaan. Toen met verloop van tijd door den invloed van die vertalingen van heilige schrift eene zelfstandige, nationale letterkunde ontstond, was die gedrenkt met Indische denkbeelden en voorstellingen, oordeelen en vooroordeelen. De wetenschap deed hare intrede in Tibet in Indischen vorm en Buddhistische omhulling. De Buddhistische geest uitte zich ook in de godsdienstige gebouwen, die overal verrezen: stûpa's en tempels en kloosters, met overal eene groote

menigte van voortbrengselen van beeldende kunst, zooals men die in alle Buddhistische landen in overvloed aantreft. De kloosters werden tevens scholen. Buiten de monnikenwereld is er en was er in Tibet geene letterkundige beschaving te vinden. Het is daar nu nog zoo gesteld, als tot diep in de middeleeuwen in het Christelijke Europa: alle hoogere ontwikkeling is alleen door de geestelijkheid toegankelijk, en berust dan ook uitsluitend bij de geestelijkheid.

Welke soort van Buddhisme was het, dat in Tibet zoo vruchtbaren bodem vond?

Men zou zich deerlijk vergissen, als men meent uit de werken van Oldenberg en Rhys Davids het Buddhisme in zijn ganschen omvang te kunnen leeren kennen. Dat beide geleerden de zaken, uit zekere weekelijke sympathie, wat gekleurd voorstellen en soms ook rhetorisch aankleeden, hindert zoo erg niet; maar men zij indachtig dat zij het hebben over het Buddhisme in zijn eerste stadium. Zoo weinig men uit werken die handelen over het oudste Christendom, kennis kan opdoen omtrent de Christelijke Kerk sedert Constantijn, even weinig vermogen hunne populaire boeken over het Buddhisme in te lichten omtrent tijdvakken, veel later dan de tijd, waarin de heilleer van Çâkyamuni het eerst verkondigd werd en haren triumftocht door Azië begon.

Het oude Nirwâna-ideaal wordt zeer zeker nog door velen als het summum bonum beschouwd. Maar lang niet door alle Buddhisten. Die van Ceylon, Birma, Siam en elders in Achter-Indië staan nog het dichtst bij de leerstellingen en de gebruiken van de oorspronkelijke kerk. Daar halen de monniken nog, als van ouds, hunne gebedelde spijs huis aan huis op; daar erkent men geene andere heilige schrift dan het oude Pali Tipitaka, zooals dat in het Groote klooster op Ceylon is gecanoniseerd en gecommentarieerd; daar wordt op de wijze als van ouds door de monniken gemijmerd en voor de leeken op vaste tijden gepreekt. Maar toch is ook hier allerlei veranderd. Menig gebruik is gemummificeerd, en van inkruipsels uit andere Indische godsdiensten heeft men zich niet vrij kunnen houden. Overal elders is eene jongere, levenskrachtiger vorm van het Buddhisme die oudere kerk boven het hoofd gegroeid. Deze jongere vorm is de leer van het Mahâyâna. In deze gedaante is kort na het begin

van onze jaartelling het Buddhisme naar China gekomen, daarna naar Korea, naar Japan; dezen godsdienst beleden de stichters van de grootsche monumenten van Buddhistisch geloof: de Angkorvat in Cambodja en de Boro-boedoer op Java. Dát Buddhisme is naar Tibet gebracht.

Het Mahâyâna, zoo zeggen de aanhangers van de jongere leer, voert tot iets hoogers op dan Nirwâna. In vergelijking tot dat hoogere is Nirwâna, die bekroning van een ingetogen bespiegelenden monnikswandel met algeheele dooding van alle gemoedsleven, iets minderwaardigs. De allemansvriendelijkheid van den bedelmonnik, die daarnaar streeft, is niets dan de buitenkant van egoïstische onverschilligheid. Als een stuk hout, als een steen, zegt de Mahâyânist, is zoo iemand dood voor zijne medeschepselen. Hoeveel hooger is niet het streven te achten van hem, die, terwijl het in zijne macht staat aan den maalstroom van den Sansâra voor goed te ontkomen, dat loon van wereldverzaking en plichtsvervulling als asceet afwijst om daarmede iets verheveners te koopen hoewel dat verder afligt, en wel... niets minder dan het Buddhaschap zelf! Het Mahâyâna leert, dat de Meester, behalve de gewone Nirwâna-leer, nog eene andere, hoogere openbaring heeft gegeven, en wel ten behoeve van dezulken, die niet opzien tegen de zwaardere taak, die het verhevener ideaal hun zal opleggen. Waarin dan bestaat dat verhevenere? Dat men niet in de eerste plaats verlangt zalig te worden, maar anderen zalig te maken. Daartoe gorde zich aan, wie den moed heeft zich het leven en de vroegere levens van den Bodhisattwa te stellen tot voorbeeld om na te volgen. Hij neme plechtiglijk de gelofte op zich om de Bodhisattwische deugdverhevenheden te betrachten, die van den Bodhisattwa de grootste zelfverloochening verlangen, nl. de hoogst denkbare mildheid, heilige wandel, verduldigheid, wijsheid enz., opdat die hem, wanneer hij ze in dit en in vele volgende levens naar den eisch zal hebben uitgeoefend, eindelijk eens ten slotte de Buddhawaardigheid zullen deelachtig maken, met andere woorden: hem zullen doen worden een van die alwetende, alwijze Meesters, die uit mededoogen voor het schepselenheir het licht der verlossingswaarheid doen schijnen over goden en menschen en alle andere wezens. Tot het afleggen van die grootsche Bodhisattwa-gelofte is een ieder gelijkelijk

bevoegd. Dien maarschalksstaf heeft, om zoo te zeggen, ieder soldaat des geloofs in zijn ransel.

Ziedaar de kern van de nieuwe leer. Maar die kern, die om het reine altruïsme, dat er uit spreekt, onze sympathie verdient, ligt omsloten in een aantal hulzen en vliezen, de eene al grover dan de andere, en de buitenste zoo ruw, dat het geheel een harde noot wordt om te kraken. Van de atheïstisch-nihilistische wereldbeschouwing, die het oorspronkelijke Buddhisme kenmerkt, ontwaart men hier niet zoo heel veel meer. Zeker, de geleerden onder de monniken, zij die vlijtig de theologie beoefenen, houden er in hunne theoretische beschouwingen aan vast; maar dat belet niet, dat ook zij, en a fortiori de duizendenmalen talrijker scharen van de gewone monniken en van het gansche leekendom zoo goed als geheel in eene polytheïstische voorstellingswereld leven. Allen gelooven in eene overgroote menigte van alom tegenwoordige, onzichtbare, machtige wezens, die zij duchten en vereeren en bij alle mogelijke gelegenheden aanroepen, den een voor dit, den ander voor dat. Een veelgodendom dus, waarbij het in de praktijk er niet op aan komt, dat men, bij het aanroepen van de machtigsten onder die wezens, spreekt tot en van Buddha zus en Bodhisattwa zoo, en ze niet noemt: God A of B. Van het gelijktijdig bestaan van Buddhas in de vele werelden, waarvan de onze er eene is, is de geloovige Mahâyânist overtuigd. Deze worden soms voorgesteld als zoovele afstralingen, afspiegelingen van het eenige en onveranderlijke Opperwezen, den Adibuddha, als het ware de verhouding weergevend van de tallooze sterren tot de éénige Zon.

Eene andere eigenaardigheid van het Mahâyânisme is de vaste groepeering, die er wordt aangenomen van de vijf zoogenaamde Mijmerbuddhas (Dhyânibuddha's), hunne Bodhisattwas en hunne Mensch-Buddhas (Mânushi-buddha's). De Mijmerbuddhas tronen één in het midden, de vier andere ieder in een hemelstreek; zij bekommeren zich niet om het wereldbestier, in onbewegelijk gepeins verzonken. Maar hunne hemelsche zonen, ieders Bodhisattwa, zijn actief, en dus in staat te helpen en te beschermen wie tot hen zijne toevlucht neemt. De Mensch-Buddhas zijn de tijdelijke afstralingen van de Mijmerbuddhas in de menschenwereld. Er zijn dus

vijf groepen van drietallen, en ieder van die vijftien hoogste wezens wordt met zijn eigen, individueelen naam aangeduid.

In den gedachtenkring van den geloovige neemt één drietal de voornaamste plaats in. Çâkyamuni, de Mensch-Buddha, die het laatst verschenen is, behoort in het stelsel bij den Dhyânibuddha, wiens naam luidt Amitâbha ('Onbegrensd Licht') of Amitâyus ('Onbegrensd Leven'), wiens Hemelsche Zoon is de barmhartige Bodhisattwa genaamd Awalokita of Awalokiteçwara. Awalokita is de beheerscher der tegenwoordige wereldperiode en, als zoodanig, bij uitstek de redder uit nood en gevaar; Amitâbha's verblijf is het Westen, daar waar de zon wegzinkt, en wordt beschouwd als een Elysium, waar zij eenmaal zaligheid zullen smaken die deugdzaam hebben geleefd. Dat heerlijke paradijs Sukhâwatî ('lustoord') neemt bij den Mahâyanist de plaats in van den s w a r g a (hemel), waar, volgens het oudere Buddhisme, het loon voor 'goede werken' genoten wordt.

Bij die veelvormige mythologie komt nu nog eene sterke inwerking van oudere, niet-Buddhistische symboliek en de kristallizeering ervan, die uit andere secten haar weg vond tot de Kerk van Buddha, en die de verbreiding van een groven en platten, ja monsterachtigen beeldendienst bevorderde. Vooral in het Tantrisme vertoont zich die jongere faze van het Buddhisme. In dat Tantrisme heerscht de van uit Çiwaïetische secten binnengedrongen afzonderlijke vereering van de krachten of energieën van godheden. Deze worden als vrouwelijke wezens voorgesteld, en daarmede wordt er in de theorieën van wereldschepping, wereldbestier en wereldvernietiging eene ruime plaats toegekend aan de twee-eenheid van mannelijk en vrouwelijk beginsel. Zoodoende verkrijgen wij naast de vele Buddhas en Bodhisattwas in allerlei gedaanten nog eene reeks van vrouwelijke godheden, ten deele als vrouwen van de Bodhisattwas gedacht. Daar nu Awalokita onder de Bodhisattwas de praesens deus en als zoodanig de meest populaire is, geniet ook zijne energie of vrouw Târâ de grootste vereering en in allerlei gedaanten.[1)] In Tibet

1) Târâ's gedaanten zijn een-en-twintig. Op blz. 360 van Waddell's *Lamaism* vindt men hunne namen opgegeven met eene tamelijke onduidelijke afbeelding van die een-en-twintig Târâs.

neemt zij in het volksgeloof zoo ongeveer dezelfde plaats in en heeft zij dezelfde beteekenis voor het volkskind als de Heilige Maagd bij de Katholieken; haar Tibetaansche naam Dolma is als meisjesnaam daar te lande even veelvuldig in zwang, als bij ons Marie.

Met dien godenrijkdom gaat gepaard een overvloed van tooverkrachtige formules en handelingen, waarmede men zich met die goddelijke wezens in verbinding stelt. Algemeen hecht men aan de geheimzinnige werking van wonderspreukige woorden, klanken, amuletten, letterteekens, die voorbehoedenden of genezenden invloed vermogen uit te oefenen. Ook erkent men de toovermacht van de yogins, evenals in het Hindoeïsme; eene Mahâyânistische secte draagt zelfs den naam van ‘meesters in den yoga’. In de hocuspocusmiddelen, waarvan de kennis en de richtige aanwending het geheim van ‘wetenden’ is, welke ‘wetenden’ alleen onder de monniken te vinden zijn, gelooft de groote massa met een vast vertrouwen. Ten tijde van den oorlog met Engeland in 1904 was aan de Tibetaansche soldaten van wege de overheid gewijd papier, met tooverformulieren in kringen beschreven en eene mystieke letter in het midden, uitgereikt, om tegen de kogels te beschermen; zulk een document kan men afgebeeld vinden in Waddell's *Lhasa* (blz. 174).

Toen een goede duizend jaar geleden een dusdanig Buddhisme bij dat achterlijke en barbaarsche volk van Tibet gepredikt werd, stiet het daar op een volksgeloof dat, op lager niveau staande, toch veel verwants bezat aan zijn veelvormig pantheon, zijne demonenvrees en zijne magische praktijken. Het Indische evangelie, geadeld door zijne zachtheid ademende ethiek, die zelfs in de meest verbasterde vormen van Buddha's heilleer dóórschijnt, gepredikt door heilige mannen van hoogere beschaving, in het bezit van de schrijfkunst en van geschreven heilige en machtige teksten, maakte een diepen indruk op de wel woeste, maar eenvoudige en van nature goedhartige menschen van het volk Bod, zooals het zich zelf noemt. Met bewonderenden eerbied zagen zij op tegen de wonderdoeners die hun het manna brachten van de Voortreffelijke Leer, een eerbied die zich natuurlijk weldra ging uitstrekken over die mannen (en vrouwen) uit hun eigen volk, die tot de Orde toetraden en in al die heerlijke geheimenissen

werden ingewijd. Zoo geraakte de Buddhistische Sangha in Tibet tot een vrij wat hooger aanzien dan in zijn eigen stamland. Dáár, in Indië stonden naast en tegenover Buddha's zonen een aantal andere gelijksoortige secten, ook in de algemeene schatting huns gelijken, en behalve de metaphysische wijsheid werd van ouds nog allerlei profane wetenschap geëerd. In Tibet had de Sangha, de eenige drager van metaphysische wijsheid en wetenschap beide, geene andere mededinging dan van den kant van de inheemsche Bon-priesters, en die waren om hunne minderwaardige cultuur niet tegen de Buddhistische monniken opgewassen en moesten op den duur het veld ruimen.

Hieruit is iets voortgevloeid, zeer belangrijk in zijne gevolgen. Geheel in strijd met den geest van het oorspronkelijke Buddhisme, dat ieder door eigen kracht zich zijn heil laat veroveren, is men den wetgeleerden monnik gaan beschouwen als den onmisbaren t u s s c h e n p e r s o o n tusschen den geloovigen leek en de hoogere wereld van onzichtbare goddelijke wezens. Zonder een Lama als gids kan men niet tot de Godheid komen, zegt een Tibetaansch spreekwoord. Als bemiddelaar tusschen den geloovige en de talrijke goden en demonen kan de Lama derhalve niet gemist worden. Zooals in Indië de Brahmanen, zijn de Lama's in Tibet de zieleherders van de gewone menschen. Bij alle sacra privata worden zij geroepen, bij geboorte, huwelijk, sterfgeval, het ondernemen van eene reis, van eene handelszaak; de Lama is de horoskooptrekker van den gewonen Tibetaan, en zijn arts. Groot is de eerbied hun bewezen. Rockhill, de Amerikaansche Sinoloog, die van China uit Oostelijk Tibet van Noord naar Zuid doorreisde en van die reis eene voortreffelijke beschrijving heeft gegeven, zegt dat hij onderweg telkens van die geestelijken tegen kwam. ‘Soms was het iemand van bijzondere heiligheid, in geelzijden gewaad met een vergulden en gevernisten breedgeranden hoed, op welks bol eene klinkende schel; een ondergeschikte Lama geleidde zijn paard bij den teugel; de voorbijgangers ontblootten het hoofd en in gebogen houding tot hem gaande, smeekten zij om zijn zegen. Dan raakte hij met twee uitgestrekte vingers den kruin van hun hoofd aan en ging

verder.[1)] Sommige van deze Lamas keerden vermoedelijk terug van een feest in eene naburige lamaserie of van het gebedenlezen in het huis van een leek; want zij hadden hunne gele hoofddeksels op'.

'Hoezeer de Tibetanen', aldus dezelfde autoriteit, 'een bijzonder godsdienstig volk zijn, is het verbazend, hoe weinig er in het dagelijksche leven van den niet-monnik aan godsdienstige ceremonies gedaan wordt'. Waar er gebeden gepreveld moeten worden, laat onze Tibetaan dat werk liefst machinaal verrichten door middel van de bekende bidmolentjes, die overal gebruikt worden en door iedereen. Ook door het monnikendom. Maar de monnik besteedt daarnevens een belangrijk deel van zijn tijd aan bidden en aan allerlei godsdienstige handelingen. De kerkdienst in de kloosters is druk en omslachtig, aan de liturgie wordt veel zorg besteed. Maar dat alles wordt gedaan door de geestelijkheid alleen, de leekengemeente staat er buiten. Ook de oude Buddhistische gewoonte op gezette tijden, met name in het (Indische) regenseizoen, voor de leeken predicaties te houden, die op Ceylon en in Achter-Indië ten minste voor den vorm nog steeds wordt in acht genomen, is in Tibet vrijwel in onbruik geraakt. De Lamas officieeren, zij preeken niet, en zij officieeren in den regel zonder dat de leeken er bij worden toegelaten. Alleen bij groote feestelijkheden, wanneer de liturgische vertooningen ook in de open lucht plaats hebben, mag het volk het bonte schouwspel van processie en ritueel toezien, en doet dat dan ook in grooten getale. De Tibetaansche feestkalender geeft daartoe dan ook ruimschoots gelegenheid. Dan gaat het godsdienstige feest gewoonlijk gepaard met volksfeesten van allerlei aard. Dramatische vertooningen door kloosterlingen

1) Kawaguchi onderscheidt vier soorten van zegening 'according to the rank of the person to whom it is administered'. Vooreerst de zegening van hoofd tot hoofd, die daarin bestaat dat de Lama met zijn voorhoofd het voorhoofd aanraakt van dengene, dien hij zegent. De tweede vorm geschiedt door die voorhoofdsaanraking te doen met zijne beide handen, de derde door het te doen met ééne hand; deze is blijkbaar die Rockhill gezien heeft. De vierde manier is alleen eigen aan de twee hoogste personen in het Lamaïsme: den paus te Lhasa (Dalai Lama) en dien te Sjigatse (Tasji Lama). Zij bestaat in de aanraking van het voorhoofd met de kwast aan het uiteinde van 's pausen scepter; in Waddell's *Lamaism* blz. 305 staat die ceremonie afgebeeld.

uitgevoerd zijn daarbij welkome en druk bezochte vermakelijkheden. Hun inhoud is gaarne ontleend aan de vele boeiende populaire vertelsels van de zelfopofferende daden van den Bodhisattwa in een zijner vele existenties. Zij doen denken aan de middeleeuwsche mysteriespelen.

De gewone Tibetaan ziet in de monniken heilige en machtige personen, die in alle plagen en nooden van het leven hem kunnen bijstaan door de kwade invloeden af te weren, die hem allerwegen omringen. Zonder hen zou de arme leek hulpeloos zijn overgeleverd aan de vele ziekte en rampen veroorzakende demonen, die hem onophoudelijk belagen en aan goed of lijf trachten te deren, en die alleen te verdrijven zijn door de gestadige waakzaamheid en werkzaamheid van de Lamas, hunne gebeden, litanieën en tooverspreuken met bijbehoorende cultushandelingen, en de door hen gewijde tooverkrachtige voorwerpen.

In den volsten zin des woords is de Lama de geestelijke dokter van den leek. Hij regelt zijne betrekkingen tot de hoogere wezens naar zijn inzicht, schrijft, zoo noodig, in bepaalde gevallen allerlei boetedoening en onthouding voor. In Sven Hedin's verhaal van zijn laatsten tocht door Tibet kan men lezen van een aanzienlijk opperhoofd, die van zijn Lama acht dagen huisarrest had gekregen met last zich van allen handel te onthouden en zich ‘der Meditation hinzugeben, um seine Sünden zu büssen’, en dat bevel stiptelijk opvolgt (*Transhimalaja* II, 282).

Voor hetgeen hij uit dien hoofde verricht met gebeden lezen, raadgeven enz., krijgt hij natuurlijk betaling in geld of in natura. Het bijgeloof, de onwetendheid en de hulpeloosheid van de boeren en de nomaden zijn zoo groot, dat zij ook voor geregelde afpersing en knevelarij van de zijde hunner geestelijkheid eene geschikte prooi zijn. Als een kenmerkend staaltje daarvan ontleen ik het volgende aan Waddell's *Lhasa.* ‘Meer dan eens, verhaalt deze, heeft een Tibetaan met bedroefd gezicht mij zijn nood geklaagd; hoe hij er over inzat, dat zijn Lama hem had gezegd: ‘ik heb uwe overleden vrouw (of kind) halfweg uit die of die hel verlost, maar om de verlossing klaar te spelen, was er nog een ritueel zus of zoo noodig, en daarvoor zou hij nog meer geld te betalen hebben. Werd dat niet betaald, dan zou de over-

ledene heel wat vreeselijker marteling moeten doorstaan, ja, de kans hebben een gevaarlijk spook te worden, dat aan de familieleden vrij wat last zou kunnen veroorzaken'. Het is dan ook niet te verwonderen, dat alle berichtgevers eenstemmig zijn omtrent de ervaring door hen opgedaan, dat de leekenbevolking duchtig onder de plak zit van hunne Lamas, en dat het monnikenregime er weinig bemind en zeer gevreesd is. En toch - zonder de Lamas zouden zij het niet kunnen stellen. 'Niets, meent men, is te moeielijk voor een Lama; hij bezit bovenmenschelijke vermogens en kan wonderen doen,' (Kawaguchi, bldz. 157), juist zooals, in de schatting van de Hindoes, de Yogins alvermogend heeten.

Gelukkig voor hen, ontbreekt het niet aan een voldoend aantal van die geestelijke beschermers. De monniken zijn talrijk in Tibet, zeer talrijk. Bijkans iedere familie is bij den bloei van de Orde geïnteresseerd. Uit elk gezin wordt althans één op zeer jeugdigen leeftijd voor den geestelijken stand bestemd. Chineesche berichtgevers beweren zelfs dat men zoowat drie Lamas per familie moet rekenen, en Rockhill houdt die schatting niet voor overdreven. Op zijn tocht door Oost-Tibet, over een afstand van omstreeks 600 Engelsche mijlen van Noord naar Zuid, passeerde hij een veertigtal *gompa's* of kloosters, waarvan de kleinste een honderdtal, en de grootste wel van 2000 tot 4000 monniken huisvestten. De vier voornaamste kloosters van de heerschende Staatskerk, zooals wij beneden zullen zien, hebben gezamenlijk eene bevolking van 20.000 geestelijke heeren.

Het land is dan ook met *gompa's* als bezaaid. Doorgaans zijn zij gebouwd op heuveltoppen of berghellingen, en de meer belangrijke en omvangrijke gaan verdiepingsgewijze langs dikwijls nagenoeg ongenaakbare rotswanden omhoog. Zij hebben dan ook meer het karakter van versterkte kasteelen en bestrijken meestal punten van strategisch belang. Reeds hierdoor geven zij blijk van de niet zuiver religieuze motieven van hunne grondvesting. Ook Tibet heeft in het verleden zijne tijdvakken van politieke verdeeldheid, gezagsversnippering en het bellum omnium contra omnes doorgemaakt; in zulke tijden hadden de kloosterbewoners reeds voor hunne veiligheid zoo sterke ligging van hunne woningen en zulke

verdedigingsmiddelen van noode. Dezelfde redenen, die in onze middeleeuwen menigmaal van den monnik een krijgsman maakten, hebben ook daar zich doen gelden.

Vrouwenkloosters zijn er ook, doch vergelijkenderwijze zijn zij weinig in getal. Er zijn er, waar zoowel monniken als nonnen gehuisvest zijn; zij wonen dan in afzonderlijke vleugels. Een dusdanig *gompa* is het beroemde klooster aan het Yamdok-meer, waarover merkwaardigerwijze eene vrouw den scepter zwaait. Deze abdis is een zeer heilige persoon. Zij staat in hoog aanzien en wordt ook uiterlijk buitengewoon geëerd; de hooge rang, dien zij inneemt, doet eenigszins denken aan de onderscheiding, waarmede in het oude Rome de Vestaalsche maagden werden bejegend. Men houdt haar namelijk voor eene belichaamde godin, die wordt voorgesteld onder de gedaante van een everzwijn, of van eene vrouw met drie koppen, een van welke een varkenskop is. Van hare toovermacht gaat onder anderen het volgende verhaal. In 1717 werd Tibet overstroomd door Tataarsche vijanden. Eene van hun troepenafdeelingen kwam in de buurt van het klooster. De aanvoerder van de bende verlangde dat de abdis zich tot teeken van hare onderwerping bij hem zou aanmelden, maar, voegde hij er spottend bij, zij moest hem haar varkenskop laten zien. Toen zij daarop antwoordde dat zij niet wenschte te komen, maar verzocht dat men haar en haar heiligdom ongemoeid zou laten, werd de Tataar boos en liet zijne lieden oprukken tegen het klooster. Weerstand werd natuurlijk niet geboden. Binnengekomen vonden de krijgslieden geen mensch te zien, maar in de groote zaal lagen tachtig biggen met ééne grommende zeug. De abdis had zich zelve en hare nonnen en monniken in zwijnen veranderd, tot grooten schrik niet alleen maar tevens tot afgrijzen van hare vijanden, Mohammedanen, wien het zwijn een gruwel is. Dezen trokken geheel ontsteld ten spoedigste af en haastten zich de weder tot menschen geworden heiligen te verzoenen door ootmoedig vragen om vergiffenis en het zenden van geschenken.

Behalve de kloosterlingen vindt men nog hier en daar leden van kluizenaarsorden, voortzetters ongetwijfeld van overoude Indische en Buddhistische traditie. Het oorspronkelijke Buddhisme erkende immers een leven buiten het

klooster in de eenzaamheid en de wildernis als een wettigen vorm van richtige wereldverzaking. Wat daaruit per slot van rekening in Tibet geworden is, leeren ons de overeenstemmende berichten van de reizigers, die met zulke heremieten in persoonlijke aanraking gekomen zijn. Bij die, gelukkig schaars vertegenwoordigde, kategorie van wereldschuwe menschen is het begrip ‘afzondering’ doorgetrokken tot in zijne uiterste konsekwentie. Als hoogste ideaal toch beschouwen die arme drommels het, zich tot hun dood te laten opsluiten in eene rotskloof of grot, waar zoo goed als geen licht kan binnenkomen en waarbij hun geen mogelijkheid is licht te ontsteken; voedsel wordt hun door jongere leden van hunne orde eenmaal per dag toegeschoven, zoodat zij dat met de hand door de smalle opening van hunne gevangenis kunnen binnenhalen. Zoo kunnen zij zich ongestoord aan contemplatie en mystieke oefeningen overgeven en de ‘buitengewone krachten’ verkrijgen, die het loon zijn voor die toovermachtige ‘inspanning naar volmaking’. Deze hoogste vorm van afzondering mag niet worden toegepast dan na voorafgegane tijdelijke opsluiting. Waddell vermeldt er twee: de eerste voor zes maanden, de tweede voor drie jaren + drie maanden + drie dagen. Elders weet hij van een geval, waarin de opsluiting twaalf jaren duurde. Als die tijd om is, en de asceet uit zijn kerkerhol is uitgekropen, ‘he is examined to ascertain if he has acquired the recognised magical powers of casting no shadow, ability to sit on the top of a pyramid of barley grain without displacing a single seed, flying in the air, etc. But, added our informants dolefully, very few ever succeed in passing these tests, although there are many who try’ (Waddell, *Lhasa* bldz. 241). *Tantum relligio potuit suadere malorum!*

Doch zulke kluizenaarstypen zijn natuurlijk uitzonderingen. De Lamas leven in kloosters, en het komt ook voor, dat zij getrouwd zijn, ten minste bij sommige secten. Als ik van secten spreek, heb ik het over den toestand, zooals hij feitelijk is, niet over de theorie. Theoretisch is er maar één Sangha, de door den stichter van de Leer ingestelde Orde van monniken, een en ondeelbaar. In de werkelijkheid is de sectevorming in het Buddhisme overoud, en had zich reeds eeuwen lang met voorspoedigen groei ontwikkeld, vóórdat

de eerste prediking in Tibet plaats had. Nu is het wel merkwaardig, en het getuigt voor het nationale karakter, dat de van buiten aangebrachte godsdienst daar weldra heeft aangenomen, dat er betrekkelijk spoedig, zoo ongeveer sedert het jaar 1000, allerlei, van Indië onafhankelijke, zuiver Tibetaansche secten ontstaan.

Het ligt niet in mijne bedoeling nader op die secten in te gaan. Voor ééne moet ik eene uitzondering maken, omdat het ontstaan van deze in nauw verband staat met de grondvesting van de politieke macht, zooals die tegenwoordig bij den Dalai Lama en zijn aanhang berust.

Wij hebben hier te doen met eene kerkhervorming van zeer groote beteekenis voor het Lamaïsme. Zij ging uit van een man, die voor ongeveer vijf honderd jaren leefde (van 1357-1417). Zijn naam is Tson-kha-pa, zijne geboorteplaats in het land Amdo, in het N.-O. van Tibet, vlak aan de grenzen van China; het heiligdom, dat later in de onmiddellijke nabijheid hem ter eere gebouwd is, de buitengewoon uitgestrekte en wijdvermaarde kloosterstad Kumbum staat reeds op Chineesch grondgebied. De naam van dat heiligdom beteekent ‘de 100.000 beeltenissen’, naar een boom die, naar de geloovigen beweren, ontsproten is op de plek zelve, waar hij is geboren, en die op ieder van zijne bladeren eene Buddhafiguur draagt. Dit is slechts een van de vele wonderbaarlijke dingen die men elkander van den grooten hervormer verhaalt. Een geheel net van legenden is om hem heen geweven; zijne nagedachtenis staat nauwelijks in minder aanzien dan die van Gautama Buddha zelven, en afbeeldingen van hem vindt men in de groote tempels, daar men hem beschouwt als eene incarnatie van een der voornaamste Bodhisattwas, Manjuçrî, den Buddhistischen genius van de wijsheid. In Tson-kha-pa zien de Tibetanen eene belichaming van de hoogste wijsheid, op aarde verschenen om het Lamaïsme uit een staat van verbastering en verval op te heffen en de leer van Gautama Buddha in hare oorspronkelijke zuiverheid te herstellen.

Reeds op zeer jeugdigen leeftijd, heet het, verkoos hij een strenge levenswijze te leiden vol onthouding; hij vastte veel, ontzegde zich het eten van vleesch en spaarde het leven tot van het kleinste insect. Hij was niet tevreden met zelf een

heilig leven te leiden; hij gevoelde de roeping in zich dien ascetischen geest ook bij anderen op te wekken. Hij ergerde zich over de vele misbruiken die in de kerk gewoonte waren geworden; het formalisme verstikte den geest van de Leer, de kerkdienst werd niet naar behooren verricht, met de vervulling van de godsdienstige plichten nam men het zoo nauw niet, en de kuischheidsgelofte werd door velen niet gehouden. Maar voordat hij in het openbaar tegen dit alles ging optreden, wilde hij door eene lange en grondige studie van de gansche heilige schrift zich behoorlijk voorbereiden voor die taak. De overlevering laat hem dit doen onder de leiding van een wijze, die uit het Westen gekomen was.[1)] Toen Tson-kha-pa begreep dat de tijd om te handelen daar was, kwam hij tegen de bestaande toestanden in de Kerk in verzet, won gaandeweg een grooten aanhang en waagde het eindelijk het toenmalige hoofd van de machtigste secte, de Sakya-pa's, tot een twistgesprek uit te dagen. Bij die gelegenheid versloeg hij hem ten aanschouwen van de voornaamste geestelijken in den lande zoo volkomen, zegt men, dat de overwonnene hem aanstonds als zijn meerdere erkende. Van nu af overschaduwde zijn gezag dat van alle andere godgeleerden, zijne denkbeelden werden verwezentlijkt, en daar hij ook groot talent als organisator ontwikkelde, werd de door hem gestichte nieuwe secte van de Ge-loeg-pa's - in vertaling: secte van de ‘Deugdzamen’ - weldra de invloedrijkste en machtigste in het geheele Lamaïsme.

Eene strengere tucht, waaraan in de eerste tijden goed de hand is gehouden, onderscheidde haar. Die tot haar behoorde, moest het met de monniksgelofte van een kuisch leven nauw nemen; in andere secten mogen huwelijken van geestelijken oogluikend of openlijk zijn toegelaten, bij Tson-kha-pa's volgelingen zijn zij onvoorwaardelijk verboden. Symboliek en liturgie neemt bij hen een zeer belangrijke plaats in, zoowel in het leven als in de theorie. Van de Tibetaansche

1) Huc en Gabet vermoeden, dat die overlevering zinspeelt op invloed van Katholieke missionarissen, zooals er reeds toen in het hart van Azië werkzaam waren. Er is zeker eene opvallende overeenstemming in vele plechtigheden, gewaden, voorwerpen van eeredienst, bij kerkelijke handelingen van Katholieken en Lamaïsten. De verklaring hiervan blijft evenwel altijd nog zeer onzeker.

bidmolentjes zou Tson-kha-pa de uitvinder zijn. Dan hield hij geleerde studie hoog. De drie groote, als seminariën of universiteiten ingerichte kloosters om Lhasa zijn stichtingen van zijne secte; een er van stichtte hij zelf, de twee andere werden nog bij zijn leven door medestanders gegrondvest.[1)] Blijkbaar kon de nieuwe kerk over ruime geldmiddelen beschikken.

Zoodoende ging de hegemonie van de Sakya-pa's over op Tson-kha-pa's volgelingen, de Geelmutsen, zoo genoemd, omdat zij bij het officieeren eene gele kap opzetten en niet, zooals in de Oude Kerk gebruik is, eene roode. In de Nieuwe Kerk was van den beginnne af eene straffe en goed geregelde hierarchische orde. Sedert 1439 staat zij onder eenhoofdig gezag. Een oomzegger van den grooten hervormer was de eerste Grootlama of paus van de Geloeg-pa's, onder wien de abten en andere grootwaardigheidsbekleeders ressorteeren. Deze Grootlama stichtte het vierde klooster voor geleerde studiën, het meergenoemde Tasji-lhunpo bij Sjigatse, dat mettertijd de hoofdzetel werd van de Lamaïstische theologie. Tegenwoordig staan de theologische graden daar verworven zoowel in Tibet, als in de andere landen, waar Lamaïsme heerscht (Mongolië, Bhotan, Sikkim en bij de Lamaïsten van China) het hoogst aangeschreven.

De Geelmutsen hebben het betrekkelijk spoedig zoover weten te brengen, dat hunne secte de Staatskerk werd. Hunne groote kloosters voor geleerde studiën zijn de Staats-universiteiten, wat van overheidswege aan belasting voor de kerk wordt opgebracht, komt uitsluitend hun ten goede. De oudere secten zijn niet met geweld onderdrukt - zulke middelen om andersdenkenden uit te roeien kent eene Buddhistische gemeenschap niet - maar zij liggen achteraf en deelen niet in de ruime stoffelijke voordeelen, die het bezit van de politieke macht sinds geruimen tijd voor de Geelmutsen afwerpt. Er zijn nog vrij wat kloosters van de Oudgeloovigen, de Roodmutsen, maar zij zijn in alle opzichten de minderen: in rang, in rijkdom, in bevolkingsaantal, in kennis en wetenschap. Wie van het huidige Tibetaansch

1) Deze drie kloosters om Lhasa dragen den naam van Sera, Depung en Gah-ldan, het laatstgenoemde is door Tson-kha-pa zelf aangelegd.

Buddhisme wil kennis krijgen, heeft vrij wel alleen rekening te houden met de studiën zooals die in de seminariën van de heerschende Kerk worden beoefend. Dat in de kleinere, van de beschavingsmiddelpunten ver verwijderde kloosters, grove onwetendheid en letterknechterij regel is, spreekt haast van zelf.

II.

In de eerste eeuwen na het Buddhistisch worden van de wilde Tibetanen was de wereldlijke macht als van ouds in het bezit van wereldlijke heerschers, de leden van de vorstenen adelsgeslachten. Waarom zou het ook anders geweest zijn? In het Buddhisme zelve ligt hoegenaamd geen kiem voor een theocratischen regeeringsvorm. Zoolang er Buddhistische gemeenten in Voor-Indië waren, genoten die al of niet de hooge bescherming van den vorst des lands, van rechtstreekschen invloed op de regeering was geen sprake, evenmin van eenige aanspraak op zoo iets. De eenige invloed, die uitgeoefend kon worden en, zooals bijv. ten opzichte van Keizer Açoka, uitgeoefend is, was dezulke die uitgaat van den persoon van een hooggeëerd Buddhistisch geestelijke op den persoon van een in-geloovigen vorst, en die zich dan liefst uit in rijke gaven in geld en goed aan de monniken en aan de kerk. In Achter-Indië, waar het Buddhisme *de* godsdienst is geworden, staat en stond de Kerk onder den koning: bij geschillen besliste hij. En zoo is het ongetwijfeld oorspronkelijk ook in Tibet geweest. Wel was de mogelijkheid tot het verkrijgen van politiek gezag daar grooter dan elders, om het karakter van bemiddelaar, zieleherder en biechtvader, dat bij den Tibetaanschen Lama, in tegenstelling tot den Indischen Bhikshu, zoo sterk op den voorgrond was gekomen, zooals wij boven hebben aangetoond.

In de dertiende eeuw valt eene gebeurtenis, die de machtsvermeerdering van de reeds toen in secten verdeelde geestelijkheid zeer heeft in de hand gewerkt. Dat feit was het omhelzen van het Lamaïstische geloof door de Mongolen. De veroveringstochten van dat volk hadden, zooals zoo vele andere gewesten en rijken, ook Tibet onder de heerschappij van Dzjingis-khan gebracht, en een van zijne opvolgers, de groote en wijze

monarch Khubilai Khan, dezelfde bij wien Marco Polo zoo lang in dienst is geweest, ging met zijn volk tot het Lamaïsme over. Het verhaal luidt, dat hij lang aarzelde, of hij Christen zou worden dan wel Buddhist; den doorslag zou gegeven hebben het feit, dat de Lamaïstische godgeleerden er in slaagden een tooverstuk uit te voeren dat aan hunne Christelijke ambtgenooten mislukt was: te weten, het in de lucht laten zweven van 's konings drinkbeker. Die bekeering had groote gevolgen in menig opzicht. Tibet werd voor de Mongo!en het heilige land van hun godsdienst, Lhasa hun Jeruzalem. Van uit Tibet toch kwam de heilige schrift tot hen, en hunne vertalingen werden naar de Tibetaansche teksten gemaakt. In de tweede plaats treedt Tibet voortaan in nadere aanraking met China. Khubilai Khan was ook Keizer van China; en als in 1368 de Mongoolsche dynastie voor eene nationaal Chineesche moet plaats maken, blijven die betrekkingen met China bestaan, ook omdat de Tibetaansche hooge geestelijkheid er belang bij had. Want, en dat mag in de derde plaats vermeld worden, Khubilai betoonde zijne voorliefde voor den Lamaïstischen godsdienst ook door het aanzien van de geestelijkheid naar buiten zeer te vergrooten. De machtigste van de toen bestaande secten, de Sakya-pa's had hij in zijn hooge bescherming genomen. Aan zijne tusschenkomst dankte deze ook eene wel geordende hierarchische inrichting, straffer dan voordien in Buddhistische secten bestaan had. Doordat hij de geestelijkheid tegenover de wereldlijke heeren sterk maakte, versterkte hij tevens zijne eigene keizerlijke oppermacht over beide. Die traditie is door de Chineezen later gehandhaafd; steeds hebben zij nu eens de Lamas tegenover de wereldlijke regeering van Tibet, dan weder de eene secte tegenover de andere uitgespeeld, en zoodoende het beschermheerschap van uit den Mongolentijd tot een blijvend iets gemaakt. Dezelfde politiek heeft geleid tot eene vriendelijke houding tegenover de vele Lamaïsten in het eigenlijke China, vooral in het N.W. en Noorden, die hun hoofdtempel in Peking zelf hebben; ook te Peking is er eene drukkerij voor de Tibetaansche heilige schrift, en die Pekingsche drukken winnen het in duidelijkheid en fraaie uitvoering van al wat in Tibet zelf wordt uitgegeven.

In navolging van de straffere ordening in de Sakya secte gingen ook de andere secten eene hierarchische inrichting invoeren, zooals het oudere Buddhisme die niet gekend had. Aldus werden er organen geschapen om onder gunstige omstandigheden ook politiek gezag uit te oefenen.

Die omstandigheden hebben zich voorgedaan in het midden der zeventiende eeuw, toen niet meer de Sakya secte aan het hoofd stond, maar Tson-kha-pa's Geelmutsen. Het geviel dat de paus, dien zij toen hadden, de vijfde in de rij, een buitengewoon krachtig en doortastend man was. Hij wist, te midden van allerlei verdeeldheid, die in het land heerschte, zich het oppergezag te verzekeren, en wel met behulp van eene vreemde legermacht. Een hem geheel toegedaan Mongoolsch vorst verscheen, op zijne bede, met zijne troepen in het land. Het krijgsgeluk was hem gunstig; de tegenstanders van den Geloegpa paus werden voor goed onderworpen, en de Mongolenvorst was oppermachtig in Lhasa. Vol eerbied voor zijn geestelijk hoofd stond hij die oppermacht af aan den paus der Geloegpa's, voor wien hij een nieuwen, hoogen titel had uitgedacht: Dalai Lama, letterlijk ‘oceaan-lama’, om daarmede zijn wereld-omvattende heerschappij te kennen te geven. Zelf was hij tevreden met de tweede plaats, die van militairen commandant van Lhasa, die door hem en zijne opvolgers dan ook bekleed is, totdat aan die wereldlijke waardigheid een einde is gemaakt. Zoo kwam, kort vóór 1650, de hoogste politieke macht in handen van den drager van het hoogste geestelijke gezag.

De nieuwe orde van zaken werd in 1650 door China erkend. Ook daar had, zooals men weet, kort te voren een geweldige ommekeer plaats gehad. De nieuwe beheerschers van het Hemelsche Rijk, de Mantsjoes, schijnen aanstonds begrepen te hebben dat een hierarchisch geestelijk régime in het bezit van de wereldlijke macht in Tibet zeer goed strookte met hunne belangen. Deze politiek heeft voor China dan ook op den duur de gewenschte gevolgen gehad.

De eerste Dalai Lama trad aanstonds op met de beslistheid en de niets ontziende brutaliteit van een Napoleon. Hij liet een monumentaal paleis voor zich bouwen, dat de nabootsing op aarde moest voorstellen van Awalokita's hemelsch wonderslot Potala. Dat geweldige gebouw, dat aan de

Westzijde van Lhasa, even buiten de stad, op een steilen heuvel zich uitstrekt en met zijne grootsche lijnen en heerlijk vergulde tinnen een onuitwischbaren indruk maakt op den beschouwer, werd het symbool van 's pausen macht, het Lamaïstische Vatikaan. Daar troonde tot voor korten tijd de als goddelijke verschijning op aarde van een hemelsch wezen aangebeden hoogste machthebber in de Lamaïstische Kerk.[1)]

In de oogen van de geloovigen is hij dat, en de eerste Dalai Lama heeft alles gedaan om ze van de waarheid van dat dogma te doordringen. In hoeverre onze Tibetaansche Napoleon wat ik nu ga uiteenzetten zelf heeft uitgedacht, in hoeverre hij zich van reeds vroeger algemeen erkende theorieën ten eigen bate heeft weten te bedienen, is niet uit te maken. Zooveel staat vast, dat sedert dien het leerstuk van de reïncarnatie van overleden Grootlamas in hunne opvolgers op groote schaal ingang vond, en dat, wat hemzelven betreft, dat leerstuk een onomstootelijken theologisch-dogmatischen rechtsgrond gaf aan de oppermacht van den Dalai Lama ook in wereldlijke zaken.

In de Indische godsdiensten bestaat het geloof in de verschijning, opdaging, nederdaling van hemelsche wezens in de menschen- of dierenwereld. Zulke voorstellingen zijn ook buiten Indië alles behalve vreemd; men vindt ze in de Grieksche en andere mythologieën. De Indische mythologie bevat een aantal gevallen van zulke a w a t â r a 's. De orthodoxe leer van het Hindoeïsme erkent als vaststaand dogma, dat in tijden van nood, wanneer de wereldorde in gevaar verkeert en de macht van het booze onweerstaanbaar dreigt te worden, dat dan de Hoogste Godheid in de eene of andere gedaante in ons midden geboren wordt om het verstoorde evenwicht te herstellen. ‘Wanneer de Dharma kwijnt’, zegt Krĕshna in de Bhagawadgîtâ, ‘en Adharma het hoofd verheft, dan schep Ik Mijzelven. Tot bescherming van de vromen en tot ondergang van de boosdoeners en om den

1) In Younghusband's werk ‘India and Tibet’, dat de politieke betrekkingen tusschen beide landen, inzonderheid in verband met de expeditie van 1904 behandelt, vindt men (op bldz. 265) eene mooie photogravure van het paleis van den Dalai Lama, zooals het Lhasa beheerscht.

Dharma vast te zetten verrijs ik telkens in het tijdsgewricht'.

Strikt genomen, past die theorie niet in het Buddhisme, dat immers geen Oppergod erkent en in de vóór-Buddhistische godheden eindige wezens ziet. Maar zij is er niet moeielijk in te brengen, en is er ongetwijfeld reeds vroeg ingebracht. Zij behoort tot de niet weinige Hindoeïstische inkruipsels, die in de Mahâyânistische kerken zijn opgenomen. In Tibet heeft dat per slot van rekening geleid tot het geloof, thans algemeen verbreid onder de Lamaïsten, dat in de personen van de voornaamste van hunne hooge geestelijken zekere machtige Buddhas, Bodhisattwas en mindere heiligen telkens en telkens weer belichaamd worden.

Onze eerste Dalai Lama nu beweerde, dat hij de incarnatie was van den Bodhisattwa Awalokita, den helper in nood, den hemelschen regent in het tegenwoordige wereldtijdperk. Bescheidenlijk legde hij geen beslag op de incarnatie van Awalokita's geestelijken vader, den Buddha Amitâbha, die hem in hoogheid van wezen nog overtreft. Die functie, zeide hij, vervulde de Tasji Lama, het hoofd van het klooster Tasjilhunpo, wat hij ook daarom goed zeggen kon, omdat de toenmalige Tasji Lama, een eerwaardige zeer geleerde man, wat zijn leeftijd betreft, zijn vader kon wezen. Nu is het eene vaste wet in de wereldorde, dat de Buddhas nooit handelen; zij weten, mijmeren en preeken, maar laten zich niet in met de wereldsche zaken, die zij immers te boven zijn. Een Bodhisattwa daarentegen treedt handelend op; in zijne voor ieder niet-Bodhisattwa onnavolgbare daden ten behoeve van het schepseldom ligt de ware voorbereiding tot zijn later Buddhaschap. Door zich zelven voor den geïncarneerden Bodhisattwa van dit wereldtijdperk uit te geven en den Tasji Lama te proclameeren tot zijn vader, den Buddha Amitâbha, ontleende hij aan den godsdienst de onomstootelijke basis van zijn gezag in wereldlijke zaken en ontzegde den kerkvorst van Tasjilhunpo elke inmenging in staatszaken. Aan dit dogma is nooit getornd. Steeds is het een geloofsartikel gebleven, dat iedere Dalai Lama Awalokita en iedere Tasji Lama Amitâbha op aarde vertegenwoordigt, dat dus iedere kerkvorst te Lhasa het opperbewind voert en de staatszaken regelt, maar dat het kerkhoofd te Sjigatse, in heiligheid, wijsheid en geleerdheid omnium consensu als zijn

meerdere wordt beschouwd, doch niet de minste politieke autoriteit bezit, behoudens dan eenige kleine gebieden, die rechtstreeks onder hem staan en in zekeren zin als zijn domeingoederen beschouwd worden, exterritoriaal, aan Lhasa's souvereiniteit onttrokken. Zoo wordt het duidelijk, hoe het komt dat bij ontstentenis van den Dalai Lama (zooals bijv. bij de vlucht van dezen in 1904 en 1910) niet de Tasji Lama hem vervangt, maar in die vervanging op andere wijze voorzien wordt.

Als derde in rang van de geïncarneerde Lamas geldt de Opperlama van het voornaamste klooster in Mongolië, dat te Oerga. De eerste Dalai Lama heeft dat indertijd met geweld voor zijne Geelmutsen in bezit genomen; oorspronkelijk behoorde het aan eene andere secte.

De vestiging van het paus-koningschap in Tibet heeft op den duur niet zoozeer er toe geleid dat alle macht in handen kwam van één, den Dalai Lama, dan wel dat er eene monnikenoligarchie geschapen is, die het land groot nadeel heeft berokkend. In theorie was de Dalai Lama almachtig, maar miste hij karaktervastheid en ontbrak het hem te zeer aan staatsmanseigenschappen, dan werd hij gemakkelijk de speelbal van de in de monnikenwereld telkens bovendrijvende partijen. Reeds de tweede Dalai Lama maakte zulk een zonderling gebruik van zijne goddelijkheid, dat men genoodzaakt was den woesteling af te zetten. Van dien tijd af berust de regeering in het wezen der zaak bij de hoofden der drie onderling wedijverende groote kloosters om Lhasa en eenige grootwaardigheidsbekleeders, die ook grootendeels monniken zijn. Het leekenelement is wel in het staatsbewind vertegenwoordigd, maar is steeds in de minderheid. De monniken stellen de wet, de leeken-ministers, districtshoofden, generaals hebben voor de uitvoering te zorgen.

Deze theocratische staatsregeling moest eene bron worden van allerlei getwist onder de hoogst geplaatste geestelijke heeren om de oppermacht. Burgeroorlogen, vreemde inmenging, en de verscherping van de souvereiniteit van China waren daarvan het gevolg. Herhaaldelijk moesten Chineesche troepen de orde herstellen binnen Lhasa en woelige personen verwijderen. Sedert 1720 hebben Chineesche residenten verblijf

in de hoofdstad, met den titel van *amban.* De amban controleert de handelingen van de Tibetaansche regeering en houdt ongewenschte beslissingen tegen. Ook heeft hij een overwegenden invloed op de keuze van een nieuwen Dalai Lama, als de drager van die pauselijke waardigheid is komen te overlijden. De wijze, waarop die keuze geschiedt, is de volgende.

Het orthodoxe leerstuk van de Lamaïstische Kerk betreffende de geïncarneerde Lamas komt hierop neder, dat als zoo iemand sterft, d.i. wanneer de als mensch belichaamde godheid zijn aardsch omhulsel verlaat, hij aanstonds weder opnieuw in een mensch belichaamd, dus opnieuw geboren wordt. Die nieuwe incarnatie moet dan ook den overledene in zijn hierarchischen rang opvolgen. De kunst is nu uit te vinden, in welk kind dat goddelijke wezen van uit den overledene is overgegaan. De Lamaïstische theologen, die natuurlijk nergens voor staan, kennen het onfeilbare middel dat uit te maken. Daarvoor dienen vooreerst de staatsorakels, vervolgens eene in bijzonderheden geregelde loting. Beide vereenigd wijzen aan, welke kinderen geboren even na den tijd van het sterven van den geïncarneerden Lama, in aanmerking komen voor de opvolging. Uit de langs dien weg verkregen candidaten wordt dan de keuze gedaan. Om te beslissen, wie van de uitgekozen kinderen de werkelijke belichaming is van het hemelsche wezen, vertoont men hun een dubbel stel rozekransen, bidmolentjes en verdere voorwerpen van eeredienst, waarvan één stel den overledene heeft toebehoord; dat kind, dat het eigendom van dezen zonder fout aanwijst, wordt als de nieuwe incarnatie erkend.

Deze methode wordt sinds langen tijd regelmatig toegepast ter verkiezing van een nieuwen Tasji Lama en Dalai Lama. Zoodoende beginnen deze hoogsten in rang hunne waardigheid als zeer kleine kinderen. Zij worden met groote zorg grootgebracht en opgevoed, en hunne opleiding is die van een student in de theologie. Maar het is duidelijk dat dit stelsel er op is ingericht om den Dalai Lama te maken tot een speelpop, en de feitelijke macht te brengen bij de monnikenoligarchie van de drie machtige kloosters om Lhasa. Men heeft zich de zaak nog wat gemakkelijker gemaakt. Met de 19de eeuw zien wij een tijdvak aanvangen, waarin merk-

waardigerwijze alle Dalai Lama's, de een voor, de ander na, ziek worden en sterven, als zij zoowat achttien jaar oud zijn geworden. Dat gebeurde in 1816, 1837, 1855 en 1874. Zoo was er altijd maar door een regentschap, en de regent was niet veel meer dan een werktuig in de handen van de Chineesche ambans. Eerst den tegenwoordigen Dalai Lama is het lot om zoo spoedig reeds naar de hemelsche gewesten te moeten terugkeeren bespaard geworden. Gelukkig voor hem was er in 1894, 'when he reached the tragic age of eighteen years', om Waddell's woorden te gebruiken, eene dusdanige politieke constellatie, dat eene nationale, anti-Chineesche partij er in slaagde den regent, het werktuig van de Chineesche residenten, van alle macht te berooven en den jongen paus tegen vergif te beveiligen. Nu kreeg de Dalai Lama de teugels van het bewind zelf in handen; Tibet werd, ook onder den invloed van China's nederlagen in 1895 en 1900, zoo goed als onafhankelijk. Het gezag van de ambans werd tot eene bloote schaduw. En waarschijnlijk zou onze Tibetaansche paus nog in het bezit zijn van de heerschappij, had hij zich niet door de anti-Engelsche en pro-Russische invloeden van zijne omgeving, met name van zijn leermeester, den Burjaat Dorjief, laten medesleepen en het zoo ver laten komen, dat Britsche troepen Tibet binnenrukten. Met zijne onverstandige vlucht voor de Engelschen heeft hij zijne zaak nog meer bedorven. Een van de gevolgen van zijne langjarige afwezigheid is geweest, dat China het verlorene dubbel en dwars heeft teruggewonnen en thans onbeperkt heer en meester is in zijn land. Toen hij 25 Dec. 1909 eindelijk weder te Lhasa terug was gekeerd, vond hij den Chineeschen invloed daar oppermachtig, en had weldra alle reden te verwachten dat hij den een of anderen dag zou worden opgelicht en weggevoerd. Daarom, toen den 12^{den} Februari daaraanvolgende een Chineesch leger Lhasa kwam bezetten, vluchtte hij dien eigen dag te middernacht met zijne getrouwen, en ontsnapte, met de grootste snelheid zich Zuidwaarts spoedend en door de Chineezen nagezet, aan die vervolging. Den 21sten was hij op Sikkimsch grondgebied, den 27sten te Darjiling buiten het bereik van zijne vijanden, maar ook buiten machte iets uit te richten. Nu geniet hij de gastvrijheid van diezelfde Britsche natie, die hij

in de dagen van zijne macht zoo onheusch bejegend had. Na zijne tweede vlucht heeft de regeering te Peking hem bij decreet afgezet, en gelast dat er overeenkomstig den regel (d.i. door middel van de staatsorakels en de loting) tot de keuze van een nieuwen Dalai Lama moet worden overgegaan. Dit is eene bezigheid, die veel tijd in beslag neemt; daarom zal men misschien nog eenigen tijd moeten wachten, eer de dagbladen ons zullen berichten, wie in de plaats van den voortvluchtige is aangesteld. Hoe men het zal aanleggen om te verklaren dat de Bodhisattwa Awalokita in het een of ander kind opnieuw is belichaamd, terwijl de tegenwoordige incarnatie nog leeft, kan een niet-theoloog niet bevroeden. Maar er is ongetwijfeld uit het dogmen-arsenaal van het Lamaïsme wel het een of ander wapen te halen, waarmede men zulke twijfelingen kan te niet doen. Des noods kan men zeggen, dat er in 1876 bij de aanwijzing van den thans afgezetten Dalai Lama eene fout is gemaakt, zoo iets als tabernaculum vitio captum!

Overigens, het laat zich gemakkelijk begrijpen, leent zich die eigenaardige methode om door vier staatsorakels en eene loting de ware incarnaties uit te vinden, tot allerlei kwade praktijken. Die zijn dan ook niet uitgebleven. Onze brave Japanner Kawaguchi was door zijn verblijf in het machtige klooster Sera en in de hoofdstad Lhasa in de gelegenheid een kijkje achter de schermen te nemen. De intriges en knoeierijen, die hij daar te weten kwam, wekten zoozeer zijne verontwaardiging op, dat hij, aan het einde zijner beschrijving van de methode, uitroept: ‘Wat ook voordezen de beteekenis van die incarnatie geweest mag zijn, zooals de zaken nu staan, is zij niet de incarnatie van de zielen van afgestorven Lamas, maar de belichaming van alle mogelijke ondeugd en bederf.’

III.

Reeds meer dan drie eeuwen zijn nu al de Geloeg-pa's heeren en meesters in Tibet. Hunne kerk geldt als de Staatskerk, en haar komt ten goede het grootste gedeelte van wat door de bevolking, onverschillig tot welke Lamaïstische secte hare zieleherders behooren, aan de regeering te

Lhasa in den vorm van staatsbelasting wordt opgebracht. En de druk van die belastingen is geweldig; daarover zijn alle berichtgevers het eens. Loodzwaar drukt de hand van het monnikenregiment op de Tibetaansche leeken. Het is alsof de Geelmutsen het land als hun particulier domein beschouwen. De inkomsten komen vóór alles ten goede aan het onderhoud van de groote staatskloosters en de kloosterlingen, en aan de uitgaven voor den eeredienst, zoo ruim mogelijk genomen. Voor de profane behoeften wordt eerst in de tweede plaats gezorgd. De oudere secten worden door de regeering geduld, maar niet gesteund; zij moeten maar zelf zorgen rond te komen en teren op wat zij van hun toegedane particulieren kunnen krijgen in betaling voor hunne cultushandelingen. Bij den godsdienstigen zin van den Tibetaan en zijne vreeze voor den Lama stroomt ook deze bron voor de geestelijke heeren doorgaans rijkelijk, zoowel voor de Roodmutsen als voor de Geelmutsen.

Ook economisch is de monnikenstand de meerdere. De monnikenorde, waarvan de leden, ieder voor zich, in theorie niets mogen bezitten, is eigenares van het beste, dat het land en de arbeid zijner bewoners oplevert. Vrome giften, in den loop der eeuwen hun geschonken, hebben hun een onmetelijk vermogen aan land en gebouwen in handen gespeeld.

Menigeen onder de aanzienlijke Lamas bezit ook een belangrijk persoonlijk eigendom of groote inkomsten, hoezeer dat ook in strijd is met de leer van het zuivere Buddhisme, dat bezitloosheid van den monnik voorschrijft. Men hoore slechts wat Kawaguchi hieromtrent heeft bijgewoond. ‘Behalve’, zegt deze, ‘dat zij zich met geleerde studie bezig houden en het waarnemen hunner kerkelijke plichten, doen zij zaken (they carry on business). Het meerendeel drijft handel; velen hebben bezigheid in den landbouw, anderen houden zich bezig met veefokkerij (inzonderheid van yaks en schapen), weder anderen met het vervaardigen van allerlei voorwerpen, die Buddhisten op prijs stellen, het schilderen van Buddhistische figuren enz. Onder de monniken vindt men ook kleeremakers, timmerlieden, metselaars, schoenmakers. In de hoogere rangen verschaft men zich allerlei comfort, bouwt men eigen villa's en heiligdommen. Sommigen hebben tot 70 en 80 bedienden.’ Hunne bevoorrechte positie

geeft hun een grooten voorsprong op hunne vakgenooten in handel, bedrijf en handwerk die tot de leekenbevolking behooren en onder zware lasten gebukt gaan, waarvan zíj zijn vrijgesteld, bijvoorbeeld de heerendiensten, die telkens en telkens weder ten behoeve van doorreizende ambtenaren, uit Lhasa gezonden, moeten worden verricht. Aan den anderen kant zijn er in de groote kloosterseminariën met hunne vele duizenden tellende bevolking heel wat armere studenten, die een kommerlijk bestaan lijden en tegen een schamel loon knechtsdiensten verrichten voor hunne rijkere kameraden.

De studie zelve aan de staatshoogescholen is tot in kleine bijzonderheden hierarchisch geregeld. Zooals boven gezegd, komen de monniken uit alle lagen van het volk; elke familie stelt er eene eer in ten minste een van hare kinderen aan de Kerk af te staan. Alleen zoons van slagers, smeden, jagers, veerlieden, visschers worden niet toegelaten; die beroepen gelden in Tibet voor oneervol en zijn aan lagere kasten overgelaten. Niet aanneembaar zijn ook die een lichaamsgebrek hebben of eene slechte gezondheid, dit in overeenstemming met den oorspronkelijken Dharma, die zelf hierin weder oud-heidensch vooroordeel huldigt. Gewoonlijk bestemmen de ouders bij voorkeur diegenen van hun kinderen voor het klooster, die het best leeren kunnen. Zij zijn doorgaans nog heel jong (omstreeks 8 jaren) bij hunne toelating; zulke ‘novicen’ krijgen ieder een ouderen monnik tot paedagoog, die als hun guru te fungeeren heeft, hen in den godsdienst onderricht, in lezen, schrijven, de gebeden opzeggen, en die den catechismus laat van buiten leeren; de praktijk van den eeredienst leeren zij natuurlijk als van zelf door dagelijksche oefening. Een tweeden, hoogeren graad bereiken zij, als de tijd daar is, maar niet dan na afgelegd examen. Worden zij daarbij afgewezen, dan worden zij uit het klooster gezet, en krijgt hun paedagoog eenige rottingslagen en wordt bovendien beboet. Bij toelating ontvangen zij de eerste wijding (= de Indische *prawrajyâ*) en dan eerst trekken zij het monniksgewaad aan.

Van nu af begint het hoogere onderwijs, eene theologische studie die het allereerst leidt tot den graad, dien men g e l o n g noemt, waarbij de monnik de tweede wijding ontvangt (= de Indische *upasampadâ*). Nu eerst is hij een monnik,

een bhikshu in den waren zin des woords. Hoogere graden zijn voor bijzonder studieuzen en begaafden verkrijgbaar na het volbrengen van zekere leergangen, evenals aan onze Westersche universiteiten. Voor die theologiae doctores staat de weg tot hooge geestelijke, en dus ook tot hooge wereldlijke waardigheden open. Zeer hooge graden worden alleen door den Tasji Lama verleend. Al die promoties geschieden met groote plechtigheid, de hoogere na het houden van disputaties, echte twistgesprekken, waar de groote vertrouwdheid met de heilige teksten en vaardigheid in het hanteeren van de wapens der dialektiek op den voorgrond staan. Over het geheel herinnert de methode van studie aan de Tibetaansche theologische scholen sterk aan toestanden, zooals die bij ons in de middeleeuwen bestonden.

Behalve de studeerende monniken herbergen de groote kloosters om Lhasa nog een vrij groot getal niet-studeerenden. Men zou ze eenigermate met de leekebroeders in de Katholieke kloosters kunnen vergelijken. Zij doen het huishoudelijke werk, hakken hout, brengen water, houden de vertrekken schoon. Maar bovendien hebben zij nog een andere verrichting, waarom zij den zonderlingen naam van ‘vechters’ dragen. Kawaguchi, die lang in het klooster te Sera woonde en daar ook een graad behaalde, heeft dit het eerst opgemerkt; geen ander was zooals hij in de gelegenheid de inwendige verhoudingen van die machtige congregaties te leeren kennen. De vechters, zegt hij, ontvangen een geregeld onderricht in den wapenhandel, en hoewel ook zij zekere religieuze plichten te vervullen hebben, ziet men van hen het een en ander door de vingers. Drommen van zulke moedwillige, baldadige jonge monniken bewegen zich, bij volksfeesten en als er iets bijzonders te zien valt, in de straten van Lhasa en gedragen zich soms zeer overmoedig. Zij staan daar onder de tucht van den abt van een van de drie kloosters (dat te Depung). Ondanks den last dien zij nu en dan veroorzaken, houdt de monnikenregeering die zonderlinge klasse van geestelijken in wezen; want zij zijn in zekeren zin hunne lijfwacht, op die onmiddellijk beschikbare weerbare mannen kan zij zich verlaten in tijden van gevaar. Daarom genieten zij veel vrijheid, en het celibaat schijnt voor hen

niet verplicht te zijn; velen hunner toch zijn gehuwd.

Op dit oogenblik staat het met de heerschappij van de Geelmutsen niet zoo bijster goed. In Februari 1910 heeft eene Chineesche legermacht Lhasa bezet, zonder dat de ‘vechters’ tegenstand durfden bieden, en nadat het Tibetaansche legertje, dat de Chineezen onderweg had moeten tegenhouden, na een schijngevecht de wijk had genomen. Het hangt geheel van de inzichten van de regeering te Peking af, of de politieke macht van de Lamaïstische geestelijkheid in het beheer van de binnenlandsche zaken zal blijven voortbestaan, en zoo ja, in hoeverre die zal worden besnoeid. Waar de Chineezen het land onder rechtstreeksch bestuur hebben gebracht, wat zij in 1909 deden met Derge, den grootsten staat van Oost-Tibet, zijn zij begonnen met het aantal der monniken te beperken, geheel in overeenstemming met de beginselen, die de Chineesche staatkunde tegenover clericalisme altijd heeft in praktijk gebracht. Voortaan is daar iemands overgaan tot den geestelijken stand gebonden aan de toestemming van de wereldlijke overheid, die niet gegeven wordt, wanneer het totaal van de Lamas een zeker percentage van de bevolking zou overschrijden. Behalve die begrenzing van het godsdienstige celibaat worden de kloosters in Oost-Tibet zwaar getroffen door de afschaffing van de oude gedwongen heffingen ten behoeve van die kloosters; niet aan de Lamas, maar aan de Chineesche ambtenaren heeft de bevolking voortaan hare belastingen te voldoen.

Het is niet waarschijnlijk, dat zij die strenge maatregelen ook tot het eigenlijke Centrale Tibet zullen uitstrekken. China zal de gevoeligheid van hare Mongoolsche en Mantsjoersche onderdanen willen ontzien, die den Dalai Lama voor de verhevenste persoonlijkheid en Lhasa voor het heiligste oord van hun godsdienst houden. Doch wanneer er een nieuwe Dalai Lama zal zijn aangewezen, zal die wel bestemd zijn om de rol te spelen van eene pop, die de oogenlust zal wezen van de Chineesche onderdanen van het Lamaïstische geloof, en verder niets zal hebben in te brengen. Het is noch in het belang van het Pekingsche gouvernement, noch in dat van de hooge geestelijkheid van de drie kloosters om hem meer te laten wezen.

In hoeverre zal dat Lamaïstische geloof zelf de inwerking ondergaan van moderne Westersche beschaving en moderne Christelijke wereld- en levensbeschouwing? Die vraag thans te stellen mag prematuur heeten. De staat van kunstmatige afgeslotenheid, waarin het land gedurende de laatste eeuw stelselmatig heeft verkeerd, houdt zulke vreemde invloeden tegen. Evenwel, al is Tibet een verboden land voor Europeanen en Amerikanen, Britsch-Indië is geen verboden land voor Tibetaansche handelaren, die noodzakelijk op hunne handelsreizen allerlei hooren en zien, dat indruk moet maken op hun geest en tot nadenken en vergelijken dwingt. Is het niet een merkwaardig teeken des tijds en van de overal doordringende werking van de wereldomvattende verkeersversnelling, dat eerst de Tasji Lama in Hindostan bij den Onderkoning op bezoek is geweest, en nu de voortvluchtige Dalai Lama zijn heul is gaan zoeken in het aan groote dichtbevolkte steden met alle comfort van de moderne beschaving rijke gebied van diezelfde Engelschen, die hij te voren zoo vreesde als de vijanden van zijn godsdienst? De indrukken, door de kennismaking met eene zoo geheel verschillende en hoogere cultuur verkregen, moeten wel nawerken in den geest van die zoo eenzijdig onderlegde en in eene zoo primitieve maatschappij levende ‘intellectuels’ van Tibet.

Het tegen elkander botsen van twee wereldbeschouwingen, die zoo langen tijd zoo ver van elkander gestaan hebben, geeft soms vreemde dingen te zien. De Tibetanen, die opgegroeid zijn in het geloof dat de voornaamsten van hunne kerkvorsten belichamingen zijn van hemelsche wezens: Buddhas en Bodhisattwas, zijn geneigd de machtigen der aarde buiten Tibet evenzoo te beschouwen, den keizer van China, den koning van Groot-Brittannië en keizer van Indië, den Tsaar. Dorjief, de Burjaat, die de leermeester van den voortvluchtigen Dalai Lama is geweest, een Russisch onderdaan, had niet veel moeite hun de overtuiging bij te brengen dat de Tsaar de tegenwoordige incarnatie is van Tson-kha-pa.

Wanneer die groote hervormer in eigen gedaante weder kon herleven en aanschouwen, in welken staat de door hem hervormde kerk thans verkeert, zou hij waarschijnlijk zeer bedroefd wezen. Kawaguchi is niets gesticht over de huidige toestanden onder de geestelijkheid. De oude misbruiken zijn

teruggekeerd, een plat en dom formalisme heerscht, en de onwetendheid ook onder de monniken is zeer groot. Zoo wordt bijv. het monnikenwerk dat bestaat in het afschrijven van gewijde teksten, als iets zeer verdienstelijks door velen gedaan; maar geleerden, die zulke boeken lezen en verstaan, zijn er haast niet te vinden. Veelal zijn dan die mooi geschreven boeken voorwerpen van vereering en aanbidding, niets meer. In hun uiterlijk en geheele wijze van optreden maken de monniken van Lhasa op degenen, die hen waarnamen, een sterken indruk van vadsige leegloopers, die daarenboven aanmatigend zijn en fanatiek. Younghusband, als hij den intocht van de hem verzellende troepen binnen Lhasa beschrijft, zegt: 'Wij kwamen drommen kaal geschoren monniken met ongedekten hoofde tegen van de groote kloosters, waarvan er een alleen een 8000 bewoners telt. Zij waren een smerig, futloos troepje, en wij allen waren er door getroffen hoe zij blijkbaar lager stonden dan de gewone boeren en burgers, die wij passeerden. De monniken zagen er vrijwel zonder uitzondering vadsig en zinnelijk en slap uit; maar het landvolk en de kleine winkeliers van de stad waren opgewekte, flink uit hun oogen kijkende menschen.'

Evenwel, het ontbreekt niet aan uitzonderingen. Hier en daar vindt men nog geestelijken van achtenswaardige geleerdheid en van een dieper religieus leven, dan bij de groote massa, voor wie de godsdienst in oppervlakkige uiterlijkheden opgaat, is waar te nemen. Kawaguchi, Waddell en Younghusband zijn eenparig in het prijzen van den abt van het klooster Gah-ldan, Ti-rinpotsje als een man van even nobel karakter als grondige geleerdheid en eene hooge opvatting van het Buddhisme. De eerste, die maanden lang in zijne onmiddellijke nabijheid heeft gewoond, komt woorden te kort om dien allerknapsten en allerbraafsten geestelijke, die boven de partijen staat, en door allen geëerd wordt, te schetsen. De beide Engelsche berichtgevers roemen zijne rechtschapenheid, ruimen blik en flinkheid in het afhandelen van de zaken; zonder hem, zeggen zij, zouden de onderhandelingen eindeloos gerekt zijn geworden, zoo zij al ten einde gebracht hadden kunnen worden. Het was een bijzonder geluk, volgens hen, dat juist die persoon de man was, die bij ontstentenis van den Dalai Lama als Regent van Tibet had op te treden.

Het lust mij hier te vermelden, wat Younghusband schrijft omtrent zijne eerste ontmoeting met dien Regent. ‘Na eenige plichtplegingen, vroeg hij mij of wij Engelschen geloofden in herhaalde wedergeboorten. Ik zeide dat wij geloofden dat, als wij sterven, onze lichamen hier blijven maar onze zielen naar den hemel gaan. Hij zeide dat dit waar kon zijn ten opzichte van de goede menschen, maar waar gingen dan de slechten heen? Ik antwoordde, dat die er bij ons niet gevonden werden; wij waren allemaal goed. Hij lachte, en zeide dat hij in allen geval hoopte dat wij beiden ons tijdens de onderhandelingen goede menschen zouden betoonen; dan zouden wij allebei naar den hemel gaan. Ik zeide dat ik niet den minsten twijfel koesterde, of dat zou gebeuren.’

Wij mogen aannemen dat die twee even oprecht waren in hunne bedoelingen als zij vriendelijk zijn geweest in hunne woorden. Het gaat met godsdiensten als met talen. Die er niet meer dan één kent, die waarin hij, tengevolge van het toeval zijner geboorte, is grootgebracht, en van geen andere iets afweet, is geneigd die andere met tegeningenomenheid en minachting te beoordeelen. Hoe grooter het getal vreemde godsdiensten, zoowel als talen, waarmede iemand vertrouwd is, hoe welwillender zijn oordeel zal zijn ten opzichte van elke nieuwe, waarmede hij kennis maakt, hoe meer hij geneigd zal wezen, sterke verschillen met dat waaraan hij in eigen of verwante, religies zoowel als talen, gewend is, niet aanstonds van uit de hoogte van zijne meerdere voortreffelijkheid als minderwaardig te beschouwen en te veroordeelen. Vooral hij die zich ten doel stelt het publiek voor te lichten omtrent vreemden godsdienst, die tot een geheel andere cultuur behoort dan de onze, moet zelfcritiek oefenen.

Waar het gaat om de toepassing in het werkelijke leven van algemeene voorschriften in het afgetrokkene, is het hoogst onbillijk en misleidend tevens bij vreemde, laat staan lagere vormen van godsdienst, strengere eischen te stellen dan bij de eigene, en nog wel hoogere gesteld worden. Ik kan niet vinden, dat mijne zegslieden die over Tibetaansche zaken handelen - Kawaguchi natuurlijk uitgezonderd, want die is een Buddhist, en een met een hoog ideaal - zich hiervan altijd voldoende bewust zijn gebleven. Een van de dingen waarover zij den staf plegen te breken, is het vleescheten

van de Tibetanen. Yaks en schapen worden er in menigte geslacht en hun vleesch behoort tot het regelmatige voedsel van het volk, geestelijken zoowel als leeken, zelfs van den Dalai Lama. Noch op grond van de oudere Buddhistische leer, noch op wat later is ingesteld, kan hen daarom eenige blaam treffen. Onthouding van alle dierlijk voedsel is zeker iets zeer verdienstelijks, van Buddhistisch standpunt beoordeeld, maar behoort niet tot de verplichtingen van leek of monnik. Die zich daaraan houdt, houdt zich aan eene zelfopgelegde gelofte; die wel vleesch eet, overtreedt daardoor de voorschriften van zijn godsdienst niet. Westerlingen vellen soms een hoogst onbillijk oordeel over de aanhangers van de leer van den Buddha, doordat zij hen als verplichte vegetariërs beschouwen, ten gevolge van eene vermenging van een modern-Westersch ascetisch verschijnsel met den Dharma van den Buddha. Het gebod van *ahinsâ* veroordeelt als zondig het deren, dus a fortiori het dooden van eenig levend wezen. Daarom zullen de monniken zich wel wachten zelven het slachterswerk te doen. Maar de Buddha heeft nergens een volstrekt verbod van vleesch eten gegeven. Het klinkt daarom zonderling, wanneer iemand als Waddell, waar hij het heeft over het abattoir voor het Depung klooster, schamper opmerkt: ‘who (nl. de monniken van dat klooster), whilst professing to be Buddhists, nevertheless participate in this way in the taking of life, and so contravene the first of all Buddhist precepts’. Zonderling ook hierom, omdat hij elders toont te weten, dat de Lamas zich alleen op eenige vaste data in de maand van vleeschspijzen te onthouden hebben. Maar gesteld al eens, dat het Buddhisme de menschen verplichtte als vegetariërs te leven, dan nog zou die theorie in het gure klimaat van Tibet met geene mogelijkheid kunnen in praktijk gebracht worden.

Het is in de hoogste mate onbillijk aan de praktijk van het Buddhisme hoogere eischen te stellen dan aan die van het Christendom. Het ‘gij zult niet dooden’ staat niet uitsluitend voor de zonen Buddha's geschreven. In de wijze, waarop dat ethisch-religieuze voorschrift zijne werking vertoont in maatschappij en staat, kan ik met den besten wil geen verschil zien tusschen Europa en Tibet. Het is wel jammer voor de brengers van de hoogstaande Europeesche

beschaving in het verre Oosten, dat Buddhistische volken zoo onlogisch zijn om ondanks dat verbod de wapenen op te vatten, als men hen aanvalt. Het zou zeker veel gemakkelijker zijn, wanneer men met zulke onbeschaafden te doen had, die zich niet verdedigden, omdat hun godsdienst hun verbood bloed te vergieten. Maar zóó naïef zijn Tibetanen en Japanners niet.

Zooals elders, zoo gaat het ook hier. De idealen die zich niet ten volle laten verwezentlijken, blijven daarom niet zonder uitwerking. Zooals in het Europa van het hart der middeleeuwen, waarmede het huidige Tibet eene zoo treffende overeenkomst aanbiedt, de treuga Dei, de Godsvrede, ten minste eenige verademing bracht in het elkander doodslaan van de toenmalige Christenheid, zoo bestaan er in Tibet zekere religieuze beperkingen van tijd en plaats, die de ruwe zeden en barbaarsche gebruiken ten minste eenigermate inbinden. In het heilige Tasjilhunpo klooster is het streng verboden eenig levend wezen te dooden, zegt Sven Hedin, die er geweest is. Hetzelfde geldt voor de oevers en de wateren van het heilige meer Mânasa. Dezelfde zegsman bericht (*Transhimalaja* II, 327) dat, toen hij in Tibet was, de regeering te Lhasa, als godsdienstige plicht, had voorgeschreven dat men gedurende drie jaren geen andere dieren dan yaks en schapen mocht dooden. Blijkbaar eene verordening van hooger hand tot extra deugdzaamheid om booze machten af te weren of te verzoenen. De gestadige herinnering aan een hoog ideaal, al is dat ook praktisch onbereikbaar, kan niet anders dan ten goede komen aan de ziel van hem, die er telkens weder aan wordt herinnerd. In dat licht beschouwd, gaat ook van de leer van den Buddha eene kracht uit ten goede, zelfs in den zoo verbasterden vorm, waarin zij het leven van den Tibetaan beheerscht.

J.S. SPEYER.

De grenzen der wetenschap en de grenzen onzer kennis.

I.

Algemeen bekend is de vraag, die Brunetière in het jaar 1894, na eene audiëntie bij den Paus, in de Revue des Deux Mondes tot het publiek richtte, of hij niet het recht had van ‘het failliet der wetenschap’ te spreken. Die woorden zijn vaak aangehaald, maar, zooals het meer met citaten gaat, niet zoo eerlijk als men het recht heeft te verwachten, want het is geen uitspraak, maar een vraag, en wel een vraag, die door Brunetière zelf niet eens ten volle bevestigend beantwoord wordt. Hij zelf geeft, namens de beoefenaars der wetenschap, het volgend antwoord:

‘Welke beloften hebben natuur- en scheikunde ooit gedaan, die zij niet schitterend vervulden? Onze wetenschappen, nog zoo kort geleden beoefend en toegepast, hebben in minder dan een eeuw het leven van het menschdom geheel veranderd. Wacht den tijd van haar vollen wasdom af alvorens ons te oordeelen!’

En wat antwoordt Brunetière?

‘Je ne puis pas dire, qu'ils aient tout à fait tort.’

‘Maar’, laat hij er op volgen, ‘zij hebben evenmin volkomen gelijk; zij hebben meer dan eens beloofd het aanzien der wereld te veranderen; zij hebben ons beloofd ‘het geheimzinnige’ te ontsluieren en zij hebben dat niet gedaan. Zij zijn niet bij machte de eenige vragen te beantwoorden, die voor den mensch van hoog belang zijn: die naar 's menschen oorsprong, naar de wet volgens welke hij moet leven en naar zijn toekomstige bestemming. ‘L'inconnaissable nous

entoure. Ni l'anthropologie, ni l'ethnologie, ni la linguistique ne nous donneront jamais une réponse à la question ce que nous sommes.'

Of nu de wetenschap ooit beloofd heeft het 'aanzien der wereld' te veranderen en of zij zulks niet inderdaad gedaan heeft, die vragen kan ik voorshands onbeantwoord laten; ik wensch alleen de aandacht te vestigen op het feit, dat hier door een katholiek letterkundige aan de menschelijke wetenschap grenzen gesteld worden, - niet aan de kennis, die wij tot nog toe verkregen hebben, maar aan de wetenschap zelve. Brunetière verklaart, dat de beantwoording der vragen, die voor den denkenden mensch van de grootste beteekenis zijn, steeds buiten de grenzen der wetenschap zal liggen.

In een veelbesproken rede, die de beroemde physioloog Du Bois-Reymond in 1872 over die 'Grenzen unseres Naturerkennens' uitsprak, beweerde hij dat twee raadsels nooit zullen opgelost worden: 1°. het wezen der substantie en het verband tusschen stof en kracht; 2°. het probleem van 's menschen zelfbewustzijn. Die beschouwing eindigde met de merkwaardige woorden 'Ignoramus et Ignorabimus', 'wij weten het niet en wij zullen het nooit weten.'

Zie hier een natuurvorscher, die door wetenschappelijke onderzoekingen een grooten naam verworven heeft en die evenzeer de wetenschap het 'tot hiertoe en niet verder' toeroept.

De Deutsche Revue van Mei 1909 brengt ons een artikel van Dr. Joseph Bayer, waarin daarentegen het volgende te lezen staat:

'Nadat, tengevolge van ontzaglijke omwentelingen in de oneindige wereldruimte, onze aarde een zelfstandige bol was geworden, ontstonden op haar langzamerhand toestanden, die veroorzaakten, dat de levensenergie, welke in alle materie aanwezig is, zich meer en meer differentieerde.

Door dit proces, de organische evolutie genoemd, ontstonden en ontstaan zonder ophouden allerlei vormen, waarbij de ontwikkeling door een ontzaglijk aantal uitwendige invloeden in even zooveel verschillende banen werd en wordt geleid.

Deze voerden volgens de natuurwetten niet alle tot een

meer volkomen leven. Vele beginners moesten het pad der hoop op een in vol bewustzijn gevoerd bestaan verlaten en uit den abnormalen toestand der materie, dien wij leven noemen, terugkeeren in het oorspronkelijke, normale stadium van alle stof, namelijk in dat der onwerkzame of neutrale levensenergie....'

'De aardkorst is de voorraadschuur van de ontzaglijke hoeveelheid materie met neutrale levensenergie....'

'De vatbaatheid voor de hoogst mogelijke ontwikkeling sluimerde ten allen tijde in de materie, in den vorm van gebonden levensenergie....'

'In den oertijd is dus voor het eerst een gedeelte van de materie der aardoppervlakte uit den toestand van neutrale energie overgegaan in dien van "verhoogde levensenergie", de eerste schakels vormend van die ondenkbaar lange keten der levensontwikkeling, aan welker eind wij den mensch zullen aantreffen, physisch wel gebonden aan die keten van zijn ontstaan, maar door zijn geest bezit nemend van uit een hoogeren ethischen oorsprong ontsproten begrippen, zooals de onsterfelijkheidsidée en de liefde in al haar schakeeringen; begrippen, die aan alle lagere kategoriën der atoomvereenigingen in dezelfde helderheid, zoo niet geheel, ontzegd zijn.'

Welk een tegenstelling! Brunetière en Du Bois-Reymond beweren, dat de wetenschap *nooit*, dus ook niet bij voortgaande ontwikkeling van ons geslacht, het geheim ontsluieren kan van leven en bewustzijn, en hier zien wij niet alleen een ander Duitsch geleerde plots over die vermeende grenzen der wetenschap heenspringen, maar ook zijn kennis omtrent die vraagstukken blijkt ons onbegrensd: hij *weet* hoe het leven op aarde ontstaan is; hij weet daarenboven dat aan den mensch 'uit hoogeren ethischen oorsprong begrippen zijn gegeven, die aan lagere wezens in dezelfde helderheid, *zoo niet geheel*, ontbreken.'

In 1899 heeft een der grootste natuurvorschers van Duitschland, Ernst Haeckel, een werkje uitgegeven onder den titel: 'Die Welträthsel, gemeinverständliche Studien über Monistische Philosophie', een geschrift dus, bestemd voor het groote publiek, ook voor leeken op natuurwetenschappelijk gebied.

In deze ‘studiën’ gaat Haeckel uit van wat hij het ‘Substanz Gesetz’ noemt, d.i. de wet der standvastigheid van de hoeveelheid materie en van de hoeveelheid arbeidsvermogen, die in het heelal aanwezig zijn. De wereldraadsels, waarover Du Bois-Reymond zijn *ignorabimus* uitsprak, zijn volgens hem tot een enkel teruggebracht en dit ééne het ‘Substanz Problem’ is in zekeren zin opgelost door het ‘Substanz Gesetz’[1]. Voor Haeckel zijn materie en arbeidsvermogen, stof en geest, lichaam en ziel, wereld en God één en ondeelbaar. Volgens hem is het schier een axioma, dat de hoeveelheid stof en arbeidsvermogen in het heelal absoluut standvastig is. Stof noch energie wordt ooit geschapen of vernietigd en de wet van het behoud van arbeidsvermogen vloeit voor hem van zelf voort uit de standvastigheid der hoeveelheid materie, omdat arbeidsvermogen niet anders is dan een immanente eigenschap dier materie.

Aan de materieele atomen kent hij den eenvoudigsten vorm van ‘Empfindung’ en van wil toe, hoewel zonder bewustzijn.[2] Had Du Bois-Reymond naast het wezen van materie en kracht ook den oorsprong der beweging tot de wereldraadselen gerekend, Haeckel meent dat raadsel *op te lossen* door *aan te nemen*, dat de beweging eveneens een immanente en oorspronkelijke eigenschap der materie is[3].

Van deze grondstellingen uitgaande, komt hij gemakkelijk tot de volgende besluiten:

De wereldruimte is oneindig en overal met materie vervuld. Die materie is steeds in beweging; haar hoeveelheid blijft even constant als haar totaal arbeidsvermogen. Die beweging is in zooverre periodiek, dat, terwijl in het ééne

1) Aus dem dunklen Substanz-Problem entwickelte sich das klare Substanz-Gesetz. ‘Die Welträthsel’, Volksausgabe bl. 151.
2) ... Unsere Ueberzeugung, dass auch schon den Atomen die einfachste Form der Empfindung und des Willens innewohnt - oder besser gesagt: der Fühlung (Aesthesis) und der S t r e b u n g (Tropesis) - also eine universale ‘S e e l e ’ von primitivster Art (noch ohne Bewusstsein). Welträthsel bl. 91.
3) Dieser erste ‘*Ursprung der Bewegung*’ ist das zweite ‘Welträthsel’ von Du Bois-Reymond; er erklärt dasselbe für *transcendent*..... Nach unser Ansicht wird dieses ‘zweite Welträthsel’ dürch die Annahme gelöst, dass die Bewegung ebenso eine immanente und ursprüngliche Eigenschaft der Substanz ist wie die Empfindung (Weltr. blz. 97).

deel der ruimte uit nevelvlekken werelden gevormd worden, in een ander deel wereldbollen tegen elkaâr botsen; de warmte, bij die botsing ontwikkeld, levert het arbeidsvermogen van beweging der kosmische massa's, waaruit nieuwe werelden zullen ontstaan.

Het ontstaan van het leven op onze aarde, waaromtrent reeds zooveel gissingen geopperd zijn, verklaart Haeckel door *aan te nemen*, dat uit anorganische koolstofverbindingen, toen de omstandigheden van temperatuur, druk enz., daarvoor gunstig waren, levend plasma ontstaan is en dat uit dat plasma de eerste, eenvoudigste organismen, de *moneren* gevormd zijn[1)]

Uit die eerste eencellige wezens is door een evolutie, die millioenen jaren geduurd heeft, het geheele planten- en dierenrijk ontstaan en ook de mensch. Uit de overeenstemming van den mensch met de menschapen, zoowel in lichaamsbouw als in levensfunctiën, uit de overbekende feiten der ontwikkelingsleer trekt hij het besluit, dat Huxley terecht mocht zeggen: 'De verschillen tusschen mensch en menschaap zijn kleiner dan die, welke deze laatste van de lagere apen onderscheiden,' en na een korte uiteenzetting der afstammingsleer verklaart hij, dat het wetenschappelijk bewijs geleverd is voor het feit, dat mensch en menschaap een gemeenschappelijke afstamming hebben. De mensch neemt dus voor het oogenblik de laatste plaats in in dien langen schakel van organismen, die door trapsgewijze ontwikkeling uit de eencellige wezens ontstaan zijn.

Het zieleleven is voor Haeckel een geheel van levensverschijnselen, dat, even als alle andere functiën, aan een bepaald stoffelijk substraat gebonden is; die materieele basis noemt hij *psychoplasma*, omdat door de scheikundige analyse bewezen is, dat zij tot de *plasmata* behoort, d.i. tot die eiwitachtige koolstofverbindingen, die de grondstof uitmaken van alle levensverschijnselen[2)]. Bij de hoogere dieren is daaruit het *zenuw*- of *neuroplasma* ontstaan. 'Die opvatting,' zegt hij, 'is materialistisch, maar zij is tegelijkertijd natuurlijk

1) Welträthsel, bl. 104.
2) Welträthsel, bl. 40.

en op de ervaring gegrond, want de wetenschap heeft ons tot nog toe niet in kennis gesteld met krachten, die niet aan materie gebonden zijn en met een ‘geestenwereld buiten of boven de natuur.’

Volgens de beteekenis, die Haeckel aan het woord ‘ziel’ hecht zijn alle psychische levensverschijnselen der eencellige wezens de uitingen der ‘celleziel’; ziel is volgens zijn bepaling ‘immers niet anders dan het collectief begrip voor alle psychische functiën van het plasma’[1] en daar levende organismen zonder uitzondering gevoelig zijn voor prikkels[2] en evenzeer in staat zijn zich ‘spontaan te bewegen,’[3] zoo is al wat leeft in dien zin bezield en bestaat er een ‘plantenziel’ evenzeer als een ‘celleziel’.

Wanneer men aldus de levende cel een zeker zieleleven toeschrijft, dan heeft de oorsprong van 's menschen ziel niets geheimzinnigs meer. Nu in de laatste tientallen van jaren de onderzoekingen omtrent het proces der bevruchting een schitterend licht daarover verspreid hebben, vindt die oorsprong zijn verklaring in de physiologie der cel. Zoowel de vrouwelijke kiem, het ei, als de mannelijke kiem zijn enkelvoudige, levende cellen, die de psychologische eigenschappen bezitten, hier boven onder het begrip ‘celleziel’ saamgevat. Zij bezitten het vermogen om zich te bewegen en zijn gevoelig voor prikkels; de eicel gelijkt het meest op het eenvoudigst eencellig wezen, de *amoebe*; de veel kleinere spermatozoïden, waarvan het mannelijk sperma wemelt, bestaan uit een verdikt gedeelte, den kop, en een trillenden draad en bewegen zich in het sperma levendig heen en weer evenals infusiediertjes in water. Als deze c e l l e n in elkaars nabijheid komen trekken zij elkaar aan (*sexueele cellenliefde*)[4], talrijke spermatozoïden omgeven het ei en trachten daarin door te dringen; nadat één daarin geslaagd is, vereenigen de

1) Welträthsel, blz. 47.
2) ‘Alle lebendige Organismen ohne Ausnahme sind empfindlich; sie unterscheiden die Zustände der umgebenden Aussenwelt und reagiren darauf durch gewisse Veränderungen in ihrem Innern. (Welträthsel bl. 47).
3) ‘Alle lebendige Naturkörper ohne Ausnahme sind *spontan* beweglich im Gegensatze zu den starren und unbeweglichen Anorganen (Krystallen), d.h. es finden im lebendigen Psychoplasma Lageveränderungen der Theilchen aus inneren Ursachen statt (Welträthsel, blz. 48).
4) Welträthsel, bl. 57 en 58.

beide celkernen zich met elkaar tot een enkele kern, de cytula of stamcel, waaruit door herhaalde deeling nieuwe cellen gevormd zullen worden en het geheele organisme ontstaan zal.

Ieder mensch is dus, evenals ieder ander dier, in den aanvang niet anders dan een enkelvoudige cel, ontstaan uit de vereeniging van het ei en het spermium. Deze beide kiemcellen bezitten verschillende 'celzielen'; ieder heeft haar eigenaardige beweging en een eigenaardige gevoeligheid. Op het oogenblik harer vereeniging smelten niet alleen de kernen der beide cellen samen, maar worden ook de beide celzielen één. Vandáár, dat ieder mensch lichamelijk en geestelijk eigenschappen van beide ouders bezit[1)].

Uit deze beschouwing volgt vanzelf, dat Haeckel de ziel van alle dieren qualitatief op één lijn stelt met die van den mensch; de eenheid der organische wereld, die met noodwendigheid uit den gemeenschappelijken oorsprong van alle organismen volgt, geldt dus ook op het gebied van het zieleleven. Tot nadere bevestiging dezer stelling beroept hij zich op Darwin, die inderdaad in een paar schitterende hoofdstukken in 'De Afstamming van den Mensch' het bewijs tracht te leveren dat 'er ten opzichte van de geestvermogens tusschen den mensch en de hoogere zoogdieren geen fundamenteel verschil bestaat[2)]. Ook haalt hij den beroemden Engelschen onderzoeker Romanes aan, die van meening is, dat er psychologisch geen scherpe grens bestaat tusschen mensch en dier, dat het denken van den mensch ontwikkeld is uit het denken zijner lager staande stamouders; 'de mensch', zegt hij, 'bezit geen enkel geestelijk vermogen, dat uitsluitend hèm eigen is; zijn zieleleven is alleen quantitatief, niet qualitatief, te onderscheiden van dat der zoogdieren, die hem het naaste staan'[3)].

Volgens Du Bois-Reijmond zullen wij nooit weten 'wat ons zelfbewustzijn is', 'hoe de werkzaamheid van onzen geest te verklaren is uit bewegingen of veranderingen in onze hersens', hoe het mogelijk is, dat 'de substantie, die zich

1) Welträthsel, bl. 58.
2) De Afstamming van den Mensch, vertaald door Dr. Hartogh Heys, blz. 54.
3) Die Welträthsel, blz. 46.

als materie en kracht aan ons openbaart, onder zekere omstandigheden gewaarworden, begeeren en denken kan'.

Voor Haeckel is deze quaestie geen transcendent, maar een zuiver physiologisch vraagstuk; hij is van meening dat werkelijk bewustzijn, denken en verstand alleen bij die hoogere dieren te vinden is, die een centraal zenuwstelsel en zintuigen van een zekeren graad van ontwikkeling hebben[1]. Het zelfbewustzijn van de hoogstontwikkelde apen, honden, oliphanten enz. is alleen gradueel verschillend van dat der menschen. De zetel van het bewustzijn in de groote hersenen is aan te wijzen, en tevens is bewezen dat in de hersens van den mensch samengestelde structuren aanwezig zijn, die de andere zoogdieren missen en waardoor de meerderheid van 's menschen bewustzijn en verstand boven die der dieren verklaard wordt.

's Menschen hersens zijn dus het orgaan van zijn geestelijk leven en van zijn zelfbewustzijn; zijn sommige deelen van dat orgaan ziek, dan verdwijnt ook dat deel van denken en bewustzijn, dat aan die deelen gebonden was; vernietigt men bij voorbeeld het centrum der spraak dan houdt ook de functie op en de mensch kan niet meer spreken. Het zelfbewustzijn is geheel afhankelijk van de scheikundige veranderingen in de hersenen: vele genotmiddelen, koffie of thee verhoogen ons denkvermogen; andere, muskus en kampher wekken het bewustzijn op, aether en chloroform bedwelmen het; hoe zou dat alles mogelijk zijn als het bewustzijn een onstoffelijk iets was, onafhankelijk van een anatomisch aan te wijzen orgaan[2].

'En waarin zou nu het bewustzijn der "onsterfelijke ziel" bestaan, als zij deze organen niet meer bezit?'

Uit deze vraag blijkt reeds, dat de beroemde natuurvorscher in zijn wereldbeschouwing geen plaats vindt voor het onsterfelijkheidsbegrip; reeds uit het boven geschetst proces der conceptie volgt, dat voor ieder mensch, evenals voor het dier het oogenblik kan worden aangewezen, waarop zijn individueel bestaan een aanvang neemt; op het oogenblik namelijk waarop de celkernen der mannelijke en vrouwelijke

1) Welträthsel, blz. 75.
2) Welträthsel, blz. 76.

kiemen samensmelten ontstaat niet alleen het lichaam der nieuwe stamcel, maar ook de ziel, en uit dit feit alleen blijkt het onmogelijke van hare onsterfelijkheid.

Maar afgezien van dit feit, dat iets, wat een begin heeft ook een eind moet hebben, *kan* volgens Haeckel de ziel niet onsterfelijk zijn omdat zij niet bestaat, omdat zij geen zelfstandig, onstoffelijk iets is, maar een 'collectief begrip voor de som der hersenwerkingen', omdat de verschijnselen, die wij als zielsuitingen beschouwen, het gevolg zijn van het arbeidsvermogen van hersenen en zenuwstelsel. De werkzaamheid onzer ziel is gebonden aan de gangliëncellen onzer hersens, zoodra daaraan iets ontbreekt is de normale werking der ziel verstoord; de ziel van het kind ontwikkelt naarmate het ouder wordt; als in den ouderdom de hersens ontaarden gaat ook het verstand en het denken achteruit en als ons lichaam ophoudt te leven kan er van het collectief begrip der hersenwerking, waaraan wij den naam van ziel gegeven hebben, geen sprake meer zijn.

'En welke andere voorstelling van de ziel zou men zich met mogelijkheid kunnen vormen?' vraagt hij, 'een voorstelling namelijk, waarin het denkbaar ware, dat zij het lichaam zou overleven? Een ziel, die uit ether bestond en tusschen het levend plasma der hersenmolekulen zweefde, zou onmogelijk individueel zieleleven kunnen voortbrengen. Gasvormig dan wellicht? Maar het is den natuurkundigen eindelijk gelukt alle gasvormige lichamen vloeibaar te maken; ware nu, zooals nog vele 'beschaafde menschen' gelooven de ziel iets gasvormigs, dan zou men in staat zijn haar tot een vloeistof te verdichten. Denkt u een onsterfelijke vloeistof![1)].

In deze monistische wereldbeschouwing van Haeckel is geen plaats voor een transcendente godheid, voor een God buiten of boven de natuur; daaromtrent maakt hij de opmerking, dat de mensch zich altijd een anthropomorphe godheid voorstelt; 'want', zegt hij, 'wel wordt in de hoogere opvatting van godsdienst God als zuiver geestelijk wezen vereerd', 'God is geest en wie hem aanbidt moet hem aanbidden in geest en in waarheid,' maar in werkelijkheid stellen de

1) Welträthsel, blz. 82.

menschen zich dien onstoffelijken geest geenszins onstoffelijk voor, maar onzichtbaar, zoo ongeveer als een gas. Geen andere godheid is in dat stelsel denkbaar dan die van het pantheïsme, waarin God en heelal één zijn.

In zijn 'Glaubensbekenntniss eines Naturforschers' licht Haeckel dat begrip nog nader toe. 'Steeds duidelijker', zegt hij, 'dringt zich aan den denkenden mensch de noodzakelijkheid op, God niet buiten en tegenover de stoffelijke wereld te plaatsen, maar hem als "goddelijke kracht" of "bewegende geest" in den cosmos zelf te denken.... steeds onweerstaanbaarder wordt de overtuiging, dat onze menschelijke ziel slechts een uiterst klein deel der alles omvattende "wereldziel" is.'

Wien zullen wij nu volgen? Hoe zullen wij erkennen of aan onze wetenschap grenzen gesteld zijn en wij nooit iets te weten zullen komen omtrent vraagstukken, voor den denkenden mensch van het grootste belang, of dat niet alleen die grenzen niet bestaan, maar onze kennis nu reeds zoo veelomvattend geworden is, dat wij er een wereldbeschouwing op kunnen bouwen. Aan den eenen kant somt een ernstig en terecht beroemd geleerde ons wereldraadselen op, die wij nooit zullen kunnen oplossen; aan den anderen kant tracht een even hoogstaand, niet minder beroemd geleerde ons te overtuigen dat de natuur ons die raadselen reeds grootendeels ontsluierd heeft.

Het is duidelijk, dat voor niet deskundigen het antwoord op de vraag onmogelijk is; dat leeken, die evenmin eenig denkbeeld hebben van datgene, wat de wetenschap beloofde als van wat zij gegeven heeft, bezwaarlijk beoordeelen kunnen of zij haar woord hield; dat menschen, voor wie de studie der natuur en van den mensch geen levenstaak geweest is, onmogelijk kunnen beslissen of sommige wereldraadselen eeuwig onoplosbaar zullen blijven, zoo als Du Bois-Reymond beweert dan of zij allen, hoogstens met één uitzondering, opgelost zijn in de monistische wereldbeschouwing, die Haeckel ons geeft.

En toch verschenen de artikelen van Brunetière en van Dr. Bayer in de Revue des Deux Mondes en in de Deutsche

Revue, twee tijdschriften, die hoogstwaarschijnlijk meer gelezen worden door letterkundigen en historici dan door natuurkundigen en biologen; toch heeft Du Bois-Reymond zijn ‘ignorabimus’ niet uitgesproken voor geleerden alleen, maar in een feestrede, die groot opzien baarde en, later door hem in druk gegeven, vaak aangehaald is door personen, onbevoegd om over de juistheid dier uitspraak te oordeelen; eindelijk heeft Prof. Haeckel zijn Welträthsel ‘Gemeinverständliche Studien’ genoemd en er een ‘Volks-Ausgabe’ van bezorgd.

Ware dat niet het geval, had men zich niet tot het groote publiek gericht, wij zouden de *boutade* van Brunetière kunnen laten voor wat zij is, omdat de resultaten der wetenschap voor zich zelf spreken; men zou het ignorabimus met stilzwijgen kunnen voorbijgaan in het vertrouwen, dat de natuuronderzoekers zich daardoor niet zullen laten terughouden van verder onderzoek. Tegenover Haeckel en zijn aanhangers zou, onzes inziens zeer terecht, kunnen worden aangevoerd, dat onze kennis nog veel te onvolledig is, om daarop een complete wereldbeschouwing te grondvesten; hoe zouden wij den cosmos kunnen verklaren nu wij nog maar zulk een klein deel er van kennen!

Ignoramus, maar niet *ignorabimus!* Dat de grenzen onzer natuurkennis nog lang niet bereikt zijn mogen wij immers niet alleen hopen, maar, als wij uit de geschiedenis van het verleden iets omtrent de toekomst mogen afleiden, kunnen wij dat met zekerheid voorspellen.

Laat ons immers slechts een halve eeuw terugzien. Wat meenden wij toen al schitterend ver gevorderd te zijn! Wat waren wij trotsch op de ontdekkingen van Kirchhoff en Bünsen! Verwezenlijkt was datgeen, waarover de geleerden van een vroeger geslacht hun ‘Ignorabimus’ hadden uitgesproken: wij hadden gevonden uit welke stoffen zon en sterren waren opgebouwd; de materieele eenheid van ons zonnestelsel was bewezen, want overal vonden wij dezelfde stoffen als op onze aarde; op een enkele, toen nog onbekende stof na, was nergens materie gevonden, die niet ook op onze aarde voorkomt.

Wie van ons, ouderen, herinnert zich niet de algemeene verbazing, de bewondering en geestdrift aan den eenen kant,

de verontwaardiging van anderen, toen de Copernicus der organische natuur ons de eenheid van oorsprong van alle levende wezens bewees?

Leerde Darwin ons de eenheid der organische wereld, omstreeks denzelfden tijd kregen wij door de toepassing van het beginsel van behoud van arbeidsvermogen een helder inzicht in het verband, in de eenheid der natuurkrachten, en inderdaad is het niet te verwonderen dat in het laatste decennium der vorige eeuw sommigen van meening waren, dat men, met al die kennis gewapend, zich aan 't werk kon zetten om een monistische wereldbeschouwing te ontwerpen, gebaseerd op de uitkomsten der natuurwetenschappen.

Hoezeer is echter in weinig jaren gebleken dat die kennis onvolledig was! Hoeveel hebben de jongste twintig jaren ons niet geleverd, juist op het gebied, dat de basis van het gebouw moest zijn, n.l. op dat der natuurkunde in engeren zin. Voortplanting der electrische golven, radioactiviteit, electronentheorie! Ik behoef de woorden slechts te noemen om mijn lezers er aan te herinneren, dat juist wat het wezen der materie betreft, onze denkbeelden bezig zijn een algeheele verandering te ondergaan, een verandering zóó groot, dat het ons ouderen, opgegroeid in de tijden, waarin atomen ondeelbaar waren en massa en traagheid als constante grootheden golden, groote inspanning kost, die ingewortelde denkbeelden te wijzigen.

Zou nu, met het oog op zulke resultaten, iemand durven beweren, dat wij thans de grenzen der wetenschap bereikt hebben? Als de vooruitgang op het gebied der natuurwetenschappen nog eeuwen met gelijke versnelling voortduurt, als wij ijverig voortwerken aan de fundamenten, dan zal er misschien eenmaal een tweede Darwin opstaan, die daarop een wereldbeschouwing kan bouwen, waar niet telkens gapingen in voorkomen, die men òf met stilzwijgen voorbijgaat òf met hypothesen tracht aan te vullen.

Toch zou men ook thans reeds van een man, die zoo hoog staat als Haeckel, een eerlijke poging om een monistische wereldbeschouwing te ontwerpen, welkom heeten en op hooge waarde schatten, ware het niet, dat hij die onvolledige proeve *den volke* als *de* waarheid verkondigt en niet schroomt daarbij telkens hypothesen te hulp te roepen zonder zijn

niet-deskundigen lezers uitdrukkelijk meê te deelen welke zijner bouwstoffen in de wetenschappelijke wereld algemeen als waarheid gelden en welke hij maar aanneemt ‘omdat men anders aan een wonder zou moeten gelooven’.

II.

Brunetière's beschuldiging, dat de beoefenaars der wetenschap beloofd hebben het aanzien der wereld te veranderen en dat zij dat niet gedaan hebben, is op materieel gebied zeker onjuist: als men onzen tegenwoordigen toestand vergelijkt met dien, waarin honderdduizenden jaren geleden onze eerste voorouders verkeerden en dan bedenkt, dat het verschil uitsluitend aan de wetenschap te danken is, dan zal men toch wel toegeven, dat deze het aanzien der wereld veranderd heeft.

‘Wij kunnen niet denken, niet eten, niet slapen,’ zegt Richet, ‘niet naar Rome reizen en onze indrukken beschrijven en door de pers publiek maken, zonder dat wij bij dat alles de vruchten plukken van de beoefening der wetenschap’.

Men denke zich de wereld zonder boekdrukkunst, zonder scheepvaart, zonder stoom, zonder electriciteit en vrage zich dan af of de wetenschap, die ons dat alles schonk, het aanschijn der aarde niet vernieuwd en het leven van den mensch niet rijker gemaakt heeft.

En op ethisch gebied? Wat is de oorzaak, dat de edelsten van ons geslacht, de mannen, die liever sterven dan hun overtuiging te verloochenen, niet meer gemarteld, door wilde beesten verscheurd of levend verbrand worden? Dat niet meer duizenden menschen om de onzinnigste redenen, als heksen en toovenaars gemarteld en vermoord worden; dat de pijnbank is afgeschaft; dat in de beschaafde wereld, overal waar de wetenschap haar zegenrijken invloed heeft doen gevoelen, de tijd der ‘gent taillable et corvéable à merci’ voorbij is en ieder begaafd mensch, hoe laag geboren ook, mits hij energie aan zijn talenten paart, de hoogste sport op den maatschappelijken ladder bereiken kan?

Waardoor anders dan door de wetenschap zijn wij verlost van de vrees, waardoor nog heden de wilden gekweld

worden, den verschrikkelijken angst voor het onbekende, voor alle onverwachte natuurverschijnselen, voor droomen, voor spoken, enz.? Waar de wetenschap haar invloed doet gelden, verdwijnt het bijgeloof - zij het ook langzaam - en wordt de mensch, bevrijd van duizend angsten, vrij om zich verstandelijk en zedelijk te ontwikkelen.

De beschuldiging, dat de wetenschap ons niets geleerd heeft omtrent 's menschen oorsprong hoop ik straks te weerleggen; hier zij alleen opgemerkt, dat zij juist op dat terrein een harer schitterendste triomfen gevierd heeft; maar al ware Brunetière's beweren voor een deel juist - in zoo verre als hij beweert, dat de wetenschap nog lang niet alle raadselen heeft opgelost, heeft hij volkomen gelijk - dan nog zou ik het gelukkiger achten voor het menschdom, als het nog eeuwen lang naar een oplossing bleef zoeken dan wanneer het zijn vrij onderzoek staakte om, zooals Brunetière wenscht, verstand en geweten te onderwerpen aan den onfeilbaren paus.

De geestige Fransche letterkundige en de beroemde Berlijnsche hoogleeraar zijn in zoo verre geestverwanten, dat beiden de overtuiging koesteren, dat er wereldraadselen zijn, die de wetenschap nooit zal oplossen. Ik zou daaromtrent willen opmerken, dat de ervaring ons geleerd heeft, dat het onvoorzichtig en niet verstandig is, zich aan voorspellingen te wagen omtrent datgene, wat op wetenschappelijk gebied mogelijk of onmogelijk is.

Het zij mij vergund een paar voorbeelden aan te halen van groote mannen, die zich op dat terrein deerlijk vergist hebben.

Niemand minder dan *Hegel* verklaarde op het eind der achttiende eeuw, dat het onmogelijk was, dat er in de groote wereldruimte tusschen de planeten Mars en Jupiter nog andere planeten zouden bestaan; ter nauwernood had hij die verklaring afgelegd of kort na elkaar werden in diezelfde ruimte Ceres en Pallas ontdekt en thans kent men honderden van kleine planeten, die haar loopbaan hebben, waar Hegel geen enkele mogelijk achtte.

Prévost en Dumas, twee scheikundigen van naam, die den aard der roode bloedlichaampjes hadden onderzocht, ver-

klaarden het in 1821 voor onmogelijk, de kleurstof van het bloed ooit te isoleeren; tegenwoordig kan zij als kristallijne stof door ieder chemicus bereid worden.

In 1839 schreef Johannes Müller, de grootste bioloog uit de eerste helft der 19e eeuw: 'De voortleiding van indrukken langs de zenuwen geschiedt zoo ongeloofelijk snel, dat wij die nooit zullen kunnen meten'; twee jaar later toonde Helmholtz aan, dat die snelheid met eenvoudige hulpmiddelen bepaald kan worden en dat zij betrekkelijk gering ìs.'

In 1780 en 1781 verklaarden mannen, wier namen nog heden met eere genoemd worden, dat 'het onmogelijk was om zich in den dampkring te verheffen', en slechts twee jaar later was geheel Parijs getuige van de opstijging der Montgolfières.

Het woord 'Ignorabimus' moest door een wetenschappelijk man nooit uitgesproken worden. Ik herinner in dit verband aan Darwin's woorden in de inleiding van 'De Afstamming van den Mensch':

'Men heeft dikwijls met het meeste zelfvertrouwen verzekerd, dat de oorsprong van den mensch nimmer bekend kan worden; maar onwetendheid leidt dikwijls meer tot zelfvertrouwen dan grondige kennis; slechts zij, die weinig weten en geenszins zij, die veel weten, verzekeren zoo stellig, dat het een of ander vraagstuk nimmer door de wetenschap zal worden opgelost.'

In een zeer boeiende rede, door Prof. Hubrecht een jaar geleden te Amsterdam uitgesproken ter herinnering aan 24 November 1859, den dag waarop de 'Afstamming van den Mensch' in druk verscheen, spreekt de Hoogleeraar van de 'volslagen ontoereikendheid van ons kenvermogen om tot een bevredigende oplossing te geraken van de tallooze vragen, die zich aan dit alles, ('s menschen plaats in het heelal, zijn bewustzijn en zijn verantwoordelijkheid) vastknoopen.' Maar wie zal de grenzen van ons kenvermogen met juistheid bepalen? Valt ook dat vermogen niet onder de wet der evolutie?

Voor electriciteit b.v. hebben wij geen afzonderlijk zintuig, zoo als wij voor de waarneming van geluid, licht en warmte bezitten; gedurende duizendtallen van jaren, waarin zij een even groote rol in de natuur gespeeld heeft als in onzen tijd

scheen of was 's menschen kenvermogen ontoereikend om de electrische natuurverschijnselen te verklaren; al beweer ik geenszins, dat wij thans een geheel bevredigende oplossing gevonden hebben voor alle vragen, die zich op electrisch gebied voordoen, mag ik toch wel zeggen dat wij daarvan evenveel, zoo niet meer, weten dan van vele andere verschijnselen, die wij rechtstreeks met onze zintuigen waarnemen.

Professor Hubrecht waagt zich hier ook niet aan een voorspelling, maar constateert alleen een feit; hij zegt niet: 's menschen kenvermogen *zal eeuwig* ontoereikend zijn om die vragen op te lossen; hij beweert alleen dat het op het oogenblik ontoereikend daartoe is.

Gaat het niet aan de wetenschap grenzen voor te schrijven, veel schadelijker is het wanneer mannen van eenig gezag, vooral in min of meer populaire geschriften, de grenzen van onze huidige kennis overschrijden en hypothesen als bewezen waarheden verkondigen.

Dat, zoo als Dr. Bayer verkondigt, de aardkorst de voorraadschuur is van een ontzaglijke hoeveelheid materie en dat die materie de bouwstof levert voor de lichamen der levende wezens valt niet te ontkennen, maar dat die materie de drager zou zijn van *neutrale levensenergie*, waarin vatbaarheid voor de hoogste ontwikkeling sluimert en die in verhoogde levensenergie wordt omgezet, daarvan leert de wetenschap ons niets. Het is niet eens duidelijk wat neutrale levensenergie hier beteekent.

'De *generatio spontanea*', het ontstaan van levende wezens uit anorganische materie, 'te loochenen staat gelijk met het gelooven en verkondigen van het wonder', zegt Haeckel. Ik zou meenen, dat er een derde mogelijkheid bestaat, namelijk onze onwetendheid erkennen: *tot nog toe* weten wij niet hoe het leven ontstaan is, *ignoramus*, maar ik voeg er niet bij *ignorabimus*, want dan zouden wij, als redelijke wezens moeten ophouden een verklaring te zoeken. Wij hebben echter zeker geen vrijheid, om als wetenschappelijk bewezen de leer te verkondigen, dat de anorganische stof op onze planeet zich op een gunstig oogenblik, als van zelf, tot levende cellen gevormd heeft.

Haeckel grondt zijn monistische wereldbeschouwing op de wetten van de standvastigheid der stof en van het arbeidsvermogen, d.w.z. dat de stof, noch het in die stof aanwezig arbeidsmogen ooit te niet gaat of ooit uit niets ontstaat. Hij acht die twee wetten onafscheidelijk van elkaâr en vat ze samen onder den naam van het '*Substanz-Gesetz*', een wet, die hij als een axioma beschouwt[1] en die, zooals Sir Oliver Lodge opmerkt, 'naar zijn meening voldoende is de godheid zelve te vervangen'[2].

't Is heden ten dage inderdaad een gevaarlijke basis!

Van arbeidsvermogen hebben wij een duidelijke voorstelling: een steen die op zekere hoogte boven de aarde verheven is, het water van een waterval, kunnen bij 't vallen arbeid verrichten; de lading van een kanon, de warmte die bij scheikundige verbindingen vrij wordt, de electrische stroom, zij allen kunnen arbeid verrichten en daarbij verdwijnt dat arbeidsvermogen. Zeker komt het in anderen vorm weêr te voorschijn, maar men kan de stelling van zijn standvastigheid bezwaarlijk een axioma noemen en *self-evident* is zij allerminst; dit blijkt in de eerste plaats dááruit, dat voor den oppervlakkigen beschouwer het arbeidsvermogen wel degelijk vernietigd schijnt zoodra de arbeid verricht is. Zoo weet elke schooljongen, dat een wagon, die in volle vaart door de locomotief wordt losgelaten het vermogen bezit om arbeid te verrichten; hij kan bij voorbeeld een voorwerp, dat hem in den weg staat, verbrijzelen, maar iedereen weet ook, dat de vaart van dien wagon langzamerhand vermindert tot dat hij ten slotte stilstaat; voor den niet deskundige is het arbeidsvermogen, dat de wagon bezat op het oogenblik, dat hij los gelaten werd, vernietigd.

Een tweede bewijs dat deze wet geen axioma kan zijn, is dáárin gelegen, dat eerst in de negentiende eeuw het beginsel

1) 'Man könnte es auch das *Universal-Gesetz* oder das 'kosmologische Grundgesetz' nennen, oder auch das 'AXIOM *von der Konstanz des Universum*'; im Grunde genommen folgt dasselbe nothwendig aus dem Princip der Kausalität. Welträthsel p. 87.

2) 'Thus we are led on, from what may be supposed to be a bare statement of two recent generalisations of science, first of all to regard them as almost axiomatic or self-evident; next to consider that they solve the main problem of the universe; and lastly that they suffice to replace the Deity Himself. Life and Matter by Sir Oliver Lodge p. 19.

van krachtsbehoud geformuleerd is en dat bekwame en hoogst begaafde natuurvorschers geheele reeksen van proeven genomen hebben om de juistheid er van te bewijzen.

Hoe dit ook zij, wat arbeidsvermogen is weten wij, maar wat is materie? Is het thans een gunstig oogenblik om op onze kennis der materie een wereldbeschouwing te bouwen?

't Is bewezen, dat de atomen van sommige lichamen voortdurend bezig zijn uiteen te vallen en men vermoedt, dat radioactiviteit een algemeene eigenschap is. De atomen zenden deeltjes uit, electronen, die negatief electrisch zijn. Het is bewezen, dat een lichaam met bepaalde physische en chemische eigenschappen daardoor veranderen kan in een ander lichaam met evenzeer bepaalde, maar geheel andere physische en chemische eigenschappen; vele natuurkundigen, onder wie mannen van groot gezag, verdedigen de opvatting, dat de materie zou zijn opgebouwd uit positieve en negatieve electronen. Niemand minder dan Professor W.H. Julius geeft in zijn rectorale rede van 1908 van het negatief electron de bepaling, als ‘een zeer klein deel der ruimte... waaromheen de ether in een eigenaardigen spanningstoestand verkeert’...[1] en verder: ‘De kleine bolvormige ruimte... heeft een straal van 10^{-13} cM. maar *daar binnen bevindt zich niets materieels*, niets wat “massa” in den zin der mechanica heeft. De positieve ladingseenheden zijn gebonden aan verschillende massa's, al naar gelang van de chemische atomen, waartoe zij behooren. Zooeven spraken wij van de groote generalisatie, volgens welke de stof *geheel* uit electronen zou bestaan. Deze opvatting sluit dus in, dat ook die meegesleepte massa's als electronenwerkingen verklaard moeten kunnen worden’.

In de inangureele rede van een ander hoogleeraar, van Dr. C.H. Wind, vinden wij:[2]

‘Nemen wij op grond van de proeven aan, dat de negatieve electronen inderdaad geen andere dan electromagnetische massa hebben, dan kan men verder nog in twee groote stappen komen tot de onderstelling dat *alle* massa electromagnetisch is. Men moet daartoe namelijk aannemen, vooreerst

1) Prof. Dr. W.H. Julius. Energievervoer in de electronenwereld, blz. 4
2) Dr. C.H. Wind, Electronen en Materie, blz. 13.

dat het voor de negatieve electronen gevondene ook geldt voor de positieve, en verder dat de gewone stof geheel is opgebouwd uit positieve en negatieve electronen.

De schijnbare massa is dan de eenige (ware) en andere massa bestaat niet meer. Zoo als Balfour het in zijn belangwekkende rede ter opening van de 'British Association' te Cambridge in 1904 uitdrukte: '*Matter is not merely explained*, *but explained away*'.

In een overzicht der electronentheorie van Werner Dietz lezen wij:

Dientengevolge zijn wij genoodzaakt aan te nemen... dat datgene, wat het meest tastbare en onveranderlijke scheen wat wij kennen - de materie, de stof, als zoodanig niet bestaat, '*sondern nur auf die Bewegung elektrischer Ladungen zurück zu führen ist*'.

Verder over atomen en electronen te spreken en het aangehaalde nader te verklaren zou mij te ver van mijn onderwerp doen afdwalen;[1)] de lezer zal mij wel toegeven dat wij met zekerheid weinig kunnen zeggen van de materie en van haar verband met arbeidsvermogen. In dat opzicht was het ignoramus van Prof. Du Bois-Reymond werkelijk niet onjuist, maar wat de toekomst betreft zijn de grootste physici, onder wie onze landgenoot Prof. Lorentz een eerste plaats bekleedt, het zoo weinig met hem eens, dat zij, naar ik meen, in dezen tijd aan geen enkel vraagstuk zooveel arbeid en nadenken wijden als juist aan dit, waarvan Du Bois-Reymond de oplossing voor onmogelijk verklaard heeft.

Haeckel neemt verder aan, dat materie en arbeidsvermogen één zijn; naar mijn meening heeft hij geen recht dit zonder nader bewijs aan te nemen. Waaruit zou dat gebleken zijn? Dat wij geen arbeidsvermogen waarnemen zonder materie, geen ontploffing zonder springstof, enz. is geen voldoend bewijs, want er is zooveel, dat wij niet rechtstreeks kunnen waarnemen en van welks bestaan wij toch vrij zeker zijn. Wanneer ik te Rotterdam electrische vonken laat overspringen en te Amsterdam een cohaerer daardoor in werking komt,

1) Ik spreek daarom ook maar niet over den ether, waarin, volgens den een de materie zich zou kunnen oplossen terwijl anderen beweren, dat hij niet bestaat.

zoodat men daar de berichten ontvangt, die ik wensch mêe te deelen, dan neemt de telegraphist te Amsterdam wel de ontploffing waar terwijl de springstof schijnt te ontbreken; het arbeidsvermogen is overgebracht door iets, dat wij niet rechtstreeks waarnemen en welks bestaan wij toch moeten aannemen.

Als de eeuwigheid en onvergankelijkheid der stof eenmaal zijn aangenomen, moet men, om de ontwikkeling dier in het heelal verspreide stof tot wereldbollen te kunnen verklaren, nog de oorzaak weten, waardoor die materie in beweging kwam. Du Bois-Reymond achtte den oorsprong dier beweging een onoplosbaar raadsel, Haeckel beschouwt haar als een immanente eigenschap der materie. Het eenige, wat wij daaromtrent kunnen opmerken is, dat alles, wat wij waarnemen in beweging is, dat voor ons beweging de normale toestand der materie is en dat Haeckel zeker evenveel recht heeft deze in eeuwigdurende beweging te denken als een ander het recht heeft zich voor te stellen, dat er een oogenblik geweest is, waarop zij in rust was en er dus ook een oorzaak moet bestaan die haar in beweging bracht.

Alleen nog dit: de raadsels, door den eenen hoogleeraar gesteld, worden door den anderen niet zoozeer *opgelost* als wel geëcarteerd; de Gordiaansche knoop wordt niet ontward, maar doorgehakt, en op de aldus verkregen resultaten wordt voortgeredeneerd als op bewezen waarheden.

Diezelfde methode volgt Haeckel bij zijn verklaring van het leven: volgens hem is het eenvoudigst levend plasma spontaan uit anorganische koolstofverbindingen ontstaan. ‘Deze hypothese der oerteling zoowel als de nauw daarmêe verbonden koolstof-theorie zijn van de grootste beteekenis voor de beslechting van den ouden strijd tusschen de teleologische (dualistische) en de mechanische (monistische) verklaring der verschijnselen.[1)]

Niemand kan echter toegeven, dat een hypothese ooit van groote beteekenis kan zijn voor de beslechting van den strijd tusschen twee partijen, zoolang een dier partijen van die hypothese niets wil weten.

Hoe het leven ontstaan is weten wij niet, of wij het ooit

1) Welträthsel blz. 104.

zullen weten kan niemand beslissen. Over de vraag hoe het leven *op aarde* ontstaan is hebben verschillende zeer bekwame mannen, die aan het bijbelverhaal geen geloof hechten, ernstig nagedacht. Zij hebben zich in onderstellingen verdiept, die zij, ondanks de zwakke gronden, waarop ze rusten, met vuur verdedigden en waarbij het vooral de aandacht trekt, dat het meeste arbeidsvermogen verbruikt, de grootste welsprekendheid ten toon gespreid wordt om te betoogen, dat de hypothese, die men aanneemt, niet onmogelijk is.

Er zijn, voor zoover ik weet, op het oogenblik vier verklaringen van het ontstaan van leven op aarde:

1°. Het is op een gegeven oogenblik op een voor ons onverklaarbare wijze door een hoogere macht geschapen.

2°. Het leven is evenzeer eeuwig als de materie; levende wezens hebben in alle eeuwigheid bestaan; kiemen zweven door de oneindige ruimte en ontwikkelen zich op den wereldbol, dien zij ontmoeten, als de omstandigheden op dat hemellichaam daarvoor gunstig zijn.

3°. Het leven heeft op aarde altijd bestaan; toen zij in gloeihitte verkeerde was niet, zoo als thans, het protoplasma de drager des levens maar een materie die aangepast was aan de toenmalige omstandigheden. Naarmate de temperatuur daalde ontwikkelden zich daaruit, door steeds voortgaande aanpassing aan de veranderende omstandigheden, andere dragers des levens, waarvan ons tegenwoordig protoplasma, vooralsnog, de laatste is.

4°. Als temperatuur, druk, vochtigheidstoestand e.a. gunstig zijn, ontstaat levend protoplasma uit anorganische materie.

Nemen wij het eerste aan dan is verder onderzoek onmogelijk en onnoodig.

De tweede hypothese, de *panspermie*, is het eerst verkondigd door William Thomson (later Lord Kelvin), een der grootste natuurkundigen der 19e eeuw, en kort geleden verder ontwikkeld door Svante Arrhenius, hoogleeraar te Stockholm.

Thomson opperde in 1870, hoogst bescheiden, het denkbeeld of het ook mogelijk zou zijn, dat organische kiemen uit andere hemellichamen in meteoriten tot ons zouden komen. Daarbij moet men onderstellen, dat de kiemen op den bodem van de spleten dier meteoren verborgen waren; anders zouden

zij immers noodzakelijk moeten verbranden door de warmte, die bij de snelle beweging der meteoren door onzen dampkring ontwikkeld wordt.

Het is niet waarschijnlijk, maar bovendien is het een onvoldoende verklaring; zij verplaatst de quaestie, zij leert ons niet hoe het leven ontstaan is, hetzij op aarde hetzij op een andere planeet, of waar dan ook in het heelal.

Arrhenius gaat dan ook veel verder: De vraag naar het ontstaan van het eerste levend wezen staat, volgens hem, gelijk met die naar het ontstaan der materie. Men moet wennen aan de gedachte, dat levende wezens door alle eeuwigheid bestaan hebben, dat zij uit kiemen ontstaan, die van andere hemellichamen komen, en onder ongunstige omstandigheden te gronde gaan, maar in leven blijven op die hemellichamen, waar organisch leven mogelijk is. Voor het vervoer dier kiemen door de interstellaire ruimte wijst hij op den druk, dien de lichtstralen uitoefenen op de lichamen, die zij treffen.

Het is namelijk bewezen, dat de stralen, die b.v. van de zon uitgaan, drukking uitoefenen op het bestraalde voorwerp; heeft dit voorwerp een aanzienlijke massa dan zal de aantrekkingskracht, die de zon er op uitoefent, veel grooter zijn dan de stralendruk; bij de aarde b.v. is deze laatste zoo klein dat men hem tegenover de aantrekking verwaarloozen kan. Stellen wij ons nu echter, in plaats van de aarde, twee bollen voor van dezelfde dichtheid, ieder met een straal gelijk aan den halven aardstraal, dan zijn inhoud en massa dier bollen, en dus ook de aantrekkingskracht, achtmaal kleiner geworden, terwijl de oppervlakte en dus ook de stralendruk slechts viermaal kleiner is; herhalen wij in onze gedachten, die bewerking, dan is de aantrekking 64 maal, de stralendruk 16 maal kleiner, en doen wij zulks b.v. tienmaal, dan is de straal van elken bol 1032 maal, inhoud, massa en aantrekking dus ruim 1100 millioen maal, de oppervlakte en dus de stralendruk ruim een millioen maal kleiner geworden. Was dus voor een zeker lichaam de aantrekkingskracht der zon duizend maal grooter dan de stralendruk, dan zien wij dat voor een lichaam van dezelfde stof en duizendmaal kleiner lineaire afmetingen aantrekking en afstooting aan elkander gelijk zullen zijn; kleiner lichamen van dezelfde dichtheid

worden dus door de zon (of een andere ster) afgestooten.

Zoo kunnen zeer kleine lichaampjes zich tengevolge van den stralendruk door de oneindige ruimte bewegen, en wel met een snelheid, die des te grooter is, naarmate de afmetingen van het lichaam kleiner zijn. Wij weten, dat er kiemen van levende wezens bestaan, zóó klein, dat de stralendruk veel grooter kan zijn dan de aantrekking en deze zouden daardoor een snelheid kunnen krijgen, waarmêe zij in 12 uur een weg zouden afleggen gelijk aan den afstand tusschen zon en aarde.

Herhaalde nauwkeurige proeven hadden bewezen, dat vele eenvoudige organismen het vermogen bezitten om buitengewoon lage temperaturen te verdragen en o.a. had Paul Becquerel nog in 1909 zaden en kiemen in het luchtledig aan de grootste kou blootgesteld zonder dat hem gelukt was de kiemkracht te vernietigen. De groote kou, die in de interstellaire ruimte heerscht, zou de kiemkracht niet schaden, maar eer conserveeren.

't Is alles mogelijk, maar hoewel onderhoudende lectuur is het geen wetenschap; toch durft Dr. Reinhardt in een populair werk ‘Van nevelvlek tot mensch’, na een dergelijk betoog te hebben geleverd, aldus voortgaan: ‘*Wij mogen dus aannemen*, dat in de interstellaire ruimte levende sporen met enorme snelheid rondzwerven, die leven verwekken op de planeten, zoodra deze hemellichamen een vaste korst hebben gevormd, die onder zulke omstandigheden verkeert, dat organisch leven daar mogelijk is.[1)]

Na de boven medegedeelde proeven van Becquerel was er tegen de mogelijkheid van de hypothese der ‘panspermie’ niets te zeggen en waarschijnlijk zou weldra in alle populaire en half-populaire werken te lezen geweest zijn: ‘*wij mogen dus aannemen*, enz., ware het niet, dat Paul Becquerel zijn proeven rustig voortgezet en daarbij gevonden had, dat alle sporen, die uitdroging, luchtverdunning en groote koude konden weerstaan, door ultraviolette stralen gedood worden; daar nu in de interstellaire ruimte de dampkring ontbreekt, die ons den dienst bewijst de ultraviolette stralen der zon grootendeels op te slorpen, zouden de sporen op hun reis naar een of ander hemellichaam door die bestraling te gronde gaan.

1) Dr. L. Reinhardt ‘Van Nevelvlek tot Mensch’, blz. 8.

Is het nu niet lichtvaardig om in populaire werken met een ‘wij nemen dus aan’, of ‘wij mogen dus besluiten’ onder niet-deskundigen hypothesen te verspreiden, die op zulke zwakke gronden rusten dat door een enkele proef haar hooge onwaarschijnlijkheid, zoo niet haar onmogelijkheid, blijkt.

3°. Bij deze hypothese gaat de physioloog Preyer uit van een opvatting van ‘leven’, die veel ruimer is dan de algemeen geldende; heeft Darwin ons leeren inzien, dat het geheele organische rijk door evolutie ontstaan is uit de laagste organismen, in zijn phantastisch schema trekt Preyer die lijn der evolutie verder door, ver, oneindig ver in het verleden. Is, volgens Darwin, de mensch, tot heden, de meest volmaakte afstammeling van het eenvoudigst protoplasma, volgens Preyer is dat protoplasma zelf de laatste schakel van een nog langer keten, aan welker aanvang in het lang verleden ‘levensvormen staan, die van degenen, welke heden ten dage het laagst staan evenveel verschillen als het uiterst klein protoplasma balletje, dat wij het menschelijk ei noemen, van den man, die uit dat ei ontwikkeld is’.[1)]

Hij gaat uit van het beginsel, dat er maar één kenmerkend verschil is tusschen levende en levenlooze lichamen, namelijk ‘dat alle levende wezens van levende wezens afstammen’.

Alle andere kenmerken zijn volgens hem *illusoir*, omdat er geen is, dat aan *alle* levende wezens toekomt en aan *alle* levenlooze ontbreekt. Op zeer geestige wijze tracht hij het bewijs te leveren, dat ‘alle processen in het levend organisme (behalve het voortbrengen van nieuw leven), alle stroomingen, alle omzettingen van stof bij voeding en ademhaling, warmteontwikkeling, groei en dood - ook in stelsels van anorganischen aard te vinden zijn’.

Ik kan de verleiding niet weêrstaan, om een zijner voorbeelden aan te halen:

‘De zee’, zegt hij, ‘ademt dezelfde lucht in als wij, neemt vele dingen als haar dagelijksch voedsel op, die zij assimileert, daar zij ze oplost, zoodat zij constante bestanddeelen van haar worden. Ook de zee kan, als zoodanig, alleen

1) W.T. Preyer, Naturwissenschaftliche Thatsachen und Probleme, blz 52.

tusschen zeer enge temperatuursgrenzen bestaan, want wordt zij bij afkoeling vast of verdampt zij bij warmte, dan eindigt haar leven. Ook in het inwendige van den oceaan bestaat strooming. Rivieren voeren hem haar water toe, evenals de aderen het voedende bloed voeren naar alle deelen van 's menschen lichaam. Haar afgestorven deelen, haar ijs, de stoffen, die zij afscheidt en de producten harer stofwisseling worden door de zee als uitwerpselen op het strand neergelegd. Door de wrijving der watermassa's tegen elkaar ontwikkelt zij eigen warmte. Evenals het protoplasma vernieuwt zij zich steeds en verandert zij voortdurend van vorm. Evenals de levende organismen heeft zij hare periodieke beweging: de eb en vloed, als het ware den hartslag der wereld. Of zij gevoel heeft zegt de schuimende golf in de donderende branding ons niet en evenzeer zwijgt de zacht ademende, slapende zee, waarin de sterren zich spiegelen! Maar wij weten toch ook niet of de roos voelt, dat zij bloeit!'

Het eenig verschil tusschen de zee en wat wij gewoon zijn levende organismen te noemen, bestaat, volgens Preyer, dáárin, dat deze laatste niet samengesteld kunnen worden uit hun bestanddeelen. *Alle organismen stammen af van andere organismen op wie zij gelijken.*

De eenvoudigste eencellige wezens, die eenmaal de eenige dragers van het leven op aarde geweest zijn, waren voortgekomen uit ouders, die op hen geleken, maar evenzeer in eenig opzicht van hen verschilden, zooals, 'krachtens de ervaring ouders en kinderen altijd eenigermate van elkander verschillen'. Deze ouders verschilden weer eenigszins van de hunne, en zoo kunnen wij ons voorstellen dat, door het sommeeren dier vele kleine verschillen, ten slotte het leven zich openbaarde in geheel andere materie, dan die, waaruit de ons bekende organismen zijn opgebouwd. Het feit, dat de aarde eenmaal vurig vloeibaar geweest is, geeft ons geenszins het recht tot de bewering, dat er toen geen leven mogelijk was; kan bij die temperatuur geen protoplasma bestaan, welnu dan bestonden de levende wezens van die periode niet uit protoplasma maar waren zij aangepast aan de omstandigheden, waaronder zij leefden. Bij de langzame afkoeling der aarde schonken die organismen het leven aan afstammelingen, die ook weer aangepast waren aan de ver-

anderde omstandigheden en zoo kan men zich voorstellen, dat in de millioenen jaren dat de aarde bestaat, er steeds leven geweest is, natuurlijk telkens aangepast aan den toestand, waarin onze planeet tijdelijk verkeerde.

'Wij zeggen niet', zegt Preyer, 'dat het protoplasma eeuwig bestaan heeft; ook niet dat het van elders op aarde gebracht is; nog minder dat het zich op planeten, waar geen leven bestond, uit anorganische stof gevormd heeft, maar wij beweren, dat de beweging, die eeuwig in het heelal bestaan heeft, leven is; dat het protoplasma noodzakelijk overblijven moest, nadat door de hevige levenswerkzaamheid der gloeiende planeet de lichamen, die men tegenwoordig anorganisch noemt, op haar afkoelende oppervlakte waren neergelegd. Die zware metalen, eenmaal ook organische elementen, smolten niet meer en keerden niet terug in den kringloop, waaruit zij neergeploft waren. Zij zijn de in den dood verstijfde overblijfsels van voorwereldlijke, reusachtige gloeiende wezens, wier adem vurige ijzerdamp, wier bloed vloeibaar metaal was en wier voedsel wellicht uit meteoriten bestaan heeft'.

Ik behoef niet te zeggen, dat wij hier het terrein der wetenschap bijna geheel verlaten hebben om ons op de vleugelen der phantasie te verheffen. Mijn bestek gedoogt niet na te gaan, in hoe ver werkelijk het eenig kenmerkend verschil tusschen anorganische en organische lichamen gelegen is in het feit, dat de laatste ontstaan uit levende wezens en de eerste niet; het komt mij voor, dat er heel wat tegen te zeggen is. Of bijvoorbeeld het verzwelgen van zinkende schepen door de zee met *assimilatie* vergeleken kan worden, komt mij minstens twijfelachtig voor.

Toch heb ik eerbied voor het oorspronkelijke denkbeeld dat het leven zich wel eens in andere materie zou kunnen openbaren dan in die, welke wij organisch noemen; dat er levende wezens denkbaar zijn, wier organisme niet, zooals alle, die wij kennen, uit protoplasma is opgebouwd. Waarom zouden er geen redelijke wezens *kunnen* bestaan, wier bloed vloeibaar metaal is,... maar aangezien dat alles absoluut buiten de grenzen onzer kennis ligt, kunnen wij niet anders dan het geschrift van Preyer als verklaring geheel ter zijde leggen, - dankbaar voor het hoogst suggestieve zijner denkbeelden.

Eindelijk de *generatio spontanea*, de oerteling! De meening, dat uit vuil, uit gistende en rottende stoffen insecten ontstaan was nog betrekkelijk kort geleden, algemeen verspreid; in de oudheid was Aristoteles van meening, dat de aal uit modder gevormd werd en een eeuw geleden dacht niemand er aan, dat ingewandswormen en andere parasieten uit wezens van dezelfde soort ontstonden. In de tweede helft der vorige eeuw heeft Pasteur voorloopig een eind gemaakt aan den strijd over de generatio spontanea door overtuigend te bewijzen, dat waar bij zijn proeven geen kiemen aanwezig waren ook geen leven ontstond en dat omgekeerd een vloeistof, die een goede voedingsbodem was en maanden lang helder bleef, van levende wezens wemelde eenige uren nadat hij er kiemen in gezaaid had.

Ondertusschen is daarmee het bewijs niet geleverd, dat oerteling nooit plaats gehad kan hebben, of dat protoplasma niet uit anorganische materie *kan* ontstaan. Alleen is het een feit dat een dergelijk verschijnsel nooit door ons waargenomen is; als eerlijke onderzoekers moeten wij dus verklaren, dat wij op het oogenblik niet weten hoe het leven op aarde ontstaan is en dat het verstandig is den uitslag van verder onderzoekingen af te wachten, alvorens daaromtrent een meening te uiten.

Misschien wel het eenige, wat in deze 'Volks-ausgabe' op vasten, wetenschappelijken grondslag rust is datgene, wat over de afstamming van den mensch gezegd wordt; de evolutieleer, aan welker verdediging en volmaking, gedurende ruim een halve eeuw, de uitstekendste geleerden deel genomen hebben, heeft na hardnekkigen tegenstand een schitterende zegepraal behaald en er is geen natuurvorscher van eenig gezag meer, die er niet vast van overtuigd is, dat de afstamming van den mensch van lagere diersoorten wetenschappelijk bewezen is. Voordat Darwin die stelling uitsprak heeft hij jaren gewijd aan het bijeenbrengen van zijn bewijsmateriaal, want hoewel uit zijn nagelaten geschriften gebleken is, dat reeds in 1842, na zijn reis om de wereld, het denkbeeld bij hem opkwam, dat de mensch, evenzeer als het dier aan de wet der evolutie onderworpen is, is hij eerst in 1871 tot de uitgave van zijn 'Afstamming van den Mensch' overgegaan.

Over de bewijzen van die afstamming is zooveel en zoo

goed geschreven, dat ik geen reden zie hier daarover uit te weiden; wat de evolutieleer betreft wil ik, in verband met dit werkje van Haeckel alleen nog deze opmerking maken: het is niet juist dat de evolutieleer op zich zelve in strijd is met het geloof aan een transcendente godheid. Zeker heeft zij den mensch een ander inzicht in zijn eigen natuur gegeven, zeker heeft zij een even groote verandering in onze natuurbeschouwing gebracht als het stelsel van Copernicus, waarin de aarde van het middelpunt des heelals tot een kleine planeet verlaagd werd, vier eeuwen geleden gedaan had, maar zij maakt het haar aanhangers niet *per se* onmogelijk aan een Schepper der wereld te gelooven. Een bewijs daarvoor is, dat Darwin zelf verklaard heeft, dat, toen hij de bouwstoffen voor zijn 'Oorsprong der Soorten' bijeenbracht, zijn geloof aan een persoonlijk God nog even vast stond als dat van den meest rechtzinnigen geestelijke. Een tweede bewijs is dáárin te vinden, dat de katholieke kerk, anders vlug genoeg in het verdoemen van leerstukken, die zij kettersch acht, niet vijandig tegenover de evolutieleer schijnt te staan, daar de Jezuïten-pater Wassman een ijverig verdediger van die leer is. Ik moet er bijvoegen, dat Wassman den mensch en de menschenziel daar buiten houdt,[1)] terwijl de beroemde Wallace, die de evolutieleer tegelijk met Darwin verkondigd heeft, morphologisch de afstamming van den mensch uit lager diersoorten toegeeft maar tevens beweert, dat iets, dat hij niet met die lagere vormen gemeen heeft, een geestelijke natuur zich met die dierlijke natuur vereenigd heeft.

En wie zal met zekerheid beslissen of zij gelijk hebben of niet!

Zeker is het, dat zij die zóó denken, niet consequent door redeneeren en van Darwin afwijken, niet op wetenschappelijke gronden maar om een behoefte van hun gemoed te bevredigen; als wij immers de vier eerste hoofdstukken van Darwins 'afstamming' aandachtig lezen en overdenken dringt de overtuiging zich aan ons op, dat 'het geestelijk verschil tusschen den mensch en de hoogere dieren, hoe groot het ook zij, zeker slechts een verschil van hoeveelheid, en niet van hoedanigheid is.'

DuBois-Reymond verklaart 's menschen bewustzijn voor

1) Prof. A.A.W. Hubrecht, 'Gids' 1909 No. 12.

een der wereldraadselen, die wij nooit zullen oplossen, Haeckel daarentegen beweert, dat er geen sprake is van een raadsel. Als men echter het geheele hoofdstuk, dat hij in zijn werkje aan dat onderwerp wijdt, aandachtig doorleest vindt men er wel vermeld, dat sommige geleerden alleen aan den mensch bewustzijn toeschrijven, anderen aan den mensch en de hoogere dieren, wêer anderen aan alle dieren, dezen aan alle organismen, dus ook aan de planten, genen eindelijk aan alle atomen; men vindt er een aanval op DuBois-Reymond, men vindt er eindelijk de mededeeling, dat de schors der groote hersenen de zetel, (beter: het orgaan) van het bewustzijn is enz., maar men vindt er niet datgene, wat voor de verdediging zijner wereld-beschouwing toch onmisbaar is, het bewijs dat, of de verklaring hoe ons denken, ons bewustzijn van de wereld buiten ons en ons zelfbewustzijn uit de werking dier hersens volgt. Hij heeft ons wel medegedeeld wat de organen van ons denken zijn; hij heeft niet bewezen, en wij moeten wel gelooven dat hij niet bewijzen *kan*, dat die *organen zelf denken*, en dat er geen 'ikheid' is, die *door middel dier organen denkt.*

Al, wat hij verder zegt omtrent de pathologie van het bewustzijn is in beide opvattingen even goed te verklaren: dat van de ziel en het verstand van den mensch de openbaring verstoord is, dat de mensch niet meer denken kan zoodra de denkcentra ziek of gekwetst zijn bewijst niets voor of tegen een der beide theorieën: de uitnemendste virtuoos kan geen tonen aan een instrument ontlokken wanneer de snaren gesprongen zijn.

Omtrent de godheid heeft de wetenschap ons tot nog toe niets geleerd en evenmin heeft zij ons het bewijs geleverd van het bestaan eener ziel, die het lichaam zou kunnen overleven. Daarentegen ontzeg ik Haeckel beslist het recht om te beweren, dat de wetenschap bewijzen voor het tegendeel geleverd heeft. Het feit, waarvan hij zijn tegenstanders bij herhaling een verwijt maakt, namelijk, dat zij zich een ietwat belachelijke voorstelling van de godheid maken, bewijst alleen de beperktheid van ons voorstellingsvermogen, maar geenszins dat de godheid niet bestaat.

Wanneer wij mogen aannemen, dat niets, wat eenmaal bestaat ooit geheel verdwijnt, dat niets vernietigd wordt[1)] dan moet, in de onderstelling, dat 's menschen ziel iets op zich zelf staands is dat ook buiten ons lichaam bestaan kan, het leven, dat alle organismen bezielt, eeuwig zijn. Van die onsterfelijkheid kunnen wij echter van wetenschappelijk standpunt alleen zeggen, dat wij er niets positiefs van weten; wil men haar aannemen dan heeft men, dunkt mij, de keus tusschen twee hypothesen: óf de ziel van den mensch openbaart zich in anderen stoffelijken vorm en zet, willen wij hopen, haar ontwikkeling in andere spheren voort, of wij kunnen ons voorstellen, dat zij een deel is van den geest, die het al bezielt, die zich aan ons openbaart in ons eigen leven en in het leven der natuur en dat zij na den dood wederkeert tot de bron, waaruit zij gekomen is.

Wij weten het niet, maar onze kennis reikt ook niet zóó ver, dat wij op dat gebied het recht zouden hebben een negatief oordeel uit te spreken.

De grenzen onzer kennis worden voortdurend verder verplaatst; zelfs met de organisatie en de verstandsontwikkeling, die nu ons deel zijn, krijgen wij, ten gevolge van het ernstig wetenschappelijk onderzoek van honderden natuurvorschers, telken jare juister inzicht in den samenhang der verschijnselen en wie zal dan zeggen welke middelen in de duizenden jaren, die volgen zullen, een vooruitgegaan, een hooger georganiseerd menschengeslacht wellicht eenmaal vinden zal om datgene op te lossen, wat wij nu nog als raadsels moeten erkennen. Wat nu voor ons bovenzinnelijk is, kan voor onze verre nakomelingen volkomen waarneembaar en begrijpelijk zijn, en misschien zullen zij zich 's menschen ziel kunnen voorstellen, niet zoo als Haeckel spottend zegt, als lucht of als vloeistof, maar als iets dat zelve zuiver geestelijk zijnde, zich in de materie openbaart.

Maar, vraag ik, welk nut hebben artikelen, redevoeringen en volksuitgaven als die, waarvan hier sprake is?

Brengen zij ons iets verder? Maken zij degenen, die, leeken op het gebied der natuurwetenschappen, de artikelen

1) Sir Oliver Lodge. Life and Matter. p. 34.

lezen en de redevoeringen aanhooren, of de jeugd die de populaire werken leest, iets wijzer?

Wordt er niet te veel geschermd met woorden? Ik vrees van ja en wil daarvan nog een paar voorbeelden geven.

Haelkel, die eerst van ‘ziel’ de bepaling geeft... ‘het collectief begrip van alle psychische functiën,’ valt het gemakkelijk het zieleleven van den mensch af te leiden van dat der laagste organismen, daar hij de cel reeds een ziel toeschrijft, omdat zij ‘wil en gevoel’ heeft.

Voor mij was tot nog toe het begrip ‘wil’ onafscheidelijk van het begrip ‘bewustzijn’! ik kan mij niet anders voorstellen dan dat ‘willen’ insluit het ‘weten wat men wil’ en hoe is dat mogelijk zonder bewustzijn?

Toch schrijft hij de cel geen bewustzijn toe.

Zoo kent hij uiterst eenvoudigen organismen een zekere mate van voorstellingsvermogen en geheugen toe; als bewijs haalt hij aan, dat van vele soorten *radiolariën*, die hij onderzoekt, elke soort steeds dezelfde eigenaardig samengestelde schaal vormt, geheel verschillend van die der anderes oorten.[1)] Zou diezelfde redeneering dan in het anorganisch rijk niet toepasselijk zijn op de stoffen, die steeds in de haar kenmerkenden vormen kristalliseeren?

Laat ons aan den éénen kant de wetenschap geen grenzen voorschrijven want dit geslacht kan niet weten hoe ver een volgend geslacht het zal brengen. Laat ons aan den anderen kant de grenzen onzer kennis niet overschrijden en besluiten trekken uit praemissen, die niet wetenschappelijk bewezen zijn.

Een volledige wereldbeschouwing op zuiver wetenschappelijke gronden te vestigen acht ik op het oogenblik onmogelijk; Haeckel, die ongetwijfeld een reus is op het gebied der wetenschap, een der grootsten onder de medestrijders van Darwin, heeft het beproefd en, naar ik meen, is die proef mislukt.

Wij weten nog niet genoeg.

Laat ons dus rustig voortgaan de natuur te bestudeeren en al onze krachten inspannen om den kosmos te leeren kennen en begrijpen. Laat ons geen mooi gestyleerde arti-

1) Welträthsel, blz. 50.

kelen schrijven over het failliet der wetenschap met het uitgesproken doel om den mensch terug te brengen in den schoot der alleen zaligmakende kerk; maar laat ons aan den anderen kant ook niet lichtvaardig aan de goegemeente doen gelooven, dat het een uitgemaakte zaak is, dat het leven op een goeden dag uit de 'neutrale levensenergie' der materie ontstaan is.

Laat nooit een man van gezag het spreekgestoelte beklimmen om den mensch toe te roepen, dat er dingen zijn, die hij nooit te weten kan komen, maar daarentegen schrijve een man als Haeckel ook geen volksboeken, waarin hij hoogst interessante hypothesen als bewezen waarheden verkondigt.

Niets van dat alles vermeerdert onze kennis of brengt ons iets verder; integendeel maakt het onwetenden tot verwaanden en bevordert het den grootsten vijand van degelijke kennis, namelijk den waan van den onwetende, dat zijn oppervlakkig napraten hem tot een verlicht man maakt; aan den anderen kant geeft het den obscurant, den vijand van wetenschap en vooruitgang gereede aanleiding om met minachting te spreken van de kennis, die wij werkelijk verkregen hebben, en om het hoogste, wat wij hebben, ons verstand, gering te schatten.

Nogmaals: welk nut heeft dit alles? Waarom ons in te spannen om vraagstukken te beantwoorden, die met onze huidige kennis onoplosbaar zijn? Laat ons op wetenschappelijk gebied rustig voortwerken en onze kennis vermeerderen en op ethisch gebied: *bene agere et laetari.* Brunetière vraagt ons een 'loi de conduite'! Welnu, ik zou meenen, dat de wetenschap en de wijsheid der eeuwen ons die waarlijk wel gegeven hebben: bij voortduring streven naar de ontwikkeling van al onze vermogens; steeds trachten nuttig te zijn; werkzaam te blijven tot het laatst; aan geen onzer medemenschen de behulpzame hand te weigeren; zou dat niet *bene agere* zijn in alle systemen?

Wie kent niet die oude woorden vol diepe levenswijsheid: 'eet uw brood met vreugde, drink uw wijn met een vroolijk hart, geniet het leven met de vrouw, die gij lief hebt, al de dagen uws ijdelen levens; al, wat uw hand vindt

om te doen, doe dat met al uw macht, eer de kwade dagen komen, eer de zon en haar licht verduisterd wordt, eer de zilveren keten wordt vaneen gereten en de gouden schaal in stukken spat en het stof wederkeert tot de aarde, gelijk het was en de geest wederkeert tot God, die hem gegeven heeft.'

Met die opvatting van het leven kan de mensch gelukkig zijn en is een idealistisch streven bestaanbaar, ook, wanneer hij persoonlijk voortbestaan onmogelijk achtend, gelooft in de perfectibiliteit van het menschdom, aan de mogelijkheid, aan de waarschijnlijkheid zelfs, dat in den loop der tijden uit ons zal geboren worden een hooger georganiseerd geslacht, voor wie onze wereldraadselen geen raadselen meer zullen zijn. Hetzij wij vertrouwen, dat inderdaad de geest wederkeert tot God die hem gegeven heeft, d.i. tot den geest die het Al bezielt, of dat wij meenen, dat na den strijd van dit aardsche leven eeuwige rust ons deel zal zijn, in beide gevallen kunnen wij met die opvatting van onze taak op aarde, te midden van alle raadselen, die ons omgeven, opgewekt en moedig ons werk doende, zonder vrees leven en zonder vrees sterven.

Dr. A.S. VAN OVEN.

Oud-Hollandsche stillevenschilders.

Wanneer een geleerde, die ook ander materiaal als belangrijk erkende dan cijfers, statistieken en historische feiten, de ziel bestudeeren wilde van het Nederlandsche volk, dan zou hij niet mogen vergeten, hoe uit ons de kunst ontstond zoowel van Rembrandt als van de oude stilleven-schilders: de verbeelding, zoo weidsch mogelijk, èn het aandachtige speuren naar de dingen der kleinste werkelijkheid. Vooral zou hij er op moeten wijzen, hoe deze beide elementen niet afzonderlijk bleven, maar juist altijd innig tezamen vloeiden - hoe, meen ik, in Rembrandt het kleine liefdevol gezien is en harmonisch zich oplossend in de grootheid van een bovenwerkelijken droom, terwijl bij een Heda of Van Beyeren toch nog veel meer is dan belustheid op onpersoonlijke plastiek. Ja, ik vermoed, dat Rembrandt dáarom zelden door vreemdelingen zoo wordt begrepen als wij hem toch zien, omdat ze nooit zoo sterk als wij ondervonden welk een wereld van aandoeningen ontbloeien kan uit het mysterieuze leven der kleine, doode dingen om ons heen, uit de dingen van alle dag en binnenshuis. De naam Rembrandt echter is bijna wat te stereotiep geworden. Men heeft nu langzamerhand zoo zijn vaste stel gedachten over hem... en: nu ja... Rembrandt... genoeg van Rembrandt ten slotte! Maar ik noem ook Vermeer en Mauve en ik noem ook Van Deyssel en Van Looy: misschien wordt sommigen dan klaarder wat ik bedoel.

Het stilleven is door ons, Hollanders, ‘ontdekt’. Dat niet

alleen, maar tot op het midden der 19e eeuw (toen de schilders van Barbizon het overnamen en zelfstandig verwerkten) bleef die kunst-uiting uitsluitend bij ons bestaan, of - in de zeer enkele gevallen dat een buitenlander zich aan dit bescheiden genre wijdde - dan was het toch onder de directe beïnvloeding der Hollanders. Chardin, de Franschman, schilderde vele en prachtige stillevens; maar alleen door een iets luchtiger en lichter toon onderscheiden deze zich van de onze: in wezen sluiten ze zich er volkomen bij aan.

Men heeft ons wel eens beschuldigd van burgerlijke huisbakkenheid. En zeker: heel zwierig van levens-manier, of maagdelijk teer van gevoel, of verheven en weidsch van gedachte.... wij zijn en waren het te zelden. Wanneer men even de Hollandsche schilderkunst vergelijkt met de Italiaansche, of ook met de Duitsche uit Dürer's tijd, of met de Engelsche en Fransche der 18e eeuw, dan is het tegendeel maar moeilijk meer vol te houden en noemen we nog maar weifelend de enkele grooten, die op dezen regel de uitzondering zijn. Neen, we behoeven er niet langer over te praten: het beteekent zoo iets als een ander levens-besef, drinkebroers, kermisklanten en burger-juffers te schilderen, óf nymphachtige wezens als die van Botticelli. Ik zeg niet dat het noodzakelijk een verschil beteekent in aesthetische waarde - wie zou nog zoo onnoozel zijn! - maar een verschil in geestelijkheid, in gedachte-sfeer, in beschavings-plan... Wij houden ons graag bezig met erg reëele dingen en we voelen ons in buitengewoon trotsche of verfijnde omgevingen zelden geheel op ons gemak. Er zijn ook geen bergen in ons land en geen rotsen, er zijn geen ontzaglijke kathedralen en geen oude paleizen... alles is hier zoo gemeenzaam. Effen liggen de landen onder de sluierende nevels; en de zee, die hier zilverig van tint is, spoelt droevig aan langs lage, bleeke stranden... Het is monotoon, het is stil en gedempt, ons lieve Holland. En zoo we ons eens met kracht aan de melancholie van ons gemoed willen ontrukken, dan is dat een daad van geweld, die zonder een iet of wat geforceerde opwinding bijna niet te bewerkstelligen is. Bedeesd gewoonlijk en soms grof-luidruchtig... zoo is de Hollander wèl...

Maar ook, nooit zal een ander begrijpen, wat er in dat

stille, eentonige, huiselijke leven, dat ons het liefste is, voor diepe heerlijkheid ontbloeien kan. Ziet, wij zitten in onze rustige vertrekken; buiten dreint de regen neer in de nauwe, grijze straat. Wij spreken zachtjes met elkaar een enkel woord en we kijken rond, we kijken rond als zochten we of als verwachtten we iets.... En nu, nu worden we in ons zelven die vreemde, diepe vreugd gewaar, die is als de bewust-wording der harmonie tusschen ons en al dat gedempte, stille, over-bekende... Wij voelen ons... ja, gelukkig!

Er is weemoed in dat geluk, het is overfloersd, maar kunnen wij het ons eigenlijk wel anders denken, het geluk, het *goede* geluk, dan als iets stils, iets dat stil is en grijzig en overtogen van een gouden licht? In Italië is het blauw misschien, in Griekenland wit, wit als het marmer zijner beelden, in Frankrijk lachend rood... maar wij, wij beseffen het als een goudachtige grijsheid die uitschijnt over alle dingen. Daar ruischt als een leven om ons heen, waar wij ons in opgenomen voelen. Mooi vinden wij de dingen, die wij toch weten zoo gewoon te zijn. Ach, waren ze dat niet, gewoon, kenden we ze niet zóo innig, wat zouden ze ons eigenlijk waard zijn? Wel is het zeker iets verruimends en een voortreffelijke zaak om nieuwe streken te zien of een nieuw mensch... maar wanneer men van *liefhebben* spreekt: kan men wel liefhebben het nieuwe of bizondere?

Dit is de gemoeds-gesteldheid, die bij de besten onder ons klare contemplatie wordt. In contemplatie voelen wij 't geluk als ons het meest nabij. Maar we zouden geen Germanen zijn, als juist de gelukkigheid, zelfs die zoo zuiver passieve der aanschouwing, ons niet tot *daden* bracht!

Deze scheppend-contemplatieve neiging nu is de groote deugd van den stilleven-schilder. Hij is de vriend der philosophen.

Een stilleven te schilderen is een heel apart genot. Je zit zoo rustig samen met de luttele dingetjes die je wéérgeven, beter nog: uítdrukken wilt. Er is geen afleiding van buiten; noch woeligheid van 't bedrijf. Het is de kunst der innerlijke verdieptheid. Zoo volkomen voelt de schilder zich verzonken in 't geen hij doet, dat hijzelf *wordt* het glanzige

potje of de zacht-kleurige vrucht waarnaar hij kijkt. De man zelf, als individu, is niets meer, zoo vervult hem het ding dat hij schildert. Theoretisch kan men wel volhouden, dat dit altijd met elken kunstenaar zoo 't geval is, maar dan, dan *redeneert* men toch wat! En ik, die natuurlijk een goed Hollander tracht te zijn, ik verlang naar wezenlijkheden. Hoe is het bij den landschap-schilder? Hij heeft de wereld vóor zich: hij moet die overheerschen, onderwerpen, hij moet dít nemen en dát niet, hij moet ordenen het ordelooze, hij moet zich houden aan éen moment, waar de natuur in voortdurende verandering is. En de portret-schilder... ach, kan men ooit zoo geheel zich óvergeven aan een ander? blijft er niet altijd een bepaalde verstandhouding tusschen u en mij en ieder ander? Wij *zien* een mensch niet alleen, wij ondergaan hem en beïnvloeden hem, over en weer; wij staan niet in blanke afwachting tegenover een mensch, maar *willend*: de bewegingen van 't instinctieve en moreele leven doen zich gevoelen. Daarom ook heeft een auteur, een drama-schrijver of een epicus, die volkomen overgave nooit. Ik verzeker u: wat men ook wil en van welke richting men ook zij: het kán niet! En de lyrische dichter, en de componist... maar bij dien verdwijnt de wereld buiten hem bijna *geheel!* Die zingt zichzelven uit!

De kunst van 't stilleven is de meest objectief denkbare.

Daarmee beweer ik niet, dat ze de hoogste zou zijn. Er was een tijd - of is die er nog? - dat men, pratende over kunst, van geen enkele waarde-bepaling wilde hooren: alles was even mooi of interessant, oreerde men, het hing er maar van af wat de kunstenaar er uìt haalde. De beteekenis van 't kunstwerk had absoluut niets geen verband met de voorstelling. Het nietigste kannetje of fleschje kon tot een even groote kunst worden omgezet als de schoonste vrouw ter wereld. Want mooi is niets en emotie is alles...

Het kan heel aardig zijn hier eens een boemeligen avond over te redetwisten, maar tenslotte beteekent zulk een quasistraf geformuleer niet anders dan dat het beter is iets kleins goed dan iets groots slecht te geven. Er zou ook volstrekt geen bezwaar tegen zijn zulke plompe waarheden te zeggen, als men dan ook maar den tijd nam ze *volledig* te zeggen

en niet zoo, dat warhoofden en stijf-koppen er ongeneeselijk door van stuur raakten.

Een mensch te schilderen eischt nu eenmaal wat meer dan louter objectiviteit en louter emotie. En ook die objectiviteit en die emotie, noodig om een prachtig portret te maken, is wel van een wat weidscher soort, dan die welke de stilleven-schilder kent. Het is met deze quaesties zóo: wanneer men er in abstracto over na gaat denken kan 't gebeuren dat de felste utopie ons vrij aannemelijk begint te worden; maar wie zich even de zaken recht helder voor wil stellen, wie zich even voorstelt hoe b.v. een Michel Angelo als stilleven-schilder zou zijn geweest, hoe dat het trieste effect zou hebben van een arend in een kaketoe's kooi - die volgt m.i. een vrij wat korter en duidelijker weg.

De vraag of 't werk zuiver en ‘echt’ is blijft de eerste; maar daarna toch komt van zelf het verlangen naar die kunst, die 't meest wijd en hoog en menschelijk is.

In een vaasje bloemen van Fantin Latour voelen we een vrome, diepe, klare ziel. Maar wanneer dat alles is gegeven in een ménsch, dan zeker is er iets nog veel heerlijkers te zien! Het is niet alleen een verschil van *soort*, maar ook een van *uitgebreidheid.* En juist misschien dat de stilleven-schilder zoo uitsluitend objectief kan zijn is de aanwijzing van zijn nederiger dichterschap.

Dikwijls is 't mij opgevallen, hoe de luister van een enkele waarachtig mooie levens-verschijning heel een duistere zwerm van minderwaardigheden overstraalt. Wanneer in 'n groot gezin één kind ons werkelijk lief is, dan zien wij heel dien kring als ópgeheven tot dezelfde sfeer, hoewel we toch in een nuchter moment wel zien, dat den anderen eigenlijk niets zoo bizonder heerlijks eigen is. Maar loopt er daarentegen, in een normale familie, een ongenietbaar type onder door, dan scheiden wij hem intuïtief dadelijk van de overigen af. Die eene is wel 'n mispunt, erkennen we, maar wat een verschil dan ook met de rest... Er is een natuurlijke neiging tot idealiseeren in ons allen. En ik geloof, dat wie de waarheid zoekt die neiging moet aanvaarden, of hij zal *beneden* de waarheid blijven. Meer dan van 't concrete is waarheid iets van de ziel of van den geest vooral.

Wij, Hollanders, genieten den roem een apart soort kunstenaars te hebben mogelijk gemaakt: de stilleven-schilders. En laten we daar niet laatdunkend over doen. Al brachten wij geen wereld-schokkende wijsgeeren voort (Spinoza zal toch wel door niemand voor een Hollander worden aangezien), ons volk, als geheel genomen, is mijmerig, meditatief. Wij leven in het land der oude stilleven-schilders. Maar wel eens was er een vreemde argwaan in me opgekomen of deze roem toch eigenlijk niet berustte op maar weinig schilderijen. En toen ik er vervolgens op ging letten, merkte ik inderdaad dat onze musea een ware, trieste rijkdom bevatten van stillevens, die ons nagenoeg niets meer zeggen. De bloemen- en vruchtenschilders zijn ver- en verreweg het sterkst in aantal: Ruisch, Thielen, Morel, Ellinger, Van Borssom, de Heem, Batist, Adriaan Breugel, Elias van den Broek, Van Son, Van Huysen, Hanot, Marcellus, Mignon, Haman, Adriaan van Utrecht... en ongetwijfeld vergat ik er nog wel een aardig hoopje. Nu herinnert iedereen zich die bloem-stukken wel. Ik zou graag eens den man willen ontmoeten, die ernstig volhield er van te genieten. Niet om met hem in discussie te treden - beware! - maar het benieuwt me hoe hij er uit zou zien.

Het eigenaardige nu van al die schilders is, dat hun werk zoo volkomen naar eenzelfde model gefabriceerd schijnt. Het zijn stijf saamgeperste boeketten van heel kostbare bloemen, bont geschikt in pompeuse vazen tegen zwartigen achtergrond.

Elke bloem is afzonderlijk bestudeerd, zoo bestudeerd, ja zóo met de neus-punt er op, dat alle fleur en heerlijkheid er afgegluurd en afgesnoven is. Zooals de doeken een warreling toonen van lichte en donkere tintjes, zoo is elke bloem het er een van kleurtjes. Het is niet *gezien*, het is *bekeken.* De vruchten mogen wat malscher zijn geschilderd - bracht de wellust der lekkerbekken hier een begin van ontroering? - maar toch de geest- en wezenlooze donzigheid dier druiven of perzikken wordt al net eender onuitstaanbaar. Want al die dingen, 't zij vruchten of bloemen, zijn zoo reddeloos dood, zoo door en door burgerlijk, zoo volstrekt koud en kunstig van minutieuze peuterigheid, dat het tot een ware obsessie wordt voor wie er eenmaal op ging letten.

Ja werkelijk een wonder is 't, dát men er niet meer op let. Wel heeft men een vage herinnering van zijn museumbezoeken overgehouden aan iets vrij naars op 't gebied van bloemen-schilderingen... maar dat het waarlijk zóo alle perken te buiten ging, neen, dat wist ge nog lang niet. Misschien bewijs ik u een on-dienst er uw aandacht op te vestigen; maar misschien - o, héel misschien - als velen eens zich uitspraken, brengt ook dit geschriftje er eenmaal het zijne toe bij om heel dien bloemen-rommel in den vuilnisbak te krijgen.

Het precieze schilderen, het geduldig volgen van elk détail, kan iets verrukkelijk moois inhouden. Maar, dan moet die preciezie: geestes-beheersching en dat geduld: devotie zijn. Jan van Eyck is een der allergrootste kunstenaars en nooit na hem is zoo uitvoerig en strak meer geschilderd. Wanneer iemand me geduld, vlijt, accuratesse aan wil prijzen ter eere van een schilder, wiens bedaardheid daaruit voortkomt dat hij zoo weinig last heeft van zijn ziel, dan luister ik niet eens meer.

Ik weet maar één bloemen-schilder uit deze school, die iets - zoo al niet subliems, dan toch bepaald roerends en aardigs maakte; het was een vrouw; bij naam: Clara Peters. In 't Rijks-museum is van haar een glaasje met los uit-elkaar staande bloempjes bewaard; niets anders dan dat. Zoo iets naïefs zaagt ge nog nooit! Er is ook van haar een stukje, voorstellend eenige vischjes op een ovale schaal en vóor die vischjes, alles gelijkelijk in horizontale lijnen, een paar rijtjes kleine, kleurige schelpjes en ook wat garnalen. Op eenigen afstand weet men niet recht wat men eigenlijk ziet: al die evenwijdige, lichte strepen op een donker vlak... het is ook wel wat ál te onbeholpen... Maar zie nu eens elk schelpje apart en zie me eens hoe prächtig zij die garnaaltjes vond! Hier is wel wat anders dan geduld alleen, hier is *liefde* geweest. O, ik zie het schepseltje zitten in haar helder en sober vertrekje, achter de in lood gevatte ruitjes... ik zie haar, dat devote zieltje, afgestorven van de wereld als een ingetogen nonnetje, zoo bescheiden en met een aandacht doorbeefd van stille ontroering, zoo heel bescheiden en zelfvergeten turen naar de fijne bloempjes, de witte en hemels-blauwe, die ze zorgvuldig in een gewoon glaasje had

geschikt. Wat zal ze weinig van zich zelf hebben gedacht, zij - Vlaamsche - die leefde in den glorie-tijd van Rubens.

Vergelijk dit met het eveneens in den eersten ontwikkelings-tijd ontstane stilleven van Louise Mouillon, waar dezelfde onbeholpenheid wrevelig maakt omdat ze zich juist in 't zoeken naar een soort *methode* verraadt: rèchts een schaal roode vruchten, lìnks een schaal roode vruchten, dan precies in 't midden, maar wat verder weg, de licht-groene artisjok, enz. Wat is dat alles log, geestloos, dom van geleerdheid. Of vergelijk het met zooveel even fijn gedetailleerde (maar lusteloos en te handig, te kunstig gedétailleerde) zaakjes van later, toen men toch zooveel beter de verbinding van het licht wist te geven. Of met de bloem-stukken eindelijk, die ik daar straks besprak, met de bloem-guirlandes om grijs-witte médaillons (wat voor schepselen bestelden ooit dergelijke salon-ornamenten!), met de opstapelingen bloemen en vruchten en zilveren schenk-kannen, waarvan wel het onsterfelijk-malle meester-werk gecreëerd werd door Adr. van Utrecht in zijn enorme doek (bijna 2 bij 2½ Meter): een tafel, beladen, neen overgooid met druiven, appels, citroenen, gouden en zilveren schalen, een kolossale kreeft, een sublieme kan, een prachtpastei die nog wel - o temptatie, want het is slechts verf - die opengebroken klaar ligt, zoodat de geheimzinnige en kostelijke binnen-weelde u zoo-maar rijkelijk tegenrolt... benevens een groot vaatwerk van gedreven zilver waarin de fijnste wijnflesschen in afwachting gereed liggen, om van de snaar-instrumenten en het guitige poedelhondje en 't listige aapje en de zottelijk mooi gevederde papagaai, die alle dezen maaltijd opvroolijken zullen, om van al dit niet dan terloops te gewagen.

Is Van Utrecht's werk een unicum, honderden schilderijen werden toch in dezen geest gemaakt en genoten. En dat gebeurde in onze gouden eeuw. In den krachtigsten bloeitijd van ons volk waren de welvarende burgers in die mate blufferig en materieel, dat ze, niet bevredigd door zich te goed te doen bij hun veelvuldige en overdadige feestmalen, nog elk moment, in 't werkelijke daagsche bestaan, de smulpaperige herinnering aan zooveel genot duidelijk voor oogen wilden houden. Evenals het land plotseling tot macht en aanzien was gekomen, zoo ook bleken onze krachtdadige voorvaders

per slot zulke doortrapte parvenus te zijn, zoo'n glundere en zelf-voldane troep koekebakkers, als misschien nooit in eenig land, in eenige beschaving is gezien.

Is dit ons volk? Zijn wij dit? Nooit zullen wij tot een gaaf oordeel komen over ons zelf. Wij voelen een hartstochtelijke liefde voor ons land... en opeens en telkens weer wordt die liefde vernietigd door een volks-uiting zoo cynisch en zoo grof-brutaal en zoo kleingeestig en zoo dof en dik materieel, dat we elkander nauwelijks meer in de oogen durven zien.

En toch, wij weten, wij blijven vast en stellig gelooven, dat in de diepte van ons volks-bestaan iets heerlijks is, een stille, diepe glorie, een voorname ingetogenheid, een prachtige ernst, een dappere vrijheids-wil... Maar laten we dan ook zooveel we kunnen al de uitingen, die ons in onze armzaligheid toonen, te niet maken. Wij moeten dit niet doen uit schaamte alleen, maar wij moeten het doen omdat het leelijke cynisch maakt en onverschillig.

O, wanneer men er eens toe kon besluiten de groote helft van 't Rijks-museum af te sluiten, zóo, dat er alleen bij zeer speciale permissie toegang toe te krijgen was, - wanneer men dan in dit gedeelte al de schilderijen borg, die curieus, knap, merkwaardig, interessant en weet ik wat meer zijn, maar niet *mooi*... wanneer men vervolgens boven de poort, die tot dit heiligdom toegang verschafte in fraaie, Gothische letters het kleine woordje ‘Pakhuis’ aan liet brengen... dàn voorwaar zou de vreemdeling minder ironisch doen om onzen nationalen trots, en ons - ons viel een last van 't hart!

Ik zeg dit geenszins bij wijze van grapje; het is me doodelijke ernst. Want de kunst is niet een versierinkje van 't leven, maar drukt er de *ziel* van uit.

We namen onze genotzucht te ernstig; geen lachende Rabelais bleek hier bestaanbaar[1]. En ernstig te doen over de kleine dingen, dat is heel burgerlijk, weet ge! - Welnu, méer dan de kooplieden der O.I. compagnie, méer dan de regenten, stedelijke regeerders en hofjes-bestuurders der

1) Ik vergeet Jan Steen geen oogenblik; maar meer dan een Rabelais lijkt deze me een soort Rimbaud, wat dan wel een geweldig verschil maakt. Het een en ander zou natuurlijk nog bewezen moeten worden...

17e eeuw, zullen wij van dien tijd de *kunstenaars* als onze voorvaders erkennen. En kan men het dan dulden, dat deze, de dichters van ons volk, samen blijven met de slaafsche bende, die bloemen-, fruit- en wild-stillevens leverden of op andere wijs, met flauwe genre-stukjes en modieuze landschapjes, wel braaf den kost verdienden? Een schilderij is niet mooi omdat het drie eeuwen oud is en gladjes geschilderd.

Ik noemde in eenen adem de wild-stillevens mee, denkend aan die vele tafereelen, waar doode haasjes of dergelijke tusschen het donzige fruit liggen gevlijd: die fluweel-zachte vachtjes mogen nòg zoo behagelijk zijn geschilderd, ons hart blijft koud ook al willen wij waardeeren.[1)]

Maar met den deftigen Weenix wordt het al anders. Van zelf suggereert zijn naam de gedachte aan een voorname pracht van blanke zwanen, die neerliggen, dood, de ontzaglijke vleugels wijd uitgespreid; niets dan dit zien wij in onze herinnering. Want wel zijn de hoeken van zijn schilderijen kwistig opgevuld met allerlei moois, met wild, met brokken architectuur, met rijk versierde vazen, boomstammen, balustrades... doch het valt in 't duister weg, in het duister der onbelangrijkheid. Zoo overstraalt de glans van een wezenlijk doorleefde ontroering alle bijkomstigheden, die de mensch in zijn armzalige verdwazingen bedenkt en noodig vindt! Maar mooier nog dan een van deze is het schilderij van zijn vader: het hert. In een donkere, kelderachtige ruimte hangt het doode hert; het hangt recht naar omlaag (hoeveel grandioozer is dat dan 't geknakte afbungelen bij Snijders!) alleen de fijne kop ligt rustend neer op een plint; en van uit den rechter hoek komt door een raam wat spaarzaam licht zijn slanke, strakke, levenlooze lijf overschijnen. Waarom is dit

1) Ik moet hier even buiten het verband een uitzondering noemen, n.l. den vrijwel onbekenden Puytlinck, die in zijn doode hanen van het Rijksmuseum een zeldzaam voorbeeld gaf van heel scherpe expressie. Wat een fondamenteel verschil b.v. met den toch fijnen, mooi-kleurigen Leliënberg. Hij kon zoo vloeiend niet schilderen, misschien, maar ziet eens hoe typisch *stug* die veeren zijn, en hoe ontzettend die vlam-roode, neerbungelende koppen in hun wilde ommanteling van gouden pluimen, en hoe griezelig die doode oogen!

zoo roerend, terwijl dergelijke voorstellingen van een ander, hoewel even volmaakt gedaan, ons wrevelig van lusteloosheid laten? Daarom, omdat er als een droom is over dat hert; omdat de schilder zich overgaf aan dien droom en vermeed wat storen kan, vanzelf vermeed sinds de schoonheid van het ranke, doode dier hem zoo geheel beheerschte. De kleur is mooi... maar er is bijna geen kleur. Het is tint; het is een somber-lichte schijn in diepe duisternis. De techniek is ongeloofelijk... maar het duurt lang eer ge dit oplet. De statig-stille praal, de bezonken ernst, de droomachtigheid van het gewone, is dit te geven niet de grootste liefde geweest der Grooten van ons Volk? Ik voel het in Ruysdael's Molen, in Rembrandt's Staalmeesters, in de stranden van Jaap Maris, in de verzen van Vondel en Kloos, in de liederen van Valerius en Diepenbrock.

En hier nu eindelijk kwamen wij aan dat, wat we ons het liefste denken als het eigenlijk Oud-Hollandsch stilleven. Van hieruit voortzoekend zult ge hetzelfde terugvinden, overal een beetje, soms, zij 't dan zelden, compleet, het treffendst dikwijls in schilderijen die tooverachtig mooi zijn en - o, andere zeden - ongeteekend.

Hoe eenvoudiger het gegeven, hoe zuiverder meestal de schoonheid. Die stukken, waar veel gepronk is van gedreven zilver en kostbaar blauw en grillig geslepen, op vergulde en gebeeldhouwde voetstukken rustende roemers - ge kent ze, ge kent ze te goed! - deze zullen u nooit zooveel zeggen. Waarom toch niet? vraag ik me wel eens af. Want meestal is die weelde toch getemperd tot harmonieuze rustigheid. Is het niet een vooringenomenheid tegen de weelde zelf, die mij zoo oordeelen doet? Weelde kan toch mooi zijn... En waarom, ten slotte, zou een heel verfijnd mensch niet even diep ontroerd kunnen worden door het rijke, als wij het zijn door wat eenvoudig is? Hier geldt niet de vraag of we 't eenvoudige, het *werkelijke* zoo ge wilt, ook líever hebben; de vraag blijft alleen of er kunst, of er gemoeds-uiting is.

Waarom het nu precies zoo is, vraag het een filosoof: misschien zal hij merkwaardige dingen vertellen. Ik voor mij weet alleen dat er in die weelde iets is, dat afleidt en verlaagt. Van den kunstenaar verlangen wij een uiting van

geest of *ziel*, van beide tezamen als het kan. Maar iets anders verlangen wij niet. Wij zijn overtuigd, dat het beste ook het *algemeenste* is en niet iets bizonders, niet een privilege voor den rijkste... Wij weten dat het zoo zijn moet, noodzakelijk. De groote Dichters vinden eenvoudige woorden, eenvoudige gedachten, eenvoudige gevoelens. En de Wijze, en de Heilige, ze zijn groot voor iedereen. Wij weten dat een diepe geest het hemelsche ziet in 't heel gewone; want was het zoo niet, wij zouden dien hemel verfoeien. Iedereen vermoedt het, maar er is één, die het ziet en voelend begrijpt. Die man is groot. Wij weten dat het waardevoller is zich in de gewone levenswerkelijkheid een mooi en rustig mensch te toonen, dan in de makkelijker sfeer van wat al mooi is *gemaakt.* Wanneer een kunstenaar midden in de feiten der werkelijkheid tot hooge rust, tot een zuivere geestes-verklaardheid komt, dán vooral is hij ons lief en erkennen we hem als machtig, daar hij veel vooroordeelen en veel verleidingen overwon en hij de harmonie vond tusschen de wereld binnen ín hem en buiten hem óm.

De reden kan ik niet zeggen, maar ik weet het: wie waarlijk geestelijk leeft, die zoekt ook den eenvoud.

De groote glorie der Hollandsche kunstenaars blijve, dat ze dit zóo helder hebben beseft. En bij de stilleven-schilders treft het ons in 't bizonder. Wel blijkt - bij de menigte althans - het stilleven in ongenâ. Maar dit moet op een vergissing berusten. Ik voor mij veronderstel, dat de groote hoeveelheid ziellooze pronkstukken, waarmee onze musea gevuld zijn, het publiek met een onerkende ontzetting heeft aangedaan. Een stilleven dat ook nog *dood* is, niet waar?...

Het spreekt van zelf, dat het avontuurlooze monniken-bestaan van den stilleven-schilder groote gevaren meebrengt. Het kan zijn, dat hij rust zoekt uit levens-vrees; het kan zijn dat zijn vreedzaamheid onontroerd is. En dan zal hij door pompeuze schikkingen en door technische problemen trachten te vergoeden, wat hij aan innerlijken rijkdom mist.

In 't Rijks-museum is b.v. een stilleven, dat wel alle eigenschappen van 't normaal-goede type schijnt te hebben: van prachtig-gave, ineengesmolten schildering is het, harmonisch van samenschikking, mooi van goudachtige kleur, rustig van licht-verdeeling... Midden in, daar waar het licht zich

concentreert, is een wit blad beschreven papier geschilderd. Dit papier ligt luchtig op andere voorwerpen neer... schilder dat maar eens! Maar bovendien: dit papier is overal gekreukeld, gevouwen en verfrommeld... dóe dat maar eens! doe dat maar eens zoo, dat het *papier* blijft, licht-uitstralend, blank papier! En, als ware dit nog niet genoeg: midden op dit verfrommeld stuk papier ligt een fijn-geslepen, teer-groene, doorschijnende roemer op zijn kant en gezien in 't verkort... Dit is het toppunt! Nu is 'het hoogste' bereikt, zeggen de liefhebbers. Alle denkbare moeilijkheden stelde zich de schilder; en met een luchtig gemak, met enkele vlotte en weifellooze penseel-streken wist hij ze te overwinnen. Maar nu ook, juist *nu*, is de man voor eeuwig veroordeeld. Zoo'n onmatig gebluf met eigen vaardigheid... werkelijk dat wordt heksen-werk. De artiest bleek een goochelaar. In plaats van ons zijn ziels-verrukking te toonen, staat hij grapjes uit te halen om de goê gemeente bête van verbazing om zich heen te zien. En de schoonste tradities van een groote kunst verknoeide hij tot een onuitstaanbaar maniertje.

Lang, verwonderlijk lang, is men er ingeloopen. Publiek is naïef; toen, eindelijk, zei men niet dat men bedrogen was, want dat zegt men niet bij zóo eerbiedwaardige zaken als elk schilderij is uit de 17^{e} eeuw - Publiek is gedwee - men schimpte niet, maar: men keek niet meer... Men was verveeld. En die verveling wreekte zich op ieder, die 't in de komende tijden nog wagen wou zich bescheiden als stilleven-schilder aan te melden. Toch neem ik niet aan dat het kijkende publiek zòo dom is, als de kunstenaars na Flaubert algemeen en al te graag veronderstellen. Het eenige wat men weer leeren moet om het troostrijke, warme en verheven geluk, dat kunst kan geven, te ondervinden, dat eenige is de aandacht, de onbevooroordeelde overgave.

De Oud-Hollandsche stillevens zijn beroemd. Toen echter de menschen half-bewust zich teleurgesteld voelden in verreweg de meeste voorbeelden van die kunst, toen keerden ze zich af, niet met rancune, maar erger dan dat: met onverschilligheid. De Oud-Hollandsche stillevens zijn beroemd omdat het een heerlijkheid en... ja juist een *roem* is van ons volk zóo oorspronkelijk en zóo vroeg al te zijn opge-

groeid tot zulk een zuiver kunst-inzicht. Dat men zich toen al zoo absoluut los durfde maken van het ‘groote onderwerp’ en begreep hoe in kunst de *wijze* van weergeven toch de alles-beslissende vraag blijft, dat was verbazend merkwaardig; het was dat misschien nog een beetje te zeer: de innerlijke weifeling kon niet geweerd blijven. Het verlangen naar een ‘mooie voorstelling’ was telkens nog voelbaar; of soms ook verkwijnde de scheppings-energie onder een zoo strenge beperktheid van expressie-middelen. Dan ontaardde het werk in koude sier of nog koudere versaaidheid. Maar 't zuivere en goede, het diep-bezielde, 't brak telkens door. Ik denk dankbaar aan werk van onbekenden, aan een klein schilderijtje, somber-grauw, waarin het rood-aarden potje zacht te glanzen staat, mooi als een bloem. Wat een reine kunstenaars-opvatting uit zoo'n vergeten dingetje spreekt! Ik denk aan de tinnen kan van Jan Jansz. v.d. Velde, prachtig strak geteekend en helder geschilderd, of vooral aan 't goud-grijze kruikje van Treck, dat zoo verrukkelijk rustig is gedaan en zoo sober te pralen staat in 't gedempte duister. Dát noem ik zuivere gemoeds-uitstorting, klaarheid van geest in harmonische bewogenheid gegeven! Waar het complete is, hoe klein dan ook, vragen we niets meer. De schoonheid is er gehéel, en die schoonheid geeft volle bevrediging. Of let eens op het kleine stukje van Gallis, waar 't eigenaardige koude blauw van 't porseleinen bakje zoo expressief van werking is in 't geheel. Een mooi stilleven heeft de weidschheid van een landschap. Hoe heerlijk is ons nu de prachtige schildering zelf. Het groote behagen in 't gave, vloeiende, zuivere schilderen is nu een charme te meer, die wij zonder spoor van verzet heel gaarne ondergaan. En zulke dingen blijven ook uit de *verte* nog van werking. Is ook dit niet een soort criterium? Er zijn er die heel fijntjes b.v. een vischje gaven, met al 't geflonker der parelmoeren tintjes... maar op een afstandje mist het alle beteekenis. Het is peuterig, het is koud en technisch. Het heeft ook eigenlijk niets van de naïeve aandachtigheid, die me in een Clara Peters zoo lief is. Ik spreek u van schilders, die ge niet kent? Ze hoeven ook niet gekend te worden! Als men zoo'n kruikje maar ziet en maar mooi vindt. Ik probeerde 't al duidelijk te maken: meer dan eenig andere is de stilleven-kunst een

onpersoonlijke. En vooral kon ze dat zijn in den innerlijkvasten tijd van onze glorie, toen schilders stil-aan voortwerkten en niet dan wèl-onderwezen.

Ten slotte echter, scherp gesteld, berust de roem der stilleven-schilders bij twee duidelijke figuren: Abraham van Beyeren en Heda.

Geheimzinnig, diep-donker zijn de doeken van den eerste, een donkerte, waaruit het bleeke vleesch van een opengesneden visch, het rijkste rood van een kreeft, het zware email-geglans soms van wat pannen of aardewerk zoo mooi te voren licht. Ik behoef er niet op te wijzen hoe wonderbaarlijk knap het doorzichtige, lillige en vochte van die visch is gegeven... iedereen die er naar kijkt ziet het dadelijk, - of hoe sonoor van kleur het geheel is... Maar wil goed en lang toezien naar zulk werk: voelt ge niet een mysterieuze pracht in dit feitelijke? is het niet verbeeldings-vol? is het niet mooi als bloemen, als de bloemen van Fantin? Spreekt niet een stil-schouwende menschen-ziel uit die kleur en uit die tint?

Zeg me niet, dat ik bevooroordeeld ben. De pronkerige en innerlijk dood-nuchtere de Heem probeerde ook eens zoo iets te geven, zoo iets eenvoudigs en toch deftigs, meende hij... O zeker, er was mooie kleur in en 't was knap ook geschilderd... maar bij iets dieper kijken: wat een vervelende parodie!

Van Beyeren en Heda.

Zoo weidsch was deze laatste wel niet, zoo weidsch niet van verbeelding, maar in de blanke, grijze, witte kleur van zijn werk, en in de groote eenvoudigheid er van, daarin is datzelfde, dat beste toch even innig aanwezig. En wanneer hij al eens een zilveren schaal wou schilderen, dan was het de bleeke glans van dat zilver en niet het kostbare, bizarre of kunstige er van, dat hem trof. Hij schilderde het met eendere toewijding als de brokken brood en de plompe messen en het witte linnen dat op tafel lag. Hij zag en máakte het eenvoudig! Ja, nog soberder is hij eigenlijk dan Van Beyeren, nog verder, absoluter, en ‘moderner’, zoo men wil. Een rommeltje van niets dan wat boeken en papieren, achteloos (en niet *opzettelijk* achteloos!) op tafel slingerend, vond hij wel eens geheel voldoende om een mooi schilderij van te

maken! Allereenvoudigst was hij ook in zijn manier van kijken zèlf. Hij kon een groote, hooge roemer schilderen tegen een grijzen achtergrond en in de rustige zekerheid waarmee de buigende contour-lijn van dat glas is geschilderd, voelt ge de heerlijke bezonkenheid van dezen man. Die achtergrond ook is al een wonder: zoo rustig-strak en zoo wijd die is, zoo effen; en toch niet leeg; en toch niet vaag of wolkerig!

Hoe veel waarachtiger is dit alles, dan het effect-gezoek, het overladene en bijkomstige in de composities van zooveel zijner tijdgenooten, die geen schotel gewoon *recht* konden laten, geen doek eenvoudig *neer* laten hangen, geen dooden vogel schilderen waar niet net een veertje afdwarrelt, ja zelfs een zwavelstokje in zijn tuimeling van tafel bespiedden...

Heda's blanke eenvoud maakte toch blijkbaar wel indruk. Men zocht ook hem na te volgen. Ik noem Rotius en Claesz. Maar weer opnieuw: dat waar het op áankomt láat zich niet imiteeren!

Het eigenlijkste dus van de stilleven-kunst vindt men het krachtigst bij deze twee, al vindt men het ook in het kruikje van Treck, ook in een ongeteekend werk,... ook tenslotte bij menigeen van ònzen tijd.

Want gelukkig moet men de meening prijs geven, als zou de 17^{e} eeuwsche kunst per-se en in alles hooger staan dan de moderne. Het is volkomen waar, dat wij de argelooze kracht, de kracht der bezonkenheid missen, die hun zoo heerlijk eigen was. Maar dat wij, in massa althans, geestelijk hooger rezen, juist in 't stilleven blijkt dat afdoend. De leer van 't impressionisme is eenvoudig geweest, maar zuiver; en zuiver werd ze doorgevoerd. Al het bijkomstige werd erkend als overbodig; al het overbodige als leelijk. Dat was een groote winst. En er zijn hier in de laatste kwarteeuw toch zeker wel een vijftien schilders geweest, die meer dan eens een mooi stilleven maakten, oorspronkelijker en bezielder misschien, dan 't normale voorbeeld uit de 17^{e} eeuw.

Trouwens, als men van deze kunst-soort praat, rijst dan niet van zelf de gedachte aan Verster bij ons op? Verster, die rijke, diepe en energische geest, voor wien nu eens de

kleur, de bloeiende kleuren-hartstocht, een als visionaire beteekenis kreeg, dan weer de klaarheid van vorm en de verzuivering van tint tot aan 't mystische toe zich verijlde. Is hij niet de grootste en origineelste en felst-overtuigde stilleven-schilder, die nog ooit en ergens bestond? Waarom het verzwegen, waar 't zoo'n groote reden is om trotsch te zijn? En ach: zulk een enormiteit, als 't sommigen misschien voorkomt, heb ik hier niet eens mee gezegd; want waar de oude stilleven-schilders een onderdanig plaatsje innamen op het tooneel der toenmalige schilderkunst, daar beweegt zich op het onze Verster als een held door de menigte.

Verder, ook me herinnerend de bloemen van Voerman en die van Vincent Van Gogh, voel ik toch dat 't hier de plaats niet is aan te toonen hoe in 't moderne misschien iets zijn kan dat *verder* is dan in 't zuiverste werk der groote voorgangers, want met dat al... hoe menig jong schilder heeft nu nog, nà Verster en nà Van Gogh, die stille werkers van eeuwen her niet bewonderend vervloekt daar hij zich zóo onder hun suggereerenden invloed wist! En dan te denken van hoe weinig schilderijen tenslotte die toovermacht uitgaat... Wat is sterker dan de schoonheid? Wat dommer en armzaliger dan de jaloersche ambitie?

Mochten wij, hoe vurig ook van verlangen, mochten wij *genieters* blijven!

JUST HAVELAAR.

Jozef Israëls.
27 Januari 1824-12 Augustus 1911.

Al was zijn geest tot het laatste toe nog helder en levendig, de ure van scheiden was nabij, dat wisten wij reeds lang. En wij hebben geen recht tot luide droefenis, nu de zeven-en-tachtig-jarige, die zóóveel gegeven heeft, is heengegaan. Wel gevoelen wij den plicht dankbaar te herdenken.

Ook bij zijn leven was hij hoog geroemd. Uit en terna en alom. En het meest spraken wij allen van het treffende sentiment, dat hij in zijn zeldzame kunst heeft blootgelegd. Toch, - bij het altoos weer en te eenzijdig doen uitkomen van hoe bizonder een gevoel er uit zijn werken spreekt, loopen wij licht gevaar hem te week te gaan zien. Want bovenal was zijn kunst ook kloek en pootig en uit harden strijd geboren.

Ja, dàt juist bepaalde den eigen aard ook van zijn schilderstaal en van zijn sentiment, dat Israëls een strijder was, van der jeugd af aan, een strijder, een langen menschenleeftijd lang, en een strijder wel tot het einde.

De kunst was hem geen verleidelijke weelde, geen zoete verrukking en geen afspiegeling van Paradijsvreugd, maar een voortdurende worsteling. Zij werd hem uit pijn geboren, zij vervolgde hem. En hij liet niet af van het vechten met den Godsgezant. Met reden heeft men zijn geest met dien der Klaagliederen en dien der Psalmen verwant genoemd.

Al geleken zijn uiterlijke levensomstandigheden vrij effen, de wording en de groei van zijn kunst gingen samen met aanhoudenden kamp.

In een voor de Hollandsche kunst weinig zegenrijken tijd, te Groningen, uit niet bemiddelde ouders van het vurig voelende, lijdende en strijdende Joodsche ras voortgekomen, zag hij reeds als kind, gretig uitziend naar geestelijk voedsel en naar sporen van kunst, het leven moeilijk aan. En het jongentje vocht wanhopig met de eerste zwarigheden van het voor hem aantrekkelijke teekenen, dat hem trouwens - ten profijte allicht van zijn dieper pogen - in calligrafischen zin nooit heel makkelijk zou afgaan. Intusschen kreeg hij als knaap braaf teekenles, maar zijn meester wanhoopte aan de geschiktheid van den al te weinig exakten leerling, en toen hij van school kwam, ploeterde hij een paar jaar, op eigen onzekeren koers, maar wat verder in teekenen en schilderen. Eerst op zijn achttiende jaar werd hij in ernst voor de kunst bestemd, en trok hij naar Amsterdam, om daar bij den modieuzen Jan Adam Kruseman in de leer te komen, en 's avonds onder den ouden Pieneman en Royer op de Academie te werken.

Hardnekkige inspanning bracht hem daar vooruit. Geen moeite ontzag hij om oog en hand te disciplineeren en tot eenige kracht van constructie en uitdrukking te geraken. Teekenen naar het antiek, strenge omtrek-gravures bestudeeren, bij Kruseman naar model schilderen, de oude meesters in het Trippenhuis kopieeren, niets werd er verzuimd, hoeveel onderworpenheid het ook vergde en hoeveel last het meêbracht. Door vaardigheid muntte de jonge man nooit uit. Het begrip was en bleef veel sterker dan de behendigheid. Maar dat onredzame droeg er slechts toe bij om zijn wil nog sterker aan te zetten.

Een schilderijtje van Scheffer openbaarde hem, dat buiten uiterlijk knaps en moois om, ook de sfeer van het droeve mijmeren, die hem altoos vervulde, zich schilderen liet. Toch gaf hij zich daar niet aan over. Altijd ontevreden met zich zelf, wilde hij vóór alles meer leeren. En zoo trok hij naar Parijs, waar hij bij den David-leerling Picot kwam, die den reeds een-en-twintigjarigen schilder terugzette op het schoolsche antiek-teekenen. Op nieuw onderworpen inspanning, hardnekkig vechten met de grammatica van het teekenen, ook 's avonds op de Academie, waar Delaroche, Pradier en Vernet heerschten, en heel een internationale falanx van medeleerlingen tot overwinnen van de moeilijkheden prikkelde.

Terzelfder tijd werden weder oude meesters gekopieerd, en zette hij thuis voor zichzelf schilderijen op. Sporadisch maakte hij zelfs al dingen waar, door het onbeholpene heen, een accent van echte bewogenheid in doorklinkt.

In 1848 was hij terug in Amsterdam en het scharrelen en wurmen om schilderijen te maken begon nu eerst recht. Hij waagde zich, eenigszins in de lijn van Pieneman gaande, aan groote historiestukken, maar ook wel aan genre-schilderijen en portretten. De meer Schefferachtige *Mijmering* (1850) was zijn eerste bepaalde succes. Warmte en grootheid vallen er niet in te miskennen, maar het onmiddellijke en eenvoudige ontbreekt nog. Hij bezoekt nu Düsseldorf, het toenmalige centrum van een historieschilderkunst, keek, terugkeerend, rond in Roozendaal, en probeert, thuisgekomen, stevige, geziene dingen van schippers en schepen te maken, maar vervalt, hier niet in slagend, weer in een conventioneel sujet: de *Adagio con expressione.* Van weinig later is de kop van *Rabbi David*, waarin al meer van zijn persoonlijkheid aan het woord komt.

Maar hij bleef zich voornamelijk nog meten met historische onderwerpen en trekt weer naar Parijs, om daar studies voor te maken. Hij bezoekt van daar uit ook Fontainebleau, waar interieurs geteekend worden, maar schildert, terug in Amsterdam, de ietwat Gallaitachtige *Margaretha van Parma*, die succes bezorgde, zonder hemzelf innerlijke bevrediging te brengen. Eerst een bezoek aan Zandvoort - hij was intusschen 31 jaar geworden - bracht hem in een beter vaarwater. Daar werden hem reeds lang gekoesterde heimelijke verlangens klaarder; daar werd hem de schoonheid van het rustieke duidelijk geopenbaard, - en na een zomer werken naar de natuur en naar buitenmenschen in hun eenvoudige handelingen, keerde hij als een ander man, die zich voortaan aan de dieper gewortelde neigingen van zijn eigen natuur dorst over te geven, naar Amsterdam terug.

Eerste Liefde, *Langs het Kerkhof*, *Het Breistertje*, *Kleine Jan*, *Huiselijk Leed* en het poëtische *Maison tranquille* behooren tot de vroegste zeer treffende schilderijen uit dit zijn nieuwe geluid voortgekomen. De aankleeding neigde soms nog naar het sentimenteele. Maar hij zou allengs in strubbelen en streven aanmerkelijk winnen aan kracht. De

Schipbreukelingen van weer wat later (1860) waren veel grootscher en zwaarder aangrijpend, en zijn weg scheen daarmede wel voor goed gevonden. Van uit deze nieuwe nederzetting in een emotioneel realisme zou hij een groot rijk veroveren.

Toch lag zijn verdere weg geenszins glad geplaveid. Stuwen en ploeteren en worstelen is het voor hem altijd gebleven. De kern moest dieper uitgegraven, de groote wrong aandachtiger nagespeurd. Manier en rhetoriek overwinnen, zijn werk van bijvocht zuiveren, het soberder en zuiverder maken, er een ruimer adem aan bijzetten, alles om tot een krasser, bondiger uitzeggen, een naakter, stiller dramatiek te komen, dat bleef de levensstrijd van zijn kunst, nog een halve eeuw nadien.

Zou zonder dien fellen strijd zijn eigenaardige kracht verklaarbaar zijn? Want zijn schilderen is niet een zich op vlottend gevoel laten gaan, maar een wroetend en ploeterend, rukkend en duwend in elkaar timmeren. Men zie eens een schilderij als zijn portret van Veltman. Zeker is het vol van droomerij, maar berust het toch niet op een bijna nijdig uithouwen van de weerbarstige stof? En welk een natuurlijkheid van doen toch! Het is de moeite waard zulk een kop te vergelijken met een portret door J.W. Pieneman van Generaal Knotser (die er in het Rijksmuseum bij in de buurt hangt). Ook daar een neiging tot groot timmeren, en zekere kloekheid van tournure. Maar hoe grof en knullig blijft het uiterlijke van dit toch wel onbenauwde schilderen, naast de trillende ruigheid in dien kop van Veltman. Bij den meester, waar Israëls veel van leerde, de zwierige parade van een strijd, welke bij hèm in werkelijkheid hijgend is uitgevochten, zóó dat het strevend penseel waarlijk gewijd werd tot dieper eloquentie, en de hevigheid van den uitbouw in een adem kwam te staan van heimelijke grandeur.

Zoo was het in al zijn voornamer werken. Nimmer lichtelijk overkwam hem die wonderlijke kracht, welke hem aan de eenvoudigste en gemeenzaamste handelingen de afmetingen kon doen geven van een groot gebeuren. En het mijmer-rijke *Entretien silencieux* (in Engeland?), de monumentale *Zandvoortsche vrouwen* (Brera, Milaan), het melodiesch omsomberde *Alleen op de wereld* (Rijksmuseum), het treffend tragische *Plus rien* (Museum-Mesdag), het rauw verkondigende *Als*

men oud wordt (Erven Hymans), de magiesch gemeenzame *Verkwikking* (Teylers Museum), de diep aansprekende *Zoon van het oude volk* (Suasso-Museum), de wonderlijk welige *Bons Camarades* (New-York) of het plechtige *Binnenhuis te Delden* (Dordrechts Museum), men kan ze slechts uit zoovele eindelijke victoriën verklaren op even zoovele heldhaftige worstelingen.

Sterker nog haast dan een van dezen is de *Langs velden en wegen* uit de collectie-Drucker. Maar hoe dan, als het niet was na koortsachtigen kamp, zou hier die broeiende soberheid zijn verkregen! Hoe anders dan hunkerend zou de schilder hier zijn gekomen tot zulke grootheid van gerucht! Hoe zonder sidderend opstuwen tot die schrijnende kracht bij zoo wriemelende sfeeromhuldheid! Hoe, buiten de felheid der vertwijfeling, zou in dat zwaardrachtige van grijsheid, dat geweldige merg kunnen staan uitgebeten!

Er ligt daarom in de bevende hoogheid, die Israëls met zijn beste werken bereikt, zoo weinig van datgene wat men volstrekt magistraal zou willen noemen. Men kent schilders die met veel stelliger meesterschap voortbrengen, - die men zich aan hun ezel gezeten denkt, in trotsche vreugde heerschend over hun lijnenspel, of hun gebouwen van licht en kleur optrekkend met schuimenden lust, - schilders die schijnen te beschikken over hun stof, zooals een koning zijn overwonnenen monstert en ze gebiedt, of zooals een rijkaard zijn gegaarde schatten vóór zich zou uitleggen in wellust des aanschouwens. De kracht van Israëls was een andere, een meer elementaire en misschien een zeldzamere. Veeleer dan de gebieder bleef hij zelf een huiverend kampvechter en die vooral groot werd door zijn waarachtige vervuldheid, welke hem alle Beckmesserij of staatsie kon doen versmaden. Een schilderij van Israëls doet allereerst niet zoozeer denken aan een gaaf en bewonderenswaardig stuk werk, als wel het grijpt ons aan als een ernstige mare, en die te belangrijker en mooier wordt, naarmate de brenger er van hartgrondiger door het leven werd geslagen.

Buiten formale verzorgdheid, buiten de onmiddellijke bekoorlijkheid van het métier om, vocht hij om het wezenlijke. Er was niets in hem van wat men in de scholen zoo juist de uiterlijke welsprekendheid heeft genoemd, en die ook in

de schilderkunst een zoo groot terrein beheerscht. Maar juist door dat gemis was het, dat hij furieuzer en dieper tot de kern ging, machtiger werd in zijn taal, en des te overtuigender in zijn verkondigen.

Toen hij jong was, maakte al het mooie en knappe voordracht-schilderen van de gereputeerde kunstenaars, wier werken hem op de tentoonstellingen verbluften, hem vaak angstig en benauwd. Hij begreep, dat hij het nooit zoo fraai zou kunnen aanleeren en hij wanhoopte vaak. Maar vervuld van iets eenvoudigs, waarachtigs en eigens, overwon hij, in hittig op den man af gaan, op den duur zijn machteloosheid en verwierf hij iets dat zeldzamer, stouter en subliemer dan uiterlijke schoonheid van schilderen is.

Naar het eene noodige in heet begeeren hakend, werd hem ook de weg naar het meest doeltreffende geopenbaard. Hij leerde de levenszenuw zelve raken, en zoo grooter ontroering, wijder duiding verwerven.

Een David, die, van hevige dingen vervuld, buiten de gebruikelijke bedrevenheid om, eenvoudig door een worp van steenen uit de beek, den grooten opgemaakten Goliath, met het schubachtige pantser, mocht overwinnen....

JAN VETH.

Mevrouw Bosboom-Toussaint en Cd. Busken Huet.

Er staat ons binnenkort een belangrijk boek te wachten: een biographie van mevrouw Bosboom-Toussaint van de hand van Dr. Johs. Dyserinck, uit te geven bij Martinus Nijhoff.

Door de welwillendheid van schrijver en uitgever zijn wij in de gelegenheid gesteld, daaraan den navolgenden merkwaardigen brief te ontleenen.

Tot recht verstand van dezen brief herinnere men zich, dat Busken Huet in 1862 mevrouw Bosboom scherp had aangevallen over een stukje, 'De terugkeer van Golgotha' getiteld en door haar geschreven in het Evangelisch Jaarboekje *Magdalena.* Sedert was Huet tot de groote vereerders van mevrouw Bosboom's talent gaan behooren Het eerste groote opstel, dat hij over haar werk schreef in *De Gids* van November 1864, had hij laten voorafgaan door eene beschouwing over haar verhouding tot dit tijdschrift, waarvan zij, volgens hare eigen verklaring, aanvankelijk een pleegkind was geweest, en door de bekentenis, haar indertijd te hebben verongelijkt.[1)] Mevrouw Bosboom van hare zijde, had, ondanks hun hemelsbreed verschil in levensbeschouwing, groote genegenheid opgevat voor Huet. Toen deze nu zich verplicht had gezien, in 1865, na de verschijning van het Januarinummer van De Gids, waarin hij de beide aanstootgevende stukken: 'Een avond aan het Hof' en 'De Tweede Kamer en de Staatsbegrooting voor 1865' geschreven had, met Potgieter uit de redactie te treden en behoefte gevoelde, de redenen daarvan in het openbaar uiteen te zetten,

1) Deze inleiding werd later niet overgenomen in den bundel *Litterarische Fantasiën.*

vroeg en verkreeg hij van mevrouw Bosboom verlof, dit te doen in een openbaren brief aan haar gericht.[1)]

Onder de vrienden en geestverwanten van mevrouw Bosboom wekte dit niet weinig opzien: men viel, in gesprekken en brieven, er haar over aan, dat zij aan een man als Huet vergund had, zijn openbaar schrijven tot haar te richten. Hoe zij zich wist te verdedigen, blijkt uit den brief, dien zij schreef aan ééne dier geestverwanten, mevrouw Elize van Calcar, geb. Schiötling. De brief is van 8 Maart 1865.

Lieve Elize.

Gij vraagt mij een woordje antwoord, en ik wil U dus niet gaarne teleurstellen door zwijgen, maar mij dacht, dit zoudt gij toch wel geraden hebben, dat de Heer B.H. zich niet zou veroorloven zoo iets te doen zonder mijne voorkennis en toestemming.

Van U allereerst had ik het gewacht, dat gij het motief zoudt begrijpen en medegevoelen, waardoor ik mij tot deze concessie liet bewegen.

Allereerst: moest er niet een protest zijn tegen de laffe en lage aanvallen van al die kleine in hun eigenliefde gekwetste dichtertjes en schrijvers, die hem ein Kritikaster schelden, omdat zij - wetende dat hij zijn orgaan mist - op dit oogenblik veilig tegen hem aanbassen konden? Hij had ditmaal de publieke opinie tegen zich, welk een fortuintje om alle bijzondere grieven in deze openbare te wreken. Gij zegt: zijn stuk tegen uw Golgotha is ons nog niet vergeten. En dat wil ik gelooven, maar om de waarheid te zeggen, - van al de verontwaardiging, die men nu schijnt te voelen voor de voorgewende hoon, der Aardsche Majesteit aangedaan, was er niets te merken, toen dezelfde man zich tegen het Hoogere heeft vergrepen - en op een paar door vriendschap verplichte vereerders na - vond ik zoo min om de zaak die ik voorstond, als om mijn persoon een enkelen wreker onder al onze literatoren; integendeel; ieder van die kleine tijdschriften en hunne niet minder kleine medewerkers beijverden zich de wond te

1) Aan Mevrouw Bosboom-Toussaint door Cd. Busken Huet. Haarlem, E.E. von München. 1865.

verergeren door er hunne speldeprikken in aan te brengen. En nu al die ezels en uilen, katten en hazen tegen hem opspringen om te schoppen, te slaan, te krabbelen en te bijten, nu zouden zij van mij eischen, o ja, zij wenschen het - zij hebben het mij reeds verweten, dat ik het niet deed - dat ik met hun laaghartig koor instemde tegen een man, die ondanks zijn misgreep, die ik *niet* verontschuldig, dit weet hij wel - maar toch een man, die al was het alleen in zijn 'Kroniek en Kritiek' bewijs heeft geleverd hooger te staan dan de geheele bent te zamen kon klimmen. Niet dat ik zijne ruwheden, zijne onbarmhartigheden goedkeur, maar toch menigeen had de les noodig, die hij gegeven heeft. Wat mij persoonlijk betreft, ik heb nooit ontveinsd dat hij mij bittere tranen heeft gekost en dat hij mij schokken heeft toegebracht, door zwaren strijd, alleen in 't gebed te overwinnen. Maar lieve! is dit nu juist geen reden *om* hem en van harte vergiffenis te schenken toen hij die vroeg, en om hem den dienst te verleenen welken hij noodig had. Hij had mijn naam noodig, niets minder, maar ook niets meer, hoe zou ik dien beter hebben kunnen gebruiken!

Hij heeft mij eens gesommeerd te bewijzen dat ik Christin was, mijn schrijven over Golgotha vond hij *geen* bewijs, integendeel, nu stelde hij mij in de gelegenheid dat bewijs te leveren - wat dunkt u, had ik moeten weigeren dien last te aanvaarden? zoudt gij het geweigerd hebben? ik geloof neen! de evangelische voorschriften zijn ons immers niet gegeven alleen ter bespiegeling, maar ook ter executie, als de gelegenheid het eischt - en nu hij - il est à la veille de se relever - weest er gerust op - en hij is volstrekt de man niet, om deze dingen zwaarder te tillen dan zij zijn. Waren zijne vrienden niet laf genoeg geweest, om hem juist in het kritiekste moment allen den rug toe te wenden: er zou zoo veel geweld van die zaak niet gemaakt zijn. Nu ligt het er toe. Het is jammer voor 'De Gids'. Van zijne brochure zijn nu ruim 1200 ex. verkocht. Niet zoo stormachtig als van den vroegeren brief aan mij, dat begrijpt gij. Het publiek gaat liever kijken naar een executie, dan naar een rehabilitatie - doch het schikt wel genoeg. Behalve 'de avond aan het Hof', onverdedigbaar wat den vorm betreft, en die zijn hoofdpunt niet is, zijn er in zijne brochure waarheden, die wel degelijk behartiging verdienen, b.v. het woord over Mijnheer Groen

als Kamerlid, de postuur en in-toon-houding van *le cher Thorbecke* enz. enz., doch genoeg reeds en te over om uwe nieuwsgierigheid te voldoen. Wees volstrekt niet ongerust dat ik op eenige wijze dupe ben. Ik heb geweten wat ik deed of liever toeliet - en ook waarom, maar dat engageert in 't allerminste niet mijne zelfstandigheid voor 't vervolg. Voor mij, dit moet ik zeggen, heeft hij gelukkig geen enkele pagina van onzen Bijbel bedorven, omdat ik diergelijke geschriften die zulk doel hebben, niet lees - dat schijnt nu wel bekrompen, maar waar 't geloof en conscientiezaken betreft, acht ik de Schrift de eenige kenbron en vraag daarom naar geen andere.

Daar komt Zuster Bet, die hier eten komt in absentie van B., die heel wel is en een toertje naar Utrecht maakt. Nu ga ik wandelen en moet dus dezen afbreken. Wees hartelijk van ons beiden gegroet en geloof mij steeds uwe liefhebbende

G.B.T.

Buitenlandsch overzicht.

Marokko. - De Lords. - Nederland en Portugal.
26 Aug. 1911.

Nadat in het begin van de maand van Duitsch-officieuse zijde was verbreid, dat Frankrijk en Duitschland het eens waren geworden over de grondslagen van hun vergelijk, verwachtte men spoedig nadere bijzonderheden over dat vergelijk te zullen vernemen. Eene hoop die teleurgesteld is. Aanstonds volgde van Franschen kant de waarschuwing, dat er nog een groote afstand bleef tusschen het maximum der schadeloosstelling, welke Frankrijk aan zou willen bieden, en het minimum waarmede Duitschland verklaard had genoegen te willen nemen. Deze voorstelling scheen bewaarheid te worden door het vervolg. De geruchten van zoo goed als bereikte toenadering verstomden. Aanhoudend werden de besprekingen tusschen Cambon en Kiderlen voortgezet zonder dat geruststellende verzekeringen omtrent haar aanstaanden afloop konden worden herhaald. De toon der persorganen werd onvast. Men scheen minder overtuigd van de waarschijnlijkheid van een bevredigende uitkomst, dan een veertien dagen geleden. Tot nu op het allerlaatst Cambon met het resultaat naar Parijs is gereisd, en van daar iets geruststellender berichten komen. Men breekt niets af; de onderhandeling zal worden voortgezet, in de verwachting dat Duitschland zijn eischen nog wat zal weten te matigen.

De ‘grondslagen’, die gevonden waren, kunnen geen andere zijn geweest dan die zich lieten voorzien: Duitschland, dat weet dat het in Marokko zelf toch geen gebied kan verkrijgen, zal Frankrijk daar ruim baan laten, in ruil

voor een flinke uitbreiding der grenzen van Kameroen. Het maximum en minimum waarover zooveel is gesproken, zal in hoofdzaak op deze uitbreiding betrekking hebben.

Duitschland's oorspronkelijke eisch in deze richting: de afstand van het kustgebied van den Franschen Congo, en van het Fransche recht van voorkoop, op den Belgischen Congo gevestigd, is *mordicus* afgewezen, in de zekerheid, dat men tegen dezen eisch Engeland kan mobiliseeren. In plaats van over het gebied op den rechteroever van de Sanga, is men daarna over dat op den linkeroever derzelfde rivier aan het loven en bieden gegaan. Maar heel veel kan Frankrijk daar niet afstaan, of zijn kustgebied wordt van Oebanghi afgesneden en de streek om het Tchad-meer verliest een zijner toegangswegen, hetgeen uit een militair oogpunt zeer bedenkelijk is. Wat Frankrijk daar aangeboden heeft is door Duitschland naar het schijnt onaannemelijk verklaard, en Cambon is thans naar Parijs om te overleggen wat er bij kan. In de laatste dagen duiken geruchten op dat men Spaansch gebied zal aanspreken om Duitschland de maat vol te meten: het voor Kameroen gelegen eiland Fernando Po, en het Spaansche gebied aan de kust benoorden Libreville. Spanje zal dan weer door Frankrijk moeten worden schadeloos gesteld in Marokko, door de grenzen van het daar aan den Spaanschen invloed over te laten gebied ruimer te trekken dan bij de bestaande geheime Fransch-Spaansche overeenkomst, indertijd door Delcassé gesloten, is geschied.

Komt een verdrag op dezen of dergelijken grondslag tot stand, dan wil Frankrijk echter zeker zijn dat het in zijn Marokkaansche avonturen voortaan nimmer meer door Duitschland zal worden gestoord. Doch Frankrijk behoeft feitelijk meer dan Duitschlands goedkeuring tot regularisatie zijner positie in Marokko: het heeft de goedkeuring der onderteekenaren van de acte van Algesiras noodig. Wanneer Duitschland en Frankrijk gezamenlijk de zaak bij Europa inleiden behoeft aan de bewilliging der mogendheden zeker niet te worden gewanhoopt.

Vóór Duitschland zich voor goed de kans afsnijdt, zich in zake de belangen die het in Marokko overhoudt op Europa te beroepen, zal het evenwel een stevigen waarborg verlangen

dat de Duitsche mededinging op economisch gebied in het sultansrijk niet onmogelijk wordt gemaakt. Al ziet Duitschland, om geen oorlog met Engeland te doen ontbranden, van het verkrijgen van souverein gezag aan een gedeelte der Marokkaansche kust voor goed af, het zal toch zeker de aanspraak op economischen invloed die het aan de overeenkomst van 1909 ontleent, trachten te behouden. Deel te zullen hebben aan de ontginning van den ertsrijkdom van Marokko beteekent voor de Duitsche volkswelvaart heel wat meer, dan eenige grensverwijding in het achterland van Kameroen. Doch zullen zich de industrieele en commercieele belangen van Duitschland kunnen handhaven bij de vestiging van een Fransch protectoraat? Met het oog op den ganschen geest van uitsluiting waarvan de Fransche koloniale staatkunde doortrokken is en waaraan men niet op eenmaal ontgroeien kan, zelfs als men het wilde, is twijfel daaraan zeker ten volle gerechtvaardigd. De groote moeilijkheid zal dus zeker niet alleen in de grensbepaling naar de zijde van den Congo gelegen zijn, maar in het vinden van waarborgen voor de gebroeders Mannesmann en wie verder gereed staan kapitaal in Marokko te wagen. De conclusie kan dus geen andere zijn dan die van de vorige maand. Tot oorlog zal het thans niet komen, maar de vrede die men tegemoet gaat kan kwalijk anders zijn dan *une paix plâtrée.* De vragen die geopend zijn vinden geen oplossing in eigenlijken zin, en *kunnen* die niet vinden zonder dat òf Duitschland zijn natuurlijkste aspiratiën van vooruitgaande industrieele mogendheid opoffert, òf Frankrijk zich voor de oogen der geheele wereld eene vernedering en vermindering laat welgevallen. De Nemesis voor zijn koloniale entente met Engeland alleen, die van de aanmatigende gedachte uitging, dat de West-Europeesche mogendheden, als zij het maar eens waren, over Afrika konden beschikken wat zij wilden. Dáár is de oorsprong van het kwaad, en het uit de wereld te helpen wil zeggen, een Duitsch-Engelsche entente in te leiden. Zonder die blijft alle verdrag tusschen Duitschland en Frankrijk half werk. Men heeft het gezien aan de overeenkomst van 1909.

Engeland zal zich, zoo niet nu dan eerlang, ernstig moeten afvragen welke speelruimte het aan Duitschland's mededinging in Afrika en andere werelddeelen kan laten. Het

zal verstandig doen die niet te eng te nemen. De politiek van anderen vooruit te schuiven om Duitschland den weg te versperren, is er eene die de moeilijkheden, uit den aanwas der Duitsche industrieele kracht ontstaande, enkel van aard doet veranderen. Zij heft ze niet op. Zij zal, nog langer doorgevoerd, de brandstof hoog opstapelen en ten slotte ieders veiligheid bedreigen.

De Lords hebben zich in het onvermijdelijke geschikt, en daarmede opnieuw bewezen dat het in hun midden aan politiek inzicht nimmer ontbreekt. Eene afstemming had hun een liberale meerderheid in hun eigen huis bezorgd; nu kunnen zij althans van het hun gelaten suspensief veto gebruik maken en zien hoelang Asquith het uithoudt.

Hij mag, voor de leiding van den politieken veldtocht waarin hij nu de overwinning heeft behaald, op een eereplaats in de rij van Engeland's groote staatslieden aanspraak maken. In zeer moeilijke omstandigheden, vol verlokkingen om zich op zijpaden te begeven, heeft hij altijd het doel voor oogen gehouden en juist datgene gedaan wat het hem kon doen naderen. Eén woord te veel zou meer dan eens hartstochten hebben kunnen ontketenen, waartegen de zoo zonderling samengestelde meerderheid waarover hij beschikt, niet bestand zou zijn geweest. Hij heeft dat woord te veel nimmer gesproken; nòch het monarchaal gevoel der massa, nòch haar piëteit voor het overgeleverde, nòch haar ietwat bekrompen maar zeer levendig locaal-Engelsch patriotisme, ooit gekwetst. Het is, na een strijd zoo lang en bitter als zelden is voorgekomen, een strijd van zijn zijde gevoerd met onrustbarende bondgenooten, evenwel mogelijk gebleven, dat een Rosebery en het meerendeel der geestelijke heeren in het beslissend oogenblik hem zijn bijgevallen; mogelijk gebleven, dat de koning stand hield in een houding die hem zonder twijfel in hooge kringen aan veel critiek heeft blootgesteld en hemzelf moet zijn voorgekomen als minstens onbehagelijk, zoo niet vol gevaar. Dit alles heeft Asquith bereikt, en het is nauwelijks denkbaar dat hij het zou hebben bereikt zonder het hooge zedelijk gezag dat zijn ernst, vastheid en matiging hem ook bij politieke tegenstanders hebben verworven. Als Asquith spreekt is er niet maar een

partijleider aan het woord; ieder voelt dat een der klaarste verstanden, een der fijnste gewetens, een sieraad en kracht van zijn land zich daar verhief, vol gevoel van de verantwoordelijkheid die hij draagt tegenover het gemeene best.

Of hij nu ook den uitweg vinden zal uit de thans geopende nieuwe moeilijkheden? Want de *Veto-bill* is geen einde, maar een begin. Thans komt de quaestie van de werkelijke hervorming van het Hoogerhuis; en thans komt Home Rule. En de Ieren zullen eischen en weten te verkrijgen: Home Rule het eerst.

Maar om Home Rule voor het volksgeweten te kunnen blijven verdedigen, dient noodzakelijk de vermindering van het aantal Iersche zetels in het parlement te Westminster daaraan verbonden te worden. De Ieren oefenen daar thans een invloed uit vèr boven hun werkelijke getalsterkte en vèr boven hun waarde voor het nationale leven.

De liberalen behoeven eene herverdeeling der zetels naar de mate der thans bestaande bevolkingsdichtheid niet te duchten. Zij zal hun een aantal Iersche stemmen doen derven, maar na de verleening van Home Rule verliezen zij de Ieren als vaste bondgenooten tòch. Daarentegen zullen in Engeland zelf een aantal zetels voor de Unionisten verloren gaan.

En dan de quaestie van het Hoogerhuis. Zij is niet gemakkelijk. In het erfelijkheidsbeginsel schuilt eene wezenlijke kracht, die het Engelsche volk niet kan laten verloren gaan zonder zich te verarmen. Het komt er nu op aan, het beginsel zóó te temperen dat het Hoogerhuis voor den invloed der volksovertuiging meer open komt te liggen, en toch zijn karakter van erfelijk huis niet geheel verliest. De Lords begrijpen zelf wel dat het dien kant uit moet. Uitgebreide rechten kunnen op den duur alleen blijven toegekend aan een beter samengestelde vergadering, waarin niet, krachtens geboorte *alleen*, personen kunnen zitting nemen die zelfs door hun gelijken in rang daartoe nimmer bij keuze zouden zijn aangewezen.

In de behandeling der Timor-zaak is Nederland niet gelukkig geweest. Men ziet niet in, wat er aan misdaan zou zijn, als de Nederlandsche regeering, op het oogenblik dat zij eindelijk het besluit nam aan de ongerechtigheden op de

Portugeesch-Nederlandsche grens paal en perk te stellen, hiervan den volke had kond gedaan, en ware voortgegaan het publiek in binnen- en buitenland van den loop der zaak in te lichten. Thans heeft men toegelaten dat de heer Machado het woord nam op het oogenblik dat het *hem* paste. Èn het recht èn de macht op zijn hand te hebben, en dan nog zulk een dwaas figuur te moeten slaan, is weinigen opgelegd.

Thans zal een oranjeboek de mosterd brengen - na den maaltijd.

Zijn of worden wij begeerig naar vrede zonder recht? Dan zijn onze dagen in Indië geteld, want dan vervullen wij tegenover de millioenen onderdanen onzer Koningin in die gewesten niet langer de plichten die aan iederen Staat zijn opgedragen, die van handhaver te zijn eener rechtsgemeenschap. Ook de vreemdeling kan die aanranden, en hij zou de verwerende hand niet voelen die op den binnenlandschen overtreder onmeedoogend neerkomt?

Door minder schroomvallig te zijn, door bekend te maken dàt men Portugal een ultimatum ging stellen en waarom, zou Nederland zijn eer hebben verpand zeker, maar die tevens onder de afdoende bescherming hebben gesteld van ons aller plichtsgevoel en volharding. Thans heeft men ze, onbeschermd, prijsgegeven aan de slimmigheid van een in het open veld niet tegen ons opgewassen tegenstander. Door deze bloôheid en kortzichtigheid heeft men onzen naam schade berokkend in Europa, en, wat in dit geval nog veel erger is, in Indië.

C.

Bibliographie.

Schetsboek. Eene verzameling gedichten en prozastukken, met portretten van eenige inzenders, leden der Vereeniging van Nederlandsche Letterkundigen. 1905-1910. Uitgegeven bij gelegenheid van het vijfjarig bestaan der Vereeniging ten bate van haar ondersteuningsfonds door de Maatschappij voor goede en goedkoope lectuur.

Ik geloof niet, dat er in één land op den aardbol zooveel verjaardagen en gedenkdagen en jubilés gevierd worden als in het onze. Beets spotte er meê: 'Die vijfentwintig jaar Uw put geleegd, Uw gang gewit, Uw schoorsteen heeft geveegd... Zal Jubilaris wezen', - wat hem niet verhinderde om, toen hijzelf aan de beurt was, zich gratieuselijk te laten bejubelen, een vollen dag lang. Het zit ons in het bloed. En dat bloed kruipt of gaat ook door alle rechtgeaarde Nederlandsche Vereenigingen.

Hoe zou dan de Vereeniging van Nederlandsche Letterkundigen er aan ontkomen? Vijf jaar had zij bestaan, haast onopgemerkt, in stilte doende wat haar hand te doen vond; - maar nu moest er iets gedaan worden, dat niet onopgemerkt blijven mocht, dat naar buiten werkte, en niet enkel den naam der Vereeniging, maar van haar veelzijdig streven de meest sympathieke zijde naar voren brengen zou.

Zoo ontstond dit prachtboek, dat uitgegeven wordt ten bate van het ondersteuningsfonds der Vereeniging. Een uitnemend doel. De letterkunde in het algemeen, en de Nederlandsche letterkunde in het bijzonder, kweekt geen kapitalisten... men zal mij de uitwerking van dit onverkwikkelijk thema wel schenken! De Vereeniging vraagt steun om, op hare beurt, te kunnen steunen. Moge zij niet vergeefs vragen!

Negen en veertig leden van de Vereeniging, en onder hen namen die klinken als klokken, geven hier in proza en poëzie, meer of minder gevulde garven van hun oogst, waaronder men met weemoed een bijdrage begroet van den betreurden Adriaan van Oordt: 'Een Benedictijner Abdijkerk'. Van twaalf hunner vindt men hier, over 't algemeen goed uitgevoerde, portretten. S.H. de Roos ontwierp, met zeer veel smaak, titelblad en band, de drukkerij van Thieme te Nijmegen zorgde voor een fraaie

duidelijke letter. En zoo ontstond een geheel, dat, van binnen en van buiten, van bijzondere aantrekkelijkheid is.

Dat het een jaar te laat gereed kwam, is zoo erg niet. Dit gelegenheidsboek, dat gelegenheid geeft om wel te doen, is goed genoeg om de gelegenheid te overleven.

v.H.

H. Pirenne, Histoire de Belgique. IV. 1567-1648. Bruxelles, Lamertin, 1911.

De beproefde schrijver handhaaft met dit nieuwe deel den naam dien hij zich reeds verworven heeft.

Voor Nederland is dit boek zoo uiterst leerzaam, omdat het zaken uit ons gemeenschappelijk verleden, die men hier licht voor overbekend houdt, beziet met het oog van een Belg, dat is, anders dan wij het kunnen doen.

In het hier behandelde tijdvak werd de scheiding tusschen Noord-Nederland en België voltrokken. Van dien stond af staat Noord-Nederland buiten Pirenne's boek, maar tot 1585 staat het er in, zij het op het tweede plan, daar de schrijver, gelijk in een Belg natuurlijk is, zich vooral met de ‘generaliteit’ der gewezen Bourgondische gewesten bezig houdt en de separatistische beweging in het Noorden slechts terloops kan bespreken.

In de beperking die de schrijver zich weet op te leggen steekt een der groote verdiensten van dit boek. In een paar honderd bladzijden eerst den tachtigjarigen oorlog van Belgisch gezichtspunt te beschrijven en daarna de moreele persoon van het afgezonderd België te ontleden gelijk zij in den tijd van Albertus en Isabella en onder invloed der Jezuieten zich vormt, en onder al deze bedrijven door bondig en boeiend te blijven, kan alleen een groot meester.

Zeer gelukkig is de onderscheiding tusschen Oranje en Holland getroffen. Dat zij niet één zijn, dat Oranje in de eerste plaats aan de generaliteit denkt, komt in de jaren na 1576 aan het licht. De verwarde periode tusschen de Pacificatie en den val van Antwerpen is met buitengemeen vaste hand geteekend. Iets matter is de voorstelling der oorlogsjaren na 1585 tot den vrede van Munster. Kan het verwonderen? België is dan het stuur over zijn zaken kwijt, het is ingeschrompeld, het ondergaat de gebeurtenissen, maar maakt er geen enkele meer. Wat uit modern Belgisch oogpunt belangwekkend is in die jaren is niet het verhaal van krijg en diplomatie, maar de doortrekking der geheele samenleving van den deesem der contra-reformatie, de geboorte van België als Jezuietenland, als burcht van het clericalisme in Noord-Europa. De wijze waarop de schrijver

voor dit belangrijke maar weinig beschreven verschijnsel de bronnen heeft weten samen te lezen en te gebruiken, is van al de voortreffelijkheden van dit boekdeel wel de grootste.

C.

De Socialisten, Personen en Stelsels, door Mr. H.P.G. Quack. Tweede deel. Vierde, herziene druk. Amsterdam, P.N. van Kampen & Zoon, 1911.

De eerste dertig jaren der negentiende eeuw, die in dit deel worden verwerkt, staan het huidig socialisme nader dan wat voordien, van 's werelds aanvang af, onze aarde opleverde aan socialistische stelsels en personen. Maar Saint-Simon, Fourier, Owen en Fichte, de hier door Quack in hun kader gezette ‘voorloopers’, ook zij hebben toch per slot van rekening slechts voorgeschiedenis gemaakt.

Uit het opstel van den schrijver zelf in den jaargang 1909 van dit tijdschrift laat zich afleiden, dat reeds bij het schrijven van dit deel onze nederlandsche bibliotheken tekortschoten en het snuffelwerk in antiquariaats-boekhandels en, niet het minst, bij de boekenstalletjes aan den parijschen Seine-oever te hulp moest worden geroepen.

De stof bracht mede, dat ook hier niet veel viel te ‘herzien’.

Bijwerking van literatuur in de noten bracht het boek up to date: op bl. 399 bv., waar het programma van het socialisme omstreeks 1830 besproken wordt en in verband met den aandrang der toenmalige socialisten tot verbetering van het ambachtsonderwijs een nieuwe passage is ingelascht over de ‘ontscholing’ der arbeiders ten gevolge van ‘de tot in het oneindige voortgezette arbeidsplitsing in de groote fabrieken’, vindt men de door Quack als ‘uitnemend’ geprezen voor een paar maanden in Delft verdedigde dissertatie van dr. Th. van der Waerden ‘Geschooldheid en Techniek’ aangehaald.

In hetzelfde hoofdstuk gaf een dit jaar verschenen boek van Charles Peguy den schrijver aanleiding tot scherper onderlinge afbakening van de begrippen gelijkheid en broederschap.

En in het hoofdstuk over Fichte treft men een, in vorige drukken niet voorkomend, citaat uit Novalis over het eigendomsrecht aan.

Zoo zal er nog wel een enkel nieuw citaat, een uit gestadig bijstudeeren geboren nieuwe zinsnee, te ontdekken zijn.

Naarmate de herdruk vordert en het nieuwe, het nieuwste socialisme in zicht komt, zal deze taak voor den schrijver omvangrijker worden en hebben zijn oude lezers zich voor te bereiden op meer nieuws.

v.B.

[Vierde deel]

De vreemde heerschers.
Een verhaal van de Italiaansche meren.[1)]

Hoofdstuk XIII.

De vroolijke klokken in den toren, met enkele verdwalende vallen van geluid, staakten hun veelklankig geklepel, - en in den rijpen ochtendgloed der goudene Septemberzon, van onder de licht-doorspeelde kerkplein-boomen, kwam, heffende haar helle vaandelglansen en sieradengeflonk over het kleurig donker der Zondagsche menigte, de processie de drie trappen af en naar het dorp geschreden.

Reeds wankte het blikkerende kruis der broederschap van San Luigi Gonzaga het pad naar Carmela's herberg op, waarlangs van bevlagde paal tot paal het goudgezoomde, roode dundoek deinde. Twee aan twee, blootshoofds, hun dikke, brandende vetkaars schuin in de hand, gingen de dorpsjongens in hun dofblauwe pelerientjes en witte, blauwomgordelde koorjassen langzaam en aarzel-zingend voorbij...

En nog schoven gedurig de ommegangers de wijdopen kerkdeuren uit, waar men in vage diepte het altaar sidderen zag van ongewonen luister. Een zwoele geur van wierook en menschenwarmte golfde mee met de schuifelende rijen.

Uit de gonzende volte van vreemd feestvolk, waartusschen de kaarsendragende stoet zich bij plekken verloor, naderde

1) Voor enkele verklaringen zie men blz. 78.

als in een trage zweving en daalde de treden omlaag, het eenvoudige, bruinhouten kruis der vrouwen van Cavarna, de gele, gebroken Christus onder zijn ijzeren afdakje; daarachter strakte de pralende standaard, de trots van het dorp, de loodzware standaard van stroeve zijde, goudgeborduurd, die geen vrouw kon tillen.

Geneurie eener kerkhymne schraalde uit de schare der volgsters op, maar daar onderdoor - zoo roffelt de wind door de struiken - voer een veelvuldig geprevel van gebeden, borrelend en spattend vanuit de duistere hoofden de fluisterende lippen over. Van de jonge genooten van San Luigi Gonzaga, die waren stil blijven staan, wachtende tot de optocht zou aansluiten, klonk sterker nu het koorgezang terug.

In de hoogte, op het plein, blonk de koperen Christus-aan-het-kruis der broederschap van het Allerheiligst Sacrament, en over de stoeptreden voor de hoofddeur, raadde men de witte sluiers en de schelle bloemekleuren der meisjes... Met een zetje plots waggelde het zware kruis naderbij; er kwam beweging in den stoet... En diep uit den kaarsen-bevenden kerkschemer verrees, van de schouders der drageren opwaarts, àl glanzend en glanzender aan het licht, het prachtige beeld van den jongen Romein, verleidelijk met het roze en bruinig wasblank zijner bloote armen en knieën aan het zoete hemelsblauw van den afhangenden mantel, zijn zilverig-paarse scheenplaten en, in het jagergroen zijner tunica, de smartlijkgescheurde roode wonde, - San Fedele Martire.

Een stilte gleed over de menigte, het klaaglijk-gezongen latijn verstierf, en opeens bonsde een schetterende marsch van het muziekkorps uit Bellano, dat terzijde de kerkdeur klaarstond om in den ommegang aan het beeld vooraf te gaan.

Doch nauwlijks waren enkele maten bekken-ketsend weggeschald, of van de borstwering knetterden en knalden de vreugdeschoten der mortaretti, welke, van troepen jongens omdrongen, de seminarist daar in een wolk van kruitdamp afstak. Dan, verlegen, in zijn wit-kanten koorhemd, joeg hij haastig de kinders uiteen, om zich te voegen bij de bloemen-getooide en strooiende meisjes, die hij zou leiden in den stoet.

Over het kerkplein, hoog op zijn draagbaar, van een krans van kandelaars omzet, en bijgelicht door vier zilveren lantarens, waarin een kaarsje kwijnde achter roode ruitjes, bewoog in een wadem van nevellicht het onbeweeglijk beeld en gleed rakelings onder de boomen door. De dragers hadden een ongemakkelijken tors en stapten onzeker met zwikkende beenen; niet zonder bezorgdheid zag men toe, hoe aan den kant van het plein gekomen, het beeld lichtlijk overhelde bij het afgaan der trappen.

En in de kerkdeur, schitterend in hun goudbestikte, roodzijden gewaden, waren de drie celebreerende priesters verschenen; links herkende men den goedronden kop van Don Michele, den pastoor van Montagnola; rechts bukte een oud man, dien velen niet thuis wisten te brengen. En in het midden, heel bleek zijn smalle hoofd binnen de hoog-omhullende, roode pluviale, rood als het bloed der martelaren, schreed ernstig en bijna lijdend, de pastoor van Cavarna, Don Luigi Bèsono. De magere handen aan een gekleurd-perkamenten boekje, hieven zich uit de stijve plooien van het zwaar neerstaande kleed.

Nu vlotte de processie, volledig en aaneengesloten, van de kerk naar het dorp heen in schoone regelmaat.

Vlak achter den gelen, gebroken Christus en den stralenden standaard van den Heiligen Rozekrans, ging, in de eerste rij der vrouwen, Luigia Muzzo. Met een groote waardigheid daalde de zwartkanten hoofddoek der plechtige misgangen haar vóór de schouders langs, en over haar donkere kleeding hing in strakke punten op borst en rug de nieuwe, zwartzijden sjaal met den rand van paarse pioenen. Zij droeg de hellende kaars in den zakdoek gevat. Als de marsch-muziek zweeg, hernam dadelijk, met de vrouwen mee, haar kalme stem de kantiek.

Na haar kwamen Carolina en ook Genoveffa. Die, uit haar heete geprevel op, wendde herhaaldelijk het felle gelaat, speurend door de rijen heen der broederschap van het Allerheiligst Sacrament, naar waar Lucia met haar witte sluiertje en haar fijn-gekleurde en vergulde kaars tusschen de al grootere meisjes liep, en nog verder naar achteren, waar Delphina en Amelia moesten zijn in haar witte communie-kleeren, het bloemkransje op de haren en den stok met papieren rozen en kleurige satijnlinten in de hand... Zij slaagde er niet in,

hen te onderkennen, maar telkens zag zij, weerszijden het kruis met den koperen Christus, den zingenden, grauwen kop van haar vader en den zwarten, zwijgenden van Ambrogio, boven het schel scharlaken hunner manteltjes.

Het hoofd der processie steeg langs Carmela's huis, en al naar de blauw-en-wttte jongens-gestalten den hoek omzwenkten, minderde hun gezang.

Toen de vrouwen tot daar gevolgd waren, doofde reeds het blikkerend kruis zijn geflonk in de schaduw der eerste luifelstraat. Doch nauw de twee koek-kramen voorbij, dien morgen vroeg onder Carmela's ramen opgeslagen, daar bemerkten zij een onregelmatig geloop uit de rijen der jeugdige broederschap, en als zij naderden, werd er gehoord, hoe telkens tusschen 't verzwakkend gegalm, een verrast: ‘Eh! per Baco!’ ‘Eh! beata Vergine!’ luidruchtig kwam losgebroken!

Onder den hoogen vlierboom aan den hoek der straat stond een forsche jonge man in een reebruin fluweelen pak, een groenen gordel om het middel. Hij stond daar opzettelijk, in een houding van opgemerkt te willen worden, en elken groet bëantwoordde hij met een uitbundig herkennen, en blijdschap van weer te zien... Verscheidenen deden een zijstapje uit den ommegang, schudden hem even de hand, hernamen dan haastig hun plaats weer. Een opgeschoten knaap was naast hem onder den vlierboom en had vijftig vragen. Ieder wendde het hoofd; zijn aanwezigheid daar baarde groot opzien; sommigen keken ook met een lichtelijk afkeurende bevreemding...

De broederschap van San Luigi Gonzaga was voorbij getrokken. Het bruinhouten kruis met den gebroken Christus en het zware vaandel wankelden aan; uit de verholen-nieuwsgierige, starre reeks der prevelende vrouwen schoten vele snelle blikken, hoewel geen groetende roep die vergezellen dorst. Doch ongenaakbaar, zonder den jongen man ook maar aan te zien, schreed vóóraan in de rij Luigia Muzzo langs. Een driftig rood, of men haar beleedigd had, was haar naar de wangen geschoten, minachtend sloten de lippen opeen en haar ronde kin verdubbelde zich onder het trots zich buigend hoofd.

De jonge man in zijn reebruine pak onder den vlierboom was Anastasio Taddeï. Sinds den vorigen avond laat, een

week vroeger dan men hem verwacht had, was hij in Cavarna terug.

Ook Carolina Muzzo, achter haar moeder aan - haar malsche, blonde kop was nog malscher en blonder binnen het zwart-tulen sluiertje, zooals de ongetrouwden dat dragen in de kerk -, ook Carolina was strak en met onwillig voor zich heen starende oogen genaderd. Maar van uit de verte had zij het kloek postuur van den jongen opgemerkt en zijn gulle manier van ieder de hand te drukken...; kon dat de slungel Anastasio zijn?... Even blikte ze terzij. De jongen groette. Hij had franke, bruine oogen, die haar recht aankeken, en een forsch, gebruind gezicht.

'Buon giorno', had ondanks zichzelve Carolina teruggegroet.

Nog toorniger fronsten Luigia's brauwen, en nog ongenaakbaarder schreed zij, voorste der vrouwen, verder, de schemerige luifelstraat in, waar de plooi-versche lakens en het gekleur der beddekleedjes van alle vensters en balkonnen in bonte feestelijkheid te wemelen hingen.

Schor galmend kwam de broederschap der oudere mannen van het Allerheiligst Sacrament, met de witte jassen en de scharlaken schoudermanteltjes en 't bewalmde geel der druipende kaarsen, den dorpsweg af. Het ebben kruis met den koperen Christus, bij den ingang der straat, moest verwisselen van drager. De omstaande mannen grepen toe, hielden een oogwenk het wichtige hout, terwijl de kerel, die nu het te torsten kreeg, den riem met den lederen draagkoker omgespte.

'Gauw dan wat!' grauwde Ambrogio den talmenden gezel toe en hij verbeet een vloek. Boven het vurig opschijnend mantelrood leek zijn Romeinsche kop met de strakke, geschoren kaken, den kap der zwarte haren en het kwade zwart der oogen, in een gloed van gramschap te staan.

De grijze Marco had den jonkman onder den vlierboom niet gezien...

Doch uit de rijen der broederschap en uit den drom der Zondagsche mannen, die meegingen in den ommegang, riepen opnieuw de verraste stemmen hun 'Eh! Madonna!', 'Eh! Diana!' den nieuwgekomene tegen.

En als de processie verder de straat in bewoog en het gezang verstomde, sloeg opnieuw, achteruit den stoet, van

het slangende koper der harmonie, een barstende en tetterende marsch langs de huizen.

Hoog van de schouders der schorende mannen verscheen het blauw-en-blank-glanzende beeld van den Heiligen Martelaar om den hoek der herberg.

Als geleid door het zedig sluierwit der strooiende meisjes, terwijl op den hoogen kandelaar-krans de dungele vlammen beefden en rood de lichtjes kwijnden in de vier zilveren lantarens, bewoog de onbewegelijke gestalte van den droef glimlachenden Jongeling met de onvaste stappen der dragers verder.

Een levend bloemenbedje, hem nagëofferd, volgden klein langs den grond, de bekranste kinderen met hun stokken, omwonden van groen en geel satijn en ròze papieren rozen.

En achteraan, de oogen gericht op het stralende Beeld, ging, in zijn roodzijden, goud-overglansd gewaad, tusschen den pastoor van Montagnola en den pastoor van Sant Antonio in Bellano, - Don Luigi Bèsono. Zijn gelaat had de wasachtig strakke verhevenheid, die het immer overtoog bij de volvoering der heilige ambts-verrichtingen. Doch toen hij tot aan den straathoek bij den vlierboom was genaderd, waar nu Anastasio met drie andere kornuiten stond, trokken nauw zichtbaar zijn fijne brauwen omhoog, en zonder den blik te wenden, star en even bleeker, schreed hij voorbij. Maar in zijn ziel was een woeling van velerlei gedachten en benauwenis. Hij had, van verre reeds, de plotselinge afgetrokkenheid der processiegangers bespeurd, een onrust van omkijken en geroep, die hem de schoonheid van den ommegang geheel bedierf.... Hij had niet begrepen wat het zijn kon... Eindelijk zag hij onder den vlierboom den vreemden, jongen man... Een boosheid was in hem opgesomberd... van tusschen de broeders van het Allerheiligst Sacrament waren er uit den stoet geloopen, om dan de rijen langs naar hun plaats terug te haasten; een der muzikanten had met zijn klarinet gewuifd, was verkeerd ingevallen... even had schril de muziek dooreen gekrijscht... De pastoor van Cavarna boog het hoofd; een duister berouw was plots in zijn hart, en hij voelde dat de zegen des Hemels van dezen ommegang verre bleef...

In vele wendingen en zwenkingen trok de kleurige optocht

door het kleurig versierde dorp. Op de mooiste sitsen dekbedden, in een punt uit het kozijn gelegd over de kleurhelder gewasschen spreien, lagen de hoofdkussens ten toon, spannende in de blankste sloopen, welke men maar bezat; - soms waren er glimmende schilderijtjes van Jezus en Maria, met de vlammende en dolk-doorboorde harten boven hun hemelsblauwen mantel, midden op een laken gehangen. Voor het huis van Rachele stond een wit-gedekt tafeltje, waarop twee bloempotten teweerszij een blinkende plaat met de koppen van alle Pausen.

En toen het eind van den stoet, het beeld van San Fedele met de bekranste kinderen en de pastoors, de pomp voor Ambrogio's huis was rondgetrokken en den korteren terugweg insloeg, - toen was het begin der processie alweder bijna aan zijn uitgangspunt gekomen. Het kruis der broederschap van San Luigi Gonzaga wankelde blikkerend de drie treden van het kerkplein omhoog. En kort daarachter, in zijn dofblauw pelerientje over zijn blauw-omgordelde koorjas, liep een slungelige jongen, die eerst beschroomd gezwegen had, dan luidkeels meegezongen, en die nu met zijn even gëopenden mond, een brandende blos hoog op de kaken, turend naar beelden, die zijn oogen niet zagen, volgde in de rij, werktuigelijk. Hij merkte niet, dat zijn kaars was uitgewaaid. Het was Riccardo.

En toen eindelijk de duistere kerk één luister was geworden van puntende vlammen en geel-begloeide menschen, toen nog eenmaal het meerstemmig-schallend gezang had weerklonken, bëantwoordend het zwakjes-wankelend Latijn van den pastoor, en dan de plechtige benedictie was uitgesproken, - toen haastten, het eerst, twee vrouwen tusschen 't nog toevende volk naar buiten. Aan de kerkdeur kwamen zij samen, Carmela en de zuster van den pastoor.

‘Nu begint ónze drukte voor vandaag’, zei Carlotta met een vriendelijk lachje, maar haar gezicht was vol zorg.

‘En wat mij betreft, voor van nacht er bij’, zei Carmela even zorgelijk, maar zonder lach. Op haar Zondagsche laken pantoffeltjes, het zwart kanten doekje over het hoofd, het kerkboek in de hand, repte zij zich naar de herberg.

Carlotta was snel de pastorie-deur binnen gegaan. Zij had dien middag den pastoor van Montagnola ten eten, die een

fijnproever was, en een pastoor uit Bellano, dien zij niet kende. Het feestmaal had haar veel hoofdbrekens gekost en maakte haar onrustig. En zij was bedroefd, omdat zij wel gezien had, hoe de plechtigheid van den ommegang haren broeder enkel teleurstelling moest hebben gebracht. Er was geen vrome ernst geweest bij het volk... de plotseling weergekeerde had ieders oogen getrokken... Dáár had hij nu zoovele maanden zich voor afgewerkt, dacht Carlotta, en haar zachte hart was vol van een eerbiedig medelijden. Wat had hij anders gevonden dan tegenwerking en misverstand? Hij had een zuiver kerkfeest gewild, en de Cavarners zetten hun schietwedstrijd door; met moeite had hij nog gedaan gekregen, dat eerst na twaalven het geweld van het buksvuur beginnen zou... Het kinderlijk vertrouwen ook, waarmee hij tot het laatste oogenblik was blijven rekenen op de tegenwoordigheid van een hoogen geestelijke uit Bellano; gistermiddag eerst kwam het bericht vanwege den Bisschop: men had den pastoor van Sant Antonio te verwachten...; zij zelve kende de kerk niet eens...

'Maar de processie van morgenochtend, dié zal toch schoon zijn', had haar broeder gezegd.....

Achter de beide vrouwen aan kwam al spoedig de menigte uit de dubbel opengestelde kerkdeuren naar buiten gedrongen en verspreidde zich over het boomenplein; de vrouwen, groepje bij groepje, met haar zwarte sluiers of hoofddoeken, gingen het pad af naar het dorp; zij hadden thuis den maaltijd te bereiden. De twee mooie dochtertjes van Devacchi, die bij haar tante over waren dien dag, liepen keurig in haar stadsche kleeren tusschen het bonte gewemel der dorpsmeisjes.

Ook veel anderen uit Montagnola en Bellano waren boven gekomen.

In den rustigen schaduwhoek, die op dit uur reeds de pastoorswoning met de kerk maakte, bleven, als naar gewoonte, de mannen nog te praten bijeen; de jongens, in troepen, zaten en leunden op de lage borstwering, en of de feestroes hun nu al in den kop zat, zoo kwiek kwamen de kaarten en de soldi uit de zakken te voorschijn; terzijde de kerkdeur wachtte een hoop kinderen in een onbewegelijke aandacht bij een tafel, die daar was opgeslagen, vol snoepgoed en droog gebak.

Langzaam vulde zich het plein met de leden der broederschappen, die in de sacristie hun roode en blauwe manteltjes en hun koorjassen hadden afgelegd. En plotseling, onder den warrel der uitschietende stemmen, stonden de oude Taddeï en zijn zoon Anastasio in hun midden.

‘Eh! per Baco!’... ‘comesta?’... ‘come sta?’ riep men van alle kanten; er werden opnieuw handen geschud, en verscheidene bejaarde Cavarners klopten welgevallig den jonkman op den schouder en spraken goede wenschen uit.

Hij was dan ook een kerel geworden om plezier in te hebben!

De sindaco, in zijn zondagsche pak, waaruit nog even een groezelig boordje lijnde, bedolven onder zijn zwarten ringbaard en het zwarte haar in zijn nek, - hij stond maar naar zijn jongen op en om zich heen te kijken. Hij was zenuwachtig van aandoening en meer dan eens, in de schaduw van zijn boeren-deukhoed, zag men onder de bleeker-grijze oogen de onbehaarde bovenwang trillen. Men beschouwde hem met verbazing.

Twee zonen van Achille Taddeï waren in de verloopen jaren uit Amerika teruggekeerd, een uit New-York en een uit Brazilië; het waren altijd flinke bazen geweest, en ze waren fortuinlijk, als flinke bazen, uit den vreemde weerom gekomen; dagenlang had de vader pralend met ze rondgesjouwd, in de herbergen, op het kerkplein, bij de bekenden... Deze, Anastasio, was de laatste; hij had de minst belovende geleken. Eindelijk was hij dan ook maar gegaan, - en hij kwam terug, een kop grooter dan zijn broers en fortuinlijker dan een van hen tweeën!

Als een óud man, kapot van een vreugde die te groot voor hem was, kwam de vader hem aan het dorp vertoonen...

‘Hij heeft een zilveren tabaksdoos voor mij meegebracht, en twee zilveren oorknoppen voor zijn moeder’, vertelde hij met een bevende stem... ‘En een tasch met papier...!’

Anastasio lachte, wat verlegen onder de aandoenlijkheid van zijn vader, maar hij sprak welbewust en toch bescheiden:

- 't Was prettig geweest en 't gaf voldoening, het harde werken daarginds, het sparen, en een vermaak op zijn tijd...

maar de terugkomst in je eigen huis, dat was toch nog het beste van alles!

Velen knikten met instemming.

‘En dat is nou de jongste...!’ zei Taddeï in een uitbundigen trots. ‘O, mijn twee anderen, ook brave kerels hoor...’ (zij stonden niet ver vandaar onder de pratende mannen, bleven glimlachend om hun vader en telkens met welgevallen oogend naar hun broer, wat terug)... ‘maar hij!’ - de oude man, zijn ontroering wegschertsend, schudde Anastasio bij den arm - ‘hij!... Amerika doet wat het wil... Amerika is een wonderland!’

Op dat oogenblik kwam ook Ambrogio Muzzo door de rijen heen, en achter hem Marco met Riccardo.

Ambrogio, met stroeve stappen, trad tot voor den ouden Taddeï en zijn zoon, - zijn gelaat was van een ondoorgrondelijke geslotenheid en van een groote wilskracht. Allen zagen toe. Men bemerkte, hoe Ambrogio schijnbaar onopzettelijk een handdruk ontweek; met een armbeweging deed hij zijn vader voorgaan.

Marco's oude kop zag grauw binnen zijn grijze haren, maar zijn stem klonk zacht in een wijze lankmoedigheid:

‘'t Is een schoone dag voor den sindaco van Cavarna... wij verheugen ons daarover... Na zoo een gelukkige terugkomst, een gelukkig leven in Cavarna verder’.

‘Van hetzelfde... veel geluk’, zei schor maar luid Ambrogio. Haastig had hij den jongen man gemonsterd; er was een vijandigheid om zijn strak-gespannen mond, die hij niet weg te maskeren vermocht. Toch kon hij den jongen vent niet aanzien, zonder dat een schijn van goedkeuring door zijn zwarte oogen verschoot. Zijn zware voorhoofd plooide zich, de mond ging open als om iets te zeggen... Hij stak een ruwe hand uit, en met een gezicht, vervaarlijk van een onontwarbare uitdrukking, gaf hij die vluchtig aan Anastasio. Dan, als een man, die gedaan heeft wat hij weet te moeten doen wendde Ambrogio zich af, ging door, zonder meer rond te zien.

Maar hoogrood stond daar nog Riccardo. Met een fellen, schuwen blik vol bewondering en afgunst nam hij den weergekomene op, reikte onbeholpen zijn groote jongenshand over. Anastasio bezag onderzoekend den knaap, hield diens hand in de zijne geklemd.

‘En ben jij Riccardo? wel kerel, wat ben jij een baas geworden!’ kwam hij hartelijk.

Riccardo kleurde nog donkerder; hij voelde zich verkleineerd en gevleid tevens, lachte verlegen. Nog ééns keek hij sterk Anastasio in de oogen; het licht van een vastbesloten wil besloeg bijna gelijktijdig in de schaamte over een plots opwellende, groote genegenheid. Hij had zijn hand losgemaakt.

‘Buon giorno’, bracht hij uit, ‘buon divertimento’, en slungelig trad hij terzijde aan de borstwering, waar hij bij een troepje kaartspelers zich voegde.

In hun zwarte soutanen, de zwarte koormuts op, wandelden de drie pastoors de kerk uit, talmden wat op de stoep; de pastoor van Cavarna zag zeer moe. Dan schoven zij tusschen de groepen door naar den sindaco en zijn teruggekeerden zoon. De pastoor uit Bellano, onbekend met al deze lieden, hield zich achteraf, maar de pastoor van Montagnola, in de hem eigen luidruchtige gulheid, wenschte het eerst Taddeï geluk.

‘Als al onze jongens zoo ferm terugkwamen als deze, dan konden wij wenschen, dat ze allemaal ook lummels waren als deze, voor ze weggingen’, gooide hij er rondweg uit, en hij lachte zoo welgemeend en schudde zoo zonder complimenten ieder de hand, dat niemand aanstoot nam aan deze openhartigheid.

De pastoor van Cavarna kende Anastasio niet, die al sinds twee jaar in den vreemde was, voor hijzelf Cavarna tot standplaats kreeg. Fijner en bescheidener prees hij den sindaco bevoorrecht door de behouden thuisvaart van zijn zoon. Maar dezen zelf, die, door zijn plotselinge verschijning, de schoone regelmaat van zijnen ommegang had verstoord, droeg hij een onwillig hart toe, en met zijn sluike, zachte stem zei hij, vermanend, dat de gezegende weerkeer in het ouderlijke dorp het best met een godvruchtig kerkbezoek had kunnen ingewijd worden...

‘Ezel!’ dacht de pastoor van Montagnola. Hij zag aan de gezichten rondom, dat het dadelijke verwijt slecht werd opgenomen, dat vooral de oude Taddeï zich gekrenkt voelde, en verzoenend kwam hij tusschenbeide:

‘Een kerkgang dezen middag, bedoelt onze waarde

pastoor.... en dat was de jonge Taddeï ook ongetwijfeld van plan...'

Het gelaat van Luigi Bèsono vertoonde een mengeling van geraaktheid en spijt en verwondering. Ietwat links wendde hij zich af en blikte besluiteloos in de rondte.

'Kijk!... kijk!... daar gaan de Muzzo's!' riep eensklaps spottend een stem uit de groepen dobbelende jongens op de borstwering van het plein. Allen zagen om, en de kleine strubbeling met den pastoor raakte dadelijk verloren.

Al dicht bij Carmela's huis zag men Ambrogio en Marco het veldpad afloopen; Anselmo, als een geslagen hond, droop achter hen aan; en een heel eind na hèm, onverschillig slenterend met de handen in zijn broekzakken, sloot Riccardo den zonderlingen aftocht. En men lei het Anastasio uit, wat het was met den jongen Marco en met Antonio... hoe die nu al zeven jaar in Amerika waren en hoe iedereen dacht, dat men ze wel nooit terug zou zien...

- Ja, ja, knikte Anastasio: zijn vader had hem daarover wel geschreven; hij had ze weinig gekend vroeger, want hij was enkele jaren jonger, maar hij herinnerde zich de twee toch heel goed. - Men wilde van hem hooren, of hij daarginder ooit geruchten omtrent hen had vernomen... wat ze deden? of ze goede zaken maakten...? Doch Anastasio haalde de schouders op; hij kon er geen bescheid op geven.

'De Muzzo's worden gestraft in hun hoogmoed', zei de oude Taddeï, eerwaardig uit zijn zwarten baard, doch er donkerde een vroolijkheid binnen in zijn stem, die geen eigen vreugde was, maar leedvermaak. Anastasio keek hem verwonderd aan.

De pastoors intusschen hadden zich teruggetrokken. Langzamerhand dunden de troepjes der pratende mannen; het werd etenstijd; de vreemdelingen zakten af naar de herbergen. Ook Taddeï en zijn zoons waren weggegaan.

Aan het leeggeworden kerkplein draalde een oogenblik de pastoor van Cavarna alleen in de deur. Hij streek zich vaag met de hand langs de kaak, als poogde hij zijn hoofd te steunen; in een wroeging, van onder de roode schalen, staarden zijn oogen over de aarde en het gras. Hij zuchtte en trad zacht in huis.

13

Toen Anselmo Muzzo stilzwijgend zijn vader en zijn grootvader voor hun woning verlaten had, klom hij het steile pad op, dat achter het dorp om naar zijn huis voerde. Het was aan den hoogen buitenkant van Cavarna, een nieuw huis, dat hij het jaar voor zijn trouwen zelf had gezet; vanaf den lap tuingrond aan de voorzij, zag men over dorp en kerkdak heen een streep van het meer in de diepte blauwen, en paarsig-grijs de San Leonardo recht en broos daaruit op.

Het huis, wit van buiten, met hardsteenen raamkozijnen en groene blinden, had nog een uiterlijk van frischte en welgesteldheid; maar Elena, die als haar tante, de vrouw van den sindaco, uit Puria kwam, waar de bevolking zeer vuil is, verwaarloosde vaak het onderhoud, wat veelmaals reden gaf tot huiselijk krakeel. Anselmo zette zich op de bank naast de deur. Hij zag niet, hoe sinds den vorigen dag het keukenafval weer onder den appelboom was blijven liggen, noch hoe de goot langs de keienstoep vol grijze modder stond.

De terugkomst van Anastasio had hem fel doorschokt. Hij had hem niet begroet. Herinneringen, vreemde toekomstgezichten en verlangens verdrongen zich in zijn geest. Hij zag zichzelf bij zijn weerkeer uit Amerika op het kerkplein tusschen de Cavarners, die hem verwelkomden, zooals zij het daareven Anastasio deden... Hij kon nog heel den sterken vreugde-drang en al de gewaarwordingen van toen in zijn gevoel terugroepen, en hij vraagde zich af met een vaag verwijt, wat van al die goede gedachten en verwachtingen geworden was.

Hij peinsde in een dompe zwaarmoedigheid, zonder het zwarte en bittere, dat anders zoo vaak zijn denken doortrok: sinds de drie eenzame maanden van geur en zon op de alpen, was hij veel kalmer gestemd en redelijker van inzichten.

Hij dacht aan den ouden Taddeï, hoe die daareven als een onnoozel man had staan knikkebeenen en grijnzen van een vreugde, die hem over den kop ging... en hij dacht, hoe eens de Muzzo's, zijn vader en zijn grootvader en hijzelf, op hun beurt tusschen de Cavarners voor de kerk zouden staan, als Marco en Antonio waren thuisgekomen... met hun vijven, kerels van stavast!, het eerste geslacht van

Cavarna!... *Als* zij thuis kwamen... Een laaiende, bloedheete vreugde was even in hem; en voor het eerst, sinds lange tijden, brak het weer klaar in hem door, wat de afvalligheid van Marco en Antonio wàs voor zijn vader en voor zijn grootvader.

- Vreemd, mijmerde hij, die twee broers! Hij dacht aan zijn eigen uittocht naar Amerika, nu negen jaar geleden. Zij waren toen jongens van zeventien en zestien jaar... met zijn vader samen hadden zij hem naar het station van Bellano gebracht. Marco droeg zijn grooten zak met gereedschappen, Antonio zijn bundel kleeren; Antonio had er een beur aan, maar Marco liep of hij niets bij zich had. En sinds dat afscheid had hij ze niet terug gezien, zelfs geen letter schrift hadden zij gewisseld; wat hij van hen wist, wist hij door zijn vader. Toen hij keerde, waren zij sinds meer dan een jaar vertrokken. Eens, in Chicago, had hij uit een brief van thuis begrepen, dat zij eerdaags in New-York zouden landen; zij waren naar het zuiden getogen; hij was in het Noorden gebleven; nog eenmaal had hij vernomen, dat zij in Virginia werkten en dat was àl geweest...

Plots, door de openstaande huisdeur, kriepte van uit de keuken het zachte gedrein van een kindje, dat honger heeft. Anselmo stond op en ging kijken. In de soort van lage teenen hoepelrok, waarin de kinderen loopen leeren, hing, het gezichtje dooreengesmeurd van tranen en zwart, de kleine Chiarina. Wat jachtig en onhandig, als een man die vreest gezien te worden bij iets liefs dat hij niet weten wil te doen, brak Anselmo een brok uit den feestlijken amandelkoek, die op de tafel lag, en gaf 't aan het grienende wicht. Dan zag hij, onder de schouw, de etenspotten bij het kwijnend houtvuur.

Met een barsche stem riep hij naar achter, of bij hen aan huis de platte kinders het middageten moesten klaar maken... Maar juist kwam Elena, met Luigina aan de hand, van boven. Het meidje, gewasschen en opgepoetst voor den feestdag, had een kop vol donkerblonde krulletjes en een paar roode wangen onder het verlangende gekijk der groote, ernstige oogen. Ook Elena zelve, in haar minder sjofele, Zondagsche kleeren, zag er voor haar doen welvarend uit. Zij was een vrouw, die wat zon en vroolijkheid noodig had, en nu, aan

het eind van den goeden zomer, zag zij veel gezonder en frisscher dan in het voorjaar, toen het kinderlijke van haar gezicht was weggewischt in de wintersche vaalheid. Anselmo vloekte weinig meer thuis, in deze weken.

Doch toen de vrouw met haar klein-lieve praatzucht en met een toontje van opzettelijkheid ook, begon van hoe verrassend Anastasio van den sindaco daar had gestaan, bij het langskomen van de processie,... haar neef Anastasio, - toen snauwde Anselmo:

‘Draag het eten op... 't is tijd’.

‘Brutta’, zei hij plotseling bij zichzelf, als hij weer dacht, hoe dien Maartdag, bij den houthak, zij hen allen getergd had met haar verhaal over dien Anastasio... 'r Neef!... 'r neef!... hij had nu al vaak genoeg gehoord, dat zij familie van den sindaco was.

De vrouw, met een verbaasd verwijt, waarin bijna iets van overwicht lag, wendde schuin haar grijze oogen naar den man.

Anselmo zweeg, schoof aan tafel. Zijn hand popelde hem tot een slag.

Toen hij, na zijn middageten, opnieuw de straatjes van het bovendorp afdaalde, steeg er van alle zijden reeds een roezige feeststemming, die hem eensklaps met een dollen zwaai in den kop sloeg. Naar den kant van de herberg zijner tante Aurelia, knalden de schoten van den schietwedstrijd; naar den kant van Carmela's albergo schetterde het getoeter en getater der kleine kermis en het krijschend schreeuwen van een venter bij zijn dobbelspel. Hij zag zijn zuster Carolina in haar klavergroene jurk en den ròzen omslagdoek met de roode rozen, snel een steeg langs steken. Drie jongens, de armen aandoenlijk om elkanders hals, kwamen het straatje afgezeild, half aangeschoten, en zongen met tragische vallen en uithalen een lotelingenlied.

Een duistere roes voer Anselmo door het lijf, de zucht om ook zich zat te zuipen en al zijn gal weg te lallen in een zinneloos getier. Maar hij was in 't onzekere, wáár te gaan. Uit de Osteria della Posta drong muziek naar buiten van een neuzelende klarinet en mandoline-getokkel, en dof schoffelde daaronderdoor het voetgeschuifel der paartjes, die

er reeds dansten. Daar moest hij al evenmin iets van hebben als van dat brave geschiet om een prijsje, smaalde het in hem. Zoo belandde hij bij Carmela's huis.

Rond de twee open wagen-tafels vol gekleurd suikergoed en kleverige noga en de paar stalletjes met omslagdoeken en hoofdsluiers en met kinderspeelgoed van luttele stuivers, stond en slenterde en lawaaide het jonge volk; er keken ook en kochten, belust als kinderen, de vrouwen van Cavarna en van vier, vijf dorpen uit den omtrek. Onorina, die iederen avond met haar paard en haar poedel naar boven kwam, zat er reeds tusschen twee mandenvol brosse canone's en broodjes met gebrande suiker. De boccia-baan wemelde van de menschen; een manke schoenmaker uit Montagnola haalde er een huppel-hijgende harmonica uit, maar het volborstig orgelen ging te loor in het tumult der luidruchtige stemmen. Telkens barstten op den achtergrond de buksknallen los en rolden in een rommelende verechoïng langs de bergwanden...

Door de volte van het volk zag Anselmo opeens zijne tante Genoveffa met haar drie meisjes naderkomen. Dat stuwde hem voor een oogenblik een scheut van zuiver plezier door het hart. Genoveffa, hoovaardig op haar mooie kinderen, leek hem zelve nog het mooist, zooals zij, strak en zwijgzaam, branderig blozend over de magere koonen, en binnen in de zwarte oogen een felle en schampere vreugde verstekend, de loutere hartstocht leek boven de hartstochtelijke kleuren van haar glanzend-bruinen wollen doek met vuurrood en helgroen gebloemte rond den rand.

Blonde Lucia ging naast haar, en weerszijden liepen Amelia en Delphina. De twee jongste, zuidelijk-zwarte, hadden haar versche, wijnmoerpaarse katoenen schorten aan, maar Lucia, nuffig, droeg een staalblauwe, steedsche jurk; ook heur fijne haar was opgedoft en opgestoken als van een meisje uit de stad en in tallooze kringeltjes geheel gegolfd, gelijk zij dat dien zomer van de Signora Mayer had gezien; doch de blauwgrijze kousevoeten, met de hagelwitte hiel- en teenstukken, staken nog in boersche klippers.

Genoveffa, even een misprijzen om den mond, als zij weer de juffrouwachtigheden gewaar werd, die het nest had weten door te drijven, lachte braveerend daarbovenuit met

haar zwarte, smeulende oogen: waren er mooier meisjes in Cavarna dan deze drie?

Een oogwenk later stond zij, met alleen de stille Delphina naast zich, terzijde in het gras. Lucia, met nog een ander meisje van haar jaren, danste op een leege plek van de boccia-baan, al maar in het rond, in het rond, zonder ophouden, in een soort van razende bezetenheid om de aandacht te trekken. Amelia hunkerde bij de suikergoedkraam...

Anselmo zag Massi, vuurrood verhit van het draven, met een armvol leege flesschen de boccia-baan afhaasten en gauw, in 't voorbijgaan, voor een soldo, dien hij zeker pas gekregen had, het meisje twee glimmende suikerballen koopen.

- Ha, wat een duivelskind! grijnsde Anselmo, toen zij, met haar groote, sterrende bruine oogen, verrukt, lachte en tegelijk spot-schurkte om de goedigheid van den jongen. Hij proefde met genot die verraderlijke schelmerij, tastte in zijn eigen zak naar een soldo en stapte op het kraampje toe. Maar Amelia, zoodra zij haar schrikbarenden neef op zich zag afkomen, moffelde onthutst de twee suikerballen in haar schortzak en, een, twee, drie, had 'm gepoetst...

Anselmo gromde; hij liet den soldo weer bij de andere losse geldstukken glijden en zwenkte baloorig Carmela's herberg in.

Daar, in de schemerige gelagkamer, verdrong zich aan het buffet een troep jongens en mannen: Anastasio was er kort te voren binnengekomen om zijn tante te begroeten en zijn neefje Massimo. Te midden der drukte van haar propvolle herberg, had Carmela eerst stuursch gedaan over de stoornis, maar zij was toch niet bestand geweest tegen de ronde hartelijkheid van den jongen man, en staande achter haar toonbank, had zij, gul, een flesch Marsala verschonken aan hemzelf en zijn kornuiten. In een lolletje stonden die nu allemaal te klinken, onder elkaar, met Anastasio, en met Carmela ook, die werkelijk verheugd keek, den jongste van haar zwager daar zoo kloek en ferm voor zich te zien.

Zij had dezen dag twee nichtjes uit Como over; die waren in de keuken aan 't koken en braden, renden om de tafels te dekken en weer op te ruimen in de eetzaal. De groote voorraden vlogen erdoor, de eene vijfponder knoflookworst na de andere werd versneden, en uit den kelder kwam

Massi, die de boccia-baan voor zijn rekening had, met de tweede Gruyèrekaas, zoo groot als een molensteen, aangesleept.

Anselmo, in den duisteren hoek bij den schoorsteen, had zich op de eenige nog ledige bank neergelaten.

'Niet dadelijk', dacht hij bij zichzelf, 'nog niet dadelijk aan de zuip', - en met een boozen grol keek hij naar het rumoerig gedraai voor de tapkast.

Maar toen Carmela, op het waarschuwend geringel van haar felle kelderbelletje, haastig van achter het buffet was verdwenen, en de groep jongens rond Anastasio uiteenging, schoof die met zijn eenen broer en een paar kameraads in den schemerigen hoek bij den schoorsteen aan de tafel. Een vlam verschoot in Anselmo's oogen. Even had hij een ruk van vijandigheid, van op willen staan en heengaan... Doch plots, in een onbeheerde verlangst, was er een drang in hem naar den weergekomene, en als die zijn groet niet onheusch bëantwoordde, riep Anselmo met een dompe hartstochtelijkheid tot Massimo, die langs kwam: Hei! een liter voor ieder...!', en met een vervaarlijke vriendelijkheid naar Anastasio: - ze zouden hun nieuwe neefschap drinken!

Buiten raasde de feestherrie verder. De koekventer schreeuwde bij zijn lottospel; hoog-uithalend zingen klonk van alle kanten; vlagen harmonie-muziek woeien over van het schietterrein, tusschen het regelmatig geknal der buksschoten, en hunne in een donderende reeks van doffe en doffere losbrandingen verrommelende echo's.

Daar, bij den 'tiro', was op dat oogenblik de gróótste drukte. Er waren schutters gekomen uit Noranco, uit Puria, uit Pambio, tot uit Pazzolina en San Martino toe, dorpen, die achter Bellano liggen. De herberg onder den sparreboom was nog voller dan de herberg van Carmela. Men had fraaie prijzen uitgeloofd; die lagen ten toon in Aurelia's gelagkamer op een tafel naast het hoek-raam, waar als altijd, in haar leunstoel, de overoude Delphina zat; met de dorre beenderhanden op de hooge, wankele knieën en de hoornig-doode schellen half neer over de lichtlooze grotjes der oogen, zat de vrouw daar als een uit het graf verrezene, die een schat bewaakt.

Achter den hof met de wingerd-prieeltjes, op het ruime erf van vastgetreden aarde, met rijen houten tafels en banken langs de kanten, waren de schutters-gezelschappen bijeen;

en eenige honderden passen vandaar, aan de helling van den Bigorio, had men de schietschijven opgesteld. Aurelia had een fust wijn laten buiten brengen, waar Stephano zóó van tappen kon. En nu en dan, staande te midden een zwarten hoop volk, speelde, onverschillig voor het bonzende buksvuur, de harmonie een uitvoerig muziekstuk.

Toen het eerste groepen-concours was afgeloopen, werd er een pauze gehouden. De schutters verspreidden zich, trokken voor een wijl naar het dorp, naar het 'ballo pubblico' in de Osteria della Posta, naar het kermisje, naar het kerkplein. Daar zaten, terzijde de kerkdeur, de twee meisjes, die het boekje over San Fedele Martire aan de feestgangers trachtten te verkoopen. Maar de gele stapeltjes op hun tafel waren nog hoog en het kopergeld in de houten nappen gering... Het volk rumoerde langs hen heen. Troepjes menschen uit andere dorpen, die zelf wijn en worst en brood hadden meegebracht, rustten op de borstwering of in het gras, en aten. Kinderen joelden er rond, en een reut opgeschoten jongens, wat boven hun wijn, kwamen gemoedelijk aangeslingerd, met nu en dan een brokstuk van een lied; dan, hangende op elkaars armen en schouders, bleven ze staan, gaven elkaar peuten, grepen elkaars hoed, stoeiden en vochten als jonge honden. Riccardo was er bij, de uitgelatenste, - en ookeen al volwassen kerel met een kaalgeknipten, zwarten bol en één sierlijke krul over zijn voorhoofd; ze verstopten zijn pet achter hun ruggen en hij kon maar niet uitvinden wie 'm had... Hij werd erg geplaagd met zijn mooie Signora, die weer naar Montagnola was: - of die nog op het feest kwam straks, en of hij er vanavond niet mee dansen moest... En als hij de rakkers poogde te pakken, riepen zij nog, giechelend, of hij niet bang was voor zijn manken medeminnaar... Het was de neef van Rachele, met het litteeken boven zijn oog.

Een lied galmend togen de jongens weer door; Riccardo, aan het eind der wijs, gooide herhaaldelijk een hoog-gillend gekraai de lucht in, dat klonk als een schrille spotkreet jammerlijk boven het feestgeraas uit.

Er was zulk een lawaai, dat in de eetkamer der pastorie, die vóór aan het kerkplein lag en waar men het raam had opengesteld, luid diende gesproken te worden soms, wilde men elkander verstaan. Carlotta zag met zorg de oogen der

voorbijdrentelenden telkens nieuwsgierig binnengluren over den disch; zij vermoedde wel, dat dit haren broeder moest hinderen, gewend als zij waren aan hun afgesloten leven in de stille, schemerlichte keuken, en zij rees op om het venster te sluiten.

'Láát ze toch vreugde hebben aan ons festijn', zei vergoêlijkend en welgemutst de pastoor van Montagnola, en hij veegde zijn smullende lippen schoon aan de servet, die hij zich, bang voor zijn beste soutane, onder de kin had vastgeknoopt. De pastoor van Cavarna gaf zijn zuster een teeken, dat zij het raam dan half zou sluiten...

'Mijne nicht Clorinda', zei, als zij weer gezeten was, de pastoor van Montagnola, 'staat bekend in het land om hare uitnemende kooktalenten, maar niets overtreft het haasje van Signora Carlotta, dat wij daareven te genieten kregen'. Het was een haas, dien hijzelf had gejaagd en den vorigen avond bovengestuurd.

Hoffelijk hief hij zijn glas naar haar op; de pastoor uit Bellano volgde, en de seminarist, met een trotsche gelukkigheid in zijn kinderlijke oogen, stootte luidruchtig mee aan. Die zat geen twee minuten rustig aan tafel, hielp schoone borden zetten, schonk wijn, droeg de gerechten aan, naarmate Carlotta in de keuken ze opdiende.

Het oude pastoortje uit Bellano, stil en schriel, nam, als afgezant van den bisschop, de hoofdplaats in aan den disch. Rechts van hem zat breed en rood en luidsprakig van goedgehumeurdheid de pastoor van Montagnola. En links, vermoeid, leunde de pastoor van Cavarna in zijn rieten studeerstoel met de haakwerk-overtrokken armkussentjes... De ommegang en de twee missen van dien morgen hadden veel van zijn krachten gevergd; het rumoer buiten maakte hem nerveus en het meest nog matten hem de zorgen af, die zijne ziel bezwaarden.

Maar hij dwong zich toch een goed gastheer te zijn, noodde gulhartig tot eten en drinken en trachtte nog een paar maal met de kleine snedigheden, die hij wel wist dat hem goed afgingen, zijn dischgenooten te vermaken.

Zoo, toen de pastoor van Montagnola uitbundig weer het gebraden kippetje prees, dat het warme gedeelte van den maaltijd besloot, kwam de sluike stem van den pastoor van

Cavarna aan een gebeurtenis herinneren, die indertijd veel vroolijkheid had gaande gemaakt door het land:

‘En al was het nu niet zóó voortreffelijk, mijn waarde Montagnola, als de hartige kippetjes uwer nicht...’

‘Even lekker, minstens even lekker!’ onderbrak hem bruusk zijn ambtgenoot.

‘Beter toch’, vervolgde fijn de pastoor van Cavarna, en keek nauw glimlachend naar zijn mes, ‘beter toch dít kippetje, dan een kippetje, dat ons uit louter lekkerheid van tafel zou zijn gestolen...’

En wanneer dan rond en rood de pastoor van Montagnola te schudden zat van den lach, en meesmuilend de geestelijke uit Bellano meelachte, dan genoot het seminaristje, niet nog zoozeer van het welslagen der aardigheid van zijn pastoor, als wel van de verheugde voldoening daarover van Carlotta.

Maar wat later, bij het napraten onder de kaas, streek er een schaduw over het gesprek.

‘Hoe jammer voor u, mijn waarde Cavarna,’ kwam argeloos de pastoor van Montagnola, ‘dat die duivelsche tandradbaan van het Vianer complot nog niet klaar is.... de bisschop zelf zou in staat zijn geweest, met zijn heele gevolg boven te komen! En de Contessa Margherita eveneens. De Contessa zei mij gister: was de funicolare maar klaar, dan ging ik kijken!’

De pastoor van Cavarna glimlachte beleefd. Het pijnde hem, dat het onderwerp van 's bisschops gering aandeel in dit feest opnieuw wierd aangeroerd, en de Contessa Margherita was voor hem een wufte vrouw, die slechts nog meer stoornis zou hebben gebracht... Moe helde hij achterover in zijn leunstoel, sloot een korte wijle de oogen.

Maar de pastoor uit Bellano leidde het gesprek in een andere richting en vertelde breedvoerig met zijn saaie stem van de werkzaamheden aan de tandradbaan... hij was dezen morgen vroeg er langs gekomen... groote stukken terrein waren afgezet... men was al half klaar met den bouw van het kleine station, vlak achter het Grand-Hôtel Cortivo... en langs de steilte van de helling daarboven waren zij afgravingen op groote schaal begonnen... tot Cabianca toe lag het bosch gekapt... als door een geul (hij maakte schuchter een verklarend gebaar) zag men het gehucht in de hoogte...

‘Zij zijn al aan 't metselen van den steenen dam...’, vulde ruw en ietwat schamper de pastoor van Montagnola aan, ‘en dat in nog geen drie weken tijds!... Ze werken met honderden arbeiders tegelijk... haast allemaal vreemden... vast stel ploegen van dien ingenieur... kerels uit Zwitserland, die niet anders doen dan bergen vermoorden...’

Met een goedmoedigen lach verdrong hij zijn innerlijke boosheid op de spoorbaan, die hem zijn Monte Cavarna bedierf; zijn bruine oogen flonkten zwart.

Wat later ontwaarden de voorbijgangers aan de open raamhelft den pastoor van Montagnola, die met verlekkerde teugjes zijn kop koffie van na den maaltijd ledigde... Aan den altijd gesloten pastoriegevel gaf zijn gezellig-roode kop van pater-goedleven op eenmaal een geheel ander aanzien.. Het volk scheen er plezier in te hebben, kwam nog drukker langsgewandeld; en de pastoor groette luidruchtig telkens als hij bekende gezichten zag, en dat gebeurde vaak. Half Montagnola was boven gekomen. Hij zag Calistro, hij zag Pepino, den kok van de villa Viani in zijn groene touristenpakje, en de vrouw van Noë met haar zuster uit Bellano. Hij kaapte suikertjes uit Carlotta's vaasje en wierp daar de beide meisjes van Devacchi mee. Hij praatte even in een koddig Duitsch van vijf, zes woorden, die hij wel eens had opgevangen, tot Walter van Fulmignano en diens dochtertje: ‘bitté, Signor Walter, guten Tag, leben sie wohl!’ De stoere heereboer grimlachte in zijn roodbruinen baard, nam zijn hoed af. ‘Buona sera, Signor párocco!’ groette hij vertrouwelijk, en liefjes knikte mooie Ida achterom, kindje van een jaar of tien, met haar kersrood omzoomde tandenwit en haar lonkende oogen in het Duitsch-rond gezichtje. Twee dikke, blonde vlechten dansten haar tot onder op den rug, daar zij huppelend hing aan haar vaders arm.

‘Wel! wel! waarom zoo stemmig, schoone buurvrouw!... goeien middag! goeien middag!’ riep de pastoor dan weer met ophef, als, stil voor haar doen en wat plechtig met haar zwarttulen sjaaltje over 't weerbarstige haar, in steê van den altijd schuins laveerenden hoed, Angelina uit den ‘Grotto degli Amici’ met nog twee Montagnoolschen naar de kerk overstak.

Doch de pastoor van Cavarna was opgestaan; de gemeen-

zame doening aan zijn venster was hem ongevallig, en hij noodde vriendelijk maar met drang de beide anderen naar zijn studeerkamer, waar hij hun de bescheiden en documenten zou toonen, die hem bij zijne studie over San Fedele hadden gediend.

Angelina, met haar twee kennissen, ging de kerk binnen. In geen vier jaren was zij in Cavarna geweest, en nog tot den vorigen avond toe had zij elk voorstel om gezamenlijk naar het feest te gaan, dadelijk afgeslagen: - Oh!... bah!... zij kon immers haar herberg niet sluiten... zij kon haar oom niet alleen laten... en die feesten in Cavarna... daar hadden zij nu allemaal het hunne wel van... Doch dien ochtend had de eerste werkman, die in den Grotto degli Amici zijn morgenkoffie kwam drinken, haar verteld, dat Anastasio Taddeï, de zoon van den sindaco, gister met den trein van zevenen, wel een week eerder dan men hem verwachtte, uit Amerika was teruggekeerd... En opeens was haar gezindheid omgeslagen. - Het nieuwe heiligenbeeld moest wel prachtig wezen, zei ze tegen Zacharia, - en de schietwedstrijd... er werden schutters tot uit San Martino en Biogno verwacht... Er was een drift in haar, die zij niet beheerschen kon. Zij wist zelf niet, wat zij verwachtte of wenschte, en wat haar dreef. Zij moest naar boven. Om tien uur al had zij haar grotto gesloten; in een heete jacht had zij zich gekleed en mooi gemaakt: haar grijze japon met het witte kraagje, even langs den onderkant hare kaken gepoederd, haar zwart-tulen sluiertje over 't haar. Om half elf was zij op pad; zij kòn niet langzaam stijgen; hijgend haalde zij bij Pambio de twee meisjes in, met wie zij toen samen was verder gegaan.

Maar eenmaal boven, was een leege triestheid haar op het lijf gevallen, en het feestgedoe had haar rans geleken. Zij had in de verte Anastasio gezien; men wilde er haar heentroonen; zij had zich afgewend: kom, zij kende dien jongen immers niet... Een vlijmende pijn schoot haar door het hart. Wat een kerel, die Anastasio! wat een kloek postuur, wat een open gezicht! - Maar een ànder, een ànder, als díe eens terugkwam...!

Willoos had zij zich, door het feestvolk heen, naar de uitstallingen en lekker-kraampjes laten voeren, naar Carmela's herberg om een glas te drinken, en naar de kerk om het

beeld van San Fedele te zien... Daar was het, het was mooi, het schitterde en lokte daar in zijn krans van kaarsen! Even, met ééne knie, liet ook zij zich neder op de bidbank, in een fel gebed zonder gedachten: San Fedele, San Fedele Martire... Zie de wond, bloedend en brandend in zijn groene kleed, zie het smartelijke, jonge gezicht... 'San Fedele ora pro nobis'.. - Kom mee, Angelina... Zij gingen het plein weer over, langs Carmela's herberg, de straatjes door, tot voor de Osteria della Posta... maar oh nee! lachte zij schel, zij had het voor dansen veel te warm!

En overal, aan alle hoeken en in alle straten, wáár zij zag, wáár zij ging, waren de Muzzo's haar verschenen; 't heele dorp was vol van hen, zij kon ze niet ontgaan. Luigia had zij gezien, die koel-vermaakt, op den wal van haar hooge huis geleund, het gedwarrel onder haar beschouwde; en Ambrogio, die met de buks opzij naar den tiro ging; hij keek gram of hij heel Cavarna te lijf moest. Zij had Riccardo met Lucia gezien, in de herberg van Carmela, en Anselmo, die alléén voor zijn wijnkaraf zat aan het raam van de Osteria della Posta; op de hooge stoep was daar ook Carolina geweest, die half onwillig wat grapte met den jongen uit Pambio, met wien zij vree, naar men zei. Zij had den ouden Marco gezien, frisch in zijn versch-blauwe boezeroen onder zijn zwarte, Zondagsche jasje; met Delphina en Amelia bukte hij bij Onorina's manden en kocht voor ieder een bastone. Ze was ook Elena tegengekomen, die stilletjes kuierend, één kind op den arm, één aan de hand, liep te kijken en de kleintjes deed lachen, met ze de vlaggetjes in de boomen te toonen en het goud-gezoomde, roode dundoek langs den weg. En voor het beeld van San Fedele, toen zij opstond om heen te gaan, had zij, vlak bij zich op een bidstoel, plotseling Genoveffa bemerkt, alsof die daar eerst niet geweest was...; haar gelaat fel in het gele kaarslicht, prevelde de trotsche in star gebed.

Hoe langer hoe wonderlijker en triester werd het Angelina te moede. Al deze menschen, die haar voorbijgingen of zij haar niet kenden, haar nauwlijks groetten, en aan wie zij in verloopen jaren zoo lang gedacht had als aan een vader en een moeder, een broer, een zuster!... de jaren na haar liefs vertrek, toen zij zoo vaak in Cavarna kwam, reikhalzend

naar een bericht, een gerucht, en zij kwansuis de lieden had uitgehoord, mee oploopend langs den weg, met Rachele, met Carolina, of in de herbergen, bij Carmela, bij Aurelia, een naam vragend, een verhaal uitlokkend, terloops zich wijzen doende die menschen, naar wie haar hart begeerig klopte.

Zij was van haar gezelschap afgeraakt, vond zich alleen loopen op het pad naar Aurelia's osteria. Een plotselinge drang, waaraan zij geen weerstand kon bieden, stuwde haar het hek tusschen de twee taxishagen door: zij had zoo straks Anastasio Taddeï daar met zijn kameraads aan de deur zien zitten.

En met haar gewone driestheid, maar die ditmaal enkel een uiterlijkheid was en een overwinning, zei Angelina:

'Een slimme vogel, om zoo midden in een feest binnen te vallen!... maar welkom thuis, Anastasio!'

Anastasio, als een hupsche galant, was opgesprongen; hij dankte voor de verwelkoming, maar aarzelde...

'Angelina... uit den Grotto degli Amici... in Montagnola', kwam de eene broeder te hulp, om hem de onheuschheid van het niet herkennen te besparen.

'Juist!... juist!' zei Anastasio, en hij bood gul te drinken aan. Maar Angelina dankte; zij schonk liever, zei ze, dan zelve te drinken... als hij haar eens bezoeken wou, beneden, zou ze hem extra bedienen. En zij vroeg verder naar zijn verblijf in Amerika, waar hij het laatst had gewerkt, en of hij alléén de terugreis ondernam...

'Met zijn neef uit Puria?' vroeg zij, en tegen Aurelia, die juist zich door Anastasio de vertering betalen liet: 'hij had maar liever de twee neven hier, de Muzzo's, mee moeten brengen... nietwaar Aurelia?'

Zij begreep zelf niet, hoe zij zoo luchtig en onbevangen de geweldige woorden zich over de lippen had kunnen wringen.

'Marco en Antonio?' zei Anastasio zonder erg.

'Heb je die wel gezien daarginder?' kon Angelina nog vragen.

'Nee, nooit', antwoordde Anastasio kortaf. Hij had plots, achter de haag, een grasgroene jurk en een ròzen halsdoek met papaverroode bloemen zien langs komen. Hij dronk haastig zijn wijn leeg, verontschuldigde zich, en sprong op. Zijn makkers volgden.

Heftig had reeds Angelina zich afgewend. En als op 't zelfde oogenblik een joelende troep de twee wingerdprieeltjes in beslag nam, een andere joelende troep de gelagkamer binnendrong, en Aurelia een gebaar maakte van dat het haar over den kop liep, - toen, om aan de ellende van haar verwarde gedachten te ontkomen, schoot plots Angelina naar voren: ‘hier... hier is er een van 't vak!’ en een half uur lang draafde zij, binnen, buiten, in de prieeltjes, op de bocciabaan, en hielp wel driemaal zooveel menschen als Aurelia zelf.

Die verweerde zich wel: ‘Ziel, dáárom ben je niet naar het feest gekomen...’ Maar wanneer even later Stephano zijn roode drankhoofd om de deur stak: dat zijn vat wijn leeg was en dat men nieuwe liters eischte, - dan had Angelina alweer haar fiasco's en glazen te pakken en draafde naar het schietterrein...

‘Hé!... Angelina...! Angelina!’ kreet men verrast van verscheidene kanten.

Op het erf en aan de reeksen der houten tafels, maar vooral langs het rasterwerk aan het eind, wemelde het zwart en grijs van kijkende en wachtende en roezig dooreenpratende mannen.

- Wie er besteld had? wie er drinken wou? riep Angelina door de ronkende volte. Koppen en armen wenkten, handen staken naar voren.

‘Hier!’ gebood ook een barsche stem. Aan het prikkeldraad, bij de paal vanwaar geschoten moest worden, stond Ambrogio.

‘Hier!’ beval hij Angelina. Angelina schonk het glas vol, dat hij haar toehield. Haar hand beefde. Zij dacht, dat hij haar bezag, en wist. Zij kleurde hevig, vergat bijna het geld te nemen, dat hij haar, heet, in de hand stak.

Met de gloeiende soldi in haar tintelende vleesch, stond zij, in een groote verwarring, zag toe. Een ontzetting teisterde haar, zoo sterk, dat die bijna tot lust werd.

Ambrogio, met een ruk, nam zijn buks, - 't was zijn beurt om te schieten.

Het rumoer rondom verstilde. Ieder was aandachtig. Ambrogio Muzzo was bekend als een der beste schutters uit het land. Alleen de stem van den ouden Taddeï, bedisselend uit de groep regelaars van den ‘tiro’, klonk op.

Een rood steeg Ambrogio naar het voorhoofd, zijn slapen zwollen. Hij keerde den schoer naar den kant van den sindaco. Er was een spanning in zijn gelaat, of hij niet schoot om dit schieten, om den prijs, of om de eer, maar als ging zijne gansche ziel nog een andere, beslissende beduidenis toekennen aan het gunstige of noodlottige van zijn schot... Angelina zag het; 't was of een vonk op haar oversloeg.

Ambrogio hief de buks, richtte, schoot... Een gemompel ging rond, toen bij de verre schijf het bordje een smadelijk nummer aanwees.

Ambrogio vermaalde een vloek tusschen de tanden, mikte opnieuw, - en nog eenmaal, met den verrommelenden echo van het schot, rolde het verbaasde gemompel door de rijen.

Het gezicht van den man was pijnlijk om aan te zien. Een uiterste van willen vloog als een weerlicht zijn trekken over. Ten derden male knalde zijn schot. Een gejuich steeg op. Scheerlings had hij de roos geraakt. Maar het gelaat van den man ontspande niet.

‘Bijna’, zei hij duister. Hij reikte zijn buks aan Stephano en zonder zich verder te bekommeren om zijn kansen ging hij heen.

In één koortsige spanning had Angelina de gebeurtenis gevolgd, alsof die haar diepste leven raakte. Zij vluchtte de gelagkamer in. Een angst bezat haar. Schuw moest zij weer zien naar de kindsche vrouw, zooals die dof in het ijle neerstaarde, als naar een ver punt ergens in een ruimte beneden haar; noch van het wemelend getier, noch van het schoten-geknetter was op haar verwezen gelaat een gewaarwording te speuren. Maar opeens, op de hooge knieën, hadden de verstorven handen bewógen, gelijk een reptiel, dat levenloos scheen, stil zijn leeren rimpels verplooit. Zij zat daar als een verschrikkelijk levende doode, voor ieder ander onzichtbaar.

Angelina stond gevangen in een benauwden droom.

Plots, uit de houten hangklok achter haar, werkten zich vier gebarsten slagen.

‘'t Is vier uren’, zei toonloos de vrouw; haar weggeslonken lippen verroerden niet meer.

Een rilling voer Angelina over de kruin. Schielijk lei zij

het geïnde geld op een hoek van het buffet en zonder meer Aurelia te groeten, jachtte zij de osteria uit, het dorp in. Zij liep de achterstraatjes door, om haar vriendinnen van dien morgen niet meer te treffen. Haar hoofd was wonderlijk strak van binnen. Het leek haar of dit een afscheid was en zij Cavarna nooit weer zou zien.

Stil schoof zij het buitenwegje achter de school om, geraakte zoo onder de kerk op het pad, dat naar Montagnola voert... Van het kerkplein zwatelden de honderden stemmen neer... Met een bonzend getamp der veelklankige klokken brak boven haar uit den toren het vreugdgelui los voor het Lof.

Zoo snel zij maar gaan kon, joegen haar voeten het rotspad af...

Het half uur van den vesper bracht een korte stilling in de woeligheid van het feest. De schoten hadden opgehouden te knallen, zoodra de kerkklokken hun hoogen galmdans aanvingen; alle muziek in het dorp zweeg. Vele vrouwen gingen ter kerk. Veel mannen, of hun goede wil grooter was dan hun zielsbehoefte, kwamen tot het kerkplein, doch bleven daar onder de olmen bijeen.

De herbergen kregen respijt. In de hoeken der gelagkamers zaten nog de zatterikken, die al te ver over hun dronkenschap heen waren om nog op te staan, maar de eindelooze stroom was tijdelijk afgevoerd.

Een oogenblik toefde Carmela in haar keuken aan tafel; een dompe gelatenheid bespande haar hoogrood gezicht; dan, als in een ontwaking door de korte rust, blies zij koeltezoekend haar gloeienden adem en maakte een wanhopig gebaar, of zij geen kwartier langer het geweld in haar huis zou kunnen verdragen.

‘Nog een paar uur maar... een paar uur... de helft is al om’, troostte goedig Massimo. Hij zag zelf nog rooder dan zijn moeder, en de blauwe voren van vermoeienis groefden onder zijn heete oogen.

De twee jonge meisjes uit Como stonden te kokkerellen voor de blakende houtskool-komforen, omdat schutters van Noranco een vetten maaltijd hadden besteld tegen half zeven. Carmela gaf de eene een wenk: zij zou een bordvol van de minestra opscheppen... Verontrust plots door zijn branderig-

gezwollen gezicht, drong zij Massi tot zitten en eten, schonk zelve hem wijn en streek hem de klamme haren van het voorhoofd.

- Hij wou wel eten, zei Massi, als zijn moeder ook at; maar nauwelijks had hij zijn bord leeg-geslurpt, of hij was alweer weg om in de eetzaal de stoelen en tafels te ruimen voor het dansen van dien avond. De helft van de stoelen sleepte hij naar boven, waar nog twee slaapkamers voor eetkamer waren ingericht; de andere schikte hij langs den muur, en van de tafels maakte hij in den hoek bij de ramen een estrade voor de muzikanten.

En tegen achten, toen boven de schutters uit Noranco nog zaten te festijnen in de eene kamer, en in een andere een groot gezelschap uit Sant Abondio aan 't asti-drinken en tarok-spelen was - de gelagkamer beneden raasde van rookers en drinkebroers, en tot in de keuken toe werd er gepooierd - toen begonnen in de eetzaal de eerste tokkelingen te trillen van het mandoline-muziekje en peep de schelle klarinet.

In een ommezien was het er vol danslustigen; ruchtig en luchtig ging aldra het geklepper der vele houten kloefjes op den steenen vloer; ook daar moest Massi met wijn draven, met limonade en bier. Alle ramen waren open; geheel de herberg was één volheid van licht en lawaai in den duisterenden avond. In het tuintje naar het meer smoesden de vrijende paren; aan de voordeur walmden de twee toortsen van de grootste koekkraam, die niet had ingepakt; en door de ruime, open gang stonden de aanzienlijken van het dorp, napratend over de merkwaardigste treffers en de verspeelde kansen van den tiro en over de verdere gebeurtenissen van den dag.

En nauwlijks was het ‘ballo pubblico’ tien minuten aan den draai, of, ingetogen en behaagziek, een hemelsblauw lint door het opgestoken golfhaar gewonden, verscheen Lucia in de zaal. Den ganschen dag had zij rondgeloopen en gedold en gedanst waar er maar te dansen viel, en nu, in het avondlicht, was haar gezichtje van een rozige lieftalligheid en zoo frisch en uitgerust, of zij zoo uit den slaap kwam. Zij gleed tusschen de zwenkende paren door, zat zoetjes lachend, de oogen half neer, op een stoel aan den wand.

Jonge Cavarners, verrast, vroegen haar om een toertje; jongens uit Noranco en Pambio eveneens. Zij danste sierlijk en statig op haar blanke kloefjes en gedroeg zich als een volwassen meisje.

'Die belooft wat!' zei de een, maar anderen vezelden:

''t Lijkt wel een nuf uit Bellano! Hoe komt dat kind opeens zoo zot...'

Ook Anastasio Taddeï zag men herhaaldelijk vóór in de zaal tusschen de dansenden doorspieden. Lucia, als zij in zijn nabijheid was, draaide preutsch voor hem heen; ook andere meisjes trachtten wel zijn aandacht te wekken; doch hij scheen er geen acht op te geven en trok zich weer in de gang terug, waar hij met zijn vader te midden der pratende mannen stond, en wachtte. -

Tot, midden op den avond, hoogrood en zóó opgewonden-triomphant, of zij pas met het halve dorp had overhoop gelegen en iedereen de baas gebleven was, Carolina Muzzo de danszaal binnenstevende...

En nog had zij geen stoel gevonden, of Anastasio Taddeï was naast haar, en dadelijk daarop, tot elks verbazing, zwierden die twee in een uitdagende ronde tusschen de rijen.

Dien avond kwam geen der Muzzo's zich meer in Carmela's feestzaal vertoonen. Alleen, tegen tienen, was daar Pietro, en aan den ingang met een enkel woord het geroes overstemmend, gebood hij Lucia naar huis te gaan. Het meisje kwam toegeloopen, en, een koorts in haar oogen, een hartstochtelijke smeeking in haar stem, bedelde zij om nog één half uurtje, een kwartier! Maar Pietro, weinig spraaksch als altijd, in een gestrengheid waar niet mee te spotten viel, zei alleen: 'subito!'

Carolina, die met Anastasio voorbij danste, scheen hij niet te zien.

Lucia, met een boozen ruk, liet den jongen los, die haar nog aan den arm voerde, en met een tweeden boozen hoofdruk naar Carolina, liep zij vóór haar vader het huis uit.

Kort daarop, lodderig en doodsbleek, tuimelde de deur in, vloeken sputterend en lam op zijn beenen, de jongen uit Pambio, die naar Carolina te vrijen heette. Toen hij haar daar met Anastasio zitten zag, nam hij een zet of hij de zaal wou binnenwaggelen, doch hij liep tegen de kijkenden op, die

hem terugduwden. Later, in de gelagkamer, hing hij nog een poos op de bank bij den schoorsteen voor zich heen te kallen en sloeg maar al met zijn loome vuist op tafel.

Maar de sindaco, die, meer nog dan vechtpartijen, durende tweespalt vreesde in het dorp, en al verscheidene malen bezorgd om den hoek had gegluurd, kwam eindelijk zijn zoon beduiden: hij moest Carolina naar huis laten gaan... Hij overreedde de twee, dat hijzelf haar weg zou brengen...; toen zij langs de open gelagkamer stapten, luwde daar een oogenblik het lawaai en staken nieuwsgierige koppen uit den rook- en wijn-walm naar voren. Dan, des te luider, loeide de stemmen-warrel weer op.

Allengs hadden de redelijke lieden den feestdag als geëindigd beschouwd. De toortsen van de koekkraam waren gedoofd; de man had den luttelen voorraad, die hem nog restte, in een mand gepakt en was naar de Osteria della Posta te slapen gegaan.

Om elf uur zweeg ook de dansmuziek; de muzikanten kwamen een glas drinken in de keuken. De eetzaal stond licht en leeg; het gezelschap uit de gang was lang vertrokken.

In het tuintje achter Carmela's huis, waar tot laat nog de vrijende paren hadden gezeten in 't schemerduister der omwolkte maan, klonk het eentonige gebroddel van een beschonkene, die daar te land was gekomen en niet wist hoe hij er weer vandaan moest raken.

Binnen brak bij vlagen een bulderend lachen los. De oude Rachele was de gelagkamer ingezeild; zij was zoo dronken als een matroos. Het grijze haar slierde uit den hoofddoek en zij sloeg een schotsche maat met haar beide armen.

‘Salta! salta!’ riep men, en het wijfje, met een idioten grijns, probeerde haar rokken op te tippen en gooide in een mislukten pas-van-drie haar stramme beenen voor elkaar, buitelde tegen de toonbank, stommelde een stoel omver, kwam bij een kerel op de knie terecht. Dan strompelde zij weer overeind en probeerde opnieuw haar zieligen horlepiep; tot Carmela haar bij den arm naar de eetkamer bracht en haar daar op een stoel aan tafel zette, waar zij dadelijk, snurkend, voorover in slaap viel.

En nauwlijks was de opschudding over het dronken wijfje in de gelagkamer bedaard, of, met een nog grooter kabaal,

zwaaide Anselmo er binnen, schreeuwend tusschen veel sacramento's en porca madonna's door, dat hij zijn zuster kwam halen... zijn serpent van een zuster... zijn kreng van een zuster... De dikke dronkemanstong kon de woorden bijna niet uitbauwen; hij dreigde met zijn krampachtige vuist en de schrille pupillen staken wreed in het rood beloopen wit. Dan bralde hij tegen een ledig in de ruimte, of Anastasio daar nog stond, stotterde en schold en liep tegen de tafels op, of hij iemand te lijf wou.

'Anastasio zal 'r moeten trouwen!', 'Anastasio zal 'r laten zitten', 'Anastasio neemt 'r mee naar Amerika'... tergden er, roekeloos van den drank; maar anderen, die nog eenig besef over hadden, werden bang en beproefden den woestaard te sussen.

Plots, met een slag, of de kwaadaardige kolder hem een ongeluk had bezorgd, zakte de razende man in elkaar en bleef, half onder een tafel gevallen, liggen ronken als een os.

Een uur later, toen velen afgetrokken waren, kwam met een zoet lijntje Carmela de paar nuchtersten overreden: ze zouden toch dien gevaarlijken dronkeman den nacht over niet in haar huis laten... ze zouden zijn vader halen... of hem dragen...

Onvast op hun beenen zelf, trachtten er twee hem overeind te zeulen, maar hij was zoo zwaar als een gevelde boom en niet te hanteeren; en zij staakten het nutteloos gedoe.

Toen, bleek en met roode randen om de oogen van de nachtwake in spanning en angst, maar strak en beslist tegelijk, verscheen Elena. Zij vroeg niets; zij zocht rond; haar gespitste oogen hadden onmiddellijk in den hoek den overzijronkenden, verwilderden kop van den man gespeurd. Zij ging recht op hem af, trok aan zijn arm, riep met haar heesche stem hard zijn naam... en nog eens...; de man verroerde niet...

Even weifelde zij, zooals een dier weifelt voor een gevaarlijken sprong. En opeens, gezwind en behendig, maar met een starre zekerheid ook, of zij handelde onder den ban eener ingeving, bukte zij, drukte verraderlijk haar beide, kleine handen op den open gaggenden mond en de spalkende neusgaten... De slaper, stikkend, sperde de oogen; een heftige benauwenis deed hem overeind worstelen; wezenloos

sloeg hij met de armen van zich af. De vrouw, met een kracht, die men in haar onaanzienlijk lichaam niet gedacht zou hebben, trok, de worstelbeweging benuttend, den man op de beenen, en zich schrap zettend tegen den ómwaggelenden bonk, loodste zij hem in éénen zwenk de zaal uit en naar buiten.

Wat later ging Carmela de oude Rachele wakker maken. Die verwonderde zich, dat ze buiten westen was geweest, maar ze keek zóó lodderig, of ze temee weer onder zeil zou gaan... eerst toen ze met moeite een homp brood had verorberd en een kop koffie, kon het wijfje weer zoowat op de beenen staan, en zakte af.

Carmela, in de verlaten keuken, dook op haar lage stoeltje aan den haard. Massi was van over-vermoeienis met zijn hoofd tegen den wand ingedommeld. Haar nichtjes had zij sinds twee uur naar boven gestuurd.

Carmela walgde van haar herberg... Kijk dat kind daar zitten, dacht ze, het is geen leven; en geen toekomst. Zij dacht weer aan dezen ganschen zomer met al zijn bezwaarlijkheden, en aan het ergerlijke mensch uit Montagnola, die zij verzocht had, haar huis te verlaten... Zij was het beu, zij was het meer dan beu.

Langzamerhand, een voor een, of bij tweeën en drieën, al stommelend en zwaaiend, dropen de laatste drinkers heen. Sommigen, bevangen door de huiverige nachtlucht, bleven buiten aan den muur geleund; één, van de bank onder de eetzaalramen, gleed tegen den grond. Een eind den weg op kregen er twist. In den tuin lag nog altijd een kerel verdwaald, in een botte redekaveling met zichzelf.

De lucht raakte vol onraad, vol kreten of er gevochten werd. Onderaan de drie treden naar het kerkplein stootte onafgebroken een verdwaasde zijn zinneloozen klaagtoon door den nacht. Op de borstwering, een eind van elkander af, zaten er twee te zingen, ieder op zijn eentje, denzelfden deun dwars door malkanders dreinen heen.

Gelijk het bange bulken van een trein vol runderen, kwol een veelkelig dronkemanslied door de grijze verte.

En in de stille pastorie, op haar slaapkamertje boven de keuken, zat Carlotta gekleed voor het bed. Zij luisterde naar het alarm in de wijde duisternis; zij luisterde naar de

ritselende geluiden in de stilte van hun eigen huis. Haar broeder had zich nog niet te slapen gelegd; bij tusschenpoozen hoorde zij zijn voorzichtig gedempten stap gaan, heen en weer en heen en weer over de estrikken van zijn studeerkamer; hij liep daar, eenzaam, rusteloos, als een die in een grooten onvreê zichzelf loopt af te tobben...

'De arme!... de arme!...' weende het in Carlotta. En bij iederen schreeuw en bij elken wilden wanklank in den onheilspellenden nacht, hielden te smeekender haar vingers den rozekrans in haar schoot.

Hoofdstuk XIV.

De eerste helft van September bleef één glorie van schoone dagen, en overal in het land, van Montagnola tot Pambio, langs alle wegen en aan alle hellingen, zwollen in de wijngaarden de donker-blauwe en purperen trossen onder het kopergroen-bespoten blad.

De volste wasdom was nog niet bereikt. Doch de tijd rijpte elken dag zwaarder met het rondend rijpen der prangende vruchten.

Reeds waren op vele voorlijke landen de rijkst-dragende ranken gedund voor den verkoop in Bellano. Vreemden kwamen een dagreis her, om zich den pluk van geheele gaarden te verzekeren.

Als een waarschuwend sein werden bij Noë de eerste kar-ladingen druiven uit Piëmonte, voor het winnen van den Piêmonteser, de koer binnengereden: op iederen wagen de twee geweldige kuipen vol bloederig-lillend getroste, gekneusd en gistend al door het lange vervoer.

En ondertusschen vorderde met iederen dag de bouw van den bergspoorweg langs de beboschte rotsen boven Cortivo.

Elken morgen, na zijn vroegmis, wandelde de pastoor van Montagnola den heirweg op, die van de kerk nog stijgt tot aan het gehucht van Cabianca. Hij kwam naar den voortgang der werkzaamheden kijken. Zijn ergernis over de 'satansbaan', waarmee Hirtfeld zijn mooien Cavarna bedierf, was wel geenszins geluwd, maar de bedrijvigheid

van de groote karwei nam toch zijn belangstelling in beslag.

Bij de tweede wegbocht al, waar het hooge achterhek van de domeinen der Villa Viani verrijst, ontwaarde hij de stapelingen van balken en ijzerstaven aan den berm, de hoopen kiezel en tras, welke men er gestort had, en de rijen der wachtende wagens, die de materialen naar boven reden. Een veertig passen verder, even voor het eerste der vijf boerenhuizen van Cabianca, bij den leeggehakten reep in de boschhelling omlaag, lag het terrein van den bouw.

De bolle, roode handen tezaam op den rug van zijn valiggroene soutane, en zijn pluizigen priesterhoed over het voorhoofd getrokken tegen de zon, stond daar de pastoor en betrachtte de bizonderheden der constructie. Tot halfweg de hoogte waren reeds op den gemetselden dam de zwarte lijnen getrokken en de katrollen gesteld voor den kabel. Men plaatste de dwarsleggers aan het wisselpunt en beneden was het stationnetje al klaar; als een versch-rood dobbelsteentje blokte het in de diepte, bij 't begin van de baan-geul. Men werkte ook druk aan de halte van Cabianca; een meter of vijf onder hem, op een klein plateau, gaapte het vierkant der fundamenten, waaruit bereids groote muurstukken aan het verrijzen waren. Een trap van twintig breede treden steeg van den weg ernaar af.

Langs de gansche lengte van het snelle perspectief was het één gewemel van werkvolk; beneden schenen ze nog aan het schilderen en er was geblikker in de zon van glasruiten, die men aandroeg; bij het middelpunt kluwden de wrochtende mannen in een gedurige bewegelijkheid dooreen; meer naar boven was men nog aan het bijstrijken der zijkanten van den dam; een opzichter stond daar bevelen te geven. Aan de machinekamer, in de fundamenten van het bovenstation, waren wel dertig man aan het metselen. En langs de met zakken belegde, versch-getraste trappen, stegen en daalden, statig en zwijgend, de steendraagsters, vrouwen meest uit het armelijk Pambio. Als bewegeloos torsten zij op de breede ruggen de hotten, waarin men, op een stroovulling, de groote bazaltstukken had doen zinken; bij anderen werden, op een plank over den rugkorf, hoog de roode klinkers getast van de wagens, die wachtten langs den weg. Zij stonden als stille lastdieren onder de stapelende handen,

met een lijdzaam schokje bij iederen plak steenen, die neerkwam op hun plank. Zij liepen, de oogen voorzichtig neer, de lange, lijdende gelaten met de forsche neuzen en de grove, magere kinnen gebogen op de borst, zij liepen de trappen omlaag, de trappen omhoog, een schare van verdoemde wezens, een schuld uitdelgend, die ondelgbaar is.

Soms ontwaarde de pastoor, op het perron in de diepte, klein maar onmiddellijk herkenbaar, een druk gesticuleerende priestergestalte. Wat later, met eene hand de soutane tillend en zich koelte wuivend met zijn zwart strooien matelootje, besteeg die zonderlinge geestelijke de steenen trap, welke langs den dam naar boven voert, en bleef telkens scherp toekijkend staan.

'Ja, alles in orde...' zei de pastoor van Montagnola smadelijk bij zichzelven, 'ga nu maar!'

Vaak kwam ook, kribbig tastend met zijn stok tusschen de vele nieuwe oneffenheden van den grond, de oude Banfi, voetje voor voetje, van Angelina's herberg tot daar gegaan. Hij mopperde maar al, halfluid, over zijn mooie wandeling, die ze hem heelemaal vergalden; maar wanneer, na de tweede wegkromming, uit de verte al de pastoor hem toeriep: 'Hei! Zacharia!... goed volk!' dan bleef hij gerustgesteld staan en wachtte, tot in zijn uitgestrekte, tengere hand de groote, breede van den pastoor zich gelegd had. En zijn arm op de soutane-mouw, liet hij zich veilig loodsen naar de plaats, die hij zocht te bereiken.

Bij den rand van den kabelspoor deed de pastoor hem stilstaan, en, gebruikend de vele geluiden, die hij wel voelde dat de ooren van den blinde tot diens oogen maakten, verklaarde hij hem den staat en de vorderingen van het werk: - 'Aan de uitstijgtrap wordt de muur getrast'... 'Ze klinken de katrollen aan op de tweede sectie...'

Zacharia Banfi's blauwe brilleglazen blonken en staarden rondom zich en in het verschiet. Plek voor plek en lijn voor lijn kende hij het schoone uitzicht, dat men van deze plaats, zoo hoog reeds, omvâmen kon.

Hij zag gansch den glad-azuren meerspiegel, tot waar in kleine verte, onder den wijden hemel, de lichtgroen-verblauwende strook der vlakte van Lombardije dien bezoomt. Rechts van dit doorzicht rijst de San Leonardo, en Zacharia

aanschouwde in glanzende duidelijkheid, hoe met dit gouden herfstweer die ruige steilte in fijn zonnewaas zou staan, sterk-belicht en toch zoo teer, als ware de rots broos gelijk een schelp. Aan de overzijde, in het Oosten, baadde de Monte Gordona zijn goede zwaarte in een water, dat melkiggroen beslagen moest zijn, en hij zag op de vooruitstekende oeverplaat het zilverig, zon-doorschenen rijtje olijven, dat hij daar zoo dikwijls, vanaf het trappen-terras van Fulmignano, had geliefkoosd zonder het zelf te weten, en waarover hij zeker nooit met iemand gesproken had... Het was er niet meer.

Van den San Leonardo naar hen heen, aan de warmturkooizen baai, lagen de blanke huizenblokken van Bellano, en daarachter golfden de fluweelige aanglooiingen der Colline d'oro, met de licht-vernevelende, rood-en-witte stippeling daarover der vele, welvarende dorpen. En daar weer achter, blauwer en grijzer, weken de hooge, slank-aanzwellende bergketens, die tezaam de Tamaro worden genoemd. In de diepte, achter Cortivo, gloeide grasgroen de vlakte van Bironico, waardoor tusschen peppelgroepjes het glinsterend riviertje krinkelt; en dichtbij onder hen, staken donker tegen het meer, uit een heuvel vol sparren en larixen op, de drie cypressen van het hoogste punt der Villa Viani.

Heel dat heerlijke land zag Banfi binnen zijn blinde hoofd, maar hij zag ook, in die volschoone gaafheid, de zwartgapende geul, de hatelijke wonde, die de vreemden daarin uitgroeven, al feller en zekerder.

Hij stond naast den pastoor, die vertelde, goedmoedig, hoe het verfoeilijke werk hen bekroop; hij zag de wriemeling der zwarte, Zwitsersche werkers en telkenmale had hij de benauwende gedachte aan kwade insecten, die een open schram bezetten; zij vreten scherp aan het schoone vleesch, en geen hand kan ze verjagen. Hij luisterde star, als inwendig verbrand; elke troffelklop, elke schuring van steen op steen, elke hamerslag, elk geluid dat zijn geoefende ooren opvingen, grifte het zwarte beeld in zijn geest te zwarter uit.

'Dit is de weg', zei Banfi bitter, en hij spuwde de woorden van de lippen of hij ze proefde, walgend, achterin den mond, 'dit is de weg waarlangs de Duitschers heel den Cavarna bemeesteren gaan'.

En altijd kwam zijn wroegende klacht terug: - daar zat nu Rezzonico met twintig Montagnolers in Waitzen, en hier moest een ingenieur uit Zürich komen met honderd vreemde kerels; tien werklui in de geheele streek werkten maar mee, en dat was al. Alleen de vrouwen, die ze voor vier soldi in het uur afbeulen konden, daar waren ze van gediend...

'Die dragen de steenen voor den ondergang van hun eigen ras', zei hij hartstochtelijk.

'Hei! vriendlief, vriendlief!' suste waarschuwend de pastoor; hem was alleen de verminking van den ongerepten berg een wandaad. Zoo overdreven ver als van Zacharia reikte zijn afkeer niet.

''t Is onze eigen schuld...', klaagde de blindeman henzelven aan; 'waarom heeft Montagnola geen straatweg naar Pambio, zooals wij er een naar Cortivo hebben, en waarom heeft Pambio geen straatweg naar Cavarna?... waarom heeft het volk zich altijd met zijn bergpaden tevreden gesteld?... Een rijweg en een geregeld postkarretje... en de vreemden zouden de concurrentie van hun spoorbaan zoo grif niet hebben aangedurfd....'

Het was een oude klacht van hem, reeds tallooze malen gëuit, en waar nooit iemand acht op had geslagen.

'Mà...', zei de pastoor koeltjes; een rijweg was dezen stoeren looper eigenlijk al even weinig welkom als een spoorbaan of een tram.

En soms, als zij daar zoo toefden en praatten, Zacharia Banfi en de pastoor, kwam, zwenkend en strompelend in zijn ongemakkelijken gang, de zoppo, op weg naar Mirasole, aangestevend. Bij het zien van den priester, die reeds tweemaal zijn leerstellige gesprekken had geweigerd, en van den blindeman, die hem nooit teruggroeten wou, ging Ernest Tobbler, met een even lichten van zijn hoed, haastig achterlangs. Doch Banfi, aan den harden hakkelstap, had reeds geraden, wie de voorbijganger was.

'Dien heeft het dorp Cavarna zich tenminste nog wijselijk van het lijf geschud', kon hij dan schamper zeggen. 'Nu gaat hij naar "la Mayer", dat andere verdachte wezen, waarmee men ons heeft opgescheept....'

'Wat hebben wij met hen van noode?' vroeg hij koppig den pastoor; 'wat doet bij ons die fleemende Duitscher met

zijn dwarse leeringen, die hij de jeugd wil opdringen? en wat doet bij ons die dwaze vrouw, die met haar ontucht ieder aanstoot geeft? Zij zijn een pest voor het land. Eén zulk een slechte vrouw is reeds verderfelijk; van den zomer nog, in Cavarna, moet zij een onbedorven jongen hebben willen verleiden... En één zulk een valsche profeet sticht meer onheil dan tien preeken kunnen goedmaken...'

'Hei...! vriendlief!... vriendlief!' suste weer de pastoor, 'die manke man is zoo kwaad nog niet... Alle grasvreters zijn wel uit den booze.... de Eerwaardige Kerk leert, dat wij alleen op den Vrijdag geen vleesch zullen eten en in de Heilige Boeken staat: "wat door den mond ingaat, verontreinigt den mensch niet".... maar anders, menschelijk gesproken, is hij nog zoo kwaad niet...'

'En wat beteekent het dan', viel Banfi giftig uit, en een bleekheid ledigde zijn wangen voor even, 'wat betéékent het, dat hij een paar jongens van hier heeft willen overhalen, zonder kleeren door de boschjes achter Pambio te gaan loopen...?

'Och, kom!' lachte de stoere pastoor, 'en trouwens, zoolang hij zich den ganschen dag met de Signora Mayer ophoudt en de Signora Mayer met hem, maken ze elkaar onschadelijk...'

En zoo was het ook.

Sinds Emilia Mayer onverwachts uit Cavarna was teruggekomen, zwarter van kijk op de menschen en ontgoochelder dan ooit, kwam weer trouw, iederen dag, Herr Tobbler zijn eindelooze bezoeken op Mirasole afleggen.

Te zamen klaagden zij nu over het onbegrip en de domheid van het Cavarner volk, en over de jammerlijke verblinding van de menschheid in het algemeen. Emilia deed een verward verhaal over de onredelijkheid der lieden, die haar geld wilden afpersen voor diensten, welke zij niet bewezen hadden, en zij herdacht met een weemoedige aandoening den ongelukkigen jongen man daarboven, die uit dankbaarheid voor wat vriendelijke woorden, belangeloos ten leste al haar spullen weer naar Mirasole had gebracht.

'Zeker... zeker...', zei zalvend de zoppo, in zijn goedigste onargwanendheid: 'daar zijn nog brave harten, zelfs onder het stugste geslacht.'

Hij zat, terzijde de eetkamer, op de steenen bank onder het wingerddakje, waar de lange trossen der goud-groene muskadellen uit het blauwige loover dropen, en voelde zich als van een lange reize thuisgekeerd binnen deze Rijnsche laube. Zijn schedel glom ivorig in dien zuiveren schemer en zijn zachte, ròze hand streelde welgemoed de lengte van zijn baard.

Emilia Mayer had ook bericht ontvangen van haren vriend uit Teneriffe, dat die het volgend voorjaar misschien nog geen kans zou zien, naar Europa terug te keeren... Deze tijding vervulde haar met een zachtzinnige melancholie van beklagenswaardig-verweduwlijkte jonge vrouw... Zij zag ook al wel, dat zij niet te hardvochtig zou kunnen blijven voor den armen boekhouder van het Hôtel Bellevueau-Lac, die zóó werd afgebeuld, dat hij alleen op den laten avond eens een uurtje vrij kon krijgen... Maar de lange dagen door, was haar de nooit uitgeputte redenaarskunst van den manken man een niet ongewenschte afleiding.

En de zoppo had in jaren niet zóóveel voldoening gevoeld! Altijd een willig oor te vinden voor al de belangrijke vondsten van zijn immer werkzamen geest, en een ontvankelijk gemoed voor de leeringen van zijn menschenminnend hart! - Was het niet een heerlijk lot, al ware 't maar één mensch terug te leiden tot het goede van zijn eigen inborst? En was deze vrouw, van wie men zooveel slechts vertelde in het land, niet week geworden als was, onder zijn eenvoudige ontferming?

Hij zat maar, de mooie morgens en middagen, op de bank onder het druivenprieel, de regenachtige dagen in de sofa's der salonnetjes; hij at de vruchten, die Emilia voor hem plukte, dronk den room, dien Emilia voor hem won van de melk der kinderen, en den ongegisten appelwijn, dien zij in Bellano voor hem had gekocht. Hij was ook verhuisd in dien tijd, had zijn intrek genomen in een boerenwoning boven Cabianca, doch hij sprak noch over de dadelijke aanleiding van zijn heengaan uit den Grotto d'Italia, noch over zijne bevindingen omtrent het nieuwe verblijf. Het oorspronkelijk doel van zijn bezoeken op Mirasole scheen hij heel en al vergeten, en hij roemde niet meer om het uur de zuiverheid der kamers noch het liefelijk uitzicht van zijn Paradijsje op aarde...

Willoozer dan ooit liet Emilia hem vrij spel met de water- en zonnebaden der kinderen, die er overigens genoeg van begonnen te krijgen en noode hun kwartiertje rondhingen in de tent, om, als zij de kans schoon zagen, de koude aardigheid te ontduiken... Zij liet ook toe, dat hij hen onderwees, minzaam goeden-dag te zeggen, de dieren te beschermen, de bloemen, die eveneens een ziel hebben, geen letsel te doen, en, zoo jong als zij waren, reeds een afschuw te hebben van het eten van lijken en het drinken van kwade aftreksels, die de rede, deze schoonste gave des menschen, benevelen. En in voortspinnend denken ging dan vaak zijn hoofd voorover, zoodat zijn volle, grijze knevels onderdoken in zijn baard.

Eenmaal besprak hij het voordeel van te slapen op den grond: dit versterkte het lichaam en den geest, doordat het de magnetische en levenwekkende vochten der aarde, welke immers aan de groenten insgelijks hun verwarmings-factor verleenen, de gelegenheid gaf, in ons over te vloeien.... Emilia luisterde toe met veel verstand, en ernstig peinzend ging zij dien avond te bed.

Zij dacht er ook over, Pepi's haren te laten groeien, omdat die de natuurlijke bescherming vormen van de longtoppen, en het ontaarde knippen een der voornaamste oorzaken is van het om zich grijpen der tuberculose...

Niet zonder een bewonderend en kinderlijk ontzag kon Emilia dan soms hem naderen met een vraag: - of hij geloofde, dat er beschermgeesten waren?... wat hij dacht van het generzijdsch der dieren?... of hij geloofde aan een persoonlijk weerzien na den dood?

De dag, dat Emilia Mayer hem zulk een vraag stelde, werd een schoone en welbestede dag in het leven van den zoppo.

September ging in veel regen ten eind; drie dagen lang, als een moesson, ruischte één stadige straling over het land. De bergen aan de overzij waren soms geheel in den neerzoevenden regendamp verdwenen; en van het meer, de wijngaardhellingen omhoog, joegen wel, dóór de kletterende buien, de ijle, heete, mist-reukige wolken zeer snel voorbij. Eindelijk, den derden avond, trok een los onweer de lucht door, en den volgenden morgen scheen er een stolling ge-

komen in die wereld van water en nevel. De regen had opgehouden; maar in den killen uchtend ging er een zwaar gebruis van de worstel-woelende, geel-gezwollen beken, en het meer, bij hun uitstrooming, had in zijn vaal en rillend groen omvangrijke wakken van een onheilspellend donkergeel. Onder de laag afzolderende wolkenbanken waren de rompen der bergen weer zichtbaar met een sinistere duidelijkheid, en vervaarlijke drommen dreven in langzame tochten vóór de grijze rotsen van den San Leonardo om, en balden zich saam rond zijn kop.

Op de weilanden langs den weg, lagen, in de glanzendgroene glooiingen, de groote, oranje kalebassen, als gedijd van het water. Bij de wegranden, tusschen het neer-geregend zomergebloemte, pletten verflenst de teere, licht-lila herfstcrocussen, die niet dan gouden herfstlicht houden kunnen in hun zuivere, zijden kelken. Doch de wingerd, de kostelijke trossen bergend onder zijn druipend slingerloof, was door dien regen zonder hagel of stortvloeden geenszins geschaad.

Tegen den middag brak een flauwe zon door. De San Leonardo, onder de zwarte wolkenluchten, scheen te verbleeken van eene ontroering. Er kwam wind en fonkeling over het water, en vóór den avond nog, na een wonder van weinige uren, stonden aan een helblauwe lucht de slankbelijnde bergketens boven Bellano, fijn bestrooid van de eerste sneeuw.

Nu was het klare najaar daar, wanneer op zijn wandelingen langs den Cavarna, de reiziger soms, ver over de groene en bruine bergen, den Monte Rosa ziet als een goud-witte hemelburcht, geheven in het ijl azuur; van een plataan boven zijn hoofd bloedt een tak doorschenen blâren wijnrood aan dat blank vizioen.

En toen dan in het begin van October de zwermen touristen over Bellano en Montagnola waren neergestreken, en het hôtel-leven in vollen gang was geraakt, toen, een week later nog dan men aanvankelijk gedacht had, werd met veel ophef en feestelijkheid, de eerste sectie der ‘Cavarna-baan’, van Cortivo tot Cabianca, gëopend.

Den achtsten October werd de proefrit gereden. De oude Hirtfeld zelf, met de ingenieurs en Jacchini, zat in de voorste coupé; in de tweede coupé, als burgemeester van Mon-

tagnola en directeur van de Cortivo-tram, Devacchi, met de voornaamste aandeelhouders. Na den terugrit hield de Contessa Margherita receptie in het park van Viani; 's avonds was er een weidsch banket in het Grand-Hôtel Cortivo, met illuminatie van den tuin, en den volgenden avond een feestconcert in den Music-hall van Bellano.

En van dien dag af, alle half uur heen en terug, reden in verwonderde ontmoeting, de twee pintere, roode wagentjes van Cortivo naar Cabianca en van Cabianca naar Cortivo. Ze zaten bijna altijd vol.

Dat was een succes! De matige drukte op den San Leonardo leek er niets bij. Voor wie den Cavarna wilde bestijgen, spaarde de rit den eersten steilen klauter van tweehonderd meter ruw rotspad uit, of den eindeloozen en warmen omweg langs den veel-windenden heirbaan over Montagnola en de kerk; maar het meerendeel der vervoerden waren mode-touristen, die in 't geheel niet klimmen wilden, die voor hun vijftig centesimi, in een loome verwachting zich lieten optrekken naar ‘die wunderbare Aussicht’ van Cabianca, waarvan een kleurig boekje, in alle hôtels verspreid, gewaagde.

En nog voor het lijntje gëopend was, hadden groote ploegen aardgravers met de effening der terreinen voor de tweede sectie een aanvang gemaakt. Toen, plots, enkele dagen na het inwijdings-feest, werden de werkzaamheden stop gezet. De ingenieurs, met al het werkvolk, trokken naar Zwitserland terug, en bij monde van Jacchini werd overal rondverteld, dat men vóór den winter, die toch het werk zou onderbreken, het tweede gedeelte van de baan wenschte te laten rusten.

Verscheidene dagen lang werd er in Montagnola noch aan de onderbreking van den arbeid, noch aan den uitleg der groote heeren daaromtrent, veel opmerkzaamheid geschonken. Het gansche land leefde voor den wijnoogst. De morgens en de middagen en de vooravonden was men in de wijngaarden. Mannen, vrouwen, kinderen, op hun korte ladders, tegen de taai-sterke wijnstokken en stutpalen gezet, plukten of knipten met groote scharen, de voorzichtige palm ophoudend ter ontvangenis van den gaaf-zwaren tros. De hooge korven vol donkere druiven stonden overal in het gras; erneven lagen de balansen; want dikwijls werden

versch, ter plaatse van den pluk, de honderden kilo's afgewogen en door de opkoopers weggehaald.

Het was een schoone tijd! De vreemden langs de wegen aanzagen dit bedrijvig levensfeest, en in hun harten welden vreemde weelden en in hun hoofden doemden schoone droomen van Goden-overvloed of bijbelsch-ernstige vreugd.

In elk huis werd nu de wijn gemaakt voor het volgend jaar. Ieder had zijn druiven of had ze gekocht. In diepe kuipen stonden blootsvoets de mannen en jongens en traden de bloedende vruchten te pletter. In elken kelder wist men het gistende vat rooden most; de gezinnen leenden elkaar de persen, om het laatste sap uit den droesem te halen; en den afval bracht men nog weg, dat er de druiven-jenever, de ‘grappa’ van wierd gestookt.

Bij Noè droegen, den ganschen dag door, de vrouwen haar hotten en brenta's binnen, boordevol zwarte amerikaners, voor den inheemschen wijn dezer streken. Dan kwamen weer de kar-ladingen van het station van Bellano, de open vaten druiven uit Asti, uit Chianti, al naar den wijn, dien hij zich maken wou.

Kerels liepen over de koer, die gansch en al, van hun glibberige bloote beenen tot hun besmeurde gezichten, paarsrood zagen van het drab, waarin zij werkten. Hun armen en knuisten waren bloederig als van een slager.

Aan alle kelders gaapten wijd de deuren; in de geweldige fusten van achtduizend liter borrelde en gistte de most en het moer. Legde men het oor aan het hout, dan was het daarbinnen een dreunend geruisch als van een booze zee. Met ladders stegen de knechts bij de opening der vaten. ‘De wijn kookt’, zeiden zij. 's Avonds bij kaarslicht werden nog de gerla's vol glimmende vruchten de duistere keldertrappen neergedragen, en 's morgens om vier uur was men al bezig, door de looden afvoerpijpen den jongen wijn in het vat te steken, dat voor het eerste jaar hem te bewaren kreeg.

En te midden van deze dronkenschap van arbeid, plotseling, vanuit Cavarna, kwam het geruchtmakend bericht doorbreken: de funicolare-bouw was niet vrijwillig gestaakt; ze hadden het werk moeten opgeven, omdat er, zoo zei men, onoverkomelijke moeilijkheden waren gerezen over den aangekochten grond... En twee dagen later wist men nog

nader nieuws: - Hirtfeld had eerst, hoogerop, de baan door de lucht willen bouwen, en op het laatste oogenblik had de regeering hare toestemming geweigerd; - een voorwáárdelijke toestemming ingetrokken, zei een ander, nadat een rijks-ingenieur, die onverwachts het terrein was komen verkennen, de mogelijkheid van een váste baan had uitgebracht... En nu scheen een der betrokken grondbezitters bezwaren te hebben tegen die gewijzigde plannen en was niet tot toegeven te bewegen...

Dat baarde een opzien! Het was bijna ongelooflijk. Een onderneming, die op Viani haar oorsprong nam, en die mislukken zou... Wie mocht er wel moeite maken met den verkoop van den grond? Er werd verzekerd, dat het uit Pambio kwam... de burgemeester van Pambio had er de hand in.

Noè, rumoeriger dan ooit in dezen overstelpten tijd, oreerde tegen wie het maar hooren wou:

- Een baan door de lucht?... als hij dàt maar geweten had!... dan had hij ze wel eerder kunnen vertellen, dat het zoo grif niet ging... Lazen ze dan hun couranten niet? Was het in de laatste jaren niet hier geweigerd, en daar? Met die bergbanen waren ze voorzichtig... en met recht... alle waarborgen van veiligheid moesten er zijn... Nee, als 't zoo zat, dan kon Hirtfeld nog een jaartje wachten, voor hij met zijn tandrad naar boven kwam...

'Hirtfeld wordt oud', begon men te fluisteren; 'anders zou hij zoo'n onderneming niet begonnen zijn, voor hij zeker van zijn heele zaak was...'

- Jacchini was te voortvarend geweest, bliezen anderen in... Jacchini had te veel invloed op Viani gekregen... Maar dit zou hem een leelijke bons geven!

'En onderwijl', lachte Calistro fijntjes, 'maken Hirtfeld en Jacchini en de rest alvast goede zaken met hun baantje tot Cabianca...'

Zacharia Banfi, in die dagen, leefde in een vreemden roes. Het ongebeurlijke gebeurde dan toch? De Duitscher van Viani was niet almachtig? kon gedwarsboomd worden door een simpelen boeren-burgemeester uit Pambio? Een trots zwol in zijn hart over deze zegepraal van hun ras op het ras, dat hij haatte. En in zijn blinde veraverijdheid was het een licht dat daagde!

Als Viani niet onaantastbaar was, was Fulmignano het dan wel? Hirtfeld... Walter... Wat was een Walter tegenover Hirtfeld? De onspoed van Viani was voor Zacharia als het inluiden van een nieuwen tijd!

In zijn vele eenzame uren gingen en dreven de gedachten, door niets gestuit en door niets afgeleid, vanuit een zoeten droom en een onstuimig verlangen, naar een glanzende mogelijkheid en een verwerkelijking... Zou dan, eens, ook voor hem de kans komen kunnen?... voor hem... voor hen... Angelina en Enrico... Hij zag ze op Fulmignano... hij zag er zichzelf...! Tranen, die hem een schrijnende pijn gaven, welden in zijn arme, blinde oogen, als hij, alleen, aan het kleine venster hoog in Angelina's huis, over de wijngaardhellingen van Montagnola heen, de sparrenrijen van Fulmignano aanschouwde, onder de rotswanden van den berg... Hij zág de paden zich teekenen door het erf, hij zag de loggia's van het huis, de hooge vertrekken, de schuren, de stallen... Hij trad er binnen, hij keek er rond, hij zat er neer, schreiend van een te groot geluk. Soms was het hem, of morgen Walter Fulmignano zou verlaten en hij er zijn intrek ging nemen... Koortsig tastten zijn frommelende vingeren naar den zeemen zak op zijn borst.

En eensklaps, men wist niet hoe en van waar, verluidden weer nieuwe geruchten door het dorp: - in Cavarna en Pambio was men van plan, den grooten heirweg van Montagnola tot boven toe door te trekken... Het was het oude plan van Zacharia-zelf, zoo vaak vaaglings gëopperd, en dat nu, langs onnaspeurlijke paden, weer terugkwam in het land. En Zacharia triumpheerde. Eindelijk! Eindelijk! eindelijk kreeg het volk dan eens oogen in zijn kop en pit in zijn knoken; eindelijk scheen het wakker te worden!

Hoofdstuk XV.

In Cavarna had de onderbreking van de tandradbaan een groote beroering gewekt. - Wat? vroeg men zich ook daar af, kon een gehucht als Pambio den machtigen Hirtfeld de wet stellen? Kroop de nimmer aarzelende, niets of niemand ontziende Duitscher voor een Muzzo in zijn schulp?

Het was inderdaad de burgemeester van Pambio, die geweigerd had, inplaats van de ijzeren pijlers, in zijn contract vermeld, een steenen dam te dulden over zijn land. Zonder zelfs een hooger bod te doen, had de vreemde onderneming zich teruggetrokken.

Er begon wat te broeien in de gemoederen. Was dan die tandradbaan, die gedreigd had, met zijn scheeve, roode wagentjes den berg te besluipen, voor het ‘neen’ van een der hunnen geweken? Een bijgeloovige vrees, die onder een schijnbare onverschilligheid menigeen in Cavarna beklemd had, voelde men plotseling bewuster, nu zij losliet, en ook, dat men nu of nooit er zich van zou kunnen bevrijden.

Het was juist 't slappe getij voor den veldarbeid daar boven. Het graan, het hooi, de vruchten waren binnen; met tientallen gerla's had men nog de kleine najaars-perziken, waaraan het land zoo rijk is, naar Bellano gedragen. Wat er aan druiven te zamelen viel, had, op deze koelere hoogten, nog den tijd; en het was een oogst zonder belang. Een enkele verdeed zijn dag op het reepje maïsland naast zijn woning, stond zingend tusschen de manshooge, zilvervliezige toortsen en brak er de lampen uit der gouden korrelvruchten.

In de algemeene luwing van het werk restten er vele uren voor plannen en gepraat. Het gistte onder de lediggangers bij de pomp voor Ambrogio's huis; op het kerkplein liepen dien Zondag de gesprekken-vuurtjes langs de groepen, en de lange middagen door, op de boccia-banen, joeg, mèt het omslaan der kommetjes wijn, de opwinding in hooger vlammen!

Het was Anastasio Taddeï niet het minst, die op de kaartavonden bij Carmela, en in de Osteria van Aurelia, een hoog woord voerde.

- Wàt Viani? Wat Hirtfeld?... Twintig millioen, zeien ze? In Amerika waren er rijke gofferds, die wel honderd en wel duizend millioenen bezaten en die nòg niet konden wat ze wilden! - En, eh! een weg bouwen? In Amerika bouwden ze wegen bij de dagreizen lang, berg op, berg af... Als ieder maar meehielp... ze de handen in elkaar sloegen...

Hij had den Amerikaanschen aanpak nog versch in het bloed; hij voelde het kalme, burgemeesterlijke overwicht van zijn vader als een steun achter zich; hij had vooral den

prikkel van Carolina Muzzo's mooie oogen, om tegenover den trots van dat geslacht, zichzelf als een jonge man van gewicht te doen gelden. Met neven van zijn vader was hij in onderhandeling over den aankoop van twee flinke lappen grond; men zei in het dorp: ‘die schelm van een Anastasio, hij komt met gespekter beurs dan de meest gewiksten terug’. Hij was nog geen zesentwintig, en hij was iemand, naar wien geluisterd werd! Zijn twee broers, verstandig als hun vader, maar wat lijzig als de moeder, had hij met zijn voortvarendheid weer heelemaal opgefrischt.

‘Eh!’ praatten die ook al mee, ‘vier kilometer van Cavarna tot Pambio en nog geen drie kilometer van Pambio tot Cabianca, wat maakt dat uit!...’

Ambrogio Muzzo, wien als rijkste patriciër van het land de gëopperde plannen niet onberoerd konden laten, had eerst enkel een koppige smaling op de nieuwe verzinsels.

‘Een melkmuil, die een maand bij ons terug is...’, gromde hij, en zijn ekel tegen al wat Taddeï heette, brandde onder zijn zwarte brauwen. - En wat, een rijweg? hadden hun muilezels last van de bergpaden, of het paard van Onorina? En zouden ooit hun vrouwen en dochters, als zij naar de Bellaner markt gingen, een eindeloozen, platten heirweg verkiezen boven de vlugge keienklauters, die sinds onheuglijke geslachten ieder gegaan was? - Maar als *zij* een weg wilden bouwen voor het gemak van de rijken in Bellano...!

Het was in dien tijd niet vroolijk in Ambrogio's huis. Er klonk niet veel anders dan een snauwend bevel van den vader en het treiterend-luide zingen van Carolina in de schuur. Soms beefde sonoor de stem van Marco, die hunkerend naar wat vertrouwelijkheid, een vredig woord trachtte te zeggen. Ieder had zijne gedachten voor zich heen, van welke men wel den inhoud verzweeg, maar niet het verdrietige of wrokkende of opstandige verhelen kon. Sinds den laatsten brief uit Amerika had Luigia nog haar gewoonlijke, koele vroolijkheid niet terug gevonden; Riccardo was den eenen dag van een mokkenden onwil, die hem op Anselmo deed gelijken, en den anderen van een uitdagende vastberadenheid, die vooral Marco met een pijnlijke verwondering trof. Marco zelf zag oud en onrustig; een wolke-wenteling van vage

angsten dreef achter zijn doffe oogen voorbij. Van zijn belofte aan den jongen dorst hij tegenover Ambrogio niet gewagen.

Alleen Carolina ging met een alles braveerend jong en klaar gezicht door het huis, en dat tergde elkeen, want elkeen kende er de oorzaak van. Sinds den avond van San Fedele, toen Ambrogio zich niet ontzien had, haar bij de thuiskomst met een slag in het gezicht uit zijn oogen te zenden, hadden vader en dochter het verzoenende woord nog niet gesproken. Dat droeg niet weinig bij tot den gespannen toestand in het gezin.

'Laat ik je nooit met dien blaaskaak zien!' had Ambrogio ééns voor al gedreigd, 'of je zet geen voet meer in mijn huis'.

En niemand in het dorp zág ooit hen tezamen, doch de onverholen zegepraal van heel haar wezen was een teeken, waarin noch Marco noch Luigia zich bedrogen.

En hoe driester Carolina haar eigen weg scheen te gaan, des te hardnekkiger zette Ambrogio zich schrap tegen het winnend gezag van den jongen, dien hij als zijn ergsten vijand beschouwde.

Tot hij begreep, dat zijn wijze van doen er een verkeerde was. Ondanks zijn afbreuk en geringschatting stoorde Cavarna zich wel degelijk aan Anastasio en aan diens aanhang. De Taddeï's, met den dag, kregen een overwicht in het dorp, dat hij, Ambrogio Muzzo, niet langer gedoogen kon.

En als een leeuw, die eerst grimmig in zijn zwarte hol zich terug houdt, en dan eensklaps naar voren springt en alles rondom zich beheerscht, zoo, plots, was het Ambrogio, die met één slag elk ander de leiding uit de handen sloeg en met zijn heete stem Cavarna voortzweepte. Hij verwaardigde zich niet eenmaal uitleg te geven van den omkeer in zijn inzichten. Met zijn geweldige gestalte, zijn zwaren kop, zijn oogen als zwart vuur onder de brauwen, stond hij te midden der mannen in de herbergen, op het kerkplein, en zijn woorden vielen als mokers de luisterenden op het hart.

'Níet voor onze marktvrouwen, niet voor de vreemden', hoonde hij Anastasio's argumenten, 'voor onze eer, voor de eer van Cavarna bouwen wij den weg!'

- Een halve eeuw hadden zij en hun vaders gezwoegd

voor den welstand van hen allen... Cavarna was lang genoeg een vergeten nest in de bergen geweest... zij vermochten nu wat... buidelsvol had Cavarna zich in den vreemde buit gemaakt...

Hij sprak over geen bizonderheden, over moeiten noch werk. ‘Láát ons den weg bouwen’, dat zei hij op alle wijzen en met al het fanatisme van zijn opgehitsten wil: ‘Wij bóuwen den weg!’

Wie hem hoorde, werd gevangen in dat dringen en drijven, tot zelf men moeite noch geld noch werk meer ontzag.

Anastasio, om niet geheel opzij geduwd te worden, ging met enkele der beste wegmetselaars uit het dorp het muildierpad achter-langs den Cavarna eens in bizonderheden bekijken en kwam met een voorloopig ontwerp van verbreeding en verlegging voor den dag.

Toen men er Ambrogio over polste, vroeg die alleen, of men niet liever een bakerkind met den wegbouw belasten zou. Hij verknarste een vloek tusschen de tanden en met verbittering dacht hij aan Marco en Antonio, die verre waren, aan Marco vooral, die zooveel jaren reeds ploegbaas en opzichter was.

Den Zondag daarop, den twintigsten October, werd de eerste vergadering der dorpspatriciërs gehouden. Na de mis, op de gebruikelijke plek langs den pastorie-muur, stonden zij, de oud-echte Cavarners, in een stilte vol gedrongen opwinding en in een gewichtigen ernst, die nieuw waren.

Onmiddellijk, met algemeene stemmen, werd tot den aanleg van een nieuwen weg besloten, en allen, op twee afgeleefde ouden na, stelden zich, voor de eerstvolgende maanden, met al de mannen-kracht van hunne gezinnen beschikbaar. Er zou dus, voorloopig althands, weinig sprake van arbeidsloonen zijn, en de bouwmaterialen waren voorhanden. Van de uitgehouwen rots metselde men, waar die noodig waren, de stuttende muren; van de schilferende steenplaten werd het gruis geklopt, en het zand lag voor het scheppen in het dal van den Vedeggio... Toch zou het werk, aan kalk en dynamiet, nog vrijwat kosten. Een particuliere inschrijving moest gëopend, om daarin te voorzien. De gemeente, van haar kant, was bereid, den benoodigden grond af te staan, kon ook wellicht nog een kleine subsidie toezeggen. Met de

gemeente Pambio zou een overeenkomst getroffen dienen te worden; de sindaco had daaromtrent reeds met zijn ambtgenoot overlegd. Binnen enkele dagen was de beslissing te verwachten. Dan zou oogenblikkelijk een tweede vergadering worden uitgeschreven.

Men merkte op, dat de oude Taddeï, terwijl hij het woord voerde, zeer zenuwachtig was. Hij sprak niet over het ontwerp van zijn zoon. Hij eindigde met de mededeeling, dat een lijst zou worden neergelegd in het gemeentehuis.

Het was dadelijk dien middag daar een groote toeloop. De sindaco, om den invloed van Anastasio te steunen, had bovenaan voor honderd lire geteekend. Ambrogio, aanstonds, volgde met een hoogere som. Nog enkele bijdragen van vijftig en twintig lire kwamen daaronder te staan; dan reeksten de bedragjes van één en twee lire en vijftig centesimi in lange optelsommen. 's Maandags morgens, na veel wikken, ging Carmela voor tien lire zich inschrijven; als eerste dadelijk-belanghebbende bij den weg, dorst zij zich niet te onthouden. Haar bijdrage wekte al evenveel verontwaardiging als die van den pastoor. Voor vier lire had die Carlotta doen teekenen. - Was het geen schande, als de armste lieden voor twee en drie lire zich opgeven konden?

En in Pambio was de geestdrift niet minder groot! Amadeo, met vijftig lire, opende daar een tweede lijst. Het scheen een wonder, hoeveel het nooddruftige dorp nog te zaam bracht als zijn aandeel in den wegbouw.

Een koorts was over het land gevaren. Ieder berekende hoeveel dagen en uren hij, voor den winter, nog aan zijn akkers zou te geven hebben, en dat leken hem verloren dagen en uren. Het meeste konden de vrouwen wel af! Ieder was trotsch op wat hij aan tijd en aan kracht van armen en knuisten voor het gemeenschappelijk werk te bieden had. Alleen groote behoeftigheid kon een man er toe brengen - het waren meest Pambiërs - als loontrekkende mee te willen doen.

Den ganschen dag, op het kerkplein en aan de hoeken der herbergen - voor een spel met ballen of kaarten had niemand een hoofd - besprak men de beste mooglijkheden voor den bouw. Troepen mannen slenterden langs den muildierweg, schatten de hindernissen der terreinen, bleven redetwisten op

de punten, waar voor een rijweg de helling te steil werd gëacht en dus een hooger doorloopende baan met een teruggaanden elleboog noodig scheen. Men popelde om aan den slag te komen. Raakte die overeenkomst met Pambio dan nooit klaar?

De zeer bezadigden opperden wel, of het raadzaam was, in het laatst van October een zoo omvangrijken bouw te beginnen? Als de winter vroeg inviel dit jaar, ging er allicht veel werk verloren! Gold het nog een weg vóórlangs, waar in de zuiderzon de sneeuw snel smelt op de steile rotsen... Doch men moest wel den geleidelijken weg door het zacht-hellend boschterrein aan de Noordzijde van den Cavarna kiezen, waar niet zelden de sneeuw lange maanden meters hoog lag... Men zou toch wachten tot de eerste lente!

In dien geest ried ook, met een beduchtzamen ernst, de pastoor van Cavarna; hij maakte er zich veel vijanden mee.

'Neen', drong Anastasio; 'neen', besliste Ambrogio; - wat was dat voor domme praat? Wie had er in het voorjaar tijd om aan een weg te gaan werken, als er hout gehakt en gezaaid en gepoot moest? Was de pastoor soms van plan met de lente zich te komen aanbieden? Nú had de handen aan 't houweel te slaan wie handen hàd! Als 't meeliep, werkte men nog tot achterin December. Koude en nevel, wie gaf daarom? Wat vriesweer? geen nood! Er hoefde niet gemètseld te worden! Éerst diende de weg in 't ruwe uitgehouwen, en rots was rots en werd al niet harder of zachter door vorst of dooi! Een eerste sneeuwdag gaf ook nog geen hinder; de gróóte sneeuwval was wel meer tot begin Januari uitgebleven!

Ambrogio, in die dagen, scheen tien jaar jonger. Riccardo had een heete bewondering voor zijn vader, en in die bewondering herbloeide weer iets van de genegenheid van voorheen. Ook Anselmo had zijn plezier aan het leven; met een mooien straatweg, in enkele woedende werkmaanden gewrocht, dien ouden Duitschen salamander van Viani te verlakken, dat leek hem al een bijster lollige streek!

Donderdags eindelijk werd er een bijeenkomst belegd van alle deelnemers aan den wegbouw; ook uit Pambio waren er velen boven gekomen; het heele kerkplein stond vol mannen, en de gespannen stilte van den Zondag te voren had zich

omgezet in een bijna feestelijke luidruchtigheid. Amadeo Muzzo, naast Achille Taddeï, stond in een vroolijk-ernstig gesprek met Marco en Ambrogio; het was een wijle, of in de grootheid en de onbaatzuchtigheid der gemeenschappelijke belangen eene verbroedering over deze stugge menschen wou komen en de veten verzoenen.

De sindaco van Cavarna scheen in een bizonder goede luim. Boven het zware zwart van zijn ringbaard lag er wat kleur over zijn rimpelwangen, en zijn oogen verborgen een glimp, alsof hij een slimmen zet in 't zin had. Opeens zag Ambrogio het en verstroefde; hij moest op zijn hoede zijn. Dan zag hij ook, op de borstwering, Anselmo met Anastasio te praten zitten, en zijn brauwen fronsten zich donkerder.

Toen het de vastgestelde tijd was, ging Achille op de kerkstoep staan, en allen zwegen. Met zijn korte, harde woorden - hij was geen man van veel fraaien omhaal - vatte hij dadelijk de zaak bij den practischen kant: - men was het er dus over eens, de weg moest gelegd langs de achterhelling van den Cavarna, boven de dalgeul van den Vedeggio, in hoofdzaak verbreedend het bestaande pad. Men diende nu echter een welomschreven plan te hebben en een leider der werkzaamheden. Hij stelde voor, die leiding toe te vertrouwen aan hun uitstekenden medeburger, Ambrogio Muzzo; en verder zijn zoon Anastasio, die daarvan in Canada goed op de hoogte was geraakt, te belasten met het laten springen der rotsen bij den steilen doorgang van het dal naar de voorzijde, boven de vlakte van Bironico, langs welken pas men op geen andere wijze den weg berijbaar zou kunnen maken...

Een oogenblik bleef er een verbaasde stilte open. Dan liep een oolijk goedkeurend gemompel, met hier en daar wat stil gelach, door de groepen. Men had den toeleg doorzien en gaf elkaar een knipoog om dezen nieuwen, goedgevonden draai van hun burgemeester.

Doch Ambrogio Muzzo keek verstoord; een hoonende trek kwam om zijn mond. - Ahá! en dat ‘welomschreven plan’ moest dan zeker het plan van dien opschepper zijn, die óók nog het hachelijkste werk zou hebben uit te voeren? Niet kwaad verzonnen! Maar hij dacht er niet aan! In een oogwenk had hij den stand der zaken overschouwd en

zijn besluit genomen. Zeer kalm zeide hij, en er was nauwlijks een lichte spot in zijn stem te hooren, dat noch hijzelf noch Anastasio Taddeï bevoegd mochten heeten, een zoodanig werk te ontwerpen en te besturen, en dat zij daarvoor een bekwaam opzichter van buiten moesten ontbieden, zooals hij dat trouwens reeds meermalen had te kennen gegeven.

De tegenwerping wekte groote ontsteltenis.

Het was andermaal een wending, die iedereen overviel.

- Wat? zouden zij nòg weer dagen te wachten hebben, tot er eens iemand was opgeduikeld om hier de lakens uit te deelen? En onderwijl den kostbaren tijd voorbij laten gaan?... Zóó mooi behoefde die weg niet te wezen, dat zij hem niet zelf konden trekken en bewerken!... De meesten van hen hadden toch wel meer aan zulke wegen meegëarbeid?

Maar Ambrogio bleef staan op zijn stuk: - het moeilijkste gedeelte van den weg, dat konden zij zelf niet aan. Een kilometer lang moest men met dynamiet een gevaarlijke rotssteilte doen springen; daar was een bezadigd en ter zake kundig man voor noodig.

‘Een opzichter kost geld...’, zei Taddeï schamper.

‘Wij hebben geld!’ beet Ambrogio hem toe, ‘wij hebben dubbel zooveel als er noodig is. En hebben wij niet genoeg, dan geven wij méér!’

‘Ik niet’, zei Taddeï, ‘ik gooi mijn geld niet noodeloos weg’.

‘Er zijn er hier nog anderen dan gij’, sloeg Ambrogio terug. ‘Het bouwen van dezen weg is een eerezaak, waarmede wij ernst maken’. Hij sprak met zulk een waardigheid en overwicht, dat de meesten zich bukten onder het juk zijner tyrannieke woorden.

Een Pambiër opperde, dat een neef van hem, die in Noranco thuis lag, dezer dagen uit Hongarije was teruggekeerd met een groote ploeg werklui van den jongen Rezzonico. Die moest dus thuis zijn, in Montagnola...

‘Zeker, die is thuis!’ kwam een ander, - hij had hem den vorigen dag gesproken, beneden.

‘Een handige kerel!’ ried een derde, ‘en hij zal wel niet veel vragen ook, want 's winters trekt hij er toch niet op uit’.

Ambrogio's gelaat stond koud en teruggetrokken.

Lang nog woelden de beraadslagingen dooreen.

En zoo werd er dan ten leste besloten: men zou morgen

aan den dag, achter Carmela's herberg, met het eerste, vlakkere gedeelte een aanvang maken, en inmiddels zou men trachten, Rezzonico voor het werk te winnen.

Inderdaad was, in 't begin dier week, Enrico uit Waitzen thuis gekomen; kort voor den winter nam hij nooit groote metselwerken buitenslands meer aan. Met een bijna ongeloovige instemming hoorde hij van de groote plannen daarboven. - Te droes! zei hij, en stak zijn duimen onder zijn oksels, dát zou hij achter die Cavarners nooit gezocht hebben...; hij dacht, dat die alleen maar den kop in den nek konden gooien, als iets hun niet beviel... Een weg van Cavarna naar Montagnola, tegen de kabelspoor van Hirtfeld in... Per Diana! dat stond hem aan!

En toen hij den volgenden dag in de herbergen méér nog over de zaak gehoord had, in bizonderheden zelfs van twee Cavarners, die in de Osteria Antica zaten, toen riep hij nog harder: 't was een kranig stuk, dat zij daar uithalen wilden! en het werd kranig aangepakt ook! de laksche Montagnolers konden er een voorbeeld aan nemen! hij had waarachtig zin, om mee te doen!

Hij praatte zoo mooi en zoo flink, dat Banfi er opgetogen over was.

‘Goed zoo, mijn jongen... goed zoo, mijn jongen’, zei die maar, en Rezzoaico, in zijn sas, liet zich alles welgevallen.

De vrije winters, gemelijk door het gedwongen niets-doen, nog gemelijker door Angelina's onverschilligheid, had hij gewoonlijk zijn tijd er door gespoeld, een paar dagen in Como, een paar dagen in Milaan... hij had soms veel geld verbrast... maar, Orco di Dio! een kerel, die 't heele jaar werkte als een neger, en die, als hij thuis kwam, nog genegerd werd door een lamme meid, - geen wonder dat die zijn plezier zocht waar hij 't vinden kon!

Nu had hij opeens zijn draai in Montagnola gekregen, en inplaats van te zuipen en te zwetsen, vertoonde hij zich als de andere Enrico Rezzonico, die hij ook was; die hij was, als hij tegenover zijn bij elkaar gescharreld werkvolk in den vreemde stond, en met zijn brutalen wil ze moest porren en drijven en laten doen wat hij wou. - Montagnola zóú meewerken aan den wegbouw, daar had hij zijn zinnen op gezet;

Montagnola zóú een subsidie toestaan, of 't wou of niet! En zelf zou hij 't voorbeeld geven! Kosteloos zou hij dien middag nog zich gaan beschikbaar stellen in Cavarna, en waren zij van hem gediend, dan zou hij ze daar eens flink met raad en daad vooruithelpen...

'Nou zie je eens, wat er in zit', zei triomfeerend Zacharia tegen Angelina; 'nou zie je eens, wat een verstandige vrouw van hem zou kunnen maken'.

Angelina trok de schouders op. In het diepst van haar wezen was zij dezen driesten aanpakker al weinig beter gezind dan den loszinnigen opsnijer, dien zij altijd te zien kreeg; maar redelijkerwijs moest zij zijn verdiensten erkennen, en kon moeilijk anders dan vriendlijker hem bejegenen.

En toen Rezzonico zag, dat hij voet won bij Angelina, deed hij nog meer dan hij van zins was geweest en toog werkelijk dienzelfden middag naar boven.

Des avonds kwam hij, hoog in het Montagnoolsche huis, bij Zacharia en Angelina verslag doen van zijn tocht.

Aan de tafel zat Zacharia lijdzaam te wachten, het kleine, bleeke gezicht geheven, blind onder het kille, dunne licht van een naakt electrisch peertje, hoog aan de zoldering. Angelina brutselde de minestra boven het schouwvuur.

- Op den heenweg, vertelde Enrico, was hij heele troepen Pambiërs tegen gekomen, en die hadden hem al verteld, dat er juist over hem gesproken was op een groote vergadering van alle deelnemers aan den wegbouw: hij kwam als geroepen. En zoo bleek het dan ook te zijn. Hij had dadelijk met den sindaco en een paar anderen alles af kunnen spreken. - Nou, hij zou dan een ontwerp maken voor het grootste gedeelte van den weg; er scheen al een soort ontwerp te zijn ook.... telkens kwam de sindaco er mee aan... maar daar moest hij niets van hebben.... Morgen ging hij zijn opnemingen doen. Er vielen ook twee bruggen te slaan - die ezels wilden een kilometer lang de rotsen laten springen, terwijl vlak aan den overkant van het ravijn het prachtigste terrein voor een weg was!

'Je moet er maar op komen', zei Zacharia bewonderend.

- Natuurlijk zou hij er iederen dag zelf achterheen moeten zitten! En om te beginnen zou hij ze dadelijk aan 't hakken en 't metselen tegelijk zetten, want als de vorst eenmaal

inviel, dan was 't voor metselen te laat. Zoodoende konden ze nog een héél eind opschieten...

‘En vonden ze 't niet prachtig, dat je zoo heelemaal belangeloos je diensten kwam aanbieden?’ vroeg Zacharia, die met gansch zijn gelaat, van opwinding klam, aan die heuglijke woorden-laaiing zich te warmen zat; ‘vonden ze 't niet prachtig?’

‘Nou...’, zei Enrico welvoldaan, ‘dat ging zóó: Taddeï vraagt me: “en wat moet je daarvoor hebben?” Toen dacht ik: wacht eris even, als 't er zóó schijnt aan te zitten, waarom dàn een heelen winter te ploeteren voor niets... En toen heb ik royaalweg gezeid: “dat laat ik aan de gemeente Cavarna over”. Ik dacht, op die manier komt 't mij nog het voordeeligst...’

Zacharia trok even bleeker.

‘Gladde vink’, zei hij, ondanks zichzelf.

Dan kwam een verwarde vreugd op zijn ontdane gezicht gevaren. - Wat een kerel, die Enrico!... Zóó ging het goed... zoo werden zij ten leste wel de baas in het land..

Bevend stak hij zijn hand over tafel naar den ander uit; de tranen kropten hem in de keel. ‘Jij zult ons wel bij het groote doel helpen’, fluisterde hij heesch.

Angelina boog over het schouwvuur en zei niets.

Den volgenden ochtend - het was een blauwe October-dag, en de kastanjebosschen waren één broos-gulden berg tegen de ijle lucht - verzamelden zich de paar honderd werkers op een kwartier afstands van Cavarna, waar hen Rezzonico over het eerste gedeelte van den weg in ploegen verdeelen en nader hun zijn aanwijzingen geven zou.

Onder de eersten, die optogen dien morgen, was Ambrogio Muzzo. Met Anselmo en Riccardo kwam hij naar het eere-werk. Zijn houweel droeg hij over den schouder, en in zijn oogen glom het. Anselmo had een opener wezen dan men van hem gewoon was, en Riccardo, sinds den zomer, had in stevigte gewonnen; hij keek zoo manmoedig, of hij op een heldenstuk los ging, en zijn jonge mond lachte van een innerlijk welbehagen. Marco zou straks volgen.

En toen zij, na een korten gang, kwamen aan de plaats, waar weldra de eerste houweelslagen het geweldig bedrijf

zouden inluiden, stonden daar reeds, bij de wachtenden, Achille Taddeï en zijn drie zonen. Als een muur hadden die zich opgesteld langs den bergkant van het pad, de oude met Anastasio naast zich, en weerszij de twee andere zoons, breede, stevige bazen met blozende koppen. De sindaco zelf, in een versch-blauw werkbuis, waarop zijn zware baard heel zwart was, een grooten stroohoed op het hoofd, en vonken onder de zwarte brauwen, leek een kerel in de kern van zijn leven.

Tegenover Achille Taddeï vatte Ambrogio Muzzo post. Een oogwenk zagen de mannen naar elkaar, monsterend de krachten, die over en weer zij aanbrachten voor het werk. Even, als een bliksemgloed die brandt en niet meer is, zoo hevig en snel schoot er een vlam door Ambrogio's diepe oogen.... dan wendde hij zich af en mengde zich onder de pratende mannen.

En aldoor kwamen er troepen nieuwe bij. Een vroolijk-roezend stemgerucht zwermde daar in den stillen morgen. Aan den zoom van het woud boven hen, staakten de vrouwen en meisjes haar ruischenden arbeid. Die waren aan het kastanjes-rapen en het bijeenvegen der hottenvol blaren, welke, waar er zoo weinig stroo van 't schaarsche koren blijft, het strooisel zijn voor het vee.

‘Felice!’ riep er eene, die haar man meende te herkennen, ‘Felice! Felice!’ - En als er geen antwoord kwam, verwijlde zij turend, haar hooge, houten hark in de eene hand, de andere boven de oogen.

Een poos later, alleen gaande, kwam Marco naderbij. Binnen zijn grijze en grauwe haren lagen zijn bovenwangen zeer bleek zijn oogen waren dof en treurig. Hij liep zooals iemand loopt die iets zoekt en in gepeinzen het zoeken vergeet. Hij zag er zoo wonderlijk uit, dat Ambrogio het merkte. ‘Wat is er, vader?’ schrok hij, ‘en waar is je hak?’

‘Morgen werk ik wel mee’, kwam Marco zacht, ‘ik voel mij ziek vandaag...’

En inmiddels, met veel ophef, aldoor maar pratend en betoogend, was Enrico Rezzonico tusschen de mannen verschenen. Ambrogio, van terzijde, bezag den druktemaker. - Het gezag van Anastasio had hij dan terdege geknauwd!... maar de aanmatigende toon van dezen snoeshaan ergerde

hem al niet veel minder. - En Cavarna, dat zelf een kerel had kunnen leveren, die zeker nog beter zijn ambacht verstond!... Of daar een oude wonde te bloeden herbegon, zoo vleugde een weeë pijn door zijn hart.

Doch toen hij ten leste, vol weerzin, met Enrico had vastgesteld, waar hij en de zijnen aan den slag konden gaan, - toen, als zich losvechtend uit een warnet van kwellende gedachten, greep hij plotseling zijn houweel, en, een oer-stoere cycloop gelijk, hiew hij wild den eersten hak op den rotsgrond dien zij veroveren gingen.

Toen Ambrogio dien avond zijn vrouw en Riccardo en Carolina vroegtijdig naar bed had gezonden, en ook Marco, die bij hem scheen te willen opblijven, tot gaan slapen gedreven had, - schoof hij zorgvuldig de houten spie op de keukendeur, dat niemand hem storen kon, draaide het lamplicht hoog en haalde zich het inktfleschje en het papier uit de kast. Dan zat hij in zware en vele en moeizaam zich ordenende gedachten gebogen over het gelinieerde velletje en hield krampachtig tusschen de breede werkvingers den luttelen penhouder gestrekt. Maar zijn gelaat, fel in het lage licht, stond als van een, die te gebieden heeft over weerbarstig volk en wel weet, dat zijn gezag in 't eind moet zegevieren; - hij stelt zijn wil in stramme woorden tot een wet.

Ambrogio schreef naar Amerika.

En deze brief kwam uit zijn donker-wrokkend begeeren en stroef-uitvaardigende hand te voren:

> Geliefde Marco en Antonio,
> Ik wil u zeggen, dat wij hier een schoonen weg bouwen van Cavarna naar Montagnola. De bergspoorbaan van de Duitschers is afgestooten op de weigering van uwen oudoom uit Pambio. Binnen drie dagen hebben wij een groote som gestort. Iedere man uit Cavarna en Pambio werkt mee. Maar het verdriet uwen vader dat gij niet hier zijt. Het is hier van nu af aan uw plaats en ik wensch dat gij terug zult komen. Een Montagnoolsche aannemer is opzichter van het werk. Dat is uw taak, Marco, en de Taddeï's krijgen ook te veel te zeggen. Hij stond er dezen morgen met zijn

drie zonen. Ik met Anselmo, en Riccardo. Gij hebt mij zeer vertoornd, Riccardo te willen weghalen van hier. Integendeel gebied ik U als vader, beiden terug te keeren. Ik beveel het U nadrukkelijk en gij hebt te gehoorzamen, wilt gij in mijn huis als onze zonen beschouwd blijven worden. Uw moeder heeft veel verdriet en Uw grootvader is niet zoo sterk meer den laatsten tijd. Wij verlangen allen U terug te zien. Het is bijna acht jaren dat gij weg zijt. Nu is hier een schoon werk voor U en ik wil met mijn vier zonen tegenover den sindaco staan. Ik wil ook geen huurling meer moeten nemen, als dezen zomer.

Ambrogio, de hand onder 't hoofd gedrukt, dacht na. Vele uren had hij gewrocht aan den zwaren drang dezer stugge woorden. Wat kon hij nog schrijven? Hij zou hen dwingen met de knelling van zijn bevel en van zijn verlangen te zamen. Hij voelde een trillende macht in zich; hij was zeker hun tegenstand te zullen onderdrukken. Hij wilde, en wist te kunnen wat hij wou.

Het was laat in den nacht, voor Ambrogio met verduisterde oogen maar met een rustig hart van de tafel opstond. Doch toen hij zich te slapen legde, schoot door zijn strak-wakkere hoofd een booze gedachte, - de gedachte aan den hachelijken schietwedstrijd en aan zijn laatste schot.

Dienzelfden avond, na het diner, stond de oude Hirtfeld met Jacchini op het terras der Villa Viani.

Het was een maan-nacht. In den zachten schemer lag het land van Montagnola aan hunne voeten, en aan de overzijde van het vijvergladde water, waar de weerschijn van een enkele ster in nederpijlde, flonkerde de dubbele rij der honderden spiegelende lichtjes van Bellano. Daarboven vaagden de bergen door een nevel van maneschijn.

In de blauwe schaduw van het huis toefden Hirtfeld en Jacchini aan de balustrade. Door drie wijd-open glasdeuren gleed over de marmeren vloersteenen een schijnsel uit een verwijderd salon.

Stram en recht, de armen langs zich heen, stond blootshoofds de oude koopman; zijn trekken, duisterblank, waren niet te onderscheiden.

Er was dien middag een conferentie geweest der aandeelhouders van de tandradbaan.

‘Nee, dat komt dan wel in orde’, schertste vergenoegd Herr Hirtfeld, en tikte beverig de asch van zijn Havana, ‘maar dat bergvolk wordt anders ook al zoo wijs als menschen’.

‘En den volgenden zomer gaan wij 's avonds onze sigaar rooken in 't hôtel op den top...’, lachte welvoldaan de priester.

Maar de oude antwoordde niet en staarde langen tijd den nacht in.

En opeens, met een wat schamperen trots, waarin hij een spijt niet geheel onderdrukken kon, zei hij, en zijn magere hand beschreef een onzekere bocht langs de blank-beschenen bergen: ‘ik had hier nog twintig jaar eerder moeten komen... dan was dat alles van mij’.

Een licht geschuifel ruischte nader, en uit een der deuren verscheen, in een witzijden avondgewaad, de Contessa Margherita. De huisknecht volgde met een zilveren blad.

‘Hier, Edoardo’, - gebood zij licht en wees naar een tafel met rieten stoelen. Dan schreed zij snel op de beiden toe en vatte vrijpostig Jacchini bij het oor:

‘En nu wat schwärmen met mij̀, professore; wij nemen den caffè nero buiten’.

Hoofdstuk XVI.

Het was twee dagen na Allerzielen.

Met een bekommerd gezicht kwam Carlotta de ledige mandjes van den ‘incanto’ voor het zijaltaar bij den biechtstoel schikken, opdat de lieden uit Cavarna, bij een volgend kerkbezoek, daar elk het zijne terug konden vinden.

De ‘incanto’, de publieke verkoop op het kerkplein, van de landelijke gaven, die men den tweeden November voor de te lezen missen bracht, - de mandjes met appelen, met druiven, met boter en eieren, en den wijn, - die had maar weinig opgeleverd dat jaar.

Reeds den avond zelf, toen de pastoor neerslachtig

de schrale inkomst monsterde, had Carlotta hem getroost: ze hebben al hun geld aan dien wegbouw gegeven... ze doen wat ze kunnen... zóó rijk zijn ze niet. - Toen 's Zondagsmorgens, naar de mate der ingekomen giften ook de verkoop tegenliep - wie altijd veel boden, Luigia Muzzo en de vrouw van den sindaco, waren in 't geheel niet verschenen - toen had zij nóg haar gewone opgewektheid niet willen verliezen. Maar daar straks, in hun groote zijkamer, had zij haren broeder met zijn droefgeestige, stille gelaat, onbespied als hij zich waande, gebogen zien staan, peinzend bij den schamelen stapel korfjes... en opeens was de angst om zijn al te verdrietig leven hier in Cavarna, haar opnieuw naar het hart geschoten.

Als zij de mandjes, naar de aanwijzing der papierstrooken om den hengsel, nauwgezet had gerangschikt, familie bij familie, en geknield op de laagste trede van het altaar, ijverig haar rozekrans had gebeden, deed Carlotta zacht de zijdeur van het portaal achter zich dichtzuigen, en ging schielijk in huis.

Buiten langs den langen kerkmuur wandelde mijmerend Luigi Bèsono zijn gewoonlijken weg, heen en terug, heen en terug... Hij wilde, zoolang hij kon, zich blijven wennen aan uitgaan met elk weder; en in dit jaargetij verkoos hij, boven de middagschaduw, de warme morgenzon. Maar heden woei telkens, bij verraderlijke vleugen, een kille bergwind hem aan het achterhoofd... Hij drukte den lagen, ronden hoed wat dieper aan, ging het hek van het kerkhof door, en vervolgde daar zijn zorgelijke wandeling over de meer beschutte, smalle paadjes tusschen al de kleine graven.

- Zij hadden wel vlijtig zich van hun uiterlijken plicht aan de gestorvenen gekweten, zijn weerbarstige Cavarners... De pastoor zag vele kindergrafjes met madelieven en klaverbollen, de eenige veldbloemen die er nog waren, in allerlei lijnen en figuren volgeplant... uren, in een onuitputtelijk geduld, waren de broertjes en zusjes, en een enkele vrouw, daaraan bezig geweest; en overal, tusschen de bloemenranden, vlekten de vuil-witte kuiltjes, waarin de kaarsen hadden gestoken, en waarin zij, al afdruppelend, waren uitgebrand.

Hij kwam ook langs de plek, waar de vier prille zoontjes van Genoveffa lagen begraven; het gras was omzet met een rand van groote, zijige zilverdistels, die zeker

de stille Delphina op den Bigorio had geplukt; maar aan denzelfden ruiker rood-gouden chrysanten uit Bellano, die daar elken Allerzielen naast het roode olielicht stond, herzag hij, wat het eerste jaar van zijn verblijf in Cavarna hem zoo had aangegrepen en wat dit jaar weder zijn zuster had gezien: de uitzinnige hartstochtelijkheid, waarmede de vrouw was neergestort voor het kleine, zwarte kruis, en de handen op de borst geklemd, met schokkende snikken het gelaat had terneder gebukt tot in de vochtige zoden.

Op het pad daarnaast was het keurig geschoffelde, met lage palm omzoomde graf van den jongste der Taddeï's, den man van Carmela. Zij had er een vaasje op geplaatst met ròze asters uit haar moestuin.

Al de graven van den kleinen doodenakker wandelde Don Luigi langs, al degenen, die gestorven waren vóór zijn tijd, en al degenen, voor wie hij zelf de doodsmis had gelezen en de laatste rustplaats gezegend; de staat en de versiering van elk graf zeiden hem iets over den aard en de gezindheid der nabestaanden.

En temidden der stille triestheid van deze dooden-herdenkingen, was Luigi Bèsono's hart vervuld van een zachten en openen goeden wil voor het volk, dat aan zijn geestelijke leiding was toevertrouwd; zonder eenige bitterheid, met een droevigen spijt alleen, dacht hij: waarom toch hadden ze hem en de kerk zoo te kort gedaan, ditmaal? al wat hij scheen te hebben gewonnen met de veezegening, leek nu weer verloren... Wat hadden zij tegen hem? -

Even, fel, schrijnde hem de nooit geheel uitgevochten twijfel, die hem zoolang gekweld had na den feestdag van San Fedele, en een berouw was in zijn hart, uit angst dat 's Hemels zegen niet rustte op zijn werk....

Dan paaide hij zich met Carlotta's troostwoorden: al wat zij missen konden, hadden zij aan den wegbouw gegeven... en een redelooze afkeer tegen dat bezetene werk welde in hem op. Voor Luigi Bèsono was er iets uit den booze in die plots opgestoken verwoedheid; hij voelde vele onzuivere driften woelen onder den schoonen schijn, en hem docht het ook een laakbare opstand tegen de door Hooger Wil over hen gestelde machtigen.

Vol onvreê rustte het bleeke hoofd met de mager-scherpe

kinnebak scheef op de vale jas. En als ook hier, om de kerkhoeken, de Noordenwind hem te schraal tusschen de schouders blies, ging hij met zijn sluiken, moeden tred het middenpad tusschen de graven terug, trok het kerkhofhek achter zich dicht en wandelde onder de kale olmen van het kerkplein naar huis.

Even, alvorens binnen te gaan, stond de pastoor aan de borstwering en onderzocht met een beduchten blik de bergen en de lucht... Op den Bigorio-top lag, dun-gestrooid, de eerste, zacht-witte sneeuw, die nog smelten zou met één zonnedag, maar het dunne zonnetje van dezen morgen bleekte gansch weg in 't kille nevel-waas; rond de zwarte kammen van den San Christophoro zeefde een grijze wade uit de zware wolken-pakken; daar regende het, of sneeuwde. Koud vergrijsde het doffe meergroen aan de dor-bruine Gordonahelling.

De pastoor zuchtte. Als 't een vroeg en hard winter werd, deugde Cavarna niet voor hem... in Montagnola was 't nog zomer...! Weer voelde hij een huiverige windvlaag onplezierig hem doordringen; een zenuwachtige prikkel stak hem in de keel en dwong hem tot hoesten. Haastig wilde hij in huis gaan, toen juist Elena, de jonge vrouw van Anselmo Muzzo, ingetogen een zwarten omslagdoek over 't hoofd, met haar korf en de korfjes van haar schoonmoeder, de kerk uit kwam.

‘De hemel verhoore uwe gebeden’, zei de pastoor vriendelijk en trad het groene pastoriepoortje binnen.

Verheugd ging de jonge vrouw verder. Zij, de eenige dit jaar, had een opvallend groote offerande gebracht voor den gedenkdag van Allerzielen; zij, trouwer dan ooit, verscheen thands iederen Zondag in de vroegmis, in de predikatie, en in het Lof; en iederen morgen, als zij maar iemand kon vinden om op haar kinderen te passen, kwam zij langdurig en gansch verslonden hare gebeden zeggen voor het Heilige Moederbeeld der Zeven Smarten...

Sinds vier maanden was Elena zwanger. Haar dagen en haar nachten, al haar gedachten en gebeden waren vervuld van de ééne hevige begeerte: Anselmo een zoon te schenken.

Zij wist het wel, - als hij meende niet gezien te worden, kon Anselmo heel lief zijn voor Luigina en voor de kleine

Chiarina... maar toch dacht zij: Anselmo haatte háár, omdat zij enkel meisjes had gebaard. Een zoon!... zij voorvoelde, hoe àlles daardoor veranderen zou! Hoeveel was er nu, in de verwachting, al niet ten betere gekeerd! Nu reeds, als de beide malen, dat zij Luigina en Chiarina droeg, was Anselmo een ander man voor haar. Hij schold niet meer, hij zag haar niet meer met zijn kwaadwillige oogen aan, zonder tot spreken te bewegen te zijn. Hij bespaarde haar al het te zware huiswerk, gaf haar aan den maaltijd de beste stukken uit den schotel.

Elena, nu zij zwanger was, had een aandoenlijk gezicht, dat steeds van een zoete en schroomvallige opgetogenheid was overdaan. Haar grijze oogen waren stil en droomend, en haar mond, even open, vocht en verlangend, verleende haar een aantrekkelijkheid, die vele mooiere en kloekere vrouwen missen. Zij zag ook zeer vermoeid en bijna teer, als nam het werkend moederschap al hare vermogens in beslag en slurpte al haar krachten. Misschien was het eerder nog het immer wakende en strevende verlangen, dat haar zoo afmatte.

Toen Elena op het paadje was gekomen, dat achter het dorp om, naar hun hooggelegen huis voerde, zag zij Ambrogio, die voor haar uit, met Luigina aan de hand, daar zachtjes te kuieren liep. Zij stapte wat vlugger aan, doch of de man in den rug voelde, dat men hem achterop kwam, zoo plots keerde hij om en schreed, al zoetjes zijn stappen regelend naar de kleine kindervoeten, haar te gemoet.

Ambrogio hield wel van zijn schoondochter, al was zij noch een mooie vrouw, noch een flinke werkster. Hij hield veel van Luigina en van Chiarina, doch nu voor de derde maal Elena zwanger was, hoopte ook hij op de geboorte van een kleinzoon en hij behandelde de jonge vrouw met een bizondere voorkomendheid.

En als met haar hooge, vogelige stem Elena dadelijk vroeg of Chiarina sliep en een klein relaas begon van de twee korfjes harer schoonmoeder, die zij naast het hare had gevonden en maar mee naar huis gepakt, en van de schaal, waarin Marco haar overlaatst versche eieren was komen brengen, en die nog in haar keukenkastje stond, - dan keek Ambrogio haar goedwillig aan en zei, dat hij nog even met haar terug-

ging, en dat hij de korfjes en de schaal wel zelf medenam. Met kleine Luigina's handje in zijn groote vuist, wandelde hij zachtjes naast haar verder. Hij wachtte geduldig, dat Elena eerst bij de houten hobbelwieg had gekeken en het kindje verlegd, dan in het eten roerde dat te warmen stond bij het smeulende haardvuur, en eindelijk omslachtig de twee mandjes in elkaar paste en den schotel, met een oude courant omwikkeld, in het bovenste mandje wrong.

'Al goed... al goed...!' zei Ambrogio, en lijdzaam met zijn korfjes onder den arm, trok hij naar huis.

Elena, in de deur, keek hem na; haar bleeke gezicht glimlachte; pralend bijna deed zij het al even zwellend lichaam achterover hellen tegen de deurpost...

- Als de Heilige Maagd haar maar verhooren wilde, als zij de Muzzo's een kleinzoon schonk...! dan zou zelfs de trotsche schoonmoeder haar wel goedgezind raken...

Toen Ambrogio binnen trad, stonden de hongerig gapende soepborden al op tafel. Er was niemand in het vertrek, maar nauwelijks had hij, heimlijk, om een scherpe bemerking zijner vrouw te ontloopen, de korfjes in de keukenkast gezet, of tegelijk kwamen Luigia en Carolina uit het achterhuis en Marco en Riccardo van het werk.

Er werd in die weken weinig anders dan dáárvan gesproken. Ambrogio was dezen morgen reeds om zes uur van huis gegaan, en toen hij om elf uur meer dan anderhalf maal zijn part stutmuur had afgemetseld, was hij opgestapt. Marco deed den minder zwaren arbeid van vele ouden van dagen: zittende de schilferende leisteen tot kleine brokjes te kloppen voor de bijvulling van den weg, en Riccardo was ingedeeld bij een ploeg rotshouwers. Het scheen, dat die stadig-stoere krachtsoefening den jongen sterkte, want hij was opgewekter en pootiger dan ooit. Ook Ambrogio bracht het werk, en meer nog misschien de heuglijke afwachting van den uitslag van zijn brief, dien hij zich op den duur toch niet onzeker kon denken, in een rustige gestemdheid; somtijds zelfs, tegenover Carolina, vergat hij zich in een wrokloos woord. Alleen Marco was doorgaands somber en zwijgzaam en had geen vreugde aan den roemrijken weg, waar de roem van zijn ouderdom aan ontbrak.

Dienzelfden avond viel de eerste sneeuw over Cavarna; het was een natte, groot-vlokkige sneeuw, die in één nacht een voet hoog kwam te liggen. Men moest het werk staken. Doch toen des middags de zon doorbrak, sopte de dooipap in enkele uren weg. Den dag daarop kon men herbeginnen; toch had dit teeken van een vroegen winter menigeen ontmoedigd.

Nog drie goede weken, met tweemaal een onderbreking van enkele dagen, was het mogelijk aan den wegbouw te vorderen.

Toen kwam voorgoed de winter in het land. Een sneeuwlaag, bij plaatsen twee meter hoog, luchtig en vlos als kristalfijne zaadpluizen, doch van welke men wist, dat die, vervriezend en inzinkend, hard zou worden en blinkend als ijs, dekte heel den Cavarna en den Bigorio en het Vedeggio-dal. De transen der hooge gebergten geraakten vele dagen niet uit de zware wolkenkronen, en de geweldige neveldriften waarden de rotsflanken langs en schoven dooreen en terug in een voortdurend gewemel, of zij geen uitweg vinden konden. Aan de doodswitte achterhelling van den Cavarna lag onder bleeke misten de vage baan van den weg verloren.

Van de zeven kilometer, die men beraamd had, waren er van Cavarna tot Pambio bijna twee voltooid; reeds stonden de groote, blankhouten halve-manen gereed, de schraagvormen, waarover de eerste der beide boogbruggen gemetseld worden ging... Het speet Rezzonico geducht, dat men die brug nog niet even den winter had kunnen afsnoepen; maar hij was overigens niet ontevreden: - een maand in de vroege lente, zei hij, als de sneeuw en de vorst wat spoedig wijken wilden, en nóg zoo een ruk in den volgenden herfst... en als dan Montagnola zijn deel van den weg wou laten bouwen door hem, dan kon over een jaar de post met paard en wagen naar boven.

Doch in Cavarna was men bitter gestemd. Had de sneeuwval nog een maand willen uitblijven, dan waren zij aan de westzijde, boven het Bironico-dal geweest, waar in Januari reeds den ganschen namiddag de zon staat. Dan hadden zij wellicht den winter door kunnen werken. Nu lag ook daar de sneeuw een meter hoog...

En onderwijl was het bericht doorgebroken, dat men het

volgend jaar April de werkzaamheden aan de tandradbaan zou hervatten en in weinige maanden daarmee gereed dacht te komen. Amadeo Muzzo had aanzegging gekregen, dat het contract voortaan onaanvechtbaar was, want dat de kabelspoor, involgens nadere ministerieele beschikking, alsnog door de lucht zou worden geslagen.

'Zelfs onze regeering bukt voor de vreemden', zeiden er, zwart.

'En de pastoor is ook al aan hen verkocht', voegden anderen er aan toe; 'met de sneeuw heeft hij niet eenmaal de klokken geluid, om ons de ramp van 't lijf te houden'.

'Hij moet niets hebben van onzen wegbouw, hij speelt onder één hoedje met Viani'.

'Heeft hij het werk niet afgeraden indertijd?'

'En wat voor bijdrage heeft hij gegeven? Vier lire!'

'Hij draait zijn hand voor ons niet om. Hij gunde ons niet eens het gewin van den schietwedstrijd'.

'En nu wil hij onze kapel boven afbreken en er de vreemden een nieuwe doen zetten'.

'Maar dat zal dan toch nièt gebeuren', zeiden velen, als men zoo sprak; 'genoeg, dat Taddeï heeft doorgedreven, den grond van den top te verkoopen'.

'Wij hebben er genoeg van!'

'Het zal niet gebeuren!'

'Aan de kapel komen zij niet!'

Zoo gingen in de herbergen de gesprekken, sinds de pastoor, door de Duitsche maatschappij daartoe aangezocht, zijn invloed trachtte te doen gelden, dat men het plateau vóór den Cavarna-top ontruimen zou. Zij gingen ook over den onderbroken wegbouw zelf:

'Wat hebben wij aan onze moeite?' zeiden de meesten.

'Nu die spoor er tòch komt, is onze weg overbodig'.

'Wij komen er een jaar mee achteraan'.

'Wij zijn ten spot voor iedereen'.

En of Anastasio de argumenten van Rezzonico al overnam: 'maar die weg ìs niet nutteloos; Cavarna ligt immers ver buiten de route van den kabelspoor; alleen door een flinken rijweg kan Cavarna-zèlf wat worden; juist nú moet Cavarna de vreemden staan', - het wou niet uit de dwarse koppen: dáár lag de weg, diep onder de sneeuw, nog voor geen

vierde klaar, en den volgenden zomer ging iedereen met het spoor naar boven!

‘Wij hebben ons geld verdorven.’

‘Wij hebben onzen tijd verdaan.’

‘Wij zijn zot geweest.’

‘Het is de schuld van de Taddeï's!’

‘De Taddeï's hebben het doorgedreven!’

‘Wij hadden moeten weigeren den top te verkoopen.’

Ambrogio zweeg. Hij grimlachte in zichzelven over het mislukken van Anastasio's plannen en het tanen van diens gezag. - En liet de weg maar wachten, liet de winter maar hard zijn en lang... Als het volgend jaar Márco terug was!... Dan kon ook Rezzonico wandelen gaan!

Het werd een winter als van geen twintig jaren men zich herinnerde. Dagen aaneen was alles van één grijze duisternis omtogen. Van de pastorie tot de herberg van Carmela zag men niets dan eene vale witheid, waarin zwart de naakte olmen staken. Dichte, duf-kille, lekkende wolken dreven erdoor en langs de huizen; de korzelige ijs-sneeuw was vol gele putjes. Als dan de nacht met kwaden vrieswind aanvoer, was den volgenden morgen nog wreeder en harder het gesteente der sneeuwkorst gescherpt.

Vele blauwe waai-dagen schitterden over Cavarna, verblindend. De metalige sneeuw blonk in de zon als zilverbrons. Des nachts loeide de bergstorm rond de huizen, het houtwerk der hooge balkonnen kraakte. Dan volgden nieuwe sneeuwnachten, vol stil gesuizel...

In de roetig-donkere keukens leefde men bij den gloed, dien het walmende houtvuur verspreidde; men had geen kleedingstuk aan, dat niet stonk naar den rook. In de arme gezinnen, dezen tijd, vlochten de vrouwen van het vergaarde maïs-stroo de ronde, gesteelde waaier-matjes, waarmede, overal in het land, de houtskoolvuren worden aangewakkerd. De mannen, moeizaam wringend het stugge teen, herstelden de gerla's, en met de boven een kastanjebolster-vuur geduldig kromgetrokken duigen, maakten zij de houten hotten voor den wijn...

Doodstil waren de stegen en pleintjes van het dorp, waar de sneeuw verbruind was en vermodderd door den warmen mest; alleen de dikke plakken en strepen wit der daken verrieden de sneeuwwereld daarbuiten.

Vele morgens konden noch Genoveffa, noch Carolina Muzzo met den melkvoorraad naar Cortivo en Bellano komen.

Het was Pietro die ging, of Anselmo. Met hun hooge, gespijkerde vetlaarzen aan en gewapend met een ijzer-gepunten stok, waagden zij zich langs de onherkenbare paden, en men was blij boven, als zij na een uur of vier, vijf weer opdaagden.

Op een dier kwade ochtenden was Pietro eerst om tien uur kunnen vertrekken. Het liep tegen drieën; de schemeravond viel in Genoveffa's keuken. Buiten flitsten nog schaarsche vlokken langs het venster, doofden weg in den zandigen dooikoek van den Vicolo del Forno. Bij de tafel aan het raam, waar wat vaal licht over zieltoogde, stond Genoveffa somber en strak, en deed de geitenmelk in een langen blikken cylinder; dan goot zij, dat de melk stremmen zou, een druppel extract bij uit het gele fleschje. Over haar, de knieën op een stoel, lag kleine Amelia en keek toe. Delphina hield zich stil in den hoek van het venster; zij las in een kleurig boekje.

In den fijnen, grijzen rooknevel, die zich legerde door het vertrek, en roodig belaaid van de trage vlammen onder den schouw, zat Marco gedoken en strekte de oude handen naar het vuur. Meer dan vroeger kwam hij bij Genoveffa en bij Aurelia. Hij was ongedurig den laatsten tijd, gelijk hij nooit was geweest. Hij werd vervolgd en verteerd door zijne gedachten. Als een zwerver ging hij van huis tot huis.

‘Brutto tempo’, zei Genoveffa halfluid. Toen zij zag, dat Amelia telkens, hartstochtelijk-fel als een hondje dat zich krabt, met de nagels in haar zwarte haren te graai schoot, wenkte zij ernstig en zwijgend Delphina, dat die het kind eens bezien zou: zij waren geen gespuis dat maar toeleeft, en zij hield zeer de hand aan de zindelijkheid.

Talmend lei Delphina haar boekje neer. Dan schoof zij achter-naast Amelia, en als twee aapjes, die de een den ander zitten te vlooien, zoo zaten zij langen tijd. Met snel en fijn getast gleden Delphina's dunne vingers door het woelendzwarte glanshaar van haar zusje.

Marco bukte, verlegde de blokken op het vuur, en zijn gebaar was moe; de gele en rosse vlammenschijn wekte als een koortsgloed over zijn gelaat en in zijn oogen.

‘Waar blijft Pietro?’ zei Genoveffa onrustig.

‘Wat een winter...’, zuchtte zij wat later.

‘Sinds mijn jonge jaren’, kwam Marco droomend ‘is er zoo'n winter niet geweest’. En zijn stem klonk over als uit een nevelige verte: ‘wie gaf er toen wat om de koude?... wij hoefden niet naar Bellano... wij hadden weinig vee, de melk gebruikten wij zelf... wij hadden onze kastanjes, wij hadden ons graan, en wij hadden hout in overvloed in onze bosschen... wij zaten en warmden ons aan den haard, wat verlangden wij meer?...’

Het was een stonde zeer stil in de keuken. Soms verzonk er een houtblok dieper in de sintels, of klonk een verrast ‘per Baco!’ van Delphina, als zij er eentje meende te snappen. Genoveffa had de roomwitte kaasrol uit de blikken bus geschud en sneed met een touwtje er kleine schijven van.

En opeens was daar een schaduw langs het raam, en Pietro terug. Hij stampte en klopte zich af, trok zijn laarzen en zijn jekker uit en schikte zich breed aan den haard.

‘Brutto tempo’, zei hij op zijn beurt. ‘En in Montagnola was het zacht! De sneeuw was er alweer weggedooid en er viel een groeizaam regentje. Ze hebben er mooi klagen! Alle touristen gaan weg, zeggen ze, en toen wij verleden week hier bevroren, hadden zij de prachtigste dagen!’

Sinds Pietro zoo vaak naar beneden kwam, was hij veel spraakzamer. Met zachte winters gingen er jaren voorbij, dat hij, zoomin als één der Cavarner mannen, anders dan Cavarna zag. De vrouwen, dagelijks dalend met haar zwaargeladen gerla's naar Montagnola en Bellano, hadden de praat. De mannen zwegen. In hun jeugd zagen zij de vreemde landen en de vele vreemde zaken, waarvan zij thuis niet meer gewaagden, omdat zij toch niet verstaan zouden worden. En de vrouwen, onwetend, merkten veel niet op, van wat in Bellano hun oogen aanschouwden. Zoo is er weinig gedachtenuitwisseling in de gezinnen dezer dorpen. En de kinderen tieren als jonge dieren.

‘Giuseppe Bartolli is terug uit Amerika’, voer Pietro na een oogenblik voort, ‘ik zag ze in Cortivo... met de kinderen zullen ze een moeilijken stijg hebben... de weg is zoo glad’.

Marco had den zwaren kop gerecht.

‘Giuseppe Bartolli terug?’ vroeg hij, en als een wonde

die te kloppen begint, zoo beefde zijn roode mond in de grijsheid van zijn baard.

‘Zij komen de wintermaanden over’, zei Pietro gedempter en als beschaamd, ‘in New-York vallen de menschen bij tientallen dood van de vorst’.

‘En die vrouw?...’ vroeg Marco weer.

‘Een flinke vrouw, geloof ik’, zei Pietro, ‘maar ze spreekt geen Italiaansch en de kinderen ook niet’.

De oude verzonk in een pijnlijk gepeins; diep gloeiden de oogen in het wisselvallig begloeid gelaat.

‘Schande... schande...’, fluisterde hij voor zich heen. En opeens, of hij zich ophief uit de walmen zijner gedachten, toog een bezieling over Marco's wezen; in zijn oogen kwam de tragische rust van den profeet, wien eensklaps de waarheid der dingen wordt verklaard.

‘Amerika is onze dood’, zeide hij zacht en vast; ‘Ambrogio en Pietro, en zoovele anderen, trokken als roovers uit op grof gewin; zegevierend kwamen zij weer, sterker, machtiger, de trots van hun land. Maar nu zijn onze zonen door geldzucht bezeten; zij keeren niet of zij vergooien zich aan vreemde vrouwen; nu wordt het leven onzer geslachten ondermijnd; wij zijn de verslaafden aan een vreemde macht...’

Zijn stem, als een aangehouden orkaanvlaag, die plotseling zich legt, verstierf. Pietro kromde zich dieper over 't vuur. Genoveffa ging haar schotel met zuivel bergen in de zwarte spinde. Delphina gleed stil bij den haardsteen neer.

Maar tegen het vensterglas drukte Amelia haar gezichtje. Zij had het zilveren belletje gehoord en zag, achter den koorknaap met de lantaarn, den pastoor, die blootshoofds in zijn kanten mishemd, het wit zijden kleedje over de kelk, zeer snel door 't schemerduister voorbijschreed.

Slechts tweemaal in die barre weken voor den Kerstmis kwam de pastoor van Cavarna verder dan de paar passen van zijn pastoriedeur naar de kerkpoort, - de twee malen, dat hij door de tochtige luifelstegen was gegaan, om de sacramenten der stervenden toe te dienen aan een zieke in het dorp. De beide keeren was de zieke, zonder geneesheer en zonder artsenij, na een worsteling van vele dagen nog weer tot het

leven teruggestegen; doch de pastoor had met een kwaden hoest den gedwongen uitgang moeten boeten. Buiten de uren van zijn missen en leeringen, zat hij in de zaal-wijde studeerkamer zijn kouwelijkheid te koesteren aan het groote houtvuur, dat Carlotta daar altijd vlammende hield. - Gelukkig, dacht die vaak, dat den pastoor van Cavarna ten minste geen karig houtdeel is toegewezen...

Op de vaststaande tijden, iederen dag, deed Luigi Bèsono zijn wandeling langs den langen achterwand van het groote vertrek, op en neer, op en neer, voorbij het vervaald en schilferend groen met de ranke ruiten en de gouden heraldieke figuurtjes; al peinzende bad hij in zijn brevier, zooals hij dat de zomermiddagen langs den schaduwigen kerkmuur deed, en later des morgens, op het zonnige plein.

En verder, de vele uren van den dag, studeerde hij; hij studeerde op nieuwe plannen voor den kapelbouw boven... De bijdrage der maatschappij viel wel niet mee, en de Cavarners schenen voorshands weinig gezind, van hun eigendom afstand te doen... geld zouden ze zeker niet geven... en de nieuwe kapel zou dus kleiner moeten worden dan de bestaande... maar een kleine kapel kon daarom wel smaakvol en aantrekkelijk zijn...! Luigi Bèsono beraamde den stijl van het bouwwerkje, dat slank op den top zelf verrijzen moest; hem leek dat veel schooner; hij begreep niet hoe men, de vrije keus hebbende, ooit de voorzijde had benut. Hij beraamde eveneens, wat zij met elk onderdeel der oude kapel nog aanvangen konden... Hij zag, boven de hoofddeur met de vier granieten pilastertjes weerszijden, een geschilderde rondboog van de Santissima Annunziata... hij doorbladerde de plaatwerken, die hij had laten komen uit de Bibliotheca Ambrosiana van Milaan. Een voorstelling der Heilige Maagd, zittende in een open loggia, en vóór haar den verkondigenden engel op een wolk, die vond hij 't mooist... Giulio Romano stond daar onder... Wat zou een knap schilder in Bellano wel vragen voor zulk een affresco?...

Vaak ging ook zijn oog naar de plaats aan den groenigen zijwand, waar Carlotta nu op het tafeltje het groote, zwarte Christuskruis had gesteld, en waar zoo lange maanden, in zijn blauwe en violette teederheid, het Beeld van den Heiligen

Martelaar had gestaan... Dan rees een zachte voldoening in zijn ziel, - een twijfel daarnaast, en de oude angst, dien hij niet beheerschen kon.

- Waarom wilde hij dien kapel-bouw doordrijven, tegen welken zijn gemeente zoo fel zich kantte? - Niet om dat vreemde comité in 't gevlei te komen, al had Jacchini hem ook nog zoo geprest, - dienaangaande was hij geheel zeker van zich zelven. Hij wilde de trouw der Cavarners doen toenemen?... Wàs die toegenomen door het feest van San Fedele?... Het vuur, dat hij zoo lang en zorgvuldig had aangeblazen, het schitterde wel dien eenen dag, maar had het de harten verwarmd?

De pastoor bukte het hoofd op de soutane, hoestte pijnlijk, sloeg een blad van het plaatwerk om... - Maria, staande binnenshuis, deemoedig gebogen, dat was toch eigenlijk beter, meer wáár, dacht hij. Dan steunde hij opeens het voorhoofd in de hand, sloot de oogen. - Zóu de kapel er ooit komen? zonk het in hem weg;... de groote meerderheid in den gemeenteraad moest tegen den verkoop zijn, en hij voelde zich onmachtig, de gemoederen te keeren. Een weeë spijt schoot in zijn hart, maar tegelijk, van hoog uit zijn bewustzijn, benauwde een schuldgevoel hem de keel: - was die spijt geen zonde, en zou het mislukken van zijn plannen niet 's Hemels straf zijn voor zijn hoovaardij? Het broeiende zweet brak hem op eenmaal uit. Hij stond op, een hoestbui overviel hem; vuurrood, hield hij zich vast met beide handen aan de tafel.

En alleen in haar donkerende keuken, waar zij het vaak koud had, om des te rijkelijker met de brandstof voor haar broeder te kunnen zijn, werkte en zorgde Carlotta. Op het laatst van September was de seminarist, monter en welvarend, weer naar zijn Colico teruggekeerd. Zijn flink herstel was de trots van Carlotta geweest, al kon zij ook soms afgunstig het jonge, herblozende gezicht vergelijken met de bleeke, zorgelijke trekken van haar broer. Zijn vertrek had haar een groote leegte gelaten, de lange avonden niet het minst, al ging men ook vóór negenen te bed, - de avonden, dat zij samen wel plachten een spelletje te doen of als twee kinderen lachten om de kleine grappigheden van den afgeloopen dag, en waarop zij nu eenzaam zat met haar vele zorgen, en in

een angstig voorgevoel telkens het kuchen hoorde, dat overklonk door het holle huis.

Soms kwam de pastoor uit zijn kamer door de duistere gang aangeslifferd. ‘Wat is het hier koud!’ kon hij dan bestraffend zeggen, en hij ging zelf, hoestend, een houtblok werpen op het smeulende vuur, of hij dwong haar bij hèm te komen aan den laaienden haard. Carlotta vond altijd een voorwendsel van werk dat er nog te doen viel, om te weigeren; zij wist wel, hoe hij de grootste rust behoefde en hoe elke tegenwoordigheid hem toch lichtelijk hinderde.

En aan de overzijde van de vervroren sneeuwvlakte, in het vaalroode huis met den zwarten kerselaar, zat een andere eenzame vrouw in haar keuken. Dat was Carmela. Na zessen kwam er nu nooit, buiten de Zondagen, meer volk in de herberg; voor donker reeds had zij de deuren met de zware grendels verzekerd, en in haar groote, doodstille huis zat zij en naaide aan de kleedingstukken, die de welgestelde dorpsmenschen in den winter bij haar naaien lieten, en waarmede zij nog een aardige som verdiende. En al naar haar schichtige naald prikte en heenschoot door de stof, dacht zij: - hoe zou Massi het hebben?... was hij gezond?... was hij voorzichtg?... had hij geen heimwee naar huis?...

Massimo, sinds het begin van November, was in Bellano in den kost. Na het feest van San Fedele had hij nog lang bleek en overspannen gezien. Toen met October de lessen herbegonnen en moeilijker werden in de hoogere klasse, had hij vaak over hoofdpijnen geklaagd en zat soms tot bedtijd te tobben met zijn werk. Hij kon den vermoeienden loop heen en terug iederen dag niet meer volhouden.

Carmela had toen een hachelijk onderhoud gehad met Achille Taddeï, Massi's voogd, die nooit van het buitenissige leeren had willen weten.

‘Neem den jongen van school’, was de schampere raad geweest, ‘hij is nu geleerd genoeg voor Cavarna’.

Niet dan na een lang en koppig verzet had hij ten leste toegegeven. En op haar rappe klippers was Carmela een dag lang heel Bellano rondgetikkeld om een goed kosthuis voor Massi te zoeken. Zij had overal, met haar argwanende

slimheid, geïnformeerd, gepraat, gekeken, en getracht de lieden te doorgronden, die verzekerden als ouders voor den jongen te zullen zorgen. Eindelijk, bij gegoede menschen zonder kinderen, had zij accoord gemaakt. En den Maandag daarop reeds, kordaat en koeltjes-hartelijk, ging zij Massi met zijn koffertje tot aan de kerk van Cavarna uitgeleide doen. Iederen Zaterdag-middag, tot 's Zondagsavonds, zou hij thuiskomen.

En de lange weken door, leefde Carmela eenzaam en rusteloos in haar stille herberg, bediende afgemeten-vriendelijk haar schaarsche bezoekers, naaide hard om de hoogere uitgaven weer in te halen.

Zij peinsde en overlegde veel in die lange winteravonden; en als zij dacht, hoe Massi den volgenden Zaterdag weer op zijn tabouret aan den haard zou zitten, de beenen hoog opgetrokken, de handen in elkaar gevingerd om zijn knieën, en zachtjes wiegend, zeggen zou: Carmela... Carmela... Carmela... enkel haar naam, maar met een innigheid zooals die door niemand ooit was uitgesproken, dan neep haar het hart van een verlangen gelijk zij nimmer had gekend.

En voor de zooveelste maal in de laatste jaren vroeg zij zich af, wat de toekomst van haar jongen in Cavarna zou zijn. Hij zou in de herberg blijven, in de herberg, die zij haatte... hij zou trouwen... met wie?... zij zag het mooie gezichtje met de sterrende oogen, van Amelia... zij wist wel, hoe de jongen op het kind was gesteld, en haar wenkbrauwen fronsten zich: - nee, geen vrouw uit het hoogmoedige, koppige geslacht der Muzzo's voor haar zoon... En een nog grootere verschrikking waarde op... Massi kon, als al de jongens uit deze dorpen, naar Amerika willen gaan... Dàt zou nog het ergste wezen...

- Waarom moest zijn vader ook zoo vroeg sterven... wat was dat een andere man geweest dan de Cavarners!.... dan Achille zelfs met zijn vooroordeelen.

En als zoovele malen reeds in de verloopen maanden, zuchtte Carmela: kon zij maar uit Cavarna weg!

Ze herdacht de kalme jaren van voor haar trouwen, toen zij, een eindje buiten Como, in het groote boerenhuis van haar ouders, rijkelijk verdiende met haar vlugge naald. Zij herinnerde zich ook wat, op de laatste Paaschmarkt, de oude lands-

vrienden, die zij er ontmoette, hadden gezegd: voor een flinke linnennaaister was er in de stad nog altijd genoeg te doen. En soms, haar niet al te sterke rekenhoofd ingespannen over de cijfers, telde zij, wat haar bezitting waard mocht zijn: het huis, de moestuin, heel de opzet van het logement, en, niet het minst, de voorraad van haar wijnkelder...

In dien winter werd Carmela's stemmige gezicht nog strakker en stuurscher, en er begon al menig wit haar te glinsteren in het gladgekamde zwart.

Maar 's Zaterdags, dan was het feest! Al voor zonsopgang, bij lamplicht, schuurde en poetste zij, om den namiddag vrij te hebben voor haar naaiwerk. En als 't huis schoon was, en zij met een stillen glimlach, naast haar groote kamer, de kleine had in orde gebracht, die een week lang ongebruikt stond, - dan ging zij den lekkersten maaltijd bereiden, dien zij maar voor Massi wist; - haar lekkerste minestra, waar wel zes groenten in hoorden, de gespikkelde witte boonen, die zij in het najaar had gedroogd, de groene koolblaadjes, de peterselie, die zij op het beschutste plekje onder rijzenhout kweekte, haar tomatenmoes en een winterknolletje, in snippers gesneden. Daarna stoofde zij, zoo hartig als zij 't maar kon, haar stufata-vleesch of een kalfspootje in dikke jus. En nooit ontbraken de tortelli, waarbij zij reeds Massi's sprong door de lucht en verlekkerde oogen zag, - de goudgele beignets, waarvoor zij eerst het deeg, met gloeiende kastanjebolsters op het deksel, deed rijzen, en die zij daarna in de kokende olijfolie bakte...

Den geheelen namorgen was zij daarmede bezig. En om één uur, met een onstuimigheid of hij in geen jaar was thuis geweest, kwam Massi de keuken binnengevallen. Dat was een vreugde! Carmela, kalmpjes-hartelijk, kuste hem op beide wangen, maar de jongen was niet van haar af te slaan. Dan moest hij ook het heele huis rondneuzen; in een oogwenk had hij zijn steedsche plunje uit en liep in zijn oude wintertrui; hij moest de kippen zien, de konijnen zien, de lollig-besneeuwde boccia-baan op en den besneeuwden moestuin door. Eerst het eten bracht hem tot rust; en Massi gaf zijn moeder een knipoogje en Carmela zweeg vergenoegd over de vele heerlijke uren, die zij samen nog in het verschiet hadden...

Maar aan de overzijde der witte vlakte, in de stille,

gesloten pastorie, ging met verdubbelde zorg Carlotta om; háár was de Zondag een nijpende vrees: - twee missen, zijn preek, en het Lof... zou hij het alles kunnen waarnemen? En nog pijnlijker dan anders sneed elke hoestvleug, uit de holte van het huis, haar door het bëangste hoofd.

C. EN M. SCHARTEN-ANTINK.

(*Wordt voortgezet.*)

Aanteekeningen.

1. Uitspraak. De *u* wordt uitgesproken als *oe*, de *z* als *dz* (*Muzzo* = Moedzo); de *g* voor *i* en *e* als *dzj* (*Luigi* = Loeíedzji; *Luigina* (kleine Luigia) = Loeiedzjína; *Ambrogio* = Ambródzjo; *Vergine* - Vérdzjinee); de *v* als *w* (*Genoveffa* = Dzjenowéffa); de *c* voor *i* en *e* als *tsj* (*boccia* - botsja); de *gl* als *lj* (*degli* = delji); de *ch* als *k* (*Michele* = Mikélee; *Rachele* = Rakélee; *Achille* = Akílee; *Devacchi* = Devákki; *Jacchini* = Dzjakkíni). De slot-*e* der woorden is nooit geheel toonloos (*San Fedele* = San Fedélee). De naam *Elena* heeft den klemtoon op de *E*, *osteria* (herberg) en *Lucia* (Loetsjía) op de *i*, *Martire* op de *a* en *Pietro* (Pietro) op de *e*.
2. Vertalingen en verklaringen. Blz. 1: *San Luigi Gonzaga* = de patroon der jongelieden; blz. 3: *pluviale* = lang priesterkleed met hoogen kap; blz. 7: zelfs in de armste bergdorpen heeft gewoonlijk de Italiaan keurig verzorgd beddegoéd; blz. 9: *come sta* = hoe gaat het?; blz. 11: *buon divertimento* = veel pleizier!; blz. 16: *canone* = kanon, een bizonder groot soort van ‘oubli’; blz. 17: *Marsala* = de typische morgenwijn in Italië; blz. 18: *tiro* = schietwedstrijd; blz. 22: *parocco* of *curato* = pastoor; blz. 24: *bastone* = stok, een ander gebak; blz. 29: *tarok* = het inheemsche kaartspel, met inplaats van harten, ruiten enz.: de stokken, de zwaarden, de bekers en de rozen, en twee-en-twintig afzonderlijke troeven, aan de mythologie ontleend, den Duivel en den Gek; blz. 31: *salta!* = spring!; blz. 32: *sacramento* en *porca Madonna* = zware vloeken; blz. 37: *Colline d'oro* = de gouden heuvelen; blz. 38: ‘*Mà...*’ = eigenl. ‘maar’, doch 't wordt gezegd als ons ‘tja...’’ blz. 55: *Orco di Dio* = bastaardvloek (zie bij blz. 33); blz. 56: *minestra* = soep; blz. 61: *caffe nero* = zwarte koffie d.w.z. zonder melk; blz. 70: *brutto tempo* = smerig weer; blz. 77: *stufata* = zeer lang gestoofd rundvleesch.

Verzen

Maneschijn op zee

De maan bloeit uit den ijlen nevel open
Tot smettelooze pracht:
Daar ligt de zeebaan glansbedropen
Dwars door den wazen nacht.

Het stille schip glijdt uit zijn duister
Binnen de vloeibre klaart:
Wij voelen hoe het door den teedren luister
Van onzer oogen spiegels vaart,

De raggegouden netten die zij werpen
Van uit de zaalge rust
Waarin wij schuilen op de bleeke terpen
Der zanden kust...

Toch, ginds als hier wijkt alle luister verre:
De man aan 't roer
Bestuurt de boot naar vaag vermoede sterren
Over den sombren vloer...

Zoo werpen alzijds zielen hare stralen
Onder dit duistere gewelf,
En zien door haren glans wel andre zielen dwalen,
Maar blijven donker zelf.

Liedje

Achter de wuivende duinenlijn
Stoeien de wind en de wilde zee.
Wij liggen als gekamerd in den vreê
Van blauwe lucht en zonneschijn.

Mijn oog drinkt uit uw oogelicht
Gelijk een zomerbloem die bloeit
Aan water dat de wind niet moeit.
Het wordt een wonderbaar gedicht.

In zwellende' ademtocht begint
Der lange strofen teêr geheim -
Dan roept de zee haar ruischend rijm,
Dan fluit zijn hoog refrein de wind.

Wij liggen als gekamerd in den vreê
Van blauwe lucht en zonneschijn.
Achter de wuivende duinenlijn
Stoeien de wind en de wilde zee.

Liedje

En kwam er morgen één getogen,
Die schooner is dan ik...?
- Dan won hij met den eersten blik
De liefde mijner oogen.

En rees - o wolk van smarte! -
Een aêr, dan ik meer trouw, meer goed...?
- Ook die vond zijn bestemde goed:
De liefde van mijn harte.

En kwam, als ook gebeuren kan,
Een stiller en een dieper man...?
- Zoo zoû ook die zijn eigen,
Ziels liefde, krijgen.

En wat bleef mij bij name
Waar al bezit aan derden viel...?
- De liefde van mijn oogen, hart en ziel
Tezamen!

In de sluis

Lief, ontwaak: de late sterren dooven
In den koelen morgenzucht,
En de leeuwrik uit onzichtbre hoven
Voer al door de lage lucht.

Met het binnenstuwend water rijzen
We in de alomme klaart:
Al de teekenen der heemlen wijzen
Op een gunstge vaart.

Moedeloos als ballingen vernachten,
Meerden we in verlaten sluis -
Zie met welk ontwaken ons de goôn bedachten
Of wij sliepen bij hen thuis:

Zoovele andren met ons zijn hun gasten,
Makkers naar een nieuw verschiet:
Diep uit bosch van tuig en masten
Heft een jonge stem ons oude lied!

't Water zwijgt. Ik hoor de winden loopen
    Buiten langs de vrije reê -
Aanstonds gaan de donkre deuren open
    Op de morgenlichte zee!

Oerania

α□τ□ς γ□□ □α□ □γ□ πα□□ην õτ□
□γ□γνετο K□π□ις.

De rosse zon hangt voor den purpren kimmedauw.
Het vlotte vlak der zee in strooken bleek satijn
Spiegelt de hooge weelden van smaragden schijn
Waar eenzaam schrijdt Oerania langs den hemelbrauw.

Dit is haar eigen dag, avond en morgen saam
Der uurloos eeuwige getijden van de ziel:
De korte helle wake waarheen samenviel
Wat hopen en herdenken droomt in liefdes naam.

De vlammeroode hartstocht van den zomerdag
Koelt in de zilvren kroes tot honinggouden spijs.
Daar barst de broze vorm van blond doorzichtig ijs -
Over de waatren ruischt uw jonge godelach.

O dieper om alle oogen die ik heb bemind,
O rooder om al lippen die ik heb gekust -
Uw oogen en uw lippen onder de effen rust
Van 't elpen voorhoofd waar de roos zich bloedend windt!

Brandpunt van schoonheids heimlijkheid, opperst Altaar
Waar in één vlam versmelten toekomst en verleên, -
Uw voeten raken 't wankle opaal der golvetreên,
De hemel is een kolk van aureolen rond uw haar.

Het hooglied van uw bloed, het zingen van uw hart
Vult met muziek den horen der oneindigheid
Inniger dan de leeuwerik den morgen blijdt,
Zoeter dan nachtegaals melodieuze smart...

Wanneer reikt van uw lippen 't morgenhelle rood
Tot mijner lippen donkren eeuwenouden dorst,
En sluit de brand van uwer armen vlammen om mijn borst?..
O in dit leven niet, en nog niet in den dood!

Zuster van barmhartigheid

Hoe kom ik hier?... Ik zie den hemel niet...
De afglans van uw gezicht is al 't verschiet.
Over mijn oogen hangt, een wolk met ijle randen,
De schaduw uwer handen.

O 't water van uw oogen brengt mij bij -
En al mijn ijdle hoop herinner 'k mij:
Ik zoû vanavond spijzen bij de goden
Met al mijn dooden.

De lange dagreis was alhaast volbracht.
Ik zag het doel nabij - daar viel de nacht.
Met wonde voeten ben ik opgeklommen
Waar de eerste sterren glommen.

Ik had zoo lang van slaap en spijs gevast:
Niet langer droeg ik lichaams leêgen last:
Naar duizlings afgrond werd ik neêrgetogen,
Zijn golf dekte mijn oogen.

Nu wil ik slapen. Wek mij morgen vroeg.
Eén lange nacht van rust geeft kracht genoeg.
En morgen zal ik mijn vereerden en beminden
Tezamen vinden...

Gij spreekt geen woord. Uw glimlach glanst alleen
Als water waar de klare nacht in scheen.
Ik voel zijn dauwen koelte tot mij zinken,
En word niet moê van drinken.

Waken met u schenkt dieper lafenis
Dan in het donker van slaaps leemen urnen is...
Tot welke nieuwe wereld ben ik ingekomen
Van wakkre droomen?...

Nu komt gij naar mij neigen. Rust uw hand
Niet op mijn voorhoofd als een versch verband?
'k Voel van uw adem 't nieuw en warmend leven
Over mijn handen beven.

Ja, reik me uw mond. Als een gekruide wijn
Moeten de kussen uwer lippen zijn.
Hun vloeibaar vuur gaat bloederood onttintlen
Harts doove sintlen...

Nu richt de tafel aan. Bereid de zaal.
Daar zullen gasten met ons zijn aan 't avondmaal.
Ik hoor hun voeten naderen, ik zie van verre
Hun oogesterren.

Een god zal tronen aan uw rechterkant,
Mijn liefste doode zit ter linker hand...
Wees niet bevreesd; want jong zijn al mijn dooden
En schoon als goden.

Toch komt het uit zooals ik had gedacht.
Wij zullen met hen vroolijk zijn den langen nacht.
En kort als droomen worden en zoo licht te dragen
Al onze dagen!

P.C. BOUTENS

Lysippos of over het wonder.

Aan Mr. Frans Coenen.

In ernst, - en dat verheugt me - naamt ge een opdracht aan van halve scherts. Vol reeds van mijn dialoog, zag ik door u voor het volk het *verstandelijke* in een kunstwerk geëischt, en niet weinig lachte ik om den gril van het lot, dat uw vriend toen juist deed leven in een werk, door hem zelf als kunst beschouwd, en aan het verstandelijke zóó rijk, dat hij blij is in u althans één aandachtigen lezer te winnen, en aan dien éénen zelfs nog wel een toelichting geven mag.

Want de smaak voor het wijsgeerig dialoog is dood, geachte vriend, bij de schare althans, en zelfs bij de meesten der besten, die er niets in kunnen zien dan droog geleuter, of wel een min of meer beteeknend betoog, maar dan noodeloos verward en zelfs vertroebeld door bijwerk, en niet eenmaal kennen zij het verschil - o gruwel - tusschen een *dialoog* en een *samenspraak.* Want dat er een drama - en zelfs een lyriek - van logika en redetwist kan zijn, en redetwisten, ook streng en fijn en vasthoudend redetwisten, een hartstocht en een schóón, zij weten het niet. Had de voortreflijke Geel met zijn feilloos proza, zijn voornamen luim, zijn scherpen geest, had hij het maar gewaagd het antieke dialoog op te vatten en dien Sokrates weer in leven te roepen, die alleen als leider eener groote wijsgeerige redetwist te dulden is! Helaas, te zeer wellicht ontzag hij de maat zijner gaaf, zijn naam beschermt den méér-durvenden

niet, Hemsterhuis leest men niet meer, en naast den Goddelijke zelf schijnt *hij* terstond zich te plaatsen, die niet meer dan een uit zijn schóól wil zijn.

Gij naamt de opdracht aan, en ik moet u dan óók wel er op wijzen, hoe dit dialoog stellingen noemt en onderzoekt door Frederik van Eeden in zijn *Dichterschap en Koningschap*[1] verstrekt. De geest van tegenspraak deed bij uw vriend dien onverbeterlijken redetwister Sokrates opduiken en hoe ook *hij* jaren zag, waarin een dichterlijk tijdgenoot van een Opwenteling spreken kon en den Dichter-Koning voorspellen, die nooit kwam, schoon na vele katastrofen de Wijsgeer-Koning als droom verrees. Enkele dier stellingen zult ge hier vinden; de *stellingen*, let wel, want geen der sprekers is een verkleeding van den schrijver Van Eeden, al ware zoo iets, wellicht geen beleediging geweest.

Gij haaldet ze u zelf op den hals, deze opdracht, geachte vriend, die kunst voor het volk eischt en in die kunst een verstandelijk deel, - zie, hoe moeilijk het is zelfs om goed te *eischen.* Gij ook zult lachen, dat weet ik, doch waar ge in Holland de zucht tot filosofeeren bij zoovelen ontwaakt ziet en den vaderlandschen afschuw van filosofie verminderen, vindt ge wellicht toch iets naar uw wensch in deze poging om schóón met verstand, gevoel met denken te vereenigen, al kan zij maar voor weinigen wat zijn.

CH.M. VAN DEVENTER

Chernex, April 1911.

Vriend. Waarheen met die kransen, Sokrates?

Sokrates. Naar den top van Mousaios' heuvel daar ginds.

Vriend. Wilt ge orakelen leeren, Sokrates, of wat?

Sokrates. Niet dáárom, maar om hem te danken, zoo *hij* althans een vriend beschutte.

Vriend. Wien dan?

Sokrates. Lysippos kent ge, den zoon van Neaules? Bij Delion week hij mede, en dapper zag ik hem zich verweeren, doch hij ging mij uit het oog, en groot was mijn vrees. Maar behouden kwam hij weer, hoor ik, en de stad heeft een flink burger terug.

1) De *Gids* van Dec. 1910.

Vriend. En wat deed Mousaios daarbij?

Sokrates. Ruim een jaar geleên was ik met Lysippos op zijn heuvel, en wij twistten druk; schoon was zijn ijver voor de Muze, en ook Mousaios zelf eerde hij: wellicht heeft die hem gered, dáárom en om zijn moedig voorzeggen; doch die voorzegging zelve zal Lysippos wel niet herhalen na onze nederlaag en daarom is déze een rouwkrans; die andere echter er een van dank en vreugde voor zijn behoud.

- En waarover twisttet gij-beiden?
- Drie waren er, want ook Ion de Chiër sprak mee, en ook *hij* was ijverig voor de Muze.
- Dat verbaast mij niet, maar gij zelf dan?
- Zoo ge alles hooren wilt, ga dan meê.
- Gaarne.

Was het de zon, de heldere hemel, de zachte lucht en dat na zooveel weken van storm en sneeuw zelfs? Opgeruimd ging ik den Mousaiosheuvel op, en opgeruimd bleef ik, toen ik, dicht bij den top gekomen, daar een jongen man zag staan, die nu eens naar de Akropolis keek en dan weer links, dan weer rechts daarvan. Want Lysippos meende ik in hem te herkennen, Neaules' zoon, van den timmerman, en in lang zag ik hem niet, en mij docht, ik had gehoord, hij was een flink burger geworden, braaf in den krijg, en begeerig, evenals Aischylos, ook in de dichtkunst wat te zijn. Zorgvuldig gekleed leek hij mij, schoon zonder opschik, maar met meer sier toch dan een werkman. Om hem lief te zijn nu, nam ik den krijgsmanspas aan, en, wellicht door de plaats misleid, zei ik Homeros' Muzen-verzen op, luid van stem, en flink stampend, met iedere zes stappen één regel, en juist had ik gegalmd:

> ‘zoo niet gij negen
> Dochteren bracht mij te binnen, wie allen naar Ilion togen,’

toen hij omkeek en omlaag zag. Ik nu deed als merkte ik hem niet en galmde maar door, en eerst scheen hij mij niet goed te zien en keek hij wat knorrig als een die gestoord wordt, maar terstond daarop glimlachte hij, en nauwlijks was ik gereed met

‘en alle de schepen’

of hij riep: ‘zijt gij het waarlijk, Sokrates? Kom hooger op.’ Ik zweeg in eens, als ware ik zeer verbaasd, en hield de hand boven mijn oogen, en doorgeklommen, riep ik: ‘o wees gegroet, Lysippos, bevriende zoon van een bevriend vader; in lang zag ik u niet, wat doet gij hier?

- Zeg liever wat gij hier doet, Sokrates, zei hij. Wilt ge rhapsood worden, dat ge zoo ijverig verzen opzegt?

- Wat? vroeg ik terug; zijt gij dan niet van de jongelui van thans? Ik wil graag jong blijven, Lysippos, en doe daarom als zij. En naar ik vernam, wandlen zij vaak den grooten muur langs, binnen in, al rhapsodeerend; en thuis gekomen, gaan zij na hoeveel verzen zij opzegden; dat getal nu nemen zij zesmaal en zij weten dan het hoeveel van hun stappen. Drie-in-één doen zij dan, Lysippos, want zij oefenen zich in loopen, opzeggen en rekenen tegelijk, en sterken dus in éénen voeten, geheugen en kunde te saam. Dat nu vernam ik, mijn vriend, en ik wil jong met de jongen zijn, en tevens zoo knap als de al-wijze Hippias. Maar de Muzen zijn me niet gunstig, Lysippos, want nooit kan ik een eindje zoo gaan, of ik word gestoord, zooals ik nu ook weer nauwlijks tien verzen deed, of... Maar meen niet dat ik treur, want zeker ben ik nog jong genoeg om vele oefeningen te doen, en wellicht zelfs de vijftien zangen achtereen, die, naar men zegt, voor den geheelen muur noodig zijn, zonder één bekorting.

- De oude zijt ge nog, Sokrates, al wilt ge jong blijven, zei Lysippos lachend. Maar geheél jong doet ge toch niet, dat ge juist Homeros gebruikt.

Ik schrok en riep: ‘is waarlijk dan de dichter niet jong meer?’ - En toen hij wat kleurde: ‘of meent ge, Lysippos, dat ik verzen van mij zelf moest opzeggen? Want inderdaad beweren sommige jonge lieden: dat is veel maklijker, want zijn eigen verzen kent men het best, en ieder heeft ze zelf geschreven thuis, zoodat hij dadelijk kan nagaan, hoeveel verzen hij liep. Doch één gevaar is daarbij, zei een van hen; want zijn eigen verzen herhaalt men zoo graag, en vergeet dan allicht *hoe* vaak, en men komt thuis en weet dan nog niet het getal van zijn wandling. Gelukkig daarom voor mij, dat ik nooit zelf dichtte en mij dus niet vergissen kan.

- Er zijn nog andere dichters dan Homeros, zei Lysippos wat verlegen.

- Maar gij, zei ik, gebruikt er gansch geen, want gij staat hier allang stil.

- Mag ik dan niet eens rusten? vroeg hij.

En ik weer: ‘o Lysippos, schaamt ge u voor mij? Ben ook ik niet Athener, en ziet men niet van hier uit, wat ons Atheners het liefst is, de Akropolis en haast ook de lieve Pnyx?

Hij keek mij scherp aan, en zei: ‘zouden zij waarlijk gelijk hebben, die u een vijand der Muzen noemen? Zien wij van hier-uit óók niet het theater, en telt ge dàt voor niets?

- Een vijand der Muzen, kreet ik, en riep ik hen niet juist aan? Neem het snel terug dat woord, Lysippos, want ik doe terstond boete en erken het theater gaarne, al is het nog altijd niet afgebouwd, en óók dat dit uitzicht op de heiligdommen der stad het schoonste van allen is.

- Een zonderling blijft ge toch, Sokrates, zei Lysippos, want opgeruimd zijt ge, en toch is het, als gevoelt gij alleen niets van dézen dag in dézen tijd. Nog is het half winter, maar deze stralende zon, deze blauwe hemel, deze zuivere lucht - zeggen zij u-alleen van alle Atheners niets? Is het u niet alsof Apollo met zijn schoonsten luister ons toezingt, dat de stad als uit een doodelijke ziekte opstond, nu de pest wegging, de Spartanen een jaar lang niet in het land vielen en onze krijgers weer overwonnen? Zal de stad weer niet worden wat zij onder Perikles was? Zeer zeker, ik zocht de Pnyx en zag naar de Akropolis en het theater en nooit nog waren ze mij zoo dierbaar als op dezen schoonen dag, die als het ware een toekomst voorspelt zoo groot als het verledene en grooter nog.

Lysippos sprak alsof hij méér nog in zich had, en om hem uit te lokken, zei ik: ‘en waarom kwaamt ge dan alléén hier? Zijt ge zoo gierig, dat ge geen uwer vrienden van uw vreugd meedeelt? Anders was uw vader, Lysippos.

- Alleen-zijn is vaak schoon, Sokrates, zei Lysippos wat haperend. Maar u, die altijd praten wilt, is dàt wellicht onbegrijpelijk.

- Toch hoorde ook ik, zei ik, ofschoon van Homeros alweer, dat Bellerophon de paden der menschen vermeed.

- En begrijpt ge op den heuvel van Mousaios zelfs niet,

dat er nog een andere eenzaamheid is dan die der wanhoop? vroeg hij geprikkeld.

- Bij Mousaios zelf, den vromen zanger, die hier zong en stierf, riep ik, nu weet ik het. Dichten wildet ge, en de heuvel en de zon, de hemel en de lucht, zij brachten u in den roes, waarin, naar men zegt, de dichter aan het binnenste zelfs van der Muzen paleis niet te vergeefs klopt. Wat ziet ge in eens zoo ontstemd, Lysippos? Was ik niet uw vaders vriend, en docht mij niet altijd het timmerbedrijf het meest muzische van alle handwerk? Want niet met geweld alleen en blind besef werkt het, maar veel overleggen moet de timmeraar en meten en passen en rekenen zelfs, en, waar het huisraad ook sierlijk moet zijn, dient hij het schoone tevens. Vele malen zag en bewonderde ik uw vader, Lysippos, als hij zijn slaven leidde en hun zei en wees hoe zij doen moesten, en vele malen werd hij toornig als zij niet ordelijk arbeidden, en hij nam zelf liniaal en passer, en den hamer ook, bij Zeus, en wees hen terecht. Nu, naar ik hoor, zetten uw jongere broeders dàt Muzenwerk voort, en schoon dunkt het mij dat ge op een nieuwe wijze uw vaders bedrijf eert, en zelf met nieuwe kleederen.

Lysippos zag mij weer scherp aan, en zei, ‘ge kent mij niet, zoo ge bij mij verachting van mijn vaders bedrijf zoekt, maar toch dunkt het mij iets van ù-alleen om een tragedie met een bed of een kist te vergelijken.

En nauwlijks had hij dit gezegd of hij stampvoette vertoornd, maar ik riep:

- Een tragedie, mijn beste, ik smeek u, verhaal mij er van, want dát moet wel zeer leerzaam voor een on-Muzisch man zijn om den dichter-zelf over zijn tragedie te hooren verhalen.

Lysippos bedaarde en zei, ‘ik heb mij versproken, Sokrates, maar het woord kwam en ik neem het niet terug. Ik dacht inderdaad aan een tragedie.

- En hebt ge de fabel al? vroeg ik snel, - want ik weet hoe ze zijn, en wilde hem niet aan de verzen brengen - ‘hebt ge de fabel al, want die is voor een beginnend leerling altijd het best te begrijpen.

- O Sokrates, zei Lysippos, - want gehéél toch ontzag hij mij niet - ‘als ge zelf dichtte, zoudt ge weten hoe het

toegaat, kennend onzen roes, en mijn geluk mij misgunnen hier en op dezen dag. Zij die zeggen, dat een gedicht uit den dichter dringt, als Pallas uit Zeus' hoofd, in alles volkomen, die leutren maar wat om zich zelf te verheffen. En gelukkig maar, want anders duurde onze weelde te kort en voelden wij ze niet eenmaal. Niet terstond in één worp komt de tragedie en zelfs de fabel niet, maar brokken van fabel en tooneelen en vers verrijzen, sommige flauw, andere duidelijker; zij verrijzen en dalen ook weer, en scharen zich nu eens zóó, dan wêer anders, en soms meent ge ineens een goed geheel te zien, doch dat spat weer uiteen en een nieuwe schikking staat vóór u, als vaak bij een schare van dansers, en daar ge er op tuurt, ziet ge daden, hoort ge woorden en verzen, brokken ook al wêer, die ge tracht te behouden; en steeds voelt ge de Muze achter u, die den roes geeft en aanblaast en met u en haar gaven speelt, en toch u toelaat te kiezen en te verwerpen, tot eindelijk plotsling iets wondervols gebeurt: het wilde en wisselende schikt zich tot een ordelijke groep, en ge hebt een ware Muze-gave. Hecht en degelijk wordt het onvaste, zooals ik in Thrakië vaak en ook hier wel eens, 's morgens een plas, of water in een bak zag, verstijfd tot helder ijs, en vooràl schoon leek het mij dan, Sokrates, hoe van de kanten stralen als pijlen uitschoten naar het midden, gelijk gedachten, die lang soesden, maar plots zich bezonnen en, wakker van zin, diep boorden in het nog vormlooze en ook zich daarmee voedden. Maar weet wel, Sokrates, dan is des dichters werk nog lang niet voleind, maar hij moet dat ijs beitlen en schaven...

- En dan vlucht ge dus tot uw vaders Muze, zei ik.

Lysippos lachte: ‘gaarne stem ik dat toe, zei hij, en vaak blijkt zelfs dat stevige blok véél te weinig goed. En hier nu schonk mijn Muze mij zulk een roes en ik zag een fabel samenschieten, die ik nu langdurig goed zal aanzien, en bewerken naar mijn vaders bedrijf.

- Die fabel dan, zei ik, ik smeek u er om, toon ze ook mij, al is zij nog niet ten einde behakt, betimmerd, gedraaid, gewreven en...

- ‘Ik dacht aan Xouthos' verhaal’, viel Lysippos mij in de rede, ‘van Ion's vader, en hoe er over hem een drama kon zijn, waarmee ik de Atheners door zeeën van tranen

heen tot dien schoonen droom van hoop zou brengen, die mij hier beving, en wel allen thans bevangen moet, en aan het slot zouden zij weder weenen, maar dan van weelde, bij de aanschouwing van hun eigen redding, en ik zou als de weldadige profeet geëerd zijn.

- Mag ik er iets méér van hooren?' vroeg ik, 'want ook ik ben Athener en heb onzen stamvader Ion lief, en ook ik moet zien en weenen en u eeren.

- Gansch anders zal ik dichten dan het gewone verhaal gaat, zei Lysippos weer. Want is dit niet een schoone vondst, dat ik Ion tot een zoon van Apollon zelf maak, in 't geheim bij Kreousa verwekt? Niemand mag zij dit zeggen natuurlijk, en later met Xouthos gehuwd, baart zij dezen vele zoons, en ook Ion groeit bij hen op: zoo wil het de God. En zie nu verder, Sokrates. Als zoon van Apollon wast Ion tot een heerlijk jong man, den lust ook van zijn vreemden vader, en als den besten der jongeren zendt deze hem met een schare mannen uit naar Azië, ter verovering van een landstreek. Ion gaat dan; lang hoort men niets van hem, en is het nu niet natuurlijk, dat Kreousa uit vrees voor haar zoon in den droom hardop spreekt en aan Xouthos het geheim verraadt? Ja, zoo moet zij wel doen, maar dan vertoornt zij den god, en die zal haar andere zonen alle dooden; want wreed is de wrok der goden. De wanhoop der ouders, en hoe zij zich gansch kinderloos wanen, - gevoelt ge dat niet zelf terstond, Sokrates? Maar Ion was niet verloren; hij keert terug; hij troost zijn moeder en Xouthos ook, en door Apollon zelf bezield, voorspelt hij aan beiden een nieuw helden-kroost, en aan Athene de schoonste toekomst. Zoo moet de fabel zijn, Sokrates, maar dat is nog maar weinig, want ziet ge niet dat de verzen....

Doch ik viel haastig in, en zei:

- Wel waart ge hier op een goede plaats, Lysippos, vooral zoo Mousaios uw Ion de Atheners ook tot deugd liet aansporen, en wellicht deed hij dat ook. Maar wat gij zegt van dat weinige, is ook dàt wel geheel van u, jonge man? Want ook Euripides hoorde ik met zoo iets over Ion praten.

- Wat zegt ge', riep Lysippos verschrikt, 'wil ook Euripides die fabel dichten?' Doch hij herstelde zich en ging voort: 'toch zeker niet voor déze Dionysiën? Want

dan had ik het wel vernomen; en daarna - wie weet of ik hem niet vóór ben? En overigens, laat hij het op zijn wijze doen, en ik op de mijne; ik vrees hem niet, al bewonder ik hem nòg zoo.

- Zeker dan omdat ik on-Muzisch ben, jonge vriend, maar *ik* vrees, de Atheners zullen u smaad in plaats van eer geven, want de vrienden der andere dichters, een dief zullen zij noemen en de toeschouwers tegen u ophitsen, zoodat de rechters u gansch geen prijs durven gunnen.

- Ik zal wel genoeg van Euripides verschillen, zei Lysippos. Laat *hij* Xouthos weenen om een zoon, en Kreousa? En voelt ge niet, dat de Atheners om Perikles zullen denken en hoe zij hèm verloren en hij zelf zijn geliefden Paralos? En bij Kreousa's klacht om hun eigen lijden en dat der ontelbare moeders om de getroffenen door pest en door krijg? Wondervol is de dichtkunst, o Sokrates, want de eigene rampen der stad mag en wil ik niet toonen, maar er aan denken zullen zij toch, en hun eigen leed weer doorlevend in het vréémde voor hun oogen gebracht, weenen zij wel, maar troost dringt tevens in hun hart. Dat wonder schonk ons der Muzen leider Apollon, dezelfde die van duister licht maakt, en thans ook hierboven ons beiden hoop toezegt. Van smart maken wij weelde, en van geluk dubbel genot. Want als Ion terugkomt, en, thans als Apollon's zoon erkend, zijn moeder verheugt en het wel zijner stad voorspelt, zullen de Atheners dan niet hun eigen wenschen in mijn droom tienvoudig genieten? Schoon is de dichtkunst en heerlijk de Muze die zelfs door de tranen heen lacht.

En Lysippos liep bewogen heen en weer, en telkens zag hij naar de Akropolis en het theater; ik liet hem wat rusten en zei toen:

- In allen geval eert ook gij Homeros, want gij volgt hem, waar hij zegt:

> ‘Zulk een zang toch vereeren de menschen het meest en het liefste,
> Die der luistrende schare de nieuwste gebeurtenissen toewuift.’

Maar nog altijd vrees ik voor mijn vriend Euripides en zijn andere vrienden, dat zij *zijn* Ion tegen den uwen doen vechten.

En juist als ik dit zei, hoorde ik beneden ons niessen; ik keek om en zag een ouden man moeilijk stijgen; telkens hield hij even op, maar dan zette hij zijn staf weer stevig vooruit en klom opnieuw; ik was verbaasd en zei zacht tot Lysippos:

- Wel is het hier de heuvel der wonderen, dichter, en het *drie* toovert ook hier. Twee Ion's waren er reeds, maar de derde komt daar aan, als rechter over de andere. Ge kent hem toch, den dichter uit Chios? Neen, wees niet misnoegd, want een welwillender man is er niet, en een braveren rechter zult ge niet vinden.

- Laat hem gaan, Sokrates,' zei Lysippos toornig met de hand op mijn arm, want hij hoort tot de aanzienlijken en zal mij om mijn vader verachten.

Maar ik had veel lust hen samen te zien, en deed als hoorde ik hem niet, doch riep: 'O Ion, ga ons niet voorbij; zijt ge ook al muurwandelaar geworden?

Daar ik dat zei, ging Lysippos een eindje achteruit, maar Ion was boven gekomen en bleef eenigen tijd hijgende stil. Toen zag hij naar mij, leunend op zijn staf, en wat schuw naar Lysippos, maar toch zei hij, langzaam en nog zwaar ademend:

- O Sokrates, gewoonlijk ben ik den winter in mijn lieve Chios, waar het ook dán lente is, maar ditmaal zag ik op tegen de reis, om mijn jaren, en deze schoone morgen deed mij aan mijn land denken, en ik waagde mij hier, al kost het klimmen mij moeite.

En hij wilde voortgaan, maar ik ken zijn zwak, en om hem te houden, vroeg ik aan Lysippos:

- Chios, Lysippos, weet ge in welken wijk van Athene dat ligt?

En waarlijk, Ion beet toe, en zei, al wat vlugger sprekend:

- Ziet ge mij nog altijd voor een buitenman aan, dien men bedotten kan? Lang, zeer lang reeds geleden kwam ik hier voor het eerst, en toen deed een ieder of ik een boer was, al sprak ik enkel wat vreemd, en men vroeg mij, wat dat toch was, dat Chios, en waar het lei? Maar toen ik na mijn eerste dichtprijzen hier aan ieder die wilde een maat Chiërwijn toezei, toen noemde niemand mij meer een boer en niemand vroeg waar ik vandaan kwam, maar bij honderden liepen zij naar mijn huis in Athene, en sinds dien tijd - en dat

is lang geleden - weet iedereen nauwkeurig, waar Chios ligt, en niemand vraagt het meer, behalve gij, als ge tegenover een jongen man met een vergeten scherts pronken wilt, want ge weet zeer goed, dat Chios tot de lieve Ias behoort.

En alweer wou hij gaan, maar weer kon ik hem vasthouden, zeggende: 'O Ion, deze jonge man verlangt geenszins verschaalde scherts, noch zelfs uw nieuwen wijn, maar den raad van een dichter. Hij zegt, Homeros is niet jong meer, en met het nieuwere moeten wij ons bemoeien.

- Geloof hem toch niet, Ion, riep Lysippos van zijn plaats, kleurend en haastig, geloof hem niet, dien altijd-spotter. Weet wel, gelijk alle Atheners vereer en bemin ook ik Homeros, zooveel als men maar op Chios verlangen kan, waar, naar men zegt, de dichter zelf zijn zangen aan zijn leerlingen voordroeg.

- Wat moet ik nu denken, Sokrates,' vroeg Ion wat verstoord, 'en wáárin was raad noodig?

- In die zaak dan moogt ge zwijgen, zei ik, maar mag naar uw meening een dichter een verhaal, door een ander gebruikt, zelf óók weer kiezen?

- Vraagt ge dat *mij*? vroeg hij vinnig. Voerde ik zelf niet Agamemnon op, en dacht ge dat *ik* Aischylos bestelen wilde of smaden?

- Vergeef me, Ion, zei ik; ik ben zeer on-muzisch, zooals ook Lysippos 'Neaules'-zoon, mij reeds zei, zelfs hier, en ik ken de zeden der dichters niet.

- O Sokrates, zei Ion het hoofd schuddend, al vijftig jaar ken ik uw stad, en nergens ben ik liever, al is er veel veranderd en verminderd. Weet wel, vroeger berispte geen Athener het in een dichter, zoo deze een verhaal, door een ander vertoond, weer opnam, maar thans gaat het anders. Want hoe langer ik hier was, hoe meer ik de lageren hoorde roepen om nieuwe verhalen, en afgunstige dichters grepen het aan, dat geroep, en zij zweepten het volk nog méér op om hun beteren te benadeelen. En wat gebeurt nu? Drie zaken kunt ge waarnemen, Sokrates, zoo ge wilt. Want sommigen der nieuweren, als zij toch een oud verhaal nemen, maken het tot het minste, en zij zeggen, het verhaal is niets, dat heeft elkeen voor het kiezen, maar ieder tooneel, dáár is het om te doen, en iedere alleenspraak of koorzang, en zoodoende stoppen zij hun tragedie vol met bijwerk, en om het meeste

geven zij weinig of niet; zoo nu doen *die*, en anderen weer - ook al om nieuw te zijn natuurlijk - nemen het oude verhaal wel, maar zij gaan het bedillen en belachlijk maken en de toeschouwer moet dan leeren dat die oude verhalen niet meer deugen voor ons; en weer anderen, naar ik hoor, - en misschien is dat nog maar beter, Sokrates - willen het oude verhaal geheel laten vallen, en een fabel van hun eigen verzinsel in het theater brengen - wat men vroeger aan de komedie overliet - zóó nieuw willen zij zijn en zóó het volk om een prijs vleien. Anders was het vroeger, zooals ik zei, Sokrates, toen fabel en handeling het eerste, en de fabel nièt dadelijk oud was, als de tweede dichter er een nieuwen zin in bracht en met eigen woord zijn Muze bewees.

- Maar zoo de eerste al wat aan de fabel veranderde en de tweede ook die verandering overneemt?

- Wat meent ge?

- Deze jonge man, Ion, gaat over Xouthos dichten, en dan evenals Euripides wil, uw naamgenoot tot een zoon van Apollo maken.

Toen zette Ion zijn staf vooruit, en als voor afscheid: ‘Wat Euripides, zei hij, wat Euripides met een verhaal doet en anderen met Euripides, dat deert mij niets. Aischylos was mij een god haast en Sofokles waardig hem op te volgen, maar de anderen...

- Doch tot die anderen behoort Ion van Chios óók, zei ik.

Hij trok zijn staf weer in en zei: - weet wel, dat ik mij niet met Aischylos of Sofokles vergelijk.

- En met Euripides? vroeg ik.

Ion trok ongeduldig met den schouder en Lysippos durfde weer invallen, en riep: ‘dat is juist iets voor u, Sokrates; ge schijnt te meenen, dat een dichter om niets dan om den prijs denkt en niets doet dan zich met andere dichters vergelijken; maar Ion weet wel beter en heeft zijn tijd wel noodig voor zijn tragedies zelf vooreerst.

Toen lachte Ion goedhartig en hij zei:

- Ik zal er dan ook niet over gaan kibbelen wie beter dichter is; doe dat zelf, Sokrates, maar deze is mijn meening, dat Euripides de Muze verlaagt en haar tot slavin

maakt van zijn redeneeren. En als ik zoo sprekend dezen jongen man mishaag, het moet dan, maar vele dingen kunnen de jongeren van thans niet meer begrijpen, en zelfs lieden van úw leeftijd niet, Sokrates. Want Aischylos zaagt ge nooit en Kimon maar weinig, en wel ging een deel van hun zin op Perikles over, en al te zeer gespannen zelfs leek mij zijn waardigheid, maar hij zelf toch was het, die Demos ontboeide, en zoo thans, bij alle goden en godinnen, een leerlooier in zijn plaats staat, wie anders is daarvan schuld dan uw Olympiër?

- En wat zegt ge dan wel van een timmerman, die tragedies maakt? vroeg ik.

- Dat hoort juist bij dezen tijd, zei Ion.

- Gij verneemt het, Lysippos, zeî ik. Misschien moet ge u schamen over uw tijd, maar niet over u zelf, want ge hoort er bij en dat is schoon. Deze jonge man, Ion, bloost allerminst over zijn vader en allerminst àcht hij zich door zijn afkomst in zijn dichten belemmerd.

Zoo sprak ik om Lysippos te plagen. Maar deze, bang was hij zeker niet, want hij trad vooruit en onbevreesd ging hij naast Ion staan, als naast een bondgenoot, en niet zeer boos, maar toch wat verstoord, riep hij, als uit een veilige plaats:

- Wat wilt ge toch twist stoken, Sokrates, tusschen Ion en mij? Veel beter vrienden zijn hij en ik noodwendig van elkaar door de Muze, dan van u, die haar gansch niet kent. Veel kwaamt ge in mijn vaders werkplaats en ge waart zijn vriend en praattet veel met hem en ons en de slaven zelfs. En vaak zeidet ge: gij werklui zijt wijzer dan dichters en redenaars, want ge hebt een bedrijf althans waarvan ge rekenschap kunt geven, en dáárin meent ge niet méér te weten dàn ge weet. En wellicht meendet ge hùn daarmeê aangenaam te zijn, en waart ge hùn dat ook, maar mìj toen al niet, en nu nog minder. Want toen reeds voelde ik in u geen Muzen-vriend, en heden moest ik u dat weer zeggen. Wat deert het, of iemand een timmerman of een groentevrouw tot ouders heeft, zoo hij zelf maar goede en schoone dingen doet? Ook van Homeros noemt men geen vorstelijk voorgeslacht, en toch, wie was méér en langer heerscher dan hij? En alweer moet ik u vragen:

zijt gij-alleen geen Athener en geen Helleen zelfs? Want de andere Hellenen en vooral de Atheners merken het snel zoo iemand iets ongemeens zegt of doet, en achten hem daarom, en terecht oordeelend, dat hij dàt niet van zich zelf kan hebben, noch van zijn voorgeslacht, noemen zij de Muze zijn weldoenster, want van iemand moet hij die vondsten toch krijgen. Door de Muze dus zijn wij dichters allen elkaâr verwant en bevriend, en gij, berust daarbij en maak geen twist tusschen Ion en mij, dien ik gaarne liefheb, zoo deze mijn demokratie hem niet te zeer ergert.

En Ion glimlachte weder goedhartig, en: ‘wel van zijn tijd is deze jonge man, zeide hij, Sokrates, dat hij een schoone leer zóó naar zijn voordeel weet te plooien. De ouderen schatten de geboorte niet zoo laag, van meening, dat een edel geslacht zelf reeds met de gave der Muze gedrenkt is en de daarin geborene van zelve reeds haar tooverdrank inslurpte. Maar zeer moet ik zijn eerbied voor de Muze prijzen, en zoo gij dien niet deelt, wellicht waart ge te veel met Euripides, die zoo vaak uit zich zelf wil halen wat de godin hem onthoudt. Doch ik stond al te lang hier, voor een ouden man, wien de top van een heuvel in den winter gevaarlijk kan zijn, ook al schijnt de zon en is de wind niet scherp. Vaarwel dus.

Ik had even gemeesmuild, want Euripides hoorde ik wel eens op Ion's Muze smalen, maar nu greep ik zijn arm, en riep: ‘dat is niet schoon, Ion, noch edel en dus zeker niet Muzisch, dat ge wilt heengaan en niet mij bekeeren tot háár dienst op den heuvel zelf, die ook van háár kon zijn. En zoo ge moet oppassen, ziet ge dan niet balken liggen en stroo? Zet u met ons daar bij den muur; Lysippos zal snel een bank voor u maken, want ook dat is zijn vak, en ga zóó zitten dat ge de zon van voren hebt, de muur uw rug beschermt tegen wat wind er komt, en steek uw voeten in stroo. Veel liever toch leer ik van u beiden over de Muze en haar tooverdrank, dan over uw besten wijn, èn zuren èn zoeten èn den fijnen tusschen-in. Eén bank is genoeg, Lysippos, zei ik, want gij en ik kunnen zóó wel op een balk zitten; krijgsman waren wij niet lang geleden en onzen mantel ontzien wij niet, noch onzen huid.

Zóó scherste ik, en Lysippos hield zich goed, en hij zeide bedaard:

- Ge wilt me op de proef stellen, Sokrates, maar Ion zal niet meenen, dat ik mijn bedrijf veracht, noch mij mijn goeden mantel misduiden.

En tegelijk ging hij aan het werk, en naar mij voorkwam, behaagde zijn eenvoud aan Ion zéér, en zeker wilde deze wat méér van den jongen man merken, want hij wachtte geduldig en ging daarna zitten en wat stroo duwde hij onder zich en om zijn midden, en ook de voeten stak hij er in, en toen ook wij zaten, begon hij zelf en zei:

- Altijd zijt ge op praten verzot, Sokrates, maar *dit* deedt ge inderdaad zeer goed. Want ik was moê van het klimmen, en krachtiger voel ik me nu al terstond. En waarlijk, lente, zomer haast, lijkt het heden, en de Akropolis zie ik altijd gaarne, zoo de zon ze beschijnt en er geen stof is; ook de Lykabettos is mij lief en daarachter, heel ver, kan ik mij mijn Chios denken, het zonnige. Goed geluimd maaktet ge mij dus, en wilt ge spreken, spreek dan volop, en denk vooral aan Homeros'

> ‘Thans, geen schaamte van noode, o Telemachus, neen, in 't minst niet’

en zie wel toe, dat ge de Muze van ons eeren leert, of anders zal ik u niet eenmaal met stroo mogen bekransen.

- En zal dan ook als bij Odysseus' zoon een deel der woorden van mijzelf, een deel van de godheid komen, of alles van mijzelf of alles van den god? vroeg ik. Maakt gij dat straks uit, en laat mij thans van mijn nood vertellen. Want al méér dan eens noemde Lysippos mij heden een man zonder Muze, en dat moet wel zoo zijn, want ik raakte al verward toen hij zei en Ion toegaf: het ongemeene kan een mensch niet uit zichzelf hebben noch van een ander mensch, en dus komt het van de Muze.... Want dat zeidet ge immers, Lysippos?

- Ja zeker, zei hij. - En Ion: ‘en ik stemde toe, al geef ik ook wat aan de ouders.

- Doe dan als met een zeer dommen leerling, en leer mij het eerste begin, zei ik.

- Dat is toch nog al eenvoudig, zei Ion. Dat ongemeene hebben wij noch uit ons zelf, noch van een ander mensch,

wat ge toch ook wel erkent, en dus van een hoogere macht, die wij de Muze noemen.

- Misschien is dat het eerste, zei ik, maar het állereerste toch niet, en dat állereerste heb ik het állereerst noodig.

- Wat is dat dan? vroeg Ion nieuwsgierig.

- Wat geven en ontvangen is, en aan of van iemand of niet, zei ik.

- Weet ge dàt dan zelfs niet! zei Ion verbaasd, en Lysippos: 'het is of ik u weer in onze werkplaats hoor, Sokrates.'

- Doch op dezen heuvel ben ik in den uwen, Lysippos, en gij beiden zoudt mij leeren. Of gaat dat misschien niet, waar gij beiden dichters zijt, *ik* maar een gewoon menschenverstand heb, en gij en ik een zelfde woord niet op de zelfde wijze verstaan?

- Welk woord bedoelt ge? vroeg Ion bevreemd. Ook aan den gewonen man is de naam Muze toch bekend genoeg.

- Niet dàt woord bezwaart me, zei ik, maar ge stelt immers: *dus* heeft de dichter zijn vondst van haar?

- En dat zal iedereen wel zeggen, dichter of geen dichter, en wat hebt ge dan nog te leeren?

- Of dichters een ander *dus* hebben dan gewone menschen, Ion.

- Hoe meent ge dat? vroeg Ion. Is dan die redeneering ook voor ù niet duidelijk? Begrijpt gij, jonge man, wat Sokrates wil? Want in véél verschillen dichters van anderen, doch hierin denken allen toch wel het zelfde, dat wat men niet zelf maakt en toch heeft, van een ander komen moet.

Maar vóór Lysippos antwoorden kon, viel ik in:

- *Dit* meen ik dan, Ion! Lysippos kan een mand vijgen hebben, die Ion hem gaf en Ion een bed door Lysippos hem geschonken, - voor geld of niet, want dat doet thans niet ter zake.

- Zeer zeker, zei Ion. Maar wat dan?

- Willen wij bedden, vijgen en diergelijke, *tastbare* dingen noemen, vroeg ik, en zeggen: de tastbare dingen door ons zelf niet gemaakt, krijgt men van een ander?

- Zeg het zoo.

- Erkent ge ook *òntastbare* dingen, Ion, zeide ik, zooals de kunde, door Lysippos van Protagoras of Gorgias voor veel geld gekocht, of wien ook - want ik zag hem in lang

niet -, en door u gaarne aan Aischylos en vele andere ouderen gedankt?

- Ook dat zullen Ion en ik u gaarne gunnen, zei Lysippos.

- Maar weet ge wel, Lysippos, zei ik, mij tot hèm keerend, dat Ion zóó toch niet tevreê is?

- Hoe zoo? vroeg Ion verbaasd.

- Weet ge niet, Lysippos, zei ik weer, dat Ion zelf wijsheid vond, en wel van het *drie-alom*, en zeker niet mij zou willen leeren, zoo wij nu juist niet *drie* waren, waar hij zelfs den grooten Parmenides zijn maar-twee beginselen van het Al verwijtend, Vuur en Aarde, zelf met *lucht* het drietal volmaakte en dáármee gansch het Onder-en-Boven tot éénen Kosmos samenklonk?

- O Sokrates, Sokrates, wat lacht ge met uw meester, zei Ion. Mocht ik dan óók niet een meening hebben en die zeggen, of word ik weêr als buitenman bespot? Want ik dacht nu waarlijk niet om het drie.

- Toch moet u lief zijn, Ion, zei ik buigend, zoo het ook nù geëerd en gevonden wordt.

- Beleefd zijn de Atheners, zei hij, terugbuigend, maar hoe?

- Is er niet, behalve het tastbare en het ontastbare, evenals tusschen den zuren en den zoeten wijn, het tusschen-in, het *half-tastbare*, en kunnen wij zóó niet noemen wat men, zooals het heet, van zijn voorouders erft, zooals Lysippos zijn kracht en zijn moed van Neaules, en gij zelf uw mildheid en veel ander schoons van úw vader?

- Uw dubbele beleefdheid maakt mij dubbel uw schuldenaar, Sokrates, zei Ion, weer buigend.

- Beleefd zij een leerling tegenover zijn meesters, Ion, zei ik. En kunnen wij nu zóó niet alles wat men heeft verdeelen: Aarde, zooals vijgen en bedden; Lucht, zooals kracht en moed; doch aan het Vuur die ongemeene vondsten in dichtkunst en elders geven?

- Ik zelf had het waarlijk zoo gauw niet verzonnen, zei Ion, en zulk een geheel domme leerling zijt ge toch niet. Want zeer behaagt vooral dàt mij, die vondsten bij het zuivere vuur, dat wij zoo vaak, en vooral vandaag zoo schoon aan den hemel zien, waar de Muze zelf verwijlt bij haar leider Apollon.

- Ziet dan wat mij bezwaart, ging ik voort, zoo Lysippos

mèt u gaat. Bij de dingen van Aarde zie ik één die kreeg en één die gaf; en zonder moeite erken ik er twee zoo bij die der lucht, al zag ik uw vader nooit, Ion; en ook bij een deel van het Vuur, want ik sprak met Protagoras en Gorgias en vele andere van die wijzen meer. Maar bij de schoonste dingen van het Vuur, zie ik wel een die heeft, doch den gever zoo min als een die ontving, want slechts van een gever kan men ontvangen.

- Dat is zeker zeer juist, zei Ion, en zóó juist zelfs, dat uw bezwaar terstond vervalt, indien dàt het is. Wijl bij de aarde en de lucht en een deel van het vuur steeds één gezien wordt, die gaf, en een die ontving, daarom stellen wij terecht, dat ook bij het laatste en schoonste deel van het vuur, die heeft, ontving en er dan ook een is, die gaf.

- En gaat Lysippos ook nu mèt u? vroeg ik.

- Ik zou ronduit *ja* zeggen, sprak Lysippos, zoo ik niet van vroeger wist, hoe gevaarlijk dat kan zijn.

- Herinnert ge u dan óók, vroeg ik, hoe wij meermalen het er over eens werden, dat men niet mag meenen méér te weten, dàn men weet?

- Zeer goed.

- Hardleersch dan ben ik wel, en niet licht neem ik iets nieuws op, o Ion, wendde ik mij tot hèm, want al voor jaren vond ik die spreuk goed, en nog altijd lijkt ze mij feilloos; of u niet?

- Zeker wèl, zei Ion, maar ik leî u juist uit, waarom wij zeggen wèl te weten, dat de vondsten geschonken worden.

- Hardleersch ben ik dan wéér, Ion, want ik begrijp dat niet.

- Hoe zoo?

- Zoo een Aegyptenaar plotseling op de Agora wordt geplaatst, en met zijn eigen taal van niemand antwoord krijgt dan met lachen alleen, zult ge hem dan wijs noemen, als hij de Atheners geen menschen acht?

- Gewis niet, zei Ion.

- Zullen wij van hem niet meenen: maar, man, gij die drijft op de stelling: al wat mensch is spreekt Aegyptisch, - uw dwaling was misschien vergeeflijk, maar ge zaagt te weinig van de wereld, en meendet méér te weten dan gij wist, van andere menschen aannemend wat slechts voor uw landslieden geldt?

- Dat ware billijk.

- En zoo iemand van zijn geboorte af in een tuin had geleefd met enkel groenten, en alle bladeren en wortels voor goed voedsel houdt; zoo hij dan naar buiten komt, en van alle boomen en struiken wil plukken en eten, zullen wij hem dan niet weerhouden en zeggen: wees voorzichtig, groentenman, en meen niet méér te weten dàn ge weet, want de bladeren en wortels in uw tuin kendet ge, maar die daarbuiten niet?

- Ook dat is billijk.

- En dìt dan? Als wij een spreuk maken van wat wij ervoeren, meenen wij dan niet méér te weten dan wij weten, indien wij ze laten heerschen ook over wat wij niet ervoeren?

Ion en Lysippos zagen elkaar vragend aan, maar toch zei Ion ronduit:

- Zooals gij dat daar stelt, meenen wij dan zeker méér te weten dan wij weten.

- En hoe kunnen wij nagaan of die heerschappij rechtvaardig is? Wel anders dan door zelf te beproeven, of de ervaring van anderen te zoeken? De Aegyptenaar door veel te reizen of met reizigers te spreken, de groentenboer door heel voorzichtig buiten zijn tuin wat te eten of u en mij uit te vragen?

- Zeer zeker.

- Hoe is het dan met het hebben, het geven en het ontvangen? Zoo wij weer stellen: die heeft wat hij zelf niet schiep, ontving, en ontving van een die gaf, wijl wij bij het tastbare, het half-tastbare en een deel van het ontastbare den gever zien - hoe, zijn wij dan niet als de Aegyptenaar en de groentenboer, zoo wij onze stelling ook dáár laten leven, waar wij den gever nooit zagen - meenend meer te weten dan wij weten - en van erger waan nog dan zij, waar wij veel reizen en vragen kunnen, maar nooit en nergens den gever dier vurige vondsten aanschouwen? Moeten wij dan niet tot den dichter zeggen: goddelijke man, gij meent een lieveling der Muze te zijn en van háár uw vondsten te krijgen, doch ons haar toonen kunt gij niet, zoomin als Homeros zelf het kon, en de vlammende schat, dien ge *hebt*, dat ge hem *ontvingt* moogt ge niet zeggen, want ontvangen kan men enkel van die geeft, en die hier gaf, is niet en nooit te toonen: gij *hebt* derhalve, wees daarmêe tevrêe en

zeg niet méér. Dit nu, o Ion en Lysippos, haal ik uit mijn *dus*, dat niet meer wil weten dan menschenverstand bereikt, maar gij zijt dichters en weet wellicht anders en méér, en dáárom juist vroeg ik u of uw *dus* wel evenzoo werkt als het mijne.

Ik hield op en zag hen beiden aan. Lysippos nu keek naar Ion, en deze, gansch niet tevrêe, met woorden, eerst gemelijk en haast klagend, doch weldra gramstorig, sprak hij:

- Wat is dat nu, Sokrates? Ik ken u van vroeger, en achtte u inderdaad een man van bescheidenheid, maar nu lijkt ze mij het mom van nijd, en in uw nuchter *dus* proef ik het gif der demokratie. Wel heeft die ook ù bedorven, dat ge geen enkelen meerdere erkent, en als Enkelados en Typhon met vuur en goren modder den Olympos zelf bestookt. De wet geeft u allen gelijk recht van spreken en van bemoeiing met de stad, doch nu gaat gij allen u waarlijk met de besten gelijk wanen, en de afgunst, overal heerschend, nergens wordt zij méér dan in Athene thans gekweekt en gekoesterd. Bleef wel één groot man in uw stad door den nijd der lageren gespaard? De tyrannen - en die met reden wellicht - deedt ge vluchten, doch welken waarachtigen weldoener liet ge met rust? Themistokles verjoegt ge, uw tweeden redder, gelijk ge Miltiades, uw eersten, ten doode kweldet. Aristides en Kimon moesten wijken, zoowel als Pheidias, en zelfs Perikles, de vriend van Demos, werd door Demos zelf gesmaad. Ik zie u vaak offeren aan de heroën van weleer, doch zoodra nù een heros in uw midden verschijnt: het land uit, roept ge, of: naar de gevangenis - en dan nog te sneller, hoe meer weldaden ge van hem ontvingt. Zelfs Aischylos moest in Syrakousai zoeken wat Athene hem onthield, en Anaxagoras vluchten. Gij Atheners hoort u gaarne vroom noemen, o vrome Sokrates, maar geen enkelen god offert ge méér dan aan Phthoneria, offers, ieder tienduizende hekatomben waard; en zoo een enkele, gelijk Sofokles, aan Demos' moordzucht ontsnapt, moet hij dadelijk de bijzondere lieveling van goden en menschen heeten. En nu brengt *gij*, Sokrates, aan Phthonos het grootste offer van allen. Uit afgunst, dat sommigen lieveling der Muze zouden zijn, slacht ge de Muze zelf, en op den heuvel van den vromen zanger en bij Apollo's licht volbrengt ge die daad. Dit zijn harde woor-

den, Sokrates, maar gij verdient ze, want hoe kwam ooit iemand door afgunst tot lager niet alleen, maar ook tot dommer daad? Beseft ge dan niet, dat de stad, ja, al wat mensch heet, niets zou zijn zonder hem, dien de Muze mint, en het volk een geestelooze troep is, als een kudde vee, die niets zou vermogen zonder de vondsten dier enkelen? Ontelbaren kunnen Homeros' zangen nazeggen, doch maar één vond ze - is dat voorbeeld niet genoeg? En in welk vak is het niet de vondst van één of zeer enkelen, die de kudde eeuwen lang leidt? Gij allen Atheners waart niets zonder uw Solon, dien Muzen-vriend, en zelfs het werk van hèm-daar erkent de vinders, zooals Daidalos en Talos die het timmeren leerden aan duizend maal duizenden; want nàdoen, ja, dat kan de kudde. En gij zelf kent toch ook wel het verhaal, Sokrates, van Daidalos al weer, hoe hij het eerst de beelden liet zien en loopen, en enkele anderen, en ook uw Myron en Phidias vonden weer nieuwe dingen, zoodat dozijnen nu schoone beelden kunnen maken. En in mijn eigen bedrijf: Aischylos vond het eerste rijke drama, en Sofokles voegde er iets schoons aan toe, zoodat nu velen kunnen dichten, zelfs ook vaak weer wat vindend en scheppend, al is het minder, door de gunst dier Muze, welke gij doodt. Ik mocht u gaarne lijden, Sokrates, tot dusver, al mishaagde mij vaak uw vitzicht, doch thans toont ge u geheel als den Athener, bedorven door de demokratie, en uit afgunst loochenaar van wat het schoonst en weldadigst is. Bij Euripides kunt ge wellicht gehoor vinden en bij dezen jongen man, doch geloof niet, dat *ik* uw redeneering ooit juist zal noemen, wat hij-daar misschien ook zeggen zal.

En Ion zakte terug als uitgeput, tegelijk het stroo om zijn voeten wat verschikkend, doch Lysippos, als in vreeze dat gene zou weggaan, - vóór ik iets zeggen kon, legde hij de hand even op Ion's schouder, en zei:

- Wat, Ion? Zullen wij vergeten dat wij dichters zijn, en ons door dezen on-muzischen man op dezen dag doen ontstemmen? Wat deert òns zijn *dus*, ook al spreekt het naar menschenverstand juist? De Muze bestaat toch, dat weten *wij*, en gij toondet dat reeds op één wijze, gun mij een andere. Want zoo ge mij niet wildet als strijder met ù, *ik* zie in u een schoone hulp, al ben ik van Demos en

trotsch daarop, en ge zult zien, dat de demokratie niet allen bedierf. Doch, o geëerde dichter van Chios, zoo ge Sokrates van vroeger kent, ge weet hoe zonderling hij zijn kan, en toch hoop ik ook hèm de Muze te toonen, zoo zijn menschenverstand hem niet geheel verstompt heeft. Want hardleersch is hij voor iets anders, ik wist het, en al meer dan eens moest ik het heden tot hem zeggen: zijt *gij* alleen géén Athener en geen Helleen zelfs van zoovelen in de stad, en zaagt gij alleen niet, wat in uw eigen tijd geschiedde, gij die nog veel aanschouwen kondt, wat *ik* mij moest laten verhalen? Want van mijn vader en anderen vernam ik veel over toen en nu, dat mij veel leerde, en vooral om Perikles te eeren, die de Muze tot allen bracht. Vergeef mij, Ion, zoo ik vrij-uit spreek; gaarne erken ik het schoon van Aischylos en Kimon, doch als ge in hen het eind van het Muzen-werk ziet, en behalve aan Sofokles, aan ons anderen slechts het herhalen gunt, dan verzet ik mij met voet en vuist, want gansch het tegendeel is waar, en gansch het tegendeel danken wij onzen Olympiër. Want het eerste en grootste wellicht - hij maakte ons allen vrijer in den staat en daardoor minder slaafsch van zin, en zóó vooral schonk hij ons allen wat voorheen slechts bij enkelen was: de Muze méér te bewonderen. En door de stad te verrijken met het schoonste ooit gebouwd, ook dáármee voerde hij ons allen tot de Muze, op het schoonst haar eerend. En met het Parthenon voor oogen, op den heuvel van Mousaios, durft ge dat ontkennen, Sokrates? Of ging het met alles, zoo als met dien tempel zelf? Want mijn vader hoorde ik eens zeggen: ‘ik weet waarlijk niet meer, hoe de Akropolis er uitzag zonder het Parthenon, want zoodra de tempel er was, dachten wij allen, het is alsof hij er altijd gestaan heeft.’ Een jongere dan moet u verhalen, wat ge zelf beleefdet en niet zien kondt, en een hoeveel heerlijker *nù* Perikles maakte van een reeds schoon *toen* en hoe dat alles in dienst was van de Muze en de Pallas, die dáár haar tempel heeft. Gij spraakt van het vuur tot ons, en een toeval moet dat wel zijn, want hoe het van vlam tot laaien kwam in uw eigen tijd, ge beseft het niet, waar ge de Muze ontkent. Want alsof een zee van dat reine vuur door de stad woelde, en vaak reeds in felle fakkels opspatte, maar

plotseling door den Olympiër zelf geheel ontboeid, haar heiligen gloed en luister alom uitschoot, zóó ging het met den dienst van Pallas en de Muze in *zijn* tijd. Verhalen van groote rampen kent ge, Sokrates, van steden door beving van den grond en vuurstroomen uit de bergen en vloeden van golf verwoest, en de Meden wierpen neer wat hier stond, maar dat gansch andere door hèm volbracht, die Op wenteling door Perikles aangesticht en nog altijd in werking, bleef die u onbekend? Noch Athene zelf, noch eenige andere stad in Hellas of daarbuiten, onderging ze ooit, die Opwenteling welke gij voor uw niet ziende oogen kreegt, en waarin ik dank te zijn. Want zooals heden de stad in gulden zonlicht leeft, zoo aêmt zij reeds lang door hem in het Muzische vuur, waarom ook doorvuurde mannen van alle oorden hier komen als vrienden en verwanten: bouwmeesters en schilders en kundigen in alles en dichters en wijzen, zij allen komen gaarne in Athene, gelijk gij zelf, Ion, daar vuur vuur koestert, en zij allen werken met ons saâm om de stad méér te maken wat zij al heet: leermeesteres van Hellas. Dat is het werk van Perikles, den grooten, en méér nog, want leermeesteres zal Athene blijven onder de hoede van Pallas en de Muze. Hoe kunt gij zelf die daad van hèm miskennen, o Ion? Juist wijl de dienst der goede en schoone godinnen tot allen werd gebracht, is er geen gevaar voor haar ondergang, want tienduizenden bewaken de tempels, waar vroeger slechts tientallen gereed stonden, en de Opwenteling, aan die tienduizenden toevertrouwd, waarom zou zij eindigen? Niet een eind dus, o Ion, was Aischylos, doch een heerlijk begin, en niet Kimon steunde de Muze het meest, doch Perikles; en het eind, wanneer zal het komen en hoe zal het zijn? De Godinnen zelf zeggen het ons, en *mijn* Ion zal ik het laten verkonden en aldus ongeveer. De schreden van het lot zijn duidelijk en de sporen wijzen naar een wondervol slot. Zien wij niet, dat de dienst van Pallas steeds Muzischer werd? Krijsgodin was de Promachos eerst en weinig anders, en heerschers zij, die in onze schutsgodin een oorlogsteeken vooral zagen en om hun wapenfeiten geëerd werden. Doch reeds Solon was een Muzisch heerscher, zooals gij zelf zeidet, en alle goede wetgevers en redenaars streden na hem steeds méér met de muzische wapenen van Pallas, de goede

Godin, en het Woord verdrong steeds meer de vuist. En wie deed dat schooner dan Perikles zelf? Die, krachtig ook, waar het moest, met het zwaard van metaal, vooral toch heerscher was door zijn Olympisch woord. Zóó was Hij, die ons allen bewakers der Muze maakte, en als voortgaat wat hij aanvìng - en hoe kan het anders, maar dàn door de demokratie juist - dan zal het eind komen, door u zeker óók gewenscht: de Dichter zal Koning zijn en de bezieling der Muze de hoogste wet. Dàt zal het eind zijn door *mijn* Ion voorspeld, en alleen daarom zoo schoon, wijl de Olympiër den Demos vrijmaakte en hoog bracht, want geen vorst heerscht lang, dien niet zijn volk vrijwillig erkent, en bij een muzisch volk alleen houdt de dichter-koning zijn gezag.

Zóó nu, o Ion, eer ik èn Perikles èn de Muze èn Pallas èn den waarzegger der heuvels, altijd en vooral thans, nu de stad uit zooveel rampen verrees en de opwenteling herleven kan. En nu, wat zullen wij doen met dézen man? Zoo in mijn strijd voor de godin u iets behaagt, Ion, één ding gun mij dan: toorn niet te zeer op hem, want een vroom man is hij toch, zei mijn vader vaak en de Godheid veracht hij niet. Kan het niet zijn, dat de roes van dezen dag, die òns de Muze nader bij brengt, hem verdwaasde, en moeten wij hem niet zich doen bezinnen? Dìt stel ik voor. Ion. Gaan laten wij hem niet vóór hij zijn slaafschen roes afschudt, en boete deed, en wel aldus: de Muze erkenne hij met of zonder menschenverstand, doch het betaamt ons dichters grootmoedig te zijn, en wij geven het hem daarom zijn *dussen* zoo te scharen, als hij wil, mits hun rij uitkomt waar wij het verlangen: en dan mag hij gaan, niet eer.

Ion nu had naar den grond getuurd, zoolang Lysippos sprak, en nog eenigen tijd bleef hij zoo; toen richtte hij het hoofd op en zei:

- Mocht úw Ion wáár spreken, jonge man, en de dichter koning worden, al ware het door Demos! Maar vele dingen belemmeren mij u te gelooven; mijn grijsheid, die niet snel iets nieuws aanneemt; dan, het vele met eigen oog gezien, en ook de wijsheid mijner Ias, door uw Sofokles ook gevolgd, die den God een sterken groei niet lang dulden laat, waar hij neerstort wat hoog wies. En nòg vrees ik den Demos,

ziende wat na Perikles geschiedde, den overmoed te Mytilene en zooveel méér, en toen Gorgias de Leontijn u te hulp riep voor *zijn* stad, beefde ik voor dien zelfden overmoed, in wat rampen hij úw stad storten kan. Zelfs de gruwzame pest vrees ik, want reeds eenmaal bleef zij weg, en toch keerde zij even woest, en zelfs úw Ion kan haar niet voor goed bezweren. Maar lief zal het mij zeker zijn, zoo uw woord waar wordt, want schoon hielpt gij de Muze en uw Perikles, dien ook ik gaarne eer. Gaarne dan ook wil ik met u Sokrates uit zijn snooden roes bevrijden, al begrijp ik nimmer, waarom hij altijd bestrijdt wat een ieder grif aanneemt. Welaan dan, Sokrates, ging hij voort tot mij, wellicht was inderdaad de roes van dezen dag voor uw onmuzisch hoofd te zwaar, gelijk een te groote beker wijn, en als goede meesters beklagen wij u meer dan wij u veroordeelen, doch blijven moet ge hier tot ge weer nuchter zijt en dat door uw erkenning van de Muze getoond hebt.

Zoo nu was hun woord en besluit, en toen ik mij gevangen zag, en niet dadelijk wist, hoe ik mijn *dussen* zou aanvangen, werd ik zeer deemoedig, en ik zei bedeesd:

- Is het dan óók mijn roes, dat ik mij zelf reeds gevonnist zie, en beulen in u?

- Ja zeker, zei Lysippos, want zijn wij barbaren, dat wij u zonder verweer zouden straffen? Atheensche rechters hebt ge voor u, en zorg zelf, dat wij de Elf niet roepen.

- Nooit nog kwam ik voor een gerecht, riep ik, nog altijd gedrukt, en is het dan ook door mijn roes, dat ik er nu *twee* meen te zien? Want is het niet billijk, dat Ion, Aischylos' en Kimon's vriend als Areopagos, Lysippos echter als heliast hier zit, en ik nog van den een tot den ander kan gaan?

- Zoo ge dat wilt, wij gunnen het u, zei Ion, al is dat niet recht en zede der stad, en ik weet ook niet of hij daar den leeftijd heeft. Doch begin dan.

Waar ik hem zoo bereidwillig vond, en Lysippos, naar mij voorkwam, gestreeld was door zijn benoeming tot heliast, durfde ik nòg wat, en ik zei:

- Eén ding dan bid ik nog. Nimmer sprak ik voor een gerecht, maar op de Agora des te méér, en laat mij dan ook die schare er bij nemen om voor háár ook mij te

verdedigen, want heb ik schuld, ook aan háár ben ik tot boete verplicht; zoo niet, ook zij spreke mij vrij.

- Zoo ge er kans toe ziet, ook dàt zij u gegund, zei Ion. Doch draal niet langer. Ziet ge niet, hoe jong en krachtig Lysippos' Achilleïsche handen zijn en begeerig u te tuchtigen, zoo ge langer wacht, uit vrees dat ge zonder verdediging en boete u lospraten wilt?

- Welaan dan, zei ik, beter te moede, laat ik beginnen. En als ware ik op de Agora met velen, aldus. - Hoordet gij het, mannen, de roes van deze zon was voor Sokrates' on-muzisch hoofd te zwaar, zoodat hij de Godin niet erkende en zelfs ze moordde, want zóó is de aanklacht niet waar? - Wij hoorden het, zullen zij zeggen. - En waarom? Want een beschonkene weet niet goed meer wat hij zei en vernam. - Dan zullen wij het herhalen, Sokrates. Want wij vernamen van u, dat de dichters hun vondst van niemand ontvingen, dus ook van de Muze niet, die zij niet konden aanwijzen, en wij lachten om hen daar, al vonden ook *wij* u verwaten; wij lachten, wijl zij ten slotte niets te antwoorden hadden. - Is het dan door mijn roes dat ik hen juist véél meende te hooren praten? - Nu moet ge òns niet willen vangen, Sokrates, of ook *wij* worden boos. Wij meenen: met kòrte antwoorden. - En dwong ik hen tot afbreken? - Neen, Sokrates, maar gij deedt hen veel toestemmen, en ook op dat snoode hadden zij met hun gewone rede na het vorige *ja* moeten zeggen, en zoo was dat ùw woord en niet het hunne. - Ik had dus met mijn roes ook hèn besmet als met een kwaal? - Op weinig na, zoo de bezinning hen niet gered had. - En zonder die bezinning hadden zij-ook dat *ja* moeten geven? - Als menschenverstand zoo iets beslissen kan. - Ik was dus als een die zelf moordt en anderen overreedt mêe te moorden? - Zoo is het. - Is het niet zoo, mannen rechters, want dat gaat u beiden aan.

- Zeer zeker, zeiden Ion en Lysippos.

- *Hoe* nu dwong ik hen, mannen der Agora? Met de handen of met wat ook gij menschenverstand noemt? Stelden zij niet eerst: de vurige vondst had de dichter noch uit zich zelf, noch van zijn ouders, noch van welken sterveling ook, *dus* moest hij ze van een Godheid ontvangen, die dan de Muze is? - Dat stelden zij. - Vrijwillig of gedwongen? -

Vrijwillig, bij alle Goden, zooals wij het ook vrijwillig zouden zeggen. - Dat *dus*, was dat een *dus* van menschenverstand of van dichterlijk of goddelijk inzicht? - Ion zeî, en wij vallen hem bij, dat ieder mensch met zijn gewone verstand dat *dus* moet erkennen. - Indien ik nu, met hun eigen en mijn menschenverstand het recht van dát *dus* wegnam, ons gezamenlijk met vele andere *dussen* tot de ontkenning van dat ééne brengend, ben *ik* dan de schuldige of ook *zij*, en dus wij drieën te saam met ons drieër menschenverstand? Wat zegt gij, mannen der Agora? - De Agora krabt zich achter de ooren en zwijgt, o Ion en Lysippos, en wat zegt gij nu van mijn roes?

- O Sokrates, zei Ion, het lijkt me of ge mij, ouden man, met uw nieuw en klein geredeneer wilt verbijsteren. Maar hij-daar is er wellicht meer aan gewoon; laat hem dus eerst oordeelen.

- Klaarblijkelijk waart ge nooit in de rechtzaal, zei Lysippos gewichtig, dat ge niet vreest uw rechters te vertoornen, nu ge hen uw medeplichtigen maakt. En vreest ge ook niet het vonnis van vlucht uit den strijd? Want het lijkt of ge uw woorden ongedaan maken wilt.

- Bij de Goden, riep ik, is het weer mijn roes of zie ik waarlijk *u* thans vluchten naar uw dichterland? Want stemdet gij met menschenverstand niet toe van dien Aegyptenaar en den groentenboer en méér nog, behalve dat ééne laatste, waar ge in eens uw menschenverstand deedt zwijgen?

En toen hij niets zei, begon ik weer: ‘ge hoort het, mannen der Agora, zij stemden alles vrijwillig toe, behalve dat ééne en laatste wat dat zelfde menschenverstand óók had moeten geven. En als een dwaas beweert: van dezen top naar de Akropolis is het maar honderd passen, en gij en ik dwingen hem toe te stemmen: dan is het heen-en-weer er zoowat tweehonderd, - wie is dan schuldig aan die laatste dwaasheid, hij of wij? - Hij natuurlijk. - En als Ion en Lysippos zeggen: wij wegen ieder één pond, en wij tot hen: dan weegt ge samen er *twee*, - wie bedriegt dan, wij of zij? - Zij zelf, het kan niet anders. - En als zij ons vertellen: wij beiden wonen in Athene, *dus* zijn wij beide echte Atheners, en wij vragen hen uit en dwingen Ion te erkennen, dat hij van Chios is, en dus een Chiër een echte Athener

zou moeten zijn en niet slechts een bijwoner, wat nooit waar is, al geeft hij ons tien manden van zijn hartigste vijgen en tien van zijn schoonste dithyramben, wien drukt dan de schuld van het tweede *dus*, hen of ons? - Hèn al weer. - Is het dan niet zóó, mannen, wie een stelling stelt, stelt ook alle andere, goede en slechte, door menschenverstand uit die eerste getrokken? - Zeer zeker. - Niet wij dus alweer, doch zij. Maar men zegt ons, wij mogen de rechters niet vertoornen, en ik wil dus niet vragen, *wie* heeft de schuld, zij, of het menschenverstand, doch enkel zeggen: *ik* had ze *niet.* Laat ons dàt den rechters voorleggen, mannen der Agora.

- Alweer maakt uw geredeneer mij suf, Sokrates, zei Ion, en ik wil hèm het eerste woord laten, schoon het *mij* nu gaat schijnen, dat ge ten onrechte het menschenverstand tegen dichters aanvoert.

Ik zag smeekend naar Lysippos, en deze zei gelukkig met waardigheid: ‘met uw verlof, Ion, zóó mogen wij hem niet vellen, want wij gaven hem zelf recht op zijn *dussen*-rij, en ik zwoer een braaf heliast te zijn. Daarom voeg ik er nog bij: wij meenden dat niet de dichters alleen, doch een ieder met zijn gewone rede de Muze als schenkster der vondsten erkennen moet. En nog eens: wat nood, Ion? Ons *dus* is er nog altijd, ook als het zijne niet komt, waar wij willen. Maar wèl herhaal ik tegen Sokrates: zóó komt ge niet van mij af, en nog altijd ontvlucht ge den strijd, want ge besloot uw betoog toch aldus: de dichter moest zijn vondst niet aan de Muze danken.

- Zei *ik* dat alleen, of ook gij, brave heliast? vroeg ik,

- Ik wil niet kibbelen, zei Lysippos. Gij zeidet het alleen, doch na onze vorige toestemmingen mocht het menschenverstand althans die laatste er bij nemen, al wilden wij ze niet zeggen, om òns *dus* ook in schijn niet te smaden.

- Mochten alle rechters zoo mild zijn als gij, riep ik. Maar heb ik gezegd, de dichter ontving ze *niet* van de Muze en dat deze niet bestaat?

- Uitspreken deedt ge dat wellicht niet, doch ge gaaft het aan menschenverstand te raden, dunkt me.

- Doch blijf mild, heliast, en verwijt me niets dan wat ik zei en de rede daaruit halen *moet.* Want wat gij *riedt*, zonder strenge rede, kan ik niet helpen; maar zei ik, dat de

Muze *niet* bestaat en gij niets van haar ontvangt, of dat een zeker *dus* van u beide in het menschenverstand, door u zelf ingeroepen, geen verdediger vond; en bracht ik voorts met vele andere *dussen* u tot de erkenning, dat uw recht op het aanwijzen der Muze als schenkster van uw vondst door dát *dus* niet werd bewezen?

- Nù komt mij voor, dat ge veel in de rechtszaal waart,' zei Lysippos, waardig nog, doch wat ontmoedigd, 'zóó handig redt ge u. En ik wil een mild rechter blijven, en erkennen: ùw betoog nam de Muze niet weg - al vereerde het haar niet - maar doodde òns betoog tot haar eer, voor zoover menschenverstand dat doen kan. Zéér trek ik mij dat niet aan, Sokrates, want de Muze bestaat toch, en wij dichters moeten dus wel op een of andere wijze goed oordeelen, en daarom zeg ik des te gereeder: van *mij* kunt ge vrij uitgaan, zooal niet met groote eere; doch nu hebt ge nog met hèm te doen, en wellicht staat de Agora u nog op te wachten, want die is zeker niet tevreê.

- En ìk ben het ook volstrekt niet, zei Ion. Zulk klein gepleit geeft mij slaap en ergernis, en als Areopagiet eisch ik wat beters. Niet wat gij te raden geeft, zij u aangerekend, dat verlangt ge, maar het woord werkt óók en wellicht het meest door wat het doet raden, en het menschenverstand door u zelf ingeroepen, raadt zeker dit: wie niet stellig beweert dat de dichter zijn vondsten van de Muze heeft, die ontkent de Muze, hoe handig hij verder ook praten moge. Want zoo kunt ge wellicht veel betoogen, maar uw betoog zal overtuigen noch den Areopagos, noch de Agora, noch de meeste heliasten zelfs, zooals hij-daar reeds u wel wilde loslaten, doch niet met eere. Gij dus, Sokrates, bewijs met stellige redenen uw eerbied voor de Muze, of anders levert de Areopagos u aan de Agora over, en Demos is niet mak.

- Demos en u moet ik dus nog overtuigen, en liefst Lysippos óók nog? vroeg ik, wederom zeer bedrukt.

- Zoo is het, zei Ion.

- Doch zijt gij beiden dan niet al te boos? vroeg ik alweer, terwijl ik als rondtastte, hoe ik een nieuwe en krachtiger rij zou beginnen. Zijt ge niet al te streng? Want ik smaadde toch de dichtervondsten niet, - of wel?

- Die liet ge gelukkig ongedeerd, zei Ion.

- Dus zonder iets terug te nemen, mag ik zeggen de dichters te eeren?

- Dat is zeker een goed begin, knikte Ion.

- Alle Atheners toch gaan graag naar het theater, en vroeger bewonderden zij Aischylos het meest, en later en nu nog Sofokles, en ook Ion hebben zij lief.

- Wilt ge mij vleien? zei Ion. Weet ge niet, dat een rechter naar wet en rede alleen mag oordeelen, en nooit, op welke wijze ook, zich doen omkoopen?

- En ook Euripides gaven zij eer, ging ik voort, en vele anderen, en weldra ook aan Lysippos-daar.

- Nu gaat ge mij omkoopen, zei-die.

- Vele dichters bewondert de Agora dus al vele jaren, zei ik.

- En niet de Agora alleen, zei Ion.

- En gij en anderen, acht gij al die dichters gelijk?

- Den bekenden weg vraagt ge, antwoordde Ion verstoord. Aischylos hoordet ge mij reeds bovenaan noemen, en na hem Sofokles, terwijl ik Euripides...! En zoovelen er nog meer waren en zijn, die allen acht ik kinderen naast die twee.

- En wat zegt Lysippos? vroeg ik weer.

- Sofokles zeker bovenaan, zei-hij, en Aischylos, geweldig als een Titan leek hij mij in wat ik van hem las en hoorde, maar ik schrik wel eens van zijn ruig en bonkig woord, al ontroert het mij vaak als haast geen ander. Doch Euripides - Ion gunne het mij - die grijpt mij èn met zijn verhalen èn met zijn redeneeren; zijn zangen zijn vaak wonderzoet, en zijn menschen kan ik vergelijken met die ik iederen dag òm mij zie. Ion mag ook ik niet vleien, en dus noem ik hem niet, maar Iophon en anderen zijn er nog, en zoo ik bij hen een plaats kan krijgen, zal ik Demos niet ongeëerd achten.

- Wij allen erkennen dus niet alleen dichters, zei ik, doch ook grootere en minder groote?

- Woudt ge dàt alleen beweren? zei Ion.

- Zoo iemand alle namen van dichters na elkaar schreef, den besten eerst en zoo voort, zou hij een lange rij maken? vroeg ik.

- Zeer zeker.

- En heeft die rij een eind?

- Vele dichters waren er in Athene, Sokrates, zei Ion, en zullen er nog wel komen, maar met enkle dozijnen zult ge toch uw rij wel vol krijgen, en dan nòg! Want ge meent toch niet, dat ieder die een drama in het theater brengt, daarom alleen waarlijk dichter is?

- Euripides, die voor u niet waarlijk dichter is, heeft hij nooit iets dichterlijks gedaan, geen tooneel, geen zang, geen regel, geen woord?

- Nu wilt ge niet vleien, Sokrates, zei Ion, doch mij bang maken en dezen jongen krijgsman met de sterke handen op mij aanhitsen. Weet ge wel, dat ook dàt niet mag? Zeker toonde Euripides veel schoons, en daarom juist toorn ik op zijn verlagen van de Muze.

- Dat zal hij-daar u niet toegeven, zoo min als gij met hem Aischylos te forsch zult noemen. Dus ook Euripides heeft zijn deugden?

- Hij heeft ze, zei Ion met een zucht.

- In zijn rij kan ieder dus de dichters na elkaar schrijven, ieder naar het aantal drachmen deugd in hun dichtwerk?

- Een niet-muzisch man zal daar eerder kans toe zien dan een dichter.

- Maar ge erkent toch een méér en een minder van deugd?

- Dat doe ik.

- Gun mij dan dat op nuchtere wijze te zeggen, Ion, waar ik als nuchter man de Muze eeren moet.

- Doet ge dat dan? vroeg Ion verbaasd.

- Ik hoop het, zei ik. En wat, zoo de rij gesloten is en iemand komt nog gauw aanloopen met nòg minder drachmen dan de laatste?

- Dien noemen wij geen dichter, en uw rij neemt hem niet op.

- Maar toch had hij wat?

- Te weinig voor uw rij.

- Maar die enkele drachmen, of die enkele korrels zelfs, waren toch óók deugd?

- Wellicht, doch zeker te weinig.

- Maar toch deugd?

- Zoo ge het wilt.

- Er bestaan dus werken van eenige dichterdeugd, maar met te weinig om waarachtig dichterwerk te maken?

- Vele malen hebt ge het kunnen ervaren, Sokrates.

- Doch zelfs dat kleine deeltje deugd is deugd?

- Ja, nog eens, zei Ion geeuwend. Maar ziet ge niet, Sokrates, dat uw kleine vragen en mijn telken ja-en mij doen knikkebollen?

- Gelukkig dan, dat Lysippos nog wakker is, en u bijspringen kan. Zeg gìj het dus: als wij onze rij niet maakten van de waarachtige dichters alleen, doch van allen met dichterdeugd, hoe weinig ook, dan zal zij veel langer worden?

- En heel veel.

- En zou zij dàn een eind hebben?

- Hoe wil ik ook dat weten? vroeg Lysippos.

- Omdat gij met zoovelen spreekt, die Ion voorbij gaat. Heeft de gewone burger van die deugd?

- Wat meent ge?

- De handwerkslieden, en de slaven zelfs, spreken zij nooit anders dan met woorden, die zij leerden?

- Als ge dàt wilt, Sokrates - vaak verbaas ik mij over woorden bij hen, gekomen men weet niet van wáár, en er gebeurt niet veel in de stad of de gewone man heeft er dadelijk een woord voor.

- Is dat dichterdeugd? vroeg ik. O mijn vriend, antwoord gerust, want Ion houdt van satyrspelen en komedies.

- Meedoogenloos zijt ge, Sokrates.

- Ge erkent het dus?

- Ik moet wel, te meer waar ik voor hèm spreek.

- En houdt de gewone man niet veel, zéér veel zelfs van spreekwoorden; maakt hij er zelf niet, en schuilt ook daarin niet dichterdeugd?

- Het is zoo.

- Is het ook niet de gewone man, bij wien wij veel fabelen vinden, en zelfs bij de oude vrouwtjes, en als wij hen berispen, waar zij de verhalen der ouderen vaak versieren en veranderen, erkennen wij ook dàn niet een korrel dichterdeugd?

- Als men het zeer kleine met het zeer groote mag vergelijken, Sokrates.

- Doch een korrel deugd is óók deugd, Lysippos. En mijn rij, dunkt me, wordt steeds langer, en het einde, waar het juist is, dat weet ik ook niet, maar tot in de Agora zie

ik haar doordringen en zelfs in de kleine straatjes en de huisjes der oude vrouwtjes.

- Wat nu, Sokrates, vroeg Lysippos, óók geeuwend. Het is me of ik een oud vrouwtje zelf hoor bazelen nu gij met uw rij aan den gang zijt, en niet Ion alleen, doch ook mìj zult ge aan het slapen brengen, al ben ik jonger en meer met uw spreken vertrouwd.

Toen ik nu zag, dat deze rij hun reeds te taai was, achtte ik het niet mijn zaak er meer te maken, en, met een koenen sprong uit hun kring willende komen, wendde ik mij tot Ion, en zei:

- Loslaten moet ook gij mij dan, Ion. Want dichterdeugd toonde ik bij allen aan, en waar die deugd de deugd van vinden is, en een wonder te noemen, en iedere vondst het wondervolle vuur, en het vuur door de Muze geschonken wordt, zoo eerde ik haar veel meer nog dan gij beiden, die maar enkelen tot haar gunstelingen maakt, terwijl bij mij allen haar danken moeten. Geëerd dus heb ik de Muze op het schoonst en de Areopagos late mij vrij.

En ik stond op en wond al een paar stroohalmen me om het hoofd, terwijl Ion verwonderd keek; maar Lysippos vergat zijn waardigheid geheel, hij sprong op en greep nu mij bij den schouder met zijn krachtige rechter; hij drukte me neer, en viel uit, half vertoornd, half lachend:

- Schaamt ge u niet, Sokrates? Eerst geeft ge ons beiden slaap, en dan wilt ge zonder boete ontvluchten? Ontsla hem niet, Ion, want zijn list kon ik ook met een half oog wel doorzien. Niets bewees hij van wat hij bewijzen moest en zijn zaak staat nog waar zij was. Want niet dat er vondsten zijn en vuur, maar dat die van de Muze komen en *zij* bestaat, dàt moest hij met zìjn *dus* erkennen, en al wordt zijn rij nog tienmaal langer en slaperiger dan zij was, en al kroop zij door tot in de dieren en planten en de steenen zelfs, niets zou dat bij hèm voor de Muze bewijzen. Niet *wij* staan terecht, Sokrates, doch *gij*; *wij* erkenden in de vondst een gave der Muze, maar gij niet. En misschien dacht ge mij om te koopen, waar gij het vuur bij allen bracht en ik zelf de Atheners een Muzisch volk noemde, maar ook *die* list faalt. Want ìk bracht den gewonen man omhoog, maar gìj den ongewonen omlaag, lijkt het mij, nu ge de vondsten en

het wonder aan ieder geeft. Neem dus die halmen maar weg, want wij zullen u geenszins laten gaan, Sokrates, doch u zelfs steviger houden, nu ge met list wilt strijden.

- O Sokrates', zei Ion, die nu goed wakker was, 'o Sokrates, niet schoon is het een oud man met uw nieuwerwetsch gedraai te willen misleiden, en zonder hem-daar had de Areopagos een onbillijk vonnis geveld. Heb dank, jonge vriend; als Menelaös voeldet ge, dat uw oudere broeder in nood was, en bij het slachten van dézen stier sneldet ge toe. En gij, Sokrates, weet nu wel, dat ook *ik* goed op u letten zal.

- En dàn ook alleen is er eer in om los te komen', zei ik, verheugd over hun opwaken, 'en daar hebt ge uw stroo terug. Maar één overwinning behaalde ik toch al, Ion, want tegen het spreekwoord in, praatte nu eens een Athener een Chiër suf, en gij, Lysippos, gij hadt niet zoo moeten toornen, want wie duizenden voedt, is die niet beter en edeler dan wie éénen?

- Wat wilt ge?

- Wie dus de Muze toont als voedster van velen, eert die haar niet méér, dan wie haar slechts enkelen koesteren laat?

- Ja, Sokrates, zei Lysippos, àls hij dat doet. Doch de vondsten toondet gij, de Muze niet.

- Doch àls ik haar erkend heb, zal ik haar grooter en schooner gemaakt hebben dan zij was, en zelfs tot de stille weldadigster, die de edelste van allen is?

- Wellicht.

- Dan was mijn rij toch niet geheel nutteloos, Lysippos.

- Wèl zoolang dat *àls* geen daad is, zei hij weer. En dàt beweest ge noch aan ons, noch aan de Agora.

- Moet ik dan mijn stelling opgeven, dat men niet mag meenen méér te weten dàn men weet?

- Dat is ùw zaak, maar ik vrees, de Agora zou u dan niet meer herkennen.

- Welaan dan weer, mannen der Agora, zei ik, Sokrates is nu eenmaal Sokrates, en kan die stelling niet laten vallen. En wanneer kom ik meest daarmeê aan? Is het niet als ik u uitvraag, wat toch het schoone is, en het ware en het brave? - Ja, Sokrates, dàn vooral, en het ergert ons daarin het meest om te hooren dat wij niet weten. - En is ergernis het eenige? - Neen Sokrates, ook wantrouwen in uw redeneeren, want al staan wij vaak belachelijk en

zonder antwoord tegenover u, toch kunnen wij u niet geheel gelooven. Hoe zou toch, als noch Perikles, noch een andere redenaar, noch wij zelf iets, wàt ook, over het brave en het ware wisten, hoe zou dan de stad ook maar één dag kunnen bestaan? - Ziet dan eens hier, mannen. Lysippos daar heeft mij zoo hard geschud, dat ik mijn roes wel kwijt moet zijn, maar toch zie ik de zon nog, en zij verheugt mij, en ik wil vandaag niemand ergeren. Gij gelooft dus aan een meenen en redeneeren, dat geen *weten* is, en toch de daden nog niet zoo gehéél slecht leidt? - Zeer zeker. - Willen wij dat een *gissen* noemen? - De taal is er om ons te helpen. - Bestaat er een gissen alleen over het goede en ware, of ook nog over heel andere dingen? - Wij begrijpen niet, wat ge bedoelt. - Dat komt, mannen, wijl ge Ion van Chios niet gehoord hebt over de wijsheid zijner Ias.

- Geeft ge mij een stoot, Sokrates, om mij niet wéér te laten indutten, of spot ge? vroeg Ion.

- O Ion, antwoordde ik, ook wij Atheners zijn praatlievend en zóó voldaan daarmeê, dat wij geen andere wijsheid jagen, dan die het stilzittende praten bestrijkt. En zoo dan ook blijf *ik* rustig praten, zonder uit mijn stad te gaan, van meening, dat ik met zóó praten alleen wel schoone vogels vangen kan, àls zij te vangen zijn. Want ik jaag naar het ware en het schoone en de deugd, als vlogen die rond in een kooi, waarin ik ook zelve ben, en meen niet daarbuiten mijn jacht te moeten zoeken, en ook mijn stadgenooten blijven liefst hier. Maar vroeger, lang, zeer lang geleden, waren er ook in Athene reislustig van zin, en zij vonden een Ion, zooals ge weet, die hen hielp en mèt, hen toog ver naar buiten, en daar stichtten zij vele steden, want telkens trokken zij verder. De Ias, Ion, werd hun land, en wat wonder zoo hùn kinderen reislustig bleven, en gij mannen der Ias nog altijd zoo zijt, geheel anders dan de achtergebleven Atheners, en ook met reizen wijsheid wildet vinden? Gij zelf reisdet veel, en wie uwer wijzen ging niet in verre landen ter jacht? Thales reeds, zegt men, en Pythagoras; en de vrome Xenophanes, hoeveel zwierf hij niet? En Hekataios en Herodotos bezochten onmetelijke jachtvelden, en dan eerst wilden zij praten. Zelfs Homeros, dunkt me, was een geweldig jager van die soort, maar van de

latere Atheners deed Solon enkel zoo, en ook dàt reeds vele geslachten geleden. Reiswijsheid dus zoekt de Ias, en velerlei, en meent gij die àlle, of maar een deel er van?

- Wilt ge mij doen pochen, Sokrates? zei Ion. Ik meen enkel die wijsheid, welke ook uw Aischylos zeer goed kende en Sofokles niet minder.

- Dus deze: wat groot was, werd klein, en men vertrouwe nooit op voorspoed?

- Zeer zeker.

- En dat men zich voor den schijn moet hoeden; en vooral voor den schijn van het blijvende?

- Zeker kunt ge dàt er bij nemen.

- En wat moet die wijsheid ons leeren, Ion?

- Bescheidenheid, Sokrates, en het niets-te-veel.

- En als wij Atheners op ònze wijze jagen, in ònze kooi zonder reizen altijd ònze vogels nazetten en erkennen ze niet te kunnen grijpen, leeren wij dan óók bescheidenheid?

- Ik wil het hopen, zei hij, glimlachend naar Lysippos ziend.

- Want wanneer wordt een mensch bescheidener, zei ik, dan wanneer hij merkt zelfs over het grootste niets te weten?

- Ik wil het hopen, zei Ion nog eens.

- Geloof mij dan, Ion, zei ik, dat ik ook als Athener spreek, zoo ik de wijsheid der Ias eer en met u naga.

- Als ge maar niet vergeet, dat ge de Muze eeren moet.

- Laat mij eerder niet lòs! riep ik. En de Ias zegt dus: wat groot was, werd klein, en vaak zelfs niets?

- Zoo is het.

- Zegt zij dat van staten alleen? vroeg ik.

- Ook van menschen voorwaar, zei Ion. En geen Athener mag dat ontkennen, die aan Miltiades denkt en Themistokles en Perikles zelfs.

- Dwaasheid en waan dus is het den voorspoed te vertrouwen?

- Zeer zeker.

- U zelf hoorde ik dan ook wel eens zeggen: toeval brengt een man vaak even ver als overleg, en de Ias spreekt dus wel in ù ook.

- Waarom niet?

- En dat vertrouwen is aannemen dat de voorspoed duren zal?

- Natuurlijk.
- Dat dus de toekomst ook den voorspoed zal geven?
- Zoo is het.
- En dat is waan en dwaasheid?
- Zoo zegt de Ias.
- Het *nù* waarborgt dus het *straks* niet?
- Geenszins.
- Hoe bedoelt ge dat geenszins, Ion? vroeg ik. In 't *grof*, of in 't *streng*?
- Pas op Sokrates, zei Ion, dat ge niet weer met uw nieuwerwetsche draaien begint. Voorheen werd het niet voornaam, en zelfs zeer onbeleefd geacht om iemand te nauw aan het woord te houden. Verwaande schoolmeesters en ondeugende knapen deden zoo, maar ernstige mannen spraken aangenaam en wijs zonder te vitten.
- Doch de Atthis is nu nog praatlievender dan voorheen, Ion, en acht geen vitten meer wat vroeger zoo scheen. En een nieuwen man van Atthis hebt ge voor uw rechtbank gedaagd.
- Als hij-daar dan maar toeziet, dat ge eerlijk blijft.
- Met honderd oogen zit ik hier, Ion, riep Lysippos, en wees dus niet bang voor onachtzaamheid bij mij, want ik vertrouw hem weinig meer.
- Wat wilt ge dan met uw *geenszins*, grof en scherp, Sokrates? zei Ion. Werd Miltiades door Marathon tegen Paros beschermd, en Themistokles en Kimon door Salamis en Plataia tegen uw scherven, en zag Xerxes niet in éénen dag zijn roem in smaad vergaan? Wilt ge nog méér?
- Ik wil minder, Ion, zei ik.
- Neem u in acht, Ion, riep Lysippos.
- Is het dan niet minder, als ik weten wil, of het geenszins zeker is dat Lysippos het volgend jaar overwinnen zal in het theater?
- Lysippos zal dat niet verwachten, doch hopen, zeî Ion glimlachend.
- En àls hij het verwacht?
- Waan dan zal het zijn.
- En als hij het drie maanden vóór de Dionysieën verwacht?
- Waan ook dan.
- En zoo drie dagen? En zoo een derde van een dag of welken korten tijd?
- Waan, Sokrates, en menig dichter ondervond dat.

- Dat is nog altijd de wijsheid der Ias?

- Zeer zeker.

- En kan er ook waan zijn buiten vertrouwen op voorspoed?

- Hoe zoo?

- Als gij verwacht over een maand naar Chios te varen, en ge acht u zeker van die reis, is er dan waan?

- Zeer zeker, want veel kan tusschen beide komen.

- En zoo over een week?

- Ook dan.

- En zoo over een dag of een halven dag of hoe weinig ook?

- Ook dan kan er nog altijd wat geschieden, maar de kans wordt kleiner.

- Maar hebt ge de zekerheid?

- Wel beschouwd niet.

- En zoo ge wèl u zeker acht, hebt ge dan den waan?

- Ik heb hem.

- Het is toch nog altijd de Ias, die spreekt?

- Ik wil dat wel op mij nemen.

- Het *nù* en het *toen* geven dus geen zekerheid voor het *straks*?

- Waarom óók het *toen*?

- Omdat, voortreflijke, niemand zóó dwaas is om alleen met het allerlaatste uur te rekenen, maar ook aan de voorgaande denkt.

- Het is zoo.

- Bij geen enkel voornemen kunnen wij dus zeker *zijn*, doch alleen ons zoo *wanen*, over den afloop, ook niet zoo slechts één druppel tijd ons van het *straks* scheidt?

- Ik schijn dat te moeten toestemmen.

- In naam der Ias?

- Ik kan niet zien òf en wáár ge bedriegt, Sokrates, zeî Ion nadenkend, maar toch is het mij of gij bezig zijt Atthis binnen te smokkelen, en vooral de nieuwe Atthis, waarin ik mij niet thuis gevoel.

- Maar ziet ge niet, Ion, zei ik, dat mijn Atthis nog zoo kwaad niet is, waar ik weer een rij maakte zonder u te ergeren en zelfs zonder u in slaap te brengen? Een rij van verwachtingen voor veel, minder, weinig, zeer weinig, en eindelijk maar een korrel tijd, en ook door de Ias erkend?

- Ik zal het toegeven, zoo hij-daar wil, antwoordde Ion.

- Waarlijk, Ion, zei Lysippos, ook mij schijnt Sokrates niet te misdrijven tegen de vriendschap die van oudsher Ias en Atthis verbond, en tevens de rede te volgen. Want waarom zal men wat men voor vele dagen toestemt, voor een enkelen, en minder en altijd minder, ontkennen? En *ik* wil dus niet zoo lastig zijn als de Agora en geheel tegenspreken, maar wèl vragen: meent ge voor àlles wat ge zegt, of voor sommige zaken wèl en voor andere niet? Zijn wij nóóit zeker? Deze steen, dien ik nu optil, ben ik niet zeker dat hij valt als ik hem loslaat?

- En zeg gij me eens, Lysippos, antwoordde ik, - of moet ge het van Ion hooren, hoe vóór Marathon op zijn eiland - hetzij dan door een aardschudding, hetzij door iets anders - meer dan honderd knapen in de school door het instortende gebouw verpletterd werden, - of hun ouders, toen de kinderen van huis gingen, zich zeker achtten van hun terugkomst?

- Dat moet men wel aannemen.

- Was die meening een waan?

- Het bleek, helaas.

- Voor één drup tijd?

- Voor meer dan één natuurlijk.

- En de knapen zelf? Was er allicht niet één, die juist de stift tot schrijven wou neerzetten; een ander, die juist een woord van Homeros zou uitspreken, en de meester zelf, verwachtte hij niet dat woord te hooren, die letter te zien, en niets daarvan geschiedde, - die kleine voornemens en verwachtingen, waren die waan?

- Waan.

- Van één drup tijd, of meer?

- Van één drup.

- Was Chios de eenige plaats, die ooit schudde?

- Neen, Sokrates, vele andere plaatsen kennen dien ramp en zelfs het heilige Delos bleef niet vrij.

- En weet men zeker wanneer de schudding zal komen?

- Al weer neen.

- Hoe weet ge dan zeker, dat een schudding *niet* komen zal, als ge den steen wilt laten vallen, en ge niet met hand en steen en al omhoog schiet, terwijl de steen uit uw hand

los gezwaaid nòg hooger vliegt in plaats van terstond te vallen?

- Ik weet het inderdaad niet zeker, Sokrates.

- Is dus het *straks* niet altijd onvast, en zoo men met waan er op af gaat, bedriegelijk?

- Er schijnt mij toch nog wel wat redding voor het *straks* te zijn, Sokrates. Want er leven er, die het met zekerder schred te gemoet gaan dan anderen, en toen ik van de Opwenteling sprak, doelde ik ook op hèn. Want er komen er méér als van wie Euripides zegt:

Gelukkig hij, die de oorzaak kent der dingen!

en hoe kunt ge tegenspreken, dat wij van die geweldige dingen, die men zon en maan en sterren noemt, het *straks* vast stellen en altijd beter? Gij ook kent toch Meton en hoe hij nauwkeurig zegt hoe zij liepen en loopen niet alleen, doch ook zúllen loopen?

- Maar antwoordde ik, zegt Euripides óók niet, of geeft hij althans niet te raden, dat de dingen vaak geheel anders gaan dan wij meenden, met de woorden:

> Veelvormig en bont is des wonders bedrijf,
> Veel tegen de hoop gedogen de goôn,
> En het zeker verwachte werd nimmer volbracht,
> Maar het onverwachte verschaften zij baan -

En hij die de oorzaken kent, hoe, deed die wel anders dan zeggen: vele malen zag ik *dit* na *dat* geschieden, en dus neem ik aan: na wéér-*dit* zal wéér-*dat* gebeuren?

- Inderdaad.

- Dus ook zoo het *dit* de vastgehouden, het *dat* de vallende steen is?

- Ik mag dat niet meer tegenspreken, tenzij door te zeggen, dat een aardschudding zeldzaam is.

- Maar hoe weet ge, dat zij zeldzaam zal *blijven*?

- Ik geef het op!

- Ook de oorzaken-man haalt dus uit het *toen* en het *nu* zijn vertrouwen in het *straks*?

- Ja.

- Zelfs bij hen dus is dat vertrouwen een waan? En zelfs Meton mag er niet op zweren, dat ook in de geweldige

dingen daarboven niet een schudding zal komen en al zijn lijsten verwarren?

- Wat zullen wij doen, o Ion, riep Lysippos. Onhandelbaar is de man en hij laat niet af. Laat ons tot hem zeggen: o Sokrates, zoo geweldige stellingen haalt ge uit de Ias, dat wij verbijsterd zijn, en zoo wij thans toestemmen, toch ons het recht gunnen later u te kwellen met veel gevraag. Thans echter zij toegestaan: eerlijk schijnt ge met de Ias te handelen, en zoo ge even eerlijk de Muze loven kunt, geeft de Areopagos al licht u de geheele vrijheid terug, met een krans er bij.

En vóór Ion iets antwoorden kon, zei ik: 'ge zult me niet méér kunnen kwellen, gij beiden, dan ik het mijzelf zoolang reeds deed. Want zoo ik inderdaad Atthis onder Ias meng, meent niet, ik vond er rust door, en mijn rij, niemand verschrikt zij méér dan mijzelf. *Dit* toch meende ik altijd boven alles wáár te moeten achten: kwáád is het méér te meenen te weten dàn men weet, en toch wilde ook ìk gaarne wèl weten, en waar de Attische jacht in ònze kooi mij maar nooit den gezochten vogel vangen deed, hoopte ik vaak op meer kans in het veld der Ias. Doch, o mannen, wel werd ik ook dáár bescheiden, maar verslagen tevens. Want ik kon en kan niet anders besluiten dan dat het *straks* geen vertrouwen verdient, en al wie er iets over beweert, bij het *toen* ter leer gaat en het *nu*, en dáárvan wellicht iets wetend, op een of andere wijze bevelen geeft aan het *straks*, dat ònze heer is. En toch bleef het mij niet verborgen, hoe, zoolang er menschen zijn, altijd aan het *straks* bevolen werd, want landbouw, en jacht en visschen en rooven zelfs kon niemand ooit doen, die niet met het *toen* van het *straks* eischte, wat het inderdaad wel dikwijls gaf. En ik hoorde van Thales, en hoe die, en niet te vergeefs, aan de zon zelfs een zeer scherpe opdracht gaf, lang geleden reeds, en velen na hem deden méér, en zoo de Agora Meton uitlacht en zelfs hem haat, ik zelf wil gaarne hem een standbeeld gunnen, daar hij de stad in al haar daden helpt. En toch, wie steunt den waan meer dan hij, die het *toen* geheel tot *straks* maakt? Gekweld word ik dus als geen ander, o Ion en Lysippos, want in onze eigen kooi vind ik geen zekerheid, en ook in de Ias stroop ik te vergeefs. En evenals ik bij de eerste

moet toegeven: de waan is op een of andere wijze bruikbaar, want wij handelen er naar en meermalen min of meer juist, zoo ook zegt mijn strooptocht mij: op niets mogen wij vertrouwen van het *straks*, en toch zonder den waan van zulk een vertrouwen kunnen wij niets doen, geen druppel daad, en onze bevelen aan het *straks*, vaak luistert het waarlijk er naar. Uw mildheid prijs ik daarom, doch benijd mij niet. En het ergste is het, zoo ik een vriend van Meton denk te hooren, die mij zegt: 'wat spreekt ge toch van uw bescheidenheid, Sokrates, en van uw niet méér willen weten dàn ge weet: de overmoedigste zijt ge van allen. Niets om zoo te zeggen, niets kent ge van den loop van zon en maan en sterren; niets van meten en rekenen, en toch wilt ge u wijzer wanen dan Meton? En wijzer dan de werkelijkheid zelf! Want wat beteekent uw geleuter tegenover de les der dingen, die ons het *straks* wèl toont en altijd beter? Een dobbelaar zelfs kan u leeren, hoe bij het vele onzekere van *zijn* spel zelfs, er toch wel zoo iets is als overleg van kans, en dat, zoo men maar dikwijls genoeg werpt, het overleg wint. Houd u zelf dus voor een dwaas niet alleen, doch ook voor een, die veel meer te weten meent, dan de kundigste, en bij de Goden, dan het Al zelve, en welke waan kan grooter zijn? Zulke woorden moet ik verdragen, o Ion en Lysippos, en toch aan mijn bescheidenheid gelooven, geloovend in Atthis en Ias beide. Doch gij zijt mild, en *die* kwelling althans wildet ge mij besparen, nù tenminste, en voor goede rechters sta ik dus. En gij gaaft mij het recht van den waan te spreken, niet van het niet-weten, doch van het weten?

- Dat gaven wij u, zei Ion, en wij geven u het nog.
- Den dubbelen waan, niet waar, zei ik, die over het *in-ons* en over het *straks*?
- Zeer zeker.
- En de eerste werd door Atthis alleen, de tweede door Ias en Atthis saam gevonden? en telkens met menschenverstand?
- Ja, ja, Sokrates, zei Ion ongeduldig, waartoe die herhaling?
- Om uw meening goed te kennen, zei ik. Want voor een bezonnen man is dan ook iedere uitspraak over het *straks* een *gissing* en niet méér.
- Dat is zij.

- Evenals over het *in-ons*?

- Ook dat is zoo.

- En evenals de Agora zei: zoo geheel onbescheiden zijn wij toch niet in onzen waan, want met onze meening over goed en slecht leven en doen wij toch en niet altijd gehéél verkeerd, zoo ook geldt voor die gissingen over het *straks*, dat zij vaak juist zijn of althans ten deele?

- En wel eens geheel, zei Ion.

- En waar ons leven voortdurend een gaan is van een *nu* naar een *dan*, en iedere schrede door een gissing geleid wordt, - hoe, zouden wij met eenig heil zonder die gissing kunnen leven?

- Bezwaarlijk.

- Van Atthis zoowel als van Ias?

- Ja, alweer, zei Ion knorrig.

- En is zij vaak juist? O mijn vriend, word niet vermoeid of ongeduldig juist nù, nu het menschenverstand het groote wonder raakt. Want waar wij zooeven het eens werden, dat wij over het *straks* niets mogen meenen te bevelen, al zijn er duizend Thalessen en méér, zoo zien wij nù: wij konden niet leven, op geen wijze, indien niet het *straks* eenigszins onze gissing als een bevel opnam.

Zoover gekomen, wachtte ik opgelucht, als een die een zwaren steen een berg opdrong en nu wat rusten mag. Maar lang zou die rust niet duren, want Ion zweeg maar kort, en zei toen teleurgesteld en wat misnoegd:

- Is dàt nu zoo'n wonder? Ge bedriegt ons, Sokrates, en terecht zeî Lysippos, dat wij scherp op u letten moeten, want eerst maakt ge mij weer suf, en noemt dan in eens wonder wat zeer gewoon is en voortdurend geschiedt.

En toen was ook ik teleurgesteld, over zijn wantrouwen, en

- Niet het gissen, Ion, zei ik, want dat is menschenwerk, maar dat dit tot dusver eenigszins, en vaak zelfs vrij veel, heerschte over wat wij overeenkwamen gansch *niet* in onze macht te zijn - is dat niet een wonder?

Maar Ion keek mij onzeker en ontevreden aan.

- Ik heb toch nooit het verschil tusschen goed en slecht gissen ontkend, zei hij, en het eerste heerscht, en terecht, over de toekomst, het tweede niet.

- Moet ik u dan weer herinneren aan uw eigen woord over toeval en beleid? En liet ge niet met mij de Ias aan iedere verwachting, ook maar voor één druppel tijds, alle recht ontnemen?

- Maar hoe dan, Sokrates? zei hij. Als een gissing uitkomt, was zij dan niet goed?

- Als een dwaas zoo maar wat voorspelt, Ion, vroeg ik terug, en het *straks* gedraagt zich waarlijk zoo, noemt ge dat dan zelf niet een wonder?

- Dan wel, zei hij, maar er is ook goed gissen met goed overleg.

- Dat goede overleg, redeneert dat niet altijd aldus, zeggende: op een zeker *dit* volgde steeds een zeker *dat* en dus zal in de toekomst de zelfde opvolging bestaan?

- Zoo zal het wel zijn.

- Doch die opvolging van *dit* en *dat* kent men die wel anders dan uit het *toen*?

- Natuurlijk niet.

- En het *toen* waarborgt het *straks* niet, op geen enkele wijze, volgens de Ias, grof en streng genomen? En zelfs duizend *dit*'s na duizend *dat*'s, al te gader tot het *toen* behoorend, mogen ons dus volgens de Ias en de rede niet doen rekenen op ook maar een enkel zelfde *dit-na-dat* in het *straks*?

- Ik heb u weer noodig. Menelaös, riep Ion, want het lijkt me of deze man mij ontglippen wil zònder zijn schuld geboet te hebben, en mij versuffen met zijn *grof* en *streng* en *dit* en *dat.*

- Onhandelbaar is de man, Ion, riep Lysippos terug, ik zei het al, en hij laat niets vallen. Doch wij zouden hem niet kwellen, beloofden wij, en moeten dus toegeven dat, scherp genomen, ook met overleg noch goede, noch slechte gissingen bestaan.

- Nu zegt ge meer dan ik, Lysippos, riep ik, want ik ontken niet gissingen, die met beleid werken en uitkomen, doch dat dit uitkomen geen wonder is. Want datgene wat geschiedt zonder dat het verstand ons dat geschieden mocht beloven, plegen wij dat niet een wonder te noemen, Ion?

- Ik neem het aan, zei Ion.

- En dus leven en doen wij, levend en doend met gis-

singen, die min of meer uitkomen, door de gunst van een voortdurend wonder?

- Zoo die woorden elkaar verdragen, zei hij.

- Noem dan niet Euripides geheel uw vijand, zei ik weer, waar ook hij van het wondervolle getuigt.

- Ge eischt veel, Sokrates, als ge mij met Euripides verzoenen wilt.

- Met minder dan ben ik voorshands tevreê, want gun *mij* en het menschenverstand althans het wonder, dat altijd werkt, en zonder hetwelk wij niets doen kunnen, noch leven.

- Onhandelbaar zijt ge ten derde male, Sokrates, viel Lysippos in; ge laat Ion niets over, en wilt hem zelfs één kracht nog ontfutselen. En die poging raakt ook mij, en wellicht wildet ge het zoo, om mij listig tot uw bondgenoot te maken. Want nú wilt ge het wonder hebben voor iedere daad, hoe klein ook en voor ieder *straks*, en vroeger liet ge ook mij toestemmen: bij ieder man, hoe gewoon ook was iets van het goud en het vuur der Muze aanwezig. Maar, o listige, wees niet demokratischer dan Demos zelf en acht niet door de toestemming van tòen die voor thàns reeds in uw hand. Want iets anders is het in ieder man iets ongemeens mogelijk te achten, iets anders voor iedere daad, altijd en waar ook, het wonder te stellen, en ook Ion voelt dat zeer goed al put ge hem uit. Maar ik ben er nog en neem den strijd over. Zie wel toe, Sokrates, of niet enkel Meton of een vriend van hem, maar of niet ieder ander u bespotten zal en zeggen: o waanwijze nederige, ge spreekt van een wonder voor iedere daad, hoe klein en gewoon ook, en meent misschien ons daardoor te verheerlijken, doch kom òns er niet mee aan, òns, die zeer goed weten - al weten wij weinig - dat een wonder juist het òngewone is en dáárvoor bewaard blijft, doch wat in den gewonen gang der dingen ligt, géén wonder is, noch zoo heeten mag. Zoo zal zelfs de Agora spreken, Sokrates, en verwacht dus van Ion en mij geen toestemming.

- Ook niet, zoo ik de Agora overtuig? vroeg ik.

- Maar hoe zoudt ge het kunnen, waar een wonder iets zeldzaams is en gij het telkens en altijd wilt hebben?

- O Lysippos, zeide ik, zouden er niet wonderen kunnen

zijn, door een ieder dadelijk als wonder erkend, en andere, door nadenken eerst in hun aard gegrepen?

- Wat meent ge?

- Als wij van Homeros vele zangen hooren, alle schoon, en een nieuwe zang dunkt ons wéér heerlijk, dan, Lysippos, zeggen wij allicht: geen wonder, want het is Homeros. Maar kwam die zelfde nieuwe zang van een gansch onbekende, wij zouden voor hem knielen, roepend: wees gegroet, lieveling der Muze, want zéér sterk moet zij u liefhebben, dat ge zulk een wonder voortbracht.

- Dat zouden Ion en ik althans roepen, maar gij niet, zei Lysippos glimlachend.

- Doch zoo wij nadenken, moeten wij dan niet bekennen: in alles is maat, en ook aan Homeros had zijn maat reeds gemeten kunnen zijn, en die nieuwe en schoone zang is toch wel weer een wonder?

- Ge denkt toch niet, dat *ik* Homeros verlagen wil? En Ion?

- Wat? ging ik voort, achten wij Sofokles niet een wonder, en juist wijl hij telkens met nieuwe wonderen nieuwe prijzen wint?

- Ook Sofokles eeren wij als geen ander, zei Lysippos.

- Toch had het weinig gescheeld, mijn vriend, of ge hadt gezegd: o Sofokles, zoo ge ons een nieuw wonder wilt toonen, vlei de Muze dan om een slècht drama, want goede zijn wij van u gewoon.

- De Goden behoeden mij voor zulk een daad.

- Daad? Overdaad en gewoonte hadden u snel daartoe gebracht, Lysippos.

- Ik reinig mij snel, zei hij, óók voor Ion.

- Gewoonte maakt ons suf voor het wonder, gewoonte en gebrek aan bezinning, en er zijn er die de Chimaira zouden voorbij loopen, zooals de Agora zich niet verwondert, als uit een ei een kip komt, en uit een eitje een wormpje en later de bij, maar die zich bezint, staat verbaasd en zoekt dan méér van het wonder te vernemen.

- Ge gaat ver in uw jacht op wonderen, Sokrates, zei Lysippos.

- Maar nog altijd niet ver genoeg, Lysippos, zei ik, juist wijl zij vlak bij zijn. Want hoordet ook gij van uw wijzen

niet over Zenon, en hoe die het tot een wonder maakt, zoo Achilles den schildpad inhaalt en de pijl vliegt? En ook Ion kent die wonderen zeer goed, zei ik er bij, glimlachend naar hèm ziend.

- Wonderen! riep deze verstoord. Zoo goocheltoeren wonderen zijn! Neem u in acht, Sokrates. Met uw jonge Atthis richt ge al niet veel bij mij uit, en nu wilt ge aankomen met Zenon? Zoo dikwijls ik van hem hoorde, leek hij mij van een Meer-dan-Atthis te zijn, dat met de woorden niet alleen snel werkt, maar ze zoo dooreen draait en gooit, dat zelfs een geboren Athener ze niet volgen kan. Pas dus wel op, Sokrates, of het wijs is, waar ge de Ias overtuigen moet, Meer-dan-Atthis in te roepen.

- En toch was zijn voorgeslacht van de Ias, zei ik.

- Dat vergat hij dan wèl, antwoordde Ion.

- Heeft uw wijn zijn voorgeslacht vergeten, Ion, vroeg ik, en werd hij minder daardoor?

- Wat is dat weer voor een draai? vroeg hij.

- Zegt men niet dat Oinopion den wijnstok uit Kreta op Chios bracht?

- Men zegt het inderdaad.

- En weet niet een ieder op Chios, en door u in Athene ook, hoezeer dat nieuwe vaderland het vocht wèl deed, en zóózeer zelfs, dat Chios veel fijner wijn geeft met fijner roes dan Kreta?

- Ge wilt me vangen, zei Ion lachend.

- Dat wil ik heel graag, zei ik. Want met de wonderen komt het menschenverstand steeds dichter bij de Muze en *ik* dus ook bij mijn krans. En zou ook de Ias naar Elea overgeplant dáár niet tot een fijneren en hoogeren roes van bezinning gevoerd kunnen zijn, waarin de oogen het scherpst, en dus het best de wonderen zien? Gij beiden zijt trotsch op úw roes, is het dan niet een mild man waardig ook dien van Elea te erkennen?

- Ja, Sokrates, zei Ion, maar *die* roes is voor mijn oud hoofd te zwaar, en Zenon's beker vrees ik. Doch ik verwijs u weder naar Menelaös, en laat hem de beslissing.

- Laat Menelaös mij dan antwoorden, zei ik, en zóó dat ook Agamemnon oordeelen kan. Zeg mij dan eerst, Lysippos, zooeven spraakt ge van den losgelaten steen: pleegt ge het een wonder te noemen zoo die valt?

- Volgens u moet ik dat doen.

- En hoe pleegt ge het uit u zelf te noemen?

- Géén wonder, zoo min als de Agora dat doet.

- En *hoe* zaagt ge hem vallen? Nu eens even stortend, en dan weer eens stil, en dan weer dóór, beurtelings stil en dóór, of van het begin tot het eind in één aaneengesloten vaart?

- Het laatste, als er niets tusschen komt.

- Acht ge dat aaneengeslotene een wonder?

- Neen, zeker niet.

- Bedenk nu wel, Lysippos, Ion hier ziet toe, en moet zoowel als gij ook hier met menschenverstand het wonder vinden.

- Moet ik dat dan? vroeg Lysippos.

- Als de Meer-dan-Atthis ook u niet een tè zwaren roes geeft.

Lysippos zag Ion aan.

- Wat moeten wij met dien man doen, Ion? vroeg hij. Is het niet of hij steeds overmoediger wordt, waar hij eerst u te lijf ging met zijn nieuwe Atthis, en nu mij, een geboren Athener, met Méér-dan-dat? En hij zegt maar, ik heb de kundigen gehoord, en dus moet ik Zenon's sprongen kunnen meêdoen, maar van waar, Sokrates, haalt ge mijn omgang met hèm? Ik sprak er nooit van, noch stofte ik er op, en als ge mij wilt laten springen, zal het Ion wel schijnen dat ge uw overmoed met een klucht wilt doen einden, te meer, waar ge zóó de Muze eeren wilt.

- Maar o mijn vriend, zei ik, wees voor een klucht niet bang, want ook Ion vreest ze niet; juist andersom, zooals ieder weet, die hem kent, en hij zelf dichtte er velen. Alleen wàt zullen wij hem vertoonen, een grove of een fijne klucht?

- Daar begint ge weer, zei Ion, doch Lysippos vroeg: hoe zoo?

- Hoordet ge nooit, dat toen Zenon eens betoogd had: een loopend man staat stil, een geweldig grappenmaker van zijn gehoor opstond en door het vertrek heen en weer ging? En zoudt ge zoo ook nù niet geweldig grappig kunnen zijn, door dien steen daar op te nemen, hem los te laten en te roepen: zie, Sokrates, hoe mooi hij valt zonder maar even op te houden? Maar ik vrees, Lysippos, zóó zoudt ge Ion

niet behagen, en hij zou u berispen en zeggen: uw grap is even onjuist als grof, Menelaös, en nu hielpt ge mij slecht, want niet dat wij den steen zonder stoornis vallen zagen, ontkent Sokrates, maar dat daar een wonder in is, dàt beweert hij.

- Nu helpt *gij* mij zeer goed, Sokrates, zei Ion vriendelijk, doch waarom maakt ge Lysippos zoo grof vóór hij nog iets zei?

- Uit vrees voor den overmoed zijner jeugd, Ion, zei ik. Maar wellicht vreesde ik ten onrechte, en vind ik hem bereid voor een fijnere klucht, zooals die van de twee fakkeldragers, die zoo snel mogelijk van hier naar een altaar moeten loopen zonder dat hun fakkel uitwaait, en wie het eerst er is met brandende toorts, die wint; zeer kluchtig is dat schouwspel, Lysippos, en het aardigst wel dan, zoo beiden te gelijk aankomen en hun toorts niet meer áán zien. Willen wij die klucht vertoonen onder leiding van Zenon en Meer-dan-Atthis?

- Als gij maar niet àl te snel loopt, zei Lysippos.

- Zie dan eens zóó. Gij kent natuurlijk, en Ion ook, den waterschalk, waarbij uit een vat door fijne gaatjes water in een bak loopt?

- Wij kennen hem.

- Als gij den steen, en ik den schalk, tegelijk laten gaan, en de steen komt op den grond, is er dan water in den bak?

- Natuurlijk.

- Kwam dat er alles te gelijk in?

- Neen, achter elkaar.

- Het eene deel *na* het andere dus?

- Natuurlijk.

- En telkens als wêer een stukje water in den bak kwam, was ook de steen wat lager?

- Zeer zeker.

- Dus ook de deelen van den weg doorliep de steen *na* elkaar?

- Dat spreekt.

- Als de steen spreken kon en zich bezinnen, zou hij dan niet onder zijn val een *toen*, een *nu* en een *straks* erkennen?

- Dat zou hij.

- En telkens is hij in of op een *nu?*

- Dat is hij.

- En hoe lang duurt dat *nu?*

- Geen waterschalk zal u dat kunnen zeggen, Sokrates, zóó kort is die duur, een heel kleinen druppel wellicht.

- Maar toch altijd *iets?*

- Dat moet wel.

- En iets is meer dan *niets?*

- Natuurlijk.

- Het heeft dus weer deelen?

- Zoo gij ze zien kunt.

- Met uw menschenverstand kunt ook gij dat, Lysippos; en dus heeft dat *nu* een begin, een midden en een eind?

- Dat moet wel.

- En ook die komen *na* elkaar?

- Het kan niet anders.

- Dan is het mij, Lysippos, of wij tegelijk, maar met gedoofde toortsen aan het eind komen, en Ion hartelijk lachen mag.

- Uw klucht houdt mij waarlijk bezig, Sokrates, zei Ion, en het spijt me dat zij reeds uit is.

- Maar waarom? vroeg Lysippos verstoord.

- Maar ziet ge dan niet, Lysippos, zei ik, dat zoo het *nu* een begin, een midden en een eind heeft, er een *toen*, een *nu* en een *straks* in dat eerste *nu* zijn.

- Wat nood? vroeg Lysippos.

- Dit vooreerst, dat dan ons eerste *nu* geen waarachtig *nu* was; dit ten tweede: ook het tweede is er geen, en het derde noch het vierde, want altijd zal er een begin, een midden en een eind zijn, zoo het eerste *nu* een *iets* was. Het ware *nu* kunnen wij dus niet vinden, Lysippos, zoo het een *iets* is en grootte heeft, en hoe zullen wij over het aaneengeslotene van den val spreken, als de steen telkens in of op een *nu* moet zijn, maar wij dat *nu* niet hebben?

- Laat het dan een *niets* zijn, zei Lysippos zuchtend.

- Dan begint onze wedloop opnieuw, zei ik. En antwoord dan weer: is uw steen telkens in of op een *nu?*

- Kan het anders?

- Maar als het *nu* een *niets* is, bestaat de steen dan in of op dat *nu*, of is dat *niets* een *geheel niets*, zonder eenigen duur en een steen zonder eenigen duur is dat wel een steen?

- Bezwaarlijk, maar als hij vele *nu*'s achtereen bestaat, en zoo is het bij het vallen?

- Hoe lang duren twee, en drie, en duizend *nu*'s, Lysippos als één van hen gànsch niets is? Als twee *nietsen*, elkaar raken, hoe lang duren zij dan te saam, zelfs als ge een derde er bij brengt?

- Komen wij alweer zonder licht aan het eind, Sokrates? zei Lysippos. Want ik zie mijn steen verdwijnen sneller dan een vogel nog vóór hij vallen ging, met of zonder stoornis.

- Ik vrees het ook, Lysippos, en laat Ion maar weer lachen, nu wij elkaar ten tweede male in het duister ontmoeten en naar den steen grabbelen, en zelfs naar zijn val, want ook die moet verdwijnen met datgene wat viel, is het niet?

- Het moet wel, zei Lysippos.

- En veroorlooft Ion nog een derden ren? vroeg ik,

- Ik geef al het teeken, antwoordde hij.

- Willen wij het *nu* dan tot een iets zonder grootte maken, Lysippos, om onzen steen terug te vinden, en dan over den aaneengesloten val spreken?

- Wij kunnen het beproeven, zei hij.

- Want ook bij den waterschalk zal één druppel als één geheel in ééns onder uit vallen, ging ik voort.

- Dat schijnt wel zoo, zei Lysippos meer hoopvol.

- Onze steen is dus thans in of op of aan een *nu* zonder grootte?

- Het zij zoo.

- En valt?

- Ja.

- Van het eene *nu* in het andere?

- Het moet.

- Wat ligt tusschen het eerste *nu* en het tweede, Lysippos, een ander *nu* of niets?

- Wat, indien niets?

- Dan raakt het tweede *nu* zonder grootte aan het eerste zonder grootte, en hoe groot zijn die twee dan te saam?

- Niet meer dan één *nu* alleen, gaf hij toe.

- En dat was niet veel, zei ik, en blijft zoo weinig als het was, ook als men er duizend *nu*'s aan vastplakt. En ik zie dien steen aan het eerste *nu* hangen, Lysippos.

- Ik zie het ook, zei hij zuchtend.

- En zoo er tusschen het eerste en tweede *nu* wèl wat

ligt - wat dan ook, alleen geen *nu* - hoe kan de steen dan voort? Wel anders dan door eerst te rusten en dan weer te gaan, en altijd zoo door?

- Dat moet wel.

- Den steen hebben wij dan misschien nog, maar de val is weg, Lysippos, want die ging onafgebroken, steldet gij.

- Laat hem dan springen, wierp hij op.

- *Ziet* ge dat, Lysippos? vroeg ik, en zoo ja, zou dàt en zou een *iets* van tijd zonder grootte geen wonder zijn?

- Ik erken het, gaf hij onwillig terug.

- Maar wees niet ontmoedigd, zei ik, want indien wij thans wéér met gedoofde fakkels aankomen, wij kunnen ze ontsteken en ons verlichten met het vuur van het Wonder. Want wat wij ook stelden, wij vonden het steeds, en met de bezinning van Meer-dan-Atthis kon Atthis aan zich zelf en de Ias leeren: zeifs in den val is het wonder. Want niet dat de steen valt, en geleidelijk, ontkennen gij en ik, maar dat ons menschenverstand met bezinning dat bevatten en verwachten kan. En wat zegt onze voogd?

- Uw klucht hield mij bezig, Sokrates, zei Ion, en niet zonder voldoening zie ik mijn Attischen vriend daar zelf in verbijstering gebracht, en in twijfel nog over uw wonder.

- O Lysippos, riep ik, waarom haat gij het wonder zoo? Herkendet gij het dan nooit zelf in dien schijn, waardoor wij meenen een vogel te *zien* vliegen en als het ware in één en het zelfde *nu* op meer dan één plaats te gelijk, terwijl toch, ware het niet in den waan geboren en gegroeid, een kind reeds moest beseffen: als hij vliegt, moet hij nù hier dàn daar zijn, - en toch vatten wij allen dat *nu* en dat *dan* zoo licht in een enkel *nu* samen, ons zelf met den schijn van een lang *nu* bedwelmend. En van dien waan bevrijdt ons weinig bezinning met weinig proef reeds, want bij snel sluiten en openen der oogen heeft de vogel telkens een andere plaats, en durft ge dan ons en u zelf niet bekennen, hoe méér bezinning ons van een grooteren waan kan ontheffen?

- Moet het waarlijk, Sokrates? vroeg hij.

- Beseftet ge ooit het *nu* als een iets zonder grootte, Lysippos, vroeg ik terug, en scheen ooit u het eene *nu* in het andere over te springen?

- Neen, Sokrates, doch geleidelijk ging het en gaat het.

- En toch vonden wij door een *nu* met en zonder grootte den steen en zijn geleidelijk vallen weggenomen, en het wonder werd u door de bezinning van die overgeplante Ias getoond, welke Ion hier terecht de Meer-dan-Atthis noemde. Willen wij dan niet Ion vragen of wij, de fakkels aan ons altaar ontstoken, weer niet vóór hem mogen treden, en zeggen: hier zijn wij, dichter der Ias, met vuur uit úw land, doch, gelijk uw wijn, daarbuiten vereêld en gezuiverd, en deze toorts toont ons het Wonder overal in Atthis, en ook elders zullen wij het er meê kunnen vinden, want onthullend werkt dat licht als het vuur der Muze, - willen wij dàt tot Ion zeggen, Lysippos?

- Erkent ge dan de Muze? vroeg Lysippos, honend om niet te grif toe te stemmen. Dan moet Ion u loslaten.

- Ge valt mij tegen, Lysippos, zei Ion, want van u zou ik hooren, of de Meer-dan-Atthis niet bedroog.

- Ik deed al te veel wedloopen van daag, Ion, zei Lysippos langzaam, om mij er aan nòg een met het meedoogenlooze menschenverstand te wagen. Waarom ook zou een dichter dat doen? Laat ik dus toegeven, dat onze klucht eerlijk spel was, en wij het vuur van het wonder vóór u brengen, al kwelt het onze dichteroogen.

- Maar toch, Sokrates, zei Ion, moet ge nog altijd èn aan de Agora èn aan hem èn aan mij de Muze loven, maar ik meen reeds iets van uw loflied te hooren; uw taak zal dus zoo zwaar niet meer zijn, en misschien krijgt ge uw stroo wel terug.

- Aan de Agora dan het eerst, zei ik. En als zij hier was zou ik zeggen: lacht gij niet, mannen? Sokrates, die de Muze zeide niet te zien, vond het wonder overal, en deze twee dichters, eerst zeer vertoornd op hem, de grootste moeite had hij het hun te toonen. Maar zij namen het dan aan, en gij, wat doet *gij* nu? Bedenkt, Ion is een oud en wijs man, en gansch de Ias leeft in hem; Lysippos daar een voortreflijk jong Athener, vriend van de Agora, en hij hoorde de kundigen en wil over een jaar u dwingen hem te eeren. Volgt hen dan, en waarom ook zoudt ge bestrijden, wat ge steeds erkendet? - Wat zegt ge daar, Sokrates, hebben wij dàt wonder steeds erkend? - Indien althans de Atheners de vroomsten van Hellas zijn. - Dat zijn we, maar waarlijk, een wonder is het om te hooren, dat wij

daardoor úw wonder erkennen. - Niet het mijne alleen, o mannen, doch van ù ook. Want eert ge de goden niet? - Zeer zeker. - Als uw heerschers en vrienden? - Gewis. - Zonder wie ge niets zoudt kunnen doen, geen stap verzetten, geen woord spreken, geen dronk en geen bete tot u nemen, zoo zij het niet wilden? - Dat is zoo, maar... - Maar ge staat verlegen, mannen, en zegt: als ik bij iederen stap, iedere beet en teug de goden danken moest, zou ik geen tijd hebben om te loopen, te spreken, te eten en te drinken, niet waar? - Zoo is het. - En daarom denkt ge niet *altijd* aan de goden, en bij het gewone zelfs in 't geheel niet, en dat gewone, menschenwerk acht ge het, in macht van menschenkracht en menschenverstand, en bij groote en ongewone dingen alleen ziet ge naar de goden om. Maar de goden zelf, o mannen, die mèt het bestaan u wel gunnen moesten in het gewone hen voorbij te zien, zij dwingen u toch aan hen te denken met die lessen, welke de Ias zoo schoon begreep, en vorsten doen zij vallen op het onverwachtst, paleizen storten en gansche steden en staten verdwijnen, om u aan uw waan te herinneren. Is het niet zoo? - Waarlijk, zoo is het. - En ook nog, door aan ieder van u, maar vooral aan wie wij dichters en Muzenvolgers noemen, *die* vondsten te geven, welke ons allen terstond wondervol en buiten-menschlijk schijnen. - Ook dat is zoo. - Zegt dan tot dezen jongen man: ‘gegroet, Lysippos, en gedankt voor uw schoonen droom over de opwenteling onzer stad, maar òns bedriegt hij nù niet, want wij weten het nù: zoo die opwenteling tot thans doorging, wat zegt dat voor later?’ - En zegt dan ook dit tot hem: ‘en uw anderen schoonen droom, o jonge dichter, wij hebben u ook dáárom lief, en misschien zal over een jaar úw Ion ons betooveren en wéér den waan geven, doch nù, nu wij nog bezonnen zijn, bewonderen wij hem wel, uw dichter-koning, doch hem als een voorspelling aan te nemen, dàt verbiedt ons de vrees voor het *straks*, dat wellicht de opwenteling in een neer-val verkeert, en al wat staat ter aard werpt. Doch wij danken u, en duizenden staan wij gereed om mèt u de Muze te helpen’. Wilt ge ook dàt zeggen? - Ook dàt. - Gaat dan tot Ion, en spreekt: ‘wees gegroet, dichter der Ias, die met zoo vele en zoo veel-

soortige zangen ons verheugdet, en de wijsheid van uw land hier bracht. Want zij deed ons het wonder beseffen in alles, groot en klein, waar zij op het groote wees, en ons menschenverstand het toen in het kleine óók wel ontwaren kon. Wees gekust en gekranst, Ion, ook al geeft ge ons geen enkelen kruik Chiër meer, want beter roes schonkt ge met de bezinning, die den waan wegnam en ons in verrukking bracht over het wonder-in-alles, dat wij waarlijk te vaak voorbijgaan'. Wilt ge dat tot Ion zeggen? - Gaarne. - - Keert u dan eindelijk tot mij en zegt: 'o Sokrates, zonderling was uw begin, maar ge hielpt ons toch, waar ge met uw rij de vondsten ook aan allen gunt, en met uw wonder bracht ge ons tot grooter vroomheid. Ge hielpt ons goed, en niet eenmaal behoeven wij u over de Muze te hooren, zoo Ion met Lysippos u vrij laat.'

Zóó wilde ik met de Agora spreken, mannen rechters, en nu wij weer alleen zijn, tot u nog dit. Eerst mijn dank, dat ge mij van den beginne aanhoordet, en mij niet dadelijk veroordeeldet als een die onvroom is. En niet beschaamde ik uw mildheid, hoop ik. Want wie het wonder erkent en het *straks* vreest, heeft die al niet veel deelen der vroomheid?

Zij stemden toe.

- Maar om het wonder, dat in alles is, in het gewone en zéér gewone te zien, daartoe is veel bezinning noodig?

- Zéér veel.

- Bij het ongewone maar weinig?

- Zoo is het.

- Zonder er om te denken haast beseffen wij het dan?

-Ja.

- En noemen het dan dadelijk wonder?

- Natuurlijk.

- Wat nu is wel het meest ongewone? Zijn dat niet die vondsten, die wel flauw bij ieder opduiken, doch het grootst en het schoonst bij enkelen, zoodat wij terstond zeggen: zulk een wonder kan hij niet uit zich zelf hebben?

- Wij dichters willen dat niet ontkennen, Sokrates.

- En aan het altijd-en-overal heerschende wonder geven wij Hellenen dàn alleen schoone namen, als het zich zéér groot en schoon openbaart, wijl wij anders niets konden doen dan namen geven zonder tijd-over voor eenige dáád?

- Zoo zal het wel zijn.

- En aan die vondsten dan, welken naam?

- Wilt ge het Muzische? vroeg Lysippos nog met wat hoon.

- Dat wil ik wel, Lysippos, zei ik, want bij een schoone zaak behoort een schoone naam, en schoon is der Muze droom. Maar niet of die schoon is, is onze vraag nu, maar of wij voor onze vroomheid in nood zijn om een waan, die door zijn schoonheid wellicht ons menschenverstand bedriegt. Want is het niet genoeg zoo wij het wonder beseffen, ook al wijzen wij géén aan die het schonk? Ziet wèl, o Ion en Lysippos, of mijn zaak nog even zoo staat als in het begin, toen ik uw *dus* aangreep, dan wel of wij haar vooruit brachten. Mij schijnt zij verwonderlijk veel verder te zijn, mijn rechters, nu het gansche bestaan van ieder en alles in wonder drijft, door de zee van het wonder gejaagd en gedreven, en de menschelijke macht is als een schuitje daarop met zwakke riemen en klein roer, terwijl de schipper de baren vreest en in den nood slechts hulp vindt bij de zon en de maan, de sterren, die stralende vondsten des hemels. Hebben wij dan voor onze vroomheid nog noodig te weten wie de zee maakte en drijft, en wilt ge mij wellicht dwingen het wonder met nog véél meer Atthis en Meer-dan-Atthis te kwellen tot het een *dus* van menschenverstand uitwerpt, met uw dichter-*dus* één?

- O Sokrates, zei Ion, ge wilt me bang maken, geloof ik, door met nog méér Atthis en Meer-dan-Atthis te dreigen. Want ge zaagt het zeer goed, uw jong-Athene reeds is mij nog vaak vreemd. Veel liever geef ik u maar uw stroo en gun ik het u, dat ook het menschenverstand het Muzische goed hielp, zoo niet de Muze zelf, en wij dichters staan toch òns recht niet af. De Areopagos ontslaat u dus, Sokrates, en niet zonder eer, en ge kent Ion genoeg om te weten, dat dit vonnis hem verheugt.

En Lysippos zei: ‘en waarom zou *ik* den Areopagos niet volgen? Atthis en Méér-dan-Atthis deden ook voor mij wat heden, nu ook het menschenverstand de Muzische vondst hoog in een wereld van wonder ophief, en mijn *dus* lijkt me nog schooner nu het enkel een dichter-*dus* is. Ook *ik* laat u daarom gaan, en niet zonder eer, Sokrates, al verwijt ik u, dat ge de Agora tegen mijn Ion hebt opgehitst.

- Maar uw Dionysiën zijn nog ver af, Lysippos, zei ik, en ùw Ion kan nog de wijsheid van dézen verwerken.

- Het zal mij verheugen, zei Ion glimlachend.

- En zoo ik u eeren mag, het zal ook *mij* verheugen, zei Lysippos tot Ion.

- En mij ook, zei ik, maar het meest verheugt mij toch, dat gij beiden aan mijn *dus* een niet geheel on-muzischen krans gaaft.

CH.M. VAN DEVENTER

Aanteekeningen.

Blz. 91. De slag bij Delion (October 424) maakte een eind aan een ongeveer tweejarigen voorspoed van Athene, volgend op een tijdvak van rampen.

Blz. 92. Op den Mousaios-heuvel (Mouseion), ten zuidwesten van de Akropolis, had volgens de Atheensche overlevering de legendarische zanger en waarzegger Mousaios geleefd; dáár ook was hij begraven. Nog heden wordt de top bezocht om het uitzicht op de Akropolis.

Blz. 93. De tijd van het gesprek is het vroege voorjaar van 425. Lysippos is niet een historische figuur.

Blz. 98. Ook in Euripides' *Ion* is de titelheld de zoon van Apollo en Kreousa, en komt er een voorspelling van Athene's grootheid. - De *groote* of *steedsche* Dionysiën, waarbij drama's werden opgevoerd, vielen in Maart.

Blz. 100. Ion, de dichter van Chios, kwam als jonge man reeds, kort na Salamis, in Athene, dat hij later nog vele malen bezocht. Hij was vriend van Aischylos en Kimon; met Perikles kreeg hij twist. Zijn dichtwerken waren tragedies met satyrspel, elegieën en dithyramben; in proza schreef hij over geschiedenis, zijn reizen en ontmoetingen, en filosofie. Van zijn werken zijn slechts enkele fragmenten over. De berichten veroorlooven ons hem voor te stellen als een beminlijk man, een goedhartig *laudator temporis acti.* Zijn mildheid was beroemd.

Blz. 101. De las is de Klein-Aziatische kust, die door Ionische Hellenen bewoond werd. Ook de eilanden Chios en Samos bracht men tot de Ias.

Blz. 105. De Lykabettos is een gebergte ten N.O. van Athene.

Blz. 110. Phthoneria en Phthonos = Afgunst.

Blz. 115. De Areopagos oordeelde over gevallen van moord, en bestond uit oude mannen; de *heliaia* over politieke misdrijven, en de *heliasten* moesten 30 jaar zijn.

Blz. 125. De jacht op de vogels. Dit is een toespeling op Plato's *Theaethetus*, 197 C. vlgg. Atthis = Attika.

Blz. 139. Waterschalk = Klepshydra, een tijdmeter, waarbij water door nauwe gaatjes uit een vat in een bak lekte.

Sonnetten.

Droomen.

I.

En áldoor val ik in het grondloos donker
Van wanhoops nacht, mijn handen vinden geen
Hoûvast van hand, die helpen wil, ik ween
En roep vergeefs - geen stem, geen stergeflonker.

De snelheid van mijn helvaart rond mij heen
Maakt droef gezoef gelijk een stormwind, klonk er
Geklep niet van een verre noodklok? zonk er
Rebellende Engel wel zoo diep alleen?

O, 't is een droom, te bang om lang te duren!
Zóo luid zal 'k gillen dat 'k mij wakker schreeuw.
O droom van doem! seconden lijken uren
En 't zwijgend zwart omvlokt me als donkre sneeuw.
Stortte ik te pletter tegen rotsenmuren!
Door 't leege donker val ik al een eeuw.

II.

Ik zag mijn lief, hij lachte met een booze vrouw.
En, trillende in zijn hand, hield de ooge' op mij gericht
Een vreemde vlinder met een kinderaangezicht.
Dien gaf hij me in de hand: - ‘Bewaar voor mij hem trouw.’

Wel wilde ik houden vast - 'k aanvaardde 't als een plicht -
Dat wonderwezen met zijn vleugels blank en blauw,
Maar de oogen van die vrouw en haar juweelendauw
Verblindden mij, 'k liet los - de vlinder vloog naar 't licht.

Die vlinder van mijn droom, o gij dien 'k heb bemind!
'k Begrijp, ik weet het nu, het was uw eigen ziel,
    Die zag mij klagende aan met de oogen van een kind,
Een arm verlaten kind, dat vaders liefde ontviel.
O zoek uw arme ziel tot gij haar wedervindt
Eer haar vertrede in 't stof een wreede vrouwehiel.

III.

Ik zag, in droom, mijn lieve doode weer.
- ‘En wáarom’, zei ze, ‘kom je niet bij mij?
Je leed vond troost in zwijgen aan mijn zij,
Nu deel mijn kamer, als je dêe weleer.’

- ‘O Meer-dan-Moeder, die 'k verliet zoo blij
Voor wie beloofde liefde warm en teêr,
Ik werd gebroken, na gebluscht begeer,
Vernield als speelgoed, zonder medelij.’

- ‘O kind! mijn kind, ik kom ten laatste maal.
Mijn kamer, kleiner dan een kloostercel,
Is koel van vrede, ik kom dat ik je haal.’

- ‘Verzoek mij niet! de vijver lokt zoo fel
En 'k mág niet sterven eer het droef verhaal
Mijns levens uit is - weldra kom ik wel.’

IV.

Nu heugt me een droom van ijzingwekkend wee
'k Lag op mijn leger, krank, en zag, tot mij
Kwam zacht mijn lief, die zangrig teeder zei:
- ‘O zie! wat breng ik voor de liefste mee?’

Ik dacht, hij bracht mij bloemen, op mijn sprei
En 'k wilde lichten, lach- en dankensrêe
Het bleeke hoofd, doch, zwak en loodzwaar, glêe
't Weer in de peluw, waar het nederlei.

Als 't fel geflikker van een bliksem, zag
Ik even 't blinken van een blanke bijl,
Die plots hij óphief, met een boozen lach,
Tot vóor mijn oogen, wijd van schrik - Een wijl
Lag ik verlamd - toen velde mij de slag.

't Was minder wreed dan déze Parthen-pijl.

V.

Ik stond, geklommen in den klokkentoren,
Nabij den hemel, blank van sterrenvonken. -
   Plots, aan den klepel van een klok geklonken,
Grijnsde mij aan een lijk. Dof kon ik hooren
   De slagen, die in 't holle brons weerklonken,
Bij 't kleppen van dien helleklepel. De ooren
   Doorboorde aldoor me één zelfde woord: ‘Verloren!’
En duizlend wilde ik vluchten, afschuwdronken.

   Doch voelde ik plots aan 't klokkebrons mij binden
En 't klokketouw bleef trouw het half-ontbonden
   Grijnslachend lijk bewegen - storremwinden
      Doen zwiepen zoo een boomskelet. - Vol wonden,
   Hing ik verpletterd. - En ik kón niet vinden
         D' onzichtbren strik, waarin ik lag gebonden.

VI.

Mijn droom was deze: - Ik had een moord begaan
En 'k lag geknield en bad: - ‘O God! zie branden
Mijn hel van wanhoop! zie de vlammewanden
Der wroeging rond mijn zonde samenslaan!

In alle God-verloochenende landen
Zal ik Uw eeuwig glorierijk bestaan
Verkondigen, zoo Gij maakt óngedaan
Wat ik misdeed, o God! met deze handen.

Met déze handen, die Uw almacht schiep
Voor lievend streelen en met bloemen spelen
En tot U heffen, wen mijn ziel U riep.’

Daar hoorde ik plots een blijden vogel kweelen,
Die zong mij wakker, waar ik weenend sliep.
En morgenzon kwam door de ruiten gelen.

VII.

Verzonken voelde ik me in een grafgewelf,
Een ondergrondsch gegraven donker hol.
En lijklucht ijsde me in 't gelaat en hol
Weerklonk mijn stap. - Ik zocht mijn vroeger Zelf.

En 'k hoorde achter mijn schreden dof gerol
Van bronzen poorten en een klok sloeg elf.
En 'k zag een schemer als, na lang gedelf,
Ziet onder de aard de in zonlicht blinde mol.

En 'k zag de dooden, die 'k uit de eeuwge rust
Geroepen had, vermetel, met mijn lied.
Hun bleeke lippen, vroeger warm gekust,
Vervloekten mij: - ‘Ik lijd!’ - O wáarom liet
Gij mij niet slapen?’ 't Hart lag uitgebluscht
Hun in de borst. - Mijn Zelf hervond ik niet.

VIII.
Als Solveig...

Als Solveig, bleek van wachten en verlangen,
Had 'k wel geduldig voor mijn hut gestaan,
Van morgenrood tot ijsblank licht der maan,
De grijze haren geeslend de eigen wangen,
Waar noordewind bevroor den tragen traan,
In sneeuw en nevel - warm had ik omvangen
Mijn wegemoeden lief en wiegezangen
Gezongen zoet, tot week de levenswaan.

Maar nu ik weet dat nooit zal wederkomen
De trouwelooze, die mij wreed verliet,
Wacht ik den nacht - hij komt alleen in droomen
En schreit: ‘Heb meelij! vrede vond ik niet.’
Tot kraait de haan, in grijze morgendoomen
En 'k weer alleen ben met mijn bleek verdriet.

IX.
Gelijk een priesteres...

Gelijk een priesteres verbloemt de leemen voeten
Van d'afgod, wien zij dient, met kransen blank en rood,
Dat niet verstoren wreed die leemen voeten bloot
't Ontroerend blij geloof der vrome aanbidders-stoeten; -

Zij weet, doch weet alleen. Deemoedig en devoot,
Nog doen haar handen 't werk, dat zij volbrengen moeten,
Doch laat de god haar wreed voor liefdelogen boeten:
Hij valt verplet en slaat de priesteresse dood; -

Zoo deed rondom uw beeld mijn hart zijn kransen ranken
En droomde u edel, sterk en rein, haar schoonen god.

O zie, mijn knielend volk, de extase-leeljen blanken,
De liefderozen brande', als vlammen van genot!
Hoe zal mijn brooze god voor zóóveel trouw mij danken?
- Hij valt, verbrijzelt mij - en 'k hoor een lach van spot.

X.
Slang van wanhoop.

Mijn slang van wanhoop sliep diep in mijn donker hart.
Ik had de zwarte slang gevoed met blanke duiven,
Die lieten, bang verschrikt, al donzen vlokken stuiven,
Toen wreed mijn hand haar greep, bij 't graf van Liefde-in-Smart.

Ik droeg mijn loodzwaar hart waar zomerboomen wuiven
En koele waatren slape' in wazig lommerzwart.
'k Verdroeg de stilte niet - ik heb de slang getart
Met luid een lied van rozen rood en blauwe druiven.

Ik triomfeerde en riep: - ‘O slang, die weegt als lood!
Zoo weegt het leven niet, zoo weegt alleen de dood.
Ontwijd ik met uw lijk den vijver niet, vol zwanen?’

Doch wakker werd de slang en beet mij fel in 't hart
En, zoekend naar een prooi, doorvlood ik wild de lanen,
Maar 'k vond geen duiven meer op 't graf van Liefde-in-Smart.

HÉLÈNE SWARTH.

Slavernij als economisch verschijnsel.

Slavery as an industrial system. Ethnological researches by dr. H.J. Nieboer. 2d edition, The Hague, Martinus Nijhoff, 1910.

Het komt meer voor, dat een jonge doctor zijne dissertatie van genoeg beteekenis acht, om haar in den handel te brengen; ook, dat hij zich daarbij van een vreemde taal bedient, teneinde zijn eerste pennevrucht een ruimeren lezerskring te verzekeren. Zeer zelden echter worden de grootsche verwachtingen, waarmede zulk een ondernemen steeds gepaard gaat, geheel verwezenlijkt. Want hoewel dergelijke geschriften gewoonlijk vriendelijk door de wetenschappelijke wereld worden ontvangen, ziet men ze meestal toch spoedig geheel verdwijnen in den breeden, steeds wassenden stroom van nieuwe geschriften en uitgaven. En in den regel zijn ze dan ook, hoewel dikwijls zeer veel goeds bevattend, niet van dien aard, dat ze van blijvende wetenschappelijke waarde kunnen worden geacht; uit den aard der zaak toch is het hoogst zeldzaam, dat een eersteling eene praestatie vormt, waardoor de wetenschap werkelijk beschouwd kan worden, een eind vooruit gebracht te zijn.

Zulk een zeldzaam geval nu hebben wij thans voor ons. Evenals de dissertatie, waarop zijn leermeester, prof. mr. S.R. Steinmetz indertijd promoveerde (Ethnologische Studien zur ersten Entwicklung der Strafe, 2^{e} deel), heeft ook bovengenoemd werk, waarmede mr. Nieboer in 1900 den doctorstitel behaalde, zich eene blijvende plaats in de wetenschap-

pelijke literatuur veroverd. Het boek werd onmiddellijk en unaniem door de wetenschappelijke wereld als eerste-rangs-werk erkend, en zeer zeker niet onverdiend. Want zoowel door de daarin gevolgde methode van onderzoek, als door de verrassende uitkomsten, waarheen dat onderzoek den schrijver geleid heeft, is zijn 'Slavery' een standaardwerk geworden, waarmede elk ernstig schrijver over hetzelfde onderwerp voortaan rekening dient te houden.

Verblijdend mag het genoemd worden, dat van dit werk een tweede druk, die thans vóór ons ligt, noodig is geworden; dit feit bewijst, dat het ook in andere dan openbare bibliotheken zich een plaats heeft weten te veroveren. Ook in Nederland? Laten wij het hopen; ofschoon bij de geringe belangstelling, welke men in ons land voor ethnologie toont, eenige twijfel daaromtrent niet misplaatst is. Het kan daarom zijn nut hebben, ook thans nog, bij de verschijning van dezen tweeden druk, eenigszins uitvoerig stil te staan bij dit werk, hetwelk mede tot de beste gerekend mag worden, die de ethnologische literatuur heeft aan te wijzen.

Het doel van den schrijver is, een onderzoek in te stellen naar het verband, hetwelk bestaat tusschen het maatschappelijk verschijnsel, 'slavernij' geheeten, en den economischen toestand der volksstammen, waarbij dit wordt aangetroffen. Hierbij volgt hij de zoogenaamde statistische, beter: streng inductieve methode, door E.B. Tylor in 1889 op ethnologisch gebied ingevoerd (in zijn opstel 'On a method of investigating the development of institutions' in Journal of the Anthropological Institute of Great Britain and Ireland, XVIII), door prof. Steinmetz herhaaldelijk warm aanbevolen, verdedigd en toegepast. Deze methode, lijnrecht tegenover de zuiver speculatieve staande, grondt hare conclusies uitsluitend op een zoo groot mogelijk aantal, nauwkeurig en streng critisch saamgelezen, betrouwbare feiten. En hierbij sluit schrijver alle beschaafde volkeren uit om zich slechts te bepalen tot zulke volksstammen, waarmede de ethnologie zich pleegt bezig te houden, de zgn. natuur-volken. Want daar over het algemeen het maatschappelijke leven bij dergelijke volkeren veel eenvoudiger georganiseerd is dan bij de meer beschaafde, en het door betrekkelijk weinig factoren wordt beheerscht, zoo kan ook de

invloed, door elk dier factoren uitgeoefend, gemakkelijker worden onderzocht, en is men op deze wijze beter in staat tot de ontdekking van algemeene, het sociale leven beheerschende wetten te geraken, dan door daartoe de dikwijls zeer ingewikkelde structuur der moderne maatschappij aan eene lastige analyse te onderwerpen. Heeft de bestudeering der meer primitieve maatschappijen geleid tot de vaststelling eener sociologische wet, zoo kan men met behulp daarvan veelal de diepere oorzaken op het spoor komen, die aan de ontwikkeling van maatschappelijke verschijnselen ook bij beschaafde volken ten grondslag liggen. Hiervan zullen wij straks een mooi voorbeeld ontmoeten.

Schrijver doet zijn methode goed uitkomen door zijn werk in een beschrijvend en een theoretisch gedeelte in te deelen. In het beschrijvend gedeelte stelt hij, uit een eerbiedwaardig, in dezen tweeden druk nog belangrijk vermeerderd, aantal critisch behandelde bronnen, zoo volledig mogelijk een geographisch overzicht samen van gegevens, betrekking hebbende op het al dan niet voorkomen van slavernij bij de verschillende natuurvolken der aarde, daarbij de positieve, twijfelachtige, en negatieve gevallen nauwkeurig onderscheidende.

Aldus verkrijgt hij als het ware een voorraadschuur met kostelijk materiaal gevuld, op bovengezegde wijze netjes geordend en door korte samenvattingen gecatalogiseerd, welk materiaal - met uitzondering der twijfelachtige gevallen - het hechte fundament vormt, waarop schrijver zijn theorie bouwt. Misschien zullen er zijn, die dit fundament liever een bescheidener plaats hadden zien innemen, b.v. in noten achter het werk, en het boek zou daardoor wellicht een aangenamer vorm verkregen hebben, zonder in eenig opzicht aan wetenschappelijkheid te hebben ingeboet. Maar des schrijvers methode zou daardoor zeer zeker minder tot haar recht gekomen zijn, en in een wetenschappelijk werk zijn duidelijkheid en overzichtelijkheid heel wat grootere deugden dan een aangename vorm. In elk geval kunnen wij er hem niet dankbaar genoeg voor zijn, dat hij ons het materiaal zoo uitvoerig heeft medegedeeld, in tegenstelling van Tylor in diens boven geciteerde verhandeling, die niets anders dan cijfers gaf en ons zelfs de bronnen onthield, waaraan hij ze ontleende.

Aan dit feitenoverzicht heeft Nieboer een onderzoek doen

voorafgaan naar het begrip ‘slavernij’, welke instelling met verschillende andere van verwanten aard wordt vergeleken, teneinde tot eene nauwkeurige onderscheiding en definitie te geraken. Die definitie luidt: ‘Slavernij bestaat in het feit, dat de eene mensch den ander in eigendom of bezit heeft, buiten de grenzen der eigenlijk gezegde familie.’ (blz. 30). Door het laatste gedeelte der definitie worden de vrouwen en kinderen, hoezeer zij dikwijls in een op slavernij gelijkenden toestand verkeeren, terecht buiten het begrip ‘slaaf’ gesloten. Het doel toch, dat met slavernij wordt beoogd, is het vinden van arbeidskracht voor den minderwaardigen, meer onaangenamen arbeid, terwijl in de verdeeling van den maatschappelijken arbeid dan ook de voornaamste functie dezer instelling moet worden gezocht. Om deze reden wil de schrijver zelfs van slavernij niet spreken, waar uitsluitend *vrouwen* in dien toestand verkeeren, aangezien alsdan van eene onderwerping van *arbeiders als zoodanig* z.i. geen spraak kan zijn. Hier gaat hij m.i. wel wat te ver, daar - zooals hij op vele plaatsen zelf betoogt (zie blz. 217, 218, 281, 388, 389) - aan slaven dikwijls vrouwenwerk wordt opgedragen, en het dus niet bevreemdend zou zijn, indien men er uitsluitend slavinnen op na hield met het zuivere doel, haar te doen arbeiden. Intusschen, ieder heeft het recht om een begrip, waarmede hij gaat opereeren, tot zekere hoogte willekeurig te beperken of te verruimen, maar dan dient dat ook in de definitie duidelijk te blijken, wat hier niet het geval is.

Hoewel geen aanhanger van het historisch materialisme, kent Nieboer toch aan de bestaansvormen der volkeren een overwegenden invloed toe op de arbeidsverdeeling tusschen de verschillende sociale groepen, en dus ook op de slavernij (blz. 171). Waar hij derhalve in het theoretisch gedeelte van zijn werk het verzamelde materiaal gaat verwerken - wat op werkelijk meesterlijke wijze geschiedt - begint hij met de volksstammen, die hem dit materiaal leverden, naar hunne verschillende bestaansvormen te onderscheiden in: 1^{e}. jagers- en visschersvolken; 2^{e}. nomadische herdersstammen; 3^{e}. landbouwers, deze laatsten, naar gelang van den trap waarop hun landbouw staat, wederom in drie groepen indeelende. En dan vindt hij, al verder groepeerende en tellende, vooreerst dat onder de 88 jagers- en visschersstammen, die binnen

het bereik van zijn onderzoek vallen [de twijfelachtige gevallen blijven, zooals boven opgemerkt, steeds buiten rekening], er 18 wel, en 70 geen slaven op na houden (in den 1en druk waren de cijfers 18 en 65). Hij gaat verder na, welke factoren bij deze jagers- en visschersmaatschappijen de slavernij òf bevorderen, òf tegenwerken, en komt dan tot het resultaat, dat slavernij bij jagersvolken zoo goed als nooit voorkomt, bij visschersvolken daarentegen wèl, schoon niet altijd; van de twee groote visschersgroepen houden de Indianen der W.-kust van N.-Amerika wèl, de Eskimo's geen slaven. De reden hiervan zoekt Nieboer hoofdzakelijk in het feit, dat voor slaven slechts arbeid van eenvoudigen aard geschikt is, terwijl zij over het algemeen niet te gebruiken zijn voor arbeid, waarbij handigheid of geoefendheid hoofdvereischte is, zooals dit met jagen en met de bijzondere wijze van vischvangst bij de Eskimo's het geval is. Dergelijke arbeid doet dengeen, die daarin bijzonder uitmunt, onder zijne stamgenooten hoog in aanzien stijgen, wordt overal als een edel bedrijf aangemerkt, en komt daardoor alleen reeds voor slavenarbeid niet in aanmerking. Vele andere omstandigheden doen hierbij echter nog hetzij als bevorderende, hetzij als tegenwerkende factoren haar invloed gelden, omstandigheden van meer algemeenen aard, die wel is waar door den schrijver bij zijn onderzoek der jagers- en visschersstammen als zoodanig vastgesteld konden worden, maar niet tot deze volkeren beperkt behoeven te blijven. Vandaar dat hij ze ten opzichte van elkaar onderscheidt en systematisch ordent in ‘internal’, en ‘external’, in ‘general’ en ‘secondary causes’, aldus een voorloopig schema vaststellende, waarop hij zijne verdere onderzoekingen steunt.[1)]

De algemeene economische toestand nu wordt door den schrijver als hoofdfactor beschouwd voor het al of niet voorkomen

1) In den 1en druk onderscheidde schrijver positieve en negatieve oorzaken, maar terecht het hij op raad van dr. Tönnies de uitdrukking ‘negative causes’ thans achterwege; logisch had dan m.i. ook niet meer van ‘positive causes’ gesproken mogen worden; zie p. 417. Onder ‘internal causes’ verstaat schr. die oorzaken, welke een behoefte aan slavenarbeid direct doen onstaan; onder de ‘external’ die, welke - gegeven de behoefte aan slavenarbeid - ook de gelegenheid verschaffen tot het zich verschaffen en het houden van slaven. (Zie p. 417).

van slavernij bij eenig volk. Twee gevallen onderscheidt hij hierbij: 1°. het levensonderhoud is al dan niet afhankelijk van het bezit van kapitaal; 2°. in dat levensonderhoud is al dan niet op gemakkelijke wijze te voorzien. Waar het levensonderhoud geheel van kapitaalbezit afhankelijk is, is de niet-kapitalist vanzelf gedwongen, zich in dienst te stellen van den kapitalist, slavernij daardoor niet noodzakelijk; waar bovendien voor het verschaffen van levensbenoodigdheden eene groote mate van geoefendheid en handigheid wordt vereischt, is slavernij geheel uitgesloten (een mooi voorbeeld vormen de Eskimo's, bij wie onhandige visschers of jagers even hulpeloos zijn als degenen, die hun boot, slede of honden verloren hebben; deze menschen worden uit medelijden door gelukkiger stamgenooten als een soort huisbedienden onderhouden; voor slaven is in deze maatschappij geen plaats). Ook waar levensonderhoud uitsluitend van ‘skilled labour’ afhankelijk is, is slavernij onbestaanbaar; want slavenarbeid is gedwongen arbeid, skilled labour leent zich niet tot dwang. Derhalve vindt men slechts daar, waar op gemakkelijke wijze, zonder kapitaalbezit, in het levensonderhoud voorzien kan worden, een vruchtbaren bodem voor slavernij. Gemakkelijke verkrijging van levensbenoodigdheden zonder kapitaalbezit vormt dus de algemeene ‘internal cause’, welke slavernij bevordert; moeilijke verkrijging van levensbenoodigdheden, of kapitaalbezit als bestaansvoorwaarde vormen die, welke de ontwikkeling van slavernij verhindert. Naast deze hoofdfactoren heeft men echter secundaire, zoowel economische als niet-economische, zoowel slavernij bevorderende als tegenwerkende. Vooreerst wordt bij vele volksstammen op de vrouw veel arbeid geladen, zoodat daardoor slaven minder noodig zijn; zoo vindt men bij de Australiërs om die reden dan ook geen slaven. Omgekeerd kan de positie der vrouw dikwijls zoo hoog zijn, dat men er slaven op na houdt, om haar het werk uit de handen te nemen. In de tweede plaats werkt de gewoonte, om voedsel in groote hoeveelheden te bewaren en op te schuren, de slavernij in de hand; men heeft in tijd van overvloed vele handen noodig voor de bereiding van het voedsel, b.v. vischdrogerij, een voor slaven bijzonder geschikte arbeid. In de derde plaats is de ontwikkeling van

handel en nijverheid geëigend tot het doen ontstaan van slavernij, daar de slaven gebruikt kunnen worden bij de opzameling of fabriceering van handelswaren (vischdroging, oliebereiding enz. aan de W.-kust van N.-Amerika) en verder aan hen veel eenvoudig werk kan worden opgelegd, waarvoor de vrijen door hun andere bezigheden den tijd niet meer kunnen vinden. Daar handel en nijverheid leiden tot welvaart, begint men langzamerhand naar meer dan het dagelijksch voedsel te verlangen, de behoefte aan weelde ontstaat en daarmede ook steeds meer die aan arbeidsslaven. - Onder de niet-economische oorzaken, die eenerzijds tot slavernij voeren, anderzijds haar tegenwerken, vond schrijver er slechts één: militairisme; waar dit zoo op den voorgrond treedt, dat elke weerbare man krijger is, maar de militaire organisatie toch niet zoo hoog ontwikkeld is, dat slaven zonder gevaar in den strijd gebruikt kunnen worden, daar zal men geen slaven vinden; anderzijds echter vindt men bij eenige stammen, zoo bij de Abiponen, slaven, die hoofdzakelijk als krijgers worden gebezigd.

Afgezien van deze ‘internal’, zijn er ‘external causes’ noodig, om het bestaan van slavernij mogelijk te maken; als zoodanig somt de schrijver op: 1e. het leven op vaste woonplaatsen: behalve den gunstigen invloed dien dit uitoefent op de ontwikkeling van industrie, maakt het de ontvluchting van slaven lastiger en het toezicht op hun arbeid lichter; 2^{e}. de samenleving in groote groepen: ook hierdoor wordt ontvluchting bemoeilijkt, terwijl bovendien in kleine groepen de quantitatieve verhouding van slaven tot vrijen wel eens gevaarlijk zou kunnen worden voor de handhaving van het overwicht door laatst- op eerstgenoemden; 3e. het bewaren en opzamelen van levensbehoeften; dit moet behalve als internal, ook als external cause worden aangemerkt, omdat het het leven in groote groepen en op vaste woonplaatsen mogelijk maakt, en bovendien den slaaf aan het huis zijns meesters bindt, doordat hij daar van voldoend voedsel verzekerd is, wat bij ontvluchting niet het geval zou zijn; 4e., ten slotte, vergemakkelijkt het bestaan van gelijksoortige groepen van volksstammen, door het onderling verkeer en vooral door de daarmede samenhangende slavenhandel, de ontwikkeling van slavernij.

Na aldus zijn voorloopig schema opgesteld te hebben,

gaat schrijver vervolgens de herdersvolken aan een even minutieus onderzoek onderwerpen als de jagers- en visschersvolken, en komt hij tot het resultaat, dat van de 22 er 10 wèl, 12 geen slavernij kennen. Deze cijfers op zich zelf doen reeds dadelijk het onvruchtbare zien van speculatieve theorieën, die met minachting van alle feiten eenvoudig op fantasie gebouwd zijn en b.v. komen tot de stelling, dat nomadiseerende herdersvolken, nadat zij geleerd hadden dieren te temmen, ook menschen zijn begonnen te temmen, d.i. tot slavernij te brengen. Zelfs Lippert zoekt bij herdersvolken den oorsprong van slavernij, als oefende het op dieren uitgeoefend eigendomsrecht eene associatieve werking uit, die geleid heeft tot het ontstaan van een eigendomsrecht op den mensh! (Zie blz. 173). Dergelijke theorieën verschillen waarlijk niet veel van de quasi-philosophische systemen bij meer primitieve volken (b.v. de Chineezen), die hunne classificaties op zeer toevallige, dikwijls op slechte waarneming berustende, gelijkenissen en analogieën opbouwen. Uit Nieboer's op feiten gebaseerd onderzoek nu blijkt, dat herdersvolken als zoodanig juist geen behoefte aan slaven hebben, maar bij hen ook geen tegenwerkende factoren in het algemeen worden aangetroffen; dat m.a.w. deze cultuurvorm op zich zelf voor het al dan niet bestaan van slavernij geheel onverschillig is. Slechts buitenliggende omstandigheden geven den doorslag, of slavernij al dan niet bij hen wordt aangetroffen. Ook voor de herdersvolken vindt de schrijver in het algemeen de stelling bevestigd, dat geen behoefte aan slaven bestaat, waar de voorziening in levensonderhoud hoofdzakelijk van kapitaalbezit (vee) afhankelijk is; evenwel trof hij ook hier twee bekende secundaire factoren aan, die bevorderend op de slavernij werken, n.l. het gebruik van slaven in den krijg en voor huisarbeid; verder twee nieuwe: het houden van slaven uit luxe werkt n.l. bij enkele stammen de slavernij in de hand, daarentegen wordt die instelling hier en daar overbodig gemaakt door de onderwerping van geheele stammen. Wat de ‘external causes’ betreft, de twee voornaamste, die bij de jagers- en visschersvolken tot slavernij leiden, missen wij bij de herdersvolken, daar deze gewoonlijk in vrij beperkte groepen leven en als nomaden geen vaste woonplaatsen bezitten; maar twee andere komen daar-

voor in de plaats, t.w. een sterk ontwikkelde slavenhandel en de nabijheid van (neger)stammen, die uit op lageren ontwikkelingstrap staande rassen bestaan.

En thans de landbouwende volken; onder dezen blijkt slavernij bij 170 wèl, bij 95 niet voor te komen (in den 1 en druk bedroegen deze cijfers resp. 133 en 86), zoodat deze cultuurvorm op zich zelf niet noodzakelijk slavernij met zich behoeft mede te brengen. Evenwel doet eene nauwkeuriger beschouwing der onderzochte gevallen zien, dat slavernij bij landbouwers des te veelvuldiger voorkomt, naar gelang de landbouw het er tot hoogere ontwikkeling gebracht heeft. En dit vindt gereedelijk zijn verklaring in het feit, dat de landbouw vele handen behoeft, terwijl de meeste der bovengenoemde, als de slavernij bevorderend gebleken invloeden, bij een landbouwend volk in hooge mate aanwezig zijn. Dit gaat evenwel slechts tot zekere hoogte op, nl. zoolang als de bebouwbare grond in zoo overvloedige mate aanwezig is, dat deze zoo goed als geen waarde bezit en nog ter beschikking van den eerstbesten occupant staat. Want alsdan kan een ieder gemakkelijk in eigen onderhoud voorzien, tot arbeid voor anderen zal men niet dan gedwongen overgaan. Zoodra echter alle beschikbare grond in handen van bepaalde eigenaars is geraakt, ziet de rest der bevolking geen ander middel van bestaan voor zich geopend, dan zijn arbeidskracht te verhuren, en zal men eventueel bestaande slavernij van lieverlede voor een stelsel van vrijen arbeid plaats zien maken. Deze conclusie samenvattend met die, waartoe het onderzoek der jagers- en visschersvolken den schrijver reeds had geleid, t.w. dat slavernij niet goed vereenigbaar is met een economischen toestand, waarbij voorziening in levensonderhoud in groote mate afhankelijk is van kapitaalbezit, komt hij thans tot dezen algemeenen regel: Slavernij als economisch stelsel verdraagt zich slecht met een economischen toestand, waarbij de stoffelijke bestaansvoorwaarden voor den mensch slechts in beperkte hoeveelheid aanwezig zijn (‘Slavery, as an industrial system, is not likely to exist where subsistence depends on material resources which are present in limited quantity’; zie blz. 384). Deze theorie stelt de schrijver in de plaats voor die van Hildebrand, volgens welke de overgang van een toestand van onvrijheid

tot dien van vrijheid der arbeiders samen zou vallen met den overgang van zgn. Natural-, tot Geldwirtschaft, welke theorie hij aan een uitvoerige en m.i. gerechtvaardigde critiek onderwerpt.[1)]

Waar de schrijver ten slotte tot zijne eindconclusies komt, legt hij vooral den nadruk op de door hem zelfstandig gevonden - schoon, zooals hem later bleek (zie blz. 386 v.), reeds vroeger door Lange gemaakte - onderscheiding der volkeren in die met ‘open’, en met ‘closed resources’, al naar gelang de stoffelijke hulpmiddelen voor 's menschen bestaan (land en kapitaal) in onbeperkte, dan wel in beperkte mate aanwezig zijn. Bij eerstbedoelden vormt arbeid de voornaamste factor van voortbrenging, bij laatstgenoemden zijn het die stoffelijke hulpmiddelen, welke hetzij in land hetzij in vee, geld, jacht- of visscherijbenoodigdheden bestaan, maar steeds in beperkte hoeveelheid aanwezig zijn. Bij laatstbedoelde volken nu komt slavernij als arbeidsstelsel niet voor, daar genoeg armen zich vrijwillig als arbeiders aanbieden. Het tegendeel is bij de volken ‘with open resources’ het geval; dáár zijn in het algemeen op geen andere wijze arbeiders te vinden voor het mindere en onaangename werk, dan door een dwangstelsel, dat tot slavernij leidt. Deze theorie heeft schr. o.a. getoetst aan de ontwikkeling der sociale toestanden gedurende den loop der middeleeuwen in Engeland en op het vaste land van Europa, en het blijkt, dat ook daar de geleidelijke toeëigening van allen beschikbaren grond samenviel met den overgang van slavernij of hoorigheid tot vrijheid. Des schrijvers sociologische wet, gevonden door de bestudeering van meer primitieve volken, heeft hier dus geleid tot het vinden van de hoofdoorzaak der verdwijning van slavernij en hoorigheid in Europa. En de vraag komt onwillekeurig bij ons op, of wij uit deze wet ook voor een juist begrip der geschiedenis en voor de toekomst onzer koloniën geen leering zouden kunnen trekken? Want het komt mij voor, dat zij den dieperen grond aanwijst

1) Dat schrijver hierbij zich thans gematigder uitdrukt dan in den 1en druk van zijn werk (‘We think this theory is erroneous’ voor ‘wholly erroneous’ in den 1en druk; ‘It would perhaps be better’ enz. in plaats van ‘It would be much better’) is m.i. slechts aan den bezadigden invloed van rijperen leeftijd toe te schrijven.

van de ontwikkeling, die het stelsel van gedwongen arbeid (zoowel ten behoeve der cultures als anderszins) in onze koloniën doorloopen heeft. Of is het niet anders dan toeval dat, naar mate de bevolking op Java op werkelijk verbazingwekkende wijze aanwies en naarmate de grondontginningen, zoowel door Inlanders als niet-Inlanders, aanzienlijk toenamen, ook het stelsel van gedwongen arbeid op dat eiland allengs plaats maakte (en maakt) voor dat van vrijen arbeid? Is het geheel en al aan willekeur toe te schrijven, dat de vrijmaking van den arbeid op de z.g.n. buitenbezittingen geen gelijken tred houdt met die op Java? Nieboer's wet is, dunkt mij, ook zeer geschikt om ons te waarschuwen, de verwachtingen toch niet te hoog gespannen te houden, waar wij met alle middelen erop uit zijn, om de Javanen tot een meer industrieel volk op te voeden. Zij leert ons - vergis ik mij niet - dat kunstmiddelen niet veel baten zullen, zoolang de Javaan zijn levensonderhoud nog voldoende uit zijn grond kan putten. De opmerking, in ongeveer alle afdeelingsverslagen der ‘mindere welvaart-commissie’ betreffende ‘Handel en Nijverheid’ te vinden, dat de Javaan over het algemeen zijn handel en nijverheid als bijzaak, zijn landbouw als hoofdzaak beschouwt, was voor niemand een nieuwigheid, maar treedt, in verband met Nieboer's wet beschouwd, toch in een geheel nieuw licht. Want hoewel industrieele arbeid niet geheel met slavenarbeid gelijk te stellen is, allerminst waar ‘skilled labour’ vereischt wordt, kan van een eenigszins ontwikkelde nijverheid toch moeilijk sprake zijn, waar geen arbeidersstand bestaat. Deze stand nu kan zich slechts in landen met ‘closed resources’ vormen[1)]. De gevolgtrekking, dat men zich dan zou moeten onthouden van elke bemoeienis tot bevordering der inlandsche nijverheid, ligt natuurlijk allerminst in het voorgaande opgesloten, al ware het slechts omdat de voor nieuwe ontginningen beschikbare grond niet in alle streken van Java meer in zoo overvloedige mate aanwezig is, ook in verband met de eischen van eene verstandige boschpolitiek. In ieder geval is er voor ‘skilled labour’ steeds plaats en dient dit zeer zeker door degelijk ambachtsonderwijs bevorderd te worden.

1) In het verslag van de residentie Pekalongan wordt als een der redenen van den voortdurenden vooruitgang der nijverheid opgegeven: ‘toename van de bevolking, gepaard met versnippering van de bouwgronden.’ Hierbij wordt de volgende toelichting gevoegd: ‘In de meeste desa's zijn de aandeelen in de gemeentegronden reeds zóó klein geworden, dat de deelhebbers van de opbrengst daarvan niet kunnen leven en zich zoodoende genoodzaakt zien zich op eenige nijverheid te werpen.’ (p. 44). Karakteristiek is ook de volgende verzuchting van eenige suikerautoriteiten op p. 64: ‘het is eenmaal regel, dat zoolang nog voldoende voedsel in voorraad is van werken in den aanplant’ (sc. der suikerondernemingen) ‘niet veel komt en eerst als de nood aan den man komt daartoe wordt overgegaan.’

Maar wij mogen aan den anderen kant ook niet onze oogen gesloten houden voor een natuurwet, - want sociologische wetten *zijn* natuurwetten - die nu eenmaal bestaat; kunnen wij die wet niet veranderen, wèl kunnen en moeten wij er rekening mede houden, willen wij ons niet steeds aan teleurstellingen blootstellen. Volgens die wet nu heeft de mensch steeds een zekeren dwang noodig tot het verrichten van het zware, minder aangename en minder eervolle gedeelte van den maatschappelijken arbeid; waar er nog 'open resources' zijn, kan die dwang niet anders worden uitgeoefend dan doordat de eene mensch den anderen volkomen aan zich onderwerpt en hem tot zijn eigendom maakt; bij 'closed resources' is dit niet meer noodig, zooals we boven zagen: 'There is now no longer a personal, but an impersonal compulsion', zooals de schrijver in het kort het onderscheid tusschen den toestand van den slaaf en dien van den tegenwoordigen 'unskilled labourer' aangeeft (p. 421). De bladzijden, die hij aan dit vraagstuk wijdt, behooren tot de mooiste van zijn werk; verstandig heeft hij eraan gedaan, de oudbakken beschouwingen over het nut van den 'ondernemer', op blz. 424 en v. van den 1^{en} druk in dit verband voorkomende, eruit te lichten.

Niet overal, waar men 'open resources' aantreft, zal men ook steeds slavernij vinden; dit blijkt uit des schrijvers boven medegedeelde conclusies en wordt door hem in het kort nogeens bij zijne eindconclusie gereleveerd. Want waar de arbeid, die tot het voorzien in levensonderhoud verricht moet worden, bijzondere geoefendheid en kunst vereischt (zooals bij de Eskimo's en de meeste jagersvolken), daar is slavenarbeid niet te gebruiken; slavernij zal alleen dus gevonden worden, waar de levensbehoeften op gemakkelijke wijze zijn

te verkrijgen. Maar aan den anderen kant zijn er dikwijls secundaire oorzaken aanwezig, die maken, dat volken met ‘closed resources’ er soms toch slaven op na houden, en omgekeerd volken met ‘open resources’, ook al is er het bestaan gemakkelijk, geene. Deze, alsmede de ‘external’ causes doet schrijver nogmaals de revue passeeren, om ten slotte tot dit algemeene eindoverzicht te komen (blz. 426):

		FURTHERING THE GROWTH OF SLAVERY.		HINDERING THE GROWTH OF SLAVERY.
I. Internal causes.				
	A. General:	1.	Open resources and subsistence easy to acquire.	1. Closed resources.
				2. Subsistence difficult to acquire.
	B. Secondary, economic:	1.	A high position of women.	1. Female labour serving as a substitute for slave labour.
		2.	Commerce.	
		3.	Preserving of food.	2. Subjection of tribes as such.
	C. Secondary, non-economic:	1.	Militarism (where slaves are employed in warfare).	1. Militarism (especially where foreigners are adopted).
		2.	Slaves kept as a luxury.	
II. External causes:		1.	Fixed habitations.	
		2.	Living in large groups.	
		3.	Preserving of food.	
		4.	The slave trade.	
		5.	The neighbourhood of inferior races.	

Ziehier het systeem van den schrijver, waarin slechts één punt mij zwak voorkomt, n.l. dat, waar het verband wordt gelegd tusschen de sociale positie der vrouw en de slavernij. Ook deze bekwame schrijver heeft het ondervonden, dat het niet gemakkelijk is om precies de rol vast te stellen, door het vrouwelijk geslacht gespeeld in de evolutie van sociale verschijnselen, i.c. den invloed, dien de sociale toestand der vrouw op het al dan niet voorkomen, of op den aard van slavernij heeft uitgeoefend. Dat daar, waar de

vrouw eene minderwaardige positie in den stam inneemt en min of meer als lastdier wordt beschouwd, geen slavernij wordt gevonden, omgekeerd wèl, waar de vrouw geëerd en ontzien wordt, laat zich gereedelijk denken. Maar dit zegt niet veel meer, dan dat men voor het verrichten van zekere soort van arbeid geen slaven noodig heeft, waar voor dien arbeid over werkkracht van anderen aard beschikt kan worden. De oorzaak van het feit, dat deze arbeid ten slotte aan vrije arbeiders wordt opgedragen, heeft schrijver op uitnemende wijze aangewezen, zooals wij zagen; niet daarentegen, waarom bij sommige volksstammen die arbeid op de schouders der vrouw wordt geladen. Het betreft hier n.l. de vraag: Waarom worden de vrouwen hier wèl, ginds niet van hare zware taak ontheven of daarin althans geholpen door slaven? Heeft, waar slavernij bestaat, deze instelling aan de vrouw eene hoogere plaats in de maatschappij bezorgd, of is de door andere invloeden verkregen hoogere positie der vrouw als oorzaak van het bestaan van slavernij te beschouwen? Wat is hier oorzaak, wat gevolg? Ziedaar, wat de schrijver ons niet heeft kunnen duidelijk maken. Waar hij deze vraag ten aanzien van de W.-kust-Indianen van N.-Amerika behandelt, houdt hij de vrij hooge positie der vrouw voor een der factoren voor het bestaan van slavernij bij deze stammen (blz. 225). Als hij echter constateert, dat bij de Melanesiërs slavernij niet wordt aangetroffen, de vrouwen daarentegen al het minder aangename werk verrichten, erkent hij volmondig, niet te kunnen zeggen, of die vrouwenarbeid zijn oorzaak vindt in ontstentenis van slaven, dan wel deze omgekeerd eene soort van vrouwen-slavernij ten gevolge heeft gehad (blz. 393). En waar hij ten slotte in zijne eindconclusie de secundaire factoren samenvat, vergenoegt hij zich met deze opmerkingen (blz. 423): ‘There is no use for slaves, where all disagreeable work can be, and is performed bij the weaker sex; Australian and Melanesian women supply the place of slaves. On the other hand, where the women hold a high position, and the men are desirous of relieving them of a part of their task, slavery is likely to arise sooner than otherwise would be the case.’ En zoo vonden wij dan ook in zijn overzicht aan den eenen kant de hooge positie der vrouw onder de bevorderende, aan den anderen kant

'vrouwenarbeid als vervangende slaven-arbeid' onder de tegenwerkende oorzaken van slavernij genoemd.

Niemand zal het den kundigen auteur ten kwade duiden, dat deze moeilijke quaestie door hem onopgelost is gelaten; het doet aan de zeer hooge waarde van zijn werk weinig af. Eene degelijke behandeling dezer vraag zou, zooals schrijver zelf op blz. 389 opmerkt, eene ernstige studie van de arbeidsverdeeling tusschen de beide seksen tot grondslag dienen te hebben. Indien deze geleerde daaraan te eeniger tijd eens zijne krachten wilde wijden, hij zou op de dankbaarheid van alle ethnologen, sociologen, economisten en cultuurhistorici staat kunnen maken; eene dankbaarheid evenarende die, waarmede zij zijn 'Slavery' aanvaardden.

F.D.E. VAN OSSENBRUGGEN.

Muzikaal overzicht.

Franz Liszt.
1811-22 October-1911.

In de maand Mei van het jaar 1845 werd door den Franschen dichter en staatsman de Lamartine op zijn landgoed aan een honderdtal genoodigden uit de voorname kringen der maatschappij een schitterend feest gegeven.

Franz Liszt, destijds in de glansperiode van zijn virtuozenloopbaan, was daarbij tegenwoordig en stelde aan den maaltijd een toost in op den gastheer, zich daarbij verontschuldigende, dat hij, ofschoon vreemdeling in dezen kring zijnde, zich die vrijheid had veroorloofd.

Lamartine beantwoordde dien toost, en zinspelende op de verontschuldiging van den gevierden toonkunstenaar, begon hij met te zeggen; ‘Non, l'illustre artiste, à qui nous avons le bonheur d'offrir l'hospitalité, n'est étranger nulle part: le génie est le compatriote de toutes les intelligences et de toutes les âmes qui le sentent. Mais ce n'est pas son génie que je vous propose de saluer en ce moment; c'est sa bonté, c'est sa prodigalité de bienfaisance envers les classes souffrantes de ce peuple, qu'il aime, et qu'il va chercher dans ses infirmités et dans ses misères, pour lui porter en secret la dîme de son talent, la dîme de sa propre vie, car il met de sa vie dans son talent.’

Deze woorden, die toen door de gasten met geestdrift toegejuicht werden, waren in de eerste plaats een hulde aan den *mensch* Liszt, aan diens edel gemoed en hulpvaardigheid, van welke hij echter niet alleen ten aanzien van het Fransche

volk, maar overal en in alle omstandigheden zijns levens tallooze blijken heeft gegeven.

Toenmaals echter konden de Franschen Liszt nog eenigermate beschouwen als tot *hun* vaderland te behooren; want ofschoon ten gevolge van zijn talrijke reizen de banden, die hem aan de hoofdstad van Frankrijk knoopten, gaandeweg losser waren geworden, was Parijs toch nog steeds zijn tweede vaderland gebleven. Een andere plek, waar hij zich thuis kon gevoelen, had hij tot dusver nog niet gevonden.

Als knaap was Liszt in 1823 te Parijs gekomen en jaren lang had hij geheel en al in de Fransche wereld geleefd en gewerkt; hij was bevriend met Victor Hugo, Lamartine, Alfred de Musset, Chopin en andere helden der romantiek; hij had vriendinnen als George Sand, de prinses Belgioioso, de gravin d'Agoult (die later schreef onder den naam van Daniël Stern); hij speelde in de salons van den hertog van Orleans (later koning Louis Philippe), verkeerde met père Enfantin en met den abbé Lamennais, bezocht de vergaderingen der St. Simonisten; kortom: hij leefde het geheele Parijzer leven van dien tijd mede.

Van groote gebeurtenissen was hij in dien tijd getuige Hij was den jongelingsleeftijd genaderd, toen in Frankrijk de strijd tusschen oude en nieuwe ideeën ontbrandde, toen de botsing ontstond tusschen een behoudende regeering en een vrijzinnige jeugd, die, geleid door hoogst verdienstelijke mannen, opgewonden door de artikelen eener oppositiepers en de vrijheidsliederen van een Béranger, en vervuld van de verhalen over Frankrijk's roemrijk verleden, de Juli-revolutie (1830) voorbereidde. En in de kunst was dezelfde gisting als in de politiek. De *Romantiek* ontrolde hare vaan. Victor Hugo en zijne volgelingen begonnen hun strijd tegen het klassicisme, en in de schilderschool vertegenwoordigden Ary Scheffer, Delacroix en Delaroche, in de muziek Berlioz en Meyerbeer de romantiek.

Liszt werd onwillekeurig in den maalstroom van het nieuwe medegesleept. Zijn zucht om te leeren en zijn gebrekkige kennis van al, wat geen muziek heette, aan te vullen, was groot, en hij verdiepte zich in letterkunde en philosophie. Een tijdlang scheen hij voor zijn kunst verloren te zijn,

maar het optreden van twee geniale musici redde hem. Het waren Paganini en Chopin.

Onbeschrijfelijk was de indruk, door het spel van den Italiaan op den negentienjarigen Liszt gemaakt. In een schrijven aan een zijner vrienden is hij in extase over dat spel: ‘Et moi aussi je suis peintre’ s'écria Michel Ange la piemière fois qu'il vit un chef-d'oeuvre..... quoique petit et pauvre, ton ami ne cesse de répéter ces paroles du grand homme depuis la dernière représentation de Paganini. René, quel homme, quel violon, quel artiste! Dieu, que de souffrances, de misère, de tortures dans ces quatre cordes!’

De wonderen der techniek hadden zich aan Liszt geopenbaard. De gedachte: datgene, wat Paganini voor de viool had gedaan ook voor het *klavier* mogelijk te maken, opende hem een nieuwe wereld. Met vernieuwden ijver keerde hij tot zijn piano terug, die hij onder den indruk der vele en veelsoortige gebeurtenissen en der literatuur van den dag eenigen tijd had veronachtzaamd. Hij, de virtuoos, die reeds ver boven zijne tijdgenooten stond, zat vaak zes uur daags aan het klavier en - oefende. Paganini's 24 *Capricci per il violino solo* waren zijn punt van uitgang. Bij zijne pogingen om de vreemde sprongen, loopen en *arpeggi* der studiën van den vioolkunstenaar op het klavier na te maken, kwam hij tot de ontdekking, dat door ontwikkeling van de spanning en van het springvermogen der hand, het mogelijk was, behalve de akkoorden in enge ligging - de eenige die de klassieke pianomuziek kende - ook akkoorden en grepen in wijde ligging aan te wenden en daardoor de schoonheid en draagkracht van den klank der piano aanmerkelijk te verhoogen.

Hiermede was het punt van uitgang eener nieuwe klavierschool gevonden. - Maar ook voor de *Muzieklitteratuur* der piano begon een nieuw tijdperk. Toen Liszt toch Paganini's studiën voor piano overzette, werd het hem duidelijk, dat hij niet kon volstaan met het noot voor noot wedergeven dier stukken; daardoor zou hun karakter verloren zijn gegaan, want de klaviertechniek heeft geheel andere eischen dan de viooltechniek. Hij schiep daarom een nieuwe wijze van arrangeeren. Terwijl de vioolcompositie, zooals hij ze van Paganini had gehoord, in zijn voorstelling leefde, herschiep

hij ze in dier voege, dat zij zich als van zelve in een klaviercompositie veranderde, zonder haar karakter te verliezen en zonder dat aan de natuur van het klavierspel geweld werd aangedaan. De *Capricci* van Paganini waren zijn eerste oefeningen in de kunst om een muziekstuk over te zetten voor een ander instrument, dan waarvoor het gedacht is. Zijn onovertroffen talent in die kunst blijkt o.a. uit zijne klavieruittreksels van Beethoven's symphonieën, van Schubert's en Schumann's liederen, van Berlioz' *Symphonie fantastique* en van zijn eigen symphonische werken.

Maar hoewel Paganini's verbazende techniek Liszt met bewondering vervuld had, diens eenzijdigheid had hem afgeschrikt. Dat de kunst uitsluitend beoefend werd tot vertoon van technische behendigheid, scheen hem een misdaad toe. Eerst dan, wanneer de volmaakte techniek dienstbaar werd gemaakt aan de *Idee*, zou zij iets heerlijks kunnen verrichten. ‘De toekomstige kunstenaar - zegt Liszt in het artikel door hem naar aanleiding van Paganini's dood geschreven - vervulle geen rol meer als die, welke in Paganini haar laatsten en schitterendsten vertolker heeft gevonden; hij stelle zijn ideaal niet buiten zich, maar *in* zich; de virtuositeit zij hem *middel*, nooit *doel*!’

Van geheel anderen aard was de indruk, dien Liszt van Frédéric Chopin ontving. Deze was niet alleen virtuoos, hij was ook toondichter, in den vollen zin van het woord. Chopin's invloed op Liszt was dan ook zeer weldadig. Had Paganini hem de nieuwe wegen der techniek geopend, Chopin hield hem binnen de grenzen van het schoone en aesthetische.

Die verschillende invloeden waren merkbaar, toen Liszt na langen tijd weder eens in het openbaar optrad. Bij de Parijzenaars veroorzaakte het groote sensatie, toen hij in het jaar 1834 met zijn hervorming van het klavierspel voor den dag kwam. Natuurlijk vormden zich onder het publiek weder partijen, maar de uiting der meeningen bleef buiten de concertzaal; zóózeer kwam men hier onder den onmiddelijken indruk van zijn geniaal spel.

Ook in 1835 trad Liszt herhaaldelijk in Parijs als uitvoerend kunstenaar op. Hij was er toen niet alleen de voornaamste kunstverschijning op zijn gebied maar ook degene, die zich het ijverigst toonde. Hij gaf eenige concerten met Berlioz,

eenige alleen, speelde op uitvoeringen van het Conservatoire en steunde andere kunstenaars door op hunne concerten mede te werken.

Doch voor Liszt zou dit jaar 1835 van nog veel meer beteekenis worden, en wel door zijn verbintenis met de gravin d'Agoult, met wie hij vijf jaren lang buiten Frankrijk ging leven.

Hun eerste verblijf is Bern, en daarna vestigen zij zich in Genève. Liszt leeft hier aanvankelijk teruggetrokken en houdt zich bezig met componeeren (oorspronkelijke stukken en transcripties voor klavier), alsook met litterairen arbeid, waaronder een opstel: 'De la situation des artistes', dat bij gedeelten in de *Gazette musícale de Paris* verscheen. Deze rustige tijd duurde echter niet lang, want in den winter 1836-37 is hij alweder in Parijs, waar de Weener pianist Sigismond Thalberg veel van zich had doen spreken en als nieuwe verschijning in de kunstwereld zeer was gevierd.

Er ontstaat een wedijver tusschen de beide pianisten, die door een onvoorzichtige critiek van Liszt over een paar composities van zijn mededinger en door de inmenging van den musicoloog Fiétis tot een strijd in de Parijsche muziekwereld aanwakkert. De kalmte keert echter van lieverlede terug, nadat de beide kunstenaars hun talent in dienst der liefdadigheid hadden gesteld door zich, op een concert bij de prinses. Belgioioso, ten bate der Italiaansche vluchtelingen te doen hooren.

In den zomer van 1837 zijn Liszt en de gravin in Italië en nemen hun intrek in een gehuurde villa te Bellaggio, waar zij tot Februari 1838 blijven. Dan speelt Liszt op concerten te Milaan en gaat vervolgens met het zelfde doel naar Venetië. Daar leest hij in een dagblad, dat in het land zijner geboorte groote overstroomingen heerschen, die veel nood hadden doen ontstaan en waardoor vooral de hoofdstad Budapest veel geleden had. Een vijftienjarig verblijf in Parijs had bij Liszt de herinnering aan zijn vaderland iets doen verbleeken, maar nu vlamden bij het lezen van deze noodlottige tijding en de daarbij gevoegde bede om hulp het gevoel en het bewustzijn van zijn nationaliteit weder bij hem op. Terstond geeft hij alle reeds beraamde plannen voor Italië op en ijlt naar Weenen. Den 17^{den} April 1838 speelt hij

daar op een concert ten bate der noodlijdenden en wordt er door het publiek met groote geestdrift ontvangen.

Bij zijn terugkomst in Venetië (24 Mei 1838) geeft hij daar geen concerten meer, doch brengt met zijn gezin (de gravin had hem twee dochters, Blandine en Cosima, geschonken) den zomer in Lugano door en gaat zich dan tijdelijk in Rome vestigen.

In deze stad, waar hem een zoon (Daniël) geboren werd, bleef Liszt tot Juni 1839. Hij had hier een gewichtig besluit voor de toekomst genomen. Reeds sinds geruimen tijd had hij verlangd naar een werkkring, die hem gelegenheid gaf, in de kunst naar hooger doel te streven dan het spelen op concerten. De omstandigheden hadden hem tot nu toe te veel in banden gehouden, maar eindelijk begon hij in te zien, dat het *noodzakelijk* was zich daaruit te bevrijden. Menschelijke plichten begonnen zoo beslist hunne stemmen te verheffen, dat hij niet langer alles aan het toeval meende te mogen overlaten. Twee wegen stonden voor hem open: het beroep van den *virtuoos* en dat van den *kapelmeester*. Indien hij een geschikte kapelmeesterplaats aan een der Duitsche Hoven - liefst Weimar - had kunnen krijgen, zou hij daaraan de voorkeur hebben gegeven. Maar al had zich zulk een geval voorgedaan, dan zou hij daarvan toch hebben moeten afzien, want hij had niet alleen voor zijn moeder, die te Parijs woonde, te zorgen, maar ook vaderplíchten te vervullen. En een hofkapelmeesterplaats kwam hem destijds daartoe niet toereikend voor.

Zoo besloot hij dan, de virtuozenloopbaan te vervolgen en vooreerst een concerttournée door Europa te ondernemen. Daarvoor echter achtte hij een tijdelijke opheffing van het samenleven met zijn gezin noodzakelijk. In één opzicht was hem dit ook niet onwelkom, want de verhouding tusschen hem en de gravin liet in de laatste jaren te wenschen over. Zij leefde steeds in den waan, dat zij Liszt's *Muze* moest zijn en zich als zoodanig ook aan de wereld moest vertoonen. Liszt liet zich echter door haar niet leiden, en dit gaf menigmaal aanleiding tot heftige tooneelen.

Het gevolg van een en ander was, dat de gravin met haar kinderen naar Parijs ging, waar zij voorloopig in de woning van Liszt's moeder hun intrek namen. Hij zelf vertrok in

de maand November 1839 met het reeds vermelde doel naar Weenen.

Zeven jaren heeft die in zekeren zin gedwongen voortzetting der virtuozenloopbaan geduurd, en al waren Liszt's concerten ook even zoo vele triomfen, het is begrijpelijk, dat hij er eindelijk meer dan genoeg van had en het verlangen naar verandering van werkkring zich telkens sterker deed gevoelen.

Zijne relatiën met Duitschland waren tengevolge van zijn talrijke concerten in dat land gaandeweg uitgebreid, en hij begon er des te vuriger naar te verlangen, daar ergens als kapelmeester in dienst der kunst werkzaam te zijn. In het jaar 1842 begon daartoe eenige kans te bestaan. Liszt nam toen het aanbod van den groothertog van Saksen-Weimar aan om jaarlijks in diens residentie een reeks concerten te dirigeeren. Een zijner vrienden schreef dienaangaande: ‘Cette place, qui oblige Liszt à séjourner trois mois de l'année à Weimar, doit marquer peut-être pour lui la transition de sa carrière de virtuose à celle de compositeur’. En het stadje aan de Ilm beviel den beroemden kunstenaar zoo goed, dat hij te midden van zijne triomfreizen door geheel Europa telkens vurig verlangde, er terug te keeren.

‘Weymar, unser gutes liebes Weymar, wird unser Christtag sein’, schrijft hij in Juni 1844 uit Port Marly aan zijn leerling Franz Kroll. En in een brief van het volgend jaar aan Franz von Schober (den dichter, en vriend van Franz Schubert) lezen wij: ‘dat zijn reis naar Weenen wel het einde van zijn virtuozencarrière zal zijn’. Doch hij bleef reizen tot 1848, in welk jaar hij de benoeming tot kapelmeester aan de Hofopera te Weimar aannam. (Het decreet dezer benoeming is gedateerd: 2 November 1847.)

Deze verandering in de artistieke loopbaan van Liszt was wel een direct gevolg van zijn verlangen naar een meer rustigen en degelijken werkkring, maar er kwam toch nog iets bij.

Op zijne reizen in Zuid-Rusland (1847) had hij kennis gemaakt met de Poolsche prinses Caroline von Sayn-Wittgenstein, en deze merkwaardige vrouw was door haar omgang met den beroemden virtuoos bezield geworden met het idee, dat zij geroepen was, hem aan het virtuozenleven te onttrekken

en hem daarheen te leiden, waar zijn genie zich op meer verhevene wijze kon openbaren, namelijk: naar het terrein der muzikale *compositie.*

Niet dat Liszt geheel en al een vreemde op dit terrein was - wij zagen reeds, dat hij tijdens zijn vijfjarig verblijf in Zwitserland en Italië, zoowel door oorspronkelijke klavierstukken als door klaviertranscripties van meesterwerken, bewijzen had gegeven van zijn groot talent in dit opzicht -, maar zijn nieuwe vriendin gevoelde, dat zijn genie tot meer in staat was, dat hij in andere vormen van muzikale compositie, bijvoorbeeld in de *symphonie*, tot grootere dingen geroepen was, en zij liet niets onbeproefd, om zijn fantasie tot groote ontwerpen aan te wakkeren. Zoo zijn toen o.a. de kiemen ontstaan van zijn *Dante-symphonie* en van zijn *Bergsymphonie* (naar aanleiding van Victor Hugo's gedicht ‘Ce qu'on entend sur la montagne’).

Dat al die opwekkingen tot hoogere doeleinden in goede aarde vielen, heeft Liszt gedurende zijn dertienjarig verblijf in Weimar ruimschoots bewezen. Wat hij toen op elk gebied der muzikale compositie heeft voortgebracht, vormt een verbazend groote lijst, en die werd later nog vergroot door hetgeen hij in zijn laatste levensperiode (namelijk van 1862 af) schreef.

Maar Liszt deed in Weimar voor de kunst nog iets anders dan componeeren. Vooreerst werd er door hem een keurbende van leerlingen gevormd, die hij in het heiligdom der kunst inwijdde. Verder maakte hij in zijn hoedanigheid van hofkapelmeester het publiek met nieuwe of vergeten werken bekend (o.a. *Alphonso und Estrella* van Schubert, *Genoveva* van Schumann, *Benvenuto Cellini* van Berlioz, *Tannhäuser* van Richard Wagner). Hij bracht ook *Lohengrin* voor het eerst op het tooneel en schreef een van vurige bewondering blijk gevende brochure, waarin hij de groote verdiensten van den dichter-componist in het schoonste licht stelde.

Hoog verhief Liszt in Weimar de banier van den vooruitgang in de kunst en steunde de kunstenaars bij hun streven in die richting. Zoodoende deed hij den dertigjarigen toekomstmuziekoorlog ontbranden en moest daarbij ondervinden, dat zijne pogingen tot verheffing der kunst, en vooral zijn partij trekken voor Wagner, door de conservatieve kritiek

met aanvallen op zijne prestaties als dirigent en op zijne composities beantwoord werden.

En op welk een domme wijze geschiedde dit ten opzichte van zijne toonscheppingen soms! -

Hans von Bülow heeft daarover indertijd een hartig woordje gezegd in het Neue Zeitschrift für Musik van 4 December 1857, waarin hij te velde trekt tegen een bericht in een der vakbladen over een concert, door zijn hoogvereerden leermeester Franz Liszt in Dresden gegeven en waar eenige van diens composities ten gehoore waren gebracht.

De recensent had in dit bericht verklaard, dat het geen innerlijke drang was, die Liszt tot componeeren aanzette, en het bewijs daarvoor trachtte hij te putten uit de omstandigheid, dat de meester zooveel jaren liet verloopen alvorens aan dien drang toe te geven.

Naar aanleidìng hiervan vraagt Bülow: Hoe? Omdat een geniaal man gedurende een lang tijdsverloop schijnt te zwijgen, daar hij de voortbrengselen van zijn geest niet publiek maakte, gelooft ge, dat hij de handen in den schoot heeft gelegd en rust houdt? Meent ge, dat de negen *Symphonische Dichtungen*, de reuzenwerken *Dante*, *Faust*, *Prometheus*, de ontelbare oorspronkelijke stukken voor klavier en voor zang ontstaan zijn uit een plotselinge luim om componist te worden? - Hij gelooft echter niet aan de goede trouw van hen, die zoo spreken. De meest onnoozele onder de tegenstanders - zegt hij - zal niet kunnen loochenen, dat Liszt's muzikale scheppingen, hoe afkeurend men daarover ook moge bazelen, openbaringen zijn van het rijke gemoedsleven van een kunstenaar. Maar bij dezulken staat Liszt nu eenmaal geboekt als *virtuoos*. De *scheppende* kunstenaar Liszt past niet in hunne vooraf klaar gemaakte categorieën, en omdat Liszt zich in zijne concerten beijverd heeft, de werken van anderen bij het publiek ingang te doen vinden, en, wat hem-zelven betrof, zich bepaalde tot transcripties voor klavier, meent men gerechtigd te zijn, hem binnen die grenzen te houden, en duldt men geen overschrijding daarvan.

Bülow gaat dan verder na, hoe dwaas de critiek zich in haar verhouding tot Liszt gedragen heeft.

Men begon hem eerst als virtuoos van onnavolgbare

techniek te beschouwen, toen hij de zoogenaamde klassieke werken begon voor te dragen. De grootste onder de virtuozen werd hij toen genoemd, maar... als vertolker van Bach en Beethoven beteekende hij niets, werd er gezegd. Dit duurde zoolang, totdat hij optrad met zijne transcripties en paraphrasen voor het in een orkest herschapen klavier. Toen ontstond er een groot lawaai over zulk een ongehoord iets. Het klavier werd geweld aangedaan, zeide men, en de grenzen van dit instrument werden geschonden. Maar een Beethovenspeler -, ja, dat was hij, heette het thans. Liszt ging daarna een stap verder en trad te voorschijn met oorspronkelijke composities. Dadelijk werd nu de bewerker van Schubertsche liederen en Beethoven's symphonieën voor piano tot in de wolken verheven, natuurlijk ten koste van den componist van oorspronkelijke werken. Men vermaande hem, zijn talent niet te forceeren en van zichzelven geen dingen te vergen, waarvoor hij geen aanleg had. En toen hij componist van orkeststukken werd, beschouwde de kritiek dat als een beklagenswaardige verblindheid van den klaviercomponist en prees zij thans om strijd zijne études, zijne polonaisen, balladen, rhapsodieën enz.

En zoo zal het verder gaan! - roept Bülow ten slotte uit. - Liszt's kerkmuziek zal zijne symphonische werken waarschijnlijk waardeering verschaffen, en schrijft hij eerst een *opera*, dan zal men hem roemen als een universeel genie - het dramatisch gebied natuurlijk uitgezonderd!

Zoover is het niet gekomen. Liszt heeft na zijn opera *Don Sanche*, op veertienjarigen leeftijd gecomponeerd en in Parijs als curiositeit van een zoo jeugdigen knaap eenmaal opgevoerd, geen dramatisch werk meer geschreven; maar had hij het gedaan, dan is er alle reden om te gelooven, dat dit aan de werken, die er aan vooraf gingen, ten goede zou zijn gekomen.

De manier, waarop de kritiek toen met de werken van Liszt omsprong, is trouwens niet het eenige voorbeeld van haar wonderlijke gedragingen. Zij doet mij o.a. denken aan de wijze, waarop telkens de dramatische scheppingen van Richard Wagner door de Pers begroet werden. Toen niet langer kon worden volgehouden, dat *Tannhäuser* geen meesterstuk is, moest *Lohengrin* het ontgelden. Later

geeft de kritiek toe, dat ook Lohengrin een meesterwerk is, maar *Tristan*....! Daarmede was Wagner nu geheel en al op een dwaalspoor! Nu verscheen *Der Ring des Nibelungen* en werd voor iets monstrueus uitgekreten, terwijl *Tristan* nu op zijn beurt van de kritiek den stempel der ‘verhevenheid’ ontving.

Ik geloof niet, dat zulke redeneeringen, als door Hans von Bülow worden gelaakt, ten opzichte van Liszt thans nog zullen voorkomen; maar zeker is het, dat men het over 's meesters beteekenis als componist ook nu nog alles behalve eens is.

En aan wonderlijke opvattingen ontbreekt het daarbij geenszins. Zoo heeft men het in den laatsten tijd doen voorkomen, alsof de componist Liszt zijne wieken niet goed heeft kunnen uitslaan, daar hij hierin gehinderd werd door zijn zucht om zoo velen - en vooral Wagner - te helpen.

Nu heb ik in het begin van dit overzicht er al op gewezen, en het is trouwens van algemeene bekendheid, van welke groote menschlievendheid en hulpvaardigheid (‘Eine nahezu überirdische Güte’ heeft men het eens genoemd) Liszt heeft blijk gegeven; doch daaruit het gevolg te trekken, dat dit ten koste van zijn eigen arbeid zou geschied zijn, komt mij nogal bedenkelijk voor.

Zij, die een opvatting, als hierboven vermeld, zijn toegedaan, beschouwen Liszt's toonscheppingen (men bedoelt hier zijne ‘Symphonische Dichtungen’) als te fragmentachtig, als niet genoeg uitgewerkt, maar erkennen daarbij tevens, dat in deze werken veel en velerlei ligt opgesloten, waarvan een jonger geslacht geprofiteerd heeft.

Wat de eerste bewering betreft, zou het onhoudbare daarvan alleen kunnen aangetoond worden door een ontleding van eenige der hier bedoelde toongedichten, hetgeen echter de hier beschikbare ruimte niet toelaat. En wat het tweede punt aangaat, ben ik het met de bedoelde personen volkomen eens.

Ook bij Liszt moet men vragen: ‘onder welken invloed heeft zich de componist, en wel voornamelijk de instrumentaalcomponist, ontwikkeld’.

Zijn onmiddelijke voorganger en geestverwant was Hector Berlioz. Franschman van geboorte en vurig bewonderaar

van Shakespeare en van Beethoven, had Berlioz van zijn meester Lesueur de voorliefde voor zoogenaamde programmamuziek overgenomen, d.w.z. voor die soort van instrumentale muziek, waarin de componist zich niet bepaalt tot zuiver muzikale vormen, doch waarin hij tracht poëtische gedachten in tonen weer te geven.

Wat den uiterlijken bouw betreft, wijken de symphonieën van Berlioz niet af van die der klassieke meesters: men vindt er hoofdthema, neventhema, doorvoeringen terugkeer der motieven in, evenals in alle andere symphonische werken. Maar behalve door de nieuwheid van zijn instrumentaal coloriet, was Berlioz ook hierdoor oorspronkelijk, dat hij de verschillende afdeelingen zijner symphonie door middel van een en hetzelfde motief met elkaar in verbinding bracht. Weliswaar had Beethoven reeds iets dergelijks gedaan, en wel in het Finale zijner 5e Symphonie, waarin plotseling een motief van het Scherzo weder optreedt; ook in het Finale zijner 9e symphonie, waarin de hoofdthema's der drie vorige afdeelingen achtereenvolgens weder te voorschijn komen. Doch Berlioz kwam op de gedachte, de herhaling van een motief uit een vorige afdeeling consequent door te voeren, ten einde met behulp van dit middel de eenheid der verschillende afdeelingen van een symphonisch werk uit te spreken en het verband, dat tusschen de deelen van zijn programma bestond, ook in de muziek duidelijk te maken. Dit in alle afdeelingen terugkeerende hoofdthema bestempelde hij met den naam van *idée fixe*, - en hiermede was voor de instrumentale muziek een nieuw middel van uitdrukking gevonden.

Ook Liszt is als componist den weg opgegaan, dien Berlioz vóór hem betreden had, in de meening, daardoor het spoor van Beethoven te volgen. Maar Liszt heeft de zijpaden vermeden, waarop Berlioz, en vóór hem zoovele andere programma-componisten verdwaald zijn geraakt. De fout van Berlioz was, dat hij handelingen, dramatische tooneelen, alleen door instrumentale muziek wilde voorstellen. Aan deze fout heeft Liszt zich niet schuldig gemaakt. Ook hij laat zijne *Symphonische Dichtungen* - althans vele daarvan - door een programma voorafgaan; dit is o.a. het geval met *Tasso*, *Orpheus*, *Les Préludes* en *Prometheus*; of het stuk draagt een titel, die naar een bepaald gedicht verwijst: *Faust*, *Die*

Ideale, *Mazeppa*, *Ce qu'on entend sur la montagne.* In geen enkele zijner symphonische werken echter heeft Liszt getracht, bepaalde dramatische scènes in muziek weer te geven. Alleen heeft hij, in navolging van oudere meesters - o.a. Beethoven in zijne *Coriolan* - en *Leonore* -, Weber in zijn *Freischütz*-ouverture - de kern eener poëtische gedachte op een voor het gevoel begrijpelijke wijze weergegeven. *Lamento e Trionfo*, Klacht en Overwinning, *dat* is, volgens zijn eigen verklaring, de inhoud van zijn toongedicht *Tasso.* En dien inhoud heeft hij getracht ons duidelijk te maken, door ons het motief, dat de Venetiaansche gondoliers eertijds op Tasso's woorden:

> 'Canto l'armi pietose e il capitano
> Che il gran sepolcro liberò di Cristo'

zongen, door middel van telkens veranderende toonsoort, harmonie, tempo en rhythmus, in verschillende kleuren te toonen; hij laat het, geheel of gedeeltelijk, in allerlei gedaanten optreden, en geeft ons in de ontwikkeling der eeuwenoude melodie als het ware de ontwikkeling van het dichterlijk genie in het algemeen, dat zich tusschen de beide levenspolen 'Lamento' en 'Trionfo' beweegt.

In de *Préludes* tracht Liszt, niet de verschillende coupletten van het gelijkmatige gedicht van Lamartine, maar alleen de *kern*, de poëtische gedachte van het gedicht in tonen weer te geven, en die kern vinden wij in de woorden: 'Notre vie est-elle autre chose qu'une série de préludes à ce chant inconnu dont la mort entonne la première et solennelle note?'

Ook in *Prometheus* en *Mazeppa* heeft de componist zich niet bepaald tot het afschilderen in tonen van het leven dier helden, zooals het in de dichtstukken van Herder (*Der gefesselte Prometheus*) en Victor Hugo (*Mazeppa*) wordt voorgesteld, maar hij heeft de poëtische gedachte dier werken op een voor het gevoel begrijpelijke wijze in de taal der tonen trachten over te zetten. Wat wil de componist, dat wij in *Prometheus* hooren? 'Audace, Souffrance, Endurance et Salvation - Malheur et Gloire'. Op dergelijke wijze heeft hij ook de grondgedachte van *Mazeppa* in muziek overgezet; dus niet den rit van den op het paard gebonden page en

diens latere verheffing tot Hetman der Kozakken, maar den levensrit van den mensch, die, op de ‘croupe fatale’ van het Genie gebonden, in woeste vaart wordt medegesleept.

Evenzoo is Liszt ook in zijn *Faust*-symphonie te werk gegaan. Dit toongedicht bestaat uit drie deelen: Faust - Gretchen - Mephistopheles. ‘Sehnen, Verzweifeln, Verfluchen’ treffen wij in de motieven van het eerste deel aan; in het tweede ademt alles liefde en vrede, en in het derde, waar de ‘Geist, der stets verneint’ optreedt (*Charakterbild* noemt Liszt het), worden de motieven der beide vorige afdeelingen geïroniseerd. Wat in het eerste *Allegro* tot ontwikkeling gekomen is, vertoont zich ook hier weder, maar in groteske vormen en steeds spitse, kantige rhythmische figuren.

Maar zoo kon het werk niet eindigen. Tegen het einde der symphonie gaat de spottende scherpe toon van lieverlede in reiner harmonieën over. Het is alsof wij den strijd der rozenstrooiende engelen tegen Mephistopheles hooren:

> ‘Was euch nicht angehört,
> Müsset ihr meiden,’ etc.

Harpenklanken worden vernomen, lichter en lichter wordt de lucht. ‘Het ‘Gretchen’-motief doet zich hooren, daarna orgeltoon, met rhythmische begeleiding der strijkinstrumenten, en een koor van mannenstemmen met tenorsolo (tekst: de slotwoorden uit Goethe's *Faust*, 1ste deel) sluit op waardige wijze het werk af.

HENRI VIOTTA.

Aanteekeningen en opmerkingen.

Slechte persmanieren.

In *Onze Eeuw* van September heeft de heer M.P.C. Valter een aanval op mijn in *De Gids* van Juni verschenen artikel ‘Cecil Rhodes’ geplaatst. Ik zou hier gaarne het zwijgen toe doen, en het publiek tusschen mijne poging eener historische waardeering, en de felle vloekrede van een ex-Transvaalsch journalist de keus laten, ware het niet, dat de heer Valter van de althans in onze groote tijdschriften gehuldigde persgebruiken te eenen male is afgeweken. Van A tot Z is zijn artikel tegen het mijne gericht en door het mijne uitgelokt. Ware dit erkend, mijn haan zou niet naar den heer Valter kraaien. De heer Valter evenwel geeft zich het voorkomen de groote Rhodes-biographie van Michell, wier verschijning mij aanleiding tot mijn artikel gaf, ook zelf te hebben bestudeerd en zijne philippica niet tegen mij, maar tegen den Kaapschen schrijver te mogen richten. Meer dan een voorgeven is dit niet: de heer Valter geeft doorslaande bewijzen, het boek van Michell (wiens naam hij zelfs aanhoudend verkeerd spelt) niet te hebben gelezen. Alle aanhalingen die hij besluit met wendingen als: ‘aldus de auteur’, ‘aldus de biograaf’ enz. zijn uit mijn artikel genomen en komen niet naar den inhoud, en voor het meerendeel ook ganschelijk niet naar zin en bedoeling, bij Michell voor. ‘Het ligt in de rede,’ zegt de heer Valter, ‘dat Rhodes' biograaf over de werkzaamheden van zijn held na 1896 liefst zwijgt’, en de heer Valter weet zelfs waarom die biograaf

zwijgt: omdat zus en omdat zóó. De waarheid is dat Michell volstrekt niet over de werkzaamheden van Rhodes na 1896 zwijgt: ettelijke hoofdstukken van het boek zijn aan die periode gewijd, en zij is zeker even uitvoerig behandeld als de rest. Die over Rhodes na den Jameson-raid zwijgt ben ik, omdat voor mij met den Raid inderdaad het belang van Rhodes af is, die voortaan volger is in plaats van leider, en volger in eene richting die verschilde van die in welke hijzelf eenmaal had gehoopt te kunnen sturen. Met deze beschouwing (zij moge juist of onjuist zijn) verschil ik van Michell, en het is dus zeer kluchtig dezen daarover door den heer Valter de les te hooren lezen.

Eerst aan het eind, als de heer Valter de bladzijde van mijn stuk die hem het meest gehinderd heeft, onverkort gaat aanhalen, verneemt de *Eeuw*-lezer, dat deze (hij moet ten onrechte denken, bij uitzondering) genomen is uit '*eene bespreking* van het werk van den Kaapschen oud-minister.' De heer Valter kent niet anders dan die (niet nader door hem aangeduide) bespreking; het werk zelf bleef voor hem gesloten.

Hoe zou het anders ook mogelijk zijn, dat hij de verleening van stemrecht aan de Kaapsche naturellen op rekening van Rhodes stelt? Den lezer van Michell's boek kon het geen geheim zijn, dat die verleening opgelegd is door het onder invloed van Exeter Hall handelende Downing Street bij de (uit Londen gegeven) constitutie van 1854, en dat het Rhodes was die als eerste minister in 1892 de 'property qualification' van £ 25 tot £ 75 verhoogde en de 'educational test' invoerde.

Den lezer van Michell's boek kon dit geen geheim zijn, zeg ik. Den lezer van een ordinair handboek over de Kaapsche geschiedenis (Theal, Lucas, welk men wil) ook niet. Behooren ook deze niet tot 's heeren Valter's bibliotheek, dan besluit ik dat zijn eigen 'property qualification' om als *Eeuw*-schrijver over Kaapsche aangelegenheden op te treden hoofdzakelijk uit liefde en haat bestaat. Voortreffelijke bagage wellicht; maar waartoe bovendien nog kennis voorgewend van boeken die men niet las?

H.T. COLENBRANDER.

Buitenlandsch overzicht.

Nog altijd Marokko, en nu ook Tripoli.
26 September 1911.

De Fransch-Duitsche onderhandeling is nog niet ten einde. Het wordt tijd dat men tot een besluit kome. Tijd voor Frankrijk, voor Duitschland, voor de wereld.

Het feit, dat Duitschland geen gebied in Marokko verlangt, er van afziet een vlootstation te Agadir te vestigen, vereenvoudigde reeds lang geleden de situatie. Het schakelde de mogelijkheid van een Engelsch-Duitsch conflict voor het oogenblik uit. Gebleven is, in Engeland, de herinnering aan den even gevoelden schrik; in Duitschland, de herinnering aan de geen gevoeligheid ontziende stemverheffing waarmede Engeland zijn veto heeft uitgebulderd. In geen van beide landen zal die herinnering spoedig vergeten worden; maar zij levert alleen een verwijderd, geen oogenblikkelijk gevaar voor den vrede op. De zaak is tot de proportiën van een Fransch-Duitsche onderhandeling teruggebracht, en daar Frankrijk aanstonds getoond heeft den grondslag van *do ut des* te willen aanvaarden, betreft het verschil enkel nog de hoeveelheidsbepaling.

Men moet de Fransche natie het getuigenis geven, dat zij zich in dit onaangenaam, voor de nationale eigenliefde pijnlijk geval vredelievend en correct gedraagt. Men gevoelt in zijne Marokkaansche politiek een zeer ernstige fout te hebben begaan, en daarvoor te moeten betalen.

Duitschland neemt nu, voor de achterafzetting tijdens Eduard-Delcassé, een zoete weerwraak. Het zal echter verstandig doen, daarin matiging te betrachten en eerlijk een spoedige afdoening te bevorderen. Eene andere houding zou zeer slecht beoordeeld worden, in Frankrijk en Engeland niet alleen, maar in de geheele wereld.

Frankrijk heeft zeer veel toegegeven. De juiste omvang zijner concessiën in den Congo is niet bekend, maar alles wijst er op dat het daar in belangrijke mate aan de Duitsche verlangens is tegemoet gekomen. De eisch van het behoud eener militaire route van Brazzaville naar het Tsjad-meer schijnt losgelaten, en Duitschland zal, over zekere uitgestrektheid, tot den Belgischen Congo mogen reiken en daarmede een zijner levendigste wenschen vervuld zien, terwijl Frankrijk een resultaat waarop het niet weinig trotsch was: de continuiteit zijner Afrikaansche bezittingen, voor altijd prijs geeft. Gaboen ligt voortaan van het 'territoire militaire du Tchad' door Duitsch gebied afgescheiden.

Een groote prijs tot afkoop der gevolgen van een groote fout: het ignoreeren van Duitschland toen men indertijd op Marokko afging. Maar Frankrijk wil dat de afkoop dan ook volkomen zal wezen, en het in Marokko zelf voortaan Duitschland nimmermeer op zijn weg zal ontmoeten.

Zooals de vorige maand al vermoed werd dat het geval zou zijn, blijkt hierin de groote moeilijkheid te liggen die eene afdoening tot dusver verhinderd heeft.

Duitschland neemt met eene algemeene toezegging van handhaving der 'open-deur-politiek' in Marokko geen genoegen; het wil bijzondere waarborgen dat het van deelneming aan spoorwegbouw en mijnontginning niet zal worden uitgesloten; het schijnt ook nog een poging te hebben gedaan, deze deelneming vooral verzekerd te krijgen in Zuid-Marokko, terwijl het Noorden dan ook in economisch opzicht geheel aan Frankrijk zou zijn over te laten. Zoowel het verleenen nu eener op bijzondere wijze verzekerde economische positie aan één der Europeesche mogendheden, als het toelaten van een onderscheid, hoe gering ook, tusschen Zuid- en Noord-Marokko, is Frankrijk door het bestaan der acte van Algesiras buitengemeen moeilijk gemaakt. Die acte zelf is wel bestemd bij het oud papier te worden opgeborgen, maar

men heeft daartoe de toestemming noodig van onderteekenaars waaronder er zijn die een uitzonderingsmaatregel ten behoeve van één hunner niet zouden gedoogen. De vlotte begrafenis der acte is afhankelijk van het vasthouden aan het beginsel van de economische gelijkheid der onderteekenaars, daargelaten nu of zij, bij de vestiging van een Fransch protectoraat, aan de waarschijnlijkheid van de daadwerkelijke handhaving der open deur werkelijk gelooven. Duitschland echter wenscht dit geloof niet 'daar te laten'; het komt er voor uit het zóó weinig te bezitten, dat het bijzondere waarborgen verlangt in steê.

Uitzonderingsbepalingen ten behoeve van Duitschland zullen door Frankrijk, althans naar den vorm, wel nimmer worden toegegeven. Blijft Duitschland op de zaak staan, dan is de eenige uitweg, om de open deur voor allen beter te waarborgen dan bij de acte van Algesiras is geschied. En dat laat zich niet in een vloek en een zucht bereiken, zoodat de lange duur der onderhandeling geen verwondering kan baren.

Frankrijk offert dus voor Marokko een deel van zijn ouder bezit op, en mag er toch geen tweede Tunis van maken.

Uit wereldoogpunt is dit laatste geen ongewenscht eindresultaat. De afgesloten hoekjes zijn reeds te talrijk. Terecht wordt in den laatsten *Staatkundigen Brief* van Mr. van Houten betoogd, dat de voorname oorzaak van den Afrikahonger der groote continentale mogendheden hierin is gelegen, dat zij de natuurlijke bevordering van hun uitvoer door vrijen invoer missen, en dus den staatkundigen en militairen invloed te baat nemen om nieuwe afzetgebieden te verwerven die zij voor vreemde mededinging sluiten kunnen. Elk land dat in de tegenwoordige omstandigheden van den vrijhandel tot het protectionisme overgaat ondermijnt den wereldvrede, en zoo het een zwak land is, tegelijk zijn eigen bestaan. Nederland kwam tot dusver aan wezenlijke levensbehoeften der grooten tegemoet door hun uitvoer over zich heen te laten vloeien zonder er tariefdammen tegen op te werpen, en die vloed liet vette slib achter. De handhaving van ons vrijhandelsstelsel is dus voor ons van groot belang, niet alleen om het onmiddellijke voordeel dat het blijkens de ondervinding ons heeft opgeleverd, maar ook wegens het

groote middellijk voordeel van zijn vredebevestigende strekking. Dit groote middellijk belang zoo ganschelijk voorbij te hebben gezien, is een der zwaarste verwijten die men onze tegenwoordige regeering doen mag. Ons land wordt in zijn internationale positie, waarvan de goede verhouding tot al onze handelsvrienden een der sterkste zijden uitmaakt, veel meer geschaad door een protectionistich tarief, dan krachtiger artillerie en meer soldaten ooit verhelpen zullen.

Zal, naar ieder wenscht, in October de Marokko-zaak haar oplossing vinden, Italië schijnt er voor te willen zorgen dat wij onze dagelijksche belangstelling evenwel niet aan Noord-Afrika zullen behoeven te onttrekken.

Het heeft sinds lang het oog geslagen op het laatste nog niet onder Europeesch (of liever, onder niet-Moslimsch) gezag gebrachte gedeelte der Noord-Afrikaansche kust, op Tripoli. Groote Italiaansche belangen zijn reeds in dat land gevestigd, en de Italiaansche regeering schijnt het oogenblik gekomen te achten die door eene vlootdemonstratie te ‘beschermen’. Inleiding eener actie tot het verkrijgen van een pacht- of bezettingsverdrag? Maar de Jong-Turken zullen met een woedende beslistheid dit laatste stuk Afrika verdedigen....

C.

Bibliographie.

Kwakzalverij in haar modernen vorm van Wereldtaal. Het Esperanto op de keper beschouwd door W. Mensonides, Litt. Neerl. Cand. Den Haag. 1911.

'Kwakzalverij' is wel een heel groot woord en daarom te minder hier op zijn plaats, omdat men daaronder, in den regel, bij hem die haar toepast, kwade trouw veronderstelt, een tegenbeter-weten-in aanprijzen en toedienen van ondeugdlijke geneesmiddelen. Maar al verwerpt men het woord, waar het de leer van het Esperanto betreft, - dat er tegen gewaarschuwd wordt, met overtuiging en met kracht van argumenten, gelijk de heer Mensonides doet, is uitstekend.

Het denkbeeld van een taal, die iedereen spreekt en verstaat, waarmee men, zonder andere kennis van vreemde talen, terecht kan; van een taal die den ongeletterde, den arbeider of ambachtsman, die trachten wil buiten zijn vaderland zijn brood te verdienen, in staat stelt alle landen door te reizen, zeker dat men hem overal verstaan zal, - is ongetwijfeld aanlokkelijk. Dat zal dan ook wel de reden zijn, dat, na de vele mislukte pogingen om zulk een taal te fabriceeren, men het telkens weer beproeft; dat na het Volapuk van nog niet zoo heel lang geleden, men thans weer het Esperanto heeft uitgevonden, op het gevaar af, dit, op zijn beurt, te zien verdringen door het Ido, dat door zijn voorstanders als de meest internationale taal wordt aangeprezen.

Het ongeluk is maar, dat een dergelijke wereldtaal juist het minst gemakkelijk is aan te leeren door wie haar het meest noodig zouden hebben; door hen n.l. die geen andere taal kennen dan hun eigene. Krijgt men een zin Esperanto of Ido onder de oogen, dan begroeten zij, die Fransch of een andere Romaansche taal kennen, daarin terstond een aantal heele of halve kennissen. De man echter, die niet anders dan gewoon lager onderwijs genoten heeft, staat er even vreemd voor als voor iedere andere vreemde taal. Maar - beweert men - zoodra hij zich de voor hem zooveel grootere moeite om Esperanto of Ido te leeren getroost heeft, spreekt en verstaat hij dan ook een

taal, waarmee hij niet enkel in één land, maar overal zich redden kan... Zou dat werkelijk zoo zijn?

Wanneer twee hetzelfde doen is het daarom niet hetzelfde. Dit geldt zeker in sterke mate, wanneer die twee, straks aangroeiend tot vier, tot tien, tot honderd, tot verschillende volken behooren. De monden die uit moeten spreken, zijn bij die verschillende volken zóó verschillend gevormd, de breinen, die de zinnen moeten vormen, hebben zulk een verschillenden draai, - zijn er niet letters en letterverbindingen, die in het Engelsch voor een Franschman, in het Fransch voor een Engelschman eenvoudig niet uit te spreken zijn, en levert niet de woordvoeging in de taal van het eene volk voor het andere bezwaren op waarover hij telkens weer struikelt? - dat het, hoe mooi dit alles op het papier moge staan, in de praktijk mis moet gaan, d.w.z. op nietof (wat op hetzelfde neerkomt) half-verstaan moet uitloopen, en dus het hoog geroemde nut van de wereldtaal lang op zich zal laten wachten.

'Taalgroei die bij ieder-van-ons-allen persoonlijk zich voordoet is in het Esperanto buitengesloten, omdat men dan de deur zou openzetten voor dialectvorming, dat is: taalsplitsing, waardoor men weer hetzelfde bezwaar van taalverschil zou krijgen, dat juist zoo'n wereldtaal deed ontstaan', zegt de heer Mensonides. En in verband daarmede: 'In het Esperanto is alle persoonlijke denken in de machinaal gefatsoeneerde en eens-voor-al getrokken grenzen ingeschroefd'.

Als een onontkoombare bevlieging voor wie zich voor alle nieuwe ideeën en stelsels plegen warm te maken; als een sport voor wie met hun tijd geen raad weten, kan men de studie van het Esperanto, die van Ido en van alle andere wereldtalen, welke zeker nog volgen zullen, laten gelden; niet als een ernstig werk voor ernstige mannen.

v.H.

Uit Byzantium en Hellas, door Dr. D.C. Hesseling. Haarlem. H.D. Tjeenk Willink & Zoon. 1911.

Geen leerling der Leidsche hoogeschool, zij hij literator zij hij theoloog, behoeft vandaar te gaan zonder te zijn binnengeleid op het terrein der middel- en nieuw-grieksche studiën, zonder zich nog eens speciaal te hebben kunnen bezighouden met de taal der hellenistisch-romeinsche periode. Wie niet tot den sympathieken leider gingen, zullen niet missen een hoog aesthetisch genot van bijzondere aandoening, hetwelk men van de byzantijnsche literatuur niet verwachten mag en hetgeen de

eerlijke docent er niet wenscht ‘in te leggen’, al zal hij - dank zij eene zacht-ironische geestesstemming waaraan alle scherpte vreemd is, dank zij eene fijne en voor het naieve ontvankelijke opmerkingsgave, dank zij ook eene groote belezenheid ‘door eigen oogen’ - op menige bladzijde een licht doen vallen, dat met stille waardeering tot den vertolker doet opzien. Wel zullen zij missen de zachte, nooit opdringerige, uiteenzetting, wanneer Dr. Hesseling zijne sympathie verklaart voor het middel-grieksche epos, voor de dierenfabel en voor de nieuw-grieksche producten der volkstaal, waarin door veel traditioneel belemmerends heen de volksaard naar boven welt. Want deze hoogleeraar, die van allen strijd zoo goed als van alle heftige manifestatie afkeerig is, kampt toch rustig onverzettelijk mede, waar hij meent, dat het heden-levende door het verleden in de verdrukking geraakt en geleerde overlevering groenende levenstakken overwoekert.

Zeker echter zullen zij, die als literator aan de lessen van dezen linguist vreemd bleven, niet licht tot meer intieme kennis geraken van een belangrijk tijdvak in de taalevolutie van het grieksch. En toch, de taalverschijnselen van de latere helleensche dagen scherpen de oogen voor de waarneming van diergelijke wisselingen gedurende de eeuwen van het ‘homerische’ en van het ‘klassieke’ grieksch, hetwelk de nieuweling zoo licht als onwrikbare eenheden, als eene onveranderlijke specie gegoten in het ijzeren raamwerk der homerische of der attische schoolgrammatica wil aanzien. Dat hij tegen deze opvatting van meer dan eene zijde worde gewaarschuwd, is niet onnoodig, daar de schoollectuur tot het verkeerde begrip pleegt te leiden.

De theoloog, voor wien zoo goed als voor ieder ander de basis der interpretatie grammaticale kennis blijft, - of zouden de dagen nog niet voorbij zijn van de leuze ‘quanto melior grammaticus tanto peior theologus’? - de theoloog zal verkeerd doen den hulpvaardigen docent voorbij te gaan, die hem naar Deissmann's methode uit de eigen brieven en scherven der eerste eeuwen vóór en na Christus leeren zal, welke beteekenis, welke bijbeteekenis, er schuilt in de woorden der volkstaal; der taal dus, die in hoofdzaak het voertuig is geworden van de tot het volk gerichte christelijke predicatie.

Wil iemand als Dr. Hesseling het belangwekkende op het terrein zijner naspeuringen aan een grooter publiek doen gevoelen, dan biedt hij rijk toegelichte vertalingen of in rustig vloeiend hollandsch gekleede historische essays aan. Want de byzantijnsche studiën brengen den lezer voor menig kleurenrijk tafereel van hof- en krijgsmansleven, voor menig nu eerst klaar

wordend probleem uit de theologie of uit het leven der theologen; schilder- en beeldhouwkunst, beoefening van letteren, naast politiek gekuip en geen geweld schuwend hofkabaal, houden hem beurtelings bezig, daar ook in Byzantium gelijk in Florence die merkwaardige figuren hebben geleefd, welke het fijnere en het grovere, teerheid en wreedheid, geestescultuur en perversiteit zonder blijkbaren strijd in zich vereenigden.

Dit boek raakt het literaire en het theologische leven, vertelt van byzantijnsche romantiek, van byzantijnschen wansmaak, van volksoverleveringen in episch gewaad; het illustreert het oude door het nieuwe en omgekeerd; het vergelijkt grieksche en nederlandsche spreekwoorden, oud- en nieuw-grieksch volksgeloof en bevat eene zeer interessante studie over een Griekschen patriarch. Wij wenschen het in veler handen: in die van theologen en neerlandici. Ook van classici, die er veel uit kunnen leeren en met grootere waardeering tot de Ouden zullen terugkeeren. Zoo ging het ons, die het laakbaar achten in elken jongen philoloog, indien hij in de leidsche jaren, den cirkel zijner belangstelling te korten straal gevend, de lessen mijdt van Dr. Hesseling. Hoe ruimer de cirkel, des te grooter wordt de centripetale kracht!

J. VÜRTHEIM.

In 't Zicht der Derde Vredesconferentie. - Op aanzoek van het Algemeen Nederlandsch Verbond bewerkt door Jhr. Mr. Dr. B. de Jong van Beek en Donk. - Dordrecht 1911.

'Wakker geschud' door het verleden jaar in *De Gids* verschenen stuk van Prof. van Vollenhoven, doet het Algemeen Nederlandsch Verbond eene poging om de 'roeping' waarvoor de Leidsche hoogleeraar onze geestdrift vroeg, inderdaad in het volksbesef tot leven te wekken. Het verzocht den heer de Jong van Beek en Donk, eene verzameling met verbindenden tekst te bewerken van wat tot dusver hier te lande over de aanstaande Derde Vredesconferentie en Nederland's taak daarbij werd geschreven. De heer de Jong heeft die opdracht ruim verstaan. Hij geeft ook die uitlatingen van buitenlanders, welke aan de Nederlandsche schrijvers ter zake bekend zijn geweest en mede hun optreden hebben bepaald.

Het eerste hoofdstuk heet 'Ontwapening' en documenteert de illusie van 1899 en haar inzakken. Het tweede hoofdstuk heet 'Internationale Politie' en documenteert het streven van thans en zijne geboorte. Het zwaartepunt van het boek ligt in het tweede hoofdstuk.

'Ongetwijfeld', aldus ongeveer de verzamelaar in zijn inleiding, 'heeft voor de groote meerderheid het denkbeeld van ontwapening

de groote bekoring.... De meening, dat de vredesconferentiën dit doel toch niet zullen doen bereiken, doet echter de belangstelling verdwijnen. Te trachten door de kracht van redenen, door bekende personen in het buiten- en binnenland aangevoerd, de overtuiging te vestigen, dat het denkbeeld van ontwapening voor onmiddellijke doorvoering niet vatbaar is, maar dat de Derde Vredesconferentie door zekere maatregelen het ideaal meer bereikbaar kan maken, is het doel dezer uitgave... Het onderwerp, waarvoor zij voornamelijk belangstelling hoopt op te wekken, betreft de vraag, of er, wanneer Staten zich verbonden hebben ten aanzien van tusschen hen rijzende geschillen de uitspraak van het Hof van Arbitrage in te roepen, behoefte bestaat aan een bepaalde sanctie, en wel in het bijzonder in den vorm eener internationale politie, die bij machte is den staat, die de beslissing van den rechter niet nakomt, tot naleving te dwingen. Hierom scheen juist dit onderdeel van het vraagstuk der volkenrechtsorganisatie voor een uitgave als deze het meest geschikt, omdat Prof. van Vollenhoven in staat is geweest voor dit onderdeel meer belangstelling in ons land op te wekken dan hier op eenig ander punt van internationaal recht bestaan heeft. Bovendien is het vraagstuk der internationale politie, al is het in het buitenland ook reeds met den meesten ernst ter sprake gebracht, hier te lande in en tengevolge van Prof. van Vollenhoven's artikel meer in bijzonderheden onder de oogen gezien dan ergens elders.'

De Nederlandsche regeering, van welke alles voor het aannemen eener besliste houding door Nederland ter derde vredesconferentie afhangt, is nog roerloos. Beweging zal haar moeten worden medegedeeld uit het volk. Dit in de ziel te grijpen, was van Vollenhoven's groote doel, en een herdruk van zijn Gidsartikel voor propaganda-oogmerken liet daarom reeds te lang op zich wachten. Thans verschijnt hij hier weer, gelijfstaffierd door een reeks van schrijvers die zijn woord bezield heeft, en waaronder Prof. Kosters ('Wat kan Nederland op dit oogenblik voor de internationale rechtspraak doen?'), H.E. Baron van Asbeck ('Een Wereldstrijdmacht ter Zee') en Prof. van Eysinga ('La police internationale') de eereplaats innemen. De bestrijders, kleiner hoopje, ontbreken ook niet. Veel talrijker dan de sprekende zijn de stille bestrijders, en talrijkst van al de onverschilligen. Tot hunne bewerking de tusschenkomst in te roepen van het Algemeen Nederlandsch Verbond, is geen kwade gedachte. Als er nu maar gedurig meer verrijzen die de propagandataak overnemen, ieder in eigen kring.

C.

De vreemde heerschers.
Een verhaal van de Italiaansche meren.

Hoofdstuk XVII.

Terwijl in Cavarna de koude duurde, tintelde in Bellano en Montagnola het seizoen der vreemden, die overwinteren in Zuiderzon. Na de altijd wat wisselvallige weken van den laten herfst, rezen en volgden nu gestadig de korte maar glanzend-blauwe dagen. Er was een zachte drukte langs de zuivere zonnekaden van Bellano; het meer wiegelde klaarblauw tegen het warme bruin der bergen met hunne dicht besneeuwde koppen. Men zat buiten voor de café's als in den zomer, en de rij open victoria's wachtte aan de overzij; de fontein-top ruischte flonkerend boven het blink-groen der magnolia's.

Bedrijvig waren ook de bogengangen-straten van het stadje, hoewel het er kil was. Daar echter scholen de kleine bazaars van nagebootste kunstvoorwerpen, van gëolied houtwerk en photographieën, en de juweelen- en kantwinkeltjes, die de vrouwen verwarmen.

De stoombooten slechts waren minder vol dan in het najaar; op het water was het wapper-frisch, doch men kon er zich de oogen koesteren aan de zomersche tuinen waar men langs voer; daar, tusschen het glimmerende gebladert der camelia's en laurieren, zag men in open kassen de

groote citroenen rijpen. Alleen de stammen der mimosa's waren tegen de nachtvorsten met stroo omwonden, en een enkele kostbare plant had een dakje van hout. Er waren eenige weken geleden waarlijk drie dagen van sneeuw geweest, en daarna nog wat dagen van regen; toen, met éénen zonnemorgen, was alles weggesmolten en gedroogd.

Langs de zonnige zuider-wegen wandelden de vreemden en stoofden hunne leden en ademden de pure lucht; zij verwonderden zich over het zedig zilvergroen der onverwelkbare olijven, zij snoven de zoete en fijne tropische geuren, die van een parktuin overzweefden, en aandachtig toefden zij bij een hagedis, die teeder-kloppend zat te leven op een heeten zonnemuur, dan eensklaps in snelle bochten wegschoot.

's Avonds, van de balkons der gastverblijven, aanschouwde men de zonsondergangen, die eind December het schoonst zijn. Eén kom van broeiend, bloedrood vuur was dan soms het meer, onder den zeegroenen hemel vol rood-goud brandende faisanteveeren. Klein doken de dorpjes aan den voet der glorende bergen, als van fijn beschenen ivoor.

De nachten waren koud, maar de groote hôtels, de baai rondom, straalden een vroolijke illuminatie door de honderden schitter-ramen. En in hun pels-jassen, een sigaar rookend, maakten de heeren nog een wandeling en genoten van de lichtende sneeuw, hoog op den Cavarna en den Bigorio, die als mystieke zilveren burchten stonden in den maanwitten nacht...

Met Nieuwjaar was het een zomerdag. In het Hôtel Bellevue-au-Lac waren, op de terrassen over het water, alle tafeltjes bezet, en de wegen van Montagnola wemelden van wandelaars uit Bellano. De zon stak; om den San Leonardo en om den verren Tamaro verzamelden zich de licht-overschichte, loodblauwe wolken, als zou er weersverandering komen. De minaretten der Villa Alhambra, goud aan het grijzig boven-blauw, beefden in een warmte-walm.

Bij het rijkvergulde hek poosden de menschen in verbazing: heerlijk rankten de volle thee-rozen langs het huis en rond de Moorsche hoofdpoort klom de bloeiende heliotroop; violen van Parma geurden in aardranden binnen het geschoren gras tot bij den inrij. Opeens knerpten er wielen over het gladde, roode grint, en in een open rijtuig, onder de

kap, ontwaarde men, in zwart satijn, een bleeke en roziggepoederde, nog jonge vrouw met fonkel-bruine oogen, een karmozijnen toque op het zwarte kapsel; en over haar, roodharig, met een grijzen deukhoed en strak in een grijze gekleede jas, haar twintigjarige zoon... Het was Rosa Capretti...

Dien nacht, voor de tweede maal, zeeg de sneeuw over Montagnola. In een gansch witte wereld werd men des morgens wakker, en tot acht uur toe duurde het gedwarrel der luchtige vlokken zonder ophouden.

En na een stonde van verwonderde stilte, zacht, brak de zon door.

Rond de wijde, bleekblauwe meerschelp glinsterde, omhoog, omlaag, alom, het zuiver blank der versche winterschheid. In week-violette schaduwing lijnden de wegen en paden door het nieuwe land; de huizen doken klein onder de dikke daken en de boomen waren één broze toover; de wijngaardhagen festoenden in een sprankelende feestelijkheid van schitterwit op wit, en daartusschen, van donzen plokken overdolven, stonden de edele olijven in een blanken wonderdroom: binnen hun blauwige schemergrotten troste heimelijk, grijs-groen, het fijne loof terneder...

Maar de palmen, in de tuinen, bogen verdwaasd en tot brekens toe de loome vederbladeren onder den ongewonen last, en de cypressen, geschonden in hun strakken stijl, negen de zwartgroene staarten haveloos uiteen.

En zienderoogen begon reeds de blanke pracht te minderen onder het zwellende zonnegoud; in het smoezel-bruin van den grintweg donkerde bij plekken het natte zand, en de daken kleurden slaaprood op uit hun smeltend dek, toen, slaaprood ook en knipperend met de onklare oogen, Emilia Mayer op het bordesje van haar huis verscheen.

‘Alweer sneeuw...’, zei ze vaag-verwonderd, en streek met den vinger het kussentje weg, dat zuiver gelijnd, doch vol gaatjes van den dooi, op het druipende hekje hoogde; een gelige groef slaand, vielen de vochte plofjes in het vooze blank aan den bordesvoet.

Emilia Mayer staarde verdwaald rond over het land; zij zuchtte, dacht aan de oude sneeuwwinters in de vaderlijke

herberg bij Zürich... Dan ging zij in huis een bezem zoeken, om de brosse takken en blaren der reeds bloeiende Japansche mispelboomen van hun vrachten te ontdoen.

Van boven riepen, uit hun bedden, Lina en Pepi, of er sneeuw lag... dat ze vroeg op wouen met de sneeuw...

- En die kinderen ook alweer wakker! schrok Emilia; zij riep terug, dat ze zich nog maar eens om moesten draaien en probeeren te slapen... Weemoedig stond zij met haar bezem in den mispelboom te stooten, ruimde dan den sneeuwrommel weg, die uit den boom op de bank was gevallen. De luie voldoening bekroop haar, dat nu ook de vrouwen uit Cavarna wel niet komen zouden met het bestelde hout, en dat voor dezen morgen althands die beslommering was afgewend... Zij peinsde, of het geen geschikt uur zou zijn om een brief aan haar vriend in Teneriffe te schrijven; - maar vóór zij nog, na veel afdwalingen en invallen, aan de schrijftafel van haar beige salonnetje alles voor het schrijven bijeen had, kwamen holderdebolder Lina en Pepi de trap afgestormd, de deur uit en de sneeuw in.

Het kleine tuintje was plots vol van een heidensch alarm; de natte kwakken vlogen tegen de ruiten, een gehuil krijschte op. Doch als het Mayertje verschrikt en heel boos naar buiten kwam, holden de twee hand in hand het keienweggetje af, lieten zich opzij langs de hellingen der wijngaardlandjes naar beneden glieren, tot Pepi, op de helft, weer huilende staan bleef, en Lina alleen den grooten weg opsjouwde.

Wat later bracht de werkvrouw Marianina ze samen weer terug en zette ze aan het open houtvuur in de keukenschouw te drogen; het water sopte in hun schoenen; Pepi moest zijn doorweekte broek uittrekken en zat in zijn hemdje en borstrok op een groote biscuittrommel bij den blokkengloed. Lina, die zich niet uitkleeden wou, spande haar dampende rokken voor de vlammen, knisterend van de druppels die er telkens in vielen.

‘Che miséria! che miséria!’ klaagde Marianina, die uit louter verontwaardiging vergat haar werk te doen; - als zij die twee de volgende week maar eens onder háár toezicht had!

En tegen twaalven, toen de vrouw was heengegaan en juist het eten op tafel stond, kwamen klik-klak langs het geheel blootgedooide keienpad achter het huis, de oude Rachele

en haar schoondochter met hare hotten hout, niettegenstaande den sneeuwval, naar beneden gezet.

Emilia Mayer was wanhopig: - net op het etensuur!... hoe kregen zij het in hun hoofd, met zulk weer uit Cavarna te komen... Zenuwachtig beval zij Lina, de schaal naast het vuur warm te houden... Zij werd nog wanhopiger, toen Rachele, onnoozel ginnegappend als altijd en dubbelgebroken onder den stapelenden houtlast, en achter haar aan de onverschillige, mager-hooge gestalte der schoondochter onder een nog hoogeren last wegduikend, het tuinpaadje versperden en bij het wingerd prieel de geweldige gerla's nederlieten.

- Ja... maar... ach Gott! klaagde zij, - zóóveel hout... dat had zij niet besteld... zij ging op reis... zij had de helft nog niet noodig...

Met ontdane gezichten en scherp hijgend zonken de twee vrouwen op de bank achter de tafel neer. De tocht was ongewoon vermoeiend geweest; boven lag de sneeuw nog hoog en rul, en lager-weg was het pad bijna onbegaanbaar vuil en glad gebleken van al het gesmoltene.

- Maar hoeveel wel?... Wel honderd kilo!... en voor de eene week, dat zij nog hier bleef!, jammerde Emilia opnieuw; zij staarde ten einde raad de beide hooggetaste draagkorven aan, waar de beukestammen als een balk zoo dik een armlengte uitstaken. Dan, als zij zag, hoe de twee in 't zweet waren - als van een rillend, kletsnat paard sloeg de rook van hen af - riep zij, goedig ook weer, tegen Lina, dat die iets brengen zou, grappa, of koffie.

Noch tot de knikkebollende best, noch tot de verschooierde jonge vrouw, schenen de ontstelde klachten der Signora door te dringen; de gebroken ruggen gerecht tegen den muur, de handen willoos op de knieën, en de oogen vaag ver weg, zaten zij en ademden met korte, felle stooten door de gesperde neusgaten. Over Rachele's grauwe rimpelgezicht grijnsde telkens een wezenlooze lach. De schoondochter, altijd slecht gehumeurd, keek stuursch en zwart. De beide glaasjes grappa lieten zij onaangeroerd.

Voorjaarszacht was de zuivere zon en ijlblauw de hemel; het land lag in een teedere neveligheid van rijkelijk gedrenkte aard. Een enkele, flonkerende droppel, hier een, daar een,

viel nog uit het rankend gestrengelte van het prieel, dat zijn grillige schaduw teekende over de beide rustende vrouwen en over het bronzig geglim der stapels zilvergrijze blokken.

Honderden kleine, bruin-gouden bijtjes zoemden om en in den ronden mispelboom. Die stond als in een aureool van geur en zoele gonzing. Aan elken tak, tusschen een krans van groote, donkergroene bladeren, diep doorvoord, hadden zich de dikke plokken bloesem genesteld, de zacht geelbruine, fluweelig-lederen bloempjes, die geen bloemen bijna zijn, en die een rein en warm aroom wijd om zich heen verdroomen.

De jongste der korfdraagsters zette zich plots in postuur, sloeg met eén teug het glaasje grappa om, en daar zij de ijzeren deur, in den muur onder het keienpad, open zag staan, sjorde zij zonder veel complimenten een partij houtblokken van haar korf, en droeg die den kelder in.

‘Ja... maar... de bestelling was...’, sputterde Emilia nog koppig tegen.

‘Je hoeft het den kost niet te geven’, zei lakoniek Rachele, met een mallen ginnegap over haar zielig oudebest-gezicht, ‘als je terug komt, wil het óók nog wel branden...’

En zij al eveneens, zonder complimenten, goot het glaasje grappa naar binnen, ging haar rugkorf ontlasten en de blokken in den houtkelder stapelen.

Emilia werd eerst kwaad, zocht naar haar woorden; dan, gelaten, liet zij de vrouwen begaan: - 't was dom volk, wat viel er tegen te praten? Er was een wrange menschenkennis in haar hoofd en veel zwarte ervaring; met een ernstig en gewichtig gezicht bleef zij acht geven op de kelven hout, die de vrouwen in haar kelder tasten, - alhoewel zij op geen tien kilo na kon ramen, hoeveel er telkens werd ingebracht.

Toen dan ook de voorraad was geborgen, en de schoondochter uit haar smerigen rokzak het smerige rekeningetje van den zender van het hout te voorschijn haalde, was Emilia opnieuw buiten zichzelve.

- Honderd vijfendertig kilo!... anderhalf quintaal bijna?... zij had nog geen honderd kilo geteld... en er maar vijftig ontboden!...

‘Honderd vijfendertig kilo’, zei de oude Rachele, stomp, als een noodlot. Ten einde raad wierp Emilia nog eenmaal haar reis tegen, en plots scheen het vermummiede gezicht der oude moeder schril te ontwaken:

‘Op reis!’ zei ze, ‘ah si!... als iedereen op reis kon gaan naar waar hij wou...’

Er was iets als een herinnering door haar oogen gevaren, een verlangen, gerezen uit de altijd gesloten schachten van haar verarmoed bestaan, - even ook maar.

‘En 't geld voor 't dragen staat niet opgeschreven’, knarsten alweer de stroeve scharnieren van haar stem.

De sloome schoondochter vroeg alleen belangstellingloos waar de Signora heenging...

‘Nog verder dan Milaan’, zei Emilia schichtig. Zij zag een boom vol sinaasappelen aan een eeuwig blauwe zee, palmentuinen, een rijk hôtel, en haar vriend uit Teneriffe, die daar wel langs moest komen op zijn terugweg naar Turijn....

En terwijl zij met de twee vrouwen bezwaarlijk onderhandelde over den prijs van het benedenbrengen, Rachele maar knikkebolde en zonder zin beweerde, dat het hout voor geen goud te koop was in dezen tijd, en de schoondochter deerniswekkend haar hooge, magere schonken wreef, of die ontwricht waren door den last, en zei dat de Signora een volgend winter haar hout maar met dien spoorweg naar beneden moest laten rijden, - kwam daar plots, langs het keienpad boven hen, een hakkelend harde stap aangeklipperd.

De vrouwen keken op. Emilia Mayer had hevig gebloosd over de reeds roodige verwardheid van haar gelaat heen.

Recht voor zich uitziende, waardig in zijn wijd omgeslagen plooimantel, ging hompeldestrompel de zoppo het hek langs... toen hij al voorbij was, lichtte hij even, koel-beleefd, den flambard van den wit-omlokten schedel.

‘Komt die nu hier?’ vroeg met een lacherige schuwheid de oude Rachele, die nog aan de malle spektakels met haar neef het vorig zomer in Cavarna dacht.

Maar Emilia Mayer, fel knipperend met de oogen, zei verontwaardigd:

‘Wat?... dat onbeschofte mensch?... die zet geen voet

meer in mijn huis'. En heel zenuwachtig plots en zonder met een woord verder de hoeveelheid van het hout of den prijs van het benedenbrengen te beknibbelen, betaalde zij de twee vrouwen en ging haastig naar binnen. Op de eetkamertafel restte nog een koud kliekje in de schaal, en de kinderen lagen over elkaar heen op de sofa van het beige salonnetje te slapen...

Gansch ontredderd zette Emilia zich aan haar schrijftafeltje; de eenige uitkomst in het leven scheen het haar, dat zij de volgende week naar Pegli ging, aan de zee van azuur, waar, op zijn terugweg naar Turijn, haar vriend uit Teneriffe toch zeker wel langs moest komen...

Toen Rachele, in haar schik over het onverminderd ontvangen loon, en de schoondochter, stuursch en vadsig als altijd, tot halfweg Pambio waren teruggestegen, kwamen zij daar, bij een bocht van het pad, plots Carmela achterop...

Die, met nadenkend bedaarde stapjes, klom langzaam, zoekend de droge steenstukken, het pad tusschen den klonterenden sneeuwrommel omhoog.

'Buon giorno', - 'Buon giorno', werd er van weerskanten gegroet. En korte poos bleven Rachele en de schoondochter Carmela ter zijde; Rachele kwebbelde iets over de sneeuw van dien morgen en de honderddertig kilo hout, die ze toch nog naar Mirasole hadden gedragen.... Zij popelde van nieuwsgierigheid naar wat Carmela op dezen tweeden Januari beneden mocht wezen doen; zij dorst alleen te opperen, dat er toch geen markt in Bellano was geweest...?

Doch Carmela, voor zich neerturend met haar stille, bruine oogen, de kaken frisch-blozend van de kou, de dun-roode lippen dicht opeengesloten, had haar vastberadenste en slimste gezicht.

Losjes zei ze alleen, dat het wel weinig weer voor een wandeling leek; maar, op zoo'n sneeuwmorgen was je zeker de menschen thuis te treffen...

De vrouwen gingen dan vlugger door, sjouwden met groote, klotsende stappen door den modder naar boven. Toen Carmela in Pambio aankwam, waren zij uit het gezicht verdwenen. Zij trok haar zwarten, wollen doek wat dichter om zich toe; het pad lag hier glimmend-wit en stevig;

groen-doorschijnend was aan de meer-zij de meterhooge sneeuwmuur.

‘Ik zal de zaak aan de aandeelhouders voorleggen’, hoorde zij weer de wankele stem van Signor Hirtfeld zeggen, - ‘maar’, wuifde hij vaag, ‘aangeboden diensten zijn zelden aangenaam....’

Wat kon hij daarmee hebben bedoeld? Zij zag zijn gezicht, waar niets uit viel op te maken. Toch had hij ook gezegd:

‘Jacchini zal er misschien wel mee ingenomen zijn’.

En Marsala prezenteeren, dat deedt je niet, als je niet van zins was....

Wat had de Signora Margherita een prachtig jakje aan, peinsde Carmela dan weer, - dat groene fluweel met die witte bont-randen... En wat was de Signora hartelijk geweest... Die had met haar geklonken en meê plannen gemaakt, of de zaak al kant en klaar was...

Maar van de Signora Margherita was men nooit zeker... en Signor Hirtfeld, zwaar rookend, mompelde ‘tut, tut’, had zijn hoed opgezet en was iets gaan zoeken in een andere kamer....

‘'k Wéét het nog niet’, zei Carmela bij zichzelve.

En terwijl zij zoo liep te denken, kwam ten tweeden male haar iemand achterop geklommen: een jonge kerel met grijsgroen omzwachtelde beenen, een bruin manchester buis aan, en een puilenden rugzak tusschen de schouders.

‘Buon giorno’. Hij ging door. Even, van terzijde, zag zij zijn gebruind en blond gezicht, en de strakke doch schuwe blauwe oogen. Carmela liep een stapje harder; - was 't een tourist, of een werkman?

Als de jongeman juist de wegbocht wou omslaan, riep Carmela:

‘Moet je soms naar de herberg? Dan loop ik met je mee’.

De kerel keerde zich om:

‘Geen osteria noodig’, zei hij met een snel-onderzoekenden blik op de vrouw, die 't hem gevraagd had.

Even was 't, of hij terug wou komen, iets zeggen. Dan, zonder groet meer, ging hij door.

‘Santa Vergine’, dacht Carmela, ‘als dat niet een van de twee Muzzo's uit Amerika is...!’

Hoofdstuk XVIII.

Het was de vijfde Januari, de dag vóór Driekoningen. Na den sneeuwval van een halve week her, was het weer van een voorjaarsche mildheid gebleven; verscholen in het bruine gras, dat hier en daar opnieuw te groenen begon, lichtte reeds de fleurigheid der eerste primula's, en de kleine wilgen op de wijngaardlanden strekten zóó welig de okergele twijgen, of zij temeê in blad wilden schieten.

Langs den heirweg bij de kerk van Montagnola, waren dien middag een troepje jongens van een jaar of achttien bezig, de versìeringen aan te brengen, welke den volgenden dag de groote, jaarlijksche processie van Driekoningen zouden hebben te verfeestelijken. Het was een groote afstand, dien zij te bewerken hadden, de wijde wegbuiging van de kerk omlaag tot aan de rotstrap, en langs die trap weer naar boven tot aan de kerk. Zij lichtten er dan ook tamelijk de hand mee, hingen de gekleurd-papieren slingers in de boomen, waar zij ze maar vast konden krijgen, sloegen met een los spijkertje de latten aan, die de vaantjes moesten dragen en de schilden met de kerkelijke emblemen. De lekkere zon en de zoele wind maakten hen lui en speelsch, en zij grapten meer dan dat er gewerkt werd.

Maar om één uur klonken zwaar-galmende stappen onder het kerkportiek; de pastoor kwam buiten. Zijn rood-bruine kop stond ongemakkelijk en nog rooder van den pas genuttigden maaltijd.

- Hei! die dit-en-datsche kwajongens, die satansche rakkers, hadden ze weer een schrobbeering noodig?.... en op zijn breed-geschoende voeten onderuit de korte soutane, met groote stappen hij er heen. Zijn stem bulderde langs den weg; hij was meenens uit zijn humeur.

De jongens, geschrokken, lieten hun potsen, herstelden de al te schotsch uitgevallen guirlandes en spijkerden de scheefgezakte latten steviger aan den stam....

- En nu, zoo gauw als 't hun maar geleerd was, de rest van den weg afgemaakt! - dreigde de pastoor.

Met de twee oudsten kwam hij terug, om de eerepoort te beginnen, die bij den ingang der kerkkoer moest verrijzen.

De masten en de gesneden hoekfiguren lagen al klaar bij het knekelhuis.

Zijn dikke, roode handen op den rug van zijn groenige soutane, stond de pastoor toe te kijken, hoe de jongens den paal aansleepten, overrecht haalden, en met het toegespitste eind in een gat tusschen de steenen plantten; de een klom op de ladder, tegen het kerkkoer-hek gezet, en heide met zijn houten hamer, om den mast den gruisgrond in te drijven.

‘Een, twee, hóp!... een, twee, hóp!’ regelde 's pastoors korporaals-stem de slagen.

‘Harder! kracht zetten!’ donderde hij, toen de paal nog wankel bleef tusschen de handen van den jongen beneden.

Dan werd hij opeens kwaad, gebood den hameraar af te komen; en de punten van de soutane in zijn ceintuur, met zijn gespijkerde schoenen hijzelf de ladder op... Uit zijn zwarte mouwen, of er smidsarmen onder staken, beukten de hamerslagen op het paal-eind.

‘Genoeg, genoeg...’, riepen al gauw de jongens, die den mast niet meer verwrikken konden, zoo diep zat hij den grond in.

En als de pastoor, met een blakenden kop, zijn leer weer afkwam, - stond daar plots, al lachend, Angelina, een blad met drie glazen en een flesch bier in de hand.

‘De complimenten van den sindaco’, zei ze met een lichten spot.

‘Wat...?’ vroeg de pastoor. En eensklaps zag hij, juist om den hoek van Angelina's herberg, over het hekje, den karbonkelenden oogenlach van Devacchi, en Calistro's brutalen mopsneus op zijn grijnzenden kop...

De pastoor, die zich in waardigheid voelde te kort schieten, liet den hamer in 't gras vallen en kwam bezadigd de laatste vijf, zes sporten afgestapt... Weer op den beganen grond, maakte hij, wat benepen nog, een handwuif tot groet naar de twee lachers, en zag vaderlijk toe, dat de jongens hun part kregen, voor hij zelf met ingehouden begeerigheid de dikke lippen aan het schuimende glas zette.

In zijn vuur voor het werk was het hem ontgaan, hoe op het zandpleintje van Angelina's huis, als iederen Dinsdag

en Vrijdag bij mooi weer, het oude Montagnoler praat-gezelschap zich verzameld had.

In de bleek-gouden Januari-zon, die juist van pas getemperd en toch koesterend, over het ijle kastanjebosch het huis bescheen, zaten, aan twee tafeltjes in de lengte bijeengeschoven, de mannen voor hun karaffen en kommetjes wijn.

Zacharia, de kouwelijkste, in zijn duffelsche jekkertje en de laken pet op, leunde tegen den warmen huismuur. Hij zag er slecht uit; zijn wangen schenen geler geworden en er lag een nerveuze onrustigheid over zijn bijgetrokken wezen, of hij meer nog dan vroeger naar binnen leefde. Uit zijn mouwen spanden roode polsmofjes om de magere botten.

Naast hem zat de oude Rezzonico, den goedigen stoppelkop dodijnend boven de blauwe bouffante, die hij tot in Maart nooit aflei. Maar Devacchi had een licht vest aan, of 't al zomer was, en Calistro's jasje hing aan den stoelknop, zoodat zijn beweeglijke armen bij 't spreken vrij spel hadden in de sluike, zwart-wollen trui.

Er zat ook nog een vijfde man aan tafel, Alfredo Bresani, een dikke meneer met een pafbleek gezicht en snorren als van een oud gediende, de secretaris van Montagnola, die meteen veearts was.

‘Een goeie ruzie iedere week... dat houdt het leven erin... daar blijf je jong bij...’, mengde zich, zoodra hij weer was komen zitten, Montagnola's burgemeester in het gesprek, dat aan de tafel had voortgeduurd.

Bresani was aan 't vertellen geweest van een zot geschil tusschen Noè en Hirtfeld, over de levering van een vaatje Chianti-wijn, en waarbij de Contessa Margherita en heel het personeel van Viani waren te pas gekomen.

- Ruziemaken, waar je jong van bleef... grinnik-lachte Rezzonico, die het denkbeeld bijster geestig vond. Men sprak dóór over Hirtfelds krasheid en men haalde de vele schermutselingen op, die hij in het land al had gehad, met den pastoor, met zijn pachters, met de hôtelhouders van Bellano...

‘Maar hij wint het toch maar altijd’, zei Devacchi, ‘getuige nu weer de tandradbaan... Natuurlijk draaide de regeering bij... In Februari gaan ze aan 't werk’.

- Als je jong bleef van ruziemaken, kwam nog eens met

een kwebbellach de oude Rezzonico bijgeteemd. - hij kon maar niet genoeg krijgen van die grap -, dan moest de Signora Mayer er wel uitzien of ze zestien was... nu had ze weer oneenigheid met den manken Duitscher!

Maar Calistro en Bresani riepen tegelijk met overdreven gebaren, of hij nog dooiere koeien uit de sloot kon halen.. die ruzie met den zoppo, die dateerde al van een maand terug!

'Vader...', vermaande Devacchi in een potsierlijken ernst, 'jij maakt zelf geen ruzie genoeg met de menschen... je wordt zoo oud als een ouwe slof...'

En genoeglijk de heerachtig blanke handen over zijn vorderend buikje strijkend, dat gemakzuchtig uit het van onder openstaand vest puilde, kwam hij met apetijt:

'De laatste geschiedenis van de dame van Mirasole, - die weet ik...'

'De geschiedenis met den boekhouder van 't Hôtel Bellevue?' had Calistro er ondoordacht uitgeflapt.

'Ga voort!... ga voort...!' moedigde Devacchi hem met een breed-joviale armbeweging aan, en met een duivelschen monkel in zijn genepen oogen.

Maar Calistro, die er niets verder over wist, stak beschaamd zijn mopsneus in zijn kommetje wijn.

Devacchi, opnieuw, wreef zich de verkneukelende handen en knipte met de oogen een welvoldaan: o zoo!

'... De geschiedenis met den boekhouder van het Hôtel Bellevue...' zei hij spottend den ander achterna. Hij had het verhaal dien morgen van den boekhouder zelf gehoord en was zeker, dat niemand anders het wist dan hij.

'Die kwam dan', vertelde hij eindelijk, 'iederen middag op Mirasole, als 's morgens het meisje, dat de melk aan 't hôtel bracht, en die eerst haar instructie's op de roze villa was gaan halen, langs de ramen van zijn bureau met een knikje-van-ja de zwijgende boodschap had afgegeven... Maar die boodschapster was zèlf een verduiveld knap deerntje uit Cavarna, en, wat je niet denken zou, een koket nest ook! Jullie kent ze wel, een blondje, smal, zacht gezichtje, een lichtblauw doekje om... Een middag zat de Madam van Mirasole vergeefs op haar vrind te wachten, en de boekhouder had het mooie kind een rendez-vous halfweg Pambio gegeven... Een paar dagen later had Emilia, achter

Mirasole zelf, hen half betrapt... Een blauw koralen kettinkje, een eender als hij er eens aan Lina had gegeven, heeft daarna, schijnt het, den ontrouwen minnaar en de ontrouwe boodschapster verraden... 't Moet een allerliefst dingetje zijn....'

Het verhaal wekte een ongeloovige verbazing. Bresani, aan wien zoo een verdacht trekje altijd welbesteed was, lachte onder zijn dikke dragonder-snorren, en ook Calistro lachte mee, maar in een zenuwachtige popeling, of hij minder om het verhaal lachte, dan om een tegenzet voor de nederlaag van daareven, dien hij al in voorbereiding had.

Alleen Zacharia Banfi kwam bitter:

'Een pest voor het land, zoo'n vrouw... een pest! Een onschuldig schepsel voor haar minnehandel te gebruiken! En wat moet er nu van zoo'n kind zelf terecht komen?'

'Natuurlijk, natuurlijk', zei Devacchi.

'Zulk een bloemetje te ontbladeren is anders nog zoo kwaad niet...', meesmuilde Bresani.

'Ze zeggen, dat de Signora Mayer op reis gaat...', wist Rezzonico opeens, met een schokje van blijden schrik over de vondst, die hij daar uit zijn geheugen dolf.

'Die reizen kennen we...', zei Devacchi minachtend.

Zwijgend zat Zacharia weer voorover. Hij had tot daareven niet meegesproken. Zijn voorhoofd lag in diepe rimpels onder de petklep, en achter de doode oogglazen schenen de tobbende gedachten rond te kruipen. Hij richtte het hoofd pas speurend op, toen Calistro met een leep aanloopje plots het gesprek bracht op Carmela, die haar herberg in Cavarna van de hand ging doen...

'O! man...!' zei Devacchi, schijnbaar doodelijk verveeld, en hij rekte onhebbelijk de schouders en armen in zijn nauwsluitende jas. Zelfs Rezzonico dorst iets weg te moffelen tusschen zijn mummelende lippen van: nóg dooiere koeien...

Daar had in Montagnola, drie dagen lang nu al, ieder het zijne omtrent gezegd, sinds de huisknecht van Viani, denzelfden morgen nog van Carmela's bezoek, bij Noè en bij de post het nieuwtje vertelde. De meesten hadden hoe-is-'t-mogelijk geroepen over de onvergeeflijke vrouwen-domheid, een herberg eraan te geven, net als een tandradbaan en een nieuwe rijweg het vertier in de streek gingen brengen;

booze tongen beweerden, hoe ze allang hadden zien aankomen, dat die zaak fout moest gaan; enkelen ook zeiden met een diepzinnig gezicht, dat die Carmela nog niet zoo van gisteren was, en dat zij haar oogenblik te kiezen wist. - Tot de jongens bij den weg hadden er Massi over aangehouden, toen die 's Zaterdags van zijn liceo naar Cavarna klom.

Devacchi geeuwde luid-op en rekte nog eenmaal uitbundig zijn korte armen in de nauwsluitende jas.

‘Waarom gaan wij geen polentone bij haar eten, dan vertelt zij ons misschien het fijne van 't geval’, zei schamper de dikke secretaris-veearts, die altijd één lijntje met den sindaco trok.

Doch Calistro, die zoo voordeelig mogelijk zijn kostelijke nieuws wou opdisschen, liet zich niet van zijn stuk brengen. Onverstoorbaar gewichtig zei hij:

‘Mijn eind-oordeel in de geheele zaak: alles is het werk en de inblazing van den pater Jacchini’.

Met een schijnheilig gezicht keek hij de tafel rond.

En daar tornde plots ieder met beslistheid tegen op. Banfi schudde ongeduldig het bleeke gezicht, dat geheel was komen bijleven; Rezzonico dodijnde van: ho! ho!...; Bresani, zijn snorren oppuffend, sloeg met wijdgespreide vingers een gat van geringschatting in de lucht; en Devacchi zei boos: Ja, als je nou Jacchini in alles wou zien... een boeman van Jacchini maken...

Terzij op Calistro's roodenden mopsneus leek de vuurroode wrat, dikker dan ooit, een buiteling van plezier te beginnen, zoo voldaan en ondeugend trilden de wijde neusvleugels boven zijn platte rimpelwangen.

‘Ik heb bewijzen!’ zei hij triomphant.

‘Wat?... hoe?... bewijzen?’ riepen de anderen nieuwsgierig dooreen.

Angelina, die den geheelen middag druk bezig was met de toebereidselen voor het feest van den volgenden dag, kwam naar buiten. Haar gezicht stond in een groote gespannenheid. Sinds dien morgen al had zij het kwade bericht voor den blinde gevreesd... maar zij kon die mannen den mond niet snoeren, en hooren moest hij het toch.

‘'k Heb bewijzen!’ zei Calistro nog eens, met een koppige

voldaanheid. Doch toen hij, de wollen trui-armen ver over tafel, zijn zet zou uitspelen, sloeg eensklaps een gekletter en gekraak van houten dingen, die naar beneden tuimelden, den weg over, en daardoorheen de stem van den pastoor, die bulderde: ‘weergasche rekels! uilskuikens!’ - Allen keken om, schoon zij van daar niet konden zien, en lachten.

‘Hier die hamer!... hier die spijkers!’... Harde stappen poften de ladderтreden omhoog. De mannen aan tafel zagen als voor hun oogen de zware voeten en de zwarte kousebeenen van den pastoor weer de sporten opstappen, en naast de driftige hamerslagen den bloed-bruinen kop blaken.

Devacchi wilde andermaal opstaan, doch Zacharia hield hem bij zijn mouw terug: - liet nu eerst Calistro vertellen, wat die te vertellen had....

Calistro, wat beleedigd, dat Devacchi zich niet benieuwder wou toonen, dronk tergend langzaam zijn wijn leeg, en keek plagerig langs de glimmende neuswrat schuin de tafel over.

‘Voor den dag dan, verduiveld! met die bewijzen!’ zei geërgerd Devacchi, en hij liet, kwansuis grappig, vlak voor Calistro, die recht schrok, zijn vuist op tafel neerkomen.

Angelina, in de deur, maakte kleine, dringende gebaren, duidde naar haar oom, maar men zag het niet.

‘Als je de moeite neemt, in eigen persoon een kooper naar Cavarna te brengen; als je met dien kooper daar twee uur lang alles rondkijkt, en later hier op den grooten weg nog een uur met hem heen en weer wandelt, heb je dan belang bij den koop... of heb je er geen belang bij?’ vroeg Calistro uitdagend, met zijn gespleten grijnslach.

‘Een kooper?... wie?... wie was die kooper?’ vroegen drie stemmen tegelijk. Angelina, in een grooten angst, riep er door heen: ‘Maar hij heeft het nog niet gekocht... de koop is afgesprongen...’

‘Gistermiddag’, vertelde Calistro met klem, ‘zijn Jacchini en een vreemde sinjeur naar Cavarna geweest; ze zijn samen bij Viani uitgekomen en regelrecht naar Carmela gestapt... en met denzelfden vreemden sinjeur heeft de eerwaarde professore later meer dan een uur voor Viani op en neer geloopen, en is er weer met hem ingegaan ook... Heeft hij nu iets met den koop te maken, of heeft hij het

niet...? Eergisteren zijn zij tweemaal samen in de tram van Bellano gezien...'

'Een lange blonde met een puntbaard?' vroeg plots Devacchi, kwiek bij het geval.

'En een strooien deukhoed op', bevestigde Calistro.

'Die ligt op Fulmignano bij Walter thuis', kwam Bresani grof, en hij hoofdknikte naar boven de herberg, waar van ver het sparregroen donkerde door de bloote kastanjelaren.

''t Is zijn broer', zei droogweg Devacchi, met een beslistheid, die heel Calistro's oogenblikkelijk overwicht van goedingelicht man weer op zijn kant bracht.

Een verward geroep was opgeklonken, maar daartusschen, als gewurgd, kwam armzalig Zacharia's stem gestotterd:

'Walter?... een broer... die... heeft die... de herberg van Carmela gekocht?'

Een vale grauwheid, als van een schrik die hem te machtig was, had zijn zielig gelaat beslagen. Blauwig beefden de saamgeronnen lippen. Dan joeg een hevige vlaag van bloed langs zijn hals en zijn slapen op. Zijn hand klemde zich aan den stoelrand. 'Vervloekt... vervloekt', steunde hij moeilijk.

Angelina was bijgeschoten.

'Laat ze praten... ik wist het allang... de koop is afgesprongen', loog zij, heesch, voor de tweede maal.

Zelfs Devacchi was onthutst.

'Calistro is een oud wijf', zei hij sussend, maar met een lichtelijke voldoening tegelijk, 'hij bazelt over dingen, waar hij 't rechte niet van weet... als de koop gesloten was, zou ik er van op de hoogte zijn'.

'Nou... man... nou dan... als nou iedereen het zegt', kwam goedig Rezzonico bijtroosten. Calistro, schuldbewust, en Bresani praatten mee.

Hulpeloos staarden de blikkerende blauwe brilleglazen van den een naar den ander.

Sinds de drie dagen, dat het bericht van den herberg-verkoop door het land ging, had Zacharia in zijn blinde eenzaamheid er over gezwegen, - en er over getobd. 't Had hem een duistere zaak geleken, waarvan hij noch de redenen ontraadselen, noch de gevolgen gissen kon. Hij had ook vage plannen gemaakt, berekeningen. - 't Was of een

zwart voorgevoel al zijn gedachten bezat... Maar deze wending viel hem als een duizelende slag op het hoofd; - een aanranding van ruwe vuisten, in den nacht zijner blindheid, had niet verradelijker hem naar het leven kunnen staan. Doch trillend herwon hij zich. Een leege drift deed zijn trekken tezaamkrimpen, ontkleurde andermaal zijn gelaat. En in een wild verweer, dat àl angstiger werd, bracht hij uit:

'Eén was het er... één!... dáár.. dáárginder... ik kon hem niet aan... nù nog niet... ik wachtte mijn tijd... Hij was er nog maar alleen... Nu is zijn broer er ook... Nu komen er anderen achter hem aan... Nu kunnen wij ze niet meer tegenhouden... Nu is de nasleep van de Walters in het land! - Ik heb het voorzien... ik heb het altijd gezegd... Zij zijn als een leger... Zij zijn als een plaag... Maar déze zal er toch niet komen... déze zal er niet komen...'

In een groote verwarring streek hij zich de grauw-klamme hand over het voorhoofd. En fel zijn arme, duistere gezicht naar de plek, waar hij Angelina vermoedde, vroeg hij:

'Hoe weet jij, dat de koop zou zijn afgesprongen...?'

Angelina verzon iets van mannen uit Pambio, die 's morgens in de herberg hadden aangelegd.

'Deze moet er niet komen... deze moet er niet komen', herhaalde Banfi in een dompe hartstochtelijkheid. Hij stond op, tastte met de hand, om tusschen de tafel en de bank door te schuiven. Als Calistro zijn struikelende stappen tot over den drempel had geleid, scharrelde hij de gelagkamer door en zette zich aan den haard. Zorgzaam bracht Angelina hem zijn wijn, maar zij wist geen woord te vinden om zijn ontsteltenis te bedaren.

'Ik begrijp dien man niet', zei onwillig Bresani, 'die haat tegen de vreemden... waarom is hij dan zelf met een Fransche vrouw getrouwd?'

'Sstt', kwam Devacchi, die 't moe werd.

En terwijl zij oogpratend met Angelina nog een enkel weifelend zinnetje zeiden, en weer zwegen, kwam Enrico Rezzonico de trap langs de school op, en naar de herberg.

'Is de ouwe baas er niet?' vroeg hij, en naast Devacchi aan tafel neervallend:

'Hebben jullie 't al gehoord...? dat Jacchini met den broer van Walter naar boven is geweest?'

De mannen, fronsend, knikten van ja... ja... gebaarden, dat hij zwijgen zou.

‘Al bekend?’ zei Enrico, ‘'t schijnt op 't geld afgesprongen, hè?... 't is ook niet weinig, wat ze vraagt!’

‘Is 't afgesprongen?’ vroeg gretig Angelina. Haar gezicht glansde van een ongeloovige verrassing, en met een kinderlijke vreugde riep ze naar binnen:

‘Enrico weet het ook... de koop is afgesprongen...!’

‘Zoo... zoo... tòch afgesprongen’, dodijnde de oude Rezzonico, en goedig stond hij op en ging in de kamer bij Banfi zitten.

- Hoeveel zij vroeg? lei Enrico buiten aan de mannen uit, - dertigduizend! en daarvan ten hoogste tienduizend als hypotheek.... Devacchi vond het veel, Bresani ook. Calistro niet.

Angelina bracht Enrico's wijn.

‘Brávo!’ klopte ze hem op den schouder, om de uitkomst, die hij had gebracht.

‘Als de tandradbaan niet in aantocht was’, hield Bresani vol, ‘kon ze redelijkerwijs nog geen vijftienduizend gevraagd hebben...’

‘Een slimme vrouw’, monkelde Devacchi, ‘is een dozijn slimme mannen de baas af’. Hij keek op zijn horloge.

‘Het wordt onze tijd, Signor Alfredo’, zei hij luchtig, ‘half drie!’ - en tot Calistro: ‘zullen wij de eer hebben, de oppositie hedenmiddag in den Raad te zien?’

Calistro's bewegelijke mopskop trok een leelijk gezicht naar Devacchi, en hij heesch zijn jasje aan; hij was alweer verzoend.

Men stond op, schudde Enrico de hand, die zich tegen den muur schikte achter zijn wijn.

De een na den ander keken ze even de herbergkamer binnen, ontwaarden daar Banfi's afgewend gelaat en Rezzonico, die dubbend tegenover hem zat. Zij riepen een haastigen groet en daalden snel de zandtreedjes af.

Bij den eereboog, die, voltooid, met zijn sparregroen en papieren rozen den weg overspande, stond de pastoor, de handen op den rug, nog toe te kijken.

‘Niet tevreden, Signor curato?’ vroeg Devacchi, toen hij onder het zwarte kroeshaar het grimmige gezicht zag.

‘Drommekatersche doenieten...’, mopperde de pastoor, als zich verontschuldigend, ‘ze zou'en een Christenmensch zijn geduld doen verliezen’. - Hij wreef zich den wijsvinger over den duim, die hem zeer deed van het verwoede spijkeren, en scheen niet van zins, de drie mannen verder te woord te staan.

Dan wendde hij opeens zijn gebruinden kop met de franke, bruine oogen recht naar hen heen, en terwijl zijn barsche humeur ontspande in de verdrietigheid, die er zich onder verborg, zei hij:

‘Ach, een vervelende geschiedenis; ik heb geen aardigheid in mijn feest. Mijn vriend, de pastoor van Cavarna is ziek, zijn zuster schrijft het mij daar... hij zou morgen zijn overgekomen voor de hoogmis...’

Even toefde hij, neerstarend op den weg, groette dan met een vagen glimlach en ging, zijn duim bewrijvend, de kerk in.

‘Enrico’, riep onwillig Angelina van binnen, ‘ze vragen of je eens even komen wou’, en zij haastte naar haar kelder, waar zij, drukker dan noodig was, bier aftapte voor den volgenden dag.

Bij den haard, waarin, nu de zon van het huis wegtrok, de smeulende houtblokken in nieuwe vlammen waren geblazen, zaten Zacharia en de oude Rezzonico.

Zacharia's gelaat stond ziek van opwinding; vlek-roode blosjes verkleurden onder de blauwe schaduw der brilleglazen, en de zenuwtrekkende mond weerhield met moeite de driftige gedachten, die achter de gespannen voorhoofdsrimpels al maar aantogen.

Rezzonico, zenuwachtig ook, leek nog onbeholpener dan anders; hij was geheel gevangen in Banfi's stokende en omsingelende woorden.

‘Hoeveel vraagt Carmela voor haar gedoe?’ vroeg hij willoos aan zijn zoon, toen die binnenkwam.

‘Dertigduizend’, zei Enrico onverschillig, ‘met ten hoogste tienduizend als hypotheek...’ Hij stak een zwarte Toscaner op, bleef naar buiten kijken aan den deurpost.

‘Dertig duizend....’, kwam bezwaarlijk Rezzonico.

‘Twintigduizend, als koopsom’, fluisterde heesch Zacharia; ‘'t is een zaak, waar een goudmijn van te maken

is, als jonge krachten ze drijven... Tienduizend hypotheek... een vijfhonderd lire rente... dat is er zoo uitgehaald...'

Met gele flakkeringen weerspiegelde zich de gloed van het opgerakelde vuur in de blikkerende brilleglazen; zijn gezicht was als het verward-fel gezicht van een, dien de haat of de liefde tot waanzin drijft.

Hij boog nog verder naar den ander over, en nog heeter ging zijn gesmoord gefluister:

'Gister is de koop afgesprongen... morgen gaat hij door... een Duitscher bereikt langs honderd wegen zijn doel... langs honderd wegen!... ze helpen elkaar allemaal... en als Hirtfeld er achter zit!... Waar hùn samenzwering het eenmaal op gemunt heeft, dat gebeurt... dat gebéurt... en als zij er maar over denken, dertigduizend neer te leggen, dan zit er het dubbele in voor de toekomst... het driedubbele!... Wíj moeten het complot verijdelen... geen Duitscher in den albergo van Carmela!... aan ons het voordeel!...' - en nog brandender dempte zich zijn stem: - 'aan joú, aan jouw zoon, aan mijn pleegkind... 't is een goudmijn, als jonge krachten er zich voorspannen...'

'Maar ze zullen niet willen', klaagde Rezzonico; 'en dertigduizend lire...!'

'Twintigduizend', sneed Zacharia vlijmend af; 'zevenduizend voor ieder, als er drie samenwerken...! Ik wil de helft geven...! blijven er nog vijfduizend voor de twee anderen elk... en dat voor een zaak, waar twee jonge krachten een goudmijn van maken!'

Enrico, vanuit de deuropening, deed een stap de kamer in.

'Als dat op mij slaat', zei hij, 'en op haar...' - hij gebaarde naar de kelderdeur - ''k heb ze driemaal gevraagd... ik vraag ze niet weer... als ze wil, moet ze 't maar zeggen..'

'Zou jij willen, Enrico?... zou jij willen?' smeekte de blinde, en zijn zielig verwrongen gezicht staarde begeerig het vertrek in; 'zou jij in Cavarna willen wonen?.. boven op den berg?... maar 't wordt er welvarend, met die nieuwe spoor... iederen dag honderd vreemden boven,... die er blijven eten,... er blijven slapen,.. die er den zomer komen misschien... 't is er mooi!... Een logement in Cavarna... dat wordt een goudmijn!... je maakt er een hôtel van... met een flinke vrouw, die 't vak verstaat...

zou jij er vijfduizend lire in willen steken?... Zou jij in Cavarna willen wonen?... De eerste van Cavarna zijn?...'

Hij praatte snel en schor, met een ophitsende overreding, die zelfs den ouden Rezzonico een branderigen schijn in de flauwe oogen bracht. Hij had maar één wil: de Walters den koop van Carmela's herberg verhinderen... een nieuwen Walter het land uitdrijven... 't Was als een plotselinge bezetenheid. Hij dacht aan geen gevolgen, noch voor zichzelf, noch voor de anderen. Hij zag maar één ding: Enrico en Angelina getrouwd, hen samen in de bezitting, die een Walter had begeerd... En als dat lukte,... als dat lukte! vanuit hun hoogte zouden zij loeren op Fulmignano... en eenmaal, eenmaal, met het geld dat hem nog restte, met het geld dat zijzelf wonnen, - eenmaal...!

Enrico stond bij de tafel. Zijn frisch-roode kop met de harde, blauwe oogen keek welberaden en brutaal. Hij had daareven Angelina in een groote verwarring bij haar buffet zien staan, in tweestrijd weer heengaan... Enrico lachte. - Wonen in Cavarna..., dacht hij, - jawel... jawel... hij zou Cavarna zien komen... Cavarna en de albergo en de heele rompslomp kon hem geen duit schelen! Angelina, die wou hij... die wou hij... en als hij ze alleen krijgen kon door dat logement te koopen... best, dan zoú hij dat logement koopen... Angelina wou hij, en nog nooit, in al deze vier jaar, had hij Angelina zoo op het punt gevoeld te zwichten als in dit uur. Maar, diavolo! wonen in Cavarna?... Hij zag zich trekken, hier, daar... zijn avontuurijk leven van altijd... Doch als hij thuiskwam, dan was daar Angelina, die hem wachtte, zijn vrouw. Of ze hem wachtte in Montagnola of in Cavarna... per Baco! dat maakte voor hem geen verschil!

Even, in een wraakgevoel over den smaad, dien haar langdurige weigering hem had aangedaan, ervoer hij een jeukende vreugde bij het denken, hoe zij, in zijn afwezigheden, voor heel de groote zaak alleen kon opdraaien.

Dan dacht hij ook weer: als wij maar eenmaal getrouwd zijn.. dan zijn wij daarom nog niet aan Cavarna getrouwd!

En als nog steeds Zacharia's gefluister beefde en kromp bij de krimpende vlammen, zei hij, met een geringschattend medelijden:

‘Wind je niet zoo op, ouwe baas, - je zal der nog wat van krijgen’.

‘Hoeveel jaar nu al... hoeveel jaar nu al’, ging schreiend bijna Zacharia's stem, ‘dat ik met mijn vijftienduizend lire op mijn borst loop... vijftienduizend lire, om Fulmignano terug te koopen...! Tienduizend tel ik er neer, om een Walter uit Cavarna te houden.... tienduizend, als wij samen den albergo koopen’.

‘Al goed! al goed!’ kwam Enrico ongeduldig, ‘als Angelina wil... Maar dáár bemoei ik me niet meer mee... dat moeten jullie maar in orde maken. En hier heb je mijn voorwaarden: géén hypotheken, en ieder een vierde, de ouwe baas ook...! En dan zal ik nog wel eens kijken, of ik dat zaakje niet goedkooper dan dertigduizend van die Carmela kan krijgen! Is iedereen 't zoo eens, dan kunnen wij morgen het contract opmaken.’

‘Morgen?.... morgen?’ dodijnde de oude Rezzonico onthutst, - ‘morgen....’ Enrico was de deur al uit.

‘Natuurlijk morgen!’ drong Banfi in een heeten triomf, ‘als we wachten, is het te laat... Misschien is het morgen al te laat...!’

‘Maar *zij* zal niet willen...’, zakte zijn stem plots in een hooploos ledig weg, en zijn schokkende hand uit de roode polsmof maakte een armzalig gebaar naar den kamerhoek, waar hij het klokkend geplons hoorde van glaasjes, die worden ondergedompeld in een spoelbak. Angelina, sinds enkele oogenblikken weer in het vertrek gekomen, was met een hoogrood en ongelukkig gezicht achter haar toonbank bezig.

‘Wij moeten eerst de zaak onderzoeken’, kwam Rezzonico beducht, ‘wij kunnen zóó geen dertigduizend lire in een onzekere onderneming steken. Waarom wil Carmela verkoopen? Wij moeten deugdelijk onderzoeken, navragen...’

‘Dat is waar!... natuurlijk!’ kwam Angelina, met een gretig zich vastklampen aan dat uitstel, ‘wij moeten eerst onderzoeken...!’

‘En als wij onderzocht hebben?’ hield gulzig Zacharia aan.

‘Ja...’, zei Angelina op een toon, die weg scheen te vluchten van een onduldbaar denkbeeld. Dan trok zij de schouders op als voor een noodwendigheid, die niet te ontvluchten zou zíjn.

Doch de oude Rezzonico, boozig door deze ontwijking van het meisje, en op zijn beurt tot aandrang geprikkeld, zei, sterker dodijnend:

'Enrico is een flinke partij, waar een meisje zich wel eens over bedenken mag, voor ze hem weigert...'

'Enrico!' dacht Angelina bitter. En dadelijk erop dacht zij: - Goed. Zij scheen dan nu op de jaren gekomen, dat zij naar een goede partij moest kijken... De Contessa Margherita had het gezegd: ze werd oud, ze kreeg rimpels...

'Enrico..', dacht zij weer, met een pijnlijke berusting. Een anderen naam dreef zij met kracht uit haar hart.

Zij haatte bijna haar oom op dit oogenblik, zooals hij daar, met zijn verbijsterd gezicht en zijn heesche stem hun aller lot te dwingen zat; het volgende oogenblik had zij meêlij met hem.

'Een Walter de eerste in Cavarna', hoorde zij hem oud en klaaglijk zeggen, 'dat zou de genadeslag voor mijn laatste jaren zijn'.

Een groote moeheid verslapte haar gevoel.

Toen eindelijk Banfi en Rezzonico samen waren heengegaan, toefde lang nog Angelina in haar stille gelagkamer aan het doovend vuur. Als een goudrood bloed leek dat te kloppen in de brokkig-verkoolde tronken. De late middagwind joeg soms een gloed door de stervende sintels; een asch stoof van de haardplaat. Het werd huiverig in witte het vertrek.

Angelina pijnde zich af in een vertwijfelend weifelen.

Zij voelde wel, hoe dezen langen winter, dat dagelijks Enrico kwam, zij ongemerkt onder zijn invloed was geraakt; zij dorst niet meer tegen hem, wat zij vroeger dorst, en onwillens had zij vaak zijn gedrag met den Cavarner wegbouw moeten loven.

Zij had altijd gezegd: liever ieder ander dan Enrico... En toch, toen deze Kerstmis een weduwnaar uit Cortivo haar ten huwelijk vroeg, had zij gedacht: dan Enrico nog liever. Maar zij had nog nooit zóó pal voor een dadelijk besluit gestaan.

Alles dreef haar naar dit huwelijk.

En ook nu, bij iedere verdere afwikkeling van haar

gedachten, leek het haar, of zij ongemerkt weer iets nader was gekomen aan het besluit, waartoe men haar dwingen wou.

‘Albergatrice...’, dacht zij, ‘padrona van een bezitting van dertigduizend lire... dat was wat anders dan juist den kost te verdienen met een paar liter wijn op een dag te vertappen...!

‘Albergatrice...!’ Een eerzucht, die zij al deze jaren van geduldig verlangen en wachten nooit had gekend, begon haar te bemeesteren. Mocht zij zich deze kans laten ontgaan? Wat kon zij met haar mislukte leven beter aanvangen? En wat, als zij hier bleef, ongetrouwd? Zij zag zichzelf tien jaar ouder, - nog altijd met haar witten hoed schots op het woelige haar en nog altijd haar daaglijksche grappen makend met het volk in haar gelagkamer: een oude malloot, een vrouw zonder waardigheid... Dit bestaan zonder zorg en zonder doel moest toch ééns uit hebben...

Hôtelhoudster.. aan 't hoofd van een grooten albergo staan..! Maar een albergo in Cavarna! Zij kòn niet naar Cavarna... Nog geen vier maanden geleden, toen zij met San Fedele was boven geweest, had zij gezegd: hier kom ik nooit weer. Zij voelde opnieuw zich dwalen, ellendig, door het feestdorp; en overal de Muzzo's, in iedere straat, bij ieder huis haast... Hoe zou zij ooit in Cavarna rust hebben?... En als misschien eens... eens! Een duizel voer Angelina door het hoofd. - Ze zou immers in Cavarna niet leven kunnen?

- Maar zij kon ook niet tegen haar oom zeggen: 'k Zou willen; alleen, nu 't in Cavarna is... nu niet?

Een week medelijden kwam weer in haar hart. Zij zag zijn doode oogen, zijn smartelijken mond, zijn arme handen, die tastten en zochten, of zij nog ergens ooit op een eindelijke verlossing hoopten... O! het trieste pakje effecten, dat hij altijd op de borst droeg...!

‘Wat moet ik doen?’ vroeg zij zich nogmaals.

- Haar leven in een grooten albergo, getrouwd, met kinderen, zou ook wel heel anders zijn dan haar leventje van nu... O! en zij maakte zich geen illusie's, voor 't geval het er toe komen mocht. Den eersten tijd misschien niet... maar dan... twee, drie maanden van 't jaar zou hij thuis zijn... twee weken thuis om uit te rusten en twee maanden

weer weg... Enrico zou in Cavarna niet blijven...! Maar bah! dacht zij dan weer, zij kon werken... als 't daarom was!... werken, dat was geen bezwaar...

Zij zag Enrico's meedoogenloos gezicht, zijn wreeden, hartstochtelijken mond en de glimpend-blauwe oogen, waarmee hij haar vleesch te doorboren scheen... Sterker dan ooit in zijn tegenwoordigheid, ondervond Angelina op dat oogenblik de bedwelming van zijn wil... Zij voelde zich klein worden... zij zou met Enrico trouwen mòeten... Alles wou het... Enrico zou de sterkste zijn.

Zijn oogen blonken, zijn mond lachte, koud en wulpsch. Een onuitsprekelijke afkeer was in haar, een schaamte, en een zwakheid tegelijk. Zij voorvoelde de overheerende kracht, waarmede deze man, in haar eindelijk bezwijken, van haar bezit zou nemen. Een klamme hitte vloog haar door het bloed, een wild opwellende vlaag van lust, die haar willoos deed lachen en haar gansch ongelukkig maakte.

Even hing zij, zwijmelend, in den ban van haar losgelaten zinnen. Dan trok de blos af van haar verwarde gezicht, haar wangen ontspanden, haar troebele oogen verstilden.

Vaag en ver gingen de blikken, een berouw was in haar; een zachtheid lag er om den even open mond. Zoo zat zij een lange wijl.

Plotseling stond zij op. Zij schudde heftig het hoofd, als om zich gansch te bevrijden uit dit kwellend gedroom.

- Neen, dacht zij sterk en vast, ‘haar jonge leven liet zij niet dwingen en Enrico Rezzonico werd niet haar man.

In de verademing van dit met veel strijd gewonnen besluit, begon zij voortvarend, en vroolijk bijna, het werk te doen, dat haar dezen middag niet uit de handen had gewild. Gezwind rangschikte zij de dozijnen gespoelde Marsala-glaasjes en de dozijnen notedopjes voor likeuren langs de open vakken van haar buffet: als 't een frissche dag was morgen, en de menschen hadden het koud gekregen van het wachten op de processie, dan viel er heel wat te schenken een paar uur lang. Zij had wel luid-uit kunnen zingen, als niet tevens een zacht verdriet nog in haar hart was geweest over de teleurstelling, die zij straks Zacharia zou moeten berokkenen.

't Was vier uur. Angelina ging de gordijntjes van de twee

ramen wegschuiven; - zij kon niet genoeg meer zien om haar werk goed en vlug te verrichten. Om vijf uur sloot zij, met den winter.

Buiten klonken stappen. Angelina stond even in afwachting. Zij had maar zelden meer bezoek in den laten middag. Toen de deur openging, teekende zich, een oogwenk, donker tegen het daglicht, een mannengestalte, die zij niet onderkennen kon; dan, om de deur te sluiten, wendde zich de bezoeker terzij, en een seconde was scherp zijn profiel aan de bleeke lucht.

‘Christo!’ kwam een gesmoorde schreeuw over Angelina's lippen. Een gonzende duizeling sloeg door haar heen. Zij moest zich vastklemmen aan den toog.

Zij had Antonio Muzzo herkend.

‘Goed volk!’ zei een verwonderde stem, en een breedgebouwde, jonge kerel in een bruin manchester buis trad het scheemrend vertrek in.

- Een deern, die een herberg hield, en die schrok als een bloo haasje, wanneer er een man binnen kwam...! spotte hij vermaakt.

‘Buon giorno’, groette Angelina moeilijk. Zij probeerde vergeefs te lachen. In een onbeheerschbare zenuwtrekking sidderde de stramme bovenlip naar de neusvleugels omhoog.

De jonge man, nog nalachend, zette zich aan de tafel, bestelde een quarto wijn.

‘Antonio Muzzo...?’ zei Angelina. Het kwam bijna toonloos uit haar gestegen; voor haarzelve waren het klanken van een inhoud zonder eind.

‘Juist’, zei de bezoeker, ‘ik was vanmiddag in Pambio bij mijn oom... toen heb ik meteen Montagnola weer eens verkend.... ze vertelden me van je herberg... hoelang heb je die nu al?’

‘Dus jij bent thuis gekomen’, zei Angelina langzaam. Het klonk lachwekkend en onnoozel.

‘Ja’, grinnikte de jongen verbaasd, ‘als ik 't wel heb, ben ik sinds drie dagen in Cavarna terug’.

‘Ben je alleen teruggekeerd?’ - Zij boog het hoofd onder het antwoord, dat volgen moest.

‘Marco kon niet weg’, zei de ander,... ‘en al hád hij gekund... maar ze schreven ons uit Cavarna over een draadbaan en een nieuwen rijweg... Ik ben eens poolshoogte

komen nemen... 't schijnt op niet veel uit te loopen...'

Angelina had werktuigelijk den wijn ingeschonken, zette zwijgend karafje en glas op de tafel, liet zich op een stoel tegenover den bezoeker neer. Haar gelaat, van het licht afgewend, was een vale plek, waarin twee brandende oogen staken.

'Je gaat zeker weer naar Amerika terug?' vroeg ze gretig.

Antonio Muzzo had een vaag gebaar. - Wat een vreemdsoortige ondervraging, dacht hij even. Hij dronk, en zei:

'Ik ben nog niet zoo'n volbloed Amerikaan als mijn broer... maar anders!...'

'Marco zal nooit terugkomen?' vroeg Angelina onbewogen.

'Wat zal ik je daarvan zeggen?' antwoordde Antonio - er was een luchtige meerderheid in zijn toon - 'waarom vraag je dat zoo?'

'Ik dacht maar...' stamelde Angelina. Onafwendbaar, al starrer, was een smart in haar hoofd neergestraald, zoo groot en zoo brandend, dat 't haar was of de wanden verstijfden en het alles ging uiteenbreken in een daverenden waanzin. - Hoe is 't, dacht zij schril, dat ik niet gek word, en waarom blijf ik hier stil zitten? - Maar daar is zijn broer..., dat is zijn broer; kijk, hij is vlak bij me. Het is om vroolijk te worden, dat iets van hem zoo vlak bij me is. Het is een knappe jongen, een mooie kerel... kijk, een van de twee Muzzo's uit Amerika...!

''t Verwondert me, dat je mij zoo gauw herkende...', herdacht Antonio gevleid, 'boven waren er wel, dien het zoo grif niet afging...'

In een lichte ijdelheid streek zijn breede, bruine hand langs het donkerblonde snorretje, dat glanzend zijn rooden mond bezoomde. Met een fellen, vorschenden blik bleef Angelina hem aanzien. Zij had geen gedachten meer. Haar hals bonsde.

De man, onder dien gloeienden blik, wendde bevangen de oogen terzijde.

Toen werd Angelina plots van een opgewonden luidruchtigheid. Zij bood nog wat te drinken aan, op de nieuwe kennismaking. - Marsala? Cedro? Vermouth? - Zij had al twee glazen Marsala ingeschonken, stootte rinkinkend over tafel met Antonio aan.

'Op je gelukkige terugreis!' zei ze hel, hief hoog haar glas of ze te veel al op had, en dronk leeg.

Dan vertelde zij in één adem door, van de drukte van den volgenden dag, van de eerepoort, waaraan de pastoor zelf had meegetimmerd... Haar schaterlachen rolden telkens weg, haar oogen schitterden en haar wangen gloeiden, of ze nu reeds op een feest was.

Voor de tweede maal schonk zij de glazen vol.

Antonio zat haar met een wat onrustige verbazing aan te zien.

‘Drommels!’ dacht hij, ‘als het bij dag zoo'n mooie meid is, als ze zoo in de schemering lijkt...’ En opeens meende hij zich te herinneren, dat vroeger zijn broer zich wel met deze Angelina had afgegeven. - Zou ze daarom zoo straks...? Maar nee, hij verbeeldde het zich; gekheid, zij was zoo lustig als 't maar kon! Nog eenmaal stootte hij met haar aan, trachtte een paar keer tersluiks over tafel haar hand te beroeren...

Doch Angelina scheen het niet te merken en lachte en praatte al maar door: - dat hij morgen weer moest komen; 't was een processie met muziek... er zou veel volk uit Bellano zijn en van overal...

En plotseling kenterde opnieuw haar gezindheid. Zij rees op.

‘'t Wordt donker. 't Is tijd om te sluiten’, zei ze stroef.

Ze keek niet meer om naar de onvoltooid gebleven toebereidselen voor den volgenden dag; uit gewoonte lei ze de doeken over de vogelkooien, stond dan in een afgemeten wachten, om den bezoeker tot heengaan te dwingen.

Als zij den huissleutel in het slot had omgedraaid, zonder een hand tot afscheid te reiken, liet zij met een nauwelijks ‘buona sera’ den jongen man aan de deur van haar herberg achter, en ging haastig de trappen naast de kerk omlaag...

Dien avond, toen Zacharia, uitgeput en ineengeschrompeld, stil onder het hooge, naakte licht, naast de tafel zat, zei Angelina opeens, luid en koel:

‘Als je 't contract maken wilt... ik trouw Enrico’.

Hoofdstuk XIX.

‘Het is vandaag Driekoningen... bij ons is dat een feestdag... Je vader zal wenschen, dat je thuis bent, Antonio’.

Uiterlijk koel, maar met een ingehouden trilling in haar stem, had Luigia gesproken.

Zij waren met hun beiden in het holle, wit-gemuurde vertrek achter de keuken, waar de mudden maïsmeel en rijst werden geborgen, en des winters de voorraden kastanjes en aardappelen gespreid lagen over den vloer. Antonio, in zijn bruin manchester buis en zijn grijze kuitbroek, gekleed tot een uitgang, aarzelde bij de deur.

En in een plotseling zich gaan laten, zei met een dringende heftigheid de moeder:

‘Drie dagen ben je nu bij ons... gisteren hebben wij je bijna niet gezien... vandaag wil je weer weg... Vergal ons niet de vreugde van je terugkomst, Antonio’.

‘De vreugde over mijn terugkomst...’, herhaalde, in een hooghartige ongeloovigheid, de jonge man. Hij keek het donker-witte, van meubelen ledige vertrek rond en door de openstaande deur de hooge, stille keuken in, waar het gerei van den juist verlaten voormiddag-maaltijd nog de tafel innam. Hij keek of hij dacht: - Wat moet ik hier aanvangen?

Dan zag hij naar zijn moeder.

Haar gezicht stond gebiedend en ernstig, doch was zeer schoon. In een welbewuste ijdelheid voor dezen vreemden jongen man, die haar zoon was, had zij zich den fraaisten hoofddoek om het nog welig-blonde haar gewonden, een koper-rooden doek met grillige, bleekblauwe figuren, die haar gelaatsvorm en kleur nog gaver en frisscher deed uitkomen dan ze al waren; en over haar levendig wit-en-zwart geblokte wollen lijf, droeg zij een sierlijk zwart-en-wit zijden sjaaltje met fijne, lange franje bezoomd.

‘Zij lijkt wel de zuster van Carolina’, dacht Antonio met een plotseling welgevallen, en zijn gezicht ontspande zich bij het terugvinden van het eenig heerlijke, dat zijn thuiskomst hem gegeven had: zijn mooie, nog jonge moeder, en zijn mooie, vroolijke zuster.

‘Twee dagen hebben wij feest gevierd, dat je terug was’, verweet Luigia; ‘maar je moet in ons geval kunnen komen.

Wij hadden twee zonen in Amerika... acht jaar waren zij weg... één kwam weer... maar de andere niet. Dàt kunnen wij niet vergeten, Antonio. Wij kunnen Marco niet vergeten, ondanks onzen trots op jou'.

Snel bukte de moeder en zette de hooge maat maïsmeel, die zij uit den mudzak had geschept, op den grond; dan, terwijl een blos over haar ontroerde trekken schoot, stond zij vóór den jongen man, en haar felle, klaar-blauwe blikken recht in de zijne dringend, vatte zij tusschen haar beide, gespreide handen den knappen, stoeren kop, trok dien woest naar zich voorover en kuste herhaaldelijk de schemerende blankte tusschen de beide fijne wenkbrauwbogen.

Het was de eerste maal, dat zij zoo den altijd nog remmenden schroom tegenover haar vervreemde kind te boven kwam.

Antonio, op zijn beurt, kleurde, en alsof hij zich plots klein voelde onder de hartstochtelijkheid dier moederlijke liefkoozing, klaagde hij:

'Ik heb hier alles zoo anders gevonden, dan wij dachten... ik heb ook dadelijk den onwil gemerkt van mijn vader en mijn grootvader... de teleurstelling van iedereen...'

'Geen onwil', zei de moeder zacht, 'teleurstelling wel. Wij hebben altijd aan je beiden saam gedacht; als wij over je spraken, was het: Marco en Antonio.... Marco en Antonio... Maar Marco kwam niet terug'.

En opeens in haar strengen en koelen toon terugvallend, zei zij: 'Wij zijn alleen thuis op dit oogenblik; zeg het mij nu, Antonio; kòmt Marco over enkele maanden ook?'

En als de jongen, onder het gebiedende van haar blik, verward de oogen afwendde:

'Hij had nog zaken, die hij niet in den steek kon laten, zei je eerst. Maar naar wat wij verder met moeite uit je hebben gekregen, lijken het je vader zaken, waar Marco in geen jàren nog van weg kan. Hij heeft zooveel grond, zeg je dan weer, maar van plannen om dien grond te verkoopen, hooren wij niets. Wat moet dat alles beduiden?'

En met een vorschenden wil de ontwijkende oogen tegenover haar tot aankijken dwingend, zei ze, betrappend:

'Het heeft ons ook bevreemd, met hoe kleine pakkage je bent thuisgekomen, en ik heb opgemerkt, dat je meer

dan eens, of je je vergiste, over kleine bezittingen sprak, die je daarginder hebt gelaten. Moet Marco die meebrengen, als hij komt? Is je vertrek uit Amerika zoo overijld geweest als de terugkomst voor ons onverwacht?'

'Zoo onverwacht had die terugkomst anders niet behoeven te zijn, na vaders bevel-brief', klampte zich de jonge man aan het laatste gezegde zijner moeder vast, om het antwoord op de eerste vragen te ontgaan. 'Maar ik heb dat al meer meenen te merken', zei hij nog achterna, 'niemand schijnt daar iets van te weten hier'.

'Had je vader geschreven, dat jullie komen moest?' vroeg Luigia ontsteld.

Dan, plots, met een 'st!', lei ze den vinger op den mond. Stappen weerklonken in de keuken; zij dacht dat Ambrogio thuiskeerde. Het was de oude Marco.

'Zeg het je grootvader en mij', drong met een verdubbeld overwicht de vrouw; 'wij willen het weten.... waarom is je broer in Amerika gebleven? En waarom....'

Doch Marco, met een haastig spreken, brak de heftigheid zijner schoondochter af. Zijn gezicht stond zeer vervaard. 'Een andere maal.... later....', zei hij ernstig. En zachter tegen Luigia: 'Er is onraad bij Elena; Anselmo is uit, en niemand weet, waar hem te vinden. Ambrogio zelf is om de vrouw gegaan'.

Luigia was geschrokken. 'Zes maanden', zeide ze verontrust en met een zorgvuldigheid, waartoe zij zeker, een half jaar geleden, tegenover de jonge vrouw van Anselmo niet in staat zou zijn geweest, overlei zij bij zichzelf, zocht snel in een kast een pakje goed bijeen, en kwam de keuken binnen.

Toen zij daar den maaltijd nog ongeruimd zag en bedacht, hoe er op Carolina nooit te rekenen viel in dezen tijd, zei ze tegen Antonio: 'Ga eens naar je tante Genoveffa en vraag meteen, of Lucia hier het huiswerk wil komen afdoen. Misschien moet ik ginder blijven....'

Dan, met een smeekenden klem, nog eenmaal den jongen man recht in de oogen ziend: 'En bedenk, dat het Driekoningen is, Antonio; verbitter je vader niet'.

IJlings verliet zij, met Marco achter zich, het huis.

Wat later stond Antonio, verveeld, aan de borstwering van hun hooge stoep en overschouwde met een onverschillig

oog het driehoekig sneeuwpleintje beneden zich, en daarvan afdalend, de schemerig-bruine slopgeulen en den grauw-wit gedaakten wirwar der huizen van Cavarna.

Hij had dezen middag nog eenmaal naar Montagnola willen gaan; daar was feest, en een processie, zei Angelina gisteren; veel zou dat nu wel niet zijn, maar het meest trok hem ook Angelina zelf aan, met haar wonderlijke glansoogen en haar vreemde manieren. De drang van zijn moeder hield hem terug.

Een weemoedige verdrietigheid maakte zijn staren grijzer en strakker, en versmalde zijn gelaat.

Dan herinnerde hij zich de boodschap, die hem werd opgedragen; hij kwam de trap onder het kale gestrengelte der pergola af, - langs de treden brokten de bestofte en vervroren klompen der naar weerszij weggeschepte sneeuw - en stak het verlaten pleintje onder hun woning over. Hij was de drie dagen, sinds hij in Cavarna terugkeerde, nog niet bij zijn tante Genoveffa aan huis geweest, maar alsof hij geen dag hun dorp had verlaten, zoo vertrouwd met den weg ging hij de hoeken der drie, vier bochtige stegen om; elk doodsch versloten huis en elke rommelige koer, die hij door de open poortdeuren binnen zag, was hem een spookachtige herkenning.

Maar toen hij den Vicolo del Forno insloeg, kon hij een spotlach niet onderdrukken; 't was hem, of hij zich elk der steenblokken nog herinnerde, die men daar in de havelooze slop had gelegd, om ook bij modderweer den doorgang begaanbaar te houden. - Acht jaar! Corpo di Baco! en geen steen hadden ze verleid! de steeg was ellendiger dan ooit...

En de twintig minuten gaans ruwe rijweg, dien men hem, den eersten dag, onherkenbaar onder de sneeuw, had willen laten bewonderen... Met een smaling op zichzelf dacht Antonio aan den dwazen waan en den onvreê, die hem uit Amerika naar hier dreef.

Toen zijn vaders brief kwam, en Marco had gezegd: ‘iets dient er gedaan.... maar wat?’ - en ongeloovig had laten volgen: ‘die schoone toekomst van Cavarna, die zouden wij dan toch eerst zelf eens moeten bëoordeelen’, toen had hij zich aanstonds voor den overtocht beschikbaar gesteld.

Wat hem dreef, was de sinds zoo lang reeds hem kwellende onwil tegen Marco's overheersching. In Amerika zelf had hij den moed niet met Marco te breken; - als Cavarna

mij aanstaat, blijf ik er, had hij gedacht. Hij wist wel, dat Marco nooit besluiten zou, zijn goede Amerikaansche leven voor altijd er aan te geven; hij wist ook, al had Marco hem niet in zijn vertrouwen genomen, dat nog een andere band hem in Amerika hield. Nu leek hem die weerzin tegen zijn broeders overwicht nietig, tegenover de naargeestigheid, die hem hier beving.

Antonio bukte de lage deur bij zijn tante Genoveffa binnen. Even week hij terug; de rook sloeg hem pijnend tegen de oogen. Hij hoorde een smeekend en weigerend gesprek van twee felle stemmen, iets over Montagnola en een hôtel Bellevue; dan onderscheidde hij, in den blauwig-doorzogen schemer, zijn tante en zijn oudste nichtje.

Een hevige onlust kwam over Antonio. Hoe kon men leven in die berookte duisternis! Donker-helder herinnerde hij zich, hoe zijzelf ook, tot enkele jaren vóór zijn vertrek naar Amerika, in zulk een huis hadden gewoond. Alle vijf waren zij in zulk een huis geboren en in zulk een keuken grootgebracht. Het was hem alles hatelijk en diep bekend, en hij minachtte er zichzelf om.

'Buon giorno', groette hij, maar weinig opgewekt.

'Buon giorno, Antonio', kwam Lucia in een groote voorkomendheid terug.

Doch Genoveffa bëantwoordde maar amper zijn groet. Zij was zeer beleedigd. Had die mooie menheer niet eens wat eerder dan na drie dagen zijn tante kunnen bezoeken? Zij herinnerde zich ook een zinsnede uit hun brief van dit voorjaar, waarin haar en Aurelia ieder een prezent van vijf lire was toegezegd. Haar neef zelf was gekomen, hij had geschenken voor zijn moeder en zuster meegebracht, doch haar had hij blijkbaar vergeten.

Zij bood geen stoel aan tot zitten, en toen hij de boodschap van zijn moeder dorst te opperen, zei ze kort en gebelgd: 'Ik heb Lucia zelf noodig'.

Het meisje, dat gebloosd had bij het verzoek, keek teleurgesteld. Zij was wàt graag met haar nieuwen neef meegegaan om in het rijkere, altijd benijde huis van haar tante Luigia behulpzaam te zijn.

'Laat mij toch... 't kan best geschikt... laat mij toch', drong zij bij haar moeder aan. Antonio herkende in dat:

‘laat mij toch’, de woorden, waarmede bij zijn binnenkomen, het twistgesprek plots was gestaakt.

‘Mijn mooie nichtje schijnt in niets haar zin te krijgen vandaag’, zei hij plagend.

Lucia, met een gevleiden oogopslag, keek hem van terzijde aan. Ook Genoveffa zag op, en alsof een heete gedachte plots haar denken doorlaaide, zoo zeide zij:

‘Ga dan maar.... ga naar je tante Luigia’.

Met een uitroep van verrassing sprong het meisje overeind. Zij knikte haar neef toe, en langs hem gaand om de deur te bereiken, fluisterde zij gretig:

‘Zeg, doe een woordje voor me... maak dat ze me gaan laten de volgende week....’

Dan was zij weg. Genoveffa mompelde een boos woord tusschen de tanden.

Antonio lachte. - Wat een krengetje, dacht hij. Doch toen hij nog poogde, bij de moeder een vaag pleit te beginnen, kreeg hij zoo weinig en zoo bar bescheid, dat hij een minuut erna zelf ook op de straat stond. Hij had alleen begrepen, dat het meisje een dienst kon krijgen in 't Hôtel Bellevue-au-Lac....

- Geen wonder, dacht Antonio, dat ze hier vandaan wil, en humeurig stapte hij van steenblok op steenblok door den modder van dooisneeuw en mest.

Toen hij tot bij de Osteria della Posta was gekomen, stond daar, dubbend, Anselmo, en met een slungelachtige aarzeling, of hij over zijn eigen verschijning verlegen was, kwam die hem dadelijk tegemoet gestapt.

Antonio had een nieuwe opwelling van afkeer. Dát was nu zijn oudste broeder.... Wat een onguur wezen, dacht hij voor de zooveelste maal. Toch voelde hij zichzelf aan dat wezen verwant. Hij haatte bijna Anselmo. En hij kon zich Anselmo niet van het lijf houden. 's Morgens, 's middags, 's avonds, altijd had hij Anselmo in zijn buurt.

Met een niet te onderdrukken wrevel keek hij terzijde, als ook nu weer de ander, schuw bijna en met een haast kinderlijke begeerigheid in de ontwijkende oogen, een halven stap achter hem aan, meeliep.

Het was hem een verluchting zich opeens te herinneren en te kunnen zeggen:

‘Je moet naar huis, kerel... er is onraad met je vrouw’.

Antonio had maar eenmaal, even, Anselmo's vrouw gezien, een onaanzienlijke en niet mooie vrouw; zij had geen indruk bij hem nagelaten en het booze bericht, dat hun grootvader daarstraks bracht, had hem dan ook weinig getroffen.

Maar met een vreemde, schampere nieuwsgierigheid zag hij de overhaast stappende gedaante van zijn broer, de steeg door, voor zich uit gaan.

Hij dacht aan Marco, in Amerika, hoe die 's Zondags, in zijn geruite vest en zijn panama op, voor de café's zat, hoe zij biljartten samen en naar de muziek in het park gingen luisteren...

Wat later, of een wil sterker dan de zijne hem daar heen trok, liep Antonio nog eenmaal de sneeuwhobbelingen langs, waaronder de begonnen rijweg, sinds weken al, begraven lag.

‘Dat is het nu, waarvoor wij moesten overkomen’, hoonde hij bij zichzelf.

Lang zat hij op de lage borstwering, die men een eindweegs, bij de eerste steilte, nog had klaar gekregen.

- Cavarna een toekomst? dacht hij, - zeker, op zijn Cavarna'sch! Na acht jaar lagen nog dezelfde steenklompen in een onbegaanbare steeg, en over vijftig jaar hokte nog het volk in huizen, waar niet te wonen viel.

Wat zouden Marco en hij hier hebben moeten aanvangen? Zij waren in het vreemde land nu eenmaal andere kerels geworden. Zij hoorden hier niet meer.

Misschien, dacht hij, als de Cavarners zich verstaan hadden met de aanleggers van de tandradbaan, mee in die onderneming waren, en mee het profijt trokken... Maar hoe konden zij dat? Geld voor een paar aandeelen, ja, dat hadden zij wel. Maar het waren geen menschen waar mee te praten en te handelen viel, zelfs zijn vader niet.

Een plotselinge beklemming drukte zijn borst: hij stelde zich voor, dat hij zooiets aan zijn vader zelf zeggen zou...

Hij zag den ongemakkelijken kop met het borstelige haarzwart, dicht en glimmend als een beverpels boven het roekeloos voorhoofd en in den zwaren nek; hij zag de gebiedende oogen, de naakte, strakke kaken en den stroef-gesloten mond, - en hij wist, dat hij het nooit durven zou.

Marco misschien, Marco met zijn gemakkelijk gezag en

zijn kalmen spot. En de afgunst voor Marco beet weer in hem. Marco zou ook hém ver achter zich laten, Marco ging een rijk huwelijk doen in Amerika.

Hij dacht plots: Marco en zijn zuster Carolina, die waren van één slag, die wisten wat zij wilden. En hijzelf? Hij zag den dwarsen, verwoesten kop van Anselmo; - hij wist zichzelf den knappen, blonden jongen met de zwart-blauwe oogen, die op zijn moeder en op Carolina leek; tegelijk wist hij zich een onzekere en een broeier als Anselmo.

Dan kwam een zin uit zijn vaders brief opnieuw als een zweepslag zijn trots aanhitsen. Zijn vader wilde een volgend zomer geen huurling meer op zijn landen? Zou hìj soms het werk van dien huurling moeten doen?

Was Anselmo, die enkel het huis bezat, dat hij van zijn spaargeld bouwde, géén huurling op zijn vaders landen?

Met zijn schoenhak gaf Antonio een kwaden schamp in de sneeuw van den weg. Hij stond op, en stapte naar het dorp terug.

En ondertusschen, in een groote bekommernis, zat men bij Anselmo te wachten.

Boven klonk het zacht-doordringend kermen van wie pijn en benauwdheid lijdt. Luigia was daar, en de vroedvrouw.

Bij het raam zat Carolina, die plots was komen opdagen, en voerde de kleine Luigina haar broodpap.

‘'t Kan nog keeren.... 't kan nog keeren’, zei telkens schuchter Marco, als even het kermen respijt had.

Ambrogio was achter in den tuin aan het sneeuw-ruimen gegaan; hij kon het binnen niet harden.

En in den kamerhoek achter de schouw stond Anselmo tegen den muur gedrukt, als een dier, dat door 't gevaar in een laatste wijkplaats werd gedreven. Eén helsch kwellende gedachte spookte door zijn saamgetrokken kop, - de gedachte aan den avond van zijn broers terugkomst, toen het klein-nieuwsgierig vragen van Elena zijn kwaadaardigen luim plots tot een opgistende woede had doen steigeren, en hij in zijn zwarte verbijstering haar een stomp tusschen de schouders gaf, die de vrouw op den rand der wieg had doen neertuimelen.

‘Christo’, vloekte hij maar in zichzelf, ‘Christo!’

- Moest hij zoo nog het beetje geluk dat hij had, ver-

gooien? Iedere pijnkreet, die van boven klonk, schrijnde hem door het eigen vleesch, minder om de vrouw, die daar leed, dan om het onvoldragen leven, dat er in gevaar bleek.

Soms hield hij den adem op en perste zich de nagels in de handpalmen, alsof hij zoo nog het onheil met zijn gespannen wil bezweren kon.

Anselmo was er zeker van geweest, - ditmaal zou hem een zoon geboren worden....

Eindelijk zweeg voor langen tijd het deerniswaardig kreunen. Het scheen niet weer op te zullen klinken. De stilte werd zwaar.

En weder een langen tijd daarna kwam iemand voorzichtig de trap omlaag; het was de vroedvrouw.

‘'t Is gebeurd’, zei die zachtzinnig.

Achter haar was ook Luigia binnengekomen; haar gelaat stond hooghartiger, dan toen zij een uur geleden haar zoons huis betrad, en bijna koel zeide zij:

‘'t Zou weer een meisje zijn geweest... 't Leek nog even te leven... de vroedvrouw heeft het gedoopt’.

Marco boog gelaten den ouden kop; dan, met een schrik, hoorde hij den bitteren vloek, dien Anselmo uitstootte, en zag den schok van kwaadwilligheid, die zijn lichaam doorvoer.

Moedeloos, alsof er tusschen dit huis en hem voorgoed een band gebroken was, zoo vreemd en schuw bijna stond de oude op en ging het vertrek door naar de deur.

‘Zij heeft veel geleden, zij is zwak op het oogenblik’, zei de vroedvrouw als een verzoening.

Luigia wendde het hoofd naar waar Anselmo nog zijn onrustbarende verwenschingen te vermalen zat; een wrange geringschatting kwam op haar wezen, als zij haren oudste daar zag, versmeten in zijn onwaardigen toorn.

‘Vergeet je niet voor de tweede maal, Anselmo’, zei ze streng. Dan ging zij opnieuw naar boven.

Een grijns van kwaadaardige minachting trok over Anselmo's gezicht, toen hij uit zijn moeders woorden begreep, dat Elena gesproken had. Hij pakte zijn hoed; de deur dreunde in 't slot.

Carolina, met de schreiende kleinste op schoot, bleef alleen in het vertrek. Ambrogio was uit den tuin verdwenen.

* * *

Nog vele dagen daarna woog de plotselinge keer in ieders verwachting als een dreiging over Ambrogio's huis. Elena beterde snel, doch het was of zij allen voorvoelden, dat deze gebeurtenis kwade gevolgen voor het jonge gezin zou na zich slepen. Zij voelden ook, dat Antonio in hun midden en in Cavarna weinig tier had.

Ambrogio, of iets van de hardheid van zijn trots in hem gebroken was, bleef van een roerende zorgzaamheid voor de jonge vrouw.

Hij was het, die, alleen den ouden Marco naast zich, het kistje droeg door den morgenschemer. Het was een trieste begrafenis, zooals zij beiden, blootshoofds, op het besneeuwde kerkhof stonden met den grauwen Franciscaner, die voor den ziek liggenden pastoor diens ambtsplichten waarnam.

Doch dienzelfden avond, als een uitbarstend onweer dat lang heeft gebroeid, had Ambrogio een gesprek met zijn zoon Antonio, waarbij nog eenmaal heel zijn oerwil en overwicht zich gelden deden.

Na den maaltijd had hij den jongeman een wenk gegeven, waaraan niet dan gehoorzaamd worden kon, en hij was met hem naar buiten, achter het huis gegaan, waar bij de schuren, uit het opglooiend sneeuwland, de gele stompen der maïs-stoppels omhoog staken.

Het was een maannacht; tusschen de jagende, dunne wolken brak bij vlagen het blauwe licht en vaagde over het grauw-witte veld.

‘Ik heb’, zei Ambrogio, en zijn masker stond geel en fel onder den rand van zijn boerenhoed, - ‘ik heb aan twee zonen geboden thuis te komen... één slechts heeft gehoorzaamd, maar ook met dezen eenen raakt mijn geduld ten eind. Zes dagen zijt ge in ons huis, en nog is er geen klaar woord gesproken. Ik wil tot een regeling komen, plannen hooren, en zelf een besluit nemen’.

De geweldige hand maakte een uitvaardigend gebaar voor zich heen, en onder den gebiedenden blik boog, terzijde in de schaduw, Antonio schuw het hoofd.

Een bleeke drift was in hem opgekrieuwd, en hij had willen antwoorden: klaarheid? en een besluit? er is maar één klaarheid: dat dit vervloekte Cavarna mij niet houden zal! - Doch hij dorst niet.

Met een gedempt-hooghartig verwijt, of hem diep te kort werd gedaan, zei hij:

‘Het plan van de terugkomst is niet van mij uitgegaan. Ik wacht op welke voorstellen u doen zult. In den brief van November stonden bergen over den wegbouw... maar het klare woord dáárover...’

‘Zwijg!’ bulderde Ambrogio. ‘Jij hadt ons open tegemoet moeten treden en ons zuiveren wijn schenken over Marco's wegblijven. Je hebt ons noch gesproken over het verbreken van je eigen arbeidscontracten, noch over Marco's verder ondernemen. Hij zal toch niet tot zijn veertigste jaar met terugkomen willen wachten?... Als een heer heb je naast mij geloopen door het dorp, om de bekenden goedendag te zeggen; maar ik weet niet eenmaal, of je met iets meer thuiskomt, dan met de kleeren, die je aan het lijf draagt.’

‘O! wat dat betreft’, kwam Antonio haastig, ‘er zullen er weinig in beteren doen terugkeeren dan ik. Maar in den brief stond ook iets over een knecht, die niet meer noodig zou moeten zijn een volgend zomer.... als ík daartoe zou moeten dienen..? Anselmo, een getrouwde man, is nog geheel van u afhankelijk. Ik heb te lang op eigen beenen gestaan, om iemands knecht te wezen...’

‘En wie zegt, dat ik dat wil?’ voer hem Ambrogio tegen. ‘Wie aan den gemeenschappelijken arbeid van het eigen geslacht meewerkt, is niemands knecht. Zoo hebben wij dat tot dusver in Cavarna verstaan. Maar ik wil de nieuwere denkbeelden van een volwassen zoon tegemoet komen. Indien jij geld kunt storten, zoodat geen der anderen in zijn later aandeel wordt benadeeld, kun je grond van mij koopen en je eigen weg gaan. Eén zaak alleen staat bij mij voorop: een Muzzo's plaats is allereerst in Cavarna. - Moet Cavarna worden als Bironico, waar zevenhonderd zielen in den vreemde zijn, of als San Zeno, waar bijna enkel vrouwen meer bleven?’

‘Maar dien wegbouw, waarvoor wij over moesten komen’, begon Antonio opnieuw, ‘geen in Cavarna heb ik daar nog met vertrouwen over hooren spreken...’

‘Dien wegbouw hervatten wij in het vroege voorjaar’, sneed Ambrogio hem af. ‘De spoedige onderbreking was mij niet ongevallig, want de vreemde opzichter verdroot mij.

Dit voorjaar had ik Marco in zijn plaats willen doen stellen. Ik weet niet, of jij die taak zult aankunnen...'

Antonio schudde afkeerig het hoofd, en dat gebaar joeg Ambrogio het kwade bloed naar de kaken. Hij gromde verachtelijk. Uit zijn vaag belicht gezicht staken de oogen vol misprijzen naar dezen tweeden zoon, dien hij altijd onder den anderen had gesteld.

'Dat dacht ik', zei hij schamper. Maar zich herwinnende: 'Heb je daarginder nooit aan wegen meegewerkt? Jawel? En toch heb je er geen kennis opgedaan om den eenvoudigsten bergweg-bouw hier te helpen regelen, zooals een Anastasio Taddeï dat wel aandorst? Ik zal dus alleen een arbeidskracht meer te verwachten hebben? Maar dit eisch ik dan ook, dat, zoodra wij weder aanvangen, je het eerewerk niet verloochenen zult, dat ik voor Cavarna begonnen ben! En wat het overige betreft, ik heb nog een week mijn handen vol met de vertimmering in de schuren; daarna zullen wij tezamen onze landen en boschgronden rondgaan. De sneeuw is hard en je kent het land. Je kunt er dan over denken, wat je voor eigen rekening zoudt willen beheeren, indien het waar is, dat je daarginder voordeelig bent uitgeweest. In April valt de loting; dan zullen wij verder zien'. -

En als Antonio, met een schrillen hoofdknik, het dadelijk antwoord schuldig bleef:

'Zorg, dat je vandaag over een week om acht uur klaar bent. Dan trekken wij er op uit'.

En zonder meer ging Ambrogio in huis.

Een oogenblik had het uitvieren van zijn gezag hem een voldoening geschonken; het volgende oogenblik werd hij zich het ontoereikende van dit gesprek bewust, en alleen een vage tevredenheid bleef, den eersten stap gedaan te hebben om te komen tot een helderder verhouding.

Maar Antonio was vol bitteren onwil. Zijn dienstplicht? Nog voor geen drie Cavarna's gaf hij twee jaar van zijn goeden tijd aan den aperok. Zèlf land koopen, dat leek hem een redelijk voorstel. Maar land koopen in Cavarna.... good night! En met een plotselingen schrik dacht hij: - hij moest voorzichtig blijven! Met zijn vader viel niet te spotten! Die zou in staat zijn, met den gehaten Achille Taddeï onder één hoed te spelen en hem een vertrek uit Europa te ver-

hinderen. Hij werd eerdaags zesentwintig, en eenmaal in het land, kon hij zich niet meer aan den dienstplicht onttrekken.... zijn termijn was om.... de sindaco had het recht....

'Voorzichtig', waarschuwde zich Antonio; 'voorzichtig'. En tegelijk, dat hij zoo dacht, overviel hem een nijpende neerslachtigheid: over een maand liep hij daarginder weer in 't gareel. Maar hier blijven....?

De volgende dagen gingen in een schijnbaar opgeluchte stemming voorbij. Men leefde bij het uur, dat geen heimelijken aanstoot gaf, en bij den maaltijd, in eensgezindheid genuttigd.

Carolina, veel thuis, was het méést met Antonio. Zij voelde zijn bewonderende blikken, en liep op haar beurt hoog met den knappen kerel, die haar broer was. Haar ronde grappigheid wist altijd zijn droefgeestige buien te verdrijven. Maar soms had zij plots iets gezegd, dat den ander in een lach deed schieten, gansch tegen de bedoeling der praatster in, en noch Marco noch Luigia begreep, wat hem zoo zeer vermaakt had.

'Wij zijn te stom voor hem', zei Riccardo.

Riccardo kon maar al zijn schrilheid voor den nieuwen broer niet overwinnen; het was niet alleen zijn bedeesde aard; de vele vragen, die hij niet uiten dorst, en die hem heel den dag bezaten, versperden hem elke toenadering.

Eenmaal, op een helder-zonnigen middag, die een eerste luwte van voorjaarsheid over 't land scheen te brengen, ging de oude Marco met zijn kleinzoon de herbergen van het dorp langs; zielig op zijn framboosroode sokken en houten klotsen sjokte hij naast den heerigen jonkman in zijn onveranderlijke machinistenpak. Marco was trotsch en hij schaamde zich tegelijk; waarover, - hij kon het niet uitvechten met zichzelf. Niet zoozeer, omdat zijn lievelingskleinzoon daarginder was gebleven.... Maar hij had het onuitroeibaar gevoel, dat deze hier niet hoorde....

En wel iederen dag kwam Anselmo als een onbeholpen lummel aangezet, vroeg naar Antonio, ging hem zoeken, als hij uit bleek. Er lag in die dagen vaak een bijna waanzinnige glimlach om zijn altijd stuurschen mond, dien ieder met schrik aanzag; doch Antonio zelf raakte gevleid door deze onverholen meerderheids-erkenning. Tot tweemaal toe

deden zij samen een tocht naar Montagnola en bij Ambrogio leefde men dien dag in kwade voorgevoelens.

Luigia zei soms, als zij eens alleen was met den jongen man: ‘Waarom zoek je geen kameraadschap van vroeger te hernieuwen, Antonio? Giacomo Gobbo is hier, en Vittorio van den ouden Binco; waarom ga je niet liever met hen naar de boccia-baan dan met Anselmo, die in zijn eigen huis diende te zijn...? Wil je de oude vrienden eens een avond onthalen? maak vrij een vertering, ik zal het bekostigen.’ Zij dacht: - ik zag hem nog liever iederen avond beschonken, dan deze onheilspellende ingetogenheid.

‘Ken je de mòra niet meer?’ vroeg ze een andere maal, als zij hem onwennig aan het timmeren vond in den stal, - ‘en het tarokspel, waarin je grootvader en je vader zulke bazen waren?.... Je weet toch nog wel, hoe je grootvader altijd den Gek achterbaks had en zijn troeven niet hoefde te geven?.... Ga eens naar de osteria van je tante, of naar Carmela.... daar zijn altijd spelers’.

En als dan, in een dier vertrouwelijke oogenblikken, die hij alleen met zijn moeder vond, Antonio zijn teleurstelling over Cavarna uiten dorst, waar in den Vicolo del Forno nog juist de stapsteenen in den modder lagen als acht jaren her, - dan trachtte zij wel zijn eerzucht te wekken: ‘Daarom is het juist zoo goed, dat kerels als jij terugkomen, jongen! Jij juist moet Cavarna vooruit helpen, zooals vroeger je vader dat deed....! En als Marco terug zal zijn....’ Ze bleef steken.

Op eenen middag zeide ze: ‘Marco's wettige dienst-termijn is verstreken, maar je vader zou die zaak wel sussen met den sindaco, indien hij nog keeren wilde’.

En ziende den raadseligen blik, die door Antonio's schaamachtige oogen doolde, nam zij plots, als een der eerste dagen, hartstochtelijk zijn hoofd tusschen haar beide handen en hem dwingend haar aan te zien: ‘Mijn jongen, wat heb je toch? En wat is er met Marco? Zeg het maar.... hij komt niet terug! Is het niet verschrikkelijk, dat wij hem dan niet zien zullen, voor hij veertig jaar is.... veertig jaar! meer dan twintig jaar van ons weg....!’

Zij voer niet verder, liet den jongen los, hernam haar werk. Maar in de eenzaamheid klemde zij de tanden opeen

en dacht, hoe zij een oude vrouw zou zijn vóór een gansch vervreemde zoon, dien zij nauwelijks meer herkennen kon, voor haar zou staan en vragen, of zij zijn moeder was....

In haar smart over Marco, aan wiens wederkomst zij zich telkens betrapte niet meer te gelooven, vergat zij soms hare zorgen aangaande den thuisgekeerden zoon.

Ook Ambrogio, in de gesloten spelonk van zijn gedachten, wist nu, dat Marco voor hem verloren was. Doch hij had den terugkeer van die beiden zóó lange jaren als een onbetwistbare zekerheid bezeten, dat hij geen geloof kon slaan aan de wetenschap van het tegendeel.

En Ambrogio merkte, dat hij ouder was geworden den laatsten tijd. Soms kon hij minuten lang Antonio zitten aanstaren, tot die onwennig zich afwendde en heenging. - 'Dat déze de getrouwe zou zijn van de twee....', mompelde Ambrogio vol wrangheid, en schudde het hoofd.

En toen zoo een geheele week nog verstreken was, en Ambrogio op een middag had gezegd:

'Morgen om acht uur dus, Antonio', - toen, des avonds, pakte deze de weinige zaken, die hij mee naar huis had genomen, in zijn rugzak en ging dien, door het donker, heimelijk brengen naar een plek terzij het rotspad van Montagnola, een plek, die hij zich dagen te voren reeds zorgvuldig gekozen had.

Den volgenden morgen zeer vroeg, toen nog alleen Luigia, bij kaarslicht, door het stille huis zorgde voor het ochtendmaal, kwam Antonio de keuken in.

'Verontschuldig mij voor één dag bij mijn vader', zei hij; ik moet naar Bellano'.

Haastig kuste hij zijn moeder op beide wangen, en was het huis uit...

Als op de nog nacht-bevroren treden der pergola-trap Luigia de ijlings afdalende stappen hoorde, bleef zij een oogenblik verstard. Dan snelde zij naar buiten. Onder het kale wingerd-prieel voor de deur stond zij. 'Antonio! Antonio!' riep zij heesch. Zij boog over den hoogen, leemen wal, schutte de oogen met de hand om de schemering te doorvorschen. De grijze figuur van den jongeman was aan den hoek der zijsteeg. Even keek hij nog achterom, dan was hij verdwenen. Zijn stappen klonken als van wie hard loopt.

‘Antonio! Antonio!’ riep de moeder luidkeels, 't Was de kreet van een dier, dat zich zijn jong ziet ontglippen.

Eerst toen Ambrogio en Marco en Carolina samen voor de morgenkoffie waren bijeengekomen, kon zij zeggen, - het hart bonsde haar in de keel -:

‘Antonio is daar straks naar Bellano gegaan’; - en met een angstigen oogopslag Ambrogio aanziend: ‘Hij zei, of je hem voor één dag wou verontschuldigen’.

- Zoo vroeg al Antonio naar Bellano? Zij zagen elkaar aan. Luigia was zeer bleek. Een twijfel vol angst rees in ieders hart. Marco lei het morgenbrood, dat hij in zijn koffie brak, uit de bevende handen. Even was een toornig rood naar Ambrogio's oogen gestegen, om dit eigenwillig verschuiven van een sinds dagen vastgesteld plan. Dan bukte hij den vervaarlijken kop.

't Was of zij allen luisterden naar een gerucht uit de verte.

Die dag was de armzaligste dag, die er nog ooit over het huis van Ambrogio Muzzo was aangebroken. Niemand ging het dorp in, uit beduchtheid voor een vraag, en voor het antwoord, dat zij niet zouden geven kunnen. Zij bleven in de schuren, op het erf, en ontweken allen elkaar. Ambrogio haalde zich zijn bord middageten in den veestal en zat daar in het bruine duister zich de wrange brokken door de keel te wringen.

Sinds dien morgen was Antonio's naam niet meer genoemd. Schuw voor elkaar, waren zij ieder afzonderlijk in zijn kamertje gaan zien; de kast, waarin hij zijn weinige meegebrachte have borg, was op slot, en den sleutel scheen hij meegenomen te hebben. Enkele kleine zaken lagen als naar gewoonte, een oud houten pijpje, een borstel...

In den namiddag bemerkte Carolina, dat de aflevering van een Engelsch boek, die hij bij hen op den schoorsteen had gelegd, was verdwenen.

Luigia had het reeds gezien.

Toen de schemering aanbrak, wendde Marco, die aan het venster tuurde, de blikken weg van het duisterende dorp.

‘Waarom weg te gaan...’, mompelde hij zielig, ‘Waarom weg te gaan...’

Plots begon Luigia te schreien. Dat was niet meer gebeurd, sinds zij getrouwd was.

Aan het avondeten hokten zij als verdwaasden bijeen. Zij wilden zich eerst nog een ommekeer voorspiegelen met den morgen, die zou aanbreken... Antonio had misschien vrienden getroffen, was blijven overnachten in Bellano.... Antonio had geen lantaren bij zich, zou in den avond den terugtocht niet hebben aangedurfd... Morgen kwam hij opdagen... Zij wisten allen, dat zij zichzelf voorlogen. Hun stemmen klonken schril en luid, schrikten voor de benauwende stilte, die spande door 't vertrek.

'Vervloekt! vervloekt!'... beefde het opeens over Ambrogio's lippen. Een koorts woelde hem in het hoofd. Hij zag een schande voor zich en de zijnen in 't vooruitzicht, die hem ondraaglijk leek. 'Vervloekt!' - Hij had met één vuistslag hen allen te zaam willen wegvagen uit dit dorp, dat hij haatte. Hij keek rond, of hij te vluchten zocht.

Marco, in een doodelijke vermoeienis, liet zijn eten en dook weg in den duistersten hoek onder de schouwkap. Luigia bad, staarde star voor zich heen.

En met een hoofd vol opgewonden gedachten zat Riccardo aan het tafeleind; bij een verdwaalden lepelvol at hij zijn minestra. Een hoog, blossig-rood lag onder zijn heete oogen, en zijn gezicht stond sterk, en fel-ontroerd.

Hij was het, die het eerst, onverbloemd, den gruwelijken twijfel, die ieder kwelde, in zijn haperende klanken bracht:

'Als Antonio... weg is... voorgoed...'. Hij zweeg.

Hij ontstelde van zijn eigen woorden.

Een ellendige zekerheid had op eenmaal ook de anderen doorschoten. Niemand sprak de veronderstelling tegen.

'Dan wil... ik...', stotterde de jongen, en plots heftig en klaar: 'dan wil ik nooit van huis... dan geef ik Amerika er aan...'

In de schouw zuchtte Marco een weldadigen zucht, die voor even hen allen mee te verluchten scheen.

Luigia begon opnieuw zacht te schreien.

Donker-zwaar had Ambrogio de diepe oogen op zijn jongsten zoon gericht. Tweemaal knikte hij langzaam.

'Dat is dan mijn eenige', zei hij ten leste.

Carolina boog het hoofd.

Dien avond legden zij zich allen met wakkere hoofden te bed. De nauwe en angstig-wijde nacht maakte te zwarter en

te zekerder de waarheid, die hun denken benarde. Zij hoorden allen, na middernacht, in de diepe verte over het meer, den fijnen, langgerekten gil van den trein, die langs de bergen trekt.

Marco, ziek van de al te noodlottige uren, lag doodstil te staren in het onverbiddelijk duister. Maar binnen zijn hoofd was een bevend licht, waarbij zijn krampachtige smart-gedachten tezamenkrompen.

Dan stond daar het ondelgbaar spook: Amerika. Amerika, dat Marco bezat, dat ook Antonio weer naar zich toehaalde. Hij zou hen nimmer wederzien, Antonio niet, en ook zijn lievelings-jongen, zijn Marco niet. Antonio's vlucht was de breuk voor altijd met die beiden. En deze ontzettende zekerheid, dat voelde hij, joeg op eenmaal een snellen ouderdom over zijn afgemarteld hoofd. - Marco... Antonio... Ook Marco's kinderen zou hij niet kennen. - Doch dit alles liet hem reeds onverschilliger... zoowel die afvallige als die vreemde jeugd begon af te sterven van zijn hart... ‘Marco’, kreunde hij.

En in een verwijding, een stille uiteendrijving van zijn denken, was het dan, of hij heel het afbrokkelend leven van dit zijn trotsch geslacht wel zacht omvangen wilde.... Hij dacht aan zijn eigen gestorven zonen, hij dacht aan Aurelia, hij dacht aan Genoveffa, die vier jongetjes ten grave had gebracht... Dan dacht hij ook aan de kleine Lucia, die naar Montagnola zou gaan, in een vreemd hôtel, en het was hem, of hij dacht aan een glanzend, glad vogeltje, dat door het vleiend gefluit van den vogelaar in het lommer gelokt van een vroolijken roccolo, onzichtbare netten binnenvliegt. - Hij dacht aan Anselmo, en aan diens huwelijk, en aan den zoon van Rachele; - en hij dacht aan den lieven Riccardo, dien hij zoo lang reeds de troost van zijn laatsten levenstijd had geweten.

Zijn oude wangen waren lauw van tranen.

En ook Luigia lag wakker den ganschen nacht. Ambrogio naast haar ronkte in een moeilijken slaap; soms gromde hij zware, onverstaanbare woorden, met verlamde keel.

Luigia's hoofd was koel en strak geworden. Antonio was gevlucht; zij hoopte niets meer. Met een wrang gemoed dacht zij aan den trouwelooze. Dan was Marco nog vrij wat beter, die rondweg Amerika verkoos boven hen. Amerika!...

Amerika maakte lafaards van hun zonen! Zij beproefden niet eenmaal oprecht, hier hun leven te doen slagen. Lukte het niet dadelijk, dan was daar Amerika, de altijd gereede toevlucht....

In een groote minachting lag zij gestrekt, zeer stil. Goedkeurend, maar zonder warmte, herdacht zij Riccardo, die thuis zou blijven. Zijn opoffering scheen haar gering bij het verlies voor altijd van Antonio, en van Marco, - Marco, den koelen, kloeken zoon, die toch van allen alleen haar bewonderende liefde behield.

Het eerste uchtendgloren leek nog een vleug van moed te wekken in hun hoofden. Toen de morgenzon over de tafel scheen, konden zij zich bijna niet denken, dat aanstonds niet Antonio met zijn beschaamden lach de deur zou binnenkomen.

Maar ook die gansche, lange dag gaf geen uitkomst. De uren van den morgen en van den middag verliepen; zij aten hun maaltijden en legden nog eenmaal zich neer tot een slaap zonder verkwikking.

Den morgen van den derden dag eindelijk was daar Antonio's brief. Hij droeg een Fransch poststempel. Antonio was in de stad Hâvre, op weg naar Amerika.

De brief was aan Luigia gericht.

'Lieve moeder', schreef hij, 'ik hoop, dat u niet te hard zult oordeelen over mij. Het is niet mooi, dat ik zoo weg ben gegaan. Had mijn vader niet zoo hard gesproken, ik zou het niet hebben gedaan. Ik had mij zooveel van Cavarna voorgesteld, en nu heb ik wel spijt, dat ik u allen in vele jaren niet weer zal zien. Maar ik kon niet aarden in Cavarna. Het stond mij tegen, mijn heele leven te verdoen op een paar stukjes land in een dorp, dat nooit vooruit kan komen. Ik hoop, dat mijn vader mij zal kunnen vergeven. Het is niet voor mijn pleizier, dat ik hier zit....'

Smadelijk trokken Ambrogio's lippen zich saam bij het lezen dezer zinsneden.

'Laat hem dan gaan, deze huichelaar', zei hij halfluid voor zich heen.

De grootvader kon dien dag van het bed niet opstaan. Ambrogio vermande zich. Alleen toog hij uit. Met zijn hoovaardigen kop recht naar ieder heen, vertelde hij in het

dorp de teleurstelling, die hen getroffen had. - Antonio was onverwachts een schoon aanbod van werk in Amerika gedaan; het was zóó schoon, dat hij gemeend had niet te mogen weigeren en opnieuw was vertrokken. Zij waren blij hem zoo flink en gezond enkele weken bij zich gehad te hebben.

Geen trek op zijn strakke masker vertrok onder de bijna onduldbare vragen en verwonderingen der velen, die hij sprak. Hij leed elke nieuwsgierigheid, elken nauw bedwongen glimlach om wat ten leste smalend Achille Taddeï uitsprak. En ook dien bitteren dronk moest Ambrogio drinken, dat de gehate tegenstander straffeloos hem zeggen kon: 'Zeker, zeker, een mooi aanbod is veel waard,... en wel gemakkelijk voor zijn dienstplicht...!'

Als een gebroken man viel hij ten leste aan de tafel bij zijn zuster Aurelia neer. Naar zijn huis gaan kon hij niet. Ook Genoveffa's deur ontweek hij. Zijn oudste zuster, met haar nooit gëuit verdriet over eigen man en zoon, was de eenige, bij wie hij het vinden kon.

Aurelia schoof den grendel op de buitendeur, dat geen bezoeker storen zou. Zij wist reeds wat er gebeurd was.

Een tijdlang liet zij Ambrogio doen, zooals die het starre voorhoofd steunde aan de gebalde vuist.

'Antonio is weggegaan?' vroeg zij eindelijk zacht.

Ambrogio knikte zwaar en zwijgend.

Aan het venster, bewegeloos, zat de oude Delphina; haar weggeteerd gelaat, onder het bleeke, zilveren haar, was bijna doorschijnend wit in het kille winterlicht. Haar dunne oogleden lagen neer, als was zij zittende ingesluimerd.

Aurelia kwam bij haren broeder staan.

'Arme man', zeide zij.

Hij fronste niet eenmaal de brauwen.

En toen zij dezen vervaarlijken trotschaard daar zoo gansch verslagen en weerloos zag, dacht zij: nù moet ik met hem spreken of nooit.

'Ambrogio....' kwam zij schuchter.

Hij bleef vóór zich staren.

'Ambrogio, mag ik wat zeggen?' - En zonder zijn antwoord af te wachten: 'Ik heb zoo vaak gedacht..., ben je niet àl te streng voor je kinderen?'

Dan, als zij een hoonend gebaar van haren broeder voorvoelde:

‘Ik weet het, Ambrogio... zwijg maar over Giuseppe... Je kent Stephano.... Het gebeurde met Antonio laat ik rusten.... Je hadt hem misschien niet aan Cavarna binden kùnnen.... Maar ik moet iets zeggen over Carolina’.

De zwarte oogen van Ambrogio blikten op, zooals een leeuw opblikt, dien men langs de tralies rinkelt van zijn hok. Het werd Aurelia zeer moeilijk voort te gaan. Zij, die als herbergierster nooit zoo blind de familieveeten voeden kon als haar broer en zuster, had van den eersten dag af Anastasio Taddeï gaarne mogen lijden; zij was het, die aan hem en aan Carolina had toegestaan, in haar huis elkander te ontmoeten. Haar genegenheid voor den jonkman was slechts toegenomen gedurende deze maanden.

‘En ook over Anastasio Taddeï....’

Zij wachtte; een onheilspellend zwijgen groeide.

‘Je weet toch wel...’, wilde zij zeggen gaan.

‘Wàt weet ik?’ verhief de man den toornigen kop.

‘Laat mij uitspreken, Ambrogio. Je moogt mij de schuld geven. Ik ken den jongen. Van dat hij in Cavarna is, kwam hij hier elken dag. Het is een flinke kerel, en een goede kerel, en toen ik dat wist, heb ik....’

‘Heb jij?’ ondervroeg de ander smadelijk.

‘Ja, Ambrogio; zij wisten niet, waar heen te gaan. Was het niet beter, dat ik hun toestond hier te komen, dan dat zij.... Wie kan je zeggen, wat er anders was gebeurd?’

‘Het is mij wel’, kwam Ambrogio koud. ‘Als Carolina met een Taddeï trouwen wil, dan heeft zij mijn huis voorgoed te verlaten’.

‘Wees verstandiger, Ambrogio’, zei de vrouw streng. ‘Is het niet genoeg, dat Marco weigert terug te komen, en dat Antonio vlucht uit je huis? Hìer is een jongen, die terug is gekeerd, die zich in zijn eigen dorp een gelukkig leven stichten wil. En dit moet ik je zeggen, dat ik dien jongen zou verkiezen, als ik de moeder van Carolina was, boven mijn eigen zonen, die ontrouw zijn’.

Ambrogio boog den zwaren nek.

‘Het ìs geen opschepper en geen beunhaas, zooals jij

placht op hem af te geven; het is een kerel, die wat kan en die wat beteekenen zal in Cavarna...'

En toen zij zelfs op deze woorden geen toorn meer in Ambrogio zag:

'Ook tegenover Carolina is hij van een voorbeeldig gedrag geweest, en Carolina zelf, na de eerste weken van uitdagende opstandigheid, is een heel wat liever meid geworden, sinds zij Anastasio heeft'.

'Ik kàn er... ik kàn er niet...', wroette Ambrogio in zichzelf.

Aurelia verschikte de blokken op den haard.

Aan de tafel, de eene geweldige hand slap afhangend, de andere liggend langs de knie, steunde nog Ambrogio in een laatsten tweestrijd. Een groote moeheid kwam er over zijn trekken wegen.

'Als het dan waar is, wat je zegt...' schorde eindelijk zijn weifelende stem.

'Ben je zeker, dat hij tenminste in Cavarna blijft?' vroeg hij opeens, in een zielig wantrouwen.

'Maar.... de zoon van Taddeï mijn dochter...', gromde hij weer. Het leek hem de smartelijkste nederlaag. Hij kòn het niet verduwen.

En plotseling opstaande, en de armen uitslaand, of hij een ondraaglijken last vàn zich schudde:

'Ik ben het zat... ik ben het zat... laat ze dan maar... ik ben toch weg, kapot... wat kan het mij nog schelen...'

Aurelia lei de hand op zijn schouder. En op dat oogenblik, bij het jammerlijk ineen-breken en los-worden en drijven gaan van heel het oerleven en den aartsvaderlijken trots van dit geslacht, - sloeg de oude hangklok twaalf uren weg van den onvergankelijken tijd.

Maar de oude oermoeder aan het venster had niet bewogen en geen geluid was over de verzonken lippen geraakt...

Wonderlijk bevangen zagen Aurelia en Ambrogio elkander aan.

Hoofdstuk XX.

't Was stille Zaterdag, - een zoele, zuivere morgen, die vol geuren van bottend hout en zonbeschenen bloesem hing.

Onder den diep-azuren hemel, de hellingen van den Cavarna omhoog, en omlaag tot aan het gloeiend lazuur van het meer, was het één teeder gewemel van honderden zacht-roze bloesemkronen, sprankelend aan de versch-groene wijngaardglooiingen en over het versche gebladert der groene hagen. Op de streelende briesjes van den lentewind dreven de heldere tiereliertjes mee van een vogel, ergens in verre kastanjekruin.

Zijn grijslinnen valiesje in de eene hand, zijn paraplu en een rol papieren in de andere, kwam, op zijn stadsche bottines, Herr Ernest Tobbler den grintweg onder de kerk van Montagnola langs, naar omlaag gehinkt.

Een droefgeestige ernst lag over zijn gave, wasbleeke gelaat; doch met een strengeren wenkbrauw-frons gingen de zijig-witte knevels dieper neer in den zijigen baard, toen, vanuit het dorp, het doffe gerikkel van een zwaren, houten ratel opklonk.

- Waren zij daar weer met hun levenloozen vormendienst de schare aan 't verschrikken? In zulk jammerlijk bijgeloof was het, dat de jeugd van dit land wierd verhard en verduisterd!

Even, voor zoover zijn bemoeilijkte gang het toeliet, blikte Herr Tobbier omhoog, naar het vaalroode, burchtgelijke samenstel van kerk en pastorie, dat de dichtbewassen rotshoogte kroonde.

- ‘Zoolang het priesterdom regeert en zijn zwarte schaduw over de zielen spreidt, kan het weldadig licht der wijsbegeerte niet binnendringen’, zei hij zacht voor zich heen.

Het smartte hem, dat hij ten leste dan toch deze schoone streken verlaten moest; maar tè veel hadden zijn altijd nog kranke zenuwen te lijden van al den onwil en al het misbegrip dezer ongelukkige bevolking.

Hij zuchtte. Een schoonen droom van zijn gedachtenvolle leven liet hij hier achter. Doch zijn reis ging naar een vreedzaam doel.... Aan de vruchtbare boorden van een lieflijk Zwitsersch meertje verbeidde een kolonie van gelijkgezinde broeders zijn komst. Een glimlach van vertrouwen doorgloorde zijn gelaat.

Met zijn valiesje in de eene, en zijn paraplu en papierrol in de andere hand, hinkte hij den grintweg verder af. En

als hij de wingerdlandjes langskwam, waarboven, aan den driehoek van zijn terras-tuintje, Mirasole met al zijn gesloten groene luiken, roze in het lentelicht stond, dan deed hij alleen wat dieper en wijzer den witten baard zinken op de ontroerde borst.

Hij dacht met een groote verteedering, hoe hij daar, onder den mispelboom en onder het wingerd-priëel, de schoonste uren van zijn leven gesleten had. Hier had hij zijn schoonste overwinningen behaald! Nog kwam er een glans van vergenoegen in zijn oogen, nu hij de helaas! al te kortstondige natuur-vreugd herdacht der kinderlijke waterspelen, en zijn heilzamen invloed op de zwakke vrouwenziel, die zich aan zijn leiding had toevertrouwd. Hij herproefde ook de goudgele Japansche mispels en de groengouden muskadellen, wier rinsche en zoete sap het bloed van kwade kiemen zuivert, en de kommen blanken room, die het kostbaarste voedsel voor spieren en gebeente is!

Hoe had de booze lust deze vrouw weder op de dwaalpaden teruggevoerd en haar hart versteend, dat zij zijne welmeenende woorden zoo euvel had opgenomen?

Zie, dat bedierf hem den milden weemoed van dezen morgen, dat het eind dier onbaatzuchtige vriendschap zoo droevig moest zijn.

De eeuwenlange verdomping der geesten, die hen het licht der waarheid deed schuwen en het lichaam vreesachtig maakte voor de heilswerkingen van water en zon, - die jammerlijke dwalingen kon hij alleen niet keeren. Hij had gedaan wat hij vermocht, geen vernederingen hadden hem van zijn moeilijke taak teruggehouden. Zijn lessen hadden wel weinig uitgewerkt, doch hij mocht vrede hebben in zichzelven, en hij vergaf hun allen het leed, dat zij hem dagelijks berokkenden. - Wie weet, hoe menig zaadje in later jaren nog vruchten droeg, als in een duistere ure huns levens, zij zich de woorden van den ouden vreemdeling herinneren zouden. Eens gloorde een betere dageraad! Begon niet nu reeds de beschaving in deze achterlijke gewesten door te dringen? De Duitsche landbouw, de Duitsche industrie deden thands het pionierswerk. Eens zou de tijd rijp zijn om de gezonde gedachten en de verheven beginselen te zaaien in den weekeren akker.

Doch de arme bezitster van dat rijkgezegend Mirasole, die liet hem geen rust. Deze eenvoudige Duitsche ziel wàs week, wàs vruchtbaar; geen enkel zijner goede woorden, dat niet was opgeschoten tot een lieflijk grasje... De sirocco van den hartstocht had het alles verzengd.

'Het vleesch is zoo zwak', zuchtte de zoppo.

Toen hij achter den kanteelen-tuinmuur der Villa Viani was geraakt, dook andermaal zijn baard voorover in een schoon maar zwaar probleem... In dit wonder-lieflijk Eden woonde de Duitscher, die, zoo zei men, den meesten invloed had in het land, - een Duitscher, maar wiens levenswandel hij nièt kon goedkeuren. Hij had den ouden rijkaard een enkele maal staande gehouden en een gesprek met hem willen beginnen, - doch hier was hij op denzelfden blinden onwil gestuit als bij de geestelijkheid.

'De Clerus... en de Mammon', zei hij halfluid. - 'Terwijl de wijze leeft van zon en brood en zuivel, voert ons het geld tot alle weelden en verderf'.

Hij was tot Cortivo neergedaald. Hij was zeer moe. Zou hij de tram nemen?... Neen, den ernstigen uittocht uit dit land van belofte mocht hij niet door het zenuw-martelend alarm van een modern vervoermiddel ontwijden. Hij zou geheel te voet den gang ten einde gaan, die hem te gaan was gegeven. Hij zou den beker van den weemoed tot den laatsten druppel ledigen.

Hij zette zijn valiesje neer, wisselde het uit aan den onvermoeiden arm, en blijmoedig schreed hij voort door de zonnige platanen-allee; zijn witte lokken wiegden op den wind.

En toen hij dan, afgemat van den langen tocht met zijn ongewonen last, eindelijk het station van Bellano had bereikt, wendde hij zich nog eenmaal om op de kleine esplanade, vanwaar men, over de stad heen, de meerkom en de bergen aanschouwen kan.

'Vaarwel! vaarwel!' dacht de zoppo.

Haastig, om zijn aandoeningen meester te blijven, hinkte hij de vestibule en een oogenblik later de wachtkamer binnen.

Daar, diep in de duister-wijde ruimte, op een hoeksofa bij het courantenkraampje, zat, in een stemmig grijs reispakje, een grijzen sluier over den simpelen matelot, Emilia

Mayer, en blikte kippig de weinige wachtende reizigers rond.

Verschrikt hield de zoppo den stap in. Een fijn rood was hem hoog over de wasblanke wangen geschoten, en de lange, zijden knevels beefden boven den duikenden baard. Doch hij herstelde zich snel; recht kwam hij de zaal door, en als hij zijn valiesje bij de courantenkraam op den grond had gezet, hinkte hij twee passen tot vlak voor de jonge vrouw, en met zijn onafwijsbaarst-indringende stem, vol grootmoedige gezindheid, zei hij:

'Reik mij de hand, mijn goede Frau Mayer!.... Dit samentreffen is te wonderbaar, dan dat wij het niet aanstonds benutten zouden, om in vrede nog te scheiden'.

Met een breed gebaar stak hij zijn roze-mollige rechter naar haar uit.

Emilia knipperde verdwaasd met de oogen, stond op, vatte flauw de verzoenend toegestoken hand.

Dan zei zij haastig:

'Ik zou al veel eerder op reis zijn gegaan.... maar met twee kinderen..... en een huis..... er valt zooveel te regelen....'

Zij hield een zucht in, en keek maar nauwelijks verongelijkt.

'Zeker.... zeker, mijn beste....!' zei de zoppo goedig. 'Ik ben daar straks uwe vriendelijke woning voorbij gekomen.... al uw gastvrije ontvangsten en al onze leerrijke gesprekken hebben nog eenmaal mijne gedachten verfrischt. Geene zal door mij ooit vergeten worden. En ook voor u zullen zij, hoop ik, niet gansch nutteloos geweest zijn'.

'Ik zal er mijn best voor doen', zei het Mayertje met een sluike onderdanigheid.

'En waar gaat de reis zoo heen?' informeerde de manke man.

Hij bleef van een zacht opgewekte droefgeestigheid, die hij gepast vond tegenover haar.

Emilia had gebloosd.

'Ik ga wellicht een oude kennis ontmoeten', zei ze met een schuw vermaak.

Maar de zoppo, of hij noch het antwoord had begrepen, noch den blos had opgemerkt, stak haar andermaal de mollige vingeren toe.

‘Nu, goede reis dan.... goede reis!’ zei hij hartelijk. ‘En vergeet uw vaderlijken vriend niet.’

‘Goede reis, Herr Tobbler’, groette, even toeschietelijker, Emilia terug. Het verwonderde haar, dat hij niet met verdere vragen en met vragen naar de kinderen haar lastig viel.

Zij reikte haar gehandschoende hand. Hij drukte die lang, lichtte nog eenmaal den flambard:

‘Vaarwel, vaarwel!’

En verheugd in zijn ziel over deze oplossing van een laatsten onvreê, nam de manke man zijn valiesje van den grond en hinkte de wachtkamer door, naar het perron, waar zijn trein op het komen stond.

En toen hij, voor zijn raampje gezeten, het visioen dezer zonnige Paaschwereld voor zich wegglijden zag, dacht hij dankbaar met hoe groote voldoening hij nog dit land verlaten mocht, en hoe zorgeloos hij thands zijn nieuwe roeping kon tegengaan....

* * *

‘Al goed, Angelina.... al goed....’, zei gelaten Zacharia. Hij liet den arm der jonge vrouw los en schuifelde alleen de paar passen over het keienstraatje, naar een der beide tafeltjes uit den ‘Grotto degli Amici’, die nu aan de meerzijde van Carmela's herberg in de ochtendzon stonden.

Angelina zette het ontbijtblaadje neer en bekeek de prentbriefkaart, die daar juist het postmeisje bracht.

Als Zacharia zijn stoel had gevonden en zat, tastte hij onrustig naar zijn koffiekop en naar het broodje, maar hij nam het een noch het ander. Hij luisterde. Achter de blauwe schellen zijner brilleglazen trachtten de pijnlijk-gespitste gedachten iets te zien van de vreemde wereld, die hem omgaf.

‘Is het een van de vogels in de groote kooi, die zijn sneb wet?’ vroeg hij, toen hem het pinkend getikkel, een eind van hem weg, was duidelijk geworden.

‘'t Zijn de vinken’, zei Angelina afgetrokken.

‘Onder het eerste eetkamerraam?’

Angelina, vaag, bevestigde opnieuw.

De blindeman bleef luisteren, strekte lichtelijk zijn arm in de richting van het geluid....

‘Het eerste eetkamerraam....’, herhaalde hij voor zichzelf. Zijn kleine gezicht, onder het strooien flambardje, zag hulpeloos.... Waarom gaf hij zich nog moeite?

‘Wat lees je toch?’ vroeg hij dan. Hij had het aan haar stem gehoord.

‘Niets; een kaart van Carmela’, antwoordde de jonge vrouw.

‘Wat schrijft ze?’ kwam onwillekeurig maar zonder belangstelling de blinde weer.

‘O’, zei Angelina, zich bevrijdend van hare gedachten, ‘ze schrijft niets. 't Zijn de bergen bij Como.... en tanti saluti....’

Sinds eind Februari was Angelina met Rezzonico getrouwd, en sedert veertien dagen hadden zij hun intrek genomen in den albergo van Cavarna.

En in Cavarna eerst was Banfi waarlijk blind. Nooit had hij het huis aanschouwd, waar hij nu woonde; Carmela's herberg was een nieuw huis, gezet vele jaren nadat hij zelf in Normandië belandde. Men had het hem in alle onderdeelen beschreven, men had er hem in alle vertrekken rondgeleid, hem alle meubels en ramen en deuren doen betasten.... zijn geest kon al het nieuwe niet meer opnemen, en zijn voeten, als plots te oud geworden om nog te leeren, schrokken van elke oneffenheid aan den bodem.

Iederen morgen, als een kind, liet hij zich door Angelina het pad omlaag, rond het huis, naar zijn tafeltje brengen, en bij iederen donker voerde Angelina hem, als een kind, de huistrap op naar zijn slaapkamertje, dat hem nog vreemd was als den eersten avond.

Het huis bleef een mistige vaagheid ergens in het zonnig landschap, dat hij zich wazig-helder herinnerde uit zijn jeugd. Van zijn zitplaats af kon hij de ligging van het dorp niet eenmaal bepalen, en alleen het gebeier der klokken was hem een vast herkenningspunt. Maar de weg met de drie trappen naar het kerkplein, hoewel men er hem al verscheidene malen langs leidde, was nog een ijle duisternis voor zijn zwakke hoofd.

‘Righli... Righli....!’ hoorde hij zachtjes Angelina lokken, op de plek waar hij nu de kooi wist.

‘Is Enrico niet thuis?’ vroeg hij.

‘Enrico is naar Bellano’, zei Angelina. Zij bloosde, zelfs

onder de oogen, die zij wist, dat haar niet konden zien.

‘Hij brengt vanavond drie gasten mee, die blijven eten en slapen’, kwam zij ter verdediging.

‘Was hij niet noodig bij het opstellen van de nieuwe spiegelkast in de balkon-kamer?’ aarzelde Banfi.

‘O! bah!’ zei Angelina, met plots iets van de oude luchthartigheid in haar stem, ‘dat kan ik alleen wel af!’

Zij stond tegen den huismuur geleund, tusschen haar kooi met de twee paren distelvinken en een kooitje met kanaries; zij had niet langer den witlinnen hoed op het weerbarstige haar, - voor een getrouwde vrouw leek het haar niet gepast, en zij droeg een groote, blauwe huishoudschort.

‘Zijn boven de zonnezeilen wel neer.... voor 't verkleuren...?’ bedilde Zacharia nog zwakjes.

Angelina antwoordde van ja. Haar gelaat was van een kalme weemoedigheid. Haar mond was bijna streng, haar oogen keken zacht Zij was mooier geworden.

‘Kom, drink nu je koffie’, zei ze goedig, en zich oprichtend:

‘'t Is stille Zaterdag... we gaan straks even naar de kerk...’

Zacharia knikte triest van nee; hij had zijn plichten van den Heiligen Vrijdag vervuld... wat zou hij nog bidden? Mistroostig ging de bevende hand naar den koffiekop. Angelina zag hoofdschuddend naar hem.

‘Kijk, de pastoor komt buiten...’, zei ze dan plotseling, tot een opbeuring, ‘hij gaat in het zonnetje tegen den huismuur zitten... met den Franciscaner...’

‘Zoo...’, zei Zacharia, maar scherp luisterend, waarschuwde hij: ‘Er is volk...’. Hij was dankbaar, dat hij alleen zou worden gelaten.

Met een zucht ging Angelina haastig het huis om. ‘Ik kom! Ik kom!’ hoorde de blinde haar dienstvaardig roepen.

Zacharia zette voorzichtig zijn koffiekop in den schotel, en beurde het bleeke hoofd in de richting der kerk. - Dit was nog het eenige, dat hij hier zàg: het oude, grasbegroeide boomen-plein voor de verschilferd-blauwe pastoorswoning, kloosterlijk-schamel met haar schaarsche en kleine ramen; en rechthoekig daartegenaan de kerkgevel, de hooge vaalkleurige hoofddeur tusschen de platte, witte pilaren teweerszijden. Onderdoor de nog winters-kale olmen, in het teedere lentelicht, zag Zacharia, naast den bruingepijden

Franciscaner, een ziekelijk-bleeken priester zitten op de bank bij de lage poortdeur... Het verzoende hem bijna met den pastoor, ofschoon hij dien weinig goedgezind was... Hadden zij hem niet verteld, hoe dit najaar de karakterlooze de Cavarners wilde bewegen, hun kapel af te breken op den berg, ja, hoe hij ten leste met de ongenade van den Bisschop had gedreigd... de Bisschop! die ook al door dat Duitsche comité geregeerd werd en gespekt!

De oude haat doorkrieuwde zijn slappe trekken... Als een walgenden nasmaak, die den zieke niet uit den mond wil, zoo herproefde Banfi met iederen nieuwen morgen, en den ganschen verderen dag, dat wat zijn leven voortaan vergalde. O, de slag, de striemende slag door zijn hopeloos ontredderde ziel, dien avond, nu een maand geleden, dat men het hem niet langer had kunnen verborgen houden: - er kwam een villapark op den Cavarna; op den top zelf kwam een groot hôtel; en dat hôtel had de broer van Walter, van Fulmignano, gepacht.

'Dáárom', zoo had in zijn verbijstering Zacharia maar aldoor geschreid, 'dáárom was dan de koop van Carmela's herberg afgesprongen!... dáárom!' - Een kleine Italiaansche albergo, die was goed genoeg voor hén, - maar de Duitscher, de vervloekte Duitscher, die nam het Kulmhôtel... Noch het zoo vurig verlangde huwelijk van Enrico en Angelina, noch de vele toebereidselen voor het vertrek naar boven, hadden hem kunnen opheffen uit zijn verslagenheid. En den dag dat zij waren gegaan, hij beurtelings aan den arm van Angelina en van Enrico, toen had hij gemeend den langen, strompelenden tocht over het ruwe en gladde rotspad niet ten einde te zullen brengen. Telkens, uitgeput van smart en van vermoeienis, was hij gestruikeld, en verscheidene malen waren de tranen hem uit de doode oogen gesprongen.

'Het is mijn Golgotha', had hij gefluisterd, 'het is mijn Golgotha...'

En nu zat hij hier als een verhavende, blinde nachtuil, en ginds in de hoogte hoorde hij soms al het klikkend getik van den bouw...; als hij het gezicht herkreeg, zou hij het hooge, witte blok vanhier verrijzen zien... o, goed maar, goed maar, dat hij blind was, dacht hij vaak.

Hij zat hier, vervreemd, in dit arme dorp, en hield de

elken dag keerende, eenzame nachtwake bij de vernietiging van al zijn hoop.

Daar op den top, dáár lag de toekomst, dáár kwamen al de rijken te wonen, dáár, bij het eindstation van de kabelspoor, stond het hôtel waar al de reizigers zouden gaan. Dáár waren de Duitschers! Maar Cavarna zelf, smerig en vergeten, een half uur weg van het vroolijke leven, zou verschrompelen en wegvallen als een rotte vrucht.

En hun albergo... een paar voetgangers, die geen hôtelprijzen konden betalen, die zouden er wel een pasta komen eten... O, Angelina deed haar best, zij werkte of haar leven ervan afhing; het was of zij heel haar heil had gesteld in het slagen der eens ondernomen zaak; honderd vernieuwingen en verbeteringen had zij uitgedacht... Angelina deed wonderen! - Maar een goudmijn...! De goudmijn, die glansde daarboven! Dáár gaarden de Duitschers hun duizenden!

'Vergeefs, vergeefs..., alles vergeefs', mompelde hij stil voor zich heen. 'Vergeefs... vergeefs...', dat was het droef refrein zijner dagen.

En alle dagen ook folterde hem het zelfverwijt: wat had hij toch gedaan...? waarom had hij zoo gedreven en niet rustig eerst afgewacht...? het was alles zijn eigen bittere schuld... hij was het die, gek, hen allen had gek gemaakt.

'Om later Fulmignano terug te kunnen koopen....' Fulmignano, daar bloeiden de bloesems al en gonsden de beitjes door de boomen, daar geurden de Maartsche violen aan den voet der wijngaardhellingen... en in Montagnola waren de hagen al groen. - Hoe prachtig zou het er zijn op dezen stillen Zaterdag... Kòn hij er wandelen den zacht stijgenden heirweg, en de zoete vogelgeluiden hooren, en zitten voor Angelina's herberg...

Nu was Montagnola verloren voor hem... Het was onder hem weggegleden... hij waakte er niet meer, met altijd gespitste zinnen, over alles wat Fulmignano betrof... gereed om toe te slaan! De wekelijksche gesprekken met de oude vrienden lichtten hem niet meer over alles in... Hij verdwaalde hier in een zinnelooze bergstreek, waar hij een hersenschimmigen Walter vervolgde... en beneden, op zijn bloedeigen erfgoed, daar verschanste zich de eeuwige

vijand en wroette er zich rijk... de Duitscher!... de Duitscher...!

'Riverisco, Signor Banfi!', klonk plots een zacht-voorname stem hem vriendelijk door den morgen tegen; 'al zoo vroeg in het lentezonnetje?'

Het was de zuster van den pastoor.

Zacharia hief zich op uit zijn bittere gedachten; zijn gezicht trok bij: hij hield van die zoetluidende stem. De stem van Carlotta, die reeds verscheidene malen zijn blinde ellende kwam verhelderen, was hem nog het eenig lieve uit dit dorp. Als hij dat geluid hoorde, versmolt zelfs zijn onwil tegen den priester, die haar broer was.

Hij voelde, dat zij terzijde het huis tot een klein gesprek was blijven staan; en verlangende het te doen duren, vroeg hij, of Don Luigi zich niet veel beter gevoelde, dezen morgen, dat hij zoo buiten was komen zittten...

'Dat gaat aardig goed', antwoordde zij vriendelijk, maar heel zorgvol tegelijk; het was als milde zonneschijn, waar een schaduw door valt.

'En hij heeft overplaatsing aangevraagd?' vroeg Banfi weer, met een trieste achtergedachte zelf...

'Ja, en wij gaan misschien naar San Martino', zei Carlotta, lief-vertrouwend.

'Maar hij is wel héél zwak...', kwam ze dan nog achterna, in een peinzen vol verten van berustende droefheid.

Een minlijke groetklank, en Zacharia hoorde de verwijdering, gedempt in een onwillekeurigen schroom, van haar bijna geruischlooze schreden.

Onbeweeglijk bleef hij zitten.

Een zonderlinge ontroering was over zijn starre denken gedauwd, en zijn afgetobd gelaat werd stiller in een vagen glimlach.

Zoo zat hij een langen tijd, turende in een schemer van vrede, waardoor een zacht-goudene morgen gloorde...

Zacharia dacht aan den dood.

* * *

Met lange, sterke stappen liep hij, alleen, den achterweg af. Zijn zwarten deukhoed laag over den kop getrokken, zijn

blauwe mouwen uit zijn vest, een bundel goed in touwen gesjord over den schouder, en een puilend-vollen, rooden zakdoek in zijn hand, - zoo, bondig en onbezwaard, stapte hij op zijn gespijkerde laarzen over den korzeligen weg, totdat een eind van oude sneeuw zijn woeste schreden suste.

Een mudzak met gereedschappen had hij den vorigen dag al naar Bellano gebracht.

En telkens onder het gaan, keek hij om.

Over zijn hoekigen schouder stak zijn kop met de broeiende oogen achterwaarts, en een lach van zwarte vreugde kerfde om den fellen mond.

'Corpo di Christo!' vloekte hij, en hij schopte tegen een lossen steenklomp, dat die het pad af en met weergalmende bonken en ploffen de helling omlaag holderde.

'Sacramenteele weg!' vloekte hij andermaal. - Had hij zich dáárvoor zooveel maanden uit den naad gewerkt, dat een Rezzonico een mooien weg voor zijn albergo kreeg? Met een grollige smaling dacht hij aan den ploeg getrouwen, zijn neef en zwager natuurlijk vooraan, die zich nog langer door dien gladden pochhans verlakken lieten! - Porca Madonna! nu lag het werk er neer... Het heerschap was gaan trouwen... en iedereen had hier zijn tijd ook noodig, bij den houthak, of op zijn landen...

Plotseling stond Anselmo stil, zag achter zich. Onder de zware, zwarte brauwen hadden de oogen een snellen rondblik de bergflanken van den Bigorio langs, het Vedeggio-dal door en naar het dorp, dat hoog boven hem al, tusschen het geboomte zich verschool.

Met een ruwen ruk versjorde hij het pak op zijn schouder, en, den scherpen kop vooruit, beende hij verder met zijn knerpenden stap.

Een bijna krankzinnige vreugde was in zijn hart. Hij ging weg! weg! hij ging naar Amerika!

Hij ging zonder vast doel of zekerheid, hij ging met het vertrouwen van een roekelooze de ruimte en de vrijheid en de eindelooze kansen van Amerika tegen.

- Ha! Corpo di Christo! grijnsde het in zijn kop, - nou ging hij zijn vergooide leven dan nog eens nieuw op pooten zetten! Overnieuw! alles overnieuw!

'Nog altijd de knecht van je vader...', hoorde hij weer

den smaad, die hem de oogen had geopend. - Ai, die dagen, dat hij er met Antonio op uit was geweest! dat zij bij Angelina lachten en zopen... Angelina! Het had hem soms waarachtig geleken, of Antonio verliefd op haar was...

Even dwaalden zijn gedachten terug naar een verren avond in de herberg van Puria, waar hij voor het dorpsfeest met zijn kornuiten was heen getogen, en waar, in het schaarsche olielicht, schuchter en zacht als een vogel en pratend met haar hooge, vogelige stem, de jonge Elena had gezeten...

Maar weg daarmee!.... weg met die gedachten! - Hij zou ze geld sturen, de femelaarster, de onnutte, die hem niet eenmaal een zoon had kunnen baren.

Geld - maar zonder een letter schrift! dacht hij in een duivelsche wraak. - En waarom zelfs dat nog? Had zij niet het huis, en den moestuin, en zijn vader, die zot op haar was? En voor zijn part ging zij schooieren als het ontuig van de oude Rachele! Zij was er leelijk en leep genoeg voor!

- Brutta! grimlachte hij opeens, - zij zou rijk zijn later, rijk van zijn erfdeel in Cavarna, als hijzelf er nooit terugkwam!

'Di libertà voglio cantar'', begon hij plots te zingen met zijn schrijnende, heete stem, die brekend weerkaatste tegen de rotshoogten. - Nooit kwam hij hier terug! nooit! nooit!

En al naar hij de vlakte van Bironico naderde, begonnen op te klinken, uit de diepte van het Vedeggio-dal, van Montagnola en van Pazzolina, van San Martino en van Torrignano, in een gemengel van bonzend en zingend brons, de vroolijke klokken van den Paschen onder den blauwen zonnedag.

Als een wilde beschonkenheid voer dat dolle gebengel en gedaver door zijn lijf, - als een satanswijn spoelden die dronken plonzen dooreen en woelden joelend zijn kop binnen. Zij dansten rond zijn razend hart. - Tsa! straks zou hij zitten in den ronkenden trein, en voort ging hij, voort door de vluchtende landen en door den afstandverslindenden nacht, de zee van zes ruischende dagen tegen!

Toen hij tot bij de onvoltooide brug was geraakt, die den rijweg naar den overkant zou voeren, hield hij nog eenmaal zijn schreden in. Of een kracht hem dwong, machtiger dan zijn vreugdroes, zoo moest hij opnieuw omblikken.

Hij zag, hoog op den Bigorio, de wazig ros-bruine vakken der uitgestrekte wouden, welke er den Muzzo's toebehooren, en voorlangs den versten uitlooper onderkende hij den weg, die leidde naar hun casupola, waar hij den verganen zomer zijn paar goede maanden had geleefd van eenzaamheid en brandende geuren. - -

- En liet het dan komen, daarginds, liet het komen, het heimwee naar hier - hij zou het staan ditmaal, hij zou het uitrukken, hij zou het versmoren in dagen gek van 't woeste werk, en avonden en nachten gek van woest vermaak.

En nog! - al moest hij er ellendig wezen van een verlangen niet te temmen, - al had hij niets dan dezen éénen morgen van uitzinnige vrijheidsvreugd, - vooruit! Hij ging! Hij ging!

Met de sprongen van een woudbeest, dat de kooi is ontsnapt, haastte hij het oude rotspad omlaag.

Het dorp en de Bigorio schoven achter de rood-grijze steenwanden weg.

Hij keek niet meer om.

Doch toen hij, twee uur later, zijn zak met de bonkende gereedschappen onder de houten bank had geschoven, en met zijn pak en zijn rooden zakdoek de hooge treintreden op stapte, - toen knauwde opeens een krampachtige pijn hem den kop. Hij zag de kleine Luigina met haar ernstige oogen verschrikt naar hem opblikken, en naast haar, in den moestuin, zag hij zijn vader, die weigerde hem de hand ten afscheid te reiken, en die hem niet eenmaal had aangezien...

En vastbesloten, nooit terug te keeren, wist hij in dit oogenblik, dat ook ditmaal zijn eeuwig verlangen, daar verre, hem te sterk zou zijn.

C. EN M. SCHARTEN - ANTINK.

EINDE.

Verzen

I
Liedje in den maneschijn

Ziet gij wel hoe de maan, als zij wil,
Schooner kan zijn dan de gouden zon?...
Bloeit zij niet in het nachtlijk gazon
Eindlooze wereld licht en stil?...

Al de groote sterklokken saam
Op haar stengels in 't hemelsche gras
Sidderdeinen als ijl gewas
Met den zilveren geur van haar aêm...

Duizend lieflijke dingen der aard,
Die 'k van de zon te weten dacht,
Heeft in hun naakte teederste pracht
Mij haar zuivere lamp g'openbaard...

't Simpele wonder waar ik op staar,
't Peilloos somberhel violet
Waar uw ziel leeft in gebed -
Weet ik van niemand anders dan haar...

Ziet gij wel hoe de maan, als zij wil,
Schooner kan zijn dan de gouden zon?...
Bloeit zij niet in het nachtlijk gazon
Eindlooze wereld licht en stil?

II
Geven en nemen

Zoo komt er nooit een eind aan 't geven:
   Ik geef - maar wat ik geef, blijft mijn...
De wondre dingen van dit leven
   Willen niet weggeschonken zijn.

'k Zocht u met schatten ongewogen,
   En ledig keerde ik van de reis.
Ik look de blijdschap mijner oogen
   In schemer van berooid paleis...

De schaamle sterfelijke bloemen
   Die ik u in den avond bracht,
Met zooveel eeuwigs niet te noemen -
   't Schoot vleuglen in den stillen nacht:

Ik waak bij de eerste morgenstralen,
   Of gistren als een droom ontglee:
Ik wandel door de lichte zalen:
   Elk ding is op zijn oude steê...

Geven is licht, maar o ontvangen -
   Daar is geen werk zoo zwaar als dit.
En lange weeën van verlangen
   Bereiden 't vluchtigste bezit...

Nu zult gij zelve moeten komen
   En winnen wat u lust van 't mijn:
Het wil begeerd zijn en genomen,
   Het wil niet weggegeven zijn!

III
Oogenblik

Eén ding schonken mij
Onvoorwaardelijk
Uit hunnen overvloed
De eeuwige goden: het
    Oogenblik.

Telkens een andere,
Altijd dezelfde toch:
O mijn beminde, hoe
Hebben mijn oogen u
    Liefgehad!

Achter de glanzen der
Zonnige hemelen,
Onder de spiegels van
Oogen en zeeën
    Zocht ik u.

Ver in de waken der
Eenzame nachten,
Over de grenzen van
Smarten en vreugden
    Vond ik u.

Weg uit de branden van
Haat en van liefde,
Weg uit de kolken van
Dood en wanhoop
  Redde ik u...

Nog naar uw willekeur
Treedt gij in maneglans,
Kleedt u in morgengloed,
Weeft uit de sterren uw
  Wisselkleed -:

Achter der dagen
Luchtige lieflijkheid,
Diep in der nachten
Tastbare donkernis
  Weet ik u -:

Schooner dan al uw
Spieglende schijnen,
Morgen- en avondgoud,
Melkwegs tintelend
  Sluiergaas -:

Schoon als wanneer gij -
Waarom zoo zelden nog? -
Neêr naar mijn aangezicht
Neigt uw onzienelijk
  Aangezicht,

Dat mijner oogen
Ademlooze afgrond
Staart in den peilloozen
Helderen nacht van uw
    Oogenlicht,

Wijl onze zuivere
Stralende naaktheid,
Beurtlings verwonnen,
Beurtlings verwinnaar,
    Worstelhijgt,

Totdat geslaafd in uw
Armen ik neêrzink, -
Tot u mijn overmacht
Wint in uw schoonheid,
    Oogenblik...

Eén ding schonken mij
Onvoorwaardelijk
Uit hunnen overvloed
De eeuwige goden: het
    Oogenblik.

IV
Opdracht
van den gedichtenbundel ‘Carmina’[1)]

Komt in, komt in: dit is u aller uur,
Het uur des harten dat in heimlijkheid
Zoo vaak met sleutlen van herinnering
Zijn schrijnen opende en niet moede werd
Den schat te zien, dien 't niet besommen kan,
Zijn gouden schuld waaraan gij 't nimmer maant...

Anders verrast gij nu mijn eenzaamheid
Met dit rijk feest dat liefde zich verbeeld,
Maar niet verwacht had. Nimmer op dit uur
Ontbrak één van u allen in den geest -:
Thans met den rijpen avondschemer wordt
De droom tot vleesch en bloed en oogenlicht...

Komt allen in: daar is voor allen plaats,
Hier aan de vensteren, en rond de schouw....
Ik kan mij niet bezinnen op een nacht
Dien 'k eenzaam inging. Steeds heeft één van u
Met mij de heilge schemering doorwaakt,
Het zwijgend uur dat zonder blaam of prijs
Met streng gesloten mond en oogen star
Rekenschap vraagt van elken zonnedag -
En liefde dekte 't dagelijksch tekort...

1) ‘Carmina’ zal eerlang verschijnen bij de uitgevers P.N. van Kampen en Zoon te Amsterdam.

Elk vond zijn plaats in den gesloten kring?...
Dit zijn uw broêrs en zusteren van wie
Gij vaak de aanwezigheid gevoeld hebt als
Van blinde sterren boven 't manelicht...
Ik zelf voor wien uw liefde al leven is,
Heb nooit gewaagd tot zulk een samenzijn
U allen op te roepen uit uw wijken
Van dood en leven... Gij verstaat mijn vrees
Dat gij in iets elkaêr miskennen zoudt...
Nu straalt uw zuivere eendrachts helle snoer
Mijn kamer licht. En in uw midden voel
Ik als een duistre vlam die wil vergaan
In de omme spiegling veler klare vlammen...

Toch, als gij kwaamt, zóo heb ik u verwacht;
En ongeroepen komt gij als genood.
Ziet op de taaflen voor u uitgeschikt
Uw eigen oude goud - het schamel deel
Dat zorg van vrome handen heeft gemunt
Met tijdlijk wisselenden beeldenaar
Van liefde onsterflijk. Neemt uw eigendom.
Het is niet gangbaar op der wereld markt.
Maar onder liefdes kindren geldt zijn waarde
Die slechts door deelen meerdert. Neemt en deelt
Alom waar nood is. Zoo neemt onze schat
Door eindeloozen woeker eindloos toe,
En troost en sterkt de schaamte die bedenkt
Hoe nooit haar korte zwakke leven reikt
Tot het verwerken van heur baar metaal,
Den mateloozen rijkdom dien gij bracht.

P.C. BOUTENS.

De dreigende desorganisatie van het Algemeen Rijksarchief.

Bij de begrooting voor 1912 worden ten aanzien van ons archiefwezen maatregelen voorgesteld, die de afkeuring opwekken van bijna ieder die geacht mag worden van de belangen van dat dienstvak kennis te dragen.

De Regeering stelt de slooping voor van het ambt van Algemeen Rijksarchivaris, en de overdracht van het opperbestuur van het Nederlandsch archiefwezen aan een ‘geleerde’, reeds voorzien van een andere ‘hoofdbetrekking’. Die geleerde zal blijkens de toelichting deze ‘hoofdbetrekking’ tegelijk met de dus als ‘bijbetrekking’ te bestempelen leiding van het Nederlandsch archiefwezen blijven bekleeden.

Het ambt van Bakhuizen van den Brink dus opgeheven, en de inhoud van dat ambt verknipt tot bijbaantje van een..... de Regeering zegt niet, wat.

En dat op een oogenblik, waarop het Algemeen Rijksarchief aan een zielvol, krachtig hoofdambtenaar de dringendste behoefte heeft; - eene behoefte niet geringer dan die welke bestond vóór het optreden van Bakhuizen van den Brink zelven.

I.

Het Nederlandsch archiefwezen dateert, als andere centrale instellingen op het gebied van wetenschap en kunst - de nationale bibliotheek, het nationaal museum - uit den revolutietijd. Het was het lid van het Vertegenwoordigend Lichaam, Hendrik van Royen, die het door een voorstel van

22 December 1800 in het leven riep, als een orgaan belast met de ‘surveillance en opzicht’ der staatspapieren afkomstig van alle voormalige algemeene, gewestelijke of kwartierlijke collegiën van bestuur, te dien effecte dat dezelve ten dienste zullen staan ‘van het Bataafsche volk in het algemeen, en bijzonderlijk van de beminnaren onzer Vaderlandsche Geschiedenis’.

Die woorden mogen wel bekeken worden. Zij drukken een ideaal uit dat eerst zeer langzaam, zeer geleidelijk, na wonderen van geduld en overreding is bereikt. Die simpele eerste resolutie geeft eigenlijk alles in een notedop. Eén archiefwezen voor het Rijk, dat de archieven der eertijds souvereine provinciën even goed als die der algemeene collegiën insluit. Het archiefwezen een tak van openbaren staatsdienst, uitgeoefend in de eerste plaats ten bate van den Staat zelf, maar tevens ingericht om te kunnen voldoen aan de behoeften van de studie der vaderlandsche geschiedenis. En lag het niet voor de hand, dat dit ‘bijzondere’ doel alras het hoofddoel worden moest? De Revolutie had alle vormen van bestuur gewijzigd; de nieuwe administratiën hadden spoedig aan de archieven der voorgangsters geene dagelijksche behoefte meer. Natuurlijk moesten die archieven bewaard blijven o o k ter wille van de eischen eener goede administratie, als magazijn van rechtstitels en precedenten; maar honderdmaal meer dan door den Staat zelven, worden zij thans door een weetgierig publiek gebruikt, en van iederen maatregel die tegen de eischen van een goed archiefbeheer indruischt, zal in de eerste plaats dat publiek het nadeel ondervinden.

Aanvankelijk kwam er van de door van Royen verlangde stichting nagenoeg niets terecht. De omstandigheden, na de staatkundige reactie van het jaar 1801, waren voor elke poging in centraliseerende richting zeer ongunstig. Wel werd aan den ouden van Wijn de titel van ‘Archivarius der Bataafsche Republiek’ verleend, maar het was een archivarius zonder archief. De stukken bleven verdeeld. Eerst het Souverein Besluit van 8 Maart 1814 (naklank eener poging van Titan-Napoleon) gebood de daadwerkelijke *bijeenbrenging* van ‘alle de oude en latere archieven van den Staat tot aan het jaar 1794 ingesloten, zoo in deze Residentie voor-

handen, als welke nog van elders moeten verzameld worden'.

Eene zeer bevoegde hand heeft in den jaargang 1893 van *de Gids* uiteengezet, wat er in de praktijk van dit voorschrift terechtkwam.[1)] Zeer veel, vergeleken bij den toestand van vóór 1814, maar bij lange na niet genoeg. Het is eerst Bakhuizen van den Brink die aan ons archiefwezen werkelijk leven heeft ingeblazen. Die ook de onwillige en schroomvallige departementen genoodzaakt heeft af te staan niet wat zij kwijt wilden wezen, maar wat op 's Rijks-Archief behoorde. Die de vereeniging van de archieven der Oosten West-Indische Compagnieën met het Rijksarchief bewerkt heeft. Die den *terminus ad quem* van 1795 naar 1813 heeft doen verleggen. Die de begonnen staatsbemoeiing met het beheer der dépôts in de provinciën krachtig bevorderd en geleid heeft. Die, in zijn vermaard *Overzigt*, begonnen is aan het publiek rekenschap af te leggen, 'uit welke hoofdbestandeelen het Rijks-Archief is zamengesteld, en wat alzoo daar kan en mag verwacht worden.'

Die eerste jaren van Bakhuizen, toen hij zijn gansche enorme kracht gaf, zijn de lente van ons Rijksarchief geweest. Het moest nu lang zomer wezen.

Waaraan het gehaperd heeft? Er is sedert Bakhuizen's dood veel tot stand gekomen, en daaronder veel goeds, maar *het geheel* bevredigt nog allerminst. En niet slechts een dragelijk, maar een voortreffelijk archiefwezen te hebben, zijn wij aan onze historie verplicht.

Door Bakhuizen het eerst had ons hoofddépôt zekere afronding verkregen, iets als een blijvende, herkenbare gedaante. Het omvatte I. de oude bestuurs- en rechterlijke archieven der Hollandsche grafelijkheid en van het souvereine gewest Holland tot 1795, met enkele zich daarbij aansluitende archieven van ouderen tijd (Rijnsburg, Leeuwen-horst) en met die der departementale bestuursorganisatiën op Hollandschen (resp. Zuidhollandschen) bodem tot 1813 toe; II. de archieven der oude generaliteitscollegiën en zich daarbij aansluitende algemeene lichamen van vóór 1795 (Staten-Generaal, Raad van State, Admiraliteiten, Oost- en West-Indische Compagnieën); III. de archieven van het algemeene

1) Jhr. Mr. Th. van Riemsdijk, De Rijksarchieven (Gids 1893 IV, 35).

landsbestuur, van de wetgevende collegiën, van de ministerieele departementen van 1795 tot 1813; IV. aanwinsten van particuliere herkomst, sedert 1814 verkregen door aankoop of bij geschenk, op de algemeene landsgeschiedenis of op die van het gewest Holland betrekking hebbende. Natuurlijk is deze opsomming ver van volledig, en komen nog tal van kleinere archieven of fragmenten van archieven voor die daarin niet begrepen zijn (b.v. de Nassausche domeinarchieven; gedeelten van het archief der voormalige Stadhouderlijke Secretarie, enz.), maar voor het begrip van wat tot voor korten tijd de hoofdzakelijke inhoud van het Algemeen Rijksarchief uitmaakte, kan er mede worden volstaan. Hoe is deze massa nu toegankelijk gemaakt, m.a.w. hoe is zij beschreven? Welke gedrukte inventarissen staan den onderzoeker ten dienste?

Op Leupe's kaarteninventaris na (die van inrichting volstrekt niet aan tegenwoordig te stellen eischen voldoet), *geen enkele*[1]. Bakhuizen's *Overzigt*, geniaal, grootsch, vol adem, zooals alles wat hij heeft nagelaten, is geen inventaris; het is niet meer dan een eerste inleiding tot de kennis van het ontstaan der verzameling, of liever een fragment van zulk een inleiding. Bakhuizen zelf begrootte dit inleidende werk op ‘vier of vijf deelen’, die ‘van tijd tot tijd’ verschijnen zouden, ‘met korte tusschenruimte’. Niets dan het eerste deeltje heeft ooit het licht gezien (1854). Tot 1870 toe is ‘van tijd tot tijd’ (met lange tusschenruimte) in de Staten-Generaal nog naar het vervolg gevraagd; in 1861 wordt geantwoord dat men het te druk heeft met de voorloopige rangschikking van het vele nieuwe door het Rijksarchief sedert Bakhuizen's ambtsaanvaarding verworven; in 1868 paait men de vragers met de verschijning van den kaarteninventaris; in 1870 verzekert de minister, dat de wensch naar het vervolg van Bakhuizen's *Overzigt* ‘eerlang bevredigd zal worden’.[2] Daarna houdt het vragen op, maar niet omdat de ‘bevrediging’ was gevolgd. Men ziet

1) Afgezien natuurlijk van de sedert de anbtsaanvaarding van den jongst afgetreden Algemeenen Rijksarchivaris ingevoerde jaarlijksche lijst der aanwinsten uit aankoop of geschenk, welke als bijlage tot het jaarverslag pleegt te worden gedrukt.

2) Hubrecht, Onderwijswetten E II, 244.

daarnaar nog altijd uit, en onderwijl is het tevens buiten allen twijfel, dat met de enkele vervollediging van Bakhuizen's *Overzigt* volstrekt niet kan worden volstaan. Zulk een inleidend werk zal zeker moeten voorafgaan, maar uitgewerkte inventarissen behooren te volgen. En onderwijl is de tijd voortgegaan, en wordt het Rijksarchief gedurig met nieuwe bestanddeelen, boven de zooeven in het ruwe geschetste formatie, verrijkt. Zoo is men thans reeds bezig uitvoering te geven aan een Koninklijk Besluit, dat de overbrenging van de archieven van de gezamenlijke departementen van algemeen bestuur, over het tijdvak 1813-1830, naar het Rijksarchief gelast. Een reusachtige aanwinst, en ook hierbij zal het niet kunnen blijven. Welke houding heeft het nu toch waarlijk, dat men aanhoudend nieuwe plichten op zich neemt, eer aan de oude ook maar in de verte is voldaan? Een der sterkste motieven voor het bestaan van een afzonderlijk archiefdépôt onder wetenschappelijke leiding, en tot gedwongen overgifte daaraan van de gezamenlijke staatsarchieven tot zekeren datum, is altijd geweest dat archieven van zekeren ouderdom met meer nut voor het algemeen door geschoolde dan door gelegenheidsarchivarissen zullen worden beheerd. Van dit motief is in Bakhuizen's tijd, toen er voor de rechten van het Rijksarchief, b.v. tegen de departementen van Financiën en van Koloniën, nog soms fel moest worden gestreden, uit en te na gebruik gemaakt. Zoodra de staatsarchieven niet meer dagelijks noodig waren voor den loopenden dienst, behoorden zij naar eene inrichting te worden overgebracht waar zij niet zouden worden weggestuwd als hinderlijke rommel, maar verzorgd en beheerd als een door niets te vervangen nationaal bezit, als de bouwstof van 's lands historie. Verzorgd en beheerd, dat wil zeggen toegankelijk gemaakt en toegankelijk gehouden. En hiertoe is, bij den tegenwoordigen omvang en veelzijdigheid van het historisch onderzoek, het uitgeven van gedetailleerde gedrukte inventarissen een eerste, h e t eerste vereischte. Een rijksarchiefdépôt is eene plaats waar de archieven moeten kunnen worden g e b r u i k t, niet enkel waar zij worden g e b o r g e n. Een archiefschuur blijft even ver verwijderd van het ideaal van een Rijksarchief, als een schilderijenschuur het zou blijven van dat van een Rijksmuseum.

Er is dus een zeer groote achterstand; maar om dit feit billijk te beoordeelen is het volgende in aanmerking te nemen.

Vooreerst heeft het ons Rijksarchief langen tijd ontbroken aan voldoende wetenschappelijke hulpkrachten. Ten tweede ontbrak aanvankelijk elke zekerheid in de opvatting, w a a r i n precies de taak van een archivaris bestond. Ten derde werd bij het ordenen en beschrijven van archieven langen tijd aan slechte gewoonten toegegeven, die men eerst gaandeweg als slecht heeft leeren erkennen, tot zij ten slotte (reeds eenigen tijd geleden) eenstemmig zijn veroordeeld, zóó volstrekt veroordeeld dat men inzag veel van het door voorgangers verrichte noodzakelijk ongedaan te moeten maken. In de archieven waarin reeds het vlijtigst ‘geordend’ was, had men dus ook het meeste over te doen. Voor het Algemeen Rijksarchief is dit ‘herordenings’ werk nog ver van afgeloopen, al zijn er, met name onder het beheer van den onlangs afgetreden Rijksarchivaris, uitnemende grondslagen toe gelegd waarop men slechts heeft voort te bouwen.

Doch laat ik de drie omstandigheden die ik noemde wat opzettelijker in haar onderling verband mogen toelichten.

Het Rijksarchief werd, wat personeel betreft, aanvankelijk op een zuinigje georganiseerd. Vóór Bakhuizen's tijd had J.C. de Jonge met den commies-chartermeester de Zwaan het rijk alleen gehad; die tijd telt eigenlijk voor de geschiedenis van het Rijksarchief als publieke instelling nauwelijks mede. Het was in naam publiek, maar inderdaad werd het bezoek toen al zeer weinig aangemoedigd. Enkele bevoorrechten hebben er in dien tijd rustig aan eene lievelingsstudie kunnen werken; in de eerste plaats de Rijksarchivaris zelf, die in de voltooiing zijner voortreffelijke *Geschiedenis van het Nederlandsche Zeewezen* zijn hoofdbezigheid zocht en vond. Bakhuizen eerst kreeg een vasten adjunct in de persoon van L.Ph.C. van den Bergh; ook werden eenige geleerden als ‘tijdelijke ambtenaren’ aangesteld, en daaronder soms personen van groote wetenschappelijke verdienste, als J.K.J. de Jonge, doch zonder of tegen zoo belachelijk geringe bezoldiging, dat men ze eerder als hooggewaardeerde hospitanten dan als dienstdoenders had te beschouwen. Eerst in de negentiger jaren zijn er onder den Rijksarchivaris drie

vaste, behoorlijk bezoldigde, wetenschappelijke ambtenaren in den rang van adjunct-archivaris benoemd. Met minder kan het Rijksarchief, dat sedert dien tijd nog belangrijk is uitgebreid, zeer stellig niet toe.

Was dus de staf zelf voor het vele werk dat er tijdens en na Bakhuizen te doen was eigenlijk niet toereikend, de activiteit werd bovendien niet stelselmatig genoeg op het inventariseeringswerk gericht. Wel staat die taak in de door Bakhuizen ontworpen instructiën der verschillende ambtenaren volstrekt op den voorgrond, doch de praktijk week ver af van het reglement. De leer dat de archivaris er was uitsluitend ten gerieve van het publiek, 't welk hij dienen moest door het vervaardigen van inventarissen, gelijk de commieschartermeester, in bescheidener ambt, door het ter lezing reiken van stukken, werd nog slechts met de lippen beleden. Bakhuizen in persoon gaf het voorbeeld eener archiefpublicatie die zich de mededeeling zelve van historisch materiaal in plaats van de beschrijving daarvan ten doel stelde[1)], en de werkzaamheid van J.K.J. de Jonge b.v. heeft zich bijna geheel bepaald niet tot de dringend noodige b e s c h r i j v i n g van het archief der Oost-Indische Compagnie, maar tot het publiceeren van bouwstoffen voor onze koloniale geschiedenis. Ook voortreffelijk werk, waarvoor onze geschiedschrijving hem grooten dank schuldig is, maar waarmede een archiefambtenaar, in zijne hoedanigheid, zich naar het thans gewonnen inzicht niet had behooren te bemoeien. Voor dergelijke vermenging van functiën bestaat thans geen gevaar meer: de Regeering schiep, in de Commissie voor 's Rijks Geschiedkundige Publicatiën en het aan haar ondergeschikt bureau, een zelfstandig orgaan tot de uitgave van historische bouwstoffen, voor zoover het particulier initiatief onmachtig blijkt die te verzekeren. Onder instemming der deskundigen en goedkeuring der Regeering heeft genoemde Commissie op blz. 2 van haar in 1904 uitgegeven werkprogramma de grens tusschen haar eigen bemoeiingen en die der archiefambtenaren als volgt getrokken: ‘Van de Rijks Geschiedkundige Publicatiën moeten onderscheiden worden (en afgescheiden blijven) de publicatiën der Rijks-

1) Het spoedig gestaakte tijdschrift: *Het Nederlandsch Rijks-Archief.*

archiefdépôts. De Rijks Geschiedkundige Publicatiën geven bronnen, de publicatiën der Rijksarchiefdépôts hulpmiddelen tot het gebruik van bronnen, als inventarissen van bepaalde archieven en regestenlijsten op de oorkonden telkens van één bepaald archief'.

Een natuurlijk gevolg van het gemis aan zelfbeperking bij de archivarissen der oudere generatie, dat hen behalve aan de ordening en beschrijving ook aan de historische bewerking van bescheiden de hand deed slaan, was hunne tekortkoming in wat thans algemeen als een hoofddeugd van den archivaris wordt aangemerkt: l e r e s p e c t d e s f o n d s. Een redelijk en voor het publiek vruchtbaar archiefbeheer is op den duur, naar de ondervinding geleerd heeft, volstrekt onmogelijk, wanneer men de verschillende bestanddeelen van een archiefdépôt niet streng naar hunne herkomst blijft onderscheiden. Elk in technischen zin 'dood', d.i. niet meer voor organische 'Fortbildung' vatbaar archief, en dat dus naar het verzameldépôt verwezen is of verwezen behoort te worden, moet volstrekt gelaten worden in den samenhang en de bewerktuiging waarin de administratie, die het eenmaal als 'levend' archief voortbracht, het als haar product heeft afgescheiden. Deze leer mag hier te lande als gevestigd worden beschouwd, sedert Mrs. S. Muller Fz., Feith en Fruin haar, in opdracht der 'Vereeniging van Archivarissen in Nederland', in eene ver buiten onze grenzen vermaard geworden *Handleiding voor het ordenen en beschrijven van Archieven*, eene klassieke uitwerking hebben gegeven (1898). Haar te verwaarloozen beteekent eene wanorde te scheppen, die de belangen der historische studie, welke men aanvankelijk door een andere manier van ordenen tegemoet had willen komen, juist in gevaar brengt. Hoe rijker geschakeerd een depôt is, hoe meer verschillende eenmaal levende admistratiën daar door hare producten vertegenwoordigd zijn, des te zekerder zal die wanorde intreden en des te schromelijker worden hare gevolgen. Op ons Algemeen Rijksarchief heeft men er ruime ondervinding van opgedaan.

Het kwaad is geboren, doordat men in een vroegere periode bescheiden uit hun organisch fondsverband placht te rukken teneinde ze te vereenigen met stukken van andere herkomst, die de in die bescheiden behandelde o n d e r -

werpen konden toelichten. Voor een onderzoeker, die een bepaald onderwerp bestudeerde, leverde het gemak op, de verschillende daarover in het depôt voorkomende bescheiden bijeen te vinden in dezelfde portefeuille. Ook de archivaris meende er zijne rekening bij te vinden, den vrager naar 'de Noordsche tochten', de 'oprichting der Oost-Indische Compagnie' enz. met ééne portefeuille of reeks portefeuilles te kunnen tevreden stellen. Het archief bleef op die wijze niet het product der werkzaamheid van zijne voortbrengers, maar werd het van die van latere ordenaars en onderzoekers. Op den duur bleek dat men ter wille van het oogenblikkelijk gemak van enkelen, het blijvend gemak van velen had verstoord; dat het onderzoek naar den loop b.v. die de behandeling eener bepaalde zaak bij een bepaald college genomen had, zeer was bemoeilijkt en soms onmogelijk gemaakt. Gebonden folianten ontsnapten veelal aan deze behandeling (niet eens altijd; uit het archief der O.I. Compagnie b.v. zijn er bij twintigtallen gesloopt, die later weer moeizaam hersteld hebben moeten worden in evenveel maanden als het sloopen uren gevorderd had), - maar de losse stukken hebben aan deze willekeur in allerbedenkelijkste mate bloot gestaan. Aanwinsten b.v., bij geschenk of door aankoop verkregen, werden ingelijfd bij archieven waartoe zij nimmer hadden behoord, op gevaar af dat een on- of half- of driekwartkundige later zich een volstrekt verkeerd denkbeeld zou gaan vormen van de beteekenis die zulk een stuk bij zijn ontstaan had gehad, van het doel waartoe het had gestrekt en van de bewijskracht die er aan viel toe te kennen. Het is een der groote verdiensten van den onlangs afgetreden Rijksarchivaris geweest, dat hij de verdere invreting van dit kwaad onmiddellijk krachtig heeft gestuit en voorbereidende maatregelen heeft doen treffen om het bedorvene te herstellen. Maar zulk een herstellingswerk is bezwaarlijk en zeer tijdroovend. Het vereischt de geen oogenblik aflatende centrale leiding van een hoofdambtenaar die het Algemeen Rijksarchief tot in zijn schuilhoeken kent, en die den ijzeren wil heeft de hem toevertrouwde verzameling in een toestand te brengen, die aan de tegenwoordige eischen van wetenschappelijk archiefbeheer geheel voldoet. De algemeene theoretische grondslagen zijn, dank

zij in de eerste plaats de samenwerking van de trits geleerden die ik noemde, met groote stevigheid gelegd. Wel was geen van drieën ooit aan het Algemeen Rijksarchief geplaatst en is de rijke ervaring die aan hunne *Handleiding* ten goede kwam dus in het beheer van depôts gewonnen, die van het Algemeen Rijksarchief èn in omvang èn in verscheidenheid van bestanddeelen zeer verschillen, maar de regels die zij hebben ontworpen zijn zóó wel overdacht, zóó vast uit algemeene grondslagen afgeleid, en zóó ver in verscheidenheid van toepassing doorgetrokken, dat ook tot de voltooiing der herordening van het Algemeen Rijksarchief van hun werk als van een betrouwbaren gids kan worden gebruik gemaakt. De geschriften van den afgetreden Rijksarchivaris, die, zonder persoonlijk aan den grondleggenden arbeid der 'Vereeniging van Archivarissen in Nederland' deel te nemen, evenwel het 'Provenienzprinzip' niet minder dan wie ook aanhing, vullen enkele van de noodzakelijke leemten der *Handleiding* gelukkig aan. Met name het op orde brengen van het archief der Staten-Generaal is na zijne *Griffie van Hare Hoog Mogenden* een werk van wil en doorzettingskracht nog alleen, niet langer van bepeinzing.

Er staat dus een goede oogst te velde; hij moet binnengehaald. De begonnen herordening van het groote dépôt, het herstel in de ongereptheid van zijn fondsbestand, moet voltooid, en van de aldus in zuiverheid herschapen samenstellende bestanddeelen moet een algemeen overzicht worden geschreven dat haar ontstaan, beteekenis en opneming in het dépôt verheldert en voor altijd vastlegt. Vervolgens moet van ieder bestanddeel een gedetailleerde, gedrukte inventaris verschijnen, ingericht volgens de eischen der tegenwoordige archiefwetenschap. Eerst daarna is het Algemeen Rijksarchief eigenlijk geschikt en gerechtigd om nieuwe groote plichten, als de bewaring en bruikbaarmaking der staatsarchieven van de negentiende eeuw, op zich te nemen.

II.

Met het stellen van dezen eisch is het niet gedaan; men moet ook nagaan, hoe hij kan verwezenlijkt worden.

Eén der voorwaarden heb ik al genoemd: de aanwezigheid van een hoofd die leiding geven wil en het kan. Dat is eene vraag van bekwaamheid, van toewijding *en van tijd.* Eene 'hoofdbezigheid' *naast* deze opperleiding is ondenkbaar.

De vervaardiging van het verlangde algemeene overzicht denkt men zich als de natuurlijke eerste taak van den opperleider. Bij die vervaardiging toch moet aan het licht komen niet alleen welke bestanddeelen het dépôt samenstellen, maar ook, wat nog aan de definitieve ordening en beschrijving van elk onderdeel ontbreekt. De voltooiing dier ordening en beschrijving moet dan, onder de dagelijksche leiding van den chef, de taak zijn der andere wetenschappelijke ambtenaren: de adjunct-archivarissen. Zij zijn oorspronkelijk voor het inventariseeren bedoeld geweest en moeten bij dit hoofddoel hunner werkzaamheid ten strengste worden bepaald. Geen ander kan er hen in vervangen, daar de arbeid, naar de eischen waaraan hij thans moet voldoen, wetenschappelijke kennis en voorbereiding vordert. De adjunct-archivarissen moeten dus niet van hun eigenlijke taak worden afgetrokken om te worden belast met werkzaamheden die òf boven, òf beneden hunne sfeer liggen.

Boven hunne sfeer ligt al wat het bestuur van het Rijksarchief als instelling raakt. Daarvoor hebbe het dépôt een aan de regeering verantwoordelijk en met de regeering in betrekking tredend hoofd. Hoe de werkzaamheden zullen worden verdeeld, welke archieven het eerst beschreven, welke regels voor de beschrijving zullen worden gesteld, welke inventarissen het eerst uitgegeven, welke aankoopen zullen worden gedaan, welke geschenken al of niet aangenomen, welke nieuwe archieven men zal zien te verkrijgen, welke bestanddeelen het de voorkeur verdient naar andere instellingen over te brengen, welke onderzoekingen voor particuliere aanvragers kunnen worden verricht en welke men aan de vragers zelve heeft over te laten, welke de plichten der leeszaalambtenaren zullen zijn tegenover het publiek en welke regels men in het belang eener goede orde het publiek heeft in te scherpen, dit alles behoort tot de administratie van den Algemeenen Rijksarchivaris. Hem weg te schrappen en het dagelijksche bestuur over dit alles in handen te leggen van een driemanschap (de dan als 'Rijksarchivarissen' te betitelen gewezen

adjuncten) zal ten gevolge hebben 1°. eene wetenschappelijke en administratieve anarchie, en 2°. het achterop raken, weldra vermoedelijk het staken van den inventariseeringsarbeid, en zoo dit niet, dan zeker een onnoodige en ongewenschte uitbreiding van ambtenarenpersoneel en uitgaven.

1°. Eene anarchie. Immers het dépôt is één; hoe kan het drie meesters hebben? Het dépôt groeit; hoe nu de schotjes zóó te steken, dat de parten niet slechts gelijk zijn maar het ook b l i j v e n ? De Regeering, in hare memorie van toelichting, geeft zich aan de illusie prijs, ‘dat het mogelijk zal zijn het Rijksarchief in zelfstandige afdeelingen te splitsen en deze in hoofdzaak te organiseeren als de Rijksarchieven in de provinciën’. Dus drie begrootinkjes, drie agenda'tjes? Neen, zegt de Regeering, want ‘daar de afdeelingen in één gebouw gehuisvest zijn, dient er *voor de administratieve werkzaamheden* eenheid van bestuur te wezen’. Die eenheid zal dan worden bereikt door één der drie, ‘wien *het huishoudelijk beheer* wordt opgedragen, bovendien [d.w.z. boven den nieuwen titel van Rijksarchivaris] den titel te verkenen van beheerder van het Algemeen Rijksarchief’.

Hier worden huishoudelijk beheer en administratief beheer dooreengehaspeld, en van het wetenschappelijk beheer wordt gezwegen. Dat het mogelijk zal zijn, ook na de splitsing van het Rijksarchief in zelfstandige afdeelingen, het beheer over kolenkoopen en glazenwasschen in ééne hand te laten, zal wel niet worden betwist, maar is een dergelijke maatregel in de verte gelijkwaardig aan het scheppen van ‘eenheid van bestuur voor de administratieve werkzaamheden’? Is dergelijke eenheid werkelijk bedoeld, dan dient zij alles te omvatten wat boven door mij werd opgesomd als tot de administratie van den Algemeenen Rijksarchivaris te behooren. Daaronder zijn bevoegdheden die ook op de wetenschappelijke leiding van elk der afdeelingen een alles beslissenden invloed moeten hebben. Is dus de ‘beheerder’ een krachtig persoon, dan zal hij een Algemeen Rijksarchivaris worden zonder den titel en zonder het traktement. Wat blijft er dan van de zelfstandigheid der afdeelingen, ‘in hoofdzaak georganiseerd als de Rijksarchieven in de provinciën’, over? Is de ‘beheerder’ geen krachtig persoon, dan zal wellicht het

kolenkoopen en glazenwasschen ter Rijksarchieve uitstekend georganiseerd zijn, maar al het andere in het honderd loopen, daar elk der ‘afdeelingen’ ernst zal willen maken met de toegekende ‘zelfstandigheid’, eene zelfstandigheid die noodlottig is waar men, uit één dépôt, één publiek te bedienen heeft. Ik vrees, dat dit gedeelte der memorie van toelichting met woorden goochelt.

‘In hoofdzaak georganiseerd als de Rijksarchieven in de provinciën’. Hoofdzaak in elk dépôt zal dan toch wel de leeszaal zijn en de mogelijkheid, dat daar met vrucht worde gearbeid. Den bezoekers der leeszaal de middelen te verschaffen het dépôt met vlugheid, zekerheid en volledigheid te gebruiken, ziedaar het centrale doel waartoe alle werkzaamheden der ambtenaren strekken of behooren te strekken. Ook die der hoogste ambtenaren. Het doel van hun inventariseeringsarbeid is geen ander dan dat deze ten langen leste het publiek ten goede kome. Dat er nu ten Rijksarchieve drie leeszalen zullen worden gevestigd, drie van elkander onafhankelijke inventariseeringscampagnes ondernomen, op drie zelfstandige plaatsen over aankoop, ruil, afstand van archieven zal worden beschikt, verneemt men niet. Maar wat blijft er van de gelijkheid van organisatie der afdeelingen van het Algemeen Rijksarchief met de dépôts in de provinciën dan toch over? Tot staving dier gelijkheid brengt de regeering niets bij, dan de vulgaire omstandigheid, dat de afdeelingschefs den titel zullen voeren van Rijksarchivaris, in plaats van dien van adjunct-archivaris.

2°. Het achteropraken van den inventariseerings-arbeid, en zoo dit niet, eene ongewenschte uitbreiding van het ambtenaren-personeel. - Bij deze voorspellingen wordt van de onderstelling uitgegaan, dat het den ‘beheerder’ inderdaad niet gelukken zal de centrale wetenschappelijke en administratieve leiding in handen te nemen en te houden. Want ware hij hiertoe bekwaam, wat zou de regeering dan toch weerhouden hebben hem aanstonds tot Algemeen Rijksarchivaris te benoemen? De vermoedelijke toekomst zal dus inderdaad een zekere zelfstandigheid der ‘Rijksarchivarissen’ te zien geven, die zich ieder bij voorkeur bezig zullen willen houden met het gedeelte der erfenis van den Algemeenen Rijksarchivaris dat zij zullen weten te bemachtigen. Het eigenlijke

werk waarvoor zij aangesteld zijn, de ordening en beschrijving van archieven, zal daaronder lijden. Ik heb reeds gezegd dat dit werk, ten gevolge van de noodzaak om veel wat vroeger verricht is over te doen, bezwaarlijk en tijdroovend is. 'Administreeren' is wel zoo aangenaam. Eenmaal de natuurlijke inventarisators aan hun werk onttrokken hebbende, zal men spoedig in de noodzakelijkheid zijn er andere aan te stellen, en zullen dit personen zijn tot het werk bekwaam, dan heeft men ze niet voor niets. De oogenblikkelijke bezuiniging door de slooping van het ambt van Algemeen Rijksarchivaris verkregen, zal licht het begin zijn van een aantal nieuwe uitgaven wier omvang men wellicht niet vermoedt. Men wachte tot de noodzakelijkheid, een levend organisme te splitsen, zich van binnen uit vertoont: er zelf den wig in te drijven is zeker niet in het belang der schatkist.

Zal het tot niets dan verachtering der wezenlijke belangen van het Rijksarchief leiden, de adjunct-archivarissen te belasten met werkzaamheden boven hunne sfeer, evenmin mogen zij aan hun eervolle en nuttige taak onttrokken worden om dingen te verrichten die daar beneden liggen.

De waarschuwing is waarlijk niet overbodig. Een hoofdoorzaak van den volstrekt onbevredigenden voortgang, tot dusver met het vervaardigen van inventarissen gemaakt, is gelegen in de overlading der adjunct-archivarissen met werkzaamheden waarmede men hen niet dan bij uitzondering behoorde lastig te vallen. Wij bedoelen de onderzoekingen voor het publiek.

Het publiek te woord te staan, was eertijds in het bijzonder de taak van één ambtenaar, den commies-chartermeester; een ambt dat men te kwader uur heeft opgeheven. Zeker was het moeilijk den heer Hingman te vervangen, die met het Rijksarchief was opgegroeid en er geheel in thuis was, in sommige opzichten beter dan de hoofdambtenaren zelf. Hij was een levende inventaris. Maar al ware hem de leeftijd van Methusalem beschoren geweest, zelfs de heer Hingman zou tegenwoordig niet meer voldoen, zonder gewapend te zijn met gedrukte inventarissen. De omvang van het dépôt is veel te groot geworden en het bezoek veel te talrijk, dan dat één persoon langer het gemis daarvan zou kunnen vergoeden.

Zeker, er zijn geschreven inventarissen, sommige van ouden, sommige van jonger datum, geen van alle als geheel definitief te beschouwen, en de meeste zonder bijzondere voorlichting door den bezoeker slecht te gebruiken. Maar elk van die inventarissen bestaat slechts in één exemplaar, een exemplaar dat volstrekt niet altijd voor den bezoeker gereed kan liggen: dan eens heeft deze ambtenaar het weken achtereen noodig, dan weer gene. Komt gij er om, de heer X. is misschien met verlof, de heer Y. ziek, de heer Z. uit koffiedrinken.

Het is bij dezen toestand volstrekt ondoenlijk, den bezoeker te gewennen elk onderzoek, gelijk behoorde, met een rationeel gebruik der inventarissen aan te vangen. Het gevolg is dat de wijze, waarop ten Rijksarchieve de onderzoekingen worden ingeleid, als anarchisch moet worden bestempeld. De bevoorrechte die het geluk heeft een hoofdambtenaar persoonlijk te kennen of de vrijmoedigheid zich den weg naar zijne kamer te doen wijzen, wendt zich onmiddellijk tot dezen, en is zeker van een goede ontvangst, want de voorkomendheid der ambtenaren is inderdaad onbegrensd. Ontaardt zij niet soms in lankmoedigheid? Als de hoofdambtenaren zich van hun werk laten aftrekken om de vraag te beantwoorden of de voorvader van bezoeker A. het tot majoor heeft gebracht dan wel tot kolonel, of die van bezoeker B. met de retourvloot van 1736 is gerepatrieerd dan wel met die van 1737, dienen zij de algemeener en blijvender belangen van het publiek, waartoe ook A. en B. behooren, uiterst slecht. Wat de bezoeker eischen mag is dat hij ontvangen worde door een voorkomend man, die voldoende kennis van het archief bezit om hem te wijzen waar en op welke wijze hij zelf heeft te zoeken. Centralisatie, niet decentralisatie, is voor de kwalen van het Rijksarchief de remedie; centralisatie van de wetenschappelijke leiding in een Algemeenen Rijksarchivaris; centralisatie van het verkeer met het publiek in een commies-chartermeester, dien men zich denke in een afzonderlijk vertrek, een soort voorhof van de leeszaal: *le bureau des renseignements*.

Zóó heet het te Parijs, maar haast in ieder centraal archiefdépôt van de naburige landen bestaat iets dergelijks. Een groot dépôt kan niet zonder.

Zal zulk een bureau goed werken, dan moeten er de gezamenlijke hulpmiddelen tot onderzoek, waarover het dépôt beschikt, ten gebruike staan: dus een gedrukt exemplaar van iederen inventaris; liefst, eenige gedrukte exemplaren van ieder. Zoolang het niet mogelijk is definitieve inventarissen voor te leggen omdat zij nog in bewerking zijn, drukke men eenige (niet in den handel te brengen) exemplaren van de nummerlijst of den noodinventaris waarmede het dépôt zich in afwachting van beter behelpt. In deze 'Kamer van Aanvraag' nu vervoege zich ieder onderzoeker, en de leeszaal zij niet toegankelijk voor wie dit vertrek niet heeft gepasseerd. De onderzoeker worde er verplicht, op een gedrukt formulier, in voorgeschreven vorm dus, zijn vraag uit te drukken. Is het den commies-chartermeester mogelijk, onmiddellijk achter de vraag de inventarisnummers neer te stellen der bescheiden die den onderzoeker dienen te worden voorgelegd, dan kan deze zich aanstonds naar de leeszaal begeven met een door den commies-chartermeester ingevuld biljet, waarop deze nummers eveneens zijn aangegeven (de oorspronkelijke aanvraag en de beantwoording blijven in de Kamer van Aanvraag, waar op deze wijze een kostbare verzameling gegevens ontstaat ter beantwoording van latere gelijksoortige vragen). Het ingevulde biljet wordt nu aan den in de leeszaal toezicht houdenden ambtenaar overgereikt, die hierop door zijne suppoosten de verlangde stukken laat halen.

Is de vraag zoo uitgebreid of ingewikkeld, of het gedeelte van het dépôt waarin het antwoord schuilt nog zoo weinig ontgonnen, dat niet onmiddellijk tot de nummeraanwijzing kan worden overgegaan, dan wordt den bezoeker het uur van denzelfden of van den volgenden dag genoemd waarop hij zich ten tweeden male in de Kamer van Aanvraag kan vervoegen. Onderwijl wordt de vraag beantwoord door den commies-chartermeester en zijn hulppersoneel, en eerst bij gebleken noodzakelijkheid wordt de zaak, via den Algemeenen Rijksarchivaris, voorgelegd aan het wetenschappelijk personeel.

Met vragen die niet in persoon, doch schriftelijk aan het dépôt worden gesteld, handele de Algemeene Rijksarchivaris in dezer voege, dat hij ze, indien ze naar zijn oordeel voor onmiddellijke beantwoording door de Kamer van Aanvraag

vatbaar zijn, daarheen verwijze, opdat het antwoord dáár worde opgesteld. Vragen van buitengewonen aard komen voor zijn eigene rekening of voor die van *zijn* hulppersoneel: de wetenschappelijke ambtenaren.

En men zij niet te schroomvallig, een aanvrager te verstaan te geven dat het dépôt zich niet met een of ander verlangd onderzoek belasten kan. De bediening van het publiek behoort in het algemeen niet verder te gaan dan tot het verstrekken van hulpmiddelen en voorlichting in het gebruik daarvan. Het onderzoek der bescheiden zelf die op de gestelde vraag antwoord moeten geven is zaak van den bezoeker, niet van de administratie.

Natuurlijk kan men niet alle onderzoek voor elders gevestigden afwijzen. In de eerste plaats is het dépôt verplicht, alle onderzoekingen zelf in te stellen die van regeeringswege mochten worden verlangd. Maar buitendien zullen herhaaldelijk gevallen voorkomen waarin geen archiefbeheerder zich aan de taak, zelf aan de beantwoording eener vraag bevorderlijk te zijn, zal willen onttrekken. Doch er moeten grenzen bestaan die naar het mij voorkomt dikwijls in bedenkelijke mate zijn overschreden, tot nadeel van naderbijliggende plichten en dus tot eindelijk nadeel van het publiek zelf.

De geschetste hervorming behoeft geen cent te kosten en komt enkel op een beter rangschikking van aanwezige arbeidskrachten neder. Die haar weet door te zetten zal aan het Algemeen Rijksarchief en aan het geheele historiebeoefenende publiek in Nederland (en daarbuiten) een wezenlijken dienst bewijzen. Het zal een opbouwen zijn. De Regeering schijnt zich echter uit bestaande moeilijkheden anders te willen redden: door af te breken.

III.

De bezwaren, uit de slooping van het ambt van Algemeen Rijksarchivaris voortvloeiende, moeten en zullen naar het oordeel der Regeering worden opgeheven door de schepping van een ander ambt, dat van Inspecteur der Rijksarchieven. ‘Het opperbestuur van het archiefwezen in het algemeen’, aldus de memorie van toelichting, zal aan dezen

nieuwen ambtenaar overgaan, ‘terwijl in *het beheer* van het Algemeen Rijksarhief op andere wijze zal moeten worden voorzien.’

Wij hebben reeds gezien hoe: door de verheffing van één der drie (adjunct-) archivarissen tot ‘beheerder’. Vervolgens wordt dan gezegd dat dezen (adjunct-)archivaris eene verhooging van jaarwedde van *f* 600. - is toe te kennen wegens zijne belasting met ‘het *huishoudelijk* beheer’. Daar nu de begrippen ‘beheer van het Algemeen Rijksarchief’ en ‘huishoudelijk beheer van het Algemeen Rijksarchief’ elkander volstrekt niet dekken, blijft het volstrekt onzeker, waar in het vervolg het *wetenschappelijk* beheer van het Algemeen Rijksarchief zal zijn geplaatst, dat, gelijk ik meen te hebben aangetoond, onverbrekelijk verbonden is met het administratief beheer in hoogeren zin.

Wijl de memorie van toelichting omtrent deze alles beheerschende vraag geen licht geeft, is het noodig de gevolgen na te gaan van elk der drie mogelijkheden, die zich kunnen voordoen.

Eerste onderstelling. - De memorie van toelichting vergist zich, wanneer zij (aan het slot der toelichting van art. 170) de taak van den ‘beheerder’ omschrijft als *huishoudelijk* beheer. Haar bedoeling is inderdaad, dat de ‘beheerder’ er zal zijn voor *het beheer* (toelichting van art. 169), of voor *de eenheid van administratieve werkzaamheden* (toelichting van art. 170, in het begin). Mij dunkt dat dit geval nauwelijks nader behoeft te worden besproken. Is de ‘beheerder’ geschikt om op te komen voor huishoudelijk, administratief en wetenschappelijk beheer van het Algemeen Rijksarchief te gader, dan is hij ook wel geschikt om ‘het opperbestuur van het archiefwezen’ te voeren en is de Inspecteur onnoodig. Bestond het hier gestelde geval inderdaad, dan behoorde de ambtenaar in quaestie reeds maanden geleden tot Algemeen Rijksarchivaris te zijn benoemd.

Tweede onderstelling. - Waar de memorie van toelichting de erfenis van den Algemeenen Rijksarchivaris in tweeën splitst, in ‘opperbestuur van het archiefwezen’ en ‘beheer van het Algemeen Rijksarchief’, acht zij in laatstgenoemde helft het wetenschappelijk beheer van dat dépôt begrepen, doch meent, dat in dit wetenschappelijk beheer voortaan voldoende zal worden voorzien door ‘de afdeelingen

van het Algemeen Rijksarchief in hoofdzaak te organiseeren als de Rijksarchieven in de provinciën'. Hoe onvolkomen de mogelijkheid hiervan door de Regeering inderdaad doordacht is, meen ik in het voorgaande hoofdstuk van dit opstel te hebben aangetoond. Waarschijnlijk is die organisatie 'in hoofdzaak als de Rijksarchieven in de provinciën' dan ook niets dan een verlegenheidsterm. Is zij echter in waarheid bedoeld en wordt dus de verknipping in drieën van het wetenschappelijk beheer over één dépôt met één leeszaal en één publiek werkelijk doorgedreven, dan is 1°. de door de Regeering gewenschte 'eenheid in administratieve werkzaamheden' onmogelijk gemaakt, en 2°. de deur opengezet voor rivaliteit, omslag en verwarring zonder end, waarvan het publiek en de Regeering zelve de dupe zullen worden. Ieder die met het Algemeen Rijksarchief als éénheid te maken krijgt (de kolenleveranciers en glazenwasschers wellicht uitgezonderd) zal het spoor bijster raken, en de Regeering zal in het eind merken hoe slecht haar zuinigheid begrepen is geweest.

Derde onderstelling. - De memorie van toelichting is in hare splitsing der taak van den Algemeenen Rijksarchivaris in 'opperbestuur van het archiefwezen' en 'beheer van het Algemeen Rijksarchief' niet oprecht. Zij wil inderdaad aan den Inspecteur meer bezorgen dan eene eenvoudige inspectie; zij rekent er op dat de wetenschappelijke leiding van het Algemeen Rijksarchief door den Inspecteur in het eenigszins vage 'opperbestuur van het archiefwezen' begrepen zal worden geacht. Is deze onderstelling juist (en de gevolgtrekkingen die uit de beide andere onderstellingen noodwendig voortvloeien voeren deze zaak zóózeer *ad absurdum*, dat het bijna onmogelijk is dat de derde onderstelling *niet* de juiste zijn zou); - is dus de Inspecteur bestemd het leeuwendeel der erfenis van den Algemeenen Rijksarchivaris aan zich te trekken, dan moet worden nagegaan 1°. waarin dan zijne werkzaamheden zullen bestaan; 2°. of hij ze op zich kan nemen zoo hij gevestigd blijft buiten den Haag, en beladen is met de plichten eener andere 'hoofdbetrekking' (het woord is van de Regeering).

Hierbij wordt uitgegaan van de onderstelling, dat de Regeering volkomen gelijk heeft wanneer zij den te benoemen Inspecteur een man acht 'ten volle berekend voor zijne taak'.

Een aan de Tweede Kamer gericht adres der Vereeniging van Archivarissen noemt hem een oud-Rijksarchivaris in een der provinciën, thans hoogleeraar aan een der Nederlandsche universiteiten. Het is onaannemelijk dat mannen als Mrs. Feith en Muller met hun naam eene verzekering van dezen aard zouden dekken die niet op de stevigste gronden rustte. Welke universiteit bedoeld is, is nu mede niet twijfelachtig meer: alleen aan de Amsterdamsche komt een hoogleeraar, oud-Rijksarchivaris in een der provinciën, voor. De Inspecteur zal dus een man zijn die, zoo al niet het Algemeen Rijksarchief, evenwel de wetenschap en de praktijk beide van het archiefbeheer ten grondigste kent. Doch juist deze omstandigheid is waarborg dat hij geen opperbestuurder van het archiefwezen zal willen zijn voor de leus; dat hij het tekort aan kennis van het Algemeen Rijksarchief (waar hij nimmer geplaatst is geweest) zoodra mogelijk zal willen inhalen; dat hij niet dulden zal, dat hem de wetenschappelijke leiding ontgaat van het dépôt dat èn naar omvang verreweg het grootste, èn naar inhoud verreweg het belangrijkste, èn naar stand van ordening en beschrijving verreweg het achterlijkste, èn het drukst bezochte is van alle; - van een dépôt ook, dat, zoo *hij* er zich niet mede bemoeit, in werkelijkheid hoofdeloos blijft en aan wanorde en desorganisatie is prijsgegeven. Hij zal zijne krachtige schouders zetten onder eene taak die zóólang op krachtige schouders heeft gewacht....

Zonderlinge 'hoofdbetrekking', die *naast* dit alles kan worden waargenomen; arme 'hoofdbetrekking', die het zal moeten stellen met zóó verdeelde aandacht, met zóó weinig snipperuren als de reuzentaak van het op orde brengen van het verachterd Algemeen Rijksarchief den titularis zal overlaten!

Doch dit is eene zaak voor Curatoren der Amsterdamsche Universiteit, en, in hooger instantie, voor den Amsterdamschen gemeenteraad. Zaak van het Rijk is, werkzaamheden van zulk een omvang en beteekenis als de hier bedoelde niet op te dragen dan onder omstandigheden die vasten waarborg opleveren voor hare behoorlijke bediening.

Die vaste waarborg ontbreekt bij hare uitbesteding aan een te Amsterdam gevestigd geleerde, die onder al de verplichtingen ligt van een professoraat, en aan die verplichtingen

door zijne broodheeren ieder oogenblik met nadruk kan worden herinnerd.

Eene inspectie over de dépôts in de provinciën alleen zou desnoods door den geleerde met behoud zijner 'hoofdbetrekking' kunnen worden uitgeoefend; immers tot zóódanige inspectie stelt zijne wetenschappelijke kennis en verkregen ervaring hem reeds thans zonder meer in staat, en zij kan zich tot enkele dienstreizen per jaar beperken. Elk van die dépôts heeft een hoofd dat voor het bestuur daarover in ieder opzicht aansprakelijk is, 'wetenschappelijk' zoowel als 'huishoudelijk'.

Het Algemeen Rijksarchief echter vergt meer dan inspectie: het vergt bestuur zelf, want het zal zonder wetenschappelijk hoofd zijn. Brengt men zich te binnen waarin de wetenschappelijke opbeuring van het Algemeen Rijksarchief noodzakelijk moet bestaan: in het bezorgen van een algemeen ontledend en verklarend overzicht van het dépôt, vervolgens van gedetailleerde, definitieve beschrijvingen van elk samenstellend onderdeel, en tevens in de betere organisatie van den loopenden inlichtingendienst, en de ontheffing der wetenschappelijke ambtenaren van de dagelijksche bemoeienis daarmede, zonder welke, blijkens de ervaring, aan de verschijning van overzicht en inventarissen moet worden gewanhoopt; - dan is het ondenkbaar dat daadwerkelijke *leiding* aan dit alles zal kunnen worden gegeven door iemand die niet dagelijks ten Algemeenen Rijksarchieve aanwezig is, en aanhoudend in de gelegenheid de meeningen, die hij omtrent de behoeften van dat dépôt mag hebben, aan de praktijk te toetsen. Dit klemt dubbel, nu de Inspecteur het Algemeen Rijksarchief, dat met geen ander dépôt is gelijk te stellen, nog niet eens uit ervaring kent.

Ieder lezer, die mij tot hiertoe heeft willen volgen, heeft zich al lang afgevraagd, waarom dan toch de Amsterdamsche geleerde niet eenvoudigweg tot opvolger van Jhr. Mr. van Riemsdijk is benoemd?

De Regeering antwoordt: 'omdat eischen werden gesteld, welke voor inwilliging niet vatbaar waren.'

Op gezag alweder van het bestuur der Vereeniging van Archivarissen, dat van zijn goeden naam ook hierin voor-

zeker geen misbruik zal hebben gemaakt, mag men dezen zin aldus verduidelijken: ‘omdat de geleerde eene bezoldiging verlangd heeft van *f* 6000,’ m.a.w., omdat hij verlangd heeft dat hem de wedde, die hij als hoogleeraar geniet of eerlang zal genieten, zal worden vergoed.

De Regeering geeft dus liever *f* 4000 uit voor zolen en achterlappen, dan *f* 6000 voor nieuwe schoenen.

In werkelijkheid is de kostenverhouding van de slechte tot de goede regeling nog eene geheel andere dan die van 2 tot 3. Men dient haar uit te drukken in de formule 53¾ tot 55¼. Immers de regeling affecteert het goede of minder goede gebruik van het gansche bedrag, op de begrooting voor het Algemeen Rijksarchief, personeel en materieel, uitgetrokken. Met een Algemeen Rijksarchivaris à *f* 6000 komt dat bedrag voor 1912 op *f* 55.290, zonder een Algemeen Rijksarchivaris, doch met een Inspecteur en ‘beheerder’ op *f* 53.790.[1)]

Is het nu volstrekt onmogelijk dat de Staatsbegrooting uit hoofde van het Algemeen Rijksarchief een last drage van *f* 55.290, maar wordt het wel mogelijk geacht haar te bezwaren met *f* 53.790, dan dient toch gevraagd, of de bezuiniging mag worden aangebracht door die instelling het hart uit te snijden.

Moet er bezuinigd worden, dan op andere posten.

In twintig jaren is de formatie van het niet-wetenschappelijk ambtenarenpersoneel uitgebreid van 3 tot 10. In 1892 vindt men één commies-chartermeester en twee adjunct-commiezen. De laatste Staatsalmanak vermeldt 2 hoofdcommiezen, 3 commiezen, en 5 adjunct-commiezen. De kosten voor personeel zijn gestegen van *f* 16.250 op de begrooting van 1892 tot *f* 40.190 op die van 1911; eene verhooging die buiten alle verhouding staat tot de toeneming in omvang van het dépôt; ook buiten verhouding tot die van de kosten voor materieel (onderhoud, huishoudelijke uitgaven, personeele hulp, schrijfloonen, reis- en verblijfkosten, inrichting en onderhoud van gebouwen, en aankoopen voor het dépôt), welke

1) De benoeming van den Algemeenen Rijksarchivaris wordt hier gedacht in te gaan 1 April 1912, evenals de Regeering het voorstelt voor die van Inspecteur en beheerder. In 1913 zouden de getallen zijn *f* 56.790 en *f* 54.790.

in dezelfde periode gestegen zijn van *f* 7.175 tot *f* 13.500. In billijkheid moet worden toegegeven dat de dienst in het nieuwe gebouw wegens de strenge (hoogst noodzakelijke) scheiding tusschen bergruimte en dienstvertrekken een veel grooter concierge- en looperspersoneel vordert dan die in het logement van Amsterdam, en dat de toeneming der uitgaven voor personeel ook hierdoor voor een deel is te verklaren. Voor een ander deel door de (volstrekt noodige) verhooging der wedden van wetenschappelijke en niet-wetenschappelijke ambtenaren, die in 1892 nog onbehoorlijk laag waren. Voor een derde (en niet voor het minste) deel echter door de enorme uitbreiding van het commiezen- en adjunct-commiezenpersoneel. Moet er gesneden worden, dan is hier het mes te zetten, en hier alléén.

Wat toch is het Rijksarchief? In de eerste plaats eene bergplaats, waaruit en waarheen door loopers stukken worden af- en aangedragen, en waarvan de uitgang bewaakt wordt door een concierge. Dan eene leeszaal; verder eene plaats, waar de archieven, in het dépôt geborgen, worden gesorteerd en beschreven, opdat zij in de leeszaal zullen kunnen worden gebruikt. Die ordening en beschrijving is het werk der wetenschappelijke ambtenaren en dient het te zijn *van hen alleen.* Lager personeel is dus in de eerste plaats noodig voor de leeszaal; voor het verkeer met en het toezicht op het publiek. Dit verkeer eischt, gelijk ik meen te hebben aangetoond, minstens één ambtenaar van aanmerkelijke ontwikkeling, die het dépôt grondig kent, voor wien met name de bestaande inventarissen en hare inrichting geene geheimen hebben, en die (mag men er bijvoegen) goed zijne moderne talen spreekt. Hij ware het nuttigst geplaatst in de gedachte ‘Kamer van Aanvraag’, en om hem van het andere personeel te onderscheiden en een ouden, door Hingman met eere gedragen titel niet te laten verloren gaan, ware het gewenscht hem den commies-chartermeester te noemen. Hij ware minstens door nog één ambtenaar in gemelde inlichtingenkamer bij te staan, terwijl een ander ambtenaar volstrekt noodig is in de leeszaal zelve. Dit brengt ons op drie of vier, die door het verkeer met het publiek en wat daaruit voortvloeit dagelijks worden vastgehouden. Neemt men er nu nog drie bij voor bureau-personeel van den

Algemeenen Rijksarchivaris (een voor de huishouding, een als chef van het klerkenpersoneel, een voor verscheiden diensten of vervangingen), dan is dunkt mij aan diens billijke behoeften goed voldaan, en is men op zeven gekomen. De overschietende drie zijn dan te veel en kosten tezamen reeds veel meer dan de gansche bezuiniging die door de thans door de Regeering voorgestelde maatregelen wordt verkregen. Reeds twee van hen kosten op zijn minst (d.w.z. onmiddellijk bij aanstelling in den rang van adjunct-commies) de geheele som van *f* 2000. En niemand, voor zoover schrijver dezes bekend, weet een redelijken uitleg van de *noodzakelijkheid* van hun aanwezen te geven; - althans hijzelve niet, die veertien jaar lang het Algemeen Rijksarchief dagelijks bezocht heeft, en tegelijk als oud-ambtenaar den dienst, en als veeleischend gebruiker de belangen van het publiek meent te kennen. Het Rijksarchief heeft noodlg een hoofd met flinken wetenschappelijken bijstand en voorts - flinke pennisten; aan tusschenpersoneel, bij goede regeling, dunkt mij alleen de categorieën die ik noemde. Het getal der niet-wetenschappelijke ambtenaren tot op een zevental te doen uitsterven, is zeker voor de instelling een heel wat wenschelijker hervorming dan de slooping van het ambt van Algemeen Rijksarchivaris.

Met die slooping bederft men niet alleen het heden, maar bedreigt ook de toekomst. Ik zwijg er van, dat te Amsterdam een nieuw bureau in wording schijnt te zullen komen, het bureau van den Inspecteur. De toelichting spreekt van *f* 2000 als wedde van den Inspecteur en van *f* 1400 als de som waarop ‘aanvankelijk’ diens reis- en verblijfkosten zijn te begrooten, doch de begrooting zelf bestemt die *f* 1400 voor reis-, verblijf- *en bureaukosten* van den Inspecteur. Het is van dezen ook kwalijk te vergen dat hij het vele schrijfwerk, dat ongetwijfeld aan zijne betrekking verbonden zal zijn, zelf verrichte. Er zal daar dus vermoedelijk een klerkje komen te zitten, met den wensch naar lotsverbetering in het hart en bevrediging daarvan in het verschiet. Zal (gelijk wegens de bekwaamheid en werkkracht van den bedoelden geleerde te verwachten is) het zwaartepunt van het bestuur van ons gansche Rijksarchiefwezen na eenigen tijd naar Amsterdam blijken te zijn verlegd, dan zal

men vermoedelijk daar wel de behoefte gaan gevoelen aan meer dan één klerkje. Volstrekt onnoodig is dus de kiem gelegd voor een nieuw geldverslindend bureau. Doch dit laat ik nog daar. De instelling is niet alleen fataal omdat zij geld zal kosten, dat veel beter aan den wederopbouw der gezonken autoriteit van Bakhuizen's ambt ware besteed, maar ook omdat haar eigen toekomst volmaakt onbevestigd moet heeten. Men maakt (onder oogluiking van Curatoren en gemeenteraad) gebruik van de omstandigheid, dat een in archiefzaken zeer kundig man op het oogenblik den post van hoogleeraar aan de Amsterdamsche universiteit bekleedt. Maar als die sterfelijke man er niet meer zal zijn? Moet dan het Inspecteurschap een apanage worden van een onzer hoogleeraaren in de vaderlandsche geschiedenis of het oudvaderlandsch recht, ook als die nimmer aan eenig archief verbonden is geweest? Rekent men er op dat er wel altijd een oud-Rijksarchivaris onder deze hoogleeraren zal voorkomen? Gewaagde onderstelling voorzeker. En zoo men de toekomstige Inspecteurs uit de bekwaamste archief-ambtenaren denkt te zullen trekken, waarom dan niet liever onder diezelfde personen de toekomstige Algemeene Rijksarchivarissen geworven?

Ziedaar de hoofdvraag. Welke gegronde reden kan de Regeering er voor opgeven, dat het op den duur gemakkelijker zal zijn goede Inspecteurs te vinden dan goede Algemeene Rijksarchivarissen? Dit zou toch de eenige reden mogen zijn om een nieuw ambt te vestigen, van welks noodzaak overigens niet blijkt: immers dat *naast* een goeden Algemeenen Rijksarchivaris aan een permanenten dwarskijker behoefte zou bestaan, is door de regeering niet beweerd en zou ook kwalijk zijn te verdedigen. Waarom dan ook niet naast den bibliothecaris der Koninklijke Bibliotheek of den hoofddirecteur van het Rijksmuseum? In al die posten heeft de Regeering *menschen* noodig en geen bureau-poppen, en tot het toezicht moet zij zelf bekwaam zijn.

De geheele zaak is zoo zonderling dat de gedachte zich even opdringt, of zij ook als overgangsmaatregel bedoeld kan zijn, en men den Inspecteur over eenige jaren zal zien sneven om als Algemeen Rijksarchivaris weer op te staan. De *f* 2000, waarop de rationeele oplossing thans afspringt,

worden misschien tegemoet gezien - uit de opbrengst van het nieuwe tarief?

Doch dergelijke onderstelling bezwijk voor de althans in één opzicht duidelijke letter der memorie van toelichting. Neen, de Regeering *wil* dissolveeren in plaats van te conserveeren. Zij *wil* den niet-beheerenden beheerder, de afdeelingen 'in hoofdzaak georganiseerd als de Rijksarchieven in de provinciën' waarvan zij in de hoofdzaak juist altijd zullen blijven verschillen, zij wil de gansche onzalige splitsing van wat bijeen behoorde en bestemd was bijeen te blijven. En dat, terwijl zij den goeden Algemeenen Rijksarchivaris, den man zelf aan wien zij het 'opperbestuur van het archiefwezen' gaarne toevertrouwt, maar voor het benoemen heeft. Het adres der Vereeniging van Archivarissen verzekert het weer, met dezelfde geloofwaardigheid ongetwijfeld als al het andere: indien men er de *f* 2000 oplegt, is de geleerde beschikbaar.

De Regeering meende niet in den eisch te kunnen treden. Het zal nu aan de Volksvertegenwoordiging zijn, haar een duwtje te geven. Geschiedt dit niet, of heeft het duwtje geen uitwerking, dan worden ernstige wetenschappelijke belangen benadeeld wier handhaving een Staatsplicht is van ouden datum. Niet alle wetenschappelijke belangen zijn dat, maar voorzeker wel die welke afhangen van de zorg voor de Staatsarchieven. Wat de Regeering voorstelt, brengt schade toe 'aan het Bataafsche Volk in het algemeen, en bijzonderlijk aan de beminnaren onzer Vaderlandsche Geschiedenis'. Het stuit den groei van iets levends, en plant daarnaast in onvruchtbaren grond een stekje dat slechts kwijnen kan.

De zorg voor zijne archieven is één der zaken, waarnaar de wetenschappelijke beschaving van een Staat wordt afgemeten. Wij stonden in dit opzicht hoog. Onder onze Rijksarchivarissen kwamen en komen mannen voor, tot ver buiten de grenzen van ons land als autoriteiten op het gebied der archiefwetenschap geëerd; onder onze dépôts werden en worden er gevonden, die voorbeeldig zijn georganiseerd en wier definitieve bruikbaarmaking ver gevorderd is. Onze archiefgebouwen doorstaan de vergelijking met wat het buitenland oplevert, zeer vol-

doende. De Regeering placht (moet men zeggen tot den jare 1911?) voor de belangen van het dienstvak een open oog te hebben. Aan de afdeeling Kunsten en Wetenschappen van het Departement van Binnenlandsche Zaken, onder het bestuur van Victor de Stuers, heeft ons archiefwezen uitgebreide, nog niet vergeten verplichting. Het zwakke punt van het geheel was en bleef het Algemeen Rijksarchief, waar, tengevolge van omstandigheden waarvan ik er eenige aanduidde, de grootste achterstand viel in te halen. En nu het uur van blij herleven moest aanbreken, luidt deze doodsklok!

Wat ergert, is niet de zuinigheid, maar de keus van het offer dat haar wordt opgedragen. Voorzeker is hier zorg voor de belangen der schatkist in het spel, maar eene zorg die zich, in plaats van voorlichting te zoeken bij de zaakkennis van bevoegden, leiden laat door eigen minachting en ongeduld. Wat zich zwak betoonde, maar sterk worden *kan*, moet niet opgekweekt; neen, het moet afgemaakt. Wat de achtelooze redeneeringen der memorie van toelichting niet bedekken kunnen, is het destructieve karakter van de genomen beslissing, de blinde kracht die maar toeslaat, omdat behouden een offer kosten zou: op het oogenblik van wat geld, op den duur, bij ernstigen wil, alleen van wat aandacht, wat geduld, wat zelfbeheersching.

Vandaar de neerslachtigheid over dit geval in den kleinen, toch niet zoo gansch voor niets te tellen kring van hen die het archiefwezen goed kennen en aan zijne belangen een warm hart toedragen. Niet alleen de beslissing zelve der regeering bekommert hen, maar dat zij mogelijk was vervult hen met zorg voor de toekomst. Men vraagt zich af, wat in het vervolg voor het Algemeen Rijksarchief te wachten zij van eene regeering, die voorbijzien kon dat met de onderhavige zaak nog iets anders gemoeid is dan een luttele som gelds: een stukje slechts, maar een stukje toch, van de eer en den naam van Nederland.

H.T. COLENBRANDER.

De nieuwe banen der Sinologie.

De tijd ligt nog maar zeer kort achter ons, dat de sinologie uitsluitend de studie van het Oude was, en dat men de godsdienstige denkbeelden, zeden, wetten en gewoonten, ook de taal en den gedachten-gang der chineezen van toén - het is eigenlijk nog geen volle vijftien jaar geleden - kon doorgronden, als men maar wist, hoe ze in de Oudheid waren. Bij de bestudeering van de chineesche geschreven taal vond de sinoloog-student een woordenboek, dat hem nooit in den steek liet in de beroemde '*Kh'ang Hsi Tsz 'Tien*', de dictionnaire van keizer *Kh'ang Hsi* (1662-1723), en als hij dan de engelsche standaardwoordenboeken van Wells Williams en van Herbert Giles er bij had, moest er zich al heel wat buitenissigs voordoen, wilde hij bij eene vertaling geen raad meer weten.

Nú is het mij, in 1909-1910, te Peking overkomen, dat ik voor zeer eenvoudige, moderne begrippen en dingen, na toch reeds meer dan twintig jaren lang chineesch te hebben gestudeerd, de chineesche equivalenten niet wist, en dat de drie bovengenoemde standaard-dictionnaires mij jammerlijk daarbij in den steek lieten. Het behoefden niet eens termen te zijn uit bizonder diepzinnige filosofie of wetenschap, maar het kwam voor bij zeer gewone, alledaagsche zaken. Ik wist b.v. werkelijk niet, hoe mij direct begrijpelijk te maken als ik bedoelde: 'bioscoop, luchtschip, grondwet, kolonisten, aanteekenen van brieven, automobiel, aantrekkingskracht van de aarde, Provinciale Staten', en dergelijke, om niet eens te spreken van moeilijker gevallen als b.v.: 'radiographie,

X-stralen, draadlooze telegraphie, electrolyse, electronen, diffusie, adhaesie, chylus, bacteriologie, glucose, silicaat', en een duizendtal andere.

Dat voor 'kolonisten' een thans algemeen gebruikelijk woord als '*k'iao*' is vastgesteld, dat voor 'bioscoop' '*tien ying*' (d.i. bliksemschaduwen), voor 'telephoneeren' '*ta tien hoa*' (d.i. bliksem-gesprekken houden) wordt gezegd; dat voor 'grondwet vaststellen' '*lih hien*' is aangenomen, voor 'electrolyse' '*yi tien hwa wuh*' (d.i. met bliksem dingen metamorfoseeren) gangbaar is; dat 'Provinciale Staten' heeten '*Tsz' Yi Chü*', dat 'draadlooze telegrafie' heet '*wu hsien tien pao*' (bliksembericht zonder draad); dat 'aanteekenen van brieven' is '*pao hien*' (waarborgen tegen gevaar), dat 'automobiel' in de moderne taal is '*ch'i ch'ö*', met een karakter '*ch'i*', dat in *Kh'ang Hsi's* woordenboek ook niet voorkomt, en van de japanners is overgenomen; dat het moderne chineesch voor 'aantrekkingskracht van de aarde' is '*h'ih yin*' en voor 'stoom' '*tsăng ch'i*', dat 'bacteriologie' heet '*wei chiün hsuëh*' ('studie der kleine paddestoeltjes') en 'revolutie' (in den zin als in 'de fransche revolutie') voortaan heet '*kö ming*'; déze en honderden, ja reeds duizenden andere nieuwe dingen, zijn absoluut nieuw in de sinologische terminologie[1)], en wij zouden er niet van gedroomd hebben toen wij, in de jaren 1888-1892 de colleges volgden van Prof. Dr. G. Schlegel, zaliger gedachtenis, op het Rapenburg te Leiden.

Al deze nieuwe termen beteekenen iets méér dan eene verrijking van een oer-oude, ongeveer fossiele taal als de chineesche; zij beteekenen, wat in 't moderne mandarijn-chineesch heet het '*k'ai t'ung*' (d.i. 'opengaan en overal doordringen') van de chineesche volksziel, zij beteekenen een rijke, tot ontwaking en hervorming wekkende menigte moderne, westersche ideeën en begrippen, die ééns, vele eeuwen lang door een muur van conservatisme en onwetendheid en bijgeloof werden tegengehouden, maar nú met wijden wiekslag over een onmetelijk rijk van vierhonderd millioen menschen zijn getrokken.

1) Ik geef hier, in een niet-sinologisch tijdschrift slechts eenige voorbeelden, maar zou er een groot artikel meê kunnen vullen.

Ik heb, kort geleden, in een wèl is waar meer artistiek bedoeld, doch in zekeren zin toch ook gedeeltelijk sinologisch-wetenschappelijk werk[1)] trachten aan te toonen, hoe kolossaal thans het gebeuren is in 't verre Oosten, waar de westersche beschaving worstelt om baan te breken, en reeds hier en daar zegevierend zetelt, en ik zal er hier dus niet nog eens apart over uitweiden. Waar ik echter wèl naar verwijzen wil, is naar het daarin vermelde feit, dat overal in China tempels worden afgebroken om er scholen voor in de plaats te zetten, en ik heb hiervan in mijn laatste boek gezegd: '*De afgoden worden uit de tempels gezet, de moderne wetenschap komt er in.* In dit enkele feit ligt de geheele geestelijke revolutie van een volk van ruim vierhonderd millioenen opgesloten, en het aanzien der gansche wereld zal er door veranderen.'

Ik had er ook bij kunnen voegen: *het aanzien der Sinologîe.*

Nu China het moderne heeft aangenomen, en nu een groot deel van de chineesche jongelingschap en der geleerden gretig de verjongende kracht der westersche ideeën inademt en verwerkt, nu zijn ook voor de Sinologie nieuwe banen geopend. Ook de Sinologie moet uit de tempels, en moet het nieuwe, jonge, veranderde groote Leven in, willen China en het chineesche volk de Sinologie niet vooruit zijn en achter zich laten.

Ik zou hiermede niet gaarne willen zeggen, dat daarom de studie van het Oude geen waarde meer zou hebben, en zou moeten verlaten worden voor goed, want de invloed en de nawerking van het Oude zullen zich nog eeuwen en eeuwen doen voelen. Ik zeg alleen, dat er thans voor de Sinologie - *met het oog op de ontwikkeling der wereld en der geheele menschheid* - urgenter werk te doen is, dan het snuffelen en ploeteren in oud, chineesch bijgeloof (dat nooit de eigenlijke 'godsdienst' der hóóger ontwikkelde chineezen is geweest), dan het opdelven en uitgraven van oer-oude folk-lore, en het aan de kaak stellen van spookselen, en duivelen, en weêrwolven en heksen, wan-producten der verbeelding van een eeuwenlang in duisternis, nevel en

1) 'Het Daghet in den Oosten', Amsterdam, L.J. Veen, in engelsche vertaling 'The new China' bij Fisher Unwin, Londen.

onkunde omnacht deel van het chineesche volk, niet van de intellectueele élite er van.

Want nu de afgoden, met al hun nasleep van boemans en tooverheksen en weêrtijgers en natuurgeesten, en wat niet al, de tempels uitgezet worden, om de moderne wetenschap, de moderne ideeën in hun plaats binnen te halen, nu is het de heerlijke, schoone taak der Sinologie geworden, niét meer om aan te toonen, hoe de spookselen der duisternis het groote, grandioze volk van China gedeeltelijk hebben gekweld en ter neêr gedrukt gehouden, maar voorál, in de eerste plaats, om te bestudeeren en te demonstreeren, hoé dat wondere-proces in zijn werk zal gaan, dat de vermenging is van westersche wetenschap en oostersche mystiek, hoé de chineesche volksziel zal reageeren, als het licht der westersche wetenschap in haar duisternissen aan 't stralen gaat, en wèlke mogelijkheden dit zal openen, niet alleen voor China, maar voor de geheele wereld, de geheele menschheid. Dit is het allernoodigste, wat thans de Sinoloog te doen heeft, omdat de tijden broeiende zijn van ontzachelijke wereld-evenementen, en omdat, in de botsing van Oost en West - botsing van gedachten en ideeën heb ik hier vooral op het oog, want eerst nà de gedachten komen de daden, die hun verstoffelijking zijn - niet enkel de staatsman, of de econoom, of de koopman, of de soldaat, maar in de eerste plaats de Orientalist, in casu de Sinoloog, de portée der voorteekenen en verschijnselen en gevolgen kan begrijpen en schatten.

Indien niet door de europeesche Sinologie een breede, royale brug van begrijpen wordt opgeslagen tusschen Oost en West, dan kunnen in de toekomst de meest noodlottige catastrophes het gevolg daarvan zijn. Want men houde het in 't oog, niet de boekenwurmen, die zich hebben dichtgegraven in het stof van het oude bijgeloof, maar de werkelijke kenners van 't moderniseerende China, diplomaten als de engelsche gezant te Peking Sir John Jordan, eminente journalisten als Morrisson, de ‘Times’-correspondent in China's oude Keizerenstad, zij allen, die in het Leven zien en niet in den Dood, in 't nieuwe Licht, maar niet in 't oude Duister, zij voorspellen het, met de hand op het hart, en met hun helderste gedachten, dat China in een toekomst, dichter nabij dan wij wel denken, een groot en machtig rijk zal

worden met een allengskens bewuster en bewuster wordend volk, dat eenmaal groote dingen zal doen, als zijn latente kracht van thans tot actie is gekomen!

Zeker, van het Oude zullen wij, Sinologen, moeten uitgaan, en het zou onzen plicht verzaken zijn, ons er met één gebaar van los te maken - zooals thans in den roes van nieuw, jong leven door zooveel jonge, chineesche revolutionairen wordt gedaan, - maar wij moeten niet hardnekkig in al de détails er van blijven wroeten, wij moeten niet moedwillig de ooren sluiten om niet den dreunenden voetstap te hooren van het Nieuwe, dat komen gaat, wij moeten niet langer ons geheele, kostelijke, korte leven, dat wij verschuldigd zijn aan de wetenschap, in dienst der groote menschheid, speciaal gaan verbruiken voor de studie van bijgeloof en duisternis en onkunde, nu wij weten, dat het licht in deze duisternissen is gaan schijnen, dat de moderne wetenschap de spookselen en schimmen van den nacht verjaagt in China, en er de dageraad van nieuwe, betere tijden reeds in het Oosten daghet.

Wat ik nooit zou geloofd hebben, twintig jaar geleden, strak en stijf in de chineesche Oudheid staande, is gebeurd, en met geen dikke folios op folios over bijgeloof en tooverijen weg te cijferen, de westersche ideeën, de westersche wetenschap, de westersche beschaving *zijn* voor goed in China binnengedrongen, en de machtige kolos is uit zijn droomen vol nachtmerries van duivelen en spoken ontwaakt.

En hiermede heeft de Sinologie een nieuwe, heilige taak gekregen, met nieuwe, onafzienbare banen vóór zich: de studie van de inwerking van het Nieuwe op het Oude, van de resultaten daarvan, en van de beteekenis hiervan voor het Westen in engeren, voor de geheele wereld in wijderen zin.

Zonder de Sinologie kunnen China en Europa elkaar nooit begrijpen, en uit niet-begrijpen komen misverstand en vijandschap voort. De Sinologie heeft de moeilijke, maar dankbare taak gekregen, niet om China voor Europa belachelijk te maken door te spotten met zijn oude bijgeloof en onkunde, die al overal aan 't wijken zijn voor 't licht der moderne wetenschap, maar om aan Europa te toonen China's manier van denken en voelen, China's reageeren op europeesch denken en voelen, China's geestelijke aspiraties,

China's nieuwe behoeften, China's streven naar hervorming op sociaal en economisch gebied, in één woord, China's hart en China's ziel in de moderne tijden, die reeds, voor een vrij groot ontwikkeld deel van het volk, geheel anders van structuur zijn geworden dan in de Oudheid, al zijn de oude vormen en lijnen er nog in te herkennen.

China is van zijn kant reeds bezig, Europa beter te begrijpen. Het heeft, alle spookselen van '*Fung Shui*' voor goed verjagend, spoorwegen aangelegd, en gaat hier steeds mede door; het heeft telegrafen, telefonen, draadlooze telegrafie, electrisch licht; het is bezig aan een Grondwet, legt grondvesten voor een Parlement, schaft geleidelijk af het opiumgebruik, heeft een pers gekregen, en het vertaalt europeesche boeken van wetenschap en wijsbegeerte, niet over europeesch bijgeloof en toover-hocus-pocus. Het leest nog wel wat verward alles door elkaar, het jonge China - Rousseau, Spencer, Huxley, Darwin, Marx en zoo - maar het léést dan toch in elk geval. En is het te verwonderen, voor een volk, dat pás onder een soort Keizer-God vandaan begint te komen, dat Rousseau's 'Les droits de l'homme' op 't oogenblik, in chineesche vertaling, het meest geliefde boek is van jong-China, het standaardwerk, waarop Sun Yat Sen, de eminente leider der chineesche revolutionaire ('*Kö Ming*') partij zijn ideeën grondvestte voor de democratische Republiek China, die hij wil stichten?

In onze koloniën kunnen wij er voorbeelden te over van vinden, hoe gretig de leeslust der chineezen is geworden, hoe onleschbaar hun dorst is naar nieuwe kennis. In de leesclubs '*Soe Po Sia*', op Java en de Buitenbezittingen in vele plaatsen opgericht, vond ik overal vertalingen van de groote fransche encyclopedisten, maar ook van Spencer, Malthus, Huxley en anderen, en zelfs van Hegel. Duizenden en duizenden chineezen in China en de koloniën, ja, ik mag wel zeggen honderd duizenden, hebben het oude bijgeloof als b.v. dat van '*Fung Shui*', dat indertijd den spoorweg-aanleg in China belette, voor goed over boord geworpen, en trachten westersche wetenschap te verzamelen en in zich op te nemen. Men kan hen niet dieper grieven en beleedigen, dan door hun boeken van sommige europeesche Sinologen te toonen over hun vroeger bijgeloof.

Dan worden ze òf woedend, òf ze zeggen, niet onaardig: ‘wat jammer, dat die geleerden met zóóveel talent en ontzachelijk veel kennis, hun krachten, die zij nú aan al die oude schrikbeelden verspillen, niet voor moderne wetenschap van China hebben aangewend, om ons er meê te helpen in onze moeilijke evolutie!’

Meent daarom niet, dat de moderne chineezen daarom allen goddeloozen zijn, of materialisten! *Dr. Lim Boen King* te Singapore, dien ik trotsch ben, tot mijne chineesche vrienden te rekenen, een knap geneesheer en eminent literator, en zoo modern als een modern chinees maar zijn kan, heeft wèl het domme bijgeloof, maar niet de hoogere wijsbegeerte over boord gegooid, en troost zich in donkere tijden met het licht der filosofie. En wèl wil ik bekennen, waar ik, schrijver zijnde, in den loop der jaren toch wel zoo'n beetje gehard ben in zaken van critiek, dat ik mij, in mijn hoogere zelf, gelukkig voelde, toen hij mij eens schreef van een boekske[1)] over chineesche filosofie van mijne hand, dat ik hem zond: ‘Your “Wu Wei” has been a consolation to me during a time of relaxation and trouble’.

Want hierdoor heb ik gevoeld, hoe schoon en loonend het is, wanneer een europeesche Sinoloog een brug bouwt van begrijpen en voelen, zij 't op nog zoo bescheiden schaal, tusschen China en Europa, tusschen Oost en West. En zóó ken ik vele chineezen, die, als hij, het bijgeloof terugwijzen, waarvan zoovele europeesche sinologen gewagen, maar de hoogste geestelijke schatten van China - het beste uit *Confucius*, en *Mencius*, en *Choe Hie*, en *Lao Tsz*' en *Chwang Tsz*' - blijven vereeren en in zich opnemen.

Dat ook een zeer groot deel van jong-China, door de plotselinge reactie, mèt het bijgeloof tegelijk de heilige geestesschatten van China's literatuur en filosofie overboord heeft geworpen, en hevig materialist is geworden, zwerend bij chineesche vertalingen als van ‘Kraft und Stoff’ van Büchner, och, dat is zoo erg niet, dat komt later wel weer terecht, en het is een periode van een ander uiterste, die zij wellicht moeten doormaken, om later weer tot hooger wijsheid te komen.

Ook is het niet zoo bijster noodlottig, dat nog veel van de

1) ‘Wu Wei’. A phantasy based on Lao Tsz's philosophy. From the dutch by Henri Borel. London. Luzac & Co. Second Edition.

westersche wetenschap en literatuur - waar veelal goede leiding ontbreekt, zooals in de vele leesclubs '*Soe Po Sia*' - nog slecht verwerkt en dikwijls verward wordt, want ook dít zal later wel in orde komen. De hoofdzaak is, dat het thans in duizenden en duizenden chineesche hoofden woelt en broeit, die den wiekslag boven zich voelen waaien der groote ideeën uit het Westen.

Dat de literaire keizer *Kh'ang Hsi* met zijn beroemde, klassieke dictionnaire hen in den steek laat bij het vertalen in chineesche equivalenten van vele nieuwe westersche begrippen, en dat de oude dictionnaires van groote europeesche Sinologen als Giles en Wells Williams in dezen ook te kort schieten, heeft jong-China tijdig ingezien, en een keur van chineesche literati heeft zich aan 't werk gezet om in die leemte te voorzien. Laten wij eerlijk het feit constateeren: de europeesche Sinologie was, op het gebied der dictionnaires, reeds verouderd, in luttel jaren, in zooverre, dat zij het Nieuwe niet had voorzien, en niet tijdig de nieuwe chineesche nomenclaturen vastgesteld had voor de moderne wetenschap, die vertaald moest worden in 't chineesch, onder den drang der tijden.

Onder de nieuwe dictionnaires voor jong-China, die de terminologie in 't chineesch bevat van al de nieuwe westersche begrippen, is die van de '*Shanghai Commercial Press*', getiteld: '*An english and chinese Standard Dictionary*', in 1908 verschenen (met in 1909 reeds een 'Second Edition') zeer merkwaardig[1]. Niet minder dan zestien chineesche literati, allen serieuze geleerden, verbonden aan 't Queens College te Hongkong, en het St. Johns College te Shanghai, onder directie van *Dr. W.W. Yen* als hoofdredacteur, hebben aan deze moderne chineesche dictionnaire, een kolossaal werk in twee dikke folios, jaren lang gearbeid. Ik wil eens even wat citeeren, hier en daar ook cursiveeren, wat zij in een korte voorrede er van zeggen:

'*The Chinese scholar at the present time has a wider*

1) Deze chineesche 'Commercial Press' geeft ook eene serie 'English Classics' uit. De laatst verschenen Nos., in Juli 1.1. uitgekomen, zijn: '*Tales from Shakespeare*' van Charles and Mary Lamb, met '*Chinese Notes by Kan Tsai Ling*', en Shakespeares '*Macbeth*', *with Chinese notes by Sung Tsee Zung. B.A. of St. Johns University*'.

outlook than formerly. He is not content to acquire merely the knowledge contained in Chinese literature, but he wishes to absorb the learning of the West'.

Daar het moeilijk is, zegt de voorrede verder, om opeens alle europeesche talen aan te leeren, heeft modern China het engelsch uitgekozen, omdat in die taal toch het voornaamste van alle andere europeesche godsdiensten, wetenschappen, wijsbegeerte-systemen, geschiedenis, literatuur, enz. enz. is vertaald, en op 't oogenblik, na het chineesch, door de meeste menschen op de wereld wordt verstaan.

'*A new literature is already springing up in China, but its growth and spread are hindered by the lack of a good scientific and philosophical nomenclature*'.

'*Again, at the present time there is a great need of translating Western books into Chinese. This must be done as rapidly and accurately as possible*'.

Daarom hebben de zestien chineesche literati zich met *Dr. W.D. Yen* aan 't werk gezet, jaren lang, om een Dictionnaire samen te stellen, waarin de nieuwe chineesche nomenclatuur is te vinden van moderne westersche religieuze, wetenschappelijke, filosofische begrippen, en die geheel en al, met groote acuratesse moest worden vastgesteld.

De moeielijkheden waren kolossaal, en dit is ook zeer goed beseft door de samenstellers. Zij zeggen terecht: 'While the simple and more common meanings of words in the vocabulary are, generally speaking, easily rendered into chinese, *the situation becomes very trying when the figurative and idiomatic uses have to be considered.* And the simpler and more common a word is, the more difficult it is to expound. Many of the general expressions are such that their spirit can only be grasped by Chinese who have enjoyed exceptional privileges both in education and in social intercourse with English speaking nations.'

Ziehier dus een groote, nieuwe Dictionnaire, met jarenlange toewijding samengesteld, hoofdzakelijk om in de leemte te voorzien, dat er geen voldoende chineesche nomenclatuur bestond voor moderne europeesche begrippen op wetenschappelijk en filosofisch gebied, en om mogelijk te maken de vertaling van europeesche werken in 't chineesch; *ziehier*

dus chineesche literati, *bouwende aan de groote brug van Begrijpen tusschen Oost en West!*

Moet de europeesche Sinologie nu niet tijdelijk haar moeizamen arbeid van graven in het stof van 't Oude neêrleggen, om eenige jaren zich ganschelijk te geven aan de schoone, heerlijke taak, ook vanuit Europa de brug te helpen opslaan, en vérder, vérder door te bouwen tot China en Europa elkander, *in wederzijdsch begrijpen* de hand reiken in de Nieuwe Tijden?

En zóó urgent is het werk, zóó vliegensvlug gaan tegenwoordig de nieuwste uitvindingen op wetenschappelijk gebied van Oost naar West, dat ik, in 't einde van het jaar 1909 te Peking nog keer op keer moderne chineesche termen en namen tegenkwam, uit den mond van het volk zelfs, volstrekt niet enkel van de literati, die zelfs in déze allernieuwste dictionnaire van de '*Shanghai Commercial Press*' niet voorkomen, omdat zij bij de uitgave, in 1908, nog niet in China genoegzaam bekend waren. Om twee voorbeelden uit velen te noemen: '*tien ying*' (bliksem-schaduwen), voor Bioscoop, is er niet in te vinden, en toch weet iedere rickshakoelie wat dit is tegenwoordig, terwijl men ook tevergeefs zal zoeken naar '*fei th'ing*' (vlieg-paviljoen) of '*fei-ch'woan*' (vliegschip) voor Luchtschip thans algemeen aangenomen.

Alweer een der vele nieuwe banen, openliggend voor de Sinologie: het vinden van juiste chineesche nomenclaturen voor moderne europeesche uitvindingen.

Het is aan den eenen kant misschien niet zoo heel aangenaam, als een wetenschap, zooals de Sinologie, met reeds zulk een eindeloos arbeidsveld uit het Oude achter zich, opeens onmetelijke verschieten van geheel nieuwen arbeid voor zich ziet opengaan, maar daar kan de natuurlijke loop der wereld zich moeilijk aan storen, en de Sinologie, wil zij haar plicht begrijpen, heeft het te accepteeren dat een taal als de chineesche, die in zekeren zin een doode leek, plotseling weer levend is geworden, en hongerig om nieuw voedsel roept in geheel nieuwe tijden. Er is maar één uitweg in de moeilijkheid: den geest der tijden begrijpen, en zijn leven aan den nieuwen, schoonen arbeid wijden, met evenveel ambitie als vroeger enkel aan den ouden. Want de altijd wijze, altijd zekere gang der menschelijke evolutie kan

zich niet aan enkelingen storen, en zelfs de grootste en geleerdste professoren kunnen nooit den stroom der tijden keeren, door hoogere Macht voortgestuwd dan het menschelijke verstand kan bevatten.

Men behoeft niet eens de zware folio's van de nieuwe Shanghaische dictionnaire op te nemen, om tot het besef te komen, hoe enorm de verandering is geworden, in de chineesche hoofden veroorzaakt door de verspreiding der westersche ideeën en beschavingen. Het is voldoende, een gewoon schoolboek in de hand te krijgen, een dier moderne werkjes, naar een japansch voorbeeld gevolgd, die thans op de moderne lagere scholen in China en ook in onze koloniën in de z.g. '*Tiong Hoa Hwee Kwan*' scholen in gebruik zijn.

Neemt b.v. de bekende serie '*Siao Hsuëh Kuo Wen*', een soort 'Nationaal Leesboek voor de Lagere Scholen', en ge zult, indien ge China 15 à 20 jaar geleden gekend hebt, verbaasd staan over het feit, dat in zóó luttel jaren zóóveel veranderd is. Het is, of niet ruim twintig jaren, maar een paar eeuwen moeten liggen na den tijd, dat wij Prof. Schlegel's colleges op het Rapenburg volgden, en als men de doorwrochte, minutieus gedétailleerde werken leest van allereerste, eminente europeesche sinologen, als b.v. Prof. Dr. J.J.M. de Groot, over chineesch volksbijgeloof van geestenbannerij en heksen-hocus-pocus en duivelen-magie, en dan daarbij dat eenvoudige schoolboek houdt, waarmede China's jeugd de eerste beginselen der westersche wetenschap worden ingegeven, dan lijkt daar eveneens een afstand tusschen, niet van jaren, maar van eeuwen.

Men vergete het niet, het was de pruisische schoolmeester, die in 1870 Frankrijk versloeg! Het is de chineesche schoolmeester, hoe onbeholpen en primitief thans ook meestal nog, die China in de toekomst tot een groote, machtige mogendheid zal maken.

Waren vroeger telegraaf, spoorweg, telefoon uit den Booze, omdat zij de heilige '*Fung Shui*' verstoorden, had men voor natuurkundige wetten duivelsche machten in de plaats, die men te vriend moest houden, was hygiëne zoo goed als onbekend, en wist de Chinees zoo goed als niets van wat er buiten China in de groote wereld was omgegaan, in deze 10-deelige, fraai geïllustreerde serie '*Siao Hsuëh Kuo Wen*'

worden de jeugdige chineesche hersentjes en de scheeve Mongoolsche oogjes vertrouwd gemaakt met telegraaf, telefoon, spoortrein, en hun werking en inrichting, met barometers, thermometers, microscopen, telescopen, stereoscopen, met de aantrekkingskracht van de aarde en haar wetten, met ons planeetstelsel en de wenteling van de aarde om de zon, met de vorming van regen, met de luchtgesteldheid, met eb en vloed, met bloedsomloop en zenuwstelsel van het menschelijk lichaam, met het postwezen, met de internationale beleefdheidswetten, met de aardrijkskunde der vijf werelddeelen, met de groote mannen uit oude en nieuwe tijden (Alexander de Groote, Julius Caesar, Plato, Socrates, zoowel als Napoleon, Washington, Franklin, Bismarck enz. enz.), met de noodzakelijkheid om, behalve de ziel ook 't lichaam rein te houden (met illustraties van een toilet-tafel met spons, kam, zeep en borstel enz. enz.), met het nut van publieke tuinen, kortom, met alles, wat maar eenigszins tot de moderne beschaving behoort.

Deze serie van tien kleine deeltjes '*Siao Hsuëh Kuo Wen*', door tienduizenden en tienduizenden jonge chineezen en chineezinnetjes op dit oogenblik in de duizenden moderne lagere scholen van China gelezen, zal al de talrijke '*siao shwoh*'[1] literatuur van volksboekjes over duivels en geesten en weêrwolven en heksen voor goed doen verdwijnen, waar thans de eerste europeesche sinologen nog zooveel van hun kostbaren arbeid aan schenken. In deze kleine lagere schoolserie ligt, in miniatuur, de geheele hervorming van het reuzenrijk van vierhonderd millioenen opgesloten, want een chineesch nageslacht, - het eerstvolgende reeds, - dat hiermede zijn eerste studie voor het latere groote leven heeft begonnen, is aan de spookselen van duisternis en bijgeloof ontkomen.

Als nu nog, in de niet al te verre toekomst geleidelijk gelukken zal, wat jong-China zich tot ideaal stelt, n.l. door één algemeene, overal doordringende en verspreide (z.g. '*p'u t'ung*') taal de door verschillende, onderling onverstaanbare dialecten nog zoo gescheiden chineezen aan 't

1) D.i. niet-klassiek 'klein-gepraat' of 'lagere informaties', geen eigenlijke literatuur in China.

onmetelijke rijk tot één nationaal voelend volk samen te binden; als het er in slaagt, dit algemeene chineesche Volapük, dat vroeger ‘mandarijn-chineesch’ heette, maar thans reeds trotsch ‘*kûô yǜ*’ (d.i. Taal van het Rijk) wordt genoemd, voor het grootere, ontwikkelde deel van het chineesche volk tot gemeen goed te maken, zoodat de chinees uit Peking met dien uit Canton, de chinees uit Shanghai met dien uit Amoy kan spreken en geheel van gedachten wisselen[1)], dan is op den weg van den vooruitgang in China een nieuwe stap met zevenmijls-laarzen gezet, waarmede de Sinologie alweder rekening heeft te houden. Nu kan men hier wel tegen aanvoeren, dat, vooral in 't binnenland, en onder 't minder ontwikkelde volk in de havensteden nog tientallen millioenen chineezen in duisternis en 't oude bijgeloof leven, maar dat is geen argument. Een volk van 400 millioen, na eeuwen van stilstand, wordt niet in één dag hervormd, en wij moeten thans naar de verst ontwikkelden zien, naar jong-China, dat vóór gaat. Want de beste, werkelijke Chinakenners verklaren het telkens op nieuw, dat in het groote rijk van 't Midden ‘l'évolution est en marche, et rien ne l'arrêtera!’

Dat de Sinologie haar taak, haar plicht begrijpe, en deze evolutie volge!

HENRI BOREL,
ambtenaar voor chineesche zaken.

1) Thans verstaan deze chineezen, als zij 't mandarijn-chineesch niet spreken, elkaar niet. Zelfs een der grootste Sinologen, waarop Nederland trotsch mag zijn, Prof. Dr. G. Schlegel, vertelde ons indertijd op zijn college, hoe hij (enkel eenige zuidelijke dialecten sprekend) met chineesche diplomaten en geleerden uit het Noorden, die hij op een congres ontmoette, niet kon spreken, daar hij 't mandarijn-chineesch niet machtig was.

De groote illusie.

The great Illusion by Norman Angell. London. William Heinemann. Norman Angell. De groote illusie. Geautoriseerde uitgaaf. Vertaald onder toezicht van Dr. L.A.J. Burgersdijk Jr. A.W. Sijthoff's Uitgevers-Maatschappij. Leiden. 1910.

Het onder dezen titel uitgegeven boek welks schrijver, Ralph Lane, zich van den schuilnaam Norman Angell bedient, is voorzeker een der scherpzinnigste en eigenaardigste pleidooien tegen den oorlog en den gewapenden vrede die ooit verschenen zijn, en onderscheidt zich van soortgelijke geschriften door dat het bijna uitsluitend een beroep doet op het verstand en niet op het gevoel, en den oorlog vooral uit een staathuishoudkundig en maatschappelijk standpunt veroordeelt.

In de eerste hoofdstukken wordt betoogd dat oorlogen en groote wapeningen te land en ter zee voor de stoffelijke welvaart der volken niet anders dan nadeelige gevolgen kunnen hebben, in de volgende wordt de vraag behandeld, in hoever de oorlog tengevolge van den aard der menschelijke natuur onvermijdelijk en voor het behoud van een krachtig menschelijk ras noodzakelijk is, eindelijk worden nog drie hoofdstukken gewijd aan de praktische oplossing dle de schrijver voor de verwezenlijking zijner denkbeelden zoude wenschen.

Tegen het eerste betoog, het staathuishoudkundige zal men bezwaarlijk een afdoende wederlegging kunnen inbrengen. Wat de schrijver daaromtrent mededeelt zijn feiten, voor elkeen tastbaar. De uitgebreide handelsbetrekkingen tusschen alle landen der beschaafde wereld hebben van lieverlede een gemeenschap van belangen te weeg gebracht die ten gevolge heeft dat de stremming of stilstand op één plaats overal wordt gevoeld. Een geldcrisis in een der groote wereldsteden doet

in alle beschaafde landen der wereld geldelijke moeilijkheden ontstaan. Werd de Londensche geldmarkt bedreigd of tijdelijk voor het buitenland gesloten, dan zoude Duitschland, waar zooveel gewerkt wordt met Engelsch geld, er bijna evenveel onder lijden als Engeland. Een vurige jingo schreef eens in een Engelsch dagblad, dat de Engelschen die tegen de hooge uitgaven voor de reusachtige nieuwe oorlogschepen bezwaar maakten, het onvaderlandslievende van hunne handelwijze te laat zouden inzien, wanneer de Duitsche soldaten de kelders van de Londensche Bank kwamen leegplunderen. Indien - zoo merkt de schrijver op - dit ondenkbare geval zich werkelijk voordeed en de Duitsche regeering zich aan zulk een onverantwoordelijk bedrijf schuldig maakte, dan zouden de Duitsche handel en nijverheid, in hun eigen belang, dadelijk zoo krachtig mogelijk er tegen in verzet komen, want het zoude hun eigen ondergang ten gevolge hebben. Aan de andere zijde, - zegt hij, - gesteld eens dat de Engelschen Hamburg veroverden, en de Engelsche regeering alle staats- en bijzondere eigendommen daar aanwezig in beslag nam en ten eigen bate wilde te gelde maken, dan zoude zij spoedig ondervinden, niet alleen dat niemand die eigendommen durfde koopen, maar dat de Engelsche geldwereld eenstemmig zich tegen deze handelwijze zoude verzetten, en dat ten slotte een toestand in het leven was geroepen die voor Engeland zelf de meest beklagenswaardige gevolgen zoude hebben. Ware dan ook het buitmaken in de veroverde landstreken niet reeds door de beschaafde volken afgeschaft, dan zoude het in onzen tijd toch niet langer kunnen stand houden, omdat er ook voor den overwinnaar slechts nadeel uit zoude voortvloeien. Evenmin zal het voeren van oorlogen met het doel om koloniën te veroveren of te behouden, thans nog stoffelijke voordeelen kunnen aanbrengen of zelfs machtsuitbreiding ten gevolge hebben. Hier is een bij uitstek sprekend voorbeeld uit den laatsten tijd te vermelden, dat alle verdere bewijsvoering overbodig maakt. Engeland heeft een buitengewoon kostbaren en bloedigen oorlog gevoerd om de twee Zuid-Afrikaansche Republieken bij zijn koloniaal gebied te voegen, en het einde is geweest dat eenige jaren na de verovering geheel Zuid-Afrika zoo goed als onafhankelijk van Engeland is geworden. Een der redenen van den oorlog was de weigering

van President Kruger om de inboorlingen van Britsch-Indië op gelijken voet als anderen te behandelen. Nu de Transvaal een kolonië is geworden, is deze behandeling geheel op denzelfden voet blijven voortduren, en verklaart de Engelsche regeering, in antwoord op de daarover gerezen klachten, dat zij niet tusschen beide kan komen omdat de zelfstandige macht der koloniën ten opzichte hunner wetgeving geëerbiedigd moet worden. Het moederland kan derhalve van zijn koloniën niet eens datgene verkrijgen, welks niet-verkrijging het als een reden van oorlog met vreemde staten beschouwde. In zekeren zin wordt het bezit van koloniën haast meer een nadeel dan een voordeel, de onafhankelijke wetgevende macht in de koloniën kan het moederland benadeelen zonder dat dit hiertegen iets kan doen. Het bezit van koloniën in den tegenwoordigen tijd is zoo weinig benijdbaar, dat het voor een vreemde mogendheid de grootst mogelijke dwaasheid zoude wezen om een oorlog te willen voeren ten einde de koloniën van een andere te veroveren.

Deze laatste beschouwingen zijn wat hun grondbeginsel betreft niet nieuw. Zij zijn zelfs al vrij oud - ik zoude bijna zeggen - zoo oud als de Vereenigde Staten van Amerika. Turgot toch heeft in een merkwaardig staatsstuk, bij gelegenheid van den opstand der Engelsche volksplantingen in Noord-Amerika aan Koning Lodewijk XVI voorgelegd, reeds het betoog geleverd dat koloniaal bezit eer nadeelig dan voordeelig is; hij wijst er op dat deze stelling, die eenige jaren te voren waarschijnlijk zoude zijn verworpen als een onhoudbare paradox, thans door de gebeurtenissen meer en meer bevestigd wordt. Het volk dat zijne koloniën niet meer beschouwt als staten, zich onderwerpend aan het moederland maar als gewesten met welke het in nauw verbond leeft, zal een wijs en gelukkig volk zijn. Indien de geheele vrijmaking van Noord-Amerika de wereld zal gedwongen hebben dit te erkennen, dan zal er een groote aanleiding tot oorlog uit de wereld zijn weggenomen. Ook besefte Turgot reeds eenigermate hoe de gemeenschap van belangen der met elkander handeldrijvende staten ten gevolge had, dat de voordeelen en nadeelen van den oorlog verder reiken dan den overwinnaar en den overwonnene, want in het hierboven aangehaalde stuk doet hij uitkomen hoe de handel van Bordeaux met sommige Fransche koloniën

voor een groot deel met Hollandsch geld in de Republiek der Vereenigde Provinciën opgenomen, werd gedreven, en dat derhalve wat de Fransche regeering in een oorlog voor het behoud harer koloniën ten offer bracht, middellijk aan de Hollandsche geldschieters ten goede kwam.

Wat van den oorlog geldt, word verder door onzen schrijver ook op den gewapenden vrede toegepast. De groote legers en vloten zijn een drukkende geldelijke last voor de groote landen van Europa, maar zij bezorgen dezen geen enkel voordeel. Verhoogen zij het crediet van den staat? Geenszins, de staatsschuld van België dat een zwak leger heeft en geen enkel oorlogschip staat op de beurs 14 % hooger aangeschreven dan de staatsschuld van Duitschland, dat het machtigste leger van Europa en een der voortreffelijkste vloten bezit. Ook is het een geheel verouderde opvatting dat een land met een groote koopvaardijvloot voor de bescherming van zijnen overzeeschen handel een sterke oorlogsvloot noodig heeft. Noorwegen heeft, zoo te zeggen, geen oorlogsvloot en toch, in verhouding met het aantal inwoners, een der grootste koopvaardijvloten van de wereld, zijn zeehandel bloeit en gaat steeds vooruit. De voortbrengselen der Zwitsersche nijverheid strijden op alle markten om den voorrang met voortbrengselen van groote landen, de omstandigheid dat deze landen Dreadnoughts en andere kostbare oorlogsvaartuigen bezitten en dat Zwitzerland geen enkel schip heeft legt bij dezen strijd volstrekt geen gewicht in de schaal. In één woord de grootere weerbaarheid geeft geen enkel stoffelijk voordeel, wanneer de groote mannen van de geldmarkt aangezocht worden om geld te leenen aan regeeringen, dan zijn zij in den regel bereid om aan die landen die de zwakste zijn uit een krijgskundig oogpunt, de voordeeligste voorwaarden toe te staan en de kooplieden dezer landen kunnen hunne waren even gerust over de zee verzenden naar alle havens en een even goeden prijs daarvoor bedingen als die van de landen welker vloten den oceaan beheerschen.

Er valt tegen dit alles weinig in te brengen; maar niet ten onrechte zal worden gezegd dat het pleit tegen den oorlog er allerminst door beslecht wordt. De oorlogen mogen in veel vroegere tijdperken der geschiedenis voornamelijk plundertochten zijn geweest, in onzen tijd is het verkrijgen

van stoffelijke voordeelen niet meer het doel waarvoor men oorlog voert. Dat doel is verkrijging van macht waardoor de overwinnaar de heerschappij zal kunnen voeren over zwakke volken en zijn wil kan doorzetten ten opzichte van de staatkundige veranderingen die hij wenschelijk oordeelt. De oorlog in 1866 is niet gevoerd om aan Pruisen stoffelijk voordeel te bezorgen maar om aan dat land de leiding te geven van de Duitsche staatkunde, en de oorlog van 1870 niet om het Duitsche Rijk ten koste van Frankrijk te verrijken, maar om het de machtige stelling in Europa te bezorgen die het geheel onafhankelijk maakte en in staat stelde zelfstandig zijn eigen weg te gaan. Intusschen, al is het volkomen juist dat het hier onstoffelijke voordeelen gold, die onmogelijk onder cijfers konden worden gebracht, het mag niet vergeten worden, dat voor het verwerven van deze voordeelen ontzaggelijke opofferingen noodig waren, die nimmer konden worden vergoed. - Deze opofferingen zouden thans, bij een oorlog tusschen twee groote beschaafde landen, nog veel grooter zijn; wij spreken hier nu nog niet eens van de opoffering van menschenlevens, die zeker de zwaarste en smartelijkste is, maar denken alleen aan de opofferingen van geld en goed.

Ten aanzien van deze opofferingen valt het niet te ontkennen, dat meer dan voorheen beide strijdende partijen er door getroffen worden. De Engelsche staathuishoudkundige Giffen heeft voor enkele jaren een zeer uitgewerkte en goed beredeneerde berekening gemaakt van de onvermijdelijke en onherstelbare stoffelijke schade, die Engeland zoude lijden door een oorlog met een groote zeemogendheid, zelfs al kwam het onbetwist als zegepralend overwinnaar uit dien strijd. Het geraamde bedrag was zeer aanzienlijk, het zoude voornamelijk ten laste komen van Engelands handel en nijverheid en de mogelijkheid dat deze op eenigerlei wijze er eene schadeloosstelling voor zouden kunnen bekomen, na het beëindigen van den oorlog, was, volgens den schrijver, geheel en al uitgesloten. In ‘De groote illusie’ wordt deze stelling nog verder uitgewerkt, doch op de vraag: mogen en moeten deze onvermijdelijke en onherstelbare nadeelen, ter wille van de onstoffelijke voordeelen waarvoor de oorlog wordt gevoerd, worden aanvaard, zullen slechts weinigen bereid

zijn, voor alle gevallen, een ontkennend antwoord te geven, en in elk bijzonder geval zullen ongetwijfeld zeer uiteenloopende antwoorden worden gehoord. Zoowel bij de regeeringen als bij de openbare meening, zal intusschen de wetenschap dat voor elken oorlog, ook al staan de kansen op een gelukkigen uitslag nog zoo gunstig, in onze dagen een hooge inzet moet worden betaald, die in elk geval als zuiver verlies moet worden geboekt, wel niet zonder invloed zijn bij de beantwoording. Adam Smith, de schrijver van het in 1776 verchenen beroemde boek over den rijkdom der volken, had den indruk gekregen, dat in groote landen de bewoners van de hoofdstad en van de landstreken, ver van het krijgstooneel verwijderd, gewoonlijk den oorlog liever zagen dan den vrede. Zij voelden weinig of niets van de lasten, en verlustigden zich dagelijks met het lezen der dagbladen, die hun de krijgsbedrijven van hunne legers en vloten boodschapten; dit genoegen woog bij hen ruimschoots op tegen de kleine verhooging van belasting, die de oorlog medebracht. Hij moge in zijnen tijd juist hebben gezien, dit is zeker, dat van dergelijke gevoelens tegenwoordig in de beschaafde landen geen sprake meer kan zijn, den oorlog als een vermaak te beschouwen, heeft ieder verstandig en weldenkend mensch verleerd, en voor zoo ver verhoogde ernst van levensbeschouwing hiertoe niet geleid heeft, is dit door het eigenbelang geschied. Toch komt het mij voor, dat dit eigenbelang alleen niet voldoende zal zijn om de volken van het voeren van oorlog terug te houden.

Een opmerking, die niet of slechts ter loops in het boek van Norman Angell voorkomt, verdient nog onze aandacht, bij het overwegen van de stoffelijke nadeelen, die de oorlog in onzen tijd zoude na zich sleepen. De omvang dezer nadeelen is thans zoo groot, dat hij een langdurigen oorlog onmogelijk maakt. De ontzaggelijke kosten die het onderhoud der reusachtig groote legers eischen, kunnen door de schatkist slechts gedurende korten tijd worden gedragen, te meer daar de belastingen, terstond na de oproeping van de dienstplichtigen, minder gaan opbrengen, onder meer doordien de arbeid in de meeste nijverheidsondernemingen na de onttrekking der in het leger dienende werklieden moet stilstaan en dus de voortbrenging zeer sterk vermindert. De bekende Fransche schrijver over krijgskundige onderwerpen, C. Malo, heeft

onlangs berekend dat een oorlog tusschen Duitschland en Frankrijk thans niet langer zoude kunnen duren dan uiterlijk drie maanden. Na dien tijd zoude, hoe ook de uitslag van den oorlog ware, de uitputting in beide landen zoo groot zijn dat verdere voortzetting niet doenbaar zoude blijken.

Ongetwijfeld zal dit vooruitzicht van tot beeindiging van den oorlog binnen een bepaald tijdperk gedwongen te zijn, zijnen invloed uitoefenen op de wijze van oorlogvoeren, dat het van den oorlog afschrikken zal zoude ik betwijfelen, eer zoude ik vreezen dat het een oorlogzuchtige regeering zal nopen om met afwijzing van elke vredelievende tusschen-komst zoo snel mogelijk den oorlog te beginnen, zoodat het gevaar voor oorlog er eer door vermeerderd dan verminderd wordt.

De bestrijding van den oorlog op zuiver staathuishoudkundige gronden kan dus zonder steun van andere zijde niet tot het gewenschte doel voeren. De verdedigers zullen alles toegeven, zij zullen erkennen dat de offers die gebracht moeten worden buitengewoon groot zijn, zij zullen ook niet tegenspreken dat de ontzaggelijke toerustingen ter zee voor den koophandel van onbeteekenend belang zijn, en evenmin dat geen vredesverdrag, hoe voordeelig ook, de nadeelige gevolgen die een oorlog voor de stoffelijke welvaart heeft, kan te niet doen. Dit alles zal bij hen juist als bewijsgrond voor de onvermijdelijkheid van den oorlog gelden. De volken, zoo zullen zij redeneeren, weten volkomen goed dat al deze rampen van den oorlog zich zullen doen gevoelen, maar evenmin als de zekerheid van het verlies van kostbare menschenlevens zal die van het verlies van geld en goed hen van het voeren van oorlog terughouden. Zij willen daarvoor gaarne ten offer brengen wat hun het liefst en het dierbaarst is, wat zij voor andere doeleinden tot geen prijs zouden willen missen. Hieruit vloeit ten duidelijkste voort dat de oorlog een noodzakelijkheid is die met de geaardheid van den mensch in het nauwste verband staat. De menschelijke natuur, die nimmer verandert, heeft altijd den lust tot strijden als aangeboren bestanddeel gekend, zij zal ook altijd den oorlog willen behouden als een uiting van dezen strijdlust die onwederstaanbaar is. Zoolang er menschen zijn zal er oorlog wezen, wie den oorlog niet wil zal in den strijd om het bestaan ver-

dwijnen, de vredelievenden zullen op den duur worden uitgeroeid, maar de krijgshaftigen zullen de wereld bezitten. Zeker, de oorlog is wreed, hij vernietigt veel menschelijk geluk, maar hij houdt de veerkracht der menschelijke natuur in stand, en hij verhoedt dat deze door zwakheid en bloohartigheid worde verlamd. Ten slotte beroepen zich deze verdedigers van den oorlog niet alleen op krijgslieden, maar ook op geleerden en zelfs op geestelijken, die openlijk hetzelfde hebben verkondigd. Zoo zegt onder anderen Renan, dat de oorlog een der voorwaarden van den vooruitgang is, de prikkel die een volk uit den slaap houdt en die de zelfvoldane middelmatigheid dwingt om hare loomheid af te leggen.

Tegen deze redeneeringen komt de schrijver van ‘De groote illusie’ in het tweede deel van zijn boek in krachtig verzet. Hij vat die aldus zamen. De geheele geschiedenis van de verhouding der volken onderling toont aan, dat hunne betrekkingen voor een deel worden beheerscht door een geest van onderlinge vijandschap die, doof voor de stem van het gezond verstand, zich niet bekreunt om stoffelijke belangen, en oppervlakkig beschouwd volmaakt onredelijk schijnt, maar in overeenstemming blijkt te zijn met de onveranderlijke natuur der menschen. De krijgshaftige volken beërven het aardrijk en de vredelievenden verzwakken en ontaarden. Hieruit moet worden afgeleid dat deze krijgshaftigheid, de bereidwilligheid om den strijd in zijne volle scherpte te aanvaarden en de veerkracht om dien door te zetten, een hoedanigheid is, die noodzakelijk is voor het zelfbehoud, de volken die haar niet bezitten, ook al overtreffen zij in andere opzichten hunne naburen, worden weggevaagd en vervangen door de meer strijdhaftige.

De bestrijding van de aldus samengevatte stelling zijner tegenstanders vult vier hoofdstukken van Norman Angells boek, die met groote scherpzinnigheid zijn geschreven. Het is niet wel mogelijk deze in enkele bladzijden samen te vatten, want het samengedrongen betoog is voor verkorting onvatbaar. Slechts eenige zeer sprekende trekken mogen er uit worden opgehaald ten einde de strekking er van duidelijk te maken. De schrijver betoogt uit de geschiedenis van de ontwikkeling der menschheid, dat de menschen het gebruiken

van hunne lichamelijke kracht om hunne medemenschen te overheerschen meer en meer hebben laten varen om tot een vreedzame samenwerking te komen, die tot aller voordeel strekt. Hij gaat daartoe den gang der beschaving na, die van den kannibaal in den loop van vele eeuwen heeft gemaakt den man van onzen tijd. Eerst verslond de sterkere den zwakke, daarna maakte hij hem tot slaaf; later tot stammen en volken vereenigd beoorloogden de menschen elkander om door roof en plundering zich te verrijken, vervolgens komen zij tot het inzicht dat het beter is de overwonnenen aan zich te onderwerpen en cynsbaar te maken. Maar deze onderwerping blijkt op den duur niet voordeelig te zijn; nadat alles uit de onderworpen landen is gehaald blijft daar niets over dan een verarmde bevolking, men ziet nu dat deze veroverde landen hunne rijkdommen gedeeltelijk moeten behouden om aan den veroveraar blijvende voordeelen te bezorgen; ten einde deze onbetwist te behouden wordt de uitsluiting van vreemden uit het handelsverkeer als stelsel aangenomen, maar ook dit blijkt ten slotte meer verlies dan winst te geven en dan komt men eindelijk tot de overtuiging dat het vrijlaten der veroverde landen ten einde hun de gelegenheid te geven zich te ontwikkelen, geheel zooals zij willen, zonder eenigen dwang, toch nog het meeste voordeel geeft.

Zoo nadert men eindelijk de geheel vrijwillige samenwerking, op den grondslag van wederkeerig voordeel, tusschen alle vreemde landen; hoe meer de welvaart in een land vermeerdert des te meer bloeien de landen die er mede in verkeer zijn, gaan deze landen achteruit dan zal ook het andere land in zijne belangen benadeeld worden.

Vijandschap en vernietiging staan gelijk met wederkeerige benadeeling. Wanneer Engeland alle andere volken kon verdelgen dan zoude de helft van de bevolking van Engeland onmiddellijk van gebrek omkomen.

Wat de vrij algemeen verkondigde onveranderlijkheid der menschelijke natuur betreft hebben wij, volgens den schrijver van ‘De groote illusie’, met een van die machtspreuken te doen die de menschen onnadenkend elkander nazeggen. De menschelijke natuur verandert wel degelijk. Er is een ontzaggelijk verschil tusschen de opvattingen van den kannibaal uit den voortijd en die van den tegenwoordigen burger van een

beschaafden staat. In de middeleeuwen uitte zich de strijdlust der volken in een eeuwenlangen strijd der Christenen om het Heilige Graf te bemachtigen, thans zoude deze inbezitneming zonder veel moeite kunnen worden uitgevoerd, maar niemand acht het deze moeite waard.

In latere eeuwen was het de vrij algemeene overtuiging dat Katholieken en Protestanten niet op voet van gelijkheid in hetzelfde land konden wonen, thans zouden godsdienstoorlogen en een regeeringsdaad als de herroeping van het Edikt van Nantes door Lodewijk XIV, tot de onmogelijkheden behooren. Wijst dit alles niet op een groote verandering in de menschelijke neigingen en gevoelens? Een der merkwaardigste bewijzen van de veranderlijkheid der menschelijke natuur levert de geschiedenis van het tweegevecht. In sommige beschaafde landen wordt het nog beschouwd als het eenige middel om een ondervonden beleediging te wreken, in Engeland en America is het geheel uit de zeden verbannen; hier is het opmerkelijke verschijnsel dat in landen die op dezelfde hoogte van beschaving staan de menschelijke natuur ten opzichte van het gebruiken van geweld, niet meer dezelfde opvatting huldigt. Er is een groot verschil van opvatting ontstaan, wel een bewijs van de veranderlijkheid der menschelijke natuur. De in de Engelsch sprekende landen ontstane opvatting van de dwaasheid en verkeerdheid van het tweegevecht is een zeer belangrijke en opmerkelijke vooruitgang in de zedelijke ontwikkeling der beschaafde volken. Een eeuw geleden zoude in Engeland de afschaffing van het tweegevecht even onwaarschijnlijk hebben geklonken als thans de afschaffing van den oorlog.

De stelling dat de krijgshaftige volken de aarde zullen bezitten is evenzeer onjuist. Indien de oorlog onontbeerlijk is om een volk veerkrachtig te houden, dan ziet het er ongelukkig uit met het volk dat in Europa algemeen als het meest krijgshaftige wordt beschouwd, het Duitsche volk. In de laatste veertig jaren zijn er misschien van de zestig millioenen Duitschers, maar acht duizend geweest die aan een kortstondigen oorlog, en nog wel tegen Zuid Afrikaansche stammen, hebben deelgenomen. Alle overige hebben nooit iets van een oorlog gezien; wanneer dus alleen de oorlog de mannelijke hoedanig-

heden aan een volk kan geven die het voor zijn zelfbehoud noodig heeft, dan mist Duitschland tegenwoordig die hoedanigheden ten eenenmale.

De landen die daarentegen deze hoedanigheden in rijke mate zouden moeten bezitten, omdat zij, hetzij in het binnenland, hetzij in het buitenland, bijna onafgebroken oorlog beleven, zouden die Zuid Amerikaansche republieken zijn, waar men voortdurend vecht, Nicaragua, Columbia, vooral Venezuela. In dit laatste land staat iedereen dagelijks met het geweer gereed, want bijna elk jaar is er een binnenlandsche oorlog waarbij hevig gestreden wordt. Indien de krijgshaftige, in den oorlog geschoolde volken ten slotte de wereld moesten winnen, dan zoude de wereldheerschappij aan Venezuela ten deel vallen.

Evenmin kan worden aangenomen dat de oorlogen de kracht van een volk verhoogen. Zij bevorderen niet het voortbestaan der sterken, maar juist het tegenovergestelde. De beste, gezondste, krachtigste jonge mannen, worden door den oorlog gedood of verminkt, de zwakke en ziekelijke, die wegens hunne lichaamsgesteldheid niet voor den krijgsdienst geschikt zijn, blijven over. In elken oorlog verliest een land een aantal van zijne kloekste en meest belovende mannen; hoe kan men meenen dat het volk daardoor sterker kan worden, het wordt integendeel in hooge mate verzwakt.

Er is in dit alles, naast een weinig overdrijving, een groote kern van waarheid. Het is onwedersprekelijk dat er in den loop der eeuwen een groote verandering heeft plaats gehad in de gevoelens en denkbeelden der menschen aangaande hunne verhouding tot hunne natuurgenooten. De Romeinsche burger uit den keizertijd vond het strijden van gladiatoren en zelfs het verscheuren van weerlooze mannen en vrouwen door wilde dieren een aantrekkelijk schouwspel en in onzen tijd worden in de meeste beschaafde landen reeds de stieren- en hanengevechten als barbaarsche vertooningen eenstemmig afgekeurd. De slavernij wordt algemeen veroordeeld, de pijnbank is sinds meer dan een eeuw afgeschaft, wreede straffen zijn uit de wetboeken der beschaafde volken geschrapt, krankzinnigen, nog in de achttiende eeuw voorwerpen van spot, zijn het thans van medelijden.

Deze verandering van denkwijze heeft ook ten opzichte

van den oorlog haren invloed uitgeoefend; de tijdgenoot van Adam Smith wien het lezen der oorlogsberichten in zijne rustige binnenkamer een zoo groot genoegen was, dat hij het sluiten van den vrede betreurde, is een verdwenen type. Niemand begeert meer den oorlog, hij komt daar althans niet in het openbaar voor uit. Wanneer van tijd tot tijd voorvallen plaats grijpen die eenige spanning tusschen groote Europeesche mogendheden veroorzaken, dan bemerkt wel iedereen dat de mogelijkheid van een oorlog door den eenen ernstiger wordt opgenomen dan door den ander; maar geen stem zal zich doen hooren die den oorlog als een gelukkige en wenschelijke gebeurtenis verwelkomt. Zij die van oordeel zijn dat oorlogen noodzakelijk zijn om een volk zijne mannelijke hoedanigheden te doen behouden zullen zich wel wachten om in dergelijke oogenblikken van spanning er hunne blijdschap over uit te spreken dat nu de voor het volk geschikte gelegenheid is aangebroken om de voor zijne veerkracht zoo weldadige oorlogskuur te ondergaan en om te verkondigen dat derhalve geen middel moet worden verzuimd om den krijg te doen ontvlammen. Wie zoo sprak zoude de verontwaardiging van allen opwekken, even sterk als iemand die verlangde naar een pestepidemie ten einde de geneesheeren in de gelegenheid te stellen om hunne kennis van deze ziekte te vermeerderen.

Men ziet hieruit dat de verdedigers van den oorlog op een zeer eigenaardig standpunt zijn komen te staan. De oorlog is volgens hen noodzakelijk en heilzaam, maar toch spreken zij het verlangen naar het uitbreken van een oorlog nimmer openlijk uit, zij zijn er van overtuigd dat de volken door verzwakking ten onder zullen gaan, indien zij niet van tijd tot tijd gestaald worden door den oorlog, maar zoo eenige aanleiding tot het voeren van een oorlog zich voordoet zullen zij nimmer zeggen: grijpt toch deze gelegenheid aan, om uwe krachten weder te herstellen. Men zoude bijna uit hunne houding gaan opmaken dat zij in den grond der zaak den vrede beter achten dan den oorlog, maar, overtuigd als zij er van zijn dat de oorlog een noodzakelijkheid is, zich alleen beijveren om de goede zijde er van zooveel mogelijk te doen uitkomen.

Indien dit zoo mocht zijn en dus ten slotte niemand meer openlijk den oorlog durft verdedigen anders dan als een nood-

zakelijk kwaad en indien de overgroote meerderheid der inwoners van beschaafde landen dien verfoeit zoowel uit zedelijke beginselen als uit welbegrepen eigenbelang, is het dan niet zeer aannemelijk dat welhaast de oorlog zal behooren tot die zaken die men alleen nog uit de geschiedenis kent? - Bij de beantwoording dezer vraag dient al dadelijk een onderscheiding te worden gemaakt, het verdwijnen van den oorlog op onzen geheelen aardbol is vooralsnog een hersenschim, onbeschaafde volkeren onderling en ook beschaafde volken tegenover onbeschaafde zullen gedurende een onafzienbaar tijdperk nog wel, hetzij vrijwillig hetzij gedwongen, van wapengeweld gebruik maken. De vraag moet aldus gesteld worden: zullen de beschaafde staten der wereld, meer in het bijzonder die van Europa, den oorlog kunnen afschaffen? Dit nu is waarlijk geen hersenschim van opgewonden hervormers, ook ernstige mannen kunnen aan deze mogelijkheid gelooven. Twee bedenkingen weerhouden velen nog om op dit punt gunstige verwachtingen te koesteren. In de eerste plaats een geschiedkundige: alle groote en heilzame veranderingen in het statenstelsel en in de regeeringsvormen zijn tengevolge van oorlogen tot stand gekomen, derhalve zoude het verdwijnen van den oorlog een stilstand in de staatkundige ontwikkeling te weeg brengen; daar nu een dergelijke stilstand niet denkbaar is, zal het wel niet mogelijk zijn dat zelfs de Europeesche staten den oorlog geheel verbannen. Het geschiedkundige feit is juist, de geschiedenis der twee laatste eeuwen leert dat geen enkele groote verandering in de staatkundige toestanden van Europa tot stand is gekomen op vreedzame wijze. De vestiging van den Pruisischen staat, de verspreiding der beginselen van de Fransche omwenteling in Europa, de vrijwording van de Vereenigde Staten van America, de eenheid van Italië en die van Duitschland hebben alle bloed gekost. Is het nu echter een dwaasheid om aan te nemen, dat er in de XXe eeuw een tijdperk kan aanbreken waarin dergelijke groote veranderingen zonder oorlog tot stand zullen kunnen komen? Zich aan voorspellingen wagen is een gevaarlijk werk, maar het is minder gewaagd om uit wat is gebeurd af te leiden wat kan gebeuren. Wij zijn er getuigen van geweest hoe in den aanvang dezer eeuw een der belangrijkste wijzigingen in het statenstelsel van

Europa, de afscheiding der twee Scandinavische rijken, Zweden en Noorwegen, is voltrokken zonder dat er een geweerschot is gelost en een druppel bloed heeft gevloeid. Een halve eeuw geleden zoude dit onmogelijk zijn geweest; duidt deze gebeurtenis dan niet aan dat de beschaafde landen een nieuw tijdperk zijn ingetreden waarin althans de oorlog niet meer de onmisbare voorwaarde is om groote staatkundige veranderingen in het leven te roepen?

De tweede bedenking is deze, dat in het verkeer der staten onderling, er beleedigingen kunnen voorkomen die alleen met de wapenen kunnen worden gewroken. Ook dit valt niet te ontkennen, de nationale eer kan op zoodanige wijze worden gekrenkt dat zelfs de meest vredelievende volken niet aarzelen zullen om den oorlog te aanvaarden. Vorsten en machtige staatslieden, zelfs krijgsbevelhebbers hebben het thans ongetwijfeld eenigermate in hunne hand om het oorlogsvuur te doen ontbranden. Een onvoorzichtige handeling, een hoonend woord, kunnen de hartstochten zoodanig in beweging brengen, dat een uitbarsting niet meer te keeren is. Maar deze eeuw heeft ons reeds een treffend voorbeeld gegeven, hoe kalmte en vastberadenheid ook in dergelijke hachelijke omstandigheden het gevreesde oorlogsgevaar kunnen afwenden. De beschieting der weerlooze Engelsche visschersschepen door de Russische vloot in de Noordzee was zeker een voorval dat een eeuw geleden dadelijk door een oorlogsverklaring zoude zijn gevolgd. Men heeft echter in Engeland zijne kalmte weten te bewaren, het gezond verstand heeft over den hartstocht gezegevierd en wij hebben ten slotte met blijdschap gezien, hoe de goede wil der beide regeeringen met verstandig beleid deze gevaarlijke botsing tot een vreedzame oplossing heeft weten te brengen.

De hier vermelde gebeurtenissen toonen aan dat de oorlog kan vermeden worden onder omstandigheden die voorheen den oorlog onvermijdelijk maakten, toch zullen zij aan niemand de overtuiging hebben gegeven dat de oorlog tusschen de beschaafde landen een onmogelijkheid is geworden. Het ontbreken van deze overtuiging veroorzaakt den tegenwoordigen toestand van gewapenden vrede, waaronder ons geheele werelddeel gebukt gaat. Hoe daaraan een einde te maken? Het middel door den schrijver in zijn laatste hoofdstuk

even aangeroerd, het vormen van anti-wapeningsbonden in de verschillende landen, zoude, naar mijne meening, bij den tegenwoordigen toestand der gemoederen, niet alleen ondoeltreffend blijken, maar veeleer een tegenovergesteld gevolg hebben, zelfs al kon de samenwerking bereikt worden op de wijze die hij zich voorstelt. Onze schrijver zoude namelijk willen dat elk lid in een land toetrad onder het beding, dat in een ander land iemand uit denzelfden levenskring eveneens zoude toetreden. Een lid van het Engelsche Lager Huis zoude zich bijvoorbeeld verbinden tegen de uitbreiding der uitgaven voor leger en vloot te stemmen, indien een lid van den Duitschen Rijksdag verklaarde het zelfde te willen doen. Ik zoude vreezen dat een dergelijke beweging, hoe welgemeend ook, in vele landen een bedenkelijken terugslag zoude veroorzaken die de oorlogzuchtige stemming zoude aanwakkeren. Staatslieden die er aan deel namen zouden hun vertrouwen bij het volk verliezen en de oorlogzuchtigen zouden als de ware vaderlandslievenden worden gehuldigd. Het is mogelijk dat bij de sociaal democratische partijen in de verschillende landen deze beweging steun vond, maar dit zoude juist aanleiding worden om haar bij de antisocialisten nog meer verdacht te maken en door deze als gevaarlijk te doen brandmerken.

Waar het meest van te verwachten is en wat ook eigenlijk het eenig uitvoerbare is, volgens mijne meening, is het verkondigen van gezonde denkbeelden op staathuishoudkundig en zedelijk gebied en de verspreiding daarvan op ruime schaal.

Aan de eene zijde moet de dwaling worden bestreden, dat overwinningen in den oorlog den bloei en de welvaart van een volk verhoogen en dat de krijg een mannelijk en edel bedrijf is, dat de volken verheft en krachtig maakt. Maar even krachtig moet worden opgetreden tegen de meening van averechtsche voorstanders van den vrede, dat vaderlandsliefde en nationaliteitsgevoel vooroordeelen zijn, die eerlang moeten verdwijnen en dat een wereldstaat aanstaande is, waarin zich alle volken zullen oplossen. Dit nu is inderdaad een droom en geen schoone.

De verschillende naties, met de eigenaardigheden die hen van elkander onderscheiden, zullen blijven bestaan, maar zij kunnen in vrede naast elkander leven zonder de gehechtheid aan hun land en aan alles wat hun eigen is te verliezen,

evenals de belijders der verschillende godsdiensten, die vroeger door voortdurenden strijd met elkander in botsing waren en thans in de beschaafde landen van Europa ook in vrede met elkander leven, zonder dat zij hun godsdienstig geloof hebben laten varen. Er is geen wereldgodsdienst ontstaan, de Katholieken zijn geen Protestanten geworden en de Protestanten geen Katholieken, beide zijn aan hunne kerk en hun geloof getrouw gebleven, een groot meeningsverschil scheidt hen, maar zij zien in dit verschil geen reden meer om elkander als vijanden te beschouwen.

Door het aanhoudend voorhouden aan opkomende geslachten van deze groote verandering in de onderlinge verhouding der andersdenkenden op kerkelijk en godsdienstig gebied, door het wijzen ook op de veranderde denkwijze in allerlei zaken, bijvoorbeeld over de waarde van het tweegevecht, door de uiteenzetting van den tegenwoordigen toestand van den goederenhandel en het bankwezen, die de volken in zoo hooge mate van elkander afhankelijk maakt, zal, naar de meening van onzen schrijver, de openbare meening meer en meer bewerkt worden in een geest van vredelievendheid. Ik ben met hem van oordeel, dat dit inderdaad de goede weg is; zij die dien willen betreden en zoodoende aan de geweldige krijgstoerustingen van onze dagen paal en perk hopen te zetten, mogen zich evenwel niet ontveinzen, dat zij geen gemakkelijke taak hebben. Zij moeten er wel op bedacht zijn dat deze toerustingen achter zich hebben groote machten die hen steunen. Hieronder is zeker niet de zwakste de macht van het eigenbelang in beperkten kring; de gewapende vrede dien wij beleven is voor zeer velen een bron van bestaan en voor enkelen een bij uitnemendheid winstgevende zaak. Indien morgen de groote Europeesche rijken hunne legers tot een politiemacht verminderden en hunne vloten terugbrachten tot datgene, wat voor de bescherming van den handel noodig is, dan zoude er ongetwijfeld een stremming in de nijverheid en een werkeloosheid ontstaan, die een zeer bedenkelijke staathuishoudkundige crisis in het leven zoude roepen. Eenige takken van nijverheid en daaronder zeer bloeiende, zouden zoo goed als te niet gaan en er zouden een aantal werkkrachten beschikbaar komen, die de loonen zeer zouden drukken en waarschijnlijk toch

in den eersten tijd geen arbeid zouden vinden. Zij die door deze crisis het zwaarst zouden getroffen worden, zullen zich uit den aard der zaak voortdurend met alle kracht verzetten tegen elke poging tot ontwapening en een krachtig beroep doen op de algemeene meening, om deze te beletten. De tolken dez eralgemeene meening zijn, bewust of onbewust, reeds voor een groot deel bevorderaars van de groote oorlogstoerustingen. De dagbladpers in alle landen werkt vrij algemeen den tegenwoordigen toestand in de hand, zooal niet middellijk dan toch onmiddellijk; onder de groote dagbladen van Europa zijn er enkele, die er op uit zijn om voortdurend alarm te slaan en ongerustheid te verspreiden, de overige, die een ernstiger opvatting van hunne taak hebben, zijn toch genoodzaakt om deze verontrustende berichten te vermelden en al spreken zij die ook tegen, ja al stellen zij zelfs alles in het werk om den daardoor teweeg gebrachten ongunstigen indruk weg te nemen, toch vinden zij in den regel minder geloof dan de alarmblazers. Het publiek, althans een groot deel daarvan, is steeds geneigd om het ergste te gelooven, het wil gaarne geprikkeld worden door onrustbarende geruchten, de staatkundige tinnegieter, die overal oorlogsgevaar ziet, vindt altijd, in sommige kringen, meer gehoor dan de bedaarde beschouwer der wereldgebeurtenissen.

Een groote macht, misschien wel de grootste die de oorlogstemming wakker houdt, zijn verder de legers zelve. Niet alle krijgslieden zijn verlangend naar den oorlog, maar hunne werkzaamheid brengt mede dat zij voortdurend aan de mogelijkheid van een oorlog moeten denken, en zich door studie en oefening er op moeten voorbereiden; uit hun midden gaat natuurlijk een voortdurende drang uit tot vermeerdering der legerkrachten; wanneer een naburig land zijne legers en vloten uitbreidt vestigen zij er dadelijk de aandacht op, wat trouwens hun plicht is, en doen zij hunne stem hooren om te verhoeden dat het leger of de vloot waartoe zij behooren niet achterstaan bij die van andere. Zij willen - en wie zal het van hun standpunt gezien afkeuren? - dat hun oorlogsmaterieel even goed, hunne vestingen even sterk, de geoefendheid van hunne troepen even voldoende zijn als bij de volken die hen omringen en die elk oogenblik hunne tegenstanders kunnen worden. Vandaar

de onophoudelijke wedstrijd tusschen de ministeries van oorlog en marine en generale staven in alle landen om gelijken tred te houden in de krijgstoerustingen, en hoe anders kunnen deze de naties tot het bewilligen van de ontzaggelijke uitgaven die dit alles vereischt bewegen, dan door hun voor te spiegelen dat het gevaar van een oorlog voortdurend boven hun hoofd hangt. -

Er is nog een omstandigheid die in onzen tijd een vermindering van de legersterkte en van het oorlogsmaterieel zeer bemoeilijkt. Wat men in alle grondwettig geregeerde landen heeft verlangd en van lieverlede verkregen heeft, een wettelijke regeling van de landsverdediging, heeft, in tegenstelling veelal met de bedoelingen der voorstanders, een aanzienlijke verhooging der lasten tengevolge gehad. Zij dreigt zelfs een groot beletsel te worden om tot betere toestanden te komen. Indien Frankrijk en Duitschland op dit oogenblik werden geregeerd door vorsten met onbeperkte macht en deze, door vredelievende gevoelens bezield, te zamen overeenkwamen om te ontwapenen, dan zoude de vermindering der legermacht te zee en te land gelijktijdig, op één en hetzelfde oogenblik kunnen plaats grijpen in beide landen. De algemeene meening zoude er door verrast worden, zij zoude zich pas na het gebeurde kunnen uitspreken en in geen der beide landen zoude zij, reeds vooruit, wantrouwen kunnen zaaien tegen den nabuur. Niet alleen in Frankrijk en Duitschland maar in alle landen van Europa, met uitzondering misschien van Rusland, zoude thans een gedeeltelijke ontwapening niet kunnen tot stand komen zonder tusschenkomst der volksvertegenwoordiging. In den boezem der vertegenwoordigende vergaderingen zouden zulke voorstellen ongetwijfeld een buitengewone belangstelling wekken en tot levendige bespreking uitlokken, wat de totstandkoming in elk geval zeer zoude vertragen. In dien tijd zouden de tegenstanders, hetzij uit eigenbelang, hetzij uit beginsel, de gelegenheid hebben om de openbare meening te prikkelen, om argwaan en onrust te verspreiden, in de volksvertegenwoordiging zouden natuurlijk waarborgen worden geëischt dat ook andere landen tot ontwapening zouden overgaan, het verkrijgen van deze waarborgen door middel van diplomatieke onderhandelingen tusschen de regeeringen zoude zijn eigenaardige bezwaren hebben, niet licht zouden zij vol-

doende worden geacht; als voorwaarde voor de totstandkoming der ontwapening gesteld, zouden zij haar belemmeren en waarschijnlijk geheel verijdelen. Indien een ontwapening niet tot stand komt door een algemeen verdrag, waartoe alle mogendheden tegelijkertijd toetreden, is in de grondwettig geregeerde landen, de kans om haar te doen aannemen naar mijne meening al zeer gering. Men meene niet dat ik daarom de geheele regeling der krijgszaken aan de medewerking der vertegenwoordiging zoude willen onttrekken om die aan de volstrekte macht van het hoofd van den staat toe te vertrouwen; wel geloof ik dat de voorstanders der ontwapening in het belang handelen van de zaak die zij voorstaan, indien zij er op bedacht zijn om bij de legerwetten de macht van het uitvoerend gezag niet al te veel te besnoeien vooral waar het geldt het bepalen der legersterkte. Van volksvertegenwoordigers, zelfs in landen waar algemeen of zeer uitgebreid kiesrecht bestaat, hebben wij tot nog toe weinig medewerking tot vermindering van de oorlogsuitgaven kunnen waarnemen. Naarmate het stemrecht is uitgebreid zijn bijna in alle landen de onkosten en de lasten der landsverdediging aanzienlijk verhoogd en het is zeer de vraag of er wel veel parlementen zouden gevonden worden, die zelfs aan een regeering die gedeeltelijke ontwapening voorstelde met vol vertrouwen hunnen steun zouden geven. De vertegenwoordigende vergaderingen zijn sterk onder den invloed der openbare meening, en de openbare meening wordt niet alleen geleid door het woord der meest gezaghebbenden onder het volk maar ook door de waarnemingen der gebeurtenissen van den dag door het volk. Indien deze gebeurtenissen aantoonen dat gedurig oude of nieuwe twistpunten te voorschijn treden, die de regeeringen der groote mogendheden tot scherpe gedachtenwisseling onderling dringen, dat het vertrouwen op de oprechtheid der wederzijdsche bedoelingen bij deze regeeringen niet altijd blijkt te bestaan en dat elke oplossing van een geschil dikwijls weder tal van nieuwe geschillen doet geboren worden, dan ontstaat de overtuiging dat de voortdurende oneenigheden tusschen de groote mogendheden elk oogenblik tot een vredebreuk kan leiden. Wat dan ook het meest bevorderlijk zal zijn om denkbeelden van vrede en ontwapening veld te doen winnen in de gemoederen, is het wegnemen van alles

dat aanleiding kan geven tot wrijving en verbittering tusschen de groote mogendheden. Een der zaken die in onze dagen de ijverzucht der naties het meest doen ontvlammen is het vervullen van de rol van ‘police man’ - zooals de schrijver van ‘De groote illusie’ het uitdrukt - in de onbeschaafde landen. Het uitoefenen van het gezag in landen die geen goed gevestigd bestuur hebben, waar dientengevolge orde en veiligheid ontbreken en waar de bevolking niet tot welvaart kan komen, is een taak die de beschaafde landen gaarne op zich nemen en elkander meestal niet gunnen.

Uit dezen naijver ontstaat ongenoegen dat vaak versterkt wordt door misverstand. Toch geldt het hier een op zich zelve noodzakelijke en heilzame zaak, waar de geheele wereld door gebaat wordt, maar die in ieder land uit het nationale oogpunt wordt bezien. Onze schrijver is evenwel zoo los van nationale vooroordeelen, dat hij het voor Engeland geen bezwaar zoude achten indien Duitschland Klein-Azië ging besturen, zelfs al voerde het daar beschermende rechten in. In het beginsel van ‘de open deur’ voor alle onbeschaafde landen die onder het bestuur van een beschaafd land worden gebracht, ziet hij voor Engeland geen zaak van overwegend belang. Voor andere landen is het dit zeker wel, maar de in bezit neming van onbeschaafde landen, om die ordelijk te beheeren, kan zeer goed geschieden zonder dat het in bezit nemende land zijne bewoners dadelijke voordeden verzekert, door differentieele tarieven, of andere bevoorrechting; deze trekken middellijk uit de inbezitneming toch altijd eenige bijzondere voordeelen, en voor de regeering van het in bezit nemende land gaat het staatkundig belang veelal boven het stoffelijke. De beschaafde landen kunnen dus zonder bezwaar aan het stelsel van de ‘open deur’ in onbeschaafde landen vasthouden, want ook met dat stelsel zullen zij, bij onderlingen goeden wil, zeer gemakkelijk tot een verdeeling dezer onbeschaafde landen kunnen komen. Hoe spoediger deze verdeeling tot stand komt des te beter; dat er eigenaardige moeielijkheden aan verbonden zijn, valt niet te loochenen. Eigenlijk is de grootste moeielijkheid dat de grens tusschen beschaafde en onbeschaafde landen niet altijd met volkomen juistheid kan getrokken worden. Er

blijven altijd uitgebreide landstreken over, die vooralsnog buiten de verdeeling zouden vallen, maar die toch vroeg of laat zouden kunnen blijken de tusschenkomst van beschaafde landen noodig te hebben om tot een goed geordenden toestand te komen. Intusschen kan aangevangen worden met overal waar de noodzakelijkheid van het optreden als 'police man' door een der beschaafde landen niet meer betwijfeld wordt, die taak aan een bepaalde mogendheid, onder de noodige waarborgen, met onderling goedvinden op te dragen. Dit zal een groote stap tot den vrede zijn.

> D'un globe étroit divisez mieux l'espace,
> Chacun de vous aura place au soleil,

zong de fransche liedjesdichter bijna een eeuw geleden. Zijn goede raad moge gevolgd worden, daarmede zal veel stof tot twisten en verdachtmaken worden weggeveegd.

Er is nog een tweede zaak van even groot belang maar van nog teederder aard. Over onbeschaafde landen kan en moet beschikt worden zonder hunne medewerking, reeds omdat een andere handelwijze van zelve is uitgesloten; het zoude toch onmogelijk zijn om de bevolking te raadplegen. Landstreken die tot een goed geordenden staat behooren, waar de inwoners geacht mogen worden zelve te kunnen beoordeelen wat hun belang is, zouden niet van den eenen staat naar een anderen mogen overgaan, alleen door een overeenkomst tusschen de regeeringen, dikwijls door overmacht verkregen. Als volkenrechtelijk beginsel moest worden aangenomen dat geen overdracht van land kon plaats hebben zonder dat de bewoners waren gehoord, en een voldoende meerderheid zich voor de overdracht had verklaard. Dergelijke volksstemmingen zijn in de geschiedenis der 19^{e} eeuw niet onbekend, men heeft er echter gewoonlijk weinig waarde aan gehecht, omdat men die, terecht of te onrecht, meer als vertooningen beschouwde, waarbij de bevolking, onder den druk van zedelijke en misschien wel andere dwangmiddelen, slechts de rol vervulde van gedwongen toejuichers van datgene wat reeds buiten haar om was beslist. Hoe dit zij, in onzen tijd zouden er gemakkelijk waarborgen te vinden en te stellen zijn waardoor dergelijke uitspraken inderdaad zouden kunnen worden geacht de uitdrukking van den wensch der bevolking te zijn. De erkenning van dit beginsel door een internationaal congres

zoude een voorname aanleiding tot het opwekken van wantrouwen tusschen de volken wegnemen en een groote mate van gerustheid geven aan velen, die zich bevreesd maken voor de veroveringszucht van machtige staten.

Zoodanige erkenning evenwel - en dit zoude wellicht het grootste bezwaar tegen hare totstandkoming zijn - houdt eenigermate een zij het dan ook stilzwijgende goedkeuring in van den bestaanden staatkundigen toestand van Europa. Indien toch voorzien kon worden dat zij den weg zoude openen tot het aandringen op herziening van bestaande grenzen, dan zoude zij niet alleen niet aan het doel beantwoorden maar zelfs in hooge mate het gevaar voor oorlogsverwikkelingen doen toenemen. Zij zoude in dit geval ook nimmer door alle regeeringen aanvaard worden. Het beginsel waarop zij moet steunen is niet dat de bevolking eener landstreek zelve moet kunnen kiezen onder welk land zij wil behooren, maar dat de regeeringen voortaan niet mogen beschikken over een bevolking, die tot haar gebied behoort, zonder hare medewerking. Aan deze onderscheiding zullen de voorstanders streng moeten vasthouden.

Een verdrag tusschen de groote mogendheden, waarbij tot ontwapening binnen zekere grenzen werd besloten, moet niet bepaald tot de onmogelijkheden gerekend worden, anders zoude de Keizer van Rusland bij de eerste Vredesconferentie er zeker niet van hebben gerept; het bleek dat de zaak toen nog niet rijp was, maar in de jaren die sedert verloopen zijn is zij meer en meer van dringenden aard geworden; de begrootingen van oorlog en marine zijn zeer sterk gestegen, de lasten op de bevolking rustende zijn steeds zwaarder geworden, men begint in te zien dat deze wedstrijd in bewapening niet eeuwig kan duren en zich af te vragen, hoe aan dit alles een goed einde te maken. Dat dit niet anders zal kunnen geschieden dan door een internationale overeenkomst wordt dagelijks duidelijker, maar het tot stand komen eener dergelijke overeenkomst wordt tot nog toe door de meeste staatslieden als een hersenschim beschouwd.

Toch is dit geen reden om te wanhopen. Toen de Vredesconferentie van 1899 bijeenkwam, werd een Internationaal Arbitragehof ook door vele ernstige mannen als een hersenschim beschouwd en toch is het eenstemmig door

deze Conferentie aangenomen. Het is gevestigd en heeft reeds uitnemende diensten bewezen.

Alle denkbeelden van een geheele afschaffing van legers en vloten of zelfs van een zeer aanzienlijke vermindering moeten echter vooreerst ter zijde worden gesteld. Een volledige ontwapening, zooals hierboven werd gezegd uit een economisch standpunt ongewenscht, is, van een staatkundig standpunt beschouwd, een droombeeld.

De voorstanders van een overeenkomst tot ontwapening, moeten even als de voorstanders der arbitrage in 1899 deden, hunne wenschen niet te hoog stellen. Zij zullen reeds met een zeer bescheiden voorstel tevreden moeten zijn. Baron Staal, de Voorzitter der Vredesconferentie van 1899, heeft het zoo juist gezegd: ‘indien wij het zaad maar uitstrooien zal de plaat wel tot wasdom komen, al zullen wij dit niet meer beleven’. Zelfs al kunnen wij nog niet eens tot het uitstrooien van het zaad komen, laat ons niet vergeten dat reeds het ploegen van de voren een verdienstelijk werk is.

W.H. DE BEAUFORT.

De verdeeling der zetels over de verschillende partijgroepen bij evenredige vertegenwoordiging.

> Das wichtigste Problem im ganzen Verhältniswahlsystem ist die Methode der Verteilung der Mandate unter die verschiedenen Gruppen.
> Dr. Ernst Cahn. Das Verhältniswahlsystem in den modernen Kulturstaaten (1909).

Tweemaal is in dit tijdschrift een voor ons land passend stelsel van evenredige vertegenwoordiging ontwikkeld, beide keeren door mannen van gezag op staatkundig gebied.

Het eerste stelsel werd ontworpen door Mr. R.A. Fruin in 1869 en komt in het kort hierop neer.

Elk kiezer wordt in de gelegenheid gesteld, schriftelijk te verklaren, of hij zich bij eenige erkende partijgroep wenscht aan te sluiten en, zoo ja, bij welke. Uit de ingekomen verklaringen blijkt vooreerst het totaal aantal kiezers, dat aan de stemming zal deelnemen. Deelt men dit getal door het aantal te verkiezen vertegenwoordigers, dan vindt men het aantal kiezers, dat noodig is voor - maar tevens recht heeft op - één zetel, d.i. het zoogenaamde *kiesquotient.* Ten tweede kan men er uit afleiden het aantal stemmen, dat door elke partij zal worden uitgebracht. Deelt men deze getallen door het kiesquotient, dan vindt men het aantal afgevaardigden, dat door elke partij moet gekozen worden.

Nu ontvangt ieder kiezer, die eene verklaring heeft ingezonden, een stembiljet, waarop hij zooveel namen invult, als het aantal afgevaardigden bedraagt, waarop de partij, waartoe hij behoort, recht heeft. Men telt de stemmen, die op ieder der candidaten zijn uitgebracht, en verklaart in elke partij

als gekozen zoovelen van hen, die de meeste stemmen op zich vereenigd hebben, als het aantal aan de partij toegewezen zetels bedraagt.

Bij de berekening van het aantal vertegenwoordigers, dat aan iedere partij toekomt, wenschte Fruin den 'gewonen regel' gevolgd te hebben, 'dat de helft en daarboven voor een geheel, daarbeneden voor niets wordt gerekend', en hij merkt er het volgende bij op: 'Het zou kunnen gebeuren, dat de Kamer een lid boven of beneden de 80' (het toenmaals vastgestelde aantal) 'bekwam, al naardat er toevallig meer getallen boven de helft voor heele, of beneden de helft voor niet gerekend moesten worden; maar dit zou tamelijk onverschillig zijn'.[1)].

Hieruit volgt m.i., dat Mr. Fruin er geen bezwaar in zou gezien hebben, als de wet een zekere speling in het aantal kamerleden toeliet. Wanneer dit geschiedde, zou daardoor een der lastigste kwesties (volgens Dr. Cahn 'das wichtigste Problem') bij de evenredige vertegenwoordiging op zeer eenvoudige wijze opgelost kunnen worden. Men dient echter te bedenken, dat bij toepassing van de door Fruin voorgestelde manier er niet altijd sprake is van slechts één meer of één minder, maar dat de overmaat of het te kort op kan loopen tot een bedrag, gelijk aan de helft van het aantal partijen, wanneer dit even, en aan het naast kleinere geheele getal, wanneer het oneven is. Vooral in het stelsel van Fruin zou dan de toegestane speling vrij groot genomen moeten worden, daar dit systeem juist de strekking heeft, het vormen van een groot aantal partijgroepen uit te lokken.

Het tweede stelsel, dat in *de Gids* werd ontwikkeld, is van Mr. W.H. de Beaufort en ligt nog versch in het geheugen van de Gidslezers.[2)]

Wat de verdeeling der zetels over de verschillende partijen betreft, volgt deze schrijver het stelsel van Hare, in zoo verre, dat de stemmen. die een kandidaat meer heeft verkregen, dan door het kiesquotient wordt aangewezen, aan een anderen kandidaat van dezelfde partij ten goede kunnen komen. Maar hij laat het van het beleid der partij-

1) Gids 1869 IV, blz. 29.
2) Gids, Juli 1910, blz. 31.

leiders en van de volgzaamheid der kiezers afhangen, in hoe verre dit werkelijk geschieden zal. Hij zelf zegt hiervan: ‘Misrekeningen zijn natuurlijk niet uitgesloten, in dit opzicht staan alle partijen evenwel gelijk. In elk geval zal de uitslag der stemming een veel juister uitdrukking zijn van de verhouding der partijen, dan dit onder het thans geldend stelsel mogelijk is.’[1)]

Eene studie van de methoden, die bepaaldelijk ten doel hebben, de evenredigheid tusschen het aantal vertegenwoordigers van elke partij en hare getalsterkte naar een vasten regel zoo nauwkeurig mogelijk te benaderen, vindt derhalve in het stelsel van Mr. de Beaufort geen aanknoopingspunt. Toch zij het mij vergund eene zinsnede uit zijn artikel aan te halen, die op deze kwestie betrekking heeft en, naar mijne bescheiden meening, wellicht aanleiding zou kunnen geven tot misverstand.

Na het grondbeginsel van het evenredig kiesrecht in het algemeen te hebben toegelicht, zegt de schrijver: ‘Bij elke oplossing is wiskundige juistheid uitgesloten en moet er van eenige benadering sprake zijn. Het bezwaar ligt in het geheim der stemming; bestond dit niet, dan ware de mogelijkheid gevonden, om tot eene vertegenwoordiging der partijen te komen in juiste verhouding tot hunne wezenlijke getalsterkte.’[2)]

Men zou hieruit kunnen opmaken, dat alle zwarigheden, die een *zuiver* evenredige vertegenwoordiging bemoeielijken, uit den weg geruimd zouden kunnen worden, als slechts het geheim der stemming werd opgeheven. Dit kan natuurlijk de bedoeling van den schrijver niet geweest zijn. Immers, al was van ieder kiezer bekend, tot welke partij hij behoort en op welken kandidaat hij zijn stem uitbrengt, dan zou men toch even goed voor de vraag komen te staan, hoe te handelen met de breuken in de uitkomsten der deelingen van de getalsterkte der partijen door het kiesquotient. De schrijver kan dus met de aangehaalde woorden niet gedoeld hebben op de verdeeling der zetels over de verschillende partijen, maar veeleer op de vraag, welke kandidaten van

1) T.a.p. bl. z. 44.
2) T.a.p. blz. 36.

elke partij als gekozen moeten worden beschouwd, als eenmaal het aantal afgevaardigden, waarop elke partij recht heeft, is vastgesteld. De bespreking van deze kwestie, eveneens van groot gewicht, ligt echter niet op mijn weg.

In het volgende bepaal ik mij dus uitsluitend tot het volgende probleem:

Gegeven: *de getalsterkte van elke partij en het aantal beschikbare zetels;* vrage: *deze zetels zooveel mogelijk in evenredigheid van de getalsterkte over de partijen te verdeelen.*

Met blijkbare instemming haalt Cahn[1)] de opmerking aan van Klöti in diens werk over het evenredig kiesrecht in Zwitserland, dat de evenredige verdeeling van een gegeven aantal onverdeelbare eenheden over gegeven sommen een wiskundig vraagstuk is, dat tot nog toe weinig de aandacht getrokken heeft.

Als men echter de *Revue scientifique* (*Revue Rose*) van eenige jaren geleden doorbladert, komt men hier en daar een artikel tegen over evenredige vertegenwoordiging, waarin dit vraagstuk wel degelijk wiskundig behandeld wordt.[2)] Met behulp van stelkundige formules tracht elk der schrijvers het bewijs te leveren, dat de methode, die door hem verdedigd wordt, de beste is. Maar m.i. bewijzen die wiskundige betoogen weinig meer, dan dat de wiskunde in deze zaak geen uitspraak kan doen. Terecht zegt A. Sainte-Laguë[3)], dat de keuze tusschen twee methoden meer een kwestie is van het gevoel dan van het verstand.

Dit neemt niet weg, dat de bedoelde verhandelingen aanleiding geven tot beschouwingen en opmerkingen, die het inzicht in de eigenaardigheden van elke methode kunnen

1) Dr. Ernst Cahn, Das Verhältniswahlsystem in den modernen Kulturstaaten, blz. 315.
2) Zoo bijv.: *Revue scientifique* 1905 II p. 545 en 584: Examen critique des divers procédés de répartition proportionnelle en matière électorale, par Emile Macquart, Secrétaire général de la Ligue pour la Représentation proportionnelle. - 1906 I p. 174: Théorie mathématique de la représentation proportionnelle par Pierre Faure. - 1907 I p. 161 en 199: Représentation et répartition proportionnelles par G. La Chesnais - enz.
3) Revue générale des sciences, 1910 p. 846.

verhelderen en waarop ik in de volgende bladzijden de aandacht van belangstellenden wenscht te vestigen. Ik ontleen de vrijmoedigheid daartoe ten eerste aan de omstandigheid, dat noch in het werk van Cahn - dat zeker wel als een standaardwerk in zake evenredig kiesrecht kan beschouwd worden - noch ook in het daaraan toegevoegde uitgebreide litteratuur-overzicht melding gemaakt wordt van de artikelen in de *Revue Rose*; en in de tweede plaats aan het feit, dat na het verschijnen van dat boek een fransch geleerde langs wiskundigen weg tot eene methode gekomen is, die bij onderzoek blijkt niet anders te zijn, dan een volledige uitwerking van de door Fruin in 1869 als ter loops aangeduide rekenwijze.

Bij de bespreking van de verschillende manieren, om de zetels zooveel mogelijk naar evenredigheid van de getalsterkte der partijen over deze te verdeelen, ga ik uit van een voorbeeld, dat er op gemaakt is, om de eigenaardigheden van elke methode duidelijk te doen uitkomen.

Er worden 5 partijen A, B, C, D en E ondersteld, die onderscheidenlijk uitbrengen:

A	500 stemmen.
B	370 stemmen.
C	220 stemmen.
D	120 stemmen.
E	70 stemmen.
totaal	1280 stemmen.

Er moeten 8 afgevaardigden gekozen worden. Het kiesquotient, dat is dus het aantal stemmen, dat recht geeft op één zetel, bedraagt 1280: 8=160.

Deelt men dit kiesquotient op de getalsterkte van elke partij, dan komt er:

A	3,12 zetels of	3 zetels en een rest van	20 stemmen
B	2,31 zetels of	2 zetels en een rest van	50 stemmen
C	1,38 zetels of	1 zetels en een rest van	60 stemmen
D	0,75 zetels of	0 zetels en een rest van	120 stemmen
E	0,44 zetels of	0 zetels en een rest van	70 stemmen
te zamen	8,00 zetels;	bezet 6 zetels;	resten: 320 stemmen

De 320 stemmen, die te zamen recht hebben op de twee nog onbezette zetels, zijn nu zoo over de 5 partijen verdeeld,

dat elke partij slechts op een breukdeel van een zetel aanspraak kan maken. De twee zetels moeten echter ongeschonden vergeven worden. Aan welke twee partijen zal men ze toewijzen?

Het antwoord, dat het meest voor de hand ligt, is zeker wel: aan die partijen, waarbij het grootste aantal ongebruikte stemmen is overgebleven, dat zijn D en E; want deze partijen komen een grooter breukdeel van een zetel te kort, dan elk der andere en zullen dus ook door één zetel meer het minst bevoordeeld worden. Zij krijgen dan namelijk 0, 25 en 0,56 zetel meer, dan haar theoretisch toekomt, terwijl A, B en C resp. 0,88, 0,69 en 0,62 zetels meer zouden krijgen.

Naar dit beginsel wordt inderdaad bij sommige verkiezingen in Duitschland en in een enkel kanton in Zwitserland gehandeld. In ons voorbeeld wordt dan de verdeeling:

A	B	C	D	E
3	2	1	1	1 zetels.

Om te onderzoeken, in hoeverre deze uitkomst voldoet aan den eisch der evenredigheid, deelen wij de getalsterkte van elke partij door het aantal zetels, dat aan die partij is toegewezen, en vinden dan:

voor A	500 : 3 = 167
voor B	370 : 2 = 185
voor C	220 : 1 = 220
voor D	120 : 1 = 120
voor E	70 : 1 = 70

Deze getallen, waarvan de beteekenis voor de afzonderlijke partijen analoog is met die van het kiesquotient voor al de kiezers samen, zullen wij de *partijquotienten* noemen. Zij geven het aantal kiezers aan, dat nu in elke partij door één afgevaardigde vertegenwoordigd wordt.

Bij een ideale evenredige vertegenwoordiging zouden de partijquotienten alle even groot zijn en gelijk aan het kiesquotient. Het is er verre van af, dat dit hier het geval is. Terwijl 160 stemmen noodig en voldoende zijn, om recht te geven op één vertegenwoordiger, krijgen D en E met resp. slechts 120 en 70 stemmen één vertegenwoordiger, terwijl A, B en C zich tevreden moeten stellen met één vertegenwoordiger op resp. 167, 185 en 220 stemmen.

Vergelijkt men de meest bevoorrechte partij E met de

meest benadeelde C, dan blijkt het, dat in partij C ruim 3 maal zooveel kiezers door één afgevaardigde worden vertegenwoordigd als in partij E.

De hier toegepaste methode heet *de methode der grootste resten.* Wij zullen haar in het volgende kortheidshalve aanduiden door: Gr. R.

Beschouwt men den eisch van de *onderlinge gelijkheid der partijquotienten* als van overwegend en dien van de *gelijkheid aan het kiesquotient* als van ondergeschikt belang, dan kan men een kleiner getal als kiesquotient aannemen, zoodanig, dat *alle* zetels terstond vergeven worden. Men voert inplaats van het *ware kiesquotient* een *hulpkiesquotient* in, zoo gekozen, dat de evenredigheid, voorzoover die verkregen wordt, als men van alle partijen de getalsterkte door een zelfde getal deelt, niet weer verstoord behoeft te worden, doordat aan enkele partijen een zetel meer moet worden toegekend. Wel is dan het aantal stemmen, dat recht geeft op één zetel, eigenlijk te klein, maar in dit voordeel deelen alle partijen.

Nemen wij in ons voorbeeld inplaats van het ware kiesquotient 160 een der getallen 121, 122, 123 als hulpkiesquotient aan, dan krijgen wij terstond de volgende verdeeling der zetels:

A	B	C	D	E
4	3	1	0	0 zetels.

Het is gemakkelijk zulk een hulpkiesquotient te vinden. Stelt men zich namelijk voor, dat het kiesquotient, van 160 af, geleidelijk kleiner wordt genomen, dan is het duidelijk, dat bij bepaalde getalwaarden nu eens deze dan gene partij een zetel meer krijgt. En deze getalwaarden bepaalt men door de getalsterkte van elke partij te deelen door het aantal reeds verkregen zetels vermeerderd met 1. Zoo moet het kiesquotient tot 500 : 4 = 125 gedaald zijn, om aan A 4 zetels te geven in plaats van 3; tot 370 : 3 = 123⅛, om aan B 3 zetels te geven inplaats van 2; tot 220 : 2 = 110 om aan C een zetel meer te geven, tot 120, om D en tot 70, om E één zetel te bezorgen.

Daar 125 het grootste dezer quotienten is, zal, bij het geleidelijk kleiner worden van het kiesquotient, A het eerst een zetel winnen. Men mag nu echter niet zonder nader

onderzoek aannemen, dat B, die het in grootte volgende quotient levert, het tweede aan de beurt zal zijn, om een zetel te winnen, want het zou kunnen zijn, dat A nog eer een 5^{en} zetel kreeg, dan B een 3^{en}. Daarom moet men, alvorens verder te gaan, het quotient 500 : 5 = 100 bepalen. Daar dit kleiner is dan 123⅓ doet zich dat geval hier niet voor[1], zoodat B inderdaad den 2^{en} vacanten zetel krijgt.

Schrijft men de bewerking in dezen vorm neer:

A	500 : 4 = 125; 500 : 5 = 100
B	370 : 3 = 123[2]
C	220 : 2 = 110
D	120 : 1 = 120
E	70 : 1 = 70,

dan ziet men terstond, dat A en B de partijen zijn, die de twee nog overgebleven zetels zullen krijgen, en tevens, dat als hulpkiesquotient 123 of een kleiner getal genomen moet worden, mits grooter dan 120, omdat anders ook D een zetel zou krijgen en er dus in het geheel 9 zetels bezet zouden worden.

Deze methode is afkomstig van den Belgischen rechtsgeleerde d' Hondt en wordt, behalve in België, ook bij sommige verkiezingen in Duitschland en in een paar Zwitsersche kantons in praktijk gebracht. Zij werd in dit tijdschrift uitvoerig besproken en warm aanbevolen door Prof. Molengraaf[3], die zich echter aan de oorspronkelijk door d' Hondt voorgeschreven rekenwijze gehouden heeft.[4]

1) Een voorbeeld, waarbij dit wel het geval is, geeft de volgende verdeeling der 1280 stemmen over de vijf partijen: A 600, B 330, C 190, D 90, E 70.
2) In den regel kunnen bij deze berekening de breuken weggelaten worden.
3) Gids. 1900 IV, blz. 113.
4) Volgens het voorschrift van d' Hondt deelt men alle partijsterkten achtereenvolgens door 1, 2, 3, enz. en nummert de quotienten naar hunne grootte, te beginnen met het grootste, totdat het rangnummer gelijk is aan het aantal te verdeelen zetels. Hierbij wordt veel overbodig werk verricht, hetgeen des te meer gevoeld wordt, naar gelang het aantal te verkiezen vertegenwoordigers grooter is.
De in den tekst aangegeven rekenwijze komt overeen met die van Hagenbach-Bischoff, met dit verschil, dat deze schrijver begint met te deelen - niet door het ware kiesquotient - maar door het getal, dat verkregen wordt, als men het totale aantal stemmen deelt door het met 1 vermeerderde aantal zetels. Hierdoor kan het gebeuren, dat al dadelijk alle zetels bezet worden en alzoo de bewerking bekort wordt. Maar daartegenover staat de mogelijkheid, dat er een zetel meer bezet wordt, dan er beschikbaar zijn. Deze manier van Hagenbach-Bischoff heeft eigenlijk alleen beteekenis voor die systemen, die als het ware een combinatie zijn van de methode d' Hondt met die der Gr. R., waarbij men bijv. een min of meer willekeurig kleiner kiesquotient gebruikt en de zetels, die dan eventueel nog onbezet zijn gebleven, toewijst aan de partijen met de grootste stemresten, gelijk in enkele Zwitsersche kantons geschiedt.
Om niet te uitvoerig te worden heb ik deze en andere wijzigingen onaangeroerd gelaten en mij uitsluitend bepaald tot de methoden in haar zuiveren vorm.

Ik zal de methode van d' Hondt bij verkorting aanduiden door: d' H.

Het quotient, dat verkregen wordt, als men de getalsterkte eener partij deelt door het aantal reeds verworven zetels vermeerderd met 1, is niets anders dan hetgeen het partijquotient van die partij wordt, als deze er één zetel bij krijgt. En daar telkens een zetel toegewezen wordt aan de partij, waarvoor dit quotient het grootst is, zoo blijkt hieruit, dat bij de methode d' H. als beginsel wordt aangenomen, dat de partij, die door één zetel meer het grootste partijquotient krijgt, er het minst door bevoordeeld wordt.

In ons voorbeeld worden, door toepassing van de methode d' H., de partijen D en E van de vertegenwoordiging uitgesloten. Voor de drie andere partijen worden de partijquotienten:

voor A	500: 4=125
voor B	370: 3=123
voor C	220: 1=220.

Deze getallen loopen minder sterk uiteen dan bij de verdeeling volgens de Gr. R. Het grootste partijquotient is nu nog niet het dubbele van het kleinste.

Men zal echter de opmerking maken, dat de partij D toch in het oog vallend onbillijk behandeld wordt, daar zij met 120 stemmen nog geen vertegenwoordiger krijgt, terwijl toch 121 stemmen al recht geven op een zetel.

Ik kom nu tot een derde methode.

Zij berust op den regel, die bij alle berekeningen, waarbij breuken verwaarloosd worden, gevolgd wordt en die ook

Fruin in zijn systeem toegepast wenschte te zien, namelijk, dat in de uitkomsten der deelingen door het kiesquotient elke breuk gelijk 0,5 of meer voor een geheel en elke kleinere breuk voor 0 gerekend wordt. In het werk van Cahn, dat de verschillende systemen, zooals zij in onderscheidene landen worden toegepast, uitvoerig behandelt, heb ik geenerlei aanwijzing gevonden, waaruit blijkt, dat van dezen regel ergens gebruik gemaakt wordt, terwijl toch de toepassing ervan zoo voor de hand ligt. Ook is de wiskundige, die in het vorige jaar eene daarop gebaseerde methode van evenredige verdeeling ontwikkelde, met name A. Sainte-Laguë te Douai[1)], er niet toe gekomen langs den eenvoudigen rekenkundigen weg, maar met behulp van niets minder dan de 'leer der kleinste kwadraten', een welbekend hoofdstuk uit de hoogere wiskunde, waar deze toegepast wordt op de berekening der uitkomsten van een reeks waarnemingen.

Dat evenwel eene uiteenzetting en verklaring der methode van Sainte-Laguë (bij verkorting S.-L.) zonder hoogere wiskunde zeer goed mogelijk is en ook niet ingewikkelder dan van de methode d' H., moge uit het volgende blijken.

Past men op ons voorbeeld den bedoelden rekenkundigen regel voor de breuken toe bij de deeling door het kiesquotient 160, dan krijgt D terstond 1 zetel, omdat de breuk 0,75 (zie blz. 5) grooter is dan 0,5, of, wat op hetzelfde neerkomt, de rest 120 grooter dan de helft van 160. Wij hebben dus nu:

A	3 zetels
B	2 zetels
C	1 zetel
D	1 zetel
E	0 zetel
	———
totaal	7 zetels,

zoodat er nog slechts 1 zetel te vergeven blijft.

Evenals bij de methode d' H. kan men nu ook hier een ander kiesquotient zoeken, waarmede alle 8 zetels terstond

1) Revue générale des sciences, 1910, p. 846: La Représentation proportionnelle et les Mathématiques par A. Sainte-Laguë, Prof. de Mathém. au Lycée de Douai.

worden bezet, maar nu met toepassing van den regel voor de breuken. Hiervoor kan een der getallen 147, 148 gebruikt worden en dan vindt men:

A	B	C	D	E
3	3	1	1	0 zetels.

Men vindt die getallen door dezelfde redeneering als bij de methode d' H. Er is echter dit verschil, dat de getalwaarde, waartoe het geleidelijk afnemende kiesquotient moet dalen, om aan eene partij een zetel meer te geven, nu gevonden wordt, als men de getalsterkte der partij deelt door het aantal reeds verworven zetels vermeerderd met ½, omdat in dit systeem ½ zetel reeds voor een geheelen zetel telt.

In ons voorbeeld moet men dus de getalsterkte der vijf partijen resp. deelen door 3½ = 7/2, 2½ = 5/2, 1½ = 3/2, 1½ = 3/2 en ½. Gemakshalve deelt men door 7, 5, 3, 3, 1 - in het algemeen door het *dubbele* van het aantal reeds verkregen zetels vermeerderd met 1 - bedenkende, dat men nu niet de gezochte getalwaarden zelf krijgt, maar de helften er van.

Wij vinden zoodoende:

A	500 : 7 = 71
B	370 : 5 = 74
C	220 : 3 = 73
D	120 : 3 = 40
E	70 : 1 = 70.

Daar B het grootste quotient geeft, komt aan deze partij de 8^{e} zetel toe.

Waren er meer zetels te vergeven, dan zou men eerst 370 moeten deelen door 2 × 3 + 1 = 7, om te zien, of dit quotient misschien grooter was dan elk der vier andere.

Het hulpkiesquotient moet nu gelijk zijn aan 2 × 74 = 148 of kleiner, mits grooter dan 2 × 73 = 146.

Bij deze verdeeling der zetels is alleen E van de vertegenwoordiging uitgesloten, terwijl voor de andere partijen de partijquotienten worden:

voor A	500 : 3 = 167
voor B	370 : 3 = 123
voor C	220 : 1 = 220
voor D	120 : 1 = 120

De verhouding tusschen het grootste en het kleinste dezer getallen is hier iets ongunstiger dan de overeenkomstige verhouding, die wij met de methode d' H. kregen.

Bij de toepassing van de methode S.-L. kan het echter ook gebeuren, dat bij deeling door het ware kiesquotient het aantal zetels, dat bezet kan worden, grooter is, dan het aantal beschikbare zetels. In dat geval laat men het kiesquotient geleidelijk *grooter* worden.

Om ook hiervan een voorbeeld te geven, onderstel ik, dat de 1280 stemmen aldus verdeeld waren:

A	644 stemmen
B	279 stemmen
C	123 stemmen
D	120 stemmen
E	114 stemmen
totaal	1280 stemmen.

Deelt men nu door 160 met inachtneming van den regel voor de breuken, dan vindt men:

A	B	C	D	E
4	2	1	1	1 zetels,

dat is 1 te veel.

De getalwaarden van het kiesquotient, waarbij elk der vijf partijen een zetel gaat *verliezen*, worden nu gevonden, als men de getalsterkte der partijen resp. deelt door 3½ = 7/2, 1½ = 8/2, ½, ½ en ½. Gemakshalve deelen wij weer door 7, 3, 1, 1, 1, - dat is in het algemeen door het dubbele van het aantal verworven zetels *verminderd* met 1 - zoodat de helften der bedoelde getallen verkregen worden.

Deze berekening geeft:

A	644 : 7 = 92
B	279 : 3 = 93
C	123 : 1 = 123
D	120 : 1 = 120
E	114 : 1 = 114

Nu komt bij het geleidelijk toenemen van het kiesquotient A het eerst aan de beurt, om een zetel te verliezen; en dit zal gebeuren, als het quotient boven 2×92=184 stijgt. Boven 2×93=186 zou ook B een zetel verliezen. Alleen de getallen

185 en 186 kunnen dus als hulpkiesquotient gebruikt worden, en men vindt dan deze verdeeling:

A	B	C	D	E
3	2	1	1	1 zetels[1].

Keeren wij tot ons eerste voorbeeld terug en schrijven wij de uitkomsten, die de drie methoden daarvoor hebben opgeleverd, ter vergelijking onder elkaar, dan hebben wij:

	A	B	C	D	E
met:	500	370	220	120	70 stemmen
methode Gr. R.	3	2	1	1	1 zetels
methode S.-L.	3	3	1	1	0 zetels
methode d'H.	4	3	1	0	0 zetels

Men ziet, dat de verdeeling volgens S.-L. in zekeren zin het midden houdt tusschen de beide andere. En dit kan inderdaad als een algemeene regel worden aangenomen. Het is namelijk kenmerkend voor de methode d' H., dat zij de sterkste partijen tracht te bevoordeelen. Zij zal dus allicht een fusie der zwakkere partijen uitlokken met het doel, om aan deze een zetel of een grooter aantal zetels te bezorgen.

De methode der Gr. R. daarentegen geeft zelfs aan zeer kleine partijgroepen nog kans op een zetel[2] en kan daardoor aanleiding geven tot de splitsing van een sterkere partij in twee of meer kleinere, in de hoop daardoor een zetel te zullen winnen.

Een dergelijke kunstmatige vermindering of vermeerdering van het aantal partijen heeft men van de methode S.-L. niet te wachten. Deze methode toch vertoont een minder sterke

1) Analoog met de methode d' H. kan men hier de getalsterkte van alle partijen achtereenvolgens deelen door 1, 3, 5, 7, enz, en de quotienten, van het grootste af, nummeren totdat men er zooveel heeft als het aantal te verdeelen zetels bedraagt. - Deze rekenwijze eischt weliswaar meer tijd, vooral wanneer een groot aantal afgevaardigden gekozen moet worden, maar zij heeft het voordeel, dat zij in alle voorkomende gevallen werktuigelijk kan worden toegepast, zoodat een voorafgaande deeling door het ware kiesquotient overbodig is en de regel voor de breuken van zelf tot zijn recht komt, zonder dat men zich daarmee behoeft in te laten.

2) In ons voorbeeld zou aan E nog een vertegenwoordiger worden toegekend, als deze partij niet meer dan 33 stemmen uitbracht en de overige 1247 stemmen aldus over de andere partijen verdeeld waren, dat A 512, B 352, C 192, en D 191 stemmen telde.

neiging tot begunstiging der zwakste partijen, dan die der Gr. R., maar zal vaak een zetel, die door d' H. aan een der sterkste partijen wordt toegewezen, op een minder sterke partij overbrengen.[1)]

Ieder, die niet om eene of andere reden in beginsel de bevoorrechting hetzij van de sterkere, hetzij van de zwakkere partijen voorstaat, zal moeten toestemmen, dat dit voor de methode S.-L. pleit.

De geprononceerde neiging van de methode der Gr. R. om de zwakkeren te steunen en van die van d' H. om de sterkeren nog sterker te maken, heeft natuurlijk haren grond in de verschillende manieren, waarop in de twee methoden beoordeeld wordt, aan welke partijen één zetel meer het kleinste voordeel oplevert. En dit is een principieel verschil.

Het is over dit punt, dat door de fransche geleerden G. La Chesnais, als voorstander van de Gr. R. en Emile Macquart, verdediger van de methode d' H., een vrij heftige strijd gevoerd werd. Maar het blijkt niet, dat een hunner zich door de wiskundige vertoogen van den ander heeft laten overtuigen. Trouwens het geldt hier een petitio principii waaromtrent de wiskunde niet kan beslissen.

In een der pleidooien van La Chesnais voor de methode der Gr. R.[2)] komt een redeneering voor, die de beide beginselen op een eigenaardige wijze karakteriseert. Zij komt in het kort hierop neer.

1) Hoe de drie methoden zich in dit opzicht tot elkaar verhouden, wordt scherper aangegeven in de volgende twee stellingen, waarvan het bewijs, hoe eenvoudig overigens ook, hier niet op zijn plaats zou zijn.
   1. Wanneer de methode Gr. R. aan twee partijen evenveel recht toekent op een nog vacanten zetel, omdat beide gelijke stemresten overlaten bij de deeling door het kiesquotient, geeft de methode d' H. dien zetel altijd aan de sterkste van de twee partijen. De methode S.-L. wijst hem aan de sterkste of aan de zwakste van de twee partijen toe, naar gelang de gelijke resten kleiner of grooter zijn dan het halve kiesquotient.
   2. Als de methode d' H. aan twee partijen evenveel recht toekent op een nog vacanten zetel, omdat de deeling van de getalsterkte der partijen door het aantal reeds verkregen zetels vermeerderd met 1 hetzelfde quotient geeft, wordt die zetel door de methode S.-L. altijd toegekend aan de zwakste der twee partijen.
2) Revue scientifique, 1907 I p. 162.

Bij de methode der Gr. R. vraagt men: welk voordeel geniet de partij, als *geheel* beschouwd, wanneer het aantal harer vertegenwoordigers met één vermeerderd wordt? Men let hierbij niet op de getalsterkte, zoodat twee partijen, die hetzelfde breukdeel van een zetel te veel zouden krijgen, gelijk gesteld worden, onverschillig hoeveel zij in getalsterkte verschillen.

Bij de methode d' H. daarentegen wordt het voordeel beoordeeld naar het partijquotient of - wat op hetzelfde neerkomt - naar de zoogenaamde *kieskracht* (force électorale) van elk kiezer der partij, Met deze kieskracht wordt bedoeld het aandeel, dat elk kiezer heeft in de vertegenwoordiging zijner partij. Zij wordt gemeten door de breuk, waarvan de teller het aantal vertegenwoordigers en de noe mer het aantal stemmen der partij is, dat is derhalve de omgekeerde waarde van het partijquotient.

De opvatting van d' Hondt zou nu volgens La Chesnais de juiste zijn, als het gold de evenredige verdeeling van een *druk* - bijv. de levering van een zeker aantal soldaten - over eenige provinciën, omdat het effect van één soldaat méér persoonlijk door de inwoners gevoeld wordt. Waar echter sprake is van evenredige *vertegenwoordiging*, daar moet het beginsel van de methode der grootste resten toegepast worden, omdat het effect van één vertegenwoordiger meer niet individueel door de kiezers, maar door de partij als zoodanig en wel speciaal in het vertegenwoordigend lichaam gevoeld wordt

Ik onthoud mij van kritiek op deze beschouwingswijze en wensch er slechts de aandacht op te vestigen.

Hoe men hierover ook moge oordeelen, zeker is het, dat de methode S.-L. het middel kan zijn, om uit het dilemma te geraken, waarin men zich bevindt bij de keuze tusschen de methode der Gr. R. en die van d' H.

Behalve deze principeele kwestie zijn er nog andere factoren, die van invloed kunnen zijn op de beslissing, aan welke methode van verdeeling men de voorkeur zal geven.

Zoo is het ontegenzeggelijk een groot voordeel van de methode der Gr. R., dat bij de deelingen door het ware kiesquotient alle zetels *altijd* terstond bezet worden, terwijl

dit bij de methode S.-L. *dikwijls*, maar bij die van d' H. *nooit*[1] kan gebeuren.

Moet men bij S.-L. van een hulpkiesquotient gebruik maken, dan valt niet te ontkennen, dat de daarvoor noodige berekening wat meer overleg eischt dan bij d' H., - tenzij men er niet tegen op ziet, de meer tijdroovende rekenwijze toe te passen, waarop in de noot op blz. 340 gedoeld werd.

Voor S.-L. pleit weer, dat het hulpkiesquotient over het algemeen dichter bij het ware kiesquotient blijft dan bij d' H. en dat de partijquotienten nooit meer van het gebruikte kiesquotient kunnen verschillen, dan de helft hiervan, terwijl zij bij d' H. het dubbele van het hulpkiesquotient nabij kunnen komen.

Ten aanzien van de verhouding tusschen het grootste en het kleinste partijquotient leert het onderzoek, dat in dit opzicht S.-L. in minder gunstige condities verkeert, dan d' H. Bij de verdeeling volgens S.-L. kan namelijk het grootste partijquotient het drievoud van het kleinste nabij komen, terwijl bij de verdeeling volgens d' H. het grootste altijd kleiner blijft dan het dubbele van het kleinste.

Bij de verdeeling volgens de Gr. R. kan deze verhouding klimmen tot een bedrag, gelijk aan het aantal partijen[2].

H. ONNEN SR.

1) Behalve natuurlijk wanneer van alle partijen de getalsterkte een veelvoud is van het kiesquotient, hetgeen echter in de praktijk wel nooit voor zal komen.
2) Eene wiskundige uitwerking van het in dit artikel behandelde zal de belangstellende lezer kunnen vinden in de eerstvolgende aflevering van het Wiskundig Tijdschrift (8e jaargang, afl. 2) onder den titel: *Bijdrage tot de wiskundige theorie der evenredige vertegenwoordiging.*

Dramatisch overzicht.

I.
Stadsschouwburg. Représentation exceptionelle de M. le Bargy, sociétaire de la Comédie française. Tartuffe, comédie en 5 actes de Molière.

Er bevindt zich in de Bibliothèque Nationale te Parijs onder de Handschriften een register, dat tot opschrift draagt: 'Mémoire de plusieurs décorations qui servent aux pièces contenues en ce présent livre, commencé par Laurent Mahelot et continué par Michel Laurent en l'année 1673', waarvan het tweede gedeelte beknopte aanwijzingen geeft omtrent het décor en de accessoires van de stukken van Corneille, Racine, Molière en andere Fransche tooneelschrijvers van de 17e eeuw. Het loopt van 1673, jaar van Molière's dood, tot 1684. Daarin komt ook deze aanwijzing voor van hetgeen voor de vertooning van *Tartuffe* noodig was: 'Le théâtre est une chambre. Il faut deux fauteuils, une table, un tapis dessus, deux flambeaux, une batte'.[1)]

Men heeft de reden van zulk een schamele aankleeding van deze en andere stukken gezocht in de aanwezigheid van

1) De heer Rössing, in het *Nieuws van den Dag* van 12 October Jl., vergist zich, wanneer hij deze aanwijzing in het vermaarde Régistre van Lagrange zoekt. Dit Register, dat zich bevindt in het Archief van de Comédie française en in 1876 door hare zorg werd uitgegeven, bevat zulke aanwijzingen niet, maar enkel, zooals de titel, 'Extrait des receptes et des affaires de la Comédie', aanduidt, de opgaaf der ontvangen entreegelden van 1658 tot 1685 met aanteekeningen omtrent die voorvallen, als reizen, processen, sterfgevallen, welke Lagrange, een der 'Comédiens du Roy', vermeldenswaardig vond.
De hier genoemde 'batte' (knuppel) is misschien bestemd voor Orgon, wanneer hij, in zijn verontwaardiging over Damis' uitlatingen tegenover Tartuffe, zijn zoon te lijf wil, of wel voor Damis, wanneer hij, in het laatste bedrijf, den deurwaarder, M. Loyal, met een pak slaag bedreigt.

het publiek (‘les petits marquis’) aan weerszijden van het tooneel, een misbruik dat van omstreeks 1657 tot 1759 geduurd heeft, maar ook in de ongeschiktheid en bekromheid van de Molière, in Parijs zoowel als in de provinciën, ter beschikking staande schouwburglokalen. De eenheid van plaats, waardoor geen verandering van décor noodig was, werd zoodoende wel een gedwongen fraaiigheid.

De vraag is, of Molière wanneer hij over meer ruimte en misschien ook over een ruimer beurs te beschikken had gehad, niet liever de wieken wat breeder zou hebben uitgeslagen en aan eene meer rationeele mise en scène de voorkeur zou hebben gegeven.

Een plan voor zulk een rationeele tooneelschikking werd een paar jaar geleden ontworpen door Jacques Arnavon in zijn: *Tartuffe. La mise en scène rationelle et la tradition.*[1] Het doel van den schrijver is, niet *Tartuffe* te moderniseeren, er nieuwigheden in te brengen waaraan Molière niet kan hebben gedacht, maar, den gedachtengang van den dichter volgende en voor een deel zich grondende op den tekst zelf, aan de vertooning dezer komedie meer leven, meer kleur te geven dan, door de omstandigheden waarin het tooneel van zijn tijd verkeerde en met de beperkte middelen waarover hij te beschikken had, Molière mogelijk was.

Bij de vertooningen, zooals die volgens de traditie van het ‘Huis van Molière’ gegeven plegen te worden, speelt het stuk, de vijf bedrijven lang, in eenzelfde décor, bestaande uit een groote, met slechts één tafel en twee fauteuils gemeubelde en daardoor buitengewoon ongezellige zaal. Wanneer het scherm opgaat bevindt er zich niemand in deze zaal. Dan gaat de middendeur open en stuift, zoo snel als haar oude beenen het haar vergunnen, Madame Pernelle binnen, gevolgd door of steunend op de meid Flipote; en met haar komen haar schoondochter Elmire, haar kleinzoon en kleindochter Damis en Marianne, de beminde van Marianne, Valère, en Elmire's broer, Cléante.

Waar komen al die menschen vandaan? Wat is de reden van hun samenkomen in die ontzaglijk groote zaal, die noch een salon, noch een hall is? Het wordt, in dit traditioneel

1) Paris, Société d'éditions littéraires et artistiques. 1909.

décor, een tooneel, dat door de meesterlijke expositie en den levendigen dialoog, zeker belangstelling wekt, maar waarbij men zich toch afvraagt: waar zijn wij hier eigenlijk? is dit nu het intérieur van een gezin uit de rijke Fransche bourgeoisie in het midden der 17e eeuw?

Dat zal zeker anders worden, wanneer men zooals Jacques Arnavon voorstelt, dit tooneel laat spelen in den tuin van een woning, gebouwd in den stijl Louis XIV, met in den achtergevel drie breede uitslaande ramen, door het middelste waarvan men met enkele treden in den tuin komt. Het is lente:

> La campagne à présent n'est pas beaucoup fleurie,

zegt Cléante.

De verschillende personen hebben den namiddag doorgebracht in de woning van Orgon, die dienzelfden avond nog van een korte reis terug wordt verwacht; zij hebben daarbinnen een levendig gesprek gevoerd, waarvan Tartuffe mede het onderwerp heeft uitgemaakt; een gesprek, dat de oude mevrouw Pernelle zóó geërgerd heeft, dat zij het gezelschap ontvlucht is om in den tuin wat lucht te scheppen. De overigen laten haar echter niet alléén gaan; zij volgen haar, in de hoop, haar wat tot kalmte te brengen.

Hier, in den tuin, is het in- en uitloopen, dat verder in dit eerste bedrijf plaats heeft, gemotiveerd; de thuiskomst van Orgon en zijn ontmoeting met Cléante wordt duidelijker, en het wordt nu ook begrijpelijk, dat Elmire, vernemende dat haar man weer terug is en, om de Tartuffe-kwestie, hem liever niet in het gezelschap van anderen willende afwachten, zegt:

> Mais j'ai vu mon mari; comme il ne m'a point vue
> Je veux aller là-haut attendre sa venue.

In het derde bedrijf, wanneer Dorine aan Tartuffe meedeelt dat Elmire hem verwacht, zegt zij:

> Madame va venir dans cette salle basse.

De kamer moet dus alweer niet de traditioneele, groote, leege zaal zijn, maar zij behoort, als de daagsche kleine salon, waar de familie na den maaltijd bijeenkomt, iets intiems en gezelligs te hebben...

En zoo geeft het boek van Jacques Arnavon, van bedrijf

tot bedrijf, ook door aanwijzingen voor het spel der vertooners in verband met het door den schrijver voorgestelde décor, practische denkbeelden aan de hand, waarvan het te begrijpen is dat zij de belangstelling wekten van een man als Antoine, aan wien het geschrift is opgedragen.

Dat men in het huis van de Traditie, het Théâtre français, zich reeds aan iets in den geest van Arnavon's hervorming zal hebben gewaagd, is niet waarschijnlijk.

Toch heeft de sociétaire van dit Théâtre, Le Bargy, een schuchtere, maar in haar schuchterheid vrij onbeholpen poging gewaagd om met de ‘twee fauteuils en één tafel’ te breken. In plaats echter van het, in het eerste bedrijf, eens te wagen met een tuin, waaraan men hem in den Stadsschouwburg zeker goed zou hebben kunnen helpen, heeft hij de ééne zaal behouden, doch die op zijne wijze gemeubeld, maar zóó dat de spelers door deze weinig smaakvolle meubileering in hunne bewegingen, gedurende de eerste twee bedrijven, meer gehinderd dan geholpen werden.

Men heeft lang gestreden over de vraag of Tartuffe een rol was voor den eersten komiek, een emplooi op het Fransche tooneel dat van de *Valets* geheeten, of voor de zoogenaamde ‘premier rôle’, belast met de belangrijke rollen, die een ernstig karakter dragen.

Molière - men houde dit in het oog - was een komisch auteur. De hoofdfiguren van zijn ‘Comédies’, zij naar wie het stuk genoemd werd: l'avare, le malade imaginaire, les femmes savantes, Tartuffe, wier dwaasheden, wier gebreken, wier ondeugden hij heeft willen hekelen door ze belachelijk te maken, zijn komische personen, al neemt hun gebrek, hun ondeugd soms afmetingen aan, waardoor bij den toeschouwer de lach op de lippen besterft, of al komt de hoofdpersoon in toestanden die de tragiek raken.

Toen Molière voor zijn *Tartuffe* de rollen verdeelen moest, gaf hij de titelrol aan den eersten komiek van zijn troep, du Croisy, en lange jaren achtereen blijven de eerste komieken den Tartuffe spelen.

Blijkbaar echter hebben de dragers van de rol aan hun lust om het komisch karakter er van te doen uitkomen steeds meer toegegeven en zijn zij allengs in het bas-comique ver-

vallen. Zoo verklaar ik de grappen en grollen, waarvan de aanwijzing in de eerste, nog tijdens Molière's leven verschenen, uitgaven van het stuk niet te vinden zijn en die later ‘traditioneel’ zijn geworden. Ik denk hier aan de manier waarop Tartuffe, bij den aanvang van zijn eerste onderhoud met Elmire, zijn stoel steeds dichter bij de hare schuift, een jeu de scène dat in de eerste uitgave slechts ééns wordt aangeduid, en dat tegenwoordig, overeenkomstig hetgeen in de uitgaaf van 1734 voorkomt, tot groot vermaak van het publiek, eenige malen wordt herhaald. Ik denk verder aan den voetval van Orgon voor Tartuffe en hun omhelzing, waarvan de aanwijzing in de door Molière bezorgde uitgaaf niet voorkomt, maar eerst in die van 1734 te vinden is. Al deze grappen, die er thans zoo dik opgelegd worden (ook het afvegen van Tartuffe's kniebroek door Orgon behoort er toe), zijn dus eerst van na Molière's tijd. Maar zij zijn zoo diep ingeroest, dat men ze blijft vertoonen, ook waar de rol door den ‘premier rôle’ vervuld wordt, een rolverwisseling die toch oorspronkelijk wel een reactie geweest zal zijn tegen de laag-komische opvatting van opeenvolgende spelers.

De bekende ‘premiers rôles’ van het Théâtre français die in de laatste helft van de vorige en in het begin van deze eeuw den Tartuffe gespeeld hebben, zijn o.a. Bressant, Févbre, Silvain, Worms. Elk van hen speelde, zooals natuurlijk is, de rol naar zijn opvatting en zijn temperament. Févbre als zinnelijk bon-vivant, Silvain met de zalving van een vromen huichelaar, Worms maakte er een jong seminarist van, vol ingehouden hartstocht. Van Coquelin, die oorspronkelijk niet tot de premiers rôles behoorde, weet men dat zijn opvatting van dezen ‘Imposteur’ geheel ongewoon was: volgens hem toch was Tartuffe geen eigenlijk huichelaar, maar een oprecht geloovige die juist door zijn oprechtheid vat op zich geeft. Wat men ook tegen deze opvatting moge kunnen inbrengen - en dat is zeker niet weinig -, en al wist de groote acteur, met al zijn bekwaamheid, haar niet de geheele rol door vol te houden, belangrijk was het zeker hem daarin te volgen.

Maar nu Le Bargy. De elegante jeune premier van vroe-

ger, de uitnemende ‘diseur’, die als partner van Mlle Bartet o.a. in stukken als Lavedan's *Marquis de Priola*, de hoogste kunst te genieten wist te geven, scheen voor deze gelegenheid de grafstem van Mounet-Sully geleend te hebben, om daarmede den leden van het gezin Orgon den schrik op het lijf te jagen. Dat hij met die geluiden en gebaren, stappende als een heer op sokken, maar die elk oogenblik gereed staat zijn prooi te bespringen, ook maar één oogenblik de menschen aan zijn kwade bedoelingen kan hebben doen twijfelen, is bij zulk een spel niet aan te nemen.

Het is bijna twintig jaren geleden, dat ik in het Paleis voor Volksvlijt een voorstelling van *Tartuffe* bijwoonde, waarbij de titelrol vervuld werd door Dumaine, den acteur van den schouwburg Porte-Saint-Martin, die zijn triomfen placht te vieren in de melodrama's, waarmee die boulevardschouwburg een op gruwelen belust publiek in geestvervoering wist te brengen. Aan dezen Dumaine met zijn schorre stem en melodramatische stappen en gebaren herinnerde Le Bargy mij in de hoofdmomenten van zijn Tartuffevertolking; slechts in zeer enkele passages herkende ik den goeden diseur en den geroutineerden tooneelspeler.

Dat een acteur met zulke neigingen zich niet langer op zijn plaats voelt in het klassieke Théâtre français is begrijpelijk. Wij vernemen dan ook dat de drie-en-vijftigjarige zijn geluk elders gaat beproeven, en wel het eerst in het land van den dollar, waar hij *Cyrano* en *Faust* van Rostand zal spelen, en waar men zich over een opvatting van Tartuffe, zooals hij ons te zien gaf, wel niet al te zeer zal ergeren.

Intusschen heeft deze gebrekkige voorstelling den wensch bij mij doen opkomen, dat Royaards *Tartuffe* op zijn repertoire mocht brengen en er zelf de hoofdrol in vervullen. Met een mise en scène, zooals Jacques Arnavon tot in de kleinste bijzonderheden heeft aangegeven, zou hij een dergelijke voorstelling kunnen maken tot een ‘représentation exceptionelle’, wat die van Le Bargy niet bleek te zijn.

J.N. VAN HALL.

II.
Koninklijke Vereeniging Het Nederlandsch Tooneel. De Volkstribuun. Drama in drie bedrijven uit het Fransch van Paul Bourget, vertaald door v.L.

In de lente van dit jaar, wekenlang, werd in het Théâtre du Vaudeville te Parijs avond aan avond voor uitverkochte zalen Bourget's jongste tooneelwerk gespeeld. Vanwaar die toeloop? Om de verdiensten van het stuk? Ik betwijfel het. Was het dan de wensch om mee te kunnen spreken over het jongste werk van den mondainen académicien, man-van-denkbeelden, en denkbeelden, die in de hoogere kringen der Fransche samenleving nog steeds tot den goeden toon behooren, - was het de wensch om te hooren, wat deze politieke en sociaal-politieke frondeur nu weer tegen de derde republiek en hare zeden in te brengen had, die het publiek naar den schouwburg dreef? Gedeeltelijk, zeker.

Maar de magneet, die duizenden aantrok, was de naam, die daar 's avonds in electrisch verlichte letters aan den gevel van het theater schitterde: L u c i e n G u i t r y. De hoofdpersoon in *le Tribun* werd vrij algemeen als een glansrol voor Guitry beschouwd.

Wat verklaarbaarder, dan dat de Koninklijke Vereeniging haar aandacht aan dit stuk schonk, de Koninklijke Vereeniging, die het talent van J a n C. d e V o s te harer beschikking heeft?

Want hoe sterk sprekend de verschillen tusschen deze beiden ook mogen zijn, hoe groot men ook den afstand mag schatten, die hen van elkander scheidt, geen Hollandsch tooneelspeler nadert in de fijnste uitingen van zijn talent dichter tot de kunst van dezen voortreffelijksten der thans levende Fransche acteurs dan Jan C. de Vos.

Ik zeide het reeds: de hoofdpersoon in *le Tribun* werd vrij algemeen als een glansrol voor Guitry beschouwd; mijns inziens ten onrechte. Ook geloof ik niet, dat *de Volkstribuun* tot de Vos' beste creaties zal gerekend worden. Al stelde naar mijn meening Bourget's tooneelstuk geen van deze beide kunstenaars in staat de hoogste maat van hun kunnen te geven, een vergelijking van wat elk van beiden van deze rol maakte, dringt zich vanzelf aan ons op.

Eerst een enkel woord over het stuk.

In de Fransche pers werd *le Tribun* herhaaldelijk een ‘pièce d'idées’ genoemd. Verstaat men, in tegenstelling tot een ‘pièce à thèse’, onder een pièce d'idées een stuk, waarin problemen gesteld en ontwikkeld, maar niet opgelost, althans zonder eenige voorkeur van den auteur voor eene ontknooping naar deze of gene zijde, opgelost worden, dan voldoet *le Tribun* niet aan het begrip pièce d'idées, maar moet gerubriceerd worden als pièce à thèse. Want in een artikel in den Parijschen *Matin* over zijn jongste stuk zegt Bourget: ‘Plus j'ai observé notre époque plus j'ai cru voir que toute une part des maux que nous souffrons venait de la méconnaissance de cette loi.....: “L'unité sociale est la famille et non l'individu”’. Niet alleen dus het conflict, waartoe deze beide - trouwens vrij vage - tegenstrijdige meeningen kunnen leiden, maar ook de wijze, waarop het beslecht zal worden, geeft de schrijver hier reeds aan.

Bourget wil ons de waarheid van zijn stelling bewijzen door een man, die te goeder trouw van het tegendeel dezer stelling overtuigd is, op het oogenblik als het er op aankomt zijn zoon - een symbool dus van het familieverband - op te offeren, als ware hij voor hem een vreemde, te doen erkennen, dat hij zich misschien vergist heeft. Het concrete geval heeft de schrijver aldus opgebouwd: Claude Portal, een socialist, niet een zooals er twaalf op het dozijn Fransche staatslieden gaan, maar een echte en wasch-echte, een collectivist, aanvaardt de hem gegeven opdracht tot vorming van een ministerie, het eerste zuiver-socialistische ministerie; wordt derhalve Président du Conseil en neemt voor zich de portefeuille van justitie. Het vorig ministerie, het kabinet Delattre, is gevallen ten gevolge van een interpellatie over het vlootprogram der regeering, dat plotseling veranderd en opgevoerd werd zonder aanwijsbaar politiek motief. Men ruikt daarachter omkooperij door een groot-industriëel, die belang heeft bij meerderen aanbouw van nieuwe schepen. Portal, zoodra hij zijn ministerschap aanvaard heeft, geeft last een instructie tegen Delattre en zijn handlangers te openen. Een voor hen uiterst compromitteerend stuk, een chèque-boekje, dat nog de talons bevat der uitgescheurde chèques, waarmede de omgekochten zijn betaald, wordt bij Portal bezorgd. Georges Portal, zijn

zoon en chef de cabinet, neemt het buiten weten van zijn vader in ontvangst en gaat in op het hem kort daarna gedaan aanbod, het chèque-boekje voor fr. 100,000 af te staan aan den agent en handlanger van den groot-industrieel-omkooper. Zal Portal, als hij hiervan hoort, zijn zoon doen arresteeren en vonnissen? Neen, zegt Bourget, de stem des bloeds zal zich doen hooren; hij zal zijn zoon wegjagen, zelf ontslag als minister nemen en inzien dat het gezin, dat hij voor een fossiel begrip gehouden had, de levende kiem is, waaruit de maatschappij wordt opgebouwd.

Bourget zou gaarne zien, dat wij van dezen afloop gebluft stonden. Maar is daar aanleiding toe? Volstrekt niet. Wij weten nu, zoo goed als vóórdat wij *le Tribun* leerden kennen, dat in dergelijke conflicten de doorslag gegeven wordt door het sterkste van deze twee motieven: een zeer hoog plichtbesef en de liefde van een vader voor zijn kind. Want ook met een tegenovergestelden afloop zouden wij vrede kunnen hebben. Had Portal zijn zoon doen arresteeren en vonnissen en was hij, niettegenstaande alles, met opgeheven hoofd eerste minister gebleven, dan zouden wij gezegd hebben: ‘dat is een verbluffend sterke kerel. Die is zeker vrij van sentimentaliteit.’ Maar is zoo'n man onbestaanbaar, ondenkbaar? Neen, zeker niet.

Maar wat Bourget ons wil doen gelooven, dat de politieke of sociaal-economische of sociaal-ethische beginselen, die iemand belijdt, in het algemeen daarin het beslissend woord zouden kùnnen spreken, neen, daar willen wij niet aan.

En hier ligt de groote fout in dit stuk. Had Bourget inderdaad een geslaagden frontaanval willen ondernemen tegen eene zekere wereldbeschouwing of politiek systeem, in dit geval dus het socialisme, dan had hij ons moeten toonen niet een Portal, die slechts een behoorlijk, niet-onsympathiek, bekwaam en welsprekend minister is, die met eenige onbenullige mede-ministers af en toe over de schadelijkheid van het familie-verband redekavelt, en een paar maal ons vertelt van zijn drie daartegen ingaande wetsontwerpen, - betreffende staatsmonopolie van het onderwijs, afschaffing van het erfrecht en verandering van het huwelijk tot een ‘contrat de louage’! - neen, dan had hij ons moeten geven een uitzonderings-mensch, een drager van die theorieën, die

tevens diens levensinhoud waren geworden, een profeet, een man moreel een paar hoofd grooter dan alles wat in zijn omgeving kwam. Wij hadden dan moeten zien den innerlijken strijd van dien reus, die alles, waaraan hij gelooft, zich ziet ontglippen, en die het wìl bewaren en vasthouden en het niet kàn, omdat dat andere, dat zuiver-menschelijke, los van alle theorie, te groot, te machtig is en alle beginselen en vooropgezette meeningen onweerstaanbaar in zijn rustige kracht overspoelt en alles en allen gelijk maakt in die algemeene menschelijkheid, waarin alle verschil ten onder gaat.

Ik weet zeer wel, dat de socialistische wereldbeschouwing er niet beter of slechter vóórgestaan zou hebben, zoo voor als na de opvoering van zoo'n stuk, maar wij zouden dan die beginselen en overtuigingen, die Bourget bestrijden wil, in hun uiterste spanning op hun houdbaarheid hebben zien onderzoeken, en het zou ons toch ìets gedaan hebben, dien reus, dien wij daar eerst zoo onverwinbaar sterk in zijn beginselen zagen, ten slotte te zien capituleeren.

Moraal? De natuur is sterker dan de leer.

En nu? Wat is nu de moraal, die wij uit dit stuk meenemen? ‘De natuur is sterker dan een politiek programma’. Een weinig verrassende ontdekking - zelfs voor niet-politici. Want alles, wat Portal had moeten verheffen boven de gewone maat van den aan een program, aan een partij gebonden politicus, ontbreekt in dit stuk.

Guitry heeft dit gevoeld; de Vos waarschijnlijk ook.

De wijze, waarop zij zochten voor ons deze fout te verbergen, was geheel verschillend. Guitry trachtte door uiterlijke middelen, geholpen hierin door zijn groote, indrukwekkende figuur en zijn mooien, karaktervollen kop, de leegten, die de schrijver in de uitbeelding van zijn hoofdpersoon had gelaten, te bepleisteren. En zoo kregen wij in de eerste en derde bedrijven te zien een gewild-forsch spel van Guitry; sterke stemuitzetting, Napoleontische gebaren; uiterlijke hooghartigheid. Maar van een groot man, een man, dien wij zelf ook een volkstribuun zouden willen noemen, daarvan kon Guitry ons de illusie niet geven. Portal bleef voor ons een dood-gewoon minister, al waren zijn politieke overtuigingen voor een minister ook misschien nog wat buitenissig. De eerste acte van dit stuk is hopeloos zwak.

De bijfiguren, Bourdelot en in zekere mate Georges Portal uitgezonderd, zijn schimmen of clichés. Zelfs in een politiek tegenstander is het niet verschoonbaar, de socialistische republiek een zoo onbeholpen idioot als Saillard is, als minister in de schoenen te schuiven.

In dit bedrijf wordt ons het begin van de intrigue meegedeeld bij monde van Bourdelot, den politieken journalist en vertrouwde van Portal. De auteur wist geen ander middel te bedenken om ons daarvan op de hoogte te brengen, dan door Bourdelot in kleuren en geuren aan Portal te doen vertellen, tengevolge van welke gebeurtenissen hij, Portal, minister is geworden, nadat hij hem eerst de geheele geschiedenis verteld heeft van een paarlen-diefstal, waarmee Portal, minister van justitie, zich van het begin af heeft bezig gehouden, en waarover hij zoo juist een brief aan den bestolene heeft geschreven!

En dan de intrigue zelf! Ik heb met een zelfbeheersching, waarvoor de lezer mij niet' dankbaar genoeg kan zijn, de fout van Georges Portal medegedeeld. Want weinig heb ik nog gezegd van den paarlen-diefstal (waarde fr. 150.000) bij den juwelier Claudel, niets van de liaison van Georges Portal met mevrouw Claudel. Evenmin van de woede van Micheline, het maitresje van den agent van den omkooper, omdat haar vriend haar bedriegt met Diane de Poitiers. (Pas l'autre. Une de maintenant, voegt Bourdelot er als overbodige verklaring bij!) Ook niet van haar besluit om haar vriend door de uitlevering van het chèqueboekje te compromitteeren, en haar berouw daarna! Geen woord zei ik ook van de anonieme zending van fr. 100.000 aan Claudel en van het formulier voor den aangeteekenden brief, dat Georges Portal zelf ingevuld had en van de juffrouw van de post en... Maar genoeg.

Dit alles wordt ons in stukjes en beetjes voorgezet. Het is mijns inziens een fout in dit stuk, dat de intrigue niet soberder, meer in groote lijnen is gehouden. Nu is zij te verwikkeld en te veel opgebouwd uit kleinigheden, waarvan wij den behoorlijken samenhang zelfs nauwelijks meer kunnen controleeren.

In de tweede acte komt de ontknooping. Portal verneemt, dat zijn zoon den infamen verkoop van het chèqueboekje

voor fr. 100.000 gedaan heeft om den bestolen Claudel anoniem schadeloos te stellen en zoo zijn maitresse, mevrouw Claudel - anders was de geruineerde Claudel met zijn vrouw naar Zuid-Afrika vertrokken - bij zich te kunnen houden.

En hierin, in deze tweede acte zijn oogenblikken, waarin Guitry zich in zijn volle kracht toonde. Maar zijn spel sloot nu niet aan bij dat in de eerste, waartoe hij ook in de derde acte zou terugvallen. In het eerste bedrijf was Guitry's spel wat te groot geweest voor de toch niet buitengewoon-groote persoonlijkheid van Portal. Wij hoorden Portal daarin rammelen. Nu in de tweede acte omsloot Guitry's opvatting zijn rol volkomen. Het verhaal van de schande van zijn zoon hoorde Portal-Guitry aan met een schakeering van stil spel, die onovertrefbaar schijnt. En ook als hij den Procureur-Generaal per telefoon ontboden heeft, met de bedoeling zijn zoon te doen arresteeren, en Portal dien strijd tusschen plicht en affectie - niet tusschen trouw aan zijn politiek programma en affectie, zooals Bourget ons wil doen gelooven - met zich zelf uitvecht, zijn boord losrukt, het raam opengooit en begeerig de frissche lucht insnuift om zijn zenuwen er weer onder te krijgen - ja toen ook gaf Guitry ons dat uiterlijk-sobere maar innerlijk sterk ontroerde en ontroerende spel te zien, waarin geen enkel mij bekend acteur hem evenaart, Duse alleen hem overtreft.

En de Vos? In zijne opvatting van Portal trof ons, dat er meer éénheid in was. In al de drie bedrijven zagen wij in Portal vóór ons een niet-buitengewonen man, maar een, die zich zelf volkomen gelijk blijft. Vergis ik mij niet, dan heeft de heer de Vos ingezien, dat alleen op die wijze een aannemelijke figuur van Portal te maken viel. Nergens een poging om ook maar een streep boven het peil van een zeer achtenswaardig politicus uit te komen. Dat wij naar de wijze, waarop dèze man handelt, de houdbaarheid van beginselen en overtuigingen zouden mogen beoordeelen, komt ook niet één oogenblik bij ons op. In het tweede bedrijf echter, met name in de beide momenten, die ik van Guitry aanstipte, gaf de Vos niet, wat ik meende, dat van dezen kunstenaar kon verwacht worden. Leek mij de wijze, waarop Portal- de Vos het verhaal van de schandelijke daad van zijn zoon aanhoort, wat mat, wat kleurloos, terwijl er zoo gelegenheid

te over voor stil spel in ligt, in de scène bij het open raam had een grootere soberheid den indruk allicht verhoogd en verdiept. Voortreffelijk daarentegen was de Vos, toen hij op den agent van den groot-industriëel, die insinueerde dat hij, Portal, niet vreemd was aan wat zijn zoon gedaan had, in woede losvloog en hem de deur uitgooide. Dat een gedeelte van het publiek daarbij lachte pleit tegen de lachers, niet tegen de Vos. Zijn er in de tweede acte dus hier en daar oogenblikken, waarin de Vos ons minder pakte dan Guitry, als geheel was zijn creatie van Portal een zeer harmonische, al kwam natuurlijk zoo goed bij de Vos als bij Guitry door de schuld van den auteur zelf van diens verdere bedoeling, van de strekking van het stuk niets terecht. Dat het derde bedrijf lang en mat leek, zoo in Parijs als op het Leidscheplein, moet ook den auteur geweten worden.

Het is, meen ik, niet te verwonderen, dat de Vos niet getracht heeft door groot, forsch spel meer relief aan de hoofdpersoon te geven, dan hij van den auteur heeft medegekregen. Want dit ligt allerminst in zijn lijn. Het is alsof de Vos, wanneer hij sterke emoties ook door uiterlijk-sterk spel moet weergeven, zich schaamt voor zijn diep gevoel. Hoe licht komt er dan niet iets als opzettelijke, eenigszins luidruchtige gemoedelijkheid, - iets als zelf-ironie in zijn spel, zoodat het schrijnt.

Bij Guitry vindt men dat niet. Die kan ook in groot, breedgehouden spel zijn emoties ongedeerd tot uiting brengen.

Maar beiden, de Hollandsche en de Fransche kunstenaar, ontmoeten elkaar en geven het beste, waartoe zij in staat zijn, in het sterk beheerschte, ingehouden spel, als de emotie sterk en gaaf aanwezig moet zijn, maar niet onstuimig naar buiten hoeft te komen, doch door haar warmte en gloed het uiterlijk simpele en sobere spel tot iets diep ontroerends moet maken.

H. LASALLE.

Buitenlandsch overzicht.

Tripoli. - China. - Marokko. - Nederland en de vraag van President Taft.

25 October 1911.

Zijn al de mogendheden, die vrede in den mond voeren, en thans Italië niet straffen omdat het den vrede gebroken heeft, huichelaars?

Er zijn pacifisten die doen alsof zij meenen van ja. Welnu, dan zijn het onnoozele pacifisten.

De wereld zou er geen zier beter van worden, als een der grooten op eigen hand de wrekende Gerechtigheid ging spelen. Dat zou het begin zijn van nog veel grooter brand.

Juist zij die het vurigst de versterking der wereldorganisatie wenschen, zien heel goed in, dat die niet vóór den tijd beladen mag worden met eene taak boven hare krachten; - ook is het eene *wereld*organisatie waarvan zij verbetering wachten, en vooral niet van het eigenmachtig optreden van dezen of genen sterken Staat.

Wat in Tripoli voorvalt, is een klaar bewijs hoe noodlottig nationale ontwapening op het oogenblik nog zijn zou voor de belangen van den wereldvrede.

Die in deze wereld, waarin de rol van het geweld nog lang niet is uitgespeeld, zich niet voldoende tegen geweld gewapend houdt, verzaakt een plicht niet alleen tegenover zichzelf maar tegenover alle anderen.

Wilde Turkije, gelegen als het is, Tripoli, waarmede het geene gemeenschap heeft dan over zee, behouden, dan moest het zeemogendheid blijven; dan moest het zijne communicatie ten allen tijde kunnen verdedigen. Het was dit verplicht aan zichzelf, aan Italië - en aan Tripoli.

Het was nog veel meer aan Tripoli verplicht. Niet wij die kanonnen en pantsers ooit voor uitsluitende rechtstitels zullen

verklaren. Maar weerloosheid is het zeker nog minder. Kanonnen en pantsers ter verdediging van een bezit behooren de uitdrukking te zijn van de waarde die men aan dat bezit hecht, van de mate waarin het u aan het hart is gegroeid; - maar zij behooren ook onmiddellijk de herinnering te kunnen oproepen aan de verdiensten die gij uzelven reeds ten aanzien der bezitting verwierft. Zijn die afwezig, dan is uw rechtstitel voor de geschiedenis nul en komt zij vroeg of laat te schand, - met of zonder kanonnen.

Stelt men zich soms de komende wereldorganisatie zóó voor, dat deze al het op zeker oogenblik bestaande zal consolideeren en garandeeren, onverschillig of het slecht is of goed? Dan ware zij gelijkbeduidend met wereldversteening, en de grootste ramp die onze beschaving zou kunnen treffen.

Rechten groeien met de behartiging van plichten, en worden eerst dan eerbiedwaardig, wanneer tusschen beide een volstrekt evenwicht is bereikt.

Dat het de Turksche overweldigers ergens en ooit gelukt is dit evenwicht geheel te bereiken kan moeilijk worden volgehouden. Ziehier een volk dat na eeuwen nog niet is samengegroeid met één bepaald land op zulk eene wijze, dat land en volk slechts één begrip meer uitmaken. De nazaten van Willem den Veroveraar en de zijnen zijn geen Normandiërs gebleven maar Engelschen geworden. Niemand die veroveraars nog kan onderscheiden van veroverden. De Turken, waar zij zijn, zijn altijd nog herkenbaar als de nakomelingen eener veroverende horde met uitsluitend militairen rechtstitel.

Dezen titel - hun eenigen - invalideeren zij van het oogenblik af, dat zij hem niet langer met militaire middelen overeind kunnen houden.

De Turksche titel in Tripoli dateert van 1835 en berust op enkel overrompeling en geweld. Hij is sedert door geen enkelen titel van anderen aard versterkt.

De Italiaansche titel zal dateeren van 1911 en berusten op overrompeling en geweld. Zal ook hij na tachtig jaar door geen enkelen titel van anderen aard versterkt zijn, en weet bovendien dan nog de houder het geweld niet eens op zijne zijde te houden, dan zal hij evenzeer geinvalideerd zijn als thans de Turksche.

Overigens is de Italiaansch-Turksche schijnoorlog een bemoedigend bewijs hoe moeilijk het geworden is, in Europa oorlog te voeren.

De Turken kunnen de Italianen niet uit Tripoli houden; dit staat vast. Maar de Italianen kunnen de Turken er moeilijk toe noodzaken Tripoli ook in rechten af te staan, zonder hun Europeesch gebied aan te tasten, en dit verbiedt hun het belang van gansch Europa. De Turken, tot het uiterste gedreven, mochten eens compensatiën zoeken ten koste van Griekenland en Montenegro, en de Balkanbrand ware licht niet meer te blusschen.

Doch hoe nu de zaak tot een besluit te brengen? Wanneer Turkije blijft weigeren eene vergoeding in geld aan te nemen, en Europa blijft weigeren een Italiaanschen aanval op Turkije te gedoogen, is niet te zien hoe de oorlogstoestand een einde zal kunnen nemen, en zijn voortbestaan is altijd eene anomalie in den tegenwoordigen toestand der Europeesche maatschappij en zal door allerlei belanghebbenden als zoodanig worden gevoeld. Na eenigen tijd zal dan ook het voortduren van dezen toestand in de oogen van Europa wel het grootste kwaad zijn geworden, en zal dus nieuw geweld worden toegelaten in zoodanige beperking als wel voldoen kan om de Turken het vuur nader aan de schenen te brengen, maar niet het noodzakelijk gevolg behoeft te hebben dat het evenwicht op den Balkan wordt verstoord. Een aanval op de Klein-Aziatische kust van Turkije, gepaard met eene bezetting van eenige daarvoor gelegen eilanden (Samos, Mytilene) schijnt daartoe het aangewezen middel. Blijkbaar wordt hierover in de Europeesche kabinetten al beraadslaagd, zonder dat het vooruitzicht van een Europeesch fiat reeds zoo vast is geworden dat Italië aanstonds zijn gang durft gaan.

Zoo zal dit vermoedelijk een zeer curieuse oorlog worden, door Europeesch opzicht ten nauwste gecontroleerd. Mij dunkt dat er, tenzij dan tusschen twee groote mogendheden of combinaties van groote mogendheden zelve, in Europa geen andere meer zijn te wachten. Er is alleen nog mogelijk òf een zeer beperkte geweldpleging tot een zeer precies omschreven doel, òf een wereldbrand. Oorlogen in den ouden stijl, waarin ééne bepaalde natie aan ééne bepaalde

andere al het kwaad tracht toe te brengen dat zij bedenken kan, zijn reeds nu onmogelijk. Het Europeesche marktplein staat er te vol voor van lieden die niet gestoord wenschen te worden in hunne zaken.

De berichten uit China zijn ver van helder. Nog steeds is de hoofdbeslissing niet gevallen, maar de vooruitzichten voor de opstandelingen schijnen niet gunstig, nu de Noordelijke troepen zich niet bij hen hebben aangesloten.

Doch ook al wordt de opstand bedwongen, het begin van een nieuwe periode in China beteekent hij voorzeker. De trouw der Noordelijke legers schijnt toch alleen het gevolg te zijn der terugroeping van Joeantsikai, en deze zal dus voor het vervolg in de positie zijn aan de Mantsjoe-regeering zijne voorwaarden op te leggen.

Ook is het nog mogelijk dat de opstandelingen, nu de regeering blijkbaar draalt hun den genadeslag toe te brengen, den tijd vinden zich met andere Zuidelijke steden in verbinding te stellen en vandaar versterkingen ontvangen. Dat zij evenwel van hun aanvankelijk overwicht geen gebruik hebben gemaakt om den spoorweg Peking-Hankou te vernielen, geeft geen hoog denkbeeld van de kracht hunner militaire leiding. Ook moet men tegen het getal inwoners der opgestane stad - 800.000 - niet te hoog opzien. Hoeveel geschoolde militairen zijn er onder? En het gepeupel beteekent buiten de stad niets, en in de stad alleen wat, zoolang zij niet onder geweervuur zijn genomen.

De elkander onophoudelijk tegensprekende berichten, ook uit Europeesche bron, geven wel een denkbeeld van de ontzettende moeite die het in heeft, de verhoudingen in dit reusachtige en voor westersche zintuigen altijd nog zoo vreemde land met eenige zekerheid te overzien.

Vóór 3 of 4 November, heet het, zal de Marokko-overeenkomst geteekend zijn. Het wordt tijd om aan het Fransche budget te beginnen, en de regeering wenscht gedane zaak te maken éér de kamer bijeenkomt, wier vergadering reeds ongewoon lang werd uitgesteld.

De pangermanisten zullen wel niet heel tevreden zijn met den einduitslag, die Duitschland vermoedelijk wel zal

toestaan tot aan den Congo te reiken, maar slechts op enkele punten, en ook een gebiedsafstand aan Frankrijk schijnt te zullen inhouden, in de buurt van den eendensnavel.

Daarentegen schijnt de Duitsche regeering vrij goeden moed te hebben op de kracht der waarborgen voor Duitsche economische belangen in Marokko zelf, welke het haar gelukt is te verkrijgen, zij het niet in den eerst begeerden vorm van uitzonderingsmaatregelen ten behoeve van Duitschland alléén.

De vraag, in het Aprilnummer van den loopenden jaargang van dit tijdschrift gesteld, of President Taft zich in het laatst van 1910 omtrent het internationale politie-vraagstuk ook tot Nederland gewend had, kan thans in bevestigenden zin worden beantwoord. Niet, zooals men misschien had mogen verwachtén, uit een oranjeboek onzer regeering (zij blijkt het onderwerp in quaestie nog niet tot dezulke te rekenen, waarvan zij vóór de jaarlijksche behandeling der begrooting van buitenlandsche zaken mededeeling te doen heeft aan parlement en natie), - maar uit eene verklaring van den secretaris van President Taft, den heer Ch.D. Hilles, aan een lid der Fransche Kamer van Afgevaardigden, opgenomen in de *Correspondance bi-mensuelle du bureau international permanent de la paix à Berne*, nummer van 25 Juni 1911, bl. 112, en daaruit overgedrukt in de *Revue générale de Droit international public*, 1911, bl. 455. President Taft blijkt zijn vraag te hebben voorgelegd aan de volgende Staten Duitschland, Oostenrijk-Hongarije, België, Frankrijk, Groot Britannië, Italië, Japan, *Nederland*, Rusland en Turkije. In het algemeen dus *niet* aan de kleine Staten, maar wèl aan ons.

Omtrent de ontvangen antwoorden deelt de secretaris van President Taft het volgende mede: ‘Les réponses ont témoigné d'un certain intérêt, mais en même temps, pour des raisons diverses, ont montré l'hésitation de ces Etats à participer à l'initiative américaine. Tandis que quelques-uns se sont déclarés disposés à prendre en considération des propositions définies que les Etats Unis pourraient leur soumettre comme résultat des recherches de la commission américaine (het antwoord van Sir Edward Grey, naar men reeds wist), d'autres ont estimé qu'il n'y avait actuellement pas lieu

d'entreprendre une action internationale telle que la résolution du Congrès l'avait prévue et ont été d'avis qu'il serait inopportun de se livrer pour le moment à l'étude de la question.'

Dit antwoord was te verwachten op een voorslag die 'limiting the armaments by international agreement' vooropzette en van de internationale politie slechts melding maakte als iets bijkomstigs, en dus gevolg en oorzaak verwarde.

Dezerzijds is de meening verdedigd dat er voor Nederland aanleiding bestond, zich wèl tot de studie van het onderwerp geneigd te verklaren en daarmede de in de maak zijnde Nederlandsche commissie van voorbereiding voor de derde vredesconferentie te belasten.

Dubbel was dit, naar mijn inzien, Nederlands plicht geweest nu het niet enkel voor zich zelven op te treden had, maar, met België, in de rij kwam als éénige uitverkorene eener gansche reeks kleine staten, die er alle een levensbelang bij hebben dat ten aanzien van het alles beheerschende, centrale vraagstuk der internationale politiezorg, van den eersten aanvang af, niets hoegenaamd geschiede buiten hen om. Juist nu de zaak nog in haar geheel is, is het tijd te zorgen dat men er niet buiten gerake. Heeft men zich, voor het minst, met België ten aanzien van het gegeven antwoord verstaan?

Als het vraagstuk eenmaal in daadwerkelijke behandeling komt, is het, voor de kleine staten, voor het innemen eener zelfstandige, wel overwogen positie, waarvan alle gevolgen berekend zijn, licht te laat. Men bedenke dit wel, en gebruike den tijd nu hij nog gegeven is. Men dient ten eerste zelf te weten wat men wil, ten tweede wat de andere kleine staten willen, en ten derde òf en hoe men met eenige kans van slagen eene gemeenschappelijk aan te nemen houding ten opzichte van dit centrale vraagstuk der toekomst kan beramen en verzekeren.

Studie van dit alles moet voorafgaan. Men gunt er zich wèl den tijd mee. Waar blijft de reeds een jaar geleden door den minister van buitenlandsche zaken als aanstaande aangekondigde Nederlandsche commissie voor de derde vredesconferentie?

C.

Bibliographie.

Mevrouw Bosboom-Toussaint. Levens- en karakterschets, door Dr. Johs. Dyserinck. 's Gravenhage, Martinus Nijhoff. 1911.

Het Parijsche Huis Hachette geeft sedert een reeks van jaren, onder den algemeenen titel van ‘Les grands écrivains français’, in smakelijke klein-octavo deeltjes van om en nabij 200 bladzijden, door de beste schrijvers bewerkte monographieën uit van beroemde Franschen; een collectie die reeds een aantal van ongeveer 50 deeltjes omvat.

Wanneer de Nederlandsche uitgevers-firma Martinus Nijhoff eens den moed had om, het voorbeeld van haar Parijsche collega volgende, een reeks monographieën van groote Nederlandsche schrijvers uit te geven, dan zou deze levens- en karakterschets van mevrouw Bosboom-Toussaint daarvan het begin kunnen zijn. In plaats van de logge en onhandelbare boekdeelen, waarin de weinige levensbeschrijvingen van onze groote schrijvers tot nog toe gepubliceerd werden, wordt ons hier, nog wel niet in een zóó smaakvol uiterlijk als de deeltjes van Hachette, maar dan toch in handig formaat en met mooie, duidelijke letter, een boekje van ongeveer 300 bladzijden aangeboden, waarin, in zeven hoofdstukken, mevrouw Bosboom in haar leven en karakter geschetst wordt, zoo volledig als tot heden niet geschiedde.

Een bijzonder sympathiek portret van de schrijfster uit haar jongere jaren, voor zoover ik weet tot dusver niet gepubliceerd, verhoogt de uiterlijke aantrekkelijkheid van het boek.

Dat een man als Dr. Dyserinck zulk een arbeid niet zou ondernemen of hij moest de beschikking hebben over onbekende of althans nog ongebruikte bescheiden, en dat hij dien niet voleindigen zou, dan na in het werk van de schrijfster en in door

haar geschreven of tot haar gerichte brieven, welke hij voor zijn karakterschets gebruikte, alles gelezen en herlezen te hebben wat licht werpen kon op haar scheppingen en op haar persoon, was te verwachten. Laat ik er dadelijk bijvoegen, dat hij aan de verzoeking, die het bezit van zulk een rijken voorraad bouwstoffen met zich brengt en waarvoor zoovele Nederlandsche biografen bezweken zijn: om nl. heel hun rijkdom in hun boek uit te stallen, in den regel weerstand heeft weten te bieden. Alleen waar het geldt mevrouw Bosboom's godsdienstige natuur te doen uitkomen, is hij wat heel gul met aanhalingen uit haar brieven, en de beschrijvingen van de huldigingen, haar tijdens haar leven en na haar dood gebracht, hadden zonder schade bekort kunnen worden.

Maar, denkt men zich deze overtolligheden weg, dan blijft er over een, in nagenoeg chronologische volgorde gehouden, boeiend overzicht van het leven der merkwaardige vrouw, aan wie wij *Het Huis Lauernesse*, *Gideon Florensz*, *Majoor Frans* te danken hebben.

Het begint met het begin, of liever nog vroeger, met het op 30 December 1810 te Haarlem voltrokken huwelijk van juffrouw Roquette, een dokters-dochter, met den apotheker Hendrik Toussaint en hun wintersche huwelijksreis in een hortenden postwagen van Haarlem naar Alkmaar, waar zij in hun nieuwe woning, volgens het verhaal dat de dochter er van geeft, door een stuursche dienstmaagd alles behalve vriendelijk ontvangen werden, omdat het al over elven was! In die woning werd den 16^{en} September 1812 een uiterst teer wichtje geboren, dat, opgegroeid, zou blijken een sterken geest te bezitten, een studielust en een werkkracht, die haar gemaakt hebben tot Nederland's beroemde romancière.

Aan de hand van Dr. Dyserinck volgen wij haar van het ouderlijk huis, waar de moeder haar het verblijf niet veraangenaamde, naar het huis van haar grootmoeder Toussaint te Harlingen; van daar terug naar Alkmaar en naar Hoorn, waar zij, na haar examen als onderwijzeres, gouvernante werd bij de familie de Bruyn Kops. Haar eerste novelle en Potgieter's kritiek daarop, hare kennismaking met de Hasebroek's te Heilo, met Bakhuizen van den Brink, Beets en Da Costa; haar engagement met Bakhuizen en de verbreking ervan; haar huwelijk met den schilder Bosboom; haar betrekking tot Potgieter en Busken Huet, - het zijn even zoovele episoden uit haar leven, waarvan wij met belangstelling op nieuw of voor het eerst kennis nemen.

Dr. Dyserinck geeft ons zijn indrukken van de geschriften van mevrouw Bosboom, zonder daarbij als letterkundig criticus

op te treden. Een volledige studie over haren arbeid en hare beteekenis voor onze letterkunde mag trouwens overbodig heeten na hetgeen Huet in een viertal voortreffelijke opstellen in 1864, 1872, 1875 en 1880 over haar werk, van *Gideon Florensz* af tot *Majoor Frans* geschreven heeft. Deze vier stukken vereenigd, vormen een belangrijk essay over mevrouw Bosboom's groote kunst.[1)]

Dr. Dyserinck geeft ons vooral ‘de dichteres van het protestantisme’ te zien, die getuigen moest en stichten wilde, al wist zij ook daarmede een groot deel van haar landgenooten en zelfs van haar geloofsgenooten, die romans veroordeelden als behoorende tot de ongewijde kunst, te zullen ontstichten; de vrouw van innige godsvrucht en practischen christenzin; geen dweepster, maar een karakter. ‘Is het wijl ze zelve zooveel karakter heeft, dat ze zoo flink karakters teekent?’ schreef Potgieter aan Huet.

Hoe onbekrompen zij was in haar waardeering, ook van wie in geloofsovertuiging lijnrecht tegenover haar stonden, bewijst haar houding tegenover Huet. Ik haal van die breedheid van opvatting nog dit staaltje aan uit Dyserinck's boek:

‘Toen van Oosterzee hoogleeraar was geworden, schreef zij hem over den Hollandschen titel zijner uit het latijn vertaalde inaugureele oratie, dat de waarschuwing van de theologen om het Scepticisme te vermijden haar in de ooren klonk alsof men zeide: ‘pas toch op dat je de koorts niet krijgt’. ‘Het geloof’ - vervolgde zij in haren brief - ‘is een gave en de twijfel een krankte, zooals gij zelf ergens zegt. Kan men nu helpen dat men ziek wordt zoodra de besmetting als het ware in de lucht zit, die wij inademen? Alleen men moet niet willens toegeven aan de ziekte; men moet de geneesmiddelen gewillig aangrijpen...’

v.H.

Mr. Rhijnvis Feith. Een bijdrage tot de kennis van zijn werken en persoonlijkheid door Dr. H.G. ten Bruggencate. Wageningen, 1911.

Wie een biographie schrijft, kan beginnen met de breede schildering van den tijd, waarin zijn held leeft, de stroomen aanwijzen,

1) Ik herinner hier ook aan het opstel van H.L. Berckenhoff in *de Gids* van Augustus 1886.

die zijn levensrichting hebben bepaald, de herinnering aan het koor opwekken, waarin zijn stem een partij mee zong. Men noemt dit ‘plaatsen in de lijst van den tijd’, als ik het wel heb. De heer Ten Bruggencate heeft zich een handig portretschilder getoond door die methode voor Feith niet te volgen. Hij begint direct met Feith zelf, teekent hem zoo strak mogelijk tegen een vrij vlakken en rustigen achtergrond en komt eerst in zijn laatste hoofdstuk met de invloeden op Feith voor den dag en met de bekentenis: ‘Het aantal schrijvers, in wier denkbeelden of gemoedsstemmingen hij zich inleefde, dat der werken waaraan hij een en ander heeft ontleend, waaruit hij meer heeft overgenomen - zijn legio.’ (175).

En inderdaad, zoo is het. Deze dichter, estheticus, theoloog van halfheid en middelmatigheid, die geen aristocraat en geen prinsgezinde, geen democraat en geen republikein was, die telkens met zich zelf in tegenspraak komt (geen geestige, verrassende inconsequenties, voorwaar, van iemand, die in woeste vaart zich zelf voorbij rent!) is wel alleen belangwekkend als studie-exemplaar voor wie de invloeden en krachten, die de eerste periode der Romantiek hebben beheerscht, in hun aard en gevolgen bestudeeren wil.

Wat bij anderen een innerlijke drang was, is bij hem wel alles mode geworden. Ook de heer Ten Bruggencate moet eindigen met het vonnis, dat Verwey reeds vóór vijfentwintig jaar over Feith uitsprak, te bevestigen: ‘De eenige - en groote - waarde van Werther, den roman van het Duitsche sentimentalisme, ligt in de gevoelde waarneming van innerlijk en uiterlijk leven; - en in de boeken van het Hollandsche sentimentalisme (Feith's werk wordt hier bedoeld) is die waarneming valsch.’ Feith had alles door lectuur; zijn werk rust niet op de basis der realiteit.

De Dames Wolf en Deken zijn ook sentimenteel. Haar prachtige Willem Leevend wordt er als geheel voor het groote publiek van onzen tijd vrijwel onleesbaar door. Maar voor wie eenigszins vertrouwd is in de grotten en kronkelpaden, de donkere wouden en grafspelonken der 18de eeuwsche letterkunde, wordt dat smachten en treuren, dat dwepen en zuchten van een Lotje Roulin en een Willem Leevend toch nog een vrij smakelijke lectuur en hij laat zich zachtkens met een goedmoedigen glimlach meedrijven over de in maneschijn gehulde Hollandsche plasjes, die in Duitsche bergmeertjes zijn gemetamorphoseerd. De sentimentaliteit van Feith is echter op den duur niet uit te staan; zij wordt grotesk. Wie niet met een taaien zucht naar weten en begrijpen aan het werk toog, gooit zijn boeken wrevelig

of met een schaterlach in een hoek en verlustigt zich in Multatuli's 1048ste idee.

De dames Wolf en Deken ondergaan den invloed van haar tijd, maar ze blijven toch frissche, levende menschen met haar heldere, scherpe waarneming. De verinniging van haar gevoel wordt gedragen door een gezond realisme.

Feith stond in de 18de eeuw tegenover de Europeesche litteratuur, die hij wou navolgen, al net als later Beets en de zijnen tegenover de Romantiek van Byron. Deze man, voor wie de redding der maatschappij alleen te vinden is in den godsdienstigen minnezang (38), is de brave, voorzichtige Hollander, die wel graag de groote heeren wilde nahuppelen, maar toch altijd de brave, nette Hollander blijven wou in zijn zoetsappig gezeur over deugd, godsvrucht en liefde. Waar de opzet van zijn werk als bij zijn model noodwendig een zelfmoord eischt, krabbelt hij terug. De helden van Feith zijn tamme Werthers.

Ook Feith is in een periode gekomen - en het is een van Ten B's verdiensten, juist daarop het licht te hebben laten vallen, - dat de sentimentaliteit wel zoo'n beetje uitgeziekt was. Nooit echter heeft hij als Goethe het pathologische van zijn vroegeren toestand ingezien. Ook zijn derde periode, waarin hij optreden wil als ‘paladijn van den verlichten godsdienst tegenover de donkere orthodoxie eener- en de vrije wijsbegeerte anderzijds’ (119), is al evenzeer een tijd van slapheid en onechtheid, van geven en nemen, van vaagheid en zelfbedrog.

Maar met dat al, hij blijft een eenig studie-exemplaar. In hem is een verzanding van een wereldstroom. In zijn slib, poelen en moerassen is van allerlei, dat de stroom meevoert, te vinden. Het boek van den heer Ten Bruggencate is tot op zekere hoogte een zeer verdienstelijk boek. Het licht ons behoorlijk in over wat er in Feith omging en hoe hij van de eene periode in de andere kwam. Ook zelfs over de invloeden op Feith, geeft het belangrijke dingen (vooral over den invloed van Baculard d'Arnaud). De heer Ten B. is een handig portretschilder. De familie kon tevreden over hem zijn. Maar voor *het* boek over Feith was een geheel andere opzet noodzakelijk. Zoo iemand, dan is Feith wel de man, dien we alleen volkomen kunnen begrijpen, als we al zijn doen en laten voortdurend in verband zien gebracht met de krachten, die Feith hebben gemaakt.

PRINSEN.

Het gelaat des dichters.

‘En droef en fel’.
VONDEL.

Beschouw dit grauwend aangezicht. Gij zult er vinden
de dorre voren die er 's levens kouter sneed:
de lach van hem die lijden wilde, en níet en leed;
de grijns van wie niet minnen wou, en ímmer minde.

Aan iedren mond-hoek starde in schamperheid zijn kreet;
roerloos als poele' is 't oog; en 't voorhoofd, klaar, toont in de
kalme effenheid die elk begeeren weet te binden,
hoe elke zoen er liet de sporen van een beet.

Beschouw; - en sluit uw oog daarna. Maar laat er zwellen
de meêlij-tranen die ter dichte wimpren wellen;
en bid; en zeg: ‘deze is gekoren en gedoemd;
want hem die dús het lijdens-teeken werd beschoren,
is onder dezen die, voor de eeuwigheid geboren,
de doolaards zijn, die men gevallen eng'len noemt.’

I

Gij die 'lijk een verwijt gaat wegen in mijn zwijgen;
gij die dit hart als een verlaten huis bewoont:
o lage dag die neigt, en bij het nader-neigen
een sterre aan 't voorhoofd toont;

die van dit eenzaam licht aan uw verduisterd Oosten
mijn hope wekken en mijn weiflen heulen woudt;
al weet ge, o veeg-verbleekte dag, voor alle troosten
dit hart te leêg en te oud:

wat draalt gij aan de lucht en in mijn aangezichte,
die dit onnoodig en onnaakbaar licht me biedt?
En is mijn arrem hart geen urne, en al te dichte
dat men er geure' in giet?...

- Ik ga uw duister vóor; ik keer het duister tegen
der onbewogen-stille en leêge levens-zaal.
En, waar deze ijlte zwíjgt, smaak ik den bitt'ren zegen
van 't lijdzaam avond-maal...

II

Weêr gaat het veege licht der asters bloeien;
weêr naêrt een herfst. - En dit doorhunkerd hart
waar smokend 's zomers toortse gaat vergloeien,
wordt huiverend, en mart...

- Ik, in wiens hand de zoele vruchten wogen
maar wien de zoen ontzegd bleef van den beet;
die, waar 'k u weet, o herfstig mededoogen,
me des te alléener weet;

eeuwige maaier, ik, die sneed het koren,
maar nimmer voor zich-zelf de garve bond;
eindlooze vaarder in zijn vochte voren
die nooit de haven vond:

weêr naêrt me een herfst; en weêr naêrt wrang het derven
dit hart dat, hooploos, steeds verlangen kent;
dat, immer hunkrend naar dit herfstlijk sterven,
na 't wintren weet de lent'...

- Weêr brandt mijn najaars-bloed in smeek-gebaren;
weêr weent het hart waar de oude wonde schroeit...
- - Hoe bronst het goud in de kastanjelaren!
De zilvren aster bloeit...

III

Gij spreekt geen woord, o vrouw, maar weent aan mijne zijde
onder 't ontgoochlen dat uw tengre schouders boog.
En 'k weet uw leed; ik woog de keten van uw lijden;
- maar sluit afkeerig 't werend oog.

Ik sluit mijn oog. Gevallig voel 'k het bar verstarren,
in harde plooien, van een spot-lach om mijn mond;
ik, die me eens voelde een-zelfde neêr-laag tegen-sarren,
en eendere onmacht ondervond...

Waarom?... o Wreed gemoed, dat zocht om 't eígen lijden
het trage sussen van héur haeprend-vroom beklag...
- Gij spreekt geen woord, mijn kind, en weent aan mijne zijde.
Ik sluit mijn oog. Helaas: ik lach.

IV

Gij hebt te zeer van blijde logen
dit liefde-hongrend hart gevuld,
dat ik u niet, in mededoogen,
zou zeegnen om uw schoone schuld.

Ik heb om u te veel geleden,
- cieraad ter pije van mijn rouw, -
dat ik u niet in mijn gebeden,
en dankbaar haast, gedenken zou.

En zoo, waar 'k u mijn vreugde noeme,
niet steeds een vreugd ter lip mij bloeit,
vergeef: 't is dat het zélf-verdoemen
dan al te zeer mijn harte schroeit.

V

Kind met het bleek gelaat, dat van uw wijde blikken
geen liefde in mat gebaar noch in leede oogen ziet,
maar in uw zedig kleed uw knieën weet te schikken
zóo, dat me te elken male een laaie drift doorschiet:

gij zult het nimmer aan mijn vrome woorden weten
hoe mijn begeeren om uw kleêren dolen dorst;
maar ík draag in me-zelf de wonde, zèlf-gereten,
waarvan de koortse rilt en davert door mijn borst.

Want 'k heb de straffe zelf in 't lillend vleesch geslagen;
ik heb een spijt'gen spot gehamerd in mijn brein...
- Gij echter, ga voorbij, arm kind, en zónder vragen:
ik haat u om dees geert', die 'k minne om deze pijn...

VI

Weêr staat mijn venster open op den nacht,
tusschen de kamer en haar broei'ge zwoelte
en deze wijdte en haar bewogen koelte.
En 'k sta aan 't raam, en wacht.

Ik wacht. Er is een woel'ge stilte in mij.
Er zwelt en zwijmt, deint áan en deinst Verlangen,
als zong, op golven zoelte, in schroom'ge zangen
een ongeziene rei...

- o 'k Weet: ik heb alleen in 't leed gebloeid
dat ik in 't eigen brein met zorge kweekte:
een kelder-plant van zieke en trotsche bleekte
in duisternis gegroeid;

ik ben geweest die voor zich-zelf verborg
té maklijk leve' en lieve', in vreez'ge hoede;
van de' eigen tucht weldadig-strenge roede,
voor 't eigen lijden borg....

Maar deze nacht is schoon, en góed misschien.
Misschien staan, als het mijne, ramen open,
en hoopt een andre blik eenzelfde hopen,
en tracht als ík te zíen.

peilt één als ik, en met eenzelfden schroom,
de bakelooze banen dóor der nachten,
of hij hem vinde die hem staat te wachten:
de broeder van zijn droom;

één die het kommer-bed ontrees als ik,
en staat aan 't raam zijn bangend hart te prangen,
en ziet daar-boven al de sterren hangen
als kindren van zijn blik;

één die mij wachte... - En 'k wacht. En 'k voel de vaalt'
van mijn gelaat in klamme koelt' verweeken...
En hooploos-zoet zie 'k 't blauwe licht verbleeken
der trage maan, die daalt...

VII

Gij die mijn kommer-ziekte in deemoed tegen-lacht;
gij die mijn vreemdsten waan beveiligt van uw wake;
maar wier geloken schaamte ik zuchten weet te slaken
uit al de roerslen, heimlijk-diep, van uw geslacht;

- o macht'ge vrouw, die moogt in 't maagdlijk voorhoofd voeren
den onvergloorb'ren glans van wie ter dood bemint;
maar die ter slaande borst gelijk een pijnlijk kind
den drenz'gen twijfel aan mijn min zult blijven voêren;

- gij die 'k aan dit gelaat en dit verlangen bond,
o gave maatloos-mild! maar wie de koortsen branden
ter heete zuiverheid der oogen en der handen,
ten monkel, droog-gezucht, van uwen rooden mond:

ik draag mijn schuld, ik wéet in mij de schuld te dragen
gelijk een rijpe vrucht die 't naedrend onweêr beidt;
de zeegning zengt mijn lippe om uw verwacht verwijt,
- al vind 'k geen liefde-woord voor uwe liefde-vrage.

Ik ken uw rouwen aan het rouwen van mijn hart;
de nacht ziet mijne zorge om úwe zorg verbleeken;
- al blijf 'k u dwingen, kind, uw daaglijksch brood te weeken
in de altijd-overvloed'ge beke van den smart.

En mijn gezicht dat, stuursch van onbestraalde steilte,
bergt als de rotse een vloed in de onverbreekb're korst,
weet dat ook gij uw tranen smoort, - maar ziet uw borst
die rustig schijnt, en aêmt in de aldoor-guurdere ijlte...

- En toch: mocht ge éens dit oog tot op de ziel doorspiên,
tot op de gronden van zijn weten en zijn wanen,
gij zoudt, door 't ras-gerezen licht van uwe tranen,
't vergoddelijkte beeld van úw genade er zien;

mocht ge aan het traag gedein van welige gewaden
den breeden harts-klop van mijn rijke min bevroên...
- - Maar neen al lang is 't tijd, deze oogen toe te doen;
en 't strakke kleed is sleetsch tot op de bleeke naden.

Want hoe ik lengen moge, en gíj mij wacht: wij staan
in wrange kennis dat we, in eeuwigheid gescheiden,
en hoe 'k u minne als gíj me mint, geén van ons beiden
de heele liefde van den and're kan verstaan...

KAREL VAN DE WOESTIJNE.

Haar noodlot.
Schets in één bedrijf[1].

PERSONEN:

ELLA	30 jaar.
FRITS	33 jaar.
Kinderen { MEISJE	7 jaar.
Kinderen { JONGEN	6 jaar.

TOONEEL:

Een huiskamer bij avond. Het is acht uur. Meubileering: niet al te wereldsch, rustig, van goeden smaak.
ELLA zit op de canapé aan een tafel, links vóór; de kinderen ter weerszijden op hooge stoelen. Bij het opgaan van het scherm leest zij den kinderen uit een kinderbijbel voor. Na ruim een halve minuut komt FRITS binnen.

ELLA.

(*Leest*)*:* '.... maar hij riep nog veel meer: Zoon Davids! ontferm u mijner! En Jezus stond stil en zeide: Roept hem! En zij riepen den blinde en zeiden tot hem: Wees goedsmoeds, sta op, hij roept u. En hij wierp zijn mantel af, en sprong op, en kwam tot Jezus. En Jezus antwoordde hem en zeide: Wat wilt gij dat ik u doen zal? En de blinde zeide: Rabbouni! Dat ik ziende mag worden!....' *(men hoort Frits in de gang met het dienstmeisje spreken en tot haar 'dankje' zeggen. Frits komt binnen, zegt in de deur nog iets tot dienstmeisje).*

1) Het opvoeringsrecht wordt voorbehouden volgens de wet op het auteursrecht van 28 Juni 1881, Stbl. N°. 124.

FRITS.
Stoor ik?

ELLA.
(*Leest en knikt Frits onderwijl toe*, *dat hij niet stoort en duidt hem met de hand aan*, *dat hij niet moet weggaan*) '.... En Jezus zeide: Ga heen, uw geloof heeft u behouden. En terstond werd hij ziende en volgde hem op den weg.' (*slaat boek dicht*, *staat op*, *geeft Frits een hand*). Neen, je stoort volstrekt niet. Het is juist uit. Ik las den kinderen voor uit den kinderbijbel. Dat doe ik elken avond vóór zij naar bed gaan.

KINDEREN (*zijn*, *zoodra Ella met lezen ophield, van hun stoel gesprongen*, *en op Frits toegesneld*).
Dag oompie, dag oompje!

ELLA.
Kom, zeg oompje nou meteen maar goeden nacht, want jullie moeten naar bed. (*als de kinderen nog dartel rondspringen*) Neen, neen, gauw, geen liedje van verlangen zoeken. Nou, 'nacht oom Frits' en dan naar bed.

KINDEREN (*zeggen nu Frits nogmaals goeden dag*, *tevens tot afscheid*).
Dag oompie, dag oompje-lief. We moeten naar bed. (*zeggen nu ook Ella goeden nacht en zoenen haar*) Dag moesje, nacht moesje, dag oompie, nacht moesje! (*Kinderen af*).

FRITS.
Zoo, lees je elken avond in den bijbel? Dat wist ik niet. Ik kom hier op dit uur ook bijna nooit. Het is een ongewone tijd voor mij, hè? Maar dat komt... nu ja, dat is bloot toeval. Maar zeg eens, is die lectuur in den bijbel voor je zelf of voor de kinderen?

ELLA.
Hoe bedoel je? Het is een kinderbijbel.

FRITS.
Ik meen, zoek je er iets voor je zelf in? Is het om je wat over je moeielijkheden heen te helpen, of geloof je, dat je kinderen gelukkiger zullen zijn dan jij, als zij maar bijbelvast en geloovig worden?

ELLA (*haalt 'niet-wetend' de schouders op*).

FRITS.

Je weet, ik doe daar heelemaal niet aan. (*met bravour*, *die niet echt is*) En ik ben toch volstrekt niet ongelukkig. (*rustiger en eenvoudiger*) Maar, natuurlijk, voor mij is het leven tot nog toe niet zoo moeielijk geweest als voor jou... Helpt je de gedachte niet, dat het wel weer eens anders kon worden?

(In het volgende worden zijne gelaatsuitdrukking en gedraging bepaald door den loop, dien zij aan het gesprek geeft, en die anders wordt, dan hij zich gedacht had. Hij blijft echter vrijwel passief en zijn pogingen om het gesprek dáárheen te leiden, waar het doel van zijn bezoek ligt, zijn - min of meer opzettelijk - zwak. Het aanvankelijk misverstand krijgt door de verklaringen, waartoe het haar brengt, voor hem eene bekoring.)

ELLA.

Anders? Ja, natuurlijk,... ach, ik weet eigenlijk niet. Maar hoe bedoel je: anders? (*verlegen*) O, neen, Frits, je bedoelt toch niet dat... dat... waarover je zoo dikwijls met mij sprak? Neen, Frits, werkelijk, laten wij daar niet meer over spreken; laten wij dat uit ons hoofd zetten. Ik heb er nog zoo ernstig over nagedacht, nadat we er laatst over gesproken hebben. Toen wou je mijn definitief antwoord niet hooren; toen wou je niet gelooven, dat het onherroepelijk bij mij vaststaat, en zei je mij, dat ik nog eens kalm moest nadenken. Dat hèb ik gedaan en...

FRITS.

Ja, ja, dat weet ik, maar ik wou je juist...

ELLA (*rustig, zich geheel meester*).

Neen, val mij nu niet in de rede, laat mij nu uitspreken...

FRITS.

Neen, maar je begrijpt mij verkeerd. Ik...

ELLA.

Neen, volstrekt niet. Ik begrijp je heel goed. (*zacht voor zich heen*) Af en toe heb ik wel eens het gevoel: àl te goed.

(weer gewoon) Maar ik moet je nu nog eens duidelijk zeggen, dàt... dàt... en waaròm het onmogelijk is.

Je bent zelf van alles om zoo te zeggen getuige geweest. Je weet, dat ik in mijn huwelijk eigenlijk nòòit gelukkig geweest ben. Nu ja, een paar maanden, zoolang Gijs... *(met spottende verachting)* verliefd bleef. Maar het was bij hem geen liefde..., neen geen liefde. Eigenlijk was ik voor hem niet meer dan al zijn vroegere... *(zoekt naar het woord)*... vriendinnen. Waarom hij mij trouwde en niet een van die *(bitter)*... nu ja, dat komt omdat ik een 'dame' was. Dat is eenvoudig een verschil van stand met... die anderen. Maar iets meer dan... die anderen was ik voor hem niet...

FRITS.

Nu, nu, zóó moet je toch, geloof ik, niet over hem oordeelen.

ELLA *(schamper).*

Waarom niet? Is het soms niet waar? *(zachter)* Ach, Frits, hoe kon het anders maar zòò kort geduurd hebben? Een paar maanden; toen was ik hem al te veel. Toen begon die verandering al. Enfin, je weet het zelf. Je zag hem haast nooit op kantoor, niet waar? En mij zei hij toen juist altijd, dat hij niet thuis kon komen eten, omdat hij het zoo druk op kantoor had. *(vlug en toonloos)* Ik heb later, toen hij al weg was, wel gehoord wat de reden daarvan was. *(weer gewoon)* Maar zelfs toen hij mij zoo verwaarloosde, bleef ik in het begin eigenlijk nog van hem houden. Want, zie je, toen ik trouwde, was ik nog zoo jong: pas twee en twintig. Ik was eigenlijk nog zoo'n kind. En in het eerst was ons huwelijk voor mij zoo'n ontgoocheling. Toen, in het begin, was hij wel heel hef voor mij, maar toch was hij, of liever gezegd, àlles was zoo heel anders, als ik het mij gedroomd had. *(zij staart, als ziet zij die droombeelden in gedachte weer voor zich)* Ik had mij dat geluk, dat ik in mijn huwelijk zou vinden, zoo als een sprookje gedacht. *(ontmoedigd)* En hij was zoo nuchter, zoo practisch, zoo prozaïsch. Maar toen ik over die eerste desillusie heen was, toen ik was gaan inzien, dat de schuld, dat ik zoo teleurgesteld was, bij mìj lag, omdat ik zonder er een 'Ahnung' van te hebben, het huwelijk was ingegaan - wat toch eigenlijk ook al weer niet mìjn schuld was - toen begon ik hem

heel anders te zien dan eerst. Ik ging toen van hem houden, (*levendig, vlug*, *met illusie*) of liever, ik geloof dat ik van hem *zou zijn* gaan houden, echt houden, zooals ik nu weet, dat man en vrouw van elkaar moeten houden, willen zij samen gelukkig zijn - (*verslagen*) als toen maar niet hìj zoo totaal veranderd was. (*rustig*, *droevig*) Nu, je weet, hoe het toen tusschen ons werd. Ik zag hem soms weken lang niet, dan weer kwam hij plotseling vrij geregeld thuis. Ik heb later wel begrepen, dat dàt de tijden waren, als... weer een liaison afgebroken was. *(bitter)* Dàn kwam hij bij mìj terug...

FRITS.

Maak je hem nu niet àl te zwart?

ELLA.

Te zwart? Neen, het is de waarheid! (*lichtelijk verwonderd*) Dat weet je toch zelf ook wel?

FRITS.

Nu ja, dat is zoo. Maar... *(zoekend naar zijn woorden)...* waar dient het nu toe, dat alles weer op te halen, als het binnenkort misschien weer zoo... anders kan worden?

ELLA (*hem verkeerd begrijpend, meenend dat hij weer op een huwelijk tusschen haar en Frits doelt, beslist*).

Neen, Frits, tòe zeg dat nu niet; maak het mij niet zoo moeielijk. Laten wij dàt nu eens en voorgoed als afgedaan beschouwen...

FRITS.

Ja, maar laat mij nu eens spreken... (*niet wetend hoe te beginnen*) Ik geloof, dat je mij voortdurend verkeerd begrijpt...

ELLA.

Neen, Frits, neen. Ik begrijp je volkomen, maar jij - en dat is ook natuurlijk - jij begrijpt mìj niet. Ik heb het je ook nog nooit duidelijk en onomwonden kunnen zeggen... waaròm... waaròm het onmogelijk is. Maar nu, nu wil ik het je alles eens zeggen; want het is mij ook zoo'n behoefte eindelijk eens uit te kunnen spreken, ronduit te kunnen zeggen wat ik meen,... wat ik voel... wat er in mij omgaat.... maar ook waarom ik dat moet bedwingen... trachten te verstikken...

Dat alles moet ik je nu eindelijk eens zeggen... maar dan, daarna... moet er ook nooit tusschen ons meer quaestie van zijn....

FRITS (*wil haar in de rede vallen*).

ELLA.

Neen, laat mij nu rustig uitspreken... Wat zei ik ook? *(wrijft peinzend over haar voorhoofd*) O ja, kijk, in dien tijd, toen Gijs mij volkomen verwaarloosde, toen, in dien tijd... dat hij... met andere vrouwen was, toen heb ik wel eens aan scheiden gedacht. Ik was toen zoo bitter, bitter ongelukkig. Maar je herinnert je, ik wachtte toen Elsje en ik dacht, dat als... wij een kind hadden, hij misschien wel anders zou worden. En af en toe, maar, o zoo kort... wèrd het ook wel weer eens anders. Maar... dan weer... ach (*blijft een oogenblik met het hoofd op de hand geleund in gedachten*, *daarop*, *als haar die episode in herinnering komt*,*levendiger*) tòen bijvoorbeeld, kort voor de geboorte van Broertje, zag ik hem in tijden weer niet. Je weet, hij is toen niet eens bij mijn bevalling geweest. Hij kwam een dag of veertien daarna voor het eerst weer thuis... En van dien tijd af... wat ik tòen voor 'n leven heb gehad... neen, dat is niet te zeggen... Maar och, (*droevig glimlachend*) ik hoef er jou eigenlijk niet veel van te vertellen. Jij hebt dat alles van nabij genoeg gezien *(hem met dankbaarheid aanziend*) en jij hebt ook je deel gehad... Je hebt toen bijna al het werk op kantoor alleen moeten doen... en nog er voor moeten zorgen, dat hij er.. zich niet mee bemoeide... Is het niet waar? Ja, Frits, dat moet ik je nu ook eens zeggen. Ik begrijp nù, dat je dat alles om mij hebt gedaan en voor de toekomst van mijn kinderen... Eerst dacht ik altijd, dat het je eigen wensch was of misschien ook een noodzakelijkheid voor je was, om die zaken aan te houden... maar toen ik later merkte, uit wat je af en toe eens zei, dat het dat niet was, toen ben ik gaan begrijpen, dat je dat alles deedt om mij en den kinderen een toekomst te verzekeren... ook als mijn man, als hùn vader niet meer voor ons zorgde. En toen ik dat eenmaal inzag, ja, toen durfde ik je eigenlijk nooit rechtuit ervoor bedanken, voor al wat je voor mij en de kinderen hebt gedaan... en nu nog doet. Ik hield mij toen maar,

alsof het vanzelf sprak, dat je deedt, alsof Gijs nog in werkelijkheid je compagnon was.... Maar, nu Frits, nu moet ik je toch eindelijk eens zeggen, hoe... innig dankbaar ik je ben, niet in de eerste plaats voor wát je voor ons gedaan hebt, maar vooral voor de manier waarop: zoo eenvoudig, zoo zonder ooit de gedachte bij mij te laten opkomen, wat ik - wat ook mijn kinderen, - aan je verplicht zijn.

(Gedurende haar verhaal is Frits somberder en nadenkender geworden en ziet haar langzamerhand met meer liefde en innigheid aan. Zij steekt hem haar hand toe, die hij, haar strak in de oogen ziende, met schuchterheid aanvat en dan een oogenblik met innigheid in de zijne omvat houdt. Beiden zwijgen. Zij wischt met haar zakdoek haar oogen af.)

ELLA (*voortgaande*).

..... En nu is het al vijf jaar... verleden maand was het al vijf jaar, dat hij weg is met... die vrouw. Nooit, nooit heb ik meer wat van hem gehoord.

Ja, Frits, het recht zou ik zeker hebben om mij van hem te laten scheiden. Het recht... ja volgens de wet zeker... en ook tegenover mijzelf... Ja, dat heb ik, dat weet ik wel... maar...

FRITS (*heftig*).

Ja, natuurlijk... *(zich herstellend)* Ofschoon, je hebt hem al zoo dikwijls vergeven...

ELLA *(droevig, maar met overtuiging).*

Ach, vergeven, neen Frits, dat is het eigenlijk niet. Daarvan kan tusschen man en vrouw toch eigenlijk geen sprake zijn. *(droomend voor zich heen)* Als je niet gelukkig met elkaar bent en kinderen hebt, dan blijf je bij elkaar zoolang als je het nog maar dragen kunt... *(gewoon)* En als ik mij niet van Gijs laat scheiden, dan is dat ook alleen om de kinderen. Want als ik bedenk, dat hij ooit misschien nog eens terug zou kunnen komen *(als een benauwend droombeeld voor haar oogen wegvagend)* en *(zelf aan haar woorden niet geloovend)* dan misschien zou blijken voor goed... tot rust te zijn gekomen... dan... Ach neen, een gelukkig leven met hem zou het wel nooit

meer worden... Maar toch, als ik hem maar hier had, hier bij de kinderen, *onze* kinderen, dan zou ik in het overige wel leeren berusten. En terwille van de kinderen mág ik niets doen, waardoor Gijs en ik onherroepelijk en voorgoed uit elkaar zouden gaan.

Zóó is het Frits... daarom is het dus onmogelijk, dat ik... je vrouw zou worden. Ik mág mij niet van Gijs laten scheiden.

FRITS ***(zich vergetend).***
Maar anders? Als...?

ELLA ***(hem in de rede vallend, rustig).***
Laten wij daarover nu niet spreken... Ik wacht rustig af. Wil Gijs komen, dan vindt hij mij. Zie ik hem nooit weer terug, dan ben ik tenminste tegenover mijn kinderen verantwoord, dat ik niets gedaan heb om hun vader van ze af te houden. Hij is mijn man.... hij zal het blijven, zoolang wij beiden leven.

FRITS.
Maar Ella, heb je je wel eens ingedacht, wat het voor je zou zijn, áls hij weer terugkwam? Verlang je er wel eens naar, dat hij terugkomt?

ELLA.
Verlangen? Neen, verlangen, dàt niet. Ik voel me natuurlijk wel heel dikwijls erg eenzaam. De kinderen zijn nog zoo klein. En verder heb ik niemand.... (*bijna toonloos voor zich heen*) dan jou.

FRITS.
En geloof je, dat je gelukkiger zou zijn, je minder eenzaam zou voelen, als je Gijs weer hier bij je hadt?

ELLA (*zonder overtuiging*).
Ik hoop het. (*beslist*) Maar ik heb immers geen keus. Als hij terugkomt, màg ik hem toch niet de deur wijzen. Hij is toch de vader van mijn kinderen. Ik zou mij niet verantwoord tegenover ze voelen. (*hem met teederheid aanziende*)... Anders...

FRITS (*ontroerd*).
Ella, wat bedoel je daarmede:... anders...?

ELLA (*pogende de in haar stem merkbare ontroering te onderdrukken*).
Ach, Frits, laat ik eerlijk zijn. Je bent nu toch wel overtuigd, dat mijn besluit vast staat, onwrikbaar vast staat. Ik *blijf* de vrouw van Gijs, omdat ik voel, dat ik dat moet. En als hij werkelijk eens als een heel ander mensch terug mocht komen, dan... zou ik zoo oneindig dankbaar zijn, dat ik trouw op hem gewacht heb. (*zich door haar eigen voorstelling opwindend*) Dat gevoel te hebben, dat ik nooit iets gedaan heb om hem er van af te houden om naar zijn gezin, bij zijn kinderen terug te komen, zie je, dat gevoel te kunnen hebben, is mij alles waard; dat maakt goed, alles wat ik heb doorgemaakt, dat weegt wel op tegen alles wat ik nu opoffer. *(weer somber en kalmer)* Maar ach, ik geloof er zoo dikwijls zelf niet aan, dat hij ooit weer terug zal komen. En *(droevig glimlachend)* komt hij terug, wie weet dan: hoe? *(hem recht in de oogen ziende; beslist en met ontroering)* En in zulke oogenblikken, Frits, dan voel ik, hoeveel ik opoffer aan mijn plicht.... of wat ik tenminste daarvoor houd... door te weigeren je vrouw te worden. In het begin, toen Gijs pas weg was, en je meer bij mij kwam *(snel en vluchtig)* om over de zaak en allerlei geldquaesties met me te spreken, *(langzamer en rustig)* toen vond ik het wel prettig als je kwam, maar alleen omdat ik zoo'n steun, zoo'n eerlijken, verstandigen raadsman in je had. Maar verder zag ik alleen maar in je den ‘man’, den ‘man’ begrijp je. En mijn huwelijk was zoo'n bittere ontgoocheling voor me geweest: ik had zoo ontzettend geleden.... door Gijs, dat ik mij toen niét had kunnen voorstellen, dat ik ooit weer iets anders dan... hoogstens waardeering... misschien een vage sympathie voor een man zou kunnen voelen Maar toen ik langzamerhand wat tot rust kwam, toen werd de herinnering aan wat ik óm Gijs en dóór Gijs geleden had, natuurlijk minder sterk, minder levendig. Ze bleef wel eens af en toe uit mijn gedachten weg. En tegelijkertijd leerde ik je beter kennen.

Eerst vond ik het heel gewoon, dat ik, toen Gijs nu eenmaal weg was, alles met jou besprak en jij mij raad gaf en allerlei dingen voor me in orde maakte. Maar langzamerhand zag ik in, dat ik dat alles zoo heel gewoon had gevonden, juist doordat jij zoo'n eerlijke, trouwe, hartelijke

vriend voor me was, die alles deed en bedacht om me maar niet te laten voelen, hoe hulpeloos en ellendig verlaten ik was. En zoo ben ik langzamerhand voor je gaan voelen.... (*zoekend naar haar woorden*) iets, wat ik voor een groote vriendschap hield (*ontroerd, toonloos en de oogen neerslaand*)... maar misschien meer is dan vriendschap. (*zwijgt eenige oogenblikken*) Ik vond het beter, dat ik je dit eindelijk maar eens zei. (*rustig en ernstig hem aanziende*) Ik hoop, Frits, dat nu ik je dit heb gezegd, we elkaar zullen blijven zien, zooals tot nog toe en je voor mij zult blijven, wat je al deze jaren voor mij geweest bent. (*steekt hem over de tafel haar hand toe*, *die hij aarzelend en met ontroering vat*, *dan innig drukt*) Ik ken je genoeg om er zeker van te zijn, dat je niets zult doen om te trachten mij van mijn besluit af te brengen. Maak het me niet moeielijker mijn plicht te doen, dan het nu al voor mij is.

FRITS ***(bewogen*)**.
Ik dank je, Ella, dat je me dit gezegd hebt. Eigenlijk wist ik het al lang; ik had het wel gevoeld... Neen, ik zal niet probeeren je van je besluit af te brengen... Ten minste nooit alleen ter wille van mij zelf. (*zwijgt eenige oogenblikken)*... Ik had niet gedacht, dat het vanavond tusschen ons tot... zoo'n verklaring zou zijn gekomen. Want eigenlijk kwam ik hier om... *(zoekt zijn woorden)* nog eens van je te hooren of je er wel zeker van bent, dat je... als Gijs mocht terug komen... hem weer in genade zou kunnen aannemen.

ELLA ***(nerveus maar beslist).***
Ja, daar ben ik zeker van, dat kan ik.

FRITS.
Je weet, Ella, hoe ik dat in je bewonder, dat vasthouden aan je plicht, aan wat je meent, dat je plicht is, en waarvoor je alles op zij kan zetten, elk offer brengen wil. Maar ik vraag mij wel eens af, of je je krachten niet overschat... En ìs het wel je plicht willens en wetens een leven tegemoet te gaan, dat misschien even ongelukkig zal worden als het in den laatsten tijd was, vóórdat Gijs wegging. Want, Ella

die mogelijkheid bestáát. En kán het wel je plicht zijn om je er aan bloot te stellen, dat misschien dat beetje rust, dat nu eindelijk in je leven gekomen is, weer verstoord wordt.... en zonder dat je er eenig geluk voor in de plaats krijgt. Je hebt het zelf gezegd: ik ben om zoo te zeggen getuige van alles geweest, wat je hebt doorgemaakt. Ik heb kunnen zien hoe... slecht - ja, laat ik niet een sterker woord gebruiken - hoe slecht hij voor je geweest is. Je hebt natuurlijk niet alleen verdriet gehad, maar ook angst, angst elken dag, wat de volgende dag je misschien weer voor nieuw verdriet, voor nieuwe vernedering zou brengen. Weet je zeker, dat het je plicht is, misschien dat rampzalige leven opnieuw te beginnen? Geloof je werkelijk, dat je dáárdoor zou handelen in het belang van je kinderen? En...

ELLA ***(valt hem in de rede).***
Ja, Frits, ja, dat weet ik zeker. Mijn geweten zegt het me. Ik wil, ik màg daaraan niet twijfelen.

FRITS ***(voortgaande).***
...En ook, als je je in dat leven van vroeger terugdenkt, ben je er dan zeker van, dat je de kracht zoudt hebben, om het als 't moest, wéér door te maken?

ELLA.
Ach toe, Frits! Laten wij er nu niet meer over spreken. Je weet niet hoe je me kwelt. Ik denk zoo weinig mogelijk aan wat achter mij ligt en ik wacht rustig af, hoe het in de toekomst voor mij worden zal.... Wie weet òf hij ooit terugkomt....?

FRITS ***(heftig).***
Neen, Ella, neen; zoo mag je niet je beslissing nemen. Als je niet volkomen zeker weet, dat je de kracht zult hebben, als het noodig is, nog eens door te maken al wat je geleden hebt; als je niet met open oogen en zonder een zweem van twijfel die toekomst tegemoet kan gaan, dan moet je nu nog op je besluit terugkomen, *(nog heftiger en gejaagder)* Nù op dìt oogenblik, dan is er geen tijd meer te verliezen. Elk oogenblik kan het.... *(zich herstellend*

als hij Ella's angstig vragenden blik ziet; rustig maar met overtuiging) Nù zou eene scheiding niets dan eene bloote formaliteit zijn; maar als je het samenleven met Gijs weer begonnen was, God weet, wat je dan voor een strijd door te maken zou hebben, als je ging voelen, dat het niet... zoo kon blijven.... dat je krachten daartegen niet bestand waren. En ook, Ella, bedenk eens, wàt het dàn voor de kinderen zou zijn. Nu hebben ze hun vader nog bijna niet gekend, zijn hem althans weer volkomen vergeten. Zij weten misschien niet eens meer, dat hij bestaat. Maar als hij terugkomt, nu ze zooveel ouder geworden zijn, hoe zal het dan voor ze zijn, als zij al die ellende bijwonen van een ongelukkig huwelijk, en ze zien ten slotte hun ouders voor goed van elkaar gaan. Dan zullen ze, dat kàn niet anders, partij trekken voor den een of voor den ander.... Bedenk Ella, hoe verschrikkelijk dàt voor kinderen moet zijn.... en ook voor de ouders zelf. Geloof je, als het zoover zou komen, dat je dan toch nog overtuigd zoudt blijven, dat het in hùn belang was, dat Gijs en jij weer tot elkaar gekomen zijn?

ELLA ***(tijdens Frits sprak, is zij angstig en wanhopig geworden).***
Toe, Frits, houd op; martel mij niet langer. Ik smeek je, ik kàn niet meer.... Ik kan van joù toch niet gelooven, dat je me dit alles aandoet om te probeeren mij van mijn besluit weer af te brengen. Het is toch niet mogelijk, dat je, ook al vecht je voor je geluk, zóó wreed zou zijn, om mij dààrom dit alles te laten doormaken... Maar waarom dàn? Waaròm dan toch? Nu weet je toch: ik ben besloten, vast besloten, wat er ook gebeuren mag. Maar waarom laat je me dan alles zien, wat mij - God weet het - misschien nog in de toekomst te wachten staat? *(gebroken)* Toe, Frits, ik smeek je, spaar mij... Ik kàn... niet... meer... *(snikt*, *met het hoofd op de handen geleund*, *het uit*; *zwijgt eenige oogenblikken*, *dan, zich weer overmannend*, *beslist)* Maar als het noodig is, zàl ik sterk wezen. Ik wìl het. Ik zàl het ook kunnen!

FRITS ***(innig ontroerd).***
Waarachtig Ella, ik bezweer je, ik denk hierbij geen oogenblik

aan mij zelf. Ik vecht niet meer om mijn geluk. Ik zal mij bij je besluit neerleggen; ik zal al mijn illusies van een geluk, dat ik mij gedroomd had, opgeven, als ik maar zekerheid heb, dat jij niet je ongeluk tegemoet gaat. Het is om jouw geluk, dat ik mij bezorgd maak. Daarom ook alleen kwam ik vanavond hier. *(rustiger)* Voor de laatste maal wilde ik je nog eens op de gevolgen wijzen, die je besluit om je niet van Gijs te laten scheiden, voor jou en de kinderen hebben kan. Je begrijpt, Ella, dat hoef ik je toch niet te zeggen, wat het mij kostte om je aan al die ellende, al dat verdriet te herinneren, dat achter je ligt en - de Hemel weet - ook misschien nog in de toekomst je deel kan zijn. *(met overtuiging)* Maar het moest, het was noodig. Want, nu ik zie, dat je besluit onwrikbaar vast staat, zal ik je zeggen waarom ik hier vanavond kwam... Gijs komt terug.

ELLA ***(met een mengeling van schrik en vreugde).***

Neen, Frits, werkelijk? Hoe weet je het? Waarom kon je me dan zoo martelen, met al die vragen, al die herinneringen? Zie je nu wel, dat ik gelijk heb gehad, *(zich steeds meer opwindend)* dat ik goed gedaan heb, om trouw te wachten tot hij terug kwam? Ja, ik wist wel, dat hij eindelijk eens veranderen zou, dat hij naar mij en de kinderen terug zou verlangen. En wie weet, wat hij doorgemaakt heeft? Misschien heeft hij nog veel meer geleden door zijn gevoel van schuld, dan ik... door wat hij mij aangedaan heeft. *(met overtuiging)* Maar nu zal ik hem voor altijd hier bij mij houden. Ik wil, ik zal er de kracht toe hebben. O Frits, ik ben zoo dankbaar, zoo innig dankbaar, dat ik toch maar gedaan heb wat ik zelf voor mijn plicht hield, en dat ik mij door niets daarvan heb laten afbrengen.

FRITS ***(trachtte reeds, terwijl Ella sprak, haar in de rede te vallen; zij staat op, grijpt zijn hand en legt haar andere hand op zijn schouder; hij weert haar zachtkens af en staat op).***

Neen, Ella, wees kalm, luister... *(zijn woorden zoekend)*.... Hij komt... het is misschien... niet zooals je dacht... Hij is misschien minder... veranderd... dan je je nu voorstelt...

ELLA ***(heftig hem in de rede vallend, met verontwaardiging).***

Frits, dat is niet mooi van je. Waarom moet je altijd het slechtste van hem denken? Hij kan toch even goed als ieder mensch zich verbeterd hebben. En wààrom zou hij anders terugkomen?

FRITS ***(kijkt haar ernstig, droevig aan).***

ELLA *(iets minder zeker ten gevolge van Frits' ernstigen, droevigen blik, snel)* Toe, Frits, spreek. Ik weet, je kàn dat niet gezegd hebben alleen omdat Gijs in den weg staat aan... wat jij meent, dat... je geluk zou zijn... Dat zou kleinzielig zijn, dat kàn ik niet van je gelooven... Neen, dat is niet mogelijk, niet denkbaar. Maar wat beteekent het dan, wat je zei? Waarom zou hij nu, na vijf jaar weer naar huis terug komen, als het niet was, omdat hij naar mij en de kinderen terugverlangde en dat hij werkelijk heelemaal tot inkeer is gekomen? *(bij de laatste helft van dezen zin schudt Frits, droevig op den grond starend, kalm ontkennend het hoofd) (met angst in haar stem)* Of weet je iets... van... hem...? Weet je...?

FRITS ***(ernstig).***

Ja...

ELLA ***(angstig en snel).***

Wat dàn? Wàt? Hoè weet je dat hij terugkomt? Waaròm.. Wat voor reden heb je dan om te denken, dat hij niet veranderd is? dat hij niet een... heel ander mensch is geworden dan... vroeger?

FRITS ***(met medelijden haar strak in de oogen ziende).***

Hij komt terug, omdat de vrouw, met wie hij al die jaren leefde... van hem is weggeloopen... omdat zijn geld op is. Ik heb een telegram van hem uit Antwerpen; ik denk, dat hij uit Amerika komt. Het telegram was kort... cynisch: precies wat ik je vertel stond er in, meer niet. Alleen nog het verzoek om het jou te vertellen... *(op zijn horloge ziend)* Hij kon nu eigenlijk al hier zijn.

ELLA ***(terwijl Frits sprak, is zij begonnen te snikken en barst nu uit).***

O God, Frits, dat kán niet, zeg dat het niet waar is. Je hebt me op de proef willen stellen. Je hebt willen zien hoe vast mijn besluit stond... Neen, Frits, zeg dat het niet waar is. Mijn God, moet ik dan nòg eens dien vreeslijken tijd doormaken? *(krijschend van smart)* Je weet niet, Frits, wat ik geleden heb. Ik kan het niet *zèggen.* Hij heeft mij mishandeld, niet mijn lichaam alleen; maar ook mijn ziel heeft hij vertrapt. Hij heeft... o God, hoe heb ik dat alles ook maar één oogenblik kunnen vergeten! *(Zij valt snikkend in een stoel, de kin op de handen gesteund en snikt haar woorden uit)* Hoe kon ik gelooven, dat ik dat nog eens door zou kunnen maken...? Neen, Frits, neen, ik kàn het niet. Ik heb dat in al die vijf jaar nooit zoo duidelijk gevoeld als nu... Het is... niet... mogelijk. Het kàn niet mijn plicht zijn, dàt leven weer te beginnen. *(met overtuiging)* Het is vernèderend voor mij... het is gevaarlijk voor mijn kinderen. *(richt het hoofd op, ziet Frits angstig en verwijtend aan, heftig)* Frits, waarom heb je me dit niet dadelijk gezegd?

FRITS ***(gaat naar haar toe, legt zijn hand op haar schouder, ernstig en innig).***

Ella, ik moest je de gelegenheid laten om kalm je besluit te nemen. Ik mocht je niet met deze tijding overvallen. Ik heb getracht je alles te doen zien, wat je mogelijk te wachten stond, als je besloot zijn vrouw te blijven....

ELLA ***(tot bezinning gekomen).***

Ja, ja, dat heb je ook. Neen, Frits, ik verwijt je ook niets. Maar ik voelde mij zoo sterk, toen dit.... noodlot nog zoo ver van mij af was. Maar nu, nu zie ik het vlak voor mij *(met de handen een visioen afwerend, radeloos van angst)* en het verplettert mij. En ik kan niet meer vluchten. *(springt op, loopt radeloos door de kamer)* Frits, Frits, help mij. Wat moet ik doen? Ik wil niet, ik kàn niet meer zijn vrouw zijn. Hoe kón ik dat straks nog voor mogelijk houden! Neen, neen, ik wil hem niet meer zien.... nooit, nooit

meer.... Ik wil weg, weg van hier.... *(tracht Frits mee naar de deur te trekken).*

FRITS.

Sst... sst... ik hoor een stem... stil... luister... ik geloof... dat...

ELLA ***(luistert, snelt op Frits toe, leunt haar hoofd op zijn schouder, slaat haar arm in radelooze angst en liefde om zijn hals; met een krijsch van angst)***

Ja, o God, hij is het... Frits, Frits... help mij... Blijf bij... mij... Jij... jij... Laat...

(De deur gaat open).

Scherm valt snel.

EDZARD NORMAN.

Mijmeringen.
(Over Stefan George.)

Ik wandelde op een avond in een Duitsche stad. Zonder doel draaide ik den hoek om van de straten en stond toen in eene nieuwe, ernstige, rijke buurt voor een stil, voornaam uitziend proeflokaal van wijn. Ik las daarop met moeite bij het weinige licht der straatlantaarn den naam: *George.* Ik luisterde aan de deur of ook geluid van stemmen tot mijn ooren zou dringen, doch vernam niets. In de straat ging geen enkele wandelaar en alles was doodstil. Nieuwsgierig opende ik de deur en zag een leeg lokaal met eikenhout betimmerd en zorgvuldig gedecoreerd. Het geheel leek uiterst smaakvol. Die dit had ingericht, docht mij niet een gewoon koopman te wezen. Een verfijnde geest scheen hier het samenstel te hebben geleid. Nadat ik een oogenblik had gewacht onder de gaskroon, die suizend de stilte grooter maakte, verscheen door een klein deurtje geruischloos een mijnheer met een gouden bril, blijkbaar de agent of zetbaas van de zaak. Hij vroeg mij wat ik wenschte. Op mijne vraag of men hier een glas wijn kon drinken, vroeg hij mij welken ik wenschte. Nadat ik dien op de prijscourant had uitgezocht en de fonkelende Rijnwijn mijne vermoeide leden had hersteld, (ik had mij namelijk dien dag in velerlei richtingen bewogen), was ik blij te kunnen zitten in eene omgeving van rust en stilte.

Een proeflokaal heeft weinig met een dichter te maken, maar wanneer het den naam draagt van een bepaald dichter

en met diens geest overeenkomt, is de bezoeker blijde, ook in de kleine coïncidenties van het leven de harmonie der dingen te ontmoeten en zoo kunnen dan wondere associaties in het begripsvermogen opbloeien en vruchtbaar zijn. Ik vernam, dat ik in eene filiale van de oude wijnzaak 'George' uit Bingen zat; dat één zoon zijn vader in de zaak was opgevolgd en de andere 'professor' was. 'Der andere Sohn ist Professor'. Ik vroeg niet verder, maar dacht: aha, de dichter is voor de oogen van het volk 'professor', wanneer hij niet met lange haren en versleten jas door de wereld loopt. Hij krijgt dus direct eene betrekking, een bezoldigd ambt uit den volksmond. Voor dichter te gelden bij het volk, dat heeft Stefan George verbeurd, door zijn onberispelijke kleeding, door den correcten strik van zijn das. Maar voor een élite van menschen is en blijft hij de dichter, die de menigte op een afstand houdt. Doch niet alleen de menigte weet hij uit zijne omgeving, maar de eigen collega's, de artisten, worden alleen bij hem toegelaten, wanneer zij van zekere homogeniteit hebben blijk gegeven. In de bloemlezingen ook der nieuwste duitsche dichters komt George niet voor. Dehmel zelf, die anders in beteekenis voor hem niet veel behoeft onder te doen, is vrijgevig bij het afstaan van gedichten voor verzamelingen. Zoo is George zelfs in Duitschland nog weinig bekend, doch met den dag vermeerdert de belangstelling, niet alleen bij de schrijvers, maar ook bij het fijnbeschaafde publiek. Men weet, dat achter een geheimzinnigen muur van afzondering George en de zijnen aan het werk zijn.

Wanneer ik 's dichters laatsten bundel, het paarsche boek met de gouden letters op den omslag, dat op mijn tafel als een amethyst prijkt, ter hand neem, is het mij of ik een vreemden tempel binnenga, waarnaar ik opklim langzaam op hooge trappen, met inspanning en concentratie van alle mijne faculteiten, zooals men doet, wanneer het vreemde nadert. De goden, waaraan de tempel is gewijd, zijn niet de mijnen, maar zijne zuilen zijn van majestatische pracht. Zij klimmen in glanzende ronding naar hunne rijke kapiteelen, waar bundels spruiten van steenen bloemen en opsteken bladeren van marmer. Het is een rijkdom van goud en fonkelende edelgesteenten, de bodem en de gewelven zijn

belegd met glimmende mozaïeken en de wanden beschilderd met subtiele fantasieën, strenge lijnen, scherp begrensde vakken van kleuren. Spreuken zijn er aangebracht langs de strenglijnige architraven, bevattende wijsheid, die ik niet kan doorschouwen en aan de voetstukken der zuilen worden monsters verdrukt, waarvoor mij het medelijden reeds lang is ontvloden. In de geluidlooze stilte klinkt de stap bij den rondgang met echos van verwondering en plechtigen eerbied, een kilte komt op uit den bodem van de steenen wanden en zuilen en doet huiveren als de maan in een kristal-helderen ijsnacht. Hier weert alles mij af, ik sta tusschen muren van trots. In dezen tempel kan ik niet bidden en tot volle bewondering kan ik nog niet komen. Daarvoor mis ik nog de liefde, die de essentie der dingen verbindt en geleidt naar het hoogste begrip.

Zoo even heb ik de kathedraal van Goethe verlaten, waarin ik lang had gezeten en waarvan elke hoek mij tot woning was geworden. Moet ik nu gaan veranderen den loop van mijn gevoel, mijn geest gaan vernieuwen en trachten naar eene wedergeboorte, naar een nieuw leven, waarvan de waarde nog niet ten volle in mij is bezonken?

Wanneer de mensch op zekeren leeftijd is gekomen is het niet goed te veranderen. Hij moet zooveel mogelijk blijven bij zijne tijdgenooten. Hij is nu eenmaal gegroeid volgens zijne natuur en die moet hij geen geweld aandoen. De dichter van vijftig jaren reeds, begrijpt den dichter van twintig niet meer. De oude Goethe zelf stond vreemd tegenover de generaties, die groeiden om hem heen. Het geheel voldragene, de klassieke, sobere lijn kan oud en jong volgen, met het oog, met het begrip, met het gevoel. Doch in de meeste gevallen mag de jongere den oudere niet verwijten, dat hij geen belangstelling meer heeft voor zijn meestal nog onrijp werk. Men moet zijn van zijn tijd. Gevaarlijk is het verre sprongen te doen in het verleden en ook naar de toekomst. De oudere herleest het liefst den dichter, dien hij in zijne jeugd heeft bewonderd en dan vindt hij daarin nieuwe schoonheden. Zoo was het met Chateaubriand, die op lateren leeftijd zoo gaarne terugkeerde naar de oude Grieksche dichters. Over het oude is men zeker. De tijd heeft het gelouterd.

George's werk staat nog dicht genoeg bij ons, opdat, wij ouderen, belangstelling voor hem kunnen hebben; want reeds meer dan twintig jaren zingt hij zijn lied. Wij mogen dus nog over hem spreken. Over de allerjongsten, zoowel hier als elders in Europa doen wij, ouderen, het best te zwijgen. Ik beken de toekomst van het zoogenoemde ‘Futurisme’, de nieuwe in Italië opgekomen kunstrichting van de laatste jaren niet te kunnen beoordeelen, maar neem toch de mogelijkheid aan, dat zij eene toekomst kan hebben, daarentegen ontken ik de mogelijkheid van eene essentieel socialistische kunst terwijl alle vroegere slechts burgerlijke kunst zou zijn geweest. Een fransch dichter van diep inzicht, aan wien ik dit curieuse streven van sommige nederlandsche letterkundigen meedeelde, antwoordde eenvoudig: ‘Je ne comprends pas’.

* * *

Dezen tijd zou ik kunnen karakteriseeren als een, die vermoeid is aan idealen, de idealen, die begeesteren, aan een tijd de vlucht geven en de kracht zijne ideeën te doen opstijgen in de hoogte, in de ruimte. Er heerscht eene algemeene verslapping van de idealen van vroeger. Naar alle voorteekenen aanduiden, is de litteratuur aangekomen bij eene van hare gewichtigste stadia van overgang. De oude begripsen gevoelswereld van het woord en het rythme kraakt in hare grondvesten. Het Boek maakt eene crisis door, zooals het sinds de uitvinding van Gutenberg of Coster nog niet heeft beleefd. Het is moeielijk voor den schrijver nog iets nieuws te geven en niet tot navolging van het oude te vervallen. De begrippen en gevoelens zijn geleid over bepaalde wegen die door onze innerlijke natuur schijnen te zijn aangewezen. Stefan George heeft met zijn werk deze wegen willen versperren, palen gezet en sluitboomen geplaatst om te verhinderen, dat de evolutie van de menschelijke gevoelsrichting over die paden zich zou kunnen voortbewegen. Als tyran is hij opgetreden, een tyran, die den eenvoud der dingen miskent, die de geringe uiting van den simpelen mensch met minachting behandelt. Doch de ware dichter zij geen tyran, maar de man, die uit de hoogte van zijne liefde al het

schoone kan omvatten en vinden met zijn wijden blik, die zich aanpast aan het licht, waarmede ieder schepsel is overgoten op onze planeet. Om zijne matelooze heerschzucht dunkt mij George slechts een partieele dichter, een groot dichter wel is waar voor zijn deel, doch niet de wijde omvatter, zooals Dante dat was en Goethe, welken laatste hij dan ook voor een gedeelte wil verloochenen. Dat gedeelte van Goethe, dat hij wegwerpt, raap ik op met eerbied en het zijn alleen de rococo-franjes van den oud-meester, die ik zou willen laten afsnijden door den dichter en den criticus van heden. Het zij verre van mij Stefan George te veroordeelen: daarvoor heeft hij de wereld der ideeën te hoog doen rijzen en te veel balsem laten druppelen in menige levenswonde. Wanneer het gepeupel te hard schreeuwt, wordt er niet in zijn tempel een asyl geboden van stilte en koele verfrissching? al wordt er dan ook aan vreemde goden geofferd? Want daar suist iets om ons henen, een geest van de fijnste menschennatuur, daar fluisteren stemmen, die zijn te verstaan, al klinken er klanken van vreemde geluiden. George is eene speciale individualiteit en daarom moest hij een slechts partieel dichter worden, dat wil zeggen een zanger in wien de begeerten van een tijd slechts voor een deel weerklinken. Hij is geen representatief man, doch dit ligt niet aan George zelf, maar aan den tijd van heden, waarin geen representatief dichter mogelijk is. Niet alleen is dit waar voor de litteratuur, maar ook voor de wijsbegeerte. Ook hier zijn allerlei kleine scholen aan den arbeid, de strijd onder hen, alhoewel oppervlakkig gezien een zeer pacifieke, is niettemin zoo vernietigend onderling, dat reeds de vraag werd opgeworpen, of er nog eene nieuwe wijsbegeerte mogelijk is. Er ontbreekt dus niet zoo zeer het groote talent of genie in de philosophie of in de litteratuur, maar er is gebrek aan eenheid in denken en menschelijk voelen. Dit is zeer zeker bevorderlijk voor de verdraagzaamheid, doch niet voor het scheppen van kunst. Beschouwde toch onlangs nog een hollandsch schrijver het groote succes bij de opvoering van den door en door roomschen *Lucifer*, genoten niet alleen door de Roomschen, maar door menschen van allerlei richtingen als een boos teeken voor onzen tijd, waarin geene enkele meening meer waarlijk tot de ziel doordringt.

De bewegingen van het moderne leven hangen te zamen in onderlinge wisselwerking. Zoo lang de Katholieke Kerk als alleenheerschend bestond, ging er van haar uit eene éénheid van streven in kunst. Toen die Kerk in de tijden der Reformatie van alle zijden werd bestreden, ging van uit beide kampen insgelijks eene concentratie uit, men was vóór of tegen. Zwakker al werd de strijd in de kunst, toen hij zijn oorsprong had in het bloot artistieke, maar ook toen nog was er een brandpunt, waaruit de stralen zich verspreidden; zoo bij de opkomst van het Romantisme en later bij de wapenfeiten van de naturalistische school. Men bestrijdt heden ten dage elkander niet meer, maar men eerbiedigt ieders overtuiging, hetzij artistieke of godsdienstige. Alhoewel er vrede is gesloten, zetten toch de elementen van verdeeldheid hun bestaan voort. Zij zijn niet uitgeroeid en niet tot eenheid versmolten, maar zij vegeteeren langzaam en leiden een verzwakt bestaan. Van daar de lusteloosheid in de litteratuur. Trouwens, de inhoud van eene letterkunde moet vooral uitgaan van hare dramatische en epische elementen. De werking van de drie groote litteraturen, de Fransche, de Duitsche, de Engelsche is voornamelijk te danken aan hunne epiek en dramatiek. Het lyrische sentiment komt alleen in het drama en in het epos tot volkomen objectiveering en bereikt daar zijne volle rijpheid en harmonische kracht. De lyrische dichter, die een drama kan voltooien, verhoogt tevens het aanzien zijner lyrische productie. In het drama en in het epos moet de dichter zich in verbinding stellen met het algemeen menschelijke. Hij moet tot zijn eigen kern doordringen om in verbinding te komen met den diepen ondergrondschen stroom van het onbewuste, die de menschheid leidt. In de lyriek maakt de dichter zich daarvan vrij en beproeft in eigen drift zijne krachten. Hij is daar niet meer de onze, maar zich zelf alleen. De band met den medemensch is verbroken en hij zweeft boven de menigte uit. Men diene dat wel in het oog te houden. Er is namelijk aan George verweten, dat hij onmachtig is een drama te scheppen. Dit verwijt is slechts ten deele gegrond. Al ware hij dit werkelijk (het bewijs is nog niet geleverd), dan nog zou hij ook als lyriesch dichter een heel groote kunnen zijn. In ieder geval is zijne absolute waarde moeilijk te bepalen.

Er dient hier zeer voorzichtig te werk gegaan. Zijn werk moet van alle zijden worden bekeken; zorgvuldig worden gelezen en herlezen. De indrukken moeten worden verdiept en gezuiverd. Hij is iemand, die zorgvuldige studie vereischt, hetgeen wel altijd aan zijne populariteit zal schaden. Trouwens, die populariteit zoekt hij allerminst. Hij schijnt te genieten van zijn onbegrepen zijn. Opgesloten in zijn toren van ivoor en van uit zijne marmeren wanden ziet hij alleen het blauw van de lucht en is doof voor de ovaties der menigte, die opzien naar zijn glanzende hoogte.

* * *

Iedere tijd heeft recht op zijne eigene poëzie, ook de onze. Wij kunnen ons niet geheel tevreden stellen met wat vroegere generaties hebben voortgebracht. Slechts de heel groote dichters reiken over de eeuwen heen. Wel wortelen zij in hun tijd, doch zij spreiden over dezen heen hun sentimenten naar de volgende generaties als groote boomen met ver reikende takken. Hun sentimenten zijn eenvoudig, van alle tijden, verhaald of weergegeven met synthetische oerkracht. Zij gaan op, gaan neer als de deining van de zee, als het glooien van bergen en van dalen, zij spreken een taal, die alle tijden verstaan. Doch er zijn ook sentimenten en gedachten, die zijn als kleine takjes en fijngeäderde bladeren, zij vallen af na korten tijd en maken plaats voor nieuwe. Zij komen op en verdwijnen even spoedig. Zoo is het met de fijnere sentimenten en hunne nuances. Voor onze nu langzaam verdwijnende generatie zijn deze vastgelegd door een dichter als Verlaine. Hij behoort geheel aan den onzen. Aan vroegere tijden is hij vreemd en hij zal het waarschijnlijk aan toekomende zijn. Mallarmé behoort aan den onzen in mindere mate, omdat hij een meer afgezonderd standpunt inneemt. Dichters als Homerus en Dante zijn van alle tijden, iedere eeuw heeft hen bewonderd en zich aan hen opgericht, toch is het niet zeker of zij specifiek dat hebben bezeten, wat alleen aan hun tijd eigen was. Misschien is dat niet het geval en zijn er in hun tijd dichters geweest, die inniger tot de zielen spraken dan zij. Waarschijnlijk staken zij door hunne grootte zoo hoog boven

hunne tijdgenooten uit, dat hunne geluiden slechts spaarzaam en met verzwakten klank hunne tijdgenooten in de laagte bereikten. Reuzen, die zij waren, stonden zij waarschijnlijk zoo hoog boven hunne omgeving, dat zij zich niet altijd konden neerbuigen, om naar haar alleen te luisteren en hare nooden en verlangens in al hare bijzonderheden op te vangen. Mannen van hun tijd echter waren Racine en Corneille, tot wie wij niet zonder moeite kunnen doordringen, indien wij hen nu nog volkomen willen begrijpen en genieten.

Het is een min of meer voor ons onaangename waarheid, dat op iedere eeuw een cachet drukt, waaraan zich de tijdgenoot dier eeuw niet kan onttrekken. Wij ondergaan allen den tijdgeest, zonder het te weten, en als wij zouden trachtten ons boven hem te verheffen, zouden wij niet weten, hoe wij dat moesten doen. Ook de menschen van vroeger meenden, wanneer zij dichtten of schreven, de eenig mogelijke duurzame expressie te hebben gevonden, doch hoe beschouwen wij die, jaren daarna? Bijna soms met denzelfden medelijdenden glimlach, waarmede wij de toiletten van onze grootmoeders of onze overgrootmoeders aanzien op hunne portretten. Wanneer men op een cataloog van oude boeken de titels leest, dan weet men reeds zonder het jaartal der verschijning te hebben onderzocht, uit welken tijd zij komen: niet alleen uit het onderwerp, waardoor het al duidelijk zou zijn, maar uit de manier, waarop een titel is gesteld. Een prozawerk of gedicht, dat te diep het merk van zijn tijd draagt, is al gauw een verouderd product: slechts wanneer het een grond van zware menschelijkheid bezit, zal het den tijd kunnen torsen en nieuwe generaties zullen er nieuwe verdiepingen op kunnen bouwen. Het is niet zoozeer, wat er wordt gezegd, maar hoe het wordt gezegd, dat het merk is van een tijd. De dichter van dezen heeft een zwaardere taak, dan zijne voorgangers hebben gehad. Een ideaal is bezig te verzinken, dat tot nu toe als een ster placht te schitteren voor iederen begaafden zanger. Het schoonste en meest belangrijke onderwerp, dat een dichter het meest placht aan te doen, de oorlog of het gevecht met de wapenen, is aan het verbleeken in de gemoederen der menschheid. Het epos, dat tot nu toe heeft gegolden als het hoogste product van een dichter, ik zie niet in, dat er

in de naaste toekomst nog iemand zal komen, die daarin zal slagen. Ook de groote tragoedie was dikwijls doorweven met oorlog en gevechten en het lyrisch enthousiasme bezong den strijd met het zwaard. Deze factor van enthousiasme sterft meer en meer uit en zoolang hij nog niet is vervangen, betreuren wij zijn heengaan voor de kunst. Het was een zeer schoone en grootsche: de tocht over de aarde met het blinkende staal, in weer en wind, die maanden en jaren soms duurde. In de oudste heldensagen waren het monsters en gedrochten, die werden bevochten, en later de mensch in vijandelijke helden. Wanneer nu deze factor eenvoudig ware weggevallen, dan had het overgeblevene verdiept en uitgebreid kunnen worden, maar in zijn plaats zijn zooveel andere dingen gekomen, die de krachten verdeelen en dus verzwakken: de sport namelijk met zijne honderdvoudige variaties. Deze is in het algemeen een weinig enthousiasme verwekkend spel en behalve de luchtscheepvaart, die de reëelste en grootste vooruitgang kan worden genoemd, is de sport voor de begeestering en dus voor de dichtkunst van weinig beteekenis. Daarbij komt, dat de economische verwording der maatschappij, die wij beleven, het zwaartepunt der gevoelssfeer wijzigt en verlegt; de gevoelens der menschen worden opgelost en verdeeld in allerlei kleine bewegingen. De verveelvoudigde en versnelde middelen van verkeer laten de sensaties niet tot rust en ontwikkeling komen en hier, dunkt mij, moet de oorzaak worden gezocht waarom in dezen tijd geen groot en voldragen kunstwerk heeft kunnen ontstaan. Wel denk ik aan *l'Assommoir* en *Germinal*, maar de massa van het overtollige, dat daarin is verwerkt, zal deze overigens grootsch aangelegde stukken der menschelijke fantasie verhinderen tegen de toekomst bestand te zijn. Ook de ontelbare uitvindingen zijn als het ware een leger van politie-agenten, niet om de rust te bewaren, maar om den tegenwoordigen mensch uit het stille verwerken zijner fantasiebeelden te doen opschrikken. Men vergelijke met onzen tijd eens de middeleeuwen en denke aan de kathedralen van Frankrijk en Duitschland. Zeide niet onlangs Rodin: ‘Toutes les lignes gothiques sont des lignes de victoire’. Men denke aan de *Divina Comediă.* Wat wonder, dat in onzen tijd de ware dichterziel op de

vlucht bedacht is, nu zij zich van alle zijden beloerd voelt door de oogen der critiek en door den onderzoekingsgeest. Mallarmé was vooral groot, omdat hij de eerste is geweest, voor zoover mij bekend, in de Europeesche letteren, die naar de meer onbegrijpelijke hoeken van het Ik de wijk heeft genomen. Groot is hij, niet door het geheele resultaat van zijn uitbeeldingsvermogen, door logischen gang van klare zielsrealisatie, waaraan het bij hem ontbrak, maar door de daad van zijn wegloopen uit de platgetreden paden van het doodsche landschap eener versleten gevoelswereld. George heeft in Duitschland eene dergelijke poging tot ontvluchting gedaan. Terwijl de Franschman met meer ridderlijke energie, omdat hij beproefde met de oude maar eeuwige zielebeelden te werken, zich met minder zelfverheffing van de wereld heeft afgewend, heeft de Duitscher met meer angstvalligheid en met meer opzettelijk uitgezochte kleurengewaden zijne droomen getracht te omkleeden. Door beider gedichtenreeksen loopt echter eene ader van trots, die bij George nog meer tot hoogmoed zich verhardt. Tot versterking en opvoeding der zielen is deze zelfzucht bevorderlijk, maar hij beperkt de gevoelssfeer uitermate. De zeer nederige Verlaine daarentegen laat de wateren van zijn voelen vrijelijk opborrelen en over Gods land loopen. De meesten zijner gedichten zijn als het ware de deemoedige biecht van zijn leven, dat grootendeels heeft bestaan in het gerafineerde genieten van zijn liefde tot de vrouw. Die liefde wierp bij hem een terugslag van schoonheid, die hij aanschouwde in mijmerende herinnering. Vandaar die warmte, die al zijn woorden doorstroomt. Hij had niet noodig zich boven anderen te verheffen. Hij klaagde in eenzaamheid zijn lied uitzingend in een groote rust. Mallarmé en Moreas, ja zelfs Baudelaire hebben den hoogmoed bezongen en hun Ik tot disproporties opgedreven, zoo ook Dehmel in Duitschland, maar vooral George. Geheel anders deden Goethe en Schiller, die hun Ik met de algemeene menschenziel van hun tijd versmeltende ook een confessie door hunne lyriek hebben gedaan, doch gekristalliseerd en meer bezonken van vorm.

Het tyranieke optreden van George pleit dan ook niet voor zijne grootheid. Zijne leerlingen en vroegere vrienden hebben zich vaak beklaagd over den druk door hem uitge-

oefend. Het gevolg daarvan is geweest, dat nog geen jaar geleden vele richtinggenooten, waaronder Borchardt en, ik meen, Hofmannsthal zich van hem hebben afgewend en hun eigen weg zijn gegaan. Doordat hij zich in den engen kring van eenige overgebleven vrienden en vereerders opsluit, aan iederen maker van eene bloemlezing uit moderne dichters halsstarrig ieder vers of prozastuk weigert af te staan, is de belangstelling, om niet te zeggen de nieuwsgierigheid naar zijne werken gestegén. Een ernstig kritikus zal in deze geheimzinnige afzondering, waarin hij zich heeft teruggetrokken, noch een vermoeden ten zijnen voordeele, noch een ten zijnen nadeele vinden. Er zijn groote dichters geweest, die zeer expansief waren, zeer vrijgevig met hun brieven en zich niet hebben ontzien aan de gewoonste menschen hunne daden op te biechten. Andere daarentegen waren zeer gesloten van wezen. In ieder geval is het zaak te weten, wie George is en wat hij heeft gedaan. Hij is nog veel te weinig bekend, zijn optreden in de Duitsche litteratuur is daarom van groot gewicht, omdat hij met zijne leerlingen van den beginne af eene geheel eenige positie heeft ingenomen. Zij vormen daarin eene kerk of gemeente, welke beweert alleen de ware leer der schoonheid te bezitten. Een dergelijk verschijnsel kan van buitengewone beteekenis zijn in de wereldlitteratuur.

* * *

Het genot bij George's werk is eenigzins vaag, doch er ligt onder de luchten van zijne sfeeren eene streeling van geluk, eene zacht waaiende bedwelming, waarvan de bron niet duidelijk is en de leiddraad moeielijk te bespeuren. Zelden of nooit daalt hij neder, maar hij blijft steeds zweven in eene nevelige hoogte. Zelden of nooit schokt hij ons door een val op den harden grond van het banale en zwevend versmelt hij zijne visioenen tot wondere en bonte kleurengammas. Zijn verzen ruischen met den vleugelslag van blanke duiven, die op hunne witte veeren zonnevonken vangen en strooien in de diepblauwe lucht. Zij nemen onvoorziene wendingen en niet vermoede richtingen en teekenen toch in de hoogte de harmonische bogen van een zelfbewust instinct. Nooit nadert hij ons op korten afstand.

Wij kunnen hem moeilijk bemeesteren met ons gevoel. Hij ontsnapt aanhoudend aan onze neigingen van associatie. Hij weert ons af, zacht maar voornaam, en wij moeten ons tevreden stellen met hem te aanschouwen uit de verte. Op sommige oogenblikken komt Mallarmé dichter bij ons dan George en met Verlaine gaan wij hand in hand, als met den vriend, die lief en leed met ons deelt. Doch George is meer de zanger van droom, van de wijkende lijnen, waaraan niet alleen het gevoel, maar ook het intellect ruim zijn deel heeft. Alleen vermengen intellect en gevoel zich bij hem niet altijd harmonisch tot klaren en logischen gang. Zoo hoog is zijne stijging, dat hij zelfs in het wulpsche eene voorname reinheid behoudt, omdat hij zich nooit met ons vergemeenzaamt. En dan, en dit beschouw ik als zijn voornaamste karaktertrek: hij drukt nooit op eene sensatie of gedachte, zooals de meesten dat tegenwoordig in Duitschland, onder anderen Mombert, ook Dehmel somtijds doen. Zijn voornaamheid is te groot om belangrijk te willen schijnen, en al is hij het meestal, hij wil het voor ons niet weten uit trots. Het bewegen en glijden van George's beelden heeft daarenboven iets, dat aan Goethe herinnert. Toch voelt hij zich bij voorkeur verwant niet aan den jongen, maar aan den ouden Goethe, waarvan vooral de *West-Östlicher Divan* hem aantrekt. Dit is dus een bewijs, dat George's kunst voornamelijk eene intellectueele is. De gedachte wordt bij hem uit het gevoel gedistilleerd en vindt dan haar zwaartepunt. Vandaar die soms weinig logische gang en dit moeilijk te volgen lijnenspel van ideeën: Eene kunst in één woord, die zich bij Nietzsche en diens Zarathrustra aansluit, waar de ideeën met heerlijke salvo's van kleur en schittering, maar in verwarring op en neer gaan. Nietzsche en ook George weten in het philosophische niet wat zij willen en hun ideeën bevatten goed bezien weinig vruchtdragende kiemen voor de toekomst. Naar mijne meening is George gedeeltelijk een product van Nietzsche. Ik wil daarmee niets ter afkeuring zeggen. Alles is product van iets anders. Maar het is Nietzsche geweest, die een toon in de Duitsche litteratuur heeft aangeslagen, die nog naklinkt en in George zijn hoogste symphonie heeft bereikt. Het is ongeveer eene verhouding zooals in Nederland bij van Deyssel en Gorter's eerste gedichten.

De predilectie van George voor den *West-Östlicher Divan* en voor den ouden Goethe, den auteur van den tweeden *Faust*, is karakteristiek en bewijst de stelling dat George's kunst voornamelijk gedachtekunst is. Toch is de afwezigheid van de pijnlijke inspanning in het oproepen der sensaties eene zijner goede kwaliteiten en eene onmisbare voorwaarde om een groot dichter te zijn. Doch, dat werkelijk in hem de ware opvolger van Goethe zou zijn verrezen, is niet waarschijnlijk. Door de afwezigheid op het oogenblik in Duitschland van een met Goethe of zelfs Schiller gelijkstaanden kan echter George de plaats innemen van eene ster der eerste grootte. Liliencron heeft Dehmel aangewezen als den man, die van de nu levenden allen in glorie zou overleven, doch Liliencron is zelf zoo maar niet op zij te schuiven, wanneer er eene keuze zou moeten worden gedaan, om onzen tijd te illustreeren.

De absolute waarde van een dichter of schrijver is zeer moeielijk te bepalen, omdat zij altijd afhankelijk is van de waarde van een ander. Ook ik wil het niet beproeven, alhoewel die in sommige oogenblikken voor mij duidelijk schijnt. Waardebepalers in Frankrijk zijn geweest: Boileau, wiens meeningen het langst hebben geleefd, in lateren tijd Sainte-Beuve en Taine. In Duitschland is het Lessing geweest, wiens litteraire critiek de duurzaamste opinies heeft gevestigd. Waardebepalers van dichters komen dus zeer zelden voor. Niemand houde zich zelf daarvoor, maar late dit aan den Tijd over.

Niet zonder beteekenis van de kennis van George is zijn liefde voor de Grieksche oudheid:

> Eine kleine Schar zieht stille Bahnen
> stolz entfernt vom wirkenden Getriebe
> und als Losung steht auf ihren Fahnen
> Hellas ewig unsre Liebe![1)]

Deze voorliefde valt weer merkwaardig samen met die van het Helenabrok uit den tweeden *Faust,* die door George boven den eersten wordt gesteld. De philologen in Duitsch-

1) Bij het citeeren van George onthoude men, dat hij haast geen interpunctie zet en ook geene hoofdletters voor de substantieven.

land hebben dit bondgenootschap met de dichtersgroep van ‘Die Blätter für die Kunst’ zeer gaarne aanvaard en gebruiken het als een wapen tot zelfverdediging tegen hen, die de oude talen bij de opvoeding der jeugd geheel willen op zij zetten. Ook zijn de aanhangers van George, voorstanders van den strengen, scherp geteekenden vorm en zetten in hun program de helderheid en de naakte lijn als eisch. Of zij zelf daaraan steeds getrouw zijn, wil ik hier niet nagaan. Genoeg zij, hun streven aan te duiden.

George's laatste werk, naar aanleiding waarvan ik hier voornamelijk schrijf, heet: *Der siebente Ring,* en is reeds meer dan een jaar geleden verschenen. Het is de bundel, die het meest is bewonderd en de rijpste vrucht, die van zijn boom is gevallen. Melchior Lechter heeft er eene symbolische titelp aat bij geteekend. De bundel is, meen ik, de zevende van zijne hand en is zelf in zeven gedeelten verdeeld.

Het eerste heet ‘Zeitgedichte’, die zich tegen den tegenwoordigen tijd richten. Hij stelt tegenover den modernen tijd eenige markante individuen, die hij oproept als strafpredikers: Nietzsche, Böcklin, de bouwers van de Porta Nigra in Trier, Leo XIII (dit laatste gedicht behoort tot het beste van de groep), de oude duitsche keizers, waarvan hij de opening der graven in Speier in toorn gedenkt. Daarbij roept hij den geest op van den tweeden Friedrich van Hohenstauffen. Ook wendt hij zich tegen de rumoerige Goetheviering in ‘Goethe-tag’:

> Ihr nennt ihn euer und ihr dankt und jauchzt -
> Ihr freilich voll von allen seinen trieben
> Nur in den untern lagen wie des tiers -
> Und heute bellt allein des volkes räude...
> Doch ahnt ihr nicht dass er der staub geworden
> Seit solcher frist noch viel für euch verschliesst
> Und dass an ihm dem strahlenden schon viel
> Verblichen ist was ihr noch ewig nennt.

Toch vatten deze ‘Zeitgedichte’ den geest der eeuw slechts onvolkomen te zamen. Slechts hier en daar bereiken zij het hooge symbolische. Zeer hard gaat hij in tegen onzen tijd, dien hij met verachting behandelt. Eene schoone zijde daarvan ziet hij niet, de veroveringen der techniek verzwijgt hij geheel. Ook laten sommige verzen hier leegten achter bij den lezer, die toch van dezelfde wenschen als de dichter is vervuld en

zijne eigene onbewustheid tot bewustzijn had gewenscht te zien verlicht. Enkele spaarzame lichten worden ontstoken. De chaotische verlangens beginnen te woelen, doch zij worden niet tot werelden bevestigd.

Serener wordt de melodie in het volgend gedeelte dat ‘Gestalten’ is genoemd. De vlucht der verzen is door geen menschenwerken meer belemmerd en hij drijft eenzaam in hooge stilte van trots. Toch is dit het gedeelte van het boek, dat het minst indruk maakt. In ‘Gezeiten’, dat daarop volgt, vindt men de zoo zeer bewonderde en dikwijls geciteerde strofe:

> Und eine stunde kam: da ruhten die umstrickten
> Noch glühend von der lippe wildem schwung.
> Da war im raum durch den die sanften sterne blickten
> Von gold und rosen eine dämmerung.

Hier ook staat dit schoone gedicht:

> Da waren trümmer nicht noch scherben
> Da war kein abgrund war kein grab
> Da war kein sehnen war kein werben:
> Wo eine stunde alles gab.
>
> Von tausend blüten war ein quillen
> Im purpurlicht der zauberei,
> Des vogelsangs unbändig schrillen
> Durchbrach des frühlings erster schrei.
>
> Das war ein stürzen ohne räume
> Ein rasen das kein arm beengt -
> Ein öffnen neuer duftiger räume
> Ein rausch der alle sinne mengt.

Ook vindt men in deze afdeeling de twee prachtige gedichten: ‘Flammen’ en ‘Wellen’.

Niet minder schoon zijn sommige gedichten uit ‘Maximin’, de volgende afdeeling, waaruit eene episode van 's dichters leven klinkt. In deze reine vriendschap is aan den dichter de ster verschenen, die zijn leven heeft verlicht uit de oneindige hoogte van andere werelden. Hier zwijgt de kritiek en de weergave van den recensent. Hier verdwijnen de geslachten, man en vrouw, en lossen zich op in puren ether.

In de schemeringen fonkelen robijnen en opalen. Onverklaarbaar planetenlicht gloort uit werelden van smaragd. Een zonnevloed stroomt uit bergwanden van kristal. Hier suizen de winden uit het oneindige en stilten omvademen met zuiver aroom. Het zijn geen dagelijksche dingen, die ons hier omringen en alleen hij, die in de hoogere spiritualiteit een blik heeft mogen werpen, kan zich herinneren.

Vooral in het volgende gedeelte 'Traumdunkel' komen deze sensaties den lezer bestormen. Ook hier verdwijnen de geslachten: man en vrouw blijven alleen als gestalten in de herinnering over. De lagere drift van het menschelijk lichaam is verdwenen en opgestegen is de levenskracht in de juiching der hersenen, in het loutere visioen van een bovenaardsch paradijs. Het is bekend, dat George het *Paradiso* boven Dante's *Inferno* stelt, hetgeen weer in de lijn zijner preferentiën ligt.

Eene groote blijdschap blauwt hier in de schemering uit deze schoone klanken. Wij voelen ons werkelijk verlost van al het gewone, en deze hoogten worden slechts overtroffen door die van de groote mystieken, waar het puur goddelijke de zielen drenkt met het licht, dat tevens warmte is en levenselement. Bij George zijn wij op de koude ijshoogten der aardsche landschappen, terwijl wij bij Ruysbroeck tot andere essentiën worden versmolten. Schoon met onvergelijkelijke majesteit zijn de reeksen van woorden, die klinken, als de klokken der bergen in dalen van graniet. Alle toppen der aarde worden voor ons zichtbaar en langs diepe kloven strekken zich voor ons uit de zilveren ijsvelden overspreid met gouden kristallen.

'Traumdunkel' begint met het schoone gedicht 'Eingang' geheeten: Hij zegt vaarwel aan de gestalten, aan de menschen of wezens, die op menschen gelijken en hij staat eenzaam voor de groote natuur. De koele bergwateren ruischen en spoelen van de toppen en in de wouden der bergruggen worden zijn wenschen en begeerten meer en meer met den Erdgeist samengeweven. Men hoore:

> Welt der gestalten lang lebewohl!...
> Óffne dich wald voll schloweisser stämme!
> Oben im blau nur tragen die kämme
> Laubwerk und früchte: gold karneol.

Mitten beginnt beim marmornen male
Langsame quelle blumige Spiele.
Rinnt aus der wölbung sachte als fiele
Korn um korn auf silberne schale.

Schauernde kühle schliesst einen ring.
Dämmer der frühe wölkt in den kronen.
Ahnendes schweigen bannt die hier wohnen
Traumfittich rausche! Traumharfe kling!...

Wat goed doet, is de majestatische gang van George's verzenreien. Zij zijn als koningen en koninginnen, ridders en edelvrouwen op hooge paarden gezeten, omkleed met mantels, die reiken tot den grond, mantels van purpur en goud. Het is waar: het is een koude optocht voor onze oogen, maar het is een verheven vertooning, waarnaar wij opzien met oogen van verwondering en ook van bewondering. Ziet, daar gaan ze, daar boven. Over de afgronden heen rollen de salvo's van het menschelijk woord, bij wiens klank wij onbewegelijk staren en geduldig afwachten tot dat de laatste echo in de dalen is weggestorven. Wij spreken dan niet onmiddellijk, maar laten in ons voortklinken, wat wij hebben gehoord. Wij bewegen geen hand en geen voet, wij blijven zoo staan als nog luisterende naar de stem, die wij vernamen uit de steenige verten. Wij hebben niet ten volle meegeleefd met hem, die daar ginds heeft gestreden, maar toch heeft zijn woord den afstand gevuld tusschen hem en ons.

Uit het gedicht ‘Landschaft III’:

Du wirst geweckt vom gruss der morgenlüfte
Dich wieder wenden zu dem fruchtgelände,
Der stumme abschied schattet auf die wände...
Ich muss allein nun fürder durch die klüfte.

In einer enge von verbliebenem eise
Vorüber an verschneiten felsenstöcken
Gelang ich zu den drohenden riesenblöcken
Wo starre wasser stehen im öden gleise.

Schon sausen winde in den lezten arven
Der aufstieg im geröll wird rauher wüster...
Wo jede wegspur sich verliert im düster
Summen des abgrunds dunkle harfen.

Duistere wanhoop klaagt uit het gedicht ‘Litanei’:

Tief ist die trauer
  die mich umdüstert.
Ein tret ich wieder
  Herr! in dein haus...

Lang war die reise
  matt sind die glieder
Leer sind die schreine
  voll nur die qual.

Durstende zunge
  darbt nach dem weine.
Hart war gestritten,
  starr ist mein arm.

Gönne die ruhe
  schwankenden schritten
Hungrigem gaume
  bröckle dein brot!

Schwach ist mein atem
  rufend dem traume
Hohl sind die hände
  fieberend der mund...

Leih deine kühle
  lösche die brände
Tilge das hoffen
  Sende das licht!

Gluten im herzen
  lodern noch offen
Innerst im grunde
  wacht noch ein schrei...

Töte das sehnen
  schliesse die wunde!
Nimm mir die liebe
  gieb mir dein glück!

Het boek sluit met de afdeelingen ‘Lieder’ en ‘Tafeln’, Zij zijn zeer eenvoudig vergeleken bij het vorige en er is

minder inspanning van gevoel en geest toe noodig, om deze laatste bladzijden te doorschouwen. Na het heftige onweer en het flitsen van geheimzinnige bliksems zijn de wolken weggetrokken. De duisternis is van den zielshemel geweken. De liederen zingen eenvoudig, roerend en helder en stemmen tot rustig genieten. Het evenwicht tusschen intellect, gevoel en wil is hersteld. Geen van deze drie steekt meer boven de anderen uit of verdonkert ze door overmatige werking.

De auteur van *Der Siebente Ring* is een dichter der bergen en daarom blijven zijne sensaties van een groote zuiverheid. In de hoogten spelen reinere krachten dan in de laagten. Dit heeft bij ons Carel Scharten zeer goed gevoeld in zijne schoone schets ‘Santa Catarina del Sasso.’ Ik meen, dat ook mevrouw Simons - Mees eenige jaren geleden een dergelijk probleem heeft behandeld.

* * *

Ja, George is een werkelijk dichter en wanneer ik hem naga, zou mij kunnen overkomen, wat vroeger aan Sarcey is gebeurd, die, in de Salle des Conférences van den boulevard des Capucines gekomen, om een boek van Maupassant af te breken, zich langzamerhand zoo door zijn onderwerp liet meevoeren, dat hij zijn toehoorders om vergiffenis moest vragen den man onrecht te hebben willen doen.

Wij hebben den gang van George's bundel met inspanning doorloopen. Wij zijn angstig geweest hem niet te kunnen volgen, want op sommige tijden heeft hij ons alleen gelaten in ware wildernis. Soms wisten wij geen weg in het dichte bosch van zijne snel op elkander volgende emoties. Wij hebben dan die bladzijden als snaren moeten nemen van eene harp en ze met onze eigen verlangens bespeeld. Uit zijne grondtonen bouwden wij dan machtige accoorden en rijke harmonieën. Niet de dichter zelf heeft ons altijd meegevoerd met vaste hand, maar hij heeft ons dikwijls aan ons zelven overgelaten. Uit trots heeft hij zich dan van den lezer afgewend en uit de stroomingen van zijn bloed kwamen dan toevallig de gedachten naar boven opduikend naar den geest volgens schijnbaren gril. Doch daar men moet veronderstellen, dat gedachte en gevoel met

onafscheidelijk verband in de natuur zijn geworteld en niet ieder op zichzelve staan, wordt een meerdere gerustheid verkregen en het doen van dezen dichter meer gewettigd. Deze verbindingen kunnen dan zijn gelegen in het onbewuste, waaruit door de wijsgeeren zoovele hypothesen zijn gebouwd.

* * *

Op welke wijze ook men het verschijnsel George wil beschouwen, mij dunkt, dat wij er voor staan als voor het belangrijkste, dat zich in de laatste jaren aan den Duitschen dichterhemel heeft voorgedaan. Niet dat het een is van gelijke grootte als Goethe, maar op zich zelf en in verhouding tot onzen, voor poëzie gebrekkig voelenden tijd, is het een, waarop in de eerste plaats en zonder weifelen dient te worden gewezen; dat moet worden overwogen, wil men dezen tijd in zijn streven doorschouwen. Voor eene onbeperkte bewondering van Stefan George is de tijd nog niet gekomen. Den hoogmoedigen onthoudt men deze gedurende zijn leven. Een dichter, die niet begrepen wil worden, is bang te worden begrepen. De schoonheid is een band, die niet is te vinden, waar geen band van begrip meer is. Zij wil aanschouwd worden in klaarheid of vermoed in geheimzinnigen schemer. Doch wanneer wij naar de schemering worden geleid, dan moet dat geschieden met liefdevolle fluistering en met wenken van innigheid. Wij willen worden aangesproken met: ‘Kom en gij zult zien,’ met schoone beloften van goedwilligheid, met verzekeringen, dat hij, die ons noodigt, onze vriend is, onze gelijke en ons zal laten aanzitten aan de tafel van zijn eigen festijn. Zoo moet de dichter doen, die zich met duisternis omgeeft, opdat wij ons deze late weggevallen en ze verkiezen boven klaarheid en licht. Doch de trotsche, de koude man moet licht en klaarheid geven. Van hem verdragen wij de duisternis niet, want de trotsche is een halve vijand en wij willen vechten bij licht. Goethe ook was naar zijn persoon een trotsche en Schiller beklaagt er zich over, dat hij zich zelfs aan hemniet over gaf. Doch Goethe's hoogmoed was een zuiver egoïstische en daarom te verschoonen. Hij was er een, die zich verhief, maar niet om opzettelijk te verwonden, zoo ook Chateaubriand, de Fransche Goethe.

Ook deze was te hoogmoedig om opzettelijk te willen verwonden. Zijn breed gebaar legde het stilzwijgen op, maar verkoelde den bewonderaar niet.

Bij het noemen van den naam van Stefan George moeten wij groote namen oproepen, zijne persoonlijkheid citeert ze uit het grijze verleden. Indien het tot zijn schade is, welnu, dat er recht geschiede! Doch mogelijk ook komt het aan onze bewondering ter hulp.

Men beschouwe nauwkeurig George's portret. De lust tot overheerschen vloeit uit die hooggedragen kin, speelt om zijn lippen. Men legge daarnaast het gebogen, deemoedige penitentenhoofd van Verlaine en late den indruk werken. Dan zal men zich niet verwonderen, dat George's oude vrienden, die ook ware dichters zijn, hun eigen weg zijn gegaan, hun Ik hebben gepantserd tegen des dictators invloed.

Doch nu hij meer en meer begint alleen te staan en de kilte der eenzaamheid hem zal doen rillen, zal misschien hem de noodzakelijkheid duidelijk worden van de warmte van het samenleven en het heilzame der toegeeflijkheid. Doch wij die als vreemdelingen niet zoo dicht bij hem staan, wij hebben slechts zijdelings met deze laatste te maken. Laten wij trachten zoo veel mogelijk de objectieve waarde van George's werk onpartijdig te beoordeelen. Hij is misschien op het oogenblik de Duitsche dichter, waarvan de lezing het meeste genot geeft[1].

FRANS ERENS.

1) George heeft zeer gelukkig in zijne moedertaal eenige hollandismen ingevoerd. Zoo b.v. het woord *ewe* voor Jahrhundert, dat veel mooier dan dit is.
Tot welke aberraties de duitsche kritiek kan leiden, kan men zien uit het boekje van Kuno Zwymann, *Das Georgesche Gedicht,* waaruit ik maar zoo toevallig een paar zinnen hier overneem. Na het werk van George als Bedeutungskunstwerk te hebben voorgesteld, zegt hij, dat dit uit *Trägergruppen* bestaat. - Wij weten niet wat dat is, maar Zwymann zal het ons duidelijk maken: Trägergruppen sind Zusammenstellungen von solchen Trägern oder Trägerzusammenstellungen, welche einzeln betrachtet mit andern ausserhalb der Zusammenstellung befindlichen Trägern oder Trägerzusammenstellungen unzusammenhängend zusammengestellt sind, in ihrer Gesammtheit aber mit anderen ausserhalb der Zusammenstellung befindlichen Trägern oder Trägerzusammenstellungen zusammen betrachtet auf die dritte Art, mit keinen von diesen jedoch wissenschaftlich zusammengestelt erscheinen, wobei entsprechend unserer Begriffsbestimmung auf S. 51 unter Gesammtheit das einheitliche Bedeutungsgebilde verstanden wird, welches durch Umschaffung aller in der Zusammenstellung enthaltenen Bedeutungen entsteht. Trägergruppen müssen erstens Zusammenstellungen von solchen Trägern oder Trägerzusammenstellungen sein, welche einzeln betrachtet mit anderen ausserhalb der Zusammenstellung befindlichen Trägern oder Trägerzusammenstellungen unzusammenhängend zusammengestellt sind, enz. Het boekje is geheel geschreven in deze wijze. Naar het mij wil voorkomen, geraken wij zoo niet op den rechten weg.

Het Diogenes-ideaal.

II[1].

Sinds dien avond noemde zijn vriend hem Diogenes.

Het geviel nu na enkele maanden dat de mysterievolle wil der Moira dezen jongen cyniker op een stralenden voorjaarsmorgen voerde door de lichtgroene lanen van St. Cloud naar het terras, waar de vroeger-eeuwsche naam nog leefde van een verdwenen monument: *Lanterne de Diogène.*

Wonderlijk deed het hier den eenzamen zoeker aan, zoodat hij glimlachte in zijne verlatenheid. Achter hem en zijwaarts weken de stille alleeën naar geheimzinnige verten, in groene doorvonkelde schemering. En in het zonnige dal stroomde de Seine glorierijk uit de gouddampen dier Stad, welke de aarde vulde tot de heuvelen van den horizont.

Opeens bleef zijn blik rusten aan de bloeiend-grazige helling. Een jonge vrouw in paars gewaad, lichtend als de eerste crocus tusschen groene halmen, zat daar, onder diepe aandacht ietwat gebogen, schilderend die ochtend-wereld van rijzende klaarte. Haar gelaat zag hij niet. Maar de zware zwarte haarwrong onder den breeden zomerhoed bracht hem het visioen van strenge trekken, van donkere wijddroomende oogen, van een mond, geheimvol en vredig als de kim eener nauw-bewogen zee.

De jonge Diogenes, aan den rand der Lantaren leunend, staarde in den blauwen hemel, over de gouden stad. Hij sidderde even, want hij ontwaarde dat die stille vrome gestalte

1) Zie *De Gids* van Dec. 1910.

op de smaragden heuvelhelling de eenige mensch was in het ontwakend licht. Doch hij was te zeer de dilettantische Diogenes van een laten tijd, om niet weder te glimlachen over den humor der raadselige Moira.

En echter daalde hij langs het pad, waar de onbekende vrouw met teedere hand de diafane lentekleuren lichten deed op het paneel. Hij ging langzaam, vreezend het breken der bekoring. Doch zij hoorde het ritselen zijner schreden over het gras en wendde het hoofd. Toen zag hij de waarheid van zijn visioen; hij zag het bleeke strenge gelaat, den diepen donkeren blik, den zwijgenden mond. Het was een oogwenk slechts, dat zij elkander aanstaarden; maar het ontroerde hem als een herkenning uit ver verleden.

Diogenes ging voorbij. Hij zette zich op een bank, die school achter een boschje rhododendrons. Daar wachtte hij, uren lang, tot eindelijk, als de zon uit het hooge blauw op trage zilverwitte middagwolken blonk, de jonge vrouw daalde en argeloos langs het boschje trad, in de richting van den steiger der *Hirondelles*. Hij volgde haar. En hij voer op het vlugge Seinebootje met haar terug naar Parijs, waar zij aan den Pont-Royal de oevertrap beklom en over de zonnige kaden der oude zijde ging, nu en dan talmend voor de uitstalkisten der antiquaars.

Intusschen dacht hij aan het verhaal van zijn vriend; hij voelde een wonderlijke verrukking in zijne oogen en luchtig schreed hij voort in den lentedag. Waar voerde zij hem heen? Niet naar een stille landwoning onder Attische olijven... Naar het geluk,.... hier, in het hart der geweldige stad?

Bij den Pont des Arts zag hij haar een fiacre nemen, die in vluggen draf wegreed. Hij dacht er even aan, haar te volgen; doch hij wilde zich vertrouwensvol overgeven aan de wijsheid der almachtige Moira.

En dit vertrouwen ook bleek wijsheid te zijn. Dien avond, bij een Hollandsch schilder, zag hij haar aan het souper tegenover zich en hij hoorde hare stem nu, zacht en vast, in luttele woorden schoone dingen zeggend over velerlei kunst die zij lief had. Zij was eene hollandsche,... hij had het reeds vermoed. En zij spraken ook over Holland, over zijn ruig-gestuwde duinruggen en de deftig-stille grachten van Amsterdam.

Langzaam gingen zij, tegen middernacht, naast elkander over den boulevard St. Germain, langs het tuinhek van Cluny. Hij leidde den vlotten zacht-fonkelenden stroom van hun gesprek naar de statige parken der achttiende eeuw,.. naar de lanen en terrassen van St. Cloud. Over hare wangen ging een vluchtige blos, nu hij dien naam noemde. Ja, zij meende hem herkend te hebben, den eenzamen wandelaar van daarboven die langs haar was gegaan, dien eigen morgen. Zij werkte er heerlijk, in de voorjaarszon, in de blauwe stilte der uchtenden...

Hij begeleidde de jonge schilderes naar het pension. En ook de volgende dagen wandelden zij samen, - tot, in de geurende schemering van een gouden Juni-avond terwijl zij leunden aan de terras-balustrade van den Luxembourg, starend naar de vijvers en fonteinen beneden hen, de nooit-geopenbaarde diepten hunner harten in elkander spiegelden, zooals oogen spiegelen in beminnende oogen, en onder de bedwelming van het herboren leven, 't welk de eerste liefde is, hunne eertijds eenzame ziel zich verloor in de andere, doch heerlijker zich-zelve daar weervond.

Zij reisden naar Holland; Cécile naar hare moeder die te Leiden woonde; Diogenes naar het uitgestorven ouderlijk huis op de Keizersgracht. Hij kwam echter, volgens afspraak, na enkele dagen zijne verloofde bezoeken. En zoo ging hij iedere week tot haar en bewonderde hare gratievolle teekeningen van het achttiend'eeuwsche hoffelijk leven.

Eens, toen zijn trouwe gastvriend van eertijds bij hem was en zij met Cécile de schilderijen en kleinoodiën der oude woning beschouwden, vertelde hij haar de historie van Diogenes.

‘Wij zullen als de zonderlinge wijsgeer doen’, sprak zij. ‘Wij zullen een huis bouwen en er de schoone voorwerpen om ons doen leven.’

‘Dio, laat mij jullie huis mogen doopen!’ riep zijn vriend.

‘En hoe dan?’ was de gelijktijdige vraag van het jonge paar.

De ander hernam: ‘Ik wilde het noemen: De Ton!’

‘Raadselachtig zal die naam voor de menigte zijn, zooals de wijsgeer zelf raadselachtig was’, meende de gelukkige.

‘En zijn lantaren zal er staan, een witte koepel op het hoogste duin’, voegde Cécile er aan toe. ‘Want in zíjn licht, te St. Cloud... nietwaar Dio...’

Zij trouwden en bleven wonen in de stad bij hare moeder, terwijl buiten, in de duinen nabij zee, het nieuwe landhuis verrees, in overleg met een jong Amsterdamsch architect. Vaak gingen zij er kijken, zwervend door de ontluikende boschjes der duinen, mijmerend van de vorige lente in de tuinen van St. Cloud. Zij verheugden zich in het groeien der muren; zij betastten den ruigen oud-rooden steen; reeds bespraken zij met den bouwmeester enkele détails der afwerking.

In den midzomer was het huis onder dak. Metselaars en loodgieters verdwenen; de stukadoors kwamen de muren met grijze specie bestrijken; verversknechts olieden het blanke hout. Toen begonnen al dra de timmerlieden aan de afwerking: aan deuren, kasten en muurbeschot. Het riekte er in de kamers en gangen naar kalk en versch hout, naar manchester werkmansbroeken, naar olie en ongewasschen huid. Cécile en Dio verwonderden zich er over dat zij ooit hier zouden wonen, hier zouden zitten lezen bij den haard onder een laag stil lamplicht, met al de vertrouwelijke en van jaren her beminde dingen rondom, waar nu haar japon sleepte langs krullen en brokken cement. Zij begrepen niet dat ooit die scherpe reuk vervluchtigen zou en lieflijke geur van bloemen kon drijven door deze koude chaotische vertrekken. En liever maar bleven zij weg en wachtten tot alles voltooid was.

Doch het duurde lang; het glas-in-lood, te laat besteld, was nog niet gekomen; de steenhouwer had den zandsteen voor de schouwen nog niet verzonden; de ijzeren hengsels der luiken lagen nog ter smederij. Cécile en Dio verlangden nu, bij het naderen van November, hun woning te betrekken en schreven iedere week een dringend briefje aan den architect, die met een bonte afwisseling van excuses den aannemer, het werkvolk en zichzelven te verontschuldigen wist.

Intusschen hieuw een beeldhouwer den gevelsteen, boven de landelijke portiek: een ton, waarvoor een gebaard man was gezeten, en daaronder in sierlijke Dürer-letters: *De Ton.* Nu kleurde de huisschilder op den blanken zandsteen de letters met dof verguld. En in den tuin, op een der heuvels, praalde al het zeskantig koepeltje, een geweldige witte lantaren schijnend, wanneer de late herfstzon met gouden vonkeling daarachter zonk.

Eindelijk stonden de ranke zuiltjes en de rustige deksteenen der schouwen; het glas was gezet, in fijne loodrepen; de hengsels en sloten waren aangeschroefd. Tien schilders arbeidden met grooten spoed, aan de vier gevels, in kamers, op portalen. Vroolijke kleuren, groen, roomgeel en rood, waren daarbuiten. Ernstig-bruin, met roode en groene randen afgezet, was het gebeitste houtwerk der vertrekken.

Uit Amsterdam werden nu Dio's oude familiestukken overgebracht; de landschappen en portretten van drie eeuwen hingen tegen de effen-grijze wanden; op den rand van lambrizeering en schouwen prijkten dertiend'eeuwsche beeldjes en sierlijk-gedreven koperwerk, zeldzame gesteenten, broze vazen. Cécile's atelier was behangen met kleurig-gebloemde stoffen der achttiende eeuw en teeder-ragge kanten, tusschen boom- en heuvelstudies, oude fransche prenten en een copie naar Watteau. De glanzig-gewreven vloeren waren met den gloed der perzische tapijtjes bedekt. En over dien aziatischen kleurenbloei, over de zwaar-gebeeldhouwde kasten en het vaal-groene trijp der stoelen viel de herfstlijk gouden zonnebundel, gleed de straling der vergélende duinboschjes met melancholisch-schoone spelingen.

Zij waren nu in het nieuwe huis. Evenwel, in de ruime woonkamer die op het zuiden opende naar den tuin, ontbraken de vloertegels voor den haard nog steeds. Twee zendingen waren door den architect afgekeurd, daar het groen mislukt was. En den derden keer bleek het nog te donker, was het nog niet de lichtende kleur als van woudmos in voorjaarszon, De geduldige bouwkunstenaar gaf het op.

‘Mevrouw’, sprak hij op een morgen voor de opengebroken tegelkist, met voornamen glimlach, ‘Mevrouw, het is moeilijk, heel moeilijk, iets goeds te krijgen, iets dat afwijkt van den gewonen smaak. Zoodra u iets bijzonders wilt, mevrouw, zult u dat ondervinden. Het bijzondere is niet voorradig in de magazijnen; het moet speciaal voor u gemaakt worden... En deze groene tegeltjes,... ja mevrouw, als u geduld hebt zullen ze wel eens goed uitvallen, maar u kunt den oven niet dwingen. Wilt u wachten, mevrouw, of neemt u genoegen....’

‘Het gaat mij vervelen, meneer’, antwoordde Cecile. Wij willen eindelijk onze huiskamer op orde hebben. In 's hemelsnaam dan maar die donkergroene tegels!’

‘Mevrouw’, hernam de architect, ‘'t is een karweitje van een half uur.’

Den volgenden morgen, twee uren na afspraak, kwam er een verlegen metselaarsknechtje, om de tegels te leggen. Hij was vergezeld van een timmerman, die voor een eikenhouten rand de maat moest nemen doch al spoedig weer vertrok. Even voor koffietijd gingen Cécile en Dio eens kijken en troffen den metselaar hakkend en vijlend aan de tegels, in een fijnen nevel van grijs stof, dat reeds op tapijten en gordijnen, op het oud-utrechtsch der stoelen, op de donkere schilderijlijsten en de houten beeldjes lag neergezonken. Scherven en scherpe tegelsplinters, meerendeels vertrapt tot vinnig gruis, bedekten, in den omtrek van den schoorsteen, den gewreven vloer.

Met een wanhopig gebaar trad Dio terug in de boekerij, aan de huiskamer grenzend.

‘'t Is afschuwelijk’, zei hij, ‘de heele vloer is bedorven. Die man zit te hakken alsof hij in een loods werkt. Al de beeldjes, al de meubels onder dat grauwe stof... Ik zou dien lummel wel de deur uit willen vloeken!’

Cécile bleef kalm en zeide: ‘Zoo'n metselaarsjongen is een gedachteloos werktuig. Hij zou je vloeken niet begrijpen, Dio,... nog minder een bezadigd betoog.’

‘Waarom heb je er niet een paar oude kleeden gelegd?’ hernam hij, ietwat bitter.

Zij fronste even hare donkere wenkbrauwen.

‘Maar Dio’, sprak zij, ‘het heette immers in een half uur gedaan. Moeten we dan niet op den architect kunnen vertrouwen?... En toch, ja, wij zijn dom geweest,... wij zelf hadden dit alles beter moeten overzien.’

De architect, erbij geroepen, erkende dat de lak onherstelbaar door het tegelgruis bekrast was, zoodat de vloer opnieuw geschaafd moest worden, gebeitst, vernist en gewreven. De huisschilder kwam den volgenden dag, schudde droevig het hoofd en verklaarde:

‘Zulke metselaars willen niet begrijpen dat geen vernis tegen zoo iets op ken! Meneer, dat volk het geen respek voor fijn werk.’

‘U hebt volkomen gelijk’, zei Dio; ‘wilt u meteen die beitsvlekken van het muurcement wegwerken, die uw knechts er hebben gemaakt?’

De schilder hing zijn jasje aan een gebeeldhouwden fauteuilknop en trok zijn wit werkhemd over 't hoofd. Olie- en lakgeur dreef opnieuw, vele dagen lang, in het vertrek; een paar bierfleschjes stonden op de lambrizeering.

Cécile en Dio dwaalden door het huis waar rustig werken nog niet mogelijk was en zij ontdekten telkens nieuwe slordigheden: de tegels van den gangvloer waren niet alle gaaf; het gootsteentje op het bovenste portaal riekte; de timmerman, die het klemmen der luiken moest verhelpen, pruimde en zij vonden de sporen hiervan in een der fonteintjes en op de geschrobde gele klinkers achter de keuken; de roomwitte kozijnen waren goor van het stof dat in de natte verf gewaaid was. Dan ontweken zij hun ergernissen naar den tuin, in het zeskantig koepeltje dat zij ‘de Lantaren’ hadden gedoopt.

Intusschen werd het nieuwe landhuis door de wandelaars op den duinweg bekeken, gelaakt, bespot en geprezen. Des Zondags vooral zeiden zij vele wijze en geestrijke dingen.

‘Waarom hiet dat huis de Ton, pa?’ vroeg een jongetje aan zijn vader.

‘Wel jò, omdat 'et die meheer een ton gekost het’, was 's mans antwoord.

‘Nou maar, hij ken ook bes 'n tonnetje uit de loterij gehaald hebbe’, meende moe.

De oude gastvriend, juist het hek binnentredend, zeide tot Dio:

‘Namen en spreuken moeten duister zijn en voor vele hypothesen ondergankelijk.’

De huiskamer was eindelijk geordend. Doch Cécile bevond dat de groene ruitjes der kasten dof bleven, ondanks het zorgzaam onderhoud. Dio schreef zelf aan den leverancier, die niet antwoordde. De architect zei:

‘Meneer, het is moeilijk, heel moeilijk iets goeds te krijgen, iets dat afwijkt van den gewonen smaak. Zoodra u iets bijzonders wilt, meneer, zult u dat ondervinden. Het bijzondere is niet voorradig,... deze groene ruitjes moesten speciaal voor u gemaakt worden. De wasem van den oven is er zeker op geslagen. Och ja, meneer, iets goeds te krijgen...’

Het riekende gootsteentje beschouwde hij aandachtig.

‘'t Is alles in orde’, verklaarde hij; ‘de stankafsluiting is aanwezig.’

‘Maar 't stinkt toch, meneer’, zeide Cécile.

‘Och mevrouw, het volmaakte bestaat niet.’

‘Een gootsteentje mag toch niet stinken’, hernam zij.

‘Mevrouw...’ wilde de architect beginnen, maar Dio viel hem in de rede en vervolgde:

‘Niet-stinkende gootsteentjes zijn niet voorradig. Dat zou speciaal voor u gemaakt moeten worden. Ook een goed werkman die zijn vak nog verstaat en het werk van een ander ontziet, kan alleen op bijzondere bestelling, misschien, worden geleverd.’

Toen groette hij den architect die pijnlijk glimlachte en liet Cécile verder onderhandelen. Hij zocht rust in de Lantaren en dacht erover het koepeltje ‘de Ton’ te noemen en het huis dat hij ontvluchtte ‘de Wereld’. Hij geloofde niet meer dat zijn nieuwe woning ooit goed zou worden, onberispelijk-goed, bevrijd van onverschillig neuriënd werkvolk, kleverige deurknoppen en aan meubels hangende jasjes. In geen maanden had hij ongestoord zich in zijn werk kunnen verdiepen; hij dacht met weemoed terug aan het oude donkere huis op de gracht, dat, met al zijn gebreken, eerbiedwaardig stoer en hecht was.

Cécile vond hem op een avond van het voorjaar, mijmerend en niets-doend, in den koepel.

‘De Lantaren is duister, geloof ik’, zeide zij, zich over hem buigend.

‘Had de jeugdige Diogenes geen gelijk?’ vroeg hij, terwijl hij opzag en haar donkere lokken streelde. ‘Wij weten niet welke zorgen hij later had, in zijn huisje onder de olijven. Het apocriefe manuscript vertelt het niet. Waarom is zijn vrouw niet met hem in de ton gegaan? O, je hart te kunnen wegtrekken van de wereldsche dingen, van al die mooie dingen waarvan ik zooveel houd...’

Uit het boschje achter den koepel kweelden de verlangende klachten van een nachtegaal. De hemel, zeewaarts boven de al schemerende duinen, was een bleek-groen veld, waarin een groote eenzame ster fonkelde. Cécile zag het; maar Dio was er van afgewend en staarde in hare oogen, waar hij den weerglans vond van die klare diepten des hemels.

En hij vervolgde, terwijl het lichter in hem werd onder het uitspreken zijner bekommernis:

‘Zie! het leven te genieten en in het leven te verzinken zooals nu,... samen de schoonheid en den weemoed te proeven der heenvliedende uren,... niet meer gehechtheid te voelen aan onze woning en haar kleinoodiën dan de nachtegaal aan zijn nest,... zóó schijnt mij het geluk in zijn innigst wezen te naderen... Toen wij dit huis bouwden, hebben wij gedwaald. Ach, zoo vaak heft mijn oude angst zich weer op. Waartoe die liefde voor de mooie dingen om ons, waartoe een nieuwe woning te bouwen, die toch nooit zoo volmaakt kan worden als wij haar dachten en begeerden,... waarom niet zorgenloos te leven,... waarom niet Diogenes in de ton, zonder drinknap, zonder kam, zonder lantaren?... Met moeite scheppen wij een kleine wereld van schoone dierbaarheden om ons heen, en ach, Cécile, 't is misschien voor zoo kort. Is het korte leven deze zorgen waard? Waar zijn zij die vroeger onze schilderijen en beelden bewonderden? En zullen anderen, na ons, er met evenveel eerbied naar opzien, ze met evenveel liefde beroeren? Ons oude huis op de gracht, waar grootvader grootmoeder binnenleidde, waar vader geboren werd, waar geleefd werd, gearbeid, geleden, bemind, gespeeld, gekibbeld, waar het heiligdom eener onvergetelijke sterfkamer is,... Cécile, de redactie-klerken van een geïllustreerd weekblaadje rooken er nu hun pijpjes en bedenkelijke individuen betreden den marmeren corridor. Had ik het kunnen weren? En zal ik kunnen beletten dat eenmaal in ons nieuwe huis, later, als wij heen zijn,... een pension, een café, een hulppostkantoor, een villaparkmaatschappij zich nestelen gaat?...

O, ik vrees zoo de handen en de oogen der onverschilligen! En daarom is het beter niets te bezitten, om het leed te vermijden van het verlies, van de schending. Voor mij - en voor jou ook, nietwaar? - voor ons is elk dier dingen, van de oude die ons zijn nagelaten, van de nieuwe die wij zelf verwierven en bij ons plaatsten om hun schoonheid en bekoring, voor ons zijn het deelen van ons leven geworden, iederen dag zich dieper in ons hechtend,... vooral nu, Cécile, nu wij beiden ze aanzien... en elk ding in onze woning mij den druk van jou handen en den opslag van jou oogen herinnert.’

Zij zag hem aan en vond de liefde van zijn gelaat schooner

dan de gouden ster in het avondgroen. Toen... scheen zij even te peinzen en, zich naast hem zettend, sprak zij:

‘Ik heb een wonderlijk bericht. Er is weer een Grieksch handschrift ontdekt,... in een Apulisch klooster,... een handschrift met aforismen van Diogenes, tusschen biografische fragmenten verspreid. Ik las het zooeven...’

‘Ongetwijfeld in het Bulletin archéologique d'Athènes!’ viel hij haar in de rede.

‘O neen’, hernam zij rustig, het hoofd even opheffend, aandachtig voor den raadselachtigen vogelzang in het boschje. ‘Neen,... maar wat doet het er toe! Ik las er eenige bladzijden van: het scheen mij een vervolg, een voltooiïng der biografie van den wijsgeer.’

‘Van den wijze’, zeide Dio zacht.

‘Ja’, ging zij voort, ‘hij bleef een wijze ook in het laatste tijdperk van zijn leven. En toch schijnt hij dagen, misschien wel jaren, van ontmoediging gekend te hebben.’

‘Helaas! evenals zijn nabeeld in de twintigste eeuw,’ zuchtte Dio.

‘Maar hij heeft overwonnen’, vervolgde Cécile. ‘Hij had zich, wellicht uit reactie tegen de wereld van zijn ton, aan het leemen huisje in de olijvengaarde gehecht; hij was de gouden kleinoodiën, die hij voor zijn jonge vrouw gekocht had, gaan liefhebben; hij verzamelde vele schoone kunstwerken: beschilderde vazen; gedreven schalen en armbanden; weefsels; vrouwenbeeldjes uit Tanagra; brokken gebeeldhouwd marmer van Phidias; handschriften der Homerische gedichten; een museumpje van curiositeiten...’

‘Dit komt mij zonderling apocrief voor en verdacht in overeenstemming met het manuscript van onzen vriend’, merkte Dio op. ‘Ik wist niet dat er in de vierde eeuw vóór onzen-Lieven-Heers geboorte al dergelijke idioten waren.’

‘Hij werd zelfs een gierigaard. Hij verborg al die heerlijkheden in een zelden ontsloten vertrek, waar nooit een dienende maagd mocht binnentreden om stof af te nemen,... zelfs niet zijn vrouw. Wanneer hij niet arbeidde in den wijngaard of op den akker, dan verdroomde hij zijne uren tusschen de dierbare kunstwerken, die hij opnam en beschouwde en streelde. Doch die liefde werd waanzin. Hij ging tobben over het lot zijner zelf-gebouwde woning en van al die schoone

vergankelijke dingen, alsof zij het wezen waren van zijn geluk, alsof hij niet een andere, onvergankelijke, liefde bezat... in het hart van zijn jonge vrouw... Hij dacht aan de ton, in welks schaduw hij zoo vele wijze woorden had gesproken en waar nu weer het Boeotische druivennat in te gisten lag. Hij dacht aan de runderen, wier stal deze leemen woning eenmaal zou wezen, als zijne liefkoozende oogen lang waren vergaan. Hij dacht aan de antiquarende joden, die al die verrukkelijke armbanden en schalen zouden betasten...'

'Apocrief alweer! Anachronistisch!' mompelde Dio.

Zij vervolgde met dezelfde zachte stem:

'Hij vreesde de handen en de oogen der onverschilligen! Toen werd hem, den eenmaal asketischen wereldverachter, door zijn vrouw een kind in de handen gelegd, dat hij aanvatte zooals eertijds zijn grooten nap. Hij speelde ermee in de schaduw der olijven en vergat het schemerig vertrekje met de kostbare kleinoodiën.

Maar na een jaar stierf het kindje. Zij weenden en trachtten elkander te troosten, hand in hand zittend op den drempel hunner woning en starend naar de vallei van den Ilissus.

Eens weer betrad hij het vertrekje der kunstwerken. En zie, de pracht dier dingen bekoorde hem nog wel, maar hij voelde dat zij niet het wezen van zijn geluk waren geweest.

De kunst van den scheppenden mensch is schoon, doch het werk der scheppende Goden is den mensch toch nader, sprak hij toen.

En hij moet nog vele andere woorden hebben gesproken,... zij staan in het gevonden manuscript, maar ik ben ze vergeten, Dio.

Ja, hij sprak van de stoffelijke dingen die hem gebonden hadden en beheerscht; hoe hij bevrijd was door den warmen adem van een kind; hoe de dood van dit kleine wezen hem zijn macht over de stof had weergegeven, niet in verachting der wereldsche dingen, maar in het weten dat boven de schoone werken der menschen de goddelijke gaven van bewondering en liefde staan,.. der liefde het heerlijkst, die immers onaantastbaar in hen beiden gebleven was, ook toen het kleine kind hun door de Moira werd ontnomen...

Zoo vergrijsde hij in zacht-zinnige en alom geëerde wijsheid. Hij werd negentig jaar.'

'Mocht ik worden zooals hij was', zeide Dio; 'maar... moge het simpele verhaal van zijn bitter-zware ervaring ons genoeg zijn.'

'Amen,' fluisterde Cécile en gaf hem een kus op zijn voorhoofd.

Nog verijlden de kristallen klanken van den nachtegaal in de koele ruisching van den avond. Cécile en Dio stonden op. En langs de geurende jasmijn naderden zij het huis, dat onder de schemering der eerste sterren nu voor hen lag als een jonge geheimvolle wereld van schoonheid en geluk.

P.H. VAN MOERKERKEN JR.

Een nationaal geschenk.

> ...wij schilders zonder durf, zonder modellen, zonder hof, koning of keizer om ons breed te gevoelen... wij kruipen in onze schulp en zijn schilders van den twijfeltijd en der vreugdelooze handelingen.
> JOZEF ISRAËLS, 'Spanje.'
> ...eine nicht genug zu verdammende Isoliering der Baukünstler von den anderen Künstlern...
> OTTO WAGNER, 'Ein Mahnwort'.

In het najaar van 1874 verschenen in de *Arnhemsche Courant* een vier-tal artikelen van een ongenoemde onder den titel 'De Kunst als Regeeringszaak'. Zij bedoelden Thorbecke's bekende uitspraak 'Kunst is geen Regeeringszaak' toe te lichten en te verdedigen.

De bedoeling was zeker uitnemend, maar het resultaat was het geenszins. Met toenemende beklemming leest men welke uiterst bekrompen denkbeelden, ook in heldere hoofden, een vaste plaats verkregen hadden. Niet zonder grond werd er op gewezen hoe 'Thorbecke zich steeds heeft vastgeklampt aan de gedachte, dat waar de Regeering uitgenoodigd werd om Kunst of Wetenschap te bevorderen, de voornaamste of wellicht de eenige aanleiding tot dit verlangen gelegen was in de zucht om *kunstenaars* en *wetenschappelijke mannen* te beschermen en te verrijken.'

Het was dus een dankbare taak voor Jhr. Mr. Victor de Stuers om deze weinig hoffelijke theorieën te bestrijden met al de scherpzinnigheid waarover hij beschikt; en hij bood zijn landgenooten aanval en verweer te zamen in een

Brochure[1] om hen op te wekken tot levendiger genegenheid en beter inzicht. Het loont ongetwijfeld nog steeds de moeite om van dit geschrift kennis te nemen; bij meer wat de aandacht ten zeerste verdient zal men er in lezen, dat reeds vele jaren vroeger de Afgevaardigde Wintgens geklaagd had over ‘het kwijnen van sommige takken van kunst, die alleen kunnen leven, waar de staat hulp van kunstenaars tot versiering zijner gebouwen inroept’.

Aan zoo iets echter was in den kring van Minister Thorbecke blijkbaar nimmer gedacht! Dat de Kunst iets anders zijn kon dan een artikel voor ‘den rijken liefhebber’, dat ze een noodzaak zou kunnen zijn voor een waardig huishouden van den Staat, die zijn openbare Monumenten behoeft zoo goed als zijn voeding en verdediging - het was aan doovemans oor gepreekt.

Maar het verzet was er; het bleef zelfs, door een algemeene beweging voortdurend gesterkt, de traagheid en onverschilligheid bestoken; en somtijds met waarlijk onverwacht gunstige gevolgen. Wie thans de Brochure van den heer de Stuers even inziet, dien moet het treffen, dat er toch inderdaad iets verkregen is van het vele dat toen nog zoo zeer tot het ruime gebied der vrome wenschen behoorde! Het Rijks Museum is op grootsche wijze gebouwd, de Rijks Academie van Beeldende Kunsten (die toen steeds met het Museum in één gedachte verbonden was) gesticht, de Grafelijke zalen zijn gerestaureerd; men kan in het algemeen dankbaar erkennen dat de belangstelling der Regeering langzamerhand getrokken werd naar de oude kunst, die behouden moet worden, en naar de nieuwe, die den steeds verminderenden schat van het oude zal moeten aanvullen.

Maar gewonnen is de strijd nog geenszins en wij hebben ook in dit jaar weer een der belangrijke conflicten kunnen volgen, die zich daarbij telkens voordoen. Het was toen de Minister van Buitenlandsche Zaken een wetsontwerp indiende waarbij de noodige gelden werden aangevraagd, opdat de Nederlandsche Regeering een passend kunstwerk zou kunnen aanbieden voor het in aanbouw zijnde Vredespaleis.

1 Da Capo. Een woord over Regeering, Kunst en oude Monumenten, door Jhr. Mr. Victor de Stuers. 's-Gravenhage, D.A. Thieme. 1875.

De Memorie van Toelichting bij het Wetsontwerp had het navolgende over de voorgeschiedenis van het geschenk medegedeeld:

'Zooals bekend is heeft de Tweede Vredes-Conferentie in hare bijeenkomst van 16 October 1907 met algemeene stemmen een nota aangenomen van den heer d'Estournelles de Constant, een der afgevaardigden van Frankrijk, waarin de wensch werd uitgesproken, dat de ter Conferentie vertegenwoordigde regeeringen door giften, bestaande in voortbrengselen van nationale nijverheid of kunst, zouden bijdragen tot den bouw of de versiering van het Vredespaleis. Door een groot aantal landen is aan dien wensch gevolg gegeven en ook de Nederlandsche Regeering meent dienovereenkomstig te moeten handelen. In verband met een door het Bestuur der Carnegie-Stichting aan den ondergeteekende gedaan verzoek worden daarom de noodige gelden' - 18000 gulden - 'aangevraagd voor de aanbieding dezerzijds van de zeven gekleurde ramen, die noodig zijn voor de hoofdtrap van het paleis en de rotonde van het eerste bordes, waarop zal komen te staan een door de Amerikaansche Regeering toegezegde groote marmeren groep voorstellende eene allegorie van den Vrede door het Recht.'

De plannen der Regeering waren voorloopig door de Volksvertegenwoordiging niet onverdeeld gunstig ontvangen.

Men wilde gaarne weten, of de Regeering niet reeds andere geschenken had gegeven, voorts waarom de keuze gevallen was op een voortbrengsel der glasschilderkunst en niet op een product van eenigen anderen tak van kunstnijverheid, en ten slotte werd in overweging gegeven zorg te dragen 'dat tusschen verschillende hier te lande bestaande glasbranders een prijskamp worde gehoude'. Zoo waren dus alle elementen aanwezig voor een belangrijk debat, dat dan ook op een der warme Juni-dagen onze aandacht in spanning kwam houden. Met onverzwakten ijver en belangstelling werd de gedachtenwisseling geopend door Jhr. Mr. Victor de Stuers en ze werd verder bijna uitsluitend gevoerd door hem, door den Minister van Buitenlandsche Zaken Jhr. de Marees van Swinderen en door den Voorzitter van het Bestuur van het Vredespaleis Jhr. van Karnebeek. Het officiëele verslag der belangrijke bespreking lezende gevoelt men echter het

gemis van één element, dat wellicht al te zeer zou kunnen ontbreken: de toelichting en aanvulling der kunstenaars zelven, die zich door de praktijk van hunnen arbeid een eigen ervaring en een overtuiging konden verwerven.

Het bedenkelijke van dit gemis werd ook tijdens de bespreking gevoeld en herhaaldelijk werd een beroep gedaan op ongenoemde autoriteiten buiten de Kamer, om de uitgesproken meeningen te schragen.

Niet euvel duide men het dus, dat ik eene poging waag om in dezen zin het zoo belangrijke debat te completeeren met eenige opmerkingen die, naar ik in gemoede meen, vooral in de ervaring hun oorsprong vinden. Ik zal daarbij strikt vermijden eenig oordeel uit te spreken over de opdracht zelve, die ik gaarne door het allerbeste resultaat bekroond zal zien. De belangrijkste onderwerpen trouwens werden naar aanleiding van de opdracht in het geding gebracht en het schijnt mij wenschelijk slechts hierbij aansluiting te zoeken. De keuze der Glasschilderkunst zien wij dan, eigenaardig genoeg, geheel voorbijgegaan; bedenkingen en verweer beide, zij gelden hoofdzakelijk de wijze waarop de Regeering zich als ‘Lastgever’ had gedragen, en zij brachten achtereenvolgens verschillende belangen ter sprake, die men, ter wille van een rechte waardeering der verschillende redevoeringen, aldus zou kunnen rangschikken:

1e. De houding en verplichting der Regeering.
2e. Het al of niet wenschelijke van ‘Prijsvragen’.
3e. Het Bestuur van Monumentale Bouwwerken en ten slotte
4e. De verhouding van de Kunst tot de Industrie.

De heer de Stuers begon met kortelijk te herinneren aan het verloop der zaak, om dan uiteen te zetten hoe groot zijn teleurstelling was over het antwoord des Ministers op de vragen der Tweede Kamer. ‘Het antwoord des Ministers is geweest, dat hij... gemeend heeft aan het Bestuur der Carnegie-Stichting de meest mogelijke vrijheid van handelen te moeten laten, zoowel omtrent de keuze des vervaardigers als omtrent de uitvoering. Toen zijn ingekomen de adressen van een 12-tal Nederlanders glasbranders, die allen aangedrongen hebben in de gelegenheid gesteld te worden om mee te dingen. Inmiddels is er in de pers tot mijn verbazing

een berichtje verschenen, zeggende dat die glasbranders te laat kwamen, want dat dit zaakje reeds bedisseld was en de bestelling al was gedaan aan een bij name genoemde firma. Ik heb toen de vrijheid genomen aan den Minister te vragen hoe dat zat, of inderdaad die bestelling had plaats gehad en zoo ja, wanneer en door wien... Het antwoord dat hij gegeven heeft is een zeer diplomatiek antwoord; in de plaats van vierkant te zeggen, dat de bestelling heeft plaats gehad of niet heeft plaats gehad, antwoordt hij dat er een afspraak is gemaakt door het Bestuur der Carnegie-Stichting met een bepaald genoemde firma en dat dit zijn instemming had.'

Dat is, volgens den heer de Stuers, de loop der zaak geweest en zijn opinie er over doet hij er direct op volgen. 'Zij is deze dat de behandeling van die zaak niet behoorlijk maar onbehoorlijk geweest is.'

Wie als kunstenaar het conflict nadert, zal aanstonds onderscheiden dat de betrokken Minister hier in een dubbele kwaliteit wordt toegesproken; in de eerste plaats als lid der Regeering, die als zoodanig niet voldoende rekening zou hebben gehouden met de rechten en het oordeel der Tweede Kamer, en het spreekt van zelf dat hij zich, wat dit deel van het geding aangaat, van elke inmenging zal onthouden.

De meest ernstige bezwaren van den heer de Stuers betroffen echter, wel bezien, den Minister als lastgever tot een kunstwerk, dus niet in zijn verhouding tot de Tweede Kamer, maar in zijn verhouding tot de Kunst. Hier wordt de zaak dus anders en schijnt een gepaste deelneming mij zelfs plicht. En het eerste wat ons dan treft is de vrijmoedigheid waarmede den Minister bij herhaling toegevoegd wordt: 'Gij weet er niets van'. Ongetwijfeld werd aldus met zeldzame scherpte de aandacht gedrongen naar wat bij het doen eener opdracht van het grootste belang geacht moet worden. Maar bij velen zal dan toch allereerst de vraag rijzen: mag men verwachten dat een Minister van Buitenlandsche Zaken iets weten zal van kunst en nog wel van een speciale kunst als die van Glasschilderen?

Het antwoord kan, dunkt mij, niet anders dan ontkennend zijn.

Zelfs indien het zeldzame toeval het eens zóó voeren zou, dat een Minister van Buitenlandsche Zaken ook een veelzijdig kunstkenner was, dan zou wellicht nog betwijfeld mogen worden of hij wel tot zijn gewichtig ambt geroepen werd

om, bij de behartiging onzer buitenlandsche Staatkunde, naar zekere bekende beginselen, ook nog leiding te geven aan werken van kunst naar zijn persoonlijk inzicht.

Maar, al te zeer behoeven wij op deze vraag niet in te gaan. De Minister, wellicht juist gedreven door zijn ernstige belangstelling in kunst,[1] heeft met een lofwaardige openhartigheid erkend er weinig of niets van te weten. Hij kaatste echter, niet zonder geimoedelijke ironie, den bal terug en deelde de Kamer mede, 'dat hij blij zou zijn indien hij door den loop van het debat wijzer zou zijn geworden'.

Indien de zoo omzichtig gekozen woorden al niet letterlijk zeggen dat naar de meening van Z. Exc. ook de Kamer er niets van wist, ze bedoelde toch zeker wel omtrent hare bevoegdheid een uiterst bedenkelijken twijfel uit te spreken. En het scheen wel of de woorden dáárom met zoo veel zorg gekozen werden, omdat de aangevallen Minister gevoelde, dat zoo min als van hem van de Tweede Kamer een betrouwbare kennis van Glasschilderkunst verwacht mocht worden.

Het komt mij voor dat dit volkomen juist gezien was. Zoowel de keuze van ministers als die van kamerleden berust op overwegingen, waarbij aan kunst niet of slechts als iets zeer bijkomstigs kan worden gedacht.

Trouwens - onze staatslieden hebben reeds vroeger volkomen begrepen dat het niet de taak der Hooge Landsregeering zijn kan zich met alle groote vraagstukken, die zich kunnen voordoen, rechtstreeks te bemoeien. Want het zou ongehoorde eischen stellen aan hun bekwaamheid niet alleen, maar ook aan hun fisieke krachten. Een verdeeling der verschillende departementen in afdeelingen, met de daaraan verbonden ambtenaren, bleek niet eens afdoende hulp. Voor de behartiging der wetenschappelijke belangen werd de Koninklijke Akademie van Wetenschappen gesticht, die de Regeering in voorkomende gevallen van raad dient, evenals dit voor technische aangelegenheden door het Koninklijk Instituut van Ingenieurs geschiedt.

1 Aan de Rijks-Academie herinnert men zich met dankbaarheid hoe hij in 1894 een uitnemende studie over den z.g. Prix de Rome publiceerde, die er ongetwijfeld belangrijk toe bijdroeg om deze instelling te bevestigen.

Het is natuurlijk geenszins de bedoeling geweest met de stichting dezer instellingen wantrouwen uit te spreken omtrent de persoonlijke bevoegdheid in deze materie van onze staatslieden, want zoowel eminente geleerden als ingenieurs heeft men in den loop der jaren als ministers en kamerleden aan den regeeringsarbeid zien deelnemen. Maar wel mag men er de erkenning in zien van het beginsel dat het raadzaam is de Regeering en Volksvertegenwoordiging bij de behandeling van zaken van wetenschappelijk belang de voorlichting te verschaffen van een wetenschappelijk instituut. En tevens werd door de stichting dezer instellingen het goed recht der wetenschap erkend om bij belangrijke vragen ook gehoord te worden.

Alleen in zake van Kunst werd een dergelijke voorlichting geheel uitgeschakeld; wat er bestond werd in den loop der jaren niet versterkt maar geheel opgeheven. Maar daardoor werd ook onmogelijk gemaakt het eenige wat men van een Minister eischen mag: dat hij zich, in zake van Kunst, om advies wenden zal tot hen, die daarvoor zijn aangewezen.

Wij hadden in de eerste helft der 19de eeuw zelfs twee Instituten, die tot taak hadden de Regeering voor te lichten: een Koninklijk Instituut, dat behalve voor de belangen der wetenschap, ook (door zijn 4e klasse) voor die der kunst zou te zorgen hebben, en de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten die toen, door haar saamgestelde organisatie, daarvoor eveneens in aanmerking kwam. Maar de 4e klasse werd in 1851 opgeheven en er bleef alleen over een Koninklijke Academie van Wetenschappen.

Reeds toen maakten de kunstenaars zich hierover ongerust en de Maatschappij Arti et Amicitiae richtte zich tot de Regeering met de vraag: ‘Wie zal nu voortaan de Regeering in zake van kunst voorlichten?’ De Minister, tot wien de vraag gericht was, antwoordde, en niet zonder rede, met een verwijzing naar de Koninklijke Academie van Beeldende Kunsten.

Weinige jaren later echter werd ook deze opgeheven en hoewel zelfs een man als Bosboom mede voor het behoud van een raadgevend Instituut gepleit had, werd er in de Kamer ter nauwernood over gesproken.

Wij zijn ongetwijfeld met onze beide instellingen, Instituut en Academie, niet gelukkig geweest; men mag zelfs aannemen, dat een ernstige teleurstelling ook onder de besten nu en

dan ongeduldigen maakte. Maar men zou waarlijk al te onnoozel handelen door aan te nemen dat het juist de verlangens der meest bevoegden waren, die een zoo prompte opheffing bewerkten. Hadden ze iets begeerd dat een nieuwe uitgaaf voor de beeldende kunsten vorderde, dan zou men gezien hebben hoever hun invloed ging! Doch deze opheffing gaf gelegenheid tot bezuiniging en was een concessie aan de nog heerschende smakeloosheid en versuffing! Thans komen de debatten van den 30sten Juni ons in het klaarste licht zetten, wat we aldus gewonnen hebben. Nu elk verantwoordelijk Instituut ter voorlichting der Regeering ontbreekt, heeft men toch inlichtingen moeten zoeken. Waar en bij wien? Wij vernemen het niet. De Minister heeft geinformeerd bij mannen, 'die veel met geschilderde glazen hadden te doen gehad' en de heer van Karnebeek vond een zeker kunstwerk voldoende verdedigd met de verzekering dat 'iedereen' het mooi vond.

Hoe het ook met onze opgeheven Instituten gegaan is, dit, men zal het moeten erkennen, is zeker wel de minst gewenschte toestand. Ook in de kunst bestaat de behoefte aan een openlijke en waardige behandeling. Ook hier wil men weten hoe en door wien wordt geadviseerd. Dan kunnen de kunstenaars en allen, die zich voor kunst interesseeren, gerust zijn en zoo niet, zij weten wie ter verantwoording of toelichting of verklaring mag worden opgeroepen. Thans nu den Minister van uit de Kamer zijn onwetendheid verweten wordt, en deze zijn wantrouwen omtrent de bevoegdheid der Kamer uitspreekt, nu er geen erkend en verantwoordelijk Raadgever is, nu moeten de meest vage aanduidingen omtrent ongenoemde adviseurs ons leeren hoe de opdracht tot een belangrijk kunstwerk, een nationaal geschenk nog wel, tot stand komt.

Met te meer recht en nadruk mag op het bedenkelijke van dezen toestand gewezen worden, omdat eenige kunstenaars van onbestreden gezag zich zoo duidelijk hebben uitgesproken. In de dagen immers, toen het Rembrandt-feest van 1906 in voorbereiding was, circuleerde in de dagbladen een bericht, dat door den Minister Dr. Kuyper gewerkt werd aan de instelling van een Instituut der Schoone Kunsten, waarvan de opening tijdens het voorgenomen feest kon worden tege-

moet gezien. Het is wel een publiek geheim, meen ik, dat Minister Kuyper daartoe de medewerking had ingeroepen van Jozef Israëls en H.W. Mesdag (Schilders), Dr. Cuypers en Prof. Evers (Architecten), Dr. A.J.M. Diepenbrock (Componist), Prof. Bart van Hove (Beeldhouwer) en Prof. P. Dupont (Graveur). Het heeft, naar men beweert, waarlijk niet aan de hartelijke instemming der hier genoemde kunstenaars gelegen dat van het geheele plan niets gekomen is.

Maar het gemis der Instelling zal men zeker blijven gevoelen zoo dikwijls kunstwerken bij de Regeering in behandeling moeten komen. Men mag zelfs aannemen dat er tijdens de merkwaardige besprekingen van den 31sten Juni menigmaal gedacht is aan het zoo noodige Instituut. De rondborstige verklaring van onzen eminenten Minister van Buitenlandsche Zaken: 'ik verheug mij op wat ik van daag nog leeren zal', mag niet onopgemerkt langs ons gaan; zij eischt een ander antwoord dan woorden, zij vraagt een daad: de wederinstelling van een Instituut der Kunsten.

Maar van hoe groote beteekenis dit alles wezen moge, het kwam in het debat niet zoozeer op den voorgrond en veeleer trok de aandacht zich samen op de vraag: of Prijsvragen gewenscht geacht moeten worden of niet.

En waarlijk niet zonder reden. De Kunstenaars hebben er zich herhaaldelijk en bij verschillende gelegenheden over uitgesproken en veelal ongunstig. Reeds tijdens het Congres der Mij. ter Bevordering der Bouwkunst in 1892 werd er over de wenschelijkheid van Prijsvragen menige harde noot gekraakt; al luidde de conclusie ook ten gunste, uit het verslag der discussie blijkt wel dat de tegenstanders zich niet onbetuigd lieten. En het is nog slechts korten tijd geleden dat Dr. Jan Veth in een voortreffelijk artikel al de bezwaren samenvatte die in Kunstenaars-kringen tegen de openbare Prijsvragen wel steeds zullen worden gevoeld.

Bevreemdend is het dan ook den heer van Karnebeek te hooren veronderstellen dat het stelsel van Prijsvragen aangenaam moge zijn voor de 'daarbij betrokken Kunstenaars', en dat het desniettegenstaande geen aanbeveling verdient.

Neen - indien er iets pleit voor het stelsel, dan is het dit, dat het in het algemeen zoo onaangenaam is voor de Kunste-

naars; dat het met geringe kans op belooning of succes zooveel van hen vergt en dat zij het toch blijven verdedigen.

Maar bovendien hadden de bestrijders der Prijsvragen een ongelukkig moment toen beweerd werd dat zij nimmer in de Kunst hadden thuis behoord en de heer de Stuers afdoende kon herinneren aan het schoonste tijdperk der Italiaansche Renaissance. Zoo echter geraakten wij hoe langer hoe verder van de eenige vraag die hier eigenlijk aan de orde was: het gevaar, in het algemeen, van *persoonlijke opdrachten.* En toch - hier lag de kern van het geschil. Niet de bezwaren tegen Prijsvragen waren actueel, maar die tegen een rechtstreeksche opdracht zooals hier bedoeld werd. De heer de Stuers had het duidelijk gezegd toen hij de voortreffelijkheid der begunstigde 'firma' bestreed en het geval veronderstelde dat werkelijk de beste keuze gedaan ware. 'Ware dit het geval geweest, ik zou gezwegen hebben en hebben gedacht: de zaak is in goede, ja, de beste handen, het kan niet beter; laten wij dus geen stof opjagen, vooruit maar! Dit is echter volstrekt niet het geval'.

En nog eens in een ander gedeelte zijner rede deed hij uitkomen dat hij niet steeds een Prijsvraag zou eischen, zeggende: 'Als ik, als particulier, voor mijn trap raampjes noodig heb, dan mag ik voor de vervaardiging er van kiezen wien ik wil, en daarin kan ik willekeurig en arbitrair te werk gaan. Maar een Minister, aan het hoofd der Regeering staande, die gaat aanbieden een Nationaal geschenk, mag zoo niet handelen.'

Zoo was dus niet het punt van geschil de absolute deugdelijkheid van het prijsvragen-stelsel; maar men gevoelde zich bezwaard over een directe opdracht als thans werd voorgenomen en - oordeelde daartegenover een Prijsvraag, met haar gebreken, beter.

Voor de Kunstenaars schijnt het mij van groot belang de aandacht bij de aldus nieuw gestelde kwestie te houden. Hun bestrijding heeft blijkbaar zijn invloed in wijder kringen niet gemist. Maar geen hunner heeft er zeker aan gedacht dat wij, als een gevolg daarvan, persoonlijke opdrachten zouden krijgen, waarbij de bevoegdheid der lastgevers ontkend wordt en de raadgevers ongenoemd blijven. Dan missen wij immers de waarborgen die er toch altijd in de

openbare behandeling der Prijsvragen gelegen zijn en steeds zullen dus dezelfde bezwaren en bedenkingen moeten rijzen. Niemand is er dan van verzekerd dat kunstvaardigheid alleen van invloed zal zijn bij keuze van een Kunstenaar. Want het worde hier bescheiden maar openhartig gezegd: moge ook het niveau der Kunst gedaald zijn in den loop der tijden, evenzeer daalde het vermogen in onze bestuurders om tot groote Kunst op te wekken en gelegenheid te openen. Vroeger had men Bisschoppen die wonderbare goudsmeden waren en Vorsten die den Paleisbouw verstonden. Maar thans is dit haast niet mogelijk meer; het feit ligt er toe, de groote lastgevers voor de Kunstenaars schijnen uitgestorven.

Het zou zeker al zeer onredelijk wezen, indien men hiervan de mannen een verwijt wilde maken, die de zoo bij uitstek ondankbare taak hebben van ons steeds ingewikkelder maatschappelijk Bestuur.

Maar het zou even onredelijk wezen het gevaar te ontkennen, dat hierin voor de openbare en nationale Kunst gelegen is; het gevaar dat onbevoegdheid, en wat daarvan het gevolg zijn moet, grooter aandeel erlangen in de totstandkoming van openbare kunstwerken dan gewenscht of geoorloofd is.

En daarom zal onder de Kunstenaars het denkbeeld van Prijsvragen steeds voorstanders vinden; daarom zal het ook zekere populariteit blijven behouden, - waarlijk een niet te onderschatten voordeel in een land waar men nationale geschenken in Kunst kan doen zonder dat iemand (den heer de Stuers werd terecht lof gebracht voor zijn geisoleerd maar moedig optreden) er zich om bekommert.

* * *

Wat echter in de gevoerde debatten niet minder de aandacht verdient, dat is het Bestuur van groote Bouwwerken, waar het direct de belangen der Beeldende kunsten te behartigen heeft.

De heer van Karnebeek heeft ons daarover eenige mededeelingen gedaan die de belangrijkheid der kwestie zeer duidelijk naar voren brengen.

‘De Nederlandsche Regeering is begonnen met harerzijds als geschenk aan te bieden het doen maken van muur-

schilderingen en daar is een heele correspondentie over gevoerd. De Carnegie-Stichting heeft echter dat aanbod niet aangenomen en gezegd: neen, in dit gebouw kan ik die muurschilderingen niet gebruiken.' En, zoo lichtte de heer Van Karnebeek nog toe: 'het geldt hier niet een nationaal geschenk waarbij men zou zeggen: wij zullen eens zien of op het een of ander gebied iets moois kan gemaakt worden in dit land en dat zullen we geven; neen, het geldt de voldoening aan een wensch uitgesproken door het Bestuur der Stichting dat de verantwoordelijkheid draagt voor den bouw van het Vredespaleis.' Het is dus een feit dat de Regeering ook nog over iets anders heeft gedacht dan over geschilderde glazen. Waarom er niet gedacht is aan het aanbieden van een dier schoone schilderijen die den roem onzer moderne Nederlandsche Kunst uitmaken - wij vernemen het niet. Maar wat ook de regeering gedacht zou hebben, - een schilderij of een tapijt, een geschilderd-glas of een muurschildering, welk kunstwerk het geweest zou zijn, waarmede zij de eer des lands en den schoonen naam onzer kunst in dit Internationale Paleis een rechte vertegenwoordiging zou willen geven, - de Carnegie-Stichting was er om ten slotte uit te maken: eerst wàt men gebruiken kon, daarna nog van wiè men het gebruiken kon. Wanneer ik dit niet zonder ernstige bedenking vind, dan bedoel ik daarmede geenszins bezwaar te maken tegen een centraal Bestuur bij den bouw van het Vredespaleis, noch om het op te nemen voor een verlangen, door niemand geuit, maar door den heer van Karnebeek in het geding gebracht, 'dat het Bestuur van de Stichting gedwongen zou kunnen worden aan te nemen wat geboden wordt, geen keus zou hebben, zich zou moeten neerleggen bij wat men geven wil.'

Het wordt zeker algemeen erkend dat het Bestuur der Stichting noodig heeft 'het vertrouwen door alle Regeeringen gesteld in hen die den bouw van het Vredespaleis op zich hebben genomen, wil het zijn moeilijke taak kunnen vervullen.' Maar met bijzonderen ernst dringt zich dan toch de vraag naar voren: Wie, wat is in dit geval de 'Carnegie-Stichting' die het eene aanbod niet aannam en het andere wenschte?

Natuurlijk wordt die Stichting in de eerste plaats vertegenwoordigd door het Bestuur dat dan ook in het vervolg van

het debat steeds als zoodanig genoemd wordt. ‘Ik heb de eer’, aldus sprak de heer de Stuers, ‘de vijf heeren die dat bestuur vormen alle te kennen; het zijn mannen die ik hoog schat om hun ontwikkeling op menig gebied. Ik erken dat zij op menig gebied verre boven mij staan; alleen neem ik de vrijheid om dat wat de Glasbranderij betreft niet te erkennen. In dat opzicht staan zij niet hoog.’

Er was niemand in de Kamer die hiertegen protesteerde en ik geloof zeker dat de geachte Staatslieden zelven er ook nimmer aan gedacht hebben zich een oordeel in deze Kunst aan te matigen. Zij hebben, zoo mag men aannemen, slechts lofwaardig en correct de verantwoordelijkheid aanvaard voor de adviezen van hun Architecten. Want dezen zijn bij het Vredespaleis, zoowel als bij elken Bouw, de eenige en hoogste raadgevers der Lastgevers, in alles wat den Bouw betreft.

Zij hebben dus (toen eenmaal uitgemaakt was dat men niet zou zeggen: wij zullen eens zien of op het een of ander gebied in dit land voor *f* 18000 iets moois gemaakt kan worden), zij hebben bepaald wat het nationaal geschenk dan wel zijn zou, ook hoe het zijn zou en waar het zou worden vervaardigd.

Nooit kwam waarschijnlijk de eenzijdige en onvoldoende inrichting van het Bestuur onzer openbare werken in een pakkender feit ter sprake dan hier.

En al is het een moeilijkheid, waarvan de bespreking wellicht gevoeligheden kan wekken, zij dient bij deze gelegenheid te worden aangewezen en toegelicht. Van belang voor de Bestuurderen, raakt zij echter direct den werkkring der Architecten, en de mogelijke ontwikkeling eener Monumentale Kunst.

Ongetwijfeld wordt er terecht geklaagd over de geringe waardeering die den arbeid der Bouwmeesters ten deel valt. Er is, het moet erkend worden, geen moeielijker en geen ondankbaarder kunst dan die van den Architect. Hoe is zij door de steeds wisselende tijdsomstandigheden bedreigd geworden! In de grootscher en primitiever verhoudingen van voorheen was ook de Architect een handwerker en een beeldend kunstenaar. Maar de ongunst der tijden, mag men wel zeggen, heeft hem steeds meer buiten de praktijk der beeldende kunsten gedrongen; ja, het schijnt wel dat de

laatste tientallen van jaren het hier dreigend gevaar nog komen versterken.

Het verval der oude ambachten, het opkomen van zoovele en gecompliceerde materialen, het fabriekmatige groot-bedrijf, de algemeene industriëele omzetting van het maatschappelijke leven - zij nadert, vóór den Beeldhouwer, vóór den Schilder en den Musicus, den Architect, die midden in het moderne leven, met de middelen die dat leven hem ten dienste stelt, zijn werk doen moet.

En zoo treedt meer en meer het isolement in, dat door de Bouwmeesters zoozeer gevreesd en verwenscht wordt.

Intusschen - wij moeten daarbij de werkkracht, de energie, en menige nobele poging dubbel waardeeren en hun de belangstelling schenken die hun moeilijken arbeid toch slechts ten goede kan komen. Het is juist uit deze gevoelens dat dan de bedenking moet rijzen, die ik hier ter sprake breng.

Voor alle kunstwerken den Bouw betreffende vraagt een Lastgever of een Bestuur allereerst en alleen het advies van zijn Architect. En dan is er ter wereld geen positie met minder contrôle en grooter alleenheerschappij dan die van den Architect tegenover de wachtende beeldende Kunstenaars. Hij kiest, en sluit buiten; hij bepaalt wanneer de arbeid der beeldende Kunsten zal beginnen; natuurlijk zegt hij wat er gedaan zal worden en hoe het gedaan zal worden; ook hoeveel geld er voor dezen arbeid, na aftrek van al het andere (dat hij noodiger oordeelde), nog beschikbaar zal zijn. Zoo wordt het monumentale Gebouw dat eenmaal, in gezonder tijden, de uiting was van het beeldend vermogen des Volks en de krachten der Gemeenschap, het persoonlijk werk van den Architect. En al behoort nu het geven van zekere leiding en advies tot de natuurlijke taak des Bouwmeesters, men geloove toch niet dat een zoo absolute en geisoleerde overmacht hem ooit bij de oude kunstwerken werd toegestaan of aangewezen.

Het is inderdaad een dwaling, gevolg eener niet te ontkennen verslapping, dat het karakter van een monumentaal Gebouw alléén door den Architect zou moeten worden bepaald, zooals dit thans meermalen geschiedt. De eenheid die er door verkregen wordt is geen artistieke maar een zuiver industriëele. En het verheft waarlijk de positie van den

Architect niet dat zijn Lastgever van deze dingen gewoonlijk geen verstand heeft en hij dus de geheele vrije beschikking krijgt over de Beeldende Kunstenaars. Het onttroont hem, het voert hem uit het rijk der Kunst in de werkwijze der fabrieken.

En de beeldende Kunstenaars? Ze staan als machtelooze individuen onder de bestuursmaatregelen van den Architect. De eenvoudigste aannemer heeft tegenover den Architect een verzekerde positie. Immers, vóór dat het werk begon zijn alle eischen en voorwaarden neergelegd en vastgesteld in bestek en begrooting; de betalingen zijn gebaseerd op vaste cijfers, en mocht er eenig conflict komen, welnu, dan heeft hij zijn vakvereeniging, die hem niet zonder hulp laten zal. Voor den beeldenden Kunstenaar bestaat dit alles niet. Vroeger zorgden de gilden voor een zekere representatie van het vak, thans komt elk gebouw tot stand zonder dat de beeldende Kunst, redelijk vertegenwoordigd, ook maar een enkel woord heeft kunnen medespreken. Het schoone woord van Victor Hugo, die daarmede een treffende karakteristiek gaf der oude Momumentale Bouwwijze: ‘Le temps c'est l'architecte, 1e peuple c'est le maçon’, is wel menigmaal herhaald, maar hoe weinig wordt het ter harte genomen!

Het is nog niet lang geleden dat de schilder van de zoo uitnemend geslaagde muurschilderingen in het gebouw van den Nederl. Diamantbewerkersbond, de heer R.N. Roland Holst, tot een groep jongere architecten sprekende, hun op het hart bond: dat zij in de eerste plaats er voor te zorgen hadden dat hun medewerkers van de Beeldende Kunst vrij gelaten zouden worden.

De hartelijke en zoo welgemeende raad doet duidelijk zien van welke vreeze ieder Kunstenaar bevangen is die den eenmaal zoo schoonen gemeenschapsarbeid der bouwende Kunsten nadert. Men behoeft, bij de huidige verhoudingen, voor die ‘volledige vrijheid’ niet ernstig bezorgd te zijn, want het zal ten slotte zeker door allen worden toegegeven dat die volledige vrijheid den grondslag der Monumentale Kunst ondergraven zou.

Hoeveel echter zou reeds bereikt zijn indien een regeling getroffen kon worden waarbij erkend werd, dat de Beeldende

Kunsten niet geheel aan den Architect behooren onderworpen te zijn. Het zou ongetwijfeld den Beeldhouwer, den Schilder en zoo velen anderen een vastere positie geven, waar zij in den bouw betrokken worden, maar het zou vooral den Architecten en hun werk ten goede komen. Zij zouden weer hartelijke medewerkers vinden in hun kunstbroeders, die het toch zoo noodzakelijk tegenwicht geven tegen de steeds opdringende industrie, zij zouden metterdaad de noodige hulp verlangen om hen op te heffen uit het gevreesde isolement, dat echter voor het grootste deel door de thans bestaande verhoudingen veroorzaakt wordt.

Vreemd mag het heeten, dat onze zoo buitengewoon actieve Architecten-Genootschappen zich nog nimmer met deze moeilijkheid hebben bezig gehouden. Toch schijnt een eerste daad hier niet onmogelijk. Er bestaan reeds voorschriften voor nationale en internationale Prijsvragen. Welnu, wie neemt het initiatief opdat door deze voorschriften een betere inrichting der jury's worde verkregen, zoodat deze niet meer uitsluitend uit Architecten, maar o.a. ook uit Beeldende Kunstenaars worden samengesteld?

Wellicht zou een dus samengestelde jury niet behoeven ontbonden te worden, wanneer de prijzen zijn toegekend, maar kunnen zij als Raad van Advies of van Arbitrage voor den duur van het werk behouden blijven.

Ieder Architect die de sterkende aanraking met de eischen zijns tijds als iets begeerlijks weet te begrijpen en inziet dat zijn administratieve opperpositie veeleer een valsche last[1)] is dan een sterkende steun, zal het voordeel, ook voor hem, van zulke regeling erkennen. En de Colleges, die in ruimeren zin als Bestuur of Lastgever optreden, zij zouden meer kans hebben op een in elk opzicht deskundige voorlichting bij hun zoo moeilijke taak, waaraan zoo groote verantwoordelijkheid verbonden is.

De meest eigenaardige en meest actueele kwestie die op dien gedenkwaardigen 30sten Juni in de Kamer ter sprake kwam lag echter het diepst verscholen. Het is in het algemeen die der verhouding van Kunst en Industrie, van Kunste-

1) Het pijnlijk conflict Wallot-Stuck bij den bouw van het Rijksdaggebouw te Berlijn is een der vele ernstige voorbeelden.

naar en Fabrikant, en meer bijzonder hoe wij ons deze verhouding in de Glasschilderkunst te denken hebben. Ze werd niet alleen door den Minister, maar ook door den heer van Karnebeek meermalen in het debat betrokken.

Het is echter een onderwerp, zoo zeer verband houdend met de practische beoefening der Kunst, dat het alleen van uit die beoefening met de vereischte scherpte kan worden bekeken, en wij mogen dus aannemen dat wij ook hier de adviezen hebben na te speuren, die door de autoriteiten werden ingewonnen. Alles wel overwegende schijnt het mij dan dat deze adviezen van een zekere oppervlakkigheid en tendenz niet vrij te pleiten zijn.

Wat is immers, ten opzichte der evolutie van Kunst en Industrie, het groote en niet te loochenen verschijnsel? Dit: dat de Kunst meer en meer door de Industrie verdrongen wordt.

Oudtijds was bijna elk voorwerp een kunstwerk. Daarom verzamelen wij ze in onze Musea en zien wij hoe ook een eenvoudig gebruikt voorwerp uit vroeger tijden harmonieert met de hoogste kunstwerken. Het is dìt dat sedert eeuwen bezig is zoo geheel anders te worden: de directe gebruikswaarde en de goedkoopheid der dingen beheerschen steeds meer hun samenstelling en bewerking; van kunstvoorwerpen met een eigen karakter zijn ze verworden tot karakterlooze fabrieksproducten. Het proces werd natuurlijk op enorme wijze bevorderd door de uitvinding van de tallooze machines; maar het begon vroeger, het begon met het verbreken der oude Gildewetten, die het aantal gezellen en leerlingen in één werkplaats, en onder één meester, beperkten. Die beperking immers, wat ook in ander opzicht hare bedoeling geweest zijn moge, zij behoedde het innige verband tusschen ontwerper en uitvoerder en daarmede een der eerste voorwaarden voor kunstrijken arbeid. De opheffing ervan bevorderde de groote verwijdering tusschen Industrie en Kunst, die wij thans als een droevig maatschappelijk verlies hebben te betreuren: aan de eene zijde zien wij de werkwijze der fabrieken met een steeds uitgebreider personeel, een steeds grooter wordende scheiding tusschen bedenker en arbeider, aan de andere zijde den kunstenaar die zich steeds moet terugtrekken omdat hij in het eigen handwerk, in het onge-

stoorde en innige verband tusschen gedachte en daad, de grondslagen voor alle kunstleven te behoeden heeft.

Een bijzondere plaats wordt in dit conflict door kunsten als het Glasschilderen ingenomen.

De verschillende bewerkingen, die van het eerste ontwerpen af tot de geheele voltooiïng moeten geschieden, maken voor den 'Meester' eenige hulp inderdaad onontbeerlijk. Maar het is duidelijk dat hij door een zelfbeperking, als door de Gildewetten bedoeld werd, door het behouden van een kleine werkplaats ook de grondslagen voor rechten artistieken arbeid behouden kan. Dan wordt de arbeid zoo verdeeld dat de 'Meester' al het essentieele van den arbeid doet, de gezellen het bijkomstige naar hun bekwaamheid, en dan werkt de Meester-glasschilder naar geen ander beginsel dan Jozef Israëls, die ook zijn eigen doek niet fabriceerde noch zijn eigen lijst.

Het kan echter ook anders. Men kan ook een groote werkplaats hebben met een aantal werklieden, niet beperkt door de inventie-kracht van den meester, maar door de vraag van den dag. En dan is het industriëele element ingevoerd en de kunst bedreigd, tenzij een zeer bijzondere en wellicht nog niet bekende inrichting de groote bezwaren weet te ondervangen. Maar hoe dit in de toekomst zijn zal, zeker mag het toch wel heeten dat men het niet als van zelf sprekend mag aannemen, dat b.v. ontwerper en uitvoerder van een geschilderd raam afgescheiden van elkander moeten worden gedacht.

En wat heeft men nu een zoo eminenten Staatsman als Jhr. de Marees van Swinderen in de Tweede Kamer laten verkondigen! Ik neem het alweer woordelijk over uit de Handelingen:

'Men weet in het algemeen, dat bij gekleurde glazen als hier bedoeld, men te maken zal hebben met den artiest en met den industrieel'.

Maar volgens de hier uiteengezette beginselen zou dit immers aldus moeten luiden:

'Men weet in het algemeen dat voor gekleurde glazen als hier bedoeld, gezocht moet worden naar een kunstenaar die het ontwerpen en het uitvoeren van het gevraagde kunstwerk op zich nemen kan.'

Ik mag natuurlijk niet vergen dat dit door ZExc. zou zijn

gezegd en evenmin dat dit inzicht voor de ramen van het Vredespaleis gevolgd ware. Maar wel mag men zich erover verbazen, dat de raadgevers van den Minister hem verzwegen hebben dat dit inzicht onder Kunstenaars voorstanders vindt. Daardoor kwam de Minister ook tot de zoo onjuiste conclusie: 'Wil de heer de Stuers een Prijsvraag hebben, dan moet hij beginnen met een Prijsvraag voor het ontwerp en een voor de uitvoering.' Dit is zoo zeer in strijd met alle ervaringen dat een dergelijke complicatie zich nog nimmer, naar mijn weten, heeft voorgedaan. Wel kan men zich denken dat men een Prijsvraag uitschrijft voor een ontwerp, en dan den bekroonde opdraagt òf zelf zijn ontwerp uit te voeren òf de uitvoering te bezorgen en te bewerken.

Maar de Minister was door zijn adviseurs blijkbaar al te zeer op een dwaalspoor geleid. Want wat is er ten slotte geschied? Men verneemt niets van een ontwerp, maar 'er is gevraagd aan een firma: hoe zoudt gij denken dat er uitgevoerd moet worden?' En de zaak werd nog eens werkelijk onduidelijk gemaakt (hoewel zeker met de beste bedoeling) toen de heer van Karnebeek herhaaldelijk sprak van 'de firma' en van den teekenaar die gewoonlijk 'voor haar werkt en ook voor ons werken zal'!

Het benam de belangstellenden den laatste hoop, dat in dit debat over een kunstwerk dat een nationaal geschenk zou behooren te zijn, ook maar een enkele maal de naam genoemd zou worden van den kunstenaar, die voor het werk, als zijner handen werk, aansprakelijk zou wezen. En zonder noodzaak is daardoor deze Regeerings-opdracht, die in ons land een zoo schoone opwekking en een aanleiding tot een bijzonder werk van Kunst had moeten wezen, geheel behandeld als ware er slechts sprake van een industrieel product waarbij de verantwoordelijkheid van een met name genoemd Kunstenaar kon worden voorbijgezien.

* * *

Ik ben ervan overtuigd dat de voor onze Kunst zoo gewichtige belangen, die ik hier ter sprake mocht brengen, breeder uiteenzetting en behandeling zeker verdienen zouden, en dat een persoonlijke meening in zaken van zoo algemeene

beteekenis steeds een slechts betrekkelijke waarde hebben kan. Gaarne echter betuig ik ten slotte, dat ik buitengewoon verheugd zou zijn indien onze Kunstenaars-genootschappen deze belangen der Kunst in hunne bemoeiïngen zouden willen opnemen; het bewijs zou er door geleverd worden dat onze moderne Kunstenaars, zooals hunne voorgangers in groote vroegere tijden, toonen te begrijpen welk gewicht ook voor hen en hunne kunst gelegen is in *een goede organisatie.*

A.J. DER KINDEREN.

Naschrift.

Geruimen tijd nadat dit artikel, onder den indruk der juist gepubliceerde besprekingen, was samengesteld, las ik in het *Handelsblad* van 4 September 1911 het navolgende bericht:

'Naar wij vernemen is aan den heer A. Le Comte, Directeur van het Museum Lambrecht van Meerten te Delft, opgedragen *de Ontwerpen te maken* voor de zeven ramen in gebrand glas voor het Vredespaleis die het geschenk van Nederland aan de Carnegie-Stichting zullen vormen.'

Het stelt nogmaals de geheele geschiedenis in het allerzonderlingste licht! Want bij het vele dat wij gehoord hadden was dit ons waarlijk nog onbekend gebleven. En nadat er uren lang gesproken is over den glasbrander, alsof in hem eigenlijk alles vereenigd was, brengt de Courant ons eindelijk het verrassende nieuws van.... een Ontwerper!

Maar zelfs aan dit bericht moest iets ontbreken: het vermeldt niet door wien de opdracht gedaan is!

A.J.D.K.

James Thomson, de dichter van 'The city of dreadful night'.

> We are such stuff as dreams are made of, and our little life is rounded with a sleep.
> Prospero in the Tempest.

Hoe komt het dat James Thomson, de dichter van 'The City of dreadful night' in Holland zoo goed als onbekend is. Ik herinner mij althans niet zijn werk in een Hollandsch tijdschrift besproken te hebben gezien, zelfs niet zijn naam er ooit in te hebben aangetroffen. En in de Universiteits-bibliotheek van de hoofdstad vindt men wel verschillende edities van zijn naamgenoot, den dichter der 'Seasons' (1700-1748), maar dezen, den ons zooveel nader staande, zoowel in geestelijk als tijdelijk opzicht, zoekt men er tevergeefs. Toch behoort de auteur van 'The City of dreadful night' tot de meest belangwekkende en karakteristieke figuren van het Engeland der vorige eeuw. Dezen mensch kennen is hem liefhebben, en het zal niet Thomson's schuld, maar de mijne zijn, indien de lezer van dit tijdschrift met een anderen indruk dit artikel ter zijde legt. Bovendien - al zijn mensch en dichter niet te scheiden - hij behoort, zooal niet tot de grootste, dan toch tot de grootere dichters dier voor de Engelsche poëzie zoo schitterende periode. Want, al is door den aard van zijn karakter, meer dan door dien van zijn talent, de draagwijdte en de uitgebreidheid van zijn werk beperkt, een 'minor poet', een, die meer een echo, zij het een schoone echo, dan een stem is, is hij niet. Tot de grootere dichters dus; want ook, dit zullen wel in de eerste plaats zij zijn, die uit-

munten door een intense, superieure, in zeker opzicht *eenige* persoonlijkheid en in geheel eigen, onafhankelijke verbeeldingen daaraan uiting hebben weten te geven. En van zoodanigen aard is Thomson. Als dichter van de wanhoop en het doodsverlangen - want hierin ligt het meest kenmerkende, het meest eigene van zijn werk - neemt hij een geheel bizondere plaats in naast Shelley en Keats, naast de Browning's en de Rossetti's, naast een Tennyson, een Swinburne en misschien enkele andere hoofdfiguren, waarrond de roem der Engelsche dichtkunst zal blijven voortleven in de komende eeuwen. Er klinkt een even diepe en innige menschelijkheid uit zijn werk en hij heeft ze uitgezongen in de meest melodische klanken, uitgebeeld in de meest monumentale bouwsels.

De dichter van de wanhoop en het doodsverlangen. Is het daarom dat James Thomson ook in zijn eigen land zoo laat, eerst na zijn dood, wat meer algemeen gewaardeerd is geworden. Want wie niet zelf gekropen heeft langs de donkere afgronden van ongeloof en wanhoop, hoe zal hij de diepe menschelijkheid, het ontzettend lijden benaderen, dat onder deze verzen in gladde, welbeheerschte vormen, in somberschoone beelden verborgen ligt. Zal het voor hem niet als de stem uit een andere wereld zijn, waarmede hij geen gemeenschap heeft. Neen, een populair dichter zal Thomson nooit worden en wij mogen het niet verlangen.

De groote menigte, ook die, welke geen behagen meer vindt in ‘De Gedichten van den Schoolmeester’, keert zich onbewust tot de meer optimistische schrijvers en laten wij dit niet bejammeren, het is een eisch van het Leven. Hoop en Idealisme zijn de groote krachten, die aan de toekomst bouwen. Hoop en Idealisme, gedragen door een sterke menschelijkheid, een triomfeerende persoonlijkheid, van meer of minder schoonheid doordrenkt, wij vinden ze bij een Shelley, een Walt Whitman, een Multatuli. Van zulken aard zijn de voorgangers, de wegbereiders, de levenwekkers. Maar wie wat dieper speuren wil, ook in zijn schaduwen het leven wil kennen, zal ook in Thomson's verzen een rijke bron van schoonheid en menschelijkheid ontdekken, en in de eigenschappen van dezen zeer bizonderen, gevoeligen mensch, in de omstandigheden van dit ontroerend-droevige leven grond tot overpeinzing en meegevoel. Vooral hij, die niet in hoofd-

zaak het uiterlijk schoon zoekt, maar voor wien de poëzie eene in het menschenhart ontloken, door het menschenhart gevoede, bloem is, het hoogste en meest bewonderenswaardige ‘document humain’, zal den gang naar Thomson's werken niet betreuren, want wel mag daarvan gezegd worden, dat zij de getrouwe afspiegeling en uitdrukking zijn van een karakter zonder plooien, eerlijk en oprecht.

James Thomson werd den 23sten November 1834 te Glasgow, uit Schotsche ouders, geboren. Zijn vader, stuurman op een koopvaardijschip, een levenslustig en geestig man, geneigd tot excessen. Zijne moeder, streng-religieus, een uitmuntende vrouw en moeder, maar van wat droefgeestigen, mystiek-dwependen aard. Toen hij zes jaar oud was wordt zijn vader, na een week stormweer in natte kleeren doorgemaakt te hebben, door een beroerte getroffen en blijft hulpeloos voor de rest van zijn leven. Het gezin sukkelt een paar jaren in armoedige omstandigheden verder. Toen hij acht jaar telde sterft zijn' moeder, aan wie de knaap sterk gehecht was en wordt hij, door vrienden geholpen, in een liefdadigheidsinstelling opgenomen.

De karaktertrekken zijner ouders: de luchthartige vroolijkheid en het mededeelzame, de zin voor vreugde en gezelligheid van den vader, de diepere gevoeligheid, de ernst en toewijding, en de neiging tot melancolie van de moeder, zullen wij, op zeldzame wijze vereenigd, later in den dichter terugvinden.

Maar in zijn jonge jaren was er van melancolie nog weinig te bespeuren. Op school was hij een flinke jongen: nummer één op de schoolbanken, maar ook haantje de voorste op de speelplaats en onder zijne kameraden. Hij bleek al spoedig een buitengewonen aanleg te hebben voor wiskunde. En in den logischen bouw, in de doordachtheid van zijn verzen, in de echtheid en zuiverheid der expressie, elk woord dekkend het begrip met onverbiddelijke juistheid, vinden we deze capaciteit in zoo sterke mate weer, dat een zoo moeilijkte-voldoen, een zoo scherpzinnig auteur en criticus als George Meredith hem eens kon schrijven: ‘Ik heb uw bundeltje gelezen en gedeeltelijk nog eens gelezen en ik heb er geen regel in gevonden, dien ik u zou willen voorstellen te veranderen’.

Maar buiten de wiskunde op de school trok hem al spoedig de literatuur in zijn vrije uren en na een meer of minder diepe kennismaking met Swift, Sterne, de Quincey, Byron geraakte hij op zestienjarigen leeftijd onder den invloed van Shelley, toen nog verre van populair, maar wiens beteekenis zich aan hem, echt gevoelige voor poëzie, al spoedig opdrong en die steeds een lievelingsschrijver van hem gebleven is.

Op wat rijperen leeftijd heeft hij van deze liefde getuigd in een zijner mooiste essays, waaraan de volgende regels ontleend zijn, zoo karakteriseerend en van zulk een diep inzicht blijk gevend in het harmonische en lumineuze van den door hem bewonderden dichter:

'In muzikaliteit, in vrije, en als het ware levende, melodie, zijn de gedichten van Shelley onovertroffen en, in hun geheel genomen, naar ik meen, ongeëvenaard in onze letterkunde. Vergeleken met die van anderen verhoudt zijn taal zich als een rivier tot een kanaal, een rivier, altijd stroomend "at its own sweet will", en welker muziek het onbedoeld resultaat harer beweging is. Zoo teeder-zoet en rijk zijn de tonen, zoo wonderlijk-schoon ontwikkelen zich de volmaakte cadansen, dat de beteekenis der woorden van den zang zich verliest en oplost in de overstelpende verrukking van den indruk. Ik heb mijzelf dikwijls verbeeld, als ik ze las, dat zijn woorden werkelijk doorzichtig waren, of dat zij trilden van levende glanzen. Beteekenis is erin, vast en duidelijk, maar nauwelijks zichtbaar door een lieflijkheid bovenmate, zóó dat de geest verblind wordt door de aanraking met de overtreffende grootheid en macht zijner scheppingen. Ik twijfel er niet aan of Apollo was machtiger dan Hercules, ofschoon zijn goddelijke kracht omsluierd was door de pracht zijner nog goddelijker symmetrie en schoonheid'.

De knaap werd opgeleid tot schoolmeester bij het leger en ging, ten einde zich hiervoor ook praktisch te bekwamen, in Augustus 1851 naar het kamp te Ballincollig bij Cork in Ierland, waar hij een vriendelijk tehuis vond bij den garnizoensschoolmeester Barnes en zijne echtgenoote.

Het was hier, dat hij kennis maakte met het jonge meisje van buitengewone schoonheid, Matilda Weller, welker liefde hij won en wier plotselinge dood een ramp geweest is, die zijn geheele volgend leven overschaduwd heeft. Het moet

een meisje geweest zijn van ongemeene gratie met een vreemden en droomvollen ernst in de uitdrukking van haar gelaat, goud-bruine lokken en naar het violette zweemende blauwe oogen, een zoo nobele, zoo beminnelijke en bijzondere verschijning, dat zij als een sprookjeswezen aandeed en de aandacht trok, waar zij zich vertoonde.

Kort na zijne verloving met Matilda Weller werd Thomson verplaatst naar Chelsea, om, voordat hij als onderwijzer bij het leger in functie trad, nog een cursus aan de Normaalschool aldaar te volgen, en hier trof hem in Juli 1853 het bericht van Matilda's ziekte; den volgenden dag van Matilda's dood.

Het is eigenaardig dat hij, zoo hooghartig in de uiting van zijn diepste wezen, over deze crisis in zijn leven nooit met iemand sprak; van dit tijdstip af zien we den man zijn tweevoudig bestaan leiden, geestig, levendig, opgewekt in den kring zijner vrienden en kennissen, diep verslagen en ellendig in de eenzaamheid met zichzelven. Als een sterk en moedig man droeg hij zijn leed alleen en slechts in zijne geschriften ontvouwde hij dat dieper innerlijk leven, gedrenkt met melancolie en pessimisme, dat zelfs voor velen, die dagelijks en jarenlang met hem omgingen, een met zeven zegelen gesloten boek bleef.

Wel kon hij die eerste dagen na den slag zich niet direkt herstellen. Een der vrienden van den heer Barnes schreef aan dezen: ‘Wat er toch aan Thomson mocht schelen, daar hij in drie dagen niet gegeten had’. Wel zou hij ook later dikwijls nog zoo onder den indruk zijn, dat een kennis zich eens over hem uitliet: ‘Je kon soms een half uur tot hem praten en hij glimlachte slechts terug’; maar de algemeene indruk was anders, al spoedig was hij schijnbaar weer de oude, de vroolijke, blijmoedige makker.

Schijnbaar - want hoezeer hij eronder geleden heeft, bewijst zijn dieper leven, neergelegd in zijne verzen en zijne opstellen. Daarin vinden we nog meermalen de herinnering aan de meest droevige gebeurtenis van zijn leven. Zoo in de Sonnetten, die hij eenige jaren na haar dood tot de familie Barnes richtte en waarvan ik er een, niet als tot zijn beste werk behoorend, maar als van een zeer gevoelig hart getuigend en als bijdrage tot de kennis van zijn leven, hier opneem:

Indeed, you set me in a happy place,
  Dear for itself and dearer much for you,
And dearest still for one life-crowning grace
  Dearest, though infinitely saddest too:
For there my own Good Angel took my hand,
  And filled my soul with glory of her eyes,
And led me through the love-lit Faerie Land
  Which joins our common world to Paradise.

How soon, how soon, God called her from my side,
  Back to her own celestial sphere of day!
And ever since she ceased to be my Guide,
  I reel and stumble on life's solemn way;
Ah, ever since her eyes withdrew their light
  I wander lost in blackest stormy night.

Ze heeft hem zijn heele leven vergezeld, zijne ‘Lady of Sorrow’. Het proza-geschrift van dien titel dateert van 1864, toen de schrijver dus reeds in Londen was en zijne geïdeäliseerde geliefde is een allegorische figuur geworden, een beschermengel, een heilige, waarmee hij in inniger gemeenschap verkeert dan met de wereld om hem:

‘Zij vernietigde voor mij, heet het daarin, de enorme stad en al haar inwoners; dezen, met hun gedachten, hartstochten, werkzaamheden, worstelingen, overwinningen, nederlagen, waren niets voor mij; ik was niets voor hen. Zooals ik dagelijks door de straten ging, moeten de gebouwen en menschen zich afgeteekend hebben op mijn oog, moet mijn oor de trillingen ontvangen hebben van het geluid der voertuigen; maar mijn inwendige visie was ondertusschen gevestigd op haar, mijn inwendig gehoor luisterde slechts naar hare stem. Zij vernietigde voor mij zoo volkomen de donkere metropolis, welker burgers geteld worden bij millioenen, dat het geheel zelfs geen donkeren achtergrond vormde voor de geestelijke tooneelen en figuren, die haar betoovering in mij opriep.’

En slechts enkele jaren vóór zijn dood, - hij was toen vijf en veertig en de donkere wolken van misère en levensmoeheid trokken zich steeds dichter om hem samen - zou hij zich het jonge meisje zijner liefde nog herinneren in de stanzas ‘I had a Love’:

You would have kept me from the desert sands
Bestrewn with bleaching bones.

Ook, al liet hij in zijn later leven zich tegen niemand erover uit, al vermeed hij in gesprek steeds de aanraking met die gebeurtenis, een enkele maal brak de opgekropte ellende door het blijmoedig masker. Zoo zegt Bertram Dobell, een zijner beste vrienden uit de laatste periode zijns levens, van hem: 'Zijne wonden waren er niet minder pijnlijk om, dat hij ze niet openlijk toonde en van hun diep en blijvend karakter had ik eens een treffend bewijs. Wij spraken samen en de toon van ons gesprek was luchtig en opgewekt genoeg, toen eene opmerking, die het toeval mij deed maken, de herinnering aan zijn verloren geliefde in hem wakker riep. Hoe goed herinner ik mij de uitwerking ervan, hoe zijn stem veranderde en de tranen in zijn' oogen drongen.'

Tot 1862 vinden wij Thomson nu als schoolmeester bij het leger, hoofdzakelijk te Aldershot of in het kamp Curragh in Ierland. Het werk beviel hem slechts matig en op den duur drukte hem het onbewogene, monotone van zijn leven en werkkring, zoodat hij zich in een zijner verzen eens met bitterheid uitte over 'this lone, base flat of torpid life.'

Hij was echter geen mokker, maar een werker, deed veel aan gymnastiek, wandelen en roeien, nam een werkzaam aandeel aan al wat kon dienen tot ontspanning of leering der soldaten, en, populair en bemind als hij was op de school, was hij ook in het kamp.

Zijn' vrije uren wijdde hij geheel aan de literatuur en met buitengewone wilskracht en toewijding leerde hij zichzelven vreemde talen, Duitsch, Fransch, Italiaansch, Spaansch, eenig Latijn en Grieksch. Met geen ander hulpmiddel dan een spraakkunst en dictionnaire en een van de schrijvers, die hij wenschte te kennen. En hij leerde ze goed, uitmuntend zelfs, getuige zijne voortreffelijke vertalingen van Heine, waarover Karl Marx aan den dichter schreef: 'het zijn geen vertalingen, maar reproducties van het origineel, zooals Heine zelf, als hij het Engelsch meester geweest ware, zou gegeven hebben', getuige zijne in de Encyclopaedia Britannica zeer geprezen overzettingen van Leopardi, getuige zijn' vermakelijke in het Fransch gestelde brieven aan de kinderen van zijn vriend Bradlaugh.

Van Engelsche schrijvers waren het vooral Robert Browning en George Meredith, die in deze jaren onderwerp eener meer diepgaande studie voor hem waren.

De vele gedichten, waaraan deze periode het aanzijn gaf, werden later grootendeels door hem vernietigd. Zij kenmerken zich, voor zoover zij behouden bleven, door een intens idealisme en hartstochtelijke vereering van Schoonheid en Liefde, een gekuischten toon van gevoel en resiguatie en het geloof in de geheimzinnige, maar alles beheerschende voorzienigheid van God. Van de grootere noemen wij:

'Bertram to the Lady Geraldine', 'The Fadeless Bower', een herinnering aan dat oogenblik, onuitwischbaar in zijn denken gegrift, toen hij zijne liefde bekend had en in haar zwijgen er de beantwoording van las:

I have this moment told my love;
  Kneeling, I clasp her hands in mine;
She does not speak, she does not move;
  The silent answer is divine.
The flood of rapture swells till breath.
Is almost tranced in deathless death.

Van eene eenheid, zelfbeheersching en concentratie als misschien geen der gedichten uit deze periode in dezelfde mate kenmerkt en geschreven van zeer optimistisch standpunt, is 'The Lord of the Castle of Indolence'.

He there reclined as lilies on a river,
  All cool in sunfire, float in buoyant rest;
He stirred as flowers that in the sweet south quiver;
  He moved as swans move on a lakes calm breast,
Or clouds slow gliding in the golden west;
  He thought as birds may think when 'mid the trees
Their joy showers music o'er the brood-filled nest;
  He swayed us all with ever placid ease
As sways the throned moon her world-wide wandering seas.

While others fumed and schemed and toiled in vain
  To mould the world according to their mood,
He did by might of perfect faith refrain
  From any part in such disturbance rude.

The world, he said, indeed is very good,
   Its Maker surely wiser far than we;
Feed soul and flesh upon its bounteous food,
   Nor fret because of ill; All-good is He,
And worketh not in years but in Eternity.

Maar ook uit deze jaren getuigen reeds vele gedichten, dat de jonge man menig oogenblik van droeve herinnering en diepe zwaarmoedigheid, van onlust en verslagenheid doorleefde. Het streng Calvinistisch geloof, waarin hij opgevoed was, had voor eene periode van twijfel plaats gemaakt, waaruit zich allengs meer de overtuiging vastzette van de onrechtvaardigheid en waardeloosheid van dit leven. Niet als anderen, die zich van het kerkgeloof hadden afgewend, een Multatuli b.v., vond hij troost en sterkte in de vaste, onverbreeklijke wetten der Noodzakelijkheid. Multatuli noemde zich ongeloovig, en hij was het tegenover de leerstellingen der kerkgenootschappen, maar niemand had meer vertrouwen in de eerlijkheid, de wijsheid, de rechtvaardigheid der wetten, die het leven beheerschen dan deze beeldstormer. Hij prees, hij verheerlijkte, hij *geloofde* in den Logos. ‘Ik zou religieuse lofliederen kunnen zingen’, zegt hij ergens, ‘ter verheerlijking van de zielerust na 't verdrijven van alle spokerij’. Hierin staat hij niet tegenover, maar naast zulke geloovers - geloovers onder de vormen der kerk, geloovers in den meer gebruikelijken zin - als Vondel of Gezelle; ook in *zijn* geloof vond hij den steun en de zekerheid, het geduld en de rust aan tegenspoeden het hoofd te bieden.

Niet de systemen en theorieën, nog minder de ritualen en ceremoniën, maar de gesteldheid van den mensch tegenover het Raadsel des Levens, zijne meer of minder willige onderwerping aan de wetten van het zijnde, aan de beweegkracht der wereld, - God of Logos of hoe men dit Onbenoembare ook heeten moge - beslissen ten slotte, en uit een hooger standpunt, of hij geloovig of ongeloovig is. En dit is het droevige in Thomson's leven, dat hij het vertrouwen in de rechtvaardigheid van dat Albestier, die hoogere Machten of Wetten, die het leven beheerschen, steeds meer verloor, dat hij ze allengs als vijandig leerde beschouwen aan het menschelijk geluk. Zoo groeide zijn pessimisme allengs tot ongeloof en van een tijdelijke geestesgesteldheid werd het een levensbeschouwing.

Eerst later echter zouden zijn gedachten daaromtrent dien vasten, onwrikbaren vorm aannemen, die geen bewegen meer toeliet. Toch waren er ook reeds in deze jaren oogenblikken genoeg van diepe mismoedigheid en scheen de dood hem dikwijls begeerlijker dan het leven.

Zoo in dat 'Mater Tenebrarum', waarin hij nog aan de onsterfelijkheid wil gelooven om den wille der geliefde:

> In the endless nights, from my bed, where sleepless in frenzy I lie,
> I cleave through the crushing gloom with a bitter and deadly cry:
> Oh! where have they taken my Love from our Eden of bliss on this earth,
>
> What keeps me yet in this life, what spark in my frozen breast?
> A fire of dread, a light of hope, kindled, O Love, by thee;
> For thy pure and gentle and beautiful soul, it must immortal be.

Zoo in de prachtige verzen van het een paar jaren later geschreven 'To our Ladies of Death'.

De nijpende eenzaamheid. de onvruchtbaarheid van arbeid en streven, het denken, dat steeds twijfel blijft, deze onrust, deze onvoldaanheid, deze wanhoop aan het leven, zich saamdringend in het heete verlangen naar de eindelijke rust, de eindelijke verlossing, hoe heeft de dichter Thomson er hier uiting aan gegeven in verzen, zoo zuiver van bouw, zoo kernig van uitdrukking, zoo meesleepend van gevoel, zoo muzikaal van klank, als er weinige geschreven zijn.

Deze twee en dertig verzen van 'To our Ladies of Death' zich bewegend in volmaakten samenhang, in schoonheid van klank en rythme, op den diepen golfslag van zijn weedom en zijn levensmoeheid leveren inderdaad een prachtig staal van zijn kunnen.

> Weary of living isolated life,
> Weary of hoping hopes for ever vain,
> Weary of struggling in all-sterile strife,
> Weary of thought which maketh nothing plain,
> I close my eyes and hush my panting breath,
> And pray to Thee, divinely-tranquil Death!
> To come and soothe away my bïtter pain.

En klinkt het niet als een gebed, uit den afgrond van het lijden, van een innigheid en diepte, als weinigen verstaan zullen, wanneer hij zich ten slotte richt tot ‘Our Lady of Oblivion’:

The weak, the weary and the desolate,
The poor, the mean, the outcast, the opprest,
All trodden down, beneath the march of Fate,
Thou gatherest, loving Sister, to thy breast,
Soothing their pain and weariness asleep;
Then in thy hidden Dreamland hushed and deep
Dost lay them, shrouded in eternal rest.

O sweetest Sister, and sole Patron Saint
Of all the humble eremites who flee
From out life's crowded tumult, stunned and faint,
To seek a stern and lone tranquillity
In Libyan wastes of time: my hopeless life
With famished yearning craveth rest from strife;
Therefore, thou Restful One, I call on Thee!

Take me, and lull me into perfect sleep;
Down, down, far-hidden in thy duskiest cave;
While all the clamorous years above me sweep
Unheard, or, like the voice of seas that rave
On far-off coasts, but murmuring o'er my trance,
A dim, vast monotone, that shall enhance
The restful rapture of the inviolate grave.

Upgathered thus in thy divine embrace,
Upon mine eyes thy soft mesmeric hand,
While wreaths of opiate odour interlace
About my pulseless brow; babe-pure and bland,
Passionless, senseless, thoughtless, let me dream
Some ever-slumbrous, never varying theme,
Within the shadow of thy Timeless Land.

Ook ‘The Doom of a City’, als het ware een voorstudie van ‘The City of Dreadful Night’, bevat verzen prachtig van verbeelding en van een zeldzame intensiteit van gevoel en voorstellingsvermogen.

Ongeveer tegelijkertijd met zijn eerste verzen - ‘The Fadeless Bower’ werd in Juli 1858 in Tait's Edinburgh Magazine gedrukt - verschenen zijn eerste proza-opstellen,

studies over Emerson en Burns in de London Investigator. Het was hierin, dat hij voor het eerst den nom de plume Bysshe Vanolis gebruikte, waarmede hij van zijn eerbied getuigde voor Shelley en Novalis, en waaronder bijna al zijn latere werk het licht gezien heeft.

Een betrekkelijk onbeduidende kwestie maakte een einde aan Thomson's loopbaan in het leger. Met eenige andere onderwijzers een uitstapje in de buurt van het kamp bij Aldershot makend, had een hunner de onvoorzichtigheid of roekeloosheid te gaan zwemmen in verboden water en daar allen weigerden den naam van den schuldige aan de autoriteiten te onthullen, werden zij, voor een krijgsraad gebracht, allen ontslagen.

In 1862 vinden wij hem dus in Londen. Gelukkig voor den recalcitranten leger-schoolmeester wist zijn vriend Bradlaugh, met wien hij reeds eenige jaren in correspondentie was, een klerkenbaantje voor hem machtig te worden en werd hem een tehuis aangeboden in het gezin Bradlaugh, een aanbod, waarvan hij gaarne gebruik maakte. Gedurende vele jaren was hij op zeer intiemen voet met deze familie en bemind bij alle huisgenooten. Trouwens, zoo aantrekkelijk en sympathiek was zijne persoonlijkheid, dat hij de genegenheid en de vriendschap won van allen, met wie hij in aanraking kwam. Niet het minst was dit het geval met de kinderen van den heer Bradlaugh, waarvan Hypatia in hare ‘Childish Recollections of James Thomson’ menig interessant kijkje op het leven van den dichter gedurende zijn eerste jaren in Londen gegeven heeft.

‘Hij leefde eenige jaren in onzen kring’, zegt zij daarin o.a., ‘en wij hielden allen veel van hem. Hij kwam toen ik ongeveer vijf of zes jaar oud was, en mijn eerste herinnering, die ik van hem heb, is dat ik op zijn knie zat en hem vroeg een leelijk gezicht te trekken. Eerst weigerde hij, maar toen hij, na herhaalden en heftigen aandrang, aan mijn verzoek gevolg gaf, was ik zoo verschrikt, dat ik zonder omkijken de trappen opvloog.

‘Mijn' zuster was zijn “Sunday baby”; op Zondagnamiddagen troonde zij in staatsie op zijn knie en terwijl mijn broeder en ik een nederiger plaatsje aan zijn voet innamen, luisterden wij met ademlooze belangstelling naar de wonder-

lijke verhalen, die hij ons deed, van dappere ridders en schoone edelvrouwen, grenzelooze oceanen, hooge bergen en eindelooze prairieën. Somtijds brak de oproeping om te kunnen eten ons verhaal af op een gewichtig punt en dan wilden we den volgenden Zondag het eind weten. Wij dachten natuurlijk dat hij zijn verhalen eerst in boeken gelezen had, zooals wij de onze, maar tot onze niet geringe verwondering deelde hij ons lachend mee het vergeten te hebben en dat hij daarom maar een nieuw zou beginnen. Toen wij wat ouder geworden waren, vermaakte hij ons met den inhoud van de opera's, die hij gezien had, daarbij eenige wijsjes zingend of fluitend. Ik heb nooit Fidelio gezien, maar hij deed ons het verhaal ervan zoo dramatisch, dat de verschillende tooneelen zich nauwelijks levendiger in mijn geheugen hadden kunnen afdrukken, als ik ze had zien spelen, inplaats van slechts geluisterd te hebben naar zijn beschrijving.'

Hij nam de kinderen mee voor lange wandelingen, naar concerten en museums, en bijna al hun prentenboeken, Undine, Don Quixote, The Arabian Nights e.a. dankten zij aan hun vriend Thomson.

Hoezeer blijkt deze man, met de donkere, eenzame ziel, van kinderen gehouden te hebben.

Hier is een ander schetsje van dezelfde schrijfster uit haar 'Life of Charles Bradlaugh':

'De beide vrienden plachten in mijn vader's studeerkamer te zitten rooken.... en terwijl de rook langzaam opsteeg en allengs de kamer zoodanig vulde, dat zij elkanders gezicht over de tafel heen nauwelijks onderscheiden konden, praatten zij over wijsbegeerte, politiek, literatuur. Ik kan ze nog zien, dit in menig opzicht zoo uiteenloopend paar, zooals ze daar zaten in die kleine kamer bekleed met boeken; aan den anderen kant van de tafel de dichter en droomer, het hoofd achterover en de steel van zijn pijp nooit ver van zijn lippen, het gelaat bijna verloren in de blauwe wolken, die lui en langzaam opwaarts krulden; en hier bij den haard, mijn vader, wien denken ook doen, plannenmaken ook handelen was, in zorgeloos comfort in zijn grooten onbekleeden eiken armstoel zittend.'

Aan dezen zonnigen kant van zijn eerste jaren in Londen herinneren ons ook een tweetal zijner langere gedichten

‘Sunday up the river,’ en ‘Sunday at Hampstead’, idyllen van Cockaigne, zooals hij ze noemde, gedramatiseerde voorstellingen van uitstapjes in de omstreken der wereldstad, vol wisseling van kleurige tooneeltjes.

Welk een vreugdig gevoel van jeugd en lente, welk een lichtheid en levendigheid in den cadans van woord en gedachte, als de jonge man beschrijft hoe het meisje tot hem komt op dien zonnigen zomerochtend:

> A little straw hat with the streaming blue ribbons
> Is soon to come dancing over the bridge.
>
> Her heart beats the measure that keeps her feet dancing,
> Dancing along like a wave of the sea;
> Her heart pours the sunshine with which her eyes glancing
> Light up strange faces, in looking for me.

Maar fijner, inniger juist omdat de toon niet ongemengd vreugdevol, maar verteederend door droeve herinnering is:

> Like violets pale i' the Spring o' the year
> Came my Love 's sad eyes to my youth;
> Wan and dim with many a tear,
> But the sweeter for that in sooth:
> Wet and dim
> Tender and true,
> Violet eyes
> Of the sweetest blue.
>
> Like pansies dark i' the June of the year
> Grow my Love's glad eyes to my prime;
> Rich with the purple splendour clear
> Of their thoughtful bliss sublime:
> Deep and dark,
> Solemn and true,
> Pansy eyes
> Of the noblest blue.

En welk een stralende uiting van levenslust in de regels, bijna vreemd aandoende wie met het geheele werk van den dichter vertrouwd is:

Let my voice ring out and over the earth,
  Trough all the grief and strife,
With a golden joy in a silver mirth:
  Thank God for Life!

Let my voice swell out through the great abyss
  To the azure dome above,
With a chord of faith in the harp of bliss:
  Thank God for Love!

‘Sunday at Hampstead’ is niet in elk opzicht zoo voortreffelijk als ‘Sunday up the river’, waarvan een criticus, het vergelijkend met ‘The City of dreadful night’ zeide: ‘Het is als een kolibritje, in z'n mooie tooverige kleuren, opvliegend tegen een tropische donderbui.’ Het is ook niet zoo zuiver van genot als ‘Sunday up the river’, want telkens denkt de auteur terug aan het donkere Londen:

Through all the weary week, dear,
We toil in the murk down there,
Tied to a desk and a counter
A patient stupid pair!

Zoo bitter wordt de herinnering daaraan, dat hij vraagt:

Would you grieve very much, my darling,
If all yon low wet shore,

- dat is Londen in den nevel, gezien van uit Hampstead -

Were drowned by a mighty flood-tide,
And we never toiled there more?

Maar in z'n geheel keert het zich toch meer naar den zonnigen en humoristischen kant, en onder de caleidoscopische tooneeltjes, waarvan vorm en voorstelling zoo goed harmoniëeren met de stemmingen van den dichter, zijn er vele van treffelijken aard.

Is het volgende niet een stukje lyriek van het zuiverste water:

As we rush, as we rush in the Train,
The trees and the houses go wheeling back,
But the starry heavens above the plain
Come flying on our track.

All the beautiful stars of the sky,
The silver doves of the forest of Night
Over the dull earth swarm and fly,
Companions of our flight,

We will rush ever on without fear;
Let the goal be far, the flight be fleet!
For we carry the Heavens with us, Dear,
While the Earth slips from our feet!

En welk een heerlijk, eenvoudig liedje, een juweeltje van gevoel, waarmee het gedicht sluit:

O mellow moonlight warm,
Weave round my Love a charm;
O countless starry eyes
Watch from the holy skies;
O ever-solemn Night,
Shield her within thy might:
  Watch her, my little one!
  Shield her, my darling!

How my heart shrinks with fear,
Nightly to leave thee, dear;
Lonely and pure within
Vast glooms of woe and sin:
Our wealth of love and bliss
Too heavenly-perfect is:
  Good night, my little one!
  God keep thee, darling!

Maar de meest belangrijke Thomson, voor het nageslacht althans - zijn vrienden zullen er anders over gedacht hebben - was niet de schrijver der kleurige fantaisietjes, ‘Idylls of Cockaigne’ geheeten; dat was de Thomson, die ‘The City of dreadful night’ zou dichten en die in Londen, over het geheel, zeker niet gelukkiger was dan in zijn jonger jaren bij het leger. Van zijn geweldige energie en toewijding

had hij nog niets verloren en de eerste tien jaren van zijn verblijf in Londen zagen zijn beste en meest karakteristieke werken geboren worden. Zij werden voor het meerendeel opgenomen in de National Reformer, het orgaan van zijn vriend Charles Bradlaugh, waaraan hij sedert 1860 geregeld medewerkte, een periodiek, wat pittiger en met wat steviger en talentvoller medewerkers, maar van inhoud en strekking overigens te vergelijken met onze 'Dageraad' in den tijd van Multatuli's eerste optreden. Het oude geloof had zijn beteekenis voor hem verloren en zijn sympathie voor de vrije gedachte leidde hem er toe zich aan te sluiten bij de mannen, die het kerkgeloof bestreden als vijandig aan de ontwikkeling der menschheid. Zelf zegt hij over zijne connectie met de National Reformer: 'zijn buitengewone verdienste bestaat voor mij in het feit, dat ik erin kan zeggen wat ik wil en hoe ik het wil, en ik ken geen ander tijdschrift in Brittanje, dat mij een dergelijke vrijheid zou durven toekennen'.

Ongetwijfeld hield de verschijning van zijn werk in een der meest gehate organen van het Engeland dier dagen, waarin de kerk zeker niet minder vast en onaangevochten stond dan in het Holland, waarin Multatuli zijn campagne begon, zijn bekendheid en roem als dichter tegen, maar hij won er zijne onafhankelijkheid mede en kon zich geheel geven, zooals hij dacht en voelde, vrij van de conventies en vooroordeelen, waarin de groote meerderheid zijner landgenooten bevangen was.

En vooral in zijn geval - 'koppig individualistisch' noemde een zijner vrienden hem eens - was deze volmaakte vrijheid, hem door de redactie van de National Reformer toegekend, van de grootste beteekenis, want zijn afkeer van alles wat op aanstellerij leek, van alle onechtheid en valsch gevoel, maakte hem dikwijls een even scherp en sarcastisch criticus van zijn eigen partij als van haar tegenstanders.

Ook was hij vrij van alle proselietenmakerij, - ik zeg dit niet als een deugd, maar als een kenmerk zijner persoonlijkheid, - hij streed aan den kant van democratie en vrije gedachte, daartoe gedreven door zijn natuurlijke neigingen en sympathieën, niet omdat hij veel heil ervan verwachtte of aan den eindelijken triomf dier beginselen geloofde. Vol deelneming voor de slachtoffers der sociale onrechtvaardig-

heid ontbeerde hij ook in politiek opzicht hoop en vertrouwen.

Wel zijn er onder zijn vrijheidszangen vol hartstocht en kracht. Het is alles, in zijn voortreffelijken bouw, het vaste en goed doordachte werk van een man van karakter, fel en bitter ook niet zelden in zijn haat tegen de machten van tirannie en verdrukking. Hoe scherp b.v. is de goddelijke macht en de menschelijke zwakheid van het Tsarendom tegenover elkaar gesteld in de verzen: 'Despotism tempered by dynamite'.

Through half of Europe my dominions spread,
And then through half of Asia to the shores
Of Earth's great ocean washing the New World;
And nothing bounds them to the Northern Pole,
They merge into the everlasting ice -
I look with terror to my crowning day.

I cannot chain and gag the evil thoughts
Of men and women poisoned by the West;
Frenzied in soul by the anarchic West;
These thoughts transmute themselves to dynamite;
My sire was borne all shattered to his tomb -
I look with terror to my crowning day.

My palaces are prisons to myself;
I taste no food that may not poison me;
I plant no footstep sure it will not stir
Instant destruction of explosive fire;
I look with terror to each day and night -
With tenfold terror to my crowning day.

Maar wat hem ontbreekt is het saambindend idealisme, het vertrouwen, dat van geen twijfel weet, de hoop, die als zekerheid is, daardoor de onstuimigheid, de breede zwaai van den zanger der democratie van het jonge Amerika:

For you, o democracy.

Come, I will make the continent indissoluble
I will make the most splendid race the sun ever shone upon,
I will make divine magnetic lands,

With the love of comrades
With the life-long love of comrades.

I will plant companionship thick as trees
along all the rivers of America, and along the shores
of the great lakes, and all over the prairies,
I will make inseparable cities with their arms about each other's necks,
By the love of comrades,
By the manly love of comrades.

Het is slechts poëtisch proza, als ge wilt, en wat vormschoonheid aangaat zeker niet te vergelijken met het werk der groote Engelsche dichters, of met dat van zijn landgenoot Poe, maar hoe onweerstaanbaar van overtuigdheid, hoe krachtig van beweging, hoe stout van beeld, hoe krachtig van leven is het.

Thomson, met die altijd bloedende wonde in het hart, waar zou hij de kracht gevonden hebben voor den wijden wiekslag van Whitman's geloof in de toekomst? Uit den aard zijner pessimistische natuur en onder den invloed van de geheel andere, minder hoopvolle, minder verwachtingrijke toestanden van zijn tijd in het oude Europa, moesten zijne democratische uitingen, in proza of vers, wel meer kritiseerend, meer negatief en afwerend, dan, gelijk die van Whitman, positief en opbouwend zijn.

Wat waren zijne, nu meer gevormde, denkbeelden op godsdienstig-wijsgeerig gebied?

Van de kerk had hij zich afgewend, maar ook de speculatieve wijsbegeerte zou hem geen voldoening geven. Integendeel, de onoplosbaarheid van het geheim van ons bestaan is het voornaamste punt in Thomson's pessimistische overtuigingen, van welk standpunt uit hij alle metaphysische systemen als waardeloos beschouwt. In een satire vol minachting spreekt hij van die theologen en philosophen, die uitweiden over den oorsprong van het heelal. Hij vergelijkt dergelijke metaphysici met eene kolonie muizen in een groote kathedraal, een armzalig levensonderhoud vindend in de kruimels van de communietafel of de afdruipsels van de waskaarsen, en elkander vol waardigheid en zelfvertrouwen hun inzichten meedeelend over de beteekenis van het altaar

de waarde van het ritueel, het sonore geluid van de klokken, de stormachtige beroeringen der gezangen, de donderende sidderingen van het orgel.

De oorzaak van der wereld bestaan zou dus steeds een onoplosbaar raadsel blijven, niet met menschelijke kennis te benaderen.

Wat verder zijn meeningen omtrent ziel en onsterfelijkheid betreft, of men hem theïst, pantheïst, atheïst zou moeten noemen - veel misbruikte en tot misverstand aanleiding gevende termen -, wij kunnen niet beter doen dan hem zelf te laten spreken.

In eene inleiding bij zijne 'Lady of Sorrow', verschenen in 1864, verwijst hij in dezer voege naar zichzelven onder den titel van 'mijn vriend Vane': 'Hij was in die dagen gewoon te verklaren dat hij geloofde in de onsterfelijkheid der ziel, zooals een materialist gelooft in de onsterfelijkheid van de stof; hij geloofde dat de universeele ziel bestaat voor altijd, even als een materialist gelooft, dat de universeele stof bestaat voor altijd, zonder vermindering of vermeerdering, groei of verval: hij géloofde even weinig in de onsterfelijkheid eener bepaalde ziel als de materialist gelooft in de onsterfelijkheid van een bepaald lichaam. De eene zelfstandigheid is eeuwig, de verschillende vormen zijn eeuwig wisselend.'

Over de wetten, die het Leven beheerschen, heet het in 'The City of dreadful night', en we kunnen wel aannemen, dat hij in deze woorden zijn eigen gevoelens vertolkt heeft:

> I find no hint throughout the Universe
> Of good or ill, of blessing or of curse;
> I find alone Necessity Supreme.

Maar wel verre van als Multatuli, de optimist, die Noodzakelijkheid te prijzen: - 'Waar gegeven werd, wordt ontvangen. Waar gezaaid werd, is oogst,' - zag hij, de pessimist, in de werking daarvan niets dan onbillijkheid en ellende, en laat hij er vol bitterheid op volgen:

> The world rolls round for ever like a mill;
>
> Man might know one thing were his sight less dim;

That it whirls not to suit his petty whim,
That it is quite indifferent to him.

Nay, does it treat him harshly as he saith?
It grinds him some slow years of bitter breath,
Then grinds him back into eternal death.'

Zooals Multatuli, en van ganscher harte, 'ja' zeide tegen het Leven - en het is de grond voor de door hem ontwikkelde kracht en daarmee van zijn geweldigen invloed, - zoo kwam Thomson er toe, en, naarmate hij ouder werd, met meerder overtuiging en onverzettelijkheid, 'neen' te zeggen. Het is een ramp voor hem geweest - het is een ramp voor wien het treft, deze pessimistische levensbeschouwing -, maar wij mogen er den eerlijken denker niet om laken, wij willen er geen verwijt van maken aan hem, die wars van alle zelfbedrog, uit de feiten, zooals hij die zag, zijne conclusies trok, ook al zouden die niet bevordelijk zijn aan zijn eigen geluk en tevredenheid.

Hoe donkere dagen er voor hem geweest zijn ook in dat tijdperk zijner grootste werkzaamheid in Londen blijkt uit zijn dagboek. Zoo schrijft hij o.a. dd. 4 November 1869:

'Ik heb vandaag al mijn oude papieren, manuscripten en brieven verbrand, behalve de boek-manuscripten, die grootendeels reeds gedrukt zijn. Er was vijf uren voor noodig om ze te verbranden, zorgdragend dat de schoorsteen niet in brand raakte en dat ze flink bleven branden. Ik voelde me ellendig en bot, heb er bijna geen van ingekeken; ware ik begonnen ze te lezen, ik zou nooit klaargekomen zijn met hun vernietiging. Al de brieven; die, welke ik voor meer dan twintig jaar bewaard had, die welke ik meer dan zestien jaar bewaard had. Ik voelde me als iemand, die na halverwege een lang touw opgeklommen te zijn (vijf en dertig op den 23^{en} van deze maand) alles beneden zijn voeten afsnijdt; hij moet verder klimmen en kan de oude aarde niet meer raken zonder een noodlottigen val. De herinneringen, opgegaard in die brieven, kunnen nooit, ten minste voor het grootste deel, weer wakker geroepen worden in mijn leven, noch in dat van de vrienden, nog levend, die ze schreven. Maar na dit verschrikkelijk jaar kon ik niet

anders doen dan het verledene vernietigen. Ik kan de toekomst nu beter tegemoet zien, in welken vorm ze ook komen moge.'

Het is mij uit de studie van Thomson's leven niet mogelijk geweest den grond te vinden voor de uitdrukking 'dit verschrikkelijk jaar.' Vermoedelijk staat zij in verband met de kwaal, waarop wij later de aandacht zullen moeten vestigen.

We moeten thans iets zeggen over de grootere, in deze periode beëindigde gedichten.

Behalve 'The City of dreadful night', dat algemeen, zooal niet als zijn mooiste, als zijn meest aparte, meest karakteristieke werk geldt, worden 'Vane's story' en 'Weddah and Om-el-Bonain' tot zijn meesterstukken gerekend.

'Vane's story' is een soort autobiographie, fantastisch en bespiegelend. De dichter zelf zegt er van: 'ik wierp de teugels over den nek van Pegasus en liet hem gaan, waarheen hij wilde.' Het is van een zeer vloeiende, aangename versificatie en belangrijk om zijn schoonheid maar ook voor de kennis van des dichters leven. Zelf hecht hij echter grooter waarde - en uit literair oogpunt niet ten onrechte - aan 'Weddah and Om-el-Bonain', een Oostersch verhaal van liefde en zelfbedwang, sterk van bouw en concentratie, van een warme, kleurige taal en een rijk beeldend vermogen.

Het is het eenige grootere gedicht van episch-dramatischen aard, dat Thomson gewrocht heeft. Eene natuur als de zijne van een zoo pijnlijke zelf-concentratie, zoozeer opgesloten in de onrust en herinneringen en passies van het eigen hart, zoo exclusief en eenzaam - hoezeer doet hij in dit opzicht aan Rossetti denken; van een meer directe, eenvoudiger en beminnelijker menschelijkheid, van een meer monumentale, overweldigender somberheid, dan deze, maar niet van een zóó gepassionneerde schoonheidsadoratie, zoo intens-persoonlijk, zoo toegespitst-fijn, zoo aristocratisch ongemeen van verbeelding en intellect als de dichter van 'The House of Life' - een dergelijke natuur moest zlch wel hoofdzakelijk bezig houden, ook in zijn poëtisch werk, met de meer directe ontleding en wedergave van eigen sensaties en gevoelens, en zijne muze is dan ook in hoofdzaak lyrisch.

Dat hij echter ook in het dramatische voortreffelijk werk kon leveren, bewijst dit kleine heldendicht, zoo levend, zoo

bewogen, zoo doortrild in elk zijner verzen van de liefde van zijn schepper voor zedelijke dapperheid en zinnelijke schoonheid.

Al mogen wij er slechts een paar verzen uit aanhalen, zij zullen voldoende zijn, hopen we, opdat de lezer zich een denkbeeld vorme van de kracht van expressie en beelding, die de lezing van het geheel tot zulk een genot maakt.

In welke sombere, aangrijpende klanken is de verslagenheid van den jongen held Weddah gegeven als hij verneemt, dat zijne geliefde Om-el-Bonain gedurende zijne afwezigheid uit het kamp der Azra uitgehuwelijkt is aan den Syrischen Sultan Walid:

> Deep in the shadow of those awful plumes
> A night and day and night he senseless lay;
> And Abd-el-Aziz cowered 'mid deeper glooms,
> Silent in vast despair, both night and day:
> It seemed two forms belonging to the tombs
> Had been abandoned in that tent; for they
> Were stark and still and mute alike, although
> The one was conscious of their double woe.

En dit is een beeld van Weddah in den strijd:

> And thus went forth, and unrejoicingly
> Drank deep of war's hot wine: as one who drinks
> And only grows more sullen, while yet he
> Never the challenge of the full cup shrinks;
> And rises pale with horror when the glee
> Of careless revellers into slumber sinks,
> Because the feast which could not give him joy
> At least kept phantoms from their worst annoy.

Weddah and Om-el-Banain, na door vier of vijf tijdschriften geweigerd te zijn, verscheen begin 1872 in the National Reformer. Thomson raakte er door in correspondentie met William Michaël Rossetti, den broeder van Dante Gabriël en Christina, zelf een zeer verdienstelijk dichter en criticus. Even als zijn broeder was hij vol lof voor het werk van Thomson, later gaf hij zich veel moeite hem wat meer bekend te maken.

Wij komen nu tot ‘the City of dreadful night’, die, ofschoon reeds lang in de gedachten van den dichter geleefd hebbend - het onderwerp hield hem reeds sinds 1864 bezig, toen hij de proza-fantaizie ‘A Lady of Sorrow’ schreef - tusschen de jaren '70 en '74 zijn bestaanden vorm kreeg.

Men kent het aangrijpend Sonnet van Christina Rossetti: ‘One certainty.’

> Vanity of vanities, the Preacher saith,
> All things are vanity. The eye and ear
> Cannot be filled with what they see and hear.
> Like early dew, or like the sudden breath
> Of wind, or like the grass that withereth,
> Is man tossed to and fro by hope and fear:
> So little joy hath he, so little cheer,
> Till all things end in the long dust of death.
> To-day is still the same as yesterday,
> To-morrow also even as one of them;
> And there is nothing new under the sun:
> Until the ancient sea of Time be run
> The old thorns shall grow out of the old stem
> And morning shall be cold, and twilight grey.

Dit zijn de gevoelens, die James Thomson geinspireerd hebben; dit is, breeder uitgebouwd, in grootscher beelden en monumentaler vormen behandeld, de inhoud van ‘The City of dreadful night.’

Dichter de werkelijkheid benaderend dan Poe's fantastische verhalen en van een meer muzikale schoonheid, grijpt het ons vaster in de beklemmingen zijner infernale visioenen.

Het is het meest hopeloos-droevige gedicht in de Engelsche, misschien in de wereldliteratuur en als zoodanig eenig en onvergankelijk; de weergalooze schittering van een Epipsychidion laat dit somber monument onaangetast. Minder los van de aarde, van een minder veelzijdigen rijkdom en stralende schoonheid voelt men onder elk van Thomson's woorden dichter en droevig-angstwekkend den klop van het gepijnigd en bloedend menschenhart.

Als uit steenblokken en zuilen van ontzaggelijk leed en namelooze smart gebouwd, met de vaste hand eens meesters ineengezet, volmaakt bewerkt, volmaakt geordend, rijst het

voor ons op in zijn geheimzinnige schaduwen als het centrale bouwwerk eener uitgestrekte en wereldverlaten necropolis.

Duizenden gaan ten gronde aan de melancolie, die Thomson ten val bracht, maar slechts hij vond in zijn rijke ziel den moed en de kracht en de volharding, deel van het genie, er een meesterstuk van menschelijke kunst van te maken.

Terecht zegt een zijner levensbeschrijvers: 'Hij nam zich voor te bewijzen dat 'all is vanity and nothingness' en hij wierp zijn eigen theorie omver door de schepping van een werk, waarvan wel gezegd mag worden:

> 'Not marble nor the gilded monuments
> Of princes shall outlive this powerful rhyme.'

Voor den oppervlakkigen lezer moge 'The City of dreadful night' van een monotone somberheid zijn, wie zich dieper met dit werk vertrouwd maakt, zal zijne bewondering niet kunnen ontzeggen aan den rijkdom van gevoel, de scherpte van visie, de volmaakte techniek, waarmede de dichter bereikt, hoe uit eenzelfden ondertoon, donker van lijden, zich telkens nieuwe klanken, nieuwe variaties ontwikkelen, hoe door den sluier van ongekende droefenis heen, die over het geheel ligt, de verschillende figuren, de verschillende tooneelen zich in steeds nieuwe schoonheid losmaken, hoe door de schemering van somberheid, die in dezen doolhof van levenszatheid en doodsverlangen de vormen omnevelt, de verschillende beelden en monumenten, als door maanlichtstralen eenige oogenblikken verlicht, opdagen en weder wijken.

Voor wie schrijf ik dit gedicht, vraagt Thomson in de inleiding, in verzen, waarmede het aanvangt: 'Niet voor hen, die jong en hoopvol de toekomst tegenblikken; niet voor hen, die herkauwen op de malsche weiden van het geluk en den twijfel niet kennen, noch de ontbering; niet voor de vromen, die een God boven zich voelen om te vereeren en om hen te beschermen en lief te hebben; niet voor de profeten, die een hemel op aarde voorspellen.'

'Voor geen hunner, schrijf ik, en zij zouden mijn woorden niet kunnen lezen, ook als zij zich verwaardigden het te beproeven - mogen zij genieten van het zoete der aarde, ieder naar zijnen aard.'

Maar:

> If any cares for the weak words here written,
> It must be some one desolate, Fate-smitten,
> Whose faith and hope are dead, and who would die.
>
> Yes, here and there some weary wanderer
> In that same city of tremendous night,
> Will understand the speech, and feel a stir
> Of fellowship in all-disastrous fight;
> 'I suffer mute and lonely, yet another
> Uplifts his voice to let me know a brother
> Travels the same wild paths though ont of sight.'

En dan volgt eerst eene beschrijving van de City, aanvangend met de regels:

> The City is of Night; perchance of Death,
> But certainly of Night; for never there
> Can come the lucid morning's fragrant breath
> After the dewy dawning's cold grey air;
> The moon and stars may shine with scorn or pity;
> The sun has never visited that city,
> For it dissolveth in the daylight fair.

En daarna een twintigtal tooneelen en visioenen, waarvan die City de schouwplaats is, met groote macht van vinding en scherpte van visie en uitdrukking ineengezet, een wisseling van verschijningen in woordmuziek van oneindigen weedom.

Het zou zijn de schoonheid dezer verzen onrecht doen den inhoud ervan met eenige prozawoorden te willen weergeven: wat baat ons de analyse van een 'Epipsichydion' of een 'Mei'. Hoe grooter het aesthetisch genot, de schoonheidsbekoring van een vers, hoe verder het zich verwijdert van het geraamte van den inhoud. Het is als een leeuwerik, zijn zangen uitjubelend hoog in de lucht en een leeuwerik, zittend op het nest in het veld.

Laat mij daarom volstaan met een enkel dezer visioenen, dezer als met het laatste hartebloed geschreven verbeeldingen, waaruit men zich een denkbeeld van de kracht van het geheel zal kunnen vormen, hier overtenemen.

Er zijn er onder de allegorieën, waarin hij het leven in

deze Stad van Wanhoop schetst, van een schooner beeldenrijkdom, er zijn er meer bijzonder van voorstelling of treffend van versvorm, maar geen, waarin hij meer intensief, meer onverbiddelijk de wanhoop van een mislukt leven geteekend heeft, dan in de figuur van dezen gebrokene, die, als in een tredmolen voortgedreven, altijd weer terug moet denken aan wat hij verloren heeft:

Because he seemed to walk with an intent
I followed him; who, shadowlike and frail,
Unswervingly though slowly onward went,
Regardless, wrapt in thought as in a veil:
Thus step for step with lonely sounding feet
We travelled many a long dim silent street.

At length he paused: a black mass in the gloom,
A tower, that merged into the heavy sky;
Around, the huddled stones of grave and tomb:
Some old God's-acre now corruption's sty:
He murmured to himself with dull despair,
Here Faith died, poisoned by this charnel air.

Then turning to the right went on once more,
And travelled weary roads without suspense;
And reached at last a low wall's open door,
Whose villa gleamed beyond the foliage dense:
He gazed, and muttered with a hard despair,
Here Love died, stabbed by its own worshipped pair.

Then turning to the right resumed his march,
And travelled streets and lanes with wondrous strength,
Until on stooping through a narrow arch
We stood before a squalid house at length:
He gazed, and whispered with a cold despair,
Here Hope died, starved out in its utmost lair.

When he had spoken thus, before he stirred,
I spoke, perplexed by something in the signs
Of desolation I had seen and heard
In this drear pilgrimage to ruined shrines:
When Faith and Love and Hope are dead indeed,
Can Life still live? By what doth it proceed?

As whom his one intense thought overpowers,
He answered coldly: Take a watch, erase
The signs and figures of the circling hours,
Detach the hands, remove the dial-face;
The works proceed until run down; although
Bereft of purpose, void of use, still go.

Then turning to the right paced on again,
And traversed squares and travelled streets whose glooms
Seemed more and more familiar to my ken;
And reached that sullen temple of the tombs;
And paused to murmur with the old despair:
Here Faith died, poisoned by this charnel air.

I ceased to follow, for the knot of doubt
Was severed sharply with à cruel knife:
He circled thus for ever tracing out
The series of the fraction left of Life;
Perpetual recurrence in the scope
Of but three terms, dead Faith, dead Love, dead Hope.

De onpeilbare melancolie, die het hopeloos pogen het raadsel des levens op te lossen, met zich brengt, de dichter heeft ze gelezen in de trekken der Melancolia van Dürer en plastisch voorgesteld in dat bronzen beeld van enorme afmetingen, dat hij doet tronen over de City:

. . . . . she gazes
With full set eyes but wandering in thick mazes,
Of sombre thought beholds no outward sight.

Wel wetend, dat al haar pogen vergeefsch is, dat er geen licht is achter den zwarten sluier, dien zij te doordringen zoekt, maar gedreven door haar ontembaren wil, laat zij niet af van denken en werken, deze Koningin over het rijk van Verschrikkelijken Nacht.

Het gedicht sluit dan met de regels:

The moving moon and stars from east to west
Circle before her in the sea of air;
Shadows and gleams glide round her solemn rest.
Her subjects often gaze up to her there:

The strong to drink new strength of iron endurance,
The weak new terrors; all, renewed assurance
And confirmation of the old despair.

Wij hebben wat langer stil moeten staan bij the City of dreadful night, omdat naar de meening van vele kenners en bewonderaars van Thomson zijn' reputatie, zijn' aanspraak op onsterfelijkheid staat of valt met dit gedicht. Het komt mij voor, dat dit de waarde van een enkel zijner werken te hoog aanslaan is ten koste der overige. Er zijn gedeelten in ‘He heard her sing’, ‘Insomnia’ en andere zijner gedichten, die in sommige opzichten, in innigheid van gevoel, in kracht van zegging en rijkdom van beelding de City opzij- of voorbijstreven - ook ‘Weddah’, ‘To our Ladies of Death’ en andere zijner poëmen hebben hunne aanspraken - en wie Thomson alleen kent als den dichter dezer ‘litany of the vaults below’ heeft slechts een zeer eenzijdigen kijk op hem. Maar misschien hebben zij in zooverre gelijk, dat de City wel het meest aparte, het meest karakteristieke zijner gedichten is, dat het geheel eenig staat in de Engelsche literatuur, en dat het daarom meer dan eenig ander zijn schepper recht geeft op een speciale nis in het pantheon van Engelsch-schrijvende dichters.

Zeker is het, dat in dit gedicht - de vrucht van veel slapelooze hypochondria, schrijft hij zelf aan George Eliot - dat dieper innerlijk van den dichter tot uiting kwam, hetwelk velen, die dagelijks met den geestigen, sympathieken, beminnelijken man verkeerden, zoo goed als onbekend was.

Want wel heeft Thomson ook het geluk gekend in zijn leven. Hoe zou het anders kunnen? Dat het leven twee kanten heeft, was, ondanks zijn overheerschend pessimisme, niemand duidelijker dan hem: ‘Er is waarheid van winter en stormnacht’, zegt hij ergens, ‘er is waarheid van zomer en zonnigen middag. Aan den eenen kant dezer groote medaille zijn gestempeld de glorie en triomf van het leven, aan den anderen kant de glorie en triomf van den dood, maar wat de vóór- of achterkant der medaille is, weet niemand onzer. Het is zeker, dat ze onafscheidelijk verbonden zijn in elk muntstuk, dat ons toebedeeld wordt uit de universeele munt’.

Zoo had dus ook Thomson zijn dagen van hoop en exaltatie. Het waas van schoonheid, dat ook over zijn meest sombere verzen hangt, moet ook hem een balsem op de wonde, een verheuging in het lijden geweest zijn; de omgang met zijn beminde dichters, een Dante, een Shelley, een Browning, een Heine zal hem herhaaldelijk reden tot blijdschap, zal hem bemoediging en troost geweest zijn; en ook in het samenzijn met zijne medemenschen heeft hij menig oogenblik van genot gehad. Zijn geest en vernuft, zijn rijke kennis en welbespraaktheid maakten hem een gaarne gezien en welkom gast bij allen, met wie hij in aanraking kwam, een 'prince of good fellows' in den vriendenkring.

Toch, ondanks deze momenten van zonneschijn, die het leven dragelijk maakten, de balans sloeg telkens over naar den anderen kant. Vooral de nachten waren hem dikwijls een pijniging; terecht zegt een zijner vrienden van hem: 'het altijd smeulende vuur van onbluschbaar verdriet en wanhoop brandde de kern uit dat groote hart, als het gordijn van den donkeren nacht viel voor de lichter tooneelen des daags.'

De levensomstandigheden van den dichter waren er sedert 1870 ook niet op vooruitgegaan. Door de opheffing van het kantoor, waarop hij gedurende de eerste jaren van zijn Londenschen tijd werkzaam was, kwam hij het klerkenbaantje te verliezen, dat hem ten minste een vast, zij het gering inkomen bezorgde, en het viel hem zeer moeilijk wat anders en vooral wat blijvends te vinden, waarmee in zijn onderhoud te voorzien.

Op zijne superieure, humoristische wijze schrijft hij zelf over zijne wederwaardigheden en teleurstellingen in dit tijdperk aan zijne schoonzuster Mrs. John Thomson, den 1sten Januari 1872:

..... 'Wat deed je, eigenzinnig vrouwtje, mij een paar in goud gevatte brilleglazen zenden? Dacht je dat ze mijn neus en de rest van mijne facie een air van fatsoenlijkheid en deftigheid zouden geven, er mij misschien zelfs eerwaardig doen uitzien. Maar het was lief van je op Kerstdag zelf te schrijven, ofschoon het mijn begrip te boven gaat, hoe je een dergelijke taak durfde ondernemen, als je voor het eten had te zorgen en gebukt ging onder de zorg voor de heilige pudding.

..... Je meent, dat ik niet langer bij Bradlaugh werkzaam ben en vraagt je af, wat voor plannen ik heb en hoe ik mij red, en dat vraag ik mijzelf dikwijls af. De heer Bradlaugh gaf zijn zaken in de city op, meer dan achttien maanden geleden, om zich geheel en uitsluitend te kunnen wijden aan de groote zaak van de verlichting van het in duisternis gehulde intellect dezer natie op sociaal, politiek en religieus gebied. Eenigen tijd na deze gebeurtenis deed ik niets, een bezigheid, die me uitstekend bevallen zou, als ik gefortuneerd was, of in een half-tropisch klimaat, maar hier, zonder geld, is een dergelijke weelde te etherisch voor mijn smaak. Ik zocht daarom wat anders en vond het in een drukkerij: het lezen van proefbladen, corrigeeren, enz.; en wat dit aangaat kan ik slechts zeggen, dat mocht je ooit het ongeluk hebben tot dwangarbeid veroordeeld te worden en er wordt je aangeboden het vonnis om te zetten in dergelijk werk op een drukkerij, houd je dan liever bij dwangarbeid. Toen werd ik Secretaris pro tem. van een van de duizend maatschappijen, die het vorig jaar opgericht werden, en in een zeer zware commercieele campagne werden reeds twee maatschappijen onder mij gedood. Ik ben nu te paard op een derde, die me veilig verder zal voeren of niet: ze heeft reeds drie of vier schot- of sabelwonden ontvangen, maar schijnt taai en aan het leven gehecht. Daar ik bijna dertig was, toen ik in Londen kwam, heb ik niet de gebruikelijke opleiding gehad en den gewonen gang in een handelszaak kunnen volgen en moest aanpakken, wat zich voordeed. Misschien zal ik eens een goed lot trekken; meer waarschijnlijk zal ik het niet. Intusschen, daar ik voor niemand dan mijzelf heb te zorgen, neem ik de zaken, zooals ze komen en laat ze gaan, zooals ze gaan, zonder er mij over op te winden, mij sterkend aan dat gezegde van den filosoof, dat het er weinig op aankomt in dit tranendal of wij onze oogen afvegen met een zijden of katoenen zakdoek, of door in goud of in schildpad gevatte brilleglazen kijken. Misschien had bedoelde filosoof zelf de zijden zakdoek en de in goud gevatte brilleglazen of misschien maakte hij geen gebruik van zakdoeken, of brilleglazen, wat het hem makkelijk maakte zoo filosofisch dienaangaande te zijn. Niet dat ik mijn oogen heb aftedrogen in dit tranendal, want ik

vind het aanzien of veel te droevig of veel te komisch om er over te weenen.'

De vraag dringt zich op, waarom Thomson zijn finantieele omstandigheden, die zooveel te wenschen lieten, niet trachtte te verbeteren door een werkkring te zoeken als journalist. De moeilijkheid lag in zijn karakter en denkbeelden; inderdaad had hij in 1864 een connectie van dezen aard met een groot dagblad, de 'Daily Telegraph', maar ze was van korten duur. Thomson's geest was van een te individualistischen, onbuigzamen aard om bruikbaar te zijn voor de gewone journalistiek; het werken op bestelling was hem slechts mogelijk, voor zoover hij volle vrijheid had voor de ontwikkeling van eigen inzichten en denkbeelden - we hebben reeds gezien, dat deze op allerlei gebied niet de in zijn tijd meer algemeen gangbare of zelfs acceptabele waren - en hooger dan een comfortabel leven prijsde hij zijne intellectueele onafhankelijkheid.

Een aangename afwisseling met zijn leven te Londen bood hem, kort nadat hij den bovenaangehaalden brief aan zijne schoonzuster schreef, in de lente van 1872 eene reis naar Colorado voor de Champion Gold and Silver Mines, waarvan hij toen Secretaris was.

Hij bleef er tot begin 1873 en uit zijne brieven vandaar spreekt een meer opgewekte geest. Vooral een langere brief aan W.M. Rossetti bevat zeer mooie beschrijvingen van de natuur en het leven in dat deel van Amerika en wordt op een lijn gesteld met Shelley's beroemde 'Letters from Abroad'.

In verband met de liquidatie der maatschappij was Thomson begin 1873, bij zijn terugkeer in Engeland, weer zonder werk en het duurde tot Juli van hetzelfde jaar voor hij een nieuw engagement vond. De hulp van een vriend bezorgde hem toen den post van specialen correspondent van de New York World in Spanje, waar de Carlisten in opstand waren tegen het Republikeinsch Gouvernement. Hiermee was hij echter niet gelukkig. Door een zonnesteek getroffen, lag hij weken lang in het hospitaal, en, daar de strijd tusschen Carlisten en republikeinen zich tot onbeduidende schermutselingen bleef bepalen, werd hij al spoedig teruggeroepen.

We vinden hem einde September 1873 dus weer in Londen en daarna zal hij deze stad niet meer dan voor enkele dagen verlaten.

Dit opgesloten zijn in Londen heeft op zijn geestesgesteldheid zeker een ongunstigen invloed gehad. Zelf zegt hij in een zijner brieven: ‘Op reis voel ik mij altijd oneindig beter dan gebonden aan één plaats. Als ik het geld ervoor had, geloof ik dat ik nooit een vast tehuis zou hebben, maar altijd op en neer, en heen en weer trekken op de aarde, als hij, van wien ik een der kinderen ben.’

Zooals we reeds opmerkten, verscheen in het jaar '74 ‘the City of dreadful night’. Het trok meer aandacht dan zijn vroegere gedichten, ook in literaire kringen, en Thomson kwam erdoor in briefwisseling o.a. met den blinden dichter Philip Bourke Marston, eenige van wiens fraaie sonnetten in geen bloemlezing van dit genre ontbreken - welke briefwisseling eenige jaren later, na persoonlijke kennismaking tot warme vriendschap zou rijpen -, en met den genialen romanschrijver George Meredith, eerst laat tot roem gekomen, maar door Thomson reeds lang, voor hij een gevestigden naam kreeg en tot de eerste prozaschrijvers van Engeland gerekend zou worden, erkend en bewonderd.

Jammer dat deze kennismaking zoo laat kwam, want het gevoel van eenzaamheid, waaronder Thomson zoo leed, zal niet weinig verscherpt zijn door den weinigen omgang, dien hij tot op de laatste jaren voor zijn dood gehad heeft met gelijkgezinden en gelijkwaardigen. Want ongetwijfeld heeft hij veel goede, degelijke, ernstige menschen ontmoet en van velen groote vriendschap genoten, maar het blijft een vraag of er onder hen geweest zijn, die den gecompliceerden aard van den dichter - tegenover het joviale, opgewekte uiterlijk het gesloten lijdende innerlijk - ten volle begrepen hebben. Zullen zij niet den schijn voor het wezen genomen hebben? En vooral hebben zij niet als vreemdelingen gestaan tegenover zijn aesthetische verlangens, tegenover zijn schoonheidsidealen? Op negen en dertigjarigen leeftijd schreef hij aan W.M. Rossetti: ‘Ik heb slechts twee menschen in mijn leven ontmoet, die teekenen gaven van een werkelijk intelligente belangstelling in de poëzie van Shelley of inderdaad in welke groote poëzie ook, als poëzië.’

Zoo zal dus ook op hem wel voor een groot deel toepasselijk geweest zijn, wat hij van een anderen eenzame in zijn gedicht ‘William Blake’ zegt:

He came to the desert of London town,
  Mirk miles broad;
He wandered up and he wandered down,
  Ever alone with God.

There were thousands and thousands of human kind
In this desert of brick and stone:
But some were deaf and some were blind,
And he was there alone.

Het jaar 1874 bracht hem wat meerder bekendheid, maar overigens was het niet minder zorgelijk dan de pas voorafgaande en de eerstvolgende jaren.

In April werd na vele maanden lijden een zijner beste, meest gewaardeerde vrienden, Austin Holyoake, ook medewerker aan de National Reformer, van hem weggenomen, en met zijn geldelijke omstandigheden was het ook in dit jaar treurig gesteld. Zonder vaste betrekking moest hij geheel van de wisselvallige opbrengst van zijn pen leven. Tot midden '75 waren het bijna uitsluitend zijne bijdragen aan de National Reformer - dat wil zeggen zijn prozawerk; voor zijn vele gedichten, in dat tijdschrift verschenen, ontving hij niets - waarin hij een zeer karig bestaan vond. Toen kwam, door verschil van inzichten, gevolgd door een breuk, met Charles Bradlaugh - zeer pijnlijk na zooveel jaren van vriendschap, maar voor een goed deel reeds te verklaren uit het zoozeer uiteenloopend karakter der beide vrienden - hem ook de National Reformer te ontvallen.

Gelukkig vond hij in September d.a.v. een nieuw periodiek dat hem ten minste in staat stelde er het leven bij te houden, nl. Cope's Tobacco Plant, een reclameblad, uitgegeven door een groote handelsfirma, maar welks redacteur, een man van ruime begrippen en groote liefde voor de literatuur, het een met het ander trachtte te vereenigen, en waaraan het Thomson dus niet zoo bezwaarlijk viel mede te werken als de aard van het blad zou doen vermoeden. Zelf groot rooker en minnaar van ‘The Herb Divine’, zooals hij het schertsend noemde, behoefde hij ook in dit opzicht zijn geweten geen geweld aan te doen. Wat betreft het zuiver letterkundig gedeelte liet de redacteur hem algeheele vrijheid en Thomson, die medewerker aan het blad was van zijn oprichting tot het in het begin

van 1881 gestaakt werd, sprak steeds met genoegen van zijne connectie met dit eenigszins excentriek commercieel orgaan.

Maar al wist hij zich op die wijze een niet meer dan armoedig bestaan te veroveren, liever zou het hem geweest zijn zijn werk geplaatst te krijgen in de groote tijdschriften, een plaatsing waarop zijn talent hem volle aanspraak mocht doen maken. Daarvoor echter was vooral meer bekendheid en naam noodig; en zoo zien we hem van 1874 af pogingen, steeds vergeefsche pogingen, doen om een bundeltje van zijn verzen gedrukt te krijgen. In 1880, twee jaren vóór zijn dood, zou hij daar eindelijk in slagen.

De gewone routine van zijn leven in Londen beschrijft een zijner vrienden aldus: ‘Hij woonde in een klein kamertje, hem tegelijk tot slaap- en zitkamer dienend, en dat hem, het kan niet anders, een gevoel van armoede en afzondering moet gegeven hebben. Een ochtend besteed in het British Museum, een middagwandeling door de straten en een avond doorgebracht met lezen en schrijven; zoo was de gebruikelijke loop van zijn dagelijksch bestaan in Londen. Bezoeken van en aan zijn weinige Londensche vrienden brachten soms eenige variatie in de eentonigheid van dit leven; en nu en dan ging hij eens naar een concert, of naar de Italiaansche Opera, want hij was een hartstochtelijk liefhebber van muziek.

De Monday Popular Concerts in de St. James Hall, zeide hij in een zijner notities in de National Reformer, hadden hem meer zuiver genot gegeven dan alle andere vermaken in Londen bij elkander. ‘Daar Beethoven,’ waren zijn woorden, ‘is “King of Kings and Lord of Lords”; op zijn voorhoofd broeit de donder, maar zijn glimlach is zoo verrukkelijk en zoet, dat niets ermee vergeleken kan worden als de teederheid in strengheid van Dante den Goddelijke.’

De druk van een dergelijk poover bestaan op een grooten geest, reeds gebukt onder neiging tot melancolie, en onder droeve herinneringen en tegenspoeden van verschillenden aard, kan niet licht overschat worden. Terecht zegt zijn levensbeschrijver Salt van hem: ‘Hij bezat geen der voordeelen, gewoonlijk genoten door den dichter of letterkundige - een onbekrompen opvoeding, ruime deelneming aan de voorrechten der beschaving en vrijdom van die nietige,

altijd nijpende zorgen voor het dagelijksch brood; integendeel, zijne opvoeding was bijna geheel zijn eigen werk, verkregen in een strijd met bestendige armoede of het hatelijke en afmattende eener betrekking van kleine beslommeringen. Hij was een dichter, begaafd met de ruime sympathieën en verheven aspiraties van den dichter; maar hij was tegelijk een strijder en worstelaar met al wat inferieur en meest zorgelijk is in het dagelijksch leven; en ofschoon hij onverschillig was voor roem in den gewonen zin, moet hij zich inwendig dikwijls beklaagd hebben over de slavernij van een lot, dat zijn beste pogingen beklemde en dwarsboomde.'

Dat onder dergelijke benarde omstandigheden zijn pessimistische levensbeschouwing er niet beter op werd, ligt voor de hand. Kenmerkend voor zijn inzichten is een gesprek, medegedeeld door G.W. Foote, redacteur van de in 1875 opgerichte Secularist, later van The Liberal, tijdschriften, waaraan Thomson nu en dan artikelen geleverd heeft.

'Thomson's leven,' zegt Foote, 'deed hem tot een pessimistische opvatting van de natuur neigen, maar men zou verkeerd doen met te onderstellen, dat zijn philosophie slechts een kwestie van temperament was. Hij was geen cynicus en nog minder een misanthroop, en ge zoudt zijn wijsgeerige inzichten niet hebben kunnen afleiden uit zijn gewone conversatie. Hij was van nature terughoudend betreffend zijn denkbeelden op dit punt, zelfs tegenover zijn intieme vrienden, maar, als hij zich eens opende, sprak hij met den rustigen ernst eener intense overtuiging. Ik herinner me zoo goed de eerste maal, dat hij het onderwerp met mij behandelde. Het was een stille zomeravond en wij zaten samen op het Thames Embankment te Chelsea. Wij rookten en praatten een geruimen tijd en meer en meer mededeelzaam wordend onder den invloed van den teeren zonsondergang, zonken wij allengs in de diepten. Ik vond zijn pessimisme zoo hard als diamant. Het was geen stemming, maar een wijsgeerige overtuiging, de gevestigde meening van een scherp toeschouwer van het groote levensdrama. Hij gaf toe, dat hij geen reden had om zijn medemenschen te verachten; integendeel hij had veel goede vrienden ontmoet, die hem "beter behandeld hadden dan hij verdiende". Maar dat lag buiten de kwestie. Hij ontkende de werkelijkheid van vooruitgang in de wereld;

er was revolutie, maar geen voorwaarts gaande beweging; de balans van goed en kwaad bleef door alle veranderingen heen onveranderd; en ten slotte zou de menschheid, met al haar hopen en vreezen, haar deugden en misdaden, haar triomfen en nederlagen, een prooi der vergetelheid worden. Ten slotte haalde hij Shakespeare aan, wat hij zelden deed, en hij stond van zijn zitplaats op met de onvergelijkelijke woorden van Prospero op de lippen.'

Zooals Foote hier reeds opmerkte, zijn pessimisme was geheel vrij van cynisme of menschenhaat. Integendeel, de zin voor vroomheid, die zich uit in diensten van liefde en hulpvaardigheid aan lijdende medemenschen, is een belangrijke en karakteristieke trek ervan. In een essay over Schopenhauer, niet zonder waardeering overigens, drukt hij zijn afkeer uit voor de trekken van norschheid en ijdelheid, die de wijsgeerige kalmte verstoorden van den grooten Duitschen pessimist en prijst hij het Boeddhisme als 'het eerwaardige, het verhevene, het goedertierene, zoo teeder, zoo mystiek, zoo diep, zoo plechtig hemelsch'. Dit innig menschelijk medegevoel is de ééne straal van licht in de zich verdiepende somberheid, de toenemende zwaarmoedigheid van Thomson's innerlijke overtuigingen.

In zeldzame mate is op hemzelven toepasselijk, wat hij schreef van Heine:

'In alle stemmingen, teeder, beeldend, fantastisch, humoristisch, ironisch, cynisch; in angst en afschuw, in moeheid en walging, terugverlangend naar genot en vooruitverlangend naar pijnlooze rust; door de sombere dagen en de afschuwelijke onmetelijke slapelooze nachten, was deze intense en schitterende geest, als in ketenen geklonken, gedwongen neer te zien in de matelooze, zwarte leegte, die ons schijnbaar vaste bestaan ondermijnt..... En de macht der betoovering over hem, zooals de macht zijner betoovering over ons, wordt vermeerderd door het feit, dat hij aldus in Dood in Leven peinzend over Dood en Leven, geen ascetisch spiritualist was, geen zelfmartelend kluizenaar of hypochondrisch monnik, maar van nature een vreugdevol heiden van het rijkste bloed, een Griek, een Pers, zooals hij dikwijls trots verklaarde, een blij en krachtig minnaar van de wereld en het leven, een enthoesiast apostel van de rehabilitatie van het lichaam.'

In de jaren volgend op de publicatie van ‘the City of dreadful night’ begonnen zich teekenen voor te doen, dat zijne gezondheid minder werd. En hier moeten wij melding maken van een kwaal van den dichter, die ongetwijfeld niet zonder invloed daarop bleef. Onmatigheid was hem vreemd tot het jaar 1855. Van dien tijd af deden zich nu en dan aanvallen daarvan bij hem voor, eerst zeldzaam, maar, naarmate hij ouder werd, na minder lange tusschenpoozen terugkeerend, aanvallen, waartegen zijn betere natuur vocht, maar zonder succes, en die hemzelven vervulden met walging en verachting. ‘Hij was verre van een dronkaard,’ schrijft iemand, die in zijn laatste jaren intiem met hem omging, ‘integendeel, hij was een merkwaardig matig mensch, zoowel in zijn eten als drinken. Zijn buien van onmatigheid kwamen geregeld terug, als andere vormen van krankzinnigheid; en natuurlijk, naarmate hij ouder en zwakker werd, duurden zij langer en werden de tusschenliggende perioden korter. De aanvallen werden onveranderlijk voorafgegaan door verscheiden dagen van melancolie, die dieper en dieper werd en ten slotte onverdraaglijk. Dan vloog hij naar den alcohol, zoo natuurlijk en onbewust, dat, als hij weer tot een gezonder toestand terugkeerde, hij zich zelden de omstandigheden van zijn val kon herinneren.’

‘Als de aanval zijn kracht verteerd had,’ zegt een ander vriend, ‘volgde een droevige week van zwakte en zelfverachting; dan deed de terugkeerende gezondheid den normalen Thomson weer opleven; eenige maanden werk zouden het voorspel zijn van een nieuwen aanval. Geen mensch streed ooit tegen een overmachtige ziekte met meer grimmigheid dan Thomson en als zijn bezwijken voor den waanzin vrienden smart veroorzaken kon vocht hij ertegen en wierp ze van zich tot het laatste oogenblik.’

Zoo leefde hij in een vicieuzen cirkel. Want ongetwijfeld heeft er nauw verband bestaan tusschen een zekere voorbeschiktheid tot melancolie, deze kwaal, die zooal niet een bepaald gevolg ervan, zeker in sterke mate erdoor gevoed werd, en de pessimistische overtuigingen, die hem versomberden en weder terugwerkten op stemming en levenswijze. Het is niet mogelijk hier oorzaak en gevolg uit elkaar te houden maar de nootlottige wederzijdsche invloed is duidelijk genoeg.

Intusschen ging Thomson voort in gezelschap, dat hem aangenaam was, zijn oude vroolijkheid en levendigheid ten toon te spreiden en allen, die hem kenden, roemden zijn conversatie-talent als buitengewoon, zijn beminnelijkheid als onweerstaanbaar.

Dezelfde schrijver, die in Progress eenige artikelen aan hem wijdde, G.W. Foote, zegt van zijne verschijning in deze dagen:

'Zijn uiterlijk was zeer sympathiek. Hij was van gemiddelde lengte, goed gebouwd en actief. Hij bezat dien opmerkelijken trek soms in gemengde rassen gevonden - zwart haar en baard en grijsblauwe oogen. De oogen waren mooi en verwonderlijk expressief. Zij waren vol van wisselend licht, zachtgrijs in sommige stemmingen, diepblauw in andere. Zij bevatten diepte in diepte; en als hij door een sterke passie bewogen werd verwijdden zij zich en flikkerden met magnetische kracht. Als hij niet leed onder depressie was hij de ziel van elk gezelschap. Hij was de schitterendste causeur, dien ik ooit ontmoet heb, en thuis onder alle standen; voortreffelijk gezelschap op een lange wandeling en een uitblinkende figuur aan de feesttafel of in het salon. Maar het meest genoot ge toch van zijn conversatie, als ge alleen met hem zat, nu en dan een teug van onzen nationalen drank nemend of een trek aan de pijp doende.'

Het waren onvruchtbare jaren, die laatste zeven jaren in Londen - al die jaren bleef het bij enkele pogingen, die hem onvoldaan lieten, - maar dat zijn talent slechts sluimerde onder den druk van vijandige omstandigheden bewijst het mooie lierdicht van 1877: 'The Nightingale and the Rose':

The Nightingale was not yet heard
For the Rose was not yet blown.
His heart was quiet as a bird
Asleep in the night alone,
And never were its pulses stirred
To breathe or joy or moan:
The Nightingale was not yet heard
For the Rose was not yet blown.

Then She bloomed forth before his sight
  In passion and in power,
And filled the very day with light,

So glorious was her dower;
And made the whole vast moonlit night
As fragrant as a bower:
The young, the beautiful, the bright,
The splendid peerless Flower.

Whereon his heart was like a bird
When Summer mounts his throne,
And all its pulses thrilled and stirred
To songs of joy and moan,
To every most impassioned word
And most impassioned tone;
The Nightingale at length was heard
For the Rose at length was blown.

Eindelijk in 1880, na zes jaren van herhaalde teleurstellingen, slaagde hij erin een uitgever te vinden voor een bundeltje gedichten, dat als ‘The City of dreadful night and other Poems’ zijn naam en werk een wat wijder bekendheid zou geven dan in de, op poëtisch gebied althans, vrij obscure National Reformer. Twee jaren vóór zijn dood.

Het ontbrak niet aan scherpe aanvallen, vooral op den geestelijken inhoud van The City, geschreven door een man uit zulke onpopulaire kringen en van zulke onorthodoxe opinies, maar over het geheel was de kritiek aanmoedigend en de verkoop bevredigend, zoodat de uitgevers tot de publicatie van een tweeden bundel besloten, die in den herfst van hetzelfde jaar het licht zag en naar de voornaamste er in voorkomende gedichten: ‘Vane's Story, Weddah and Om-el-Bonain, and other Poems’ gedoopt was. Ook deze bleef niet zonder succes en vooral onder de letterkundigen maakte Thomson er zich nieuwe vrienden mede. Zoo noemde Swinburne het gedicht ‘Weddah’ van een ‘forthright triumphant power’.

Onder den indruk van het behaald succes - ook organen als the Fortnightly Review, the Cornhill e.a. toonden zich nu bereid zijn gedichten op te nemen - maar meer waarschijnlijk onder den aanmoedigenden en opwekkenden invloed van vrienden en bewonderaars nabij Leicester, den heer Barrs en zijne zuster, op wier villa hij gedurende de tweede helft van 1881, zooals hij zelf het uitdrukte, ‘een onbegrensde

gastvrijheid' genoot, was het poëtisch instinct weder wakker in hem geworden, en had hij zich opnieuw gezet tot het schrijven van verzen. En zoo zien we gedurende de laatste maanden van 1881 en het begin van 1882 hem een bijna koortsige werkzaamheid ontwikkelen en verscheidene zijner mooiste gedichten geboren worden.

Zoo het heerlijke 'At Belvoir', onder zijn nagelaten papieren gevonden, dat, als de heer Barrs later zeide, de herinnering oproept aan drie dagen onafgebroken vroolijkheid en zomersche genoegens, waarin Thomson de leiding had. Want, zoo zeide de heer Barrs, wat er ook gezegd of geschreven moge zijn van de bekoring van Thomson's manieren en conversatie, het kan geen juiste voorstelling daarvan geven. Weinig menschen hebben zulk een verrukkelijk vriend gekend, en zijn opgeruimdheid kon zijne somberheid evenaren, wanneer hij zich in gezelschap bevond, dat hem lief was. En dat zegt wat, voor wie de City of dreadful night kent.

Eenige verzen eruit, kenmerkend voor het geheel, doen ons de gelukkige stemming kennen, waarin de dichter het schreef:

My thoughts go back to last July,
Sweet happy thoughts and tender; -
  The bridal of the earth and sky
  A day of noble splendour -
  A day to make the saddest heart
  In joy a true believer;
When two good friends we roamed apart

The shady walks of Belvoir.
A maiden like a budding rose,
Unconscious of the golden
And fragrant bliss of love that glows
Deep in her heart infolden;
A poet old in years and thought,
Yet not too old for pleasance,
Made young again and fancy-fraught
By such a sweet friend's presence.

Yes, now and then a quiet word
Of seriousness dissembling
In smiles would touch some hidden chord

And set it all a-trembling:
I trembled too, and felt it strange; -
Could I be in possession
Of music richer in its range
Than yet had found expression?

My thoughts go on to next July
More happy thoughts, more tender;
The bridal of the earth and sky
A day of perfect splendour;
A day to make the saddest heart
In bliss a firm believer;
When two True Loves may roam apart
The shadiest walks of Belvoir -

The bud full blown at length reveal
Its deepest golden burning;
The heart inspired with love unseal
Its inmost passionate yearning:
The music of the hidden chord
At length find full expression;
The Seraph of the Flaming Sword
Assume divine possession.

Maar van een machtiger idealisme en bedwelmender verrukking is ‘He heard her sing’. Zeer mooi is het begin, de van een groote en gevoelige liefde voor de natuur, haar rijkdommen en wonderen, haar veelzijdige en teedere schoonheid getuigende beschrijving van de Lente. Maar van een geweldige intensiteit van passie en daaraan geëvenredigde pracht van beelding, zich voortbewegend op de golven eener machtige, onweerstaanbare melodie, is het grootsche visioen, dat een der hoofdmomenten van het gedicht vormt, het beeld van de Muziek, geïnspireerd door de Liefde, een fontein die den nacht bestijgt en de hemelen vult:

And I saw as a crystal fountain whose shaft was a column of light
More high than the loftiest mountain ascend the abyss of the night;
And its spray filled all the sky, and the clouds were the clouds of its spray,
Which glittered in star-points on high and filled with pure silver the bay;

And ever in rising and falling it sang as it rose and it fell,
And the heavens with their pure azure walling all pulsed with the pulse of its swell,
For the stars were the notes of the singing and the moon was the voice of the song
Through the vault of the firmament ringing and swelling ineffably strong!
And the whole vast night was a shell for that music of manifold might,
And was strained bij the stress of the swell of the music yet vaster than night:
And the fountain in swelling and soaring and filling beneath and above,
Grew flushed with red fire in outpouring, transmuting great power into love,
Great power with a greater love flushing, immense and intense and supreme,
As if all the World's heart-blood outgushing ensanguined the trance of my dream;
And the waves of its blood seemed to dash on the shore of the sky to the cope
With the stress of the fire of a passion and yearning of limitless scope,
Vast fire of a passion and yearning, keen torture of rapture intense,
A most unendurable burning consuming the soul with the sense; -
'Love, love only, for ever; love with its torture of bliss;
All the world's glories can never equal two souls in one kiss:
Love, and ever love wholly; love in all time and all space;
Life is consummate then solely in the death of a burning embrace.'

Helaas, dat deze stemming niet duren kon.

'Toen ik,' schrijft een zijner vrienden, 'tegen het eind van Februari mijn laatste schrijven van hem ontving, scheen hij tijdelijk ontsnapt te zijn aan de gevangenissen van de inquisitie der wanhoop, en blij zich een oogenblik te koesteren in de zon. Hij leefde in een gastvrije woning in Leicestershire en scheen bijna hoopvol en gelukkig te zijn, en min of meer beschaamd, dat hij, voor de eerste maal sedert zijne jongensjaren, gelukkig en hoopvol was.'

Helaas, hoe dicht ligt de grootste smart naast het grootste

geluk! Deze laatste periode in Leicester was als een zonsondergang, waarin nog eenmaal het genie van den dichter in alle heerlijkheid zou stralen, in al den rijkdom zijner stervende kleurenpracht; spoedig zou de schemering volgen, spoedig de nacht. Reeds in diezelfde maand Februari zien wij het sombere ‘The Poet and his Muse’ ontstaan:

I sighed unto my Muse, ‘O gentle Muse,
Would you but come and kiss my aching brow,
And thus a little life and joy infuse
Into my brain and heart so weary now;
Into my heart so sad with emptiness
Even when unafflicted by the stress
  Of all our kind's poor life;
Into my brain so feeble and so listless,
Crushed down by burthens of dark thought resistless
Of all our want and woe and unresulting strife.

And lo! She came, the ever-gentle Muse,
Sad as my heart, and languid as my brain;
Too gentle in her loving to refuse,
Although her steps were weariness and pain;
Although her eyes were blank and lustreless
Although her form was clothed with heaviness
And drooped beneath the weight;
Although her lips were blanched from all their blooming,
Her pure face pallid as from long entombing,
Her bright regard and smile sombre and desolate.

En daarop volgt het misschien meest aangrijpend-pijnlijke, nijpend-hopelooze van Thomson's gedichten, omdat de uitdrukking van persoonlijk lijden - niet als in the City of dreadful night min of meer schuilgaand onder zekere philosophische algemeenheid en gelatenheid - er het meest onverhuld, het meest direct aan den dag treedt.

Een Engelsch dichter van een latere periode, Fred. Myers, heeft in den beknopten Sonnet-vorm met eene te benijden macht van gevoel, expressiviteit en klank hetzelfde onderwerp behandeld in zijn:

Would God it were morning.

My God, how many times ere I be dead
Must I the bitterness of dying know?
How often like a corpse upon my bed
Compose me and surrender me, and so
Thro' hateful hours ànd ill remembered
Between the twilight and the twilight go,
By visions bodiless obscurely led
Thro' many a wild enormity of woe?
And yet I know not but that this is worst
When with that light, the feeble and the first,
I start and gaze into the world again
And gazing find it as of old accurst,
And grey, and blinded with the stormy burst
And blank appalling solitude of rain.

Niet waar, dat is een zeer krachtig Sonnet, en vooral de laatste regels, ons den hartstochtelijken zwaai van eenige van Rossetti's Sonnetten te binnen roepend, van een verwonderlijken klankrijkdom, lang natonend in onze herinnering.

Het is hetzelfde gevoelen, dat ‘Insomnia’ tot uitdrukking brengt, maar in een lang aangehouden en onverzwakten wanhoopskreet van driehonderd regels, met een met de mate zijner hopeloosheid overeenstemmende meerdere monumentaliteit van plastisch uitdrukkingsvermogen, van bouw en beeld.

Als diepe ravijnen, als afgronden, zijn de uren, waarin de lijder moeizaam af moet dalen, om gewond en gebroken zich aan de tegenover liggende helling weder naar boven te werken.

And like a pillar of essential gloom,
Most terrible in stature and regard,
Black in the moonlight filling all the room
The image of the Fourth Hour, evil-starred,
Stood over me; but there was something more,
Something behind It undiscerned before,
More dreadful than Its dread,
Which overshadowed it as with a fateful
Inexorable fascination hateful,
A wan and formless Shade from regions of the dead.

En allengs, naarmate de Nacht voortgaat, als tijdeloos en onbewogen, maar toch Uur aan Uur aan het bed van den gefolterde verschijnend, en daartusschen de schrikwekkende ravijnen, wordt het Beeld van den Dood, oprijzend achter dat van het Uur, sterker en meer fascineerend.....

Tot de marteling niet langer te dragen is:

> ..... Trembling and faint I rose
> And dressed with painful efforts, and descended
> With furtive footsteps and with breath suspended,
> And left the slumbering house with my unslumbering woes.
> I paced the silent and deserted streets
> In cold dark shade and chillier moonlight grey;
> Pondering a dolorous series of defeats
> And black disasters from life's opening day,
> Invested with the shadow of a doom
> That filled the Spring and Summer with a gloom
> Most wintry bleak and drear;
> Gloom from within as from a sulphurous censer
> Making the glooms without for ever denser,
> To blight the buds and flowers and fruitage of my year.

Onderbroken door een kort verblijf in Londen bracht Thomson ook de eerste maanden van 1882 bij zijne vrienden in Leicestershire door. Maar de donkere melancolie, de pijnlijke intensiteit en overgave, de geweldige spanning van de dagen en nachten, de slapelooze nachten vooral, waarin ‘Insomnia’ gedicht werd, verliepen in een aanval van onmatigheid die hem in de diepste verslagenheid en in bittere wroeging naar Londen deed terugkeeren.

Hij zag er zijn laatste kans op geluk mee verzinken; een schrijven aan den heer Barrs, d.d. 22 April, spreekt voor zichzelf:

> ‘Waarde Heer Barrs, - Ik weet nauwlijks hoe u te schrijven na de afgrijselijke en walgelijke wijze, waarop ik de buitengewone gastvrijheid en goedheid van uzelven en Miss Barrs beloond heb. Ik kan slechts zeggen, dat ik krankzinnig was. In één aanval van waanzin heb ik niet alleen meer verloren dan ik nu nog weet en mijzelf half vermoord (als ik geen schulden had, zou mijn

oprechte wensch zijn, dat het niet half maar heel gewees ware) maar mijn beste en dierbaarste vrienden, oude en nieuwe, zoowel in Londen als in Leicester, ten rechte van mij vervreemd.
Daar ik, ongelukkig voor mijzelven ten minste, levend gelaten ben, blijft er niets voor mij over dan door ernstige en volhardende pogingen te trachten ten minste mijne geldschulden te voldoen, want mijne schulden in goedheid kunnen niet terugbetaald worden. Als ik hierin niet slaag, wat waarschijnlijk het geval zal zijn, zal de mislukking slechts onweerlegbaar bewijzen, wat reeds lang mijn overtuiging is, dat voor mijzelf en anderen ik veel beter dood dan levend ben.
Daar verontschuldigingen erger dan nutteloos zouden zijn, besluit ik met mijn diepe dankbaarheid te betuigen voor uwe verwonderlijke, onverdiende hartelijkheid mij betoond en mijn beste wenschen voor het welzijn van u en de uwen.
In alle oprechtheid
JAMES THOMSON.

Er volgden nu een paar afschuwelijke maanden. Thomson was als een man, die alle verband met het leven, alle verlangen om te leven verloren had. ‘Laat het,’ zegt iemand, die in deze dagen zijn best deed hem te helpen, ‘niet misverstaan worden als een hardheid, wanneer ik als mijne meening geef, dat zijn einde een langzame zelfmoord was, zóó gezien en gewild, opzettelijk gewild, door hemzelven.’

Zoo zou hij zich dus ten slotte toch wenden tot die ‘Lady of Annihilation,’ die hem in slapelooze nachten zoo dikwijls verschenen was, maar die hij in krachtiger dagen nog afwees met de woorden:

O mighty Spirit, fraudful and malign,
Demon of madness and perversity!
The evil passions which may make me thine
Are not yet irrepressible in me;
And I have pierced thy mark of riant youth
And seen thy form in all its hideous truth.
I will not, Dreadful Mother, call on Thee.

Zonder vast verblijf en zonder geld, - zijn onbetaalde huisheer had de deur voor hem gesloten, - zwierf hij gedurende die laatste weken door de straten der wereldstad, - zijn vrienden gewoonlijk niet wetend, waar hij zich bevond; - en slechts enkele incidenten van den meest pijnlijken, meest luguberen aard, doen ons iets van zijn leven uit die dagen kennen. Zoo schreef de heer Stewart Ross, eenige jaren na zijn dood in de Agnostic Review:

'Ik zal nooit vergeten de laatste maal, dat ik Thomson zag. Ik ontmoette hem op het kantoor van dit tijdschrift, vergezeld van een zijner tot het laatst hem gebleven vrienden G. Gordon Flaws. Het was in Mei 1882 na zijn terugkeer van Leicester. De hand des doods was op des dichters schouder, niet van den plechtigen en statigen dood, - maar het droevig-verachtelijke der ontbinding, gedragen met een kalme en lijdende, meer dan een wilde en uitdagende wanhoop..... De glans van een oogenblik toonde ons, dat hij zich in dien staat bevond, die op een langdurige ongebondenheid volgt.... Flaws leende hem een klein bedrag en ondanks zijn vertoogen was de "bar" van Holborn Restaurant de eenige plaats in de wereld waar Tbomson het hem geleende wilde besteden..... Hij staat nog voor me, even duidelijk als zeven jaar geleden, tusschen de goedgekleede menschen voor die glinsterende "bar" - hij, de havelooze, de geschuwde, de verworpene. Zijne gestalte, die altijd slechts klein geweest was, had alle waardigheid en gratie verloren. Toen hij het ellendige hoofddeksel afnam van het vervallen, maar nog edele hoofd, bleek het dunner worden van het verwarde en ongekamde haar, sterk met grijs getint. Zijn' kleeren hadden het versleten, bevlekte en sterk gekreukte aanzien, alsof ze reeds eenigen tijd dag en nacht gedragen waren en in aanraking geweest waren met steenen muren en strooien slaapplaatsen en zelfs den modder van de straat. De dag, ofschoon in Mei, was guur en koud, met een stofregen, die nu en dan in een neerstroomende bui overging, en de voeten van den auteur der "City of dreadful night" waren tegen de modderige straten beschermd door een paar dunne, oude pantoffels, zoo versleten, dat ze op één plaats de naakte huid doorlieten.'

Dit droevig bestaan sleepte hij voort tot den 1sten Juni,

op den avond van welken dag hij uit het huis van zijn blinden vriend Bourke Marston, waar hij 's morgens in desolaten toestand aangekomen was, naar het hospitaal vervoerd werd. Daar stierf hij den 3^{den} daaraanvolgende.

Op 8 Juni 1882 werd hij in hetzelfde graf der begraafplaats Highgate gelegd, waarin acht jaren tevoren zijn vriend Austin Holyoake aan de aarde toevertrouwd was en met hem werd begraven een beursje en medaillon, een lok haar bevattend, het eenig souvenir van zijn verloren geliefde.

De woorden door den heer Wright bij zijn graf gesproken getuigden van de groote liefde en vriendschap, die hij velen ingeboezemd had:

..... ‘Deze overwegingen mogen er toe leiden zachtzinnig te denken over zijne zwakheden, en zij waren weinige, terwijl zijne deugden ons lang zouden kunnen bezighouden. Hij was moedig, eerlijk als de dag, al wat laf en gemeen is hatend, fier en hooghartig, en daarbij toch zoo nederig en bescheiden, bijna te bescheiden, altijd bereid tot hulp en goeddoen, en nooit zoo gelukkig als wanneer hij anderen een genoegen kon bezorgen. Bijna niemand kende hem of hij had hem lief; hij maakte steeds nieuwe vrienden zonder de oude te verliezen, en hij had niet meer vijanden dan een man moet hebben, die zoo vrank en onbevreesd uiting gaf aan wat hij meende dat recht was. Wat meer kan ik zeggen? Neem hem alles in alles, wij zullen zijn gelijke nooit weerzien.’

Zoo eindigde het leven van hem, die op allen, waarmee hij intiem verkeerd had, en op velen, die hem minder van nabij gekend hadden, den indruk maakte niet alleen de schitterendst-begaafde, maar de edelste, zachtmoedigste, beminnelijkste mensch te zijn, waarmee zij ooit in aanraking geweest waren.

‘Het meest tragische leven in onze literatuur’, heeft George Meredith van James Thomson gezegd, en de groote, fijnzinnige romanschrijver, die vol bewondering was voor Thomson's karakter en talent, heeft gemeend, dat, wanneer de omstandigheden hem slechts gunstiger geweest waren, hij de kwaal, die hem ondermijnde en ten slotte sloopte, zou hebben overwonnen

Het is mogelijk, misschien zelfs waarschijnlijk. Misschien zou een Thomson zonder die lichamelijke en geestelijke ont-

bering, die het ongehuwd zijn met zich brengt, in wat ruimer omstandigheden verkeerend, - niet steeds onder den druk van armoede, in een bekrompen omgeving, - omstandigheden, die hem een voller en rijker ontplooiing van zijn wezen geboden hadden; een Thomson, die zich had mogen verheugen in de liefde eener hem passende gezellin, in een huiselijken kring, waarin zijn overgevoelige verbeelding zich als op een eiland van rust en vrede had kunnen terugtrekken en versterken; een Thomson, onder den invloed van een tijd van meer gemeenschapszin en samenhang, minder hopeloos-individualistisch, meer uitzicht biedend op een schooner maatschappijvorm, een schooner menschheid, - misschien zou hij onder dergelijke, hem gunstiger omstandigheden ons meer èn schooner èn gaver vruchten van zijn ongewonen geest nagelaten hebben. Misschien, - wie zal het zeggen; wie zal de wisselwerking doorgronden tusschen ons zelven en de omstandigheden? Wij, d.i. onze aard, onze aanleg, ons karakter hebben niet minder invloed op de omstandigheden dan deze op ons.

En - een dergelijke Thomson zou niet dezelfde Thomson geweest zijn. Voor hemzelven zouden wij het wenschen kunnen, voor ons mogen wij hem niet anders verlangen. Laten wij het zijn vriend Wright nazeggen: ‘Neem hem alles in alles, wij zullen zijn gelijke nooit weerzien.’

Wat hij ons liet is eenig en bewonderenswaardig en onze aandacht en studie ten volle waard.

Onze studie waard èn uit een oogpunt van schoonheid, want onder zijne verzen zijn er die van blijvende, onvergankelijke waarde, ook naast het beste der wereldliteratuur gesteld, hun eigenaardige aantrekkingskracht en beteekenis behouden. Ook hij is gestegen tot de monumentale burchten van het groot-dichterschap, al straalt zijn slot niet in den lichtenden dag, de wit-marmeren galerijen en gulden koepels lijnend tegen het azuur des hemels; neen, veeleer huivert er de nacht en het onweer langs het brons en het zwart, of werpt het maanlicht zijn spokige schaduwen over den somber-geheimzinnigen bouw.

Onze studie waard, èn om des dichters persoonlijkheid: zulke zonnige karaktertrekken, zulk een onvergelijkelijke en meesleepende bekoring van wezen en manieren in gezelschap

en vriendenkring, zulk een warmvoelende menschelijkheid, aller harten winnend, gepaard gaande met die diepe, steeds toenemende somberheid, die ondelgbare melancolie, als hij zich in de eenzaamheid zijner gedachten bevond, tot hij zich omwikkeld voelde als met een Nessuskleed van twijfel en mislukking en wanhoop, waaruit geen verlossing meer mogelijk was.

Onze studie waard, èn als document van den tijd, die zulk een persoonlijkheid en zulk een dichter voortbracht en die minachting, dien afkeer van het Leven, dat onverzettelijke, rotsvaste pessimisme in hem deed groeien, hetwelk zijn ongeluk en zijn ondergang werd.

Niet als een frissche voorjaarsbries, komende van de wijde, oneindige zee, breed en machtig, zuiverend en sterkend, - als Walt Whitman

Niet als een onuitputtelijke, zich steeds vernieuwende fontein, opwerpend zijn juweelen, stralend in den lichttoover, in de regenboogkleuren van een zonklaterenden lentedag, - als Shelley.

Niet als een Oostersch bouwwerk, door zware muren gesloten voor de buitenwereld, maar waarbinnen de slanke, edel-geproportionneerde zuilen der gedachten de veelkleurige, sierlijk gebeelde bogen dragen, omsluitend de geheimzinnige peinzing, vol rijke herinneringen, van een Myrthen-, een Leeuwenhof, - als Rossetti.

Neen, als een lijster, wien het Leven de oogen uitgestoken heeft om hem mooier te doen zingen, blind en gekooid, die nu zijn zoet-droeve, lijdensschoone wijsjes fluit, - zoo doet zich de poëtische figuur van Thomson aan mij voor.

En menig schoonheidsminnaar van de toekomst zal blijven stilstaan, en zich bezinnen, en luisteren naar de diepe, smartdoortrilde, tot tranen ontroerende klanken.

J. DE GRUYTER.

Was Goethe's natuurbeschouwing eene teleologische of eene mechanische?

Sedert Baco en Descartes deed eene rationalistische en in haar uiterste consequentie mechanische natuurbeschouwing haar intrede in de wereld. Die uiterste consequentie werd evenwel vooreerst nog niet getrokken. Beide genoemde mannen en hunne volgers dachten teleologisch zoodra zij over den oorsprong der verschijnselen en wezens handelden, zoodat een Descartes zelfs bewijzen trachtte te leveren voor het bestaan van God. Rationalistisch waren zij alleen voor secundaire feiten en vormen, voor al datgene namelijk, wat voor ons onderzoek toegankelijk blijkt. Dit rationalisme voerde evenwel, vooral in de tweede helft der 18e eeuw en speciaal in Frankrijk, tot atheisme. Dit bereikte zijn toppunt in De Lametterie, die een scherp geformuleerd materialisme of mechanisme voorstond. In de 19e eeuw volgde eene reactie, die ongeveer een halve eeuw duurde, waarna het materialisme met Büchner, Moleschott en Darwin terugkeerde en stormenderhand, vooral de natuuronderzoekers, aan zijn gezag onderwierp.

Heerscht eene richting zoo oppermachtig, dan is een natuurlijk gevolg, dat iemand, die niet meedoet, ook niet meetelt. Daar het nu in Duitschland mode geworden is, om Goethe als den nationalen heros te vereeren, ook op het veld der natuurwetenschappen, zoo lag het voor de hand, dat men dit alleen doen kon, door ook in hem een aanhanger der mechanische natuurbeschouwing te zien.

Bielchowsky[1)] schreef dan ook kortweg: Die Welt war

1) Goethe Bd. II. S. 431 München 1904.

in teleologische Denkweise verfallen; nur Goethe nicht, darin war er nahezu isoliert.'

Lange[1)] daarentegen kwam tot het resultaat: 'Auch Goethe verwahrte sich dagegen, dass man den Gott Spinoza's als einen abstracten Begriff, das heisst, als eine Null auffasse, während er doch vielmehr das allerreellste, thätige Eins sei, das zu sich spricht: Ich bin, der ich bin, und werde in allen Veränderungen meiner Erscheinungen sein, was ich sein werde. So entschieden Goethe sich von dem Newton'schen Gott abwandte, der die Welt nur 'von Aussen stiesse' so entschieden hielt er fest an der Göttlichkeit des inneren einheitlichen Wesens, welches in seinen Erscheinungen, den Menschen, nur als Welt erscheint, während er seinem wahren Wesen nach über jede Vorstellungsweise eines seiner Geschöpfe erhaben ist. Noch in späteren Jahren flüchte Goethe zu Spinoza's Ethik,[2)] wenn ihn eine fremdartige Anschauung unangenehm berührt hatte und er nennt es seine reine, tiefe, angeborene und geübte Anschauungsweise, die ihn 'Gott in der Natur, die Natur in Gott zu sehen unverbrüchlich gelehrt habe'.

Nu is Lange een betrouwbaar onderzoeker, die ons hier in 't kort leert, dat Goethe wel niet den bijbelschen God erkende, dat zal ook niemand verwacht hebben, maar toch tot het laatste toe een aanhanger bleef van het Spinozistische pantheïsme, dat een oorsprong en een doel weet aan te wijzen.

In 'Wahrheit und Dichtung' erkende hij zelf, dat het Fransche atheïsme hem niet aanstond: 'Auf philosophischem Wege erleuchtet und gefördert zu werden, hatten wir keinen Trieb noch Hang. Über religiöse Gegenstände glaubten wir uns selbst aufgeklärt zu haben (hij had vroeger meegedaan aan mysticisme) und so wurde der heftige Streit französischer Philosophen mit dem Pfafftum uns ziemlich gleichgültig. Alles sollte notwendig sein und deswegen kein Gott. Könnte es denn aber nicht auch nothwendig einen Gott geben? fragten wir. Allein wie hohl, wie leer ward uns in dieser tristen atheistischen Halbnacht zu muthe.... So waren wir denn an der Gränze von Frankreich alles französischen Wesens auf einmal bar und ledig'.

1) Geschichte des Materialismus I.S. 406-407.
2) In den Annalen anlässlichdes Jacobischen Buches 'Von den göttlichen Dingen.'

Deze woorden zeggen ongeveer hetzelfde als die, welke Lange na veel onderzoek neerschreef, en het is wel eigenaardig, dat de anders weinig betrouwbare Magnus,[1] die zoo gaarne van Goethe een modern natuuronderzoeker zou maken, toch toegeeft, dat hij tot aan zijn einde 'pantheïst' bleef. Hij haalt daartoe deze woorden aan: 'Wir können bei Betrachtung des Weltgebäudes in seiner weitesten Ausdehnung in seiner letzten Teilbarkeit uns der Vorstellung nicht erwehren, dass dem Ganzen eine Idee zu Grunde liege, wonach Gott in der Natur, die Natur in Gott, von Ewigkeit zu Ewigkeit schaffen und wirken möge.'

Nemen wij nu Eckermanns 'Gespräche mit Goethe' ter hand dan krijgt men den indruk, dat Goethe gedurende het laatste gedeelte van zijn leven zelfs tot Newton naderde. Daarin vinden wij toch, dat hij geloofde aan 'onsterflijkheid'[3] of een 'toekomstig leven', aan 'hoogere leiding'.[4] Wij vinden er uitingen als deze: 'Wie das Sittliche in die Welt gekommen?' 'Durch Gott selber', erwiederte Goethe, 'wie alles andere Gute.'[5] Op eene andere plaats 'Dafür danke ich dem Himmel als für eine besondere Gunst.'[6] Andere uitingen toonen groote toenadering tot het christendom[7] Enkele andere bewijzen, dat ook hij niet vrij was van bijgeloof. Tot dit laatste[8] reken ik vooral deze woorden: 'Vogel ist zum Arzt wie geboren und überhaupt einer der genialsten Menschen, die mir je vorgekommen sind. Doch wir wollen nicht sagen wie gut er ist, damit er uns nicht genommen werde.' Hiertoe behoort ook zijn geloof in Demonen of in 'das Dämonische'[9] dat telkens in zijne gesprekken terugkeert.

Wij zouden het hierbij kunnen laten, ware het niet, dat men wel eens de opmerking heeft gemaakt, dat een natuuronderzoeker een dubbel leven leiden kan; hij is dan namelijk een teleoloog in zijn particuliere leven en een materialist bij

1) Goethe als Naturforscher, bl. 309. Leipzig 1906.
3) I. 25/2 1824, 2/5 1824, II. 1/9 1829.
4) I. 18/1 1825, II. 15/3 1831.
5) III. 1/4 1827.
6) III. 10/2 1830.
7) I. 1/2 1827, II. 16/3 1830, 29/5 1831, 6/6 1831, III. 11/3 1832.
8) II. 24/1 1830.
9) II. 28/2 1831, zie den Index op de genoemde woorden.

zijne natuurkundige onderzoekingen. Wij hebben dus na te gaan of Goethe zijne natuurwetenschappelijke studiën van teleologie wist vrij te houden of niet.

Slaan wij dan in de eerste plaats zijn beroemde werk 'Erster Entwurf einer allgemeinen Einleitung in die vergleichende Anatomie' op, dat hem den eeretitel verschafte een der grondleggers der vergelijkende anatomie te zijn.[1)] Wij vinden daarin dan een kapittel 'Über einen aufzustellenden Typus.' Daarin geeft hij evenwel nergens eene verklaring, waarom alle dieren een gemeenschappelijk type vertoonen of hoe de oervorm er uitzag, die hij voor alle aanneemt. Het eenige concrete voorbeeld, dat op een model lijkt, is zijne aanwijzing van de drie deelen van het insektenlichaam,[2)] die hij ook voor de zoogdieren meent te mogen aannemen. Overigens is het geheele kapittel een spelen met woorden. Goethe (schreef Reys)[3)] denkt zich de wezens als een aantal getallen zonder rangschikking, hij laat ze immers 'hin und herweichen', zoekt nu van die getallen den grootsten algemeenen deeler en noemt dit het 'Urbild'. Zijn Typus (Urbild Schema) was dus slechts 'eene idee' in den zin van Plato en als zoodanig teleologisch, passend bij zijn pantheisme. Overigens was deze idee ook onjuist, want nog gedurende zijn leven werd aangetoond,[4)] dat de dieren naar zeer verschillende grondtypen gebouwd zijn. Hij, evenals Geoffroy St. Hilaire, was een der weinigen, die 'eenheid van type' voor de geheele dierenreeks durfden volhouden. Deze theoretische veronderstelling leidde er dan toe, dat de insekten, om ze te kunnen vergelijken met zoogdieren, beschreven werden als dieren, die eigenlijk op hun rug loopen en wier huidpantser beantwoordt aan de wervels der zoogdieren, terwijl hun extremiteiten als vooruitstekende ribben werden opgevat. Zulke denkbeelden, al duiken zij nog wel eens op, worden thans met een schouderophalen afgedaan.

1) VIII bl. 1-60. Deze en volgende getallen verwijzen naar de groote te Weimar verschijnende uitgave der werken van Goethe.
2) VIII. 14. 11-18, VIII. 59. 3-10.
3) Goethe en Camper. Vragen van den dag. Juli 1909.
4) Door Cuvier (Paris an IV en an VIII-XIV) en sedert algemeen erkend.

Ware Goethe een modern natuuronderzoeker geweest, dan had hij (daarop wees reeds Helmholtz)[1] in de eerste plaats een antwoord moeten trachten te geven op de vraag 'Hoe is die overeenstemming in bouw ontstaan, die de idee "één type" in ons heeft opgewekt. Hij had dan die verklaring langs twee wegen kunnen zoeken. De eerste ware geweest: de eene diervorm uit de andere te doen ontstaan. Die gedachte was toch reeds voldoende uitgewerkt ook in de hem wel bekende werken van De Maillet, Buffon, E. Darwin en Voigt en gedurende Goethe's leven kwamen nog tal van anderen, die de oplossing in die richting zochten[2], zonder dat hij ooit aan hun zijde trad. De andere lag, door al het reeds verrichte embryologische onderzoek, niet minder voor de hand. Hij had kunnen uitgaan van de gedachte, dat de natuur slechts langs eenen weg een wezen vormen kan, waarom alle embryonen eerst aan elkander gelijk moeten zijn, waardoor dan de overeenstemming der volwassen dieren begrijpelijk wordt. Hij kende Wolff zoo goed, die reeds dien weg had betreden, hij kende tal van andere mannen, die embryologie beoefenden en toch heeft hij zijn geheele leven lang, behalve voor enkele schedelbeenderen, nooit eenige conclusie getrokken uit de embryologie. Het is weinig bekend, dat men toen reeds algemeen wist,[3] dat het hooger staande wezen gedurende zijne ontwikkeling in het moederlijk lichaam, vormen vertoont, die aan die der lagere organismen herinneren. Wij noemen dit verschijnsel thans de "biogenetische grondwet"; het is een der machtigste steunpilaren der descendentie-leer. Goethe kende het, gebruikte het evenwel nooit en dus voelde hij niets voor die richting. Daaruit volgt dus weer, dat "typus" was "eene idee", die eene denkende, leidende Godheid (natuur) vereischte en als zoodanig niet meer voor verklaring vatbaar was. Dat is teleologie!

Hetzelfde geldt van zijne wet "Korrelation der Theile", door anderen "loi de balancement" of "compensatietheorie"

1) Populäre wissenschaftliche vorträge H.I.S. 31. 1865.
2) Del de Sales 1777, Fabricius 1804, Lamarck 1809, Hagen 1808, Doornik 1816, Tauscher 1818, Pander 1820, Nöggerath 1822, Link 1821, enz
3) Kielmeyer 1793, Autenrieth 1797, Carlisle 1805, Oken 1805, Walther 1807, Tiedemann 1808, Doellinger 1805, Heinroth 1807, Philites 1809, Meckel 1806 en vele anderen.

genoemd. Hij meende "dass keinem Theile etwas zugelegt werden könne, ohne dass einem anderen dagegen abgezogen werde und umgekehrt"[1], Zoo heeft de giraffe volgens hem een klein lichaam omdat haar hals en haar beenen zoo lang zijn en de mol zulke korte pooten omdat al het beschikbare materiaal aan het lichaam verbruikt is. De herkauwers hebben geen tanden omdat het materiaal voor hoorns gediend heeft. Cuvier (Madeleine de Saint Agy) veroordeelde reeds zulke denkbeelden: Het lichaam der giraffe schijnt slechts klein, maar is het niet; het lichaam van den mol schijnt slechts groot maar is dit evenmin en de tandelooze dieren hebben een nog veel minder ontwikkeld tandstelsel dan de herkauwers en toch geen hoorns. Daargelaten nu, dat deze zoogenaamde natuurwet, die naar relatieve verhoudingen oordeelde, onjuist was, was zij, en daar gaat het hier om, in haar geheel supernaturalistisch.

Dus, ook als natuuronderzoeker, bleef Goethe teleoloog. Scherp uitte hij dit zelf, toen hij, schrijvende over Newton's emissietheorie van het licht, rondweg verklaarde:

"Als man die teleologische Erklärungsart verbannte, nahm man der Natur den Verstand; man hatte den Muth nicht ihr Vernunft zuzuschreiben und sie blieb zuletzt geistlos liegen. Was man von ihr verlangte waren technische, mechanische Dienste, und man fand sie zuletzt auch nur in diesem Sinne fasslich und begreiflich."

Daarom veroordeelt hij ook het toeval, dat later door Darwin zulk een rol ging spelen.

"Kein Theil desselben ist von innen betrachtet unnütz," of[2] "Denn im organischen Körper kann nichts unnütz sein."[3]

Ook het mystieke uit de jaren zijner jeugd overvalt hem nog wel eens bij natuurbeschouwingen. Anders zou hij niet hebben kunnen schrijven, wat hij van den staart beweerde, dat deze "eigentlich nur als eine Andeutung der Unendlichkeit organischer Existenzen angesehen werden kann."[4] Op eene andere plaats lezen wij in zijne natuurwetenschappelijke studiën (VI 216. 4): "Das höchste was wir von Gott und der Natur erhalten haben ist das Leben.... Die zweite Gunst der von oben wirkenden Wesen." Weer op een andere plaats (VI 277) vond ik "Der Forscher kann sich

1) VIII, 16. 7-10.
2) VIII. 17. 14.
3) VIII. 37. 3.
4) VIII. 15. 5-9.

immer mehr überzeugen, wie wenig und einfaches von dem ewigen Urwesen in Bewegung gesetzt, das Allermannich-faltigste hervorzubringen fähig ist." Hij accepteerde ook eene bijzondere kracht, die hij Bildungstrieb noemde (VII. 160. 11) en sprak dikwijls van "inneren Gesetzen" bij planten.

Maar, hoe kwam men er dan toch toe te verklaren, dat Goethe de teleologie bestreden had? Dien roem verkreeg hij voornamelijk door de volgende woorden te schrijven:

"Solche Nützlichkeitslehrer sagen wohl: der Ochse habe Hörner um sich damit zu wehren. Nun frage ich aber: warum hat das Schaf keine? Und wenn es welche hat, warum sind sie um die Ohren gewickelt, sodass sie ihm zu nichts dienen? Etwas anderes aber ist es, wenn ich sage: Der Ochse wehrt sich mit seinen Hörnern weil er sie hat." Men vergelijke deze plaats vooral met het over dezelfde kwestie handelende gesprek met Eckermann (D II. 20. 2. 1831). Daar blijkt duidelijk, dat Goethe hier in de eerste plaats de physico-theologen[1)] belachelijk wilde maken, die meenden, dat voor alles een doel ten opzichte van den mensch moest aangewezen worden. Zoo had men bijvoorbeeld beweerd dat: Der Korkbaum gewachsen ist damit wir unsere Flaschen propfen'. Slaagde men in het vinden van zulke verklaringen niet, dan verlangde deze richting toch, dat zou worden aangetoond, dat de vormen, die een organisch wezen bezit nuttig en noodig voor dit wezen zijn. Goethe daarentegen verklaarde alles door zijne wetten: 'Korrelation der Teile' of 'ein gemeinschaflicher Typus', maar was met beide niet minder teleologisch. Hij had alle natuuronderzoekers op zijne zijde, wanneer hij tegen de overdrijvingen der physico-theologen opkwam, die Blumenbach zoo juist gekenschetst heeft. Blumenbach zelf eindigde dan evenwel met de erkenning, dat wij het toch niet zonder teleologie stellen kunnen. Het is algemeen bekend, dat ook Kant tot dit resultaat kwam en ook bij Goethe, al is hij nooit zoo duidelijk als Blumenbach en Kant, missen wij deze overtuiging niet.

Dit is dan ook het eindresultaat van zijn werk, dat speci-

1) De physico-theologen vormden de oppositie tegen het rationalisme. Zij kwamen sedert 1750 op. Voor een mensch van dezen tijd schijnen zij even belachelijk als de natuurphilosophie, die omstreeks 1800 geboren werd.

aal aan deze vraag gewijd is. ‘Versuch einer allgemeinen Vergleichungslehre’ (VII, 217). Het begint met een aanval op de teleologie: Die Vorstellungsart, dass ein lebendiges Wesen zu gewissen Zwecken nach aussen hervorgebracht und seine Gestalt durch eine absichtliche Urkraft dazu determiniert werde, hat uns in der philosophischen Betrachtung der natürlichen Dinge schon mehrere Jahrhunderte aufgehalten und hält uns noch auf.’

Er volgt dan eene uiteenzetting der meest platte teleologie, die meende te mogen aannemen, dat alles ter wille of ten beste van den mensch geschapen is; waarom een verschijnsel verklaard scheen, zoodra men het nuttige er van voor den mensch had aangetoond. Deze teleologie was overigens een natuurlijk gevolg van het feit, dat alle natuurkunde zich uit de geneeskunde ontwikkeld had. Goethe betoogt nu verder, dat deze voorstelling voor den natuuronderzoeker ten eenenmale verwerpelijk is. Ook al kan hij er als mensch niet geheel en al buiten, als onderzoeker moet hij er zich zooveel mogelijk van trachten te ontdoen. Wanneer hij dan verder schrijft, dat men er zich aan gewennen moet verhoudingen en betrekkingen niet voor bestemmingen en bedoelingen aan te zien, dan weten wij, vooral ook lettende op het bovenaangehaalde gesprek met Eckermann, hoe wij dit hebben op te vatten. De bestemmingen en bedoelingen, die men vroeger meende te kunnen aanwijzen, moeten vervangen worden door zijne eveneens teleologische natuurwetten. Dat hij er ook in dezen ‘Versuch’ niet aan denkt alle teleologie ter zijde te zetten, blijkt uit het nu volgend betoog betreffende inwendige en uitwendige invloeden en krachten (VII. 220-222). De inwendige schrijft hij toe aan de wijsheid en macht van een schepper werkzaam in den beginne aller dingen, de uitwendige aan eene natuur. De inwendige invloeden bepaalden bijv. het algemeene type der gewervelde dieren, de uitwendige vervormden dit, zoodat een zoogdier bijv. den vorm van een visch (walvisch) kon aannemen. Hij nam dus een schepper aan (die Weisheit eines denkenden Wesens VII. 221.11 en dan kan men bestemmingen en bedoelingen, in meer algemeenen zin, niet ontkennen. Wie meer belang in deze vraag stelt, vergelijke nog zijne eveneens tegen de teleologie gerichte uiting in het zesde deel zijner werken (bl. 282-283), waaruit blijkt, dat

hij geheel instemde met de denkbeelden van den hier door hem geciteerden Kant. Ook deze eischte van den natuuronderzoeker, dat hij in zijn onderzoek teleologische verklaringen zoude vermijden, doch erkende daarbij tevens, dat wij ten opzichte der levende organismen nooit buiten de teleologie zullen kunnen.[1)] De bovengenoemde uitwendige krachten, die het onveranderlijke type modificeeren, moet men echter vooral niet in Darwinistischen zin opvatten. Deze krachten, die hij 'Urkraft der Natur' noemt, vat hij weer meer of minder gepersonifieerd op. Dit toonen zinnen als: 'Wir treten also der Urkraft der Natur nicht zu nahe' (VII. 222.10) of 'Ihre (der Natur) Intentionen sind zwar immer gut, allein die Bedingungen sind es nicht, die dazu gehören sie stets vollkommen zur Erscheinung gelangen zu lassen (Eckermann III, 18. 4. 1827). Uit geen enkelen regel blijkt, dat deze 'natuur' genoemde krachten in Darwinistischen zin opgevat mogen worden. Zoo hij dan ook in de geschiedenis zijner botanische studiën verklaart: dat het wisselvallige bij de planten hem tot de gedachte gedrongen had, dat zij niet altijd zoo van elkander afgescheiden zijn geweest als heden, dat hij daarom aanneemt, dat haar een zekere plooibaarheid toebedeeld werd om zich te schikken naar de vele zoo verschillende voorwaarden, haar door de aarde aangeboden om zich daarna te vormen of te vervormen; dan weten wij, dat het 'de natuur' is, die daarbij handelt. Zoo mag ook zijn opmerking betreffende de gewervelde dieren 'dass alle nach einem Urbilde geformt seien.. das sich noch täglich durch Fortpflanzung aus- und umbildet;[2)] ons niet aan Variabiliteit doen denken, want uit andere plaatsen (VIII 76, 26-28, VIII. 771-4) blijkt, dat het de natuur is die modificieert. Zoo ook als hij zegt: 'Das Thier wird durch Umstände zu Umständen gebildet', (VIII 18, 13. VIII 312. 313,) dan zien wij uit het voorbeeld van den visch, arend en leeuw (VIII 19. 19 en 20, 1-28) hoe dit bedoeld is.

Dit brengt ons van zelf tot de vraag, die reeds zoo menigmaal besproken is: was Goethe een praedarwinist? Nu hebben uitvoerige historische studiën, die ik aan deze

1) 'Gebt mir Materie und ich will eine Welt daraus bauen'; aber man kan nicht Gleiches von der Raupe sagen (Kant).
2) VIII. 71.

heb doen voorafgaan,[1] mij afdoende geleerd, dat het woord ‘praedarwinist’ steeds geheel verkeerd gebruikt wordt. Er heeft zich ten aanzien van Darwin eene legende gevormd, die als een stralenkrans om zijn hoofd deed onstaan. Sommigen doen het zoo voorkomen alsof alle moderne natuurwetenschap eerst door hem geinaugureerd werd, daar alle natuuronderzoekers vóór hem aan de onveranderlijkheid der dieren geloofden en tevens aanhangers waren van het in den bijbel gegeven scheppingsverhaal. Die mythe beheerschte en beheerscht de gemoederen zelfs van geleerde mannen in die mate, dat zij elkeen, die antidarwinist was of is toesnauwden: dus gelooft gij in Genesis I. In Duitschland noemde men dit ook ‘Köhlerglaube’. Daartegenover kan ik stellen, dat bijna alle natuuronderzoekers van eenige beteekenis voor Darwin, en tijdens het lange leven van Goethe overtuigde evolutionisten waren en dat zeer velen[2] niet meer geloofden, dat elke species afzonderlijk geschapen is. Daaraan kan ik nog toevoegen, dat alle feiten, waarop Darwin later zijne selectietheorie bouwde, wel bekend waren aan de tijdgenooten van Goethe.

Betreffende deze feiten of de daaruit direct voortgekomen gevolgtrekkingen (ook wel bewijzen genoemd), zooals bijv. de door zeer velen aangenomen ‘veranderlijkheid der soort’, is het dus even dwaas van praedarwinisme te spreken als of men eerst met Darwin alle natuuronderzoek zou willen laten beginnen. Wat geleerd werd in de collegezalen kan niet behooren tot het praedarwinisme, en dus ook niet de leer der evolutie, die slechts enkele tegenstanders onder de natuuronderzoekers had aan te wijzen. Alleen zoover men reeds toen ter tijd de evolutiegedachte materialiseerde en dus eene vleeschelijke afstamming van alle thans ongelijksoortige wezens uit enkele oervormen aannam, mag men van praedarwinisme voor 1859 en ook in Goethe's periode spreken. Zulke echte praedarwinisten waren toen nog zeldzaam; die men als zoodanigen aanwees, omdat men die leer gaarne met beroemde namen sierde, behoorden er meestal niet toe en toch waren er wellicht meer dan men algemeen aanneemt. Dat men

1) Vragen des tijds Mei, Juni 1911.
2) Tot 1832, het sterfjaar van Goethe, vond ik ongeveer honderd en dertig onderzoekers, die aan de veranderlijkheid der soort geloofden van 1832 tot 59 (toen Darwins werk verscheen) volgen zestig andere.

hen vergeten kon, is een treurig gevolg van het feit, dat de geschiedenis van het natuuronderzoek nog zeer jong is en meer eene geschiedenis der corypheeën is dan der denkbeelden. Daarbij kunnen wij evenwel nu niet stilstaan.

Alle grondbeginselen of bewijzen dus, waarop de moderne afstammingsleer berust: het embryologische[1] en geologische bewijs,[2] de invloed der domesticatie, der isolatie,[3] de veranderlijkheid door uitwendige invloeden, door oefening en aanpassing, door teeltkeus, door kruising en erfelijkheid van verworven eigenschappen enz. enz., alle waren lang voor Darwin en terwijl Goethe nog leefde algemeen bezit geworden. Alleen beefden de meesten er voor terug (zooals Kant zich uitdrukte) om alle deze ‘bewijzen’ tot eene descendentie-leer te verbinden, al gingen de gedachten dikwijls in die richting. Men ging gemeenlijk niet verder dan tot eene supernaturalistisch gedachte evolutie en verwierp de materialistische descendentie.

Een der weinigen, die hierop duidelijk gewezen heeft, was Max Muller; zijne stem werd evenwel gesmoord in den stormvloed van materialistische literatuur. Wie thans Darwin's invloed of Darwin's beteekenis juist wil leeren schatten, moet geheel afzien van al wat er ná 1859 geschreven werd, hij moet zijn weten als het ware terugbrengen tot dat voor dien tijd en zich dan afvragen: ‘welken indruk maakt Darwin's boek nu op mij’.

Daarvoor is hier natuurlijk niet de plaats. Wij kunnen, om Goethe van een Darwinistisch standpunt te beoordeelen, nu wij reeds weten, dat hij ook als natuuronderzoeker teleoloog was, slechts nog deze vraag doen: Geloofde Goethe aan descendentie in een meer uitgebreiden zin?

Häckel vooral heeft deze vraag steeds in dier voege beantwoord, dat enkele zinnen van Goethe uit hun verband gerukt en als bewijzen ‘pro’ aangevoerd werden. Nu is het al heel gemakkelijk zulke zinnen te vinden,[4] omdat de supernaturalistische evolutionist, hij die dus niets van

1) Zie boven blz. 005 Amn. 3.
2) De opmerking, dat de dieren in diepere lagen der aardkorst eenvoudiger gebouwd zijn dan die in de hoogere lagen.
3) Beide doen de dieren veranderen.
4) Boven werden eenige der voornaamste aangehaald.

descendentie weten wilde, die vasthield aan de onveranderlijkheid der soort, toch uitdrukkingen gebruikte als ‘afstamming, verwantschap, genese, genealogie, ontwikkeling’ en dergelijke en toch daarbij slechts dacht aan eene ideëele evolutie. Leest men nu zinnen, die zulke uitdrukkingen bevatten, zonder historisch geschoold te zijn, dan kan men licht in de verleiding komen ze als bewijzen ‘pro’ te beschouwen.

Ik wensch dezen weg niet te bewandelen, te minder daar de door Häckel gegeven uitlegging der door hem medegedeelde, dikwijls vervalschte citaten sedert lang door Kossmann, Schmidt en Cattie teruggewezen is. Mijne historische studiën geven mij gelegenheid een weg te volgen, die althans deze aangename zijde heeft, nog nieuw te zijn.

Eene eigenaardigheid der descendentieleer is: dat zij is uitgegaan van den mensch, terwijl tal van ernstige onderzoekers[1)] niets tegen de descendentieleer zouden gehad hebben, mits men den mensch er maar buiten had gelaten. Het vereischt een afzonderlijke studie om de juistheid der eerste helft van den bovenstaanden zin aan te toonen. Ik moet hier volstaan met er op te wijzen, dat de in de 18e eeuw gevoerde discussie over den oorsprong der talen, over den invloed der civilisatie leidde tot de beweerde afstamming van den mensch uit den orang-oetan. Rousseau had hier vooral krachtig gewerkt en zijne ideeën hadden weerklank gevonden bij de Fransche materialisten en encyclopedisten. Onder hun invloed geraakte Herder door zijne reis naar Frankrijk. Van daar terugkeerende, vestigde hij zich te Straatsburg. Daar ontmoette hij Goethe, verkeerde veel met hem en oefende een sterken invloed op hem uit. Herder werkte te Straatsburg in de eerste plaats aan de beantwoording eener prijsvraag, die toen van zeer actueel belang was, namelijk ‘naar den oorsprong der talen’. Hij trachtte dit vraagstuk in geheel evolutionistischen zin op te lossen, die niet vrij was van afstammingsdenkbeelden. Men heeft meermalen beweerd, dat Goethe door Herder evolutionist is geworden, en dat het evolutionisme dezer jongelieden,

1) Zie onder anderen uit Lyell's brieven, die aan Mantell 2 Maart 1827 en die aan Darwin 15 Maart 1863.

van Straatsburg uit, Duitschland veroverde. Dat is weer een van die overschattingen, die wij telkens opmerken, als wij ons met Goethe bezig houden en die culmineert in de bewering, dat al, wat er goeds is in de natuurbeschouwingen van Herder, van Goethe afkomstig zou zijn. Wie ‘Wahrheit und Dichtung’ gelezen heeft, zal wel niet den indruk gekregen hebben, dat Herder's werk een al te diepen indruk op hem maakte. Wel las hij het ‘mit grossem Vergnügen und zu seiner besonderen Kräftigung’, maar hij voegt er bij dat hij ‘kein Urteil darüber aussprechen konnte.’ Men leze verder wat volgt over den dikken chirurgijn Zoo schrijft men niet over een boek, dat werkelijk een diepen indruk gemaakt heeft. Men leze in het algemeen Goethe's mededeelingen over Herder gedurende dit samenzijn te Straatsburg. Men zal er dan wellicht toe komen mijn gevoelen te deelen, dat, zoo Herder een leermeester genoemd mag worden van Goethe, hij dit was in den geest van Mephistopheles: ‘der Geist, der stets verneint’. Daardoor bracht hij Goethe tot nadenken, tot onderzoek, tot critiek, tot het zoeken naar nieuwe wegen, of anders uitgedrukt, ‘hij heeft Goethe helpen ontbolsteren’. Goethe had Herder ook niet noodig om te Straatsburg evolutie te leeren, hij las er ijverig Rousseau, zijne geologische liefhebberijen deden hem naar Buffon grijpen en ook onder de hoogleeraren vond hij evolutionisten. In 1768 had men Johan Hermann te Straatsburg als buitengewoon hoogleeraar aangesteld, die daar 10 jaren later ordinarius werd. Deze was evolutionist en een groot voorstander der ketentheorie, die leert, dat alle organismen van de laagste tot de hoogste als de schakels eener keten door geleidelijke overgangen verbonden zijn. Evenwel wijzigde hij die theorie. Hij wees er namelijk op, dat men slechts reeksen vormen kan uit de afzonderlijke organen der dieren en niet uit de dieren zelf. Daarom zijn deze niet door een rechte lijn, maar netvormig met elkander verbonden. Voor den mensch was hij een aanhanger van het nauwste verwantschap tusschen aap en mensch en vergeleek de verschillende rassen met verschillende genera der apen. Tusschen beiden constateerde hij de aanwezigheid van alle denkbare tusschenvormen. Hij zag geen verschil tusschen het zieleleven der dieren en dat van den mensch. Beide werden

(evenals karakter en talenten) uitsluitend door den bouw der hersenen bepaald. Hij meende, dat de dieren evenals de mensch vatbaar zijn voor volmaking in een toekomstig leven. Nergens is er evenwel bij hem sprake van afstamming, al was het niet mogelijk mensch en dier nader bijeen te brengen dan hij deed.

Wel hadden Goethe en Herder Straatsburg reeds verlaten toen het werk van Hermann (1783) verscheen,[1] waaruit ik zijne denkbeelden leerde kennen, maar men mag gerust aannemen, dat hij niet in eens tot zulke geavanceerde denkbeelden is overgegaan. Oorspronkelijk was Hermann overigens niet, want vóór hem hadden Rousseau 1750, Moscati 1770, Monboddo 1773-94 reeds hetzelfde beweerd en wel terdege met gedachten aan descendentie, daar zij beweerden, dat de mensch een viervoetig dier geweest moest zijn. Het werk van den Italiaan Moscati (1770) maakte den meesten indruk en werd in vele moderne talen overgezet. Het was zoo suggestief, omdat het van ontleedkundige beschouwingen en dus van feiten uitging. Hij influenceerde Kant, die hem met zekere instemming critiseerde (1771) en verder ook Schiller, zoodat de laatstgenoemde in 1782 schrijven kon:

> Brücken vom Instinkte zum Gedanken,
> Angeflicket an der Menschheit Schranken,
> Wo schon gröbere Lüfte wehn.
> In die Kluft der Wesen eingekeilet,
> Wo der Affe aus dem Thierreich geilet,
> Und die Menschheit anhebt aufzustehen.

In ons land behoorden P. van Schelle (1773), en A. Schrage (1780), tot zijne aanhangers. Het werk van den Schotschen Lord Monboddo werd eveneens in 't Duitsch vertaald en door Herder zelf van eene voorrede voorzien (1784).

Deze invloeden werkten dus op Herder toen hij van 1774 tot 1785 aan zijn beroemd geworden boek ‘Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit’ werkte, dat Goethe zijn meest geslaagd werk noemde.[2] Onder dezen invloed schreef Herder zinnen als: ‘Der Menschheit jüngere Brüder

1) Tabula affinitatum animalium, Argentorati 1783.
2) Eckermann I. 9/11 1824.

sind die Thiere'. 'Der Affe ahmt nach, was er zu thun vermag. Er will sich vervollkommenen, aber er kann nicht'.

Anderzijds maakt hij front tegen Rousseau en wil niet toegeven, dat de menschen ooit een dier op vier voeten geweest is. Hij houdt dan ook vast aan de onveranderlijkheid der soort, is overigens teleologisch en een aanhanger der supernaturalistische evolutie van Bonnet. Het is bekend dat Goethe, vooral van 1783 af, de wordingsweeën van dit werk mee doorleefde, dat Herder hem en Frau von Stein gedurende de avonduren de reeds voltooide bladzijden voorlas en dat er dan veel over gesproken en beraadslaagd werd (VI. 20). Zagen wij, dat Herder bevliegingen kreeg in den zin van afstamming, bij Goethe werden gelijke denkbeelden gewekt. Frau von Stein schreef in die dagen aan Knebel: 'Herder's neue Schrift macht wahrscheinlich, dass wir erst Pflanzen und Thiere waren. Goethe grübelt jetzt gar denkreich in diesen Dingen'. De theoloog Herder beefde spoedig voor zulke conclusies terug. Goethe ging verder. De gedachte aan het gemeenschappelijke oertype voor dier en mensch, toen reeds bij vele schrijvers bekend, greep hem machtig aan en dreef hem tot osteologische studiën, om aan te toonen, dat de mensch niet anders gebouwd is dan een aap. Zoo sloot hij zich aan bij Rousseau, Moscati, Monboddo en kwam in oppositie tegen Blumenbach en Camper, die een zoo vèrgaande overeenstemming niet wilden toegeven. Die oppositie dreef Goethe er toe het bij alle zoogdieren voorkomende tusschenkaaksbeen ook bij den mensch te zoeken, wien het door Camper en Blumenbach werd ontzegd.

Dit kunnen wij thans echter met stilzwijgen voorbijgaan, daar Goethe's onderzoek naar het bestaan van dit beentje reeds in een vorig Gidsartikel behandeld werd.

Goethe heeft nimmer een regel laten drukken over dit in 1784 door hem ingenomen standpunt, ja, borg zelfs het manuscript over genoemd beentje 34 jaren op, voor hij het liet verschijnen. Hij verliet dus dit standpunt, dat alleen uit twee brieven is aan te toonen, spoedig en vond bevrediging bij de evolutionistische ideeën 'eenheid van bouw', 'één type', door een schepper voorgeteekend. Ook op hem hebben dus de woorden van Kant (1788) betrekking: 'Der Gedanke von der Verwantschaft, von der Naturkette aller organischen

Wesen ist ein Spiel, womit sich wohl mancher einmal unterhalten hat, das er aber, weil damit nichts ausgerichtet wird, wieder aufgab. Man wird von ihm durch die Betrachtung zurückgescheucht, dass man hierdurch unvermerkt von dem fruchtbaren Boden der Naturforschung in die Wüste der Metaphysik verirrt. Der ernste Mann aber soll vor allem zurück beben, was der Vernunft erlaubt, in grenzenlosen Einbildungen herum zu schweifen'.

De invloed van Kant (die door Häckel ook al een praedarwinist wordt genoemd) werd trouwens later oppermachtig in Goethe[1)], en dat was wel niet anders mogelijk. Immers was Schiller een Kantiaan, en ten tweede doceerde te Jena sedert 1788 K.L. Reinhold, de verwoede propagandist van Kant's philosophie. Voor Reinhold was Kant's kriticisme een onaantastbare waarheid, die over de geheele wereld verbreid moest worden; het kriticisme was een geloof geworden, waarvan Kant de God en Reinhold de profeet was. Wie niet meedeed werd met spot en minachting als een domkop behandeld, wie over philosophie schreef, anders dan Kant, was een stumper, een knoeier. Wie er één woord tegen inbracht ging uit van een vooroordeel; wie Kant's leer aantastte, diens moraliteit werd zelfs in twijfel getrokken[2)]. Is het niet merkwaardig, dat Jena in ééne eeuw twee zulke gelijksoortige propagandisten heeft geherbergd als Reinhold[3)] en Häckel? Dat God 'Darwin' God 'Kant'; de propheet 'Häckel' den propheet 'Reinhold' opvolgde?

Opmerkelijk is het zeker, dat Goethe zoo beslist aan descendentie-denkbeelden den rug toekeerde, zoodat al wat later ter verdediging der descendentietheorie werd geschreven spoorloos aan hem voorbij ging.

De werken van E. Darwin, den grootvader van den later zooveel beroemder kleinzoon, de 'Zoonomia' (1795-99) en de 'Phytonomia' (1801) werden in 't Duitsch vertaald. Men sprak en streed toen reeds over 'Darwinisme'. Darwin's

1) Over Kant's invloed getuigde hij zelf bij Eckermann. Deel I. 12/5 1815.
2) Günther Jacobi: Kant unter den Weimarer Klassikeren. Deutsche Rundschau August 1908.
3) Merkwaardig is het, dat deze Reinhold, voor hij hoogleeraar werd, Kant in een anonym geschrift aangevallen had, om Herder te verdedigen.

en Lamarck's werken werden besproken in boeken, die Goethe kende, de Zoonomia vond ik zelfs in zijn boekenkast en toch ging die beweging voorbij, zonder dat hij er op reageerde.

Ballenstedt, Krüger, Tauscher en anderen werkten voor het tijdschrift 'Archiv der Urwelt'. Goethe kende en citeerde het, hij recenseerde onder anderen eene daarin voorkomende studie van Körte over den fossielen Stier (VIII 234-38). Toch had deze, de descendentie verdedigende richting, slechts in zoover eenigen invloed op hem, dat hij de mogelijkheid erkende van het ontstaan van den tegenwoordigen uit den fossielen Stier (VIII 235). Daarbij blijft dan nog de vraag open of hij dit niet bedoeld heeft in den zin van zijn vriend Graaf von Sternberg,[1] die de fossielen noemde: 'Vorbilder' der thans levende vormen, 'sie sind gleichsam die Stammeltern', waarbij men natuurlijk niet aan afstamming in den eigenlijken zin van het woord denken mag. Men lette er verder vooral op, dat deze woorden over den stier van Körte, de boven besproken 'Versuch einer allgemeinen Vergleichungslehre' en zijne referaten over het werk van Pander en d'Alton, die ik thans behandelen moet, in dezelfde periode (1820-24) geschreven werden.

Veel sprekender dan al het voorgaande is zijne houding ten opzichte van dit werk van Pander en d'Alton: 'Vergleichende Osteologie 1821-28.' Deze schrijvers waren volgens het oordeel van tijdgenooten Lamarckisten, dus voorloopers van Darwin, en werden ook als zoodanig bestreden.[2]

Eigenaardig is, dat Pander zich vóór de uitgave van dit werk onderscheiden had als embryoloog en d'Alton, een protégé van den hertog van Weimar, als teekenaar. Pander was rijk en betaalde vroeger d'Alton voor de teekeningen, die hij voor zijn embryologisch werk noodig had. Ik vermoed daarom, dat de tekst bij het bovengenoemde werk meer van Pander is, terwijl de teekeningen van d'Alton zijn. Merkwaardig is het verder dat Goethe, die dit werk meermalen besproken heeft, het steeds het werk van d'Alton noemde[3] en trouwens liet blijken, dat hij de teekeningen

1) Versuch einer geogr. botan. 'Darstellung der Flora der Vorwelt, Heft 2. Seite 38, Heft 3 Vorwort 1820-1838.
2) Volborth. De bobus uro, arni et caffro. Dissertatio Berolini 1825.
3) VIII 223-232, VIII 247-254, VIII 238, VI 201.15, VII 2031.14.

gewichtiger achtte dan den tekst. Die tekst is nu geheel in den zin van Lamarck. Wel gaat men eerst aan Goethe denken, wanneer daarin (Einleitung Riesenfaulthier) van metamorphose gesproken wordt, welk woord Goethe's hart aangenaam moest aandoen[1]. Maar de schrijver onderscheidde reeds scherp tusschen drie soorten metamorphose: die van de afzonderlijke deelen der dieren (voor planten vooral door Goethe gegrondvest), de embryologische, die Goethe steeds verwaarloosde en die van dier tot dier of de descendentie.[2] Hij verwerpt de catastrophentheorie[3], neemt dus slechts ééne schepping aan, en eene sedert onafgebroken voortdurende afstamming. Dus stammen de levende soorten van de paleontologische (versteende) af en leefde de mensch gelijktijdig met dezen. Uitwendige invloeden veranderden de dieren. Uit de nog radicalere inleiding tot de Pachydermen en roofdieren blijkt, dat hij geen grenzen voor de metamorphose (descendentie) kende, waarom hij dan ook als de Mailet alle landdieren uit waterdieren liet ontstaan. Hij accepteerde ook, wat wij heden de 'biogenetische grondwet' noemen, nam progressieve variatien aan en progressie in de historisch-geologische ontwikkeling.

Behalve de uitwendige invloeden als factor voor variatie noemde hij ook den psychischen van Lamarck 'Die Neigung der Thiere bestimmt ihre Form, die Thätigkeit der Sinne wirkt auf die Materie'[4]. Verder verdedigde hij erfelijkheid van verkregen eigenschappen, degeneratie door niet-gebruik en sprongvariatien. De descendentie geldt voor den mensch evenzeer als voor het dier. Dergelijke gedachten vindt men ook bij de behandeling der herkauwende dieren.

Goethe besprak dit werk met veel lof, maar al weidde hij

1) Goethe had in 1790 uitgegeven zijn werk 'Über Metamorphose der Planzen'.
2) Goethe noemde deze laatste VIII 76. 27, VIII 77. 1-5, VIII. 88. 8-16.
3) De meening, dat de aarde door catastrophen meermalen van alle organische wezens is beroofd geworden, waarop dan telkens eene nieuwe schepping volgde.
4) Ook de bovengenoemde Körte was Lamarckianer en meende dus, dat de dieren veranderen door de inwendig gevoelde behoefte naar verandering. Zie VIII 236.

er bladzijden aan, zoo bekent hij geen oogenblik kleur ten opzichte der met de descendentieleer verband houdende gedachten der schrijvers of naar ik het opvat ‘des schrijvers’. De eenige zin in die richting is:[1] ‘Eine innere und ursprüngliche Gemeinschaft aller Organisation liegt zum Grunde; die Verschiedenheit der Gestalten dagegen entspringt aus den nothwendigen Beziehungsverhältnissen zur Aussenwelt, und man darf daher eine ursprüngliche, gleichzeitige Verschiedenheit und eine unaufhaltsam fortschreitende Umbildung mit Recht annehmen, um die ebenso constanten als abweichenden Erscheinungen begreifen zu können.’ Men lette er nu in de eerste plaats op, dat deze woorden niet betrekking hebben op de geheele reeks der dieren, maar slechts op de scherp begrensde groep der knaagdieren. Men herinnere zich wat Goethe te zelfder tijd, in 1820, over de werkverdeeling tusschen God en de natuur schreef (zie boven) om in te zien, dat men geen reden heeft uit deze woorden onbeperkte variabiliteit te lezen. Ook de woorden ‘ursprüngliche gleichzeitige Verschiedenheit’ veroorloven wel niet een breeder variatievermogen aan te nemen dan ook door Cuvier en iedereen werd toegegeven, namelijk binnen de grenzen van de soort. Een stier blijft een stier, een krokodil een krokodil al zijn zij verschillend van vorm.

Nu volgt evenwel het meest merkwaardige. Het blijkt namelijk, dat deze woorden van Goethe niet van hem zelf zijn, maar eene vrije navolging van den schrijver van den tekst der ‘Vergleichende Osteologie’. Natuurlijk zijn zij niet gekozen uit hun in Lamarck's geest gestelde uitingen, die Goethe geheel doodzweeg. Neen, de schrijvers lasschen tusschen hun osteologische studiën een opstel in, dat den titel draagt ‘Über die äusseren Einflüsse auf die organische Entwicklung der Thiere’. Daarin is nu geen sprake meer van Lamarckisme. ‘Nur ein höchstes Wesen, das alles geschaffen hat und erhält’. ‘Die Art als gezeugt betrachtet’ en verder vele regels van dat voor ons thans geheel onbegrijpelijke ‘geistreiche’ spelen met woorden, dat men ‘natuurphilosophie’ noemde en waarin Goethe zelf schitterde. Goethe

1) VIII. 253.

wijst speciaal op dit opstel, een opstel in zijn geest en daarom mogen de boven geciteerde woorden ook niet anders worden opgevat dan ik aangaf[1]. Zou Goethe dit opstel zelf geschreven hebben? Is het toeval dat de luiaards, dikhuiders en knaagdieren uit dit werk wel door Goethe besproken werden, maar niet de roofdieren en herkauwers, die aan de knaagdieren voorafgingen? Of zou de verklaring wellicht hierin gezocht moeten worden, dat in de niet besproken gedeelten Lamarck's geest sterk uitkwam? Waren de besproken gedeelten misschien van d'Alton, Goethes's protégé, wien hij het geheele werk toeschrijft, terwijl de andere van Pander waren? Pander keerde naar Rusland terug,[2] terwijl d'Alton spoedig hoogleeraar werd. In Eckermann (D. III 16. 4. 1825) kan men vinden hoezeer Goethe met hem op had. Is het niet tevens merkwaardig, dat Volborth, die 1825 het Lamarckisme van Pander en d'Alton aanviel, zich daarbij op Goethe beriep?

Er volgt nog eene aflevering over de tandelooze dieren met eene inleiding, die nog conservatiever is dan het bovengenoemde opstel. Men wil zich nu (bl. 3) niet uitlaten over de oorspronkelijke gelijkheid der dieren en eindigt met ‘Gottesverehrung’, ‘Zustand der Seeligkeit’, enz.

Op ongeveer gelijke wijze handelde Goethe ten opzichte van F.S. Voigt. Deze, ook te Jena, was een der eersten die Goethe's ‘Metamorphose der Pflanzen’ in de wetenschappelijke wereld invoerde en Goethe roemt hem dan ook steeds en bespreekt zijne werken. In die besprekingen werden de voor dien tijd buitengewoon geavanceerde, echt prae-darwinistische denkbeelden van Voigt (vooral in ‘Grundzüge der Naturgeschichte’ 1817) eenvoudig niet vermeld.

Nu beoordeele men of Packard gelijk had, toen hij schreef (Lamarck p. 69): ‘Had Goethe, his contemporary, known of them (Lamarck's views) he would undoubtedly have welcomed his speculations, have expressed his appreciation of them, and Lamarck's reputation would, in his own lifetime, have

1) Goethe heeft herhaaldelijk op de vervormende kracht der uitwendige omstandigheden gewezen, evenals vele van zijne tijdgenooten, nergens evenwel blijkt, dat hij die vervorming verder uitstrekte dan tot rasvorming binnen de soort, die niemand, ook Cuvier niet, betwijfelde.
2) Pander leefde nog tot 1860, leverde goede onderzoekingen, maar kwam nooit op het Lamarckisme terug.

raised him from the obscurity of his later years at Paris.' Dat Lamarck onbekend bleef in Duitschland en eerst na het optreden van Darwin werd ontdekt is overigens ook een van die vele algemeen verspreide historische vervalschingen. Dit gedenk ik elders aan te toonen.

Eindigen wij met eenige citaten, die toonen hoezeer Goethe van de onveranderlijkheid der soorten (species) overtuigd was:

'Es ist unmöglich, dass eine Art aus der anderen hervorgehe; denn nichts unterbricht den Zusammenhang des nach einander Folgenden in der Natur; gesondert besteht allein das ursprünglich neben einander Gestellte (VII, 82. 9).'

'Wer aber sie (Varietäten) für Arten nimmt, darf das Schwankende des ihnen willkürlich zugeschriebenen Charakters nicht der Natur beimessen, oder gar daraus auf ein Schwanken der Arten überhaupt schliessen (VII. 82.19).'

'Will er sich der Natur in Liebe ergeben, so mag die Idee der Metamorphose ihn sicher leiten, so lange sie ihn nicht verführt Arten in Arten hinüber zu ziehen, das wahrhaft Gesonderte mystisch zu verflössen. Von einem System des Organismus, von einer Metamorphose der Arten, von beiden kann nur symbolisch die Rede sein (VII 83. 17)'.

'So lange der Beweis fehlt, der schwerlich je zu führen, dass überhaupt in der Natur keine Art bestehe, sondern dass jede, auch die entfernteste Form durch Mittelglieder aus der anderen hervorgehen könne: so lange muss man uns jenes Verfahren schon gelten lassen (VII. 90. 25)'.

Deze citaten zijn wel allen uit de pen van E. Meyer gevloeid, maar Goethe nam ze in zijn werken op 'als Zeugniss reiner Sinn- und Geistesgemeinschaft'.

Wie ernstig beoordeelen wil, wat Goethe voor de ontwikkeling der natuurwetenschap geweest is, die bestudeere de werken dergenen, die door hem worden gerecenseerd, aanbevolen en geprezen. Dan leze men Nees van Esenbeck,[1] Kieser,[2] Schelver,[3] Voigt,[4] Jäger,[5] Oken,[6] Link,[7] d'Alton, Goldfuss,[8] E. Meyer, Carus. Dan zal men zien, dat zij allen waren onvervalschte aanhangers der natuurphilosophie, die de natuur beschouwde als de kunst, en die men uit de

1) VI, 185, 255, 257.
2) VI, 251, 254.
3) VI, 189; VI, 241, 243, 253.
4) VI, 250, 256, 268.
5) VI, 252.
6) VI, 257.
7) VI, 261.
8) VI, 184, 185, 255.

volgende citaten van Goethe kan leeren kennen: ‘Da ich nach meiner Art zu forschen, zu wissen und zu geniessen, mich nur an Symbole halten darf, so gehören diese Geschöpfe zu den Heiligthümern welche fetischartig immer vor mir stehen und durch ihr seltsames Gebilde, die nach dem Regellosen strebende, sich selbst immer regelnde und so im Kleinsten wie im Grössten durchaus gott- und menschenähnliche Natur sinnlich vergegenwärtigen’[1].

‘Der Affe hat etwas ähnliches vom Krebse, darinnen das bei der möglichsten Verwandlungsfähigkeit aller Theile kein regulierendes und constituirendes Princip irgend wo obwaltet. Deswegen jeder Theil sich ungestraft erweitern, verengern, verlängern oder verkürzen mag, und das Ganze darum, es mag sich geberden wie es will, immer absurd bleibt’.[2]

‘Der Affe ist ein unentschieden nach den Extremitäten zu ausgebildeter oder vielmehr ausgedehnter Mensch. Man kann nicht (oder kann) sagen, dass wir durch die Mohren mit den Affen gränzen, Mohren sind entschiedne Menschen.’[3]

‘Die scheusslichen Affen mit zu grossen ersten Vorderzähnen; dass die ferae 6 Zähne haben macht sie weniger bestialisch.’[4]

Dacqué schreef wel te recht, dat Goethe bij de beschouwing der natuur in de eerste plaats Aesthetik dreef.[5] Verder zou het de moeite loonen er eens een onderzoek naar in te stellen wat men in Goethe's tijd ‘geistreich’ noemde.

Na al de boekdeelen, die ik doorworsteld heb, kreeg ik den indruk dat ‘geistreich sein’ daarin bestond, dat men over dingen, die men maar half of niet begreep, in treffende, goedgekozen beelden philosopheerde in een keurigen poëtischen of in een gedwongen gekunstelden stijl. De taal der besten was als muziek en zoo was ook de taal van Goethe, den natuuronderzoeker. Dat is het bekoorlijke! Een citaat uit Goethe is als een goed gekozen praeludium, het betoovert, het neemt ons gevangen. Wij moeten evenwel leeren daarvan te abstraheeren, en uitsluitend naar den inhoud te vragen, naar de feiten, naar de kennis, die er aan ten grondslag

1) VIII, 259, 11.
2) K.v. Bardeleben. Goethe als Anatom. Goethe Jahrbuch XIII S. 163, 192.
3) XIII, 230.
4) XIII, 251.
5) Der Descendenzgedanke und seine Geschichte. 1904.

liggen, zoo wij Goethe als natuuronderzoeker beoordeelen willen. Dat is evenwel als een wanklank, dat doet ons gevoel pijn. Ik betwijfel niet, of wie dit ernstig beproeft, (waarbij mijne historische beschouwingen hem voorloopig als gids mogen dienen) zal tot het resultaat komen, dat Goethe als natuuronderzoeker niet op de hoogte van zijn tijd was. Hij speelde evenmin eene leidende rol, behalve daarin, dat hij een der grondvesters was van de ongezonde, onnatuurlijke 'Naturphilosophie.'

Goethe's natuurwetenschappelijke onderzoekingen hebben wij daarom slechts als leerrijk te beschouwen, omdat zij ons den geest van zijn tijd leeren kennen, en tegelijkertijd hem zelf, den man, die steeds blijven zal een der merkwaardigste en grootste geesten van alle eeuwen, en van wien het enkel te betreuren is, dat hij, die reeds gedurende zijn leven aangebeden en zelden tegengesproken werd, het beproefde ook een leidende rol te spelen op het gebied der natuurkunde.

Wie Goethe waardeeren wil, naar hij het verdient, doet beter deze kleine ijdelheid over het hoofd te zien. Hij leze zijne natuurkundige studiën niet meer als een werk over natuurkunde maar als een werk waarin kunst, aesthetik, natuurliefde, ernstige observatie, natuurkennis ineen zijn gesmolten en gegoten in een vorm, waaruit de Meester spreekt.

J.H.F. KOHLBRUGGE.

Iets over schilderijlijsten.
Naar aanleiding van de preyer-tentoonstelling in pulchri studio.

Dat de schilderijlijsten aan de wisselingen van den smaak onderhevig zijn, is bekend. Wie herinnert zich niet uit zijn vaderlijk huis de leelijke profielen dier tamelijk vlakke, vergulde lijsten, waar de hoeken als kunstige uitwassen, zwaar van versiering uitstaken; of wat verderop in de 19de eeuw de diep uitgeholde bakken met het prutsige ornament? Wie herinnert zich niet die meer deftige renaissance lijsten, het binnenwaarts gebogen acanthusblad met daaromheen de als voor een krans gelegde laurierbladen, een mooi profiel deze lijst, die ook bij de Haagsche meesters tot omstreeks 1880 of misschien iets later nog in gebruik was en verdrongen werd door de zwaardere vergulde Louis XIV lijsten, met de sterke glimlichten, die den toon van het schilderij dieper maakte dikwijls?

In de laatste jaren kon men bij enkele schilders, zoowel als bij enkele kleinere schilderijen-collectionneurs opmerken, dat hun smaak zich verzette tegen deze praligere en kolossale zoogenaamd gouden lijsten. En ware het niet dat de tentoonstellingsbesturen vooral sterk vasthielden aan het uniforme der lijsten, zoo zou zich deze beweging zeker verder uitgebreid hebben.

Zooals altijd, zijn dergelijke verschijnselen niet zonder reden. In dit geval vinden zij hun oorzaak zoowel in den gewijzigden smaak der kamerinrichtingen als in de zich altijd vervormende schilderkunst onzer dagen. In de donkere

bronzen of bordeaux-roode vertrekken van een dertig jaar geleden pasten de Fransche of Haagsche schilderschool in hun zwaar gouden omlijsting volkomen, terwijl men in de hedendaagsche lichte Louis XV of XVI salons dof gouden en vooral bronzen lijsten van een delicater teekening en fijner patina verlangt, die sedert lang voor de meer decoratieve schilderijen in Frankrijk of Duitschland gebruikt worden.

Voor zulke schilderingen heeft de lijst dan ook geen andere beteekenis dan het schilderij voor de salons van den een of anderen kooper in stijl af te sluiten. Evenzoo is het met het werk van vele onzer jongere schilders, wier toon te vaag, wier kleur egaler, wier licht te weinig compact is om een zwaar encadrement noodig te hebben. Hun werk is er niet op berekend, zij hebben het niet in goud geschilderd, zij kunnen er buiten.

Bij de meesters der Haagsche School was dit wel degelijk het geval. Jacob Maris in de eerste plaats ging zelf zijn lijsten uitzoeken en koos voor zijn werk juist de heel zware Louis XIV lijsten met de sterke glimlichten, welke door hun schittering den toon van zijn werk in de volle diepte en rijpheid deden uitkomen. Zij voerden hun werk dan ook op tegen het goud van het encadrement door in de lijst te schilderen, evenals zij bij hun aquarellen een rand van wit papier om hun teekening bevestigden, wat in hun tijd in portefeuilles, of ook in een smalle lijst voor tentoonstelling of kamer, de heerschende omlijsting der waterverf was.

Uit het voorgaande blijkt dat, willen wij de traditie dezer groote meesters hoog houden, wij het encadrement niet willekeurig door een meer modern buitenlandsch kunnen vervangen zonder de bedoeling der meesters te ontkennen, en vooral zonder aan het aspect van hun werk schade te doen.

De witte passe-partout om de waterwerf wordt sedert langen tijd niet meer geëerbiedigd. De prijzen zijn te hoog geworden om deze kostbare teekeningen in de portefeuille te houden. Men encadreert ze als schilderijen, om ze daartusschen te kunnen hangen. Hoewel niet ieder aquarel, en dikwijls niet de beste, hier tegen kunnen en de kleur noodzakelijk minder sterk wordt, zoo moet men de reden hiervan eerbiedigen, mits de lijsten zoo llcht, zoo vroolijk verguld zijn, dat zij het wit vergoeden kunnen.

Doch er is bij olieverfschilderijen hiervoor geen andere oorzaak te vinden dan die van een modetje. En hadden wij dit reeds bij enkele particulieren opgemerkt, nu heeft de heer Preyer op de waarlijk prachtige tentoonstelling van het werk van Haagsche meesters, in October van dit jaar in den Haag gehouden, deze mode hier ingevoerd en zelfs toegepast op de meesterwerken van Jacob en Willem Maris, van Mauve. Dat men in den kunsthandel den smaak van het publiek te gemoet komt, spreekt van zelf. Maar toch, zoolang de traditie er nog is, zoolang er nog schilders zijn, die de intentie dezer schilders gekend hebben, die de werkwijze dezer schilders zagen, hun opvatting, hun wenschen, hun eischen wisten, ligt het voor de hand, die opvatting, die eischen in verband en door hun kunst gevormd, te eerbiedigen, en hun schilderijen het encadrement te geven, zooals zij dat wilden, in die soort lijsten waarin zij hun meesterstukken schilderden, in den stijl die de hunne was.

Wat zouden wij niet geven om te weten hoe Rembrandt de omlijsting voor zijn Nachtwacht gedacht had, of Ruysdael zijn landschappen in zwart of in goud wenschte. En hoezeer Jacob Maris voor die zware gouden lijsten was, blijke hieruit, dat hij hierin het eenige middel vond om de Nachtwacht tot zijn recht te doen komen; hij wenschte dit sterk glimmende verguld zelfs nog versterkt door kleurige steenen, door edelsteenen.

Een zoo prachtige waterverfteekening als ‘De brug’ van Jacob Maris, oorspronkelijk tegen wit gemaakt en gezien, wordt hier geheel uitgebleekt door de kleur der lijst en de donkerfluweelen voering van den pakrand. Juist wanneer men zoo'n aquarel goed gekend heeft, de prachtige partij van het steenen muurtje onder de brug met de schuit daartegen, het warme, ingezogen bruinrood der daken, de bizondere zuiverheid en tegelijk het massieve waarmee het wit van de brugleuning en lantaarnpaal tegen de wolkenlucht staat; wanneer men weet hoe diep de toonverhouding is, hoe krachtig de bouw, hoe rijp en vol afwisseling de kleur, hoe verzadigd de toon, - mist men hier alle kracht, mist men hier de rijkheid en rijpheid die Jacob Maris wel in het bizonder bezat. De fijne bronzen lijst om ‘Het jaagpad’ werd zeker met zorg gekozen, maar toch,

hoe maakt het dit rijke, rustieke stukje prenterig, hoe arm wordt dat rijk behandelde onderwerp er door, hoe afgesleten. Evenzoo 'De schelpenvisscher'. Alleen het lichte 'Strandgezicht' kan tegen dit soort salonachtige lijsten, juist omdat deze aquarel egaal van verlichting is.

Toch meenen wij de fijn bewerkte donker bronzen lijsten, althans zoo ze niet om een Maris staan, te mogen verkiezen boven die eierdoor-gele oud-gouden, die zooals onder anderen bij het 'Landschap met bootje' van Willem Maris het groen aan den voorgrond galachtig doen schijnen, en die trouwens om de meeste stukjes detonneeren.

Dat er schilderstukjes uit die zoo gevoelige en zoo gevoelig voor entourage zijnde Haagsche School zijn, welke alles verdragen kunnen, zooals het vroege 'Kalveren in den stal' van Willem Maris, is de uitzondering, die den regel bevestigt. Een wondermooi stukje dat aan de 17de eeuwsche Hollandsche meesters, noch in techniek, noch in uitvoerigheid, noch in compleetheid het minste toegeeft, terwijl er bovendien in den kop van het tweede kalf een innigheid te genieten valt, welke getuigt, dat de negentiende eeuw wel degelijk iets heeft toegevoegd aan de zeventiende.

Doch dit bewijst niets anders dan dat alle ware liefhebbers onzer Haagsche School, alle beminnaars van het enorme schildergenie van Jacob Maris, zorgen moeten, dat, zoolang er zijn die dezen meester in zijn werkplaats gekend hebben, zoolang ook zijn opvatting in zake encadrement geëerbiedigd blijve, niet alleen uit piëteit voor zijn nagedachtenis, maar in de eerste plaats uit eerbied voor zijn groote kunst.

G.H. MARIUS.

Voor moeder.

Wij, Moeder, zijn twee droeve vreemden,
Die vreezen van gemeenzaamheid
De vrucht - en bergen bloem en tranen
In eenzaamheid.

Ons hart heeft liefde naar begeeren,
Maar om ontbering is ons leed:
Daar d'een geen vreugd en geen verlangen
Van d'ander weet.

Ons hart is zwaar van droefnis en van zorgen,
Onz' monden zijn van immer zwijgen moe;
Nu sluiten wij de poort van ons verlangen
In donker toe.

JOHAN TOOT.

Aanteekeningen en opmerkingen.

Esperanto.

- Mijn aankondiging in *De Gids* van October van het boekje van den heer Mensonides heeft mij een zeker aantal brieven van Esperantisten, eenige propagandageschriften en zelfs een brochure van den heer J.P.L. Niesten: *De redacteur van* '*De Gids*' *als beoordeelaar van Esperanto*, bezorgd, bestemd om mij een beter inzicht te geven in de beteekenis van deze 'Wereldtaal'.

Uit een en ander heb ik geleerd, dat de voorstanders van Esperanto buitengemeen ijverig zijn, en zelfs naijverig op anderen die hetzelfde doel trachten te bereiken door het Ido, een hulptaal, die, zou ik meenen, evenveel recht van bestaan heeft als haar oudere zuster. Voorts heb ik ervaren, dat, al vindt men voorstanders van de nieuwe taal onder mannen van allerlei geloof en van allerlei politieke richting, zij vooral onder de katholieken vurige aanhangers telt. 'Wij katholieken', schrijft de arts Smulders in zijn brochure: *Aan Esperanto de toekomst!!* (die uitroepingsteekens zijn teekenend), 'zijn een internationaal volk... Doch aan onze volkomen eenheid wordt afbreuk gedaan doordat de katholieken der verschillende landen wildvreemd tegenover elkaar staan.... Thans, dank Esperanto, is deze groote hinderpaal opgeruimd'. De Paus heeft dan ook aan de nieuwe taal zijn steun geschonken door de uitspraak: 'L'Espéranto a un grand avenir devant lui!'

Bijzonder getroffen heeft mij regel 9 van het Fundamento, dat zijn de zestien regels waaruit de spraakkunst bestaat, luidende: 'Elk woord wordt gelezen zooals het staat geschreven'. Wanneer men bedenkt - wat toch wel niemand

zal tegenspreken - dat dezelfde letters en letterverbindingen door de verschillende volken verschillend worden gelezen en uitgesproken, - de *g* en de *u* door Hollanders anders dan door Duitschers of Franschen en door deze laatsten de *g* voor een *e* weer anders dan door de Duitschers; de *c*, in *ci* en *ce*, anders door de Italianen dan door de Franschen, enz. enz. -, dan kan het niet anders of dit verschil moet ook bij de uitspraak van Esperanto aan den dag treden.

Ik lees dan ook in de brochure van den heer Niesten: 'Dat de uitspraak verschillend is, wordt niet ontkend', maar, laat de schrijver er op volgen: 'De verstaanbaarheid lijdt er niet onder.' Ik wil dit aannemen, waar de behandelde onderwerpen uiterst eenvoudig zijn en het gesprek of de vraag loopt over zaken van elementairen aard - zoo weet ook de reiziger zich verstaanbaar te maken en zich eten en drinken te verschaffen in een land waarvan hij de taal niet of zeer gebrekkig spreekt -, maar in een gesprek over niet alledaagsche dingen, in een debat van eenige beteekenis kunnen moeielijkheden niet uitblijven.

Ofschoon... men hoort van de Esperantisten de meest ongeloofelijke dingen. Wie meenen mocht dat een tot het allernoodzakelijkste herleide kunsttaal niet geschikt kan zijn om alle gevoelstoestanden, ook de meest ingewikkelde, alle zielsuitingen, ook de meest dichterlijke, volledig weer te geven, die verneme dat hij het totaal mis heeft, want dat zelfs *Hamlet* in Esperanto vertaald kan worden. (Smulders p. 51). Er is zelfs kans dat Shakespeare's meesterwerk in zulk een vertaling nog zal winnen, doordat in Esperanto alles zooveel eenvoudiger en duidelijker wordt. Esperanto toch bezit, volgens den heer Smulders, 'een internationalen stijl, den meest logischen en natuurlijken.'

Eigenlijk kunnen alle andere talen, oude zoowel als nieuwe, hare matten wel oprollen. (Hoe zou men dat in Esperanto zeggen?) Heeft niet een onzer hoogleeraren[1)] Esperanto gesteld tegenover het dwaas moeielijke Duitsch, het in de spelling zoo wispelturige Engelsch, het Fransch en Italiaansch met hun ballast van vervoegingen, het ergerlijk ingewikkelde Latijn en het in deze nog weer belachelijker Oud-Grieksch

1) Het goed recht van het Esperanto door Prof. Dr. D. van Embden. Overgedrukt uit 'Land en volk.'

met zijn vormen- en uitzonderingen-rijkdom? En zullen verstandige menschen eigenlijk niet het verstandigst doen met al die wispelturige en ingewikkelde talen overboord te gooien en voor de uiting van wat hun geest bezighoudt en hun hart ontroert, zich te houden aan het een en eenig Esperanto?

Dit schijnt inderdaad wel het ideaal te zijn, waarnaar de Esperantisten streven. In de tegen mij gerichte brochure lees ik: ‘Wij leven thans in een overgangstijdperk en daarom is het aanleeren van vreemde talen nog noodig voor ieder beschaafd mensch... Wanneer Esperanto op alle scholen in alle landen zal worden onderwezen, en dus door iedereen gekend wordt, zal het aanleeren der vreemde talen waarschijnlijk nog alleen geschieden door een klein getal personen b.v. door hen die de letterkunde willen bestudeeren of met behulp der authentieke bronnen nasporingen willen doen op historisch of ander gebied’. En verder: ‘Zoodra Esperanto de algemeene verkeerstaal zal zijn geworden, kan het gros der studeerende jeugd volstaan met het aanleeren dier twee talen’, nl. zijn moedertaal en Esperanto.

Prettig vooruitzicht! Shakespeare, Goethe, Molière zullen enkel nog dienen om bestudeerd te worden. Van het lezen van meesterwerken in het oorspronkelijk om het artistiek genot dat zij schenken, zal in dien heilstaat geen sprake meer zijn. Wie de komst van dien staat wil verhaasten, studeere dus vlijtig Esperanto!

J.N.v.H.

Dramatisch overzicht.

I.
Stadsschouwburg: Deutsches Theater, Berlin, unter Leitung von Prof. Max Reinhardt. König Oedipus. Tragödie von Sophocles, übertragen von Hugo von Hofmannsthal.
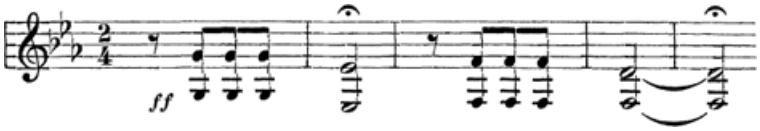
Het krachtig motief, waarmee Beethoven's Vijfde aanvangt en dat de groote toondichter zich dacht als een ‘So klopft das Schicksal an die Pforte’, staat als motto op het titelblad van een boek van Siegfried jacobsohn over Max Reinhardt[1]. Hier zal het wel beteekenen, dat de redacteur van de ‘Schaubühne’ in Reinhardt den man ziet, die, met forsche vuist kloppend op de deuren van het Theater, - ‘Theater’ in den ruimsten zin van dat woord genomen -, de geesten in Duitschland en elders heeft wakker geroepen en, als Beethoven in zijn schepping, dit wek-motief heeft doorgewerkt door heel zijn arbeid van 1902 tot voor korten tijd toe.

Tot op het oogenblik waarop Reinhardt bezit nam van het ‘Deutsches Theater’, was er, volgens Jacobsohn, te Berlijn geen schouwburg ten volle waardig dien naam te dragen. Larronge bracht hoofdzakelijk klassiek, Brahm haast

1) Max Reinhardt von Siegfried Jacobsohn. Berlin. Erich Reiss (1911). 173 blz. met 15 reproducties van décors.

uitsluitend modern werk; Reinhardt, van den aanvang af, streefde er naar, beide recht te doen. En nu geeft de schrijver door eene bespreking van dertig, tusschen 1902 en 1910 gegeven, vertooningen - opstellen, die in hun eersten vorm in de ‘Schaubühne’ verschenen, maar, waar het hem noodig bleek, zijn herzien en uitgebreid of bekort - een duidelijk beeld van Reinhardt's ontwikkeling als regisseur en tooneelbestuurder in de Berlijnsche schouwburgen (Kleines Theater, Neues Theater, Deutsches Theater) en in zijn zoogenaamde ‘Kammerspiele’.

Jacobsohn roemt in Reinhardt zijn jeugdig vuur, zijn ondernemingsgeest, zijn speurzin, zijn fijnheid van gehoor, zijn zin voor kleur (‘seine wie von sich selbst berauschte Farbenfreude’), de geestkracht, waarmee hij zich aan zijn taak wijdt. Maar hij vergeet niet de gebreken van deze eigenschappen in het licht te stellen, waar zij zich openbaren in gekunsteldheid, overdrijving, gemis aan zelfcritiek...

Reinhardt's begin was een nieuw ‘Meiningerthum’. Doch van de eerste Meiningers, die wij ons nog herinneren uit hun optreden in den Amsterdamschen Stadsschouwburg in 1880[1)], was het streven, door een liefdevolle behandeling van de omlijsting de dramatische handeling tot haar recht te doen komen. Datzelfde wilde Reinhardt. Maar terwijl de Meiningers milieu's trachtten te scheppen, die de werkelijkheid, de hedendaagsche en de historische, zoo dicht mogelijk naderden, trachtte bij hem de beeldende kunst niet de werkelijkheid weer te geven, maar ‘durch tiefgründige Umbildung der äusseren Dinge, durch die einfachsten Grundformen von Farben und Linien, durch das melodische Weben der Perspektiven und Fernsichten das innere Wesen des Drama's zu veranschaulichen’. Bij de oude Meiningers was de schilder de helper van den regisseur, bij Reinhardt was hij ‘der dienende Pair’ van den dichter. Ginds gold het de historische echtheid, hier de echtheid van de stemming.

Door deze beginselen geleid, heeft Reinhardt op het groote tooneel van meesterwerken als *Faust*, *Hamlet* (deze beide op het draaiend tooneel), *Die Räuber*, *Lear,* voorstellingen

1) Een uitvoerig opstel schreef ik over hen in *De Gids* van Mei 1880.

gegeven, die door phantasie en goeden smaak, door eenheid van stijl en breedte van opvatting, door het spel der enkele vertooners en door het samenspel, ook waar grootere of kleinere personengroepen er aan deelnemen, alles overtroffen wat tot dusver in eenigen grooten Duitschen schouwburg vertoond werd.

Daarnaast schiep Reinhardt zijn 'Kammerspiele', waarvoor hij een kleiner schouwburg met een kleiner toeschouwersruimte inrichtte. De ruimte voor de toeschouwers is hier niet breeder dan die van het tooneel en daarvan door geen orkestruimte, geen souffleurshok gescheiden. Dit geeft - zooals Jacobsohn zegt - geslotenheid en intimiteit aan de vertooning. De personen op den achtergrond van het tooneel staan dichter bij ons dan anders zij, die vlak voor het voetlicht staan. Daardoor is fijnheid van spel, als van een Duse, ten volle te genieten; geen nog zoo geringe beweging, geen nog zoo lichte trek op het gelaat, geen zucht gaan verloren. Hier speelde hij o.a. *Gespenster* van Ibsen, *Das Friedensfest* van Hauptmann, *Clavigo* van Goethe.

Niet altijd vond Reinhardt de rechte menschen voor hetgeen hij geven wilde; dit was o.a. het geval bij *Romeo und Julia*, over welke vertooning Jacobsohn niet goed te spreken is.

Maar de redacteur van de 'Schaubühne' blijft hem ter zijde staan, hem verdedigen tegen de vele vijanden, die Reinhardt als alle hervormers zich met zijn nieuwigheden, zijn breken met sleur en routine maken moest. Totdat ook hij meent een ernstig woord te moeten spreken, waar hij[1)], de balans opmakend van het vorig Berlijnsch tooneeljaar en nagaand, welke van de ongeveer twintig voorstellingen van dat jaar waard zou wezen in een nieuwe uitgaaf van zijn 'Max Reinhardt' te worden gememoreerd, er slechts één enkele vindt: *Othello.* Bij die gelegenheid waarschuwt hij Reinhardt tevens voor de gevaren van een zoogenaamden 'europäischen Erfolg'.

Een vindingrijke en doortastende geest voor wien de moeielijkheden er enkel schijnen te zijn om juist door hém te worden overwonnen, zint voortdurend op nieuwe dingen, en, is hem een nieuw denkbeeld in het brein geschoten,

1) Die Schaubühne 6 Juli 1911.

dan rust hij niet eer hij het verwezenlijkt heeft. Zoo Reinhardt, toen hij op het denkbeeld kwam om Sophocles' *Oedipus* in een circus te vertoonen...

In 1888 werd te Orange in hetgeen er nog overgebleven is van het oude Romeinsche theater een voorstelling gegeven van *Oedipe-Roi* met Mounet-Sully in de titelrol. De indruk moet overweldigend geweest zijn - maar wat droeg daartoe niet al bij! De vertooning had plaats op een Augustusavond, bij maanlicht; de toeschouwers zaten in half-duister met het uitzicht op het zestig meter breed tooneel, waarvan de achtergrond gevormd werd door een schitterend verlicht werkelijk paleis met steenen en marmeren kolommen. Die ruimte, dat maanlicht, die spelers zóó ver van de toeschouwers opgesteld, dat van hunne gebaren enkel de groote lijnen zichtbaar waren, maar niettemin hetgeen zij zeiden duidelijk verstaanbaar was, - van dat alles moet een groote poëzie zijn uitgegaan.

In een gesloten circus echter is een dergelijk poëtisch effekt moeielijk te verkrijgen, en, al moet men het vernuft, het geduld, en de krachtige hand bewonderen, waarmede de leider op zulk een terrein met figuranten weet te werken, dat onder al die virtuozenkunsten der regie het ontzettend drama, hetwelk in *Oedipus* afgespeeld wordt, in de verdrukking komt, is te begrijpen.

In een schouwburg, waarmee men doen wil als ware het een circus, wordt het nog erger. Dat hebben wij den eersten November bij de voorstelling van *König Oedipus*, onder leiding van - den afwezigen! - Reinhardt, ondervonden.

Na alles wat wij van elders weten van de resultaten door dezen genialen tooneelman bereikt, geeft deze vertooning ons het recht niet, aan Reinhardt's grooten naam te tornen; maar dat hier de omstandigheden, het hem ten dienste staande terrein, hem te machtig waren, staat bij mij vast.

De tragedie op het eigenlijk tooneel vóór den door zijn forsche lijnen en donkere kleuren indrukwekkenden voorgevel van Oedipus' paleis, bood, waar de spelers in den kring traden van het hen van boven beschijnend licht, menig treffend oogenblik. De hoofdspelers Oedipus, Creon, Jocaste, bleken beproefde talenten, al leent het stroeve gelaat en de wat droge stem van Wegener, wien de teere, weeke tonen moeite schijnen

te kosten, zich niet bij uitstek voor de Oedipus-rol. Maar al wat daar te genieten viel werd telkens verstoord door de figuratie der koren. Daar hoorde men uit de gangen achter de benedenloges een zacht gemurmel, steeds sterker aanzwellend tot een groot rumoer, en na een oogenblik zag men ‘het kroost van den ouden Kadmus’ van de trappen stormen die naar de stalles leiden om zich daar, onder het maken van heftige gebaren, met den rug naar het publiek te posteeren. Later komt langs dienzelfden weg de, hier al zeer onvoldoend vertegenwoordigde, Teresias, die, met gillende stem, alweder met den rug naar het publiek, Oedipus zijn beschuldigingen in het aangezicht slingert.

Daargelaten dat een dergelijke opstelling van de bijpersonen op deze plaats volstrekt fout was, breekt de figuratie op zichzelf de strenge lijn van Sophocles' tragedie, die daardoor aan het rammelen gaat.

Dit wordt hier nog verergerd door de vrijheden, welke von Hofmannsthal zich ten opzichte van het werk hier en daar veroorlooft, terwille van een of ander bijzonder effekt.

Zoo laat hij, in plaats van, gelijk Sophocles gewild heeft, de tragedie te doen aanvangen met de rustig- ernstige toespraak van Koning Oedipus tot zijn volk, dat volk luid roepen: ‘Oedipus, König, hilf uns!’ Zoo heeft hij het onderstaan aan de *dramatis personae* van Sophocles toe te voegen: ‘die Mägde’, welke hij met de namen Rhodope, Pannychis en Kalirrhoe doopt en in de plaats laat treden van den Bode, die, bij Sophocles, het treffend verhaal doet van Jocaste's zelfmoord en van Oedipus' zelfverminking. Door von Hofmannsthal is dit verhaal in stukken geknipt, en elk van de slavinnen van Jocaste zegt er, jammerend en gillend, een brok van. Dat maakt, wanneer zij zich in haar radeloozen angst tegen de deur van het paleis dringen, plastisch wel een aangrijpend effekt, - maar ook dit brengt in de tragedie een element, waaraan Sophocles niet gedacht heeft.

Storend werkt ook bij deze vertooning weer het in tempo tegelijk spreken van het koor, hetzelfde dat bij de uitvoering der Vondelsche treurspelen, onder Royaard's leiding, veel bedierf.

Indien men des ondanks, telkens nog geboeid en getroffen werd door hetgeen daar op het tooneel gebeurde en gezegd

werd, dan was het door de onverwoestbare innerlijke kracht van Sophocles' Tragedie, die zich baan weet te breken door alles wat zich op haar weg dorst te plaatsen.

Maar was dat nu de werelberoemde Reinhardt, de onvolprezen regisseur en tooneelbestuurder? hebben velen, teleurgesteld, gevraagd. Neen, kan het antwoord luiden, dat was Reinhardt niet, niet de echte, niet de man die voor het Duitsche tooneel, en voor het tooneel van alle landen, een baanbreker, een hervormer geweest is. Dit was Reinhardt op z'n smalst, Reinhardt op den dwaalweg, dien hij te kwader uur is ingeslagen, toen hij Oedipus naar de manege leidde.

Wat zal er nu verder van hem worden? Zal hij luisteren naar den raad van beproefde en ervaren vrienden en terugkeeren van de dwaling zijns weegs? Of zal hij, verbitterd door ondervonden tegenstand, en verlokt door het geld dat hem aan den overkant van den Oceaan wordt aangeboden, zijn land en zijn kunst den rug toekeeren? In elk geval, wat hij tot voor korten tijd voor de tooneelkunst, in haar ruimsten zin, gedaan heeft door zijn voorbeeld en door de reuzen-energie waarmee hij zijn denkbeelden heeft weten te verwezenlijken, gaat niet verloren. Wie er hun voordeel mee deden, mogen het ook doen met Reinhardt's afdwalingen.

II.
Het Tooneel: Jonkvrouwe de la Seiglière, tooneelspel in 4 bedrijven, naar het Fransch van Jules Sandeau. Vertaling van Willem Royaards.

De overgang van Reinhardt op Royaards wordt mij door Siegfried Jacobsohn zelf aan de hand gedaan. Op bladzijde 12 van zijn boek, bij de bespreking der vertooning in 1906 van von Hofmannsthal's *Oedipus und die Sphinx*, waarin Royaards een rol vervulde, schrijft hij: ‘Herr Royaards hat als deutscher Schauspieler eine schöne Zukunft.’

Gelukkig, zou ik haast zeggen, dat Jacobsohn's voorspelling niet in vervulling is gegaan. Royaards is naar zijn land teruggekeerd om er niet alleen als voortreffelijk Nederlandsch tooneelspeler, maar ook als uitnemend tooneelbestuurder, nieuw leven in onze tooneelwereld te brengen. De man, die door zijn vertooningen van *Adam in ballingschap* en *Lucifer*, belangstelling voor het tooneel gewekt heeft in kringen waar die tot nog toe sluimerde, die ook met werk van de

Musset, Beaumarchais, Balzac, voorstellingen gaf, welke men elders niet te zien krijgt, grijpt nu en dan ook in de ‘oude doos’ en haalt er, door zijn goeden smaak geleid, stukken uit te voorschijn, die nog waard blijken gezien te worden.

Zoo nu weer *Jonkvrouwe de la Seiglière,* in een eigen vertaling.[1)]

Deze voorstelling had Royaards tot een gelegenheids-voorstelling kunnen maken, want het is in deze maand November juist zestig jaar geleden, sedert te Parijs in het ‘Théâtre de la République’ de eerste voorstelling van Sandeau's stuk plaats had.

Het was in de magere jaren van de Fransche tooneelschrijfkunst. Eerst een jaar later, in 1852, zou de jonge Dumas met *La dame aux Camélias* als tooneelschrijver debuteeren, en nog later zou Augier met zijn groote Comédies zich een vaste plaats veroveren op het tooneel-repertoire. Met vreugde begroette men dan ook het debuut op het tooneel van een jong schrijver, die zich als romancier reeds eenigen naam had gemaakt. De tooneelcriticus van die dagen was niemand minder dan Théophile Gautier en deze ving zijn bespreking van het nieuwe stuk aldus aan: ‘C'est avec un véritable plaisir que nous saluons l'avènement de M. Jules Sandeau à la scène. Il est temps, grandement temps, pour l'honneur de notre théâtre, que les noms littéraires le relèvent de sa déchéance. Le règne des faiseurs va finir, et les marchands seront chassés du temple où ils avaient installé leur boutique et débitaient leurs drogues.’ En dan karakteriseert hij het stuk als treffend, niet door nieuwheid van vinding of door handig aangebrachte verrassingen, maar door karakterteekening. De hoofdpersoon, de markies de la Seiglière, met verwonderlijke juistheid getypeerd, behoort tot die ‘ci-devants’, voor wie de tijd is blijven stilstaan, de Revolutie enkel het werk is van een hoop deugnieten; voor wie Napoleon steeds Monsieur de Buonaparte blijft, een jonkertje, een luitenantje van de artillerie, die eenige veldslagen tegen de Russen heeft

1) Van die vertaling wil ik alleen zeggen, dat zij over het algemeen vlot klinkt, maar dat er nog eenige gallicismen in gevonden worden, die onaangenaam treffen. Zoo iets als: ‘Hoe kon men U hier weten?’ en ‘Wat wilt gij!’, voor ‘Que voulez vous!’, in de beteekenis van ‘Wat zal ik U zeggen!’

gewonnen! En bij dat alles releveert Gautier in het nieuwe stuk een zuiveren stijl, vol geestige trekken, een goed opgezetten dialoog met slag en wederslag; waarin niets den ongeoefenden tooneelschrijver verraadt.

Het stuk sloeg terstond in - maar met welke spelers ook: Samson, Régnier, Delaunay, Madeleine Brohan! - en het heeft zich, overeenkomstig de verwachting door Sarcey in 1873 uitgesproken, tot heden op het repertoire der Fransche schouwburgen gehandhaafd.

De directie van 'Het Tooneel' liet met de gastvoorstellingen van Henri de Vries een groot deel van het tooneelseizoen voorbijgaan, dat velen liever aan belangrijker en meer artistiek werk besteed hadden gezien. De voorstelling van *Jonkvrouwe de la Seiglière* mag waarschijnlijk beschouwd worden als overgang tot de meer aantrekkelijke stukken, waarvan de vertooning in het vooruitzicht wordt gesteld.

De keus is gelukkig: want, zooals het stuk gemonteerd en bezet is, geeft deze comédie uit de oude doos, ondanks al het conventioneele van den vorm - de alleenspraken, terzijde's, toevalligheden en theatrale ontboezemingen wijzen op een tijdperk uit de tooneelschrijfkunst, dat achter ons ligt - door de scherpe typeering van den Markies, die met zijn vermakelijke uitvallen tegen het Napoleontisch régime en zijn snedige reparti's bijna voortdurend aan het woord is, gelegenheid voor een levendig, geestig spel, in staat een geheelen avond onafgebroken te boeien.

Royaards is hier in zijn element, het element waarin hij ook in *Mercadet* zich met zooveel gemak beweegt.

Dat was wel, in uiterlijk en spel, de sanguinische oude heer met zijn stevige maag en niet minder stevige kuiten, met zijn onbuigzamen kop en zijn onbesuisdheid, onstuimig, druk gesticuleerend, zooals Sarcey hem teekent[1)], maar zooals de tooneelspeler, die de rol creëerde, hem niet weergaf en niet weergeven kon. Samson toch had in deze rol zijn uiterlijk en zijn magere gestalte niet in zijn voordeel; hij was uiterst sober in zijn gesticulaties en detailleerde elken zin. In dien trant meen ik mij ook te herinneren dat Derk Hespels den Markies speelde. Royaards echter laat zich gaan, het

1) Quarante ans de théâtre, 4ième vol. p. 302.

geheele tooneel vullend en in zijn vuur al de medespelenden met zich sleepend. Een enkele werd zelfs te veel meegesleept. De heer Musch als de gewikste advokaat Destournelles had ik wat minder uitbundig en wat minder luid sprekend gewenscht. De opvatting van Coquelin, waaraan Sarcey te groote afgemetenheid verwijt, maar waardoor, naar ik mij uit een voorstelling hier jaren geleden gegeven herinner, de spitsvondigheden die hij debiteert beter tot haar recht komen, lijkt mij juister. Ook had Destournelles, die het hof durft maken aan de mooie barones de Vaubert, zich een minder leelijke pruik kunnen aanschaffen en, over het geheel, van zijn uiterlijk wat meer werk kunnen maken.

In onze tooneelwereld is er zeker geen betere Helene te vinden dan mevrouw Royaards. Datgene wat haar bij de vervulling van andere rollen soms nog in den weg staat - een zekere linkschheid in hare gebaren - hindert niet bij dit bekoorlijk-naïeve kind. De bekoorlijkheid, die van haar uit moet gaan, weet mevrouw Royaards, die ook nu weer met buitengewonen smaak gekleed was, vooral te wekken door wat haar in zoo hooge mate eigen is:

> la grâce plus belle encor que la beauté.

Haar spel met Bernard Stamply was, zonder dat er een zweem van coquetterie in gelegd werd, van onweerstaanbare bevalligheid.

Tot afwisseling van ernstiger werk, kan *Jonkvrouwe de la Seiglière,* dat door Royaards en zijn personeel zoo goed te bezetten is, een repertoire-stuk worden, zooals *Mercadet* het geworden is. En zulk repertoire-vormen is het groote werk waarop een Vereeniging zich behoort toe te leggen als deze, die meer en meer het goede publiek trekt, en aan wie dus, zonder onverwachten tegenspoed, een blijvende plaats onder de beste tooneelgezelschappen van ons land verzekerd is.[1)]

J.N. VAN HALL.

1) Ik druk mij hier met opzet voorzichtig uit. De heer A.v.W., in No. 3 van ‘Het Tooneel’, verzekert ons toch dat het Rotterdamsch gezelschap ‘zich uit eigen kracht tot het eerste van het land heeft kunnen ontwikkelen.’ Waarvan acte.

Buitenlandsch overzicht.

Tripoli. - China. - Marokko.
24 Nov. 1911.

De Italianen hebben geen goede pers gehad, en konden die ook kwalijk verwachten.

De noodzakelijke wreedheden van den oorlog worden het lichtst hem vergeven, die weet te imponeeren door nog iets anders dan wreedheid: door succes. Mocht Europa zich maar kunnen overtuigen dat Italië bij machte is een van de achterbuurten der wereld in afzienbaren tijd tot een toonbaar nieuw woonkwartier te maken, het zou zich minder ophouden bij de ongelukken die mochten zijn voorgekomen bij het in puin leggen van wat er stond.

De moeilijkheden blijken veel grooter dan vermoed was. De havens te bezetten was kinderwerk; nu vangt de eigenlijke proef pas aan.

Een geduldsproef, die Italië nu doorstaan moet, als het zich niet gruwelijk wil blameeren.

Maar eene proef die bestaan worden *kan*, en die het nu in het gemeen belang der wereld is dat bestaan worden *zal*.

Eene groote moderne natie als de Italiaansche doorleeft niet wat zij thans ondervindt, zonder dat èn haar vindingrijkheid gescherpt èn haar gevoel van verantwoordelijkheid geprikkeld wordt. Meester van de gemeenschap over zee, behoudt zij een zoo enormen voorsprong op de Turken, dat zij in de gelegenheid blijft militaire fouten te herstellen - ook zedelijke schuld te boeten.

De noodzakelijke versterkingen zijn gezonden, en kunnen nog gedurig worden aangevuld. De Turken daarentegen kunnen geen aanvullingen zenden. Zij moeten opereeren met de in het land zelf aanwezige krachten. Deze zijn veel sterker gebleken dan Italië had vermoed, maar toch niet sterk genoeg, om de indringers weer van hun vaste punten te verdrijven. Blijven nu de havens voor goed in Italiaansche handen, dan zal de Tripolitaansche maatschappij zich in dien nieuwen toestand hebben te schikken. Noch de Turksche krijgsmacht, noch de stammen die haar volgen en gehoorzamen, kunnen op den duur leven van de woestijn.

Intusschen heeft de ondervonden tegenslag de Italianen ook in zoover tot inkeer gebracht, dat zij zich veel huiveriger toonen dan te voren, den oorlog over te brengen naar de Aegeische Zee. Geen aanval op Mytilene, geen blokkade der Dardanellen, en de reis van Koning George gaarne aangegrepen als motief tot uitstel.

Zal dit uitstel geen afstel worden?

Eén ding wil Italië niet: Tripoli opgeven. Het zal er door de mogendheden worden geduld, en door Turkije niet kunnen worden uitgedreven. Dit zijn de vaste punten in dit spel. Kanonschoten in de Aegeische Zee gelost, zullen de moeilijkheden in Tripoli zelf ondervonden in geen enkel opzicht doen verminderen. Geweld tegen Turkije in Europa of Klein-Azië zou zin hebben gehad na een éclatant, onmiddellijk, volledig succes in Tripoli behaald - gelijk Italië zich gevleid had te zullen behalen. Men zou dan Turkije gedwongen hebben het verzet tegen zijne berooving op te geven, en de wereld zou pressie uitgeoefend hebben op de Porte, en haar beduid hebben: geef toch toe, want het onvermijdelijke is geschied. Maar nu ligt het geheel anders. De wereld zal nu hare waarschuwende vertoogen niet tot Turkije, maar tot Italië richten, en deze mogendheid voorhouden, of zij in Tripoli geen werk genoeg heeft? Turkije tot berusting in het onvermijdelijke over te halen kan eerst in aanmerking komen, wanneer (ginds in Tripoli) het onvermijdelijke er zal zijn - en zoover is het nog niet in maanden, vermoedelijk niet in jaren.

Zoo zal, dunkt mij, het gevaar voor vijandelijkheden in de Aegeische Zee (en daarmede dat voor het uitbreken van een

Balkanbrand) wel afdrijven, en Italië vrijheid gelaten worden het ondankbare en moeilijke werk in Tripoli, dat het vrijwillig op zich nam, ten einde te brengen als het kan - maar deze vrijheid ook alleen.

Brengt het dît werk *niet* ten einde, dan heeft het zijn belangen zwaar geschaad. Niet alleen dat het menschenlevens en millioenen schats zal hebben geofferd *à pure perte*, maar het zal, om Tripoli nà Adoa, als 'expansie'-mogendheid ook niet langer voor vol worden aangezien.

De opstand in China bleek geen locale beweging te zijn, maar een algemeene, van grooter omvang en beteekenis dan iets wat in het onmetelijk rijk sedert eeuwen misschien is voorgekomen. Het schijnt werkelijk nu het doorbreken van den nieuwen tijd.

Zullen wij niet, naar den raad van Mr. Nederburgh in de *Nieuwe Courant* (gevolgd op zooveel andere waarschuwingen), aan de verbetering van den rechtstoestand der Chineezen in Indië met wat grooter beslistheid, en vooral met wat meer spoed, moeten gaan arbeiden? De tijd is wellicht niet ver meer, dat China zal kunnen afdwingen wat voor eenigen tijd Japan ons afdwong. Wij zullen dan een nieuwe ongerechtigheid begaan terwijl wij een oude opheffen: de Inlander zal opnieuw worden vernederd, gelijk hij door de gelijkstelling van Japanners met Europeanen feitelijk vernederd is. De gebeurtenissen in China maken dus een der moeilijkste problemen, het allermoeilijkste waarschijnlijk, waarvoor wij in Indië geplaatst zijn, acuter nog dan het reeds was. In ieder geval doordringe men er zich wèl van, dat eene oplossing waarbij men het van door China te ontwikkelen krachtsbetoon zal laten afhangen, wanneer en in hoever de rechtstoestand der Chineezen alléén zal worden gewijzigd, de slechtste van alle moet heeten. Zulk een houding zal ons door den Inlander niet vergeven worden, en de tijd zal komen dat ook hij ons eene grievenlijst presenteert.

Duitschland teleurgesteld en Frankrijk onvoldaan - ziedaar de noodzakelijke uitkomst van den Marokkostrijd. Intusschen is geen van beiden in het geval, het door de onderhandelaars overeengekomene te *kunnen* verwerpen. Maar nu verder?

Welk een opzienbarend woord van minister Caillaux in zijne rede te Saint-Calais! ‘J'en arrive,’ zeide hij, ‘à marquer une des idées directrices qui nous ont guidés au cours de ces négociations. C'est que, dans le centre de l'Afrique, les positions ne peuvent pas être considérées comme définitivement prises; qu'il sera d'une politique prévenante et sage, pour beaucoup de puissances européennes, de préparer des règlemens de comptes et des échanges où chacune des parties contractantes ait à trouver son profit.’ *Chacune?* België en Portugal zien niet goed in wat zij in Afrika te winnen; wèl, dat zij er veel te verliezen hebben. De uitlating heeft vooral bevreemd in den mond van een *Franschen* staatsman. Heeft hij eventueele critiek op de Marokko-Congo-overeenkomst willen ontzenuwen door de verwachting op te wekken: er zal bij een nadere verdeeling nog iets voor ons kunnen afvallen? Maar Duitschland wenscht niets liever dan ‘nader’ te deelen; zijn appetijt is niet gestild. Officieuse Fransche stemmen verduidelijken de orakelspreuk aldus, dat men er bovenal een uitnoodiging in heeft te zien aan Engeland om eenige Anglo-Fransche ruilmogelijkheden (de Franschen begeeren Gambia) in welwillende overweging te nemen. Het komt uiterst zonderling voor dat de heer Caillaux een dergelijke zaak zou hebben ingeleid door uitdrukkingen te gebruiken welke te Brussel en Lissabon voor zóó dubbelzinnig moesten gehouden worden als deze. En voor onhandig zag men den heer Caillaux niet bepaald aan.

Of het een woord was aan het adres van Spanje? een aankondiging, dat men aan de door Duitschland gewenschte verwerving van Spaansch-Guinea en Fernando Po geen belemmeringen in den weg zal leggen?

Zoo bevredigt de lang verbeide Fransch-Duitsche overeenkomst nòch de onderteekenaars, nòch de omstanders geheel. Er blijven vraagteekenen achter deze artikelen staan, misschien voor partijen zelve, maar zeker voor het publiek.

C.

Bibliographie.

Levensleed (Psychologische roman). Een boek voor ouders, door M.J.J. Exler. 's-Gravenhage, C. Harms Tiepen.

Wanneer men voor afwijkingen, voor eene geslachts-variëteit als die, welke het onderwerp van dit, met den weidschen naam van ‘psychologischen roman’ betiteld, verhaal uitmaakt, medelijden wil wekken, aansporen wil tot een meer humane beoordeeling en behandeling van de door de groote maatschappij uitgestooten ongewone menschen, dan kan men dat doen in een ernstig betoog, gelijk in ons land geschied is door de doctoren Von Römer en Aletrino, of wel daarvoor den vorm kiezen van een vertelling, zooals Jacob Israël de Haan deed in zijn *Pathologieën*, waarvan de goede en minder goede eigenschappen door Scharten in *De Gids* van Januari 1909 werden vermeld. Maar wie voor zulk werk den romantischen vorm kiest, mag zich niet, gelijk de schrijver van *Levensleed*, tevreden stellen met een, lukraak, in elkaar geflanst verhaal in onbeholpen Nederlandsch.

Van het uiterlijk van dit boek is veel werk gemaakt; ook de betiteling als ‘Psychologische roman’ en ‘Een boek voor ouders’, de inleiding en aanbeveling van een specialiteit op dit gebied, Dr. Magnus Hirschfeld, - het is alles erop aangelegd om aandacht te trekken. Jammer maar dat de ‘ramage’ zooveel minder is dan de ‘plumage’. Als verhaal toch is het al heel stumperachtig van toon en stijl. De heer Exler durft schrijven: ‘de quaestie (is) interessant genoeg om tot een conclusie te willen komen.’ In de beschrijving van een muzieksoireetje leest men: ‘Onder het musiceeren kwam de vriendelijk glimlachende Dina [de meid] binnen, een blad dragende beladen met kopjes dampende chocolade. Toen elk een kopje voor zich had, deed ook de koekjestrommel de rondte.’ Van een slapenden jongen van tien jaar wordt gezegd, dat zijn rustig ademhalen was ‘als het

suizen van de lentewind door de bladeren der boomen.' De wederzijdsche ouders hebben toestemming gegeven tot het engagement tusschen Adolf en Marie, en nu heet het: 'Onder applaus van Mijnheer ter Aar en Adolf, vroeg mevrouw Van Zanten aan het dienstmeisje, dat zij intusschen had gebeld, om champagne en glazen te brengen. Het duurde niet lang of ieder had een glas met de goudgeel parelende wijn in de hand'....

En in dien weeïgen trant is het grootste deel van dit verhaal gesteld.

Uitgevers, die het publiek willen ingelicht zien omtrent een 'levensleed', als dat waaraan Harry ter Aar te gronde gaat, zullen goed doen, dit ernstig werk aan bekwamer handen toe te vertrouwen.

v.H.

Arnold van Gennep. Religions moeurs et légendes. Essais d'ethnographie et de linguistique. Troisième série. - Paris, Mercure de France 1911.

De heer A. van Gennep, de ijverige redacteur van de *Revue d'ethnographie* en de *Revue des idées*, wiens *Formation de Légendes* indertijd in *de Gids* werd besproken, vereenigt onder den titel *Religions*, *moeurs et légendes* artikelen, door hem in verschillende tijdschriften geplaatst. In dit derde en laatst verschenen deeltje volgt men den schrijver steeds met aandacht en genoegen als hij voor zijn lievelingstudie pleit: de ethnografie; als hij met veel zaakkennis de eischen bespreekt die men, uit het oogpunt van het publiek zoowel als dat van den vakgeleerde, kan stellen aan een ethografisch museum; als hij overgaande op een ander gebied, den stand van de godsdienstwetenschap in katholieke landen behandelt. Ook leest men hem met belangstelling als hij, gebruik makend van Russische gegevens (de heer Van Gennep heeft het groote voordeel vertrouwd te zijn met Slavische talen), de geschiedenis nagaat van den naam 'Ostiak', een geschiedenis bijna even fantastisch als die van den naam 'Celebes', eenige jaren geleden in dit tijdschrift verhaald.

Als zelfstandig verzamelaar verschijnt de heer Van Gennep in zijn studie over de legenden, liederen van volksgebruiken van Savoye. Aardig is het te zien hoe stukken die aanvankelijk volstrekt niet populair zijn - liederen uit *cafés-chantants*, liederen door kinderen op school geleerd - door het volk worden aanvaard en kunnen blijven voortleven, naast eigenlijk populaire producten, of producten die eeuwen geleden door het volk werden

geadopteerd, op dezelfde wijze, als thans ‘le Père la Victoire’ en dergelijke café-concert-liederen.

Het is altijd interessant getuige te zijn van zulk een overgang van het eene ‘milieu’ naar het andere.

G.B.H.

Coenraad Busken Huet, door J.B. Meerkerk. - Haarlem, H.D. Tjeenk Willink & Zoon.

Moet ik waarlijk dezen heer Meerkerk, uit Sappemeer (provincie Groningen), gelooven, dan is hij een droevig laag staand mensch. Immers deelt hij in vollen ernst mede, op te zien, hoog op te zien, zelfs zet hij het woordje ‘zoo’ voor hoog: ‘zoo hóóg’ op te zien tegen Huet. Zelfkennis heeft hem die houding geleerd. Hij verzekert het zonder een zweem van scherts. Aan het eind van een vrij dik boek: 219 paginaas druks. En daar nu de Huet, in dat boek geteekend, allerminst een groote figuur is, leest men vóór het slot tusschen de regels, dat de auteur Meerkerk (J.B.), uit Sappemeer, die tegenover dézen mensch nog de kin moet lichten, niet veel hooger reikt dan een kabouter.

Aardmannetjes slaan somtijds gretig aan 't praten. Wij moeten dit waarschijnlijk verklaren uit hun afgezonderd leven. Hun kout kan heel vermakelijk zijn: goedhartig of schelmsch, maar amusant. Deze kabouter is erger dan schelmsch. Hij doet niet anders dan klappeien. Doch daar hij na veertien vel boos gebabbel onverwacht zijn kleine lijfje doet buigen en erkent: nu moet ik mezelf ‘controliren’, kan geen sterveling boos op hem zijn. Hoog ziet zijn kleinheid op naar Huet, hoe hard zijn handjes ook hebben gegrist, om die hooge figuur naar beneden te halen. Trouwens, met zijn kinnetje aldoor naar boven, krijgt hij last van duizeligheid; en hoe hij dan den kijk op het hooge verliest, blijkt bij zijn citaat uit het *Gebed bij de Stembus*, waar hij in Huet's ‘God en Vader’, diens gedoctoreerden ‘natuurkeus-hoofdman’ meent... N.G. Pierson te herkennen. In dergelijke spitsvondigheid *gipfelt* váák zaterdagavond-gebabbel, als de heer Meerkerk, waarschijnlijk na een ‘doorslaand’ succes aan de biertafel te Sappemeer, thans in wijderen kring is begonnen.

J.D.M.

P.S. Kan het lichte bevreemding wekken, dit boek óver Busken Huet te zien aangeboden door de uitgevers vàn Huet, de verwondering wordt verbazing, daar het welbekende portret door Arendzen en het facsimilee des Gestorvenen tegenover den titel zijn geplaatst.